BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE ROMA
8
41 - F
9

M 410-411
C - 3
S - B
O. 3
N. 8-9

Digitized by Google

Hic agitur vicibus Trachinia puppis
Ovid. 11. Met. v. 502.

8.11.F.9.K

GERARDI IOANNIS VOSSII

DE

THEOLOGIA GENTILI,

ET

PHYSIOLOGIA CHRISTIANA;

ſive

DE ORIGINE AC PROGRESSV

IDOLOLATRIÆ;

DEQVE NATVRÆ MIRANDIS,

quibus

HOMO ADDVCITVR AD DEVM,

LIBRI IX,

EDITIO NOVA:

Quorum IV Libri priores ab Auctore plurimùm aucti, Addendaque in calce eorum ſuis locis inſerta. Poſteriores V Libri ex Auctoris autographo nunc primùm prodeunt.

Oeconomiam totius Operis exhibet pag. tertiæ proximè ſequentis facies altera.

Cum Privilegio S. C. Maj. & Electoris Saxoniæ ad Libros quinque poſteriores.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

AMSTERDAMI,

Apud IOANNEM BLAEV.

M. DC. LXVIII.

Cum Privilegio Ordd. Hollandiæ Weſtfriſiæque.

Digitized by Google

Summa Privilegii CÆSAREI.

SAcra Cæsarea Majestas diplomate suo sanxit, Ne quis præter Joannem Blaeu Amstelodamensem, annis sex abhinc proximè se secuturis Gerardi Joannis Vossii Libros quinque posteriores de Idololatria Gentili & Physiologia Christiana, seu de Origine & Progressu Idololatriæ, &c. nunc primùm juxta quatuor priores ejusdem argumenti libros in lucem prodeuntes, intra Sacri Imperii Romani, Regnorumque ac Ditionum S. Cæs. M^{tis} hæreditariarum fines in toto vel parte excudat, distrahat, aut alibi recusos inferat, venalesve exponat, sub confiscatione omnium exemplarium, & mulcta insuper quinque Marcarum auri puri, prout latiùs in authentico continetur manu sigilloque S. Cæs. M^{tis} roborato Neostadii 27 Augusti, A. 1668.

LEOPOLDUS.

v^{t}. W. BARO à WALDENDORF.

Ad mandatum S. Cæs. M^{tis} proprium

CHRISTOPH. BENER.

Summa Privilegii ELECTORIS SAXONIÆ.

SErenissimus Elector manu sigilloque cavit, Ne quis præter Joannem Blaeu Amstelodamensem, annis dehinc decem proximis Gerardi Joannis Vossii Libros quinque posteriores de Idololatria Gentili & Physiologia Christiana, seu de Origine & Progressu Idololatriæ, &c. nunc primùm suis sumptibus unà cum quatuor prioribus, ejusdem materiæ ac auctoris libris in lucem editos, intra Electoratus, & Ducatuum Saxoniæ, hisque annexarum terrarum, ac Episcopatuum terminos, conjunctim aut divisim recudat recudive curet, distrahat, aut alibi impressos inferat, venumve exponat, sub amissione omnium exemplarium & mulcta pariter quingentorum aureorum Rhenanorum, ut latiùs hæc in authenticis datis Dresdæ 18 Ianuarii, A. 1669.

JOANNES GEORGIVS ELECTOR.

CAROLVS à FRIESEN.

JOANNES CHRISTIANVS WILHELMI S.

Summa Privilegii Ordinum Hollandiæ Westfrisiæque.

ORdinum Hollandiæ Westfrisiæque singulari Privilegio cautum est, Ne quis præter Joannem Blaeu, proximè se subsequentibus duodecim annis quovis modo vel integrum vel per partes imprimat imprimive curet, vel distrahat aut venale exponat, in Hollandia Westfrisiaque, Opus Gerardi Joannis Vossii de Theologia Gentili, & Physiologia Christiana, sive de Origine & progressu Idololatriæ, &c. Sub confiscatione exemplarium & mille florenorum mulcta, ut latiùs omnia in diplomate sigillo majori Ordd. munito, Hagæ 27 Iulii, anno 1668.

Signato

J. DE WITT v^{t}.

Ad mandatum Ordd. subscripsit

HERB. DE BEAVMONT.

Digitized by Google

ILLVSTRISSIMO

ET

EXCELLENTISSIMO

DOMINO,

D. IO. BAPT. COLBERTO,

REGI CHRISTIANISSIMO

A SANCTIORIBVS

CONSILIIS,

SVMMOQVE

ÆRARII GALLIARVM

MODERATORI PRVDENTISSIMO

INTEGERRIMOQVE.

INter complura monumenta, quæ parens meus posteritati reliquit, & argumenti præstantia, & rerum copia, nullum fere est quod impensius placuerit eo opere, quod de ortu & progressu idololatriæ apud paganos conscripsit. Huic tamen labori suprema non accessit manus, quæ sane non defuisset si diuturnioris vitæ beneficio ad pleniorem potuisset perduci perfectionem. Iacuit itaque per multos annos scriptum hoc inchoatum potius quam absolutum, ac nunc demum, quoad fieri potuit, integrum sub illustrissimi nominis tui tutela in lucem prodire audet, à Te sperans splendorem, quem ut à scriptore acciperet non permisit lex avara fatorum. Quod si reprehendi non debeat antiquus & receptus passim literatorum mos consecrandi labores suos viris principibus & in

Digitized by Google

in magna auctoritate constitutis, utique tunc maxime probanda fuerit hæc consuetudo, si sublatis è vita scriptoribus, patronis nempe legitimis, orba illorum scripta alieno videantur egere patrocinio. Licet vero nulla privata me obstringerent beneficia ut hunc librum Tibi potissimum inscriberem, Illustrissime Domine, ipsa tamen ratio & æquitas non permitterent paternas istas lucubrationes alteri quam Tibi consecrari. Tua Te virtus Tuaque merita eo extulere culminis, ut quidquid usquam in literis præclarum habeatur, ad Te velut supremum Musarum præsidem certatim confluat, despectumque sit omne id quod favoris & gratiæ tuæ aura fuerit destitutum. Illa est quæ etiam in extremis terrarum constitutos angulis ad bene de literis merendum excitat & accendit, vixque est aliquis eorum qui humaniores excolunt disciplinas, qui summis laudibus & in cælum non extollat admirabilem illam magni Monarchæ prudentiam, quod Te præcipue suæ erga eruditos munificentiæ dispensatorem elegerit, ne nempe temere collata liberalitas fraudi sit bene merentibus, amplitudinemque beneficii minuat aut infuscet personarum indignitas. Tuo itaque ductu tuisque auspiciis adeo ubique reviviscunt literarum studia, ut si diuturnam modo rector universi vitam tibi concesserit, nulla propemodum sit futura scientia quæ ad supremam non possit perduci absolutionem, habiturumque sit hoc seculum, quo omnium anteactorum memoriam provocare & obruere valeat. Nec literatæ tantum, sed & quælibet aliæ artes Tuis imprimis consiliis vigiliisque ita revirescunt, ut si quid usquam terrarum laude dignum occurrat, id ipsum quoque, ne Galliæ desit, efficias. Ædificia qua Regia, qua publica, eo adsurgunt magnificentiæ, ut splendore suo non hodiernis tantum, sed & antiquis quibusvis Græcorum Romanorumque structuris possint creare invidiam. Artes quæstuariæ & quotquot manuum labore peraguntur opera, adeo feliciter Te accurante promoventur, ut non Gallorum tantum, sed & universi penè orbis usibus sufficiant, sitque jam pas-

sim

Digitized by Google

ſim ſolenne, ut opificia quævis, niſi è Gallicis prodeant officinis, diſpliceant. Quid referam aſſiduam & indefeſſam tuam diligentiam in propagandis & ſtabiliendis commerciis, deſtinandiſque claſſibus ad remotiſſimas etiam terrarum oras, aut denique fidem & prudentiam in adminiſtrandis fiſci & ærarii publici rationibus; cum in ſingulis talem te præſtes, ut præter laudem & univerſalem approbationem, nullum ex omnibus ad Te redeat emolumentum, ac ſi non Tibi, ſed Regi & Regno viveres, & beneficia promerentibus largiri, id demum eſſet beneficia accipere. Hæ Tuæ virtutes cum tanta animi moderatione conjunctæ, illud jam pridem effecere, ut non modo Regum maximus incredibili amore & benevolentia Te proſequatur & velut ſingulare obſervantiæ & fidelitatis exemplum ſuſpiciat; ſed ut etiam omnium, cujuſcunque demum ordinis & dignitatis fuerint, ſtudia & voluntates adeo vehementer in Te converteris, ut nemo ſit eorum, ad quos aliquis Tuorum meritorum ſenſus pervenerit, qui non etiam cultus & obſequii ſignificatione Tibi probari geſtiat. Ego inprimis quanto me magis obſtrictum ſentio, tanto ardentius allaborabo, ut cum Tua beneficia factis à me exæquari nequeant, grati ſaltem animi recognitione & ſempiterna ea recolam memoria.

Illuſtriſſimo & Excellentiſſimo
nomini Tuo

Hagæ cIↄ Iↄcլxviii.
Kal. Iun.

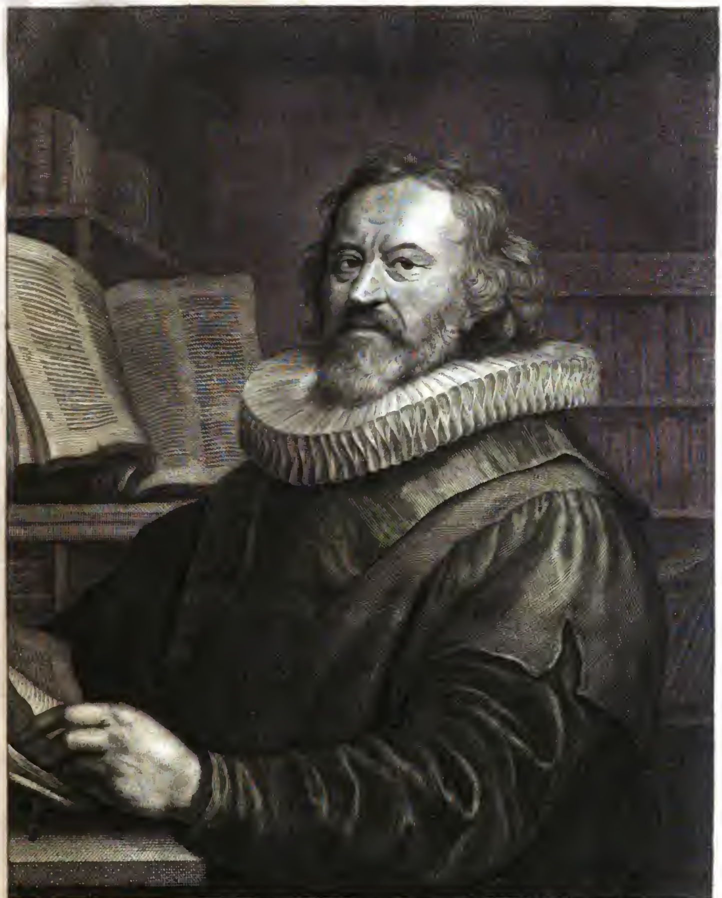
dicatiſſimus

ISAACVS VOSSIVS.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ
SIVE CONSPECTVS, VNIVERSI OPERIS DE
THEOLOGIA GENTILI,
ET
PHYSIOLOGIA CHRISTIANA.

- Cultus vel
  - Proprius
    - Subſtantiæ
      - Spiritalis: ut dæmonis aut genii: de quibus Lib. I.
      - Corporeæ
        - Particularis
          - I. Cæleſtis, aut elementaris: de quo Lib. II.
          - II. Meteororum, hominum, quadrupedum, avium: de quibus Lib. III.
          - III. Piſcium, ſerpentium, inſectorum: de quibus Lib. IV.
          - IV. Plantarum, de quibus Lib. V.
          - V. Foſſilium, de quibus Lib. VI.
        - Vniverſalis, ſive totius mundi: } de quibus Lib. VII.
      - Partim Spiritalis, partim corporeæ: } de quibus Lib. VII.
    - Accidentis, ſive affectionis corporeæ: de qua Lib. VIII.
  - Symbolicus: de quo Lib. IX.

Digitized by Google

GERARDVS IOAN. VOSSIVS.

Cerne Palatinæ, lector, miracula terræ,
Quem suus haud una perficit arte labor.
Sufficit acta dies aliis. non sufficit illi.
A solida studiis tempora nocte petit.

Quid non exequitur scriptor? nos sponte fatemur,
Non alia scribi secula posse manu.
Et puer, & juvenis chartis impalluit, & vir.
Et nunc non alium se cupit esse senex.

Sandra pinxit, A. Bloteling sculpsit.

C. BARLÆVS.

Digitized by Google

Digitized by Google

E re visum locum hunc tribuere binis Præfationibus ipsius Authoris. Quarum prior quæ in prima editione immediatè præfixa erat I. & II. Libro de Theologia Gentili & Physiologia Christiana, sic habet:

BENEVOLO LECTORI
GER. JOAN. VOSSIVS.

*Hoc in opere, partim nobis studium fuit, reserare sacraria paganicæ religionis; quod eâdem est illam refellere; partim pandere rerum naturam, suosque ad fines referre; imprimis veri ad Numinis cultum. Nec in dubium vocârit aliquis, quin utrumque eorum, præcipuè posteriùs quod dicebam, institutum tale, in piorum juxta ac eruditorum animis, facilè ab omni vindicet contemtu. Sed ambigi video, an ad Dei cultum deducant literæ nostræ; cùm sæpe in nullis magis frigeat pietas, quàm qui omnem prope ætatem trivisse in studiis existimantur. Sanè vetus hæc, ac gravis est querimonia, raram satis esse eruditionis cum solida pietate, & bonis moribus misturam. In quod animorum malum longè tristissimum non minori cura, quàm in morbis corporis fieri amat, inquirenti, duæ se potissimùm caussæ obtulerunt. Siquidem videbam, quemadmodum in agro plurimùm refert, quale sit solum, & cujusmodi semina committas: sic in cultura ingeniorum ad duas præcipuè res attendi oportere: nimirum qualis sit animus doctrinæ destinatus, & quibus is postmodò studiis exerceatur. Vt de animi indole priùs loquar, constat illud, non paucos jam à teneris unguiculis mente esse malâ pravâque: qualibus, ut vel optima credamus semina, vix amplius proficiamus industriâ nostrâ, quàm si frugibus solum obseramus aridum, & exsuccum. Præsertim si ad illaudatam corporis temperiem, quam fere consequuntur animi mores, etiam ab educatione, & domesticis exemplis, improba accesserit consuetudo; quæ & ipsa paulatim in naturam vertit. Ergo si sic natus, & educatus, in summa etiam doctrina nequiter vixerit: accusandus est animus naturâ, & educatione, à virtute aversus, ad malevolentiam & injurias, vel inhonestas & perniciosas lubidines, proclivis. Studia verò doctrinarum non majori propterea jure culpanda, quàm seminibus bonis vertendum est vitio, quòd sicco duroque in solo fruges proferant nullas. Atque hæc eorum ergo potissimùm dicta sunto, quibus, assidui licet videantur in volvendis sanctioris vitæ magistris (qui verè sunt, quod bibliothecæ suæ inscripserat * Ægyptius rex Osymanthuas, ψυχῆς ἰατρεῖον *) cor tamen pravis cupidinibus pressum in tantam occalluit duritiem, ut monita salutaria nequeant agere radices: præsertim quando nec ejusmodi illa animo legant, ut ipsi fiant meliores; sed rei potiùs, vel gloriæ parandæ caussâ.*

* Diodorus Siculus lib. 1.

* Animæ medica Officina.

Accedit his alterum male-eruditorum genus: cui animus obtigit valde eorum docilis, sine quibus non bene vivitur: verùm his nihilominus neglectis, ut sua quemque voluptas trahit, ad alia potiùs se applicat, quæ nihil, aut parùm conferant ad bene vivendum. Vt hîc se res habeat, velut in solo culturæ idoneo; sed cui viliora solùm semina committas. Nec enim quosvis fructus ex quolibet seminio exspectes. Quis, herbarum seminibus in terram conjectis, accuset eam, quòd non legumina produxerit? Vel quis agrum incessat probris, si ubi severis fabas, aut milium, non proferat frumentum? Quo jure igitur ob crebra adeò divortia pietatis, & eruditionis, ream faciunt doctrinam universam, si animus eorum, quos accusant, aliis potiùs studiis fuerit excultus, quàm istis, quæ recta nos ad mores ducunt honestos, & pietatem ipsam? Hæc verissimè à me dici, nemo inficias iverit, qui cogitare volet, quàm multi, tanquam ad Sirenios scopulos, consenescant in linguarum notitia, omnique literatura, vel etiam erudito illo Mathesios pulvere, aut disserendi disciplina; quæ inscitiam quidem aliquam animis detergent, sed solùm neminem reddunt meliorem. Idem de soluta, ligataque eloquentia censendum. Aliæ certè sunt bene dicendi, aliæ bene vivendi artes. Cùm igitur non eadem sint doctrinarum omnium bona, non fructus idem, quisquis salutaria esse volet studia sua, ad duo hæc præcipuè collimare debet, ut & melior, & prudentior reddatur. Ac de priori potissimùm laborandum: quia sine prudentia quidem infelicem viveremus vitam in terris: sed sine pie-

Digitized by Google

tate æternùm miseri foremus. Quæ cùm ita se habeant, nihil æquè scito est opus, quàm quibus potissimùm studiis deducamur ad arcem illam doctrinarum, quæ jure suo Pietatis, ac Prudentiæ templum, nuncupatur. Est verò ea omnino tripartita: Naturæ scientia, temporum Historia, & Literæ Sacræ. Ac de Scriptura quidem in confesso est apud omnes Christianos. Nec dubitandum, quin Historia sit speculum tum providentiæ divinæ omnia dispensantis in terris; tum humanæ prudentiæ, seu hominum singulos, seu tota imperia spectemus. Hac enim fine ex innumeris exemplis colliguntur præcepta generalia, quæ constituunt disciplinam morum, & domus, vel reipub. ordinandæ. Vt planè sit apertum, τὴν ἱστορίαν εἶναι φιλοσοφίαν ἐκ παραδειγμάτων[†], *ut dicebat Dionysius Halicarnassensis:* * *vel si propriè philosophiæ nomine uti malumus; historiam moralis esse, ac civilis philosophiæ parentem. De sola igitur naturæ scientia nunc loqui est opus. Quam multi quidem speculationem meram pro fine ultimo habere arbitrantur. Sed enim non magis id de hac scientia existimandum; quàm disciplinarum illis, quas proximè dicebamus. Satis verò eos refellit, quòd Deus universum hoc præcipuè propter nos fecit, & quos Deus fines in nobis attendit, eos hominem considerare par est. At duplex in homine propositus Deo finis fuit. Prior ratione hujus vitæ: puta, ut suppeditaret nobis, quæ idonea sunt alendo cuique pro ætate, ac sorte: tum autem, quæ huic vel illi morbo medeantur; quæ insuper pro cujusque conditione rei conducant vestiariæ; item ædibus, vel navibus struendis. Quid cætera memorem, quando & aliis in usibus par est ratio? Alter finis ad alteram dirigitur vitam: nimirum, ut quatenus humana sinit infirmitas, rationes omnium indagando pertingamus ad caussam principem, Deum immortalem. Hoc consequimur considerando, tum potentiam tam multa, tam magna, tam varia, ex nihilo condentis: tum sapientiam, disponentis omnia ordine adeò concinno: tum bonitatem, sic undique consulentis non necessitati modò, sed honestæ etiam voluptati. Cujusmodi notitiâ magis magisque accendimur ad amorem Numinis, & cultum: quò ita non illud modò adipiscamur, ne infelices vivamus in terris; sed etiam, ut æternùm felices simus. Eoque dubitare sit nefas, quin naturam rerum scrutemur, non tam curiosâ multijugæ scientiæ cupidine; quâ Malignus ille spiritus nos semper longo post se relinquet intervallo: quàm ob varios caducæ hujus vitæ usus, & imprimis ob eam, quam dixi, pietatem in Deum; quando omnia sic Deus fecit, ut in omnibus timeatur: quemadmodum à sapientissimo Salomone * accepimus.*

† Philosophiam exemplarem.

* Ἐν τέχν.

* Ecclesiastæ 3,14.

Tot tantaque naturæ bona magnam etiam partem videre jam olim gentiles: sed nimiâ eorum admiratione, non universam modò naturam, sed partes quoque, licet sensus expertes, pro numinibus habuerunt. Ac similiter homines bene meritos, vel in summo dignitatis fastigio constitutos, fœdâ, ab eorum excessu, adulàtione, in Deos retulerunt; quandoque etiam præsentes honoribus coluere divinis. Vt gemino huic malo occurrerem, operam suscepi arduam agendi hoc opere de utroque genere idololatriæ, & illo, quo animales, ut vocabant, & quo naturales Deos venerabantur. Cumque gentiles virtutem illam divinam, quæ est ab Deo, minimè distinxerint ab altera, quæ est in Deo; eoque ex naturæ mirandis collegerint, Naturam esse Deum: nobis contrà propositum fuit, ostendere Deum non esse Naturam, vel partem illius; sed Naturæ auctorem. Naturæ igitur arcana explicari opus fuit; ut ita cognosceretur, tum quæ nationes compulerint, ut Deo relicto in Naturæ veneratione consisterent: tum quænam alios commoverint, ut non adorarent Naturam, vel partem illius; sed eum, qui universam condidit Naturam.

Hæc explicandi cùm provinciam primò susciperem, pauculorum fore mensium laborem mihi persuadebam. Sed longè aliter cecidit, quàm putabam. Quod experiebar jam, dum in primo adhuc libro versarer; eaque consignarem, quæ ad spiritualis naturæ, hoc est, angeli, vel animæ à corpore separatæ, cultum pertinerent. Facilè enim videbam, vix me operæ facturum, nisi immanem eorum turbam, qui cùm homines fuissent, inque deorum postea numerum relati forent, tum locis suis, tum plurimùm etiam temporibus distinguerem, quibus vixissent. Quid enim homini eleganti, & historiæ veteris studioso, minus satisfecisset, quàm si tot Ioves, ac Iunones, tot Hercules, aliosque cognomines Deos, haut aliter confunderem, quàm à coquis jura solent? Atqui sic factum à poëtis, & aliis exemplum secutis, uni sæpius adscribentibus, quæ varii admodum gessissent, & magnis quidem terrarum spatiis, pluribus etiam seculis, sæpius discreti. Nimirum poëtæ miranda magis, quàm vera, dicere amant: unde & ea, quæ figurato sunt sermone prolata, proprio accipiunt; atque ut fabulam semel susceptam magis

Digitized by Google

expoliant, alia proposito inservientia de suo accudunt liberaliter, nihil pensi habentes, si magnis follibus immensa spirent mendacia, dummodo sub fabularum involucris exempla adducant vitæ utilia humanæ. Ita contigit, ut pòst secutis non minoris esset laboris, quàm ingenii, & doctrinæ, illam quasi Penelopes telam retexere, ac tot fabulis involuta ad initia sua revocare: quippe in rebus adeò ab hominum memoria remotis, ut multi etiam id fieri posse desperent. Suscepi nihilominus hanc operam, si non ob aliud, saltem ut alios excitarem, quos felicius hoc posse confiderem. Initium autem feci ab Romanis, terrarum olim dominis. Nec tamen hìc memorare Deos visum fuit, quos à Græcis, vel aliis, accepissent: satiùs existimavi tractare de iis ea in gente, unde cultus is dimanâsset. Illos igitur duntaxat exposui, quos cœlo primi locassent Romani. Hinc animo, non corpore, magnum iter exorsus, Tiberi enavigavi in Siciliam, Græciam, & insulas vicinas. Vnde iter nobis in magnam Asiæ peninsulam: inde in Syriam, Babyloniam, Persiam, & reliquam Asiam magnam. Postea etiam Ægyptum sum emensus. Terris verò proximè memoratis pedem aliquantum fixi, ut meliùs iis facem allucerem, quæ Sacris proderentur literis de cultu numinum in nationibus populo Israelitico vicinis. Eâdem originem aperui plurimorum, quæ Romani, ac Græci, de Diis suis fabulantur. Siquidem omnis prope superstitio ex Syria, & Ægypto, in terras profluxit cæteras. Vnde etiam est, quòd in Græcorum commentis non obscuræ supersint reliquiæ veteris historiæ de Adamo, Noacho, Iosepho, Mose, Iosua, Samsone, aliis: quod primo hujus operis libro clarissimis evicimus argumentis. Ac quia adversùs ea obiici poterat Deorum Ægyptiorum antiquitas, ut qui vixerint ante mundi natalem, si Manethonis annales sequimur: eo pretium credidi, si clarè exponerem, unde tam vanum delirium, quod malè habuit multos, originem duxisset. Ex Ægypto inde per varias siticulosæ Africæ regiones iter factum, & singulis ejus terris assignati sui Dii, qui aliquando quidem homines fuissent. Nam de naturalibus Diis nondum loquimur. Gaditano exinde freto similiter, non velorum alis, sed mentis remigio, in Hispanias transmisi: ubi pro Phœnicum, Græcorum, aliorumque coloniis in eas ductis, Deos itidem dispertior. Postea Gallias, & Britannicas petii insulas: tum Germaniam Magnam, & Sarmatiam: hinc Daciam, Thraciam, Illyridem. Denique lustratis etiam variis Italiæ terris, ac suis cuique adscriptis Diis, Romam sospites redimus: votivæque tabellæ loco pauca appendimus de hominibus sanctis honore adfectis divino.

*Hac parte defunctus, altero transii libro ad Deos naturales; eos videlicet, per quos vel universa intelligitur rerum natura; vel aliqua mundanæ fabricæ pars. Sed quo ulteriùs in hoc etiam corporeæ naturæ cultu provehebar, eo clariùs videbam, quibus argumentis Naturæ venerationem destruerem, iisdem adstrui venerationem Conditoris. Quare magis magisque animus crevit non perfunctoriè totam aperiendi rerum naturam; ut ita pleniùs ostenderem hæc duo; quare gentiles tantopere admirati sint rerum naturam, ut eam pro vero Numine haberent; & cur ex natura nobis sit adsurgendum ad Dei veri notitiam, amorem, ac cultum. Nempe quæ duo Apostolus conjunxit in epistola ad Vrbium principem, * ubi nationes ait ex operibus naturæ ad notitiam Numinis pervenisse; sed, ingrato eos animo veritatem in injustitia detinentes, æterni Dei gloriam transscripsisse rebus interitui obnoxiis: ea ambo argumentum mihi facta sunt hujusce operis: ut quo, sicut retuli, proposuerim docere, tum quo pacto ex naturæ mirandis, eorumque caussis, ad rerum omnium Patrem & Dominum deducamur: tum quomodo etiam paganicæ religionis antistites, relicto omnium procreatore, idolis tribuerint cultum ac majestatem summi Regis. Posterius solùm tractare primò consilium erat: unde opus hoc inscribebam,* De idololatriæ origine, & progressu. *Postea utrumque exequendi lubido animum subiit: unde hoc, vel simile, addendum putavi,* deque hominis ex naturæ mirandis adscensu ad Deum: *ut sic non solum traderem Theologiam gentilem; sed eadem, & majori quidem operis parte, complecterer Physicen Christianam. Iudicavi etiam, sic meliùs à me occurri illis, quibus priori parte viderer hoc solum consecutus, ut meliùs intelligerentur gentium scriptores. A quibus nihilominus sic quoque longiùs dissentirem. Nam quod antea de Diis ajebam animalibus, idem de naturalibus assertum velim: nempe commentatione hac alterâ illustrari itidem, quæ de numinibus falsis, legimus in Scripturis. Atque addo, & ea lucem hinc capere, quæ à sanctis Patribus eruditè adeò disseruntur adversùs cæcas nationes. Non inficior, Deos gentiles esse σκύβαλα *, imò stercora. Sed stercorare agrum utile est: & vineam Domini sic etiam à nobis stercorari, liquere ar-*

* Cap. 1.

* Quisquilias, aliaque reicula.

bitror

Digitized by Google

bitror ex illis, quæ jam diximus. Cui præterea hoc leve videatur, si distinctiùs, quàm priores fecere, evincerem, nihil aliud esse gentium Deos, quàm vel homines defunctos, prope omnes veri numinis ignaros, imò hostes: vel mundi hujus partes, aut affectiones, quæ clarè non Deos se, sed Dei esse opus clament? Hæc igitur fecere, ut viâ prioribus parum tritâ, ordine pro naturæ partibus, & terrarum plagis, de Diis tractarem singulis: ac primùm, Naturâ ipsâ praeeunte, de iis qui cælestia ad corpora revocantur: ubi potissimùm persequor, quæ vel præterita aliis forent, vel jejuniùs dicta, vel sic, ut aliter ea à nobis, aut firmari possent, aut refelli. Itaque, cùm scirem, etiam ad vim cœlestem reduci, Parcas, Adrastiam, Necessitatem, aliasque Fatalium Numinum appellationes: ne quidem refugi laborem declarandi naturam Fati Chaldaici, Platonici, Peripatetici, Stoici, Christiani; quæ vulgò à multis etiam doctissimis viris non distinguerentur satis. Tantundem prope laboris exhausi in Deorum illis, per quos Elementa intelliguntur. Vbi illud inter alia ostendimus, cur per idem nomen & numen, quod antea ad hoc, vel illud corpus cæleste, retuleramus, etiam vel hoc, vel aliud elementum, designetur. Quantopere verò diversi adeò considerandi modi soleant confundi, etiam à scriptoribus nobilissimis; non obscurè videbunt, quibus haut grave erit conferre hæc nostra cum iis, quæ ante nos alii de istis prodiderunt.

Qualecumque autem de paganica hac Theologia aliorum erit judicium; saltem nemo, ut arbitror, Christianus à Christiana abhorrebit Physiologia: quæ, ut monui, altera nobis, & potior cura fuit. Nam quis tam barbarus est, ut, in cælum suspiciens, non rapiatur in admirationem cœlestis machinæ structurâ, quâ omnes continemur? vel vertigine illâ siderum, nec tardius reptante quàm olim, nec præcipiti magis motu rotatâ; sed conservante adhuc modum cursus primogenium? Quis etiam non obstupescat conspectu Solis omnia ambientis, & luce suâ circumvestientis? à quo etiam dierum, & noctium vicissitudo, & quadripartita anni ratio, neque brumali illa tempore admittens solstitii augmentum; neque solstitiali sentiens decrementum brumæ. Quis etiam non percellatur intuitu, vel Lunæ, de forma novella se redintegrantis in veterem, deque vetere novam repetentis: vel Hesperi, & cæterorum erronum, sine errore semper discurrentium? Quid nunc de elementis dicam? è quibus sub Luna omnia sunt concreta: cumque nihil iis magis sit mutabile, nunquam tamen ullo inertiore stupore torpescunt. In natura verò omnium istorum explicanda, non eam semper Aristoteli sententiam tribui, quam Latini solent: sed quam Aphrodiseus, & Græcorum alii, atque Arabum etiam; qui sæpe longè sagaciùs mentem Philosophi perspexerunt. Nec Peripateticis me continui: sed, ubi res ferret, per sectas me diffudi universas. Hujus etiam seculi, ac superioris, Philosophos accessi. Imò ad partes quoque advocavi antiquos Grammaticos, Poëtas, Oratores, Historicos: neque id profectò venti, & ostentationis gratia; eorum instar, qui, varia congerere contenti, multâ, sed aridâ lectione, & sibi placent, & aliis quandoque, quibus materiam suppeditant meliori judicio excoquendam. Quid ego hoc studerem, experientiâ jamdudum edoctus, quocunque id judicio facerem, nihil mihi inde laudis sperandum fore, propter ambitiosulos istos in strenua inertia & ingenii, & facundiæ laudem solis sibi vindicantes; aliis relinquentes duntaxat laboris gloriam, cum Arcadico, ut loqui amant, pecore communis? Quare longè alia sunt, quæ me ad illud impulerunt. Nempe & argumentum, quod sub manibus haberem, sic magis illustrari videbam: & quia scriptores illi sæpe etiam caussas sententiæ suæ promerent, eo judicabam, opinionem nostram hoc pacto, & rationibus, & auctoritate veterum, meliùs stabiliri. Atque hoc non solùm de volumine, quod nunc damus, dictum velim: sed proximo etiam; de cujus argumento seorsum videbimus: uti & de aliis nonnullis, quæ universè pertineant ad institutum nostrum. Vale interea, mi Lector, & si grata erunt, quæ adfero, Deo mecum gratias age. Quod si feceris, mihi etiam abunde gratiarum, non actum modò, sed etiam relatum arbitrabor. Amstelodami. Anno æræ Dionysianæ CIↃ IↃC XLI. IV *Id. Octobris.*

ALTE-

Digitized by Google

GER. IOAN. VOSSIVS

æquo ac benigno

LECTORI

S. P. D.

*CVm bifariam consideretur Natura; tum prout gentiles illam attenderunt; qui eam coluere pro Numine, imò varia in Numina discerpserunt: tum quatenus ex Mirandis ejus, & horum caussis, adscendimus ad conditorem Deum: ambo ea hoc in opere, etsi vel alterutrum satis arduum foret, non incuriosè, ut arbitror, complexi sumus: utrobique etiam sedulò dedimus operam, ut & placita veterum adferremus, &, iis expensis, non pauca de juniorum, nostroque etiam, adferremus penu. Ac duobus quidem, quos jam dedimus libris, secundo imprimis, quos disquirimus de cælo, & elementis, planum facere cæpimus, quantopere illos fugiat ratio, qui, cùm omnis Philosophia, quæ ex rationis lumine proficiscitur, ad naturæ contemplationem, vel actionem hominis, soleat referri; priorem illam præ altera nullo penè loco habuerunt. Quamquam haut nova hæc controversia est: sed multum diuque, utra harum partium anteponi debeat, jam antiquis fuerit seculis dubitatio. Ac Socrates quidem, cùm priores cognitionem, quæ per se expeti crederetur, excellentius quid, & divinius, judicarent, primus * Philosophiam dicitur ad vitam deduxisse communem, deque virtutibus, ac vitiis, bono, ac malo, quæsivisse. Vnde in ore illi crebrò erat, quæ supra nos essent, nihil ad nos attinere. Corporum enim cælestium naturam, cometarum item, tonitrus, grandinis, & similium, stultè, & inutiliter, inquiri putabat †. Sed viri tanti opinio non deterruit Aristotelem *, quo minùs sapientiam, ut pulchriorem, ac diviniorem, prudentiæ præferret. Et, quod mirum, maluit Seneca † hac parte Aristotelem sequi. Multumque adeò pro sapientia facit, quòd non, uti Epicureis natura divina, ita scientia naturalium in se solam sit intenta: sed partim cultui inserviat religioso; partim usibus variis ad fluidum hoc, ægrumque corpus sustinendum: quemadmodum superiori dicebam volumine, & altero hoc pleniùs demonstrabitur. Imò pars illa, quæ homines agenda docet, manca foret, ac mutila, si præteritis, quæ ad cultum pertinent divinum, solùm explicaret, quomodo affectus vinceremus; vel religionis expertes, capesseremus Rempublicam. Nec enim ambiguis nostra, vel aliena vita, regendis sufficimus, nisi (quod longè quidem meliùs, uberiusque, sacræ nos docent literæ, sed ex parte etiam naturæ notitia præstare valet) ex caligine hac, in qua cæci volutamur, sublimiùs omnibus intra conspectum positis attollamur ad excellentius quiddam, & augustius, quod nos, & Vniversum hoc, gubernet, & cuique, prout se gesserit, præmium, aut pœnam, rependat. Sine cujus notitia, neque vita ipsa magni sit æstimanda. Nec diffiteor, traditione etiam divinitus in populis conservatâ dispelli mentis tenebras, & quadamtenus ad Numinis notitiam pertingi. Sed enim altiùs multò animus penetrat humanus; quando, non contentus auditis, per naturæ etiam cognitionem ad divina præparatur, & quodammodo in Numinis ipsius consortium venit. Tum verè juvat speculari in universa natura relucentem Dei potentiam, sapientiam, bonitatem. Animus etiam, tantopere elevatus, aspernari, ac calcare incipit aurum, & gemmas, & quidquid avaris tanti est, ut propterea æternùm miseri esse velint. Cernit etiam mens, non tanti esse cætera, ut propterea plumbeas, æternasque iras gerat, vel in fœdas despumet libidines, vel aliis serviat vitiorum portentis. Vt mihi quidem videantur lolio victitare, qui sic moralem extollunt prudentiam, aut etiam civilem, ut neutiquam justum statuant pretium scientiæ naturali. Atque hujusce animi nostri nunc testes qualescunque do commentationes nostras; quibus me diffundo, & supra, & intra hunc terrarum,*

* Varro apud Ciceronem.

† Xenophon lib. I Commentar.

* Lib. 10 Eth. Nicomach. & lib. 7 Polit.

† Præfat. lib. I Natur. Quæst.

ac

Digitized by Google

*ac marium globum, curiosèque, quantum licuit, specto naturæ adeò ingentis, ac nihilominus formosæ, ordinem dispositissimum, vires innumeras, nec capacissimo hominis ingenio, nedum nostro, comprehensibiles, inque cunctis constantiam planè singularem. Quæ omnia hominem quasi manu ducunt ad horum architectum: ita ut gentilis etiam religionis cultores, etsi Deus foret incontiguus, & inconspicuus; ex hac tamen rerum machina, ac se ipsis quoque, velut minori mundo, eò ratiocinando adsurrexerint, ut viderent, esse unum quid, quod foret à nullo, nec ab ulla anteeatur antiquitate; quod solùm verè sit; cæteris inde, quòd sint, participantibus; ab hoc possideri sapientiam, bonitatem, justitiam, omnemque perfectionem: cunctaque hæc convenire summo regi, ac principi; cujus beneficio etiam, multiplici adeò agitatione motarentur, suoque aëra hunc reciprocarent spiritu, & præcipuè divinum illud obtinerent, quod Mentem, vel Rationem dicimus: proinde hunc se cunctorum opificem, hunc hominis atque universi moderatorem, amare, suspicere, intimoque animo amplexari, ac colere perpetuò, oportere. Sed cùm illi tantopere se, velut alis quibusdam, sustulissent: non tamen pro notitia hac glorificarunt Deum: quo meruere, ut ne ad ulteriorem cognitionem perducerentur. Sic relicti, Deum nescierunt, quem scirent: ut inexcusabiles ob animum fierent ingratum. Imò plurimi etiam nec eò usque ascendère, quò dicebamus; non culpa Numinis, vel Naturæ, quæ Dei virtutem, ac divinitatem, clarè, & oculis ingerebat, & auribus insonabat: sed suopte vitio, quia animi oculos, aures que, obturantes, reluctarentur magisterio Naturæ: vel si subinde inclinassent eò mentes, mox vanis indulgendo commentis, falsa veris miscerent: atque ita hinc circumfusi luce naturæ, inde spissis opinionis tenebris circumventi, velut insanientibus in mari ventis, nunc huc, nunc illuc deferrentur, ac perpetuò fluctuarent incerti. Ita factum fuit, ut, novitatis suæ superstitione abrepti, non tribuerent Numini cultum divinum. Atque hoc prius est, quo nomine impietatis rei jure peragantur. Sed, contumeliâ eâ non contenti, præterea cœlo donarunt mortali corpore exutos, plurimumque à vera religione alienos. Naturæ etiam partes, vel affectiones, in Deorum censum retulerunt. Et his, & illis, statuerunt simulacra, dies festos, ludos, pulvinaria, aras, ædes sacras: acerris etiam thuris, & mactatis è grege victimis, eosdem honorarunt: ad illos, ut suprema nomina, ac numina, vel saltem divinitatis eorum consortes, manus, mentesque, supplices protenderunt. Quomodo creaturæ transscripsere cultum creatoris *: ut impietati, de qua priùs dicebam, etiam accuderint iniquitatem. Vnde veritatem eos, non in ignorantia dico, sed in injustitia etiam, detinuisse, conqueritur Apostolus. Atque hæc cum animo nostro obversarentur sæpius, facilè in eam deveni sententiam, nec Ecclesiæ, nec literariæ Reipub. ingratam fore operam, si quasi geminum ferruminans argumentum, & Deorum, & rerum explicarem naturam, atque ita, & eos refellerem, qui idolis cultum, ac majestatem summi tribuunt Regis; & contemplando miranda Naturæ, nostris ubique usibus inservientis, ex hac solubili, & interitioni obnoxia compage, mentes attollerem humanas ad eum, qui fecit Naturam, ac rebus præsidet universis. Nondum tamen pertexere licuit has commentationes nostras: nunc valetudine me præpediente, nunc occupationibus spissis, nec semper minutis. Quatuor interim libros, ut potui, exegi: quorum priores duos priori; alteros altero hoc volumine, exhibeo. Illis egi partim de spiritualis naturæ cultu; partim cœlestis corporis, ac elementorum natura, & veneratione. Cujus doctrinæ præstantiam, atque usum, nihil attinet hoc loco, velut cramben, reponere. At alteris hisce libris tum de meteoris, tum animantibus tracto. Quod & ipsum est prænobile argumentum, dignissimumque homine Christiano. Quid enim subtilius ventis? quos semper animas dixeris exspirare, emori nunquam. Quid utilius pluviis? quæ post uliginem terræ ab ardore Solis decoctam, iterum rura irrigant, & temperant. Quid admirabilius cometis, fulminibus, iride, & similibus? quæ sic omnium animos percellunt, ut, quem eorum doctrina non capiat, ne in hominum quidem numero reponi mereatur. Gentes quidem sic affecere ista, ut propterea in Deos referrent: & nobis non tanti erunt, ut non in his potiùs miremur Deum omnium auctorem? Quid nunc de animalibus loquar? ubi primò se offert hominum genus. Sed de divino eorum, dum vivunt, cultu (ad quem Paulo, & Barnabæ, præstandum, Lystrenses * etiam tauros adduxerant cum coronis) pauca omnino, nec subtilioris ea disquisitionis indigentia, legere est, non apud Romanos duntaxat, vel Græcos; sed etiam barbaros. Quare*

* Rom. 1. 18.

* Act. 14. 13.

omnem

omnem prope operam insumsi in explicanda hominis natura. Ibi attendi, primò vitam, ætates, mortem; hinc nutritionem, magnitudinem, robur, generationem; inde visum, phantasiam, sensus cæteros; somnum etiam, somnia, & divinationes ex insomniis; denique intellectum, voluntatem, loquelam, risum, fletum. Inque tam variis penè in caussas cunctorum inquisivi, ut ita magis perspiceremus naturæ nostræ dignitatem. Nihil enim commendatius homini esse debet, quàm cognitio sui. Cumque ea sit bipartita: prius est scire præstantiam quam habemus ex origine nostri: posterius nôsse miseriam, quam peccato contraximus. Illud præstat, ut magis magisque cogitemus, quantopere obstringamur conditori: hoc, ut confugiamus ad Sospitatorem Christum. Postea non minori curâ excussi, quæ ad muta pertinent animantia. Ac primùm expono eorum naturam. Hinc enarro multiplicem, quam ex illis capere est, utilitatem in alimento, medicina, vestitu, habitatione, & vita reliqua. Denique ostendo amentiam hominis; qui, cùm illis seriò invitaretur ad veri numinis cultum, nihilominus hæc longè infra dignitatem suam posita, vel pro numine coleret, vel saltem, velut Dei symbola, religioso cultu prosequeretur. Atque hæc sunt ea, quæ ordine præstiti in quadrupedibus, avibus, piscibus, serpentibus, insectis. Vt ad absolvendam rerum naturam nihil magnopere nunc supersit nobis præter plantas, & fossilia. Sed eorum consideratio, ut hominis vitæ plurimùm conducit; ita parum facit ad notitiam Theologiæ gentilis, si symbolicam exceperis. Ex ipsis verò numinibus ea nobis residua sunt, quæ cùm veriùs sint affectiones, sive accidentia, à nationibus nihilominus divino colebantur honore: ut sunt Pietas, Iustitia, Misericordia, Salus, Febris, Amor, & alia id genus. Præterea nobis indicta est pars illa de symbolis Deorum, sæpius hisce libris promissa. Nec abhorret animus, ut istam quoque, & cætera, quæ dicebam, perficiam; quò integrum sit σύστημα * tam Theologiæ hujus gentilis, quàm scientiæ Naturalis. Sed enim tam multa à multis exposcor, adeoque diversa habeo affecta, ut cui primò, cui deinde, admovere manum debeam, ipse hæream incertus. Quare utrùm hujus argumenti cætera proximè daturus sim, an meditationes eas aliis diffissurus; magistra omnium dies docebit. Atque eo minùs promittere aliquid habeo, quia cogito, non modò vitæ hujus incertum, sed etiam valetudinis. Nam etsi à puero hæc mihi firma satis fuit; nec unquam incontinentiâ eam frangendam putârim: nihil tamen mirum fuerit, si aliquid in illam potuerint tot injuriæ ab illis acceptæ, quibus placere non poteram, si animo satisfacere, nec Deo vellem displicere. Accedunt tot adversa à Numine immissa: in his, pauculos intra annos, mortes quinque liberorum jam vernantis ac florentis ætatis, ac trium quidem dum opere in hoc occupor: ex quibus recentissimus dolor Gerardi mei, cum vita excederet, vix annum claudentis primum, & vigesimum: qui suas in Vellejum castigationes ipse in lucem dedit, atque inscripsit nobili, & summo viro Georgio Ratallero Dubletio, supremæ nunc Hollandicæ, ac Zelandicæ Curiæ Senatori: cujus ego merita in me, & familiam meam, tacere malo, quàm pauca de iis dicere. Complurium, quæ præterea filius reliquit, editionem moribundus fratris sui Isaaci curæ commisit: præcipuè animadversiones in Valerium Flaccum, & Censorinum: ac confido, eo ex Britannia, & Galliis reduce, confestim lucem visuras. Quid jam dicam, frangi me potuisse immodicis adolescentiæ meæ studiis: ac annis duobus, & quadraginta, quos muneribus publicis, iisque difficillimis, summâ impendi fide? Vt taceam de senectute, quæ ipsa morbus esse dicitur. Proximè jam transactus tertius & sexagesimus; quem κλιμακτῆρα nuncupant. Is non à febri modò inchoavit; sed etiam morbo colico, & nephritide; à quibus malis duobus omni hactenus vitâ fueram immunis. Ac, eo penè exeunte, invasit morbus articularis. Scio, credi, ista mihi ab immoderatis provenisse laboribus; quo uno me intemperantiæ genere laborare, dictitabat etiam, qui paucos ante menses, cum magno bonorum dolore, beatam cælo animam reddidit, Robertus Vander-Houve, vir, ut antiqua generis nobilitate, & omni penè doctrinarum genere, cultissimus: ita domus meæ, & tot aliarum in celeberrima hac Amstelodamensium urbe, Æsculapius. Sed enim ab eo, atque aliis, quærere vicissim soleo; quid in tam occupato vitæ genere relictum mihi foret præter noctes? Quibus prope solis hos commentarios exaravi. Vnde eos subinde vocare soleo NOCTES AMSTELODAMENSES: non minori sanè jure, quàm opus suum Agellius NOCTES ATTICAS inscripsit. Nam ille ad capiendum ingenii sui cultum sponte concesserat Athenas; cumque aliter

* Corpus sive compages.

Digitized by Google

aliter tempora partiri liceret, maluit tamen, quæ de die ex vivis, aut mortuis hauriebat magistris, conscribillare noctu. Ex Leidensi ego Academia in illustre hoc Athenæum, ad sacram, Ecclesiasticam, externamque historiam cum civili scientia profitendam, liberalitate Procerum hujus urbis arcessitus, partim munere publico, partim aliis occupationibus, ita distentus fui, ut præter nocturnum, vix ad proficiendum magis, quàm aliquid posteris tradendum, otium invenirem. Iamque annus est undecimus, ex quo in Vrbe hac pedem posui, nonum nunc gerente consulatum Andrea Bickero Iurisconsulto, octavum Ioanne Cornelio Geelvinkio, quartum Petro Hasselario, secundum Gerardo Schapio I. C. eodemque tum Academiæ Leidensis, tum etiam (cum Alberto Conrado Burgio, in Collegio Illustrium Hollandiæ & Westfrisiæ Ordinum, delegato, Guilhelmo item Backero, viris consularibus) Lycei hujus Amstelodamensis Curatore. Quos ego amplissimos, genereque, doctrinâ, & omni virtutum genere ornatissimos viros, honoris hîc caussa nomino; partim præclara ob merita erga Vrbem hanc florentissimam, imò omnem fœderatam Belgicam; partim etiam ob egregium erga me amorem, & studia nostra. Atque his accensus, majorem ad testationem mei erga civitatem hanc affectus penè operi præfixeram titulum, quem dixi, NOCTIVM AMSTELODAMENSIVM. *Sed enim videbam continuò, inscriptione istac, nisi aliud adjungerem, tam incertum argumenti totius relinqui lectorem, quàm si apposita esset nulla. Quemadmodum propterea nec, qui placitus quondam Clementi Alexandrino* Στρωματέων *titulus fuit, satis nunc arrisit nobis: etsi alioqui tam vario operis argumento, fortasse vix alter meliùs convenisset. Accommodatior, credo, videretur, si simplicissimè* DE NATVRA DEORVM, & RERVM, *inscripsissem; exemplo duorum, qui tantopere ingenii, & doctrinæ laudibus claruerunt; Marci, inquam, Tullii, & Titi Lucretii; quorum ille* de Deorum, *hic* de rerum *egit* natura: *nos verò utrumque sociavimus argumentum. Sed enim satius visum, si qui sic discreparemus instituto, etiam inscriptione differremus. Tullio enim studio illud fuit, ut cæteros, non ad verum numen, quod ignorabat; sed fictitii Numinis honorem perduceret. Alteri autem propositum erat, ut rejectâ Dei providentiâ, & animorum immortalitate, casu omnia ferri crederemus. Nos, meliori numine adflati, in eo omnem posuimus operam, ut cognitâ Deorum naturâ à veneratione eorum foremus alieni: perspectâ rerum naturâ, ex caussis earum adscenderemus ad rerum auctorem Deum, eumque debito prosequeremur amore ac cultu. Quamobrem, ut jam in præfatione prioris voluminis dictum fuit, placuit magis inscriptio, de Idololatriæ origine, ac progressu; deque naturæ mirandis, & eorum caussis: sive altera, quam addidimus, de Theologia Gentili, & Physiologia Christiana. Variè enim tam varium expresseris argumentum. Sed de titulo nudo quid attinet tricari? dummodo utile & gratum sit opus ipsum: uti fore confido, si non ob aliud, saltem propter indefessum hunc studiorum, & bene de literis merendi amorem; quando non valetudini curandæ, vel rei struendæ, studiosè operam unquam dederim, sed cum prioris haut levi periculo, & certo alterius dispendio, impensiùs publicis semper studuerim commodis. Nihil ultra te, Lector candide, morabor. Vale, reique literariæ fave, & si, uti cupio, placeam; me ama, nostris utere, ac fruere. Anno* CIƆ, IƆC XLI. V *Kal. Novembris. Quem diem quando nunc adscribo, video, mi Lector, nihil tale antea cogitanti ita rem cecidisse, ut qui præclaro Angliæ Clero mitterem, dicaremque, quaternos hosce libros, quos in Hollandia scripsissem; priori quidem volumine te compellarem, quo die inclyta Angliæ suæ, & Ecclesiæ Catholicæ bono natus fuit nunquam sine grata recordatione nominandus Serenissimus Angliæ Rex Eduardus* VI: *altero autem hoc volumine, duabus quasi hebdomadis pòst, denuo te alloquerer; idque quo die lucem primò adspexit Hollandiæ suæ, & totius Reipub. literariæ immortale decus, Desiderius Erasmus.*

GE-

Digitized by Google

GERARDI IOANNIS VOSSII DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE AC PROGRESSV, LIBRI PRIMI PARS PRIMA;

Qua de religionis primævæ reliquiis, & neglectu earum, agitur generatim.

CAPVT I.

Vt spiritus adversarius sollicitare nunquam destiterit homines ad pravum de Deo sensum; è contrario autem misericors Deus non siverit interire traditionem sui primævam, certissimis è naturæ opificio, ac gubernatione ejus, argumentis firmatam. Ex ampla testium sylva producti, Tertullianus, Clemens, Basilius. Cur Diagoras, & similes, ἄθεοι vocati: cur Anaxagoras, & Socrates ἀσεβείας damnati. Mundi opificem Deum agnitum à Thalete, Platone, Tullio: quorum Platonem perperam cum Aristotele conciliare conati sint sectatores sui. Occurritur eorum argumentis, qui mundum hunc vel fortuito casu originem suam debere, vel necessitate aliquâ exortum, aut semper fuisse judicarunt.

IMmensum hoc beneficium est, quòd Deus, non contentus hominem condidisse, eum, præmio vitæ æternæ proposito, rationem docuerit colendi sui. Sed diabolus, quâ invidiâ erat, perferre non potuit, si terræ filius, se, qui origine tanto nobilior foret, de cælesti arce dejecto, ad tam sublimem eveheretur gloriam ac dignitatem. Quocirca quem ambitio everterat, nullam intermisit industriam, quominùs & homo majora iis affectando, quæ accepisset, similiter se illis exueret, quæ haberet. Mulierem igitur, falli pariter ac fallere magis idoneam, illecebris suis adortus fuit: parvoque negotio rem tantam persuasit, utcunque & illa, & maritus, divinum transgrederentur mandatum, nihilominus mortem nequaquam obituros: quin contrà eventurum, ut multò, quàm antea, acutiùs omnia perspicerent; quippe malum juxtà scientes ac bonum. Sed de morte fœdo iis mendacio illusit: de scientia verum quidem retulit; at quàm noxium fuerit experientiâ malum addiscere, exitus comprobavit. Postquam enim mulier à serpente decepta, in peccati consortium pertraxit virum: oculi quidem iis aperti fuere, sed ita, ut viderent se tegumento destitui, non tunicæ modò, verùm etiam virtutis. Foliis igitur ficus, umbratili prioris voluptatis symbolo, verenda contecti, serò deplorarunt, non suam modò, sed omnis posteritatis miseriam: ut quam suo delicto paradiso & immortalitate privassent. Adamo enim peccante, omnes in massa peccavimus: constituto eo sub peccato, omnes nascimur peccatores, atque ut peccati, sic mortis hæredes. Meliùs fuerat nunquam educi è sinu matris, quàm sic in lucem prodire. Sed iis, quos debitæ pœnæ sententia colligârat, mox gratia affulsit indebita; Deo pro immensâ erga nos misericordiâ primis parentibus, & inde nascituris, pollicente in paradiso, quem tempori misit, semen mulieris, filium suum servi formâ assumtâ; ut per eam naturam, quam se vicisse diabolus gaudebat, ipse vinceretur, nec gloriando de se homo iterum superbiret. Post promissa hæc homini facta, non sibi otioso esse licere, malignus ille Spiritus existimavit. Fore alioqui vidit, ut, quem abdicatum gaudebat, adoptetur, ejectus recipiatur, mortuus tandem resuscitetur: & quod omnium indignissimum judicabat, in cælos, unde ipse irreparabili ceciderat casu, gloriosè evehatur, de potestate contrariâ æternum triumphaturus. Ejusdem igitur, si non majoris, invidiæ stimulis percitus, præsentissimum hoc consilium statuit, si quamdiu homines lucis fruerentur usurâ, non cessaret ipse sollicitare omnes, pro sua quemque indole, ad omne peccati genus; ac imprimis, ut creaturam colerent pro Deo, non sine horrenda divini numinis injuria. Hoc igitur tam præsens venenum inspirare omnium animis gestivit. Sed Deus, ne pereat quisquam, nisi qui suo in præceps ruere velit arbitrio, nunquam hominem sine antidoto reliquit contra hoc insanæ sapientiæ virus. De Enosi temporibus, quando idololatriam cœpisse Maimonides arbitratur, nihil nunc dicam *: eò quòd vetus ille orbis diluvio interciderit totus, Noacho & familia ejus exceptis. Solùm loquar de illis, qui ex Noacho originem ducunt. Hos in duas partes dispesco, pro duplici gratiæ mensura. Etsi enim Deus Abrahamum, & posteritatem ejus, singulari beneficio in populum suum elegit: non propterea tamen gratiâ suâ penitus destituit cæteros. Siquidem conservavit in iis quorundam notitiam: ut quòd Deus esset, & mundum administraret, & colendus esset, & culto-

* *Initium idololatriæ tempore Enos, te R. Simone Manasse ben. Isr. in Gene p. 26.*

cultores præmium, non colentes sua maneret pœna. Quæ fundamentum sunt religionis universè consideratæ. Unde Hebr. XI. 6. *Accedentem ad Deum credere oportet, esse, & quærentibus se esse remuneratorem.* Hæc cùm priùs constarent revelatione divinâ, quia ex Deo ista homines cognoverant; in posteris, quos Deus alloquio suo non dignabatur, naturam induerunt traditionis humanæ, quæ hodieque in barbaris etiam gentibus viget & veget. Atque hoc est, quod Lactantius lib. I de falsa Relig. cap. II vocat, *testimonium populorum atque gentium, in una hac re non dissidentium.* Et quid apertius his Senecæ verbis epist. CXVII. *Veritatis argumentum est, aliquid omnibus videri: tanquam Deos esse* (mallem *Deum* dixisset) *quod omnibus de Diis opinio insita est: nec ulla gens usquam est adeo extra leges moresque posita, ut non aliquos Deos credat.* Nec tamen existimandum, hunc consensum sola esse traditione suffultum. Siquidem cùm gentes etiam efferæ, nec multum sollicitæ de rerum natura, traditione solâ, vel penè solâ, hæc cognoscerent: aliud accessit nationibus istis, quæ humanitatem minus exuerant. Mundi enim consideratione ita sunt firmatæ, ut liquidò viderent, certissimâ esse ratione subnixa, quæ traditione accepissent. Nimirum cernebant singula & sensu prædita, & ejus expertia, animata pariter & inanima, certum ob finem agere, aliaque aliis inservire. Nec enim terram propter se, vel Sol calefacit, vel nubes irrigat; nec terra vel tepefacta à Sole, vel madefacta à pluvia, sui gratiâ herbas ac fructus producit; sed propter muta animantia, ac hominem imprimis, qui mentis altæ capax in cætera dominatur: quod gentilis etiam poëta agnovit initio operis, ut ipse appellat, de formis in nova corpora mutatis. Hæc sine consilio esse non possunt. Aliter si esset, singula rarò, non semper, nisi impedimentum afferatur, suum apiscerentur finem. At non suo id consilio faciunt. Alius igitur est, qui dirigat universum. Ut huic quoque adscribi debeat, quod muta animantia, etiam sine exemplo agant tam multa instinctu naturali: quod præterea è certi generis semine certæ proveniant plantæ: atque illæ itidem sui generis plantas producant: quod item Sol & sidera certos habeant motus, quibus volvantur. Nempe uti, qui præter se hominem conspicit neminem, si telum viderit emissum, rectè colligat, hunc inanimæ rei motum esse ab aliquo, qui occultè hoc telum librârit: ita qui cernat res sensus expertes, sæpe etiam nec vitâ præditas, tendere ad finem certum, ac universo utilem, à quo nec aberret, nisi impediatur; is quoque statuat necesse est, res eas ab aliquo gubernari. Neque hæc solum ostendunt, esse quempiam, qui mundum hunc nutu suo temperet: sed liquidò etiam testantur, eundem esse architectum universi. Siquidem omnia singulaque non solùm propter finem agunt, sed etiam sunt propter finem: ut quæ naturam habeant, tum singularis boni appetentem; tum universali sic naturæ innexam, ut particulare bonum referant ad bonum universi. Hæc tam clarè è natura relucebant, ut quin vera esset illa omnium gentium traditio de Deo, minimè potuerit dubitari. Nimirum, ut scitè ait Tertullianus libro de Resurrect. carnis: *Præmisit Deus Naturam magistram, submissurus & Prophetiam, quo facilius credas Prophetiæ, discipulus Naturæ.* Quo sensu admittimus illud Clementis Alexandrini in VI Στρωμ. ubi philosophiam appellat ὑποβάθραν τῆς κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας; nempe non ut fundamentum, prout vertit interpres; sed ut imas potius scalas Christianæ dicat philosophiæ. Atque eâ mente etiam à B. Basilio in Hexaem. mundus nuncupatur τῶν ψυχῶν λογικῶν διδασκαλεῖον, καὶ τῆς θεογνωσίας παιδευτήριον. *animarum rationalium schola, ubi in Dei notitia erudiuntur.* Ut non immeritò hoc de libro sic gentili philosopho B. Antonius dicat apud Socratem lib. IV Hist. Eccl. cap. XVIII: Ὦ φιλόσοφε, ἡ φύσις τῶν γεγονότων ἐστὶ, καὶ πάρεστιν ὅτε βούλομαι τοὺς λόγους ἀναγινώσκειν τοὺς τοῦ Θεοῦ. *Meus liber, o philosophe, est natura rerum a Deo conditarum: in qua, quotiescunque sic animo meo visum, legere possum, quæ Deus dicit.*

Objectant, à Protagora Deos in dubium vocatos, exclusos à Diagora, & Theodoro Cyrenaico. Ac de Protagora scio id tradere Tullium in primo de Natura Deorum, & Theodoretum in secundo, & sexto Therapeutices. Et satis res liquida ex eo, quod, ut est apud Laertium in ejus vita, his verbis librum aliquando exorsus fuit: Περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὔθ' ὡς εἰσὶν, οὔθ' ὡς οὐκ εἰσίν· *De Diis quidem, neque utrùm sint, neque an non sint, habeo dicere.* De Diagora testes, Tullius ibidem, Plutarchus de philosoph. placitis, & Suidas. De Theodoro inibi Tullius, & Laertius in Aristippo. Sed an hosce pauxillos tanti putemus, ut aliquo eos loco habeamus præ infinita illorum copia, qui contrarium docuerunt? præsertim cùm quanto quisque vir melior fuit, tanto minus de eo dubitarit. At de vita eorum, quos opponunt, quid dicam? De Theodoro quidem illud ex Laertio constat, postquam omnem de Diis opinionem sustulisset, docuisse etiam sapientem suum (sed ne nihil videatur dicere, addit, loco temporeque opportuno) adulterium & sacrilegium commissurum, ac citra pudorem in propatulo rem habiturum cum scortillo. Præterea ne illud quidem satis est apertum, an omnes isti numen esse negarint. Nam rationi magis consentaneum est, atheos vocatos, à nostris quidem, quia sic apud gentiles legissent; à gentilibus verò, quia Deos gentium pro Diis non haberent. Nec enim discrepat hoc à moribus Atheniensium: cujus rei exemplum capere licet ex Anaxagora Clazomenio: ut qui à Cleone ἀσεβείας † sit accusatus, quia Solem quem pro Deo colerent Athenienses, dixisset μύδρον διάπυρον: quod Laertii interpretes Ambrosius, & Aldobrandinus,

† *impietatis.*

dinus, ut de Brognolo taceam, *ferrum candens, atque ignitum* vertêre; cùm potius *massam candentem*, vel *globum ignitum*, debuerint dicere. Quomodo & discipulus Anaxagoræ Euripides in Phaëtonte fabula Solem dixit χρυσέαν βῶλον, *auream glebam*. Porro, absque Pericle fuisset, qui præceptorem & defendit, & in præsenti periculo urbe dimisit, capitis esset damnatus. Imò sic quoque quinque talentis & exilio multatus dicitur. Qua de re vide Plutarchum in Pericle, quæque ex Sotione, Satyro, Hermippo, & Hieronymo, attulit Diogenes. Quid ergo? eone Anaxagoram ἄθεον καὶ ἀσεβῆ [1] putabimus? Quin ipsos potius judices tam horrendi criminis credimus reos. Quippe hic ille Anaxagoras est, qui, ut ibidem refert Plutarchus, πρῶτος τοῖς ὅλοις οὐ τύχην, οὐδ' ἀνάγκην διακοσμήσεως ἀρχὴν, ἀλλὰ νοῦν ἐπέστησε καθαρὸν καὶ ἄκρατον ἐμμεμιγμένον πᾶσι τοῖς ἄλλοις, ἀποκρίνοντα τοῖς ἄλλοις· *primus universitati, non fortunam, neque fatum, ordinatæ descriptionis principium; sed Mentem puram ac syncera̅m præfecerit, ab aliis omnibus admixtis similes particulas secernentem.* Atque hoc quoque Aristoteles tradit lib. VIII φυσικῆς ἀκροάσ. cap. I. ubi ait, ex ejus opinione in materia infinita κίνησιν ποιῆσαι τὸν νοῦν, καὶ διακρῖναι, *Mentem motum produxisse, ac partes secrevisse.* Quem ad locum Simplicio dicitur iccirco ex mente Anaxagoræ κοσμοποιὸς νοῦς, *universi effectrix Mens.* Idem tradit Galenus, & Laertius loco memorato, & apud eum Timo in Sillis. E Latinis M. Tullius in Lucullo sive IV Tusc. Quæst. *Materiæ*, inquit, *infinitæ particulas similes inter se, & minutas, primum confusas, postea in ordinem adductas à Mente divina.* Ac primo de Natura Deorum; ubi de eo ait: *Primus omnium rerum descriptionem & modum Mentis infinitæ vi ac ratione designari & confici voluit.* Similiter Lactantius, Augustinus, alii; quibus quid insistam? quando Laertii industria nobis ipsa Anaxagoræ verba conservavit. Sunt autem hujusmodi: Πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ· εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε· *Omnia simul erant: deinde accessit Mens, eaque composuit.* Quàm apertè hic opificem ab opificio distinguit! Hoc ferre non potuere Athenienses, ac ἀθεότητα [2] vel ἀσέβειαν [3] vocarunt. Quorum judicium sequens Lucianus in Timone ait, Iovem in Anaxagoræ caput fulmina vibrâsse, eo quòd familiares suos docuisset, non esse Deos, qui vulgo crederentur. Sed Lucianum quid dico? Ecce Iustinus Martyr oratione ad Græcos eum ἄθεον [4] appellat. Nempe sanctissimus vir secutus hac parte adversariorum sententiam: quod factum nollem. Nam quis innocens erit, si ex inimicis ferendum judicium? Et cogitare debuit Iustinus, Christianos quoque à gentilibus atheos vocari, quia non agnoscerent gentium Deos, Sic enim ipse scribit apolog. II. Ἔνθεν δὲ καὶ ἄθεοι κεκλήμεθα, καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν τοιούτων νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι· ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου, καὶ πατρὸς δικαιοσύνης, καὶ σωφροσύνης, καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν, ἀνεπιμίκτου τε κακίας θεοῦ· *Vocamur autem Athei: & sane confitemur talium, qui habentur, Deorum nos esse expertes, & hac ratione atheos: sed non verissimi illius Dei, patris justitiæ, & temperantiæ, & cæterarum virtutum, & ab omni vitio intacti.* Similiter autem & Socrates, quia non eosdem, ac Athenienses sui, coleret Deos, ab Anyto, Melito, ac Lycone oratore, impietatis accusatus; ab Atheniensibus autem, ducentis & octoginta sententiis pluribus, quàm absolveretur, fuit condemnatus: ut est apud Ciceronem in primo de Oratore, & Laertium. Et puto, idem statuendum de Callaicis, gente Hispanica: de qua sic Strabo lib. III. Ἔνιοι δὲ Καλλαικοὺς ἀθέους φασί· *Quidam Calliacos non agnoscere numen ajunt.* Eidem in XVII proditum, Æthiopes similiter atheos esse creditos. Suspicari liceat, hoc inde fuisse, quia nulla haberent simulachra in templis. Saltem non omnes omni caruisse cultu, liquet ex Strabonis lib. XVII; de quo dicam cap. XXXII. Quod verò aliquis propter ea, quæ de Anaxagora dixi, primum existimet statuisse Mentem mundi opificem, id longè aliter est. Primus quidem Mentem infinitam agnovit, quæ ex infinita congerie partes similes ab aliis secerneret, iisque componendis res novas produceret, iis segregandis res veteres destrueret. Sed non ἁπλῶς [1] primus è philosophis Græcis mundi agnovit opificem. Nam & Ionicæ philosophiæ conditor, Thales Milesius, à quo disciplinam suam hausit Anaximander, uti ab illo Anaximenes, Anaxagoræ præceptor, eâdem in sententia fuit: ut auctor nobis M. Tullius in primo de Natura Deorum: *Aquam*, inquit, *dixit esse initium rerum: Deum autem eam Mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.* Quorum utrumque etiam de Thalete refert Minutius in Octavio, & Lactantius lib. I, cap. II. Maximè autem hæc de mundi opifice ac rectore sententia viguit post Socratem. Aliter scio & tum philosophi nonnulli; si præclarum hoc Sapientum nomen merentur, qui insaniæ eo devenerant, ut fortunam omnium & caussam, & dominam contenderent. Verum hos (Lactantii verbis utar [6]) *cæteri philosophi, ac maximè Stoici, acerrimè retuderunt, dicentes, nec fieri mundum sine divina ratione potuisse: nec constare, nisi summa ratione regeretur.* Stoicos imprimis celebrat: sed non minus laudis promeritus est Plato: qui Deum passim vocat δημιουργὸν τῶν ἁπάντων, *opificem universi.* Cæterum, quibus ægrè erat, si uspiam Plato errasset, hi cum Aristotelis de mundi æternitate argumenta solvere non satis possent, doctorem suum cum eo conciliare sunt conati. Sed nolim hac parte fidem detrahere Aristoteli, qui annis viginti præceptorem [7] audivit: ac eam, quam dixi, opinionem magistro tribuit lib. I de cælo cont. CIX, eámque in Timæo legi sic ait, uti hodieque reperimus. Nec dici potest, quam studeant Platonici, ut aliò illa torqueant, quæ ab eo in Timæo scripta sunt. Atque interim, neque cum Crantore, qui in

[1] sine Deo & impium.
[2] negationem Dei.
[3] sublationem cultus divini.
[4] Dei contemtorem.
[5] impietatis.
[1] simpl…
[6] lib. falsa re… cap. I.
[7] Apoll…rus apud Laert.

Digitized by Google

Timæum est commentatus, convênit Taurus: neque cum alterutro Iamblichus, Proclus, aut Simplicius: neque cum illis Appulejus, aut Alcinous. Adde jam quod non in Timæo solùm id dicat Plato; sed aliis etiam locis: uti epist. ad Dionysium. Mentemque hanc ejus fuisse, ac in contrariam recessisse Aristotelem, tradit Alexander; quo Græcorum nemo, nedum Latinorum, vel Arabum, Aristotelis mentem, vel hac in re, vel in aliis etiam, melius perspexit. Atque idem de Platone testantur Cicero, Plutarchus, Laertius: item è nostris Iustinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Eusebius, Augustinus, Theodoretus, Stobæus, ut alios mittam.

Platonem quoque secutus hac parte M. Tullius. Nam etsi sæpe Academicam tueatur ἀκαταληψίαν [1]: quando tamen ex sua loquitur sententia, Platonis opinionem fortiter defendit. Vnde in secundo de Natura Deorum legas: *Quid potest esse tam apertum tamque perspicuum, cum cælum suspeximus, cælestiaque contemplati sumus, quàm aliquod esse Numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur?* Et lib. II de Divinatione: *Esse præstantem aliquam, æternamque naturam, & eam suspiciendam adorandamque hominum generi, pulchritudo mundi, ordoque rerum cælestium cogit confiteri.* Sic colligit hic Cicero, ex sola constitutione naturæ. Longéque efficacius idem comprobatur, si addamus, quam dixi, providentiam divinam: qua mundum administrari, idem Tullius agnoscit.

[1] *incomprehensibilitatem.*

Sed auctoritate tantorum virorum, parum apud patronos Fortunæ proficimus. Ratio potiùs cum ratione decertet. Negant opus esse, ut statuamus hujus mundi opificem, quando dicere liceat vel casu eum, vel necessariò exstitisse. Sed in eo, quod de fortuito ac cæco casu contendunt, cæciores mihi Fortunâ ipsâ videntur, quam cæcam effingunt. Quod enim palatium, quod aliud opus mirandum casu unquam viderunt provenisse, ut de amplo mundi amphitheatro id sustineant dicere? Quo argumento rectè eos oppugnat Plutarchus libro de Placitis philosophorum: Οὐδὲν τῶν καλῶν εἰκῇ, καὶ ὡς ἔτυχε γίνεται, ἀλλὰ μετά τινος τέχνης δημιουργούσης· *nihil pulcri temere & fortuitò nascitur; sed ab arte aliqua efficitur.* Adhæc non possunt ignorare, omnem caussam per accidens, quales sunt fortuna & casus, subnixam esse caussa quapiam per se. Quomodo si sacrorum caussa in templum iturus, in creditorem diu quæsitum insperatò inciderim; fortuna id factum dixero: ubi voluntas mea per se erit caussa itionis in templum; per accidens, incidendi in nummarium meum triconem. Et, si tegula de tecto decidens, calvam prætereuntis pertundat, casum id vocamus: ubi lapsus quidem per accidens est caussa vulneris: at gravitas lapidis per se erit caussa, cur deciderit; durities ejus item & acumen, cur vulneret. Quamobrem, si casui, sive fortuito atomorum concursui, hæc naturæ compages debetur, ut Democritus putavit: quam, quæso, ex eo genere, quæ per se caussæ dicuntur, poterunt adferre? Atque idem statuendum de conservatione mundi. Vbi quod, nisi aliquid obstiterit, eodem modo agat natura; rubore eos suffundere debet, qui non erubescunt dicere, casu aut fortuna hæc regi. Ac cogitanti, cur eo impudentiæ devenerint, facilè occurrit, vel hoc esse ab aliqua ingenii imbecillitate; quia ex nonnullis, quæ objicerentur, non satis se possent expedire: vel ab insigni esse ambitione; quia supra receptissimas sapere sententias vellent. Nec absurdè de nonnullis, barbâ magis, & pallio, quàm sententiâ & vitâ philosophis, propterea hæc placita eos amplexos putemus; quia sic minori animi scrupulo peccatis indulgerent. Quales nihil pensi habuere apertissima ire inficias, dummodo thesi inservirent semel susceptæ.

Dixeris cum aliis, mundum hunc, ut non cæco casu, cæcâ tamen necessitate exstitisse. Sed sic quoque temporis initium agnoscunt; eoque etiam originis principium fateantur, necesse est. Nam si mundus cœpit, ab aliquo originem cepit: quod saltem negare eos non oportuit, quibus placet,

De [2] nihilo nihilum, in nihilum nil posse reverti.

[2] Persius sat. 3.

Nos scimus, ex nihilo factum aliquid: sed aliquid factum esse ab nihilo, id verò absurdissimum putamus. Et hac parte consentit nobiscum Aristoteles: cujus certissimum illud effatum habemus Metaphys. IX, cap. VIII: Ἀεὶ ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος, γίνεται τὸ ἐνεργείᾳ ὄν, ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος. sive, ut cardinalis Bessario legit, ὑπὸ ἐνεργείᾳ ὄντος. Si Latinè, & Scholasticorum verbis malis, *Semper ex eo, quod potentia est, fit actu ens ab eo, quod actu est.* Sive *ab actu existente.* Etiam pugnantissima esse, ut aliquid necessario sit, & aliquando cœperit, idem eos docere possit in secundo de Generat. & Corrupt. cap. XI, cont. LXVIII: Τὸ ἐξ ἀνάγκης, καὶ ἀεὶ, ἅμα. *Necessario & semper, simul sunt.* Quod pluribus ibidem declarat.

Viderunt hoc alii, qui iccirco statuerunt, mundum non cæco casu, sed necessariò, ac proinde semper fuisse. Eamque sententiam secutus est Pythagoras Samius: si Varronem audimus lib. II de R. R. cap. I. Eandem Aristoteles duodecim, Proclus viginti, Averroes totidem, quot Aristoteles, argumentis defensitavit. Sed Proclo luculentè respondit Philoponus: ac quia Philopono se opposuit Simplicius, huic occurrit è junioribus Steuchus Eugubinus, item aliis alii: ut nihil magnopere hoc attineat loco eadem reponere, quod esset actum agere. Solùm dixero, si mundus semper fuit, infinitos nos habituros majores: in cæteris etiam animantibus, quæ ex semine generantur, datum iri progressum in infinitum: quod in caussis per se esse nequit. Vt omnino agnoscere cogamur, fuisse homines primos, fuisse gallinam ante ova, quotcunque animo conceperis. Et aliter si est, unde tam recens

eorum

Digitized by Google

eorum memoria, qui artes quasque invenerint? unde item, quod illorum nec vola, nec vestigium supersit, qui infinitis antè fuerint temporibus? Quod argumentum tanti etiam visum Lucretio * fuit, ut propterea cœpisse hunc mundum, & satis esse recentem fateretur.

* Lib. 5.

CAPUT II.

Emunctioris naris gentiles vidisse, unum esse Deum, saltem principem: item undecunque perfectum. Perfectiones hasce triplici, juxta Dionysium, viâ cognovisse: ad tria etiam genera eas ab Aquinate referri. Iisdem Deum esse incorporeum: ac super hoc Tertullianus cum Platone conciliatus. Infinitum etiam statuisse: ac ob naturæ excellentiam, & benefacta, coli à nobis velle & debere: atque hoc quoque colligi ex mentis sibi malè consciæ angoribus. Deum verum ex parte à gentilium aliquibus cognitum videri. De ara ignoti Dei apud Athenienses; & sacris incerti Dei apud Romanos; item istac in gentilium sacris precatione, Domine miserere; *deque Deo Cneph apud Thebaidos incolas.*

HActenus vidimus, ut Mosaicæ etiam, & Christianæ doctrinæ expertes, partim traditione perpetuâ, partim è rerum naturâ, cognorint universitatis parentem & opificem. Ex eâdem verò doctrinâ per manus traditâ, rationéque firmatâ, non multos, sed unum animo conceperunt, qui omnia condiderit, & arbitrio suo moderaretur. Itaque illi etiam, qui mundi gubernationem à pluribus dicerent sustineri; cùm tamen aliquid maximè serium promere vellent, veterem servare consuetudinem, quàm novæ insistere, maluerunt. Vt qui *Deum* potius, quàm *Deos*, dicerent. Vnde Lactantius lib. II, cap. I: *Cum jurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Iovem aut Deos multos, sed Deum nominant. adeo ipsa veritas, cogente natura, etiam ab invitis pectoribus erumpit.* Pluriáque inibi in hanc mentem. Idem lib. I, cap. II: *Convicti de uno Deo, cùm id negare non possunt, ipsum se colere affirmant: verum hoc sibi placere, ut Iupiter nominetur.* Nec temere hoc à Lactantio dici, ipsa gentilium confessione comprobatur. Senecam audi lib. IV de beneficiis cap. VII, ubi inter alia ait: *Quoties voles, tibi licet aliter, hunc auctorem rerum nostrarum compellare. Tot appellationes ejus possunt esse, quot munera. Hunc & Liberum patrem, & Herculem, ac Mercurium nostri putant. Sic hunc naturam voca, fatum, fortunam: omnia* EIUSDEM *Dei nomina sunt, variè utentis sua potestate.* Alium dabo, itidem gentilem. Is erit Maximus: qui sic suo, aliorumque gentilium nomine loquitur epistolà ad B. Augustinum: *Equidem unum esse Deum summum atque magnificum, quis tam demens, tam mente captus, neget esse certissimum? Hujus nos* VIRTUTES PER MUNDANUM OPUS DIFFUSAS *multis vocabulis invocamus, quoniam nomen ejus cuncti proprium ignoremus. Nam Deus omnibus religionibus commune nomen est. Ita fit, ut dum ejus* QUASI QUÆDAM MEMBRA *carptim variis supplicationibus prosequimur, totum colere profectò videamur.* Nec eorum hoc duntaxat judicium est, qui à nato Christo vixerunt. Similiter enim vetustissimi philosophorum sensere. Vti Italicæ sectæ princeps, Pythagoras. Hinc Lactantius de Ira Dei cap. XI: *Pythagoras unum Deum confitetur, dicens incorporalem esse mentem.* Ideo & Deum vocabat Μονάδα sive unitatem. Macrobius in Somnium Scipionis lib. I, cap. VI: *Monas initium finisque omnium, neque ipsa principii aut finis sciens, ad summum refertur Deum.* Idem cognoscere est ex Nicomacho Geraseno apud Photium, & Anonymo in Theologumenis Arithmeticis. Quorum verba, si fontes adeundi otium desit, petere licebit ex magno viro, &, quæ rara virtus, sine ambitione hasce literas colente, Ioanne Meursio, in erudita dissertatione de Denario Pythagorico, pro veteri amore, nomini meo, & hoc gratiori, dedicatâ. Nec me fugit, Pythagoram plures Deos coluisse. Attamen unum agnoscebat patrem Deûmque hominumque: cæteros pro minoribus habuit Diis, quippe summi illius ministris. Hoc docet Onatus Pythagoricus, his verbis: Τοὶ δ' ἄλλοι θεοὶ ποτὶ τὸν πρῶτον θεὸν, καὶ νοητὸν οὕτως ἔχοντι, ὥσπερ χορευταὶ ποτὶ κορυφαῖον, καὶ στρατιῶται ποτὶ στραταγόν. *Reliqui Dii erga primum summumque mente cognoscendum, sic se habent, ut chorus ad coryphæum, & milites ad ducem.* Ita & Onati nomen, & ejus verba, in Stobæi Eclogis legi oportere, non erit obscurum, siquis primum tertiumque caput, quæ nunc perturbate leguntur, inter sese conferre volet. Ac Plato similiter, epistolà ad Hermeam, & Coriscum *: Τὸν δημιουργὸν ἡγεμόνα πάντων εἶπε, τῶν τε ὄντων καὶ τῶν μελλόντων· *Opificem dixit principem omnium Deorum, & qui sunt, & qui futuri.* Vbi de futuris addit, propter animas deinceps meritorum ergo referendas in numerum Deorum. Similia in Timæo dixisse, soli ignorant, qui prorsus in Platone sunt hospites. Atque eadem mens philosophorum aliis non paucis. Ex quibus constat *Antisthenem in eo libro, qui Physicus inscribebatur, populares Deos multos, naturalem unum esse dixisse:* quemadmodum est apud Ciceronem in primo de Natura Deorum. Ac ab eo fonte idem hausit Lactantius libro de falsa religione, cap. V, & de Ira Dei, cap. XI, ubi addit, idem fere sensisse tum Aristotelem, tum Zenonem. Atque hæc iis etiam firmantur, quæ legere est apud Bessarionem in secundo adversus Platonis calumniatorem cap. IV, & V. Sed fusè imprimis hoc argumentum tractavit Augustinus Steuchus in secundo de Perenni philosophia: ubi multa non infeliciter congessit, excepto quòd genuinis scriptoribus adulterinos securè permiscet: quales inter alios, quos passim ad partes advocat, Hermes Trismegistus, & oracula Sibyllina; ut alibi ostendimus. Quo pacto autem naturæ lumine unum esse Deum cognoscatur, Lactantius ostendit lib. I, cap. III; idemque varii Sanctorum Patrum, quando adversus

a Persius Sat. 3.

* apud Stob. Ecl. Phys.

πολυθεότητα * differunt, comprobarunt. Sed acutiùs Scholastici: in his Thomas Aquinas, quem vide contra gentes differentem libro primo capite secundo supra quadragesimum; & quæ ibidem annotavit Ferrariensis Franciscus de Sylvestris. Sed non convenit, utrùm argumenta ejusmodi sint solida, an probabilia duntaxat. Prius censet Thomas: ut ostendunt hæc verba ejusdem libri cap. III: *Sunt ad quæ etiam ratio naturalis pertingere potest: sicut est, Deum esse, Deum esse unum, & alia hujusmodi: quæ etiam philosophi demonstrativè de Deo probaverunt, ducti naturalis lumine rationis.* Sed dissentit Gabriel Biel: qui ante annos hosce CXL Tubingensi gymnasio præfuit. Is censet, probabiles magis rationes esse, quam evidentes & certas. Adi eum in primum Magistri Sentent. distinct. II, quæst. x, præcipuè articulo III. Verùm esto sanè, ut solæ non sint ἀποδεικτικαὶ †: at magnum iis pondus addit traditio vetus: tum autem, quod argumenta istæc, si non prorsus ἀποδεικτικὰ, saltem usque adeò probabilia sint: ut τῆς πολυθεΐας ‡ patroni nihil ullius momenti adferre valeant, cur plures, quàm unum statuere Deum, potius conveniat.

* multitudinem Deorum.

† demonstrativa.

‡ multitudinis Deorum.

Longéque clarius animo comprehenderunt gentiles, Deum omnibus esse numeris absolutum, sic ut nihil in eo ad perfectionem desideretur. Nec enim operosum erat videre, cum virtus, non in instrumentali quidem, quod secus fere usu venit, attamen in principali caussa esse excellentius soleat: quicquid profectò in mundo, ac homine imprimis, boni esset, ac præclari, id longè illustrius inesse Deo: atque è contrario, nihil eorum posse Deo adscribi, quæ aliquam arguerent imperfectionem. Hanc rem Scholastici, à Dionysio * sic edocti, non incommodè explicuerunt. Triplicem enim viam statuunt cognoscendi Dei. Quas Scholasticorum verbis, nescio an ἀμαθέστερον †, saltem σαφέστερον ‡ proponam. Prima iis est via caussalitatis per attributa relativa: ut cùm creatorem & gubernatorem dicimus. Altera est via eminentiæ per attributa absoluta, ac positiva, cùm Deum vocamus bonum, sapientem, potentem: quæ longè excellentiori ratione divino insunt Numini, quàm nobis. Tertia est negationis via per attributa negativa: ut cum Deum dicimus infinitum, & immutabilem.

* lib. de divinis nominibus, cap. 7.

† rudius.

‡ clarius.

Atque hinc percipere est, ut ad tria genera reducantur Dei πλειότητες, sive, ut sic dixerim, perfectiones. Quod aliter etiam demonstrat Thomas contra gentes. Vel enim opponitur illa πλειότης imperfectioni rei ut temporalis, vel potentiæ passivæ, vel compositionis. Primum genus in eo consistit, quòd Deus sit æternus. Neque enim duratio ejus mensuratur tempore; ut sit, postquam non fuit; vel ut non sit, ex quo fuit. Nec enim in Deo acquiritur pars post partem; sed totus est simul; juxta æternitatis definitionem, à Boethio adductam in quincto de Philosophiæ consolatione: ubi Æternitas dicitur, *Interminabilis vitæ tota simul & perfecta possessio.* Altera imperfectionis immunitas est à potentia passiva; quia Deus est immutabilis. Nam in Deo non est potentia separabilis; sed necesse est Deum esse, quicquid est.

Tertia in eo est sita, quod nulla in Deo sit compositio. Quippe ubi compositio, ibi potentia est & actus: in Deo autem nulla est potentia actui opposita. Item, ubi compositio, ibi est componens. At in Deo non est efficiens compositionis caussa; quæ si esset, prior foret composito. Deus autem est prima omnium rerum caussa.

Quod si nulla in eo compositio sit; consequitur, nec illum esse ex esse & essentia, sed ipsum suam esse essentiam: multo minus compositum esse ex substantia & accidente: minimè omnium ex corpore & spiritu. Quod nisi intellexisset Anaxagoras, vir sanè summus, idemque & Periclis, Euripidis, ac Socratis præceptor; non Deum vocasset Νοῦν, sive Mentem. Eademque in sententia erat Plato: ut qui & ipse Deum statuerit incorporeum: quemadmodum non solum refert B. Augustinus in octavo de Civ. Dei cap. VI: sed multo ante tradidit L. Seneca. Sed quia ejus verba inferius adducam: nunc potius audiamus, utroque antiquiorem M. Tullium: qui sic de Platone scribit in primo de Natura Deorum: *Sine corpore ullo Deum vult esse, ut Græci dicunt, ἀσώματον.* Aristoteles quoque, ut idem paulo pòst ait, *sine corpore vult esse Deum.* Quos Cicero secutus in primo Tuscul. quæst. ubi Deus dicitur *mens soluta & libera segregata ab omni concretione mortali.*

Sed de Platone obstare videtur Tertulliani auctoritas; qui non Platonicos minùs, quàm Stoicos, corporalem statuisse Deum scribit in Apologetico cap. XLVII. Malim ego in hac re fidem habere M. Tullio; cui & Alcinous assentit de doctrina Platonis cap. x; ubi & illud addit, contrariam sententiam esse absurdam. Video, quid moverit Tertullianum. Plato enim, ut idem Cicero in primo de nat. Deorum agnoscit, *in Timæo dicit, & in Legibus; & mundum Deum esse, & cælum, & astra, & terram, & animos, & eos, quos majorum instituto accepimus.* Subdit deinde Cicero, *Quæ inter sese vehementer sunt repugnantia.* Pugnare ea non diffiteor: sed censeo ego, ἀσώματον * Deum dicere ex sententia sua: cùm verò mundum, solem, astra, & defunctos, dicit Deos, loqui ex aliena. Quomodo antea ostendimus, Antisthenem unum statuisse Deum naturalem, populares multos.

* sine corpore.

Nec gentiles viderunt modò, Deum incorporeum esse; sed etiam infinitum. Quod contendit is, quem antea dixi, Anaxagoras: qui primus voluit, omnia esse *à mentis infinitæ vi:* ut ex Tullio jam vidimus. Quare ex ejus sententia opifex mundi Deus est, ut ex Plutarcho antea monitum, νοῦς καθαρὸς καὶ ἄκρατος ἐμμεμιγμένος πᾶσι. *mens pura ac sincera, omnibus permixta.* Omnia igitur, ejus judicio, divina mens per-

Digitized by Google

pervadit. Quæ & Platonis ſententia fuit. Eamque ſecutus quoque eſt Aratus, initio φαινομένων: ubi cùm ſic orſus eſſet,

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, ——
Ab Iove principium:

mox tradit, & compita, & hominum cœtus, & mare, & portus, eſſe Iovis plenos: quod paucis Maro Ecl. III: —— *Iovis omnia plena.* Nempe Aratum expreſſit Maro, ut Servius quoque annotavit.

Cùm verò gentiles, ſi non univerſi, at propè univerſi; ſi non omnia iſta, at penè omnia, lumine perſpexerint naturæ: quid mirum, ſi iidem traditione præviâ, facilè animadverterint, tum ob divinæ naturæ excellentiam, tum ob ejus benefacta, nefas fore, ſi non animum ac cogitationes univerſas ad Dei cultum referrent. Nec leve huic traditioni pondus àddidit, quòd etiam, qui nullo teſte peccant, à propria redarguantur conſcientia: de qua nemo poteſt ignorare, quàm ampla ſit teſtimoniorum ſeges apud poëtas, oratores, hiſtoricos, philoſophos, & cæteros gentium ſcriptores. Nec diffiteor, ſemper eſſe inventos, quorum animus conſuetudine peccandi quaſi callo eſſet obductus, ſic ut nullum viderentur habere Dei ſenſum. Sed tales, cùm res fluunt adverſæ, eorum inſtar, qui à profundo ſomno expergiſcuntur, vel ab ebrietate ad ſe redeunt, cogitare de Deo, ejuſque judicium extimeſcere, incipiunt.

Sed quæſtio hìc exſurgit, an qui in tenebris illis eo uſque oculos ſuſtulerunt, dici etiam poſſint, aliquem veri Dei ſenſum habuiſſe. Multis ſecus videtur. Nam aliud, inquiunt, eſt colere Iovem gentium, aliud Iehovam aut Ieheve Iſraëlis. Sed quid hi facient B. Paulo in Actis cap. XVII, 28, 29? Dixerat Aratus, ut paullo antè meminimus, ab Iove incipiendum, qui omnia permeat. Eóne Apoſtolus, qui Deum vocat Iovem, intelligit illum poetarum Iovem, tot adulteriis infamem? num illum hiſtoricorum, Aſterium dico, Cretenſium regem, qui rapuit Europam? aut Tantalum, Ganymedis raptorem? num illum Aſtrologorum, planetam videlicet interpoſitum inter Saturnum, & Martem? Nihil ſanè horum: ſed cum philoſophis intellexit mentem infinitam, cuncta permeantem. Alioqui non probatum iret, quod Aratus ſuperioribus ſubdit:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. ——
Nam genus illius ſumus. ——

Mens igitur Apoſtoli eſt, nos ejus eſſe numinis progeniem, quod per Iovem intelligerent è gentibus ſaniores. Quod non diceret, niſi in nationibus etiam aliqui notitiam veri numinis habuiſſent. Et quomodo hoc ſuſtinent negare, cum idem Apoſtolus dicat ad Rom. I, 19, Τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς. ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε. *Quod de Deo cognoſci poteſt, manifeſtum eſt in illis: Deus enim illis patefecit.* Et mox: Γνόντες τὸν Θεὸν, *cum Deum cognoverint:* nempe verum Deum; cùm abſurdum dictu ſit, Deum, qui unicus eſt, alium iis monſtràſſe Deum, quàm ſe ipſum. Ex Apoſtoli igitur verbis liquet, aliquos cognoviſſe Deum, non quidem, quantum par erat; ex parte tamen, plenius agnituri, niſi obviam veritatem, hoc eſt, Deum in operibus loquentem, ex parte recepiſſent, ex parte rejeciſſent, ut poſtea dicemus. Et ſanè ex parte recepiſſe, comprobatur etiam exemplo Epimenidis Cretenſis. Hic, peſtilentiâ Athenis obortâ, oves albas ac nigras, in Areopagum adduxit, ac dimiſſis deinde quò ire vellent, auctor fuit, ut, ubi illæ recubuiſſent, ibi ſacrificarent τῷ προσήκοντι Θεῷ, *Deo convenienti*, ſive *proprio*: ut auctor eſt Laertius in Epimenide. Atque ait, hinc provenire etiam, quod ſuo tempore Athenis forent βωμοὶ ἀνώνυμοι, *aræ ſine nomine.* At venit Epimenides Athenas Olympiadis XL anno I: Laertius claruit temporibus Antonini Philoſophi, ac Commodi, vel circiter: hoc eſt, poſt Epimenidem Olympiadibus quaſi ducentis. Eò autem ſtatutæ aræ ſine nomine, quia Epimenides neſciret, cui Deorum ſacrificandum eſſet ad avertendam peſtilentiam: unde præcipere erat contentus, ut ſacrificarent Deo convenienti, hoc eſt, verè poteſtatem habenti peſtilentiæ averruncandæ, quiſquis is tandem foret. De his ignotorum Deorum aris meminit & Pauſanias lib. I, Philoſtratus lib. VI, Hieronymus in epiſt. ad Tit. cap. I. Nempe hìc apud Græcos ſe res habuit non abſimili ratione, ac apud Romanos in terræ motu: de quo ita Agellius lib. II, cap. XXVIII: *Veteres Romani, cùm in omnibus aliis vitæ officiis, tum in conſtituendis religionibus, atque in Diis immortalibus animadvertendis, caſtiſſimi cautiſſimique; ubi terram moviſſe ſenſerant, nuntiatumve erat, ferias ejus rei cauſſâ edicto imperabant. Sed Dei nomen, ita uti ſolet, cui ſervari ferias oporteret, ſtatuere & edicere quieſcebant: ne alium pro alio nominando, falſâ religione populum alligarent. Eas ferias ſiquis polluiſſet, piaculoque ob hanc rem opus eſſet, hoſtiam,* SI. DEO. SI. DEÆ. *immolabat. Idque ita ex decretis Pontificum obſervatum eſſe, M. Varro dicit; quoniam & qua vi, & per quem Deorum Dearumve, terra tremeret, incertum eſſet.* Quibus ex verbis non obſcurum eſt, qui à veteribus *Dii* dicantur *ignoti*, & cujuſmodi fuerint eorum aræ. Nec quia *Deorum* dicantur, eo putandum, nullam fuiſſe, quæ ſingulo numero *Ara ignoti Dei* vocaretur. Nam longè aliud nos docuerit Lucianus, ſive alius potiùs, dialogo eo, qui Philopatris inſcribitur: ubi legas, Νὴ τὸν ἄγνωστον ἐν Ἀθήναις. *Non per Ignotum Athenis.* Ac in dialogi fine, Ἡμεῖς γὰρ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες, καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες, τούτῳ εὐχαριστήσομεν. *Nos autem Athenis Deum ignotum invenientes, & adorantes manibus in cœlum expanſis, huic gratias agemus.* Atque hæc eſt ara, de qua ſic B. Paulus Act. XVII, 23, Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσε-

εὐσεϐεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. *Præteriens & videns simulacra vestra, vidi & aram in qua scriptum erat*, IGNOTO DEO. *Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuncio vobis.* Quam apertè hic ait Paulus, Athenienses illud coluisse numen, quod ipse esset annunciaturus, ut deinceps agnoscerent! Nec cum apud Lucanum in secundo Pharsaliæ, — *Dedita sacris*

Incerti Judæa Dei —

legimus: incertus ille alius est, quàm verus Israelis Deus: sed poetæ vocatur *Incertus*, quia dicere non posset, utrum foret Saturnus, an Iupiter, vel Mars, vel quo tandem vocabulo gauderet. Quod à gemina caussa provênit. Iudæi enim τετραγράμματον Dei nomen non efferebant vulgo, ne gentium ludibrio exponeretur, vel etiam in populo Dei vilesceret. Nec poterant gentes ex cultu Iudaico, qui ab deorum gentilium cultu plurimùm distabat, certi quid colligere. Nam quod Plutarchus in Problematis * ex Tabernaculorum festo Bacchum fuisse conjectabat, id putidius est, quàm ut refelli mereatur. Non dubium igitur, quin ille, qui Atheniensibus ignotus, idem Lucano Deus sit incertus; interim aliquo modo cognitus: cognitus confusè & potentiâ; ignotus distinctè & actu: quomodo Menonis dubitationi, quæ est apud Platonem, occurrere docet Aristoteles lib. 1 Post. Anal. cap. 1. Cùm verò non vereatur Apostolus Paulus dicere, Athenienses, licet ignorantes, coluisse illud numen, quod ipse annuntiaret: facilè mihi persuadeam, postquam Christiana doctrina gentilibus innotuit, etiam qui necdum reciperent Christum, majori tamen curâ aciem animi in naturam Dei intendisse, ac quadam confusâ notitiâ invocâsse non tam rerum naturam, quàm naturæ opificem, & rectorem Deum. Ut qui sic Deum rogarent, Κύριε ἐλέησον, *Domine miserere*: quæ Ecclesiæ est Christianæ precatio. At si non ante, saltem jam Hadriani Cæsaris temporibus, qui à nato Christo cxx annis claruit, similiter Deo supplicarunt gentilium sapientiores. Quem ritum tangit nobilis ejus temporis scriptor Arrianus dissertationum Epicteti lib. II, cap. VII. Τὸν Θεὸν ἐπικαλούμενοι δεόμεθα αὐτοῦ, Κύριε ἐλέησον· *Deum invocantes, precamur eum, Domine miserere nostri.*

* Symposiacon lib. 4. quæst. 5.

Sed de gentilium illis, qui jam exortâ religione Christianâ vixerunt, facilè hoc aliquis sibi persuaserit. Quid verò, quòd in Ægypto, qua non altera tellus fuisse superstitiosior creditur, etiam Deus unicus mundi opifex cultus videtur? Quod ex Plutarcho cognoscere est de Iside & Osiride: sed apud eum in Aldina, Stephanica, postrema Parisina †, perperam Κνηφαγέννητον legas. Sic enim rescribendum: Μόνους δὲ μὴ διδόναι τοὺς Θηϐαΐδα κατοικοῦντας, ὡς θνητὸν οὐδένα νομίζοντας, ἀλλὰ ὃν καλοῦσιν αὐτοὶ Κνὴφ, ἀγέννητον ὄντα καὶ ἀθάνατον· *Solos esse immunes Thebaidos incolas: quippe qui nullum censeant Deum mortalem: sed quem ipsi Deum Cneph appellant, qui nec habeat originem, nec sit mortalis.* Testis quoque Porphyrius apud Eusebium in tertio Præparationis Euangelicæ cap. XII. Ubi similiter traditur, Ægyptios unum statuisse Deum, puta τὸν δημιουργὸν, sive *opificem mundi*: atque eum vocitasse Κνὴφ, ejusque simulachrum ex ore ovum effudisse, ut mundi esse opificem significetur. Nam ovum mundi symbolum Ægyptiis fuit. Videtur autem Cneph idem ac Cnuphis: de quo Strabo in septimodecimo. Nam ait templum ejus esse in Syene: ea autem Thebaidos pars: Thebanos autem unum coluisse Deum, quem Cneph dicerent, testis est Plutarchus, ut jam vidimus. Unde verò κνὴφ vel Κνοῦφις sit dictus, & quæ forma ejus fuerit hieroglyphica, infra commodiùs exponetur.

† anni 1624.

CAPVT III.

Ex iis, quæ diximus, religio definitur: ac bifariam ab ea recedi, impietate si Deus ignoretur, & superstitione, si cultus Dei proprius aliò transferatur. Ad priorem perperam jam olim relatos βαρϐαρισμὸν καὶ Σκυθισμὸν; *ortumque eum errorem ex loco Paulino male intellecto.* Ἀθεότητος, *vocabulo eo laxius sumto, quatuor genera videri.* Δεισιδαιμονίαν *sive superstitionem duplicem esse: ac prius genus proprie magis idololatriam vocari: quod non unâ ejus descriptione ex veteribus comprobatur. Interim & idololatriam rectè dici, cùm adversus Dei mandatum in simulachro colitur Deus: Id factum esse ab Israelitis, cùm Aaronicos colerent vitulos. Nec ullius esse ponderis, quæ huic sententiæ obducuntur: inter alia, cum duplex Dei oblivio confunditur: item quando res non divino æstimatur judicio, sed humano duntaxat. Hujus etiam generis esse Teraphim Michæ, & vitulos Ieroboami. Idololatriam ratione hujus generis, & ejus, quo alius colitur, genus esse* ὁμώνυμον πρός τι. *Præterea* κατὰ μεταφορὰν *dici idololatriam, quando in opibus, honore, potentia, vel voluptate, summum bonum collocatur. Deinceps tantum actum iri de idololatria, qua alius colitur Deus.*

ADumbravimus ea, ad quæ lumine naturæ potuit perveniri, tum in cognitione Dei, tum in cultu ejus: in quibus duobus religio consistit: ut quæ sit rectus veri Dei cultus. Vel si plenius eam definire sit animus, præeunte Apostolo initio epistolæ ad Titum, ἐπίγνωσις ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέϐειαν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου· *agnitio veritatis ejus, quæ est secundum pietatem, ad spem vitæ æternæ.* Quo loco Apostolus religionem vocat cognitionem sive fidem: nempe non θεωρητικὴν, quæ solùm instruit intellectum; sed πρακτικὴν, quæ præterea perficit voluntatem: quippe quæ, ut finem proximum, sibi propositam habeat pietatem, hoc est, dilectionem Dei, & proximi; ut ultimum verò finem, spem vitæ æternæ.

Ab religione hac verâ rectâque bifariam receditur: vel defectu, qui est divini numinis contemtus: vel excessu ejus, qui est Dei cultus superfluo quopiam vitiatus. Prior dicitur ἀθεότης, & aliquibus *irreligiositas*: posterior vocatur

Digitized by Google

vocatur δεισιδαιμονία, Latinis *superstitio*, à superstando: non quasi Deus verus vero cultu nimium coli possit: sed quia ad materiem cultus accedat, quod eum corrumpat. Vtrumque modum exponit Clemens Alex. Admonitione ad gentes: Ἀκρότητες ἀμαθίας, ἀθεότης καὶ δεισιδαιμονία· ὧν ἐκτὸς μένειν σπουδαστέον· *Extrema ignorantiæ sunt, Impietas, & Superstitio: extra quæ studendum est manere.* Imò similiter ante eum Plutarchus in erudito libello de Iside & Osiride: Ἔνιοι ἀποσφαλέντες παντάπασιν εἰς δεισιδαιμονίαν ὤλισθον· οἱ δὲ φεύγοντες ὥσπερ ἕλος τὴν δεισιδαιμονίαν, ἔλαθον αὖθις, ὥσπερ εἰς κρημνὸν ἐμπεσόντες τὴν ἀθεότητα· *Nonnulli, à recto itinere aberrantes, plane in superstitionem inciderunt: alii, velut paludem *, fugiendo superstitionem, imprudentes in præcipitium quasi quoddam, in impietatem inciderunt.*

* Xylandri interpretatio habet, ut par erat. Perperam. cum hic ut fatent Scyllæ, & Charybdis; sic palus, & præcipitium, opponuntur. Nam ἕλος palus.

Ad prius genus pertinent, qui taciti cum insipiente dicunt; *Non est Deus:* ut regius prophetes gemino, sed ejusdem argumenti psalmo, conqueritur, tertiodecimo, & quinquagesimo secundo; sive secundùm Latinos, XIV, & LIII. Tam fœdus error vocatur à multis βαρβαρισμὸς, & Σκυθισμὸς: quorum ille putatur, juxta Epiphanium, ante diluvium; hic postea obtinuisse usque ad Serugum; cujus tempore cœperit Hellenismus. Sed nec Epiphanius dicit, barbaros illos, vel Scythas, nullum numen agnovisse: nec satis convenienter Scythæ memorantur ante Serugum; cùm citra dubium Babylonicâ turri longè sint posteriores. Præterea, & βαρβαρισμοῦ, & Σκυθισμοῦ nomina, parum huic rei sunt idonea; nec aliunde hausta, quàm ex malè intellecto Apostoli loco ad Colossens. III, II: *Vbi non est Græcus, & Iudæus; barbarus, & Scythes.* Neque enim Apostolus variam de Deo sententiam signat: sed solùm ait, in renovatione Christiana, non meliorem, aut deteriorem esse conditionem Iudæi, quàm Græci; nec Græci, quàm barbari; nec vulgaris barbari, quàm Scythæ; etsi hic cæteros superare barbarie existimetur.

Ἀθεότητος autem, sive *irreligiositatis* nomen latiùs nobis in hoc negotio patet, quàm Plutarchò in verbis allatis. Vti & δεισιδαιμονίας sive *superstitionis* vocabulum laxiùs usurpamus, quàm ab eo factum. Atque id, quia omnis à recta religione recessus nominibus istis, quibus meliora non suppetunt, generatim comprehendatur. Ἀθεότης * igitur dicitur nobis, quandocunque non agnoscitur Deus, & providentia ejus erga singulos, & in hac vita, & futura. Itaque quadruplex est ἀθεότητος genus, aliud alio nequius. Primò committitur illa, siquis eò furoris deveniat, ut, ad tempus saltem, quia non videt Deum, eò in animum suum inducere possit, nec esse Deum. Deinde si non colitur, vel saltem nonnisi ob naturam præstantem; non verò, quia quis opem ab eo, vel gratiam exspectet; quippe qui neminem amet, neminem curet. Vnde ἀσεβὴς * dicti; qualis Epicureus omnis,

* numinis inficiatio.

* impii, ac inficiatores cultus divini.

Parcus Deorum cultor & infrequens:

ut Horatio † describitur. Exinde si existimetur, uti summates viri summorum curam gerunt; imis, & minutis, alios præficiunt: ita Deos cælestes de procerum rebus laborare, non spectare illas homullorum: quod Cæsar tumultuanti ait militi apud Lucanum in quincto belli civilis †. Semiepicureos, puto, non incommodè dixeris. Denique si Deus solùm colatur, ut remunerator in hac vita: quæ Sadducæorum mens erat; ut ostendimus dissertatione de Rabbinorum temporibus.

† od. 34, lib. 1.

† vers. 341, & seq.

Similiter δεισιδαιμονίαν sive superstitionem, laxiùs eâ voce acceptâ, nuncupo, quando Deus agnoscitur, ac providentia ejus erga omnes, & hic, & in altera vita: sed vel veri Dei cultus præstatur falso numini, vel falso cultu Deus verus coli existimatur. Prius vocari solet *superstitio falsi cultus*; quia falsum colitur numen: posterius dicitur *superstitio cultus indebiti*; quia non colitur Deus eo cultu, quo debetur. Prior modus etiam vocatur εἰδωλολατρεία. Neque obstat, quòd non semper pro Deo colatur imago, aut simulachrum: quale si divino honore afficiatur, *idolum* nuncupatur. Quippe, istac propriâ magis idoli significatione laxiùs extensâ, idolum etiam dicitur, quicquid mens humana in veri numinis locum substituit. Et ad hoc genus loquendi præeunt nobis septuaginta senes, I Paral. XVI, 26, ubi vertunt: Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἴδωλα. Ac *idola* etiam retinuit Latinus interpres. Hebraicè est אלילים, *elilim*, hoc est, *vanitates*, vel, ut sic dicam, *nullitates*. Vnde & Apostolus ait I Cor. VIII, 4: Οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ: quasi diceret; idolum nec numen est, nec vim numinis habet: sed res est vana, & inane hominum commentum; eoque nulla virtute præditum, ad hominem vel sanctificandum, vel polluendum. Vnde deinceps colligit, in edendis iis, quæ idolis sunt immolata, per se nullum esse crimen; sed tum demum peccari, siquis hac edendi libertate abutatur neglectâ charitate: ut si de iis comedat cum offendiculo infirmi fratris. Hæc evincunt, non de solis imaginibus, vel simulachris, divino honore affectis, idolum usurpari; sed aliquanto laxiori significatione: quomodo & idoli, & idololatriæ nominibus passim veteres utuntur Theologi; quemadmodum vel fidem fecerint eorum descriptiones. Ita Tertullianus lib. de idololatria cap. II: *Idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, & conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam conjungat.* Et Cyprianus ad Fort. in exhortatione ad Mart. *Tunc idololatria committitur, cum divinus honos alteri datur.* Gregorio Nazianzeno quoque orat. panegyrica in natalem Christi εἰδωλολατρεία dicitur μετάθεσις τῆς προσκυνήσεως ἀπὸ τοῦ πεποιηκότος ἐπὶ τὰ κτίσματα. *Cultus atque adorationis translatio à creatore ad creaturam.* Itidem Ambrosius, sive potiùs Hilarius, diaconus Romanus, in cap. quinctum epistolæ Paulinæ ad Ephesios: *Idololatria Dei honorem usurpat, & vindicat*

Digitized by Google

dicat creaturæ. Ac similiter B. Augustinus lib. v Locutionis de Deuteron. & lib. 1 de Trinit. cap. vi, ut tot alios SS. Patrum prætercam.

Imò nec arbitror solùm esse δεισιδαιμονίαν, vel εἰδωλολατρείαν, si homo in tantum à veri ratione recesserit, ut alium colere Deum in animum inducat: sed etiam si cultum religiosum, mandato Dei adversantem, quadam mentis inductione complectatur: non omnem dico; cùm multi hic erroris gradus esse possint; sed si is, Deo invito, in creatura præstetur, ut symbolo divinum numen repræsentante. Claro & illustri, sed deformi exemplo fuere Israelitæ, Deum venerantes in vitulis Aaronicis. Vbi bifariam peccatum, efformando idolum, & honorando. Efformando quidem, quia transmutarunt gloriam corruptibilis Dei in similitudinem bovis comedentis herbam: ut verbis utar Scripturæ Psal. cvi, 20, & Rom. 1, 23. Honorando autem, quia adorarunt vitulum, eique sacrificarunt: ut eadem loquitur Scriptura Exod. xxxii, 8, & Actor. vii, 41. Existimet aliquis, non graviter adeò peccâsse Israelitas. Nam cùm dicerent, *Fac nobis Deos, qui antecedant nobis*, ut est Exod. xxxi, 1: non aliud eos egisse, quàm, ut symbolum veri haberent numinis, quemadmodum falsò gentiles gauderent: atque hoc eo fine exoptasse, ut isto symbolo præsente & præeunte, signum haberent præsentis & præeuntis numinis divini. Equidem non diffiteor, Israelitas universos, vel saltem non extremâ stultitiâ obcæcatos, propositum habuisse colendi in vitulis verum Deum: quod inter alios etiam agnoscit Ioannes Ferus in Act. vii, 41; ac probat ex ipsis Israelitarum verbis Exodi xxxii, 4, *Hi sunt Dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti*. Indéque colligit, non in alieni Dei cultu peccâsse; sed eo, quòd, contra Dei præceptum, eum in idolo colere vellent. Nec huic obstat sententiæ, quod Hebraicè ibi est, *Elohim tui*. Nam Neh. ix, 18, ubi idem refertur, singulo numero est, *Deus tuus*. Et satis constat, *Elohim* tribui uni Deo Israelis: ut ex numero plurativo de naturarum multitudine statui non possit. Nihilo validius, quod vitulum colentes obliti dicantur Dei: ut legere est Deuteron. xxxii, Psal. cvi, sive Latinis cv, & Ier. ii. Nam rectè id Bonaventuræ, Richardo *, & aliis, in re alia observatum, duplicem esse oblivionem: unam, qua species μνημονευτικαὶ abolentur ex animo: alteram, qua illæ non recoluntur, ut oportet, nempe animo circa alia magis intento: unde fit, ut quis contrarium agat ejus, quod acturus esset, si convenienter recordaretur. Posteriori ratione mulier obliviscitur conjugis sui, sive fœderis conjugalis, quando illecebris pellecta sese alteri prostituit. Ac homo item dicitur oblitus Dei, & fœderis divini, cùm stultis cogitationibus indulgens, alium colere Deum, vel in symbolo interdicto venerari præsumit. Hæc propriè non oblivio est, sed quasi oblivio; quia homo se composuit, quasi oblitus: nihilominus in Scripturis, κατ᾽ μεταφορὰν ipsa etiam *numinis oblivio* nuncupatur. Et sanè Israelitas non propriè oblivione voluntaria memoriam contrivisse benefactorum Dei, liquidò ostendit: quod vitulus dicitur ille Deus, qui Israelitas duxerat ex Ægypto; ubi per vitulum nonnisi veri Dei imago intelligi potest. Et ibidem, commate proximo, cum Aaron coram vitulo altare exstruxisset, disertim Festum indicit Iehovæ; quod nomen grande nunquam ille, aut Moses Diis gentium tribuisset. Dixeris, Israelitas non vehementem adeo pœnam promeritos videri, si non descivérint à vero Deo. Quasi non sufficiat, quòd desciverant à cultu vero. Coluere enim Deum ritu gentili: qui præterquam quod divinæ esset voluntati repugnantissimus, in ista humanarum mentium caligine plenissimus periculi fuit; quia experientia ostendit, quam facile cultus symbolicus in proprium convertatur. Accedit, quod considerari hæc debent non solùm ex proposito hominis; sed etiam ex natura rei, & judicio divino. Atqui utcunque Israelitæ putarent, observantiam suam non in vitulis, sed in Deo sisti: Deo tamen prorsus aversante hunc cultum, ac quasi à se repellente; non potuit honos ille per vitulos ad Deum transferri, sed necesse eum fuit in vitulis terminari. Vnde & hujusmodi vitulum εἴδωλον vocare non dubitat protomartyr Stephanus Act. vii, 41. Vt licet in vitulo voluerint λατρείαν præstare vero Deo; merito nihilominus sic quoque idololatria nuncupetur.

* dist. 7, art. 3, qu. 1, ad. 1.

Valde eò etiam inclinat animus, ut existimem, idem esse judicii ferendum de simulachro Michæ: de quo Iudic. xvii. Siquidem mater ejus argentum, unde factum simulachrum, sacrificâsse dicitur Iehovæ: & Micham velle in eo colere Deum Israelis, satis arguitur, verbis istis: *Nunc novi Iehovam benefacturum esse mihi, eò quod est mihi Levita in sacerdotem*. Et tamen vetus interpres, quod Hebraicè *Teraphim*, interpretatur *idolum*.

Longéque apertior res de vitulis, quos Ieroboam in Dan & Bethel constituit: ut legere est 1 sive iii Reg. xii, 28. Hosce vitulos pro idolis habuit Deus: ut ostendunt illa de Ieroboamo verba cap. xiv, 9, *Fecisti tibi deos alienos & conflatiles, ut me ad iracundiam provocares: me autem projecisti post corpus* (sive tergum) *tuum*. Quid istis apertius? Et tamen verum Deum in vitulis coli Ieroboam jussit: quod non obscurè ait Flavius Iosephus Antiquitatum Iudaicarum lib. viii, c. iii, sive in tralatione Rufini, viii. Comparat enim se cum Salomone, &, ut convenientiam cultus ostendat, ait, Πεποίηκα κἀγὼ δύο χρυσᾶς δαμάλεις ἐπωνύμους τῷ Θεῷ· *Et ego feci duas vitulas, qui idem, ac Deus, nomen obtinebunt*. Nec sanè, alium inducendo Deum, populo Israelitico persuasisset. Apertéque hoc minoris idololatriæ genus ab manifesta illa, crassaque distinguit Scriptura 1 Reg. xvi, 30, 31, 32: *Et fecit Achab, filius Amri, malum in conspectu Domini*

mini super omnes, qui fuerunt ante eum: Nec suffecit ei, ut ambularet in peccatis Ieroboam, filii Nabat: insuper duxit uxorem Iezabel, filiam Eth-baal, regis Sidoniorum: & abiit, & servivit Baal, & adoravit eum: Et posuit aram Baal in templo Baal, quod ædificaverat in Samaria, Et plantavit lucum: & addidit Achab in opere suo, irritans Dominum Deum Israël, super omnes reges Israël, qui fuerunt ante eum. Quàm apertè docet, diversam esse rationem in vitulis adorantium verum Deum, & illorum in simulachris colentium Solem, vel aliud Dei opificium. Et discrimen hoc respexit etiam Elias propheta, cum 1 Reg. XVIII, 21, ait: *Quousque claudicatis vos in duabus cogitationibus? si Iehova est Deus, sequimini eum. Sin autem Baal, sequimini eum.* Et rex Iehu II sive IV Reg. x, 16, cum Baalis servos necaret, ac statuas tolleret, *Vide*, inquit, *zelum meum pro Domino.* At idem, qui verum Deum in vitulis adorarent, non sustulit; sed appellat *servos Iehovæ.* Comparatè nimirum, præ Baaliticis cultoribus, & æstimando eos ex proposito humano; quod etsi non penitus tollebat idololatriæ crimen, multis tamen partibus levius reddebat, etiam æstimatione divinâ. Nempe idololatria est ex iis, quæ Aristoteli vocantur ὁμώνυμα πρὸς ἓν, καὶ μίαν τινὰ φύσιν *, ut lib. III Metaph. cap. II; vel ἀφ᾽ ἑνὸς †, ut lib. I Eth. cap. IV; vel κατὰ πρότερον καὶ ὕστερον λεγόμενα ‡, ut libris de Ortu & Interitu. Quale genus est τὸ ὂν * ratione substantiæ & accidentis; demonstratio ratione illius τοῦ διότι καὶ τοῦ ὅτι †. Scholastici *æquivoca analoga* appellant: sed perperam, ut videre est ex iis, quæ Aristoteles scribit lib VII φυσ. ἀκροάσ. contextu XXXI, & quæ ibidem annotavit Simplicius.

* æquivoca ad unum, & ad unam naturam.
† ab uno.
‡ secundum prius, & posterius dicta.
* ens.
† quare sit, & quod sit.

Est verò præter hæc duo idololatriæ genera, quæ magis propriè sic dicuntur, tertium etiam; sed à natura veri ὁμωνυμίας longius recedens: quippe planè μεταφορικόν. Deus enim in Verbo suo * etiam appellat idololatras, qui fiduciam non tam in summo collocent numine, quàm in divitiis. Ac par eorum est ratio, qui summum bonum, non in Deo, & conjunctione sui cum Deo reponerent; sed in corporea voluptate: unde in Scripturis † Deus eorum dicitur venter. Ac similiter pronuncies, ambitiosis honorem esse Deum. Vniversè enim est verum, quod B. Hieronymus in prophetæ Amos cap. IV, scribit: *Vnusquisque adorans vitia sua atque peccata, Deum habere cœpit, à quo victus est; dicente Petro Apostolo ‡: A quo enim quis superatur, hujus & servus est. Avarus aurum, gulosus ventrem, libidinosus penem & Beelphegor colit. Lasciva mulier, quæ cum in deliciis mortua est, adorat venereas voluptates.*

* Ephes. 5. & Coloss. 3.
† Philipp. 3. 19.
‡ 2. 2, 19.

Hujusmodi tamen idololatria, ubi non objecto, sed solo actu peccatur; non propriè, sed, ut dixi, tralatitiè, idololatria vocatur. Nec enim id homines ejusmodi sibi propositum habent, ut honori, ventri, opibus, cultum præstent religiosum; vel per eorum venerationem colant superiorem aliquam naturam. Sed Scripturis præeuntibus, consideramus rem, qualis est in se, & naturâ suâ. Nam pro summo aliquid bono habere, vel fidere alicui supra omnia, revera est actus soli Deo conveniens. Eoque, cui sic fiditur, utcunque non credatur Deus, tamen colitur ut Deus: cumque actus, qui illis præstatur, ex intentione agentis, solùm sit moralis; tamen naturâ sua, ac propterea etiam interpretatione divinâ, est religiosus ac divinus.

Nobis verò hoc loco decretum est agere, non de quavis idololatria; sed eâ duntaxat, quâ homo Deum sibi colere proponit: nec ea omni, (nec enim illa, quâ actu tantummodo aberratur) verùm, quâ objecto etiam peccatur: hoc est, qua falsò numini cultus præstatur divinus.

CAPVT IV.

Non pervenisse vulgò gentiles ad omnem de Deo notitiam, quam naturæ lumine assequi potuissent: & variæ caussæ, unde hæc ignorantia sit profecta. Spectari eam in duplici hominum genere: quorum alii cum Deum esse scirent, quis tamen ille esset, nescirent: alii ex parte hoc scirent, sed interea non minus aliis cultum divinum abjudicarent Deo: vel siquid fortasse vero numini tribuerent, id tam maligne agerent, ut non mereretur in rationem venire: & ut amplius foret, sic quoque omnes eos esse læsæ majestatis divinæ reos, quia cultum soli Deo debitum inter verum falsumque numen partirentur. Ac tales etiam videri Peruanos. Hinc expositum, quam varii sint actus religiosi: & differre ab iis adorationem civilem.

De hoc genere idololatriæ, quod κυριώτατος * id nomen meretur, primùm pauca dicam generatim; hinc fusè persequar varias ejus formas. In priori aperiam tum caussas, unde promanârit; tum in quibus actibus constat.

* maxime propriè.

Caussæ idololatriæ sunt variæ. Non jam reponam, quæ de instinctu Satanæ superiùs diximus: continebo me intra illas, quæ hominibus insunt. Quarum prima est inscitia humana. Licet enim ad ea, quæ initio exposuimus, traditione ac naturæ lumine posset perveniri: non propterea tamen existimandum, gentiles universos ad omnium eorum notitiam pertigisse. Contrà enim evênit, ut longè maxima illorum pars pleraque ex istis ignoraret: non quasi non veritas iis ob oculos versaretur, sed quia eam sese offerentem non comprehenderent: dumque propterea in varias scinduntur sententias, & cæci fiunt cæcorum duces, gravi ruina pariter & sese, & alios involverent. Hæc sententiarum dissimilitudo magnam partem ex animorum diversitate provênit: haut aliter ac in Christiano etiam populo videmus, quos sententiarum similitudo in præcipuis colligavit, in variis tamen capitibus vehementer discrepare. Ita enim semper fuit, ut multis grave esset inquirere in divina, sive propter inertiam laboris, ut illis, qui voluptatibus diffluerent: sive ob occupationes, ut ambitiosis, & avaris, & egestate pressis, eoque aliis se mancipare

cipare

Digitized by Google

cipare coactis. Quales, quia seriò nihil hujusmodi meditari solent; alieno, licet sæpe erroneo, subscribere judicio amant. Sunt alii, quibus non desit inquirendi, vel animus, vel otium; sed tam diversis hominum sententiis impliciti, ingenii quadam tarditate, quos potissimum, & quibus in rebus sequantur, discernere non satis possunt. Estque hoc eo mirandum minùs, quia non ita feliciter agitur cum rebus humanis, ut in tot sectis per omnia cujusquam opiniones vel probare liceat, vel improbare. Varia enim animo φαντάσματα * obversantur; quorum alia sint ἀποδεικτικὰ †, quæ certò aliquid adstruant: aliqua τοπικὰ sive διαλεκτικὰ, quæ verisimiliter aliquid probent: alia ἀποδείξεως ‡, vel ἐπιχειρήματος * faciem ementiantur, fallacia interim, seu ψευδογραφήματα †, seu σοφίσματα ‡. Quis tam variis inter se permistis, existimet, cujusvis esse, dijudicare, quale quidque sit? Præsertim si, ut fieri solet, quàm minimo labore perfungi velit; eóque, ubi compluria viderit solidè adstrui, eò, quæ probabiliter solùm dicuntur, vel etiam falsò, ἀβασανίστως *, ut Thucydides † loquitur, pro solidis admittat. Vel, ubi quædam falsa, aut verisimilia solùm, compererit; eò, de cæteris desperans, hæc quoque respuat, velut adulterinos, & malæ notæ numos. Ejus igitur, qui seriò veritatem amet, est prudenter dispicere, an non, uti sæpe commiscentur, prout Aristophanes vocat, νομίσματα κεκιβδηλευμένα, καὶ ὀρθῶς κοπέντα ‡; ita & hic in veris sententiis intercurrant quædam falsæ, ac quasi πονηροῦ κόμματος *: vel è contrario, falsis etiam permisceantur, quæ verissimæ sint, ac optimæ notæ. Quod Christianis ipsis usu venire diximus, idem faciliùs evênit gentilibus; qui in variis de Deo sententiis, illàque & rerum difficultate, & imbecillitate intellectus, sæpe non suo, sed alieno singula pretio æstimarunt. Quantoque hac parte ab iis faciliùs & fædiùs erratum, tanto majores nos Deo gratias agere debemus; quòd illa etiam, quæ poteramus naturæ lumine cognoscere, tradere nihilominus voluerit Verbo suo: cæcarum verò nationum eò majori nos tangi misericordiâ æquum est, quòd illis non eadem affulserit felicitas.

* visa, sive imagines ac species.
† demonstrativa.
‡ demonstrationis, sive syllogismi summe veri.
* syllogismi probabiliter veri.
† syllogismi speciem habentes demonstrationis.
‡ syllogismi speciem habentes probabilitatis.
* absque justo examine.
† lib. 1.
‡ numismata adulterina, & bona nota.
* improba nota.

Quàm verè hæc dicantur à nobis, arguit, quòd gentiles, præter eximios quosdam, etiam cum Deum cognoscerent, eum tamen non cognoscerent Deum: hoc est, cùm viderent esse Deum, qui universum hoc regeret, & coli à nobis vellet; non tamen viderent, eum esse, cujus revera esset divinitas; ut qui eam tribuerint Dei opificio, quam rerum naturam vocamus. Quare illis contigit, ut cæco illi apud B. Ioannem cap. IX. Hic enim, cùm videret filium Dei, à quo visum acceperat; rogavit nihilominus, quis esset filius Dei. Nempe quia, quem videret, nesciret eum esse, quem videret: ut si Regem cernas, & regem esse nescias. Similiter gentiles prope omnes eum, qui videri nequit, in opere elucentem viderunt; & clamoso silentio audiere dicentem, esse se opificem & rectorem universi, colique à nobis velle ac debere: sed ad conspectum oculos clausere, ad vocem obturarunt aures, ac quasi alto pressi sopore, talem imaginati sunt, qualia forent, quæ oculis se quotidie subjicerent; somnioque suo nimium creduli, opificium amplexati sunt pro opifice, divinitatem non tribuendo Deo, sed non-Deo. Quod verè erat veritatem in mendacio detinere. Vnde Apostolus ad Rom. I, 25: μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· *commutaverunt veritatem Dei in mendacium, & coluerunt, & servierunt creaturæ potiùs, quàm creatori, qui est benedictus in secula*: prout vulgatus vertit interpres; nec, si sententiam spectes, incommodè. Sed ad verbum παρὰ τὸν κτίσαντα, significet *præter* aut *supra creatorem*. Priori modo reddunt Stapulensis, & Montanus; posteriori Erasmus: quod magis placet. Hilarius tamen lib. XII de Trinitate vertit, *prætereuo creatore*: quod sequi maluit Th. Beza. Sed hoc solum dicit Apostolus, magis eos coluisse creaturam, quàm creatorem: utrum verò omnem omnes cultum ad creaturam transtulerint, nec ait, nec negat: credo propter gentilium illos, qui non omnem viderentur excludere veri numinis cultum. Eos autem, qui cultum aliò transtulere, Apostolus ait, veritatem detinere in mendacio: quia veritas erat esse Deum: mendacium erat, naturam esse Deum. Veritas quoque foret, colendum esse Deum: mendacium autem foret, naturam honore prosequendam divino. Vt non malè hoc dicat Alexander ab Hales in III parte Summæ, quæst. XXX, quæ est de Adoratione, art. I: *Veritatem Dei tenere est unum Deum colere: veritatem in mendacium convertere est creaturæ servire pro creatore. Vera enim religio in unius constat veri Dei servitio. Vna enim est vera divinitas. Si ergo idololatria creaturæ servit pro creatore, commutat veritatem in mendacium.* Atque ea mentes invasit dementia non solùm insipientis vulgi; sed eorum etiam, qui haberentur sapientiæ antistites: quandoque interim sapiente plus vulgo, quia aliqui plus crederent traditioni non penitus obliteratæ, nec stultis adeò cogitationibus de Deo animum suum occuparent. Prope excussâ paullatim traditione primæva, facilè tamen animadversum, qualicunque opinione de Deo homines esse in officio retinendos. Quia igitur non viderent Deum, quippe visu clariorem; coli placuit, quod viderent. Ac horum consuetudini sese etiam accommodarunt, qui cognoscerent, Deum esse mentem infinitam, ab opificio suo secretam. Quales licet veritatem non similiter in mendacio detinerent: tamen æquè propemodum detinuere illam (ut idem Apostolus loquitur) in injustitia. Cùm enim justitiæ sit suum cuique tribuere; illi cultum opifici debitum opificio detulerunt. Atque ita geminum flagitium commiserunt, dum honore suo defraudant Deum, & quasi

Digitized by Google

quasi in ejus contumeliam, eum non-Deo transscribunt. Veritas igitur, sic pravæ voluptatis compedibus constricta, in pietatis actus minimè adsurrexit. Vnde hoc eos quasi fulmine prosternit Apostolus: *Cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum.* Illucebat Deus iis radiis quibusdam; unde cognovisse Deum dicuntur: sed non admisere eos in adyta cordis; quod iccirco obscuratum dicitur. Scientia igitur eorum, ut non incommodè à Scholasticis dicitur, speculativa solum fuit, non practica: quam iis etiam adimit Apostolus 1 Cor. 1, 21, *In Dei*, inquit, *sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum.* Quasi diceret, Fabrica mundi testabatur Dei potentiam, sapientiam, bonitatem: ac propterea exigebat ab homine, ut fideliter serviret Deo, tum propter summam ejus majestatem, tum tot benefacta; pariter etiam, quòd cultores ejus præmium maneret vitæ beatæ. Sed maluit mundus otiosè opera Dei contemplari, nullum interea conditori honorem exhibendo: quin contumeliosè eum potius transferendo ad illa, quæ Deus fecisset. Liquidò hæc indicant, Apostolum Romanis scribere de nuda notitia, eaque imperfecta: Corinthiis autem de cognitione fructuosa ac salutari. Denique Romanis refert Apostolus, ut qui priores Deum deseruerant, itidem deserti sint à Deo, &, dum justo judicio, cupiditatibus suis relinquuntur, cæci irruerint in nullum non detestandæ libidinis genus. Nam ut hunc ad locum B. Chrysostomus annotavit *, Καὶ τούτου ὁ σοφώτατος τῶν Ἀθηναίων δῆμος, καὶ ὁ μέγας παρ' αὐτοῖς Σόλων· καὶ ἑτέρας δὲ πολλὰ τῶν φιλοσόφων βιβλία, ταύτης ἂν τις εὕροι γέμοντα τῆς νόσου. *Et istoc* (admisere) *tum sapientissimus Atheniensium populus, tum qui magnus apud eos erat, Solon: ac alios multos philosophorum libros plenos reperias ejusce morbi.* Quid Socratem dicam, Platonem, Xenophontem, Cebetem, & (ut Plutarchus addit libro de Educatione liberorum) τὸν πάντα χορὸν ἐκείνων τῶν ἀνδρῶν, οἳ τοὺς ἄρρενας ἐδοκίμασαν ἔρωτας· *totum illorum cœtum, qui masculos approbarunt amores.* Quamquam de Platone contrarium pertendat Cardinalis Bessario cap. 11 libri quarti eorum, quos exaravit adversus Georgium Trapezuntium, Platonis, ut videri quidem Bessario volebat, calumniatorem. Nempe, ex ejus sententia, amor iste fuit, nonnisi, ut Euripides ait,

Ψυχῆς δικαίας, σώφρονός τε κἀγαθῆς·
Mentisque justæ, & temperantis, ac bonæ.

* ad Rom. cap. 1, homil. 4.

Sed secius de eo sensit Philo libro de vita contemplativa; ubi disserit de duplici Græciæ convivio, quorum utrique Socrates interfuerit; uni in Calliæ, alteri in Agathonis ædibus. Hæc Plato etiam, ac Xenophon, digna putarunt, quæ memoriæ proderent. Sed, ut mittam, quid in Xenophonte culpet Philo; de solo nunc dicam Platone; cujus convivium, ut ait ille, ὅλον σχεδόν ἐστι περὶ ἔρωτος ἀνδρῶν ἐπιμανέντων ἄρρεσιν, ἡλικίᾳ μόνον διαφέρουσι· *penè totum est de amore masculorum, qui ætate sunt inferiores.* Nec diffitetur, multa ibidem legi de Venere, & Cupidine Cælesti: sed ista, inquit, solùm χάριν ἀστεισμοῦ παρειλῆφθαι: quasi dicas, urbanitatis loco, & velut condimenti caussâ, addita esse. Aliorum defamatissimam turpitudinem ex Anacreonte videmus, & tot aliis, indignis, quibus insistamus, maximè ineditis Ἀνθολογίας epigrammatis. Vt Romanos taceam; non Catullum modò, vel Q. Catulum, cujus versiculos refert Agellius in undevigesimo Atticarum noctium cap. 9; sed ipsum M. Tullium, de quo Plinius Novocomensis lib. 7, epistolâ ad Pontium.

Sed omissâ propudiosâ gentilium vitâ intra cultum numinis nos potiùs contineamus. Quem proximè dixi Socratem, is gallum offerri jussit Æsculapio; ut memorato antea loco Chrysostomus ait: & idoneos ille auctores habuit, quos sequeretur; Platonem dico, ac Xenophontem. Imò Plato etiam, discipulus Socratis; etsi multa præclarè adeò de Diis tradidisset, magistri nihilominus exitu territus, deos coluit populares; ut inferius liquidò ostendam. Ac mens eadem illorum, qui Platonici vocantur: quos meritò propterea taxat B. Augustinus lib. 10 de Civit. Dei cap. 1. Etiam consuetudinem magis, quàm rationem sectabatur L. Seneca: ut qui dicat; *Ita adorabimus, ut meminerimus, hujusmodi cultum magis ad morem, quàm ad rem pertinere.* Adducit B. Augustinus lib. 6 de Civit. Dei cap. 10. Atque eo nomine Ciceronem quoque reprehendit Lactantius lib. 2 de origine erroris cap. 3; *Video te terrena & manufacta venerari: vana esse intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipsi, quos tu stultissimos confiteris.* Quare non jam disputamus, an gentiles omnes omni ex parte verum negarint Deum: sed sufficit nunc nobis, quod etiam gentilium eximii in ea, quam haberent, notitia, vita cultuque eum abnegarint. Siquidem illi quoque, qui acutiùs cæteris viderent, non ad verum ivere Deum, quò itum oportebat; sed ad creaturam, quà ibat vulgus. Dixeris, etiam cultum vero numini præstitisse, uti certo vel ignoto Athenienses: quemadmodum antea vidimus. Sed cogitare oportet, in cultu eo varios concurrisse actus: nec de vero cùm dicitur, omnia ad vivum resecari: sed quod boni erat, secretis cæteris, in optimam capi partem. Et profectò quantillum recti illud cultus fuit, præ omni illo, quem falsis tot numinibus præstaret superstitiosa præ cæteris Atheniensium civitas! Denique ut multo amplius fecissent, illa sublimitas (ut Cypriani utar verbis †) *non potest habere consortium, cum sola omnium teneat potestatem.* Vna est divinitas, eoque nec cultus ejus discerpi potest. Deus noster est Deus zelotypus, nec admittit quemquam in honoris sui partem: longe etiam minus, quàm rex principem externum, vel maritus alterum virum. At notum illud Senecæ Agamemnone:

† de idol.

Nec regna socium ferre, nec tædæ sciunt.
Propterea etiam Achabi tempore Israelitis objecit Deus, quod in utrumque latus claudicarent, Dominum Deum pariter ac Baalim colendo: ut est I sive III Reg. XVIII. Atque idem culpatum in Cuthæis, sive Samaritis novis; quos Salmanassar, Assyriæ rex, in Samariæ urbes deduxerat: ut est II seu IV Reg. XVII, 33. Huc pertinet quoque illud I ad Corinth. X, 21, *Non potestis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum.* Sententia est, Nefas vobis in Cœna Dominica bibere calicem εὐχαριστίας, quo sanguis Dominicus vobis præbetur; indeque ire in ædem idoli, atque illic de idololatricis sacrificiis edere & bibere. Solent enim gentiles de sacrificiis in honorem Deorum epulari. Vnde Iud. IX, 27, *Ingressi ædem Dei sui edebant, & bibebant.* Item Amosi II, 8, *Super vestes in pignus acceptas inclinant se juxta omnia altaria, & vinum damnatorum bibunt in domo Deorum suorum.* Plura afferre poteram de istis, qui Deum, non uti cognoscerent, celebrarent, eumque & Belial sociare vellent, nisi fastidium vererer. Solum igitur addam aliquid de Peruanis, summum Deum agnoscentibus, quem vocant *Viracocha:* item *Pachacamac:* adhæc *Pachaiachacic:* id est, *creator cæli & terræ.* Aliis etiam elogiis ornant: in quibus est *Vsapu*, hoc est, *admirabilis.* Et tamen nullum in lingua sua vocabulum habent, quo Deum κυρίως * exprimere possint cæterarum gentium instar: quale Latinum *Deus*, Hebræum *El.* Ac propterea Hispani, eò ad prædicandum Euangelium profecti, in literis ad Indos perscriptis non aliâ appellatione, quàm Hispanicâ *Dios*, usi sunt: quo pacto illud sunt consecuti, ut eâdem nunc Americani utantur. Iidem in templo Pachamac, hoc est creatoris, quod in Peru exstructum, sic colunt creatorem, ut nihilominus sacrificent Diis suis. Nempe proclive satis est iis persuadere de summo Deo: at non item, haut aliud præter eum numen esse, vel coli debere. Tantum in animis eorum inveteratus error valet. Quorum auctor est nobis Iosephus Acosta lib. V, cap. III.

* *propriè.*

Atque hæc universè dicta sunt de origine & caussa translati à Deo cultus ad opificium ejus. Particulatim verò inferiùs referam, cur divinus sit honos attributus, vel dæmoniis, vel hominibus defunctis, vel Soli & sideribus, vel elementis, vel aliis. Nunc breviter exponam, in quibus actibus idololatria consistat. Sunt verò totidem, quot sunt actus religiosi. Nam cum religio sit actus sive officium hominis erga Deum; idololatria autem sit, quoties actus uni Deo debitus homini defertur: quot actibus verus colitur Deus, totidem etiam committitur idololatria. Est verò actus religiosus vel solum internus, vel ex interno & externo compositus, vel externus duntaxat. Internus est supra omnia amor, timor, fiducia. Mixti generis statuenda invocatio, quia & animo & ore fit. Consistit verò partim in gratiis agendis pro beneficio collato: partim in orando pro continuatione ejus, vel novi collatione. Externus solum est adoratio, tum major illa, qua festa instituuntur, templa eriguntur, sacrificia fiunt: tum minor etiam, qua corpus totum prosternimus; vel partem ejus, puta caput, vel genua, inclinamus, vel manus ad os admovemus: dum modo hæc fiant divini cultus ergo, velut boni etiam spiritualis datori, mali spiritualis depulsori. Quale quoque erat, cum in hujusmodi honoris signum idola oscularentur. Vnde I Reg. XIX, 18: *Reservavi mihi septies mille, quorum os Baalem non est osculatum.* Ac de vitulorum osculo habes Oseæ XIII, 2. Longe alia ratio est adorationis civilis, quæ creaturæ, etiamsi nihil ores, honoris ac reverentiæ caussâ fieri potest. Quomodo Iacob septies adoravit fratrem Esau: at tantum abest, ut aliquid poposcerit, ut contrà fratri ipse dona obtulerit ac contulerit: quemadmodum legere est Genes. XXXIII, 3. Abrahamus quoque adoravit filios Geth, ut terræ dominos: prout est Genes. XXIII. Ac multò plurima ejus generis exempla in Scripturis aperiuntur. Sed posse adorationem civilem commutari in religiosam sive divinam: argumento fuerit illa, quam sibi in statuæ symbolo præstari voluit Nabuchodonosor; ut suo loco explicabitur.

DE

Digitized by Google

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSV,

LIBRI PRIMI PARS ALTERA;

Quæ est de cultu creaturæ spiritualis.

CAPVT V.

Distinguitur cultus idololatricus in proprium, & symbolicum. Proprius in varia diducitur genera: ex quibus primus datur locus spirituali: in hoc autem cultui duplicis principii, juxta doctrinam Zoroastris. Cujus de ætate variæ sententiæ. Et quis illi Oromasdes, quis Arimanius, & quibus comparârit. Hinc acceditur ad Ægyptiorum opinionem de duplici principio activo, boni, & mali; boni Osiride, mali Typhone: & exponitur, quomodo se ad utrumque habeat Isis; quæ est principium passivum. Quantoque aliter, quàm vulgo ab Ægyptiis fieret, hæc seu nomina, seu numina intellexerit Plutarchus: cui Isis est natura mundana: Osiris & Typho, duo spiritus magni eam gubernantes. Vetustæ hujus opinionis de duobus principiis reliquias quasdam conspici in sententiis veterum aliquot philosophorum, etiam Platonis; etsi aliter postea sapuerit Porphyrius. Romanis etiam, & Græcis, esse quædam numina læva. Manetis, Manichæorum patriarchæ, sententia de duplici spiritu; uno boni, altero mali auctore. Denique refellitur superior omnis de duobus principiis opinio: præcipuéque contra Plutarchum, & Manichæos, ostenditur, nihil esse in rerum natura, quod non prosit.

HÆc generatim de falso cultu sufficiant. Nunc particulatim aggrediar dicere, quantopere hic cultus variàrit, tum pro temporum, vel terrarum spatiis; tum pro legislatorum decretis, vel philosophorum sectis. Quæ nisi accuratè distinxero, videar mihi haut aliud daturus, quàm non jam dico Atheniensium πεντάπλοον, in quo Athenæus * fuisse ait, vinum, mel, caseum, farinam, & olei pauxillum: sed Bacchi κέρνος, in quo, eodem teste †, papaver, album triticum, hordeum, pisum, ervum, cicer, lens, faba, zea, avena, caricæ, mel, oleum, vinum, lac, quin etiam illota ovis lana. Cujusmodi mixtura etsi Bacchicis sacris non inconveniens videretur: in hoc tamen argumento certum sit ἀκρισίας ‡ argumentum. Separabimus igitur singula profani cultus genera, tum eorum hominum, locorum, temporum, quibus primæva traditio per pectora humana minùs turbidè profluxit: tum quibus per eadem pluribus mæandris erravit impurius, & decoloratione fædiori ex admisto majoris erroris veneno.

* lib. 11.

† eodem libro, loco gemino. Sed posteriora præterit interpres Dalecampius.

‡ judicii deficientis.

Primum verò, quod sæpe nec veteribus satis fuit observatum, distinguere opus est inter cultum proprium, & symbolicum.

Proprium voco, quando, quod colitur, propriè & in se Deus esse existimatur. Qualis fuit cultus Solis ipsius, vel Herculis, sive Thebani, sive alterius gentis.

Symbolicum appello, cum quid colitur, non quia credatur Deus; sed quia Deum significet. Quomodo Sol cultus in igne Vestali, Hercules in statua.

Proprium divido in simplicem, & mixtum. Simplicem dico, ubi animus in unius cultum fertur. Vt unius Solis, vel unius Herculis Thebani. Mixtus est, quando animus colentis in plura diffunditur. Vt quando Hercules colitur cum Sole, & illi in hoc, huic in illo honos habetur: quod accuratiùs infrà explicabitur.

Cultus proprius ac simplex vel est substantiæ, vel accidentis.

Substantia vel est spiritualis, vel corporea.

Spiritus vel est summus, vel medius, vel imus. Summus, ut mundi opifex; cujus veneratio in falso cultu consideratur, quatenus corrumpitur, si inter eum & alterum honos divinus dividatur, vel si Deus colatur in idolo. Medius spiritus est angelus bonus, malusve: quorum utrumque dæmoniorum nomine Platonici intelligunt. Imus spiritus est genius, sive anima defuncti.

De hoc spirituum cultu sic censeo: ante animas humanas angelos divino affectos honore: ante angelos bonos, principem malorum, quem κατ' ἐξοχὴν * Satanam dicimus: non solum tamen, sed unà cum Deo, boni omnis fonte. Originem hujus cultus derivo à corrupta tum traditione, tum ratione. De traditione quidem depravata in dubium vocabit nemo, modò non peregrinus adeò sit in sacris nostris, ut ignoret, quidquid Deus fecisset, bonum fuisse; sed postquam Satanas præ invidia primos parentes de statu innocentiæ dejecit, terram propter eos fuisse maledictam: nec Deum propterea amorem omnem generis deposuisse humani: quippe qui variis modis omnes omni ab ævo ad pœnitentiam provocet & invitet. Sed Satanas, mille fraudum artifex, circumit universos, in nihil æquè intentus, quàm ut illos tum à recto avertat cultu, tum hìc gravissimis malis, Deo ita permittente, adfligat; & post judicium ultimum, socios habeat pœnarum, quas ipse est subiturus. Salutarem adeò doctrinam nunquam destitit Noachus prædicare liberis & nepotibus suis, eâ spe, ut ipsi per manus ista traderent ex se nascituris. Sed quæ pa-

* per excellentiam.

patriarcha tantus præbuerat dextrâ, hæc paullatim posteri sinistrâ acceperunt. Iustiùs enim hoc de se dicere potuerit Noachus, quàm de auditoribus suis querebatur Theodorus † Cyrenaicus. Noachidæ igitur exinde duo sunt commenti principia, pari vel suppari potestate; boni unum, alterum mali. Atque eò deventum fuit, ut, quemadmodum colerent principium boni, quò bona conferret: ita venerarentur principium mali, ne inferret mala.

† Plutarch. de Isid. & Osir.

Ad traditionem corruptam corrupta etiam ratio accessit. Sic enim collegerunt, eum, qui in se esset optimus, & omnis boni fons unicus, non esse miseris mortalibus mali ullius principium ac caussam. At verò in mundo hoc multa esse homini mala & noxia; tum in mutis animantibus, ac plantis; uti basiliscum, araneam, aconitum, & similia: tum etiam in cæteris; uti famem, pestilentiam, tempestates, cæteràque id genus. Quare cum non debeamus Deum comminisci, qui dextrâ panem ac potum salubrem, sinistrâ venenatum eidem præbeat cibum, potumque: omnino præter principium omnis boni, etiam statui oportere omnis mali principium: ac proinde illi facienda esse sacra, ut bonum consequamur: huic verò ad malum averruncandum.

Quàm vetusta hæc sit sententia, arguit, quòd ea fuerit antiquissimorum inter gentiles legislatorum, ac sacerdotum; atque ab iis in Philosophos veteres sit derivata. Quod apertè docet Plutarchus de Iside & Osiride. Prolixior est locus: adscribam tamen, quia rei alioquin obscuræ multum lucis affundit. Sic igitur ille: Διὸ καὶ παμπάλαιος αὕτη κάτεισιν ἐκ θεολόγων καὶ νομοθετῶν εἴς τε ποιητὰς καὶ φιλοσόφους δόξα, τὴν ἀρχὴν ἀδέσποτον ἔχουσα, τὴν δὲ πίστιν ἰσχυρὰν καὶ δυσεξάλειπτον, οὐκ ἐν λόγοις μόνον, οὐδὲ ἐν φήμαις, ἀλλὰ ἔν τε τελεταῖς ἔν τε θυσίαις, καὶ βαρβάροις καὶ Ἕλλησι πολλαχοῦ περιφερομένην, ὡς οὔτ' ἄνουν καὶ ἄλογον καὶ ἀκυβέρνητον αἰωρεῖται τῷ αὐτομάτῳ τὸ πᾶν, οὔτε εἷς ἐστιν ὁ κρατῶν καὶ κατευθύνων ὥσπερ οἴαξιν ἤ τισι πειθηνίοις χαλινοῖς λόγος, ἀλλὰ πολλὰ καὶ μεμιγμένα κακοῖς καὶ ἀγαθοῖς· μᾶλλον δὲ μηδὲν, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, ἄκρατον ἐνταῦθα τῆς φύσεως φερούσης· οὐ δυεῖν πίθων εἷς ταμίας, ὥσπερ νάματα τὰ πράγματα καπηλικῶς διανέμων ἀνακεράννυσιν ἡμῖν, ἀλλ' ἀπὸ δυεῖν ἐναντίων ἀρχῶν, καὶ δυεῖν ἀντιπάλων δυνάμεων, τῆς μὲν ἐπὶ τὰ δεξιὰ καὶ κατ' εὐθεῖαν ὑφηγουμένης, τῆς δ' ἔμπαλιν ἀναστρεφούσης καὶ ἀνακλώσης, ὅ, τε βίος μικτὸς, ὅ, τε κόσμος, εἰ καὶ μὴ πᾶς, ἀλλ' ὁ περίγειος οὗτος καὶ μετὰ σελήνην, ἀνώμαλος καὶ ποικίλος γέγονε, καὶ μεταβολὰς πάσας δεχόμενος. εἰ γὰρ οὐδὲν ἀναιτίως πέφυκε γενέσθαι, αἰτίαν δὲ κακοῦ τἀγαθὸν οὐκ ἂν παράσχοι, δεῖ γένεσιν ἰδίαν καὶ ἀρχὴν, ὥσπερ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ τὴν φύσιν ἔχειν. καὶ δοκεῖ τοῦτο τοῖς πλείστοις καὶ σοφωτάτοις. νομίζουσι γὰρ οἱ μὲν θεοὺς εἶναι δύο, καθάπερ ἀντιτέχνους. τὸν μὲν γὰρ ἀγαθῶν, τὸν δὲ φαύλων δημιουργόν. οἱ δὲ τὸν μὲν ἀμείνονα, θεὸν, τὸν δὲ ἕτερον, δαίμονα καλοῦσιν· In gratiam eorum, qui Græcè minùs intelligunt, apponam & tralationem Xylandri, etsi ex ipso petî maluissem: *Vetustissima proinde à sacrarum professoribus rerum, legumlatoribus derivata est opinio, auctore incognito, fide firma & indelebili, non in sermonibus ea tantum & rumoribus, sed & in mysteriis ac sacrificiis tam barbaris, quam Græcanicis exstans: neque casu ferri, & a fortuna pendere Universum, mente, ratione, gubernatore destitutum: neque unicam esse rationem, quæ contineat id & dirigat, tanquam clavum aut frena moderans: sed cum permulta e bonis juxta malisque sint confusa; imò nihil natura hæc sincerum (ut verbo dicam) proferat: non esse unum aliquem promum, qui è duobus doliis res nobis veluti aliquem liquorem, cauponis in morem, distribuat atque misceat. Ergo a duobus principiis contrariis, adversisque duabus facultatibus, quarum altera ad dextram & recta ducat; altera retrorsum avertatur atque reflectat; cum vitam esse mixtam, tum ipsum mundum (si non universum, eum saltem qui ad terram est, & Lunæ subjacet) inæqualiter ferri, variisque & omnis generis motibus agitari. Si enim nihil absque caussa sit, & mali caussam bonum non præbet: necesse est in natura, ut boni, ita etiam mali ortum peculiarem, suumque principium exstare. Atque hæc quidem sententia plerisque & iisdem sapientissimis probatur. Existimant enim alii, duos esse deos, quasi contrariis deditos artibus; ut bona alter, alter mala opera conficiat. alii eum, qui est melior, Deum; qui deterior, dæmonem dicunt.*

Atque hæc Plutarchus generatim de opinione duorum principiorum, uno omnis boni, altero omnis mali. Postea verò refert, quomodo opinio eadem fuerit Persarum; qui illam accepere à Zoroastre. Seculis priscis, ante imperium à Cyro conditum vixisse, indicat Ammianus Marcellinus lib. XXXIII. Clemens Romanus, vel alius potiùs, in IV Recognitionum, censet esse filium Cham, qui Mesraim dictus, unde Ægyptus terra Mesraim nominata. Post obitum autem vocatum esse Zoroastrim; id significare *vivum sidus*. Sed ἀςροθύτην, sive *siderum cultorem*, interpretantur Dion, & Hermodorus, teste Laërtio in præfat. Aristoteles, & Eudoxus, tradidere, ante mortem Platonis fuisse sex annorum millibus. Auctor Plinius lib. XXX, cap. I. Ac ibidem legas, ut Hermippus scripserit, fuisse eum ante bellum Trojanum quinque annorum millibus. Atque hanc sententiam secutus quoque est Plutarchus libro antè memorato. Eandem Hermodoro Platonico tribuit Laërtius in procemio operis. Interea non dissimulat, quod longè verisimilius est, Xanthum Lydum, à Zoroastre usque ad Xerxis transitum, computare annos solùm sexcentos. Imò non paullò etiam junior fuerit, si vixerit sub patre Xerxis Dario Hystaspide, vel temporibus Hystaspis ejus, qui Xerxis avus, Darii parens fuit. Sub aliquo quidem Hystaspe floruisse, Persarum traditio est; ut apud Agathiam legimus in secundo. Qui & duplex ei dat nomen: unum Ζωροάςρου, alterum Ζαράδου, ἤτοι Ζωράδης. De ætate autem, in tanto dissensu priorum, negat certi quicquam statui posse. Nec valde repugno. Hoc autem opinionum incertum provenisse ex eo arbitror, quòd complures ejus nominis fuerint. Notissi-

Digitized by Google

Notiſſimus quidem ille Bactrianus, quem Nini æqualem faciunt Auguſtinus lib. XXI de Civit. Dei cap. XIV, & Suidas. Vt qui cum Rege eo non ferri ſolum viribus, ſed magicis etiam artibus decertârit: ut ait Trogus, ſive Iuſtinus Philippicarum initio. Quod ex primo hiſtoriarum Cteſiæ hauſtum eſſe, indicat Arnobius in primo. Sed præter Bactrianum alter fuit: ut ille, quem nunc Perſam, nunc Medum vocat Clemens primo Στρωματέων, ac Περσομήδην nuncupat Suidas. Quamquam dubitet Plinius lib. XXX, cap. I: *Vnus hic fuerit, an poſtea & alius, non ſatis conſtat.* Vbi & illum magicarum artium doctorem Azonacis diſcipulum facit: ac etiam meminit Zoroaſtris Proconneſii. Plures quidem ejus nominis fuiſſe, teſtis etiam Plato Alcibiade, & X de Rep. & Clemens V Στρωματ. Id verò vitium fuit mentis humanæ, ut quo pretium adderet opinionibus, eas antiquiori potiùs, quàm juniori tribuerit. Sed de ætate judicet quiſque, ut volet, dum bene antiquum fateatur: quod ex dictis ſatis conſtat. Ad Zoroaſtris dogma redeo. Is eodem Plutarcho teſtante, cum duo ſtatuiſſet principia, boni principium vocavit Oromaſden; mali Arimanium. Quod ipſum ex Agathiæ ſecundo cognoſcimus; ſed vocabulis paulum variatis. Sic enim vulgo ſcribitur: Τὸν μὲν ἀγαθὸν εἴτε θεὸν, εἴτε δημιουργὸν, Ορμισδάστην ἀποκαλοῦσιν· Ἀριμάνης δὲ ὄνομα τῷ κακίστῳ καὶ ὀλεθρίῳ· *Bonum enim ſive Deum, ſive Creatorem, Hormiſdaſten appellant: Arimanes autem peſſimo illi ac pernicioſo eſt nomen.* Sed puto, pro Ορμισδάστην ſcribendum Ορομάσδην, ſive Ωρομάσδην, quando eos Ωρομάσδην, & Αρειμάνιον, Laertius quoque vocat ex Hermippo in primo de Magis, Eudoxo in Periodo, & Theopompo in octavo Philippicæ Hiſtoriæ. Arimanii etiam meminit Artaxerxes apud Plutarchum in Themiſtocle. Τὸν πονηρὸν δαίμονα Περσῶν vocat cubicularius, ad Darium ſermone, apud Plutarchum in Alexandro. Photius in bibliotheca cod. LXXXI, tradit, ex Theodori presbyteri, Mopſueſtias poſtea epiſcopi, de Perſica magia libro, Ζαρουάμ, ſive Ζαρουάμ, omnium principem, quem & Fortunam vocat, genuiſſe Ορμίσδαν, καὶ τὸν Σατανᾶν. Vbi Ορμίσδας eſt, qui aliis Ορομάσδης: at Σατανᾶς ſine dubio eſt Arimanius. Ζαρουάμ eſt ex Arabico *Zarahou*: quod *omnium ſatorem* notat; ut doctiſſimo Gaulmino obſervatum ad Pſellum de operatione dæmonum. Pergit deinde Plutarchus, atque, ex Zoroaſtris opinione, tradit, nulli ex rebus, quæ ſenſu vel mente percipiantur, poſſe Oromaſdem meliùs comparari, quàm luci: nulli rectiùs Arimanium, quàm tenebris & ignorantiæ: ac illi quidem cædendas victimas, ut accipiatur beneficium, vel pro accepto gratiæ agantur: huic verò, ut malum ab homine propulſet. Addit quoque, Perſas propterea herbam Omomi dictam in mortario pinſere: ſimul Arimanium ſive Ditem, & Tenebras invocare: tum ſanguinem lupi recens jugulati herbæ Omomi miſcere: poſtmodo eam efferre, atque abjectare in locum, quò Solis radii non pertingant. Stirpes bonas eſſe opus Dei boni; malas, ut venenoſas, mali genii: item bona animalia eſſe boni numinis; ut canes, aves, echinos terreſtres; mala eſſe mali genii, ut echinos aquaticos: eoque beatum eſſe, qui plurimos talium interfecerit. Subdit deinde, Oromaſdem è luce puriſſimâ natum eſſe; Arimanium è caligine; perpetuóque hos inter ſe bellum gerere: tanto autem Oromaſdem eſſe ſublimiorem Mithrâ, hoc eſt Sole; quanto eodem Sole inferior eſt Pluto ſive Arimanius: ac Oromaſdem quidem feciſſe ſtellas, & bonos Deos, inque ovo poſuiſſe. Per ovum hoc myſticè mundus intelligitur: cui ovalem figuram antiquiſſimi tribuerunt: in his Sanchuniathon; de quo vetuſtiſſimo rerum Phœniciarum ſcriptore dictum nobis in opere de hiſtoricis Græcis. Hinc Thebaïdos incolæ, Deum mundi opificem repræſentare volentes, efformabant eum ovum ore effundentem: ἑρμηνεύουσι δὲ τὸ ὠὸν τὸν κόσμον, *ovum autem interpretantur mundum*: ut ſuperius ex Porphyrio diximus. Etiam in Orgiis Liberi Patris, quæ ab Orpheo inſtituta, ovum mundi erat ſymbolum: ut docent Plutarchus Sympoſiacôn lib. II, quæſt. III, & Macrobius Saturnalium lib. VII, cap. XVI. Vnde Proclus in Timæum eadem eſſe ait, τὸ Ορφικὸν ὠὸν, καὶ τὸ τοῦ Πλάτωνος ὄν· *Orphei ovum, & Platonis Quod eſt.* Cum ovo mundum etiam Varro comparat in Logiſtorico, qui Tubero ſive de Origine humana inſcribitur *: *Cælum eſt teſta; item vitellum, terra; inter illa duo humor, quaſi ilicinus* † (in ſinum) *cluſus aeri, in quo calor.* Ovum igitur, hoc eſt mundum, fecerat Oromaſdes. Sed Arimanius, cùm malos genios condidiſſe dicitur, tum ovum illud perforâſſe: atque ita bona permiſcuiſſe malis, mala bonis: hinc coortas eſſe inimicitias inter Oromaſden, & Arimanium: atque alterum alterius opus demoliri: ſed fatum affore, cùm Oromaſdes Arimanium vincat, imò prorſus aboleat: hominéſque tum demum pacificè beatéque victuros. Quæ fabuloſa eſſe, nemo non videt: interim non obſcuræ hic apparent reliquiæ doctrinæ Noachicæ, tum de Deo, habitante lucem inacceſſam, mundique opifice; tum de Satana, aeris ac caliginis principe, mali omnis fonte & auctore; quo æternis tenebris addicto, beatam homines cum Deo vitam degent.

* *apud Probum in Eclog. 6.*

† *al.* in ilignum.

De Zoroaſtris ac Perſarum doctrina ſatis. Ab his me confero ad Ægyptios; ex quibus, ut antea vidimus, ſoli Thebaïdos incolæ unicum Deum, mundi architectum, Cneph à ſe nuncupatum, coluerunt. Cæteris Ægyptiis plures erant Dii: præcipuus interim honos duobus erat principiis ac cauſſis Vniverſi; uni omnis boni, unde rerum generatio; alteri omnis mali, unde rerum corruptio. Ac ex eorum ſententia, in hac rerum ab utroque principio miſtura, prævalet facultas melioris numinis: attamen non in tantum, ut deterioris opus aboleat prorſus: quippe & vis iſta deterioris principii penitiſſimis inhæret corporibus, ſaltem

Digitized by Google

tem illis ſub Luna conſtitutis: atque inde eſt, quod ſemper meliori repugnet facultati. In principio illo præſtantiori divinioréque, & ejuſdem opere, tria conſiderantur: quorum unum patris, alterum matris, tertium prolis ſe inſtar habeat. A primo eſt forma; ab altero materies; tertium eſt ipſe mundus. Primum dicitur Oſiris; alterum Iſis; tertium Orus. Principium deterius vocatur Typho. Ac Iſis quidem, quæ naturæ eſt femineæ, eoque receptaculum boni & mali, ſponte ſuâ fertur ad id, quod melius eſt. Sed Typho altè inhæret & corpori, & animæ Vniverſi; ſemperque melius principium impugnat. Melioris principii, quod Oſiridem dixere, in anima imago eſt Ratio, ſive Mens: Typhonis verò ſimulachrum eſt pars animæ ἄλογος †, & affectibus æſtuans. In corpore humano, Oſiridis imago eſt facultas bonum præſtans temperamentum: Typhonis autem, facultas morbos & mutationes arceſſens. In cælo, & elementis, Oſiridem repræſentat, quicquid ordinatum, & æquabile: Typhonem, quicquid inordinatum, & inæquabile; ut ſolaris vel lunaris luminis defectus, procellæ ac tempeſtates, inundationes marinæ; atque ita in cæteris, quicquid modum & ordinem non tenet.

† *rationis expers.*

Horum omnium non locupletem magis teſtem laudare poſſim, quàm Plutarchum, libro ſæpius memorato de Iſide & Oſiride. Ex cujus ſententia duo hæc principia ſunt duo ſpiritus mundi præſides: ut valde hæc conveniant cum Zoroaſtris doctrina, de qua diximus. Sed longè aliter hæc de principiis illis capiebant multi ex Ægyptiis ſacerdotibus. Qui per Oſiridem intelligebant tum Solem, tum Lunam, tum Nilum: per Typhonem, tum Solem, tum Mare: per Iſidem tum Lunam, tum Terram. Quod accuratius exponam in Naturæ corporeæ cultu. Ea interpretatio non ſatisfecit Plutarcho: ut qui contenderet, nihil corporeum, & ſenſus expers, pro numine coli poſſe. Quare ut vulgatiorem Ægyptiorum de Diis ſuis opinionem explanatione commodâ reddat meliorem: per Iſidem quidem intelligere jubet mundum; per Oſiridem autem, ac Typhonem, Deos vel dæmones magnos; quorum virtute rerum natura gubernetur. Nec eum ab hac dimovit ſententia, quòd videret, Ægyptios fere ea per corpoream declarare naturam. Nam cenſet, eorum verba capienda eſſe μετωνυμικῶς: ut nominibus rerum corporearum, & ratione ac ſenſu carentium, deſignentur duo ſpiritus principes, quibus corporea univerſa ſuam debeant originem. Atque hoc illuſtrat eo, quòd Romani, ac Græci, ſimiliter ἥραν τὸν ἀέρα, γένεσιν δὲ ἡφαίστου τὴν εἰς πῦρ ἀέρος μεταβολὴν αἰνιγομένοι· *Græci per Iunonem intelligunt aëra; per ortum Vulcani, mutationem aëris in ignem.* Subjungit deinde, οὕτω παρ' Αἰγυπτίοις Νεῖλον εἶναι τὸν Ὄσιριν, Ἴσιδι συνόντα τῇ γῇ· *Sic Ægyptiis Nilum eſſe Oſiridem, congredientem cum Iſide, quæ eſt terra.* Statuit igitur, ut Bacchum dicimus pro vino, quia primus creditur docuiſſe rationem vini ex uvæ latice exprimendi; quo pacto item Homerum dicimus pro poëmatis ejus: ſic cum divino honore coluntur Oſiris, & Iſis, & iis adverſarium numen Typho inducitur; in corporea illa natura neutiquam eſſe animo ſiſtendum; ſed aſſurgendum altiùs ad cauſſas naturæ; quæ ſunt magni ſpiritus jam memorati: poſſe interea & cultum præſtari rerum naturæ; ſed ut imagini ac ſpeciei ipſius numinis: quomodo cultus talis non proprius, ſed ſymbolicus ſit habendus. Ipſum audiamus loquentem; Συνελόντι δ' εἰπεῖν, οὔτε ὕδωρ, οὔτε ἥλιον, οὔτε γῆν, οὔτε οὐρανὸν, Ὄσιριν, ἢ Ἶσιν ὀρθῶς ἔχει νομίζειν. οὔτε πῦρ Τυφῶνα πάλιν, οὔτ' αὐχμὸν, οὐδὲ θάλατταν, ἀλλ' ἁπλῶς ὅσον ἐστὶν ἐν τούτοις ἄμετρον καὶ ἄτακτον ὑπερβολαῖς ἢ ἐνδείαις, Τυφῶνι προσνέμοντες· τὸ δὲ κεκοσμημένον, καὶ ἀγαθὸν, καὶ ὠφέλιμον, ὡς Ἴσιδος μὲν ἔργον· εἰκόνα δὲ καὶ μίμημα καὶ λόγον Ὀσίριδος σεβόμενοι καὶ τιμῶντες, οὐκ ἂν ἁμαρτάνοιμεν. *Vt rem paucis comprehendam, nec aquam, nec ſolem, nec terram, nec cælum, Oſirim vel Iſin rectum eſt putare: neque item ignem putandum Typhona, neque æſtum, neque mare: ſed ſimpliciter, quicquid in his non tenet modum vel ordinem ſeu exceſſu ſeu defectu, id Typhoni tribuemus: quod verò recto ordine ac modo fit, bonumque ac utile, velut Iſidis opus; imaginem autem ac imitationem, ac ſpeciem Oſiridis colentes ac honorantes, non peccabimus.*

Etiam Plutarcho hoc magiſtro cognoſcimus, quomodo illa de principiis duobus opinio ad Græcos ſit philoſophos derivata. Exemplo ſit Pythagoras, quem duo ait ſtatuiſſe principia, bonum malumque: ab illo eſſe unitatem, finitum, quieſcens, impar, quadratum, æquale, dextrum, ſplendidum: ab hoc eſſe binarium, infinitum, in motu verſans, curvum, par altera dimenſione longius, inæquale, ſiniſtrum, tenebricoſum. Ac fortaſſe nec aliud voluit Philolaus Pythagoricus, quando (ut apud Stobæum in Eclogis Phyſicis legimus) principia rerum ſtatuit τὸ πέρας καὶ τὸ ἄπειρον, *finitum & infinitum.* De Empedocle Agrigentino magis liquet: quem Plutarchus inibi ait unum inducere boni principium, quod amor, vel amicitia, vel etiam harmonia dicitur; nempe quia eſt ἑνωτικὸν, ſive rerum conjungens alterum principium mali, quod lis, vel rixa nuncupetur; puta quia ſit διαιρετικὸν, ſive res disjungens. Atque idem tradidit Diogenes in VIII; è noſtris Iuſtinus Martyr παραινετικῷ πρὸς Ἕλληνας, & Clemens Alexand. προτρεπτ. πρὸς Ἕλληνας. Platonem quoque his comitem addit Plutarchus: quia licet multis quidem locis ſententiam ſuam occultârit, principiáque omnium vocârit idem, & diverſum: in libris tamen de Legibus, quos ætate grandior perſcripſit, apertè doceat, mundum hunc non ab unica regi anima; ſed pluribus, ac minimùm duabus; quarum una bonum efficiat, altera contrarium. Quibus non obſtat, quòd apud Auguſtinum in VIII de Civit. Dei cap. XIII legimus, juxta Plato-

Digitized by Google

Platonem *Deos non esse, nisi bonos*: ut disertim ait in decimo de Legg. Nam Plato per Deos bonos intellexit honestos, & virtutum amantes: quales etiam fuerint, etsi noceant hominibus; dummodo mala, quæ immittunt, justæ habeant pœnæ rationem. Qua parte Platonem deseruisse videtur Porphyrius, quando in Sacrificiorum libris duo constituit dæmonum genera; bonos & beneficos, malos & maleficos. Vide Iamblichum libro de Ægyptiorum mysteriis; quæque ex Porphyrio ad Anebonem (sic enim, non *Abeunem*, vel *Abeonem* legi debet) B. Augustinus refert lib. x de Civit. Dei cap. x. Ac Romani quoque, & Græci, licet non agnoscerent duo solum rerum principia; hactenus tamen priorum institere vestigiis, quod pro bono maloque effectu Deos discriminarent. Siquidem eorum iis alia bona, quæ juvarent; alia mala, & ut Maro vocat, læva, quæ nocerent. Atque ut apud Augustinum legas lib. VIII de Civit. Dei cap. XIII, *Labeo numina mala victimis cruentis, atque hujusmodi supplicationibus placari existimat: bona verò ludis & talibus, quasi ad lætitiam pertinentibus rebus.*

At propiùs sententiæ de gemino rerum principio, bonarum uno, malarum altero, adhæsit Manes, cum discipulis XXII; in quibus præcipuè memorati Thomas, Buddas, Hermas, sive Tyrbo, & Acua; à quo Manichæi aliter dicti Acuanitæ *. Nec tamen Manichæi sic temere loquebantur, ut dicerent, duplex esse numen; vel si duos dicerent Deos, non aliter hoc solent interpretari, quam unum propriè, alterum impropriè † Deum dici: quomodo etiam Apostolus Paulus ‡ ait, Deum hujus seculi, qui diabolus est, excæcâsse fidelium mentes. Sed in eo tamen convenientia est, quòd ex duobus principiis, quorum unum esset Deus, alterum sive Hyle, sive Dæmon, à priori bona, ab altero esse mala crederentur: ab illo Solem non factum quidem, prolatum tamen, vel missum: ab altero autem colubrum, & alia id genus animalia, facta esse in gente tenebrarum. Quæ qui dicit, is diabolum creatorem, ac proinde Deum facit. Hanc Manetis insaniam legere est apud Epiphanium hæres. LXVI: nec uno loco apud B. Augustinum. Paucis verò apud eum libro de hæresibus, *Iste*, inquit, *duo principia inter se diversa atque adversa, eademque æterna & coæterna, composuit: duasque naturas atque substantias, boni scilicet & mali, sequens alios antiquos hæreticos, opinatus est: quarum inter se pugnam & commixtionem fabulatur.* Per hæreticos, quos Manes secutus dicitur, intelligit Marcum, Cerdonem, Apellem, alios; qui itidem duo statuerant principia. Sed cùm Manem hunc constet natione fuisse Persam, ac Persicis etiam disciplinis, sumtibus viduæ cujusdam, fuerit imbutus, ut Epiphanius tradit: magis mihi verisimile fit, patriam in eo religionem secutum fuisse. Zoroastris enim, & Magorum hæc doctrina erat; ut è Plutarcho antè vidimus. Atque idem à Laërtio adstruitur è Dionis v Histor. Aristotelis libro I de Historor. Hermippo libro I de Magis, Eudoxo ἐν περιόδῳ, Theopompi libro VIII Philipp. & Eudemo Rhodio.

* *Epiphan. hæresi 66, & Nicetas Choniates sive Colossensis lib. 4 Thesauri Orthod. cap. 33.*
† *Faustus Manichæus apud Augustinum.*
‡ 2 Cor. 4, 4.

Satis ex his liquet, quàm antiqua sit, & unde profluxerit doctrina de duobus naturæ principiis, bono Deo, maloque genio: quorum ille sit caussa omnis boni in natura; & coli debeat, ut faciat bene: hic auctor sit omnis mali, & colendus sit, ne malus malè faxit.

Quod si adversus hoc venenum quæratur antidotum, ex usu sit adire Epiphanium hæresi LXVI, ac præcipuè B. Augustinum lib. XXI contra Faustum: item libro de natura boni contra Manichæos, & aliis in locis: adhæc Damascenum contra eosdem. Mirum verò Fausto, homini non planè obtuso, placere potuisse sententiam tam absonam. Nam quo graviori quis piaculo se adstringat, quàm si honore & observantia Dei propriâ eum colat & prosequatur; qui quicquid habet virium, hoc ad Dei conferat ignominiam, & hominum exitium: ac propterea, ubi dies advenerit extrema, cum cultoribus sui præceps in tartarum datus pœnas persolvet æternas. Nec opinio tam aliena ab omni ratione, quicquid dicat Plutarchus, multum habuit auctoritatis apud prudentiores. Itaque cum Faustus Manichæus Catholicis objectaret, quod dogma de uno Deo à gentilibus hausissent: respondet ille lib. XX contra eum scriptorum cap. XIX, *Discat Faustus, vel potiùs illi, qui ejus literis delectantur, monarchiæ opinionem non ex gentibus nos habere: sed gentes non usque adeò ad falsos Deos esse delapsas, ut opinionem amitterent unius veri Dei, ex quo est omnis qualiscunque natura.* Firmat hæc Iustinus Martyr de Monarchia. Vbi præter poëtas etiam Platonem advocat in Timæo. Qui sive à Thebaidos incolis monitus, solùm Deum Kneph agnoscentibus, sive aliter edoctus; licet plures induceret Deos, hos bonos, illos noxios; neutros tamen alio habuit loco, quam pro Numinis supremi ministris. In quo Hebræis, de quibus nulli est obscurum, Chaldæi etiam consenserunt: si oraculo stare possumus, quod narrat nobis Iustinus Martyr oratione parænetica ad gentes, & Eusebius in nono Præparationis Euangelicæ:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι
Αὐτογένεθλον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.

Latinè sic utcunque verbum verbo reddideris:

Soli Chaldæi sophiam sortiti, & Hebræi
Sanctè à-se-genitum † regemque Deumque colentes.

† *Vel*, Sanctè nullo ortum.

Sed operam lusimus, nisi argumento etiam occurramus eorum, qui sententiæ nostræ discrepant. E Plutarcho autem vidimus, eò opinionum esse dissensionem, quòd in orbe terrarum, tot res sint noxiæ generi humano: nec in animum inducere possent, Deum Optimum, (quod priùs, quàm Maximum, dicere solemus) tot esse malorum fontem & originem. Eo igitur fuere delapsi, ut duplex constituerent principium; à quorum altero acerbitates, omniaque fluere infortunia, multarum etiam rerum exitiùm, prædicabant: alteri autem, quicquid

Digitized by Google

quid boni esset, acceptum referebant. Sed longè aliter poterant hac cura defungi, si mente animoque studiosius hæc considerassent. Si enim poëta dixerit Sulmonensis in secundo Tristium:

Nil prodest, quod non lædere possit idem:

non minori jure dixero,

Nil lædit, quod non commoda certa ferat.

Quocirca, non continuò siquid noceat, eo pro tali habendum, quod rerum naturæ incommodet. Nam quod uno est loco noxium, id juvat alio. Quis ignorat, quantum in periculum homines conjiciat cicuta? Cujus rei in propinquis illustre etiam habeo exemplum à Nobili & affinitate dum viveret conjunctissimo Henrico Smetio memoratum Miscellaneorum Medicorum lib. x, in observationibus anni cIɔ Iɔ xci. Attamen in Liguribus Taurinis pro cibo habetur non delicato solùm, sed etiam salubri, & inter cætera urinam ciere idoneo. Et quàm multa homini sunt venena in cibis, quæ prosunt ei in medicamentis! Atque ut neutrâ ratione commodo atque usui forent: tamen sic quoque emolumentum homini afferrent, dum pro cibo sunt mutis animantibus, quæ nobis postea in alimentum, vel medicamentum cedunt. Scitè hoc versibus istis expressit Lucretius in quarto:

Tantaque in his rebus distantia differitasque est,
Vt quod aliis cibus est, aliis fuat acre venenum.
Est utique ut serpens, hominis quæ tacta salivis,
Disperit, ac sese mandendo conficit ipsa.
Præterea nobis veratrum est acre venenum.
At capris adipes, & coturnicibus, auget.

Dixeris, ut hoc ita sit in quibusdam; tamen esse ex venenis innumera, ex quibus nullam homines, vel muta animantia capiant utilitatem: atque hoc facilè appariturum circumferenti animum per ea, quæ de his legere est, vel apud Græcos, ut Nicandrum, Dioscoridem, Aëtium, Æginetam; vel Arabas, ut Avicennam, Serapionem, Hali abbatem, Rhasin; vel recentiores Latinos, ut Petrum Aponensem, Sanctem de Arduinis, cardinalem Ponzettum; ut Cardanum, Grevinum, Mercurialem, aliosque prætereamus. Sed enim scimus & multorum ex illis utilitatem insignem prodi ab iis, qui in arcanis naturæ rimandis studium & operam collocarunt: & si de omnibus id ostendere non possumus, non eo malignitatis culpanda est natura, vel ejus auctor; sed inertiæ id nostræ tribuendum, qui non, quantum poteramus, curæ & diligentiæ in indagando eorum usu posuerimus. Quid quod sic quoque ex venenis illis utilitas ad nos redit? Excitant enim industriam nostram in discernendis salubribus à venenatis. Patientiæ quoque materiem hinc habemus. Cumque videmus, quot periculis obnoxia sit hæc vita, magis cognoscimus iram Dei erga peccatum, ob quod in hanc miseriam sumus conjecti. Ardentiùs quoque Deum oramus, ut prudentia nos instruere, & per angelos suos custodire dignetur.

CAPVT VI.

Acceditur ad spiritus ministros, bonos malosque: quorum utrosque negarunt Saducæi; item Democritus; ex parte etiam Aristoteles: at contrà eos agnoverunt Pythagorici, & Platonici: atque ut doctrina hæc ad gentiles etiam à majoribus, multorum seculorum traditione, sit derivata: quadruplici item ratione comprobata, spectris, oraculis, magicis artibus, & prodigiis. Angelis sui generis corpus tribui, non modo à philosophis, sed etiam multis Sanctorum Patrum. In quo gentiles, & alii, de natura eorum aberrarint.

Dictum de duplici spiritu, uno boni, altero mali principio; quorum utrumque pari, vel suppari honore coluerint. Eâque occasione etiam vidimus de variis opinionibus, quæ inde promanarint; sed dissimili ratione; dum alii non duo statuunt principia, sed multa; sic tamen divisa, ut quædam essent benefica, quædam malefica; ac utrisque cultus præstaretur divinus: alii autem, ut Manichæi, duo duntaxat principia, boni unum, alterum mali, constituerent; soli tamen principio boni cultum, ut Deo, exhiberent. Deinceps accedo ad spiritus, non principes, sed ministros: quià philosophis communi nomine fere dæmones vel dæmonia, à Peripateticis intelligentiæ, à Christianis boni malive angeli appellantur.

In his considerabimus, naturam, officium, & cultum. In natura spectabimus hæc tria: primum, qui spiritus hosce negarint, qui agnorint: deinde unde eos gentes cognoverint: & quatenus in eorum natura convenerint Christiani, ac gentiles: denique de naturæ hujus præstantia; quæ ex cultus caussis una fuit.

Spiritus non agnovere Saducæi: ut est Actorum xxiii, 8. Objectant nobis Iudæi, quòd libros Mosaicos agnoscerent pro divinis; ubi sæpius commemoratur, ut angeli apparuerint. Verùm verisimile mihi sit, Saducæos eludere hæc solitos: cujus ratio nunc gemina occurrit. Vna est, ut per eas non aliud intellexerint, quàm qualitates à Deo productas in imaginatione ejus, quem de re aliqua velit edocere. Altera est, ut putarint, Deum producere spiritus, quando eorum operâ uti velit, postea eos destruere: ac producere quidem separando quiddam ab anima mundana, quod postea redeat in naturam generalem.

Ex gentium philosophis Democritus non agnovit spiritus ullos: nec Aristoteles alios, quam orbium cælestium motores. Licet non ignorem, aliud de Aristotele visum fuisse Augustino Steucho lib. viii de Perenni Philosophia cap. xxvi. Sed enim si alios statuisset, saltem, ubi optima erat occasio, non hoc scivisset nos ignorare. Nunc nec levem ejus rei mentionem

Digitized by Google

tionem videmus; præterquam ubi ex aliena loquitur ſententia. Ac valde hanc de eo opinionem firmat, quòd ſimiliter ſenſerint præcipui ejus interpretes; ante alios Alexander: præterea Simplicius, & Averroes. Aliqui tamen aliter; ſed hi à præceptore, ut aliis quibusdam, ita hac etiam parte, receſſerunt; primùm Theophraſtus; multis poſt ſeculis Ammonius, & Philoponus; item ex Arabibus Avicenna, & Algazel.

Nec cauſſa erat, cur hac parte hi jurarent in Democriti, vel Ariſtotelis opinionem, qui prius deſeruiſſent ſententiam veterum. Pythagoras enim dæmonia poſuit: imo primus id philoſophorum fecerit, ſi Simplicio credimus in libb. de Anima. Nec dubium, quin in eo Pythagoras veſtigiis eorum inſtiterit, quibus uſus magiſtris fuit; Thracibus, Ægyptiis, Perſis, Chaldæis, atque aliis: quemadmodum libro de Philoſophorum ſectis oſtendimus. Plato, qui poſt Socratis exceſſum Pythagoræos audivit, eorum hanc opinionem ſecutus fuit: uti Platonem ſectatores ejus Appulejus, Plotinus, Porphyrius, Proclus, Pſellus.

Mirum verò non injuriâ videatur, unde gentiles agnoverint ſpiritus ſive dæmonia: quæ Sadducæi, Peripatetici, & alii magni nominis negarunt: uti hodieque multi eos tollunt; ſed qui nihil credant, niſi quod manibus palpent, vel oculis ſaltem videant. Operæ igitur erit, ſi hoc paullò fuſiùs exponamus. Nam absque eo intelligi nequit, unde originem ceperit dæmoniorum cultus.

Non dubium, quin à primis Noachidis per manus traditum ſit, eſſe ſpiritus, quorum miniſterio utatur Deus in orbe adminiſtrando. Præterea intelligere propius potuerunt quisque ab gentis ſuæ conditoribus. Siquidem Moabitæ, & Ammonitæ, habuere traditionem à Lotho, quem Angeli è Sodomis eduxerant: ut eſt Geneſ. XIX. Iſmaelitæ hauſerint ex Agar, cui Angelus aquam oſtendit: ut eſt Geneſ. XXI, 17. Poſtea item in Moabitis firmata hæc opinio, cùm angelus ſe oppoſuiſſet Bileamo, ut Iſraelitis malediceret: quemadmodum legere eſt Num. XXII, 22. Nec dubium, quin non pauca ejusmodi alia contigerint; utut Spiritus S. ea in Scripturis prætererit, quia ſufficerent nobis, quæ habemus. Neque enim repente omnes facti ſunt peſſimi; ſed paulatim à recto deſcitum: ut admodum ſit credibile, diu etiam poſtea aliquos ſaltem fuiſſe, quos miſericors Deus per angelos ſuos alloqui dignaretur; ſed, magis & magis religione pura retro eunte, pauciores paucioresque.

Nec tamen, ſi deeſſet affatus angeli boni, eò deſiere ſe mali offerre angeli; idque domi, in agris, ſylvis, mari. Quin tanto id frequentiùs factum; quanto major eſſet Dei ignorantia: quomodo hodiéque in gentibus idololatricis contingit, atque etiam in Lapponibus & Finnis, extimi Septentrionis populis; ubi tenuis eſt valdéque diluta veri numinis cognitio.

Hujusmodi oblationes *ſpectra* dixere: ſed voce aliquantò anguſtiori: quando *ſpectrorum* vox eſt à veteri verbo *ſpecio*, hoc eſt, video: unde *ſpecies*, ut à *facio*, *facies*; item *ſpeculum*, ut ab *amicio*, *amiculum*: compoſita item *inſpicio*, *conſpicio*, alia. Atqui ſpectrorum nomine non ea ſolum intelliguntur, quæ videmus; ſed etiam, quæ auditu cognoſcimus. Vt fragores, & ſtrepitus inſolitos: vel ſi, ubi videas neminem, vox aliquid ſignificet humanâ major. Nempe ut trecentis aliis, ita huic etiam vocabulo contigit, ut à potiori uſu imponeretur. Græcè ſimiliter φάντασμα dicitur Matth. XIV, & Marci VI: ubi hiſtoria refertur Chriſti inambulantis aquis, ac diſcipulorum putantium ſe ſpectrum conſpicere. Græcanicam vocem vulgatam retinuit interpres: ſed *ſpectrum* prætulit Eraſmus. Πνεῦμα dicitur Luc. XXIV: quando diſcipuli Ieſum poſt reſurrectionem conſpicantes, ſpiritum ſe videre cenſent. Et ſanè, opinionem ſpectrorum in populo obtinuiſſe Iudaïco, præter iſta oſtendit hiſtoria Heliodori ab formidabili equite flagellati: ut eſt II Maccab. cap. III: item quinque equitum Iudæ Maccabæo opem ferentium: de quo ejusdem libri cap. XI. Sed enim hæc ſpectant Iudæos: nunc de gentilibus propriè agimus, è quibus non modo vulgus, ſed flos etiam populi, in hac ſententia fuit. Neque ignorabant, ſubinde ſpectra fingere homines, ſive otio pene marcentes; qui aliquam capiunt voluptatem, ſi aliis ſint terrori: ſive invidos, avaros, ambitioſos, libidinoſos; qui hiſce artibus rebus ſuis ſtudent: cujus rei vix aliquo in ordine plus exemplorum habemus, quàm in ſacerdotali. Tale illud de Tyranno, Saturnum ementiente, ut potiri liceret mulierum amplexibus: de quo Rufinus lib. XI, cap. XXV. Item de Mundo adoleſcente, ſic à ſacerdote inſtructo, ut ſe Anubidem ſimulando Paullinâ frueretur: de quo Ioſephus Antiquitatum lib. XVIII, cap. VI. Addere etiam liceat melancholicos, & furioſos, quibus atra bilis imaginationem corruperat. Spectra putant, quot ex latentium ſunt animalium, vel exhalationum fumi. Sic Pentheus apud Euripidem in Bacchis putat ſe geminas videre Thebas. Ariſtoteles lib. Mirandorum narrat, ut quidam ſe in theatrum contulerit, ibi deſidens plauſu teſtaretur, quantopere ſibi placerent, quot agerentur, cum ageretur nihil. Horatius in ſecundo epiſtolarum refert de quodam ſimiliter affecto, ac poſtquam ſanatus eſſet, jurgante cum amicis, quia, ut ajebat, nunquam ſuavius vixiſſet, quam mentis inops. Idem & metu nimio multis contingit. Vnde mulieres, & pueri, & horum ſimiles, eadem patiuntur: ac par ratio eſt in myopibus, ſurdaſtris, ebriis: quales quia ſenſu minus valent, quandoque etiam ſanctè affirmant, viſa ſibi, vel audita, de quibus fidem nulli fecerint cordato. Vnde Plutarchus de ſpectro Dionis in vita ejus diſſerens ſcribere non dubitat: Καί τοι λόγος τὶς ἐςὶ τῶν ἀναιρούντων τὰ τοιαῦτα, μηδενὶ ἂν νοῦν ἔχοντι προσπεσεῖν φάντασμα

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

τασμα δαίμονος, μηδὲ εἴδωλον, ἀλλὰ παιδάρια, καὶ γύναια, καὶ παραφόρους δι' ἀσθένειαν ἀνθρώπους ἔν τινι πλάνῳ ψυχῆς ἢ δυσκρασίᾳ σώματος γινομένους, δόξας ἐφέλκεσθαι κενὰς καὶ ἀλλοκότους, δαίμονα πονηρὸν ἐν αὐτοῖς εἶναι δεισιδαιμονίαν ἔχοντας. *Tametsi perhibent illi, qui negant talia, neminem cordato visum dæmonis vel simulachrum obversari; verum pueros, mulierculas, & deliros ex corporis imbecillitate homines, quum aliquo tenentur mentis errore, vel intemperie corporis, opiniones alienas atque absonas admittere, dum malum dæmonium superstitiose credunt se invasisse.* Sed enim ibidem refert Plutarchus, ut genius & Dioni, & Bruto, significârit vitæ suæ exitum. Non hæ viles erant animæ: sed viri magni, & graves, philosophiâ uterque exculti: qui tamen usque adeò spectris fuere commoti, ut amicis suis eorum, quæ vidissent, sollicitè indicium facerent. Nec ignotum, quid de Curtio Rufo narret Plinius lib. VII epistola ad Suram. Quod si semper apparitiones ejusmodi non animarum sunt, sed spirituum: pertineat huc quoque, quod de Athenodoro, magni nominis philosopho, ibidem refertur: cui narrationi, fidem adstruit, quod exitus, & sapientissimæ Atheniensium civitatis judicium, eam comprobârit. Sed longum esset commemorare omnia, quæ gravibus viris è gentilibus ipsis subnixa sunt. Varii adeantur, qui hoc argumentum tractarunt. Tam multa hi referunt, quæ testes habeant viros cordatos, ut fidem singulis demere non videatur alterius, quàm qui conscius sibi vanitatis suæ, cæteros etiam suo pede metiatur, neque ullos inveniri probos & fide dignos arbitretur.

Nec ex spectris solum collegere gentiles, esse dæmonia ac spiritus: sed etiam ex oraculis, quæ aliter dicuntur Deorum responsa: ac vel è terræ cavernis, vel è simulachris Cæsar Bulingerus lib. I de pictura & statuaria cap. XXI: *Nihil est, unde efficacius probetur, Angelos, & dæmones esse, quam ex eo quod statuæ brutæ, & exanimes loquuntur*, edebantur; idque solertiâ quidem humanâ, sed sæpe etiam diabolicâ. Nam constitere quidem fraudibus vatum; sed non solis, cùm multa prædixerint, ad quæ nulla ratione humanæ mentis acumen pertigisset. Atque hæc iis etiam præstitere, qui oracula venerant exploratum, hominibus vafris, nec admodum credulis. Quæ res fecit, ut cùm vulgus citra delectum omnia amplecteretur: prudentissimi quique, non omnia, sed multa tamen crederent: quod ex illa in narrando constantia eorum satis liquet. Aristoteles, (qui dæmonia non credit, vel saltem non memorat, nisi cum, ut diximus, ex aliena loquitur sententia) divinationes istas tribuit humori melancholico; quia qui illo abundant, ingenio magis valeant, eò quòd acrimonia atræ bilis contrahat spiritus, ut obscura difficiliáque melius perspiciant. Nec diffiteor, hoc in iis quidem locum habere, quorum notitia à sensibus dependeat: at dispar ratio in illis, quorum cognitio aliunde originem trahit. Plutarchus, & alii, maluere caussam constituere in vapore terrestri à Sole educto, inque corpus bene temperatum recepto, mentemque humanam concitante. Itaque, quod oracula defecerint, inde arcessunt, quia terra, vi ejus paullatim evanescente, tandem quasi effœta, ejusmodi exhalationes emittere desierit. Mirum, cujusquam paullò cordatioris animum in tam frivolis potuisse acquiescere. Nam ut iis hoc concedamus, mentem posse humanam ab vaporibus ejuscemodi concitari: unde, quæso, evincent, vim aliam habere, quàm ut, quæ priùs sciant homines, subtiliùs vel disertiùs promant? quomodo poëtæ, ubi paullum se consperserint flore, ut ipsi loquuntur, Liberi patris, meliùs solent poëtari. Quare cum Aristoteles, & Plutarchus, quorum meritò magnum semper nomen fuit, nihil meliùs potuerint adferre: sic colligimus, neutiquam in natura esse inferiori subsistendum; sed adsurgendum esse ad caussas superioris naturæ, quales sunt dæmones: quos iccirco oraculorum esse caussas, Porphyrius tradit libro de dæmonibus, & Iamblichus libro de mysteriis cap. XXI, & XXVI: ut Appulejum mittam, de quo postea dicemus.

Quibus aliud videtur, oracula ajunt constitisse fraudibus humanis: quod etiam perspexit Demosthenes, quando (ut Minutius in Octavio ait) *responso simulato* φιλιππίζειν *Pythiam querebatur.* Planiúsque fucum detexit, tum Cornelius Nepos in Lysandro, tum Lucianus in Alexandro Pseudomante: ut tot alios fraudis patriciæ pariter, ac sacerdotalis testes prætercam. Quas nec invenustè adumbravit Cælius Calcagninus suo de Oraculis libello. Dixeris quoque, vel illud suspecta reddere oracula, quod fere ita essent ambigua, ut ad eorum intelligentiam altero esse oraculo opus videretur. Sed non si oracula latentium fuerint hominum imposturæ, eo non fraude etiam constiterint illudentium dæmonum. Et his, & illis, suas partes tribuîmus. Nec si ambigua forent, eo dæmoniaca non erant; quia dæmones ipsi, futurorum contingentium nescii, subtili quidem, sed fallaci sæpius conjecturâ niterentur. Quare & dæmonibus verbis opus fuit obscuris ac perplexis, quò oracula malè crederentur intellecta, si eventus non responderet. Nec satis est, si in sacerdotum subsistatur sollertia, quia multa prædicerentur, ad quæ, uti dixi, non pertingeret mens humana. Quod parebit complura cogitanti oracula ex istis, quæ à veteribus referuntur, & juniorum industriâ bonam partem uno comprehensa corpore prodierunt.

Egimus de spectris & oraculis. Præterea verò esse spiritus sive incorporeas substantias, collegere gentiles ex mirandis illis, quæ fiunt per magiam, tum illam, quam albam vulgo dicunt, veteres autem θεουργίαν vocabant; tum quam nigram nuncupant, antiqui autem γοητείαν nuncuparunt. Priori deditos, laudabiles ajebant; alteri addictos, detestabiles: sed ut Augustinus ait lib. X de Civit. Dei cap. IX;

sunt

Digitized by Google

sunt utrique ritibus fallacibus dæmonum obstricti sub nominibus angelorum. Nec omnem propterea magiam damnamus. Est quædam naturalis; qualis est, si ovum in mensa sponte moveatur, quia incluseris argentum vivum: aut si clavus in aëre pendeat medius, quia superius & inferius delitcat magnes: & alia id genus, vix ullis cognita, nisi qui naturæ rimantur arcana. Est alia magia artificiosa: unde est, quod Archimedes speculis naves combureret Romanas: quod Archytæ lignea volitaret columba, similiaque Mathesios miracula. De Anaxilao & Nigidio, qui magi dicti quia naturæ cognitione singulari quædam facerent imperitioribus miranda, vide illustrem locum Ios. Scaligeri ad Eusebii annum 1989, pag. 153. Nobis verò nunc sermo est de dæmoniaca sola: ut si corpus humanum horæ spacio transferatur ad centies mille passus: si caput æneum ad interrogata quævis dederit responsa: si corpus aliquod sic oculis præsentium subtrahatur, quasi evanesceret: si de furtis cujuslibet occultis indicium fiat. Quam qui magiam exercent, fere cum ea conjungunt naturalem illam, & artificiosam: nempe ut cætera etiam ab natura, vel arte, esse videantur. Vnde Irenæus juxta veterem interpretem lib. I, cap. VII: *Anaxilai ludicra cum nequitia eorum, qui dicuntur magi, commiscens, per hæc virtutes perficere putatur apud eos, qui sensum non habent, & à mente sua excesserunt.* Græcè si malis, habes apud Epiphanium hæresi XXXIV: Τὰ γὰρ Ἀναξιλάου παίγνια τῇ τῶν λεγομένων μάγων πανουργίᾳ συμμίξας, δι' αὐτῶν φαντάζων τε καὶ μαγεύων, εἰς ἔκπληξιν τοὺς ὁρῶντας τε καὶ πειθομένους αὐτῷ περιέβαλεν. De ludicris verò Anaxilai sic inter alia Plinius lib. XXXV, cap. XV: *Lusit & Anaxilaus eo* (sulphure) *candens in calice novo prunaque subdita circumferens, exardescentis repercussu pallorem dirum, velut defunctorum, offundente conviviis.* Ad ludicra autem ejusmodi accessisse commercium cum maligno spiritu, sensit etiam Irenæus lib. I, cap. IX, quando de Marco hæretico ait: Εἰκὸς δὲ αὐτὸν καὶ δαίμονά τινα πάρεδρον ἔχειν· *Verisimile est habere eum dæmonem quendam adsessorem.* Vbi *paredri* vocem, quæ *adsessorem* signat, vetus retinet interpres.

Quibus hæc displicet sententia, omnem magiam esse naturalem contendunt. Ac alii quidem, ut Petrus Aponensis, qui Conciliator vulgò dicitur, provenire ajunt ab vehementi imaginatione, quæ vapores ac spiritus conturbet. Nos magnam quidem imaginationis vim agnoscimus; sed in corpus conjunctum, qualis ab imaginatione gravidæ se exerit in fœtum; at non item in corpus dissitum, nisi fortè per contactum; ut si ab oculis veneficus vapor exiens noceat propinquo. At negamus imaginationem per se vim imprimere corpori longè dissito. Nihilo rectiùs Petrus Pomponatius, qui libro de Incantationibus cap. IV, illa stupenda fieri ait, non vi incantationis; sed incantatoris, idque occulta hominis proprietate. Quemadmodum enim lapides, & herbæ, cælesti virtute mirandas sortiuntur vires: ita cæli influxu unum præ alio accipere virtutem mirifica patrandi. Sed dispar planè ratio lapidum plantarumque, ubi virtus eadem toti convenit speciei; in hominibus verò pauci duntaxat res faciunt mirandas. Quare istæc, cum hominum excedant potestatem, non aliunde, quam à dæmonio, esse possunt.

Objectant, quòd multis nihil æquè fuerit in votis, quàm dæmoniorum commercio res agere admirabiles; sed nullo illos studio eò potuisse pervenire; unde colligunt, ab iis, qui magi dicuntur, circulatoriis ludi præstigiis: indéque Curtium lib. VII, cum artis magicæ meminisset, mox subjungere, *si modò ars est, nec vanissimi cujusque ludibrium.* Verùm non quæritur, an multa nihil sint nisi sensuum ludibria: sed sufficit, quòd multa sine fœdere cum spiritu maligno fieri non possint. Nec movet, quòd multi, qui magno studio hoc consortium ambierunt, eò pervenire non potuerint. Est ubi Deus non permittat: ut præcipuè in potentibus, ne nimium orbi incommodent. Est ubi dæmon tale refugiat consortium. Nec enim omnes æquè ei conducibiles; sed vix alii, quàm simplices & creduli; cujusmodi fere mulieres; vel affectibus planè mancipati, ut qui libidine, aut vindictæ studio æstuant: qualibus facilius illudit, atque abutitur.

Præter magicas artes, & cætera, quæ prius dicebamus, etiam dæmonia esse collegerunt ex ostentis & prodigiis; quæ vel hominum mortes, vel ingentia prœlia, vel imperiorum mutationes sæpissimè antecedunt. Ea ostenta, nunc in cælo vel aëre contingunt, nunc terra marive. Neque ignoro, subinde referri à multis, non facta, sed ficta: verùm satis est, quod multa adeò sint non ficta, sed facta. Quod negare non potuit acutus ille Hethruscus, sed nescio an gentilibus multo religiosior. Machiavellum me dicere, puto, omnes intelligunt. Is lib. I Disputationum cap. XXXVI, *Magnos*, inquit, *motus prædici solere, cùm in urbibus, tum in provinciis, idque signis quibusdam, aut hominum præsagiis denunciari.* Idem postea sic scribit: *Vt caussam facile confitebor me ignorare; ita rem ipsam, cùm ex antiquis, tum novis exemplis agnoscere oportet, & confiteri, omnes magnos motus, quicumque aut urbi alicui, aut regioni evenerunt, vel à conjectoribus, vel à revelatione aliqua, prodigiis, aut cælestibus signis prædici ac prænunciari solere.* Vnde autem prodigia, & cælestia illa signa proficiscantur, non aliter potuit expedire, quàm si ea ad spiritus referret. Nam cum caussæ ignarum se professus esset, hæc postea subjungit: *Nisi forte cum philosophis quibusdam pronunciandum censeamus, aërem plenum spiritibus & intelligentiis esse: quæ futuras res prævidentes, & casibus humanis condolentes, eas hominibus per hujusmodi signa prænuntient, ut se adversus eas tempestivè præparare, & communire queant.* Quæ satis docent, cùm supremam ad caussam recurrere nollet; nullam reperisse magis idoneam, quàm spiritus aërios.

Vidi-

Digitized by Google

Vidimus, ut esse spiritus, non traditione solâ, sed quadruplici præterea ratione, cognitum sit. Sed hoc *spiritus* vocabulum non eodem ab omnibus modo intelligitur. Interea convenit, non habere spiritus carnem & ossa, ac ne quidem corpora ejusmodi, ut in propria videri queant naturâ. Sed diu disquisitum, an omni omnino corpore careant: quæ putatur Philonis fuisse sententia, quia libro de confusione

* fol. 234, edit. Turnebi. linguarum * angelos vocet ψυχῶν ἀσωμάτων ἱερώτατον χόρον· *animarum incorporearum sacratum chorum.* Ac ἀσωμάτους † etiam statuunt Iustinus

† incorporeos. Martyr, sive alius potiùs quæstionum Græcanicarum confutatione ad quæst. II. Item Nazianzenus orat. II de Theologia, & XXXVIII de natali Christi; Gregorius Nyssenus de vita Mosis; Chrysostomus orat. I de Providentia; Theodoretus in Genesin quæst. XXXVI; & orat. III contra Græcos; Cyrillus in Ioannem lib. II, cap. X. Vt præteream duos Scholasticorum quasi patres, Dionysium, & Damascenum; & tot alios.

Sed alii contrà censent, nihil esse incorporeum, præter Deum: quod asserit Gennadius Massiliensis libro de dogmatibus Christianis cap. XI, XII, XIII; & ex eo inter Augustino tributa, scriptor libri de Spiritu & anima cap. XVIII. Ac apud Bedam lib. I de elementis philosophiæ legas: *Quidam dicunt, quod corpora sint ita subtilia, quæ sensu percipi non possint: unde respectu corporum nostrorum, quæ spissa sunt, & crassa, spiritus dicuntur. Quemadmodum aër, quamvis corpus sit, tamen propter subtilitatem sui spiritus vocatur. Quod confirmat beatus Gregorius, qui in Moralibus lib. II, cap. II, de angelis loquens, ait: Comparatione corporum nostrorum spiritus sunt: sed comparatione illius summi, & incircumscripti spiritus, corpora sunt dicenda. Hoc iterum probant autoritate B. Augustini, qui Enchiridio quoddam ponit capitulum, qualia corpora angeli habeant.* Sanè hæc sententia, quam Beda proponit, nec sequitur tamen, multis & ante eum, ac Gennadium placuit, ac multis post eos. Ex vetustioribus inclinat quoque eò Tertullianus lib. de carne Christi cap. VI: *Constat angelos carnem propriam non gestâsse: ut puta naturæ spiritalis, & si corporis alicujus, sui tamen generis; in carnem autem humanam transfigurabilis ad tempus, ut videri & congredi cum hominibus possint.* Imò Origenes in prologo librorum περὶ ἀρχῶν clarè iis tribuit corpora, non palpabilia quidem, subtilia tamen, & tenuia instar auræ: cujusmodi quæ sunt, ea à simplicioribus ait incorporea vocari, quia non videantur, nec urgenti resistant: quomodo nec aër vulgo dicitur corpus. Etiam lib. II, cap.

* incorporeum. II, solum Deum dicit ἀσώματον *. Itidem Lactantius lib. II div. inst. cap. XV, angelos ait

‡ pag. 48, edit. Morell. *spiritus tenues.* Macarius homil. IV ‡, Ἕκαστον κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν σῶμά ἐστιν ὁ ἄγγελος, ἡ ψυχή, ὁ δαίμων· ὅτι κἂν λεπτὰ ὦσιν, ὅμως ἐν ὑποστάσει καὶ χαρακτῆρι καὶ εἰκόνι κατὰ τὴν λεπτότητα τῆς φύσεως αὐτῶν σώματα τυγχάνει λεπτά, ὥσπερ ἐν ὑποστάσει τοῦτο τὸ σῶμα παχύ ἐστιν. *Vnumquodque pro natura sua corpus est; sive sit angelus, aut anima, aut dæmon. Licet enim hæc corpora tenuia sint, nihilominus in substantia, charactere & repræsentatione pro subtilitate naturæ suæ corpora sunt subtilia: quemadmodum & corpus istud secundum substantiam suam corpus est crassum.* Similiter Augustinus de divinatione dæmonum cap. III, & V, & Genesi ad literam lib. III, cap. X, in enchiridio ad Laurentium cap. LIX, epist. XCI, ad Fortun. & CXV ad Nebridium, Octoginta trium quæstionum quadragesimâ quintâ, lib. II Retract. cap. XXVI, de Civitate Dei lib. XXI, cap. X, ubi de quæstione hac sic judicat: *Si quisquam nulla habere corpora dæmones asseverat; non est de hac re aut laborandum operosâ inquisitione, aut contentiosâ certandum.* Cassianus quoque Collat. VII, cap. XIII, ait angelos *habere corpus quo subsistunt, licet tenuius, quam nos.* Ac æqualis ei Claudianus Mamertus similiter sensit lib. III de statu animæ. Imò Ioannes, Episcopus Thessalonicensis, in Nicena secunda act. V, ait, *ita Ecclesiam Catholicam docere.* In quo etsi ratio eum fugerit, hoc tamen vidit, eam communiorem fuisse apud antiquos opinionem. Nec postea prorsus obsolevit: cùm & idem censeat Elias Cretensis in apolog. Nazianzeni, atque etiam Bernardus in Cantic. serm. V; ubi itidem solum Deum ait incorporeum. E junioribus mens eadem Augustini Niphi tractatu III de dæmonibus cap. XXXIV, & Cajetani in cap. IV Genes. & in cap. I ad Ephes.

Etsi verò cum nemine contentionis funem duxero, qui angelis corpora tribuat, laxius hac voce acceptâ: non tamen assentiendum Thalmudistis, qui eos nugantur productos ex sinistro massæ latere: vel Platonicis, qui definire non verentur, corpora iis esse rotunda, ac his ætherea, illis aërea, vel alius elementi. At extra controversiam ponimus, etsi humana sæpius corpora assumant; minimùm tamen incorporeos esse dicendos, quatenus perfectæ sunt substantiæ per se, nec ordinem habent naturalem ad corpus: contrà quàm in animis fit humanis, quæ citra quidem corporis organa, sed modo subsistunt imperfecto: puta ut pars perfectæ substantiæ constitutiva; unde nonnisi indirectè & reductivè ad substantiarum seriem pertinent.

CAPVT VII.

Præstantia merè spiritualis naturæ, quæ prior est ratio, cur ab hominibus pro Deo culta sit, ex eo comprobatur, quod interitui non sit obnoxia. Originem interim habere, contrà quàm visum Aristoteli. Sed quando ea sit producta, ne quidem constitisse inter veteres Theologos: neque ob hanc quæstionem Ecclesiæ pacem scindi oportere. Ejusdem naturæ excellentia ostenditur ex intellectus angelici sagacitate: nec tantam tamen esse, ut futura præsciat, quæ sunt contingentia. Præterea præstantiam ejus elucere ex potentia; quo & velocitas pertinet: unde alæ ei tributæ, ut ventis etiam à gentilibus. Hinc accedi-

tur

Digitized by Google

tur ad alteram caussam præstiti iis cultus divini: quæ est officium ac cura erga homines. Consistere eam in triplici ministerio, ac de eo gentilium & Christianorum sententiæ conferuntur.

MAgna verò est naturæ hujus spiritualis excellentia: quæ & princeps ratio est, cur eò devenerint homines, ut honorem illi exhiberent divinum. Hoc ut meliùs intelligatur, non defugiam referre, in quibus potissimùm præstantia spirituum consistat.

Ac primùm superant eo mortale genus, quòd natura eorum ἀλλοιώσει * quidem, non interitui tamen obnoxia sit: contrà quàm nonnullis gentium philosophis persuasum fuit; illis imprimis, qui, post seculorum aliquot decursum, suum quoque eos manere fatum crediderunt. Atque ut hi, cùm bellè se mereri putarent de spirituum natura, si longævam adeò illis vitam tribuerent, multum tamen de gloria imminuerunt: ita longè excellentiæ hujus modum excedunt Peripatetici, cùm eos semper fuisse, Deoque coæternos, arbitrantur. Multo verius illi, qui originis pariter ac temporis principium illis dederunt. In quo ipso tamen variè peccatum, cùm Manes iis ortum tribuat à summo mali principio: ac Cabalistæ plerique, & cum iis Arabs Avicenna, dæmonum unum ab altero originem suam ducere existiment. In quo propiùs à primæva traditione abiit Plato; ut qui hactenus ei institerit, quod à τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ † eos productos putârit. Sed de tempore nec inter nostros convenit. Vnde Origenes in procemio librorum περὶ ἀρχῶν: *Est illud in Ecclesiastica prædicatione, esse angelos Dei quosdam, & virtutes bonas; quæ ei ministrent ad salutem hominum consummandam. Sed quando isti creati sint, & quomodo sint; non satis in manifesto distinguitur.* Itaque alii putarunt, illos cum hoc mundo productos: alii demum, post eorum ruinam, mundum hunc fabricatum tradiderunt. Vtriusque sententiæ auctores prodidit Stephanus Gobarus: de quo Photius in μυριοβίβλῳ, codice CCXXXII. Sed scriptor is intercidit. Quare defectum ejus historiâ veterum temporum ex parte supplebimus; imò ulterius etiam, quàm Gobarus potuit, rem diducemus.

* *alterationi sive mutationi.*

† *Deo principe ac summo.*

Græci Patres fere eò propendent, ut spiritus ante mundum hunc conditos arbitrentur. Vt Origenes in Genes. homil. I, in Iesaiam, cap. IV, in Matth. cap. XX, tract. X. Basilius in Hexaëm. homil. I, & II. Nazianzenus serm. XXXVIII de Natali Domini ‡, & de Pascha orat. II, quam & citat Damascenus. Eademque in sententia Chrysostomus in Gen. hom. XXII, & de Provident. orat. I. Æneas Gazæus in Theophrasto, qui paullò ante annum vixit quingentesimum, & quinquaginta circiter annis eo junior Anastasius Sinaita lib. I Hexaëmeri, & circa annum septingentesimum Ioannes Damascenus Fidei Orthod. lib. II, cap. II, & lib. IV, cap. XIV. Cur verò ita senserint, ex Hexaëmero Ioannis, cognomento Grammatici, vel Philoponi, qui claruit circa annum quingentesimum vigesimum, varias adfert rationes Photius in bibliotheca cod. CCXL. Nec tamen desunt è Græcis, quibus aliud fuerit visum. Vti Epiphanius hæresi LXV, quæ est contra Paulum Samosatensem. Eamque Epiphanii fuisse opinionem, fatetur quoque scriptor quæstionum ad Antiochum, quæst. III: unde videre est, perperam hoc opus Athanasio tribui, cùm is Epiphanio sit antiquior. Ac similiter alibi Nyssenum, Chrysostomum, Nicephorum, imò ipsum laudat Athanasium. Videtur in Epiphanii sententiam etiam propendêre Theodoretus in Genes. quæst. III. Saltem ait, qui contrarium pro certo habent, parum solidè sententiam suam probare. Interim reponit hanc quæstionem inter περιττὰς ζητήσεις, *quæstiones supervacaneas.* Ac tandem, modò quis fateatur, angelos esse à Deo creatos, de cætero sic statuit: τῷ τῆς εὐσεβείας οὐ λυμαίνεται λόγῳ, τὸ πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς γεγενῆσθαι λέγειν τῶν ἀγγέλων τοὺς δήμους· τὸ δὲ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον ἢ ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων, ἀπαγορεύει ἀπορρήδην ὁ θεῖος ἀπόστολος· *Siquis angelorum cœtus ante cælum & terram conditos dixerit; non offendet verbum pietatis. At verbosis contentionibus insistere, quæ nihil ad aliud prosunt, quàm ad subversionem audientium, expresse prohibet divinus Apostolus.*

‡ *pag. 617, edit. Morell.*

In Latinis quoque variatum. Qui ante Augustinum vixere, statuere maluerunt, creatos esse ante mundum. Vt Novatus de Trinit. cap. I, Hilarius lib. XII de Trinitate, non longè à fine, & libro contra Auxentium, Ambrosius lib. I Hexaëm. cap. V, & præfat. Psalm. Hieronymus in epist. ad Tit. cap. I, ad verba illa, *Quem promisit Deus ante tempora secularia.* Vnde colligit, saltem angelos fuisse ante mundum, ne desint quibus hoc Deus promitteret.

Sed Augustinus non audet certo de hoc præfinire; ut videre est, cum alibi, tum lib. XI de Civit. Dei, cap. IX, XIX, & XXXII. Vnde Paræus ad Gen. I, I, *Augustinus ubique dubitat, & sententiam in medio relinquit. Quare & nos relinquamus in medio.* Nec tamen sic dubitat, ut non eò magis inclinet animus, angelorum creationem etiam à Mose describi: ut qui putet, nomine lucis, primo die à Deo productæ, angelos signari. Quæ expositio nec Gregorio M. displicuit in Moralium XXXII, & venerabili Bedæ in Gen. cap. I. Imò nec Cyrillo lib. II, contra Iulianum desertorem; qui malignè admodum Mosem traducebat, quia de angelorum productione sileret. Et fortasse poterat hæc Augustini interpretatio placere, nisi tam aperte apud Mosem legeremus, primæ diei lucem à Deo diem vocatam. Vt nullum effugium sit, nisi dicendo, præter sensum istum, ut vocant, literalem, esse & alterum ἀλληγορούμενον: quod cujus pretii sit, ubi non præit Scriptura, alibi malo dicere. Quamquam verò Ludovicus Vives ad Augustinum, lib. XI de Civit. Dei cap. IX, annotet, Latinos prope omnes hac in opi-

Digitized by Google

nione sequi B. Augustinum: video tamen, ejus temporibus propiores statuere, potiùs angelos ante mundum creatos. Ita Cassianus Collat. VIII, cap. VII, Gennadius de Eccles. dogm. cap. X, Isidorus Hispalensis de summo bono lib. I, cap. XII. In hoc veterum dissensu Petrus Lombardus lib. II, dist. II, qu. II. cùm Augustini, mox Hieronymi exposuisset sententiam, subjungit deinde: *Nos quod prius dictum est, pro captu intelligentiæ magis approbamus; salvâ tamen reverentiâ secretorum, in quibus nihil temere adserendum est.* Sed nihil prohibet, quo minùs verba ipsa Hieronymi, ab eo producta ex commentario in epistolam ad Titum, adscribamus: *Sex millia necdum nostri temporis implentur annorum. Et quantas prius æternitates, quanta tempora, quantas seculorum origines fuisse arbitrandum est; in quibus angeli, throni, dominationes, cæterique ordines servierint Deo, absque temporum vicibus atque mensuris, & Deo jubente substiterunt.* Ad quæ hoc respondet, arbitrari se ea ab Hieronymo ex aliena dici sententia. Quod majoris foret ponderis, nisi is sensus tum temporis in Romana pariter ac Græca Ecclesia fuisset. Magistrum verò sententiarum eâ parte sequi amant Thomas Aquinas, omnisque Scholasticorum populus. Vnde eò deventum, ut plurimi arbitrentur, non hæreticum quidem, temerarium tamen fore, siquis priorum tueri sententiam præsumat. Et sanè est hæc sententia ex eo genere, ut propterea non debeant turbari animi imbecilliorum.

Quare sepositâ hac controversiâ, ad alia me confero, unde spiritualis naturæ præstantia non minùs eluceat. Sunt hæc duo imprimis; perspicacia intellectus Angelici, & in rebus exsequendis potentia. Quippe, ut de priori priùs dicam, non sensuum egent ministerio; sed se quidem per suam intelligunt οὐσίαν: res verò materiales percipiunt per superadditas species, quibus non res modò intelligibiles, sed sensibiles etiam repræsentantur; non universè duntaxat, ut Averroi visum fuit in XII Metaphys. sed propriè distinctéque, quatenus sunt singulares. Hæc intelligentia non solùm præterita complectitur, sed etiam præsentia; non omnia tamen, quia cogitationes nôsse humanas, nisi quopiam se indicio exserant, potestatem exsuperat finitam; ut non obscurè nos docet B. Paulus I Cor. II, II. Ad futura etiam hæc scientia se extendit; nec quævis tamen. Nam certò quidem prævident, quorum caussæ sunt necessariæ; illa autem, quæ ut plurimum fiunt, probabili conjecturâ ex caussis intelligunt; tantoque verisimilius nobis, quanto & naturæ præstantis acumine, &, quia sunt immortales, plurimorum seculorum memoriâ & experientiâ præcellunt. Sed, ecquid futurum sit, quod planè est contingens, eorum etiam captum excedit; quia res ejuscemodi nec in caussis cognosci ab iis queant, quandoquidem sunt indeterminatæ; nec in se ipsis, quia cum existentiam needum habeant, non possunt iis esse præsentes: ut quemadmodum soli sunt Deo præsentes, ita solus ea cognoscat. Vnde Iesaiæ XLI, & XLII: *Annuntiate nobis futura, & dicemus, quod Dii estis.* Itaque ex eo, quod de Christo tam multa, quæ finitus prævidere intellectus neutiquam posset, tot ante seculis constantissimè à Prophetis sint prædicta; veritas Euangelii solidè adstruitur ad Rom. I, & I Petr. II. Atque hæc de ingenii perspicacia.

In rebus etiam exequendis magna eorum potentia est. Vt inter multa, quod corpora gravia sustollunt, perque aera in spatia longissimè dissita transferunt. Quomodo Habacuc ex Iudæa, capillis ab Angelo apprehensus, Babylona est translatus; ut est Dan. XIV: ac Christus se passus transferri in pinnaculum templi, & montem excelsum. Ob hanc & intelligentiam, & potentiam, etiam iis si instrumentis agant, quibus homines, longè tamen majora hominibus efficiunt. Cùm enim angeli, seu boni illi, seu mali, caussas rebus applicant, effectus non respondet virtuti instrumentali, sed angelicæ: quomodo nempe securis ex se quidem habet, ut secare possit, sed plus secabit vir, quàm puer; pulchriùs artifex, quàm alius. Simile etiam videmus ex calore animalis; qui ex se habet, quod calefacit, rarefacit, segregat. Sed ab anima habet, quod generet sanguinem, carnem, ossa. Itidem igitur in angelorum operationibus non cogitandum modo de instrumentis, quæ moventur; sed etiam virtute ejus, à quo moventur.

Ad angelicam hanc potentiam, quæ intellectus ac voluntatis est instrumentum, incredibilis etiam velocitas refertur. Atque ob hanc attributæ iis alæ. Ita Cherubim in Exodo cum alis factæ. Iesaias ait Seraphim ad se volâsse. Daniel etiam, & Ezechiel, advolantes conspexere. Hoc Chrysostomus homiliâ περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου * fieri ait per συγκατάβασιν, q. d. condescensionem; quia describuntur, non quales sunt naturâ; sed prout facilius à simplicibus concipiuntur, & intelliguntur. Ac Chrysostomus quidem ait ibidem, adsignari alas ad significandum, unde veniant. Αἱ πτέρυγες τὸ ὕψος ἐμφαίνουσι τῆς φύσεως. *Alæ significant altitudinem naturæ.* Et mox addit, Gabrielem volantem describi, ἵνα μάθῃς, ὅτι ἐκ τῶν ὑψηλοτάτων χωρίων, καὶ τῶν ἄνω διατριβῶν, πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀφῖκται φύσιν· *ut discas, eum ex superis ac altissimis sedibus ad homines descendisse.* Sed ut de isto non adverser Chrysostomo, ita & alteram esse rationem existimo: quam B. Hieronymus addit in Ies. cap. VI: *Alas*, inquit, *habere dicuntur, propter velocitatem, & celerem in cuncta discursum: sive quia semper in altioribus commorantur.* Nempe quomodo & ventis, ad eorum velocitatem denotandam, pennæ tribuuntur. Vnde & Deus dicitur Psalm. XVII, & CIII, *Volare, & ambulare super pennas ventorum.* Ac poëtis similiter alati finguntur: ut liquet ex Ovidio, Silio, Iuvenale. Etiam Boreæ filii Calais, & Zethus, πτερωτοὶ † Apollodoro. Imò non alia de caussa, quam in celeritatis sym-

* de incomprehensibili.

† alati.

ſymbolum, quâ ventos referrent, Ælius Verus Cæſar curſoribus ſuis tum Noti, Boreæ, aliorumque ventorum nomina imponebat; tum alas etiam apponebat, ut auctor Spartianus. Quamobrem non dubito, quin, quòd angeli referuntur alati, id maximè pertineat ad velocitatem indicandam: quam quia nec mali angeli amiſere, eo & hi alati dicuntur. Vnde in Avoth cap. XXXVI: *Tria ſunt dæmonibus communia cum angelis; quod alati ſint, quod præſciant futura, & quod ab uno mundi extremo ad alterum celerrimè ſe transferant.*

De excellentia naturæ ſpiritualis, quod ſatis eſt, egimus. Nunc de officio ejus videamus. Nam hæc altera fuit ratio, ob quam homines cultu eam divino dignarentur.

Officium hoc triplex eſt pro triplici miniſterio, quod τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, *Deo ſummo*, in cura præſtant generis humani. De eo quoque tum gentilium opinionem exponam; tum quatenus ea cum SS. Scripturis, & interpretibus earum SS. Patribus conſentiat.

Primum ea ſpectat, quæ à Deo ſummo poſtularunt: cujuſmodi duo ſunt, unum in precibus Deo offerendis; alterum, ſi exaudiantur, in bonis homini procurandis. De utroque illorum ſic Appulejus libro de Deo Socratis: *Ceterum ſunt quædam divinæ mediæ poteſtates, inter ſummum æthera, & infimas terras, in iſto interſitæ aeris ſpatio; per quas & deſideria noſtra, & merita ad Deos commeant. Hos Græco nomine δαίμονας nuncupant; inter mortales cælicolasque vectores, hinc precum, inde donorum.*

Porrò hoc miniſterium, quod ſpiritibus aſſignari à Platonicis videmus, iiſdem etiam tribuunt veteres Chriſtiani. Vt Origenes in quincto adverſus Celſum; Ὁμολογουμένως μὲν γὰρ ἀγγέλους φαμὲν λειτουργικὰ ὄντας πνεύματα, καὶ εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν. ἀναβαίνειν μὲν προσάγοντας τὰς τῶν ἀνθρώπων ἐντεύξεις, ἐν τοῖς καθαρωτάτοις τοῦ κόσμου χωρίοις ἐπουρανίοις, ἢ καὶ τοῖς τούτων καθαρωτέροις ὑπερουρανίοις, καταβαίνειν δ' αὖ ἐκεῖθεν, φέροντας ἑκάστῳ κατ' ἀξίαν τῶν ἀπὸ Θεοῦ τι αὐτοῖς διακονεῖν προστασσομένων. *Fatemur quidem, & Angelos eſſe miniſtratorios quoſdam ſpiritus, crebrò mittente Deo commeantes ad eos homines, quos manet ſalutis hæreditas: hosque modo adſcendere ad puriſſima loca cæleſtia, & puriora etiam ſupercæleſtia, oblaturos preces hominum: modò rurſum deſcendere ad homines, reportando illinc aliud in uſum ſingulorum, ut quisque eſt dignus beneficio.* Similiter Auguſtinus lib. II Medit. cap. III: *Dicuntur Angeli orationes & vota noſtra offerre Deo, non quia Deum doceant; quia omnia, antequam fiant ſicut & poſteaquam facta ſunt, novit; ſed quia ejus voluntatem ſuper his conſulunt, & quod Deo jubente completum eſſe cognoverint, hoc nobis evidenter, vel latenter reportant. Vnde hominibus ait* * *: Cum oraſtis, orationem veſtram obtuli Deo. Similiter & nos cum oramus, non Deum docemus, quaſi neſciat quid velimus, & quo indigeamus: ſed neceſſe habet rationalis creatura temporales cauſſas ad æternam veritatem referre, ſive petendo, quid erga ſe fiat; ſive conſulendo, quod fiat.* Planéque his germana habet epiſt. CXX ad Honorium. Hæc de primo ſpirituum miniſterio. Alterum poſuere Platonici extra preces, tum in mandatis Dei denuntiandis, tum in patrandis mirabilibus ac portentoſis, tum in futuris prædicendis. De quibus ſic ibidem Appulejus: *Per hos eoſdem, ut Plato in Sympoſio autumat, cuncta denuntiata, & Magorum varia miracula, omneſque præſagiorum ſpecies reguntur.* Quòd igitur templorum valvæ ſuâ ſponte aperirentur, quòd ſtatuæ loquerentur, quòd exta invenirentur ſine corde, & ſimilia, quæ apud Livium, Obſequentem, & alios, leguntur, à dæmoniis procurari credebant. Atque ad eoſdem retulere χρησμοὺς ſive oracula. Quale illud Iovis Ammonis, quod conſtitutum honori Chami Noachidæ. Item iſtud Apollinis Pythii, quod à Cadmo fuit. Adhæc Dodonæum, ubi præſedere columbæ Dodonides, ut eſt apud Pauſaniam in Arcadicis: hoc eſt, feminæ vaticinatrices, quæ Theſſalorum linguâ dicebantur πελειάδες, voce ambiguâ; ut quæ & columbas, & fatidicas, iis denotaret, unde fabulæ origo. Credo fuiſſe id oraculum à Dodanim, qui poſteri fuere Iavanis, ut eſt Geneſ. X, 4. Vetus admodum etiam fuit Trophonium oraculum, de quo eleganter Nicolaus Leonicenus, dialogo, qui ſic inſcribitur. Alia etiam apud Maximum Tyrium legas diſſertatione XXVI, & alios. Sed omnia perſequi non eſt hujus inſtituti.

* Tob. c. 12.

Quod verò Platonici ſciſcunt, Deum miniſtris uti ſpiritibus in mandatis deferendis, in mirabilibus patrandis, in prædicendis futuris, id omne etiam doctrinæ convenit Chriſtianæ. Sic enim angelos ſcimus paſtoribus Bethlehemiticis nuntium attuliſſe de nato Servatore; item reſurrectionem ejus annuntiaſſe mulieribus. Quid etiam mirandum magis, quàm quod à Meſacho, Sadracho, & Abednego, in ardentiſſimum conjectis fornacem, angelus Domini ſic quaſi vento quodam omnem flammam atque æſtum arcuit, ut non modò non læderentur, ſed etiam carmine ſuo Deum celebrarent? Inque judiciis Domini exſequendis, quam mirandum, quod in exercitu Senacheribi centum octoginta quinque millia una nocte occideret gladio ſuo; quem gladium Ioſephus ex Beroſo peſtilentiam interpretatur. Sane & in Davidica hiſtoria † dicitur angelus † 2 Sam. 24.
Domini gladio exſerto conſpectus à Davide, occiſis peſtilentia ſeptuaginta virorum millibus. Prædictionum etiam angelicarum paſſim habemus exempla. Sic Manoë, ejuſque uxori, prædicta Samſonis nativitas & indoles, futuraque per eum liberatio populi Iſraelitici à Palæſtinis. Danieli indicata per angelum redemtio generis humani poſt LXX annorum hebdomadas ſecutura; item quæ futura eſſet populi Iudaici conditio ſub regibus Perſicis, Ægyptiis, ac Syriacis. Per Gabrielem prædicta B. Mariæ nativitas Chriſti. Per angelum quoque Zacharias edoctus de naſcituro filio Ioanne.

Digitized by Google

Tertium ministerium posuere gentiles in tutela hominis. Censorinus: *Genius est Deus, cujus in tutela, ut quisque natus est, vivit.* Nempe singulos singulis custodes apponi voluere. Addebant Platonici, eosdem esse testes eorum, quæ dicerentur à nobis, vel etiam cogitarentur; etiam recti hortatores, & monitores in dubiis. Qua de re sic idem Appulejus: *Ex hac sublimiore Dæmonum copia, Plato autumat, singulis hominibus in vita agenda testes & custodes singulos additos: qui, nemini conspicui, semper adsint, omnium non modo actorum testes, verum etiam cogitatorum. Ac ubi vitâ editâ remeandum est; eundem illum, qui nobis præditus fuit, raptare illico, & trahere veluti custodiam suam ad judicium, atque illic in caussa dicenda assistere; siqua commentiatur, redarguere; siquà vera dicat, asseverare; prorsus illius testimonio ferri sententiam.* Hinc salubre illud monitum adjungit: *Proinde vos omnes, qui hanc Platonis divinam sententiam me interprete auscultatis, ita animos vestros ad quæcunque vel agenda vel meditanda formate, ut sciatis, nihil omnino præ istis custodibus, nec intra animum, nec foris, esse secreti: quando omnia curiosè ille participet, omnia visat, omnia intelligat, & in illis penitissimis mentibus vice conscientiæ diversetur.* Socraticum postea exemplum in hoc angelo colendo subdit verbis istis: *Hic prorsus custos, singularis præfectus, domesticus speculator, individuus arbiter, inseparabilis testis, malorum improbator, bonorum probator, si rite animadvertatur, sedulò cognoscatur, religiosè colatur, ita ut à Socrate justitia & innocentia cultus est, in rebus incertis prospectator, dubiis præmonitor, periculosis vitator, egenis opitulator, qui tibi queat tum somniis, tum signis, tum etiam fortasse coram, cùm usus postulat, mala averruncare, bona prosperare.* Et mox: *Socrates, vir apprimè perfectus, hunc Deum suum cognovit, & coluit.* Sed hoc de Socratis genio vide etiam geminam dissertationem Maximi Tyrii.

Hæc quoque magnam habent convenientiam cum eo, quod Christiani docent, Deum nobis dare angelos custodes. Qua de re sunt aurea Davidis verba Psal. XCI: *Non occurret tibi malum, & plaga non appropinquabit tabernaculo tuo: Quoniam Angelis suis mandavit, ut custodiant te in omnibus viis tuis. Super manus portabunt te, ne offendas ad lapidem pedem tuum.* Ita Angelus viæ comes fuit, qui Eliam sub junipero quiescentem, & fame sitique prope enectum, commonuit, ut pane prunis imposito, & scypho aquæ, quæ capiti dormientis apposuerat angelus, corpus reficeret; quia iter grande, dierum nempe XL, restaret; quod iter omne Elias virtute ejus cibi emensus fuit. Iubet etiam Apostolus I ad Cor. XI, 10, ut mulier potestatem, hoc est, velamen, potestatis sub viro, sive subjectionis signum, in capite habeat propter Angelos; hoc est, ob angelorum reverentiam, qui nobis apponuntur, & sacris cœtibus læti intersunt, indecoro autem habitu offenduntur. Ex eo etiam id evincitur, quod legimus Act. XII, 15, cùm ancilla Rhode dixisset, se agnoscere vocem Petri præ foribus stantis, hi, quibus illud nunciabat, dicerent, Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν *. Vt inde liqueat, communem fuisse opinionem inter Iudæos, singulis hominibus angelum à Deo custodem attributum. Nec à morte nostra hanc eorum curam cessare, indicat parabola de Lazaro, qui ab angelis dicitur in sedes beatas relatus. Multa de hac angelorum cura singulari legere est apud SS. Patres. Inter eos est S. Basilius in Ps. XLVIII †: Ἑκάστῳ τῶν πιστῶν ἐστιν ἄγγελος παρεζευγμένος, ἄξιος τοῦ βλέπειν τὸν πατέρα τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. *Cuilibet fidelium est angelus assistens, patrem qui est in cælo videre dignus.* Item S. Hieronymus lib. III in Matth. XVIII, 10: *Magna est dignitas animarum, ut unaquæque habeat ab ortu nativitatis in custodiam sui Angelum delegatum.* Vide & Hilarium in Psal. CXXXIV, Chrysostomum in epist. ad Heb. cap. I. Nempe hi sunt angeli boni, qui pro nobis se opponunt malis, nos circumeuntibus ut fallant. Vnde I Petr. V, 8: *Sobrii estote, & vigilate, quia adversarius vester diabolus, tanquam leo rugiens circuit quærens, quem devoret.*

* *Est angelus ejus.*

† *pag. 117.*

Nec singulorum tantummodo angelis cura est; sed etiam ἐθνῶν προστατεύουσι, *totis præsunt populis.* Vnde Persidis angeli, & alii, apud prophetam Danielem. Nec dubium, quin Hierosolymitani templi, ut sic dicam, angeli tutelares fuerint, qui cùm instaret excidium, & templi, & ingratæ urbis; hanc ex adyto ipso, Dei summi jussu, subitam edidere vocem: Μεταβαίνωμεν ἐντεῦθεν, *Migremus hinc.* Vt narrat Iosephus de bello Iudaïco lib. VII, cap. XII, juxta Rufinum; sive juxta codicem Græcum, βιβλ. ς. κεφ. λα. item Nicephorus lib. III, cap. IV. Nec est, quòd dicat aliquis, si sic & locis, & hominibus curatores sint angeli, numero prope fore innumero opus. Nam hoc ipsum indicare voluit Daniel. VII, 10, verbis istis: *Millia millium ministrabant ei, & decies centena millia adsistebant ei.*

CAPVT VIII.

De cultu dæmonum apud Calecutenses, ac Mosaicis temporibus in Palæstinâ, locisque vicinis. Platonicis, cum bonos vellent genios venerari, cultos esse malos, ac universè idem statuendum de Magis, ac eorum sacrificiis abominandis. Diabolico etiam modo agere, qui, ignari licet, verbis & characteribus, efficere ea student, quæ non possint præstari actu humano. Ac hujusmodi esse sanationem per Abracadabra, *voce mystica, ac ejusdem originis, cujus est Basilidis* Abraxas. *Occurritur iis, qui magica omnia citra operam dæmonum, vi imaginationis, ac carminis, fieri existimant: eâque occasione excussus locus Davidicus de aspide occludente aures, ne carmen exaudiat. Voces non habere vim naturâ, sed ex instituto, eoque pro linguis variè idem signare: ut* Amen, *Latinis, Græcis, Syris. Præstigias quasdam esse dæmoniacas: ac quævis cum dæmonibus societas è Scripturis damnata.*

VIdimus, unde gentiles cognoverint, esse spiritus, & quanta iis naturæ sit præstantia,

Digitized by Google

tia, & quam eorum curam erga homines putarint. In quo ostendimus, sic satis convenire Platonicis cum Christianis; ut admodum mihi verisimile fiat, vel ipsos, vel eos, unde doctrinam hanc didicerat Plato, partim accepisse illam ex traditione antiqua, à primis Noachidis hausta; partim, ubi majorem partem obliterata erat, recepisse ab Hebræis, vel Ægyptiis, aut aliis, qui eam à gente Iudaica hausissent. Nunc ad cultum venio spiritualem; cujus fundamentum in naturæ præstantia, & erga homines cura, posuisse eos dicebamus.

Cultus iste vel malorum est spirituum, vel etiam bonorum. Mali hodiéque variis coluntur terris; inter alias in Oriente à Calecutensibus; qui Deum quidem mundi conditorem agnoscunt, ac *Temerani* appellant; sed eum ajunt, quò, curæ expers mundanæ, suaviùs vitam ageret, vicarium orbi regundo præfecisse dæmonem, nomine *Deumum*: cujus simulachrum quàm horribile habeant, & quomodo sacerdotes, qui iis *Bramini* vocantur, sacra faciant; cognoscere licet ex Ludovico Vartomanno, patricio Romano, lib. v Navigationum cap. II.

Iaponii etiam dæmoni fana exstruunt lucu-lenta: eorum reges in prœlium ituri magnam illi vovent pecuniæ vim: à plebeiis quoque in periculo constitutis, quò liberentur eo, suppliciter solet invocari.

Similis cultus in India Occidentali: ubi Mexicanis nulla quidem sollicitudo alterius est vitæ: pro bonis tamen temporalibus dæmoni supplicant: tum etiam ne noceat saltem. Auctor est Acosta lib. v rerum Amer. cap. XXVII.

Possum idem de aliis quibusdam ejusce Indiæ gentibus dicere: sed omnium instar fuerint, quæ de religione Tapuiarum perscripsit nobis Christophorus Arcissewski, Polonus, genere quidem prænobili apud suos; sed nobilior tamen rebus iis, quas, pro Fœderatæ Belgicæ terris, in Brasilia fortiter adeò, ac feliciter, gessit, ut æternùm ei debituræ sint terræ nostræ, nec ejus memoria sine animi mirè ingrati crimine apud nos possit intercidere. Paucis exsequar; non paullo tamen fusiùs, quàm in similibus opere hoc facere est animus. Nimirum historia omnis delectat, præsertim novitate.

Est verò Tapuiarum, seu Tapuionum gens, inter Siaram, & Maranthon sita; vagabunda locis incultis, & desertis, fera, ἀνθρωποφάγος *, nullâ parte corporis velata, vel non aliâ saltem, quàm verendis. Imò cum Hollandi aliquammultis vestes donassent, priùs quidem rei novitas eos delectavit: sed intra biduum illas, vel restituerunt, vel aliis largiebantur, vel abjecerunt. Eadem gens præputium obligabat ligulâ bombycinâ, vimineâ, vel alius materiæ, ne caput penis fœdè assurgeret; quod unum sedulo cavent. Labiis, genis, naribus, & auribus, fuit perforata, ac è foraminibus ornamenta gestabat è ligno, osse, lapide, pluma, vel aliunde. Pro armis habuit clavam è durissimo ligno, arcum ejusdem materiei, sagittas ex arundine, ex eadem jacula longitudine hastæ. Nullum iis est auri, vel argenti pretium, sic ut cum scrinia aureis & argenteis referta armis, quæ humo condiderant Lusitani, effodissent, facilè ab Hollandis pecuniâ emungerentur, nunc secures emtitantes, nunc canes venatui idoneos, cui admodum student, nunc vulgares etiam ac vilissimos; quorum pro unico vel viginti annumerabant daleros imperiales. Longum esset omnes ejus gentis mores referre, quos ab nobilissimo Arcisseuskio accepimus. Aliàs fortasse commodior erit iis memorandis locus. Illud præterire non possumus, humanis vesci carnibus: sed eo se meliores putare aliis ἀνθρωποφάγοις †, quod hi carnes edant hostiles: ipsi manducent cadavera amicorum, prœlio, vel morte exstinctorum; idque ad testandum suam erga eos pietatem ac amorem: ut quos non patiantur vermium escam fieri, vel fœtidâ putredine absumi; sed in propria recondant viscera, inque succum sanguinemque suum, & ipsam quodammodo animam, quibus nihil carius, convertant. Memorabile hujus rei exemplum ab eodem generoso viro accepimus. Evênit, ut Tapuis in Hollandorum territorio ad arcem, ut vocant, *Rio Grande* consistentibus, quidam ejus gentis vitâ excederet. Hujus cadaver consanguinei laverunt, exenterarunt, viscera à ciborum retrimentis repurgarunt, cæteras etiam sordes undique abluere: crines & ungues resecuere, resectas servarunt. Tum corpus dissecuere in partes varias, quarum nullas, ne genitales quidem, fuere aspernati: universas enim assarunt, sedulò etiam adipem, humoremque in assando destillantem, exceperunt: hæc universa pro epulis fuere inter sanguine conjunctos: nam cæteri à convivio hoc arcentur. Quæ comedi nequeunt, ut crines, ungues, dentes, ossa, in cinerem rediguntur: ejus cineris portio aliqua poculis inditur, & bibitur, donec longiori compotatione absumtus sit universus. Hæc de moribus barbaræ gentis præmisimus: licet ad religionem non pertineant; de qua nunc dicam.

Duplex agnoscunt numen, bonum, malumque: sed bonum, quia sponte faciat bene, affligat neminem, nullo prosequuntur honore: malum contrà venerantur, & invocant, quia iracundum sit, & cultum sui negligentes malè perdat. Nec vel iter instituunt, vel adversus hostem tendunt, nisi malo hoc numine, quem dæmonem dicimus, certis priùs ritibus consulto. Hinc divinandi sibi scientiam arrogant. Et fatendum, varia sæpe prædicere, quæ prospicere mens nequeat humana. Quale illud, quod cùm Sapo Amama Frisius, turmæ equitum præfectus, ad Coniahu hostiles observaret excursiones, ac fortè illi tum afforet voluntariorum ex Tapuis militum manus: prædictum ab iis fuit, postridie præfecti optionem, ac præterea ex equitibus unum in velitando periturum globis è bombarda missis. Id risum eo tempore, quo dicebatur; sed eventu postea est comprobatum.

* hominivora.

† humana carne vescentibus.

probatum. Ac hujusmodi alia etiam ferebantur. Quomodo dæmonem evocarent, eumque ad prodenda arcanò acta, vel futura prædicenda, orare, quandoque etiam objurgare, consueverint, non aliàs luculentiùs apparuit, quàm cùm nobilissimus Christoph. Arcissewskius (cui Hollandi, quæ in Brasilia possident, imprimis debent) istic locorum præesset Fœderatorum Belgarum copiis. Fortissimus is vir adduxerat ex Arce *Rio Grande* præsidiariorum partem; cui se sponte addiderunt Tapuiarum circiter quinquageni. Quia exigua hæc manus erat ad Barra-Canium, munimentum Hispanicum, occupandum: cardo rei in eo potissimùm versabatur, ut oppugnationem ejus subitò, occulteque, aggrederentur. Metus interim erat, ne consilium hoc à Tapuis proderetur indigenis infidelibus: eoque non alià conditione in societatem admissi sunt, quàm ut nec unguem transversum ab agmine discederent: in quo ipso fidem exsolverunt. Quia verò non esset potestas recedendi; triduano itinere, quo per avia sunt circumducti, diebus singulis in omnium conspectu sacros suos ritus peregerunt. Poposcerat à Tapuis Arcissewskius, ut se commonerent, quando dæmonem essent evocaturi: conditionéque eà promissum, ut ne ille sacra earum violari, vel turbari sineret. Tertià igitur die, cùm corporibus jam curatis inciperet agmen moveri, arcessitus ab iis fuit: ac comperit eos prope viam in formam semicirculi, seu lunæ corniculatæ, considentes cruribus divaricatis. Ex adverso itidem humi sedebat sacrificulus. Hic cæteros varia interrogabat, de variis item rogabatur: utrimque dabantur responsa. Sed qualia ista forent, quæ dicerentur, non satis cognosci qui tum, vitio interpretum. Nam quibus Hollandi utebantur, solùm duas callebant linguas; unam maritimis Brasiliæ gentibus communem, qua interpretes illi affati sunt Tapuias; alteram Lusitanicam, qua ex illis audita exponerent Hollandis. Illa verò Tapuiarum ab communi istac multum abiit. Incolunt enim mediterranea Brasiliæ; quæ ut in varias dissecta sunt gentes, ita linguis multùm distant; uti animis etiam sunt inter se hostilibus. Interpretes itaque multa à Tapuis responsa assequi non satis valuerunt: nec rarò è nutu potiùs, & gestibus, quam auditis, judicium ferre cogebantur. Quà de caussà etiam pauca adeò de Tapuiarum religione cognita habemus. Ad historiam cœptam redeo. Vbi sermocinandi pausam concio fecerat, consurrexit sacrificulus, & extra conspectum omnium abiit in sylvam, vocéque sat sonorà dæmonem tertiò etiam inclamavit. Eo non reddente responsum, rediit ad suos: novique inde inter eos sermones: sed quos nec interpretes caperent. Hinc sacrificulus (jussus à consessu, ut videtur) iterum petiit sylvam. Verùm neque tum ad iteratum, tertiatumque sermonem, à dæmone dabatur responsum. Reversus igitur, ut antè, ad suos. Post tertiò ingressus sylvam: ac tum demum eo inclamante, audita est è remotiori sylva vox sonora, sed gracilis, & velut fistulà emissa. Hinc Tapuiæ collegêre, rem bellè habere, ac dæmonem mox affuturum. Sacrificulo ad cœtum suum reverso, verba iterum utrimque sunt commutata. Hinc denuo recessit sacrificulus. Tum varia erat acclamatio, ac sermocinatio frequens. Interim è sylva magis, & magis, appropinquabat gracilis vox dæmonis, donec hic tandem consisteret proximè sacrificulum; qui eum ad Tapuarum cœtum deduxit. Ac ipse quidem priorem locum occupavit; dæmonem item ex adverso cœtus juxta se considêre jussit. Hinc jam sermones varii, nunc cœtu aliqua dicente, nunc sacrificulo, vel dæmone: quorum illi vox erat, qualis solet semper; huic gracilis illa, de qua dictum. Ac nunc sacrificulus, nunc complures ex cœtu, jactare verba animosi ac masculi pectoris; aliquando etiam intentare minas, imò videri jam arma velle arripere adversus dæmonem. Quid mirum? quando si immorigerus esse pergat, quandoque verberibus etiam malè mulcare dicantur. Vltima interrogantis verba excipiebat inconditus quidam multitudinis sonus, longo tractu ab imo productus pectore; qui mirè adstantes afficiebat Belgas. Nisi homines coram vidissent, dixissent, conclusos in cavea leones rugire, vel caurire pantheras. Dimidiam sic horam spectarat ista Arcissewskius, cùm sacrificulus dæmonem reducit in sylvam, eóque redit relicto. Cæterùm dum sic histrioniam suam agunt Tapuiæ, animadversum à Belgis fuit, militem Germanum proripuisse se ab agmine, atque inter frondes reptâsse eo loci, ubi optimè occuleretur. Hinc igitur ab iis, quibus istoc incumberet, ut observarent, ne quis se subduceret, retractus mox fuit. Iterum tamen se subduxit, & quia propterea transfugii suspectus foret, ad Arcissewskium est deductus. Caussam istorum rogatus, priùs quidem frivola quædam prætexuit; verùm ubi sensit non haberi iis fidem, atque adeò vinctus traheretur ad arborem torturæ destinatam, conceptis promisit verbis, dicturum se, quod res erat: hoc verò esse hujusmodi: non intra decennium se preces Deo fudisse: ac propterea, cùm dæmonem inter Tapuias versantem conspiceret, malè sibi metuisse, ne ipse homo tam nefarius ab eo facilè agnitus auferretur eò loci, quò sui similes mererentur. Et hæc quidem tum sic fuere. Quærat autem aliquis, utrùm verè hunc dæmonem fuisse credamus, quem diximus. Mihi videtur, in toto hoc negotio intercurrisse fraudem, non dæmoniacam modò, sed etiam humanam. Siquidem commodiori pòst tempore rogavit Arcissewskius Tapuias, cur eum finxissent dæmonem, qui homo foret, sibi ipsi sæpius visus. Negare id continuò Tapuiæ, qui verè fuisse dæmonem pertenderunt. Sed sæpius jam ante viderat hominem Arcissewskius: illa verò vocis gracilitas erat à gramine, vel alio, quod ori indiderat.

Nec

Nec quia fraus aderat humana, eò nullæ erant dæmonis partes. Nam aliud longè ostendit, quòd tam audacter responderunt de futuris nonnullis, quæ præsciri ab homine nequirent. Vt quòd dicerent, munimentum venturum in Fœderatorum potestatem, tribus tantùm militum amissis. Sic enim contigit. Quia verò nec dæmoniacæ est potestatis prævidere omnia, fuere in quibus eos fefellerit divinatio. Ajebant, nostros pro ponte usuros assere, atque ita fossam transituros, hoste ignaro. Sanè sic decretum nostris: quod nihil mirum scisse spiritum malignum. Sed hostis excitatus præsensit: ac diutiùs se defendit globis bombardarum emissis. Quo insolito fragore, tonitrui non absimili, usque adeò exterriti fuere Tapuiæ, ut non redirent, nisi diluculo, capto munimento, atque ubi jam rebus omnibus compositis silentium intus esset. Post ista etiam, cùm Arcissewskius petiisset flumen Monguoape, atque ibi ex navibus hostium subductis vacuas quidem incendisset, saccaro verò onustas abducere vellet, & ad hoc Tapuiarum operâ egeret, quos breviore anfractu in tutiora vellet loca remittere: planè navem ingredi recusarunt, caussam hanc adferentes, quòd mali aliquid portenderetur. Exitus respondit; quia navis ea, prædæ plena, cui imposita erant decem majora tormenta bellica, nec exigua copia vini Hispanici, saccari ac mercium aliarum, in exitu portûs angusti illisa saxo dissiliit, cunctaque naufragio sunt absumta. Atque ex his de cæteris etiam non difficilis erat conjectura. Nihil enim ullius momenti aggrediuntur, nisi dæmone priùs consulto: ubi licet, ut dixi, fraus etiam sit humana, concurrat tamen vis dæmoniaca; nec sanè aliud multitudo propositum habet, quàm cultum unius dæmonis. Cui quantum tribuat, argumento erit, quòd aliâ contigit expeditione. Arcissewskius à sacrificulo petierat, ut ejus rogatu dæmon, se inspectante, indusium, quod manu teneret, in sublimem aëra raperet: ac promittebat, indusium id mercedis loco cessurum sacrifico. Solùm id stipulatus fuit, ut liceret sibi dæmonem accedentem ferire baculo, quem manu teneret alterâ. Placuit conditio credulæ multitudini, quæ nullo id negotio dæmona facturum ajebat. Sed non potuit adduci sacrificulus, ut acciperet conditionem. Vnde risus est ortus ingens: quo desinente, Arcissewskius sic jocabundus affatus est sacrificulum. At ego me majorem te artificem præstabo. Die enim crastina faxo, ut capite cornua gestes cervina, ejus magnitudinis, quæ non sinat te exire ex hoc conclavi. Hoc sermone ita hominem exterruit, ut postea, dilapsis aliò cæteris, cum interprete rediret, atque Arcissewskium rogaret, ut ne tantâ se afficeret contumeliâ. Hæc de Tapuis ab nobilissimo, & constantissimæ fidei Arcissewskio, accepta, eò fusiùs sum hoc loco persecutus, quia necdum essent consignata publicis literarum monumentis; nec obscurè docerent, quàm arctis limitibus Deus eorum quoque potestatem constrinxerit, qui nostris etiam temporibus totos se cultui dæmonis manciparunt.

Quod si seculis aliquot retro tempora legamus, comperiemus itidem, dæmones ab antiquis esse Saxonibus cultos, quibus ante tempora Karoli M. præter Finnum Deum, & Deam Sibam, malus Deus, quem atrum ajebant, colebatur, ne noceret: ut est apud Georgium Fabricium lib. I Originum Saxonicarum *. Similiter culti fuere Vngaris: quorum etiam rex Vata, in Belo oppido natus, se iis devovit, honori illorum caput, more Scythico, rasit, tres cincinnos pagano ritu pendulos dimisit: ut hodieque Turcis est consuetudo. Auctor eorum Antonius Bonfinius Vngar. lib. XII †. Quàm verò hic malorum spirituum cultus sit vetustus; nec antiquiorem, nec certiorem testem producere est, quàm divinum Mosem: qui Repetitæ Legis cap. XXXII, 17, ut grande peccatum refert, sacrificatum esse לשדים, *laschedim*. Id LXX vertunt *δαιμονίοις*. Vulgata similiter, item Vatablus, Iunius, alii *dæmonibus*, vel *dæmoniis*. Origo est à שדד, *abolevit, perdidit, vastavit*. Inde שד, *dæmon*, quasi dicas *abolentem*, sive *vastatorem*. Planè igitur convenit cum nomine *Abaddon*, & *Apollo*: de quo inferiùs dicetur.

* pag. 61. edit. Ienensis an. 1597.

† pag. 823. edit. Oporini an. 1568.

Est & alter locus Levit. XVII, 7, *Ne sacrificetis* לשעירים, *lasehirim*. Vbi LXX vertêre, *ματαίοις*; hoc est, *vanis*, *futilibus*, sive *non Diis*. Sed Aquila magis institit vocis proprietati. Reddidit enim, *τριχιῶντες*: uti Arias Montanus, *pilosos*. Origo quippe est שער, *horrere*, *horrescere*. Vnde שעיר, *pilosus*, *hirtus*: quia hirsuti sunt horridique. Speciatim verò *Sahir* est *hircus*, ut Levit. IV. Vbi agitur de manu imponenda hirco inter sacrificandum. Et sanè in illo etiam Levitici loco XVII, 7. per *sahirim*, hirci; per hircos, dæmones intelligunt R. David Kimchi in libro Radicum, & R. Moses Maimonides lib. III More Nebuchim cap. XLVII. Ac caussam adferunt, quia Satanas præcipuè in hirci figura se solcat hominibus offerre. Vnde gentiles inter numina retulere Faunos sive Ægipanas: pro quo *Capripedes Panes* ait Propertius lib. III, eleg. XVII. Vti *capripedes Satyros* Lucretius in IV:

Hæc loca capripedes Satyros, Nymphasque tenere
Finitimi fingunt, & Faunos esse loquuntur.

Nec sanè alii ab his Sileni, nisi quòd *Satyri* nomen generale sit, præcipuè autem junioribus tribuatur: at *Sileni* sint seniores, qui junioribus Satyris præfecti. Nec à vero abludit, *Satyrus* unius literæ immutatione fieri à voce ea, qua Mosen usum vidimus; nempe à *sahir*, quo dicebamus propriè notari *pilosum*, vel *hircum*, ac *μελανουμενῶς dæmonem*. Iesaiæ tamen XIII, 21, ubi sermo de urbis excidio, sic ut in ædium ruinis habitaturi sint furunculi, & ululæ, & *sehirim*: Aben-Esra, quia de ululis antecessit, aves intelligit horrendas locorum desertorum. Ac Iunius similiter, qui *scopes* interpretatur. Verum LXX, qui Levitici

 ci

ci XVII, 7, ματαίως verterant, non dubitant hic δαιμόνια transferre. Ac satis verisimilis est opinio Serarii, qui, suo in Tobiam commentario, censet μυςζειν, (quomodo, Psello teste, Chaldæis & Hebræis vocabatur lapis sacrificari solitus adversus dæmonem terrestrem) sic dici, quasi *metos sehirim*, hoc est, fugans pilosos, sive dæmonia. Sanè & dæmonia locis gaudere desertis, notissimum est. Vnde fortasse Psal. xc, sive XCI, 6, *dæmonium meridianum*, quod à meridie, hoc est, deserto veniret. Nam Iudæis desertum est ad meridiem. Sequor autem LXX, qui habent δαιμόνιον μεσημβρινὸν: uti & vulgatam: in qua, ut dixi, est *dæmonium meridianum*. Nempe olim legebatur שד, *vesched*, hoc est, *& dæmonio*. Quam vocem & vidimus jam antè Deuter. XXXII, 17. Sed nunc legitur ישוד, *jaschud*, id est *vastante*. Futurum enim accipitur pro præsente. Ita pestilentia intelligatur: ea meridiana dicatur, quia imprimis grassatur in calore Solis intenso. Nam & aër eo attenuatur, ut magis se venenum diffundat; & corpora humana magis laxantur, ut faciliùs venenum hauriant. Valde hæc firmantur eo, quòd proximè subjicitur: *Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis. Ad te autem non appropinquabit.* Optimè enim hæc conveniunt pestilentiæ latè grassanti.

Atque hæc quidem ex veteris instrumenti libris. Ex gentium scriptoribus apud nullos de spirituum cultu tam multa reperias, quàm apud Platonicos. Quorum opinio erat, spiritus *procurari certis precatibus*: ut ait Appulejus de Deo Socratis. Ac satis hoc ex iis elucet, quæ superiùs diximus. Sed in quæstione est, utrùm bonos coluerint spiritus, an malos. Quin propositum iis fuerit, bonos venerari, non est, cur dubitemus. Atque hæc etiam caussa, cur jejuniis se bonâ fide præpararent. Sed pro bonis se mali spiritus oggesserunt. Boni enim cultum ejuscemodi, ut Dei proprium, aversabantur. Et agnoscit Porphyrius, eos, quibus sacrificarent, libamine carnium delectari, imò fumigatione nidoréque vivere, ac pinguescere: quæ ridicula quidem sunt; interea tamen, cujusmodi coluerint spiritus, ostendunt. Præsertim cùm idem fateatur, omne id genus spirituum pro malo habendum, quod sanguine capiatur victimæ, ac cogi debeat, ut faciat, quæ homines velint. Firmantur hæc quoque iis, quæ Lucanus de magia cecinit in sexto, & illis quæ B. Augustinus adversus Platonicos disserit in decimo de Civitate Dei cap. XI; quæque ibidem Vives annotavit. Et ne Porphyrio insistam, Platonici etiam cæteri eos invocarunt spiritus, qui Delphico, & cæteris oraculis, præsiderent. At hi mali fuere spiritus, quia non rectum, sed gentilem exegere cultum; uti ludos, lectisternia, & alia, nunc Iovis, nunc Apollinis, nunc alius numinis honori. Quamobrem ita statuendum, non illos invocasse angelos, qui continuò vident Dei faciem in cælis; sed illos, ut Empedocles vocat *, οὐρανοπετεῖς δαίμονας †: qui sub imagine serpentis fœdè adeo illuserunt primis parentibus, ac nunc quoque, sed inconspicui, immanibus spiris, vibrante linguâ, circa nos serpunt, ut animas veneno suo inficiant & interficiant. Hoc etiam ostendit eorum μυστικὴ θυσία †. Sic enim in Christianorum opprobrium, quibus ita dicitur Eucharistiæ sacramentum, nominarunt abominandum sacrificium suum; quantum colligere est ex sermone illius Thracis apud Michaëlem Psellum * de operationibus dæmonum. Quo in sacrificio quandoque etiam mactabatur (dictu horrendum) infans materno exsectus utero: quod ut legas apud Baptistam Carmelitam in vita S. Catharinæ, ita multo ante proditum à Lucano, hisce versibus in sexto:

> *Vulnere si ventris, non quà Natura vocabat,*
> *Extrahitur partus, calidis ponendus in aris.*

Atque hic apertus est dæmonum cultus. Præter quem alter est, usque adeo occultus, ut ipsi, qui eum colant, nesciant: ac propterea vel mortem potiùs oppetere sint parati, quàm hujusmodi quid profiteri. Tales sunt, qui multa videre agentes alios ex pacto cum diabolo, quæ ipsi citra pactum, saltem expressum, imitentur; sic quoque respondente eventu: imò & illi, qui ista ab aliis pacti nesciis didicerunt, ac tam miranda fieri putant non vi dæmoniaca, sed naturæ; quippe longè potentioris, quam vulgo credatur. Huc refero eos, qui res vim humanæ potestatis exsuperantes agunt verbis aut characteribus quibusdam ignotis, quibus fortasse diabolorum nomina & eorum invocationem signavere illi, qui primi iis ex pacto cum dæmone usi sunt. Hujusmodi quidem opinionem non immeritò injecerit, quòd majorem tribuant vim vocibus barbaris, nec intellectis, quàm iis, quæ intelligantur: ut etiam leges apud Ioannem Picum, principem Mirandulanum, in Positionibus suis. Atque ut nihil ejusmodi foret, quale metuimus; saltem verba etiam cognita, nec in se mala, sacramentum sint dæmonis ex tacito pacto concurrentis, quoties adhibentur ad ea præstanda, quæ nequit potestas humana. Vel meræ nugæ, vel hujus generis sint, quæ his verbis Plinius tradidit lib. XXVIII, cap. I: *Dixit Homerus, profluvium sanguinis vulnerato femine Vlyssem inhibuisse carmine; Theophrastus ischiadicos sanari; Cato prodidit luxatis membris carmen auxiliari, M. Varro podagris.*

Huc etiam pertinent versus Vindiciani †, Comitis Archiatrorum, ad Valentinianum Imp.

> *Gramine seu malis ægro præstare salutem,*
> *Carmine seu potius. Namque est res certa saluti*
> *Carmen ab occultis tribuens miracula rebus.*

Habemus & magicas medendi formulas apud Cælium Aurelianum in Chronicis cap. I, Myrepsum sect. II, antidot. CCXCVIII, CCCCV, CCCCXIX, & alibi, & apud alios. E quibus unum contentus ero referre, Q. Serenum Sammonicum, junioris Gordiani præceptorem. Iubet

* apud Plutarchum de non fænerando.
† dæmones, qui de cælo deciderunt.
† mysticum, sive arcanum sacrificium.
* pag. 18.
† apud Marcell. Empir.

Digitized by Google

Iubet ille ad sanandum hemitritæum chartam lino includere, cui inscriptum sit *abracadabra*: inde eam de collo suspendere, ac quot diebus ordine retrogrado literam demere. Planè hæc à magis profecta; quos & hæretici in multis olim secuti. Imò vix dubito, quin illud *Abracadabra* inde fuerit, unde Basilides hauserat suum *Abraxas*: quem pro numine summo coluit, nomine prorsus fictitio; sed quod lite-
α. 1 ris contineret numerum dierum†, quos an-
β. 2 nus habet absolutus; unde & B. Hieronymi
ρ. 100 suspicio erat, Ἀβράξας esse non alium, quàm
α. 1 Persarum Mithram, hoc est, Solem, qui an-
ξ. 60 nuo cursu hoc spatium conficit. De Basilidis
α. 1
σ. 200
365 hoc numine, sive eo dæmoniorum principem, sive solem, sive utrumque, significarit, vide Irenæum lib. I, cap. XXIII, Tertullianum de Præscript. cap. XLVI, Epiphanium hæresi XXIV, Hieronymum adversus Luciferum, & lib. I in Amos; item Augustinum, Theodoretum, & Damascenum, in iis, quæ de hæreticis tradiderunt.

Qui ista dæmonum commercio fieri negant, hi, Avicennam in eo, & Algazel sequentes, magica omnia naturali ratione, arteque tantummodo humanâ, fieri arbitrantur; eoque negant, sapientis esse ad illa recurrere, quæ utrum sint, nondum conveniat; præsertim cum abunde ratio eorum reddi possit ex iis, quæ humanæ sint potestatis: idque partim per imaginationem, partim per verba, ac characteres. Quippe imaginationis vim satis relucere ex prægnantibus, & melancholicis. Etiam medicos, qui nihil efficaciæ ponerent in verbis, dum miram verborum signorumque vim esse persuadeant ægris, imaginatione tali sæpe ægros valetudini suæ restituisse. Atque hoc movisse Philippum Aureolum, sive Bombastum Paracelsum † malis dicere, ut in morbis, quos quis à magis immissos imaginetur, ad sagas & zigineos jubeat accedere; nec promittere dubitet, si remedia quæ docuerint, cum vehementi imaginatione adhibeantur, fore ut morbis feliciter medeantur. Iam ad vim imaginationis hîc alterum accedere, quia spiritibus ac humoribus ab ea commotis, vis inde exeat in verba ac characteres; quam etiam muta intelligant animantia; quandoquidem aspis, conspecto eo, qui volet incantare, ne exaudiat, aures suas obturet, atque ita carmen reddat inefficax. Hoc ipsum regium vatem testari Psalmo LVII, sive, juxta Hebræos, LVIII, 5. Singulis istorum occurram. Ac primum non diffiteor, magnam esse imaginativæ vim, sed in ἀμέσως * conjuncta. Cujus generis etiam est, si æger, melancholicus, aut simplex à medico, nullam verborum vim credente, gnaro interea, quantum possit imaginatio, de mirifica verborum virtute persuasus, valetudinem suam recuperet. Quamquam non existimem, pii ac prudentis medici esse, sic ægri credulitati illudere, cum ea res superstitionis periculo non careat. At interea quid ista ad vim verborum, & characterum comprobandam? Quæ cum extra hominem sint, quo pacto quæso adstruent ad ea se vim diffundere imaginativæ? Planè inquiunt: quia imaginatio turbat spiritus & humores, postea que inde vis prodit in verba, & characteres, haut aliter ac ex invidorum oculis vehementi imaginatione venenatus exit radius, qui rem inficiat, quod fascinum vocamus; quo pacto item mulieres pleraque, menstruis laborantes, speculum noxio inficiunt vapore. Sed halitu aut vapore posse multa infici non dubito. At quod propterea omnem fascini vim in imaginatione, & spiritu oculis exeunte ponant, difficulter persuadent. Magis placet sententia eorum, qui ut non negant posse spiritum noxium ex maleficorum oculis prodire, ita hic neutiquam subsistunt; sed utcunque hoc sit, in vero fascino principem vim dæmoni attribuunt. Quæ & sententia est Ludovici Vairi in secundo de Fascino cap. ult. ubi Fascinum definit, perniciosam qualitatem dæmonum arte illatam ob tacitum vel expressum pactum cum eisdem dæmonibus firmatum. Sed disputationem hanc nunc non ingrediar. Tantum quæro, quid simile sit inter corpora naturalia, & verba ac characteres? Corporibus per contactum sive ἔμμεσον †, sive ἄμεσον ‡, vim aliquam nunc utilem, nunc noxiam, imprimi posse, non negamus. Sed quanto alia ratio in verbis, & characteribus? quorum denominatio est ab re externa; ut magnam quidem vim habeant eorum sensus, quemadmodum in facundo elucet oratore; ipsa verò per se vim obtineant nullam; quippe quæ non φύσει * significent, sed θέσει †, sive κατὰ συνθήκην ‡: ut est apud Arist. initio περὶ ἑρμηνείας *. Aliter si esset, verba eadem idem apud omnes valerent, cùm contra videamus, vocem eandem huic genti illud, alii aliud atque aliud, denotare. Pro exemplo nunc sit vox *amen*. E Latinis hac utitur Arnobius in septimo, cui idem est, ac *amentum*; ut dicitur *momen*, *momentum*; *fulmen*, *fulmentum*; *limen*, *limentum*; *monumen*, *monumentum*, aliaque. Est verò *amen* sive *amentum* id, quo hasta, aut jaculum vincitur, ut mitti possit; unde in vett. glossis etiam exponitur ἅμμα † τῶν ἀκοντίων, &, ἅμμα ‡ λόγχης. Sed Græcis ἄμην est εἶδος * πλακοῦντος, ut interpretatur Hesychius. At quanto aliud est Hebræum *Amen*; quo liber quisque psalmorum terminatur, ut Psal. XLI, & alibi; quo item crebrò in Euangelio utitur Christus; quodque in Ecclesia primitiva populus respondebat post recitatas preces; ut vidêre est I Cor. XIV. Hoc *Amen* idem valet ac γένοιτο, ut LXX reddunt: vel, ut alii, *firmetur*, *stabilitur*: ab radice אמן *aman*, id est, *verax* ac *fidelis fuit*. Possem trecenta id genus vocabula adferre, quorum diversa, pro linguarum ratione, significatio sit. Sed his dejectis, tandem, velut Gorgonis caput, obtendunt nobis locum divini Psaltæ †, qui illud dicere videtur, tantam esse carminis vim, ut illam etiam aspides extimescant. Et videtur hæc etiam sententia esse Augu-

† libro de morbo caduco.

* immediate.

† mediatum. ‡ immediatum.

* natura. † positione. ‡ ex instituto. * de Interpretatione.

† vinculum telorum. ‡ vinculum hastæ. * genus placentæ.

† Psalm. 58. 5.

Digitized by Google

Auguſtini, Caſſiodori, atque aliorum. Quorum major eà parte apud me foret auctoritas, ſiquis eorum ad hanc iis interpretationem præiſſet, qui ex profeſſo id egiſſent, ut naturæ arcana ſcrutarentur. Nunc apud eos univerſos altum de re uſque adeo miranda ſilentium eſt. Et id, credo, impulit Grevinum, ut in primo de venenis ſic ſcriberet : *Hunc difficulter fides haberi poteſt, neque tamen prorſus abroganda, cùm fieri poſſit, ut poëtico more locutus fuerit.* Sanè poëticum opus eſt, unde is locus promitur : eóque veriſimilius eſt pſalten divinum obturationem aurium non propriè intelligere, ſed κτ̀ μεταφορὰν ſignare; quòd ſic agat aſpis, quaſi contemnat carmen, planéque ad illud obſurduerit. Sententia igitur pſaltæ ea fuerit : Tantum eſſe ſuorum hoſtium furorem, ut non magis poſſit mitigari, quàm moveatur aſpis incantantis carmine. Nam æquè ſurdos eſſe hoſtes ſuos, ac ſurda eſt aſpis ad tale hominis carmen. Quomodo & Ierem. VIII legas : *Ecce ego mittam vobis ſerpentes regulos, quibus non eſt incantatio, & mordebunt vos.* Summùm igitur hinc conſequitur, ſolere à magis carmen occentari ſerpentibus : ſed, ut puto, nunquam inde evincent, aliquam eſſe ejus carminis vim, & hoc pro verſutia ſua ſcire ſerpentes, eoque callidè aures obturare, ne audiant. Quamobrem ſic colligo, nullam ex ſe eſſe carminum efficaciam; nec qui iis ſe morbos pellere profitentur, id tam carminis, quàm dæmonis paredri vi efficere.

Ad eandem cum dæmone ſocietatem refero præſtigiatores, non eos quidem, qui ſolâ manuum agilitate, vel ingenioſo quopiam dolo, offucias faciunt; ſed qui res agant, quæ arte vel operâ ſolâ humanâ præſtari minimè poſſint. Vt cum Triſcalanus ille Cenomannus, præſente Karolo IX Galliarum rege, ex torque aureo alterius à ſe longiùs remoti annellos pelliceret ſingulos, & advolantes ſua reciperet manu, prout ſaltem videbatur; ac torquis nihilominus ſalvus & integer reperiretur. Ad cujus rei conſpectum ſic Rex exhorruit, ut hominem abire juſſerit, nec paſſus eum ſit in conſpectum ſuum amplius prodire; imo pro grandi præmio, quod exſpectabat, judicio ſit traditus, ſpe tamen veniæ, ſi conſcios Magiæ proderet. Narrant eam rem Bodinus Dæmonolatriæ lib. III, cap. III, Delrius lib. I Diſquiſ. Mag. cap. IV, Raguſeius de Divinatione lib. II, epiſt. VI. Ac multa id genus alia poſſum ex variis referre. Sed non eſt animus ea exſcribere, cum ex iis peti poſſint, qui argumentum hoc cum cura tractarunt. Neque jam laboro, verénc fiant, quæ fieri putantur; an ſenſui & phantaſiæ illudatur. Vtrumque quidem concurrere exiſtimo : ac ſic, ut cenſeam, perſuadent antiquorum temporum exempla, omnium gentium conſenſus, ac noſtræ etiam ætatis experientia. Alia igitur fiunt, alia fieri videntur, & ob ea, quæ fieri conſtat, etiam ſimilia à multis creduntur, quæ non fiunt, ſed videntur. Interea ſufficit nunc nobis, quod ut multa eorum, ſeu ea facta, ſeu ficta, ſic videantur, non aliter fieri potuerit, quàm ope dæmoniacâ. Atque hæc de malorum ſpirituum cultu, & imprimis magia diabolica : quæ eò hominem perducit, ut fiduciam reponat, non in eo qui creavit, ſed rebus creatis, imò jurato Dei hoſte, & noſtro etiam planè ἀσπόνδῳ : juxta illud Geneſ. III, 15 : *Inimicitias ponam inter te, & mulierem; & ſemen tuum, & ſemen illius.* Vnde &, ex veteris Eccleſiæ conſuetudine, in baptiſmo renunciatur Satanæ & pompis ejus. Vtrique verò, & Deo, & diabolo, tam diverſis dominis, ut docet nos Chriſtus *, ſervire non poſſumus. * Matth.6, 24. Luc.16, 13.
Eóque Apoſtolus quoque I Cor. X, 21 : *Nolo ſocios vos fieri dæmoniorum.* Vt ſatis mirari non poſſim, tantam fuiſſe ſuperioribus ſeculis cæcitatem, atque inſcitiam, ut Salmanticæ & illa magia, quam dicunt θεουργίαν, & altera, quam γοητείαν nominant, ſcholis publicis doceretur : quemadmodum in tertio de natura dæmonum tradit Io. Laurentius Ananias, Theologus Tabernas, & ejus fide Georgius Raguſeius Theologus, Medicus, & Philoſophus Patavinus, lib. II de Divinat. epiſt. VI.

CAPVT IX.

De religioſo bonorum ſpirituum cultu, qui è Scripturis refellitur, ubi & ad inanem philoſophiam refertur. Obtinuiſſe eum apud Phrygas, eoque à Paulo ad Coloſſenſes ſcribente, & à Laodicena ſynodo rejectum. Quod cultus genus angelis conveniat. & ut nec alium Eccleſia Smyrnenſis à S. Polycarpo didicerit. Cur religioſo abſtinuerit. Eandemque mentem fuiſſe Irenæi, Origenis, Arnobii, Lactantii, Ambroſii ſive Hilarii Romani, cujus ætas exponitur : præterea Auguſtini, Chryſoſtomi, Theodoreti. Et unde Angelicorum hæreſis nomen acceperit.

A Λατρεία malorum ſpirituum ad venerationem venio bonorum. Quos ab hominibus priùs fuiſſe cultos, per eſt veriſimile. Sanè Ioſephus Albus lib. III in Icarim cap. XVIII arbitratur, hanc omnium antiquiſſimam fuiſſe idololatriam, quod homines angelis cultum ſtatuerint tanquam mediatoribus, & ſequeſtris, inter ſe, & Deum. Sed enim hic etiam honor universè damnatur Deuteron. VI, 13. item X, 20. & Matth. IV, 10 : *Dominum Deum timebis, & illi ſoli ſervies.* Item ab Apoſtolo ad Gal. IV, 8 : *Iis, quæ naturâ non ſunt Dii, ſerviebatis.* Et, ut particulatim magis de Angelis dicam, Apocal. XIV, 10, angelus B. Ioanni adorare volenti ait : *Vide, ne feceris; conſervus tuus ſum.* Etiam ad Coloſſ. II, 8, legas : *Videte, nequis vos decipiat per philoſophiam, & inanem fallaciam ſecundum traditionem hominum, ſecundum elementa mundi, & non ſecundùm Chriſtum.* At commate XVIII : *Nemo vos ſeducat, volens in humilitate, & religione angelorum, quæ non vidit ambulans, fruſtra inflatus ſenſu carnis ſuæ.* Satis inde conſpicimus, ut priùs cavere jubeat à philoſophia : nempe eâ, quæ, ut ſe Apoſtolus interpretatur, inanis eſt fallacia;

Digitized by Google

fallacia; qualem dicit, quæ non insistit traditis à Christo; sed ab hominibus, qui judicant secundùm elementa mundi, hoc est principia mundanæ sapientiæ. Postea istius inanis philosophiæ exemplum subdit, quando quis, humilitatis prætextu, non rectà ad Deum ac Christum preces suas fundit; sed mediatores angelos, more Platonicorum, invocat: quibus spiritus ejusmodi sunt *divinæ mediæ potestates*, ut ait Appulejus, *inter mortales cælicolásque vectores, hinc precum, inde donorum*. Colossi, quibus ea scribit Paulus, Phrygiæ erat civitas, uti metropolis ejus Laodicea. In Phrygia autem, & Pisidia, obtinuit hic cultus, non Apostolicis modò temporibus, sed etiam tribus pòst seculis. Vnde Synodus Laodicena, anno Christi CCCLXIV, (non, ut aliqui volunt, ante Nicenam generalem) sic cavit can. XXXV; sive CXXXVIII, juxta collectionem & interpretationem Dionysii Exigui: *Quod non oporteat Christianos Ecclesiam Dei relinquere, & ire atque angelos nominare, & congregationes facere, quæ interdicta noscuntur. Siquis igitur inventus fuerit huic occultæ idololatriæ serviens, sit anathema; quia dereliquit dominum nostrum Iesum Christum, filium Dei, & se idololatriæ tradidit.* In quibusdam vett. conciliorum edit. pro *angelos*, legas *angulos*. Atque ita & Bartholomæus Caranza expressit. Sed Græcè est ἀγγέλους, ut habet codex canonum Ecclesiæ universæ à Iustiniano Imp. confirmatus, & Græcè Latinéque cum notis eruditis editus à Christoph. Iustello I. C. Etiam in commentario ad hunc canonem sic legisse liquet Ioannem Zonaram, & Theodorum Balsamonem: imo annis sexcentis ante eos sic etiam legit Theodoretus; cujus verba ad memoratum Paulinæ epistolæ locum sic Latinè sonant: *Qui legem defendebant, etiam ad Angelos colendos inducebant, dicentes, legem per eos datam. mansit autem diu hoc vitium in Phrygia, & Pisidia. Quocirca synodus quoque, quæ convenit Laodiceæ, quæ est Phrygiæ metropolis, lege prohibuit, ne precarentur angelos, & ne relinquerent dominum nostrum Iesum Christum.* Atque eadem repetit in cap. III. Qui verò angelos putant utiliter invocari, ajunt Theodoretum loqui de invocatione istiusmodi, quâ, præterito Christo, invocarentur angeli, velut Dii; hoc est honore, qui uni Deo deberetur. Videlicet volunt, bifariam ab hominibus coli angelum; aliis, ut naturâ Deum, sive ut principium primum, bonum summum; aliis, ut Dei ministrum, cujus ope atque auxilio faciliùs aliquid impetretur à Deo. Sed aliter primis creditum seculis; quibus constanter placuit illud Apostoli †: *Vnus Deus, unus mediator Dei & hominum, homo Iesus Christus.* Quod B. Augustinus sic exponit contra epistolam Parmen. lib. II, cap. VIII: *Illum solum esse mediatorem, pro quo nullus interpellat; sed ipse pro omnibus.* Nec propterea omnem Angelorum cultum damnarunt. Triplicem enim fatentur. Vnus est mentis, qua naturæ angelicæ excellentiam agnoscimus. Alter est voluntatis, quo officia tam excellenti naturæ convenientia præstare parati sumus. Tertius est corporis, quo, si sic usu veniat, demissionem extrinsecus testamur. Interim non est cultus ille religiosus; quia non agnoscimus angelos, ut principium aut originis, aut salutis nostræ. Quin neque est cultus subjectionis civilis; quomodo veneramur regem, ac magistratus; imò & parentes, ac præceptores. Sed est cultus reverentiæ moralis; quo qui nobis dignitate ac virtute præcellunt, etsi nullum in nos imperium habeant, sedulo honoramus. Nempe ut viros sanctos, imò & doctos, colimus, sic item angelos; sed angelos augustius. interim eâdem cultus specie, etsi gradu aliquantum dispari. Religiosum vero cultum penitus nescîere antiqui, nec angelorum, nec martyrum. Quemadmodum videre est ex epistola Ecclesiæ Smyrnensis, de martyrio Polycarpi ad Ecclesias Ponti scriptâ; ut est apud Eusebium Hist. Eccles. lib. IV, cap. XIV: τοῦτον γὰρ υἱὸν ὄντα τοῦ θεοῦ προσκυνοῦμεν· τοὺς δὲ μάρτυρας, ὡς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, καὶ μιμητὰς, ἀγαπῶμεν ἀξίως, ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον βασιλέα, καὶ διδάσκαλον, ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς συγκοινωνούς τε καὶ μαθητὰς γενέσθαι. *Illum enim, qui Dei filius est, adoramus: martyres autem, ut discipulos, & imitatores Domini, propter incredibilem eorum benevolentiam, quam in proprium regem & magistrum declaraverunt, meritò amplexamur, quorum nos cum in pietate discipulos, tum consortes in gloria fore optamus.* Videmus, ut non doctor aliquis; sed Ecclesia Smyrnensis, eaque à Polycarpo, discipulo B. Ioannis, edocta, clarè dicat, non se Martyres σέβειν *, sive προσκυνεῖν †, sed ἀγαπᾶν ‡. Nimirum Christiani veteres, & seorsim, & juncti, & pro se singuli, & alii pro aliis, Deum precabantur; mutuò etiam, ut id fieret, rogabant; verùm quem præsentem nescirent, sive angelus, sive anima foret defuncti, minimè invocabant: quia, de cujus præsentia non constaret, eum cum fiducia auditionis, ut de exauditione nihil dicam, minimè invocare auderent: præsertim cùm ejus rei in Scripturis nec præceptum haberent, nec exemplum. Sciebant quidem, Deum aperuisse Elisæo *, quid Giezi egisset; Petro † item, quid animi foret Ananiæ; nec eos fugiebat, majora etiam beatis animis præstare posse, si velit. Sed hoc velle eum, non satis liquebat. Ac præterea videbant, si hic morbo correptus, ille naufragii, iste incendii, alius alio periculo constitutus, non unâ, sed aliâ atque aliâ mundi plagâ, angelum, vel quamcunque creaturam, invocaret; honorem, quem Deus alteri tribuere noluit, transscribi creaturæ: nec enim cadere in finitam potestatem, ut uno eodemque momento, una omnes omnium preces tam dissitis toto orbe locis audiret, nedum exaudiret. Quamobrem veteres non alium angelis honorem exhibebant, quàm quòd præclaram eorum naturam, & erga se affectum agnoscerent; eoque nomine amarent, prædicarent, & pro exemplo sanctimoniæ sibi proponerent. Sed

† 1 Tim. 2. 5.

* venerari. † adorare. ‡ diligere.

* 2 sive 4 Reg. 5. 26. † Act. 5. 3.

Digitized by Google

Sed adorationis & invocationis cultum minimè præstabant: quod ex synodo Laodicena, & vetustis Smyrnensis Ecclesiæ actis vidimus. Nec ab horum indicio alii Theologi veteres recessere. Audiamus Irenæum lib. II, cap. LVII: ubi cum dixisset, Ecclesiam per universum mundum charismata sua uti gratis accepit, ita gratis, non pecuniam accipiendo, vel decipiendo aliquem, conferre: subjungit continuò ista; quæ Græcè etiam adduxit Eusebius lib. V Hist. Eccl. cap. VII *: *Nec invocationibus angelicis faciat aliquid, nec incantationibus, nec aliquâ pravâ curiositate; sed munde & purè & manifestè orationes dirigens ad Dominum, qui omnia fecit, & nomen Domini nostri Iesu Christi in virtute secundum utilitates hominum, sed non ad seductionem perfecit.* Vbi pro *dirigentes* (ut est in editione Erasmi, Gallasii, & Feuardentii) *dirigens* rescripsi: pro *perfecit* etiam *perficit* malim. Satis autem ex his verbis liquet, B. Irenæum sive potiùs Ecclesiam, de qua sermo est Irenæo, ignorâsse tum temporis preces, quæ ad Angelos fierent; sed eas direxisse tantummodo ad Deum Patrem, & Dominum nostrum Iesum Christum. Atque hoc etiam nos Origenes docet in octavo contra Celsum: Τούτους δὴ ἀγγέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηκότες καλεῖν, εὑρίσκομεν αὐτοὺς, διὰ τὸ θείους εἶναι, καὶ θεοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτὲ ὀνομαζομένους γραφαῖς· ἀλλ' οὐχ ὥστε προστάσσεσθαι ἡμῖν τοὺς διακονοῦντας, καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τοῦ θεοῦ, σέβειν καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τοῦ θεοῦ. πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου λόγου, καὶ θεοῦ. *Angelos ex officio suo nominare docti, invenimus, propter divinitatem quandam, interdum deos vocari à sacra scriptura: sed non sic, ut jubeamur eos adorare, aut divinis honoribus colere, quamvis dona Dei nobis afferant. Omnia enim vota, omnes interpellationes, deprecationes, & gratiarum actiones, destinandæ sunt ad Deum, rerum omnium dominum, per majorem omnibus angelis, summum pontificem, vivum verbum, & Deum.* Plura etiam ibidem in hanc mentem subjungit. In quibus & illud: Ἀγγέλους καλέσαι μὴ ἀναλαβόντας τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπους περὶ αὐτῶν ἐπιστήμην, οὐκ εὔλογον. Vertit interpres: *Angelos invocare absque ipsorum* (de iis) *cognitione, cujus homo capax non est, non videtur rationi consentaneum.* Mens eadem Arnobio, penè initio libri tertii adversus nationes: *Subjiciunt enim hæc: si vobis divina res cordi est, cur alios nobiscum neque deos colitis, neque adoratis, nec cum vestris gentibus communia sacra miscetis, & religionum conjungitis ritus?* His sic potuit occurri, non esse nisi unum Deum; eóque nonnisi uni divinum posse honorem præstari. Sed quia & angeli in Scripturis Dii dicuntur, ut in isto †: *Minuisti eum paullum ab angelis:* eo non ingreditur Arnobius disputationem, an plures sint Dii; dicereque est contentus, quicquid colendum, coli in Deo principe. Sic enim superioribus subjungit: *Possumus interim* (hoc est, omissa disputatione, Dii ne sint plures) *dicere, ad cultum divinitatis obeundum, satis est nobis Deus primus: Deus, inquam, primus, pater rerum ac dominus constitutor moderatorque cunctarum. In hoc omne, quod colendum est, colimus; quod adorari convenit, adoramus; quod obsequium venerationis exposcit, venerationibus promeremur. Cum enim divinitatis ipsius teneamus caput, à quo ipsa divinitas divinorum omnium, quæcunque sunt, ducitur, supervacuum putamus personas ire per singulas,* &c. Pluráque ibidem in hanc sententiam universè scribit Arnobius: ut ad angelos etiam hæc pertineant. Imo & nominat hos, discipulus ejus, Lactantius lib. II, cap. XVII: *Neque Angeli cùm sint immortales, dici se Deos aut patiuntur, aut volunt: quorum unum solumque officium est, servire nutibus Dei. Itaque nullum sibi tribui honorem volunt, quorum honor in Deo est. Illi autem, qui descíverunt a Dei ministerio, quia sunt veritatis inimici & prævaricatores, Dei nomen sibi, & cultum Deorum, vindicare conantur.* Quo pacto autem, qui spiritus invocarent, se defensitarint, planum fit ex effugio eorum, quoties culpæ iis daretur, quòd adorarent solem, vel lunam, ac sidera. Hoc quale sit, dicet Ambrosius, sive quisquis ille scriptor commentarii in epistolas Paulinas. Hic in cap. primum ad Romanos sic scribit: *Solent, passi pudorem neglecti Dei, misera uti excusatione, dicentes, per istos posse iri ad Deum, sicut per comites pervenitur ad regem.* Sed quomodo his occurri oporteat, malo verbis dicere ejusdem scriptoris, qui continuò subjungit: *Age, numquid tam demens est aliquis, aut salutis suæ immemor, ut honorificentiam regis vindicet comiti, cum de hac re, siqui etiam tractare fuerint inventi, jure, ut rei damnentur majestatis? Et isti se non putant reos, qui honorem nominis Dei deferunt creaturæ, & relicto domino conservos adorant, quasi sit aliquid plus, quod reservetur Deo. Nam & ideo ad regem per tribunos aut comites itur, quia homo utique est rex, & nescit, quibus debeat rempublicam credere. Ad Deum autem, quem utique nihil latet, omnium enim merita novit, promerendum, suffragatore non opus est, sed mente devota.* Hæc ille bene antiquus scriptor; ut qui Damasi Papæ temporibus vixerit, quemadmodum ipse testatur in cap. III, epist. I ad Timoth. Ac beatus etiam Augustinus lib. IV contra duas epistolas Pelagianorum cap. IV, citat hinc quædam ex explicat. cap. V ad Rom. verùm sub Hilarii nomine, non Pictaviensis illius; sed, ut Lovaniensibus observatum, Hilarii potiùs Diaconi, qui Lucifero Calaritano, illi, ut Hieronymus appellat, orbis Deucalioni, adhæsit. Cassiodori tamen ætate tribuebantur Gelasio, ut patet ex libro de divinis lectionibus cap. VIII. Vbi Cornelius à Lapide † intelligit Gelasium Cæsariensem: eumque vixisse ait ante concilium Chalcedonense, & scripsisse librum de duabus naturis. Verùm auctor libri de duabus naturis non Cæsariensis, sed Cyzicenus fuit episcopus; nec ante Chalcedonense concilium, sed circa annum CCCCXC vixit. At magis etiam ratio eos fugit, qui commentarium illum in epistolas Paulinas ad Remigium Antissiodorensem retulere. Nam claruit

* edit. quibusdam cap. 58.

† Psal. 8, 6. Hebr. 2, 7.

† prolegom. in epist. Paul.

claruit ille demum annis post Damasum quingentis. Venio ad B. Augustinum, qui & ipse plurimis in locis cultum rejicit Angelorum, atque ad unum nos Mediatorem Christum manu ducit. Vt Confess. lib.x, cap. XLII: *Quem invenirem, qui me reconciliaret tibi? An eundum mihi fuit ad angelos? qua prece? quibus sacramentis? Multi conantes ad te redire, neque per se ipsos valentes, sicut audio, tentaverunt hæc: & inciderunt in desiderium curiosarum visionum: & digni habiti sunt illusionibus. Diabolus enim erat transfigurans se in angelum lucis.* Capite verò sequenti clarè nos ad unicum intercessorem Iesum Christum remittit. Idem lib. de vera Religione, cap. LIII: ubi cùm de sanctis defunctis dixisset, *honorandos esse propter imitationem, non adorandos propter religionem*: subjicit idem de angelis esse statuendum. *Quare*, inquit, *honoramus eos charitate, non servitute: nec eis templa construimus. Nolunt enim sic se honorari à nobis, quia nos ipsos, cum boni sumus, templa summi Dei esse noverunt. Rectè itaque scribitur, hominem ab Angelo prohibitum, ne se adoraret.* Item lib. XX contra Faustum Manichæum, cap. XXI: *Ipsi sancti, vel homines, vel Angeli exhiberi sibi nolunt, quod uni Deo deberi norunt. Apparuit hoc in Paulo, & in Barnaba, cum commoti miraculis, quæ per eos facta sunt, Lycaonii illis tanquam Diis immolare voluerunt. Conscissis enim vestibus suis, confitentes & persuadentes eis, se Deos non esse, ista sibi fieri vetuerunt. Apparuit & in Angelis, sicut etiam in Apocalypsi legimus Angelum se adorari prohibentem ac dicentem adoratori suo: Conservus tuus sum, & fratrum tuorum. Ista sibi planè superbi spiritus exigunt, diabolus & angeli ejus; sicut per omnia templa, & sacra gentilium.* Idem libro primo contra Maximum, Arrianorum episcopum: *Nonne si templum alicui sancto Angelo excellentissimo de lignis & lapidibus faceremus, anathematizaremur à veritate Christi, & ab Ecclesia Dei? quoniam creaturæ exhiberemus eam servitutem, quæ uni tantum debetur Deo.* Similia habet lib. X de Civit. Dei, cap. VII, & XVI. Item in Psal. XCVI. Adi & Chrysostomum in epist. ad Hebr. cap. I, homil. III. Cujus verba apponerem, nisi multa huc pertinentia sparsim haberet. Suffecerit igitur digitum ad fontem intendisse. Vide & Theodoretum lib. II Græc. Affect. ubi inter alia inquit de angelis: Οὐ μὴν θεοὺς τούτους νομίζομεν, οὐδὲ θείων αὐτοῖς ἀπονέμομεν σέβας, οὐδὲ μερίζομεν εἰς τὸν (ὄντως) ὄντα θεὸν, καὶ τούτους, τὴν θείαν προσκύνησιν· ἀλλὰ τούτους τιμιωτέρους μὲν ἀνθρώπων, ὁμοδούλους δὲ εἶναί φαμεν· *Neque verò hos Deos putamus, neque divinum illis honorem tribuimus, neque adorationem inter eum, qui verè Deus est, & angelos, partimur; sed eos honoratiores quidem hominibus, attamen conservos esse dicimus.*

Eos, qui angelos colerent, Angelicos dixere. Quorum meminit Epiphanius hæresi LX, & ex eo Zonaras, ac Balsamo ad XXXV canonem concilii Laodiceni. Mirum verò, ambigere Epiphanium, an non & ita vocari potuerint ab regione ultra Mesopotamiam, quæ Ἰγγιλίνη dicta sit. Nam ut sanè *Angelina* rescribas, (quomodo uterque vertit interpres) non tamen ἀναλόγως inde ἀγγελικὸς deducas. Nunc vero Ἰγγιλίνη habet tum Basileensis editio, tum Parisina. Ac in codice etiam Iustinianeo lib. I, tit. XXIX, qui est de officio magistri militum, in tribus MSSis *Ingilena* reperit L. Russardus I. C. Clariùs igitur ἔτυμον perspexit Augustinus hæresi XXXIX: *Angelici in Angelorum cultum inclinati, quos Epiphanius jam omnino defecisse testatur.*

CAPVT X.

Acceditur ad animam humanam: quam nisi superesse corporibus putassent, nunquam honore coluissent divino. Cur rationalem creaturam condiderit Deus. De immortalitate ejus consensus gentium. Μετεμψυχώσεως *figmentum videri ortum ex certissima traditione de Resurrectione futura. Dogma de migratione animæ a variis fuisse gentibus receptum. Idem sensisse Pharisæos: non tamen eo spectasse Herodem, cum Christum putaret eundem ac Ioannem Baptistam. Saducæorum error ex Mose non uno refellitur argumento. Origo ejus sectæ. Insanus Epicuri & Dicæarchi error: eique opposita sententia priorum: uti Thaletis, Pherecydis, Pythagoræ, Platonis. Aristotelis de eo sententia, item Stoicorum: ac argumenta aliquot pro anima immortalitate.*

AB angelis venio ad animam humanam. Duplex enim est creatura spiritualis; utraque æterna & immortalis; sed una secundùm se totam, ut angelus; altera secundùm partem sui nobiliorem, ut homo. Quas ambas Deus creavit, non tam ne deessent, qui eum laudarent & admirarentur; cùm Deus non sit indigus laudationis alienæ; quàm quia naturæ ejus, qui Optimus, ipsaque bonitas foret, conveniret, ut natura etiam foret, quæ divinâ ad beatitatem gratiâ perduceretur; eóque cognosceret Vniversi auctorem, eundem amaret, coleret, imitaretur; atque ita, pro modo creaturæ, similis redderetur Deo. Quem finem cùm sibi proposuerit Deus, facilè etiam videmus, cur & angelum, & animam, naturæ creârit incorruptibilis & immortalis. Verissimaque hæc de animarum immortalitate sententia pro fundamento erat erronei cultus, qui iis à gentibus præstitus fuit. Nec enim persuaderi ille cuiquam potuisset, nisi qui putaret, animas à morte superesse. Mirum verò, cæcas nationes plus hac parte vidisse Saducæis, qui Mosem haberent. Eò videndum, quæ potissimum in hanc opinionem gentiles impulerint. In iis familiam ducit traditio, quæ à Noacho, & ejus liberis, ac nepotibus, quasi per manus, ad posteros devenit. Vnde L. Seneca epist. CXVII: *Cum de animarum immortalitate loquimur, non leve momentum apud nos habet consensus hominum, aut timentium inferos, aut colentium. Vtor hac persuasione publica.* Nec Senecæ solum ætate sic erat. Hodiéque ea traditio est apud remotissimas gentes. Vt de Guineensibus varii tradidere, item de Sinensibus; in his I. Hugo Linschotanus: de Peruanis,

Peruanis, & Mexicanis, Iosephus Acosta; de Virgineæ incolis Thomas Avioth Anglus.

Imò non animas modò supereſſe post mortem, consensus gentium fuit: sed apud multas etiam reliquiæ fuere de nova cum corporibus conjunctione, quam resurrectionem dicimus. Sed fœdè eam corruperunt in illam, quam dixere *μετεμψύχωσιν*, quasi dicas *transanimationem*: item *μετενσωμάτωσιν*, hoc est, *migrationem de corpore in corpus*: etiam *παλιγγενεσίαν*, sive *regenerationem*. Quæ non Pythagoreorum duntaxat, sed multarum etiam gentium opinio fuit, & admodum diſſitarum. De Ægyptiis, testis Herodotus; à quibus etiam id hausiſſe Pythagoram, idem tradit. Zamolxis quoque, juxta Iulianum in Cæsaribus, idem docuit Getas; à quibus post mortem divino honore cultus fuit. In Galliis similiter Druidas sensiſſe, refert Cæsar in sexto. Deque Germanis idem prodit Appianus in Celticis. Etiam Simon Magus amplexus est hoc dogma, teste Irenæo lib. I, cap. XX, & Tertulliano lib. de Anima cap. XVI. Adhæc Manichæi, ut est apud Augustinum hæres. XLVI. De Iudæis Thalmudistis idem liquet ex Thalmud ordine IV, tractatu II. Sed magis mirandum, quod Pharisæis quoque hoc placuit: ut intelligentiſſimus ejus sectæ tradit Flavius Iosephus lib. XVIII Antiquit. cap. II, & de bello Iudaico lib. II, cap. VIII. Imò, ex multorum opinione, inde est, quòd Herodes Galilææ tetrarcha putârit, animam Ioannis Baptistæ, à se decollati, insinuaſſe se in corpus Iesu Christi; ut colligunt ex Matth. XIV, 2. Sed non potuit hoc Herodes putare de eo, quem non infantem, sed jam maturæ ætatis virum sciret. Vt Herodis potius opinio fuerit, sanctiſſimum virum, quem paullo ante ipse occiderat, divinitus eſſe resuscitatum à mortuis; quique antea non feciſſet miracula, nunc pro præmio hoc accepiſſe, quod eâ instructus eſſet potestate. Vel dicendum, putaſſe Herodem, animam Ioannis se insinuaſſe in corpus Iesu, ejusque anima expulsâ, imperium occupaſſe, & tanta feciſſe miracula.

Verum ut fœdus ille Pharisæorum erat error in populo Dei: ita longè fœdior, quòd Saducæi immortalitatem animarum tollerent, qui tamen libros reciperent Mosaicos: in quorum initio legas Gen. I, 16: *Formavit igitur Dominus hominem de limo terræ, & inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ: & factus est homo in animam viventem.* Vbi non vita intelligi mortalis debet, qualis mutorum est animantium; sed ejusmodi, quâ secernantur ab iis, ac proinde, quæ, Dei instar, finem ignoret. Quippe apertè satis indicat Moses, animum hominis, non, uti fit in rationis expertibus, eductam eſſe è potentia materiæ: sed extrinsecus adveniſſe; eoque immaterialem eſſe, & per se subsistere idoneam; à Deo autem unitam eſſe ac colligatam rei materiali & corporeæ; atque ita formam ejus factam eſſe, non quatenus corpus foret, cum nihil separabile poſſit eſſe forma corporis, quatenus est corpus; sed quatenus vitales edit actiones: unde & Aristoteles in definitione animæ non simpliciter dicit, eſſe actum corporis, sed potentiâ vitam habentis. Eam autem vitam, ratione animæ, finem nescire, arguit etiam quòd Gen. I, 16. dicitur Deus condidiſſe hominem ad imaginem suam. Quippe imago illa immortalis Dei potiſſimum in eo consistit, quòd anima sit immortalis ac sempiterna. Et sanè nonne Enoch & Elias translati in alteram vitam? Nec mortui dicerentur dormire, nisi aliquando eſſent resuscitandi. At Iacobi est Gen. XLVII, 30, *Dormiam cum patribus meis.* Nec (quo argumento pugnat Christus *) nisi animæ supereſſent, Deus, qui viventium non mortuorum est Deus, se Abrahæi, Isaaci, Iacobi, Deum diceret Exod. III, 6. Est & Bileami Num. XXIII, 10, *Moriatur anima mea morte piorum.* Vbi non tam tranquillam piorum mortem respexit, quàm felicitatem alterius vitæ. Nam pii sæpe miserè pereunt. Vti Abel ipse: qualem mortem non optâſſet Bileam. Mitto cæteros Scripturæ codices: quando Saducæi Mosaicos solum libros habuere pro canonicis, & θεοπνεύστοις †; alios autem, etsi non rejecerint, auctoritatis tamen longè inferioris putarint.

* *Matth.* 22, 32. *Mar.* 12. 26. *Luc.* 20, 37.

† *divinitus inspiratis.*

Opinio hæc Saducæorum demum cœpit post tempora Alexandri Magni; idque occasione eâ, quòd Antigonus Sochæus, Simeonis Iusti discipulus, dixiſſet, non eſſe serviendum Deo, spe præmii, aut mercedis. Hinc enim discipuli ejus, Sadok, & Baithos, occasionem cepere docendi, non eſſe post hanc vitam præmium, aut pœnam; quasi aliud voluiſſet Antigonus, quàm tantum in nobis eſſe debere divinæ majestatis, ac ipsius honesti amorem, ut nullo etiam præmii vel mercedis intuitu, Deo bonâ servirêmus fide, ac nihil non eſſemus paratiſſimi sustinere.

Ex philosophis gentium hanc Saducæorum opinionem amplexi sunt Epicurei; imò longè deteriorem. Nam Saducæi agnoscebant Deum curare res humanas: quippe eum bonis bene facere in hac vita. Epicurei autem in totum tollebant providentiam divinam. Interea in eo illis convênit, quod putarint, animam cum corpore exstingui. Eademque in sententia fuit Dicæarchus Meſſenius, qui Epicuri hujus temporibus, imò paullo etiam antè claruit, Aristotelis auditor, philosophus, historicus, & orator egregius; sed qui summam fœdarit eruditionem opinione ea, quod putârit, animum, vel temperamentum eſſe elementorum, vel nihil nisi nomen inane. Qua de re Cicero in primo Tuscul. Quæst. Plutarchus de plac. philos. Atticus Platonicus apud Eusebium ‡, & è nostris Tertullianus de anima cap. XV. Vbi ex medicis idem ait sensiſſe Andream, & Asclepiadem. Atque argumento hoc nobis fuerit, ne in humanæ quidem sapientiæ studiis proficere semper mortale genus; sed subinde etiam deficere. Quanto enim melius illi, qui primi philosophiæ semina in Græcis sparserunt!

‡ *lib.* 15 *praeparat. Evang. cap.* 19.

Digitized by Google

runt! Thales dico, & Pherecydes; qui, eâdem ætate *, quinquaginta amplius Olympiadibus ante Epicurum, claruere. Quorum Thaletem quidem primum fuisse, qui animas doceret immortales, inter alios prodidit Chœrilus poeta †. At Cicero in primo Tuscul. quæst. ait Pherecydem primum hoc docuisse: postea-que hanc opinionem maximè confirmatam à Pythagora, ejus discipulo. Plutarchus quoque in primo de plac. phil. docet, heroes Thaleti, & Pythagoræ, esse κεχωρισμένας ψυχὰς τῶν σωμάτων, καὶ ἀγαθοὺς μὲν τὰς ἀγαθάς· κακοὺς δὲ, τὰς φαύλας· *animas à corporibus separatas, bonorum quidem bonas, at malorum malas.* Ita videmus, quid senserint duo principum sectarum conditores; Ionicæ quidem auctor Thales, Italicæ autem Pythagoras.

- * Laert. in Pherecyd.
- † Laert. in Thalet.

Subjungit deinde Plutarchus, idem de heroibus Platonem sensisse, & Stoicos. Quorum Plato apertè immortalitatem animæ docet in Phædone, Phædro, Philebo, Timæo, Menone, libris de Rep. item ad Syracusanos, & alios epistolis. Ac in Phædone quidem prius ostendit Socrates, animas superesse corporibus; postea verò, quia suspicionem moverat Cebes, quasi longævæ, nec tamen sempiternæ forent, docere aggreditur, eas nunquam interire. Quæstiones eas, uti dixi, distinxit his verbis Plato ‡: Κέβης δέ μοι ἔδοξε τοῦτο μὲν ἐμοὶ ξυγχωρεῖν, πολυχρονιώτερόν γε εἶναι ψυχὴν σώματος· ἀλλὰ τόδε ἄδηλον παντί, μὴ πολλὰ δὴ σώματα καὶ πολλάκις κατατρίψασα ἡ ψυχὴ, τὸ τελευταῖον, σῶμα καταλιποῦσα νῦν αὐτὴ ἀπολλύηται· καὶ ᾖ αὐτὸ τοῦτο θάνατος, ψυχῆς ὄλεθρος· ἐπεὶ σῶμά γ' ἀεὶ ἀπολλύμενον οὐδὲν παύεται. *Cebes autem hoc mihi equidem concedere videtur, animum corpore diuturniorem esse: verùm hoc cuivis incertum remanere, nam animus, multis corporibus consumtis, certo quodam tempore & ipse, corpus ultimum deponens, intereat, atque aboleatur; illudque nimirum esse mortem, animi perniciem, atque exitium: quandoquidem corpus ipsum non desinit quidem unquam interire.* Satis liquet, scrupulum istum Cebetis provenire ex dogmate de μετεμψυχώσει *. Metuit enim, ne animæ aliquando nullum obtingat corpus, in quod migret: atque ita tandem & ipsa pereat. Itaque necesse habuit Socrates novam ordiri disputationem ad comprobandum, animam non solùm esse longævam, sed etiam sempiternam. Sed sanè nihil opus erat hoc scrupulo Cebetis, sive Platonis. Nam etiam, ex doctrina ejus, non gemina, sed simplex ea quæstio erat. Quippe ab eadem caussa est, quòd anima corpori superest, & quod non interit. Puta quia sit spiritualis, &, ut Plato loquitur, αὐτοκίνητος †. Qua voce quid voluerit, optimè exponit Alcinous de doctrina Platonis cap. xxv: Αὐτοκίνητον δέ φησι τὴν ψυχὴν, ὅτι σύμφυτον ἔχει τὴν ζωὴν, ἀεὶ ἐνεργοῦσαν καθ' αὑτήν· *Per se mobilem ait animam, quoniam innatam habet vitam, suâ vi operantem.* Ac Theodoretus itidem in v Græcarum affectionum Platoni animam esse ait οὐσίαν νοητὴν ἐξ ἑαυτῆς κινητὴν, *substantiam intelligentem ex se mobilem.* Nempe movere se ipsum nihil aliud est Platoni, quàm à se ipso habere principium motus, ita ut moveat nullius interventu, ac sine instrumento. Quomodo Platonis sententiam etiam accipit, imò & probat, Cæsar Scaliger in Arist. lib. v Hist. Animal. cap. xix; sive ex ipsius Scaligeri distinctione cap. xviii, sect. ccix.

- ‡ pag. 91. edit. H. Steph.
- * transanimatione.
- † sese moventi.

In Platonis etiam sententiam proclivior est Aristoteles. Vtcunque enim in primo de Anima reprehendat illud αὐτοκίνητον †: tamen non aliud ipse docet, moréque suo in magistro magis impugnat, quod dixit, quàm quod sensit. Atque hoc jam olim vidit Albertus M. libro de Origine animæ: liquidiùs verò demonstratum iis, qui in Platone & Aristotele conciliando operam posuerunt. Ac vel sola id evincit Alcinoi interpretatio, quam proximè adduximus. Esse autem animam spiritualem, & separabilem à corpore, non uno loco traditur ab Aristotele. Vti tertio de Anima, ubi eam ait ἀπαθῆ * καὶ ἀμιγῆ εἶναι· *passionis esse ac mixturæ expertem.* Pulcherrimè etiam ibidem ait †: Τὸ μὲν αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος· ὁ δὲ νοῦς χωριστός· *sentiendi actus non est citra corpus: sed mens ab eo est separabilis.* Item ‡, Χωρισθεὶς δέ ἐστι μόνον, τοῦθ' ὅπερ ἐστι, καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον καὶ ἀΐδιον· *Animus solus est separatus, quicquid est: & hoc solum est immortale & sempiternum.* Quibus similia habet eodem libro *: item in primo †, & secundo ‡ ejus operis. Præterea his consentaneum est illud lib. ii de animalium generatione, cap. iii: τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον· οὐδὲ γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια· *solam mentem extrinsecus advenire, divinam esse solam, neque cum ejus actione actionem corporis ullam habere communionem.* Etiam in xii * Metaphys. legas, quæ idem confirment. Vt mirum sit, Alexandrum Aphrodiseum, quo nemo alioqui Aristotelis mentem melius assequi solet, contrariam opinionem magistro tribuisse. Vti & ab Ænea Gazæo † factum; è junioribus autem à Petro Pomponatio libro de Immortalitate animæ, & Simone Portio lib. de mente humana. Sed istis à multis est occursum: Pomponatio quidem, à Contareno, libro de animæ immortalitate, sic tamen ut nomini Pomponatii parcat: Portio autem à M. Antonio Natta libro ejusdem argumenti, & Iacobo Ant. Marta Neapolit. apologiâ contra Portium: utrique verò, sed priùs Portio, postea præceptori suo Pomponatio, ab Antonio Mirandulano, episcopo Casentino, libro xxxv singularis certaminis, & quinque sequentibus. Post quos alii etiam argumentum hoc tractarunt; in his Iacobus Naclantus, Clodiensis Episcopus, & Iulius Castellanus Faventinus; ut præteream eos, qui in Aristotelis libros de Anima scripsere. Sunt qui, mediam insistentes viam, putarint, dubiam fuisse Aristotelis sententiam: ut Scotus, Hervæus, Niphus. Nec valde repugno. Propter ea tamen, quæ adduxi, in meliorem censeo sententiam magis inclinâsse.

- † per se mobile.
- * textu 4.
- † textu 7.
- ‡ textu 19, & 20.
- * textu 6, 15. 18, 51.
- † textu 65, & 66, item 82. & 92.
- ‡ textu 11, & 21.
- * textu 17, & 51.
- † in Theophrasto.

Digitized by Google

A Peripateticis ad Stoicos venio; qui pro fabulis quidem habuere, quæ poëtæ referrent de Cocyto, Pyriphlegetonte, & cæteris inferorum locis; ut videre est ex Seneca ad Marciam cap. XIX, & Epicteto apud Arrianum lib. III Dissertat. cap. XIII: interea tamen putabant, bonis bene esse post hanc vitam, malis male. Animas enim sapientum, hoc est, eorum, qui rationi convenienter vixissent, evolare ad loca Lunæ proxima, atque istic se contemplatione cælestium oblectare: animas autem insipientum, hoc est, eorum, qui affectibus morem gesserint, si ex vitâ anteacta spes appareat bonæ eas frugis evadere posse, circa terras errare, usque dum meliùs edoctæ, atque à vitiis purgatæ, altiùs & ipsæ subvolent: at prorsus sceleftas demitti in loca, ubi suorum scelerum condignas luant pœnas. Quæ cognoscere est, cùm ex aliis, tum Tertulliano de anima cap. LIV, & Lactantio lib. VII, cap. VII. Interea non possum diffiteri, Stoicos non tam putâsse animas immortales, quàm longævas. Hoc liquet ex illis Laertii verbis in Zenone: Τὴν ψυχὴν μετὰ θάνατον ἐπιμένειν, φθαρτὴν δὲ εἶναι· *animam à morte permanere, attamen tandem corrumpi.* Et his M. Tullii in primo Tuscul. Qu. *Stoici usuram nobis largiuntur, tanquam cornicibus: diu mansuros animos ajunt; semper negant.* Nimirum voluêre, ipsas sapientum animas non durare, nisi usque ad ἐκπύρωσιν * universi: tunc enim resolvi omnia in initia sua, & antiqua elementa: hoc est Iovem, sive divinam mentem, sive etiam animam universi, vel mundanam; humanarum, imò omnium animarum originem. Ab illo enim spiritu omnes spiritus flamine vel evaporatione quadam esse exspiratos: ab illo fonte vitali, quicquid vitam haberet, promanâsse. Proinde non solum esse à Deo, sed etiam ex Deo: non κατ' ἀπότμησιν †, & imminutione aliquâ divinæ substantiæ; sed κατ' ἔκτασιν ‡, sive ejus emissione; quo pacto lux à Sole diffunditur absque ejus noxa. Hoc pacto Stoicorum sententiam optimè Philo Iudæus expressit libro, Quod deterius potiori insidietur: item suppositicius ille semiplatonicus, idemque semichristianus, eruditus interim scriptor, qui vulgo dicitur Hermes Trismegistus, Pœmandri cap. X, & XII. In hunc igitur vitæ fontem redire, in hunc spiritum resolvi putarunt, quicquid vitalem spiritum haberet. Atque hæc de longæva animarum vita Numenii etiam opinio erat; ut ex Eusebio de Præpar. Euangel. cognoscere est. Quidam verò Stoici stultè adeò sapiebant, ut magnas etiam animas mox ab excessu perire posse arbitrarentur: idque vel submersione, quia animæ essent igneæ, ignis verò aquis exstinguatur; unde heroes, si Servium * audimus, sic submergi formidant: vel obtritione, si ruinâ montis, vel alio magno pondere contererentur; quomodo putant animam dissipari, quia non reperit viam, quâ ad cognata meet sidera. Sed hæc sententia displicuit L. Senecæ epist. LVII: ubi animam, sic quoque pondere pressam, subtilitate suâ censet erumpere.

* conflagrationem.

† per abscissionem.

‡ per protensionem, sive dilatationem.

* in I Æn.

Diximus hactenus de traditione primæva, & sententiis veterum philosophorum. Pauca subjungam de rationibus, quibus, naturæ etiam luce, gentiles cognovere, animas corporibus superesse, atque adeò esse immortales. Ac quæ Platonem quidem impulerint, docet Marsilius Ficinus in Theologia Platonica de immortalitate animæ, quam libris duodeviginti ad Laurentium Medicen perscripsit. Præcipua tanto antè complexus fuit Alcinous de doctrina Platonica cap. XXV. Sunt alia aliis magis verisimilia: invictum illud immortalitatis argumentum, quod anima sit αὐτοκίνητος †: putidum autem falsumque, quod scire nostrum nihil aliud sit, quàm reminisci, eoque necesse sit, fuisse animas, priusquam in corpora immittantur. De αὐτοκινήτῳ, quia longioris ea res considerationis, postremo loco dicam. Primum autem providentiæ dabo divinæ; cui repugnat, ut in hac vita bonis malè, malis benè sit; nec post hanc vitam vita sit altera, ubi proborum animæ consequantur mercedem, improborum illæ justas luant pœnas. Robur hujus argumenti attendit Dionysius Halicarnassensis Antiquitatum Romanarum libro octavo: ubi, de C. Coriolano agens, sic scribit: Εἰ μὲν οὖν ἅμα τοῖς σώμασι διαλυομένοις καὶ τὸ τῆς ψυχῆς, ὅ τι δή ποτέ ἐστιν ἔτι· οὐκ οἶδ' ὅπως μακαρίους ὑπολάβω τοὺς μηδὲν ἀπολαύοντας τῆς ἀρετῆς ἀγαθὸν, δι' αὐτὴν δὲ ταύτην ἀπολομένους. *Si igitur soluta compage corporis, simul etiam illa animæ, quæcunque tandem ea est, interit, & in nihilum redigitur: haut video, quomodo beatos credere debeam, qui nullo ex virtute fructu percepto, etiam propter eam pereunt.* Sed rationem hanc non ulteriùs urgere ausus est Dionysius, quàm ut probet, sapientum animas post mortem superesse; non item ut sint æternæ: quia existimaret, præmii abunde rependi, si longo durent ævo, & in terris semper celebrentur. Quæ satis docent, Dionysium in Stoicorum hæresi fuisse.

† per se mobilis.

Ad alterum venio argumentum, quòd anima naturæ sit spiritualis; in qua nulla est pugna primarum qualitatum; cujusmodi pugna corruptionis est caussa. Nec obstat, quòd Stoici per spiritum intellexere corpus igneæ naturæ. Nam iis Deus quoque est corpus spirituale ac igneum; idque κυρίως †: non κατὰ μεταφορὰν *, quomodo Prudentius Cathemer. X ait; — *Deus ignee fons animarum*: quod propriè aliquis è porticu acciperet. Nec magis movet, quòd multi, etiam è veteribus Theologis nostris, disertim animas dicunt corporeas: ut Faustus de creat. lib. II, Paschasius Diaconus lib. II de Spiritu S. imò omnes illi, qui angelos corporeos statuerunt. Quippe hi, ut vidimus, solum corporeas credunt, comparatione Dei: ut & Sixto Senensi monitum lib. VI, Annot. XXXVI. Et sanè non esse animas ex elementis, quod Alexander Aphrodiseus existimabat, ex mirandis ejus effectis relucet. Longè

† propriè.

* per translationem.

Digitized by Google

Longè enim illa excedunt omnem elementorum vim. Vt quòd ea intelligit præsentia, præscit futura, liberè eligit, aut respicit, ingenito appetitu semper scire desiderat, scientiâque illâ perfici se sentit, sese etiam momento per omnia circumfert, imò nullo terrarum spacio, nec cælis ipsis circumscribitur, sed ea ipsa excedens ad Vniversi, suique auctorem adscendit.

Sed imprimis magnum habet pondus ratio, quam è Platone, & Aristotele, antea attigimus: tanti verò est, ut nunc aliquantum ei, ut recepimus, immoremur. Si anima ejusmodi est corporis humani forma, ut per se, sine corpore, possit operari; habebit in sese principium agendi. At omnis agendi vis fluit ex vi, quâ res est. Habebit igitur & in se principium, quo sit: ac proinde principium illud habebit, licet à corpore separetur. Vnde consequitur, duplicis animam esse naturæ, ut actus est corporis, & ut substantia est separabilis. Priori modo considerata exercet actus corporales per corpus: posteriori modo, citra corporis organum, munia obit spiritualia; estque separabilis, & sempiterna. Quod separata non operetur actus corporales, defectu non animæ fit, sed organi: ut similis sit fabro qui caret malleo, serrâ, & aliis instrumentis. Interim eos exserit actus, ad quos non opus est corporis instrumento. Vim argumenti hujus etiam vident, qui animam negant superesse corporibus: sed non hoc admittunt nobiscum, animam ejus esse naturæ, ut agere possit sine corpore. Volunt enim, nihil esse in intellectu, quod non prius fuerit in sensu; inque formandis conceptibus opus esse phantasmatis, tum in speciebus recipiendis, tum in earum usu. Sed neque nos negamus, animam sensibilia omnia materialiter, ac cum phantasmate apprehendere: sed contendimus, dijudicare ea immaterialiter: quippe quæ sæpe statuat contra judicium ejus, quod sensui apparet. Vt cum ratio sive intellectus decernit, stellam esse multis partibus majorem orbe terrarum. Item cum discernit immaterialia à materialibus: inque iis ipsis, quæ materiem habent, secernit colorem, figuram, ac similes rei corporalis & sensibilis affectiones. Nec in solo hæc intellectu apparet, sed etiam in voluntate: ut cùm ea voluptates ac sensibus grata repudiat, contráque eligit iis ingrata adversáque. Quale est, cùm exquisitissimis deliciis cilicium præfert ac jejunium.

Idem aliter quoque evincitur. Nam si intellectus solum considerat sensibilia & caduca: unde in nobis cogitatio de divinis, & spiritualibus? unde eorum amor ac desiderium? Si enim omnes nati essent cæci, vel surdi, quis cogitaret de coloribus, aut sonis? Nunc nulla re magis oblectatur animus humanus, quam speculando Deum, tanquam rem optimam & pulcherrimam; item intelligentias, sive angelos. De immortalitate etiam sui disquirit, hanc sperat optátque; imò in optimis ac sapientissimis quibusque pro indubia habet. Quid igitur apertius, quàm esse in nobis principium spirituale ac æternum, unde actus isti promanent?

Atque hæc etiam assecuti sunt gentiles. Longè verò ea certius prospiciunt, qui Deum colunt Israelis, Christoque nomen dederunt. Nobis quippe in hac etiam vita esse actus intellectus, qui à sensibus non dependeant; liquet ex revelationibus illis, quæ intellectuales dicuntur. Explicat hanc rem Tostatus, Abulensis Episcopus, cùm alibi, tum lib. I, sive III Regum cap. IX, quæst. II: ubi quadruplicem Dei apparitionem declarat. Primus est, cùm Deus, sive angelus ejus, videtur in figura adsumta: quomodo apparuit Gedeoni, Iud. VI: item Manue, & uxori ejus, Iud. XIII. Alter est, cùm non videtur, sed solum auditur; quo pacto Deus solum auditus Israëlitis, cum Legem daret; ut est Exod. XX, Deut. V: item cùm Mosi loqueretur de Propitiatorio; ut est Num. VII: cumque ter vocaret Samuelem, is verò ab Heli se vocari arbitraretur; de quo I sive III Reg. cap. III. Tertius modus est, quando visus quidem & auditus excluduntur, at non interior imaginationis sensus; velut cum vigilantium phantasiæ se insinuat per simulachra, vel etiam idem facit somno oppressis: unde Num. XII, 6; *Siquis est Propheta Domini inter vos, aut visione apparebo ei, aut per somnium loquar ad eum.* Atque huc referuntur apparitiones, quæ noctu factæ dicuntur: ut Abimelecho regi Gerar, Genes. XX; Iacob in Ægyptum eunti, Gen. XLVI; Danieli, Dan. VII. Quartus verò solus est hujus loci, cùm non exterior modò, sed interior etiam sensus excluditur, Deo elevante intellectum ad ea cognoscenda, quæ aliter nequeat intelligere: quod cum fit, partim species, quas Deus invenit in intellectu, nova luce afficit, inque sublimiorem statum effert: partim, quas non invenit, creat, & infundit. Atque is quartus modus Tostato est duplex: unus citra ecstasin sive raptum, alter cum ecstasi. In priori homines vivere apertum est, imò & exterius videre, & audire: interim ad ea, quæ interiùs revelantur à Deo, non indigent corporis subsidio, quia Deus solum occupet intellectum: contrà quàm fit in communi ratione intelligendi, ubi primùm res incurrit in sensus, hinc species transmittitur ad phantasiam, tum dirigitur ad intellectum agentem, qui abstrahit à conditionibus materiæ, atque intelligibiles efformat species, quas ubi sic præparavit, intellectui possibili offert, ut qui intellectus erat potentiâ, fiat intellectus actu. At in revelatione Dei intellectuali non sunt hi gradus; sed Deus primò se insinuat in intellectum: qui citra sensuum auxilium loquentem audit sive intelligit Deum.

Et talis est revelatio intellectualis citra ecstasin. In ea verò, quæ est cum ecstasi, minus etiam sensuum ullum est ministerium. Siquidem intellectus sibi relinquitur, nec sensibus vel externis, vel internis, magis juvatur, quàm si extra

Digitized by Google

corpus foret. Solum animus hoc præstat, ut tum vitam conservet, tum divinâ revelatione se occupet, à cæteris verò occupationibus vacet: unde est, quod B. Apostolus *, ad tertium raptus cælum, nescierit, utrum in corpore, an extra corpus, raptus foret in paradisum. Interea, ne miracula frustra multiplicentur, aliquanto, ut arbitror, verisimilius est, animam non excessisse corpore; sed solum virtute divina ad contemplanda cælestia fuisse elevatam. Sed ut ea in corpore remanserit; non tamen per sensus corporeos & phantasmata vidit, quæ divinitus offerebantur. Alioqui, se esse in corpore, Apostolus scivisset. Atque hæc sufficiant ad probandum, posse animam sine corporis instrumento intelligere & velle. Aliquanto ulterius provectus sum ad ecsstasin sanctorum. Sed ut eam nescierint gentiles, scivere actus alios antea memoratos, qui cum corpore non communicent. Atque id præter consensum gentium abunde erat, ut viderent, verissimam esse traditionem de animæ immortalitate.

* 2 Cor. c. 12, v. 2, 3, 4.

CAPVT XI.

Venitur ad cultum animarum. Qui ab antiquis Persis, & Afris, non est agnitus. Contra autem solus ab Augilis receptus, si Melam & Plinium audimus. Sed perperam ab iis Augilis, sive Augilitis tributum, quod de Nasamonibus dixerat Herodotus. Politiani & aliorum error de Nymphodori Tisinomis. In plerarumque omnium gentium cultu concurrere illum, qui naturæ, quique præstitus defunctis; atque ut sacerdotes callidè occultarint, homines fuisse, qui colerentur. Euhemerum id luculente comprobâsse, agnovisse etiam Varronem. Animarum cultum partim introductum auctoritate privatâ, partim publicâ. Quo pacto discernantur Lemures, Lares, Larvæ, Manes: & unde iis nomen. Arcadum χρηστοί, unde χρηστὺς ποιεῖν. Quæ Lara vel Larunda, vel Mania. Denicalia ab Novemdialibus & Exverris diversa. Vt aliter iis in foco, aliter in compitis sacrificaretur. Atque ut non solum domi præsidere crediti sint; sed & compitis ac viis, imò & mœnibus, ac custodiæ Vrbis.

AB immortalitate animæ venio ad ejus cultum: qui septimum obtinet locum in decem idololatrici honoris generibus, ab Isaac Abravanel recensitis. Triplicem verò de hoc cultu opinionem reperio. Nam, si exceperis τοὺς τὴν μοναρχίαν σέβοντας, puta, qui solum Israelis Deum colerent; cæteri vel adorabant naturales Deos, non animales: vel animales, non naturales: vel in unum conflabant cultum utrumque. Naturales autem appello, quando vel tota rerum natura, vel ejus pars, aut affectio invocatur. Cujusmodi Dii sunt, Mundus, Æther, Sol, Aër, Aqua, Tellus, Tempestas, Amor, & similes. Animales nuncupo animas à corpore solutas; uti illas Herculis Thebani, Castoris, Romuli, Iulii Cæsaris, atque alias.

Primi generis cultus erat Persis, saltem antiquissimis; quos naturam quidem, ejusque partes, non tamen defunctos, adorâsse; cognoscimus ex illis Herodoti verbis in primo: Οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμιζον τοὺς θεοὺς, καθάπερ οἱ Ἕλληνες, εἶναι· *non, uti Græci, Deos censent ex hominibus esse ortos.* De Afris in IV: Θύουσι ἡλίῳ καὶ σελήνῃ μούνοισι. *Sacrificant solis Soli & Lunæ.*

Contrà solas defunctorum animas Augilæ agnoscebant, gens Africæ inter Garamantas, & Troglodytas; de qua sic Pomponius Mela lib. I, cap. VIII: *Augilæ Manes tantum Deos putant; per eos dejerant; eos, ut oracula, consulunt; precatique quæ volunt, ubi tumulis incubuere, pro responsis ferunt somnia.* Eumque secutus Plinius lib. V Histor. Nat. cap. VIII: *Augilæ inferos tantùm colunt.* Vbi per *inferos* intellige, quos *Manes* dixerat Mela. Eum enim expressit. *Inferi* autem dicti, ut Græcis θεοὶ καταχθόνιοι. Itaque *superis* opposuit Maro in XII:

— Vos ô mihi manes
Este boni, quoniam superis aversa voluntas.

Atque uti Plinium Mela, ita is secutus Herodotum; sed non citra errorem. Nam quod Mela de Augilis, id Herodotus dixerat de Nasamonibus, Africæ item populo; diverso tamen, cum Herodotus dicat, Nasamones ad Augilas, sive ut apud Herodotum est, ἐς Αὔγιλα, solitos adscendere ad palmulas decerpendas. Præterea utrumque de Nasamonibus quidem prodiderat Herodotus: sed distinxerat ille inter eos, qui virtutis exemplum, & illos, qui generis origo forent. Quippe per eos ait jurare solitos, qui fortitudine ac justitiâ excelluissent, atque id tumulos eorum contingendo: at majorum eos sepulchris incubuisse, somnia habentes pro numinis responso. Audiamus ipsum in Melpomene loquentem: Ὀμνύουσι μὲν τοὺς παρὰ σφίσι ἄνδρας δικαιοτάτους, καὶ ἀρίστους λεγομένους γενέσθαι, τῶν τύμβων ἁπτόμενοι. μαντεύονται δὲ ἐπὶ τῶν προγόνων φοιτέοντες τὰ σώματα, καὶ κατευξάμενοι ἐπικατακοιμέονται. *Per eos viros, qui justissimi, atque optimi apud illos fuisse dicuntur, jurant, illorum sepulcra tangentes. Divinant ad suorum accedentes monumenta, & illis, ubi preces peregerunt, indormiunt; ubi, quodcunque per quietem insomnium viderunt, eo utuntur.* Tertullianus de Anima cap. LVII: *Nam & Nasamonas propria oracula apud parentum sepulcra mansitando captare; ut Heraclides scribit, vel Nymphodorus, vel Herodotus.* Vbi videmus, Herodoto testes addi Heraclidem, Ponticum credo; & Nymphodorum Amphipolitem, qui de legibus & ritibus barbaricis scripsit: uti refert Clemens Alexandrinus Admonitione ad gentes, & primo Στρωματέων: item Apollonii scholiastes, cui semel iterumque laudatur ἐν τοῖς νόμοις: unde citatur multis, in *Tisinomis*: &, quod doleo, præeunte summo viro, Angelo Politiano lib. I, epist. ad Pomponium Lætum, sive veteri nomine Petrum Calabrum malis dicere. Hæc fusiùs deduxi, ne de Augilis nos fallerent Mela, ac Plinius. Porrò Nasamones coluisse solos manes, non item superos,

Digitized by Google

ros, arguit & locus ille Dionysii in periegesi:

Κεῖνον δ' ἂν περὶ χῶρον ἐρημωθέντα μέλαθρα
Ἀνδρῶν ἀθρήσειας ἀποφθιμένων Νασαμώνων,
Οὓς Διὸς οὐκ ἀλέγοντας ἀπώλεσεν Αὐσονὶς αἰχμή.

Quæ sic binis versibus expressit Priscianus:

Hos licet ad fines desertas cernere terras,
Extinctis populis Nasamonum Marte Latino.

Sed deest interpretatio eorum, quòd poëta eos vocat Διὸς ἀλέγοντας. Id ita simplicissimè expresseris:

Quod Iovis, aut divûm, nulla illos cura teneret.

Mirum etiam Festum Avienum ad verba hæc non attendisse; cùm vel maximè intersit, caussam sciri interitus. Eam hanc adfert Dionysius, quòd, Manium cultu contenti, nullo Iovem, ac superos, honore dignarentur. Quæ optimè conveniunt menti Melæ, ac Plinii: hoc solo excepto, quod hunc Iovis contemtum finitimæ tribuant nationi Augilarum, sive, ut Stephanus * vocare mavult, Augilitarum. Quomodo & videri poterant Mela, ac Plinius, scripsisse; nisi omnium obstaret codicum auctoritas. Et hæc de iis, qui solos colerent Manes.

* in Αὐγιλα.

Sed, si paucas exceperis gentes, quæcunque animas colerent, hæ fere & naturæ cultum conjunxere. Unde eorum Theologia erat bipartita: quippe omnia eorum sacra partim naturæ mysteriis, partim historiæ veteri, innitebautur. *Neque enim credendum est*, ut rectè Arnobius ait in quincto, *sine suis originibus hæc esse frustra, atque inania fieri; nec habere conjunctas primis institutionibus caussas.* Eas caussas exponit Origenes lib. VIII contra Celsum †, Ἑορταὶ, inquit, ἐλέγχονται οὖσαι ἀναπλάσματα τοῦ ὅπως ποτὲ ἔτυχε διά τινας ἱστορίας ἀνθρωπικὰς ταῦτα νομοθετησάντων, ἢ καὶ φυσιολογίας περὶ ὕδατος, ἢ γῆς, ἢ τῶν ἀπ' αὐτῆς καρπῶν δοκούντων περιέχειν· *Festa deprehenduntur esse figmenta ad humanæ historiæ memoriam ab legislatoribus inducta, vel ut naturam aquæ, terræ, vel ejus fructuum, tegmento quodam involutam continerent.* Quod inferiùs in mixto cultu uberiùs exponam. Nunc duntaxat dispiciendum de veneratione animarum, quatenùs seorsim colebantur. Qui cultus unde originem traxerit, ostendit liber Sapientiæ, Salomoni à multis etiam veterùm attributus, cum sine dubio alterius sit, &, ut credibile, Philonis; non illius, qui Claudii vixit ætate, & Moses Atticissans dictus fuit; sed longè vetustioris, qui sub Onia sacerdote, annis ante Christum CLX, tot pulcras sententias vel scripserit, vel congesserit. Locus est cap. XIV: ubi clarè videas, initia ab iis arcessi, qui cultum hunc induxerint solatii, & memoriæ caussa. Eamque originem adfert quoque Minucius Felix in Octavio: *Dum reges suos colunt religiosè, dum defunctos eos desiderant in imaginibus videre, dum gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta sunt, quæ fuerant assumpta solatia.* Etiam judicatum facere hoc ad virtutem in viventibus magis excitandam. Quam rationem adfert Tull. lib. III de Natura Deorum. Ex solatiis verò, & memoriis, tum facta sunt sacra, quando additus est dies festus, populoque persuasum, animam defuncti sacris interesse. Sed hoc arcanum erat sacerdotum, & sapientum: quod detegere vulgò nefarium fuisset. Unde Cyprianus tractatu, Quod idola Dei non sunt: *Hoc ita esse Alexander Magnus insigni volumine ad matrem suam scribit, metu suæ potestatis, proditum sibi de diis hominibus à sacerdote secretum, quod majorum, & regum memoria servata sit: inde colendi & sacrificandi ritus inoleverit.* Nempe hujusmodi sacrorum originem callidè dissimulabant sacerdotes apud vulgus. Unde Varro in rerum Romanarum libris, ut testis nobis B. Augustinus de Civitate Dei lib. XVIII, cap. V: *Quoniam verò in omnibus templis, ubi colebatur Isis, & Serapis, erat etiam simulachrum, quod digito labiis impresso admonere videbatur, ut silentia fierent; hoc significant, ut homines eos fuisse taceretur.*

† pag. 403, edit. Aug. Vindel.

Et profectò priùs homines fuisse, clarè in commentario suo de Diis evicit Euhemerus Messenius; uti ostendi in primo de historicis Græcis. Eum quidem, ut impostorem, sugillat Plutarchus libro de Iside, & Osiride. Sed longè benigniùs hac parte de eo sensit B. Augustinus lib. VI de Civit. Dei cap. VII: *Omnes*, inquit, *Deos non fabulosa garrulitate; sed historicâ diligentiâ, homines fuisse, mortalesque, conscripsit.* Ac prorsus subscribit in hoc Varro: ut docent ista ejusdem B. Augustini libro VIII ejusce operis cap. XXVI, his verbis: *Non attendunt, in omnibus literis paganorum, aut non inveniri, aut vix inveniri, Deos, qui non homines fuerint: omnibus tamen honores student exhibere divinos, quasi nihil unquam humanitatis habuerint. Omitto, quòd Varro dicit, omnes ab his mortuos existimari manes Deos: & probat per ea sacra, quæ omnibus fere exhibentur mortuis; ubi & ludos commemorat funebres, tanquam hoc sit maximum divinitatis indicium, quòd non soleant ludi, nisi numinibus, celebrari.* Subjungit deinde similia ex Hermete Trismegisto. Sed cur ea non sint antiqui illius Hermetis Ægyptii, quem putant, abundè alibi ostendimus. Hyginus fabulâ CCXXXIV de immortalibus factis ex mortalibus. Plin. lib. XI, cap. XVII: *Quærat nunc aliquis, unusne Hercules fuerit, & quod Liberi patris sepulchrum.*

Atque hæc universè de cultu defunctorum. Est verò is duûm generum: quia animarum aliæ privatâ colebantur auctoritate; aliæ publica; ut quæ regiâ, vel optimatium, aut populi auctoritate in Deos relatæ forent. Priori modo venerabantur Lares: de quibus sic Apulejus, lib. de Deo Socratis: *Secundo signatu species dæmonum animus humanus, exutus † & liber stipendus vitæ, corpore suo abjuratis. Hunc vetere Latinâ linguâ reperio Lemurem dictitatum. Ex hisce ergo Lemuribus, qui, posteriorum suorum curam sortitus, pacato & quieto numine domum possidet, Lar dicitur familiaris. Qui verò, propter adversa vitæ merita, nullis bonis sedibus incerta vagatione, ceu quodam exilio, punitur, inane terriculamentum bonis hominibus, cæterùm noxium malis, id genus plerique Larvas perhibent. Cùm verò incertum est, quæ* cuique

† Al. emeritis stipendiis vitæ, corpore suo abjuratis.

Digitized by Google

cuique eorum sortitio evenerit, utrùm Lar sit, an Larva; nomine Manem Deum nuncupant: & honoris gratiâ Dei vocabulum additum est. Vbi quadruplicem videmus appellationem, *Lemurum, Larium, Larvarum,* & *Manium. Lemures* sine dubio vox Thusca: non à Remo, quod Ovidius * putabat. Hinc *Lemuria*, sive Festo *Lemuralia* in *Faba*. Itidem *Laris* vox à Thuscis; quibus sic dicitur προεςάτης, sive praeses: unde iisdem *Lars*, populi princeps, apud Livium & Ausonium. Vt dicti sint *Lares*, quia domus sive familiæ sint præsides; unde & Priscianus *Larem* exponit καλοικίδιον θεόν. Mater eorum *Lara*, vel etiam *Larunda*; ut testis Lactantius lib. I, cap. XX Gloss. Philox. *Larunda*, μήτηρ δαιμόνων. *Larva* ejusdem originis. Ac licet *lemurem* laxiùs patere dicat Appulejus: tamen magis placet sententia eorum, quos secutus Augustinus lib. IX de Civit. Dei, cap. XI; ubi *larvas*, & *lemures*, eosdem dicit. *Manes*, boni ominis caussa, juxta linguam veterem, vocati quasi boni. Nam *manis*, & *manus*, idem ac *bonus*; teste Servio in III Æn. Vnde *mane*, quia optima sit diei pars, & contrarium *immanis*. *Mania* similiter Manium mater aviáve; ut discere est ex Festo, & Macrobio lib. I Sat. cap. VII. Nempe à *manibus Mania* dicebatur, ut à *Laribus*, *Lara*, & *Larunda*. Quod verò *manes* dixere, factum à Latinis exemplo Arcadum; unde magnam partem genus dicebant. Hi enim vocarunt χρηςὺς, quod idem valet ac *manes* sive *bonos*. Fundus nobis hujus rei Plutarchus in Quæstionibus Græcanicis; ubi, cùm quæsitum esset, qui Arcadibus, & Lacedæmoniis, fuerint χρηςοὶ, docet, in columna ab iis posita ad Alpheum, scriptum fuisse, Μεσσηνίυς ἐκβαλεῖν ἐκ τῆ χώρας, ϰὴ μὴ ἐξεῖναι χρηςὺς ποιεῖν· *Messenios ne liceat regione pellere, vel bonos facere.* Addit deinde, Aristotelem, χρηςὺς ποιεῖν, exponere, *non interficere*: ut satis liqueat, ad verbum sonare, *manes facere*.

Sacris quibusdam opus fuisse, ut animæ fierent Dii, indicant Servii ista ad III Æn. *Labeo in libris, qui appellantur de diis, quibus origo animalis est, ait, esse quædam sacra, quibus animæ humanæ vertantur in Deos, qui appellantur animales, quod de animis fiant. Hi autem sunt Dii penates, & viales.* Vbi *Dii penates*, & *viales*, non alii, quàm *Lares*. Itaque in Philoxeni quidem glossis utrumque legas, *Lares* θεοὶ καλοικίδιοι: *Lares familiares*, Ἥρωες καλοικίδιοι: ac postea, *Penates*, Πατρῷοι θεοὶ καλοικίδιοι. *Viales* autem Plautus appellat Mercat. Act. V, Sc. II. Colebantur Lares feriis Denicalibus; quæ privatæ erant; ut rectè docet Festus. *Privatæ*, inquit, *feriæ vocantur sacrorum propriorum; velut dies natales, operationis, denecales.* Meminit & earum Columella lib. II, cap. XXII. Planè autem confundi solent, præeunte etiam Festo, sive Paullo potius †, cum novendiali sacrificio, & exverris: quorum illud sic dicebatur, quia fieret nono die à morte, quo parentatio sive funerationis sollemnia concludebantur ‡: his verò nomen inde, quòd certo scoparum genere, domus, unde mortuus erat elatus, ab everriatore * purgaretur. Hæc nonnisi semel fiebant, quia semel duntaxat homo mortem obiret. At denicales fiebant quotannis; unde & *feriæ* dictæ. De his ita Cicero in secundo de Legibus: *Nec verò tam Denicales, quæ à nece appellatæ sunt, quia residentur mortui, quam cæterorum cælestium quieti, dies feriæ nominarentur, nisi majores eos, qui ex hac vita migrassent, in Deorum numero esse voluissent. Eas in eos dies conferre jus, quibus nec ipsius, nec publicæ feriæ sint.* Vnde discimus, *denicales*, sive *denecales*, dici à *denecando*. Item iis mortuos *resideri*, hoc est, sedendo & quiescendo coli: quomodo &, *residere ferias esuriales*, dixit Plautus Captivis Act. III, sc. I, hoc est, ferias agitare esuritionis. Præterea hinc videmus, animas creditum à morte in Deos referri; quod deinceps abunde demonstrabimus. Denique hinc liquet, sacrum esse iis factum quotannis: cui qui obstringeretur (nec enim sumtibus iis hæres omnis obligatus; ut docet proverbium, *sine sacris hæreditas*, de quo alibi † diximus) haut quemlibet ei diem poterat præstituere; sed necesse erat, aliquem eligere, quo nullæ essent familiæ ejus feriæ aliæ, ac multo minus publicæ. Cæterùm non denicalibus solùm, sed quotidie suus Laribus honos præstabatur domi. Quod quomodo fecerint, quis meliùs dixerit, quam Lar ipse familiaris apud Plautum Aulularià?

Huic filia una est: ea mihi quotidie,
Aut ture, aut vino, aut aliqui semper supplicat:
Dat mihi coronam.

De corona Laribus dicata, liquet etiam ex Aulul. Act. II, sc. V, & Trinummo. Vti quoque ex Catone de R. R. cap. CXLIII, Plinio lib. XXI, cap. III, & Festo in *Donaticæ*. Nec aliò referendum Propertii hoc lib. IV, el. VI:

Terque focum circa laneus orbis eat.

Sive potiùs, ut Demstero placuit, *focum circum*. Sententia est, corolla, quam Ovidius *laneam vittam* similiter nuncupat, ter cingat focum. Cum verò Plautus addit, *aut aliqui*, eò respicit, quòd & supplicarent pauxillum cibi deferendo de mensa in focum. Vnde Tibullus Lares sic compellat:

Adsitis divi, nec vos è paupere mensâ
Dona, nec è puris spernite fictilibus.

Et Persius sat. III:

— Cultrixque foci secura patella.

Vbi vetus interpres: *Cultrix foci, quia delibandæ dapes in ea positæ ad focum feruntur.* Nempe, ut ibi adoleantur. Nam igni id solitum absumi; ut indicat Plutarchus de Fortuna Rom. At gustare ea homini nefas. Ac talis erat cultus, qui Laribus privatim quotidie fiebat. Sed quia in salute familiarum salus consistit publica; eo & quotannis IV Non. Febr. in compitis (unde Compitalibus nomen) Laribus publicum fiebat sacrum porcâ, velut hostiâ lustrali: unde Propertius lib. IV, el. I:

Parva saginati lustrabant compita porci.

Vtrum-

* Fast. lib. 5.
† in Denecales.
‡ Appul. 9 Met. Donat. in Phor. Porphyr. in Hor. Epod. 17.
* Festus in Everriator.
† Orat. Instit. lib. 4, cap. 11, §6.
lib. 1, el. 1.

Digitized by Google

Vtrumque Larium cultum, & illum domesticum in foco, & hunc compitalitium, junxit M. Cato de R. R. cap. v, quod est de villici officio: *Rem divinam, nisi compitalibus in compito, aut in foco, ne faciat.* Ab hoc cultu haberi cœperunt compitorum, & viarum Dii. Quod & Arnobius docet lib. III. Indeque *viales* vocati: ut ex Plauto, & Servio, antea docuimus. Denique latius etiam extensa eorum potestas. Nam si singulis sui familiis custodes; jure existimatum, junctim urbi præsidere. Quod clarè iis tribuit Ovid. v Fast. Hinc Propertius quoque lib. III, el. II, ait, eos Hannibalem fugasse ab Vrbe. Imò Festus, sive Paullus, scribit, *Hostiliis Laribus immolatum, quòd ab his hostes arceri putarent.*

CAPVT XII.

De cultu animarum publica auctoritate relatarum in Deos. Quibus iis honos tributus. Vnde indigites *dicti. Alios videri* Deos genitales. *Æneas Indiges. Item Liber, Hercules sive Recaranus, Dioscuri: eos esse Penates Dionysio visos, quos perperam, ut videtur,* Denates *dictos putavit. Item Quirinus, & quæ caussa, cur à Curibus id nomen acceperit. Semo Sancus, sive Sangus, sive Sanctus, idem qui Fidius, sive Hercules. At Sabum ab eo diversum. Sabini Laconum coloni. Error eorum refellitur, qui Ianum, & Saturnum, censent reges fuisse Aborigenum, eoque Deos indigites. Picum etiam, & Faunum, falsò inter Reges referri. Quis Faunus, & unde ei, uxorique Fatuæ, nomen. Cultum ejus ab Euandro inductum.* Εὔανδρος *potius cognomen videri. Palatium in Palantii Arcadici memoriam conditum. Cur Carmentæ, & Accæ Larentiæ, honores cælestes decreti. Floræ sacra ludis esse vetustiora, nec statim eos annuos fuisse. Deam Floram non fuisse meretricem, quæ sua legarit populo Rom. Quale numen Annæ Perennæ: & origo rituum in ejus sacris. Alios esse honores divinos ab heroicis. De* ἀποθεώσει *Cæsarum & Augustarum, item aliorum apud Romanos.*

AB animis, quos publica non consecravit auctoritas, ad eas venio, quas princeps potestas cælo locavit, sive quia nobili reperto profuissent generi humano, sive quoniam gentis, vel urbis, forent conditores, sive quia bello rem præclarè gessissent. De his ita Lactantius lib. I de falsa religione, cap. v: *Quos imperiti, & insipientes, tanquam Deos & nuncupant, & adorant, nemo est tam inconsideratus, qui non intelligat fuisse mortales. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dii crediti sunt? nimirum quia reges maximi, ac potentissimi fuerunt, ob merita virtutum suarum, aut munerum, aut artium repertarum, cùm chari fuissent iis, quibus imperitaverant, in memoriam sunt consecrati. Quod si quis dubitet, res eorum gestas, & facta, consideret: quæ universa tum poetæ, tum historici veteres, prodiderunt.* Item Augustinus de Civit. Dei lib. VIII, cap. v: *Ipsi etiam majorum gentium Dii, quos Cicero in Tusculanis, tacitis nominibus videtur attingere, Iupiter, Iuno, Saturnus, Vulcanus, Vesta, & alii plurimi, quos Varro conatur ad mundi partes, sive elementa transferre, homines fuisse produntur.* Pluraque inibi in hanc mentem. Imò nec gentiles diffitentur. Cicero lib. I de Nat. Deor. *Quid, qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad Deos pervenisse; eosque ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus?* Subjungit deinde de Euhemero, antea nobis memorato. *Quæ ratio maximè tractata ab Euhemero est: quem noster & interpretatus & secutus est, præter ceteros, Ennius. Ab Euhemero autem, & mortes, & sepulturæ demonstrantur Deorum.* Hujusmodi ἀνθρωποδαίμονες Latinis dicebantur *Dii Indigites*, ab honore eo, quòd publicè invocarentur; unde & Festus sive Paulus, *indigitanto* exponit *imprecanto*. Nempe est ab antiquo præverbio *indu*, pro *in*, & *citare*, pro *vocare*. Priorem partem similiter habes & in aliis compositis. Vti voce *indigenæ*, quasi *ingeniti*, quia geniti in solo ubi viverent: *induperator* pro *imperator*: *industrius*, quia instrueret: *inducia*, quasi *in ocio*. *Indigites* autem pro *indicites* dixere; ut *magistratus*, quod prius *macistratos*; *effugiunt*, pro quo antè *exfociont*; quibus similia alia in columna Duilliana reperies. Atque hinc *indigitamenta*, ἱερατικὰ βιβλία, quia continerent Deorum nomina, & preces, ritusque, quibus invocarentur. Vel cum Salmasio dicamus esse ab *indico*, cujus simplex *dico*, unde similiter *dedico*. Dico idem ac *consecro*, ἱερῶ. Atque hoc quoque convenit probe, cum ea *indigitamentorum* interpretatione. * Exercit. in Solinum. pag. 71.

Fortasse autem *indigites* iidem sunt, quos *genitales* vocat Ennius † lib. I, vel II Annalium: † apud Cic. 1 Tusc. Qu. & Servium 6 Æn.

Romulus in cælo cum Dis genitalibus ævum
Degit.

Videtur tamen Ausonius aliter accepisse, cum in periocha quarti Æn. libri ait:

Iupiter interea cum Dis genitalibus unà
Concilium cogit superûm de rebus Achivis.

Neque enim Iupiter tam Indigites in concilium vocat, quàm Consentes, & Selectos: ut hos vel solos, vel potissimùm, intellexerit Ausonius. Quare *Genitales* non tam dictos puto, quasi genitos ex hominibus, quàm quod homines ab iis sint geniti: ut quibus debeantur omnis generationis primordia. Res foret apertior, nisi vox esset nova: quippe ab Ennio conficta; ut videre est ex Tullio libro de Oratore, & illis, quæ ibi Lambinus notavit; Turnebus autem lib. XX Adverf. cap. XXIV, & Paullus Merula ad Ennii annal. lib. I.

Primus, quem *Indigitis* nomen sortitum inveniamus, est Æneas. Cui sacellum exstructum cum ejusmodi inscriptione: PATRI DEO INDIGITI, QVI NVMICI AMNIS VNDAS TEMPERAT. Auctor Dionysius in primo. Et Livius lib. I: *Situs est, quæcunque eum dici jus fasque est, super Numicum flumen. Iovem indigetem appellant.* Item Festus: *Indigitis nomine Æneas ab Ascanio appellatus, cum pugnans cum Mezentio nusquam apparuisset, in cujus nomine etiam templum construxit.* Meminere & Ovid.

Digitized by Google

Ovid. XIV Met. & Tibull. lib. II, eleg. VI.

Fuere tamen Latinis & alii indigites, iique Ænea antiquiores: quales, si unum exceperis Quirinum, omnes illi à Tullio memorati in secundo de Legibus, his verbis: *Colunto & illos, quos in cœlum merita vocarint: Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum.*

Ex sex istis antiquissimus est Liber; cujus sacrum Liberalia XVI Kal. Apr. dies primâ sui parte nefastus; ut constat ex Kalendario Rom. Quo die per totum oppidum sedebant, hoc est feriabantur, Liberi sacerdotes: ut ait Varro in V de L. L. Eoque die & pueritiam egressi virilem togam induebant. Cujus caussam exponit Ovid. in Fastis.

Herculi varia Romæ templa: duo *Herculis Victoris*, unum in foro boario, alterum ad portam Trigeminam. Erat & *Herculis Cubantis*, & aliud *Defensoris*, utrumque in regione XIV: alibi item *Magni*, & *Musagetæ*, & *Triumphalis*. Primus Euander aram maximam Herculi statuit prope forum boarium; teste Dionysio lib. I Antiq. Eò, ut sanctius haberetur jusjurandum, conferre se soliti. Decimas quandoque etiam hic Herculi vovebant. De quibus Diodorus Siculus. Huic verò Herculi nomen fuit *Recaranus*: si fides S. Aurelio Victori, vel quisquis scriptor ille de origine gentis Romanæ editus ab And. Scotto. Garanum vel Caranum vocavit Verrius Flaccus; ut Servius tradit ad VIII Æn. Planè alium censeo ab illo Thebano. Sed mos iste veterum, ut fortes fere Herculis nomine insignirent: quorum gesta poëtæ in unum commiscuere, ut jura coquus.

Tertio loco à Tullio refertur Æsculapius Messenius, Epidauri incola; qui à Chirone Centauro medicinam, & venandi artem didicit; ut ex Tarquitii viris illustribus retulit Lactantius*. Hic, Epidauro ad pestem sedandam translatus Romam, extra urbem in insula Tiberina fanum accepit. De hoc plura in Græcorum numinibus dicam cap. seq.

* lib. 1, cap. 10.

Sequuntur inde Castor & Pollux, sive Dioscuri, Herculis σύγχρονοι †: quibus A. Postumius Dictator, bello Latino, anno Vrbis CCLVII ædem vovit, & exstruxit: quam postea restituit L. Metellus. Vulgo *Castoris* & *Castorum* dicebatur: uti vel notum è Bibuli joco apud Tranquillum †. Credo hos fuisse illos juvenes duos, quos Dionysius Halicarnassensis se Romæ ait, in templo humili & obscuro, vidisse hastatos, habitu sedentium, operis admodum antiqui, cum hac inscriptione, DENATES. Ita enim legit Dionysius. Sed arbitror, primitus PENATES fuisse: postea, ex litera P productione obliterata, visum esse D, quod fuerat P. Non desunt, qui per *penates*, hic intelligant Vestam, quia illa sit foci publici custos. Sed obstat, tum quod effigies fuerint juvenum duorum; tum quod non *Penas*, sed *Penates*, fuerit adscriptum. Alii igitur credere malunt, fuisse signa Apollinis, & Neptuni, qui Trojam condiderint; ac quorum simulachra in Italiam advexerit Æneas. Sed vulgarem adversus opinionem de Æneæ in Italiam adventu multa objici possunt: & ut habeamus fidem hoc asserentibus (quos inter Dionysium, Liviumque esse, antea vidimus) non propterea Æneas in Latium magis, quam Antenor in terras Euganeas, patrios advexerit penates. Hoc quoque largiamur. Eóne, post Trojæ excidium annis prope quingentis, effigies istæ Albâ Romam fuerint delatæ? Et quis scriptor aliquid habet, unde suspicio sit, Romæ fuisse fanum Apollini & Neptuno dicatum? Quare cum Vive * potius censeo, fuisse juvenes eos Castorem & Pollucem. Hos enim coluere Romani: & potuere eos credere Vrbis custodes, propter operam nobilem, quam bello navâsse Latino dicebantur.

† æquales.

† in Iul. cap. 10.

* ad August. de Civ. Dei, lib. 1, cap. 3.

Postremum Quirino locum dedit Tullius, temporis in eo rationem secutus. De quo non possum, quin sententiam meam adscribam. Tatius, rex Sabinus, si victoria de Romanis potiretur, votum suis voverat Diis; in quibus & Quirinus, sic dictus à Curibus, Sabino oppido; unde cives ejus oppidi Curites sive Quirites. Victâ urbe, vel saltem pejus constituta, quam, quod dicitur, inter sacrum & saxum; sic interventu raptarum est transactum, ex Sabinis & Romanis unus fieret populus, ac deinde paribus auspiciis Romulus, & Tatius, imperarent. Quanto deterior tum fuerit conditio Romuli, quàm Tatii, quis non videt? Romulus enim coactus recipere hostes in Vrbem, & Tatium agnoscere imperii sui consortem. At Tatius, credo, imperium, quod Curibus habuerat, retinuit solus. Permistis ita Romanis, & Sabinis, Romani etiam *Quirites* dici cœpere; quæ appellatio ante Sabinorum duntaxat erat. Mortuo Romulo, inque Deos relato, prævalentibus Sabinis, id nomen ei datum, quod Curibus habuerat Deus tutelaris: indéque & ipse *Quirinus* vocatus. Fortè vetus ille Cures oppidum condiderat. Vtcunque est, postquam Sabini è Curibus Romam migrarunt; placuit, ut Deus Romæ πολιοῦχος † non alio vocaretur nomine, quàm ille oppidi, unde venerant. Imò & Romulo successor datus è Curibus Sabinorum Numa Pompilius. Atque hæc de sex istis à Tullio memoratis.

† tutelaris.

Etiam inter indigites Deos Romanis fuit Semo Sanctus; qui & Fidius, quia per eum jurando fieret fides. Inscriptio Romana †: *Semoni Sanco Deo Fidio Sacrum.* Et alia: *Sancto Sanco Semoni Deo Fidio sacrum.* Et Reatina: *Sanco Fidio Semopatri.* Ovidius Fast. VI:

† In Gruter. inscr. p. 96, num. 5, 6, 7.

Quærebam Nonas Sancto, Fidione referrem,
An tibi Semo pater: tunc mihi Sanctus ait.
Cuicunque ex istis dederis, ego munus habebo.
Numina terna fero: sic voluere Cures.
Hunc igitur veteres donarunt æde Sabini,
Inque Quirinali constituere jugo.

Videmus, ut idem sit Semo, Sanctus, ac Fidius.

Digitized by Google

De Fidio tiam agimus lib. de affectionibus n Deorum numerum relatis. ubi de Fide.

** cap. 8.*

dius. Vnde error ille obortus B. Iustino Martyri, ut quia Samaritani sui Simonem magum, in Actis * memoratum, pro sancto Deo haberent: eo statuam, Romæ constitutam SEMONI DEO SANCTO, positam putaret Simoni mago: ut videre est in secunda pro Christianis apologia. Quam opinionem alibi refellimus. *Sancus* vocatur etiam Capellæ lib. II, & Lactantio lib. I, cap. XV. *Sangus* Plinio lib. VIII, cap. XLVIII: ubi ex Varrone refert, ut durârit in Sangi templo Tanaquil, sive Caja Cæcilia, cum colo & fuso. Ac meminit ejus statuæ & Festus in *Prædia*: ubi Sanctus nuncupatur; quemadmodum & Silio lib. VIII, ubi de Sabinis sermo:

Ibant, & læti pars Sanctum voce canebant
Auctorem gentis.

Augustinus lib. XVIII de Civitate Dei, cap. IX: *Sabini etiam regem suum primum Sangum, sive etiam, ut aliqui appellant, Sanctum retulerunt in Deos.* Quare seu *Sanci*, seu *Sangi*, seu *Sancti* legatur, nihil interest. Quod non attendunt, qui lectionem scriptam mutant. Apud Plutarchum tamen in Quæstionibus Romanis pro Σάμυ malim Σάγκυ, prout apud Dionysium quoque legitur lib. I, quàm Σάγκῳ, ut apud eum est lib. IV. Nempe quia prius ad Σάμυ propiùs accedat. Sancum autem fuisse Deum Indigitem, arguit, quod eum Silius gentis Sabinæ auctorem, B. Augustinus eorum regem primum, appellet. Sed censeo, non esse alium, quàm Herculem, quem Romani ab Arcadibus & Pelasgis accepere: uti à Sabinis, in urbem receptis, Sangum. Nam Cures hoc numen intulisse, jam antè ex Ovidio vidimus. Firmat Varro lib. IV de L. L. *Putabant hunc* (Deum Fidium) *esse Sanctum à Sabina lingua, & Herculem ab Græca.* Et Festus: *Propter viam fit sacrificium, quod est proficiscendi gratiâ, Herculi, aut Sanco; qui scilicet idem est Deus.* Clareque eundem agnoscit Propertius lib. IV, eleg X; qua fabulam de Hercule & Caco sic claudit:

Sancte pater salve, cui jam favet aspera Iuno.
Sancte, velis libro dexter inesse meo.
Nunc quoniam manibus purgatum finxerat orbem,
Sic Sanctum Tatii composuere Cures.

Cæterum censeo, B. Augustinum, cùm Sangum ait primum Sabinorum regem, deceptum ab aliis, qui gentis auctorem, ut Silius vocat, ac primum regem, eundem putarent. Primum enim regem Sabum judico; unde & genti nomen: quod ibidem docet Silius; ubi *Sanctum*, & *Sabum*, aperte distinguit. Cum enim dixisset, parti cantatum esse Sanctum, gentis auctorem: continuò subjungit;

— Pars laudes ore ferebant,
Sabe, tuas; qui de patrio cognomine primus
Dixisti populos magna ditione Sabinos.

Sanctus verò ille non alia ratione Sabinæ gentis auctor fuit: quam quod Sabini forent à Lacedæmoniis; Lacedæmonii à Sancto, hoc est Hercule, genus ducerent. Sabini enim Λακεδαιμονίων ἄποικοι, *Lacedæmoniorum coloni*: ut ait Plutarchus in Romulo. Et plenius de eo Dionysius lib. II; ubi narrat, quo tempore Lycurgus, tutor è fratre suo nati Eunomi, leges Spartanis ferret, quosdam severitatem earum exosos in Italiam navigasse; qui posteà dicti Sabini: puta à Sabo, qui credo coloniæ fuerit dux ac princeps. Lacedæmonii verò τῶν Ἡρακλειδῶν ἀποικία, *Heraclidarum colonia*: ut ait Plato in V de Legg. Quippe Hercules cum Hippocoontem Sparta expulisset, Tyndareo, patri Castoris & Pollucis, regnum velut fiduciarium tradidit: octoginta autem annis à capto Ilio, Tisameno, Orestis filio, Agamemnonis nepote, regnante, id Heraclidæ repetierunt: atque exinde iis reges Heraclidæ: quorum primi Procles & Eurysthenes, filii Aristodemi, qui Herculis abnepos fuit.

Etiam inter indigites datus est locus Fauno: quem *indigetem* vocat Silius in nono:

Indigetesque Dei, Faunusque, satorque Quirinus,
Alternisque animæ mutato Castore Pollux.

Vbi ex sex istis Tullio relatis tres referuntur: & præterea intactus illi Faunus. Nec negare possumus locum ei inter Indigites fore, si Aborigenum reges hoc ordine successerint, quo memorat Eusebius: Ianus, Saturnus, Picus, Faunus, Latinus. Sed etsi in eo, quos sequeretur, habuit duces: multa tamen requiro. Primùm fallitur eo, quod Ianum, & Saturnum, credat fuisse reges Aborigenum. Sic quidem forent Dii Indigites. At pertinent ad Deos Selectos: quales VIII præter XII Consentes. Quare non animales, sed naturales sunt Dii: hoc est, non humanæ, sed mundanæ sunt naturæ appellationes. Nec diffiteor, homines cum natura cultos, atque hoc etiam locum habere in Iano, & Saturno: sed alii illi, quam Italiæ reges: ut in cultu mixto inferiùs exponam. Præterea commentum de Pico rege, & augure, non aliunde promanavit, quàm quòd in Matiena, oppido in Sabinis, vetustissimum fuerit oraculum Martis; ubi picus avis, qui Martius dicitur, in columna lignea genti oracula dabat: haut aliter ac apud Dodonæos columba sacræ insidens quercui vaticinari solet. Auctor istorum nobis Dionysius. Nec ullus, ut ego quidem arbitror, inter Aborigenum reges Faunus fuit. Sed est Faunus non animalis, verùm naturalis Deus: quippe idem ac Silvanus, sive Pan: quod testatur Sext. Aurel. Victor de Origine gentis Romanæ, & Servius in IV Æn. Idem eo confirmatur, quòd Dionysius tradit, Panicos terrores à Romanis ad Faunos, ut auctores, referri. Ipsa etiam *Fauni* appellatio fecerit fidem. Sic enim propter vaticinia dicebatur, à Græco φαύω pro φάω: unde φαύσκω, & cum reduplicatione πιφαύσκω, hoc est, λέγω: unde itidem *faustus*, quasi φαυστός, quia bona φαύσκει †. Idem colligere est ex nomine, quod uxori datum. Nam *Fatuam* vocarunt, non quasi stolidam putarent: sed ut vaticinatricem, à fatu sive prædictione futurorum; uti & *vatibus* inde nomen. Nam

† *dicit.*

vates

vates ex φάτης, velut à προφάω, sive προφημι, *prophetes*. Imò & ab eadem origine, ut à *rego*, *reginum*, & postea *regnum* dixere; ita & à φάω, *fanum*, ob fatum oraculorum: etsi postea distinxerint, ut *fana*, *templaque*, eò quidem convenirent, quòd utraque tum consecrarentur, tum dedicarentur, precum gratia: differrent autem, quod templa fierent etiam auspicii ergo; unde semper erant Deorum majorum, & ipsa etiam fanis majora. Fauni hunc cultum in Latium intulit Euander: quippe Euander Arcas; Faunus autem numen Arcadiæ: nam, ut diximus, idem Faunus, ac Pan: Pan verò Deus Arcadiæ, ut Maroni quoque dicitur in Eclogis. Neque Pan defuncti regis nomen erat; sed ipsa eo Natura, sive rerum Vniversitas signabatur. Atque hoc tum nomen Pan indicat; tum figura ejus; quemadmodum ostendit Iunius Philargyrius in Ecl. II; pluribusque à nobis declarabitur, quando infrà de Vniversæ naturæ cultu agemus.

Iustiùs inter Indigites refertur Euander: quo duce Arcades in Italiam venere. Atque hic est ille, qui Italos literas docuit, & agriculturam. Postea hæc adtributa Saturno; credo, quia Euandrum in Saturno honorari placuit cultu mixto, de quo inferiùs agam. Hinc existimo originem traxisse fabulam de Saturni in Italiam adventu. Imò facilè mihi persuasero, nullum fuisse regem, cui proprium fuerit Euandri nomen. Censeo enim, ut Paris cognomen habuit ἀλέξανδρος, quod proprium postea variorum nomen fuit: ita Arcadum in Latium duci cognomen datum εὔανδρος, idque ob propriam virtutem, maximéque ob robur multitudinis, quam deduxit in Italiam: nempe uti εὔανδρος πόλις, quæ multos habet viros strenuos, & acres. Hic oppidum à se conditum dixit *Palantium*; pro quo, N extrito, postea *palatium* maluere. Sic autem vocavit in memoriam oppidi Arcadici, unde venerat. Nam Παλάντιον, πόλις Ἀρκαδίας, teste Stephano, sive Hermolao. Atque hac de caussa Adrianus Cæsar Arcadium Palanteum ex vico oppidum fecit, eique immunitatem concessit. Euandrum verò in Deos esse relatum, argumento est, quòd & quotannis sacrificarint Romani apud montem Aventinum, juxta portam Trigeminam.

Fuere & Romanis Deæ indigites: quales Carmenta, & Acca Larentia: sed illa à majoribus accepta; hæc Diis majorum superaddita. Prior, quæ Carmenta, vel Carmentis, dicebatur, non proprio sic nomine vocabatur, quod Nicostrata erat: sed cognomento, à carmine, quo futura populo præcineret: ut est apud Ovidium in Fastis. Id Græcè fit θεσπιῳδὸς: ut transfert Dionysius: qui & auctor est, aram ei dedicatam apud portam Carmentalem sub Capitolio. Templum etiam habuit in octava Vrbis regione: quod quâ occasione positum sit à mulieribus Romanis, optimè Plutarchus dicet in quæstionibus, sive malis, caussalibus Romanis.

De Acca Larentia sic scribit Cicero ad Brutum epist. xv: *Ego enim D. Bruto liberato, cum lætissimus ille civitati dies illuxisset, idémque casu Bruti natalis esset: decrevi, ut in fastis ad eum diem Bruti nomen adscriberetur. In eoque sum majorum exemplum secutus, qui hunc honorem Larentiæ tribuerunt; cui vos, Pontifices, ad aram in Velabro facere soletis.* Qui locus lucem capit ex illis Agellii verbis lib. VI, cap. VII: *Acca Larentia corpus in vulgus dabat: pecuniamque emeruerat ex eo quæstu uberem. Ea testamento, ut in Antiatis historia scriptum est, Romulum regem, ut alii, populum Romanum, bonis suis hæredem fecit. ob id meritum à flamine Quirinali sacrificium ei publice fit: & dies è nomine ejus in fastos additus.* Subjungit deinde ex Masurio Sabino, ut ea habuerit XII filios; quorum uno mortuo, Romulus se illi filium dederit; atque hi XII primi fuerint fratres Arvales. Quod ipsum ex Pontificalibus Rutilii Gemini libris refert Fabius Planciades de sermone antiquo. Tangit idem Plinius lib. XVIII, cap. II. Atque addit, Accam hanc fuisse nutricem Romuli. Et convenit hoc cum eo, quòd Agellius ex eodem Valerio Antiate ait, eam corpore quæstum fecisse. Nec enim fabula de Romulo & Remo, educatis à lupa, aliunde orta, quàm quia ubera suxerint meretricis. Quippe meretrix, ab animalis ejus moribus, *lupa* dicitur etiam Tullio pro Mil. indeque vetus verbum *lupari*, pro *scortari* apud Nonium, & vulgatum *lupanar*. Plutarchus in Quæst Romanis ait, & alteram fuisse Accam Larentiam; eam scortum fuisse nobile; cumque Tarrutio, homini opulento, sed seni, ejus formâ capto, nupsisset, ab hoc hæredem constitutam; ipsam verò tantarum opum populum Romanum reliquisse hæredem; qui iccirco sollemnes ei ludos decrêrit. Hæc quando evenerint, non expressit Plutarchus. Sed Macrobius Sat. lib. I, cap. x, ostendit, quosdam velle, contigisse sub Anco Marcio rege Mihi credibilius videtur, eandem esse Accam; idque inter alia ob autoritatem C. Licinii Macri, qui Ciceronis temporibus claruit. Ex ejus primo historiarum libro hæc refert Macrobius *: *Accam Larentiam, Romuli & Remi nutricem, regnante Romulo, Tarucio* † *cuidam Tusco diviti denuptam, auctamque hæreditate viri, quam post Romulo, quem educâsset, reliquit: & ab eo parentalia, diemque festum, caussâ pietatis statutum.* Fortasse, si extarent Catonis Origines, certius aliquid haberemus. Nunc illud solùm ex iis Macrobius ‡ adducit, *Larentiam meretricem, quæstu locupletatam, post excessum suum, populo Romano agros, Turacem, Semurium, Lutirium, & Solonium* * *reliquisse; & ideo sepulchri magnificentiâ, & annuæ parentationis honore dignatam.* Lactantius lib. I, cap. XX, unam quidem Larentiam agnoscit; cui dicata sunt Larentinalia: sed præter eam alterum ait scortum in Deas relatum, cui Faulæ fuerit nomen: prout vocatur editione Aldi, Betuleji, Thomasii. Sed suspicor, prisco more *Flauram* scripsisse. Id est, *Floram*, quod ex altero factum: ut dixere *caudex*,

* lib. I Sat. cap. 10.

† ita reposui, ubi vulgo, Carutio.

‡ ibid.

* Vulgati codd. Solinium. Sed Solonium reposui, secutus fidem Tullii lib. I de Divinat. & lib. 2 ad Att. ep. 3: ut Livium, Plutarchum, Festum, nutam.

Digitized by Google

dex, codex; Claudius, Clodius; caurus, corus; plaustrum, plostrum; auricilla, oricilla. Subjungit deinde, *Flora cum magnas opes ex arte meretricia quæsivisset, populum Romanum scripsit hæredem, certamque pecuniam reliquit, cujus ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur, editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitiosum videbatur; ab ipso argumentum sumi placuit, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur: deam finxerunt esse, quæ floribus præsit; eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus & vitibus bene prospereque florescerent.* Vellem Lactantius addidisset, suamne de isto conjecturam adduxisset; an alios secutus sit auctores. Sanè non arbitror, ullam fuisse ejus nominis meretricem, quæ sua legârit populo Romano. Siquidem Floræ sacra jam Romuli temporibus à Tatio rege sunt inducta. Audiamus Varronem in IV de L. L. *Fortunam Fortem, Fidem, Lares* (ita rectè Scaliger pro *ea re*) *Sabinorum linguam olent: quæ Tatii regis voto sunt Romæ dedicatæ. Nam, ut annales dicunt, vovit Opi, Floræque, Dijovi* (Pighius corrigit, *Floræ, Vedio, Iovi*) *Saturnoque; Soli Lunæque; Volcano, Summanoque: itemque Larundæ, Termino, Quirino, Vortumno, Laribus, Dianæ, Cloacinæque. E queis nonnulla nomina in utraque lingua habent radices; ut arbores, quæ in confinio natæ, in utroque agro serpunt.* Locum pleniùs adscripsi, ut pareat, quàm multos Deos in Vrbis suæ primordiis à Sabinis acceperint Romani, atque ut in his, præter Sancum ante memoratum, tum fuerit Quirinus, de quo & ipso ante diximus; tum etiam Flora, quam iccirco necesse est, jam antè cultam à Sabinis: alioqui non ei se voto obstrinxisset Tatius rex cum Romanis pugnaturus. Idem evincere est altero Varronis loco, qui est in VI de L. L. his verbis: *Eundem Pompilium Numam ait* (Ennius) *fecisse flamines: qui cum omnes sint à singulis Diis cognominati; in quibusdam apparent etyma. ut cur sit Martialis, Quirinalis. Sunt in quibus flaminum cognominibus latent origines: ut qui sunt in versibus plerique, Volturnalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis.* Nec quia jam Romuli, & Numæ temporibus, Floræ sacra ac flamines erant; eo etiam Florales fuerint ludi. Hi demum celebrati anno Vrbis IↃ XIII, C. Claudio Centhone, & M. Sempronio Tuditano coss. idque non ex Floræ, vel meretricis cujusquam hæreditate: sed ex pecunia multaticia eorum, qui peculatus damnati forent, quia publicum populi Romani agrum occupassent, quemadmodum in Floralium descriptione narrat Ovidius V Fast. Ac firmant nummi argentei, quos cudêre ejus anni ædiles plebis, L. & M. Publicii Malleoli. In iis cernere est caput genii populi Romani tanquam indicis; & figuram arietis, vel ovis, ut signum multæ, vel peculatus; quod crimen à *pecude*, ut & *pecunia*, nomen accepit. Inscriptio est, M. POBLICIUS MALLEOLUS. Ac illa quidem exordia fuere Floralium. Exinde non celebrata, nisi anni ratio posceret, vel Sibyllinis libris ita præceptum diceretur. Sed ut annuæ hæc essent, decretum demum anno Vrbis IↃ LXXX, L. Postumio Albino, & M. Popillio Lænate coss. Occasio erat ejuscemodi. Magna fuerat sæpius verni temporis intemperies, indéque nata annorum plurium sterilitas. Placitum igitur Senatui, ut Floræ instituerentur ludi annui; quò favore Deæ, tanto jam honore auctioris, deinceps arbores plantæque omnes meliùs florescerent. Hinc idem Ovidius V Fastor.

Convenere Patres, & si bene floreat annus,
Numinibus nostris annua festa vovent.
Annuimus votis. Consul cum consule Lænas
Postumio ludos persoluere mihi.

Nihil enim mutandum. Etsi, Pighio teste, pro *persoluere mihi*, etiam reperiatur, *ritè vovere mihi*. Quod planè est ab manu imperita. Non animadvertebat indoctus librarius, *persoluere* κτ̀ διάλυσιν fieri πεντασύλλαβον. Itaque reposuit alterum; nec satis attendit, refragari principem syllabam in *vovere*; cum hic temporis sit exacti, non modi infiniti. Hæc aliquanto fusiùs sum persecutus, ut appareat, quàm parum verisimile sit, quod de Flora tradidit Lactantius: cumque veritas falsi minimè sit indiga, non omnia albâ signari linea oportere, quæ veteres adversus pago deditos edisserunt.

Anna Perenna etiam inter Deas indigites sibi locum deposcit, si ea fuerit Didonis soror: quam exulasse ajunt apud Æneam; sed, insidias struente Laviniâ, Æneæ uxore, in Numico submersam; hinc pro nymphâ Numici habitam cultamque, & quia amne perenne lateret, vocatam Annam Perennam. Sed si jam *Anna* priùs dicebatur: non fuerit id nomen ab amne. Nec Anna magis, quàm Dido, videre potuit Æneam: cum inter eos trecentorum circiter annorum sit intervallum. Qua de re satis diximus in Oratoriis Institutionibus libro I, cap. VI, §. 8. Quare potius fuerit Anna, vetula Bovillana, quæ plebem pavit, cum in Aventinum fugisset. Vnde Ovidius III Fastorum:

Pace domi facta signum posuere Quirites,
Quod sibi defectus illa ferebat opem.

Non tamen Senatui, vel sacerdotibus Romanis, ita placuit ea secessio, ut divinos huic vetulæ honores habitum iri vellent. Nec negare interim quicquam tempora sinebant. Os igitur plebi sublitum, decretumque, quasi in Annæ honorem, ut Martio Mense, qui veteris anni erat primus, sacra cælesti fierent numini, quibus rogaretur, ut amare & perennare, hoc est, annum illum exigere, & alios illi superaddere daretur. Itaque ejus festo in conviviis cum voto hoc alii aliis propinabant: sic ut pro cyathorum numero, & votis multiplicibus, etiam Nestoris annos biberent; quod ex Ovidii Fastis cognoscimus. Aliò igitur plebs in appellatione hujus numinis spectabat; aliò prudentiores.

Bona etiam Dea, ἡ γυναικεία θεὰ, ut vocant Græci, culta à Romanis Kalendis Maji. Et hæc inter Deas sit indigites, si vel mater fuerit Midæ regis, ut Phryges volunt: vel Nympha Dryas, Fauni, regis Aborigenum, conjux; quorum utrumque apud Plutarchum in Cæsare legimus: vel, quod ex Varrone à Macrobio refertur, *Fauni regis filia, adeo pudica, ut extra γυναικωνῖτιν nunquam sit ingressa; nec nomen ejus in publico fuerit auditum; nec virum unquam viderit, nec à viro visa sit: propter quod nec vir templum ejus ingreditur.* Sed quàm malè tanta pudicitia, à Varrone memorata, convenit cum ejus ebrietate; de qua sic ex Sexto Clodio scribit Arnobius in sexto: *Faunam igitur Fatuam, Bona quæ dicitur Dea, transeamus: quam myrteis cæsam virgis, quòd, marito nesciente, seriam meri ebiberit plenam; Sextus Clodius indicat sexto de Diis Græcorum, signumque monstrari, quod cum ei divinam rem mulieres faciunt; vini amphora constituatur obtecta; nec myrteas fas sit inferre verbenas; sicut suis scribit in Caussalibus Putas.* Vbi pro *Putas* haut absurdè Heraldus mavult *Plutarchus.* Nam ex Caussalibus hæc adducere se ait Arnobius. At hodieque ea leguntur in Plutarchi quæstionibus Romanis: quas ipse inscripserat αἴτια Ῥωμαϊκά *: hoc enim nomine eas appellat in Romulo, & Camillo. Sed minus abiero à lectione vulgata, si pro *Putas* rescribam *Butas*: qui & res ipse Romanas elegiaco scripserat carmine, inque iis sacrorum caussas adduxerat: ut argumento est, quod Plutarchus in Romulo adferat ex eo caussas Lupercalium fabulosas. Quæras, utrùm in hoc dissensu, Varroni potiùs, an Sexto Clodio adsenserо. Equidem neutri: quippe qui censeam, nullam fuisse Fauni regis vel uxorem, vel filiam. Faunus enim non rex fuit Aborigenum, sed Deus universitatis, sive rerum Natura, qui aliter Pan: ut paullo antè diximus. Fuerit igitur idem numen Faunus, & Bona Dea: sed Faunus dicitur ratione virtutis activæ, eoque idem fuerit ac Tellumo; Bona Dea, ratione virtutis passivæ, ut propterea eadem sit ac Tellus. Hoc colligo ex ipsis nominibus. Nam Bona Dea aliter dicta *Fauna*, & *Fatua*: nempe ab oraculis, quæ ab numine peterentur. Vt igitur à φαίω *Faunus, & Fauna*; ita à φάω, sive fatu oraculorum, *Fatua.* Eandem autem esse *Faunam, Fatuam, & Bonam Deam*, ex allatis etiam Arnobii verbis fuit cognoscere. Atque idem apud Macrobium † sentit Cornelius Labeo: qui & eandem ait Opem, & Magnam matrem, & Majam, cui hoc nomen à magnitudine: atque hoc eo etiam asseri, quod sus prægnans ei mactetur, hostia terræ propria. Quare Bona Dea non fuerit Dea indiges; sed numen naturale. At, dixeris, non convenire numini naturali, virgis id cædi, quia se inebriasset. Et veteri historiæ fidem ritibus iis conciliari, qui in sacris obtinerent. Vti quod (Macrobii verba sunt) *virgam myrteam in templo haberi nefas sit: quod vinum in templum ejus non suo nomine soleat inferri: sed vas, in quo vinum inditum est, mellarium nominetur, & vinum lac nuncupetur.* At contendero ego, sacra Bonæ Deæ multò esse antiquiora istis ritibus. Et sanè ipsi scriptores Romani obtinuisse ajunt jam ante tempora Æneæ, imò & Herculis, quippe qui Potitio & Pinario, sacrorum custodibus, interdixerit, ne mulierem sacris suis interesse sinerent, quia mulier sitienti aquam negasset, eo solo se excusans, quod celebraretur festum Bonæ Deæ, nec ex eo apparatu fas esset viros gustare quicquam. Quam vera hæc sint, non disputo. Sufficit, quod inde appareat, judicasse Romanos, sacra hæc multis seculis ante Romulum fuisse. Quæ, ergo, inquies, illa ad necem virgis cæsa? Vxor ea vel Pontificis Maximi fuit, vel alterius ex sacrorum præfectis. Hoc tam triste supplicium adversantibus feminis, quæ sacra Deæ frequentarent; placuit deinde, ut virgæ exessent è sacris; nec vinum, quod occasionem dederat ebrietati, in iis nominaretur. Ita non minus hilares erant feminæ liquore eo, qui lac diceretur, cum vinum foret: nec lætitia festæ diei offuscabatur conspectu virgarum, quibus visis recruduisset memoria supplicii de molli sexu duriter adeò sumti. Quanto hæc credibilia magis! Et valde nobis favet Plutarchus, qui illam, sic virgis enectam, fuisse ait γυναῖκα Φαύλου τοῦ μάντεως, *uxorem Fauli divinatoris*: sive, si malis, Φλαβίου μάντεως, *Flavii vatis.*

* Caussalia Romana.

† lib. 1 Saturn. cap. 12.

Hæc de temporibus, quæ Cæsares præcessere: ex quibus ita colligo, sub Regibus hominem neminem cælesti donatum honore, præter unum imperii conditorem Romulum, atque, uti videtur, longè tamen inferiori gradu, nutricem ejus Accam Larentiam. Postea verò, siquis hoc honoris adeptus sit, unicam esse Annam Bovillanam: nec tamen è sententia Senatus: nec si sacra spectes, ea verè illius anus fuisse, sed excellentioris potestatis, cujus beneficium putarent annare & perennare. Interea agnoscimus, heroes suos magnis dignatos honoribus, at non divinis. Quæ distinxere etiam Græci. Quippe aliud iis ἐναγίζειν, aliud ἀποθεοῦν. Prius conveniebat heroibus: alterum notat in Deos referre. Sed apud hos fere usu veniebat, ut qui prius heroicis essent honoribus affecti, iisdem postea præstarentur divini. Quod & Lampsacæ contigit: unde Plutarchus in præclaris mulierum factis: Τῇ Λαμψάκῃ πρότερον ἡρωικὰς τιμὰς ἀποδόντες, ὕστερον ὡς θεῷ ἐψηφίσαντο· *Cum Lampsacæ prius heroicos tribuissent honores, postea ut ei, velut numini, sacrificaretur, decretum.* Ex quibus cognoscimus, sacrificium non fuisse in honoribus heroicis, sed divinis. In heroicis autem, Græcis Romanisque erat, si statuis donarentur; particulatim verò apud Romanos, si effigies ferretur in pompa Circensi, item nomen referretur in hymnos Saliares: qui honos etiam contigit Mamurio Veturio, & Luciæ Volumniæ*, teste Varrone; de illo in v, de hac in VIII linguæ Latinæ. Similéque erat apud Athenienses, nomina si Miner-

Digitized by Google

Minervæ intexerentur peplo: unde viros præstantes dixere ἄξιος τοῦ πέπλου *, ut videre est ex Aristophanis Equitibus.

* peplo dignos.

Atque hæc de temporibus iis, quæ fuere stante Republica. Primus Cæsarum consecratus Iulius, idque ab Augusto: de quo Suetonius in Iulio cap. LXXXVIII. Hinc in Iuliani Cæsaribus Augustum Silenus vocat κοροπλάθον, *puparum effectorem*; rationemque eo hujus ridiculi nominis poscente, respondet; uti homuli illi faciunt pupas, sic ipsum fecisse Deos; quorum unus primusque esset Iulius Cæsar. Similiter de eo Manilius †:

† extremo lib. 4.

Iam facit ipse Deos, mittitque ad sidera numen
Majus, & Augusto crescit sub principe cælum.

Nec Græci de eo aliter. Strabo lib. IV: Οὕτω δ' ὁ θεὸς Καῖσαρ ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν εἴρηκεν. *Sic Divus Cæsar in suis tradit commentariis* Diodorus Siculus lib. I: Γάϊος Ἰούλιος Καῖσαρ, ὁ διὰ τὰς πράξεις προσαγορευθεὶς Θεός. *Cajus Iulius Cæsar ob res gestas vocatus Divus.* Io. Tzetzes lib. I Histor. CLXVIII:

Ὅθεν θεὸς Ἰούλιος ἐκλήθη τοῖς Ῥωμαίοις,
Ταύτην καλὴν ἐκ πράξεων εὑρὼν ἐπωνυμίαν.
Vnde Iulius vocatus est Divus Romanis,
Hoc pulcro è rebus gestis parto nomine.

De ipso Augusto sic Tacitus Annal. I: *Sepulturâ more perfectâ, templum & cælestes honores decernuntur.* Quemadmodum verò de Romulo Iulius Proculus testatus fuit: ita de Augusto Numerius Atticus, se vidisse in cælum euntem: eoque nomine à Livia decies sestertiûm accepit; ut est apud Dionem lib. LVI.

Post eum consecrati alii. De iis, & pariter Augusto, sic Plinius in Panegyrico: *Dicavit cælo Tiberius Augustum; sed ut majestatis numen induceret; Claudium Nero, sed ut irrideret; Vespasianum Titus, Titum Domitianus; sed ille, ut Dei filius, hic frater ut videretur: tu sideribus patrem* (Nervam) *intulisti.* Etiam Trajano, ut Spartianus narrat, Hadrianus divinos honores postulavit à Senatu, atque obtinuit. Posteaque idem ait: *Cum opera ubique infinita fecisset, nusquam nisi in Trajani patris templo, nomen suum scripsit.* Adrianus & ipse in Deos translatus. De quo sic idem: *Nec appellatus esset Divus, nisi Antoninus rogasset. Templum, denique ei pro sepulcro constituit & quinquennale certamen, & flamines, & sodales, & multa alia, quæ ad honorem quasi numinis pertinerent.* Similiter de Antonino Pio Iul. Capitolinus: *Cum jucunditate à Senatu Divus appellatus est; cunctis certatim admittentibus.* Item de M. Antonino Philosopho: *Deinde cum gratias ageret Senatui, quod fratrem consecrasset.* Item de Ælio Helvio Pertinace: *Per Senatum, & populum, Pertinax in Deos relatus est.* Longum esset de singulis dicere. Quibus verò ritibus Deorum ordinibus inserere Cæsares soleant, ex parte dicet Dio in consecratione Augusti lib. LVI. Sed accuratè imprimis, atque eleganter, rem omnem describit Herodianus lib. IV. Verba ejus exscripsere tam multi, ut nihil attineat hoc loco reponere. Quod verò miremur, in numismate veteri habemus & consecrationem Constantini M. licet Christiani. In eo anima ejus linteo velata, cætero nuda, in cælum vehitur quadrigis, brachioque exserto excipitur à brachio altero cælitus porrecto. Subscriptum verò, CONS. hoc est, CONSECRATIO. Sed hanc, Christiano sensu, accipere malo, non de immortalitate in terris à mortalibus collata; sed de cælorum gloria donata divinitus. Et hanc firmat opinionem quod nulla hic aquila, ut in gentilibus, sed quadrigæ exemplo Eliæ, & brachium cœlitus se exserens ad Constantinum attollendum.

Nec soli Cæsares divinos obtinuere honores; sed etiam Augustæ. Ita Livia, conjux Augusti Cæsaris, (cui filius Tiberius non decrêrat religionem cælestem) eam à Claudio est consecuta. In cujus vita sic Tranquillus cap. XI: *Aviæ Liviæ divinos honores, & Circensi pompâ currum elephantorum Augusto similem decernendum curavit.* Pleniusque de eo Dio lib. LX, qui Claudium ait effigiem ejus intulisse templo Divi Augusti, ac tum sacra ei fieri jussisse per Vestales, tum ut mulieres per ejus nomen jurarent. Hinc in nummo veteri, uno quidem latere, DIVUS AUGUSTUS PATER, cum capite radiato, & ante pedes ara: adversâ autem parte, S.P.Q.R. DIVÆ IULIÆ AUGUSTI FIL. & carpentum, cum duobus mulis. Consecrata autem habitu Iunonis, ut in ea Iuno coleretur. Vnde Prudentius †:

† lib. I adversus Symmachum.

Adjecere sacrum, fieret quo Livia Iuno.

Sive, ut aliis libris, *Iulia*; quia adoptione mariti in eam transiisset familiam. Nam conjux, C. Iulius Cæsar Octavianus, adoptatam filiæ habuit loco: unde in Claudii nummo, quem diximus, Augusti filia vocatur. De Faustina, Antonini Philosophi uxore, sic Capitolinus: *Divam etiam Faustinam à Senatu appellatam gratulatus est.* Imò & comperimus, honorem aliis habitum; è domo tamen Augusta. Nam Cajus Caligula sororem suam Drusillam, quæ priùs L. Cassio, postea M. Æmilio Lepido, nupta fuerat, urbes per omnes divinis coli honoribus jussit: nec defuit Senatorii ordinis vir Livius Geminius, qui juraret se eam vidisse in cælum adscendentem, cumque Diis conversantem: ac exitium sibi & familiæ imprecaretur, si falleret, testes Deos, & in his Drusillam invocans: at hoc juramento, uti prior ille, quem similiter de Augusto jurasse, vel potius pejerasse, antea diximus, decies sestertium meruit; ut auctor Dio in LIX: ex quo etiam cognoscimus, eam habitu Veneris, cognomine Pantheæ consecratam: facileque I. Lipsio assensero, eodem referenti veterem hanc inscriptionem:

VENERI CÆLESTI
AUGUSTÆ SACR.
MUMMIA C. F. DORCAS
S. P. F. C.

Hoc est, *suâ pecuniâ faciendum curavit.* Mæsa quoque, ut Herodianus lib. VI ait, in Deos est relata. Ea soror quidem fuit Iuliæ II, Severo Cæsari

Digitized by Google

Cæsari nuptæ; avia autem duorum Imperatorum, Varii Heliogabali, & Severi Alexandri.

Etiam mares, qui non Augusti, ex Augustea tamen domo forent, relati in divos. Notum de Geta, Severi Cæsaris filio, illud fratris Bassiani Caracallæ, *Sit divus, dummodo non sit vivus.* Imò Hadrianus Imperator, sordidis & insipidis deliciis suis Antinoo Bithyno, submerso in Nilo, non dubitavit, velut certissimo numini, cælestes tribuere honores, oraculo etiam constituto. Qua de re Dion, & Spartianus; ex nostris etiam Tertullianus in primo adversus Marcionem: item Origenes, Eusebius, Athanasius, & tot alii.

CAPVT XIII.

Defunctorum animæ à Græcis cultæ. Dioscuri *alii etiam præter Tyndaridas: nec isti soli* Anaces. *De etymo ἀνάκων falsi Eustathius, & ipse Plutarchus: sic enim videri vocatos ab illis Anakim, de quibus Mosis, & Iosuæ libri. Cypriis paullo aliud sonare id nomen, quàm Græcis. Laconum heroes alii. Aristæus Arcadum: Anius Eliensium, sed videri nomen verum esse* Alius. *Clemens Alexandrinus emendatus. Argivorum heroes: & Sicyoniorum, ac porrò præcipui eorum, (ut paucis defungar) qui extra Peloponnesum, sive in continente Græciæ, sive vicinis, colebantur.*

ATque hæc etiam lucem fœnerabunt cultui defunctorum apud Græcos: de quo tam multa adversus gentiles disserunt nostri: quibus clarè ostendunt, ut Romana, sic Græca numina homines fuisse in cælum ob merita relatos. Ita Tertullianus adversus gent. cap. X, & XI, Minucius in Octavio, Lactant. lib. I, cap. VIII, Athanas. adversus gentes, Theodoretus serm. VI; ut Cyprianum, Arnobium, Prudentium, Augustinum, & tot alios, præteream. Verba eorum adferam neminis: quia satius est, dum universè hæc specto, gentiles è gentilibus convincere. Nec jam adducam vel Apollodorum in bibliotheca, vel Diodorum; ad quem etiam provocat Tertullianus. Mitto & Euhemerum, Nepotem, ac Thallum. Intra unum alterumque me continebo. Quid apertius istis Maximi Tyrii dissertatione XXXVIII: Καὶ Ἕλληνες μὲν θύουσι τοῖς ἀνθρώποις ἀγαθοῖς, καὶ τιμῶνται μὲν αὐτῶν αἱ ἀρεταὶ, ἀμνημονοῦνται δὲ αἱ συμφοραί· *Et Græci quidem bonis etiam viris sacra faciunt: quorum virtutum memoriam celebrant, calamitates verò omittunt.* Et multò antè ita Persæus Cittieus, is quem Aratus Sicyonius Acrocorintho ejecit. Cicero lib. I de Nat. Deorum: *Perseus,* (scribe, *Persæus*, ut Græcè Περσαῖος) *Zenonis auditor, eos dicit habitos Deos, à quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa, ipsasque res utiles Deorum vocabulis nuncupatas.* Idem Tullius de his ita particulatim in III de Nat. Deorum: *Iam verò in Græcia multos habent ex hominibus Deos: Alabandum Alabandi; Tenedi, Tenem; Leucotheam, quæ fuit Ino, & ejus Palæmonem filium, cuncta Græcia; Herculem, Æsculapium, Tyndaridas.*

Roma igitur post ostium Tiberinum in Siciliam navigemus: ubi inter alia numina animalia Philippum Butacidem cultum, Athenagoras in Legatione ait, Marcelléa etiam in honorem M. Marcelli instituerunt Syracusani: quæ in Verréa Verres commutavit: ut ait Tullius lib. II in Verr.

Hinc festino in Peloponnesum. Ac quia in allato proximè Ciceronis loco postremò Tyndaridarum fit mentio, ab iis potissimùm ordiamur.

Sunt ii Castor & Pollux; qui & Διόσκουροι dicti; non soli tamen; quod ostendit hic locus M. Ciceronis in III de Nat. Deorum: *Διόσκουροι etiam apud Grajos multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Iove, rege antiquissimo, & Proserpina, nati, Tritopatreus, Eubuleus, Dionysus. Secundi, Iove tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. Tertii dicuntur à nonnullis Alco, & Melampus Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit.* Si igitur Ciceronem audimus, qui ἄνακες (ita cum Victorio, quam ἄνακτες, legere malim) dici solent; non hi sunt Castor, & Pollux; sed tres isti, illis antiquiores. Verùm hac parte alii receptam sequi sententiam maluere: in his Plutarchus in Theseo; ubi de Tyndaridis ait: Τιμὰς ἰσοθέους ἔσχον ἄνακες προσαγορευθέντες· *Divinos honores consecuti, qui Anaces appellati.* Item Theodoretus lib. VIII Græcanicarum affectionum: Καὶ μέντοι, καὶ Τυνδαρίδας θεοὺς ἐκάλεσαν Ἕλληνες, καὶ Διοσκούρους ὠνόμασαν, καὶ Ἐφεστίους, καὶ Ἄνακας· καὶ τεμενῶν οὐκ ἐν Σπάρτῃ μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἀθήναις, τούτους ἠξίωσαν· *Et quidem Tyndaridas Deos vocarunt Græci, & Dioscuros nominarunt, & Familiares, & Anaces. Et templis non Spartæ modò, sed Athenis, quoque, sunt dignati.* Ac similiter Tzetzes in Lycophronem. Putabat Eustathius *, eos ἄνακας vocatos, quia Græci ἀνακῶς dicant pro φροντιστικῶς, ἐπιμελῶς, πεφυλαγμένως· *curiosè, studiosè, cautè.* Imo hoc ipsum apud Plutarchum legas in Theseo. Sed hic arbitratur, posse etiam ex eo nomen videri, quia procurarint ἀνοχὰς, sive inducias; vel ab ἄνω, hoc est, *supra*, quia in cælis conspiciantur; unde Horat. lib. I, od. III:

Sic fratres Helenæ, lucida sidera.

Sed ἄνακες non soli Tyndaridæ; verùm & Tritopatreus, Eubuleus, & Dionysus; ut antea vidimus. Nempe ita dixere viros principes, qui genus ducerent ab Anac sive Ænac: qui & Hebræis, ענקים; LXX senibus, Ενακείμ, aliis *Anacim*. Meminit Moses Num. XIII, commate ult. *Vidimus gigantes è filiis Ænac.* Et Iosuæ XI, 21: *Excidit Ænacimos.* Item XIV, 15: *Nomen autem Hebronis olim fuerat Cariath-Arbe. Is fuerat homo inter Ænacimos maximus.* Vbi dubium, num maximum staturâ, an dignitate, an utroque, dicat. Saltem de dignitate arguit, quod ab eo urbs nomen accepit. Vnde & Iosu. XV, 13, *Deditque eis Iosue urbem Arbe patris Enac: ea est Hebron.* Et fortasse, qui ἄνακες Spartæ, & Athenis, hi descendêre ab Anacim Palæstinæ; unde, à Iosua profligati, in Græciam

* in Odyss. A. p. 1425. edit. Rom.

Digitized by Google

ciam concesserint. Non dubium autem, quin qui ἄνακες prius, hi ἄνακτες postea dicti sint: ut hinc etiam, unde ἄνακτες dicantur, liqueat. Nempe τ inserto; ut à νὺξ, νυκτὸς pro νυκός. Sed Cypriis non tam reges ita vocabantur, quam eorum liberi ac fratres; teste Athenæo in sexto, & Harpocratione; qui idem proditum ait ab Aristotele libro de Cypriorum Rep. Facile autem à vicinis Phœnicibus hanc vocem acceperint Cyprii: Græci verò habeant à Cadmo Phœnice: vel Cananæis, qui, Iosua Cananæam capiente, fugâ sibi consulentes, in Græciam profugerint. Et fortasse ex his Spartani: qui ab Abrahamo patriarcha descendisse videri volebant; si Iosepho credimus lib. XII Antiq. Iud. cap. V. Credo, partim fuere ex posteris Agaris, aut Cethuræ; partim ex Cananæis à Iosua fugatis. Atque ex his facilis ratio redditur, cur Tyndaridas suos ἄνακας dixerint. Cur verò in stellas dicantur conversi, in æthereo cultu dicemus.

Venio ad alios Laconum heroas. Talis Hyacinthus, cujus sacra in Apollinari festo celebrabantur. Vnde illud Apollini & Hyacintho peragi ait Pausanias in Laconicis. At solum Apollinem, (quippe Deum, non heroem) nominat Macrobius lib. I Sat. cap. XVIII: *Apud Lacedæmonios etiam in sacris, quæ Apollini celebrant, Hyacinthia vocantes, hedera coronantur Bacchico ritu.* Fortasse igitur Spartani ejus memoriam festo Apollinari colebant: soli interim Apollini sacrificabant. Quod si est, non ad heroicos hoc, sed divinos pertineat honores. Quomodo & iis in honorem Timomachi: (quo duce Ægidæ Lacedæmoniis opem tulerant adversus Amyclæos) eodem in Apollinari festo solet χάλκεος θώραξ προτίθεσθαι· *ærea proponi lorica*: ut est apud scoliastem Pindari Isthm od. VII.

Præterea Agamemnonem coluere: ut ex Staphylo tradit Clemens Admonitione ad gentes. Qui & ibidem nobis proditum reliquit de culto ab iis Astrabaco. Menelaum quoque esse veneratos, ait Pausanias Laconicis, & Athenagoras initio Apologiæ pro Christ. Æneas Gazæus in Theophrasto auctor de Menelao, Paride, ac Deiphobo, cultis Therapnis Laconicis. Ac Isocrates in Helenæ encomio refert, ei, & marito Menelao, honorem habitum, οὐχ ὡς ἥρωσιν, ἀλλ᾽ ὡς θεοῖς ἀμφοτέροις οὖσιν· *non ut heroibus, sed utrique ut Diis.* Vbi videmus, distinguere honorem divinum, & heroicum; & heroibus etiam honorem præstitum Dei. Vti quod iis sacrificatum, ut ibidem refertur. Templum item Spartani dicarunt Lycurgo; ut inquit Plutarchus in ejus vita: ac similiter Leonidæ; quemadmodum tradit Strabo lib. VIII: adhæc Brasidæ; de quo auctores Thucydides lib. V, Aristoteles in Nicomachiis lib. V, cap. VII, & Pausanias in Laconicis. Sed de Laconibus satis: de aliis in eadem Peloponneso videamus. Messenii rem divinam fecere Polycaoni, Lelegis filio, & uxori ejus Messenæ, Triopæ filiæ, Phorbantis nepti: qui primi apud Messenios regnarunt. Apud eosdem Glaucus, Æpiti filius, primus in Gerenia rem divinam fecit Machaoni, Æsculapii filio. Isthmius autem, Glauci filius, Pheris, seu Pharis Messeniacis exstruxit templum Gorgaso, & Nicomacho. Sybotas, Dotade prognatus, statuit, ut Euryto, Melanei filio, in Oechalia Messeniaca fierent parentalia. Auctor istorum Pausanias in Messenicis. Etiam Tricca Messeniorum oppidum est; ubi Æsculapium eximio fuisse honore cultum Lucianus tradit in Pseudomante. Ac hîc quoque prima artis suæ experimenta fecisse, legas apud Theodoretum Θεραπευτικῆς serm. VIII.

Arcades, ut de Arcade & Callisto in sidera relatis taceam, divinos exhibuere honores Aristæo: de quo Maro I Georg.

— Et cultor nemorum, cui pinguia Ceæ
Tercentum nivei tondent dumeta juvenci.

Vbi sic Servius: *Pindarus ait, Aristæum de Cea insula in Arcadiam migrasse, ibique vitam coluisse. Nam apud Arcadas pro Iove colitur, quod primus ostenderit, qualiter apes debeant reparari: ut ait poëta de hoc ipso Aristæo:*

Tempus & Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere.

Mantinea etiam Arcadiæ civitas clara Epaminondæ ad eam victoria, ac morte. Hujus cives annuis sacris, & quinquennali certamine coluerunt Antinoum, delicias Hadriani imperatoris. Auctor Pausanias in Arcadicis. Sed apud eum perperam Ἀλίνῳ legas, pro Ἀντινόῳ.

Elienses Anium pro Deo habuere: teste Clemente Admonitione ad Gentes. Sed cum conditores urbium soleant in Deos referri, suspicio mihi oborta, *Alium* legi debere. Nam Eliorum urbs ab Elio sive Alio: unde & ipsi Dorice Plauto Captivis *Alii*, non *Elii* dicuntur: & *Alis* ibidem pro *Elis*, constanter legas.

Argivos Persea pro numine veneratos, præter Athenagoram in Legatione, Sidonius indicat Carm. IX: ubi varios Deos topicos recensens, inter alia, inquit:

Argis Persea, Lampsaco Priapum.

In stellas receptum, inter alios etiam Hyginus dicit fab. CCXXIV. Iidem Lynceo, & Hypermnestræ, festum celebrarunt: quod πυρσῶν ἑορτὴ * vocatum; ut est apud Pausaniam Corinthiacis. Fani iis constituti meminit & Hyginus fab. CLXVIII. ** facis festum.*

In Argia quoque Epidaurus: quæ prima Æsculapio Messenio, ob medicæ artis principatum, statuit fanum: sed extra urbem; ut est apud Pausaniam in Corinthiacis; quinquies M. P. ab Epidauro, ut Livius ait lib. XLV. Ac cultus hujus ab Epidauriis meminit quoque lib. V: uti è nostris Minucius in Octavio, Arnobius lib. VII, atque alii. Etiam sepulchrum ejus Epidauri ostensum, refert Clemens Alexandrinus lib. X Recognit. † Festum Ἀσκληπίεια: quod Epidauriis fuisse, Plato ait in Ione, & Pausanias loco memorato. Exemplum Epidauriorum *† fol. 110, edit. Paris. an. 1568.*

riorum secuta mox reliqua Græcia, ut ex Tullio antè vidimus. Imò & Romani; sed itidem extra urbem, in insula Tiberina: nempe, quia sanitatis esset numen: agri autem urbibus salubriores. Ambraciæ tamen, Epiri oppido, Æsculapii fanum videtur fuisse intra urbem. Vide oppugnationem Ambraciæ à M. Fulvio consule factam apud Livium lib. XXXVIII. In inscriptionibus antiquis crebro junctim reperias, ΑΣΚΛΗΠΙΩ, ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ: item ÆSCVLAPIO, ET SALVTI. Ac interdum subjicitur, σωτῆρσιν πολιούχοις *, vel θεοῖς ἐπικουρίοις †. Particulatim autem legas, nunc κυρίῳ Ἀσκληπίῳ, nunc *Æsculapio Deo*, vel *Numini Æsculapio*, vel *Æsculapio Sancto*. Æsculapius iste Herculis Thebani σύγχρονος ‡ fuit; ut argumento est, quod à Chirone in Pelio monte didicerit medicinam; ut Tarquinius prodidit libro de viris illustribus, & ex eo Lactantius lib. I de falsa religione, cap. X. At Chiron ille, ut Æsculapium medicina, ita Achillem cithara, Herculem imbuit astrologia; quemadmodum est apud veterem Arateorum Germanici Cæsaris interpretem. Etiam ætatem indicat, quod Hippolytum, Thesei filium, desperato in morbo curârit; unde & ab eo vitæ dicitur restitutus. Atque ista de ætate, & magistro ejus, & alia, legas quoque apud Theodoretum θεραπευτικῆς serm. VIII. Variè parentes recensent, quia varii Æsculapii fuere. Sed hujus, qui Chironis fuit discipulus, incerti erant parentes, ut Tarquitius auctor. Fulmine ictus, ut ajunt, decessit, ac Epidauri sepultus, ut vult Clemens Romanus. Cynosuris tamen oppido sepultum, tradidere Marcus Tullius, & Clemens Alex. in Protreptico.

* *servatoribus urbis præsidibus.*
† *Diis auxiliaribus.*
‡ *contemporaneus.*

Vt Apis Argivus à poetis Iovis nomine sit celebratus; item Io, Argivæ Iunonis sacerdos, in Iside colatur: meliùs exponetur, in Deorum Consentium cultu. Nunc eos, qui nihil nisi heroes crediti, persequamur. Ac quia, nisi fallor, de Peloponnesiis satis diximus, nunc extra Peloponnesum eamus.

Acarnanii colunt Amphilochum vatem: ut est apud Origenem in tertio contra Celsum. Oraculum ejus in Ætolia celebrat quoque Aristides oratione in Asclepiadas *. Idem orat. Siculâ priori † jungit Bacydis, & Amphilyti oracula. Sed puto, pro Ἀμφιλύτου legendum Ἀμφιλόχου.

* *pag. 82.*
† *pag. 22.*

In Oropo item Atticæ cultum, indicant hæc Livii lib. XLV: *Inde Oropum Atticæ ventum est: ubi pro Deo vates Amphilochus colitur, templumque vetustum est fontibus rivisque circa amœnum.* Sed Oropum arbitror non tam Atticæ fuisse, quàm Bœotiæ. Itaque de Divis ejus inferiùs dicam.

Item Athenis cultus. ut est apud Pausaniam in Atticis. Sed inclytum hujus civitatis nomen meretur, ne perfunctoriè de ea dicamus. Paullum igitur ejus numinibus, quæ homines fuerint, insistam. Sequar autem temporum rationem.

Primus Athenis regnum tenuit Cecrops cognomento Διφυής †: qui post mortem in Aquarium conversus dicitur: ut est apud Hyginum Poet. Astron. lib. II. Hic præter Erysichthonem filium, filias habuit tres, Agraulum, Hersen, & Pandroson; ut est apud Apollodorum lib. III, Ovidium II Met. Hyginum fab. CLXVI. De Agraulo testis Demosthenes orat. de falsa legatione: & ibidem sic Vlpianus: Ἔστι μία τῶν Κέκροπος θυγατέρων Ἄγραυλος. ἐν δὲ τῷ τεμένει αὐτῆς οἱ ἐξιόντες εἰς τοὺς ἐφήβους ἐκ παίδων, μετὰ πανοπλιῶν ὤμνυον, ὑπερμαχεῖν ἄχρι θανάτου τῆς θρεψαμένης. *Est una è Cecropis filiabus Agraulus: in ejus autem templo, qui pueritiam excessissent, in omni armatura jurabant, pugnaturos se ad mortem usque pro patria.* Quem ritum Atticum pluribus illustrat, ut alio non uno nomine laudatissimus, ita egregius Græcanicæ Antiquitatis vindex Ioannes Meursius de Athenis Atticis lib. I, cap. VII.

† *biformis.*

Ab altera filia, quæ Ἔρση, Cephali mater, dicta Ἐρσηφόρια: cujus festi meminere Suidas, & Etymologici auctor.

Tertiæ filiarum Pandroso, Ceryci matri, sacra fecisse Athenienses, docet Athenagoras in Legatione.

Cecropi in regno successit Cranaus. Cujus filius Rharus, juxta Hesych. Is vel pater Triptolemi fuit, ut censet Pausanias in Atticis, qui & Chœrilum laudat auctorem; vel pater Celei, avus Triptolemi, ut mavult Suidas. Quia verò sive Rharus, sive Celeus, Cererem exceperat hospitio (quæ illa fuerit, inferius exquirimus) Triptolemum docuit agriculturam. A Rharo Ceres dicta *Rharias*, ut est apud Stephanum. Celeum cum conjuge Metanira divinis affectos honoribus, Athenagoras indicat in Legatione. Ac meminere utriusque etiam Apollodorus lib. III bibliothecæ, Nicander in Theriacis, Pausanias in Atticis; ut taceam cæteros. Triptolemus à plerisque intelligitur I Georg. ubi poeta inter Deos rusticos memorat puerum unci monstratorem aratri; aliis tamen existimantibus, non tam Græcum Triptolemi, quàm Ægyptium Osiridis numen signari. Aliqui verò eum ad Pandionis tempora referunt.

Cranao Amphictyon successit, uti illi Erichthonius: qui, ob quadrigarum inventum, inter sidera relatus, *Heniochus* vel *Auriga* dicitur: ut tradunt Cæsar Germanicus, & interpres; item Hyginus in Poetico Astronomico. Hujus etiam tempore vixit Icarius; qui à Libero vini faciendi modum edoctus creditur. Item filia Erigone; quæ, ut patrem occisum agnovit, laqueo vitam finivit. Ob pietatem autem erga patrem in cæleste Virginis signum dicitur conversa; ut inter alios refert Hyginus fab. CCXXVI. Ac plerique censent, in hujus honorem Athenienses instituisse festum, quod Αἰώρα dicitur. Sed alii putant, factum id honori alterius Erigonæ, Ægisthi & Clytæmnestræ filiæ. Vtramque opinionem adducit Hesychius in Αἰώρα.

Post Erichthonium habuit imperium Pandion:

Digitized by Google

dion: ad cujus tempora non pauci veterum referre malunt, quæ de Cerere, Rharo, Celeo, ac Triptolemo, antea diximus.

Pandionem in regno excepit Erechtheus; cujus filiæ cum parente in Deorum numerum relatæ; pater quidem, quia paruisset oraculo dicenti, superiorem fore bello contra Eumolpum, Thracum regem, si filiarum unam immolaret: filiæ autem, quia & illa, quam parens sacrificio destinârat, lubenti animo se ad hoc obtulit; & soror, imò universæ, ut alii ajunt, sorores, sese pro salute patriæ interemissent. *Hyacinthidas* vocat Demosthenes oratione funebri, quia in Hyacintho pago immolatæ; ut ait Suidas. Item κατ' ἐξοχὴν παρθένους * vocarunt, eodem auctore. Græcorumque exemplo similiter Tullius pro S. Roscio: *Mortes etiam Virgines Athenis, regis, opinor, Erechthei filiæ, pro patria contemsisse dicuntur.* De ἀποθεώσει patris, & filiarum, sic idem lib. III de Nat. Deorum: *Ob eam enim ipsam caussam Erechtheus Athenis, filiæque ejus, in numero Deorum sunt.* Habuit & filium Buten; ut Apollodorus testis; item Tzetzes Chil. v, hist. XIX. Et huic sacra esse facta, indicat Pausanias in Atticis: Εἰσελθοῦσι δὲ (τὸ Ἐρέχθειον) τρεῖς εἰσὶ βωμοί· Ποσειδῶνος, ἐφ' ᾧ & Ἐρεχθεῖ θύουσιν, ἐκ τοῦ μαντεύματος· καὶ ἥρωος Βούτου· τρίτος δὲ, Ἡφαίστου· *Ingredientibus verò* (Erechthêum) *tres se offerunt aræ: Neptuni una, in qua & sacra faciunt Erechtheo, ex oraculo: altera herois Butæ: tertia autem Vulcani.* Erechtheum hunc potiùs, quàm superiorem Erichthonium, intellige, cùm Servius in VII Æn. scribit: *Virbius est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deûm Attis, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis.*

* per excellentiam Virgines.

Erechtheo Cecrops II, huic Pandion II, illi Ægeus successit: de cujus fano ex Dinarcho testes Harpocration, & Suidas. Vixit & tum Dædalus; qui Perdicem, Eupalemo, & sorore sua natum, interemit. De cultu hujus Perdicis auctor Suidas in Πέρδικος ἱερόν, & exinde Apostolius in Proverbiis. Claruit eodem tempore Æacus: cujus delubrum celebrat Herodotus lib. v, Plutarchus in Theseo, Hesychius in Αἰακόνειον. Item Alcmena, de cujus fano apud Athenienses Pausanias in Atticis. Adhæc Androgeos, qui ab Atheniensibus & Megarensibus necatus fuit, dum Panathenæa celebrantur. Propterea coacti Athenienses liberos septenos è suis quotannis in Cretam mittere Tauro; cujus ductu Minos bellum gesserat adversus Athenienses; unde Minotaurus vocabatur. De Androgeone in Ceramico ab Atheniensibus culto, testis Hesychius.

Ægeo successit Theseus; cui Athenis fana complura; unum imprimis memorabile in Vrbe media, in quo ossa Thesei. De quo Plutarchus in vita Thesei, & Diodorus Siculus lib. IV. Cultus & Connidas, Thesei pædagogus, de quo Plutarchus ibidem. De æquali Thesei Hercule, notum. Vti & Hebe; quæ uxor ei data. Sed ea ad rerum potius naturam, quam defunctos, pertinet. Præter aras verò his duobus statutas, etiam quædam Athenis fuit Iolai, ut Herculeorum laborum socii. Auctor ibidem Pausanias. De templo etiam Dioscurorum, quod Ἀνάκειον vocabatur, præter eundem testes Harpocration, & Hesychius.

Post Theseum regnavit Menestheus: cujus temporibus fuit bellum Trojanum. Vt satis constet, tum fuisse Amphilochum. De cujus apud Athenienses ara Pausanias, qui eam describit, & Ammonius in vita Aristotelis. Etiam oraculum ejus memorat Clemens admonitione ad Gentes.

Post bellum Trojanum claruit Erigone, Ægisthi & Clytæmnestræ filia; cujus honori festum Αἰώρα, ut plerosque putare antea diximus. Eaque etiam in sententia est Etymologici magni auctor. De hoc plura clarissimus Meursius in primo Græciæ feriatæ.

Post Menestheum imperarunt Demophoon, Oxyntes, Aphidas, Thymoetes, Melanthus, & ultimus regum Codrus. Quem quia pro patria se devovisset, eò nactum τιμὰς τῶν ἡρώων †, ait Polyænus lib. I. De eodem Augustinus lib. XVIII de Civit. Dei, cap. XIX: *Et hunc* (Codrum) *Athenienses, tanquam Deum, sacrificiorum honore coluerunt.* Divinumque etiam honorem appellat Otho Frisingensis lib. I, cap. XXVIII.

† heroum honores.

Sed de regiis temporibus hæc sufficiant. Etiam sub Archontibus aliqui honorem nacti heroicum, aut divinum: uti inter alios Toxaris Scytha; quem cum sacra ei facerent, *medicum peregrinum* vocarunt; ut est apud Lucianum in Scytha. Ex quo etiam dilucet, æqualem fuisse Solonis legislatoris, & popularis sui Anacharsidis. At non æquè nota ætas Panopis herois: de cujus cultu sic Hesychius: Πάνοψ, ἥρως Ἀττικός· ἔστι δὲ αὐτοῦ καὶ νεώς, & ἄγαλμα, καὶ κρήνη· *Panops, heros Atticæ: est verò ejus & fanum, & statua, & fons.* Sed metuo fastidium, si ulterius insistam. Vti & si post Athenienses aliis Atticæ locis immorer. Velut Rhamnunti Atticæ: de qua sic Mela lib. II, cap. III: *Rhamnus parva, illustris tamen, quod in ea fanum est Amphiarai.* Vel Megarensibus, qui venerati sunt Aleathoum; ut est apud Pausaniam in Atticis, & Scholiasten Pindari Nemeon. od. v. Satius censeo, ut extra Atticam ponamus pedem.

Delphenses coluere Neoptolemum; de cujus festo Pausanias in Phocicis, ac fusè Heliodorus III Æthiop.

Oropii in Bœotia Amphiaraum primi in Deos retulerunt, ac templum ei fecere, & statuam è lapide candido. Ita Pausanias in Atticis. Meminit & delubri à Bœotis ei constituti Appulejus de Deo Socratis. Item Theodoretus lib. x de Curat. Græcarum affect. Etiam Oropii Amphilochum coluere; de quo Atticis in Diis vidimus. Cur verò Oropus ab his, Atticis; ab illis, ac justiùs, Bœotis adscribatur: liquet ex Pausaniæ Atticis, & Achaicis. Sanè & Strabo, etsi in primo dicat, Bœotiis, & Athenien-

Digitized by Google

nienſibus, fuiſſe controverſiam de Oropo; in nono tamen eam Bœotiæ adjudicat.

Hinc nos ad ſe vocant Thebæ Bœoticæ. De Dionyſio tamen, ſive Libero, rege Thebano, potius in Diis dicam Selectis. Hujus amita fuit Ino, quippe quæ fuerit ſoror Semeles; unde natus Liber. Vtraque autem Cadmi & Harmoniæ filia erat. Nec illam ſolùm cælo donavit; ſed etiam filium Melicerten. Qua de re ſic Hyginus fab. II: *At Ino cum Melicerte filio ſuo in mare ſe præcipitavit. Quam Liber Leucotheam voluit appellari: nos matrem Matutam dicimus: Melicerten autem Deum Palæmonem, quem nos Portunum dicimus. Huic quinto quoque anno ludi Gymnici fiunt, qui appellantur* Ἴσθμια. Idem legas fab. II. Hinc Palæmonem Maro inter nautica recenſens numina, *Inoum Melicertam* vocat I Georg. Nepos autem ille Cadmi Phœnicis, (Liberum dico) nomen ſuo conſobrino Phœnicium impoſuit. Nam *melech* rex, *carta* civitas. Vt ſic dixerit, quaſi θεὸν πολιοῦχον, ſive Deum tutelarem. De cultu Inûs, & Melicertæ, vide & Euſtathium in Odyſſ. E *.

* pag. 1543. edit. Rom.

Thebanus etiam Hercules erat: quem, ut hominem deſcripſit quoque Homerus. Quo corporis habitu fuerit, ex Hieronymo philoſopho, & Dicæarcho, tradit Clemens Alex. in Admonit. ad Gentes. Vbi & refert, ut annorum fuerit LII, cum exceſſit, amicis mox pyram in Oeta ſtruentibus defuncto; vel, ut alii malunt, cùm peſtilentia correptus, ſe in Oeteam ipſe pyram conjecit. Hercules Thebanus, quia Bœotus, craſſusque aëre natus, ac βουφάγος, ſive vorax, eo & firmi corporis, ſed ſtupidus, nec amans ſtudia: unde dicitur præceptorem Linum occidiſſe. Etſi verò Thebani à Phœnice Cadmo originem ducant; longè tamen alius Thebanus hic Hercules à Phœnicio, cui Deſanao nomen. Hic, ut ſuo loco dicam, temporibus vixit Moſaicis. Thebanus trecentis, vel amplius annis eo junior fuit. Quippe extremis Moſis temporibus, vel etiam Ioſuæ & Othoniclis, fuit Agenor, pater Cadmi Thebani, & Beli, à quo Hercules decimus eſt. Hujusmodi enim ſeries eſt: Belus, Ægyptus, Lynceus, Abas, Acriſius, Danaë, Perſeus, Alcæus, Amphitryo, Hercules. Tres verò generationes ſeculum conficiunt. Etiam ætatem hujus Herculis inde cognoſcimus, quòd agona Olympiacum inſtituerit CCCCXXX annis, antequam eum inſtauravit Iphitus; ſicut Euſebius ait ad num. IↃCCCXI. Item ex eo, quod interfuerit expeditioni Argonauticæ; in qua & Helenæ fratres, item Zethus & Calais,

Phrenetici Septentrionis filii,

hoc eſt, è Thracia, quæ Græcis eſt Septentrionalis, originem ducentes. Quos & Hercules ſuis telis occidit: ut eſt apud Hyginum fab. XIV. Item quod amicus fuerit Theſei, Athenienſium regis; cujus filius eo regnare anno cœpit, quo capta eſt Troja. Denique ex eo, quod Philoctetes, cui moriturus arcum & ſagittam donârat, ad Trojam militârit. Vt viginti circiter annis vixerit ante Trojam captam: imò Euſebius arbitratur, unico tantum anno deceſſiſſe, antequam Helenam raperet Paris.

Thebani ante Herculis ſacra præmiſere illa Galinthiadis, Prœti filiæ; ut ait Antonius Liberalis cap. XXIX. Itidem Herculis ſocium Iolaum venerati. Ejus feſto certamen, de quo Pindari ſcholiaſtes Iſthm. od. IV.

Etiam cultus iis Amphiaraus; uti teſtis Origenes in tertio contra Celſum.

Lebadii quoque in Bœotia. His venerationi erat Trophonius: de quo complura Pauſanias in Bœoticis: & Scholiaſtes Ariſtophanis in Nubes: ac è junioribus Nicolaus Leonicenus lib. de Antro Trophonii.

In eâdem regione Platæenſes. Quales Androcrates, Democrates, Cyclæus, & Leuco: quos tempore belli Medici coli à Græcis juſſit Pythia; ut quin vel maximè Platæenſibus culti ſint, minimè ſit dubium.

Pellæi in Theſſalia ſacrificant Peleo & Chironi, & hominem quidem, cujus meliorem non poſſum adducere teſtem Clemente in Admonitione ad gentes. In Macedonia Æneatæ coluere Æneam. Livius lib. XL de Poride, & uxore Theoxena: *Proficiſcuntur ab Theſſalonica Æneam ad ſtatum ſacrificium, quod conditori Æneæ cum magna ceremonia quotannis faciunt.*

Stagiritæ agitabant ἑορτὴν Ἀριστοτέλειαν in memoriam civis ſui Ariſtotelis; cujus hortatu ac ſuaſu urbem eam inſtauravit Alexander Magnus. Reperio hoc feſtum apud Ammonium in Ariſtotelis vita, niſi is Philoponus potius. Sed ſi in honorem Ariſtotelis ſolum diem conviviis, & ſimilibus, tranſegerint, non poſſit is honos divinus vocari.

Hæc ſingularia tangunt oppida. Vniverſi autem Macedones venerabantur Philippum Amyntæ, & Alexandrum Magnum. Iuſtinus lib. XXIV: *Nunc orbitatem amiſſorum filiorum dolebant, nunc excidia urbium metuebant, nunc Alexandri, Philippique, regum ſuorum nomina, ſicut numina, in auxilium vocabant.* Sermo eſt de Macedoniæ ſtatu, Gallis in eam irrumpentibus poſt cladem Ptolomæi Cerauni. Interdum videri ea poſſint ὑπερβολικώτερον dici.

Cherſonitæ feſtum inſtituerunt Miltiadi: ut eſt apud Herodotum in VI. Hinc in inſulas navigemus.

In Leuce quam Achilli ſacram eſſe Strabo in VII ait, aliterque Achillis δρόμος † nominatur, templum eſt Achillis cum multis anathematis. Meminit ejus Antigonus Caryſtius cap. CXXXIV. Et Ammianus Marcellinus lib. XXII. Fusè autem deſcribitur ab Arriano in Periplo. Deque eadem ſic anonymus in periplo Ponti Euxini, quem filius meus Iſaacus publici juris primus fecit: Ὡς δὴ συγγέγραφε Δημήτριος, ταύτην τὴν νῆσον λέγεται Θέτις ἀνεῖναι τῷ παιδί, καὶ ταύτην οἰκεῖν τὴν Ἀχιλλέα, καὶ ναός ἐστιν τὸ πάλαι ἱδρυμένος. *Vt Demetrius inquit, inſulam hanc fertur à Thetide conceſſam filio ſuo Achilli, atque ab eo inhabitari, & eſſe in ea templum illius, ac ſimulachrum*

† curſus.

Digitized by Google

lacbrum jam olim effictum. Satis etiam apertum arbitror, non alium signari locum à Clemente Romano in x Recognitionum: ubi ait, apud Leuconesum Achillem pro Deo coli.

fol. 110. a. edit. Romana.

Tenedii venerantur Tenem: ut Athenagoras in Legat. tradit, ac antè vidimus ex Tullii lib. III de Natura Deorum. Pleniusque idem libro I in Verrem: *Tenedo Tenem ipsum, qui apud Tenedios sanctissimus Deus habetur, qui urbem illam dicitur condidisse, cujus ex nomine Tenedus nominatur, hunc ipsum inquam Tenem pulcherrimè factum, quem quondam in comitio vidistis, abstulit magno cum gemitu civitatis.* Plura de Tene hoc Diodorus Siculus extremo libro V; cui Τέννης vocatur, Cygni filius, ac ab Achille dicitur interemtus, cùm Græci Tenedum vastarent.

Thasii coluere Theagenem athletam; ut est apud Pausaniam in Eliacis, & Athenagoram in Legatione.

Lesbo, si Myrsilum Lesbium audimus, novem Musas debemus. Ita quidem ex eo refert Clemens Alexandrinus in Protreptico. Macarim ait, regem Lesbium, perpetuò cum conjuge solitum jurgari: hoc ægrè admodum amantissimam matris filiam tulisse, nomine Megaclo. Emisse igitur ancillas novem è Mysia, ac curavisse, ut discerent tum assa voce, tum cithara canere veterum gesta. Sic edoctas, multum cantu suo levasse dolorem matris. Megaclo igitur referendæ gratiæ posuisse illis statuas æreas, ac præterea jussisse, ut omnibus in templis divinus iis honos præstaretur: ac pro Mysis inde, dialecto Æolica, Μῦσας esse nuncupatas. Sed non leviter narratio hæc eo redditur suspecta: quod multis partibus verisimilius sit, ab Hebræo מוסר, *Mosar*, quod artem, seu disciplinam notat, venire Μῶσα, ut Dores efferunt. Nec animo meo placet, quod is, qui istud primus retulit, Lesbius fuit. Valde enim metuo, ne Myrsilus illud commentus sit in patriæ honorem. Potius censeo, Megaclo jussisse, ut Mysæ illæ ad Musarum exemplum, instituerentur, postea etiam colerentur cum Musis.

Chios Athenagora teste, nisi *Ceos* apud eum legi debet, venerata est (quod & de Arcadia jam dictum) Aristæum; de quo in cultu mixto dicam. Etiam erexit sacellum Drimaco, fugitivorum duci: de quo ex Nymphodoro Athenæus libro VI.

Samii honori Lysandri festum agitabant: ut prodit Plutarchus in ejus vita, & Hesychius: item Athenagoras in Legatione.

Tenos Callistagoram coluit: de quorum utroque fidem fecerit Clemens Alexandrinus Admonitione ad gentes. Uti & de Edemo, quem Cythnos venerata.

Naxus duabus sacra instituit Ariadnis; illi Liberi uxori cum hilaritate: at alteri, à Theseo raptæ, cum mœstitia: quas alii confundunt. Vide Plutarchi Theseum.

Salaminii coluere civem suum, Telamonium Ajacem. Cujus festum Αἰάντεια, ut auctor Hesychius.

Æginenses, qui sic dicti ab Ægina Asopide, matre Æaci, qui Telamonis, & Pelei, parens fuit, imprimis venerati sunt Æacum: cujus fanum apud eos communi Græcorum nomine fuisse exstructum, auctor est Isocrates in Euagora. Meminere quoque ejus fani Plutarchus in Demosthene, & Pausanias in Corinthiacis; adhæc Pindari scholiastes Olympion. od. VII, & XIII, item Nem. od. V. Ios Cycladum una est prope Theram; ut ex Ptolemæo, & Antonino, liquet: nisi quòd apud Antoninum quidem sit *Los*, quia *los*, & *Ios*, facilè in scriptura confunduntur: pro *Ios* autem, spiritu perperam addito, sit *Hios*: at apud Ptolemæum in Latinis sit *Chios*, præterquàm editione illâ Gerardi Noviomagi, ubi est *Ios*, quemadmodum in codd. Græcis. In hac insula coluere Homerum: ut Varroni relatum libro de Imaginibus primo; ubi, Agellio teste, lib. III, cap. XI, Homeri imagini hoc epigramma apposuit:

> *Capella Homeri candida hoc tumulum indicat,*
> *Quòd arâ Ietæ mortuo faciunt sacra.*

Ἰήτης gentile ab Ἴος, ut Stephanus in Ἴος indicat: ubi & matrem Homeri ex hac insula fuisse indicat. Sententia igitur est Varronis, non aliunde meliùs intelligi, quæ patria sit Homeri, quàm quòd Ietæ sive Ienses sacra faciunt Homero. Atque addit, id candidâ eos fecisse capellâ. Nempe ut Apollinari viro. Nam Apollini solere capros albos sacrificari, etiam Livius indicat lib. XXV. Ion autem patriam esse Homeri, etiam proditum Aristoteli; ibique sepultum fuisse, traditum Dionysio Halicarnassensi, Straboni, Plutarcho, Suidæ. Vide & Hier. Magium Miscell. lib. III, cap. I.

Astypalæis summa in veneratione fuit Cleomedes athleta: ut auctor nobis Pausanias in Eliacis. Et ex eo Cyrillus in VI contra Iulianum.

Ab Astypalæa demus vela in Cretam; ubi culta fuit Europa, Agenoris Phœnicis filia: uti Hesychius testis; qui & auctor, ejus festum esse dictum Ἑλλώτια. Sed de hac plura dicam in Diis Phœniciis. De fratre ejus Cadmo, Gortynæ, mediterraneæ Cretensium urbi, culto, sic Solinus cap. XVII: *Iidem Gortynii & Cadmum colunt, Europæ fratrem: ita enim memorant.* Nisi hic non *Cadmum* scripserat, sed *Atymnum*, ex Iove & Cassiopea natum: ut est legere apud Apollodorum in bibliotheca. Etiam immortalibus honoribus, ut Diodorus in V ait, prosecuti sunt Idomeneum, & Molonem, Minois nepotes; quorum ille ex Deucalione, hic ex Molo progenitus. Hi LXXX navibus opem tulere Agamemnoni adversus Ilium. Nec heroicos solùm, sed divinos iis attributos esse honores, arguunt hæc Diodori verba: Τούτους μὲν ὡς ἥρωας ἐπιφανεῖς τιμῶσιν οἱ Κρῆτες διαφερόντως, θύοντες, καὶ κατὰ τοὺς ἐν πολέμοις κινδύνους ἐπικαλούμενοι βοηθούς. *His tanquam heroibus eximiis*

eximiis summi honores à Cretensibus præstantur; sacrificando iis, & eos in belli periculis invocando, ut auxiliatores. Epimenidem etiam, civem suum, divino coluisse honore, disertim ait Laertiensis Diogenes in ejus vita. Præterea Diognetum pugilem venerationi iis fuisse, testis nobis Ptolomæus Hephæstionis lib. v. Atque addit, honore hoc Diognetum dignatos, quia non aliâ de caussâ excidisset coronæ præmio, quàm quia adversarius, quem vicisset, nomen habuisset Herculis. Tanti enim illis Hercules erat, ut etiam ad ignominiam ejus pertinere arbitrarentur, si aliquis vinceretur Herculi cognominis.

CAPVT XIV.

Acceditur ad deos Consentes, ac Selectos. Minimùm fuisse duos Ioves Argivos: quorum prior cum Niobe habuerit rem: eumque Apim videri, Phoronei successorem. Geminus Apis, gemina Niobe, gemina item Io. Posse eundem videri, qui Niobæ, quique Ioni illuserit. Occasio fabulæ Iûs in vaccam conversæ. Apollodorus bis emendatus. Alter, si non tertius, Iupiter Argivus Acrisii æqualis fuit, ac, ut videtur, frater ejus Prœtus: quantumque sit temporis intersitum inter priorem, posterioremque hunc Iovem: quanta item intercapedine ab utroque distet Iupiter ille, qui cum Alcmena consuevit. Tantalum, regem Phrygium, signari per Iovem, Ganymedis raptorem: & cur in aquilam dicatur conversus: & quando vixerit. Duo Ioves Cretenses: ætas prioris: à posteriori raptam esse Europam, & origo fabulæ de Iove in taurum mutato, & quod verum ei nomen. Minotauri, Dædali, Icari fabula historicè relata. Quando vixerit Iupiter ille, qui Ledam violavit. Vnde origo fabulæ de Helena, Polluceque, ex ovo prognatis.

EXistimet aliquis, postquam ad Cretam deventum fuit, longè alios Deorum memorari nobis debuisse: quandoquidem, ut Sallustius apud Servium in III Æn. ait, *Primos Cretenses constat invenisse religionem.* Ac proindè vel imprimis de Iove Cretensi hic fuisse dicendum. Sed enim hactenus de iis tantummodo agere propositum fuit, qui à Romanis, vel Græcis, pro semideis sunt habiti. Nunc verò, ut altero etiam satisfaciam, antequam in Asiam navigemus, dicam de majorum gentium Diis. Duplices enim Dii erant; alii *Semidei, Semones, Indigites, Minores*, & *Minorum gentium* dicebantur, & habebantur: alii verò *Majorum gentium*, aut *Cælestes*. Quales Dii Selecti: nempe XII Consentes, ab Ennio his versiculis memorati:

Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus; Mars,
Mercurius, Iovi, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Ac præterea octo alii; qui, XII Consentibus additi, constituebant *Selectos*. Ex octonis illis fuere, Ianus, Saturnus, Orcus, Liber. De Consentibus priùs agam.

Ab Iove principium. Hoc nomine fabulosa vetustas dignata est reges ac principes, qui sui ordinis cæteros potentiâ antistarent. Itaque videas, nullo prope seculo defuisse suum Iovem, usque ad tempora belli Trojani. Tot heroum; qui Ioves dici meruere, ex nationum saltem opinione; bona, mala; vera, ficta; uni Iovi Cretensi tribuerunt poetæ; etiam furta Venerea, & raptus. Vt concubitum cum Danaë, & Ione; item raptum Ganymedis, & Europæ: atque ita in cæteris. Homerum audiamus, qui Iovem sic loquentem inducit Iliados Ξ*:

Οὐ γάρ πώποτέ μ' ὧδε θεᾶς ἔρος οὐδὲ γυναικὸς
Θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι περιπροχυθεὶς ἐδάμασσεν,
Οὐδ' ὁπότ' ἠρασάμην Ἰξιονίης ἀλόχοιο,
Ἣ τέκε Πειρίθοον, θεόφιν μήστωρ' ἀτάλαντον·
Οὐδ' ὅτε περ Δανάης καλλισφύρου Ἀκρισιώνης,
Ἣ τέκε Περσῆα πάντων ἀριδείκετον ἀνδρῶν·
Οὐδ' ὅτε Φοίνικος κούρης τηλεκλειτοῖο,
Ἣ τέκε μοι Μίνω τε καὶ ἀντίθεον Ῥαδάμανθυν·
Οὐδ' ὅτε περ Σεμέλης, οὐδ' Ἀλκμήνης ἐνὶ Θήβῃ,
Ἥ ῥ' Ἡρακλῆα κρατερόφρονα γείνατο παῖδα·
Ἡ δὲ Διώνυσον Σεμέλη τέκε, χάρμα βροτοῖσιν·
Οὐδ' ὅτε Δήμητρος καλλιπλοκάμοιο ἀνάσσης·
Οὐδ' ὁπότε Λητοῦς ἐρικυδέος, οὐδὲ σεῦ αὐτῆς·
Ὡς σέο νῦν ἔραμαι, καί με γλυκὺς ἵμερος αἱρεῖ.

Neque enim unquam mihi sic deæ amor, neque mulieris
Animum pectoribus circumfusus domuit:
Neque quando captus fui amore Ixioniæ uxoris,
Quæ peperit Pirithoum diis prudentem similem:
Neque quando Danaës formosæ Acrisii filiæ,
Quæ peperit Perseum, omnium clarissimum virorum:
Neque quando captus fui amore Phœnicis filiæ inclyti,
Quæ peperit Minoaque, & divinum Rhadamanthum;
Neque quando Semeles, neque Alcmenes in Thebis,
Quæ Herculem fortem peperit filium:
At Bacchum Semele peperit, gaudium mortalibus:
Neque quando captus fui amore Cereris pulchricomæ reginæ,
Nec quando Latonæ valde illustris, neque tui ipsius;
Vt tui nunc amore teneor, & me dulce desiderium capit.

Itidem Ovidius in VI Met. † partim eosdem, partim alios etiam amores uni tribuit Iovi. Sic enim Arachnes telam describit:

Mæonis illusam designat imagine tauri
Europam. verum taurum, freta vera putares.
Ipsa videbatur terras spectare relictas,
Et comites clamare suas; tactumque vereri
Assilientis aquæ; timidasque recondere plantas.
Fecit & Asterien aquila luctante teneri.
Fecit olorinis Ledam recubare sub alis.
Addidit ut Satyri cælatus imagine pulchram
Iupiter implerit gemino Nycteida fœtu:
Amphitryon fuerit, cum te Tirynthia cepit:
Aureus ut Danaen, Asopida luserit ignis,
Mnemosynen pastor, varius Deoida serpens.

In hisce Iovis amoribus distinguere oportet antiquitatis amantes, quæ historica fide, quæ item poetica dicantur. Præit ad hoc discrimen nobis Lactantius lib. I de Fals. relig. cap.

* *vers. 315 & seqq.*

† *fab. 2.*

cap. XI. Verba adscribi merentur: *Danaen violaturus Iupiter aureos nummos largiter in ejus sinum infudit. Hæc stupri merces fuit. At poetæ, qui quasi de Deo loquebantur, ne auctoritatem creditæ majestatis infringerent, finxerunt ipsum in aureo imbre delapsum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt, cum multitudinem telorum sagittarumque describunt. Rapuisse dicitur in aquila catamitum. Poeticus color est. Sed aut per legionem rapuit, cujus insigne aquila est: aut navis, in qua est impositus, tutelam habuit in aquila figuratam: sicut taurum, cum rapuit & transvexit Europam. Eodem modo convertisse in bovem traditur Io Inachi filiam: quæ, ut iram Iunonis effugeret, ut erat jam setis obsita, jam bos, tranâsse dicitur mare, in Ægyptumque venisse: atque ibi receptâ pristinâ formâ dea facta, quæ nunc Isis vocatur. Quo igitur argumento probari potest, nec Europam in tauro sedisse, nec Io factam bovem? Quod certus dies habetur in Fastis, quo Isidis navigium celebratur: quæ res docet, non tranâsse illam, sed navigâsse.* Subjungit deinde ista: *Non res ipsas gestas finxerunt poetæ: sed rebus gestis addiderunt quendam colorem: cum officium poetæ sit in eo, ut ea, quæ gesta sunt verè, in alias species obliquis figurationibus cum decore aliquo conversa traducat.*

Multum lucis his Lactantii verbis, imò & aliis veterum Theologorum locis, atque adeò universæ accesserit historiæ fabulari, si quadruplicem illam historiam, è Lactantio adductam, ad sua referamus tempora: & eàdem operâ, addamus tempora illa, quibus alii aliquot Ioves vixerint. Scio, hæc pro molestis nugis haberi à doctrinæ temporum ignaris. Sed miseri simus, si horum judicio standum aut cadendum sit nobis; qui non eorum approbatione, quam ab istis moribus desperamus; sed bono publico, & candidorum pectorum judicio, studia hactenus nostra dimensi sumus.

Ordiar ab Iove Argivo. Sed non unus is fuit. Antiquissimus videtur, qui proprio nomine Apis vocabatur: non Ægyptius ille, sed Sicyonius, à quo Peloponnesus *Apia* vocabatur, priusquam dicta *Ægialea*: ut Pausanias, ac Eusebius, tradidere; ac Æschylus firmat in Supplicibus. Perperam verò Apes hosce duos multi etiam veterum confundunt. Is, de quo nunc sermo nobis, secundus, aut tertius fuit Argivorum Rex. Primus enim quædam futuri regni fundamenta jecit Inachus, avus Apis. Mox pleniùs potestatem habuit Phoroneus, ex Inacho & Melissa Oceanina natus: quem Hyginus primùm omnium Iunoni sacra fecisse; primum item mortalium (vellem ad Argivos restrinxisset) regnâsse, tradit fab. CXLIII. Post Phoroneum Apis tenuit imperii habenas. Atque hic, credo, fuerit Iupiter ille, qui cum Niobe, Phoronei filia, rem habuit. Quippe non alienum fuerit à moribus Apis violare sororem. Nam, ut Apollodorus in II ait, εἰς τυραννίδα τὴν ἑαυτοῦ μετέστησε δύναμιν, καὶ βίαιος ὢν τύραννος· *potestatem regni in dominandi libidinem convertit, planeque violentus erat tyrannus.* Iovis ei nomen conveniebat, qui rex esset. Præsertim qui cum sorore sua rem haberet. Quomodo & P. Clodius, quia nec sorores ab eo castæ essent, *Romanus Iupiter* vocabatur: ut videre est apud Cicer. pro domo sua. Sed fuerit sanè alius: saltem Sicyonii hujus regis σύγχρονος * erat. Nam Nioben istam Apis fuisse sororem, satis convenit. Intelligo autem non Nioben Phrygiam, Tantali filiam, quæ Amphioni nupsit: sed Nioben Argivam, Phoroneo, ut Hyginus etiam testatur, prognatam. Ex Niobes hujus, & tralatitii illius Iovis concubitu, natus est Argus; qui Api, si non patri, saltem avunculo, successit. Atque ab hoc Argo est Peloponnesi *Argos* dicta. Vxorem habuit Euadnen; unde ei liberi Iasus, Piranthus, Epidaurus, & Criasus. Ex Iaso natus Agenor, ex Agenore Argus alter, ex Argo hoc Iasus; ex Iaso Io. Nisi potiùs audiendus Castor, Deiotari regis nepos: qui in opere illo, quod χρονικὰ ἀγνοήματα † inscripserat, Inachi fuisse filiam tradidit: ut ex Apollodoro constat. Sed hoc si est, quomodo verum erit, quod aliquanto antè dixerat Apollodorus, primam mortalium, quam Iupiter attigerit, Nioben fuisse? Quod & Diodorus Siculus refert lib. IV, & Hyginus fab. CXLV. Quippe Niobe hæc Phoronei filia, Inachi neptis fuit: ut si Io fuerit Inachi filia, dicendum sit Phoronei sororem, Niobes amitam fuisse. Invitus recessero à Castore, quo nemo videtur exactiùs tempora distinxisse: unde à Tatiano, & aliis, toties ad partes advocatur. Vide sis, quæ fusè de eo diximus in opere nostro de Historicis Græcis. Quamobrem sic potiùs statuero, geminam fuisse Io, priorem Inachi, alteram Iasi filiam. Prior illa aliter Callithoe vocata, primáque Iunonis Argivæ sacerdos fuit; ut Theo in Aratum scribit; item Hesychius. Sed bene Scaligero observatum, pro Καλλιθύεσσα apud eum Καλλιθύη, uti & apud Eusebium pro *Calirrhoe*, legi oportere. Quod si Io non Iasi, sed Inachi intelligenda; idem credo, qui Nioben, etiam Io violârit. Nec enim indignum Apide tyranno, ut priùs sororis, mox & amitæ suæ pudicitiæ illuderet. Eo autem minus filia Inachi cum illa Iasi confundi debet: quia inter eas ducentorum circiter annorum est intervallum. Quippe Niobe fuerit tritavia Iûs, Iasi filiæ. Io autem sit amita Niobes. Vt posterior Io à priori sex generationibus distet: verè à Niobe, unde descendit, quinis; impropriè verò ab amita Niobes, senis; quia eadem Phoronei & Niobes, ut fratris ac sororis, ætas censetur.

Cæterùm Io hæc primùm postulato Iunonis, hoc est, reginæ (si Io hæc, quam Inachi filiam dicebamus, uxor fuit Apidis) tradita est Argo, vigilantissimo homini, custodienda. Interemto hoc à Mercurio, hoc est, oratore, aut nuncio, aut satellite regio, in varias illa terras mari profugit. Navis παράσημον ‡ erat bos: unde Io in bovem dicitur conversa. Quemadmodum commodè exposuit Lutatius, Sta-

* coævus

† errores ex inscitia temporum orti.

‡ insigne, unde navi nomen.

Digitized by Google

tii interpres. Tandem ea appulit in Ægyptum: atque ibi peperit Epaphum. Qui cum Memphim duxiſſet, Ægyptii regis filiam; urbem condidit, cui nomen dedit uxoris. Ex Epapho nata eſt Libya: ex qua, & Neptuno, hoc eſt, principe ſive regulo inſulari, cujus verum nomen vetuſtas delevit, nati ſunt duo inclyti heroes, Agenor, & Belus: quorum ille profectus in terram Canaan, ſedes ibi fixit, ac ſucceſſorem habuit filium Phœnicem; unde Phœnicia nomen accepit: alterum autem Cadmum in Bœotiam miſit, qui Thebas condidit. Belus verò, quomodo Agenoris fratrem vocatum dicebamus, in Ægypto remanſit. Cujus filii, Ægyptus, & Danaus, ille quinquaginta filiis, hic quinquaginta filiabus nobilis fuit. Quod minimè mirandum in iis, qui tot conjuges, vel concubinas haberent: ut etiam Euſebius annotavit. Ab Ægypto hoc ἡ Μελάμβωλος χώρα (ſic apud Apollodorum reſcribe, ubi vulgo Μελαμπόδων) dicta eſſe Ægyptus creditur. Danaus profectus eſt Argos, ibique in imperio ſucceſſit Gelanori. Sed apud Apollodorum pro Γελάνωρ perperam Ἐλάνωρ legitur. Danao Argis ſuffectus gener Lynceus. Nam Hypermneſtram, Danai filiam, duxerat uxorem. Ex his natus Abas, qui poſt Lynceum regnavit. Abanti ex Ocalea, Mantinei filia nati Acriſius, & Prœtus, duo reges Argivi. Acriſio filia Danaë; quam pater æneo ſub terra thalamo incluſerat, multis additis cuſtodibus. Subterraneum hoc ædificium exſtitit uſque ad tempora Perilai, tyranni Argivi, qui illud disjecit: ut eſt apud Pauſaniam in Corinthiacis. Cæterùm Prœtus, auro corruptis cuſtodibus, Danaen vitiavit. Hic enim eſt ille Danaes Iupiter; ut rectè tradidere, qui rem hiſtorice, quàm poëtice, proponere malebant. Teſtis nobis de eo Apollodorus lib. II. Atque addit, ortam hinc gravem inter fratres contentionem. Dicere verò poterat; in apertum etiam bellum erupiſſe. Sed cum æquo eſſet Marte pugnatum, & uterque videret, non ſe poſſe fraterno ſine auxilio regnum ſuum tueri; ad pacis conditiones deventum eſt: uti idem Pauſanias narrat. Ex hoc concubitu Danaes cum Iove illo Argivo, patruo ſuo, Argolici ſinus domino, natus eſt Perſeus; qui tandem avum ſuum Acriſium non ſponte ſua diſco interemit: cumque propterea vivere nollet Argis, imperium Mycenas tranſtulit. Videmus ex iſtis, longè alium eſſe Iovem, qui Niobem vel Io, quàm qui Danaen violavit. Sanè Danaë ab Ione Iaſi generatione diſtat octava: quod ſpatium ſit annorum circiter CCLXVI. A Niobe autem ſunt generationes quatuordecim: nempe anni præterea ducenti. Ac proinde à Niobes amita, quæ parenti Niobes Phoroneo σύγχρονος erat, ſunt generationes XV; anni quaſi quingenti. Atque ut iis aſſentiremus, qui Io antiquam (ad cujus diſcrimen Euſebius illam Iaſi vocat, alteram Io) ajunt, non amitam Niobes, ut nos dicebamus Caſtorem ſecuti, ſed filiam fuiſſe: ſic generationes inter Io & Danaen, tredecim interſint: nempe duabus minus, quia ſic Inachi filia, filiæ, quam ex eorum ſententia Niobe habuit, amita foret magna.

Nunc videamus, quanta ſit temporis intercapedo inter Argolicum hunc Iovem, qui vero nomine Prœtus dicebatur, & illum Iovem, qui Amphitryonis rivalis fuit. Danae, de qua proximè diximus, ex Prœto Perſea genuit. Perſeus ex Andromeda, præter Perſen, quem apud ſocerum Cepheum reliquit, genuit Alcæum, & Electryonem. Hic Alcmenæ, ille Amphitryonis fuit parens. Nupſitque patrueli ſuo Alcmena. Sed dum unà cum rege Creonte maritus Amphitryo adverſus Teleboas bellum gerit; Iupiter aliquis, priorum ſimilis, nequiter apud Alcmenam res agit mariti. Vnde Hercules natus; qui anno uno altero deceſſit ante initia belli Trojani: ut poſtea planius fiet. Hic Alcmenæ Iupiter ab illo Iove Danaes diſtat annis circiter centum. Quippe Alcmena generatione tertia abeſt à Danae, uti dictum. Tot verò generationes ſeculo tribui ſolent.

De Iove Niobes, Ius, Danaes, & Alcmenæ, ſatis dictum. Ex quibus uti Niobe prima, ita Alcmene poſtrema fuiſſe mulier dicitur, quam Iupiter agnoverit: hoc eſt, cujus amores ſub Iovis nomine occultarint poëtæ. Nunc accedo ad Iovem Phrygium; qui & ipſe bene eſt antiquus. Eſt hic ille, qui rapuit Ganymedem. Raptor is Tantalus, Phrygiæ & Paphlagoniæ rex erat. De quo ſic Euſebius ad annum XLII judicis Iſraëlitici Aod ſive Ehud: *Ob raptum Ganymedis Tros patri Ganymedis & Tantalo bellum exortum eſt, ut ſcribit Phanocles poëta.* Quare non aſſentio doctiſſimo Pronivilliomaro, qui per pag. 123, 124.
ἁρπαγμὸν ἐκ Κρήτης intelligit raptum Ganymedis, cùm is non è Creta, ſed Troade, nec à Minoe, ſed Troade contigerit. Subjicit deinde Euſebius: *Fruſtra igitur Iovis fabula, & raptrix Aquila confingitur.* Tantalus ille, ut paullo antè dixerat, *Phrygas rexit.* Sed quod addit, Phrygas priùs Mæonas vocatos; id falſum videtur, cum Mæonia non Phrygiæ, ſed Lydiæ pars ſit. De eodem Iove ſic Oroſius lib. I, cap. XII: *Tantalus rex Phrygiorum Ganymedem Trois, Dardanorum regis filium, cùm flagitioſiſſime rapuiſſet, majore conſerti certaminis fœditate continuit; ſicut Phanocles poëta confirmat; qui maximum bellum excitatum ob hoc fuiſſe commemorat.* Iupiter igitur generali regum omnium nomine accipitur. Quod verò aquila abſtuliſſe Ganymedem dicitur, id vel celeritatem raptus indicat; vel, quod Epiphanio viſum, aquila fuerit παράσημον † navis; ut taurus ejus, quâ avecta eſt Europa. † insigne.
Quanto hic Iupiter Phrygius tempore vixerit ante bellum Trojanum; non operoſum eſt ex rapti & raptoris ſtirpe cognoſcere. Quippe raptus fuit frater Ili, qui Ilium condidit; filius Trois, unde *Troas*, & *Troja* dicta; nepos Erichthonii; pronepos Dardani; qui interemto fratre, in Samothraciam fugerat; unde Cabirorum ſacris expiatus in Teucriam ſe contulit,

tulit, ac filiâ Teucri Bateâ ductâ, in partem regni est receptus. Is auctor Dardanidarum, Iovis eo filius vocatus, quia externi hominis parentes vulgò nescirentur. Ilus autem pater fuit Laomedontis, avus Priami, proavus Hectoris, & Alexandri sive Paridis. Vt hi ab Ilo, Ganymedis fratre, tertia distent generatione. Fuit & frater Ganymedis Assaracus, pater Capyos, avus Anchisæ, proavus Æneæ. Vbi itidem Æneam tertia generatione abesse videmus ab Assaraco. Nunc Tantalum spectemus. Ejus filius Pelops: hujus Atreus, & Thyestes: Atrei Plisthenes, qui perperam præteritur à multis: Plisthenis Agamemnon, & Menelaus. Vt hi quarta distent generatione à Tantalo. Vna igitur hic generatione amplius. Nempe Ganymedes cum raperetur, adolescens admodum erat: raptor Tantalus generatione tota, hoc est, xxx annis vel circiter provectior. Vt bene tempora conspirent: Phrygiusque ille Iupiter centum quasi annis ante bellum Trojanum rapuerit Ganymedem. Atque hæc ostendunt, memoriâ deceptum esse Ciceronem, cùm sic scribit lib. I Tusc. Qu. *Nec Homerum audio; qui Ganymedem à Diis raptum ait propter formam, ut Iovi pocula ministraret; non justa caussa, cur Laomedonti tanta fieret injuria. Fingebat hæc Homerus, & humana ad Deos transferebat: divina mallem ad nos.* Neque enim filius fuit Laomedontis, Priami frater, ut Tullius putavit; sed filius Trois, patruus Laomedontis, Priami patruus magnus: ut ex iis liquet, quæ memoravimus. Sub fabula autem de Ganymede à Iove rapto latere historiam de Tantalo, Phrygiæ rege; præter Phanoclem, de quo dixi, etiam Herodianus prodidit in vita Commodi Cæsaris.

Dicam nunc de Iove Cretensi. Vbi distinguendum inter antiquissimum illum, quem Curetes infantem adservarunt, & longe juniorem, qui rapuit Europam. Vetustissimi illius ætas ex eo colligitur, quod inter Curetas, à quibus recens natus occultabatur, Cres erat: ut ex Arriano refert Eustathius in περιήγησιν Dionysii. Cres ille fuit, rex Cretæ antiquissimus, à quo & Creta nomen accepit: ut ex Ephoro tradit Marcianus Heracleotes. Estque idem, à quo Cnoson in Creta conditam, & templum Cybelles, apud Eusebium in canone Chronico legas. Quare Iupiter ille Isaaci vel Iacobi patriarchæ ætate claruerit: modò Cres ille, de quo dictum, rectè ab Eusebio referatur ad tempora Abrahæ, & Isaaci. Vide eum num. LVI, & CXXVIII.

Liquidiora omnia de Iove Cretensi juniore: qui rapuit Europam, ac cujus in Creta sepulchrum: quo de sepulchro ex Euhemero, ac Cicerone, Lactantius lib. I de falsa relig. cap. XI. Fuit hic rex Cretensis nomine vero Asterius, ut Eusebius vocat; vel Xanthus, ut Augustino dicitur. Famulum habuit, cui nomen Marnas, teste Epiphanio; qui & hunc Asterii famulum à Gazæis cultum tradit. Videtur autem ea generalis appellatio; cùm virgines sic à Cretensibus vocatas, Stephanus † tradat. Quando Cretensis ille Iupiter vixerit, hunc in modum cognoscitur. Europa, quam rapuit, soror fuit Cadmi & Phœnicis, filia Agenoris, regis Cananæi, sive, ut postea dixere, Phœnicum. Hujus majores antea retulimus, cùm exponeremus stirpem Inachi: à quo Agenor undecimâ distat generatione: hoc est, annis penè quadringentis. Cadmo autem, Agenoris filio, natus Polydorus; hoc Labdacus, eo Lajus, illo Oedipus, isto Eteocles, & Polynices. Vt hi quinctâ generatione absint à Cadmo, Europæ fratre. Atqui Eteocles & Polynices fuere Herculi & Theseo σύγχρονοι *. Nam cùm Creon, rex Thebarum, & Iocastæ, quæ Oedipi mater & uxor fuit, frater, edicto vetuisset, ne sepelirentur Oedipodarum cadavera: Theseus propterea Bœotis bellum intulit: ut est apud Pausaniam in Atticis. Theseus verò unâ solum generatione antecessit bellum Trojanum. Quare ducentis quasi annis Europæ raptus præcesserit raptum Helenæ, bellumque Trojanum. Ex progenie etiam Europæ idem scitur. Nam ex Iovis Cretensis, hoc est, Asterii concubitu cum Europa, nati Minos, qui Asterio successit in regno, item Rhadamanthus, & Sarpedon, Lyciorum reges. Minos ex Ithone genuit Lycastum. Lycastus ex Ida Minoem juniorem. Minor hic Deucalionem, Deucalio Phædram, Theseo nuptam. Sic quoque Phædra generatione quinctâ descendat ab Europa. Vt omnia optimè conveniant. Turbant solum; qui duos Minoes nesciunt distinguere. Vnde coguntur, raptum Europæ referre ad tempora Pandionis, qui Thesei proavus fuit: hoc est, CXXXIII annis ante bellum Trojanum. Verùm addendi anni LXVI, propter generationes Lycasti, & Minois senioris. Quorum hic Europæ filius, Rhadamanthi frater. Atque idem credo ille est, qui novennio se referre solitus in antrum montis Idæ, diceretque, hic se conversari cum Iove, indeque leges suas accipere; haut aliter ac postea Numa Pompilius simulabat, se sacra illa, quæ Romanis traderet, accipere ab nympha Ægeria. Quamquam nec magnopere adverser, siquis juniorem credat. Vtcunque illud, saltem junior est ille, qui maris habuit imperium, cujus item filius Androgeos, præclarus adolescens, invidiâ Athenis occisus post Panathenæa: unde bellum adversus tum Megarenses, de quorum obsidione Virgilius vel alius in Ciri; tum Athenienses, qui sub rege Ægeo eò adacti, ut in Cretam Tauro, Minois στρατηγῷ ‡, qui Minotaurus vocari solet, pueros mitterent tributarios: eaque consuetudo demum sub Theseo, cum is Taurum devicisset, cessavit. Denique junior hic Minos est ille, qui Dædalum, cùm in domo ejus Taurus Pasiphaen, filiam regis, violasset, atque eo Dædalus iram Minois metuens, cum Icaro filio, navigio, velorum pandens alas, ut cum poëta loquar, avolâsset, eum in Siciliam usque est insecutus: ubi, non satiatus eo, quod Icarus in

† περὶ πόλεων, voce Γάζα.

* coætanei.

‡ duci, sive exercitus præfecto.

Digitized by Google

in via imprudentia sua submersus fuisset, à Cocalo, rege Siculo, sibi ipsum Dædalum reddi postulavit. Cocalus verò, sub specie amicitiæ Minoa, allectum thermarum æstu suffocavit. Hæc abunde aperiunt tempora utriusque Minois, & pariter Asterii, Iovis Cretici, à quo rapta est Europa: & quam multi etiam veterum fallantur, qui raptum hunc toto referunt seculo ante utriusque Minois ætatem. Quod satis docent, quæ tam varie, varios secutus auctores, de raptu Europæ, ac Minoe, in Chronico suo canone prodidit Eusebius.

Quid cæteros persequar Ioves? Vt illum, qui ex Leda genuit Pollucem, & Helenam: imò & Castorem, si audimus Homerum, vel alium, hymno in Διοσκούρους. Verum aliter Homerus Odyss. Λ, & Pindarus Nem. Idyll. Α; qui Castorem Tyndarei filium tradunt, eoque natum mortalem: unde & interfectus, sive ab Ida; ut est apud Theocritum idyllio memorato, & Pausaniam Messeniacis: sive, juxta alios, à Meleagro, aut Polynice. Pollucis igitur ille, & Helenæ parens, qui Iupiter dictus, vel ipse erat Ledæ maritus, Tyndareus, vel adulter aliquis. Ætatem ejus ac Castoris non possumus ignorare, cum eos constet, Helenæ fuisse fratres; cujus gratiâ bellum ad Trojam gestum fuit. Itaque ut Helena *Tyndaris* à patre, *Oebalis* ab avo; ita & illi *Tyndaridæ*, & *Oebalidæ* appellantur. Dixeris, si fratres fuissent, fore inter eos, quos Homerus ait pugnâsse ad Trojam. Sed ex Homero ipso facilè occurritur. Vbi Helena ait, se auxilio eorum destitui, quia paullo antè decesserint. Dicitur Helena cum Polluce ex ovo prognata, quia uterque educatus in superiori ædium parte, quæ Lacedæmoniis, Eustathio † teste, vocabatur ὠόν; unde in usu ὑπερῷον. Tempori autem repugnare videtur, quod à veteribus proditum, Alcmenam fuisse postremam mulierum, cui vim intulerit aliquis, Iovis nomine à poëtis nuncupatus. Nam potiùs ea fuerit Leda. Quippe Hercules ex Alcmena: Helena ex ovo Ledæo. Hercules autem, natu jam grandis, decessit ante bellum Trojanum. Helenam verò minorem natu fuisse; arguit, quod eam postea formâ captus rapuerit Paris.

† Odyss. λ, pag. 1420. edit. Rom. & Od. λ, pag. 1686.

Ad eorum exemplum, quo Ioves hosce distinximus, non operosum erit cæteros Ioves, Nasoni in Metamorphosios opere, atque aliis memoratos, ad tempora sua referre. Vti illum, qui ex uxore Ixionis genuit Pirithoum, amicum Thesei: cujus tempus antea vidimus: item eum, qui ex Callisto genuit Arcada; unde dicta Arcadia, cùm Pelasgos in suam redegisset potestatem: ut ait Eusebius num. IↃXXXII. Atque ita in aliis.

CAPVT XV.

Neptuni antiquissimi nomine Iapetum, Noe filium, signari. Cur Neptuno non maris solum imperium dederint, sed etiam arti præfecerint equestri. De Conso, & Consualibus, & ea à Neptunalibus differre. Primos Græcorum equis vectos Lapithas, & Centauros; unde origo fabulæ de biformi monstro, quod homine, & equo constaret. Varii Græcorum Neptuni, sua ad tempora reducuntur. Neptuni filios dici, cùm alios, tum moribus asperos & inhumanos: item qui mari periissent. Quis ille Neptunus, qui cum Pallade in Athenarum primordiis decertârit. Quis item alter ille, qui exstruxisse dicitur muros Trojanos.

QVomodo verò multi erant Ioves; ita & Neptuni multi. Quorum antiquissimus mihi unus è Noachi filiis videtur. Nam velut in Saturno Noë, ita in tribus Saturni liberis, qui mundi imperium divisisse dicuntur, adumbrati sunt tres filii Noë, eorumve posteri; ut plenius exponam, ubi ad Saturni cultum fuerit deventum. Porrò uti Semi progenies septentrionalem & orientalem Asiam obtinuit; Chami autem stirpi Asia meridionalis cum Africa cessit: ita Iapheto obtigere maris mediterranei insulæ, & continens Europæa: ut in quam ex insulis ulteriùs veniretur. Hujus igitur posteris duplici scientiâ opus fuit: nauticâ, ad transmittendum vastum mare; & equestri, ut in loca venientes longè latéque patentia, sed inculta, & sæpe sylvestribus, efferis, ac venenatis animalibus obsessa, celeriùs tutiusque quàm maxima spatia conficerent; donec de locis maximè sibi idoneis satis dispicere possent, eaque inter sese partirentur. Hanc esse caussam existimo, cur Neptunum, quem Iapetum interpretor, non nauticæ solum rei, sed equestri etiam præfecerint. Audiamus, quam belle cum his consentiat Diodorus Siculus lib. v: Τῶν δ' ἄλλων θεῶν τῶν ἐκ Κρόνου καὶ Ῥέας γενομένων φασὶν οἱ Κρῆτες Ποσειδῶνα μὲν πρῶτον χρήσασθαι ταῖς κατὰ θάλασσαν ἐργασίαις, καὶ στόλους συστήσασθαι, παραδόντος αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν ταύτην τοῦ Κρόνου. διὸ καὶ παραδίδοσθαι τοῖς ἐπιγινομένοις τοῦτον κύριον ὑπάρχειν τῶν κατὰ θάλασσαν πραττομένων, καὶ θυσίαις ὑπὸ τῶν ναυτιλλομένων τιμᾶσθαι· προσάπτουσι δ' αὐτῷ καὶ τὸ τοὺς ἵππους δαμάσαι πρῶτον, καὶ τὴν ἐπιστήμην καταδεῖξαι τὴν περὶ τὴν ἱππικήν. ἀφ' ἧς Ἵππειον αὐτὸν ὀνομάζεσθαι· *Inter alios autem Deos, è Saturno & Rhea genitos, ajunt Cretenses, Neptunum primum maris negotium tractare cœpisse, classemque instituisse, hanc præfecturam à Saturno adeptum. Ideoque fama apud posteros increbuit, quæ in mari geruntur, in hujus arbitrio esse: & propterea eum sacrificio nautæ honorare. Adjiciunt & hoc, equos à Neptuno primùm domitos, & equestris rei scientiam ab eo traditam. Vnde Hippius, id est, equestris, nominatur.* Hunc Neptunum equestrem Romani *Consum* dixere: unde *Consualibus* nomen: de quibus Varro lib. v de L. L. Item Livius lib. I: *Romulus*, inquit, *ludos ex industria parat Neptuno Equestri sollemnes: Consualia vocat.* Vide & Dionysium lib. I, Plutarchum in Romulo, Tertullianum de spectaculis cap. v, Servium in VIII Æn. Interim quia latiùs Neptuni, quàm equestris Neptuni, nomen pateret; eò aliud *Consualia*, aliud *Neptunalia*: illa erant Ποσειδῶνος ἱππίου *, ac

* Neptuni equestris.

ac non quidem mense Martio, ut Servius ad VIII Æn. scripsit, sed in Augusto celebrabantur; ut ex Plutarchi Romulo constat: hæc autem fuere Ποσειδῶνος Σεισίχθονος †, hoc est, ejus qui maris haberet potestatem: ut perperam hæc nonnulli confundant. Atque hæc de Neptuno illo vetustissimo. Postea tot prope Neptuni, quot principes insulares: quod ex poëtarum fabulis, si ad historiam eas referamus, non obscurè cognoscitur. Ac præter istos & continenti fuere Neptuni sui: in his principes, qui arte equestri excellerent. Talis fuit Ixion, aliusve rex Thessalus, qui artem eam docuit gentem suam; unde & Græcorum alios se diffudit. Primi autem è Thessalis Pelethronii Lapithæ, ac Centauri, parte hac artéque valuere. Vnde Maro lib. III Georg.

† terram quatientis.

Frena Pelethronii Lapithæ, gyrosque dedere
Impositi dorso, atque equitem docuere sub armis
Insultare solo, & gressus glomerare superbos.

Quo loco sic Servius: *Pelethronium oppidum est Thessaliæ; ubi primus domandorum equorum repertus est usus. Nam cum quidam* THESSALUS REX, *bobus œstro exagitatis, satellites suos ad eos revocandos ire jussisset, illique cursu non sufficerent: adscenderunt equos, & horum velocitate boves secuti, eos stimulis ad tecta revocarunt. Sed hi visi, aut cum irent velociter, aut cum eorum equi circa flumen Peneum potarent capitibus inclinatis, locum fabulæ dederunt, ut Centauri esse crederentur: qui dicti sunt, Centauri* ἀπὸ τῦ κεντᾷν τὺς ταύρυς. Etiam Valerius Probus in primum Georgicôn annotavit, primum in Thessalia equum esse conspectum; quem istic exhibuerit Neptunus. Qui Neptunus, si extra fabulas eatur, non alius sit, quàm rex Thessalus; ut à Servio eum vocari vidimus. Plinius, etsi Bellerophontem dicat primum docuisse equis vehi: tamen juxta illum quoque magna huic arti incrementa dederint Thessali. Sic enim scribit lib. VII, cap. LVI: *Equo vehi* (invenisse) *Bellerophontem: frenos & strata, Pelethronium: pugnare ex equo, Thessalos, qui Centauri appellati sunt, habitantes secundum Pelium montem.* Vbi paullum à Marone abire videtur. Ille enim loquitur de Lapithis Pelethronium Thessaliæ montem incolentibus, à quo & Chiron *Pelethronius* est appellatus: at Plinio, uti & Solino, Pelethronius proprium est hominis nomen. Nisi, ut suspicor, apud Plinium *Pelethronios* scribendum. Etiam apud Palæphatum initio operis legimus, ut quo tempore Ixion, rex Larissæ in Thessalia, imperium haberet, bellum gestum sit Centaurorum & Lapitharum: & quæ res occasionem præbuerit, ut Centauris formam tribuerent adeo monstrosam. Eamque rem ex eo politicis versibus expressit Isacius Tzetzes Chil. VII, Hist. XCIX. Sed, juxta Palæphatum, non tam Ixion hac arte Thessalis præiverit, quàm ab iis hauserit. Quamquam nihil impedit, quo minus & à suorum nonnullis eam rex didicerit, & deinde docuerit alios, vel doceri jusserit. Quando Ixion ille vixerit, ex Eusebio cognoscere est; qui bellum istud refert ad tempora Ægei Atheniensis, & Atrei ac Thyestæ, Mycenæorum regum: nempe duabus generationibus ante captam Trojam.

Sed satis de equestris artis invento inter Græcos. Venio ad eos, qui Neptuni nomine à Græcis vocari solent. Quos temporibus suos distinguere non adeò est operosum, quàm primâ facie videatur. Vt si quæstio sit de Neptuno illo, qui ex Libya, vel, secundùm alios, ex Eriphyle, genuisse dicitur Agenorem, Belum, Phœnicem: quorum Belus parens fuerit Danai, & Ægypti. Horum enim tempora jam antea excussimus. Vnde etiam cognoscere est, de ætate Neptuni ejus, qui ex Amymone, Danai filia, genuerit Nauplium, parentem Palamedis illius, qui ad Trojam militans, miserè, fraudibus Vlyssis circumventus, periit. Neptuni etiam ex Laide filius erat Cercyon latro; qui cum Atticam infestaret, à Theseo est sublatus. At nota Thesei tempora. Itidem Neptuno ex Tyro, Salmonei filia, natus est Pelias, rex Thessalus, quem Pelopia, Euadne, cæteræque filiæ, dissecuisse dicuntur, deceptæ à Medea, ut Iason Thessaliæ regno potiretur. Neptuni quoque, ex eadem Tyro, filius fuit Neleus, duodecim filiorum ex Chloride parens: quos omnes Hercules, captâ Pylo, interemit, præter facundum illum Nestorem: qui aliò tum fortè missus erat. Messapus etiam Neptunia proles * vocatur: qui cum Turno bellum adversus Æneam gessit in Italia. Horum omnium tempora sunt aperta: cùm ex liberis ac nepotibus non difficile sit statuere de parente, vel avo Neptuno. Sed enim, quod Neptuni aliquis filius nuncupatur, à variis caussis proficiscitur. Est cùm Neptuni nomine occultatur nomen principis alicujus insularis, vel qui per mare venisset †, vel præesset populo θαλασσοκρατῦντι ‡. Est cùm intelligitur Neptunius sacerdos. Vel attenditur, quod aliquis perierit in mari. Est etiam cum spectantur mores Neptunii, sive, ut cum Plauto potius dicam, maritimi *. De postremo illorum sic Agellius lib. XV Noct. Att. cap. XXI: *Præstantissimos virtute, prudentiâ, viribus, Iovis filios poetæ appellaverunt; ut Æacum, & Minoa, & Sarpedona: ferocissimos, & immanes, & alienos ab omni humanitate, tanquam è mari genitos, Neptuni filios dixerunt; Cyclopa, & Cercyona, & Scyrona, & Lestrygonas.* Ac similiter fere Tzetzes Chil. II, hist. LI:

* Virg. Æn. 7.
† Servius in Æn. 7. vers. 691.
‡ imperium maris habenti.
* Cistell. 2, 1.

Θησεὺς υἱὸς ἦν Ἀττικῦ Αἰγέως, καὶ τῆς Αἴθρας.
Ὡς δ' ἀνδρεῖον, ἔφασαν παῖδα τῦ Ποσειδῶνος.
Τὺς θυμικὺς γὰρ σύμπαντας, καὶ πάντας τὺς ἀνδρείυς,
Τὺς καὶ φίλυς, ἐραστὰς φασὶ τῦ Ποσειδῶνος.
Theseus filius erat Attici Ægei, & Æthræ.
Tanquam autem strenuum, dixerunt filium Neptuni.
Animosos enim elatos cunctos, & omnes strenuos,
Filios & amicos, amasiosque dicunt Neptuni.

Sed hoc inter eos discriminis est, quod laxiùs aliquanto Tzetzæ, quàm Agellio, filiorum Neptuni, pateat appellatio. Quippe licet Theseus animosus, ac strenuus; non immanis tamen,

Digitized by Google

men, & ab omni humanitate alienus. Atque idem dixero de Ægeo: qui, etsi Pandionis filius foret, Neptuno tamen prognatus dicitur. Nempe quia cum Theseus, jussi immemor paterni, Cretâ nigris reverteretur velis; sese Ægeus in mare dederit præcipitem. Quomodo & Arion, fidicen, ac poëta lyricus, (cujus parentes veri nesciuntur, ut sæpe insignes artifices genere sunt obscuro) Neptuni ex Oncæa nympha filius dictus, quoniam in mare desilierit; unde, portante delphino, Tænarium in promontorium creditur delatus: ut est apud Herodotum, Diodorum, Plutarchum: è Latinis Ovidium II Fast. & Agellium lib. XVI, cap. XIX.

Sed duo præterea sunt Neptuni valde memorabiles: unus in re Attica, alter in Trojana. Vetustior ille prior, de quo propterea priùs dicam. Satis constat, cùm urbs conderetur, quam Athenas dicimus, controversiam fuisse obortam, utrum à Pallade, an Neptuno, ei esset dandum nomen. Hanc litem fuisse censeo inter Senatum, & plebem, quæ nautis & remigibus præcipuè constabat. Et ut Senatus suum principem, ita & plebs suum habuerit ducem. Posterior iste cum factione sua Neptuni nomine censetur. At Senatus, qui sapientia plus pollebat, Minervæ nomine intelligendus. Quare cum Minerva prævaluisse dicitur, hoc sic capere oportet, quod priores tulit Vrbis Senatus, & flos populi: posteriores autem Neptunia proles, turba nautica. Atque ea imperii forma, ut plus possent Vrbis incolæ, quam qui Piræeum incolerent; deinceps etiam permansit, usque dum Themistocles, non tam Piræeum Vrbi, quàm Vrbem Piræeo adjunxit. Sic enim major esse nautarum & remigum potentia, quam urbanorum cœpit. Multum hæc firmantur egregiis Plutarchi verbis in Themistocle, ubi de viro hoc ita scribit: Ἐκ δὲ τούτου τὸν Πειραιᾶ κατεσκεύασε, τὴν τῶν λιμένων εὐφυΐαν κατανοήσας, καὶ τὴν πόλιν ὅλην ἁρμοττόμενος πρὸς τὴν θάλασσαν, καὶ τρόπον τινὰ τοῖς παλαιοῖς βασιλεῦσι τῶν Ἀθηναίων ἀντιπολιτευόμενος. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ (ὡς λέγεται) πραγματευόμενοι τοὺς πολίτας ἀποσπάσαι τῆς θαλάσσης, καὶ συνεθίσαι ζῆν μὴ πλέοντας; ἀλλὰ τὴν χώραν φυτεύοντας, τὸν περὶ τῆς Ἀθηνᾶς διέδοσαν λόγον, ὡς ἐρίσαντος περὶ τῆς χώρας τοῦ Ποσειδῶνος, δείξασα τὴν μορίαν τοῖς δικασταῖς, ἐνίκησε. Θεμιστοκλῆς δ' οὐχ, ὡς Ἀριστοφάνης ὁ κωμικὸς λέγει, τῇ πόλει τὸν Πειραιᾶ προσέμιξεν †, ἀλλὰ τὴν πόλιν ἐξῆψε τοῦ Πειραιῶς, καὶ τὴν γῆν τῆς θαλάττης· ὅθεν καὶ τὸν δῆμον ηὔξησε κατὰ τῶν ἀρίστων, καὶ θράσους ἐνέπλησεν, εἰς ναύτας καὶ κελευστὰς καὶ κυβερνήτας τῆς δυνάμεως ἀφικομένης. Διὸ καὶ τὸ βῆμα τὸ ἐν Πνυκὶ πεποιημένον, ὥστ' ἀποβλέπειν πρὸς τὴν θάλασσαν, ὕστερον οἱ τριάκοντα πρὸς τὴν χώραν ἀπέστρεψαν, οἰόμενοι τὴν μὲν κατὰ θάλατταν ἀρχὴν, γένεσιν εἶναι δημοκρατίας, ὀλιγαρχίᾳ δ' ἧττον δυσχεραίνειν τοὺς γεωργοῦντας. *Hinc Piræeum, commoditate animadversa portus, extruxit, totamque urbem ad mare accommodavit, contrariam quodammodo sectam in civitate, ac veteres Atheniensium reges, instituens. Illi enim, ut fertur, intendentes revocare à mari cives, atque ad relinquendas naves, colendumque assuefacere agrum, dissipaverant illam de Pallade fabulam: ambigente de illa regione Neptuno, cum ostendisset judicibus olivam, causam eam obtinuisse. At Themistocles, non (ut comicus ait Aristophanes) urbi commisit Piræeum; imò urbem annexuit Piræeo, & terram mari. Quæ res vires populi aluit contra optimates, eumque audaciâ inflavit, omni ad nautas, hortatores, & gubernatores redundante potestate. Vnde suggestum, qui erectus in Pnyce erat, ut spectaret mare, converterunt post terram versus triginta tyranni, imperium maritimum rati gignere populi potentiam, & paucorum principatu minus offendi agricolas.*

† Malim προσέμιξεν, adjunxit.

Videamus nunc, quis ille fuerit Neptunus, qui cum Apolline muros condidit Trojanos. De eo placet sententia eorum, qui (ut Eustathius tradit ad Il. Φ *) οὐκ αὐτοὺς θητεῦσαί φασιν, ἀλλὰ ἱερὰ κειμήλια δαπανηθῆναι εἰς ἀνέγερσιν τοῦ Ἰλίου· *non eos mercede servisse ajunt; sed sacram pecuniam, ac quæ pretiosa numinis forent, impendisse muris exstruendis.* Nempe uti consuetudo multis est dicere, aliquid donari, vel adimi S. Petro, vel S. Laurentio, vel alteri Sancto, quod confertur vel aufertur templo ab Sancto illo nomen sortito: ita etiam Laomedon dicitur fraudâsse eo Neptunum, quod ex sacro templi thesauro à sacerdote, ad muros exstruendos, illâ acceperat conditione, ut muris perfectis restitueret. Quare, si per Neptunum sacerdotem Neptuni, ut ejus ministrum, intelligamus; minimè aberrabimus. Atque idem dixero de Apolline, si una cum struxisse muros placet. Homeri quidem sententia est Iliados Φ, Laomedonte ædificante, Apollinem pecus pavisse regium. Sed, ut Eustathius ibidem observat, juniores utrumque exstruxisse mœnia arbitrantur. Ita Pindarus Olymp. idyll. H. Eumque hac parte secutus Horatius lib. III, od. III: cum de hoc Laomedonte ait in pluratívo:

Mercede pactâ destituit DEOS.

* pag. 1245. edit. Rom.

CAPVT XVI.

Licet Vulcanus rex fuisse Ægyptius, suæque genti primus monstrasse ignem dicatur: antiquissimum tamen Vulcanum potius videri Tubalcainum, indeque Vulcani nomen κατ' ἀφαίρεσιν esse factum: nec eum tamen tam ignem hominibus ostendisse, quàm ignis usum in arte fabrili. Conditorem Babylonii imperii Nimrodum, sive Belum, esse vetustissimum Martem: nisi in societatem accipere placeat, tum Ninum, tum Thurram, qui & ipse Assyrius rex fuit. Ἐνυάλιος Mars. Chronicum Alexandrinum emendatur. Belum non esse alium à Baal. Ætas Martis Græcanici, & qui Mars ille, quo gentis suæ auctore Romani gloriantur. Antiquissimus Apollo est Iubal Mosis. Aliis tamen Mercurium credi. Mercurii Ægyptii ætas ex ætate Osiridos ostensa Græcorum Mercurium Atlantiadem vixisse tempore belli Trojani, & Panos: multò tamen vetustiorem esse, juxta alios. Mercurii ejusdem ætas mon-

Digitized by Google

monstrata ex ætate Herculis, & Penelopes; unde Pan cum cruribus hircinis.

A Neptuno venio ad quatuor istos, Vulcanum, Martem, Apollinem, & Mercurium: quos eo ipse ordine recenset, ac Iovis ait filios, Diodorus Siculus libro V. Loquitur autem de Iove Cretensi. Idem tamen lib. I dixerat, secundum sacerdotes Ægyptios primùm in Ægypto regnasse Vulcanum, eique divinos post mortem honores attributos propter ignem inventum. Reperisse autem hoc pacto: Arbore de cælo tactâ incensam fuisse sylvam vicinam: tum accessisse Vulcanum, & cum ob frigus hibernum magnam caperet ex calore voluptatem, ubi, materiâ deficiente, ardor remittebat, novam subjecisse; ita conservasse ignem, & accitis aliis, fecisse ejus participes. Sed ut fortasse hujusmodi quid Ægyptio regi acciderit; longè tamen antiquius est ignis inventum. Neque Vulcanus tam in Deos relatus ob repertum ignis, quàm ignis in arte fabrili usum. Quod clarè dicit Diodorus ipse *. Audiamus eum: Ἥφαιστον δὲ λέγουσιν εὑρετὴν γενέσθαι τῆς περὶ τὸν σίδηρον ἐργασίας ἁπάσης, καὶ τῆς περὶ τὸν χαλκὸν καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον, καὶ τῶν ἄλλων ὅσα τὴν ἐκ τοῦ πυρὸς ἐργασίαν ἐπιδέχεται· καὶ τὰς ἄλλας δὲ χρείας τὰς τοῦ πυρὸς ἁπάσας προσεξευρεῖν, καὶ παραδοῦναι τοῖς τε τὰς τέχνας ἐργαζομένοις, καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀνθρώποις. διόπερ οἵ τε τῶν τεχνῶν τούτων δημιουργοὶ τὰς εὐχὰς καὶ θυσίας τούτῳ τῷ θεῷ μάλιστα ποιοῦσι, καὶ τὸ πῦρ οὗτοί τε καὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι προσαγορεύουσιν Ἥφαιστον, εἰς μνήμην καὶ τιμὴν ἀθάνατον τιθέμενοι τὴν ἐξ ἀρχῆς τῷ κοινῷ βίῳ δεδομένην εὐεργεσίαν. *A Vulcano fabricationem ferri, æris, auri, argenti, & cæterorum omnium, quæ ignis operationem recipiunt, inventam; & universum ignis usum excogitatum, & tum artificibus, tum cæteris quoque hominibus expromtum esse dicunt. Propterea harum artium magistri, vota & sacra huic Deo potissimum offerunt: & ab his, ut ab universis quoque mortalibus, ignis Vulcanus appellatur: ut hoc pacto beneficium, communi hominum vitæ tributum, immortali memoriæ & honori consecretur.* Rectè vidit Diodorus, Vulcanum esse hominem istum, qui artem reperit ærariam, ac ferrariam. Sed quis heros iste fuerit, vel quando vixerit, penitùs ignoravit. Est verò is Thobel, ut LXX, & Iosephus vocant, sive potiùs, ut Hebræis dicitur, Tubalcain, Lamechi ex Sella filius Mehujalis nati ex nepote Caini, pronepos: quem eas invenisse artes, Moses tradit Genes. IV, 22. ubi etiam refert, ut fratrum unus Iabal, tentoria; alter autem, nomine Iubal, artem invenerit Musicam. Hunc igitur homines, ac imprimis ærarii, & ferrarii, ut suæ artis parentem, retulere in Deorum numerum, atque ut inferiùs dicam, cum Deo ignis præside coluerunt; poëtæ autem Iovis fulmina fabricare sunt commenti. Hæc valde etiam firmantur nomine ipso Vulcani. Nam unde Vulcanus, nisi ex Tubalcanus; præter mutationem vocalis, B, ut fieri solet, in V converso, & principe syllaba recisa; quomodo ex *Atergatis* est *Dercetis*: item ab ἀμέλγω, *mulgeo*, à γάλακτος *lacte*, ab ἄρυγες *ruta*, atque ita in aliis multis: ut in Originum libris pleniùs explicamus. Quare non diffiteor, quod Isidorus ait lib. VIII Orig. cap. XI, Vulcanum fuisse hominem: sed quod ait, vixisse in Lemno, id de antiquissimo illo nequit intelligi.

* lib. 5.

Venio ad Martem: de quo sic in quincto Diodorus, ex sententia Cretensium: Τὸν Ἄρην δὲ μυθολογοῦσι πρῶτον κατασκευάσαι πανοπλίαν, καὶ στρατιώτας καθοπλίσαι, καὶ τὴν ἐν ταῖς μάχαις ἐναγώνιον ἐνέργειαν εἰσηγήσασθαι, φονεύοντα τοὺς ἀπειθοῦντας τοῖς θεοῖς. *Qui fabulas ad historiam referunt, hi Martem ajunt primum fuisse, qui universam fabricarit armaturam, ac milites armis instruxerit, & morem induxerit collatis signis decertandi, omnesque, qui Diis nollent credere, e medio sustulerit.* Iste armorum ac rei bellicæ inventor Nimrodus fuit; qui, Scriptura testante †, *cœpit potens esse in terra*: ac venatori confertur, quia ut homines feras, ita ille venatus homines. Vnde & (quemadmodum in Fastis Siculis, sive Chronico Alexandrino legas) in sidera à Persis relatus, ac *Orion* dictus fuit. Nimrodi nomen ignorant gentes: sed iis *Belus* dicitur: à quo Babylonicum cœpisse imperium, Eupolemon tradidit in historia Iudaica: ut retulit Alexander Polyhistor; atque ex eo Eusebius lib. VI de præpar. Euang. cap. IV. Etiam Servius primum Assyriis regnâsse Belum, prodit ad illud Maronis I Æn.

† Genes. 10, 8.

— Quæ Belus, & omnes
A Belo, soliti. —

Similiter Eusebius initio Chronici: eumque secuti Isidorus, Beda, Ado, ac Chronologorum alii. Belum autem eundem esse ac Martem, clarè etiam cognoscimus ex Histiæo Milesio, antiquissimo rerum Phœniciarum scriptore; qui de campo Senaar, ubi Babylon condita, sic scribit: Τῶν δὲ ἱερέων τοὺς διασωθέντας, τὰ τοῦ Ἐνυαλίου Διὸς ἱερώματα λαβόντας, εἰς Σενναὰρ τῆς Βαβυλωνίας ἐλθεῖν. *Qui verò ex sacerdotibus conservati essent, acceptis Iovis Enyalii sacris, venêre in Senaar Babyloniæ.* Pro Ἐνυαλίου apud Iosephum legitur Ἐνυελίου. Sed Ἐνυαλίου rectè est apud Syncellum ex Eusebii priori Chronicorum libro: prout editus is in Thesauro Temporum *. Videtur Rufinus, cùm quid Enyalius esset, ignoraret vocem eam præteriisse. Saltem nec in MSo meo compâret, nec in editis ullis. Sed Enyalium esse inter Martis cognomina, auctor est Macrobius in Saturnalibus †: atque idem docet Eustathius ad Homerum, qui non semel usurpat. Vti & alii poëtarum, & in his Bassus lib. I Ἀνθολογ. ‡ à quo Spartani trecenti, qui fortiter pugnantes ceciderant, vocantur

* pag. 13.

† lib. 1. cap. 19.

‡ cap. de ἀνδρείαν.

---- ἀνικήτου † δῆμος Ἐνυαλίου.

† invicti populus Enyalii.

Quamquam & vox ea sæpe adjectivè pro Martio aut bellicoso legatur: unde Hesychius πολεμιστὴν & πολεμικὸν interpretatur. Nec moveat, quòd in Trogi epitome dicat Iustinus: *Primus omnium Ninus, rex Assyriorum, intulit*

Digitized by Google

tulit bella finitimis, & rudes adhuc ad resistendum populos terminos usque Libyæ perdomuit. Nam Ninus ille filius fuit Beli: ut legas apud Tertullianum de Pallio cap. 11, Eusebium initio Chronici, Hieronymum in Oſee cap. 11. Patri imperii Babylonici initia debentur, quæ tenuia fuere: longè majus iis fastigium dedit Ninus. Qui & paterno addidit imperio Aſſyrium. Et, credo, ſene Nimrodo, auſpiciis patris, ductu Nini, bella ſunt geſta. Porrò quia belli initium ſit à Belo, quem Martem eſſe diximus; eò & multi olim putarunt, *bellum* à *Belo* nomen accepiſſe. Cumque genus ignorarent, dixerunt eſſe filium Neptuni. Nam, ut monitum antea, feroces & inhumanos Neptuni filios vocabant. Atqui, ut cum Tibullo * dicam,

* lib. 1, el. 10.

— horrendos primus qui protulit enſes
Et ferus, & verè ferreus ille fuit.

De Belo quod dixi, acceptum fero Hygino fab. CCLXXIV: *Afri*, inquit, *& Ægyptii, primùm fuſtibus dimicaverunt: poſtea Belus, Neptuni filius, gladio belligeratus eſt: unde bellum dictum.* Quam ſententiam ſecutus etiam Caſſiodorus lib. 1, epiſt. XXX. Sed de origine vocis decepti uterque. Nam *bellum* eſt ex πόλεμος, reciſâ terminatione, & vocalibus trajectis: P præterea abeunte in B: ut ab ἀπὸ, *ab*; ὑπὸ, *ſub*; πυῤῥὸς, *burrus*. Niſi ſimplicius ſit cum Varrone † dicere, ut à *dus*, *bis*, à *duonus*, *bonus*; ita *bellum* eſſe ex *duellum*: unde *perduelles* Plauto, & *Duellona*, quæ aliter *Bellona*. *Duellum* autem, quia inter duos ‡ fit, ſive partes duas.

† lib. 6 de L. L.

‡ Vetus Horatii interpres in epiſt. 2, lib. 1.

Hactenus vidimus, ut Mars ſit Nimrodus ſive Belus, ejuſve filius Ninus: quem cum patre veteres quoque ſæpe confundunt. Ac tertia etiam ſententia eſt, ut Thurram Martem credamus. Thurras iſte Nino, ut Ninus Belo, ſucceſſit. Ac ipſe itidem egregius bellator fuit, & propterea pro Deo habitus, & Mars dictus eſt. Ad hanc opinionem præit Suidas in Θούρρας. Ac penè eadem legas in Faſtis Siculis, ſive Chronico Alexandrino. Cujus verba ex re fuerit apponere: Μετὰ δὲ Νῖνον ἐβασίλευσεν Ἀσσυρίων Θούῤῥας ὀνόματι, ὅντινα μετωνόμασεν ὁ τούτου πατὴρ Ζάμης ἐκ τῆς Ῥέας ἀδελφὸς Ἄρεα εἰς ὄνομα τοῦ πλάνητος ἀστέρος. *Poſt Ninum Aſſyriis imperavit rex nomine Thurras, cui pater Zames, idemque ex Rhea frater, Martis nomen indidit à planeta ejus nominis.* Sed quis ille Zames? Sanè dixerat antea, Iovem, patre ſuo Saturno in Occidentem profecto, duxiſſe uxorem ejus conjugem, matrem ſuam, cui nomen fuerit Semiramis, vel Rhea. Iovem igitur ſignari certum eſt. Quare pro Ζάμης conjicio reſcribendum eſſe Ζάνης ſive Ζὰν, quæ eſt inter veteres Iovis appellationes. Primitus verò idem Iupiter, ac Mars, imo & Sol: ut libro proximo declarabitur. Vnum tamen obſtare illud videtur, quòd Σάμης etiam conſtanter legatur apud Ioannem Antiochenum, & Georgium Syncellum. Sed fortaſſe primus, vitioſo codice deceptus, in errorem eos induxit, qui ſequerentur. Subjicit deinde idem Chronicon, Thurram hunc fuiſſe πικρὸν πολεμιστὴν, *acrem bellatorem*: eumque Arctoas paterno imperio plagas addidiſſe. Nempe vel eò colonos miſerit, vel qui eò migraſſent, adegerit, ut ſe dominum, vel principem agnoſcerent. Niſi hoc ſolùm veteres ſpectarunt, Arctoas gentes, ut bellicoſas, in tutela eſſe numinis, quod præſidet bello. Poſtea indicat, hunc Thurram non ſolùm Martem creditum; ſed etiam vocatum Baal ſive Belum. Sic enim ſubjungit: ᾧτινι Ἄρει ἀνέστησαν πρώτην στήλην οἱ Ἀσσύριοι, καὶ ὡς θεὸν προσκυνοῦσιν αὐτὸν, καὶ ἕως τοῦ νῦν καλοῦσι Περσιστὶ τὸν Βαὰλ θεὸν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον Ἄρης, πολέμων θεός. *Cui Marti primam Aſſyrii columnam conſtituère, eumque velut Deum venerati ſunt, & hactenus eum voce Perſicâ nuncupant Baalem Deum: quod ſi transferatur, fuerit Mars, bellorum Deus.* Suſpicor, & hîc mendam irrepſiſſe. Dicitur, cum Perſicè vocatum βαὰλ θεόν. Sed pro θεὸν arbitror poſitam fuiſſe aliquam Orientis vocem, quæ bellum notaret: ut ſi Hebraicè dixiſſet, בעל מלחמה, *dominus bellorum*: quod optimè conveniret cum eo, quod transfert, πολέμων θεόν. Sanè etiam Deus Hebræis vocatur יהוה צבאות, *dominus exercituum*. Quamquam autem Chronicon hoc inter Βῆλος, & Βαὰλ, diſtinguat: revera tamen dialecto ſolùm differunt. Nam qui Hebræis בעל, *dominus*, is Syris בעל, ut Ezræ IV, 8: Chaldæis, extritâ literâ pneumaticâ, בל, Ieſ. XLVI, 1. Vnde Græcis Βῆλος.

Præter Martem hunc, ab Aſia & Oriente acceptum, alium etiam memorant Græci. Is patriâ Spartanus erat, juxta Epicharmum; Thrax autem, ex ſententia Sophoclis; (& convenit, quòd ejus in Thracia ſepulcrum oſtendi ſolere, dicat Clemens Romanus lib. x Recognitionum *) aliis Arcas: uti de omnibus iſtis teſtis Clemens in Protreptico. Vbi & addit, Cares ei mactâſſe canem: Scythas autem aſinum: & ejuſce rei auctores laudat Apollodorum, & Callimachum. Quamquam ille Carum & Scytharum alius credo Mars fuit, & fortaſſe non alium, quam æthereum intellexerint, hoc eſt Solem, vel unum è quinque planetis. Ille verò Græcis memoratus, vixit tempore Cecropis, primi Athenienſium regis: uti eſt argumento, quod, occiſo Halirrhothio, accuſatus, in Areopago ſententia XII Deorum, hoc eſt judicum (qui & in ſcripturis Elohim ſive Dii dicuntur) fuerit abſolutus. Vixit Mars iſte tempore Moſis. Quippe *in Areopago primùs accuſatus eſt Mars*; ut ait Iuvenalis ſcholiaſtes in ſat. IX. At inſtitutus Areopagus, vel XLI Cecropis; ut eſt apud Euſebium in Canone Chronico: vel XIV annis pòſt, puta quincto anno Cranai; quod legas apud Marianum Scotum.

* fol. 110. a. edit. Pariſ. 1568.

Per ſe ſatis liquet ætas Martis illius Latini, ex quo Rhea Sylvia Romulum concepit. Is vel homo fuit Martialis, ſive militaris, vel Martis ſacerdos. Quamquam, ut neutrum eſſet, potuerint & Romuli genus ab eo deducere;

partim

Digitized by Google

partim ad velandam natalium regis ignominiam: partim quia bellicoso populo maximè tutelaris conveniret Deus, qui numen esset bellicum.

Iam de Apolline videamus, cui Musica debetur. Inventum hoc Thraces tribuunt Orpheo, uni ex Argonautis: ut ætate unà vixerit ante bellum Trojanum. Plato autem in tertio de Rep. organicam illam, ut qua canitur lyrâ, assignat Amphioni Thebano: illam, quæ assâ fit voce, Marsyæ Lydo, vel Olympo. Amphion quando vixerit, aliquis inter chronologos est dissensus. Eusebius, dum varios sequitur auctores, duplicem in canone chronico sententiam proponit. Interim convenit, regnâsse Thebis post Cadmum: hunc autem post Mosis & Iosuæ tempora claruisse. At multò antiquior est Musice. Fabium Quinctilianum audiamus lib. I, cap. XVII *: *Timagenes auctor est, omnium in literis studiorum antiquissimam Musicen extitisse.* Et sanè multò ante diluvium hanc artem fuisse, ex Mose est addiscere: secundum quem Genes. IV, 21, Iubal vocatur *pater canentium cithara & organo.* Et possis hinc originem deducere *jubili*, vocis rusticæ, quo læta acclamatio signatur. Nisi potius à *jebel*, quo Hebræis signatur *tuba*, & μεταληπτικῶς † πεντηκονταετηρὶς ‡, quando tuba promulgaretur libertas. Iubal iste germanus, sive, ut Iurisconsulti amant loqui, consanguineus frater fuit Tubalcaini, de quo antè diximus: ut dubium non sit, quin Iubal sit antiquissimus ille Apollo.

* *sive, ut alii distinguunt, 10.*

† *Hesych.*
‡ *spatium 49 annorum.*

Nisi forte Mercurii (ut ad eum nunc accedamus) gloria hæc magis videatur. Quando multi Musicen referunt inter Mercurii reperta. Sed possis hæc ita conciliare, idque Pausania, & Græcorum aliis præeuntibus, quod Apollo citharam, Mercurius lyram invenerit; quæ quomodo differant, etsi à veteribus ipsis sæpius confundantur, ad barbaricam Manilii sphæram ostendit Iosephus Scaliger. Et rectè ad veterum mentem. Nihil tamen impedit, quo minùs credamus, pro diversis gentibus Iubalem aliis Apollinis, aliis Mercurii nomine signatum. Sed si diversos placet, Apollo potiùs fuerit Iubal, quàm Mercurius. Præsertim si non penitus veteres respuimus fabulas. Nam apud Diodorum legas in quinto, Mercurium tum demum ex testudine lyram esse commentum, postquam Apollo, pœnâ sumtâ de Marsya à se devicto, ruptis citharæ nervis aliquanto tempore à Musicis abstinuisset.

Quamquam verò hæc non absurdè dicantur; magis tamen eò inclinat animus, ut putem, veteres, ac potissimùm poetas, veritatis historicæ sæpius corruptores, confudisse nobis Mercurios: quos plures fuisse, etiam Tullius in tertio docet de Natura Deorum. Sane ab Iubale, qui ante diluvium vixit, diversus est Ægyptius ille Noachides, qui Osiridis, hoc est, Mizraim tempore claruit. De ætate quidem Osiridis, videbimus in Diis Ægyptiorum. Ejus autem temporibus floruisse Mercurium, ex Ægyptiorum sententia docet Diodorus libro primo. Tradit enim fuisse Osiridis Ἱερογραμματέα, sive *sacrum scribam*: imò solere regem Osiridem ἅπαντ' αὐτῷ προσανακοινοῦσθαι, καὶ μάλιστα χρῆσθαι αὐτοῦ συμβουλίᾳ· *omnia cum eo communicare, ac maximè ejus uti consilio.* Hic est ille, qui Ægyptiis leges & literas tradidit: ut ait Cicero in III de Nat. Deorum. Pluráque de eo & apud Diodorum loco memorato legas, & à nobis inferiùs dicentur.

Ex Græcorum Mercuriis non alius celebratior illo, qui erat, *Atlantis magni, Pleionesque nepos*, ut Ovidius eum describit epist. Parid. Huic tribuunt tum legationes, & fœdera; tum mercaturam, & furta; tum palæstram, & lyram: ut ait Diodorus in quinto. Non fuerit admodum antiquus, si avus ejus Atlas fuit Herculi Thebano æqualis: quod traditum ab Apollodoro lib. II bibliothecæ. Ac convenit cum eo, quod Mercurius ex Penelope Vlyssis generarit Pana: ut etiam est apud Plutarchum de defectu Oraculorum, & Nonnum *, collect. Histor. apud Nazianz. Invect. I in Iulian. Fuerit igitur Mercurius ille tempore belli Trojani. Alii tamen Pana τραγοσκελῆ † genitum putant ex omnium procorum cum Penelope concubitu: ut ait Pausanias in Arcadicis. Atque idem tradidit Duris Samius libro de Agathocle: & ex eo Isacius Tzetzes in Lycophronis Cassandram. Sed is scholiastes aliam hanc fuisse Penelopen arbitratur. Nempe quia videret hoc repugnare Homero, qui Penelopen Vlyssis tantopere à pudicitia celebrat. Quasi non sæpius ab historiæ veritate abierit Homerus, ac propterea jure ab illo recesserint juniores. Rectiùs dixisset, Pana istum τραγοσκελῆ ‡ potiùs ad rerum naturam, quam ad heroas, pertinere. Et tamen fateor de Atlantis ætate minimè olim convenisse. Ab Eusebio quidem nunc XX, nunc L, ante Cecropem annis refertur. Nam recenset Atlantem numero CCCLXXIX, ac secundùm alios CCCCXXXI; Cecropem autem numero CCCCLX. Agonis verò Olympiaci institutionem ab Hercule IↃCCCXII. Vt quatuor amplius seculis dissideant. Quæ diversitas provenit ex eo, quod multi & Atlantes, & Mercurii, & Hercules, forent, vel saltem à poetis varii hoc nomine vocarentur.

* *pag. 141, edit. Eton.*

† *hircinis cruribus.*

‡ *cruribus hirsutis.*

CAPVT XVII.

Acceditur ad sex Deas Consentes: quarum Minerva videtur eadem ac Naama, Thubalcaini soror: aliis tamen putari Venerem. Fabula Iudaica de Naama ab angelis, imò & Adamo adamata, atque exinde genitis dæmonibus. Minervæ Atticæ ætas, ac solum natale. Iuno Cretica, Argiva, Imbrasia, sive Samia. An Vesta architecturæ repertrix. Σαυὴ, Caini soror & conjux. Ceres frugum inventrix, imò & legifera: unde Θεσμοφόρεια. Esse eandem, quæ Ægyptiis Isis, soror & uxor Osiridis regis. Refellitur jactatio Atheniensium, gloriantium sese frugibus usos ante

Ægyptios. Diana Cretica sive Dictynna repertrix venatoriorum cassium: item ejus ætas. Venus Cypria quæ fuerit; & quædam de sacris ejus.

EGimus de sex Diis, qui, inter Consentes, mares fuere. Venio ad totidem feminas. Ex quibus principatus est attributus Minervæ, ac Iunoni. Itaque in Capitolio medium inter eas locum Iovi dederunt: ac Minervam quidem statuêre à dextris, à sinistris Iunonem.

Romanos imitati, Minervæ primas dabimus. Priùs quidem hominem fuisse, etiam apud Isidorum, priorum exscriptorem, legas lib. VIII Orig. cap. XI. Ea fuerit Noema, sive Naama, filia Lamechi, Mosi memorata Genes. cap. IV: si verum est, quod apud Genebrardum in Chronicis, imò & in Lipomani catena legas, eam lanificium ac texturam reperisse, ac propter singulare hoc inventum memorari præter morem Scripturæ, quæ non solet in genealogiis referre feminas, nisi ob virtutem eximiam, aut mysterii caussa. Alii tamen, quia *Noema* venustam notat, eo arbitrantur esse Venerem gentium. Nam quid Venere venustius? Itaque & *venustum* ab ea dictum, ut à *vetus vetustum*. Idem colligunt ex eo, quod jungatur fratri Thubalcaino, hoc est Vulcano: cujus uxor Venus. Tantam etiam venustatem fuisse unius Naama prædicant, ut duo angeli Dei, Aza, & Azael, ejus forma capti, concubuerint, & ex ea dæmones genuerint, qui *Sedim* appellantur. Legere hoc est in libro Haozar. Eoque referunt, quod Genes. VI, 2, dicitur, *Viderunt filii Dei filias hominum esse pulcras, & acceperunt ex iis uxores, quas elegissent.* Sed si hæc ad Naama pertineant, fuerit ea diluvii caussa: eoque non meruerit virtutis ergo memorari in Scripturis. Præterea putidum est, quod de commistione angelorum cum feminis narrant. Eò alii Adamum, amore ejus captum prædicant. Imo si fidem his habemus, illis centum & triginta annis, quibus, ut ajunt isti, ab Eva fuit separatus, concubuit cum Naama, uti & Obereth, Lilith, & Mahalath. Quatuor enim has esse dæmonum ex Adamo matres. Sed sunt ista tam insulsa, ut ea posuisse, sit eadem refutâsse. Alii igitur, ut in Beresith Rabba legas, eò censent commemorari à Mose, quia fuerit uxor Noe: ex quâ is genuerit Sem, Cham, Iaphet. Sed cum Noema fuerit septima à Caino; sic omne humanum genus, cumque beata Virgine ipse Iesus Christus, ex Caino descenderit. Id cum animus abhorreat putare, credere malo, omnem Caini progeniem diluvio interiisse. Quare etsi incertum sit, qua de caussa Moses Noema nomen expresserit: maximè tamen verisimilis est eorum sententia, qui quia jungitur tribus præclaræ rei inventoribus, Iabel, Iubal, & Tubalcain; eò & ipsam conjectant rei egregiæ repertricem. At nullum inventum feminâ dignius est texturâ, & lanificio. Satis enim notum arbitror, apud antiquos non viros texuisse, sed feminas: nec repertum hoc à gentibus viro tributum, sed illi, quam Minervam dixere: uti & Diodorus in quincto fidem fecerit; ubi varia ejus inventa refert; atque in his reponit, *τὴν τῆς ἐσθῆτος κατασκευήν, rationem conficiendarum vestium.* Solùm in eo peccat Diodorus, quòd tot reperta uni adsignet. Nam variæ hoc nominè donatæ fuerunt. Itaque quinque Minervas recenset Tullius in tertio de Natura Deorum. In his & illa Ægyptia, quæ Sais dicebatur. Verùm Græci omnia tribuere suæ malunt. Ea, regnante Ogyge, Bœotiæ rege, & Eleusinis in Attica conditore, nata fuit, & educata ab Alalcomenia, Ogygis filia; indeque Ἀλαλκομενηὶς est vocata: uti quia est genita & enutrita juxta Tritonem, Bœotiæ fluvium, eò dicta est Τριτογένεια & *Tritonia.* Hæc si sunt, fuerit ea Isaaci, & Iacobi, patriarcharum temporibus. Quæ etiam sententia est Eusebii in Chronicis. Sed dubiam, inter alia, narrationem reddit, quod plerique Minervam eam natam dicant juxta Tritonem Libyæ. Tres enim Tritones fuere, secundùm Apollonii scholiasten, Bœotiæ, Thessaliæ, & Libyæ. Postremo horum tribuit quoque Statius Papinius lib. II Thebaid.

— Seu tu Libyco Tritone repexas
Læta comas.

Sed parum credibile est, inter Libyas, & Græcos, tam vasto mari discretos, tantam antiquissimis temporibus conjunctionem animorum fuisse, ut Græci inter Deos Libyssam referrent. Et quid ad Libyæ Tritona recurrere est opus, si geminus sit Trito in Græcia, & utrobique tantopere culta sit Minerva? At de gentium hac diva satis.

Nunc de Iunone dicamus: quam apud se natam prædicant Cretenses: ut, præter alios, testis est Diodorus in V. Qui & refert nuptias ejus cum Iove Cretensi celebratas in Gnosiorum terra ad fluvium Theronem: ubi postea conditum fuit Iunonis fanum, festumque etiam anniversarium magna cum religione peragi solitum est à sacerdotibus. Non minori tamen studio hanc sibi divam, tum Argivi vindicabant, tum Samii. Favet Argivis Homerus, qui Iliad. Δ eam Ἀργείαν * vocat. Pluraque de hac Pausanias in Corinthiacis. Pro Samiis est, quod Apollonius, in Argonaut. primo, Ἰμβρασίην nuncupat. Vbi sic vetus interpres: Ἴμβρασος, ποταμὸς Σάμου, ὃς μετεκλήθη παρθένιος, διὰ τὸ ἐκεῖ παρθένον οὖσαν τραφῆναι τὴν Ἥραν· *Imbrasus, fluvius Sami, qui cognominatus Virgineus, eo quod illic Iuno, cum virgo esset, fuerit educata.* Itaque & Isidorus lib. VIII Orig. cap. XI ait, Iunonem fuisse mulierem Samiam, sed in Deos postea relatam. Nihil impedit, quo minùs omnes hi verum dicant. Nam quemadmodum multi fuere Ioves, ut superiùs ostensum; sic Iunones item multæ. Quarum ætates magna ex parte sui Ioves ostendunt. Argiva quidem Iuno Io fuit: quæ cum Iunone cælesti, & in ea, colebatur: quod ex parte expositum antea, & plenius postea explicabitur.

* *Argivam.*

Proxi-

Digitized by Google

Proximus esto Vestæ locus; vel ob cultus vetustatem, & summam quam in eo sanctimoniam posuere. Eam quoque Cretenses apud se natam perhibent; ut refert Diodorus in v. Atque addit: Λέγεται τὴν Ἑστίαν τὴν τῶν οἰκιῶν κατασκευὴν εὑρεῖν, καὶ διὰ τὴν εὐεργεσίαν ταύτην παρὰ πᾶσι σχεδὸν ἀνθρώποις ἐν πάσαις οἰκίαις καθιδρυθῆναι, τιμῶν καὶ θυσιῶν τυγχάνουσαν. *Dicitur Vesta reperisse domorum architecturam: & ob hoc beneficium, ab hominibus universis, cunctis in ædibus honores & sacrificii cultum esse adeptam.* At quomodo illa Vestæ gloria est, ut architecturæ sit repertrix, si ars ea tam antiqua est, ut penè à mundi fuerit incunabulis? An dicemus, uti Adamus est Saturnus, quod postea ostendam; sic filiam ejus Vestam esse filiam Adami, quæ nupserat Caino? Possum aliquid pro hac sententia adferre ex Epiphanio: qui sive ex Leptogenesi, sive aliunde, tradit, ex filiabus Adami natu maximam, quæ Σαυὴ diceretur, nupsisse fratri suo Caino. Cainus autem urbem ædificavit primus, quam à filii nomine Henochiam appellavit: ut est Genes. IV, 17. Magis verisimilia adferant, qui possunt. Mihi proprium etiam inventum eo minus placet, quia Vesta potius foci, imprimis publici, præses erat: architecturæ autem præerat Pallas: de quo Maro Ecl. II:

— Pallas, quas condidit arces,
Ipsa colat.

Sed illustris imprimis est locus ille Luciani in Hermotimo: Φησὶ γὰρ ὁ μῦθος ἐρίσαι Ἀθηνᾶν, καὶ Ποσειδῶνα, καὶ Ἥφαιστον, εὐτεχνίας πέρι· καὶ τὸν μὲν Ποσειδῶ ταῦρόν τινα ἀναπλάσαι, τὴν Ἀθηνᾶν δὲ οἰκίαν ἐπινοῆσαι. *Fabula enim ait, Minervam & Neptunum ac Vulcanum contendisse de artificio: ac Neptunum quidem efformâsse taurum, Minervam vero domum.* Quamobrem eò inclino, ut Vestam non tam censeam esse numen animale, quàm naturale: de quo pleniùs libro dicam proximo.

Ceres unde hoc nomen acceperit, in naturæ cultu dicam. Neque enim hoc habuit nomen, dum in hominibus ageret; sed aliud, quod intercidit: uti & filia ejus; cujus vetus vocabulum quia effari non liceret, eò ἄῤῥητος κόρη * dicta est à Carcino, poeta tragico. Nempe in Deos relatis nomina mutabantur: quomodo, quæ antea Ino, vocata est Leucothea, vel Matuta; Romulus item Quirinus. Cur ea Deorum numero adscripta sit, docet his verbis Plinius lib. VII Nat. histor. cap. LVI: *Ceres* (docuit) *frumenta, cum antea glande vescerentur. eadem molere, & conficere* (panem) *in Attica, Italia, & Sicilia: ob id Dea judicata.* Vbi videmus principem Atticæ locum dari. Et favet huic sententiæ Lucretius lib. VI:

Primæ frugiferos fœtus mortalibus ægris
Dediderunt quondam præclaro nomine Athenæ,
Et recreaverunt vitam, legésque crearunt.

Nec obscura est ratio, cur eidem & frugum inventio, & legislatio, tribuatur. Nam postquam glandibus vesci homines desiere: necesse fuit agros discerni ad conserendum: unde jura nata sunt. Hanc rationem adducit etiam Servius in illud Maronis IV Æn.

---- Mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereris.

Vbi *Legiferam* vocat, ut Græci θεσμοφόρον; unde festum θεσμοφόρια, memoratum Aristophani, Demostheni, Isæo, & cui non veterum?

Vtrumque repertum etiam junxit M. Tullius Act. VII in Verrem. Item Ovidius V Metamorph.

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro,
Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris,
Prima dedit leges, Cereris sunt omnia munus.

Docuit verò Eleusinios frugum sationem ac leges, cum in Atticam venisset ad filiam quærendam. Tum eam à Celeo, Eleusinis rege, hospitio exceptam, ait Apollodorus lib. I Biblioth. Ac similiter Menander rhetor, & scholiastes Hephæstionis, ubi de Iambico versu, ac Iambe, Celei famula, agit. Hujus filius, ex plurium sententia, Triptolemus fuit; quem Ceres, ut beneficium patri rependeret, frugum docuit sationem. Is postea longâ navi, ut Philochorus ait, frumentum urbibus distribuit. Quo occasionem dedit fabulæ, quod serpente sit vectus alato. Nam navis longitudo, serpentem; vela autem visa sunt alas referre. Quamquam & draco potuerit esse παράσημον * navis. Cereris ætatem ex Celei & Triptolemi temporibus cognoscimus. Sed de eo jam diximus, cùm superiùs de Atticis heroibus videremus. At falsò gloriabantur Athenienses, à se fruges repertas. Quos rectè refellit Diodorus in quinto. Nam quomodo primi eas invenerint, cum aliunde illatæ sint, quas sererent? Nam Eleusis creditur dicta ἀπὸ τοῦ ἐλεύθειν †, quia primo ea frumenti donum accepisset, uti & Ceres Eleusinia, quasi quæ aliunde advenisset: ut præter Diodorum, quem dixi, cognoscere est ex Aristidis Eleusinio λόγῳ. Quamquam alii nomen arcessunt ab Eleusine heroe: de quo apud Pausaniam. Verisimile autem, deportatas Eleusinem è Sicilia. Nam, ut Cicero ait actione VI in Verrem, *constat ex antiquissimis Græcorum literis atque monumentis, insulam Siciliam totam esse Cereri, & Libero, consecratam.* Communis etiam opinio est, in Sicilia raptam esse Proserpinam: idque cum se oblectaret colligendis floribus in prato Ennæo: qua de re sic M. Tullius Verr. VI: *Nam & natas esse has his in locis Deas, & fruges in ea terra primum repertas arbitrantur, & raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam putant, ex Ennensium nemore: qui locus, quod in media est Sicilia situs, umbilicus Siciliæ nominatur.* Pluribusque locum, ubi rapta est, postea describit. Consentit Diodorus libro V. Plutarchus in Timoleonte, ac è nostris Clemens in Protreptico, & Arnobius libro V. Cùm verò Tullius, ut vidimus, dicat Cererem, & Proserpinam, in Sicilia fuisse natas: verisimile est homines

Atticos

* non nominanda virgo.

* insigne.

† à proveniendo.

Digitized by Google

Atticos à Cerere, heroina Sicula, modum illum sationis edoctos, qui in Sicilia multò antè obtineret. Quare non audio Cretenses, qui, ut Diodorus in v ait, Cererem tradunt apud se natam, inde in Atticam, hinc in Siciliam, denique in Ægyptum profectam: & quia omnes isti sationem frugum à Cretensi hac heroina didicissent, eò à morte divinis illam honoribus coluisse. In quo bis minimùm peccant: primùm quòd Siculos putant post Athenienses accepisse fruges: deinde, ac imprimis, quòd etiam Ægyptios post eos frugibus usos arbitrantur. Nec enim Athenienses ipsi diffitentur, summùm sub Cranao rege Cererem in Atticam venisse. At eo prior Cecrops rex Mosi fuit æqualis. Quanto autem priùs frumento Ægyptus usa sit, constare potest ex Iosephi historia apud Mosem. Imò & antea in frugum penuria è Cananæa eò profugit patriarcha Abrahamus; ut est Genes. xii, 10. Et sanè quis Europæos credat sationem frumenti scisse ante Ægyptum, terram tam frugiferam, tam vicinam Asiæ, nec multo post diluvium à Noachi posteris cultam: unde & à Chamo ejus filio, terra Cham; à Chami filio, terra Misraim, vocatur in Scripturis: ut inferiùs dicemus. Quanto igitur credibilius, & Cretenses, & Siculos, & Athenienses, beneficium hoc debere Ægyptiis! Apud quos rex Osiris, & Isis regina, tum sationem docuere frumenti; tum leges de agrorum discretione, ob Nili inundationem annuam, tulisse dicuntur. Ad horum exemplum sacra sua instituerunt Græci in honorem seu Siculæ Cereris, seu Ægyptiæ Isidos. Imò satis est verisimile, eandem esse Cererem ac Isidem, ut ab Ægyptiis traditum fuit. Diodorus in v: Αἰγύπτιοι μὲν γὰρ λέγουσι τὴν τε Δήμητραν καὶ τὴν Ἶσιν τὴν αὐτὴν εἶναι, καὶ εἰς Αἴγυπτον ἐνεγκεῖν πρώτην τὸ σπέρμα. *Ægyptii dicunt, eandem esse Cererem ac Isidem, primámque hanc semina intulisse Ægypto.* Valdeque hanc sententiam firmat, quod Cereris sacra apud Athenienses tantopere convenirent cum sacris Isiacis; ut inferiùs ostendam. Quid mirum? quando Danai filiæ hæc sacra edocuere mulieres Pelasgas: de quo credere debemus Herodoto in Euterpe. Danaus autem ex Ægypto Argos venit, quo tempore regnaret apud Athenienses quartus rex Erichthonius. Græcorum igitur Ceres eadem ac regina Isis: vel si id Siculis concedi postulamus, ut Græcorum Ceres heroina fuerit Sicula, multo saltem posterior fuerit Iside: cujus sacra adaptarint Græci Cereri suæ; præeuntibus sive Danai filiabus, ut dicebamus; sive, ut alii malunt, Diocle, & Eumolpo Thrace: ubi, ut tempora conveniant, (nam à Cerere hos sacra edoctos ajunt) intelligendus junior Eumolpus; de quo vetus scholiastes ad Sophoclis Oedipum Coloneum.

Supersunt ex Deabus Consentibus duæ divæ moribus admodum contrariis, Diana virginitate gaudens, & Venus, vulgivagos amans amores.

Diana, sive, ut Græci dicunt, Ἄρτεμις, virgo fuit Cressa, Eubuli filia, venationi addictissima, eoque post mortem culta cum Diana, hoc est, Luna, & communi propterea nomine appellata. Hæc aliter Βριτόμαρτις dicitur à Cretensibus; teste Hesychio. Id nomen legas apud Callimachum hymno Dianæ, Strabonem lib. x, & alios. Significat *dulcem virginem*, teste Solino cap. xvii. Prior pars βριτὺ: de qua Hesychius: Βριτὺ, τὸ γλυκὺ, ὡς Κρῆτες. Altera μάρτις, *virgo*: ex ὁμαρτῆς, ut videtur, quia ὁμαρτεῖ τῇ μητρὶ, *matrem comitetur ac sequatur*: ut παρθένος, παρὰ τὸ παρθέειν τῇ μητρὶ, *quia matrem circumcurset.* Belgis etiam famula, *maerte*; nec tamen, ut puto, ex μάρτις, quomodo eandem *maget*, vel *maegt*, hoc est παρθένον vocamus: sed à sollicitudine Marthæ, de qua Euangelistæ. Nec βριτόμαρτις modò, sed & Δίκτυννα, Cretensibus vocabatur. Quod & Palæphatus refert. Ejus nominis ratio gemina adducitur. Vna est, quia invenerit casses venatorios. At δίκτυα, *retia*; quomodo Dictynna sit *retiaria*. Altera autem, quia cum fugeret violentiam Minois regis, sese præcipitans de monte inciderit in retia, quæ jecerant piscatores. Priorem nominis rationem leges apud Diodorum in quinto: imò & alteram, sed ut refellat. Probat autem eam Pausanias in Corinthiacis. Atque addit ille, uti Cretensis est *Britomartis*, & *Dictynna*; ita ab Æginetis Ἀφαίαν nuncupari. Eandem esse, testis etiam Hesychius: imò & Antoninus Liberalis cap. xl, ubi itidem legas, ut cum Minos amore ejus captus insequeretur; illa fugiens, à piscatoribus sub retibus sit occultata, atque ex eo *Dictynnæ* sit nomen. Sed neque prætereundus illustris Maronis, seu alterius, in Ciri locus: qui corruptissimè legitur vulgo; sed apponam, prout eum feliciter restituit Iosephus Scaliger:

Nunquam tam obnixè fugiens Minois amores
Præceps aërei speculâ de montis abisses:
Vnde alii fugisse ferunt, & nomen Aphææ
Virginis assignant: alii, quò notior esses,
Dictynnam dixere tuo de nomine Lunam.

Vbi videmus, ut poeta eam sit opinionem secutus, quam Pausanias adfert de Britomarti sive Dictynna sese præcipitante de monte. Eum montem vocatum Dictam, Callimachus retulit hymno in Dianam. Sed nonnullis improbari hoc Strabo ait in x: idque quia illa Dictynnæ appellatio sit à Cydoniatis: mons autem Dictæ longissimè à Cydoniatis absit. Atqui illi sic potest occurri, non esse Cydoniorum tantùm appellationem, sed omnium Cretensium, & quando Cydones sive Cydoniatæ soli nominantur, id fieri κατὰ συνεκδοχὴν, qua species sive pars ponitur pro toto. Aliter autem diluere conatur Diodorus Siculus. Ait is, adversari hoc moribus regis Minois, ut vim inferre voluerit honestæ præclaræque adeo natæ virgini: quippe qui ab omnibus justitiæ nomine commendetur. Notum, ut propterea poetæ sint commenti, eum cum Æaco, & Rhadamantho,

Digitized by Google

tho, judicia apud inferos exercere. Sed hæc quoque infirma sunt. Nam confundit Diodorus Minoas duos: quorum uterque in Creta regnavit: uti ostensum nobis, cum de Iove Cretico tractaremus. Sic igitur statuimus, adamatam Britomartim à seniori Minoe: ac quia tantæ fuisset pudicitiæ, ut omnes omnium, etiam regis Minois, impudicos sperneret amores, eò post excessum in Deas relatam: quoniam autem Dianam venatricem coluisset, imò casses venatorum reperisset, eodem Cretenses illam & nomine, & fano, & cultu, quo Dianam, coluisse. Diana enim venationi præest, quia venationes nocturnæ lumine egent Lunari.

Sub Veneris nomine Cyprii coluere amicam vel concubinam Cinyræ, regis Cyprii; quem Cecropis ætate, vel paullo pòst vixisse, colligo ex Apollodori libro III. At Cecropem Mosi fuisse æqualem, satis convenit. Primus autem Cinyras fuit, qui hanc Cypriam Venerem referret in Deos: ut prodidit Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes, & Theodoretus lib. II de Curatione Græc. Affect. Non uxorem tamen, sed scortillum ejus fuisse, arguit etiam cognomentum φιλομμήδης, quasi dicas *genitalium amantem*. Nam Græcis ea μήδεα, teste Hesychio. Idem firmat ritus ille, quo nummus offerretur ab initiatis, ut amator meretrici solet. Ejusdem est generis, quòd in sacris ejus ostenderentur salis pugillus, & phallus sive veretrum. Prius inde erat, quod salis esus faciat salaces. Phallus autem συνουσίας* erat symbolum. Paphi vixisse, dum inter homines ageret, ait Isidorus lib. VIII Orig. cap. XI. Et favet, quod apud Clementem lib. X Recognitionum † legere sit, Cypriæ Veneris sepulchrum in Cypro fuisse.

* concubitus.

† fol. 110, edit. Sorniana an. 1568.

CAPVT XVIII.

A Diis Consentibus ad alios itur Selectos. Quàm variè Romani interpretentur vocabulum Genii. *Varia allata, quibus comprobari videatur, Ianum esse Noë: qui &* Xysithus *vocatus à gentibus. Verisimilius interim esse, Ianum esse Iavan, patrem Iaonum, sive Ionum. Horum dialectum cum Dorica obtinere principatum. Romanos sacra sua accepisse ab Albanis, Sabinis, Thuscis. Saturnum videri Adamum, tum ob ea, quæ de aureo seculo sub Saturno fabulantur: tum quia gentiles ipsi confiteantur, ante Saturnum hominem fuisse neminem: tum ob multa adeò, in quibus historia Saturni, & Adami conveniant. De Saturnalitia servorum libertate. In Saturno, & filiis, umbram conspici doctrinæ de Noacho cum liberis. Pluto cur* Agesilaus *dictus. Noachum etiam adumbratum in Promethëo, sub quo diluvium dicitur contigisse: sed præter eum alios celebrari à poetis. An & Saturnus intelligatur in Abrahamo patriarcha, sacrificare parato filium unigenitum. Eusebius emendatus.*

HAbemus de XII Diis Consentibus: sequitur de iis, qui licet in Consentibus non sint, in Selectis tamen numerantur. Quales sunt octo, tres corporales, Sol, Luna, Tellus; de quibus libro proximo: quinque item spirituales, Genius, Ianus, Saturnus, Liber, & Pluto.

Genii vox variè à Romanis accipitur. Est cùm intelligunt animam corpori conjunctam humano. Vnde dixere, genium unà gigni nobiscum: ut videre est apud Censorinum de die natali cap. III. Sic sumitur, cum dicimur, *genio indulgere*, vel *eum defrudare*. Ea significatio non est hujus loci; quia agimus nunc de spiritu à corpore libero. Est item cum genius ponitur pro anima defuncti. Hinc Servius in VI Æn. *Genios* interpretatur *manes*. Imò, ut Censorinus inquit, *Eundem esse genium ac Larem, multi veteres memoriæ prodiderunt: in queis etiam Granius Flaccus, in libro, quem ad Cæsarem de Indigitamentis scriptum reliquit*. Verùm de Manibus ac Laribus universè diximus antea: particulatim autem nunc tractamus de manibus eorum, quos inter Deos publica adscivit auctoritas. Præterea genios dixere spiritus custodes; quos Deus, vel observatores homini apposuit, vel tutelæ præfecit loci, præcipuè urbis, vel regionis. Hinc Servius in I Georg. *Genium dicebant antiqui naturalem Deum unicujusque loci, vel rei, aut hominis*. Qui hominis est, is Ammiano Marcellino lib. XXI dicitur, *Genius tutelæ salutis appositus*. Hic est, --- *genius, natale comes qui temperat astrum*: ut Horatius † describit. Qualis generali quidem nomine, seu viro, seu feminæ additus, *genius* vocatur: sed particulatim appositus feminæ, dicitur * *Iuno*. Loci vero Deos genios appellari, indicat Festus. Vnde veteres quædam inscriptiones, LOCI HVIVS GENIO. Et apud Arnobium lib. I, *Civitatum genios*. Etiam Claudianus epist. ad Severam, *regni genium* dixit. Symmachus quoque Relatione ad Valentin. Theodos. & Arcad. *Vt animæ nascentibus, ita populis fatales genii dividuntur*. De quibus dictum antea, cùm de angelorum natura, officio, & cultu ageremus. Quamobrem non est, quod hic de Genio plura quis exspectet. Ad ceteros igitur pergam Deos Selectos.

† lib. 2 epist. 2.

* Sen. ep. 110. Pon. Hist. lib. 8, c. 7, Iun. Philarg. in Ecl. IV, & ex eo Politian.

De Iano multorum ea opinio est, hunc Noë esse. Et favet vocabulum, quòd vicinum est voci יין, *jain*, id est, *vinum*. Imò & ab יין Græci dixere οἶνον, Æoles Ϝοῖνον, unde Latini, extrito o, *vinum*. Noë vinum reperisse, jam antea diximus. Pro eàdem opinione est, quòd Ianus fingitur bifrons; quia & priorem viderit mundum, & illum post diluvium. Item quòd Latium, (ubi Ianum esse cultum constat, unde & parti veteris Romæ nomen erat *Ianiculi*) Oenotria tellus vocabatur: Οἰνωτρία enim ab οἶνος †. Etiam quia Noë initium erat alterum generis humani, eò illi sub Iani nomine rerum initia dicarint. Itaque initio ædium nomen datum *januæ*: initio mensium, *Ianuario*. Forte & eò referendum, quòd Alexandro Polyhistori, & Abydeno, diluvii universalis historiam narrantibus, Noë dicitur Xysuthrus: ut est apud B. Cyrillum initio libri primi contra Iulianum desertorem: atque addit, Assyriam vocem videri. Nec adverser, quandoquidem vicina vox זיז, *ziz*, unde מזוזה, *mezuza*, *postis, limen*. Habes Deuter. VI, 9. A *ziz*, vel *zus*, quatenus *postis*, vel *liminis*, habet significationem, per ἀναδίπλωσιν fuerit *Xisuthrus*: atque ita dictus sit Noë, tanquam postis, sive limen,

† vinum.

vel

Digitized by Google

vel janua, hoc est, primordium omnium, qui ab diluvio fuere, sunt, vel erunt.

Etsi verò opinionem hanc nolim improbare: potiùs tamen Ianus videtur esse יון Iavan, filius Iapeti, Europæorum parentis: unde Horatio * dicimur, *Iapeti genus*. Atque uti Iapetus Europæorum, ita Iavan Græcorum origo erat. Imò & nomen ab eo Ionibus: Græci autem veteres in Iones, & Dores, dividebantur: Attici ad Iones pertinent: unde mari inter Italiam, & Græciam, Ionio nomen. Æoles verò ad Dores referuntur: unde Pindarus, quem constat Doricè scripsisse, ait se canere Αἰοληΐδι μολπᾷ †. Vt duæ sint principes dialecti. Communis enim lingua non est propria dialectus; sed accidunt ei dialecti. Qui autem Ἴωνες vulgo, hi primitus Ἰάονες vocabantur. Vnde Homerus Iliad. N ‡:

* lib. 1. od. 3.

† Æolico cantu.

‡ vers. 685.

Ἔνθα δὲ Βοιωτοὶ καὶ Ἰάονες ἑλκεχίτωνες.
Illic autem Bœoti, & Iaones longis vestibus.

Quo ipso Strabo in IX adstruit, quemadmodum Ἰωνία primò dicta Ἰὰς, sic Ἴωνας prius nuncupatos Ἰάονας. Ex Ἰάων igitur, sive obliquo Ἰάονος fit *Iaonus*. Solent enim Latini rectos formare ex obliquis; ut à κυνὸς, *canis*. Ex Iaonus autem *Ianus*; simili syncope, ac ex Ἰάων, Ἴων. Pro Ἰάων autem Æoles dixere Ἰάϝων, cum digamma: ut ὄϝις, pro ὄϊς, unde *ovis*. Ac Ἰάϝων propiùs accedit ad Hebræum *Iavan*. Nihil verò refert, utrùm *Ianus* factum dicas ex *Iaonus*, vel *Iavonus*, aut *Iavanus*. Sufficit, quòd, ut Noë fons & caput omnium fuit; ejus autem filius Iapetus origo erat Europæorum: ita in Europæis nepos Iavan, tum Græcorum, tum Latinorum, fuerit parens. Quamquam nec fortasse opus sit recurrere ad Græcos; modò Latini à Thuscis, Thusci ab Asiaticis, hoc numen acceperint. Quæcunque enim sacra habuere Romani, ea vel habuere ab Albanis, qui à Phrygibus oriundi: vel ab Osca Sabinorum gente; quos aliqui, quasi *Sebinos*, ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι * dici putarunt; teste Plinio lib. III Hist. Nat. cap. XII, & Festo Pompejo: vel à Thuscis; quos quasi θυοσκόους † ἀπὸ τοῦ θύειν ‡, ob sacrificiorum frequentiam, dictos esse, censet Servius in X Æn. & Isidorus inde libro XIV Orig. cap. IV. Thuscos autem ex Asia venisse, ibidem indicat Servius: ut qui dicat, eos ex Mæonia in Italiam profectos.

* colendo Deos.

† sacrificos.

‡ a sacrificando.

Atque ex his cognoscere est, unde Romani acceperint Iani numen. Cum verò scirent, reges antiquis solere temporibus inseri ordinibus Deorum: facilè sibi persuaserunt, Ianum esse veterem Latii regem: quam sententiam etiam secutus est Iunianus Iustinus Philippicæ ex Trogo historiæ lib. XLIII. Sed si Ianus est Iavan, parum est verisimile posuisse in Latio sedem. Potiùs seu Asiatici, seu Græci, hoc Iavani sive Iani numen in Thusciam, vel Latium intulerint.

Qui Ianum Italiæ regem fuisse volunt, pro se adferunt, quòd Ianiculum condiderit: ut ait Maro lib. VIII, & Macrobius lib. I Sat. cap. VII. Sed potiùs Ianiculum ex eo nomen acceperit, quia olim in Iani fuerit tutela. Quamquam, ut Ianiculum exstruxerit, sic quoque homo fuerit; eóque rectè à nobis inter illos ex hominibus in Deorum numerum relatos, tribuatur locus.

De Iano satis dictum: deinceps ad Saturnum transeamus. Quem Adamum esse statuimus. Atque hoc ut melius perspiciatur; considerabimus, quantopere ea, quæ de aurea Saturni ætate fabulantur poetæ, conveniant primæ primi hominis ætati: quam graphicè admodum depinxit nobis poetarum ingeniosissimus *:

* 1 Met.

Aurea prima sata est ætas: quæ vindice nullo
Sponte suâ sine lege fidem, rectumque colebat.
Nondum præcipites cingebant oppida fossæ:
Non galeæ, non ensis erat.

Addit deinde:

Ipsa quoque immunis, rastroque intacta, nec ullis
Saucia vomeribus per se dabat omnia tellus:
Contentique cibis nullo cogente creatis
Arbuteos fœtus, montanaque fraga legebant.
Ver erat æternum, placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores:
Mox etiam fruges tellus inarata ferebat.

Quàm bellè ea conveniunt hominis statui in paradiso! Vt mihi quidem dubium sit nullum, quin ex traditione aliqua hæc hauserint poetæ. Nempe prima hominum ætas in poetis est eadem, ac prima in Scripturis: eoque Saturnus est idem, ac Adamus. Saturnum enim non aliud, quàm hominem, fuisse; ne gentium quidem historici negare ausi unquam fuerunt. Advocare eos omnes longum foret: contentus nunc ero locupletissimo teste, Tertulliano; cui etiam hac parte subscribunt Minucius Felix in Octavio, & Lactantius lib. I de falsa relig. cap. XIII. Verba gravissimi illius scriptoris, (Tertullianum dico) hujusmodi sunt Apologetici cap. X: *Ante Saturnum Deus penes vos nemo est. Ab illo census totius, vel potioris, vel notioris divinitatis. Itaque quod de origine constiterit, id & de posteritate conveniet. Saturnum itaque, quantum literæ docent, neque Diodorus Græcus, aut Thallus, neque Cassius Severus, aut Cornelius Nepos, neque ullus commentator ejusmodi antiquitatum, aliud, quàm hominem, promulgaverunt.* Si omnes gentium Dii fuere homines; nec ante Saturnum ullus gentium Deus fuit: quis Saturnus sit, nisi Adamus, ante quem homo non fuit? Quid mirum igitur, si tam multa, quæ conveniebant Adamo, gentiles tribuerint Saturno? Quod nomen tum meruit Adamus, cùm pudore nuditatis † se absconderet à facie Domini. Nam *satar* Hebræis *latêre*: ut *Saturnus* idem sit ac *Latius*: unde terra, quæ veteri linguâ dicta est *Saturnia*, *Latium* etiam vocabatur: ut ex Marone, & aliis, discimus. Imperium igitur, quod primus obtinuit Saturnus, imperium est illud, quod primus obtinuit Adamus: cùm ei, & uxori Dominus dixisset ‡, *Replete terram, & subjicite terram; & dominamini piscibus maris, &* vola-

† Genes. 3, 10.

‡ Genes. 1, 18.

Digitized by Google

volatilibus cæli, & universis animantibus, quæ moventur super terram. Sed excidit hoc dominio Adamus; imò paradiso est exactus: atque ita finem habet primæva felicitas. Etiam imperio excidit Saturnus; quippe regno expulsus: atque ita finem seculum habet aureum. Postea Adamus factus est agricola, & agriculturam docuit suos. Primus etiam Saturnus invenisse ac docuisse dicitur agriculturam: unde & cum falce messoria fingebatur: & à Latinè tantum gnaris à satione ita dici putabatur. Quid quòd ne natales quidem discordant? Adamus Dei filius vocatur †: quia non alium agnosceret patrem, quàm cælestem. Etiam Cæli filius fuisse dicitur Saturnus. Adamus formatus ex argilla, & pulvere terræ. Saturno quoque mater tribuitur Tellus, non ab Hesiodo modò; sed in hymnis etiam, sive potius Initiis, quæ Orpheo tribuuntur, cùm * Onomacriti sint.

† *Luc.* 3, 38.

* *Tatianus, & Suidas.*

Idem ostendit cultus ratio apud Græcos, & Romanos. Vt quod mense Decembri XVI Kal. qui dies Saturnalium erat Romanis, servi libertate fruebantur. Imò per id tempus servis accumbentibus Domini ministrabant. Quod ostendunt hi Attii versus apud Macrobium Saturnalium lib. I, cap. VII:

Maxima pars Grajûm Saturno, & maximè ‡ Athenæ,
Conficiunt sacra, quæ Cronia esse iterantur ab illis.
Eumque † diem celebrant: per agros urbesque fere ‡ omnes
*Exercent epulas * læti: famulosque procurant*
Quisque suos: nostrique itidem. Et mos traditus illinc
Iste, ut cum dominis famuli † epulentur ibidem.

‡ *al.* maximæ.

† *vel* ἀγυιὰς imque: *quod Isaacus Pontanus malebat.* ‡ *vel* urbesque per omnes: *ut in Anglicano codice reperit Pontanus. Sed malim* fere, *quia non ubique ea consuetudo.* * *al.* epulis. † *quo hiatum potius veteribus usitatum refugiunt, malim* famuli tum.

Atque hoc *libertatem Decembrem* vocat Horatius Sat. VII, lib. II. Clarè etiam hanc consuetudinem referunt Athenæus in XIV, & Dio lib. LVIII. Nempe ratio proclivis ex mixto hoc cultu Naturæ, & Adami. Nam naturâ omnes liberi nascimur: eoque antiquissimis temporibus, quibus naturæ sequebantur ductum, homines servitio aut libertate minimè distinguebantur. Rationem hanc in Trogi epitome adfert Iustinus lib. XLIII: *Rex Saturnus tantæ justitiæ fuisse traditur, ut neque servierit sub illo quisquam, neque quicquam privatæ rei habuerit: sed omnia communia, & indivisa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset. Ob cujus exempli memoriam cautum est, ut Saturnalibus, exæquato omnium jure, passim in conviviis servi cum dominis recumbant.* Ac similiter Saturnus ipse loquitur apud Lucianum ἐν τοῖς περὶ Κρόνον, dialogo I: Καὶ διὰ τοῦτο ἀπανταχοῦ κρότος, καὶ ᾠδὴ, καὶ παιδία, καὶ ἰσοτιμία πᾶσι καὶ δούλοις, καὶ ἐλευθέροις· οὐδεὶς γὰρ ἐπ' ἐμοῦ δοῦλος ἦν. *Ac propterea ubique plausus, & cantus, & ludus, & æqualitas honoris, omnibus tum servis, tum liberis. Nullus enim me regnante erat servus.*

Præterea in Saturno conservatæ nobis reliquiæ quædam de patriarcha Noë. Nimirum videbant, ut Adamus omnium, excepto nemine, origo est: ita Noë primum esse omnium, qui post cataclysmum vixere. Adam habuit imperium totius orbis. Habuit & Noë cum sua familia. Saturni tres filii dicuntur. Totidem sunt Noachi. Distribuêre illi inter se orbis imperium. Hi item, vel eorum posteri, divisere orbem universum. Nec ejus divisionis memoriam penitus inter gentes esse exstinctam, ostendunt verba Euhemeri in sacra historia ab Ennio translata: *Iupiter imperium Neptuno dat maris ac insulis omnibus, & quæ loca secundùm mare essent, omnibus regnaret.* Citat Lactantius lib. I de falsa relig. cap. XI. Atque idem Lactantius paullo ante sic scripserat: *Ita partiti sortitique sunt, ut Orientis imperium Iovi cederet; Plutoni, cui nomen Agesilao fuit, pars Occidentis obtingeret; eo quod plaga Orientis, ex qua lux mortalibus datur, superior; Occidentis autem inferior esse videatur.* Vbi quòd Orcum ait vocatum *Agesilaum*, id quoque ex Athenæi tertio constat. Sed sic dictus à poëtis, quia πάντας ἀγεῖ λαοὺς, *omnes agat populos.* Vt hæc appellatio non videatur Plutonis, quatenus hominem; sed quatenus naturam notat hominum, quibus omnibus moriendum. Verum autem Plutonis nomen, si consistimus in tripartita orbis divisione, unius fuerit è liberis Noachi: non Semi quidem, cui Oriens obtigit; sed vel Chami, unde Ægyptii & Libyes; vel Iapeti, à quo Europæi. Nam cuncti hi ad Occidentem, ratione Asiaticorum. Commodiùs tamen Chamum credas Plutonem, tum ob caussas quas antea dixi; tum ut improbus ille sortitus sit nomen inferi numinis. Iapetum verò dixeris Neptunum, quia ejus posteri priùs occuparunt mare & insulas Asiæ vicinas, quàm Europæ continentem. Alia etiam firmandæ huic sententiæ adducit Goropius Becanus. Ipsum adi. Nam, uti Ovidius ait, non omnia fingere Cretenses: ita Becanum dixero, non semper nugari; virum judicii quidem mediocris duntaxat, sed magni ingenii, nec minoris doctrinæ.

Nec propterea existimandum, per Iovis, Neptuni, Plutonis nomina, quando per ea heroes potiùs, quàm naturæ partes, intelliguntur, semper Noachi tres filios signari. Longè enim aliter se rem habere, fidem ea fecerint, quæ superiùs diximus, cùm multos recenseremus Ioves, eosque ad tempora sua reduceremus.

Obiter hoc addam, patriarcham Noë non in solo nobis adumbrari Saturno, sed etiam Prometheo: cujus festum Athenis Προμήθεια dictum; in quo certamen lampadum; ara item in Academia, ad quam accendi in certamine hoc lampades solent; uti auctores Harpocration, & Aristophanis scholiastes in Ranas. In Prometheo autem Noë quandoque intelligi, arguit, quod diluvium sub eo contigisse prædicant. Sic enim Diodorus in primo his verbis: Τὸν Νεῖλόν φασι ῥαγέντα κατακλύσαι πολλὴν τῆς Αἰγύπτου, καὶ μάλιστα τοῦτο τὸ μέρος ἐπελθεῖν, οὗ Προμηθεὺς εἶχε τὴν ἐπιμέλειαν, διαφθαρέντων σχεδὸν ἁπάντων τῶν κατὰ ταύτην τὴν χώραν· *Nilum ajunt, ruptis aggeribus, magnam Ægypti partem inundasse, maximeque eam partem, cui Prometheus cum imperio præerat; cum omnes penè ejus ditionis homines diluvio perirent.*

Digitized by Google

perirent. Neque est, quod dicat aliquis, non de universali cataclysmo loqui, sed particulari; ut quem in Ægypto terram Promethei dicat obruisse. Nam, ut Græci suis omnia heroibus tribuunt, ita & suis Ægyptii. Itaque ex diluvio universali fecerunt particulare Ægypti: quale nullum fuit. Scio, ab Eusebio in Chronico canone dici, sub Ogyge fuisse diluvium Ægypti. Sed Ogygium diluvium in Attica, non Ægypto fuit. Vti Deucalioneum postea in Thessalia, Cecrope, vel aliquanto post eum, Cranao in Attica imperium obtinente. Qua de re vide, quæ ex Africano, vel alio, apud Cedrenum legere est. Quamobrem sic censeo, quæ de Ægypti diluvio sub Prometheo dicuntur, reliquias quasdam veteris esse traditionis de diluvio sub Noacho. Nulli quidem meliùs illa de Prometheo, quam Noë conveniunt. Primum nomen ipsum spectemus. Προμηθεὺς cum sonat, qui ante malum sapit; uti Επιμηθεὺς, qui serò sapit. Noë autem, divinitus edoctus, diluvium prævidit, ac, credens Deo, se, & suos servavit; incredulis, Epimethei instar, serò nimis, diluvio jam omnia occupante, stultitiam suam deplorantibus. Præterea Prometheus condidisse dicitur humanum genus. At pater omnium mortalium Noachus. Quæque paullo antè de certamine lampadum dicebamus, nihil aliud significare videntur, quàm quòd priores semper (quomodo loquitur Lucretius in secundo) *Quasi cursores vitai lampada tradunt.* Vxor ejus Asia dicitur, etiam Herodoto in IV. At non alia Noacho uxor, quam Asia, sive Asiatica; omnesque ex terra Asia originem ducimus. In uno discordant, quod Prometheus Iapeti dicitur filius. Sed nihil mirum, si in seculis, tam longè remotis, antiquitas patris & filii nomina confuderit. Nam Iapetus, qui est Iaphet, filius Noachi fuit, Europæorum pater: unde *Iapeti genus* dicimur à poëta*: quamquam ille hoc de omni genere humano accipi voluerit. Interea sic ruderibus in istis quoque reliquiæ apparent quædam priscæ traditionis. Quod nomen habuerit uxor Iapeti, ne Moses quidem prodidit. Quare cum ignoraretur, finxere Græci nomen non ineptum. Nam Hesiodo in Theogonia vocatur Κλυμένη, quasi κλυτὴν, sive inclytam mulierem dicas: quippe tot inclytarum Europæ gentium matrem. Itaque facilè mihi persuadeo, ut plures Ioves, & Hercules, sic plures fuisse Prometheos: quorum Græcis celebratissimus Atlantis Astrologi pater, à quo & monti nomen attributum. Ad Abrahæ annum CCCCXXXI refert Eusebius; ad ann. CXI ante diluvium Deucalionis. Atqui dicitur pater fuisse Antæi illius, quicum Hercule decertavit: ubi si Hercules Thebanus intelligatur, Prometheus duabus solùm generationibus antecesserit bellum Trojanum. Vt is quidem non possit esse σύγχρονος‡ patriarchæ Abrahami, & longè alius sit à Noë patriarcha. Sed, ut dixi, plures poëtæ in unum confuderunt: quemadmodum, quæ tot Hercules gessere, ea perperam uni tribuunt Thebano.

* Horat. lib. 1, od. 3.

‡ coætaneus.

Fortasse & patriarcha Abraham in Saturno colebatur. Pro quo non aliud occurrit, quàm locus ille Porphyrii ab Eusebio adductus in primo Præparationis Euangelicæ: Κρόνος τοίνυν, ὃν οἱ Φοίνικες Ισραὴλ προσαγορεύουσι, βασιλεύων τῆς χώρας (Φοινίκων) καὶ ὕστερον μετὰ τὴν τοῦ βίου τελευτὴν εἰς τὸν τοῦ Κρόνου ἀστέρα καθιερωθεὶς, ἐξ ἐπιχωρίας Νύμφης Ανωβρὲτ λεγομένης, υἱὸν ἔχων μονογενῆ· ὃν διὰ τοῦτο Ιεοὺδ ἐκάλουν, τοῦ μονογενοῦς οὕτως ἔτι καὶ νῦν καλουμένου παρὰ τοῖς Φοίνιξι· κινδύνων ἐκ πολέμου μεγίστων κατειληφότων τὴν χώραν, βασιλικῷ κοσμήσας σχήματι τὸν υἱὸν, βωμόν τε κατασκευασάμενος, κατέθυσεν. *Saturnus igitur, quem Phœnices Israëlem nominant, quemque post obitum in astrum ejusdem nominis consecrarunt; cum iis in locis regnaret, ac filium unigenam ex nympha quadam indigena, nomine Anobret, haberet, quem propterea Ieoud dixere vocabulo hodieque unigenam notante lingua Phœnicia, cumque in gravissimum belli periculum regio incidisset; illum ipsum regio ornatum habitu in ara ad hoc extructa immolavit.* Vbi tria hæc dici videmus; Israël esse Phœniciæ regem vetustissimum, eundem ac Saturnum: fuisse Israëli filium μονογενῆ*, unde *Ieoud* dictus sit Phœnicibus: illum esse à parente immolatum. Vnde potiùs hæc originem duxisse arbitremur; quàm quod Israëlem nepotem confuderit cum avo Abrahamo? cui mandatum, ut sacrificaret Deo filium μονογενῆ. Sic enim est Genes. XXII, 2: *Accipe filium tuum, unicum tuum.* Vbi *unicum* Hebraicè dicit יחיד, *jehid:* quod valde convenit cum Phœnicio *jehoud.* Nempe hæ linguæ solâ differebant dialecto. Et sanè in Orphaicis etiam, sive Onomacriticis, Abraham vocatur μονογενὴς; ubi confunduntur Abraham & Isaac; uti superiùs Abraham & Iacob. Hæc arbitror sic satis verisimilia videri. Nolim tamen super istis cum aliquo contendere. Video ipse, quæ jure scrupulum injicere possint. Præcipuè illud, quod parùm credibile est, Phœnices pro Deo summo, hoc est Molocho, sive Saturno, habituros Israëlem, parentem gentis vicinæ, maximéque exosæ: quod satis sacra testatur historia. Itaque corruptus videtur Eusebii locus, proque Ισραὴλ legendum Ιλ. Occasionem præbuerit errori, quod qui compendio literarum studerent, sæpius ιλ pro ισραὴλ lineolâ superinductâ exararent. Atqui hic nihil tale erat: quia Phœnicibus *il*, qui Hebræis *el:* quod unum ex decem † Dei nominibus. Eos verò Saturnum, non Israëlem, sed Ilum dixisse; ipse nobis auctor Sanchoniathon, idque apud Eusebium hunc, eodem libro. Verba sunt ista: Παραλαβὼν δὲ ὁ Οὐρανὸς τὴν τοῦ πατρὸς ἀρχὴν, ἄγεται πρὸς γάμον τὴν Γῆν, καὶ ποιεῖται ἐξ αὐτῆς παῖδας δʹ, Ιλον, τὸν καὶ Κρόνον, καὶ Βέτυλον, καὶ Δαγόνα, ὅς ἐστι Σίτων, καὶ Ατλαντα. *Cælus autem, ubi paternum accepit imperium, Tellurem duxit uxorem, ac filios ex ea genuit quatuor; Ilum, qui Saturnus dictus est, & Betylon, Dagonem, qui aliter Sito, & Atlantem.* Apertior etiam locus iste ejusdem Sanchoniathonis ibidem: Οἱ δὲ σύμμαχοι Ιλου, τοῦ Κρόνου, Ελωεὶμ ἐπεκλήθησαν, ὡς ἂν Κρόνιοι οὗτοι ἦσαν οἱ λεγόμενοι

ἐπὶ

* unigenam.

† Hieronymus epist. 136 ad Marcellam.

ἐπὶ Κρόνε· Socii autem Ili, qui idem Saturnus erat, Eloim, quasi Saturnios appellarunt à Saturno. Vbi Ἐλωεὶμ non aliud est, quam Hebræorum אלהים, Elohim: quomodo subinde angelos, judices, falsos etiam Deos; imò & summum atque unicum Deum, Mosaici operis initio, & passim in Scripturis vocari, vel pueris constat. Atque ad hanc conjecturam, quam certissimam arbitror, in familiari sermone mihi præire memini divinum virum, Hugonem Grotium, illustrissimum regni Suecici, apud Christianissimum regem, legatum.

CAPVT XIX.

Noë esse in Libero cultum: perperam tamen ex Noachi vocabulo nomen Bacchi deduci. Triplex ratio, cur Liber Iovis filius dicatur: una quia omnes simus filii Dei: altera, quia natus, illegitimè quidem, sed patre præcellenti: tertia quia ipse excellens virtute, & Iove dignus filius. Liber è Iovis femore natus dicitur: quo allusum fortè à Gulielmo Conquæstore: & quæ caussa, cur inde editus Liber dicatur. Ætas Liberi Thebani. Διόνυσος unde nomen acceperit, variè disseritur. Plutonem videri Chamum: atque hoc etiam verisimilius reddi, si Ianus sit Noë. Nam quod Ianus bifrons dicitur, optimè Noë convenire: & Saturnum, cujus filius Pluto, Phœnicibus creditum bifrontem. Plutonem, si is quidem Chamus, non tam a parente Noë, quàm à posteris, in Deos relatum esse. Cur Pluto mortuis præfectus. Plutonis Græcanici ætas ostensa.

COgnovimus de Saturno. Nunc venio ad Liberum sive Bacchum. Cum autem multi fuerint Bacchi, primùm videamus de antiquissimo: qui & ipse non alius est, quàm Noë. Quippe hic primus vites plantavit, vinique conficiendi docuit rationem: ut cognoscere est ex Genes. IX, 26. At hoc inventum Liberi est. Qui iccirco Nasoni in IV Metam. dicitur,

—— Lenæus genialis consitor uvæ.

De eodem sic Diodorus lib. V ex Cretensium fide loquitur: Διόνυσον δὲ μυθολογοῦσιν εὑρετὴν γενέσθαι τῆς ἀμπέλου καὶ τῆς περὶ ταύτην ἐργασίας, ἔτι δ' οἰνοποιΐας· καὶ τοὺς πολλοὺς τῶν ἐκ τῆς ὀπώρας καρπῶν ἀποθησαυρίζειν, καὶ τὰς χρείας καὶ τὰς τροφὰς παρέχεσθαι τοῖς ἀνθρώποις ἐπὶ πολὺν χρόνον. *Qui fabulas ad historiam revocant, tradunt, Liberum invenisse vitem, & ejus culturam, & vini faciendi modum: præterea rationem multos fructus autumnales condendi, ut usum & alimentum hominibus præbeant in longum tempus.* Singula horum, præsertim illa de vite, & vino, nulli æquè conveniunt, ac Noacho: ut quin ille sit vetustissimus Liber minimè dubium videatur. Nec desunt homines eruditi, qui huic sententiæ ipsum Bacchi nomen facere arbitrentur. Volunt enim ex נח, *Noach*, esse *Noachus*, hinc *Nachus*, inde *Bachus*, tum *Bacchus*. Sed licet in Baccho Noë cultum putem: tamen hæc dura adeo originatio placere nequit. Præsertim cum non videantur Græci dixisse *Noach*, sed *Noë*. Alterum illud demum in usu esse cœpit post introducta Massoritarum puncta. Scio, apud Berosum Annii *Noah*, legi: & Augustinum Steuchum Eugubinum in Recognitione, ut vocat, V. T. ad Gen. cap. VI, mirari, integrè Beroso *Noach* dici; corruptè verò *Noë* vocari & LXX interpretibus, & Latino veteri. Sed ὑποβολιμαῖος * illle Annii Berosus est ejus notæ, ac reliquæ ejus quisquiliæ. Nec corruptum est *Noë*, sed ex *Noach* factum, ut *Thare* ex *Tharach*, ut *Sue*, ex *Suah*, & similia. Atque ut dixissent Νῶχ, puto, qui hac parte imitarentur Hebræos, in eo etiam sequerentur, quod siquid addatur post A furtivum, quale illud in *Noach*, A soleant omittere. Quomodo à רוח, *ruach*, id est, *ventus*, *spiritus*, in plurativo est רוחות, *ruchot*, *ventos*: ut Ier. XLIX, 36, non *ruachot*. Similiter igitur, si ad נח, *Noach*, aliquid accedat, perit litera rapta. Eoque inde non Νώαχος fit, sed Νῶχος. Quàm parum autem, si excipias terminationem, qua nihil minus in considerationem venire debet, conveniunt Νῶχος, & Βάκχος! Longè autem verisimilius Bacchi etymon libro adducam proximo.

* *suppositicius.*

Quod Liber filius habeatur Iovis, id partim communi nititur ratione, partim singulari. Communis est ea, quòd omnes simus filii Iovis, hoc est Dei. Nam juxta Aratum, Διὸς πάντες γένος ἐσμέν· *Iovis omnes progenies sumus.* Singularis verò ratio est duplex: quarum una excellentiam respicit parentis, altera filii. De priori inde cognoscimus, quia multis liquet exemplis, moris fuisse gentilibus, ut, qui nati essent hominibus regiæ sortis, vel saltem præpotentibus, hi Iovis filii vocarentur: præsertim si probro lecto essent. Tum enim hoc faciebant ad tegendum generis dedecus. A filii verò virtute ratio petitur, si Iove patre digni videantur filii. Qualis Alexander Magnus, priusquam dulcis eum fortuna, & Asiaticus inebriavit luxus. Is cum in Ammonitide Iovis esse filius diceretur, modestè hoc interpretatus, Nempe, inquit, Iupiter naturâ, omnium est pater; sed adoptare optimum quemque solet. Quemadmodum apud Plutarchum legimus in Apophthegmatis Alexandri.

Sed porrò considerandum, quod Liber non Iovis solùm filius dicatur, sed Iovis femore prognatus, atque ita bis natus, semel è Semele, semel è Iove. Fabulantur enim † Semelen, cùm octavum jam mensem gestaret uterum, à Iunone zelotypa ita persuasam, petiisse à Iove, ut polliceretur, obtenturam, quod postularet: tum illum, ex ejus sententia, per Stygiam jurasse paludem,

† *Ovid. III Met.*

Di † cujus jurare timent, & fallere numen.

† *Æn. 6.*

Illam verò rogasse Iovem, ne accedere ad se more vellet humano, sed eo, quo veniret ad Iunonem suam. Tum illum curru suo cum fulmine venisse. Miseram autem Semelen, vel metu inde exanimatam, vel fulmine exustam. Iovem igitur, misericordiâ pueri tactum, ne unà periret, eripuisse illum flammis, suoque inseruisse femori. Atque hoc inter cæteros apud Euripidem legas in Bacchis. Ad quam fabellam scitè

Digitized by Google

allusit Guilielmus Normannus, sive Conquæstor. Cum enim Rothomagi diutius commoranti (id anno fuit CIↃ LXXXVII) Philippus, Francorum rex, apud suos exprobrasset, sive prominulum ventrem, sive longum belli apparatum; eoque rogâsset, quando tandem esset pariturus: dixisse dicitur, Pariam, sed, ut Semele, cum fulmine. Nec multò post longè latéque Francorum terras ferro & incendio vastavit. Quod tamen paullo aliter referunt Matthæi duo, Parisius, & Westmonasteriensis. Quod verò Liber è femore natus dicitur, id more fit poëtarum: qui, ut magis admirationi sint, τὰ κοινὰ καινῶς * dicere, & quæ κατὰ μεταφορὰν † prolata, propriè amant intelligere. Omnes enim è femore patris nascimur. Vnde etiam in Scripturis legas, liberos è parentis femore egressos. Vt Genes. XLIX, 10, atque alibi crebro. Nempe ירך, quod est *femur*, decorè pro partibus sumitur, quibus viri sumus. Vnde Procopius Gazæus in Genes. XXXII, *Femur ejus emarcuit: Femur*, inquit, *significat semen, secundum quod adjuravit servum suum in Mesopotamiam profecturum Abrahamus. Huic concinit & illud oraculum* †: *Non deerit dux ex Iuda, nec princeps ex femoribus ejus.* Etsi verò illud Libero cum cæteris commune erat, ut è femore nasceretur: singulari tamen ratione hoc ei competebat, quatenus in eo spectamus Noachum, qui semel natus, more omnium hominum: postea quasi renatus, cum in arca à Deo fuit conservatus, diluvio aliis pereuntibus. Nihil quidem hæc nativitas altera ad Liberum Thebanum, si intra unius illius historiam consistatur: sed cum uni Thebano tribuantur, quæ plurium erant; negare non possumus, & hoc convenire Thebano, quatenus juxta fabulas, & gentium errorem, in uno plures comprehendimus. Cæteroquin inter vini inventorem Noachum, & Thebanum Liberum, intervallum sit annorum quasi mille. Hoc ita esse, ex ætate Semeles cognoscitur: quæ Bacchi erat mater, Cadmi filia, Agenoris neptis; soror autem tum Agaves, Penthei matris, proavi Iocastæ, quæ mater & uxor Oedipi fuit: tum Polydori, qui unicus Cadmi filius, pater Labdaci fuit; uti hic pater Laii, avus Oedipi, proavus Eteoclis, & Polynicis; qui Thesei & Herculis temporibus claruerunt, unâ generatione ante excidium Trojanum. Sunt igitur à Labdaco, Liberi amitino, ad Herculem & Theseum generationes tres: puta Laii, Oedipi, Eteoclis. Ac proinde Liber ante excidium Trojanum, quod ab diluvio plus undecim seculis abest, generationibus fuerit quatuor, annis circiter CXX. Atque ex his non operosum sit veriorem discernere opinionem in isto veterum dissensu. Quippe Eusebius sic ad annum Iosuæ XVII: (tribuit autem ei annos XXVII) *Phœnix, & Cadmus, Thebis Ægyptiorum in Syriam profecti, apud Tyrum, & Sidonem, regnaverunt.* Ad annum vero XXXVIII Othonielis: *Harmonia rapta à Cadmo.* Et XXXIX: *Cadmea condita est.* Et ad X annum Debboræ cum Baracho: *Secundùm quosdam Thebis regnavit Cadmus.* Sepulchrum Liberi fuisse Thebis ostensum, ubi esset discerptus, tradit Clemens Romanus, sive sub hoc nomine alius, in decimo Recognitionum †.

* *res vulgares novo modo.*
† *per translationem.*
† *Genes. 49. 10.*
† *fol. & edit. ut supra.*

Verisimile autem est, ut Castori, & Polluci, nomen datum Διοσκούρων, hoc est filiorum Iovis; ita & Bacchum esse Διόνυσον vocatum, quasi dicas *Iovis filium*. Nempe Διόνυσος fit ex Διὸς υἱὸς, σ priùs post υ trajecto: ι item trajecto ante υ, sed deinde in ν converso. Vt hæc sententia placeat, eo potissimùm compellor, quod *Liber* similiter quasi Iovis liber sive filius vocetur: ut Proserpina dicitur Κόρη sive *Libera*, hoc est, filia. Antiqui enim non minùs singulo numero *liberum*, & *liberam* dixere, quàm nunc *liberos* in plurativo usurpamus. Nec tamen defugiam alteram etiam nominis caussam adferre, quæ jamdudum in mentem venit. Vt Hercules, quia verus pater nesciatur, Iovis dicitur filius: atque idem tamen à vitrico, qui educavit, *Amphitryoniades* nominatur: similiter & Liber, cujus pater itidem ignoratur, Iovis prædicatur filius: pro parente autem sortitus Nisum sive potius Nysum: qui ejus fuit nutritius, imò & postmodo, expeditionem eo in Asiam suscipiente, sive, ut Phœnicibus, quorum coloni erant Thebani, opem ferret, sive, ut alii consanguineæ genti auxiliaretur, solus imperium administravit, idque triennio toto, si credimus Hygino fab. CXXXI. Sunt verò nutritii quasi alteri patres: sicut & nutrices, matres alteræ. Vnde Plautus prologo Menæchm.

— Vt mater sua
Non internosse posset, quæ mammam dabat;
Neque adeo mater ipsa, quæ illos pepererat.

Quare quid si nomen conflatum dicamus ex utroque horum, ut Διόνυσος dicatur quasi *Iovi-Nysius*: quia quodammodo & Iovis & Nysi filius foret?

Impensius interim hæc arriderent, si satis esset exploratum, an Thebanus ille unquam in Oriente bellum gesserit. Longè enim verisimiliùs est, illa ad Osiridem sive Liberum Ægyptium pertinere: Thebanos autem ea suo Libero, qui multo erat junior, adscripsisse. Hic enim veterum mos erat, quo magis admirandæ essent virtutes eorum, quos in Deos retulissent, varios eximiæ virtutis in unum conflare, unique omnium gesta attribuere; quod difficile non erat in rebus ab ætate sua remotis, & gestis in terris longè dissitis. Qua verò occasione ad Thebanos notitia hujus Ægyptii Liberi pervenerit; exponit Diodorus Siculus in primo. Tradit enim, Ægyptios valde in eo adversatos esse Græcis, quod Liberum Indica expeditione illustrem, & cujus sacra tanto in honore essent apud Ægyptios, apud se natum dicerent; cum Ægyptius Liber, qui idem ac Osiris, longè illum Thebanum Liberum, Cadmi nepotem, ætate antecesserit. Idem ait, Orphea Thracem in Ægypto res gestas Ægyptii hujus, item

item sacra ejus didicisse: posteáque ad suos reducem, cum familiaris esset factus Cadmeis, ut iis gratificaretur, hæc accommodâsse Libero, Cadmi ex Semele nepoti. Græcos verò partim antiquorum temporum inscitiâ, partim quia ad gloriam gentis suæ pertineret, si numen tantò Ægyptiis honore celebratum apud se natum crederetur, lubentes ea sacra recepisse: magnaque apud eos opinionem istam cœpisse incrementa, postquam hac poetarum natio theatra omnia implevit. Quis verò sit ille Osiris, sive Ægyptius Liber, commodiùs explicabitur inferius, cùm de Diis Ægyptiis dicam, planumque faciam, prope omnia, quæ de Mose legimus in Scripturis, attributa esse Libero: sed ad modum, quo historiæ à fabulatoribus solent corrumpi.

Habemus de Libero. Superest, ut de Plutone agamus: qui cum Saturni filius dicatur; Saturnus autem ille tribus filiis inclytus, qui orbem inter se diviserint, non alius sit ac Noë: Pluto etiam unus ex Noë filiis videtur: puta Chamus, quem in Plutone cultum fuisse, jam antea ostendimus. Et sanè eundem esse, Noë, & Saturnum, facile largientur, qui credunt, Noë esse Ianum. Nam Saturnus itidem bifrons Phœnicibus: à quibus, & Ægyptiis, antiquior omnis Græcorum religio profluxit. Si vero Ianus est Noë, vel is bifrons pingitur, quia utrumque mundum conspexerit; vel ob prudentiam, quia diluvii mala, ut divino monitu prævideritt, sic fide effugerit. De Saturno autem & à fronte & à tergo oculato, fidem fecerit Sanchoniathon *his verbis: Τάαυτος ἐπενόησε δὲ καὶ τῷ Κρόνῳ παράσημα βασιλείας, ὄμματα τέσσαρα ἐκ τῶν ἐμπροσθίων καὶ τῶν ὀπισθίων μερῶν· *Taautus excogitavit Saturno ejusmodi insigne regni; oculos quaternos, binos in vultu, ac totidem in occipite.* Aliam tamen, quam de Iano sive Noë allatam nobis rationem adfert: nempe quod & vigilando dormierit Saturnus, & dormiendo vigilârit: unde binos ex oculis placidè connivisse: ac similiter ex alis quaternis, quæ humeris appositæ, duas fuisse erectas, duas contractas, ad denotandum, & volando quievisse, & quiescendo volasse. Nec repugno, si cui Phœnicium hoc acumen magis placeat. Solùm non video, cur non & ista æquè Noacho, quàm mortalium alteri, conveniant. Plutonem verò Saturni filium esse, idem tradit Sanchoniathon: sed addit, ante parentem fatis concessisse, fuisseque ab eo consecratum: quod postremum Noachi integritate foret indignum. Audiamus Sanchoniathonem: Καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ, ἕτερον αὐτοῦ παῖδα ἀπὸ Ῥέας ὀνομαζόμενον Μοὺθ ἀποθανόντα ἀφιεροῖ. θάνατον δὲ τοῦτον, καὶ Πλούτωνα, Φοίνικες ὀνομάζουσι. *Nec multo pòst* (Saturnus) *alterum ex Rhea filium, nomine Mouth, vita functum consecrat: quem Phœnices modò Mortem, modò Plutonem nominant.* Nempe Saturno attributum, quod factum à posteris Plutonis. Quamquam esto sanè, ut Saturnus, non Noachus, rex orbis totius; sed solius Phœniciæ, vel ut Cretenses malunt, rex Cretæ fuerit: nihil id præcipuo repugnat instituto nostro: quia sic quoque Pluto fuerit homo, è rege seu Phœniciæ, seu Cretæ natus. Miretur fortasse aliquis, cur ei sit nomen datum Mortis: ut Sanchoniathon ait. Nihil nunc verisimilius occurrit, quàm quod Diodorus Siculus de Plutone scribit lib. V: Τὸν δ᾽ Ἅδην λέγουσι τὰ περὶ τὰς ταφὰς καὶ τὰς ἐκφορὰς καὶ τιμὰς τῶν τεθνεώτων καταδεῖξαι, τῶν πρὸ τοῦ χρόνων μηδεμιᾶς οὔσης ἐπιμελείας περὶ αὐτούς· διὸ καὶ τῶν τετελευτηκότων ὁ θεὸς οὗτος παρειλῆφθαι κυριεύειν, ἀπονεμηθείσης τὸ παλαιὸν αὐτῷ τῆς τούτων ἀρχῆς καὶ φροντίδος· *Plutonem verò funerum, & sepulturæ, ac parentationis ritus ostendisse ferunt: cum prius nulla eorum curâ tangerentur. Quapropter dictum, potestatem ei esse mortuorum: ac antiquitus ei principatus & cura attributa mortuorum.* Hæc sanè Orientis potiùs Plutoni conveniunt, quàm Græco; cùm sine dubio Græci ab Orientalibus funerandi ritus acceperint. Græcanicum verò appello, illum Proserpinæ raptu celebrem. Cujus ætatem nunc indagabimus. Proserpina, quam is rapuit, filia erat heroinæ, quæ populum Atticum docuit sationem frumenti: ac Eusebio ad Iosuæ tempora refertur. Sed vel duos Græciæ Plutones statuere est necesse; geminum item raptum Proserpinæ (& solent poetæ, ut antea etiam dixi, historias temporum diversorum in unum commiscere:) vel statuendum, Aidoneum illum unâ solùm ætate vixisse ante bellum Trojanum. Fuit enim Aidoneus Molossorum rex, ac Thesea tenuit captivum, usque dum Hercules eum liberavit: quod refert Plutarchus in Thesei vita. Atque hanc etiam sententiam posuit Eusebius in Canone Chronico. Quod ostendunt hæc ejus verba, ut Hieronymus quidem transtulit ad num. IↃ CXX: *Fabula Proserpinæ, quam rapuit Aidoneus, id est, Orcus, rex Molossorum: cujus canis ingentis magnitudinis, Cerberus nomine, Pirithoum devoravit, qui ad raptum ejus cum Theseo venerat. Quem & ipsum, jam in mortis periculo constitutum, adveniens Hercules liberavit, & ob id, quasi ab inferis receptus scribitur. Scribit Philochorus in Atthidis libro secundo.* Similiter Cyrillus penè initio lib. I contra Iulianum desertorem: *Centesimo,* inquit, *& nonagesimo quinto anno post Mosen ferunt fuisse Proserpinam virginem raptam ab Aedoneo, id est, Orco, rege Molossorum.* Subjungit deinde de Cerbero, Pirithoo, Theseo, & Hercule, quæ antea adduximus.

* apud Euseb. lib. I de Præpar. Evan.

CAPUT XX.

De Dea Phrygia, quæ cum Attis colebatur. Variæ hujus Deæ appellationes. Diodori de ea narratio. Cur ab leonibus alita dicatur. Attis aliter Papa nominatus. Servius ut hæc referat: ut item Arnobius. Agdistis sive Agdestis nunc idem ac lapis Agdus, nunc juvenis ex eo natus, nunc ipsa Cybele. Fabulosâ mali Punici origo. Mala symbolum τῶν διδύμων. Attis unde dictus: fuisse bubulcum Phrygium. Flagitiosum fuisse amorem Cybeles, quo prosecuta pastorem. Attidos nuptiæ cum Midæ filia à Cybele distur-

disturbata. Ejus exsectio, dubium an ab ipso. Sponsæ, cui Ia nomen, αὐτοφονία. Cultus Attidis decretus ab Agdesti & Cybele. Solis abscissis fas, fieri sacerdotes Cybeles. Castrari solitos ad tibiæ cantum: & quæ caussa ejus ritus. Cur sacerdotes hi dicantur Galli: deque eo B. Hieronymi opinio rejecta. Cur pinus in sacris Cybeles gestaretur ab iis, quos δενδροφόρους dixere. Simulacrum Attidos, cui pectus illidebant Galli. Cur lana pinum velarint Galli, ac ramos ejus ornarint corollis violaceis. Cur in sacris hisce omnia personuerint planctibus ac lamentis. Cur panem vel ullum Cereale munus non gustarint. Cur Galli caput jactarint.

EX insulis ambulabimus in continentem. Ac primùm in magnam peninsulam; ut eam vocat Appianus in tertio belli civilis: sive, ut Ptolomæus nominat, Asiam minorem: quæ etsi Occidentem respiciat, si cum Asia magna conferatur, Græciæ tamen ratione ad Orientem sita est: unde nomen illi hodie *Natolia*, quasi *Anatolia*, quia Oriens Græcis ἀνατολὴ dicitur. Civitatum ejus aliæ Græcanicæ, ut Ionicæ: aliæ barbaræ, ut Phrygiæ. Non est hujus loci, ubi agimus de cultu Deorum, anxiè eas discriminare. Potius pro situ ac propinquitate illas digeremus. Interim propter gentis Trojanæ, & Romanæ propaginis claritudinem; simul etiam ob vetustatem sacrorum Deæ Phrygiæ; hoc honoris Phrygiæ dabitur, ut de Creta non in Cariam vicinam, sed remotiorem Phrygiam, primùm vela pandamus.

In Phrygia Cybele, & cum ea Attis, colebatur. Vnde Servius in VII Æn. *Virbius est numen conjunctum Dianæ, ut matri Deûm Attis, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis.* Nec ut heroem, sed ut Deum esse cultum, indicat hoc Arnobii in quinto: *Nonne illum Attin Phrygem abscissum & spoliatum viro Magnæ Matris in adytis Deum propitium, Deum sanctum, Gallorum conclamatione testamini?* Conjungit etiam vetus lapis Romæ: M. D. M. I. ET ATTINIS. Vbi singulares literæ valent, *Magnæ Deûm matris Idææ.*

Cybeles varia nomina. Strabo in X: Οἱ δὲ Βερέκυντες, Φρυγῶν τι φῦλον, καὶ ἁπλῶς οἱ Φρύγες, καὶ τῶν Τρώων οἱ περὶ τὴν Ἴδην κατοικοῦντες Ῥέαν μὲν καὶ αὐτοὶ τιμῶσι, καὶ ὀργιάζουσι, ταύτην μητέρα καλοῦντες θεῶν, καὶ Αἴγεστιν (Ἀγδέστιν rectè emendarunt viri eruditi) καὶ Φρυγίαν, θεὸν μεγάλην· ἀπὸ δὲ τόπων Ἰδαίαν, καὶ Δινδυμήνην, καὶ Πυλήνην, καὶ Πεσσινουντίδα, καὶ Κυβέλην· *Berecynthii autem, Phrygia gens, & in universum Phryges ac Troum illi, qui Idam accolunt, Rheam & ipsi colunt, eique orgia peragunt; matrem appellantes Deorum, & Agdestin, & Phrygiam, magnam Deam; à locis autem Idæam, Dindymenen, Pylenen, Pessinuntiam, & Cybelen.*

Vt verò Cybelen non minùs, quàm Attin, hominem fuisse liqueat: duo agam. Primum exponam historiam Cybeles, & Attidos: deinde ejus veritatem adstruam quoque ex ritibus, qui in sacris Cybeles observari solent.

Historia Cybeles & Attidos non uno à veteribus modò narratur. Ab cæteris abit Catullus in Galliambo suo. Sed poëtis major fingendi licentia est. Quare adducere malo Diodorum Siculum: qui lib. III ait, sic eam referri à Phrygibus ipsis, & Atlantiis Oceani accolis. Meon, Phrygiæ ac Lydiæ rex, ex Dindyma uxore filiam genuit: quam, ob sexum, aspernatus, in Cybelo monte exposuit. Vbi leones & pardales uberibus suis eam aluisse dicuntur. Credo, hoc fictum, quia locus is, ab hominibus efferis inhabitaretur, vel quia Cybele ipsa moribus fuerit minimè humanis. Notum illud Didus de Ænea: *Non tibi Diva parens*, & quæ sequuntur. Vel etiam referre possis ad impotentem ejus ardorem furoremque erga Attin. Hinc narrat Diodorus; Cybelen annis viribusque auctam formâ præcelluisse: reperisse etiam fistulam, tympana, atque alia choreis convenientia: item remedia multa ad pellendos puerorum morbos: quæ tantam ei gratiam conciliarunt, ut *Mater montana* vulgo audiret. Familiariter autem versatam ait cum Marsya, viro eximiæ sollertiæ: castitatis verò tantæ, ut omni vitâ Veneris fuerit expers. At aliis moribus Cybele, quæ impotenti amore prosecuta est adolescentem Phrygium, & dum cum eo est, florem virginitatis amisit. Huic primo *Attis*, postea *Papa* nomen fuit. Dum prægnans est, à parente Meone, amorum ejus nescio, in regiam accitur. Mox gravidam ex Atti esse, cognoscit parens: ac propterea adolescentem interimit, corpus abjicit insepultum. Cybele hæc tam impatienter tulit, ut furore corriperetur. Itaque, diffusis capillis, per regionem omnem magno cum ululatu vaga animi discurrit. Misertus ejus, ob veterem familiaritatem, Marsyas fuit: qui propterea, quaqua pedem poneret, comitem se addebat. Deventum est in hoc furore ejus ad Apollinem: quem interpretari liceat vel sacerdotem Apollinis, vel alium virum Apollinarem sive Musicum. Hic in Musicum certamen Marsyas venit cum Apolline. Et afflâ quidem fistulâ vincere Marsyas: sed præstare Apollinis cantus, ubi pariter ore concineret. Id iniquum Marsyæ certamen visum, cum sola fistula provocasset. Phryges nihilo secius palmam Apollini dedêre: qui, præ iracundia, Marsyæ vivo pellem detrahi jussit. Postea tamen, pœnitudine crudelitatis suæ ductus, Musicen intermisit, ac amore Cybeles captus cum ea ad Hyperboreos profectus fuit. Interim divinum numen gravem Phrygibus pestilentiam immittit. Ergo consulitur oraculum; quod respondit, si liberari pestilentiâ Phryges vellent, corpus Attidos esse mandandum terræ: Cybelen autem colendam ut Deam. Tum Phryges, adjutante etiam rege Mida, templum Cybelæ condiderunt. In hoc tumulassent Attidem: sed corpus jam vetustate erat absumtum. Quare simulachrum fecerunt: atque ad illud lamentis & planctibus, nulloque non honoris genere, commissam à Meone cædem expiarunt. Atque ita Diodorus.

At

Digitized by Google

At neque cum eo per omnia convenit Servius. Qui sic rem narrat in IX Æn. *Attis, puer speciosus, cum Matris magnæ præesset sacris, à rege civitatis suæ adamatus est: sed cum intelligeret, vim sibi a rege instare, quasdam in sylvas profugit. Cùm ergo inventus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscidit: qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscidit: quem semianimem, sub pinu latentem, cùm invenissent antistites Matris magnæ; perlatum in templum deæ frustra conati reficere, defunctum sepelierunt: cujus ut perpetua maneret memoria, Mater magna instituit, ut quotannis in sacris suis plangeretur: & effecit, ut cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellantur.* Hæc ille.

Ab hisce itidem abit Firmicus Maternus ad Constantium & Constantem Augustos: *Vt & ipsi (Phryges) annuum sibi sacrorum ordinem facerent, mulieris divitis, ac reginæ suæ amorem, quæ fastus amati adolescentis tyrannicè voluit ulcisci, cum luctibus annuis consecrarunt. Et ut satis iratæ mulieri facerent, aut ut pœnitenti solatium quærerent, quem paullo antè sepelierunt, revixisse jactarunt, & cùm mulieris animus ex impatientia nimii amoris arderet, mortuo adolescenti templa fecerunt. Tunc quod irata mulier pro injuria spretæ fecerat formæ, hoc ordinantes a se pati voluere sacerdotes.* Sed multò fusiùs, plurimisque admistis fabulis, hæc edisserit Arnobius in quinto: *Apud Timotheum*, inquit, *non ignobilem theologorum virum, nec non apud alios æquè doctos, super magna Deorum matre, superque sacris ejus, origo hæc sita est, ex reconditis antiquitatum libris, & ex intimis eruta (quemadmodum ipse scribit, insinuatque) mysteriis.* Hinc longam texit fabulam, vel mythhistoriam potius. Nam historia videtur: sed, ut Arnobius vocat, *mendaciis interpolata fallacibus.* Primùm refert, ut in finibus Phrygiæ petra inauditæ sit vastitatis, nomine Acdus sive Agdus. Ab historia hac it ad fabulam receptam: nam inde ait homines factos, cum Deucalio & Pyrrha lapidum jactu crearent genus humanum: imò ipsam inde originem trahere Deûm matrem: etiam addit, hac frustra à Iove appetitâ, cupiditatem ejus in lapidem fusam, unde decimo mense natus sit puer, qui, quia mater Deûm esset nata ex petra Agdo, eò dictus sit Agdestis. Aliis tamen idem *Agdus*, & *Agdestis*. Pausaniæ enim in Atticis memoratur Phrygiæ mons Ἀγδίστις, prope Pessinuntem oppidum, ubi Attis sepultus. Quin, & mater Deûm sic nuncupata. Hesychius: Ἀγδίστις, ἡ αὐτὴ τῇ μητρὶ τῶν θεῶν· *Agdistis, eadem ac mater Deorum.* Imò, ut antea vidimus, docuit idem Strabo in X, ubi vulgo quidem legitur, matrem Deûm etiam Αἰςὴν dici: unde Lilius Gyraldus Ἐςίαν cudebat: sed rectum est Ἀγδίςιν, vel Ἀγδίςιν: quomodo legi oportere, eodem tempore visum duobus eruditissimis viris, Isaaco Casaubono, & Theodoro Cantero. A qua Scriptura quam proximè abeunt excerpta sive epitome Strabonis, ubi, unâ præteritâ literâ Ἀγίςιν scriptum. Quemadmodum unâ amplius syllabâ est in XII Strabonis, quo loco legas, vocari Ἀγδίςιν. Sed redeo ad juvenem illum è petra natum nomine Agdistin. Hinc ait Arnobius invicti evasisse roboris, & animi ferocis. Fabulosum hoc mox subjicit, ut cum Liber ei in somno amputâsset virilia, ex fluore isto in terram natum sit malum Punicum; quo in sinum admisso, gravida sit facta Nana, Sangarii regis fluminis filia. Intellige regulum ad flumen illud imperantem. Cujus filia quid admiserit, cum malum admisit; facile videt, qui legerit Servium in illud Ecl. II:

Ipse ego cana legam tenerâ lanugine mala.

Qui item cogitet, quantum in amoribus valere veteres putarint mala Dionysi: de quibus Theocritus εἰδυλ. β. item Attii hoc in Annalibus:

Mala manu retinens gravidâ concepit in alvo.

Addit deinde ex Timotheo Arnobius, ut puer hic expositus sit, repertumque lacte aluerint hircino: & (verba Arnobii sunt *) *quoniam Lydia scitulos sic vocat, vel quia hircos Phryges sua Atagos elocutionibus nuncupant, inde Attin nomen effluxerit.* Evasit verò puer hic pastor; ejusque amore regina Cybele jam vetula exarsit. Vnde Arnobio alibi † dicitur, *Contra decus ætatis illa Pessinuntia Dindymene in bubulci unius amplexu flagitiosa appetitione gestire.* Fuisse eúm amorem impurum, indicat Lucianus his verbis libro de Sacrificiis: Ἡ δὲ Ῥέα πῶς οὐκ ἀσχημονεῖ, καὶ δεινὰ ποιεῖ, καὶ ἔξωρος οὖσα, καὶ τοσούτων μήτηρ θεῶν, παιδεραστοῦσα δ' ἔτι καὶ ζηλοτυποῦσα, καὶ τὸν Ἄττιν ἐπὶ τῶν λεόντων φέρουσα, καὶ ταῦτα μηκέτι χρήσιμον εἶναι δυνάμενον· *Rhea verò quomodo non indecorè indignéque facit, vetula jam, & tot Deorum mater, puerorum amoribus indulgens, & zelotypiâ prosequens, & Attin ipsum leonibus secum circumvehens, & quidem postquam utilis ei esse nequit?* Etiam ἀσέλγειαν ‡ vocat Theophilus lib. III ad Autolycum. Deque eodem sic Arnobius in V: *Mater eum dilexit magna. Si nepotem ut avia, res simplex: sin theatra ut percrepant, infamis & flagitiosa dilectio est.* Verùm bubulcus Attis amorem vetulæ, licet reginæ, contemsit. Vnde Tertullianus in Apolog. cap. XV: *Cybele pastorem suspirat fastidiosum.* Nec Cybele solùm, sed Agdestis etiam, formâ Attidos captus fuit: quod Attis ipse in vino confessus; ut Arnobius ait. Atque idem narrat, ut Midas, rex Pessinuntius, quo tam infami puerum amore liberaret, suam ei filiam destinârit uxorem. Hoc non tulit Cybele, rivalis impatiens. Non ignorabat Midas, quid femina posset, præcipuè zelotypa. Itaque nuptiarum tempore portas urbis jussit occludi. At Cybele, ut fabulantur, capite muros sublevans in urbem venit. Quod, si fabulam ad historiam referas, nihil aliud videtur, quàm corrupisse eam Vrbis custodes, atque ita ingressam. Hinc maximæ sunt turbæ consecutæ. In furore omnium furere etiam Attin: qui sub pinum profugit. Hic ei jussu zelotypæ Cybeles resectum veretrum. Vnde Minucius Felix in Octavio: *Cybele Dyndimene (pudet dicere) adulterum suum infeliciter placitum,*

* lib. 5.

† lib. 4.

‡ *lasciviam, ac libidinem.*

quoniam & ipsa deformis & vetula, ut multorum deorum mater, ad stuprum illicere non poterat, exsecuit, ut Deum scilicet faceret eunuchum. Similiter Augustinus lib. VI de Civ. Dei, cap. VII. In eo tamen dissident, à quo Attis sit eviratus, ut Catulli exemplo loquitur Hieronymus ad Geruntiam; sive, ut Græci dicunt, *αὐδροτομημένος*. Iuxta Catullum,

Devolvit ipse acuto sibi pondera silice.

Similiter ex Timotheo Arnobius: atque addit, id cum faceret, dixisse: *Tibi, Acdesti, hæc habe, propter quæ motus tantos furialium discriminum concitasti.* Sponsa, cui idem ex Valerio pontifice ait Iam fuisse nomen, se ipsam interemit. Tot malis obortis, & reginam Cybelen, & Agdestin, sera facti sui subiit pœnitentia. Statutum igitur, ut sacra Attidos, sive Attinis malis (utrumque inclinandi morem invenio apud antiquos) ceremoniis annuis à sacerdotibus celebrarentur. Id ab Agdesti factum ait Arnobius in V. Cybelen verò id statuisse, ait Tatianus Assyrius; cujus verba mox adducam. Nempe & Cybele pariter sanxerit, & Agdestis. Imò ex plerorumque sententia eadem Cybele, & Agdestis; ut ex Strabone, & Hesychio, antea vidimus.

Quæ hactenus de Cybele, & Attine diximus, etsi discrepent in multis, ut fieri solet in rebus longè ab hominum memoria remotis; non obscurè tamen docent, & Cybelen, & Attin, homines fuisse. Atque hoc magis elucebit, si consideremus ritus, quibus historiam veterem in sacris Cybeles expresserunt. Hoc enim alterum eorum fuit, de quibus me acturum receperam.

Ac primùm constat, ut in honorem evirati Attinis sit constitutum, nulli in magnæ matris sacerdotibus locum fore, nisi qui, ejus instar, fuerit eviratus. In tanta testium copia suffecerit nunc Tatianus Assyrius oratione contra gentes, his verbis: Ῥέα, ἣν οἱ ἀπὸ τῶν Φρυγίων ὀρῶν Κυβέλην φασὶν, ἀποτμήσεις αἰδοίων νενομοθέτηκε διὰ τὸν ἐρώμενον αὐτῆς Ἄττιν· *Rhea, quam in Phrygiis montibus Cybelen vocant, exsectionem virilium lege instituit propter adamatum sibi Attin.* Suspicetur aliquis, Gallos non verè castratos; sed vulgo sic ferri solere; quia, quasi castrati, Venereo abstinerent contubernio, postquam sacerdotio inaugurati. Sed nihil certius est, quàm verè castratos. In quo tum gentiles, tum nostri consentiunt. Vnde & Prudentius hymno in Romanum:

Ast hic metenda dedicat genitalia,
Numen reciso mitigans ab inguine:
Offert pudendum semivir donum Deæ:
Illam revulsâ masculini germinis
Venâ, effluenti pascit auctam sanguine.

Vide & Augustinum lib. VII de Civit. Dei, cap. XXVI. Ea eviratio fiebat ad tibiæ cantum: quæ res & furenti rabie stimulabat ad exsectionem, & castratis mox dolorem minuebat. Quas caussas adfert Elias Cretensis in orat. Nazianz. adversus Iulianum. Hanc enim vim habet cantus Phrygius, ut homines accendat, & quodam quasi furore animet. Vnde Lucretius lib. II:

Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.

Et Ovidius in Ibin:

Attonitusque seces, ut quos Cybeleia mater
Incitat ad Phrygios. vilia membra, modos.

Posteriorem versum fere similiter apud Tibullum legas lib. I, el. IV:

Et secet ad Phrygios vilia membra modos.

Quemadmodum & aliàs subinde conveniunt hi poetæ ὁμήλικες *: ut hoc versu, quo utriusque natalis signatur: * coætanei.

Cum † cecidit fato consul uterque pari. † Tibullus lib. 3, el. 5. Ovid. lib. 4 Trist. el. 10.

Sic eviratos constat, *Gallos* vocatos. Caussa hominis obscurior est. Nullam tamen minus probare possum, quàm ut sic dicti sint, quia ad hoc sacerdotium assumerentur natione Galli, iique castrarentur in contumeliam Gallorum, qui Romam incendissent. Quam ridiculam rationem legas apud B. Hieronymum in Osee cap. IV: ac propugnat eandem Forcatulus lib. V de Gallorum Imperio, & philosophia. At merito rejecerat Valla lib. V Elegantiarum, cap. VI. Longè verisimiliùs, qui nomen iis impositum putant à Gallo, flumine Phrygiæ: quod apud Festum legas; & favet Ovidius in IV Fast. Vel potius à viro nomine Gallo, qui primus fortè Cybeles sacerdos fuit. Sanè apud Stephanum legas: Τὸν Γάλλον, καὶ τὸν Ἄττιν, ἀποκόψαι τὰ αἰδοῖα. καὶ τὸν μὲν Γάλλον ἐλθεῖν ἐπὶ τὸν Τυρίαν ποταμὸν, καὶ οἰκῆσαι, καὶ τὸν ποταμὸν Γάλλον καλέσαι. ἀπὸ ἐκείνου γὰρ τοὺς τεμνομένους τὰ αἰδοῖα Γάλλους καλοῦσι· *Et Gallum, & Attin, abscidisse genitalia. Ac Gallum venisse ad Tyriam fluvium, atque istic habitasse, & vocasse eum Gallum. Ab illo enim eos, quibus præcisum veretrum, Gallos appellant.*

Galli isti in sacris Cybeles, & Attidis, imitabantur lugentem Cybelen ob Attin. Itaque & ejulabant, pectus cædebant palmis. Pinus etiam statuebatur in memoriam pinûs, sub qua sese castrarat Attis. Rami pinus coronis ornabantur; quia Cybele sic honorasset pinum. Stipes ejus velabatur lanâ; quia Cybele exanimati Attidis pectus velasset lana, ad teporem conciliandum. Pane abstinebatur, quia Cybele eo abstinuisset ob mœrorem. Quas rationes in gentilium commentariis adferri, ait Arnobius in V; ubi hæc fusius exponit. Ipsum audiamus, & cum aliis componamus scriptoribus. Primùm de pinu sic ait: *Quid sibi vult illa pinus, quam semper statis diebus in Deûm matris intermittitis sanctuario? Nonne illius similitudo est arboris, sub qua sibi furens manus & infelix adolescentulus intulit, & genitrix divûm in solatium sui vulneris consecravit?* Hanc pinus gestationem vocabant δενδροφορίαν: quod apud Strabonem in X. Quique eam gestarent, dixere *dendrophoros*: ut L. XX de paganis sacrif. & templ. item L. I de centonariis, & dendrophor. in Cod. Theodos. Etiam in Inscriptionibus antiquis sæpius invenias Cybelen turritam, &

Attin

Digitized by Google

Attin cum pinu. Ad hunc ritum pertinent quoque illa Iulii Firmici: *In sacris Phrygiis, quæ matris Deûm dicunt, per annos singulos arbor pinea cæditur, & in media arbore simulacrum juvenis subligatur.* De simulacro quod addit, etiam adstruere è Diodoro Siculo, qui lib. III, Phrygas ad Attidis imaginem planctibus, & lamentis, aliisque honoris indiciis, cultum suum testatos refert. Etiam in actis Symphoriani Martyris, cum de Berecynthiæ sacris antea sermo fuisset, postea dicitur: *In cujus sacris excisas corporis vires castrati ad lescentes infaustæ imagini exultantes illudunt.* Alii pino dicunt illisisse. nempe quia simulacrum in pino; ut ante vidimus.

Hinc de lanis subjicit Arnobius: *Quid lanarum vellera, quibus arboris colligatis, & circumvolvitis stipitem? Nonne illarum repetitio lanarum est, quibus jam deficientem contexit, & teporis aliquid rata est se posse membris conciliare frigentibus?* Paullò etiam pòst hæc appellat *volucra mollium velamenta lanarum.*

Postea subjungit idem de pini violis, ac coronis: *Quid comti violaceis coronis, & redimiti arboris ramuli? Nonne illud indicant, uti mater primigeniis floribus adornaverit pinum miserabilis indicem testimoniumque fortunæ?*

Exinde de planctu Gallorum hæc addit Arnobius: *Quid pectoribus applodentes palmas passis cum crinibus Galli? Nonne illos referunt in memoriam luctus, quibus mater turrita cum Acdesti lacrimabili puerum prosecuta est ejulatu?* Idem antea dixerat: *Tunc arborem pinum, sub qua Attis nomine spoliaverat se viri, in antrum suum defert, & sociatis planctibus cum Acdesti tundit & sauciat pectus.* De ejulatu hoc Gallorum sic quoque Augustinus lib. VI de Civit. Dei, cap. VII: *Sacra sunt matris Deûm; ubi Attis, pulcher adolescens, ab ea dilectus, & muliebri zelo abscissus, etiam hominum abscissorum, quos Gallos vocant, infelicitate deploratur.*

Denique de abstinentia à pane sic concludit Arnobius: *Quid temperatus ab alimonio panis, cui rei dedistis nomen castus? Nonne illius temporis imitatio est, quo se numen ab Cereris fruge violentia mæroris abstinuit?* Hinc & Catullus in Galliambo:

Rapidæ ducem sequuntur Gallæ pede propero.
Itaque ut domum Cybellæ tetigere lassulæ,
Nimio è labore somnum capiunt sine Cerere.

Vbi *Gallæ* potiùs, quàm *Galli* ait, quia essent viri non viri: quippe evirati, sive sine viro. Quomodo & Attin ipse Catullo est *nova mulier.* Porrò ex hoc ritu abstinentiæ à Cerere etiam lucem capit Tertullianus de Iejuniis: *Sed bene, quod in nostras xerophagias blasphemias ingerens, casto Isidis & Cybeles eas adæquas.* Idem ostendit B. Hieronymus epist. ad Lætam: *Faciant hoc cultores Isidis & Cybeles: qui gulosa abstinentia Phasidis aves, & fumantes turtures vorant, ne scilicet Cerealia dona contaminent.* Quo de ritu plura dicerem, nisi abunde eum illustrasset Desiderius Heraldus in iis, quæ eruditè ad superiorem Arnobii locum annotavit. Nec enim visum mihi actum agere.

Cæterùm poterat Arnobius etiam superioribus subdere, quòd Galli furibundi capita jactarent, id itidem factum esse ad imitationem Cybeles: quam Diodorus * ait, διὰ τὴν πρὸς τὸ μειράκιον φιλοστοργίαν, καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς τροφοῖς λύπην, ἐμμανῆ γενομένην, εἰς τὴν χώραν ἐκπηδῆσαι· καὶ ταύτην τὴν ὀλολύζουσαν καὶ τυμπανίζουσαν ἐπιέναι πᾶσαν χώραν, καταλελυμένην τὰς τρίχας· *Cybelen per amoris erga juvenem impatientiam, & mærorem ob nutrices, furore correptam in agros excurrisse: atque ibi solam, diffusis capillis, ululatu & tympani strepitu, universam implevisse regionem.* Ad hunc ritum pertinet illud Catulli: * lib. 3.

— Simul ite, sequimini
Phrygiam ad domum, Cybelles Phrygia ad nemora Deæ.
Vbi cymbalûm sonat vox, ubi tympana reboant,
Tibicen ubi canit Phryx curvo grave calamo,
Vbi capita Mænades vi jaciunt hederigeræ.
Vbi sacra sancta acutis ululatibus agitant.

Similiter Terentius Varro:

Tibi tympana haut inani sonitu, Dea, tonimus,
Sonitum æris intonamus tibi nos semiviri,
Teretem comam volantem Galli tibi jacimus.

Item Cilnius Mæcenas:

Ades huc, ades Cybelle, Dea, montigena Dea,
Age tympano sonanti quate flexibile caput.
Latus horreat flagello, comitum chorus ululet.

Etiam ad historiam refert Varro, cur cum leonis simulachro in sacris Cybelles spectaretur. Sic enim scribit ὄνῳ λύρας: *Non vidisti simulachrum leonis ad Idam eo loco, ubi quondam eum cum vidissent quadrupedem Galli, tympanis adeò fecerunt mansuetum, ut tractarent manibus?*

CAPVT XXI.

Silenus Phryx in Deos relatus. Sapientia ejus excellens. Cujusmodi dolo eum Midas rex ceperit. Quando vixerit. Non alium videri à Marsya, cui vivo pellis detracta; ac super eo viri summi opinio rejecta. Cultus Hectoris, Sarpedonis, Protesilai, Homeri, Alexandri Magni, Hermotimi, Pyxodori, Caystrii, Asii, Alabandi, Tlepolemi, Pandari, triumvirorum Solymensium, quorum nomina variè adducta. Non videri eos Σκληρὸς *sive* Duros *nuncupatos. Cultus Amphilochi, & Mopsi, apud Cilices. Atticam non dici Mopsopiam à Mopso, sed Mopsopo vel Mopsope. A Mopso Ampycide, Thessalo-Argonauta, Thessaliæ Mopsium nomen habere. Mopsus Thebanus, Tiresiæ nepos, Calchantis victor, ut vixerit temporibus belli Trojani, ac deinceps. Iterum de Venere Cypria: cujus sacerdotes* Κινυράδαι. *Agraulo Cyprii hominem sacrificabant. Cultus iisdem Onesilaus.*

SEd de matre Phrygia fortasse nimium multa. Præsertim quando iterum de ea erit dicendum, cùm de Cybelle agemus libro proximo, quatenus naturale est numen, perque eam Tellus intelligitur. Quare venio ad Silenum, tantopere à poetis celebratum: qui, Grammaticis variè nominis originem deducentibus, variè etiam scribi solet. Nec enim Σιληνὸς

Digitized by Google

solùm, vel Σειληνὸς : sed etiam Σειλινὸς, & Σιλληνὸς, legas. Phrygem disertim vocat Tertullianus de Anima cap. XI : ubi inter alios, Deorum ordinibus insertos, etiam recenset *Silenum Phrygem, cui à pastoribus perducto ingentes aures suas tradidit.* De ingentibus Midæ auribus satis notum. Quò respiciens Persius scripserat, *Auriculas asini Mida rex habet.* Sed ne Nero id in se dictum putaret, præceptor ejus Cornutus rescripsit, uti nunc legitur: *Auriculas asini quis non habet?* Quemadmodum in vita ejus refertur: quæ, ut arbitror, Suetonium Tranquillum habet auctorem. Nec mirum, si, quod ait Tertullianus, aures suas Sileno commodàrit Midas. Fuit enim Silenus, pro illis temporibus, naturæ & antiquitatis omnis intelligentissimus. Vnde nec alium de istis, quam Silenum, loquentem inducere voluit Maro eclogâ illâ, quæ *Silenus* inscribitur. Vbi Servius poetam ea maximè secutum dicit, quæ de Sileno prodiderat Theopompus Chius. Cujus fide etiam Ælianus Variæ historiæ lib. III, cap. XVIII, compluria refert, quæ apud eum legi malo. Etiam apud Tullium in primo Tusculanarum quoddam ex Sileni hujus dictis reperias. Quid impedit, quo minus illud apponamus? utcunque ille pro fabella referat: de quo aliter alii; nisi generalius voce fabulæ usum placet; quod non plane insolens veteribus. *Fertur de Sileno fabella quædam: qui cum à Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur, docuisse regem, Non nasci hominibus longe optimum esse: proximum autem quamprimum mori.* Quomodo ceperit Silenum Midas, docet inter alios Xenophon lib. I de Expeditione Cyri. Vbi ait, fontem, qui Midæ dicebatur, vino miscuisse. Nempe sic inebriàrit Silenum. Sed de fonte fabulam sapit. Credo, tam sapienti viro, sapientiam Midas more regio magnis expectoràrit culullis. Nec sane Silenus ille unus fuit è multis; sed unus è regulis Cariæ, qui Nisæ imperaret. De quo fidem fecerit Diodorus in tertio: Πρῶτον γὰρ τῶν ἁπάντων βασιλεῦσαί φασι τῆς Νύσης Σιλληνὸν, οὗ τὸ γένος ὅθεν ἦν, ὑπὸ πάντων ἀγνοεῖσθαι, διὰ τὴν ἀρχαιότητα. *Primum enim omnium Nisæ ajunt imperasse Silenum; cujus genus ab omnibus ignoratur, ob temporis longinquitatem.* Non tanta tamen ejus vetustas, si, ut Diodorus ibidem refert, Liberi Thebani temporibus vixerit. Cadmi enim Thebani is nepos fuit: de cujus temporibus nihil attinet repetere, quæ fusè antea diximus. Videtur autem Silenus esse idem ac Marsyas. Quippe apud Herodotum lib. VII invenio, ut ab Apolline suspensa sit ὁ τοῦ Σιληνοῦ Μαρσύεω ἀσκὸς· *Sileni Marsyæ pellis.* Nec movet me, quod Marsyam hunc aliqui non Silenum, sed Satyrum, appellent: ut Maximus Tyrius initio serm. XXX: ubi legas; Ἀνὴρ Φρὺξ, ἀργὸς τὸν βίον, ἐραστὴς χρημάτων, λαμβάνει τὸν Σάτυρον, ὡς φησὶν ὁ μῦθος, *Homo quidam Phryx, vitæ desidis, pecuniæque appetens, capit Satyrum; ut in fabula est.* Vnde vir eruditissimus colligebat, alium esse hunc Marsyam à Sileno. Quippe junior cum esset, Satyrus; grandior autem, Silenus dici meruit. Sola enim ætate Satyri & Sileni differebant. Marsyam autem Midæ regis temporibus vixisse, etiam ostendit, quod antea dicebamus, de Mida filiam despondente Attidi Cybeles amasio, item de Marsya, post Attidem à Meone interemtum, Cybelen in fuga sua comitante, ac tum provocante in certamen quendam seu regulum, seu sacerdotem, qui vivo cutim exuerit crudeliter.

Phrygiæ etiam pars Troas, in qua Ilium. Vbi Ganymedem mitto, Assaraci, regis Trojani filium; qui, ut apud Hyginum est, in Aquarii sidus relatus, & Iovis esse pocillator dictus. Egimus de eo, cùm Iovem Phrygium, qui Tantalus est, spectaremus. Potiùs nunc heroas consideremus. Alexandrum Magnum in Ilio parentâsse heroibus, qui bello Trojano cecidissent, testatur Diodorus in XVII, Plutarchus in Alex. & Iustinus lib. XI. Ipsis verò Iliensibus cultum Hectorem, imò & Helenam, Athenagoras ait Legatione pro Christianis: Ὁ μὲν Ἰλιεὺς θεὸν Ἕκτορα λέγει, καὶ τὴν Ἑλένην Ἀδράστειαν ἐπιστάμενος προσκυνεῖ· *Ilienses Deum Hectorem prædicant, & Helenam, veluti Adrastiam, scientes adorant.* Atque idem de Hectore tradit Clemens Romanus lib. X Recognit.* Etiam Ajaci sacra fecisse, testis Strabo in XIII: uti & vicini Sigeenses Achilli, Patroclo, & Antilocho; quod ibidem ait. * fol. & edit. ut supra.

Sarpedon etiam cultus in Troade. Plinius lib. XIII, cap. XIII: *Præterea Mutianus ter consul prodidit, se legisse, cum præsideret Lyciæ, Sarpedonis à Troja scriptam in quodam templo chartam.* De oraculo ejus habes apud Tertullianum de anima cap. XLVI, item Philostratum in Heroicis.

Ab Ilio, si Septentrionem versus tendamus, offeret se Abydena regio: ubi, ut Mela ait lib. II, cap. II, *sunt Protesilai ossa consecrata delubro.* Vlteriùs apud Pontem cultus est Patroclus; ut testis est Clemens loco paullò antè memorato. Etiam Sinopenses ad Pontum Euxinum in Paphlagonia Autolycum divinis affecere honoribus. De hoc ita Strabo in XII: Καὶ τὸν μὲν ἄλλον κόσμον τῆς πόλεως διεφύλαξεν ὁ Λεύκολλος· τὴν δὲ τοῦ Βιλλάρου σφαῖραν ἦρε, καὶ τὸν Αὐτόλυκον, Σθένιδος ἔργον, ὃν ἐκεῖνοι οἰκιστὴν ἐνόμιζον, καὶ ἐτίμων ὡς θεόν· ἦν δὲ καὶ μαντεῖον αὐτοῦ. Δοκεῖ δὲ τῶν Ἰάσονι συμπλευσάντων εἶναι, καὶ κατασχεῖν τοῦτον τὸν τόπον. *Lucullus, conservatis reliquis Sinopes ornamentis, Billari tamen sphæram abstulit, & Sthenidos opus, Autolyci statuam, quem illi, urbis conditorem existimantes, divinis colebant honoribus. Fuit etiam oraculum ejus. Videtur is unus eorum fuisse, qui cum Iasone navigaverunt, & locum istum occupâsse.* Quod verò ambigit Strabo, num is unus Argonautarum fuerit, id inde esse arbitror, quòd in itinere demum iis accesserit. De quo vide Apollonium Rhodium lib. II, & Val. Flaccum in V Argonauticôn.

Nec dubium, quin & Cappadociæ, & variæ Asiaticæ hujus magnæ peninsulæ regiones, similiter homines coluerint pro Diis. Sed festinan-

nantibus in Asiam magnam jucundius iter erit, si rectà eamus in Ioniam, inde in Cariam, tum oram extra Taurum maritimam, quam tenent Lycii, Pamphylii, ac Cilices.

Ab Ilio igitur, sic decantatâ versibus Homericis, prima nos recipiet Smyrna: quæ præ cæteris Homeri natales sibi deposcit. Itaque & templum Homero exstruxit: in quo ejus simulacrum; ut memorat Strabo in XIV. Etiam Smyrnæis Æsculapii fanum; ut ait Pausanias in Achaicis.

Supra Clazomenios látere eo, quod Chalcidenses occuparant, fuit lucus Alexandro M. sacer: ac certamen etiam erat communi Ionum nomine peragi solitum. Id Ἀλεξάνδρεια dixere. Auctor de utroque Strabo in XIV.

Clazomeniis cultus fuit Hermotimus: de quo sic Tertullianus lib. de anima, *Vt Hermotimum, cui Clazomenii mortuo templum contulerunt.* Nam *Hermippum* hic perperam legi solere, monitum jamdiu Paullo Leopardo lib. VIII Emendationum, cap. III. Sana lectio retenta à Tertulliano ejusdem libri, cap. XLIV: *Cæterum de Hermotimo, animâ, ut ajunt, in somno carebat; quasi per occasionem vagaturi hominis proficiscente de corpore. Vxor hoc prodidit. Inimici dormientem nacti pro defuncto cremaverunt. Cives Hermotimum templo consolantur.*

In Ionia etiam est Ephesus, inclyta templo Dianæ. Sed hæc nobis in Diis naturalibus dicetur. At inter animales est Pyxodorus: cui ab Ephesiis divini honores decreti fuerunt ob marmoris inventum; teste Vitruvio lib. X, cap. VII.

Mæandri campum incoluerunt Iones, & Cares: imò & Lydi, atque alii. In hoc est, quem Ἄσιον λειμῶνα * Homerus vocat, *prata Asia* Virgilius †. Vbi Caystrii, & Asii cujusdam, heroum sacella propter Caystri flumen monstrabantur: ut Strabo refert in XIV.

* Iliad. β. 461.
† 1 Georg.

In Caria Alabandenses Alabandum colunt: de quo aliquid antea dictum nobis ex Tullio III de Natura Deorum. Sed fusiùs ibidem his verbis: *Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, à quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium Deorum. Apud quos non inurbanè Stratonicus, ut multa, cum quidam, ei molestus, Alabandum Deum esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus.*

Caria opponitur Rhodo insulæ. Vbi Tlepolemus rex, qui ad Trojam militans à Sarpedone occisus, divino cultus est honore: ut est apud Pindari scholiastem Olymp. od. VII. Etiam à Rhodiis cultum esse Alexandrum Magnum, refert Clemens Romanus lib. X Recognitionum †.

† fol. 110, edit. Paris. a. 1568.

In continentem revertamur. In Lycia infra Cragum jacent Pinara; ubi Pandarum venerati; quemadmodum testatur Strabo in quartodecimo. Παλαιὸς ἥρως * vocatur Eustathio: quem vide in Homeri Iliad. Δ †.

* antiquus heros.
† pag. edit. Rom. 448.

Solymi, qui in summis Tauri montis jugis constituti inter Lycios, & Pisidas, ac propterea à Strabone nunc his, nunc illis, adscribuntur, Deos coluere post mortem tres istos è viris principibus, Ἄρσαλον, καὶ Δρύον, καὶ Τροσοβίον: ut eos appellat Plutarchus libro de defectu oraculorum: ubi eos ait vocatos Deos σκληρὺς: unde & Turnebus *sævos* vertit: sed Σκιρὺς rescribendum esse, constat ex Eusebii lib. V Præparationis Euangelicæ, cap. V, ubi hunc locum adducit: sed tres principes appellat, Ἄρσαλον, Ἄρυλον, καὶ Τόσιβιν. Ac Τόσιβις quoque est apud Suidam. Sed apud Theodoretum lib. III Græcarum affect. curat. ubi idem Plutarchi locus adducitur, pro Τόσιβιν est Τάζαβιν: item pro Δρύον, vel Ἄρυλον, ibi legas Ἄρυον. Σκιροὶ hi dicti videntur, quia statuæ eorum essent è σκίρῳ, hoc est marmore, vel, ut alii malunt, gypso. Ac nihil minùs verisimile, quàm σκληρὺς dixisse, quos interemtos tantopere dolerent, & pro benefactis divinis afficere honoribus vellent. *Duros* tamen redditum legas quoque in ea Theodoreti interpretatione, quam doctissimus Sylburgius recensuit.

Cilices colunt Nioben; de qua Athenagoras in Legatione. Verùm si de eo non Alcmanem modò, sed Hesiodum etiam auctorem putavit, planè eum memoria fefellerit. Saltem nihil nunc de eo in Hesiodi Θεογονίᾳ reperias. Iidem divinos honores exhibebant Mopso: ut est apud Origenem in tertio contra Celsum. Et ante eum ita Tertullianus lib. de Anima, cap. XLVI: *Nam & oraculis hoc genus stipatus est orbis: ut Amphiarai apud Oropum, Amphilochi apud Mallum, Sarpedonis in Troade, Trophonii in Bœotia, Mopsi in Cilicia, Hermionæ in Macedonia, Pasiphaæ in Laconica.* Quo ex loco etiam discimus de oraculo Amphilochi apud Mallum: quod & ipsum Ciliciæ oppidum fuit. Sed quis Mopsus iste fuerit, quæri video. Tres vulgo Mopsos imprimis celebrant: imò totidem à Strabone in IX referri, annotavit Andreas Schottus ad Melæ lib. I, cap. XVII. Nempe istic legas, Mopsium, Pelasgiotidis in Thessalia urbem, sic dici, non à Mopso vate, Tiresiæ Thebani filio; sed à Mopso Lapitha Thessalo, Argonautarum uno: ac deinde in codd. vulgatis edi solet: Ἄλλος δ' ἐςὶ Μόψος, ἀφ' οὗ ἡ Ἀττικὴ Μοψοπία. *Alius verò est Mopsus, à quo Attica dicta Mopsopia.* Et sanè à Mopso *Mopsopiam* dici, sententia est Stephani in Μόψιον, qui similiter apud Strabonem legisse videtur. Quin idem etymon exstat apud Eustathium in Dionys. Verùm obstat, quòd à Μόψος esset Μοψία. Rectè igitur Casauboniana Strabonis editio pro Μόψος habet Μόψοπος, unde ἀναλόγως est Μοψοπία: uti & à Μόψοψ, quomodo idem vocatur Callimacho, apud Stephanum in Μοψοπία. Quare non dubium, quin Mopsus ille, cujus oraculum in Cilicia erat, vel Thebani Tiresiæ filius fuerit, vel Argonautarum unus. Posterius censet Pamelius ad allatum Tertulliani locum. Fuit is Mopsus Ampyci filius, unde Ampycides dicitur Apollonio in IV, & Ovid. XII Met. Vatem autem hunc fuisse, cla-

rè

Digitized by Google

rè & Apollonius, & Valerius Flaccus, testantur. Mihi verò longè verisimilius fit, oraculum illud Mopsi in Cilicia non fuisse Argonautæ Thessali, sed Tiresiæ filii, aut nepotis. Hoc è temporum ratione colligo. Siquidem Mopsus vates, cujus in Cilicia oraculum, non Argonauticis vixit temporibus, sed belli Trojani; uti constat ex Strabone in XIV; ubi sic scribit: Λέγεται δὲ Κάλχας ὁ μάντις μετ᾽ Ἀμφιλόχου τοῦ Ἀμφιαράου κατὰ τὴν ἐκ Τροίας ἐπάνοδον πεζῇ δεῦρο ἀφικέσθαι· περιτυχὼν δ᾽ ἑαυτοῦ κρείττονι μάντει κατὰ τὴν Κλάρον Μόψῳ τῷ Μαντοῦς τῆς Τειρεσίου θυγατρὸς διὰ λύπην ἀποθανεῖν. *Dicitur Calchas cum Amphilocho, Amphiarai filio, à Troja pedestri itinere, eò venisse: cumque apud Clarum, in se meliorem vatem incidisset, Mopsum, Mantûs filium, quæ Tiresiæ fuit filia, præ mœrore vita excessisse.* Hinc quæ alter alteri proposuit, ex Hesiodo refert, & Pherecyde, item aliis: ac de Sophocle subjungit, Οὗτος καὶ εἰς Κιλικίαν μεταφέρει τὴν ἔριν, καὶ τὸν θάνατον τοῦ Κάλχαντος· *idem hanc concertationem, & mortem Calchantis, in Ciliciam transfert.* Ex quibus satis apertum est, ut Amphilochum, ita Mopsum, (quorum utrique oraculum in Cilicia, ut ex Tertulliano vidimus) temporibus belli vixisse Trojani, Trojàque in Ciliciam venisse. Etiam hanc rem narrat Isacius Tzetzes in Cassandram Lycophronis *: inter cætera habes: Μετὰ δὲ τὴν Ἰλίου πόρθησιν αὐτὸς ὁ Κάλχας, καὶ ἕτεροι, Ἀμφίλοχος, Λεοντεὺς, Ποδαλείρης, Πολυποίτης, ἐν Ἰλίῳ λιπόντες τὰς ναῦς αὐτοῦ, εἰς Κολοφῶνα πεζῇ πορεύονται, κἀκεῖ θάπτουσι Κάλχαντα· *Post verò excidium Ilii, Calchas ipse, & alii, Amphilochus, Leonteus, Podalires, Polupœtes, Ilii navibus suis relictis, pedestri itinere Colophonem venerunt, atque hic sepelierunt Calchantem.* Hinc de Mopsi, & Calchantis certamine enarrat. Ex quibus abunde cognoscitur, Mopsum illum, in Cilicia cultum, non fuisse unum Argonautarum; quorum expeditio generatione integrâ bellum Trojanum antecessit: sed illum Mantûs filium, Tiresiæ nepotem; qui Amphilochi, & Calchantis Homerici temporibus vixit. Nec alius, à quo in Cilicia Μόψου ἑστία, *Mopsi focus, lares, sive domus.* B. Hieronymus *Mopsi viculum* appellat. Locus celebris mortuo istic Constantio Imperatore, & Episcopatu Theodori Mopsuesteni; viri à Basilio, Chrysostomo, Cyrillo laudati; sed post exortum dogma Nestorianum, ab eodem Cyrillo, & Ecclesia, damnati. Etiam hunc Mopsum intelligo apud Pomponium Melam lib. I, cap. XIV, cùm scribit: *Trans eosdem mons Sardemisos, & Phaselis, à Mopso condita, finis Pamphyliæ.* Interea & Mopsus Argonauta suum habuisse oraculum videtur: de quo in Africæ numinibus inferiùs dicam. De Æsculapio ab Ægeatis in Cilicia culto vide Historiam Tripartitam lib. II, cap. XX.

* pag. 75, edit. Pauli Steph.

Deinceps ex Cilicia in Cyprum contendo. Vbi Cinyræ regis scortillum sub nomine Veneris colebatur: ut cap. XVII dicebamus. Vti & de ritu colendi salis pugillo & phallo. Auctores, Clemens in Protreptico, Arnobius lib. XV, & Firmicus Maternus de err. prof. rel. Sacerdotes ejus Κινυράδαι vocabantur; quia non alius præficeretur sacris, quam ex Cinyræ progenie. Testes Hesych. in Κινυράδαι, & Pindari scholiast. Pythion. od. II. Ita & Peliam, Cinyræ propinquam, Veneri dicatam fuisse, legimus apud Servium in Ecl. VIII.

Etiam Cyprii Agraulo, Cecropis filiæ, de qua in Atheniensium cultu diximus, sacra fecere; & humanâ quidem victimâ, usque ad tempora Diomedis: uti locuples testis Porphyrius de abstinentia animalium, & exinde B. Cyrillus libro IV contra desertorem Iulianum. In eadem insula Amathusii coluere Onesilaum; ut in Legatione ait Athenagoras.

CAPVT XXII.

Ad animales Phœnicum Deos acceditur. Syrorum, & Medorum imperium Græcis quasi ignotum videri ante bellum Persicum. Sanchoniathonis ætas, dignitas, scripta. Græcos, & alios, à Phœnicibus, & Ægyptiis, accepisse cultum Deorum. Chrysor, *qui Vulcanus videtur, non solum artis fabrilis, sed etiam facundiæ, divinationis, piscationis, & navigationis doctor habebatur. Idem* Diamichius. *Taautus literarum repertor.* Dagon *idem, qui* Σιτών. Beth-Dagon. *Atlas Phœnix.* Gades *cur sic vocentur. Quomodo Cœlus, & Tellus, Sanchoniathoni sint Dii animales.* Hercules Tyrius, *qui & Melicartus. Idem Sidone cultus, & unde* Melicarti *vocabulum.* Malica, *Amathusiis Hercules.* Ἄρτης, Mars, *& unde ea appellatio. Vnde item* Ἀρταῖος, *&* Ἀρτοξέρξης. Desanaus *quam variè scribatur.* Dorsanes. Sandes. *Vnde hæ videantur appellationes. Herculis Tyrii ætas: quod alium à Samsone arguit.* Adad, *sive* Adod. Ada. *Pro* Astarte *pluraliter* Astaroth *dici, quia pluribus locis coleretur. Esse eam Europam, Agenoris regis filiam. Cur, cum raperetur à Iove, tauro vecta dicatur.*

E Cypro ituros, hinc Asia trahit, inde Africa: in illa quidem Phœnicia, in hac verò Ægyptus: ab utraque earum superstitione impleta est Græcia. Quod verò ad Babyloniam, Mediam, Persiam, & terras Asiæ alias, exili solum famâ notæ erant ante bellum Persicum. Quemadmodum clarè ait Strabo in quinctodecimo. Et gravi auctore Homero id adstruit: Ὅμηρος γοῦν οὔτε τὴν τῶν Σύρων, οὔτε τὴν Μήδων ἀρχὴν οἶδεν· οὐδὲ γὰρ ἂν Θήβας Αἰγυπτίας ὀνομάζων, καὶ τὸν ἐκεῖ, καὶ τὸν ἐν Φοινίκῃ πλοῦτον, τὸν ἐν Βαβυλῶνι, καὶ Νίνῳ, καὶ Ἐκβατάνοις παρεσιώπησε. *Nec enim Homerus Syrorum, vel Medorum nôrat imperium. Alioqui cum Thebas Ægyptias, & earum, ac Phœnicum nominaret divitias: minimè præteriisset divitias Babylonis, ac Nini, & quæ Ecbatanis.* Sed ante Ægyptum culta est Phœnicia, & Cypro propior est multò. Bonis igitur avibus velum ventus impleat secundus, ut eo passo ad Phœniciam terram provehamur.

Phœnices coluere Saturnum, Rheam, Iovem, Iunonem, alios: quos fuisse homines, ipsi

Digitized by Google

ipsi fatebantur. Vnde Theodoretus lib. III de cur. Græc. affect. Καὶ γὰρ δὴ καὶ τὸν Κρόνον ἄνθρωπον εἶναι Σαγχωνιάθων ἔφησε, καὶ γυναῖκα τὴν Ῥέαν τὴν ἐκείνου ὁμόζυγα· καὶ τὸν Δία, καὶ τὴν Ἥραν, ἐκείνων γε παῖδας· εἶτα εὐεργεσιῶν τινων ἄρξαντας, καὶ δεξαμένους τοῦ βίου τὸ τέλος, θείας παρὰ Φοινίκων ἀξιωθῆναι τιμῆς, καὶ θεοὺς ἀναγορευθῆναι, καὶ βωμοῖς, καὶ θυσίαις, καὶ ἐτησίοις τιμηθῆναι δημοθοινίαις. *Hinc & ipse Sanchoniathon, Saturnum fuisse hominem, Rheam mulierem, Saturni conjugem, tradit; homines etiam Iovem, & Iunonem, eorum liberos: postea vero cum beneficia quædam priores ipsi hominibus contulissent, vitâ demum perfunctos, dignos a Phœnicibus esse habitos, qui divinis honoribus culti, etiam vocarentur Dii, quique & aris, & sacrificiis, & annuo epulo colerentur.* Sanchuniathon ille fuit Berytius, vir Trojano bello antiquior, ac historiam Phœnicum Phœniciâ perscripsit linguâ, partim ex urbium singularum actis, partim ex templorum monumentis, multum in eo adjutus operâ Hierombali, qui sacerdos fuit Dei Ἰευώ. Ἰευὼ autem idem ac Ἰάω: quæ voces factæ ex nomine Dei tetragrammato. Hoc Sanchuniathonis opus Philo Byblius lingua è Phœnicia transtulit Græcè; indeque ea, quæ de Phœnicum ille theologia retulerat; in primum suum de Præparatione Euangelica transtulit Eusebius. In hujus operis proloquio retulit Philo, antiquissimos gentium esse Phœnices & Ægyptios: Phœnices præter Solem, Lunam, sidera, elementa, & ex his composita, quæ vocat θεοὺς φυσικοὺς καὶ ἀθανάτους *, habuisse θεοὺς θνητοὺς †, nempe animas eorum, qui bene meriti essent de hominibus. Sic enim inter alia loquitur: Οἱ παλαιότατοι τῶν βαρβάρων, ἐξαιρέτως δὲ Φοίνικές τε καὶ Αἰγύπτιοι, παρ' ὧν καὶ οἱ λοιποὶ παρέλαβον ἄνθρωποι, θεοὺς ἐνόμιζον μεγίστους τοὺς τὰ πρὸς τὴν βιωτικὴν χρείαν εὑρόντας, ἢ καὶ κατά τι εὖ ποιήσαντας τὰ ἔθνη. εὐεργέτας τε τούτους καὶ πολλῶν αἰτίους ἀγαθῶν ἡγούμενοι, ὡς θεοὺς προσεκύνουν. *Barbarorum antiquissimi, Phœnices imprimis & Ægyptii, à quibus homines cæteri morem hunc accepere, maximorum Deorum loco habuerunt, qui res ad vitam necessarias invenissent, ac beneficium quoppiam in genus contulissent humanum. Hos igitur, qui bene fecerant, & multorum habebantur bonorum auctores, adorarunt ut Deos.* Videmus, ut πολυθεότης ‡, & ejus cultum, à Phœnicibus, & Ægyptiis, derivet Philo: quod facile persuadet. Nam quis non potius de Chami posteris id in animum inducat suum, quàm Semi, aut Iapeti liberis; quorum pietas memoratur à Mose; quibus etiam benedixit Noë, cum Canaani, filio Chami malediceret; ut est Gen. IX, 25, 26, 27. Atqui, quæ Phœnicia postmodo vocabatur, ea prius à Canaan dicta est *Cananæa*: & à Chamo ipso Ægyptus *terra Cham*, item ab altero ejus filio *terra Mizraim* vocatur in Scripturis: ut alibi hoc opere ostendimus.

* *Deos naturales & immortales.*
† *Deos mortales.*
‡ *multitudinem Deorum.*

Inter eos, quos Deos fecere Phœnices, Chrysor fuit; qui Græcis videtur Ἥφαιστος, Latinis autem *Vulcanus*. Testis ex Sanchoniathone Philo apud Eusebium in primo Præp. Euang. ubi cum de Τψουρανίου sobole gemina, quam Ἀγρέα καὶ Ἁλιέα, *Venatorem*, & *Piscatorem* vocat, locutus foret, ista subjungit, Ἐξ ὧν γενέσθαι δύο ἀδελφοὺς σιδήρου εὑρετὰς, καὶ τῆς τούτου ἐργασίας· ὧν θάτερον τὸν Χρυσὼρ λόγους ἀσκῆσαι, καὶ ἐπῳδὰς, καὶ μαντείας· εἶναι δὲ τοῦτον τὸν Ἥφαιστον. εὑρεῖν καὶ ἄγκιστρον, καὶ δέλεαρ, καὶ ὁρμιὰν, καὶ σχεδίαν· πρῶτόν τε πάντων ἀνθρώπων πλεῦσαι· διὸ καὶ ὡς θεὸν αὐτὸν ἐσεβάσθησαν· καλεῖσθαι δὲ αὐτὸν καὶ Διαμίχιον. *Ab iisdem fratres procreati duo; qui ferrum, ac multiplicem ejus usum, repererе. Quorum alter, Chrysor nomine, quem Vulcanum esse ait, plurimum operæ ac studii, partim in eloquentia, partim in cantionibus ac divinandi artibus collocavit. Is etiam hamum atque escam, piscatorum lineam, ac tumultuarias rates invenit, primusque mortalium omnium navigavit. Quamobrem eum quoque post obitum instar Dei coluerunt, ipsumque præterea Diamichii nomine appellarunt.*

Porrò vocabula illa Τψουρανίου, Ἀγρέος, Ἁλιέος, & similia, non à Sanchoniathone sunt, sed interprete; qui Phœnicia nomina Græcis expresserat vocibus. Alios ibidem ex Sanchoniathone recenset Deos de hominibus factos: uti Ἀγρούηρον ἢ Ἀγρότην, *Agricolam sive Rusticum*: quem templo in Phœnicia, & eximio ait simulachro cultum, vocatumque esse Deorum maximum. Censeo hunc, vel Chamum fuisse, vel Cainum; quem Abelo à maledicta gente Cananæa prælatum, nihil mirandum. Addit, eum cum fratre, qui Ἀγρὸς * dicebatur, atria addidisse ædibus, & septa, & σπήλαια, sive speluncas vel cellas subterraneas. Primus quidem Cain fuit, qui urbem exstruxerit: ut Moses indicat Gen. IV, 17. Non adversor tamen, quo minùs intelligatur aliquis è Chami posteris, qui incoluerit Cananæam. Ab his fratribus Sanchoniathon esse ortos ait agricolas, quique canibus venantur: atque etiam vocatos Ἀλήτας, καὶ Τιτᾶνας· *Errones*, & *Titanas*. Ex his natos Ἄμυνον, καὶ Μάγον: inde Μισὼρ, καὶ Σιδὺκ, hoc est, Εὔλυτον, *Solutu facilem*, καὶ Δίκαιον, *Iustum*. Ex Misor esse Taautum: qui artem scribendi reperit, primusque rerum gestarum commentarios reliquit: ac Ægyptiis quidem Θωὼρ, vel potiùs Θωὺθ, Alexandrinis autem Θὼθ, Græcis Ἑρμῆν nominatum. Quod & antea ex Philonis Berytii præfatione, retulerat Eusebius: Ac plura de eo in Diis Ægyptiis dicemus. Postea subjungit, ut ex Siduc procreati sint, qui vel Διόσκουροι, vel Κάβειροι, vel Κορύβαντες, vel Σαμοθρᾶκες vocantur. Variè credo hoc numen extulit Philo, quia non satis videret, quod numen Græcanicum Phœnicio illi imprimis conveniret. Memorat & Deum, cui nomen Ἐλιοῦν, sive Ὕψιστος, hoc est *Altissimus*: qui vixerit prope Byblum, ac genuerit Οὐρανὸν, unde ætherea plaga Οὐρανοῦ sive Cæli nomen acceperit. Altissimum autem cum feris congredientem periisse: sed à liberis adscriptum esse Diis: ᾧ καὶ χοὰς, καὶ θυσίας οἱ παῖδες ἐτέλεσαν· *quem & libationibus, & sacrificiis, liberi sui venerati.* Ex Cælo quoque natos ait Ilum sive Saturnum, Betulum,

* *Agri.*

lum, Dagonem, & Atlantem. De Ilo dictum antea. De Betulo agam in Deorum symbolis. Dagon à Philone redditur Σιτῶν, hoc est, frumenti præses: nempe quia frumentum & aratrum repererit. Quod convenit cum Hebræo דגן, dagan, *frumentum*. Alii tamen censent esse à דג, dag, *piscis*. Quasi *piscionem* dicas. Puta quia mari præesset, eoque simulachrum ejus superiori parte hominem, inferiori piscem referret. Multum sanè hæc distant. Nec enim agricolis, sed piscatoribus, & nautis, convenerit numen, quod semihominis ac semipiscis figuram haberet. Sæpius in Scripturis memoratur בית דגון, *beth Dagon*, hoc est, *templum Dagon*. Vt I Sam. V, I, ubi dicitur, cùm arca Domini à Philistæis illata esset in templum Dagonis, ac juxta Dagonem collocata; postridie repertum esse caput ejus in limine cum duabus manibus, relicto solùm Dagonis corpore sive trunco. Commate idem quincto repeti videas nomen Dagonis, sed particulatim in Asdod. Adde quod I Maccab. X, 83, 84, dicitur Ionathas accendisse Beth Dagon, cum Azoti se hostes in illud, velut asylum, recepissent.

Quartus filiorum Vrani Atlas refertur: qui fortasse non alius est ab celebratissimo ejus nominis rege Mauritaniæ. Quid enim prohibet, quo minùs credamus, Phœnicem hunc coloniam duxisse in Mauritaniam? Præsertim cum videamus, Carthaginenses esse Phœnicum colonos: imo & Gaditanos. Quorum colonia ab Hercule Tyrio. Nam columnas Herculis non alius esse, quàm Tyrii, etiam judicium est gravissimi scriptoris, Strabonis. Atque idem ipsa *Gadium* appellatio arguit. Nam Græcè est Γάδειρα, à גדר, *gadir*, cujus femininum גדרה, *gedera*, hoc est, *sepimentum*, ut etiam Solinus exponit, cap. XXVI. Imò & Procopius Cæsariensis, initio lib. I Vandalicorum, ait, SEPTVM à Romanis vocatum. Perperam tamen exponit ἑπτὰ, quia sic *Septem* vocaretur. Melius caussam perspexit Avienus:

Pœnus namque locum Gadir vocat undique septum.

Hesychius: Γάδειρα, τὰ περιφράγματα, Φοίνικες· *Gadir*, *sepimentum*, *secundum Phœnices*.

Postea subdit Sanchoniathon, ut Tellus zelotypa ob libidines mariti sui Vrani, qui Latinis Cœlus vocatur, ab eo recesserit. Tum illum cepisse consilium è medio tollendi, quicquid liberorum ex ea haberet. Sed Telluri tantum fuisse, & animi, & consilii, ut vim omnem propulsaret. Hic qui Vrani sive Cœli & Telluris nomina audiat; quid aliud existimet, quàm vocabula hæc non ad mortuos, sed duntaxat ad partes naturæ pertinere? At longè aliter res habet: sive cum Sanchoniathone existimemus, vocabula Cæli, & Telluris, priùs hominum fuisse, postea autem esse in honorem eorum naturæ partibus attributa, quibuscum colerentur: sive, quod non paullo mihi verisimilius videtur, priùs Cæli & Telluris nomen mundanis partibus conveniat: postea autem, cum simili homines cultu dignari vellent, obliterato veteri defunctorum nomine, nomen iis impositum sit partium naturæ, quo & nomine, & cultu, convenirent.

Persequamur nunc cætera ex Sanchoniathone. Refert deinde, Saturnum, ubi adoleverat, consilio, & auxilio Minervæ, ut maternas vindicaret injurias, patrem regno depulisse. Saturni filias esse Proserpinam, quæ obierit virgo, & Minervam. Byblum à Saturno conditam. Atlantem fratrem terrâ defossum: Sadidum filium jugulatum: sororem ductam Astarten; unde, præter filios, Amorem, & Cupidinem, genuerit septem Titanidas sive Dianas; quarum una, nomine Sydyco, mater fuerit Æsculapii. Ductam ei & alteram sororem Rheam, unde totidem genuerit filios; quorum postremus, simulac esset natus, fuerit consecratus. Ductam & sororem tertiam, Dionen. Fuisse præterea tres Saturno filios; unum patri cognominem, alterum Iovem Belum, tertium Apollinem. Post pauca subjungit, τῷ Δημαρόοντι γίνεται Μελίκαρθος, ὁ καὶ Ἡρακλῆς· Quod perperam vertit interpres, *A Demaroonte Melicarthus, & Hercules procreantur*. Cum debuerit, *Melicarthus, qui & Hercules, procreatur*. Herculem à Phœnicibus cultum, etiam discimus ex II Maccab. IV, 18, 19, 20, ubi legas, ut impius ille sacerdos Hierosolymitanus Iason miserit Tyrum *drachmas argenti trecentas in sacrificium Herculis*. Etiam ex iis, qui Alexandri gesta prodiderunt, notum, hoc perniciem attulisse Tyriis, quòd, cùm Alexander dixisset, se velle Tyrum venire Herculi sacrificatum, Tyrii decretum fecerint, Macedonem vel Græcum in urbem admittendi neminem. Atque addit Arrianus lib. II: Ἐςὶ γὰρ ἐν Τύρῳ ἱερὸν Ἡρακλέους, παλαιότατον ὧν μνήμη ἀνθρωπίνη διασώζεται· *Est enim in urbe ea templum, cujus vetustatem humana memoria conservat*. Mox distinguere jubet inter tres Hercules, Tyrium hunc, Argivum, & Ægyptium. Ex quibus liquet, Tyrium esse Argivo aliquot seculis vetustiorem. Nec Tyriis solum Hercules colebatur, sed & Sidoniis: imò cultus iis, ut Strabo in XVI ait, καθ' ὑπερβολὴν, *supra modum*. Melicartho fuisse nomen, jam ex Sanchoniathone seu Philone Byblienſi vidimus. Vox ea ex duabus est conflata. Prior pars est מלך, melech, *rex*; unde & Hercules *Malica* ab Amathusiis. Hesychius: Μάλικα τὸν Ἡρακλέα, Ἀμαθούσιοι, *Malica, Herculem, Amathusii*. Est verò Amathus gemina, Phœniciæ una, Cypri altera. Nempe urbes istæ sacris videntur convenisse: nec dubito, quin primi in Cyprum Phœnices trajecerint: ut Amathusii in Cypro à Phœnicibus cultum Herculis acceperint. Imò aliqui etiam Amathuntis nomen ab Herculis filio esse existimant: quod Stephanus indicat in Ἀμαθοῦς. Altera in Melicarto pars est קרתא, carta, *civitas*. Quomodo *Melicartus*, sive *Melicerta*, sit *rex civitatis*, θεὸς πολιοῦχος.

Sed

Digitized by Google

Sed dicere etiam liceat, posteriorem vocis partem esse Αρτης. Nam Mars, & Hercules, promiscuè usurpari solent Orienti. At Αρτης Ægyptiis Mars: uti ex Vettio Valente Antiocheno ostensum clarissimo Seldeno. Est vero Αρτης ejusdem originis ac Αρης, nempe ab עריץ, *aris*. Ac ἄρτης quidem sive *artes* ex eo fit trajectis literis, quia Græci, vel Latini, nesciunt tsade. Αρης autem, rejecto τ, ex eodem tzade. Notat verò עריץ, aritz, *terribilem*, & μεγαλητικῶς, *fortem*. Ejusdem originis ac Αρτης est Αρταῖος, appellatio veterum heroum, qui à fortitudine imprimis commendabantur. Stephanus in Αρταία: Αρταίους δὲ Πέρσαι παλαιοὺς ἀνθρώπους καλοῦσι· *Artæos vocant Persæ homines priscos.* Hesychius: Ἀρταῖοι, οἱ ἥρωες παρὰ Πέρσαις· *Artæi, heroes apud Persas.* Iisdem ἄρτης *magnus*, quia heroes magnæ virtutis. Vnde Αρτοξέρξης. Herodotus lib. VI: Δύναται δὲ κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν ταῦτα τὰ ὀνόματα, Δαρεῖος, ἐρξίης· Ξέρξης, ἀρήϊος· Αρτοξέρξης, μέγας Αρήϊος. *Valent autem hæc nomina secundum Græcanicam linguam; Darius quidem coercitor; Xerxes bellator, vel Martialis; Artaxerxes autem magnus bellator.* Si propius proprietatem vocis עריץ, attendas, valebit *terribilem*, vel *fortem bellatorem*. Ab eadem origine est Artabazus. Stephanus loco antè memorato: Ἐντεῦθέν μοι δοκεῖ Αρταξέρξαι, καὶ Αρτάβαζοι· *Hinc mihi dicti videntur Artaxerxæ, & Artabazi.* Etiam Phœnicius Hercules *Desanaus* vocabatur. Eusebius in Chronicis ad num. CCCCXCVII: *Hercules cognomento Desanaus in Phœnice clarus habetur. Vnde & ad nostram usque memoriam à Cappadocibus, & Eliensibus, Desanaus adhuc dicitur.* Quæ verbis iisdem legas apud Marianum, & Florentium Wigorniensem. Sed apud Georgium Syncellum, qui Eusebium exscribere solet, sic legitur: Ἡρακλέα τινὲς φασὶν ἐν Φοινίκῃ γνωρίζεσθαι Διωδᾶν ἐπιλεγόμενον, ὡς καὶ μέχρι νῦν ὑπὸ Καππαδοκῶν καὶ Ἰλιέων κεκλῆσθαι. Vbi duplex discrimen videmus. Vnum est, quod pro *Eliensibus* dicat *Iliensibus*. Et sanè verisimilius, à Phœnicibus cultum Herculis, uti ad Cappadocas, sic ad Ilienses potiùs, quàm ad Elienses, promanâsse. Alterum est, quòd pro *Desanaus* dicatur Διωδᾶς. Quod ab altero nimium quantum abit. Etiam *Desanai* vocem suspectam reddit mira Latinorum Eusebii codicum, & ejus exscriptorum, inconstantia. Quidam enim MSSi, atque editi, præferunt, *Desinaas*, *Desinas*: quod postremum etiam invenias in editione Henrici Stephani senioris. Apud Marianum autem, *Desinaus*, & *Dosinaus*. Pontacus in tribus Eusebii codicibus invenit *Desonaas*. Qui priorem partem in *Dosinaus*, & posteriorem in *Desinas*, attenderit, suspicari jure possit, hæc corrupta esse ex Δορσάνης. Hesychius †: Δορσάνης, ὁ Ἡρακλῆς παρ' Ἰνδοῖς· *Dorsanes, Hercules Indis.* Difficile est Indicæ appellationis caussam adducere. Cæteroquin vicinum est Chaldaicum דרס, *daras calcare, premere, incidere.* In præcipuâ Herculis laude ponebatur, quòd tyrannos calcârit, & oppresserit. Etiam Agathia, ex Beroso, Athenocle, & Symmacho, testante *, Persis Σάνδης dicebatur. Ad quod posterioribus syllabis multum accedit Δορσάνης. Vel fuerit Σάνδης ab Syriaco שנד, sanad, *sævire*. Habes Act. XXVI, 11: ubi Paulus in Sanctos sæviisse se dicit ante conversionem. Sed Δορσάνης Indicum, Σάνδης Persicum: & quam utrumque abit à Διωδᾶς. Quamobrem non ausim propter horum ullum damnare *Desanaus*, vel *Desanes*: præsertim cum vicinum sit דשן, daschen, *pinguis*, & עז μεγαφορῶν, *pollens*: ut Psal. XXII, 30, *Et incurvaverunt se* כל דשני ארץ, *omnes pingues terræ*. Hoc est, potentes omnes, quique divitiis vel honore cæteros anteeunt. Hujusmodi appellatio optimè conveniat fortissimo Herculi: qui iccirco in antiquis etiam inscriptionibus *Pollens* vocatur. Vt istac Interamnæ Nahartium in Vmbria †:

LOCVS
SEPVLTVRÆ
CVLTORVM
HERCVLIS
DEFENSORIS
POLLENTIS
INVICTI.

Dicere etiam possimus, *Desanaus* conflari ex vocabulis duobus; quorum prius sit דשן, quod *pinguem*, vel *opulentum* significare diximus, & עז, *as*, quod *fortem* notat: ut Genes. XLIX, 3, ubi id nomen à Iacobo tribuitur Rubeni primogenito. Herculi igitur ab opibus, & fortitudine, nomen sit impositum; quia fortitudine parentur opes, ac tum opes, tum fortitudo ab Hercule poscerentur.

Si Eusebium audimus, vixerit Phœnicius Hercules, quo tempore Moses in monte adspectu frueretur divino. Vt non possit esse Samson: cujus tempora magis conveniunt Herculi Thebano. Fuisse Tyri sepultum, ait Clemens Romanus. Humanis hostiis solere placari, ait Plinius lib. XXVI, cap. V. Videntur interim illa de Samsone, pro more gentilium, qui ex pluribus unum conflare solent, adaptata esse Herculi. Vt quod Iud. XIV, 5, 6, Samson dicitur leonem occidisse. Notissimum enim de leone Nemeæo, quem ab Hercule suo necatum tradiderunt. Et censet B. Ambrosius, eo Samsonem divertisse de via ad cadaver leonis à se necati, quò exuviis ejus indutus Herculem referret. Fortasse igitur duo fuere Hercules Palæstini, antiquior, & Samson: quorum gesta in plerisque convenerint, unde & unus crederentur. Vetus Hercules fuerit Melicarthus, sive is Esavus, sive Tyriæ urbis conditor: qua de re diximus lib. XXXIV. Sed de Hercule satis: præsertim quia de eo & postea agendum.

Redeamus ad Sanchoniathonem: à quo, postquam de Hercule dixisset, refertur Αδωδὸς, βασιλεὺς θεῶν †: qui cum Astarte & Iove Demaraonte, regnâsse dicitur in Phœnice. Quare & de Adodo, & Astarte, quædam

† Continuo post Διωδ.

* lib. 2.

† Inscr. Grut. CCCXV. 7. Ac similiter. Herculi Pollenti, Potenti: l. 3.

† Adodus, rex Deorum.

dicemus. Prior etiam Assyriis cultus; teste Macrobio, qui & vocabulum interpretatur. Verba ejus sunt lib. I Saturn. cap. XVIII: *Deo, quem summum maximumque venerantur,* ADAD *nomen dederunt. Ejus nominis interpretatio sonat* VNVS. Sed sunt, quæ scrupulum injiciant. Nam VNVS Assyriis sive Chaldæis, & Syris, est חד, *chad*, Hebræis אחד, *Achad*. Quare existimet aliquis, apud Macrobium, pro ADOD rescribi ACHOD oportere. Verùm obstat, quòd & Ἀδωδὸς sit apud Sanchoniathonem, sive Philonem Byblienſem. Quare potiùs censeo Macrobium, vel alium, qui Macrobio imposuerit, vicinitate vocabulorum *adod*, & *achod*, fuisse deceptum. Imò non absurdè dixeris, & hoc numen à Phœnicibus Phryges accepisse: ut Desanai Herculis; quemadmodum ex Eusebio antea vidimus. Conjecturæ hujus fundus est Hesychius: ubi vulgò legas, Ἀδαγοὺς, θεός τις παρὰ Φρυξὶν *. Eoque existimet aliquis, pro Ἀδαγοὺς rescribendum Ἀδωδὺς. Faciliùs subscriberem, nisi exponeret, θεὸς ἑρμαφρόδιτος †. Vti & Glossæ Græcobarbaræ nostræ ineditæ. Fortè igitur, semivir Attis, Phrygius Deus, *Adagous* dictus fuit, origine incertâ. Etiam *Adodi* appellationem firmat, quod Iuno, cujus nomine Luna, & aër, notatur, Babyloniis dicebatur *Hada*, vel *Ada*. Hesychius, Ἀδα· ἡδονὴ, πηγὴ· καὶ ὑπὸ Βαβυλωνίων ἡ Ἥρα ‡. Valde enim est verisimile, si Luna, & aër, *Ada* dicerentur; Soli etiam atque ætheri, potiùs *Adodi*, quàm *Achodi*, nomen fuisse. Sed ista, etsi hujus sint loci, quatenus homo Phœnix cum Sole cultus fuit: non minùs tamen ad Solis Lunæque cultum pertinent; de quo libro agam sequenti.

* *Adagous, Deus quispiam, secundum Phryges.*

† *Deus semivir.*

‡ *Ada, voluptas, fons & Babyloniis Iuno.*

Nunc de Astarte dicam: quam fuisse Phœnissam, jam ex Sanchoniathone vidimus. A Phœnicibus pro Dea cultam, docet illud Scripturæ I Reg. XI, 5: *Et ivit Salomon post Astoreth, deam Sidoniorum.* Vbi singulare est עשתרת, *Hastoreth*, sive *Astoreth*. Chaldaicè est עשתרתא, *Astarata*: unde contractè Ἀστάρτη, sive *Astarta*. Plurale עשתרות, *Astaroth*: quasi *Astartas* dicas: nempe ut dicimus *Baalim*, *Ioves*, *Iunones*: quia unum idemque numen pro variis locis, quibus coleretur, variè vocaretur. Quoniam verò עשתרת gregem significat, vel, ut aliqui censent è Rabbinis, oves feminas: eò R. David Kimchi existimat, simulachrum ejus fuisse ovis figurâ. Aliis tamen verisimilius fit, ita vocari, quia illi ovis immolaretur. Sed ista minime pugnant.

Astarte hæc, quatenus numen est animale, filia fuit Agenoris, Phœnicum regis: quam, postquam adscripta est Diis, Astarten nuncupatam, ex ipsis Phœnicum sacerdotibus se accepisse, refert Lucianus lib. de Dea Syria. Quomodo autem cum eo conveniat, quod Astarte aliis sit Luna, id ex iis planius erit, quæ in cultu mixto dicentur. Ex eodem Luciano cognoscimus, cultum hunc institutum esse in solatium Agenoris post raptam Europam ab Iove Cretensi: ut generali nomine appellant, quem Lycophron Ἀστερον, Diodorus in quincto, Ἀστέριον, Augustinus de Civitate Dei lib. XVIII, cap. XII, vocat Xanthum: quam rem & superius * attigimus. Dicitur verò Europa tauro vecta, quia in litore choreas agens navi rapta, cujus ἐπίσημον ‡ taurus: unde & navi nomen. Nisi cum Palæphato malis, raptam à viro Cnossio, cui nomen Taurus. Eusebius historiam priùs refert ad extrema Iosuæ tempora: mox, alios secutus auctores, ad quinctumdecimum Othonielis annum. Sed minutum hoc: quippe Eusebius Othonielis annos mox ab excessu Iosuæ auspicatur, præterito intervallo, tum quo seniores regnarunt; tum quo, his mortuis, lapsus est populus in idololatriam, ac propterea à Deo punitus est octennii servitute sub Chusano, Mesopotamiæ rege. In quo errore prope omnes hodie Eusebium sequuntur. Paullo post idem Lucianus ait, non omnes fateri Astarten esse Europam. Ne istud quidem pugnat cum cæteris, si sic interpretere, alios in Astarte aliam, quam Europam, coluisse. Plures enim gentes, aliæ hanc, aliæ aliam heroinam, uno cultu cum Astarte sive Luna coluerunt. Fuere & alia Phœnicibus numina: sed de quibus difficile sit dicere, hominesne fuerint, an naturæ partes. Neutrum enim liquere arbitror de Zauane. Hesychius: Ζαυάνας, θεός τις ἐν Σιδῶνι· *Zauanes, Deus quispiam Sidoniis.*

* *cap. 14.*

‡ *signum.*

CAPVT XXIII.

Dii Syri animales, in quibus Dea Atargatis, sive Atergatis, pro quo & Artaga, & Athara legitur. Eadem Derceto. Antipatri Stoici de Atergatis etymo sententia refellitur. Atergati dedicatos pisces aureos, & argenteos. Sacerdotibus ejus pisces comestos. Non convenisse, utrùm ab aliis submersa sit, ob asperum imperium: an sese demerserit, pœnitudine pudoris amissi. Cur in piscem conversa dicatur. Syros abstinuisse esu piscium. An Derceto etiam dicta Ceto, & an eadem sit Andromeda, ceto objectanda. Forma Atergatis, & vocis ejus origo. Etiam cultam in Parthia. Filia ejus Semiramis, educata à Simma, quod nomen idem Semi nomini videtur. Semiramis in columbam versa, uti mater in piscem: & quæ caussa figmenti. Syros, ut piscibus, sic columbis abstinuisse. Semiramidis etymon. Columbam symbolum credi regni Assyrii. An & columba Samaritanis culta. Tres Semiramides, Nini una, Belochi altera, tertia, quæ Medici imperii tempore fuit. Atergatim, & Deam Syriam, diversas videri. Semiramis ovo exclusa dicitur, quod foverit columba. Seleuci Nicatoris fanum, & festum Nicatoria.

E Phœnicia imus in proximam, quæ Cava dicitur, & Syriam cæteram. Vbi culta Ater-

Digitized by Google

Atergatis, sive Atargatis: pro quo corruptè *Adagartis* est apud Crinitum lib. XIV de honesta discipl. cap. VIII. Sed pro *Atargatis*, posteriori vocis parte recisâ, etiam *Atarga*, vel *Artaga*, dixere. Saltem apud Phurnutum, ubi de Rhea disserit, Ἀτεργατὰ legitur. Verba ejus inferiùs adducam. Imò & *Athara* vocabatur. Etsi Iunianus Iustinus in compendio, præferat *Arathis*: sive ut in Veneta veteri* est, *Ariathis*: vel uti est in Badiana †, *Marathis*. Quæ corrupta videntur ex *Atergatis*. Vel potiùs cum Hermolao Barbaro † dicamus, pro *Arata* trajectis literis esse rescribendum *Athara*. Clarè enim Strabo ait lib. XVI: Ἀταργάτιν δὲ τὴν Ἀθάραν. Scio summum virum, Isaacum Casaubonum *, suspicari legendum Ἀστάραν, atque hoc esse ex *Astaroth*, pro quo Græci Ἀστάρτη: ut antea vidimus. Sed alia est *Astarte* ab *Atergati*: hæc mater, illa filia, ut inferiùs ostendam. Sic igitur legendus is Iustini locus: *Nomen urbi à Damasco rege inditum: in cujus honorem Syri sepulchrum Athares uxoris pro templo coluere; Deamque exinde sanctissimæ religionis habent.* Eadem diva, principe ex *Atergate* literâ recisâ, & leviculâ immutatione, vocata est *Derceto*; quomodo Ctesias appellat, ut ibidem Strabo autor est, his verbis: Δερκετὼ † δὲ αὐτὴν Κτησίας καλεῖ. Hæc Atergatis sive Athara, sive Derceto, regina fuit Syriæ, juxta Antipatrum Tarsensem Stoicum libro περὶ δεισιδαιμονίας quarto: unde Athenæus in octavo refert, verum reginæ nomen fuisse *Gatis*: quæ cum obsoniorum esset avidissima, edictum promulgasse, nequis pisces ederet ἄτερ Γάτιδος, *præter Gatidem*: tum imperitum vulgus ex ἄτερ, & Γάτις, unam conflasse vocem, Ἀτεργάτις. Sed Stoici in etymis eruendis mirificè nugari solent: nec in eo illorum, vel aliorum, probari potest confidentia, quòd Syriacorum originem è Græcia arcessant. Nostra verò sententiâ, nulla fuit regina Gatis. Verisimilius verò Atergatis etymon inferiùs adducam. Ibidem refert Athenæus ex secundo Mnasiæ libro de Asia, Atergatin reginam durè rexisse, & quo sola piscibus vesceretur, quicunque caperentur, ad se jussisse deferri: indéque obtinere, ut qui supplices Deam adorant, aureos & argenteos pisces offerant: sacerdotes quoque, ante simulacrum Deæ, constituere pisces elixos, & assos; sed quos ipsi postea absumant. Ibidem ex Xantho Lydo commemorat Athenæus, ut regina hæc à Mopso Lydo capta, & propter insolentiam, injuriasque multis illatas, tandem cum filio Ichthye (quo sub nomine verum occultarunt) in lacu Ascalonis sit submersa, & à piscibus devorata. Alii verò hæc paullo aliter narrant. Quippe ajunt, Derceto rem habuisse cum adolescente Syro: atque inde peperisse Semiramidem: ubi verò ejus puduit concubitus, in lacum se abjecisse piscosum prope Ascalonem, à piscibus verò servatam: quibus iccirco vesci, Syris religio sit. Atque ita Græcus Arati interpres; ubi de Piscium signo tractat. Pro quo apud Diodorum Siculum legas, in piscem esse conversam. Sic fabulari de iis veteres solent, qui in aquis periissent; nec fabulosè prorsus, quia sic piscibus cibus facti, quodammodo in piscem vertantur. Quamquam de Atergate peculiaris etiam ratio accessit: quia non inconvenienter in piscem dicitur mutata, quæ à morte colitur piscis figurâ. Quod verò propterea dicebamus, Syros piscibus abstinere: id præter Diodorum, & Aratæum scholiastem (ubi Δερκετῷ † pro Δέρκῃ legendum) asserunt Herodotus in Euterpe, Xenophon libro primo de Expeditione Cyri, (cujus verba mox adducam) Cicero in III de Natura Deorum, Ovidius, Iuvenalis, alii. De Diva hac intelligendus etiam Plinius libro V Histor. Natur. cap. XIII: *Ioppe Phœnicum, antiquior terrarum inundatione, ut ferunt. Insidet collem, præjacente saxo: in quo vinculorum Andromedæ vestigia ostendunt. Colitur illic fabulosa Ceto.* Ita habet vetus editio Parmensis anni CIↃ CCCC LXXVI. Nec longè abit *Cato*, quod in aliquibus invenitur MSSis. Deque Andromeda habes item cap. XXXI: *In Phœnicio deinde mari est ante Ioppen Paria, tota oppidum: in qua objectam belluæ Andromedam ferunt.* Quare aliquis suspicetur, genuinum esse nomen Κητὼ: ac sic dictam Andromedam: sive quia navis ἐπίσημον *, qua avecta est fuerit cetus: sive quoniam, cui à patre primitus fuit promissa, princeps foret insularis, qui piraticam exerceret: quales meritò cetis, cæterisque marinis monstris, comparantur. Sed magis placet *Ceto* esse ex *Derceto*: quia ut hic legas *fabulosa Ceto*; ita cap. XXIII ait, *prodigiosa Derceto*. Verba apponam: *Bambucen, quæ alio nomine Hierapolis vocatur; Syris verò Magog. Ibi prodigiosa Atergatis, Græcis autem Derceto dicta colitur.* Eo autem nunc fabulosa, nunc prodigiosa dicitur, quia superiori corporis parte mulierem, inferiori piscem referret. Quâ formâ se vidisse ait Lucianus de dea Syria: ubi sic scribit: Δερκετοῦς δὲ εἶδος ἐν Φοινίκῃ ἐθεασάμην, θέημα ξένον· ἥμισυ μὲν γυνή, τὸ δὲ ὁκόσον ἐκ μηρῶν εἰς ἄκρους πόδας ἰχθύος οὐρὴ ἀποτείνεται· *Dercetûs autem imaginem in Phœnicia vidi, spectaculum insolitum. Erat dimidiâ parte mulier: quantum verò à femoribus ad imos protenditur pedes, in piscis caudam desinebat.* Ac satis est verisimile, Atergatim sive Atargatim (utroque enim modo scripsere) ex figura hac habere nomen: ut vox sit conflata ex אדיר, addir, *magnus*, *potens*, *excellens*, & דג, dag, *piscis*. Culta verò non in Syria modò, sed ipsa etiam Parthia: ut indicat Isidorus Characenus in Parthiæ periegesi: Ἔνθεν Βεσηχάνα πόλις, ἐν ᾗ ἱερὸν Ἀταργάτη. *Inde Besechana urbs, ubi templum Atargati.*

Connexa his sunt, quæ de Semiramide memorant: ut quæ filia fuerit Dercetûs; quemadmodum ex Diodoro diximus. Atque idem testatur, ex nostris quidem Athenagoras in

* an. 1494.
† an. 1524.
† Plin. Castig. lib. 5. cap. 23.
* Animadv. in Athen. lib. 8, cap. 8.
† Derceto verò illam Ctesias nominat.
† Nisi & hoc rectum. Nam & apud Ovidium 4. Met. pro Derceti, in omnibus est exemplaribus Derce: ut ait Lilius Gyraldus in Hist. Deor. Syntagm. I. p. 60. In Manuscripto nostro quoque est Dirce. Sed vetus editio habet Dirceti. Possit interim Dirce esse ex Derceto, ut Ceto ex eodem, de quo mox.
* insigne.

Legatione; è gentilibus verò Hyginus fab. CCXXXIII, & Lucianus de Dea Syria; ubi ait, Dercetûs honori templum Hierapoli conditum à filia Semiramide. De infantia Semiramidis hæc legere est apud eundem Diodorum. Ait, eam à matre, priusquam in aquas se daret præcipitem, delatam esse desertum in locum: ubi columbarum vis nidularetur, atque ibi occultè educatam, usque dum eam domum suam recepit Simma, qui liberis carebat. Regiorum is jumentorum magister erat: &, credo, Simmæ vox eadem, ac Semi. Credibile enim, posteros tanti patriarchæ nomen suis subinde liberis imposuisse. Vnde & Semus, Deliacôn scriptor *. Ait porrò Lucianus, Semiramidem à columbis nutritam in deserto. Quod sic interpretor, columbarum carne pastam. Nisi fabulæ occasionem præbuerit vocabulum *Semiramis*: quod Syrâ dicitur linguâ *columbam* signare. Nam cur minùs feminæ nomen ejusmodi datum credamus, quàm viro impositum est nomen *Ionæ*: quod Hebræis itidem *columbam* notat?

* Athenæus, Apollonii scholiastes, Suidas, Etymologus.

Ex his verò non obscurè ratio elucet, cur ut mater Derceto in piscem, ita filia Semiramis in columbam dicatur commutata. Sic enim Ovidius IV Metam.

— Et dubia est, de te Babylonia narret
Derceti, quam versa squamis velantibus artus
Stagna Palæstini credunt coluisse figurâ.
An magis, ut, sumtis illius filia pennis,
Extremos altis in turribus egerit annos.

Hinc etiam originem arcessunt, cur Syri & piscibus abstineant, & columbis. Nam honori hoc datum ajunt Dercetûs, & Semiramidis; quia illa piscis, hæc columbæ figura coleretur. De piscibus particulatim varios antea testes adduximus. Ab utroque verò animanti abstinuisse, auctor quoque è nostris Clemens Alexandrinus in Protreptico: è gentibus verò Diodorus Siculus; & multò ante eum Xenophon lib. I Expeditionis Cyri; ubi de Chalo flumine loquitur: Πλήρη ἰχθύων μεγάλων, καὶ πραέων, οὓς οἱ Σύροι θεοὺς ἐνόμιζον, καὶ ἀδικεῖν οὐκ εἴων, οὐδὲ τὰς περιστεράς· *plenum magnis & mansuetis piscibus, quos Syri pro Diis habebant, neque lædi patiebantur; sicuti nec columbas.* Similiter Phurnutus περὶ θεῶν: Ἔοικε δὲ ἡ αὐτὴ καὶ ἡ παρὰ Σύροις Ἀρταγὰ εἶναι, ἣν διὰ τὸ περιστερᾶς καὶ ἰχθύος ἀπέχεσθαι τιμῶσι· *Videtur hæc* (Rhea) *esse eadem, quæ apud Syros est Artaga: quam abstinendo à columba, & pisce, colunt.* Item ex Latinis Hyginus fabulâ CXCVII: *Ob id Syri pisces, & columbas ex deorum numero habent, non edunt.* De columbis itidem refert Tibullus lib. I, eleg. VII:

Quid referam, ut volitet crebras intacta per urbes
Alba Palæstino sancta columba Syro?

Vbi *Syro* retineo, proter auctoritatem codicum MSSorum; quos & sequitur vetus editio Regii Lepidi anni CIƆ CCCC LXXXI. Scio, etiam *suo* reperiri. Sed nihil opus mutare, cum tot Syriæ gentes, jure διακριτικῶς † *Palæstino* addatur: ut in similibus fieri solet.

† differentiæ ergo.

Quod verò Diodorus ait, *Semiramis* esse nomen à Syriaca columbæ appellatione, id nec Scaliger videbat, ut è Syra lingua adstrui possit. Sed apud Hesychium, nescio unde, legas: Σεμίραμις, περιστερὰ ὄρειος, ἑλληνιστί †. R. Azarias credebat, id nomen esse ab avium pipitu & cantillatione minuta. Nempe ut Semiramis sit ex זמירא, ז in ש ob vicinum sonum converso, ut sæpe fit: זמירא verò sit ex Chaldæo זמר, quod avium illud μινύρισμα * signat. Atque eam opinionem etiam Ioannes Morenus comprobabat. Idem Azarias lib. מאור עינים cap. XXV censet, Babylonios & Assyrios ob ea, quæ de Semiramide, figurâ columbæ cultâ, adduximus, pro symbolo in vexillis militaribus columbam habuisse: atque inde Ieremiam dicere cap. XXV, 38: *Facta est terra eorum in desolationem a facie iræ columbæ.* Vt vulgatus vertit interpres. Nempe, secundùm hunc Rabbinum, per columbam signatur Babylonius Nabuchodonosor. Hebraice est היונה, *Haionach*: ubi Christophorus quoque à Castro censet, articulum esse ἐμφατικὸν, quasi dicat propheta, *columba illa*: nempe columba magni Nabuchodonosori, sive ingens ille ac victor tanti Regis exercitus, cujus symbolum in vexillis est columba. Similiter vocem היונה interpretantur apud eundem prophetam cap. XLVI, 16, *Surge & revertamur ad populum nostrum, & ad terram nativitatis nostræ à facie gladii columbæ.* Item cap. L, 16, & Sephoniam cap. III, I. Etiam Rabbini Thalmudici in tractatu Cholin sect. I, narrant, tempore R. Meir in jugo montis Garizim inventum fuisse simulachrum columbæ. Atque inde colligunt Samaritanos non solum Israëlis Deum, sed etiam gentium Deos coluisse. Perperam profectò, si loquantur de publico Samaritanorum cultu, ex quo Manassen, Iaddi fratrem, habuere Pontificem Maximum. Sed fieri possit, ut fuerit ex cultu aliquorum privato ac domestico. Vel etiam publico Cuthæorum, priusquam, à leonibus vexati, circumcisionem, & legem didicissent Mosaicam. Saltem id credibilius, quàm, quæ, ut ex Gedaliæ catena cabalistica constat, quidam Iudæi crediderunt, fuisse illud simulachrum, quod Iacob ex Assyria veniens post urbem Sichem sub terebintho defodit: ut Genes. XXXV legere est. Neque enim satis constat, cùm duæ fuerint Semiramides, prior ne illa, Nini conjux, columbæ figurâ culta sit; an altera, Belochi Assyriorum regis filia; quæ longè post Iacobi patriarchæ tempora fuit. Siquidem Conon libro quinquaginta narrationum Semiramidi tribuit, quæ ab aliis Atossæ, non illi Cyri filiæ, Darii uxori, Xerxis matri; sed alteri, longè antiquiori, Belochi, ut dixi, filiæ, adscribuntur: ut est apud Photium cod. CLXXXVI. Vixit autem Atossa illa annis post Nini uxorem quingentis. Firmantur hæc quoque eo, quòd Semiramidis prioris mors ab Eusebio refertur ad num. LII: posterior verò ad num. IƆ LXXXII, qui decimus à morte Iosuæ:

† Semiramis, columbam montanam significat.

* exilem & querulum cantum.

Digitized by Google

Iosuæ: ubi hæc annotantur: *Assyriorum octavus decimus Belochus annis* XXV: *cujus filia Atossa, quæ & Semiramis, regnavit cum patre annis* XII. Imò, si ex eo, quod antiqui in annis Semiramidis tot varient seculis, rectè diversas fuisse colligimus: videor mihi & tertiam ejus nominis reperisse, utrâque recentiorem: ut quæ ducentis solùm annis, vel circiter, antiquior fuerit Cyro. Nam Herodotus lib. I ait, Nitocrin fuisse matrem Laboniti, regis Babyloniorum postremi, quem Cyrus devicit: at Semiramidem fuisse πέντε γενεαῖς* hac Nitocri vetustiorem. Idem auctor est, Assyriorum imperium, priusquam Medi deficerent, annis durâsse quingentis & viginti. A defectione Medorum anni sunt circiter trecenti. Quamobrem quasi centum à defectione annis, ducentis verò ante Cyrum, ea Semiramis fuerit. Non igitur erit Nini uxor; quæ Cyrum præcessit annis amplius mille & sexcentis: neque uxor Belochi, quæ mille, & ampliùs annis ante Cyrum fuit. Vt istæ quidem fuerint, stante Assyriorum imperio. At tertia erat tempore Medorum; qui, dejectis Assyriis, per annos trecentos ante Persas imperium tenuerunt.

* quinque generationibus.

Sed quæstio est, num eadem diva sit Atergatis, ac Dea Syria. Sic videtur, propter illa Strabonis verba in XVI; ubi, cum de Euphrate esset locutus, subjungit: Ὑπέρκειται δὲ τοῦ ποταμοῦ σχοίνους τέτταρας διέχουσα ἡ Βαμβύκη, ἣν καὶ Ἔδεσσαν καὶ Ἱερὰν πόλιν καλοῦσιν, ἐν ᾗ τιμῶσι τὴν Συρίαν θεὸν τὴν Ἀταργάτιν. *Sita est trans flumen, quatuor schœnorum spatio, Bambyca, quam etiam Edessam, & Hierapolim, sive Sacram Vrbem, nuncupant. In qua colunt Deam Syriam, quæ dicitur Atergatis.* Sed Atergatin quidem constat unam esse ex Syrorum deabus: attamen aliam arbitror ab illa, quæ κατ' ἐξοχὴν † *Dea Syria* dicebatur. Nam Atergatis sive Derceto erat semimulier, & semipiscis: ut ex Luciano antè vidimus: qui, post ista superiùs adducta, continuò subjungit: Ἡ δὲ ἐν Ἱρῇ πόλει, πᾶσα γυνή ἐστι· *Sed quæ est in Sacra civitate, tota est mulier.* Hæc Syria Dea non tam animale numen videtur, quàm naturale. Nempe vis naturæ generatrix: quæ tum Veneris, tum matris Deûm nomine intelligitur. Vel si cum naturali hoc numine pariter coluerint animale: non hoc Derceto erit, Semiramidis mater; sed Semiramis ipsa: quod ex eo liceat suspicari, quia nulla Syris celebratior heroina fuit Semiramide: uti nulla Diva iis divinior Deâ Syriâ. Accedit, quòd Semiramis dicitur educata à columbis, & columbæ etiam symbolo signabatur: ut cætera ejus generis omittam, superiùs memorata. Dea autem Syria ex ovo, cui columba insederit, dicitur prognata; idque ad Euphratem, ubi Babylon, urbs regia Semiramidis. Qua de re sic Cæsaris Germanici interpres: *Nigidius hos pisces dicit in flumine Euphrate fuisse, & ibi ovum invenisse miræ magnitudinis: quod volventes ejecerunt in terram, atque ita columbam insedisse, & post aliquot dies exclusisse Deam Syriam, quæ dicitur Venus.* In Syris numinibus etiam locum habet filia Iephthæ. Epiphanius Hæresi LV, quæ est Melchidecianorum: Ἐν δὲ τῇ Σεβαστῇ τῇ πάλαι Σαμαρείᾳ καλουμένῃ, τὴν θυγατέρα Ἰεφθάε θεοποιήσαντες ἐπὶ ταύτῃ τελετὴν κατ' ἔτος ἄγουσιν. *Sebastæ verò, quæ olim Samaria dicebatur, Iephthæ filiam divinis honoribus consecrarunt; in cujus memoriam solemne quotannis festum celebrant.* Festi hujus originem cognoscimus ex Iudicum XI, 39, 40. Puto autem, ex Ἰέφθης, quomodo filia sit à patre dicta, corruptum esse Ἶφις, quod virile esse nomen, liquet ex Ovidio Metam. XIV, fab. XVII. At ex Ἶφις, & ἄνασσα, conflatum *Iphianassa*: item quia genita ex Iphe, hoc est, Iephthe, dicta est *Iphigenia*. Vt Διογένης, Ὠριγένης, sic Ἰφιγένης, & Ἰφιγένεια. Nempe ex hac historia de Iephthe, Deo filiam offerente, occasionem cœpit Homerus fabulæ de Agamemnone, sacrificare parato filiam Iphigeniam. Etiam Memnon ille, qui cum opem ferret Priamo, ab Achille est interemtus †, in Assyria cultus fuit. Vnde Oppianus lib. II Κυνηγετ.

† per excellentiam.

Μεμνόνιον περὶ νηὸν, ὅθ' Ἀσσύριοι ναετῆρες
Μέμνονα δακρύουσι κλυτὸν γόνον Ἠριγενείης·
Memnonium circa fanum, quà Assyrii incolæ
Memnonem deflent, illustre germen Auroræ.

† Homerus Od. I. Ovid. 13 Met. Seneca Troad.

Eundemque Thebis in Ægypto habuisse templum, cognoscere est ex Dionysii περιηγήσ.

Ac hæc quidem numina à Syris culta etiam, dum res florerent Assyriæ. Postquam verò Persæ rerum sunt potiti, nullum cœlestis ille ordo incrementum cepit. Persæ enim naturæ solùm partes, non item animas defunctorum, pro diis coluerunt: ut ex primo Herodoti antea ostendimus. Nempe in hoc, ut idem ait, differebant à Græcis. Qui ex suæ gentis consuetudine, postquam in Syria sunt rerum potiti, unde *Syromacedones* vocati, alium videntur introduxisse morem. Ante omnes honore cœlesti ab iis celebratus Seleucus Nicanor, ut Macedones vocarunt; sive Nicator, ut Græci nominabant. In hujus memoriam cùm variæ sint conditæ Seleuciæ; fanum honori ejus, credo & alibi, sed saltem in ea Seleuciæ urbe fuit, quæ erat in litore maris mediterranei prope Phœniciam. Testem adduco Appianum in Syriacis: Καὶ Σέλευκον μὲν ἔκαιε Φιλέταιρος ὁ Περγάμου δυναστεύων, πολλῶν χρημάτων τὸ σῶμα τοῦ Κεραυνοῦ αἰτήσας, καὶ τὰ λείψανα ἔπεμψεν Ἀντιόχῳ τῷ παιδὶ αὐτοῦ. ὁ δ' ἐν Σελευκείᾳ τῇ πρὸς θαλάσσῃ ἀπέθετο, καὶ νεὼν αὐτῷ ἐπέστησε, καὶ τέμενος περιέθηκε, καὶ τὸ τέμενος Νικατόρειον ἐπικαλεῖται. *Ac Philetærus quidem, Pergami præfectus, combussit Seleuci corpus, magnâ vi æris redemtum à Ceranno: cinerum verò reliquias ad filium ejus Antiochum misit. Qui in maritima Seleucia condidit, ac delubrum ei constituit, & circa illud agrum sacrum addidit: qui Nicatorium appellatur.*

Digitized by Google

CAPVT XXIV.

Syri olim etiam dicti ultra sinum Issicum: unde alborum, nigrorumque Syrorum distinctio. Colchis diu Græcis credita terminus orbis nostri. Disquisitum, an templum, quod Phrixi dicebatur, sit exstructum in honorem ipsius Phrixi, an Leucotheæ: ac si Phrixi ipsius opus sit, magis esse verisimile, honori Helles, quàm Inûs exstructum, contrà quàm Strabo putavit. Vellere arietis aureo thesauros significari, & quæ caussa figuratæ istius locutionis. Medea in Deas relata. Achilles Sarmatis Deus. De Aretia ab Armenis culta, Annii figmentum. Assyriorum Imperium quomodo omnium dicatur vetustissimum. Nimrodus Babylonis conditor. Cur aliquibus idem existimatus ac Orion. Pluribus vero & vetustioribus Belum vocari. Beli cultus. Quomodo conciliari inter se possint, qui Nimrodum sive Belum, quique Babylona regem, quique Semiramidem censent Babylona urbem condidisse. Thuras, rex Assyrius, idem ac Mars.

DE Syris hactenus, qui Strabonis quidem temporibus ad sinum Issicum, sed antiquioribus se extendêre, usque ad pontum Euxinum; ut idem scriptor initio libri XVI eo comprobat, quod Cappadoces utrique, & qui Taurum, & qui Pontum accolunt, Leucosyri vocentur, ut distinguantur à Syris nigris, qui sunt extra Taurum, ad Amanum usque montem. Armenia igitur minor, & Cappadociæ pars, olim Syriæ tributa: ita ut vicina ei esset Colchis, quæ ad Pontum sita. Hanc Colchidem Græci non Homericis solum temporibus, sed pluribus etiam seculis post, orbis nostri ad Orientem terminum esse credebant. Quod non Æschylus modò sensit in Prometheo Vincto *: sed Plato quoque in Phædone †.

** pag. 29, edit. H. Steph.*
† pag. 109, edit. H. Steph.

Colchi etiam Deos coluere animales; uti Phrixum. Mela lib. I, cap. XXI: *Hic sunt Colchi. Hinc Phasis erumpit. Hic eodem nomine, quo amnis est, à Themistagora Milesio deductum oppidum. Hic Phrixi templum, & lucus, fabula vetere pellis aureæ nobilis.* Vbi Phrixi templum dici videtur, quod Phrixo dedicatum: quomodo dicimus *templum Iovis*, vel *Apollinis*. Strabo tamen in undecimo vocat τὸ τῆς Λευκοθέας ἱερὸν, Φρίξου ἵδρυμα, *Leucotheæ templum, à Phrixo conditum.* Quare dixerit aliquis, & Phrixi dici, ut conditoris, & Leucotheæ, quia illi consecratum. Verùm non possum in animum inducere, Phrixum exstruxisse illud in honorem Leucotheæ. Nam Leucothea est, quæ priùs Ino dicebatur. Propertius lib. II, eleg. XXVIII:

Ino etiam primâ terris ætate vagata est.
Hanc miser implorat navita Leucotheam.

Ino autem noverca erat Phrixi, & Helles, & erga eos novercali prorsus affectu. Nec enim cessavit, usque dum, corruptis sacerdotibus Delphicis (rem plenius narrat Apollodorus in primo) tale relatum oraculum, si Thebani vellent penuriâ frugum liberari, Phrixum esse mactandum Iovi. Sed cum jam aræ esset immolandus, profugit unà cum sorore Helle. Navis, quâ vecti, Arietis habuit insigne: unde Arieti animali insedisse dicuntur, schemate poetico. Sed Helle, cùm deventum esset ad angustias maris inter Chersonesum, & Troada, in mare decidens submergitur: unde locus Hellesponti nomen accepit. Phrixus in Colchidem ad Æetam regem salvus pervênit: atque ibi Arietis sui vellus aureum templo vel luco intulit: Chalciopen etiam, Æetæ regis filiam, duxit uxorem. Quis, ista qui legat, facilè in animum inducat, Phrixum condidisse templum in honorem Inus novercæ? quæ sceleratâ fraude ejus vitæ erat insidiata: propter quam etiam unicam ex Nephele sororem amiserat: longeque à patria apud barbaros Colchos exulabat. Quare ita censeo, templum illud in Phrixi honorem fuisse conditum: vel si ipse ædificârit Phrixus, non tam Inûs, sive Leucotheæ illud honori exstruxerit, quàm sororis Helles; quæ fugienti comitem se addiderat itinere longinquo, & periculoso adeo, ut etiam vitâ illi steterit. Quæ si ita sunt, ut putamus; memoria fefellerit Strabonem, quia Hellen privignam cum noverca Leucothea confuderit. Hæc nos sic proponimus, si non ob aliud, saltem ut adolescentiæ, cui studia ejusmodi maximè conveniunt, ulterius inquirendi occasionem præbeamus.

Quod verò ad fabulam velleris aurei, ut eam à Mela vocari, ante vidimus: originem ejus bellè nobis enarrat doctissimus Varro lib. II de R. R. cap. I: *De antiquis*, inquit, *illustrissimus quisque pastor erat, ut ostendit Græca & Latina lingua; & veteres poetæ, qui alios vocant πολύαρνας ‡, alios πολυμήλους *, alios πολυβούτας †: qui ipsas pecudes, propter caritatem, aureas habuisse pelles tradiderunt: ut Argis Atreus, quam sibi Thyestem subduxisse queritur: ut in Colchide Æeta, ad cujus arietis pellem profecti regio genere dicuntur Argonautæ: ut in Libya ad Hesperidas, unde aurea mala, id est, secundum antiquam consuetudinem, capras & oves quas Hercules ex Africa in Græciam exportavit. Ea enim suâ voce Græci appellarunt μῆλα.* Non tamen solas ob pecudes, ut arbitror, Argonautæ profecti: sed per eas συνεκδοχικῶς intelligere oportet opes regis universas, imprimis verò thesaurum illum, quem Phrixus, Athamantem ac novercam fugiens, in Colchidem deportârat. Hos enim consanguinei Phrixi, ante omnes autem Iason, prognatus Æsone, fratre Phrixi hujus patruele †, non absurdè reposcebant. Nam verisimile est, eos fuisse partim ex bonis Nepheles matris: partim, quia ejus domos & agros auferre non poterat, ex pecuniis Athamantis patris, & novercæ Inûs. Eos quoque velleris aurei nomine vocarunt; quia ex pecudibus pecunia comparetur; eoque & *pecuinæ* dicuntur, quasi res *pecuniæ*: imò postquam signari cœperunt nummi, sæpe iis pecudis, vel bovis nota imprimebatur. Vnde proverbium, Ne bos in lingua. Porrò templum hoc Phrixi, etiam post ablatos è Colchide thesauros ab Argonautis,

‡ possessores agnorum multorum.
** ovium multarum domines.*
† boves multos possidentes.
† Apollonii scholiast. in lib. 3, vers. 359.

Digitized by Google

nautis, magno ſemper loco habitum eſt, idque propter Argonauticam expeditionem. Dives etiam fuit: ſed Auguſti ætate omne ejus aurum direptum, priùs à Pharnace, poſtea item à Mithridate Pergameno: ut auctor eſt Strabo in undecimo.

Colchica quoque Medea pro Dea eſt habita: ut ex Alcmane & Heſiodo probat Athenagoras in Legat. Hodieque id in Heſiodi θεογονίᾳ legere eſt. Ea à Marſis quoque culta nomine Angitiæ: de qua in Italiæ populis dicemus.

Vlteriùs ſi ire lubeat, offeret ſe nobis Sarmatia Aſiatica: ubi eſt fanum Achilleum, ad anguſtias Mæotidos; ut eſt apud Strabonem lib. XI. Sed magis operæ videtur, ut retro curſum legamus: ubi primò nobis occurrit Armenia magna.

* lib. 3, ſive Annianorum comment. lib. 15. Si Beroſo * Annii Viterbienſis credimus, Armenii primi coluere Noë ſub nomine Iani, ob vinum inventum: & uxorem Aretiam, quam Ἑστίαν ſive Veſtam dixerint. Sed de commenticio hoc Beroſo alibi diximus. Aretiæ autem nomen finxit Annius ex Hebræo *Erets*, ſive *Arets*, id eſt Terra. Tellus omnium mater. Mater omnium uxor Noë. Eandem Veſtam dixerit: ut Romanis Veſta & Terræ, & Ignis erat numen: quemadmodum conſtat ex Ovid. VI Faſt.

Pergo igitur ad Aſſyrios, qui *principes omnium gentium imperio potiti ſunt*: ut ſcripſit Æmilius Sura, verbis, dubium an ab Vellejo Paterculo hiſtoriæ ſuæ inſertis; an jam olim, cùm Sura exſtaret, ad oram ab aliquo adſcriptis, poſteaque in ſermonis contextum admiſſis. Aſſyriorum autem nomine etiam Babylonii intelliguntur; quia tandem in unum amborum coaluerit imperium. Ab Aſſyriis, quia urbium, atque imperii conditoribus divinus haberi honos ſolet, primus venerationem hanc conſecutus fuit Babylonis, & imperii Babylonii conditor. Qui quis fuerit, indicat his verbis Chronicon Alexandrinum †: Ἐγεννήθη δέ καὶ ἄλλος ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Σὴμ (τοῦ Χὰμ legendum, uti jam aliis monitum) Χοῦς ὀνόματι ὁ Αἰθίοψ, ὅστις ἐγέννησεν τὸν Νεμβρὼδ γίγαντα τὸν τὴν Βαβυλωνίαν κτίσαντα, ὃν λέγουσιν οἱ Πέρσαι ἀποθεωθέντα, καὶ γενόμενον ἐν τοῖς ἄστροις τοῦ οὐρανοῦ, ὅντινα καλοῦσιν Ὠρίωνα. *Genitus & alius eſt è Chami ſemine, nomine Chus Æthiops: qui genuit Nembrod gigantem, Babyloniæ conditorem: quem Perſæ ajunt in Deos relatum, inque aſtris conſtitutum appellant Oriona.* Atque Orionem hunc à Zoroaſtre morituro invocatum, poſtea ‡ ſcribit. Sed Orionem eſſe conditorem imperii Babylonici, non facilè apud antiquiores reperias. Et credo, quod Nimrodum dicunt Oriona, Chriſtianorum eſt conjectura, quia Nimrodus à Moſe * vocetur venator: & Oriona fuiſſe venatorem conſtat ex Germanici Arateorum interprete, ubi de Scorpio, & Orione: & aliis ſcriptoribus. Qui Belum potiùs appellant. Hunc quippe ajunt Babylona ſtruxiſſe, primumque

† p. 84.

‡ p. 88.

* Geneſ. 10, 8.

fuiſſe Aſſyriorum regem. A quo iccirco gentium hiſtoriæ ordiri ſolent: priorumque exemplo etiam cœpit Cephalio Gargettius, ſcriptor antiquus; ut argumento eſt, quòd Straboni memoretur in XIII. A Cephalione hoc Ninus Beli filius vocatur. Quare vetuſtos gentium ſcriptores ſequitur B. Hieronymus, cùm ſic ſcribit in Ezech. cap. XXIII: *Idolum Baal ſive Bel, &, ut apertiùs dicam, Beli, Aſſyriorum religio eſt, conſecrata à Nino, Beli filio, in honorem patris.* Vbi Aſſyriorum nomen laxè uſurpat. Sæpe enim Aſſyriorum & Babyloniorum nomina, ut dixi antea, promiſcuè ſumuntur. Idem Hieronymus in Oſeæ cap. II: *Ninus in tantam pervenit gloriam, ut patrem ſuum Belum referret in Deum, qui Hebraicè dicitur*, בל, Bel, *& in multis Prophetis, maximéque in Daniele, & juxta Theodotionem ſub idolo Babylonis hoc appellatur nomine. Hunc Sidonii, & Phœnices appellant* בבל, *babal.* De ſtatua hac, quam Belo poſuerit Ninus, etiam legas apud Ambroſium, ſive potiùs Hilarium Romanum in epiſt. ad Rom. cap. I, & Cyrillum extremo prope libro III contra Iulianum. Eo autem Belum arbitror Nimrodum, quia huic regni principium in terra Senaar Babylon fuit: ut eſt Geneſ. X, 10. At conditorem Babylonis Belum vocant gentiles: inque his Dorotheus Sidonius, poeta vetuſtus:

> Ἀρχαίη Βαβυλὼν Τυρίου Βήλοιο πόλισμα·
> *Antiqua urbs Babylon, Tyrio quæ condita Belo.*

Et Abydenus apud Euſebium lib. IX Præparationis Euangelicæ, cap. XLI, ubi retuliſſet, ut primitus omnia aquis fuerint obruta, addit, Belum ſiccâſſe loca, καὶ Βαβυλῶνα τείχει περιβαλεῖν· *ac Babylonem mœnibus cinxiſſe.* Servio propterea dicitur *Belus primus rex Aſſyriorum.* Ejus ſepultura fuit Babylone: ſed eam deſtruxit Xerxes: ut refert Strabo initio ſextidecimi. Templum ei à Semiramide conditum fuiſſe, ait Dionyſius Periegetes:

> —— Μέγαν δόμον εἵσατο Βήλῳ.
> --- *Magnam domum exſtruxit Belo.*

Vbi δόμος pro *templo*; ut in Scripturis *Beth-Peor*, *Beth-Dagon*, *Beth-Baal*; pro templo Phegorii Dei, Dagonis, Baalis. De Beli hujus cultu inſignis eſt locus Claudiani in primo de laudibus Stiliconis: ſed corruptus, cum, juxta certiſſimam Scaligeri emendationem in VI de Emendatione temporum, pro *belli* debeat legi *Beli*. Locus eſt iſte:

> *Thuris odorati cumulis, & meſſe Sabæa,*
> *Pacem conciliant aræ. Penetralibus ignem*
> *Sacratum rapuere adytis, rituque juvencos*
> *Chaldæo ſtravere Magi. Rex ipſe micantem*
> *Inclinat dextra pateram, ſecretáque Beli,*
> *Et vaga teſtatur volventem ſidera Mithram.*

Vbi de Mithra ſive Sole conjungit, quia Belus cum Sole cultus; ut poſtea dicetur.

Alii tamen arbitrantur, non à Belo exſtructam Babylona, ſed à filio ejus Babylone. Verùm facilè hæc conciliantur. Nimrodus enim

ſive

Digitized by Google

ſive Belus condere eam exorſus : filius fortaſſe incrementum dedit. Non tamen urbi à filio nomen : quod Scripturis repugnat. Potius ſi filio nomen Βαϐυλὼν fuit ; id pater impoſuerit ab urbe Babel, quam condere erat aggreſſus. Fortaſſe igitur Βαϐυλὼν non alius, quàm Ninus : quæ vox *filium* notat. Id enim Hebræis נין, *nin* : uti Ægyptiis *Non* : unde *Nonni*, & *Nonnæ*, vocabula ; quibus qui præerat, *Abbas*, hoc eſt, pater, dicebatur. Alii Babylona Semiramidis opus putant. Nec iſti errant : ſi ſic intelligas, quomodo Conſtantinus M. Conſtantinopolin dicitur condidiſſe, quæ tot antea ſeculis Byzantii nomine claruit. Sed cave Semiramim intelligas Nini uxorem. Nec enim Ninus uxorem ejus nominis habuit : vel ſi ſic dicta, alia ſaltem eſt, quæ ſic à Græcis celebratur : eaque annis junior amplius mille. Melius Græcis iſta norant Phœnices. Audiamus igitur Herennium Philonem Byblienſem : ex quo ſic Stephanus ſive Hermolaus in Ethnicis de Babylone : Βαϐυλῶνος, ἀνδρὸς σοφοῦ, παιδὸς Βήλου σοφωτάτου, οὐχ ὡς Ἡρόδοτος ὑπὸ Σημιράμιδος. Ταύτης γὰρ ἦν ἀρχαιοτέρα ἔτεσι χιλίοις δύο, ὡς Ἐρέννιος *. Prout eum locum in MSSis legi, clariſſimo Salmaſio obſervatum.

Etiam Diis Thuras, ſive Thurras, ab Aſſyriis adſcriptus, & Mars appellatus. Chronicon Alexandrinum : Μετὰ δὲ Νῖνον ἐβασίλευσεν Ἀσσυρίων Θοῦρρας ὀνόματι, ὅντινα μετωνόμασεν ὁ τούτου πατὴρ Ζάμης † ; ἐκ τῆς Ῥέας ἀδελφὸς Ἄρεα, εἰς ὄνομα τοῦ πλανήτου ἀστέρος. Οὗτος ἐγένετο πικρὸς πολεμιστής. *Poſt Ninum regnavit apud Aſſyrios Thurras, cui Zames pater, ex Rhea frater, Martis nomen à planeta ejus nominis impoſuit.* Et mox : ᾯτινι Ἄρει ἀνέστησαν πρώτην στήλην οἱ Ἀσσύριοι, καὶ ὡς θεὸν προσκυνοῦσιν αὐτὸν, καὶ ἕως τοῦ νῦν καλοῦσι Πέρσαι τὸν Βάαλ θεὸν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον Ἄρης, πολέμων θεός. *Cui Marti primum Aſſyrii excitarunt columnam, & pro Deo coluerunt, quem hodieque Perſicâ linguâ Deum Baal vocant ; quod, ſi transferas, ſonat bellorum Deus.* Similia legas apud Suidam in Θοῦρας.

* *Babylonis, viri ſapientis, filii ſapientiſſimi Beli, non, ut Herodotus ſcripſit de Semiramide. Eâ quippe antiquior erat annis bis mille : ut Herennius prodidit.*

† *vel potius Zinę : ut legi oportere, conjecimus cap. 16.*

CAPVT XXV.

Hephæſtio in Deos relatus ab Alexandro. Ammon Indis cultus : item Liber ; ſed à Thebano diverſus, ut Indi quoque judicant. Videri hunc Noë ; cui etiam bimatris *nomen accommodatum. Refellitur commentum Græcorum de Indis à Libero, & muliebri ejus exercitu, ſubactis. Rejicitur de iſto autoritas Megaſthenis, Daimachi, aliorumque, qui Alexandro, & ducibus ejus adulati. Miſerabilis Iaponiorum opinio de ſuo Bonzio Combadaxi : quem anniverſaria die colunt & invocant. Et quàm ridiculè ſapiant de Manibus ſuorum : opinióque eorum collata cum Stoicorum quorundam ſententia.*

De Aſſyria ac Babylonia in Mediam tendo. Cujus principe urbe Ecbatanis princeps amicorum Alexandri Hephæſtio vitâ exceſſit. Vnde Babylona corpus deferri juſſit Alexander. Vt dubium non ſit, quin in Media Babyloniaque primo Hephæſtio divinos ſit honores conſecutus. De iſto ſic Iuſtinus lib. XII : *Dum hæc aguntur, unus ex amicis ejus Hephæſtio decedit, dotibus primò formæ pueritiæque, mox obſequiis regi percharus : quem contra decus regium Alexander diu luxit ; tumulumque ei XII millium talentorum fecit ; eumque poſt mortem coli, ut Deum, juſſit.* Ac Plutarchus etiam ‡ autor eſt, Alexandrum miſiſſe Ammonem conſultum, an in Deos eum referre fas eſſet : juſſiſſe autem oraculum, τιμᾶν Ἡφαιστίωνα, καὶ θύειν ὡς ἥρωι· *Hephæſtionem venerari, ac ſacrificare, ut heroi.* Illuſtris etiam de eo locus eſt apud Lucianum, libro De non temere credendo calumniæ. Vbi refertur, Alexandrum θεὸν χειροτονῆσαι τὸν τετελευτηκότα· *decreviſſe, ut mortuus pro Deo haberetur.* Graviſſimæ etiam calumniæ fuiſſe obnoxios, quos cognoſceret, μὴ σέβειν, μηδὲ προσκυνεῖν τὸν Ἡφαιστίωνα· *non colere, nec adorare Hephæſtionem.* Itaque, inquit, εὐθὺς νεώς τε ἀνέστησαν αἱ πόλεις, καὶ τεμένη καθιδρύετο, καὶ βωμοὶ, καὶ θυσίαι, καὶ ἑορταὶ τῷ καινῷ τούτῳ θεῷ ἐπετελοῦντο· καὶ ὁ μέγιστος ὅρκος ἦν ἅπασιν, Ἡφαιστίων. *Continuò ei templa civitates pleraque dicarunt, delubra condiderunt, aras, ſacra, ferias, novo Deo ſanxerunt. Iusjurandum omnium ſanctiſſimum per Hephæſtionem fuit.* Ac plura ibidem in hanc mentem narrat. Solum è noſtris addam Cyrillum, in VI contra Iulianum : *Alexander unum ex familiaribus, & obſcenarum mulierum adductorem, cui nomen erat Hephæſtioni, appellavit Deum.* De ipſo verò Alexandro, Babylone mortuo, ibidem legas, ter & decies ab ejus ſucceſſoribus decretum eſſe, ut pro Deo haberetur. Sed hic etiam vivus divino coli voluit honore ; ut inferiùs dicetur.

‡ *in Alexandro.*

Non dubito, quin & Perſæ, etſi temporibus antiquis nullos haberent Deos animales : tamen, ut Alexandro placerent, Hephæſtionem & ipſi coluerint, ut Deum : poſteaque eundem honorem exhibuerint Alexandro Magno : uti & exinde Seleuco Nicatori ; de quo dictum antea.

De Atergate, Semiramidis matre, in Parthia etiam habita pro Dea, ſuperiùs vidimus.

Ad Indiam igitur contendo : ubi Ammon, quem interpretamur Chamum, Noë filium, cultus fuit : unde Lucanus in IX ;

> *Quamvis Æthiopum populis, Arabumque beatis*
> *Gentibus, atque Indis unus ſit Iupiter Ammon.*

Iidem Bacchum venerati : cumque plures ſint Bacchi, Diodorus in III, antiquiſſimum eorum Indicum facit, atque univerſum ab eo mundum eſſe edoctum ait botros torcularibus exprimere. Eum in Indiam ex Græcia veniſſe, ac Semeles eſſe filium, vana jactabat Græcia. Sed in Orientis rebus potiùs audiendi ſunt Orientis populi. Indi autem longè alium tradunt : nempe qui ad eos ex Aſſyria venerit ; ut auctor eſt Philoſtratus in ſecundo de vita Apollonii Tyanei cap. IV. Atqui magis iſta conveniunt Noacho, qui primus docuit plantare vites, & vinum exprimere. Hic igitur eſt nobis Liber Indicus. Cui optimè etiam competit, quod

Digitized by Google

quod bis natus perhibetur : ex quo Glossæ Philoxeni : *Bipater*, Διόνυσος. Si enim veteribus idonea est visa ratio, cur Liberum bis natum dicerent, quia vitis & ante Deucalioneum fuerit diluvium; & postea, cum diluvio periisse existimaretur, iterum effloruerit; quam rationem Diodorus in tertio adfert : quanto justiùs nos Liberum nostrum dicamus bis natum, quia fuerit, tum ante diluvium universi orbis; tum, pereunte orbe reliquo, cum sua fuerit familia servatus! Præter hunc Liberum, nullum alium cum Indici cognomento agnoscimus. Indicus verò dicitur, quia à vitifera Indorum regione, hoc est Orientis, quomodo laxe hoc vocabulo veteres usi sunt, plurimùm coleretur. Maximè igitur in eo culpandi sunt Græci, quod honorem ab Indis suo præstari Libero, hoc est Thebano, persuasum aliis vellent. Præterea nihil eo insulsius,

Cum memorant Gange, totoque Oriente subacto,
Primitias magno supposuisse Iovi :

ut est tertio Fastorum. Et ista quidem mulieribus Græcis peregisse. Scilicet his tam mares animi fuerunt : contraque tam effeminati Indi, ut à muliebri vincerentur exercitu, eoque perpetuò bacchante. Arguit aliud generosa Pori mens : cujus virtutem miratus Alexander, ac magis persensisset, nisi eum frater Taxilis prodidisset. Non possunt ista Græcorum commenta excusari, nisi recurramus ad vini naturam : quod non Asiaticos modò subegit, sed Græcos etiam; unde *pergræcandi* vox apud veteres Comicos.

Sed objectet nobis aliquis Megasthenem; qui res Indicas scripsit, nosseque eas optimè potuit; cum Seleuci fuerit Nicanoris legatus ad Sandrocottum, sive Androcottum, aut Androcotum (variè enim id nomen scribitur) Indiæ regem post excessum Alexandri. Nec diffiteri possumus, agnosci ab eo expeditionem illam Liberi Patris ad Indos : uti & illam Herculis. Sed enim levis est nobis hac parte Megasthenis auctoritas : quia adulando Alexandro, & διαδόχοις * sive partiariis, historiam corruperit. Potior igitur Eratosthenis fides : cujus animus à spe, metu, partibus liber. Is pro fabulis ista habuit. Quod & fecit longè maxima scriptorum pars : ut Strabo docet lib. XV : καὶ τὰ περὶ Ἡρακλέους δὲ, καὶ Διονύσου, Μεγασθένης μὲν μετ' ὀλίγων πιστὰ ἡγεῖται· τῶν δ' ἄλλων οἱ πλείους, ὧν ἐστι καὶ Ἐρατοσθένης, ἄπιστα καὶ μυθώδη· *Herculis, & Bacchi res gestas Megasthenes cum paucis quibusdam credit. Aliorum magna pars, è quibus est Eratosthenes, fabulosa, & minimè credenda arbitrantur.* Imò non in illis modò fidei erat sublestæ, quæ ad Liberum, & Herculem, pertinent; sed aliis etiam multis. Quo nomine & malè audiebat Daimachus sive Deimachus Platæensis : qui legatus fuit Seleuci ad Allotrochadem, Sandrocotti filium : atque itidem Indica scripsit, Athenæo, & Harpocrationi, memorata. Item Onesicratus, & Nearchus, qui cum Alexandro ipso in India fuere. De quibus omnibus vide sis Strabonem in primo, & sicui operæ id videatur, ea quoque, quæ in opere scripsimus de Historicis Græcis. Quæcunque igitur de Liberi expeditione à poetis veteribus adserta; à Megasthene, & aliis adulatoribus firmata; à Nonno in Dionysiacis novis accumulata inventis : sunt ea, ut cum Lucilio dicam,

* successoribus.

Pergula pictorum. Veri nihil, omnia falsa.

Vlteriùs si iter instituamus, veniemus ad gentes Græcis vel solo nomine cognitas, vel penitus ignotas. Sed horum superstitionem peti malo ex seculi nostri scriptoribus : & plurimùm ea pertinet ad cultum Deorum naturalium, de quibus sequenti libro agimus. Nec tamen prorsus diis omnes carent animalibus : ne illi quidem, qui insulas colunt longissimè remotas; quales Iaponii. Ajunt hi Bonzium, hoc est, sacrorum præfectum, nomine Combadaxi, mirandum virum, & à quo Iaponii literas sint edocti, jam ante annos octingentos extrema ætate jussisse magnificum sibi exstrui delubrum, inque specum iturum dixisse, se vitæ hujus satietate teneri : velle igitur quiescere, non ad diem tertium, uti Sospitator noster : sed (ô circumspectum impostorem) ad decies millies millena annorum millia : quo spatio exacto magnum Iaponiæ obventurum doctorem, ac se quoque tum redditum iri luci. His dictis obturari jussisse ostium specus : eundem autem vivere adhuc, eoque die anniversaria coli, ac votis supplicibus invocari. Vide de eo epistolam Casparis Vilelæ Societatis Iesu : quæ exstat lib. III epistolarum Iaponiarum, quas edidit Petrus Maffeus.

At non uti adorant manes Combadaxi (modò rectè manes ejus dicimus, qui ante plurima quidem secula decesserit; sed vivere adhuc stultè credatur) ita & manes cæteros. Interea mos iis est, sollemni die animas advocare defunctorum, iisque epulum exhibere biduo toto. Eo tempore & sepulcra purgant, & ad manes expiandos munus offerunt Bonziis, sive sacrorum præfectis. Sed quanto minori animas illas in pretio habeant, quàm Lares suos Romani : argumento sit, quòd, ubi biduum illud exspirârit, lapidibus eos incessant, ne ulteriùs in ædibus commorentur; sed rectâ potius ad paradisum capessant gradum. Hæc satis docent, non haberi eas pro Deis. Sed ubi, dixeris, statuunt paradisum. Abesse à se ajunt decies millies millenis millibus. O miserandam gentem! Præsertim quando in istoc tam longinquo itinere arbitrantur misellas quandoque animas exstingui, si fortè eas imber oppresserit. Eo faciliùs his ignoscendum, quia plerique etiam ex Stoicis crediderunt, animas non superesse post mortem, siquis submergatur, vel gravi obruatur ruinâ. Tum enim illam vel exstingui, quia ignea sit : vel dissipari, quia spiritualis sit : quemadmodum cap. X dicebamus. Sed ab imbri tamen, quem

sic

Digitized by Google

sic formidare animæ dicuntur Iaponiæ, nihil sibi metuêre Stoici. Iuxta quos (ut verbis utar Tullii in primo Tusc. quæst.) *necesse est animus, quo nihil velocius, ita feratur, ut penetret & dividat omne cælum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur.* Vnde & Lucanus in nono manes dicit,

— patientes ætheris imi.

CAPVT XXVI.

Arabiam non tam ex eo dictam videri, quia ad Occidentem sita sit, quod vir summus putabat: quam à parte ejus deserta, vel hominum colluvie. Arabibus Ammon Libyæ consulebatur; non tamen fanum ei statuerunt. Cœlus iis cultus, & Liber. Falso credi, Herculem ad Indos profectum: fabulamque esse de Aorno petra frustra ab eo tentata. Iosuæ res gestas à Phœnicibus Herculi suo tributas: & qua illud occasione evenerit. Vt Iosuæ cum gigantibus belligeratum: sic Herculis prælium cum gigantibus commissum memorari. Gigantum, quibuscum Iosuæ decertatum, principem fuisse Og, regem Basan. Nullo eorum, quibuscum Hercules manus & arma contulit, inferiorem fuisse Typhonem. Nomen etiam convenire, cum & illud Hebræum, & Græcum hoc, significent Vstum, *sive* Vstulatum. *Ab viro erudito eodem referri, quod ferreus Ogi lectus celebretur à Mose, & durum Typhoëi cubile à Marone. Sed argumentum hoc infirmum videri. Gentes in monstrosa adeo magnitudine, quam Typhoëo tribuerunt, secutos videri Phœnicum vel Palæstinorum fabulas: præsertim cum æque portentosa de Ogo referant Rabbini. Etiam ut, Iosua pugnante cum gigantibus, Deus pluit lapidibus in hostes: sic dici, Hercule armis decernente cum gigantibus, Iovem pluisse lapidibus. Campus Lapideus prope Rhodani ostia. Cujus naturæ lapides fuerint, quibus Deus Iosuæ est opitulatus. Locum, quo Hercules, & gigantes, armis contendisse existimantur, variè statui: ab his in Gallia Narbonensi prope Rhodanum; ab illis in Campania; ab istis in Pallene; ab aliis in Arcadia: & unde opiniones istæ originem ceperint. Verius istis omnibus Apollonius, qui exitio datum Typhonem narrat in Arabia prope Nyssam, & Serbonidem: ac imprimis Homerus, qui Typhoëi cubile constituit in Arimis, hoc est, terra Aramæa sive Syria. Maronis error ex Homerico* Εἰν Ἀρίμοις *cudentis insulam* Inarimen: *cujus errorem secuti sint non poetæ solum, sed etiam Livius, Pliniusque. Quomodo Iosua, & Ægyptius, & Arabicus, & Tyrius Hercules dici possit; non tamen Thebanus. Tyrii Herculis ætatem ad Mosis tempora ab Eusebio quoque referri. Obodes, rex & Deus Nabathæus. Aglibolus, & Malachbelus, Arabum, vel saltem Palmyrenorum Dii: & unde nomen acceperint, conjectura nostra.*

AB Oriente iterum petamus Occasum: ubi indicta nobis Arabia; quam ab occasu etiam nomen accepisse, existimat Scaliger ad Festum. Nempe ab ערב, *Ereb*, quod ἑσπέραν * notat: ut Gen. I, 5, & Num. XXI, I: ubi LXX δυσμὲν sive *occasum* vertunt. Quomodo *Arabes* idem fuerit ac Ἑσπέριοι, *ad vesperam sive occidentem siti.* Ac ab eadem caussa censet Scaliger, Ἐρεμβοὺς vocari. Sane Homero iidem Ἄραβες, & Ἐρεμβοὶ: ut est apud Strabonem in primo: qui & Posidonium in hac fuisse sententia, tradit extremo lib. XVI. Dionysio quoque ἐν περιηγήσει pars sunt Arabiæ. Sed si sic Arabes dicti, tanquam *occidentales*, à quibus nomen hoc acceperint? Num à Persis? Sed lingua horum alia. Nec Græci nomen ejus gentis à remotioribus petiissent. An à Syris, vel Babyloniis? At his sunt ad meridiem. Num ab Ægyptiis? Atqui sunt istis ab ortu. Quare hac parte non assentio viro summo: ac potius censeo, primò Arabas dictos, qui Arabiæ desertum incolunt: hinc nomen aliis etiam tributum. Nam ערבה, *planicies, desertum, solitudo.* Quamquam nec absurdè dixeris, sic vocari Arabiam, quasi colluviem hominum. Quippe etiam ערב, *mistio, mixtura.*

* *vesperam.*

Arabibus in pretio summo erat Chamus: qui illis Iupiter Ammon. De hoc jam antè adduximus Lucani versus in IX. Et quid mirum, eos coluisse Chamum, cùm is pater fuerit Chusi, à quo Arabia dicitur terra Chus? Nec tamen tam aliquod Ammonis habuisse fanum videntur, quàm, rebus difficilibus, legatos misisse in terram Ammonitidem, qui oraculum ejus consulerent. Itaque aliorum opinio est, duos tantùm Deos coluisse, Vranum sive Cœlum, & Dionysum sive Liberum. Qua de re sic Arrianus lib. VII: Λόγος δὲ κατέχει, ὅτι ἤκουεν, Ἄραβας δύο μόνον τιμᾶν θεοὺς, τὸν Οὐρανόν τε καὶ τὸν Διόνυσον· τὸν μὲν Οὐρανόν τε αὐτὸν ὁρώμενον, καὶ τὰ ἄστρα ἐν οἷ ἔχοντα τά τε ἄλλα καὶ τὸν ἥλιον, ἀφ' ὅτου μεγίστη καὶ φανοτάτη ὠφέλεια ἐς πάντα ἥκει τὰ ἀνθρώπεια. Διόνυσον δὲ κατὰ δόξαν τῆς ἐς Ἰνδοὺς στρατιᾶς· οὔκουν ἀπαξιοῦν καὶ αὐτὸν τρίτον ἂν νομισθῆναι πρὸς Ἀράβων θεὸν, οὐ φαυλότερα ἔργα Διονύσου ἀποδειξάμενον· εἴπερ οὖν καὶ Ἀράβων κρατήσας, ἐπιτρέψειεν αὐτοῖς, καθάπερ Ἰνδοῖς, πολιτεύειν κατὰ τὰ σφῶν νόμιμα. *Fama autem tenuit, id causæ* (Alexandro) *fuisse, quòd audisset, Arabas duos tantùm deos colere, cœlum scilicet, & Dionysum: cœlum quidem, quòd cum reliqua astra, tum solem in se continere videretur, à quo quam plurima manifestissimáque ad omnes humanos usus commoda manarent: Dionysum verò ob famam ducti in Indos exercitus. Quapropter non indignum censebat se, qui pro tertio deo apud Arabas haberetur: quippe qui rebus gestis Dionyso nequaquam inferior esset; & certè, devictis Arabibus, suis legibus vivendi potestatem, ut Indis fecisset.* Cœli numen est naturale, ut de eo non sit agendi hic locus. Sed si Liber propterea Deus est factus animalis, quia præclarè rem gesserit in Oriente: cur non & Hercules? Num quia, præ illis Bacchi, gesta ejus sint exigua? quod videri vult Nonnus in quincto & vigesimo Dionysiacôn. An potiùs, quia Hercules nunquam ad Indos profectus: quod verò narrant de Aorno petra, frustra ab Hercule tentata, id commentum sit Macedonum, Alexandro adulantium: ut rectè docet Arrianus in Indicis: etsi aliud ipse scripserat lib. IV; uti & antea Curtius lib. VIII; imò

&

Digitized by Google

& Diodorus Siculus, atque adeò Strabo; apud quem ter frustra eam aggressus Hercules dicitur. Nempe non minùs commenticia est Herculis ad Indos expeditio, quàm illa Liberi: cujus fabulam abunde difflavimus, cùm de Libero Indico ageremus. Nec propterea, nullam eorum narrationi subesse veritatem, existimandum. Multa enim ex vero trahit. Sed, quod tum dicebamus, distinguendum inter Indiam propriè dictam, quam interſecat Ganges: & illam laxè sic nuncupatam; quomodo terræ omnes ultra mare mediterraneum sitæ, antiquis temporibus, quibus in Asiam magnam necdum penetraverant Græci, Indiæ nomine appellabantur: uti hodieque multis vulgo, quæ ex Syria aut Persia, aut aliis Orientis petuntur terris, *Indica* nuncupantur. Posterior ille vocabuli usus hic locum habet. Nam expeditio, & Liberi, & Herculis, suscepta est in Arabiam, & Aramæam sive Syriam. Quod inficias ire non possumus, si Liber est divinus Moses: Hercules autem, inclytus dux Iosua. Aliquis ab literatura destitutus mirabitur, fortasse etiam indignabitur, sic Mosen in Liberum, Liberumque in Mosen; Iosuam item in Herculem, Herculemque in Iosuam, à nobis quasi transformari. Tanto accuratiùs explicandum est, cur nobis in Libero, Mosis vitam; in Hercule, Iosuæ gesta conspicere videamur. Sanè Mosen pro Deo cultum esse in Arabia, ubi majorem ætatis partem egit, testis est Epiphanius in Melchidecianorum Hæresi LV: Οἱ μὲν γὰρ ἐν τῇ Ἀραβίᾳ τῇ Πετραίων Ῥοκὼμ τε καὶ Ἐδὼμ καλουμένῃ, τὸ Μωϋσέα διὰ τὰ θεοσήμεια Θεὸν νομίζουσι· προσκυνοῦσί τε τὴν αὐτοῦ εἰκόνα, ὡς ἀναλυπωσάμενοι ἀποπλανήθησαν. *Siquidem Arabiæ Petrææ incolæ, quæ regio Rochom, & Edom, appellatur, Moysem, propter edita ab illo prodigia, pro Deo venerantur, & ejus imaginem adorant; quâ effictâ in errorem delapsi sunt.* Sed de Mose, quia pleraque ejus ad Ægyptum pertinent, in Diis potiùs Ægyptiis dicam. Nunc solùm considerabimus Iosuam; cujus præclarum nomen ab iis est, quæ in Arabia & Syria gessit. Hæc Phœnices, & Ægyptii, tam vicinæ gentes, ignorare non potuerunt. Præsertim cum ad Phœniciarum usque urbium portas suos sæpius hostes persequens cæderet: continuatis idem victoriis longè lateque omnia prosterneret, viginti & novem regna Hebræis subjiceret, reges magno numero summo afficeret supplicio. Vt mittam tot miracula, signa divini favoris manifestissima. Vt quod Hierechontis muri, ac turres, ad tubarum cantum conciderunt: quod item, cùm dies cædentes deficeret Israëlitas, nocte aversâ dies perseveravit, ne Cananæis pateret effugium. Quid certius, quàm ista undique ad Phœnicum & Ægyptiorum aures pertigisse? præcipuè ab iis, qui victi effugissent, vel etiam salutis viam reperissent fugâ, antequam oppidis eorum hostilis admoveretur exercitus? Quid tum animi Phœnicibus, vel aliis gentibus finitimis, fuisse existimemus? Facile enim videbant, non sine divino numine bellum hoc geri. Ac ne mortuo quidem Iosua memoriam deponere unquam potuere tristissimi illius ac stupendi plane temporis; sed ad seram ea posteritatem propagarunt: non sincere tamen; sed, ut fieri in iis amat, quæ traditione constant, fabulis pluribus admixtis. Ac facilè quidem creditum à Phœnicibus, cum Herculeâ vi nihil majus nossent, etiam Iosuam esse Herculem quendam. Paullatim etiam Hercules Phœnicius, & Israëliticus, (ut vicinæ erant gentes) confundi cœperunt: quod eo proclivius fuit, quia Israëlitæ toties sub Iudicibus deficerent à Deo, connubiis etiam multi cum vicinis jungerentur: quos omnes rediisse ad Deum, parum est verisimile: miscellæ hinc in religione opiniones liberorum, quæ & aliis affricabantur inter Phœnices, & alios, ipsis etiam sacerdotibus gentium hoc agentibus, ut Iosuæ gesta, longè adeò latéque didita, quia animis hominum prorsus eximi non possent, saltem suo numini transscriberentur. Quæ omnia manifestiora fient, si singulatim conferamus, quæ gentiles de pugna Deorum cum gigantibus, & Scripturæ de pugna Israëlitarum cum Cananæis prodiderunt. Vbi particulatim considerabimus quatuor; à quibus, quomodo, ubi, & quando pugnatum sit.

De personis sic refert Apollodorus in primo bibliothecæ: ex parte una fuisse Tiphœum, & gigantum alios: ex parte altera, Iovem cum Diis cæteris, & pariter Herculem: quem Iupiter σύμμαχον δι' Ἀθηνᾶς ἐπεκαλέσατο, *socium ad se consilio Palladis advocaverat.* Vbi intelligendus Hercules ille Orientis, aliquot seculis vetustior Thebano: qui ob eximiam fortitudinem Hercules vocatus, vero autem nomine Iosua dicebatur. Huic bellum cum gigantibus fuit. Tales Cananæi. Nec aliud æquè, ac vasta illa statura, primò perculit Israëlitas. Quippe exploratores à Mose missi in Cananæam eo terrorem reduces incusserant, quòd vidissent ibi homines proceræ staturæ; inque his filios Anac de genere gigantum: ajebant præ illis tam exiguos se visos, ac locustæ si fuissent. Vide Num. XIII, 29, 34. Sed imprimis terram Basan spectemus. Hæc *gigantum terra* dicebatur: ut est Deuter. III, 13. Ea continebat LX civitates munitas: ut ibidem est comm. 4, 5. Præerat verò rex Og: de cujus statura, & lecto ferreo sic ibidem comm. II: *Solus quippe Og, rex Basan, remansit ex reliquis gigantibus. Ecce lectus ejus, lectus ferreus, nonne est in Rabbath filiorum Ammon? novem cubitorum longitudo ejus, & quatuor cubitorum latitudo ejus ad cubitum hominis.* Og iste est, qui à Græcis dicitur, Τυφῶν, Τυφὼς, Τυφάων, vel Τυφωεύς. Quæ voces à τύφω, *accendo, uro.* Nempe *Og*, & *Typho*, significatione conveniunt. Nam est *Og* ab עג, Og, hoc est, *ussit, ustulavit*: & particulatim etiam *panem*, vel *placentas sub cineribus coxit*: ut Ezech. IV, 12. Videlicet ut mare ab accolis maluerunt dicere

Ἐρυθραίαν θάλασσαν, quàm Ἰδυμαίαν, quod idem notat (nam Edom, qui Esau, ἐρυθρὸν sive rufum signat) sic item gigantem hunc Τυφῶνα potius dixere, quàm Ὤγον: tantùm quia Græcum præferrent nomen. Cæterum vir pereruditus putabat, etiam ferrei illius lecti, de quo apud Mosen legimus, memoriam apud gentiles durasse. Eoque referebat illud Maronis in IX:

— Durumque cubile
Inarime, Iovis imperiis imposita Typhoeo.

Speciosa oratio, & quam ipse veram velim. Vehementer enim hanc sententiam firmaret. Sed omnino aliud voluit Maro. Nam durè ait cubare Tiphoea, quia Iupiter, cum eum, ut ajunt, fulmine prostravisset, insulam corpori superimposuit. Quam fabulam fabulosissimè expressit Naso V Metamorph.

Vasta giganteis ingesta est insula membris
Trinacris, & magnis subjectum molibus urget
Æthereas ausum sperare Typhoëa sedes.
Nititur ille quidem, pugnatque resurgere sæpe:
Dextra sed Ausonio manus est subjecta Peloro:
Læva, Pachyne, tibi: Lilybæo crura premuntur:
Degravat Ætna caput: sub qua resupinus arenas
Ejectat, flammamque fero vomit ore Typhoëus.

Dixeris, hæc longè abire à Mose: qui non tribuat Ogo magnitudinem ampliorem, quàm hominum duorum: quippe qui dicat, ferreum ejus lectum cubitorum fuisse dnntaxat novem: proinde longè alium esse Typhoëa, qui, ubi artus extendisset, tria vastæ illius Siciliæ promontoria complecteretur. Sed facilè his occurrimus. Nec enim poëtæ solum immensis sic follibus spirant mendacia de suo Tiphœo: sed idem fabulatores Iudæi de suo Og ausi sunt. Quippe ajunt Rabbini, lectum illum Mosi memoratum, qui in Ramoth (Philadelphiam postea dixere *) ostendi solet, nihil aliud fuisse, quàm cuuas Og: postea eum tanta cepisse incrementa, ut pes solus cubitorum esset cxx, non communium, sed giganteorum. Itaque, ubi adventare Israëlitas cognosceret, vastissimum montem imposuisse capiti, eo animo, ut hoc in Hebræos conjecto, exercitum obtereret universum. Sed Deum, ut consilium ejus disturbaret, in monte illo produxisse ingentem formicarum vim; quæ sic medium exederent montem, ut is, Ogo caput per partem perforatam exerente, utrimque humeris incubaret. Sed quia sic quoque eum injicere in Israëlitas valuisset, fecisse Deum, ut dentes ejus ad cubitos decem extra os excrescerent. Ita montem, ob dentium obstaculum, excuti nequiisse. Tum Mosen, decem cubitos longum, arripuisse securim totidem cubitorum; hinc ad cubitos item decem subsiliisse; ac sic quoque non pertigisse ultra tibiæ cum pede juncturam. Vbi impactâ securi, mox prostratum tam vastæ molis gigantem, monte etiam obrutum quem gestârat. Compertum deinde, tibiam ejus tam longam fuisse, ut cùm cervus forte fugâ se in eam prorupisset, venatori dimidiata die fuerit insequendus, antequam capere posset. Hæc, qui volet, reperiet apud Nicolaum Liranum, è Iudæo Christianum, & Tostatum, Abulensem episcopum, quæst. XXVII. Num verò minus hæc portentosa sunt poëticis de Typhone deliriis? Quamobrem facilè in animum induco, poëtas in Typhone suo exprimere voluisse Ogum, non qualis describitur à Mose; quem non legerant; sed quantus à fabulatoribus Iudæis, & Cananæis ferebatur. Nec enim à paucis retro seculis fabulari cœpere Iudæi, sed multo ante Christum: ut vel liquet ex Apocryphis Esdræ tributis. Cujusmodi si obtrudi potuere illis, qui Mosen haberent, & Prophetas: quò non mendaciorum prolapsos putemus cæcas Palæstinorum, & Phœnicum gentes? quarum notitia sola constabat traditione: unde ubi semel ista mendacium admiserat, sic levitate hominum gliscebat, ut tandem in portenta exiret incredibilia.

* Hieronymus de locis sanctis.

Hactenus de iis, qui pugnarunt: nunc videamus, quomodo sit pugnatum à Diis. Iosua strenuè agente, Deus lapidibus pluit, quibus magnam gigantum partem obtrivit. Hinc Iosuæ cap. XI, II, de pugna Iosuæ pro Gibeonitis contra quinque reges: *Cumque fugerent filios Israël, & essent in descensu Beth-horon, Dominus misit super eos lapides magnos de cælo, usque ad Azeca: & mortui sunt multo plures lapidibus grandinis, quam quos gladio percusserant filii Israël.* Hujus quoque rei historia duravit apud gentiles. Sed cum de loco fluctuarent incerti, conjectabant, istic hoc contigisse, ubi conspiceretur magna vis lapidum, quam humana non videretur industria eò deportasse. Vt in Gallia Narbonensi inter Rhodanum & Massiliam. Pomponius Mela lib. II, cap. V: *Inter eam* (Massiliam) *& Rhodanum Maritima * Avaticorum stagno assidet: fossa Mariana partem ejus amnis navigabili alveo effundit. alioqui litus ignobile est, Lapideum, ut vocant; in quo Herculem contra Albionem, & Bergiona, Neptuni liberos, dimicantem, cùm tela defecissent, ab invocato Iove adjutum imbre lapidum ferunt: credas pluisse: adeò multi passim, & late jacent.* Cæterùm etsi calcata hæc de lapideo litore opinio doceat, ita vulgo fuisse persuasum, Iovem Herculi, id est Deum Iosuæ, imbre lapideo in prœlio succurrisse: in eo tamen decepti videntur, quòd lapides istos, cælitus missos, ejus esse naturæ existimarent, cujus erant isti, qui in litore prope Rhodanum conspicerentur. Quippe quos Deus cælitus jaculatus, erant è grandine condensata atque indurata: sic tamen, ut non minus, quàm qui naturà lapides essent, calvas hominum pertunderent, membra cætera gravissimè sauciarent, homines etiam prosternerent, ac neci darent. Vtrumque inde colligo, quia Scriptura, ut vidimus, nunc ἁπλῶς appellet *lapides*; nunc cum additione, *lapides grandinis*; λίθους χαλάζης, ut etiam reddidere LXX.

* Sic locum hunc distingui oportere, observatum Casaubono ad quartum Strabonis.

Nunc videamus, quàm bellè conveniat locus, quo Iosua Cananæis, Hercules gigantibus

tibus bellum intulit. Sed gentiles de loco discrepant. Ideo dissensus iste dirimendus nobis. Sunt qui manus conseruisse velint in Galliis, inter Massiliam & Rhodani ostia: sed futili argumento, quia multi illic lapides, quibus Iovem pluisse existimant, ut Herculem adjutaret. De hisce campis lapideis paullo antè diximus. Alii in Italia statuunt prope Vesevum montem. In his Diodorus lib. IV. Ait is, homines istic vixisse, qui gigantes dicerentur, διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῶν κατὰ τὸ σῶμα μεγέθους, *ob admirandam corporum magnitudinem.* Cæterum τὸν Ἡρακλέα, συμμαχησάντων αὐτῷ τῶν θεῶν, κρατῆσαι τῇ μάχῃ, καὶ τοὺς πλείστους ἀνελόντα, τὴν χώραν ἐξημερῶσαι· *Herculem, Diis in societatem ejus venientibus, prælio fuisse superiorem, regionemque illam pacâsse.* Strabo in V conjectat, hanc fabellam esse exortam ex agri Campani bonitate: quasi propterea operæ visum sit, Deos de eo cum gigantibus contendere. Sed cùm illius loci aquæ, igne ac sulfure mixtæ, sæpius se evomant ad sex cubitorum altitudinem: cur non potiùs credamus, ita vulgò creditum fuisse, id signum esse fulminis, quo gigantes afflârit Iupiter, depræliante Hercule? Rem hanc venustè expressit Silius in XII:

— Tum sulfure & igni
Semper anhelantes, coctoque bitumine campos
Ostentant. Tellus atro exundante vapore
Suspirans, ustisque diu calefacta medullis
Æstuat, & Stygios exhalat in aëra flatus.
Parturit, & tremulis metuendum exsibilat antris,
Interdumque cavas luctatus rumpere sedes,
Aut exire foras, sonitu lugubre minaci
Mulciber immugit, laceratque viscera terræ
Mandit, & exesos labefactat murmure monteis.
Tradunt, Herculeâ prostratos mole gigantes
Tellurem injectam quatere; & spiramine anhelo
Torreri latè campos: quotiesque minantur,
Rumpere compagem impositam, expallescere cælum.

Nonnulli verò Phlegræos campos, quibus pugnatum, statuunt in Pallene peninsula, quam aliqui Macedoniæ, Thraciæ alii, tribuunt. Traditum hoc inter alios à Strabone: ut liquet ex libri septimi excerptis. Ex horum opinione Eustathius in Homeri Iliad. B *: Ἡ Παλλήνη πόλις ἐστὶ Θρᾴκης, καὶ χερρόνησος τρίγωνος, ἡ καὶ Φλέγρα λεγομένη· περὶ ἣν Ἡρακλῆς τοὺς γίγαντας κατεπολέμησεν. *Pallene est urbs Thraciæ, & peninsula triangularis, etiam Phlegra dicta, ubi Hercules pugnavit adversus gigantes.* Similiter scholiastes Aristophanis in Aves, & Suidas in Φλεγραίας. Stephanus præterea in Παλλήνη: qui hanc de Deorum auxilio opinionem inde ortam censet, quia, pugnante Hercule, multum tonuerit, & igniti turbines deciderint. Quod etiam legas apud Eustathium in Dionysium. Atque addit, ex eo Φλέγραν dici, quia fulmine illic usti sint gigantes. Nam φλέγειν, *urere.* Pausanias contrà in Arcadicis refert, vulgatam esse inter Arcadas opinionem, cum gigantibus esse pugnatum, non in Thraciæ Pallene, sed juxta Olympiadem, Arcadiæ fontem; unde alternis temporibus, nunc aquæ, nunc ignes, erumpunt. Atque hoc videri voluerunt signum esse manifestum debellatorum illic gigantum. Quasi non & similia sint, quæ pro suis alii terris adferant. Sed tædet ulteriùs tam varias persequi opiniones. Potiùs rei veritatem aperiamus. Quæ sponte se offeret, si constiterit, ubi perierit inclytus gigas Typhon, qui & Typhaon, & Typhoëus. Ad hunc locum reperiendum, præit nobis Apollonius in Ἀργοναυτικ. Δ †:

* pag. 291, edit. Rom.

† v. 1217. & seqq.

— Ἵκετο δ' αὔτως
Οὔρεα, καὶ πεδίον Νυσήϊον, ἔνθ' ἔτι νῦν περ
Κεῖται ὑποβρύχιος Σερβωνίδος ὕδασι λίμνης.
— Pervenit vero sic
Ad monies, & campum Nysseium; ubi etiamnum
Iacet, mersus sub Serbonidis aquâ paludis.

Hic Nyssam Arabiæ intelligi, agnoscit scholiastes: atque hoc fine adducit versus τοῦ Ἡροδώρου: cui Nysa,

Τηλοῦ Φοινίκης, σχεδὸν Αἰγύπτοιο ῥοάων.
Longè à Phœnice, Ægypti vicina fluentis.

De Serbonide autem, sive, ut alii veterum appellant, Sirbonide, sic ibidem scholiastes: Ἡ Σερβωνὶς λίμνη διάκειται περὶ τὸ Πηλούσιον τῆς Αἰγύπτου· *Serbonis palus jacet prope Pelusium Ægypti.* Ptolemæus quoque statuit inter Ægyptum, & Palæstinam. Et quod non parum ad rem facit, Plutarcho teste in vita M. Antonii, τὰ τῆς Σερβωνίδος ἕλη Τυφῶνος ἐκπνοὰς Αἰγύπτιοι καλοῦσι· *Serbonidis paludes Typhonis exspirationes vocant Ægyptii.* Liquet igitur, istic statui Typhonis exitium, ubi egere Israëlitæ Ægypto egressi, qui eum perdiderunt. Et quis potius audiendus nobis Homero? qui sic Iliad. β. *:

* vers. 781, & seqq.

Γαῖα δ' ὑπεστονάχιζε, Διὶ ὣς τερπικεραύνῳ
Χωομένῳ, ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἱμάσσῃ
Εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς·
Terra autem resonabat, Iove velut sit fulmine gaudenti
Irato, quando circa Typhoëam terram verberat
In Arimis, ubi dicunt Tiphoëi esse cubilia.

Ex quibus colligimus, conflixisse in Syria; quæ & *Aramæa*; uti Syris *terra Aram*, unde Syri Ἄριμοι καὶ Ἀριμαῖοι. Nonnulli quidem Arimos in Phrygia statuunt; ut testis Strabo, extremo libro duodecimo. Aliqui etiam Ciliciæ tribuêre: nonnulli partem Syriæ putarunt. Sed examussim optime Posidonius, eumque secutus Strabo: cujus hæc verba prope finem libri decimisexti: Λέγει δὲ καὶ τοὺς Ἀρίμους ὁ ποιητής, οὓς φησιν ὁ Ποσειδώνιος δέχεσθαι δεῖν μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας, ἢ ἄλλης τινὸς γῆς· ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. Ἀραμαῖοι γὰρ οἱ ἐν αὐτῇ. Τάχα δ' οἱ Ἕλληνες Ἀριμαίους ἐκάλουν, ἢ Ἀρίμους. *Nominat etiam Arimos Homerus, quos Posidonius docet esse accipiendos, non locum aliquem Syriæ, vel Ciliciæ, vel alius terræ: sed Syriam ipsam. Arimæi enim sunt, qui in ea habitant, & fortasse Græci eos Aramæos, vel Arimos vocabant.* Iosephus lib. I Antiquit. cap. VI †: Ἀραμαίους δὲ Ἄραμος ἔσχεν, οὓς Ἕλληνες

† Ruf. cap. 14.

Digitized by Google

Σύρυς προσαγορέυεσι· *Aramæos vero Aramus habuit, quos Græci Syros vocant.* Vbi Rufinus male ἴσχειν, quod valet *tenuit*, *obtinuit*, vertit *instituit*: prout etiam MSus noster habet. In editis verò perperam *Aramenos*, sed editorum culpâ. Alii tamen alibi oppressum putant. Scholiastes Æschyli † ait, eum ἐν Κιλικίᾳ μὲν γεννηθῆναι, κολασθῆναι δὲ ἐν Σικελίᾳ· *natum quidem esse in Cilicia, pœnas autem dedisse in Sicilia.* Alii oppressum putant in Tyrrheni maris insula Inarime: idque propter illud Maronis Æn. IX:

† in Prometheo Vincto, pag. 26, edit. H. Steph.

Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarimes, Iovis imperiis imposita Typhoeo.

Sed jam variis ante nos monitum, graviter erràsse Virgilium, cum pro eo, quod apud Homerum est, Εἰν Ἀρίμοις, præverbio, & nomine in unum conflatis, fecit *Inarime*. Etsi error hic, (vide quid magnorum possit virorum auctoritas) alios etiam in eundem protraxerit. Vti Ovid. lib. XIV:

Inarimen, Prochytenque legit, sterilique locatas
Colle Pithecusas.

Similiter Lucanus lib. V, Silius lib. VIII, & XII, Statius lib. II Sylv. Carm. II. Claudianus lib. III de Rapt. Pros. & prol. in VI Honor. cons. Ac ne poëtas solum dicam, etiam sic Plinius vocat lib. III Hist. cap. VI. Ac præiverat quoque Livius lib. XCIV, teste Servio ad superiorem Virgilii locum. Sed ab Livio statui ait in Mæonia. Sic enim legendum pro *Maconia*, satis liquere arbitror. Nam alii in Phrygia, alii aliâ Minoris Asiæ regione, oppressum judicabant.

Atque hæc satis ostendunt, ab Hercule contra gigantes, & Typhoëa, commissum esse prœlium in Arabia, & Syria: quibus locis contra Cananæos, & Og, regem Basan, arma esse suscepta, etiam Moses docet. Nec ætas Herculis, & Iosuæ discrepat. Tantum ne intelligatur Thebanus ille, sed alter Orientis; quem tum Ægyptium vocare possumus, quia in Ægypto natus; tum Indicum, hoc est Arabicum, quia hîc res tantas gessit; tum Tyrium, sive Phœnicium, quia res ab eo gestas Tyrii Herculi suo transscripsere. Eum Thebano esse vetustiorem, & antea dictum nobis, & clarè tradit Lucianus, de Dea Syria: Τό γε (ἱρὸν) τοῦ Ἡρακλέος τὸ ἐν Τύρῳ, οὐ τούτου τοῦ Ἡρακλέος, τὸν Ἕλληνες ἀείδουσι, ἀλλὰ τὸν ἐγὼ λέγω, πολλὸν ἀρχαιότερος, καὶ Τύριος ἥρως ἐστί. *Herculis quidem* (templum) *illud, quod est Tyri, non hujus Herculis, quem Græci decantant: sed quem ego dico, multò vetustior est, & Tyrius Heros.* Imò eodem hunc, quo Iosua, tempore vixisse, veterum opinio erat: ut ostendit Eusebius in Chronicis. Nam num. CXLII legas, *Moses in Sina monte divino fruitur adspectu.* At quinquennio antè, nempe num. CXXXVII, reperias: *Hercules, cognomento Desanaus, in Phœnice clarus habetur. Vnde & ad nostram usque memoriam à Cappadocibus, & Eliensibus, Desanaus adhuc dicitur.* Quo de loco superiùs plura diximus.

Iam ab Arabia in Ægyptum abirem, nisi paullùm retineret Obodes, rex Deusque Nabathæus: de quo sic Stephanus Byzantius, Ὀβόδα, χωρίον Ναβαταίων. Οὐράνιος Ἀραβικῶν τετάρτῳ· Ὅπου Ὀβόδης ὁ βασιλεὺς, ὃν θεοποιοῦσι, τέθαπται. *Oboda regio Nabatæorum. Vranius Arabicorum quarto. Vbi Obodes rex, quem pro deo habent, sepultus est.* Detinet item vetus inscriptio *: ΑΓΛΙΒΩΛΩ ΚΑΙ ΜΑΛΑΧΒΗΛΩ ΠΑΤΡΩΟΙΣ ΘΕΟΙΣ †. Quæ Palmyrene, Arabiæ civitate, est inventa. Sed cùm de his duobus apud veteres scriptores silentium sit: quis spondeat nobis, animales potius, quàm naturales fuisse Deos? Etymon eorum unde interdum, verisimiliter saltem, colligere aliquid licet, quod sciam, hactenus attulit nemo. Nihil impedit tamen, quo minus tentemus. Quid si *Aglibolus* sit ex Arabicis אג על בל, ag, al, bal? ad verbum est, *pone super corde*. Sententia est, *Pone cogitationem*, sive, *animum adhibe*. Quam Arabicorum istorum mentem esse, docent Abenezra, & David Kimchi. Sic Dei illius nomen fuerit, sive ex eo, quod Deus cogitet de nobis; ut ita providentiam signet divinam: sive etiam quia cogitationes nostras exploret; unde *renes scrutari* dicitur in Scripturis †: sive quia assiduè cogitandum omnibus de Deo; ut nomen hoc homini commendet Dei cultum. Vel quid si dicamus, esse ex עגול, agul, id est, *rotundus*, & בעל, baal, *potens, dominus*? ut sit, potens rotundi, sive orbis terrarum, vel dominus orbium ætheriorum, sive cœlestium. Sanè Hebræis similiter Deus בעל שמים, baal schamaim, hoc est, *dominus cæli*: pro quo Phœnices Βεελσάμην, quod itidem est κύριος οὐρανοῦ, ut ex Philone Bybliensi cognoscimus. At *Malachbelus* fortasse ex מלך, melech, *rex*, & בעל, baal, *dominus*: ut valeat dominum ac rectorem universi. Sed de istis sentiat quisque ut volet. Nostras proposuimus conjecturas, ut eliciamus alienas.

* In Gruter. Inscript. pag. LXXXVI, num. 8.
† Aglibolo, & Malachbelo, Patriis Diis.
† Ierem. 17, 9. & Apoc. 2. 23.

CAPVT XXVII.

Ad Ægyptios Deos acceditur: quorum aliqui fuere reges. An Vulcanus rex primus Ægyptius. Vnde Ægyptus vocata Ἡφαιστία. *Antiquissimus Ægypti rex Menis, sive Menas, vel Men. Videri ejus symbolum* Μνεῦιν *bovem. Æolum fieri exemplo, quòd Romani pro EV in multis usurpent E longum. Quis Saturnus, & Iupiter Ægyptius. Ægyptus nunc* terra Cham, *(ut Græcis* Χημία*) nunc* terra Mitsraim *dicta. Rejicitur Græcula opinio de Ammonis etymo: proque ea tres magis verisimiles, prima imprimis, adseruntur. Apollinem Veneremque Ægyptiorum non esse numina ejus nominis antiquissima. In Stephano Byzantio conjectura. Vnde Osiridis nomen sit, trifariam dissertatum. Quòd Dionysius Nyssæ in Arabia dicitur educatus, id videri etiam Osiridi sive Mitsraimo, Chami filio, competere. Sacrorum fuisse similitudinem inter Liberum Ægyptium, & Thebanum. Vnde cultum ejus acceperint Græci. Ex quorundam sententia, Thebas Ægyptias esse Osiri-*
dis

Digitized by Google

dis opus: ex omnium verò opinione, ejus esse opus templum Iovis Ammonis. Osiridi, & Isidi, agriculturæ tribuitur inventum; quod Græci Triptolemo, & Cereri, assignant. In Isidis pompa, ad celebrandum beneficii ab ea accepti memoriam, tritici & hordei vascula circumferebant. De contentionibus, & bello, inter Chami posteros. Consuetudo vetus, caput muniendi pelle leonis, lupi, canis, vel alterius animantis: postquam verò galeæ è ferro fieri cœperunt, affingendi eis alicujus quadrupedis, vel alitis figuram, vel caput illius. Fabulosum videri de corvo, auxilium ferente Valerio adversus Gallum: & unde error ille in Romanorum irrepserit historiam. Duplici rationi Diodori, cur Ammoni, & Osiridi, sive Libero, cornua addantur, tertia adjungitur: imò & quarta, sed quæ Liberum Thebanum & Græcos magis spectet. Osiris a Typhone, Typho ab Iside, & Oro, interemtus. Cur sanctissimum apud Ægyptios juramentum per Osiridis phallum. Quanta Mercurio suo tribuant Ægyptii, & ut Ægyptiis ab eo Ἑρμοχήμιος *dicatur. Correctus Stephanus Byzantius. Apollinis Ægyptii repertum, laurus. Hedera, Osiridis planta. Herculis Ægyptii inclytum apud suos nomen. Dictus* Gignon, vel Gigon. *Vt Diodorus distinxerit gesta triplicis Herculis. Duplicem esse Ægyptium, illum Osiridi æqualem, & Iosuam, Herculem Cananæum. Anubidis ætas, & cur canino fingatur capite. Diversus ab eo* Ἑρμάνουβις. *Ætas Panos Ægyptii. Panopolis aliter* Χέμμις. *Maroneam Thraciæ perperam a Diodoro opus credi Osiridis Ægyptii. Novem Musæ Ægyptiacæ. Apollo* Μουσαγέτης. Ὠκεάμης *fluvius, qui &* Ἀετός. *Discessum ab Stephano, & Eustathio, de Ægypto ab Aquila Indo dicta* Ἀερία. *Nam videri id solum partis nomen, à flumine* Ἀετῷ *sic dictæ. Taautus, & Sanchoniathon, commendati à Philone Bybliensi, quod nudè rem narrarent: quam posteriores detorsêre in sensum allegoricum.*

AB Asia in Africam tendo: ubi tres potissimum gentes spectamus; Ægyptios, Æthiopas, & Libyas.

Ægyptiis Dii duplices: alii cælestes, & æterni; alii terrestres, & mortales, à morte autem in Deorum numerum relati. De utrisque agit Diodorus. Priùs de cælestibus, Sole, Luna, Spiritu, Igni, Terra, Oceano, Aëre: de quibus nos postea. Iis expositis, ad terrestres accedit, his verbis: Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐν οὐρανῷ θεῶν, καὶ γένεσιν ἀΐδιον εἰληχότων, τοσαῦτα λέγουσιν Αἰγύπτιοι. Ἄλλους δ' ἐκ τούτων ἐπιγείους γενέσθαι φασίν, ὑπάρξαντας μὲν θνητούς, διὰ δὲ σύνεσιν, καὶ κοινὴν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν, τετυχηκότας τῆς ἀθανασίας. ὧν ἐνίους καὶ βασιλεῖς γεγονέναι κατὰ τὴν Αἴγυπτον. *De diis igitur cælestibus, & sempiternum genus sortitis, ista dicunt Ægyptii. At præter eos, ajunt, alios esse terrestres, natura quidem mortales, sed propter animi sollertiam, & beneficentiam erga homines universos, immortalitatem adeptos. Atque horum etiam aliquos fuisse reges Ægypti.* Postea subjungit, ex quorundam sacerdotum sententia, primum apud Ægyptios regnâsse Vulcanum. Quod si est, nihil mirum, si Ægyptus antiquitus dicta sit Ἡφαιστία, quasi dicas *Vulcaniam*. De hoc nomine ejus, auctor nobis, tum Stephanus Byzantius in voce Αἴγυπτος, tum, qui exscribere eum solet, Eustathius in Dionysium. Addit verò Diodorus, ab hoc Ægyptio rege inventum esse ignem. Hoc probare non possum. Nam antea ostendimus, Vulcanum, hoc est, Tubalcainum, non ignem reperisse; sed usum ignis in arte fabrili. Præterea ille nunquam rex Ægypti fuit: quippe qui ante diluvium, eoque & Ægyptios reges, fuerit. Quare si, quis primus Ægyptiorum fuerit regum, statuere velimus; multis partibus potiùs accesserim Manetho Ægyptio; de quo postea pluribus dicam. Huic primus rex Ægyptius dicitur Menis Thinites: eumque ait, ab hippopotamo raptum, interiisse. Diodoro est Μηνᾶς. Herodoto autem Μήν. Vt in Euterpe: Τὸν Μῆνα πρῶτον βασιλεύσαντα Αἰγύπτου. *Mena, qui primus imperium tenuit Ægyptiorum.* Ex mox: Τῷ Μῆνι τούτῳ, τῷ πρώτῳ γενομένῳ βασιλῆϊ. *Meni, regum primo.* Iosepho *Minæus* videtur. Vt qui dicat lib. VIII Antiq. cap. VI, Ægyptios reges imperasse annis mille & trecentis, initium capiendo à Minæo illo, qui Memphim condidit. Græcè est, τοὺς μετὰ Μιναῖον τὸν οἰκοδομήσαντα Μέμφιν. Valde etiam verisimile est, sacrum bovem, qui Μνεῦις dicebatur, non Solis modò, de quo libro proximo; sed hujus etiam Menis fuisse symbolum. Sanè Æliano lib. XI Hist. Animal. cap. X, bos iste Μῆνις vocatur. Præterea Μῆνις & Μνεῦις valde vicina sint. Puto enim paucos ignorare, ut ευ & η sæpe pro diversa dialecto commutentur. Vt Ὀρφεύς, Ἀχιλλεύς, Ὀδυσσεύς, Περσεύς, Æolibus Ὄρφης, Ἀχίλλης, Ὀδύσσης, Πέρσης. Vnde Latinorum *Vlysses, Achilles, Perses*; ad Æolum morem, quos in illo, ut penè in universa lingua, æmulantur. Quare superest solùm, ut trajiciatur liquida: cujusmodi μεταθέσεις * in nominibus sacris valde sunt frequentes: ut antea ostensum, posteaque planius fiet. Sed redeamus ad Diodorum, qui post Vulcanum regnâsse in Ægypto ait Saturnum. Quo nomine hoc loco intelligendus, non Adamus; qui Vulcano, hoc est, Tubalcaino, antiquior fuit; verùm Noë; universi, eóque etiam Ægypti rex. Huic successit Iupiter Ammon: hoc est, Cham, sive Ham; unde Ægyptii Ἀμοῦν, Græci Ἄμμων fecere. Scio, Græculos, (quos & Hyginus sequitur fab. CXXXIII) ex eo deducere, quia aries exiens arenâ, quæ Græcis ἄμμος dicitur, Libero siticulosis Indiæ locis erranti fontem monstrârit. Sed non minùs putidum est, in vocibus Ægyptiis recurrere ad originem Græcanicam; quam in Græcis ad Latinam: ut cum superioribus seculis *Euphemia* deducerent ex *bona femina*, *Stephanus* ex *strenuè agens*, & alia æquè ridicula. Quare potiùs censeo, esse ab חם, *Ham*, sive *Cham*, Noë filio. Pro quo facit; quòd Ægyptus non modò passim terra Mitsraim nominetur, à filio Chami Mitsraim: sed etiam terra Cham; ut Psal. CV, *Et Iacob peregrinus fuit in terra Cham.* Etiam Plutarchus de

* *transpositiones.*

Iside & Osiride, testatur; Ægyptum in sacris Isidos dictam esse Χημίαν. Nempe quasi Χαμίαν: quod unde nisi à Chamo? Nec tamen pertinaciter dissensero, siquis censeat, primò Ammonis nomen non homini, sed Soli convenire: eoque esse à חמה, quò Hebræis tum calor notatur: tum etiam Sol, fons caloris: unde & Dei *Omani* nomen; ut in Solis cultu dicam. Vel si malit, Ammonem notare vim naturæ latentem; quia *Amun* Ægyptiis *occultum* significet; ut Manethos Sebennita scripsit, Plutarcho teste de Iside & Osiride.

Hinc refert Diodorus, ut ex Iove & Iunone nati sint quinque isti; Osiris, Isis, Typho, Apollo, & Venus. Vbi temporum ratio ostendit, de Apolline & Venere decipi, vel alium esse hunc Apollinem ab Iubale, Musices repertore: aliam item Venerem ab Noema, istorum sorore; quam aliqui Venerem antiquissimam credidere. Nobis hæc Minerva potius, lanificii repertrix, videtur; ut antea dictum.

Nomen numenque Osiridis plurium gesta & cultus complectebatur. Antiquissimus Osiris videtur Mitsraim, Chami filius; qui, sociato cum patre honore, ab Ægyptiis cultus fuit. Quod eo verisimilius est, quia, ut antea, dixi, Scriptura Ægyptum vocat, *terram Musraim:* pro quo & *Misirim*, vel *Misorim* dixere. Vnde in mentem venit, apud Stephanum in Αἴγυπτος, ubi legas, Ægyptum à Phœnicibus dici Μύαρα, legendum esse Μίσρα. Et quid si ex *Misori* solâ literarum trajectione factum dicamus, *Osirim*, sive ex *Misorim*, solâ principe literâ rejectâ? Solent enim gentiles, ut majorem Diis suis auctoritatem conciliarent, nomina, quæ habuerant, dum in rebus agerent humanis, immutare, sive μετάθεσιν*, sive aliter. Quamquam nihil huc recurrere opus, si & dictus Osiris, dum viveret. Sed sic alius fuerit ab Mitsraim. Vel dicendum, fuisse cum binominem. Quippe & Osiridis vocabulum imponi potuit ab incunabulis regio filio, & in spem regni educando. Nam Diodorus in primo testatur, *Osiris* id Ægyptiis sonare, quod Græcis πολυόφθαλμον, hoc est, *multoculum*. Imò & tertia occurrit sententia. Quid si enim Mitsraim quidem verum fuerit regis nomen: sed ab excessu sit dictus *Osir* per μετάθεσιν ex *Sior*, vel *Sichor*, quomodo dictus Nilus. Osiridis enim honos, præter venerationem regis Mitsraim, etiam Solis & Nili cultum complectebatur; ut plenius exponam libro proximo, tertioque: de Sole quidem, cum de æthereorum corporum honore dicam: de Nilo autem, cùm ostendam, aquas etiam honore affectas divino. Interim pro primâ videtur sententia facere, quòd in sacris Osiridos phallus sive pudendum viri monstraretur. Nam id potuit esse ad historiæ adumbrationem, qua Chamus patris Noachi verenda vidit, & risit. Sed hoc, ut Chamo, sive Ammoni, sic Mitsraim, sive Osiridi, contumeliosum foret. Fortasse igitur cum phallus sit generationis symbolum, eo significatum fuit, Osiridem esse patrem omnium Ægyptiorum. Vel pertinuerit ad historiam veterem, qua Osiris dicitur dissectus plurima in frusta; quorum singula, veretro excepto, fuerint ab Iside reperta; ut mox plenius exponam. Quamquam & per phallum significari potuit naturalis Deus, Nilus: quia Nilus pater est eorum, quæ crescunt è tellure Ægyptiâ: ut libro sequenti demonstrabitur.

* *transpositione literarum.*

Diodorus ait, Osirin esse, qui Græcis Διόνυσος vocatur: ac sic vocatum, quia Διὸς sive Iovis esset filius: inque Nysa, Arabiæ urbe, esset enutritus: in cujus honorem & urbem cognominem in India condiderit. Quomodo Iovis nomine significabitur Cham; quem Græci Iovem Ammonem vocant. Nec à vero abludit, Misraim esse in Arabia educatum. Nam in partitione ea, quæ inter Noachi liberos fuit, Arabia cessit Chamo. Ac videtur ibi primò fixisse sedes; in medio nempe terrarum; quæ sortitò ei obtigissent. Sanè maximus natu filius, nomine Chus, in ea patri successit; unde & *terra Chus* in Scripturis vocatur. Minimus natu Chanaan habuit terram à Septentrione positam, quæ ab eo *Chananæa* vocatur. Occidentalis, quæ propior, contigit filiorum secundo, nomine Mitsraim: uti remotior, nempe Libya, filio tertio, nomine Phut. Nec propterea putandum, Osirim esse eundem, ac Διόνυσον Thebanum. Nam hic multis Osiride seculis recentior est. Vt autem idem à multis numen crederetur, fecit sacrorum similitudo: quæ fuit ab Orpheo Thrace. Hic enim, sacris initiatus Ægyptiis, ea docuit primum Thraces suos; unde & θρησκείας nomen: postea verò & Thebanos iis imbuit; inque eorum gratiam, quæ honori fierent Osiridos, accommodavit Διονύσῳ, Cadmi ex Semele nepoti: quod ex Diodoro ipso superiùs retulimus. Verùm etsi, juxta gestorum historiam, alius sit Liber Thebanus ab Libero Ægyptio sive Osiride: φυσικῶς tamen idem sunt; quia, ut in Ægypto Osiris, ita in Græcia Liber, coleretur cum Aqua, sive Humore, omnis generationis principio: quemadmodum in Diis Naturalibus explicabitur.

Vtrùm Osiris, an rex alius, longè recentior, condiderit Thebas Ægyptias, centum portis inclytas; nec inter Ægyptios satis convenit. At in eo consentiunt, ædificâsse eum templum patri suo Iovi Ammoni. De utroque auctor idem Diodorus. Qui & narrat, ut Osiris uxorem duxerit sororem suam Isidem: eam, cùm antea frumentum, & hordeum, negligerentur, usum ejus docuisse subditos: mox Osiridem monstrâsse his agrorum culturam. Vnde Tibullus quoque primum agricolam facit lib. I, eleg. VII:

Primus aratra manu solerti fecit Osiris,
Et teneram ferro sollicitavit humum.
Primus inexpertæ commisit semina terræ,
Pomáque non notis legit ab arboribus.
Hic docuit teneram palis adjungere vitem,
Et viridem dura cædere falce comam.

Sed

Digitized by Google

Sed Osiridos beneficium Triptolemo suo tribuunt Græci: inventum item Isidos assignant Siculæ Cereri. Vnde & eadem credita Isis, ac Ceres. B. Augustinus lib. VIII de Civit. Dei, cap. XXVII: *De Iside, uxore Osiris, Ægyptia Dea, & de parentibus eorum, qui omnes reges fuisse scribuntur: quibus parentibus suis illa cum sacrificaret, invenit hordei segetem, atque inde spicas marito regi, & ejus consiliario Mercurio, demonstravit: unde eandem & Cererem volunt.* Verùm non magis eadem Isidi Ceres Attica, vel Sicula, quàm Thebanus Liber idem censendus Osiridi. Grandi enim distant temporum intervallo. Sed cùm Græci fruges sibi à Cerere, vinum à Libero ostensum prædicarent: sacra induxere non multum iis dissimilia, quibus Ægyptii Osiridem, & Isidem celebrarent. Atque hoc etiam ex Ægyptiaco Iseorum festo dilucet. De quo sic Diodorus Siculus in primo bibliothecæ: Παρ' ἐνίαις δὲ τῶν πόλεων, καὶ τοῖς Ισείοις ἐν τῇ πομπῇ μετὰ τῶν ἄλλων φερεσθαι συνθημένας πυρῶν, καὶ κριθῶν, ὑπομνημόνευμα τῶν ἐξ ἀρχῆς τῇ θεῷ φιλοτέχνως εὑρεθέντων. *Apud nonnullas quoque urbes, cum Isea celebrantur, in pompa, tritici & hordei vascula circumferri in memoriam eorum, quæ primitus Deæ reperit industria.* Quod satis ostendit, eo loco Isidem habitam Ægyptiis, quo Ceres Græcis. Isidem verò hominem priùs fuisse, agnoscit & Servius in VIII Æn. *Hanc Isim, & alios Deos, ideo Ægyptii colunt, quia Deos reges habuisse dicuntur.*

Tandem verò Osiris interemtus est à fratre suo Typhone: crudeliterque, sive in XIV partes, ut est apud Plutarchum *; sive XXVI, ut Diodorus ait, dissectus fuit.

* lib. de Isid. & Os.

Neque indignum Mitsraimo fuit, si sororem sibi connubio jungeret; præsertim cùm non potuerit aliam ducere, quàm vel sororem, vel saltem eodem avo prognatam. Neque item indignum Typhone, si fratrem interimeret; quando tyrannum fuisse, veteres consentiunt. Et, si in Adami liberis frater à fratre interemtus; quid miremur, si idem in maledicti illius Chami liberis contigerit?

Quod siquis arbitretur, non satis convenire proximis illis à diluvio temporibus, ut tam citò bello inter se fratres certarint: equidem non repugno, quo minus fratrum nominibus liberi vel etiam nepotes designentur. Quomodo in Scripturis patriarcharum vocabulis passim eorum posteritas intelligitur. Ne illud quidem satis est apertum, num, quicum bellum gessit gens Mitsraim, ea fuerit gens Canaan, an Chus, an Phut. Nam Ægyptus ad Orientem habet terram Canaan: ad Occidentem terram Phut, quæ Libya exterior fuit, vel pars ejus, ac fortasse insuper Marmarica. At terram Chus partim ad Orientem habuit, puta Arabiam: partim ad Meridiem, nempe Æthiopiam sub Ægypto. Vtraque enim terra Chus vocatur. Sed censeo, nullum æquè indignari potuisse, quàm Phut, & ejus progeniem. Nam Libyæ solum sterile, & infœcundum erat præ illo Cananææ, melle & lacte fluentis; item Arabiæ, cognomento Felicis; tum autem Ægypti, quæ postea horreum fuit populi Romani. Hujus verò dissidii inter Chami liberos, vel posteros, etiam indicia cernere est in reliquiis illis vetustatis apud Diodorum: qui in fine libri tertii, idque ex sententia Libyum, narrat, Dionysum sive Liberum fuisse filium Ammonis, Libyæ regis. Eum hîc quoque Chamum interpretor. Addit deinde, ut ab hoc Dionyso Saturnus, qui Ammonem priùs expulerat, vicissim sit ejectus; uti eventurum Ammon prædixerat. Tum Osiridem, sive Liberum, templum, & oraculum, Ammoni condidisse in regione ea, quæ exinde dicitur Ammonitis. Difficilius est hic quoque singula aptare nomina personis Scripturæ; quia non omnia, in istis gentium reliquiis, fide referuntur historica, parentumque & liberorum, ac nepotum appellationes confundi sæpius solent. Interea, ut dixi, hæc non obscurè docent, quibus dissidiis laborârit Chami posteritas.

Sed cur Ammon fingebatur cornutus? cur item filius ejus Osiris, qui antiquissimus est Liber? Diodorus de utroque hanc caussam refert, quia in bello gestarint galeam hac figura. Quod interpretor hoc pacto, pellem capitis bubuli cum cornibus pro galea habuisse. Vetustissimis enim temporibus galeæ fiebant è pellibus mutorum animantium. Quod & appellationes indicant. Nam κυνέην dixere, si foret è pelle canina; λυκέην, si è lupina. Imò apud Homerum Iliad. Κ ἰκτιδέην κυνέην legas pro galea ex pelle mustelæ. Nam ἰκτὶς mustela sylvestris: ut cognoscere licet ex Plinii Hist. lib. XXIX, cap. IV. Imo *galeam*, uti & *galerum*, unde potius dici credamus, quàm quia esset ex pelle τῆς γαλῆς: quod animal vel idem est ac ἰκτὶς, vel simile. Postquam verò pro pelliceis galeis introductæ sunt æneæ ac ferreæ: figuram tamen muti animantis, aut capitis saltem, in ea expresserunt. Itaque galea nunc capite leonis erat insignis, nunc integri vulturis figurâ, & ita in aliis. Cujus rei ignoratio spissos in historia peperit errores. Luculentum dabo exemplum in historia Romana. An. V. C. CCCCV, L. Furio Camillo, & Appio Claudio, qui in consulatû mortuus est, consulibus, cùm Galli ex Albanis se montibus profudissent: missus est adversus eos L. Furius Camillus, vel fausti ominis gratiâ. Nam M. Camilli, qui ab iis Romam liberarat, filius erat. Castra is posuit in agro Pomptino. Ibi M. Valerius cum Gallo pugnavit, &, si Romanæ credimus historiæ, corvi auxilio eum vicit. Vnde & Corvi cognomen jam olim creditus accepisse; non Corvini, ut vulgò putant. Posteros verò Corvinos dictos, verisimile fit; cùm constanter Corvini ubique, non Corvi, appellentur. Pugnam, quam dixi, ita describit Livius lib. VII, cap. XXVI: *Cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, cum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum*

cum ferro decernat. Marcus erat Valerius, tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. Namque conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit in hostem versus: quod primò ut augurium cœlo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde; si divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens propitius adesset. Dictu mirabile: tenuit non solùm ales captam semel sedem, sed quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. Corvus è conspectu elatus Orientem petit. Consul, concione advocatâ, laudatum tribunum decem bobus, aureâque coronâ donat. Vide & Valerium Max. lib. III, cap. II, Gellium lib. IX, cap. XI, Sext. Aurel. de viris illustribus cap. XXIX, atque alios. Quid Romana historia proditum sit, vidimus. Cæterum mihi, non quidem pugna singularis Valerii cum Gallo, sed quod de auxilio sacræ addunt alitis, & quidem inspectante hinc Romano, inde Gallico exercitu, fabulosum semper visum fuit. Et cogitanti, unde ea fabula potissimùm originem ceperit, nihil æquè verisimile in mentem venit, quàm in caussa esse, quod Valerius galeam gestarit, cui corvi esset superadditum signum. Is enim, ut antea dixi, mos veterum fuit, ut animalis cujuspiam pugnacis, nunc leonis, nunc alterius imagine, galeam insignirent. Cum istiusmodi galea depingi, & effingi solet Valerius pugnans cum Gallo: unde progressu temporis imperitum vulgus judicavit, corvum galeæ insidentem esse imaginem veri corvi, cum esset imago imaginis, hoc est, signum ferrei corvi, quo galea Valerii fuerat insignis. Mihi quidem in hac conjectura non displiceo: præsertim cùm sciam, moris fuisse antiqui, ut res illustres picturis proderentur: velut illa pugna Manlii cum Gallo, quæ in scuto Cimbrico erat; teste M. Tullio *, Quinctiliano †, ac C. Plinio ‡. Redeo ad Ammonem: quem ex Diodoro dicebamus, cum Osiride cornutum effingi, non quasi cornua fuerint capiti adnata: sed quia pro galeis in bello usi cornuta capitis bubuli pelle. Attamen & alteram apud Diodorum rationem legas. Quippe cornua ait capiti Osiridis addi, quia arare bubus docuerit Ægyptios. Nam bos est agriculturæ symbolum: ut pleniùs exponam, cum dicam de numinum signis ac symbolis. Imò & præter rationes, à Diodoro allatas, tertia occurrit: ut cornua sint symbolum potentiæ regiæ. Quod & ipsum, ubi eò, quò dixi, devenero, pluribus à me demonstrabitur. At de Libero patre particularis etiam ratio erat Græcis. Antiquissimi enim vina, quæ *Liberi bellaria*, & *florem Liberi patris* dixere, è cornibus bibebant: quod ex sculpturis veterum lapidum constat: & variis antiquorum poetarum testimoniis comprobatur ab Athenæo in XI.

* lib. 2 de Orat. † lib. 6, cap. 4. ‡ lib. 35, cap. 4. Vide & Pighium in Annalibus Romanis, ad an. 392.

Porrò, Osiride à Typhone fratre interemto, non sivit Isis tantum scelus abire inultum: sed cum Oro filio supplicium de eo, & conjuratis, sumsit. Sedulo præterea dissecti corporis partes inquisivit, ac reperit universas, excepto phallo, sive veretro: quod cùm in mare esset conjectum, ab phagro, & oxyrincho piscibus * comestum credebatur. Corpus Osiridos sepultum in insula Nili apud Philas: unde, ut Diodorus ait, sanctissimum Ægyptiis juramentum fuit per repositum apud Philas Osirin. Sacra etiam Osiridi instituta: quæ cujusmodi fuerint, à Iulio Firmico, etsi in nonnullis alios, quàm nos antea, sequatur autores, commodè satis exprimitur libro de errore prof. relig. Verba ejus sunt: *In sacris suis* (Ægyptii) *addunt tragica funera & funesta, calamitatis metuendæ certamina. Incestum cum sorore, adulteriumque ajunt commissum; & hoc facinus severis mariti animadversionibus vindicatum. Isis soror est, Osiris frater, Typhon maritus. Is cùm comperisset, Isidem uxorem incestis fratris cupiditatibus esse corruptam, occidit Osirim, artuatimque laceravit, & per omnes fluminis ripas miseri corporis palpitantia membra projecit. Isis, repudiato Typhone, ut & fratrem sepeliret, & conjugem, adhibuit sibi Nephthen sororem sociam, & Anubin venatorem. Cui ideo caninum caput impositum est, quia lacerati corporis partes artificio canis vestigantis invenit. Sic inventum Osirin Isis tradit sepulturæ. Fuerant sanè hi apud Ægyptum reges pariter ac tyranni: sed Osiris justus, præter illud, quod cum sorore commisit: Typhon furiosus, impotens, ac superbus. Ideo ille colitur, iste vitatur. Hæc est Isiaci sacri summa. In adytis habent idolum Osiridis sepultum: hoc annuis luctibus plangunt: radunt capita, ut miserandum casum regis sui turpitudine dehonestati defleant capitis: tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum resecant cicatrices, ut annuis luctibus in animis eorum funestæ ac miserandæ necis exitium renascatur. Et cùm hæc certis diebus fecerint, tunc fingunt se lacerati corporis reliquias reperire, & cùm invenerint, quasi sopitis luctibus, gaudent.* Post multa, eodem pertinentia, legas ista: *Verè sunt funera quæ facta sunt, quorum exstant hodie quoque reliquiæ. Nam & sepulcrum Osiridis hodie in Ægypto est, & crematı corporis reliquiæ cernuntur.*

* Plutarch. ibid.

Atque hæc etiam confirmat Plutarchus libro de Iside & Osiride: ubi, utrumque horum fuisse hominem, eo adstrui ait, tum quòd sepulcra illorum monstrentur in Ægypto; tum iis, quæ de forma illorum, uti & Ori, ac Mercurii, ferrentur in historiis vulgatis.

Nunc videamus de Deorum aliis, qui iisdem temporibus vixerint in Ægypto. Quales Mercurius, Hercules, Pan, & alii. Nam idem Diodorus testatur, maximo apud Osiridem in pretio fuisse Ἑρμῆν sive Mercurium: ab hoc edoctam esse gentem multo articulatiùs loqui: variarum etiam rerum nova didicisse nomina: eundem reperisse scribendi legendique artificium: sacrificia insuper, & sacros ritus docuisse, item observâsse siderum cursus. Ab hoc itidem Herme Ægyptus dicta Ἑρμοχύμιος, ut

Digitized by Google

ut vulgo quidem legitur apud Stephanum Byzantium in Αἴγυπτος. Sed censeo rescribendum, Ἑρμοχήμιος, quasi dicas, Chemia sive Ægyptus Hermæ. Nam Ægyptus, Chemia sive Chamia; ut superiùs ostendimus. Quare & corrigendus Hesychius, ubi vulgò sic legitur, Ἑρμοχοίμιος γῆ ἡ Αἴγυπτος τὸ πρότερον οὕτως ἐκαλεῖτο. *Hermochœmia terra* (scr. Hermochemia) *Ægyptus primò sic vocabatur.* Mercurii sepulchrum Hermupoli ostensum, refert Clemens Romanus, vel alius in x Recognitionum *.

* pag. 110, edit. Sommana an. 1568.

Præterea ait Diodorus, Osiridi fuisse militiæ comitem Apollinem fratrem; à quo laurum repertam: uti ab Osiride inventa hedera, quæ iccirco illis *Osiridis planta* dicebatur.

Idem Diodorus tradit in primo, exercitus ei ducem fuisse Herculem Ægyptium, genere propinquum, virum longè fortissimum. Etiam libro quincto commemorat, Cretenses ipsos testari, Ægyptium hunc longè fuisse antiquiorem Hercule Thebano: Thebanumque illum propterea honores meruisse divinos, quia totum sese composuisset ad exemplum Ægyptii. Atque hujus τοῦ παλαιοτέρου θεοῦ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράξεις τε καὶ τιμὰς ἐπιφανεστάτας διαμένειν, καὶ πόλιν ὑπ' ἐκείνου κτισθεῖσαν· *vetustioris hujus Dei res gestas, & honores splendidissimos, in Ægypto perdurare; ac civitatem ab eo conditam.* Hercules hic Ægyptius, secundùm aliquos, etiam *Gignon*, vel *Gigon*, dictus. Hesychius: Γιγνῶν, οἱ δὲ Γιγῶν, Πάταικος, Ἐπιπάταικος, Τραπέζιος, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι Ἡρακλέα. *Gignon aliquibus Gigon, Pataecus, Epipataecus, Trapezius: aliqui Herculem Ægyptium intelligunt.*

Cum verò varii fuerint Hercules, quos in unum confuderint Græci, gesta omnium suo tribuentes Thebano; jure quærat aliquis, quæ Ægyptii hujus propria videantur. Conatus hoc expedire Diodorus in fine tertii: ubi tres statuit Hercules; Ægyptium, Creticum, ac Thebanum; quorum recentissimus sit Thebanus, Iovis ex Alcmena filius: ætate hoc vetustior sit Creticus, unus ex Idæis Dactylis, præstigiator, idemque imperator clarus: antiquissimus autem sit Ægyptius; de quo nunc loquimur. Thebanum ait paullò ante bellum Trojanum esse exsecutum Eurysthei imperium: eundem columnarum, quæ Herculis dicuntur, unam statuisse; illam nempe in Hispania. A Cretico dicit esse institutum certamen Olympiacum. Ab Ægyptio esse vult columnarum Herculis alteram, quæ est in Africa. Atque hæc ille referre se ait ex Libyum sententia. Miror verò Tyrium præteriri, nisi eundem Tyrium, & Ægyptium, putavit. Sanè pleraque sacra Phœnicibus, & Ægyptiis, communia. Sin diversi, Tyrio malim tribuere illam in Hispania columnam. Gades enim Tyriorum colonia: qua de re satis diximus, cùm de Tyriis numinibus ex Sanchoniathone tractaremus. Etiam vidimus de Indico, qui nullus est nisi Iosua: qui quomodo & Ægyptius, & Indicus, & Tyrius vocari possit, exposuimus antea. Interea diversus ab Hercule Ægyptio, qui Osiridem antiquissimum comitabatur in bello. Vt minimùm duo sint Hercules Ægyptii. Iuniorem hunc, quem Iosuam esse diximus, non aptiori nomine dixeris, quam Cananæum, à devicta terra Canaan: quomodo Romanis Imperatoribus à populis terrisque subactis nomen datum: velut Scipionibus Africani, Numantini, Asiatici; Metellis, Macedonici, Balearici, Dalmatici, Numidici, Cretici; atque ita in aliis.

Præter hosce jam memoratos, ait Diodorus, fuisse in Osiridis exercitu Anubim, canino tegmine contectum: qui & venator fuisse dicitur. Ejus etiam operâ, canis instar indagantis membra Osiridis, usa in hoc negotio Isis dicitur. Itaque idem capite pingebatur canino: ut Servius monet in illud VIII Æn.

Omnigenumque Deûm monstra, & latrator Anubis.

Semicanem Deum cum Lucano †, vel *Semihominem canem* dixeris cum Sedulio ‡. Aliis tamen placet, eo fingi κυνοκέφαλον *, quia fuerit κυνηγέτης †: vel propterea quòd foret Osiridis & Isidis σωματοφύλαξ ‡. Quomodo ob communem custodiam, & *canem* pro *custode*, & *custodem* pro *cane*, dixerunt: ut ostendi Oratoriarum Institut. lib. IV, cap. VI, sect. III. Malim tamen κυνηγέτην credere, quam Osiridis σωματοφύλακα. Nihil enim Osiridi infestius fratre Typhone, cujus Anubis filius fuit.

† lib. 8, v. 832.
‡ in opere paschali.
* canino capite.
† venator.
‡ corporis custos.

Aliqui etiam eundem ac Mercurium arbitrantur, qui Osiridi à consiliis fuit. Sed Plutarchus lib. de Iside & Osiride distinguit inter Ἄνουβιν, & Ἑρμάνουβιν.

Præter hos, sub Osiride militasse dicitur Pan: cui sacra Thebaidos urbs, Panopolis nomine, Nonni poetæ patria; incolis verò dicta, non Χέννις, ut est apud Plutarchum de Iside & Osiride; sed Χέμμις, prout legitur apud Herodotum, & Stephanum. Fortè in honorem Chami sic vocata. Itidem castra ejus secutus dicitur Maro, qui vitem plantavit, &, ut ajunt, Maroneæ in Thracia nomen indidit novum, cùm antea appellaretur Ismarus; si Hesychium, Suidam, & Isacium Tzetzem audimus. Sed hæc verisimiliùs creduntur de Libero Thebano. Quemadmodum & quòd comitem dant Triptolemum; qui in Africa frugum serendarum & messis rationem edocuit. Ajunt, & novem illi virgines fuisse, Musices intelligentissimas; iis præfuisse Apollinem, & ex eo nomen obtinuisse Μουσαγέτου. Præterea ab Osiride parti Ægypti præfectum fuisse Promethea: eam partem aquis esse obrutam fluminis Ægyptiaci, cui nomen Ὠκεάμης, indéque *Oceano* nomen datum: tantam verò fuisse aquæ violentiam, ut propterea Ἀετὸς sive *Aquila* vocaretur. Herculem autem, obturatis, quibus irruperat, locis, eum intra ripas coercuisse: inde originem esse fabulæ de aquila Promethei cor exedente, telis vero Herculeis confixâ. Suspicio autem est nostra, non Ægyptum totam, sed partem ab Aquila flumine obrutam, dictam fuisse

Digitized by Google

fuiſſe Ἀετίαν, quaſi *Aquiliam* dicas, non ab Aquila quodam, qui ex India eò venerit; ſed ab flumine Aquilæ memorato. Etſi aliter de hoc Stephanus Byzantius in Αἴγυπτος, eumque ſecutus Euſtathius in Dionyſii περιήγησιν. Sed de hiſce, & aliis ejus generis, liquidiùs ſententiam ferremus, ſi exſtaret ipſe Mercurius, ſive Taautus, ſcriptor vetus; ſive fuerit antiquiſſimus ille, qui Oſiridis ætate literas docuit; ſive alius aliquanto recentior. Olim quidem ſub Taauti hujus nomine exſtabant commentarii rerum à regibus Ægyptiis geſtarum, qui ob benefacta divino honore colerentur. Iis apertè omnia narrabantur. Sed ſacerdotibus ſatius viſum, ſi rebus geſtis allegoricus tribueretur ſenſus. Hoc igitur in iis reprehendit Philo Byblius, quia ſic tenebras offuderint hiſtoricæ veritati. Commendat propterea Sanchuniathonem Berytium, qui ad vetuſtiſſimos Ammunæi templi libros admiſſus, reſectis fabulis, omnia, uti geſta, prodiderit. Conqueritur autem Philo, quòd poſtea etiam tam conducibili Sanchoniathonis operâ à ſacerdotibus inſuperhabitâ, ad fabulas itum ſit. Et iſtud in cauſſa eſſe ait, cur Græci, cùm antea ſenſum neſcirent myſticum, ipſi etiam ſe occuparint circa fabularum interpretationem; in qua ipſa in tam varias abierint partes. Atque hæc plenius aperiet Philo apud Euſebium in primo præparationis Euangelicæ.

CAPVT XXVIII.

Quanta regni Ægyptii vetuſtas olim credita ſit, & ut ea non diluvium modò, ſed etiam mundi natalem exceſſerit. Duplex ratio adſertur, unde opinio hæc inoleverit: cujus cauſſis obſervatis, non ſit operoſum antiquitates Ægyptias conciliare cum Moſe & Scripturis. Prior ratio eſt, ſi diſtinguatur annus Ægyptiacus. Qui vel Lunaris, vel Canicularis, ſive Solaris. Lunaris item vel menſtruus, qui intelligitur, cum uni regi anni tribuuntur mille ducenti: vel quatuor menſium, quomodo regi uni aſſignantur anni trecenti. Canicularis item diſtinguitur in vulgarem, & non popularem. Vulgaris vel eſt dierum ſolùm CCCLX: *& cur hoc durante dicatur Sol quater curſum mutâſſe: vel præterea eſt dierum quinque* ἐπαγομένων, *quarum quæque numini ſit dicata: ut ſecunda Arueris: eum alium eſſe ab Anubide, contrà quàm Scaliger putabat. Falli, qui Ægyptios cenſent intercalatione ea caruiſſe. Canicularis à vulgari diverſus diſtinguitur in magnum, majorem, maximum. Magnum fuiſſe quatuor Iulianorum: de quo Scaliger defenſus. Hoc exacto redire creditum eandem rerum faciem: quod Græcos primus docuit Eudoxus. Maximum autem canicularem annorum fuiſſe* CIↃ IↃCLX. *Altera ratio conciliandi cum Scripturis annos, quos dynaſtiis Ægyptiis Manetho tribuit. Quando is vixerit, unde ſua deſumſerit, quouſque hiſtoriam perduxerit. Annos dynaſtiarum, quas Manetho tradit, non eſſe explicitos, ſive Chronologicos; ſed implicitos, & cum aliis concurrentes. Scaligeri opera in digerendis Manetho Sebennitæ annis defenditur.*

Sed adverſus ea, quæ diximus de antiquiſſimorum Ægypti regum Deorumque temporibus, atque aliorum, qui vixerunt ætate eorum, exſurgit hæc controverſia: quo pacto verum eſſe poſſit, quod hactenus aſſeruimus, Cham eſſe Iovem Ammonem; Chami filium Miſraim, primum Ægypti regem, eſſe Oſiridem; æquales his eſſe Iſin, Hermen, Herculem, alios; cùm Cham, & Miſraim, vixerint poſt diluvium: unde, uſque ad finem imperii Perſici, ſi Hebræos Scripturæ codices ſequimur, vix ſint anni bis mille: Ægyptium verò regnum, juxta Manetho Sebennitam, flaminem Heliopolitanum, ante Alexandrum habuerit Dynaſtias unam & triginta: quæ imperarint annis quinquies millenis trecentis & quinquagintaquinque: imo Ægyptiorum alii ne quidem ſe continuerint intra hoc ſpatium. Quod oſtendit his verbis Diodorus in I: Εἶναι δὲ ἔτη, φασὶν ἀπὸ Ὀσίριδος καὶ Ἴσιδος, ἕως τῆς Ἀλεξάνδρου βασιλείας τοῦ κτίσαντος ἐν Αἰγύπτῳ τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ πόλιν πλείω τῶν μυρίων, ὡς δ' ἔνιοι γράφουσι, βραχὺ λείποντα τῶν δισμυρίων καὶ τρισχιλίων. *Ab Oſiride & Iſide ad regnum Alexandri, qui nominis ſui urbem in Ægypto condidit, annos numerant plus decies mille, vel, ut nonnulli ſcribunt, paullo minus ter & vicies mille.* Profunda hæc quæſtio eſt, & ad quam penetrandam aliquis dixerit urinatore eſſe Delio opus. Nam non ſolum uterque ille Diodori, ſed etiam Manethonis calculus, excedit ſpatium non à diluvio modò, ſed illud etiam ab orbe condito. Ac multò magis illud dixeris, ſi Apis, qui Oſiridi ſacer erat, ante Epaphum multis annorum myriadibus fuit: ut Ægyptios tradere Ælianus ait lib. XI Var. Hiſt. cap. XI. Tanto magis operæ fecero, ſi hunc ſcrupulum eximam: atque ita utrumque conſequar, tum ut veritas eorum defendatur, quæ de primis Ægypti regibus in Deos relatis dicebamus: tum ut occurratur illis, qui cum hiſtoriam ſacram pugnare crederent externæ, rectiùs ſanè gentili hiſtoriæ detraherent fidem, quàm ſacræ: nunc contrà antiquitate regni Ægyptii labefactare conantur Moſaicæ hiſtoriæ ac cæteræ Scripturæ veritatem. Videor autem mihi, ad conciliandas antiquitates Ægyptias cum Sacris literis, duplicem adferre poſſe rationem. Vna eſt, quòd antiquitus variarit apud Ægyptios anni modus; juniores verò veterum annorum formam cum recentiori confuderint. Hoc ut intelligatur, dicam quàm breviſſimè de multiplici ratione anni apud Ægyptios.

Erat Ægyptiis annus alius Lunaris; alius Solaris, vel Canicularis: Lunaris item vel vulgaris, vel magnus. Vulgaris erat menſtruus. Et hunc intellexere, cum dicerent, reges ſuos vetuſtiſſimos vixiſſe annis amplius CIↃ CC. Nam ſic vixerint annis amplius centenis: quod temporibus patriarcharum, ac multò etiam pòſt, frequentiſſimum erat. Magnus lunaris fuit ὧρος, ſive menſium quatuor. Nam dividebant annum Solarem, non in quatuor ὥρας, ver, æſta-

æstatem, auctumnum, hiemem: sed in tres duntaxat; ita ut quisque ὧρος, esset mensium quatuor. Ac hujusmodi creduntur annos intellexisse, cum reges suos vixisse olim dicerent non infra annos trecentos. Quod & ipsum spatium Iulianos annos efficit c. Ea, quæ de utroque hoc anno Lunari diximus, item interpretatione illa de vita annorum cIↃ cc, vel cccc; clarè legas apud Diodorum Siculum libro primo. Annus Solaris itidem vel vulgaris Ægyptiis fuit, vel magnus. Vulgaris primò censebatur dierum cccLx; postea cccLxv; tandem præterea quadrantis: propter quem quarto quoque anno diem opus fuit intercalari. Quamdiu anno usi dierum duntaxat cccLx, citra intercalationem ullam; necesse erat, ut festum, quod primò celebrabatur in vere, post annorum plurium intervallum ageretur in æstate, hinc auctumno, tum hieme, iterum inde in vere, & ita porro. Et satis verisimile est, huc spectasse, quòd, Herodoto * teste, dicerent, dum Ægyptus sub regibus suis fuisset, Solem quater cursum suum mutâsse: bis enim ortum in Occasu, & occidisse in Oriente. Quo nihil putidiùs, si propriè intelligas. Porrò Ægyptii universi postea anno addidere dies quinque, quæ dicuntur ἐπαγόμεναι †. Harum unaquæque dicata numini erat, tanquam ejus natalis: prima nempe Osiridi, altera Aruëri, tertia Typhoni, quarta Isidi, quincta Nephthæ: ut Plutarchus testatur, libro de Iside & Osiride. Ordinis ejus caussa, meo judicio, ista erat. Primò Deorum, hinc Dearum habita est ratio. Deorum princeps Osiris, boni omnis principium effectivum: cui iccirco primus datus dies. Alter Aruëri, tanquam boni patris bono filio. Nam Ἀρυήρις aliis quidem Apollo, aliis senior Orus: ut Plutarchus ibidem ait. Quare non assentio Iosepho Scaligero, qui in secundo de emendatione temporum, cap. de anno Ægyptiaco, Aruërin putat esse Anubin. Nam ex eodem Plutarcho constat, Anubin fuisse filium Typhonis, & Nephthæ. Non dubium verò, quin potiùs in diebus ἐπαγομέναις ‡ habita sit ratio ejus, qui ex bonis parentibus, quam ex malis, esset editus. Tertius locus tributus Typhoni, omnis corruptionis ac mali principio effectivo; ut libro proximo explicabitur. Ex Deabus prior locus datus Isidi, ut Osiridis sorori & conjugi. Eis igitur quartus dies sacratus. Quinctus, qui superest, Nephthæ, uxori Typhonis. Porrò præter quinque istos dies Alexandrini, & quadrantis habuere rationem: unde quarto quoque anno intercalabant diem. Imò quicquid sit de vulgo Ægyptiorum, hierophantæ saltem & ipsi intercalabant: ut ex Horo Apolline cognoscimus lib. I, cap. V: ubi cum dixisset, annum diebus cccLxv absolvi, ac præterea quadrante diei, (nam de quadrante perperam in vulgatis codd. omitti, præcedentia cum sequentibus conferenti satis est apertum) subjungit continuò, ὅθεν καὶ διὰ πενταετηρίδος περισσὴν ἡμέραν ἀριθμοῦσιν Αἰγύπτιοι· τὰ δὲ τέσσαρα τέταρτα ἡμέραν ἀπαρτίζει. *Vnde & quarto quoque anno supervacuum diem computant, atque intercalant Ægyptii. Quatuor siquidem dies quadrantes diem perficiunt.* Vbi intellige quartum quemque annum exactum. Vel πενταετηρίδος * rescribendum.

Sequitur annus canicularis magnus: qui triplex; unus ἁπλῶς ita dictus, alter major, tertius maximus. Magnus Ægyptiis constabat lustro Iuliano, ut sic se habuerit ad annum Solis Iulianum, uti annus Lunaris, quem magnum dicebamus, ad annum vulgarem sive menstruum. Meminit Horus Apollo lib. II, cap. LXXXIX. De quo, & veritatis, & nostri etiam caussâ, tuendus nobis Iosephus Scaliger, qui probando isti, quem & nos adduximus, Horum laudârat testem. At doctissimus Dionysius Petavius lib. III de Doctrina Temp. cap. II, *Falso*, inquit, *Horum Apollinem citat, quem ait lib. II, cap. LXXXIX scripsisse*, Τὸ δὲ ἔτος κατ' Αἰγυπτίους τεσσάρων ἐνιαυτῶν. *Annus Ægyptiis est annorum quatuor.* Subjicit deinde: *Hæc apud Horum capite illo non reperi. Virum alibi exstent, quærant, quibus vacat.* Sanè, ut istic non exstarent, facilis, nec injucundus labos percurrendi opusculum tam eruditum, tam etiam minutum, ut hora una altera absolveris. Sed nihil opus alibi quæsito, quod eo, unde Scaliger citat, capite reperitur †. Estque caput illud quatuor solum versuum; cujus extremo totidem verbis habentur, quæ diximus. Num aliâ Petavium editione usum dicam? At quæ illa? Equidem non existimo, exstare ullam, ubi aliter capita distinguantur. Quare facile mihi persuadeo, virum multæ & lectionis, & meditationis, dum locum inquirit, aliud præ oculis caput habuisse, quàm putabat, sive tempus creperum offuderit tenebras, sive occupationibus aliò mentem diviserit. Atque ista jam scripseram, cùm ecce commoneor ab Nobilissimo, & Amplissimo Georgio Ratallerio Dubletio, in supremo Hollandiæ Consilio Senatore integerrimo, ac undecunque doctissimo, videri deceptum Petavium editionibus primis, uti Parisina Petri Vidovæi, qui Aldinam ab se expressam profitetur. In hac desideratur caput II, τί ἀετοῦ νεοσσόν· & V, πῶς πολίμου σῶμα; & XXIII, πῶς μέλλον ἔργον· Quemadmodum nec ea habet tralatio Gallica, vel Latina princeps Bernardini Trebatii Vicentini, Conrado Peutingero jam anno inscripta cIↃ IↃ XV. Nempe sic factum, ut quod nunc est caput LXXXIX, in editionibus istis sit LXXXVI. Interim, quæ ex Oro adduximus, in his etiam, solum variante paullum capitum numero, liquidò leguntur. Quare extra controversiam esto, Ægyptiis fuisse annum, qui annos quatuor Iulianos contineret. Et hic est annus canicularis magnus. Vnde Censorinus cap. XVIII: *Tempus autem non diem tantummodo, vel mensem, vel annum vertentem appello: sed & quod quidam lustrum, aut annum magnum vocant.* Atque hic annus ex eo canicularis dictus, quia observaretur ex caniculæ ortu, esse quadriennium justo minus toto

* in Euterpe.

† insiticii, sive intercalares.

‡ intercalaribus.

* quinquennio.

† Augustana sive Hoescheliana editione pag. 115, vers. 4, 5. sive Parisina Merceri Hoescheliana pag. 42. Morelliana ejusdem pag. 186.

toto die. Præterea judicabant, post quadriennia quæque eandem redire temporis faciem: uti ventorum, ac tempestatum, & cæterorum id genus. Quam observationem primus ex Ægypto in Græciam intulit Eudoxus, indéque geminato spatio suam constituit octoeterida. Plinius lib. II, cap. XLVII: *Omnium quidem si libeat observare minimos ambitus, redire easdem vices quadriennio exacto Eudoxus putat, non ventorum modò, verum & reliquarum tempestatum magna ex parte. Et est principium lustri ejus semper intercalari anno, Caniculæ ortu.* Et talis est annus canicularis magnus. Alter est canicularis major, qui, quot dies habet annus Iulianus, totidem annos complectitur. Huic non insistam, quia ad conciliandas antiquitates Ægyptias cum Scripturis, nihil juvat. Vti neque, qui solus superest, annus canicularis maximus; qui sic se habet ad annum canicularem majorem, uti magnus ad vulgarem. Nam majores quatuor comprehendit. Eoque annorum est Iulianorum clɔ ccccLXI. Censorinus cap. XVIII: *Eorum* (de Ægyptiis sermo) *annus civilis solos habet dies* CCCLXV, *sine ullo intercalari. Itaque quadriennium apud eos uno circiter die minus est, quàm naturale quadriennium. Eoque fit, ut anno bis millesimo* (τὸ *bis* censeo delendum, vel potiùs pro *bis* rescribendum *is*, ut *annus* ἀπὸ κοινοῦ intelligatur) *quadringentesimo sexagesimo primo ad idem revolvatur principium. Hic annus etiam Heliacus à quibusdam dicitur, & ab aliis* ὁ Θεοῦ ἐνιαυτός. Vbi videmus, ut dicat, hunc *etiam* annum dici *Dei annum*, sed *à quibusdam*. Nempe quia aliis & simplex annus Iulianus *annus Dei* diceretur; ut hic indicat locus Censorini.

Atque hæc de priori ratione conciliandi chronologiam Ægyptiam cum illa S. Scripturæ. Quæ solùm habet locum propter eos, uni qui regi seculum totum, imò tria etiam secula assignasse videantur. Nunc venio ad illos, qui sic seriem texunt, ut nulli regum annos tribuant plures, quam communis tulerit vitæ ratio. Vti factum à Manetho Sebennita, Heliopolitano flamine sacrorum Ægypti adytorum; qui temporibus vixit Ptolemæi Philadelphi, & tribus voluminibus complexus fuit veterem omnem Ægyptiorum historiam. Hanc verò exscripsit ex columnis Seriadica in terra positis; in quibus res veteres notis erant hieroglyphicis consignatæ. Ex Manetho hoc sua desumsit Iulius Africanus, in πενταβίβλῳ χρονολογικῇ: ex Africano autem Eusebius, ex Eusebio Georgius Syncellus, ex Syncello Iosephus Scaliger lib. II Canonum Isagogicorum.

Tomo primo complexus Manethos dynastias XI: annos autem * clɔ clɔ cc LXXVII.

* 2277

Tomo secundo dynastias VIII, annos † clɔ clɔ cc IX.

† 2209

Tomo tertio dynastias XII, annos ‡ Iɔ ccc LXXIX. Quomodo in universum sint anni clɔ clɔ clɔ clɔ clɔ ccc LXV.

‡ 879
5365

Produxit vero historiam suam usque ad Ægyptum ab Alexandro M. subactam, ac Darium Codomannum ad Arbela devictum: ubi desinendum sibi putavit, quia satis homini foret Ægyptio res consignare Ægyptias, quas nescirent Græci; quales præsertim antiquissimæ: quæ autem, Dario victo, gestæ essent à Macedonibus; eæ, uti à Græcis jam variis prodi cœpissent, ita deinceps etiam eorum melius industriæ relinquerentur.

Nunc discutiamus, quod Manethos ab initio imperii Ægyptiaci usque ad Alexandrum annos numeret amplius quinquies millenis: cùm ne ab orbe quidem condito tot effluxissent, nedum ab diluvio, ac longè minus ab initio regni Ægyptiaci; quod esse non potuit, nisi Phalegi tempore, mundo jam diviso. Facilè quidam hunc sibi nodum exsolvere videntur: quippe Manetho ajunt fucum fecisse Ptolemæo. Sed enim scribebat regi, se ista hausisse ex columnis Seriadicis, atque aliis monumentis hieroglyphicis. Vbi si falleret, redarguissent eum sacerdotum alii: si non ob aliud, saltem ut sic gratiam sibi regis conciliarent. Nunquam enim defuere, qui sibi bene esse mallent, quam alteri. Quamobrem existimo, Manetho quidem optimâ fide exscripsisse ista, unde profitebatur: sed in eo cum sacerdotum aliis, ob antiqui temporis tenebras, aberrâsse; quòd, quas primo tomo dynastias refert, eas putârit alias aliis semper successisse; cùm multæ, ut loquuntur, non successivæ fuerint, sed collaterales; hoc est, eodem tempore diversis fuerint locis. Nec enim primitus per Ægyptum universam rex unus tenuit imperium; sed varii fuere reguli, alii aliis majores. Ita initio imperarint simul, tum Thinitæ, quorum prima & secunda statuitur dynastia: tum Memphitæ, quorum dynastia est tertia, & quarta: tum Elephantini, quorum est dynastia quarta. Hinc secutæ sexta, septima, octava Memphitarum. Sed iisdem, ut arbitror, temporibus tum nona decimaque Heracleopolitarum fuit, tum etiam decima Diospolitarum. Quod de primo tomo dixi, idem secundo in volumine locum censeo habere; non universo, inquam; priori attamen ejus parte. Nam extrema, ac similiter totum volumen tertium, annos habent, ut Chronologi vocant, non implicitos, sed explicitos: qui solum in considerationem veniunt apud Chronologos, ne bis, vel sæpius, eadem numerent tempora. Quod sicui hic aqua hæret, is velim cogitet secum, ut omnia magna imperia ex plurium minorum ditionibus coaluerint in unum. Mitto Assyrium vetus. Ante Persicum quis nescit, primò diversa fuisse Medicum, Babylonium, Assyrium, alia? Quot imperia absorpsit Macedonicum! quot Romanum! Quot in regna primitus divisa fuit Hispania! Quid Britanniam magnam, quid Galliam dicam! Belgica hæc quot prius ducatus ac comitatus habuit! qui tandem Burgundis, postea Austriacis paruere. Hic si annos Hollandorum, Hannoniorum, Bavarorum, Burgundionum, Austriacorum, seorsim numeres,

res, quia unum tandem principem agnovere; Deum immortalem, quanto major justo annorum summa ex annis hisce implicitis confiet! In hoc igitur Manetho peccavit, quòd annos implicitos, & explicitos, non distinxerit. Atque hoc inde etiam elucet, quod præter triginta & unam dynastias, quas Manethos tradidit, est & alia Thebanorum Diospolitanorum: apud quos primus rexit Menes, non Thinites ille, qui primus erat in prima dynastia, sed Thebanus. Mirum verò, uti primus Thinites dynasta Menis dictus, ac successorem habuit filium nomine Athothis, ita & primo regi Thebano Diospolitano nomen fuisse Menis, & filium ei successisse, qui itidem Athothes diceretur. Cœpit hæc Diospolitana dynastia anno Saitis decimo, qui primus est in dynastia quinctadecima. Vltimus in ea est Amuthartæos. In universum habet hæc dynastas XXXVIII; ac annorum est CIↃ LV. Quod manifesto est argumento, eam fuisse σύγχρονον † dynastiis à Manetho memoratis. Ac vidit hoc Scaliger quoque, qui sic scribit in notis ad eam dynastiam †: *Ex hac dynastia patet, diversos reges eodem tempore in Ægypto diversis partibus imperium obtinuisse. Nam quando Saites primus dynastiæ* XV *ex latrunculis pastoribus circa Bucolia Ægypti jam decimum annum regnabat, in partibus Thebaidos regnum inivit Menis Thebanus.* Quæ verba summi viri eò lubentius adduxi, quia dolet, eum tantùm non ἀσεβείας * accusari, ob catalogum illum regum Ægyptiorum contextum. Quippe, ajunt, si Scaligerum sequamur: corruere Sacrarum literarum auctoritatem; quia sic ante diluvium in Ægypto fuerit regnatum; imò multo ante illud tempus, quo Moses docet mundum hunc creatum. Atqui non hoc censet Scaliger: tantum voluit, quæ & nostra opinio est, dynastias istas Ægyptias non esse commenticias. Neque obstat, quod tandem colligat, annos dynastiarum Ægyptiarum conficere summam annorum quinquies mille trecentorum quinquaginta trium. Hoc enim dicit ex sententia Manetho, & Ægyptiorum: qui annos istos habebant pro explicitis. At non ita Scaliger, qui credebat, eodem tempore à variis esse diversis in locis imperatum: imò quandoque etiam in eàdem provincia, ut alius in Vrbe imperaret, alius in agris. Quo pertinent, quæ vir ille præclarè admodum, si quisquam, de literarum studiis meritus, subjungit: *Desivit autem hæc Dynastia in anno vigesimo secundo Amenophthis, quarti in dynastia decimaoctava: quo tempore* ETIAM IN IISDEM PARTIBUS *diversi reges imperabant. Nam* XVIII *Dynastia urbe ipsa Diospoli, id est Thebis, potiebatur; ista verò agro Thebano. Et profectò illa vetustissima regna fuerunt instar latrociniorum; ubi vis, non lex, aut successio, aut suffragia populi, reges in solio regni collocabant.* Hæc ille, quæ, quin verissima sint, nullus dubito. Accedat & alius Scaligeri locus, ad Eusebii annum MXXV: *Si Susakim, rex Ægypti, sub Semendi rege Ægypti spoliavit templum: consequens est, ut aut Susakim & Semendis sit unus, idemque rex διώνυμος †, aut duos reges eodem tempore in diversis Ægypti partibus regnâsse; quod olim sæpe contigisse, patet ex priore libro Eusebii.* Quare factum nolim, quòd homines eruditissimi sic Scaligerum exagitant, ob operam positam in regibus Ægyptiorum digerendis. Vtcumque enim Scaliger annos illos numeret, quasi expliciti forent, non verò concurrerent; tempus etiam illud προληπτικὸν nuncupet: vidisse tamen, in quo Manethonem fugerit ratio, salvis, quas bonâ fide exscripserat, dynastiis, non obscurè evincunt verba ejus, quæ & viri, & veritatis causâ, adduximus.

† *contemporaneam.*

† *Canonum Isagogicorum lib. III. p. 312.*

* *impietatis.*

† *binominis.*

CAPVT XXIX.

Herodotus, & Græcorum alii, qui Epaphum eundem, ac Apim, putarunt, refelluntur auctoritate Ægyptiorum, ac imprimis ratione temporum: Græcorum etiam argumentis occurritur. Apim esse symbolum patriarchæ Iosephi, adstruitur auctoritate veterum: quorum tamen plerique fallantur, cum putant, Apim succurrisse fami, deficientibus Alexandriam frumentis: quæ urbs multò pòst condita. Iosephus etiam à Mose bos vocatus. Iosephum esse Apim, monstratur è somnio Pharaonis de septem bubus opimis, ac totidem macris, ejusque enarratione: item consilio regi dato, & procuratione rei frumentariæ commissâ Iosepho. Ostenditur, non aliud esse aptius symbolum frumenti, vel annonæ, quam bovem. Quanto honore Pharao dignatus sit Iosephum. Osculum non solius semper amoris, sed quandoque etiam venerationis signum fuisse. Saphenath Paneah *quàm variè à veteribus redditur. Nomine etiam differre Ægyptium, qui emerat Iosephum, & illum, cujus filiam Asnath Iosephus duxit uxorem. Diluuntur ea, quæ videntur obstare, quo minus Ægyptii sacro aliquo symbolo Iosephi memoriam celebrarent. Heliopoli Mneuis Soli, Memphi Apis Lunæ sacer. Feliciter Memphitis negotium processisse; quorum bos honoratior Heliopolitano, etsi cultus Mneuis vetustior; unde & pater Apidis habebatur.* Apis *unde nomen acceperit: unde item Latinum* avus. Abrech, *quod Iosepho acclamatum, quàm diversè exponatur à veteribus. Sarapis sive Serapis Deus dictus* Septiliterus. *Eundem esse Iosephum patriarcham. Cur Serapidis effigiei modius imponeretur. Vt Græci, & decepti ab iis Theologi nostri, Apim Argivum, atque Ægyptium, confuderint. Refellitur geminum Serapis etymon: proque iis tergeminum adfertur, quorum quodque non paullo sit verisimilius. Sarapidem Deum Ægyptiorum patrium fuisse, contra Tacitum, cui & Scaliger in eo assensum præbuit, comprobatur. Giraldi opinio rejecta. Athenodori Tarsensis sententia de Sarapidis effigie jussu Sesostris regis factâ. Vnde nigricans Serapidis color. Vt Sesostris in Palæstina statuam posuerit cum pudendo muliebri ad mollitiem genti exprobrandam. Virum Sesak sive Susakim, qui templum spoliavit Hierosolymitanum,*

tanum, Sesostris sit, an Susennes, vel potius Sesonchis. De Serapeo Alexandrino, ac Romano.

DIximus hactenus de antiquissimis Ægyptiorum Diis, eorumque ætate: & huic rei atque aliis illustrandis, digressi sumus in variam anni Ægyptiaci rationem: mox etiam exposuimus judicium nostrum de temporibus à Manetho Sebennita regno Ægyptio attributis. Nunc ab insiticio hoc sermone, quo diffindere juvit historiam de hominibus, quos Ægyptii in Deos retulissent, venio ad homines Deosque, qui post memoratos proximè fuerunt.

Memphi, si Græcis credimus, cultus est Iûs filius, Epaphus. Herodotus lib. II: Ὁ δὲ Ἆπις κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσάν ἐστι Ἔπαφος, *Apis autem Græcorum linguâ est Epaphus.* Item lib. III: Ὁ δὲ Ἆπις οὗτος ὁ Ἔπαφος· *Est verò Apis idem ac Epaphus.* Etiam hoc legas apud Ælianum lib. XI de Animalibus cap. x. Sed addit, Ægyptios hunc sermonem, ut mendacem, aversari; quia Epaphus multis post Apim seculis exstiterit. De quo adsentio Æliano: non item de altero, quòd vetustiorem prædicarent: quam opinionem eorum satis refutavimus capite superiori. Multò interim Apide juniorem esse Epaphum, satis arguit, quòd Epaphus ex filia Libya nepotem habuerit Agenorem, pronepotem Cadmum: cujus ætas superiùs exposita nobis. Nimirum ambitiosa Græculorum natio nihil æquè studebat, quam ut Ægypto etiam, & Orienti, dedisse Deos suos videretur. Hoc de Apide se consequi videbat, si idem is foret, ac Epaphus; quia is filius esset Iûs, nepos Inachi; qui Argivi fundamenta imperii jecerat primus. Idem quoque efficiebant, si Io esset Iasi filia, neptis Argi, qui Apidi, unde Peloponnesus dicta est Apia, in regno successit Argivo. Fusè de eo diximus cap. XIV. Duo autem fuere, quibus Græci colorem adderent figmento suo. Primum similitudo inter *Apis*, & *Epaphus*. Deinde quòd vulgo sic esset persuasum, Io matrem Epaphi in vaccam fuisse conversam. Sed facilè illis occurritur. Nam si *Epaphus* ab *Apis* venit, sic dictus sit non ab Apide Ægyptio, sed Argivo. Quod verò ad conversionem Iûs in vaccam, poëticum est schema; quia navi fugerit, cujus insigne esset vacca. Nostra igitur ea est opinio, Apim Ægyptium fuisse symbolum Iosephi patriarchæ: uti Μηνῶν regis Menis sive Menæ, de quo capite dictum superiori. Ac primùm moveor veterum quorundam autoritate, qui ad hanc sententiam præiverunt, sive particulatim nominando, sive universè sic describendo, ut non alter melius intelligatur. Quippe Iulius Maternus, qui temporibus Constantini M. & liberorum ejus vixit, clarè ait, Apim fuisse symbolum Iosephi. Favet quoque Rufinus lib. II Historiæ Ecclesiasticæ cap. XXIII, ubi de Serapidis templo agens, *Quidam*, inquit, *in honorem nostri Ioseph, formatum perhibent simulacrum, ob divisionem frumenti, quâ famis tempore subvenit Ægyptiis.* Subjungit deinde quædam prompta ex gentili historia; quæ etsi in aliquibus exorbitent, multum tamen ex vero trahant: *Alii*, inquit, *repertum in historiis Græcorum veteribus ferunt, Apim quendam patremfamilias seu regem in Ægypto Memphis positum, cum famis tempore frumenta apud Alexandriam defecissent, ex proprio affatim civibus alimenta præbuisse. Quo defuncto, in honorem ejus instituerint apud Memphim templum, in quo bos quasi indicium optimi agricolæ nutritur, habens quædam honoris insignia, qui ex nomine ejus Apis appelletur.* Vbi spissus ille est error, quòd Alexandriæ ait fuisse frumenti penuriam: cùm ea urbs sit opus Alexandri Magni: Apis autem ab Ægyptiis millenis, & multò amplius annis, ante Alexandrum cultus fuerit. Quod verò dubitat, num paterfamilias, an rex, populum paverit, hoc fortasse inde est, quia ex granariis regiis populus aleretur; sed omne hoc post Deum Iosephi deberetur providentiæ: cujus nomen, ut solent, immutarint in sacris, quo augustius videretur numen. B. quoque Augustinus, sive, quisquis ille auctor libri de mirabilibus Scripturæ, prodit, Ægyptios, juxta sepulchrum Iosephi, ob caussam quam diximus, bovem statuisse. Denique apud Suidam etiam, voce Σάραπις, legas, traditum nonnullis, Apim fuisse symbolum Iosephi, vel alterius hominis opulenti, aut Memphitici regis, qui in fame maxima de frumento prospexerit Ægyptiis: mortuo verò templum exstructum, ἐν ᾧ βοῦς ἐτρέφετο, σύμβολον φέρων τοῦ γεωργοῦ· *in quo bos nutriretur, symbolum agricolæ præferens.* Quod verò idem famem illam fuisse ait Alexandriæ, facilè iis diluitur, quæ dixi de Rufino. Et sanè vel Rufinum Suidas, vel eundem uterque exscripsit.

Vidimus, ut senserint veteres nonnulli, Apim symbolum esse, vel Pharaonis ejus, à quo proximos regi honores Iosephus occupârat; vel ipsius potiùs Iosephi. Quo ut magis inclinem facit, quòd Iosephus Deuteronomii cap. penult. commate 17, bos vocetur, secundùm codices Hebræos; vel saltem, juxta vulgatum interpretem, bovi comparetur. Item quòd neque è Rabbinis desint, qui vitulos in Dan, & Bethel, signa fuisse Iosephi credant. Et favet, quòd Ieroboam, qui eas collocârat, fuerit è tribu Ephraim, filii Ioseph. Deinceps ostendam, veteres ex tribus potissimum hanc capere potuisse conjecturam. Primum ex beneficio Iosephi, & symboli bovis ad illud significandum aptitudine. Deinde ex promtissima Regis & Ægyptiorum voluntate ad remunerandum Iosephum. Denique ex ipsis Apidis & Serapidis vocabulis.

Beneficium Iosephi est tripartitum. Partim enim consistit in enarratione somnii regii: partim in consilio, quod regi dedit; partim in prudenti ac fideli procuratione annonæ ex auctoritate regis. Dicam de iis ordine.

Somniârat Pharao, videre se adsurgentes è Nilo septem vaccas præpingues, inque gramine

mine paſcentes : hinc alias ſeptem vaccas, eodem ex flumine adſcendentes ; ſed macie nimiâ confectas, & adſpectu fœdas ; quæ non gramine paſcerentur, ſed vaccas priores devorarent. Experrectus in ſimile incidit ſomnium, videre ſe ſeptem ſpicas opimas, uno ex culmo creſcentes : mox ſpicas ſe totidem offerre Euro arefactas, quæ abſumerent illas pingues. Cùm iis in ſomniis exponendis vana eſſet omnis Ægyptiorum ſapientia : rex, à pincerna monitus, arceſſivit Ioſephum ; qui oſtendit, per ſeptem vaccas pingues, ac totidem ſpicas opimas, ſeptennium fertile denotari : per macras totidem boves, & ſeptenas ſpicas ſqualidas, indicari conſecuturos deinde totidem annos ſteriles & infertiles. Nec ratione ſua caret, quòd in ſomnio boves, tum opimæ, tum macilentæ, adſcenderint è Nilo. Nam pro Nili incremento fertilitas ſe habuit Ægypti : unde Plinius lib. v Hiſt. cap IX : *In* XIII *cubitus famem ſentit, in tredecim etiamnum eſurit, quatuordecim cubita hilaritatem adferunt, quindecim ſecuritatem, ſedecim delicias.* Hæc de ſomnii interpretatione.

Non ſatis autem fuiſſet, ſi rex præſciſſet futura ; niſi etiam noviſſet iſta ad uſum transferre. Ne igitur priori ſeptennio helluarentur ; egentes altero miſerè perirent : conſilium Ioſephus Regi dedit, ut aliquem rei frumentariæ præficeret in annos proximos XIV : tùm item, quia ſi is per ſe omnia exequi vellet, tantæ moli ſuccumberet, ſub eo conſtituerentur præfecti, per quos neceſſaria procuraret. Adhæc regem commonet, quomodo occaſione hac uti queat ad augendum fiſcum. Nempe ſi, quod in tanta fertilitate grave eſſe non poterat, quintam frumenti partem exigeret à ſubditis : granaria item conſtrui juberet ad aſſervandum hoc frumentum, ut ſterili inde ſeptennio proſpiceretur ſubditis. Ac tale Ioſephi conſilium erat.

Rex, obſtupefactus divinâ hac viri prudentiâ, annonariæ eum rei præfecit. Qui priori ſeptennio, quo omnis ager luxuriavit, congeſtis magnâ copiâ frumentis, horreiſque multiplicatis, prudentiſſimè in futuram omnia famem compoſuit. Altero autem ſeptennio, quo gravis Cerealium fructuum penuria terras quaſſabat, & vitam omnium ſervavit, & regias magnificè opes auxit. Primo biennio abſumtum à ſubditis frumentum privatum. Tertio anno emêre fruges pecuniis à Ioſepho, qui eas in fiſcum redegit. Quartò autem anno, pecuniis jam exhauſti, pecudes & jumenta (nec enim omnes his caruiſſe Ægyptios putandum) frumentis permutarunt. Tandem cùm præter agros & corpora nihil ſupereſſet, etiam agros vendidere pro frugibus, & ſeſe regis manciparunt ſervitio. Ita ager omnis Ægyptius regi ceſſit ; eo excepto, qui jam olim publicè adſignatus erat ſacerdotibus. Hoc jam ſterili, neceſſe habuit Ioſephus, iis alimentum è regiis dare granariis. E publico enim ab Ægyptiis alitos ſacerdotes, teſtes Herodotus in Euterpe, & Diodorus lib. I I.

Non ignorâſſe hæc gentiles, oſtendit Trogus, ſive Iunianus Iuſtinus lib. XXXVI : ubi inter alia ſic de Ioſepho : *Nam & prodigiorum ſagaciſſimus erat, & ſomniorum primus intelligentiam condidit ; nihilque divini juris humanique ei incognitum videbatur : adeò ut etiam ſterilitatem agrorum ante multos annos providerit : periiſſetque omnis Ægyptus fame, niſi monitu ejus rex edicto ſervari per multos annos fruges juſſiſſet : tantaque experimenta ejus fuerunt, ut non ab homine, ſed à Deo, reſponſa dari viderentur.*

Conſideravimus beneficium Ioſephi triplex. Nunc oſtendam, ad illud exprimendum, non fuiſſe convenientius ſymbolum, quàm bovis, præcipuè apud Ægyptios. Aliter ſi fuiſſet, non Deus ipſe in ſomnio, quod immiſerat, boum ſymbolum prætuliſſet ad fertilitatem & ſterilitatem ſignificandam. Videmus etiam, apud Romanos propterea, anno CCCXIV, L. Minucium, Annonæ præfectum, bove donatum aurato. Livius lib. IV : *L. Minucius bove aurato extra portam trigeminam eſt donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Melianum aſſibus in modios æſtimatum plebi diviſit.* Nempe variat annonæ ratio pro anni fertilitate, ac ſterilitate : hæc verò magnam partem ab agricultura dependet : at certum eſt boves (verba ſunt Diodori lib. I.) τοῖς εὑροῦσι τὸν τοῦ σίτου καρπὸν συνεργῆσαι μάλιστα πρός τε τὸν σπόρον, καὶ τὰς κοινὰς ἁπάντων ὠφελείας· *inventoribus frumenti maximè omnium commodâſſe ad ſementem faciendam, & utilitates agriculturæ omnibus communes.* Hinc *bos ſocius hominum in ruſtico opere, & Cereris miniſter,* Varroni dicitur lib. II R. R. cap. V : item *ſocium laboris, agrique culturæ animal*, Plinio Hiſt. Nat. lib. VIII, cap XLV. Atque addit Varro : *Ab hoc antiqui manus ita abſtineri voluerunt, ut capite ſanxerint, ſiquis occidiſſet. Quâ in re teſtis Attice ; teſtis Peloponneſus.* Addit Plinius : *A populo Romano, die dicta, qui, concubino procaci rure omaſum ediſſe ſe negante, occiderit bovem, actuſque in exilium, tanquam colono ſuo interemto.* De Attica quod ait Varro, firmat Ælianus lib. V Variæ Hiſt. cap. XIV: ubi ſcribit, Athenienſium etiam legibus vetitum, nequis mactaret bovem aratorem. Ac rationem apponit, ὅτι καὶ οὗτος εἴη ἂν γεωργὸς, καὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις καμάτων κοινωνὸς, *quoniam & ille agricola eſt, & humano generi laborum ſocius.*

Oſtendimus, beneficium Ioſephi non potuiſſe convenientiori exprimi ſymbolo, quàm bovis. Proximum eſt, ut doceam, non defuiſſe Regi, ac Ægyptiis, voluntatem & hoc, & alio quovis genere honoris, Ioſephum proſequendi. De præfectura annonæ non repetam, quæ jam attuli. Præterea verò Rex toti eum præfecit Ægypto, ſic ſolo ut ſolio eſſet ſuperior ; totaque eum oſcularetur Ægyptus, non illo duntaxat benevolentiæ oſculo ; quali Darius Zorobabelem proſecutus dicitur III Eſr. IV, 47 : ſed in ſignum ſubjectionis ; unde & μεταληπτικῶς interpretari liceat, *obedire* : ut cepere LXX, cum transferunt : ἐπὶ τῷ στόματί σου ὑπακού-

σεῖ) πᾶς ὁ λαός μυ. Et vulgatus Latinus, qui LXX secutus vertit: *Ad tui oris imperium cunctus populus obediet.* Ac similiter Psalm. 11, 12: *Osculamini filium*: interpretari possumus, *osculo testamini subjectionem vestri*: vel simpliciter, *obedite filio.* Annulum etiam Iosepho dedit, tum ut symbolum dignitatis, tum ad literas ac diplomata publico nomine signanda. Etiam veste eum induit è bysso candida. Collo injecit torquem aureum, ac statuit, ut currus ejus esset à regio secundus. Nomine item mutato vocari jussit *Saphenath Paneah*: quod Onkelus reddit, *vir, cui secreta revelantur*; Ionathan, *vir occultorum interpres*; Iosephus, κρυπτῶν εὑρετής, *occultorum inventor.* Sed ab omnibus istis diversus abit Latinus vulgatus, qui vertit, *salvator mundi*: ac Ægyptiacè id sonuisse, ait quoque B. Hieronymus Quæstionibus Hebraicis: *Dictusque*, inquit, *Salvator mundi, eò quòd orbem terræ ab imminente famis excidio liberârit.* Sed hunc dissensum difficile sit hodie dirimere post intermortuam penè veteris Ægypti linguam. Adhæc acclamari Iosepho per præconem *Abrech* jussit: quam vocem Ægyptiacam omittunt LXX; retinet immutatam Symmachus; vertunt alii, sed diversimodè; ut paullo post dicam. Denique & uxor ei data Asnath, filia, non quidem, ut multi putant, carceris præfecti, nomine פוטיפר, *Potiphar*; qui Iosephum ab Ismaelitis emerat (nam, ob impudicitiam uxoris perspectissimam, talis hominis filiam meritò fuisset aversatus) sed Cohen, hoc est, sacerdotis, vel potiùs principis viri sive præfecti in On, hoc est, Heliopoli, cui nomen פוטיפרע, *Potipherah.*

Quid apertius ex istis, quàm nullum fuisse honoris genus, quo non rex Iosephum vellet ornatum? At Ægyptii moris erat, ut bene meritorum memoriam sacris ad posteros symbolis propagarent. Iam verò, ut vidimus, nullum beneficiis Iosephi exprimendis signum magis erat idoneum bove. Cur igitur inficias eamus, hunc honorem quoque præstitum Iosepho? Dixeris, non passurum id Iosephum, Dei unius cultorem. Cur vero? cùm is honos initio tantum fuerit civilis. Quis enim divinum dixerit honorem, quòd in memoriam Iosephi, qui famis tempore Ægyptum conservasset, bos aleretur à sacerdotibus, ac populo etiam cum gratâ ejus beneficii commemoratione monstraretur? Nec diffiteor, tandem degenerâsse in divinum. Nempe ad modum, quo vidimus antea, Græcorum multos primò duntaxat honore affectos heroico; ut statuâ, & cippis: postea eum commutatum in divinum; ut adorationem, & sacrificia. Sed si idem evenerit Iosepho, quæ hîc ejus culpa? Præsertim si conservatori Ægypti post mortem demum hoc honoris datum: quod perhibent Rufinus, & Suidas. At mortuum, dixeris, non dignati essent hoc honore vel Rex, vel sacerdotes. Equidem contrà existimo, regem potiùs modum fuisse excessurum in honoribus illi accumulandis, cui Ægyptus ob merita & divinas animi dotes, nihil habuisset par, aut secundum. Quodque ad sacerdotes ac populum, censeo, tam lene atque amabile fuisse imperium Iosephi, ut, eo mortuo, luctus fuerit maximus totâ Ægypto, eoque cuncti certatim quosvis in eum honores congesserint. Credo, etiam juverit, quòd uxor illius filia erat sacerdotis Heliopolitani; cui maxima erat per Ægyptum auctoritas. Vt socer fuerit defunctus; vixerint liberi, qui uxorem Iosephi amitam agnoscerent; amitini Manassis, & Ephraim. Atque eadem locum habent, si Asnath non sacerdotis, sed principis Heliopolitani filia erat. Potuit Heliopolitanus quoque filiarum unam dedisse Memphitico vel sacerdoti, vel principi. Et fortasse familia, cui innexus Iosephus, ampla admodum fuit; ut magna ejus variis in locis fuerit auctoritas. Et quid si ipse Iosephus multos ex ea ad honores evexerit? Nam, ex quo dignitate tanta auctus, annis vixit octoginta *. Quare ad illud, quod præclarè adeo meritus esset de tota Ægypto, accesserit fortè affectus erga domum Iosephi; quæ sanguine multis & proceribus, & sacerdotibus esset conjuncta. Denique ut nihil horum foret, vel sola æmulatione Memphitæ adduci quiverint ad honorem hunc in memoriam Iosephi inducendum, nequa ex parte Heliopolitanô inferiores viderentur. Duo igitur exinde boves sacri: quorum Heliopolitanus diceretur Μνεῦις, Memphiticus autem Ἄπις: ut nominibus eos quoque distinguit Strabo lib. XVII. Vnde Apim διακριτικῶς † *Memphitem bovem* appellat Tibullus lib. 1, eleg. VII. Cumque Heliopolitani suum dicassent Soli; Memphitæ suum sacrarunt Lunæ: quod traditum Æliano lib. XI Hist. Animal. cap. XI. Vtrumque tamen Osiridi dicatum, ait Diodorus in primo. Et favet de Apide etiam Plutarchus lib. de Is. & Osir. ubi ex Ægyptiis se sacerdotibus ait accepisse, Apim eundem esse ac Osirim; ipseque Apim esse Osiridis animam arbitratur. Facileque hæc conciliantur. Nam Μνεῦις est Osiris antiquior, qui cum Iside agriculturam docuit Ægyptios; sive is Mitsraim, sive Menis: Apis verò est Osiris junior, qui proprio nomine Iosephus. Honoratior eorum Apis: nempe quia recentius & excellentius esset beneficium Iosephi, quàm Menis. Interim vetustate priores ferebat Μνεῦις; unde Heliopolitani, cum viderent, majorem esse gloriam bovis Memphitici, oggerebant, Μνεῦιν suum esse patrem Apidis: puta quia ad Μνεῦις exemplum Apis esset inductus. Hæc nos docet Plutarchus, memorato sæpius libro de Iside & Osiride. Sed pro Μνεῦιν, (ut est in Aldina, Stephanica, & nupera Parisina †) literæ unius trajectione Μνεῦιν reposuimus; prout alii eum vocant scriptores. Verba ejus sunt: Ὁ δὲ ἐν Ἡλιουπόλει τρεφόμενος βοῦς, ὃν Μνεῦιν καλοῦσιν, (Ὀσίριδος δὲ ἱερὸν, ἔνιοι δὲ καὶ τοῦ Ἄπιος πατέρα νομίζουσι) μέλας ἐστὶ καὶ δευτέρας ἔχει τιμὰς μετὰ τὸν Ἄπιν. *Bos verò, qui Heliopoli nutritur, dictus Mnevis (Osiridi autem est sacer, ac plerique Apis patrem arbitrantur)*

* Genes. 50, 22. 26.

† distinguendi causa.

† an. 1624.

bitrantur) niger est, ac proximos obtinet honores post Apim.

Superest, ut eadem paucis confirmem ex Apidis, & Sarapidis nominibus. Cum Ægyptiacam linguam, & Hebræam, discrepasse quidem in non paucis; attamen in plurimis etiam convenisse constet: facilè adducor, ut credam, *Apis* nomen fuisse illud, quo Iosephus in sacris nuncupatus. Nempe ut exprimat Hebræum אב, ab, *pater*. Vnde Syriacum *abba*, syllabâ κατὰ μετάθεσιν reduplicatâ: atque ab hujus posteriori syllabâ est πατὴρ: ubi τὴρ vocis solum productio est; ut in μήτηρ, θυγάτηρ, & similibus. Imò quia pater quis non solum ἀμέσως * dicitur; sed etiam avus, proavus, abavus, atavus, tritavus; quin horum quoque genitores: eò Latini ex Hebræo אב, *ab*, formarunt *avus*. Nam B, & V commutantur: unde βίκιον, *vicia*; βούλομαι, *volo*; ὄροβος, *ervum*, & similia. Iam verò quæ appellatio Iosepho accommodatior, quàm *ab*, sive patris? Quippe qui nutricius totius fuerit Ægypti; quales κατὰ μεταφορὰν *patres* dicti: ut *nutrix* Plauto *altera mater*; quemadmodum superiùs † vidimus. Ipse etiam Iosephus Genes. XLV, 8, ait fratribus suis, ad patrem Iacob, quò eum adducerent, reditum parantibus, se constitutum esse לאב לפרעה, *in patrem Pharaonis*. Imò fortasse eodem pertinet, quòd Pharaonis jussu acclamatum ante eum אברך, *abrech*: quod Onkelus componit ex אב, ab, *pater*, & רך, rech, *rex*. Hoc enim רך, rech significare, auctor quoque est R. Salomon Iarchi. Etiam *patris* ei vocabulum conveniat, si placet interpretatio R. Iuda, qui (ut idem Rasi tradit) conflatum arbitratur ex אב ab, *pater*, & רך, rach, *tener*: quod fuerit ab רכך, *mollescere, tenerum reddi*. Vt *pater* dicatur, ratione senilis prudentiæ: *tener*, propter juvenilem, ac teneram ætatem. Nam XXX duntaxat annorum erat, cùm ad præfecturam Ægypti evectus fuit. Nec ignoro, quia ברך, *barach*, interdum significat *geniculare*, sive *genuflectere*: eò Aquilam, & vulgatum interpretem, transferre, *genu flecte*: idque favente etiam Aben-Ezra. Sed B. Hieronymus, Quæstionibus Hebraicis in Genesin, hanc de *parente tenero* expositionem disertim præfert isti de *adgeniculatione*. Etiam priores interpretationes sequuntur Ionathan, & Hierosolymitanus, & paraphrasis Hierosolymitana: sed cùm de priori quidem vocabuli parte inter eos consensus foret; de altera autem fluctuarent: utramque expositionem conjunxerunt. Explicant enim, *pater regis tener annis*. Quare hæc quoque verisimile reddunt, quod dicebamus, Ἄπις, (ubi ις solum vocis est productio) esse vocabulum Iosepho inditum ob paternam curam vel etiam senilem prudentiam; quomodo iidem Romæ *Patres*, & *Senatores*.

* immediate.

† cap. 19.

Accedo nunc ad Sarapin, ut Græci fere vocant; sive Serapin, ut Latini sæpius dicunt; θεὸν ἐπιλαγχάμματον *, ut eum nuncupatum ex veteri constat epigrammate, item Hesychio in ἐπιλαγχάμματον. Eum esse Iosephum, colligere etiam est ex eo, quòd modius capiti superimponeretur; ut est apud Rufinum Hist. Eccl. lib. II, cap. XXIII. Cum autem variæ ejus rei caussæ adferantur, maximè placet, quod subjungit, frugum largitatem eo indicari. Suidas similiter in Σάραπις ait, μόδιον ἔχειν ἐν τῇ κεφαλῇ, καὶ τὸν πῆχυν· *modium habere in capite, & cubitum*. Ibidem legas, à quibusdam Iosephum putari. Eamque sententiam confirmat, quòd idem sit Serapis, ac Apis: quemadmodum ex Aristea Argivo tradit Clemens Alex. in primo Στρωματέων: ex Terentio item Varrone B. Augustinus lib. XVIII de Civ. Dei, cap. V. In eo interim hi pariter decepti, quòd intellexerint Apim, regem Argivum, cum debuerint Ægyptium; qui Argivo, ut diximus, compluribus erat seculis antiquior. Græci, ut aliis persuadere nationibus conati, Apim fuisse regem suæ gentis; ita etiam commenti sunt nomen Serapidis esse Græcanicum. Nam dici ex σορὸς, *loculus*; quia bos ille, qui Apis dicitur, fuerit sale conditus, & loculo sive sarcophago impositus; unde *Sarapis* dicatur, quasi *Sorapis*. Traditum hoc Nymphodoro, libro de moribus Asiæ tertio; atque hinc Clementi I Stromateon; ex Clemente autem Eusebio lib. X de Præpar. Euang. cap. XII. Eandem quoque sententiam ex Varrone apud Augustinum legas loco antè dicto. Ac sequitur quoque eam Suidas in Σάραπιν: ut alios omittam. Sed de hujusmodi compositione hybridâ quid statui debeat, sæpius diximus. Æquè invitus subscripserim Iulio Materno †, quando sic dictum ait à *Sara*, & *Apis*; idque quia pronepos fuerit Abrahæ, & Saræ. Nec enim credibile est, Ægyptios de Saræ honore fuisse sollicitos. Verisimiliora sunt, quæ deinceps adferam. Vti quod, quia *Apis* idem, ac *Osiris*, ut antè vidimus, eò arbitrantur, ex *Osir*, & *Apis*, prius fuisse *Osirapis*, postea, præcisâ principe literâ, vel ejectâ tertiâ, primisque trajectis, *Sorapis*. Hoc apud Clementem Alex. exstat in Protreptico. Nec minus tamen placet, esse ex שור, *sor*, quod *bovem* notat, & *Apis*: ut significet *bovem patrem*: hoc est, patrem regni Ægyptiaci Iosephum, symbolo bovis signatum. Vel ut sit ex *Apis*, & שר, *sor*, hoc est *princeps*: quasi dicas, *princeps Apis*. Nam שר, *sur*, Hebræis notat *dominari*: unde שר, *princeps*. Vt Sar sive princeps pincernarum, Gen. XL, 2, & Hos. III, 4: *Non* (est) *rex, non est* שר, *princeps*. Vnde liquet, *Sar* Iosepho meliùs, quam Pharaoni convenire. Eoque Apim potius esse Iosephum: uti superiùs etiam ex Deuteron. XXXIII, 17, colligebamus.

* Deum cum nomine septem literarum.

† de errore profanarum relig.

Sed quæcunque de Serapide hactenus diximus, planè corruunt, si, quod Scaliger etiam putavit animadversionibus Eusebianis *, Sarapis fuit Deus Ægyptiorum non patrius, sed, ut Attici dicebant, ἔπηλυς, sive inquilinus. Nempe eo est compulsus, quòd Tacitus in quarto Historiarum dicat, Ptolemæo Lagidæ in somnio

* num. MDCCXX.

Digitized by Google

præceptum à Deo, ut suam arciret effigiem è Ponti urbe, Sinope; cui tum Scydrothemis imperabat. Ea ubi Alexandriam delata, ingens à rege conditum delubrum, in quo effigies hæc reponeretur. Hinc colligit vir summus, Sarapin esse numen Sinopense, non origine Ægyptium. Sed facile est hunc ictum exire. Primùm famæ incerto. Nam ipse agnoscit Tacitus, alios putare, numen hoc è Seleucia Syriæ arcessitum, idque à Ptolomæo Euergete. Eam Isidori fuisse sententiam, testis Clemens Alex. Admonitione ad Gentes. Sed majus illud, quod sententiam istam ex utroque horum sit refutare. Nam ait Tacitus, apportato Alexandriam Sinopensi numine (verba ejus sunt) *templum pro magnitudine Vrbis exstructum, loco cui nomen Rhacotis. Fuerat illic sacellum Sarapidi, atque Isidi, antea sacratum.* Similiter Clemens Alex. nisi quòd Ptolemæo Philadelpho donum hoc missum ait, idque quia famis tempore rex Sinopensis ab eo esset adjutus frumento. Sic enim ille in Admonitione ad Gentes: Οἱ μὲν αὐτὸν ἱστοροῦσι χαριστήριον ὑπὸ Σινωπέων Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ τῷ Αἰγυπτίων πεμφθῆναι βασιλεῖ· ὃς λιμῷ τρυχομένους αὐτοὺς, ἀπ' Αἰγύπτου μεταπεμψάμενος σῖτον, ὁ Πτολεμαῖος, ἀνεκτήσατο· εἶναι δὲ τὸ ξόανον τοῦτο, ἄγαλμα Πλούτωνος· ὃς δεξάμενος τὸν ἀνδριάντα, καθίδρυσεν ἐπὶ τῆς ἄκρας, ἣν νῦν Ῥακῶτιν καλοῦσιν, ἔνθα καὶ τὸ ἱερὸν τετίμηται τοῦ Σαράπιδος. *Aliqui verò scribunt, grati animi ergo fuisse missam à Sinopensibus ad Ægyptium regem Ptolemæum Philadelphum statuam Plutonis: qui Ptolemæus eos fame laborantes, frumentum summittendo, sibi obstrinxerat. Acceptam autem statuam constituit in promontorio, quod nunc appellant Racotim: ubi in honore antea fuit templum Serapidis.* Si priusquam Deus ille Sinope adveheretur, jam fuerat Alexandriæ sacellum Serapidi & Isidi dicatum; non debent Alexandrini Sinopensibus Serapidem suum. Veriora igitur sunt, quæ postea subjungit Tacitus: *Alii auctorem eundem Ptolemæum; sedem, ex qua transierit, Memphum perhibent, inclytam olim, & veteris Ægypti columen.* Hæc optimè conveniunt cum iis, quæ antea diximus. Memphi enim, regià quondam urbe, tot pyramidibus inclytà, Apis colebatur. Hinc Ptolemæus effigiem Apis sive Serapis arcessivit, inque nova Alexandriæ urbe constituit. Vnde etiam Lilii Giraldi, viri licet non minoris judicii, quàm doctrinæ, error dilucet: ut qui, sexto de diis syntagmate, à Tacito proditum dicat, effigiem Serapis Sinope, vel Seleucià, juxta nonnullos, non Alexandriam esse delatam, sed Memphim. Contrà enim Tacitus eos ait dicere, à Ptolemæo Alexandriam esse deportatam Memphi. Nec multùm hæc abeunt ab eo, quòd Suidas tradit, Alexandrinos arcam, in qua corpus Apidis erat, à Memphitis accepisse. Et sanè Sarapin, non esse Deum Ægyptiorum adventicium, ut Scaliger sensit, imò & Tacitus magis verisimile putabat: etiam fidem fecerit Athenodorus, Sandonis filius, Tarsensis, atque, ut ex Luciani Macrobiis, & aliis, scimus, Augusti Cæsaris præceptor. Hic, teste Clemente in Protreptico, eo Sarapidis vetustatem adstruebat, quòd Sesostris, subactis Græcorum nationibus multis, reversus in Ægyptum, Osiridem, à quo genus ducebat, ab artificibus, quos secum adduxerat, effingi jusserit ex ramentis auri, argenti, aliis metallis, etiam gemmis ac lapidibus variis: quæ omnia levigata, contritáque, cæruleo imbuerit colore; unde nigricet color imaginis. Posteaque etiam subdit etymon illud antea allatum: videlicet ut, quia Apis esset Osiridis imago, ab Osiride, & Apide, prius dixerint *Osirapis*; inde consuetudo fecerit *Sorapis*, vel *Sarapis*.

Sesostris iste maximum, post Osiridem, è regibus Ægyptiis habuit nomen. Manetho Sebennitæ tertius est duodecimæ dynastiæ; quæ Diospolitarum fuit. Atque hoc antiquitatem ejus ostendit. Nam priorum XI dynastiarum tempora concurrunt, ac implicantur mutuò; ut antea diximus. De expeditionibus ejus, vide Herodotum in Euterpe. Vbi inter alia commemorat, ut in gentibus devictis columnas erexerit, ac si strenuè se gessissent, veretrum jusserit insculpi; naturam verò muliebrem, si molles fuissent & effeminati: addit, se in Syria Palæstinæ conspexisse monumentum Sesostris cum mulieris genitali. Quod indicium est, Palæstinos facilem de se victoriam præbuisse. Si Iosephum audimus lib. VIII Antiquit. cap. IV, est hic ille, qui Scripturis *Sesak* dicitur, LXX *Susakim*, I sive III Reg. XIV, 22, & II Paralipom. XII, 19: ubi legere est, ut templum spoliàrit Hierosolymitanum, penè omnibus ablatis, quæ fecerat Salomo. Quod credibile est fecisse in Ieroboami gratiam, cui junctus erat affinitate. Nisi ambitione potiùs ductus: quod verisimilius, si Sesak ille est Sesostris. Eusebius in Canone Chronico tradit, Roboami tempore regnâsse in Ægypto Semendim, ac eo rege Susakim spoliâsse templum Salomonis. Quod si est, vel Susakim aliter dictus Semendis; vel, ut antea sæpe, plures eo quoque tempore regnarint. Mihi tempora conferenti, maximè placet sententia Iosephi Scaligeri: qui censet, Sesak esse Susennem, ultimum in vigesimaprima, quæ Tanitarum est, dynastia; vel potiùs successorem ejus Sesonchin, qui primus est in vigesimasecunda Bubastitarum dynastia. Et nomen quoque sententiæ isti favet. Magna enim convenientia est inter Susak, vel Sesak, & Sesonchis, liquidà, & terminatione, quæ à Græcis est, ablatà. Sic Sesostris non paullo fuerit antiquior Sesako, vixeritque Iudicum temporibus. Sive verò Sesak est Sesostris, ut Iosephus putabat; sive, ut Scaligero visum, Susennes, vel Sesonchis: annis multo amplius sexcentis ante reges Ptolemæos vixerit Sesostris. Imò si tempore eo regnabat, quo apud Hebræos potestas penes Iudices fuit: annis amplius octingentis fuerit ante Euergeten: quem Isidorus, ut diximus, effigiem Serapis primum Alexandriæ repo-

Digitized by Google

repoſuiſſe arbitrabatur. Vt minimè dubium ſit, quin Sarapis non ἐπίθετον *, ſed πάτριον † fuerit Ægyptiorum numen.

* adſcitum.
† patrium.

De ſtructura Serapei Alexandrini, qui volet, Ammianum Marcellinum adeat lib. XXII, Proſperum Aquitanicum lib. III de Prædictionibus, cap. XXXVIII: imprimis verò Rufinum lib. II Hiſtor. cap. XXII. Roma verò ægre cultum Serapidis admiſit, nec niſi extra Romam. Quippe Serapeum intra urbem exſtruere non licuit; ut teſtis Dio lib. XL. Vnde ſcortillum illud Varri apud Catullum deferri ad Serapim cupit epigr. X.

CAPVT XXX.

In cultu Oſiridis gemini, antea deſcripti, tertius acceſſit Oſiris, ſive Arabicus Liber: in quo Moſes expreſſus. Indiæ nomine antiquitus etiam vocata Phœnicia, Æthiopia, vel Arabia, aliæque terræ ad Orientem ultra mare internum ſitæ. Andromedæ fabula iterum enarrata. An Buſiris ullus fuerit, num Herculis Thebani an Tyrii tempore regnarit, num is ſit qui edictum tulit de ſubmergendis Iſraeliticis infantibus. Cum iis, quæ de Moſe nato, expoſito, aquis extracto, & matri reddito, Scripturis traduntur, collata, quæ de natalibus, & educatione Liberi produntur à gentilibus. Vnde Moſes vocatus. Idem, ut ajunt, appellatus Monius, Miſes, Moſo, Palæſtinus, Ioakim, & Melchi. *De Antiquitatibus Philonis ſuppoſiticii judicium. Convenire Liberum, & Moſen, quòd uterque bimater, & formâ præcellens. Liberum creditum in Arabia natum, quia inde Moſes in Ægyptum conceſſerit, populum educturus Iſraeliticum. Nyſſam ſive Niſam Libero inclytam, quia Sina, quæ trajectis literis Niſa, celebris ſit lege illic datâ Moſi, & Iſraëlitis. Exilium & Libero tribui, & Moſi. De utroque proditum, ſubiiſſe eos mare Rubrum, ac pugnaſſe cum rege Arabum: ſed perperam hunc Lycurgum, regem Thraciæ, putari, qui Arabiæ rex fuerit. Vnde ſit, quòd Liber mulieres habuiſſe in exercitu dicatur. Legifer & Liber, & Moſes. Origo moris Moſen cum cornibus effingendi. In Liberi Orgiis repræſentata percuſſio petræ, quâ Moſes aquam eduxit. Vnde videatur originem cepiſſe, quod in ſacris Liberi redimirent caput ſerpentibus.* Caleb *pro Hebronis tractu, & ejus incolis: ubi perperam Græci* caninum, *vel* venatorem, *reddiderunt. Cur Libero attributus ſocius canis. Cur Canis aſtro datum nomen* Μαῖρας, *& poteſtas attributa maturandi uvas. Cur racemus ab exploratoribus terræ Canaan vecti fuerit deportatus. Incredibilis magnitudo ejus racemi deſcripta à Philone Alexandrino. Fabuloſa racemi magnitudo currum ſuo pondere rumpentis.*

ABunde de Apide, &, quod ſatis etiam, de Mnevi actum: quorum uterque ſacratus Oſiridi; ut ex Diodoro vidimus: nempe Mnevis quidem Oſiridi ſeniori; ſive is idem ac Menis, ſive is Meſorim, pater Ægyptiorum, qui & in honorem ejus primum anni menſem *Meſori* nuncuparunt: Apis autem Oſiridi juniori; quem eſſe patriarcham Ioſephum, liquidò comprobavimus. Gemino huic Oſiridi tertium nunc ſuperaddimus, à poëtis & aliis deſcriptum in expeditione Liberi Indica. Nam idem Oſiris, & Dionyſus ſive Liber: uti inter alios teſtis nobis Nonnus in quarto Dionyſiacôn:

— Καὶ Αἰγυπτίου Διονύσου
Εὔια φοιτητῆρος Ὀσειρεῖδος ὄργια φαίνων.
— *Et Ægyptii Dionyſi*
Bacchica quoſque adeuntis Oſiridis Orgia monſtrans.

Hoc loco autem intelligimus, non recentiſſimum Liberum, Cadmi ex Semele nepotem. Sed neque antiquiſſimum illum, vini inventorem; quem Noe eſſe diximus. Imò nec ex intermediis antiquum illum Oſiridem, qui proprio nomine Mitſraim ſive Metſraim vocabatur, ac cum Libero confundi ſolet. Vti neque æqualem ejus Liberum, de quo ex Diodoro vidimus. Sed illum capimus, quem poëtæ, & alii, deſcribunt in Liberi expeditione Indica. Cui narrationi nihil veri ſubeſt, ſi intelligamus Indiam propriè dictam: uti clarè oſtenſum nobis cap. XXV. Sunt in fabula tamen iſta quædam priſcæ veritatis lineamenta; ſi in Libero hoc intueamur divinum Moſen; per Indiam verò capiamus Arabiam. Priſci quippe Græci, ut cap. dictum XXVI, terras omnes ultra mare mediterraneum ſitas Indiæ nomine nuncupabant: cui rei vel fidem fecerit Ovidii illud in primo de Arte Amandi, jam ab aliis hoc fine allatum:

Andromedam Perſeus nigris portarat ab Indis.

Andromedam enim abduxit ab Ioppe, Phœniciæ civitate; ut ſuperiùs * monitum ex Plinii lib. V, cap. XIII, & XXXI. Atque apud eundem legas lib. IX, cap. V: *Belluæ, cui dicebatur expoſita fuiſſe Andromeda, oſſa Romæ apportata ex oppido Iudeæ Ioppe, oſtendit inter reliqua miracula in ædilitate ſua M. Scaurus.* Neque hæc adverſantur iſti, quod ibidem † dicebamus, per cetum, cui objicienda erat Andromeda (*Neptuniam priſtin* vocat Tullius in Arateis) intelligi vel navim ab ſigno ceti nomen hoc ſortitam, quæ avectura erat Andromedam: vel principem piraticâ nobilem, quales monſtris comparantur marinis: unde &, quod Andromeda ſcopulo fuerit alligata, ut à ceto devoraretur, interpretari de connubii vinculis licet: ut ſententia ſit, coactum Cepheum huic piratarum principi filiam deſpondere, ſi mare præſtare civibus ſuis liberum vellet. Quæ pro veriſſimis quidem amplectimur: & diu fuere hæc etiam cognitiſſima poſteris. Sed enim poſtquam dies memoriam iſtorum magna ex parte deleverat, poëtis occaſio eſt præbita ex navi aut prædone fabricandi cetum, & ſimiliter reliqua commutandi in fabulam. Quæ ubi multis jam ſeculis ex poeſi ac picturis populus imbiberat: Scaurus etiam, errore ſimplicis vulgi abutens, perſuaſit Romanis, oſſa, neſcio cujus ceti, eſſe monſtri illius marini, cui expoſita fuerat Andromeda. Fuiſſe verò penè omnium opinionem, conti-

* cap. 23.
† cap. 23.

Digitized by Google

giſſe iſta in civitate Phœniciæ, vel Iudææ, etiam Strabo auctor eſt lib. I, & XVI. Ac priori etiam loco refert, alios Cephea, parentem Andromedæ, Æthiopiæ regem dicere. Nempe Indi, & Æthiopes, temporibus antiquiſſimis dicebantur à Græcis, quicunque, ut dixi, viverent trans mare internum. Tales verò non Indi ſolum, ſed etiam Æthiopes, ſive incolæ terræ Chus: quorum alii orientales, ut Arabes; alii occidentales, ut illi ſub Ægypto. Vtroſque enim vocatos eſſe Æthiopas, cùm ex Moſe, tum Homero, & aliis, conſtat. Deinceps igitur oſtendam, Oſiridem hunc tertium, ſive Liberum Indicum, hoc eſt, Arabicum, eſſe Moſem noſtrum: quem, etſi in Ægypto natus ſit, Arabicum tamen & Oſiridem, & Liberum, vocare poſſumus, diſcriminis cauſſa; ut melius diſtinguatur ab antiquiſſimo Oſiride, hoc eſt, Miſraimo; item vetuſtiſſimo Libero, ſive idem is ac Oſiris antiquiſſimus, ſive unus ex ducibus Ægyptiis, qui ſub Oſiride militarunt. Altera etiam cauſſa accedit, quia XL ſolùm annis Moſes vixit in Ægypto, octoginta autem in Arabia; annis quidem quadraginta in exilio, at totidem annis cum imperio. Vt hæc, & alia, fiant liquidiora; præcipuam Moſis hiſtoriam cum gentilium de Oſiride, & Libero ſuo, fabulis conferemus.

Ordiar ab cruento Pharaonis edicto, de maſcula Iſraelitarum prole recens editâ aquis mergendâ. Sunt qui regem eum Buſiridem fuiſſe exiſtiment, & inde fabulam cœpiſſe apud Græcos, de mactatis ab eo hoſpitibus. Sed Strabo * ullum fuiſſe Buſiridem negat. Diodorus nunc negat †, nùnc fatetur ‡ fuiſſe, nec hoſpitum cædem diffitetur. Iſocrates, in laudatione Buſiridis, agnoſcit regem Ægypti Buſiridem: ſed poetarum commentum arbitratur de occiſis hoſpitibus: atque hoc eo credibilius videri, quia iidem ab Hercule dicant interfectum; quæ tempora plurimum diſtent. Nam, inquit, ὁμολογεῖται παρὰ τῶν λογοποιῶν, Περσέως μὲν τοῦ Διὸς καὶ Δανάης, Ἡρακλέα μὲν εἶναι τέτταρσι γενεαῖς νεώτερον, Βούσιριν δὲ πλέον ἢ διακοσίοις ἔτεσι πρεσβύτερον· *Convenit inter hiſtoricos, Perſeo, Iovis & Danaës filio, quatuor ætatibus Herculem eſſe juniorem: Buſiridem verò plus quàm ducentis annis ſeniorem.* Verùm argumento Iſocratis facilè occurritur, quia multi fuere Hercules: ut nihil ſit neceſſe, Thebanum illum intelligere hoc loco. Ætatem ejus ex Buſiridis ætate colligere oportet. Buſirin ſtatuit Euſebius ad annum ſecundum poſt mortem Ioſuæ. At Herculem Tyrium idem retulerat circà tempus illud, quo Moſes in monte alloquio fruitus eſt divino. Quare hac parte nulla eſt temporis pugna. Sed pugnant hæc cum iis, qui cruentum illud edictum de Iſraelitarum pueris à Buſiride promulgatum arbitrantur. Nam edicti ejus auctor ante Moſem natum claruerit, neceſſe eſt. Sed ſuccurrit Iſocrates, qui ait, Buſiridem ante Herculem fuiſſe generationibus IV, (quæ conficiunt annos CXXX) ac annis amplius ducentis. Quia amplius dicit eſſe annis CC, addamus annos XXX. In univerſum ante Herculem anni ſint CCCLX. At Hercules fuit Theſei æqualis. Is regnare incipit Euſebiano numero IↃCCLXXXII. Auferamus hinc annos CCCLX. Incidimus in numerum Euſebianum CCCCXXII. Hoc eſt, annum quartum ante Moſis natalem, qui refertur ad numerum CCCCXXVI.

* lib. ult.
† lib. 1.
‡ lib. 4.

Hujus edicti tempore Iochabed, filia, hoc eſt, neptis Levi, uxor Amram, peperit filium: quem veriſimile eſt octavo fuiſſe die circumciſum: ſed quod nomen tum acceperit, non dicit Scriptura. Clemens Alexandrinus ait, à parentibus Ioachim vocatum. Porrò Iochabed, ne in periculum univerſa veniret familia, non auſa fuit detinere infantem ultra menſem tertium. Imponi igitur juſſit in תבה, Thebath: ubi LXX θίβιν, ſed corruptè: fortè rectius θῆκιν, ut eſt in Complutenſi, vel potius θῆβιν, quod Heſychius exponit κιβώτιον. Notat Hebræum, *arcam*, ſive *fiſcellam*, quæ pice & bitumine erat illita. Divinâ eadem providentiâ (fortaſſe & oraculo) ſubnixa, fiſcellam cum puero juſſit deponi in Nilo: ſed, ne undis auferretur, in carectis, ſive papyrione, ut vocat vulgatus interpres, quia frutex papyri in ripa ſuccreſceret. Etiam filiolam Mariam juſſerat eminus ſpeculari eventum. Commodè cum pediſequis, ſic Deo diſponente, lotum ſeſe proceſſerat regis filia, nomine Thermuthis, ut vocant Artapanus, Ioſephus, Suidas. Locum & ipſa inter papyri & arundinum elegerat opaca, ubi minùs conſpici poſſet. Hic videt fiſcellam: fortè & vagitum audierat infantuli. Iubet ergo ad ſe adferri. Scitulus erat puer: eò facilius miſeretur: etſi matris eſſe Iſraeliticæ, facilè colligeret ex duro patris edicto, fortaſſe etiam ex circumciſione: Ægyptii enim eo tempore necdum circumcidebantur. Interim ſoror Maria accurrit: rogat Termuthim, (ſic ſine dubio à matre edocta) velletne adduci mulierem Hebræam, quæ lactaret. Annuit illa. Ita ipſi traditus matri. Quæ quantum hauſerat doloris, filio, ut verebatur, amiſſo: tanto delibuta eſt gaudio, eo recepto.

Nunc cùm iſtis conferamus, quæ de Liberi natalibus prodidere gentiles. Liberum apud ſe natum eſſe, referunt Ægyptii. Vnde Orpheus in hymnis:

Σὺν σῇ μητρὶ θεᾷ μελανηφόρῳ Ἴσιδι σεμνῇ
Αἰγύπτου παρὰ χεῦμα σὺν ἀμφιπόλοισι τιθήναις.
Cum tuâ matre Deâ, nigrum ferente Iſide venerandâ,
Ægypti apud undam cum ancillis nutricibus.

Vbi & aquæ videmus meminiſſe. Arcæ item memoria celebrata eſt apud Braſiatas in Laconica. Vetus apud hos traditio erat, Liberum, ſimulac natus eſſet, arcæ incluſum, & ita aquis impoſitum. Hæc nôſſe poterant, quia Lacones, ut alibi oſtendimus, vel Abramidæ, vel ſaltem eſſent Cananæi, imò ex utriſque mixti. Sed ſacerdotes poſtea ad honorem ſuæ urbis pertinere exiſtimarunt, ſi fingerent, quæ in Ægypto contigerant, apud ſe eveniſſe. Ajebant

Digitized by Google

bant enim, arcam illam, cui Liber fuerat inclusus, æstu suos ad fines delatam, puerumque apud se educatum: imò & inde esse, quòd cum urbs sua priùs diceretur *Oreatæ*, postea *Brasiæ* vocaretur, ἀπὸ τοῦ ἐκβεβράσθαι, quod valet *maris æstu ejici*: quia nempe in eorum terram arca esset ejecta. Testis Pausanias in Laconicis.

Doloris materni ex amisso, gaudii ex recepto filio, imago erat in Osiridis sacris: ut superiùs vidimus. Quæ non solùm simulachrum sunt gestorum in regni Ægyptii primordiis, quatenus Osiris est Mesorim sive Mizraim: sed etiam quatenus iis adumbratus est Moses, quem Liberum esse dicebamus.

Ex eo, quòd Moses aquis extractus; nomen ei factum משה, *Mosche*. De quo Exod. II, 20: *Et vocavit* (filia Pharaonis) *nomen ejus Mosen, & dixit, quia ex aquis extraxi eum.* Nempe à משה, *extraxit, eduxit*. Vt non sit audiendus Fl. Iosephus: qui eò quòd Græci Μωυσῆς scribant, credidit esse ex Syriaco μῶ, *aqua*, & ὑσῆς, *servatus*, quod ab ישע. A μῶ etiam fuerit *Monius*: quomodo ab Ægyptiis dictum ait Aben-Esra. Imò in quibusdam Orphei versibus vocatur ὑδογενὴς, hoc est, ὑδατογενὴς, quasi dicas, *aquigena*. Ratio satis apparet ex iis, quæ diximus. Imò & vestigia nominis *Moses* in Liberi sacris supersunt. Nam Orpheus in hymnis, sive potiùs Initiis, Liberum vocat Μίσην: quod à vero nomine unâ aberrat vocali. Nec obstat, quòd Μίσην ibidem dicat ἄῤῥενα καὶ θῆλυν ἄνασσαν· *indictam reginam*. Nam Διόνυσος, juxta Orpheum, sexum habuit utrumque. Imò Alexander Polyhistor tradidit, mulierem fuisse, nomine *Moso*, quæ leges tulerit Iudæis. Dubium, utrùm hæc ita perverterit gentilium malitia; an veriùs inscitia, quòd cum Μωσῶ vocarent aliqui, id crederent esse, ut Διδώ, Σαπφώ, Καλυψώ, & similia. Plutarchus, libro de Iside & Osiride, refert, Osiridem, dum ab Iside per ancillas enutritur, vocatum Palæstinum. Fabula esto: attamen unde fabulæ origo; nisi quia puer esset Hebræus: Hebræi verò ex Palæstina, sive Cananæa profecti essent in Ægyptum. Nonne vel hinc luculentum pro Mose nostro habemus argumentum? Etsi verò hoc, quod diximus, uti simplicissimum; ita verissimum fuerit: non tamen absque eo nominis deforet ratio, longiùs licet arcessita. Vt si sic nuncupatum dicamus, postmodo Israelitis dux fuerit in Palæstinam tendentibus? Et quid si inter ancillas etiam censeatur mater, quæ pretio conducta fuit, ut lactaret? Potuit illa, Deo suggerente, nomen Palæstini imponere, cui omen inesset futurorum. Vel quid si nomen hoc habuerit à matre, priusquam exponeretur? Nam cùm hæc eum tribus adservârit mensibus, ut est Exodi II, 2; quid si interea sic vocarit, & mox quidem à circumcisione, hoc est, octava die: posteaque filio reddito callidè nomen reddiderit prius? Sed de postremo hoc dissentientem habemus Clementem Alexandrinum, qui lib. I Στρωματ. dum à matre occultaretur, nomen ei fuisse ait, non Palæstino, sed Ioakim. Atque addit, postquam in cælum receptus, & aliud accepisse nomen. Εἶχεν δὲ καὶ τρίτον ὄνομα ἐν οὐρανῷ μετὰ τὴν ἀνάληψιν, ὥς φασιν οἱ μύσται, Μελχί. *Habuit & tertium nomen, postquam in cælum adsumtus, ut dicunt Mystæ, Melchi.* Id significat, *Rex meus*. At in Philonis antiquitatibus *Melchil* legas: atque id nomen ei à matre lactante ait impositum. Puto, *Melchi* rescribendum. Sic quoque plenum fuerit ominis nomen. Sed Philo iste est scriptor suppositicius, nec magnæ rei; non indiligens quidem lector Iudæorum, ex quorum lacunis sua prope hausit omnia: sed Latinorum, Græcorumque admodum negligens, ut sæpe ne inspexerit quidem: sacræ etiam scripturæ securus adeo, ut crebrò ab ea recesserit. Non id refugerem comprobare: nisi levasset me hoc labore Hispanus Theologus, Melchior Canus, lib. XI Locorum Communium, cap. VI.

Nec difficile est videre, quomodo, quod Liber dicitur βιμάτωρ, *bimater*, id Mosi etiam conveniat. Nam & Moses, præter matrem, quæ peperit, habuit alteram, filiam Pharaonis: cui *erat in filium*, ut est Exod. II, 10. Vnde & Stephanus protomartyr Act. VII; ἐκτεθέντα αὐτὸν ἀνείλετο ἡ θυγάτηρ Φαραώ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν· *Expositum eum sustulit filia Pharaonis, & educavit eum sibi pro filio.* Atque ejus curâ etiam, ut ibidem legas, ἐπαιδεύθη πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων, *institutus est omni sapientia ac doctrina Ægyptiorum.* Vbi Clemens Alex. in I Στρωματ. intelligit universam Mathesin, & Medicinam.

Diodorus in V ait, Liberum εὐπρεπείᾳ πολὺ τῶν ἄλλων διενεγκεῖν· *formæ venustate aliis præstitisse*. At Exodi II, 2, dicitur mater Mosis, quia elegantem videret, quem esset enixa, tribus eum mensibus abscondisse. Imò Iosephus Antiquitatum lib. IV, cap. V * narrat, ut eum adoptârit Thermuthis, filia regis, quia esset μορφῇ τε θεῖος, καὶ φρονήματι γενναῖος, *formâ divinus, & indole generosus*. Itaque puerum quaqua gestaretur, vel iret, omnium in se oculos convertisse. Et quid apertius illis Trogi, sive Iustini in XXXVI historiæ Philippicæ? *Filius ejus Moses fuit, quem præter paternæ scientiæ hæreditatem etiam formæ pulchritudo commendabat.*

* Græcè, et Lat. cap. 9.

Liber educatus dicitur in monte Arabiæ, nomine Nysa. Vnde Diodorus in III, ait deportatum εἰς Νύσαν τῆς Ἀραβίας †. Idemque docet in IV. Ac præivit huic Homerus in hymnis:

† Nysam. Arabiæ.

Ἔστι δέ τις Νύση, ὕπατον ὄρος ἀνθέον ὕλῃ
Τηλοῦ Φοινίκης, σχεδὸν Αἰγύπτοιο ῥοάων·
Nysa jacet quædam, mons silvis floridus altis
Phœnice procul, Ægypti stagnantis ad undas.

Nam inter Phœniciam, & Ægyptum, sive Arabicum sinum, Arabia est sita: inque Arabia Petræa, est tum desertum Sin, tum mons Sinai; ubi Deus inter tonitrua, & fulmina, Legem suam tulit. Vnde Chronicum Alexandrinum ‡, ubi de XII claris montibus agit: Νύσσος, Σῖνα ἐν Ἀραβίᾳ·

‡ pag. 80.

Digitized by Google

ϐιχ· *Nyssus, Sina in Arabia.* Atqui, vocali mutatâ, literisque trajectis, ex *Sina* habes *Nysa.* Vt verisimile sit, Liberi pueritiam statui in Arabia, quia Moses XL annis in Arabiæ deserto egit; inque deserto imprimis celebrari montem Nysam, propter celebritatem Sinai montis, ubi lex promulgata. Non est, quòd dicat aliquis, Liberum in Arabia, non in Ægypto educatum. Nam Orpheus, ut antea dictum, in Ægypto Liberum ait natum. Sed, ut alii in Arabia educatum putarent, inde est, quia Moses ex Arabia, ubi XL annis exulavit, in Ægyptum rediit, indéque se Israëlitis in Arabiam præstitit ducem.

Vtramque Mosis in Arabia moram considerabimus. Priùs illam exilii, cùm, post interemtum Ægyptium, profugit in terram Madian. At φυγὰς Διονύσου, *exilia Liberi*, etiam memorat Plutarchus de Iside & Osiride, & ex eo Theodoretus Θεραπευτικῆς serm. III *.

*pag. 46, edit. Commelin.

Post XL exilii annos rediit in Ægyptum, inde educturus Israëlitas. Quomodo Liber profugerit in Mare Rubrum narrat his verbis Nonnus in XX Dionysiacôn:

Ταρβαλέοις δ' ἢ πόδεσσι φυγὼν ἀκίχητος ὁδίτης
Γλαυκὸν Ἐρυθραίης ὑπεδύσατο κῦμα θαλάσσης·
Trepidantibus verò pedibus fugiens incomprehensibilis viator
Flavum rubri subiit fluctum maris.

In uno, ut serviret argumento, à veritate abiit Nonnus. Cùm ille, Græcos secutus, Bacchum intelligeret Thebanum: prius eum in Phœniciam, hinc Arabiam, tum mare Erythræum deduxit. At Liber hic Ægyptius est; nec Arabicum, sed Ægyptium regem fugiens, mare subiit Erythræum.

Egressus Moses hoc mare, varia cum Arabiæ, & vicinis principibus, bella gessit; ut ex Mose ipso constat. Atqui & Liber, ut Antimachus poëta, teste Diodoro in tertio, tradidit, in Arabiam, dum regionem hanc sperat amicam, cum exercitu suo venit: sed rex Arabum Lycurgus statuit occultè & Liberum, & Mænadas, perdere. Scio, varios id referre ad Lycurgum, Thracum regem. Sed convenientiùs Nonnus libro eodem:

Ἀῤῥαβίην ἐπέβαινε, καὶ εὐόδμων ἀπὸ δένδρων
Νυσιάδος πανύφυλλον ἐθάμβεε, δείραδα λόχμης,
Καὶ πόλιν αἰπύδμητον ἀκοντοφόρων τροφὸν ἀνδρῶν,
Ἔνθα τις Ἄρεος αἷμα μιαιφόνος ᾤκεεν ἀνὴρ
Λιπομανὴς Λυκόοργος.
Arabiam adscendit, & bene odoratas ob arbores
Nysiacæ frondosum admirabatur jugum sylvæ,
Et urbem excelsam teliferorum nutricem virorum,
Vbi quis Martis sanguis, cæde pollutus, habitabat vir,
Valdè furiosus Lycurgus.

Et post compluria:

Ἀῤῥαβίης μεδέοντι Δρυαντιάδῃ Λυκοόργῳ.
Arabiæ regi, Dryantis filio, Lycurgo.

Quomodo verò victus à Libero sit Lycurgus, narrat idem in primo & vigesimo. Atque ita ille, poëtarum more, duos minimùm Liberos in unum confundens; seniorem, Iovis, & Proserpinæ, ac juniorem, Iovis, & Semeles filium. Ob quam duorum mixturam, quorundam sententia est Liberum vocari δίμορφον, *biformem*: ut est apud Diodorum in III.

Scribit idem Diodorus in IV, Liberum περιάγειν στρατόπεδον οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν· *circumduxisse exercitum non virorum modò, sed & feminarum.* At Moses totum circumduxit populum Israëliticum; in quo viri, feminæ, pueri etiam.

Orpheus θεσμοφόρον *legiferum* vocat Dionysum. At Moses Iudæorum erat legislator: cui & δίπλακα θεσμὸν tribui videas ab Orpheo, ob duplices decalogi tabulas.

Item Liber Orpheo in hymnis dicitur ταυρομέτωπος, *tauri frontem habens*; & ταυρόκερως, *tauricornis*; & κερασφόρος, *corniger*. Sic βούκερως Ἴακχος, *bicornis Iacchus*, Sophocli versibus à Strabone quoque adductis initio libri quinctidecimi. Etiam Euripidi in Bacchis à choro, Orphei exemplo, Ταυρόκερως θεὸς * vocatur. Quæ opinio ex eo videtur profecta, quòd radii de Mosis vultu relucentes cornuum præberent imaginem: ut colligere est ex Exod. XXXIV, 29. Hebraice est קרן, quod secundum R. Salomonem valet, *lucem emittere instar cornu.* Nempe à קרן, keren; unde Græcum κέρας, & Latinum *cornu.* Indeque, occasionem etiam præbente interpretatione vulgatâ, quæ vertit, *quod cornuta esset facies Mosis*, orta est inepta pictorum consuetudo, Mosen effingentium cum cornibus binis. Fortasse autem exinde, quòd radii de capite Mosis prodeuntes referrent cornuum figuram, consuetudo manavit bibendi è cornibus Liberi patris bellaria: quo de more diximus cap. XXVII.

* tauricornis Deus.

De Mose legimus †, ut in solitudine Sin, virgâ feriens petram, eduxerit aquam. Hoc quoque in Liberi Orgiis repræsentabatur: ut cognoscimus ex Euripide in Bacchis. Vbi refertur, ut Agave, & Bacchis cæteris, Orgia celebrantibus, unâque earum petram percutiente, aqua emanârit. Verba enim nuncii ad Pentheum sunt:

† Num. c.2, v.10.11.

Θύρσον δέ τις λαβοῦσ', ἔπαισεν εἰς πέτραν,
Ὅθεν δροσώδης ὕδατος ἐκπηδᾷ νοτίς.
Thyrsum autem quædam arripiens percussit petram,
Aquæ prosiliit humor unde roscidus.

Numer. XXI legimus, ut cùm Deus populo Israelitico serpentes immisisset ignitos, qui multos necabant: pœnitudine ductis Moses Dei jussu anguem erexerit æneum, quem qui conspicerent, sanitati redderentur. Quid si in memoriam istius rei in Liberi sacris caput cinxerint serpentibus: ut ostenderent, nunc quoque Liberi mystis serpentes non nocere? Hunc ritum indicat Euripides Bacchis: Στεφάνωσάν τε δρακόντων στεφάνοις· *Et coronaverunt draconum coronis.* Catullus de nuptiis Thetidis & Pelei:

Pars sese tortis serpentibus incingebant.

Clemens Alexandr. Admonitione ad gentes: Διόνυσον Μαινόλην ὀργιάζουσι Βάκχαι ἀνεστεμμέναι τοῖς ὄφεσιν· *Bacchum Mænolen celebrant Bacchæ coronatæ*

coronatæ anguibus. Arnobius etiam in v, Bacchanalia exagitans, *Circumplicatis*, inquit, *vos anguibus.*

Habuit Moses fidelem socium Caleb, è tribu Iuda, vel eo notissimum, quòd ille, & Iosua, soli cæteris terræ exploratoribus, populum turbantibus, sese opposuerint *; unde & se objecere periculo, ne à populo obruerentur lapidibus. Soli etiam † terram ingressi sunt Cananæam. Quia verò Calebo obtigit Kiriath-Arba, sive Hebron: eò & pro regione illa Calebi, sive quam Calebi posteritas possedit, sumitur ea vox 1 Samuel. xxx, 14. Porrò כָּלֵב, keleb, *canis.* Vnde ambiguitas 1 Sam. xxv, 3. Vbi Nabal dicitur כָּלִבִּי, calbi. Quod Græci interpretes reddidere ἄνθρωπος κυνικὸς, *homo caninus*: hoc est, avarus: ut Belgis talis *hondsch* dicitur. Pro quo perperam in Basileensi Brylingeri editum κυνηγὸς, *venator.* Omnino autem כָּלִבִּי, vertendum *Calebita.* Ita Targum, מִדְבֵית כָּלֵב, *ex familia Caleb.* B. quoque Hieronymus, *de genere Caleb.* Non difficile hinc erit videre, cur Libero dederint socium canem. Nempe origo fabulæ ex vocabuli *caleb* ὁμωνυμίᾳ. Cujus generis multa exempla. Sic dixere Cyrum canis ubera suxisse, quia Cyri nutrix dicebatur Σπακὼ, Medi autem σπάκα *canem* appellent; ut est apud Herodotum in primo, & Iustinum lib. 1. Romulus item à lupa fera dicitur altus, quia nutrix fuerit lupa, hoc est, meretrix. Liberi igitur socius canis, quia *Caleb* signat *canem.* Nec enim è vulgo canem fuisse, indicio est, quòd donum erat Panos, hoc est, domini totius Naturæ: quodque ratione foret præditus: ut est apud Nonnum in xvi Dionysiacôn †. Præmium etiam ejus cælum. Audiamus sermonem Liberi ad canem:

* Num. cap. 13. v. 31. item cap. 14. v. 7. & 10.
† Num. cap. 14. v. 24. & 30.
† vers. 187. & seq.

— Χάριν δέ σοι εἵνεκα μόχθων
Δώσω ἀμοιβαίην μετὰ Σείριον ἀστέρα Μαίρης,
Αἰθέριον ἀστὸν ἐγώ σε, καὶ ἀστερόεντα τελέσσω
Ἄγχι κυνὸς προτέρου, σταφυλὴν ἵνα καὶ σὺ πεπαίνῃς
Βότρυος ἐς λιθέην ἀκοντίζων σέλας αἴγλην.

— *Gratiam tibi, laborum ergo,*
Referam mutuam, post Sirium, stellam Mæræ,
Ætheris civem ego te, & stellis multis relucentem efficiam
Prope Canem priorem, uvam ut & tu maturam reddas
Racemi in ubertatem jaculans à te splendorem.

Vbi stellam Μαίρας appellat Caniculam. Hesychius: Μαῖρα, κύων τὸ ἄστρον, ἢ ἀκμαιότατον καῦμα· οἱ δὲ τὴν Σελήνην *. Et ingeniosè satis pereruditus Anglus Sanfordus conjectabat, Mairam esse Liberi, hoc est, Mosis sororem Mariam. Nam Μαῖρα κατὰ μετάθεσιν Μαρία. Cujus maritus Hur, teste Iosepho: unde idem hunc Horum censet, vel fratrem Mosis Aaronem: quod impensius placeret, si Orus Osiridis frater, vel affinis esset. Nunc fuisse Osiridis & Isidis filium, tradunt Ægyptii. At frater Osiridis Typho, infensus hostis: ut ea ad primum Osiridem, non hunc debeant referri. Quàm appositè verò Calebo promittitur, fore, ut inter astrà relatus, ipse etiam racemos maturet! Nam ex xii illis fuit, qui prægrandem illum racemum detulerant ad Israelitas; quemadmodum diximus.

* Maira, sive Mara, sidus Canis, sive æstus intensissimus. Secundum quosdam, Luna.

Quamquam verò Moses non reperit vinum, quæ laus est Noachi, ut is sit Orientalium Assyrius, & Indicus Liber (ex Assyria enim in Indiam venisse, opinio erat Indorum, ut diximus *) non tamen caussa defuit, cur vini etiam ratione Mosi nomen Liberi daretur. Nam perduxit Israelitas usque ad terram, non solum lacte & melle fluentem, sed vino etiam affluentem. Vt inde videri expressum queat, quod apud Euripidem in Bacchis chorus canit:

* cap. 25.

Ῥεῖ δὲ γάλακτι πέδον,
Ῥεῖ δ' οἴνῳ, ῥεῖ δὲ μελισσᾶν
Νέκταρι, Συρίας δ' ὡς λιβάνου καπνός.
Fluit vero lacte terra,
Fluit etiam vino, fluit & apum
Nectare: Syriaci verò ut Libani fumus.

Ac in beatam adeò terram duxisset Moses, nisi culpa fuisset penes Israelitas, qui pugnam aggredi metuebant, territi, tum munitis terræ civitatibus, tum giganteâ incolarum staturâ. Ostendit interea, quem exploratores attulerant, palmitem abscissum cum uva sua, portatum in vecte à viris duobus: ut est Num. xiii, 24. Nempe ut hæc, de vecte dependens, illæsa monstraretur Israelitis. Erat enim ingens, & pulchra: quo accendi poterant Israelitæ ad expeditionem adversus eos, unde nobilis ille botrus adferretur. Sed ut ingentem fuisse, certissimum est, propter ea, quæ diximus: num etiam putandum, tantam fuisse, ut ponderis gratiâ necesse fuerit à duobus deferri? Sic existimat Philo: imò arbitratur, his pondere defessis, bajulos successisse alios, atque alios. Audiamus eum in primo de vita Mosis: Μάλιστα δ' αὐτοὺς κατέπληττεν ὁ τῆς ἀμπέλου καρπός. οἱ γὰρ βότρυες ὑπερμεγέθεις ἦσαν, ἀντιπαρεκτεινόμενοι τοῖς κλήμασι καὶ μοσχεύμασιν, ἄπιστος θέα. ἕνα γὰρ ἐκτεμόντες, καὶ δοκίδος ἐκ μέσων ἀπαιωρήσαντες, ἧς τὰς ἀρχὰς δυσὶ νέοις, τῷ μὲν ἔνθεν, τῷ δὲ ἔνθεν ἐπιθέντες, ἐκ διαδοχῆς πιεζομένων αἰεὶ τῶν προτέρων, βαρύτατον γὰρ ἦν ἄχθος, ἐκόμιζον. *Maximè autem admirationi iis fuit fructus vitis: nam prægrandes erant uvæ, de palmitibus pendentes, vix credibile spectaculum. Nam unam cum resecuissent, suspenderunt de medio vecte; cujus extrema cùm duo juvenes hinc & inde sibi imposuissent, deportarunt eam, aliis post alios succedentibus, propter pondus.* Metuo, ne καθ' ὑπερβολὴν † ista dixerit Philo. Vel si sic alios aliis succedere opus erat, id credo fuerit, non tam ob pondus uvæ, quàm ob vectis molestiam, & longitudinem viæ. Quousque verò nonnullis uvæ terris excrescant; docet nos egregius naturæ mystes Plinius lib. xiv, cap. 1: *Vvæ*, inquit, *magnitudinem infantium puerorum in interiore Africæ parte exsuperant.* Sed quid hæc ad ea, quæ Stephanus Byzantius refert in Εὐκαρπία? Ait, sic populum dici minoris Phrygiæ. Deinde subjungit: Ἱστορεῖ Μητροφάνης, τὸν βότρυν ἐκεῖ πεσόντα γίνεσθαι τὸ μέγεθος, ὅτι ἅμαξαν ἀπ' αὐτοῦ

† per excessum.

Digitized by Google

αὐτοῦ διαθλῶσαι κατὰ μέσον. *Narrat Metrophanes, racemum istic generari ejus magnitudinis, ut ab eo currus in medio fuerit disruptus.* O fidem levissimæ Græcorum gentis! Putemusne, si Divæ Fidei (sic loqui nunc liceat cum Gentilibus) periculum immineret, propter quod se occultare in terris cogeretur, uspiam se tutiùs absconsuram, quàm apud Græculos? Nemo enim sapiens quæreret illam apud eam nationem, quæ, ut Tullius ait pro Valerio Flacco, *Fidem nunquam coluit*: ne in historia quidem, de qua sic Quinctilianus lib. II, cap. II: *Græcis historicis plerumque poëticæ similem esse licentiam.* Profectò vel de papyro currum istum ætas fecerat puerilis: vel non magnitudine uvæ, sed mendacii hujus, crepuit medius.

CAPVT XXXI.

Canobus sive Canopus Ægyptius num à Menelao Atrida Diis additus sit, an longè eo antiquior fuerit, in utramque partem dissertatum. Successio regum Ægyptiorum à Cambyse, primo è Persis rege Ægyptio, usque ad Darium Codomannum, regem ex ea gente ultimum: & de Apide bis à regibus Persicis male habito: deque duplici Ægyptiorum adversus Persas rebellione. Ptolemæus Magnus sive Soter fœdâ sacerdotis Ammonii adulatione pronunciatus Deus. Decretum Philadelphi de fano Arsinoæ exstruendo, in quo simulachrum ejus nullo subnixum in aëre penderet. Ausonii in eo lapsus, ac fortè etiam B. Augustini. Solis simulachrum Serapidi artificio adsurgens magnetico. Merum esse commentum de Muhammedis urna in aëre pendente. Antinous ab Hadriano Cæs. Diis Ægyptiis collega datus.

DIximus de antiquis Ægyptiorum Diis, tum illis, qui vixerint initio regni, jam ante Abraham patriarcham: tum aliis, qui postea, ante tamen Othonielis, ac Iudicum tempora, floruerint.

Paullò verò post bellum Trojanum Canobus Laco à Menelao, qui hoc gubernatore usus fuerat, fanum accepit juxta ostium Canobicum: Strabonem vide in XVII, & Eustathium ad Dionysii versum:

Καὶ τέμενος περίπυστον Ἀμυκλαίοιο Κανώβου.

Et delubrum celeberrimum Amyclæi Canobi.

Quia verò gubernârat navem, aquis eum præfecerunt: imò & Neptunum vocarunt: unde Ποσειδῶνος Κανώβου ἱερὸν * legas apud Stephanum †. Quomodo is Chaldæorum Deum Ignem superârit, narrat Rufinus in secundo histor. Eccl. & Suidas in Κάνωπος. Ex quibus super re vulgatissima non dubitavit caput integrum contexere Petrus Crinitus in XI de honesta disciplina. Sed quod multis veterum proditum est, Menelaum hoc usum gubernatore: id negat Aristides oratione Ægyptiaca de caussis Nili crescentis. Vbi cùm dixisset, Hecatæi, & famæ judicio, Canopum Menelai gubernatorem putari, continuò subjungit: Ἔγωγε ἤκουσα ἐν αὐτῷ Κανώβῳ τῶν ἱερέων οὐ τοῦ φαυλοτάτου, ὅτι μυρίοις ἔτεσι πρότερον ἢ Μενέλαον ἐκεῖσε προσχεῖν, τὸ χωρίον οὕτως ὠνομάζετο. καὶ οὐκ ἀντικρὺς μὲν ἔλεγε τοὔνομα τοῦτ' αὐτὸ ὡς ἀπογράψαι γράμμασιν Ἑλληνικοῖς. ἀλλ' ἦν μὲν ὥσπερ ἐμφερόμενον καὶ περιτρέχον. Αἰγύπτιον δὲ καὶ δυσγράμματον μᾶλλον. τὸ δ' ἐν ἡμετέρᾳ φωνῇ δηλοῦν ἔφη χρυσοῦν ἔδαφος. *Equidem audivi in ipsâ Canobi urbe ex sacerdote non infimæ conditionis, multis antè seculis, quàm eò veniret Menelaus, locum hoc nomen habuisse. Nec tamen ajebat, disertè ac totidem literis sic nomen id perscripsisse Ægyptios: sed sic ut vicinum esset, & quasi alluderet: Ægyptium verò illud difficilius exarari: nostrâ autem linguâ significare Aureum solum.* Meliorne hac parte Aristidis caussa sit, an priorum, non facilè dixerim. Parte unâ Græculorum video vanitatem: quibus, ubi ex similitudine nominum vel minima se occasio offerret celebrandi suos; nunquam religio fuit quidvis comminisci. Vt nihil fuerit mirandum, si, cùm numini Ægyptiaco audirent esse nomen, quale fere Canobi erat: avidissimè hanc amplexi sint occasionem detorquendi illud ad Canopum Menelai, quo sic aliis persuaderent, & illum Ægyptiorum Deum hominem fuisse Græcum. Verùm ex altera parte Aristidis illud caussam reddit suspectiorem, quòd ista scripserit persuasus ab sacerdote Ægyptio: idque eo tempore, quo religio Christiana cum alibi, tum maximè Alexandriæ, & reliquâ Ægypto, summa caperet incrementa. Natus enim Aristides sub Hadriano imp. ac sub M. Antonino Cæs. claruit: cui & familiaris admodum fuit. Assiduæ tum dissertationes erant inter Christianorum, & gentilium sacrorum antistites. Nostris exprobrantibus, quòd Ægyptii eos colerent, qui homines fuissent, ac sæpe haut magnæ rei; qualis nauclerus ille Canobus, hoc solo nominè in Deos relatus, quia gratus fuisset Menelao: illi nihil istorum agnoscere, sed quævis effugia meditari, ne inferiores Christianis viderentur: ut nihil novi fecerint, si Canobum esse vetus Ægyptiorum numen, longè Menelao, ac bello Trojano antiquius, prædicarint.

Vide quædam de istis, notis in epistolam Hadriani Imp. de Christianis.

Ac hujusmodi fuere Dii Ægyptiorum, dum suis paruere regibus: hoc est, usque ad Amasis filium Psammetichum à Cambyse devictum. Ad quæ usque tempora reges eorum dicti *Pharaones*. Nec enim putandum, id Mosaicis solùm temporibus, & aliquanto antè jam ab ætate Abrahami, locum habuisse; de quo ex Pentateucho liquet: sed etiam extremis; saltem ante tempora Cambysis, ut dixi. Vnde apud Ierem. XLIV, & XLVI, *Pharao Necho*, & *Pharao Caphra*. Sed *Pharao* tantum erat dignitatis appellatio, ut proprio nomine opus esset distingui: quod Ieremias ostendit. Porro, ubi Cambyses Ægypti potitus, non eo deinceps loco Dii esse Ægyptii: quippe dominis tum Ægypti Persis; qui nec Deos agnoscerent animales, nec animantia muta pro symbolis Deorum. Itaque Cambyses Memphitas proceres, festum Apidos agitantes, interemit: postea Apide à sacerdotibus adducto, hos quidem flagris

* Neptuni Canobi fanum.

† in Κάνωβος.

Digitized by Google

flagris cædi jussit; Apidem verò, cum ventrem ferire vellet, in femore vulneravit; unde is extabuit; postea clam Cambyse, à sacerdotibus est tumulatus: uti Herodotus pluribus narrat in Thalia.

Mansit autem Ægyptus sub Persarum imperio usque ad Artaxerxem Longimanum: cujus tempore Ægyptii Inarum, Psammetichi filium, regulum antè Libyæ, regem crearunt Ægypti. Atque, adjutantibus eum Atheniensibus, primò feliciter satis res Ægyptiis processerunt. Vbi verò Artaxerxes magnâ, quam in Cilicia exstruxerat, classe; pedestribus simul copiis, quas per Phœniciam deduxerat, victor evasit: Athenienses quidem dimisit, Inarum autem suspendit.

Exinde Ægyptii iterum esse sub Persis, usque ad tempora Darii secundi, sive Nothi: quando regem crearunt Amyrtæum Sebennitam: qui annis sex imperium tenuit. Post hunc quatuor rexere dynastæ Mendesii, Nepheritis, Achoris, Psammites, & alter Nepherites. Hinc tres Sebennitæ, Nectanebis, Teos, Nectanebos. Posterior verò Nectanebos imperio est spoliatus ab Artaxerxe Ocho. Qui quo loco habuerit religionem Ægyptiam, argumento erit, quòd Apim mactavit, & inde eum, epulans cum amicis, absumsit. Vnde Ægyptii Ochum appellabant *gladium*, ad asperos ejus mores significandos: quemadmodum testis est Plutarchus lib. de Iside & Osiride. Qui & postea narrat occasionem istorum. Ochum enim à dicacibus Ægyptiis asinum vocatum. Tum illum dixisse: At asinus iste vestrum comedet bovem: hinc Apim mactâsse. Quorum auctorem laudat Dinonem. Atque idem apud Ælianum legas lib. IV Historiæ Var. cap. VIII. Postea Ægyptus Persici juris mansit, donec devicto Dario Codomanno, regum Persicorum ultimo, in Alexandri Magni potestatem venit: qui eam annis tenuit quinque. Vt hic ab oraculo Iovis Ammonis sit Dei filius, Deusque habitus; nihil attinet reponere, quia fugit neminem. Post eum rexit Ptolemæus Lagi filius: à quo deinceps reges dicti sunt Ptolemæi: sed sic ut cognomentis Philadelphi, Epiphanis, & aliis, distinguerentur. Lagiden hunc, qui & Magnus, & Σωτὴρ dictus, Rhodiis hoc agentibus, ut gratiam rependerent, ab oraculo Ammonis pronunciatum est, divinis afficiendum honoribus: unde lucus illi in urbe Rhodi sacratus, atque is quadratus, exstructâ ad latus quodque porticu stadium longâ; quam Πτολεμαῖον nuncuparunt. Lagidæ successit Philadelphus: qui postremò sororem duxit Arsinoën, antea Lysimacho, & Ptolemæo Cerauno nuptam. Quantopere amârit eam, argumento est, quòd Deorum cultu honorari cupierit. Plinius lib. XXXIV, cap. XIV: *Eodem lapide* (magnete) *Dinocrates architectus Alexandriæ Arsinoës templum concamerare inchoaverat, ut in eo simulachrum ejus in ferro pendere in aere videretur. Intercessit mors & ipsius, & Ptolemæi; qui id sorori suæ jusserat fieri.* Sed Ausonius hoc ita narrat, quasi eò rem perduxerit, quò volebat. Sic enim inquit Idyllio XII:

Conditor hic forsan fuerit Ptolemaidos aulæ
Dinochares: quadro quoi in fastigia cono
Surgit, & ipsa suas consumit pyramis umbras:
Iussus ob incesti qui quondam fœdus amoris
Arsinoën Pharii suspendit in aëre templi.

Ac planè censeo, eodem respexisse B. Augustinum lib. XXI de Civ. Dei, cap. VI: ubi ait, *in quodam templo, lapidibus magnetibus in solo & in camera, proportione magnitudinis, positis, simulachrum ferreum, aëris illius medio, inter utrumque lapidem, ignorantibus, quid sursum esset, ac deorsum, quasi numinis potestate pendere.* Ludovicus Vives tamen intelligi putabat signum Solis in Serapidis templo apud Alexandrinos. Sed obstat, quòd supernè illud magnetem haberet, parte infernâ non item: uti ostendunt hæc verba Rufini in secundo historiæ Eccles. cap. XXIII: *Signum Solis ex ferro subtilissimo manu artificis fuerat fabricatum, ut lapis* (magnes) *cujus naturam ferrum ad se trahere, desuper in laquearibus fixus, cùm temperatè sub ipso radio ad libram fuisset positum simulachrum, & vi naturali ad se raperet ferrum, assurrexisse populo simulachrum, & in aëre pendere, videretur. Et ne hoc lapsu propero proderetur, ministri fallaciæ, Surrexit, ajebant, Sol, ut valedicens Serapi decedat ad propria.* Satis hæc ostendunt, non loqui Augustinum de Solis signo apud Alexandrinos: sed, ab Ausonio, vel aliis, deceptum, putâsse, esse simulachrum ferreum, quod inter duos magnetes constitutum in aëre pendêret semper. Sed cautè, dubius ipse, locum, ubi simulachrum tale foret, silentio præteriit. Nam Canopicum erat decretum, at non absolutum: Alexandrinum absolutum, sed supernè solum attrahebatur, idque tantùm Sole surgente. Nec sanè illius ab Augustino, vel Ausonio descripti, exstare arbitror exemplum. Non quidem vulgaris me fugit opinio de arca Muhammedis cadaver continente, quam Mechæ, Arabiæ oppido, sic inter magnetes suspensam in æquilibrio ajunt sustineri. Sed totum hoc fabula est; quia, qua corpus ejus continetur, urna est lapidea, eaque non magnetis vi, vel arte aliâ elevata, sed humi sita: uti multi prodidere & superiorum, & temporis nostri scriptores; in his Gabriel Sionita, & Ioannes Hesronita, Maronitæ, opusculo de variarum Orientis urbium religione ac moribus, quod tralationi Geographiæ Nubiensis subjecerunt. Sed ut ad Ptolemæos redeam, non Lagiden solum sive Sotera, sed etiam uxorem ejus Beronicen; nec Arsinoën duntaxat, sed maritum etiam Philadelphum, pro Diis cultos, vetus indicat subscriptio simulachri Ptolemæi Euergetæ, quæ sic incipit: Βασιλεὺς μέγας Πτολεμαῖος υἱὸς βασιλέως Πτολεμαίου, καὶ βασιλίσσης Αρσινόης θεῶν ἀδελφῶν, τῶ βασιλέων Πτολεμαίου καὶ βασιλίσσης Βερενίκης, θεῶν Σωτήρων ἀπόγονος. *Rex magnus Ptolemæus, filius regis Ptolemæi, & reginæ Arsinoæ, Deorum fratris sororisque; regum Ptolemæi, & re-*

Digitized by Google

& reginæ Berenices, Deorum Servatorum nepos.

Desiit Ptolemæorum imperium devictâ ab Augusto Cleopatra. Exinde Ægyptus sub Cæsaribus Romanis fuit. Sub his novus Ægyptiis Deus ab Hadriano Cæsare amasius ejus Antinous: de quo Athenagoras in Legatione, item Tatianus, ac Theophilus, ac imprimis Origenes in tertio adversus Celsum Epicureum, hominem tam impudentem, ut cùm gentilium ipse rideret oracula, ac sacerdotum imposturas: (quod non obscurè indicat Lucianus in Alexandro Pseudomante, quem Celso huic dicavit) nihilominus tamen eò impudentiæ deveniret, ut quæ Antinoi sacerdotes facerent, conferre auderet cum miraculis Servatoris nostri Iesu. Quo nomine accuratè ab Origene refelli meruit. Est & mentio ejus in veteri inscriptione Romæ repertâ in campo Martio ad Isidis: ΑΝΤΙΝΟΩΙ ΣΥΝΘΡΟΝΩΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΙΓΥΠΤΩΙ ΘΕΩΝ *. Literæ unius errore apud Goltzium in thesauro rei antiquariæ ΣΤΗΘΡΟΝΩΙ editum est.

* *Antinous eundem cum Dijs Ægyptijs thronum occupanti.*

CAPVT XXXII.

Catabathmus Deos coluit patrios. Ammonis oraculum esse Chami, filii Noë. Exoriente salutari Euangelio Iesu, minus minusque illud consuli solere. Expensa veterum sententia, utrùm propheta Nahum per No-Amon, *ac Ezechiel per* No, *Diospolin, an Alexandriam, intellexerit. Fana Batto constituta, Cyrenarum conditori. Origo proverbii,* Batti Silphium. *Refellitur vir eximius super eo, quòd putârit, Solini esse commentum de bono Silphii odore. Mopsus Afris Deus. Carthaginenses Herculi Tyrio decumas prædæ mittebant. Refellitur eorum opinio, qui Carthaginem censent exstructam à Xoro, & Carchedone: & quæ fabellæ hujus origo. Vnde urbs* Carthada; *arx ejus,* Bursa *dicta sit. Dido culta pro Dea. Vnde ea* Elisa, *unde item* Dido *vocata. Qua occasione Amilcar Pœnus à suis sit Dijs adscriptus. De Philænorum aris mutilus Melæ locus suppletus, sed Sallustii, aut Valerii verbis. Æsculapii templum Carthaginensibus, & unde eum habuerint cultum. Mauri coluere reges suos; in his Iubam.*

EX Ægypto eo in Catabathmon, vallem devexam, Africæ finem; ex eorum quidem sententia, qui Ægyptum Asiæ adscribere maluerunt. Hujus oræ (ut Mela ait lib. I, cap. VIII) *patrios servant Deos, ac patrio more venerantur.* Sed utrùm Dii isti sint animæ defunctorum, an naturæ partes, an utrumque pariter, id verò non dicit Mela.

Hinc conferam me ad Ammoniacam regionem: cui nomen ab oraculo Iovis Ammonis. Numen hoc Diodorus in tertio fuisse ait Ἄμμωνα βασιλεύοντα μέρους τῆς Λιβύης· *Ammonem in parte quadam Libyæ regnantem.* Addit, ut uxorem duxerit Rheam, Cœli filiam, Saturni sororem. Quibus historia occultatur vetus, si Saturnum intelligas juniorem, hoc est, Noë: cujus nurus etiam vocare ejus sorores possumus; quia & Noë, & illæ, ab uno descenderant Saturno seniore, sive primo parente Adam. Nec obstat, quòd Libyæ regem nuncupet Diodorus. Nam inde hanc conjecturam cepit, quod in Libya ejus fuerit oraculum. Sed si sacram consulamus historiam, comperiemus, multò latiùs ejus patuisse imperium. Nam ex divisione terrarum inter liberos Noë, de qua superiùs diximus, liquet, sortitò illi obtigisse, & Cananæam, & Arabiam, & Ægyptum, & Æthiopiam, & Libyam exteriorem. Sed totum hoc subnixum est fundamento isti, Iovem hunc Ammonem esse eundem ac Ham, sive Cham, Noë filium; uti non semel diximus. Etiam vidimus, quàm oraculum ejus consuli soleat à populis Asiæ longè remotis. Sed jam Strabonis ætate negligi cœpit: ut indicat lib. XI: Διόπερ καὶ τὸ ἐν Ἄμμωνι σχεδόν τι ἐκλέλειπται χρηστήριον, πρότερον δὲ ἐτετίμητο. *Itaque oraculum Ammonis propemodum est desertum, quod in honore prius fuit.* Magis etiam neglectum tempore Plutarchi: uti satis liquet ex iis, quæ scripsit de oraculorum defectu. Nempe quanto magis perrumperet lux Euangelii: tanto minus pretium erat tenebricosis dæmoniorum oraculis. Itaque temporibus Theodosii senioris despicatui plane erat: unde Prudentius:

Nec responsa refert Libycis in Syrtibus Ammon.

Videri autem possint oraculi ejus etiam meminisse Sacræ literæ. Vt Nahum III, 8: *Namquid melius tecum erit, quàm cum* נא אמון, *No-Amon?* Hoc est, *habitatione Amonis.* Nam נו ex נוה, *habitaculum.* Sed enim oraculo Ammonis non convenit descriptio civitatis No inter flumina mariáque sitæ, ut ibidem eam propheta Nahum depingit, Imò nec satis ea conveniens est Diospoli: quàm alii intelligunt, præeuntibus LXX, qui Ezech. XXX, 14, *No* vertunt Διόσπολιν. Favet quoque etymon. Nam נו *No* habitaculum, cui respondet πόλις, *civitas:* אמון, *Amon*, autem valet *Iovis*; secundùm illud Herodoti in Euterpe: Ἀμμοῦν Αἰγύπτιοι καλέουσι τὸν Δία. *Ammûn Ægyptii vocant Iovem* Sed, ut dixi, adversantur ea, quæ de situ Vrbis refert Nahum. Magis illa apta Alexandriæ, inter mare mediterraneum, & Mareotim, positæ: quam iccirco juniores fere intelligunt; præeuntibus Hebræis, ac Chaldæis. Sed obstare videtur, quòd Nahum, & omnes prophetæ, etiam ultimus eorum Malachias, fuerint ante Alexandrum Magnum. Vidit hoc B. Hieronymus: sed ait, urbem *No* dictam, in cujus dirutæ solo exstructa sit Alexandria. Verba ejus sunt in Epitaphio Paullæ ad Eustochium virginem: *Vrbis No, quæ postea versa est in Alexandriam.* Et ad prophetæ Nahum cap. III: *Hebræus, qui me in Scripturis erudivit, ita legi posse asseruit: Nunquid melior es, quam No-Amon: & ait,* נא *Hebraicè dici Alexandriam;* אמון *autem multitudinem, sive populos: & esse ordinem lectionis; Nunquid melior es Alexandriâ populosâ, sive populorum, quæ habitat in fluminibus; aqua in circuitu ejus? Non quòd eo tempore Alexandria vocaretur: quippe*

quæ

quæ longo post tempore ab Alexandro Magno Macedone nomen accepit : sed quia sub nomine primo , id est , No , semper Ægypti metropolis fuerit, & abundantissima populis. Subjicit deinde, ut Hieremias similiter XLVI, 25, *No* pro *Alexandria* dixerit. Quare , si B. Hieronymum audimus , schema illud fuerit, quod Πρόληψιν appellant. Nam neque Scripturas illud refugere, ostendimus Institutionum Oratoriarum lib. V, cap. XI, sect. VII.

Hinc concedamus in Æthiopiam, quæ, ut Deos , coluit reges suos ; ac privatim etiam alios, qui benefecerint : ut planius faciam libro tertio, cùm de vivorum agam cultu. Regia ejus urbs Meroë fuit, ejusdem cum insula nominis. Vbi, ut Strabo ait in septimodecimo, præter Deum quendam barbaricum (cujus cùm nomen reticeat , neque nos dicere illud possumus) Deos venerati iidem , Pana , Herculem. Ac satis est verisimile , hæc numina eos ab finitimis accepisse Ægyptiis : quod si est, ea hic quoque locum habent, quæ superius de Ægyptiis illis retuli Diis.

Iter dirigamus ad Augilas, & Nasamonas, propero inde gressu in Cyrenaicam processuri. Nam jam cap. XI ostendimus, Augilas, Mela teste, colere Deos Manes. Pro quo Plinius ait *inferos* : uti & Solinus cap. XXXIV *, & Martianus Capella in VI. Defunctos verò intelligi, videre est ex iis, quæ de Nasamonibus prodidit Herodotus in Melpomene. Nam quæ de Nasamonibus Herodotus, hæc de Augilis Mela. Nec mirum, cùm populi sint finitimi in Marmarica ; juxta Ptolemæum. Potuere igitur hæ gentes in eo Manium cultu convenire.

* *al.* 31.

Cyrenenses regem Battum omnibus ornarunt honoribus, quibus reges priores : tum præterea ei statuêre, ut Herodotus in Melpomene ait, τεμένεα ϰ̀ ἱερωσύνας, *fana ac ceremonias*. Atque horum auctor iis, ut ibidem legas, fuit Demonax, ex Mantinea Arcas : qui, occasione oraculi Delphici, eò à Mantineis missus erat. Ille verò civilis solùm honos fuit, quòd Cyrenæi cuderunt nummum, in cujus parte una caput Ammonis, in altera caulis Silphii, cum inscriptione ΚΥΡΑ, hoc est, ΚΥΡΗΝΑΙΩΝ. Vbi Silphium expressere, quia hoc regem suum Battum donarant. Vnde proverbium, Βάττυ σίλφιον · *Batti silphium*, de honoribus raris. Et proverbii, & numismatis hujus, auctorem habeo scholiasten Aristophanis in Plutum, act. IV, sc. III : præterea Hesychium, Suidam, & Apostolium ; qui iisdem penè verbis rem describunt in Βάττυ Σίλφιον. Nummi ipsius picturam ex eo, qui fuerat Antonii Pisonis Medici, expressit Yvo Villiomarus, hoc est, Iosephus Scaliger adversus Titium lib. VIII, cap. XXIV. Malignè facit Titius, in Assertionibus suis, quòd fidem ejus nummi in dubium vocet. Interim ratio fugit Yvonem, sive Scaligerum, cum à Solino solo censet laserpitio odoratam tribui radicem ; imò id ejus esse commentum : cum & Suidas ἡδύοσμον, *suave-olentem*, dicat : & Aristophanis scholiastes, tum in locum antè memoratum, tum etiam in Aves, Scenâ eâ, quam Neptunus sic incipit, Τὸ μὲν πόλισμα.

Vlterius est Africa propriè dicta ; quippe interjecta inter Cyrenaicam, & Mauritaniam, secundùm Ptolemæum. Hic cultus est Mopsus vates : ut ostendunt ista Appuleji de Deo Socratis : *Pro numine postea ab hominibus prodití , fanis & cerimoniis vulgo advertuntur : ut in Bœotia Amphiaraus ; in Africa Mopsus , in Ægypto Osiris*. Puto , eum esse , non Mopsum Tiresiæ ex Mantone filia nepotem ; de cujus in Cilicia oraculo antea vidimus : sed filium Ampyci, Argonautarum unum ; de quo Apollonius, & Valerius Flaccus, in Argonauticis. Item Hyginus fab. XIV : qui priùs quidem rectè Ampyci, & Chloridis filium appellat : sed postea scribitur: *Mopsus, Amyci filius , ab serpentis morsu in Africa obiit. Is autem in itinere accesserat comes Argonautis, Amyco patre occiso*. Vbi reponendum, *Ampyci filius*, & *Ampyco patre* : unde & Ovidius XII Metamorph.

Nec tu credideris tantum cecinisse futura
Ampyciden Mopsum.

Apud Statium etiam in III Thebaidos sic de eo Amphiaraus :

— *Nec, me ventura locuto ,*
Sæpius in dubiis auditus Iasone Mopsus.

Vbi sic Lactantius sive Lutatius interpres : *In tantum magnus fuit Mopsus in augurali peritia, ut post mortem et templa dicata sint : a quorum adytis sæpe homines responsa accipiunt*. Quibus cultus fuerit locis, non addit interpres : sed de Africa credere debemus Appulejo, homini Afro ; addo & mago, eoque oraculorum callentissimo. Proque hoc facere etiam videtur Seneca in Medeæ choro : ubi legas,

Idmonem, quamvis bene fata nosset ,
Condidit Serpens : Libycis arenis
Omnibus verax, sibi falsus uni ,
Concidit Mopsus, caruitque Thebis.

Quamquam eo de loco non magnopere contenderim, gnarus, quàm variè eum distinguant viri doctissimi. Sed ista, quam posui, maximè menti convenit Appuleji. Et favet Ammianus in XIV, ubi perperam quidem Argonautam Mopsum in Cilicia cultum ; at rectè eum in Africa mortuum tradit.

In Africa propriè dicta etiam fuere Leptitani, quibus cultus Severus Imperator, civis suus. Spartianus in Severo : *Horum igitur tantorum , ac tam illustrium virorum interfector* (Severus) *ab Afris ut Deus habetur*. Inque eadem Carthaginenses erant, Tyriorum coloni, ac propterea cultores numinum Tyriorum ; de quibus antea diximus. In iis Herculis ; cui propterea decumas proventuum mittebant : ut est apud Diodorum lib. XX. Exemplum ejus rei habemus in Cartalone : quem Carthaginenses Tyrum misêre, ut decimas Herculi ferret ex præda Siciliensi,

Digitized by Google

liensi, à patre ejus Maleo capta: sicut Iustinus narrat lib. XVIII.

Sed mittamus nunc Herculem Tyrium; quando & antea de eo diximus, iterumque agemus in numinibus Gaditanis, & Hispanicis. Cætera etiam prætereamus Carthaginensium numina, quæ cùm colonia illa duceretur, domo secum afferebant; deque illis solum videamus, quæ postea receperunt: & quoniam ista fere apud gentes fuit consuetudo, ut eos, quibus urbes deberent originem sui, non pro parentibus modò haberent, sed etiam pro Diis: ab his deinceps nostra proficiscatur oratio.

De conditoribus Vrbis, si Appiano * credimus, dissensus inter Phœnices & Carthaginenses fuit. A Phœnicibus enim creditum ait, Xorum & Carchedonem urbem eam exstruxisse; à Carthaginensibus autem, Didonem. Phœnicibus assentiri non possumus. Nullus enim Xorus fuit: sed fabula de conditore hoc ex eo cœpit, quòd Carthago esset Tyriorum colonia: at Tyrus Phœnicià lingua צור *Tsor* diceretur. Græcis quippe nulla vox incipit à T S: sed pro duplici Tsade sive T S, habent K S sive Ξ, unde multo plurima inchoant. Ergo pro Τσῶρος dixere Ξῶρος. Nisi pro *Xoro* scribendum *Zoro*. Quippe in Eusebii Chronico legas ex Philisto, Zorum & Carchedonem esse Carthaginis conditores. Vbi Græce apud Syncellum Ἐζώρυ. Et sane Z propius abit à Tsade. Nam Z valet *δσ*: ut φράζω fit φράδσω, pro quo Dores τῷ μελάθεσιν, φράσδω. Nec ullus Carchedon urbem exstruxit: sed urbs ea à Tyriis vocata *Carthada* †; pro quo Græci dixere Καρχηδὼν, uti Latini *Carthago*. Carthada autem appellata est ad discrimen arcis: uti hodiéque crebrò inter *arcem* & *oppidum* distingui solet. Vocabulum *Carthada* Solino † exponitur *Civitas Nova*: uti καρχηδὼν Stephano Byzantio καινὴ πόλις, aliis νεάπολις. Nempe ex Arabico קריה גדא, *caria gadda*. Nam Arabum & Tyriorum lingua eadem. Vel ab Chaldæo קרתא חדתא, *carta chadatta*. Quod Hebraicè קרת חדשה, *kereth hadascha*. At arx dicta iis, uti & Hebræis, בצרה, *botsra*, hoc est, ὀχύρωμα, πύργος, *arx*, *munimentum*, *burgus*. Sed Græci carent litera tsade: unde nunc T, nunc S omittunt. Itaque à *botsra*, T rejecto, foret *bosra*. Sed nec amant R post S: eoque trajectis literis, & vocali mutatâ, dixere βύρσα: quod icirco Strabo in XVII ἀκρόπολιν sive *arcem* interpretatur. Ex his videmus, non modò, unde & *Carthago*, & *Bursa*, nomen acceperint: sed etiam, non fuisse Carthaginem conditam à Xoro, & Carchedone; ut Tyrios tradere, ait Appianus. Quare nihil mirandum, si Xorus, & Carchedon, nusquam referantur in Deos. At contrà est de Elissa Tyria; cui natales Vrbis tribuebant Phœnices. De hac ita Iustinus lib. XVIII: *Quamdiu Carthago invicta fuit, pro Dea culta est.* Hanc *Elissam Tyriam quidam Dido autumant*: ut inquit Vellejus in primo. Priùs nempe vocabatur אלישה *Elissah*: cujus posterior pars שה, *agnus*: unde interpretantur *Dei mei agnus*. Nisi idem nomen ac prophetæ Elisæi, אלישע, quod à ישע, *salus*; ut sit *Dei salus*, vel *Deus salvans*. Apud Eusebium legas, Didoni priùs nomen fuisse Ὀειγώ: quod nescio unde hauserit. Διδὼ autem, Hebr. ידידה, *dilectulam* notat. Est enim diminutivum à דוד David, hoc est *dilectus*. De quo tamen aliter veteres. Eustathius in Dionysii περιήγησιν * Διδὼ exponit ἀνδροφόνον †. Servius P. Dan. in I Æn. ait Punica linguâ notare *viraginem*: atque id nomen adeptam, postquam se in pyram conjecerat, ne, cujus animo semper obversaretur maritus (Sichæum Maro †, Sicharbam Servius ‡, Acerbam, vel Acervam Iustinus * vocat) ea animo adversante nubere cogeretur Iarbæ, Maxitanorum, sive Mazyum, seu Libyum Numidarum regi. At scriptor Etymologici magni, item Varinus Phavorinus, Διδὼ interpretantur πλανῆτιν, hoc est, *vagam*, *erraticam*: quomodo dictam arbitrantur, quia Tyro profuga variè esset vagata. Porrò coacta Dido ab Afris solum emere Vrbi: eoque & Carthaginenses quotannis pro solo urbis vectigal (*solarium* id Vlpianus † vocat) solvere cogebantur: cumque id, potentiores jam facti, intermitterent; bellum inde inter Afros, & Carthaginenses, coortum; ut est apud Iustinum lib. XIX. Sed, quod ajunt, Didonem tantum soli mercatam,

Taurino quantum possent circumdare tergo;

Vt est apud Maronem Æn. I; id planè fabulosum: multóque fabulosius, quod Iustinus ait lib. XVIII, emisse, quantum tegere possent pelle bubulâ. Nec dubitandum, quin, ad eum Iustini locum respexerit Servius, cùm ad superiorem Maronis locum annotat, *Non tegere*, *sed circumdare*. Nempe Iustini sententiam damnat. Sanè cum Marone etiam facit Livius lib. XXXIV: *Quantum loci*, inquit, *bovis tergo amplecti potuerint*. Et Appianus initio Punicorum, ὅσον βύρσα ταύρυ περιλάβῃ †. Interim & hoc Græculorum est commentum: cui præbita est occasio è voce βύρσα, illis *corium* significante. Nempe, more suo, omnium origines ex sua lingua petunt. At si accuratiùs inquisissent in res Punicas; vidissent, verum arcis ejus nomen, non βύρσα esse, ut ipsi pronunciabant, sed *botsra*, atque id ἀκρόπολιν, sive *arcem* notare; ut antea diximus.

Satis diximus de urbis Dea, vel arcis conditrice. Postea verò & alios cultu dignati sunt divino. Vti Ἀμίλκαν, *Hamilcarem*: ut est apud Athenagoram in Legatione pro Christianis. Fuit ille è patre Carthaginensi, matre autem Syracusana: ac ob virtutem eximiam factus est Carthaginensium rex *, hoc est, dux: quomodo & *reges* eorum dicuntur Hanno †, Bomilcar ‡, Imilco *, alii. Post cladem suorum in Sicilia nusquam comparuit; etsi Gelo Syracusanus sedulò eum jusserit inquiri. Id unde fuerit, variè olim disceptatum. Interim hoc Amilcar consecutus, ut in Deos referretur. Quâ de re sic Herodotus in Polymnia: Ἐσι δὲ ὑπ' αὐτέων Καρχηδονίων ὅδε ὁ λόγος λεγόμενος, εἰκότι χρεωμένων, ὡς οἱ μὲν βάρβαροι τοῖσι Ἕλλησι ἐν τῇ Σικελίῃ ἐμάχοντο,

Marginal notes (left): * initio Libycorum & Punicorum. — † Solin. cap. 30. — † cap. 30.

Marginal notes (right): * vers. 195. — † virum interfectricem. — † I Æn. — ‡ ibid. in Serv. P. Dan. — * lib. 18. — † l. 2, §. 11, ff. ne quid in loc. publ. & in l. 38, §. 4. ff. de leg. 1. — † quantum corium bubulum comprehenderit. — * Herod. lib. 7. — † periplo ejus, qui inscribitur, Hannonis Carthaginensium regis. — ‡ Iustin. lib. 22. — * Oros. lib. 4, cap. 6.

Digitized by Google

ἐξ ἠοῦς ἀρξάμενοι μέχρι δείλης ὀψίης· ἐπὶ τοσοῦτο γὰρ λέγεται ἑλκύσαι τὴν σύστασιν. ὁ δὲ Ἀμίλκας ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ μένων ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐθύετο καὶ ἐκαλλιερέετο ἐπὶ πυρῆς μεγάλης, σώματα ὅλα καταγίζων· ἰδὼν δὲ τροπὴν τῶν ἑωυτοῦ γινομένην, ὡς ἔτυχε ἐπισπένδων τοῖσι ἱροῖσι, ὦσε ἑωυτὸν ἐς τὸ πῦρ· οὕτω δὴ κατακαυθέντα ἀφανισθῆναι. ἀφανισθέντι δὲ Ἀμίλκᾳ τρόπῳ εἴτε τοιούτῳ (ὡς Φοίνικες λέγουσι,) εἴτε ἑτέρῳ (ὡς Καρχηδόνιοί τε καὶ Συρηκούσιοι,) τοῦτο μὲν οἱ θύουσι, τοῦτο δὲ μνήματα ἐποίησαν, ἐν πάσῃσι τῇσι πόλισι τῶν ἀποικίδων· ἐν αὐτῇ τε μέγιστον Καρχηδόνιοι. *Circumfertur verò apud Carthaginenses ipsos, ejus imaginem colentes, sermo istiusmodi: dum barbari cum Græcis pugnant ab aurora ad crepusculum (tandiu enim productum est prælium,) Amilcarem in castris permanentem sacrificasse, corpora integra in pyram aggerendo: sed cum suos vidisset in fugam conversos, ita uti erat sacris occupatus, sese in ignem conjecisse, & sic combustum desiisse comparere. Sive verò hoc pacto Amilcar desiit conspici, ut Phœnices ajunt; sive alio modo, ut Carthaginenses, & Syracusani volunt: partim ei sacrificant Carthaginenses, partim monumenta exstruunt, cum in coloniis omnibus, tum potissimum in Vrbe Carthaginis.*

Videntur & alicujus divini honoris argumentum esse aræ, quas Carthaginenses Philænis fratribus statuerunt. De iis vide sis Sallustium in bello Iugurthino cap. LXXIX, & Valerium Maximum lib. V, cap. VI. Eandem rem narrat Pomponius Mela lib. I, cap. VII: *Aræ*, inquit, *ipsæ nomen ex Philænis fratribus traxere; qui, contra Cyrenaicos missi Carthagine, ad dirimendum conditione bellum, diu jam de finibus, & cum magnis amborum cladibus, gestum; postquam in eo, quod convenerat, non manebatur, pacti de integro, ut quicquid de cætero esset, popularibus cederet. Mirum & memoriâ dignissimum facinus; hic se vivos obrui pertulerunt.* Sed locum hunc planè mutilum censeo: quia deest, quomodo pacti sint de integro. Quod his verbis Sallustius expressit: *Græci optionem Carthaginensium faciunt, ut vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eâdem conditione sese, quem in locum vellent, processuros.* Valerius autem Maximus idem istis habet verbis: *Dixerunt namque, sic eum finem ratum fore, si Philæni vivos se ibi obrui passi essent.* Quibus verbis usus sit Mela, difficile sit dicere. Sed mentem verbis Sallustii sic expresseris: *Pacti de integro, ut quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur: quicquid de cætero esset, popularibus cederet. Mirum, & memoriâ dignissimum facinus: hic se vivos obrui pertulerunt.* Ex Valerio autem Maximo suppleveris Melam hoc modo: *Pacti de integro, sic eum finem ratum fore, si Philæni vivos se ibi obrui passi essent: quicquid de cætero esset, popularibus esset. Mirum*, &c. Ararum Philæni, vel Philænorum, meminit & Polybius lib. III, & X: item Strabo lib. III, & XVII, Plinius Hist. Nat. lib. V, cap. IV, Solinus cap. XXX.

Mirum verò Carthaginenses coluisse Æsculapii numen: de quo auctor nobis Strabo in XVII. Sic enim de Carthagine scribit: Κατὰ μέσην δὲ τὴν πόλιν ἡ ἀκρόπολις, ἣν ἐκάλουν Βύρσαν, κατὰ τὴν κορυφὴν ἔχουσα Ἀσκλήπιον, ὅπερ κατὰ τὴν ἅλωσιν ἡ γυνὴ τοῦ Ἀσδρούβα συνέπρησεν. *Media in urbe, summaque ejus parte, ubi arx sita erat, nomine Byrsa, in ipso vertice fuit templum Æsculapii: quod Asdrubalis uxor, captâ Vrbe, secum combussit.* Imò Livii quoque est lib. XLI: *Compertum tamen affirmarunt, legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu Senatum in æde Æsculapii datum esse.* Loquitur de legatis Romanis Curthagine reversis, quos id de Persei legatis comperisse ait. Sanè Æsculapius patriâ Messenius fuit; primóque ab Epidauriis in Argia divinos fuit honores adeptus, exemplum mox reliquâ sequente Græciâ; ut diximus cap. XIII. Nec tamen tam existimem, Carthaginenses Æsculapii cultum ἀμέσως * accepisse à Græcis, quàm Ty- * immediate.
riis. Nam Tyrus captam ante Carthaginem annis centum & octoginta sex nunc in Seleucidarum, nunc Ptolemæorum fuit potestate. Capta quippe Tyros ab Alexandro M. Olymp. CXII, an. I: Carthago autem excisa à Romanis Olymp. CLVIII, an. III. Intermedio tempore, & Tyros à Syromacedonibus, vel Ægyptiis, & Carthago à Tyriis, cultum didicerit Æsculapii.

Supersunt Mauri; quibus pro numine Reges sui. Vnde Tertullianus Apolog. cap. XXIV: *Vnicuique etiam provinciæ, & civitati, suus Deus est; ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Disares, ut Noricis Belenus, ut Africæ Cælestis, ut Mauritaniæ reguli sui.* Cyprianus de Vanitate gentium: *Mauri manifestè reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen prætexunt.* Lactantius lib. I, cap. XV: *Hac scilicet ratione consecraverunt, & Mauri reges suos.* Præcipuè autem cultus Rex Iuba. De quo Minucius Felix in Octavio: *Nisi forte post mortem Deos fingitis, & pejerante Proculo Deus Romulus, & Iuba Mauris volentibus Deus est.* Quem locum sub Arnobii nomine Lilius Giraldus adducit: quia Octavius Minucii inscribi solet *Arnobii Octavus liber.* Minucio assentit & Isidorus lib. VIII Orig. cap. XI. Etiam Mauris Dea Varsutina. Tertullianus lib. II adversus Nationes, cap. VIII: *Quanti sunt, qui norint visum vel auditum & Argatim* (pro *& Argatim*, scribendum Atargatim) *Syrorum; Cælestem, Afrorum; Varsutinam Maurorum.* Quod numen præteriit in Apologetico: nec alibi legere memini: ut nec scire liceat, animale, an naturale fuerit numen. Fortasse autem ejus, qui primus est *Iuba* vocatus, id non proprium nomen, sed cognomen fuit: ut Nimrodi *Bel*, hoc est, *dominus.* Hanc suspicionem injicit summa cum nomine Dei τετραγραμμάτῳ convenientia. Siquidem aliqui id *Iuabo*, *Iabo*, vel etiam *Iabe* extulerunt. Ἰάω summum Deum vocari, apud Macrobium † legitur. Ac agno- † lib. 1 Saturn. cap. 18.
scit id in Dei nominibus Epiphanius Hæres. XL. Vbi & Ἰαβὲ dictum ait. Nempe, ut Theodoretus refert in Exod. Quæst. XV: Καλοῦσι δὲ αὐτὸ Σαμαρεῖται μὲν Ἰαβὲ, Ἰουδαῖοι δὲ Ἰάω. Vbi tamen vulgò Ἰα editur. Sed sic non

 fuerit

Digitized by Google

fuerit tetragrammaton: quale esse id nomen, ibidem ait Theodoretus. Dixeris, nec Ἰάω esse tetragrammaton. Verùm cogitare oportet, Iones non habuisse vau literam; sed solos è Græcis Æoles, qui dixissent Ἰάϝω, ut Latini *Iavo*. Solent verò Græci pro litera vau, sive V consono, ponere Β, vel diphthongum ΟΥ. Ita prò *Virgilius* scripsere Βιργίλιος, & Οὐιργίλιος. Nempe quia vau inter β, & υ, haberet medium quendam sonum. Diximus de isto abunde in primo de Arte Grammatica. In Β convertitur, cùm effertur Ἰαβὲ, de quo dictum: in ΟΥ verò ab iis, qui scripsere Ἰαουέ. De isto sic Clemens Alexandrinus in fragmentis nondum editis: unde hæc adducuntur à summæ doctrinæ viro Ioanne Crojo *: Καὶ τὸ τετραγράμματον ὄνομα τὸ μυστικὸν, ὃ περιέκειτο, οἷς μόνοις τὸ ἄδυτον βάσιμον ἦν, λέγεται Ἰαουὲ, ὃ ἑρμηνεύεται ὁ ὢν, καὶ ἐσόμενος. *Et quatuor literarum sacrum ac occultum nomen, quo redimiti erant ii, quibus solis adytum ingredi licebat, effertur* IAVE: *quod exponitur,* QVI EST, ET ERIT. Atque idem Crojus adducit scholion ineditum de jubilæo, quo vocetur Ἰαώ: & ex eo, & Ἐλαά, conflatum dicatur Ἰωβὴλ, ut *Iubilæus* sic dicatur, quasi annus numinis Ἰαώ καὶ Ἐλαά. Sed de etymo illo *Iubilæi* falli puto scholiasten: cum nomen Dei tetragrammatum per י scribatur; *jubilæus* per ו: puta יובל.

* *Sacrarum & Historicarum Observationum Parte 1, cap. 12.*

CAPVT XXXIII.

Ad Celticam acceditur. Quàm latè hoc vocabulum antiquissimis se temporibus extenderit; uti & Scytharum, atque Indorum. Quod Tubal existimetur Hispanæ gentis conditor, id videri originem cepisse ab Flavio Iosepho. Refellitur hæc opinio ex Mose, Iapheti filios ordine recensente: ex Iosepho, singulis suas adsignante sedes: ex Ezechiele, Tubalidas conjungente cum Meschitis, ac utrosque in Aquilonaribus populis numerante. Ficulnum esse argumentum, cùm Setubal Tubalis esse opus è nomine colligunt: præsertim cùm primitus aliud habuerit nomen, idque Salaciæ, *ut videtur. Hispanos esse Iberum Asiaticorum colonos; si audimus Iosephum, Varronem, Plinium, Abydenum, Megasthenem, Strabonem, Dionysium Afrum, & Socratem Scholasticum. Duæ aliæ ex Appiano sententiæ adducuntur. Refellitur Megasthenes de Hispanis à Nabuchodonosoro devictis. Iberes, & Albanos, præcipuè cælestia corpora veneratos. At defunctos tantum abesse, ut coluerint Albani, ut iis nec fas illos fuerit nominare. Cur per acinacen jurarint Scythæ. Martis cultus apud Accitanos. Maximè videri verisimile, Occidentalis, & Asiaticæ Iberiæ gentes, nihil præter nomen habuisse commune. Rejecta expeditio Liberi in Iberiam, & nominis* Paniæ *impositi à Panos præfectura.* Spania, *pro* Hispania. *Commenticius Lysus; unde tamen Lusitaniæ nomen petunt. Fanum Mnesthei. Emporitarum urbs à Massiliensibus condita; uti Massilia à Phocæensibus, Phocæa à Phocensibus. Cur Massilienses coluerint Apollinem Delphinium, & Dianam Ephesiam; imo horum exemplo etiam Emporitæ.*

LVstravimus Ægyptios, Æthiopas, Afros; gentes ad Meridiem sitas. Nunc navi solutâ petamus Celticam: quo nomine veteres intellexere gentes positas ad Occasum: uti Septentrionales generatim vocarunt Scythicas; ad Orientem, Indicas. Vnde Ephorus, Strabone in primo testante, prodidit, juxta antiquissimos mundum dispesci in quatuor partes: ac τὸ πρὸς τὸν Ἀπηλιώτην, Ἰνδοὺς ἔχειν· πρὸς νότον δὲ Αἰθίοπας· πρὸς δύσιν δὲ Κελτούς· πρὸς βορρᾶν ἄνεμον Σκύθας· *versus subsolanum habitare Indos, versus austrum Æthiopas, versus occasum Celtas, versus boream Scythas.* Vbi velut meditullium orbis considerat, hinc Romanos, & Græcos; inde Ægyptios, & Afros; Græciæ autem nomine minoris Asiæ gentes comprehendit: hinc quadripartitò dividit cæteras nationes. Apud Dionysium quoque Halicarn. videre est libro VII, cùm dixisset, gentes tardè in deorum cultu à patrio ritu desciscere, pro exemplis mox adferre Ægyptios, & Afros, item Celtas, Scythas, Indos, aliasque nationes barbaras. Hoc enim ordine eas refert; ut liqueat, si non omnes, saltem prope omnes, in eo, quod dixerat, gentes convenire. Quemadmodum igitur, nunc pressiùs *Indiæ* vox sumitur; nunc laxiùs, quomodo & Arabiam, & Phœniciam, ac Cananæam, comprehendit; ut ostendimus, cùm de Hercule, ac Libero Indico, tractaremus: ita *Celtica* nunc pressè accipitur pro Gallia, imprimis Lugdunensi; nunc laxè pro gentibus cunctis ad Occasum sitis; potissimùm quinque illis, Hispania, Gallia, Britannia, Germania, & Illyride. Quod nihil opus probatu hoc loco, cùm abunde id ante nos egerint alii; præcipuè in Germania antiqua Philippus Cluverius noster ὁ μακαρίτης.

In Hispania, ut latè hæc tellus patet, valde numinis cultu variatum, pro varia in eam gentium migratione. Nos ab incunabulis, quantum possumus, rem arcessemus, ut ita pareat tam diversi cultus caussa.

Primus omnium in Hispaniam venisse creditur Tubal, Iapheti filius, Noe nepos. De quo tamen aliter B. Hieronymus in Ezech. XXXVIII: ubi *Tubal Italos* interpretatur. Sed utramque sententiam jungit in Iesaiæ LXVI, *Tubal*, inquit, sive *Tobel aut Italia interpretatur, aut Iberia.* Item Isidorus Orig. lib. IX, cap. II: *Tubal, à quo Iberi, qui & Hispani: licet quidam ex eo & Italos suspicentur.*

Hæc sententia originem cepisse mihi videtur ex Flavio Iosepho lib. I Antiq. cap. VII, sive juxta Rufini interpretationem, XI: Κατοικίζει δὲ καὶ Θοβήλους Θόβηλος, οἵτινες ἐν τοῖς νῦν Ἴβηρες καλοῦνται. Vbi Rufini tralatio habet: *Condidit autem Iobel Iobelos, qui nostris temporibus Iberes appellantur.* Ita & MSSus noster, & editt. variæ. Sed satis ex Mose ac LXX liquet, *Tobel*, & *Tobelos*, rescribendum. Porrò verba Iosephi de

Digitized by Google

de Iberis Europæ plerique intelligunt; Hispani imprimis; qua in sententia etiam fuisse Hispalensem Isidorum, ostendunt quæ ex eo adduximus. Similiter Rodericus Toletanus lib. I rerum Hisp. cap. III; alii item magno numero, quibus iccirco non insistam; præsertim quando id Hispani extra controversiam poni volunt: ut videre est ex Mariana initio lib. I rerum Hispan. cap. VII; ubi hæc de colonia à Tubale in Hispaniam ducta, vocatur *magnorum virorum consentiens opinio*: & initio capitis VII ait, id *in confesso esse*.

Equidem inclytæ Hispanorum genti neutiquam invideo Tubalem conditorem: quin hac parte, si sic illi videbitur, utroque, quod dicitur pollice faveam potiùs, quàm odiosè super tantillo contentionis duxero funem. Imò per me quoque licet, Tubalis filium cum Annio Viterbiensi, mirifico impostore, Iberum statuat; eumque & Ibero flumini, & Iberiæ terræ, de se imposuisse nomen dicat. Interea cur dissimulem, verisimiliter aliud colligi è Scripturis, & Iosepho? Primùm consideremus locum, ubi Moses liberos Iapheti recenset. Est is Genes. x, 2: *Filii Iapheth, Gomer, & Magog, & Madai, & Iavan, & Tubal, & Mosoch, & Thiras.* Horum posteritas quas possederit terras, sic exponit Flavius Iosephus.

A Gomer deducit Galatas: quo nomine intelligit Phrygiæ partem, ut Strabo vocat; quæ & Gallia Asiatica, & Galatia orientalis, & Gallogræcia. Non quasi hoc velit Iosephus, Gallogræcos esse propaginem Gomeri: sed quia censeat, veteres Γομαρεῖς loca tenuisse, quæ postea Gallogræci insederint Gomeritis permixti. Neque sic excludit Cimmerios, unde Cimbri originem ducunt: neque item Comaros sive Chomaros, Melæ, Plinio, ac Ptolemæo prope Margianam, vel Bactrianam, constitutos. Quippe Gomeritarum gens in plures se terras diffudit, nomine pro dialecto nationis cujusque leviter variato.

A Magog verò Iosephus descendisse ait Scythas. Quam sententiam quoque Hieronymus, ac Theodoretus, sequuntur. Ac aliqui etiam sub Magogæis comprehendunt Cœlesyriam, quia in illa Scythopolis; uti liquet è II Maccab. cap. XII, 30: imò & civitas Magog; quomodo à Syris Bambycen dictam, quæ aliter Hierapolis, auctor est Plinius lib. V, cap. XXIII; ubi & Atergatim sive Derceto in ea cultam ait. Satis etiam verisimile est, ab Magogæis sive Scythis esse *Mogor*: quippe progeniem Tatariæ, sive Tattariæ; quam Tartariam perperam vulgo nuncupant.

Sequitur apud Mosen Madai; quem idem Iosephus Medorum facit auctorem: eaque sententia perpetuo ejus vocis pro gente hac in Scripturis usu comprobatur.

Idem ab Iavan deducit Iones: qui priùs Ἰάονες dicti, sive Æolicè Ἰάϝονες: nempe ab Iavan; ut ostendimus cap. XVIII.

Ab Thubal ait originem ducere Iberes: melius sanè, quàm Hebræi Italos, Epiphanius Thessalos, aliqui etiam Arabas. Tantum ne Iberos sive Hispanos capiamus; de quo postea dicam. Alii quia L & R crebrò commutantur, censent ex Τὐϐαλος vel Τόϐαλος factum Ταῦρος: unde colligunt, Tubali sedem obtigisse ad Borysthenem amnem in Taurica Chersoneso, sive minore Scythia; quæ & Precopense regnum, & Tataria minor nuncupatur.

Sequitur Mesech sive Mosoch. Ab hoc ait descendisse Mesechitas sive Meschinos, hoc est, Cappadoces; quorum princeps civitas Mazaca, postea dicta Cæsarea, Basilio episcopo inclyta. Sed per est verisimile, à Mesech, sive, ut LXX vocant, Mosoch, esse etiam Cappadociæ finitimos Moschos: quibus à Meridie Armeni, à septentrione montes Moschici. Regionis hujus Moschicæ, ut Strabo ait in XI, partem Colchi, partem Iberes, partem Armeni tenuere. Planéque eorum propago Moschovitæ.

Superest Thiras: à quo idem deducit Thraces. Hoc verò nomine etiam Getæ sive Daci, item Mysi, antiquitus vocabantur; teste Strabone lib. VII, & Pomponio lib. II, cap. II. Vnde Herodotus non dubitat lib. V asserere, Thraces gentem esse post Indos maximam. Nempe quandoque Thracum, & Scytharum vocabula promiscuè usurpant veteres.

Hæc pluribus sum persecutus, quia lucem nobis præbent ad primas Thubalis sedes indagandas. Quippe cum inter fratres, vel proximè saltem, habitârit; valde à vero abhorret, eum tam longè à consanguineis in ultimum recessisse Occidentem. Præterea hanc sententiam eo solidè censeo refelli, quod Thubalidæ referantur inter Syriæ Asiæque populos. Vt Ezechiel. XXXVIII, 2: ubi Gog vocatur caput, sive princeps Magogæorum, & Thubalidarum. Ac similiter XXXIX, 2: ubi dicitur Deus eos producturus è terra Aquilonari. Alibi etiam Mesech, & Thubal, conjunguntur, ut gentes conterminæ. Velut Ezech. XXVII, 13, & XXXII, 26. Mesech verò esse septentrionalem Asiæ populum, satis convenit. Quamobrem & Thubal fuerit inter septentrionales Asiæ nationes; non in Occidente, eóque ultimo.

Valde verò minutum est, quod aliqui obtendunt, in Lusitania esse Setubal: quod oppidum à Tubale conditum ajunt. Et pugnat eo argumento etiam Delrius in Genes. cap. X. At quis veterum Geographorum, vel ex aliis etiam scriptoribus, Setubal oppidum nominavit? Quod arguit, non esse admodum vetustum. Vel si veteribus notum, alio id sub nomine erit; fortasse Salaciæ; quod Caroli Clusii, viri summi, nobisque in adolescentia non citra fructum cogniti, judicium erat. Salaciam verò in Turdetanis constituunt Plinius, ac Ptolemæus.

At non æquè adverser, siquis contendat, Iberes Asiaticos esse Thubalis posteros: atque eos coloniam duxisse in Hispaniam, fluvioque Iberi, item genti Iberiæ nomen dedisse. Hoc voluit Iose-

Digitized by Google

Iosephus; cujus verba antea adduximus. Plinius quoque, Varronem secutus, Iberes, sive Iberos, primo loco collocat inter nationes, quæ ante Romanos in Hispania fixerint sedes. Sic enim scribit lib. III, cap. I: *In universam Hispaniam M. Varro pervenisse Iberos, & Persas, & Phœnicas, Celtasque, & Pœnos tradit.* Longè tamen aliter Megasthenes; qui Seleuci Nicatoris tempore rerum Chaldaicarum, & Assyriarum, historiam condidit: ex qua sic Abydenus apud Eusebium in IX præparationis Euangel. cap. XLI *: Μεγασθένης δέ φησι, Ναβουχοδρόσορον Ἡρακλέως ἀλκιμώτερον γεγονότα, ἐπί τε Λιβύην καὶ Ἰβηρίην στρατεῦσαι. ταύτας δὲ χειρωσάμενον, ἀπόδασμον αὐτέων εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Πόντου κατοικίσαι. *Megasthenes ait, Nabucodrosorum Hercule ipso fortiorem fuisse, atque adversus Libyam & Iberiam bellum gessisse, iisque subactis, partem eorum ad dextrum Ponti latus in coloniam misisse.* Strabo etiam in primo tradit, Iberos occidentales in loca ultra Pontum & Colchidem commigrasse. Imò & similiter Dionysius in Periegesi scribit:

Τῷ δ' ἐπὶ ναιετάουσιν ἑωθινὸν ἔθνος Ἰβήρων,
Οἵ ποτε Πυρρήνηθεν ἐπ' ἀντολίην ἀφίκοντο.

Quæ Priscianus ita reddidit:

Quem juxta terras habitant Orientis Iberes:
Pyrenes quondam celsò qui monte relicto,
Huc advenerunt, Hircanis bella ferentes.

Sequiturque hanc opinionem etiam Socrates Historiæ Ecclesiasticæ lib. I, cap. XVI. Non pauci tamen ab hac sententia recesserunt. Nam Appianus in Ibericis tradit, cum aliqui putarent, Iberos Europæ esse προγόνους * Iberum Asiæ; alios contrà existimasse, eos istorum esse ἀποίκους †: fuisse etiam, qui neutros vel progenitores, vel colonos arbitrarentur. Quomodo Ἴβηρ ratione gentis utriusque erit ὁμώνυμον ἀπὸ τύχης *, qualia Aristoteles vocat πολὺ ἀπέχοντα †: non verò ἐκ προαιρέσεως *: sive διὰ τὸ συγγενὲς †: ut idem distinguit lib. I Nicomach. cap. V, & Φυσικῆς ἀκροάσ. lib. VII, cap. I, item I Topic. cap. VI. De tertia hac sententia mox videro. De prioribus duabus sic statuo, multò esse verisimilius, Hispanos esse colonos Iberum in Asia: quàm ut contrà Hispani, per immensa terrarum spatia, ultra Colchidem commigrarint. Quod eo minùs arridet, quia ab Oriente propagatum est genus humanum. Placuit id tamen erudito viro Antonio Delrio, glossis in Genes. X: & quia Abrahamus Ortelius *, Geographus regius, civis ejus, (Antuerpiensis enim uterque, sed Hispanis ille, hic Belgis ortus) somnium id vocare non dubitaverat: nec veritus ille hoc eum elogio ornare; *Somnium vocat civis meus Ortelius, homo diligentior, quàm doctior.* Non est hîc disserendi locus, cujus vel hic, vel ille, aut doctrinæ, aut judicii fuerit: uterque diffusâ lectione, deque studiis bene meritus. Solùm Delrio nunc ejusdem gentis, nec minoris judicii, Marianam opposuero: qui rerum Hisp. lib. I, cap. VII, censet, & flumini Ibero, & Iberiæ terræ, ab Iberibus Asiæ factum esse nomen. Nolim tamen cum Ortelio, quod malè adeo habuit Delrium, contrariam sententiam vocare somnium: qua appellatione abstinendum censeo, ubi qui dissentiant, multos, & graves ex antiquis, pro se laudare possint auctores. Solum somniasse dixero, qui primo id fuerit commentus: utcunque suum seu somnium, seu commentum, persuadere potuerit vigilantibus. Is mihi Megasthenes videtur, tantus admirator Alexandri Magni, ac Nabuchodonosori, ut utrumque Herculi præponeret. Huc pertinet, quod ab Hercule quidem susceptam diceret expeditionem in Indias: sed peregisse ea Alexandrum, irritus ubi labor fuisset Herculeus. Qua de re diximus cap. XXV. Atque idem, ut antea vidimus, clarè ait, Nabuchodonosorum fuisse Ἡρακλέους † ἀλκιμώτερον. Hoc eo comprobat, quia Ægyptum vicerit, & Libyam, & Hispaniam. De bello quidem ejus adversus Ægyptios ex sacris scimus literis. Et fortasse tum ulterius in Libyam est progressus. Sed de Hispania tentata, ac devicta, figmentum est Megasthenis: qui, poetarum more, ex vocabulo ambiguo occasionem arripuit fabulæ. Devicerat vicinos sibi Iberes. Hinc commentus, vicisse eum Iberos, hoc est, Hispanos.

Quod si Iberes ex Asia primi in Hispaniam sint profecti: non operosum adeo erit dispicere, qualis apud eos antiquissimis temporibus Deorum fuerit cultus. Nec enim facile solent Deorum gentilium cultores (ut verbis utar Dionysii) ἀπομαθεῖν, ἢ παρανομῆσαί τι περὶ τοὺς εἰργασμένους τῶν θεῶν· *dediscere, vel aliquid immutare in patriis ritibus ac institutis, quibus sacra Deorum celebrantur.* Cultum igitur induxerint Iberes in Hispaniam, qualis apud eos, & locis finitimis, obtineret. At Iberes, gentesque vicinæ, cælum, & solem, lunamque venerabantur. De Albanis quidem, qui Iberibus contermini, sic Strabo in XI: Θεοὺς δὲ τιμῶσιν, Ἥλιον, καὶ Δία, καὶ Σελήνην· διαφερόντως δὲ τὴν Σελήνην· ἔστι δ' αὐτῆς τὸ ἱερὸν τῆς Ἰβηρίας πλησίον· *Deos colunt, Solem, & Iovem, & Lunam: præcipuè autem Lunam. Cujus templum est Iberiæ vicinum.* Atque hoc, quod de vicinitate ejus templi addit, verisimilius etiam reddit, quod de Luna ab Iberibus culta dicebamus. Quare Iberes naturam potius, præcipuè cælestem, coluerint, quàm defunctos. Quod de vicinis Albanis certissimum est. Nam his, ut ibidem refert Strabo, τεθνηκότων οὐχ ὅσιον φροντίζειν, οὐδὲ μεμνῆσθαι· *nefas est mortuorum curam gerere, aut mentionem facere.* Martem quoque ab Iberibus celebratum, credibile est: quia Iberia habuit homines, ut Strabo ibidem narrat, μαχίμους, Σκυθῶν δίκην ζῶντας καὶ Σαρματῶν· *bellicosos, & Scytharum more, ac Sarmatarum viventes.* Scythis verò cultum maximopere Martem, eique asinum sacrificatum, ex Apollodoro, & Callimacho, proditum Clementi Alexandrino: imò apud Thraces, qui antiquitus Scythis accensebantur, natum esse Martem, scripsit Sophocles: quemadmodum

cap.

* sive pag. 241. edit. Rob. St.

† fortiorem Hercule.

* progenitores.

† colonos.

* fortuito ambiguum, sive casu plura significans.

† multum distantia.

* consulto.

† ob cognationem.

* in Thesauro Geographico, voce Iberes.

Digitized by Google

cap. xvi dicebamus. Quodque Scythæ per acinacen jurarent, ut Lucianus in Toxari refert; non tam eo videtur spectasse, quod acinacen crederent Deum; sed quia Martis esse symbolum putarent. Quare, si Hispani Iberum Asiæ fuerint propago, hinc fortasse Martis cultum acceperint. Martem quidem in Acci, Tarraconensis Hispaniæ oppido, divinos adeptum honores, testis nobis Macrobius lib. i Saturn. cap. xix: *Accitani*, inquit, *Hispana gens, simulachrum Martis radiis ornatum maxima religione celebrant, Neton vocantes.*

Quamquam verò faciliùs in animum induxero, Iberes Asiaticos coloniam duxisse in Hispaniam, quàm Hispanos in loca Asiæ Septentrionalia: imprimis tamen eò propendeo, ut putem, neutros alteris originem suæ gentis debere: præsertim quando, ut Appianus ait, ἔθνει οὐδὲν ἦν ὅμοιον, ἡ γλῶσσα· *nec moribus ulla ex parte, nec linguâ convenirent.* Et sanè Strabo etiam, etsi libro primo dixisset, Asiæ Iberes coloniam esse Hispanorum: ex libro tamen xi liquet, non abhorruisse ab eorum opinione, qui nihil eos nisi nomen commune habere arbitrarentur. Quæ si ita sunt, uti putamus; ex religione Iberum in Asia solidè nihil de veterum Hispanorum religione colligatur.

Post Iberes Plinius ex Varrone subjungit Persas. Qui cum solùm coluerint Deos φυσικὺς, non item defunctos; ut ex Herodoto antea ostensum; non est quod hoc loco iis insistamus. Mirum verò, Varronem Pliniumque inter eos, qui coloniam duxerint in Hispaniam, reponere Persas; de quibus, hoc cum argumentum tractant, tot silent auctores: præterire autem Græcos, de quibus tam multi loquuntur. Nec alba tamen lineâ signamus omnia, quæ produntur de Græcis. Nam quid fabulosius, quàm susceptam à Libero Thebano expeditionem in Hispaniam: eum re bene gestâ præfecisse genti Pana, cujus fideli operâ usus esset in bello: ab hoc regionem primò vocatam esse *Paniam*; postea *Spaniam.* Ita tamen Sosthenes in xiii rerum Ibericarum, & exinde Plutarchus junior libro de Fluminibus: atque è Latinis Varro, ex eo item Plinius, cujus mox verba adducam. Nempe prora & puppis narratiunculæ est similitudo vocabuli: quæ quàm fallax præbeat argumentum, nemo ignorat. Quod si meris insistendum conjecturis; verisimilius illi, qui ab inclyta Hispali prius Hispaliam, inde Hispaniam putant nominatam. Potius verò ex *Hispania* κατ' ἀφαίρεσιν *Spania* fit, quàm κατὰ πρόσθεσιν ex *Pania*, voce nulli usurpatâ, *Spania* crebrò legas in MSSis Curtii, Iustini, Capellæ, atque aliis, etiam è Patribus antiquis. Quid mirum? cùm ipse usurpet B. Paulus ad Rom. xv, 24, 28. Frequens etiam apud Grammaticos vett. uti veterem Iuvenalis interpretem sat. xiv, & alibi. In glossis item Benedicti Græcolatinis Σπάνη, *Iberia.* Corruptissimè verò in membranaceis glossis nostris, hactenus ineditis: *Hesperia, spina.* Vbi legendum, *Spania.* Idemque error mox, cum *Hesperidum* exponitur *spinarum.* Vti post aliqua, *Hiberia, spinea.*

Alterum etiam socium dedere Libero, nempe Lusum; imò & Lyssam. Plinius lib. iii, cap. i: *M. Varro tradit, Lusum Liberi patris, ac Lyssam cum eo bacchantem, nomen dedisse Lusitaniæ, & Pana præfectum ejus, universæ.* Ita locus is bonâ mente legitur in antiqua Parmensi*: pro quo perperam in Dalecampianâ, *cum eo bacchantium.* Apud Capellam est lib. vi, *à lusu Liberi patris.* Vbi rescribe, *à Luso.* Nisi Capella ipse corrupto usus sit Plinii codice; vel, Lusi illius ignarus, Plinii mentem corruperit. Vtcunque est, Rodericus etiam Toletanus lib. i rerum Hispanicarum, cap. v, à lusu Liberi sic Herculem nominasse Lusitaniam arbitratur. Quasi Liber, vel Hercules, Latinè sint locuti. Sed mitto hæc aperta. Cum illis potiùs velitatio sit, qui Lusum, vel Lysum, Liberi comitem, nomen censent dedisse Lusitaniæ, sive malis Lysitaniæ: prout ea vox perscribitur, non modò in Strabonis, Athenæi, & Ptolemæi codd. sed etiam inscriptionibus antiquis. Sua verò sponte hæc corruunt, si cum Hecatæo negemus, Liberum in Hispanias venisse. Aliter, scio, Diodorus: quem hac parte etiam sequi non dubitavit Mariana in primo rerum Hispanicarum. Verùm caput & fons erroris est, quòd non distinxerint inter Liberum Thebanum, & Herculem Tyrium, hoc est, Gaditanum; de quo postea agemus.

* an. 1476.

Vlteriora ad tempora efferamus pedem. Æquè vanum de Olysippone conditâ ab Vlysse. Quam fabellam superiùs satis jugulavimus. Nec ea alio subnixa est tibicine, quàm similitudine solâ harum vocum, Ὀδυσσεὺς, & *Olisippo*; prout vox ea scribitur in antiquis codd. cum aliorum, tum Varronis lib. ii rerum Rust. cap. i. Strabo in tertio hanc Vlyssis navigationem in mare externum comprobare conatur ex Hispanico Minervæ fano. Quasi non id à Phocæensibus, vel Græcorum aliis, esse possit. Dixeris, non magis absurdum esse de Vlysse, quàm de Menestheo: cujus Strabo non portum modò in Bætica agnoscit, sed oraculum etiam; quod ostendit, divinum esse honorem homini habitum Trojano. Atque hoc etiam Philostratum confirmare in quincto de vita Apollonii cap. i: ubi cum dixisset, non Ægyptium tantummodo Herculem coli à Gaditanis, sed etiam Thebanum; qui cultus procul dubio à Græcis fuit: subjungit, ut magna etiam in veneratione iis sint Græci, præcipue Athenienses; eoque ἐ Μενεσθεῖ τῷ Ἀθηναίων θύειν· *etiam Menestheo Atheniensi sacrificare.* Sed facile his occurritur. Potuit enim hic Menesthei cultus esse ab appulsu ejus in Hispaniam; utcunque non fuerit profectus extra columnas Herculis. Præterea quid si & Vlyssis, & Menesthei veneratio, à junioribus sit inducta? Et profectò longè illud verisimilius. Nam & Themistoclem seculis aliquot juniorem, non divino quidem

Digitized by Google

quidem cultu dignati fuere, attamen heroico: ut cui ob res non terrâ modò, sed etiam mari gestas, æneam posuerint statuam Gaditani: cui etiam soleant ὥσπερ χρησμῷ ἐφίστασθαι· *sicut oraculo adsistere*: ut ibidem narrat Philostratus.

Vt verò Trojanis temporibus Hispanos non adierint Græci, postea tamen eò profectos, argumento fuerit Emporia, maritimum Indigetorum oppidum, à Græcis conditum. Livius lib. XXVI: *Ita* (Scipio) *ostiis Tiberinis profectus Pyrenes circumvectus promuntorium, Emporiis urbe Græca* (*oriundi & ipsi à Phocæa sunt*) *copias exposuit: inde Tarraconem pedibus profectus.* Idem lib. XXXIV: *Secundo vento Emporias perventum. Iam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Vnum Græci habebant, à Phocæa, unde & Massilienses, oriundi; alterum Hispani.* Sic interpungo, distinguendo post *habebant*, & *Massilienses*: ut sententia sit, tam Emporienses, quàm Massilienses, esse oriundos à Phocæensibus. Plinius lib. III, cap. III: *Oppidum Emporiæ geminum, veterum incolarum, & Græcorum: qui Phocæensium fuere soboles.* Meritò autem Livius non tam ortos à Phocæensibus, quàm ab iis oriundos, ait. Quippe Emporium, sive Emporia (ut Strabo in tertio scribit) ἐστὶ Μασσαλιωτῶν κτίσμα, *Massiliensium est opus.* Sed Massilia à Phocæensibus condita est: ut propterea Emporienses etiam Phocæensium soboles dicantur. Ac habuere Emporienses & alias sub se civitates: uti Rhodopen, quam eorum esse urbem, Strabo ait: quamquam addit, quosdam à Rhodiis conditam dicere. Atque ex his facile est caussam cognoscere, cur Emporienses tantopere coluerint Apollinem, & Dianam. Nam, ut de Rhodiis taceam, quibus summa in veneratione Sol erat; unde & ingenti eum colosso honorarunt: Emporienses cultum Apollinis hausere à Massiliensibus, Massilienses à Phocæensibus, Phocæenses à Phocensibus, & Atheniensibus. Phocæa enim à Phocensibus condita, coloniam deducentibus Philogene & Damone Atheniensibus. Phocis verò celebrata imprimis templo Apollinis Delphici. Athenienses autem coluêre Apollinem Delphinium; ut est apud Pausaniam in Atticis. Quare partim Athenis, Phocide partim, quæ Achajæ, sive Ἑλλάδος regio est, Apollinis veneratio illata Phocæam. Est ea in Asia civitas Ioniæ, juxta Stephanum. Ptolemæus Æolidi tribuit. Nempe de limitibus, ut fit, inter Iones, & Æoles, non semper convênit. Porrò tota Asia maximè coluit Dianam Ephesiam; Ionia imprimis, cujus civitas Ephesus. Hinc caussam cognoscimus, cur Massilienses coluerint Apollinem Delphinium, & Dianam Ephesiam. Strabo lib. IV: Κτίσμα ἐστὶ Φωκαιέων ἡ Μασσαλία· ἐν δὲ τῇ ἄκρᾳ τὸ Ἐφέσιον ἵδρυται, καὶ τὸ τοῦ Δελφινίου Ἀπόλλωνος ἱερόν· τοῦτο μὲν κοινὸν Ἰώνων ἁπάντων· τὸ δὲ Ἐφέσιον, τῆς Ἀρτέμιδός ἐστι νεώς, τῆς Ἐφεσίας. *Massilia à Phocæensibus est condita. In arce est Ephesium, & Apollinis Delphinii fanum. Hoc quidem omnium Ionum commune est: Ephesium autem fanum est Dianæ Ephesiæ.* Non mirum verò, quod Apollinem Delphinium in omnibus ait Ioniæ oppidis cultum: quando, præter Athenienses, de quibus jam diximus, etiam coluere alii; in his Æginenses; non uno id loco testante Pindari scholiaste. Ac meminere Delphinii hujus Apollinis etiam Plutarchus in Theseo, Pollux lib. VIII, cap. X, & Laertius in Thalete. Vt verò à Phocæensibus Massilia, ita à Massiliensibus Dianæ Ephesiæ cultum accepit Emporium: quod disertim testatur Strabo lib. III; ubi cum de Rhodope, Emporitarum urbe, esset locutus, subdit continuo: Κἀνταῦθα, καὶ ἐν τῷ Ἐμπορείῳ, τὴν Ἄρτεμιν τὴν Ἐφεσίαν τιμῶσιν· *Ibi, & Emporii, Dianam Ephesiam colunt.* Ac deinde addit, se caussam ejus velle exponere, ubi ad Massiliam fuerit deventum.

CAPVT XXXIV.

Vnde nomen Erythea. Aliam esse insulam Gadim Longam, in qua Iulia Gaditana; aliam Erytheam; contra quam Solino traditum. Tartesson quoque aliam esse à Gadibus; etsi aliter Plinio visum. Erythræo sive Rubro mari unde nomen. Phœnices ex eo dictos, quia essent soboles Phœnicis, hoc est, Edom, sive Esavi. Tyrios ab Idumæis sive Esavi posteris genus ducere, post Plinii ac Solini auctoritatem, etiam ex Herodoto ac Procopio comprobatur. Vnde sit, quòd Tyrius Hercules nonnullis vocetur Ægyptius. Herculem Tyrium juniorem, à quo Geryon subactus, videri à morte eodem templo ac sacris iisdem cultum, quibus vetus Tyriorum Hercules Melcarthus; sive hic Esavus, sive Tyriæ urbis conditor fuerit. Hispanos omnes esse Celtas; nec Celtiberiam *dici ex eo, quòd Galli in Hispaniam miserint coloniam; sed ut distinguerentur à Celtis trans Pyrenæum.* Portugalliæ *etiam nomen non à Gallis esse; sed à populo Callaico, vel Cale oppido juxta Durium. Vnde* Calis *dicta, conjectatum. Quando* Portucaliæ *nomen primùm in usu esse cœperit.*

POst Iberes, ac Persas, quibus addidimus Græcos, Plinius, gentes eas memorans, à quibus coloniæ in Hispanias ductæ sint, etiam, ut antea vidimus, Phœnices recenset. Horum fuere & insulæ Baleares. Strabo lib. III: Σφενδονῆται ἄριστοι λέγονται· καὶ τοῦτ' ἤσκησαν, ὥς φασι, διαφερόντως ἐξ ὅτου Φοίνικες κατέσχον τὰς νήσους· *Baleares optimi funditores habentur, & hoc maximè exercuerunt, ut fama est, ex quo Phœnices insulas eas obtinuerunt.* Eorundem colonia erant Gades: ut est apud Strabonem in III, Vellejum in primo, Plutarchum in Scipione, & alios, magno consensu. Vett. glossæ in Iuvenalis sat. XI. vers. CLXII: *De Syris & Afris Gadis condita* est. hoc est, à Pœnis, & Carthaginensibus. Atque antea diximus, à Punico *Gadir*, quod *sepem* notat (quomodo vocarunt, quia munimentum foret adversus Hispanos) esse Græcum

Digitized by Google

Græcum Γάδειρα, terminatione. A appositâ: ut à *Gadir* est *Gadis*, R in S converso: contrario more, quàm Spartani pro τιμόθεος dicebant τιμόθεος; per γινόμενος, γινόμενορ: ut ostendit ψήφισμα * Spartanum apud Boethium lib. 1 de Musica.

* decretum.

Ab iisdem Phœnicibus est appellatio Erytheæ: quia Phœnices aliter dicti Erythræi, quoniam venissent ab mari Erythræo. Solinus cap. XXVI: *In capite Bæticæ insula à continenti septingentis passibus memoratur, quam Tyrii, à Rubro profecti mari, Erytheam; Pœni suâ linguâ Gadir, id est, sepem, nominarunt.* Vbi eandem putat insulam *Gades*, ac *Erytheam*; contrà quàm alii tradiderant, etiam Plinius lib. IV, cap. XXII: qui interim convenit de Tyriis ab Rubro mari profectis, & inde Erythræorum nomine vocatis. Plinii sunt ista: *Gadis longa habet oppidum civium Romanorum, quod appellatur Augusta urbs Iulia Gaditana. Ab eo latere, quo Hispaniam spectat, passibus fere centum, altera insula est, in qua prius oppidum Gadium fuit. Vocatur ab Ephoro, & Philistide, Erythia; à Timæo, & Sileno, Aphrodisias; ab indigenis Iunonis.* Hinc de Gadi longa sic loquitur: *Majorem Timæus Cotinusam apud eos vocatam ait: nostri Tartesson appellant, Pœni Gadir, ita Punica lingua septem* (scribe *sepem*) *significante.* Vbi valde fallitur, cum Gadem longam eandem censet, ac Tartesson; quæ in Bætica fuit. Tum de minori hæc subdit Plinius: *Erythia dicta est, quoniam Tyrii ab origine * eorum orti ab Erythræo mari ferebantur. In hac Geryones habitasse à quibusdam existimatur, cujus armenta Hercules abduxerit. Sunt qui aliam esse eam, & contra Lusitaniam, arbitrentur, eodemque nomine quondam ibi appellatam.* Diversa igitur Erythea, ac Gadis longa. Interim utraque Phœnicum opus: utraque etiam appellatione ipsâ originem indicat. Nam, ut jam vidimus, Ερύθεια est dicta ab Erythræis: Erythræi autem sunt Phœnices; qui hoc nomen adepti ab Erythræo sive Rubro mari, unde Tyrum venerant. Nempe *Erythræi* ab ἐρυθρὸς *ruber*: *Erythea* ab ἔρυθος, *rubor*. *Erythræum* autem mare hoc nomen accepit ab rege Erythra, ut gentiles vocant; qui in Scripturis Esau, vel Edom, quod idem ac *rufus*. Solâ igitur linguâ differunt, Hebræum *Edomi* sive *Idumæum* mare, Græcum Ερυθραῖον, & Latinum *mare Rubrum*. Quod si Tyrii sint profecti à mari Idumæo: non obscura fuerit ratio, unde vocentur Φοίνικες. Idem enim est Φοίνικες ac ἐρυθραῖοι. Nam φοῖνιξ idem ac ἐρυθρὸς, hoc est, *ruber*, sive *rutilus*; qui & *spadix color*. Itaque & Latini ex φοίνικος fecere *puniceus*: nempe uti ex Φοῖνιξ *Pœnus*, unde *Punicus*. Quod verò Tyrios à mari Idumæo profectos Plinius, ac Solinus, dicunt: id proditum quoque ab Herodoto initio operis sui; ubi eximios Persarum tradere ait, venisse in Phœnicen ἀπὸ τῆς Ερυθρῆς καλεομένης θαλάσσης· *à mari, quod Rubrum vocatur.* Ac Strabo quoque in primo, hanc quorundam esse opinionem memorat. Firmat etiam Procopius in Vandalicorum secundo *: Η ἐπιθαλασσία χώρα, ἐκ Σιδῶνος μέχρι τῶν Αἰγύπτου ὁρίων, Φοινίκη ξύμπασα ὠνομάζετο. *Litoralis omnis tractus, ab Sidone usque ad limites Ægypti, Phœnice vocabatur.* Ex his satis cognoscimus, Edomi, hoc est, Esavi posteros à parente nominatos Idumæos: & hos habitasse ad sinum Arabicum, indeque dictum mare Erythræum sive Rubrum: à mari autem Erythræo profectos in regionem Tyri ac vicinam, indeque nomen Phœnicum accepisse: à Phœnicibus denique Hispanicæ insulæ nomen datum Erytheæ, quasi Phœniciam vel Idumæam dixeris.

* Salmasius, aborigines eorum.

* pag. 135, edit. Augustana.

Is, qui coloniam hanc duxit, ob fortitudinem vocatus Hercules. Geryonem enim cum fratribus regno excussit. Vnde Iustinus lib. XLIV: *Inde denique armenta Geryonis, quæ illis temporibus solæ opes habebantur, tantæ famæ fuere, ut Herculem ex Asia prædæ magnitudine illexerint. Porrò Geryonem ipsum non triplicis naturæ, ut fabulis proditur, fuisse ferunt: sed tres fratres tantæ concordiæ exstitisse, ut uno animo omnes regi viderentur.* Atque hic est Hercules ille Asiaticus, qui Herculis antiquioris cultum Gadibus induxit; ipseque cum eo coli meruit; ut mox pleniùs exponam. Gaditani verò ac Erythei cum Hispanis ope Carthaginensium feliciter bellum gerentes, hunc Herculis sui cultum etiam per Hispaniam propagarunt. Qua de re sic ibidem Iustinus: *Cum Gaditani à Tyro, unde & Carthaginensibus origo est, sacra Herculis, per quietem jussi, in Hispaniam transtulissent, urbemque ibi condidissent: invidentibus incrementis novæ urbis finitimis populis, ac propterea Gaditanos bello lacessentibus; auxilium consanguineis Carthaginenses misêre. Ibi felici expeditione & Gaditanos ab injuria vindicaverunt, & majorem partem provinciæ imperio suo adjecerunt.* Subjungit deinde, ut eò missus sit Hamilcar imperator, magna cum manu ad occupandam provinciam: tum Hasdrubal: Hannibal denique, qui utriusque res gestas supergressus, Hispaniam domuerit universam. Atque hæc satis ostendunt, antequam Hispani cum imperio Romano religionem quoque reciperent, Herculem Tyrium coli ab iis solere. Quidam tamen Herculem hunc Ægyptium potius, quàm Tyrium, appellant. Vti Philostratus lib. V de vita Apollonii, cap. I: ubi de Gaditanis sic scribit: Εν τῷ ἱερῷ τιμᾶσθαι ἄμφω τὼ Ηρακλέε φασὶν, ἀγάλματα δὲ αὐτοῖν οὐκ εἶναι· βωμοὺς δὲ, τῶν μὲν Αἰγυπτίου, δύο, χαλκοῦς, καὶ ἀσήμους· ἕνα δὲ τοῦ Θηβαίου. *Ajunt, in templo eodem coli Herculem utrumque: sed nulla esse eorum simulachra; verùm aras, Ægyptio quidem duas ex ære sine simulachro; at unam duntaxat Thebano.* Suspicor, promiscuam hanc appellationem, quam & Mela * firmat, ortam magna ex similitudine sacrorum inter Phœnices, & Ægyptios. Et fortasse classis ea, quæ in Hispanias coloniam duxit, non Phœnicibus modò, sed etiam Ægyptiis constabat: ut utraque ideo regio gloriam hujus sibi colo-

* lib. 3. cap. 6.

Digitized by Google

niæ vindicaret. Cùm verò ejusce coloniæ ducem statuimus Herculem Tyrium, non eum intelligimus, qui aliter Melicerta sive Melcarthus est nuncupatus; sed aliquem multo juniorem. Prior ille, quantum conjecturâ assequi possum, est Idumæus ille, qui Tyrum ædificavit. Solent enim, qui urbes exstruxissent, pro Diis haberi tutelaribus. Vel Idumæus ille conditor habuerit hoc honoris ipsi Edom sive Esavo, ut, quia pater esset Idumæorum, θεὸς πολιοῦχος * haberetur. At florentibus demum Tyriorum rebus, præque aliis maris obtinentibus dominium, missa in Hispaniam colonia fuit; cujus dux à rebus præclarè in Hispania gestis Herculis nomen consecutus, Tyri natus, sed in Hispania denatus ac sepultus †. Atque ab hoc Hercule (quodcunque ejus verum fuerit nomen) in Gadium, & vicinis insulis, institutus fuerit antiqui Herculis, puta Tyrii, cultus: vel ipse etiam, ut coloniæ dux, divino fuerit honore affectus: vel quod maxime credibile est, ut coloniæ ille dux à morte est Herculis nomine appellatus, ita communi quoque cultu honoratus est cum Hercule illo antiquo, Tyriorum omnium parente, Deoque tutelari. Nam sæpius nationes in uno quasi numine plurium cultum conjunxisse, variis postea exemplis comprobabitur. In hoc verò, & cætero Deorum cultu, etiam gentium aliarum judicio Gaditani fuere immodici, ac nimii. Sic enim de iis Philostratus lib. v, cap. 1: Περιττοὶ δέ εἰσι τὰ θεῖα· *circa divina modum excedunt.* Itaque, ut Latini loquebantur, non tam religiosi erant, quàm superstitiosi. Quippe, ut Cicero hæc distinguit in primo de natura Deorum, *in superstitioso, & religioso, alterum est vitii nomen, alterum laudis.* Epicureos excipe; quibus, quoniam omnis Dei cultus erat nimius, eò *superstitionem* ii simpliciter pro *religione* dixerunt. Hactenus de Hercule Tyrio, sive Gaditano.

* Deus urbis præses.

† Mela lib. 3. cap. 6.

Non dubium verò, quin aliis etiam in Diis coloni isti sint Tyriorum exemplum secuti: uti & postea Carthaginensium, qui latè in Hispania dominati. Sed cujusmodi ille cultus fuerit, non difficile erit conjicere ex iis, quæ de Phœnicibus, & Carthaginensibus, suo loco adduximus. Soli igitur ex gentibus, quas Plinius in Hispaniam dicit coloniam misisse, Celtæ nobis supersunt.

Celtæ Gallica numina, de quibus postea, in Hispaniam induxerint, si Celtiberi origine fuerunt Galli: quod putavit Lucanus lib. iv:

— Profugique à gente vetusta
Gallorum, Celtæ miscentes nomen Iberis.

Sed obstat; quòd etiam in Bætica, & Lusitania, *Celtici* dicerentur: uti constat ex Mela lib. iii, cap. 1; ubi à Tago usque ad Celticum promontorium, quod Straboni & Ptolemæo Nerium, Celticos habitâsse prodit. Item ex Plinio, qui lib. iii, cap. 1, etiam in Bæturia, Bæticæ parte, Celticos agnoscit. Præterea Ephorus, ut est apud Strabonem in iv, Celticam dixit Iberiam omnem usque ad Gades; non minus id nomen tributurus Hispaniæ ulteriori, nisi hæc illis temporibus parum cognita fuisset. Quamobrem, qui ad Iberum habitarent, non à Celtis, hoc est, Gallis, dicti sunt Celtiberi; sed ad discrimen Celtarum ultra montes Pyrenæos, tum in Galliis, tum etiam Britannia, Germania, & Illyride. Ac verisimile est imprimis, Hispanis hoc Celtiberorum nomen discriminis caussâ attributum, cum Galliæ Lugdunensis populi sibi nomen Celtarum, ut proprium, vindicarent. Frustra verò sunt, cum ex posterioribus nos temporibus exemplum petere jubent: quasi, quia postea Galli transmiserint in Hispaniam, atque inde nomen sit Portugalliæ; eo antiquis etiam temporibus occuparint Iberiæ partem, quæ ab iis Celtiberia diceretur. Præterea in istoc, quod de Portugallia sibi concedi postulant, similiter eos ratio fugit. Non enim à Gallorum portu est hoc Portugalliæ nomen: sed à portu Gallæciæ, quæ appellatio est non à Gallis, sed Calaicis. Sic enim Gallæci prius dicebantur: ut vel notum è triumpho Bruti à Callaicis devictis Callaici nomen indepti. Quamquam nec displicet sententia Andreæ Resendii epistolâ ad Kebedium, Osorii in vita Regis Emanuelis, Iacobi Menetii in Antiquitatibus Lusitanicis, Duardi Nonii censuris in Teixeram, ut cæteros præteream, non à Gallæcia esse nomen, sed à Cale sive Calle oppido: quod Antoninus in Itinerario agnoscit; ubi inde Bracaram deducit. Id Calis oppidum situm fuit ad ostium Durii fluminis: & fortasse ex eo *Callis* nomen acceperit, quia callis fuisset ad portum. Sed hæc nostra est conjectura, de qua sentiat quisque ut volet. Illud constat, mox post annum à Christo quingentesimum, Portucalense nomen fuisse in usu, sive Gallæcia, sive Calis ei nomen dederit. Ita concilio Toletano tertio videas interfuisse Constantium, episcopum Porticalensem, anno IƆ LXXXIX: item Ansiulphum Porticalensem quarto Toletano; quod celebratum, si non anno IƆ CXXXIII, quæ Vasæi opinio erat; sequenti saltem, quod maluit Ambrosius Morales. Imò & ante quingentesimum id nomen fuit. Nam commodè ecce occurrit Idacius, nisi Hydatius malis, Gallæciæ episcopus, qui circa annum claruit quadringentesimum quinquagesimum. Hic in suo Chronico, & fastis Consularibus, scribit hoc pacto *: *Rechiarius ad locum, qui Portucale appellatur, profugus regi Theuderico captivus adducitur.* Paullatim verò id nomen extensum; ita ut Portucalia, sive malis Portugallia, tandem regnum evaserit: cujus primus sceptra gessit Alphonsus Henricus anno Chr. CIƆ CXXXIX.

* pag. 34. edit. Paris. an. 1534.

CAPVT XXXV.

Galliam olim etiam Iberiam *nominatam: atque hinc esse, quòd Rhenus à Nonno dicatur* Iberus: *perperam autem inde colligi, quia Rhenus non minus sit Germaniæ fluvius, eò & Germaniam vocatam*

Iberiam,

Digitized by Google

Iberiam. *Ostenditur, ut Cicero, non tam virum bonum, quam non malum egerit Oratorem, cùm Gallos insectatur, velut Deum, & religionis omnis hostes. Quàm latè patuerit ritus homines immolandi: ac veteribus etiam Romanis in usu fuisse: imò & postquam lege, ac Cæsareis sublatus edictis, reliquias ejus mansisse Romæ in gladiatorum ludis. Gallos humanis litâsse hostiis Teutati, Heso, Tarani; ac primum videri Mercurium, alterum Martem, Iovem tertium. Tumulus in Hispania Mercurii Teutatis. Quo pacto, Druidis præsentibus, homines soleant immolari: & ut Romanis sacrificia hujusmodi, & Druidas ipsos, abolere paullatim studium fuerit.* Druidarum *vocabulum non tam ex Græca, quàm Celticâ linguâ, profectum videri. Gallos à Britannis Druidas accepisse. De Apolline, ac Diana, cultis à Gallis; item Dite; & cur Druidæ se dixerint ab eo prognatos. Vnde Græcis* Ἀδης *dicatur. Druidarum opinio, animas post mortem alio in orbe degere. Herculis per Gallias, & Alpes, transitus. Pugna ejus cum Albione, & Bergione: & unde his, unde item* Alpibus, *nomen impositum. Hercules Ogmius Eloquentiæ symbolum. Nemausus Heraclides Nemausensium Deus tutelaris.*

A Celtiberia venio ad eam, quam Ptolemæus, & alii, Κελτογαλατίαν nuncupant, quasi *Celtogalliam* dicas: Latini simpliciter *Galliam* vocant, uti & Græci fere Γαλατίαν: vetustissimi autem etiam *Iberiam* nominarunt; ut constat ex Strabonis libro III: ubi antiquitus *Iberiam* ait dictam, quicquid foret inter Pyrenæos montes, & flumen Rhodanum. Vt verisimile etiam sit, eam veteribus extensam usque ad Rhenum: eaque, credo, caussa est, cur Nonno in tertio & vigesimo Dionysiacôn dicatur Ῥῆνος Ἴβηρ, *Rhenus Iberus*; quod interpretor *Gallicus*. Scio, quanto aliter Goropius Becanus senserit, libro Hispanicorum secundo: ubi suspicatur, Ἴβηρ Germanicam esse vocem, quia Germanis *iver* idem sit ac zelotypus; quomodo Rhenus in veteri epigrammate * ζηλήμων † vocatur. Quam opinionem idem persuasit viro pererudito, Gerardo Falkenburgio; ut & Becanus ibidem refert, & Falkenburgius agnoscit notis suis in Nonnum. Sed ejus sententiæ eò minus ratio est habenda, quia apud veteres omnes de hoc Rheni cognomento silentium sit; nec Nonnus, homo Ægyptius, sciverit Germanicè; imò nec ipsius Goropii animus, ut ipse fatetur, in hac sua acquiescere potuerit conjectura.

* lib. 1 Anthologiæ.
† zelotypus, sive, non tolerans rivalis.

Etiam admodum mihi dilutum videtur, quòd ὁ μακαρίτης summus Geographus in primo Germaniæ antiquæ ex hoc Nonni loco concludebat, Germaniam olim dictam esse *Iberiam*. Nec enim, si Rhenus, cujus ripa una Gallica, altera Germanica foret, tum *Iber*, sive *Gallicus*, tum etiam *Germanicus*, potuerit nuncupari: eò & Germania ipsa dicta sit *Iberia*, sive *Gallia*: non magis sane, quàm pro *Gallia* propterea *Germaniam* potuerint dicere. Quanto justius Rheno dederit cognomen Iberi sive Gallici; si Galli, & subinde, & pluribus locis, utramque tenuerint Rheni ripam! De quo audiamus Cæsarem in VI de bello Gallico: *Fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent.* Ac subjungit deinde, ut Tectosages, Gallica gens, coloniam duxerint in Hercyniam silvam. Similiter Tacitus de Germania: *Validiores olim Gallorum res fuisse, summus auctorum divus Iulius tradit. eoque credibile est, etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantulum enim amnis obstabat, quo minus, ut quæque gens evaluerat, occuparet, permutaretque sedes.* inde subdit de Bojis, gente item Gallica; quæ & ipsa (nisi malis de eadem gente loqui Tacitum, quod sanè verisimilius est) Herciniam commigravit in silvam, locoque Bojohæmi, sive Bojemi nomen fecit: quod & retinuit, postquam Maroboduus, Bojis pulsis, in eum transtulit populares suos Marcomannos: de quo Strabo lib. VII, & Vellejus lib. II. Livius quoque lib. V narrat, ut Biturigum rex Ambigatus sororis suæ filios Bellovesum, ac Sigovesum, in eandem miserit sylvam. Atque ex istis, & aliis, quæ poteram adferre, dubium non est, quin Galli sæpe utramque obsederint Rheni ripam: tantoque justius is fluvius *Iber* sive *Gallicus* fuerit nuncupatus.

De Gallorum Diis non est, quòd magnopere laboremus, si nulla iis religio erat: ut sensisse videtur M. Tullius in reliquiis orationis pro M. Fontejo; ubi *Gallos* ait *ab religione remotos.* Ac postea his eos exagitat verbis: *An verò istas nationes religione jurisjurandi ac metu Deorum immortalium in testimoniis dicendis commoveri arbitramini? quæ tantum à cæterarum gentium more ac naturâ dissentiunt, quòd cæteræ pro religionibus suis bella suscipiunt; istæ contrà omnium religiones: illæ in bellis gerendis ab diis immortalibus pacem ac veniam petunt; istæ cum ipsis Diis immortalibus bella gesserunt.* Objicit deinde, quòd templum Apollinis Delphici oppugnarint, & Iovem Capitolinum obsederint: quòd etiam homines sacrificent vivos. *Siquando*, inquit, *aliquo metu adducti, deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant. Vt ne religionem quidem colere possint, nisi eam ipsam prius scelere violarint. Quis enim ignorat, eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolandorum? Quamobrem quali fide, quali pietate, existimatis esse eos, qui eos Deos immortales arbitrentur hominum scelere, & sanguine, facilè posse placari?* Sed, sic cùm scribit Tullius, caussæ suæ inservit, ad elevandam Gallorum fidem, qui contra M. Fontejum testimonium dicebant. Tullio igitur Tullium opponimus; qui in primo de Divinat. scribit de Dejotaro, Gallorum in Asia rege; NIHIL *unquam nisi auspicatò egisse.* Ac ne à Græcis illud hausisse existimes, Iustinus ex Trogo ait in XXIV: *Augurandi studio Galli præter*

cæteros callent: sive, ut Bongarsius maluit, *clarent*. Illustre etiam est, quod Livius lib. XXV, cap. XLVI narrat de C. Fabio Dorsone, qui Gabino ritu cinctus, sacra manibus gerens, ex Capitolio à Gallis obsesso Quirinalem in collem per medias hostium stationes ivit, statimque ibi sacrificium fecit, ac, nullam vim intentantibus Gallis, sospes inde in Capitolium rediit. Vnde ibidem Livius: *seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis: cujus hautquaquam negligens gens.* Nempe non ista, quæ Cicero adducit, ostendunt, nullum Gallis fuisse Deorum metum, sed potius magnum: quippe qui, ad pacem Deorum impetrandam, nec sanguini parcerent humano. Sic cultum illum impium interpretatus est Iulius Cæsar; cui omnium optimè perspecti erant mores Gallorum. Verba ejus sunt ista in VI de bello Gallico: *Natio est Gallorum omnium admodum dedita religionibus: atque ob eam caussam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in prœliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur.* Pluriáque ibidem in hanc mentem reperies. Mirum verò, sic in Gallis exagitari ἀνθρωποθυσίαν * à Tullio: quæ à Cananæis & Phœnicibus cœpta, Græciam, Africam, ac totum penè terrarum orbem fuerit pervagata. Quam rem fusè tractat Porphyrius in secundo de abstinentia ab animalibus: è nostris item Clemens Alex. adhortatione ad Gentes: & ex his, atque aliis, Eusebius in IV præparationis Euangelicæ, cap. XVI. Vnde Plinius lib. XXX, cap. I: *Ista toto mundo consensère, quamquam discordi, & sibi ignoto.* Mirum quoque, Tullio non venisse in mentem, Iovem, Apollinem, & Cabiros, quandoque hostias exegisse humanas: de quo ex Myrsilo Lesbio Dionysius Antiquitatum Rom. lib. I; & ex eo Eusebius libro memorato. Mirum quoque, non cogitâsse eum, tempus fuisse, cum Latini †, ipsique Romani, his sacrificiis gauderent. Notum enim, quanto in pretio fuerit Romanis (ut Ovidius primo de Arte appellat)

—suburbanæ templum Nemorale Dianæ.

Hoc est, Dianæ Aricinæ, cujus simulachrum è Taurica Chersonneso, ubi hospites illi immolabantur, Ariciam allatum fuit: ubi, usque dum illud Spartam translatum, servi sacrificabantur: ut Hyginus refert fab. CCLXI, & qui eum exscripsit, Servius in illud II Æn.

Sanguine placâstis ventos, & virgine cæsâ.

Imò anno etiam Vrbis IↃ XXVII, M. Valerio Messalla, & L. Apustio Fullone coss. Pontificum, ac Xvirûm auctoritate, Gallum & Gallam, Græcum & Græcam, ferali sacrificio, ad averruncandum malum, defoderunt vivos in foro boario. Cujus rei testes Plutarchus in Marcello, & Zonaras in II Annal. ut Augustinum, Orosium, & alios mittam. Quin anno demum IↃ CLVII, Cornelio Lentulo, & Licinio Crasso coss. *Senatusconsultum factum est, ne homo immolaretur, palamque in illud tempus sacra prodigiosa celebrata*; ut refert Plinius lib. XXX, cap. I. Atque, ut ibidem ait, *Non satis æstimari potest, quantum Romanis debeatur, qui sustulere monstra, in quibus hominem occidere religiosissimum erat, mandi verò etiam saluberrimum.* Honesta quidem Plinii oratio: non tamen, ut ille ait, prorsus hunc morem sustulere. Nam ludi etiam gladiatorii postea instituti; ut sic sanguine Deus placaretur humano: quemadmodum est apud Tertullianum Apolog. cap. IX, Minucium in Octavio, Lactantium lib. I, cap. XXI. Ac ne solos adferam nostros, Capitolini est in vita Maximi & Balbini: *Multi dicunt, apud veteres hanc devotionem contra hostes factam, ut civium sanguine litato specie pugnarum se Nemesis, id est, vis quædam Fortunæ, satiaret.* Ausonius idyll. XXVI:

Et gladiatores funebria prœlia notum
Decertâsse foro: nunc sibi arena suos
Vindicat, extremo cùm jam sub mense Decembri
Falcigerum placant sanguine cælicolam.

Vbi non Nemesin, ut est apud Capitolinum; sed Saturnum ait sanguine placari humano: quod tamen alii tribuunt Marti, & Dianæ. His enim sacros fuisse ludos gladiatorios, apud Tertullianum legas libro de Spectaculis.

Apud Gallos, ut ab Romanis ad hos redeam, humanis litabant hostiis Teutati, Heso, Tarani. Vnde Lucanus lib. I:

Et quibus immitis placatur sanguine diro
Teutates, horrensque feris altaribus Hesus,
Et Taranis Scythicæ non mitior ara Dianæ.

Quorum priores duos etiam junxit Lactantius lib. I, cap. XXI: *Galli Hesum, atque Teutatem, humano cruore placabant.* Mirum, non addidisse Taranim. Nam cum ista Lactantius scriberet, planè ob oculos censeo habuisse allatum Lucani locum. Ex Diis hisce Teutates videtur Mercurius: quod ex eo etiam colligo, quia apud Livium lib. XXVI legitur, tumulum juxta Carthaginem Novam fuisse repertum, qui *Mercurii Teutatis* vocaretur. Nam Hispanis, Gallis, & Celtarum aliis, multa in cultu divino communia fuerunt. Mercurio autem mactari à Gallis homines solere, indicat etiam Tertullianus in Apologetico cap. IX: *Major ætas apud Gallos prosecatur.* Et Minucius in Octavio: *Mercurio Gallos humanas, vel inhumanas, hostias cædere.* Nisi non concinnè minus malis, *Humanas inhumanos hostias cædere.* Hesus, videtur Mars: hunc enim Galli, ut est apud Cæsarem in VI de bello Gall. *bella regere arbitrantur.* Vnde & illi, ut ibidem legere est, *cùm prœlio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent.* Taranis verò, sive Tharanis, ipse videtur Iupiter; qui & Sueonibus *Thor* dictus: unde M. Adamus Bremensis de Sueonibus ait: *Thor, inquiunt, præsidet in aëre: qui tonitrus, & fulmina; ventos, imbresque; serena, & fruges, gubernat.* Postéaque: *Thor cum sceptro Iovem exprimere*

* hominum immolationem.

† Tertullianus in Apologetico cap. 9; Minucius in Octavio; Lactantius lib. 1, cap. 21; Athanasius orat. contra gentes, pag. 21, edit. Commel. imo & è gentilibus Porphyrius apud Eusebium lib. 4 Præparat. Euangel. cap. 16.

Digitized by Google

mere videtur. Qui verò per Mercurium, Martem, nec minùs Iovem, intelligi hîc debeant, proximo meliùs libro explicabitur.

Atque hæc de numinum illis, quibus humanis litaretur victimis. Cujusmodi sacrificiis Druidæ semper intererant: quemadmodum refert gravissimus testis Strabò lib. IV. Atque ibidem hæc de ratione ejus sacrificii inter alia addit: Καὶ κατετόξευόν τινας καὶ ἀνεσταύρουν ἐν τοῖς ἱεροῖς· καὶ κατασκευάσαντες κολοσσὸν χόρτου, καὶ ξύλον ἐμβαλόντες εἰς τοῦτον, βοσκήματα καὶ παντοῖα θηρία καὶ ἀνθρώπους ὡλοκαύτουν· *Quosdam in sacris configebant sagittis, vel in crucem agebant; vel exstructo fœni colosso, lignoque defixo, pecudes, & omnis generis animantia, ac homines totos, comburebant.* Deque eodem sic Diodorus lib. V: Τοὺς κακούργους κατὰ πενταετηρίδα φυλάξαντες, ἀνασκολοπίζουσι τοῖς θεοῖς, καὶ μετ᾽ ἄλλων ἀπαρχῶν καθαγίζουσι πυρὰς παμμεγέθεις κατασκευάζοντες. *Noxios quinquennio servatos, sudibus adfixos, Diis sacrificant, cumque aliis primitiis super ingentes pyras immolant.*

Ob hæc imprimis sacrificia religionem Druidarum Augustus Cæsar civibus interdixit: Tiberius Vrbe sustulit: Claudius in Galliis ipsis abolevit; saltem, quantum in se fuit. De Tiberio sic Plinius lib. XXX, cap. I: *Gallias utique possedit, & quidem ad nostram memoriam. Namque Tiberii Cæsaris principatus sustulit Druidas eorum, & hoc genus vatum medicorumque.* Quem locum de Galliis ipsis perperam multi interpretantur, cùm de Vrbe solum sit capiendus. De Claudio autem testis nobis Aurelius Victor Schotti in Claudio: *Denique bonis auctoribus compressa per eum vitia, ac per Galliam Druidarum famosæ superstitiones.* Imò ante eum Seneca in Ἀποκολοκυνθώσει. Vti & de eodem, ac insimul Augusto, Tranquillus in Claudio cap. XXV: *Druidarum religionem apud Gallos diræ immanitatis, & tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus abolevit.* Sed abolere penitus voluit, non potuit. Itaque apud posteriores etiam scriptores de durante hac superstitione legas, non in Britannia modò hostili, sed Gallia ipsa: ut liquet è Lampridii Alexandro, Vopisci Aureliano, nec non Taciti vita: Eusebio item, qui conqueritur de sacris istis in IV Præparat. Euangel. & incerto Theodosiani, ut videtur, ævi scriptore in Querulo sive Aulularia: ubi sub robore ab iis capitales ait ferri sententias.

Vnde *Druidarum* vocabulum sit, non convenit. Receptior opinio est, sic dictos à δρῦς, hoc est, *quercus*: idque ob illa Plinii verba lib. XVI, cap. XLIII: *Nihil habent Druidæ (ita suos appellant magos) visco, & arbore, in qua gignatur (si modò sit robur) sacratius. Iam per se roborum eligunt lucos: nec ulla sacra sine ea fronde conficiunt: ut inde appellati quoque interpretatione Græca possint, Druidæ videri.* Satis verisimilis hæc foret sententia, si Druidas accepissent Galli à Massiliensibus, illi à Phocæensibus. Sed ignoti erant Græcis Druidæ: ut omnino origo quærenda sit Celtica. Præsertim cùm Gallos è Britannia accepisse eos, à veteribus creditum sit. Cæsar lib. VI belli Gallici: *Disciplina* (Druidarum) *in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur, & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illò, discendi causâ, proficiscuntur.* Ac firmat Tacitus in XIV Annalium: ubi narrat, ut Suetonio Paullino Monam, insulam Britannicam, ingresso, acriter sit pugnatum, Druidis sedulò animantibus suos: *præsidium posthac*, inquit, *impositum victis, excisi luci, sævis superstitionibus sacri: nam cruore captivo adolere aras, & hominum fibris consulere Deos, fas habebant.* Quamobrem non dubium est, quin origo ejus vocabuli peti debeat è lingua Celtica: qualis & Britannica, ac Gallica vetus. Britannis verò, uti & Germanis, *Dru*, fides; pro quo alii *trou* dicunt. Vnde, & Deus veteribus Germanis *Drutin*, sive *Trudin*: ut videre est ex Othfridi Euangelio. Itaque *Drutin* signet *divinus*, aut *fidelis*. Vtraque vox sacerdotibus conveniens.

Præter Mercurium, Martem, Iovem, quibus homines immolatos diximus, coluere Galli etiam Apollinem; ut ait Marcellinus lib. XVI. Ipsi *Belenum* dixere; uti ministros ejus *Pateras*. Testis Ausonius Carm. in Professores Burdigal. Vide & Pithœum lib. I Subsec. cap. IV. & imprimis, quæ fusè dicimus lib. proximi cap. XVII.

Qui verò Apollinem colerent, nihil mirum, si etiam venerati sint Dianam. Quod de Asiaticis Gallis satis est apertum. Nam Dianæ sacerdos fuit Camma, uxor Sinati, Gallorum Asiaticorum tetrarchæ; de qua Plutarchus libro de feminarum virtutibus, & Poliænus Strategem lib. VIII.

Adhæc Gallis cultus Dis: à quo & se natos Druidæ dicebant, teste Cæsare *: non quidem quia olim Gallia argento & metallis abundarit, quam rationem adducit Forcatulus †: sed quia Dis sive Pluto est Terra; ubi (ut Varro ait in IV de L. L.) *omnia oriuntur, omnia aboriuntur.* Vnde & Lachesis sic compellat Plutonem apud Claudianum in primo de R. P.

— *Quicquid ubique*
Gignit materies, hoc te donante creatur,
Debeturque tibi.

* *lib. 6 de bello Gall.*

† *lib. 1 de Gallorum imper. & philos.*

Iccirco primus quoque homo *Adam* dictus ab אדמה, *Adamah*; quod terram signat. Itidem Arabibus sive Ismaelitis terra est *Almahad*: nempe ex Hebræo אדמה *Adamah*: ubi si literas trajeceris, habes מאהד, *mahad*, quod idem notat. Græci quoque, Iavani posteri, ex *Adam* fecere Ἀδὴν. Nihil mirum igitur, si Gallorum philosophi, qui hominem ex humo esse, & in humum scirent redire, progenitos se dicerent ex Dite, sive, ut Græci loquuntur, Ἀδη, ut Hebræi, *Adama*, hoc est, terra, communi omnium parente, omniumque receptaculo.

Sed quæcunque hactenus de Diis Gallorum diximus, magis pertinent ad partes naturæ. Nec sanè arbitror, Druidis Deos fuisse animales. Vt qui animas quidem putarint esse immortales, sed nullâ viventium curâ tangi:

 sive

Digitized by Google

sive μετεμψύχωσιν statuerint, ut voluit Diodorus: sive ex eorum mente

— Regit idem spiritus artus
Orbe alio:

Vt Lucanus ait in primo. Vnde, ut mox subjungit, *— ruendi*

In ferrum mens prona viris, animæque capaces
Mortis: & ignavum est redituræ parcere vitæ.

Quod Druidarum dogma quasdam esse reliquias censeo traditionis à primis Noachidis acceptæ de corporum resurrectione, & altera vita.

Post Phocæensium tamen in Gallias adventum, verisimile est, etiam Deos quosdam animales admissos: Herculem imprimis, quem ex Hispaniis per Gallias venisse in Italiam, recepta erat opinio. Vt videre est ex Dionysio lib. I Antiq. Rom. Diodoro lib. IV; imò & Apollodoro lib. IV. Sed apud eum perperam Λιβύην * pro Λιγύην † editum, librarii fortè errore. Etsi & Tzetzem, atque alios, id videam secutos; ut dubitem, an non sic vulgo creditum sit. Contrà tamen Ammianus Marcellinus in XV ait, Herculem per Gallias isse in Hispanias. Vtcunque est, per eas iter fecisse, convenit. Atque ita etiam Cornelius Nepos in Annibalis vita, Silius lib. III, Plinius lib III, cap. XVII, & XX, & Iustinus lib. XXIV; qui ait, eam *rem illi virtutis admirationem, & immortalitatis fidem dedisse.* Et sanè quà parte transisse credebatur, divino cultum honore, indicat locus ille Petronii Arbitri in Satyrico:

* Libyam.
† Liguriam.

Alpibus aëreis, ubi Grajo nomine vulsæ
Adscendunt rupes, nec se patiuntur adiri,
Est locus Herculeis aris sacer.

Livius tamen lib. V, ubi de Gallorum agit transgressu, Herculeum hunc transitum fabulis accenset. Et sanè, quod à Thebano id censent factum, ipse etiam fabulis prorsus annumerem. Verùm Herculis Monœci portus, atque alia, arguere videntur, heroa alium, quem Herculis nomine dignati sint, per Alpes iter fecisse. Et Herculis ista per Gallias transgressio etiam firmari videtur fabulâ de pugna ejus inter Rhodanum & Massiliam adversus Neptuni filios: de qua Mela lib. II, cap. V. Etsi multum vetus hæc narratiuncula ex falso trahat. Vt quod Neptuni ait filios, eosque appellat Albiona, & Bergiona, vocabulis linguâ Celticâ impositis. Nam *Bergion* est à Berg, quod montem notat. *Albion* ab *Alb*, sive *Alp*, unde *Alpes:* quo significabantur Celticâ linguâ montes alti: ut tradunt Servius in III Georg. & X Æn. & exinde Isidorus lib. XIV Orig. cap. VIII. Hodie tamen ejusce significationis nullum superesse vestigium arbitror in lingua Celtica: nisi fortè placeat eorum conjectura, qui putant, *Alp*, unde *Alpes*, esse contractum ex *Al-op*: quod ad verbum sonat *planè sursum.* Herculei cultus etiam indicium habemus in agro Bataviæ Herculano, qui vulgo, *'t land van Arkel.* Vti & in Zelandia: ubi anno CIↃ IↃ XIV, pago Walachriæ, qui Westcapellæ nomen habet, vetus repertus est lapis, inscriptus HERCVLI MAGVSANO.

Etiam Gallis celebratus Hercules cognomento Ὄγμιος: sed is, censeo, fuerit potius eloquentiæ symbolum, quam Deus animalis. Eleganter de eo Lucianus †: qui à sacerdote Gallico, puta Druidarum uno, se accepisse ait, Gallis non Mercurium, sed Herculem, eloquentiæ præsidem putari: atque hanc ejus rei caussam esse, quod nihil Hercule fuerit fortius; cumque geminum sit humanæ potentiæ instrumentum, robur corporis, & facundia sermonis; ex Celtarum opinione, τὸν Ἡρακλέα λόγῳ τὰ πάντα ἐξεργάσασθαι σοφὸν γενόμενον, καὶ πειθοῖ τὰ πλεῖστα βιάσασθαι· *Herculem omnia, quæ egit, oratione effecisse: quippe virum sapientem, & persuadendo plurimos subegisse.* Notum illud, ut Cyneas plures urbes ceperit eloquentia, quam Pyrrhus armis: sicut ipse agnovit Pyrrhus. Nec mirum sanè sic de Hercule Gallico sensisse, quando, ut B. Hieronymus ait adversus Vigilantium, *Gallia viris semper fortissimis, & eloquentissimis, abundavit:* imo, ut tanto vetustior Porcius Cato in Originibus † tradidit; *pleraque Gallia duas res industriosissimè persecuta, rem militarem, & arguè loqui.*

† in Hercule Gallico.

† apud Charisium ex secundo Originum.

Etiam divinus honos in Galliis habitus nonnullis, quos non Herculis quidem, attamen Herculeæ prolis nomine dignarentur. Talis in Gallia Narbonensi Nemausus: quem pro Deo tutelari coluere Nemausenses. Fit hujus in antiquis ejus urbis dedicationibus mentio. In una est, DEO SILVANO, ET LIBERO PATRI, ET NEMAVSO. In alia: DEO NEM... Vbi NEMAVSO sine dubio fuit. Nemausus iste Herculis progenies, & urbis conditor habebatur. Stephanus: Νέμαυσος πόλις τῆς Ἰταλίας, ἀπὸ Νεμαύσου Ἡρακλείδου, ὡς Παρθένιος. *Nemausus, urbs Italiæ, à Nemauso Heraclida, secundum Parthenium.* Parthenius ille temporibus claruit Cæsaris Augusti †.

† Suidas.

CAPVT XXXVI.

Britannicam gentem Gallicæ priscæ propaginem imprimis videri. Herculis in Danmoniis promuntorium. Nec tamen inde colligi debere, Herculem fuisse in Britanniis. Figmentum Iosephi Iscani de Britannis, qui nuptias Telamonis in Græcia præsentiâ suâ honorarint. Poetæ hujus ætas, & patria. Britanniam Trojanis temporibus, imò plurimis post seculis, fuisse Romanis, ac Græcis, incognitam. Vtrùm Vlysses in Caledonia aram exstruxerit. Becani opinio refellitur de Britannica ara Elissæ, Iavanis filii. Geada sive Geda, numen veterum Britannorum.

NVnc è Galliis Britannicas petamus insulas: præsertim quando non aliunde primi etiam Britanniæ incolæ venisse eas in sedes videantur. Quod juxta mecum agnoscet, qui cogitet, ab Oriente reliquum in orbem genus venisse humanum; nec aliunde, quàm ab ultimis Gallicarum gentium Morinis è portu Iccio, sive Gessoriaco malis, breviorem esse trajectum.

Antiquis

Digitized by Google

Antiquis etiam temporibus magna utriusque gentis in moribus similitudo. Tacitum * audiamus: *Proximi*, inquit, *Gallis, & similes sunt.* Et mox: *In universum æstimanti Gallos, vicinum solum occupâsse credibile est.* Ac deinde: *Sermo haut multum diversus; in deposcendis periculis eadem audacia; & ubi advenere, in detrectandis eadem formido: plus tamen ferociæ Britanni præferunt; ut quos nondum longa pax emollierit. Nam Gallos quoque in bellis floruisse, accepimus: mox segnitia cum otio intravit, amissâ virtute pariter ac libertate: quod Britannorum olim evictis evênit: cæteri manent, quales Galli fuerunt.* Imprimis verò in considerationem venit, quod de similitudine religionis ibidem ait: *Gallorum sacra deprehendas superstitionum persuasione.* Sanè utrique genti erant Druidæ; Cæsare, & Tacito, testantibus. Vtrique mos homines Diis immolare; quod de Gallis tradunt Cicero, & alii, antea adducti: de Britannis autem Plinius lib. xxx, cap. I, & Acron in Horat. lib. III, od. IV. Quare verisimile est, magnam partem in Britannis quoque locum habuisse, quæ de Diis antea Gallicis diximus. Præter verò numina, quæ cum Gallis antiquis communia habuerunt, Romani, ubi insulam occuparunt, sua etiam induxerunt. Vtraque hæc tam Celtica, quàm Romana, Gildas, de Britanniæ excidio agens, appellat *portenta diabolica, penè numero Ægyptiaca vincentia: quorum*, inquit, *nonnulla lineamentis adhuc deformibus, intra vel extra deserta mœnia, solito more rigentia, torvis vultibus intuemur.* In his numinibus fortasse etiam Hercules mereatur locum. Nec enim leve habiti illi honoris argumentum videtur *Herculis promuntorium*, Ptolemæo etiam memoratum in Dumnoniis, sive Danmoniis potiùs. Atque eruditissimus Camdenus, in veteri sua Britannia, existimat, hodieque prisci hujus nominis vestigia esse, quòd non solùm promuntorium hoc dicatur *Hertypoint*: sed vicinis etiam oppidis nomen sit *Herton*, & *Hertlond*. At perperam inde colligunt nonnulli, Herculem venisse in Britannias: quod disertim negat Diodorus Siculus in IV; ubi de Britannia agens inquit, Οὔτε γὰρ Διόνυσον, οὔθ' Ἡρακλέα παρειλήφαμεν, ἐστρατευμένον ἐπ' αὐτήν· *neque enim vel Liberum, vel Herculem, accepimus bellum ei intulisse.* Atque ut Hercules aliquis in ea fuisset; non is dicendus Thebanus, sed alius, bellica itidem laude illustris; eoque & Herculis nomine appellatus. Est enim id cognomen virorum fortium. Quare nec Thebano primùm hoc nomen fuit, sed *Alcides* priùs dictus; à Pythia autem, cum consultum venisset oraculum, cognomentum *Herculis* accepit: ut ait Apollodorus lib. II. Itidem nec dubitandum, quin dux coloniæ Phœniciæ in Hispaniam, quem Gadibus sepultum ex Mela cognoscimus, priùs aliud nomen habuerit, quàm *Herculis*. Et quo pacto Thebanus ille fuerit in Britannia, cum regio illa multis post bellum Trojanum seculis fuerit ignotissima: imò Romanis etiam tam fuerit incognita, ut ubi jam Cæsar in ea bellum gesserat, *alter orbis* haberetur & diceretur? Quod verò Iosephus Iscanus, qui vulgò inscribitur Cornelius Nepos, in secundo poematis de bello Trojano, Britannos, quos reducis è Britannia Herculis comites putant, interfuisse ait nuptiis Telamonis ac Hesiones, id condonandum temporibus, quibus vixit. Claruit enim demum sub Ioanne, Anglorum rege, anno Christi CIƆ CCX. Commentumque id est poetæ in honorem gentis suæ. Quippe Britannus ipse erat. Nec obstat, quod Burdigalensis fuisse Archiepiscopus dicitur à Ioanne Pitseo in illustribus Angliæ scriptoribus *. Nihil enim tale ex Lelando, & Gulhelmo Fastregico, Balæus †. Etiam in Burdigalensibus Archiepiscopis de hoc apud Ioannem Chenu ‡ silentium est: uti & in Chronico Burdigalensi Gabrielis Lurbei. Sed ut Burdigalensis fuerit Archiepiscopus, non hoc impedit, quo minus fuerit Anglus, cùm iis temporibus penes Anglorum reges Aquitania fuerit. Quid multis? Iosephus hic, ut Angli consentiunt, patriâ fuit Devoniensis; educatus apud Iscanos, sive Exonienses. Hinc ipse in primo dicti operis:

—— Sine remigis usu
Non nosset Memphis Romam, non Indus Iberum,
Non Scytha Cecropidem, non nostra Britannia Gallum.

Atque his, quæ adversus Herculis appulsum in Britanniam diximus, etiam convellitur opinio de Vlyssis in eandem adventu: qui non aliis nititur, quàm illis Solini verbis cap. XXV: *Britannia octingentis & amplius millibus passuum longa porrigitur: ita ut eam in Caledonium usque angulum metiamur; in quo recessu Vlyssem Caledoniæ appulsum manifestat ara Græcis literis inscripta voto.* Si hoc esset, non sivisset id nos Homerus ignorare. Sed poeta is, ut dixi, nec fando audierat Britanniæ nomen: plurimisque post seculis ea Græcis juxta ac Romanis fuit ignota. Quod verò ad aram attinet, in dubium vocari possit, an non potiùs ea Vlyssi, quàm ab Vlysse, fuerit exstructa. Nam Trojanis heroibus sacrificari solere, exemplis compluribus antea * ostendimus. Et cui homines Græci, tempestate in has oras rejecti, potiùs vota fecerint ac sacra, quàm Vlyssi: qui non ignarus malorum, quæ subeunt pelago errantes, faciliùs aliis heroibus misericordiâ tangeretur? Sed enim, ut demus, ab Vlysse ipso aram esse constitutam, quando id potiùs voluit Solinus: eone ara illa sit ab Vlysse Homerico? Quid impedit, quo minus aliquis multo recentior ejus nominis fuerit? Potuere etiam Græci principi suæ navigationis ob similitudinem cum Vlysse Homerico nomen dare Vlyssi. Et quid si eo lubentius hoc nomen aræ adscripserint, ut ὁμωνυμίᾳ vel fucum facerent, vel dubium saltem relinquerent lectorem? Horum quippiam, vel tale aliud, longè malim credere, quàm quod visum fuit Goropio Becano in secundo Hispanicorum. Arbitratur ille,

* *in vita Agricolæ.*
* *ætat. 13.*
† *centur. tertia scriptorum Britann.*
‡ *in chronologica episcoporum Galliæ historia.*
* *cap. 21.*

Vlyssis hujus Britannici nomen esse ex *Elissa*: quem Iavanis fuisse filium, docet nos Moses Genes. x, 4. Hunc enim in Britanniam atque alios venisse Occidentis tractus. Quasi temporibus illis, quibus Noachi viveret pronepos, Græcis aræ literis inscriberentur. At ajunt, Græcas quidem fuisse literas, non item linguam: quomodo & Helvetios, ac Gallos, Græco usos charactere, ex Cæsare cognoscimus. Aliquid hoc pacto dicerent, si Elissæ hujus temporibus in usu fuissent literæ Græcorum, quæ post tempora demum Mosaica effictæ sunt è Phœniciis à Cadmo in Bœotiam inductis: ut ostendimus in primo de arte Grammatica cap. x. Præterea, quàm ridiculum est putare, Cæsarum temporibus exstitisse aram in Caledonia, constitutam ab eo, qui Iapheti esset nepos, Noë pronepos. Denique Iavan, cujus filius Elissa, non Celtarum, in quibus etiam Britanni, parens fuit, sed Græcorum: ut tradunt Iosephus, Eusebius, Epiphanius, Hieronymus. Imò LXX, loco non uno, pro *Iavam* habent Ἑλλάδα *: uti Thargum Hierosolymit. *Macedonia*. Sanè ex יון, *Iavan*, est Ἰων, unde *Ionia*.

* *Græciam.*

Nunc paucis agamus de Geada, sive Geta: quem ex hominibus in Deorum esse numerum à veteribus relatum Britannis, testis nobis Cælius Sedulius; cui, ut homini Scoto, de gente vicinâ non temere est deroganda fides: præsertim scriptori sic satis antiquo: ut qui, si Gemblacensi credimus Sigeberto, temporibus vixerit Constantis & Constantii Imperatorum; vel saltem sub Theodosio juniore; ut jure maluerunt Tritthemius, & Gyraldus: quippe qui opus suum Paschale scripserit ad Macedonium Abbatem, B. Hieronymi coætaneum:

Cùm sua gentiles studeant figmenta poetæ
Grandisonis pompare modis, tragicoque boatu,
Ridiculove Getæ, seu qualibet arte canendi.
Sæva nefandarum renovent contagia rerum,
Et scelerum monimenta canant, rituque magistro
Plurima Niliacis tradant mendacia biblis:
Cur ego Davidicis adsuetus cantibus odas
Chordarum resonare decem, sanctoque verenter
Stare choro, & placidis cælestia psallere verbis,
Clara salutiferi taceam miracula Christi?

Eos versus adducit quoque Ioannes Asserus, Episcopus in Anglia Scyreburnensis, sive, ut postea dixere, Saresburiensis; qui annum circa nongentesimum vitam scripsit Aelfredi, Anglosaxonum regis: cujus genus, initio operis sui, ab hoc Geada sive Geta deducit. Nam Aelfredus ei vigesimus est ab Frithuwulf. Post quem subjungit: *Qui fuit Fingodwulf, qui fuit Geada; quem Getam jamdudum pagani pro Deo venerabantur.* Postea vero hunc Geada decimum fuisse à Noe persuadere nobis conatur.

CAPVT XXXVII.

Cur Germani sint habiti indigenæ. Priscos Germanos, ex Cæsaris sententia, non alios agnovisse Deos, quàm Solem, Lunam, & Vulcanum. Sed falli, qui inde colligant, eos credidisse mysterium Trinitatis. Ad opinionem hanc refellendam adducitur tum Peruanorum opinio de tribus summis Diis, Viracoche, quo mundi opifex signatur, Sole, & Tonitru: tum Ægyptiorum, quibus præcipui Deorum, Sol, Luna & Vulcanus. Nec solos, quos Cæsar putavit, Germanis fuisse Deos; sed præterea, tum Martem, & Herculem, quorum illum naturale, hunc animale numen videri; ut perperam pro eodem habeantur: tum etiam Mercurium, Deorum cum Marte præcipuum. In dubium vocatum, an rectè Romani Mercurium *reddiderint, qui Germanis* Wodan *fuit. Permutare W, GV, & G. Vnde dicantur* Galli, guerra, Germani, Dani, Codanus, woonsdag. *Dici non solùm* Theuth; *sed etiam* Thot, & Thoyt, *vel* Thout. *Vnde Deus nobis* God *vocetur.*

EX insulis Britannicis vela nunc fiant, ancorisque præcisis, Germania petatur. Quâ, ex veterum sententia, complectimur, quicquid continetur Rheno, Danubio, Vistulâ, & mari Septentrionali. Vastissimæ hujus nationis Deos ab aliis derivare vix possumus, quia de coloniis eam in gentem antiquitus ductis, nulla exstiterit memoria: unde & Germani αὐτόχθονες sive *indigenæ* habebantur. Tacitus de mor. Germ. *Ipsos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus & hospitiis mixtos.* Quod mox pluribus exponit: *Ipse eorum opinionibus accedo, qui Germaniæ populos, nullis aliarum nationum connubiis infectos, propriam ac sinceram, & tantum sui similem gentem exstitisse arbitrantur: unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto numero, idem omnibus; truces & cærulei oculi, rutilæ comæ, magna corpora, & tantum ad impetum valida.*

Fuere Germanis Dii, alii quidem naturales, animales alii. Hoc libro de animalibus sermo est nobis. Sed, ut in Hispanicis, Gallicis, Britannicis, fecimus; ita hic quoque addere quædam cogimur de naturalibus: ut magis pareat, quam cujusque crediderint numinis naturam.

De Diis illorum ita Cæsar in VI belli Gallici: *Deorum numero eos solos ducunt, quos vident, Solem, Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt.* Eruditissimus Cluverius in primo Germaniæ antiquæ cap. XXIX, hinc colligebat (ut verba ipsius retineam) *priscos Germanos unum, verum, æternum Deum, in trinitate coluisse sub Solis, Lunæ, atque Ignis numinibus.* Equidem vellem, verum ut diceret, tum dogmatis caussâ, quod sanctè credo; tum gentis ergo, in qua primùm vitalem hausi aëra. Sed ipse obstat Cæsar, quando ait, Germanos non alios agnoscere Deos, quàm quos vident. Et profectò quid infirmius, quàm ex eo, quòd Germani tria statuerint numina, colligere eos agnovisse mysterium illud Trinitatis, quòd Catholica nos docet Ecclesia? Num & Peruani hoc credunt dogma? quibus, ut scribit Iosephus à Costa

à Costa lib. v rerum Occidentalis Indiæ, cap. xv, tres summi sunt Dii, Viracoche, Sol, & Tonitru. Hic multò verisimilius procederet commentum. Nam Viracoche est creator mundi. Sed Sol, & Tonitru, nihil ad sacrosanctam Trinitatem. Siquidem Sol non Λόγος est, Dei filius; sed ille Sol, qui sub aspectum cadit: Tonitru quoque, non profectò Spiritus Sanctus, sed concursus ille fulminis è nubibus erumpentis, & soni ex rupta nube maximi. Nec mirum, si post orbis architectum numina hæc maximi fecerint. Nam quid in æthere pulchrius, & admirabilius Sole? quid in aëre magis percellit homines, quàm Fulmen, ac Tonitru? Hæc igitur caussa est, cur Peruani opifici Deo, ut vocant, Viracochæ, addiderint Deos minores duos; velut advocatos, & intercessores apud Viracocham: quæ & Iosephi à Costa sententia est. Ecquid hæc commune habent cum Ecclesiæ dogmate? Nec multò amplius pro adversa sententia religio Ægyptiorum facit. Quibus summi itidem tres Dii: atque hi iidem, qui Germanis: nempe Sol, Luna, & Vulcanus. Nam Vulcanus idem, ac Ignis Germanis, & Peruanis Fulmineus ignis cum tonitru. Afferam de numinibus hisce verba Diodori Siculi lib. I: ubi, postquam egerat de Sole, & Luna, ista subjungit: Τοὺς δ' οὖν κατ' Αἴγυπτόν φασι ἀνθρώπους τὸ παλαιὸν γενομένους, ἀναβλέψαντας εἰς τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν καταπλαγέντας καὶ θαυμάσαντας, ὑπολαβεῖν εἶναι δύο θεοὺς ἀιδίους τε καὶ πρώτους, τόν τε Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην. *Antiquissimos ajunt Ægypti incolas, suspicientes in cælum, & non sine stupore ob naturam universi admiratos, existimasse, duos esse Deos sempiternos, & primos; Solem, & Lunam.* Hinc multa de utroque subjungit; inter alia autem, Τούτους δὲ τοὺς θεοὺς ὑφίσανται τὸν σύμπαντα κόσμον διοικεῖν, τρέφοντάς τε καὶ αὔξοντας πάντα. *Hos autem Deos mundum universum gubernare statuunt nutrientes, & augentes omnia.* Postea varia quidem numina recenset; sed principem & locum, & honorem, tribuit Vulcano. Sic enim paullò pòst subjungit: Τὸ δὲ πῦρ μεθερμηνευόμενον Ἥφαιστον ὀνομάσαι, νομίσαντες μέγαν εἶναι θεὸν, καὶ πολλὰ συμβάλλεσθαι πᾶσιν εἰς γένεσίν τε καὶ τελείαν αὔξησιν· *Ignem autem per interpretationem nominare Vulcanum, & ipsum magnum esse Deum existimantes, qui multum conferat omnibus, tum ad generationem, tum ad exactum incrementum.* Quam hæc conveniunt cum eo, quod de Germanis dicit Cæsar, veneratos numina, quæ viderent? Dixeris, Cæsarem tradere, non alios à Germanis Deos agnosci: at alios præterea ab Ægyptiis cultos. Id parum præsentem ad rem facit. Sufficit enim, quòd Ægyptis summa hæc numina fuerint: ut si illis designentur Pater, Filius, & Spiritus Sanctus, per Deos cæteros intelligere angelos possis: ut qui in sacris etiam literis *Elohim* sive *Dii* nuncupentur. Verùm enim vero quis Sanctorum vel Prophetarum, vel Apostolorum, vel etiam patrum, per Solis, Lunæ, Ignis cultum, venerationem potiùs Creatoris, quàm creaturarum intellexit?

In isto etiam ob oculos iis caligo obstitit, quod à Cæsare, summo licet auctore, decepti, arbitrentur, tria solùm numina fuisse Germanis. Quippe acutiùs ista perspexerunt, qui postea signarunt situm ac ritus Germaniæ: qualis Tacitus imprimis. Primùm de Marte videamus: de quo nobilis ille Annalium scriptor lib. xv ejusce operis: *Tencteri, Rheno discreta gens, missis legatis, mandata apud concilium Agrippinensium edi jubent. Quæ ferocissimus è legatis in hunc modum protulit: Redisse vos in corpus, nomenque Germaniæ, communibus Deis, sed præcipuo Deorum Marti, gratias agimus.* Idem in Germania sua ait, *Martem ab iis placari concessis animalibus.* Iornandes * verò de Gothis: *Martem semper asperrimâ placavere cultura. nam victimæ ejus mortes fuere captivorum.* Quid verò Martis nomine intellexerint, meliùs libro proximo disquiretur. Nam is destinatus Diis naturalibus; in quibus etiam Mars ille Germanorum.

* de rebus Geticis, cap. 5.

At de Hercule, quem & ipsum coluere, secus censeo. Heroa enim fuisse, indicat Tacitus de mor. Germ. *Fuisse apud eos & Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium ituri in prælia canunt.* Nec tamen existimo, Herculem Germanicum Germanis etiam *Herculis* nomine vocatum: sed Germanicam appellationem Romani Romano sic nomine reddiderunt. Videbant nimirum, celebrari iis inclytæ fortitudinis heroa: qualis Græcis Hercules Thebanus, ac propterea dedêre nomen Herculis; etsi sine dubio longe alius esset ab Hercule, non Thebano modò, sed Tyrio etiam, atque Ægyptio, vel Libyco. Atque ex his simul liquet, cur Tacitus, aliquanto post verba superiùs producta, Martem, & Herculem, distinguat his verbis: *Herculem, ac Martem, concessis animalibus placant.* Nempe Hercules erat, ut eidem dicitur, *primus virorum fortium*: unde Germanis mos gesta ejus canere in prœlium ituris, quò militem ejus accenderent exemplo. At Mars non ex Semideis, sive heroibus, vel Indigetibus diis erat: sed, ut loquitur Tacitus, *præcipuus Deorum.* Vt planè fugerit ratio eruditissimum virum †, cùm Germanis Herculem putat eundem fuisse, ac Martem. Nec juvat eum Macrobius ‡, quando ait, Pontificibus idem esse Herculis, ac Martis numen. Neque enim hoc intelligendum de Hercule heroë; sed Hercule æthereo: quorum ille ad veterem pertinet historiam; hic ad rerum naturam; quippe qui idem sit ac Sol. Amborum autem cultu sociato ac permixto, & Sol cultus cum heroë, & heros in Sole; ut pleniùs libro proximo explicabitur.

† Antiq. German. lib. 1, cap. 28.

‡ lib. 1 Saturnal. cap. 19.

Mercurium etiam Germani coluerunt; vel saltem numen aliquod, quod ipsi *Wodan* vocarint, teste Paulo Diacono *; Romani autem suâ linguâ *Mercurium* reddiderint. Equidem, quàm rectè id fecerint, ambigo: quia nihil video, unde colligam, *Wodan* apud Germanos, vel

* lib. 1 de gestis Langobardorum, cap. 9. item Godefrido Viterbiensi Chronici parte XVII.

vel literaturæ, vel facundiæ, vel negotiationi, præfuisse. At potiùs cerno, unde fiat verisimile, eum rei præfectum militari. Quippe apud Tacitum est in VI Annal. *Ab Hermunduris diversam aciem Marti, ac Mercurio, sacratam.* Etiam similis in eo cultus, quod utrique victimas, imò & humanas mactarent hostias. De Marte ex Iornande antea vidimus. De Mercurio sic Tacitus lib. de Moribus Germ. *Deorum maximè Mercurium colunt: cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent.* Operæ etiam est considerare, quod hic dicit, Mercurium ex Diis maximè coli. Ac apud eundem lib. IV Histor. Tencteri Martem vocant præcipuum communium Germaniæ Deorum. Credo, in tam diversis Germaniæ populis, alii Martem, Mercurium alii, præcipuo habuerint loco. Quod si Germanicum Mercurium censere liceret ex illo Romanorum, qui ingeniorum erat præses: poteramus putare, sacrificasse ei Germanos, quando astu & strategemate fuissent superiores: Marti autem, si vicissent virtute, &, ut dicitur, Marte aperto. Sed tantum abest, Mercurium ut Germanicum ex Romano censendum putem: ut ne quidem arbitrer, eum, qui Germanis *Wodan*, rectè *Mercurium* reddi à Romanis. Quippe *Wodan* Germanis non est Deorum nuncius; eoque multò inferior, non Iove solùm, sed cunctis Saturni liberis: verùm summus Deus, universi præses. Nam *Wodan*, sive *Woden*, est idem, ac *Guodan*, sive *Guode*; pro quo *Gode*, vel *God*, nunc dicimus. Quippe permutantur W, GV, & G. Quomodo hodiéque scribimus, *Wilhelmus*, *Guilhelmus*, & *Gilelmus*. Imò & apud Annam Comnenam in Alexiados opere Γυλίεϱμος, Γιλίελμος, & Γιλίεϱμος legas. Similia sunt *Walen*, *Gualen*, *Galen*. Hodie *Walen* obtinet. Sed à *Galen* Romani fecere *Galli*. Itidem ex *werren*, quod est *contendere*, *pugnare*, ut *weren*, *defendere*, est *werre* pro bello, sive *warre*, ut Angli pronunciant. Pro *werre* Galli *guerre*, Itali *guerra*: quod nec Latino in carmine refugit Baptista Mantuanus. Verùm Itali dicunt *gara*. Et ex *gara*, vel *gera*, & *man*, quod *virum* notat, est conflata vox *Germani*, quasi hominem dicas militarem. Simile igitur istis *Wodan*, *Guodan*, *Godan*: ex quo κατ' ἀποκοπὴν est *God*; κατ' ἀφαίϱεσιν, *Dan*: unde *Dani* dicuntur, pari ratione ac à *Theuth*, *Teutones*. At ab integro *Godan*, sive *Codan*, est *Codanus* sinus: item *Gedanum*, quod aliter *Dantiscum*. Eruditissimus Belgarum sui temporis, Iustus Lipsius, putabat, numen hoc non *Wodan* dictum, sed *Wonsda*: atque ita in notis ad Germaniam Taciti pro *Woda*, vel *Wodan*, legere apud Paullum Diaconum jubet: nempe quia non *wodesdag*; sed cum N, *woonsdag* dicamus: tum quia Mercurius præfuerit lucro, quod Belgis *winst*, vel *wonst*. Nempe non cogitavit, à *Wodan*, vel *Woden*, esse *wodansdag*, vel *wodensdag*, unde κατὰ συγκοπὴν *woonsdag*. Nec Mercurius Germanicus præfuit lucro: nec à *wonst*, hoc est, *lucrum*, nomen habuit. Vnde igitur? inquies. Dicam, quid mihi videatur. Ægyptii, quem Græci, & secuti eos Ægyptii, Mercurium interpretabantur, vocarunt Θεῦθ: ut sæpius vocatur Platoni in Phædro *. Ciceroni in tertio de Nat. Deorum est *Thoyth*: *Hunc* (Mercurium, inquit) *Ægyptii Thoyth appellant: eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur.* Sic editio Aldi senioris: nec longè abit, quæ est nepotis Aldi; ubi est *Thoit*. Illa quoque Roberti Stephani † cum editione Aldi senioris convenit: uti & Lambiniana: sed in ea ad latus annotatur, alios legere *Thouth*. Sed tanti aliis est Platonis auctoritas, ut, codicibus illis insuperhabitis, præferant apud Tullium *Theuth*. Nec diffitendum, non longè hinc multos abire codices: ut in quibus reperias *Theyn*, *Thear*, & *Their*: quod postremum in veteri reperio editione, annum quidem, ut primitus fiebat, dissimulante, sed quam facilè principem esse editionem agnoscas. In isto Tullianorum codicum dissensu, eò potissimum propendeo, ut *Thoyt*, vel *Thout*, scripserit Tullius. Movet meliorum è MSSis auctoritas. Movet item Eusebius Præparationis Euangelicæ lib. I, cap. IX, ubi legas: Αἰγύπτιοι μὲν ἐκάλεσαν Θωὺθ, Ἀλεξανδϱεῖς δὲ Θὼθ, Ἑϱμῆν δὲ Ἕλληνες μετέφϱασαν· *Ægyptii Thoyth vocarunt, Alexandrini Thoth, Græci Hermen, hoc est, Mercurium interpretati.* Qui locus satis veterem Tullii lectionem confirmat: utcunque Xystus Betulejus, & apud Tullium *, ubi *Thoyth* legitur, & apud Lactantium †, ubi *Thoth* editum est, etiam ab Aldo, *Theuth* legere malit: sanè aliter quàm Thomasius, qui ad oram *Thoyth* reposuit. Porrò ab *Thoyt*, sive *Thout*, κατὰ μετάθεσιν est *Thuoth*: quæ pronunciatio durior. Germani igitur, qui litera W gaudent, T rejecto, fecere *Woth*, sive, terminatione additâ, *Wothan*, vel *Wodan*, vel *Woden*, aut *Wode*. Ex *Wode* autem vel *Woth*, ut diximus, est *Guoth*, *Goth*, *God*, vel *Got*. Vulgaris quidem illa opinio est, *God*, sive *Got*, dici à *goet*, id est, *bonus*, quia Deus fons sit bonitatis. Sed contrà est, cùm, ut bonitas est à Deo, ita & à *God*, quod est *Deus*, sit *goed*, penè quasi dicas *divinus*. Benefaciendo enim reddimur Deo similes: unde proverbium, *Homo homini Deus*. Atque hanc sententiam confirmat, quod ut à *Thoyt*, sive *Thuoth*, est *Wod*, sive *God*: sic à *Theuth* sit Θεὸς, & *Deus*, T in S converso: quæ facilè commutantur: ut apud Græcos γλῶσσα, γλῶττα; ὀϱύσσω, ὀϱύττω: apud Germanos, *das*, *dat*; *wasser*, *water*, & Latinis fluvius Germanicus *Isurgus*, *Iturgus*. Et, si ista non sufficiunt, similiter dixerunt Latini *pulsare*, & *pultare*: item Festo teste, *mersare*, *mertare*; *adgressus*, & *egressus*, quæ prius *adgretus*, & *egretus*. A πόσα quoque *tot*; ab ἄλσος, *saltus*; à σὺ Tarentino more τὺ; ab εἴκοσι Laconicum βείκατι, unde *viginti*; τίτυϱος, *Tityrus*, à σίτυϱος, quo *aries*, significatur, sive *vervex sectarius*; ut ex Servio cognoscimus. Valde etiam, quæ dicebamus, firmantur derivatis

à *Godan*,

* pag. 274. edit. H. St.

† an. 1543.

* lib. 3 de Nat. Deor.

† lib. 1. cap. 6.

à *Godan*, *Dan*, *Theuth*. Nam à *Godan*, insula Danica Melæ est *Codanonia*, quæ nunc *Selant*; uti incolæ Ptolemæo *Codanones*: sinus etiam *Codanus* Melæ, Plinioque. Et quia à *Godan*, extrito O, est *Gdan*, unde *Dan*, hinc *Danis* nomen datum. Et affine Δὰν à Σδὰν, pro Ζὰν, sive Ζὴν: nam Ζ valet σδ. A *Teuth* vero Germanicum *Teutsche*; Latinis *Teutoni*, vel *Teutones*: ac ab eodem Gallis *Teutates*. Nempe nationes Germanicæ à Deo, suâ quæque dialecto, nomen adsumserunt; quasi *populum Dei* dixeris: quod facere iis visum ad cultum Dei inculcandum suis, & simul ad terrorem injiciendum hostibus.

CAPUT XXXVIII.

Tuisto, Germanorum origo, Gomer videtur; sive ex Thogarma, sive ex Ascenes propagentur. Sed de Ascenes opinio rejecta, ac Ascenazim *potius esse minoris Asiæ gentes. Si Tuisto sit Germanorum parens, id non aliter esse capiendum, quàm quia origo sit generis humani; Adamus puta: Mannum autem, Noachum videri. Nisi Thuisto potiùs sit ipse universi conditor, qui &* Theuth: *Mannus autem Adamus; qui &* Man, Men, Menis, Menas, Maneros. *Nec* Ilenaco *ab Iside, nec* Hamburgo *ab Iove Hammone nomen datum esse. Isidem Germanicam videri aliam ab Ægyptia: nisi utrâque Evam adumbrarint, quæ* Ischa *Mosi. Adanum Cilicum videri Adamum, & unde* Sari *appellatio, qui alter Adanorum conditor. Si Tacitum audimus, etiam Castorem & Pollucem cultos Germanis: sed Germanos potius gemino illo numine signâsse Deum bonum, & malum; sive nigrum; qui &* Zeerneboch; *&, si plerisque Tertulliani codd. standum*, Tibilenus. *Sed posse pro Castore & Polluce etiam par naturalium Deorum intelligi. Ex sententia Saxonis, & aliorum, etiam Danis, & Sueonibus, defunctos pro Diis cultos esse.*

PRæterea Germanis Deus fuit Tuisto. De quo Tacitus in Germania sua: *Celebrant carminibus antiquis Tuistonem Deum, terrâ editum, & filium Mannum, originem gentis conditorésque.* Ubi, si eos intelligit, qui proxima sint Germanorum origo, Tuisto sit Gomer; Mannus autem vel Thogarma, vel Ascenez. Gomer ille Iapheti filius fuit; ut est Genes. x, 3. Ab eo Germanos ducere originem, communis est sententia. Sed alii genus arcessunt ex Thogarma; quem Moses tertio inter Gomeri liberos loco recenset: & favet Chaldæus, Ezechielis cap. xxvii, 14; ubi de equis תוגרמה, *Thogarma*, reddidit de גרמניא, *Germania.* Alii vero genus repetunt ex Gomeri hujus primogenito, nomine Ascenez. Atque ita recentiores Iudæi. Nam Hispaniam *Sepharad*, Galliam *Carphat*, Germaniam *Ascenazim* appellant. Et favere creditur Flavius Iosephus lib. 1, cap. vii; ubi vulgò quidem ‡ legas, Ἀχανάζης Ἀχανάζας ᾤκισεν· οἱ νῦν Ῥηγῖνες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καλοῦνται· *Aschanazes condidit Aschanazas: qui nunc Rhegines* (sive Rhegini) *à Græcis appellantur.* Sed plerique, & in his Antonius Delrius *, pro Ῥηγῖνες (quales nulli Græcis cogniti, præter incolas Rhegii Iulii, & Rhegii Lepidi) reponere jubent Γερμανοί: eo magis, quia parum verisimile videatur, Iosephum silentio præteriturum fuisse parentem magnæ illius & populosæ Germaniæ, temporibus suis bello cum Romanis gesto celebratissimæ. Sed enim conjectura ista penitùs eo concidit, quòd sic jam olim in Iosepho lectum sit; ut constat ex Eusebio, & Hieronymo, atque hos exscribente Isidoro. Quare *Ascenazim* potiùs sint gentes minoris Asiæ, mari Ægeo propiores. Cui sententiæ favet Hierosolymitanus, idque ex Ierem. l1, 27: ubi Ascenes numeratur inter eos, qui auxilia Medis tulerunt. Atque idem, vel prope idem, censet Theodoretus. Ut qui *Ascenez* dicat prophetæ Ieremiæ esse gentem Mediæ vicinam. Quid hoc ad Germanos? Et opinionem eorum, qui in Asia collocant, multum juvat frequens in ea *Ascanii* nomen; præcipuè terris Ægeo mari magis vicinis. Ut inde etiam Ascanio, Æneæ filio, nomen esse videatur. Sed utcunque illud, Ascania Stephano est Troadis urbs; quam in Phrygia ponit Hesychius. Et ante Troadem Plinius Ascanias agnoscit insulas lib. iv, cap. xii, & lib. v, cap. xxxi. Item in Troade statuit Ascaniam lib. v, cap. xxxii, & Ascanium flumen, ibidem. Uti & Ascanium sinum prope Niceam, & Ascanium lacum. Quemadmodum & inter Phrygiam, & Mysiam, eum ponit Arrianus lib. 1 de gestis Alexandri: qui locis iis, ac vicinis, salem naturâ suâ ait concrescere. Quamobrem sic statuo, *Ascenazim* non esse Germanos, ut cum Iudæis plurimi censent: sed Troada, Phrygiam, Bithyniam, Æolidem, & tractus vicinos: nec alias, quàm hasce nationes, intelligi à propheta Ieremia.

Expendimus eorum sententiam, qui ab Gomero, ejusque filio Ascenez, Germanicam esse gentem conditam arbitrantur. Sed enim caussæ nihil animadverto, cur apud Plinium necesse habeamus intelligere eos, qui proximi sunt ejus gentis parentes. Mihi videor in illis, quæ de Tuistone Deo terrâ edito, & Manno, ejus filio, scribit Tacitus, reliquias cernere doctrinæ veteris de Adamo, terrâ edito; ut is sit Tuisto: item de Noacho, trium filiorum parente. Subjungit enim Tacitus; *Manno tres filios adsignant.* Nec obstat, quòd Noachus sit decimus ab Adamo; Mannus autem Tuistonis filius dicatur: illius item filii tres fuerint, qui inter se Germaniam diviserint: unde & proximi Oceano Ingævones, medii Herminones, cæteri Istævones vocentur. Siquidem, qui filium genuit, nepotem etiam, & omnem ejus genuisse posteritatem, censetur. Cujus rei compluria habemus exempla apud Matthæum Euang. cap. 1, ac alibi in Scripturis passim. Porrò multi quidem sic fuerint Germanicæ gentis genitores: sed è tota eorum serie non alii memorari justiùs merentur Adamo, & Noacho. Quæ etsi ita sint, suspicor tamen, in

‡ *Nisi quod perperam in Frobeniana*, Ἀχανάζης Ἀχανάζας.

* *glossis in Genes.* 10.3.

in Manno adumbrari nobis, non Noachum duntaxat, ſed etiam Adamum: ut eoſdem uno Saturni nomine ſignare gentes ſolent; quemadmodum ſuperius oſtendimus. Movet me, præter alia, *Manni* vocabulum. *Man* enim Germanis virum deſignat: quam vocem ex Aſia attulere: unde Aſiaticis, *Turcimani, Othomani, Solimani*, pluraque ejuſmodi. *Manni* igitur nomen præcipuè conveniat Adamo. Ita Tuiſto ſit Deus ipſe, Adami & Evæ conditor. Et fortaſſe ab eadem origine Romanorum *Mas*, Germanorum *Man*, Ægyptiorum *Men, Menis*, vel *Menas*: quem primum ſtatuunt regum ſuorum, ut vidimus antea *: item, (quod propius ad *Man* accedit) *Maneros*: de quo Iulius Pollux lib. IV, cap. VII, §. II: Αἰγυπτίοις μὲν ὁ Μανέρως γεωργίας ἑυρετὴς, Μουσῶν μαθητής· *Ægyptiis Maneros eſt agriculturæ inventor, idemque Muſarum diſcipulus.* Primus ſanè agriculturam exercuit; primus quoque literas reperit, & docuit, Adamus. Itaque *Manni* nomen maximè conveniat Adamo; *Tuiſtonis* verò nomen Deo ipſi, Adami & Evæ conditori. Quomodo dictus quoque *Theuth*, & *Thoth*. Ab his verò non longè abit *Thuiſto*: unde trajectis duabus literis *Thuitſto*: ubi O ſolùm Latina eſt terminatio: ut fortaſſe hinc ſit *Tuitſchen*: quomodo à *Teuth*, itidem terminatione O additâ, *Teuto*; inde *Teutones*: ut ſuperiùs expoſui.

* cap. 27.

Poſt Tuiſtonem, & Mannum, venio ad Iſidem: de qua ſic Tacitus in Germania ſuâ: *Pars Suevorum & Iſidi ſacrificat.* Quod ſi eſt, numen hoc fuerit à Græcis, Iſtri accolis; his verò ab Ægyptiis: qui Iſidem in Deas retulere, quia cùm triticum, & hordeum, ſponte antea creſceret inter herbas, nec uſus eorum eſſet cognitus; prima Iſis eum monſtrârit Ægyptiis; ut ex Diodoro antea diximus. Vnde ipſa, apud Appulejum XI Met. Eleuſiniam Cererem, & Ægyptiam Iſidem, prædicat eandem. Itaque & nonnulli ab Iſide, oppidum Germaniæ *Iſenacum* dici arbitrantur. Et eò id putant veriſimilius, quia Iſis ſit Oſiridis uxor; Oſiris ſit Mitſraim; is filius Cham, ſive Ham: unde itidem vocari autumant *Hamburgum*, ſive *Hammeburgum* potiùs. Ludovico enim primo literis Aquiſgrani datis vocatur *Hammeburgck*. Sed quanto eſt credibilius *Iſenaco* eſſe nomen à ferro, quod Germanis *iſer*: *Hamburgi* autem vocabulum eſſe à Gambriviis, populo Germaniæ apud Tacitum libro de Germania, & Strabonem etiam in VII: niſi quod, cum Latinè ſit Gambrivii, Græcè ſcribendum Γαμαβρίουιοι, non, uti literulæ errore exaratum, Γαμαβριούιοι. Difficulter etiam poſſum in animum meum inducere, Germanos vetus Iſidis numen, cujus ſera adeo notitia Græcis & Romanis, accepiſſe ab Ægyptiis. Sed ſi in ſuperſtitione, tot ſeculis intermortuâ, nunc etiam conjecturis eſt locus: dixero, Germanis fuiſſe reliquias primævæ traditionis de Adamo & Eva: quorum ille Mannus ſit, hæc Iſis. Nam quomodo Adam, quod hominem notat, ac κατ᾽ ἐξοχὴν, matem, commodiùs reddidiſſent ſuâ linguâ, quàm *mannum*? A *man* autem mulier dici potuit *manna*: ſed non fuit hoc in uſu Germanis. Ac fortaſſe ex longa traditione retinuerunt Hebræum *iſcha*; quod apud Moſen, & veteri Latinorum lingua *viram* ſonat: unde apud Feſtum, *Viræ Querquetulanæ*. Romani autem cum audirent Germaniæ genti cultos *Man*, & *Iſcha*; ut ex illo *Mannum*, ita ex hoc *Iſidem* fecerint: quia non viderent, quod numen *Iſcha*, quàm *Iſis* eſſe poſſet. In quo quantopere falſi ſint, ex iis videre eſt, quæ diximus. Niſi & Ægyptiis, ut Oſiris Adamus, ſic Eva Iſis. Nec enim putandum, primorum parentum memoriam in Aſia penitus intercidiſſe apud gentiles. Multa in contrarium obducere poſſem. Sed uno contentus nunc ero, quod occurrit. Adana antiqua Ciliciæ urbs erat, condita à Syris, inque memoriam primi hominis *Adam* ſive *Adama* appellata. Sed conſtat, Græcos non habere voces in M exeuntes, eoque pro Ἀδὰμ dixere Ἀδὰν, & terminatione additâ, Ἄδανος: unde urbs Ἄδανα. Ἄδανος iſte, ut ait Stephanus, Cæli, Terræque filius erat. Quod nulli melius convenit, quàm Adamo noſtro. Idem Stephanus ait, aliter dictum Saturnum, & Rheam. Puta, quia Saturnus eſt primus homo, & Rhea, omnium mater Eva. Hi, quia una erant caro, ut etiam loquitur Scriptura, eo uno nomine numineque comprehendebantur à Cilicibus: ſi rectè eorum mentem nobis expoſuit Stephanus. Quo teſte, idem quoque Ἄνδης, qui fortaſſe Σάνδης; hoc eſt, Hercules. Nam hunc Indis *Sanden* vocatum, ſuperiùs * oſtendimus. Idemque Ἄδης ſive Dis: nempe Adam è terra & in terram rediit; atque inde ei nomen: uti & Ἀδὴν quoque Græci dixere ex אדמה, Adama, *Terra*; M itidem in N abeunte. Parque ratio in aliquot aliis gentium Diis, à Stephano memoratis: cujus cauſſa eſt, quod ut in naturali Theologia præcipui Deorum ad Solem, & Lunam, referuntur: ita Dii animales potiſſimi pertineant, vel ad primos parentes, vel Noë, & conjugem; vel liberos horum, qui orbem inter ſe partiti fuere. Ac hinc etiam vidémus, cur Adanus ille creditus fuerit Iapetus; eodem teſte. Sed quia ſæpius jam Stephanum adduximus, ipſum potius audiamus: Ἄδανα, Κιλικίας πόλις, οὐδετέρως. ταύτην ᾤκισεν Ἄδανος καὶ Σάρος, Ταρσεῦσι πολεμήσαντες καὶ ἡττηθέντες· ἀφ᾽ ὧν ἡ πόλις, ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος, Ἄδανα· τὸν δὲ ποταμὸν Κοίρανον καλούμενον Σάρον καλέσαντες. ἔστι δὲ ὁ Ἄδανος γῆς καὶ οὐρανοῦ παῖς, καὶ Ὄστασος, καὶ Ἄνδης, καὶ Κρόνος, καὶ Ῥέα, καὶ Ἰάπετος, καὶ Ὄλυμπος. ADANA, *Ciliciæ civitas, genere neutro. Hanc exſtruxere Adanus, & Sarus, cum bellum geſſiſſent adverſus Tarſenſes, ſed ſuccubuiſſent. Ac à duce quidem Adano urbs dicta eſt Adana: flumen autem, quod* COERANOS *dicitur, Sarum nominarunt. Eſt verò Adanus Cæli ac Terræ filius. Idemque & Oſtaſus, & Ades, & Saturnus, & Rhea, & Iapetus, & Olympus.* Vbi conſpicimus, ut Cilices videri volue-

* cap. 22.

Digitized by Google

voluerint, Adanum, & Sarum, esse urbis suæ conditores. Nempe quia Adana ab omni hominum memoriâ fuisset, voluere videri esse opus primi hominis, sive Saturni, vel Adami. Quicum tamen non bellè convenit, quod Adanus, & Sarus, dicuntur victi fuisse à Tarsensibus. Vt convenientius fuerint dicturi, in honorem Adani, sive primi omnium parentis, sic urbem vocitatam. Dicitur autem & Sarus urbem ædificasse, ac honori ejus flumen, ad quod exstructa fuit, Sarum nominatum. *Sari* quidem appellatio optimè convenit tum Adamo, tanquam Deo tutelari, unde urbs dicta: tum conditori urbis; qui & ipse forsitan *Adam* dictus; quomodo ambiguitas vocabuli occasionem præbuerit Cilicibus natales suæ urbis referendi ad primum hominem, Cæli Terræque filium. Vtrique competit appellatio שר, sar, quod est, *dominus*, *princeps*. Vnde & Abrahami uxor vocata שרי, Sara, hoc est, *domina*. Non vanam esse hanc conjecturam, arguit, quòd Stephanum audiimus dicentem, fluvium aliter vocatum Κοίρανον, hoc est, *dominum*. Nempe à Syris *Sarus*, à Græcis Κοίρανος vocabatur: quia Ciliciæ variis in locis Syri Græcique erant permixti. Siquidem, ut superiùs ostendimus, Syria antiquitus ad Pontum usque Euxinum extendebatur: unde & Cappadoces *Leucosyri* dicebantur.

Si Tacitum audimus, etiam Castor & Pollux culti sint Germanis. Sic enim ille libro de moribus Germaniæ: *Apud Naharvalos, antiquæ religionis lucus ostenditur. Præsidet sacerdos muliebri ornatu: sed Deos interpretatione Romani Castorem Pollucemque memorant.* Vbi non de nihilo est, quod INTERPRETATIONE dicat. Neque enim Germani habuere nomina *Castoris*, & *Pollucis*. Sed Romani, cùm persuasum haberent, colere se, quicquid Deorum esset: in cultu numinis barbarici considerabant, cui ex Diis suis is cultus maximè conveniret: atque inde hoc numen Iovem, aut Neptunum; illud Iunonem, aut Cererem; aliud Herculem, aut Martem, & ita in cæteris, interpretabantur. Quamquam verò apud Diodorum etiam in IV legere sit, Dioscuros à Celtis maris accolis, in quibus & plerique Germani, cultos esse: valde tamen metuo, ne de illo ratio fugerit Romanos pariter ac Græcos. Sanè quàm minutum hoc argumentum, quod Germani duos Deos luci præsides, & quidem (Taciti verba sunt) *ut fratres, ut juvenes venerentur.* Nam quid si per duo hæc numina intellexerint Germani principium unum boni, alterum mali? quæ de duobus summis Diis opinio, vetustissimorum apud gentes Theologorum fuit, ac legislatorum: ut Plutarchus clarè ait libro de Iside & Osiride; fuséque à nobis superius * est declaratum. Idem Germanos putâsse, saltem aliquas ejus nationes, eo mihi verisimilius fit, quia & Slavi, quorum pars bona cis Vistulam in Germania veteri, opinionem hanc amplexa fuit. Helmoldus lib. I Chron. Slavorum, cap. LIII: *Sub nomine Deorum, boni scilicet atque mali, omnem prosperam fortunam à bono Deo, adversam à malo, dirigi profitentur. Ideo etiam malum Deum suâ linguâ Diabol, sive Zeerneboch, id est, nigrum Deum appellant.* Sed *Zeerneboch* quidem sit à Slavis: at *diabol* sine dubio est ex *diabolus*; ut à Christianis hoc acceperint vocabulum. Nisi forte de diabolo ex glossemate in contextum irrepsit. Sanè non habet Albertus Crantzius in Wandalia sua lib. III, cap. XXXVII: ubi Helmoldum ad verbum exscripsit, tacito auctore. Quem Slavi *Zeerneboch*, hunc Saxones antiqui, si audimus Fabricium * in Saxonia sua, vocant *Tybilenum*: imò, ut ait, hodiéque sic malum dæmonem † nuncupant. Itaque nihil fortasse mutandum apud Tertullianum Apologetici cap. XXIV, ubi in multis codd. est: *Vnicuique provinciæ & civitati suus est Deus, ut Syriæ Astarte, Arabiæ Dysares, ut Norico Tibilenus, ut Africæ Cælestis, ut Mauritaniæ reguli sui.* Alii tamen locum censent corruptum: ut Nicolaus Loensis Epiphyllid. lib. V, cap. XV, qui pro *Tibilenus* corrigit, *Dius Belenus.* Pithoeus autem Subsec. lib. I, cap. IV, simpliciter legit *Norici Belenus.* Quod magis placet. Vt illud TI in *Tibelenus* sit ex repetito TI ex Norici. Nam T, & C, in veteribus MSSis, confundi solent; ut norunt, qui eos tractarunt. Sin minùs placet, per numina, quæ Romani *Dioscuros* interpretabantur, bonum Deum, & *Zeerneboch* intelligi: quid si capiantur Dii illi, qui Romanis Cælus, & Tellumo; puta Cæli, & Terræ Deus? Vel, quia Dioscuri isti à Diodoro Celtis maris accolis tribuuntur; quid si fuerint Romanorum Iupiter, & Neptunus? Fratres quippe hi, nec senescit eorum natura. Vel quid si frater sororque signentur, sive Cælum & Terra, sive Sol, & Luna? Saltem non paullò hæc verisimiliora mihi videntur, quàm ut reliquiæ fuerint doctrinæ de trinuno Deo; perque Castorem & Pollucem signati fuerint Λόγος sive Verbum, & Spiritus S. Quæ opinio fuit eruditi nostri amici in Germania antiqua lib. I, cap. XXX.

* cap. 5.

* lib. I originum Saxonicarum.

† Interim vereor magnopere, ne deceptus sit Fabricius, ac Tifel non ex Tibilenus sit; sed ex διαβόλῳ, unde & Germanis Teuffel Belgis Duyvel.

Vlysses etiam in Germania fuisse existimatus, & ararum honore cultus. Tacitus de moribus Germaniæ: *Ceterùm & Vlyssem quidam opinantur longo illo, & fabuloso errore, in hunc Oceanum delatum, adiisse Germaniæ terras, Asciburgiumque, quod in ripa Rheni situm hodiéque incolitur, ab illo constitutum, nominatumque* ἀσκιπύργιον ‡. *Aram quin etiam Vlyssi consecratam, adjecto Laertis patris nomine, eodem loco olim repertam; monumentáque & tumulos quosdam Græcis literis inscriptos in confinio Germaniæ, Rhætiæque, adhuc exstare: quæ neque confirmare argumentis, neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat, vel addat fidem.* Verùm nunquam Vlysses navigavit in Oceano, sive mari externo. Quod multis possim comprobare. Sed sola suffecerint, quæ adducit Brodæus Miscellaneorum lib. III, cap. IV. Cujus in sententiam pedibus nunc, quantum video, penè ab omnibus itur eruditis. Eoque & de Olysip-

‡ Assentio iis, qui vocem Græcanicam delent: ut quæ antecesserit. Nempe aliquis memoria ergo ad oram adscripserat, unde in contextum irrepsit.

Digitized by Google

Olyſſipone Luſitaniæ, ab Vlyſſe exſtructa, prorſus repudiant: non minori ſanè jure, quàm circumſpectiores Zelandicæ gentis de Vliſſinga ſuâ ab Vlyſſe, ac Ziricea à Circe exſtructâ.

Ad veterem quoque Germaniam pertinent Dani, & Sueones, aliique populi Septentrionales: quorum Deos fuiſſe homines, ac tum in vita meruiſſe honores, tum à morte pro Diis eſſe cultos, etiam agnoſcit Saxo Grammaticus lib. VI Hiſt. Dan. Audiamus loquentem: *Olim quidam magicæ artis imbuti, Thor videlicet, & Othinus, aliique complures, mirandâ præſtigiarum machinatione callentes, obtentis ſimplicium animis, divinitatis ſibi faſtigium arrogare cœperunt. Quippe Norvagiam, Sueciam, ac Daniam, vaniſſimæ credulitatis* * *laqueis circumventas ad cultus ſibi pendendi ſtudium concitantes, præcipuo ludificationis ſuæ contagio reſperſerunt. Adeo namque fallaciæ eorum effectus percrebuit, ut in ipſis cæteri quandam numinum potentiam venerantes, eoſque deos vel deorum complices autumantes, veneficiorum auctoribus ſolennia vota dependerent, & errori ſacrilego reſpectum ſacris debitum exhiberent. Quo evenit, ut legitima feriarum ſeries apud nos eorundem nominibus cenſeatur: cum ipſis Latinorum veteres, ſive à Deorum ſuorum vocabulis, ſive à ſepteno planetarum numero, nuncupationem ſingulatim adaptaſſe noſcantur.* Plura de iis ibidem ſubjungit. Vide & Ioannem Magnum, Gothorum, Sueonumque hiſtoriæ lib. I, cap. IX, X, & XI; & de vitis Pontificum Vpſalenſium lib. I †. Ex hujus verò temporis ſcriptoribus de iſtis Danorum Diis vide ſis eruditiſſimum amicum noſtrum, virum de literis optimè meritum, Iſacium Pontanum in Gloſſario Priſcogallico, Originibus Francicis, & lib. I Hiſt. Danicæ.

* *Apud Ioannem Magnum, qui locum hunc, ſed abſque ulla Saxonis mentione, exſcripſit, pro* credulitate, *perperam in Romana ipſa editione,* crudelitate *legas. lib. I hiſtoria Gothica cap. 10.*

† *edit. Rom. pag. 14.*

CAPVT XXXIX.

In dubium revocatum, an à Sarmatis paganis præter Deos naturales, quorum nomina referuntur, etiam culti ſint Dioſcuri ſub nominibus Leli, *&* Poleti. *Alexandri Magni, & Cæſaris Auguſti aræ ad Boryſthenem. Aurea Vetula accolarum fluminis Oby. Zamolxis à Getis, quibus leges tulerat, pro Deo cultus. Orpheus geminus, Argonauta unus, alter poeta, qui proprio nomine Onomacritus; & amborum ætas; deque cultu Argonautæ locus Cononis. Temeſius Clazomenius in Thracia ab Abderitanis cultus. Pleſtorus, deus Thracum, cui ſacrificatus Oebazus. Helena, Veneris miniſtra, ab Epidamniis, vel Epidauriis, pro Dea eſt habita.*

POlonia partim ad Germaniam magnam, partim ad Sarmatiam pertinet. Incolæ his terris, ut rerum Polonicarum ſcriptores tradiderunt, coluere non Solem modò, & Lunam: ſed etiam Pogwiſd, ſive Auram, Ieſſam ſive Iovem, Lacton vel Lactonem, ſive Plutonem, Niam ſive Cererem, cujus celeberrimum Gneſnæ templum fuit, Marzanam ſive Venerem, Zievoniam, ſive Dianam. Sed omnes iſti fuere Polonis Dii naturales: quos venerati fuere uſque ad annum Chriſti IↃ CCCCLXV; quo Mieſco, ſive Mieczlaus rex ſacris eſt initiatus Chriſtianis. Ajunt verò & habuiſſe Deos animales, Caſtorem, & Pollucem: eos vocitatos Lelum, & Poletum: & cultus eorum ſupereſſe veſtigia hodieque in ſympoſiis Polonicis; ubi vulgo *Lelus*, & *Poletus*, ſoleat inclamari. Sic præter alios Alexander Guaguinus in Sarmatia ſua Europæa. Vellem autem rationem addidiſſent, cur Lelum, & Poletum, interpretati ſint Dioſcuros. Num quia Dii gemini, & affinia videantur vocabula, *Poletus*, & *Pollux*? Nunc veriſimilius non occurrit. Sed quàm frivola hæc ſint, omnes vident. Quid ſi igitur dicamus, à priſcis illis Sarmatis per Leli, & Poleti nomina intelligi potiùs ſolere, ſive bonum, nigrumque Deum; ſive Cælum, & Tellurem; ſive Iovem, & Neptunum: prout antea exponebamus numina illa Germaniæ, quæ Caſtorem & Pollucem fuiſſe, etiam Tacitus arbitrabatur? Sin verè Lelum, Poletumque, per Caſtorem, & Pollucem, explicuere: Sarmatæ, credo, eorum cultum acceperint à Græcis, Iſtri accolis. Quomodo & à Græcis fuit ara Alexandri M. ad Boryſthenem: uti à Romanis illa, quæ ibidem conſtituta fuit Cæſari Auguſto. Meminit utriuſque Ammianus Marcellinus lib. XXII: *Deinde Boryſthenes, à montibus oriens, Neurorum primigeniis fontibus copioſus, concurſuque multorum amnium adoleſcens, mari præruptis undarum verticibus intimatur: cujus in marginibus nemoroſis Boryſthenes eſt civitas, & Cephaloneſus, & aræ Alexandro Magno, Cæſarique Auguſto ſacratæ.*

Ad Oby fluvium coluere Auream Vetulam: ſed difficile dictu, num ea ſymbolum fuerit Evæ, omnium noſtri matris: an Telluris, quæ & ipſa antiqua omnium mater. De hoc numine ſic Paulus Oderbornius in vita Ioa. Baſilidis, magni ducis Moſcoviæ: *Obdoru ab Obbo amne nominantur; qui ex lacu Ctaiſco ortus ab Oriente in Septentrionem labitur. His Vogulici, & Hugrii vicini, & Moſchis ſubjecti ſunt; à quibus Aureæ Anus idolum ſanctè colitur; quod, oraculi Delphici inſtar, futura quærentibus reſpondere ſolet.* Item Adamus Clemens in Anglorum Navigatione ad Philippum Angliæ tum temporis regem, & Hiſpaniæ principem: *Tatarorum confinia tenent Moſcovitæ idololatræ. Percelebre eſt illis idolum Aurea Vetula dictum. Siqua gravior calamitas gentem premit; veluti fames, bellum, vel peſtis: idolum ſuum ſtatim conſulunt, quod hoc modo faciunt. Coram ſimulachro proſtrati preces fundunt: mox tympanum in medio ſtatuunt. Hoc ſorte lecti circumſtant: argenteum bufonem tympano imponunt: dein bacillo concutitur tympanum. Ac cui circumjacentium circumſtat bufo, protinus interficitur. Statim, neſcio quibus idoli præſtigiis, vitæ reſtitutus malorum cauſſas exponit. Itaque placato idoli numine, non ita multo pòſt publicâ calamitate liberantur.* Vide & Guaguinum Veronenſem in Sarmatia Europæa *.

* *in deſcriptione Moſcoviæ, cap. de Obdoria.*

E Sarmatia venio in Daciam, ac regionem Geta-

Getarum: quorum legislator in Deos relatus. Homo Thrax apud Platonem in Charmide: Ζάμολξις λέγει ὁ ἡμέτερος βασιλεὺς, θεὸς ὤν. *Zamolxis ut noster rex, qui Deus est.* De eodem sic Laertius in Pythagora: Ἔσχε καὶ δοῦλον Ζάμολξιν, ᾧ Γέται θύουσι, Κρόνον νομίζοντες, ὥς φησιν Ἡρόδοτος. *Habuit & servum Zamolxin, cui Getæ sacrificant, Saturnum eum existimantes, ut ait Herodotus.* Respicit autem ea, quæ apud Herodotum legere est in Melpomene. Sed refert Herodotus, putare se Zamolxin multò fuisse antiquiorem Pythagora. De cultu sic quoque Iamblichus in vita Pythagoræ cap. xxx: Καὶ ταῦτα παιδεύσας τοὺς Γέτας, καὶ γράψας αὐτοῖς τοὺς νόμους, μέγιστος τῶν θεῶν ἐστι παρ' αὐτοῖς· *Cumque hæc Getas docuisset, eisque leges præscripsisset, Deorum apud eos habitus est maximus.* Vide & de eodem Strabonem lib. VII, & XVI, Lucianum in Deorum Concilio, Malchum sive Porphyrium in vita Pythagoræ, Origenem lib. II, & III contra Celsum, Iornandem in Geticis, & Etymologici Magni auctorem in Ζάμολξιν; ubi variæ veterum de eo sententiæ afferuntur. Imò temporibus Augusti Cæsaris parum absuit, quin eadem gens Getica divinos etiam honores tribueret Ceneo, homini præstigiatori, inque Ægypto divinandi artem edocto, atque oracula se dare simulanti; teste Strabone in VII.

A Getis in Thraciam me confero. Vbi eumpse Zamolxin cultum fuisse, tradit Lucianus in Iove Tragœdo: Σκύθαι μὲν ἀκινάκῃ θύοντες, καὶ Θρᾶκες Ζαμόλξιδι, δραπέτῃ ἀνθρώπῳ ἐκ Σάμου· *Scythæ quidem acinaci sacrificant, & Thraces Zamolxidi, homini fugitivo ex Samo.* Etiam domo Thrax Orpheus; quem, uti & Musæum, relatum fuisse in numerum Deorum, docet Tertullianus de Anima, cap. II. Intellige autem non Orpheum poetam, quem habemus, sed Argonautam: quod non apposuissem, nisi hos confudisset Pamelius ad locum Tertulliani memoratum. Sed duos illos jure distinxit vetus Apollonii scholiastes in primum Argonauticon *. Argonauta vixit triginta circiter annis ante excidium Trojanum. Alter ille, vel potiùs Onomacritus, cujus pleraque sunt Orpheo tributa, claruit temporibus Hipparchi, & Hippiæ, filiorum Pisistrati: ut Tatianus etiam scripsit adversus Gentes. Illius igitur Threicii vatis nihil habemus: etsi ad ejus libros provocet Arnobius in quinctо. Sed de hoc, & Musæo pariter, Linoque, plura diximus in primo operis nostri de re Poetica. De cultu Orphei ita Conon narratione XLV apud Photium in bibliotheca: Λαβόντες οὖν (τὴν κεφαλὴν τοῦ Ὀρφέως) ὑπὸ σήματι μεγάλῳ θάπτουσι· τέμενός τε αὐτοῦ περιείρξαντες· ὃ τέως μὲν ἡρῷον ἦν, ὕστερον δ' ἐξενίκησεν ἱερὸν εἶναι. Θυσίαις τε γὰρ, καὶ ὅσοις ἄλλοις θεοὶ τιμῶνται, γεραίρεται· ἔστι δὲ γυναιξὶ παντελῶς ἄβατον. *Accipientes igitur* (caput Orphei) *ingenti tumulo mandarunt, ac monumentum ei heroicum circumdederunt, postea autem obtinuit, ut esset delubrum. Sacrificiis enim, aliisque rebus, quibus Dii solent coli, & ipse honoratur. Feminis verò templum id omnino est inaccessum.* Præterea Thracibus cultus est Odrysus. Nempe quia conditor gentis, si non universæ, quod Thera potiùs sibi vindicat; saltem partis ejus. Epiphanius lib. I †: Ἐπειτα δὲ ἀκινάκην σέβοντες οἱ τῶν Σκυθῶν Σαυρομάται, Ὀδρυσόν τε τῶν Θρᾳκῶν προσποιοῦνται, ἐξ οὗ τὸ γένος καταγεται Φρυγῶν, ὅθεν καὶ Θρᾶκες ἀπὸ τοῦ Θήρας ἐπίκλην τοῦ ἐν τῇ πυργοποιΐᾳ γεγεννημένου καλοῦνται. *Tum acinacem Sarmatæ Scythici generis pro Deo colere cœperunt; ut & Odrysum, à quo Thraces oriundi; indidemque & Phrygum genus originem accepit: ex quo etiam accidit, ut à Thera, qui in illa turris ædificatione natus est, Thracum appellatio deducta sit.*

Etiam Abdera Thraciæ urbs: cujus fundamenta primus jecit Temesius Clazomenius: sed nihil fructus inde à Thracibus retulit; ut quem expulerint: sed postea eo coloniam duxere Teji; à quibus divinis est honoribus affectus. Herodotus in Clio: Ὑπὸ Τηΐων ἐν Ἀβδήροισι ὡς ἥρως ἔχει· *A Tejis Abderorum urbe colitur, ut Deus.* Vbi heroici solum honoris meminit; sed is in conditoribus urbium divinus esse solet.

Erat & Thracibus Deus Plestorus: sed dubito, utrùm naturalis, an animalis. Huic Persa Oeobazus sacrificatus. Herodotus lib. IX: Οἰόβαζον ἐκφεύγοντα ἐς τὴν Θρηΐκην, Θρήϊκες Ἀψίνθιοι λαβόντες, ἔθυσαν Πλειστώρῳ, ἐπιχωρίῳ θεῷ, τρόπῳ τῷ σφετέρῳ· *Oeobazum, fugâ elapsum in Thraciam, Thraces Apsinthii exceptum, Plestoro, Deo indigenæ, ritu suo immolaverunt.*

Hinc in Illyridem proficiscor: cujus pars Macedoniæ propior *Dalmatia* vocatur. In hac Epidaurii videntur Helenam coluisse; non illam à Paride raptam, sed aliam; de qua sic Ptolemæus Hephæstion novarum histor. lib. XV *: Ἡ διακονήσασα Ἀφροδίτῃ ἐν τῇ περὶ Ἄδωνιν ὁμιλίᾳ, ἡ Ἐπιδαμνίου θυγάτηρ, ἣν Ἐπιδαύνιοι ἐν Ἀφροδίτης σχήματι τιμῶσι, χρήματα λιμώττουσιν ἐπιδιδοῦσαν· *Illa ministra Veneris in congressu cum Adonide, Epidamnii filia, & ab Epidamniis Veneris figurâ culta, divitias inhiantibus largiens.* Vbi dubitari possit, an non vel priori loco Ἐπιδαυρίου, vel posteriori Ἐπιδάμνιοι, legi debeat. Sanè verisimile est, hanc Helenam filiam fuisse ejus, qui urbem sive Epidamni, sive Epidauri, condidisset. Sed Epidamnus est in Dalmatia duntaxat; aliterque *Dyrrachium* vocatur: Epidaurus autem triplex, una quidem in Dalmatia; at duæ præterea in Peloponneso; una ad sinum Saronicum, altera ad Argolicum.

* vers. 27.

† pag. 8.

* apud Photium cod. 190.

CAPVT XL.

Diomedis Ætoli nemus, ac templum, juxta ostium Timavi. Eidem delubrum in insulis Adriæ, quæ Diomedis dicuntur. Metabus Metapontinis Deus, item Pythagoras: Sybaritis autem semicaper puer: Sardis Hercules Thebanus, sive Alcides, & cùm eo Iolaus; item Hercules Libycus, sive Maceris, cum Sardo; unde Sardis nomen. Etruscis quoque cultus Hercules. Quis Tages iste fuerit, qui

Digitized by Google

qui extispicii artem docuisse Etruscos dicitur: & cur sacra ejus dicta Acherontia. *Marsis in venerationi Circe, vel Medea, nomine* Angiciæ, *ab anguibus imposito. Minturnensium Dea Marica, quæ eadem ac Circe: item culta hæc Circeiis. Pilumnus, ac Picumnus, quos à Rutulis accepere Romani, quibus rebus præfuerint, & unde nomen acceperint.*

AB Illyride læti jam Italiam prospicimus: unde, Istriâ relictâ, proxima se offert Venetia. Vbi ad ostium Timavi Diomedis nemus, ac templum fuit. Strabo lib. v: Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῷ τοῦ Ἀδρίου καὶ ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν, ἄξιον μνήμης, τὸ Τίμαυον· *In ipso Adriatici sinus intimo recessu Timavum est, Diomedis templum memorabile.* Paullo verò pòst subdit, Diomedi apud Venetos sacrificari equum album.

In Picena etiam regione pro numine Diomedes fuit. Scylax Caryandensis in Periplo: Μετὰ δὲ Δαυνίτας ἔθνος ἐστὶν Ὀμβρικοί· καὶ πόλις ἐν αὐτῇ Ἀγκὼν ἐστι· τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος τιμᾷ Διομήδην εὐεργετηθὲν ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἱερόν ἐστιν αὐτοῦ. *Post Daunitas gens est Vmbrorum: inque ea est Ancon urbs. Hæc verò gens colit Diomedem, cui ille benefecit: ac ibidem ejus est fanum.*

Sunt & ex adverso Marucinorum, ac Pelignorum, insulæ quinque Diomedeæ; ubi itidem cultus est Diomedes. Theophrastus lib. IV Histor. Plant. cap. VII: Ἐν μὲν γὰρ τῷ Ἀδρίᾳ πλάτανον οὔ φασιν εἶναι· πλὴν τὸ Διομήδους ἱερόν· σπανίαν δὲ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ πάσῃ· *Platanum ajunt non esse in Adria, præterquam circa Diomedis delubrum: raram autem esse in Italia universa.* Plinius lib. x, cap. XLIV: *Diomedeæ aves uno in loco totius orbis visuntur, in insula, quam diximus nobilem Diomedis tumulo, atque delubro, contra Apuliæ oram, fulicarum similes. Advenas barbaros clangore infestant, Græcis tantum adulantur, miro discrimine, velut generi Diomedis hoc tribuentes; ædemque eam quotidie pleno gutture madentibus pennis perluunt, atque purificant: unde origo fabulæ, Diomedis socios in earum effigies mutatos.* De eodem sic Augustinus lib. XVIII de Civit. Dei, cap. XVI: *Diomedem fecerunt Deum; quem, pœnâ divinitus irrogatâ, perhibent ad suos non revertisse; ejusque socios in volucres fuisse conversos. Quin etiam templum ejus esse ajunt in insula Diomedea, non longè à monte Gargano, qui est in Apulia: & hoc templum circumvolare, atque incolere has alites, tam mirabili obsequio, ut rostrum aquâ impleant, & adspergant: & eò si Græci venerint, vel Græcorum stirpe progeniti, non solùm quietas esse, verùm & supervolare: si autem alienigenas viderint, subvolare, & capita eorum tam gravibus ictibus, ut etiam perimant, vulnerare.* Intelligenda verò hæc, quæ diximus, de Diomede, non Thrace illo, hospites suos objicere equis solito: sed Ætoliæ rege, celebrato tantopere ab Homero, præcipuè Iliad. E. Hic enim, cùm ob adulterium uxoris reverti domum nollet, in Italiæ loca varia concessit, inque Apulia consedit: ubi Argyrippam, sive Argos Hippium, sive Arpos (uti & in Hirpinis Beneventum, & Equum Tuticum) condidit.

Sed, dum Diomedi insistimus, prætervecti sumus Marsos. Ne retro cursum legere cogamur, postea de iis dicam. Nunc loca adibimus Apuliæ proxima. Qualia Lucanorum, & Brutiorum. In Lucania est Metapontum: cujus incolæ coluerunt Metabum, urbis conditorem. Hinc ἡρῷον τοῦ Μετάβου, *sacellum Metabi*, apud Strabonem legas in VI.

Etiam Metapontinis Deus habitus est Pythagoras. Iustinus lib. XX: *Pythagoras cum annos* XX *Crotone egisset: Metapontum migravit, ibique decessit: cujus tanta admiratio fuit, ut ex domo ejus templum facerent, eumque pro Deo colerent.* Laërtius tamen paullò aliter lib. VIII: Μεταποντῖνοί γε μὴν τὴν μὲν οἰκίαν αὐτοῦ, Δήμητρος ἱερὸν ἐκάλουν· τὸ στενωπὸν δὲ, μουσεῖον, ὥς φησι Φαβωρῖνος ἐν παντοδαπαῖς ἱστορίαις· *Metapontini illius domum Cereris delubrum vocabant, vicumque Musæum; ut ait Phavorinus in omnimoda historia.*

In Lucanis sunt Sybaritæ. Hi in Deos retulere puerum cruribus hircinis, tanquam Sylvanum quendam. Natus is erat ex caprario Crathide, & caprâ; quam cùm flagitiosè deperiret Crathis, in somno est interfectus ab hirco, rivali suo. Vide de impuro hoc amore, ac numine, Ælianum lib. VI de animalibus, cap. XLII.

Sed tædiosum fortasse sit, ita per omnes ire Italiæ regiones: utcumque ex singulis pauca decerpantur. Ad vetus igitur Latium festino; quò Romam revertamur, unde per Tiberinum ostium jamdiu solvimus. Ab meridie ejus est mare Tyrrhenum sive inferum: in quo, sed ex adverso magis Liguriæ, sunt Corsica, & Sardinia. In hac cultus Hercules, & cum eo Iolaus: unde Sardi montani, qui & Diagebrenses, priùs fuere Iolaënses vocati; secundum Strabonem in V. Vbi & addit, eum in hanc insulam adduxisse quosdam filiorum Herculis. Etiam refert Diodorus in V, campos Sardiniæ amœnissimos *Ioleos* dici ab Iolao, eumque natum fuisse ex fratre Herculis. De honoribus Iolao habitis, ut cui festum *Iolaia* statuerint, sic Pausanias scribit in Phocicis: Ἔστι δὲ καὶ κατ' ἐμὲ ἔτι χωρία τε Ἰολάϊα ἐν Σαρδοῖ, καὶ Ἰόλαος παρὰ τῶν οἰκητόρων ἔχει τιμάς. *Etiam ætate mea in Sardinia sunt loca dicta Iolaia, honoresque ab incolis habentur Iolao.* Præterea hoc festum Thebis fuit. Scholiastes Pindari Isthm. od. IV: Μυρσίνης στεφάνοις ἐν Θήβαις στεφανοῦνται, οἱ νικῶντες τὰ Ἰολάϊα· *Qui Thebis vicisset in festo Iolai, coronâ myrteâ coronabatur.* Aliter verò Ἡράκλεια vocabatur, quasi dicas, *Herculea*. Testis idem scholiastes Olymp. od. VII, & Isthm. od. I. Ex his colligat aliquis, Thebanum fuisse Herculem, quem cum Iolao coluerint Sardi. Nec de Græcis repugno, qui in insulam hanc concesserint. At iis, qui ex Africa venissent, venerationi fuit non Thebanus Hercules cum Iolao; sed Libycus cum Sardo. Hercules iste nomine vero *Maceris* dictus fuit; filius ejus *Sardus*, qui coloniam in insulam hanc duxit; unde

Sardinia est vocata. Pausanias in Phocicis: Ἑλλήνων οἱ κατ' ἐμπορίαν ἐσπλέοντες Ἰχνοῦσαν ἐκάλεσαν, ὅτι τὸ σχῆμα τῇ νήσῳ κατ' ἴχνος μάλιστά ἐστιν ἀνθρώπου ..... πρῶτοι δὲ διαβῆναι λέγονται ναυσὶν ἐς τὴν νῆσον Λίβυες. Ἡγεμὼν δὲ τοῖς Λίβυσιν ἦν Σάρδος ὁ Μακήριδος Ἡρακλέους ἐπονομασθέντος ὑπὸ Αἰγυπτίων τε καὶ Λιβύων ..... καὶ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ Σάρδου τούτου μετέβαλεν ἡ νῆσος. Οὐ μέντοι τούς γε αὐτόχθονας ἐξέβαλεν ὁ τῶν Λιβύων στόλος. Σύνοικοι δὲ ὑπ' αὐτῶν οἱ ἐπελθόντες ἀνάγκῃ μᾶλλον, ἢ ἀπὸ εὐνοίας, ἐδέχθησαν. *Graeci mercatores, qui eò adnavigabant, Ichnusam vocavere, quòd isti insulæ figura est humano vestigio proxima. Primi autem in eam insulam navibus trajecisse feruntur Libyes: quibus ductor fuit Sardus, Maceridis illius, qui Hercules cognominabatur ab Ægyptiis, atque Afris, filius. Insulaque hæc à Sardo nomen mutavit. Non tamen inquilinos depulit Afrorum classis: sed à Sardiniensibus decretum est, necessitate magis, quàm benevolentiâ, unà ut advenæ cohabitarent.* Idem firmat Silius Italicus lib. XII:

Insula fluctisono circumvallata profundo
Castigatur aquis, compressaque gurgite terras
Enormes cohibet nudæ sub imagine plantæ.
Inde Ichnusa prius Grajis memorata colonis:
Mox Libyci Sardus generoso sanguine fidens
Herculis, ex sese mutavit nomina terræ.

Solinus cap. X: *Nihil attinet dicere, ut Sardus Hercule, & Norax Mercurio procreati, cùm alter ab Libya, alter ab usque Tartesso Hispaniæ, in hosce fines permeassent, à Sardo terræ, à Norace Noræ oppido nomen datum.* Isidorus lib. XIV Orig. cap. VI: *Sardus, Hercule procreatus, cum magna multitudine è Libya profectus, Sardiniam occupavit; & ex suo vocabulo insulæ nomen dedit.* Hujus fanum apud Ptolemæum, Σαρδοπάτορος ἱερὸν, q. d. Sardipatris, sive Sardi patris.

Ab occasu veteris Latii est Etruria: ubi inter Deos cæteros magno itidem in honore Hercules fuit. Hujus fanum ad portum Labronis erat, qui hodie *Liburnus*. Meminit Antoninus in Itinerario, ubi AD HERCVLIS legas in via à Vadis Volaterranis ducenti. Etiam infra Lucam Ἡρακλέους ἱερὸν, *Herculis fanum*, apud Ptolemæum; qui illud statuit inter Feroniæ lucum, & Pisas. Magna etiam in veneratione Etruscis Tages; vix tamen, ut Deus videatur. De eo Festus: *Tages nomine, Genii filius, nepos Iovis, puer dicitur disciplinam haruspicii dedisse* XII *populis Etruriæ.* Fusè de eo M. Tullius lib. II Divinat. Inter alia: *Tages*, inquit, *dicitur in agro Tarquiniensi, cum terra araretur, & sulcus altius esset impressus, exstitisse repentè, & eum adfatus esse, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur visus; sed senili fuisse prudentiâ.* Narrat deinde, quomodo ab eo Etrusci didicerint aruspicinam. Postea hæc sic impugnat: *Deum dicam an hominem? Si Deum, cur se contra naturam in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem adspiceret? Quid? idem nonne poterat Deus hominibus disciplinam superiore ex loco tradere? Si autem homo ille Tages fuit; quonam modo potuit terrâ oppressus vivere? Vnde porrò illa potuit, quæ docebat alios, ipse didicisse?* Meminere & Tagis hujus Ovid. lib. XV Met. Lucanus lib. I, Censorinus de die Natali, Ammianus Marcell. lib. XVII, & XXI, Mart. Capella lib. VI, Isidorus lib. VIII Orig. cap. IX. Cæterùm vel hoc de Tage fabula est, quæ originem trahere potuit ab Adamo, Terræ filio, à quo primum edocti sunt homines cultum Dei: vel si puer ejuscemodi è terra exstitit, à quo Lucumones Etrusci disciplinam exstispicii discerent, is malignus fuerit spiritus: quem Deus non permiserit cælitus descendere, quod majorem addidisset impietati fidem, eoque ab Acheronte venerit: & hac de caussa etiam sacra ejus dicebantur *Acherontia*. Vnde Servius in illud X Æn.

Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.

Sciendum, ait, *secundùm haruspicinæ libros, & sacra Acherontia, quæ Tages composuisse dicitur, fata decem annis quadam ratione differri: quod nunc dicit Vulcanus potuisse fieri.*

Ab septentrione priscis Latinis fuere Marsi. Hi coluere Angiciam: de qua sic Iulius Solinus cap. VIII: *C. Cælius Æetæ tres filias, Anguiciam, Medeam, & Circen, dicit fuisse: Circem Circæos insedisse montes, carminum maleficiis varias imaginum facies mentientem: Anguiciam vicina Fucino occupavisse; ibique salubri scientiâ adversus morbos resistentem, cum desisset* (Salmasius *dedisset*) *hominem vivere, deam habitam: Medeam ab Iasone Buthroti sepultam, filiumque ejus Marsis imperasse.* Sed valde in his abit ab aliis sive Solinus, sive C. Cælius. Nam multò plures Circen, quam *Deam sævam* Maro vocat VII Æn. non Æetæ filiam, sed Solis; Medeæ non sororem, sed amitam, dicunt: ut Homerus Il. κ. Hesiod. Θεογον. Orpheus in Argonaut. Apollon. Argon. lib. III. Anguicia autem si filia Æetæ fuit, diversa à Medea, potiùs sit Chalciope. Ovid. epist. Helenes; ubi de Medea sermo,

Non erat Æetes ad quem despecta rediret,
Non Ipsea parens, Chalciopéque soror.

Silius ἁπλῶς dicit prolem Æetæ; ut inde, quæ filiarum fuerit, haut liqueat. Sic enim ille lib. VIII:

Æetæ prolem Anguiciam mala gramina primam
Monstravisse ferunt, tactuque domare venena.

Sed profectò Anguicia non alia, quàm Medea. Vnde gloss. vett. à Salmasio laudatæ: *Angicia*, Μήδεια. Est ex glossis Philoxeno tributis. Doctissimus Rigaltius notis ad Artemidorum legit, Μήδεα, *inguina*. Sed omnino recta est lectio vulgaris. Idem docet Servius in illud VII Æn.

— Neque enim juvere in vulnera cantus
Somniferi, & Marsis quæsitæ in montibus herbæ.
Te nemus Angiciæ, vitreâ te Fucinus undâ,
Te liquidi flevere lacus.

Medea, inquit, *quando, relictis Colchis, Iasonem secuta est, dicitur ad Italiam pervenisse: & ibi populos quosdam, circa ingentem lacum habitantes, qui Marrubii appellabantur, docuit remedia contra serpentes.*

N 2

Digitized by Google

pentes. Hi ergo populi Medeam Angiciam appellarunt ab eo, quod ejus cantus serpentes angerent. Verùm de etymo fallitur. Quanto enim verisimilius, sic dici ab *anguibus*, in quos suam exereret potestatem: quorum etiam in venenis sive pharmacis usus. Vt à *patre*, *patricius*; à *latere*, *latericius*; à *crate*, *craticius*: sic ab *angue*, *anguicius*. Quod verò Latinis, *Anguicia*, id Græcè esset ἐχιδναῖα. Quippe ἔχις, *anguis*. Imò ex illo est hoc Latinum, N inserto, ut à θίγω, *tango*; à πτίσσω, *pinso*; à ῥυκάνη, *runcina*; à δασὺς, *densus*, & trecentis id genus. Videtur & ab *angue*, *anguia* vocata. Nam apud Vibium Sequestrum legas: *Anguiæ vel Anguinæ, Lucaniæ*. Nisi *Anguinæ* priori loco rescribendum: vel etiam *Angicæ*. Nam C, G, & Q, facilè commutantur. Atque id occasionem erroris præbuerit Servio, ab *angendo* deducenti.

Ab Oriente est Latium novum: ubi ager Pometinus, & Campanis proximi Aurunci. Auruncorum oppidum Minturnæ. Prope hoc fuit templum Maricæ: quod à Minturnensibus religiosissimè cultum, testis est Strabo in v. Fuit Marica Latini regis uxor ex Fauno. Maro Æn. VII:

> *— Rex arva Latinus, & urbeis*
> *Iam senior longâ placidas in pace regebat.*
> *Hunc Fauno, & nymphâ genitum Laurente Maricâ,*
> *Accipimus.*

Vbi sic Servius: *Est Marica, dea litoris Minturnensium, juxta Lirim fluvium.* Postea subjungit: *Dicunt alii per Maricam, Venerem intelligi debere: cujus fuit sacellum juxta Maricam: in quo erat scriptum;* Νηὸν τῆς Ἀφροδίτης. *Sanè Hesiodus* * *Latinum Circes, & Vlyssis, filium dicit: quod & Virgilius* † *tangit dicendo, Solis avi specimen.* Hesiodum, ac Maronem, sequitur Lactantius lib. I, cap. XXI: *Nam & Romulus post mortem Quirinus dictus est, & Circe Marica.*

* in Theogonia.

† 12 Æn.

Auruncos excipit ad occasum Pomptinus ager, sive Pometinus, sic à civitate Suessa Pometia, Volscorum urbe, nuncupatus. In hoc Circejum promontorium, & oppidum Circeji, à Tarquino Superbo conditum. Nomen à Circe, antè memoratâ, quæ hic habitâsse fertur; ut tradit Theophrastus in Historia plantarum lib. V, cap. IX, & lib. IX, cap. XV. Apollonius Argonaut. lib. III, & ibidem scholiastes, Dionys. Halicarn. lib. IV, item Diodorus Siculus lib. IV, Virgilius Æn. VII, Mela lib. II, cap. IV, Solinus cap. XXIV. Nonnus Dionysiacon lib. XXXVII, Isacius Tzetzes in Lycophronem. Fani Circes juxta Circeios meminit Strabo lib. V. Ciceronis quoque est in III de Nat. Deorum: *Quamquam Circen quoque Circeienses nostri religiosissime colunt.*

In Latio veteri sunt inter alios Rutuli; quorum princeps civitas Ardea fuit. Horum propriè Dii Pilumnus, & Picumnus; ille Turni avus, hic avunculus, aut patruus magnus. Quamquam alii hos Dioscuros esse tradiderint. Meminit Pilumni Maro in IX:

> *— Luco tum forte parentis*
> *Pilumnus Turnus sacratâ valle sedebat.*

Vbi sic Servius: *Pilumnus, & Picumnus, fratres fuerunt, & dii. Horum Picumnus usum stercorandorum invenit agrorum; unde & Sterquilinius* (vel *Sterculinius*) *dictus est: Pilumnus verò pinsendi frumenti; unde & à pistoribus colitur. Ab ipso etiam Pilum dictum est.* Sic locum hunc censeo corrigendum. Idem Maro in X:

> *— Et patriâ Turnum consistere terrâ;*
> *Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.*

Quem in locum, Servius inter alia annotavit: *Pilumnus idem Stercutus: qui propter pilum inventum, quo fruges confici solent, ita appellatus est.* Vbi pro *Stercutus* malim *Stercutius*. Vt & apud Plinium lib. XVII, cap. IX: *Fimi plures differentiæ: ipsa res antiqua. Iam apud Homerum regius senex agrum ita suis manibus lætificans reperitur. Augeas rex in Græcia excogitâsse traditur: divulgâsse verò Hercules in Italia: quæ regi suo Stercuto, Fauni filio, ob hoc inventum immortalitatem tribuit.* Fuerit igitur Pilumnus ex priscis Italis; qui invenerit artem, tum pinsendi sive tundendi frumenta, tum stercorandi agros. A posteriori dictus sit *Stercutius*, vel, ut in aliis est libris, *Sterculius*. A priori autem *Pilumnus*: nempe à *pilum*; ut à *picus*, *Picumnus*; ab *auctu*, *auctumnus*; à *verto*, *Vertumnus*. *Pilum* verò est id instrumentum, quo quid in mortario tunditur: contractum ex *pistillum*; ut ab *ala*, *axilla*; à *maxilla*, *mala*; à *vexillum*, *velum*; à *paxillus*, *palus*: etsi contrarium vulgò statuant, quando ex integris faciunt diminutiva. *Pilumnus* igitur ex eo, quia docuerit pili usum in frugibus tundendis: quod Latinis *pinsere*, priùs *pisere*, ἀπὸ τοῦ πτίσσειν. Pomponius, Atellanarum poëta:

> *Neque molis molui, neve pilis pinsui.*

Ita legendus senarius ille, apud Diomedem, ne versus claudicet: non, ut in vulgatis, *neque pilis*. Præterea verò Pilumnus, & Picumnus, tum connubiis præfecti, tum tutelæ puerorum. Quibus probandis Nonius Marcellus insignem hunc Varronis adducit locum, ex secundo de Vita populi Romani: *Natus si erat vitalis, sublatus ab obstetrice statuebatur in terra, ut auspicaretur rectus esse: ac diis conjugalibus, Pilumno, & Picumno, in ædibus lectus sternebatur.* Etiam apud Servium legas ad allatum antea Maronis locum ex X Æn. *Varro Pilumnum, & Picumnum, infantium Deos esse ait; eisque pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploretur, an vitalis sit, qui natus est.* Nam *vitalis*, non *utilis*, legi hoc loco oportere, indicant verba Varronis jam ex Nonio allata. Subjungit deinde Servius: *Piso, ait, Pilumnum dictum, quia pellat mala infantiæ.* Vbi intelligendus L. Calpurnius Piso, vetustus Annalium scriptor, Tullio, Varroni, Dionysio, Plinio, Gellio, Censorino, & aliis memoratus. Sed de etymo potius Servio assensero. Interim ex his colligimus, Pilumnum non docuisse duntaxat stercorandi, frugesque pinsendi modum;

sed

Digitized by Google

sed etiam, quædam quæ ad connubia, & infantiam, pertinerent. Antium etiam fuisse in Rutulorum solo videtur. Prope quod oppidum, in litore fanum Æsculapii fuit: ut testes sunt Livius lib. XLIII, Sextus Aurelius, vel quisquis auctor est libri de viris illustribus, quem aliqui Plinio, Suetonio alii tribuerunt. Imò & Ovidius lib. XV Met. fab. L: quamquam pro *Antium* ibi in codd. nonnullis *Anxur*, *Anxon*, vel *Anchon* legas.

De cæteris Rutulorum Diis, in quibus Venilia * etiam fuit; item aliorum veteris Latii populorum, nihil ultra addam: quia fere vel Dii fuere naturales, de quibus posthac dicendum; vel animales, sed ante expositi nobis, cùm de Romanis numinibus tractaremus. Accedit, quod exeuntibus ab Rutulis in conspectu sit vetus Roma; quam, quasi longam post peregrinationem, lubens animo conspicio, lætus saluto, atque id (si gentilium fas verbis) cum Erinna poetria:

* Virgil. 10 Æn. & ib. Servius, uti & ad 6. 7. & 12. librum.

Χαῖρέ μοι Ῥώμα θυγάτηρ Ἄρηος
Χρυσεομίτρα, δαΐφρων ἄνασσα.
Martis ô salve mihi gnata Roma,
Provida, & mitrâ Regina refulgens
Aureâ.

Vel Christiano potiùs ritu, salve, iterumque salve, (verbis B. Hieronymi * utar) *Vrbs potens, urbs domina, urbs Apostoli voce laudata.*

* Lib. 2 adversus Iovin.

CAPUT XLI.

Refelluntur, qui animas colunt, ut Deos; quandoque etiam eas, quarum impietas, dum in terris agerent, ne quidem fugerit cultores suos. Hujusmodi cultum etiam beatis Martyribus attributum: uti à Rugianis, qui pro Deo habuerunt S. Vitum, Diocletianeæ ætatis martyrem. Cujusmodi discrimen statuerit Plato inter cultum Dei, & Naturæ; item Deos, & heroas: eique occurritur, quòd diceret, non colere se heroas, tanquam summâ præditos potestate, sed ut medios inter Deos, & homines. De Abrahamo patriarcha culto ab Cæsare Alexandro Severo: de Marcellina Gnostica, incensis colente B. Paulum. Cur uni Deo conveniat sacrificii honos. Quo sensu sacrificiis dicantur expiari peccata: & analogia inter effectum temporalem victimarum Veteris Testamenti, & spiritualem sacrificii Iesu Christi. Vbi loci vulgo, præcipueque à philosophis, constitutæ olim sint animæ heroum.

HVc delati considerabimus, quid de cultu defunctorum statuere conveniat. Vbi duo spectamus, quales sint, qui coluntur, & quales habeantur à colentibus. Eorum, qui coluntur, alii fuere inimici Dei, eoque jam pœnas subeunt æternas; alii amici fuerunt in terris, beatamque nunc vitam degunt in cœlis. Vtrique autem vel coluntur, ut Dii; vel ut mediatores inter Deos ac homines. Primùm de iis videbimus, qui animam ipsam habeant pro numine. Quorum errorem contra Fortunatum refellit B. Augustinus, his verbis: *Aliud esse Deum, aliud esse animam. Deum esse inviolabilem, incorruptibilem, & impenetrabilem, & incoinquinabilem, & qui ex nulla parte corrumpi possit, & cui nulla ex parte noceri potest. Animam verò videmus, & peccatricem esse, & in ærumna versari, & veritatem quærere, & liberatore indigere. Hæc mutatio animæ ostendit mihi, quòd anima non sit Deus. Nam si anima substantia Dei est; substantia Dei errat, substantia Dei corrumpitur, substantia Dei violatur, substantia Dei decipitur, quod nefas est dicere.* Et postea: *Aliud est, qui fecit; aliud, quod fecit. Qui fecit, corruptibilis omnino esse non potest. Quod autem fecit, omnino non potest æquale esse illi, qui fecit.*

Quod si animæ non sint Dii; fateri etiam cogimur, nec coli eas, ut Deos, posse, sine maxima veri numinis offensa. Nam si reges indignarentur, aliquo honorem alteri regium exhibente, quàm regi: multò magis indignabitur Deus, si divinus honor, ejusve pars, tribuatur non Deo. Vt de mortuis etiam habeat locum, quod de vivis ait Callisthenes apud Arrianum in IV; ubi cùm diceret Anaxarchus, adorandum esse Alexandrum; contra eum contendit, alios esse honores divinos, alios heroicos; Diis templa exstrui, eosque adorari; heroës laudari, & statuis ornari. Postea subdit: Οὐδὲ Ἀλέξανδρον ἀναχέσθαι ἄν, εἴ τῶν ἰδιωτῶν τις εἰσποιοῖτο τῶν βασιλικαῖς τιμαῖς χειροτονίᾳ ἢ ψήφῳ οὐ δικαίᾳ· πολὺ ἂν οὖν δικαιότερον τοὺς θεοὺς δυσχεραίνειν, ὅσοι ἄνθρωποι ἐς τὰς θείας τιμὰς σφᾶς εἰσποιοῦσιν, ἢ πρὸς ἄλλων εἰσποιούμενοι ἀνέχονται. *Non pateretur Alexander, privatum aliquem regiös honores, electione suffragiisque illegitimis, usurpare. Multo itaque justiùs Deos indignaturos, siquis mortalium divinos honores sibi arroget, aut ab aliis delatos sustineat.*

Cùm verò Deus graviter succenseat omnibus, qui alium, præter se unum, pro Deo venerantur: tum verò imprimis irascitur iis, qui in throno ejus constituunt veri numinis nescios, homines impios ac profanos. Quales colebantur à gentilibus innumeri. Vt Iupiter ille Phrygius sive Tantalus, raptu Ganymedis celebris: Venus Cypria, deliciæ Cinyræ regis: tot Cæsares Romani, atque impii alii, ab impiis in Deos relati. Quorum impietas sæpe nec cultores ipsos fugiebat: honorabant nihilominus, διὰ φόβον προστάξαντος, *ob metum ejus qui præcepit:* ut Athanasius ait orat. contra gentes: ac pro exemplo adfert catamitum Hadriani Cæsaris Antinoum, quem venerati καίπερ εἰδότες ἄνθρωπον οὐ σεμνόν, ἀλλ' ἀσελγείας ἔμπλεον· *gnari fuisse hominem, & quidem non sanctum, sed stupris plenum.*

Interea & gravis ac spissa committitur idololatria, si pro Deo colatur vir pius ac sanctus: uti factum ab incolis Rugiæ, Suevici maris insulæ, numinis loco honorantibus S. Vitum: idque occasione hujuscemodi. S. Vitus circa annum trecentesimum, temporibus nempe Diocletiani, martyr obiit cum Modesto &

Digitized by Google

Crescentia: quod paucis refertur in martyrologio Bedæ, Vsuardi, Adonis, & Romano *: fusè autem deducitur apud Surium in vita ejus ex MSSis expressa. Hujus corpus à Fulrado, abbate S. Dionysii, Romà sub Pipino Rege translatum fuit Parisios; ut Sigebertus in Chronicis annotavit ad annum Iↄ cc LVII. Anno autem Iↄ ccc XXXVI, sub imperatore Ludovico Pio, ut idem refert, reliquiæ Viti martyris à Parisiis *ad Corbeiam Saxoniæ translata: unde ipsi Franci testati sunt, quod ab illo tempore gloria Francorum ad Saxones translata sit.* Vide & Witichindum lib. I gest. Saxon. Porro Rugiani, qui à Saxonibus, & Corbeiensibus imprimis, religionem hauserant Christianam, eorum exemplo summo in pretio habuere S. Vitum, templumque magnificum ab eo *Viti* vocitarunt. Posteà redierunt ad religionem gentilem: sed sic ut persisterent in S. Viti cultu: imò in supremi eum numinis locum evehērent. Quam rem his verbis exponit Helmoldus in Annalibus Slavorum lib. I, cap. sexto: *Peragratisque multis Slavorum provinciis, pervenerunt ad eos, qui dicuntur Rani sive Rugiani, & habitant in corde maris. Ibi fomes est errorum, & sedes idololatriæ. Prædicantes itaque verbum Dei cum omni fiducia, omnem illam insulam lucrati sunt; ubi etiam oratorium fundaverunt, in honorem Domini ac Salvatoris nostri Iesu Christi, & in commemorationem † sancti Viti, qui est patronus Corveiæ. Postquam autem, permittente Deo, mutatis rebus, Rani à fide defecerunt; statim, pulsis sacerdotibus, atque Christicolis, religionem verterunt in superstitionem. Nam sanctum Vitum, quem nos martyrem, ac servum Christi, confitemur, ipsi pro Deo venerantur, creaturam anteponentes creatori. Nec est aliqua barbaries sub cælo, quæ Christicolas ac sacerdotes magis exhorreat. Solo nomine sancti Viti gloriantur; cui etiam templum, ac simulachrum, amplissimo cultu dedicaverunt, illi primatum Deitatis specialiter attribuentes. De omnibus quoque provinciis Slavorum illic responsa petuntur, & sacrificiorum exhibentur annuæ solutiones. Sed nec mercatoribus, qui forte ad illas sedes appulerint, patet ulla facultas vendendi, vel emendi; nisi prius de mercibus suis deo ipsorum preciosa quæque libaverint: & tunc demum mercimonia foro publicantur. Flaminem suum non minus, quàm regem, venerantur.* Atque iterum cap. LIII: *Inter multiformia Slavorum numina præpollet Zuante Vuth *, deus terræ Rugianorum; utpote efficacior in responsis; cujus intuitu cæteros quasi semideos æstimabant. Vnde etiam in peculium honoris annuatim hominem Christicolam, quem sors acceptaverit, eidem litare consueverunt. Quin & de omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas illò transmittebant. Mirâ autem reverentiâ circa fani diligentiam affecti sunt. Nam neque juramentis facile indulgent, neque ambitum fani vel in hostibus temerari patiuntur.* Similia habet lib. II, cap. XII; uti & Albertus Crantzius Vandal. lib. III, cap. XXXVII. Verba non appono, quia Helmoldum exscripsit. Sed corruptè apud eum *statuas impensas*; pro *statutas*: extrema quoque verba sic apud eum leguntur: *Neque ambitum fani, neque ostia temerari, quavis immunditia patiuntur.* Etiam de hoc fusè admodum Saxo Grammaticus lib. XIV. Paucula solùm describam: *Rugiani, quondam à Karolo Cæsare expugnati, sanctumque Vitum Corvegiensem, religiosâ nece insignem, tributis colere jussi, defuncto victore, libertatem reposcere cupientes, servitutem superstitione mutarunt, instituto domi simulachro, quod sancti Viti vocabulo censuerunt. Ad cujus cultum, contemtis Corvegiensibus, pensionis summam transferre cœperunt, affirmantes, domestico Vito contentos, externo obsequi non oportere. Quamobrem Vitum, veniente sui solennis tempore, eorum mœnia turpaturum, a quibus tam similem monstro figuram acceperit. Meritò namque eum ab his injuriarum pœnas exigere debere, qui venerabilem ejus memoriam sacrilego cultu complexi fuerunt.*

* 15 Iun.

† quomodo & cultum Christi ac sanctorum distinguat Greg. Nyssenus orat. de S. Theodoro martyre: Nos quidem, ô beate, coëgimus tibi publicum conventum, sacrum, inquam, martyribus addictum, & communem dominum adorantes, & tuorum certaminum victoriæ commemorationem peragentes. *Hinc memorias martyrum dixere, ut concilii Gangrensis can. 20, item Augustinus, atque alii.*

* *hoc est* sanctus Vitus: *uti nunc Polonice*, Swiety Vit.

Alterum addam exemplum ex Sarmatia Europæâ, modò terminum illi non tam Tanaim, quam Obii fluvium, & Kitaia lacum, statuas. In hoc enim tractu est regio Permia: ubi divino honore cultus est Stephanus episcopus: de quo sic Sigismundus L. B. in Herberstein in commentariis rerum Moscoviticarum: *Idioma* (in Permia) *proprium habent; characteres item proprios; quos Stephanus episcopus, qui eos, in fide Christi vacillantes, confirmârat; (nam antea in fide adhuc infantes episcopum quendam idem attemantem excoriaverant) primus adinvenit. Hic Stephanus postea, Demetrio, Ioannis filio, imperante apud Ruthenos, in numerum Deorum relatus est. Superfunt adhuc ex iis in sylvis passim plures idololatræ; quos monachi, & eremitæ eò proficiscentes non cessant ab errore, vanoque cultu revocare.*

Proximum est, ut de iis agamus, qui defunctorum animas venerantur ac honorant, non ut fontem ac principium boni; sed ut creaturas dignitate præstantiores; quæ preces hominum deferant ad Deum, bonaque iis impetrent & procurent. Quo pacto & heroas in invocando spectabat Plato. Quod planius erit, si paucis ejus exposuero sententiam de diis & animalibus, & naturalibus. Quando ex sua philosophus is loqueretur sententia, non agnoscebat pro Diis æthera, aëra, aquam, aut terram: quorum natura mysticè in Deorum genealogia aut gestis describitur. Interea, metu populi, ipse etiam Diis popularibus sub Apollinis, Iunonis, aliisque nominibus, sacrificabat. Præterea licet unum esse Deum agnosceret, universi conditorem, etiam dæmoniorum: nihilominus non Deo duntaxat sacra faciebat; sed etiam spiritibus Dei ministris, quæ dæmonia vocabantur: heroibus item, quibus ob benefacta publica divini essent honores constituti. Vt videre est apud eum in VIII, & XII de Legg. atque alibi. Duo igitur gravissimi illius errores erant. Prioris auctor quidem aliis non fuit; attamen abripi sese ab aliis in hoc finebat. Alterius verò suis quoque auctor erat. Vnde liquet, utcunque agnosceret Deum, non eum tamen glorificâsse, ut oportuit; eoque Deum etiam perpessum, ut in cogitationibus

nibus suis evanesceret. Quod & Augustini judicium est lib. x de Civitate Dei, cap. III. Doctoremque suum Platonem, quem inter semideos & Labeo retulit, ut alibi idem Augustinus * refert, sectatores sui in hac re sequebantur: imprimis posteriores, qui non tam *Academici* amplius, quàm *Platonici*, dici voluerunt. Quippe his etiam, præter Deum principem, mundi opificem, duplices Dii fuere: alii, qui semper fuissent à corporeis vinculis immunes, ac à Christianis *angeli* vocantur: alii, qui aliquando fuissent corporibus illigati. Quorum nonnullos putabant privatim ejus familiæ curam gerere, quam ex se natam scirent: alios esse custodes Reip. nempe qui benefaciendo Vrbi, vel Reipublicæ, vel universo generi humano, promeriti hoc crederentur, ut sacra iis, votaque publicè fierent.

* *lib. 2 de Civit. Dei, cap. 14.*

Hæc Platonicorum sententia eo refellitur, quòd solis veri Dei amantibus pateat aditus in cælos. Heroes verò isti gentilium non solùm veri numinis nescii fuerunt; sed honoravere Deos alienos, sæpe etiam vitam in fœdissimis voluptatibus, atque adeò sceleribus, transegerunt. Vtcumque igitur ingeniosè aliquid hominibus utile invenerint; utut quoque vel urbem condiderint, vel strenuè & feliciter pro ea bellum gesserint: non propterea idonei sunt existimandi, quibus sacra votáque fiant, ut amatores suos commendent Deo. Quomodo enim alios illi reddant gratos, & amicos, qui ipsi fuerint ingrati, & inimici? quomodo in cælos commeent ad preces hominum offerendas, qui ipsi carcere detenti graves vitæ anteactæ pœnas luant, & gravioribus reserventur? Fuere enim dæmoniorum cultores, sub dæmoniis ducibus militarunt in castris hostilibus adversus Deum, & electos ejus. Condidere urbes: sed in conditas, rejecto Deo, dæmoniorum cultum induxere. Pugnarunt strenuè pro focis, arisque; sed dæmoniorum aris; & eorum qui hæc coluissent: quales cælo locarunt, quo æternùm ipsi caruerunt.

Atque ut non horum omnium omnes forent rei; sed aliqui unum coluissent numen, quod condidisse & gubernare omnia faterentur; vitam etiam honestè traduxissent: non eò à morte iis sacrificatum oportuit: qui honos est sic Dei proprius, ut communicari possit nemini. Scio, distinxisse philosophos quosdam, inter cultum supremi numinis, quem Iovem dixere; illumque dæmoniorum, & heroum: Iovi tribuisse imperium supremum, & à nullo dependens: dæmoniis autem, & heroibus, dependens ab alio; eoque subordinatum sive subalternum. Propterea que Iovem veneratos ut fontem, & principium omnis boni; heroas, ut ejus administros, pariterque amicos, orantes pro hominibus, & ubi, quæ petiissent, impetrarant, eorum procuratores. Sed sic argumentantes, an argutantes, dicam, non omnis purget Oceanus à crimine fædæ superstitionis. Nam ita cum sacrificiis in cultu divino comparatum est, ac cum congressu in matrimonio. Si mulier cum alio concumbat viro, adultera est: nec refert, si alio id animo agat: cum viro quidem, tanquam longè carissimo, quicum etiam solo consuescat, quamdiu gravida non sit, instar Iuliæ Augusti, quæ eò se ajebat liberos parere marito Agrippæ similes, quia *nunquam* *, *nisi navi plenâ*, *tolleret vectorem*. At interea, quæ moribus sit hujuscemodi, caput cum altero collimet, non parili affectu, sed fortè quia in re quapiam ejus auxilio egeat: qualis, ut prope adducatur invita, rebus suis ad incitas redactis, imò vel nimio mariti amore, ut liberet captivum, nihilominus adultera est. Cujusmodi illustre suggessit exemplum vicina Zelandia, temporibus Caroli Audacis, anno Christi cIↄ cccc LXIX. Longior historia est: sed legere possis apud Pontum Heuterum Delphium in quinto rerum Burgundicarum. Nimirum concubitûs ea indoles, ut majori, an minori amore fiat cum alieno, dummodo consentiat, adultera sit. Similiter statuendum de scortatione spirituali; qualis est, si alteri sacrificetur, quàm Deo. Nimirum quia Deus noster est zelotypus, nec patitur sui cultum alteri transcribi. Sacrificium autem est actus λατρείας uni Deo conveniens: ut nulli creaturæ, quocunque id animo fiat, possit competere. Quamobrem sic statuimus, non idololatricum modò actum fuisse, cum Cæsar Alexander Severus sacrificaret Orpheo, inclyto & vati, & Argonautæ: sed etiam cum sacra faceret patriarchæ Abrahamo. Vtrumque consuevisse, indicare videtur his verbis Ælius Lampridius: *Si facultas esset, si non cum uxore cubuisset matutinis horis in larario suo (in quo & divos principes, sed optimos electos, & animas sanctiores, in queis & Apollonium, & quantum scriptor suorum temporum dicit, Christum, Abraham, & Orpheum, & hujuscemodi Deos* * *habebat, ac majorum effigies) rem divinam faciebat.* Similiter thus accendebat Paulo Apostolo Marcellina, Carpocratis & Gnosticorum sectatrix †; quæ sub Aniceto Papa Romam venit * circa annum Christi CLXVII. De hac ita B. Augustinus ‡: *Sectæ ipsius* (de Carpocrate erat locutus) *fuisse traditur socia quædam Marcellina: quæ colebat imagines Iesu, & Pauli, & Homeri, & Pythagoræ, adorando, incensumque ponendo.*

* *Macrobius lib. 2 Sat. cap. 5.*

* *codex Regius*, Hujusmodi cæteros: *quod probant Casaubonus, & Salmasius.*
† *Epiphanius hæresi 27.*
* *Irenæus lib. 1, cap. 24.*
‡ *lib. de hæreticis cap. 7.*

Caussa verò, cur noluerit Deus alteri sacrificari quàm sibi, ea potissimùm videtur, quòd sacrificia imprimis fierent ad expianda peccata: solus verò Deus jus habeat ea condonandi. Vnde & Iesus Christus uni Deo Patri obtulit animam suam λύτρον *. At hujus sacrificii à Christo peragendi sacrificia cætera typi erant: quia ut pecus moriebatur pro homine †: ita & Iesus Christus esset sanguinem suum effusurus pro nobis. Vtraque igitur auferebant reatum: hoc tamen discrimine, quod sacrificium Christi id præstabat virtute suâ: illa verò legalia propriè & directè solum tollebant reatum ratione pœnæ temporalis: in figura tantum pro-

* *solutionem. Matth. 20, 28.*
† *Levit. 17, 11.*

mitterent piis effectum spiritualem & æternum, puta ablationem reatus æterni sive pœnæ infernalis. Quam rem pluribus excussimus in dissertatione nostra De Satisfactione Christi †. Si igitur solus Deus peccata ignoscit, idque propter sacrificium Christi, qui Patri se obtulit victimam pro hominibus: soli etiam Deo sacrificandum ad expianda peccata.

† In respons. ad judic. H. R. pro libro Hug. Grotii de Satisf. Chr. cap. 23, & 24.

Superest postrema quæstio, quæ est de precibus & votis. At verò nec ista heroibus conveniunt. Quorsum enim invoces eos, qui nesciant, quæcunque in terris agantur; quippe tanto dissiti locorum intervallo? Neque id tantum dictum velim, si detineantur carcere conclusi, ut antea diximus; sed etiam, si demus, illis beatos degere locis, quibus ipsi eos gentiles statuerunt. De loco isto multum interim discrepant. Primùm aliter de eo philosophi, aliter vulgus Variare item philosophi: quorum opiniones præcipuas aperit Tertullianus de Anima, cap. LIV: *Apud Platonem in Ætherem sublimantur animæ sapientes; apud Arium, in aerem; apud Stoicos, sub Lunam.* Item: *In æthere dormitio nostra cum Platone; aut circa Lunam cum Endymionibus Stoicorum.* Sed in gentili negotio gentiles potiùs advocemus. Varro lib. XVI rerum divinarum *: *Mundus dividitur duas in partes, cælum & terram. Et cælum bifariam, in æthera & aëra: terra verò in aquam & humum. E quibus summus est æther, secundus aer, tertia aqua, infima terra; quæ omnes quatuor partes animorum sunt plenæ. In æthere & aere, immortalium: in aqua & terra, mortalium. A summo autem circuitu cæli, usque ad circulum lunæ, ætherea animæ sunt astra & stellæ; iique cælestes dei non modò intelliguntur esse, sed etiam videntur. Inter Lunæ verò gyrum, & nimborum, ac ventorum cacumina, aëreæ sunt animæ: sed eæ animo, non oculis, videntur; & vocantur heroës, & Lares, & genii.* Lucanus lib. IX:

* apud Augustinum lib. 7 de civit. Dei.

Quodque patet terras inter, cælique meatus,
Semidei manes habitant; quos ignea virtus
Innocuos vita, patientes ætheris imi
Fecit, & æternos animam collegit in orbes.

Atque inde est, quod hæret Plinius in Panegyrico, ubi animam constituat ejus, qui summum principem, Trajanum Cæsarem, genuisset: *Sed*, inquit, *& tu pater Trajane, si non sidera, proximam tamen sideribus obtines sedem.* Quasi dicat, anima tua est inter animas sapientum; si non inter sidera, ut censent Platonici; saltem loco Lunæ proximo, ut visum Stoicis.

CAPVT XLII.

Beatas animas non esse invocandas, quia honos is solum conveniat Deo: ut qui solus ubique, & semper, omnia, singulaque, videat, & audiat, arcana etiam cordis intelligat. Durandi opinio de spiritualis naturæ omnipræsentia rejicitur. Tertulliani de eo sententia explicatur. Occurritur iis, qui non aliud velle Scripturam existimant, quàm Deum naturâ suâ omnia scire; sanctos ex gratiâ. Christianos quidem sacerdotes esse: at non sanctorum, verùm Dei, cui propterea soli debeant offerri vituli labiorum. Κακοζηλίαν esse poeticam, cum jubent sanctis vel offerri victimas, vel thus accendi. Nec propterea omnem beatis animus cultum adimi; sed nimium. Cultum Dei, & sanctorum, essentiâ ipsâ differre. Priorem dici religiosum: alterum officiosum, vel etiam civilem, utcunque non fiat ob caussas civiles, sed supernaturales: eoque, ut loquuntur in scholis, civilis sit non caussaliter, sed formaliter solum. Posse cultum Dei λατρείαν, humanum vocari δουλείαν, dummodo illa hominum non statuatur species cultus religiosi, sive divini.

POrrò ex iis, quæ proximè de invocatione heroum, atque illis item, quæ de angelorum cultu cap. IX afferebamus, constare etiam potest, quid judicare conveniat de cultu beatorum martyrum, aliorumque, qui pietate, & sanctimoniâ, cæteris præcelluerunt. Sic enim statuimus, non ab talibus opem & auxilium religiosò esse affectu implorandum, qui nesciant omnes omnium viventium preces: sed duntaxat à natura infinita, eoque omnipræsente, omniscia, & καρδιογνώστῃ *. At ut angelica, ita animæ quoque natura, est definita ac determinata, sive vires consideres, sive spatium loci, quo ita continetur, ut vi illius præsentiæ alibi esse non possit. Proinde nequit omnes omnium preces ex orbe universo eodem tempore, etiam cordis gemitus, tacitáque suspiria, ac cogitationes intimas, cognoscere. Solus Deus nullo definitur loco, sed quemvis excedit. Vno eodemque tempore idem orbe toto omnium miserias videt, omnium postulata audit. Novit quoque privata cuncta, atque etiam cordis cujusque arcana. Vt legere est 1 Sam. XVI, 7, & 1 sive III Reg. VIII, 39, & II Paralip. VI, 30, atque aliis in locis.

* cordis arcana noscente.

Nec ignoro, Durandum de S. Porciano putare, quodammodo etiam spirituali naturæ convenire, ut sit ubique: angelum enim secundùm situm esse nusquam: omni autem corpori præsentem esse ratione habitudinis ad quodlibet corpus movendum: ad hanc enim non requiri præsentiam realem secundùm essentiam; sed sufficere præsentiam virtutis ab intellectu & voluntate, ad effectus extra se producendos; quemadmodum pluribus disputat lib. I, dist XXXVII, qu. I. Interea timidè, *circa hanc*, inquit, *opinionem, nihil volo nunc asserere; sed solum procedere inquisitivè.* Et sanè, ut Iosephus Angles Valentinus Florum Theologicorum tractatu de Angelis ait dist. II, qu. III, *Communis est doctorum sententia, angelos esse in loco certo, & determinato: uno excepto Durando.* Posteaque, cum varia adversus eum Scripturæ loca produxisset, subjungit: *Hinc non solum temeraria est opinio Durandi, verùm etiam erronea: quia opinatur, angelum esse in loco, non tamen certo, & determinato, sed ubique: repugnat enim locis adductis ex sacra Scriptura. Et in II Synodo Nicena habetur, quòd angeli habent definitum locum.* Nec obstant his illa Tertulliani adversus gentes cap. XXII: *Omnis spiritus ales est. hoc angeli, & dæmones.*

Igitur

Igitur momento ubique sunt. Totus orbis illis locus unus est: quid ubique geratur, tam facile sciunt, quàm enunciant. velocitas, divinitas creditur, quia substantia ignoratur. His enim verbis non aliud vult, quàm angelos mirâ moveri celeritate, ita ut brevissimo temporis spatio se conferant, quocunque volunt. Quomodo & Origenes ait, *Vbique dæmon est præsens, totum mundum subitò pervolans.* Ex qua angelorum velocitate minimè consequitur, illos esse omnipræsentes: eoque nec id de beatorum animis existimandum. At dixeris, ut beatæ animæ non sint ubique, in vita tamen gloriosa ita esse comparatum, ut sciant hominum miserias, & preces, & cogitationes ipsas; non quidem naturâ sua, sic enim solum eas Deum cognoscere; sed per gratiosam revelationem: ac proinde, si in hac vita etiam alter ab altero exposcamus, ut nostri in precibus suis ad Deum memor esse velit; longè majori id cum exauditionis fiducia rogari ab iis, qui, de se jam securi, pro amore erga nos suo, solliciti sunt de salute nostri, adhuc militantium in terris: nec posse hoc cultum dici divinum, quia non invocentur eo affectu, quo Deus; sed tanto inferiori, quanto excellentia creaturæ inferior est divinâ: quippe, ut omnis boni fontem, invocari Deum: sanctos, ut mediatores, si non ad Deum, inter quem & nos mediator est Iesus Christus; saltem ut mediatores ad mediatorem * Iesum Christum. Sed multa hic peccantur. Primùm enim cogitandum, καρδιογνωσίαν † in Scripturis Deo tribui simpliciter, & oppositè ad omnes creaturas. Vt non debeat illud sic restringi, quasi hæc aliis quidem sit communis; sed Deo uni certâ ratione competat; nempe per naturam. Quomodo, quod citra exceptionem dicitur, reducitur ad certum genus: quasi nostrum sit excludere quicquam, ubi non limitat Deus. Nec adversus ea magni illud ponderis videtur, quod rogamus alii alios, ut nos precibus Deo commendent. Siquidem eodem nunc omnes in stadio sumus, ut mutuò exponere possimus calamitates nostras. Dispar ratio, quando cursu hoc absoluto quiescimus. Nec enim tum particulatim cognoscimus, quid geratur in terris. Vel si aliqua per revelationem sive angelicam, sive aliam, discimus; non tamen ulli hoc creaturæ datur, ut ubique, & semper, nos videat, & audiat. Soli hoc convenit Deo, & Mediatori nostro Iesu Christo, qui iccirco dicitur *Pontifex magnus* *, *secundum ordinem Melchisedech* †; *qui in cœlos introivit, ut appareat vultui ejus* ‡, atque ibi *intercedat pro nobis* *, & sic *reconciliet omnia in cælis, & terris* †. Proinde Deo, & homini-Deo Iesu Christo, offerimus vitulos labiorum: qui eâ mente, qua Scriptura ‡ loquitur, non magis conveniunt meræ creaturæ, quàm vituli propriè dicti. Et angeli enim, & homines solius Dei, non ullius creaturæ sunt sacerdotes. Dicimur quidem *regale sacerdotium* 1 Petr. II, 9: sed non sanctorum sacerdotes, verum Dei: juxta illud ad Hebr. XIII, 15: *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo; id est, fructum labiorum confitentium Deo.*

* *Ioannes Hesselius, Theologus Lovaniensis in 1 Tim. 2. 5, 6.*
† *cordis notitiam.*

* Heb. 4, 14.
† Heb. 6, 20.
‡ Heb. 9. 24.
* Heb. 7, 25.
† Coloss. 1, 20.
‡ Os. 14. 3.

Non igitur tantummodo à divino receditur cultu, si, qui est non-deus, credatur deus: sed etiam siquis credatur non-deus, interim verò ob excellentiam, licet inferiorem multò, eo afficiatur cultu, qui solum numini convenit divino. Longè quidem gravius delinquit, qui objecto pariter, & cultus ratione, aberrat: ut qui Soli sacrificet, eumque invocet: attamen & cultum ille divinum exhibere dicendus est creaturæ, qui supremi numinis pacem expetens, se consequi eam melius posse sperat, si amicos Dei, cœlo jam donatos, honoret offerendo vel vitulos propriè dictos, vel vitulos labiorum: utcunque cultum hunc se exhibere dicat, non ut creatori, sed ut creaturæ.

Quamobrem sive de propriè, sive impropriè dictis vitulis, & sacrificiis aliis, intelligas, probari nequit illud nobilis & elegantis poetæ Actii Sanazarii ad B. Nazarium:

Salve o magni nova lux Olympi,
Cui per extentas operosa terras
Templa tot surgunt, calidisque fumant
Ignibus aræ.

Vti nec illud Hieronymi Vidæ, hymno magnæ Matris Virginis:

Nos quoque divinos, ut cuique est copia, honores
Largimur: tibi centum aræ, tibi maxima centum
Thure calent delubra.

Vbi & *divinos* vocari honores videmus. Quemadmodum & hymno B. Laurentii:

—— Romana propago
Centum aras, centum magnis penetralia templis
Eriget, & tumulo divinum imponet honorem.

Quæ nimis ἑλληνίζουσι *, nec per κατάχρησιν ullam satis excusantur. Revera enim proprieque divinus est honos, sive sacrificiis, thure, templis, arisque honoremus; sive opem auxiliumque poscamus, ab animis beatorum, spemque nostram in iis collocemus: prout tamen loqui non dubitat idem Vida hymno B. Andreæ:

* *Græcos seu gentiles imitantur.*

Illa Deum te post unum veneratur, & omnem
In te spem locat.

Et B. Laurentii:

Spes suas in te locat advocato.

Hujusmodi, quocunque mantelo tegantur, nulli conveniunt creaturæ, præterquàm uni Deo-homini Christo. Vt enim unus Deus, ita unus ille Mediator †. Hic omni loco, & tempore, nos cernit atque audit, juvareque vult, & valet: ac solus dicere potest, *Scio quod me semper exaudias.* Ioh. XI, 42. Hujus etiam illud promissum habemus Matth. XI, 21: *Amen, amen, dico vobis, quæcunque petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Ex his, & similibus, quid Deo placeat, videmus. Nusquam verò ad beatas animas remittimur. Qua igitur fide & conscientia eas advocemus: nisi certi priùs reddamur, placere Deo, ut iis utamur mediatoribus, & advocatis?

† 1 Tim. 3, 16.

Nec quia sic invocationem beatarum excludimus

Digitized by Google

dimus animarum, eò omnem iis adimimus cultum, ſed nimium, Deoque proprium. Nam rectè Clemens Alexandr. in VII Stromateon: Τίμιον ἅπαν τὸ ὑπερέχον ἡγεῖται κατὰ τὴν ἀξίαν, καὶ τιμητέον. *Id omne, quod dignitate præcellere exiſtimatur, honorabile eſt, & honorandum.* At quid aliud eſt cultus, quàm honos ab inferiori debitus & præſtitus ſuperiori? Ad ſuperiores verò referimus etiam animas beatas. Quicunque enim ad triumphantem Eccleſiam tranſlati, ii per gratiam divinam evecti ſunt ad ſublimiorem locum ac dignitatem, quam qui in militanti hac cum peccato etiamnum conflictantur. Quare ſanctos etiam à morte honorandos agnoſcimus: quodque ſuperiùs de cultu angelico diximus, eum extendere ſe ad intellectum, voluntatem, & actus exteriores; idem non inviti, dum commodè capiatur, de beatorum cultu fatemur. Nam & intellectu præſtantia eorum agnoſcitur, & voluntas ſe ad illorum obſervantiam ac imitationem componit, & linguæ præconio, aliiſque corporis membris, animum hunc manifeſtamus. Verùm cultus iſte non gradibus ſolum, ſed totâ ſpecie ab divino diſtat: cùm præcellentia Creatoris infinitis ſit partibus major, quàm ullius creaturæ: eoque cultus de creatura dicatur non συνωνύμως, ſed ἀναλόγως, non ſimpliciter, & eodem planè modo, ſed ob qualemcumque ſimilitudinem. Vt non tam pars ſit cultus divini, quàm effectum, quia cultus ſanctorum ex Dei cultu promanat. Vtrumque *cultum* dici, agnoſcit etiam B. Auguſtinus lib. x de Civit. Dei, cap. I: *Si tantummodo cultus ipſe dicatur, non ſoli Deo deberi videtur. Dicimur enim colere homines, quos honorificâ vel recordatione, vel præſentiâ frequentamus. At per hoc cultum quidem non deberi, niſi Deo; propriâ quadam notione verbi hujus veriſſimum eſt.* Poſſumus ſic utrumque hunc cultum diſtinguere, ut ille Dei dicatur *religioſus*: quando, ut ait Lactantius lib. I, cap. XX, *Religio & veneratio nulla, niſi unius Dei, tenenda eſt.* Et Auguſtinus in octoginta tribus quæſtionibus, quæſt. XXXI: *Religio eſt, quæ ſuperioris cujuſdam naturæ, quam divinam vocant, curam ceremoniamque adfert.* Hujus generis ſunt invocare, adorare, victimas cædere, vel thus adolere, per nomen ullius jurare, vota facere, templa alicui exſtruere, feſtaque inſtituere, etiam aras erigere ad cultum: quod liquet ex hiſtoria tribuum Ruben, & Gad, & dimidiæ tribus Manaſſis: de qua Ioſ. XXII. Horum vel partem, vel particulam, tribuere creaturæ, planè vitioſum eſt, quocunque id animo facias: ut accommodem huic loco, quod adverſus quiddam, à L. Seneca in deperditis Exhortationum libris prolatum, diſſerit Lactantius lib. III, cap. XV: *Nihil*, inquit, *intereſt, quo animo facias, quod feciſſe vitioſum eſt.* At cultum ſanctorum dicere liceat *officioſum*; quando noſtri eſt officii diligere & honorare imprimis eos, qui in cælis regnant. Poſſumus & *civilem* vocare, cùm una ſit Dei civitas, illa civium in cælis, & hæc in terris; quia charitate & ſocietate inter ſe colligantur. Dixerit aliquis, honorem eſſe civilem, quando homines colimus in terris ob poteſtatem, nobilitatem, partas de hoſte victorias, eruditionem etiam, aliáque id genus: quæ cauſſæ ſunt civiles. Diſparem verò rationem eſſe eorum, quos colimus ob cauſſas ſupernaturales: uti quia Deum videant, & ἀναμάρτητοι * ſint, quippe charitate perfectâ, & alia hujuſmodi. Exinde autem conſequi, cultum, quem mens religioſa præſtat animis beatis, non *civilem*, ſed *religioſum* dici oportere. Atqui profectò ſic nec cultus erit civilis, qui regi præſtatur à piis hominibus, quia ſit propter Dei mandatum, & conſcientiam. Satius igitur eſt laxiùs *civilis*, ſtrictius *religioſi* nomine uti: puta ut religioſus cultus Dei ſit proprius: quia, ut Iſidorus ait lib. VIII Orig. cap. II, *Religio appellata, quod per eam* VNI DEO *religamus animas noſtas ad cultum divinum vinculo ſerviendi.* Alter autem cultus, qui creaturæ debetur, *civilis* vocetur, quia præſtatur civibus noſtris, ſive iſti ſint cælites, ſive terræ incolæ: ſive item ob cauſſam fiat merè civilem; ut quia quis pecuniâ juverit: ſive ab religione is cultus promanet; qualis eſt obſervantia non mentium beatarum modo, ſed ſanctorum etiam, & illorum, qui nobis præſunt in terris. Nec quia obſervantia hæc actus ſit religionis, eo cultum dixerim *religioſum*: cùm duplex ſit religionis actus; alius proprius, ſive, ut Scholaſtici vocant, elicitus; alius, quem iidem nominant imperatum. Poſterioris generis ſunt officia ad charitatem proximi pertinentia. Quippe, ut ait B. Iacobus I, 27, *Religio munda, & immaculata apud Deum, & Patrem, hæc eſt, viſitare pupillos, & viduas.* Ad actus hoſce pertinet etiam obſervantia ſanctorum: non verò ad actus religionis elicitos, Deique proprios; qualis eſt invocatio; quæ non ſolùm actus eſt religionis, quia à religione promanat; ſed etiam ex ſe & natura ſua cultus eſt religioſus, ſive divinus. Si igitur cultum Cæſaris gentilis, ſancti Epiſcopi, animæ jam beatæ, & ipſius Dei, per λιχοτομίαν lubeat complecti: malim uno cultus officioſi aut civilis, aut alio nomine, comprehendere obſervantiam beatæ animæ, & viri ſancti in terris, imo & Cæſaris gentilis; quàm tam late extendere appellationem cultus religioſi, ut contineat venerationem Dei, & animæ beatæ. In cauſſa potiſſimùm eſt, quòd ut nulla eſt proportio inter Deum infinitum, & opus ejus finitum: ita etiam, cùm cujuſque rei excellentiæ ſuus reſpondeat honos, invocatio Dei, & obſervantia ſanctorum totâ diſtent naturâ. At cultus, quo ſanctos colimus in terris degentes, non ſpecie, ſed gradu duntaxat, ab eo differt, quo veneramur illos in cælum receptos. Vnde B. Auguſtinus contra Fauſtum lib. XX, cap. I: *Colimus martyres eo cultu dilectionis, & ſocietatis, quo & in hac vita coluntur ſancti homines Dei, quorum cor ad talem pro Euangelica veritate paſſionem paratum eſſe ſcimus. Sed illos tanto devotius, quanto ſecu-*

* *peccati expertes.*

securius, post incerta omnia superata: quanto etiam fidentiore laude prædicamus, jam in vita feliciore victores, quàm in ista adhuc usque pugnantes. Quibus continuò subjicit Augustinus: *At illo cultu, quæ Græcè λατρεία dicitur, (Latinè uno verbo dici non potest) cùm sit quædam propriè divinitati debita servitus, nec colimus, nec colendum docemus, nisi unum docemus.* Et compluribus sanè locis religiosum cultum vocat λατρείαν; illum sanctorum, δουλείαν. Non tamen Scripturæ hoc discrimen observant, nec SS. Patres, ne Græci quidem; nec ex proprietate, sive origine vocum earum, hujusmodi quid consequitur. Nec propterea adversor B. Augustino, dummodo ex mente ejus his vocibus utamur: non, ut vulgo fit, distinguamus cultum religiosum in λατρείαν, & δουλείαν: quod non video, quomodo aliud sit, si ex mente quidem Augustini eas voces acceperis, quàm cultum religiosum dispescere in religiosum, & non religiosum, ac ita, quod dicitur, oppositum statuere in apposito.

Atque ista, pro instituto nostro, de sanctorum cultu hîc loci sufficiant. Nam propriè nunc agere visum de cultu erroneo, quo peccatur non tàm in colendi modo, quàm objecto, sive numine ipso. Cætera non persunctoriè, uti nec contradicendi, vel aliis placendi studio, malo temporibus nostris persamiliari; sed conscientiâ ducti, & amore veritatis, jam ante annos aliquot alio sumus opere prosecuti: quo & Sacræ expendimus Scripturæ loca, & vetustioris adstruximus Ecclesiæ consensum, & illis occurrimus, quæ ab eruditissimis hominibus, sed in alia penè omnia abeuntibus, vel objici solent, vel adferri posse viderentur.

FINIS LIBRI PRIMI.

Digitized by Google

GERARDI IOANNIS VOSSII DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE AC PROGRESSV,

LIBRI SECVNDI PARS PRIMA;

Quæ eſt de cultu corporis cæleſtis.

CAPVT I.

Tranſitum ab animalibus Diis ad naturales. Vnde naturalium cultus profluxerit. Qualia Deorum corpora exiſtimata. Opinio veterum de Diis, qui cælo deſcenderent in terras; ſed noctu, ne conſpicerentur. Prutenorum gentilium Dii. Triplex gentium theologia; fabularis poëtarum, civilis legiſlatorum ac ſacerdotum, & naturalis philoſophorum. Ad hanc diſtinctionem præiſſe aliis Mucium Scævolam Pontificem: veſtigiis ejus inſtitiſſe Terentium Varronem. Sed utrumque putâſſe, fabularem eſſe civitatibus damnoſam. Ac à Dionyſio quoque laudari eos, qui fundaſſent Remp. Rom. quod hujuſmodi Deos non introduxiſſent. Sed nec illam Romanæ civitatis alterutri ſatisfeciſſe. Imò Varronem ſponte profiteri, ſi novum ipſe imperium condidiſſet, theologiam populo præſcripturum fuiſſe, quæ conveniret cum theologia naturali.

DIximus de ſpirituali natura, tum eâ, quæ à nexibus corporeis libera ſemper foret; tum illâ, quæ aliquando fuerit corpori ligata. Quæ ſatis oſtendunt, quomodo à cultu veri numinis paullatim ſit deflexum, partim ad colendum dæmoniorum principem, qui mali omnis principium haberetur: partim ad alios malos bonoſque ſpiritus, & defunctorum etiam animas, quas *Deos manes* dixere. Venio nunc ad naturam corpoream. Nam homines terris, & terreſtribus adſueti, adduci vix poterant, ut eſſe crederent, quod non viderent, atque ut colerent, quod eſſe non putarent. Facilè igitur in oblivionem venit veri numinis cultus. Imò poſtquam etiam multitudo Deorum induci cœpit, multi nolle ullos agnoſcere cælicolas, quia natura eos, ut dignitate, ſic loco diſcluſos, viſibus noſtris denegaſſet. Sed ſollertia vatum ac ſacerdotum quiddam eſt commenta, quo ſe in eorum cultu retinere ſimpliciores poſſe arbitrarentur. Quia enim quod corporeum, ac viſibile non eſſet, ne eſſe quidem putaretur: cælicolis etiam tribuerunt corpora, non abſimilia noſtris, ſed ἄφθαρτα *, quia ambroſiâ, ac nectare paſcerentur; præterea ſubtilia, eóque ἀναίματα †, ac pro ſanguine habentia tenuiſſimum quendam humorem; qui quoniam ἰχῶρα noſtrum, non imperfectione quidem (nam ἰχὼρ nobis crudus eſt ros ſive ſuccus, ac necdum concoctus ſanguis; ut ex Ariſtotele ‡, & Galeno *, conſtat) ſed tenuitate tamen, & colore ſubalbido, referret; eò ab Homero † ἰχὼρ quoque appellatur. Præterea finxere, quandoque Deos illos, & cæleſti domicilio, & ſimulachris ſuis, exire: à vulgo tamen non videri, quia loca ſeligerent ab hominibus ſecreta; nec ea frequentarent, niſi de nocte, cùm mortale genus altus urget ſopor. Hinc Statius lib. 1 Sylv. Equo Domit.

* *incorruptibilia.*

† *ſanguinis expertia.*

‡ *lib. 1, & 3, Hiſt. animal.*

* *lib. 2 de elem.*

† *Il. ε.*

— Huc & ſub nocte ſilenti,
Cum ſuperis terrena placent, tua turba relicto
Labetur cælo.

Fuſiuſque Quinctilianus Declam. x; ubi inter alia inquit: *Omnis religio templorum, omnis religio lucorum, cum tacuere mortalia, & profani procul erravere ſedibus totis, ſolitudine frui, & ſuis dicitur exire ſimulachris.* Hinc de Venere, & Gratiis, ſubluſtri nocte choreas agentibus, Horatius in primo odarum ait:

Iam Cytherea choros ducit Venus, imminente
Lunâ,
Iunctæque Nymphis Gratiæ decentes
Alterno terram quatiunt pede, dum graves Cyclopum
Vulcanus ardens urit officinas.

Ac ſimiliter Heſiodus initio Θεογονίας de Muſis:

— Κεκαλυμμέναι ἠέρι πολλῇ
Ἐννύχιαι στεῖχον, περικαλλέα ὄσσαν ἱεῖσαι.
— Velatæ aëre multo
Noctu incedebant perpulcrâ voce ſonantes.

Sed ut hæc inveniſſent fidem apud ſtolidos, & quos nimia teneret ſocordia: minimè tamen in animum hoc induxiſſent, non dico, qui pleno ſaperent pectore; ſed quicunque non omni vacarent prudentiâ. Credebant quippe oculis ſuis, nihil tale de nocte deprehendentibus, etiam cum maxima per terras omnes fierent itinera. Quocirca, (paucis exceptis, qui, quorum conſpectus homini negaretur, ea acrius mentis acie contemplarentur) cæteri non alios agnoſcere Deos, quàm qui in oculos incurrerent: ſive eos hebeti adeo obtutu cernerent, ut de magnitudine, & ſublimitate, ne inter ſapientes quidem conveniret; ut in ſideribus

ribus usu venit: sive manifesti ponerentur ob oculos; ut terra, aqua, alia, quæ manibus ipsis contrectarentur. Hujusmodi numina fecit Oriens, fecit etiam Ægyptus: & secuti sunt Græci pariter, ac Romani, gentesque omnes barbaræ. Quæ singula plurimis deinceps parebunt exemplis. Nunc multorum instar fuerit gens Prutenorum sive Borussorum. Ab ea, priusquam nomen Christo dedisset, tria hæc colebantur numina: Peruno, sive fulmen, cujus honori perpetuus ex quercu ignis servabatur: Patrimpo, cujus in honorem serpens vivus alebatur lacte: Patelo, cujus symbolum erat caput hominis demortui. Item tres hi Dii, Vurschayto, qui Lar erat, sive Deus domesticus, ac præerat jumentis, & cæteris quadrupedibus: Sneybrato, cui cura erat avium: Gurcho, qui cibo potuique præfectus. Auctor Guagninus Veronensis in Sarmatia Europæa *. Qui & adjungit, præterea *tonitrui, lunæ, stellis, serpentibus, bubonibus, & omnibus penè creaturis, divinum honorem detulisse.*

* *in Prussiæ descriptione.*

Vt omnis hic gentium cultus meliùs intelligatur, præsertim Græcus ac Romanus: discerni opus est triplicem nationum Theologiam, fabularem, naturalem, & civilem. Prima illa hauritur ex poëtarum figmentis: altera ex naturæ mysteriis: tertia ex legislatorum decretis. Quâ distinctione in universa hac doctrina, nihil utilius est, vel necessarium magis; ne more, non vulgi modò, sed doctissimorum etiam hominum, prope omnia in hoc tam vario argumento confundamus. Præivit verò ad eam primus Q. Mutius Scævola; non ille, quem augurem Tullius vocare solet; sed Publii filius, quem pontificem appellat, cùm alibi, tum in III de Nat. Deor. *Temperantiæ*, inquit, *prudentiæque specimen, ante simulachrum Vestæ pontifex maximus est Q. Scævola trucidatus.* A Marianis enim, anno Vrbis IↃCLXXI, Cicerone annum tum agente XXV, interemtus fuit: quod in vestibulo Vestæ contigisse, retulit quoque Livius lib. LXXXVI, & Lucanus in II. Summo huic viro illam Theologiæ divisionem deberi, ex B. Augustino cognoscimus, lib. IV de Civit. Dei, cap. XXVII, his verbis: *Relatum est in literas, doctissimum pontificem Scævolam disputasse, tria genera tradita Deorum: unum à poëtis, alterum à philosophis, tertium à principibus civitatis. Primum genus nugatorium dicit esse, quòd multa de Diis fingantur indigna: secundum non congruere civitatibus, quod habeat aliqua supervacua, aliqua etiam, quæ obsit populis nosse. Hæc*, inquit, *non esse Deos Herculem, Æsculapium, Castorem, Pollucem. Proditur enim à doctis, quod homines fuerint, & humanâ conditione defecerint.* Subjungit mox Augustinus: *Hæc pontifex nosse populos non vult. nam falsa esse putat* †. *Expedire igitur existimat, falli in religione civitates. quod dicere etiam in libris Rerum Divinarum ipse Varro non dubitat.* De poetica hinc Theologia subjungit: *Poeticum sanè deorum genus cur Scævola respuat, eisdem literis non tacetur: quia sic videlicet Deos deformant, ut nec bonis hominibus comparentur, cùm alium faciunt furari, alium adulterare: tres inter se Deas certasse de præmio pulchritudinis: victas duas à Venere, Trojam evertisse: Iovem ipsum converti in bovem, aut cygnum, ut cum aliqua concumbat: deam homini nubere: Saturnum filios devorare.* Scævolæ judicium in omni hac re secutus est Terentius Varro, primo rerum divinarum libro, ad Iulium Cæsarem Pontificem maximum. Vbi sic ille, si non verbis planè iisdem, illis saltem, quæ leguntur apud B. Augustinum lib. VI de Civ. Dei, cap. V: *Tria sunt genera Theologiæ, eorumque unum Mythicon appellatur: alterum Physicon: tertium Civile. Mythicon appellant, quo maximè utuntur poetæ: Physicon, quo Philosophi: Civile, quo populi. Primum quod dixi, in eo sunt multa contra dignitatem & naturam immortalium ficta. In hoc enim est, ut deus alius ex capite, alius ex femore sit, alius ex guttis sanguinis natus. In hoc, ut dii furati sint, ut adulteraverint, ut servierint homini. Denique in hoc omnia diis attribuuntur, quæ non modò in hominem, sed etiam in contemptissimum hominem cadere possent. Secundum genus est, quod demonstravi, de quo multos libros Philosophi reliquerunt. In quibus est, dii qui sint, ubi sint, quod genus, quale, ex quonam tempore, an sempiterno fuerint, an ex igne sint, ut credit Heraclitus; an ex numeris, ut Pythagoras; an ex atomis, ut Epicurus. Sic alia, quæ faciliùs intra parietes in schola, quàm extra in foro, ferre possunt aures. Tertium genus est, quod in urbibus cives, maximè sacerdotes, nosse, atque administrare debent: in quo est, quos deos publicè colere, quæ sacra & sacrificia facere quemquam par sit. Prima Theologia maximè accommodata est ad theatrum; secunda ad mundum; tertia ad urbem.* Hactenus Varro. Dii naturales multi apud Alexandrum ab Alexandro lib. ult. cap. ult.

† *Ita, deleta negativa, legendum censeo: ubi vulgo, non putat.*

In triplici hac theologia, nihil fabulari illâ poetarum, quemadmodum ex allatis antea exemplis paret, fuerit insulsius, nisi ad allegorias recurratur. Atque ideo Dionysius Halicarnassensis in II Antiquit. Roman. in eo Romuli commendat prudentiam, quod neutiquam admiserit Græcorum fabulas de Diis. Quæ licet vel occultent naturæ arcana, vel ad solatium superstitum, aut aliud emolumentum, fuerint confictæ: vulgus tamen, ut ibidem Dionysius censet, non penetrat hæc arcana; imò ne inquirit quidem; ut planè ea notitia sit damnosa; quia vel inde colligunt, non esse numen; vel si nec Dii fædis abstineant facinoribus, sibi quoque licere in istis Deorum imitari exemplum. Ac pluribus de illo in primo de re Poetica diximus.

Multis verò partibus poëticæ huic theologiæ præferenda est civilis. Et tamen nec illa probare se potuit, vel Mucio Scævolæ, qui multa ei falsa inesse ait, ut vidimus; vel Varroni, Romanorum doctissimo. Quid enim tantus vir senserit, indicio sint, quæ ex eodem illius rerum divinarum opere adducit Augustinus in IV de Civitate Dei, cap. XXXI: *Non ego illa judicio meo sequor, quæ civitas Rom. instituit. Nam si eam civitatem novam constituerem, ex naturæ*

potius formula Deos, nominaque deorum, essem dedicaturus: sed jam, quoniam in vetere populo est accepta, ab antiquis nominum, & cognominum historiam tenere, ut tradita est, debeo, & ad eum finem illa scribere, ac perscrutari, ut potius eos magis colere, quam despicere, vulgus velit. Abunde hæc ostendunt, Varroni non usquequaque placuisse religionem populi Romani; & si ipse loco fuisset Romuli, aut Numæ Pompilii, vel eorum, qui postea consecuti, longè aliâ opinione de Diis imbuturum fuisse gentem Romanam. Placuit autem Varroni imprimis Theologia naturalis: quam ipsam deinceps exponam: sed sic ut suis misceam locis, quæ ad civilem, vel fabularem, melius intelligendam pertineant.

Ac, si naturæ ordinem sequi sit visum, priùs naturam universè, quàm particulatim, considerare oporteat. Eoque primò etiam de Saturno, & Rhea, sit agendum; quia hi ad universam pertineant naturam: postea verò de Iove, quo æther significetur: tum demum de Apolline, qui Solem denotet: atque ita porrò. Sed satius existimavi, si temporis eo in cultu ordinem sequerer; eoque primò agerem de Sole, hinc Luna, tum stellis, denique æthere: exinde ad elementa accederem: postea subderem de corporibus tum imperfectis, sive meteoris: tum perfectis, partim sensu præditis, ubi ordine ageremus de homine, quadrupedibus, avibus, piscibus, serpentibus, insectis: partim sensus expertibus, ut plantis, & fossilibus: denique generatim tractarem de natura, & hinc adjicerem de affectionibus ipsis in Deos relatis.

CAPVT II.

Exponuntur caussæ, quæ moverint gentiles, ut Solem pro Deo colerent. Primùm, quod conspicuus esset in cælis, quem locum tam barbari, quàm Græci, Deo tribuerunt. Imò Sacras etiam Scripturas thronum Dei in cælis constituere; non tamen quasi cælis sit circumscriptus, sed ad providentiam ejus indicandam. Pythagoræ, & aliorum opinio, ignem Solarem collocantium in medio Vniversi. Imò ante eos in hac fuisse sententia Numam Regem Romanum. An Sol nunc propior terris, quàm olim. De maculis Solaribus. Ex adspectu non capi certum de figura Solis argumentum: ratione tamen eam verisimiliter adstrui. Circuli cum Deo comparatio. Solis magnitudo: qua semper plus hemisphærio illuminat. Quanto Solis velocitas exsuperet celeritatem globorum, quos ejaculantur bombardæ. Solem cum reliquis cæli ignibus quarto die factum ex luce, sive igne prima die creato. Calore æthereo omnia generari, & conservari. Cur antiqui Solem Vulcani, & Minervæ, filium dixerint. Lucis utilitas, & quantopere variet, ac refracti luminis effectus. Temporum distinctio à motu Solis diurno, annuoque. Quo sensu anni omnes sint æquales, vel inæquales. Vnde diluceat, non idem esse centrum Solis, & universi. Omnes orbis incolas æquali spatio frui luce Solari. Cui bono sint loca polo utrique subjecta, etsi ea non incolant homines. Thomæ Aquinatis judicium de origine cultus Solaris, & aliorum siderum.

IN Solari cultu ante omnia videndum, quæ moverint gentes, ut, neglecto Deo, propriâ quadam mentis inductione uno in Sole, veri numinis non tam effigie, quàm umbrâ duntaxat, omnia religionis suæ studia figerent ac collocarent. In hanc varia eos sententiam impulerunt. Ex quibus est, quòd in sublimi, ipsisque cælis, spectaretur. Nam ut Aristoteles disserit lib. I de cœlo, cap. III *, quo loco in eo est totus, ut ostendat, cœlum non corrumpi, Πάντες ἄνθρωποι περὶ θεῶν ἔχουσιν ὑπόληψιν, καὶ πάντες τὸν ἀνωτάτω τῷ θείῳ τόπον ἀποδιδόασι, καὶ βάρβαροι καὶ ἕλληνες, ὅσοι περ εἶναι νομίζουσι θεούς. δηλονότι, ὡς τῷ ἀθανάτῳ τὸ ἀθάνατον συνηρτημένον. ἀδύνατον γὰρ ἄλλως. *Omnes enim de diis eam habent opinionem, atque omnes, qui Deos esse existimant, tam Græci quàm Barbari, supremum Diis locum tribuerunt, propterea quòd immortali conveniat immortale: aliter enim fieri non possit.* Ibidem Simplicius hoc appellat † ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων φυσικήν τινα ὑπόληψιν· *naturalem quandam existimationem in animis humanis.* Ac Themistius quoque in paraphrasi sua sic scribit, interprete Mose Alatino Hebræo Spoletino: *Græci cum barbaris in eam existimationem ac animi notionem pervenere, ut supremum eum locum, qui mundum ambit, corpusque, quod in eo loco consistit, glorioso Deo attribuerint. Quamobrem invenimus eos versus eum locum manus extollere eo potissimum tempore, in quo preces effundunt. Fatentur tamen, atque æquum fore arbitrantur, immortale esse corpus ingenitumque. Etenim dignitas, perfectio, continuatáque perpetuatio, ad immortalitatem consequuntur: quæ omnia per ea, quæ apparent, intelligi volumus.* Hinc apud Hesiodum in Ἔργοις: ---- Ὃς ὑπέρτατα δώματα ναίει·

---- *Qui supremas inhabitat domos.*

Horat. lib. III, od. XXIII,

Cælo supinas, si tuleris manus:

ubi multa hujusmodi Lambinus congessit. Etiam ex sermone gentili hæc adstruit Tertullianus Apolog. cap. XVII: *Quod Deus dederit, omnium vox est. Iudicem quoque contestatur illum, Deus videt; &, Deo commendo; &, Deus mihi reddet. O testimonium animæ naturaliter Christianæ! Denique pronuncians hæc, non ad Capitolium, sed ad cælum respicit. Novit enim sedem Dei vivi: ab illo, & inde descendit.* Atque hæc conveniunt cum sacris literis. Non tamen eo pertinere videtur, quod vulgo referunt ex Psal. XIX †, 5; *In Sole posuit tabernaculum suum.* Vbi Hebræa sonant, *Soli posuit tabernaculum in ipsis*: puta *cælis.* Solidius est, quod sospitator noster Christus sic docuit nos precari: *Pater noster, qui es in cælis.* Atque hoc etiam reddere possis, *Qui inhabitas cælos*: ut loquitur psaltes regius Psal. II, 4, & CXII, 5, item CXX, I. Quod tamen commodè capiendum: quando, ut Philo * ait, πάντα πεπλήρωκεν ὁ θεὸς, καὶ διὰ πάντων διελήλυθε, καὶ κενὸν οὐδὲν, οὐδὲ ἔρημον ἀπολέλοιπεν ἑαυτοῦ· *Omnia implet Deus, & omnia penetrat, & sui vacuum desertumque à se nihil relin-*

* lex. 22.

† pag. 27.

† juxta vulg. interp. 18.

* sacra legis allegoriarum lib. 2. pag. 41, & 42, edit. Turneb.

Digitized by Google

relinquit. Quibus similia habet lib. primo ejusce operis †, item lib. de plantatione ‡, uti & illo de confusione linguarum *, nec non de migratione Abrahæ †. Similiterque Theophilus ad Autolycum lib. II ‡: Τοῦ ὄντος θεοῦ, τοῦτό ἐστιν μὴ μόνον τὸ πανταχόσε εἶναι, ἀλλὰ καὶ πάντα ἐφορᾷν καὶ πάντων ἀκούειν· *Dei, qui verè est, hoc est proprium, ut non solum ubique sit: verùm omnia præsens, inspiciat, & audiat.* Item Origenes in secundo contra Celsum *, Macarius Homil. VII †, & XVI ‡: præterea Nazianzenus, Nyssenus, Chrysostomus, Theodoretus, Damascenus. Ex Latinis Cyprianus de Vanitate idolorum, Hilarius lib. I de Trinit. Ambrosius lib. I de Spir. S. cap. VII, & in Psal. CXVIII, serm. XIX. Hieronymus in Iesa. cap. LXVI, Augustinus epist. LVII ad Dardanum, & lib. VII Confess. cap. V, ubi egregiâ id similitudine declarat, & tot alii. Vt Deus non eo cælos inhabitare dicatur, quasi iis sit circumscriptus; sed ad significandam Dei providentiam; quia qui cælos inhabitat, præest cælis, & iis quæ cælis subsunt, ut in uno illo fiduciam reponere debeamus. Hinc Psal. CXIII *, 5: *Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis habitat, & humilia respicit & in cælo, & in terra?* Et Psalm. CXIV †, 3, *Deus noster in cælo, quæcumque voluit, fecit.* Ex his dilucet, quo discrimine à Græcis, & barbaris, Christiani putarint Deum cœlos inhabitare. Interim in eo consentiunt, Deum esse in cœlis; eoque mirandum minus, si gentiles Solem, quo nihil in eo illustrius, Deum vel unum, vel præcipuum, putarint.

Non defuere tamen, qui Solem collocarent in medio universi, terramque circa eum verti existimarent. Nam, ut de junioribus taceam, velut Nicolais duobus, Cusano, S. Petri ad vincula Cardinale, & Copernico Borusso, magno in Mathesi viro, quem hodie sequuntur complures eâ in arte insignes: ex antiquis ipsis similiter sapuit Pythagoras: ut qui Solarem ignem constituerit in meditullio mundi, eumque dixerit Διὸς φυλακήν, *Iovis custodiam*; ut est apud Aristotelem in secundo de cælo, cap. XIII *. Eadem quoque sententia fuit Aristarchi Samii: ut qui & ipse scripserit, stellas fixas, & solem, non moveri; terram autem circa solem in orbem verti; ut testatur Archimedes de Arenæ numero. Mitto Philolaum, Hicetam Seleucum, Cleanthem Samium, Heraclidem, Ecphantum; imò Platonem jam seniorem; de quo id traditum Theophrasto. Mirum verò & in hac opinione fuisse multò omnibus istis antiquiorem Numam Pompilium: qui, ut proditum Plutarcho †, templum Vestæ rotundum fecit ad imaginem Vniversi, inque medio ejus constituit æternum ignem, ut Solaris ignis symbolum. Sed ab hac sententia abiere, qui Platoni successerunt: Lyceum item, & Porticus omnis, & horti Gargettii doctor: atque ex Astrologis etiam Hipparchus, ac Ptolemæus, & omnis hujus schola. Quod verò Solem nunc propiorem putant terris, quàm olim: in qua sententia non Melanchthon solum, sed Cardanus * etiam, aliis præivit: id planè falsum esse, jure ait Christophorus Rothmannus †; videturque is error promanâsse ex Copernico malè intellecto. De loco satis.

Præterea gentiles eò Solem putarunt Deum, quia in lucidis illis corporibus æther nihil haberet Sole excellentius. Quatuor verò eum imprimis commendant, regio vati memorata, & ex eo Gregorio Nazianzeno adducta, orat. XX, quæ est in laudem Basilii *: Ἡλίου ἐπαινεῖται τῷ Δαβὶδ κάλλος, καὶ μέγεθος, καὶ δρόμου τάχος, καὶ δύναμις· *Laudatur apud Davidem † Solis pulchritudo, & magnitudo, & cursus celeritas, & vis ac facultas.* De quatuor istis eopse ordine dicemus.

Ad pulchritudinem ac decorem à Græcis etiam Patribus * refertur, quod Psal. XIX ‡, 7, dicatur *tanquam sponsus procedere de thalamo suo.* Pulchritudo ea consistit in colore, & figura. In coloribus enim præcellit candor: cui non detrahunt maculæ, quæ tubo Batavo, in medio etiam Solis disco nunc apparent, nunc disparent. Neque enim sunt in Sole, sed sub Sole, Lunâ tamen superiores, cum & unâ alterâque hebdomade conspiciantur constanter uno tempore in locis longè dissitis, idque similiter, ac eadem proportione, nisi quatenus progressio, & distantia, aliquid variat. Videntur autem maculæ istæ provenire coalescentibus pluribus corpusculis opacis.

Ad figuram quod attinet, agnoscimus de ea haut certò ex adspectu colligi posse. Quippe licet quadrangulus, vel multiangulus Sol foret; nihilominus, ob ingentem sui distantiam, evanescentibus angulis, rotundus videretur: ut colligere est ex turribus quadratis longè dissitis. Interea re verâ rotundum esse, per est verisimile: quoniam hæc figura aptior sit ad lumen caloremque æqualiter quaquaversum diffundendum, locaque eo illustranda non quidem simpliciter infinita, at infinita tamen juxta sensus nostros. Accedit, quòd præstantissimo corpori figura conveniat præstantissima: ea autem sit circularis, cui iccirco Deus confertur. Omnia enim Deus capit & comprehendit. Circulus itidem figurarum capacissima. Deus caret principio, & fine. Circulus quoque neutrum habet. Omnium rerum Deus est caussa. Circulus etiam omnium est caussa in rebus mechanicis: juxta effatum Aristotelis, sive alterius, in subtili Mechanicorum opere: ubi & varia de admiranda circuli natura legere est.

Proximo loco relata est magnitudo: ad quam pertinet illud Gen. I, 6, *Fecit Deus duo luminaria magna.* Et Psal. XIX *, 6, si vulgatum sequimur interpretem, giganti confertur. Estque corpus totius mundi maximum; terra ipsa grandius, si non centies sexagies sexies, saltem, juxta alios, centies & quadragies: Lunâ autem, quam terra quadragies continet, quinquies millies ac sexcenties majus. Imò Copernicanorum est sententia, eum tertiam mundanæ materiæ partem obtinere: quippe non concavum

Marginal notes:

† pag. 33. ejusce edit.
‡ pag. 148.
* p. 229.
† p. 284.
‡ p. 295. in Orthodox.
* p. 169, edit. August. Vindel.
† pag. 95. Gr. edit. Morell.
‡ p. 235.
* vulg. 112.
† vulg. 113.
* cont. 72, 73.
† in Numa.
* lib. 3 Subtilitatum.
† in epistolis Astronomicis Tychonis Brahe, p. 131.
* pag. 362, edit. Morell.
† Psal. 18, juxta vulg. sive Hebr. 19.
* in aurea catena in Psalmos L. ab Daniele Barbaro Latine reddita.
‡ vul. 18.
* vulg. interp. ps. 18.

cavum corpus, ſed ſolidum; ut eo majus ex ſe perpetuo lumen effundat. Ea magnitudine plus ſemper dimidiâ illuminat ſphærâ: uti Luna ſemper dimidiâ minus. Nempe juxta opticum hunc canonem: Luminoſum ſphæricum illuminat ſphærici æqualis dimidium, minoris plus dimidio, majoris minus dimidio.

Tertio loco è Nazianzeno ſummam adferebamus velocitatem. Quàm etiam, qui tardioris forent ingenii, non obſcure, etſi rudius, conſpiciebant. Cogitabant, quanta eſſet tellus, quantumque terris Sol diſtaret; qui diurno tamen ſpatio grande ab Oriente ad Occidentem iter dimetiretur. Vnde in admirationem rapti, ſic ſecum ſtatuerunt, Deum eſſe in quo relucerer incredibilis hæc divinaque potentia tam vaſtum ſpacium, tam brevi tempore, conficiendi, idque ſtudio perenni ac indefeſſo. Magis verò ſtupent, qui, arcana matheſios ſcrutati, comperiunt, Solem horâ unica permeare decies centena millia milliarium: ita ut velocitas ejus longiſſimè exſuperet celeritatem globorum, qui vi pulveris pyrii exploduntur è tormentis bellicis, quæ in re nova voce nova *bombardas* dicimus. Quippe hujuſmodi globus minuto uno vix tria tranſit milliaria: ut Sol unicâ plus ſpacii horâ conficiat, quam globus horis quinquies millenis. Vti doctiſſimo Merſennio monitum in Geneſ. 1, 1.

Vtrùm verò motus iſte, tantaque celeritas ſit à principio interno, hoc eſt, motrice vi inditâ Soli: an ab angelo, quem Deus præfecerit: an per ſe Deus moveat: neutiquam ad noſtram pertinet ſalutem: nec certi ejus quicquam invictâ ratione cognoſcitur.

Poſtremo loco ex Gregorio ponebamus Solis vim & efficaciam; unde multiplex adeò utilitas in terras, ac præcipuè genus humanum, redundat. In his calor principem tenet locum: proximum lux: quorum utrumque eſt ab ignea ejus natura. Cùm enim ignis priùs cæteris miſceretur elementis, divino poſtea juſſu ſuperiora petiit loca: ubi in globum redactus tres primos effecit dies: ut Hermes in Diexodicôn libris tradidit, & ex eo prodit B. Cyrillus in ſecundo contra deſertorem Iulianum. Atque hanc etiam ſententiam ſecutus eſt Gregorius Nyſſenus in ſexto de hiſtoria ſex dierum. Ex illo autem igne poſtea ſunt ignes facti cæleſtes, ſolaris potiſſimum: ita ut lux illa, ſive lucidum illud primæ diei corpus, Sol fuerit imperfectus; eóque imperfectus, quia nec ſuâ coruſcaret magnitudine, nec figurâ, nec pulchritudine. Calore ſuo Sol & generationi inſervit, & genita conſervat. Sol enim vires excitat & recreat, ut ſine calore ejus vivere non poſſimus. Itaque vel horam durante eclipſi, maxima eſt rerum omnium immutatio. Imò ab igne hoc etiam varium eſt temperamentum. Propterea, ut ex Ariſtotele Clemens Alexandrinus in Protreptico tradit, Apollinem dixere filium Vulcani & Minervæ. Nempe in Sole ſpectarunt, tum quod igneus eſſet, unde Vulcani filium dixere: tum quod pro temperamento, cujus cauſſa Sol eſt, varient ingenium & mores hominum; unde Minervæ etiam filium ajebant. Minerva enim ingenii præſes.

Altera Solis virtus ac utilitas in luce conſiſtit: qua omnia reddit conſpicua, quæ non ſint diaphana, vel non admodum diaphana: idque radio recto, protractionum omnium breviſſimâ; unde per diaphanum ea celeritas luminis, ut, niſi quid obſtiterit, in inſtanti illuminari omnia videantur. Præterea tanta eſt hæc lux, ut diem præſtet: quod non efficiant vel ignes totius terræ conglobati, vel ſtellæ omnes in unum coalitæ. Quantopere etiam variat lux, dum alia fundit, non funditur, ut Solaris: alia funditur & fundit, ut Lunaris: alia funditur, non fundit, ut illa aëris. Quàm diverſa etiam ratio luminis directi, quod recta tranſit; reflexi, quod rejicitur à ſpeculari corpore; refracti, quod non rectâ, ſed motu tranſit obliquo: quorum primi naturam exponit Optica, ſic generali nomine vocitata; alterius autem Catoptrica, ac tertii Dioptrica. Iam ipſa luminis refractio, quam miranda præſtat circa Solem ipſum! Vt qui ob hanc cauſſam circa horizontem major videatur, quàm circa meridiem, vel ſudo cælo: etiam cum horizontem ſubit, altior appareat, quam alioqui videatur; imò & cum attigiſſe limbo inferiori horizontem putatur, jam cum ſubierit. Nempe interpoſito denſiori diaphano, uti ſunt vapores & fumi terreſtres, ob luminis refractionem aberrat viſus: ad quam refractionem fortaſſe nonnihil etiam confert diverſa aëris & ætheris natura; majorque ea foret, ſi, quemadmodum Peripatetici ſciſcunt, ignis eſſet ſubditus Lunæ orbi, atque ita tria forent diverſæ naturæ diaphana, aër, ignis, æther.

Sed miranda omnia lucis exponere non eſt hujus loci. Satis ea, quæ diximus, ac imprimis, quod abſque illa homines non viderent, quæ agerent, lucem rem eſſe omnino divinam oſtendunt. Vnde eſt, quod ſoleat Deus cum Sole comparari. Quod enim Sol eſt ſenſui noſtro, id intellectui eſt Deus *: atque ut Solem non videmus, niſi luce Solari: ita nec Deum cernimus, niſi luce ipſius ſpirituali †. Senſibus igitur illuſtratos converti animo oportuit ad Deum, ut intellectus etiam illuminaretur. Sed, creatore neglecto, creaturam habuere pro Deo; atque ita, mente animi cœcutientes, vitam in tenebris tranſierunt.

* Nazianzenus orat. de Athanaſ.
† Philo lib. 1 de Monarchia.

Tertia Solis utilitas eſt temporum diſtinctio: unde Moſes ait *, Deum feciſſe *luminaria in firmamento cœli, ut dividant diem ac noctem, & ſint in ſigna, tempora, & dies, & annos.* Quæ Sol motu ſuo præſtat. Hoc enim variè calorem ac lucem terris diſpenſat. Eſtque is duplex. Prior dicitur diurnus; alter annuus. Qui æquabilis eſt, & conſtans, dummodo comparetur cum ſtellarum fixarum ſitu: ut factum à Babyloniis, & Ægyptiis; teſte etiam Albategnio.

* Gen. 1, 14.

tegnio *. A quibus, sed improbante Copernico, Ptolemæus recedit: ut qui motum Solis ordiatur vel ab Æquinoctialibus punctis, quæ sunt in principiis Arietis & Libræ; vel à tropicis, sive initio Cancri, & Capricorni. Quo pacto annus fuerit inæqualis, quia æquinoctiorum & solstitiorum puncta nunc magis, nunc minus, recedant à sideribus adfixis.

* *lib. de scientia stellarum, cap. 27.*

Porro cum motus diurnus ad Oriente sit in Occidentem; annuus hic ab Septentrione est in Austrum, vel contrà; sic tamen, ut inæquali spatio ultra, & cis æquinoctialem, commoretur. Nam in boreali hemisphærio, ab æquinoctio verno usque in auctumnale, dies novenos, ac tertiam diei partem, ampliùs requirit, quàm in semicirculo Australi. Ex quo liquet, locum Solis à terra remotissimum (apogæum vel augem nominant) longiùs abesse à nobis; quàm ab incolentibus plagam Australem distat locus Solis maximè remotus.

Hoc nunc in Austrum, nunc in Boream motu, Sol illud consequitur, ut calorem salutarem nunc has, nunc illas in terras dispergat; atque ita nec omnia comburat semper præsens; nec frigore enecet semper absens: sed alternis calefaciendo, & refrigerando, prosit universis. Et in hac varietate, non his, quàm illis diutius, lucem vel calorem impertit. Pari enim temporis spatio adest omnibus: quantumque hieme decedit duplicato frigore, tantum compensatur æstate duplicato calore. Itaque in Septentrionalibus etiam terris læta succrescit seges, ob dies longiores: & sub Æquatore idem contingit, quia calor diurnus æqualis sit frigori nocturno. Nec solùm sic variis consulitur terris, sed etiam plantis: cum, pro diverso solo cæloque, aliæ hac, aliæ aliâ anni parte nascantur, fructusque maturos producant.

Ad omnia ista unus Sol suffecit: imò plures tot & tanta universi commoda disturbassent. Vnum hoc fortasse inscitia culpaverit humana, quòd plagæ utrique polo subjectæ non sic calore Solis temperentur, ut habitabiles sint. Quod de Septentrionali parte satis edocti sunt Argonautæ Batavi. Verùm sic universi ratio requirebat. Oportuit enim, Sole caloris fonte, in medio, nempe intra tropicos duos, constituto; sub polo utroque esse fontem frigoris, qui toto se orbe diffunderet, ad æstum Solis temperandum. Vti experientia docet evenire post magnum Solis ardorem, spirante Borea. Absque isto frigore foret, brevi absumeretur aqueus humor; quo non minus, quàm calore, ad rei generationem, ac conservationem, opus est.

Ex hisce, quæ delibare solùm voluimus, (nec aliud instituti ratio sinebat) non obscurè relucet miranda Solis natura ac multiplex utilitas: quæ, ut dixi, cùm rapere omnes deberent in admirationem & laudem opificis; longè aliter in maxima mundi parte evenit. Nam cum horum quædam vulgares etiam animæ viderent; cætera paullatim sapientiores gentilium perspicerent: pariter penè omnes in eum delapsi sunt errorem, ut vel Solem crederent μοῦνον οὐρανοῦ θεὸν *, quomodo Ægyptia eum appellat Theologia: vel saltem præcipuum solem numen putarent, sideribus aliis, ob minorem utilitatem, honore inferiori cultis. Promanavit igitur hic error ab imperfectione animi humani. Quod & docet Thomas Aquinas opusculo de Symbolo Apostolico: ubi cùm dixisset, quatuor esse caussas, ob quas homines defecerint à cultu veri Dei: de prima hæc subdit: *Homines imbecillis intellectus non valentes corporalia transcendere, non crediderunt aliquid esse ultra naturam corporis sensibilem, & ideo inter corporalia posuerunt præeminere & disponere mundum, quò pulcriora, & digniora in eo videbantur: & eis impendebant divinum cultum: & hujusmodi sunt corpora cælestia: scilicet, sol, luna, & stellæ. Sed istis accidit, sicut alicui eunti ad curiam Regis, qui volens videre regem, credit, quoscunque bene indutos, vel in officiis constitutos, Regem esse.*

* *unicum cæli numen.*

CAPVT III.

Quam vetustus Solis sit cultus, ex Mose monstratum; atque item Iobo: de quo ut magis liqueret, ostensum, librum Iobi non parabolam esse, sed historiam; deque ætate Iobi disquisitum. Quadruplicem de ea fuisse opinionem. Quo loco referatur inter hagiographa ab Hebræis. Videri Iobum Mosi æqualem, vel eo priorem. De genere Iobi. Quam antiquus ille ritus osculandi manum, in Sole, vel alio numine salutando: atque ut is mos ad cultum potentiorum deflexerit. Consuetudo in adorando erigendi pollicem: item sese in alterutrum latus convertendi. Christianorum ritus antiquus, ac Iudaico contrarius, Orientem versus exstruendi templa, & inter orandum spectandi Orientem. Eum tamen morem precandi, haut solidè eo adstrui, quod locus ille, unde Adam ejectus, & quo item passus est Christus, pariter sint in Oriente: imò ritum hunc, tanquam à gentibus profectum, ab Leone Magno improbari.

QVàm antiquus sit cultus Solaris, non ex Homero vel Hesiodo discendum, quorum prior non multo ante vixit, quàm Salmanassar decem tribus in Assyriam abduxit captivas: sed ex divino Mose; cujus temporibus hunc cultum obtinuisse, colligo ex interdicto illo Repetitæ Legis cap. IV, 19: *Ne forte eleves oculos tuos in Cælos, & videas Solem & Lunam, atque Stellas, cum universo exercitu cælorum, & impulsus adores atque colas ea.* Valde etiam antiquitatem hanc comprobat locus ille Iobi cap. XXXI, 26, 27: *Si vidi Solem, quando splendebat, & lunam,* (à qua) *pretiosum abit: & seduxit sese in abscondito cor meum, & osculatum est manum meam os meum: etiam hoc fuisset iniquitas judicata, quia abnegassem Deum desuper.* Vbi Hebraice pro *Solem* est אור *or*, quod universè *lucem* atque *ignem* significat: sed ex eo, quod de Luna subjungitur, satis evidens est, κατ' ἐξοχὴν hic sumi de luce sive igne Solari: prout & LXX acceperunt. Hoc tamen ex loco nihil solidè colligitur,

 si Iobi

si Iobi liber non historiam, sed parabolam continet: ut traditum à Maimonide in More Nebuchim partis III, sect. XXII, item à Sem Tob in ejus libri expositione. Verùm sententia hæc tum eo refellitur, quod contrà quàm in parabolis fit, & nomen Iobi, & patria ejus refertur: tum imprimis, quod Ezech. XIV, 14. Iob conjungatur cum Noë, & Daniele: quos fuisse convenit: ut mittam, quod Iacobi V, II, Iob commendetur, ut patientiæ exemplum; cujus vis infringitur, si ficticium sit; quia sic virtus consideretur, non cujusmodi est in concreto, sed qualis est in abstracto, ut scholastici dicunt: hoc est, non qualis inventa unquam, sed cujusmodi esse oporteret. Sed neque ex Iobi libro antiquitatem solaris cultus rectè collegeris, si verè quidem Iob fuit; quando autem vixerit, non constat: nempe num temporibus Patriarcharum, an Mosis, an Davidis, an captivitatis Babylonicæ: quas opiniones quatuor commemorat Maimonides loco ante memorato. Et ea opinionum diversitas Maimonidem impulit, ut putaret, non fuisse Iobum. Ac fortasse etiam hæc in caussa sunt, cur non meminerit ejus Flavius Iosephus in Antiquitatum libris: sive crediderit non fuisse, sive nescierit, ad quæ tempora referri oporteret. Præter hæc, etiam alia est nata controversia, de libri auctore: dum alii exaratum censent à Iobo, ut Gregorius M. præfat. in Iobum, & Suidas in Ἰώβ: alii verò Iobi amicos, aliqui Mosem, nonnulli Salomonem, vel prophetarum quempiam, alii aliquem ex sapientibus Babyloniis, scripsisse arbitrantur. Vt eos prætereamus, qui non censent librum θεόπνευστον*: ut est apud Olympiodorum præfat. catenæ aureæ in Iob ex XXIV Patribus concinnatæ, & Latinè redditæ à Paulo Comitolo. Vbi & videas, quod de Iobi amicis diximus, Mose item, & Salomone. Sanè Salomoni etiam tribuit Nazianzenus orat. ad Iulianum tributorum exæquatorem; ut censet ejus interpres Nicetas, ac Olympiodorus præfat. catenæ suæ: imò & Polychronius in Iobi cap. XIII, sive, secundùm vulgarem, distinct. XIX, 23, exaratum ait †, *Mosis Salomonisve operâ.* Ac pro hac sententia facere videtur, quod ab Hebræis in Bava bathra Perek primo, ubi Hagiographa recensentur, primus quidem locus detur libro Ruth, quia sub Iudicibus vixerit; alter psalmis Davidis, qui ex Ruth natus; tertius Iobo, tanquam æquali reginæ Sabæ; quartus Salomonis Proverbiis, Ecclesiastæ, ac Cantico Canticorum, atque ita porro. Eodemque redit, quod ab Athanasio in Synopsi, Iob Cantico Canticorum subjungitur; imò & in Concilio Laodiceno can. ult. & quibusdam Græcis bibliis vetusta manu exaratis, quæ in Vaticana Romæ adservantur. In hoc dissensu lubentius iis accessero, qui vel à Mose scriptum censeant, vel antea etiam à Iobo ipso. De Mose placuit etiam R. David Kimchi, ac ex nostris multo ante Origeni; ut nempe cum scripserit, quò populus Israëliticus longam illam peregrinationem in deserto facilius ferret. Similiter Isidorus lib. I Off. ut Tostatum*, & cæteros taceam. Et sanè Iob vel æqualis Mosis, vel eo antiquior fuit, unus è Nachoris, vel Esavi posteris. Prior sententia placuit Hieronymo Traditionibus Hebr. in Genesin. Nempe ut Nachor, Tharæ filius, Abrahæ frater, genuerit Hus; Hus autem Iobum. Hæc sententia nititur, partim eo, quod Genes. XXII, 21 dicatur Melcha peperisse Nachori Hus primogenitum, & Buz fratrem ejus: partim quòd Iob initio libri habitâsse traditur in terra Hus, sive Huz, ἐν γῇ Ὓς, ut est apud LXX: quæ *Ausitis* dicitur Græcis, quasi *Vsitis.* Quare colligunt, Iobum fuisse filium Vs, nepotem Nachoris, Tharæ pronepotem. Sensit hoc quoque Philo ille supposititius, in Antiquitatibus biblicis.

* divinitus inspiratum.

† pag. 141, edit. Lugd. an. 1586.

* in Hieronymi prolegum galeatum cap. 7.

Altera est sententia venerabilis Bedæ, commentariis in Iobum, Hieronymo perperam tributis: ubi longè abit ab eo, quod Hieronymum scribere dicebamus in Traditionibus Hebraicis: quod opus esse genuinum, dubium non est, cùm ipse illud agnoscat in scriptoribus Ecclesiasticis. Censet autem Beda, Iobum fuisse pronepotem Esavi. Ac suffulta hæc opinio est eo, quod Esau genuerit Revel sive Rahuel ex Basemath, Ismaelis filia: ut est Genes. XXXVI, 4, & 10. Rahueli autem filius fuit Zara, ut est ibid. comm. 13. Hoc autem genitus Iobab: ut est comm. 33. Iobab verò idem creditur, ac Iob. Nec obstat, quòd habitârit Iob in terra Hus: quia in ea Idumæi sedes habuere: ut constat ex illo in Threnorum fine: *Exulta filia Edom, quæ habitas in terra Hus.* Et sanè non Iobum à Nachore, per Hus; sed ab Abrahamo, & Isaaco, per Esavum descendere; opinio etiam est Athanasii, vel alterius in Synopsi; item Epiphanii penè initio operis adversus hæreses, Chrysostomi homil. II de Iobi patientia, Augustini lib. XVIII de Civit. Dei, cap. XLVII, aliorumque magno numero. Hanc verò de Idumæo Iobo sententiam multum confirmant septuaginta, appendice Iobi; quæ etsi in Hebræo non est, uti nec fuit in tralatione Aquilæ, vel Symmachi; à Theodotione tamen est retenta; uti & legitur Catenâ aureâ in Iobum: ubi sic Olympiodorus de suo, vel alieno, annotavit: *In Paralipomenis exstat genealogia. Nam ab Abrahamo ortus est Isaacus, ab Isaaco Esau, ab Esau Raguel, à Raguele autem Zara, qui Iobi pater exstitit. Quintus igitur est ab Abrahamo, è numero Abrahamo detracto. Quocirca eum ante Legem fuisse dicimus. Nam & ab Abrahamo numeranti Moyses sextus occurrit ad hunc modum: Abrahamus Isaaci pater, Isaacus Iacobi, Iacobus Levi, Levi Caath, Caath Moysis.*

Atque ex his satis elucet, quàm antiquus sit cultus Solis: ut cujus tum Moses meminerit, tum qui Mosis temporibus, vel antea vixerit. Nec locus ille ex Iobo allatus tantummodo vetustatem idololatrici hujus cultus ostendit: sed etiam ritus ejus, quo Solem adorabant, manum

Digitized by Google

num osculantes: ut allata hæc verba indicant, *Si osculatus sum manum meam ore meo.* Quem locum etiam B. Hieronymus in Ezechielis VIII, 17, & Apologia I in Rufinum, refert ad ritum, quo gentiles in adorando dexteram ori admovebant. Atque idem hunc ritum tangit in Osee cap. XIII. Pertinet quoque eodem I sive III Reg. XIX: *Genua, quæ non sunt incurvata ante Baal, & omne os, quod non adoravit eum osculans manum.* Apud gentium scriptores passim fit mentio hujus ritus. Appulejus Apolog. I: *Nulli Deo ad hoc ævi supplicavit: nullum templum frequentavit: si fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratiâ manum labris admovere.* Similiter Lucianus lib. de Saltatione; & in Demosthenis Encomio: è nostris etiam Minucius Felix in Octavio: *Cæcilius simulachro Serapidis denotato, ut vulgus superstitiosus solet, manum ori admovens osculum labiis impressit.*

Atque ab hoc ritu alter ille promanavit, ut quo Deos solerent, eodem etiam prosequerentur hominum illos, qui honore potentiaque antecellerent: tandem & pares, ac inferiores, gliscente adulatione. Hoc *manu venerari* dixere Tacitus *, & Tranquillus ‡: *manu salutare* Martialis †.

* 16 Annal.
‡ in Claud.
† lib. 8, ep. 65.

Sed non, ut constat, vetustissimum esse ritum manu venerandi ac salutandi Solem: item dixerim, an vetus adeò sit, quod sic Solem, vel Deorum alium, adorantes, erectum ori pollicem admoverent: quemadmodum plenius nos docet Appuleji illud in IV Metam. *Et admoventes oribus suis dexteram, primore digito* (hæc vera lectio) *in erectum pollicem residente: ut ipsam prorsus Deam Venerem religiosis adorationibus venerabantur.*

Quemadmodum nec satis liquet, antiquusne adeo sit ritus, quo se circumagebant: ac Romani quidem dextrorsum: unde Plautus Curcul. Act. I, sc. I:

---- PH. *Quo me vertam nescio.*
PA. *Si Deos salutas, dextroversum censeo.*

Galli autem sinistrorsum: unde Plinius lib. XXVIII, cap. II: *In adorando dextram ad osculum referimus: totum corpus circumagimus: quod in lævam fecisse, Galliæ religiosius credunt.* Interea, cùm simplicissimum quodque antiquissimum sit; longè est verisimilius, primitus fuisse contentos dextram ori admovere sine ista vel corporis conversione, vel sessione primoris digiti in pollice.

Valde autem verisimile est, perantiquum etiam esse, & fortasse à primis Solaris cultus temporibus morem eum provenisse, ut præcipuè colerent Solem orientem, ac quocunque etiam tempore, ad Orientem conversi precarentur Deum. Israëlitæ autem contra Occidentem versi, ubi sanctuarium erat, preces Deo fundebant: atque ita se ostendebant *precantes adorare non solem orientem, sed Solis dominum*: ut ait Anastasius Nicænus Quæst. XVIII in Scripturam. Hoc ita esse, tum porta Orientalis ostendit, per quam ingressi tabernaculum, vel templum, ad Occidentem oraturi pergebant: ut cognoscimus ex Exodi XXVI: tum etiam verba Ezechielis prophetæ VIII, 16, ubi Israelitæ accusantur, quod precaturi ad Orientem se converterent. *Dorsa*, inquit, *habentes contra templum Domini, & facies ad Orientem, & adorabant contra ortum Solis.* Sic Magos precatos, refert Herodotus lib. I. Vitruvius lib. IV, cap. ult. *Aræ spectent Orientem.* Maro XII Æn.

Illi ad surgentem conversi lumina Solem
Dant fruges manibus salsas, & tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.

Christiani veteres in hoc maluere gentilium, quàm Iudæorum ritum sequi. Clemens Alexandrinus lib. VII Strom. Πρὸς τὴν ἑωθινὴν ἀνατολὴν αἱ εὐχαί· *ad ortum matutinum concipiuntur preces.* Hinc & visi Solem adorare. Tertullianus Apolog. *Ad Persas si forte deputabimur, licet Solem in linteo depictum non adoremus, habentes ipsum ubique in suo clypeo: denique inde suspicio, quòd innotuerit nos ad Orientis regionem precari.* Similiter Clemens Rom. lib. II Constitut. cap. LVII, Origenes in lib. Num. homil. III, Augustinus lib. II de Sermone Domini, cap. XIX, Damascenus lib. IV Orthodoxæ Fidei, cap. XIII. Ex quibus Origenes, & Damascenus, etiam ab Apostolis id ajunt institutum. Ac similiter sentit Iustinus sive alius Quæstionum, & Responsionum ad Orthod. Resp. CXVIII. Item Athanasius, vel alius, ad Antiochum quæst. XXXVII, S. Basilius de Spiritu S. cap. XXVII: imò & Augustinus ad Casulanum presbyterum. Templa etiam Orientem versus exstrui à Christianis solere, præter Clementem Romanum loco memorato, Paullinus quoque auctor est epist. XII ad Severum. Sed cum ritu convenirent, longè tamen aliud spectarunt Christiani, quàm gentiles. Hi Solem spectabant, qui sensus illustrat: Christiani Solem justitiæ Iesum Christum, qui mentes illustrat: unde & à Tertulliano *Oriens, Christi figura* dicitur, contra Valentinianum cap. III. Atque hanc rationem adducit inter alios Clemens Alex. lib. VII Stromateon. Sed alii eò respici dicunt, quia paradisum, unde ejecti sumus, spectemus, rogantes, ut illuc restituamur. Sic Athanasius ad Antiochum quæst. XXXVII, ac Basilius ad Amphilochium de Spiritu S. cap. XXVII. Equidem non ignoro, Genes. II legi, Deum creâsse paradisum κατ' ἀνατολάς, *in Oriente*; ut & Hebræa sonant, & LXX reddiderunt. Sed Moses sic scribere potuit ratione loci, in quo degebat. At quid dicemus de gentibus iis, quibus paradisus erat ab Occidente? Siquidem Apostolorum alii in Orientem, in Occidentem alii, prædicatum abiere. Num ergo Græcus Orientem, Indus intuebitur Occidentem? At hoc repugnat illi, quod putant, omnibus oculos esse convertendos eam in cæli plagam, unde Sol exoritur. Atque hinc liquet, quid censendum sit de altera etiam ratione, quando ajunt, Orientem versus esse orandum,

 quò

Digitized by Google

quò melius nobis quasi ob oculos ponamus Christum pro genere humano passum in Oriente. Quippe sic quoque omnes, qui sive exiguo, sive magno spatio, ultra Hierosolyma habitàrent, ad Occidentem se converterent. Si igitur, ut censent, ritus iste, ab Apostolis sit institutus; non possunt huc spectasse omnes; quia, ut dixi, non minus in Orientem se receperunt Apostoli, quàm Occidentem. Atqui pugnantia sunt ista, ut, qui in India vivant, orantes spectent Orientem, quia inde oritur Solaris lux, quæ Christi est figura; & iidem spectent Occidentem, quia paradisus, & locus ubi Christus pro nobis passus, sint iis ad Occidentem. Ne illa quidem ratio valida, orandum ad Orientem, ut ostendamus, nos improbare Iudæos, qui orant versùs Occidentem. Nam similiter dixeris, orandum esse ad Occidentem, quò distinguamur à gentilibus, & Priscillianistis. Quò pertinent hæc Leonis Papæ serm. VII de Nativit. *De talibus institutis etiam illa generatur impietas, ut sol, inchoatione diurnæ lucis exurgens, à quibusdam insipientioribus de locis eminentioribus adoretur: quod nonnulli etiam Christiani adeò se religiosè facere putant; ut priusquam ad beati Petri Apostoli Basilicam, quæ uni Deo vivo & vero est dedicata, perveniant; superatis gradibus, quibus ad suggestum areæ superioris adscenditur, converso corpore ad nascentem se solem reflectant, &, curvatis cervicibus, in honorem se splendidi orbis inclinent. Quod fieri partim ignorantiæ vitio, partim paganitatis spiritu, multum tabescimus, & dolemus. Quia, etsi quidam fortè creatorem potiùs pulchri luminis, quàm ipsum lumen, quod est creatura, venerantur; abstinendum tamen est ab ipsa hujusmodi specie officii: quam cùm in nostris invenit, qui deorum cultum reliquit; nonne hanc secum partem opinionis vetustæ, tanquam probabilem, retentabit; quam Christianis, & impiis, viderit esse communem?* Atque hoc ex loco colligit Ioannes Pineda Hispalensis *, *Iam Leonis tempore illam primæ Ecclesiæ consuetudinem adorandi, & templa erigendi versùs Orientem, obsolevisse, quam servandam curarant, & præceperant, primi Ecclesiæ Patres.* Vbi eàdem vides, ut, de ritus hujus auctoribus agens, eos non *Apostolos*, quemadmodum alii, dicat; sed contentus sit nominare, *primos Ecclesiæ Patres*, hoc est, Apostolorum successores.

* in Iobi cap. 31, vers. 26.

CAPVT IV.

Cultum, quem Iudæi præstabant Soli, Iosias verò abolevit, haustum fuisse à Syris vicinis: uti Phœnicibus, quibus Sol vocatus est Bal, & Bel: *Saturnum quidem exponi; sed etiam Saturnum esse Solem. Dictum quoque* ἦλ: *unde error Servii,* Βῆλ, *quod ex* βέελ, *ab* ἦλ *deducentis. Idem quoque* Βολάϑης: *ejus etymon, uti &* Solis. *Quid Phœnicibus sit* Beel-samen. *Pro quo non Accaronitæ, sed Iudæi,* Beel-zebub *dixere: nempe, uti ex* Beth-el *fecere* Beth-aven. *Liberos à Phœnicibus mactatos Saturno: atque hinc Aristotelem putâsse, sed falsò, Phœnices à* φόνος *sive* φοινίξαι *dici. Sol quoque Phœnicibus* Adon *sive* Adonis, *vel* Adoneus. *Hoc* dominum *notare. Vnde in S. Scripturis,* Adonai, *Dei nomen: & Plauto,* Avo donni. *Adonis alter dictus* Gingres: *quod & tibiæ nomen. Vnde* Gingræ *vocabulum sit: & quid* γιγγρίζειν, gingrire, gingrina, gingritor. *Ritus in sacris Adonidis sive Gingræ usurpati.* Ἀδωνιασμὸς *à propheta Ezechiele signatus per mulieres Thamuz plangentes. Fabula de Phaëthontiadum luctu unde orta. Vt Adonis alternis temporibus Veneri adsit, & Proserpinæ. Lectulus in Adoniis stratus à Græcis Veneri, & Proserpinæ. Quid per Adonidem interfectum, ac Veneris luctum, &, eo reddito, gaudium ejus, significetur, bifariam ex antiquis exponitur.*

VIdimus, quàm antiquus sit Solis cultus: nunc, quàm latè patuerit, ostendam. Ac primùm dicam de Asia: in qua eo etiam se inquinarunt Israelitæ. Vnde II sive IV Reg. cap. XXXIII, 12: *Et abolevit (Iosias) equos, quos dederant reges Iuda,* &c. *& currus Solis combussit igni.* Itidem Ezechielis VIII, 16, reprehenduntur Israelitæ, quòd faciem Orientem versus converterent, Solémque adorarent. Hunc fœdissimum morem accepere à gentibus Syriæ vicinis.

Est verò Syria, vel ad litus sita, vel mediterranea. Prior dicta Phœnice. Hîc, (ut ex Iosepho ait Procopius Gazæus in III Reg. cap. XVI †) Sol generali nomine vocatus בעל, *bahal*: quod *dominum* notat. Pro *bahal* verò, omisso ע, dixere etiam βάαλ, & βέελ, contractéque βάλ, & βῆλ. *Bal*, & *Bel*, esse Saturnum, Saturnum autem esse Solem, docet nos Servius in I Æn. Ipsum audiamus: *Assyrios constat Saturnum (quem eundem & Solem dicunt) Iunonemque, coluisse: quæ numina etiam apud Afros postea culta sunt. Vnde & linguâ Punicâ Bal Deus dicitur. Apud Assyrios autem Bel dicitur quadam sacrorum ratione & Saturnus, & Sol.* Item Damascius in Isidori vita apud Photium *: Ὅτι Φοίνικες, καὶ Σύροι, τὸν Κρόνον Ἦλ, καὶ Βῆλ καὶ Βολάθην, ἐπονομάζουσι. *Phœnices, & Syri, Saturnum vocant El, Bel, & Bolathen.* Ἦλ verò esse Solem, ostendit Servius de Belo Phœnice, unde creta Dido, loquens: *Omnes*, inquit, *in illis partibus Solem colunt, qui ipsorum lingua* HEL *dicitur: unde &* ἥλιος. *ergo additâ digamma, & in fine factâ derivatione à sole, Regi imposuit nomen* BELI. De Ἦλ, & Ἥλιος rectè. Sed falli censeo, cùm Beli nomen à Marone ex ἦλ, vel ἧλ, factum putat, apposito digamma. Potius enim est à Βῆλ, quod est apud Damascium, ut vidimus: estque contractum ex Βέελ: unde Βεελσάμην, aliaque; quorum caussas postea exponam. Imò non solum *bal*, & *bel*; sed *bol* etiam videntur extulisse: indeque Phœnicibus Saturnus sive Sol Βολάθης, ut ex Damascio jam diximus: Palmyrenis verò Ἀγλιβῶλος, quod signat *orbis dominum*: si recta est conjectura nostra, quam afferebamus cap. XXVI libri superioris. Nempe η abiit in ω; quomodo & Ἧλ (unde ἥλιος) est Latinorum *Sol*, spiritu præterea, ut fieri solet, in sibilum converso. Quia verò

† pag. 230.

* cod. 242.

Digitized by Google

variis Baal cognominibus distingueretur; hinc factum, ut in Scripturis culpentur Israelitæ, quòd servierint בעלים, *bealim*, quasi dicas, *baalibus*. Nullum verò nobilius cognomentum ei, quàm à cælis ductum. Inde enim Phœnicibus vocabatur *beel-samen*: ut ex Sanchoniathonis libris, à Philone Byblio conversis, notat Eusebius in primo Præparationis Euangelicæ * his verbis: Αὐχμῶν δὲ γενομένων τὰς χεῖρας ὀρέγειν εἰς οὐρανοὺς, πρὸς τὸν ἥλιον· τοῦτον γάρ, φησι, θεὸν ἐνόμιζον μόνον, οὐρανοῦ κύριον Βεελσάμην καλοῦντες. *Cumque siccitas obtigisset, sustulisse manus in cælum ad Solem. Hunc enim solum, inquit* Sanchoniathon, *Deum existimabant: eum vocantes cæli dominum, Beelsamen.* Id verò *Beel-samen* significare, quod dicebamus; nemo certiùs testabitur eodem Sanchoniathone, sive Philone potiùs, qui post verba adlata continuò subjungit, ὅ ἐστι παρὰ Φοίνιξι, κύριος οὐρανοῦ· *quod Phœnicum linguâ, Dominum cæli notat.* Addit quoque, Ζεὺς δὲ παρ' Ἕλλησι· *Græcâ autem linguâ est Zeus, hoc est, Iupiter.* Quare *baal-semen* ad verbum sonat Ζεὺς Ὀλύμπιος. Atque hæc etiam firmare est è lingua Hebræa; à qua, dialecto solùm, Phœnicia differebat. Nam quod Phœnicibus *beel-samen*, id Hebræis בעל שמים, *baal-schamaim*: id est, *dominus cæli*. Accaron etiam Phœniciæ est civitas prope Azotum. In eâ Sol vocabatur *Baal-zebub*: ut videre est II Reg. 1, 2, *Dominus muscæ*. Quod nomen ab Hebræis accommodatum principi dæmoniorum, magno justóque Accaroniticæ idolomaniæ odio. Imò fortasse ne nomen quidem Israelitæ integrum reliquere. Nam verisimilis mihi semper visa est conjectura ingenio doctrinaque eximii Scaligeri, qui בעל זבוב, *baal-zebub*, per contemtum esse factum putabat ex בעל זבחים, *baal-zebahim*; quod signat *sacrificiorum*, sive *victimarum dominum*. Nempe simili ratione, ac ex *Beth-el*, quod est *domus Dei*, postquam idololatria istic ad lapidem, ubi recubuerat Iacob, exerceri cœpit, fecere *Bethaven*, id est, *domus vanitatis*. Nam בית *domus*, און, *mendacium, vanitas, iniquitas*.

Porrò ex eo, quod Phœnicum Baalem esse Saturnum Solemque antea vidimus: cognoscere etiam est, quis intelligi debeat, cùm Phœnices dicuntur liberos suos immolâsse Saturno. Vti apud Porphyrium de abstinentia animalium lib. II: Φοίνικες ἐν ταῖς μεγάλαις συμφοραῖς ἢ πολέμων, ἢ αὐχμῶν, ἢ λοιμῶν, ἐθύοντο τῶν φιλτάτων τινὰ ἐπιψηφίζοντες Κρόνῳ· *Phœnices magnis in cladibus vel bellorum, vel æstus, vel pestilentiæ, sacrificabant charissimorum quempiam Saturno, communibus ad hoc suffragiis addictum.* Subjungit deinde, plenam exemplorum esse historiam Phœniciam à Sanchuniathone scriptam, è lingua autem Phœnicia à Philone Bybliensi redditam Græcè. Similiter Eusebius oratione in Constantini Cæsaris laudem: Κρόνῳ γὰρ Φοίνικες καθ' ἕκαστον ἔτος ἔθυον τὰ ἀγαπητὰ καὶ μονογενῆ τῶν τέκνων· *Phœnices Saturno quotannis sacrificabant dilectissimos, ac filios unicos.* Falsum interim, quòd tradunt, propterea Φοίνικας dictos παρὰ τοῦ φονεῦσαι, quod κατὰ γλῶσσαν τὴν Περραιβῶν ἐστι τὸ αἱμάξαι: *dialecto Perræborum* in Thessalia *notat occidere*: ut Aristoteles, sive alius, hanc vocem interpretatur libro περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων ‡. Vbi ipse sic dici mavult, quoniam omnes necarent, quicunque appellerent. Vera autem nominis origo est, quia essent soboles Phœnicis, hoc est, Esavi sive Edom. Quam rem abunde exposui superiori libro, cap. XXXIV.

Etiam Phœnicibus Sol in cultu divino *Adon*, sive *Adonis*, vel *Adoneus*, dicebatur. Sed appellatio hæc illis erat communis cum Arabibus. Quod Ausonii nos docet epigramma undetrigesimum, de Græco fonte magnâ sui parte expressum:

> *Ogygia me Bacchum vocat.*
> *Osirin Ægyptus putat.*
> *Mysi * Phanacen nominant.*
> *Dionyson Indi existimant.*
> *Romana sacra Liberum.*
> *Arabica gens Adoneum.*
> *Lucaniacus Pantheum.*

Sententiam hanc puto: Bacchum Thebanum, Ægyptium Osirin, Phanacen, sive, ut apud Macrobium legitur, Phanatem Thracum vel Mysorum, Indicum Dionyson, Romanum Liberum, Arabum Adonea, eundem esse Deum: propterea que Lucaniaci dominum Ausonium (villa enim hæc Ausonii erat, bis mille circiter passibus distans Burdigalâ) putare omnia in uno numina intelligi: haut secus ac Romæ Pantheon omnium erat Deorum templum. Vnde etiam videre licet, quàm multa Romana, vel Græca numina, uno Oriens nomine complecteretur. *Adonei* vocabulo etiam utitur Plautus Menæchmis act. I, sc. II: ac fortasse (nam variant codices) Catullus epigrammate, *Quis hoc potest videre.* Si Arabum sit numen, nomen non Græcum erit, sed Arabicum, vel Syriacum. Quamobrem, uti Beli & Molochi nomina, ita hæc quoque appellatio habeat dominii argumentum. Nam אדן Adon, *dominus*. Vnde &, Iod, & Cametz, additis, אדני, Adonai: unum ex decem Dei nominibus, B. Hieronymo commemoratis epistolâ ad Marcellam. Etiam apud Plautum Pœnulo act. V, sc. II, Pœnus Hanno *Donni* κατ' ἀφαίρεσιν pro אדני, Adoni, hoc est, *domine mi*. Et mox, *Avo donni*: חוו אדני, *ave, domine mi*.

Nec *Adonis* solùm Phœnicibus dicebatur, sed etiam *Gingras*. Pollux lib. IV, cap. X: Ἡ Φοινίκων γλῶττα Γίγγραν τὸν Ἄδωνιν καλεῖ, καὶ τούτου ὁ αὐλὸς ἐπωνόμασαι· *Phœnicum lingua Adonim vocat Gingram: & ab hoc nomen tibiæ.* Eâ tibiâ in Gingræ sive Adonidis sacris lugubres cantus ciebant. Vnde ibidem Pollux: Γίγγρας δέ τις αὐλίσκος γοώδη καὶ θρηνητικὴν φωνὴν ἀφίησι· Φοῖνιξ μὲν ὢν τὴν εὕρεσιν, πρέπων δὲ μούσῃ τῇ Καρικῇ. *Est & tibia exigua, gingras, lugubrem & flebilem emittens vocem. A Phœnicibus quidem inventa, Caricæ autem Musæ conveniens.* Sed ut Pollux dicat, tibiam hanc dictam *gingram* ab Deo; dubitari tamen possit, an non potiùs Adonis à cantu gingri-

* cap. 7.

‡ de mirabilibus auditionibus. pag. 115, edit. Sylburgiana, sive Wechelian. an. 1587.

* vulgo mystæ, sed perperam: quia ab Ausonio varia memorantur gentes, quarum singulis mysta fuit. Vt huic loco non generale mystarum nomen; sed particularis alicujus nationis appellatio conveniat. Talis Mysorum, qui Thracibus conterminí.

Digitized by Google

gingrino nomen acceperit, quia eo lugeretur: tibia verò vocata sit γίγγρας, quia fieret ex gruis vel anseris tibia. Nam Ies. XXXVIII, & Ier. VIII, עגור non *hirundo* est, aut *pica*; sed vel *grus*, vel *anser*. Indéque ע in G converso, ut sæpe fit, γίγγρας, genus tibiæ, & saltationis ad eam; ut explicat Pollux lib. IV, cap. XIV. Apud Hesychium vulgò est: Γίγγρει ἐπιφώνημά τι ἐπὶ τῶν κώμων λεγόμενον. Vide, an non rescribi debeat, ἐπιφώνημά τι ἐπὶ τῷ Ἀδώνιδι λεγόμενον. Eo autem tibiæ nomen fuerit γίγγρας, quia ex anseris tibia fuerit. Vnde & χηνίζειν apud Athenæum de iis, qui tibiâ canunt. Simile igitur γιγγρίζειν, & γιγγράζειν, & Latinis *gingrire*. Glossæ Philoxeni, *Gingriunt anseres*, χῆνες ἐκβοῶσι. Festus: *Gingrire anseris vocum proprium est*. Indeque apud Arnobium in VI: *Anserum gingritibus*. Subjicit continuò Festus: *Vnde genus quoddam tibiarum exiguarum gingrinæ*. Nempe ut Græcis γιγγραῖνος αὐλός. Idem Festus: *Gingrator, tibicen*. Vbi propter ἀναλογίαν malim *gingritor*.

Quo pacto Adonidi, seu Gingræ, in Phœnicia apud Biblios sacra fieri soleant: legere est apud Lucianum de dea Syria. Narrat autem, ut ad repræsentandum Veneris dolorem ob Adonin ab apro interemtum, totâ religione luctus indicaretur. Tum lacerare se verberibus solitos, quasi Adonidi parentantes. Etiam capita rasisse, ὅκως Αἰγύπτιοι ἀποθανόντος Ἄπιος, *ut Ægyptii faciunt, mortuo Ape*. Quod siquæ mulierum, formæ studiosiores, radi abnuerent; eas die uno se peregrinis prostituisse; & quod inde meruissent, obtulisse Veneri. Post luctum die uno repræsentatum, postero omnes die pariter gaudium testatos ob vitæ redditum Adonim. De istis mulierum planctibus in Adoniis meminit & Plutarchus in Alcibiade, & Nicia. Indéque Aristophani in Pace Ἀδωνιασμὸς, ὁ ἐπὶ τῷ Ἀδώνι θρῆνος, *lamentatio ob Adonidem*; ut Hesychius exponit. Et satis verisimile est, Ἀδωνιασμὸν hunc signari ab Ezechiele cap. VIII: *Et introduxit me ad ostium portæ domus Domini, quæ est ad Aquilonem: & ecce, sedebant ibi mulieres, plangentes Thamuz*. Et fortasse hinc occasio fabulæ apud poëtas de luctu Phaëthontiadum: de quo Ovidius II Metam. Dionysius item in Periegesi, & poëtarum alii. Nam Phaëthon, Sol. Porrò apud Ezechielem etiam B. Hieronymus * per Thamuz intellexit Adonidem. Ac Procopius quoque in Iesaiæ cap. XVIII, hunc Ezechielis locum adducens, post Θαμμοὺς addit, ὅπερ ἐστὶ τὸν Ἄδωνιν· *quod est, Adonim*. Ibidem refert, ut Venus amore Adonidis ab apro, in quem Mars se converterat, interemti, etiam inferos accesserit, ut Adonidem reposceret. Sed cum non minùs à Proserpina amaretur, sic tandem convenisse, ut unâ anni parte Proserpina, parte alterâ Venus adolescente potiretur. Atque ad hosce divisos amores respexit quoque Theocritus Ἀδωνιαζούσαις sive Idyll. XV:

* *Ad illud Ezech. cap. 8. plangentes Thamuz, sive Adonidem: uti & epistola ad Paullinum de institutione monachi.*

Ὦ τρισφίλατος Ἄδωνις, ὃ κ' ἐν Ἀχέροντι φιλεῖται.

Ter amabilis Adonis, qui etiam apud inferos amatur.

Vti igitur dolor repræsentatur ob mortuum Adonidem, ita ob redditum, gaudium: quod ibidem Procopius addit. Atque hunc ritum etiam imitabantur Græci. Vnde in eundem prophetam sic Cyrillus lib. II. *Græci hinc latè festum excogitavere, ut se cum Venere, propter mortem Adonidis mœstâ, condolere, & lugere; redeunti autem ex Orco, & inventum esse dicenti, quem quæsiverat, gratulari, & unà exultare, simularent.* Dixere hæc Ἀδώνια, quæ fiebant τῷ Ἀδώνιδι, & Ἀφροδίτῃ, *Adonidi, & Veneri*; ut ait Aristophanis scholiastes. Vtrique horum lectus sternebatur: ut ait Theocritus Ἀδωνιαζούσαις. Sed non hujus est loci omnia exequi, quæ ista ad sacra pertinent. Potiùs adeantur, qui de Græcorum feriis scripserunt: qualis eruditissimus vir Petrus Castellanus, &, qui omne punctum tulit, Ioannes Meursius; quo de viro & hac, & aliis partibus eximio, nemo non præclarè senserit, nisi qui pariter virtuti doctrinæque bellum indixerit. Ritibus igitur hisce prætcritis, potiùs exponam, quod magis nostri est instituti, quò spectarit cultus ille Veneris, ac amasii ejus Adonidis. Venus Orienti, unde cultus hic ad Græcos derivatus, complectitur tum Lunam, sive Venerem cælestem, sub qua & Hesperum sive Luciferum comprehendere possis: tum Venerem subcælestem, sive Terræ partem superiorem, quam calcamus, & cernimus. Adonis autem est Sol, verè amasius Veneris, quomodocunque Venerem intelligas. Nam sive Lunam consideres, quem illa magis amet Sole, unde lumen suum mutuatur? Sive Luciferum, is semper Solis comes: ut infrà magis liquebit, ubi de Veneris sidere sive Hespero ac Phosphoro dicetur. Sive terræ attendas superficiem, quid utilius, quid incolis gratius & jucundius amabili Solis luce? De cælesti Venere satis apertum. Partem verò de Venere subcælesti, ex sacrorum ratione illustrat his verbis Macrobius lib. I Sat. cap. XXI: *Adonin quoque Solem esse, non dubitabitur, inspectâ religione Assyriorum: apud quos Veneris Architidis* (lego, *Atergatis* †, de qua postea) *& Adonis, maxima olim veneratio viguit: quam nunc Phœnices tenent. Nam Physici terræ superius hemisphærium, cujus partem incolimus, Veneris appellatione coluerunt; inferius verò hemisphærium terræ, Proserpinam vocaverunt. Ergo apud Assyrios, sive Phœnices, lugens inducitur Dea: quod Sol, annuo gressu per duodecim signorum ordinem pergens, partem quoque hemisphærii inferioris ingreditur: quia de duodecim signis Zodiaci sex superiora, sex inferiora censentur: & cùm est in inferioribus, & ideo dies breviores facit, lugere creditur dea, tanquam Sole, raptu mortis temporalis, amisso, à Proserpina retento: quam numen terræ inferioris circuli, & antipodum, diximus. rursumque Adonin redditum Veneri, credi volunt, cùm Sol, evictis sex signis inferioris ordinis, incipit nostri circuli lustrare hemisphærium, cum incremento luminis, & dierum. Ab apro autem tradunt interemtum Adonin,*

† *Nisi* Dercitidis *malis, vel potiùs, ut clarissimo Seldeno visum,* Aphacitidis: *de qua cap.* XXXVI *loquemur.*

Digitized by Google

Adonin, hiemis imaginem in hoc animali fingentes; quod aper hispidus & asper gaudet locis humidis & lutosis pruinaque contectis. Ergo hiems veluti vulnus est Solis; quæ & lucem ejus nobis minuit, & calorem. quod utrumque animantibus accidit morte. Subjungit deinde de simulachro Veneris in Libano: de quo in symbolica theologia dicemus.

Illud etiam, Adonim esse eundem, ac Solem, indicat, quòd Adonis est Bacchus: ut ait Plutarchus lib. IV Symposiacôn, cap. V; ubi & Phanoclis versus adducit de Adonide Venerem rapiente. Bacchum verò esse Solem, alibi ostendimus.

Non defuere tamen, qui per Adonidem, non Solem intelligerent; sed frumentum: quod parte anni in terra sepultum latet; parte item feliciter germinans se nostris offert obtutibus. Apud Proserpinam igitur agere ajunt Adonidem, simulac semina terris sunt mandata. Veneri verò, hoc est, superiori terræ, ac hominibus, restitui, cùm læta seges succrescit. Voluit hoc Ammianus Marcellinus lib. XIX: *Fœminæ miserabili planctu in primævo flore succisam spem gentis solitis fletibus conclamabant. Vt lachrymari cultrices Venereæ sæpe spectantur in sollemnibus Adonidis sacris: quod simulachrum aliquod esse frugum adultarum, religiones mysticæ docent.* Et fortasse inde est, quòd in Adoniis serebant frumentum, & hortos faciebant Adonidis. Scholiastes Theo-
† vers. 112. criti ad ejus Idyll. XV †: Εἰώθασι γὰρ ἐν τοῖς Ἀδωνίοις πυροὺς, καὶ κριθὰς σπείρειν ἔν τισι προαστείοις, καὶ τοὺς φυτευθέντας κήπους, Ἀδωνίους προσαγορεύειν· *Consueverunt in Adoniis frumenta, & hordea, serere in quibusdam suburbiis, & consitos hortos Adonios nuncupare.* Sed de Adonide, & Solis apud Phœnices cultu, satis.

CAPVT V.

Ammonitis, Cœlesyriæ genti, solem essem cultum sub nomine Molochi, ejusque honori traductos per ignem pueros. Traductionem eam non holocausti, sed februi fuisse genus. Tacere Scripturas de Ammonitis Molocho suos liberos sacrificantibus: sed loqui de Sepharvaitis, Assyriorum colonis, infantes suos mactantibus Adramelecho, & Anamelecho: qui tamen Dii ad Molochum reduci posse videantur. Molochum nec Priapum videri, nec Mercurium: verisimilius Saturnum dici, quia Molocho Oriens mactarit liberos: & Græci ac Romani id à Phœnicibus ac Pœnis factum dicant τῷ Κρόνῳ *sive Saturno. Falsam interim hanc opinionem esse, si strictè intelligatur Saturnus ex vulgari Romanorum vel Græcorum usu. At veram videri, si ex more Orientis Moloch sive Saturnus habeatur Natura, magisque Cælestis, maximeque Solaris. Cur septena voluerint esse conclavia in Molochi simulachro; septimumque destinarint liberis cremandis. Aliorum sententiæ de sacrificii hujus caussa adlatæ, & rejectæ. Si rectè Oecumenio traditum, in Molochi corona reluxisse lapidem pretiosum; eum non tam Luciferum, quàm Solem, repræsentasse. Sed non paullo esse verisimilius, Scripturas in posteriori Samuelis, & priori Paralipomenôn libro, loqui, non de gemma unica in corona Molochi, sed de gemmis multis in corona regis Moabitici. Emessenis colebatur Sol cum Mercurio, & Marte. Ac Mercurius quidem dictus* Monimus, *Mars* Azizus, *Sol autem* Elagabalus: *quæ vox vel* Deum opificem, *sive* conditorem *significat: vel potius* Deum montis: *ut nomen ex eo sit, quia in monte coleretur: uti &* Dei Carmeli *inde nomen fuit. Cæsari Elagabalo ab hoc numine nomen impositum. Templum ab eo huic Deo conditum Romæ. Palmyra eadem ac Thamar. Cujus incolis dii* Malachbelus, & Aglabelus: *hoc est, Sol, & Lunus, qui idem ac Luna.*

Habemus de cultu Solis apud Phœnices. Nunc attendamus Syriam Mediterraneam. Qualis Iudæa. In ea ab Essenis Solem esse cultum pro Deo, traditum est Iosepho Scaligero Trihæresii cap. XXVII *. Compulsus verò * pag. 215.
est eo, quòd Philo libro περὶ βίου θεωρητικοῦ sic scribat de iis †: Δὶς δὲ καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰώ- † pag. 612.
θασιν εὔχεσθαι, περὶ τὴν ἕω, καὶ περὶ τὴν ἑσπέραν· ἡλίου μὲν ἀνίσχοντος, εὐημερίαν (sic scribendum) αἰτούμενοι τὴν ὄντως εὐημερίαν, φωτὸς οὐρανίου τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἀναπλησθῆναι. *Bis verò unoquoque die precari solent; sub auroram, & vesperam: oriente quidem Sole felicitatem, veram inquam felicitatem poscentes: nempe ut mens sua repleatur luce cælesti.* Sed hinc quidem nullis fidiculis extorqueas, Solem Essenis pro Deo fuisse. Speciosius videtur hoc Flavii Iosephi lib. II de excidio
Iudaico, cap. VII ‡: Πρὶν γὰρ ἀνασχεῖν τὸν ἥλιον, ‡ Gr. cap. 6. pag. 728.
οὐδὲν φθέγγονται τῶν βεβήλων. πατρίους δέ τινας εἰς αὐτὸν εὐχὰς, ὥσπερ ἱκετεύοντες, ἀνατεῖλαι. Quæ sic vertit Rufinus: *Ante Solis ortum nihil profani loquuntur: sed ei patria quædam vota celebrant, quasi, ut oriatur, precantes.* Sed cui fides fiat, Essenos, religione Iudæos, invocâsse Solem? Nempe non aliud voluit Iosephus, quàm Solem, ut excellentissimum Dei opus, magna fuisse in veneratione apud Essenos: ac propterea nihil dixisse profani ante exortum ejus, precibusque patrio more propter Solem fusis, exposcere solere, ut quamprimum oreretur. Scaligerum tamen secutus quoque Petavius notis ad Epiphanium, eamque sententiam idem in Miscellaneis Exercitationibus tuetur cap. I. Mihi longè magis de isto placent, quæ duo summi viri scripsere, Claudius Salmasius, & Ioannes Croius;
ille in Exercitationibus Solinianis *; hic in sa- * p. 611.
cris & historicis exercitationibus part. II, cap. IV. Neque illud me movet, quòd iidem Esseni, ut Iosephus ait, quoties vellent exonerare ventrem, scrobem defoderent, tum pallio sibi circumfuso super eum conquiniscerent, ὡς μὴ τὰς αὐγὰς ὑβρίζοιεν τοῦ Θεοῦ· *ne injuriam facerent Dei luci.* Neque enim Θεὸς hic Solem signat; ut sæpe utuntur gentiles; sed verum numen: ac proinde lux Solaris non dicitur alia de caussa lumen Dei, quàm quia Deus creavit Solem.

Sed ut de Iudæis falsi sint viri doctissimi, in

aliis

aliis tamen Syriæ Mediterraneæ locis certum est hunc cultum Solis obtinuisse. Valde enim Syriæ tellus patuit. In ea quippe præter Iudæam est Comagene; & quæ, à Seleuciæ, Antiochiæ, Apamiæ, & Laodiceæ complexu, Tetrapolis vocabatur; Cœlesyria item, quæ Iurisconsultis vett. sola crebrò *Syriæ* nomine intelligitur; denique Palmyrene, & terræ aliæ, de quibus postea dicam. In Cœlesyria Ammonitis fuit: ubi Sol cultus nomine *Moloch*, sive *Milcom:* qui disertim Ammonitarum Deus dicitur I sive III Reg. XI, 5, & 7. Ac memoratur etiam Levit. XVIII, 21, item XX, 2, 3, 4, 5, & II sive IV Reg. XXIII, 10. Iisque ex locis etiam cognoscere est, à parentibus in hujus numinis honorem liberos per ignem traduci solere. Hæc autem traductio non erat crematio liberorum; sed februatio, hoc est purgatio sive expiatio quædam, qua per spatium inter duos ingentes ignes intermedium vel à camaris sive sacerdotibus, vel ad eorum præscriptum à parentibus ipsis, aut ducebantur, aut gestabantur infantes. Ita cepere hæc verba R. Salomo Iarchi, R. Maimonides in More Nebuchim lib. III, cap. XXXVIII, & R. Ioseph Karo in Misnah Thorah tract. עכום, cap. VI. Sed dissentit Aben-Ezra: cui *traducere* valet *comburere*. Eáque sententia magis obtinet. Equidem existimo, ubi solùm traductionis meminit Scriptura, signari non cremationem, sed tantummodo deductionem duos inter ignes. Interea fatemur, præter hanc februationem, quæ in familiis omnibus, rebus etiam prosperè fluentibus, obtineret, fuisse etiam vivicomburium carissimorum pignorum, & quidem ex flore populi; quo in magnis calamitatibus placari Deum posse, arbitrabantur. Hanc Phœnicum fuisse sententiam, ex Porphyrio antea vidimus: Scripturisque etiam docemur, cultum eum obtinuisse in Cananæa. Vt Psal. CVI *, 37: *Et immolaverunt* (sive mactarunt יזבחו, *izbechu*) *filios & filias suas dæmoniis.* Sed Ammonitas Molocho suo liberos sacrificâsse, solidè ex Scripturis adstrui nequit. Solùm legitur II sive IV Reg. XVII, 31: *Ii autem, qui erant de Sepharvaim, comburebant filios suos igni, Adramélech, & Anamélech, Diis Sepharvajim.* Vbi nihil de Ammonitis, sed Assyriis in Samariam traductis. Nam commate 24, clarè legas, ut Assyriæ rex ex Babel, Cutha, Emath, & Sepharvaim, colonos traduxerit in Samariam, Israëlitis in Assyriam, & Mediam, traductis. Sed neque ibidem sermo de Molocho, verùm Adramélech, & Anamélech. Quæ tamen numina non abnuerim reduci posse ad Molochum. Nempe ut *Adramélech* magnificum ac fortem Molochum sive regem signet. Sanè אדיר unum est ex Dei attributis, propriéque *fortem* sive *potentem*, *magnum* item *ac excellentem* signat: ut Psal. XCIII, 4. At *Anamélech* fuerit responsum sive oraculum Molochi. Nam ענה, *responsio*, *colloquium*. Nisi malis, notare Molochum sive *regem opulentum*, vel *divitiarum*. Nam Arabibus גני gani, cum ג punctum habente, *dives*; ut גנא, gina, *divitiæ*. Quomodo idem fuerit ac Mammona sive Plutus.

* al. 105.

Sed ad Ammonitarum Molochum redeamus; de quo ambigitur, quis fuerit. Invenio apud Antonium Fonsecam in iis, quæ ad Cajetanum in Levit. XX, 2, 5, 7, annotavit, eum esse Priapum. Quod nisi per Priapum vim Solis generativam hic quoque intelligamus, nullâ ratione nititur: & eo minoris fieri debet, quia aliter ipse Fonseca ad Levit. XX, 2, 3, 4, 5. Sed credo, memoriæ errore, confudit Fonseca numen Ammonitarum cum numine Moabitico; quod Priapum Hieronymus putabat, ut postea dicemus. Aliquanto verisimilius B. Arias Montanus in Amos cap. I; ubi Molochum censet esse Mercurium: nempe quia מלאך malach sit *nuncius:* at Mercurius Deorum nuncius statuatur à poëtis. Sed de Orientis theologia non debet judicari ex Græca, vel Romana. Nec *Moloch* est nuncius, sed מלך *melech:* quod LXX in Levit. XVIII vertunt ἄρχοντα: *regem* exponit B. Hieronymus in Ies. cap. LVII, & Hierem. XXXII. Pro eodem & legas Hier. XLIX, I, 3, מלכם: ubi LXX Μελχὸλ †, Hieronymus *Melchom.* At Christophorus à Castro in Hier. VII, Moloch censet Saturnum. Ac pro sententia hac facere videtur, quod, ut communis est sententia, ab Phœnicibus & Pœnis Molocho mactatos liberos: itidem à Græcis pariter Latinisque scriptoribus dicatur, hostias solere immolari Saturno. Hoc à Phœnicibus factum, tradit apud Eusebium Philo Byblius ex Sanchoniathone. Ac Curtius similiter lib. IV, de Tyriorum victimis agens humanis, itidem oblatas ait Saturno. De colonis quoque eorum Carthaginensibus idem refert Diodorus in XX, & Tertullianus adversus Gnosticos cap. VII. Possumusque idem dicere de Rhodiis; præeunte Porphyrio in secundo περὶ ἀποχῆς, & exinde Theodoreto in septimo Græcarum affectionum: Ἐθύετο γὰρ ἐν Ῥόδῳ μηνὶ Μεταγειτνιῶνος ἕκτῃ ἱσταμένου, ἄνθρωπος τῷ Κρόνῳ· ὃ δὴ ἐπὶ πολὺ κρατῆσαν, εἰς ἔθος μετεβλήθη· ἕνα γὰρ τῶν ἐπὶ θανάτῳ δημοσίᾳ κατακριθέντων μέχρι τῶν Κρονίων συνεῖχον· *Sacrificabatur enim in Rhodo XVI Kal. Novembris homo quispiam Saturno. Quod cum perdiu esset observatum, in consuetudinem abiit. Vnum quippe ex iis, qui capitali essent supplicio destinati, ad Saturnalia usque (vivum) asservabant.* Nec autoritate solùm, sed ratione etiam, hæc sententia firmari videtur. Nam quis Mercurium, Iovem, aut Priapum, finxit liberos suos comedentem? Saturno hoc pariter tribuunt Romani, ac Græci: idque quia Saturnus sit Tempus, quod omnia absumit: ut nulli Deorum convenientiùs potuerint liberos sacrificare, quam Temporis Deo. Sed quæcunque hæc speciosè dicantur, nihil solidi subest, si Saturnum istum animale credas numen; puta regem Italum, aut Iovis Cretici patrem, aut Noachum etiam, vel Adamum ipsum. Sed neque hæc sententia constiterit, si per Saturnum capias Saturni stellam,

† In Græcis bibliis Romanis μελχόλ.

ſtellam, quàm multi eò cenſent tempori præfectam, quia nonniſi longiſſimo tempore triginta puta annis, orbem ſuum abſolvat. Duntaxat recipi hæc de Saturno ſententia poteſt, ſi capiamus de illo Orientis: cujus populis Baal, & Moloch, longè latiùs patuere, quàm Saturnus Romanis, & Græcis. Orienti enim, & Baal, & Moloch, dominus erat univerſi; idem Saturnus, Iupiter idem, idemque Apollo. Nempe ut paullatim ab uno veroque numine receſſit genus humanum: ita ſenſim, & quaſi gradibus quibusdam, ſua ἡ πολυθεότης * cepit incrementa. Primùm Soli divinus obtigit honos, quia nihil eo ſenſibus noſtris vel conſpicuum magis, vel acceptum. Proximè accedere videbatur Luna: quæ propterea primò in ſocietatem cultus adſcita. Hinc reliquæ cæli militiæ, ac mox etiam totius cæli machinæ, idem eſt communicatus. Poſtea elementis etiam attributus: ac denique toti rerum naturæ, quia tota divinæ eſſe naturæ crederetur. Interea uti una eſt rerum omnium natura; ita cultum ſuum ad unum aliquod numen ſapientiores dirigebant. Ita factum, ut Orientis ille Moloch unus, & Apollo eſſet, ſive Sol; & Cœlum, ſive Iupiter; & Saturnus, ſive rerum Natura: quod pleniùs poſtea explicabitur. Præcipuè verò Solem intelligi per Molochum, multis elucet indiciis. Primùm, quia conſtet Orienti Solem, & Lunam, in præcipuo fuiſſe honore: & *Baal*, ſive *Bal*, vel *Belus*, Solem fuiſſe conveniat: *Molech* autem, ſive *Melech* idem ſignificet. Nam quid refert, num dominum, an regem dicas univerſi? At *belus*, ſeu *baal*, dominus; *melech* rex: unde & ex duobus illis conflarunt *Molechbelus*, quaſi *dominum regem* dicas. Præterea idem cognoſcimus ex imagine Molochi: ut quæ ſeptem conſtiterit conclavibus: quorum in primum offerrent ſimilam, in alterum turturem, in tertium ovem, in quartum arietem, in quinctum vitulum, in ſextum bovem, in ſeptimum filium. Vt proditum à R. Simeone in Ialkut, atque exinde à Paulo Fagio notis in Chaldæam Levitici paraphraſin. Septem erant conclavia, pro numero Solis, Lunæ, & quinque planetarum. Ex quibus poſtremum propriè erat Solis; ut excellentiſſimi numinis, & reliquorum moderatoris. Vnde & honos redibat ad Solem, in quocunque conclavi offerretur: ſed proprius ille honos, cùm homo immolaretur. Summo enim Deo ſumma convenit victima. At Sol Deorum iis ſummus erat. Nec quicquam in mundo eſt excellentius homine: nihil etiam parentibus eſt carius, quàm liberi. Sic igitur judicarunt, non meliùs ſummum ſe poſſe Deum demereri, quàm ſi immolarent liberos ſuos, etiam in maximarum divitiarum, ac potentiæ ſpem natos. Hæc vera eſt illius ſacrificii ratio; non illa, quam Græculi ſunt commenti, eo Saturno mactâſſe ut ſignificarent, ſe Saturni, ſive Temporis, naturam imitari, quod omnia nata abſumeret. Vti neque illa apud B. Auguſtinum lib VII de Civitate Dei, cap. XIX, quaſi reſpexerint, quòd ſemina cooperiantur terrâ, atque ita eò redeant, unde venerunt. Nec iſta apud Minucium Felicem in Octavio, *Quia*, inquit, *Saturnus filios ſuos expoſuit, non voravit; meritò ei in nonnullis Africæ partibus infantes immolabantur.*

* *Deorum multitudo.*

Exiſtimet quis, Molochum eſſe Venerem, hoc eſt, Luciferum: idque propter illa Cyrilli in Amos, & exinde Theophylacti, & Oecumenii verba in Act. VII: Μολὸχ, ἤτοι Μελχὸμ. εἴδωλον ἦν τοῦτο Μωαβιτῶν, λίθον ἔχον διαφανῆ καὶ ἐξαίρετον εἰς ἑωσφόρου τύπον ἐπὶ μετώπου ἄκρου· *Moloch is ſive Melchom. Erat autem hoc ſimulachrum Moabitarum, habens lapidem pellucidum ac pretioſum in modum luciferi extremâ frontis parte.* Sed primùm in eo peccatur, quòd Moloch dicatur Moabitarum Deus, qui potius fuit Ammonitarum. At Moabitarum Deus Chamos, ut poſtea dicetur. Præterea nihil cauſſæ eſt, cur pretioſum illum lapidem, in fronte Molochi, credamus potiùs ſymbolum fuiſſe Luciferi, quàm Solis. Quanto enim juſtiùs Sol dicitur Molochus, ſive rex cœli, quàm Veneris ſtella: quæ quid ad Solem? imò ne lumen quidem à ſe habet, ſed à Sole accipit: quia, quod veteres ignorarunt, Lunæ inſtar eclipſin patitur, creſcit quoque & decreſcit; ut Batavo teleſcopo deprehenditur. Denique ne illud quidem ſatis apertum, an in corona Molochi ſive Milcom fuerit ejuſmodi lapis pretioſus. Compulit Cyrillum, & Oecumenium, ut ita ſcriberent, locus II Samuelis XII, 30: ubi ſic habent LXX: Καὶ (Δαυὶδ) ἔλαβε τὸν στέφανον Μολχὸμ τοῦ βασιλέως αὐτῶν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ὁ σταθμὸς αὐτοῦ τάλαντον χρυσίου, καὶ λίθου τιμίου· *Et tulit coronam Molchom regis eorum à capite ejus, & pondus ejus talentum auri, & lapidis precioſi.* Eademque verba habes in I Paral. XX, 2. Niſi quod antè ὁ σταθμὸς, *pondus*, addatur, εὑρέθη, *inventum eſt*: poſtremaque verba ſint, καὶ ἐν αὐτῷ λίθος τίμιος, *inque ea lapis pretioſus.* Vulgatus interpres, qui B. Hieronymus putatur, etiam *Melchom* retinuit. Sed in loco, è poſteriori Samuelis adducto, pro מלכם *Malcam* eſt *regis eorum*: ut Ammonitarum regem, ac ejus coronam, non Ammonitici numinis, intellexerit interpres. Idem utrobique habet *pretioſiſſimas gemmas*: quia cenſuit, pluratívum, more Hebræo, poni pro numero ſingulo. Ac ſimiliter utrumque locum interpretati Vatablus, Munſterus, Pagninus, Caſtellio, Iunius, alii. Vt pareat, quam infirmum ſit, quod poſt Cyrillum Oecumenius inde collegit de pretioſo lapide in fronte Dei Moloch ſive Milcom. Hæc de Molocho, Ammonitico numine in Syria Cava.

Videamus nunc de Syria Apamena: ubi Emeſſæ ſive Emiſſæ, quæ Græcis Ἔμεσα, & Ἔμισα dicitur, ingenti itidem in honore erat Sol: nec ſolus, ſed unà cum eo Μόνιμος, καὶ Ἄζιζος, duo Solis πάρεδροι: quorum prior eſt Mercurius, poſterior Mars: quemadmodum Iamblichus interpretabatur: ut traditum ab Iuliano deſertore, Hymno in Solem *. Soli verò nomen ab Emiſſenis datum *Alagabalus*, ſive *Elagabalus*:

* *pag. 34. edit. Pariſ. an. 1583.*

balus: pro quo Græci, ac Romani, ut vox ea quodammodo barbariem exueret, *Heliogabalus* dicere maluerunt: imò & Ελαιαγάβαλος pro eo apud Herodianum legas. Eum Solem esse, indicant tum Dio, & Herodianus, qui Ἥλιον exponunt; tum lapides, in quibus est, SOL ALAGABALVS: item nummus antiquus, in quo est, SACERDOS SOLIS DEI ELAGABALI. Nomen *Elagabali* unde conflatum sit, non convenit; præterquam de parte priori, quæ est אלה *elah*, sive Arabicè *alah*. Ea autem Deum signat. Quod ad alteram partem, variè de eo doctissimus Fullerus in Miscellaneis sacris lib. I, cap. XIV. Sed non dubitandum, quin illa sit גבל *gabal*. Controversum interea, quomodo capi debeat. Nam גבל principe quidem significatione sumitur pro *finire*, sive *terminum constituere*: sed præterea notat *fingere*, *figurare*, *formare*. Vnde Syris גביל *gabul*, Arabibus גאבל *gabil*, hoc est κτιστὴς sive *fictor*, *conditor*. Quæ sententia Fullero imprimis placuit. Nempe ut *Elagabalus* idem sit ac ὁ ἥλιος δημιουργὸς, *Sol opifex*, sive *conditor universi*: prout dicitur Porphyrio apud Eusebium Præparat. Euangel. lib. III, cap IV: Quicum convenit, quod idem Sol κτιστὴς τῆς οἰκουμένης, *conditor universi*, nominatur in obelisco maximo, quem Constantinus Magnus transferri Romam jussit: ut locuples nobis testis est Ammianus in septimo decimo. Vbi Romam novam sive Constantinopolin intelligi, ex obelisci inscriptione hodieque exstantis liquet. Sed præterea גבל *gêbel*, Arabibus *montem* notat. Vt *Elagabalus* signet *Deum montem*, sive *Deum montis*; in quo ædis illius foret: unde & symbolum ejus erat lapis ingens montis in modum fastigiatim adsurgens. Nempe uti nomine Dei Carmeli, Suetonio memorati in Vespasiano cap. 1, non montem intelligo; sed numen, cujus in monte eo delubrum foret. De Elagabali templo illustris est Festi Avieni locus. Apud quem primùm legas de situ urbis:

Vrbs mediis Apamea dehinc consurgit in arvis.
Et qua Phœbeam procul incunabula lucem
Prima fovent, Emesæ fastigia celsa renident.

Posteáque de templo ipso:

Denique flammivomo devoti pectora Soli
Vitam agitant. Libanus frondosa cacumina turget:
Et tamen his certant celsi fastigia templi.

Ab hoc numine Antoninus Varius nomen accepit *Heliogabali*, quia priùs sacerdos fuisset Dei Heliogabali, sive, ut Oriens efferebat, Elagabali, vel Alagabali. Idémque Elagabali templum Romæ constituit. Testis in vita ejus Lampridius. Vide quæ de hoc numine eruditè ad Eusebium magnus Scaliger, eruditiùs ad Lampridium Casaubonus, eruditissimè ad eundem Salmasius aunotavit.

Etiam Sol cultus in Syria Palmyrena: ubi princeps urbs Palmyra, Hebræis *Thamar* vocata, Iosepho teste *, opus regis Salomonis: ut est I sive III Reg. IX, 18, & I Paralip. VIII, 4. Templi Solis apud Palmyrenos meminit Vopiscus in Aureliano. Indéque Romam devecta est tabula marmorea, quam integrè habes in Gruter. inscript. LXXXVI, 8. In hac inter cætera, *Aglibolus*, & *Malachbelus*, *dii patrii*, memorantur. Quo minus animales fuisse Deos censeam, facit, tum etymon utriusque vocabuli allatum nobis superiùs †: tum in tabula eàdem sculpti duo viri stantes in porticu, crispo uterque crine, posterior cum Luna in humeris: ut hæ Agliboli, & Malachbeli effigies videantur. Arbitrantur eos viros imagines esse Solis æstivi, & hiberni. Meliùs verò clarissimus Salmasius, Solis, & Luni: pro quo facit Luna humeris alterius, ut dixi, addita. At Lunus Deus idem ac Luna: quia numen hoc alii muliebri, alii virili, ut Carreni ‡, nomine proferebant. Nihil igitur hoc obstat illi, quod superiùs *Malachbelum*, non *dominam reginam*, sed *dominum regem*, interpretabamur. Quod si Malachbelus sit Lunus, Aglibolus Sol fuerit. Et fortasse, (quòd Scaliger in quinto de Emendatione temporum putabat) lapidicidarum errore *Aglabolus* pro *Aglabelus* sculptum fuit. Vtcunque sit, nihil adhuc melius video, quàm ut vox ea sonet dominum rotundi, sive amphitheatri hujus mundani; quod & orbes cælestes, & terrarum orbem comprehendit. Cur autem, contrà quàm nonnulli, Aglibelum potiùs, quàm Malachbelum, Solem arbitrer, eo præcipuè compellor, quòd Aglibeli nomen præcedat. Nec enim, puto, Lunæ vel Luni numen Solari numini præposuissent. Quod verò diccbamus, veteribus Lunam fuisse tum marem, tum feminam, quia numen hoc alii Lunum, alii Lunam vocarent; id non tam caussa opinionis ejus est censendum, quàm signum. Nec enim quia Lunus, & Luna, diceretur, eò Luna habebatur ἀρσενόθηλυς *: sed contrà, quià crederetur ἀρσενόθηλυς, eo sacerdotes Carreni pro *Luna Lunum* dicere jusserunt. Nempe quia Lunam magis ratione principii activi, ut dignioris, attenderent; quàm passivi, sive feminei. Verùm ista pleniùs intelligentur, cùm dicam de Naturæ numine, sive anima mundana.

* lib. 8 Antiquitat. cap. 2, sive apud Rufinum, 6.

† lib. 1, cap. 26.

‡ Spartianus in Antonino Caracalla.

* Mas feminaque.

CAPVT VI.

A Syris accessum ad Assyrios, & Babylonios: qui tamen Syris quandoque, latiùs eâ voce extensâ, accenseantur ab antiquis. Syri unde dicti. Sol Assyriis & Babyloniis Belus: *quod dominum signat; quippe ex* Beel, *sive* Bahal *factum. Inde gemma Solis aliter dicta* Beli oculus. *Etiam Assyriis idem Deus* Adad, *qui effingebatur, radiis terram versus reclinatis. Vocem* Adad *à Macrobio* Vnum *exponi. Vetus ejus scriptoris lectio de* Adad *defensa. Vt Sol* Adad, *vel* Adod, *sic Lunam* Adam *vocitatam. Atque ut Macrobius falleretur in vocis ejus expositione; de nomine tamen numi-*

nis non decipi, cùm similiter legatur apud Philonem Byblium, ac Plinium. Gemmæ ab Adado nomen sortitæ.

HActenus de Syria egimus, prout, ex frequenti veterum usu, continet, tum ad mare sitam Phœniciam, tum regiones hasce mediterraneas, Iudæam, Cœlesyriam, Comagenen, & Seleucidem: hoc est, quatenus monte Amano à Cilicia, Tauro à minore Armenia, Euphrate à Mesopotamia, dividebatur. Post hasce regiones, quas potiùs spectem, quàm Mesopotamiam, Babyloniam, & Assyriam? Siquidem laxè adeò sæpe veteres *Syriæ* voce sunt usi, ut has etiam terras eâ comprehenderent. Vnde Mela lib. I, cap. XI: *Syria, & Cœle dicitur, & Mesopotamia, & Damascene, & Adiabene, & Babylonia, & Iudæa, & Sophene.* Item Plinius lib. V, cap. XIII: *Iuxta Syria litus occupat, quondam terrarum maxima, & pluribus distincta nominibus. Namque Palæstina vocabatur, qua contingit Arabas, & Iudæa, & Cœle; dein Phœnicia, & quà recedit intus, Damascena: ac magis etiamnum meridiana, Babylonia. Et eadem Mesopotamia inter Euphraten, & Tigrim: quaque transit Taurum, Sophene: citra verò etiam Comagene. Et ultra Armeniam, Adiabene, Assyria antè dicta.* Itaque videas, ab ipso Tullio * Chaldæos in Syria statui, & Sardanapalum dici Syriæ † regem, quem Assyriæ alii nuncupant. Nec mirum, quando *Syria* priùs *Assyria*; quique *Syri*, illi antea *Assyrii*; ut ex Herodoto ‡, Trogo *, aliis, constat: unde & Maro † *Assyrium venenum* pro *Syra*, sive *Tyria purpura* dixit; & Senecæ in Hippolyto mare mediterraneum *Assyriâ tenus* se extendit. Assyriis verò nomen ab Assur, secundo Semi filio, Noachi nepote: de quo Genes. x, 22.

* lib. 1 de Divinat.
† lib. 5 Tuscul. quæst.
‡ in Polyhymnia.
* lib. 1.
† Georg. 3.

Assyriis, ac Chaldæis sive Babyloniis, Sol dicebatur *Belus*. Nam ἱστορικῶς quidem iis Belus est Nimrodus; ut dictum superiori libro *: sed φυσικῶς eo nomine signatur, tum natura universa, ut inferiùs fusè ostendam: magisque natura cælestis, hoc est Iupiter, de quo Agathias auctor in secundo: maximéque natura Solaris: quod vidimus antea ex Servio, cùm de Baale Phœnicum ageremus. Atque hinc & gemma quædam, Solem referens, dicebatur *oculus Beli*. Plinius lib. XXXVII, cap. X: *Beli oculus albicans pupillam pingit nigram, & medio aureo fulgore lucentem. Hæc propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatur.* Appositè verò Soli dederunt nomen *Beli*, uti Moabitæ *Molochi*. Nam uti hoc regem; ita *Baal*, & *Beel*, *Bal*, & *Bel* dominum significant; quemadmodum antea dictum.

* cap. 24.

Assyriis quoque Sol *Adad*: uti Tellus *Atergatis*. De quibus sic Macrobius lib. I Sat. cap. XXIII: *Accipe, quid Assyrii de Solis potentia opinentur. Deo quem summum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt. Ejus nominis interpretatio significat* VNVS. *Hunc ergo, ut potentissimum adorant Deum: sed subjungunt eidem deam nomine Adargatin; omnémque potestatem cunctarum rerum his duobus attribuunt, Solem Terramque intelligentes.* Et mox: *Simulachrum Adad insigne cernitur radiis inclinatis: quibus monstratur, vim cæli in radiis esse Solis, qui demittuntur in terram: Adargatis simulachrum sursum versum reclinatis radiis insigne est; monstrando, radiorum vi superne missorum enasci quæcunque terrâ progenerat.* Sed, ut dicebamus superioris libri cap. XXII, existimare aliquis possit, hoc numen non *Adad*, sed *Achod* fuisse nuncupatum. Nam אחד *Achad*, *unum* Hebræis notat. Et sic Deum Syris, vel Assyriis, vocatum fuisse, colligunt aliqui ex Iesaiæ LXVI, 17: ubi numen hoc אחד vocari, arbitrantur. Est ibi apud vulgatum interpretem, *Qui sanctificabantur, & mundos se putabant in hortis post unam.* *Vnam* autem de singulari in hortis piscina intelligit Vatablus. Nempe hi legunt, אחת *achath*, quod est *unam*. At in aliis codicibus אחד *achad*: hoc est, *Vnum*. Atque id præfert Scaliger, notis ad fragmenta veterum Græcorum, quæ operi de Emendatione temporum subjunxit. *Vnum* verò interpretatur *Deum*, sive idolum Dei: post quod suillam, & alia abominanda; comederint; ut mox Iesaias subjungit. Sed novellitas hujus opinionis facit, ut diligentius inquirendum censeam. Nam LXX, ubi vulgatus (quemadmodum & Leo Iudas) habet *post unam*; ibi LXX ἐν τοῖς προθύροις; *in liminibus*; at tum Symmachus ἀλλήλων, teste Procopio in hunc locum; tum Theodotio, ut de utroque refert ibidem B. Hieronymus. Id sit, *alter post alterum*: quomodo & cepere Iesaiam Iunius, Castellio, alii. Hæc eò adduximus, ut liqueat, quàm parùm præsidii in hoc Iesaiæ loco sit ad vulgatam Macrobii lectionem convellendam. Accedit, quòd אחד Syris *unum* signet. Vnde & Ioannes Drusius *Ada* apud Macrobium rescribendum putabat. A quo etsi dissentiam, hactenus tamen faveo, quòd numen hoc per D rectè apud Macrobium censeat exaratum. Nempe cùm unus sit Sol, Luna item una, stellæ autem multæ; etiam Sol Lunáque magnitudine lucis longè præcellant stellis: nihil mirum, si Assyrii hæc pro summis habuerint numinibus, utrique etiam ab unitate nomen dederint, ac Solem dixerint *Adod*, Lunam *Ada*. Nam, ut ex Hesychio superiùs diximus, Ἀδα ὑπὸ Βαβυλωνίων ἡ Ἥρα· *Hada Babyloniis Iuno.* Iuno enim Orienti est Luna; ut postea planius fiet. Atque ut Macrobius de etymo deceptus ab aliquo foret, qui vicinas adeo voces *Adod*, & *Achod*, confudisset; non propterea sollicitari debeat vetus lectio. Nam quomodo universi compages ab ornatu Græcis κόσμος, Latinis *mundus* nominatur: ita videri possit Sol, quo nihil æther pulchrius habet, nomen suum accepisse, sive ab הוד hod, *pulchritudo*: sive ab עדות, hedut, *ornamentum*: quod est II sive IV Reg. XI, 12. Validè quidem vulgatam Macrobii lectionem firmat, quòd, ut superiùs monui, etiam Philo Byblius ex Sanchoniathone Adodum recenseat inter Phœnicum Deos. Denique & verum hujus

Digitized by Google

Dei nomen cognoscimus ex Plinii lib. XXXVII, cap. I; ubi in Dalecampianâ legitur: *Adad unephros, ejusdem oculus* (al. *& ejusdem oculus*) *dicitur. Deus & hic colitur Syris.* Sed certissima est maximi Salmasii conjectura, è vestigiis veteris codicis sic emendantis: *Adadu nephros, ejusdem oculus, & digitus Dei. & hic colitur à Syris.* Vbi trium gemmarum nomina recenset. Sunt ea, Ἀδάδου νεφρός, Ἀδάδου ὀφθαλμός, Ἀδάδου δάκτυλος: ex quibus in veteri Parmensi solum prima memoratur: sed corrupte dicitur, *Adurenes*, pro *Adadu renes*. Tribus istis gemmis ab Adado nuncupatis, subdit, ut diximus: *Et hic* (puta Adadus) *colitur à Syris*. Respicit eò, quòd & capite præcedenti plures retulerat gemmas à Deo nomen sortitas. Talis (ut verba Plinii referem) *Beli oculus è medio aureo fulgere lucens, & propter suam speciem sacratissimo Assyriorum Deo dicatus: Dionysias nigra, mista rubentibus maculis: Hammonis cornu inter sacratissimas Æthiopiæ gemmas aureo colore arietini cornus effigiem reddens: Veneris crines nigerrimi nitoris.*

CAPVT VII.

In Arabia Moabitarum, & Madianitarum Deus erat Baal-Peor, *sive* Beel-Phegor. *Hunc videri posse Plutonem: sed ea opinio improbata. Quid divinus psaltes* mortuorum sacrificia *appellet. Potius hoc numen esse Saturnum, Iovem, Apollinem: quæ tria etsi pugnare inter se videantur, faciliè tamen conciliari. Hoc fine ostensum,* Baalphegor *esse Priapum, Priapum autem esse Solem. Eundem esse* Φάνητα, *&* Φαναῖον, *& Ægyptiorum* Ὧρον. *Cur Priapum effinxerint cum sceptro, & mutone ingenti. Quâ mente ad Iovem, & Saturnum, reducatur: cur hortis sit præfectus: cur Iovis* Σωτῆρος *filius dicatur: cur credatur gestare copiæ cornu. Phurnuti sive Cornuti locus emendatur. Vnde dictus* Priapus. Phegor *etiam in Scripturis simpliciter dici, qui aliàs* Baalphegor. Beth-Phegor *pro templo Phegorio. Alter Latinis vocari* Mutinum Titinum: *cujus fascino inequitabant nupturæ. Phegori vel inde nomen esse, quia membris omnibus staret nudis, & apertis: vel quia propriè sit Sol; cujus beneficio, omnia genita sunt in aperto: vel quia in monte Phegor imprimis coleretur. Opinio Rasi rejecta de cultu Beelphegor. Falsos videri, qui existimant, nomen* Beelphegor *non fuisse Moabitis in usu; sed solùm Israëlitis, qui sic genuinum nomen per ludibrium mutarint. Vnde Philo Iudæus nomen* Phegor *conflatum putârit. In ejus sacris libidini indultum. Quod Priapus dicatur esse Bacchus, non repugnare antea dictis, quia nec Bacchus sit alius à Sole.*

NVnc pergo ad Arabiam; in qua, tecto impositâ arâ, thus Soli adolebant quotidie, teste Strabone ‡. In eadem est Sabæorum populus: de quo sic Theophrastus lib. IX Hist. Plant. cap. IV: Συνάγεται πανταχόθεν ἥ τε σμύρνα, καὶ ὁ λιβανωτὸς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἡλίου. τοῦτο δ' εἶναι μὲν τῶν Σαβαίων· ἁγιώτατον δὲ πολὺ τῶν περὶ τὸν τόπον. τηρεῖν δ' ἐκεῖ τοὺς Ἄραβας ἐνόπλους. *Convehi undique myrrham, ac thus, ad delubrum Solis: hoc Sabæorum quidem esse, sanctissimum verò locorum omnium circumjacentium: custodesque habere Arabes armatos.* Sunt & populi Arabiæ Moabitæ, & Madianitæ. Horum numen בעל פעור, *Baal-Peor*: quod LXX Senioribus Βεελφεγώρ: ut videre est Numer. XXV, 2, 3, 6, item Psal. CVI *, 28, & Oseæ IX, 10. Ad præsentem tamen locum, ubi de Solis cultu agitur, haut multum faciat hoc numen, si eo intelligitur Phœnicum Moth, hoc est, Pluto, sive Iupiter Stygius: ut aliquis existimârit ob verba illa è Psalmo memorato: *Et copulati sunt cum Baal-Phegor; & comederunt sacrificia mortuorum.* Nam mortuorum sacrificia, ex multorum opinione, ea sunt, quæ offeruntur Diis Manibus. Sic B. Augustinus in hunc locum: *Mortuis hominibus tanquam Diis sacrificarunt.* Itidem Cassiodorus, ac Remigius. Ac præivit Apollinaris in psalmorum paraphrasi:

Οἱ δὲ Βεελφεγόροιο μιαινόμενοι τελετῇσι,
Νεκτερίης ἐπάσαντο καταφθιμένων ἑκατόμβης·
Ipsi verò Beelphegoris polluti ceremoniis
Inferas gustarunt mortuorum victimas.

Sed enim nihil impedit, quo minùs apud vatem regium per *mortuorum sacrificia* capiamus illa, quæ fiunt Soli, & militiæ cæli. Sanè Chrysostomus cum trifariam exposuisset, quartam interpretationem subjungit. Latina sic sonant: *Quin etiam eos, qui Dii appellantur, siquis mortuos appellârit, is minimè aberrârit.* Et similiter Theodoretus in hunc locum. Nicolaus quoque Lyranus, *Sacrificia mortuorum*, interpretatur, *carnes animalium idolis immolatorum.* Hæc sententia eo probabilior est, quòd locus ille Psalmi expressus sit ex Numer. XXV, 2: ubi simpliciter legas: *Nam invitaverunt populum ad sacrificia Deorum suorum.* Quod illic *sacrificia Deorum*, illud hic *sacrificia mortuorum*. Dii autem gentium idola: ut *mortuorum* idem sit ac *idolorum*, sive *falsorum Deorum*. Mortui igitur καταχρηστικῶς pro *vita carentibus*. Atque hoc illo etiam confirmatur, quòd in Scripturis verus Deus vocetur *Deus vivus*: ut sic idolis opponatur, quippe inanimis. Denique, qui cogitârit antiquitatem, tum temporis Mosaici, tum cultus Solaris; facile in animum inducet, supremum Moabitarum numen, de quo loquitur Moses, potiùs fuisse vim Solarem, quàm naturam terrenam; quæ à Cicerone etiam intelligitur per Plutonem. Quamobrem, judicio nostro, per *Baalphegor* planè intelligendus est Deus naturæ, magisque cælestis, ac maximè Solaris. Quæ tria probè conspirant, ut caussa sit nulla, cur, si signet Saturnum, qui universæ Deus est naturæ, non significet, vel cælum, sive Iovem; vel Apollinem, sive Solem. In quo deceptus etiam est eruditissimus Masius, cùm, commentario in Iosuam, negat esse Saturnum, quia sit Priapus; quasi non is ad Solem reducatur, ut postea liquebit. Baal-Phegor esse Saturnum, scripsit Apollinaris Catenâ Græcorum Patrum in Psalmos. Sic enim ille in

‡ extremo libro 16.

* al. 105.

Digitized by Google

in Psalmi CV verba illa, *Et initiati sunt Baal-Phegor*: Εἴδωλον δὲ τὸ Βάαλ ἐν τόπῳ Φεγώρ. Ἕλληνες δὲ τὸν Βάαλ Βὴλ ὀνομάζουσι, ὅν φασιν εἶναι τὸν Κρόνον. *Simulachrum est Baal in loco Phegor. Græci autem Baal appellant Belum, quem eundem esse ajunt ac Saturnum.* Et secuti hanc sententiam quoque Chrysostomus, & Theodoretus, uterque comment. in psalmum antea memoratum. *Baal-phegor* esse Vranum sive Iovem, indicat *Baalis* nomen, quod Ζεὺς reddi solet: ut Phœnicum Βεελσάμην est Ζεὺς Ολύμπιος. Ac Iosepho Scaligero visum, *Baal-phegor* non fuisse verum nomen; sed aliud, quod ad verbum sonaret Δία Βροντῶον, *Iovem Tonantem*: quod postea expendemus. Denique per *Baal-Phegor* Solaris natura denotabitur; si idem sit Priapus; Priapus autem Sol fuerit: quorum utrumque veteres habet auctores. De priori ita B. Hieronymus lib. II in Osee, cap. IX: *Beelphegor idolum Moabitarum, quem nos Priapum possumus appellare.* Hoc ipsum legas in Osee cap. IV. Atque idem lib. I contra Iovinianum: *Phegor in lingua Hebræa Priapus appellatur.* Similiter Isidorus Orig. lib. VIII, cap. XI. Quamquam ille animale potiùs numen, quàm naturale, videatur existimâsse. Sic enim scribit: *Beelphegor interpretatur simulacrum ignominiæ: idolum enim fuit Moab, cognomento Baal, super montem Fegor; quem Latini Priapum vocant, deum hortorum. Fuit enim de Lampsaco, civitate Hellesponti, de qua pulsus est: & propter virilis membri magnitudinem in numerum deorum suorum eum Græci transtulerunt, & in nomine sacraverunt hortorum: unde & dicitur præesse hortis, propter eorum fœcunditatem.* Ac præivit eâ parte Servius in illud IV Georg.

Et custos furum, atque avium, cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.

Hic, inquit, *Priapus fuit de Lampsaco civitate Hellesponti: de qua pulsus propter virilis membri magnitudinem, post in numerum Deorum receptus, meruit numen esse hortorum.* At parùm verisimile est, aliquem, quia esset æquo membrosior, propterea patriâ pelli. Quare ex Isidoro emendo, copulâ insertâ: *de qua pulsus, & propter virilis* &c. Porrò, si qua subsit historia, facilè in animum inducam, uti Tarquinii Româ sunt exacti ob vitiatam Lucretiam: ita quoque virum quempiam principem in exilium esse actum ob fœdas libidines, quibus salacissimo Priapo visum fuit comparari. Sed enim non ejusmodi potuisset conferri Priapo, nisi antea hic pro Deo sic cultus fuisset. Priapum verò φυσικῶς esse Solem, multis adstruitur argumentis. Primum ex Orpheo sive Onomacriti hymnis, vel Initiis potius: ubi Πρωτόγονον * celebrat, & eum vocat

* primogenitum.

—— μέγαν αἰθερόπλαγκτον, *magnum, in æthere errantem*: item —— παμφαὲς ἔρνος, *ubique lucentem ramum*: ac mox de eodem subjungit:

—— κατὰ κόσμον·
Λαμπρὸν ἄγων φάος ἁγνὸν, ἀφ' οὗ σε Φάνητα κικλήσκω
Ἠδὲ Πρίηπον ἄνακτα. —— *Per mundum*
Emicantem ducens lucem, à qua te Phaneta voco,
Atque Priapum regem.

Postea & dicitur πολύσπορος, *semina habens diversa.* Quid manifestius ex istis, quàm Priapum esse lucem Solis primigeniam: quæ & Φάνης, quia nihil Sole φανὸν sive lucidum magis. Et sanè idem Φάνητα esse ac Solem, etiam apud Macrobium legas lib. I Saturn. cap. XVII, ubi & Φαναῖον propterea ait vocatum. Vide & eum cap. proximo. Quod verò appellat Orpheus πολύσπορον †, id lucem ex eo accipit, quod Πρίηπον Grammatici dictum ajunt, quasi προϊέμενον τὸ σπέρμα, *emittentem semen.* Quod optimè convenit Soli, unde vis omnis seminatrix. Idem eo confirmatur, quod *Priapus* idem ac Ægyptiorum *Horus*. Is autem idem ac Sol. De toto istoc audiamus, sive Suidam, sive veterem illum, quem Suidas, more suo, exscripsit: Πρίαπος. τὸ ἄγαλμα τοῦ Πριάπου, τοῦ Ὥρου παρ' Αἰγυπτίοις κεκλημένου, ἀνθρωποειδὲς ποιοῦσιν, ἐν τῇ δεξιᾷ σκῆπτρον κατέχον· ὡσανεὶ, παρ' αὐτοῦ φανεῖσαν τὴν ξηρὰν, καὶ τὴν θάλασσαν. ἐν δὲ εὐωνύμῳ κρατοῦν τὸ αἰδοῖον αὐτοῦ ἐντεταμένον, διότι τὰ κεκρυμμένα ἐν τῇ γῇ σπέρματα, φανερὰ καθίστησι. Τὰ δὲ πτερὰ, τὴν ταχύτητα τῆς κινήσεως δηλοῖ. Ο δὲ κύκλος τοῦ δίσκου, τὴν σφαιρότητα. ταυτὸν γὰρ τῷ ἡλίῳ δοξάζουσι. *Priapus. Simulachrum Priapi, Hori nomine Ægyptiis vocati, humanâ formâ fingunt, dextra sceptrum tenens, propterea quod ab eo tum siccum sive Tellus, tum Mare sit monstratum. Læva verò tenens veretrum suum intentum, propterea quod semina, quæ terrâ occultabantur, producat in apertum, ac manifesta reddat. Alæ verò celeritatem motus indicant. Orbis verò disci indicat rotunditatem. Eundem enim, ac Solem, esse arbitrantur.* Quo ex loco eâdem cognoscimus, cur Priapus, hoc est, Horus, sive Sol, manu unâ sceptrum, alterâ rubentem illum ac pedalem teneat fascinum. Nempe priori significatur Solis imperium ac potestas in orbem universum. Altero autem notatur vis Solis generativa; quæ quia sit longè maxima, eo commodissimè visa est denotari membri magnitudine. Nec aliâ de caussâ asinus Priapo mactabatur, quàm quia animal hoc ob magnitudinem ejus partis, qua mas esset, simillimus Deo isti videretur. Notum enim, quantum eâ parte valeant asinus, & equus. Vnde propheta Ezechiel XXIII, 20: *Et insanivit libidine super concubitum eorum, quorum carnes sunt ut carnes asinorum: & sicut fluxus equorum, fluxus eorum.* Quem locum sic enarrat B. Hieronymus: *Insanivit quondam in concubitu Ægyptiorum, quorum carnes sunt ad similitudinem asinorum: & tam largus seminum fluxus, sive verenda tam grandia, ut equorum superent deformitatem.* Nec aliud, quàm asininum veretrum, ac salacitatem ejus animantis, respexit Iuvenalis, cùm sat. IX ait:

---- *Atque alium bipedem sibi quærit asellum.*

Vti & ad magnitudinem pudibilis hujus membri, ut Lampridius in Heliogabalo vocat, referendum, quòd Commodus Cæsar, eodem teste,

† multa habentem semina.

Digitized by Google

teste, *hominem pene prominente, ultra modum animalium*, Ονον * *appellabat, sibi charissimum; quem & sacerdotio Herculis Rustici præposuit.* Herculem Rusticum verò ad Solem referri, postea liquebit. Quia verò vis generativa sit ab cælo, qui est Iupiter; & ex consequenti sit ab rerum natura, sive anima mundi, quæ Saturni nomine intelligitur: eò alii Priapum vel Iovem, vel animam mundi, dixere. Fuit in hac sententia Phurnutus. Cum enim egisset de Pane, ac per eum docuisset intelligi universam rerum naturam, subjungit postea, Ισως δ' ἂν ὗτος ϰ̔ ὁ Πρίαπος εἴη, καθ' ὃν πρόεισιν εἰς φῶς πάντα· *Forsitan & hic* (Pan) *fuerit Priapus, per quem omnia in lucem proveniunt.* Paullo pòst ait: Εμφαίνει γὖν τὸ μέγεθος τῶν αἰδοίων, τὴν πλεονάζουσαν ἐν τῷ αἰδοίῳ σπερματικὴν δύναμιν· *Magnitudo verendorum significat abundantem in eo vim seminalem.* Addit &, propter vim hanc generativam, copiam fructuum in sinu gestare, & hortis ac vineis præfectum. Etiam, ut ibidem ait, ἐξ Διὸς ἐλευθέου Σωτῆρος υἱὸς εἶναι λέγεται· *exinde Iovis Servatoris filius dicitur.* Vbi Iupiter est Cælum vel Sol: cujus proles sive effectum est fæcunditas terræ, quæ homines servat. Posteaque Priapus dicitur ὁ κόσμος, ἢ ὁ προεστὼς αὐτοῦ λόγος· *mundus, aut præses mundi Ratio atque anima.* Ac, ut ibidem additur, Τὸ Αμαλθείας κέρας, οἰκεῖον αὐτῷ φρόνημά ἐστιν· quod interpres vertit: *Copiæ cornu propria ejus prudentia est.* Sed pro φρόνημα, ut vulgo legitur, censeo rescribendum φόρημα: ut dicatur Cornu Amaltheæ esse Priapi gestamen. Nulli sanè melius convenerit gestare beatam pleno copiam cornu (ut Horatius † nuncupat) quam numini illi, cujus beneficio pullulant universa. Hujus virtutis seminatricis, ut dixi, symbolum erat grande illud membrum genitale. Hunc verò esse Baal-phegor, etiam etymon ostendit, si fidere nostræ licet conjecturæ: nempe ut posterior pars in *Priapus* sit אב ab, hoc est *pater*: uti eandem in *Sarapis* antea vidimus: prior autem sit פער, Peor, sive Phegor: quomodo & ἁπλῶς dicitur pro Baal-Phegor: ut Deuter. XXXIV, 5, 6: *Mortuusque est ibi Moyses servus Domini in terra Moab, jubente Domino: Et sepelivit eum in valle terræ Moab contra Phegor.* Ita vulgata: ubi Hebraicè, מול בית פעור, *contra Beth-Pehor*: hoc est, ex adverso domus Pehor. Similiter LXX: ἐγγὺς οἴκου Φογώρ· *prope domum Phegoris.* Vbi *Beth* sive *domus* valet ædem sive templum: ut *Beth-Baal* pro templo Baal, sive Beli Sidonii, I sive III Reg. XV, & alibi *Beth-Astaroth*, pro templo Astartes, ac pluria id genus. Itidem ἁπλῶς *Phegorem* legas Iosuæ XXII, 17: *An parum vobis est cum iniquitate Peor?* Vti sonant Hebræa. Ac similiter LXX: Μὴ μικρὸν ὑμῖν τὸ ἁμάρτημα Φογώρ; At vulgatus interpres Latinus: *An parum vobis est, quod peccastis in Baalphegor?* Hoc ἔτυμον si placet, *Priapus* significet *Phegor-pater*; ut *Iupiter* est *Iovis pater*; *Marspiter* est *Mars pater.* Similiterque dixere, *Neptunuspater, Saturnuspater, Ianuspater, Diespater*, sive *Diespiter*: Agellio teste in V Atticarum Noctium, cap. XII. Possis tamen & *fructus* sive *fructificationis patrem* interpretari: quia פרי est *fructus*, à פרה *crescere, fructificare.* Patris autem nomen Phegorio sive Priapo optimè conveniat, si Priapus, ut dicebamus, Sol est, generationis omnis fons ac principium. Sic igitur colligimus, Baal-Phegor, sive Priapum, nihil aliud esse, quàm seu naturæ, seu cæli, seu Solis vim generatricem, cælitus sese diffundentem per universum orbem, maximeque se exerentem, tum in plantis; unde & in hortis simulachrum Priapi constitui solet: tum in animalibus, etiam hominibus; unde nupturæ ad Mutinum Titinum (ædis ei, Festo teste, in Veliis ad murum Mustellinum: atque, ut B. Augustinus * nos docet, idem est ac Priapus) deduci solent, ut à numine generationis præside, post fædos quosdam ritus, vim & ipsæ generandi apiscerentur. Hinc Arnobius in IV: *Etiamne Mutunus, cujus immanibus pudendis, horrentique fascino, vestras inequitare matronas, & auspicabile ducitis, & optatis?* Lactantius lib. I, cap. XX: *Mutinus, in cujus sinu pudendo nubentes præsident, ut illarum pudicitiam prior Deus delibasse videatur.* Mutunus verò sive Mutinus vocabatur, non à motu, ut Vives putavit; sed quia membrum, quo viri sumus, Latini dicerent *mutonem*, & valentes eâ parte *mutoniatos.* Etymon valde convenit, si פעור Pogor sit פער *pagar*, quod est *apertum* ac *nudatum* esse: quæ opinio est Andreæ Masii in Iosuæ XXII, 20. Sanè, ut Rufinus ait lib. III in Hoseam: *Beel-Phegor figuram Priapi dixerunt tenere.* At figura Priapi hæc erat, vir nudus, qui, ut de fædo hoc numine loquitur scriptor Ithyphallicus,

— pudore pulso
Staret sub Iove coleis apertis.

Ac in iisdem legas:

Natura est quoniam semper aperta mihi.

Et alia ejus generis, quæ adscribere piget. Et, credo, huc respexerunt, qui voci *Phegor* turpitudinem dicerent inesse; etsi, quæ illa turpitudo sit, non dicerent. Audiamus Origenem Numer. Homil. XX: *Beel-Phegor*, inquit, *idoli nomen est, quod apud Madianitas præcipuè à mulieribus colebatur. In hujus ergo idoli mysteriis consecratus est Israel. Interpretationem numinis ipsius cùm requireremus attentiùs inter Hebræa nomina, hoc tantum invenimus scriptum, quod Beelphegor sit species turpitudinis. Noluit tamen declarare, quæ, vel qualis species, vel cujus esset turpitudinis; honestati, credo, consulens, uti ne auditum pollueret audientium: Igitur, cùm multæ sint turpitudinum species, una quædam ex pluribus turpitudinis species Beelphegor appellatur.* Ea turpitudo, quam noluit ille exponere, fuit ista, quòd nudo staret corpore *tento gravis fascino*: ut de eo loquitur idem, aliusve scriptor incertus, in memoratis variorum poetarum Collectaneis, ab fœdo hoc numine turpe Priapeiorum nomen sortitis. Nec tamen ἔτυμον adlatum controversiâ caret. Nam quid si *Phegor* deducamus ab eodem verbo פער, hoc est, *aperire*: sed spectari dicamus, non figuram

* Asinum.

† carmine seculari ad Deos.

* lib. 4 de Civit. Dei, cap. 11.

Digitized by Google

ram signi, sive simulachri, quod erat vir detectus: sed vim signati, hoc est Solis, qui omnia terræ aut animantium visceribus latentia aperit ac patefacit? Quippe qui omnis generationis fons sit ac principium. Saltem illud extra controversiam ponimus, ob hanc Solis naturam fuisse ejusmodi simulachri figuram. Vt nihil impediat, quo minùs utramque rationem conjungamus. Quid si etiam statuamus, *Baal-Phegor* dici à monte, in quo coleretur? Erat enim Baal-Phegor Moabitarum Deus. Ac mons Phegor sive Phogor est in regione Moabitarum. Vnde Numer. XXIII, 28, *Cumque duxisset* (Balac) *eum (* Balaam*) super verticem montis Phogor, qui respicit solitudinem.* Ac Balac ille rex fuit Moabitarum: ut est Num. XXII, 4, 10. Scio, aliquos malle, montem nominari à *Baal-Phegor*, qui illic coleretur: sed magis placet, ut numen à monte appelletur, quasi *Baalem* sive *Iovem Phegorium* voces; uti *Iovem Capitolinum* dicimus, vel *Musas Heliconiades*. Estque in hac sententia quoque Theodoretus in Psalmum CV, & Suidas in Βεελφεγώρ. Nihil non horum magis arridet, quàm opinio R. Salomon Iarchi, qui ad Num. XXV, 3, refert, *Phegor* quidem venire à *Pagar*, quod generatim significat *aperire*: sed restringendam hîc apertionem ad illam natium: ut nihil aliud sit פער, quàm *egerere reliquias cibi.* Solere enim cultores ejus coram idolo conquinіscere, ac fimum egerere, ut hoc excrementum Deo offerrent. Sed naris valde fuerit obesæ, qui existimet, usque adeò communi sensu caruisse Moabitas, ut putarent, cum Dii alii ciborum deliciis, ac thuris suffitu, caperentur, hunc summum Deum suum fœdis ac fætidis stercoribus coli voluisse. Nimis stultè de aliis opinatur, qui putat, hujusmodi se persuadere posse ludibria. Quare longè ducimus veriora, quæ antea adduximus. Quæ tamen & ipsa corruunt, si aliud huic numini nomen fuerit inter gentes, idque longè splendidius: scriptores autem sacri, cum dedignarentur illud tam honesto nomine nuncupare, in fœdam illud appellationem immutarint. Sensit id pereruditus vir, Martinus Bucerus: qui in Psal. CV ita commentatur: *Scriptura videtur* (Deos*) datâ operâ fœdioribus & contemtioribus nominibus appellâsse: ut* II *Reg. cap.* I *vocat Deum Acheron, Baal-zebub, id est, magistrum vel dominum muscæ. Ita existimo, & dictum Baal* פעור *egestionis.* פער *enim Chaldaicè egerere dicitur, Hebraicè autem aperire.* Pleniusque de eodem Iosephus Scaliger, qui putat, Moabitas hoc numen vocâsse בעל רעם, *baal-reem*, quod est, *Deus tonitrus*, sive *Iupiter Tonans*: inde autem Iudæos per ludibrium cudisse בעל פעור, *Baal-Phegor*, hoc est, *Deus apertionis*, puta *natium*, in emittendo flatu ventris: quo tonitrui nihil æquè ridiculè opponitur. Quasi nominum immutatione gavisos fuisse Iudæos, non solùm ex *Beel-zebub*, sed etiam ex *Beth-aven*, liquet; ut antea diximus. Sed eò suspectior hæc sententia est, quia omnibus ab antiquis recedat. Præterea nunquam פער, pagar, notat πέρδειν *. Nec si, quod vir ille doctissimus putabat, *Baal-phegor* dixissent pro *Baal-reem*: ἁπλῶς etiam *Phegor* seu *Phogor*, vocaretur. At sæpius sic nominatur, ut vidimus. Quare non dubitandum, quin verum numinis vocabulum fuerit *Baal-Phegor*: ac vel à monte Phegor sic dicatur: vel à פער, hoc est, *aperire*; sive quia Sol, qui est *Baal-phegor* aperiat ac patefaciat semina rerum omnium; sive quia simulacrum Baalis Phegorii staret nudâ apertâque parte genitali; ut pluribus antea exposui. Vel sequamur Philonem Iudæum; juxta quem, libro περὶ τῶν μετονομαζομένων †, Βεελφεγὼρ ἑρμηνεύεται, ἀνωτέρω στόμα δέρματος, *Beelphegor exponitur superius os pellis.* Quicum convenit B. Hieronymus in Oseæ cap. IX: *Interpretatur*, inquit, *Beelphegor idolum tentiginis, habens in ore, id est, in summitate, pellem, ut turpitudinem membri virilis ostenderet.* Nempe uterque existimat, *Pegor*, sive *Peor*, esse ex פי עור, *pi agor*. Vbi פי est *os*, *orificium*, *summitas*: ac עור est *pellis*, sive *tentigo*, sive *pellis distenta.* Vt *pi agor* valeat, *os* sive summitas pellis distentæ, seu tenti: ut Horatius appellat in lib. Epodon *:

Tenta, cubilia, tectaque rumpis.

Nempe, quæ de Priapo diximus, hic etiam locum habent; quia ut Græcis Priapus, ita Orientalibus Baalphegor, stabat erecto pene, oréque ejus membri nudo ac aperto, ad denotandum, quemadmodum in animantibus ab ea parte profflueret τὸ σπέρμα †, ita ab hoc numine in totam rerum naturam promanare vim omnem seminalem. Nec ambigendum, quin obscœnæ isti figuræ convenerint sua etiam sacra. Nimirum uti, quia Bacchus est liquoris, ac præcipuè vitigeni præses, eò in sacris ejus vino se proluebant: inque Veneris sacris concubitui itidem indulserunt: ita sacris Baalphegor, qui generationi præerat, hoc agebatur, quod dies illa, & natura numinis, suadere videbatur. Itaque Num. XXV, 1, 2, 3, Israëlitæ ad Baal-Phegor sacrificia vocati, initiati esse huic numini, & fornicati cum filiabus Moab, dicuntur. Cujusmodi stupra etsi aliàs etiam evenirent; tum tamen majori fiebant licentiâ; quia ipsum iis numen capi ac delectari crederetur. Eadémque sacra putantur, quibus præerat Maacha, mater regis Asa: qui eam ab hoc removit officio, ac numinis illius simulachrum combussit; cinerésque projecit in torrentem Cedron: ut est I sive III Reg. XV, 11; & II Paralip. XV, 16. Hac de re sic B. Hieronymus in Osee cap. IV: *Istiusmodi idololatria erat in Israel: colentibus maximè feminis Beelphegor ob obsceni magnitudinem: quem nos Priapum possumus appellare.* Ac paullo pòst, locum, ex Regum libris indicatum, ita παραφράζει: *Insuper & Maacham matrem suam amovit, ne esset princeps in sacris Priapi, & in luco ejus, quem consecraverat: subvertitque specum ejus, & confregit simulachrum turpissimum, & combussit in torrente Cedron.* Exinde subjungit ista de loco Osee: *Sciendum, quod in præsenti* קדשות *meretrices,* ἱερεῖς, *id est, sacerdotes Priapo*

* *pedere.*

† *de immutatione nominum.*

* *od.* 12.

† *semen.*

mancipatas vocet. Vt nulli dubium esse possit, quin Pater ille doctissimus putârit, in obsceni numinis sacris omnia fuisse obscena commissa.

Sed adversus ea, quæ diximus, ut ostenderemus, Baal-Phegor esse Priapum, ac utroque Solem denotari: aliquis obduxerit nobis Athenæum; qui Priapum ait esse non Apollinem, sed Bacchum. Sic enim scribit lib. I: Τιμᾶται δὲ παρὰ Λαμψακηνοῖς ὁ Πρίαπος, ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Διονύσῳ, ἐξ ἐπιθέτου καλούμενος οὕτως, ὡς Θρίαμβος, καὶ Διθύραμβος· *Lampsaceni Priapum venerantur: qui idem ac Bacchus, nempe epithetum ejus, haut secus ac Thriambus, & Dithyrambus.* Ideò Phallicum carmen alii Baccho; alii Dionyso adscripsere. Aristophanis scholiastes in Acharnenses: Ἀσματα λέγονται φαλλικὰ, τὰ ἐπὶ τῷ φαλλῷ ᾀδόμενα μέλη. ἔστι δὲ εἰς Διόνυσον, ἢ ἄλλοτε εἰς Πρίαπον· *Phallica dicuntur carmina, quæ canuntur in phallum: quod est in Bacchum, vel secundum alios, Priapum.* Sic Scaliger jam olim emendavit; ubi perperam vulgo, ἢ εἰς ἄλλο καρπόν. Nempe non pugnant, qui Bacchum, quique Priapum dicerent, quia non Priapus modò, sed Bacchus quoque, idem est ac Sol: sed Priapum quando vocarent, universè spectabant generationem omnium rerum, maximéque plantarum, ac animantium: cùm verò Bacchum nominarent, particulatim attendebant maturationem liquoris in vitibus, sive uvarum, & vini productionem. Et sanè Διόνυσον eundem esse, ac Solem; statuunt etiam Diodorus Siculus, Vlpianus Rhetor, Macrobius, alii: ut inferiùs ex iis commonstrabimus.

CAPVT VIII.

Moabiticum etiam numen esse Chamos, *sive* Chemos: *unde nomen esse videatur: atque ab eo* Κῶμον *Græcorum nominatum, non* ἀπὸ τοῦ κώματος. Comi, *&* Priapi *discrimen.* Nebo *sive* Nabo *ex eo vocatum, quod oracula funderet. Apud* LXX *seniores videri* Δαγὼν *pro* Ναβὼν *vetusto errore legi. Parùm solidè probari ex Scripturis, numen fuisse Moabiticum.* Baithum, Dibon, Nabo, Meduba, *Moabitidis urbes. Quid impulerit B. Hieronymum, ut putaret,* Nebo *esse idem numen, ac* Chamos: *& quid in caussa sit, cur difficilius eâ parte summo huic viro assentiamus.* Vrotalt *Arabibus est idem ac Dionysius sive Sol. Arriani locus de duobus Arabum Diis excussus. Etymon vocabuli* Vrotalt. Dysares, *sive* Dusares *Arabum, quis sit, & unde nomen acceperit. Dacharenis coli. Vt* Baisampsa *etiam nomen sortita sit à cultu Solis.*

MOabitarum quoque numen erat כמוש, *Chemos*; sive, ut LXX vocant, Χαμώς. Ierem. cap. XLVIII, (quod est de excidio Moabitarum) commate 7: *Et ibit Chamos in transmigrationem, sacerdotes ejus & principes ejus simul.* Item comm. 13: *Et confundetur Moab à Chamos; sicut confusa est domus Israel à Bethel, in qua habebat fiduciam.* Sententia est, Moabitas frustratum iri spe suâ, quam reposuerant in numine suo Chamos †: quippe, non valente eo auxiliari, planè perituros. Hoc numen idem ac Baal-phegor; qui quomodo ad Solem reducatur, satis exposuimus. B. Hieronymus in Ies. XV, 2, *In Nabo erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beel-phegor.* Conflatum est כמוש ex כ servili, quod similitudinem notat; & מוש, quod est *palpavit, contrectavit.* Philo lib. II Allegoriarum Legis: Χαμὼς ἑρμηνεύεται, ὡς ψηλάφημα. ἴδιον δὲ τοῦ μὴ ὁρῶντος τὸ ἔργον τοῦτο· *Chamos exponitur, quasi palpatio: quod proprium est non videntis.* Vnde verisimile fit, numen hoc præfuisse contrectationi nocturnæ, & amatoriæ ac lascivæ compotationi, quæ eò viam parat. Sane Κῶμος, quod à *Chamos*, (non à κώμασμα, sive κῶμα, ut putarunt) Græcis Deus fuit conviviorum, non modestorum; sed ubi lascivia foret, ac protervia, conjuncta. Qualia plurimùm sunt amatorum, ac juvenum, multa qui petulanter ac nequiter agunt, ubi incaluerint vino. Indéque κωμάζειν, uti hinc Latinum *comessari*; non à *comedendo*; cùm princeps syllaba sit porrecta. Notum autem hoc * Comici: *Sine Cerere & Libero friget Venus.* Notum item illud poetæ Sulmonensis †: *Et Venus in vinis ignis in igne fuit.* Sic igitur à comessatione devenitur ad ψηλάφημα, sive palpationem illam, & contrectationem Veneream. Quibus etiam confirmatur B. Hieronymi sententia, existimantis, eundem esse *Chamos*, ac *Beelphegor*. Atque hoc illo etiam probari posse existimo, quòd uterque idem sit ac Διόνυσος, sive *Liber*, vel *Bacchus*. Nam *Beelphegor* esse *Dionyson*, jam antea vidimus. At quis inficias ierit, symposiorum præsidem esse Διόνυσον? Atqui præfectus iis Comus. Quare Comus quoque Dionysus erit. Comus autem Chamos; ac Dionysus, Sol. Proinde Chamos etiam Dionysus sive Sol fuerit. Videor interim videre mihi aliquid inter *Chamos*, & *Beelphegor*, discriminis: tale fere, quale Græcis inter *Priapum*, & *Comum*. Vterque est Bacchus, hoc est, Sol. Sed in Priapo consideratur generatio omnis: in Como non omnis, sed vini. In illo propriè præcipuéque generatio hominis, & plantarum attenditur: in hoc potiùs compotatio, inque vino protervia, quæ sæpe ad hominis generationem munit viam.

† 1 sive 3 Reg. cap. 11. comm. 7, & 2 sive 4 Reg. cap. 23. comm. 13.

* Eun. act. IV. Sc. 5.

† lib. 2 de Arte.

Etiam à viris eruditis *Nebo*, sive *Nabo*, Moabiticum esse numen, atque idem ac *Chamos*, & *Baal-phegor*, putatur. Vbi tria in considerationem veniunt: utrùm Nebo, sit numen, & an numen Moabitarum, & an idem ac duo illa numina, vel nomina, quæ ad Solem reduci dicebamus. Numen esse, censet B. Hieronymus, in Esaiæ cap. XLVI, I; ubi sic ille: *Nabo & ipsum idolum, quod interpretatur* PROPHETIA, *&* DIVINATIO: *quam post Euangelii prædicationem in toto orbe conticuisse significat.* Quibus ex verbis colligo, Nebonis oraculum consuli solere: atque hinc esse nominis ejus caussam. Verba verò prophetæ, ad quæ Hieronymus hoc annotavi, sunt ista: *Confractus est Bel, contritus est Nabo, facta sunt simulachra eorum bestiis, & jumentis.*

Digitized by Google

jumentis. Sed variant hic LXX, qui reddidere: Ἔπεσε Βὴλ, συνετρίβη Δαγὼν, ἐγένετο γλυπτὰ τὰ αὐτῶν εἰς τὰ θηρία, ϗ τὰ κτήνια. Vbi Δαγὼν etiam legit B. Hieronymus. Sic enim scribit ad eum locum: Δαγὼν, *qui tamen in Ebraico non habetur. Et est idolum Ascalonis, Gazæ, & reliquarum urbium Philistim.* Item Cyrillus hunc in locum, nec non Procopius. In Romanâ tamen Græcorum Bibliorum editione pro Δαγὼν est Ναβὼ, uti in Hebræo. Ac facilè mihi persuadeo, LXX Ναβὼ, vel Ναβὼν, scripsisse. Nam & Theodotio habet Ναβὼ, uti Symmachus Νεβὼς. Quàm autem vicina Ναβὼν, & Δαγὼν! Et multò notius *Dagonis* numen: ut facile hîc potuerit librario error oboriri.

Alterum erat, sitne Nabo numen Moabiticum. Assyrium esse, satis est apertum ex loco Iesaiæ memorato. Vtrùm verò & Moabiticum sit, non æquè liquet. Moabiticum sensisse, dicuntur LXX: ut qui sic verterint Esa. XV, 2, Ἀπολεῖται γὰρ ϗ Νεβὼν, ὅ ὁ βωμὸς ὑμῶν. *Peribit & Nebon, ubi altare vestrum.* Sed enim potiùs per *Nebo* intelligo Moabitidis urbem, à filiis Ruben exstructam: ut est Num. XXXII, 38. Tum autem, quod de ara additur, non est in Hebræis: quæ sonant, uti est in vulgatâ. Ea sic habent: *Onus Moab: Quia nocte vastata est Ar Moab, conticuit: quia nocte vastatus est Murus Moab, conticuit. Ascendit domus, & Dibon, ad excelsa in planctum: super Nabo, & super Medaba, Moab ululabit.* At quantum abeunt ab his LXX! Nam Latinè sic reddas: *Verbum contra Moab. Nocte peribit Moabitis. Nocte enim vastabitur murus Moabitidis. Contristamini in vobis ipsis. Peribit enim & Nebon, ubi ara vestra. illuc adscenditis ad plorandum super Nabaton Moabitidis.* Videtur autem mihi clarissimus socer meus Fr. Iunius optimè Hebræorum mentem sic expressisse: *Ascendet Baiithum, & Dibonem, Bamothas* (sive in excelsa) *cum fletu: super Nebunte, & super Medeba, Moab ululabit.* Baithum oppidum Moabitidis sic dictum à templo idololatrico. Nam בית non *domus* modò, sed etiam *templum*. Dibon item civitas Moabitidis, in qua templum idololatriâ clarum. Hinc Hesychius: Δηβὼν, τόπος ἔνθα ἵδρυται ἱερὸν Μωαβιτῶν· *Deebon, locus ubi exstructum fanum Moabitarum.* Nebuntem sive Nebonem oppidum Rubenitæ itidem condiderant: ut est Numer. XXXII, 38. Ac meminit etiam Ierem. XLVIII, 1. Eodemque nomine montis Ararim cacumen, Deuter. XXXII, 40. Medebam, seu Medavam, præter Scripturas, & Iosephum, etiam Ptolemæus, & Stephanus, in Arabia constituunt: sed hic in Nabathæa; ille in Petræa; quod magis convenit Prophetæ verbis.

Postremum erat, utrùm Nebo sive Nabo sit idem, ac Chamos. Nebo erat urbs Moabitidis; in qua numen colebatur ejusdem cum urbe nominis. At hoc numen aliter *Chamos* dicebatur; ut indicant verba illa B. Hieronymi superiùs adducta: *In Nabo erat Chamos idolum consecratum, quod alio nomine appellatur Beel-Phegor.* Quare ex Hieronymi mente *Nebo*, quando pro numine sumitur, idem sit, ac *Chamos*, & *Beel phegor*. Video, quid impulerit doctissimum Patrem. Sic colligebat secum. Moabitis Chamum, & Beelphegor, cultos constat. At Nebo, cui numen ejusdem nominis, fanum habuit sui numinis. Numen igitur illud, *Nebo* dictum, idem sit ac Chamus, & Beelphegor. Melius procederet argumentum, si constaret, Moabitas omnes unum duntaxat, atque idem numen invocasse. At quid prohibet, quo minùs plura coluerint numina: sive una urbs plures haberet Deos, sive hæc quidem Moabitidos urbs hoc numen, alia verò aliud, veneraretur? Nos nebo diversum esse à Chamo sic colligimus. Beelphegor est Priapus; Chamos est Comus; uterque Liber sive Bacchus, hoc est, Sol; uti vidimus. At Nebo alius à Sole. Nam ut diversum numen conjungitur cum Belo Iesa. XLVI, 1, ubi contrita ait simulachra & Bel, & Nabo. Vt Nabo fuerit Assyriis numen dignitate proximum Belo. At Bal sive Bel Sol erat: quemadmodum fusè antea ostensum. Nebo igitur potius sit Luna. Hæc enim duo numina præcipuo in pretio fuere Chaldæis, totique Orienti.

Venio ad *Vrotalt*. De quo sic Herodotus in Thalia, ubi Arabum religionem ac mores describit: Διόνυσον δὲ θεὸν μοῦνον, ϗ τὴν Οὐρανίην ἡγέονται εἶναι· ---- Ὀνομάζουσι δὲ τὸν μὲν Διόνυσον, Ὀυροτάλτ· τὴν δὲ Οὐρανίην, Ἀλιλάτ· *Solos pro Diis habent, Dionysum, & Vraniam. ---- Ac Dionysum quidem Vrotalt; Vraniam verò Alilat appellant.* Deque his duobus diis, similiter Origenes in V contra Celsum*: Ἀράβιοι δὲ τὴν Οὐρανίαν, ϗ Διόνυσον, τούτους μόνους σέβοντες· *Arabes Vraniam tantum, & Liberum colunt.* Aliter tamen de isto Arrianus in VII †; ubi narrat, quomodo Alexander Magnus, quia cognovisset, duos solùm Deos ab Arabibus coli, Vranum sive Cælum, & Dionysum sive Liberum, petierit, ut duobus illis tertius adderetur: quippe qui non inferiora Libero Patre gessisset, ac præterea Arabibus concessisset suis vivendi legibus potestatem. Sed de Arabibus antiquis potior est mihi vetustissimi historicorum Herodoti, quàm juniorum, auctoritas. Nec propterea diffiteor, ab iis Liberum quoque, ob res strenuè gestas, divino esse honore affectum. Sed enim honos ille primitus heroicus solùm fuit; postea in divinum est conversus: neque tum Liber seorsum cultus à Sole; sed cultu mixto Liberum in Sole, Solem in Libero, venerabantur. Nec probare possum, quod Libero Vranum addat Arrianus, præteritâ Vraniâ: quam Asia, & Africa omnis, tantopere coluit. Nec Vranus est à Sole diversus; quia is cælestium est ignium moderator; ut postea pleniùs explicabitur.

* pag. 261, edit. Aug.

† Verba Arriani adduximus libro superiori cap. 26.

Sed unde dicitur Οὐροτάλτ? Puto, notare *beneficium luminum*. Habemus Iesaiæ XXVI, 20: ubi est טל אורת, *tal oroth*, hoc est, *ros lucis*, sive *ros luminum*. *Ros* verò κτ̀ μεταφορὰν sumitur pro

Digitized by Google

pro divino quolibet beneficio cælitus nos quasi irrorante. Ex *orot* igitur, & *tal*, fit *orotal*, & *t* adjecto, *orotalt*, vel *ourotalt*: hoc est, *Deus*, vel *dator lucis*: quo nihil est Soli convenientius.

Nec alius à Διονύσῳ, sive Sole, est Δυσάρης, sive Δυσάρης, vel Δευσάρης. Quæ vox, ut suspicor, conflata ex דוש, *duts*, & ארץ, *arets*. Quorum prius *gaudium*, alterum notat *terram*. Vt notet, *lætitiam terræ*, hoc est, mortalium. Nam Liber sive Sol lætitiâ implet mortales, maturando fruges, & uvas: unde de vino sic Maro I Æn.

Munera lætitiamque Dei.

Dusaren verò esse Arabum numen, indicat locus ille Tertulliani in Apologetico cap. XXIV: *Vnicuique etiam provinciæ, & civitati, suus Deus est: ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Disares.* Vbi perperam in Aldinâ, *Diasares*. Nicolaus Loënsis in Miscellaneis censet ex Marino philosopho *Thyandrites* reponi debere: vel ex Suida *Deus Ares*, Θεὸς Ἄρης, quasi hæc Arabica appellatio sit, non Græca. Nec apud solum Tertullianum id nomen legas. Etiam apud Stephanum sive Hermolaum Byzantium est: Δυσάρη, σκόπελος καὶ κορυφὴ ὑψηλοτάτη Ἀραβίας. εἴρηται δὲ ἀπὸ τοῦ Δυσάρου. Θεὸς δὲ οὗτος παρὰ Ἄραψι, καὶ Δαχαρηνοῖς τιμώμενος. *Dusare, locus Arabiæ sublimis. Sic verò à Dusaro vocatus. Is verò Deus ab Arabibus, & Dacharenis, cultus.* Dachareni autem Arabiæ Felicis populus, qui aliter Nabathæi: ut docent Stephanus in Δαχαρηνοὶ, & Eustathius in Dionysii περιήγησιν. Vnde corrigendus Hesychii locus, ubi vulgò legitur: Δυσάρην, τὸν Διόνυσον Μαλαβαῖοι, ὡς φησὶν Ἰσίδωρος· *Dusaren, Liberum Mabatæi, ut ait Isidorus.* Vbi Ναβαταῖοι legendum, liquet. Primusque sic emendavit socer clarissimus Franciscus Iunius suis in Tertullianum * notis. Etiam hujus numinis, ac pariter Obodæ, meminit Tertullianus in secundo adversus nationes cap. VIII. Sed vulgo sic legitur: *Quanti sunt, qui norunt visum, vel auditum, & Argatim* (leg. Atargatim †) *Syrorum; Cælestem, Afrorum; Varsutinam, Maurorum; Obodanedusstrem, Arabum.* Vbi divisim *Obodan, & Dussarem*, legi oportere, monitum jam clarissimo amplissimoque Dion. Gothefrido: qui primus opusculum id publici juris fecit; uti & alia nobilissimi scriptoris, quæ quondam fuere episcopi Agobardi, regiæ Christianissimi Regis bibliothecæ donavit: unde Tertullianum nobis infinitis locis meliorem, magno Ecclesiæ bono, edidit vir non uno nomine laudatissimus Nicolaus Rigaltius. Mirum verò Herodotum in Thalia, & ex eo Origenem lib. V contra Celsum, scribere, non alios Arabibus Deos esse, quàm Dionysum sive Liberum, quem *Vrotalt* vocant & Vraniam, *Alilat* dictam. Nam hæc naturalia sunt numina, puta Sol, & Venus, sive Luna. At Obodes numen est animale, cum rex fuerit in Deos relatus; cujus sepultura ostendebatur in Nabathæorum tractu ab Obode hoc nomen *Obodæ* sortito: sicut dixi lib. I, cap. XXVI.

* Apologet. cap. 24.

† nempe duæ principes literæ At in & conversæ.

Etiam Arabiæ urbs est Baisampsa; ubi Solem cultum, nomen testatur; quod *Solis domum* signat. Testis Stephanus in Vrb. descript. Βαισάμψα, πόλις ἐν τῷ Ἀραβικῷ κόλπῳ περὶ τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὅ ἐστιν οἶκος ἡλίου· ὁ πολίτης, Βαισαμψηνός. *Basampsa, urbs in sinu Arabico ad mare Rubrum, ac significat Solis domum. Gentile ejus Baeampsenus.* Hinc ΒΑΙΚΑΜΨΗΝΩΝ, in nummo Trajani †. Est igitur compositum. Prior pars est Syriacum, & Arabicum, בית, pro quo & κατ᾽ ἀποκοπὴν dicitur בי, *domus, templum*. Altera est Arabicum שמשא, quod Hebræis שמש, *sol*. Imò Arabes non modò Σάμης, vel Σάμψον, sed & Σάμψα, extulerint; si rectè Stephanus: Σάμψα, κώμη τῆς Ἀραβίας. τὸ ἐθνικὸν, Σαμψηνός. Σάμψα δὲ, παρὰ τοῖς Ἄραψιν ὁ ἥλιος. *Sampsa, vicus Arabiæ. Gentile Sampsenus. Sampsa verò Arabibus Sol.*

† In thesauro Goltzii, cap. de oppidis, fluviisque.

CAPVT IX.

Persis Sol Mithras, *& unde id vocabulum: atque ejus propagin em esse* Mithridates, *qui &* Mithradates. *Mithras non tam unus, quàm supremus Persarum Deus: medius autem inter Oromazem, & Arimanium; unde* Μεσίτης *vocabatur. Idem* τριπλάσιος *dictus: quod veteres Dionysii interpretes originem ducere existimant ex luce triplicatâ eo die, quo in sciaterico Achazi umbra recessit: sed opinio hæc refellitur, veriorque ejus vocabuli ratio adfertur. De Amani sive Omani cultu apud Persas, & alios, qui hunc ab ea gente ritum accepissent. Non tam eum summum numen, quàm symbolum illius, videri: nempe ignem inextinguibilem. Ratio unde* Amanus *dicatur. Non esse ex eo nomen* Achæmeniis *vel* Achæmenidis, *quia Solem colerent; sed ab* Achæmene, *unde orti: hunc tamen, boni ominis ergo, ab Sole, sive Igne, solari symbolo, nomen fuisse sortitum. Soli à Persis sacrificatum equum; item ab gentilibus aliis: & quæ ritus ejusce caussa.* Mithrax *vel* Mithridax *gemma, unde dicta. Manichæos à Persis hausisse, quòd Solem sic venerarentur, seu proprius ille, seu symbolicus fuerit cultus.*

AB Arabibus gradum jam capesso ad Persas: quibus itidem Sol pro Deo habebatur: quod veterum tam multis proditum video, ut Sozomenum hic *, & ejus notæ alios, adducere si velim, agere sæpius jam actum videar. Nomen verò Μίθρας. Hesychius: Μίθρας, ὁ ἥλιος ἐν Πέρσαις. Ac similiter quoque Suidas in Μίθρου. Hinc in veteribus inscriptionibus ‡: DEO SOLI INVICTO MITHRÆ: vel †, SANCTO INVICTO MITHRÆ: vel, SOLI INVICTO MITHRÆ. In quibus & reperias *, OMNIPOTENTI DEO MITHRÆ: ac simpliciter ‡, INVICTO MITHRÆ. Nisi quod semel iterumque, MITHRÆ, merà vocali exaratum. Origo vocis est à Persis מתר Mether, quod & Mither: ac valet *magnus*, unde comparativus מתרי Mithri, vel מתרא Mithra, hoc est, μείζων sive *major*: ut idem sit ac δυνάστης sive *dominus*. Quod Scaligero moni-

* lib. 2. cap. 8, & 9.

‡ apud Gruterum Inscript. pag. 34. num. 5. & 6.

† ibid. num. 2.

* ibid. num. 5.

‡ num. 3.

monitum in VI de Emendatione temporum †: ubi inde conflatum censet Μιθραδάτης, quasi מִתְרְדָא. Per A enim in veteri etiam Regis nummo in Thesauro Goltzii * legas: ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΟΝΤΟΥ. Sed Μιθριδάτης per I exaratum semper apud Strabonem, Plutarchum, & Appianum. Vti & Iosephum lib. XI Antiq. cap. I. Nec aliter unquam Latini; ut errent, qui, ob unius nummi auctoritatem, semper substituunt, *Mithradates*; ut apud Tullium, Hirtium, Vellejum, Iustinum, cæteros. Atque ista dicta sint de nomine. Venio ad Solem ipsum: qui vel unus, vel supremus saltem, Persis Deus fuit. Vnum dicit Herodotus, eique equum oblatum. Verba sunt lib. I: Θεῶν δὲ μόνον ἥλιον σέβονται, καὶ θύουσι ἵππους †. Similiter Strabo in XI: Θεὸν δὲ (al. Θεῶν) ἥλιον μόνον ἡγοῦνται· τούτῳ δὲ ἱπποθυτοῦσι ‡. Trogus sive Iustinus lib. I: *Solem unum Deum Persæ esse credunt, & equos eidem Deo sacratos ferunt.* Supremum dicunt alii. Hesychius: Μίθρης ὁ πρῶτος ἐν Πέρσαις θεός· *Mithras supremus Persarum Deus.* Et profectò potior est hæc eruditi grammatici sententia; quàm illa Herodoti, Strabonis, Trogi. Nam, ut postea videbimus, coluere etiam Lunam, Venerem, atque elementa. Imò, ut monstratum nobis libro superiori *, habuere etiam Oromazen, ut boni fontem, & Arimanium, ut principium mali: quasi illum *Iovem*, hunc *Vejovem* dicas. Inter autem hæc duo numina quasi medium statuère Solem, quem *Mithram* vocarunt. Plutarchus de Isid. & Osir. Ἐκάλει τὸν μὲν Ὡρομάζην, (seu Ὡρομάσδην) τὸν δὲ Ἀρειμάνιον· μέσον δὲ ἀμφοῖν, τὸν Μίθρην εἶναι. διὸ καὶ Μίθρην Πέρσαι τὸν μεσίτην ὀνομάζουσιν. *Vocavit* (Zoroastres) *illum quidem Oromazem, hunc verò Arimanium: medium verò amborum Mithram: eò & Persæ Mithram dicunt mediatorem.*

† cap. de hebdomadibus Danielis.

* pag. 154.

† Solum è Diis colunt Solem, eique equos sacrificant.

‡ Deum Solem duntaxat putant: huic vero sacrificant equo.

* cap. 5.

Porrò Μίθρας hic dictus iisdem Τριπλάσιος sive *Triplex*: eóque cognomine in memoriam ejus sacra celebrabantur. Vnde apud Dionysium, cognomento vulgari Areopagitam, epistola VII ad Polycarpum legas: Τοῦτο τῶν Περσῶν ἱερατικαῖς ἐμφέρεται φήμαις, καὶ εἰσέτι Μάγοι τὰ Μνημόσυνα τοῦ Τριπλασίου Μίθρου σημαίνουσιν· *Apud Persas sacerdotes famâ hoc fertur, ac præterea Magi memoriale sacrum Triplicis Mithræ perficiunt.* Sed non ita facile est dicere, cur Τριπλάσιος sit vocatus, & quid rei fuerit, in cujus memoriam sacra hæc fierent. Duorum Dionysii interpretum Græcorum, Pachymerii, ac Maximi, ea est sententia; Persas, viso in cælis grandi Solis miraculo, quod contigit temporis Ezechiæ Regis, & cognomen, & sacra hæc instituisse. Ac Τριπλασίου nomen Mithræ sive Soli datum, quia dies penè fuerit triplicatus: quod adstruere conantur ex historia ipsa, quam legere est II sive IV Reg. cap. XX, & Iesa XXXVIII. Hic refertur, ut Ezechias rex, letali morbo decumbens, cùm intellexisset ex Iesaia propheta, Deum, precibus suis exauditis, quindecim vitæ annos adjecisse, nec deventura esse Hierosolyma in Assyrii Regis potestatem; signum petierit, quò animus suus de promisso hujusmodi firmaretur. Tum optionem ei à propheta datam, malletne umbram lineis decem procedere, an retrocedere: illum posterius, ut naturæ repugnantius, elegisse: continuò autem decem lineis retro abiisse illam in sciatherico, quod fieri curârat pater ejus Achaz. Ex hac historia sic colligunt, horam jam diei decimam fuisse, cùm regredi inciperet Sol: decem igitur horis opus fuisse, priusquam ad ortum perveniret: horas totidem requisitas, priusquam rediret, unde abierat: residuas fuisse horas diei duas, undecimam, & duodecimam: ac proinde diem illam fuisse horarum duarum & triginta: eóque complexam esse lucem bidui, hoc est, bis duodecim horarum æquinoctialium: ac sex horas reliquas, κατὰ συνεκδοχὴν haberi pro integro die. Diem igitur fuisse triplicatam: ac propter tam grande miraculum jure Μίθραν, qui Sol est, dici Τριπλάσιον sive Triplicem. Verùm ut speciosè ea dicantur, multa tamen sunt, quæ sententiam hanc reddant suspectam. Primùm nec in Regum libris, nec in propheta Iesaia, legere est, Solem retrocessisse, sed umbram: potuit autem Deus, Sole cursum suum peragente, sic per se, vel angelorum ministerio, impeditis Solis radiis, lucem temperare, ut, eâ aliter, atque aliter, admissâ, non projiceretur umbra, nisi ubi prædixisset prophetes. Atque hanc sententiam amplexi sunt Burgensis, Vatablus, Montanus. Eique mirificè favet argumentum illud, quod si dies ista fuisset quasi tridui: majus fuisset miraculum, quam temporibus Iosuæ, cum bidui spatium pro die foret. Nam Iosuæ X, 13, est: *Stetit itaque in medio cæli, & non festinavit occumbere spatio unius diei.* Atqui proximè subjungitur: *Non fuit antea, & postea, tam longa dies.* Præterea legati Babylonii, ut est Paralip. lib. II, cap. XXII, *interrogarunt de portento, quod acciderat super terram.* Vbi, quia *super terram* dicitur, longè verisimilius est, miraculum hoc non in cælo ab iis observatum, sed ex Iudæa ad eorum aures pervenisse. Nec enim intra Iudææ conscientiam potuit contineri tam grande miraculum, quod non rex solus è lectulo in paterno prospexerat horologio; sed tot alii simul in regis aula, & extra eam alii iis in locis, unde ad Achazi horologium pateret prospectus.

Hæc si ita sunt, planè concidunt ista de triplicato illius diei spatio. Sed enim non levis apud omnes pios Sanctorum esse Patrum debet auctoritas. Atqui illi, etsi de spatio diei dissentiant, in eo tamen convenire videntur, Solem ipsum mutasse cursum suum. Sic enim è Græcis Theodoretus in illud Psal. XXIX, *Audivi dominum, & misertus est mei.* Item Cyrillus, & Elias Cretensis in Nazianzenum. Imò Hippolytum idem sensisse, legas apud Glycam in secundo Annalium. E Latinis similiter Augustinus de mirabilibus Scripturæ lib. II, cap. XLVIII: item Hieronymus, Haymo, alii. De eo igitur ne pugnemus.

Digitized by Google

gnemus. Præsertim quando sic quoque nihil inde efficitur, quale voluerunt. Neque enim, si lineis decem sit umbra regressa, eò Soli decem fuerit horis opus in recedendo, ac alteris decem in remeando: quia fortasse lineæ illæ, ut optime Tostato observatum, non horarum fuerint, sed semihorarum. Proinde non viginti horis dies illa longior fuerit solito, sed denis duntaxat. Imò quid si & quadrantes lineis fuerint signati? Sic quinque solùm horis excesserit. Verùm nec tantum opus largiri. Potuit & Sol decem esse lineis regressus, & dies tamen par spatio fuisse cæteris. Vt si, Dei jussu, Sol celerrimè ad ortum, atque à prima linea mox ad decimam reciprocârit. Quam infirmo igitur tibicine nituntur, qui cum Procopio * statuunt διπλασίαν ἡμέραν γενομένην, sive, ut apud B. Hieronymum legas, *penè duplicem factum diem*: cui & sententiæ, ut Vatablo monitum, favet R. Kimchi. Quid igitur de illis putabimus, qui etiam triplicatam lucem volunt? Quærat aliquis, si sacrum illud Persicum in memoriam Triplicis Mithræ non sit ab illustri illa die: unde igitur nomen hoc sortitum credamus. Dixero, facilius esse, quid sit falsum, videre, quàm verum perspicere. Fortasse Τριπλάσιον dictum ob tria illa in Deo eximia, sapientiam, ratione intellectus; bonitatem, ratione voluntatis; & potentiam, in exequendis omnibus. Sic etiam dici potuisse ab triplici Solis effectu; calore, lumine, & distinctione temporis. Vel ab triplici dierum mensura: quia alii pares, ut æquinoctiales, seu verni, seu auctumnales: alii breviores, ut præcipuè brumalis: alii longiores, uti tempore solstitii; prout veteres dixere, quod nunc, laxiùs solstitii vocem accipientes, διαχειλικῶς † vocant *solstitium æstivum*.

* Esa. 39.

† discernendi gratia.

Amanum quoque, & Anandratum, Persicos esse Deos, testis est Strabo in XI: ubi narrat, ut à Persis in Hircania templum sit conditum Deæ Anaitidos, *καὶ τῶν συμβώμων θεῶν, Ἀμανοῦ καὶ Ἀναδράτου, Περσικῶν δαιμόνων, eodem altari gaudentium Deorum Persicorum, Amani, & Anandrati*. Libro etiam XV narrat, ut in Cappadocia sit magna magorum multitudo, qui dicantur Πύραιθοι. Addit quoque, *πολλὰ δὲ καὶ τῶν Περσικῶν θεῶν ἱερά, & multa Deorum Persicorum templa*. Subjungit mox, ut in πυραιθείοις sit ara, in qua servant ignem perennem, eóque πύραιθοι quotidie ingressi, per horam quasi ante ignem carmen sive ἐπῳδὰς suas concinant, idque verbenas manu tenentes, tiaris velati utrimque sic dependentibus, ut vittæ maxillas & labia contegerent. Et ista ait ex lege fieri in delubris τῆς Ἀναΐτιδος, καὶ τοῦ Ὠμανοῦ †. Vbi non dubito, quin idem sit Ὠμανός, ac qui lib. XI erat Ἀμανός, sive, ut est in MSSis, Ὠμανός. Sed in quæstione est, quis naturæ Deus (nec enim Persæ antiqui Deos animales coluerunt) intelligi debeat. Doctissimorum ea virorum opinio est, Solem signari. De quo faciliùs assentirem, nisi, in utroque Strabonis loco, constaret, Anaïtidi deæ deum Omanum sive Amanum subjungi. Vnde colligo, cùm Anaitis sit Venus seu Diana, Omanum propriè non signare Solem, qui Mithras Persis vocatus, & pro summo habitus numine fuit: sed duntaxat ejus symbolum, Ignem perennem: in quo Solem, tanquam divino symbolo, colebant. חום chom est *calor*: unde חמה chama, *Sol*, vel *Ignis*. A quo חמנים chamanim, quæ Græcis πυραιθεῖα. Hinc Levit. XXVI, 30, חמניכם Chamanicem; quod reddunt *simulachra vestra*: malim *pyræa*, sive *pyræthea vestra*: hoc est, septa, in quibus ad ignem perennem concinitis carmen vestrum. Scaligero visum, ex חמן, apposito א, etiam esse *Achaman*; indeque Persas dici *Achæmenios*: cujus sententiæ ei fundus est locus iste Lutatii Placidi in lib. I Statianæ Thebaidos: *Nunc Achæmenii dicuntur, ubi Apollinem Solem dicunt; cujus & sacrorum ritus invenisse dicuntur*. Quare, si Scaligerum audimus, Persæ vocentur *Achæmenii*, quasi Solis cultores, quia repererint Solis cultum. Id parùm mihi fit verisimile. Potiùs habuero fidem Herodoto: qui auctor est libro I, & VII, veterum esse Persarum familiam Pasargadarum: in hac fuisse Achæmenidarum cognationem: ex ea reges Persicos originem ducere: sic dictam ab antiquo Achæmene: quod nomen multi habuerint nobiles Persæ: etiam pater Cambysis, avus Cyri maternus. Ipsum verò *Achæmenis* nomen facilè mihi persuadeo esse ab *Achaman*, sive Sole, vel ejus cultu in symbolo. Principes enim viri in Oriente solent boni ominis ergo nomen habere ab eo, quod honore adficerent divino. Hujus rei hoc opere varia adducimus exempla. *Achæmenes* igitur ab *Achama* idem valet, quod à Phœbo *Phœbadius*, ab Apolline *Apollonius*, & *Apollinaris*, à Sole etiam *Solinus*, teste Prisciano lib. II.

† Anaitidis & Omani.

Soli à Persis equum sacrificari solere, præter Herodotum, & Trogum, quorum verba superiùs vidimus, testis etiam Xenophon lib. VIII Κύρου παιδείας: imò & Ovidius I Fast.

Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri victima tarda Deo.

Vbi & caussam sacrificii illius addit. Ac similiter ex Philostrati primo de vita Apollonii vidimus, quia Sol candidus sit, eo album solere equum sacrificari. Massagetas itidem equum mactâsse Soli, ait Herodotus in primo: Armenios item, Xenophon in IV Ἀναβάσεως.

Mithræ etiam sacra erat gemma apud Persas, quæ Plinio *Solis gemma* vocatur: nempe quia Solis instar candida sit, & radios de se fundat. Eademque est, quæ à *Mithra*, hoc est, Sole, *Mitrax*, sive potius *Mithrax* vocatur. Plinius lib. XXXVII, cap. VII: *Mithrax à Persis accepta est, & Rubri maris montibus; multicolor contra Solem variè refulgens*. Sic etiam vetus Parmensis: atque editiones aliæ, nisi quod spiritus prætereatur. Apud Solinum tamen *Mithridax* legitur. Nec videtur aliter scripsisse, quando, qui eum exscripsit, Isidorus similiter legit; ut indi-

ut indicant verba ista lib. XVI, cap. XII: *Mithridax Sole percussa coloribus micat variis. Gignitur in Perside.* Sic vetus etiam editio Ticinensis anni CIↃ CCCC LXXXIII; & MSSi nostri, uno excepto, sed non multùm abeunte: quippe in quo sit *Mitridax*. Vt quin *Mitridax*, vel potius *Mithridax*, scripserit Solinus, minimè sit ambigendum.

A Persis Manes, Manichæorum patriarcha, ut boni malique principium, sic etiam Solis, qui inter principium utrumque medius, cultum sine dubio, cum Perses fuerit, accepit. Manichæos verò Solem coluisse, testis nobis B. Augustinus lib. adversus epistolam Manichæi, quæ dicitur Fundamentum, cap. I. Atque idem penè initio libri contra Fortunatum ait, cum Manichæorum esset auditor (nam ex electis eorum nunquam fuit) observâsse, ut Solem versus facerent orationem. Et contra Faustum lib. XX, cap. V: *Ad Solis gyrum vestra oratio circumvolvitur.* Et cap. VIII: *Vestræ vanitati placuit, in Sole ponere virtutem Filii, & in luce sapientiam.* Sed qualis ille cultus Manichaicus fuerit, num divinus, an symbolicus, haut facilè dixerim. Interea in symbolicum magis inclino. Nec enim ex illis Augustini disputationibus cum Manichæis video aliquid, unde de altero statui certò possit.

CAPUT X.

Ægyptios coluisse Solem sub nomine Osiridos: cumque Sole cultum Mitsraim, primum è regibus Ægyptiis: atque inde esse, quod Sol primus Ægyptiorum rex fuisse dicatur. Quàm variè olim soleant Osiridem interpretari. Conciliantur inter se sententiæ eorum, qui Osiridem Pana vel Naturam, qui Jovem, sive Vranum, quique Titana, vel Phœbum, aut Solem dicerent. Quid Ægyptii notarint sceptro, oculoque ei imposito. Osiris idem est, ac Adonis, & Phrygius Attis: atque hoc etiam alternante in eorum sacris luctu, ac gaudio, comprobari. Etiam Sol Ægyptiis Orus: *cujus* ἔτυμον *adducitur; uti &* Origenis. *Iupiter Heliopoli, tum Ægyptiâ, tum Assyriâ cultus, idem erat ac* Sol C*æ*l*umque. Vectatio ejus simulari: uti & aliorum alibi Deorum. Quo continerentur,* Tensæ *dictæ, item* Succoth *Hebræis, Græcis* ναοὶ καὶ σκηναί.

PRæterco cæteras Asiæ gentes; de plerisque tamen, uti Massagetis, Phrygibus, aliis, aliâ inferiùs occasione dicturus. Nunc agam de Ægyptiis; unde juxta, ac à Phœnicibus superstitio penè omnis in cæteras dimanavit gentes.

Ægyptiis Sol dicebatur *Osiris*; sed sic, ut Nilum etiam *Osiridos* nomine, imò & regem Mitsraim, complecterentur. Φυσικῶς enim Osiris est Sol, & Nilus: ἱστορικῶς Mitsraim, Chami filius, regni Ægyptiaci conditor; de quo diximus libro superiori cap. XXVII. Atque hinc lucem capiunt illa Diodori Siculi verba libro I Bibliothecæ *; quæ & legere est apud Euse- * pag. 8. edit. H. Steph.

bium lib. III Præparat. Euangelicæ, cap. III: Πρῶτον μὲν Ἥλιον βασιλεῦσαι τῆς κατ' Αἴγυπτον, ὁμώνυμον ὄντα τῷ κατ' οὐρανὸν ἄστρῳ· *Solem primò imperâsse Ægyptiis, cognominem astro, quod in cælis.* Vbi per Solem intelligo, non aliquem, cui ab incunabulis fuerit Solis nomen: sed Mitzraim, Chami filium, qui uno eodemque cum Sole cultu colebatur. Nec tamen existimandum, Osiridis nomine solum intelligi Solem: quandoquidem appellatio hæc omni convenit Naturæ: tum cælesti, in qua Ægyptii præcipuè Solem spectarunt: tum inferiori, ubi Nilum magis attenderunt. Atque inde est, quod variè adeò Osiridem interpretarentur Theologi gentium, sive potiùs Mythologi. Quomodo Plutarcho Osiris est Pluto, Liber, Sarapis, Apis, Oceanus, Sol, Sirius. Nec abit ab eo Philo Byblius in Sanchoniathonis tralatione: cujus ista sunt verba apud Eusebium †: Τὸν δὲ Ὄσιριν, τοὺς μὲν Σάραπιν, τοὺς δὲ Διόνυσον, τοὺς δὲ Πλούτωνα, τοὺς δὲ Ἄμμωνα, τοὺς δὲ Δία, ἑτέρους δὲ Πᾶνα νομίζειν· *Osirin his Sarapin, illis Liberum, nonnullis Plutona, aliquibus Ammonem, quibusdam Iovem, aliis verò Pana existimari.* Hæc quomodo concilientur, ex eo cognoscitur, quod antea dicebamus; primùm Solem ἁπλῶς, postea Solem cum Cælo, denique Solem cum Cælo, & Natura inferiori, divinum esse honorem sortitum. Primò igitur & imprimis Sol honoris hoc obtinuit. unde & veteres Osirin interpretantur Titana, sive Phœbum, vel Solem. Statius primo Thebaidos:

† lib. I Præpar. Euang. cap. I.

— Seu te roseum Titana vocari
Gentis Achæmeniæ ritu, seu præstat Osirin
Frugiferum.

Vbi sic Lutatius Placidus: *Secundùm Ægyptios, qui Osirin Solem interpretantur: per quem proventum frugibus existimant posse contingere.* Atque hæc illo etiam firmantur, quòd Herodotus quoque tradit, eundem esse Osiridem Ægyptiis, qui Græcis Liber: quodque M. Antonius, ut est apud Dionem lib. V, se Ὄσιριν καὶ Διόνυσον voluit nuncupari. Idem tam multa firmant, quæ communia haberent. Vterque Nysæ editus dicebatur. Vtrique sacra hedera, & laurus. Osiridem cum serpente videas expressum semper in tabula Isiaca à Laurentio Pignorio exposita. At Bassarides etiam serpentibus se cingebant; ut superiori libro * ostensum. Vtrique item comites chorus, ac Satyri. Accedit ad ista, quòd ut, præter alios, Diodorus in primo bibliothecæ tradit, Ὄσιρις id Ægyptiacè valeat, quod Græcè πολυόφθαλμος, *multoculus*: nempe quia non, uti nos, unum in locum; sed totus oculeus radios suos quaquaversum diffundat. Non disputo, quàm verum hoc etymon sit; de quo magis placent, quæ adducebamus libro superiori cap. XXVII. Satis est, quod ista non alteri rectiùs conveniant, quàm Soli; unde poëta ‡:

* cap. 30, pag. 118, & seq.

Ἠέλιός θ' ὃς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει.
Omnia qui latè Sol adspicit, omniaque audit.

‡ Odyss. λ, vers. 118, & Od. μ, vers. 323.

Huc pertinet, quòd antiquitas Solem vo-

Digitized by Google

caret *Iovis oculum*. Nempe duo in Sole spectabant, quòd omnia videret, & summæ esse potentiæ: quorum utrumque Deo, ac regi, maximè convenit. Vnde & providentiam, ac potentiam regalem, signabant sceptro, & oculo ei superimposito. Sceptrum potentiæ indicium, oculus providentiæ argumentum: ut videre est Macrobii Saturn. lib. I, cap. XXI. Sic quoque Osiris idem, ac Adonis Alexandrinis fuit, teste Suida in Ἡραΐσκος; item Amathusiis, ut docet Stephanus; imò & Bybliis, qui dubitabant, Osiridi, an Adonidi sacra facerent; ut est apud Lucianum de Dea Syria. Superiùs etiam Ausonii * versus de Libero adduximus:

* epigr. in myobarbum.

Ogygia me Bacchum vocat.
Osirin Ægyptus putat.
Arabica gens Adoneum.

Imò nec alius ab Osiride, & Adonide, Attis Phrygius fuit: quod Martianus Capella refert in secundo de Nuptiis Philologiæ †: ubi eundem ait Solem, Serapin, Mithran, Ditem, Typhonem, Attinem, Ammonem, Adonem. De Osiride quidem, Adonide, & Attine, clarè elucet, ex sacris tum Isidis, & Osiridis; tum Veneris Atergatidis, & Adonei; tum Berecynthiæ, & Attinis. In omnibus enim istis prius Dea Deum luget, ac mox lætatur. Quod Macrobius clarè exponit lib. I Saturn. cap. XXI. Ac de matre Deûm, & Attine, ipsum adi. Quæ cùm enarrâsset, ista de aliis subdit: *Idem sub diversis nominibus religionis effectus est apud Ægyptios, cum Isis Osirin luget. nec in occulto est, neque aliud esse Osirin, quàm Solem; nec Isin aliud esse, quam terram, naturamve rerum: eademque ratio, quæ circa Adonin & Attinem vertitur, in Ægyptia quoque religione luctum, & lætitiam, vicibus annuæ administrationis alternat.* Quamobrem sic censeo, eandem esse Phrygibus matrem Deûm, Ægyptiis Isidem, Assyriis & Phœnicibus Venerem; nempe terram, superius saltem hemisphærium: ac similiter eundem esse Phrygibus Attinem, Ægyptiis Osiridem, Assyriis & Phœnicibus Adonidem; puta Solem: quo signa permeante auctumnalia, lux calorque decrescunt, usque dum ad brumam deventum; unde luctus: eodem per verna signa ad solstitium currente æstivum, cum luce crescit calor; unde gaudium. Sed pleniùs ista exponam, ubi in Lunari cultu ad Isidem erit deventum.

† Carmine quod incipit, Ignoti vis celsa.

Nunc ad Orum accedo: qui & ipse Ægyptiis idem ac Apollo sive Sol fuit: uti testes sunt Diodorus Siculus lib. I, & Macrobius I Saturn. cap. XXI. Apud Orapollinem legas cap. XVII, ita dictum ἀπὸ τοῦ τῶν ὡρῶν κρατεῖν, quia præsit horis, sive quatuor anni temporibus: unde Ianus, qui idem ac Sol, sic apud Ovidium in Fastis:

Præsideo foribus cæli cum mitibus Horis.

Sed contra censeo, Horis potiùs nomen esse ab Horo: quod propriè Sol; μετωνυμικῶς verò χρόνος, ut Erotianus exponit; sive ἐνιαυτὸς, ut Diodorus Siculus interpretatur lib. I, & Plutarchus lib. V Sympos. quæst IV, item Hesychius. Sol vero Ὧρος ab Hebræo חרס, id est, *Sol*; unde & Latinum *coruscare*. Vel potiùs cum ΟΣ in Ὧρος solum sit vocis productio, erit Ὧρος ab אור *lux*. Est enim lux mundi præcipua. Ac quemadmodum ab Ἥλιος, quo *Sol* denotatur, prænomen *Helius* venit; quod crebrum est in lapidibus antiquis: ita & Apollinare *Ori* nomen hominibus est attributum. Sanè *Orus* vetus quoque est nomen regis Ægyptii; imò apud Etymologum etiam Grammatici. Atque ut ἀπὸ τοῦ Διὸς proprium est nomen Διογένης, quasi *Iovigenam* dixeris: sic ἀπὸ τοῦ Ὥρου est Ὠριγένης; quasi *Origenam* appelles, hoc est, Ore, sive Oro genitum. Non quidem ignoro, aliud visum fuisse magno Erasmo, qui in vita Origenis id nomen *montigenam* interpretatur, item optimo doctissimoque Andreæ Schotto, suis in Origenem † observationibus: ubi similiter eum tradit, ita vocari, quasi ὀρειγενῆ *, hoc est, ἐν ὄρει γεννηθέντα: quomodo Ascetæ quidam Chrysostomo homil. XIII in epist. ad Ephesios οἱ ἐν τοῖς ὄρεσι † vocantur, & Laërtio Heraclitus Ephesius dicitur ἐν τοῖς ὄρεσι διαιτώμενος †. Sed præterquam quod prima in ὄρος sit correpta, in Ὠριγένης, porrecta: ista nihil magnopere ad Origenem, Alexandriæ natum & educatum, ubi Or sive Orus pro numine, & ab eo hominibus quoque nomen id fuit: ut quin inde sit *Origenis* appellatio, minimè sit dubitandum.

† lib. I adversus Celsum.
* montigenam.
† in montibus degentes.
† vivens in montibus.

De Sole Heliopoli ab Ægyptiis culto nomen urbis satis arguit. Nam Ἡλίου πόλις, *Solis oppidum*: ut & Melæ, ac Plinio vocatur. Ac similiter Hebræis *Beth-semes*, quod idem notat. Vti Arabibus, Gulielmo Tyrio teste, *Bahalbeth*. Prius *domum* sive *templum* Solis; alterum *Domini domum* designat, quod & alibi exponimus. Idem ostendit symbolicus in ea Vrbe cultus bovis, nomine Mneuis. Macrobius lib. I Sat. cap. XXI: *Apud Heliopolim taurum Soli consecratum, quem Neton cognominant, maximè colunt.* Vbi pro *Neton* reponendum *Mneuin*: ut ex iis liquet, quæ de Mneui dicebamus lib. I, cap. XXVII. Eademque in voce Plutarchus corruptus lib. de Iside & Osiride: ubi Μνευΐν est pro Μνεῦιν; ut monui ejusdem libri cap. undetrigesimo. Ex urbe hac in Assyriam translatum simulachrum Διὸς Ἡλιοπολίτου, regnante apud Ægyptios sive Senemure, sive Senepote, deferente illud Apia, legato Deleboris Assyriorum regis: ut Macrobius ibidem refert. Porro, ut inibi ait, *Hunc eundem Deum Solemque esse, cùm ex ipso sacrorum ritu, tum ex habitu dignoscitur. Simulachrum enim aureum specie imberbi instat, dextrâ elevatâ cum flagro, in aurigæ modum: lævâ tenet fulmen, & spicas: quæ cuncta Iovis Solisque consociatam potentiam monstrant.* Addit mox: *Vehitur simulachrum dei Heliopolitani ferculo: uti vehuntur in pompa ludorum Circensium deorum simulachra.* Ludis hîc Macrobio memoratis Deorum imagines ferebantur sacris thensarum vehiculis: quem ritum graphicè descri-

Digitized by Google

describit Dionysius Halic. lib. VII. Multum etiam lucis dabit Ovid. lib. III Amor. eleg. II. Tangit quoque Fast. IV:

Circus erit pompâ celeber, numeroque Deorum. Vti & M. Tullius de Arusp. Resp. Varro in IV de L. L. Suetonius in August. cap. XVI, Festus in *Thensa*, & tot alii. Non dubitandum verò, quin hunc morem, vel ab Asiaticis acceperint, vel Ægyptiis. De Asiaticis conjectura ex eo, quod apud Cappadoces, ut Strabo ait lib. XV, ξόανον τοῦ Ὠμανοῦ πομπεύει, *simulachrum Omani defertur in pompa.* Omanus autem Persicum numen erat; ut superiùs diximus. De Ægyptiis, ac Æthiopibus, suspicamur ex Eustathio in Iliad. Α *: Ἐν Διοσπόλει μέγιστόν ἐστι Διὸς ἱερὸν· ἀφ' οὗ λαβόντες Αἰθίοπες Διὸς ξόανον, καὶ ἄλλων δαιμόνων σὺν αὐτῷ, κατά τινα καιρὸν πτυγμένον περινοστοῦσι τὰ κατὰ τὴν Λιβύην, καὶ πανηγυρίζουσι πολυτελῶς ἐπὶ δώδεκα ἡμέρας, ἐπεὶ καὶ τοσοῦτοι παρ' αὐτοῖς θεοί. *Diospoli* (civitate Ægyptiâ) *grande est Iovis delubrum: unde id Æthiopes accipientes simulachrum Iovis, & aliorum pariter Deorum, statis ea temporibus per Libyam circumeunt, publicâque in celebritate magnificè duodecim diebus feriantur, quoniam totidem habeant Deos.* Vbi, si ex Romanis sacris de Ægyptiis liceat judicare, intelligit XII Deos Consentes, notissimis Ennii † versiculis comprehensos. Deque iisdem Ægyptiis, ac pariter Carthaginensibus, sic Servius in illud VI Æn.

Errantesque Deos, agitataque mœnia Trojæ:

Signa ξόανα *dicit, id est simulachra brevia, quæ portabantur in lecticis: & ab ipsis motâ infundebant vaticinationem: quod fuit apud Ægyptios, & Carthaginenses.* Sanè & apud *Antium promovebant simulachra Fortunarum ad danda responsa*: ut Macrobius tradit, loco antè memorato *. Atque ex hisce gentium ritibus lucem capit illud prophetæ Amos V, 26, & exinde in oratione protomartyris Stephani apud Euangelistam Lucam Act. VII, 43: Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ· *& portastis, sive bajulastis tabernaculum Molochi.* Vnde liquet, LXX, quos B. Lucas sequitur, legisse סכות succot, vel סכת succat. Hoc LXX vertêre σκηνὴν, *tabernaculum*: ac similiter Symmachus: Aquila autem, eâdem mente, συσκιασμὸς, *umbraculum.* De quorum utroque testis nobis B. Hieronymus. Eò autem *tentorium*, vel *umbraculum*, dicebatur, quia simulacra Deorum continerentur vel tabulis, quæ propriè *tabernacula*; vel pellibus aut linteis tensis, quæ propriè *tentoria*; unde & *tensarum* nomen, non ἀπὸ τοῦ θεῖος; quod ἔτυμον legas apud Asconium in III Verr. nec à Papia solùm comprobatur; sed Cæsare etiam Scaligero lib. I de R. Poet. XXXII. Ac hujusmodi quidem tensæ, vel à bubus, aut equis, vel asinis, trahebantur; unde in glossis vett. *tensa* non solùm exponitur θρόνος, sed etiam ἅρμα θεῶν: vel ab hominibus gestabatur; quod indicat locus ex Amos, & Actis, antea adlatus. Portatiles hujusmodi lecticas cum velis tentis habuisse delubri figuram, argumento etiam est, quòd Philo Byblius, Phœniciam describens Theologiam †, dicat, Dei illius eximii, qui Phœnicibus, Ἀγρὸς, Ἀγρούηρος, & Ἀγρότης, vocabatur, ξόανον εἶναι μάλα σεβάσμιον, καὶ ναὸν ζυγοφορούμενον ἐν Φοινίκῃ· *simulachrum esse magnæ venerationis, & ædem à jugalibus* (seu bubus, seu equis) *solitam deferri in Phœnicia.* Nempe forma erat, qualis lecticæ ejus, quam vulgo *papilionem* † dicimus; à figura tentorii è pellibus aut velis tensis: quod & ipsum Plinio, Tertulliano, Vegetio, *papilio* vocatur, à forma insecti prælargas alas suas expandentis. Gloss. vett. *Papilio*, σκήνωμα.

* pag. 128. edit. Rom.

† apud Apuleium de Deo Socratis, & Martianum Capellam de nuptiis Philologiæ lib. I.

* lib. I Sat. cap. 23.

† apud Eusebium in primo Præparationis Euangelicæ, cap. 10.

† Gall. le papillon.

CAPVT XI.

Assabinus Æthiopum idem, ac Sol: & quo ritu illi cinnamomum soleat offerri. Ammon, unde Ammoniæ *nomen, cujus & situs signatur, aliter* Iupiter, *vel* Deus Libycus, *dicebatur. Vnde* Ammoni *hoc nomen datum: unde item Sol* chama *dictus sit Hebræis: & unde uni è Noe filiis nomen impositum Chami.* Hama *quod numen veterum videatur Saxonum. Ægyptus non solùm à Chamo* Chemia, *sed etiam ab Ammone nominata* Ammonia: *quæ appellatio ad universam etiam Libyam extensa.* Ammon *cur Sol occidens crederetur. Templum etiam habuit in Meroë; etsi minus frequentatum. Græcorum refellitur opinio de* Ammonis *etymo: uti & illa de cornibus Dei arietinis, cujus symboli vera ratio adfertur. Quid per* oraculum arietinum *olim intellexerint, & quæ nominis ejusce caussa.* Ammonis cornu *gemma eadem, quæ &* Garamantis, *vel* Carchedonius. *Pœnorum Saturnus idem, ac Molochus: & ut huic à Syris, ita illi à Pœnis, liberos immolatos.* Amilcam *Deum quidem Carthaginensium fuisse: sed falli, qui Saturnum, vel Apollinem crediderint, cùm fuerit dux Carthaginensis, virtutis ergo in Deos relatus. Vnde* Amilcas, Imilco, *&* Imilce, *nomen acceperint.*

Æthiopibus quoque Sol cultus, nomine *Assabinus*: quem, quia summus illis foret Deus, *Iovem Æthiopicum* dixere Romani, ac Græci; nec incommodè, quia Orienti, & vicinis Africæ populis, Iupiter non Cælus sive Vranus duntaxat erat, sed Sol cum Cælo. Huic cinnamomum sive cinnamum sacrum. Quod quo ritu legerint, ac deportarint, docet nos Theophrastus his verbis: Διελόντες τρία μέρη, διακληροῦνται πρὸς τὸν ἥλιον· καὶ ἣν ἂν λάχῃ ὁ ἥλιος, καταλείπουσιν· ἀπιόντες δ' εὐθὺς, ὁρᾶν φασι καιομένην ταύτην· *Toto in ternas partes diviso, ad Solem sortiuntur. Quod Soli sorte cesserit, id solum relinquere: atque abeuntes cernere, confestim illud sponte comburi.* Ita ille Historiæ Plantarum lib. IX, cap. V. Sed addit, ἔστι μὲν οὖν τῷ ὄντι μῦθος· *Sed hæc planè fabula est.* Putarim ergo potiùs, Sacerdotes dolo illusisse simplicioribus. Eâdem de re sic Plinius lib. XII, cap. XIX: *Metitur, non nisi permiserit Deus. Iovem hunc intelligunt aliqui. Assabinum illi vocant.* XLIV *boum, caprarumque, & arietum extis, impetratur venia cædendi. Non tamen aut ante ortum Solis, aut post occasum, licet.*

Digitized by Google

Sarmenta hastâ dividit sacerdos, Deoque partem ponit: reliquum mercator in nassas condit. Est & alia fama, cum Sole dividi, ternasque partes fieri; dein sorte cremia discerni; quodque Soli cesserit, relinqui, ac sponte conflagrare. Item Solinus cap. XXXI: *Æthiopes legunt cinnamum. Verum legitur per sacerdotes, hostiis prius cæsis: quæ cum litaverunt, observatur, ut messis nec ortum Solis anticipet, nec egrediatur occasum. Quisquis principatum tenet, sacerdotum acervos hastâ dividit, quæ sacrata est in hoc ministerium: atque ita portio manipulorum Soli dicatur: quæ si justè divisa est, sponte incenditur.*

Ab Æthiopum gente venio ad Cyrenaicam: quâ appellatione, præter Pentapolin; etiam Marmaricam complector. Veterum enim plerique Cyrenaicam dixere, quicquid à Syrte magnâ foret usque ad Catabathmon Ægypti. In Cyrenaicæ parte ea, quæ *Marmarica*, vel etiam *Mareotis Libya* vocatur, est ἱερὰ τȣ̃ Θεȣ̃ χώρα, *sacra Dei regio:* ut vocat Diodorus Siculus lib. XVII. Est ea, quæ *Ammonia* dicitur, quam, præter Æthiopes, accolunt Nasamones, gens Syrtica, & Troglodytæ; teste eodem Diodoro, ac Curtio in IV. Item Garamantes; unde Lucanus in IX:

> *Ventum erat ad templum, Libycis quod gentibus unum*
> *Inculti Garamantes habent.*

Et Claudianus in primo de laudibus Stiliconis:

> *Et velox Garamas, nec quamvis tristibus Ammon*
> *Responsis alacrem potuit Nasamona morari.*

Ammonia verò dicitur, quia incipit ab templo Ammonis. Et quoniam hæc in Libya est, eò & *Ammon Libycus* vocatur à Nonno in XL Dionysiacôn:

> Βῆλος ἐπ' Εὐφρήταο, Λίβυς κεκλημένος Ἄμμων,
> Ἆπις ἔφυς Νειλῷος, Ἄραψ Κρόνος, Ἀσσύριος Ζεύς.
> *Belus Euphratæus, Libycus vocatus Ammon,*
> *Apis es Niliacus, Arabs Saturnus, Assyrius Iupiter.*

Etiam *Libycum Iovem*, vel *Deum*, dixere. Propertius lib. IV, el. I:

> *Hoc neque arenosum Libyci Iovis explicat antrum.*

Dionysius in περιηγήσει:

> Καὶ τέμενος Λιβυκοῖο θεȣ̃ ψαμάθῳ ὑπὸ πολλῇ.
> *Delubrumque Dei Libyci multam inter arenam.*

De Ammone hoc diximus lib. superiori cap. XXXII: sed illic consideravimus, quatenus est Cham, filius Noë: hic spectamus, quatenus est Sol; in quo, & cum quo, Cham, cultu mixto, colebatur. Sive verò Ammonem consideres, ut Chamum, Noë filium; sive ut Solem cum cælo; optimè ei convenerit *Ammonis* nomen. Nam ab *Am* sive *Ham*, sic Deus hic dici potuit, quia ἱστορικῶς ipsissimus Cham foret: & φυσικῶς sic potuit vocari à Sole, qui Hebræis חמה, chama; unde & suspicor *Hama*, veterum Saxonum numen, de quo Fabricius in Saxonia sua *, ipsum Solem fuisse. Quemadmodum, & inde חמנים, Chamanim, & Deus *Amanus* sive *Omanus*; ut superiùs † diximus. Est verò

* pag. 61.

† cap. 9 hujus libri.

non chama à חם chom *calor*; quia Sol fons sit caloris. Nec dubitandum, quin & filius ille Noë ab eadem voce Hebræâ *Chami* nomen acceperit. Quare *Cham* propriè *calidum* notet: sive sic à parentibus sit vocatus, quod jam in puero ignea quædam mens, & mirus animi fervor, reluceret: sive ita dictus à colore fusco: quando vox Hebræa non *calidum* modò, sed μεταληπτικῶς etiam *nigrum* signat, quia solari æstu fusci, vel nigri etiam, homines fiant: sive etiam prophetico spiritu nomen hoc illi datum sit, quia progenies ejus inhabitatura esset regiones meridionales, quibus Sol magis urit, & nigrorem hominibus adfert. Chami enim posteris tum Ægyptus obtigit; tum ab oriente Arabia, ab occidente exterior Libya, à meridie Æthiopia. Ac superiùs * quoque ostendimus, Ægyptum à Chamo hoc *terram Cham*, & *Chamiam*, sive *Chemiam*, appellatam. Quo pertinet etiam illud B. Hieronymi Tradit. Hebr. in Genesin: *Ægyptus usque hodie Ægyptiorum linguâ Ham dicitur.* Imò Libya tota ab eodem etiam nuncupata *Ammonia*. Stephanus Byzantius: Ἀμμωνία ἡ μεσόγειος Λιβύης. ἡ αὐτὴ δὲ πᾶσα ἡ Λιβύη ȣ̈τως ἐκαλεῖτο, ἀπὸ Ἄμμωνος. *Ammonia, regio in medio Libyæ: ac universa etiam Libya sic vocabatur ab Ammone.* Atque idem in Λιβύη ait, hanc variis vocari nominibus, inque iis ab eo etiam reponitur Ἀμμωνίς. Vti & Ἐσχάτη, ἡ Ἑσπερία: quas duas appellationes ex eo esse censeo, quòd regio illa, ubi templum Iovis Ammonis, esset Chemiæ, sive imperii quod cessit Chami posteris, pars ἐσχάτη, *extima*, maximeque ἑσπερία, *occidentalis*. Vnde & factum id censeo, ut *Molech* quidem, & *Belus*, qui in Oriente culti, ad Orientem Solem referrentur; *Ammon* verò, qui ad Occidentem, potiùs Sol occidens crederetur. Macrobius lib. I Saturn. cap. XXI: *Hammonem Deum Solem occidentem Libyes existimant.* Præter hoc & alterum Ammonis templum fuit, idque in Meroë, Nili insula. Plinius lib. VI, cap. XXIV: *Delubrum Hammonis & ibi religiosum.* Sanè & hoc religiosum, etsi minùs illo Libyæ. Ideo ait, *& ibi*; non autem, *est ibi*: ut bene Rhenano observatum. Verùm delubrum illud Latinis Græcisque sic celebratum, non Meroës, sed illud Ammoniæ sive Marmaricæ fuit.

* lib. I. cap. 27.

Græculi eò, quòd delubrum Ammonis in arenosis Libyæ locis foret, & simulachrum numinis fingeretur cum cornibus arietinis, occasionem arripuere varias texendi fabellas: præcipuè illam de ariete, qui Libero patri, cum exercitu in arenosis Ammoniæ locis magnâ aquæ penuriâ laboranti, fontem monstrârit, ubi postea conditum Ammonis fanum fuit: ac ab arena quidem, quæ Græcis ἄμμος, *Ammonem* dictum volunt; in honorem autem arietis, cum arietinis cornibus figurari. Vide hæc fusiùs ex Hermippo referentem Hyginum in Poëtico Astronomico, ubi de Arietis signo agit: item Servium in illud IV Æn. *Hic Ammone satus*: quo loco & alias aliorum opiniones adducit Sed planè

Digitized by Google

planè ridiculum est, velle *Ammonis* nomen petere à Græcis: cùm Ægyptii ipsi Ἀμῶν appellent, teste etiam Herodoto. Cornua verò arietina, cum quibus etiam in veteri nummo conspicitur, partim significant potentiam Chami, & regni ejus, quod posteri obtinuere: partim etiam ingentem denotant vim Solis. Quò & Macrobius † retulit: *Ideo & Ammonem, quem Deum Solem occidentem Libyes existimant, arietinis cornibus fingunt, quibus maximè id animal valet, sicut radiis Sol.*

† lib. I Sat. cap. 21.

Quamquam autem verissimam esse censeam rationem symboli, quam adduxi: nec indigna tamen relatu videtur illa, quam apud Servium reperio in IV Æn. *Iovi*, inquit, *Ammoni templum cum simulacro cum cornibus arietinis constitutum: quod ideo fingitur, quia satis ejus sunt involuta responsa.* Nimirum, ex opinione gentilium, certa quidem erant oracula Ammonis: sed verbis tortis, flexisque, instar arietinorum Dei cornuum: de quibus sic Lucanus in IX Pharsaliæ:

--- *Sed tortis cornibus Ammon.*

Et Silius in IX Punicorum:

Ac patriis flexis per tempora cornibus Ammon.

Quod igitur de oraculo Delphico ait Pacuvius *:

* apud Nonium in Autumare.

Flexa, non falsa, autumare dictio Delphis solet: idem de Ammonio credebatur. At Delphicus Apollo dictus Λοξίας, à λοξός, hoc est, *obliquus*; partim quia Sol obliquo per XII signa cursu feratur: unde Maro I Georg.

Obliquus quà se signorum verteret ordo:

partim quia responsa itidem Apollinis obliquis fere, & flexiloquis dictis constarent: unde Seneca in Oedipo:

Ambage nexâ Delphico mos est Deo
Arcana tegere.

Oracula igitur Ammonia itidem erant certissima: sed quia de certis illis homines, ob ambiguitatem dictionis, forent incerti; eò *oracula arietina* dixere dicta ista, ubi liqueret universè, quid opus foret; particulatim non item, quia animus fluctuaret, utrùm eligi oporteret. Exemplo fuerit locus ille ab Agellio † adductus ex Plautinâ Freti comœdia:

† lib. 3, cap. 3.

---- *Hoc illud est,*
Quod Arietini responsum magnis ludis dicitur:
Peribo, si non fecero; si faxo, vapulâro.

Quippe sermo est certissimus hominis incerti quid agat, dum hinc perire non vult, parteque ex altera plagas extimescit.

Vti verò à *Belo*, & *Adodo* numinibus, nomen variis datum gemmis; quemadmodum antea vidimus: ita etiam factum in *Ammone*. Plinius lib. XXXVII, cap. X: *Ammonis cornu inter sacratissimas Æthiopiæ gemmas, aureo colore, arietini cornus effigiem reddens, promittitur divina somnia repræsentare.* Est verò, quam *gemmam Garamantidem* vocat Silius lib. XV: uti & *lapidem Garamanticum* Plinius cap. VII ejusdem libri: quo loco & *Carchedonium* ait nominari *propter opulentiam Carthaginis magnæ.* *Garamantidem* autem vocarunt, quia Garamantes templo sint Ammonis vicini; ut ex Lucano antea, ac Silio, vidimus.

De Solis apud Æthiopas cultu fidem feceris Solis mensa, quæ apud eos esse ferebatur. Ea cujusmodi fuerit, ex Herodoti Thalia cognitum arbitror. Sed & apud Philostratum legas in VI de vita Apollonii cap. III, ut Æthiopes sacra faciant Soli, & Memnoni Eoo; cujus statua loquatur, simulac radius Solaris os ejus pertigerit. Hoc quo pacto fieri possit, liquet ex iis, quæ de Serapidis dicebamus simulacro libri superioris cap. trigesimoprimo.

Nunc de Carthaginensibus, ac Pœnorum aliis, videamus. Hos Solem coluisse, diximus antea * ex Servio in I Æn. Cultumque eum accepere à Phœnicibus, quorum erant coloni. Itaque ut Phœnices, ac Syri, Molocho; ita & Pœni Saturno, qui idem ac *Moloch*, Sol nempe cum cælo & inferiori natura, victimas mactabant humanas. Ennius in Annal. †

* libri hujus cap. 4.

† apud Nonium in Puellus.

Ille suos Divis mos sacrificare puellos.

Etiam Pescennius Festus in libris historiarum per Satyram, Lactantio ‡ teste, retulit, *Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare: & cùm victi essent ab Agathocle, Rege Siculorum, iratum sibi Deum putavisse: itaque, ut diligentius piaculum solverent, ducentos nobilium filios immolasse.* Similiter de Carthaginensibus Plato in Minoe, Diodorus Siculus lib. XX, Trogus lib. XVIII, Plutarchus de vindictæ divinæ tarditate, Porphyrius περὶ ἀποχῆς lib. II: atque è nostris, Tertullianus Apolog. cap. IX, & adversus Gnosticos cap. VII, Minucius in Octavio, Eusebius de Præpar. Euang. lib. IV, cap. XVI, Augustinus lib. VII de Civit. Dei, cap. XIX, Cyrillus adversus Iulianum lib. IV. Et sanè penè ubique terrarum cultum ejuscemodi viguisse, ostendimus libro superiori, cap. XXXV. Consuetudinem eam, ut in Galliis, ita in Africa etiam, sustulit Tiberius. Tertullianus in Apolog. cap. IV: *Infantes penes Africam Saturno immolabantur palam, usque ad proconsulem Tiberii.* Vbi vulgo *proconsulatum*. Quomodo si scripserit Tertullianus, fugerit eum ratio, cùm Tiberius nunquam fuerit Africæ proconsul; imò nec in Africa pedem posuisse videatur. Quod ignorare non potuit pereruditus ille Afer. Quare planè *proconsulem* reposui, certissimam secutus Scaligeri emendationem in epist. ad Casaubonum: ubi eam pluribus confirmat.

‡ lib. I, cap. 21.

Doctissimorum etiam virorum sententia est, per Amilcam, (quem à Carthaginensibus cultum fuisse, testis est Athenagoras in Legatione sua pro Christianis) ipsum Solem intelligi oportere. Movet eos, quòd Saturnus Afrorum idem sit ac Sol; & ejusce cultum acceperint ab Oriente, ubi is dictus *Moloch*, vel *Milcom*: at Punicum *Amilcas* sit à Pœno sive Syro *Moloch*, vel *Milcom*: ut significatione hæc conveniant. Equidem *Amilcas* à *Milcom* esse, non diffiteor: à quo itidem *Imilco*, vocabulum ducis Punici apud Orosium lib. IV, cap. VI;

Digitized by Google

& *Imilce*, heroinæ Punicæ nomen apud Silium in III. Verùm ut *Imilco* ducis sive regis nomen fuit, ita & *Amilcas*. Solent enim Pœni, Orientalium more, nomina à Diis suis imponere. Ita à *Bal*, qui est *Belus*, sunt *Annibal*, & *Asdrubal*. Amilcas igitur sive Amilcar non naturale fuit numen, sed animale duntaxat. Quod satis est apertum ex Herodoto in Polymnia: ubi refert, ut Amilcas eo tempore dux fuerit Carthaginensium, quo Gelo imperabat Syracusis: quâ item occasione ac caussâ, post cladem à Gelone acceptam, in Deos meruerit referri. Verba ipsa Herodoti adduximus libro superiori cap. XXXII.

CAPVT XII.

Varia Græcorum, & Romanorum numina ad Solem referri. Apollinis *etymon, ac* Phœbi. *Veterum judicio, Apollinem esse Solem: neque id Datim Persam ignorâsse. Cur Iovis, & Latonæ filius dicatur, & quæ sit Latona, atque unde ei nomen. Cur Apollinem in Delo fingant natum. Sacra Apollinis in Delo quincto anno celebrata. Quamobrem Apollo fingatur intonsus: & cur cirros ei soleant offerre, simulac barba succresceret; Dianæ item zonam, quando nuberent. Cur Apollo credatur medicinæ auctor, & Æsculapii parens. Cur Æsculapius à Iove crederetur fulmine percussus: cur Cyclopes dicantur ab Apolline occisi: cur Apollo relegatus in terras, & Thessali regis pecus pavisse, fingatur: cur divinationis præses existimatus: cur* Λοξίας *dictus. De Branchidarum, & Euangelidarum oraculo. Cur Apollo à Pane putetur divinationem didicisse. Cur præfectus poësi, & musicæ; item arti jaculandi. Cur dictus* ἑκάεργος. *Cujusmodi sacra Apollinis Ismenii, & Galaxii. Cur Apollini sacratæ laurus, & olea; cygnus, cicada, & corvus; item lupus. Atque ut animal hoc, & alia,* ἀπὸ τῆς λύκης *nomen acceperint.*

NVnc videamus, quàm verè de Græcis etiam, & Romanis, dicat Macrobius lib. I Sat. cap. XVII, *diversas virtutes Solis nomina Diis dedisse*: &, ut postea loquitur, *appellationes Deorum ad Solem certâ & arcanâ ratione referri.* Quod ibidem longâ disputatione ostendit. Aliqua excerpam; sed sic ut plura adjungam, majorique singula penè luce circumvestiam. Primùm loquar de Apolline, sive Phœbo. Quamquam Apollo videri possit non tam sol esse, quàm spiritus malus, sive principium omnis mali, quod invocabatur, ne noceret: ut pluribus exposui lib. I, cap. V. Hoc pacto Ἀπόλλων fuerit participium ab ὄλλω, sive ἀπόλλω, idemque ac ἀπολλύων, *perdens*. Vel si Solem significabat, non aliter ei conveniet, quàm quatenus pestilentiam immittit: ut videre est Il. A. Id locis imprimis facit, quæ violento Sole torrentur: ut apud Atlantes, Africæ populum: ubi teste Mela lib. I, cap. VII, *Solem exsecrantur, & dum oritur, & dum occidit, ut ipsis agrisque pestiferum.* Aliud etiam etymon adferam cap. XVII. Si malis, vocem ab Oriente esse, videri possit deductum ab עפל ophel, hoc est, *altus*, *excelsus.* Nisi malis ab אפּריון, apilion, *tentorium*, *umbraculum*: in quo numen gestabatur honoris ergo. Σκηνὴν * vocat B. Lucas †, ut superiùs ‡ vidimus. At Φοῖβος à purissimo splendore sic vocatus. Nam naturâ suâ adjectivum est. Hesychius: Φοῖβος, καθαρὸς, λαμπρὸς, ἁγνὸς, ἀμίαντος. Quod Varinus in Lexico firmat illo Tragici:

---- Ἡλίου φοίβη φλογί.

---- *Flammæ Solis splendidæ.*

*taberna-culum.
† Act. 7, 43.
‡ cap. 10.

Apollinem verò Solem esse, Plato etiam docet in Cratylo: ubi & ipse de nomine disserit. Cicero similiter lib. III de Nat. Deorum, *Solem Deum esse, Lunamque: quorum alterum Apollinem Græci; alteram Dianam nuncupant.* Item Iulianus hymno in Apoll. Καὶ Ἀπόλλων, ὁ ἥλιος, αὐτὸς· τοῦτο κοινὸν ὄνομα πᾶσι καὶ γνώριμον· *Apollo ipse Sol; quod nomen est apud omnes commune & notum.* Sed quid multis opus testibus in re non Græcis modò, ac Romanis, notissimâ; sed illis etiam, quos barbaros dixere? Ita, nec Datin Persam illud ignorâsse, argumento est, quòd cùm tot delubra Græcorum combureret, parci tamen iis voluit in Delo, ubi Apollo ac Diana imprimis colerentur. Vtcunque enim Persæ non crederent, istic natos esse, ut Græci jactabant: (nullos enim, qui homines fuissent, in Deorum numerum recipiebant) Solem tamen, quem *Mithram* dixere, maximis coluere honoribus: eoque metuebat Datis, ne illata Apollini Delio injuria in Persici Mithræ contumeliam redundaret.

Quare potiùs ostendam, quàm ex eo, quòd Apollo idem fuerit ac Sol, facile sit rationem reddere eorum, quæ veteres tradidere de Apollinis natalibus, formâ, inventis, sacris, & plantis, vel animantibus ei dicatis.

Hesiodus in Theogonia, uti & in Metamorphosi Ovidius, Apollinem, & Dianam, natos ajunt è Iove, & Latona. Vbi Iupiter est opifex mundi: Latona est materies universi, quæ Λητὼ, sive *Latona*, ἀπὸ τοῦ λήθειν *, juxta Platonem, dicta est, vel quoniam antequam lux foret, omnia in tenebris delituerint: vel quia, ut Platonici volunt, rudis illa indigestaque moles innumeris latuit seculis, usque dum mundi ille architectus, omnibus in orbem redactis, singulis suum tribuit decus. In Delo etiam à Tullio natus traditur Apollo, quia Sol τῷ φωτὶ πάντα ποιεῖ δῆλα καὶ φανερὰ, *luce sua omnia facit manifesta ac conspicua.* Eademque de caussa Diana etiam *Delia* dicta est. Sed Delii studiosè appellationem eam pro se interpretabantur. Vnde tanto in honore sacra *Delia*, quincto quoque anno in Delo celebrari solita: ut est apud Thucydidem libro III, & Pollucem lib. VIII, cap. IX, sect. XXVI.

* à latendo.

Formâ Apollo fingitur juvenili; quippe ἀεὶ καλὸς, καὶ ἀεὶ νέος, *semper pulcher, semper juvenis*: ut de eo canit Callimachus †. Fabula ex eo, quia Sol nullo vel tempore, vel labore, senescit. Χρυσοκόμης *auricomus* vocatur, ob radios aureos, quemadmodum &, ob aureum Solis colorem,

† hymno in Apollinem.

rem, arcus, pharetra, cæteráque ei aurea tribuuntur. Idem Homero ἀκερσεκόμης, ficut *intonsus* Horatio † dicitur; *comus*, scriptori Ithyphallico. Eò autem spectarunt, quòd Soli radii sint pro comis; semperque iis cingatur; haut aliter ac capillis ephebi, qui cirrati, & intonsi. At simulac genas ac mentum lanugo vestire cœpisset, moris erat resecare capillos, Phœboque eos offerre. Quod Athenis observatum; ut constat ex Plutarchi Theseo. Idémque Romæ ac in Italia obtinuit: unde Varro Cato, sive de liberis educandis *: *Itaque Ambraciæ primum capillum puerilem demtum, item cirros, ad Apollinem ponere solent.* Meminereque ejus ritus etiam Statius in III Silv. Martialis lib. I, epigr. XXXII, atque alii. Eo autem resectos Apollini κουροτρόφῳ dicabant, quòd similes huic numini esse desiissent: uti nubentes zonam sacrabant Dianæ, quia desinerent esse similes Dianæ semper-virginis.

† lib. 1, od. 21.

* apud Nonium in Cirri.

Inter reperta Apollinis est Medicina. Ovid. I Met.

Inventum medicina meum est, opifexque per orbem
Dicor, & herbarum subjecta potentia nobis.

Nimirum quia à Sole est plantarum generatio; quæ & melius apricis succrescunt locis, quàm umbrosis, & humidis. Etiam pro sole soloque variant herbarum vires.

Quoniam autem Apollo medicinæ præses; eo & parens dictus Æsculapii, viri in arte hac principis; qui multos sanitati restituit, conclamatæ antea valetudinis creditos. Sed quia & ille tandem, fatali omnium lege, leti calcavit viam, occasio præbita est omnibus eum desiderantibus calumniandi Iovem, quasi merâ illum invidiâ sustulisset. Ergo finxere, eum ab Deo irato, fulmine percussum. Alteram etiam admiscuere fabulam. Apollinem ajebant succensuisse Iovi ob filium interemtum, ac propterea sagittis ejus confectos Cyclopas, qui Iovi fulmina fabricarent. Hoc ad rerum pertinet naturam. Sol enim fulmine absumit halitus terræ, qui cæteroquin pestilentiæ sæpe caussa forent. Quod inter bona fulminis esse, sciunt naturali scientiâ vel leviter tincti. Tum Iovem ajunt ita excanduisse, ut Apollinem cælo relegaret in terras: ubi is, inopiâ adactus, confugerit ad Thessaliæ regem Admetum, ejusque pecus paverit. Hoc ex historia petitum. Rex Arcas, cujus nomen honoris caussa silere maluit antiquitas, ob durius imperium regno suo exactus, confugerat ad Admetum Thessalum. Is, more regio, regis misertus, (& fortasse etiam sanguine vel aliter conjunctus erat) præfecit eum populo, ad amnem Amphrysum habitanti. Ergo pastor fuisse dictus; uti reges ποιμένας λαῶν † Homerus appellat. Maluere autem sub Apollinis nomine, quàm alio, occultare verum regis nomen, quia Apollo φυσικῶς pastorum princeps: unde & Νόμιος † dictus. Sol enim est, qui omnia animata alit, ac nutrit.

† pastores populorum.

† pastoralis.

Præterea Apollini tribuitur inventum divinationis: quod eo fit, quia sol gentibus supremus Deus, cui soli convenit futurorum prædictio: unde & ea *divinatio* vocatur. Sol quoque oculus est Iovis, ut videat omnia, etiam obscura. Sol omnia illustrat, ut non alter Deorum justiùs crederetur, caligine mentibus pulsâ humanis, præstare, ut videant maximè occulta. Sol λοξίας, quia obliquo fertur circulo Zodiaci. Apollo & hoc nomine, & aliter etiam, λοξίας, quia oracula illius obliqua forent ac flexiloqua. Hoc liquet ex Apollinis Delphici responsis: cujus oraculum in Græcia facilè erat vetustissimum: ut quod ea habuerit jam à Cadmi Phœnicis appulsu. Nec putandum, aliter fuisse comparatum cum aliis Apollinis oraculis. Vti illo apud Milesios, omnium certissimo post Delphicum habito, quod Straboni & Pausaniæ tum *Branchidarum* dictum, idque à primo ejus præside Brancho, Semieri, sive, ut apud Lactantium, Statii * interpretem, legas, Simeri filio: tum etiam *Euangelidarum*, idque ab Euangelo, qui Brancho successerat. Vide, quæ Photius in Μυριοβίβλῳ † refert ex Cononis ad Archelaum Philopatorem narrationibus sect. XXXIII, & XLIV.

* 8 Theb. v. 198.

† cod. 186.

Dicitur Apollo hanc vaticinandi scientiam à Pane edoctus: ut est apud Apollodorum in primo bibliothecæ. Nempe per Pana intelligitur vel universitas naturæ, vel opifex universi.

Quia verò Apollo divinationis præses, eò & habitus est pater divinantium. Vti Thestoris illius, quo natus fuit Calchas Homericus.

Adhæc Poësin & Musicen invenisse existimatus: unde ipse apud Nasonem I Metam.

— Per me concordant carmina nervis.

Eò autem spectarunt, quòd Sol, juxta Orphei *, ac Pythagoræ † etiam doctrinam, motus moderando sidereos credatur suavissimum edere concentum: unde Dorylaus * mundum vocabat *organum Dei*; puta *Solis:* Varro † item *Divûm lyram.* Vel respexere, quòd Sol caussa sit temperamenti, proque eo ingenium variet: cujus præcipua vis antiquissimis temporibus in Musicis reluxit. Nam sapientiam omnem carmine complectebantur; ut iidem essent Philosophi, Poetæ, & Musici. Itaque & Apollo creditus Musis præesse: unde cognomen Μουσαγέτης. Idemque pater habitus eorum, qui excellerent arte Musicâ: uti Lini, à quo eruditi Thamyras, Orpheus, Hercules.

* in Orphicis hymno in Apoll.

† Aristot. lib. 2 de cæl. cap. 9.

* apud Censorin. cap. 13.

† O. 3. t. [illegible]

Denique & arcum, ac sagittas, dictus reperiisse. Vnde Callimachus hymno in Apollinem:

Φοίβῳ γὰρ καὶ τόξον ἐπιτέτραπται, καὶ ἀοιδή·
Sunt tela atque arcus, sunt Phœbo carmina curæ.

Quod inde est, quia ἑκάεργος * ille, ut vocant poetæ, cælitus radios suos, velut spicula, jaculetur in terras.

* procul operans.

Sed nihil æquè Apollinem esse Solem comprobet, quàm sacra Apollinaria. Verùm ea pro locis ita variabant, ut illis velle insistere longioris fuerit moræ, quàm instituti hujus

Digitized by Google

ratio ferat. Quare solùm dicam de sacris Apollinis Ismenii, & Galaxii: quorum sic ritum describit Proclus in Chrestomathia †: ξύλον ἐλαίας καταστέφουσι δάφναις, ποικίλοις ἄνθεσι· καὶ ἐπ' ἄκρου μὲν χαλκῆ ἐφαρμόζεται σφαῖρα· ἐκ δὲ ταύτης, μικροτέρας ἐξαρτῶσι. κατὰ δὲ τὸ μέσον τοῦ ξύλου, περιθέντες ἐλάσσονα ἐπ' ἄκρῳ σφαίρας, καθάπτουσι πορφυρᾶ στέμματα· τὰ δὲ τελευταῖα τοῦ ξύλου περιστέλλουσι κροκωτῷ. βούλεται δ' αὐτοῖς ἡ μὲν ἀνωτάτω σφαῖρα τὸν ἥλιον, ᾧ καὶ τὸν Ἀπόλλωνα ἀναφέρουσιν· ἡ δὲ ὑποκειμένη, τὴν Σελήνην· τὰ δὲ προσηρτημένα τῶν σφαιρίων, ἄστρα τε καὶ ἀστέρας· τὰ δέ γε στέμματα τὸν ἐνιαύσιον δρόμον· καὶ γὰρ τξέ ποιοῦσιν αὐτά. *Lignum lauris coronant, variisque floribus exornant: cujus in apice ænea sphæra imposita: ex hac minores dependent. Medio verò ligno purpureæ coronæ adaptantur, minores quàm quæ summo fastigio impositæ. Imam verò ligni partem circumvestiunt crocotulâ. Significat autem ipsis suprema quidem sphæra Solem, quo Apollinem designant: huic verò subjecta, Lunam significat. Globuli verò appensi stellæ & astra sunt. Coronæ annuum cursum significant. Trecentas enim, & sexaginta quinque conficiunt.*

† apud Photium.

Iam videndum, ut ex Solari etiam natura peti oporteat, cur has illasve vel plantas, vel animantes, Apollini dicarint. Paucula excerpam; sed ex quibus judicium fieri possit de cæteris. Ordiar à lauro; qua Apollo frontem prætingere dicitur. Atque eandem gestabant Athenienses, septimo quoque lunæ die hymnum canentes Apollini: ut Proclus monet in illud Hesiodi Ημέρης,

— Καὶ ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ.

Apollini autem eo sacrata fuit, quia ut Deus hic semper-juvenis, ac propterea comatus semper: ita & arbor ea semper suas retineat frondes. Itaque sic laurum ipse compellat apud Nasonem I Met. fab. XIV:

Vtque meum intonsis caput est juvenile capillis,
Tu quoque perpetuos semper gere frondis honores.

Altera etiam ratio accessit, quod & Sol, & laurus, igneæ sint naturæ. Quemadmodum & hederam ob eandem caussam dicarunt Libero; qui non alius est à Sole, ut postea dicetur. De calore autem ram lauri, quàm hederæ, ex eo collegerunt, quia lignorum si istorum unum alteri affricetur, excutiatur ignis. Quin vulgò ita persuasum fuit, sic laurum igni amicam esse; ut non sit fulmini obnoxia: quod Plinio quoque traditum lib. XV, cap. XXX. Sed de isto experientiâ ipsâ refellitur à Brodæo in Miscell. lib. III, cap. II, ac Ludovico Vairo in secundo de Fascino, cap. XIV.

Sed vide, quàm fertilis sit error. Cum laurum Soli sacrassent, ac eundem Apollinem putarent; Apollinem verò crederent poesi, & divinationi, præesse: etiam eò stultitia illos protraxit, ut persuasum aliis vellent, laurum vatibus prodesse comestam; item, dormientium capiti suppositam, vera præstare insomnia. Quod ex Serapione Ascalonita, & aliis, Fulgentio traditum Mythologicôn primo.

Olea quoque Apollini sacra; ut indicat Theocritus in Herculeo Leonicida. Nempe quia, caloris amans Solaris, non succrescat locis frigidis.

Ex animantibus Apollini, Deo Musico, sacer cygnus, ob cantum: unde & poetæ *cygni* dicuntur: ut Pindarus Horatio * *cygnus Dircæus*: notumque illud Maronis Eclogâ IX:

Cantantes sublime ferent ad sidera cygni.

* lib. 4. od. 2.

Cicada etiam eandem ob caussam dicata est huic Deo: ac poetæ etiam *cicadæ* vocati; sed mali potiùs: ut ex Simonide alibi † ostendimus.

† Orator. Instit. lib. 4. cap. 6, sect. 12.

Eidem, ut divinationis præsidi, sacratus fuit corvus: quia pro imminente tempestate, vel serenâ, vel pluviâ, vocem variando divinare censetur.

Lupus quoque ei sacer, sive quia, Solis instar, ὀξυδερκὴς †, ut Arati ait scholiastes: sive quia post famem nocturnam diluculo exeat ad raptum: quam rationem adducit Macrobius in I Sat. Indeque & λύκος, à quo *lupus*, vocatur: nempe quia veteribus Græcis λύκη, *lux*: imò & *lux*, à λύκη: quemadmodum & ab eodem λευκὸς, *albus*, & ἀμφιλύκη, *diluculum*. Imò potissima ratio, cur Apollo Λύκιος diceretur, non ea fuit, quòd in Lycia coleretur, unde Maroni † *Lyciæ sortes*: sed quia lucis fons atque origo foret.

† acuti cernens.

† 4 Æn.

CAPVT XIII.

Quatuor planetas mares ad Solem reduci. Quod primum de Saturno, & Iove, ostensum: inde de Marte, cujus etymon adfertur ex fonte Hebræo. Silvanus Mars, θεὸς ὑλαῖος, qui & Pan. Tres cujusque possessionis Silvani. Denique comprobatur, eundem Theologis Mercurium esse, ac Solem: eoque Mercurio Iulianum Desertorem nocte intempestâ supplicâsse. Mercuriales viri. Mercurius cur Hodius, Enodius, & Hegemonius; *cur item* Argicida *nominatus: & cur alarum ejus alba una, cærulea altera: ut item duplex sit Mercurius, Cælestis, & Terrestris; ac Terrestri dicatum sit festum χυτρῶν: cumque eo conciliatum, quod aliis dicitur sacratum esse Baccho. Incautius fecisse scriptores Græcos ac Romanos, dum numina barbara reddunt nominibus Martis, ac Mercurii.*

SEd Apollinem esse Solem, tam est pervulgatum, ut dum hoc contendo, videri possim actum egisse, nisi eâdem alia miscuissem. Illud minùs calcatum, cùm quinque veteribus sint planetæ, ut postea dicetur: universos, Venere exceptâ, per quam nunc Luna, nunc Hesperus intelligitur, unum ad Solem reduci. Ac de Saturno quidem id jam ante * ex Servio, Damascio, & aliis monstratum nobis. Macrobio † idem eo comprobatum, quòd Saturnus Græcis Κρόνος, quasi χρόνος dicatur: temporum autem nexus, Solis actu demonstretur.

* lib. 2. cap. 4.
† lib. 1 Sat. cap. 22.

Atque idem Macrobius † etiam ex Homero, & Cornificio, Iovem esse Solem, ostendit. Vti etiam eo, quod Ζεὺς Ηλιοπαλίτης non alius sit, quàm Sol, sive Solis cælique vis: sicut arguunt,

† lib. 1 Sat. cap. 23.

Digitized by Google

guunt, tum nomen *Heliopolios*, unde Assyrii hoc numen acceperunt; tum sacrorum ritus, & simulachri habitus: de quibus cap. x vidimus. Etiam Philo Byblius ex Sanchuniathone Berytio apud Eusebium in primo Præpar. Euang. cap. VII, cum de Solis cultu apud Phœnices mentionem fecisset, ait: Τοῦτον θεὸν ἐνόμιζον μόνον οὐρανοῦ κύριον, Βεελσάμην καλοῦντες, ὅ ἐστι παρὰ Φοίνιξι, κύριος οὐρανοῦ, Ζεὺς δὲ παρ' Ἕλλησι· *Deum hunc unum esse cæli moderatorem putabant, eum vocantes Beelsamen, quod Phœnicum linguâ, dominum cæli, Græcâ autem Iovem notat.* Imò inferius ostendam, Saturnum, & Iovem, non Solem modò, sed cælum etiam, & universam rerum naturam, complecti: sed sic, ut cælum magis, quàm terras, inque cælis Solem magis, quàm sidera alia, designent.

Venio nunc ad Martem, quod vocabulum valde est anceps. Interdum capitur ἱστορικῶς: quomodo Mars alius Assyrius, alius Græcanicus, alius Latinus. Assyrius est triplex: partim enim est Nimrodus, sive Belus; partim ejus filius Ninus; partim Thurras, qui Nino in imperio successit. Græcus Mosis sive Cecropis tempore, vel paullo post, claruit in Attica. Latinus est incertus ille Romuli parens. De cunctis hisce diximus libro superiori capite XVI.

Interdum verò Martis nomen sumitur φυσικῶς, idque bifariam. Mathematicis sic dicitur planeta inter Solem Iovemque medius, qui aliter πυρόεις, Θοῦρος, vel Θούρας. At gentium Theologis Mars est Sol: quem sic dictum conjecto, non quia maribus præsit, ut est apud Varronem *: non è *Mavors*, à magnis vortendis: non ex Ἄρης, M apposito: sed à מרץ, marats: quod est *pollere*, sive *validum* ac *potentem esse*: nisi malis à מהרס, mechares, *ἀπολλύων*, *perdens*, *destruens*: participio in Piel à הרס, *perdere, destruere*. Vtrumque convenit Soli. Nam quid illo potentius in rebus creatis? ab eo quoque vires ac potentia homini. Perdit idem homines bello, & pestilentiâ. Adde quòd fervore suo sanguinem concitat ad iram, ex quo bella. Atque ex his liquet, cur Martem sive Solem præfecerint bello. Itaque & bellicosæ gentes Arctôæ, cum Martem pro summo numine colerent, eique asinum mactarent; uti Cares canem, de quo antea dictum nobis †; non aliud videntur venerati, quàm Solem. Quemadmodum & Germani, quibus *præcipuus Deorum Mars*, ut Tencteri apud Tacitum ‡ ajunt, Solem animo complectebantur. Nam ridiculum est putare, majori eos loco habuisse, quem vulgò Martem dicimus, quàm Solem ipsum. Romani etiam rustici Solem videntur signâsse per Martem Silvanum: uti Cato vocat de R. R. cap. LXXXIII, *Marti*, inquit, *Silvano in silva interdius in capita singula boum votum facito.* *Silvanum* autem dixere, non quasi solis præesset silvis; sed quia vim suam exereret in universam elementorum ὕλην sive materiem. Servius in illud VIII Æn. *Arvorum pecorisque Deo: Publica ceremoniarum opinio hoc habet, pecorum & agrorum Deum esse Silvanum. Prudentiores tamen dicunt, eum esse ὑλικὸν θεὸν, hoc est, deum τῆς ὕλης. Hyle autem est fæx omnium elementorum: id est, ignis sordidior, & aerem aquæ & terræ sordidiora, unde cuncta procreantur; quàm ὕλην, Latini materiam, appellaverunt.* Silvanus igitur θεὸς ὑλαῖος, qui & *Pan*. De eo sic Macrobius lib. I Sat. cap. XXII: *Pan ipse, quem vocant Inuum, sub hoc habitu, quo cernitur, Solem se esse prudentioribus permittit intelligi. Hunc Deum Arcades colunt, appellantes τὸν τῆς ὕλης κύριον, non silvarum dominum, sed universæ substantiæ materialis dominatorem significari volentes: cujus materiæ vis universorum corporum, seu illa divina, seu terrena sint, componit essentiam.* Gloss. Philoxeni: *Silvanus*, Πάν, θεὸς ὑλαῖος. Imò & Papias *Silvanum* eundem, ac *Pana*, facit. Itaque Silvano, sive Pani, omnia sua consecrabant. Vetus scriptor de finibus agrorum: *Nam omnis possessio tres Silvanos habet: unus dicitur Domesticus, possessioni consecratus: alter dicitur Agrestis, pastoribus consecratus: tertius dicitur Orientalis, cui est in confinio lucus positus, à quo inter duo pluresve fines oriuntur.* Vbi non dubium, quin *Silvanus Agrestis* sit Ἀγρεὺς καὶ Νόμιος Ἀπόλλων: quomodo & Aristæus Arcadibus vocabatur, ut cognoscere est ex scholiaste Pindari in Pythia. Atqui Νόμιος Ἀπόλλων Sol est, ut vidimus. Ex his omnibus sic colligimus, & Martem ἁπλῶς, & speciatim Martem Silvanum, imò & Pana, cùm Pan sit Silvanus, eundem esse ac Solem putandum.

Nunc dispiciendum de Mercurio. Sed hoc quoque nomen valde ambiguum est. Ἱστορικῶς Mercurius est Arcas ille ex Maja Atlantide in Cyllene monte natus, amasius Palæstræ, quæ soror Plexippi & Eneti fuit, filia autem Chorici, regis Arcadiæ: si fidem habemus Servio in illud Maronis VIII Æn.

Vobis Mercurius pater est, quem candida Maja
Cyllene gelido conceptum vertice fudit.
At Majam, auditu si quicquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, cæli qui sidera tollit.

De hoc Mercurio, atque aliis, Mercurii nomine dignatis, vidimus libri superioris cap. XVI. Hic verò Mercurium spectamus, non quatenus ille ad defunctos pertinet; sed prout refertur ad rerum naturam. Quod aliter in Astrologia fit, aliter in Theologia. Astrologis sic dicitur planeta ille Lunæ proximus, qui aliter Στίλβων, ut Tullius * ait: *Cyllenius ignis* Maroni †, *communis stella* Appulejo * vocatur. In Theologia gentium Mercurius est Sol, sive virtus cælestis à Sole imprimis promanans; pro cujus dimenso, alius alio est sagaciori ingenio, magisque ad studia & doctrinas idoneo, atque adeò ad res etiam civiles velocius & concipiendas, & exsequendas. Hinc Ammianus lib. XVI: *Iulianus nocte dimidiatâ semper exsurgens, occultè Mercurio semper supplicabat: quem mundi velociorem sensum esse, motum mentium suscitantem, Theologicæ prodidere doctrinæ.* Quo verò successu id Iulianum fecisse putârit Ammianus,

* in 4 de L. L.
† lib. superiori cap. 16.
‡ lib. 4 Annal.
* lib. 2 de Nat. Deor.
† 1 Georg.
* de Mundo

nus; sequentia ostendunt: *Post quæ ad procudendum ingenium vertebatur: & incredibile, quo, quantoque ardore, rerum principalium notitiam indagans, & quasi pabula quædam ad sublimiora scandenti conquirens, per omnia philosophiæ membra prudenter disputando currebat.* Ac deinde subjungit, ut philosophiæ etiam eloquentiam prorsam ac vorsam, & historiam omnem, Latinamque etiam linguam, adjunxerit. Nempe ad omnia hæc se vis Mercurii extendit: ut Theologis idem is sit, ac Apollo Μουσηγέτης: qui non alius à sole. Itaque licet Apollo præsit Musarum ac poëtarum choro: poëtas tamen, ac Musarum cultores, Horatius *Mercuriales viros* appellat lib. II, od. XVII:

Me truncus illapsus cerebro
Sustulerat, nisi Faunus ictum
Dextrâ levâsset, Mercurialium
Custos virorum.

Ad Solem etiam refero Mercurium, viarum præsidem: unde dictus ὅδιος * ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, juxta Hesychium, & Stephanum: item ἐνόδιος †: pro quo in Aldinâ Phurnuti est ἰνόδιος *: item ἡγεμόνιος ‡, quod apud eundem Phurnutum. Quippe de die vias monstrat lux Solaris, quemadmodum noctu Lunaris: ut omne hoc de viarum præfecturis ad Solem Lunamque pertineat. Quod & Augustinus indicat in VII de Civit. Dei, cap. XVI. Etiam eò, quòd Mercurius dicatur occidisse Argum, Iûs custodem, eum Solem esse, non inscitè à Macrobio comprobatur. Nam Argus, multis ornatus oculis, est cælum tot stellis distinctum. Io est terra; diciturque eò conversa in vaccam, quia apud Ægyptios bos, propter agriculturam, terræ est symbolum. Argus autem ideo perhibetur Iûs custos, quia, Sole absente, sidera pro mortalibus vigilare crederentur. Mercurius occidisse Argum narratur, quia Sol exortus suo lumine offuscat lucem siderum, sic ut non cernantur à nobis. Idem eo docet Macrobius, quòd pinnarum, quas Ægyptii tribuunt Mercurio, una sit alba claráque; altera autem cærulea: ac illâ signent tempus diurnum, cum hemisphærium nostrum claro Solis lumine illustratur: alterâ indicent nocturnum tempus, cùm cærula cœli prata, terræ umbrâ involuta, luce carent Solari. Itaque & duplicem statuêre Mercurium, unum Ὀλύμπιον, sive Cælestem: χθόνιον, sive Terrestrem alterum. Quorum hic animas deducere ad inferos credebatur: atque ex eo dictus πομπεὺς, & πομπαῖος, sive deductor, emissor: ψυχοπομπὸς, Pythagoræ etiam ταμίας τῶν ψυχῶν †, teste Laërtio: ac quia aurei sunt radii solares, eo id facere dictus aureâ virgâ; unde Homero * vocatus Χρυσόῤῥαπις ‡. Estque hic judicio quorundam, ut inferiùs dicetur, habitus unus è quatuor Diis Cabiris. Interea idem unum Mercurius superus, & inferus: sed quatenus Sol has terras illustrat: Mercurius erat superus: inferus, quatenus apud Antipodas moratur. Vnde de eo Horatius *:

* Vialis, sive viam monstrans.
† in via se offerens.
* bonum faustumque iter præstans.
‡ dux viæ.
† animarum quæstor.
* Iliad. Ω.
‡ auream habens virgam.
* lib. 1. od. 10.

— Superis Deorum
Gratus, & imis.

Ac Claudianus quoque in primo de R. P.

Atlantis Tegeææ nepos, commune profundis,
Et superis numen: qui fas per limen utrumque
Solus habes, geminoque facis commercia mundo.

Atque hinc etiam cognoscimus, quo pacto Χύτρους, sive ollare testum, quod Mercurio terrestri dicatum esse, ex Theopompo ait Aristophanis scholiastes, sibi sacrum dicat Bacchus apud Aristophanem in Ranis, & ibidem scholiastes ‡. Nec enim meliùs hæc conciliaveris, quàm quòd non solùm per Διόνυσον sive Bacchum, ut postea probabitur; sed per Mercurium etiam, Sol intelligatur.

‡ act. 1, sc. 5, quæ incipit, Βρεκεκεκὲξ.

Ex his eàdem licet cognoscere, quid per Ἑρμῆν sive *Mercurium* intelligi debeat, cùm sic Græci Romanique reddunt *Thoth* Alexandrinorum, *Tenth* Ægyptiorum, *Teutatem* Gallorum, *Wodan* Germanorum. Vt quod superiùs diximus de Marte, quem Tacitus † supremum vocat Germanorum Deum; idem statui quoque debeat de Mercurio, quem Germanos maximè colere, idem Tacitus ‡ refert. Nam quis credat, vel Martis, vel Mercurii planetam, majori eos in veneratione habuisse, quàm Solem ipsum? Vtrobique igitur Sol intelligendus: quem quia diversimodè Germaniæ gentes expresserunt: diversis quoque Martis, ac Mercurii vocabulis reddiderunt Romani. Sed, ut monitum nobis lib. I, cap XXXVII, parum appositè; quia Latinè qui loquerentur, non Solem, sed duos è quinque planetis, per Martem, & Mercurium, intelligerent: ea verò, quæ ab antiquissimis hominibus prodita essent de Martis ac Mercurii cultu, ad Solem reduci, pauxilli scirent; nempe non nisi homines eruditissimi, & qui arcana omnis Theologiæ penetrassent. Quare satius fuerat retinere appellationes barbaras, qualis inter alias illa *Wodan*: de qua diximus lib. I, cap. XXXVII. Vim autem vocum, ut censeo, rectiùs per *Iovis*, aut *Apollinis* nomina, expressissent.

† lib. 4. Annal.
‡ lib. de moribus German.

CAPVT XIV.

Liberum esse eundem, ac Solem. Cur nebride usæ sint Bacchæ in sacrificiis Liberi. Cur cæsones Phœbo fuerint sacri. Cur Spartæ in Hyacinthiis hederâ coronarentur. Speluncæ Bacchicæ in Parnasso. Sabazius Iupiter *idem ac* Liber: *recteque etiam* Sabadium *dici. Ritus immissi colubri aurei in sinum initiatorum Iovi Sabazio, indeque educti, & quæ ritus ejus caussa: & unde eum acceperint Græci: unde item* Σαβάζιος *nomen: de quo Eustathius, & Stephanus refelluntur. Plutarchus refutatus de* sabbathi *etymo. Et Osiridem, & Bacchum, non modò Solem esse, sed etiam Humorem, maximè illum vitæ natum. Cur veretrum in Bacchi sacris soleat circumferri. Bacchus duplex, cælestis, & subcælestis: ille sol, hic liquor: solem autem hic signari, postquam occidit: & quàm variè Bacchus soleat figurari. Vnde* Iacchus *nomen acceperit.*

Digitized by Google

cœperit. Variæ sententiæ proferendi nomen Dei tetragrammaton. Quis Ἰαὼ sit. Vannus Iacchi quid symbolicè notârit. Triplex apud gentes ratio animæ expurgandæ. Unde nomen Bacchi λικνίτης, & aliorum eò pertinentium. Vanni usus in Minervæ sacris.

EXpedivi de Solis appellationibus, quæ etiam conveniunt stellis quatuor erraticis. Incipiam nunc de nominibus ejus, quæ etiam competunt hominibus cælo donatis. Quales Dionysius sive Liber, Hercules, Ianus. Ex his Liberum eundem esse, ac Solem, Diodorus Siculus in primo bibliothecæ ostendit illo Orphei, sive Onomacriti potiùs in Orphicis:

Τοὔνεκά μιν καλέουσι Φάνητά τε, καὶ Διόνυσον.

Inde Phaneta illum vocitarunt, ac Dionysum.

Item hoc Eumolpi in carminibus Bacchicis:

Ἀστροφανῆ Διόνυσον ἐν ἀκτίνεσσι πυρωπόν.

Sidereum Dionysum igni radiante coruscum.

Atque addit idem Diodorus, eo νεβρίδα sive pellem hinnuleam, quæ varia est, Libero tribui, quia tanta est astrorum varietas. Nebride quidem, hoc est hinnuli aut cervi pelle, bacchas, sacrificii tempore, indui solere, vetus Statii interpres ad secundum Thebaidos annotavit. Aristoteles quoque in deperditis Theologumenis, Macrobio * teste, eundem Apollinem, ac Liberum, esse scripserat. Vlpianus item Rhetor ad orationem Demosthenis contra Midiam ait, Εἰώθεσι τὸν Διόνυσον, καὶ Ἀπόλλωνα, καὶ Ἥλιον, καλεῖν· *Quia Bacchum, & Apollinem, & Solem vocant.* Maronem quoque idem sensisse, ostendit illud in x:

Inde Lycam ferit, exsectum jam matre peremtâ,
Et tibi, Phœbe, sacrum.

* lib. I Saturn. cap. 18.

Vbi *Phœbum* pro *Libero* dixit. Nam Libero sacrabantur è matre exsecti; idque quia similis horum origo sit ortui Διονύσου sive Liberi; ut qui secto patris femore prodierit in lucem. Apud Macrobium quoque in primo Sat. cap. XVIII, multa alia legas, quæ idem confirment. ut quòd Lacones in festo illo Apollinari, quod in Hyacinthi memoriam triduo solet celebrari, hederâ, Bacchico ritu, coronarentur: ac Æschylus quoque dicat, Ὁ κισσεὺς Ἀπόλλων ‡: & Euripides sic eundem affetur Deum: Δέσποτα φιλόδαφνε, Βάκχε, Παιὰν Ἄπολλον, εὔλυρε· *Domine laurûs amans, Bacche, Pæan Apollo, lyrâ canore.*

‡ Hedera eundem Apollo.

Præterea illud à Macrobio affertur, quòd in Parnasso monte, qui Apollini sacer est, & Delphicum ejus oraculum habet, etiam Bacchicæ sint speluncæ, alternisque in eo annis Bacchanalia celebrentur. Quod in Thracia quoque idem credatur Sol, & Liber; quem illi Σαβάζιον nuncupant. Meminit ejus Aristophanes initio Vesparum; uti & in Avibus, ac Lysistrata: qui semper Σαβάζιον nuncupat. Mentio itidem ejus apud Diodorum Siculum lib. III, Lucianum in Deorum concilio, Harpocrationem in Σαβοὶ, Eustathium in Dionysii περιήγησιν. In veteri quoque inscriptione † est: Q. NVNNIVS ALEXANDER DONVM DEDIT IOVI SABAZIO. Et similiter in aliis duabus inscriptionibus *. Pro eodem tamen & *Sabadius* reperio in veteribus nostris membranis Appuleji VII Met. nec mutandum, quia, ut Plato ait in Cratylo, Ζ καὶ Δ μεταστρέφονται †. Vt ὄζω, *odor*, Μεζέντιος antiquè *Medentius*, teste Prisciano, γαργαρίζειν, *gargaridiare* Varroni epist. ad Fusium, βάζω, *vado*, & multa id genus alia. In sacris Sabazii serpens immittebatur initiatis in sinum. Quo de ritu sic Arnobius lib. V: *Ipsa sacra, & ritus initiationis ipsius, quibus Sebadiis nomen est, testimonio esse poterunt veritati, in quibus aureus coluber in sinum demittitur consecratis, & eximitur rursus ab inferioribus partibus.* Vbi *Sabaziis* maluit Canterus. Sed rectum quoque esse *Sebadiis*, vel *Sabadiis*, liquet ex iis, quæ diximus. De eodem ritu ita Iulius Firmicus Maternus lib. de errore profanæ relig. *Sebazium colentes Iovem anguem, cum initiantur, per sinus ducunt.* Serpens in symbolum erat Dei; ut in plerisque aliis sacris. Immissio in sinum, eductioque à partibus inferioribus, denotabat rerum omnium generationem, ac productionem in lucem: quam Soli deberi, sæpius diximus. Hoc *Sabazii* numen didicere Græci à Thracibus, Thraces ab Orpheo, Orpheus ab Ægyptiis, vel Syris. Nam peregrinum fuisse numen, indicavit Aristophanes in deperdita comœdia, & ex ea M. Tullius in secundo de Legg. *Novos verò Deos, & in his colendis nocturnas pervigilationes, sic Aristophanes, facetissimus poeta veteris comœdiæ, vexat, ut apud eum Sabazius, & quidam alii Dii, peregrini judicati, e civitate ejiciantur.* Est verò Σαβάζιος à צבא, *militia, exercitus*: unde II Sam. v, Psalm. XXIV, & LIX, יהוה צבאות: uti & Rom. IX, 29, & Iac. v, 4, κύριος σαβαώθ *. Nempe cum numen nostrum vocaretur *Deus Sabaoth*, hoc est, *exercituum*, eò quòd in cælestem ac terrestrem omnem militiam, id est, in omnem creaturam, imperium ac potentiam suam exerceret: stultæ nationes ei creaturæ, quam pro summo numine haberent, puta Soli cæloque, hoc nomen tribuerunt. Quod Græci ad veram caussam non penetrarunt, id factum inscitiâ linguarum, rerumque Orientalium. Itaque Stephanus in Ethnicis, & Eustathius in Περιήγησιν, persuadere aliis conati, Σαβαζίῳ nomen dedisse Σαβοὺς, gentem sive Phrygiæ, ut ait Stephanus, sive Thraciæ, ut vult Eustathius: unde & Phrygiâ dialecto Σαβάζιον dici volunt. Equidem censeo nullam in Phrygia, vel Thracia, fuisse ejus nominis gentem. Sed nolim cum iis pedem struere, qui utrobique (communia enim illis sacra, quia Phryges Thracum coloni; ut ait Strabo in X) Σαβοὺς censent vocatos τοὺς πληρωθέντας τῷ Σαβαζίῳ, *initiatos Sabazio*: quod apud Harpocrationem legas: tum etiam ἀφιερωμένους αὐτῷ τόπους, *locos ei consecratos*. Meo autem judicio, tum homines, tum loci, à Sabazii cultu potius Σαβοὶ dicantur, quàm contrà. Credo in sacris ejus numinis solitum esse *Sabaoth*, vel

† Inscript. Grut. p. 22, n. 5.

* ibidem n. 4. & 6.

† Z & Δ convertuntur.

* Dominus Sabaoth.

Digitized by Google

vel simile vocabulum, acclamari : indeque fuerit σαβάζειν pro εὐάζειν, & σαβασμὸς pro εὐασμός. At quod Plutarchus ariolatur, etiam *sabbathum* à *Sabazio* dici, id nullo negotio pueri etiam Christiani refellant : qui sciunt שבת, sive σάββατον, significare *quietem*, *cessationem* : ut σάββατον Iudaicum, cum illo gentilium σαβασμῷ, nihil habeat commune.

Ex eo quoque eundem esse Διόνυσον ac Solem; elucet, quod, Diodoro etiam teste, idem sit Liber ac Osiris; Osiris autem, ut superiùs dictum, Sol sit. Imò, ut pleniùs postea explicabitur, non solùm Sol est, sed etiam Nilus : quomodo Bacchus non modò est Sol, sed etiam Humor. Itaque & magna erat convenientia inter sacra Osiridos, & Liberi : uti inter alia de phallo. Nam cum in Osiridis sacris adhibitum fuisse, ostendimus alibi. Idem verò apud Græcos quoque in Liberalibus de pertica pendulus gestabatur. Quem qui ferret, φαλλοφόρος dictus : pompa ipsa φαλλαγωγία *, vel περιφαλλία † : chori canticum φαλλικὸν ᾆσμα *. Cæterum phallus iste, ut Plutarchus ‡ docet, mysticè denotabat τὸ γόνιμον, καὶ τὸ σπερματικὸν, *genitalem ac seminalem vim*. Ea vis est à Sole : sed, ut idem ait, δι' ὑγρότητος, *humoris interventu*. Itaque Bacchum si totum spectemus, pars ejus à cælo, nempe calor, qui ab Sole : pars est subcælestis, nimirum humor. Quibus duobus ad generationem opus. Hinc liquet, cur cælestis quidem Bacchus sit Sol : subcælestis autem Aqua, sive Liquor. In liquore autem principatum tenet vitigenus : ut nec ratio sit obscura, cur *Bacchum* poetæ dicant pro *vino*.

* Theodoret.
† Hesych.
* Aristoph. Acharn.
‡ lib. de Iside & Osiride.

Etsi verò contendimus, eundem esse Dionysum sive Liberum, ac Apollinem sive Solem : agnoscimus tamen cum Macrobio, discriminis aliquid in hisce vocabulis esse observatum. Quippe Apollo dicebatur, quando esset in hemisphærio diurno; Liber, cùm in nocturno foret : haut aliter, ac Luna, cùm supera terrarum lustrat, Venus vocatur : Proserpina autem, ubi ad Antipodes concesserit. Quemadmodum & variè effingebantur : Apollo quidem fere unâ semper ratione : Liber autem nunc ad ephebi modum; nunc instar adolescentis, cui lanugo serperet circa maxillas; nunc in ἀκμῇ, planè barbatus; nunc facie, barbâque senili. *Quæ ætatum diversitates*, ut ibidem Macrobius tradit, *ad solem referuntur, ut parvulus videatur hiemali solstitio, qualem Ægyptii proferunt* [blot] *adyto die certâ; quod, tunc brevissimo die, veluti parvus & infans videatur. Exinde autem, procedentibus augmentis, æquinoctio vernali, similiter atque adolescentis adipiscitur vires, figuráque juvenis ornatur. Postea statuitur ejus ætas plenissimâ effigie barbæ, solstitio æstivo; quo tempore summum sui consequitur augmentum. Exinde, per diminutiones dierum veluti senescenti, quartâ formâ Deus figuratur.*

Quod verò de *Baccho*, ac *Libero*, diximus, idem de *Iaccho* judicandum. Ac proinde hac etiam appellatione tum sol, tum liquor, indicantur. Est verò *Iacchus* ab יה, *jah*, uno ex Dei nominibus; ex quo *Halelu-ja*, hoc est, *Laudate Dominum*. Nempe sanctum hoc nomen *jah*, vel *jach*, gentiles resonare solent in sacris suis choreis. Quemadmodum & usurpâsse in iis videntur nomen tetragrammatum יהוה, sive id sonuit *Iave*, vel *Iabave*, ut Samaritani efferebant; unde & existimo esse, quòd Ἰάβε pro eo sit apud Epiphanium hæresi XL, quæ est Archonticorum : sive pronunciarint *Ieheve*, ut Mercerus, ac Drusius, censent : sive *Iehova*, ut præferunt puncta Masoritica : de quo disputare non est hujus loci. Solùm dicam, non displicere eorum sententiam, qui exinde, quòd acclamarent יהו, existimant factum illud Græcum, ἰὼ Βάκχε. Quomodo *Bacchus* sit ex posteriori parte vocabuli : nempe ex הו. Sane notum est, Vau abire sæpe in B. Vnde *Varro* Græcis scribitur Βάῤῥων; *Virgilius*, Βιργίλιος. Sed si de Baccho displicet, saltem ex tetragrammato, vel ex *Iah*, est Ἰάω : de quo sic Diod. Sic. lib. 1 : Παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις Μωσῆν ἱστοροῦσι τὸν Ἰάω * ἐπικαλούμενον θεὸν προσποιήσασθαι τοὺς νόμους αὐτῷ διδόναι· *Iudæi referunt, à Mose fingi, Deum, qui dicitur Iao, leges sibi tradidisse.* Vbi Ἰάω sine dubio, vel pro nomine ponitur tetragrammato, vel idem est ac *Iah*, quod habemus Exod. XV, II, & in Psalmis crebro. Vtinam verò exstaret Labeonis liber, ex quo ista refert Macrobius lib. I Sat. cap. XVIII: *Consultus Apollo Clarius, quis Deorum habendus sit, qui vocatur* Ἰάω, *ita effatus est :*

* Citat quoque Iustinus in parænet. sed τὸν Ἰάω ibi præteritur.

> Φράζεο τὸν πάντων ὕπατον θεὸν ἔμμεν Ἰάω,
> Χείματι μέν τ' Ἀΐδην, Δία δ' εἴαρος ἀρχομένοιο,
> Ἠέλιον δὲ θέρευς, μετοπώρου δ' ἁβρὸν Ἰάω.

Quæ ad verbum malo, quàm simili versu, transferre :

> *Dic, omnium supremum Deum esse Iao :*
> *Hieme quidem Plutonem, at Iovem vere incipiente,*
> *Et Solem æstate, autumno autem mollem* (aut festivum) *Iao.*

Subjungit deinde Macrobius : *Hujus oraculi vim, numinis nominisque interpretationem, qua Liber pater, & Sol,* Ἰάω *significatur, exsecutus est Cornelius Labeo in libro, cui titulus est,* DE ORACULO APOLLINIS CLARII. Videmus autem ex istis, ut sacerdos Apollinaris fucum fecerit consultoribus, eos à vero Israëlis Deo, naturæ auctore, abducendo ad naturam, Dei opificium : quasi Iudæi (quorum Deus Iao, ut agnoscit Diodorus) coluerint Solem.

Cùm verò ab solo Israëlis Deo, qui *Iah* dictus, peccatorum sit omnium remissio : nihil mirandum, si gentiles, Israëlitarum simiæ sacris sui Iacchi, quod nomen ex Hebræo illo efformatum dicebamus, tribuerint expurgationem animæ ab omni criminis reatu. Hujus rei symbolum erat vannus : quæ mysticè denotabat, ut vanno repurgatur triticum ab aceribus ac retrimentis : ita Iacchi sacris mundari animam ab omni crimine anteacto. Ad hunc ritum respexit Maro; cum in I Georg. ait,

—— Et

— Et mystica vannus Iacchi.

Vbi sic Servius: *Mystica Iacchi ideo ait, quòd Liberi patris sacra ad purgationem animæ pertinebant: & sic homines ejus mysteriis purgabantur, sicut vannis frumenta purgantur. Hinc est, quòd dicitur, Osiridis membra a Typhone dilaniata Isis cribro superposuisse. Nam idem est Liber pater; in cujus mysteriis vannus est, quia, ut diximus, animas purgat; unde Liber ab eo, quod liberet, dictus: quem Orpheus à gigantibus dicit esse discerptum. Nonnulli Liberum patrem λικνήτην * appellant. Vannus autem apud eos λικνὸς † nuncupatur: ubi de more positus esse dicitur, postquam est utero matris editus.* Bacchi λικνητοῦ meminit & Plutarch. de Isid. & Osir. Indéque *vannifer*, λικνοφόρος, Demostheni oratione contra Ctesiphontem. Sic enim istic, non λιχνοφόρος, scribendum esse, colligo ex Harpocratione in Λικνοφόρος. Vbi & legas: Τὸ λίκνον πρὸς πᾶσαν τελετὴν καὶ θυσίαν ἐπιτήδειόν ἐστιν· *Vannus ad omnia initia, & sacrificia, commoda est.* Quid mirum de τελεταῖς sive initiis, cùm his ex eo nomen sit datum, quòd initium sint vitæ melioris, ac vitæ hujus finis & perfectio? Quippe ea nequit esse, nisi animæ priùs purificentur: cujus rei ventilabrum erat symbolum, ut diximus. Nec mirum magis de sacrificiis, quæ fierent ad mentes expurgandas, ac sæpe urbem totam vel exercitum expiandum. Neque in solis Iacchi sacris vannum adhibitam, sed Minervæ etiam, indicat vetus poeta cùm apud Plutarchum, tum & Clementem Alexandrinum Admonitione ad Gentes ‡:

* *malim λικνίτην, ut est apud Varrinum. Nisi placet λικνητήν.*
† *malim λίκνον, vel λικνός.*
‡ *pag. 35. principio, sive Florentinæ editionis.*

> Βᾶτ' εἰς ὁδὸν δὴ, πᾶς ὁ χειρώναξ λεώς,
> Οἳ τὴν Διὸς γοργῶπιν ἐργάτιν θεὸν
> Στατοῖσι λίκνοις προτρέπεσθε.—
> *Ite in viam omnis popule manu victum parans,*
> *Gnatam Iovis Gorgopin Ergatin Deam*
> *Statuto adorans ventilabro. —*

Triplex verò animæ erat expurgatio in gentilium sacris; aëre una, altera aquâ, tertia igni. Ventilabrum sive vannus Liberi ad aëra pertinet, uti & oscilla. Audiamus testem Honoratum in VI Æn. *In omnibus sacris tres sunt istæ purgationes. Nam aut tedâ purgantur, & sulphure; aut aquâ abluuntur; aut aëre ventilantur, quod erat in sacris Liberi. Hoc enim est, quod dicit in II Georgic.*

> *— Tibique*
> *Oscilla ex altâ suspendunt mollia quercu.*

Atque ad triplex hoc genus purgationis respexit Maro in VI magni operis:

> *— Aliæ panduntur inanes*
> *Suspensæ ad ventos; aliis sub gurgite vasto*
> *Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.*

Fit etiam terrâ purgatio: sed hæc comprehenditur sub ea, quæ fit igni; sive illa potiùs, quæ igni fit, continetur sub illa, quæ fit terrâ, quia ignis est è terra. Hac de re dicemus cap. LXV.

CAPUT XV.

Priusquam accedatur ad Physicum Theologorum Herculem, breviter ex priori libro colligitur, quàm varii Hercules fuerint: atque ostenditur, gentiles Herculi suo tribuisse, non modò gesta Iosuæ, de quo antea abunde: sed (ut de Samsone taceam) etiam quædam ex historia Ionæ prophetæ: unde occasio illis fabulæ de Hercule suo a balæna aliquando devorato, sed resecante ejus ventrem, atque ita salvo ac sospite emergente, absumtis duntaxat pilis ob internum belluæ calorem. Ogmium Herculem, cujus figura refertur, symbolum fuisse viri diserti: Prodicium Herculem fuisse signum ac characterem adolescentis in ætatis lubrico illo voluptatis illecebras posthabentis arduæ virtutis calli. Hinc ostenditur, Herculem esse Solem, tum Assyriis ac Medis, tum Ægyptiis, tum etiam theologis Græcis: de quibus id probatur ex Herculis etymo, ac genere. Item ex fabella de circulo lacteo: cujus candor ab Hercule lac vomente; hoc est, Solis lumine reflexo, juxta plerosque veterum. Verum interim candoris caussam esse à congerie minutarum stellarum; uti olim Democrito visum, hodieque tubo Batavo comprobatur. Cur XII statuerint Herculeos labores: & cur clavam ei pellemque leonis tribuerint. Per hydram Lernæam ab Hercule occisam innui paludem ab Sole exsiccatam: perque mala Hesperidum ab Hercule ablata, indicari lucem stellarum Solari luce obscuratam. Additur altera fabulæ enarratio; sed petita ex historia, quam more suo poetæ corruperint, occasione vocis ambiguæ, & oves, & mala significantis. Etiam Herculem Romanum videri haut alium à Sole. Nomen ei Recarano: *fortasse quasi* regi Carano; *hoc est,* domino regi. Caranus, *& κοίρανος, unde sint: & de Carano Heraclida, regni Macedonici conditore. Etiam eo ostensum, Herculem Romanum esse eundem ac Solem, quia & idem Varroni sit ac Mars. Germanos priscos Martem coluisse sub effigie columnarum Herculis.*

A Libero nunc ad Herculem me confero: quorum uterque rex Orientis fuisse dicitur, ut Iustinus ex Trogo ait lib. XLII. Verùm ille non ad rerum naturam, quam nunc spectamus, pertinet: sed ad gestorum historiam; de qua actum nobis libro superiori. Vnde cognoscere fuit, Occidenti etiam suos fuisse Hercules: Creticum, unum Idæorum dactylorum, sive Curetum, vel Telchinum; de quo cap. XXVII: alterum Thebanum, sive Amphitryoniadem, quem expendebamus cap. XIII: tertium Romanum, nomine Caranum, vel Recaranum; de quo libri ejusce cap. XII. Imò an hic quoque non potiùs naturale fuerit numen, ac planè idem ac Sol, paullo pòst considerabimus. Præter istos, ut vidimus, alius fuit Hercules Ægyptius, nomine Gignon, vel Gigon: de quo dictum cap. XVII. Alius Phœnicius, nomine Melicartus, Desanaus, vel Diodas: de quo cap. XXII. Alius Ægyptiocananæus, Iosua noster: cujus gesta Herculi attribui, ostendimus cap. XXVI. Imò nec dubium, quin ex Samsone nostro, qui Thebano illi Herculi par vel suppar fuit, occasionem quoque rapuerint Phœnices, Ægyptii, ac Græci, tam multa de suo Hercule comminiscendi, ne heros suus ullâ

Digitized by Google

ullâ parte illo populi Dei inferior videretur. Quemadmodum & penè extra controversiam omnem ponimus, fabulam de Hercule in balænæ ventre commorante, fuisse confictam ex prophetica Ionæ nostri historia. Quod quia antea nobis indictum, non abs re erit, si paucis exponam, priusquam ad physicum Theologorum Herculem accedam. Antiquissimus, qui hanc fabulam tangat, Lycophron est, qui sic penè initio Cassandræ:

Τριεσπέρου λέοντος, ὅν ποτε γνάθοις
Τρίτωνος ἠμάλαψε κάρχαρος κύων·
Εμπνους δὲ δαιτρὸς ἡπάτων, φλοιδούμενος
Τινθῷ λέβητος ἀφλόγοις ἐπ' ἐσχάραις,
Σμήριγγας ἔστάλαξε κωδείας πέδῳ.
Trivesperi (sive *trinoctii*) *leonis, quem aliquando maxillis*
Tritonis deglutivit asperè dentatus canis:
Vivus autem dissector intestinorum ambustus,
Cavo lebetis in focis ignis expertibus
Capillos destillavit capitis solo.

Quem in locum sic Isacius Tzetzes: Τριέσπερον τὸν Ἡρακλέα λέγω καλεῖν τὸν Λυκόφρονα, διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας ποιῆσαι, ἃς ἑσπέρας καλεῖ διὰ τὸ ἀφώτιστον καὶ σκοτεινὴν εἶναι τὴν γαστέρα τοῦ θηρός· *Trinoctium ajo Herculem vocari à Lycophrone, quia in ceto tres transegerit dies: quas vesperas sive noctes appellat, quia lucis expers, & tenebricosus foret ceti venter.* Pleniùs B. Cyrillus in Ionæ cap. II: Ἡρακλέα φασὶ τὸν Ἀλκμήνης καὶ Διὸς, καταποθῆναι ὑπὸ κήτους· ἐκδοθῆναι δὲ πάλιν ἐκ τοῦ ἐμφύτου θερμότητος, ἐψιλωμένης αὐτῷ τῆς κεφαλῆς, καὶ μόνης τριχὸς πεπονθότα τὴν ἀπόφασιν. μέμνηται δὲ τῆς ἱστορίας Λυκόφρων. *Herculem, ajunt, Alcmenæ & Iovis filium, deglutitum quidem à ceto, redditum tamen, ab insito ceti calore capite solum depilato. Meminit verò historiæ Lycophron.* Theophylactus quoque in eundem Ionæ locum: *Devoratur ergo à ceto Ionas, tresque dies ac totidem noctes in eo permanet vates: quæ res omnem excedere fidem audientibus videtur, maximè iis, qui ex Græcorum scholis, sapientéque doctrina, ad hanc historiam accedunt. Quos equidem non satis demirari possum, qui fiat, quod hæc non intelligant, cùm suis ipsorum aliis capiantur. Apud ipsos enim nonnihil tale de Hercule narratur: nempe quod & ipse, à balæna devoratus, incolumis remanserit; nisi quod tantummodo depilatus redierit; idque ob ingenitum, & internum belluæ calorem. Aut igitur nostra suscipiant, aut sua rejiciant.* Atque ex his eàdem liquet, non tres modò fuisse Hercules; de quibus Diodorus in IV: nec sex duntaxat, quot recenset Cicero de Nat. Deor. & Arnobius in IV; sed longè plures: imò Varro numerabat Hercules XLIII. Sed verisimile est, in iis aliquos fuisse symbolicos: qualis Ogmius, sive Hercules Celticus: quem Lucianus describit senem & calvastrum, ad modum seniorum nautarum marinorum, indutum pelle leoninâ, dextra ῥόπαλον sive clavam, sinistrâ gestantem arcum, pharetrâ de humeris dependente, catenis ex auro & electro per linguæ extremitatem insertis, & auribus multitudinis, sponte sectantis, alligatis. Atque hic eloquentiæ symbolum fuit: ut dictum lib. priori cap. XXXV. Nec profectò dubitandum, quin & Græcorum ille sæpe intelligi debeat symbolicè; tanquam fictitium exemplum τῆς συνέσεως καὶ ἀλκῆς*. Per monstra enim, quæ domuit, signabant monstra vitiorum; uti luxuriam, avaritiam, inertiam, atque alia. Itaque & solum dixere ex Argonautis se continuisse in navi, nec exisse ad Hipsipylen, quia sapiens non vincitur libidinis illecebris. Notum etiam de Hercule adolescente: quem primus Prodicus Ceus finxit audisse Voluptatem, & Virtutem, disceptantes: eumque secuti Xenophon, Cicero, Philostratus. Verùm neque nunc sermo nobis de Hercule, quatenus ad gestorum pertinet historiam: neque de commenticio illo philosophorum, qui character est morum ac vitæ: sed de illo Theologorum Hercule, qui est Sol. Nam idem ille, ac Mars, qui Sol, ut vidimus. Macrobius lib. I Sat. cap. XII: *Chaldæi stellam Herculis vocant, quam reliqui omnes Martis appellant.* Quod de stella Martis dicit, id ad ipsum Solem se extendit. Quod Medorum etiam Persarumque indicat religio: ut quibus Dii fuerint *Belus*, *Sandes*, *Anaitis*: ac *Belus* quidem fuerit Cœlus sive Iupiter; *Sandes* Hercules, sive Sol; *Anaitis* Venus, hoc est, Hesperus, vel potiùs Luna. Atque hoc ita esse, ex Beroso, Athenocle, & Symmacho, antiquissimis Assyriarum & Medicarum rerum scriptoribus, tradidit Agathias lib. II.

* prudentiæ & fortitudinis.

De Ægyptiis idem dixero: quibus in Hieroglyphicis Hercules effingitur triceps; leonis capite, in medio; à dextra, capite canis blandientis; à lævâ, rapacis lupi. Hoc de Sole, temporis dimensore, interpretatur Macrobius lib. I Sat. cap. XX. Leonino capite tempus signatur præsens; quia, ut nihil est leone ferventius, ita solum hoc tempus actu ferveat præsenti. Medio est loco, quoniam præsens interjectum est inter præteritum, ac futurum. Præteritum notatur capite lupi; quo nihil rapacius. Futurum signatur capite canis; quod animal adulatione suâ figurat spem, quæ semper ablanditur.

Harum gentium exemplum sequuntur Græcorum theologi: quod & Græcanicum *Herculis* etymon firmat. Nam Ἡρακλῆς dictus, quasi Ἥρας κλέος, *gloria ac decus Iunonis*, sive aeris: ut Macrobius quoque ἐτυμολογίζει lib. I Sat. cap. XX. Et cui plus aer debeat, quàm illuminanti? Præterea Hercules est Iovis proles. At Iupiter est æther, in quo nihil majus & pulchrius Sole. Dicitur Hercules, cùm ubera Iunonis suxisset, tantum lactis ore suo rejecisse, ut inde candidus fieret circulus, qui nunc γαλαξίας* dicitur. Nimirum eo spectarunt, quod veterum aliqui putarent, candorem illius circuli, per Geminos, & Sagittarium deducti, esse ἀνάκλασιν τῆς ἡμετέρας ὄψεως πρὸς τὸν ἥλιον, *adspectus nostri reflexionem ad Solem*; teste Aristotele lib. I Meteorolog. cap. VIII: ubi opinionem hanc meritò quidem refellit; sed, quod

* circulus lacteus.

factum

Digitized by Google

factum nolim, deteriorem substituit. Neque enim in aëre est is candor, sed in æthere; neque is continuus, sed intercisus; idque, ut Democritus rectè perspexit, ex congerie minutarum stellarum: quæ sententia tubo sive telescopio Batavo manifestè comprobatur. Hoc enim stellæ illæ minutæ & discretæ liquidò satis videntur. Aristotelis verò sententia, qui congeriem esse exhalationum in summa aëris regione arbitrabatur, abunde eo refellitur, quod cum pro tempore exhalationum quantitas ac situs variet, hîc tot seculis summa sit constantia. Præterea, ubicunque terrarum sis, nulla est adspectus diversitas, quam parallaxin dicunt. Quod satis observatum Argonautis nostris Batavis, nunc Europæ, nunc Africæ vel Asiæ extima petentibus; ut de utraque America taceam. Neque id planè nescivit Averroës, qui Aristotelem hic deserit, seque fatetur, & Cordubæ in Hispania, & Marochi in Africa, eodem planè galaxiæ loco, sidus Aquilæ conspexisse: quod minimè foret, locis tantopere dissitis, si galaxias penderet in suprema aëris regione; quia parallaxi proderetur.

Sed ut in isto decepti sint veterum aliqui, quòd à lacte Herculis, hoc est, reflexione lucis solaris, candorem lactei esse circuli crederent; sunt fabulæ aliæ, quibus solidius adstruatur, per Herculem intelligi Solem. Vti quòd, pro duodecim signis cælestibus, quæ quotannis Sol permeat, duodecim statuantur labores Herculis. Quod item insignia ejus sint ῥόπαλον, sive clava, & pellis leonina: ac pellis quidem ad signandam potentiam Solis, quando est in signo Leonis. Quò & clava pertinet, nisi inæqualitate ejus malis notari motum Solis inæqualem, dum obliquo Zodiaci baltheo fertur. Nempe verè Vettius apud Macrobium Sat. lib. I, cap. XVII, *poetarum gregem, cùm de Diis fabulatur, ab adytis plerumque philosophiæ semina mutuari.*

Quod & fabula de hydra Lernæa ostendit. Hydræ enim nomine significatur elementum id, in quo vivit, & unde nomen accepit: hoc est, ὕδωρ, sive ὕδας, *aqua*. Lerna erat Argolidos palus, ubi egisse hydra dicitur Lernæa. Hydram hanc occidit Hercules: hoc est, paludem eam Sol exsiccavit. Sed necessaria quoque fuit opera Iolai; qui vicinam dicitur silvam accendisse. Nempe ad exsiccationem loci hoc plurimùm conferebat. Eo Iolaus torres dicitur detulisse ad Herculem, ne cervicibus hydræ adustis pro capite uno succrescerent plura.

Etiam huc referendum, quod Hercules rapuisse fertur mala Hesperidum. Eo enim significatur, Solem exortum luce suâ præstinguere lumen stellarum; quæ generali nomine per *Hesperidas* intelliguntur: quippe Vesperæ, & Noctis filiæ; ut vel indicio est nomen ipsum, quod ἀπὸ τῆς ἑσπέρας*. Vespera autem initium est noctis. Per hortum Hesperidum intelligitur cælum stellatum. Nam quod in hortis flores, id in cœlo stellæ: unde poetæ & *flores* pro *stellis*, & *stellas* pro *floribus* dicunt; ut in quarto Institutionum Oratoriarum ostendimus. Μῆλα χρύσεα, *mala aurea*, sunt stellæ. Mala, quia rotunda; Aurea, quia aurei coloris. Draco, qui custodit, vel zodiacus est, vel horizon, vel, sic si malis, draco inter arctos ambas flexuosus decurrens; ut Germanici censet interpres.

* à vespera.

Sed hæc quidem ejus fabulæ est interpretatio φυσικὴ, sive θεολογικὴ: quatenus nempe Hercules est Sol. Præter quam & altera est expositio ἱστορικὴ, quatenus hæc referuntur ad heroem Tyrium, vel Ægyptium, sive is unus idemque fuerit: sive Tyrius quidem in Hispania, in Africa alter bellum gesserit. Huc refert Diodorus in quarto: ut qui per mala aurea intelligat oves præstantissimas, quas, custode earum Ladone interemto, Hercules abduxerit. Nempe fabula sic orta sit ex ambiguitate vocabuli μῆλα, quæ & *oves*, & *mala*, significat: uti Varro docet lib. I de R. R. Verba ejus inferiùs apponam.

Fortasse autem nec alius, quàm Sol, fuerit Hercules Romanus, initio capitis nobis memoratus, ac imprimis libri superioris cap. XII: ubi & dicebamus, scriptori * quidem de origine gentis Romanæ, sive is S. Aurelius Victor, seu alius, *Recaranum* vocari: at Verrio Flacco apud Servium dici *Garanum*, vel *Caranum*. Vnde suspicio mihi objecta, Herculem *Recaranum* nominatum, quasi *Regem Caranum* dicas. *Caranus* verò ad verbum idem notet ac *Belus*. Nam uti *Belus*, בעל *dominus*; ut abunde antea vidimus: sic & *Caranus*, idem ac κοίρανος, *dominus*; idque, ut censeo, à קרא kara, *vocavit*: unde קרי kari, *vocatus ad regnum, inclytus, celebris*. Vt קריאים keruim, *inclyti, magnates*; Num. I, 16, item II Sam. XV, II, & Ezech. XXIII, 23. Vt verò *Belus*, & Solis, & Regis: ita *Caranus* quoque utriusque fuerit nomen. Sed Belus, Assyrii regni conditor, Nimrodus: auctor verò imperii Macedonici, Caranus; teste Diodoro, Livio, Iustino, Pausania, Solino, Cedreno, cui corruptè est Κρανάος. Atque idem docuit Pontius Paullinus lib. de regibus ex tribus Suetonii libris: unde inter alia versum hunc adduxit Ausonius †:

Et Caranus, Pellæa dedit qui nomina regum.

* idque ex L.Cassii Hemina Annal. lib. I.

† epist. 19, quæ ad hunc Pontium Paullinum.

Ab Hercule originem ejus deducunt omnes: sed ab eo facit decimumsextum Vellejus, undecimum Dexippus in iis, quæ ex Eusebio excerpserat Syncellus. Sic enim ille: Οὗτος ὁ Κάρανος ἀπὸ μὲν Ἡρακλέους ἑνδέκατος ἦν, ἀπὸ δὲ Τημένου, ἑνὸς τῶν ἄλλων Ἡρακλειδῶν κατελθόντος εἰς Πελοπόννησον, ἕβδομος. *Hic Caranus ab Hercule erat undecimus; à Temeno, qui cum Heraclidarum aliis in Peloponnesum descendit, septimus.* Seriem vide inibi ‡ ex Theopompo, & aliis, expressam.

‡ In Scaligeri Eusebio, sive Græcis ex eo excerptis pag. 47.

Sed ab illo Macedonum Carano Heraclida redeo ad Caranum sive Recaranum Romanum: quem *Gradivum* poetæ malunt nominare. Hunc eundem esse ac Solem, etiam ex Varrone evincit

Digitized by Google

evincit Macrobius lib. III Sat. cap. XII: *Salios autem Herculi, ubertate doctrinæ altioris, adsignat Virgilius; quia is Deus & apud pontifices idem, qui & Mars, habetur. Et sanè ita Menippea Varronis affirmat, quæ inscribitur, Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς *: in qua cum de Hercule multa loqueretur, eundem esse & Martem probavit.* At Mars idem ac Sol, ut ex eodem Macrobio vidimus. Germanis tamen veteribus alius Mars ab Hercule: ille naturale numen, idem ac Sol, eoque Deorum præcipuus: hic numen animale, primus virorum fortium: ut ostendimus libri I, cap. XXXVII. Martem interim coluere sub symbolo Herculeo. Witichindus Chronici Saxonici lib. I: *Secundum errorem paternum, sacra sua propriâ veneratione venerati, nimirum Martem, effigie columnarum imitantes Herculem.*

* *Alius hic Hercules.*

C A P V T XVI.

Nec Ianum Theologis esse alium à Sole monstratur: & unde dicatur, quando sic accipitur. Unde etiam sit ἥλιος, repetitur. Unde item Solis *sit appellatio, & aliorum quorundam etyma.* Iana *pro* Luna, *indeque* Dea Iana, *sive* Diana. *Aliter Ianum dici* patrem, *aliter Quirinum. Cur* biceps, & biformis, *nominetur. Cur & quadriceps sit effictus. Cur dictus sit* Consivius, Patulejus, Clusius, Claviger. *Cur cum sceptro, & clave, figuratus. Apollo θυραῖος. Ianuarius cur Iano sacer. Cur aræ illi sacratæ duodecim. Vt manuum gestu repræsentârit numerum tot dierum, quot absolutus haberet annus.*

NVnc ad Ianum pergamus. Quod nomen si ab historia arcessimus, ex *Iavano* fuerit contractum: quam vocabuli ejusce rationem superiori attulimus libro, cap. XVIII. Sin *Iani* appellatio primò non homini convênit, sed Soli: fuerit & ipsa ejusdem originis, ac *Iacchus*: nempe ab יה, *jah.* Sanè pleræque Solis appellationes habent divinitatis argumentum: etiam Græcum ἥλιος, & Latinum *Sol.* Nam (ut ex Servio † Isidorus ‡ annotavit) Ἥλιος est ex אל, ἤλ. Quod unum ex Dei nominibus à potentia desumtum. Ab ἤλ quoque, vel ἦλ, est *Sol.* Nam Latini spiritum mutant in S; sæpius quidem asperum; ut ἕξ, *sex*, ἅλλομαι, *salio*: sed subinde etiam tenuem; ut εἰ, *si*; εἴρω, *sero*, pro *dico*, unde *dissero*; ab εἱρμὸς, *sermo.* Pro H verò sæpe Ω posuere; ut ψήχω, ψώχω, *stingo*; Μαιῆτις, Ionicè Μαιῶτις, *Mæotis*; Κέλης, *celox*; πελωνής, *pronus*, & similia. Ianum verò à nonnullis Solem creditum, ostendunt etiam illa Arnobii lib. III: *Incipiamus à Iano patre: quem quidam ex vobis mundum, annum alii, solem etiam prodidere nonnulli.* Ibidem & Cæli filius creditus perhibetur. Quid convenientius, quàm ut Sol dicatur filius Cæli? Sed gentiles ipsos potiùs advocemus. Quis ignorat, Apollinem esse Solem, Dianam esse Lunam? At Nigidius Figulus, Romanorum post Varronem doctissimus, *pronunciavit, Apollinem esse Ianum; Dianamque, Ianam*; ut iisdem verbis Macrobius ait lib. I Saturn. cap. IX. Sanè Lunam esse dictam *Ianam*, indicat Varro in libris de R. R *. ubi legas; *Iana crescens*, & *senescens.* Sed in editis corruptè additum est *Luna*; uti observatum Scaligero. Et hinc *Diva Iana*; quæ κατ' συγκοπὴν *Diana.* Vti in carmine Saliari apud Varronem de L. L †. *Divos Ianos* ‡, id est, Sol. Idem firmatur elegantissimis Septimii versiculis; quos ex poeta hoc adducit temporibus ejus proximus Terentianus Maurus:

† *in I Æn. ut dictum libri hujusce cap. 4.*
‡ *lib. 14 Orig. cap. 3.*

* *lib. I, cap. 37.*
† *lib. 6.*
‡ *vel Deivos Ianes: de quo dictum nobis Oratorarum Institutionum lib. 4. cap. 1. sect. 7.*

Iane pater, Iane tuens, dive biceps, biformis,
O cate rerum sator, ô principium deorum,
Stridula cui limina, cui cardines tumultus,
Cui reserata mugiunt aurea claustra mundi.
Tibi vetus ara caluit Aborigineo sacello.

Primùm hic *pater* dicitur; quæ appellatio quàm latè pateat, indicant versus Lucilii * in primo Satyrarum; ubi in Deorum concilio sic Iupiter fatur:

* *apud Lactantium lib. 4. cap. 3.*

Vt nemo sit nostrum, quin pater optimu' divûm,
Vt Neptunu' pater, Liber, Saturnu' pater, Mars,
Ianu' Quirinu' pater, omnes dicamur ad unum.

Ridet poeta, sive, ut censeo, apud eum Iupiter, quòd tam multis tribuatur nomen *patris.* Quod & Lactantius † facit. *Natura*, inquit, *non patitur, ut sint unius hominis plures patres. Ex uno enim procreatur. Vnus igitur colendus est; qui potest verè pater nominari.* Ac rectè Lactantius; qui huc contendit, ut doceat, *Deos multos colere, contra naturam esse, contraque pietatem.* Sed enim non adversus ista hic gentilibus sua qualis qualis defuisset cantio. Dicerent, nunc communi ratione *patris* nomen sumi; ut cùm *Quirinus* sic vocatur, conditor Romanorum: nunc singulari, quâ sic nominantur *Saturnus, Iupiter, Mars, Liber*; quos omnes ad Solem superiùs reduximus. Ianum igitur, qui & ipse est Sol, Deorum summus, meritò nuncupari *patrem.* Sic enim hoc loco Ianum spectari, argumento est, quod versu proximo nominetur, non dico *principium Romanæ gentis*, quod convenit Quirino: sed *principium Deorum*, quod est Deorum eximii, quem, inter nomina cætera, *Iovem* dixere.

† *loco ante ad oram memorato.*

Subjungit deinde Septimius, *Iane tuens*: quia Sol omnia videt; quippe oculus Iovis.

Hinc vocat *divum bicipitem*, & *biformem*, quia orientem respicit Sol, & occidentem: sive quoniam nunc nobis lucet, nunc illis, qui in orbe sunt adverso. Aliam è Varrone Servius in I Æn. rationem adfert: unus quia populus Romanus duobus sub regibus, Romulo Tatioque, fuerit signatus. Nam tum demum hujusmodi simulachrum constitutum, cum populi hi duo in unum coaluissent. Non repugno: sed hoc pertinet ad Ianum historicè acceptum. Nempe ut Geryon triceps trium fratrum concordiam signabat: sic biceps Ianus signum erat duorum regum providentiæ, & regiminis concordis. Sanè ad Ianum pertinent rerum omnium initia: Romulus verò Tatiusque, primordia sunt populi Quiritium. Alii putarunt, Ianum bifrontem esse symbolum regis: cujus est nôsse præterita, & inde prospicere futura. Rectè: sed hoc

Digitized by Google

hoc jam est Ianum ἠθικῶς spectare. Hic more Theologorum consideratur φυσικῶς. Quomodo non modò effingebatur biceps, sed etiam quadriceps: ut è quadrifronte Iani simulachro, Faleriâ, oppido Thusciæ, advecto, probat Servius in illud VII Æn. *Sunt geminæ belli portæ*: item Macrobius in I Saturn. cap. IX. Nec, ut Servius optimè colligit, duas, sed plures linguas, signat Martialis, cum lib. VIII, epigr. II ait:

Et linguâ pariter locutus omni.

Quatuor autem frontes Iani ostendebant, eum quatuor mundi partes spectare; ut ibidem à Macrobio docetur.

Postea ait Septimius: *O cate rerum sator.* Omnia enim satione Solis habemus: unde & dictus *Ianus Consivius, à conserendo, id est, propagine generis humani; quæ Iano auctore conseritur*; ut Macrobius ait in primo Sat. cap. IX.

Mox sequitur apud Septimium de sacratis ei orbis ætherei liminibus, cardinibus, ac claustris. Quò pertinent cognomenta *Patulcii*, *Clusii*, & *Clavigeri*. Duæ enim sunt cæli portæ: orientali ingreditur Sol, & omnia patefacit; unde Iano *Patulcii* nomen: nec aliunde *pater matutinus* dicitur Horatio *: occidentali exit, diemque claudit nobis, unde *Clusii* appellatio. Ad utramque pertinet *clavigeri* vocabulum. Nam ut virgam, sive sceptrum, tenebat manu unâ, ad imperium suum per orbem indicandum: ita manu alterâ gestabat clavem, quia portas cæli aperit, & claudit: quomodo eâdem quoque clavi, & fores aperimus eâ in seram immissâ, reducentes ferreum illum pessulum, qui januam posti jungit: & easdem claudimus, adducendo eodem per immissam clavem pessulo. Atque hæc omnia ad Solem pertinere, etiam eò firmatur, quòd & Apollo Græcis dicatur θυραῖος. Vti Romanis quoque januæ Iano dicantur: imò & à Iano *januas* vocari, quia his præsit, Ovidius † putabat; idque præeunte Cicerone in secundo de Natura Deorum. Nec ædium modò, sed aliarum etiam rerum initia, sacrarunt Iano: unde & mensem principem ab eo dixere *Ianuarium*; quia tum divus Ianus, hoc est, Apollo, sive Sol, ad nos revertitur, dierumque quasi prima efficit incrementa. Varro etiam tradidit, XII aras esse positas Iano in unaquaque regione: sed duas potissimùm cultas, unam in foro boario, alteram ad arcum Fabianum. Istis XII aris videntur signâsse XII menses. Luculentum etiam argumentum præbet Plinius lib. XXXIV, cap. VII: ubi ait; *Præterea Ianus geminus à Numa rege dicatus, qui pacis bellique argumento colitur, digitis ita figuratis, ut trecentorum sexaginta quinque dierum notâ, per significationem anni temporis, & ævi se Deum indicaret.* Idem traditum est à Macrobio lib. I Sat. cap. IX, & Suida in Ἰανουάριος. Verba autem eorum sic capi debent, non quasi hunc dierum numerum manui haberet impressum: sed quia ad numerorum indicia digiti vel aperti essent, vel variè complicati, flexique. Quam computandi rationem sæpius tangunt veteres: paullo fusiùs verò expressit B. Hieronymus adversus Iovinianum: at accuratissimè omnium Beda de Computo: quem hac parte juniores sequuntur, plerique etiam exscribunt. Vide Lilium Gyraldum Annotationum dialogismo II, Colvium in Appuleji apolog. II, Savaronem in Sidonii lib. IX epist. IX, Wouwerium Polymathiæ cap. VII. Ex his omnibus colligitur Ianum esse Apollinem, sive Solem: ut non multùm aberrarint, qui eum, à quo *Ianiculum* dictum, Apollinis filium fuisse putarunt: ut tradit Sextus Aurelius de Origine gentis Romanæ.

Pleraque verò omnia, quæ aliquot capitibus adduximus, paucis complexus est Martianus Capella lib. II:

*Nonne hac principio geminum tu dans * tetrachordum*
Solem te Latium vocitat, quòd solus honore
Post patrem sis lucis apex; radiisque sacratum
Bis senis † perhibent caput aurea lumina ferre,
Quòd totidem menses, totidem quòd conficis horas.

Et mox:

Hinc Phœbum perhibent prodentem occulta futuri.
Vel quia dissolvis nocturna admissa, & Isæum
Te Serapim Nilus, Memphis veneratur Osirin,
Dissona sacra Mithram, Ditemque, ferumque Typhonem:
Attin pulcher item, curvi & puer almus aratri,
Ammon & arentis Libyes, ac Byblius Adon ‡.

* lib. 2, sat. 6.

† 1 Fast.

* Pro tu dans, *hic* tundens *emendat Carolus Paschalis lib.* IX *Coronarum, cap.* XIII. *Malim ego* tuditans, *quo usus Lucretius. Vel potius hoc pacto:* Nonne hac (*puta ratione, quod antecessit*) principio geminum tuditas tetrachordum? *Sane in MSo nostro est* tudas.

† *Vide ibidem Paschalem.*

‡ *Versus claudicat. Nihil tamen mutandum, cum non insolens sit Martiano in metrum peccare. Sic in versibus proxime adductis, mediam corripit in* Serapin: *&* *primam in* Typhonem: *ubi eum decepit, quod* Typhoëus *semper corripit primam.*

CAPUT XVII.

Belenus *quoque idem, ac Sol, putandus. Aquilejensium is Deus fuit tutelaris: item Aremoricorum, & Noricorum. Ab eo plantæ est nomen, quæ Hispanis* Velenno, *Vngaris* Belend. Belenus *unde dictus. Vnde* Vepres, vestis: *item* βαλλὴν, *à quo* βαλληναῖος, *& quid duobus illis significetur.* Abellio *idem videtur ac Sol, ac fortasse ex eo nomen* Apollinis *fluxit. Nec alium* Belatucadrum *videri, quam* Belenum. *Denique ostensum, ubique gentium hujus sideris cultum obtinuisse: etiam procul à veteri Romanorum imperio: ut apud Massagetas, equum Soli mactantes: Indos, quibus credebatur Sol frigusculum adferre diebus* XXXV, *ut sacra sua melius possent celebrare: Haaulitas, ubi, in divinitatis Solaris argumentum, globi erant exstructi, qui, Sole exoriente, sic irradiabantur, ut ardere viderentur: item Germanos, & Sarmatas: imò apud Americanos etiam cultum hunc repertum: qui & Soli victimas mactarent humanas.*

POst Romanos pauca de gentium aliis subjiciam. Ac primùm de Beleno dicam, quia extra Italiam quidem, sed etiam ab Aquilegiensibus, qui intra eam, cultus fuit. Hoc nos docet Iulius Capitolinus: ex quo etiam Belenum non alium esse, quàm Apollinem, sive Solem, cognoscimus. Verba ejus sunt ista in Maximinis: *Cum igitur frustra obsideret Aquilejam Maximinus, legatos in eandem urbem misit.*

Digitized by Google

quibus populus penè consenserat, nisi Menophilus cum collega restitisset, dicens, etiam Deum Belenum per Aruspices spopondisse, Maximinum esse vincendum. Vnde etiam postea Maximini milites jactâsse dicuntur, Apollinem contra se pugnâsse: nec illam Maximi, aut Senatus, sed Deorum fuisse victoriam. Quod *Belenum* dicit *Apollinem*, idem apud Herodianum lib. VIII legas: ubi historiam eandem tractat. Sed is Βέλιν vocat, non Βέλενον· Βέλιν ἢ καλοῦσι τῦτον, σέβουσι ἢ ὑπερφυῶς, Ἀπόλλωνα εἶναι ἐθέλοντες· *Belin autem vocant, ac magna cum religione colunt, Apollinem interpretantes.* Ibidem oraculum Beleni seu Belis appellat θεῦ ἐπιχωρίυ, *patrii numinis.* Vt Aquilejensibus fuisse Deum tutelarem, satis appareat. Atque idem evincunt Aquilejæ tot inscriptiones repertæ. Vti illa in ara oblonga: APOLLINI BELENO AVG. IN HONOREM C. PETTI. Et alia: APOLLINI BELENO C. AQVILEIENS. FELIX. Alias item quinque, quæ Aquilejæ visantur, refert Gruterus Inscript. vett. pag. XXXVI. Nec Cisalpinæ is solùm, sed Transalpinæ etiam Galliæ cultus fuit. Vnde Ausonius in professoribus Burdigalensibus Carm. X:

> *Nec reticebo senem*
> *Nomine Phœbicium,*
> *Qui Beleni ædituus*
> *Stirpe satus Druidûm*
> *Gentis Aremoricæ*
> *Burdigalæ cathedram*
> *Nati operâ obtinuit.*

Idem Carm. XV:

> *Tu Bajocassis, stirpe Druidarum, satus,*
> *Si fama non fallit fidem,*
> *Beleni sacratum ducis è templo genus:*
> *Et inde vobis nomina.*
> *Tibi, Pateræ. Sic ministros nuncupant*
> *Apollinares mystici.*

Imò Noricis quoque venerationi fuit. Tertullianus in Apologet. cap. XXIV: *Vnicuique provinciæ, & civitati, suus Deus est: ut Syriæ Astartes, ut Arabiæ Dysares, ut Norici Belenus.* Quo de loco diximus libro superiori cap. XXXVIII. Nisi pro *Noricis* hîc legendum *Aremoricis*: quibus cultum esse Belenum, vidimus ex Ausonii versiculis de Phœbicio jam adductis. Sed nihil mutandum: quando similiter apud eundem est Tertullianum in secundo adversus gentes cap. VIII: *Quanti sunt, qui norunt visum vel auditum* (numen) *Atargatim, Syrorum; Cælestem, Afrorum; Varsutinam, Maurorum; Obodan, & Dusarem, Arabum; Belenum, Noricum.* Ab Apolline Beleno, herba ea, quæ Græcis ὑοσκύαμος, ut Latinis *Apollinaris*, ita Hispanis *Velenno*, imò & Vngaris *Belend*, quasi *Belenum*, dicitur. Sed unde ipsi *Beleno* nomen sit, parum liquet. Num cum Pithœo dicemus, esse à βέλος, *sagitta*: propter radios Solares, unde Apollo ἑκηβόλος & ἑκατηβελέτης*. An à βέλα, quod Hesychius ait Laconibus esse ἥλιος, ἢ αὐγή †. Sed hoc potiùs est ex ἕλη, Doricè η in α abeunte, & *b* præmisso, Æolum more; ut ῥῶπες, βρῶπες, *vepres*: quod imprimis fit loco spiritus asperi; ut ἑσπέρα, βεσπέρα, *vespera*; ἐσθής, βεσθής, *vestis*; imò & pro tenui, ut Pamphylii, βαβέλιος, pro ἀέλιος, sive ἥλιος, teste Heraclide apud Eustathium †. An potiùs Βέλενος à בעל, ex quo βέελ, unde βεελσάμην, ut suprà dictum? Sanè id impensius placet, cùm omnis penè superstitio sit ab Oriente. A βέελ igitur est βέλις, quod apud Herodianum. Etiam βέλιν dixisse possint, ut ἀκλίς, ἀκτίν; δελφίς, δελφίν; Σαλαμίς, Σαλαμίν, & similia. A βέλιν, alterâ terminatione additâ, *Belinus*, & *Belenus*. Vtrâque enim vocali in veteribus inscriptionibus legas. Atque hæc eo quoque firmantur, quòd alia itidem ab eâdem Orientis voce originem trahant. Siquidem à בעל, *baal*, & *bal*, quod & *beel*, ac *bel*, ac *dominum*, vel *regem* significat, est similiter βαλὴν, & βαλλὴν: quod idem notat. Æschylus Persis †:

* eminus jaculans.
† sol, & splendor, sive lux.
* In Odyss. Κ, pag. 1654, edit. Rom.

> Βαλὴν ἀρχαῖος βαλὴν
> Ἴθι, ἱκοῦ, ἐλθ' ἐπ' ἄκρον κόρυμβον ὄχθου, κροκόβαπτον.
> *Rex antique, rex*
> *Ades, accede, veni ad summum verticem tumuli, croco tinctum.*

† pag. 156. edit. H. Steph.

Vbi sic scholiastes: Βαλὴν ὁ βασιλεὺς λέγεται. Εὐφορίων δέ φησι, Θουρίων εἶναι τὴν διάλεκτον. ὅθεν ἢ Βαληναῖον ὄρος, ὅ ἐστι βασιλικόν· *Balen, dicitur Rex. Euphorion verò ait, Thuriorum esse dialectum. Vnde & Balenæus mons, hoc est, regius.* Eustathius idem monet in Hom. Il Γ*, & Odyss. Τ †: utrobique autem provocat ad Plutarchum de fluminibus. Sed apud hunc nunc, non βαληναῖον, ut Eustathius olim legit; sed βαλληναῖον editum est †. Nec damnare ausim, cùm apud Hesychium reperiam: Βαλλὴν, βασιλεὺς, Φρυγιστί. *Ballen, rex, Phrygibus.* Fortasse tamen βαλὴν scripserat Hesychius.

* Rom. edit. pag. 381.
† edit. ejusd. pag. 1854.
† cap. de Sagari.

Eò quoque inclinat animus, ut *Abellionem* non alium, quàm Solem, nec aliunde, quàm à *Belo*, dictum putem. Inscriptio vetus * in Convenis Novempopuloniæ: DEO ABELLIONI MINICIA IVSTA V. S. L. M †. Item: ABELLIONI DEO TAVRINVS BONECONI. SEVSIM. Item: ABELLIONI CISONTEM CISSONBONNIS FIL. V. S. L. M. Firmat opinionem meam, quod & Pamphyli, ac Cretes, sic dixere. Hesychius: Ἀβέλιον, ἡλιακόν, Παμφύλιοι †. Idem: Ἀβέλιον, ἥλιον, Κρῆτες *. Et fortasse *Apollo* ex Cretico Ἀβέλιος. Nam veteres Romani pro *Apollo* dixere *Apello*; ut pro *homo, hemo*; pro *bonus, benus*, ac similia.

* Inscript. Gruter. pag. 37, n. 5, 6, 7.
† Hoc est, votum solvit libens merito.
† Abelium, Solarem. Pamphylii.
* Abelion, Solem. Cretes.

Nec video, cur non, cum clarissimo Seldeno †, eundem censeam, atque ab eadem quoque origine *Belatucadrum* arcessam. Meminit vetus lapis † Wardaliæ in Cumbris, in ædibus nobilis viri, Th. Dykes: DEO SANCTO BELATVCADRO AVRELIVS DIATOVA ARA * EX VOTO POSVIT L. L. M. M †. Alius item: BELATVCADRO IVL. CIVILIS OPT. V. S. L. M. Item tertius, in Gruteriana Inscriptionum collectione præteritus, atque ab eruditissimo Cambdeno earum

† de Diis Syris.
† Grut. inscript. p. 87, num. 1.
* Ara bucola superposita, hoc est, aram.
† hoc est, lubentissime, meritissimo.

Digitized by Google

earum editoribus transmissus: DEO BELATVCADRO LIB. VOTVM FECIT IOLVS.

Sed longæ fuerit operæ, si omnes velim gentes referre, quæ, sub nominibus diversis, Solem pro summo habuerint numine. Nam orbe propemodum universo consuetudo hæc fuit: idque jam ab antiquissimis idololatrici cultus temporibus: unde est, quòd gentes etiam illæ, quibus commerciorum minus cum aliis fuit, eoque veteris forent erroris retinentiores, vel solum colerent Solem. Vt Massagetæ; sive illi in Margiana, ubi eos collocat Ptolemæus; sive ultra Araxem, quo loco eos ponit Herodotus extremo lib. I: qui sic de iis scribit; Θεῶν μόνον ἥλιον σέβονται· *Ex Diis unum Solem venerantur.* Atque addit deinde, equum, ut antea dictum *, ei sacrificasse, quia Deo celerrimo celerrima victima conveniret.

* cap. 9.

Ab Indis etiam Solem, sed unà cum Luna, cultum fuisse, prodidit Ctesias in Indicorum opere: ubi, Photio † teste, egit, περὶ τοῦ ἱεροῦ χωρίου τοῦ ἐν τῇ ἀοικήτῳ, ὃ ἐπ' ὀνόματι τιμῶσιν ἡλίου καὶ σελήνης· ἐν ᾧ διὰ δεκαπέντε ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους τοῦ Σαρδοῦς τις παραγίνεται· καὶ ὅτι λε' ἡμέρας ὁ ἥλιος ψύχει ἐκεῖσε τοῦ ἐνιαυτοῦ, διὰ τὴν ἑορτὴν, ἵνα καὶ ἄφλεκτοι αὐτὴν τελέσωσι, καὶ ἀποστρέψωσιν· *de loco sacro, qui est in tractu inhabitabilis regionis, quem sub nomine Solis & Lunæ venerantur: ad quem, à monte Sardonis, quindecim est dierum iter. Vt Sol ibi singulis annis, per dies triginta quinque, aliquid refrigerationis illis concedat propter id festum, ut ne dum ipsum celebrant, & dum revertuntur, torreantur.*

† cod. 72.

Idem statuendùm de incolis Haaulam, quæ nunc Zeilam, Ptolemæo Taprobana, nisi ea Sumatra potiùs. De hac gente ita Benjaminus Tudelensis in Itinerario suo, Ben. Aria Montano interprete: *Inde septem dierum itinere in Haaulam deveni, quod initium est regni Solem pro Deo colentium, gentis videlicet ex filiis Chus astrorum contemplatricis.* Et post alia: *Colitur autem ab his Sol aris frequentibus, & magnis extra urbem per omnia loca ad dimidium milliare exstructis. Summo itaque mane communiter excurritur, aditurque Sol; cui in cunctis aris simulachra sunt sacrata ad similitudinem orbis Solaris magicis artibus constructam. exoriente autem Sole orbes illi incendi videntur, magnoque strepitu sonant. Habent autem singuli singulas acerras in manibus, tam feminæ, quàm viri, omnesque pariter thura Soli adolent.*

Gentes etiam Germanicas, ac Sarmaticas, Solem maximè veneratas, donec Christo nomen darent: satis cognoscere est ex annalibus illorum populorum, & iis, qui reliquere nobis vitas Sanctorum, à quibus gentes hæ primùm conversæ fuerunt. Immò extremæ etiam Septentrionis nationes, admodum tenui nunc quoque Christi notitiâ imbutæ, simulac æstivo tempore Sol conspici cœpit, adorant eum, gratiasque agunt, quod pro semestris spatii & tenebris, & frigore, lucem caloremque apportet: ut Olaus Magnus refert rerum Gothicarum lib. III, cap. II. De Solis etiam cultu apud Tartaros, vel potius Tataros, varii testantur. Atque idem dixero de gentibus Americanis: uti insulis Canibalicis, quarum incolas non alios colere Deos, quàm Solem, Lunam, Cœlumque, in opere, quod, inter alias Navigationes, illam Christophori Columbi exhibet, legas cap. LXXXVIII, & XCII *. Item de Cerabarois † populis prope Hiebram, & Beraguam ‡: quos orientem Solem venerari, tradit Petrus Martyr Mediolan. Oceaneæ decadis tertiæ lib. quarto. Item de Peruanis, qui post Viracocham, hoc est, Creatorem universi, imprimis Solem coluerunt: uti tertium honoris divini gradum Guaca sive Tonitrus obtinebat. Tantus verò is honos Solis fuit, ut in metropoli Cusco etiam infantes ei mactarent. Quod Acostæ traditum Indicorum lib. V, cap. IV. Habes & de sacrificiis, quæ sideri huic faciunt Peruani, apud Ioannem Lerium Navigationis in Brasiliam cap. XVI.

* sive edit. Paris. an. 1532, pag. 81. & 84.
† al. Caravaro.
‡ al. Veragua.

CAPVT XVIII.

Caussæ adferuntur, cur Lunæ divinos tribuerint honores. Ubi primò locus ipse in considerationem venit; quippe sublimis, ac cœlestis. Eâque occasione expositum, quantum Luna distet à terris, cùm minimùm; quantum item, cum plurimùm dissidet. Hinc spectatur magnitudo, quæ terrestris globi fere est quadragesima. Exinde color candidus: & quia candoris decus imminuant maculæ Lunares, de caussis ejus disquisitum. Pythagoreos putasse, Lunam esse terram nostræ similem; sed ubi & arbores, & animalia, multò sint nostris majora. Opinio veterum, ex Lunæ orbe decidisse Nemeæum leonem, & Marathonium taurum. Figuram Lunæ, si eam extra φάσεων differentiam, ac proinde qualis reapse est, spectemus, globosam esse: ac semper plus dimidiâ parte irradiari. Non omnino tamen rotundam esse; sed asperam & inæqualem, & quæ ratio ejus sit figuræ. De diversis φάσεων caussis: & cur in coitu non videatur. Nunquam minus à Sole perfundi lumine, quàm in plenilunio.

POst multa adeò de sidere Solis, tempus est accedere ad Lunam: de qua audiamus magnificè differentem magnum naturæ mysten, C. Plinium, in secundo Historiæ Naturalis, cap. IX: *Omnium admirationem vincit novissimum sidus, terrisque familiarissimum, & in tenebrarum remedium ab natura repertum, Lunæ. Multiformi hæc ambage torsit ingenia contemplantium, & proximum ignorari maximè sidus indignantium, crescens semper; aut senescens. Et modò curvata in cornua, modò æquâ portione divisa, modò sinuata in orbem; maculosa, eademque subitò prænitens; immensa orbe pleno, ac repente nulla; aliàs pernox, aliàs sera, & parte diei solis lucem adjuvans; deficiens, & in defectu tamen conspicua; quæ mensis exitu latet, cùm laborare non creditur. Iam verò humilis, & excelsa; & ne id quidem uno modo; sed aliàs admota cælo, aliàs contigua montibus; nunc in Aquilonem elata, nunc in Austros dejecta: quæ singula in ea depre-*

prehendit hominum primus Endymion; & ob id amore ejus captus famâ traditur.

Ex his magnam partem videre est, quæ gentiles impulerint, ut Lunam pro numine haberent. Sed ut idem magis dilucescat, aliquanto hæc omnia pleniùs diducemus. Ac præcipuè movit nationes, quòd in cœlis ipsis conspicerent sidus præ cæteris tenebras discutiens nocturnas; idque tam grande, tam pulcrum, tam varium, tam velox, & idoneum ad temporum mensuram, tam efficax denique in omnia Lunæ subjecta. Sed hæc nimium jejunè sic dicantur. Distinctè igitur videamus de singulis horum, quæ paucis adeo complectebar. Ac primùm de situ Lunæ, qui cælestis: hinc de dominio noctis, sive illuminatione nocturna: tertio loco de magnitudine, quâ proximè ad Solem visa accedere: quarto de pulchritudine, ubi & colorem attendimus, & figuram: exinde de varia lunæ phasi: tum de celeritate ejus, nec non summo illius usu in temporum distinctione: denique de vi & efficacia ejus in animata pariter ac inanima.

Loco, quia is cælestis, primum dedimus locum. Cælum enim palatium Deorum credebatur. Et tamen locus lunæ est citimus terris. Quantum autem ab his absit, ne inter veteres quidem convênit satis, nedum juniores. Neque, qui Lunam retulere in Deos, accuratè distantiam illam attenderunt. Quamobrem suffecerit, illud, & similia, hoc loco attingere. Secundùm Ptolemæum à terræ centro, cùm maximè abest, distantia fuerit semidiametrorum terræ LXIV; cum minima, XXXIII. Quid istius sit, non possumus certò statuere, nisi sedulò caveamus, ne refractiones, vel parallaxes, nos fallant. Vbi enim ad gradus octo Luna adscenderit, parallaxis ejus, cùm minimùm, est minutorum 56′, 44″: atque ubi plurimùm, minut. 65′, 36″. In parallaxi illa minori à Braheo est deprehensum, minimam Lunæ distantiam esse LII terræ semidiametrorum: hoc est, milliarium Astronomicorum 178698: quot resultant, si milliare quodque per 52 multiplicaveris. Summam verò si parallaxin attenderis, Luna, cùm est remotissima, absit à telluris centro semidiametris terræ LXI: ut propemodum IX semidiametris vel propior, vel remotior, conspiciatur.

Ad sublimem hunc situm accessit grandis utilitas ex illuminatione nocturna. Vnde Plinius, ut antea vidimus, ait, *in tenebrarum remedium ab natura repertam.* Et Appulejus similiter lib. de Deo Socratis, cùm Solem dixisset *diei opificem*; subdit mox, *Lunam Solis æmulam, noctis decus.* Hinc etiam *Noctilucæ* nomen apud Varronem in IV de L. L.

Præterea magnum in magnitudine, qua videbatur, instar fuit. Vnde & Mosi statuitur alterum è duobus magnis luminaribus: neque id duntaxat, ut arbitror, quia majus præberet lumen, ut citima terris: sed etiam, quoniam, eâdem de caussâ, proximæ post Solem magnitudinis videretur. Quemadmodum & Horatius propterea ait lib. I, od. XII:

— Velut inter ignes
Luna minores.

Et lib. epod. od. XII:

Nox erat, & cælo fulgebat Luna sereno
Inter minora sidera.

Atque eidem icciro dicitur *:

— Siderum regina bicornis.

* Carm. seculari.

Et tamen nihil illa, non ad Solem modò, sed ne ad terram quidem. Sole quippe minor est quinquies millies ac sexcenties: terrâ autem minor, juxta accuratiores, propemodum quadragies. Dioptræ enim beneficio cognoscitur, Lunæ diametrum diametro terræ contineri ter cum duabus quintis: ut illius diameter ad hujus se habeat, quemadmodum V ad XVII, seu fere uti unum ad tria cum duabus tertiis: eoque Lunam ad terram esse, ut V ad CXCVI. At in hoc numero CXCVI habes quinarium tricies novies & aliquanto amplius. Proinde magnitudo Lunæ fere æquet partem terrestris globi quadragesimam.

Præterea sidus hoc commendabatur eximiâ pulchritudine: quæ tum è colore relucebat, tum figura. Color ejus candidus: quòd sereno cœlo videmus. At pallor pluviæ index, vel rubor ventorum præsagus, foris proveniunt: de cujusmodi prognosticis sive ex colore, sive figura, Aratus in Phænomenis, Maro I Georg. ac potissimum Plinius lib. XVIII, cap. XXXV. Maculæ tamen Lunares, quæ præcipuè in plenilunio apparent, non tam ab externa videntur caussa; etsi Plinius † putârit, esse notas terreni humoris ab Luna attracti: quam ab interna; nempe ex eo, quòd partium Lunæ aliæ aliis sint densiores, eóque Solaris luminis minus percipiant. Nisi placet Plutarchi opinio, libro de facie Lunæ; ubi arbitratur, densum ejus esse corpus, ex aqua & continentibus globum constituens. Quam opinionem variis it argumentis firmatum Keplerus in Astronomiæ parte Optica cap. VI, num. IX.

† lib. 2, cap. 9.

Profecta autem opinio hæc à Pythagoreis: de quibus sic Plutarchus lib. II de Placitis Philos. cap. XXX: Οἱ Πυθαγόρειοι γεώδη ταύτην, καθάπερ τὴν παρ' ἡμῖν γῆν, μείζοσι ζώοις καὶ φυτοῖς καλλίοσιν. εἶναι γὰρ πεντεκαιδεκαπλάσια τὰ ἐπ' αὐτῆς ζῶα τῇ δυνάμει, μηδὲν περιττωματικὸν ἀποχείροντα· καὶ τὴν ἡμέραν τοσαύτην τῷ μήκει. *Pythagorei* (volunt Lunam) *terrestrem videri, quoniam, sicut nostra tellus, circumhabitetur, majoraque obtineat animalia, & plantas pulcriores. Animalia enim deciesquinquies nostrorum magnitudinem habere, neque ulla ciborum retrimenta excernere. ac parilem esse dierum rationem, quod ad longitudinem.* Anaxagoras itidem, & Democritus, montes ac convalles in ea statuerunt. Hinc poetæ quædam finxerunt animalia, quæ vulgarem modum excederent, è Luna decidisse: uti Nemeæum leonem, quem Hercules confecit. Eoque respicit Iuno apud Senecam in Hercule Furente Act. I †:

† vers. 83.

Subli-

Digitized by Google

Sublimis alias Luna concipiat feras.

Quem locum ex Achillis Statii in Aratum commentariis illustrat Politianus in Miscellaneis cap. XVII. Ac similiter fabulati sunt de tauro Marathonio ab Hercule domito. Hinc Claudianus, vel alius potius, Claudiano antiquior, in poematio, quod Laus Herculis inscribitur:

— Taurus medio nam sidere Lunæ
Progenitus Dictæa Iovis possederat arva.

Figurâ etiam Lunæ quid pulchrius? Quæ profectò non scapham refert, uti Heraclitus *, & Anaximander †, putarunt: sed neque cylindrum, quæ aliorum opinio fuit: verùm rotunda est, ac globosa: neque id tantummodo, quando est plena; sed etiam, ubi vel gibbosa, vel dimidiata, vel corniculata, vel intermenstrua. Nunquam enim non dimidia Lunæ sphæra lumen Solis recipit: imò, si accuratè loquamur, plus semper dimidiâ Lunæ parte irradiatur; quia sphæra major semper majorem minoris sphæræ partem illustrat: ut notum est ex canone superiùs etiam adducto.

* *Plutarchus lib. 1 de placitis philosoph. cap. 27. & 28.*
† *Idem ibidem.*

Nec si rotunda sit, eò æqualiter talem esse existimandum. Nam telescopia Batava clarè docent, nunc esse eminentiorem, nunc depressiorem: quod aliqui arripiunt pro sententia Xenocratis, existimantis esse terram multarum urbium, montiumque; ut est apud Cicer. lib. IV Acad. Quæst. Sed alia est asperitatis hujus ac inæqualitatis caussa. Nempe ut sic majus in terras lumen demittat. Alioqui ex luminari non ita magno lumen nimis dispergeretur: uti videmus in speculis omnino sphæricis minorem nobis Solem, quam à speculorum aliis, repræsentari.

Magnam præterea Lunæ admirationem peperit apud gentes diversa ejus φάσις †: cujus diversitatis caussa serò est deprehensa à Græcis ipsis. Nimirum licet plus dimidio ejus semper illustretur, nihilominus *in coitu* (ut Plinii utar verbis) *non cernitur, quoniam haustum omnem lucis adversa illò regerat, unde acceperit.* Quemadmodum verò in novilunio cælum versus refundit lumen; ita illud in plenilunio versus nos fertur: ac temporibus cæteris, etsi æquè illuminetur, magis tamen minusve cernitur, pro suo situ ac distantia à Sole: pro qua lumen illud vel cælum, vel terras versus, magis minusve refert. De hoc optimus & doctissimus Paullus Merula * verba ista se adferre ait ex Macrobio in Somnium Scipionis: *Luna dispensationibus septenariis luminis sui vires sempiternâ lege variando disponit. Primis septem diebus dimidiata semiorbem ostendit, vocaturque dimidia. Quartis fit coitus Lunæ cum Sole, quod interlunium nominatur. Est enim tempus inter deficientem, & nascentem Lunam, hoc est tricesimus dies, in quo Luna non lucet. Nam cùm Soli conjuncta sit, ita obscuratur, ut minimè possit videri: sed eodem momento renascens, paullatim ab eo recedendo videtur.* Sed profectò, quanti juventutis intersit fontes ipsos adire, parebit Macrobium ipsum consulenti operis ejus lib. I, cap. VI.

† *apparitio.*
* *Cosmographia partis 1, lib. 2, cap. 27.*

Coitus sive novilunii symbolum, seu nota, est ☌: corniculatæ ✱, quia ab hexagono provenit adspectu: dimidiatæ □, quia à Sole quarta Zodiaci parte distet: gibbosæ △, quia triente absit: plenæ ☍. Vitellionem vide lib. IV, prop. LXV, & seqq. Quod verò prima facie valde παράδοξον videatur; nunquam minùs illuminatur Luna, quàm plena si fuerit: quippe tum opposita Soli, sæpius etiam in auge constituta. Atqui abunde constat ex Opticis, quo sphæra illuminata longiori intervallo abest ab illuminante, eo minùs quoque lucis percipere.

CAPVT XIX.

De bono Lunæ, velocitate suâ spacium menstruum describentis. Mensis alius Solaris, qui vel cælestis, vel civilis; alius Lunaris, qui vel periodicus, vel synodicus, Græcis usitatus, vel τῆς φάσεως, apud Muhammedanos obtinens, sed sic, ut paullum τῆς φάσεως exsuperet modum. Quis Lunaris annus, & quanto hunc exsuperet Solaris, & cur anno unoquoque tardiora sint novilunia ac plenilunia diebus XI. *Ἐννεαδεκαετηρὶς Metonis, quæ &* numerus aureus. *Calippica periodus. Vis Lunaris in sublunaria. Ros* Lunæ filia *cur dicatur. Quamobrem mare horâ unâ tardiùs die quoque exundet. Efficacia Lunæ in condendis granis, & arboribus cædendis. Cur à cæpe abstineant sacerdotes Ægyptii. Vis ejusdem in ovis, conchis, oculis ælurorum. Cur Luna prosit parturientibus. Cur obsit iis, qui Lunæ expositi capiant somnum. Cur nutrices non denudent infantes in lumine Lunari. Cur epilepticis Lunæ noceant incrementa. Quomodo Euangelistis idem lunaticus, & dæmoniacus. Luna cur Aristoteli* Sol alter, *sed* minor, *dicatur.*

Iam quantum admirationis, atque honoris, conciliâsse Lunæ putabimus tantam ejus velocitatem; tam grande item emolumentum, quod ex motu ejus sumeretur menstrui temporis mensura? Quamvis enim & mensis sit Solaris; cùm civilis, qui variat; tum cælestis, qui transitu Solis de signo in signum definitur: non dubium tamen, quin multò antè, ob brevem illam, &, in diversa adeò φάσει * tam evidentem Lunæ periodum, priùs veteres illo tempora sua fuerint dimensi. Interim & Lunaris ille variat, quia vel mensuramus reditu ad idem Zodiaci punctum, unde discesserat; vel ad Solem, unde profectus erat, regressu. Prius appellatur περίπατος vel περίοδος τῆς Σελήνης: posterius autem σύνοδος σελήνης: Latinis *jugum Lunæ*, ut Ciceroni † etiam dicitur, unde Græci inchoant νεομηνίαν ‡. De periodico mense ita Varro apud Agellium lib. III, cap. IX: *Duodetrigesimo Luna, ex quo vestigio profecta est, eodem redit.* Accuratè loquendo, signiferi orbem lustrat *vicenis diebus septenisque, & tertiâ diei parte*; ut est apud Plinium lib. II, cap. IX. Sive, ut alii, diebus XXVII, hor. VII, scrup. fere XL. Synodicus mensis ad hoc spatium superaddit biduum, & paullo amplius: nempe quantum requirit, ut Solem assequatur; qui jam ab eo loco, ubi ante mensem reliquerat Lunam,

* *apparitione sive conspectu.*
† *lib. 2 de Divinat.*
‡ *novilunium novumque mensem.*

Lunam, duodecimam cæli partem progressus fuit. Hinc Plato in Timæo: Μεὶς δὲ, ἐπειδὰν Σελήνη περιελθοῦσα τὸν ἑαυτῆς κύκλον ἥλιον ἐπικαταλάβοι. *Mensis verò efficitur, cùm Luna, circuli suo completo curriculo, solem etiam fuerit assecutus.* Ac similiter Alcinous de dogmate Platonis: Καὶ Σελήνη μὲν μηνὸς μέτρον ποιεῖ, ἐκπεριελθοῦσα τὸν ἑαυτῆς κύκλον, καὶ καταλαβοῦσα τὸν ἥλιον ἐν τούτῳ. *Ac Luna quidem mensis mensuram conficit, ubi emensa est suum circulum, Solemque in eo complexa.* Est verò hic mensis dierum XXIX, hor. XII, scrupul. XLIV. Hosce duos menses confudit Appulejus de dogmate Platonis, & alicubi etiam Lactantius, multique alii. Præter hosce & mensis statuitur τῆς φάσεως, sive *illuminationis*: qui incipit à prima apparitione Lunæ ad novam. Sed hæc mensura est incerta, quia nunc Luna quarto à coitu die apparet, nunc tertio, quandoque & primo: ut tum dicatur ἕνη καὶ νέα, *vetus, novaque*: quam Lynceus, propterea celebratus proverbio, primus dicitur reperisse. Arabes tamen, & Agareni, hoc non attendunt, semperque mensem inchoant à die tertia: nempe ἀπὸ τοῦ μηνοειδοῦς σχήματος, eoque plurimùm φάσεως, excedunt modum.

Ex duodecim mensibus synodicis consit annus Lunaris: qui propterea est dierum CCCLIV. At Sol non conficit circulum suum, nisi diebus CCCLXV, & quadrante: sive, exactè loquendo, V horis, XLIX scrupulis: ut undecim scrupula desiant, quo minus integer sit quadrans Nam horam LX scrupulis constare, cuivis constat. Lunaris igitur annus XI diebus, & quasi quadrante, brevior est Solari. Eoque novilunia, & plenilunia, quotannis XI diebus tardiùs recurrunt, quam anno, qui proximè præcesserat: usque dum exactis XIX annis eadem redeat Lunæ ratio. Hoc *Lunæ cyclum* dixere, vel *enneadecaëterida*: quam reperit Meton. *Numerus* etiam *aureus* vocatur, quia in fastis, ob insignem sui usum, auro signaretur. Estque XIX annis Iulianis minor duntaxat horâ I, 27′, 32″ circiter. Sed propter hoc ipsum discrimen, seculo post Metonem, Calippus, cyclum Metonicum quadruplicans, orbem instituit annorum LXXVI. Quæ ἑβδομηκονταεξαετηρὶς nuncupatur. Sed ne sic quidem vitium omne abesse, animadvertit Hipparchus. Verùm hæc accuratiùs exponere non est hujus loci. Sufficit, quod ex iis, quæ commemoravimus, cernere sit, Solis Lunæque cursu, annuum, ac menstruum spatium definiri: unde Genes. I, 14, legimus, luminaria hæc in cœlo constituta, *ut dividant diem à nocte, & sint in signa, & tempora, & dies, & annos.* Cujusmodi temporum distinctione, etiam tollitur inter homines negotiorum confusio.

Præter illuminationem nocturnam, temporumque mensuram, aliis etiam in rebus se virtus exerit Lunaris: idque & in inanimis, & plantis, & mutis animantibus, & hominibus ipsis. Primi generis exemplum est, quod in plenilunio plurimum fit roris: unde & Alcman * lyricus, facit δρόσον αἴερος θυγατέρα καὶ Σελήνης, *rorem, filiam aëris & Lunæ.* Item ab Luna est æstus marinus: de quo curatè Cæsar Scaliger adversus Cardanum Exercitat. LII. Quod verò æstus marinus unâ horâ tardiùs redeat quotidie, id hanc caussam habet: quòd dum Sol motu fertur diurno, qui horarum est XXIV, ipsa motu proprio, qui priori est contrarius, gradus conficiat XIII, eoque terram totam non circumeat, nisi horis XXV. Est enim diurnus Lunæ motus graduum XIII, 3′, 54″: uti horarius 32′, 40″.

* apud Plutarchum Sympos. lib. 3, quæst. ult.

Par ratio in plantis, & fructibus. Eoque plurimum refert, quando seratur. Vnde Plinius lib. XVIII, cap. XXXII: *Humidis locis interlunio serito, & circa interlunium quatriduo.* Item, quando arbores plantentur, vel succidantur, aut quando grana condantur. Vnde idem: *Arborum radices plenâ Lunâ operito.* Atque, ut ibidem est, *omnia quæ cæduntur, carpuntur, conduntur, innocentius, decrescente Luna, quam crescente, fiunt.* Plutarchus etiam Sympos. lib. III, quæst. ult. Τῶν ξύλων τὰ τεμνόμενα ταῖς πανσελήνοις ἀποβάλλουσιν οἱ τέκτονες, ὡς ἁπαλὰ καὶ μυδῶντα ταχέως δι' ὑγρότητα· *ligna in plenilunio cæsa abjiciunt fabri, ut tenera, & facilè flaccescentia propter humorem.* Addit continuò: Τὰς πυρὰς οἱ γεωργοῦντες σπεύδουσι φθίνοντος τοῦ μηνὸς ἐκ τῆς ἅλω συναίρειν, *coloni properant præcipiti & adulto mense triticum in area converrere.* Nempe ut siccius sic reddatur, ac trituræ aptius. Sanè, ut ibidem ait, grana, vigente Lunâ in aream illata, ob humiditatem ac mollitiem maximè in tritura rumpuntur. At olerum solum cepe crescit, Lunâ decrescente: quo iccirco abstinent sacerdotes Ægyptii: ut est apud Plutarchum lib. de Iside & Osiride.

Adhæc in mutis animantibus ejus vis comparet: eoque Plinius, loco ante memorato, *Ova Lunâ novâ supponito.* Item: *Verres, juvencos, arietes, hædos, decrescente Lunâ castrato.* Augescunt etiam cancrorum, concharum, ostrearumque corpora, gliscente Lunâ. Manilius lib. II Astronom.

Sic submersa fretis, concharum & carcere clausa,
Ad Lunæ motum variant animalia corpus.

De eodem Plinius lib. IX, cap. VII, & XXXI, item Agellius lib. XX Noct. Att. cap. VIII, ubi hos Lucilii versus adducit:

Luna alit ostrea, & implet echinos, muribu' fibras,
Et pecui addit. —

Vbi idem de ælurorum oculis legas, parque ratio in animantium medullis.

Denique & in homines se exerit Luna. Nam, cùm orbe fulget dimidio, ad partum conducit, quia laxando humores dolorem parientibus mitiget. Quod Plutarchus * sic extulit: Λέγεται δὲ καὶ πρὸς εὐτοκίαν συνεργεῖν, ὅταν ᾖ διχόμηνος, ἀνιεῖσα τῇ ὑγρῶν μαλθακωτέρας παρέχουσα τὰς ὠδῖνας. Atque addit, hinc eam Λοχείαν, καὶ Εἰλείθυιαν, nuncupari. Ibidem refert, qui in lumine Lunari somnum ceperint, eos, quando expergiscuntur ac surgunt, esse torpidos, ac quasi attonitos, quia ἡ ὑγρότης ὑπὸ τῆς Σελήνης διαχεομένη βαρύνει τὰ σώματα· *humor a Luna diffusus aggravat corpora.* Etiam commemorat, ut nutrices

* Sympos. lib. 3, quæst. 10.

ces

ces caveant, ne commissos sibi infantes ostendant Lunæ, quia sic corpuscula eorum πλήρη ὑγρότητος ὄντα, καθάπερ τὰ χλωρὰ τῶν ξύλων, σπᾶται καὶ διαςρέπεται. *humoris plena, viridium instar lignorum, convelluntur, & pervertuntur.*

Epilepticis quoque, crescente Lunâ, pejus est. Vnde & σεληνιακοὶ, ac *Lunatici*, dicuntur. Vett. gloss. *Lunaticus*, Σεληνιακός. Id fit, simulac crescere Luna incipit. Vnde apud Matth. IV, 24, ubi Græcè est σεληνιαζομένους, interpres Arabs *, si Latinè exponamus, vertit, *ruentes in principiis lunationum*, hoc est, mensium. Vti & cap. XVII, 15, ubi σεληνιάζεται, idem Arabs reddit, *vexatur valde in principiis lunationum*. Maximè verò plenilunio infestantur: unde in glossis Isidori, *Lunatica, quod fit plenilunio*. Nec obscura est ratio, quia tum plenius cerebrum est humoribus: unde & tunc idonei magis, qui à dæmone vexentur, Talis epilepticus ille, qui Matthæo XVII, 14, *lunaticus* dicitur: Lucæ autem IX, 39, *dæmoniacus* vocatur: uti Marci IX, 17, 25, *surdus, & mutus*. Hanc rem sic expressit Iuvencus lib. III:

* *in editione Romana anni 1619.*

> *Nam cursus Lunæ natum mihi dæmonis arte*
> *Torquet.*

Pleniusque Rusticus Elpidius lib. V †:

† *vers. 243.*

> *Repserat in miserum rabies horrenda furoris*
> *Dæmonis afflatu, propriâ qui peste nocivus*
> *Allidit captas fœdo discrimine mentes,*
> *Menstrua deciduos cum Luna recolligit ignes.*

Alioqui & Lunaticos esse, minime à dæmone obsessos, liquet ex Iul. Firmico lib. IV Mathes. *Si Luna*, inquit, *malè fuerit collocata, aut spasticos, aut caducos facit.*

Atque hæc ostendunt, Lunæ etiam nocendi vim inesse. Sed, ut Sulmonensis * ille ait,

* *lib. 2 Trist.*

> *Nil prodest, quod non lædere possit idem.*

Quin ex isto potius nationes vim ejus divinam colligebant: ut quæ & sui cultoribus benefacere, & negligentes sui posset ulcisci. Tanto igitur magis metuebant ejus iram, ne offensa, aut elementis, aut satis, aut animantibus, aut familiæ, damnum daret. Cæterum amabant illam, proximoque post Solem cultu prosequebantur, (ut verbis utar Aristotelis lib. IV de Generat. Animal. cap. ult.) διὰ τὴν πρὸς τὸν ἥλιον κοινωνίαν, καὶ τὴν μετάληψιν τοῦ φωτός· γίνεται γὰρ ὥσπερ ἄλλος ἥλιος ἐλάττων. *propter Solis societatem, receptumque lucis: est enim quasi alter Sol minor.* Ac similiter Theophrastus libro de Ventis, ubi dicitur, οἷον ἀσθενὴς ἥλιος, *velut Sol debilis*. Quæ satis apposite à philosophis dicuntur. Sive enim lumen spectes, tenebras discutit nocturnas: sed sic, ut nimio ne lumine impediat animantibus quietem ac somnum. Sive attendas calorem: hoc etiam & sata, & res alias, impertit; non tantopere quidem ac Sol, quomodo res æstu continuò exurerentur; tantum interea, ut nocturno res frigore suam non deperdant vim; sed sata, & animantia, salutari repleantur humore ad incrementum sui, & rerum novarum generationem.

CAPUT XX.

Deliquium Lunare cur καθαίρεσιν dixerint. Stulta priscorum opinio, carmine magico Lunam cælo detrahi, ac tum eam despumando vim mirandam herbis indere. Eodem deliquio portendi scelera, & mortes: sed æris tinnitu succurri Lunæ. Quæ commenta evanuere paullatim, repertâ verâ eclipseon caussâ. Solem etiam integrum à Luna obscurari: perperam tamen tradi, id in conceptu Romuli contigisse. Controversia vetus, luceatne Luna luce suâ, an alienâ: prius Berosum, & Chaldæos putasse. Appulejo, Ennioque lux. An Thales correxerit sententiam Berosi, ut scriptum Keplero. Berosi opinionem everti eo, quòd similis semper situs sit macularum Lunarium. Pythagoreorum judicio, Lunam Solari lumine lucere. Cur, quæ vulgo Phœbi soror, ab aliis filia ejus dicatur. Quibus argumentis adstrui videatur, sic Lunam nothâ splendere luce, ut interim aliquam habeat propriam; sed exilem. Nullam tamen ei nativam tribui posse, si, terræ nostræ instar, montes habeat & valles: quæ Pythagoreorum fuit opinio: juxta quos & Luna a Terra, & Terra à Luna, Solari lumine perfundatur. Secundùm Stoicos, Lunam esse præditam vitâ, sensu, intellectu.

PRæter ista diutissimè etiam suspensas tenuere hominum mentes deliquia cælestia, *res in tota contemplatione naturæ maximè mira, & ostento similis*; ut Plinius ait lib. II, cap. X. Eorum aliud Solare, quod κατ' ἐξοχὴν ἔκλειψιν vocitabant: Lunare aliud, quod καθαίρεσιν dicere maluerunt. Cur verò Lunare sic nominarint, optimè exposuit vetus Apollonii interpres in lib. IV: Διαλαμβάνουσι δ' ἔνιοι τὴν τῆς Σελήνης ἔκλειψιν ὑπὸ φαρμακίδων γίνεσθαι· διὸ καὶ οἱ παλαιοὶ καθαιρέσεις ἐκάλουν τὰς ἐκλείψεις· *Opinantur aliqui, deliquium Lunæ fieri à veneficis: ac propterea antiqui deliquia hæc dixere dejectiones sive depressiones.* Vbi eo respicit, quòd cùm hujus deliquii necdum cognita esset ratio, vulgo ita persuasum fuerit, magorum potestate lunam cælo deduci: uti notum ex Virgilio *, Horatio †, Tibullo ‡, Nasone *, Seneca †, Lucano ‡, Iuvenale *, Martiale †, Nemesiano ‡, Claudiano *, aliis. Sic verò magicis detractam carminibus credebant eò adigi, ut despumaret in herbas; atque vires ita in eas effunderet, quo postea magi efficaciùs iis uterentur. Lucanus lib. VI:

* *Ecl. 8.* † *Epod. od. 5.* ‡ *lib. 1. el. 2, & 8.* * *Met. 8. & 14, & epist. Hipsipyles.* † *Medea. act. 4.* ‡ *lib. 6.* * *sat. 6.* † *lib. 12. ep. 57.* ‡ *Ecl. 4.* * *lib. 2 in Rufinum.*

> *Et patitur cantu tantos depressa labores,*
> *Donec suppositas propior despumet in herbas.*

Ac tangit quoque Appulejus lib. I Met. Scelera etiam, & mortes, defectibus siderum indicari, opinio erat, Stesichori quoque, & Pindari, teste Plinio lib. II, cap. XI. Atque addit, *eo pavore, ignarum caussæ Niciam, Atheniensium imperatorem, veritum classem educere, eorum opes adflixisse.* Quam rem plenius in vita ejus Plutarchus exponit. Hinc etiam, ne Luna carmina magica exaudiret, *crepitu dissono auxiliabantur*; ut ibidem ait Plinius. Atque idem

Livius

Livius docet lib. XXVI: *Campanorum imbellem multitudinem cum aris crepitu, qualis in defectu Lunæ silenti nocte fieri solet, clamorem edidisse.* Ac similiter plerique omnes poetarum, quos antea adduximus. Verùm eam de Lunæ laboribus opinionem refellit vetus, sed incertus poeta †, apud Turnebum Adverſ. lib XIX, cap. III: & in poematis veterum à Pithœo editis. Vbi inter alia:

† *Varro Atacinus, ut Petro Danieli visum: juxta alios Fulgentius, cujus nomen ex conjectura præmissum in epigrammatis veterum editionis Pithœanæ.*

Dicam, cur fesso livescat circulus ore,
Purpureumque jubar nivei cur tabeat oris.
Non illam, ut populi credunt, nigrantibus antris
Infernas ululans mulier præduxra sub umbras
Detrahit ærivago è speculo.

Et quæ porrò ſequuntur: quæ apud Turnebum ipſum legi malo. Nempe nunc nulli non conſtat, cauſſam Lunaris deliquii eſſe ab terra inter Solem poſita, Lunamque in alterutro nodorum conſtitutam; quorum unus, qui ad Boreum latus, Ptolemæo dicitur ἀναβιβάζων *; alter Meridionalis, eidem καταβιβάζων †: vulgo ille vocatur *caput*, hic *cauda Draconis*, ob ſimilem interſectionis figuram. Quo autem Sol terræ propior eſt, eo majorem terra umbram projicit. Quod ſi amplius, quàm xv grad. 12′, abſit Luna à nodis memoratis, lumen ejus non poterit ab umbra terræ impediri.

* *adscendens.* † *descendens.*

Præterea videbant, Lunæ interjectu Solem obſcurari; quandoque etiam totum: ut variis adſtruitur teſtibus apud Plinium lib. II, cap. XII: ac ab Albategnio etiam, & Vitellione, comprobatur. Herodotus itidem lib. II memorat eclipſin tantam, ut deſubito dies in noctem verteretur. Quod etiam contigiſſe in Romuli conceptu, Dionyſius prodidit lib. II. Ac meminit quoque deliquii illius Plutarchus *; qui, ex ſententia Tarrutii Mathematici, à Terentio Varrone rogati, ut Romuli, & Vrbis geneſin, juxta Aſtrologiam ἀποτελεσματικὴν † perſcriberet, conceptum Romuli, atque eclipſin eam, incidiſſe ajebat in diem XXIII menſis, quem *Choiac* Ægyptii dixere: ac Nicolaus Mullerius † referebat in annum Periodi Iulianæ 3942, Iun. XXIV: Buntingus autem ad an. mundi 3199, ſive periodi Iul. 3944, Maji v. Sed jam Mathematicorum aliis deprehenſum, non fuiſſe ullam eo tempore eclipſin Romæ: nedum grandem adeo, ac ait Dionyſius. Quare fefellit, falſusque Tarrutius. Verùm, utcunque ille deceptus, alias ejuſmodi apud alios legas. Inter cæteros, in vita Ludovici Pii anno Chr. IↃ CCC XL, V Maji: item an. IↃ CCC LXXVIII, Oct. XXIX: quando tanta erat eclipſis, ut omnes apparuerint ſtellæ. Atque hæc de ſideris utriuſque deliquiis; quæ, cum naturales neſcirentur cauſſæ, mirâ homines ſuperſtitione impleverunt.

* *in Romulo.* † *judiciariam.* † *in Examine Temporum, quod Tabulis Frisiis additur.*

His igitur cauſſis ignotis, communis quoque erat opinio, ſuis Lunam ignibus lucere: quod ſine dubio majus ei decus conciliavit. Sed poſtea de iſto gravis eſt ſcrupulus injectus: idque partim ex illis, quæ de varia Lunæ φάσει † ſuperiùs adduximus; partim iſtis, quæ proximè de cæleſtibus attulimus deliquiis. Itaque tum controverſia fuit exorta, quæ diu ingenia torſit humana; utrùm (Arnobii * verba ſunt) *alieno ex lumine, an propriis luceat fulgoribus Luna.* Quarum opinionum utramque etiam complexus eſt Lucretius in quinto:

† *apparitione sive conspectu.*
* *lib. 2 adversus gentes.*

Lunaque sive notoo fertur loca lumine lustrans,
Sive suam proprio jactat de corpore lucem.

De propriis ignibus ſtatuit Anaximander, & Xenophanes; & multò poſt eos Beroſus Babylonius: uti de Anaximandro, & Beroſo, teſtis eſt Plutarchus in primo de placitis philoſophorum, cap. XXVIII, & XXIX; de tribus autem iſtis, Stobæus in Eclogis Phyſicis †. Sed & de Beroſo idem prodidit Cleomedes in ſecundo; fuſiuſque Vitruvius lib. IX, cap. IV; quem operæ eſt adire. Summa eò redit: Globum Lunæ dimidiâ ſui parte igneum eſſe; exque ejus converſione fieri, ut varia adeò ſit Lunæ φάσις †. Hinc Lucretius ibidem:

† *pag. 59.* † *apparitio.*

Est etiam quoque uti proprio cum lumine possit
Volvier, & varias splendoris sumere formas.

Et poſt aliqua:

*Versarique potest, globus ut si * forte pilai*
Dimidia ex parti candenti lumine tinctus;
Versandoque globum variantes edere formas.
Denique eam partem, quæcunque est ignibus aucta,
Ad speciem vertit nobis oculosque patentes.
Inde minutatim retro contorquet, & aufert
Dimidiam partem glomeraminis atque pilai:
Vt Babylonica, Chaldæam doctrina refutans,
Astrologorum artes contra convincere tendit.

* *al.* ſit: *quod malebat Ianus Duza fil. in Catullum notis. Sed nihil mutandum, quia* ut ſi, *valet* haut aliter ac ſi ſit.

Vbi propter Beroſum Babylonium Babyloniis hanc tribuit opinionem. Atque idem facit Appulejus de Deo Socratis: qui utramque opinionem his memorat verbis: *Seu corniculata, seu dividua, seu pertumida, seu plena sit; variâ ignium face, quanto longiùs facessat a Sole, tanto longiùs collustrata, pari incremento itineris & luminis, mensem suis auctibus, ac paribus dispendiis, extimans: seu illa proprio & † perpeti candore, ut Chaldæi * arbitrantur, parte luminis compos, parte alterâ cassa fulgoris, pro circumversione oris discoloris, multivaga, pollens, speciem sui variat: seu tota, proprii candoris expers, alienæ lucis indiga, denso corpore; seu levi, ceu quodam speculo radiis Solis obstiti, & adversi, usurpat, &, ut verbis utar Lucretii,*

—— nothum jactat de corpore lucem.

† *perperam vulgatis* ſeu *pro* &, *quod & aliis monitum: & sane nihil apertius.*
* *Babylonios cape: non Chaldæos, quatenus Babylonios opponuntur; ut a Lucretio factum versibus proxime adlatis.*

Appoſui locum, prout cenſeo legi oportere. Ac quod pro *obstitit*, literulâ unâ reciſâ, *obstiti* repoſui, in eo certiſſimam Scaligeri † ſum emendationem ſecutus. Sed non aſſentio, quod idem interpretetur *obliqui*: Solemque ſic dici arbitretur, quia obliquo feratur circulo ſigniferi. Potiùs, ſi *obstitus* hîc valet *obliquus*, eò Appulejus reſpexerit, quòd Luna, à Sole recedens, obliquo ejus lumine percuſſa, magis & magis luceat nobis; uſque dum ex adverſo conſtituta, orbem totum complêrit. Non poterit ſic, ubi de cauſſa agitur luminis Lunaris, meliùs recurri, quam ad Solem tum obliquum, tum adverſum. Sed puto, pro *obliquo* potiùs *obstipum*: ut in illo Lucretii lib. IV:

† *in Ætnam.*

Omnia

Digitized by Google

Omnia mendosè fieri, atque obstipa, necesse est.

Quamquam & hîc Festus *obstita* legisse videatur: sed invitis optimis membranis nostris; ac vetustis quoque editionibus, in his Veronensi †: ubi semper est *obstipa*: quod idem ac *curva*, & κατὰ μεταφορὰν, *vitiosa*. At *obstitum* est, quod obstat, sive obsistit; hoc est, quod opponitur, atque ex adverso est. Itaque *obstitum*, & *adversum*, junxerit Appulejus, ut posterius sit prioris, vocis minus obviæ, ἐξηγητικόν. Ac censeo Appulejo, cum hoc scriberet, ob oculos fuisse locum Ennii; qui nunc quidem corruptè sic legitur ex schedis Festi, quæ Pomponii Læti fuerunt:

† an. 1486.

Amplius ex augure obstipulumve solis.

Vnde Paullus Merula * faciebat:

* in Enn. lib. 7. Ann.

Amplius exaugere obstipo lumine solis.

Ac ad Regulum referebat, Solari lumine à Karthaginensibus excruciatum. Sed enim censeo potius, Ennium esse locutum de Luna capiente lumen ex sole, præsertim adverso. Eoque veram esse lectionem:

Amplius exaugere obstito lumine Solis.

Etiam hæc firmantur originatione, quòd Cincius ‡ νυμφολήπτους dici *obstitos* putârit, quia obstiterint Deo, viderintque quod conspicere sit nefas. Imò & Cloatio, ac Ælio Striloni *, *obstita loca*, de cælo tacta. Vt apud Tullium in II de Legg. *Iidemque fulgura, & obstita curanto.* Vbi *locus obstitus* idem ac *bidental*, quia bidente expiaretur. Hæc pluribus sum persecutus propter eos, qui pro *obstitum* ubique *obstipum* legere jubent; nec vel Appulejum, vel Ennium, satis ceperunt. Redeo nunc ad Berosum; qui Lunam, ut dixi, putabat nativo igne lucere; sed quia dimidia solum ignea sit, circumvolutione sui variè comparêre. Hanc ejus sententiam ait Keplerus, Παραλειπομένων in Vitellionem cap. VI, à Thalete Milesio redditam esse meliorem: ut qui viderit, eam nullâ sui parte lucere ex se ipsa; sed semper sui dimidio, vel ultra, illustrari à Sole. Quod nisi meliùs interpreteris, quàm dictum à Keplero videtur, temporum rationi planè repugnat. Nam quomodo Thales correxerit opinionem Berosi, cum hic illo ducentis amplius annis fuerit posterior? Thales enim, ut in Chronicis retulit Apollodorus, & exinde Diogenes, expeditioni interfuit Crœsi adversus Cyrum: atque anno primo Olympiadis XXXIV, annos jam natus XCV, vitâ excessit. Berosus verò desito jam Persarum regno, quod annis durârat CCXXX, claruit in Syria, temporibus iis, quibus Syro-Macedonum imperium tenuit Seleuci Nicatoris filius, ac nepos: uti locuples testis Tatianus, atque exinde Eusebius in X Præparat. Euangelicæ *. At recta interea est Thaletis sententia; cùm non eædem semper luceant partes Lunæ: ut maculæ lunares ostendunt, quæ eundem semper situm obtinent, ac successivè illuminantur à Sole. Vt hinc satis evertatur illa globi Lunaris circumvolutio. Quemadmodum & in altero aberratum à Beroso, quòd nativâ eam luce crederet lucere. Planè enim aut nullâ, aut perexiguâ est luce prædita: ut vel omne, vel prope omne lumen à Sole mutuetur, ac deinde reflectat in terras. Quæ sententia fuit Pythagoreorum, & Stoicorum; ut ex Diogene Laertio constat. De Thalete similiter Plutarchus lib. II de placitis philos. cap. XXVII, & ex eo Eusebius de Præparat. Euangel. lib. XV, cap. XXIX. Cicero in Somnio Scipionis: *Ex quibus erat ea minima, quæ ultima cælo, citima terris, luce lucebat alienâ.* Catullus Carm XXXV.

‡ apud Festum in Obstitus.
* Ibid.
* pag. 289, edit. Rob. Steph.

Tu potens Trivia, & notho es
Dicta lumine Luna.

Seneca Medea, Choro act. I:

Cum Phœbe solitum lumine non suo
Orbem, circuitis cornibus alligat.

Ac propterea Æschylus, & Euripides, Lunam Solis filiam dixerunt: cujus rei & Theo meminit, commentariis in Aratum. Atque eò respexit Ioannes Geometra hymno in B. Virginem II:

Χαῖρε πανναυγλήεντος ἀφ' υἱέος, οἷα Σελήνη
Πατρὸς ἀπ' ἠελίου, φέγγος ἐφελκομένη.

Salve, quæ illustri à nato, ceu Luna parente
A Phœbo, lumen suscipis æthereum.

Prout reddidit Fred. Morellus; qui primus Græcè excudit scriptorem hunc satis recentem; utcunque ex vetustissimo codice Græco bibliothecæ regiæ Mediceæ erutus dicatur ab editore †.

† dedicatione ad Gregorium XIV Pont. M. in edit. Morell prima, quæ anno prodiit 1591.

Hæc verò de alieno Lunæ lumine opinio eo adstrui videtur, quòd si ea proprium, vel multum proprii luminis haberet; non terrâ interpositâ ob privationem solaris luminis tenebresceret, sed clariùs reluceret; uti stellæ noctu magis splendent. Nunc contrà fit, ut pars ea, quæ terræ umbrâ tegitur, minus, quàm antè, cernatur.

Neque id solùm colligunt ex Lunari deliquio, sed etiam Solari; quia totam tum Lunæ faciem conspiciamus. Imò extra etiam deliquium; quoniam in Luna & corniculatâ, & dimidiâ, & quacunque φάσει *, totam Lunaris rotunditatis faciem cernere sit. Quare sic potiùs statuendum videtur, habere quidem Lunam aliquid lucis nativæ ac propriæ; sed debile illud, & vix nostros ad visus pertingens. Ita etiam Theo in IV Ptolemæi, & Cleomedes lib. II Cyclicæ Theoriæ.

* apparitione sive conspectu.

Sed in contraria est sententia Vitellio; qui uti à Beroso longissimè abit, ita nec illud Cleomedi, ac Theoni, largitur, quòd dicebamus de minuta luce; unde fit sanguineum illud, quod in defectu Lunæ cernitur. Hanc luculam qui negant, arbitrantur, lumen id, quod in eclipsi utraque, vel aliàs in parte tenebricosiore, conspicimus, aliquid habere luminis sive à sideribus, quæ circumstant Solem; sive à radiis Solis in aëre refractis, inque medium umbræ pertingentibus. Atque in hanc sententiam pedibus eunt omnes illi, qui cum Thalete ajunt, Lunam esse γεώδη, *naturæ terreæ*: cum Pythagora,

Digitized by Google

gora, κατοπτροειδὲς σῶμα, *speculi naturam referens corpus*: quod de utroque illorum in Physicis Stobæi eclogis * legas. Horum igitur judicio, densum & opacum Lunæ corpus ejusdem est naturæ ac terra nostra: lux verò ejus provenit à terra magnam vim luminis à Sole accepti sursum vibrante. Vt secundùm eos terra lumen hoc mutuetur à Sole: nec luna à sole duntaxat lumen accipiat; sed terra etiam Solari lumine perfusa in lunam hoc refundat; eoque mutuò se illustrent luna, & tellus. Cujus rei argumentum capiunt ex splendidissimo lumine, quod, in altissimis montibus constituti, è terræ & aquæ globo sursum refundi conspexerunt.

* pag. 59.

Atque hæc, pro argumento quidem, quod nunc sub manibus habemus, abunde docent multiplicem Lunæ utilitatem, naturamque stupendam: quam neque, post tot secula exacta, satis nunc capimus; ut ostendunt ea, quæ hodieque sub ancipiti hærent, etiam inter Mathematicorum eximios. Quare minùs mirandum, si, post divinos Soli honores attributos, etiam in consortium eorum Lunam teciperent. Non diffitendum quidem, magnis fuisse tenebris obseptos, qui pro Dea haberent globum lucentem, intellectus, imò sensus, atque adeò etiam vitæ expertem. Sed enim tam mirabiles effectus nulli putabant rei rationis experti convenire. Quid mirum de vulgo, quando & princeps Stoicorum idem senlit? Id postea planius fiet: nunc contentus ero illis Stobæi in Eclogis physicis †: Ζήνων τὴν σελήνην ἔφησεν ἄστρον νοερὸν καὶ φρόνιμον πυρινὸν δὲ πυρὸς τεχνικοῦ· *Zeno Lunam ajebat sidus esse intelligens, ac prudens, igneum, ex igne artificioso.*

† pag. 50. edit. Plantin.

CAPVT XXI.

Primordia religionis gentilis in Oriente: ubi duo naturæ principia considerabant. Posterius fuisse passivum, quo Luna præcipuè refertur. Hoc Vraniæ *sive* Cælestis *nomine notari: & ut cultus ejus paullatim sit propagatus. Phœnicibus, ac Syris, dici* Astarten*: & cur insigne ejus caput fuerit bubulum. Astarten à veterum multis Venerem statui: nec eo tamen Veneris sive Luciferi sidus, sed Lunam intelligi: uti de Syro hoc numine Syrus Lucianus optimus est testis. Quod ab eo Floridus Sabinus recessit; id temere factum esse, ostenditur ex Plutarcho, Appiano, Horatio, aliis. Cur aliqui Melchisedechum Herculis, & Astartes filium, dixerint. Hebræis Astarten esse* Astaroth. *Vnde ea dicta.* Baltis *sive* Beltis *eadem ac* Astarte, *& unde hoc nominis.* Dione *quæ sit, vel Ieremiæ* regina cœli. *Quæ* Salambo, *& origo vocabuli.*

NVnc videamus, ut pro variis gentibus varia fuerint nomina, quæ ad unum Lunæ numen reducerentur: in Oriente imprimis; unde omnis gentium religio, ut diximus, deducta. Hîc priusquam sic excrevisset ἡ πολυθεότης ‡, nunc duo coluere numina, quæ in oculos incurrerent, Solem, Lunamque: nunc unum quidem numen, vim Naturæ occultam; sed in quo tamen distinctè considerarent principium agendi, & patiendi: ut sic quoque ad duos deveniretur Deos. Imò agendi quidem principio, tum naturam universè, quatenus activa est, tum speciatim naturam cæli, ac specialiùs Solem, complectebantur: quæ tria *Bels* sive domini, & *Molochi* sive regis nomine vocitabant. Sub patiendi autem principio comprehendebant Naturam, quatenus principium est passivum, inque ea Lunam, ac præterea aëra sive Iunonem: quæ, sic sociata, *Baaltidem*, sive *Beltim*, hoc est, dominam; item *Reginam cæli*, nominabant. Cœli domino tribuerunt calorem nativum, tanquam viro: cæli reginæ adscripsere humorem, tanquam feminæ: nimirum quia duobus illis rerum constaret generatio.

‡ Deorum multitudo.

Ab loco, & vi cælesti, Orientales, uti & Afri, nomen huic numini dedere Οὐρανίας, sive *Cælestis*; non quasi Græcâ, aut Romanâ voce usi sint Asiæ, vel Libyæ gentes: sed quia Latio, & Grajo sermone sic appellatio illa redderetur. Itaque & nomen *Cælestis* Deæ legas in veteri nummo Iuliæ Soemiæ: quæ mater erat Heliogabali, natione Syra; ut mirum non sit, si numen hoc ab ea fuerit cultum. Primi verò omnium hanc venerati sunt Assyrii: ab his accepere Phœnices, & Cyprii; ab illis Græci, & Afri. De Afris postea dicam. De cæteris ita Pausanias in Atticis: Πλησίον δὲ, ἱερόν ἐστιν Ἀφροδίτης Οὐρανίας. πρώτοις δὲ ἀνθρώπων Ἀσσυρίοις κατέστη σέβεσθαι τὴν Οὐρανίαν· μετὰ δὲ Ἀσσυρίους, Κυπρίων Παφίοις, καὶ Φοινίκων τοῖς Ἀσκάλωνα ἔχουσιν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ. Παρὰ δὲ Φοινίκων, Κυθήριοι μαθόντες σέβουσιν. Ἀθηναίοις δὲ κατεστήσατο Αἰγεύς, αὐτῷ τε οὐκ εἶναι παῖδας νομίζων (οὐ γάρ πω τότε ἦσαν) καὶ τῶν ἀδελφῶν γενέσθαι τὴν συμφορὰν ἐκ μηνίματος τῆς Οὐρανίας. τὸ δὲ ἐφ' ἡμῶν ἔτι ἄγαλμα, λίθου Παρίου, καὶ ἔργον Φειδίου· δῆμος δέ ἐστιν Ἀθηναίοις Ἀθμονέων. οἱ Πορφυρίωνα ἔτι πρότερον Ἀκταίου βασιλεύσαντα τῆς Οὐρανίας φασὶ τὸ παρὰ σφίσιν ἱερὸν ἱδρύσασθαι. *Non longè abest Cælestis Veneris delubrum: quam primi omnium Assyrii coluere: à quibus Paphii in Cypro acceptum sacrorum ritum, cum Phœnicibus, qui in Palæstina Ascalonem urbem incolunt, Phœnices cum Cytheriis communicarunt. Athenis verò eam religionem induxit Ægeus, cùm Veneris ira, & sibi prolem non obtigisse, & sororibus calamitatem immissam, putaret. Quod ætate nostrâ exstat deæ signum ex Pario lapide, Phidiæ opus sunt. Sed Athmonensium apud Athenienses populus est: qui multò ante Actæum regnasse Porphyriona refert; ab eoque, quod apud ipsos est, Cælestis Veneris templum dedicatum.*

Vt omnis hæc superstitio liqueat magis; distinctè agam, primùm de gentibus Orientis, quæ Vraniam sive Lunam coluerint: hinc de Ægyptiis, & Afris, dicam: tum de Græcis, & Romanis: postremò de Celtis, & Scythis, paucula adjungam.

In Oriente initium faciam à Phœnicibus, ac Syris: quibus Luna dicta est *Astarte*. Hujus etiam

Digitized by Google

etiam rei antiquissimo ex scriptore Sanchuniathone indicia habemus apud Eusebium in primo Euangelicæ Præparationis. Vbi Astarte Cœli filia vocatur: quod sine dubio nulli meliùs convenit, quàm Lunæ. Atque ibidem legas: Ἡ δὲ Ἀστάρτη ἐπέθηκε τῇ ἰδίᾳ κεφαλῇ βασιλείας παράσημον κεφαλὴν ταύρου· *Astarte capiti suo, tanquam regni insigne, tauri caput imposuit.* At Lunæ nota est caput bubulum, ut ejus cornibus Luna curvata in cornua repræsentetur: sicut apud Ægyptios Isis cornibus noscebatur; per quam itidem Luna intelligitur. De hac Herodotus in Euterpe: Ἴσιος ἄγαλμα, ἐὸν γυναικήιον, βούκερών ἐστι, κατάπερ Ἕλληνες τὴν Ἰοῦν γράφουσι· *Isidis simulacrum muliebre est, bubulis præditum cornibus, sicut Græci describunt Io.* Sed de Iside pluribus suo loco dicemus. De Astarte autem sic ibidem ex Sanchuniathone Philo Byblius, ex Philone Eusebius: Τὴν δὲ Ἀστάρτην Φοίνικες τὴν Ἀφροδίτην εἶναι λέγουσι. *Astarten verò Phœnices Venerem esse prædicant.* Est & in glossis optimis MSSis, quas ineditas habeo: Ἀστάρτη, Ἀφροδίτη. Procopius itidem Gazæus in lib. I Reg. cap. VII, cùm dixisset, ubi LXX habent, τὰ ἄλση Ἀσταρὼθ, *lucos Astaroth*, Aquilam vertere, τῆς Ἀστάρτης ἀγάλματα, *Astartæ statuas*: subjungit, Οὕτω δὲ καλοῦσι τὴν Ἀφροδίτην ἐκ τοῦ ἀστέρος παρονομάσαντες· *Sic verò vocant Venerem, à sidere ei nomine dato.* Ac similiter interpretatur, cùm alibi *, tum in III Reg. cap. XVI: ubi addit, à Sidoniis cultam, lucosque ei plantatos. Hæc optimè conveniunt Græcorum, & Latinorum Dianæ, *silvarum potenti*; ut vocat Horatius in carm. Seculari. Quare hinc etiam Astarten esse Dianam sive Lunam, elucet. Huic enim luci erant sacri; ut postea commonstrabitur. Etiam est apud Suidam: Ἀστάρτη ἡ παρ' Ἕλλησιν Ἀφροδίτη λεγομένη· *Astarte, quæ Græcis dicitur Venus.* Addit deinde, Αὐτῆς γὰρ εἶναι τὸν ἑωσφόρον μυθολογοῦσιν· *Luciferum enim esse Veneris sidus, ajunt fabularum interpretes.* Et Procopius similiter I Reg. cap. VII: item Michaël Glycas in secundâ Annalium parte. Sed Græcis quidem Venus est Lucifer, sive Hesperus: Orienti autem Venus potius est Luna; ut & Astarte eadem sit ac Luna. De quo cui in Syro hoc numine potius habeamus fidem, quàm Syro doctissimo, Samosatensi dico Luciano? Ejus hæc sunt verba libro de Dea Syria: Ἔστι δὲ καὶ ἄλλο ἱρὸν ἐν Φοινίκῃ μέγα· τὸ Σιδώνιοι ἔχουσι· ὡς μὲν αὐτοὶ λέγουσι, Ἀστάρτης ἐστί· Ἀστάρτην δ' ἐγὼ δοκέω Σεληναίην ἔμμεναι· *Est autem & aliud templum in Phœnicia: quod Sidonii habent. atque, ut ipsi dicunt, est Astartes. Astarten autem ego puto Lunam esse.* Franciscus tamen Floridus lib. II Subsicivarum Lect. cap. VII, errare censet Lucianum, usque adeo ut (verbis ejus utar) *Deorum hominumque contemtor omnibus ipse se contemnendum exhibeat.* Ante omnia ait Floridus non Lunæ, sed Veneri, convenire illa Plauti Mercatore †:

Diva Astarte, hominum Deorumque vis, vita, salus: rursus eadem quæ est
Pernicies, mors, interitus, mare, tellus, cœlum, sidera,
Iovis quæcunque templa colimus, ejus ducuntur nutu, illi obtemperant.

[* in lib. 4 Reg. cap. 23.]
[† Act. 4. sc. 5.]

Pluraque in hanc mentem. Sed profectò, Camerario, & aliis, jamdiu monitum, scenam illam, & sequentem, non Plauti esse, sed supposititias. Atque ut aliter esset, non ex Latinis, sed Oriente, de Orientis numinibus judicandum. Orienti autem & Venus, & Iuno, est sidus illud, quod in humorem omnem imperium exercet: id verò esse Lunam, satis ex iis cognoscere fuit, quæ fuse adeò de vi & efficacia Lunæ superiùs dicebamus. Vt facile sit conciliare sententias adeò dispares de Dea Hieropolitana, quas complexus est Plutarchus in M. Crasso: Γίνεται δὲ πρῶτον αὐτῷ σημεῖον ἀπὸ τῆς θεοῦ ταύτης, ἣν οἱ μὲν Ἀφροδίτην, οἱ δὲ Ἥραν, οἱ δὲ τὴν ἀρχὰς καὶ σπέρματα πᾶσιν ἐξ ὑγρῶν παρασχοῦσαν αἰτίαν καὶ φύσιν νομίζουσι· *Primùm verò omen ei offertur ab hac Dea, quam Venerem aliqui, Iunonem alii, alii autem deam initia & semina omnibus ex humido præbentem existimant.* Quæ & Appianus habet libro de bellis Parthicis *; idque, more suo, verbis planè iisdem: ut propter hæc, & tam multa hujusmodi, exscriptor potius, quàm scriptor videatur; iisque calculum adjiciam lubens, qui alienorum esse laborum fucum arbitrantur. Quod si Dea illa, ut Plutarchus indicio est, humidis & generationi præest; sanè optimè illi conveniant Horatii ista in Carmine seculari, quod in Apollinem & Dianam, hoc est, Solem, Lunamque, conscripsit:

[* pag. 137. edit. Henr. Steph.]

Rite maturos aperire partus
Lenis Ilithya, tuere matres;
Sive tu Lucina probas vocari,
Seu Genitalis.

Vbi videmus, ut ad Dianam sive Lunam referatur, tum Ilithya, partus præses; tum Iuno Lucina, quam parturientes invocant; tum etiam Genitalis Dea, sive generationis antistita; quæ ipsissima est Venus. Et profectò Iunonem Orienti etiam non aliam esse, quàm Lucinam; arguit hoc Psyches apud Appulejum in VI Met. ubi sic, inter alia, Deam hanc compellat: *Magni Iovis germana, & conjuga; sive tu Sami, sive celsæ Carthaginis beatas sedes frequentas; quam cunctus Oriens Zygiam veneratur; & omnis Occidens Lucinam appellat: sis meis extremis casibus Iuno Sospita: soles prægnantibus ultro subvenire.* Zygia autem videtur *Iuno pronuba*. Hesychius simpliciter, Ζυγία, ἡ Ἥρη †.

[† Zygia, Iuno.]

Astartes, præter eos, quos diximus, meminit M. Tullius in III de Natura Deorum. Verba mox occasione Beltidis adducam. Ex Græcis item Artemidorus lib. I Oneirocrit. cap. IX: Ἰχθύας πάντες ἐσθίουσι, πλὴν Σύρων τινῶν τῶν τὴν Ἀστάρτην σεβομένων· *Pisces edunt omnes, præter illos Syrorum, qui Astarten colunt.* Celebrat pariter Achilles Tatius in ipso ingressu operis de amoribus Clitophontis, & Leucippes: ubi Astarten Sidoniorum numen facit. E Iudæis similiter Iosephus lib. I contra Apionem: è nostris, Tertullianus in Apolog. cap. XXIV. Verba ejus, occasione Dysaris Arabici, &

Digitized by Google

Beleni Norici, appoſuimus antea. Item Epiphanius hæreſi XXXV, ſive aliis LV: ubi legas, quoſdam Melchiſedeci patrem ſtatuere Heraclam, matrem autem Aſtarten, ſive Aſteriam. Puto eos, qui hoc commenti fuerunt, illud voluiſſe, Melchiſedeco patrem fuiſſe Solem, matrem Lunam, vel Terram. Nam ὁ Ἡρακλῆς, Sol; ἡ Ἀστάρτη Luna, aut Tellus. Horum omnes filii ſumus, viri ſummates, infimates, medioximi. Vitalis enim calor nobis eſt à Sole, cæloque: materies autem à terræ & aquæ globo: in quem Lunæ, maximeque in humorem, imperium eſt. Quod igitur omnium eſt hominum commune, hoc particulatim tribuerunt Melchiſedeco; neutiquam id facturi, niſi parentes ejus neſcirentur. Præterea Aſtarten nominant Auguſtinus in librum Iudicum, & Ioannes Xiphilinus † ſermone εἰς τὴν τοῦ σταυροῦ προσκύνησιν: quam ex bibliotheca Bavarica primus edidit Gretſerus ‡.

† pag. 351.

‡ Tom. 2 de Cruce Christi.

Hebræis Ἀστάρτη eſt *Aſtaroth*: ut II ſive IV Reg. XXIII, 13. Vbi Salomo ædem dicitur ædificâſſe Aſtaroth, Sidoniorum idolo: LXX habent Ἀστάρτη. Ac ſimiliter I ſive III Reg. XXXI, 10, templum Aſtaroth vocatur à LXX Ἀσταρτεῖον: quod Schol. exponunt, ἱερὸν τῆς Ἀστάρτης. Sed Iud. X, 6, etiam LXX habent Ἀσταρώθ, uti & Latina vulgata.

Ait Suidas, Ἀστάρτην habere ἀπὸ τοῦ ἄστρου ἐπωνυμίαν*. Quod non ita capiendum, quaſi vox ſit originis Græcæ: ſed quia & in Orientis linguis ſimili, vel non multùm abſimili ratione, ſidus nuncupetur: unde & poſterior pars Perſicæ vocis *Zoroaſter*, vel *Zoroaſtris*. Siquidem id Græcè ſignat ἀστροθύτην, ut, Laërtio teſte, prodidit Dinon in Hiſtoriarum quinctodecimo. Eoque ab Oriente etiam potiùs eſſe cenſeo ἀστήρ, unde ἄστρον, quàm vel ab αὔω, *ſplendeo*; vel quia in cælo ἐστήρικται †. Neque tamen neſcio R. David Kimchi nomen *Aſtartes*, ſive potiùs *Aſtaroth*, ex eo arceſſere, quod figurâ ovis coleretur: eâmque etiam opinionem ſequi Marinum Brixianum. Hoc, credo, ex eo collegerunt, quòd Hebræis עשתרת, *Aſtaroth*, τὰ μῆλα ſive *greges* ſignificet. Faciliùs huic etymo crederem, ſi, de hujuſmodi figura Aſtartes, veterum aliquem laudarent auctorem. Nunc cum altùm de eo apud illos ſilentium ſit: non paullo ſit veriſimilius, eam vel totam piſcis, vel partim hominis, partim piſcis figuram habuiſſe: quemadmodum poſtea in ſymbolica dicetur gentium Theologia. Et hæc de Aſtarte, quatenus eſt Luna. Nam ut eſt Europa, Agenoris filia, diximus de ea lib. I, cap. XXII.

* ab astro appellationem.

† figatur, stabilemque habeat sedem.

Etiam Phœnicum Baaltis, ſive Beltis, eadem eſt ac Dione, ſive Venus, vel Luna. Vel, ſi diverſa eſt, fuerit Lucifer. Diverſas facere videtur Sanchuniathon, ſive ex eo Philo Byblius apud Euſebium in primo de præparatione Euangelica. Vbi memoratur, Aſtarten, & Baaltidem, eſſe ſorores; ac illam eſſe Venerem, hanc Dionen. Vtraque ibidem dicitur nupſiſſe Saturno: ſed Aſtarte quidem, præter ſeptem Titanidas ſive Dianas, etiam mares peperiſſe narratur, Cupidinem Amoremque: ex Dione autem prognatæ ſolæ perhibentur puellæ. Verùm aliter de iſto Græci, ac Romani. Quippe Orpheo in Argonauticis dicitur Διωναία Ἀφροδίτη*: & Maronis eſt III Æn. *Sacra Dionææ matri.* Vbi Venerem intelligi, convenit: quam à matre Dione ſic dici, ait Servius. Ac ſimiliter in illud IX Ecl.

* Venus Dionaea.

Ecce Dionæi proceſſit Cæſaris aſtrum:

Longè, inquit, *repetitum eſt à matre Veneris Dione.* At longè repetitum non ſit, ſi Dione eſt Venus: inde autem Cæſar dicatur *Dionæus*, quia genus duceret ab Ænea, Anchiſæ ac Veneris filio. Et profectò pro hac ſententia eſt, quòd nulli meliùs conveniat nomen *Baaltis*, quàm Iunoni ſive Lunæ. Nam ut Iupiter, hoc eſt, Sol cum æthere, eſt *Baal*; ita *Baaltis* Iuno, hoc eſt, Luna cum aëre. Sic enim ex Sanchoniathone Philo Byblius: Καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ Κρόνος Βύβλον τὴν πόλιν θεᾷ Βααλτίδι, τῇ καὶ Διώνῃ δίδωσι. *Ac deinde Saturnus Byblum urbem Baaltidi, quæ etiam Dione dicta, dono dedit.* Ac ſimiliter *Beltis* nominata. Nempe ut Saturnus, ſive Iupiter, ſive Apollo, בל, unde Βῆλος: ſic Rhea, ſive Iuno, ſive Diana, בלת, unde Βῆλτις. Sic vocavit Megaſthenes, & exinde Abydenus in rebus Aſſyriacis; velut minutæ ejus reliquiæ oſtendunt: *Baaltis* igitur, ſive *Beltis*, vocitata, quaſi *dominam* dixeris: quomodo & *reginam cæli*, ſi B. Hieronymi interpretationem ſequimur, appellat propheta Ieremias cap. VII, 18, & cap. XLIV, 17, 18, 19, 25. Eo autem impenſiùs hæc placet opinio, quia Hebraicè ſit מלכה, *Malchah*: quod muliebre. Scio, & Solem Hebræis eodem genere nuncupari שמש, *ſemes*. Vnde & R. David Kimchi, imò & Chaldæus Paraphraſtes, intelligere hic malunt Molochum, hoc eſt, Saturnum, ſive Iovem, hoc eſt, Solem ipſum. Sed mihi ſententia hæc eo minùs probatur, quia Propheta loquatur de gentium idololatria: his autem, in ipſo Oriente, Sol non Dea, ſed Deus haberetur: ut dubium non ſit, quin Sidoniis Baal, & Aſtaroth, diſtincta fuerint numina; atque illo Solem, hoc Lunam, denotarint.

Habuit Aſtarte, ſive Beltis, & aliud nomen apud Syros. Nam Aſtarte non alia eſt à Græcorum Venere Adonidem amante. Quod & Cicero indicat lib. III de Natura Deorum: *Quarta Venus Syria Tyroque concepta, quæ Aſtarte vocatur: quam Adonidi nupſiſſe traditum eſt.* At ea ob planctum, quo in ſacris ejus mors Adonidos deplorabatur, temporibus Alexandri M. vel deinceps, etiam *Salambo* dicta eſt à Syris, & Babyloniis. Ælius Lampridius in vita Antonini Heliogabali: *Salambonem etiam omni planctu & jactatione Syriaci cultus exhibuit.* Heſychius: Σαλαμβώ, ἡ Ἀφροδίτη, παρὰ Βαβυλωνίοις. SALAMBO, *Venus, Babylonius.* Quod iiſdem eſt verbis apud Phavorinum. Non tamen Syra hæc appellatio, vel Babylonia; ſed

à Syro-

Digitized by Google

à Syromacedonibus imposita: cùm σαλάμβη, & Σαλαμβὼ ejusdem sint originis; nempe à σάλος, quemadmodum docet Etymologicum magnum, sive vetus auctor, quem etymologus exscripsit: Σαλάμβας τὰς θυρίδας, τὰς ἀεὶ ἐν σάλῳ οὔσας. Καὶ Σαλαμβὼ, ἡ δαίμων διὰ τὸ ἀεὶ περιφέρεσθαι, καὶ ἐν σάλῳ εἶναι, ἢ ὅτι περιέρχεται θρηνοῦσα τὸν Ἄδωνιν· καὶ σαλαΐζειν Ἀνακρέων ἐπὶ τοῦ θρηνεῖν. σαλεύει γὰρ καὶ ταράττει τὴν διάνοιαν ἡ τοιαύτη ὀδύνη τοῦ θρήνου. SALAMBAS *dicunt fenestras, quia sint in perpetuo motu, (qui Græcis* SALOS) & SALAMBO, *Dea, quia cogitationes semper huc illuc circumagat, & curarum æstu (qui* SALOS *dicitur) fluctuet, & cum lamentis circumeat Adonidem. Ut &* SALAIZEIN *Anacreon dixit pro lamentari. Agitat enim ac perturbat mentem talis in luctu ac planctu dolor.*

Etiam Dea Syria, sive Iuno Assyria, quæ Hierapoli erat, ad Lunam refertur: uti & Atergatis sive Derceto, φυσικῶς * considerata. Sed utraque Dea uno nomine, & Lunæ, & Terræ numen complectebatur. Qua de re dicam pluribus, ubi deventum erit ad Terræ cultum.

* *quatenus ad rerum naturam pertinet.*

CAPUT XXII.

Uraniam Venerem Assyriis, ac Babyloniis, vocatam Μύλιττα, *ac unde ea appellatio esse videatur.* Succoth Benoth. *De Veneris etymo; uti & de* Siccæ Veneriæ *nomine.* Nabo *potiùs Luna, quàm Sol. Principum vocabula ab hoc numine imposita. Anitin sive Anaïtidem aliis Dianam esse, aliis Venerem: & quomodo hæc concilientur.* Anæa *eadem, ac* Anaitis. *Sacæa Anaitidi sacra. Festo hoc domini servos quisque procurabant, ut Romæ Saturnalibus. Eodem Sacæorum festo apud Persas solere uni ex vinctis, morti adjudicatis, permitti, ut nullo non voluptatis genere animum expleret: qui mox, festo exacto, virgis priùs cæsus, suspenderetur. Verisimilior ratio Sacæorum, quam veteres attulerint. Cur Babel* Sesach *dicatur.* Sesech *quis. Anaitis etiam culta à Parthis.*

VEnio ad Babylonios, atque Assyrios: quibus Vrania Venus, quam Lunam esse diximus, *Mylitta* vocabatur. Hoc docet nos Herodotus lib. I; ubi in Babyloniorum institutis inter alia reponit, quòd puellæ ejus gentis in fano Veneris consideant tempora corollis religatæ, usque dum advenarum quispiam pecuniam injecerit sinui, quò cum iis à fano abductis rem habeat. Eum, qui pecuniam immitteret in sinum, his verbis uti ait: Ἐπικαλέω σοι τὴν θεὸν Μύλιττα. *Invoco tibi Deam Mylittam.* Ac continuò subjungit: Μύλιττα δὲ καλέουσι τὴν Ἀφροδίτην Ἀσσύριοι· *Venerem enim vocant Assyrii Mylittam.* Nicolaus Damascenus Historiarum libro primo, ut legere est in iis, quæ excerpsit in Collectaneis suis Constantinus Augustus Porphyrogennetus, variare videtur. Nam secundum eum Venus Assyriis dicta Μόλις. Sed item Μύλις, & Μύλιττα. Quia σ fera abit in τ, & contra. τα solum est παρέλκον. Arabibus per

pag. 429.

ἀφαίρεσιν dicebatur Ἄλιττα. Assyriorum autem nomine Chaldæos Herodotum sive Babylonios comprehendere, liquet exinde, quod & antea profiteatur, se agere de Babyloniis; &, ubi hoc ipsum, quod jam retuli, narravit, subjiciat hæc verba: Νόμοι μὲν δὴ τοῖσι Βαβυλωνίοισι οὗτοι κατεστᾶσι· *Hujusmodi sunt Babyloniorum leges atque instituta.* Ritum istum Assyriorum sive Babyloniorum etiam Strabo commemorat in sextodecimo. Est & alter Herodoti locus de Assyriorum Mylitta: quem inferiùs adducam, quando de Persarum Mithra loquar. Est verò Μύλιττα, ut arbitror, à מוֹלֶדֶת, hoc est, *nativitas, progenies, genitura.* Habes Genes. XLVIII, 6, & Ezech. XVI, 3.

Porro ab ritu eo, quòd Babylone in templo Veneris Vraniæ sic virgines operirentur suos amatores; evênit, ut templum hoc dicerent סכות בנות succoth benoth; hoc est, *tabernacula filiarum.* Itaque cùm Salmanassar, abductis è Samaria Israelitis, novos in eorum locum colonos è variis misisset gentibus, varieque Deos colentibus, quarum singulæ patriis insisterent ritibus; Babylonii coloni fecerunt *Succoth Benoth*; ut legere est II sive IV Reg. XVII, 30. Quem ad locum sic Eucherius Lugdunensis episc. * *Melius, ni fallor, faceret interpres, si* SOCHOT *Latine in* TABERNACULA *verteret, & nomen idoli* BENOTH *absolutè poneret.* Facilè autem adsentio V. Cl. Ioanni Seldeno, à *Benoth Venus* deducenti. Nam B atque V, item T, & S, promiscuè solent usurpari: quod in Originum libris plurimis comprobamus exemplis. Et à *Sucoth*, vel *Sicoth Benoth*, (utroque enim modo dixere) nomen est *Siccæ Veneriæ*, Carthaginensium coloniæ: cui sine dubio id nomen Pœni, Phœnicum exemplo, qui Assyrios ac Babylonios imitati, à *Sicoth Benoth* imposuere. Nam à Veneris fano huic urbi nomen fuisse, vel fidem fecerit illud Valerii Maximi lib. II, cap. VI: *Siccæ est fanum Veneris, in quod se matronæ conferebant, atque inde, procidentes ad quæstum, dotes corporis injuriâ contrahebant, honesta nimirum tam inhonesto vinculo conjugia juncturæ.* Pluribusque hoc ipsum firmat idem Seldenus erudito syntagmate de Diis Syris *. Etiam Chaldæis, ac Babyloniis, colebatur Nabo seu Nebo: ut constat ex illo Iesaiæ XLVI, I, *Confractus est Bel, contritus est Nabo: facta sunt simulachra eorum bestiis, & jumentis.* Vbi videmus, duo suprema Babyloniorum numina conjungi. At ea fuisse Solem, & Lunam, historia omnis testatur. Iam verò Belum esse Solem, luculentè antea ostensum. Superest igitur, ut per *Nebo* intelligatur Luna. Quod si est, incommodè vulgata habet tralatio; *Contritus est Nabo*; cùm *contrita* fuerit dicendum. Quod sicui de neutro satis liqueat, vertere cum Leone Iudæ liceat: *Concidit Bel, corruit Nebo.* Sive, ut transfert Pagninus, *Curvavit se Bel, incurvavit se Nebo.* Plura de adlato Iesaiæ loco, & Nebone diximus, cùm de cultu Solis ageremus. Nam B. Hieronymus putabat,

* *cap.* 26, *sive p.* 188, *edit. Froben.*

* *syntagm.* 2. *cap.* 7.

Digitized by Google

Nabo esse idem numen ac Chamos, & Baalphegor: at hæc ad Solem reducuntur. Quæ superiùs * abunde expendimus. Hoc loco suffecerit rem eam attigisse, quatenus Nabo potius Lunæ, quàm Solis sidus videtur. Porrò ut aliæ numinum appellationes, ita hoc quoque, in virorum principum nominibus invenitur. Nam à *Nabo* seu *Nebo* sunt *Nabuchodonosor*, *Nabonassarus*, *Nabuzaradan*, aliaque.

* cap. 8 libri hujus 2.

Itidem Persis magna in veneratione erat Vrania sive Luna. Variè autem iis appellabatur. Nullum interim usitatius nomen, quàm *Anitis*, sive *Anaitidis*. Sed dissident homines eruditissimi, sitne Dianæ, an Veneris. Prius mavult Hermolaus Barbarus in Plinii lib. XXXIII, cap. IV, ubi *Anaitidos numen* dicitur *gentibus sacratissimum*. Estque pro Hermolao Plutarchus in Artaxerxe: ubi narrat, ut Artaxerxes Mnemon Aspasiam pellicem fecerit sacerdotem τ̃ Ἀρτέμιδος τῆς ἐν Ἐκβατάνοις, ἣν Ἀνεῖτιν καλοῦσιν· *Dianæ in Ecbatanis cultæ, quam Anitim vocant*. Firmat etiam hanc opinionem ratio, quam adjungit, ὅπως ἁγνῶς διάγῃ τὸν ἐπίλοιπον βίον· *quo reliquam vitam munde ac sine Venere transigeret*. Quod admodum conveniens illi, quæ futura esset Dianæ virginis sacerdos. Præterea Pausanias in Laconicis ait, Λυδοῖς εἶναι Ἀρτέμιδος ἱερὸν Ἀναΐτιδος· *Lydis esse Dianæ Anaitidos fanum*. At Strabo sæpius quidem hujus Anaitidos meminit; nusquam tamen *Dianam* vocat: imò ea dicit, unde Gyraldus in Deorum historia * colligat, Venerem potius esse, ut de virginibus apud Acilisenenses in templo Anaitidos Deæ dicatis, hoc fine, ut sese prostituerent. Ipsum audiamus Strabonem extremo libro XI: Ἅπαντα τὰ τῶν Περσῶν ἱερὰ, καὶ Μῆδοι, καὶ Ἀρμένιοι, τετιμήκασι· τὰ δὲ τῆς Ἀναΐτιδος, διαφερόντως Ἀρμένιοι· ἔν τε ἄλλοις ἱδρυσάμενοι τόποις, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ Ἀκιλισηνῇ· ἀνατιθέασι δ' ἐνταῦθα δούλους, καὶ δούλας· καὶ τοῦτο μὲν οὐ θαυμαστόν· ἀλλὰ καὶ θυγατέρας οἱ ἐπιφανέστατοι τοῦ ἔθνους ἀνιερῶσι παρθένους, αἷς νόμος ἐστὶ, καταπορνευθείσαις πολὺν χρόνον παρὰ τῇ θεῷ, μετὰ ταῦτα δίδοσθαι πρὸς γάμον· οὐκ ἀπαξιοῦντος τῇ τοιαύτῃ συνοικεῖν οὐδενός. τοιοῦτον δέ τι καὶ Ἡρόδοτος λέγει τὸ περὶ τὰς Λυδάς· *Omnia Persarum sacra, & Medi, & Armenii, religiosè colunt; præ cæteris verò Anaitidem Armenii; cui & alibi templa posuerunt, & in Acilisena. Ibi servos servasque ei consecrant; quod sanè mirum non est. Sed & illustrissimi ejus nationis filias suas virgines ei dedicant: ac lex est, ut longo tempore apud Deam constupratæ, deinde nuptui dentur; nemine talis mulieris conjugium dedignante. Tale quid etiam Herodotus de Lydis mulieribus scribit*. Præterea Agathias lib. II, clarè ait Ἀναΐτιδα esse Ἀφροδίτην †, atque ita perhibere Berosum, Athenoclem, & Symmachum, antiquissimos Assyriarum ac Medicarum rerum scriptores. Mihi facilè hæc conciliari videntur. Existimo enim, eandem esse & Dianam, & Venerem; puta Lunam: sed Dianam dici, quatenus illuminat terras, nec luminis ejus vis ulterius expenditur: Venerem autem, quatenus efficax est ad conceptum, generationem, partumque. Ex Horatii carmine seculari utrumque elucet. Ad Dianam pertinet, quod dicitur *Lucidum cæli decus*. Ad Venerem illa:

* syntagm. 13.

† Venerem.

Diva producas subolem, patrumque
Prosperes decreta, super jugandis
Feminis, prolisque novæ feraci
Lege maritâ.

Item quòd ibidem Dea hæc vocatur *Genitalis*, non solum, quia fœtum conceptum in utero maturat, & producit in lucem: sed etiam quoniam ad conceptum juvat. Hoc enim verè est esse γενεθλίαν θεάν *. Vnde Plato in quinto de Rep. ait γενεθλίους θεοὺς εἰς παίδων σπορὰν †.

* Deam genitalem.

† Deos genitales, ad liberorum susceptionem.

Parque vis in mutis animantibus ac plantis. Quamobrem nihil mirandum, si eadem Dea statueretur Diana, ac Venus: acpro diversa Lunæ vi locis diversis diversimode vocaretur, ac coleretur. Anaitis hæc valde etiam culta in Zelitica, regione Armeniæ, sic dicta ab urbe Zela; quam (ut Strabo ait in XII) παλαιὸν οἱ βασιλεῖς οὐχ ὡς πόλιν, ἀλλ' ὡς ἱερὸν διῴκουν τῶν Περσικῶν θεῶν· *reges gubernabant, non ut urbem, sed ut Persicorum Deorum templum*. Atque addit, omnia fuisse in sacerdotis potestate. Videtur & ejusdem Deæ τὸ τῆς Ἀναίας ἱερὸν *, Straboni memoratum in sextodecimo. In Anaitidos honorem celebrata olim Σάκαια †: nec Anaitidos solùm, sed & Amani sive Omani, & Anandrati: qui & ipsi Persici fuere Dii, ac σύμβωμοι * quidem, ut ait Strabo in undecimo. Cæterùm festum hoc non in Persia modò, sed Babylonia etiam, obtinebat. Eo per quinos dies mancipia imperabant dominis; unusque servorum, veste amictus regiæ simili, universis præerat ædibus; ut Berosus tradidit apud Athenæum in decimoquarto: ubi & servum istum ait vocatum ζωγάνην: nempe quia Chaldæis סגן Segan, *præfectus*. Fuerit igitur hoc festum non absimile Romanorum Saturnalibus: quibus itidem servi, veste herili induti, mensis adsidebant, dominis ministrantibus. Quod ab eodem Athenæo proditum, & Attio in Annalibus apud Macrobium in primo Saturnalium, cap. VII, item L. Seneca epist. XLVII. Magis etiam mirandum, quod de iisdem Sacæis prodit Dio Chrysostomus orat. IV de Regno: Οὐκ ἐντεθύμησαι τὴν τῶν Σακκῶν ἑορτὴν, ἣν Πέρσαι ἄγουσι; λαβόντες τῶν δεσμωτῶν ἕνα τῶν ἐπὶ θανάτῳ, καθίζουσι εἰς τὸν θρόνον τοῦ βασιλέως, καὶ τὴν ἐσθῆτα διδόασιν αὐτῷ τὴν αὐτὴν, καὶ τρυφᾶν, καὶ ταῖς παλλακαῖς χρῆσθαι τὰς ἡμέρας ἐκείνας τοῦ βασιλέως, καὶ οὐδεὶς οὐδὲν κωλύει ποιεῖν ὧν βούλεται· μετὰ δὲ ταῦτα ἀποδύσαντες, καὶ μαστιγώσαντες, ἐκρέμασαν· *An Saccorum festum ignoras, quod celebrant Persæ? Vinctorum aliquem, ac ducendorum ad supplicium, collocant in regis thronum, regiumque illi dant vestitum, eumque permittunt deliciari, ac molliter vivere, regiisque per eos dies uti concubinis: nec eum impedit quisquam, quo minus agat, quod animo lubet: postea autem exutum, & flagellatum, suspendunt*. Sed unde Sacæis sit nomen, non adeò est apertum. Strabo in undecimo refert ex quorundam sententia, Cyrum, à Sacarum gente prœlio victum,

* Anaeae templum.

† Sacaea.

* ejusdem aris cultis.

rece-

recepisse se in castra: hîc paulisper moratum, ut se Persæ cibo vinoque reficerent: exinde fugam simulâsse, plenis omni rerum copiâ relictis tentoriis: eo cognito, Sacas irruisse in castra: Cyrum, ubi alii vino somnoque obruti jacerent; alii, nudi etiam, tripudiarent, ac baccharentur; in castra irrumpentem, delevisse prope universos. Hinc Cyrum instituisse, ut ubicunque esset templum Anaitidos, in memoriam hujus victoriæ, quæ visa obtigisse divinitus, diem noctemque biberetur, Scythico habitu; jocisque ac lascivia à viris, ac mulieribus, certaretur. Idem paucis exscripsit Eustathius in Dionysii περιήγησιν ‡. Sed utrique non levia videntur objici posse. Quippe ex Athenæi XIII constat, Berosum de hoc festo egisse in primo Babyloniorum; ubi non Persicas res, sed Babylonias tractabat. Ibidem etiam refert, Ctesiam de hoc festo loqui in quincto Persicorum. Atqui Ctesias, qui XXIII Persicorum libros condidit, primis sex libris egit de iis, quæ Persarum antecedunt imperium: ac septimo demum res Cyri auspicatus. Testis Photius in μυριοβίβλῳ cod. LXXII. Vbi cùm Persicorum nobis concinnet epitomen, de Sacæis tamen tacet. Nempe quia de iis egisset Ctesias, priusquam ad Persica accederet. Quare videntur Babylonii Sacæa celebrâsse, priusquam in Persarum venirent potestatem. Vnde suspicari aliquis possit, aliunde esse hoc nomen: & fortasse venire à numine Babyloniorum *Sesach:* unde *Sach* fecerint, uti ex Beel *Bel*, ex Atergatis *Derceto*, & similibus similia. Quia verò Sesach præesset Babyloni, eo, credo, pro ipsa Babylone capiebatur: fere ut dicitur *cæsus Hannibal* pro exercitu cui præesset, aut *Vcalegon* ardere, quia domus ejus ardeat: ut in Oratoriis diximus. Hinc Ieremias XXV, 26, *Rex Sesak bibet post eos.* Vbi per *Sesak* Babylona intelligunt Chaldæus paraphrastes, Hieronymus, Theodoretus, ac posteriores, Lyrano excepto. Nihil etiam apertius illo Ierem. LI, 41, *Quomodo capta est Sesak!* Sed cur sic Babylona appellet Propheta, disquiritur. B. Hieronymus, Rabbinos secutus, censet id fieri per Atbasch, sive literarum oppositarum commutationem. Scilicet quia pro ב bis ponitur opposita ejus ש; quarum ב ex undecim primis secunda ab initio est: uti ש secunda à fine. Quia item pro ל sumitur opposita ejus כ: quarum ל est prima ex ultimis posterioribus; sicut כ est ultima ex undenis prioribus. Addit B. Hieronymus, Ieremiam ad tectum hoc sermonis ac scripturæ genus recurrisse, ne adversus se exacerbaret Babylonios, qui Hierosolyma obsiderent. Sed rectè ei objicit Lyranus, apertè Babylonis interitum sæpius à Prophetis prædici: etiam à Ieremia ipso cap. L, & LI. Quanto igitur verisimilius, quod dicebamus, κατὰ μετωνυμίαν Deum tutelarem sumi pro Vrbe, quam tutaretur. Vt si Bel dicatur cecidisse pro civitate Beli. Itidem quæri possit, quod numen sit *Sesach.* Sanè valde ei affine *Seches:* de quo Hesychius: Σεχὴς, ὁ Ἑρμοῦ ἀστὴρ, Βαβυλώνιοι †. Atque in *Sesach*, & *Seches*, easdem habes radicales: sed posteriores, ut sæpe fit, trajectas. Verùm opinioni huic haut leviter obstare illud videtur, quod non Mercurio, qui ad Solem reducitur, Sacæorum festum dicaretur; sed Anaitidi, quæ Diana est, ac Venus. Nihil hic verisimilius occurrit, quàm vel Hesychium minùs idoneos secutum esse scriptores: vel potiùs, Babyloniis etiam Mercurium referri ad Lunam; uti Ægyptiis, qui Herculi in Sole, Mercurio in Luna, sedem statuerunt: cujus rei caussam afferemus, ubi ad Ægyptios erit deventum.

‡ vers. 750.

† Seches; Mercurii stella, Babylonii.

Sed hæc si non satis probentur, haut aliud superest, quàm ut credamus Straboni, Σάκαια esse instituta in memoriam victoriæ de Sacis reportatæ. Interim propter Berosi, & Ctesiæ auctoritatem, referamus hanc victoriam, non ad Cyrum, utcunque Persarum juniores lubentes in honorem suæ gentis vetera omnia, quorum nescirent originem, regni sui conditori adsignarent; sed ad Babylonios, & Armenios; qui Sacis proximi cum hac gente multò ante natum Cyrum bellum gesserunt. Quare non à Persis Babylonii, & Armenii; sed à Babyloniis Persæ, acceperint hoc festum. Et sanè nisi Sacæa essent dicta à Sacis, Scythico populo, non Babylonii, ac Persæ hoc festum Scythicâ veste, quod Strabo testatur, celebrassent: nec doctissimus grammaticus Hesychius, Σάκαια, Σκυθικὴν ἑορτὴν * interpretaretur.

* Sacaa, Scythicum festum.

A Persis, vel Babyloniis, Anaitidos numen etiam ad Medos, ac Parthos, dimanavit. Isidorus Characenus in Parthiæ periegesi: Εἶτα Ἀποβάτανα ‡, μητρόπολις Μηδίας, ἐν θησαυροφυλάκιον, καὶ ἱερὸν, ὅπερ * Αναΐτιδος † ἀεὶ θύουσιν. *Inde Apobatana* (Ecbatana) *metropolis Mediæ, & thesaurorum custodia, & templum; ubi Anaitidi semper sacrificant.*

‡ Stephan. Ἀζάτανα: vulgo Ἐκβάτανα.
* leg. ἔνθα.
† leg. Αναΐτιδι.

Eadem verò Persis videtur *Zaretis.* Hesychius: Ζαρῆτις, Ἄρτεμις, Πέρσαι *. Imò iidem etiam *Muhram* dixere; si audimus Herodotum in primo; ubi Venerem ab Assyriis *Mulitta*, ab Arabibus *Alitta*, à Persis *Muhram*, ait vocitari. Verba ejus cap. prox. apponam. Sed meritò ab Herodoto hac parte recessere posteriores; qui, de Persarum religione accuratiùs edocti, Mithram non Lunam, sed Solem esse, docuerunt. Abunde de hoc diximus cap. IX. Herodotum tamen in eo sequi non dubitavit B. Ambrosius, epistolâ contra relationem Symmachi.

* Zaretis, Diana, Persa.

Cappadoces etiam à Persis, ut Solis, ita & hunc Lunæ cultum, accepisse, verisimile eo fit, quòd habuerint pyræthos, & multa Persicorum Deorum templa; ut ex quinctodecimo Strabonis libro ostendam cap. LXIV. Itaque & divam illam, quæ in somnis Syllæ præbuit fulmen, Anaitidem, seu Zaretim, vocandam censeo. Dubitat tamen Plutarchus, an non potiùs fuerit Minerva, vel Bellona. Sic enim in Sylla scribit: Λέγεται δὲ καὶ κατὰ τοὺς ὕπνους αὐτῷ Σύλλᾳ φανῆναι θεὸν, ἣν τιμῶσι Ῥωμαῖοι, παρὰ Καππαδοκῶν μαθόντες, εἴτε δὴ Σελήνην οὖσαν, εἴτε Ἀθηνᾶν, εἴτε Ἐνυώ.

Digitized by Google

τάυτlω ὁ Σύλλας ἔδοξεν ἐπιστᾶσαν ἐγχειρίσαι κεραυνὸν αὐτῷ, καὶ τῶν ἐχθρῶν ἕκαστον ὀνομάζουσαν τῶν ἐκείνου, βάλλειν κελεῦσαι· τοὺς δὲ πίπτειν βαλλομένους, καὶ ἀφανίζεσθαι. *Dicitur etiam ipsi Syllæ in somnis se obtulisse Dea, quam ex disciplina Cappadocum Romani colunt, sive ea Luna, sive Minerva, sive Bellona sit. Hæc Syllæ visa est assistere, & fulmen ei tradere, jussisseque singulis nominatis inimicis ejus ferire: illi ictis concidere, atque è medio dilabi.* Video, cur Bellonam aliquis potuerit suspicari: quia est deæ bellicæ tradere arma ad hostes interimendos. Video itidem, cur Minervam fuisse potuerit aliquis suspicari. Nam præterquam quod & hæc sit dea bellica, ea sola dearum fulminis habet potestatem: unde de illa sic Maro primo Æn.

Ipsa Iovis rapidum jaculata è nubibus ignem.

Vbi sic Servius: *In libris Hetbruscorum lectum est, jactus fulminum manubias dici: & certa esse numina possidentia fulminum jactus; ut Iovem, Vulcanum, Minervam. Vnde cavendum est, ne aliis hæc numinibus demus.* Ita enim in veteri cod. est exaratum. Potius tamen Lunam censeo intelligendam, quia Plutarchus cultum ejus divæ, quæ fulmen traderet Syllæ, à Cappadocibus ait devenisse ad Romanos. Atqui Cappadoces coluere numina Persica: his verò colebantur è femineis numinibus Luna, & Venus: ut est apud Strabonem in xv. At Veneris stellæ nemo fulmen tribuit: alius ignis est, quo urere illa Diva solet. Superest igitur, ut Luna sit. Quamquam nec repugno, quo minus intelligatur Minerva, aut Venus, quatenus utraque eadem ac Luna censetur. Aristoteli enim eandem esse visam Minervam, Lunamque, ex Granio tradit Arnobius: cujus verba de isto adducam cap. XLII. Ac Venerem itidem ab Orientalibus eandem, ac Lunam, putari, abunde ostendimus antea. De Persis, & iis, qui Persas in hoc cultu imitabantur, ista sufficiant. Ad alias nunc gentes accedam.

CAPVT XXIII.

Arabibus Lunam esse cultam sub nomine Alilat, *vel* Alitta; *& unde hoc veniam, conjectatum. Etiam Arabum numen esse* Ciun: *hoc Saturnum credi: sed Lunam potius esse, ratioque ejus nominis adlata: Vnde esse videatur, quod pro* Cion, *vel* Ceon, *ut in Hebræo est*, LXX *habeant* Rephan, *ac super eo B. Lucas defensus.*

ARabibus etiam culta est Luna, nomine, ut Græci quidem interpretabantur, Οὐρανία, hoc est, *Cœlestis*. Nam, ut ex Herodoti Thaliâ superius diximus, Arabes duos duntaxat Deos coluere, Dionysum sive Solem, & Vraniam sive Lunam. Quorum ille Οὐροτάλτ vocabatur, hic Ἀλιλάτ. De etymo prioris antea diximus. Posterius videtur esse ab לילה, lailah, hoc est, *nox*, ob dominium noctis. A qua origine etiam Iesaiæ XXXIV, 14, לילית, lilith; quasi dixerim avem nocturnam, vel nocturnum spiritum, aut noctis Deum Deamve. A quo *Ilith* fortasse est & *Ilithya*: de quo postea. Nisi magis placet, *Alilat* esse ab אלה אלהא, elah elaha: hoc est, *numen numinum*. Quæ clarissimi soceri mei Francisci Iunii *, quantum ejus sententiam perspicere valeo, conjectura erat. Cæterùm numen hoc non solùm Ἀλιλάτ, sed etiam Ἀλίττα, dixere. De priori legas in primo Herodoti. Verba ejus adduximus cap. VIII. De altero autem tradit in tertio. Locum apponam integrum; quia & alia contineat, de quibus superius diximus. Sic igitur ille de Persis refert: Θύουσι δὲ ἡλίῳ τε καὶ σελήνῃ, καὶ γῇ, καὶ πυρὶ, καὶ ὕδατι, καὶ ἀνέμοισι. τούτοισι μὲν δὴ μούνοισι θύουσι ἀρχῆθεν. ἐπιμεμαθήκασι δὲ καὶ τῇ Οὐρανίῃ θύειν· παρά τε Ἀσσυρίων μαθόντες καὶ Ἀραβίων. καλέουσι δὲ Ἀσσύριοι τὴν Ἀφροδίτην, Μύλιττα· Ἀράβιοι δὲ, Ἀλίττα· Πέρσαι δὲ, Μίτραν· *Sacra faciunt Soli, ac Lunæ, & Terræ, Igni, Aquæ, ac Ventis. Hisque sacra faciunt jam ab initio. Postea didicerunt sacrificare etiam Vraniæ, & ab Assyriis edocti, & Arabibus. Vocant autem Assyrii Venerem Mylittam; Arabes Alittam; Persæ, Mithram.* Cæterum tam affinia sunt nomina *Alilat*, & *Alitta*: ut optimo jure suspicio possit oboriri, Herodotum alterutro esse loco corruptum, ac utrobique similiter esse reseribendum. Quod si *Alitta* malis, altera oriatur suspicio, an non Arabum *Alitta* sit ex Babylonio *Mylitta*; vel contra: quandoquidem multa sunt exempla, ubi litera, vel syllaba, initio addatur, vel recidatur; etiam in Deorum nominibus: ut *Vulcanus* ex *Tubalcaino*; *Derceto* ex *Atergatis*, & similibus.

* *notis in Tertullian. Apolog. cap. 24.*

Ciun item Arabicum erat numen. Meminit ejus Amos propheta V, 26. Vbi vulgata quidem sic habet: *Et portâstis tabernaculum Moloch vestro, & imaginem idolorum vestrorum, sidus Dei vestri, quæ fecistis vobis.* Sed ubi vulgata *imaginem* habet, Hebraicè est כיון, Chiun: eamque vocem retinuit Chaldæus paraphrastes: item Aquila, & Symmachus. *Chiun* autem exponunt *Saturnum*, præeunte Aben-Esra: qui auctor est, linguâ Ismaeliticâ, ac Persicâ, quem Hebræi *Sabthi*, hoc est, Saturnum, vocant, nuncupari כיון, Chivvan. Sed non si Saturnus *Chivvan*, eò & *Chiun* erit Saturnus. Præterea Molochi mentio antecessit, cui proximè subditur Chiun. At Moloch est Saturnus. Chiun igitur aliud numen erit à Saturno: hoc est, Sole: nempe, ut antea diximus, de Bel, & Nabo; ita hic erit de Moloch, & Chiun. Bel, & Moloch, sunt Saturnus sive Sol. Proinde Nabo, & Chiun, ut loco subduntur, ita dignitate consequentur. Vtroque igitur Luna significabitur. Quod si masculo in numine persistendum: non Saturni stella erit, sed Hesperi, sive Luciferi; cui in cultu semper potior, quàm Saturni stellæ, honos fuit. Et sanè ut *Ciun* Lunam, vel Hesperum credam, proprietate etiam vocis compellor. Theodotio enim, teste Hieronymo, vertit ἀμαύρωσιν, hoc est, *obscuritatem*. Theophylactus quoque in Act. VII, 43, ubi pro *Chiun* est *Rempham*, de quo mox dicam, exponit σκολισμὸν, ἤτοι τύφλωσιν· *obtenebratio-*

Digitized by Google

brationem, sive excæcationem. Quod deinceps sic enarrat, οὐχ ὡς ἐνεργηκότος τοῦ ἄστρου τὴν τύφλωσιν· ἀλλ' ὅτι σκότισμοῦ παραίτιον αὐτοῖς τὸ εἰς αὐτὸ γέγονε σέβας· *non quasi astrum caussa sit, cur quasi cæci nihil cernamus: sed quoniam tenebræ nocturnæ ex parte sint caussa cultus, qui sideri exhibetur.* Simplicissimè dixeris, Lunam sic vocari, non quasi ipsa sit ἀμαύρωσις *, vel σκοτισμὸς †: sed quia sidus sit τῆς ἀμαυρώσεως, hoc est, tenebrarum, sive noctis; nempe ratione ἀρχῆς, sive *dominii*, quod tum tenet: unde Gen. 1, 16, legere est: *Fecit Deus duo luminaria magna: luminare majus in dominium diei, & luminare minus ad dominium noctis.* Quod si *Ciun* placet. *Hesperon* interpretari; dicendum, sic vocari, quia ei post Lunam proximus sit honor: unde & *Nocturnus* κατ' ἐξοχὴν appellatur. Sed malim multò, intelligere Lunam; tum quia Lunæ is honos magis convenit; tum maximè, quia Arabes non alios agnoscant Deos, quàm Dionysum, hoc est, Solem, & Vraniam, hoc est, Lunam: quemadmodum ex Herodoto mox planum faciam. Cur verò LXX in Amos, & eos secutus B. Lucas in Actis, pro *Ciun* habeant *Remphan*, non adeò est apertum. Mihi maximè placet, LXX in codices incidisse, ubi pro כיון, esset ריון. Facilè enim fieri potuit, ut in כ, vel vetustate, vel aliter, basis literæ ejus non comparêret: eóque ר crederetur: atque hinc vitium in complura diffunderetur exemplaria: quique Græcè solum scirent, pro *Cion, Ceon, Cean*, vel *Cevan*, dicere adsuescerent ῥεφάν, ut legêre Syrus, & Arabs, & B. Iustinus, ac in codd. quibusdam invenitur: ubi aliqui variatâ solùm vocali ῥαφὰν: alii ῥεφὰ, vel ῥεμφὰν, vel ῥαιφὰν, vel ῥαμφὰν, vel ῥομφὰν, vel ῥομφᾶ, quod apud Origenem. Nullus igitur error commissus, vel à B. Stephano, qui apud Hebræos sine dubio Hebraicè extulit, ut est apud Amos: vel à B. Luca, qui in Stephani sermone *Ciun*, vel *Cevan*, vel *Cevan*, sic Græcè vertit, ut ab Hellenistis vulgò id numen appellaretur. Quàm multa enim vocabula paullatim per imperitiam populi, vel aliâ de caussâ, corrumpuntur; quæ qui efferat cum populo, nihil peccet; cùm loquendum sit cum vulgo, sapiendum cum paucis. Valent enim verba, ut nummi. Semper etiam illud interpreti jus fuit, pro prisca appellatione reponere novam, & notiorem.

* obscuratio.
† obtenebratio.

CAPVT XXIV.

Lunam coluere Ægyptii sub nomine Isidos: quæ hinc Pharia *dicta. Vetus glossarium aliter, quàm ab aliis, emendatum. Quid* Isis, *secundùm Ægyptios, notârit. Cur ea cum cornibus fingeretur. Eandem cum Osiride generationem omnem caussare. Vt Sol, tum Osiris, tum Typho, & Seth, puta pro diversa operatione, habitus sit: atque ut Luna itidem tum Osiridis, tum Isidos, vocabulo, censeretur. Cur in Sole quidem Hercules, in Luna verò Mercurius collocaretur. Osiridis fabula partim ad Lunarem cursum accommodata, partim ad Nili fluxum. Convenientia Ægyptiaci vocabuli* Muth *cum linguis aliis. Nec Isidem solum* Μὼθ *dici, sed etiam* Ἀθύρ, *&* Μεθυέρ: *& conjectatum, cur sic vocaretur. Afris etiam, præter Solem, Luna colebatur. Lunam Græcis, cum Syriacè nescirent,* Ἀστροάρχην *vocatam, cum rectum sit* Ἀσάρτη. *Hanc Græcis* Οὐρανίαν, Cælestem *dici Latinis. Quo pacto Luna &* Diana, *&* Venus, *sit dicta; etsi Dianâ nihil castius, Venere nihil lasciviùs putaretur.*

NVnc Ægyptiorum superstitionem circa Lunam spectabimus: quibus ea Isis nuncupatur: ut Diodorus, & Plutarchus, sunt auctores. Hinc *Pharia* dicebatur, à Pharo insula Ægypti ex adverso Alexandriæ. Itaque in veteri inscriptione * legas: ΕΙΣΙΔΙ ΦΑΡΙΑ. Imò & ἁπλῶς *Phariam* videntur nominâsse. Glossarium Benedicti abbatis Floriacensis: *Isis*, Φαρία. Etiam v. CL. præceptor quondam meus, Bonaventura Vulcanius †, testatur, se in codice membranaceo MSo, è bibliotheca Abbatiæ Gandavensis S. Bavonis, reperisse exaratum: *Furia, Isis.* Sed putat legendum, Τίσις. Puto ego scripsisse, *Faria, Isis.* Barthius * tamen retinet *Furia:* atque ait, Isidem dictam Furiam, quia furorem hominibus immitteret. Ac in glossario etiam Benedicti legit: *Furiæ*, Ἐριννύες, Ισις, Φαρία. Sed rectum est, *Furiæ*, Ἐριννύες. *Isis*, Φαρία. Nam *Isidem* pro *Furia* nemo veterum dixit.

* Collectionis Gruterianæ pag. 84, num. 1.
† initio notarum in glossarium Benedicti.
* Advers. lib. 47. cap. 17.

Quanto in precio olim habita sit Isis, præter veteres scriptores, ostendunt inscriptiones variæ: in quibus nunc *domina* ‡, vel *regina* *; nunc *frugifera* †, nunc *pelagia* ‡, nunc *invicta* *, *victrix* †, & *triumphalis* ‡, vocatur. Est & ubi *myrionyma* * dicitur, quasi infinitis prædita nominibus. Nempe propter innumeras prope appellationes, quibus in mysteriis suis invocaretur: ut ἐν ταῖς κλήσεσι sive *Indigitamentis* fieri solet. Sed planè censeo, nominum istorum multa spectâsse Isidem, non quatenus Luna sola; sed simul Aer, & Tellus, imò universa rerum Natura, per eam intelligeretur. Tam præclarè cum senserint nationes de Iside sua; operæ erit, si paullò curatiùs de ea dicamus. Non omnia tamen nunc adferam: quia postea iterum de ea erit dicendi occasio: præsertim ubi de numinibus quæ ad Tellurem reducuntur, vel illis agam, quibus Natura sive Vniversitas notaretur.

‡ p. 83. n. 2.
* p. 82. n. 12. & 13.
† p. 82. n. 10.
‡ p. 312. n. 5.
* p. 1065, n. 11.
† p. 83. n. 2.
‡ p. 82 n. 10.
* p. 82. n. 2.

Nomen si attendas, ait Diodorus in primo bibliothecæ, Ισιν μεθερμηνευομένην εἶναι παλαιάν· *Isidem, si transferas* ex lingua Ægyptia, *signare antiquam.* Atque addit, tale nomen habere ἀπὸ τῆς ἀιδίου καὶ παλαιᾶς γενέσεως· *ab æterna & antiqua generatione.* Præterea refert, cum cornibus fingi, tum quoniam crescens sit corniculata: tum quia bos sacer sit Lunæ. Sed posterius exigui est momenti. Nam bos Lunæ erat sacer, quia animal esset cornutum, instar Lunæ corniculatæ: ac propterea etiam Lunæ dicatum. Vnde Herodotus in Euterpe: Τὰς θηλέας τῶν βοῶν οὔ σφι ἔξεστι θύειν· ἀλλὰ ἱραί εἰσι τῆς Ἴσιος. τὸ γὰρ τῆς Ἴσιος ἄγαλμα ἐὸν γυναικήιον, βούκερών ἐστι, καθάπερ

Ἕλληνες

Digitized by Google

Ἕλλωες τὴν Ἰοῦν γράφουσι. *Boves feminas eis immolare non licet. Nam Isidis simulachrum muliebre est, bubulis prædıtum cornibus; sicut Græci Io describunt.* Ovidius lib. IX Metamorphos. fabula XIII:

* al. suorum.

*Inachis ante torum, pompâ comitata sacrorum *,*
Aut stetit, aut visa est: inerant lunaria fronti
Cornua, cùm spicis nitido flaventibus auro,
Et regale decus: cum qua latrator Anubis,
Sanctaque Bubastis, variisque coloribus Apis, &c.

† Subditur Nazanzeni in Iulianum Invectivu, in editione Saviliana.

Vide & Nonnum † in Collect. Histor. cap. XXVII. Quia verò Sol, & Luna, plurimùm ad rerum generationem conferunt: hinc de Osiride, & Iside, sic Diodorus post ea, quæ antea adduximus: Φύσιν συμβάλλεσθαι πλείστην εἰς τὴν τῶν ἁπάντων ζωογονίαν τῶν θεῶν τούτων, τοῦ μὲν πυρώδους καὶ πνεύματος, τὴν δὲ ὑγροῦ καὶ ξηροῦ, κοινῇ δ' ἀμφοτέρους ἀέρος, καὶ διὰ τούτων πάντα γεννᾶσθαι, καὶ τρέφεσθαι. *Horum Deorum naturam plurimùm conferre ad omnium generationem: quorum alter ignis & spiritus, altera humidi & sicci, uterque verò communem habeat aëris potestatem: perque hos omnia gigni, & ali.*

Nec Sol, Lunaque, duntaxat signantur Osiridos, & Isidos, nominibus: sed etiam Typhonis vocabulo. Quod à sacerdotibus Ægyptiis traditum sibi fatetur Plutarchus: sed cum opiniones ἐναντιοφανεῖς ‡ conciliare neutiquam posset: de Typhone longè aliud sibi persuasit. Necui igitur hîc aqua posthac hæreat: liquidum isthoc reddam negotium. Sed pauca cogar, ex ipso imprimis Plutarcho, admiscere de Osiride, sive Sole; quia, absque iis, illa ad Isidem, & Typhonem, pertinentia, haut satis intelligantur.

‡ quæ contraria videantur.

* effectiva.

Cum duo olim statuerentur principia rerum ποιητικὰ *; unum boni omnis, alterum omnis mali: Ægyptii in Sole ipso utrumque spectarunt. Ac à bono quidem principio esse dixerunt vim beneficam; quâ Lunam illuminat, ac vitalem animantibus insinuat calorem. A malo autem principio esse crediderunt vim maleficam; quando suo stirpes ardore exsiccat, animantibus etiam pestilitatem, & exitium, nimio inducit æstu. Quatenus igitur esset beneficus, *Osiridem* vocarunt: at quatenus idem foret maleficus, nominarunt eum *Typhonem*; ac *Seth* etiam, ob violentiam. Vtrumque statuerunt esse masculum numen; quia ambo sint generationis, & corruptionis, caussa principalis.

Luna itidem bifariam ab iis consideratur: primùm quatenus lumen accipit à Sole, quomodo femineæ est virtutis, & *Isis* dicitur: deinde quatenus lumen per aera in terras, & aquas, diffundit, ad stirpium, & animantium generationem: quo pacto jam viri partes sustinet, & *Osiridis* quoque obtinet nomen.

Quia verò Solis lumen exsiccat, eò aquâ maris, (quæ & ipsa ob salsuginem exsiccandi vim habet, ut postea pleniùs dicam) pasci eum, magisque incendi arbitrabantur. Lunam autem, cujus lumen est genitabile, ajebant è fontibus ac lacubus dulcem mollemque educere humorem, quo alatur.

In Sole item, ob violentiam ejus, Herculis sedem statuerunt; quia is robore magis, quam consilio, polleret. At Mercurium ajebant sedem suam habere in Luna; quia ut Luna suaviter omnia calefacit, & humectat; ita Eloquentia non vi militari atque armatâ cogat, sed oratione sapienti, ac delenificâ, suaviter persuadeat.

Ad Lunam etiam referendum, quod Osiridem dicerent die XVII interire. Nam à plenilunio, quod tum maximè apparet, mox decrescit. Eundem, seu vixisse, seu, ut alii loqui malunt, annos regnâsse ajunt undetriginta. Cur verò hoc, nisi quia diebus totidem suum Luna absolvat circulum? Præterea arcam, qua mortuus conderetur Osiris, formâ apparabatur Lunari. Quam rationem credamus aliam, quàm quia Luna, ubi appropinquat Soli, falcatur, atque occulitur? Illud etiam consideratione non indignum, quod Osiris perhibetur in partes discerptus XIV. An hoc aliunde, in tanto reliquorum consensu, esse credamus, quam quia totidem sint dies à plenilunio ad novilunium; quibus sic decrescit Luna, quasi pars ejus quotidie decerperetur? Princeps dies, quo Luna se nostris offerret obtutibus, nomen accepit *boni imperfecti*: proximum dixere *Omphin*, quod beneficum sonat.

Censent quoque Nili incrementa quodammodo convenire illuminationibus Lunæ. Nam apud Elephantinam maximum incrementum esse dierum XXIX: quot diebus constat periodus Lunaris. Apud Memphin justum incrementum esse cubitorum XIV: quod tempori plenilunii respondet. Apud Mendetem, & Xoin, incrementum esse minimum: nempe cubitorum duntaxat VI: quot diebus Lunæ orbis fit dimidiatus. Apis etiam creditur Lunæ viva esse imago: quia ut in Lunæ corpore candido partes umbrosæ velut maculæ, conspiciuntur: ita & in Api partes aliæ essent atræ, aliæ albæ. Inque novilunio mensis Phamenoth, quod veris initium est, celebrant festum, quia tum Osiridem ajunt in Lunam ingredi. Exinde vis Osiridis est in Luna: estque hoc connubium Osiridis, & Isidos, quæ conjux Osiridis. Sed Osiris quidem mas totus: Isis utrumque sexum habet: femininum quidem, quatenus à Sole illuminatur, & quasi gravida fit: virilem verò, quatenus postea lumen per aëra diffundit, & terris atque aquis procreatricem vim indit. Vnde etiam liquet, cur Ægyptii Lunam dicant terræ matrem. Et Ægyptiis quidem propterea Μὼθ dicebatur, quod, Plutarcho testante, iis *matrem* notat. Vnde colligas, & Græcum μήτηρ, & Latinum *mater*, & Germanicum *muther*, vel *muder*, ab communi esse origine, cum Ægyptii quoque *muth* dixerint, ubi sola desideratur terminatio. Etsi & alterò nomine hoc Isidi nomen conveniret. Nempe quatenus Isis non Lunam solùm

signat,

ſignat, ſed etiam Terram; ut poſtea dicam. Terra autem omnium noſtri mater, & materies; quæ ipſa vox à *matris* vocabulo derivatur. Addit quoque Plutarchus, Iſidi nomen eſſe Ἀθύρ, & hoc ſignare *domum Ori mundanam*. Vnde clarè elucet, *Ath* valere idem Ægyptiis, ac *Beth* Hebræis, quo *domus* notatur: *Yr* autem ſignificare *Or*, ſive *Orus*. Nam quod Græcis Ὧρος, hoc Ægyptiis Ὤρ: ut ſuperiùs diximus. Mox ſubjungit Plutarchus, etiam nominari Μεθύερ: quod Plutarchus interpretatur *plenitudinem* & *cauſſam*. Nec repugno. Quandoquidem utraque appellatio & Lunæ convenit, & Telluri. Ea tamen eſt ſimilitudo inter *Athyr*, & *Methyer*, ut, cùm ambo Iſidem notent, etiam ab eàdem origine videantur deſcendere: nam ſic ſatis vicina *beth*, & *meth*. Et *B* ac *M* ſæpe commutantur: ut βάμβα, pro βάμμα, teſte Heſychio, pro μύρμηξ βύρμαξ, unde *formica* & id genus multa. Sic utrobique poſterior compoſiti pars ſit *Yr*, ſive *Or*; quo *Orus*, ſive Sol ſignificatur: prior autem ſit *Ath*, ſive *Meth*: quibus *domus* denotabitur. Nec conjectura de Athyr, auctoritate eſt levi ſubnixa; quandoquidem Plutarchus clarè ait, ſeſe hoc, ut pleraque eo libello, tradere ſacerdotum Ægyptiorum fide. Et hæc de Iſide nunc. Cætera, ut promiſi, poſtea exſequar. Niſi hoc addi placet, etiam Minervam Saitidem eandem eſſe, ac Iſidem, ac proinde Lunam. Plutarchus lib. de Iſide, & Oſir. Τὸ δὲ ἐν Σάει Ἀθηνᾶς (ἣν καὶ Ἶσιν νομίζουσιν) ἕδος ἐπιγραφὴν εἶχε τοιαύτην· *Apud Saitas ſimulachrum Minervæ, (quæ & Iſis exiſtimatur) hujuſmodi habet inſcriptionem.* Ac poſtea: Τὴν μὲν γὰρ Ἶσιν πολλάκις τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ὀνόματι καλοῦσιν. *Iſin ſæpe Minervæ nomine ſignificant.*

Pergo ad Afros, quibus itidem venerationi fuerunt Sol Lunaque: imò nec alios, præter eos, agnovere. Herodotus lib. IV: Θύουσι δὲ ἡλίῳ καὶ σελήνῃ μούνοισι· τούτοισι μὲν πάντες Λίβυες θύουσι· *Tantummodo Soli, & Lunæ, ſacrificant, & quidem Afri univerſi.* De Sole ſuperiùs vidimus. De Luna teſtis Herodianus lib. V: ubi Carthaginenſes ait Οὐρανίας ſive Cœleſtis numen à Didone Phœniſſa accepiſſe: & Lunam credi, vocarique aliter Ἀστροάρχην. Sic Græculi corrupere vocem Ἀστάρτης, quæ ex *Aſtaroth*; faciendo inde Ἀστροάρχην, q. d. ſiderum rectricem, ſive cæli reginam. Vt verò Græci Οὐρανίαν, ſic Latini reddidere *Cæleſtem*. Tertullianus in Apologetico: *Vnicuique etiam provinciæ & civitati ſuus Deus eſt; ut Syriæ Aſtartes, ut Arabiæ Dyſares, ut Norici Belenus, ut Africæ Cæleſtis.* Capitolinus in Pertinace: *Deinde proconſul Africæ factus eſt. In quo proconſulatu multas ſeditiones perpeſſus dicitur vaticinationibus earum, quæ de templo Cæleſtis emergunt.* Idem in vita Macrini: *Vates Cæleſtis apud Carthaginem Deo repleta ſolebat vera canere.* Trebellius Pollio in XXX tyrannis: *Afri quoque, auctore Vibio Paſſieno, proconſule Africæ, & Fabio Pomponiano, duce limitis Libyci, Celſum imperatorem appellaverunt, peplo deæ Cæleſtis ornatum.* Philaſtrius Brixienſis in catal. hæreſ. * *Alia hæreſis in Iudæis, quæ Reginam, quam & Fortunam cæli nuncupant; quam & Cæleſtem vocant in Africa.* Ambroſius epiſtolâ contra Relationem Symmachi: *Vnde Phrygii vates, & ſemper Romanis inviſa non æquè Carthaginis numina, quam Cæleſtem Afri, Mitram Perſæ, plerique Venerem colunt, pro diverſitate nominis, non pro numinis varietate.* Apud Salvianum quoque in octavo de Gubernatione Dei reperit Pithœus * in optimo & vetuſtiſſimo codice: *Cæleſtem illam, Afrorum dæmonem.* Vbi in aliis *illum* legitur. Quod plerique eo defendunt, quia & *Cæleſtus Salmenſis* hoc Africanum numen nominetur Vlpiano in Tit. XII Regular. Vnde colligunt, ut *Lunum*, & *Lunam*, dixere Carreni, teſte Spartiano in Caracallo: ita & *Cæleſtis* Afris Dei Deæque nomen fuiſſe. *Deæ Cæleſtis* meminit item Ammianus lib. XXII; ubi refert, ut Aſclepiades philoſophus circumferre ejus ſoleat figuram ex argento: nempe quod ſic Deam magis ſibi propitiam fore arbitraretur: ut alii, ſi Alexandri M. figuram (nam & hunc eſſe in Diis habitum, ſuperiori libro diximus) geſtitarent; in cunctis, quæ agerent, ſe ab eo adjutum iri, ſperabant; teſte Trebellio in XXX tyrannis. Cæterum nec aliam, quam hanc Deam, per *Cæleſtem Virginem* intelligit, vel Tertullianus in Apologetico; ubi eam *pluviarum pollicitatricem* vocat; quia palleus Luna pluviæ eſt præſagium: vel Auguſtinus lib. II de Civit. Dei, cap. XV; ubi illam cum Berecynthia, Deorum matre, conjungit. Nec, quod dicebamus, Vraniam ſive Cæleſtem eſſe eandem, ac Venerem, & Iunonem, obſtiterit illi, quod *virginem* dixere. Nam & Diana ſemper-virgo; quæ tamen & Iuno Lucina, ac Ilithya, & γενεθλία θεά, ſive Genitalis; ut ſuperiùs oſtenſum. De *Cæleſti* numine Africæ, pluſcula Rittershuſius ad Salvianum de Providentia pag. 265. Notarum pag. 351. ſit & deæ Cæleſtis mentio in nummo Iuliæ Semiamiræ, vel potius Symiamiræ, quæ Heliogabali mater fuit.

* cap. 15.

* Adverſ. Subſ. lib. 1, cap. 4.

CAPVT XXV.

Romanis, ac Græcis, Ἄρτεμιν *ſive Dianam eſſe eandem, ac Lunam. Cur nonnulli exiſtiment,* τὸ ἀρτεμὲς *Græcum Divæ huic nomen dediſſe.* Iana *eadem, ac Luna; indeque* Dianæ *nomen.* Covum *pro cœlo, ex chaos: & an ex eo Iuno dicatur* covella. *Quæ* Iana novella, *&* trigeſima ſabbatha. *Altera adfertur ratio, cur ex Latona nati dicantur Apollo, & Diana. Quàm latè filii, filiæque nomina patuerint apud Orientales. Diana cognomento* Lucifera, *Apollo* Ἀγυιεύς, *& Diana* Ἐνοδία *: ac ratio utriuſque nominis allata. Cur Diana ſilvis, ac venationi præfecta: cur* λοχεία *dicta: & cur canes ei dicati: cur agriculturæ præſes: unde Thargelia ei ſacra: cur Epheſi cum multis mammis fingeretur. Diſpar de Timæi dicto judicium Ciceronis, & Plutarchi: illo concinnum, hoc frigidum exiſtimante. Diverſa natura ſolaris ac lunaris caloris.* Ἄρτεμις λυσίζωνος. *A Lati-*

tis,

Digitized by Google

nis, eas, quæ nubunt, dici zonam solvere: *à Græcis autem istas, quæ pariunt. Quo respexerint, cùm Dianam, quæ partum nescit, quippe virgo, partui præfecerunt. Cur Juno dicta quotannis, lavando se in Canatho, in virginem commutari. Puellæ ἀρκτεύοντες Dianæ Brauroniæ. Utrum à Cretensibus Eubuli filia, an Luna, quicum ea colebatur, prius dicta sit* Βριτόμαρτις, *ac* Ἄρτεμις: *& alterum Artemidis etymon.*

HActenus ista: deinceps orationem ad Græcos referam, & Romanos. Incipiam autem à Diana; quam eandem, ac Lunam, putari, etiam Tullius ait in II de Natura Deorum. Hinc eam *astrorum decus* vocat Maro *. Græcis dicitur Ἄρτεμις: etiam in Actis Apostolicis XIX, 28, 34: ubi vocatur; Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων †. Quomodo eam gentiles dixere ob multiplicem Lunæ vim ac potestatem. Ac similiter fortasse est apud Dionysium Afrum in Periegesi:

Παῤῥαλίην Ἔφεσον, μεγάλης πόλιν ἰοχεαίρης·
Maritimam Ephesum, magnæ urbem Dianæ.

Nisi μεγάλην * hic legendum: de quo Petr. Faber Semestr. lib. III, cap III. Unde Ἄρτεμις nomen traxerit, variè conjectant. Non absurdè illi, quibus sic dici placet διὰ τὸ ἀρτεμὲς, hoc est, *integrum, sanum*: quam nominis caussam adducunt Plato in Cratylo, Strabo in XIV, Artemidorus lib. II, cap. XXXV, §. III, Phurnutus. Nempe vel quia Diva hæc censeretur non imminutæ, sed integræ virginitatis: vel quoniam nos sanos præstaret, & incolumes. Sed alteram præterea nominis caussam ex Macrobio inferiùs adducam.

Latinum verò *Diana* unde sit, ostendere conatus Ludovicus Montiosius in Gallo Romæ hospite *, ubi ait, *Dianam, quasi Ianam dictam fuisse apposita litera D, ut sæpe decoris caussâ adjecta est.* Sed D, non initio, sed medio, vel in fine, sequente voce ab vocali inchoante, addi solet. Quare omnino conflatum est ex *Diva Iana*: vel, si ad vivum reseces, eâdem mente sit ex *Dea Iana*: unde tum κατὰ συγκοπὴν *Diana*, priori correptâ: tum κατὰ κρᾶσιν, ut integriùs sit *Deiana*, eâdem porrectâ. At *Diviana*, quod apud Varronem, planè est ex *Diva Iana*. Utrobique, ut *Ianus*, Sol; ita *Iana*, Luna: quemadmodum diximus libri hujusce cap. XVI. Nunc ipsa Varronis verba apponam è lib. I, cap. XXXVII: *Nunquam rure audisti, octavo janam lunam, & crescentem, & contra senescentem, & quæ crescente lunâ fieri oporteret: & tamen quædam meliùs fieri post octavam janam lunam, quam ante?* Ita editiones, & utraque Stephanica, & aliæ, quas vidi. Sed non dubium, quin *Luna* ex glossemate irrepserit: ut Scaligero monitum lib. II de Emendatione Temporum, cap. de veteri anno Romanorum †. Ac facilè eidem assentio, sic legenti apud Varronem in V de L. L. *Primi dies mensium nominati Kalendæ, ab eo, quòd his diebus kalentur ejus mensis Nonæ à Pontificibus, quintanæne, an septimanæ, sint futuræ, in Capitolio in curia Kalabra, sic dictæ. Quinque kalo Iana novella: Septem kalo Iana novella:* Ubi in vett. libris est *Iuno covella*: quod interpretantur, *Iuno cælestis*: nempe quia prisci, Festo teste, pro *cælum* dixere *cohum* *; à χάος, quo veteres Græci *aëra* signarunt; sive omne id, quod inter sidera terrasque est interjectum. Ut à *cælum* est *cælicum*: sic à *covo* fit *covicum*; inde *coviculum* & *covicellum*; ac κατὰ συγκοπὴν, *covellum*. Malim tamen *novella*: uti & *Iana*, quàm *Iuno*. Utcunque enim sit eadem; tamen, pro diversa virtute, *Iana*, vel *Iuno*, Romanis dicebatur. Tum *Iana*, sive *Diva Iana*, sive *Diviana*, vel *Dea Iana*, sive *Diana*, vocabatur; quando vis illuminatrix in considerationem præcipuè veniret: *Iuno* autem nuncupata est, cùm spectaretur vis calefactrix, sive generatrix. Itaque venatores Romani, nocturni luminis ergo, non Iunonem invocabant, sed Dianam: & parientium vox erat, non quidem *Diana*, sed † *Iuno Lucina fer opem; serva me obsecro.* Atque hæc planiora fient ex iis, quæ deinceps, priùs de Diana, postea de Iunone dicentur. Porrò, in verbis Varronis, antea memoratis, *Iana novella*, idem fit, ac νεομηνία *: ut *Iana vetus novella* fuerit, quæ Soloni dicebatur ἔνη καὶ νέα †: puta dies ea, quæ Lunam haberet veterem, novamque. *Trigesima sabbatha* vocat Horatius lib. I, Sat. IX:

— *Hodie trigesima sabbatha. Vin tu*
Curtis Iudæis oppedere? —

Trigesima sabbatha, quæ neomenias habent. Vide & interpretem, sub nomine Acronis.

Diana hæc cum fratre Apolline, qui Sol est, ex Latona nati dicuntur. Cujus caussam, Platonicos secuti ex materiæ æternitate petebamus, cap. XII. Ac planè id verisimilius. Nec absurde tamen per Latonam etiam tenebras intelligamus: quia ex tenebris lux: ubi verissimum quidem est, præverbium *ex* privationem significare; ut ex indocto fit doctus: sed in θεολογίᾳ μυθικῇ † sæpius *ex* notat solùm τὴν ἀκολούθησιν *. Nempe laxè admodum antiqui in θεογονίᾳ † suâ hoc accepere, cùm aliquem alicujus filium, vel filiam, dicerent. Factum hoc exemplo Orientalium. Nam legas Ies. XIV, 12: *Quomodo decidisti è cælo Lucifer, fili diluculi!* Et similiter *sagittæ* dicuntur *filiæ pharetræ* †; *insulæ* vocantur iis *filiæ maris* *. Latonæ verò opponitur Delia: quia ante Solem, Lunamque, vel, juxta Scripturas, ante lucem primæ diei, omnia latuerint; at creatâ jam luce, omnia sint reddita δῆλα, sive *manifesta*. Hoc Scholastici sic efferrent: duos hîc spectari terminos, à quo, & ad quem: illum esse tenebras; unde dicta sit Λητώ; juxta Platonem in Cratylo: hunc esse lucem, omnia manifestantem; unde insula Δῆλος nomen acceperit; sive potiùs, unde à poëtis Apollo, ac Diana, *Delii*, & *Deliæ*, nomen acceperint: quod occasionem præbuit Deliis, ut apud se natos prædicarent.

Uti verò Luna ex Tullii quidem, & Grammaticorum mente; de quo cap. prox. à lucendo dicitur *Lucina*: sic & Dianæ est *Luciferæ* datum cognomen. Habes apud Tullium in II de Nat.

* Æn. 9, vers. 406.
† Magna Diana Ephesiorum.
* Magnum.
* pag. 12. edit. Rom. an. 1585.
† pag. 167. edit. Raphelengiana.
* sive, Æolum more, inserto digamma, covum.
† Terent. Andr. act. 3. sc. 1: ubi Donatum vide.
* novilunium.
† vetus ac nova.
† theologia gentium fabulari.
* consequentiam.
† generatione Deorum.
† Lamentat. Ier. 3. 13.
* Ies. 23. 10.

Digitized by Google

Nat. Deorum: cujus verba inferiùs ponam. Item in veteri nummo Faustinæ Augustæ, & altero Iuliæ Piæ Fel. Aug. & tertio Imp. Gordiani; in quibus est imago muliebris, utrâque manu facem ferens: inscriptio autem est in omnibus: DIANA LVCIFERA. Vti & in quodam Iuliæ Piæ est, LVNA LVCIFERA.

Lucis hujus beneficium est, quòd uti Apollo die, ita ipsa noctu ostendat vias. Itaque, ut Apollo propterea Ἀγυιεὺς dictus: ita Diana Ἐνοδία: ut de utroque auctor est Phurnutus. Hinc quoque Callimachus hymno in Dianam:

— Καὶ μὴν Ἀγυιαῖς
Ἔσσῃ, ϗ λιμένεσσιν ἐπίσκοπος. —
— *Erisque*
Et præfecta viis, & portubus.

Festus sive Paullus * : *Diana viarum putabatur Dea.* Particulatim verò utilis habita est omnibus, per montes sylvasque iter facientibus. Vnde Maroni lib. IX,

— *nemorum Latonia custos.*

Et XI,

— *Nemorum cultrix Latonia virgo.*

Item Horatio Carmine Seculari, nunc *silvarum potens* dicitur: nunc

Montium custos, nemorumque, virgo.

Atque ob hanc potissimùm caussam Diana venationi præest. Nempe non modò, quia ut Luna radios ejaculetur in terram; ita venatores tela emittant in feras: sed præcipuè, quia venatores noctu Lunari indigeant lumine. Hinc, ut postea videbimus, Minucius in Octavio eam *venatricem* dicit *altè succinctam:* puta qualis in venando Venus à Marone describitur I Æn. Ac apud Patrenses etiam Dea Laphria venatricis habitu colebatur: currusque virginis sacerdotis in annuo Deæ festo trahebatur à cervis: victimæ autem erant apri, cervi, capreæ, luporum, & ursorum catuli: ut apud Pausaniam est in Achaicis. Poetis etiam eò dicta ἰοχέαιρα, ut Homero hymno in Apollinem, ac Pindaro Pyth. od. II. Id est, ἰοῖς χαίρουσα †: ut Eustath. interpretatur. Item vocatur κυνηγέτις, *venatrix*; θηροκτόνος, *fericida*; ἐλαφηβόλος, *cervicida*; ὀρεσίφοιτος, *montivaga*; ut monitum Phurnuto. Qui & observat, canes, quia iis venatio fit, (unde & ars κυνηγετικὴ * dicta) Dianæ sacros esse.

Præter hoc verò, quòd Diana, hoc est, Luna, terras illuminat; eadem calore generationem promovet: unde est, quòd, uti Apollinem, hoc est, Solem, ita etiam Dianam dixerint præesse agriculturæ. Itaque Thargelium festum, juxta Etymologum, ab omnibus terræ fructibus sic nuncupatum, non Apollini modò, sed etiam Dianæ sacrum fuit. Suidas: Θαργήλια, ἑορτὴ Ἀπόλλωνος, ϗ Ἀρτέμιδος ‡. Eandem ob caussam Diana Ephesia cum multis mammis fingebatur, tanquam alma mater uberibus suis nutriens genus humanum. Vnde B. Hieronymus in epist. ad Ephes. *Erat Ephesi templum Dianæ, & ejusdem in ipso Multimammia, id est, multarum mammarum effigies; qua cultores ejus decepti, putabant eam omnium viventium nutricem.* Meminit & ante eum Minucius Felix in Octavio: *Diana interim est altè succincta venatrix, & Ephesia mammis multis, & uberibus multis exstructa.* Etiam in antiquis numismatis DIANA POLYMAMMA reperias. Hanc esse Lunam, ex eo quoque intelligas, quod apud Trebellium Pollionem pro *Dianæ Ephesiæ templo*, in vett. libris, *Lunæ Ephesiæ* legas.

* In Iuvenalia.
† sagittis gaudens.
* venatio, proprieque ea qua canibus fit.
‡ Thargelia, festum Apollinis, ac Dianæ.

Nec eorum modò fertilitati præerat, quibus homines nutriuntur: sed etiam hominum ipsorum. Vnde & partui est præfecta, dictaque Λοχεία, quasi partus arbitra. Hoc sic exponit Tullius in II de Natura Deorum: *Adhibetur ad partus, quòd ii maturescunt, aut septem nonnunquam, aut plerumque novem Lunæ cursibus: qui, quia mensa spatia conficiunt, menses nominantur: concinnèque ut multa, Timæus: qui, cùm in historia dixisset, quâ nocte natus Alexander esset, eâdem Dianæ Ephesiæ templum deflagravisse; adjunxit, minimè id esse mirandum, quod Diana, cùm in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo.* Sed de eo, quod scitè hoc à Timæo dictum Cicero arbitratur; longè profectò aliter Plutarchus: cui id frigidè dictum videtur. Nec id mirabitur, qui sciat, quàm gravissimus is scriptor religiose, præ gentilium multis, senserit de Diis. Vt qui minime probet, quòd natura rerum pro Deo colatur, ac Dii μετωνυμικῶς corporum naturalium nominibus vocentur. Quod hominibus maximorum fuisse errorum caussam, existimat: ut videre est libro de Iside, & Osiride. Præterea quòd Tullius, cur partubus Dianam præfecerint, caussam à novem mensium gestatione arcessit, hoc ut aliquid est, ita non totum exhaurit: magisque eò respexisse videntur, quod Luna humidum sit sidus; eoque, laxando parturientium meatus, partum acceleret, & faciliorem reddat. Quam rationem ex Plutarchi Symposiacis adduximus cap. XIX. Quippe, ut Plinius ait lib. I Hist. Nat. cap. CI: *ferunt Lunæ femineum ac molle sidus, atque nocturnum solvere humorem, & trahere, non auferre.* E contrario scilicet ac Sol facit; de quo ibidem cap. C dixerat; *Solis ardore siccari liquorem: & hoc masculum sidus esse, torrens cuncta, sorbensque.* Vtrumque calidum sidus: sed ἧττον ἢ ἥλιος θερμὴ ἡ σελήνη *: de quo Artemidorum † in re aperta quid attinet allegare? Lunaris igitur calor est idoneus movere, & prolicere humorem, non absumere: intensior est Solaris, qui è corporibus eum educit, & rarefaciendo in aëra convertit.

Atque ex his etiam cognoscere est, cur ἡ Ἄρτεμις * sit dicta Λυσιζώνη †. Parientes enim apud Græcos zonam solvere dicuntur. Apollonius Rhodius lib. I Argonauticôn *:

— ᾧ ἐπιμύνω
Μίτρην πρῶτον ἔλυσα, ϗ ὕστερον. —
— *Quem propter solum*
Zonam primò solvi, postremòque. —

Vbi sic vetus scholiastes: Λύουσι γὰρ τὰς ζώνας

* minus calida Sole Luna.
† lib. 2, cap. 38.
* Diana.
† cingulum solvens.
* vers. 287.

Digitized by Google

αἱ πρώτως τίκτουσαι καὶ ἀνατιθέασιν Ἀρτέμιδι. ὅθεν καὶ Λυσιζώνης Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἐν Ἀθήναις. *Zonam enim solvunt, quæ primum pariunt, eamque Dianæ consecrant: unde & Athenis templum erat Dianæ zonam solventis.* At Romanis *zonam solvere* dicebantur, quæ nuberent: quomodo de Atalanta locutus est Catullus carm. II. Atque idem ad Hymenæum epigr. LXII ait:

— Tibi virgines
Zonulâ soluünt sinus.

Nec liquidius quicquam tertio ejus loco carm. LXVIII ad Ianuam. Vel illo Varronis γεροντοδιδασκάλῳ*: *Novus maritus taciulus* † *taxim uxoris solvebat cingillum.* Vbi *cingillum* pro *cingulum* reposui, fide membranarum nostrarum: in quibus & hoc loco, & in prævià vocis interpretatione, sic liquidò est exaratum. Etiam ritus hujus meminit Ovid. epistolâ Phyllidos ad Demophoontem. Atque è nostris Arnobius lib. III. Augustini quoque est lib. IV de Civit. Dei, cap. XI: *Ipse in Iugatino Deo conjuges jungat, ut zona virgini solvatur.* Et lib. VI, cap. IX: *Si adest Virginensis Dea, ut zona virgini solvatur.* Hoc quoque discriminis erat inter Græcos, & Romanos: quòd hi nubentium solutioni præficerent Iunonem Cinxiam; de qua postea dicam: at juxta illos, quæ peperere, cingulum consecrarent Dianæ Cingulum solventi. Interea, si rerum naturam in se spectes, est idem numen & Iuno Cinxia, & Diana Cingulum solvens: sed prout diversimode considerabatur Diva, ita vel hoc, vel illo nomine vocabatur.

* apud Nonium in Cingulum.
† al. taciturnus. MSus noster taciturus. Sed perperam.

Fatemur interim, quandoque etiam Græcis solutionem cinguli ad nubentes pertinere. Vt apud Homerum Ὀδυσσ. α*:

Λῦσε δὲ παρθενίην ζώνην, κατὰ δ' ὕπνον ἔχευεν·
Solvit autem virginalem zonam, somnumque superfudit.

* vers. 244.

Vbi συνουσιασμὸν ‡ signari, & Etymologus ait in Ζώνη. De Spartanis sic item Plutarchus in vita Lycurgi: Ὁ δὲ νυμφίος οὐ μεθύων, οὐδὲ θρυπτόμενος, ἀλλὰ νήφων, ὥσπερ ἀεὶ δεδειπνηκὼς ἐν τοῖς φειδιτίοις, παρεισελθὼν ἔλυε τὴν ζώνην, καὶ μετήνεγκεν ἀράμενος ἐπὶ τὴν κλίνην. *Sponsus non vino gravis, nec deliciis fractus, sed sobrius, ut semper in Phiditiis cœnatus, clam ingressus sponsæ zonam solvebat, & eam tollens in lectum transferebat.*

‡ congressum.

At altera quoque oritur difficultas. Notum, ut Diana sit immunis à partus labore: quippe semper-virgo: unde ipsa apud Callimachum ita Iovem compellat:

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον ἄππα φυλάσσειν.
Des mihi, virginitas ut sit, pater, omnibus ævis.

Quomodo igitur (ut Platonis utar verbis in Theæteto) Ἄρτεμις, ἄλοχος οὖσα, τὴν λοχείαν εἴληχε; *Diana, à pariendo libera, partus procurandi sortita est provinciam?* Non leviter hoc torsit nonnullos: sed nodum sic exsolvi posse arbitror. Luna cùm aliter, tum præcipuè bifariam spectatur: ratione luminis, quo terras illustrat, & caloris modici, quo generationem & partum juvat. Posterioris intuitu partui præfecerunt: quia sic est mater alma, multis uberibus nutriens universos. Ratione autem alterius est & virgo, & virginitatis exemplum. Nimirum, quia vel æthereo corpore, vel Lunari luce, nihil est purius sub Sole: eò judicarint, ut loquitur Phurnutus*, ἄχραντον, καὶ ἁγνὴν εἶναι ὁμοίως τῷ ἡλίῳ, *esse intactam, castamque instar Solis.* Si sic videatur, addam & rationem alteram, ab venatoribus petitam; quibus noctu est opus luce Lunari. Nam qui venando supra modum indulgent. Veneri parùm sunt apti, quia vehementi exercitio corpus fiat exsuccum, nec Veneri idoneum. Hoc in maritis etiam habet locum. Vnde*,

* cap. de Diana.

— Manet sub Iove frigido
Venator teneræ conjugis immemor.

* Horat. od. I, 1.

Magis etiam in adolescentia id videas: quia, ut Seneca † ait,

Amor juventæ gignitur luxu, otio
Nutritur, inter læta fortunæ bona.

† Octavia vers. 556.

Nempe, præter rationem, quam dixi, venationis labor sic distinet, ut non possint amoribus vacare. Exemplo sit Hippolytus, Dianæ venatricis cultor, à Venere autem aversus.

Sed hoc longiùs aliquis arcessitum dixerit. Tertium igitur accedat. Creditum est ab Argivis, post XII periodos Lunares, quot constituebant annum civilem, Iunonem, quæ eadem ac Diana, ut postea liquebit, denuo virginem fieri: quod in sacris Iunoniis docebantur. Quod inde tractum, quia cum Sole novo nova numerandarum lunationum (ut vocant) ratio ineretur. Ajebant igitur sacerdotes, qui, ob festos dies, Lunaris & Solaris periodi rationem imprimis habuere, eo spatio exacto, Lunam se lavare in Canatho, atque ita, quam semel puellæ ereptam nec à Deo reddi posse virginitatem ajebat B. Hieronymus, eam reddi quotannis Iunoni suæ. De eo sic Pausanias in Corinthiacis: Ἐνταῦθα τὴν Ἥραν φασὶν Ἀργεῖοι κατὰ ἔτος λουμένην παρθένον γίνεσθαι· *In eo Canathi fonte, ajunt Argivi, Iunonem, ubi quotannis laverit, virginem fieri.* Subjungit deinde: Οὗτος μὲν δή σφισιν ἐκ τελετῆς, ἣν ἄγουσι τῇ Ἥρᾳ, λόγος τῶν ἀπορρήτων ἐστίν. *Atque hic sermo iis promanavit ab sacris, quæ nefas referre.* Sacra ea sine dubio eò spectarunt, quò dixi: nempe quòd incipiente novo anno civili, uti Sol novus, ita nova mensium ineatur ratio: atque ita Luna, sive Iuno, quasi recens nata, denuo censeatur virgo, quam Dianam dicimus.

Quia autem Diana virgo; eò & virgûnculæ non minores quinquennibus, nec majores decennibus, crocotulâ indutæ, sacra faciebant Dianæ Brauroniæ, vel Munichiæ. Hoc ἀρκτεύειν dixere. Nam ἄρκτος, *virgo.* Sic Aristophanes usus in Lysistrata. Olim περὶ τοῦ ἀρκτεύειν καὶ δεκατεύειν liber extitit Didymi Grammatici.

Nec sola ubique, seu simplici veneratione, Diana colebatur: sed, apud Cretenses, cultu miscello iisdem gaudebant altaribus, & Diana sive Luna, & Cretensis quædam virgo, Eubuli

filia,

Digitized by Google

filia, venatoriorum cassium repertrix: ut diximus lib. 1, cap. XVII. Virgo ista tum Ἄρτιμις vocatur, tum Βριτόμαρτις. Sed quæritur, quia in cultu hoc mixto nomina solent confundi, utra harum appellatio propria fuerit numinis naturalis, sive Lunæ: utra item animalis, sive filiæ Eubuli. Refugiendum in talibus ad conjecturas: quas, qui volet, somnia appellet. Censeo potiùs, puellæ Cressæ proprium fuisse nomen Βριτόμαρτις: ut quod *dulcem virginem* notet; quemadmodum ex Solino antea vidimus. Satis hæc conveniens erat appellatio, quam parentes filiabus inderent. Alterum autem primò convenerit Lunæ si Ἄρτιμιν dixerint, quasi ἀεροτόμιν, quia aera secet: quod satis est verisimile: & à Macrobio traditur lib. 1 Saturn. cap. XV.

CAPUT XXVI.

Per Iunonem *quoque* Lunam *intelligi: &, cur hoc ei nomen datum, aliter, quam à veteribus, conjectatum. Unde* Ἥρης *appellatio; & fusiùs de etymo* Lucinæ. *Cur Iuno matrimoniis præfecta, unde ei* τελείας *nomen*, sive pronubæ. *Ritus sponsi sponsæque in sacrificando fel abjectantium post altare. Cur hastâ comeretur capillus sponsæ.* Cinxiæ, *&* Unxiæ, *unde nomen: item* Domiducæ, *&* Manturnæ. *Cur pavo ei sacer. Etiam* Ilithyan *esse eandem, ac Iunonem, sive Lunam: quæ &* Lucifera, *teste Tullio. Falli, qui Latina omnia arcessunt à Græcis.* Ἄρτεμις ἡ Λυσίζωνος. *Frater sororque Dianæ, Mars, & Ilithya. Ilithyæ Græcum etymon: & obiter de* Venilia, *ac* Salacia; Liduna, *&* Malina. Ilithyæ *vocabulum potiùs ex Oriente arcessendum.* Ilithya *pro* partu. Iuno Fluonia *eadem, ac* Dea Mena, *Iunonis licet privigna: utcunque opinionem hanc culpet B. Augustinus.* Levana *quæ, & etymon ejus non ab Latio, sed Hebræis, peti oportere.*

ITidem ad Lunam Iuno refertur: quàm à juvando Grammatici * sic dictam volunt: nihilo sanè verisimilius, quàm cùm *Iovis* nomen inde arcessunt. Censeo ego, ejusdem esse originis ac *Ianus*: de cujus etymo antea dictum. Priscis ita Romanis planè idem fuerint *Iana*, ac *Iuno*. Sed O in femininis Græcanica est terminatio: ut *Dido Sappho, Calypso*. A verò non minùs Romana, quàm Græca. A autem in V abire, indicant, *calamus, culmus: calco, culcita:* ἄμβων, *umbo:* ἰταλὸς, *vitulus:* κραιπάλη, *crapula,* ἀλώπηξ, *vulpes*, aliaque multa. Similiter igitur, *Iano, Iuno*. Græcis est Ἥρη. Sed hoc κατὰ μετάθεσιν est ἀήρ. Quare si originem spectemus, Græcis Ἥρη elementum est aëris: ac respondet τῷ Διΐ, hoc est Iovi, sive ætheri. Latinis *Iuno* propriè Luna: quæ itidem respondet Iano, sive Soli. Sed cùm ut loco, sic dignitate, summi statuerentur Dii, aliis quidem Æther, & Aer; aliis Sol, & Luna: nihil mirum, si Romanis, populo conventicio, & ex multis coalito, sæpius pro uno nomine haberentur Æther, & Sol, qui in Æthere primas tenet: Aer, & Luna, quæ ut aëri proxima, ita in eo immutando vim habet eximiam. Quare Ἥρη quidem est Luna; sed quatenus est aëris præses, atque unà cum eo attenditur. Quomodo consideratur, quando apud Maronem † ait ipsa:

His ego nigrantem commistâ grandine nimbum,
Desuper infundam, & tonitru cœlum omne ciebo.

Iunonem verò esse Lunam, cognoscimus ex eo, quòd *Lucina*, & *Lucetia*, vocetur. Nec ignoro, *Lucinam* aliquibus dictam videri, quia ædis ejus foret in luco; vel quia nascentes in lucem producat: quorum illud apud Plinium *; hoc apud Capellam; utrumque apud Ovidium †, legere est. Verùm aliquanto meliùs à *luce*, vel *luceo*, quia noctu luceat, derivat Isidorus *, & multò antè Servius in IV Æn. ante utrumque autem Cicero in II de Nat. Deor. *Luna à lucendo nominata. Eadem enim Lucina. Itaque ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam: sic apud nostros Iunonem Lucinam in pariendo invocant.* De Diana, Lunaque Luciferâ, superiùs † dictum. Nec tamen à lucendo *Lunam*, quasi *Lucinam*, dictam arbitror. Nam longè est verisimilius, in rebus iis, quas à pueris omnes norunt, vetera Orientis nomina antiquitus retenta; utcumque tempore, quod omnia mutat, & variarum gentium in unum confluxu, paullatim ea variarentur. Quocirca Luna potiùs sit à לון lon, *pernoctavit*, & μεταληπτικῶς, *quievit*: quia ut Sol diurno labori, ita hæc nocturnæ præsit quieti. Alioqui nec absurdè dixeris, Luna esse à Græco λυνὸν, quod Hesychius λαμπρὸν interpretatur. Sic nomen fuerit à lucis splendore.

Etiam Iunonem esse Lunam, ex eo cognoscitur, quòd Kalendas ei consecrarunt. Nempe eò spectabant, quòd Luna menstruo cursum spatio absolvat. Quò igitur mensis totus feliciter procederet, statutum fuit, ut Kalendis omnibus Iunoni sacrificaretur porcâ, vel agnâ; ut Macrobius ait lib. 1 Sat. cap. XV. Ea sacra obibat regina, hoc est, sacrificuli uxor: quæ *regina* est dicta, ut maritus *rex*: idque quia sub Regibus Romanis Rex ipse sacra hæc faceret: iis ejectis, ne nomen minùs augustum sonaret in sacris, sacrificulo ea attributa est appellatio: sed subjectus ipse Pontifici, ne *Regis* nomen officere videretur libertati. Auctores Livius in secundo ab V. C. & Dionysius in quinctо Antiquitat.

Quod si Iuno eadem, ac Diana, puta Luna: nihil mirum, si, ut Diana, sic Iuno, generationi, & eò pertinentibus, præfuerit. Matrimoniorum hinc præses: unde jugalia ei vincula curæ esse, ait Maro in IV; toris, sacrisque maritis præesse, Ovidius epistolâ Phyllidos ad Demophoontem, & Medeæ ad Iasonem. Hinc cognomen *pronubæ*, ac apud Græcos, Polluce * teste, τελείας: nempe quia τέλος ὁ γάμος †; ut est apud Suidam, & Eustathium in Il. B, & M. Sacrum etiam ante nuptias προτέλεια. Nam Iunoni τῇ τελείᾳ seu *pronubæ* (perperam *adultam* vertunt nonnulli) sacrificabant sponsi sponsæque: sed felle demto, ac post altare ab-

* Varro de L. L. & Serv. 1 Æn.

† 1 Æn.

* lib. 16, cap. 44.

† 2 Fast.

* lib. 8 Orig. cap. 11.

† cap. 25.

* lib. 3, c. 3. §. 4.

† Telos dicuntur nuptiæ.

abjecto: quo ſignificarent, à matrimonio debere abeſſe bilem atque iracundiam: quam certiſſimam rationem Plutarchus in Connubialibus adducit præceptis. Ob eandem cauſſam dicta Γαμηλία Ηρη *: item *Iuga*, & *Iugatina*, quia marem feminamque jungat: Græcis Ζυγία, ut eſt apud Halicarnaſſenſem †. Imò cunctus Oriens Zygiam hanc veneratur: ut ait Appulejus in VI Met. Verba ejus jam adduximus cap. XXI. At fruſtra eſt Iuſtus Lipſius; qui pro *zygia* reponit *Syra* lib. II Electorum, cap. XXI.

* *Nuptialis Iuno.*

† *Differtatione de ſcribenda oratione Nuptiali.*

Ad Pronubæ hujus ſeu Iugatinæ cultum pertinebat, quòd ſponſæ coma haſtâ celibari comeretur. Iuno enim cum haſta fingebatur: unde & *Curitis* dicta putatur. Nam *curis* haſta veteribus *. Significabatur igitur, Iunone propitiâ, generatum iri prolem, haſtâ fortiter uſuram adverſus hoſtes. Ita Plutarchus in Romulo, & Αιτίοις, ſive Quæſtionibus Romanis. Moremque eum reſpexit Ovid. II Faſt.

* *Ovid. I Faſt. & Feſtus in Curis.*

Nec tibi, quæ cupidæ matura videbere matri,
Comat virgineas haſta recurva comas.

Item Arnobius lib. II,

Nubentium crimen celibari haſta mulcetis.

Eadem dicta *Iuno Cinxia*; quia ſponſus cingulum ſponſæ ſolveret: quod nodo vinctum erat Herculaneo, boni ominis cauſſâ; quò jungerentur prole felici, inſtar Herculis, qui LXX liberorum parens; ut eſt apud Feſtum Pompejum. Itidem *Iuno Vnxia*; quia nova nupta, domum mariti ingreſſura, poſtes inungeret axungiâ, oleo, aut adipe lupino: ut traditum Plinio, Servio, & Capellæ. Nec aliò, quam ad Iunonem, matrimonii præſidem, referenda eſt *Domiduca*, ita dicta, cum ſponſa duceretur domum: vel *Manturna*, cui vota fiebant, ut ne recederet uxor à marito, ſed cum eo perpetim maneret.

A matrimonio venio ad partum, ac prolem; quæ conjugii ſpes: unde etiam nuptas ἄπαιδας † dixere *matronas*, quia ſpe illâ nupſerint, ut fierent matres *. Partui autem, ut Dianam, ſic Iunonem præfuiſſe, videre ex Comicis ‡ licet, ubi *Iuno Lucina* invocatur; Tullio etiam, cujus locum antea adduximus, illo item Catulliano, carm. in nuptias Iuliæ & Manlii:

† *liberis carentes.*
* *Agell. lib. 18, cap. 9.*
‡ *Plaut. Aulul. Terent. Andr. & alibi.*

Tu Lucina dolentibus
Iuno dicta puerperis.

Hinc *Natalis Iuno* apud Tibullum *; quæ Græcis γενέθλιος. Nec Iuno ſolùm fœcunditati præerat humanæ, ſed etiam tum pecudum, & armentorum; tum eorum, quæ terris ſuccreſcunt. Omnia enim hæc magnam partem Lunæ beneficium ſunt. Atque inde eſt, quòd Iuno divitiarum Dea haberetur. Terræ enim, & animantium fœcunditas opes ac divitias adfert. Sed qui divites ſunt ac potentes, fere ſunt typho inflati, ac ambitioſi: qua de re fusè ſatis dictum nobis in Inſtitutionibus Oratoriis †. Eſtque ea ratio, cur Iunoni ſacrarint pavonem, animal ſuperbum.

* *lib. 4, el. 6.*

† *lib. 2, cap. 14, ſect. 9.*

Atque hæc de Iunone: quæ, ob multiplicem poteſtatem, *Magna* cùm Ovidio dicitur in Faſtis: tum Maroni etiam, à quo & *Maxima* nuncupatur. *Regina* item dicta: quo cognomento templum habuit in XIII Regione; teſte P. Victore. Sed ea appellatio, ſi Romanorum religionem conſideremus, non aëri minus, quàm Lunæ, convenit: ut poſtea videbimus.

Ad Lunam etiam pertinet Ilithyia: quippe quæ eadem ſit ac Diana, & Iuno. Ac de Iunone clarè ait Dionyſius Halic. lib. IV Antiq. Ειλήθυιαν Ρωμαῖοι καλοῦσιν Ηραν Φωσφόρον· *Ilithyiam Romani vocant Iunonem Luciferam.* Vbi videmus, non ἁπλῶς dici Iunonem, ſed addi *Luciferam*: quia Iuno nunc Luna eſt: nunc Aer, vel etiam Terra. Hic Lunam ſignari, arguit cognomen. Nam eadem *Diana Lucifera*, & *Iuno Lucifera*: nempe Iuno Lucina, ſive Luna; ut ex Tullii ſecundo de Nat. Deorum antea vidimus. Nec de nihilo eſt, quòd Dionyſius non dicat, Ilithyiam omnibus eſſe Iunonem; ſed Romanis. Quippe apud Romanos, quæ utero laborarent, non tam Dianam invocabant, quàm Iunonem Lucinam. Itaque nunquam legas apud eos, *Diana Ilithyia*; quod tamen haut inſolens Græcis. Ita Orpheus in Hymnis:

Αρτεμις Ειλείθυια, καὶ ἡ σεμνὴ Προθύραια.
Diana Ilithuia, & caſta eadem Prothuræa.

Interim idem numen videmus Horatio in carmine ſeculari; ubi eadem Diva nunc dicitur *Silvarum potens Diana, lucidum cæli decus*: nunc *Ritè maturos aperire partus Lenis Ilithyia*: nunc *Lucina genitalis, ſiderum regina bicornis Luna.* Clareque idem Plutarchus ait lib. III Sympoſ. problem. I: ubi cum dixiſſet, Lunam ad pariendi facilitatem conferre, ſubjungit: Οθεν οἶμαι καὶ τὴν Αρτεμιν Λοχείαν, καὶ Ειλείθυιαν, οὐκ οὖσαν ἑτέραν ἢ τὴν Σελήνην, ὠνομάσθαι. *Vnde cenſeo, etiam Dianam Lochiam, ſive partus præſidem, & Ilithyiam; ut quæ non alia ſit à Luna, eſſe nominatam.* Itaque ut Αρτεμις dicitur λυσιζώνη, quemadmodum ex Apollonio, & ſcholiaſte ejus, ſupra vidimus: ita & epitheto hoc ornatur Ilithyia. Theocritus in Encomio Ptolemæi:

Ενθα γὰρ Ειλείθυιαν ἐβώσατο λυσίζωνον
Αντιγόνας θυγάτηρ, βεβαρυμένα ὠδίνεσσιν·
Hic enim Ilithyiam inclamavit cinguli ſolutricem
Antigonæ filia, graviter affecta partus doloribus.

Sed obſtare his videtur, quòd Pauſanias in Atticis Ilithyiam dicat filiam Iunonis. Idem refert, quomodo ab Hyperboreis venerit in Delum, ut Latonæ adeſſet parienti. Addit, & à Cretenſibus putari filiam Iunonis, in Cnoſſia regione natam. Quam hæc differunt ab eo, ut ſit Diana; quæ Latonæ filia, inque Delo nata perhibetur. Pauſaniæ tamen præivit Pindarus initio Carm. VII Nemeorum:

Ειλείθυια πάρεδρος Μοιρᾶν βαθυφρόνων,
Παῖ μεγαλοσθενέος ἄκουσον
Ηρας, γενέτειρα τέκνων. ἄνευ σέθεν
Οὐ φάος, οὐ μέλαιναν δρακέντες εὐφρόναν
Τεὰν ἀδελφεὰν, ἐλάχομεν
Αγλαόγυιον ἥβαν.
Ilithyia, quæ adſides Parcis, profundas cogitationes habentibus,

Filia

Filia multipotentis audi
Iunonis, genetrix liberorum. Sine te
Non lucem, non nigram intuiti noctem,
Tuam sororem, sortiti sumus
Pulchrimembrem pubertatem.

Imò & Hesiodus similiter in Theogonia: ubi de Iunone inquit;

Ἡ δ᾽ Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλείθυιαν ἔτικτεν.
Illâ sunt Hebe, Mars, Ilithyiaque, nati.

Favet quoque Homerus Il. π: ubi multas facit Ilithyias, easque μογοστόκους vocat, q. d. circa partum laborantes, sive partus dolorem levantes: atque addit, Ἥρης θυγατέρες, *filias Iunonis.* Verùm qui Ilithyiam dicunt Dianam, sive Lunam, non pugnant cum illis, qui Iunonis faciunt filiam; sive Luna hic per Iunonem intelligatur, sive aer. Siquidem Luna non agit in parientes ἀμέσως *: sed in aera, qui moderato calore relaxat corporis meatus, quod parturientibus conducit. Aliis igitur Luna ipsa partus dolores levat: aliis verò hoc præstat Lunæ filia, sive effectus lunaris; qui est remissio, sive relaxatio humorum, per quam partum reddi faciliorem dicebamus.

* immediate.

Numen nomenque Ilithyiæ accepere Romani à Græcis: ut videre est ex scriptoribus Græcis, quos adduximus. Propterea vir summus Conjectaneis in Varronem Εἰλείθυιαν dictam censet παρὰ τὸ ἐλθεῖν †. Nempe uti Grammatici *Venerem* à *veniendo* dictam putarunt. Atque idem *Ilithyia* ait ad verbum sonare *Venilia:* quæ tamen, ut fatetur, aliud notat; nempe, uti ex Varrone in glossis Isidori refertur, exæstuationem maris versus litus, sive maris accessum quotidianum: uti *Salacia* est ea, quæ salum versus fit; hoc est, quotidianus maris recessus; qui posterioribus (ut Marcellus Empiricus docet cap. xxv †) *Ladnna*, ut Salacia *Malina*. De *Venilia* non repugno: sed *Ilithyiæ* etymon ex Oriente petendum. Est enim ab יְלֹד ieled, hoc est, *partus, proles, puer*, vel *puella*. Vti hoc ab ילד, quod tum de viris dicitur, & notat *genuit*: tum de mulieribus, & significat *peperit*. Itaque & Græci *Ilithyiam* pro partu ipso dixere: ut Oppianus Ἁλιευτικῶν Α *: ubi non mulieribus modò, sed etiam piscium sexui femineo, partus ait esse difficiles:

† à veniendo.

† pag. 171. & 172. edit. Bas.

* vers. 485.

—Οὐδ᾽ ἄρα μοῦνον ἐπιχθονίῃσι γυναιξὶν
Ἄλγεα, πάντῃ δ᾽ εἰσὶν ἐπαχθέες Εἰλείθυιαι.
—Neque solùm mulieribus in terra degentibus
Dolores, sed ubique difficiles sunt partus.

Etiam inter cognomenta Iunonis est *Fluonia*, quæ sanguini præerat menstruali. Festus: *Fluoniam Iunonem mulieres colebant, quòd eam sanguinis fluorem in conceptu retinere putabant.* Hanc Lunam esse, indicat καταμήνιον, sive menstruorum appellatio. Imò Diva hæc non alia videtur, quàm *Mena:* quæ sine dubio est Μήνη, sive Luna. Hoc enim sidus in humores imperium habet. Meminit Augustinus lib. IV de Civ. Dei, cap. XI, ac pluribus lib. VII, cap. II: *Dea Mena menstruis fluoribus præest, quamvis Iovis filia, tamen ignobilis. Et hanc provinciam fluorum menstruorum in libro Selectorum Deorum ipsi Iunoni idem auctor* (Varro) *adsignat, quæ in Diis Selectis etiam regina est: & hic tanquam Iuno Lucina cum eadem Mena, privigna sua, eidem cruori præsidet.* Culpat B. Augustinus in Varrone inconstantiam, quòd Menam sive Fluoniam nunc dicat esse Iunonem, quæ regina est, Iovis soror, & conjux: nunc eandem dicat Iovis filiam, Iunonis privignam. Sed possunt ista conciliari ex Theologia gentium naturali, si cogitemus, diversimode Iunonis nomen accipi. Nam quando per eam sola intelligitur Luna, quomodo usitatius *Diana* vocatur, est ea Iovis, hoc est Cæli filia: quippe sidera omnia, in quibus Sol, & Luna, principatum tenent, censentur partes corporis ætherei, quod per Iovem intelligitur: ut Sol Lunaque ejus velut proles habeatur. Hoc pacto igitur Mena, etsi nomen Lunam sonet, non soror Iovis sit; sed filia, ac proinde Iunonis privigna. At cum Iuno dicitur Iovis soror, & conjux; omnino, uti per *Iovem*, Cœlum: ita per *Iunonem* aer, vel terra intelligitur: aut per *Iovem* quidem Sol cum Cælo: per *Iunonem* autem Luna cum aëre, & quandoque etiam cum terra ipsa designatur. Atqui Sol agit in Lunam, æther in aëra & terram; suntque hæ diversæ ejusdem naturæ partes: ut nihil prohibeat, quo minus inter ea τὸ μεταφορεῖν sororium esse connubium dicatur.

Nec *Levana* esse alia, quàm Ilithyia, vel Iuno Lucina videtur. Hebræis quidem לְבָנָה est *Luna*. Parturientium nempe Dea fuerit: à qua opinione non multum abeunt, qui nascentium faciunt Deam. Eò impulit illos, quòd *Levana* ad *levandi* vocem accederet. Quare ita dictam putarunt, quod præesset recens natis, quando de terra levarentur: ut est apud B. Augustinum lib. IV de Civit. Dei, cap. XI.

CAPVT XXVII.

Cererem etiam esse Lunam, sed cum hac frugiferam vim Terræ comprehendi. Rheæ quoque nomine utramq; signari. Etiam Suadam eo referri, & quam ejus rei caussam existimemus. Idemque de Bellona ostensum. Cur Mars Iunonis filius perhibeatur. Venus Ἐγχειὸς *Cypriorum. Quàm variè spectetur Venus: & ut ad Lunam quoque referatur. Festum* Ὑστηρίων. *Latiùs patêre Veneris numen, quàm Iunonis. Pellicis pœna, ex lege Numæ.* Veneris *nomen temporibus Numæ ignotum Latio, & ejus rei ratio.* Socrus *pro* socer. *Vnde dicta* Ἀφροδίτη, *secundùm Aristotelem: & cur fingatur orta è prolibus Cæli in mare conjectis. Venus* Ποντία, Λιμενία, Ἐπιπόντια, Πελαγία. *Cur Isidem Ægyptii dixerint navigio vehi. Lunam ut generationis, sic corruptionis esse caussam: eoque funeribus præfectam nomine* Veneris Libitinæ; *sive Græcis,* Ἀφροδίτης Ἐπιτυμβίας. *Ritus triplex nummum deferendi aliquo nascente, togam adsumente virilem, aut moriente. Ita è Libitinariis constitisse numerum defunctorum. Libitinam eandem videri, ac Proserpinam.*

Ceres quoque eadem, ac Luna; sed non simpliciter. Nam Lunæ numen est merum:

rum: Cereris mixtum; quia non in Luna consistitur, sed inferior natura comprehenditur. Quippe Ceres est natura humanæ productrix alimoniæ, ac frugum imprimis. Vis ea frugifera est ab Luna in Terra: ut minimùm duplex numen concurrat; Lunæ, à quo vis ea diffunditur; & Terræ, quo eadem recipitur. Pari nempe ratione, ac totam rerum naturam, quatenus almæ matris nomine signatur, Isidis appellatione denotabant, ac præcipuè Lunam, Terramque. Hinc apud Appulejum in XI, eadem diva dicitur, tum *Regina cæli*, quod non alteri, quàm Lunæ, tribuere possumus; tum *Ceres alma, frugum parens originalis.* Sed hæc pleniùs postea explicabimus. Nunc contentus ero illustri loco Servii in illud I Georg.

— Vos ô clarissima mundi
Lumina, labentem cælo quæ ducitis annum,
Liber, & alma Ceres.

*Stoici dicunt, non esse nisi unum deum, & unam * eandem esse potestatem; quæ, pro ratione officiorum nostrorum, variis nominibus appellatur. Vnde eundem Solem, eundem Liberum, eundem Apollinem vocant. Item Lunam, eandem Dianam, eandem Cererem, eandem Iunonem, eandem Proserpinam dicunt: secundum quos, pro Sole, & Luna, Liberum, & Cererem invocavit.*

* *Ita Servius P. Danielis. In vet. cod. post unam additur* Deam.

Rheæ quoque, sive Opis, seu matris Deûm, mixtum est numen: ut Lunam, Telluremque comprehendat. Quod indicat ille locus Ovidii de Ponto lib. I, Eleg. I:

Ante DEUM MATREM *cornu tibicen adunco*
Cum canit, exiguæ quis stipis æra neget?
Scimus ab imperio fieri nil tale DIANÆ.
Vnde tamen vivat vaticinator habet.

Nempe Phrygum, & Ephesiorum, unum erat numen; utcunque nomine differrent; illud Rhea, hoc Diana diceretur; ac Græci per illud potiùs intelligerent Tellurem, per hoc Lunam.

Quid quod etiam Pitho, sive Suada, ad Lunam reducitur? Vnde inter cognomenta Dianæ fuit. Pausanias in Corinthiacis: Ἔστι δὲ τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν, ἐπίκλησιν Πειθοῦς· Ὑπερμνήστρα καὶ τοῦτο ἀνέθηκε, νικήσασα τῇ δίκῃ τὸν πατέρα, ἣν τοῦ Λυγκέως ἕνεκα ἔφυγε· *Est ibi templum Dianæ cognomine Suadæ. Et hoc exstruxit Hypermnestra, cum patrem vicisset in judicio, rea ab eo acta, quia Lynceo pepercisset.* Caussam cogitanti in mentem venit, Hypermnestram fuisse Ægyptiam: quippe filiam Danai, qui in Ægypto regnavit, cumque quinquaginta filiabus Argos profugit. Secuta igitur fuit religionem patriam. Ægyptii enim, quemadmodum superiùs * dictum, uti Herculem, hoc est, Violentiam, in fervido ac masculo Solis sidere; ita Mercurium, hoc est, Facundiam, in molli & muliebri sidere Lunæ collocabant.

* *cap. 24.*

Sed novum ecce scrupulum. Adversari enim commento huic nostro videtur; quod ad Lunam etiam referatur Ἐνυὼ, sive Bellona. Siquidem Appulejus in XI Met. eandem facit Dianam, Iunonem, Venerem, & Bellonam. Sed neque hìc deerat gentibus, quod prætexerent. Poterant enim dicere, bellum esse ab ira: hanc esse animi impotentiam: illi minimùm æquè obnoxias esse feminas, ac mares: bellicam igitur potestatem convenienter statui partim Dei maris, partim feminæ: præfectum proinde bello non solùm Ἄρην, sive Martem, sed etiam Ἐνυὼ, sive Bellonam. At Mars ad Solem reducitur; ut antea ostendimus. Quare Ἐνυὼ sive Bellona ad Lunam pertinebit. Et sanè aer, in quem ingens est Lunæ vis, valde animos immutat, nunc timorem, nunc fiduciam afferendo. Vnde Orpheus in Argonauticis:

Δεῖμα δ' ἐνὶ φρένα θῆκε θεὰ λευκώλενος Ἥρη·
Terrorem incussit menti pulcherrima Iuno.

Et quò, nisi ad Lunæ vires, respexere, cùm Iunoni filium tribuunt Martem? Quò pertinet illud Hesiodi †, superiori etiam capite adductum nobis:

† *in Theogonia.*

Ἡ δ' Ἥβην, καὶ Ἄρηα, καὶ Εἰλήθυιαν ἔτικτεν.
Illâ sunt Hebe, Mars, Ilithyaque, nati.

Verisimilius saltem hoc, quàm quòd Tzetzæ visum, eo Iunonis filium dici, quia bella soleant pro locis suscipi salubribus. Eodem pertinet, quòd Iuno, quia hastigera, *Curitis* diceretur; uti antea dictum. Valdeque verisimile est, similiter effictam Cypriis. Nam & ipsa Ἔγχειος vocata: unde autem, nisi quia Græcis *hasta* sit ἔγχος, ἐγχεία, vel ἐγχείη. De Venere firmat Hesychius: Ἔγχειος, Ἀφροδίτη, Κύπριοι· *Enchios, Venus, Cyprius.*

Quid mirum autem, quando & Venus est Luna? Sanè Græci, Romanique, non pauca de Venere retinuere ex Orientis theologia, unde eluceat, primitus eandem fuisse ac Lunæ sidus. Nec tamen semper hæc per Venerem intelligitur. Bifariam enim Venus consideratur; ut corpus est, & ut accidens. Priori modo vel corpus est æthereum, vel sublunare. Æthereum vel Luna intelligitur, vel Lucifer sive Hesperus. Sublunare autem est Tellus. Accidens, quod Veneris nomine signatur, vel qualitas est, puta vis, sive facultas generandi: vel actio, puta generatio ipsa; uti mistura maris, & feminæ. Quæ ostendunt, non uno nobis loco de Venere esse dicendum. Nunc de ea agemus, quatenus est Luna; prout spectarunt Athenienses, ac Lacedæmonii. De Atheniensibus auctor nobis Macrobius Saturnal. lib. III, cap. VIII: *Philochorus quoque in Atthide eandem* (Venerem) *affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili.* Loquitur de festo ὑβριστικῶν *: ut liquet ex iis, quæ hoc de festo Plutarchus refert libro de Virtut. Mul. & Poliænus lib. VIII. De Lacedæmoniis itidem testem habemus Pausaniam in Laconicis: Ξόανον δὲ ἀρχαῖον καλοῦσιν Ἀφροδίτης Ἥρας· ἐπὶ δὲ θυγατρὶ γαμουμένῃ νενομίκασι τὰς μητέρας τῇ θεῷ θύειν· *Operis antiqui signum ligneum Veneris Iunonis appellant. Cui pro filiarum nuptiis sacra facere matres est sollemne.* Vbi Veneris, ac Iunonis appellationes con-

* *petulantium.*

conjungi videmus: quia etsi & Venus, & Iuno, Luna sit, eoque generationi utraque præsit: laxiùs tamen Veneris pateat nomen, quàm Iunonis. Nam illam extendêre ad quosvis concubitus: hanc solùm præfecerunt conjugum misturæ. Hinc Ovidius epistolâ Hypsipyles:

Non ego sum furtim tibi cognita: pronuba Iuno
Adfuit. —

Itaque non Venus, sed Iuno, infesta erat pellicibus. Vnde lex Numæ †: *Pellex ædem Iunonis ne tagito*: si taget, Iunoni agnam feminam crinibus demissis cæduto.* Imò Numæ temporibus Veneris nomen necdum notum erat Romæ. Vnde (ut Cincius tradidit eo libro, quem de Fastis reliquit) *ne in carminibus quidem Saliorum Veneris ulla, ut cæterorum cælestium, laus celebrata.* Testis Macrobius lib. I Sat. cap. XII: atque addit: *Cincio etiam Varro consentit, affirmans, nomen Veneris, ne sub Regibus quidem, apud Romanos, vel Latinum, vel Græcum, fuisse.* Hujus rei rationem adscripsero prudentiæ regis Numæ: qui nullum agnosceret concubitus numen, nisi legitimi, cui Iuno præesset. Nam, ut constat ex Dionysii Antiquitatum lib. II, Romulus, & Numa, haut admisere Græcorum fabulas de commerciis immortalium cum mortalibus, quibus homines ad fœdam possent libidinem concitari. Postea tamen eam recepere Romani; sed alieno exemplo. Nam nomen non esse Romanum, terminatio ipsa in VS indicio est. Scio, & *socrus* esse muliebre: sed hoc olim primitus quoque virile erat: unde Attius Atreo*:

† *apud Festum in* Pellex, *& Iunium Paullum ex Granii Flacci libro de jure Papiriano, De Verbor. Signif. cap.* 144. *Revardum sis adi lib. de Auctoritate Prudentum cap.* 1.
* *sic legendum pro* Tangito: *& mox* Taget, *pro* Tanget. *Vide Festum in* Tagit.

— *Simul & præmia*
Pisæa † arrepta à socru possedit suo.

* *apud Prisc. lib.* 6.
† *Sic versus digerendus: pro quo vulgo* Pisæa præmia.

Censeo autem, *Veneris* nomen esse ab Hetruscis: eos accepisse ab Oriente; venireque, non quidem à חן *Chen*, quo quandoque *gratia formæ* ac *venustas* denotatur; sed ex eo, quòd Assyriis tabernacula, in quibus Veneri virgines dicarentur, nomen haberent *sucoth benoth*, à *benot* enim *Benos*, seu *Venos* fuerit; uti superiùs † diximus.

† *cap.* 22.

Græcis hæc diva vocatur Ἀφροδίτη, sive Ἀφρογένεια. Sed nomen id non convenit Lunæ, vel vi generatrici, quatenus hæc Lunæ inest: sed potiùs naturæ inferiori, ut cælitus obtinenti vim generandi. Græcæ enim illæ appellationes ex eo sunt, quia semen sit ἀφρῶδες*: quam rationem adfert Aristoteles in secundo de Generatione animalium, cap. secundo. Vnde fabula de testiculis Cæli abscissis, inque mare projectis, ac natâ inde Venere, quæ ex eo dicta sit ἀλιγενὴς, sive *Saligena.* Hæc Lunæ non competunt: quam marino quidem vapore pasci, uti & sidera alia, veteres † crediderunt: at nemo è spuma maris natam putavit. Venus igitur istic est vis generatrix inferioris naturæ: per testiculos Cæli signatur, virtutem eam cælitus provenire: per mare notatur natura humida, & instar maris spumosa. Sed nihil impedit, quo minus Lunam ipsam intelligamus, quando Venus dicitur Ποντία sive *marina*: quod cognomen ejus apud Phurnutum, & Pausaniam in Corinthiacis: ubi & Λιμενία vocatur, quasi *Portunam* dixeris. Similéque Ἐπιποντία apud Hesychium, & Phavorinum; ac Πελαγία, sive *Marina* †, apud Artemidorum lib. II, cap. XXXV*. Hanc Artemidorus bonam ait gubernatoribus, & navigantibus. Nempe propter imperium, quod Luna habet in mare: de quo satis diximus cap. XIX. Πελαγία igitur dicta sit Venus, uti Isis: quæ sine dubio Luna, ut ostendimus cap. XXIV. Imò Ægyptii, Plutarcho † teste, finxere Isidem navigio vehi: credo ob humidam Lunæ naturam: vel potiùs, quia Luna corniculata navigium refert. Eoque & videtur Isis signari per numen Thebæum, cui Sesostris navem cedrinam ac inauratam cubitorum CCLXXX dedicavit: ut est apud Diodorum in primo. Valde etiam hæc firmantur eo, quod Appulejus in XI eandem facit Dictynnam, Dianam, Iunonem, Paphiam Venerem, & Isidem reginam.

* *spumosum.*
† *Plin. lib.* 2. *cap.* 9. *Theon apud Plutarch. Rustl. lib.* 1 *Isther. Servius in* I *Æneid. &c. unde Oceanum, ac Tethyn, nutrices suas vocat Iliad.* ξ.
† *ut Horatius nominat od.* 26. *lib.* 3, *&* 2, *lib.* 4.
* *sect. de Venere.*
† *lib. de Iside & Osir.*

Porrò non Luna solùm generationis caussa est; sed etiam corruptionis. Quippe unius compositi substantialis productio semper est conjuncta cum alterius vel totius, vel ex parte saltem, corruptione: ac vicissim unius compositæ substantiæ corruptio semper habet adnexam alterius vel generationem, vel aggenerationem. Vtcunque igitur natura per se generationem intendat; quia tamen eadem corruptioni est subjecta, nonnisi intercedente corruptione consequi potest generationem. Qua mente verissimum est, unius generationem esse alterius corruptionem: uti est apud Aristotelem lib. III φυσικῆς ἀκροάσεως, cap. VIII, text. LXXIII; & lib. I de Generat. & Corrupt. cap. III, text. XVII, & XX; item lib. XII Metaph. cap. II, text. VII. Vnde liquet, Venerem tum principio vitæ præfuisse, tum fini. Sed cum prius consideraretur, dicebatur *Diana*, vel *Iuno Lucina*, vel *Alma Venus*, & similibus modis. Quatenus autem præfecta erat morti, & mortualibus, uti curæ sepulcrali, vocitata est *Venus* Ἐπιτυμβία, vel *Libitina Venus*, aut simpliciter *Libitina.* Quærit itaque Plutarchus in Caussis: Διὰ τί τὰ πρὸς τὰς ταφὰς πιπράσκουσιν ἐν τῷ τεμένει τῆς Λιβιτίνης; νομίζοντες Ἀφροδίτην εἶναι τὴν Λιβιτίνην. *Quare, quæ ad sepulchra pertinent, divendunt in æde Libitinæ? Libitinam nihil aliud existimantes, quàm Venerem.* Postea inter alia subdit: Καὶ ἐν Δελφοῖς Ἀφροδίτης ἐπιτυμβίας ἀγαλμάτιόν ἐστι, πρὸς ὃ τοὺς κατοιχομένους ἐπὶ τὰς χοὰς ἀνακαλοῦνται. *Nam & Delphis est Veneris Epitymbiæ imaguncula: ad quam, dum libant, manes evocant defunctorum.* Refert Dionysius Halicarnass. lib. IV, ex instituto Servii Tullii, nascente aliquo, nummum inferri solere in ærarium Iunonis Lucinæ: quopiam item virilem togam assumente, nummum fuisse delatum in Iuventutis: moriente autem aliquo, nummum à propinquis illatum εἰς τὸν Ἀφροδίτης θησαυρὸν ἐν ἄλσει καθιδρυμένον, ἣν προσαγορεύουσι Λιβιτίνην· *in ærarium Veneris in luco situm, quam Libitinam appellant.* Postea tamen consuetudo illa inferendi nummi

nummi desiisse videtur: nec enim ullus ejus scriptor meminit : sed mortuorum numerus cognoscebatur ex Libitinariis, hoc est, iis, qui curandis funeribus præessent. Vnde Suetonius in Nerone cap. XCIII: *Pestilentia unius auctumni, qua triginta funerum millia in rationem Libitinæ venerunt.* Plura de hoc hominum genere si voles, adi eruditissimum Kirchmannum lib. I de Funeribus Romanis, cap. IX.

Cæterùm jam olim dubitatum, utrùm hæc Libitina rectiùs statueretur Venus, an Proserpina. Quod ita esse, docet nos Plutarchus in Numa : ubi narrat, ut rex hic docuerit etiam colere Deos inferos, ἐξαιρέτως δὲ τὴν προσαγορευομένην Λιβιτίναν, ἐπίσκοπον τῶν περὶ τοὺς θνήσκοντας ὁσίων θεὸν οὖσαν. εἴτε Περσεφόνην, εἴτε μᾶλλον, ὡς οἱ λογιώτατοι Ῥωμαίων ὑπολαμβάνουσιν, Ἀφροδίτην· οὐ κακῶς εἰς μίαν δύναμιν θεοῦ τὰ περὶ τὰς γενέσεις καὶ τὰς τελευτὰς ἀνάπτοντες. *præcipuè illam nomine Libitinam, Deam præsidem eorum, quæ defunctis justa fiunt; sive ea Proserpina est; sive, ut Romanorum eruditissimi arbitrantur, Venus sit; haut male uni numinis virtuti, ea quæ ad ortum, & finem pertinent, adscribentes.*

Verum opiniones istæ doctissimorum virorum de Libitina, utcumque diversæ etiam Plutarcho visæ sint, probè tamen conveniunt : quia Venus Libitina eadem est ac Proserpina, & Hecate : quod ut liqueat, deinceps de Proserpina, ac Hecate, dicemus.

CAPVT XXVIII.

Proserpinæ nomen unde. Eadem Φερέφαττα, & Χειρογονία, *ac hujusce ratio nominis. Per eam intelligi Lunam, sed inferis lucentem.* Περσεφόνης ἔτυμον. *Æschylus, sed è poetis primus, Dianam, non Latonæ, sed Cereris filiam, dixit : ut Diana ei eadem, ac Proserpina, videatur. Quo pacto & Ceres, & Proserpina, ad Lunam referantur, & cur Manibus præfectæ. Animæ corpori nubentis antistes Luna; corpore excedentis, Proserpina. Cur animis, & Lunæ, ac Cereris ministris,* Apum *sit nomen datum, & Proserpinæ nomen* Melitodis. *Rejecta Theocriti scholiastæ opinio, existimantis* Melitodem, *&* Coran, *per* ἀντίφρασιν *sic vocari. Cur Proserpina dicatur* Libera, *vel* Cora; *Bacchus item* Liber. *Quo respexerint, qui cùm eadem sit Proserpina, ac Diana, Dianam tamen Latonæ, Proserpinam autem alii Stygis filiam dixerint, alii Cereris.*

VIdimus antea † de Proserpina, quatenus ad historiam pertinet. Nam Aidoneus, rex Molossorum, ut uxorem suam dixit Δήμητρα, sive Cererem; sic filiam Περσεφόνην, seu Proserpinam; canem item Κέρβερον vocavit : quemadmodum est apud Plutarchum in Theseo. Nunc de eadem agimus, non quatenus ad historiam pertinet, sed ad naturam. Propriè enim Proserpina numen est naturale, factumque vocabulum ex Græco Περσεφόνη, κατὰ μετάθεσιν * : ut Tullii est opinio in secundo de Nat. Deorum : verisimilior sanè, quàm illa Varronis in IV de L. L. ubi Lunam à *proserpendo* dici ait *Proserpinam*, quod, *ut serpens modò in dextram partem, modò in sinistram, latè vagetur.*

† lib. I, cap. 19.

* per literarum trajectionem.

Aliter Græcis dicta est Φερέφαττα : unde sacrum apud Cyzicenos Φερεφάττια : de quibus Plutarchus in Lucullo, & Appianus in bellis Mithridaticis.

Vocata quoque Χειρογονία. Hesychius : Χειρογονία, ἡ Περσεφόνη. Quasi novè dixerim, *Manugenam*. De caussa nominis, silent, quos vidi. Sed censeo inde esse, quod Proserpina sive Diana, vel Iuno, sit partus præses; ac obstetrix, quæ Afranio *adsestrix*, adsideat genibus parturientis, manus iis admovens, quibus parata sit fœtum excipere.

Cùm autem partui præsideat Diana, atque ea sit Luna; planè censeo, Χειρογονίαν, sive Proserpinam, esse Lunam. Deque Proserpina idem indicat Varro lib. IV de L. L. *Hinc* (Lunam) *Epicharmus Enni Proserpinam quoque appellat, quod solet esse sub terris.* Significat, Lunam esse Proserpinam; sed tum propriè, cùm Luna sub nostro est hemisphærio. Servius in III Æn. cum narrâsset, ut Latona pepererit priùs Dianam, postea Apollinem; de priori subjungit : *Hæc namque est Diana, Iuno, Proserpina.* Ac pluribus idem in initium Georg. Verba superiùs, de Cerere agentes, adduximus. Mart. Capella lib. II de Nupt. Philol. *Hæc omnis aëris a luna diffusio sub Plutonis potestate consistit : qui etiam Summanus dicitur, quasi summus manium. Hic Luna, quæ huic aëri propior est, Proserpina memoratur.* Vbi abit ab iis, quibus placet, Lunam, quando est apud Antipodas, *Proserpinam* vocari. Interim *Proserpinam* eandem esse, ac *Lunam*, agnoscit. Vti & Iulius Firmicus de errore prof. relig. *Liberum ad Solem volunt referre commenta Græcorum : Proserpinam verò Liberam dicentes, Lunam esse confingunt.* Fulgentius Μυθολογικῶν lib. II : *Ideo voluerunt, Lunam etiam ipsam apud inferos Proserpinam dici, seu quòd nocte luceat, seu quòd humilior currat, & terris præsit.*

Hoc, ut alia fere, hausere Latini à Græcis. Nam similiter Onomacritus in hymnis, sive Initiis potiùs, sub Orphei nomine editis: ubi primùm quidem sic Proserpinam compellat :

Περσεφόνη, θυγάτηρ μεγάλου Διὸς, ἔλθε μάκαιρα.

Proserpina, filia magni Iovis, veni beata.

Postea verò his verbis affatur, quæ liquidò Lunam esse designant :

Ὡρῶν συμπλέκτειρα, φαεσφόρε, ἀγλαόμορφε,
Εὐφεγγὲς, κερόεσσα.

Temporum contextrix, lucifera, excellens formâ,

Bene

Bene lucens, cornuta.

Ibidem sic compellat:

Πλȣ́τωνος πολύτιμε δάμαρ, κεδνή, βιοδῶτι·

Plutonis honoranda uxor, inclyta, vitæ datrix.

Vbi cur βιοδῶτιν appellet, liquet: ac quia, ut vidimus, Luna & generat, & corrumpit: subdit postea Onomacritus:

Ζωὴ καὶ θάνατος μȣ́νη θνητοῖς πολυμόχθοις
Φερσεφόνεια. φέρεις γὰρ ἀεί, καὶ πάντα φονεύεις.

Vita, & mors sola, mortalibus multi laboris,
Proserpina. fers enim semper, & omnia occidis.

Ac videtur hic ad nomen Divæ allusisse. Nam πέρθειν * idem ac φονεύειν †. Dicta autem Περσεφόνη, sive Περσεφόνεια, διὰ τὸ πάντα πέρθειν τῷ φόνῳ· *quia omnia vastet cæde.* Quomodo fuerit ex πέρσεως, & φόνος. Sed etymon hoc licet verius, illud tamen verbis Onomacriti convenientius sit; ut dici dicatur, quasi Φερσεφόνη. Nempe, ut est in Etymologico magno, ἀπὸ τȣ̃ φέρειν τὸ φόνον; *quod necem inferat.* Interea aliunde etiam deduxeris; ut ostendam cap. LX.

* vastare.
† occidere.

Apud Herodotum quoque in Euterpe legas, Apollinem Ægyptiis esse Orum, Cererem esse Isidem, Dianam verò Bubastin. Subjicit deinde: Ἐκ τȣ́τȣ δὲ τȣ̃ λόγȣ, καὶ οὐδενὸς ἄλλȣ, Αἰσχύλος ὁ Εὐφορίωνος ἥρπασε τὸ ἐγὼ φράσω, μȣ̃νος δὴ ποιητέων τῶν προγενομένων. ἐποίησε γὰρ Ἄρτεμιν εἶναι θυγατέρα Δήμητρος, τὴν δὲ νῆσον, διὰ τȣ̃το γενέσθαι πλωτήν. *Atque hinc, non aliunde, arripuit, quod dicam, Æschylus, Euphorionis filius, solus poetarum superioris ætatis. Statuit enim, Dianam esse Cereris filiam, ac propterea insulam esse natantem redditam.* Si verbis solùm, non sententiâ totâ, abit à Græcis suis Æschylus: hinc Dianam esse eandem, ac Proserpinam, consequitur: quia ait, Dianam Æschylo esse filiam Cereris. Ejus enim filiam esse Proserpinam, satis convenit inter Græcos.

Sed quod Proserpina dicitur Cereris filia, non eodem modo intelligitur. Ceres enim nunc supera intelligitur Luna, quæ nos illuminat: nunc infera, quæ lucet antipodibus vel Manibus. Si Ceres est Luna supera, filia ejus erit Proserpina, quia ex Luna supera fiat infera. Nam etiam cùm particula *ex* solam notat consequentiam, id quod ex aliquo fit, subinde ejus proles Theologis gentium dicitur: ut ex Hesiodi Θεογονίας multis elucet locis. Sin Ceres est Luna infera, hoc est ea, quæ sub pedibus nostris lumen præbet Stygi; Proserpina ejus filia fuerit lumen Lunare, illustrans illos, qui terras incolunt pedibus nostris adversas. Seu hoc, seu illo modo, acceperis; & Ceres, & Proserpina, ad Lunam reducentur. Sed posteriori ratione meliùs videmus, quo pacto tam Ceres, quàm Proserpina, inferæ habeantur Deæ, maniumque præstites, hoc est, animarum; non ἁπλῶς quidem (nam priusquam se corpori insinuarunt, Luna iis præfecta) sed demum, ubi corporibus excesserint. Nempe bifariam animas spectabant: quatenus cælitus immittuntur corporibus; quod Lunæ beneficium habebatur, quia generationi præest: & quatenus corporibus solutæ ad inferos concedunt; quo pacto Lunæ inferæ, hoc est, Cereri, & filiæ Proserpinæ, in eas potestas credita est. Animæ verò plerisque gentium Theologis dictæ μέλισσαι, sive *apes*, ob dulcedinem vitæ: ac propterea Luna quoque *apis* vocata, quia animas immitteret: quippe, ut dixi, generationis antistita: imò & Cereris, hoc est, Lunæ inferæ, manium præsidis, ministræ, quæ non aliæ, quàm Manes, itidem sunt *apes* vocatæ: & Proserpina quoque, quæ vel ipsa Ceres, Luna infera, vel ejus effectus, vis inferas illuminans plagas, *Mellea* similiter dicebatur: nempe quia apiculis illis, hoc est, Manibus, præesset. Hæc parùm vulgo sunt cognita. Vt igitur pleniùs gentium opinio innotescat, non abs're erit firmare illa Porphyrii verbis è libro de Nympharum antro; ubi sic scribit: Πηγαὶ δὲ καὶ νάματα οἰκεῖα ταῖς ὑδριάσι νύμφαις· καὶ ἔτι γε μᾶλλον νύμφαις ταῖς ψυχαῖς, ἃς ἰδίως μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλȣν, ἡδονῆς οὔσας ἐργαστικάς. ὅθεν καὶ ὁ Σοφοκλῆς οὐκ ἀνοικείως τῶν ψυχῶν ἔφη,

Βομβεῖ δὲ νεκρῶν σμῆνος, ἔρχεταί τ' ἄλλη *.

Καὶ τὰς Δήμητρος ἱερείας, ὡς τῆς χθονίας θεᾶς μύστιδας, μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλȣν, αὐτήν τε τὴν κόρην μελιτώδη. σελήνην τε ȣ̃σαν γενέσεως προστατίδα, μέλισσαν ἐκάλȣν. *Fontes verò, & flumina, Nymphis aquaticis propria sunt, ac multò magis nymphis animis, quas propriè veteres Apes dixere; quia voluptatem pariant. Vnde & Sophocles non impropriè de animis dixit, Mortuorum examen edit bombum, atque aliò venit. Imò & Cereris sacerdotes, velut inferæ † Deæ antistitas, Apes dixere veteres, & filiam ejus Proserpinam, Melleam. Lunam verò, generationis præsidem, Apem nuncuparunt.* Pluraque inibi in hanc mentem.

* Puto, scribendum, ἄμα τ' ἔρχεται, ut nec in ... fiat. Nisi verba hæc tollenda; quæ & in translatione sua prætermisisse video Gesnerum.

† Sic χθονίας vocabulum sumi videtur: ut Pluto, & alii χθόνιοι, hoc est, καταχθόνιοι, vel inferi.

Quod verò Porphyrius ait Proserpinam dictam Μελιτώδη, *Melleam*: id factum videmus à Theocrito, Idyllio XV, quod inscribitur *Adonia celebrantes*:

Μὴ φυῇ, Μελιτῶδες, ὃς ἁμῶν καρτερὸς εἴη·

Fortior haut nobis nascatur, Mellea, quisquam.

Vbi sic scholiastes: ἀντὶ τȣ̃, Μηδεὶς γένοιτο, ὦ Περσεφόνη, ἄλλος ἡμῶν κύριος· μελιτώδη δὲ τὴν Περσεφόνην φησὶ κατ' ἀντίφρασιν, ὡς καὶ Κόρην· διὰ τὸ τὰς ἑταίρας αὐτῆς, καὶ τῆς Δήμητρος, μελίσσας λέγεσθαι· *Pro illo, Nequis oriatur, ô Proserpina, alius nostri dominus.* MELLEAM *verò vocat Proserpinam per antiphrasin, ut &* COREN: *propterea quod ejus amicæ, & Cereris,* APES *dicantur.* Sic Antiphrasis ineptum est Grammaticorum commentum, nec aliud quàm inscitiæ asylum: de quo in Institut. Orat. † satis diximus. Vera autem ratio, cur Μελιτώδης, hoc est, *Mellea* vel *Mellita* vocetur, ea est, quam attulimus è Porphyrio: ac firmantur hæc eo, quod scholiastes ipse Theocriti agnoscat, amicas Proserpinæ, ac Cereris, dici μελίττας, sive *Apes*. Nam illæ amicæ, vel ministræ utriusque divæ, haut aliæ sunt, quàm defunctorum animæ. Nec Proserpina κατ' ἀντίφρασιν Κόρη, quia nupta Plutoni: sed propriè, quia filia Cereris. Nam id hoc loco

† lib. 4. cap. 13. sect. 11.

Κόρη,

Digitized by Google

Κόρη, θυγάτηρ *: ut κόρος, παῖς, υἱός ‡. Ac similiter Bacchus, Latinis *Liber*; Proſerpina, *Libera*: unde Minucius Felix in Octavio: *Ceres, facibus accenſis, & ſerpente circumdata, ſubreptam Liberam anxia & ſollicita veſtigat.* Arnobius lib. v: *Parit menſem poſt decimum luculenti filiam corporis, quam ætas mortalium conſequens, modò Liberam, modò Proſerpinam nominavit.* Ac, ut gentiles ipſos adducam: Livii eſt lib. III; *Familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.* Et Taciti lib. II Annal. *Libero, Liberæque, & Cereri, juxta Circum Max.* Vbi videmus, cum matre jungi liberos: qui quia liberi ejus, eo Liberi, Liberæque nomine nuncupati. Vide, quæ diximus libri primi de Analogia cap. XLII. Luna igitur, cum inferos illuminat, *Libera* eſt; ut Sol, quando inferis lucet, *Liber* vocatur: quemadmodum ex Macrobio dixi cap. XIV. At quomodo Libera, hoc eſt Luna infera, quæ & Proſerpina, ſoror eſt Solis inferi, ſi ambo ſint liberi, hoc eſt, filius filiaque Cereris, ſive Lunæ? Quo pacto enim Sol ſeu inferus, ſeu ſuperus, Lunæ proles dici queat? Huic ſic occurrimus, *Liberum* nunc dici Solem inferum, ſive Antipodum; quo pacto Liber Cereris, hoc eſt, Lunæ filius dici nequit: nunc vocari ſic vim Lunarem terrâ receptam, qua vinum procreatur; eoque intuitu Liberum Cereris ſeu Lunæ filium, Liberæ ſeu Proſerpinæ, hoc eſt, virtutis frugiferæ, quæ à Luna eſt in Tellure, ſororem nuncupari. Atque huc ſpectarunt, qui primi iſta tradidere: ſed libera poetarum gens miſcuit nobis, pro gentibus variis, variè conceptas, traditaſque opiniones.

* Kore, filia.
‡ Koros, puer, filius.

Sed aliud etiam adverſus ea, quæ diximus, objectant viri eruditi; non poſſe eandem eſſe Proſerpinam, ac Dianam; quia hæc filia ſit Iovis ex Latona; illa Iovis ex Cerere; ut Heſiodus ait in Theogonia; vel ex Styge, ut Apollodoro traditum in primo bibliothecæ. Sed validum hoc foret, ſi propriè *filii*, vel *filiæ* nomen caperetur. Nunc ſumitur tranſlatè: de quo vocis ejus uſu diximus cap. xxv. Hinc eſt, quòd pro diverſa conſideratione diverſa eſt originatio. Diana, hoc eſt, Lunæ ſuperius hemiſphærium illuminantis, mater eſt Latona, hoc eſt, chaos, ſive prima omnium materies: quæ cur Latona ſit vocata, ſuperiùs * expoſuimus. Proſerpina autem, quæ Luna eſt inferius hemiſphærium illuſtrans, genita dicitur ex Styge; quia Styx eſt apud inferos; ubi Proſerpina, Stygis illuminatrix, dominium eſt adepta: unde Onomacrito vocatur †,

* cap. 12.
† hymno in Proſerpinam.

—ὑποχθονίων βασίλεια.
—*ſub terris degentium regina.*

At quibus Proſerpina eſt Cereris filia, hi nomine Proſerpinæ intelligunt ſemina ſegetis; quæ à Cerere ſunt, hoc eſt, è ſegete: vel capiunt per eam, frumentum ipſum; quod à Cerere, hoc eſt, Luna: quemadmodum accuratiùs in ſublunaribus Diis exponam. Vbi etiam oſtendam, per Proſerpinam ſæpius ſignari Terram; non univerſam tamen, ſed inferius hemiſphærium.

Poſtremò addam, quid cenſendum ſit de verſibus iſtis in veteri † editione Hygini, Aſtronomici lib. IV *, cap. de Luna.

Denique cùm Luna eſt, ſublustri ſplendet amictu.
Cùm ſuccincta jacit calamos †, Latonia virgo eſt.
Cùm ſubnixa ſedet ſolio, Plutonia conjux.

Vbi videmus, clarè firmari, quod à Servio ſcribitur, Divam eandem in cælis Lunam, in terris Dianam dici, apud inferos Proſerpinam.

Sed merito verſus eos rejecit editio Morelliana: ſunt enim Prudentii lib. I adverſus Symmachum: qui annis ampliùs trecentis Hygino hoc recentior eſt: modò Hyginus is Cæſaris Auguſti libertus fuit; prout etiam Turnebus nuncupat Adverſariorum lib. XVI, cap. I. Et ſanè ita libri vett. Ab Germanici etiam Cæſaris Arateorum interprete ‡ adducuntur duo priores verſus: quod indicio eſt, commentarii ejus auctorem, quem Cæſium *, vel Calpurnium Baſſum † nuncupant, Prudentio eſſe recentiorem: niſi à ſciolo verſus eos additos cum nonnullis ‡ malis.

† Veneta Melchioris Seſſa, anni 1512.
* Sed in Morelliana editione nulla eſt librorum diſtinctio.
† Aldina anni 1496; item Morelliana, jacet calamis; ſed perperam. Nam calami pro ſagittis: ut Naſoni 8 Met. Impoſitis calamis patulos ſinuaverat arcus. Quod convenit Dianæ venatrici.
‡ cap. de Luna.
* Lilius lib. 3 hiſt. de Diis.
† Fulvius Vrſinus in 1 Georg.
‡ Delrio in Seneca Medeam verſ. 787.

CAPVT XXIX.

Hecaten, ſi ἱστορικῶς quidem ſpectes, eſſe filiam Perſei Argivi; unde ei Perſeidos *nomen: at ſi conſideres φυσικῶς, filiam eſſe Noctis, vel Tartari; atque ejus figmenti ratio allata. Hecates etymon geminum.* Opis, Loxo, & Hecaërga, *ad Lunam reductæ. Mos Deliarum virginum, quæ nupturæ capillos reſectos Opidi, & Hecaërgæ, conſecrabant. Conſuetudo Atticarum ἐν περιπλείοις caniſtra geſtantium. Quo pacto Hecate filia dicatur Latonæ. Hecate* Φωσφόρος *ſive* Lucifera. *Cur dicta* Τριοδῖτις, *ſive* Trivia: *& cur in triviis ulularint matronæ certis diebus. Servius correctus. Quamobrem Luna triformis, & triceps, dicatur fingaturque. Indicium ex cornibus Lunæ, utrùm creſcat, an decreſcat. Hecates nomen quandoque laxiùs patere, quam Proſerpinæ; ut hæc mortis; illa inſuper nativitatis, & vitæ omnis præſes intelligatur. Cur mullus Græcis τρίγλη dicatur. Cur idem ſacer ſit Dianæ, ſeu Hecatæ, triplex ex vett. ratio adſertur: quartaque iis ſuperadditur ex eo, quod conducat virginitatis amantibus, qualis Diana. Cerberus cur aliis centenis, vel quinquagenis, aliis verò ternis ſolùm capitibus fingatur. Cerberus Platonicis ſymbolum mali Dei ſeu Dæmonis, poteſtatem in tria elementa exerentis. Gentiles in deſcribendis Deorum poteſtatibus ternario gaudere.*

DE Hecate deinceps videamus: quæ & ipſa nunc hiſtoricè ſpectatur, nunc phyſicè. Priori modo Perſei regis filia fuit; quæ, patre interemto, Æetæ patruo nupſit; atque Medeam illi peperit, & Circen; femina animi planè virilis, venationi, medicinæ, ac veneficiis addictiſſima; quemadmodum traditum Dionyſio Mileſio in Argonauticis, & exinde veteri ſcholiaſtæ Apollonii in III Argonaut. * ubi, ut ab Ovidio ‡ quoque, & Seneca †, *Perſeis* vocatur à Perſeo: ex quo natam eſſe, Heſiodo, Apollodoro, & Diodoro, præeuntibus, dicebamus.

* verſ. 200.
‡ 7 Metam.
† Medea v. 814

Poſte-

Posteriori verò modo Hecate est Luna: quæ quia nocturnum est sidus, eò Hecate Noctis filia dicitur Bacchylidi, apud Apollonii scholiasten in III. Facilè autem adsentio Fulvio Vrsino sic apud eum reponenti:

> Ἑκάτα δᾳδοφόρε νυκτὸς
> Μελανοκόλπου θύγατερ·
> *Hecate tædigera Noctis*
> *Nigrum sinum habentis filia.*

† tædifera. * magnum habentis sinum.

Vbi vulgò δᾳδοφόρε †, & μεγαλοκόλπου *. Nec, si rem spectes, abit à Bacchylide Orpheus in Argonauticis; cui eam Tartarus dicitur procreasse. Tartara enim tenebricosa; unde *nigra* dicuntur Maroni in sexto magni operis. Hesiodo Δηώ, quæ eadem ac Ceres, traditur eam peperisse. Nempe, ut Proserpina, Cereris filia dicitur: cujus rationem attulimus †. Convenit etiam Hecates etymon iis, quæ diximus. Nam, si Servium †; & Fulgentium *, audimus, vocabulum *Hecates* est ab ἑκατὸν †: quia innumeras habeat vires; uti etiam Hesiodus in Theogonia narrat: ubi magnopere eam celebrat: credo, quia, Pausania teste, summo in honore apud Bœotos foret: Ascra autem vicus esset Bœotiæ; ubi si non natus, saltem educatus esset Hesiodus. Eamque rationem etiam adducit Hesiodi scholiastes.

† cap. sup. † in 4 Æn. * lib. 1 Mytholog. 5 de Proserp. † centum.

Aliis tamen placet, nomen Hecates esse ab ἑκὰς *: ut sic dicatur, quia in longè dissita operetur. Secundùm eos, non minùs potuerit Ἑκαέργη nominari, quàm Apollo ἑκάεργος, quasi ὁ τὰ ἕκαθεν ἐργαζόμενος, hoc est, *vim suam in longè dissita exercens*: ut est apud Heraclidem Ponticum †. Et sanè Ἑκαέργην, utcunque virgo dicatur Hyperborea, non aliam primò fuisse, quàm Dianam sive Lunam, aliterque Λοξὼ vocitatam; innuit etiam Callimachi scholiastes in hymnum Dianæ *; ubi sic scribit: Οὖπις, ἐπίθετον Ἀρτέμιδος· ἢ παρὰ τὸ ὀπίζεσθαι τὰς τικτούσας· ἢ παρὰ τὴν θρέψασαν αὐτὴν Οὖπιν· ἢ διὰ τὰς Ὑπερβορέους κόρας, Οὖπιν, Ἑκαέργην, Λοξώ. ἃς ἐτίμησεν Ἀπόλλων, καὶ Ἄρτεμις· καὶ ἀπὸ μιᾶς μὲν Οὖπις ἡ Ἄρτεμις· Λοξίας δὲ, καὶ Ἑκάεργος, ἐκ τῶν λοιπῶν ὁ Ἀπόλλων· *Opis epitheton est Dianæ: sive quia curam habeat parturientium: sive quòd Opis eam educârit: sive propter virgines Hyperboreas, Opin, Hecaërgen, & Loxonem; quas honorarunt Apollo, ac Diana: ac ab unâ quidem Diana assumsit nomen Opidis: ab aliis autem Apollo vocatus Loxias, & Hecaergos.* Mallem dixisset, ut Triviæ sive Dianæ custos dicta *Opis*; imò ipsa etiam Diana sic est cognominata; quod apertè ait Servius in XI: ut item à Loxone Apollo nuncupatus est *Loxias*: ita ab Hecaërga, & Dianam *Hecaërgam*, & Apollinem vocatum *Hecaërgum*. Sed de *Hecaërga* præteriit, quia vix ea pro Hecate obtineret appellatio: at contrà *Hecaërgi* pro Apolline nomen poetis esset frequens. Sic igitur colligo, *Hecaërgen*, & *Hecaten*, non solum origine vocum convenire; sed eandem planè Divam esse. Quod ipsum aliter etiam adstruimus. Siquidem Deliæ virgines, quando nupturæ essent, dicabant comam desectam Opidi, & Hecaërgæ; ut est apud Pausaniam in Atticis; imò & Herodotum in Melpomene. Nam apud eum pro Ἄργην, Ἑκαέργην legi debere, observatum jamdiu doctissimo Leopardo lib. X Emendat. cap. XXIV. At cui convenientiùs, quàm Dianæ, virginitatis præsidi, valedicturi virginitati suæ, hunc honorem habitum iviſſent? Et sanè similiter Athenis, pridie nuptiarum (Προτέλεια dixere) virgines in honorem Dianæ, ad Deam placandam, canistra ferebant: quod pluribus exponit Theocriti scholiastes in Idyll. II. Quare non dubitandum, quin Opis, Hecaërga, & Loxo, sint nomina diversa uni eidemque Hecatæ, sive Dianæ, imposita pro diverso effectu: ac *Opis* sit dicta, à cura puerperii: *Hecaërga*, quod è longinquo operetur: *Loxo*, παρὰ τὸ λοξῶς πορεύεσθαι· *quod obliquè per cælum moveatur*: quemadmodum & eâdem de caussâ Apollo Λοξίας nominatus; ut alibi diximus. Sed, appellationibus hisce missis, Hecatæ insistamus: quam Lunam esse, etiam ex eo cognoscimus, quòd Athenis novilunio quoque opulenti, in honorem Hecates, cœnam in triviis apponerent, quam mox abriperent pauperes. Auctor Aristophanes in Pluto †. Atque hinc *Hecates cœna*; nisi *Hecales* dicenda; de quo non est hujus loci disputare. Etiam Orpheo Hecate dicitur

† *p.* 10. *sive* 97. * *vers.* 204. † act. 2. sc. 5.

> Λητοῦς εὐπλοκάμοιο κόρη ——
> *Filia formosæ Latonæ* ——

ut est apud Proclum in Platonis Cratylum. At Diana, quæ eadem Hecate, filia est Latonæ. Scholiastes etiam Theocriti in Idyllion secundum * sic scribit: Τῇ Δήμητρι μιχθεὶς ὁ Ζεὺς, τεκνοῖ Ἑκάτην διαφέρουσαν ἰσχύϊ καὶ μεγέθει. ἣν ὑπὸ γῆν πεμφθῆναι ὑπὸ τοῦ πατρὸς, πρὸς Περσεφόνης ἀναζήτησιν· καὶ νῦν Ἄρτεμις καλεῖται, καὶ Φύλαξ, καὶ Δᾳδοῦχος, καὶ Φωσφόρος, καὶ Χθονία. *Cereri mixtus Iupiter, Hecaten genuit, robore & magnitudine præstantem: quam sub terras pater misit; ad inquirendam Persephonen: & nunc ea vocatur Artemis sive Diana, & Phylax sive Custos, & Daduchos sive Tædifera, & Phosphorus sive Lucifera, & Chthonia sive Infera.* Etiam Euripidæ est in Helena:

* *vers.* 12.

> Ὦ Φωσφόρ' Ἑκάτη, πέμπε φάσματ' εὐμενῆ.
> *Lucifera ô Hecate, da benigna phasmata.*

Quippe, ut est in glossis Philoxeni: *Lucifera*, Ἑκάτη. Sed Latinos etiam audiamus. Appuleji est lib. XI: *Sive tu Ceres, seu Phœbi soror, seu nocturnis ululatibus horrenda Proserpina triformi facie larvales impetus comprimens.* Et mox: *Cujus numen unicum, multiformi specie, nomine multijugo, orbis moderatur; Attici Minervam, Eleusinii Cererem, alii Hecaten.* Atque idem docet Servius non uno loco: alii item, quorum nonnullos deinceps adducam. Illustris de Hecate est locus Chariclidæ apud Athenæum in VII: Δέσποιν' Ἑκάτη τριοδῖτι, τρίμορφε, τριπρόσωπε, τρίγλαις κηλευμένη· *Domina Hecate, Trivia, triformis, triplici facie, quæ mulceris triglis.* Vbi tria consideranda, quòd dicatur Τριοδῖτις: quòd τρίμορφος καὶ τριπρόσωπος vocetur: quódque addatur, mulceri

ceri

Digitized by Google

† *trivium.* ceri triglis. Nomen Τριοδῖτις ex τρίοδος † esse, satis est apertum: nempe uti eadem *Trivia* à *triviis*. Caussa nominis est, quia τὴν Ἑκάτην ἐν ταῖς τριόδοις ἐτίμων οἱ παλαιοὶ, διὰ τὸ τὴν αὐτὴν Σελήνην, καὶ Ἄρτεμιν, καὶ Ἑκάτην καλεῖσθαι· *Hecaten antiquitus coluere in triviis; propterea quod eandem, & Lunam, & Dianam, & Hecaten, vocarent:* ut ait Aristophanis Scholiastes in Plutum *. Etiam templa Triviæ in triviis statui solere, testis Servius in IV Æn. Verba inferiùs apponam. Firmat & Varro lib. VI de L. L. *Diana est ab eo dicta Trivia, quòd in trivio ponitur fere in oppidis Græcis.* Hinc ululatus ille in triviis, honori Hecates. Servius in Ecl III: *Consuetudo fuerat, ut per trivia & quadrivia ulularent, & flebile quiddam in honorem Dianæ canerent rustici, ad reddendam Cereris imitationem, quæ raptam Proserpinam in triviis requirebat. Novimus autem eandem esse Proserpinam, quàm Dianam.* Addere poterat, & *Hecaten.* Nam continuò subjungit: *Sic in Æneide*: *Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes.* Quem in Maronis locum sic idem Servius commentatur: *Proserpinam raptam à Dite patre cùm Ceres eam incensis faculis per orbem terrarum requireret, per trivia eam, vel quadrivia, vocabat clamoribus. Vnde permansit in ejus sacris, ut certis diebus per compita à matronis exerceatur ululatus: sicut in Isidis sacris, ubi est imitatio inventi Osiridis: quem dilaniatum à Tisiphone ejus fratre uxor Isis per totum orbem requisisse narratur. Iuvenalis: Plangentis populi currit derisor Anubis.* Sed in verbis allatis pro *Tisiphone* planè reponendum *Typhone*: is enim Isidos frater fuit; ut diximus lib. I, cap. XXVII. Hecate igitur τριοδῖτις, quia in triviis coleretur: unde & τριόδων ἐπόπτις † dicitur Phurnuto.

Altera etiam ratio est, cur Τριοδῖτις, vel *Trivia*, dicatur. Quam ipsam Varro adfert post eam, quam ex VI de L. L. antea adduximus. Nam cum dixisset, *Triviam* vocitatam, quia in triviis poneretur: subdit continuò, *vel quòd Luna dicitur esse, quæ in cælo tribus viis movetur; in altitudinem, & latitudinem, & longitudinem.* Est & tertia, quia non modò in cælis, sed etiam terris, & sub terris, hoc est, apud inferos, exerat potestatem: sed nomine, ut Servius ait, diverso; quemadmodum vidimus.

Sequitur inde apud Chariclidam Τρίμορφος *. Quomodo & Horatio lib. III, od. XXII vocatur, *Diva triformis.* Addit Chariclides τριπρόσωπος †, ut Orpheo in Argonauticis appellatur τρισοκέφαλος *: ac Maronis est IV Æn.

Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.

Pertinet huc etiam, quòd Appulejo, verbis antea productis, nominetur *Proserpina trinâ facie.* Est & Minucii in Octavio: *Trivia trinis capitibus, & multis manibus horrifica.* Cur triformis ac triceps fingeretur, hanc rationem adducit Cleomedes lib. II de Mundo †: Οἱ παλαιοὶ τρία εἶναι περὶ τὴν σελήνην σχήματα ἔφασαν, τὸ μηνοειδὲς, τὸ διχότομον, τὸ πεπληρωμένον· ὅθεν & τριπρόσωπον τὴν Ἄρτεμιν ποιεῖν ἔθος ἐστίν· *Veteres dixere, tres esse figuras Lunæ; in cornua curvatam, dimidiatam, ac plenam. Vnde & consuetudo est, trinâ facie Dianam effingere.* Aliam quoque caussam legas apud Servium in proximè allatum Maronis locum: puta quia facies lunæ sit triplex: una crescentis c, cùm cornibus, & cavitate, ortum respicit: altera decrescentis ɔ, cùm cornibus monstrat occasum: alia plenæ o. Tertiam opinionem idem adducit in IV Æn. *Nonnulli,* inquit, *eandem Lucinam, Dianam, Hecaten appellant, ideo quia uni Deæ tres adsignant potestates; nascendi, valendi, moriendi: & quidem nascendi Lucinam Deam esse dicunt, valendi Dianam, moriendi Hecaten: ob quam triplicem potestatem, triformem eam, triplicemque finxerunt: cujus in triviis templa ideo struxerunt.* Atque hinc aliqui tres Parcas statui judicarunt; unam ortus, alteram vitæ, tertiam mortis præsidem: quod infrà accuratè explicabitur. Dixeris, simplicem Hecatæ potestatem tribui; nempe moriendi: illam nascendi addici Lunæ; alteram valendi, Dianæ. Sed cùm moriendi potestatem Servius adsignat Hecatæ, ea, quæ propriè dicta est Proserpina, intelligitur. At propriè Hecates nomen tria illa comprehendit: unde Servius in VI Æn. *Hecate,* inquit, *trium potestatum numen est. Ipsa est enim Luna, Diana, Proserpina. Sed solam Proserpinam dicere non potuit propter lucos, qui Dianæ sunt. Item Dianam, quia ait, lucis præfecit Avernis. Vnde elegit nomen, in quo utrumque constabat.* Idem copiè libro in illud,

Voce vocans Hecaten, cœloque ereboque potentem:

Hoc, inquit, *est, quod ait,* HECATEN, *ut plenum numen ostenderet.* Hecate igitur numen plenarium; Proserpina, partiale: hæc morti duntaxat; illa ortui, vitæ, & morti præfecta.

Postremùm in allatis Chariclidæ verbis Hecate dicitur τρίγλαις κηλεύεσθαι. Id Latinè fuerit, *mullis mulceri.* Τρίγλη verò ex eo dici videtur, quia ter pariat quotannis: ut apud Aristotelem legere est lib. V Historiæ Animalium cap. IX *: unde idem promit Athenæus in septimo. Ac proditum hoc ipsum Oppiano Ἁλιευτ. A †:

Τρίγλαις δὲ τριγόνοισιν ἐπώνυμοί εἰσι γοναῖσι·

A triplici triglæ capiunt sua nomina partu.

Cur verò triglæ seu mulli Hecatæ sacrentur, ne olim quidem convênit. Apollodorus de Diis factum id ait διὰ τὴν ὀνόματος οἰκειότητα· *ob nominis convenientiam:* nempe inter τρίγλη, & τριοδῖτις sive *Trivia.* Melanthius, libro de Mysteriis Eleusiniis, & triglam, & mænida, ei immolari ait, quoniam & Hecate maris habeat potestatem: quod negare non possumus, si eadem est ac Luna. Sed Hegesander Delphus eò in sacris Dianæ mullum ait offerri, quia Diana sit venatrix, ac venator item sit mullus: quippe qui leporem marinum, piscem venenatum ac letalem, strenuè persequatur, ac voret. Mirum autem Athenæum, cui ista debemus, non addidisse, eo triglam Hecatæ sive Dianæ videri sacram, quia Diana sit custos virginitatis; cui inimica est Venus: at mullus item rebus Veneris adversetur. Quod nos docet Athenæus ipse in VII; ubi sic scribit: Ἐὰν ἐναποπνιγῇ τρίγλη ζῶσα ἐν οἴνῳ, καὶ τοῦτο ἀνὴρ πίῃ, ἀφροδισιάζειν

Marginal notes:
† trivium.
* Act. 2, sc. 5 sive Ald. edit. pag. notatâ Γ. 2. b.
* 4 Æn.
† triviorum præses.
* triformis.
† triplici facie.
* triceps.
† cap. de Luna propinquitate ad Terram.
* sive juxta Cæsaris Scalig. distinct. cap. 11 sect. 68.
† vers. 590.

Digitized by Google

ζεῖν οὐ δύναται, ὡς Τερψικλῆς ἱστορεῖ ἐν τῷ περὶ Ἀφροδισίων· κἂν γυνὴ δὲ πίῃ ἐξ αὐτοῦ οἴνου, οὐ κυΐσκεται. *Si mullus fuerit suffocatus in vino, & hinc biberit vir, fit impotens ad Venerem; ut refert Terpsicles libro de Venereis. Sin mulier ex eo biberit, non concipiet.* De mullo satis.

Quemadmodum verò Hecate est triceps: ita & ejus, ac Plutonis canis, Cerberus: quem iccirco Sophocles in Trachiniis vocat Ἅιδου τρίκρανον σκύλακα *: ac de eodem Tibullus lib. III:

* *Plutonis canem tricipitem.*

Cui tres sunt linguæ, tergeminumque caput.

Sed Hecates capita sunt humana: vel, secundùm Orpheum in Argonauticis, dextrum equi, medium hominis agrestis, sinistrum canis. Cerberus verò habet τρεῖς κυνῶν κεφαλὰς †: ut est apud Apollodorum in secundo bibliothecæ. Hesiodus tamen in Theogonia ei attribuit capita quinquaginta: Horatio in secundo odarum vocatur *bellua centiceps.* Quæ referenda sunt ad multiplicem Lunæ potestatem. Sed qui intra ternarium se continent, hi videntur eas spectasse caussas, ob quas fecere Hecaten tergeminam, triaque Dianæ ora: præcipuè autem, quòd exerceret vim suam in cælo, terris, inferis: vel quòd dominium teneret in tria hæc elementa; aëra, aquam, terram. Ac posterius hoc etiam locum habet, si cum Platonicis per Hecaten, Plutonem, Cerberon, intelligas πονηρὸν δαίμονα *, qui Persis Arimanius; ut diximus lib. I, cap. V. Quippe malignus ille spiritus, cælis exul, & extorris, in aëre solùm regnat, & subjecto ei aquæ terræque globo. Hinc Porphyrius apud Theodoretum Therapeutices serm. III, primùm quidem negat, malos dæmonas sub Sarapidis esse potestate: postea autem de malis illis spiritibus subdit: Τούτων σύμβολον ὁ τρικάρηνος κύων· τοῦτ' ἔστιν ὁ ἐν τοῖς τρισὶ στοιχείοις, ὕδατι, γῇ, ἀέρι, πονηρὸς δαίμων· οὓς καταπαύνει ὁ θεὸς ἔχων ὑποχείρια· ἄρχει δὲ αὐτῶν καὶ ἡ Ἑκάτη, ὡς συνέχουσα κατὰ τὸ τρίστοιχον. *Est autem illorum symbolum ac nota, triceps canis: hoc est malus dæmon, qui in tribus invenitur elementis; aëre, aqua, & terrâ: atque hos quidem dæmonas cohibet Deus, sub sua eos habens manu ac potestate: dominatur verò illis etiam Hecate: quippe quæ eos contineat in triplici elemento.* Aliqui verò nec opus existimant, particulatim attendere, vel ad triplicem Lunæ seu faciem, seu potestatem; vel ad tria elementa, in quæ vel Luna, vel malignus spiritus, vim suam exerat: sed generatim in perfectione ternarii numeri consistunt. Hanc rationem adducit Servius in illud Ecl. VIII,

† *tria canum capita.*

* *malum Dæmon.*

—— Numero Deus impare gaudet.

Aut, inquit, *quemcunque Superorum, juxta Pythagoræos; qui ternarium numerum perfectum summo Deo adsignant; à quo initium, & medium, & finis est: aut revera Hecaten dicit, cujus triplex potestas esse perhibetur: unde est, —— Tria virginis ora Dianæ. Quamvis omnium prope Deorum potestas triplici signo ostendatur: ut, Iovis trifidum fulmen, Neptuni tridens, Plutonis canis triceps. Vel quod omnia ternario continentur: ut Parcæ, Furiæ: Hercules etiam trinoctio conceptus: Musæ ternæ.* Vbi mirum, de Gratiis præteriri; de Musis adferri, quæ novenæ. Sed prius hæ ternæ; ut suo loco exponam; posteáque ter ternæ. Ac puto, etiam apud Servium potiùs *ter ternæ* rescribendum.

CAPVT XXX.

Transitum ad stellas: quarum materiam videri à cælo diversam, hoc aqueum; illas, uti & Solem, Lunamque, potiùs igneæ esse substantiæ. Nec tamen, in illo doctorum dissensu, odiosè de eo esse concertandum. Græcos pariter, & barbaros, sidera omnia pro Diis habuisse: inque hac sententia nonnullos etiam fuisse philosophos: & ut de vita eorum partim ex motu perpetuo, partim perenni illuminatione, collegerint. Vtrique occurritur argumento. Vt & sensum iis tribuerint, ac rationem: deque Electræ stella se, ut ajunt, occultante ob captam Trojam; stella item polari se abscondente, ob captam Constantinopolin. Vnde concluserint, sideribus præstantiores esse animas, quàm homini. Philoni idem placuisse: non sic tamen, ut propterea Deos putaret. Assensum Philoni hac parte Origenem: de quo incertum videri, num ejus sententia sit damnata à Concilio V Oecumenico. Imò BB. Hieronymum, & Augustinum, hæsitasse, veréne, an falsò, sic Origenes sensisset. Scholasticorum varii adducuntur, qui verisimilem hanc opinionem existimarint. Nec quæ Aristotelis de eo sententia fuerit, satis inter sectatores ejus convenire. Aquinatem ipsum super eo à se abiisse. Nec bene ei intellectam Platonis mentem. Vt Tycho Brahens in partes iverit Platonis. Opinio hæc refellitur.

Diximus de Sole, ac Luna: quos *Cæli oculos* Pythagorici dictitabant. Transgredior nunc ad stellas: quæ ejusdem cum illis naturæ videntur: uti quidem Peripatetici censent. Quippe quibus Sol, Luna, stellæ omnes, nihil aliud sint, quàm densiores, eoque lucidiores sui orbis partes. Sed ut facilè iis dedero, sidera omnia ejusdem esse naturæ: ita ægre adducar, ut credam, cælum ejusdem, ac sidera, esse naturæ. Nec enim in campis illis cælestibus ullam magis lucem, vel radios ullos, videmus, quàm in propinquo aëre: quod profectò aliter esset, si cœlum, & stellæ, materie convenirent. Nec dispicere valeo, quomodo non hæc opinio divino Mosi repugnet. Secundùm quem, quantum ex ejus verbis colligere queo, firmamentum, sive, ut ipse loquitur, *rakia*, hoc est, expansum, Deus fecit ex aqua; at ejus luminaria ex igne, sive lucido illo corpore, quod primo die esse jussit. Quomodo Sol, Luna, stellæ omnes, non in cœlo erunt, ut nodi in ligno, sed ut clavi in rota; ac proinde contiguæ expanso, cui inhærent, non continuæ. Nec tamen nimium de hoc contendero, gnarus ut ignotam cœli materiam putarint Philo libro de somniis, & Damascenus Orthod. Fid. lib. II, cap. VI. Tantum dixero, eam, quam attuli sententiam, maximè mihi placere: uti & amplexi

Digitized by Google

eam Iosephus Iudaic. Antiquit. lib. I, cap. I, Clemens Romanus lib. II Recognit. Cyrillus Hierosolymit. Catech. IX, Theodoretus quæst. XI in Genes. Procopius in cap. I Genes. Gennadius & Severianus in Catena, Beda in Hexaëm. ut tot prætercam recentiores; etiam illos proximi, aut præsentis ævi; quales Catharinus, Valesius, Molina, alii.

Divinitatem ut Soli, & Lunæ, sic stellis omnibus, tribuerunt tum Barbari, tum Græci. Plato in Cratylo: Φαίνονταί μοι οἱ πρῶτοι τῶν ἀνθρώπων περὶ τὴν Ἑλλάδα τούτους μόνους θεοὺς ἡγεῖσθαι, ὥσπερ νῦν πολλοὶ τῶν βαρβάρων, Ἥλιον, καὶ Σελήνην, καὶ Γῆν, καὶ Ἄστρα, καὶ Οὐρανόν· *Qui Græciam primi incoluere, ii videntur mihi illos solum Deos existimâsse, quos nunc etiam barbari multi pro Diis habent; Solem, Lunam, Terram, Astra, Cælum.* Quæ verba etiam adducit Eusebius Præparat. Euangel. lib. III, cap. II. Nec hac parte solùm erratum à vulgo; sed etiam philosophis: uti Xenocrate Chalcedonio, & Alcmæone Crotoniate; de quibus testis Tullius *. Similiter Stoici: ut Posidonius apud Stobæum, Ἄστρον εἶναί φησι σῶμα θεῖον, ἐξ αἰθέρος συνεστηκός· *stellam esse corpus divinum, ex æthere compositum.* Quid verò eos in hanc compulerit sententiam, docet nos Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. XI: *Dicunt* (Stoici) *omnia sidera partes Iovis esse, & omnia vivere, atque rationales animas habere: & ideo sine controversia Deos esse.* Vbi duo videmus argumenta: prius est à materia; quia, ut Posidonius ait, composita sint ex æthere, qui est Iupiter; ac proinde sint partes Iovis. Hanc opinionem plenius diducam inferiùs; cùm ostendam, ut per divinam naturam intellexerint rerum universitatem, præcipueque igneum spiritum, qui permeet universum. Alterum est à forma, qua vivant, & intelligant. Vivere autem colligebant, partim ex motu perenni, partim ex perpetuis operationibus in inferiora. Ac de motu quidem sic argumentabantur, an argutabantur, dixero. Omne corpus inanimum quiescit in loco suo naturali, ac proprio. At stellæ in eo non quiescunt: uti nec Sol, vel Luna. Sidera igitur non sunt inanima; sed formam habent vitalem, quam *animam* dicimus. Atque ita ex natura corporum inferiorum bellè sibi de superiorum natura colligere visi sunt: quasi Deo grave fuisset, talem iis indere naturam; per quam suapte vi assiduè moverentur. Atque ut motus ille non esset à propria corporum natura, possit Deus ἀμέσως † movere: possit eos motus ciere per intelligentias sive angelos. Quorum quid sit, certò nequit cognosci; ut diximus antea.

* lib. I de Nat. Deor.

† immediatè sive per se.

Præterea, ut referebamus, eo pugnant, quod cælestia in inferiorem operentur naturam, imò semper operentur: quod planè divinum videtur, secundùm illud Philonis in primo allegoriarum Legis; Παύεται οὐδέποτε ποιῶν ὁ θεός, ἀλλ' ὥσπερ ἴδιον τὸ καίειν πυρός, καὶ χιόνος τὸ ψύχειν, οὕτω καὶ θεοῦ τὸ ποιεῖν· καὶ πολύ γε μᾶλλον, ὅσῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀρχὴ τοῦ δρᾶν ἐστίν· *Nunquam desinit Deus operari: sed ut ignis proprium est urere, & nivis refrigerare; sic & Dei est operari: atque hoc eo magis, quia & ipse est principium ac caussa, cur omnes operentur.* Sed (ut exemplis hic allatis insistam) num proprie ignem, aut nivem, vivere dixerint, quia ille semper urat, hic refrigeret semper? Quo jure igitur colligunt, sidera vivere, quia semper illuminent? Adde quod illuminatio non sit ejus naturæ, ut promânet à forma vitali. Nec enim propriè vivit ignis noster, utcunque luceat. Quin lux ejus est indolis, ut ne possit quidem à vitali principio dependêre. Quare ficulno nixi fuere argumento, qui sidera, quoniam operentur, etiam vivere collegerunt.

Iam verò nec contenti fuere vitam tribuere stellis: etiam sensum assignarunt. Mitto antiquiores: phantasiam seu interiorem sensum in iis agnoscit Avicenna: Simplicius tres quoque exteriores sensus addebat; tactum, visum, auditum.

Imò rationales etiam fecerunt. Quomodo Zeno apud Stobæum ait, τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων ἕκαστον εἶναι νοερὸν, καὶ φρόνιμον πυρινὸν πῦρ· *Solem, Lunam, & singula astrorum aliorum, esse intelligentem ac sapientem igneum ignem.* Eamque sententiam etiam poetæ sunt amplexi. Fabulantur * enim, stellam Pleiadum septimam, nomine Electran, post Trojæ excidium, nolle amplius conspici; quia Dardanus, gentis Trojanæ conditor, natus fuerit ex Electra. Quam rationem etiam Ovidius in Fastis † adducit: sed sic, ut alias etiam præmittat. Audiamus vatem:

* Hyginus in Poet. Astron. ubi de Tauro, & Avienus in Arateis.

† lib. 4. v. 167. & seqq.

Pleiades incipient humeros relevare paternos:
Quæ septem dici, sex tamen esse solent:
Seu quod in amplexus sex hinc venere Deorum:
*Nam Marti Asteropen * concubuisse ferunt:*
Neptuno Alcyonen, & te formosa Celæno:
Majan, & Electram, Taygetamque Iovi.
Septima mortali Merope tibi, Sisyphe, nupsit.
Pœnitet, & facti sola pudore latet:
Sive quòd Electra Trojæ spectare ruinas
Non tulit, ante oculos opposuitque manum.

* Al. Nam Steropen Marti.

Vbi, ut gentium poëtis faciliùs ignoscam, facit; quòd neque nostrâ defuerint ætate, qui putarent, similiter se occultâsse stellam polarem, post captam à Muhammede Constantinopolin. Quo nihil vanius. Quippe, si minutam unam exceperis, quæ inter polum, & minorem ursam, interjacet, illa ipsa in cauda minoris Vrsæ, uti olim ætate Hipparchi & Ptolemæi, ita hodieque maximè est polo vicina, & similiter *Polaris* vocitatur.

Ne illud quidem gentibus suffecit, si sidera sensum, & rationem, haberent: quia & homines ista obtinent; nec propterea Dii sunt. Igitur diviniori quadam mente opus esse viderunt; quam eos habere, ex eo concludebant, quia in æthere agerent, substantiâ maximè subtili, purâque. Cicero libro II de Natura Deorum: *Sidera æthereum locum obtinent, qui quoniam tenuissimus est, & semper agitatur, & viget: necesse est,*

Digitized by Google

est, quod animal in eo gignatur, idem quoque sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse. Mirum verò hanc Platonis sententiam saltem in tantum Philoni placuisse, ut ipse etiam sidera esse mentes quasdam purissimas arbitraretur. Sic enim scribit libro de Somniis: Πάντα τῷ ποιητῇ τὰ τοῦ κόσμου μέρη καλὸν ἔδοξεν εἶναι ζώων ἀναπλῆσαι. διὰ τοῦτο γῇ μὲν τὰ χερσαῖα ἐγκατεσκεύασε, θαλάττῃ δὲ καὶ ποταμοῖς τὰ ἔνυδρα, οὐρανῷ δὲ τοὺς ἀστέρας· καὶ γὰρ ἕκαστον τούτων, οὐ μόνον ζῶον, ἀλλὰ καὶ νοῦς ὅλος ὁ καθαρώτατος εἶναι λέγεται. *Opifici mundi placuit omnes ejus partes animalibus implere. Propterea terræ attribuit terrestria; mari, & fluviis, aquatilia; cœlo autem stellas. Nam & harum quæque non modò animal dicitur, sed etiam mens purissima.* Vocat & eopse libro ἀφθάρτους καὶ ἀθανάτους ψυχάς· *incorruptibiles & immortales animas.* Similiaque in hanc mentem apud eum habes libro de Gigantibus: item lib. de opificio mundi. Vbi stellas appellat ἀγάλματα θεῖα, καὶ περικαλλέστατα, *imagines divinas, & pulcherrimas*: ac, ut mentibus humanis videas præferri, ait ibidem: ζῶά τε εἶναι λέγονται, καὶ ζῶα νοερὰ· μᾶλλον δὲ νοῦς αὐτὸς ἕκαστος, ὅλος δι' ὅλου σπουδαῖος, καὶ παντὸς ἀνεπίδεκτος κακοῦ· *animalia dicuntur esse, & quidem animalia intelligentia. Magis verò unaquæque earum Mens est, tota undique bona, nec mali ullius capax.* Hactenus tamen abiit à gentibus, quòd stellas non putârit Deos; sed Dei unius administros, sive, ut loquitur ipse lib. de Pietate, ἄρχοντας τινὰς ὑπάρχους τοῦ πάντων πατρὸς· *rectores quosdam subditos omnium parenti.* Sed Philoni, ut aliis multis, hac etiam parte assensit Origenes lib. I περὶ ἀρχῶν, cap. VII; uti & commentario in Ioannem. Atque hoc nomine eum reprehendit B. Hieronymus epistolis ad Pammachium, & Avitum. Inque epistola Vigilii Papæ ad Cæsarium Arelatensem, inter cæteros anathematismos adversus Origenem, habes & istum: *Siquis dicit, cœlum, & Solem, & Lunam, & stellas, & aquas, quæ super cælos sunt, animatas, & materiales esse quasdam virtutes, anathema sit.* Qui etiam secundo Concilio Constantinopolitano, sive Vniversalium Synodorum quincta, fuit comprobatus: modò, in tanto priorum silentio, stare liceat scriptore, qui vixerit post annum Christi millesimum ac trecentesimum. Is est Nicephorus Callistus lib. XVII Historiæ Ecclesiasticæ, cap. XXVII. Vbi pro eo, quod in verbis Vigilii antea adductis est *materiales virtutes*, interpres habet *rationales. Materiales* tamen etiam est in Summa Conciliorum, quam exhibuit Ioverius. Sed, an Concilium vel hoc, vel illo pacto, scripserit, non satis est apertum: imò ne illud quidem, an eam Origenis sententiam damnârit. Qua de re sic Conimbricenses in Aristotelis lib. II de Cælo, cap. I, quæst. I: *Non tamen istiusmodi dogma hæreseos titulo notandum censemus, propterea quod, an decretum illud à quincta Synodo editum fuerit, haut omnino constat.* Priores verò, plerique saltem, ne de hoc quidem, verumne, an falsum esset dogma, certi aliquid signare ausi sunt. Siquidem B. Hieronymus in illud Ecclesiastæ*: *In circuitu pergit spiritus, & in circulos suos revertitur*: scribit hoc pacto: *Sive ipsum Solem spiritum nominavit, quòd animet, & spiret, & vigeat, & annuos orbis cursus expleat: sive quòd Luna lucentem globum* †,

— Titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, &c.

* cap. 1, vers. 6.

† Æn. 6.

Nec B. Augustinus definire quicquam voluit lib. II de Genesi ad literam cap. postremo: *Solet*, inquit, *quæri, utrùm cæli luminaria ista conspicua sola sint, an habeant rectores quosdam spiritus suos: & si habent, utrùm ab eis vitaliter inspirentur, sicut animantur carnes per animas animalium; an sola sine ulla permixtione præsentia.* Ac de isto subjungit; *In præsenti non facile posse comprehendi.* Item; *Servatâ semper moderatione piæ gravitatis, nihil credere de re obscura temere debemus.* Imò in Enchiridio ad Laurentium cap. LVIII ait: *Nec illud quidem certum habeo, utrùm ad eandem* (angelorum) *societatem pertineant sol, & luna, & cuncta sidera; quamvis nonnullis lucida corpora esse, non cum sensu, vel intelligentia, videantur.* Et sanè vivere astra, probabile arbitratur Aureolus in II, dist. XIV, quæst. II, art. II: & quæst. III, art. und. Item Capreolus distinct. eâdem. Quin, ut de Scoto, & Cajetano, taceam, sententiæ huic favet Aquinas opusculo de Angelis cap. II, & QQ. disput. qu. de Anima, art. VIII, imprimis resp. ad III, IV, V. Dubitat etiam Dionysius Carthusianus in II, dist. XIV, qu. IV. Ascanius quoque Martinengus Tom. II in Gen. † ait, quæstionem hanc *problema esse neutrum in via Patrum, neutramque partem ab Ecclesia damnatam.* Atque addit, in eadem opinione fuisse præceptorem suum Vilelmium lect. XIX in Genes. Itidem de eo in utramque partem posse disputari, opinio est Francisci de Sylvestris Ferrariensis comment. in Summam Thomæ contra Gentes cap. LXX; idque occasione eâ refert, quòd ibidem docuerat Thomas, Aristotelem censere, cœlum componi ex corpore cælesti, & anima, quæ det esse per modum formæ; posteaque subjecisset: *Hoc autem, quod dictum est de animatione cæli, non diximus asserendo, secundum fidei doctrinam: ad quam nihil pertinet, sive sic, sive aliter dicatur.* Suamque hanc opinionem firmat Thomas auctoritate Augustini; qui & ipse, in verbis superiùs adlatis, certi nihil de eo statuere auderet. Sed enim de Aristotele non ita liquet. Moverunt quidem ad scribendum ista Aquinatem, quæ legerat apud Philosophum lib. II de Cœlo, context. XIII, & LXI: item lib. II Metaph. text. XXXV. Et similiter Aristotelem cepere Alexander, Simplicius, Philoponus, alii: atque è junioribus Vasquez Part. I, qu. CLXXXIII. Sed enim, quæ Aristoteles in VIII φυσ. ἀκροάσ. disserit, inque XII Metaph. potiùs evincere videntur, cœlum statuisse animatum, non intrinsecus, sive ratione formæ informantis; sed extrinsecus, seu ratione formæ assistentis; cui cælum sic conjungatur, ut duo unum fiant per virtutem con-

† pag. 889, & seq.

Digitized by Google

contactus; eoque cælum, & quæ cælo insunt, animata esse, non ut animal, sed ὁμωνύμως. Et sanè ipse Thomas, cùm aliter antea scripsisset, postea in Summa Theologiæ part. I, quæst. LXX, art. III, non nisi posteriori modo animata esse sidera agnoscit: ac ratione etiam adstruere laborat, inter animam illam, & corpus cæleste, nullam esse conjunctionem substantialem; sed, ut dixi, contactum virtutis. Mirum verò, addere, eandem esse sententiam Platonis in Epinomide. In quo planè fugit ratio summum virum. Plato enim credidit, sidera propriè vivere, motusque eorum esse non à forma solùm adsistente, ut motore; sed insitâ, ac informante. Putabat quippe, nobilissimo corpori nobilissimam formam, qualis est anima, convenire: eoque absurdum esse, si muta animantia, imò insecta, plantæque, animam haberent; contrà cæleste corpus eâ destitueretur: nec esse verisimile, solem sideraque vitâ carere, cùm vitam multis præbeant; ut illis, quæ ex putredine generantur. Vide eos, qui collationem Platonis cum Aristotele instituerunt: inque his, quæ Iacobus Carpenterius erudite disserit in Alcinoi cap. XII. Eamque Platonis opinionem seculo quoque nostro approbavit Tycho Brahe epist. ad Rhotmannum scripta an. cIↃ IↃ XC, XVIII Aprilis: *Verùm hæc in cælestibus cælesti quodam, & longè vivaciore exquisitioreque modo, eveniunt, quam in animantibus terrestribus, vel æquoreis: cum & cælum animatum esse, ipsaque cælestia corpora animantia quædam cæli, vitali spiritu prædita, non abs re sensisse videatur divina illa Platonicorum philosophia.* Etsi verò de hoc dogmate nihil unanimi Ecclesiæ consensu fuerit definitum: haut levia tamen obduci posse Platonicis videntur. Primùm illud, quòd nec in creationis historia, nec alibi in Scripturis uspiam, intellectus sideribus, nisi tropicè, & per προσωποποιΐαν, tribuatur: sed disertim contrà, propter hominis ea ministerium, facta dicantur. Vt Deuter. IV, 19: *Ne fortè elevatis oculis ad cælum, videas Solem & Lunam, & omnia astra cæli; & errore deceptus, adores ea, & colas, quæ creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus, quæ sub cælo sunt.*

Præterea videmus, paucissimos ex Sanctis Patribus esse, qui iis vitam tribuerint: plurimos è contrario, qui cælos & sidera animâ dicant carere. In quibus, præter eos, quos dixi, Basilius in Hexaëm. homil. III, Ambrof. in Hexa. lib. II, cap. IV; ac pro hac etiam sententia à Psello adductus Gregor. Nazianzenus orat. XXXVIII, & XLII: adhæc Cyrillus lib. II contra Iulianum, Chrysostomus homil. in Psal. IV, Procopius comment. in Genesin. inque operibus B. Augustini incertus scriptor libri de cognitione veræ vitæ cap. VI. Eoque opinio altera suspectior est, quòd, qui nutâsse in hac parte visi sunt, postea apertè sideribus vitam omnem ademerunt; ut de Augustino, & Aquinate, vidimus. Deque Hieronymo idem liquet ex illo, quod Origenis sententiam improbârit: nisi eò solùm respexerit, quod is animas putarit ante cælum creatas, posteaque corporibus sociatas esse cælestibus.

Nihil verò æquè ab hac sententia deterruit Sanctos Patres; quàm illud, quòd si astra vitâ, sensu, rationéque, forent prædita; sine dubio tanto mentes illæ cælestes præstantiores essent mentibus humanis, quanto æther purior & excellentior est corpore terreno. Vnde sequi videbatur, venerationem etiam ac cultum iis deberi. Sanè Adamus Tannerus, eruditus societatis Iesu Theologus, Dissertatione de Cœlis quarta, sic scribit: *Si cæli sive astra essent prædita animâ rationali sive intelligenti, & si in gratia essent; possent utique à nobis etiam coli aliquo cultu sacro seu religioso, qualis hominibus sanctis convenit.* Sic cùm homo colligat Christianus; quis non videt, quanti ea res periculi foret apud gentiles, si Christiani ipsi faterentur, sidera vitâ & intellectu prædita esse? Nec enim unquam gentiles in animum induxissent, sidera eò non esse invocanda, quia fortasse non essent in statu gratiæ, sed peccati, eoque damnationis. Nihil tale, inquam, cogitassent de sideribus beneficis, inque æthere ipso honorifica sua munia bono mortalium capessentibus. Equidem non dubito, quin B. Augustinus, qui prius nutare visus fuit, vel præcipuè, ad hoc periculum apud gentes & rudes Christianos evitandum, priorem retractârit sententiam; ut factum videmus lib. II Retract. cap. VII: quemadmodum & contrarium asserit libro contra Priscillianistas, & Origenistas, cap. VII. Solidéque multò ante Augustinum sententiæ istius auctoribus occurrerat Lactantius lib. II, cap. V: ubi inter alia sic scribit: *Si Deos esse iccirco opinantur, quia certos & rationabiles cursus habent; errant. Ex hoc enim apparet Deos non esse, quod exorbitare illis à præstitutis itineribus non licet. Cæterum si dii essent, huc atque illuc passim sine ulla necessitate ferrentur, sicut animantes in terra: quarum quia liberæ sunt voluntates, huc atque illuc vagantur, ut libuit: & quo quamque mens duxerit, eo fertur. Non est igitur astrorum motus voluntarius, sed necessarius, quia præstitutis legibus officiisque deserviunt. Sed cum disputaret* (Lucilius Stoicus apud Ciceronem *) *de cursibus siderum; quos ex ipsa rerum ac temporum congruentia intelligebat non esse fortuitos; existimavit voluntarios, tanquam non possent tam dispositè, tam ordinatè moveri, nisi sensus illis esset officii sui sciens.* Cætera quoque exscribere longum foret. Ipsum adi: ac Prudentium in secundo adversus Symmachum. Quare concludam verbis Damasceni lib. II Orthod. Fid. cap. VI: Μηδεὶς ἐμψυχωμένους τοὺς οὐρανοὺς, ἢ τοὺς φωστῆρας ὑπολαμβανέτω· ἄψυχοι γάρ εἰσι, καὶ ἀναίσθητοι· *Nemo cælos, aut luminaria, arbitretur animata; inanima enim sunt, & sensus experta.* Atque hæc universè dicta sint de stellis, & divinitate iis falsò attributa. Deinceps de illis magis particularia prosequemur.

* lib. 2 de Nat. Deor.

CAPVT

CAPVT XXXI.

Acceditur ad stellas erraticas. Martis scintillatio. Exclusis Sole Lunaque, qui Lumina *dicuntur, quinque sunt numero errones, qui Pythagoreis* canes Proserpinæ, *Ægyptiis* Deorum lictores. *Hi coloribus distincti.* Φωσφόρος *pro Luna, ut Latinis* Lucifera. *Venus, & Mercurius, incrementa, & decrementa sua habent, instar Lunæ: ac ejusdem instar, Venus, Mercurius, & Iupiter, eclipsin patiuntur.* Veneris stella διακριτικῶς, *ut distinguatur à sidere Lunæ, quæ & ipsa* Venus *dicitur. Solem à Venere, & Mercurio, circumiri. Quando Venus vesper, quando mane oriatur.* Vesper *pro* Lucifero. Nocturnus, *pro Hespero. Desultatorii equi Lucifero dicati. Hespero furvus equus, albus Lucifero. Elegiam in obitum Mecænatis indignam esse Pedone Albinovano; contrà quàm viro magno visum. Venus distincta ab Hespero, ut præses ab eo cui præsidet. Festum* Phosphoria. *Venus, sexus utriusque sidus, cum Hesperum significat.* Phosphori *sive* Lucis-dubiæ *templum apud Gaditanos. Vnde Lucifer Hebræis* Helel *dicatur. Venus, cùm pro Luna sumitur, utroque est sexu prædita. Venus à mulieribus armatis, à viris culta muliebri habitu indutis. Quas caussas prætexant Saraceni, cur oscula dent lapidi, qui Veneris dicitur. Venerem us, si Græcis credimus, Lunæ & Luciferi sidus complecti: ac dici illis* Chabar, *seu* Cubar: *hoc* Magnam *denotari. Vnde Dijs* Cabiris *nomen.* Cochab *per* ἀντονομασίαν *pro stella Luciferi. Vnde fit, quòd Muhammedani hebdomadem terminent die Veneris, & cur per Hesperum ac Luciferum jurent.*

CVm stellarum aliæ sint fixæ, aliæ erraticæ: dubium non est, quin erraticæ priùs in Deorum numerum sint adscitæ. Vnde & cum Sole, Lunaque, solas eorum sunt nominibus dignati, qui *Majorum gentium Dii*, vel *Selecti* dicuntur. Ad honorem hunc multum contulit, quòd non consistant uno in loco; sed cum mutent; unde &, licet motus eorum sit certissimus, errare tamen per cælum videntur, contra naturam aliarum. Atque hæc caussa iis *planetarum*, sive *erronum* nomen fecit. Etiam ab aliis stellis eo differre animadversum, quòd non scintillarent: nisi quòd Martis stella interdum videatur vibrare ac quasi divaricare lumen suum: sive id ob peculiarem interpositi, seu ætheris, seu aëris naturam, sive aliam ob caussam, contingat.

Hujusmodi stellæ statui solent quinque: unde & Arato πέντ' ἀστέρες, *quinque stellæ*, dicuntur: uti & Propertio lib. IV, eleg. I. Ac Tullius quoque in primo de Natura Deorum, nunc *quinque stellas vagas*, nunc *quinque errantia sidera* appellat. Iulii item Hygini est in Poetico Astronomico: *Reliquum est nobis de quinque Stellis, quas complures, ut Erraticas, ita* Πλανήτας *Græci dicunt.* Ac similiter Iulius Firmicus lib. I, cap. IV, & Macrobius lib. I in Somnium Scipionis, cap. XVII; qui ad discrimen harum, & cælo infixarum, Solem, Lunamque vocat *Lumina*, ut Græci φῶτα: nempe κατ' ἐξοχὴν, tanquam φωστῆρας μεγάλους, prout vocant LXX Gen. I, 16. Hebraicè est המאורות הגדלים. Pythagorei, quia Proserpina est Luna, propterea vocitarunt canes Proserpinæ; ut ait Clemens in V Στρωματέων, Ægyptiis habebantur velut ῥαβδοφόροι, sive *lictores*: sed δωδεκατημόρια habita pro θεοῖς βουλαίοις, *Diis consiliariis*: ut vetus scholiastes annotavit in IV Argonauticôn Apollonii.

In quinque his primò divinos obtinuisse honores videtur Venus, sive

Ἕσπερος *, ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ.
Hesperus æthereo longè pulcherrimus orbe. * Homer. Iliad. χ. v. 318.

Facilè enim in se oculos omnium candore suo convertit: cum Mercurius contrà sit cæruleus; Iupiter rufus, aut flavus; Mars cruoris instar nigricans; Saturnus cinereus. Præterea observabant, hanc stellam moderatè calefacere, ac humectare: quo nihil ad generationem est conducibilius. Hinc Porphyrius apud Eusebium lib. III Præparat. Euangel. cap. XI: Τὸν δὲ τῆς Ἀφροδίτης ἀστέρα θεωρήσαντες γονοποιόν, ἐπιθυμίας τε καὶ γονῆς αἴτιον, γυναῖκα μὲν ἀνέπλασαν διὰ τὴν γένεσιν, ὡραίαν δὲ, ὅτι καὶ Ἕσπερος, ὃς κάλλιστος &c. *Stellam autem Veneris, cùm ad generationem prolemque gignundam aptam, & cupiditatis, ac seminis caussam esse animadverterent; eam, ob generationem, effinxere specie mulieris; sed formæ perelegantis, quia & eadem Hesperus sit: qui pulcherrimus.* Duo igitur sidera generationi præfecerunt; Lunam, de qua fusè antea vidimus, & Hesperum, ut Porphyrius hîc docet. Atque ejus rei etiam communem esse caussam videmus: nempe quia utrumque sidus modicè calefaciat, & humectet; uti ad generationem requiritur. Atque arbitror, eandem esse rationem, cur & Luna, & vespertina hæc stella, sint commune nomen Veneris sortitæ. Nam Lunam etiam Ἀφροδίτην sive Venerem nominatam, fusè satis superius † ostensum. Imo & his duobus commune est Φωσφόρου nomen datum. Nec enim solùm sic Veneris stella dicitur, sed etiam Luna: ut quæ Euripidæ sit Φωσφόρος Ἄρτεμις, *Lucifera Diana*; ut Tullius reddit in secundo de Nat. Deor. Ac similiter capio in hoc ejusdem philosophi scenici: † cap. 27.

—— Ὅ τι γὰρ ἐνιαυτὸς τίκτοι
Κάλλιστον, εὔξω Φωσφόρῳ θύσειν θεᾷ.

—— *Pulchri quicquid annus pepererit,*
Est animus hoc offerre Luciferæ Deæ.

Phurnutus: Ἡ δ' Ἄρτεμις Φωσφόρος μὲν ἐπωνομάσθη, διὰ τὸ καὶ αὐτὴν σέλας βάλλειν, καὶ φωτίζειν ποσῶς τὸ περιέχον, ὁπόταν μάλιστα πανσέληνος ᾖ. *Diana quoque Luciferæ cognomen accepit, quia & ipsa splendorem emittat, ac cælum aliquatenus lumine suo illustret, imprimis quando est plenilunium.* Magis etiam hi ipsi utrumque sidus communi Veneris & Phosphori nomine dignati forent; si constitisset iis de aliis quoque, quæ communia habere, telescopio, sive tubo Batauo, repertum fuit. Quale est, quòd stella hæc instar

Lunæ crescat, & decrescat: ac tum plena sit, quando remotissima est à terra; corniculata autem, cùm retrograda, & terris proxima. Item quòd, ad Lunæ modum, patiatur eclipsin. Neutrum tamen his convenit solis; sed prius in Mercurio quoque locum habet: posterius, ut in Venere & Mercurio, sic in Iove etiam, telescopio sibi deprehensum, tradit Mersennius in Genes. cap. I, vers. XIX *.

* pag. 108.

Quia igitur duplex est Venus; Luna, & quinque erraticarum una: tollendæ ambiguitatis caussâ, erraticum hoc sidus non incommodè *stellam Veneris* dicemus: idque præcunte Tullio in II de Nat. Deor. item Varrone in secundo rerum divinarum libro; unde hæc Servius adducit: *Ex eo, quo à Troja est profectus Æneas; Veneris, per diem, stellam semper vidit; donec in Laurentum agrum venit; ubi non est amplius visa. quare cognovit, terras esse fatales.* Item eodem Varrone, apud B. Augustinum lib. XXI de Civit. Dei, cap. VIII: *In cœlo mirabile exstitit portentum. Nam in stella Veneris nobilissima, quam Plautus Vesperuginem* †, *Homerus* ‡ *Hesperum appellat, pulcherrimam dicens, Castor scribit, tantum portentum exstitisse, ut mutaret colorem, magnitudinem, figuram, cursum: quod factum neque antea, neque postea sit.* Græcis similiter Ἀφροδίτης ἀστὴρ * nominatur: nonnullis tamen Ἥρας ἀστὴρ † dicitur. Sed hæc probè conveniunt, cùm eadem sit Diva: unde Laconibus simulachrum Ἀφροδίτης Ἥρας ‡: ut ex Pausania antea * diximus.

† Amphitr. I, I.
‡ Il. χ, 318.
* Veneris stella.
† Iunonis stella.
‡ Iunonis Veneris.
* cap. 27.

Nec per *Veneris stellam* solùm Vesperum sive Hesperum intelligimus; sed etiam Luciferum. Quippe eadem est stella. Nam cùm Mars, Iupiter, Saturnus, quia sint supra Solem, careant emersione vespertinâ, & occultatione matutinâ; & contrà Luna, quia est sub Sole, non habeat emersionem matutinam, aut occultationem vespertinam: in Venere ac Mercurio, quia, ut cap. prox. dicam, circumeunt Solem, eoque nunc illo superiores sunt, nunc inferiores; utramque emersionem, utramque item occultationem, habemus. Ac Venus quidem, cùm superior est, mane occultatur, hoc est, sub radiis conditur Solaribus: oriturque vesperi, sive ex radiis Solaribus emergit: ac dicitur tum Hesperus, seu Vesper, sive Vesperugo: ut apud Plautum Amphytryone: ut observatum Varroni in V de L. L. & Festo. Quando autem Sole est inferior, heliacè occidit vesperi, maneque oritur, sive emergit: ac tum Ἑωσφόρος, vel Φωσφόρος, sive *Lucifer*, vocatur, vel etiam *Eous*. Helvius Cinna apud Servium †:

Te Matutinus flentem conspexit Eous;
Et flentem vidit paullò pòst Hesperius idem.

† in illud I Georg. Aut cum Sole novo terras irrorat Eous.

Quodammodo tamen Phosphori, & Hesperi nomina confudit Horatius lib. II, od. IX, cùm ait:

— Nec tibi, Vespero
Surgente, decedunt amores,
Nec tepidum fugiente Solem.

Vbi communi nomine *Vesperi*, & matutinum, & vespertinum sidus complectitur. Similiter *Eoi* nomine communi usus Ausonius Idyll. VI:

Quam modò nascentem rutilus conspexit Eous,
Hanc rediens sero vespere vidit anum.

Magis distinxit (ut de Vitruvio Pollione *, & aliis taceam, ac solos dicam poetas) Severinus Boethius lib. I, Met. V:

* lib. 9, cap. 4.

Et qui primæ tempora noctis
Agit algentes Hesperus ortus,
Solitas iterum mutet habenas
Phœbi pallens Lucifer ortu.

Statius Papinius, qui, Plauti exemplo, Hesperum vocat *Nocturnum*, VI Thebaidos:

Roscida jam novies cœlo demiserat astra
Lucifer, & totidem Lunæ prævenerat ignes,
Mutato Nocturnus equo.

Quem ad locum sic Lutatius sive Lactantius: *Lucifer & mane oritur, & vesperi; sed equo mutato. Poetæ autem quadrigas dant Soli, bigas Lunæ, equos singulos sideribus. Eundem ergo Vesperum* (ac Luciferum) *vult haberi: ut Horatius Vesperum pro Lucifero posuit.* Ab hac equi mutatione vocatus, *Desultor*; sacratique illi sunt desultatorii equi. Cassiodorus lib. III Var. ad Faustum Præpositum: *Biga quasi Lunæ, quadriga Solis imitatione reperta est. Equi desultatorii, per quos Circensium ministri missos denunciant exituros, Luciferi præcursorias velocitates imitantur.* Subjungit deinde: *Sic accidit, ut dum se colere astra putarent, religionem suam ludicrâ similitudine profanarent.* Isidorus lib. XVIII Orig. cap. XXXVI: *Quadrigas Soli, bigas Lunæ, & trigas inferis, sejugas Iovi, desultores Lucifero & Hespero consecraverunt.* Caussas deinde, præterquam de desultoribus, adjungit. Horum, desultorum dico, ea est ratio, quòd Lucifer de equo in equum desilire crederetur. Eorum unus albus, quo vehitur Lucifer. De eo sic Ovidius I Amor. el. XI:

Hæc mihi quamprimum cœlo nitidissimus albo
Lucifer admisso tempora portet equo.

At Hesperi equus furvus; ut indicant Ovid. lib. II Fast. † & Pedo Albinovanus eleg. in obitum Mæcenatis: si modò ea tam nobilis est poetæ, quod maximus vir Iosephus Scaliger putabat. Mihi, ut liberè dicam, hominis Scholastici videtur. Nulla enim ex parte accedit ad genium, quem cernas in elegia Pedonis ad Liviam de morte Drusi Neronis. Sed enim dixerit aliquis, eos, quos signabam, Pedonis versus valde adversari nobis. Nam Venerem eandem ac Hesperum dicebamus. At Pedo ait, Hesperum sic diligi à Venere, ut medio etiam in cursu dimittat, valde eum astrico desiderante choro, cujus fuerat choragus. Sic enim canit:

† vers. 314.

Quæsivere chori juvenem sic Hesperon illum ‡,
*Quem nexum * medio solvit in igne Venus;*
Quem nunc in fuscis placidâ sub nocte nitentem
Luciferum contrà currere cernis equis.

Sed facilè hunc nodum exsolvimus, distinguendo cum Varrone †, & Augustino ‡, triplicem gentium Theologiam; poeticam, philosophicam, & civilem. Ex philosophica de Diis

‡ Scalig. pro illum leg. olim.
* Scal. pro nexum leg. necdum.
† lib. I rerum divinarum. cujus verba adduximus jam lib. hujus cap. I.
‡ lib. 4 de civitate Dei, cap. 37. & lib. 6, cap. 4. Verba apposui cap. I.

Digitized by Google

Diis doctrina, Venus est vel Luna, ut vidimus, vel Lucifer, sive Hesperus. Sed ex poetica, ac civili, supra hos cælos statuuntur mentes quædam æternæ à sideribus diversæ: quomodo Iovem, Apollinem, Iunonem, Venerem, cæterosque Deos Consentes, considerare jubet Appulejus. Quippe eos, inquit *, *Natura visibus nostris denegavit: necnon tamen intellectu eos mirabundi contemplamur, acie mentis acrius contemplantes.* Quid apertius hîc, quàm ab eo per Deos Consentes intelligi, non corpora cælestia, vel subcælestia: sed sublimiorem quandam naturam, nec nisi animis conspicuam? Ex hujusmodi igitur Theologorum mente distinguit Pedo inter Hesperum, & Venerem: perque hanc, non stellam intelligit, sed mentem cælestem stellæ præsidem, visui nostro denegatam; quippe sideribus omnibus sublimiùs cælos terrasque despicientem.

* lib. de Deo Socratis.

Sidus hoc, de quo orsi eramus dicere, nunc considerabant ut masculum, nunc ut femineum, quasi Deum ἀνδρόγυνον †. Vt marem spectabant, cùm dicerent, vel Hesperum, vel Φωσφόρον, sive Luciferum; unde festum Φωσφόρια; Plutarcho memorata adversus Coloten. Ac Gaditani etiam, ut Strabo testatur in tertio, habuere Φωσφόρου ἱερὸν ‡: ubi non Dianam Luciferam, sed Veneris stellam intelligi, ex eo cognoscimus, quòd addat, aliter vocari Λουκεμδουβίαν: quasi dicas Latinè, *Lucem-dubiam.* Vnde & colligere est, à Romanis esse hoc fanum. Vt feminam verò, Græci appellarunt Ἀφροδίτην, Romani *Venerem.* De quarum vocum origine vidimus cap. XXII, & XXVII. Hebræis vocatur הילל, ut Ies. XIV, 13, ubi legas הילל בן שחר Helel ben sachar, *Lucifer, filius auroræ*, sive *diluculi.* Est verò הילל, ab הלל, non prout notat *laudare*: unde *Hallelu-Iah, laudate Dominum*: sed quatenus significat, *splendere, illuminare*: à qua origine Arabibus etiam הלאל, *hilal*, hoc est, *neomenia*, sive Luna nova; quæ iisdem Luna tertia, quia novam numerant, ex quo cœpit apparere. Nec Hebræos fugit, Luciferum fuisse Veneri sacratum. Nam Ies. XIV, 12, ubi in Hebræo esse diximus, *Lucifer filius auroræ*, sive Lucifer, qui mane oriebaris, Targum habet, *stella Veneris.* Vti & habet Maimonides in More Nebuchim parte II, cap. IX. Imò, Hebræorum judicio, Veneris seu Luciferi venerationem etiam respexerit divinus Moses, cùm Deuter. XXII, 5, ait: *Ne sint arma viri super mulierem, nec induatur vir vestimento mulieris.* Qui locus adducitur quoque à Maimonide memorati proximè operis part. III, cap. XXXVII. Subjicit deinde, ut v. cl. Buxtorfius reddidit: *Invenies enim in libro* טומטום, tomtom *, *præcipi, ut Vir* † *gestet vestimentum muliebre coloratum, quando stat coram stella Veneris: similiter, ut Mulier induat loricam, & arma bellica, quando stat coram stella Martis.* Vbi videmus, distingui stellam Veneris ab illa Martis, & cultum hujus ab cultu istius. Vt liqueat, per Venerem ab eo non intelligi Lunam; etsi subinde sic capiatur: etiam in re simili; velut

† qui utrumque habeat sexum.

‡ Phosphori fanum.

* hoc est, de obturatis. In veteri tralatione pro tomtom perperam est centir.

† In tralatione Buxtorfiana est Mulier: puto festinantis calami lapsu. Nam Hebraicè est האיש Haisch: non האישה, haischa: quod mox sequitur.

cum Philochorus in Attide (ut à Macrobio traditum est *) *eandem* (Venerem) *affirmat esse Lunam: & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili; quòd eadem & mas æstimatur, & femina.* Vbi, Philochoro ut assentiam, facit, quòd constet, Lunam tum marem, tum feminam habitam; unde Luni Lunæque appellationes, ut superiùs † dictum. Quare nihil impedit, quin eadem Venus, ut mas, & femina, culta sit. Sed dispar ratio in verbis Maimonidæ, vel saltem R. Samuelis Aben Tybbon Hispani, qui opus illud Maimonidæ ex lingua Arabica Hebraicè vertit: à quo non sola Venus nominatur, ut à Philochoro; sed Venus, & Mars, opponuntur: ut diversi potiùs planetæ intelligi debeant. Præsertim cùm non simpliciter dicat, viros muliebri, mulieres virili habitu indutos: sed viros induisse muliebrem; mulieres fuisse armatas. Cujus ratio obscura non est. Venus enim amorum, Mars armorum præses: ut facilè sibi persuaserint gentiles, non alios Veneri gratiores, quàm qui sese mollis sexus veste sisterent Deæ: nec alias Marti in ejus sacris esse acceptiores, quàm quæ in armis conspicerentur. De hac Veneris veneratione à viris, vestem muliebrem indutis, etiam legas apud Firmicum lib. de errore profanarum religionum: quo loco de Assyriis, ac Venere ab eorum sacerdotibus culta, disserit. Inter alia ait, eos *vocem effeminare, virilem sexum ornatu muliebri dedecorare, in ipsis templis muliebria pati, & hanc impudici corporis labem gloriosa ostentatione detegere, exornare muliebriter crines, & delicatis amictos vestibus vix caput lassa cervice ostentare.*

* lib. III Saturn. cap. VIII.

† cap. 5. hujus lib.

Etiam temporibus antiquis Venerem coluere Ismaelitæ. Eum verò cultum accepere ab his Saraceni: ut traditum Euthymio Zigabeno in Panoplia, quo loco Saracenos refellit. Græcè eam partem edidit Sylburgius. In qua, inter alia, legas, ut lapidem illum, quem Saraceni magna animi devotione osculantur, eo quòd existiment, esse lapidem, super quo Abraham cognovit Agar, vel cui alligarit camelum sacrificaturus filium, esse caput simulachri Veneris. Verba ejus sunt: Ὁ γὰρ ῥηθεὶς λίθος, κεφαλὴ τῆς Ἀφροδίτης ἐστίν· ἣν πάλαι προσεκύνουν οἱ Ἰσμαηλῖται· φέρει γὰρ μέχρι τοῦ νῦν τοῖς ἀκριβῶς κατασκοποῦσιν ἐκ γλυφίδος ἀποτύπωσιν κεφαλῆς· *at prædictus ille lapis est caput Veneris, quam Ismaelitæ jam olim adorabant. Quippe lapis ille accuratius spectantibus etiam nunc præfert deformationem capitis.* Etiam in anathematismis, qui recitantur convertenti se à Saracenis ad religionem Christianam, lapis ille dicitur esse in domo Make: atque ἐκτύπωμα τῆς Ἀφροδίτης ἔχειν *: item illa de Abrahami congressu super hoc lapide, & cameli ad eum alligatione, ibidem referuntur. Fortasse ista potiùs interpreteris de Venere, prout Lunam significat, & Vraniæ sive Cælestis nomine celebratur. Equidem ab opinione ea non abhorret animus: sed censeo, ista non pugnare. Quippe Arabes junxerunt cultum Lunæ, & Luciferi: ab Arabibus autem hunc

* Veneris effigiem in se habere.

ritum edocti fuit Saraceni. Saltem sic eorum mentem cepere Græci : uti videre est in titulo Saracenicorum, ex Euthymii Zigabeni panoplia : Οἱ Σαρακηνοὶ μέχρι τῆς Ηρακλείου τοῦ βασιλέως χρόνων, εἰδωλολάτρουν, προσκυνοῦντες τῷ Εωσφόρῳ ἄστρῳ, καὶ τῇ Αφροδίτῃ, ἣν δὴ καὶ Χαβὰρ τῇ ἑαυτῶν ἐπονομάζουσι γλώττῃ· δηλοῖ δὲ ἡ λέξις αὕτη τὴν Μεγάλην. *Saraceni usque ad Cæsaris Heraclii tempora idola coluerunt, adorantes Luciferum, & Venerem : quam suâ linguâ* CHABAR *vocant : vox autem ea illis* MAGNAM *significat.* Similiter Georgius Cedrenus in Chronicis, quo loco vitam Muhammedis perscribit : Τὸν Αφροδίτης ἀστέρα τὸν Εωσφόρον εἶναι μυθολογοῦσιν· ἣν δὴ καὶ Κουβὰρ τῇ ἑαυτῶν κακεμφάτῳ ἐπωνομάσαντο γλώσσῃ, ὅπερ ἐστὶ Μεγάλη· *Luciferum fabulantur esse stellam Veneris : quam & linguâ suâ absonâ absurdâque appellant* CVBAR, *quod significat* MAGNA. Posteaque hanc Saracenorum precationem subdit : Ἀλλὰ, ἀλλὰ, οὐὰ, κουβὰρ, ἀλλά : ac ἀλλὰ ἀλλὰ exponit ὁ θεὸς, ὁ θεός : οὐὰ, μείζων : Κουβὰρ, ἡ μεγάλη, ἤτουν ἡ Σελήνη, καὶ Ἀφροδίτη. ALLA ALLA, *Deus, Deus*; OVA *major*; CVBAR *magna*, *puta Luna & Venus.* Priori loco dixerat, Deam Cubar esse Luciferum, Veneris stellam : hîc ait esse Lunam ac Venerem : ut Luciferum cum Luna coluisse videantur. Interim Cedrenus de Οὐὰ, ut bene monitum clarissimo Seldeno *, deceptus fuit, cùm sit copula, ut Hebræis ו. Quare sensus est, *Deus, Deus, & Magna illa, Deus.* Pro Κουβὰρ apud Euthymium, ut vidimus, est Χαβάρ. Quod verò uterque *magna* exponit, id firmatur Hebræo כביר, cabir; *magnus, fortis* : ut Iob. VIII, 2. Indéque Samothracum Dii Κάβειροι, q. d. Deos magnos, ac potentes.

* syntagmate 2 de Diis Syris, cap. 4.

Satis hæc ostendunt, Euthymium, & Cedrenum, Saracenis tribuere Luciferi, & Lunæ cultum. Deque Lucifero favet quoque B. Hieronymus in vita B. Hilarionis eremitæ : *Vadens in desertum Cades, ad unum de discipulis suis visendum, cum infinito agmine monachorum pervenit Elusam, eo forte die, quo anniversaria solemnitas omnem oppidi populum in templum Veneris congregaverat. Colunt autem illam ob Luciferum, cujus cultui Saracenorum natio dedita est.* Idem in hoc Amos cap. V, 26 : *Portâstis verò Siccuth regem vestrum, & Chijunem, imagines vestras, sidus Dei vestri, quæ fecistis vobis : Sidus*, inquit, *Dei vestri Hebraicè dicitur* כוכב, Cochab, *id est, Luciferi : quem Saraceni huc usque venerantur.* Nec fugit B. Hieronymum, *Cochab* generatim notare stellam : ut Num. XXIV, 17. Sed putavit, *Sidus Dei vestri*, idem valere ac, Deus vester, qui est sidus : quomodo ex Aben-Esræ sententia, Genes. I, 31, dicitur *expansum cæli*, pro cælo : similéque *oppidum Antiochiæ*, pro Antiochia oppido ; apud Ciceronem lib. V, epist. XVIII : *Eridani amnis*, pro Eridano amne, Maroni in sexto, & similia. Aben-Esra tamen *Chijunem* in verbis Prophetæ adlatis non Luciferum, sed Saturnum, interpretatur. Vtcunque hoc fuerit, ex iis, quæ diximus, satis est apertum, non Lunam modò, sed Luciferum quoque, cultam esse à Saracenis. Atque ab iis hoc Muhammedani habent, quod illis dies Veneris sit hebdomadis finis : quam *Giuma*, hoc est, συνάξιν, appellant *, quia est finis cultus, quo congregantur. Quemadmodum & exinde esse arbitror, quòd jurant per stellam vespertinam, & auroram : ut ex Alphurcain sive Alcorano videre est Azoara LXIII, XCVI, & XCIX. Sed longum fuerit omnia adferre, quæ ad Veneris, sive Luciferi cultum pertinent: præsertim si etiam me conferam ad gentes barbaras, tum antiquas, tum proavorum ætate repertas : ex quibus Peruanos coluisse Luciferum, patebit inferiùs, cùm universè de stellis fixis dicetur.

* Scaliger lib. 2 de Emendatione Temp. lib. 2, cap. de anno Hegira, & lib. 5, cap. de primo Muharram Hegira.

CAPVT XXXII.

Ad Mercurium acceditur. Eum, Veneremque, non semper Sole esse depressiores; sed sublimiores quoque, cum utrumque sidus, volvatur circa Solem : neque id planè veteres fugisse. Eoque, si cælum sit solidum durumque ; proprios utrique epicyclos in Solis orbe tribui oportere. Porphyrio, ut Phœnici, ex Orientis more, Mercurium partim in Sole collocari, partim in Luna : priori modo quatenus ratio est; altero, prout orationem signat, λόγος σύνθετος Hermopan, *& Ægyptius* Hermanubis. Seches, Merkolis, Margemah, *Orienti sunt, quæ Græcis* Ἑρμῆς, *&* Στίλβων. Mercurii *etymon, &* Στίλβοντος. *Cur Mercurium rationi, & orationi, præfecerint. Quanto Mercurius minor Lucifero, sive Hespero ; quantoque vicinior Soli. Cur Venus amoribus præfecta. Cur Mercurius dicatur stella communis : aut idem minister Deorum, & eloquentiæ præses. Unde sint* Ἑρμῆς, sermo, sequo pro dico. *Cur Mercurio attributa talaria, & alæ. Cur Lystrenses Barnabam quidem Iovem, Paulum verò Mercurium putarint. Cur Mercurii seniores rigente fascino, manibus & pedibus mutili ; juniores verò, cum languido veretro, soleant effingi. Porphyrius, & Phurnutus aliter, quam ab interpretibus factum, exposita. Cur Mercurius mercatoribus præsit. Cur gallum ei sacrificarint. Mercurii etymon alterum. Ratio ab ea, quam superius adduximus, diversa, cur Mercurius viis præfecerint. Consuetudo lapidem adjiciendi acervo in Mercurii honorem : cujusmodi acervum* ἕρμακα *etiam dixerint. Ritus idem apud Saracenos, sive Arabas ; sed in Veneris honorem ; & unde sit, quod in Oriente alii Mercurium, Venerem alii, hoc honore affecerint : & cur Muhammedani turribus imponant signum Lunæ corniculatæ.* Ermensuyl *Germanis quidem Mercurium esse ; sed prout Solem designat. Vocis ejus etymon variè allatum. De ara Mercurii apud Gandavenses, & simulacro ejusdem apud Walachros, & unde Mercurio nomen* Walacher *datum.*

A Veneris stella venio ad Mercurium : idque non tam, quia ambo sub Sole constanter ferantur ; quemadmodum Ptolemæus putabat : quàm quia ambo sint *Solis comites*, ut Cicero vocat in Somnio Scipionis, & Appulejus de Mundo: & quidem Solem ambo semper circumeant,

cumeant, sic ut dimidio tempore sint supra eum, dimidio infra eundem; quemadmodum à Copernico, & Tychone, solidè est ostensum. Neque antiquis hoc temporibus planè fuisse ignoratum, docet nos is, qui Augusti Cæsaris temporibus vixit, M. Vitruvius; cujus hæc verba lib. IX, cap. IV: *Mercurii, & Veneris stellæ, circum Solis radios, Solem ipsum, uti centrum, itineribus coronantes, regressus retrorsum, & retardationes faciunt, etiam stationibus propter eam circinationem morantur in spatiis signorum.* Ac plura ibidem in hanc mentem; quæ cum retulisset, subjungit: *Uti à præceptoribus accepi, exposui:* quod argumento est, aliorum quoque eo tempore hanc fuisse opinionem. Similiter verò Martianus Capella lib. VIII: *Mercurii, Venerisque circulos epicyclos esse, id est, non intra ambitum proprium rotunditatem telluris includere; sed de (Solis) latere quodammodo circumduci.* Cælari tamen Scaligero adversus Cardanum Exercitat CCCVII, sect. I, mirum in modum hæc displicuit opinio: nec dubitat eam reponere inter nova illa, quæ prurientibus solùm arrideant ingeniis. Nempe didicerat Scaliger ex Ptolemæo, Mercurium semper esse infra Solem. Sed non eò nova illorum opinio est, quam à præceptoribus se suis hausisse profitetur Ptolemæo antiquior Vitruvius. Ingenia, sic quæ censeant, ait rerum novarum pruritu laborare: ipse scilicet à pruritu hujusmodi in aliis scientiis, quibus polleret, planè immunis. Mihi laudabile id studium amplificandi doctrinarum pomœria videtur: & quod ad præsentem controversiam, omnino statuo, à Copernico, & Tychone Brahe (ut cæteros prætercam) solidè esse ostensum, Mercurium, ac Venerem, nunc Sole esse depressiores, nunc altiores, dimidioque tempore infra eum, dimidio supra eum, volvi: Veneris circulum esse majorem Mercuriali: hunc Mercurii à terra, cum proximus est, distare semidiametris terræ Iↄ LXXXV: cùm remotissimus, CIↄ Iↄ CC: nec tamen examussim Solem habere pro centro, sed aliud Soli propinquum, distans à centro Solis diametris terræ CVIII. Copernicum ipsum adi lib. V, cap. XXVII. Scaligero interim ignoscere oportet; qui eo quidem vitio laborabat, quòd Mathematicos summos exagitaret lubens; cùm ipse Mathesios parum esset intelligens: sed admirandâ aliarum doctrinarum peritiâ defectum vitiumque id pensaret, ut propterea humanæ imperfectionis gnaro planè videatur inhumanum, (quod nonnulli faciunt) viro in re literaria principi arroganter insultare.

Quamobrem, si secundùm Peripateticorum placita, solidi & densi orbes sint cælestes: necesse est fateamur, non esse orbes Veneri ac Mercurio proprios, sed suos in Solis orbe epicyclos; non imaginarios quidem, sed veros; quibus delati eandem sub fixis insistant viam, non modò cum directi, sed etiam cum stationarii, imò & quando retrogradi videntur. Eamque me opinionem memini anno abhinc quadragesimo in alma Batavorum apud Leidenses Academia, inter selecta ex singulis pene disciplinis pronunciata pro summi in philosophia honoris laurea publicè tueri. Nempe in peripato compluribus annis educto ulterius ab sectæ nostræ principe abeundi deerat fiducia. Sed si liquidum est cælum, (quod Scripturis, & Platoni, priorumque aliis, sanctis item Patribus, atque adeò experientiæ etiam, magis esse consentaneum, inferiùs ostendam) verisimilius etiam sit, planetas hosce, dum Solem ambiunt, stante cælo per se moveri, cœlumque, avium instar, penetrare.

Cultus Mercurii est ab Oriente. Sed primitus Oriens per Mercurium potius Solem, imò quandoque & Lunam intellexit. Videlicet (ut Porphyrius ait apud Eusebium *) utriusque λόγου, hoc est, tum rationis, tum orationis, ὁ Ἑρμῆς παραστατικός· *Mercurius est exhibitor ac repræsentator.* Sed Mercurio, ut rationem signat, sedes data est in Sole; ut autem orationem notat, in Luna: unde idem subdit: Λοιπὸν δὲ ὁ σύνθετος λόγος, ὁ μὲν ἐν Ἡλίῳ, Ἑρμῆς· Ἑκάτη δὲ, ὁ ἐν Σελήνῃ· *Cæterum cum id, quod Græcis dicitur* LOGOS, *compositum sit ex ratione, & oratione:* LOGOS *quidem ille, qui in Sole est, propriè* MERCURIUS; *alter vero, qui in Luna,* HECATE *nominatur.* Nempe ratione & viribus antistare, convenit magis viris: facundiâ pollere etiam mulierum est: ut non injuriâ, quemadmodum & antea diximus, molli ea ac femineo sideri tribuatur. Atque ibidem addit, ut Logos ille compositus Ἑρμόπαν dicatur; voceque ex Græco, & Ægyptio nomine conflatâ, Ἑρμάνουβις.

* lib. 3 præparat. Evang. cap. 11.

Interea & stellæ Mercurialis cultus erat apud Orientales; inter cæteros, Babyloniis; qui eam coluere sub nomine *Seches:* si rectè modò Hesychius: Σεχὲς, τοῦ Ἑρμοῦ ἀστὴρ Βαβυλωνίοις· *Seches, Mercurii stella Babylonius.* Sed fortasse *Seches* idem ac *Sesach:* ac à *Seches* dictum sit Sacæorum festum. Verùm hoc Dianæ Anaitidi erat sacrum, non Mercurio, sive per eum Solem, sive stellam Mercurii intelligas; quod maluit Hesychius. Vidimus de hoc cap. XXIII. Dixere & Orientales מרקוליס, *Merkolis*: unde Latinum *Mercurius:* item vocarunt מרגמה, *Margemah*: quemadmodum de utroque postea parebit: uti & cur Græcis Ἑρμῆς, nuncupetur. Idemque iis Στίλβων vocatus; ut ex Latinis testantur Cicero, Hyginus, Appulejus, Capella: ex Græcis Aristoteles, vel alius de Mundo, Hesychius, & alii. Sic verò dictus, non quia lumen suum vibret, prout στίλβειν dicuntur stellæ fixæ; sed simpliciter, quia splendeat. Nam & στίλβειν, λάμπειν, ut Hesychius exponit. In Edessena etiam regione, quæ est prope Euphratem, Μόνιμος vocabatur: uti iisdem Mars Azizus. Qua de re sic Iulianus Cæsar, oratione quarta, quæ est in Solem: Οἱ τὴν Ἔδεσσαν οἰκοῦντες ἱερὸν ἐξ αἰῶνος ἡλίου χωρίον, Μόνιμον αὐτῷ καὶ Ἄζιζον συγκαθιδρύουσιν. αἰνίττεσθαί φησιν Ἰάμβλιχος, παρ' οὗπερ καὶ τ' ἄλλα

πάντα

Digitized by Google

πάντα ἐκ πολλῶν μικρὰ ἐλάβομεν· ὡς ὁ Μόνιμος μὲν Ἑρμῆς εἴη, Ἄζιζος δὲ Ἄρης, ἡλίου πάρεδροι, πολλὰ καὶ ἀγαθὰ τῷ περὶ γῆν ἐπιχετεύοντες τόπῳ. *Qui Edessam inhabitant, regionem ab æterno Soli dicatam, Monimum, & Azizum, Solis assessores, & contubernales faciunt. Hoc sic interpretatur Iamblichus (à quo & alia multa, ex multis pauca, accepimus) ut Monimus idem sit ac Mercurius, Azizus vero Mars, utrique Solis assessores, qui in terras bona quamplurima transfundunt.* In eo tamen ab Iamblicho, & Iuliano, recedendum puto, quòd planetas Solis παρέδρους * Mercurium ac Martem faciant, cùm Mercurius, & Venus, soli circumeant Solem; ut initio hujus capitis dicebamus. Atque ut hoc nescierit uterque, sed Ptolemaicam sententiam sit secutus: sic quoque πάρεδροι sint Venus, sive Hesperus, & Mars. Inter hos enim Sol medius est; non inter Martem & Mercurium; qui inferior est Venere.

* *assessores.*

Quæ Mercurio tribuerint gentiles, indicat Seneca lib. IV de Beneficiis, cap. VII; ubi ait, Deum, & Naturam, vocari *Mercurium, quia ratio penes illum est, numerusque, & ordo, & scientia.* Sed ista prope ad omnia humana se extendunt. Ex quibus tria potissimùm constare Mercurii beneficio credebantur. Complexus ea est Cæsar commentario VI belli Gallici: *Deûm maximè Mercurium colunt. hujus sunt plurima simulachra: hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc viarum atque itinerum ducem: hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur.* De Gallis loquitur; sed ex iis, quæ subjungit, facilè apparet, eandem fere religionem his tribuisse, quam reliquæ gentes haberent. Primùm igitur videbimus, cur gentiles à Mercurio artes crediderint repertas. Deinde cur & mercaturæ præfecerint. Denique cur eundem putarint viarum præsidem.

Ex iis, quæ de Sole, & ejus cultu, fusè adeò prosecuti antea sumus, liquidò perspeximus; Solem habitum Deorum principem: quippe cor mundi, vitæ fontem; à quo etiam animis cælitus se in corpora insinuantibus ingenii solertia, linguæ facundia, & tot alia bona, promanarent. Proximum ab eo honorem tribuerunt Lunæ; quia & magnitudine, & effectibus, maximè esset conspicua. Hinc itum ad planetas, & propinquitate, & errore suo, magis notabiles. Eorum quo quisque propior Soli, hoc magis ejus participat naturam. Itaque ex superis planetis Mars magis Iove calidus est, & siccus; Iupiter magis Saturno: ut cap. proximo exponam. Ex inferis autem planetis Mercurius Soli similior, quàm Venus. Longè quidem minor Mercurius est; quando Veneris ad terram cubicam proportio est ea, quæ senarii ad unum: at Mercurii ad eandem, ut XIX ad I. Verùm ut minor sit Venere, Soli tamen vicinior est. Nam cùm Venus etiam ad XLVII gradus à Sole excurrat: Mercurii stella, cùm à Sole abit, apogæa quidem est intra XXIX gradus †, perigæa autem infra XVIII. Ab hac Solis vicinitate major est Mercuriali stellæ calor, major siccitas. Itaque Veneris quidem stellam ob moderatum calorem, & humorem, quæ ad generationem plurimùm habent momenti, præfecere amoribus: in quibus est generandi appetitus. At Mercurium, qui calidior sicciorque, ac simile in nobis facit temperamentum, præfecere ingenio ac sermoni: quia qui temperamenti sunt calidioris ac siccioris, soleant esse ingenii solertis, judicii acris, diserti, negotiosi, atque industrii. Vulgo statuitur Mercurius à Sole remotior Venere. Notus versiculus: *Cynthia, Mercurius*, &c.

† *Keplerus epit. Astronom. lib. 6. part. 3.*

Sed enim, qui ingenio, & facundiâ valent, duûm sunt generum: cùm alii sint bonæ frugis, alii ad nequitiam animum applicent. Neutrum istorum Mercurio attributum, qui ad illa indifferens; unde *communis stella* dicebatur. Itaque Appulejus libro de Mundo: *Solis*, inquit, *comites, amœnus Lucifer, & communis Cyllenius stella.* Sed communis hæc vis ad alterutrum restringebatur à vicino planeta; qui si bonus foret ac salutaris, sollertia & facundia se exerebant in rebus honestis, & publico utilibus: sin se noxio planetæ applicuisset, fiebant homines improbè versipelles, & στρεψίμαλλοι ac vulpiones, ad alios, ac publicum, perdendum. Eam rem sic explicat Servius in I Georg. *Sciendum sanè de planetis quinque duos esse noxios, Martem, & Saturnum; duos bonos, Iovem, & Venerem: Mercurius verò talis est, qualis ille, cui jungitur. unde etiam fingitur minister esse Deorum, quod eorum obtemperat potestati. Hinc est, quòd dicit: In quos cœli orbes erret Cyllenius ignis. Id est, utrùm in Septentrionalem, aut in Australem partem inclinetur: aut cui planetarum cohæreat, ut qualitatem Mercurii ex illo possis agnoscere.* Similiter Ioannes Saresberiensis Policratici sui lib. II, cap. XIX: *Mercurius verò talis est, qualem vicini planetæ permiserunt: cùm & ipse convertibilis naturæ sit, potentioribusque cohæreat. Vnde eum plerique præsulem Eloquentiæ opinantur, eò quòd illa juncta Sapientiæ plurimum prosit; Malitiæ sociata, noceat plurimum.*

Ab eo, quòd loquelæ, & eloquentiæ præesset, Ἑρμῆν dixere Græci. Nam ab ἐρέω, id est, *dico*, Ἑρμῆς venit; unde ἑρμηνεύειν, *interpretari cogitationes latentes*: tum *sero* pro *dico*: item *sermo*. Nempe eâdem analogiâ ab ἐρῶ, *dico*, fit *sermo*, ac ab εἴρω, *necto*, est εἱρμὸς, *series*. Imò Scaliger *sermo* ab εἱρμὸς deducit. Sed malim ab ἐρέω. Nam & spiritum tenuem quandoque abire in S, ostendunt *sudus* ab ἴδος; *sequo* pro *dico*, ab ἔπω; unde ἔννεπε, *insequе*, apud Livium Andronicum.

Quia loquelâ perficiunt rem nuncii, eò Mercurius *Deorum nuncius* * fingebatur. Hæc enim simplicissima ratio ejus appellationis videtur. Phurnutus addit, quia divinam voluntatem orationis præsidio cognoscimus. Aliam etiam caussam ex Servio antea adduximus. Atque ex his eâdem videmus, cur Mercurium Homerus † διάκτορον sive διάκτορα ‡ appellet. Eidem, ut est apud eundem Phurnutum, aurata addi-

* *Horat. lib. 1. od. 10.*

† *Iliad. B.*
‡ *ministrum, & internuncium.*

addidere talaria, quia veloces esse nuncios oportet. Sive etiam, quia ἔπεα πτερόεντα *, secundum Homerum. Propterea & petaso, non humeris, addidere alas; ut volucrem signarent sermonem, qui à parte capitis proficiscitur. Atque ob hanc etiam caussam Λόγιος dictus est, eique linguam sacrificabant: de quo itidem Phurnutus; item Athenæus †, Suidas, & Apollonii scholiastes. Etiam Aristides in Platonicâ secundâ τὴν ῥητορικὴν vocat τοῦ Ἑρμοῦ δωρεὰν †. Vnde etiam liquet, cur Lystrenses, cum SS. Paulus, & Barnabas, claudum sanassent, utrique divinos exhibere voluerint honores; Barnabæ, ut Iovi; Paulo, ut Mercurio, quia dux esset verbi: quemadmodum legere est Act. XIV, 9.

* verba alata.
† lib. 1, cap. 9.
† Mercurii donum.

Vide autem, quàm ridiculis symbolis divinum τοῦ λόγου, hoc est, rationis, & orationis donum adumbrarint gentiles. Animi enim, & sermonis contentionem intentis viri verendis expresserunt. Qua de re sic Herodotus in Euterpe: Τοῦ δὲ Ἑρμέω τὰ ἀγάλματα ὀρθὰ ἔχειν τὰ αἰδοῖα ποιεῦντες, οὐκ ἀπ' Αἰγυπτίων μεμαθήκασι, ἀλλ' ἀπὸ Πελασγῶν, πρῶτοι μὲν Ἑλλήνων ἁπάντων Ἀθηναῖοι παραλαβόντες, παρὰ δὲ τούτων ὦλλοι. Ἀθηναίοισι γὰρ δὴ τηνικαῦτα ἐς Ἕλληνας τελέουσι Πελασγοὶ σύνοικοι ἐγένοντο ἐν τῇ χώρῃ· ὅθεν περ καὶ Ἕλληνες ἤρξαντο νομισθῆναι· *Vt verò Mercurii statuas facerent cum rigido ac porrecto veretro, non ab Ægyptiis, sed à Pelasgis, didicerunt: & primi quidem Græcorum omnium acceperunt Athenienses, ab his autem alii. Nam eâ tempestate Græcis aliis præstabant Athenienses: in quorum regione cohabitabant Pelasgi: unde & cœpere haberi pro Græcis.* Mysticè eo vis sermonis notabatur; ut Plutarchus nos docet; qui & addit, solere Mercurium manibus & pedibus mutilum effingi. Locus est, libro, An seni sit gerenda Respublica; ubi senem, ait, posse esse immunem ab iis, quæ corpore obeuntur, ac sufficere, ut consilio valeat. Subdit inde: Διὸ καὶ τῶν Ἑρμῶν τοὺς πρεσβυτέρους, ἀχείρας καὶ ἄποδας, ἐντεταμένους δὲ τοῖς μορίοις, δημιουργοῦσιν· αἰνιττόμενοι, τῶν γερόντων ἐλάχιστα δεῖσθαι διὰ τοῦ σώματος ἐνεργούντων, ἐὰν τὸν λόγον ἐνεργὸν, ὡς προσήκει, καὶ γόνιμον ἔχωσιν· *Propterea & Mercurios seniores, sine manibus ac pedibus, rigido fingunt veretro; hoc obscurè quasi per ænigma innuentes, hautquaquam à senibus requiri, ut corporis ministeria obeant; dummodo ratio iis, atque oratio, efficax sit ac fœcunda.* Eodem refero illa Porphyrii apud Eusebium *: Ὁ δὲ ἐντεταμένος Ἑρμῆς δηλοῖ τὴν εὐτονίαν· δείκνυσι δὲ καὶ τὸν σπερματικὸν λόγον τὸν διήκοντα διὰ πάντων· Quæ sic vertit interpres: *At Mercurius erecto quidem & intento corporis statu, tum vim orationis contentionemque repræsentat; tum verò seminalem quoque ostendit rationem cuncta permeantem.* Non videtur mentem cepisse Porphyrii. Censeo ego, vocem ἐντεταμένος † significare, eum parte illâ tentum, quæ exinde Catullo *, & Horatio † *tentum* nominatur. Nam valde hoc convenit cum illo, quod dicit Porphyrius, significari eo λόγον σπερματικὸν, *sermonem seminalem ac fœcundum.* Ἐντεταμένος igitur valet ἐντεταμένος τῷ μορίῳ *, ut Plutarchus hoc extulit; quemadmodum antea vidimus. Idem de fascino refert Phurnutus: atque addit, juniores Mercurios cum languente fascino efformatos, ad animi, & sermonis, infœcunditatem in iis significandam.

* lib. 3 Præpar. Euang. cap. 11.
† extenti.
* epig. ad Gellium.
† epod. od. 12.
* intentam habens eam partem corporis, quæ viri sumus.

Atque ex his satis est videre, quomodo, & quamobrem Mercurium præfecerint, ingenio, & sermoni; & ut ab eo artes crediderint inventas, ad quas sermone, vel sollertiâ, opus est. Venio nunc ad alterum, cur negotiis, & quæstui, præesse existimarint. Hoc quoque ex iis, quæ exposuimus, non obscurè deducitur. Nam & ingenium subactum in mercatura requiritur; & commercia sermone constant, ac eo sæpe fraudulento; unde & Mercurius impostor, & fur fingitur. Gallus etiam ei victima erat, quia in mercatore exigitur vigilantia. Possis ab hac præfectura etiam nomen Mercurii arcessere. Non multum enim à *Mercurio* abit מרכלת †, *negotiatio*, à רכל, *negotiari*, *mercari*. Quod etymon placuit necessario ac propinquo meo, Ioanni Brunæo I. C. Reip. Middelburgensis Senatori ac Quæstori, viro Orientalium linguarum peritissimo, nec aliis eò studiis inferiori.

† Ezech. 28, 16.

Superest tertium, cur Mercurium etiam viarum fecerint præsidem. Planè videtur hic honos potiùs competere Mercurio, ut Solem signat, quàm stellæ Mercuriali. Solari enim lumine vias de die cognoscimus; quod noctu præstat Luna. Itaque ut Diana, quæ Luna, vocitata est Ἐνοδία: sic dictus est Ἑρμῆς Ἐνόδιος, qui non alius ac Ἀπόλλων Ἀγυιεύς: quin verò Apollo Sol sit, dubium non est. Putidius autem sit, hanc viarum notitiam tribuere, non lumini Solari, sed minutæ Mercurii stellæ, & rariùs apparenti. Atque hoc etiam dictum nobis cap. XIII. Interea nunc occurrit etiam ratio, quâ possis referre hoc decus ad Mercurii stellam. Nam hæc, ut paullo antè dicebamus, præerat loquelæ: at ut cogitationis symbolum est loquela, ita loquelæ signum est scriptura, vel aliud, quod eandem habeat vim. Quid mirum igitur, si & viæ monstratio Mercurii stellæ sit attributa, quando *Mercurius* fingeretur formâ capitis humani impositâ lapidi quadrato, cui inscriptum foret, quò via duceret. Ponebantur autem hujusmodi Hermæ in biviis, triviis, quadriviis. Eosque magnam partem faciei truncavit Alcibiades; ut est apud Andocidem, oratione de Mysteriis habitâ, item Plutarchum in Alcibiadis vita. Ac quia caput Mercuriale imponeretur cubo, eo Mercurius τετράγωνος * dicebatur †. Ab eadem caussa est, quòd Mercurium vocarint lapidum congeriem. Isidorus in Glossis: *Mercurii, lapidum congeries in cacumine collium.* Nempe viator quisque in acervum mittebat lapidem, ut sic cresceret, ac faciliùs viam monstraret. Eáque lapidum congeries Mercurio erat sacra, quia in via indicanda præstaret vicem linguæ, quæ Mercurio sacrata, uti instrumentum loquelæ, quæ Mercurii beneficium censebatur.

* quadrangulus, sive quadratus.
† Phurnutus.

Digitized by Google

sebatur. Quam verò rationem gentiles sint commenti de jactu lapidum à Deorum singulis, cùm Mercurius interemti Argi reus ageretur, eam ex Anticlide vide sis apud Didymum ad Odyss. Π *, annotatione extremâ, quæ in illud est poetæ:

** vers. 471.*

Ἤδη ‡ ὑπὲρ πόλιος, ὅθι δ' Ἑρμαῖος λόφος ἐστίν.

‡ Iam ad locum urbi imminentem, ubi Mercurialis est acervus.

Item apud Etymologici magni auctorem, voce Ἑρμαῖον, ubi Xanthum ejus historiæ laudat testem, Lydiacorum scriptorem, Straboni, Plinio, Hephæstioni, atque aliis etiam, memoratum. Ab hoc ritu proverbium est apud Hebræos: *Spargit lapidem in Merkolis.* De quo Drusius proverbiorum classe I, lib. II, prov. XXXIV. Sed Salomon pro *Merkolis*, sive *Marcolis*, dixit מרגמה, *Margemah.* Locus est Proverb. XXVI, 8: *Sicut qui mittit lapidem in acervum Margemah, sive Mercurii: ita qui tribuit insipienti honorem.* Sententia est, non magis ex eo gratiam sperandam, quod stultum honore augeas: quàm acervus lapidum Mercurii sibi honorem habitum agnoscit, si lapidem in transitu adjeceris. Perdere igitur beneficium, qui id conferat homini bruto ac insipienti. Eos acervos dixere Ἑρμαίους λόφους, ut ait Didymus sive alius ad Odyss. Π. Ἑρμακας vocat Nicander in Theriacis:

Τῶν οἱ μὲν λιθακάς τε, καὶ ἕρμακας, ἐνναίοντες.

Ferarum, inquit, *sive serpentium aliæ in rupibus & lapidum cumulis habitantes, sive delitescentes.*

Vbi sic scholiastes: Ἑρμακας, τοὺς ἑρμαίους καὶ λιθώδεις τόπους· ἢ ἕρμακας, λίθους σεσωρευμένους εἰς τιμὴν τοῦ Ἑρμοῦ· HERMAKAS, *Mercuriales ac lapidosos locos: sive* HERMAKAS, *lapides coacervatos in honorem Mercurii.* Hæc lapides jaciendi consuetudo etiam obtinuit apud Indos, & Arabas: hodieque in usu est apud Muhammedanos, non quasi eam Muhammedes tradiderit, sed quia apud Saracenos repertam non mutârit. Qua de re illustris est locus hominis Christiani, sed qui Arabicè adversus Muhammedanos scripserit. Ejus verba Latinè reddita legere est apud Vincentium Bellovacensem lib. IV Speculi Historialis. Quæ licet jam adducta à Scaligero videam in v de Emendatione Temporum *, & Drusio in Hebræorum Proverbiis †, tandem tamen in animum induxi hoc etiam loco memorare. Sunt verò istiusmodi: *Duarum Indiæ gentium, quæ vocantur Zechiam, & Albarachuma, antiqua consuetudo fuit, nudos & decalvatos, magnisque ululatibus personantes simulachra dæmonum circumire, angulos quoque osculari, & projicere lapides in acervum, qui quasi pro honore Diis exstruebatur. Inde est, quòd in libro Salomonis dicitur: Qui projicit lapidem in honorem Mercurii. Faciebant autem hoc bis in anno; Sole scilicet existente in primo gradu Arietis, & rursum, cùm esset in primo gradu Libræ: hoc est, initio Veris, & Autumni. Hæc ergo consuetudo cùm ab Indis ad Arabes descendisset; eamque suo tempore apud Mecham in honorem Veneris Mahumed celebrari reperisset: sic illam manere præcepit, cùm tamen cætera idololatriæ vestigia removisset. Illud verò soli Veneri in illa celebratione dicitur exhiberi solitum, ut lapilli retro, id est, sub genitalibus membris, projicerentur, eò quod Venus illis maximè partibus dominetur. Vnde id adhuc hodie fit in domo Dei illicita quam vocant.* Hactenus ille. Ex quo videmus ritum, qui à gentibus aliis in honorem Mercurii fieri solet, eum à Saracenis præstitum honori Veneris. Caussa hujus rei, quantum video, etiam fugit homines eruditissimos. Eam autem arbitror, quòd Orienti, ut ex Porphyrio antea diximus, Mercurius, quatenus rationis præses, Sol crederetur; quatenus orationis, putaretur Hecate, sive Luna, quæ & Venus Orienti. Cùm igitur gentes aliæ Mercurium colerent, quatenus Sol esset: Saraceni sive Arabes coluere eundem, quasi foret Venus sive Luna: ut quam in præcipua dignatione haberent: unde hodieque est, quod uti Christianorum in templis ac turribus crucem est videre: ita in illis Muhammedanorum conspicere sit Lunam corniculatam, quam *Helal* nuncupant.

** cap. de primo Muharram Hegira.*
† class. 1, lib. 2, proverb. 34.

Quod verò dicebamus, Mercurium Orienti esse Solem: id in veteribus Celtis quoque locum habet. Ideo superiùs eo etiam reducebamus Germanicum Mercurium *Wodan* dictum. Eodemque refero Teutatem: de quo egimus lib. I, cap. XXXVII, ac libri hujus cap. XIII. Item *Ermensul*, sive *Irmensul*: cujus numinis mentio est in vita Karoli Magni, extremis Ludovici Pii temporibus scriptâ, atque à Pithœo editâ. Item in vetustis Francorum annalibus ab eodem editis, ad ann. IↃCCLXXII, his verbis: *Carlus Saxoniam bello adgressus, Eresburgum castrum cepit, & idolum Saxonum, quod vocabatur* IRMINSVL, *destruxit.* Vbi *Irminsul* plerique qui proximis seculis vixerint, interpretantur *Mercurii statuam*: ut sit ex *Irmen*, sive Ἑρμῆς †, & *suyle*, id est, *columna.* Alii quasi *idermans-suyl*: hoc est, cujusvis columna, sive universalis, omniáque sustinens columna. Posterius est in Chronico Conradi à Lichtenau *: quo loco de origine Saxonum agit. Sed Albertus Crantzius, Saxoniæ suæ lib. II, cap. IX, eò magis inclinat, ut Mars fuerit: eoque interpretatur, *idermans-suyl*, hoc est, *Mars communis*: non quasi *suyl* propriè esset Mars; sed quia propriè esset *asylum*, unde κατ' ἀφαίρεσιν *suyl*; pro asylo autem esset statua non Mercurii, sed Martis: pro qua sententia facit, quòd statua illa esset Dei toto corpore armati. Etiam Georgius Fabricius in Saxonia sua, cùm antea † dixisset, *Irmensuyl* Mercurium esse; postea ‡, sitne Mars, an Mercurius, ambigit. Interim, ne hæc quidem opinio caret controversiâ. Nam quid si, quæ Georgii Spalatini erat conjectura, statua hæc fuerit constituta Hermanno, sive, ut Romani vocitabant, Arminio, inclyto, ac fortissimo Germaniæ heroi? Potuit ea statua primitus esse posita heroici honoris ergo, quæ postea cesserit in divinum: qualia superiori libro aliquot retulimus exempla. Magis saltem hoc placet, quàm ut dicatur, quasi *irmen-stal*; atque

† Mercurius.
** pag. 103, edit. Basil. an. 1569.*
† p. 93.
‡ p. 426.

Digitized by Google

atque hoc ſonet *Luni Dei ſtabulum;* prout derivat, ac exponit, magnum Hornæ ſuæ, ac totius Hollandiæ, ornamentum, Hadrianus Iunius, Bataviæ ſuæ cap. VIII. Quod ſi de Arminio placet, mixto cultu in Arminio venerati ſint Martem, vel Herculem: cujus cultum eſſe Arminio vetuſtiorem, & Cæſare, & Tacito, non obſcurè cognoſcimus. Vide, quæ diximus lib. I, cap. XXXVII. Sed eſto ſanè, ut, quemadmodum communior eſt opinio, *Irmen-ſuyl*, ſit Irmi, ſive Hermæ, hoc eſt, Mercurii ſtatua, vel aſylum: non tamen hoc loco tam Mercurii ſtellam intellexerint, quàm Solem: cujus rei cauſſæ ex illis petendæ, quæ primo dicebamus libro: videri poteſt & lib. II de Vitiis ſermonis, cap. XX.

Atque ex his eâdem dilucet, quid judicii quoque ferri debeat de ara Mercurii à Gandavenſibus, poſtquam eos S. Amandus converterat, dejecta: ut in S. Bavonis vita refert Theodericus, abbas S. Trudonis. Item liquet inde, quid ſtatui debeat de Mercurii ſimulachro in Walachria, quod S. Wilbrordus ſive Clemens deſtruxit; ut eſt apud Bekam in ejus vita: ac rei ejuſce meminit quoque Alcuinus in vita ejuſdem; ſed contentus eſt vocare *antiqui erroris idolum*. Id ſimulachrum fuiſſe Weſtcapellæ Walachriæ in Zelandia pago, conſtat ex Chronico vetuſto, Belgicis rhytmis conſcripto: item Chronico eâdem linguâ Gaudæ in Batavia excuſo, anno CIƆ CCCC LXXXVIII. Vterque autem eorum ait, Mercurii fuiſſe. Iacobus Eindius, Haemſtedæ dominus, in Chronico Zelandiæ lib. II meminit Chronici MSi in bibliotheca Corbejenſi, interque libros indice Expurgatorio prohibitos aſſervati. Vnde hæc verba adducit: *Teſtes quoque ſunt Eccleſiæ, quas per ſingula loca conſtruxit. Et ſicut Wallacriæ idolum Mercurii, Walcher, nomine, rejecit, Eccleſiam Dei conſecravit; ut illic Weſtcapellis, ubi idolum adhuc oſtenditur, patet.* Vbi videmus, ut in Walachria idolum Mercurii *Walcher* nominatum dicat. In quo ſi non fallit, rectè conjectat Eindius, Mercurio id nomen fuiſſe ex eo, quia tutela illi inſulæ ſive litorum eſſet commiſſa. Nam quid *Walcher* aliud ac *Wal-heer*, hoc eſt, *litorum potens*, ſive dominus litoralis? Quippe *Walle* eſt agger aquis oppoſitus; item litus, ripa, ſive crepido aquæ.

Atque hæc de Mercurii apud gentes tam varias cultu, quatenus non ἱϛοϱικῶς, prout primo ſpectavimus libro, ſed φυσικῶς conſideratur: quomodo, ut vidimus, nunc per eum Solis ſidus, nunc Mercurii ſtella, intelligitur: quandoque item ratio ſignatur, vel oratio; atque ut quando rationem ſignat, in Sole; ita, quando orationem denotat, in Luna ejus vis collocetur.

CAPVT XXXIII.

Acceditur ad tres planetas ſuperiores: quorum varia hîc nomina exponuntur. Nempe ut Saturnus etiam dictus ſit Phænon, *&* Lampon; *Iupiter,* Phaëthon; *Mars,* Pyrois. *Præterea ut Saturnus crederetur* Nemeſis; *Iupiter,* Oſiris; *Mars,* Hercules, *vel* Thurras. *De his allata veterum teſtimonia: ex quibus etiam elucet de planetis duobus ſuperiori capite memoratis: puta ut Mercurius non ſolum ſit* Stilbon *dictus; ſed etiam habitus ſit* Apollo: *atque ut Venus non modò vocaretur* Phoſphorus, *ſive* Lucifer, *aut* Veſper, *ſeu* Heſperus; *ſed etiam* Iuno; *imò & appellaretur* Calliſtus, *puta* Aſter. Αϱεως *etyma, unum è Græco; geminum ex Hebræo:* Martis *item unum ex Græco; atque ex Hebræo fonte duplex.* Μαζεύς. *In Feſto Pompejo conjectura.* Mundus, *pro puro, unde derivatum videatur.* Heſus *Germanis Mars: unde dies, qui vulgo Martis, Germanis eſt* hijſdag, *vel* dijſ-dag. Helium *oſtium, & oppidum* Brilæ, *etymo conveniunt.* Erich dag. *Iupiter eidem genti* Taranis *ſive* Taran, *& fortaſſe etiam* Tanar, *ex quo* Donner, *unde* Donnerſdag. *Saturnus iis* Krod; *& ut hoc ex ejus figurâ collegerim.*

SVperſunt tres planetæ ſuperiores Sole; Mars, Iupiter, Saturnus: quorum priùs varias conſiderabimus appellationes: poſtea autem vires & effectus, quibus diſtinctos in Diis honores ſunt conſecuti.

Nomina iis etiam in Oriente ſunt diverſa. Quod de Iovis ſtella oſtendit Heſychius: Μολοϐόϐαϱ, Διὸς ἀϛὴϱ παρὰ Χαλδαίοις *. Sed pro Μολοϐόϐαϱ legendum, Μολόχ βαάλ, &c. Nec mirum, ſi Moloch dicatur Iovis ſtella, licet potius de ſtella Saturni dici ſoleat. Nam Saturnus, & Iupiter, idem numen Orienti; nempe Solis: ſed Aſtrologi varia unius Solis nomina partiti ſunt inter planetas. Par ratio apud Græcos, & qui hoſce ſequuntur, Latinos. Paucis id oſtendit Martianus Capella lib. VIII: *Saturnum Phænona vocant; Iovemque Phaëtonta; Pyroenta Martem.* Quibus de reſiduis duobus ſubjungit: *Venerem Phoſphorum, Mercurium Stilbonta nominarunt.* Sed quæ paucis ille, hæc pluribus alii: quorum verba apponam. Agmen ducat, ob magnitudinem nominis, Ariſtoteles, ſive potiùs alius de Mundo: Συνεχῆ δὲ ἔχει ἀεὶ ταύτην τὴν θέσιν, ὁ τοῦ Φαίνοντος ἅμα, καὶ Κρόνου καλούμενος κύκλος. ἐφεξῆς δὲ, ὁ τοῦ Φαέθοντος, Διὸς λεγόμενος. εἶθ᾽ ὁ Πυρόεις, ὁ Ἡρακλέους τε, καὶ Ἄρεος προσαγορευόμενος. ἑξῆς δὲ ὁ Στίλβων, ὃν ἱερὸν Ἑρμοῦ καλοῦσιν ἔνιοι, τινὲς δὲ Ἀπόλλωνος· μεθ᾽ ὃν ὁ τοῦ Φωσφόρου, ὃν δὲ Ἥρας προσαγορεύουσιν· Quorum ſententiam ſic expreſſit Appulejus ‡: *Hic Phænonis globus, quem appellamus Saturnum: poſt quem Phaëthon ſecundus eſt, quem Iovis dicimus: & loco tertio, Pyroïs, quem multi Herculis, plures Martis ſtellam vocant. Hanc ſequitur Stilbon, cui quidam Apollinis, cæteri Mercurii, nomen dederunt. Quinctus Phoſphorus, Iunonia, imò Veneris ſtella cenſetur.* Similiter Iulius Firmicus lib. II, cap. II. Deque Saturno, Iove, Marte, Geminus, εἰσαγωγῇ εἰς τὰ φαινόμενα. Sed inſignis etiam eſt locus Achillis Tatii in Iſagoge ſua: Αἰγυπτίοις μὲν, καὶ Ἕλλησι, ὁ τοῦ Κρόνου ὁ ἀστὴρ, καί τοι ἀμαυρότατος ὤν, Φαίνων λέγεται. ἀλλὰ παρ᾽ Ἕλλησι μὲν κατὰ τὸ εὔφημον λέγεται οὕτω· παρὰ δὲ Αἰγυπτίοις Νεμέσεως ἀστήρ. Δεύτερος ὁ Διὸς καθ᾽ Ἕλληνας Φαέθων· κατὰ δὲ Αἰγυπτίους

* Iovis ſtella Chaldæis.

‡ lib. de Mundo.

Digitized by Google

Αιγυπτίοις Οσίειδος ἀσήρ. Τέταρτος ὁ τȣ̃ Αρεως παρὰ μὲν Ελλησι Πυρόεις· παρὰ δὲ Αιγυπτίοις, Ηρακλέως ἀσήρ. Τέταρτος ὁ τȣ̃ Ερμȣ̃, ὁ καλείται παρὰ μὲν Ελλησιν Στίλβων· παρὰ δὲ Αιγυπτίοις, Απόλλωνος ἀσήρ. Πέμπτος ὁ τῆς Αφροδίτης, παρὰ μὲν Ελλησιν, Εωσφόρος· πρῶτος δὲ Ιβυκος εἰς ἕνα συνέστειλε τὰς προσηγορίας. *Ægyptiis, & Græcis, Saturni stella, utcunque obscurissima sit, Phænon, hoc est, lucidissima dicitur. Sed Græcis sic quidem boni ominis caussa vocatur: ab Ægyptiis verò Nemesis stella nominatur. Altera est stella Iovis, secundum Græcos Phaëthon, Ægyptiis verò stella Osiridis. Tertia est Martis, secundum Græcos Pyroïs, at Ægyptiis Herculis stella. Quarta est Mercurii, quæ Græcis dicitur Stilbon, Ægyptiis stella Apollinis. Quinta est Veneris, Græcis Lucifer. Primus Ibycus appellationes has in unum redegit.* Sed de Saturno, & Venere, paullò aliter Fasti Siculi sive Chronicon Alexandrinum *: Ταῦτα δὲ ἀρχαῖα ϗ παλαιὰ βασίλεια τῶν Αιγυπτίων Μενεθὼ συνεγράψατο. Καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτȣ̃ ἐμφέρεται, ἄλλως λέγεσθαι τὰς ἐπωνυμίας τῶν πέντε πλανητῶν ἀσέρων. Τὸν γὰρ λεγόμενον Κρόνον ἀσέρα ἐκάλȣν τὸν Λαμποντα· τὸν δὲ Διὸς τὸν Φαέθοντα. τὸν δὲ Αρεως, τὸν Πυρώδη *, (leg. τὸν Πυρόεντα) τὸν δὲ Αφροδίτης τὸν Κάλλισον· τὸν δὲ Ερμȣ̃ τὸν Στίλβοντα. *Hæc verò antiqua ac vetusta Ægyptiorum regum palatia Menetho* (sive Manetho) *descripsit. In cujus commentariis refertur, alia fuisse cognomina erraticarum quinque stellarum. Saturnum enim vocabant Lampontem; Iovem autem, Phaëthontem; Martem dixere Pyroënta; Venerem, Callistum; Mercurium autem, Stilbontem.* Quod autem Venerem sive Hesperum aliter, Κάλλισον, hoc est, *Pulcherrimum* ait vocatum, id metuo ne profectum sit ex versu hoc Homerico *, superiùs † etiam adducto nobis:

* pag.109. * Il. χ. † cap. 31.

Εσπερος ὃς κάλλισος ἐν ȣ̓ρανῷ ἵσαται ἀσήρ.

Hesperus æthereo longè PVLCHERRIMVS *orbe.*

Quod verò Appulejus, & Græcus ille, quem liberiùs transtulit, scriptor, eandem ajunt stellam esse Herculis, & Martis, idem legas apud Macrobium lib. I Saturn. cap. XII: *Salios autem Herculi, ubertate doctrinæ altioris, adsignat Virgilius: quia is deus, & apud pontifices, idem, qui & Mars, habetur. Et sane ita Menippea Varronis affirmat, quæ inscribitur,* Αλλος ȣ̃τος Ηρακλῆς †. *in qua cùm de Hercule multa loqueretur, eundem esse & Martem probavit. Chaldæi quoque stellam Herculis vocant, quam reliqui omnes Martis appellant.* Vnde colligimus, non modò Herculem pro Solis sidere; sed etiam pro Martis stella, accipi solere. Babyloniis stella Martis vocata Θȣ́ρρας: indéque nomen hoc accepit rex Assyrius, qui Nino successit: ut ex Chronico Alexandrino diximus lib. I, cap. XVI. Sic sæpe vocatur à Dorotheo Sidonio poeta, nunc ἐπιθετικῶς Θȣ̃ρος Αρης, nunc ἁπλῶς Θȣ̃ρος. Cui & Iupiter Φαέθων, Mercurius Στίλβων, Saturnus Φαίνων. Vide Salmasium Exercitationibus in Solinum *.

† Alius hic Hercules. * pag.1235.

Αρης verò Græcis dictus, si Suidam audimus, ab α σερητικῷ, & ἐρέω, sive dico, ὅτι ἐν τῷ πολέμῳ ȣ̓ λόγων, ἀλλ' ἔργων χρεία· *quoniam in bello non verbis, sed opere est opus.* Quod & illud Homeri † confirmat:

† Iliad. π. vers. 630.

Εν γὰρ χερσὶ τέλος πολέμȣ· ἐπέων δ' ἐνὶ βȣλῇ.

In manibus est finis belli; verborum autem in consilio.

Sed verisimilius est, Αρης originem ducere à fonte Hebræo. Puta à חרה, *destruere*; vel à עריץ, hoc est, *terribilis, validus*: ut diximus lib. I, cap. XXII; ubi & ab eo Αρτης derivavimus. Est verò עריץ, ab ערץ, *frangere, prævalere, terrere*: unde in Hiphil העריץ, à quo *Mars* fuerit. Nisi malis à הרר, *validum ac potentem esse*: quod etymon adduximus libri hujusce cap. XIII. Nempe id eo amplectebamur, quòd duriùs videretur deduci ab Αρης, quia sic M apponi initio sit opus. Sed fortasse nulla sit opinio hac verisimilior. Nam Romani à Phrygibus oriundi: Phryges autem literam μ, vel etiam syllabam μα, præmittere solent. Vnde pro Ζεὺς dixere Μαζεύς. Hesychius: Μαζεύς, ὁ Ζεύς, παρὰ Φρυξί. *Mazeus est Zeus, sive Iupiter, secundum Phryges.* Ac videntur in magna Græcia similiter pro Ζὴν, sive Ζὰν, dixisse Μηζὰν, vel Μαζάν. Suspicionem eam injiciunt verba Festi in October: *Salentini*, inquit, *apud quos Menzanæ Iovi* (equus) *dicatus vivus conjicitur in ignem.* Vbi pro *Menzanæ*, puto *Mazani*, vel *Mezani*, legendum. Nisi Ζανᾶς iidem dixerint pro eo, quod Dorum aliis Ζάν. Quod si placet, rectum erit apud Festum *Mazanæ* vel *Mezanæ*: ac solum unius liquidæ additione peccarint librarii. Saltem hoc probabilius, quàm ut legamus, *Manzane*, hoc est, μηνὶ Ζανᾶ, *mense Iovis*: quæ Scaligeri ad Festum erat conjectura. Nec in Phrygiis solum μ capiti apponitur; sed etiam Græcis, & Latinis. Sic dixere ὄσχος, & μόσχος. Galenus in lexico Hippocratis: Οσχος γὰρ ϗ μόσχος, τὰ κλήματα, ϗ αἱ ἕλικες. OSCHOS *enim,* & MOSCHOS *palmites.* Ab *unda* etiam *mundus*, & *mundare*: ut proprie sit sordes unda abluere: quomodo & Belgis *wassen*, hoc est, *mundare*, *lavare*, fit à *wasser*, hoc est, *aqua*.

Sed quia Græcas Romanasque appellationes excussimus; nominibus etiam, quibus Germani tres hosce errones vocarint, videamus.

Martem dixere *Hesum*; ut colligere est ex illo Lucani lib. I:

— *Horrensque feris altaribus Hesus.*

Quippe, ut Iornandes ait libro de rebus Geticis: *Martem semper asperrimâ placavere culturâ. nam victimæ ejus mortes fuere captorum.* Et ante eum Procopius similiter in II rerum Gothicarum; ubi de Thules, sive Scandinaviæ (sic enim cepit) incolis, hunc in modum scribit: Τῶν ἱερείων σφίσι τὸ κάλλισον ἄνθρωπός ἐστιν, ὃν περ ἂν δορυάλωτον ποιήσαιντο πρῶτον. τȣ̃τον γὰρ τῷ Αρει θύȣσιν, ἐπεὶ θεὸν αὐτὸν νομίζȣσι μέγισον· *Hostiarum illis pulcherrima est homo, quem bello primum ceperint. Hunc verò sacrificant Marti, quoniam illum Deorum censent maximum.* Porrò quem Romani *Hesum* extulere, is Germanis, absque terminatione Romana, fuit *Hees*, vel *Hies*, vocali variatâ: ut Rheni ostium, quod Romanis

nis *Helium*, id Batavis *Hel*; unde pagus *Wijdhel*, ubi latiùs Helus seu Hilus fluit: item *Breehel*, unde contractum *Briel*; oppidum Brilæ ad Helium ostium, quasi dicas latum Helum seu Hilum. Similiter igitur *Hesus* vel *Hisus*: unde *hises-dag*, & contractè *hyss-dag*; qui Romanâ linguâ *Martis dies*. Vulgò usitatius, *t*, vel *d*, ut in aliis multis, præmisso, *thyss-dag*, vel *dyssdag*. Nisi malis fuisse priùs *chyss-dag*, à *Chesus*, seu *Chisus*. Nam olim H & CH, variabant, haut secus ac S & T: unde iidem, pro diversâ dialecto, *Catti*, *Chatti*, *Hessi*. Nonnullis etiam gentis Germanicæ Martis dies dicitur *Erich-dag*: cujus vocabuli pars prior magnam habet convenientiam cum Græco Ἄρης *, vel ἔρις †.

* Mart.
† In contentio.

Interim Germani, non ut Romani, Martis nomine sidus Martis; sed, ut censeo, Iovem, vel Apollinem, intellexere: uti per Mercurium quoque non ejus nominis planetam; sed Iovem, & Apollinem, hoc est, Solem, vel cælum, designabant. Hæc satis cognoscere est ex iis, quæ de Marte, & Mercurio dicebamus cap. XIII, & XXXII. Tam Martem verò, quàm Mercurium, à Germanis fuisse cultum, etiam ostendit Tacitus lib. XIII Annal. *Sed bellum Hermunduris prosperum; Cattis, exitiosius; quia victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere: quo voto equi, viri, cuncta victa, occidione dantur.*

Martis templum variis Germaniæ locis, & vicinarum regionum, fuit. In his Durestadi: de quo B. Marcellinus presbyter in vita S. Suiberti, qui S. Willebrordi σύγχρονος * fuit. Ipsum adi apud Surium † Kal. Mart. Hungaris quoque Mars, & Hercules, pro Diis habebantur: ut refert Bonfinius Hungaricarum rerum lib. XI †.

* aequalis.
† p. 14.
† pag. 201, edit. Oper. 1563.

Iupiter Celtis veteribus *Taranis*, quasi βροντῶον, seu *Tonantem* dicas. Nam hodieque Cambro-Britannis, sive Wallis, tonitru vocatur *taran*. Quod, trajectis ultimis duabus consonis, foret *tanar*. Sed Saxones pro eo *donner*; aliqui *tonner*: Batavi, & vicini Belgæ, *donder*: unde Iovis dies *donnerſ-dag*. Imò ex *Taran* κατ᾽ ἀφαίρεσιν fecere & *Tor*, sive *Thor*: quem tonitrui ac fulmini præsedisse, docet Ericus Olaus Historiæ Suecicæ lib. I, cap. I: *Thor*, inquit, *tanquam potentissimus & summus Deorum, in medio, & aliis altior, residebat, imagine viri nudi, dextrâ quidem sceptrum, sinistrâ vero septem stellas præferentis, insignis.* Et mox: *Pro pluvia, & aura necessaria, invocabat Thorum, tanquam potentem in sublimi: cujus etiam patrocinio se sperabant ab incommodis impressionum, tonitru ac tempestatibus, fulmine grandineque, conservari: cui singulis hebdomadis quintâ feriâ per deputatos sacerdotes sacrificium offerebat* (Suecorum populus) *à quo erat dies illa dicta Thorsdag.* Valde autem latè Germaniâ totâ, & omni Septentrione, Iovis patuit cultus. Mitto quòd Hammonem Iovem aliqui ab Hamburgensibus cultum arbitrantur: de quo meritò ambigit Crantzius in Saxonia lib. II, cap. XVI. Illud apertiùs, Iovi, Marti, Bellonæ, & Plutoni, asino litâsse Bohemos: quod indicat Cosmas Pragensis, in Chronico Bohemico *. In Suecia etiam Iovem cultum, liquet ex iis, quæ de eo, & malleolis Iovialibus, prodit Saxo Grammaticus lib. XIII †. Sed omnes infimæ vetustatis auctores de talibus persequi, longum foret.

* pag. 8, edit. Hanov. ann. 1602.
† fol. 115, a, edit. Ascens.

Celtis etiam cultum esse Saturnum, testis est Dionys. Hal. lib. I Antiq. Rom. Et Ciceronis est in III de Nat. Deorum: *Saturnum vulgo maximè ad Occidentem colunt.* Sed, quomodo dixerint eum Celtæ, non satis liquet. Aliqui *Satar*, vel *Sater* vocatum, ex eo conjectant, quia nobis septima feria *Saterdag* dicatur. Sed fortasse hæc appellatio est ex Latino *Saturni* nomine. Sunt quibus videatur nominatus *Krodo*: ut Crantzio lib. II Saxoniæ suæ, cap. XII: ubi hoc numen Hartesburgi in Saxonia venerationi fuisse ait. Sanè & apud Saxonem Grammaticum lib. I hi Saxonum Dii referuntur; Crodus, Hama, Irmus, Fiinnus, Siba. Ex quibus, quod de Crodo ait Crantzius, eo confirmatur, quòd Saturno, temporis præsidi, videatur convenire illa Crodi, sive Crodonis effigies, quam Georgius Fabricius proponit lib. I Originum Saxonicarum *, his verbis: *Qui gentis annales ediderunt, numen populare memorant, Crodum quendam, messoris specie, qui cinctum lineum gestat, dexterâ ferens vasculum rosis repletum, sinistrâ erectâ rotam currus. Pedibus nudis insistit pisci squammoso & aspero, quem percam vocamus.* Hanc statuam, & alias aliorum numinum, dejecisse memoratur Carolus M. Suspicor autem, Saxonas accepisse hoc numen à Græcis, Istri accolis: atque ut *Irmus* eorum videtur esse ex Ἑρμῆς, ita & nomen *Crodi* corruptum esse ex *Croni*. Κρόνος enim sive Saturnus, quo Tempus signatur, Græcis etiam, ac Romanis est Deus falciger: &, ut mittam cætera, rota currus optimè exprimit, quàm volubile sit tempus: unde & vitam humanam scitè Anacreon rotæ comparavit:

* pag. 61.

Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα,
Βίοτος τρέχει κυλισθείς·
Rota nam velut curulis,
Properat volucris ætas.

Hæc de superorum trium erronum nominibus. Quod si etiam animus est nôsse, unde profectæ sint figuræ, quibus ab Astrologis signantur: adi Solinianas Salmasii Exercitationes: ubi eruditè, ut semper, vulgarem de iis refellit opinionem, figurasque usitatas manâsse docet ex initio nominum, quibus vocari solent: nempe Saturni ex Κρόνος, vel Φαίνων: Martis ex Θοῦρος, vel Θούρας: Iovis ex Ζεύς: Veneris ex Φωσφόρος: Mercurii ex Στίλβων. Quæ sic à nobis jejunè, & aridè nimis dicuntur. Sed consultus vir maximus facilè famem explebit.

CAPUT XXXIV.

Martem, Iovem, Saturnum, prout à Sole propiùs, vel longiùs, distant, ita magis minusve calefacere. Martem videri nobis quandoque propiorem ipso Sole,

Sole. Cur belli Deus habitus, & præcipuè præfectus Thracibus, ac Scythis. Cur Septentrionales robore, Australes ingenio, plurimùm præstent. Quando Mars crudeles faciat, ac tyrannos. Cur aliæ gentes magis aliis colant Martem, & Venerem; juxta Ptolemæum. Iovis magnitudo, ac sublimitas: & cur ei fulminum potestas præcipuè attributa: & appellationes, quibus propterea à Pindaro, & aliis, ornatur. Vnde Iovi Ægiocho, & mari Ægæo nomen. Iovis vis in elementa, ac homines. Absurda Albumasaris, & Aponensis opinio, putantium à constitutione Iovialis stellæ dependere, ut certò exaudiantur divinitus, qui sapientiam exposcunt. Cur Saturni motus, cùm velocissimus sit, tardus dicatur. Cur fingatur Iupiter Saturnum vinxisse, atque ita præcipitâsse in Tartara. Cur Saturnus creditus sit animis hominum indere vim sublimium speculatricem; postea que, si sapienter se gesserint, eò, unde dimissæ sunt, revocare. Sedendo meliùs judicari, deliberari, ac sacris etiam dari operam. Cur Saturnus sit præfectus atræ bili, spleni, ossibus, quartanæ, phthisi, & id genus morbis; imò agricolis, & horum instar melancholicis; etiam indignationi. Cur octimestris partus non soleat esse vitalis. Cur Orientales, & Australes, credantur præcipuè coluisse Saturnum, ac Venerem. Cur dies hebdomadis à planetis nomen acceperint ordine longè aliò, quàm obtinent in cælis. Ritus fascinantium in lamina corpori alliganda. Quatuor planetæ Iovem ambientes, veteribus incogniti: duo item assistentes Saturno, iisdem ignoti. Interim Phavorino jam olim non absurdum esse visum, si plures essent planetæ, quàm putaretur vulgo.

NVnc videamus de eorundem viribus, & effectibus. De quibus sic Vitruvius lib. VI, cap. I: *Iovis stella inter Martis ferventissimam, & Saturni frigidissimam, media currens temperatur.* Quod pleniùs explicatur ab eodem lib. IX, cap. IV: *Esse autem alias stellas temperatas, alias ferventes, etiamque frigidas, hæc esse caussa videtur, quòd omnis ignis in superiora loca habet scandentem flammam. Ergo Sol, æthera, qui est supra se, radiis exurens, efficit candentem; in quibus locis habet cursum Martis stella: itaque fervens ab ardore Solis efficitur. Saturni autem, quod est proxima extremo mundo, tangitque congelatas cæli regiones, vehementer est frigida. Ex eo Iovis, cùm inter utriusque circuitiones habeat cursum, à refrigeratione, caloreque eorum medio, convenientes temperatissimosque habere videtur effectus.* Addam de iisdem non ita multò juniorem C. Plinium lib. II, cap. VIII: *Saturni sidus gelidæ ac rigentis esse naturæ: multoque ex eo inferiorem Iovis circulum, & ideo motu celeriori duodenis circumagi annis. Tertium Martis, quod quidam Herculis vocant, ignei, ardentis à Solis vicinitate, binis fere annis converti. Ideoque hujus ardore nimio, & rigore Saturni, interjectum ambobus, ex utroque temperari Iovem, salutaremque fieri.* Videmus, ut varios trium erronum effectus (ac par aliorum planetarum ratio est) tribuant calori, & frigori; humori, ac siccitati: quibus humanum etiam corpus, ac ingenium, vel vegetum fiat, vel torpidum & segne. Alii negant, consisti posse in qualitatibus primis: quippe altius esse penetrandum ad qualitates earum latentes, sive proprietates occultas. Siderum enim colorem diversum esse, non ob Solem diversum, sed ob variam stellarum conditionem: pro qua conditione tam diversa, diverso etiam colore imbuantur à Sole; aliter, etiam, atque aliter influant in sublunaria.

Sed de particulari influendi ratione videbimus in fato Astrologico: nunc considerabimus ea, quorum ratio ex qualitatibus primis reddi posse videatur. Ordior ab eo, qui Soli est proximus; eoque ejus imprimis participat naturam. Is est Mars: quo nomine etsi etiam signetur Iupiter Ἄρειος, sive *Martius*, vel *pugnax*; cui sacrificari ab Epirotarum regibus solet; ut est apud Plutarchum in Pyrrho: nunc tamen vocabulo hoc non intelligo Iovem Martialem, hoc est, Solem; quem & Iovem, & Martem esse, antea probavimus: sed stellam erraticam, Sole quidem superiorem; Iove autem, & Saturno, inferiorem. Hujus stellæ ea proportio est ad terram, quæ est trium ac decem ad unitatem: à terræ verò centro distat semidiametris hujus 1176, cum proximus est: at, quando remotissimus est, semimetris 8232, secundùm Iunctinum ‡. Tycho Braheus in epistola ad Christophorum Rhotmannum * refert, se anno CIƆ IƆ LXXXII subtili & accurata inquisitione observâsse, Martem acronychum terris Sole ipso fuisse propiorem: quod Ptolemaicis hypothesibus in scholas receptis magnopere adversatur. Dixeris cum Tannero †, & aliis, Tychonem in eo deceptum videri; quia sic consequatur, profundè ingredi orbem Solis. Sed Tychonis sententiam de Marte, cœlum Solis pervadente, certatim variis propugnari terris, verè ait Christophorus Scheiner Rosæ Vrsinæ lib. IV, parte II, cap. XXIX.

‡ *in Sphæram Ioan. Sacr. cap. I, pag. 395, edit. Lugd. Sed apud Mersennium in Gen. I, 10, col. 872, perperam pro eo expressum est 61176.*

* *pag. 149, epistol. Astronom. Tych. Br.*

† *dissertatione de Cælis, quæst. 7, §. 6.*

Rutilum hoc, & sanguineum sidus colore suo satis arguit calorem, & siccitatem suam, qua bilem accendit: unde iræ, ac bella, & animi ardor, ac robur: quæ & caussa est, cur belli Deus credatur. Eò & Thracibus, ac Scythis, præesse existimatus. Sunt enim hæ gentes plurimùm ingenio inferiores; sed robore superiores: cujus ratio est, quod sub frigido axe membra quidem indurentur ad quidvis tolerandum: sed, ob conclusum interius calorem, habeant sanguinem crassiorem; contrà quàm usu venit australibus: quippe quibus in calore illo externo sanguis & spiritus sit subtilior; unde & ingenio ac sapientia prævalent.

Porrò à Marte quidem est animi ardor, & vis Herculea: sed quæ ad virtutem valeat, si benigno sidere juvetur. Sin Mars sit infeliciter dispositus, flava bilis nimis exæstuat; eoque creditur facere crudeles, & injustos, & si ambitio accesserit potentiæ, impotentis animi tyrannos.

Mirificum verò, quod Ptolemæus tradit in secundo

Digitized by Google

ſecundo Apoteleſmatum, illis, qui inter Meridiem & Occaſum degunt, eò Martem & Venerem pro numinibus præcipuè haberi, quia ambo ſubjiciantur triplicitati humidæ; cui præſint, Mars, & Venus, cum Mercurio. Eam ſententiam ubertim refellit Ioannes Picus Mirandulanus in IV contra Aſtrologos ♄ cap. x.

Proximè ſupra Martem eſt Iovis ſtella; quæ Marte major; ut cujus proportio ad terram cubicam ſit eadem ac 14 ad unitatem. Quanto etiam ſublimior ſit, arguit, quod cùm proximè à centro terræ abeſt, diſtet ſemidiametris * terræ 8232; cùm maximè, 13171. Quia autem longius à Sole abeſt, quàm fervidus Mars; propiùs, quàm frigidus Saturnus, ut jam vidimus: eò fulmina illi, ac tonitrua, præcipuè adſignantur. Hoc ſic explicat Plinius lib. II Nat. Hiſt. cap. XX: *Magnâ cæli aſſectatione compertum à principibus doctrinæ viris, ſuperiorum trium ſiderum ignes eſſe, qui decidui ad terras fulminum nomen habeant: ſed maximè ex iis medio loco ſiti: fortaſſis quoniam contagium nimii humoris ex ſuperiore circulo, atque ardoris, ex ſubjecto, per hunc modum egerat.* Vbi, ut jam aliis obſervatum, pro *humoris*, reponendum *algoris*. Quippe Saturnus non eſt humidus, ſed ſiccus: nec humori, ſed algori ardor opponitur; de quo mox ſequitur. Subdit deinde Plinius, ut fulmina vim habeant fatidicam, quia præſcita ſecum adferant, certiſſimo argumento, ea utcunque pars ſint abdicata, non tamen deſtitui prorſus Iovialis ſideris divinitate. De quo pluribus dicam, cum de Fulmine agetur. Ab hac fulminum poteſtate variè à Pindaro Iupiter nuncupatur: ut Olymp. od. IV, ἐλάτηρ ὑπέρτατος βροντᾶς ἀκαμαντόποδος, *altiſſimus tonitrus infatigabilis pedibus vibrator.* Et od. IX, φοινικοστερόπας, *rubentia fulmina jaculans*: ut Horatius lib. I, od. II, ait, *Rubente dexterâ ſacras jaculatus arces.* Idem eâdem odâ, αἰολοβρόντας, hoc eſt, αἰόλας καὶ ταχείας βροντὰς ἐγείρων καὶ βάλλων, *varia velociaque tonitrua ac fulmina emittens ac jaculans.* Item Pyth. od. VI, Βαρυόπας στεροπᾶν κεραυνῶν τε πρύτανις· *graviſonus fulgurum, fulminumque dominus.* Iſthm. od. VIII, βαρυσφάραγος, hoc eſt, ὁ βαρέως σφαραγῶν, *graviter ſtrepens.* Ac ſimiliter Orpheo eſt ἀρχικέραυνος, *ſummus fulminator*; Heſiodo ὑψιβρεμέτης, *altiſfremus*; aliis ἀστραπαῖος, *fulgurator*; κεραύνιος, *fulminator*; de cujus ara Pauſanias lib. V; βρονταῖος, ut Latinis *Tonans*; qui cum triſulco fulmine in vett. fingitur nummis. Qua occaſione poſt bellum Cantabricum ædem ei in Capitolio exſtruxerit Auguſtus, Suetonius † dicet. Etſi verò Hetruſci, & hos ſecutus Plinius, tradant, nomina, quæ diximus, præcipuè Ioviali ſideri convenire: aliter tamen Seneca; qui per Iovem Tonantem intellexit (ut verbis ejus ‡ utar) *cuſtodem rectoremque univerſi, animum ac ſpiritum, mundani hujus operis dominum, & artificem.* Eundemque addit, & fatum, & providentiam, & naturam, & mundum appellari. Quare Iupiter Fulgurator, vel Tonans, nihil aliud ei, ac ſpiritus mundanus, quatenus in aëre ciet fulmina ac tonitrua. Sed hæc ab eo dicuntur ex Stoicorum ſententia. Aliter, ut vidimus, Hethruſci, uti & Aſtrologi: qui putarunt, à Ioviali ſidere præcipuè fulmina provenire ob naturam ejus intermediam inter frigus Saturni, & æſtum Martis. Imò, quia hoc & Iupiter, & Venus habent, quod moderatè ſint calidi, ac ſicci: eo & utrumque hoc ſidus creditur commodare, tum aëri ac terris, tum hominibus. Itaque ajunt, ſi Iupiter cum Venere congrediatur, aëra reddi tranquillum ac temperatum: qua ratione, ut Plinius fulminum, ita poſſis Ioviali ſideri nimborum & ventorum tribuere poteſtatem. Quippe Iupiter ſi affulſerit, tempeſtates compeſcit. Itaque tum αἴθριος dicitur, quod Appulejo *ſerenator*: tum αἰγίοχος, quod non tam ab ægide eſt, vel, ut Phurnutus voluit, ἀπὸ τοῦ ἀίσσειν, quod eſt *impetu ferri*: quàm, ut ἀναλογία indicat, ἀπὸ τοῦ αἶγας ἔχειν, ut ſignificet, quod poetæ dicunt, *maris tempeſtatumque potentem.* Nam procellæ ac fluctus Doribus Αἶγες. Heſychius: Αἶγες, κύματα, Δωριεῖς *. Quod firmant alia hinc deducta. Vt nomen maris Ægæi, quaſi fluctivagum ac procelloſum dixeris. Quod enim Αἰγεῖον diceretur more communi, id Dores maluere Αἰγαῖον: ut iidem ἆθι dicunt pro εἶθι. Eſtque ab eadem origine αἰγιαλὸς, *litus*: quò pertingunt αἶγες ἁλὸς, *fluctus maris*: non quaſi αἶα τῆς ἁλὸς, ut ajunt. Nam illud γ indicat eſſe ab αἶγες, non ab αἶα †. Nec in aera modò, & aquas, vim ſuam exerit Ioviale hoc ſidus; ſed etiam in terras, quas moderato ſuo calore fertiles reddit. Item in hominem ipſum; præcipuè in ſanguinem, idque ob naturæ convenientiam. Quippe is, inſtar ejus ſideris, mediocrem habet calorem; cujus exceſſus eſt in Marte, defectus in Saturno. Et quia à temperamento, quale Iovis, etiam ingenii vis dependet; hinc ab Iove etiam creditur provenire ingenii ſagacitas, & vis ea exſequendi, quæ cum æquitate ſint conjuncta. Quid multis opus? Si Capellam audimus in VIII, quo loco de hoc planeta diſſerit, *Iupiter ſalutaris ad omnia.* Quod generale pronunciatum commodè liceat interpretari. At impietate non caret, quod Albumaſar tantas Ioviali ſideri attribuat vires, ut nunquam non impetrentur à Deo, quæ poſtulantur, modò Iovi jungatur Luna cum capite Draconis. Nec puduit Petrum Aponenſem ſcribere, ſe ipſum comperiſſe, hoc eſſe veriſſimum. Nam, quali tempore Albumaſar ſignificat, à Deo ſe quoque petiiſſe ſapientiam: atque, ab eo tempore, magna in ſapientiæ ſtudiis feciſſe incrementa. O hominem inſipientem! qui quod ſapientiæ habuit, malit ſideribus tribuere, quàm precibus, & divinæ bonitati; vel ſaltem ingenio, & induſtriæ ſuæ. Equidem Aponenſem hunc, quem ante annos trecentos ſub Ludovico IV claruiſſe conſtat, multum in naturæ arcanis profeciſſe non diffiteor: ſed hæc ejus ſapientia non fuit ſine magna dementiæ, imò impietatis etiam mixtura.

* Iunctinus in Sacroboſci cap. 1, pag. 295, & ex eo Merſennius in Geneſ. 1. 10, col. 872.

† in Auguſt. cap. 29.

‡ lib. 2 nat. quæſt. cap. 45.

* Aiges, fluctus, Doribus.

† terra.

Digitized by Google

Superest ex planetis Saturnus : cujus ea est ad terram cubicam proportio, quæ est vigintiduorum ad unum. Est verò supra Martem, ac Iovem : qui quantum à nobis distent, vidimus antea. Saturnus autem, ex mente Francisci Iunctini *, ubi à nobis minimum abest, distat terræ semidiametris 13171 : quando plurimùm, 17571. Quæ licet antiquis non æquè cognita fuerint; gentes tamen illæ, quæ Astrologiæ vacarent, quales Chaldæa, & Ægyptia, scivere planetarum omnium esse maximè sublimem. Ab iis verò nationibus Græci hoc didicerunt. Ob hanc altitudinem etiam motus ejus tardior videtur. Nam in se quidem tardior non est, cum longè majus conficiat spatium : videtur tamen tardior, quia spissè adeò cursum absolvat periodicum, ut difficile sit ejus motum cognoscere. Nam demum totum peragrat Zodiacum annis XXIX, diebus CLV, horis VII, minutis XXXVI. Hinc origo fabulæ de Saturno, à Iove filio, ligato, inque Tartara conjecto. Audiamus Lucianum de hoc dissertantem lib. de Astrologia : Οὐδὲ τὸν Κρόνον ὁ Ζεὺς ἔδησεν, οὐδὲ ἐς τάρταρον ἔρριψεν, οὐδὲ τὰ ἄλλα ἐμήσατο, ὁκόσα ἄνθρωποι νομίζουσιν· ἀλλὰ φέρεται γὰρ ὁ Κρόνος τὴν ἔξω φορήν, πολλὸν ἀπ' ἡμέων, καὶ οἱ νωθρή τε ἡ κίνησις, καὶ οὐ ῥηιδίη τοῖσι ἀνθρώποισι ὁρέεσθαι. διὸ δή μιν ἑστάναι λέγουσιν, ὅκως πεπεδημένον. τὸ δὲ βάθος τὸ πολλὸν τοῦ ἠέρος τάρταρος καλέεται. *Nec Saturnum Iupiter in vincula conjecit, inque tartara dedit præcipitem : neque alia machinatus est, quæ homines putant. Sed fertur Saturnus externo motu longè à nobis : estque motus illi segnis, nec hominibus facile conspicuus. Quamobrem illum, veluti vinctum, stare dicunt. Ingens autem aëris altitudo Tartarus vocatur.* Altera etiam, cur vinciri à Iove dicatur, ratio adfertur. Nam salutare Iovis sidus infringit, & retardat malignitatem sideris Saturnini. Siquidem Iupiter, & Venus, sunt salutares; Saturnus, & Mars, maligni. Etiam quia Saturnus sublimis, cæloque supremo, unde animæ immitti credebantur, proximus degeret; creditum est eum animæ cælitus descendenti indere vim intelligendi, & contemplandi sublimia. Quæ Plotini, aliorumque etiam Platonicorum, opinio fuit. Eademque etiam de caussa judicatus animas sapientum (ut verbis utar Materni) *innumeris angustiis liberatas ad cælum, & ad originis suæ primordia, revocare.* Neque, ob sublimitatem modò, Saturnum sapientiæ præsidem putarunt : sed etiam ob motus periodici tarditatem, ex sublimitate illa consequentem. Nam ex tarditate collegerunt, eum esse animi senilis ac prudentis. Senes enim, ac melancholici, non tam, juventutis instar, discurrunt hac illac, quàm meditabundi consident, vel, animo sedato, tardè procedunt. Ideo & creditum, rectiùs judicari à sedentibus. Aliqua de eo diximus Oratoriarum Institut. lib. VI, cap. XI, §. II. Parque ratio in consiliis capiendis. Notum proverbium † : *Romanus sedendo vincit.* Quò & spectat illud Plautini ‡ Tranionis :

— Nimio plus sapio sedens.

Servium adi in Æn. IX, vers. 4. Imò & propterea sessio in sacris visa decentior; quippe index animi magis compositi, & hoc agentis. Notum Pythagoræ symbolum, Numæ * etiam attributum: καθῆσθαι προσκυνήσαντας· *Adoraturi sedeant.* Sic malim, quam, ut Cruserius, *Sedeas cum adoraveris.* Nempe quasi sit προσκυνήσοντας. Etiam II Sam. VII, 18, *Ingressus est rex* (David) *& sedit coram Domino.* Ita ad verbum B. Hieronymus reddidit. Sed & LXX : Καὶ ἐκάθισεν ἐνώπιον Κυρίου. Etiam *sedendi* vocem retinuere Pagninus, Leo Iudas, Munsterus, Vatablus : qui tamen annotat, poni *sedit*, pro *stetit*, *mansit*. Aliqui etiam reddidere, *restitit*; ut in *sedendi* voce κατάχρησις sit. Sed ut statio, ita sessio, convenire precantibus visa; quoniam quiete illâ magis animus sit compositus, & ad precandum idoneus.

Porrò, quia Saturnus crederetur tardus, eo & frigidus habebatur. Maro I Georg.

Frigida Saturni sese quò stella receptet.

Potius tamen frigidus, hoc est, minùs Marte ac Iove calidus est, quia à Sole, caloris fonte, absit longiùs; uti antea dictum. Aliam etiam rationem, ab aquis supercælestibus petitam, adferunt Augustinus de Genesi ad literam lib. II, cap. V, de Gen. imperfect. cap. VIII, & Beda Quæst. in Genes.

Quia autem Saturnus frigidus, & siccus; eò fingebatur senex pallidus, & tardigenulus; corporibusque præfectus senilibus; quippe frigidis, & siccis. Parum enim calefacit, idemque, expressis partibus tenuioribus, exsiccat. Atque ex his altera apparet ratio, cur prudentes facere credatur. Senes enim sunt prudentes ob ætatem, longamque experientiam, conferente ad hoc etiam corporis constitutione. Siquidem copia atræ bilis, quam Saturnus excitat, est à frigida & sicca temperie : melancholici autem & dicta, & dicenda, melius concoquunt, ac digerunt: cùm contrà videamus, cholericos judicium suum sæpius præcipitare. Hinc igitur quorum in genitura appareat Saturnus, eos atræ adjudicarunt bili : Saturnumque spleni præfecerunt, quia is recipit atram bilem. Atque itidem tristitiam ab Saturno deduxere, quia melancholici sunt tristes. Etiam Saturnus ossibus præfectus, quia ossa frigida siccaque; qualis Saturnus. Ob eándem caussam non solum quartanam febrim dixere filiam Saturni : sed dominari ajebant morbis omnibus frigidis & siccis : uti tabi, paralysi, hydropi, elephantiasi etiam, & cancro; præcipuè si reperiatur in sexta domo, &, ut nugantur, in Cancri signo. Imò propterea præfecere hominibus, quos melancholicos crederent : ut agricolis, & coriariis, &, quia eos similes his putarent, etiam Iudæis.

Vlterius quoque ejus vim extenderunt. Nam quos frigidos statuerent, & siccos, eosdem putarunt avaros, invidos, & malignos. Quò & pertinet, quòd, uti Marti τόλμαν sive *audaciam*, Iovi νίκην sive *victoriam*; ita Saturno adjudicarint νέμεσιν, sive indignationem: quemadmo-

* in lib. I Ioan. de Sacrobosco, cap. I.

* Plutarchus in Numa.

† Varro lib. I de R. R. cap. 2.

‡ Mostell. act. 5. sc. 1.

admodum Hermes Ægyptius tradidit in Παναρέτῳ.

Imò quia frigus & ſiccitas ſint vitæ inimica; eò creditum, octimeſtrem partum rarò eſſe vitalem. Quippe volunt, primò à conceptu menſi præeſſe Saturnum, alteri Iovem, tertio Martem, & ita porrò pro ordine orbium cæleſtium recepto; eoque menſi ſeptimo præfectam Lunam, terris proximam: quo tempore ſi fœtus prodierit, ob naturam ejus parturientibus commodam, (unde & partui præfecta, dictáque *Iuno Lucina*) fœtum eſſe vitalem: ſin, decurſis ſeptem errantium ſiderum ſpatiis, ad Saturnum redeatur, frigore & ſiccitate ejus, quæ repugnant vitæ humanæ principiis, quippe in calore & humore conſiſtentis, fœtum, ſi tum exire paret, perimi, vel editum ſic congelari, ut eſſe diu nequeat ſuperſtes. Sed nono menſe redire imperium ad Iovem, ſidus calidum & humidum, eoque fœtui ſalutare: unde tum vitalis eſſe ſoleat.

Imò totis etiam nationibus dominari, opinio erat. Sic Ptolemæus, in ſecundo Apoteleſmatum, ait, quia Saturno, & Veneri, ſubſit terrena triplicitas, hoc eſt, Tauri, Virginis, ac Capricorni ſidus, & quicquid terrarum illis ſubjectum erat; eò Aſiaticorum illos, qui ad Orientem ac Meridiem vergunt, Saturni ac Veneris numen venerari. Quæ ſanè ſatis putida ſunt, & abunde refelluntur à Phœnice ſui ſeculi, Ioanne Pico Mirandulano, lib. IV contra Aſtrologos, cap. X.

In anno quoque eum præfecere auctumno; in hebdomade, diei ſeptimæ. Quin ex Chriſtianis ipſis Rogerius Bacon haut veritus eſt ſcribere, planè tum Iudæorum more eſſe feriandum, quia ſegne ac tardum Saturni ſidus parum ſit felix ac idoneum rebus agendis. Quaſi in cauſſis nominum, quibus dies à Sole, Luna, & quinque erronibus, nuncupantur, ad hujuſmodi aliquid reſpexerint gentiles. Longè aliter de hoc Pythagorici: qui ex numeris ſubtiliter de eo diſceptarunt; ut ex Maximo Planude, atque aliis, oſtenſum eſt Baptiſtæ Egnatio Racemationum capite poſtremo. Sed verius alii, qui geminam cauſſam attulerunt. Vna earum eſt, quod Ægyptii rationem habuerint harmoniæ διὰ τεσσάρων *. Nam quaſi tetrachorda ſeptem in cælo ſtatuerunt: quo pacto primum tetrachordum erit à Saturno ad Solem, alterum à Sole ad Lunam, tertium à Luna ad Martem, quartum à Marte ad Mercurium, quinctum à Mercurio ad Iovem, ſextum à Iove ad Venerem, ſeptimum à Venere ad Saturnum. Altera ratio eſt iſta. Singulis diei horis præfectus eſt unus è ſeptem ſideribus memoratis. Quod ſi primæ horæ primi diei Sol præeſt, ſecundæ Venus, tertiæ Mercurius, quartæ Luna, quinctæ Saturnus, ſextæ Iupiter, ſeptimæ Mars, octavæ Sol, & ita porro: omnino proximæ diei primæ horæ præſit Luna, tertiæ Mars, quartæ Mercurius, ac ita deinceps. Refert has duas cauſſas Dio Cocceius lib. XXXVII; item in ejus epitome Ioannes Xiphilinus; & ex utroque Philander ſuis ad Vitruvium * notis; ubi & utrumque, unde hauſerat, auctorem laudat. Sed cùm Græcè ſit Ἰωάννης ὁ Ξιφιλῖνος, ſemel iterumque *Oxiphilinum* vocat: ut perperam Ὀξιφιλῖνος legiſſe videatur.

* quaternaria.

* lib. 9, cap. 4.

Quos verò ſeptem diebus, eoſdem ſeptuplici metallo præfecerunt: Solem auro, Lunam argento, Saturnum plumbo, Iovem ſtanno, & ita in aliis. Eò faſcinatores ſolent attendere, ut metallo cuique proprium inſcribant characterem: quemadmodum & cui corporis parti applicent laminam ſic inſcriptam. Quare opinio iis eſt, tum demum ſe conſequi à planeta, quod expetunt, ſi convenientis metalli laminam cum proprio charactere convenienti corporis membro alligarint.

Hactenus de quinque erronibus; quot tantummodo veteribus noti erant. Ignoti qui eſſent, non potuere eſſe tam felices (ſi ea felicitas eſt dicenda) ut à ſtultis mortalibus honorem ſortirentur divinum. Tales ſunt illi, qui ſeculo noſtro obſervati ſunt teleſcopio, ſeu Batavo tubo. Vt quatuor ſtellæ, non terram quidem proprio circulo, ſed Iovem proprio ambientes motu. Eas Medicæa ſidera, in honorem domus Medicææ, nuncupavit Galilæus à Galilæis, magnum Aſtrologiæ ac totius Matheſios decus. Præterea ſtellæ duæ: quæ ſemper Saturno, velut individui comites, aſſiſtunt. Neque deſunt, quibus maculæ illæ circa Solem, niſi Soli potiùs inſint, moveri ſolitæ, nihil aliud videantur, quàm ſtellæ Solem circumeuntes. Borboniorum ſiderum nomen, in honorem regiæ Borboniorum domus, iis impoſitum eſt à Ioanne Tarde Gallo.

Nec propter novos planetas novorum orbium conſtitutione opus eſt. Siquidem ſtellæ iſtæ moventur propriè non circa terram, ſed ſupra terram. Interea videmus, ut minimè opinionis ſuæ falſus fuerit Phavorinus; quando (Agellii verbis utar †) *mirabatur, id cuiquam pro percepto liquere, ſtellas iſtas, quas multi erraticas, Nigidius errones vocat, non eſſe plures, quàm vulgo dicerentur: poſſe enim fieri exiſtimabat, ut & alii quidam planetæ eſſent: neque eos tamen cernere homines poſſint, propter exſuperantiam vel ſplendoris, vel altitudinis.* Verùm hos planetas cum neſciret vetuſtas, nec habere potuit pro Diis: niſi quatenus poteſtate & confusè continerentur in generali illo pronunciato, ſidera omnia, ſeu cognita, ſeu ignota, Deos eſſe.

† lib. 14. cap. 1.

CAPUT XXXV.

Vnde ſtellæ orbis, ut vocant, octavi appellentur fixæ. *Videri Adamum iis nomina impoſuiſſe: & fortaſſe ex iis eſſe vocabula earum, quæ leguntur apud Iobum, & Amos. Quàm antiqua Græcis ſint nomina* Orionis, *&* Arcturi. *Hujuſmodi nominibus fas eſſe uti Chriſtiano: etſi ea, ut Hieronymus ait, idolorum ſint: quod & Vettii Aſtrologi juramentum per ea oſtendit. Expenduntur quatuor illa, quæ ſtellis fixis conciliarunt divinitatis honorem.*

Digitized by Google

rem. Horum primum est sublimitas: quæ non tam inde evincitur, quòd scintillent, quam quòd non habeant sensibilem parallaxin: eaque occasione, quid parallaxis sit, expositum: quantaque sit distantia fixarum à terris. Alterum est earum tum magnitudo, cujus comparatio ad terram instituitur; tum multitudo, quæ nostris notior est temporibus, quam antiquis. Tertium est motus; a quo eas & θεῶν nomen accepisse, veterum aliqui putarunt. Eum motum tum diurnum esse, tum multorum seculorum. Prioris admiranda celeritas, Solarem etiam, ac longissimè quidem, exsuperans. Posteriorem esse tum in longitudinem, tum in latitudinem. Illum in longitudinem perperam vocatum Trepidationis motum, *vel* Accessus & Recessus: *cùm continuus sit, nec redeat ullum sidus ad priorem locum, nisi orbe expleto: quod fit post* XXXVI *annorum millia, ut is* annus Platonicus *sit dicendus. Quod etiam in latitudinem moveantur, ex eo provenire, secundum Braheum, quod poli Eclipticæ deseruerint sedes veteres. Quartum est virtus fixarum; quam in sublunaria exserunt, partim luce aëra rarefaciente; partim motu, non ἁπλῶς quidem, sed quatenus ille lucem circumvehit; partim qualitate occultâ; cujus interim prætextu multa à multis, quæ incertissima sint, pro certis tradantur.*

Nec stellæ solùm erraticæ sunt honorem sortitæ divinum: sed cæteræ etiam, quæ à Tullio *cælo infixæ* dicuntur in I de Nat. Deor. Ac similiter loquitur Macrobius lib. I in Somnium Scipionis cap. XVII: *His illud adjiciendum est, quod præter duo lumina, & stellas quinque, quæ appellantur Vagæ, reliquas omnes alii infixas cælo, nec nisi cum cælo moveri, dixerunt.* Hoc inde collegerunt, quia similem perpetuò ad sese invicem obtineant dispositionem, ac distantiam. Quod ita esse, liquet tempora hæc conferenti cum iis, quæ Timochares, Hipparchus, & Ptolemæus, tradiderunt: ut videre est apud Ptolemæum Μεγάλης συντάξεως, quam *Almagestum* Arabes vocant, lib. VII, cap. III. At Ptolemæus quidem annis post Christum CL vixit: Hipparchus autem Rhodius, CXX annis ante natalem Christi: Timochares, annis ante eundem natalem CCC. Par ratio Albategnii, circa annum Christi IↃCCCLXXX: Alphonsi, circa CIↃCCL: Copernici, CIↃIↃXXV: Tychonis Brahe, CIↃIↃLXXX: item hac ætate viventium. Ut jam de annis quasi bis mille liqueat, eandem semper posituram fuisse, & intercapedinem, quantum sensibus licet observare. Dispar interea ratio est circa stellarum latitudines; quas abiisse ab antiqua ratione, liquidò jam olim deprehensum; ut paullò post exponam.

Non dubitandum autem, quin & sua stellis nomina imposuerit Adamus; quibus à patriarchis soleant nuncupari. Sed ea nomina perierunt, paucis exceptis, quæ habemus ex veritate Hebræa. Ut quæ LXX apud Iobum IX, 9, Πλειάδα, καὶ Ἀρκτοῦρον vocant: quibus medius inseritur Ἕσπερος. Latinus interpres habet, *Qui facit Arcturum, & Oriona, & Hyadas.* Etiam Amos V, 8, *Arcturus*, & *Orion*, ab eodem Latino interprete memorantur. Rectène, an secus, ita reddita sint, parum convenit. Nam aliis עש, *Has*, non Arcturus solùm est, sed universum Bootæ sidus, vel etiam Septentriones. כסיל, *Chesil* esse *Oriona*, per est verisimile: quamquam Aben-Ezra *cor Scorpii* maluerit: qui item כימה, Chima, censet *Arietis caudam*, non *Hyadas*. At Vatablo sunt *Pleiades*. Esse autem appellationes Græcas valde antiquas, ex eo cognoscimus, quod non modò earum usus sit apud Sophoclem, & Euripidem; sed Hesiodum quoque, ac Homerum; quibus scriptores antiquiores non habet Græcia. Utuntur autem iis quoque Christiani; idque LXX seniorum, & Latini interpretis exemplo. Non quasi eos fugerit, nomina illa peti ex iis, quæ de Diis & heroibus suis fabulati sunt Græci: sed quia alia eorum vocabula non suppeterent, nisi Hebræa vellent retinere. Audiamus de hoc B. Hieronymum * lib. de veste sacerdotali: *Nec alicui gentilis videatur expositio. Non enim, si cælestia, & Dei dispositionem, idolorum nominibus infamarunt: idcirco Dei est neganda providentia, quæ certa lege currit, & fertur, & regit omnia. Nam & in Iob, Arcturum, & Orionem, &* מזרות, *hoc est, Zodiacum circulum, & cætera astrorum sidera, legimus: non quod eadem apud Hebræos vocabula sint; sed quod nos non possumus, quæ dicuntur, nisi consuetis vocibus intelligere.* Videmus, ut consueta illa siderum nomina dicat esse idolorum. Et sanè omnem cæli militiam (ut Hebræorum more loquar) pro Diis cultam esse, præter ea, quæ cap. XXX adduximus, ostendit etiam juramentum illud apud Vettium Antiochenum Astrologum in proœmio Ἀνθολογιῶν, sive Floridorum: quod ex scriptore eo majorem partem inedito jamdudum Ioannes Seldenus V. CL. in eruditissimo de Diis Syris Syntagmate adduxit: Ἐντυγχάνοντας ὁρκίζω Ἡλίου μὲν ἱερὸν κύκλον καὶ Σελήνης ἀνωμάλους δρόμους. τῶν τε λοιπῶν Ἀστέρων δυνάμεις, καὶ κύκλον Δυοκαίδεκα Ζωδίων, ἐν ἀποκρύφοις ταῦτα ἔχειν, καὶ τοῖς ἀπαιδεύτοις ἢ ἀμυήτοις μὴ μεταδιδόναι, τιμήν τε καὶ μνήμην τῷ εἰσηγησαμένῳ ἀπονέμειν. εὖ ὀρκοῦσι μὲν εὖ εἴη, καὶ καταθύμιοι οἱ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΙ ΘΕΟΙ. Ἐπιορκοῦσι δὲ τὰ ἐναντία. *Eos, qui in hæc inciderint, adjuro, per sacrum Solis circulum, & inæquales Lunæ cursus, ac reliquorum siderum vires, & signiferum circulum, ut ista in reconditis habeant, nec imperitis, vel non initiatis tradant; sed, doctoris sui memores, honorem ei tribuant. Sanctè jurantibus bene sit, Diique ante memorati sint propitii; pejerantibus contraria sint.* Poterat aliquis existimare, Vettium Astrologorum juramentum exigere per sidera, ut res caras, etsi pro diis non haberet: quomodo per liberos juratum olim, & alia acceptissima: quomodo item Muhammedani jurant per stellam vespertinam, ac sidera; ut antea † dictum. Sed obstat, quod subjungit, Θεοὶ προκείμενοι, *dii antea relati nobis.*

* Tom. 3.

† extremo cap. 31.

Divinitatis unde opinionem conceperint, universè est cognoscere ex iis, quæ de sideribus

bus aliis diximus. Nunc igitur ea solùm adducam, quæ particulatim spectant stellas adfixas. Caussæ autem petuntur, partim ex loco, ratione sublimitatis; partim quantitate, ratione tum magnitudinis, tum multitudinis; partim motu gemino, uno velocissimo, altero, qui præ illo tardissimus sit; partim denique effectibus in terras, ubi multiplex utilitas attenditur. De singulis illorum ordine dispiciam. Ac in sublimitate quidem duo spectantur; ut erraticis sint superiores, & quanto à nobis distent intervallo. Prius ex eo comprobari solet, quia tremulum lumen vibrent, aliæ magis, aliæ minus. Raro Sol id facit, aut Luna, nec nisi κατὰ συμβεβηκὸς †, interjecto aëre impuro, & hinc inde agitato. At stellæ adfixæ fere semper: idque, ut volunt, quia moveatur diaphanum interjectum: quod cum fixarum recipiat stellarum formam, ipsæ etiam vibrari videntur: uti fluentis pellucidis formæ spectantur tremulæ. Id in planetis fieri negant; quia propiores sint visui, eoque facilius ac vehementius penetrent. Sed aliis hæc firma parum videntur: quia Saturnus, etsi remotior, rariùs vibret radios suos, quàm Mars: de quo aliquid diximus initio capitis XXXI. Addunt etiam, itidem in Venere & Mercurio sibi scintillationem hanc observatam; sed in his quoque minùs esse raram, quam Saturno. Colligunt igitur, non posse ex tremulo fixarum lumine certò statui de earum sublimitate: eoque longè aliam esse sublimitatis caussam; fortasse illam, quòd stellæ tum fixæ, tum erraticæ, contrà quàm Peripateticis creditum, circa propria centra gyros ducant. Sanè stellas universas circa centrum suum verti, eamque esse scintillationis caussam, Raphaeli Aversæ visum fuit. Rectiùs igitur fixarum sublimitas ex eo comprobatur, quod non habeant sensibilem parallaxin, hoc est, visus variationem, quam diversitatem adspectus appellant. Hæc paullo fusius diducam. Siquid in sublimi fuerit, atque tum è centro terræ, tum è superficie ejus, ad illud linea ducatur; non eundem in locum lineæ visuales incident; sed sese intersecantes angulum efficient, qui ostendat, quàm adspectus è terræ centro differat ab illo è superficie terræ. Quæ diversitas adspectus παράλλαξις nuncupatur Græcis, voce etiam Latinis nunc usurpatissima. Angulus ille quanto fuerit obtusior, tanto res est propior terris: quanto idem acutior, tanto & remotior à terris. Imò tandem in longissimo spacio angulus conspectum fugit: uti usu venit in sideribus sphæræ octavæ. Quæ tamen Saturni gyro superiora esse, ex legibus sidereorum motuum colligitur. Imò ne in Saturni quidem sphæra hæc parallaxis observatur. At Solis parallaxis percipi potest: ut quæ trium sit minutorum à terra: magis etiam conspicua est in Luna: ut quæ totum quandoque gradum adæquet: uti à Mathematicis summis, præcipuè Tychone Braheo, est observatum.

† *per accidens.*

Quanta verò sit firmamenti distantia à nobis, non per omnia convenit Mathematicis. Exactiores sequar: quorum idem Braheus censet, intervallum id esse decies novies millenarum semidiametrorum terræ; Mersennius * autem, vicies millenarum. Ac tradit hic, intervallum id esse leucarum Francicarum, (quarum singulæ trium milliarium) 53961647. Atque inde colligit, si lapis è firmamento dejectus quoque minuto conficeret leucam Francicam, priusquam is lapis terram contingeret, opus fore diebus 37473, & minutis 527: quos dies si diviseris per 365, resultant anni centum & duo.

* *ad Gen. 1. 1.*

Hæc de sublimitate. Ejus verò magnitudinis sunt stellæ fixæ, ut minimæ earum æquales sint Lunæ, & Mercurio: majores autem Venere, ac Marte. Cumque in sex classes, pro magnitudine, quam obtinent, referantur: proportio stellarum sextæ magnitudinis ad terram cubicam est, ut 1 ad 1: quinctæ magnitudinis ad eam, ut $\frac{1}{72}$ ad 1: quartæ, ut $3\frac{1}{4}$ ad 1: tertiæ, ut 11: secundæ, ut 28: primæ, ut 70 ad 1.

Numerus stellarum innumerus est: unde Genes. XV, 5, arenæ maris comparatur. Quanto itaque acutiùs quisque tuetur, tanto plures videt: præsertim si tubo utatur Batavo: cujus beneficio Galilæus de Galilæis tot novos detexit planetas, tot fixas novas, novas etiam siderum facies. In fixis novis est illa in capite Orionis nubecula subalbida, quæ *nebulosa stella* dicitur. Hanc observavit non stellam esse unicam, sed plurium stellarum congeriem.

Veteribus autem numerabantur stellæ CIↃ XXII, quæ in XLVIII imagines divisæ, & sex magnitudinibus distinctæ, iis exceptis, quæ obscuræ & nebulosæ vocantur.

Habemus de magnitudine & multitudine. Venio ad motum, qui qu[i]n divinitatis opinionem sideribus cunctis vel pepererit, vel foverit; nemini dubium esse potest; cùm ex eo etiam θεοὺς dictos esse, Platonis fuerit opinio in Cratylo. Primùm enim ait, eos, qui Græciam primi incoluere, in eadem, ac barbaros multos, opinione fuisse: nam eos pro Diis habuisse Solem, Lunam, sidera. Verba ejus Græcè adduximus cap. XXX. Postea autem subjungit: Ἅτε οὖν αὐτὰ ὁρῶντες πάντα ἀεὶ ἰόντα δρόμῳ καὶ θέοντα, ἀπὸ ταύτης τῆς φύσεως τῆς τοῦ θεῖν, θεοὺς αὐτοὺς ἐπονομάσαι· *Cum ergo hæc omnia in perpetuo esse cursu conspicerent; ab hac natura* τοῦ θεῖν * θεοὺς † *nominasse.* Illustris etiam de isto est Macrobii locus in primo Saturnalium libro, cap. tertio & vigesimo: ubi adducit ista ex Homeri Iliad. A *:

* *cursus.*
† *Deos.*
* *vers. 423. & seqq.*

Ζεὺς γὰρ ἐς Ὠκεανὸν μετ᾽ ἀμύμονας Αἰθιοπῆας
Χθιζὸς ἔβη μετὰ δαῖτα, θεοὶ δ᾽ ἅμα πάντες ἕποντο,
Δωδεκάτῃ δέ τοι αὖθις ἐλεύσεται Οὔλυμπόνδε.

Iupiter enim in Oceanum ad inculpatos Æthiopas
Hesternus ivit ad convivium, (dii verò simul omnes sunt secuti)
Duodecimâ autem rursum veniet ad cælum.

Postea

Postea subdit Macrobius : *Iovis appellatione Solem intelligi, Cornificius scribit ; cui unda Oceani velut dapes ministrat. Ideo enim, sicut & Posidonius, & Cleanthes, affirmant, Solis meatus a plaga, quæ usta dicitur, non recedit ; quia sub ipsa currit Oceanus ; qui terram ambit, & dividit. Omnium autem physicorum assertione constat, calorem humore nutriri. Nam quod ait,*

— Θεοὶ δ' ἅμα πάντες ἕποντο * :

sidera intelliguntur ; quæ cum eo ad occasus ortusque quotidiano impetu cæli feruntur, eodemque aluntur humore. Atque ista docent, sidera esse Deos. Sed à cursu sive motu suo sic vocari, ostendunt, quæ continuò addit : *Θεοὺς enim dicunt sidera, stellas, ἀπὸ τοῦ θέειν, id est, τρέχειν, quod semper in cursu sint.* Hinc postremum etiam Homeri versum sic interpretatur : *Addit poeta, Δωδεκάτῃ δέ τοι αὖθις* †, *non dierum, sed horarum significans numerum, quibus referuntur ad hemisphærii superioris exortum.* Satis ista monstrant, multos ipsum *Deorum* nomen à motu sive cursu deduxisse, manifesto indicio, sidera etiam propter motum admirandum ab iis habita esse pro Diis. Iccirco miranda hæc paucis exponam.

* *Dii simul omnes sequebantur.*

† *Duodecima autem rursum.*

Est motus siderum geminus : unus diurnus, alter longè plurimorum seculorum. Quorum diurnus præcipuè divinitatem stellarum arguere visus est. Nam vulgus etiam non poterat non stupere tantam earum velocitatem ; utcunque exactè soli metiantur Astrologi. Mersennius quidem ex eo, quod de fixarum à terris distantia paullò antè dicebamus, tantam esse eorum colligit celeritatem, ut illæ, quæ sunt in æquinoctiali sitæ, unius horæ minuto conficiant leucas, quales dixi, 3768750. Quid ad hoc globi velocitas pulvere pyrio è machina bellica emissi ? qui ut vel pari semper motu ferretur, vix horis centum terrarum orbem ambiret. Quippe qui uno minuto vix ter mille passus provolet. Imò quid ad hæc etiam velocitas Solis ? qui globi tamen ejusmodi mensuram exsuperat quinquies millies. Quippe Solem ipsum stellæ, quæ æquinoctiali sunt propinquæ, quadragies vincunt velocitate. Tanta velocitas penè omnem exsuperat humani ingenii captum : ut nihil sit mirandum, si etiam doctissimi, sed verum nescientes Deum, etsi non tam accuratè ista scirent, stellas divinæ esse naturæ participes arbitrarentur. Sed Nicolaus Copernicus, & qui eum sequuntur, ne stupendam adeo velocitatem siderum concederent, cum veterum nonnullis statuerunt motum terræ diurnum : ut ea singulis horis ducenta & viginti quinque milliaria Germanica conficiat : sive, ut Cæsar la Galle lib. de Phænomenis cap. VII numerat, Italica nongenta & viginti septem.

Multis autem seculis non alius, quam diurnus, fixarum motus fuit cognitus. Sed postea fuit observatum, fixas in consequentia signorum procedere. A quo motu est, quòd Arietis sidus nunc occupat Tauri locum, Taurus Geminorum, & ita porrò : ut signa Zodiaci non iis sint adstricta locis, quæ ab illis denominantur : credo, quia hæc tum illis convenirent, quando primum ista statueretur stellarum figuratio. Hoc illarum motu observato, qui antea earum orbem pro ultimo habuerant, alium superaddiderunt, quem vocarunt Nonum. Nondum tamen constabat, utrùm fixæ continue promoverentur in consequentia, an aliquousque promoti ad priora reverterentur. De hoc difficile erat statuere: sed videbantur sibi animadvertere, motum hunc nunc tardum esse, nunc celerem. Quamobrem credere maluerunt, signa post aliquem in consequentia excessum redire in priora : motumque hunc vocarunt *Accessus*, & *Recessus* ; alii verò motum *Trepidationis* : quia capita sive initia Arietis & Libræ, quasi in minutis circulis, nunc in hoc, nunc in illud latus moverentur. Est verò motus ille tardissimus. Ac Hipparchus quidem, & Ptolemæus statuerunt, eum decennio fieri ad min. VIII, & secunda XXX : hoc est annis C, grad I, min. XXV. Eoque gradus CCCLX, quot habet Zodiacus, non possint peragrari nisi annorum triginta sex millibus. Quo spatio exacto, Platonici priscam putarunt redituram omnium rerum faciem : prout Maro etiam in Eclogis describit ; licet aliò ab aliis referatur.

Cæterum à Tychone Braheo * animadversum fuit, fixas à verna Zodiaci sectione non solùm abire in longitudinem, sed in latitudinem quoque. Nec tamen in omnibus id fixis locum habuit; sed solum illis, quæ viciniores sunt partibus Eclipticæ maximè declinantibus. Magna enim latitudinis mutatio animadvertitur in illis, quæ Tropicis sunt propiores : exigua circa Arietem, vel Libram : at media ratio est illarum, quæ medio inter Tropicos & Æquatorem loco sunt sitæ. Vt appareat, hanc rem se habere pro inclinatione Eclipticæ jam octavo ab hinc seculo ab Albategnio observata. Vidit enim ille, non tantam esse declinationem, quam Eratosthenes, & Ptolemæus, tradidissent. Atque ab Albategnii temporibus minor minorque ea declinatio fuit. Nec propterea putandum est, æquatorem mutâsse sedem, sed eclipticam ; nec æquatorem ad eclipticam, sed eclipticam accedere ad æquatorem. Nisi visum cum Copernicanis hujus mutationis caussam tribuere annuo terræ motui.

* *dissertatione de Nova stella anni 1572.*

De fixarum motu, quod satis est, diximus. nunc de viribus, & efficacia earum, videamus. Nec enim dubium est, quin illarum virtutes multum ponderis habuerint ad conciliandam iis divinitatis opinionem. Virtutes has primi ex populo rustici norant, ac nautæ. Videbant nempe tempestates cieri ab Orione, Arcturo, & Corona ; ventos, à Capra, & Hædis ; pluviam, ab Hyadibus, & Plejadibus ; æstum, à Caniculis, & anterioribus partibus Leonis. Hæc in inferioribus, secundùm Aristotelem, præstant duobus istis, luce & motu. Alii lucem motu circumvectam ad ista, & rerum omnium generationem, sufficere arbitrantur. Calorem

Digitized by Google

rem enim, qui partus est lucis, principium & caussam esse omnis generationis: motu verò lucem, eoque & calorem, nunc adduci, nunc reduci: ut calori, & frigori, humori & siccitati, sint vices suæ. Malim ego illis subscribere, qui arbitrantur, sidera in hæc inferiora agere, non solum, per lucem motumque, rarefaciendo aëra: sed præterea qualitate aliquâ hominibus hactenus incognitâ, ac, ut vereor, nunquam cognoscendâ. Si enim necdum scimus herbarum vires, quas manibus tractamus; quid de stellis speremus tanto dissitis intervallo? Plurimi tamen ex Astrologis eò usque progrediuntur, ut scribere non dubitent, quomodo fixæ cum planetis congredientes eorum imitentur vim & efficaciam. Atque ut hinc aliquæ dicantur iis Saturninæ, quæ frigidæ sint, & grandinem gignant: quædam Ioviales, quæ ventosæ, sed salubres: quædam Martiæ, quæ tonitrua cieant; & procellas: quædam Solares, quæ æstuosæ, ventosæque: quædam Venereæ, quæ humidæ & frigidæ: quædam Mercuriales, quæ se ἀδιαφόρως * habent, si in se spectes; sed varient pro sidere alio; ut sociatæ Venereis fiant venenosæ ac pestilentes; Iovialibus additæ, excitent tempestates. Sed multum in istis omnibus inest incerti: etsi facile concessero, magnam stellas hasce fixas vim exerere planetarum potentiis in actum deducendis, cùm planetæ ab his, ut feminæ à viris, reddantur prægnantes, atque ita fœcundatæ in terras suos dimittant fœtus. Quæ omnia melius cognoscentur, cùm de Fato Astrologico inferiùs disputabitur.

* indifferenter.

CAPUT XXXVI.

Memorantur sidera cœlo adfixa, particulatim Dei nomine honestata. Vt Canis, qui Isis, *&* Sothis, *dicebatur: item* Sirius, *quod commune ei cum Sole nomen. Ad hæc* Mæra *nominatus. Piscis australis avus, aut parens habitus duorum Zodiaci piscium. Phacetis sive Aphaciitis, vel filia erat Veneris, vel ipsa Venus, quæ* Dea Syria *vocatur. Templum ejus, quod in Aphacis Phœniciæ erat, demolitus est Constantinus Magnus. Engonasin erat Hercules, secundùm Panyasin, Heracleidos scriptorem vetustissimum. Ophiuchus quoque aliis Hercules creditus, aliis Æsculapius. Aries est Iupiter Ammon. Germanici interpres emendatus. Etiam Aries Minervæ sidus, & caussa ejus rei. Taurus fortasse Osiris, vel Iosephus patriarcha. Gemini aliis sunt Castor, & Pollux; aliis Hercules, & Apollo; aliis Triptolemus, & Iasion; aliis Zethus, & Amphion; aliis Dii Samothraces. Virgo vel Astræa, vel Ceres, sive Isis, vel Atergatis, vel Fortuna, vel Concordia, vel Pax. Concordiæ, & Pacis templa Romæ.* Panda *quæ Dea, & unde dicta. Pisces Zodiaci crediti Venus, & Cupido; qui & Dii Syri: atque ut Syri abstinuerint capturâ esuque piscium, metuentes, ne si eos esitarent, corpus a Dea Syria inflaretur. Capellæ, Arietis, Lyræ, aliorumque siderum apud Peruanos cultus.*

DE caussis, cur adfixa etiam sidera pro Diis culta sint, satis dictum est. Nunc particulatim expediam, quod numen in præcipuis earum coli putarint. A Cane ordiar; quia, ut inter erraticas prima honore divino aucta est Veneris stella, quam Phosphorum, & Hesperum, dicimus: ita inter fixas primò ad tantum decus evecta est illa, quæ vocatur Αστρῷος κύων, sive *Cælestis canis*, vel etiam *Sirius*. Imò ab Ægyptiis quoque Hespero est prælata, dignataque nomine Isidis; quæ cum Osiride supremum iis numen erat. Hac de re sic Plutarchus, lib. de Isid. & Osir. Λέγουσιν οἱ ἱερεῖς, καλεῖσθαι Κύνα μὲν τὴν Ἴσιδος ὑφ' Ἑλλήνων, ὑφ' Αἰγυπτίων δὲ Σῶθιν. sive, ut alibi apud eum legitur, Σώθην. *Ajunt sacerdotes, Canem quidem Isidis à Græcis, ab Ægyptiis autem Sothen vocari.* Horapollo, sive interpres ejus Philippus, Hieroglyphicôn cap. III, Quomodo annum signarint Ægyptii: Ἶσις δὲ παρ' αὐτοῖς ἐστιν ἀστὴρ, Αἰγυπτιστὶ καλούμενος Σῶθις. Ἑλληνιστὶ δὲ ἀστροκύων (perperam Aldus ἀστρομύων) ὃς καὶ δοκεῖ βασιλεύειν τῶν λοιπῶν ἀστέρων· *Est autem Isis iis astrum Ægyptiacè dictum Sothis, Græcè verò Astrocyon; qui & inter sidera reliqua principatum videtur obtinere.* Subjungit deinde, cur principatus illi videatur deberi, atque ut ex sideris ejus exortu observent Ægyptii, quæ anno sint integro agenda: unde non Sirium modò, sed annum etiam, *Isidem* appellent.

Nec mirum sanè, si ex hoc sidere potissimùm judicarint; quandoquidem fulgore reliquas exsuperat stellas; ita ut meridie ipso, si aquis imponas speculum, cernere illud liceat: imò qui acumine præpollent, citra etiam speculum, vel videant, vel videre sibi videantur. Vnde &, quorundam judicio, commune Sirii nomen Soli, & Cani, datum fuit; ut Suidas ait in Σείριος. Ita sanè plerique Grammatici quædam in Hesiodi ἔργοις de Sirio loca interpretantur. Imò hoc Virgilii quoque sic aliqui capiunt IV Georgicôn; sed contra Servii mentem:

Iam rapidus torrens sitientes Sirius Indos
Ardebat cælo.

Qua de re plura Hadrianus Iunius Miscellan. lib. I, cap. V. Vbi & locum Hygini * emendare conatur, scribentis, Sirium aliter vocari *Meram*. Censet enim, pro *Meram* rescribendum esse *Nearam*: idque quia sic nuncupet Cæsar Germanicus, sive ejus interpres Bassus. Sed Germanici loco emendatiùs nunc Morellianâ legitur editione, *Mæra*. Siquidem Μαῖρα dicitur Hesychio, & Nonno in XVI Dionysiacorum: uti ostendi libri superioris cap. XXX. Præter Ægyptios Romani etiam hoc sidus religiosè coluerunt. Festus sive Paullus: *Catularia porta Romæ dicta est, quia non longè ab ea ad placandum Caniculæ sidus, frugibus inimicum, rufæ canes immolabantur, ut fruges flavescentes ad maturitatem perducerentur.* Idem: *Rutilæ canes, id est, non procul à rubro colore, immolantur; ut ait Ateius Capito, canario sacrificio pro frugibus deprecandæ sævitiæ caussa sideris Caniculæ.* Atque hinc etiam obscurum non est, cur deo Robigo, sive Rubigini, præter ovem etiam Canem sacrificarent in Aprili.

* in Poëtico Astronomico, ubi de Arctophylace, p. 9. edit. Morell.

Digitized by Google

Aprili. Vnde Ovidius in Fastis:

Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat,
Exta canis flammis, exta daturus ovis.

Nec solus in Meridionalibus sideribus Canis, honore cultus est divino: sed etiam Piscis, Græcis dictus Νότιος, uti & Hygino †; Ciceroni * item Australis; Germanici autem interpreti Magnus: qui de eo, & divinitate ejus, sic scribit: *Piscis magnus (cujus nepotes dicuntur Pisces, qui in circulo zodiaco constituti sunt) dicitur in astra collocatus, eo quod decidens in Boeth stagno Phacetis, filia Veneris, in Piscem sit transfigurata; quam Syri Deam nominaverunt.* Vbi malim, *Syriam Deam.* Subjungit deinde: *Quidam autem dicunt, quòd de stagno filiam Veneris salvaverit. Vnde usque hodie Syri Pisces argenteos in templo sacraverunt.* Quàm verò ridiculum, ac jocosum, quod ait, hujus piscis illos Zodiaci pisces esse nepotes. A quo paullum abit Hyginus, cum filios facit. Sic enim de hoc Australi pisce scribit: *Eratosthenes autem ex eo pisce natos hos esse dicit, de quo post dicemus.* Vbi vulgo legitur: *natos homines dicit.* Fortasse tamen pro *homines* sufficerit, si *hos* rescribas: quod placuit clarissimo Salmasio. Nam potuit librarius putare, *hos* compendio literarum, lineolaque superducta, pro *homines* scriptum fuisse. Etiam in superiori Hygini loco pro *Phacetis* legendum videtur *Aphacitis*: quod monitum Seldeno *. Vel, quod non minus placet, *Phacetis*, aut *Phacitis*, sit factum ex *Aphacitis*; ut *Derceto*, ex *Atergatis*; quemadmodum dictum lib. I, cap. XXIII. Faciléque eidem adsensero Seldeno, apud Macrobium, cujus verba adduximus cap. IV hujus libri, pro *Architidis Veneris* reponenti *Aphacitidis.* Nisi *Phacetidis* malis, ut est apud Hyginum. Aphacitis Venus memoratur Eusebio in vita Constantini lib. III, cap. LIII. Nam Græcè est, ἄλσος καὶ τέμενος ἐν ἀκρωρείας μέρει τοῦ Λιβάνου ἐν Ἀφάκοις ἱδρυμένον· hoc est, *nemus, & delubrum in parte verticis montis Libani in Aphacis exstructum.* Vbi pro *in Aphacis* perperam Musculus, *in fruticeto*: uti Christophorsonus, *inter arbusta.* Hoc Aphacitidis Veneris templum demolitus Constantinus M. ut ibidem scribit Eusebius: item Socrates lib. I, cap. XIV, ubi dicitur τὸ ἐν Ἀφάκοις τοῦ Λιβάνου ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης· *templum Veneris in Aphacis ad montem Libanum.* & Sozomenus lib. II, cap. IV, cui est, ναὸς ὁ ἐν Ἀφάκοις τῆς Ἀφροδίτης περὶ τὸν Λίβανον τὸ ὄρος, καὶ Ἄδωνιν τὸν ποταμόν. Quod apud Cassiodorum in Tripartita lib. II, cap. XX, sic redditur, *In Aphacis juxta montem Libanum, & Adonim fluvium, Veneris domus.* Similiter Nicephori interpres lib. VIII, cap. XXXIII, *Apud Aphacos ad Libanum montem Veneris delubrum.* Ortelioque in Thesauro Geographico jamdiu observatus locus ille Zosimi lib. I, ubi de Zenobia ab Aureliano capta agit: Ἄφακα χωρίον ἐστὶ μέσον Ἡλιουπόλεώς τε καὶ Βίβλου, καὶ ὁ ναὸς Ἀφροδίτης ἵδρυται· *Aphaca locus est inter Heliopolin, & Biblum, ubi fanum Veneris est constitutum.*

† in poetico astronom.
* in Arateis.
* de Diis Syris Syntagm. 2, cap. 3.

In Septentrionalibus extra Zodiacum signis est is, qui Græcis Ἐν γόνασι dicitur; impropriè satis, quando non utroque genu, sed altero tantùm poplite nititur. Aliter tamen de hac imagine Cicero in Arateis:

Ἐν γόνασιν vocitant, genibus quod nixa feratur.

Quis ille geniculator sit, diu non convênit; his Theseum, illis Orpheum; aliis Thamyrim, vel alium, existimantibus. Panyasis autem tradidit esse Herculem: quod indicat Festus Avienus in Arateis:

Illa laboranti similis succedit imago
Protinus, expertem quam quondam dixit Aratus
Nominis, & cujus latuit quoque caussa laboris.
Panyasi sed nota tamen. cui longior ætas
Eruit excussis arcana negotia rebus.

Sententia est, Aratum nescisse nomen sideris: sed scisse Panyasin; qui ut seculis aliquot Arato erat antiquior, ita melius nosse potuit res vetustate propemodum obliteratas. Fuit Panyasis ille Herodoti vel avunculus, vel patruelis: quod ejus antiquitatem arguit. Is hanc imaginem esse Herculem dixit. Quod traditum ab eo in Heracleide, XIV librorum opere, quo gesta Herculis complectebatur. Plura de eo diximus in Historicis Græcis lib. IV, cap. VI. Panyasin in eo secutus quoque Eratosthenes. Vnde Hyginus in poet. astron. *Engonasin Eratosthenes Herculem dicit, supra draconem collocatum.*

Apud eundem legas, ut Ophiuchus, qui Latinis *Anguitenens*, & *Serpentarius*, ab aliis quidem creditus sit Hercules, à quo in Lydiâ ad fluvium Sagarim serpens est interemtus: ab aliis verò Æsculapius, in cujus tutela est anguis. Posteriorem sententiam etiam Servius sequitur in XI Æn. ubi agit de Minervæ sidere. Verba ejus paullo post adducam. Et hæc quidem sidera sunt extra Zodiacum.

Videamus nunc de Zodiaci signis. Aries habitus est Iupiter Ammon: ut traditum Isidoro lib. III Orig. cap. ult. Eique hac parte præivit Gemanici interpres: *Nigidius hunc Arietem dicit ducem & principem esse signorum Zodiaci circuli. Immortali autem honore donatum, quòd cùm Liber exercitum in Africam duceret, & aquæ inopiam pateretur; subitò Aries ex arena exivit, & Liberum cum suo exercitu ad aquam perduxit divinitus. Hoc facto Liber eum Arietem Iovem Ammonem appellavit, eique fanum magnificum fecit eo in loco, in quo reperta est aqua: & abest ab Alexandria itinere dierum novem. Præterea Aries dux aquæ immortalis mutatus, & cæli sidera consecutus.* De genitura Arietis ejus hæc corruptissimè sic in Morellii editione leguntur: *Genitum autem hunc Arietem dicunt ex Neptuno, & Theophane, Altidis* (lego *Attidis*) *filia: quam cum adamasset, in insulam Crinnissam* (malim *Crionesson*, Κριοῦ νῆσον, hoc est, Arietis insulam) *traduxit, inque ovem convertit: cum qua in Arietem mutatus, concubuit; ex qua aries Chrysovellus natus.* Vbi pro *Chrysovellus* lege *Chrysomallus*, χρυσόμαλλος, hoc est, *aurati velleris.*

Nec

Digitized by Google

Nec Aries solùm Iovis symbolum; sed etiam Minervæ. Vnde Maro XI Æn.

Supplicia, & scelerum pœnas expendimus omnes
Vel Priamo miseranda domus: scit triste Minervæ
Sidus, & Euboicæ cautes, ultorque Caphareus.

Vbi eruditè Servius: *Revera constat, Græcos tempestate laborasse æquinoctio vernali; quando manubiæ Minervales, id est, fulmina, tempestates gravissimas commovent: unde periitè dicendo* SIDVS, *utrumque complexus est. nam sidus & tempestatem significat, & revera sidus. Hæc autem numina, quæ inter sidera non videmus, licet sua signa propria non habeant, cum aliis potestate sunt permixta. Vt Ophiuchus ipse est Æsculapii: Gemini Apollinis & Herculis esse dicuntur: sic Minervæ Aries esse dignoscitur.* Neque, cùm Minerva sit consilii Dea, obscurum est, cur Aries Minervæ sidus sit. Quippe ipse est dux signorum: ut ex suo consilio præcedat; cætera ex ejus consilio sequantur. Hinc Manilius in secundo Astronom.

Consilium ipse suum est Aries, ut principe dignum est:
Audit se, Libramque videt.

Neque Iovi patri injuria fit, si & filiæ ejus Minervæ hoc signum dicatur, quando amborum consilium idem; quodque filiæ, id quoque patri collibitum est. Vnde Callimachus in Palladis Lavacro:

Ὡς φαμένα κατένευσε. τὸ δ' ἐντελὲς, ᾧ κ' ἐπινεύσῃ
Παλλὰς· ἐπεὶ μώνᾳ Ζεὺς τόγε θυγατέρων
Δῶκεν Ἀθαναίᾳ, πατρώϊα πάντα φέρεσθαι.

Hoc sic vertit Politianus:

Adnuit his Pallas dictis; quodque adnuit illa,
Perficitur. soli Iupiter hoc tribuit
Natarum è turba, quæ sint patris, omnia ferre.

Quod si ab Ægyptiis princeps Zodiaci signum figuram Arietis accepit in honorem Chami, sive Iovis Ammonis, qui ad potentiam significandam arietinis fingebatur cornibus: quid impedit, quo minùs credamus, secundum Zodiaci signum figuram accepisse Tauri: perque illud intellectum vel filium Chami Osirim, sive Mesorim, seu Mizraim: à quo Ægyptus edocta agriculturam (quippe & agriculturæ symbolum erat bos:) vel Iosephum patriarcham, qui propter servatam in fame ingenti Ægyptum bovis symbolum meruit, & tandem in eo divinos adeptus est honores: ut fusè ostendimus lib. I, cap. XXIX. Inque hac de Iosepho conjectura præeuntem videas illustrissimum, & omni laude majorem, Hugonem Grotium, in Sophomphania tragœdia: ubi ab eo Pharao inducitur sic Iosephum compellans:

Tibi salutem debet Ægyptus suam,
Et ego quietem. Cuncta quòd non à viris
Deserta squallent arva, quòd terris nova
Spes manet aratri, muneris totum tui est.
Ideoque honores ad tuos addi volo,
Vt, more Eoæ gentis, astriferæ plagæ
In spatia venias nominis titulo tui,
Grandisque meriti grande monumentum ferat
Agricola Taurus, arce sidereâ micans:
Sicut propinquas Arietis stellas tenet
Inscriptus Hammon, Mesoris antiqui pater.

Quos eò lubentiùs versus apposui, quia ex eo sint poemate, quod cùm argumento & tractatione omnibus bonis doctisque amori sit & admirationi: tanto impensius à me amatur, quanto majoris me facere æquum est; ut cujus, licet immerentis, nomini inscriptum prodire summus vir jusserit in lucem.

Gemini, quos Græci similiter Διδύμους nuncupant, receptiori Astrologorum opinione sunt *Tyndaridæ*, sive *Ledæi juvenes*, Castor & Pollux: quos (ut Hyginus * ait) *Iupiter inter notissima sidera constituisse existimatur; Neptunus autem pari consilio munerâsse: nam equos his, quibus utuntur, donavit; & dedit potestatem naufragis saluti esse.* Hic Horatius lib. I, od. III:

* *in poet. astronom. cap. de Geminis.*

Sic fratres Helenæ, lucida sidera,
Ventorumque pater.

Et Od. XII:

Dicam & Alciden, puerosque Ledæ;
Hunc equis, illum superare pugnis
Nobilem: quorum simul alba nautis
Stella refulsit,
Defluit saxis agitatus humor,
Concidunt venti, fugiuntque nubes,
Et minax (quod sic voluere) ponto
Vnda recumbit.

Vnde hæc opinio profluxerit, docet Cæsius sive Calpurnius Bassus commentario in Aratea Cæsaris Germanici; ubi sic scribit: *Nigidius dicit, Castorem & Pollucem, Tyndaridas, Geminorum honore decoratos, quòd principes pacationis dicantur: quòd mare totum prædonibus maleficisque pacatum reddidissent, & quo in tempore navigaverint cum Iasone atque Hercule ad pellem inauratam auferendam, multis laboribus tempestatibusque conflicti, periculorum atque animorum experti, impendia laboribus liberare studuerunt: atque cum à Iove essent elati, petierunt à patre, ut sibi liceret in eo cæli loco constitui, unde mortalibus auxiliantes prospicere possent.*

Non tamen in hoc omnes conveniunt. Nam, ut Hyginus ait in poetico Astron. *Alii dixerunt, Herculem esse, & Apollinem. Nonnulli etiam Triptolemum, & Iasiona, à Cerere dilectos, & ad sidera perlatos.* Priorem opinionem etiam apud Servium legas in illis, quæ de Ariete, Minervæ signo, adduximus: eamque Arabes sunt secuti, quibus ille Cancro vicinior, *Abrachaleus* appellatur; alter, *Avellar:* sed hoc, ut Scaligero † monitum, ex *Apollo* est corruptum; illud autem ex Ἡρακλεύς, à quo rectò obtinet patrius casus Ἡρακλῆος. Sed en alias etiam opiniones duas, ex memorato antea interprete Germanici. *Alii*, inquit, *volunt Zethum, & Amphionem, esse: ideo unus zonam, alter lyram habet. Nigidius Deos Samothracas dixit; quorum argumentum nefas sit ememorare: propter eos, qui mysteriis præsunt.* Ita rectè Hugoni Grotio † emendatum, ubi pro *ememorare* vulgo *enumerare*. Cùm verò Nigidius Geminos ait esse eosdem, ac *Deos Samothraces*; ducem sequitur eum, cujus

† *in Manil.*

† *Notis in Aratea.*

Digitized by Google

ſub Orphei nomine hymni vel Initia potiùs exſtant. Nam Carmine eo, quod Κουρήτων θυμίαμα inſcribitur, ſic de iis canit :

Οἵτε Σαμοθρᾴκην ἱερὴν χθόνα ναιετάοντες.

Quique Samothracen ſacram tellurem habitantes.

Et poſt aliqua :

Κουρῆτες Κορύβαντες, ἀνάκτορες εὐδύνατοί τε,

Ἐν Σαμοθρᾴκῃ ἄνακτες·

Divi Curetes, Corybantes, & induperantes,

Dique Potes, Reges Samothraces.

Et mox :

Οἵτε καὶ οὐράνιοι Δίδυμοι κλήζεσθ' ἐν ὀλύμπῳ.

Et qui cæleſtes Gemini vocitamini Olympo.

Virginis ſignum, ex vulgari ſententia, eſt Aſtræa, ſive Iuſtitia, vel Æquitas. Hinc Aratus:

— *Καὶ ἑ Δίκην καλέεσκον.*

— *Et Iuſtitiam vocitarunt.*

Hæc, hominibus ab æquitate declinantibus, ad ſuperos tranſiit; ut Nigidius ait apud Germanici interpretem. Ac continuò ante legas ibidem : *Nonnulli eam eſſe Cererem, eò quod ſpicas teneat; alii Atergatin; quidam verò Fortunam, pro eo quod ſine capite aſtris infertur.* Similiter Hyginus in Virginis ſigno : *Sed hanc alii Fortunam, alii Cererem dixerunt. Et hoc magis non convenit inter eos, quòd caput ejus nimium obſcurum videtur.*

Feſtus Avienus in Arati Phænomenis :

Aut Peluſiaci magis es Dea litoris Iſis,

Digna tori conſors, & cura latrantis Anubis :

Seu tu diva Ceres.

Nihil verò attinebat pro diverſis adferre opinionibus, quòd aliis ſit Iſis; aliis Ceres. Nam, quæ Iſis Ægyptiis, hæc Ceres erat Romanis. Eſſe verò Cererem potiùs, quàm Fortunam, eo comprobatur, quòd ſpicam manu teneat; ut mox ſubjicit Avienus. Sed verſus ſunt corruptiſſimi, quos ſic corrigebat maximus Salmaſius :

— *Sic nam tibi fragrat ariſta,*

Et ſeu Siriaco torretur ſpica calore

Protentata manu : ſeu quæ p. rnicibus alis &c.

Aliis autem Virgo non eſt Iuſtitia, vel Ceres: ſed Concordia, vel Pax. Pro Cerere eſt Virginis imago in veteri Venetâ Hygini editione ‡ expreſſa. Nam ſpicas manu tenet. Sed pro Concordia, aut Pace, eſt illa veteris MSSi à Commelino in Hygino ſuo, item ab H. Grotio in Arateis Germanici, efformata : ubi manu dextrâ olivam, ſiniſtrâ caduceum tenuit. Concordiam verò, & Pacem, inter numina eſſe habita, ſatis convenit. Nam Concordiæ templum fuit in Capitolio juxta ædem Iunonis Monetæ. Pax templum habuit foro proximum : quod Cæſar quidem Claudius exorſus fuit; Veſpaſianus verò abſolvit. Atque eò reſpexit Cæſar Domitianus cognomento Germanicus, in Arateis ad patrem ſuum Veſpaſianum :

‡ *anni* 1512.

Pax tua, tuque adſis nato, numenque ſecundes.

Eadem vocabatur *Panda*. Gloſſ. Philoxeni : *Panda*, Εἰρήνης θεός *. Nomen ex eo fuerit, quia pacis tempore pandantur urbium portæ. Aliis tamen placet, *Pandam* eſſe Cererem; atque eo ſic dictam, quia panem daret. Varro lib. I de vita populi Romani † : *Hanc Deam Ælius putat eſſe Cererem; ſed quòd in aſylum qui confugiſſet, panis daretur, eſſe nomen fictum à pane dando pandere, quod eſt aperire.* Sed *pando* non eſt à *panem do*; verum ex πετάω, quod idem notat. Onomaſticum : *Pando*, πετάζω. N inſertum, ut à πήγω ſive Dorico πάγω, *pango*, à θίγω, *tango*, à πτίσσω, *pinſo*, & ſimilia. Nec *Panda* eſt Ceres, cùm apertè diſtinguat Varro ipſe, Satyra Menippea, quæ inſcribitur Σκιαμαχία ‡ :

* *Pacis Dea.*

† *apud Nonium in* Pandere.

*Ted Anna * Perenna, Panda †, te Lato *, Pales,*

Nerienes, & ‡ Minerva, Fortuna, ac Ceres.

‡ *Apud Agellium lib.* 13, *cap.* 21. * *Bad. Aſcenſius edid.* Theanna. *Sed rectum* Ted. *Inſertum D ad explendum hiatum: quo de more vide, quæ dixi lib.* 2 *de arte Grammatica, cap* 14. † *Aſcenſius,* Pranda : *ſed perperam.* * *Aſcenſii editio,* Celato. *Vnde faciendum* Te Lato. *Nempe Doricum Λατώ, pro Λητώ.* ‡ *Copula &* *eſt in Aſcenſiana : quæ male in Stephanica prætermittitur Niſi malis,* Te Nerienes : *quod placuit Carrioni Antiquarum Lect. lib.* 1, *cap.* 1.

Alia præterea ſententia eſt. Nam apud Arnobium lib. IV legas, *quòd Tito Tatio Capitolinum ut capiat collem, viam pandere atque aperire permiſſum eſſet, Deam Pandam eſſe appellatam, vel Panticam.*

Piſces duo à veteribus dicuntur Dii Syri. Germanicus in Arateis :

— *Et Syriæ duo numina Piſces.*

Numina ea ſunt Venus, & Cupido : ut oſtendunt hæc Hygini verba in poetico Aſtronom. *Diogenetes Erythræus ait, quodam tempore Venerem cum Cupidine ad flumen Euphraten veniſſe, & eodem loco repente Typhona giganta apparuiſſe. Venerem autem cum filio in flumen ſe projeciſſe, & ita figuram piſcium formâ mutâſſe : quo pacto periculo eſſe liberatos. Itaque poſtea Syros, qui locis ſunt proximi, deſtitiſſe piſces eſitare, quod vereantur eos capere : ne ſimili cauſſa aut Deorum præſidia impugnare videantur, aut eos ipſos captare.* Aliter tamen ex Nigidio Germanici interpres; qui ait, hos eſſe Piſces, qui ex Euphrate evolverunt ingens ovum illud, unde, cum columba ei inſediſſet, poſt aliquot dies nata eſt Dea Syria, quæ dicitur Venus : eoque Syros piſcium, & columbarum eſu abſtinere. Quia verò Syri capturam piſcium averſati, ut ex Hygino antè vidimus; eò poeta incertus in VI Ἀνθολογίας ‡ ait, Heliodorum rete ſuum dicâſſe Deæ Syriæ : ſed

‡ *Tit.* περὶ ἁλιέων, de piſcatoribus.

Ἁγνὸν ἀπ' ἰχθυβόλου θήρης·

Purum ab venatione piſces capiente.

Nam ſi piſces eo jam capti fuiſſent, reti hujuſmodi nihil fuiſſet Deæ ingratius. Credebant autem, illis, qui piſces eſitarent, tumorem à Dea Syria immitti. Vnde Martialis lib. XV, epigr. XLIII :

Iuro per Syrios tibi tumores.

Perſius ſat. V † :

† *verſ.* 187.

Incuſſere Deos inflantes corpora.

Hoc eſt, Deam Syriam, quam Venerem dicunt, & filium ejus Cupidinem. Vide Scaligerum ad Manilium †, & Salmaſium in Solini Polyhiſtora *, quæque de Atergatis cultu dicebamus lib. I, cap. XXIII : ubi Deam Syriam, ut animale numen ſpectavimus; hic verò, ut naturale, conſideramus : quomodo tum in Luna colitur, uti dictum antea; tum in Piſcium ſigno, quemadmodum proximè expoſuimus.

† *pag.* 344. *edit. Raphelengi.* * *pag.* 282.

Nec

Digitized by Google

Nec solùm Oriens, & ejus exemplo, Græci, ac Romani, stellas omnes pro Diis habuere; sed etiam gentes aliæ: quod uti de erraticis antea ostensum, ita de fixis ex variis constat scriptoribus. Imò superiori, nostroque seculo, idem honos iis fuit apud Peruanos: qui, Acosta teste, præter Deum creatorem, (quem suâ linguâ *Viracocham*, ac, post commercia cum Hispanis, etiam *Dios* nuncupant) venerati quoque sunt Solem, Lunam, erraticas quinque, & stellas cæteras. Hispanicum hunc scriptorem, sed Latinè loquentem *, audiamus: *Ex stellis Colca, quem nos Cabrillas sive Capellam vocamus, invocarunt. Et stellis quidem aliis hoc, aliis aliud munus, injungebant: quæ deinde singulæ à singulis adorabantur, prout cujusque necessitas poscebat. Opiliones stellam Vrcuchillay adorabant. Eam Arietem diversico'orem fingebant; cujus hæc unica esset cura, ut custodiret pecora. Putatur verò id sidus, quod Astrologi Lyram nuncupant. Præter has duas, etiam alias eis vicinas invocabant, Catuchillay, & Vrcuchillay dictas. Finguntque earum alteram ovem, alteram agnum esse. Fuere, qui stellam aliam Machuacuai venerarentur, serpentibus, ac colubris, imperantem; à quibus hoc pacto se tutos fore persuasum habent. Itidem aliam adorant stellam Chuquichinchai, id est, tigrem vocatam: quam tigribus, ursis, ac leonibus præfectam tradunt. Nullum uspiam animal, seu quadrupes, seu volatile, in terra esse credebant, cujus simulachrum in cælo non splenderet; unde simile in terris procrearetur, sumque acciperet incrementum. Itaque cum diversissimis stellis ipsis res erat; quas Chacana, Topatatca, Mamana, Mirco, Mequiquiray, & aliter nominabant: adeoque cum Platone, ubi de Ideis tradit, apprimè consentiebant.* Atque hæc de sideribus universis: quorum admiranda natura, & tot bona, cùm quasi manu ducere possent, ac deberent, ad opificem, rectoremque supremum: pravitate tamen humani cordis planè contrà evênit, ut nationes non altiùs adsurgentes in corpore hoc sensibili subsisterent, ac ut Solem, & Lunam, sic stellas tum erraticas, tum adfixas, veris pro numinibus haberent.

* lib. 5, cap. 2.

CAPVT XXXVII.

Priusne Æthera, an Sidera, coluerint, dissertatum. Gemina adsertur ratio, cur spatium inter sidera, ac terras, necesse fuerit corpore oppleri. Vnde αἰθὴρ, & οὐρανὸς, nuncupentur. Cælus *Latinis, qui Græcis* Vranus; *& cur statuatur Saturni parens: quare item dicatur genitalibus destitui. Qui Ἄκμων, & Ἀκμονίδης dicantur. Iovem non Saturni modò, sed etiam Ætheris, habitum filium. Persis quoque Cælum fuisse pro Deo: item Pythagoræ; qui tamen non pro summo habuerit Deo; sed tali, quem summus crearit: imò & divûm lyram à Pythagoricis vocari.*

A cultu Solis, Lunæ, & Stellarum, ab aliis quidem cogitari cœpit de divino honore Ætheri præstando, sive Cœlo; ab aliis autem de eodem Elementis exhibendo. Quamquam existimare aliquis possit, mortales, cùm primò recedi cœpit à Deo, pro vero numine, universum hoc moderante, totam coluisse naturam, sub nominibus Molochi, Saturni, atque aliis: postea autem eos hac veneratione dignatos esse superiorem, & nobiliorem Naturæ partem; puta Æthera, vel Cœlum, quod Iovem nuncuparunt. Imò quòd Iupiter fugâsse Saturnum de regno dicitur, id queas sic interpretari, quòd pro Natura tota, quæ est Saturnus, præcipuè cultui esse cœperit Æther sive Iupiter. Quo pacto si processum fuit, post Æthera demum, sive Iovem, cultus sit Apollo sive Sol. Nam ut Naturæ pars Æther, sic Ætheris Sol; quippe Iovis oculus alter, ut tradiderunt. Verùm contra hæc statuendum, divini honoris decus esse priùs attributum ignibus illis cælestibus, quàm ætheri. Atque hoc ex eo non obscurè colligimus, quòd illorum, & magnitudinem, & pulcritudinem, ac summam etiam utilitatem, viderent universi; ætheris non item: imò multorum ea foret opinio, quòd æthera dicimus, nihil aliud esse, quàm magnum inane, per quod sidera suum conficerent cursum. Quos interea nimium quantum ratio fugit. Nam necesse fuit, cælum corporeæ esse substantiæ, quò duplicem præstaret usum: unum sideribus ferendis, quia, ut Peripatetici sciscunt, omnis motus fit super immobili: alterum verò, ut sidera agere possent in inferiora, quod fieri non poterat, sine contactu, sive is per se foret, & sine corporis alterius interventu, sive per aliquod fieret intermedium. Vt necesse fit omnia vel continua esse, vel contigua saltem, quò superiora possint inferioribus impertire lumen ac calorem suum. Cùm igitur à siderum cultu deventum sit ad venerationem Cœli: ordinis hoc ratio exigere videtur, ut postquam de sideribus, quod satis est, diximus, nunc ad Cœlum se nostra convertat oratio.

Quod Latinis Cœlum, id Hebræis שָׁמַיִם schamaim. Vocis ejus etymon inferiùs adducam. Thalmudici in Bereschit rabba sect. IV, adducunt septem alia cæli nomina: sed quæ parum huc faciant. Græcis dicitur αἰθὴρ, sive ἀπὸ τοῦ ἀεὶ θέειν· hoc est, Appulejo interprete, *quòd cursibus rapidis semper rotetur*; quæ Aristotelis * opinio erat: sive, ut Anaxagoras putabat, ἀπὸ τοῦ αἴθεσθαι, hoc est, *ab urendo*, quia igneus sit, & incensus: vel ut aqueæ, aut aëreæ sit naturæ; tamen complectatur ignes illos cælestes, quos sidera dicimus: sive ab אדיר addir; quod quantitatem pariter, & qualitatem comprehendit, & nunc *ingens*, vel *sublimis*; nunc *præclarus*, vel *potens*, exponitur. Quæ non malè ætheri conveniunt; unde Ennius in Thyeste:

Aspice hoc sublime candens, quem vocant omnes Iovem.

* lib. 1 de cælo, cap. 3 ac similiter scriptor libri de mundo, & paraphrastes ejus Appulejus.

Etiam apud Ciceronem habes in II de Nat. Deor.

Vides sublime, fusum, immoderatum æthera.

Quod ex Euripide esse expressum, alibi ostendimus †.

† Orator. Instit. lib. 4, cap. 6, sect. 7.

Digitized by Google

Οὐρανὸς verò est, non ex eo, quia omnia cernat; nempe ab ὁρᾷν, *videre*, & ἄνω, *sursum*; quod voluit Plato: non ἀπὸ τὸ ὁρῶ, τὸ φυλάττω, quod custodiat omnia, ac conservet: non ἀπὸ τοῦ ὁρίζειν, *finire*, quia universam rerum naturam terminet: sed à Chaldaico אורה ora, hoc est, *lux*: unde & ὁρᾷν, & ἄυγελον *, & *aurora*, & *aura* pro splendore, & *aurum*. Ipsum verò est ab אור, *lucere*, *illuminare*. Vnde & אור ur, *ignis*: à quo *uro*, & Græcum πῦρ †, & πυρῶ ‡, & *buro*, ex quo *bustum*, & *comburo*.

* cras.

† ignis. ‡ uro.

Latinis Οὐρανὸς est *Cælum*, & antiquè *Cælus*: de cujus etymo in Originibus diximus. Pro numine usus Ennius 1 Annal.

Saturnus, quem Cœlus genit.

Testes Nonius in *Cælus*, & Charis. lib. 1. Ac habes quoque in antiqua inscriptione Romæ effossa in monte Cælio: OPTIMVS MAXIMVS CÆLVS ÆTERNVS. Integram vide apud Aldum in Orthographia, & Inscript. Grut. Ac meminere etiam Benedictus Ægius, notis in Apollodorum, & Stephanus Pighius in Themide Dea. Adi etiam, quæ diximus Grammaticæ Artis lib. 1 de Analogia, cap. XXXVII.

Vt verò *Cælus* Romanis erat numen, sic Græcis Uranus: unde Saturnus Οὐρανίων, quasi *Cæli filius*. Quod optimè convenit cum Ennii verbis proximè adductis. Sed si Saturnus est rerum natura, Cœlus pars naturæ sublimior: quomodo Saturnus Cæli filius? Nam liberi potiùs pars sunt parentum. Dixerim, qui Saturnum Cæli filium vocarunt, considerâsse eum, vel ut planetarum supremum; qui verè Cæli pars, quatenus uno complexu orbes, & sidera, consideramus: vel per Saturnum hîc signari tempus, qui cæli quodammodo est effectus. Nam mensura ejus petitur è motu cælesti: quam rationem adfert Claudius Thuscus *: Ὁ γὰρ χρόνος ἐκ τῆς τοῦ οὐρανοῦ κινήσεων προέισι· *Tempus ex cæli motibus procedit.*

* apud Columnam in Ennii Fragmenta.

Quæritur porrò, cur Cælus dicatur genitalibus privatus à Saturno. Censeo eò respexisse, quòd Cælum vel tempore, vel naturâ saltem, prius sit sideribus: sidera autem sint cæli pars, eoque quasi progenies cæli censeantur: præsertim si cælum igneum est, nec sidera aliud sunt, quàm ignes cælestes: uti satis consentaneum est iis, quibus *æther* ἀπὸ τοῦ αἴθειν † dictus videtur. Nec minùs convenit Peripateticorum sententiæ: quando sidera iis nihil aliud sunt, quàm densiores, eóque lucidiores sui orbis partes. Quod si Cælus sit siderum parens; non absurdè à poëtis dicitur, priùs habuisse genitalia; hoc est, vim aliquid ex se producendi. Sed, productis sideribus, desiit illa vis; quia, ut communior est opinio, nihil novi gignitur in cælo. Ab eo igitur tempore resecta dicuntur genitalia. Nihil quidem, nisi vi cælesti, generatur in terris, vel aquis. Sed non sunt ea naturæ cælestis, uti sidera; quibus convenientiùs tribuitur filiorum nomen; præsertim si planè ejusdem sunt materiæ, ac parens Cælus. Atque hæc, si rem potiùs, quàm fabulæ involucrum, spectes; magnam conveniunt partem historiæ Mosaicæ: quæ narrat, primo die conditum esse cœlum, sed inornatum: die autem quarto esse stellis exornatum, ac distinctum. Vnus solum scrupulus restat; an, ex Mosaica mente, sol, luna, sidera, sint ex cælesti corpore confecta. Ita vulgò dictitant, quibus digitum transversum ab Aristotele recedere religio est. Mihi longè sit verisimilius, Deum ex corpore illo lucido, quod primo diem triduo efficiebat, fecisse in cælo tum magna duo luminaria, tum etiam stellas. Quod pleniùs posteà ‡ explicabitur.

† ab urendo.

‡ cap. 39.

Quæri præterea video, utrùm Saturnus, an Cælus, intelligi debeat apud Theocritum, vel potiùs Simmiam Rhodium, in Alis, cùm ait: Λεῦσσε μὲ τᾶς τε βαθυστέρνου ἄνακτ' Ἀκμονίδαν· *Cerne me Telluris lato pectore præditæ regem Acmonidem.* Sanè scholiastes ad hæc verba sic annotavit: Ἀκμονίδαν δὲ λέγει τὸν Οὐρανόν· *Acmonidem autem dicit Cælum.* Non displicet, si potiùs intelligamus Cæli filium. Quippe patronymicum est ex Ἄκμων, quo non *incus* modò notatur, sed etiam *Cælum*: quod sic dicitur, quasi ἀκάμων, sive ἄκμητος, *indefessus*. Nec enim cælum seu sidera unquam circuitu perpetuo fatigantur. Nisi malis, ipsum Cæli patrem sic dictum; deque natura ejus colligi ex natura Cæli; quia parentes, ac liberi, ejusdem esse soleant participes naturæ. Vtrique sententiæ favet Hesychius. Sic enim ille: Ἀκμονίδης, ὁ Χάρων, καὶ ὁ Οὐρανός. Ἄκμονος γὰρ παῖς· *Acmonides, Charon, & Cælus. Nam Acmonis filius.* Ac continuò subditur: Ἄκμων, ἀπαθής, Κρόνος, Οὐρανός, ἢ σίδηρον ἐφ' ᾧ ὁ χαλκεὺς χαλκεύει· *Acmon, omnia perferens, Saturnus, Cælus, vel incus.* Vide & Eustathium in Iliad. Σ *, & Etymologicon in Ἀκμωνος. Sed de hoc, ut videtur, dissensu, eo minùs laborandum, quia pro diversa considerandi ratione, ut inferiùs ostendam, unum idemque numen, nunc Saturnus, nunc Cœlus, videatur. Vnde & Iupiter, non modò Κρονίδης sive *Saturnius* dicitur; sed etiam Ætheris filius: ut legere est apud Clementem Alexandrinum Admonitione ad Gentes. Sed usitatiùs Græci Romanique per Iovem intellexere cælum. Quod factum imitatione Orientis, inque his Persarum: de quibus ita Herodotus in primo: Κύκλον πάντα τοῦ οὐρανοῦ Δία καλέοντες· *omnem Cæli gyrum vocantes Iovem.* Et Strabo in XVI: Τὸν οὐρανὸν ἡγούμενοι Δία· *Cælum existimantes Iovem.* In hac opinione non modò vulgus Græcorum stultè cum Persis sapiebat: sed etiam Plato in Epinomide, unde & ea verba exscripsit Theo Smyrnæus lib. 1 Mathematic. cap. 1 †: Τίνα δὴ καὶ σεμνύνων ποτὲ λέγω θεόν, ὦ Μέγιλλέ τε, καὶ Κλεινία; σχεδὸν οὐρανόν. ὃν καὶ δικαιότατον, ὡς ξύμπαντες ἄλλοι δαίμονες, ἅμα καὶ θεοὶ τιμᾶν τε, καὶ εὔχεσθαι διαφερόντως αὐτῷ. τὸ δὲ καὶ τῶν ἄλλων αἴτιον ἀγαθῶν πάντων ἡμῖν αὐτὸν γεγονέναι, πάντες ἂν ὁμολογοῖμεν, δοῦναι δὲ ἅμα καὶ ἀριθμὸν &c. *Quem Deum, ô Megille, & Clinia, laudibus effero? Cælum*

* Romanæ edit. pag. 1150, vers. 58. & pag. 1154. v. 23, & seqq.

† pag. 10.

Digitized by Google

Cælum omnino; quem Deum maximè æquum est cæteros omnes dæmones, & deos imitantes eximiè nos venerari, votaque, & preces apud ipsum fundere. hoc etiam omnes facile agnoscemus bonorum omnium nobis esse auctorem, numerumque dedisse &c. Platoni verò in hoc præivit magnus Pythagoras. Quippe & illi Cælus, sive Æther, Deus erat; sideráque ejus esse numinis oculos judicabat. Hac de re sic Epiphanius adversus Hæreses lib. I, hæresi gentilium V †: Σῶμα δὲ ὁ Πυθαγόρας λέγει εἶναι τὸν Θεόν, τουτέστιν οὐρανόν· ὀφθαλμοὺς δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ ἄλλα ὥσπερ ἐν ἀνθρώπῳ, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα, καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν στοιχεῖα· *Pythagoras Deum ait esse corporeum: videlicet cælum: ejus oculos, cæterasque tanquam in homine partes, Solem, & Lunam constituit, ac reliquas stellas, & elementa cælestia.* Sed cautè hæc capienda. Nam certum est, ex Pythagoræ mente unicum fuisse numen; à quò universum hoc sit creatum. Quod veterum testimoniis comprobat Steuchus Eugubinus de Perenni Philosophia lib. III, cap. III. Interim fatebatur Pythagoras, cælum etiam à spiritu mundi animari, ac reapse Deum esse. Quod etiam Hierocles, in Aurea scribens Carmina, agnoscit. Siquidem penè initio commentarii memorat τὸν δημιουργικὸν μόνον θεόν, ὃν θεὸν θεῶν κυρίως ἂν εἴποι τις, καὶ θεὸν ὕπατον, καὶ ἄριστον· *opificem unicum Deum, quem Deum Deorum propriè aliquis dixerit, & Deum summum, & optimum.* At idem, ubi postea de quaternario tractat, sic scribit; Ἔστι γὰρ δημιουργὸς τῶν ὅλων, καὶ αἰτία ἡ Τετρὰς, θεὸς νοητὸς, αἴτιος τοῦ οὐρανίου, καὶ αἰσθητοῦ θεοῦ· *Est Quaternarius ipse omnium opifex, atque caussa, Deus mente perceptibilis, principium ac caussa Dei illius cælestis, ac qui sensu percipi potest.* Vbi clarè videmus, distinguere inter Deum νοητὸν, sive qui mente percipitur; & αἰσθητὸν, sive qui percipitur sensu: atque illum, quem symbolicè Τετράδα sive *Quaternarium* dixit, putare summum Deum, omnium conditorem; hunc verò, puta Cælum, à summo Deo productum, inque sensus incurrentem. Imo fortasse Pythagorici quod hunc sensibilem Deum statuerent, vulgo tantummodo dederunt: quicum loquendum, non sapiendum, judicabant. Sanè sic Plato sensit; ut alibi dicimus. Et constat, Pythagoreos cælum potiùs habuisse pro musico Deorum organo. Nam eorum, uti & Platonis, opinio erat, circumvolutione orbium cælestium concitatissimâ admirandum excitari concentum. Atque eò, uti antea † dictum, respexit quoque Varro Sat. ὄνος λύρας:

Quàm mobilem Divûm lyram Sol ἁρμογῇ
Quadam gubernans motibus Dius veget.

Vbi videmus, cælum à Varrone nuncupari *Divûm lyram*: nempe ob suavissimam orbium cælestium harmoniam, quam diximus. Sed hujusmodi harmoniam refellit Aristoteles lib. II de Cælo, cap. IX. Imò ne illud quidem, an complures reapse sint orbes cælestes, controversiâ caret; ut inferiùs explicabitur.

† pag. edit. Paris. 12.

† hujus libri cap. 12.

CAPUT XXXVIII.

Gentiles, ut cælo divinitatem tribuerent, duobus potissimum esse adductos: quorum prius sit, quòd cura mutationem sui duret; imò, si Aristotelem audimus, fuerit à se ipso, aut nullo; vel si à Deo, saltem ab æterno; nec vo'untate moveatur divinâ, sed necessitate fatali. Verùm impiam hanc esse sententiam, & contradicere sibi Philosophum, dum mundum putat æternum, & nihilominus nullum in rebus statuit infinitum. Elementalem materiem cælis assignari à Philosophis, & claris ante Aristotelem, & postea consecutis; item Sanctis Patribus. Vtrosque etiam, & Ptolemæum ipsum, liquidam ac perviam cælo naturam tribuisse. Itidem Phi'osophos gentium, ac veteres Theologos nostros, sidera credidisse ignea. Occurritur Thomæ Aquinati, & aliis; qui in hoc negotio respuunt auctoritatem SSorum Patrum, quia hac parte, ut ajunt, Platonizent.

POstquam vidimus, ut gentiles honore divino cælum fuerint prosecuti: adferemus etiam, quæ eos ad venerationem hanc impulerint, & eàdem, quàm infirma hæc fuerint, expendemus. Ac primùm eos, ut magnificè adeò de cælo sentirent, impulit corporis æthereí sublimitas, quia nihil eo viderent excelsius; magnitudo, quia omnia complexu suo contineret; pulchritudo, quia intermicantibus astrorum luminibus, velut floribus, esset pictum, ac tanquam gemmis distinctum; perennitas, quia nihil generetur in corpore æthereo, aut corrumpatur; ac denique immensa operationis utilitas, cùm inferiora omnia virtute regantur cælesti.

Ex hisce duo postrema imprimis in considerationem veniunt; incorruptibilitas sive perennitas, & operatio, sive gubernatio universi. Nam omnes per Deum intelligunt naturam perpetuam ac constantem, universi gubernatricem. At cælum creditur incorruptibilis, ac constantissimæ naturæ. Creditur etiam in inferiora hæc agere, omniáque gubernare. Quæ cum cogitarent, ut cum Apostolo dicam *, ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, *vani sunt facti in cogitationibus suis.* Vero enim numine deserto, cælum sideraque pro Deo habuerunt. Atque hoc, quod diximus, palmarium erat philosophorum argumentum: eoque dignius est, ut non levi brachio perstringatur; sed cum cura aliqua excutiatur à nobis. Faciemus hoc eo lubentius, quia utcunque gentiles in admiratione cælorum modum omnem excesserint: (quippe qui eo perducti sint, ut opificium pro ipso venerarentur opifice) tam admiranda tamen sit corporis cælestis natura ac constitutio, ut, quibus non planè cor, Marpesiæ instar cautis, obriguit, minimè in opere subsistant, sed pertingant aliquousque ad ejus conditorem: quantoque in notitia ejus plus profecerint, tanto magis admirentur, ament, laudibus celebrent, imò vitam ad ejus gloriam componant.

* ad Rom. 1. 21.

Digitized by Google

ponant. Hoc igitur generosæ est mentis, hoc animi pii ac devoti, quibusdam gradibus, ex sordibus hisce, in quibus versamur, attollere sese ad contemplationem cæli ac siderum; atque scalis inde alteris adscendere ad cælorum nostrique conditorem, & gubernatorem universi.

Perennitatem, sive æternitatem cùm dico, non more Peripateticorum loquor; quibus Cælum semper fuit, semper erit: sed prout eo uti vocabulo solemus de omnibus, quæ sibi constant, naturâque suâ, seu materiæ, seu formæ vi, & generationem, & corruptionem, ignorant. Cujusmodi æternitatem etiam Scholastici tribuerunt mundo; etsi cœpisse eum, & desiturum, faterentur. Eam verò colligebant, partim ex figura & motu circulari, & quidem in loco sublimi: partim ex duratione, quia, ut ajunt, tot seculis nec stella cælo accesserit, nec decesserit. Aristoteles verò longè ulterius processit. Nam eò usque se abripi passus fuit, ut statueret, mundum nunquam cœpisse, nunquam interiturum; ac ut intelligentias, ita tum cælum sideraque, tum elementa, putaret esse à se ipsis, cunctaque hæc esse coæterna: nec Deum agnosceret, ut caussam sui efficientem, sed tantùm ut primum finem omnia sub sese ordinatissimè disponentem: & proinde, ut primum appetibile, in quo positum sit bonum cæterorum, quæ ab eo, ut fine, dependeant. Itaque in hoc uno constituebat Dei principatum, quòd principium sit omnium, non in ratione efficientis, sed solùm ratione finis: qui est caussa caussarum, habetque caussalitatem independentem, cùm non finis ab efficiente, sed efficiens impellatur à fine.

Non pauci tamen censent, putasse Aristotelem, mundum esse à Deo, non quidem per veram efficientiam, quæ transmutationem requirit; sed per impropriam, quæ emanatio dicitur, ac respectus sit consequens ad motum hunc metaphoricum. Atque iidem ajunt, mundum Deo quidem esse coæternum; attamen Deum, ob metaphoricam illam efficientiam, esse priorem mundo, non tempore, sed naturâ; quomodo Sol prior est illuminatione. Fuit hæc quoque sententia Procli: sed rectè jam olim ei occursum † fuit, etiam secundùm tempus, Solem esse priorem illuminationibus, non universè quidem, sed singulatim consideratis: quomodo &, si motus mundi esset æternus, Deus tamen antecessisset motum, non ratione totius, sed quod ad singulas partes. Sed tali efficientiæ mundi, qualem Aristoteli affingunt, valde ipse repugnat Philosophus. Quippe sic corruat demonstratio illa in VIII Physicorum; ubi colligit, si mundus est factus, per motum esse factum. Etiam secundùm Aristotelem contradictionem implicat, efficere sine motu: quandoquidem cùm alibi, tum Metaphys. lib. XI, textu V, & lib. V, textu II, efficiens definitur, principium motus. Objectant ex secundo de Ortu & interitu, text. I.I, quicquid compositum est ex materia & forma, aliud agnoscere, à quo sic compositum sit: atque ab Aristotele disertim addi, non hoc solùm habere locum in iis, quæ corruptioni sunt obnoxia, sed etiam æternis. Hinc verò sic colligunt: cum cælum ex materia & forma componatur; habere id quoque compositionis suæ caussam efficientem: cumque idem sit æternum; non posse efficientem ejus caussam esse aliam, quam primam Mentem. Sed qui sic ratiocinantur, parum cogitant, Aristotelem illic agere non de compositione cæli, verùm inferiorum: in quibus æternitas consideratur ratione specierum; quæ permanent, utcunque individua fiant, & corrumpantur. In speciebus igitur requirit caussam efficientem, eamque statuit Cælum: ut ita compositio omnis sublunaris, quatenus æterna, uti habet æternum principium passivum, materiam primam; ita etiam habeat æternam caussam efficientem, motum cælestem. Atque hoc pacto Aristotelis locum etiam intellexit Cæsar Cremoninus de Motoribus Cæli abstractis sect. IV, cap. IV.

† Simplicius in 8 Physic. digressione prima contra Ioannem Grammaticum.

Verùm enimvero demus hoc illis, Aristotelem putâsse, intelligentias ac mundum, non esse à se ipsis; sed à Deo: saltem putavit ab eo esse non voluntate, sed naturæ necessitate; ita ut non potuerint non esse ab æterno. Quippe existimâsset, à Dei esse voluntate, si vidisset, etiam potuisse incipere in tempore. Imò si credidisset, vel motum mundi esse ab eâdem voluntate; vidisset etiam, mundum quandoque posse non moveri. Nunc à Deo quidem moveri arbitratur, sed fatali necessitate; sic ut Deus non possit non illum movere: eaque res præcipuum est fundamentum, cur mundum censeat perennaturum; neque posse interire, vel non moveri. Hæc multis comprobare est Aristotelis locis: nec aliter ejus mentem cepere Simplicius, Themistius, Averroës: quos vide in octavum φυσικῆς ἀκροάσεως. Adi & Gregorium Ariminensem in II Sentent. Dist. I, Qu. I, Art. I, & Gabrielem Vasques tom. I, Quæst. XIX, Disp. LXXXI, cap. I, num. III *: item Benedictum Pererium de communibus Princip. & Affect. lib. V, cap. VII, & toto penè lib. XV. Nec absolvere est Aristotelem ab ἀντιλογίᾳ †, dum libb. φυσικῆς ἀκροάσ. * docet, ne cogamur infinitum agnoscere in caussis successivis, necessariò esse deveniendum ad motorem primum: atque idem è contrario in libb. de Cælo contendit, cælum ab æterno fuisse cum motuum successione: quo pacto infinitæ fuerint gyrationes cælestes. Imò, si statuit animas immortales, sint animæ actu infinitæ: atqui omnem ipse infinitatem damnat actualem.

* pag. 493.

† contradictione.

* naturalis auscultationis.

Super falso adeò, atque absurdo dogmate, quod mundus fuerit ab æterno, illud etiam exstruxit Aristoteles, cælum non elementalis esse materiæ, qualia generantur, & corrumpuntur: sed quinctam esse essentiam, atque hoc non in orbibus modò, sed sideribus etiam, locum habere. Nequis igitur illis, qui divinitatem cælo tribuerunt, aliquid in Aristotele præsidii relictum

Digitized by Google

relictum arbitretur; prius philosophi sententiam de orbium materie, deinde de materie siderum refellam. Bifariam autem id fiet; autoritate, & ratione. Autoritas partim philosophorum erit gentilium, partim scriptorum Ecclesiasticorum, partim Sacræ Scripturæ. Philosophi illi vel ante Aristotelem fuere, vel post eum. Primùm igitur ei obducimus priores: qui mundum à Deo fatebantur originem ducere, ac naturæ esse elementalis. Ita judicavit Plato. Clarè enim in Timæo mundum ait constare quatuor solùm elementis; & ex quarto ignis elemento plurimum inesse cælo. Eamque opinionem fuisse Platonis, Taurus quoque tradidit commentario in Timæum; ut Philoponus refert. Etiam idem de Platone traditum Porphyrio, Plotino, ac Proclo. Item ante Platonem ea mens fuit Empedoclis: de quo sic Plutarchus in placitis philosophorum lib. IV, cap. XI, & iisdem verbis Stobæus in Eclogis physicis, cap. de Cæli natura †: Ἐμπεδοκλῆς στερέμνιον εἶναι τὸν οὐρανὸν ἐξ ἀέρος συμπαγέντος ὑπὸ πυρὸς κρυσταλλοειδῶς, τὸ πυρῶδες καὶ τὸ ἀερῶδες ἑκατέρῳ τῶν ἡμισφαιρίων περιέχοντα· *Empedocles* (dixit) *cælum esse solidum, glaciei in modum ab igne & aëre compactum; quod ignitam aëreamque naturam in utroque globi semisse contineat.* Subdit ibidem Stobæus, Anaximandro cælum esse de calido, ac frigido, mixtum: quomodo & apud Achillem Tatium in Phænomena ‡ legas, statuisse eum οὐρανὸν πῖλωον πυρὸς μετέχοντα· *cælum volucre, ignis particeps.* Parmenidi tamen, Heraclito, Stratoni, & Zenoni, tantum igneum est; ut ibidem tradit Stobæus. Sed quid multos adducere opus, quando Aristoteles ipse agnoscit, priores omnes cælum statuisse, alios aëriæ, igneæ alios naturæ? Sic enim scribit in secundo de Cælo cap. IX, text. LVI: Εἴπερ ἐφέρετο τὰ σώματα τούτων, εἴτ' ἐν ἀέρος πλήθει κεχυμένῳ κατὰ τὸ πᾶν, εἴτε πυρός, ὥσπερ ΠΑΝΤΕΣ φησίν· *Si corpora horum* (siderum) *ferantur, sive in aëris multitudine per universum; sive ignis, ut* OMNES *dicunt.*

† pag. 52, 53.

‡ pag. 85. edit. Florent.

Nec opinionem suam sic potuit Aristoteles comprobare iis, qui postea sunt secuti, ut non innumeri mallent antiquiorum sequi sententiam. in quibus etiam Cicero est in II de Nat. Deor. ubi fusè tradit, mundum universum quatuor constare elementis; quartum esse æthera, in quo sidera sint. Idem de Seneca statuendum; quem videas in VII Natur. quæst. apertè tradere, cœlum constare quarto ætheros sive ignis elemento. Etiam igneum putavit Plinius. Verba ejus adferam ex lib. II Hist. Natur. cap. V: *Nec de elementis video dubitari, quatuor ea esse; igneum summum; inde tot stellarum collucentium illos oculos. Proximum Spiritus; quem Græci, nostrique, eodem vocabulo aëra appellant.*

Quid quòd Sancti Patres magno consensu Aristotelem impugnant; unoque ore docent, cælum hoc esse elementale; aliqui quidem igneum; ut Beda lib. de natura rerum, cap. V, & Alcuinus sive Albinus Flaccus quæst. in Genesin: at multo plures aqueum; in quibus & Cyrillus Hierosolymit. qui in Catech. ait, sidera ignea per cæli aquas discurrere; nec hoc mirandum esse ob contrarias naturas, cùm & in Ægypto sapiens Deus dimiserit ignem in grandine. Quia verò vel igneum, vel aqueum, putarunt; eo quoque non solidum, sed pervium, crediderunt. In qua opinione quàm multi fuerint, ordine exponam.

Ac de philosophorum illis, qui præcessere Aristotelem, legas hoc apud ipsum lib. II de Cælo, text. XLIII, ac deinceps: idemque de iis Cicero tradit lib. II de Nat. Deorum: ubi & addit, sidera pasci vaporibus Oceani; quibus, nisi cœlum esset liquidum, non pateret adscensus usque ad sidera. Secutus quoque Seneca in VII Nat. Quæst. ‡ ubi increpat Artemidorum, quòd cælo inducat duritiem, cum pervium id sit, tum sideribus, tum halitibus, quibus sidera aluntur. Eadem (quando de Latinis dicere jam cœpimus) sententia est Hygini lib. I, & IV Astronomici Poetici; Calpurnii Bassi, vel alterius, commentario in Aratea à Germanico Cæsare versa: Manilii compluribus locis: Martiani item Capellæ lib. VIII, cap. de Mundo. Sed Græcos iterum videamus. Quorum similiter Ptolemæus; ut agnoscit Thomas Aquinas part. I, quæst. LXX, art. I, ad III: *Dicendum*, inquit, *quòd secundum Ptolemæum, luminaria non sunt fixa in sphæris; sed habent motum seorsum à motu sphærarum.* Eamque Ptolemæi fuisse opinionem, etiam apud alios legas. Vti Dionysium Richelium sive Leuwium Carthusianum, Theologum ut pereruditum, ita πολυγραφώτατον *, eoque mihi cariorem, quia communem cum parentibus ac majoribus meis habuerit patriam Ruræmundam. Is ante seculum, & quod excurrit, sic scripsit in Genes. cap. I, art. X: *Plato in Timæo dicit, stellas non esse fixas in firmamento; sed meare, & choream ducere in eodem: & in hoc Ptolemæus Platonem secutus est. Vnde dicunt, non cælum, sed stellas cæli moveri, & circumferri.* Sed & Hieronymus Vilielmus Venetus, Argolicensis priùs, posteaque Æmoniæ episcopus, qui patrum claruit ætate, operis De sex diebus conditi orbis Lect. XX, clarè ait, Ptolemæum excentricos & epicyclos posuisse in planetarum orbibus, non quia re vera in iis esse putaret; sed quia ex istiusmodi hypothesibus erraticarum cognoscerentur stellarum effectus. Et profectò, si Ptolemæus cælos esse solidos durosque existimâsset; quomodo putasset idem, sidera ali vaporibus Oceani?

‡ cap. 13.

* multa qui scripserit.

Etiam liquidum ac pervium siderum cursui cælum statuunt Hebræi; teste Iacobo Naclanto, episcopo Clugiensi in sua Medulla. E nostris Iustinus Martyr, sive alius, ad quæst. XXXIX Orthod. ubi clarè ait, moveri astra, cælum esse immobile. Item Cælius Lactantius, quem & testem adducit eruditissimus Christophorus Scheinerus in Rosa Vrsina *. Sed incautè

* pag. 719.

Digitized by Google

cautè addit, vixisse ætate B. Hieronymi: cum ille quidem Constantini M. & ejus filiorum; hic Theodosii M. & liberorum illius ætate, claruerit. Ait autem Lactantius lib. III, cap. XXIV, *astra per spatia cæli divinâ, & admirabili ratione decurrere.* Nec aliter sensit Basilius homil. I Hexaëm. & Homil. III: ubi & puerile ait, putare esse crystalli instar congelatum. Atque eadem mens fuit fratri ejus Gregorio Nysseno in Hexaëm. Item Diodoro Tarsensi in Catena Lipomani: Eusebio Emisseno in Catena Martinengi †, & Lipomani ‡: Ambrosio, more suo Basilium sequenti, Hexaëm. lib. I, cap. VI: Cyrillo Hierosolymit. cap. IX: Chrysostomo homil. VI in Gen. & homil. XVI in epist. ad Hebr. & homil. XII ad populum Antiochenum: Augustino lib. II de Genes. ad literam, & lib. XI de Civitate Dei, cap. XXXIV: Cyrillo Alexandr. in Ies. cap. LI, ad illud, *Quoniam cæli sicut fumus* &c. Andreæ Cæsariensi in Apocal. cap. LXIV, serm. XXII: Eucherio in Gen. cap. III: Cassiodoro in Psal. CXLVIII: Iunilio in Hexaëmeron: Procopio Gazæo in Genes. cap. I *; ubi tum eo pugnat, quod *Deus luminaria* dicatur *posuisse in firmamento*; tum quod Iosue cap. X legamus, *Stet Sol*; non *Orbis Solem deferens.* Similiter quoque Zacharias Mitylenæus de Mundi opificio †: S. Maximus Confessor commentario in Dionysium cognomento Areopagitam ‡: Isidorus lib. III Orig. cap. XXX: ubi cælum ait esse aëra puriorem. Vide & eum lib. XII, cap. XXX. Item Bedam quæst. in Genes. & Damascenum lib. II Orthod. Fid. cap. VI; ubi & Basilium citat, eumque ait hoc didicisse è Scripturis, quæ statuunt, materiem ejus instar fumi tenuem. Similiter Haymo in Psal. CXLVIII, Philippus Solitarius Dioptræ suæ lib. III, cap. VI, Rupertus Tuitiensis in Gen. cap. XXII, & XXIII, Petrus Trec. Comestor in Histor. Scholast. Richardus Pampolit. in Psalm. CXLVIII. Sed quid multis opus? Diodorus Tarsensis * gentile dogma vocat. Ac Philastrius, quem se Mediolani cum S. Ambrosio vidisse ait B. Augustinus ‡, inter hæreses reponit * opinionem eorum, qui sidera cælo esse affixa opinantur. Vbi, quin laxè admodum hæresin sumat, pro quavis opinione receptæ Catholicorum sententiæ adversanti, minimè ambiguum est. Nec enim, hoc, an illud sentias, ad fidei pertinere fundamentum, intelligentior quisquam dixerit.

† in Genes. cap. 1, p. 1011.
‡ pag. 30.
* pag. 26, & 27, edit. Tigur. item in Catena Martinengi pag. 1012.
† pag. 519, 535. 537, 539. edit. Paris.
‡ pag. 130, edit. Lansell.
* in Catena Lipomani.
‡ epist. ad Quodvult-Deum.
* hæres. 82.

De elementali, eâque liquidâ cælorum materie satis diximus. Deinceps videamus de materie siderum, itidem elementali. Fuit hæc sententia philosophorum, qui ante Aristotelem fuerunt. Vnde Plutarchus †, & Stobæus ‡: Θαλῆς γεώδη μὲν, ἔμπυρα δὲ τὰ ἄστρα· *Thales* (putavit) *terrena quidem astra, sed ignita.* Subjicit deinde uterque, ut Empedocles statuerit, esse eas ex igne illo, quem aër primò continuit, sed primâ edidit separatione. Anaxagoras, Democritus, Metrodorus, ut ibidem legere est, credidere Solem μύδρον † διάπυρον· *globum lapideum, vel ferreum, sed ignitum.* Plato statuit stellas majorem partem igneas; sed ex aliis tamen elementis aliquid trahentes. Similia alii, quæ, qui volet, apud Stobæum, & alios, reperiet.

† lib. 2 de placit. phil. cap. 13.
‡ in eclogis physicis, pag. 55, & seq. edit. Plantin.

Etiam hæc SSorum Patrum opinio fuit. Tertullianus quàm apertè in libro de Animâ: *Sol, corpus; siquidem ignis. Sed quod aquila confiteatur, neget noctua.* Basilius quoque in Hexaemeron homil. III * ait: Τὸν δὲ αἰθέρα τίς ἀμφιβάλλει μὴ οὐχὶ πυρώδη εἶναι καὶ διακαῆ; *Iam verò æthera ipsum quis dubitat igneum esse, & ustivum?* De Peripateticis verò hæc subjungit †: Καὶ τοίγε οὐδὲ θερμὸν εἶναι τὸν ἥλιον ἐκεῖνοι λέγουσι. τοσοῦτον αὐτοῖς τοῦ λέγειν περίεστι. *Quamquam nec illi dicant solem esse calidum. Tanta illis superest copia temporis ad verba inania.* Nec aliud voluit eruditissimus in Batava Academia collega meus Wilibrordus Snellius, cùm sic scribit ‡, *Non sum nescius, ne calidum quidem solem quibusdam credi: sed istas pueriles ineptias refutare non est operæ pretium.* Quam acrimoniam in eo culpat Scipio Claramontius Cæsenas *. Quasi aliud dicat, ac S. Basilius. Præsertim si sequamur Latinum interpretem, qui sic reddidit: *Tanta isti superfluit ad deliras & aniles nugas copia temporis.* Basilio consensit frater Gregorius Nyssenus: & more suo eundem secutus Ambrosius Hexaëm. lib. I, cap. VI. Ac similiter B. Augustinus de verbis Apostoli serm. I, item serm. I Domin. proximâ ante Nativitatem; & Theodoretus in Genes. quæst. XI, ubi ait, Deum aquas divisisse, illas autem superiùs positas fuisse, μὴ συγχωρῇ τῷ πυρὶ τῶν φωστήρων λωβᾶσθαι τὸ στερέωμα, *ne sinerent igni luminarium corrumpi firmamentum.* Vide & in Psal. CXLVIII. Item Claudium Mar. Victorem in Genes. lib. I. Etiam cælum vel esse aëra puriorem, vel igneum, vel aëra igneum, statuit Isidorus lib. III Orig. cap. XXX; uti & lib. XIII, cap. IV, V, & VII; nec non libro Differentiarum; ubi Cælum, & Æthera, distinguit. Adi & Anselmum lib. I de Imagine mundi, cap. XXIV; ubi & de æthere censet angelos sibi corpora sumere, quando in terras descendunt. Mitto Petrum Damiani, Brunonem Carthus. Rupertum Tuitiensem. A quibus paullum abit Hugo Victorinus; qui Solem quidem igneum, sed sidera cætera facit aërea. Interim, elementalia esse, ei cum aliis convenit.

† De μύδρῳ similiter Scholiastes Apollonii ad 1 Argonaut. vers. 497. & Scholiastes Euripidis in Hippolyt. vers. 597. Sed μύδρον ἢ λίθον διάπυρον, ut apud Stobæum, ita etiam est apud Plutarchum lib. 2 de plac. philos. cap. 20. Vide & quæ diximus supra lib. 1, cap. 1.
* p. 38, edit. Basil.
† pag. seq.
‡ lib. de cometa anni 1518. cap. 7.
* præfat. operis de sede sublunarium cometarum.

Neque nisi Sol igneus, naturâque calidus sit, contrà quàm Peripateticis videtur; argumentum procederet Sanctis Patribus, quando adversus Arrianos disserunt, atque ad Trinitatis mysterium, pro imbecillitate humanâ illustrandum, tria hæc ajunt Soli inesse; motum, splendorem, calorem. Dixeris cum Scholasticis, eos hoc solum intellexisse effectivè; formaliter non item. Sed acutiores erant Arriani, quàm ut non perspicerent, nullo tum negotio occurri huic posse argumento. Vidit hoc Thomas Aquinas in II Sentent. Distinct. XIV, quæst. III; ubi ingenuè agnoscit,

eam,

Digitized by Google

cam, quam diximus, opinionem, ut philosophorum omnium ante Aristotelem, ita receptissimam fuisse apud SS. Patres. Mirificè autem & horum, & illorum, auctoritatem eludere conatur. *Omnes*, inquit, *ante Aristotelem dixerunt, cælum esse de natura elementorum: quod Aristoteles primitus improbavit, ponens cælum esse sine gravitate & levitate, aliisque contrariis; ut patet primo cæli, & mundi. Et propter efficaciam rationum ejus posteriores philosophi, scilicet Peripatetici, consenserunt ei: unde nunc omnes opinionem ejus sequuntur.* Posteaque idem fatetur, SSos Patres contrarium docere: sed inquit, *Basilius, Augustinus, ac plures Sanctorum, sequuntur in his, quæ philosophiam concernunt, opiniones Platonis: ideo ponunt cælum esse naturæ elementaris. In talibus ergo dicta Sanctorum non sunt majoris auctoritatis, quam philosophi, quos sequuntur.* Quæ & ex eo adducit Dionysius Carthusianus in Gen. cap. I, art. XII* Sed profectò in hoc Aquinas audiendus non est: quod plurimi jam ex Theologis, & Philosophis, confitentur. Nihil enim apertius est, quàm SSos Patres ad Scripturas provocare. Hoc facit Iustinus, sive alius, Resp. ad quæst. XCIV; ubi ex epistola B. Petri cælos esse corruptioni obnoxios ostendit. Scripturis quoque pugnat Basilius in tertia, quam diximus, Hexaëm. homilia. Eumque hoc facere, traditum quoque Damasceno lib. II Orthod. Fid. cap. VI. Basilii more, ut solet, agit Ambrosius Hex. lib. II, cap. III. Nec aliam insistit viam Chrysostomus de incomprehensibili Dei natura homil. III. Imò tantum abest, ut à Platone, non Scripturis, hauserint hoc sancti Patres; ut potius Plato hanc doctrinam didicerit è Mosaicâ illâ tralatione, quæ ante illam LXX seniorum fuit: sanè à Mose hausisse, ait Iustinus Martyr Apol. II, & Cohortat. ad Græcos. Atque ut Mosis nullam vidisset interpretationem, cognoverit in Ægypto à posteris Iudæorum, qui tempore Nabuchodonosori eò profugerant; vel Ægyptiis, qui à Iudæis percepissent. Adde quod, si Patrum sententia parvi sit momenti, quia eam didicerint à Platone; nihilo plus ponderis habere debeat opinio Scholasticorum, quia illam hauserint ab Aristotele. Et si Scholastici non verentur de SSis Patribus dicere, eos in dogmatis, quæ naturam spectant, tantum non juràsse in Platonis verba: quanto nos justius hoc objectabimus Scholasticis, juràsse eos in verba Aristotelis; eoque, abeundo ab illis, non ipsos, sed unum rejici Aristotelem. Suntque hæc aperta adeò, ut propterea quoque eorundem nonnulli ex Aristotelis castris transfugerint in castra Veritatis: quales Ockamus, Gabriel, aliique; præsertim qui commentati sunt in Creationis historiam. Similitérque Ægidius tractatu de materia Cæli: ubi & ipse docet, cælum esse naturæ ejusdem, ac elementa. Atque eadem mens Cæsaris Scaligeri Exercit. LXI. Nec multum abeunt, qui ajunt, eandem quidem esse cæli ac elementorum materiam: sed à forma sua sic, uti loquuntur, actuari, ut conditione sit longè meliori, ac propterea alius etiam materiei dici possit. Cum his nobis nunc negotium non erit, ne videamur λογομαχεῖν †. Satis enim liquet, non tam Aristotelem sic cum aliis conciliari, quàm ab eo liquidò recedi: & duntaxat dari hoc honori philosophi, ut cum planè deseritur, non prorsus tamen desertus videatur.

* pag. 30, edit. Colon.

† de verbis certare.

CAPVT XXXIX.

Cælos aquis debere originem, ex Mose comprobatum: proque ea sententia etiam facere ἔτυμον vocis schamaim, *licet à variis variè allatum. Ex eodem Mose adstruitur, Solem sideráque esse igneæ naturæ: idemque argui ex aquis supercælestibus. Cælum esse liquidum, ostenditur argumentis è rerum natura petitis. Quid impulerit vel Aristotelem, ut, prioribus desertis, induceret orbes cæli solidos; vel Hipparchum, ut, relicto Eudoxo & Calippo, orbes eos excentricos arbitraretur. Physicorum, & Mathematicorum, de iis dissensus ex Bonaventura productus. Et quantum ab excentricis abhorruerit Fracastorius. Occurritur iis, qui putarunt, nihil in cælis generari. Variæ diversorum temporum stellæ novæ; ac Clavii de iis opinio. Quomodo Sol non videatur tot seculis imminutus, si igneus sit. Cælum non est levitatis expers. Anaxagoras cur damnatus.*

Sed non ulteriùs urgebo, vel Philosophorum ante Aristotelem, vel Theologorum ante Scholasticos, opinionem. Potiùs tum auctoritatem adferam S. Scripturæ, tum rationes utriusque partis ponderabo.

Divinus Moses, quo non alter melius primordia rerum intellexit, Genesios cap. I docet, primæ diei opera esse, terram rudem, incultamque, aquam terræ undique circumfusam, & lucem, sive lucidum ignis corpus. Refert deinde, ut die altero facta sit expansio; idque in medio aquarum; ita ut & infernè haberet aquas terræ proximè circumfusas, & supernè alias, quæ supercælestes dicuntur. Hæc expansio, (quæ superiori parte sui *æther* vocatur; inferiori autem, qua terræ & aquæ globo incumbit, *aer* dicitur) non facta est è nihilo, cum nulla non corporea substantia materiem suam primæ debeat diei. Ex terra verò esse, dici nequit; cum opacum terræ corpus, & pellucidus aer atque æther, tantopere diffideant naturâ. Ex aquis igitur expansio fit: pro quo etiam facit, quod aquæ sint pellucidæ; & expansio illa facta sit in medio aquarum.

Cælum verò aquis originem debere, præter ea, quæ diximus, etiam indicare videtur etymon vocis שמים: quando penè omnes posteriorem hujus vocabuli partem censent esse מים Maiim, hoc est, *aquæ*. Sed major controversia est, priorne ejus pars sit שם *illic*, *istic*: quasi dicas, *illic aquæ*: puta & superiores, & inferiores, & illæ, quibus cælum constat. Ita interpretatur B. Hieronymus ad Oceanum, &

R. Io-

R. Ioſeph Kimchi. Vel שאה, *ſtupere*, quaſi dicas, ſtupendas aquas, quia nihil admirandum magis, quàm ſuſpenſas illic teneri. Vel אש, *ignis*, quia cæli ſint ex aquis, ſed ſidera ex igne. Quod ἔτυμον placuit R. Bechai initio Paraſchæ שמים. Inque Bereſchit rabba ſect. IV dicitur Deus initio ignem, & aquam, permiſcuiſſe, atque exinde fabricâſſe cælos. Et hæc de expanſione, ſive cælis.

Nunc de Sole, ac ſideribus, videamus. Hæc creavit Deus quartâ die in ſuperiori parte expanſi, quam æthera dicimus. Fecit verò, non ex aqua (nam quid commune aquæ, & aſtris?) ſed ex luce illa primogeniâ primæ quippe diei opere: quam nequaquam condiderat Deus, ut ubi triduo, præſens quidem diem, abſens verò noctem præſtitiſſet, confeſtim deſtrueretur; ſed potius, ut ex igneo hoc lucis corpore igneum faceret ſolem. Lux igitur remanſit ſecundùm formam, & naturam; ſed non ſecundùm ſtatum priorem; quia indita eſt Soli, ad ornatum majorem, & lucem clariorem; tum etiam, ut non ſolum dies noctesque alternaret, ad quod diei primæ lux ſuffeciſſet; ſed ut præterea annos, & menſes, aliaque tempora, diſcriminaret. Nam ad hoc quoque lucem illam diſcerpi, & magnitudine ac locis diſtingui, attinebat: eamque rationem adducit ipſe Moſes Geneſ. I, 14. Eleganter verò hanc primæ lucis immutationem veteres expreſſere. Vti Apollinaris, quando ait, Τοῦ δὲ πρωτογόνου φωτὸς, ὅσον μὲν καθαρώτατον ἐνέθηκε τῷ ἡλίῳ· τὸ δὲ λοιπὸν σελήνῃ, καὶ τοῖς ἄστροις ἐμέριζε· *E primogenia luce, quicquid puriſſimum foret, indidit Soli: reliquum verò lunæ, & aſtris, impertivit.* Item Baſilius * ſidera vocat lucis ὀχήματα, *vehicula*: uti Damaſcenus δοχεῖα, *conceptacula*. Theodoretus †, ἐκεῖνο τὸ φῶς διελὼν, ὡς ἠθέλησεν, τοὺς φωστῆρας τοὺς μεγάλους καὶ μικροὺς κατεσκεύασεν· *lucem diſtinguens, prout vellet, luminaria magna, & parva condidit.* Maximus item in Dionyſium Scholiis ‡: Τὸ πρωτόκτιστον φῶς τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ μετεσχηματίσθη εἰς ἥλιον· *primâ die conditam lucem in Solem transformavit.* Didymi quoque locum ſimilem reperies in Catena Lipomani, & apud Steuchum in Coſmopœia. Etiam ſic Procopius in Geneſ. cap. I. Ac alia apud alios antea nobis laudatos. Hos nunc ſolos adduximus, ut parêret, ſimiliter Moſaica verba ab antiquis eſſe intellecta. Legaſque ſententiam eandem apud Lombardum, Halenſem, Bonaventuram, Toſtatum, alios; ut de noſtræ ætatis ſcriptoribus taceam.

* *Hexaem. homil. 6.*

† *in Geneſ. qu. 14.*

‡ *pag. 134, edit. Lanſell.*

Neque niſi ſidera ſint ignea, videre eſt, cur ſupra cælum collocatæ ſint aquæ: quod ex Moſe, & aliis Scripturæ locis, cognoſcimus. Nunc facilis eſt ratio: nempe ut exæſtuantem ſiderum ignem reprimerent, ac temperarent, ne ardore eorum diſſolveretur cælum. Quam ejus cauſſam ſtatuunt etiam Baſilius hom. III, & qui eum ſequi ſolet, Ambroſius Hexaë. lib. II, cap. III, Theodoretus Quæſt. in Gen. cap. I, Procopius in Gen. cap. I, Damaſcenus lib. II Orthod. Fid. cap. IX, Beda lib. de rerum natura cap. VII, Thomas, non Angelicus, ſed Anglicus, Poſtillâ in Geneſin. Nec Cabaliſtæ hanc improbant rationem; ut ait Vilielmus lect. XIV. Eo & Chriſtiani plerique cenſent, extremo die, aquis exareſactis, ſupercæleſtem mundum conflagraturum. Ita inter alios Cæſarius in Dialog. Quæſt. LXXI.

Hactenus ſolùm pugnamus Scripturis. Nunc diſtinctè videamus rationes, quibus elementalem tùm cæli, tum ſiderum naturam, illis etiam comprobemus, quos nec humana, nec divina ſatis movet auctoritas.

Cælos aeriæ eſſe naturæ, ac liquidos, multa evincunt. Vti quod cometæ ſupra orbem Lunæ ſeſe elevent. Quod Luna ſit inæqualis, & lacunis, ac vallibus plena. Quod Venus, ac Mercurius, ſemper volvantur circa Solem. Quod quatuor planetæ ſemper ambiant Iovem; duo alii ſtipent Saturnum. Quod in Sole variè oriantur, & occidant maculæ, ac faculæ. Quod item Mars manifeſtè, & profundè penetret Solis orbem, ſic ut eo quandoque ſit inferior: quod non modò à Tychone Braheo, & aliis, obſervatum, aſſertumque: ſed hodieque certatim variis in terris propugnatur: ut jure ait Chriſtophorus Scheiner Suevus, Societatis Ieſu Theologus, Roſæ Vrſinæ lib. IV, part. II, cap. XXIX *.

* *p. 763. Prodiit Bracciani, anno 1630.*

Præterea ſi Luna, cujus globus circa centrum ſuum menſtruo circumagitur ſpatio, non eſt Mathematicè rotunda, planéque lævis & polita; ſed, uti tubo Optico, ſive teleſcopio Batavo cognoſcitur, aſpera & inæqualis; non poſſet ea duris in cælis commoveri, niſi vacuo conceſſo, vel penetratione corporum. Quæ cum ſint abſurda; conſequitur, cælum eſſe liquidum, in quo illa motu agatur epicyclari.

Nec parum hanc ſententiam fulcit, quòd nullis ſit eccentricis, vel epicyclis, opus, ſi cælum dicatur, non ſolidum, aut denſum; ſed, ut convenit ex aquis facto, liquidum ac pervium; ita ut in eo non ſidera cum orbibus, tanquam nodi in rota, ſed per ſeſe circumferantur, deque loco in locum transvolent. Atque hoc meliùs intelligetur, ſi retulero, quam levibus inducti argumentis ab antiquiſſimis receſſerint jam olim; ac primùm quidem orbes ſolidos, poſtea etiam eccentricos, induxerint.

Ariſtoteles, cum cælum ſtatuiſſet initii ac finis expers, ac naturæ ab elementis planè diverſæ; etiam de qualitatibus multa determinavit: ante omnia illud, cælum eſſe corpus ſimplex: ſimplicis corporis motum eſſe ſimplicem: in cælis tamen varios obſervari motus: conſequi igitur, varios eſſe orbes, quorum unicuique motus ſit proprius: cumque diverſus ille motus non ſit imaginarius, ſed verus; etiam orbium octonarium non ab animis fingi humanis, ſed reapſe ſic ſe habere: cumque ſidera moveri in cælis conſpiciamus; abſurdum autem ſit, corporum cæleſtium unum ab altero pene-

Digitized by Google

penetrari ac scindi: clarè evinci, orbes eos esse, non fluidos, sed solidos, & densos; sideraque esse partes orbium densiores, quæ cum orbibus in gyrum vertantur; non autem per se moveantur, ut aves in aëre, pisces vel navigia in aquis. Atque in his quidem plurimi Aristotelis sententiam sunt secuti: qui tamen in eo inter se discrepabant, utrùm orbes, ut loquuntur, concentrici, essent, an eccentrici: hoc est, idemne, ac mundus, an diversum haberent centrum. Priorem sententiam secuti sunt Eudoxus, ac Calippus: sed non potuere rationem multorum reddere φαινομένων *: ut cur planetæ quandoque non directo ferrentur motu in Orientem, sed retrogradi fierent, vel stationarii. Alii igitur, ut hunc supplerent defectum, induxere eccentricos. Atque hoc inter primos fecit Hipparchus: qui & librum edidit pro sententia sua adversus Eudoxum, & Calippum. Hipparchum secutus quoque Ptolemæus Pelusiensis: uti illum postea alii, atque alii. Secundùm hos, quòd planetæ nunc eleventur, nunc deprimantur, id eo fit motu, quem planeta habet in epicyclo, epicyclus in eccentrico, eccentricus circa centrum proprium, quod à centro mundi diversum. Atque hunc quidem in modum Mathematicorum sententiam explicat Bonaventura in II Sententiarum, Dist. XIV, Part. II, Artic. I. Ac deinde Aristotelis, ac Physicorum, ut vocat opinionem triplici positione his verbis comprehendit: I. *quod planetæ non moventur, nisi motu suorum orbium, sicut clavus fixus in rota movetur motu rotæ, non proprio: & hoc ponunt, propter illius corporis incorruptibilitatem, propter quam non potest scindi, nec transitum præbere alii corpori.* II. *Ponunt etiam, centrum esse idem orbium superiorum, & inferiorum; scilicet centrum mundi, propter rotunditatem perfectam orbium ipsorum, qui circulariter moventur, ita ut unus non subintret alterum.* III. *Ponunt etiam cum hoc majorem, & minorem velocitatem in orbibus; & ex hoc habere, modò retrogradationes, modò progressiones; quia, cùm unum corpus multum præcedit alterum suâ velocitate, alterum videtur retrocedere.* Et sanè ab eccentricis valde etiam abhorruit vir undecunque doctissimus, Hieronymus Fracastorius, in opere, quod *Homocentrica* inscripsit. Eo ostendit, ut epicycli, vel eccentrici, minimè statuantur; posse tamen defendi uniformem cæli motum, si sphæræ ponantur variè densæ, vel raræ, & intercurrentibus orbibus, quæ nunc velociùs, nunc impeditæ tardiùs volvantur. Quanto autem putàrit opinionem eam cælesti corpori convenientiorem; hæc ejus in præfatione verba indicio sint: *Eccentrici iniquè, & quodammodo impiè, de divinis illis corporibus sentiebant.* Et mox: *Adversus hosce, quantum ad Eccentricos pertinet, omnis semper philosophia, imò ipsa Natura magis, ac orbes ipsi, semper reclamavere. Nemo enim, qui philosophus esset, hactenus inventus est, qui inter divina illa, & perfectissima corpora, monstrosas sphæras statui audire posset.* Hasce monstrosas, ut Fracastorium vocare videmus, sphæras, nullâ ratione melius effugere licet, quam si cum antiquissimis statuamus orbes, non duros, & eccentricos; sed liquidos, naturæque propemodum aereæ, per quos siderum ignes discurrant. Verùm, inquiunt, si vel cælum sit aqueum, aut aereum, vel sidera ignea: utraque sint elementalis naturæ; ac proinde obnoxia generationi, & corruptioni: cui rei tot seculorum experientia contradicit: cùm nulla hactenus in siderum vel magnitudine, vel numero, vel claritate, facta sit differentia. Quæ cum dicunt, parum cogitant, se judicium ferre de corpore tam remoto à sensibus nostris: ubi innumeræ esse mutationes possint, ad quas oculorum nostrorum acies non pertingat. Nam prope simile est, ac si è cælis contemplaremur terram: cujus eadem semper magnitudo ac forma nobis videretur, utcunque corruptioni obnoxia sint singula. Adhæc eorum sententiam liquidò refellunt stellæ novæ; quæ variis in cælo temporibus apparuerunt. Uti illa Plinio * memorata, observata autem ab Hipparcho: qui temporibus claruit Ptolemæi Euergetæ II, & Antiochorum Sidetis ac Cyziceni. Alia item notata est tempore Hadriani Cæsaris. Alia sub Othone primo, idque in Cassiopea. Alia circa eandem anno CIↃ CCLXIV. Et quid dicemus de illa anni CIↃ IↃ LXXII itidem conspectâ in eadem sede Cassiopeæ? quam in firmamento verè fuisse, gemino præcipuè argumento Clavius colligebat: uno, quia ex diversissimis Europæ locis in eodem Cassiopeæ loco ab omnibus conspiceretur: altero autem, quòd quamdiu duravit (id toto fere biennio fuit) constanter motum non planetæ unius, sed stellarum fixarum, fuerit secuta. Novam autem stellam fuisse, anteáque invisam, sensere omnes Mathematici, si exceperis Annibalem Raimundum Veronensem: qui, loco Hygini malè intellecto deceptus, putavit † esse veterem undecimam Cassiopeæ in erectione sedis positam. Ac primò id persuasit quoque Bartholomæo Reisachero, Mathematico Viennensi: sed is postea mutavit, cùm observasset, undecimam illam seorsum apparêre. Quocirca statuendum, si cæli constent materiâ, potiùs igneâ, quàm aqueâ, ut multorum fert opinio, novam, quam dixi, stellam fuisse ex materia cælesti: sed non solidè adeò, & ad perpetuitatem elaboratâ, uti aliæ solent, quæ quia compactiores, eò etiam sunt perfectiores, nec æquè dissolubiles. Hodiéque etiam hiatus ibi conspicitur, ubi stella illa priùs comparuit. Non disputo, utrùm proprio luxerit lumine, an lumine illustrata solari. Illud sufficit, quòd materies ejus non fuerit è terris eò evecta. Nam quomodo ea elevetur supra Solem ipsum? quo pacto item ex terræ globo tam crassa exhalet materies, eaque trecenties major terræ & aquæ globo? Ea enim magnitudo stellæ illius initio fuit. Itaque cùm fusè de hoc sidere egisset Clavius, subjicit tandem: *Videant Peripatetici, quomodo Aristotelis opinionem*

* *in cælis apparentium.*

* *lib. 2, cap. 26.*

† *lib. edit. an. 1573.*

Digitized by Google

nem defendere possint. Dicendum enim fortassis erit, Cælum non esse quintam quandam essentiam: sed mutabile corpus, licet minus corruptibile sit, quàm corpora hæc inferiora. Quibus verbis etsi quasi dubius loquatur, non obscurè tamen, quid suspicatus sit, docet. Quid dicam de siderum aliis, postea itidem, mathematicorum judicio, in æthere prognatis? uti illo anni cIↃ IↃ LXXVII, quod septem hebdomadis comparuit: alio anni cIↃ IↃ c, in pectore cygni: alio anni cIↃ IↃ CIV, in XVIII gradu Sagittarii. Et sanè seu stellam seu cometen anni cIↃ IↃ C XVIII *probati Astrologi omnes in cælo collocarunt*: ut ait Christophorus Scheiner in Rosa Vrsina †. Vbi & illa legas: *Cometas aliquos certè supralunares esse apud Astronomos indubuatum, & nunc communis receptissimaque illorum est doctrina: neque solidè contrairi posse, facilè crediderim.*

† lib. 4, part. 2, cap. 39, pag. 795.

Aliud præterea objectant. Si, inquiunt, Sol igneus foret, tot seculorum spatio fuisset absumtus; vel saltem ita imminutus, ut longè minor videretur, ac olim. Atqui si homines arte possint ignes facere perpetuos, ex igne pabulum, ex pabulo ignem continuantes: an non idem longè magis Deus in cælis possit? Et si imbribus quotannis, vel ad palmi magnitudinem, atque amplius, decedat de montium jugis; nec tamen vel montes videantur minores, vel valles altiores, vel Oceanus, in quem flumina deferunt limum, minoris appareat profunditatis, aut magis mare exundet ultra litora: mirumne sit, si in Sole, qui tanto à nobis est dissitus intervallo, non possit ulla animadverti imminutio?

Nihilo validius illud, si cælum foret elementale, fore grave aut leve: at hoc falsum esse, quia gravia & levia rectum habeant motum; cælum, circularem. Quippe frustra sunt, quando hoc sibi sumunt Peripatetici, cæleste corpus non esse idoneum sursum ferri. Fortasse enim, ut Ficinus in Timæum ait, cæli pars detracta sursum ferretur. Sanè & Plato judicavit, remanere in cælo aptitudinem motus recti: eademque mens Plotini. Imò Homerus, & antiquissimi quique, videntur sensisse cælum esse grave, cùm fulciri id ajunt humeris Atlantis. Quamquam istud quidem non inscitè eludit Aristoteles in libro de Communi animalium motu *: ubi per Atlanta signari putat axim, circa quem cælum volvi fingitur.

* cap. 2.

Atque hæc sufficiant de elementali, eoque corruptibili materie; aqueâ quidem cæli, igneâ verò siderum: quæ quantopere divinitati cælestium adversentur corporum, facilè viderunt Athenienses: apud quos, ut Sotion in Successionibus, & ex eo Laërtius tradidit, Anaxagoras impietatis à Cleone fuit accusatus; & licet à Pericle discipulo defenderetur, quinque nihilominus talentis multatus, exilioque damnatus fuit; idque quia dixisset, Solem esse *μύδρον διάπυρον, massam candentem*, sive *ignitam*. Plura verò qui volet de Solis & siderum materia, quam verum & materialem esse ignem diximus, adeat Christophorum Scheinerum in Rosa Vrsina lib. IV, parte II, Franciscum Patricium lib. XIX Πανκοσμίας, pag. 108, & Franciscum Reitam à Talleacotio Meteorologias lib. I, ubi de igneis agit meteoris, cap. X.

CAPVT XL.

Vt porrò intelligatur, in quo divinitatem cæli posuerint Peripatetici; eorum opinio adfertur de forma cæli, puta anima ejus: deque ea dissensus, sitne forma informans, an assistens. Ostensum, Aristoteli animam esse formam, quæ cælis det essentiam, ac motum; unde & cælum dicatur vivere, & πράττειν, & partes habere dexteras, ac sinistras; superas, & inferas: & quibus cæli partibus has appellationes locales attribuat. Etiam ab eodem cælum eo animatum putari, quia pro partium raritate, & densitate, diversimodè in hæc inferiora operetur: item quia, nisi animam haberet, vilia animalcula eo essent præstantiora. Nec cum his pugnare, quòd moveri dicatur ab intelligentiis, formis à materie separatis, & magnitudinis expertibus. Nam, si Aphrodisiensem audimus, duplices esse motores; animas, & intelligentias: & in quo motus amborum posuerit discrimen. Quas facultates anima cæli communes habeat cum anima humana, & quibus distinguatur. Refelluntur, qui sensus, & imaginationem tribuerunt. Quo pacto animæ cælesti, & intelligentiæ, detur intellectus si sensu careant. Excellentiori modo Deum dici supremi orbis motorem, quàm orbium inferiorum. Simplicii, item Cæsalpini, de primo motore opinio refellitur. An inferiores intelligentiæ sint imperfectæ. Quem locum Aristoteles assignet Deo. Minorem animæ cælesti perfectionem dari, quàm intelligentiæ.

ABunde iis occurrimus, qui cùm cælum judicarent materiæ esse perennis, ac incorruptibilis; eo fuere compulsi, ut divinæ illud esse naturæ arbitrarentur. Deinceps expendam alterum eorum argumentum, quod petitur à præstantia formæ cælum informantis. Hæc bifariam consideratur; tum in se, tum ut suâ vi agit in mundum sublunarem. Si in sese spectes; forma cæli est anima ejus. Nam cælum Aristoteli esse animatum, idque formaliter; etiam paret ex Aphrodisiensi, interpretum ejus, qui exstant, antiquissimo, & quo nemo magis Aristotelis opinionibus institerit. Hunc cælo tribuere animam, à qua moveatur, à Simplicio quoque traditum est VIII Phys. comment. XXXI, & in II de Cælo comment. III. Nec cælum modò animatum, sed etiam intelligens, divinæque esse naturæ tradiderunt. Non tamen uno se modo explicant interpretes. Siquidem multi eorum arbitrantur, duarum cæli partium unam esse eam, quæ sit materia actu; alteram autem esse intelligentiam cælo unitam; atque ab hac cælum dici animatum, quia intelligentia sit forma cæli informans. Quo pacto cælum propriè Deus erit. Nam intelligentiæ omnes Peripateticis sunt Dii; ut postea dicetur.

Digitized by Google

dicetur. Aliorum autem opinio est, cæli partem esse unam orbem cælestem, materiâ, & formâ constantem: alteram esse intelligentiam, non ut formam, per quam cælum id sit, quod est; sed ut principium motus externum. Hoc dicunt, principium non informans, sed adsistens: ut illa intelligentiæ sive Dei moventis, & cæli ab eo moti compositio penè sit, qualis nautæ, & navis; rotarii, & rotæ; equorum aurigæque, & currus. Ex Averrois sectatoribus alii hoc, alii alterum, ex doctore suo collegerunt: cujus caussa est, quòd philosophus ille, licet acutissimus, ac maximus, non semper eodem loquatur modo. Quod etiam de Stagirita nostro dixerim. Nam illustria sunt loca, ubi cælum censeat animatum, atque ab anima moveri: alia item, ubi dicat, substantias à materia, & magnitudine, separatas, esse caussam ac principium motus cælestis. Ac cælo quidem animam motricem clarè tribuit in secundo de Cælo, cap. II, contextu sive particula XIII: Ὁ δ' οὐρανὸς ἔμψυχος, καὶ ἔχει κινήσεως ἀρχήν· *cælum est animatum, atque principium habet motus.* Quid apertius, quàm id velle, cælum actu vivere, movereque se ipsum? Quæ dici non possint, si intelligentia solùm esset cælo conjuncta ei assistendo. Idem ejusdem libri cap. XII, contextu LXI, sic de corporibus scribit cælestibus: Ἡμεῖς ὡς περὶ σωμάτων μόνον αὐτῶν καὶ μονάδων τάξιν μὲν ἐχόντων, ἀψύχων δὲ πάμπαν, διανοούμεθα. δεῖ δ' ὡς μετεχόντων ὑπολαμβάνειν πράξεως, καὶ ζωῆς. *Sed nos de ipsis, ut de corporibus ac unitatibus, ordinem quidem habentibus, inanimatis autem penitus, cogitamus: oportet autem existimare, ipsa esse viventia, atque etiam agentia.* Hæc certe non possunt intelligi de intelligentia assistente; ut exponunt cum aliis Pererius, & Conimbricenses: sed de habentibus internum vitæ & actionis principium. Omnia verò, quibus hanc cæli animationem Aristoteles tuebatur, eò redeunt imprimis, quòd in rebus à sensu remotis judicium ferri debeat è sensui propinquis: in his autem illud perpetuum sit, ut quæ in loco naturali de loco in locum moveantur à se ipsis, ea moveantur ab anima, ut principio constitutivo, ac forma, quæ det esse. Hinc est, quòd philosophus in VIII Acroamaticor. cap. IV, contextu XXIX, locutus de iis, quæ ὑφ' αὑτῶν κινοῦνται, *moventur a se ipsis*; mox subdat, ζωτικὸν γὰρ τοῦτο, καὶ τῶν ἐμψύχων ἴδιον, hoc est, *vitam habentium, & animatorum proprium.* Itaque πρᾶξιν, quæ sanè animatorum, tribuit cælo. Vt lib. II de Cælo, cap. XII, cont. LXI. Verba paullo ante adduximus. Ac ibidem context. LXIII subjungit: Διὸ δεῖ νομίζειν, καὶ τὴν τῶν ἄστρων πρᾶξιν εἶναι τοιαύτην, οἵαπερ ἡ τῶν ζώων, καὶ τῶν φυτῶν· *censendum verò est, astrorum esse praxin, qualis animalium est, & plantarum.* Quare sic statuendum; Aristoteli animationem cæli esse formalem, quia anima cælo jungitur; non ut motor mobili, nauta navi; sed ut principium cælestis motus internum, cæli κατ' οὐσίαν * constitutivum: eoque motus cæli ab ejus anima sit, uti motus corporis nostri est ab anima nostra; hoc tamen discrimine, quod nostra trahat corpus; eoque corpus ab ea agatur præter naturam; unde & lassatio; quæ nulla in cælo; ut cui nulla insit ad quietem inclinatio; unde consequitur, nec intercedere alterationem in movendo. Quare & cælum vivat actu; nec aliter potentia vivere dicatur, quàm Aristoteli † anima definitur actus corporis organici potentiâ viventis. Nempe ut nostra corpora, sic cæleste corpus dicitur vivere potentiâ in ordine ad animam; quia non vivit, prout est corpus, sed quatenus est animatum. Cælum autem Aristoteli esse corpus organicum; indicat etiam, quòd in II de Cælo contextu XIII, ei statuit inesse dextrum, & sinistrum; non tralaticiè, sed propriè ac ratione sui: ut liquet etiam ex libro de incessu animalium cap. IV. Vis argumenti in eo consistit: Si cælum habet internum motus principium, & locum determinatum, unde motus incipiat; obtinet etiam dextrum, & sinistrum. Nam dextrum est, unde inchoat motus: quod si habet, etiam habet sinistrum; quia consequitur, id partem esse sinistram, quod opponitur parti, unde est motus. Atque hinc etiam colligit, cælum habere partem superiorem, & inferiorem: illam esse polum australem, hanc septentrionalem: quia alioqui cælum verteretur à sinistris: quod naturæ adversatur, si ex animali terrestri judicium est ferendum de cælesti, cujus terrestre creditur mensura: unde & Simplicius jubet, sic unumquemque imaginari cælum, quasi homo sit supra axim constitutus. Quomodo cum loquuntur Peripatetici, considerant cælum ratione motus diurni; quem statuunt ab octavo orbe esse, cujus intelligentia est prima Mens. Nam si planetarum motus attendamus, planè aliter sit; quia ab occasu feruntur ad ortum; eoque sit polus australis sic inferior.

Etiam cælum esse corpus organicum, ex eo concludunt, quia partium ejus aliæ raræ, densæ aliæ: cumque sidera habeantur pro partibus ejus densioribus; uti in animantibus membra variant facultatibus, aliaque vis est cerebri, alia cordis, pulmonum, aut jecoris; alia item linguæ, alia manuum, vel pedum: similiter aliam esse virtutem Lunæ, ac Solis, Veneris, vel Martis; estque par ratio in fixis; cum diversimodè operentur in terras, varièque dirigant genus humanum.

Præterea eo se tuentur Peripatetici, quòd corpori primo, & nobilissimo forma conveniat nobilissima: Cælum autem primum esse corpus constet: cui nec divinitatem tribuere Aristoteles dubitavit lib. II φυσικ. ἀκροάσ. cap. IV, text. sive partic. XLV, & I de Cælo, cap. II, text. XIII, & cap. IX, text. C. & lib. II, cap. II, text. XVI, & lib. I de Partibus animal. cap. I, & VI, item VI Nicomach. cap. VII. At præterea, ajunt, convenire animam esse præstantiorem formâ inanimâ. Colligunt igitur, cælum

* *secundum essentiam.*

† *lib. 2 de Anima cap. 1.*

cælum esse animatum. Alioqui, inquiunt, cælum esset ignobilius pulice, & aliis vilissimis insectis: quippe quæ saltem animam habeant.

Nec contenti, cælum statuere animatum, iidem, quia multiplex sit cælorum motus, pro eorum numero tradunt esse animas cælestes: inferiores animas esse Aristoteli Deos minores: supremam animam, esse summum Deum: unde & supremam sphæram dixere Mentem primam, considerando sphæram hanc, non ut est materia, vel corporeum quid; sed ut est aggregatum ex corpore & anima principe.

Sed nihil æquè huic opinioni repugnare videtur, quàm quòd Aristoteles ipse in VII φυσικῆς ἀκροάσεως, inque XII Metaphys. & alibi, intelligentias orbium motrices statuat esse substantias à materia & magnitudine abstractas. Quomodo enim secretum à materia dicatur, quod materiam informet?

Ad nodum hunc exsolvendum, variè à variis sudatum. Multi ajunt, cælum etiam Aristoteli esse inanimum: sed per metaphoram ab eo animatum dici, considerando aggregatum ex cælestibus orbibus, & intelligentiis, superadditis ad movendos orbes. Verùm, in Aristotele sine præjudicio versatis, satis est apertum, propriè ab eo animatum dici. Nam vivere ait cælum. Quis autem rotam dicat vivere, quia à rotario versetur? Nec aliter, ac diximus, Aristotelem cepit princeps interpretum ejus Alexander. Verisimilius igitur illi, qui animam cæli bifariam ajunt considerari; ratione essentiæ, sive quatenus informat cælum; & ratione operationis, sive quatenus movet cælum. Priori modo si spectes, animam Aristoteli esse formam corporis; uti anima nostra dicitur ei † ἐντελέχεια * corporis organici. Sin posteriori attendas modo, rectè vocari substantiam à materia abstractam, quia orbes movet citra interventum corporalis alterationis: quomodo & in III de Anima text. VI. rationalis anima dicitur incorporea, (*sive, ut apud Aristotelem est,* οὐ μεμιγμένη σώματι, non immixta corpori:) quia intellectus possibilis non utatur corporis instrumento.

† lib. 2 de Anima, cap. 1.
* actus primus.

Interea sic quoque videtur obscurum, quomodo à materia & magnitudine separatum dicatur, quod, si essentiam spectes, nunquam non in alio sit, nunquam non erit. Nulla igitur expeditior ea conciliandi ratio est, quàm si sequamur antè dictum Alexandrum: qui animas cælestes ab intelligentiis distinxit; atque illas docet esse formas cæli informantes, has verò adsistentes; ut refert quoque Simplicius in VIII Phys. comment. LI, & in II de Cælo, comment. III, & IV. Hanc qui sententiam sequuntur, duplices statuunt esse cælorum motores; nempe animas, & intelligentias: sed proximè orbes moveri ab animis, animas ab intelligentiis; interim moveri motus genere admodum diverso. Ab animis enim commoveri cælum, ut ab animâ nostra corpus humanum. Ab intelligentiis cieri animas, ut intellectus noster ab suo movetur objecto. Quippe ab animis cælestibus & cognosci, & amari atque appeti intelligentiarum præstantiam. Hanc excellentiam partim esse in æternitate intelligentiæ; partim in perfecta bonitate. Intelligentiæ æternitatem, ut hi ajunt, imitantur per motum circularem: quia, ut mentes illæ, à materia separatæ, intelligendo in se ipsas revolvuntur; ita animæ cælestes, ad internæ hujus revolutionis exemplum, orbes suos externâ revolutione versant. Quæ æternitas videtur dici posse: quia, utcunque revolutiones semper aliæ sint, atque aliæ; universæ tamen quodammodo unus sint motus; quippe continuus, non interruptus. At bonitatis perfectionem, secundum hos, imitantur animæ, dum cognoscunt, intelligentias esse caussas ordinis in universo; atque eas appetunt, ut bonas, eisque assimilari cupiunt per eundem modum exerendo suam bonitatem in orbem universum. Qui fusiùs ista cognoscere volet, Cæsarem adeat Cremoninum libris de natura cæli, ac præcipuè de motoribus cæli abstractis.

Atque idem, quas animæ cælesti facultates tribuat Aristoteles, paucis est complexus, libro de Natura Cæli sect. v, cap. VIII: *Nos constituimus, animam essentialiter cælum informantem esse animam, quæ sit prædita potentiâ intellectivâ, quia debet cognoscere intelligentiam; sit prædita potentiâ motivâ, quia debet movere orbem; & appetitivâ, quia debet appetere intelligentiam; nec potest esse motus sine appetitu.* Sed quæri solet, an anima cælestis, uti secundùm Aristotelem habet facultatem intellectivam, appetitivam, & motivam; ita etiam, secundùm eundem, habeat sensitivam. Existimavit hoc Plutarchus Lydus; ut Simplicius refert, nec non Philoponus in Arist. III de Anima comment. LXI. Sed longè aliud voluit Aristoteles: quippe loco Aristotelis memorato; ubi ait, fieri non posse, ut corpus habeat animam intelligentem, sensum haut item; sermo de iis est, quæ corruptioni sunt obnoxia; non de cælestibus, & generationis expertibus. Quod ita esse, liquet ex secundo de Anima context XV, & XXXII: ubi de solis ait mortalibus capiendum, quod dicitur, facultates præstantiores præsupponere eas, quæ minus sunt præstantes. Atque ita locum antea adductum etiam Philoponus cepit: uti & Simplicius; qui tamen in hoc ipso ab Aristotele recessit. nempe, ut aliàs sæpe, ita eâ parte etiam, sequi maluit Platonem, qui sensus tribuit cælo. Sed profectò, cui bono sensus cælis Aristoteles assignaret? Animantibus hi dantur ad sui conservationem. Nam necesse habent foris quærere alimentum: tum item injuriæ ac pericula sæpius foris propulsanda. At cælum non pascitur: nec alicunde ei periculum est. At, inquiunt Platonici, sensibus cælo opus fuit, ad cognoscendos motus particulares; cùm intellectus quidem feratur ad universale, sensus verò ad particulare. Ac si cælum

Digitized by Google

cælum non habeat ſenſum, nec ei tribui poſſit intellectus, quia intellectio fiat per ſpeciem. Avicennas, ut huic ſatisfaciat difficultati, imaginativam cælo adſignat, qua particulares revolutiones cognoſcat. Imaginatio forte ei eſt non ſpeciei per ſenſus receptio, ſed intellectus ad particularia applicatio. Alioqui neque ſic Avicennas ſatis occurrat difficultati de ſpecierum neceſſitate: neque adhæreat Ariſtoteli, qui tum exteriorem, tum interiorem in cælo ſenſum refugit. Alii igitur Platoni ſic obviam eunt, duos Ariſtoteli eſſe modos intelligendi; unum per receptionem ſpeciei, alterum per eſſentiam. Priorem locum habere in hominibus; quibus ad intelligendum eſt opus ſenſuum interventu, ac ſpeciei productione; eò quod ſenſibile ſit res materialis recipienda immaterialiter. Poſteriorem habere locum in anima cæleſti, cujus objectum ſit res purè intellectualis; ut recipiatur prout eſt, nec ſpeciei ullius productione ſit opus. Noſtrum intellectum verſari in abſtractis, fundamentum in re ſenſibili habentibus: eoque phantaſiæ eſſe adſtrictum, & omnia per diſcurſum addiſcere. At objectum animæ cæleſtis ſimpliciter eſſe abſtractum; inque abſtractione rationem intelligentiæ conſiſtere; eoque animam cæleſtem phantaſmate non indigere, nec diſcurſu ullo. Hæc mens etiam fuit Alexandri lib. I Quæſtionum Natur. cap. XXV: pluribuſque eam exponit Cremoninus libri ante memorati cap. IX. Vbi inter cætera ſic ſcribit *: *Cælum intelligit recipiendo rem, quam debet intelligere: non illius ſpeciem, quia ipſa eſt per ſe intelligibilis; & non requiritur ſpecies, niſi ubi res per ſenſus eſt intelligenda, & eſt materialis.*

* pag. 130.

Hæc oſtendunt, Peripateticos genuinos cælo tribuere animam longè præſtantiorem humanâ: noſtra enim indiga eſt ſpecierum, & diſcurſus; cæleſtis non item. Ac ratione hujus mentis, cælum Peripateticis eſt Deus. Vnde lib. II de Cælo, cap. III, ſive context. XVII: Ἑκαστόν ἐστιν ὧν ἔργον ἐστὶν, ἕνεκα τοῦ ἔργου. θεοῦ δὲ ἐνέργεια, ἀθανασία. τοῦτο δέ ἐστι ζωὴ ἀΐδιος. ὥστε ἀνάγκη τῷ θείῳ κίνησιν ἀΐδιον ὑπάρχειν. ἐπεὶ δ' ὁ οὐρανὸς τοιοῦτος. σῶμα γάρ τι θεῖον. διὰ τοῦτο ἔχει τὸ ἐγκύκλιον σῶμα, ὃ φύσει κινεῖται κύκλῳ ἀεί. *Vnumquodque eorum, quorum eſt opus, id eſt operis cauſſa: Dei verò operatio immortalitas eſt. Hæc autem eſt perpetua vita. Quare Deo perpetuum ineſſe motum, neceſſe eſt. Cum verò cælum ſit tale (eſt enim corpus quoddam divinum) eo corpus habet rotundum, quod naturâ ſemper in orbem movetur.* Ajunt cum Thoma Conimbricenſes, cælum hic vocari Deum, more Platonico. Sed profectò Alexander, & alii, ſenſere Ariſtotelem loqui ex mente ſua: longéque id veriſimilius eſt. Nam Ariſtoteli Deus eſt vivens continuum, & ſempiternum: inque Deo vivere eſt intelligere. Nos non ſemper intelligimus, ſed aliquot annis; & iis, quibus vivimus, intellectio noſtra non continua eſt, ſed interciſa: motores autem cæleſtes, ſecundùm Ariſtotelem, & ſectatores, ſunt principii ac finis neſcii; eoque ſemper intelligentes; quod divinæ eſt naturæ proprium. Non tamen parem omnibus divinitatem tribuebant. Siquidem intelligentiam, quæ orbem moveret Lunarem, minùs intelligentem credebant intelligentiâ, à qua Solis orbis moveretur: ac univerſos orbium, qui planetarum dicuntur, motores judicabant minùs habere perfectionis, quàm qui ſupremum orbem commoveret. Nam qui primus motor vocatur, eſt Ariſtoteli ſumma ratio ordinis in univerſo: cæteri autem motores, ſecundùm eundem, ſunt ordine diſpoſiti cum habitudine inferiorum ad ſupremum: & activè quidem ſe habent ratione orbium ac mundi: ſed paſſivè ratione primi motoris, in quo conſtitutum eſt bonum univerſi. Satis autem liquet, me primi motoris nomine nunc uti ſtrictè pro motore primi orbis. Cæteroquin non me fugit, Ariſtotelem fere per primum motorem omnes ſignare Cæli motores: quomodo pariter & Deum ſupremum, & ſeptem intelligentias, ut minores ac miniſtros Deos, comprehendit. Nempe primus motor Ariſtoteli adæquatè ſunt octo intelligentiæ: principaliter autem prima intelligentia ſive ſuprema. Hoc ita eſſe, liquet ex Metaph. XII, cont. XLIII: ubi cum retuliſſet, quod in VIII Phyſicorum demonſtrârat, eſſe primum motorem immobilem, & indiviſibilem: quærere nihilominus non dubitat, quot eſſent ejuſmodi motores: atque reſpondet, tot eſſe eos, quot eſſent cæli circumvolutiones: eas autem octo ipſe ſtatuebat. Aliter tamen ſenſit Simplicius in VIII Phyſicorum, & nonnulli ex Latinis: quibus primus motor Ariſtoteli non ſummus Deus videtur, ſed intelligentia ſummi poſt Deum loci, ac dignitatis. Eò impulit Simplicium, quòd plurimùm ſtuderet Platonem & Ariſtotelem conciliare. At Platoni ſupremam Bonum ipſum, hoc eſt, Deus, obtinet dignitatem: proximam Mens Dei progenies, naturæ architecta: tertiam Natura, Mentis opus. Sed Ariſtoteles hoc Dei, & Mentis primæ diſcrimen non agnovit: ſemperque per primum motorem intelligit, vel Deum ſupremum ἁπλῶς, vel eundem cum inferioribus ſeptem Diis, ſive intelligentiis: ut ſatis parebit conſulenti VIII Phyſ. context. ſive partic. XLVIII, XLIX, & LII, item XII Metaphyſ. context. XLIII.

Andreas tamen Cæſalpinus cenſet, *motrices cælorum cauſſas non eſſe per ſe multas; ſed ſolum ob cæleſtes ſphæras videri multas, cùm per ſe una tamen ſint ſubſtantia.* Sed hoc parum cum eo convenit, quod Ariſtoteles lib. VIII Φυσικ. ἀκροάσ. cap. X, cont. LXXVIII, ait, primum movens eſſe ἀμερὲς, καὶ μηδὲν ἔχειν μέγεθος· *partibus vacans, & nullâ præditum magnitudine.* Eoque levior nobis in iſto eſt auctoritas Cæſalpini: quòd idem nec dæmones, vel angelos, aliud eſſe cenſeat, quàm particulas Dei corporibus tenuiſſimis ſociatas: imò & beſtiarum, & hominum animas itidem Dei particulas exiſtimârit.

Dæmones igitur multos fatebatur; ſed ratione materiæ; extra quam nullam eſſe multitudinem putavit. Ideo & unam ſtatuit intelligentiam humanam; ſed multiplicari ſecundum hominum multitudinem. Quæ ſanè impietate non carent. Sic igitur concludimus, Ariſtoteli præter ſupremi orbis præſidem ac motorem, diurni motus cauſſam, eſſe & minores Deos, inferiorum orbium motores.

Dixeris, Peripateticos non agnoviſſe ullam in Deo imperfectionem: at ſi octonæ ſint intelligentiæ, quarum prima ſola omnimodam habeat perfectionem; fore ut aliqua inferioribus tribuenda ſit imperfectio. Sed reſpondent Peripatetici, ſe & illis minoribus Diis tribuere perfectionem; attamen in gradu remiſſo: tantam videlicet, quantæ, pro conditione naturæ ſuæ, ſunt capaces: quomodo, ex communi Theologorum ſententia, primus homo non eſt conditus à Deo imperfectus: utcunque non obtineret eam perfectionem, quam haberent mentes angelicæ.

Sed plurimi, ut de inferioribus ſeptem intelligentiis aſſentiuntur iis, quæ proximè Ariſtotelem ſenſiſſe dicebamus: ita perſuadere ſibi non poſſunt, ab acutiſſimo philoſopho ſupremum numen orbi ſupremo, ſolumque ei movendo, quaſi alligari. Contendunt igitur, ab eo Deum ſtatui ubique: ſed ſedem tribui in ſphæra ſuprema, quia illic præcipui ejus reluceant effectus. Atque hanc opinionem illi quoque tribuit Toletus in VIII Phyſ. cap. X. Ita opinionem eam aſſignant Ariſtoteli, quam habuiſſe eum vellent: eoque etiam peſſimè dicta in meliorem torquent ſenſum. Et ſanè tolerabiliùs peccant, qui ſic faciunt: quàm qui, ut alii ſolent, etiam quos minimè omnium deceret, optimè à quoque dicta in deteriorem rapiunt partem. Genuinam autem Ariſtotelis mentem cognoſcere eſt ex Phyſ. lib. VIII, cap. X, context. LXXXV: ubi ſic argumentatur: Primum movens, vel eſt in centro, vel in peripheria, vel intermedio loco. At non eſſe in centro, nec in medio, ſed in peripheria, ex eo cognoſcitur, quia, quæ moventi proxima ſunt, celerrimè moventur: ſupremus autem orbis movetur celerrimè: iſtic igitur eſt primum movens. Hoc volunt verba illa: Ἀλλὰ τάχιστα κινεῖται τὰ ἐγγύτατα τοῦ κινοῦντος. τοιαύτη δ᾽ ἡ τοῦ ὅλου κίνησις. ἐκεῖ ἄρα τὸ κινοῦν. *Verùm celerrimè moventur, quæ moventi proxima ſunt: cujuſmodi univerſi motus eſt. ibi igitur movens eſt.* Τὸ ὅλον ſive *univerſum* appellat extimum orbem, quia univerſa contineat. Indeque colligit, ubi orbis eſt extremus, ibi eſſe primum movens, ſive Deum. Similiter lib. I de Cælo, cap. IX, context. ſive particul. XCVI: Ἕνα μὲν τρόπον οὐρανὸν λέγομεν, τὴν οὐσίαν τὴν τῆς ἐσχάτης τοῦ παντὸς περιφορᾶς· ἢ σῶμα φυσικὸν τὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ περιφορᾷ τοῦ παντός. εἰώθαμεν γὰρ τὸ ἔσχατον καὶ ἄνω μάλιστα καλεῖν οὐρανὸν, ἐν ᾧ καὶ τὸ θεῖον πᾶν ἱδρῦσθαί φαμεν. *Vno quidem modo cælum dicimus, ſubſtantiam ultimæ Vniverſi converſionis, aut id naturale corpus, quod eſt in ultima Vniverſi converſione: conſuevimus enim ultimum ac ſuperum corpus appellare Cælum: in quo &* OMNE DIVINVM *conſiſtere dicimus.* Videtur tamen obſtare, quòd ibidem, context. centeſimo, iſta ſubjungit: Οὐδ᾽ ἐστὶν οὐδενὸς οὐδεμία μεταβολὴ τῶν ὑπὲρ τὴν ἐξωτάτω τεταγμένων φοράν, ἀλλ᾽ ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ, τὴν ἀρίστην ἔχοντα ζωὴν, καὶ τὴν αὐταρκεστάτην διατελεῖ τὸν ἅπαντα αἰῶνα· *Neque ullius eorum ulla eſt mutatio, quæ ſunt conſtituta ſuper ultima converſione: ſed nullis alterationibus, nullis planè paſſionibus ſubjecta, optimam in univerſa æternitate vitam & ſufficientiſſimam habent.* Vbi non modò primam Mentem ſive ſupremum Deum; ſed intelligentias quoque, ſupra octavum orbem collocat. Quod attendens Franciſcus Suarez in Metaphyſicis, Diſputatione XXX, Sectionis ſeptimæ part. XLVIII *, ait, *Eſt ergo ſatis lubrica mens Ariſtotelis in hac parte.* Mihi hæc ab alio jam olim inſerta videntur. Saltem non conveniunt cum iis, quæ antea dixerat; neque eo, quod ibidem ait, Ἔξω δὲ τοῦ οὐρανοῦ οὔτε τόπος, οὔτε χρόνος ἐστίν. *extra cælum neque locus eſt, neque tempus.* Valde ſe in eo torquent interpretes. Conimbricenſes quidem ſcribunt † hoc pacto: *Quænam entia ponat Ariſtoteles extra mundum, non conſtat inter ejus interpretes. Quidam putant ſolum Deum: alii Deum, & intelligentias: quibus hinc ſuppetit argumentum in Peripatetica doctrina, ad probandum, Deum eſſe actu in ſpatio imaginario extra mundum: alii volunt, non dici ab Ariſtotele, hujuſmodi ſubſtantias immateriales eſſe extra mundum, quaſi exiſtant in ſpatio illo imaginario, ſed extra conditionem & ſortem rerum materialium phyſicas eas mutationes ſubeuntium.* Et profectò aut poſtrema hæc conciliationis ratio eſt ineunda, aut ſecum pugnat Ariſtoteles, aut aliunde verba ſuperiora fuerint ingeſta. Quod poſtremum malo credere. Nam & modus ille conciliandi duriſſimus eſt: & eodem in loco acutiſſimum philoſophum ſibi manifeſtè adeò contradixiſſe, parum fit veriſimile. Quare honeſtius de eo, niſi ſecum pugnare velimus, ſentire non poſſumus, quàm ſi dicamus, aliquid ab alio Ariſtoteli eſſe inſertum: ac mentem philoſophi germanam eſſe, Deum non eſſe diffuſum per totum mundum ſecundùm ſubſtantiam: ſed ſedem ſuam habere in præcipua cæli parte, hoc eſt, ſupremo orbe: nempe ut rex totum gubernat regnum per adminiſtros; in ſola autem regia habitat: ut item anima noſtra non eſt in omnibus corporis membris; ſed uno præcipuo, unde cætera participant vitam. Hanc enim de anima mentem eſſe Ariſtotelis, liquet ex lib. I de motu animalium cap. penult. ac vidit hoc etiam Albertus lib. II de Anima, cap. VII.

Vt melius ſenſiſſe Ariſtotelem credamus, verba non ſinunt: facilè autem, ut deterius ſenſerit: quæ Achillini, Piccolominæi, & aliorum, ſententia fuit. Ex quorum opinione, Ariſtoteli cæli forma informans eſt anima cæleſtis; nec aliud eſt anima hæc, quàm intelligentia. Quomodo cælum componetur ex orbe ſuo, ut corpore, & anima ſive intelligentia, ut forma

* Tom. 2. pag. 76. edit. Colon. an. 1600.

† ad adlatum proxime Ariſtotelis locum.

forma perficiente. Atque ita Deus fit corporeus, quatenus Dei nomine orbis corpus, & motorem ejus, complectimur. Orbis igitur, qui movetur, ignobilior pars divinæ fuerit substantiæ; ut corpus nostrum pars est vilior hominis. At pars nobilior fit motor, ut anima in nobis. Ex quibus non obscurum est cognoscere, quo in genere formarum essentialium, hos si sequamur, reponi debeat primus motor. Nam formarum quædam sic in materia sunt, ut extra eam esse non possint; sed ab ea dependeant, non modò actionum, sed etiam essentiæ ratione. Atque hujusmodi sunt formæ naturales; quæ partes omnes materiæ suæ informant: ac videntur in his etiam esse formæ plantarum, quæ vix animarum nomen merentur. Aliæ autem formæ essentiales sunt quidem in materia: sed corpus propriè non informant, verùm formâ suâ præditum perficiunt: interea ipsæ nec operari, nec esse extra illud valent: ut sunt animæ mutorum animantium; quæ eorum formæ dicuntur, non quatenus corpora sunt naturalia, sed quatenus sunt viventia. Aliæ autem, etsi ratione quarundam operationum non pendeant à corpore: ratione tamen essentiæ, & operationum aliarum, à corpore dependent. Ac tales sunt animæ humanæ corporibus sociatæ: &, secundum eos, de quibus proximè diximus, etiam animæ cælestes, sive intelligentiæ: ut quæ sine corporis ætherei ope intelligant; ùtcunque nunquam ab eo separentur. Aliæ verò non sunt in materia, nec eam vel informant, vel perficiunt: inest tamen iis habitudo ad corpus: ut sunt animæ humanæ à corporibus separatæ, quæ corporibus iterum jungi desiderant. Aliæ denique ne quidem habitudinem hanc obtinent: ut substantiæ illæ abstractæ, quas Platonici dæmonas, Christiani angelos nuncupant. Ac tales etiam sunt intelligentiæ, ex mente eorum, qui animas cælestes, & intelligentias, distinguunt, ac intelligentias dicunt animis cæli perfectiores, quia etsi animæ appetant & imitentur intelligentias, non tamen has tam capiant perfectè, quàm se ipsas norint intelligentiæ.

CAPVT XLI.

Cæli divinitas eo refellitur, quia sit inanimum: atque hoc fine ostensum, sidera non per aliud, sed proprio cieri motu: & propterea æthera non densum esse, non rarum, sed tenuem: nec ratione motus naturalis corpus tam in duo, ut Aristoteles voluit; quàm tria in genera dispesci. Vnde corporibus vita proveniat. Si sidera per se moveantur, caussam tantæ eorum velocitatis ex mira cælorum tenuitate peti oportere: sin ea cum orbibus moveantur, rationem esse, quòd in loco volvantur proprio, eoque nihil iis resistat. Non esse in cælo dextrum, & sinistrum, vel alias differentias locales. Nec semper animâ præditum præstare inanimo, cùm potius ex fine, ac bono universi, æstimanda sit rei cujusque excellentia. Vtcumque cælum non esset inanimum; frustra tamen, cum caussæ motus adferuntur, vel animis cælestibus superaddi intelligentias; vel intelligentiis animas subdi: imò motoribus incorporeis plane opus non esse. Ac licet ab intelligentiis cælum moveretur; non tamen solum octonas cum Aristotele statui oportere; sed multis partibus plures. Caleppi de orbium numero opinio. Perperam vulgò intelligentias cum angelis confundi.

QVæ Aristotelis fuerit opinio de natura divina, satis exposuimus. Ac clarè ex iis liquet, non posse tantum philosophum effugere, quin creaturæ pro creatore divinum tribuisse honorem dicatur. Vtcunque enim intelligentias à cælestibus animis distinxisset; inferiores tamen intelligentiæ fuerint creaturæ: cùm nonnisi unicum esse numen possit. Quod si Deum ex orbe, & intelligentia, compositum putârit; tanto magis huic crimini fuerit obnoxius. Vt hæc fiant planiora, deinceps ostendam, nihil æquè mirandum esse, quàm Peripateticos veteres, homines tam acuta ingenii acie, obtusis adeò, planeque lusoriis magis, quam decretoriis pugnasse armis, ut grande illud evincerent, cælo animam, imò intelligentiam longè animâ excellentiorem, & quid ista dico? etiam divinam tribui majestatem oportere. Ab anima ordiar, qua si cæli corpus destituitur, quanto minùs intelligit: ac si intelligendi vi caret, quis mentis adeo sit dementis, ut Deum dixerit?

Familiam in Peripateticorum ducit argumentis, quòd cælum per se moveatur; ac proinde internum habeat vitæ ac motus principium. De vita longè aliter adstruebant, quàm qui putarent, sidera nutriri vaporibus. Persuasissimum enim Peripateticis fuit, absumi vapores, priusquam ad cælos pertingant. Potiùs igitur vivere cælum ex motu colligebant. Per cælum autem intelligebant orbes cælestes.

Sed sidera videmus moveri, orbes non item; nec contrarium quæ suadeat ratio est ulla, vel saltem non satis gravis: ut longè verisimilius videatur, nullos esse planetarum orbes, sed cælum esse continuum: nec sidera per aliud moveri, ut orbium partes: sed cælum per se quiescere, sidera autem cieri per se, & motu proprio. Ac propterea non crassus est æther; uti aqua, vel aër, ubi crassitie opus fuit, illic ad natandum, hic ad volandum. Imò neque rarus est; quale quod est, poros habet; & eo plures, vel majores, quo rarius; ut rarissimum sit, quod maximè porosum. At cælum habere poros temere dicatur. Sed est æther longè tenuissimus, ut à sideribus facillimè, & citissimè, transmeetur. Tenue enim dicitur, quod facile cedit. Tale esse cælum necesse est, ob summam & prope incredibilem siderum velocitatem. Neque enim sidere locum mutante, cælum propterea cogitur, ac condensatur; ut fieret, si raritatis beneficio sidera permearent: sed duntaxat pars una in alterius locum migrat; uti

tenuium natura ostendit. Non igitur ex siderum motu, de circumvolutione orbis cælestis judicandum: eo minùs, quia sidera non sunt ejusdem naturæ ac orbis cælestis, sed planè diversæ; ut antea dictum. Imò ut orbes per se, & cum iis sidera moverentur; non eò animâ præditi sint. Nam sic quoque principium proximè movens fuerit natura eorum, sive vis à Deo indita, ut ea rectè dicatur virtus seu facultas propria ac nativa. Itaque ut tellus naturâ suâ movetur deorsum, ignis sursum: sic cælum naturâ in orbem volvitur. Vt videatur triplex esse corpus naturale: sublunare inanimum, quod suo loco quiescat: cæleste inanimum, quod suo loco moveatur, sed motu uniformi: ac animatum, quod & ipsum in loco naturali moveatur, sed modis variis. Frustra igitur Aristoteles ex inanimo sublunari colligit de cælesti. Quod si ab alio cieretur, &, pro Aristotelis mente, de cælestibus ex sublunaribus rectè procederet argumentum: omnino haberet instrumenta sui motus, instar animalis; cujus corpus instrumentis eget, quia ab alio, nempe ab anima, movetur. Nec enim corpus per se vivit; sed per animam, quæ vigorem, qua vivant & moveantur, in membra corporis transfundit. Sic constat, ab anima in corde humano arteriosum sanguinem imbui virtute vitali: is deinde se insinuat per corpus universum, facitque ut vigore eo omnia vivant membra. Iccirco si obstruantur arteriæ, moriuntur artus illi, ad quos penetrare nequit spiritus ac sanguis vitalis. Hæc si cælis accommodentur, quid simile reperiemus? Ecquid in iis dicere possumus analogum cordi, arteriis, sanguini, & membris?

Verùm esto, ut orbes per se moveantur, sidera per aliud. Sic quoque is motus non ab anima sit, sed naturâ: quæ grande illud corpus brevissimo verset tempore, quia in loco proprio verset. Nam quæ recto feruntur motu, uti lapis, vel aliud, cum difficultate moventur; quia sunt extra locum naturalem; ad quem ut pertingant, necesse habent aera scindere, vel aquam. At quæ in orbem moventur, ut de orbibus cælestibus est persuasum, in loco sunt naturali; eoque celerrimè moveantur, quia nihil eorum motui resistat.

Planè autem frivolum est, quod cælum esse animatum colligunt, quia in eo sit sursum & deorsum, dextrum & sinistrum: ut eo se evincere posse arbitrantur, quia dextrum sit latus, unde sit motus; & cæli motus sit ab Oriente. Quæ cum dicunt, parum cogitant, in corpore rotundo non esse locales istas differentias. Fons verò & caput erroris est, quòd ex motu recto colligere volunt de rotundo: cum longè maximum inter eos sit discrimen. Nam, quæ recto cientur motu, in sua feruntur loca: at, quæ volvuntur in orbem, ea, ratione totius, non mutant locum, sed quiescunt; ac tantùm ratione partium commoventur. Itaque nec verum est, quod ajunt, initium motus esse ab Oriente. Nam ut de contrario planetarum motu nihil nunc dicam: secus quoque est de motu diurno. Vbique enim Sol oritur, ubique occidit.

Quàm minutum etiam, cùm cælum esse animatum concludunt, quia alioqui insectis vilius foret. Quasi semper animatum præstet inanimo. Hoc nec ipsi credunt, quando sic argumentari non verentur. Scyphum enim aureum pulici; domum magnificam prætulerint muscæ. Et quis eos propterea dementiæ arguat? Scimus enim creata omnia esse metienda non tam ex forma, quàm ex fine: utpote caussa independente, unde & meritò caussa dicitur caussarum. Itaque Deus ipse, pro fine, quem in singulis propositum habuit, suam cuique formam esse jussit. Proinde licet cælo forma sit vitæ expers: præstantior tamen est animatis omnibus, unum si exceperis genus humanum, cujus gratia imprimis cælum Deus fecit. Cogitandum igitur, quanta utilitas redundet erga homines ex Sole, Luna, stellis: de quorum singulis antea diximus. Cum fine tam utili, tam necessario, quis contulerit finem pulicis, aut pediculi? qui ex putredine succrescunt, magis dixerim in pœnam, quàm bonum hominis: eoque fortasse ne fuissent quidem, nisi homo peccasset.

Abunde illis occurrimus, quibus probatum ivere, cælum esse animatum. Mirum verò, aliquos præterea superaddidisse intelligentias. Si enim cælum est animatum, nihil opus est ponere intelligentias motrices: quando animata omnia habent principium motus internum. Vel si intelligentiæ moveant cælum, nihil profectò attinet dicere, esse animatum, cùm intelligentiæ cieant illud, si non contactu essentiæ, attamen virtutis. Quod verò ajunt, opus præterea esse intelligentiis, ut animæ orbium, intuendo illas, velut exemplum, tanto quoque similiores iis fiant: id quàm facilè dicitur, tam facilè negatur. Planéque philosopho est indignum, talia promere, nec probare aut velle, aut posse.

Et quid opus statuere motores incorporeos, cùm ea, quæ naturâ moventur, non indigeant motore incorporeo; excepto quòd omnia pendeant à Deo? Imò, utcumque dissentiant Peripateticorum complures, Aristoteles non statuit motores incorporeos, ut motus esset; sed ut motus esset æternus. Nam ex motu æterno colligebat esse substantiam, quæ moveret æternùm. Atqui motus non est æternus, sed finitus: idque à principio finito; nempe naturâ: quæ tamen non possit esse aliunde, quàm à principio infinito, quod Deum dicimus.

Quod verò pro octuplici siderum motu, totidem esse orbes, ac pro orbibus totidem animas, & pro his intelligentias totidem, esse collegerunt: id quàm infirmum sit, liquet ex argumentis, quibus alii concludunt, cælum esse liquidum, & omnes stellas, vel planetas saltem, suâ vi moveri. Qua de re abunde antea diximus.

Digitized by Google

mus. Adde quod, si cum Aristotele statuendum, moveri orbes ab intelligentiis; quarum unaquæque unum verset orbem: non octonæ solùm intelligentiæ erunt, sed longè plures, propter eccentricos, & epicyclos. Statuuntur enim in universum orbes triginta tres *: ex quibus viginti septem ambiant terram; sex autem epicycli toti exstent extra terram. Imò, si cum Fracastorio † concentricos statuere orbes malis; jam septeni vel noveni supra septuaginta erunt; octo stellati, cæteri ἄναστροι ‡, atque ex his seni supra ipsum firmamentum. Nam in eo quoque idem recessit, tum ab Aristotele, qui nullum agnovit orbem supra firmamentum; tum Astrologis postea consecutis, qui duos solum superaddiderunt. Medium verò inter hos numerum iniit Calippus, astrologus Aristoteli, Plinio, Censorino, ac multis aliis, laudatus: cui orbes partim ferentes, partim restituentes numero erant quinquagintaquinque. Accuratè ejus sententiam idem Fracastorius exposuit Homocentricorum cap. XXV. Secundùm hos igitur, si ex Aristotelis principiis judicandum, longè major fuerit intelligentiarum numerus, quàm Peripatetici tradiderunt.

* *Clavius in cap. 4 Ioannis à Sacrobosco.*

† *lib. de Homocentricis.*

‡ *sine stella.*

Sed his refellendis ultrà insistere non est animus, quia nec concentricis, nec eccentricis cum orbibus, sed per se sidera moventur; ut vel ea evincunt, quæ concentrici eccentricis, eccentrici concentricis objectant. Nam nervosè satis destruunt opinionem adversam; sed suam parum solidè adstruunt: quod utriusque partis sententiam jure reddit suspectam.

Mirum verò, Aristotelem, qui ex falso de motus æternitate principio colligit æternos esse motores, eosque esse substantias immateriales, nulli alii rei, quam contemplationi, & circumvolutioni cælorum intentas: hunc non agnovisse dæmones, vel angelos bonos malosve: quos argumentis magis veris & apertis cognoscere etiam gentiles potuere; uti ostensum nobis lib. I, cap. VI. Hoc cum junioribus displiceret, cælum dixere ab angelis moveri. Sed longè aliud esse Aristoteli intelligentias, quam Platoni sint dæmones, Christianis autem angeli boni malique: satis eluxit ex iis, quæ proximè quidem de intelligentiis, libro autem primo cap. VI de dæmonibus, atque angelis, dicebamus.

CAPVT XLII.

Divinitatem cæli male colligi ex eo, quòd dicatur gubernare omnia Lunæ subdita; cùm impropriè hic gubernationis *vocabulum sumatur. Nec cælum propriè agere per motum, cùm is hoc solùm præstet, quod deferat variisque terris applicet virtutem cæli operativam: puta lucem, tum autem qualitatem occultam: ad multorum interea generationem subterraneos ignes concurrere. Triplex cæli consideratio pro triplici modo, quo in terris res fiant; ratione, fortuna, & necessitate: proque istis tria numina introducta; Minervæ, Fortunæ, & Fati sive Parcarum. Vnde sint* Ἀθηνᾶς, *& Minervæ, nomina. Eandem Ægyptiis dictam esse* Νηΐθ: *ac secundam esse ex Minervis quinque, quæ à Tullio, & aliis, memorantur. Cum autem per* Minervam *dicitur intelligi cælum: imprimis signari æthera supremum, & cum ea mentem ætheris summi præsidem, & mentis hujus prudentiam: interim cum summo æthere etiam Solem, & Lunam, & aëra, in considerationem venire; quia ab his ingenium ac sagacitas hominum quodammodo dependeat: singulaque horum veteribus ac locupletibus testibus firmata: ex quibus etiam cognoscere sit, cur Minerva Iovis filia, non uxor, dicatur.*

HAbemus de forma cæli in se spectata. Quare videamus nunc de eâdem, prout agit in omnia Lunæ subdita. Nam hæc, ut philosophi consentiunt, à corporibus cælestibus reguntur. At nulli, præterquam Numini, convenit terrarum, maris, atque aeris imperium. Quare videri possint gentiles jure optimo tribuisse cælo divinitatem. Præsertim quando & B. Augustinus in tertio de Trinitate fateatur, *inferiora corpora à cælestibus gubernari*. Et similia etiam reperias quandoque apud alios è SSis Patribus. Sed enim, ut dici solet, figurativa non est argumentativa. Atqui Christiani *gubernationis* nomine in hoc negotio non utimur propriè pro actione voluntaria, ut illi qui cælum sideraque pro Diis habent: sed κτ̅ μεταφορὰν *, pro operatione rei inanimæ in elementa, & exinde composita, vim eam exerentis, quam cum essentia à Deo accepit. Non liberè igitur, sed necessitate naturæ, operatur: idque, ex Aristotelis opinione, per duo illa, lucem, & motum. Ac de luce quidem assentiendum; quia satis liquet, eam attenuare, & calefacere hæc inferiora. At motus, quatenus est motus, non agit. Aëra eo ajunt impelli: verùm impulsus illius vix aliquid ad nos pertingit. Interea à motu est delatio operativæ virtutis, quam Deus indidit cælis. Vtcunque enim non agat siderum motus, sidera tamen agunt: quæ, ut cap. XXXV orsi eramus dicere, motu illo adducuntur, & reducuntur, ut vicissitudo sit caloris, & frigoris, & reliquarum qualitatum. Sic videmus Solem minus calefacere manè, quàm vesperi; minus vesperi, quàm meridie. Vbi quid apertius, quàm majorem minoremve calorem provenire à Sole; non à motu, præcisè loquendo: & tamen motum etiam in considerationem venire, quatenus ille Solis, & Cæli virtutem circumducit, variisque applicat terrarum locis? Proinde etiam cùm Sol staret tempore Iosuæ, lucebat ille: sed lux non progrediebatur. Siquidem à Sole erat illuminatio: sed, si Sol non stetisset, à motu fuisset lucis circumlatio. Vtcunque igitur semper staret, non eò minùs luceret; sed vehementiùs ageret in terras, aquasve subjectas. Nec mundus tantâ sui parte, uti nunc, foret habitabilis. Neque temporis hiberni, & æstivi, foret vicissitudo. Quocirca rectiùs alii, qui ubi sermo

* *per translationem.*

Digitized by Google

de illis, per quæ cælum operatur in hæc inferiora, cum luce non motum jungunt, sed qualitatem occultam. Nam potiùs videtur à virtute esse hominibus incognitâ, quòd in tellure intima, quò radii siderum penetrare non possunt, metalla & lapides generentur; eaque tam dispari naturâ: uti arguit, quòd magnes attrahit ferrum, sapphirus fuget anthracem. Imò nec opus in terræ viscera penetremus: cùm in aliis etiam, quæ cælo exponuntur, tam dispar, ac miranda sit natura, ut magis ab occultis quibusdam cælorum viribus proficisci videatur. Quale est, quòd succinum trahit festucam, remora sistit navem: item quòd agaricum pituitam, rhabarbarum bilem, epithymum atram expurget bilem: quod etiam leonem terreat conspectus galli gallinacei; torpedinis contactu obstupescat piscatoris manus. Efficientem quidem horum caussam proximam ignes putamus; tum subterraneos, tum cælestes. Multis enim experimentis compertum, plurimos & maximos esse sub terris ignes, eosque ad generationem rerum non mediocriter conferre. Qua de re erudite Georgius Agricola in caussis subterraneorum, ac Thomas Lydiatus lib. de Origine fontium. Sed enim multa (quod ostensum doctissimo Fromondo in Meteorologicis *) clarè arguunt, universalem magis caussam esse cælestes ignes, quàm subterraneos. Porrò in cælestibus illis non omnia luci simpliciter, sed multa occultæ virtuti tribui oportere; satis docent, quæ antea diximus. Neque hìc sistendum cum illis, qui propter mirandos cæli effectus ei divinos tribuerunt honores. Adscendendum altiùs ad caussam omnium remotam, ipsum cælorum opificem: qui & æthera, &ætheri subjecta, moderatur sapientissime.

* lib. 1, cap. 4, articul. 2.

Cæcæ nationes, cùm ista non satis penetrarent, hoc cæleste regimen trifariam considerarunt. Primùm, quatenus ab ætherea natura, unde decerpta esse anima humana à multis credebatur, provenit tum Ratio, tum Voluntas; quâ liberè homo secundùm rectam rationem possit vivere. Hoc intuitu cælum ab acutioribus nominabatur *Minerva*. Deinde spectabatur cælum, quatenus est caussa per accidens rerum, ut aliarum, ita etiam humanarum, quæ cæco ferri casu viderentur. Ac dicebatur tum *Fortuna*. Denique attenderunt Cæli influentiam in res omnes Cælo subditas, quatenus eas necessitate illâ constringit, ut sic, & non aliter fiant. Atque hinc Cælo dedere nomina *Fatorum*, *Parcarum*, & alia eandem vim habentia. De tribus hisce nunc ordine dicere aggredior. Incipiam à vocibus.

Græcum Ἀθηνᾶς nomen est, (ut loquitur Phurnutus) δυσετυμόλογον, hoc est, ejusmodi, ut difficile ejus sit caussam adferre. Atque hoc satis appàret ex frivolis illis rationibus, quas non Grammatici modò, sed Philosophi quoque, & in his Plato in Cratylo, adducunt. Mihi dubium non est, quin ab Oriente, vel Ægyptiis, nomen hoc acceperint. Non absurde deducas ab איתן, quod est, *fortis, perennis*. Malim tamen à Chaldæo, ac Thalmudicis etiam frequentato, תנה, quod idem valet, ac שנה. Nempe ut Græcis, ita Orienti etiam mos, S & T literas, commutare. Valet autem utrumque, *meditari, commentari, studere, docere*. Itaque hinc doctores, qui excepere synagogam magnam, *Tanaim* dicti: de quibus alibi tractamus. Inde igitur Ἀθηνάα, seu Ἀθηνᾶ, studiorum ac doctrinæ præses. Articulus Hebræo *Tana* præmittitur, sed spiritu mutato; quod in compluribus fieri, ostendimus non uno loco.

Minervæ etymon, nec Tullius, nec Cornificius, viderunt. Meliùs ex Verrio Festus; qui *Minervam* ait vocatam à monendo: quomodo Telemacho ea monitrix apud Homerum. Græcis enim vis animi μένος, unde Latinum *mens*. Ab eadem origine *meneo*, quod valet, *in mentem revoco, animo alicujus consilium suggero*. Sed pro *meneo* postea maluere *moneo*; ut *bonus* fecere ex *benus*. A *meneo* etiam vel *meno* sunt *mentio, memini, memor, reminiscor*, atque alia. Ab hoc igitur *meneo*, vel *meno*, foret *Menera*; unde, digammâ inserto, *Menerva*, ut ab *aro*, *arvum*, ab ὕλη, *sylva*; à σκαιὸς, *scævus*. Sed ut pro *leber*, quod à λέπος, postea dixere *liber*; & ex *Eanus*, *Ianus*: ita pro *Menerva*, *Minerva*. Quod si à *meno*, est *memini*, & fortasse *memino*, quando *meminens* dixit Livius Andronicus *, hodieque est apud Ausonium †: non multum ab his abierit Arnobius in tertio, ubi sic scribit: *Minervam dixerunt memoriam nonnulli: unde ipsum nomen Minerva, quasi quædam Meminerva formatum est.*

* in Erotopægniis, teste Prisciano in undecimo.
† tumulo Minervii Rhetoris.

Cultus Minervæ sine dubio ab Oriente est, vel Ægyptiis: quibus nominatur *Neith*. Testis Plato in Timæo; ubi cùm dixisset, præfecturam Saiticam sic vocari à regionis urbe maxima, cui nomen Sais; inde subjungit ‡: Τῆς πόλεως θεὸς ἀρχηγός ἐστιν, Αἰγυπτιστὶ μὲν τοὔνομα Νηΐθ, Ἑλληνιστὶ δὲ, ὡς ὁ ἐκείνων λόγος, Ἀθηνᾶ. *Vrbis præses Dea, Ægyptiacè quidem Neith, Græcè autem, ut illorum* (Ægyptiorum) *fert opinio*, ATHENA, *id est Minerva*. Vnde omnino Hesychii locus hic corrigendus: Νηίθη, Ἀθηνᾶ παρ' Αἰγυπτίοις· nempe Νηΐθ, ἡ Ἀθηνᾶ, rescribendum.

‡ pag. 21, edit. II. Steph.

Hæc Saitica Minerva est secunda ex quinque illis Tullio memoratis in tertiò de Natura Deorum. Nam prima ei est *Apollinis mater*: Arnobio similiter in tertio adversus gentes, *ex Vulcano Apollinis procreatrix*. Imò, ut Tzetzes in Lycophronem scribit *. Ἀθηνᾷ τινι βασιλίδι, τῇ καὶ Βελονίκῃ λεγομένῃ, θυγατρὶ δὲ Βροντέου ὑπαρχούσῃ, Ἥφαιστος γάμῳ μιγεὶς, γεννᾷ Ἐριχθόνιον, ὃς ἐβασίλευσεν Ἀττικῆς. *Minervæ, reginæ cuidam, dictæ etiam Belonicæ, Brontei filiæ, Vulcanus, cum eam uxorem duxisset, permixtus, genuit Erichthonium, qui in Attica regnavit.*

* pag. 25, edit. Oporini: sive pag. 24, edit. Pauli Stephani.

Altera Tullio est ea, de qua diximus: nempe *Nilo orta, quam Ægyptii Saitæ colunt*. Similiter de ea Arnobius: *Nili altera proles, & quæ esse perhibetur Ægyptiis Sais.* Imò & Strabo in XVII: Καὶ ἡ Σεβεννιτικὴ δὲ πόλις, καὶ ἡ Σάϊς μητρόπολις τῆς κά-

Digitized by Google

τῆς κάτω χώρας, ἐν ᾗ τιμῶσι τὴν Ἀθηνᾶν· *Atque Sebennitica urbs, & Sais, inferioris regionis metropolis, in qua Minervam colunt.*

Tertia est *Iove genita*: sed Arnobio, *Saturni filia, & quæ usum excogitavit armorum.* Quæ ei curæ esse, etiam Hesiodus in Theogonia tradit.

Quarta Ciceroni dicitur *Iove nata, & Coryphe, Oceani filiâ; quam Arcades* ΚΟΡΑΝ *nominant, & quadrigarum inventricem ferunt.* De eâdem sic Arnobius: *Iovis quarta progenies, quam Messenii Coryfasiam nominant.* Vide, quæ ad superiorem Tullii locum Xystus Betulejus, vir eruditus, multæque lectionis, annotavit.

Quincta Ciceroni est *Minerva Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem: cui pinnarum talaria affingunt.* Arnobio itidem vocatur *Minerva, quæ Pallantem patrem occidit, incestorum appetitorem.*

Ex his liquet, recte quidem Isac. Tzetzem in Lycophronem scripsisse: Πολλαὶ ἦσαν καὶ Ἀθηναῖ, καὶ Ἀφροδῖται, καὶ οὐ μία· *Multæ erant Minervæ, & Veneres; non una modo.* Sed non æquè illud apertum, quæ ex his Deæ fuerint animales, quæ naturales. Animalis videri possit ea, quæ Pandoram docuit, ut Hesiodus in Theogonia tradit, —— πολυδαίδαλον ἱστὸν ὑφαίνειν, —— *valde dædalam, ac artificiosam telam texere.* Estque eadem, quæ Platoni in Sympofio dicitur, Ἐργάνης θεός· *textoriis operis Dea.* Nec tamen Ægyptus jure sibi hanc artem vindicat. Potiùs Minerva illa, telæ ac lanificii repertrix, fuerit Naama, Tubalcaini soror: de quo diximus libro I, cap. XVII. Nobis hoc loco consideranda Minerva, quatenus est Dea naturalis: qualem censeo illam primo loco memoratam, Apollinis ex Vulcano procreatricem. Nam Minerva, æther; Vulcanus, ignis; Apollo, Sol; cujus itidem ignea est natura.

Sic verò Minerva est æther, ut potissimùm intelligi debeat summus æther: quia, ex gentium opinione, æther quidem est Deus, sed altissimus æther est supremus Deus: unde M. Cicero in Somnio Scipionis, ubi de orbibus agit cælestibus: *Quorum unus est cælestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arcens, & continens cæteros.*

Porrò cùm ætherem summum intelligerent, cum æthereo corpore complexi etiam fuere mentem ejus præsidem, quæ animaret æthera, ac præcipuè se exsereret in celsissimo æthere; uti mens humana maximè operatur in cerebro.

Cumque mente hac attenderunt virtutem ejusce mentis divinæ, mundo huic, ac præcipuè rebus humanis, providentem. Atque eò dixere Minervam esse sapientiam, vel providentiam divinam.

Quando autem Minerva iis erat complexus summi ætheris, & prudentiæ divinæ; comprehendêre etiam Solem, Lunamque, ut duo sidera præcipua: videlicet Solem ob magnitudinem, & quia ex supremi ac purissimi ætheris substantia sumtus putaretur; at Lunam, ob propinquitatem: utrumque verò ob temporum per ea distinctionem, & vim atque efficaciam in iis, quæ cælis subsunt.

Imò aër quoque Minervæ appellatione continetur, quoniam ætheris & aëris eadem putaretur natura; ac æther haut aliud, quàm purior aër, crederetur. Nec obscura est ratio, quando æther per Solem Lunamque in nostrum sive inferiorem aëra agit; proque aëre diverso humanum variet ingenium: unde Satyricus *;

Bœotum in crasso jurares aëre natum. * Horat. lib. 2. sat. 1.

Denique per Minervam concepere in homine vim ætheris, Deique; maximè autem memoriam, & ejus fœtum prudentiam: juxta illud Afranii in Togata †, quæ Sella dicebatur: † apud A. gellium lib. 13. cap. 8.

Vsus me genuit, mater peperit Memoria,
Sophiam vocant me Graji, vos Sapientiam.

Atque hinc quoque liquet, cur Minervam *Mentis filiam* dixerint; ut est apud Arnobium in III.

Ac hujusmodi nostra est opinio de Minerva. Quam testibus deinceps antiquis firmabimus: ac primùm Græcis.

Diodorus Siculus lib. I, ubi de Ægyptiorum religione tractat, sic scribit: Τὸν δ᾽ ἀέρα προσαγορεῦσαι φασὶν Ἀθηνᾶν, μεθερμηνευομένης τῆς λέξεως, καὶ Διὸς θυγατέρα νομίσαι ταύτην, καὶ παρθένον ὑποστήσασθαι, διά τε τὸ ἄφθαρτον εἶναι φύσει τὸν ἀέρα, καὶ τὸν ἀκρότατον ἐπέχειν τόπον τοῦ σύμπαντος κόσμου. διόπερ ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Διὸς μυθολογηθῆναι συνέβη ταύτην γενέσθαι. ὀνομάσθαι δὲ αὐτὴν Τριτογένειαν ἀπὸ τοῦ τρὶς μεταβάλλειν αὐτῆς τὴν φύσιν κατ᾽ ἐνιαυτὸν, ἔαρος, καὶ θέρους, καὶ χειμῶνος. λέγεσθαι δ᾽ αὐτὴν καὶ Γλαυκῶπιν, οὐχ᾽, ὥσπερ ἔνιοι τῶν Ἑλλήνων ὑπέλαβον, ἀπὸ τοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχειν γλαυκοὺς (τοῦτο μὲν γὰρ εὔηθες ὑπάρχει) ἀλλ᾽ ἀπὸ τοῦ τὸν ἀέρα τὴν πρόσοψιν ἔχειν ἔγγλαυκον ‡. *Aëri porrò Minervæ nomen, quadam vocis interpretatione, attribuisse; Iovisque filiam hanc, & virginem putari, eò quòd aër natura corruptioni non obnoxius sit, & summum universi mundi locum obtineat. Vnde etiam fabula, è Iovis vertice illam enatam. Vocari autem Tritogeniam, quòd ter in anno naturam mutet; vere, æstate, hyeme. Et Glaucôpin dici, non quòd glaucos, id est, cæsios habeat oculos (insulsum enim hoc esset) sed quia aer glauco sit adspectu.* Similiter Phurnutus: Ἡ δ᾽ Ἀθηνᾶ ἐστιν ἡ τοῦ Διὸς σύνεσις, ἡ αὐτὴ οὖσα τῇ ἐν αὐτῷ προνοίᾳ· καθὸ καὶ Προνοίας Ἀθηνᾶς ἱδρύονται ναοί. Γενέσθαι δ᾽ αὐτὴν ἐκ τῆς τοῦ Διὸς κεφαλῆς λέγεται, τάχα μὲν τῶν ἀρχαίων ὑπολαβόντων τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς ἐντεῦθεν, καθάπερ καὶ ἕτεροι τῶν μετὰ ταῦτα ἔγνωσαν. τάχα δ᾽ ἐπεὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ μὲν ἀνώτερον μέρος τοῦ σώματος ἡ κεφαλή ἐστι, τοῦ δὲ κόσμου ὁ αἰθήρ. ὅπου τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ ἐστι, καὶ ἡ τῆς φρονήσεως οὐσία. κορυφὴ δὲ θεῶν κατ᾽ Εὐριπίδην, ὁ περὶ χθόνα ἔχων φαεινὸς αἰθήρ. *Minerva Iovis est intellectus; qui idem esse fertur, ac providentia, quæ in ipso sita est. Hinc in honorem Minervæ templa Providentiæ posita esse constat. Esse dicitur è cerebro Iovis prognata; nimirum, quòd veteres in ea corporis parte totius animæ regimen esse voluerint. Hanc sententiam tenent & juniores: fortasse quia suprema corporis humani pars, caput est; sicuti etiam mundi pars summa est æther, & in capite sedem*

‡ malè in vulgatis ἔγκλαυκον: cum contrarium sententia requirat: uti & Rhodomanno observatum.

sedem habet corporis regimen, & prudentia. Deorum autem vertex sive pars suprema est, juxta Euripidem, lucens circa terram æther. Ac post aliqua: Τάχα δ' ἀπὸ τοῦ αἰθέρος, ὡς καὶ οἱ παλαιοὶ, ταύτην ἔλεγον Αἰθερόνειαν· *Fortasse & ab æthere veteres eam dixere Ætheroniam.*

Latinos quoque videamus. Arnobius lib. III: *Aristoteles, (ut Granius memorat) vir ingenio præpotens, atque in doctrina præcipuus, Minervam esse Lunam probabilibus argumentis explicat, & literatâ auctoritate demonstrat. Eandem hanc alii ætherium verticem, & summitatis ipsius esse summam dixerunt: memoriam nonnulli; unde ipsum nomen Minerva, quasi quædam Meminerva formatum est.* Ac mox subdit, quibus significet, ut ea, sed falsò, habita sit *Menis filia*, vel *Victoriæ*, *Iovis elata de cerebro, inventrix oleæ, magisterus artium & disciplinarum varietatibus erudita.* Macrobius lib. I Sat. cap. XVII: *Minerva Solis est virtus, sicut & Porphyrius testatur, quæ humanis mentibus prudentiam subministrat. Nam ideo hæc Dea Iovis capite prognata memoratur: id est, de summa ætheris parte edita; unde origo Solis est.* Idem lib. III Saturn. cap. IV: *Qui diligentius eruunt veritatem, dixerunt, esse medium æthera Iovem, Iunonem verò imum aëra cum terra, & Minervam summum ætheris cacumen.* B. Augustinus lib. IV de Civit. Dei, cap. X: *Ætheris partem superiorem Minervam tenere dicunt, & hac occasione fingere poëtas, quòd de Iovis capite nata sit.*

Atque his locis satis commodè, cur Minerva Iovis filia dicatur, ea affertur ratio, quòd Minerva sit prudentia; hæc autem obtingat ab æthere, qui *Iupiter* vocatur. Quòd si ab æthere derivetur, ætherea sit virtus, ac potissimùm supremi ætheris: unde itidem videre est, cur eam non attribuerint Iovi conjugem. Nam summus æther non est Iovi subjectus. Atqui eas naturæ partes alteri uxores dabant, quæ forent ei subjectæ. Ita Iuno uxor Iovis, quia aër eo intelligitur, qui inferior æthere. Ac simili de caussa Salacia data uxor Neptuno; Proserpina, Plutoni. Nam φυσικῶς Salacia est inferius mare; Proserpina, terra infima: ut est apud Augustinum lib. IV de Civit. Dei, cap. X. Porrò de Minerva quæ dicebamus, etiam firmat Martianus Capella in Deæ illius descriptione lib. VI:

Virgo armata, decens, rerum sapientia Pallas,
Ætherius fomes, mens & solertia fati,
Ingenium mundi, prudentia sacra Tonantis,
Ardor doctificus, nostræque industria sortis,
Quæ facis arbitrium sapientis prævia curæ,
Ac rationis apex, divumque hominumque sacer νοῦς,
Vltra terga means rapidi ac splendentis Olympi,
Celsior una Iove flammantis circulus æthræ.

CAPVT XLIII.

Quomodo Fortuna à Chaldæis, ac philosophis, referatur ad Cœlum: & quo discrimine, tum ad Æthera, tum ad Solem, Lunamque, reducatur: utut longe aliter conciperetur vulgo. Vbi præcipuè sit culta: cur finxerint cæcam: cur in Deos retulerint: cur dissenserit hac parte Aristoteles: & quid ille per Fortunam, & Casum, intellexerit: quid Stoicis Fortuna fuerit: quid item Platonicis, quos ex parte secutus B. Augustinus. Ne in ludo aleæ quidem fieri aliquid planè fortuitò, vel casu. A Peripateticis non agnosci dæmonas. Nullam esse caussam per accidens, ubi caussa per se suppetat nulla. Quomodo de rerum generatione à Democrito abierit Epicurus: & ut statuerit triplicem atomorum motum.

A Minerva transeo ad Fortunam. Inter quas duas major est convenientia, quàm primâ facie videatur. Nam uti Minervam vidimus esse supremum æthera, tum item Solem, Lunamque: ita Fortuna quoque creditur esse siderum dispositio, tum præcipuè Lunaris potestas, sive ejus influxus. Siquidem, secundùm Chaldæos sive Genethliacos, pro Solis, Lunæ, & quinque erraticarum stellarum cœtu, ac motibus, omnia rerum humanarum, magna, minuta, sideribus quasi aurigantibus ac ducentibus, contingunt. Maximam verò in his vim esse Lunarem, à Physicis traditur; præsertim in rerum ortu, & interitu: ut abunde ostensum, cùm de Iunone, Lucina, Ilithya, ac ejusdem potestatis numinibus, ageremus. Nec solùm Lunam putarunt caussam esse, cur res generentur, & corrumpantur: sed etiam nascentibus vim quandam imprimere, pro cujus diversitate, variet hominum temperamentum: unde & eorum mores sint diversi; & pro moribus etiam varient fortunæ; ac pro hisce omnibus, meliùs, aut pejùs, citiùs, aut tardiùs, vita hominis decurrat. Fortuna igitur est Æther, & particulatim Luna. Et tamen, secundùm eosdem est ab Æthere, & Luna. Ac in Æthere, quidem, vel Luna, constituunt, ut satis apertis Scholasticorum vocibus utar, virtualiter; quia nempe vis sit cælestis, quæ cuncta determinet. Sed ab iis est formaliter, prout extra caussas res humanæ reapse reducuntur ad eventum suum.

Sed cùm hoc pacto consideramus Fortunam, Chaldæos, atque Astrologos sequimur. Vulgò autem Fortuna non credebatur Luna, vel Æther, aut siderum dispositio, & adspectus; sed mens quædam è cælis ablegata in hunc inconstantiæ orbem, ac cæco in terris impetu cuncta versans. Quam Plinius * ait, *solam in tota ratione mortalium utramque paginam facere.* Quam etiam tantopere coluere Græci: inque Italia Antiates, ac Prænestini, & cui etiam Romani ædem statuerunt trans Tiberim. * lib. 2. cap. 7.

Cæcam hanc finxere, quia sæpius faveret indignis. Addere poterant, quia plurimùm cæcos reddat, quos complectitur. In Deorum eam numerum retulerunt, quia non viderent, cui potiùs caussa esset adscribenda multorum, quæ aliter, quàm putarant, evenirent: præsertim cum stultis multa feliciter, sapientibus infeliciter contingerent. Quò pertinet illud Aristotelis in secundo Magnorum Moralium cap.

Digitized by Google

cap. VIII: Οὗ πλεῖστος νοῦς καὶ λόγος, ἐνταῦθα ἐλαχίστη τύχη· οὗ δὲ πλείστη τύχη, ἐνταῦθα ἐλάχιστος νοῦς. *Vbi plurimum mentis ac rationis, ibi minimum fortunæ: ubi autem plurimum fortunæ, ibi minimum mentis.* Absurdum autem Aristoteli videbatur, Fortunam esse Deam, moderantem actus humanos, sæpeque probis inimicam, ac faventem improbis. Nam, inquiebat, cùm Deus sit sapientissimus, potiùs sapientibus faveret, quàm stultis. Sic igitur colligebat, Fortunam hoc pacto fore Mentem amentem, Deam divinitatis expertem. Propterea dicere maluit, Fortunam nihil esse aliud, quàm voluntatem humanam, quatenus caussa est rei per accidens. Vti Casum idem rebus in naturalibus censet esse Naturam, prout ea est caussa per accidens. Conveniunt igitur fortuna, & casus, quòd locum ambo habeant in raro (adde, vel æquè) contingentibus; quodque sint caussæ per accidens; sed illic in voluntariis, hic in naturalibus. Vtriusque exempla adduximus lib. I, cap. I *.

* pag. 4.

Multum verò ab hac sententia abiere Stoici: quibus, quæ fortuita vocantur, caussam habent per se, Mentem sapientissimam, quam Deum dicimus: hanc enim quatenus æthera pervadit, Iovem nuncupari; quatenus maria, Neptunum; prout frumentum producit, Cererem esse; prout bona largitur, quæ exinde Fortunæ nominantur, Fortunæ nomen habere: ac similiter eandem, ut Laertius in Zenone ait, πολλαῖς ἑτέραις ὀνομασίαις προσονομάζεσθαι· *multis aliis nomenclaturis solere appellari.* Vnde & Seneca in IV de Beneficiis, cap. VII: *Quæcunque voles, nomina propria Deo aptabis, vim aliquam effectumque cælestium continentia: non errabis. tot appellationes ejus esse possunt, quot munera.*

Platonicis autem Fortuna non tam summus & unus erat Deus, quàm genius aliquis, per quem Deus efficeret ea, quæ temere & fortuitò fieri videntur. Hinc Plato in IV de Legg. † Ὡς θεὸς μὲν πάντα, καὶ μετὰ θεοῦ Τύχη, καὶ Καιρὸς, τἀνθρώπινα διακυβερνῶσι ξύμπαντα· *Deum quidem, & cum Deo Fortunam, Opportunitatemque, omnia gubernare.* Idem cùm in epistolis Fortunam nominat, δαίμονα subjungit. Proclus quoque in Timæum scribens, caussam fortuitorum refert in mentem corporeâ hac naturâ superiorem: Fortunamque non temerariam, aut cæcam, ait; sed divinam, vel dæmoniacam potestatem, caussas divulsas in unum congregantem. Vide sis Ficinum in Plotini Ennead. III, lib. III, cap. II.

† pag. 709, edit. H. St.

Nec alienus ab hac opinione B. Augustinus fuit: uti ostendunt illa in V de Civit. Dei, cap. IX: *Sufficit omne, quod fit, non nisi caussâ præcedente fieri. Nec enim eas caussas, quæ dicuntur fortuitæ, unde etiam Fortuna nomen accepit, non esse dicimus nullas, sed latentes; easque tribuimus vel veri Dei, vel quorumlibet spirituum voluntati.* Posteaque spiritus hosce interpretatur angelos tum bonos, tum malos. Quare, ex Patris ejusce sententia, quòd nonnulli in ludo aleæ (ac par similium ratio est) semper penè vincant, perdant alii: id vel occultis naturæ caussis tribuendum, vel genio adsistenti, qui jactum dirigat. Quod minimè difficile est geniis, cùm eventus pendeat, tum ab alearum positu, tum jactu earum vehementiore, vel remissiore, & similibus; quæ nobis quidem jacientibus sic variant, ut ludo exercitatus aliquid videat præ alio; nunquam tamen eò industriæ pertingat, ut omnia in artem redigi possint. Spiritus autem, quia intellectu, & experientiâ, plus valent; plus etiam cernunt: ac præterea levi motu inter jaciendum præstare possunt, ut jactus sit felix, vel adversus. Nec sane possum in animum inducere, casum inesse in rebus: sed omnia censeo vel à naturæ necessitate, vel à nostro, aut alieno dependêre arbitrio. Nempe quod de morbis nonnullis Cous ille vates ait in primo Præsagiorum; id non minùs dixero de alea, ac cæteris: quæcunque, propter nostri ignorantiam, fortunæ, aut casui, tribuuntur, in iis θεῖόν τι †, & inesse, & cogitari oportere.

† divinum quid.

Quorundam ea est sententia, non pugnare hæc cum illis, quòd Fortuna, & Casus, dicuntur caussæ esse per accidens. Nam ratione caussæ proximæ, *Fortunam* vocari, vel *Casum*: at caussam per se habere, si spectemus caussas remotas. Estque hæc sententia non solum Philoponi, ac Simplicii, in secundum φυσικῆς ἀκροάσ. sed etiam Boethii in I de Consol. Philos. Avicennæ in primo suæ Sufficientiæ cap. III: ut Thomam Aquinatem, & Scholasticorum alios, prætercam. Sed licet vera hæc sint; non tamen Peripatetica sunt; eoque Aristoteles sic neutiquam cum Platonicis, vel etiam Stoicis, conciliatur. Siquidem Aristoteles non agnovit dæmonas sive genios in iis, quæ sub cælis sunt, Dei administros: quin credidit, eum non curare singularia, sed illa nescire. Nihilo magis Aristotelem conciliare possis cùm Astrologis, statuentibus fortuitorum omnium caussam ab æthereo influxu peti oportere. Quippe Aristoteli, quod postea planius fiet, cælum tantùm caussa est universalis. Vt dubium non sit, quin eorum, quæ præter intentionem naturæ, aut voluntatis, fiunt, nullam per se caussam esse existimârit. Ea autem sententia consistere nequit, quia nihil non aliquam per se caussam habet, utcunque nesciatur. Si in templum iturus incidam insperatò in creditorem, caussâ per se est concurrens & creditoris, & debitoris, voluntas, eo tempore exeundi, eâ viâ commeandi: quarum utrâque positâ, naturaliter fieri aliter non potuit. Sit ante seculum thesaurus in agro defossus, nec inde ablatus. Si locum hunc fodero, ubi abditus, utcunque defossum nesciam, non possum non in eum incidere. Par ratio eorum, ubi Casum statuunt. Nam tegulâ sic constitutâ, ut vento facilè decuteretur, & vento sic spirante, uti flabit, & eo intervallo à tecto usque ad viam, qua transitur: & parato Titio illâ viâ, illo tempore, illo gressu, progredi; nec quoquam volente

Digitized by Google

volente moram injicere eunti, ac par circumstantiarum similium ratio esto; non nisi Deus impedire naturam volet, poterit aliter evenire, quàm ut tegula in caput Titii decidat.

Atque hoc argumento etiam Epicuri sententia diluitur; qui, rejecto omni fato, de quo postea dicam, non modò in actibus humanis, sed in rerum quoque generatione, fortuitò omnia fieri statuebat. In quo abiit à Democrito, atomorum auctore; si Tullium quidem audimus. Nam Laërtius id tribuit Leucippo. Democritus is putabat, atomos esse omnium rerum primordia: ut quarum, dum moventur, contactu mutuo, atque implicatione & nexu, omnis fieret generatio. Porrò ne à corpusculis illis individuis motus auferret naturales, eò statuebat, omnia fieri necessariò. Hac parte eum, quem imitari alioqui solet, deseruit Epicurus, inducendo motum minimæ declinationis, cujus caussa foret nulla. Itaque, ut Plutarchus refert, triplex illi erat atomorum motus. Primus fuit ponderis sive lineæ, qui Græcis κατὰ στάθμην: quando, ut Ciceronis verbis dicam, *gravitate feruntur ad perpendiculum corpora individua rectis lineis.* Alter erat motus declinationis, Græcis κατὰ παρέγκλισιν, cùm, ut idem ait, *declinat atomus intervallo minimo*: quod ἐλάχιστον etiam Epicurus vocabat. Tertius est motus conflictûs sive plagæ, Græcis κατὰ πληγήν: quando (verba item Tullii sunt) *atomus ab atomo pulsa declinat.* Quod Lucretius * sic expressit:

* lib. 2.

> *— Nam cita supernè*
> *Obvia cum flixere, fit ut diversa repente*
> *Dissiliant.*

Ex tribus istis medius ille pusillæ declinationis motus Epicuro erat fortuitus, non naturalis. Neque enim ob pondus fit: alioqui rectâ in præceps lineâ deferretur. Neque item ob plagam: quandoquidem ea contingit, priusquam atomi conflixerint. Vnde consequitur, declinationem istam fieri sine caussa. Valde igitur à physicis derisus est Epicurus, quod doceret, aliquid esse ex nihilo, ac fine caussa: quod ex fortuita ista atomorum declinatione consequitur. Præterea in mundo omnia sunt compositissima: ut is etiam tacitus clamet, non se sic temere coaluisse.

CAPVT XLIV.

Parcas etiam ad Æthera reduci, ac particulatim ad Lunam. Eandem habitam esse Parcam, Mœram, sive Fatum, Necessitatem, Nemesin, & Adrastiam. De Μοῖρα*, sive Mœra, pluribus id veterum locis comprobatum. Ac quia* Μοῖρα *pars, eo* partilia Fata *dici Ammiano. Itidem variis scriptoribus ostensum,* Fata *pro* Parcis *dicere Latinos; utcunque interdum distinguantur. Triplex ratio adfertur, cur qui Parcam eandem facerent ac Lunam, tres esse Parcas putarint. Vna petitur à triplici facie Lunæ. Altera ex eo, quia Luna præsit partui, ac triplex imprimis sit partûs mensis, octavus, nonus, decimus: unde & duarum Parcarum nomina,* Nona, *&* Decima. *Cæsellium, & Minucianum, perperam putâsse,* Mortam *esse unam Parcarum, ac à morte sic nuncupatam. Livii Andronici versus numeris suis redditus. Parcæ etymon, ex sententia Varronis.* Partula. *Tertia ratio, cur tres sint Parcæ, petita à triplici hominis consideratione, nascentis, viventis, morientis: & cur prima trium Venus habeatur. Cur Parcæ sint habitæ filiæ, aliis quidem Noctis, aliis vero Necessitatis. Variorum adductæ sententiæ de tempore tripartito, quod Clotho, Lachesis, & Atropos designant.*

POrrò ab Astrologis, & aliis, ut Fortuna, ita etiam Parcæ, quarum illam spuriam vocant sororem, ad æthera reducuntur, ac siderum posituram. Nempe Parca iis vis est cælestis, vitæ productrix ac conservatrix ad certum usque spatium, quod excedi possit à nemine: ut cognoscere est ex Homero Iliad. z, Euripide in Ione, & Apollonio in primo Argonaut. Philosophorum autem plerique, uti Fortunam, sic & Parcas, ad Lunarem potiùs potestatem particulatim retulere. Sic enim existimarunt, prout Luna blandè, aut torvè adspexerit, ita homines celeriter aut tardè nasci, & denasci, ingeniumque sortiri, & mores, & pro iis fortunas.

Idem verò sunt Parca, Fatum, Necessitas; imò & Nemesis, ac Adrastia: ut censet seu Aristoteles, seu alius potiùs scriptor antiquus, epistolâ ad Alexandrum: unde quædam adducit Stobæus in Eclogis Physicis. Habes ea hodieque libro de Mundo; qui vulgo Aristotelis nomine circumfertur: ut pareat, jam Stobæi ævo opusculum hoc pro Aristotelico habitum esse. Verba eò lubentiùs adducam, quia & vocum origine sententiam suam firmat: Οἶμαι δὲ καὶ τὴν Ἀνάγκην οὐκ ἄλλό τι λέγεσθαι πλὴν τοῦτο, οἷον ἀκίνητον οὐσίαν ὄντα. Εἱμαρμένην δὲ, διὰ τὸ εἱρεσθαί τε καὶ χωρεῖν ἀκωλύτως· Πεπρωμένην δὲ, διὰ τὸ πεπεράνθαι πάντα, καὶ μηδὲν ἐν τοῖς οὖσιν ἄπειρον εἶναι· καὶ Μοῖραν μὲν ἀπὸ τοῦ μεμερίσθαι· Νέμεσιν δὲ ἀπὸ τῆς ἑκάστῳ διανεμήσεως· Ἀδράστειαν δὲ, ἀναπόδραστον αἰτίαν οὖσαν κατὰ φύσιν· Αἶσαν δὲ, ἀεὶ οὖσαν· *Existimo autem, Necessitatem non aliud dici, quàm hoc ipsum: puta immobilem naturam: Fatum autem à connectendo, & procedendo sine impedimento: Pepromenen, eo quòd omnia circumscribat, ac terminet cuncta; nec aliquid in rerum natura termino careat: & Mœram sive Parcam, quod partita sit: & Nemesin, à facta unicuique distributione: Adrastiam, quia caussa sit immutabilis, secundum naturam: Aesan denique, quia sit semper.* Vbi quod primo loco dicitur, idem esse Necessitatem, ac Fatum; planè ex sententia est Parmenidis, Heracliti, ac Democriti: ut est apud Plutarchum lib. I de Placitis philosophorum, cap. XXII. Quod postea subdit, etiam Fatum, quod Græcis εἱμαρμένη, ac πεπρωμένη, idem esse ac Parcam, sive Μοῖραν: id quoque multis scriptoribus comprobatur. Homerus Iliad. E *: * vers. 83.

> Ἔλλαβε πορφύρεος θάνατος, καὶ μοῖρα κραταιή.

Mors

Mors hunc purpurea apprendit, violentaque Parca.

Vel si malis, — *violentaque Mœra.* Censorinus de die Natali cap. VIII: *Sunt autem hæ particulæ in unoquoque signo tricenæ, totius verò Zodiaci numero CCCLX. Has Græci Mœras cognominarunt: eo videlicet, quod deas Fatales Mœras nuncupent: & eæ particulæ nobis quasi fata sint.* Similiter seculo prope toto antiquior Agellius lib. III, cap. XVI. Sed quod viri eruditi * etiam apud Senecam extremâ epistolâ LVIII, *mortis mœras*, vel *mortes*, & *mœras*, legunt, id secus puto; rectumque censeo, *mortis meras*; nempe ut *mortis* sit incusandi casus pro *mortes*. Quod & probatum Lipsio, Mureto, Modio, Grutero. Sed usus est eo Sidonius ad Polemium epistolâ: ac similiter idem in Epithalamio:

* Ioan. à Wouweren ad Sidonium.

— Ter denas tropico prope currere mœras.

In MSSis tamen utrobique est *mera*, non *Mœra.* Quomodo in iisdem ex σολοικισμὸς, *solicismus*; ex κοιμητήριον, *cimiterium*; ex μέτοικοι, *metici*; ex ποικίλη, *picile*; & alia sunt ex aliis: uti ostensum maximo Salmasio in Spartiani Hadrianum †. Quia verò Μοῖρα est à μείρω, *partior*; ideo Ammianus *partilia Fata* exponit in XIV, ubi de Adrastia: *Substantialis tutela generali potentiâ partilibus præsidens Fatis.* Alii contenti sunt ἁπλῶς *Fata* dicere. Vt Agellius ex Varrone libro III, cap. XVI: *Iccircoque eos nomina Fatis tribus fecisse à pariendo, & à nono, atque decimo mense.* Sic idem Salmasius testis, legi in optimo codice, qui est in Christianissimi regis bibliotheca. Vbi pro *Fatis* vulgo est *Parcis*; quod, credo, ex glossemate irrepsit. Similiter Ausonius in Ternario:

† pag. 60.

Tres Charites, tria Fata. —

Mirum tamen, aliquanto antè apud eum legi:

— *Tres ordine Parcæ:*

Quasi aliud sint *Fata*, ac *Parcæ.* Vt liqueat, aliquos ea distinxisse. Credo & Maro, cujus est illud Ecl. IV:

Talia secla suis dixerunt currite fusis
Concordes stabili Fatorum numine Parcæ.

Nempe eos est secutus, quibus Fata sunt Iovis effata, sive divina voluntas: Parcæ autem hæc fata exsequuntur. At promiscuè alii utuntur. Vnde & Fulgentius Planciades Mytholog. lib. I: *Tria enim isti Plutoni destinant Fata: quarum prima Clotho, secunda Lachesis, tertia Atropos.* Et mox: *Quod prima sit nativitatis educatio: secunda, vitæ sors, quemadmodum quis vivere possit: tertia mortis conditio, quæ sine lege venit.* His etiam Procopius accessit: Ἔχει δὲ τὸ νεὼν ἐν τῇ ἀγορᾷ πρὸ τοῦ βουλευτηρίου, ὀλίγον ὑπερβάντι τὰ τρία Φάτα. οὕτω γὰρ Ῥωμαῖοι τὰς Μοίρας νενομίκασι καλεῖν· *Habet autem in foro templum prope curiam, paullum si supergressus sis illud Trium Fatorum. Sic Romani Parcas solent appellare.*

Cur tres statuantur Parcæ, parùm inter veteres convênit. Sunt, qui rationem arcessant à triplici facie Lunæ: uti Epigenes libro suo de poesi Orphei: ex quo sic Clemens Alex. in quincto Στρωματ. Μοίρας ἀλληγορεῖσθαι τὰ μέρη τῆς σελήνης, τριακάδα, καὶ πεντεκαιδεκάτην, καὶ νουμηνίαν· διὸ καὶ λευκοστόλους αὐτὰς καλεῖν τὸν Ὀρφέα, φωτὸς οὔσας μέρη· *Parcas allegoricè dici partes Lunæ; trigesimam, quintamdecimam, & novam Lunam. Ideo & candidatas dici ab Orpheo; ut quæ sint partes lucis.*

Varro potiùs attendebat Lunarem potestatem in maturando partu: unde per Fatum sive Parcam pariendi tempus intelligebat, Agellio teste lib. III, cap. XVI. Ac eadem quoque sententia erat Cæsellii Vindicis; ut ibidem monitum Agellio. Erat tamen, in quo hi duo differrent. Nam Cæsellius statuebat Parcarum nomina, Mortam, Nonam, Decimam: Varro autem, Parcam, Nonam, Decimam. Conveniunt igitur in Nona, & Decima; quibus nomen à nono ac decimo tempestivi partus mense. Discrimen in una, quæ Varroni Parca, Cæsellio autem Morta: eumque secutus (ut apud Cælium Rhodiginum * est) Cæcilius Minucianus Appulejus: qui & ipse putavit, *quia partus octimestris fere vitalis non est, Parcis tribus facta nomina, Mortuam* (sic apud Cælium est) *Nonam, Decimam.* Sed de etymo multum metuo, ne & Cæsellius, & Minucianus, fallantur. Nam si rectum est *Morta*: id potiùs fit ab eadem origine, unde est μοῖρα: nempe à μείρω, *partior*: ut Μόρσα, vel Μορτὴ dicatur pro μάρτη, ab εἵμαρται. Μορτὴ igitur pars sive portio erit: & speciatim ita fructuum portio dicta; ut ex Hesychio constat, in Μορτὸν: ac Eustathio idem ex lexico Rhetorico monitum in Odyss. τ †. *Morta* igitur hic idem sit ac portio fatalis, sive μοῖρα: quæ vox & ipsa ab eodem fonte derivatur. Ita *Mortæ* vocabulo usus est Livius in Odysseâ:

* Var. Lect. lib. 22, cap. 13.

† pag. 1854. edit. Rom.

Quando dies adveniet, quem profata Morta est.

Vbi metri ergo vel hoc, vel simile isti, malim:

Quando dies ille adveniet, quem Morta profata est.

Fortè & pro *Morta* legendum *Mora*, vel *Mœra*; ex Græco Μοῖρα: quæ Turnebi sententia est Adversariorum lib. XVIII, cap. XXXIV, & Ioannis de Wouweren in Sidonii epistolam ad Polemium ‡.

‡ in Carminum libro, præmissam Carmini 14.

Quod ad Parcæ ἔτυμον, si Varronem audimus, priùs fuit *Parta*: atque hoc ex eo, quòd Parca sit Luna; hæc verò partui præstituat tempus. Credamus sanè Varroni, priùs fuisse *Parta*: sed hoc si est, potiùs erit à *partiendo*: quando, uti dictum, Græcis similiter à μείρω, id est, μερίζω, Μοῖρα dicebatur: imò & hinc fit εἱμαρμένη. Nam verisimilius hoc, quàm ut sic vocetur (quod apud Appulejum de Mundo legas) *à tractu quodam invicem caussarum se continentium.* Nempe quasi εἱρμὸς, hoc est, *connexio*, sive *cohærentia*.

Sed neque adsentiendum Nicolao Loënsi *, quando apud Agellium, pro *Parta* legere jubet *Partua.* Quippe adversatur ei, quòd Agellius dicat, ex *Parta* fieri *Parca, unius literæ immutatione.* Si enim *Partua* scripsisset, præter literæ mutationem,

* Epiphyllidum lib. 3, cap. 11.

Digitized by Google

tionem, tolli quoque unam sit opus. Sed de vocabuli hujus etymo, plura dicimus in Originum libris. Nunc addam, pro *Parta* etiam formâ diminutivâ *Partula* dixisse. Tertullianus lib. de Anima cap. XXXVII: *Omnem autem hominis in utero serendi, struendi, fingendi paraturam aliqua utique potestas divinæ voluntatis ministra modulatur, quamcunque illam rationem agitare sortita. Hæc æstimando etiam superstitio Romana Deam finxit Alemonam, alendi in utero fœtus. Et Nonam, & Decimam, à sollicitioribus mensibus, & Partulam, quæ partum gubernet, & Lucinam, quæ producat in lucem: nos officia divina angelos credimus.* Vbi per *officia*, more Iurisconsultorum, intelligendi sunt officiales, sive qui officia administrant.

Etiam tertia est ratio, qua tres Parcæ ad Lunam referantur: nempe ut attendatur triplex vis Lunaris, pro triplici hominis consideratione; quia vel vitæ origo spectatur, vel cursus, vel exitus. Origo debetur Veneri; quæ proinde prima est Parca. Cursus pendere creditur à Fortuna; quæ propterea erit altera. Exitus est à Morte; quæ iccirco Parcarum erit tertia. De prima sic Pausanias in Atticis: Τὸ δ' ἐπίγραμμα σημαίνει, τὴν Οὐρανίαν Ἀφροδίτην τῶν καλουμένων Μοιρῶν εἶναι πρεσβυτάτην· *Epigramma verò indicat, esse Venerem cælestem, earum, quæ Parcæ vocantur, natu maximam.* De altera idem in Achaicis: Ἐγὼ μὲν οὖν Πινδάρου τά τε ἄλλα πείθομαι τῇ ᾠδῇ, καὶ μοιρῶν τε εἶναι μίαν τὴν Τύχην, καὶ ὑπὲρ ἀδελφάς τι ἰσχύειν· *Equidem carminibus Pindari cùm alia credo, tum verò Fortunam esse unam Parcarum, & eam sororibus ex parte antecellere.* De tertia sic idem in Eliacorum priori: Τοῦ Πολυνείκους δ' ὄπισθεν ἕστηκεν ὀδόντας τε ἔχουσα οὐδὲν ἡμερωτέρους θηρίου, καὶ οἱ καὶ τῶν χειρῶν εἰσιν ἐπικαμπεῖς οἱ ὄνυχες. ἐπίγραμμα δ' ἐπ' αὐτῇ εἶναί φασι Κῆρα. *A tergo autem Polynicis adsistit quædam dentes habens haut minus belluâ immanes, manuumque ei ungues aduncæ. Inscriptio verò indicat esse Parcam.* Sed apud eundem Pausaniam etiam legas in Arcadicis: Λύκιος δ', ὃς τὸν ἀρχαιότερον τὴν ἡλικίαν, Δήλιος, ὕμνους καὶ ἄλλοις ποιήσας, καὶ ἐς Εἰλείθυιάν τε, Εὔλινον τε αὐτὴν ἀνακαλεῖ, δῆλον ὡς τῇ πεπρωμένῃ τὴν αὐτὴν, καὶ Κρόνου πρεσβυτέραν φησὶν εἶναι. *Lycius verò, ætate superior, patriâ Delius, hymnis & in alios conscriptis, & in Ilithyam, Eulinon eam* sive Lanificam *appellat, eandem innuens esse, ac Pepromenen, sive Fatum, & Saturno antiquiorem.* Vbi perperam Abraham Loescherus vertit, *Ipsoque fato ac Saturno antiquiorem esse perhibet*: cùm Pausanias dicat, eandem ac Fatum, sed Saturno vetustiorem. Quare meliùs Romulus Amasæus; nisi quòd parum Latinè dicat, *eandem cum ea, quæ Pepromene dicitur*: pro, *eandem ac eam, quæ Pepromenene dicitur.* Sed in isto peccari solet prope à doctissimo quoque: ut ostendi in opere de arte Grammatica libro VII, qui est de Constructione, cap. LVIII. Illud ponderis est majoris, in proximè adlatis Pausaniæ verbis, vel Fati nomen generatim sumi pro Parcis omnibus: vel si una intelligatur è tribus, eam fore primam, hoc est, Venerem: quippe quæ rerum præsit generationi. Movet etiam, quòd ea Parcarum à Pausania dicatur antiquissima. At hanc, de quâ proximè sermo, idem ait grandiorem natu Saturno. Quam verò potius è Parcis putemus ante Saturnum fuisse, quàm earum natu maximam? Accedit, quòd Pausanias referat, à Lycio Delio, hymno in Ilithyam, hanc, ut Saturno priorem, celebrari: ut eadem videatur ac Ilithya, sive conceptus ac partus præses, quæ est Venus. At dixeris, Venerem, juxta poëtas, esse filiam Iovis; eóque non posse dici antiquiorem Saturno. Sed nulla hic est ἀντιλογία *, quia cum Venus statuitur filia Iovis, per hunc signatur Æther; per illam, appetitus generandi, quem cælitus habent res sublunares. Cùm autem ea dicitur non Iove solum, sed Saturno ipso vetustior: Saturnus non φυσικῶς accipitur, sed ἱστορικῶς, pro homine primo; seu illum Adamum, seu Saturnum, seu Mannum, seu aliter, libeat vocare. Ante hunc hominem Luna fuit: ut, si ea est Venus, Venerem esse majorem natu Saturno necesse sit. Longeque res apertior, si Fatum consideres, non ut est à Luna, vel à positura ac motibus siderum: sed à mente divina; quæ, ex Stoicorum etiam mente, singula certo fine fecit, ac vitæ quoque humanæ & mensuram, & ordinem præscripsit. De hoc Fato veterum erat opinio, fuisse illud non modò antè Saturnum ἱστορικῶς sumtum; hoc est, hominem primum; sed etiam φυσικῶς acceptum: id est, priusquam Deus chaos digereret, & rerum conderet naturam; quæ itidem per Saturnum intelligitur.

* contradictio.

Nec ratione caruerunt, qui Parcas, quemadmodum & Mortem, Noctis dicerent filias. Vt Hesiodus in Θεογονίᾳ:

Νὺξ τ' ἔτεκε στυγερόν τε Μόρον, καὶ Κῆρα μέλαιναν,
Καὶ Θάνατον·

Nox atram peperit Parcam, Fatumque odiosum,
Et Mortem.

Ratio est, quòd fatalia sint obscura. Nam, ut Pindarus ait Olymp. od. XII: Τῶν μελλόντων τετύφλωνται φραδαί· *Futurorum excæcatæ sunt cogitationes.* Atque, ut Horatius ait lib. III, od. XXIX:

Prudens, futuri temporis exitum
Caliginosâ nocte premit Deus.

Nec incommodè Plato, & Plotinus; quibus Parcæ sunt Necessitatis filiæ. Nam eò id pertinet, quod, ut Orpheus, sive Onomacritus appellat, sint ἀμετάτροποι †. Vnde & tertia earum nuncupatur Ἄτροπος, hoc est, *immutabilis.* Quemadmodum media, quia fatum sortitò cuique obtingit, Λάχεσις vocatur ἀπὸ τοῦ λαχεῖν, hoc est, *sortiri.* Ac quoniam suum cuique pensum netur; prima, quæ est Κλωθώ, sic ἀπὸ τοῦ κλώθειν, quod est *nere*, nomen adepta est. Atque ita quoque de iis vetus Hesiodi scholiastes ‡. Apud B. Augustinum, lib. XX contra Faustinum cap. IX, videas tres statui Parcas pro triplici vitæ humanæ tempore; anteactæ, præsentis, ac residuæ: præteritam notari per Ἄτροπον, præsentem per Κλωθώ, futuram per Λάχεσιν:

† verti. mutarique nescia.

‡ pag. 249. edit. Raphaleng.

quæ

Digitized by Google

quæ & Ariſtotelis, ſive alterius potiùs de Mundo ſcriptoris, ac interpretis ejus Appuleji, opinio eſt. Sed Platoni magis placet, Κλωθὼ præeſſe vitæ, dum fluit: per Λάχεσιν intelligi jam exactam: Ἄτροπον ad id vitæ, quod ſupereſt, pertinere. Verùm ea ut non incommodè dicantur de homine in curriculo vitæ conſtituto: aptari tamen nequeunt naſcituris; ubi nihil niſi futurum: neque denatis, ubi nihil niſi præteritum: neque naſcentibus, ubi nihil præteritum. Tantò impenſiùs placent, qui, præterito hoc tempore tripartito, etiam hominem trifariam conſiderant; quatenus gignitur, vivit, moritur; ac Parcarum ſtamina ad hæc tria extendunt; ut antè dicebamus, ac Iſidorus etiam facit lib. VIII Orig. cap. ult.

CAPVT XLV.

Vt variantes de Fato ſententiæ antiquitatis faciliùs, ac certiùs, intelligantur, diſtinctè de ſingulis earum agere aggredimur. Ac primum de iis, qui eo, quòd Deum tollerent, vel in dubium vocarent, propterea nec Fatum, vel Providentiam Dei, agnoſcerent. Deinde de illis, qui ſic faterentur Deum, ut negarent curare humana: ſicuti Epicurus; qui nec ipſe idcirco Fatum eſſe ullum putaret. Poſtea de iis, qui Fatum ponerent in rebus naturalibus; ſive univerſis, ut videtur de Pythagora, Leucippo, Heraclito; ſive æthereis ſolùm, quam Ariſtotelis mentem tribuit Chalcidius, ſcriptor perperam à Vannino traductus. Nec tamen Ariſtotelem Fatum, aut Providentiam Dei, ſimpliciter removiſſe à ſublunaribus: ſed ſolùm à ſingularibus, quatenus ſunt ejuſmodi. Quæ eum adduxerint in hanc opinionem. Interim agnoviſſe providentiam circa ſpecierum conſervationem. Quod ex Ariſtotele ipſo contra Chalcidium oſtenditur. Etiam Alexandro Aphrodiſeo Fatum idem eſſe, ac Naturam; item Themiſtio, & Aven-roi. Hos, cum magiſtro Ariſtotele, conſenſiſſe in eo, Deum nec curare, nec ſcire, quæ ſingulatim in terris fiant; & quid eos in impiam adeò impulerit ſententiam. In illo item lapſos eſſe Peripateticos, quòd putarent, nihil poſſe à Deo fieri contra Naturalem, ſive, ut illi loquebantur, Fatalem ordinem.

QVantum verò ſit Parcarum numen, & quæ vis eorum fuerit tabulis tributa: abunde illud arguit, quòd Iovem ipſum Fatis ſubjecerint, non poetæ ſolùm, ſed etiam philoſophi, Stoici præcipuè. Quare valde fallatur, ſiquis ex iis, quæ aridè jejunéque adeò de Fatis, ſive Parcis, adduximus, quicquid de iis ab antiquis dictum fuit, cognoſci poſſe arbitretur. Proinde, ſi cum cura de ullo numine, poſt Iovem ſaltem, dicendum fuit, de hoc operæ id fuerit pretium. Variantes igitur opiniones veterum de Fato exponam: atque hoc eò faciam lubentiùs, quia ne quidem antiqui eas ſemper candidè ſatis referant: nedum candorem hunc exſpectemus à junioribus; qui veteribus ſubinde meliores tribuunt opiniones, quàm habuerunt; ut à Scholaſticis factum in Ariſtotele: ſubinde item deteriores; dum in ſectis non diſtinguunt, qui audiendi ſint ut judices, quique ut partes.

Initium ab illis ducam, qui eo, quòd Dei tollerent naturam; nec Fatum, nec ullam Dei providentiam agnoſcere potuerunt. Tales habiti olim Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaicus. De quorum priori, ſi minùs ſuffecerint, quos adduxi ſcriptores lib. I, cap. I; vide ſis Diodorum Siculum lib. XIII, Valerium Max. lib. I, cap. I, Ælianum lib. II Var. Hiſt. cap. XXXI, & lib. II, cap. XXIII, Epiphanium in Ancorato ſect. CV. Vt de Theodoro, Plutarchum in Plac. philoſ. Galenum in Hiſt. Philoſ. Ælianum loco priùs memorato. Atque his Plutarchus, & Ælianus, addunt Euemerum Meſſenium; de quo item antea dictum. Proximè autem ad hos acceſſit Protagoras; cui, an Dii eſſent, non liquebat. Vide de ſophiſte hoc, ſi voles, Agellium lib. V, cap. III: item Laertium, Philoſtratum, Suidam. Horum omnium opinio excuſſa exploſaque nobis eſt initio libri præcedentis.

Altera eorum eſt opinio, qui ſive ex animo, ſive verbis ſaltem, Deum eſſe faterentur: at apertè interim divinam rejicerent providentiam. Quales fuere omnes ex Epicuri ſchola. Horum opinio ex eo profluxit, quòd beatitudinem conſtituerent in vacuitate à curis, & negotiis. At in eo vehementer ſunt decepti, quia potiùs ſita eſt in ἐνεργείᾳ *. Etiam eo Epicurus propugnatur apud Tullium, quòd ſi liberum ſit arbitrium, fatum eſſe non poſſit: uti contrà Stoici plerique colligebant, quia fatum ſit, non eſſe arbitrii libertatem. Sed duo hæc, dum Fatum commodè intelligatur, non pugnare, inferiùs monſtrabitur.

* bona operatione.

Porrò Epicurus non modò Fatum ſuſtulit in iis, quæ à libertate hominis pendeant: ſed etiam in rebus naturalibus, ſeu neceſſariis; quemadmodum oſtenſum, cùm de Fortuna ageremus. Etiam illis, qui omne negarent Fatum, aggregavit ſe Anaxagoras Clazomenius. Neque obſtat, quòd Græcorum docuerit primus, mundum hunc eſſe compoſitum à Mente divina: unde idem Νοῦς, ſive *Mens*, Laërtio teſte, dicebatur. Nec enim hoc impedit, quò minùs excluderet Fatum; imò inane ejus eſſe nomen diceret; quemadmodum Alexander Aphrodiſienſis auctor eſt lib. de Fato.

Nunc venio ad illos, qui aliquod agnoſcerent Fatum. Hi quoque in varias abeunt ſectas. Primùm de illis videamus, qui illud poſuere in ſolis naturalibus, ac neceſſariis: idque univerſis, ſic ut eorum nihil non fatali fieret neceſſitate. Hæc Pythagoræ opinio fuit. Nam, ut eſt apud Stobæum in eclogis Phyſicis cap. VIII, Πυθαγόρας ἀνάγκην ἔφη περικεῖσθαι τῷ κόσμῳ. *Pythagoras Neceſſitatem dixit eſſe mundo circumdatam.* Etiam addit, opinionem eſſe Leucippi: Πάντα κατ' ἀνάγκην· τὴν δ' αὐτὴν ὑπάρχειν εἱμαρμένην. Λέγει γὰρ ἐν τῷ περὶ νοῦ· Οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται· ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε, καὶ ὑπ' ἀνάγκης· *Omnia fieri Neceſſitate; atque eandem eſſe*

Fatum. Ait enim libro de Mente: Nulla res frustra fit; sed omnia fiunt ratione, atque ex necessitate. Heraclitus quoque Fatum statuebat, nihil aliud esse, quàm λόγον τὸν διὰ οὐσίας τοῦ παντὸς διήκοντα, *rationem permeantem per omnem naturam*: ut est apud Plutarchum lib. I de Plac. philos. cap. XXVIII: & Stobæum in Eclog. Phys. cap. IX. Ac subjicit uterque: Αὕτη δ' ἐστὶ τὸ αἰθέριον σῶμα, σπέρμα τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως, καὶ περιόδου μέτρον τεταγμένης· *Hæc autem æthereum est corpus, semen procreationis Vniversi, certæque periodi mensura.* Vbi videmus, ut Æthera dicat Fatum, & ab eo esse fatalem naturalium omnium necessitatem.

Aristoteles quoque in naturalibus Fatum posuit, ac ratione eorum divinam agnovit Providentiam: sic tamen, ut hæc non extenderet se ultra Lunam. Sed quod dicitur, eam non pertingere ad sublunaria, id bifariam intelligi potest; vel simpliciter, vel ratione individuorum, non specierum. Priorem sententiam Aristoteli tribuit Chalcidius, in Timæum Platonis, his verbis *: *Aristoteles Dei providentiam usque ad Lunæ regionem progredi censet: infra verò neque providentiæ scitis regi, nec angelorum ope, consultisque, sustentari: nec verò dæmonum prospicientiam putat intervenire; propterea que tollit omnem divinationem, negatque prænosci futura.* Hæc Chalcidius; quem Cæsar Vaninus, in suo æternæ Providentiæ Amphitheatro Exercitat. XXX, non aliter unquam, quàm *Chalcidicum* nuncupat: perperam sanè; sed gravior culpa, quòd appellet *circumforaneum blateronem*: qui insignis non Platonicus modò, sed Christianus quoque scriptor fuit, & bene antiquus: quippe qui, si non temporibus vixerit Constantini Magni, opusque suum Osio illi sive Hosio dicârit, qui Synodo præfuit Nicenæ: saltem junior haut fuerit temporibus Theodosianis. Interim agnoscimus, non examussim esse assecutum mentem Aristotelis, & sectatorum: quippe qui non removerint prorsus Fatum, aut providentiam Dei, à sublunaribus; sed solùm à cura individuorum, quatenus sunt talia. Nam de speciebus fatebantur, omnia fieri fato: Cælum quippe à primo motore sive Deo versari: atque ab eo pendere in sublunaribus conservationem specierum. Vt verò negarent ad individua etiam, quatenus istiusmodi essent, Fatum, vel Providentiam Dei, pertinere, duobus adducti sunt argumentis. Prius ad eorum contingentiam attinet. Nec enim videre poterant, quomodo, si Deus curaret contingentia, non sæpius fine suo frustraretur: quod ejus argueret impotentiam. Quare legem velle imponere contingentibus, hoc, ut ex eorum mente loquitur Pomponatius †, *perinde est, ac si quis vellet asinum docere philosophiam.* Præterea ajebant, ita sublatum iri liberum arbitrium. Nam si Deus sic ad clavum sedeat Vniversi, ut velit gubernare singula: quicquid boni egerit homo, divinæ fore voluntatis: quicquid fecerint mali, attribuendum esse casui; quia factum sit præter voluntatem gubernantis: haut aliter ac cum Grammaticus optimus malè loquitur, vel Musicus eximius in cantu paullum aberrat, non arti hoc, sed casui adsignamus. Quamquam verò ob ea, quæ diximus, negarent Deum curam habere singulorum: non tamen excludebant speciei cujusque providentiam. Quippe, inquiebant, mens divina gubernat cælum: ab hoc autem dependent omnia sub Luna: ut cujus virtute mutentur elementa, mixtorumque fiat generatio: plantæ quoque, & mutæ animantes, pro cæli varient plagis: homines etiam, pro cælo, ingenio, ac moribus distent. Atque hinc colligebant, non posse Fatum penitus excludi à sublunaribus, si species, non individua, cogitemus. Ac diluto hoc sermone arbitrati sunt, bellè satis se conciliâsse eorum sententias, qui Fatum, quique rerum assererent contingentiam. Hæc potiùs, quàm illa à Chalcidio adlata, Aristotelis mens fuit: quemadmodum non uno philosophi loco evincitur. Nam & sublunaria fato generari, ac interire, disertim ait: ut in quincto φυσικ. ἀκρ. context. LVII; ubi dividit φθορὰν; sive *corruptionem*, in illam, quæ est παρὰ φύσιν, *præter naturam*, & illam κατὰ φύσιν, *secundum naturam.* Prioris generis ait esse τὴν βίαιον, *violentam.* Ac pariter inquit, γενέσεις εἰσὶν ἔνιοι βίαιοι, καὶ οὐχ εἱμαρμέναι, αἷς ἐναντίαι αἱ κατὰ φύσιν· *sunt & ortus quidam violenti; non fatales, quibus contrarii ortus naturales.* Vbi clarè, & ortus, & interitus eos, vocat fatales, qui contingunt secundùm legem ac cursum naturæ universalis; sive etiam particularis, sed quatenus ea legi subdita est universali. Itaque, si accendatur silva, vel bello homines occidantur, aut naufragio pereant; non fuerit is vel arborum, vel hominum interitus, fatalis; quippe violentus, & adversus legi naturæ universalis: quæ est, ut mista pereant per putrefactionem, nec animatum moriatur, nisi resoluto jam humore ultimo à proprio calore, qui, consumto à se humore, exstinguitur. Idem fusè cognoscere est ex eo libro, quem ad Severum, & Antoninum Cæsares, perscripsit Alexander Aphrodisiensis. Vbi Anaxagoræ quidem Clazomenii opinionem rejicit; qui, ut dixi, inane esse contendit Fati nomen: interim ipse non aliud agnoscit Fatum, quàm consuetum naturæ cursum. Quippe ait, Fati nomine à se intelligi, οἰκείαν φύσιν· *naturam propriam*: ut quæ sit ἀρχὴ ἑκάστου καὶ αἰτία τῆς τῶν γινομένων ἐν αὐτῷ κατὰ φύσιν τάξεως· *principium cujusque & caussa ordinis eorum, quæ in eo fiunt secundum naturam.* Quo significat, fato fieri, quæ eveniunt secundùm seriem, & consequentiam, quam res habent in se ipsis. Itaque cùm alia fiant alicujus gratiâ, alia nullius; ac priora vel naturâ fint, vel ratione sive prælectione: fatum esse in istis, quæ alicujus gratiâ fiunt à natura; neutiquam verò locum habere in illis, quæ ab humano pendeant arbitrio. Quamobrem statuere non dubitat, idem esse fatum, ac naturam: fato Solem lucere, ignem urere; ex equo generari equum; hominem quoque fato mori, qui dissoluto diem obeat tem-

* pag. 345. edit. Lud.

† Lib. 2 de Fato, cap. 1.

temperamento: at præter fatum eos decedere, qui de equo decidant, vel gladio pereant: ad cujusmodi mortes, si Alexandrum audimus, non extendit se Fatum, quia non fiunt necessitate naturali, sed contingentia sint: qualia excludi à cura divina, apud eundem Aphrodisiensem etiam legas in Problematis Naturalibus. Atque hunc secutus in eo Themistius: Themistium Aven-roes in lib. XII Metaphys. context. LI, item in lib. de Somno & Vigilia. In eo igitur convenit hisce omnibus, individua caduca primò directéque non cadere sub divinam providentiam; sed solùm secundariò, indirectè, & quatenus includuntur in universali. Imò ne quidem arbitrantur, scire Deum particulatim, quæ sub Luna fiant: tum quia individua sint infinita, infiniti autem non sit scientia: tum quoniam individua hodie sint, cras esse desierint, quasi rerum mutatione mutabilis etiam fieret scientia Dei: tum quòd sint materialia; quorum notitia eò menti adversetur divinæ, quia hæc sit omnis materiæ expers; quippe actus purissimus: ac denique quòd in sublunaribus hisce sint insecta, cloacæ, & vilia id genus; quibus, ut ajunt, vilesceret mens divina: ut saltem particulatim ea nosse illam dedeceat. Ac favet his locus ille Aristotelis Metaphysicorum lib. XII, cap. IX: ubi considerat θειότατον, καὶ τιμιώτατον· *divinissimum, maximeque honorabile*: &, quasi dubius quidem, sed non obscurè tamen significans, quò inclinet, mox subjungit, ἄτοπον τὸ διανοεῖσθαι περὶ ἐνίων· h. e. divinissimum illud etiam *cogitare de quibusdam est absurdum*. Hæc philosophis tantis adeò gravis momenti visa sunt, ut, non sine grandi sacrilegio, statuerent, Deum quæ singulatim in terris fierent, nec curare, nec scire: eoque nec Fatum, sive divinam potiùs Providentiam, ad sublunaria hæc, particulatim considerata, pertinere. Præterea hoc quoque iis vitio vertendum, quòd ne in cælestibus quidem, vel speciebus sublunaribus, quale Fatum suum foret, satis cognoscerent. Licet enim numen divinum suum præscripserit ordinem cælis: non propterea tamen immutandi ejus jus sibi præripuit; quandoquidem & Solem stare jussit. Et si in illis, quæ cælis subdita sunt, malimus exempla: præter naturæ ordinem, quem fatalem vocant, mandato ejus peperit Virgo; cæci recuperarunt visum; ac mortui sæpius sunt ad vitam revocati. Neque me fugit, cujuscemodi sint, quæ obduci illis solent. Sed à compluribus philosophis Christianis obviam illis itum; atque id non solidè minus, quàm perspicuè. Actum verò agere non est animus.

CAPUT XLVI.

Platonem sic statuere Fatum, ut apertum sit, non tolli ab eo arbitrii libertatem. Atque hoc ut liqueat, quid ei Fatum sit, exponitur; & lex animis sancita humanis, quâ, si ex Dei præscripto vixerint, postmodo feliciter agant ad longissimum temporis spatium: sin Deo non obtemperarint, necesse habeant crimina sua expiare: & quis ille annorum circuitus sit felicitati, vel infelicitati animarum, præfinitus. Legem hanc vocari Adrasteæ legem, & orationem Lachesis: qua voluntati sic præscribatur parendi necessitas, ut relinquatur non obtemperandi libertas. Ac propterea a Platone, & sectatoribus ejus, distingui inter fatum, & fatale; sive inter præcessionem, & consecutionem; sive inter promerendi libertatem, & præmii pœnæve consequendæ necessitatem. Item distingui ab iis inter hæc tria; Deum, Providentiam, & Fatum: Fatumque tum præscribere animæ mundanæ, quæ à Deo est diversa: tum animis mundanæ animæ subjectis; ut sunt Natura, Casus, Fortuna, & Dæmones.

VEnio nunc ad eos, qui Fatum etiam agnoscunt in rebus contingentibus, & actibus humanis. Cujus sententiæ patroni in tres scinduntur partes. Quippe aliqui sic se explicant, ut omnes videant, relinqui ab iis arbitrii libertatem: alii, ut omnium judicio eam tollant: alii autem, ut disputent hodiéque eruditi, utrùm eo pacto salva sit voluntas, an minus.

De Platone nemo dubitat, quin sic Fatum agnoscat, ut non eripiat homini libertatem. Nam statuit, ut Alcinous ait cap. XXVI, πάντα μὲν ἐν εἱμαρμένῃ εἶναι, οὐ μὴν πάντα καθειμάρθαι· *Omnia quidem esse in Fato; non omnia tamen esse in Fato decreta*. Ac Plutarchus ita enarrat Platonis mentem lib. I de Plac. Philos. cap. XXVII: Τὴν εἱμαρμένην συμπλοκὴν εἶναι αἰτιῶν τεταγμένην, ἐν ᾗ συμπλοκῇ καὶ τὸ παρ' ἡμᾶς· ὥς τι τὰ μὲν εἱμάρται, τὰ δὲ ἀνειμάρται. *Fatum esse connexum caussarum ordine contentum, quo etiam concludantur ea, quæ à nobis fiunt: ut sic alia haberi debeant fatalia, alia non decreta fato.* Hinc Platonicus Chalcidius, commentario in Timæum *: *Qui omnia fato fieri dicunt, meritò reprehenduntur ab iis, qui probant, esse aliquid in nostra potestate. Qui omnia in nostra potestate constituunt, nec quicquam fato relinquunt, falli deteguntur. Quis enim ignoret, esse aliquid in fato, & extra nostrum jus? Sola igitur vera illa ratio est, fixaque & stabilis sententia, quæ docet, quædam fato fieri, alia porrò ex hominum arbitrio, & voluntate, proficisci.* Est verò Platoni Fatum, λόγος ἀΐδιος, καὶ νόμος ἀΐδιος τῆς τοῦ παντὸς φύσεως· *ratio æterna, perpetuaque lex naturæ Universi*: ut est apud Stobæum †. Sed hæc etiam pertinent ad legem eam, quam Deus rebus præscripsit naturalibus: nunc eâ de lege videamus, quæ sancita est præditis intellectu. Hæc apud Platonem in Phædro, & exinde Plutarchum libro de Fato, ejusmodi memoratur: Ἥτις ψυχὴ συνοπαδὸς γενομένη καθίδῃ τι τῶν ἀληθῶς μέχρι τῆς ἑτέρας περιόδου, εἶναι ἀπήμονα· κἂν ἀεὶ δύνηται τοῦτο ποιεῖν, ἀβλαβῆ εἶναι· *Quicunque animus, Dei comes factus, aliquid veri perspexerit, is usque ad alteram circuitionem à supplicio sit immunis: & si possit perpetuò id facere, perpetuò erit illæsus*. Quæ fusiùs sic enarrat Chalcidius ‡: *Legi qui pareat sequaturque principis Dei veneranda vestigia, beatam semper vitam agit; juxta legis perpetuæ sanctionem; quod est,*

* pag. 279. & 280, edit. Meursianæ

† In Eclogis Physic. cap. 9.

‡ pag. 278.

est, juxta fatum. At verò, quæ Dei comitatum animæ neglexerint, rursum & ipsæ, alio quodam contrarioque genere secundum fatum vitam exigunt: donec pœniteat eas delictorum suorum, expiatisque criminibus deinceps ad immortalis Dei, & æternarum divinarumque potestatum choros, revertantur; & ille legis rigor ex deteriore fortuna transitum fieri sinat ad beatam. Porrò in verbis Platonis per ἑτέραν περίοδον, *alterum circumitum*, intelligitur stellarum fixarum, & erraticarum omnium reditus ad habitum, & conditionem præteritam: quâ constellatione instauratâ, omnia, & in cælis, & in terris, se habeant, ut priùs. Hinc Plato, inter-
† pag. 240. prete Chalcidio †: *Est tamen intellectu facile, quod perfectus temporis numerus perfectum annum compleat tunc demum, cùm omnium octo circumactionum cursus peracti, velut ad originem, & caput circumactionis alterius, revertentur: quam semper idem, atque uniformis motus dimetietur.* Hoc spatium esse annorum triginta sex millium, jam ante retulimus. Porrò legem fatalem, quam animis diximus promulgatam, Plato in Phædro appellat θεσμὸν Ἀδραστείας, *legem Adrasteæ*: item in libris de Rep. Ἀνάγκης θυγατρὸς, κόρης Λαχέσεως, λόγον· *orationem virginis Lachesis, filiæ Necessitatis.* Hæc lex, ut vidimus, pariter & parendi obsequium continet, & contumaciam: nec voluntatibus necessitatem alterutrius imponit, sed suæ eas relinquit potestatis. Nam, ut idem
† p. 255. Chalcidius † ait, *Quod animæ hominis natura talis sit, ut interdum ad virtutem se applicet; interdum ad malitiam præponderet, perinde ut corpus, modò sospitati, modò ægritudini proximum; fixum planè est, & decretum ex origine. Quis porrò malus sit futurus, aut bonus; neque decretum, neque imperatum. Propterea que leges, magisteria, deliberationes, exhortationes, revocationes, institutiones, nutrimentorum certa observatio, laus, vituperatio, quæque his simulantur: quia rectè vivendi optio penes nos est.* Vbi pro *simulantur*, malim, *similia, adhibentur*: vel tale quid. Plenius planiusque hæc explicabimus.

In anima omni rationabili spectantur, alia quidem ex præcessione meriti; alia autem ex consecutione animadversionis, vel præmii. Priora sunt ex motu animæ libero. Cujus exemplum adfertur, quòd anima Socratis, secundum Adrasteæ sive Lachesis legem, comitem sese præbuerit Deo. Hoc proprium dicitur opus Socratis. Ac tam hoc, quam cùm animæ aspernantur comitatum Dei, *præcessionem* vocant, quia sunt caussæ præcedentes ex meritis nostris.

Posteriora non sunt in hominis potestate, sed sequuntur secundùm fatum: unde & *Fatalia* dicuntur. Aliud enim *fatum*, aliud *fatale*. *Fatum* est lex ipsa. *Fatale* est executio legis. Vt quòd Socrates, quia juxta fati legem vixisset, beatus usque ad alterius circuitus tempus, dicitur perseveraturus: quemadmodum &, si in altero circuitu pariter se composuerit, pari postmodo fruetur felicitate; infelix idem futurus, si tandem anima ejus in circuitu aliquo non comitetur Deum; idem tamen ad felicitatem reversurus, si in circuitu novo evaserit bonæ frugis. Hanc præcessionem meriti ex libero arbitrio, & consecutionem mercedis, vel pœnæ, ex lege
fatali, paucis sic constrinxit Chalcidius *: *Pessimè agere vitam est in hominis arbitrio: puniri planè est ex necessitate fatali: utpote quod legem sequatur.* Vt alibi idem: *Quod præcedit, in nobis: quod sequitur, secundum fatum.* Ac luculentè idem illu- * pag. 271.
strat exemplo Laji, his verbis †: *Hac ratione Lajo prædictum est ab Apolline:* † p. 244.

Cave, ne vetitos liberûm sulcos seras.
Generatus ille te mactabit impie:
Et omnis aula respergetur sanguine.

His quippe oraculis ostendit, penes Lajum fuisse, ne sereret: quæ præcessio est. Quod porro insecutum est, jam non in potestate Laji, sed potiùs in necessitate fatali, juxta meritum præcessionis. Atque eodem exemplo idem illustrat Alcinous cap. XXVI: ubi & alterum addit de Paride, & Helena. Sed pro eo Chalcidius attulit de Achille, & Thetide. Posteáque Chalcidius Platonis eam fuisse mentem probat verbis ejusce philosophi. Quæ autem Latinè adducit, non apposito, unde hauserit, libro, ea sunt in decimo de Rep. ubi sic
puella Lachesis, Necessitatis filia, loquitur ‡: ‡ editionis Stephanicæ pag. 617.
Ψυχαὶ ἐφήμεροι, ἀρχὴ ἄλλης περιόδου θνητοῦ γένους θανατηφόρου· οὐχ ὑμᾶς δαίμων λήξεται, ἀλλ' ὑμεῖς δαίμονα αἱρήσεσθε. πρῶτος δ' ὁ λαχὼν, πρῶτος αἱρείσθω βίον, ᾧ συνέσται ἐξ ἀνάγκης. ἀρετὴ δὲ ἀδέσποτον, ἣν τιμῶν καὶ ἀτιμάζων, πλέον καὶ ἔλαττον αὐτῆς ἕκαστος ἕξει. αἰτία ἑλομένου· θεὸς ἀναίτιος. *Animæ diurnæ, adest primordium alterius circuitus, destinatum generi mortali, ac letifero. non vestri aliqua sortitò sub dæmonum veniet imperium: sed vos dæmonem eligetis. Qui verò primus vestri fuerit sortitus, primus vitam eligito, quam degat necessariò. Virtus autem domini expers, ac libera est. quam ut quisque colit, aut negligit, plus minusve ejus habebit. Caussa est* ELIGENTIS: DEVS *autem est extra culpam.*

Neque propterea putabat Plato, nihil Fatum posse in animis humanis: sed non sic agere, ut tolleretur arbitrii libertas. Aliquas autem & Fati partes credidisse, indicat Plutarchus lib. I de Placitis philosoph. cap. XXVII: Πλάτων ἐγκρίνει μὲν τὴν εἱμαρμένην ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν καὶ βίων· συνεισάγει δὲ καὶ τὴν παρ' ἡμᾶς αἰτίαν. Οἱ Στωικοὶ Πλάτωνι ἐμφερῶς· καὶ τὴν μὲν ἀνάγκην ἀνίκητόν φασιν αἰτίαν καὶ βιαστικήν. τὴν δὲ εἱμαρμένην συμπλοκὴν αἰτιῶν τεταγμένην, ἐν ᾗ συμπλοκῇ καὶ τὸ παρ' ἡμᾶς, ὥστε τὰ μὲν εἱμάρθαι, τὰ δὲ ἀνειμάρθαι· *Plato quidem admittit fatum in animis hominum, vitâque eorum: sed addit etiam caussam quæ ab arbitrio pendeat nostro. Stoici, Platonis in eo similes, Necessitatem ajunt invincibilem esse caussam, & violentam: Fatum autem esse complexionem caussarum ratam statamque; quo in nexu etiam contineantur, quæ à nobis dependeant: ut alia quidem sint fato decreta, alia non item.* De Platone assentimus. An verò idem Stoici senserint, postea parebit.

Ac tale Platoni est Fatum. Provenit autem id à providentia divina. Vt tria hic distinxerit Plato:

Digitized by Google

Plato: primum est Deus, summum bonum. Alterum Providentia, sive mentis divinæ in intelligendo actus æternus. Tertium est Providentiæ proles, Fatum, sive lex divina ad sapientem rerum omnium gubernationem promulgata; naturæ quidem præfiniens, quæ necessariò fiant; at liberæ voluntati mandans honesta, prohibens contraria. Præscribitur autem lex, secundùm eundem *, tum animæ mundanæ; tum animis ei subjectis. Anima mundi, ut à mente divina distinguatur, vocatur *secunda mens, intellectusque*: & hæc dicitur *quasi quædam custos legis æternæ*. Nempe quia anima hæc mundum gubernet secundùm legem æternam à Providentia sancitam; cælestia quidem necessitate beatâ; voluntaria autem ratione, & ordine, secundùm suam cujusque naturam. Tripartitam hanc dixere animam, quia præsit, tum stellis fixis, tum planetis, tum rebus subjectis; quales dæmones cùm ignei, tum aërii; natura item humecta, & tellus.

* Chalcid. pag. 277, & 278.

Animæ mundanæ subesse dicuntur (ut ejusdem Chalcidii verba retineam) *rationabiles animæ, legi obsequentes: ministræ potestates; Natura, Fortuna, Casus; & Dæmones inspectatores, speculatoresque meritorum.*

CAPVT XLVII.

Acceditur ad fatum, quod tum Mathematicum, tum Astrologicum, tum etiam Chaldaicum, nuncupatur. Chaldæos, & Babylonios, non per omnia convenisse. Fatum hoc Astrologicum fere intelligi à SSis Patribus, quando Fatum impugnant, ac nè quidem ejus nomen audire sustinent. Cum fatum statuerent nationes, multa vere allegâsse ad siderum vim comprobandam: quod particulatim de Sole, Luna, stellis, ostensum. Sed exorbitari planè, cùm membris singulis singulos præfecere planetarum: hoc χειρομάντεις fecisse in partibus manus; astrologos, in membris universis. Sed ut ista pro tolerabilibus haberentur, nullâ posse ratione ferri, quod tantam siderum vim statuerent in ipsas animæ facultates, sive illæ (quando de his variatum) ternæ sint, aut quaternæ; sive octonæ etiam, aut septenæ. Nec vanum minus videri, quod planetas pro climatibus distinxerint. Post illa à planetis abimus ad stellas fixas: ac prius ostensum, ut è duodenis stellati illius balthei signis unumquodque alicui præfecerint humani corporis membro, propriamque in illud vim attribuerint. Tum autem, ut planetarum cuique suum, & locum, & effectum, assignarint in Zodiaco. Et, ne longiores in his vanis essemus, scriptores indicati, unde, qui volet, accuratam horum, qualium qualium, petere possit notitiam.

AC tale Platonis fatum fuit: quo, uti dictum, sua est relicta libertas humanæ voluntati. Sequitur, videamus illo de fato, quo, si non ab omnibus ejus defensoribus, prope tamen ab omnibus, liberum tollitur arbitrium. Fatum hoc nuncupatur Mathematicum, vel Astrologicum, vel etiam Chaldaicum. Nomina ista sunt ab iis, qui hujus se fati gnaros profiterentur: quales *Mathematicos* vocat Seneca in ἀποκολοκυνθώσει, Tacitus lib. 1 Histor. Iuvenal. sat. VI, & XIV, Paullus Sententiarum lib. V, cap. XXI. *Astrologos* appellat Vlpianus Digestis, De injuriis, Lege XV, §. Siquis. *Chaldæos* autem dicit Cicero lib. I, & II de Divinat. item Agellius lib. I, cap. XV: uti disciplinam ipsam Χαλδαϊκὴν Sextus Empiricus contra Grammaticos cap. I. Caussa ejus nominis est, quòd disciplinam hanc repererint Chaldæi. Quamquam Ægyptiis inventum istoc tribuat Herodotus *: quemadmodum & ab iis oracula, sacráque, & ceremonias, cœpisse, ab eodem traditur. Sed pro Chaldæis, vel Medis est, quòd priscus Astrologus Belesis, ut Diodorus Siculus † ait, prædictionibus scientiæ suæ impulerit Medos ad occupandum Assyriorum regnum. Ac imprimis pro iis facit, quòd Simplicius * ex Callisthene tradat, antequam Babylona caperet Alexander Magnus annis quasi bis mille, annotâsse Chaldæos, qualis pro cujusque sideris ortu effectus sequeretur. Ex cujusmodi particularibus observationibus collegere universales conclusiones; quæ principia sunt artis genethliacæ. Atque ex his etiam obscurum non est, cur Fatum hoc dicere etiam possis *Babylonium*: juxta illud Horatii lib. I, od. XI:

* Lib. 2. cap. 82.

† lib. 2.

* in lib. 2 de Cælo. pag. 123, edit. Aldinæ.

Tu ne quæsieris (scire nefas) quem mihi, quem tibi,
Finem Di dederint; nec Babylonios
Tentâris numeros.

Malim tamen *Chaldaicum* vocare, quàm *Babylonium*; quia gentes hæ non per omnia convenerunt; uti ostendit illud Lucretii in V:

Vt Babylonica, Chaldæam doctrina refutans,
Astrologorum artes contra convincere tendit.

Vtcunque autem aliquis fuerit dissensus, laxiùs tamen voce Chaldaici fati nomine accepto, sub eo Babylonicum etiam complexi videntur. Imò, cùm Fatum impugnant Theologi veteres, utcunque subinde de Stoico loquantur, plurimùm tamen ab iis Chaldaicum hoc sive Astrologicum intelligitur. Liquet illud ex non uno B. Augustini loco: ubi ipsum etiam Fati nomen improbat. Vt lib. V de Civit. Dei, cap. I: *Si propterea quisquam res humanas fato tribuit, quòd ipsam Dei voluntatem, vel potestatem, fati nomine appellet; sententiam teneat, & linguam corrigat. Cur enim non hoc primùm dicit, quod postea dicturus est, cùm ab illo quispiam quæsierit, quid dixerit fatum? nam id homines quando audiunt, non intelligunt, nisi vim positionis siderum.* Et cap. IX: *Nulla fieri fato dicimus, quoniam fati nomen, uti solet à loquentibus poni, (id est, in constitutione siderum, quâ quisque conceptus, & natus est) quoniam res ipsa inaniter asseritur, nihil valere monstramus.*

Propriè igitur fatum erat prædictio ex sideribus: nomenque est ab ea significatione *fandi*, qua prophetis convenit: qui & ab eadem origine *vates* dicuntur. Nam *fari* est à φάω, unde φάτις, item φάτις, sicut Latinis *dictio* pro *oraculo*.

Fati hujus fundamentum posuere, partim in veris certisque; partim incertis, ac conjecturâ valde dubiâ subnixis; partim falsis, absurdis, impiis.

 Vera

Digitized by Google

Vera certáque ſunt plurima, quæ de virtute ſiderum in elementa, atque humana etiam corpora prodiderunt. Primum Solem conſideremus. Quid manifeſtius eſt, quàm eum, decurſu ſuo per ſigna duodena, ſingulis menſibus variare anni qualitates? Quam rem plenius exponit Proclus, vel alius in librum I τετραβίβλου: Ὁρῶμεν γὰρ ὅτι κατὰ τὴν τοῦ ἡλίου κίνησιν αἱ ὧραι τοῦ ἔτους γίγνονται, καὶ συμμεταβάλλονται ταῖς ἐτησίαις ὥραις τὰ ἡμέτερα σώματα. καὶ τί χρὴ λέγειν περὶ τῶν ἐτησίων τροπῶν; ὅπου ὁσημέραι τὰς γινομένας τροπὰς παραπλησίας οὔσας ταῖς καθόλου εὑρίσκομεν μεταβαλλούσας ἡμᾶς. ἀνίσχων γὰρ ὁ ἥλιος, καὶ εἰς τὴν τοῦ ἔαρος μεθιστῶν τὸν ἀέρα, τοιαύτην καὶ τοῖς ἡμετέροις σώμασι δίδωσιν τὴν ἀπόρροιαν. καὶ προϊούσης τῆς ἡμέρας, ἐστὶν ἰδεῖν τὰς καθόλου κράσεις ἐν ταῖς μερικαῖς ἐμπεριεχομένας. Εἰ δὲ ὅλως ἐναργής τις γίνεται ἀπόρροια, χρὴ ἡμᾶς καὶ τὴν ἄδηλον αἴσθησιν τῷ λογισμῷ κρίνοντας εὑρίσκειν. *Cernimus enim motu Solis, anni tempora diſtingui, unáque cum eis corpora noſtra immutari. Et quid attinet de annuis converſionibus dicere? cùm quotidianas converſiones illis annuis conſimiles eſſe in nobis immutandis animadvertamus? Sol enim oriens, & aërem ad veris temperiem redigens, talem etiam corporibus noſtris qualitatem inſinuat: &, die progrediente, videre eſt univerſalia temperamenta in particularibus contineri. Quod ſi omnino evidens quidam contingit influxus, nobis etiam occultus ſenſiu rationis judicio eſt indagandus.*

Ac par Lunæ eſt ratio; quemadmodum abundè oſtenſum nobis cap. XVIII, XIX, XX. Nunc ſolùm adponam verba ejuſdem Ptolemaici interpretis: qui ſuperioribus continuò ſubjungit: Ἡ δὲ σελήνη, οὐχ ὅτι μείζονα τοῦ ἡλίου κέκτηται δύναμιν, δοκεῖ ἡμᾶς ἐναργέστερον μεταβάλλειν, ἀλλ' ὅτι περιγειοτέρα τυγχάνουσα, πλείστην ἡμῖν ἐνδίδωσι τὴν ἀπόρροιαν· ὁρῶμεν γὰρ, καὶ τὰ θαλάττια ζῶα συναυξανόμενα, καὶ συμμειούμενα τῇ σελήνῃ. καὶ ἡμῶν δὲ αὐτῶν τινα μέρη τοῦ σώματος· οἷον ὄνυχας, καὶ τρίχας, ἦν δέ τι καὶ ἱερὸν ζῶον ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, ταῦρος ἀνακείμενος τῇ θεῷ. Οὗ ἡ σόβη συνηύξανεν αὐτῇ, καὶ συνεμειοῦτο. εἰσὶ δὲ καὶ νῦν, συμφθίνοντες, καὶ συναυξοῦντες λίθοι τινὲς τῇ θεῷ. *Apparet autem lunam, non quòd Sole majorem vim habeat, nos evidentius immutare; ſed quod terræ vicinior, magis nos ſuo lumine & motu afficiat. Videmus enim & marinas animantes una cum Luna & creſcere, & decreſcere; & noſtri corporis partes quaſdam; ut ungues, & crines. Fuit etiam quoddam ſacrum in Ægypto animal, videlicet taurus, huic Deæ ſacer; cujus cauda cum Luna, & augebatur, & minuebatur. Sunt etiam hodie lapides quidam, qui unà cum ea, & accreſcunt, & decreſcunt.*

Nec de nihilo eſt, quòd divina ſapientia Solis, & Lunæ curſui, qui dierum, menſium, annorum ſpatia definivit, etiam quinque addiderit errones. Ex quibus tardus Saturnus circulum annis abſolvit triginta: fulgidum Iovis jubar, annis XII: rutilans Mars, biennio: Venus autem Solem comitatur, nunc horis prævius matutinis, nunc aſſecla ejus veſpertinis: Mercurius quoque circa Solem motibus variis fertur. Fruſtráne Deus tot numero errones condiderit; ſic magnitudine, locis, & colore, diſtinxerit, tamque varios iis tribuerit motus? Quid dicam de fixis orbis octavi ſtellis? Fateri cogimur nec vilia animalcula, vel plantarum minimas, incaſſum eſſe. Quin perſpicuum eſt, ſic eas viribus differre, ut iis cognoſcendis humanum non ſufficiat ingenium. Et in lucidis illis ac cæleſtibus corporibus, ubi tanta eſt varietas, non admirandam eſſe efficaciam credamus?

Quamquam quid rationibus pugnamus, quando ſenſus ipſe, longuſque rerum uſus tot ſeculis aliud edocuit? Conſideremus ſtellas fixas. Ex earum ortu, & occaſu, nautæ, atque agricolæ, anniverſarias prævident tempeſtates. Iidem obſervant, ab Arcturo tempeſtates cieri, ab Hyadibus pluvias, ab Orione nimbos. Etiam Capram cæleſtem ortu ſuo vitibus nocere; apud Pauſaniam legas in Corinthiacis. Iam quanta eſt vis quinque erraticarum! quod peritiores hujus artis maximè obſervant, quando cum Sole, & Luna, aut ipſæ inter ſe conjunguntur. Soli enim Saturnus additus aëra reddit nubilum, ac turbidum. Iupiter, ac Mercurius, ſi arctiùs ſocientur, ventos procreant & tempeſtates. Mars, & Venus, ſi aptis cæli locis jungantur, imbres generant, & quandoque etiam fulmina, ac tonitrua. Atque hæc imprimis contingunt in Lunæ συζυγίᾳ *, vel ortu etiam fixi ſideris ex illuſtrioribus. Imò ne minores quidem ex fixis effectu carent, ſi cum planetis copulentur. Nimirum ſtellæ omnes fixæ ſunt inſtar feminarum; quæ, ſteriles per ſe, gravidæ fiunt, ſi jungantur planetis. Sic ſtellæ Cancri nebuloſæ à Ptolemæo dicuntur *ſuffocantes*, & *peſtilentes*. Sed vis ea concipitur à planetis. Vt anno factum CIↃ IↃ LXIII; cùm, in Leonis initio, juxta eas ſtellas pariliter jungerentur Sol, & Saturnus, atrox eſt peſtilentia aliquot conſecuta annis per Europam univerſam.

* conjunctione.

Quod ſi ea ſit ſiderum vis in elementa, & hinc conflata: etiam vis cæli ſe exeret in corpora humana, cùm homo ex elementis conſtet, aëra hauriat, cibo & potu nutriatur. Sed vis ſideris ſe nullius prodit manifeſtiùs, quàm Lunaris. Nam morbo caduco, & ſimilibus, laborantes, vehementiores habent paroxyſmos circa novilunia, plenilunia, & medias quadraturas: nonnulli etiam tantummodo ſe malè tum habent. Nec hydropici unquam laborant vehementiùs, quàm circa plenilunia: ac penè omnes etiam circa id temporis moriuntur.

Atque hæc vera ſunt certáque. Progredior nnnc ad ea, quæ partim ſunt dubia incertáque; partim ejuſmodi, ut falſa miſceantur veris. Partim verò pertinent ad mundum totum; partim ad homines ſingulos. Priorem prædictionem dicemus univerſalem; alteram, particularem. Vniverſalis vel eſt de mundi duratione vel converſione. Durationis ſpatium anno magno definitur: ſive is ſit XXXVI millium ſive quadraginta novem, ſive majori vel minori ſpatio eadem

redeat

Digitized by Google

redeat siderum omnium constitutio. Conversiones mundi statuuntur octonæ, pro octonis cæli orbibus: septenis quidem planetarum; uno autem stellarum fixarum. Pro hisce conversionibus totidem sunt mundi ætates. Ac creditur Deus prodigiis quibusdam commonefacere intelligentes rerum naturalium, quando fiat fatalis conversio, ac mundus de ætate una in alteram transeat. De universali hoc, sive totius mundi fato, nihil est illustrius verbis Plutarchi in Sylla; ubi prius narrat, quomodo inter alia prodigia etiam claro ac sereno cælo auditus esset sonus tubæ acutus ac lugubris, sic ut omnes exhorrescerent ejus magnitudine: deinde hæc subjungit: Τυῤῥηνῶν δὲ οἱ λόγιοι μεταβολὴν ἑτέρου γένους ἀπεφαίνοντο καὶ μετακόσμησιν ἀποσημαίνειν τὸ τέρας. εἶναι μὲν γὰρ ὀκτὼ τὰ σύμπαντα γένη διαφέροντα τοῖς βίοις καὶ τοῖς ἤθεσι δὲ ἀλλήλων· ἑκάστῳ δὲ ἀφωρίσθαι χρόνων ἀριθμὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ συμπεραινόμενον ἐνιαυτοῦ μεγάλου περιόδῳ· καὶ ὅταν αὕτη σχῇ τέλος, ἑτέρας ἐνισταμένης κινεῖσθαί τι σημεῖον ἐκ γῆς ἢ οὐρανοῦ θαυμάσιον. ὡς δῆλον εἶναι τοῖς πεφροντικόσι τὰ τοιαῦτα καὶ μεμαθηκόσιν, εὐθὺς ὅτι καὶ τρόποις ἄλλοις καὶ βίοις ἄνθρωποι χρώμενοι γεγόνασι, καὶ θεοῖς ἧττον ἢ μᾶλλον τῶν προτέρων μέλοντες. τά τε γὰρ ἄλλα φασὶν ἐν τῇ τῶν γενῶν ἀμείψει λαμβάνειν μεγάλας καινοτομίας, καὶ τὴν μαντικὴν ποτὲ μὲν αὔξεσθαι τῇ τιμῇ καὶ κατατυγχάνειν τῶν προαγορεύσεσι, καθαρὰ καὶ φανερὰ σημεῖα τοῦ δαιμονίου προπέμποντος, αὖθις δ' ἐν ἑτέρῳ γένει ταπεινὰ πράττειν, αὐτοχέδιον οὖσαν τὰ πολλὰ καὶ δι' ἀμυδρῶν. καὶ σκοτεινῶν ὀργάνων τοῦ μέλλοντος ἁπτομένην. Ταῦτα μὲν οὖν οἱ λογιώτατοι Τυῤῥηνῶν, καὶ πλέον τι τῶν ἄλλων εἰδέναι δοκοῦντες, ἐμυθολόγουν. *Hetrusci vates mundi conversionem prædicaverint ostendi hoc ostento, & mutationem in aliam ætatem. Esse enim earum octo genera, vitâ & moribus inter se dissidentia. Vnicuique præfinitum à Deo certum temporum numerum, qui magni anni ambitu limitetur. Quum unius terminus adsit, instante alia, moveri ex terra vel cælo miraculum, ut illis, quibus hæc curæ sunt, & qui hæc percepêre, perspicuum ilico fit, natos esse homines, qui alia vita, aliis studiis utuntur, & quorum gerant dii majorem, vel minorem curam. Quippe cùm alia referunt, magnas ex illorum generum capere vicibus novationes, tum vaticinandi scientiam modò inclarescere, & certa præsagire, liquidis à Deo, & dilucidis insignibus præmissis, modò alia in ætate abjectam esse, quod fere claudicet, exilibusque & involutis vestigiis futurum attingat. Hæc Hetruriæ peritissimi vates, & qui præstare arte videbantur cæteris, fabulabantur.* Etiam inter ejusmodi mundanæ conversionis prodigia censebatur conspectus phœnicis. Plinius lib. x, cap. II, *Cùm hujus alitis vita, magni conversionem anni fieri, prodidit Manilius; iterumque significationes tempestatum, & siderum, eodem reverti.* Solinus cap. XXXVI: *Cùm hujus vita magni anni fieri conversionem, rata fides est inter auctores.* Orus Apollo lib. II, cap. LVII: Ἀποκατάστασιν πολυχρόνιον βουλόμενοι σημῆναι, φοίνικα τὸ ὄρνεον ζωγραφοῦσιν. ἐκεῖνος γὰρ ὅτε γεννᾶται, ἀποκατάστασις γίνεται πραγμάτων· *Instaurationem diuturnam, & quæ post multa fiat secula, volentes indicare, phœnicem avem* (Ægyptii) *pingunt. Hic enim dum nascitur, rerum vicissitudo fit, & innovatio.* Hæc partim solos respiciunt planetas, partim sola zodiaci signa, partim planetarum in signo aliquo posituram.

De singulis planetis tradunt, eos propriam vim in singula habere membra; imo chiromantes etiàm manus partes singulis subjecere planetis. Nimirum montem, ut ipsi vocant, hoc est, tuberculum pollicis, Veneri; indicis, Iovi; medii, Saturno; annularis, Soli; auricularis, Mercurio; trianguli spatium, Marti; hypothenar sive manus percussionem, Lunæ. Quamquam in nonnullis istorum à Tricasso, Coclite, Indagine, & Taisniero, dissentiant Tybertus, & Cardanus: quem vide lib. II de rerum varietate, cap. LXXIX, &, præter memoratos, Georgium Ragusejum de divinat. lib. II, cap. I; qui commenta hæc solidè refellit.

Sed contineamus nos potiùs intra Astrologorum opiniones. Hi planetarum vim in quodque corporis membrum colligunt ex quadam ἀναλογίᾳ: eoque cor, à quo vitalis spiritus, respondere ajunt Soli, unde vivificus mundi calor: cerebrum humidum, humectanti Lunæ, quicum etiam crescit, & decrescit: jecur, quod officina est sanguinis, analogum esse Iovi, planetæ sanguineo, ac vitali: renes, qui vires largiuntur partibus generationi inservientibus, subjectos esse Veneri, signo prolifico: splenem, atræ bilis receptaculum, competere Saturno, planetæ frigido, & sicco, eoque melancholici humoris præsidi: ac fel, sive choleram convenire Marti, planetæ igneæ naturæ, eoque, ut ajunt, cholerico, & iracundo: pulmonem, qui aërem, ac spiritum, attrahit, & emittit, ac præterea loquelæ inservit, subdi Mercurio, planetæ ventoso, qui Soli semper est præstò, nunc hac, nunc istac discurrens, instar nuncii emissi, ac facundè promentis mandata domini sui.

Atque hæc quidem, quia ad corporis naturam pertinent, ubi sine dubio magna est cæli vis, credibilius, saltem tolerabilius, proferuntur. Sed non hic steterunt. Deventum quippe eò, ut singulis animæ facultatibus aliquem præficerent ex planetis. Etsi verò Aristoteli tres eæ numero sint; φυτικὴ sive θρεπτική, quam *vegetativam* appellant, αἰσθητικὴ sive *sensitiva*, & λογικὴ sive *rationalis*: maluere tamen addere quartam, φωνητικὴν sive *vocalem*, vel *sermocinativam*; quia homo & ratione, & oratione, mutis antistet animantibus. Atque idem à Stoicis factum; qui iccirco, cùm pro sensitiva unica ponerent quinque sensus, necessariò animæ octo statuerunt facultates; vegetativam sive seminatricem vim, quinque sensitivas, sermocinativam, & gubernatricem sive rationalem. Si Græcè malis, Laërtii est in Zenone: Φασὶ δὲ τὴν ψυχὴν εἶναι ὀκταμερῆ· μέρη γὰρ αὐτῆς, τά τε πέντε αἰσθητήρια, καὶ τὸ φωνητικὸν ὄργανον, καὶ τὸ διανοητικὸν, ὅπερ ἐστὶν αὐτὴ ἡ διάνοια· καὶ τὸ γεννητικόν· Ac similiter de Zenone tradit Nemesius libro de Natura hominis *: sed τὸ γεννητικὸν

* cap. 15.

τικὸν dicit ille, mente eâdem, *σπερματικόν* : at τὸ *διανοητικὸν* vocat *ἡγεμονικόν*. Porrò Chaldæi sive Astrologi, uti & Peripatetici, distinxere à sensitiva propriè sic dictâ, hoc est, à quinque sensibus externis, & phantasia, aliisque internis, facultatem appetitivam: illamque distribuêre in irascibilem, & concupiscibilem: rationalem autem dispescebant in speculatricem, & activam. Ita septem erunt animæ humanæ facultates, pro numero siderum, quæ sub stellis sunt fixis; Solis, Lunæ, & quinque erronum; sive (Sole Lunàque erronum numero comprehensis) septem erronum malis dicere. Vnum igitur ex sideribus septem erraticis, septenis præfecere animæ facultatibus: idque hoc pacto. Rationale contemplativum, secundùm eos, gubernat Saturnus; rationale activum Iupiter: appetitui irascibili præest Mars; sensibus quinque externis, & phantasiæ, sive imaginativæ, Sol; appetitui concupiscibili præfecta Venus; vocali sive sermocinativæ virtuti Mercurius: infimus planetarum Luna, uti dictum, vim est adepta vegetativam, sive seminatricem.

Propterea cùm duo illa magna luminaria, Solem, ut Regem; Lunam, ut Reginam, statuissent: Saturnum spectarunt, ut consiliarium, senio & prudentiâ venerandum; Iovem, ut totius ditionis gubernatorem; Martem, ut universo exercitui præfectum; Mercurium, ut legatum, atque oratorem; Venerem, ut amorem, ac delicias omnium.

Præterea multorum ajunt seculorum experientiâ esse observatum, homines genus vitæ amare, prout planetæ in ortu illuxerint. Nam pro constitutione eorum diversum esse temperamentum; pro temperamento variare propensionem animi, & mores; pro his quoque fortunam sequi: quique Lunarem sortirentur naturam, amare navigationem, ac piscaturam; siqui à Mercurio adflentur, ingeniosis artibus, uti mercaturâ, gaudere; quos Venus adspexit, amoribus, canticis, ac similibus delectari; quibus Sol affulsit, ad dignitates, & honores adspirare: bella ac rixas amare, quos exagitat Mars: judicia ac potentiam quærere, quos Iupiter adfecit: sublimi, ac reconditæ scientiæ studere, quos sublime afflavit Saturni sidus.

Insuper dominia planetarum pro climatibus distinxerunt: quod ex Ptolemæo liquet. Et de terris postmodo repertis à Campanella idem factum: qui & de Ptolemaica ratione judicium apposuit. Longioris res instituti sit, si insistam. Ipsum adi Astrologicorum lib. II, Articul. II. Et hæc de planetis.

Sequitur de Zodiaco: quem in XII, nec plura signa divisêre, quia Sol, dum suum permeat circulum, duodecies cum Luna coit: singuláque signa distribuêre in gradus triginta, quia Luna diebus XXX iterum conjungitur cum Sole: unde etiam liquet, cur gradus sint CCCLX, quando tot conflunt, si duodecies sumas triginta. Atque hæc ratione constant manifestâ. Non item illud, cur singulis corporis membris aliquod Zodiaci signum præfecerint; Arietem capiti; Taurum cervici, & jugulo; Geminos humeris, lacertis, & manibus; Cancrum pectori, & costis; Leonem diaphragmati, stomacho, ac ventri; Virginem præcordiis, & hypochondriis; Libram, renibus, vertebris, ac natibus; Scorpium, ilibus; Sagittarium femoribus, genibus, & poplitibus; Capricornum suris, & talis; Pisces pedibus. Quam rem his versibus expressit Manilius in secundo: prout restituit Iosephus Scaliger:

—Aries caput est ante omnia princeps
Sortitus: censusque sui pulcherrima colla
Taurus: at in Geminis æquali brachia sorte
Scribuntur connexa humeris: pectusque locatum
Sub Cancro est: laterum regnum, scapulæque, Leonis:
Virginis in propriam descendunt ilia sortem:
Libra regit clunes: at Scorpius inguine gaudet:
Centauro femina accedunt: Capricornus utrisque
Imperat in genibus: crurum fundentis Aquari
Arbitrium est: Piscesque pedum sibi jura reposcunt.

Atque ex his Leo, grandes vires, & leoninis similes, dicitur conferre; Virgo, pulchritudinem; Sagittarius, qua parte homo, pulcros; qua equus, fortes reddere perhibetur; Cancer, Capricornus, Pisces, & robore, & pulchritudine destituunt.

Etiam, de quo superiùs tertio me loco dicturum receperam, signi cujusque domum huic, vel illi planetæ, tribuerunt. Vt Soli Leonis, quia calidus est, & siccus, eoque masculus: Lunæ Cancri, quia calidus est, & frigidus, ac propterea femineus: Mercurio assignarunt Geminos, partim ut proximos Cancro, domui Lunæ; uti Lunæ propinquus Mercurius: partim quia Solem ipse comitetur, nec ab eo recedat gradibus amplius duodetriginta. Virginem credidere domum aptam Soli; quia Leoni, Solis domo, vicina. Similiter Veneri Taurum, & Libram dedere: parque in cæteris ratio est.

Hisce ità constitutis, sic ulterius sunt progressi: Solem in Aquario, Lunam in Capricorno, Saturnum in Leone, & Cancro, noxios esse: imò nascentes futuros cæcos, si Saturnus foret in domo XII, & Solem, Lunam, ac Martem, trigonâ radiatione spectaret: surdos autem, si Saturnus esset in domo sextâ; cælique medio, cæteris altior planetis, quadrato Martis apponeretur. Similiter pronunciant de vitiis linguæ, de morbo comitiali, icterico, aliis: quæ legere est è veteribus apud Ptolemæum in Centum Sententiis ad Syrum fratrem, Firmicum Maternum in Mathesios libris ad Mavortium Lollianum, & M. Manilii Astronomico. E junioribus, apud Iovianum Pontanum commentario in Ptolemæum, & XIV libris rerum cælestium. Item Iunctinum, Cardanum, tot alios: sed omnium instar fuerit Campanella in sex Astrologicorum libris. Nec enim hanc artem, (si ars ea dicenda est, quæ

tot vana habet, incertáque) aliquis præceptis meliùs constrinxit. Particulatim verò examen eorum, quæ de moribus gentium ex signo iis dominante tradiderat Ptolemæus, vide apud eum lib. II, cap. v.

CAPUT XLVIII.

Distinctè actum de duplici Mathematicorum genere: ac priùs de illis, qui necessitatem inferri ajunt voluntati humanæ. Bardesanis Syri, & Priscillianistarum, de Fato sententia. Occurritur illi, quòd ajunt, utcunque homo necessitate bonum malumve agat, non minus amore, aut odio dignum esse. Prædictio Theagenis, Thrasylli, Ascletarionis, & aliorum. Prædici multa, vel ex commercio cum spiritu maligno; vel familiaritate occulta cum hominum illis, qui sint magna rerum pars; vel conjecturâ callidâ, subinde tamen fallaci. Vana prædictio Papæ Ioannis XXI. Βλαχεννόμιον *Alexandrinum, & unde nomen acceperit. Mathematici Vrbe exacti sub imperatoribus gentilibus, imò antea quoque: Scripturis itidem, & à sanctis Patribus, ac concilio Braccarensi, & Christianis etiam imperatoribus, damnati. Extrema eorum impudentia, qui & virtuti siderum tribuunt Christi miracula, ac religionem Iudaicam, Chaldaicam, Ægyptiam, Saracenicam, Christianam; item regnum Antichristi. Vanitas prædictionis tum Albumasaris de duratione religionis Christianæ, tum R. Abraham Avenaris de adventu Messiæ. Acceditur ad Ptolemæum, & Mathematicorum alios; qui putant, voluntati hominum non afferri necessitatem à sideribus; sed solùm ab iis esse propensionem quandam, cui possit resisti, & ubi mala est, etiam debeat: ac vel maximè in eo utilitatem consistere Astrologiæ judiciariæ, quòd, prævisâ siderum inclinatione, faciliùs caveamus nobis à noxiis, quæ sidera minantur. Atque idem de chiromantia statui a multis. Sed, ut detetur, à sideribus esse aliquam animorum propensionem, & eorum, quæ hinc dependent; non tamen, cujusmodi ea futura sint, posse prævideri; quia minuta adeo portio sit, quæ sciatur; & quod quodammodo scitur, frivolis adeo incertisque nitatur conjecturis, ut magnæ sit dementiæ, siquis ex iis de hominum conditione, non certò dico, sed vel verisimiliter, prædicere aliquid præsumat.*

QVi hactenus conveniunt, in duas scinduntur partes. Multi enim, quæ diximus, pro certissimis asserunt; eoque audacter pronunciant de vitæ cujusque duratione, mortis genere, connubio, fortunis, honoribus, & cunctis id genus. Nempe, ex eorum mente, omnes & singuli hominum actus determinantur à cælo: nec per contingentiam aliquid, sed necessariò omnia, atque inevitabiliter fiunt.

Hanc sententiam amplexus quoque Bardesanes Syrus; ut est apud B. Augustinum lib. de hæresibus, cap. xxxv. Item Priscillianistæ; ut idem eopse libro est auctor cap. VIII.

Adversus hos, & similes, cùm diceretur, si sic omnia à sideribus dependeant, nec probos amore, nec improbos odio dignos fore; eo se eludere posse existimabant, quòd naturâ etiam amemus bona; velut cibos salubres, ac delicatos: & quæ naturâ sunt noxia, odio nihilominus prosequamur; uti venena omnia. Quæ ad excusandum fatum suum Astrologicum sic versibus expressit Manilius lib. IV:

Nec tamen hæc ratio facinus defendere pergit,
Virtutemve suis fraudare in præmia donis.
Nam neque mortiferas quisquam minùs oderit herbas,
Quòd non arbitrio veniunt, sed semine certo:
Gratia nec levior tribuetur dulcibus escis,
Quòd natura dedit fruges, non ulla voluntas.
Sic hominum menti tanto sit gloria major,
Quòd cælo gaudente venit: rursumque nocentes
Oderimus magis in pœnam culpamque creatos.

Sed profectò quid est confundere naturalem amorem vel odium, cum amore odioque morali, si à Manilio hoc non fit? Qua de re plura dicerem, nisi de amoris, & odii moralis natura, abunde egissem in secuudo Oratoriarum Institutionum, cap. IV, & v.

At contentos se ajunt prudentissimo & verissimo Galeni judicio; qui, de ipsis astrorum effectibus loquens, ait, *sophisticum esse manifestæ experientiæ velle contradicere.* Ingentem etiam adferunt copiam eorum, qui res maximas ex sideribus prævīderint. In his est Theagenes, qui prædixit Augusto imperium; teste Suetonio in Octavio cap. XCIV. Thrasyllus item, qui Tiberio ipsi ostendit, gnarum se periculi ab Cæsare sibi imminentis; de quo Tacitus in VI Annal. & Dio lib. LV. Ex quo etiam Xiphilinus refert, ut Mathematici, à Vitellio Vrbe pulsi, prædixerint ei, fore, ut intra Kalendas Octobris periret: intraque id tempus decessisse. De Ascletarione etiam mirabile, quod narrat Suetonius in Domitiano: *Hunc* (Ascletarionem mathematicum) *delatum, nec inficiantem, jactâsse se, quæ prævidisset ex arte, sciscitatus est Domitianus, quis ipsum maneret exitus; & affirmantem, fore, ut brevi laceraretur à canibus, interfici quidem sine mora; sed, ad coarguendam temeritatem artis, sepeliri quoque accuratissimè imperavit. Quod cùm fieret, evênit, ut repentinâ tempestate, dejecto funere semiustum cadaver discerperent canes.* Paullo tamen aliter ex Dione hoc refert Xiphilinus. Vide & quæ Eunapius de Ablabio in vita Ædesii scribit: item Zonaras, aliique, de Athenaide; quæ postea fuit uxor Theodosii Iunioris. Etiam Rodolpho Habspurgensi imperium est prædictum; ut narrat Cuspinianus: Pontificatus item Leoni x, & Hadriano VI; de quibus Paullus Iovius; ut cæteros præteream. Sed non adeò operosum est istis occurrere, quàm arbitrantur. Trifariam enim fit, ut eventus prædictioni respondeat. Est cùm aliquid præscitur è commercio cum dæmone; qui ob subtilitatem, & experientiam, raro fallitur; & sæpe, quod prædicit, Deo permittente, facere decrevit. Est item cum Astrologi familiares sint viris magnis, &, quæ illi moliantur gnari, multa ex sideribus se jactent præscire, quæ aliunde didice-

Digitized by Google

didicerunt. Est denique, cùm στρεψίμαλοι * ac fraudibus subacti, in multis falsis aliqua dicant, quibus eventus casu respondeat. Nec enim verùm semper dicere, innumeris comprobatur exemplis. Nunc solùm promam illustre illud de Ioanne XXI, antea dicto Petro Hispano, Summularum auctore, Philosopho, Astrologo, & Medico: qui cum coram familiaribus longam sibi pollicitus vitam fuisset, quarto post mense, pontificatus autem octavo, decessit. Testis Stella in Vitis Pontificum, & ex eo, atque aliis, Antonius Delrio Magicarum Disquisitionum lib. IV, cap. III, quæst. I.

* versipelles.

Et sanè sapientissimi quique gentilium artem hanc non artem putarunt, sed imposturam; eique credulos damnarunt dementiæ. Itaque erat, Suida teste, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ τέλος τι βλακεννόμιον, ὃ οἱ ἀστρόλογοι πλῦσι, διὰ τὸ τοὺς μωροὺς εἰσιέναι πρὸς αὐτούς· *Alexandriæ quoddam tributum nomine Blacennomium, quod Astrologi penderent, quia ad eos accederent stulti.* Nempe eò quòd, ut ibidem legas, βλάκα vocarint εὐήθη καὶ ἀνόητον· *stultum & amentem.* Vide &, quæ adversus astrologos disseruntur apud Ciceronem lib. II de Divinat. Item, quæ de Phavorino refert Gellius lib. XIV, cap. I. Ac similiter Sextus Empiricus contra Grammaticos cap. X. Ex iis, inquit, quæ artes dicuntur, quædam ἐπαγγέλματι μέν εἰσι τέχναι, οὐ πάντως δὲ, καὶ κατ' ἀλήθειαν, ὡς Χαλδαϊκή τε, καὶ θυτική· *professione sunt artes, non revera; ut Chaldaica, & aruspicina.* Etiam τοὺς ἀστρολόγους, καὶ γόητας †, jungit Dio Cocceius lib. LVII: atque addit, Tiberium utrosque affecisse mortis supplicio: quamvis ipse non solùm astrologo uteretur Thrasyllo; sed artem hanc etiam exerceret. Vitellius item (verbis utar Tranquilli *) *nullis infensior, quàm vernaculis* †, *& mathematicis, ut quisque deferretur, inauditum capite puniebat.* Atque antea jam, quod ibidem refertur, edicto jusserat, ut *intra Kalend. Octobris urbe Italiâque mathematici excederent.* Ac memorat idem Xiphilinus ex Dione. De Imperatorum edictis, quibus Vrbe ejecti, vide Vlpianum in Digest. De injuriis L. XV, §. Siquis. Imò etiam ante Imperatores id factum, M. Popillio Lænate, & Cn. Calpurnio coss. ut est apud Val. Maxim. lib. I, cap. III. Scitè Tacitus in primo Historiarum: *Mathematici genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax; quod in civitate nostra, & vetabitur semper, & retinebitur.*

† Astrologos, & præstigiatores vel circulatores.

* in Vitellio cap. 14.

† Turnebus pro vernaculis legit divinaculis: Scaliger veraculis, aut vericolis: Casaubonus per vernaculos intelligit γόητας ac circulatores.

Sed quid huc recurrere opus Christianis, quando opinio ea ipsis refellitur Scripturis? Est enim Iesaiæ cap. XLVII, 13: *Stent, & salvent te augures cœli, qui contemplantur sidera, & supputant menses, ut ex iis enuncient eventum tibi.* Idem. XLI: *Dicite Diis vestris, ut ventura prænuncient; eosque verè Deos confitebimur.*

Magno etiam consensu à SSis Patribus refelluntur, quotquot ex sideribus sic de futuris omnibus pronunciant, velut humani quidam Ioves. Vide eos in illud I Genes. *Fiant luminaria in firmamento cœli, & sint in signa,* &c. Item Eusebium lib. VI Præparat. Euangel. Basilium in Hexaëmero; ubi hanc artem vocat πλινάγχολον ματαιότητα *: Ambrosium item in ejusdem tituli opere, Hieronymum in Ies. cap. XLVII, Augustinum lib. II de doctrina Christiana. Etiam error hic damnatur concilii Braccarensis I, ca. VIII: *Siquis animas, & corpora humana, fatalibus stellis credit adstringi, sicut Pagani, & Priscillianistæ dixerunt; Anathema sit.* Vbi vis inest verbis, *sicut Pagani, & Priscillianistæ dixerunt.* Nec enim omnis ex sideribus prædictio negatur: sed illa Chaldæorum, & similium: qua tollitur arbitrii libertas, sine qua homo id quod est, esse desinit: tollitur item Reip. salus, quæ hinc mandatis, & præmiis, inde interdictis, & pœnis constat: iisdemque de caussis, religio omnis, ipsa etiam tollitur Christiana.

* vanitatem ex abundantia otii profectam.

Iure igitur ab Christianis quoque Imperatoribus est decretum, ut Astrologi hujuscemodi Vrbe ejicerentur: quemadmodum est in Codice tum Theodosiano, tum Iustinianeo, lib. IX; utrobique Tit. de Maleficis, & Mathemat. Atque hoc, sine dubio, longè etiam vehementiori studio fecissent, si jam illis temporibus eò vesaniæ Astrologorum prorupisset impudentia, ut non modò, quæ à voluntate pendent humana, verùm illa etiam, quæ unius Dei subjacent arbitrio, ut miracula omnia, vi siderum dicerent necessariò sic provenisse. Vt quando nativitatis Christi de Virgine, & tot tantorumque ejus miraculorum rationem, ex horoscopo adferre non verentur. Similis impudentia est, quando è siderum constitutione judicium ferunt de religione Iudæorum, Saracenorum, ac gentilium. Siquidem Iudæorum quidem religionem natam volunt ex conjunctione Iovis cum Saturno, ut planetarum summo: Chaldæorum autem sectam, quia Hebræorum, sive Noachi religionem prima excepit, exortam esse ex ejusdem Iovis conjunctione cum Marte, ut planetarum proximo. Ex conjunctione Iovis cum Sole, planetarum quarto, ortam esse hæresin Ægyptiam, quæ Chaldaicam est consecuta. Ac similiter ex conjunctione cum Venere provenisse Saracenicam: ex conjunctione Iovis, & Mercurii, originem ducere Christianam: ac denique cum Luna proventurum esse imperium Antichristi. Hæc legas apud Albumasarem lib. II de Mag. Conject. tract. I, differ. IV. Quantum verò fidei hæc mereantur, vel fidem fecerit, quòd idem Albumasar tradidit, religionem Christianam duraturam esse annis non amplius mille quadringentis, & sexaginta. Nam à tempore eo, quo Christus prædicare in terris cœpit, jam & ultra sesquiseculum est supra spatium ab Albumasare præfinitum: nec interea imminuta est religio Christiana, sed incrementa etiam, novo orbe invento, cœpit longè maxima. Ejusdem farinæ est, quòd ex illis scilicet fati consciis sideribus R. Abraham Avenaris Iudæus collegit, venturum esse promissum Messiam anno Christi

cIↃ cccc

Digitized by Google

clↃ cccc xliv, quo Iupiter cum Saturno futurus esset in Cancro: vel saltem viginti annis pòst, quando eadem conjunctio foret in Piscibus. Nam utrumque hoc intervallum jam ab annis clxx. exspiravit: frustraque miselli alium exspectent Messiæ adventum, quàm gloriosum illum, quo in nubibus veniet ad judicandum orbem. Ac satis de Mathematicorum istis, qui sic fatum statuunt, ut planè interficiant arbitrii libertatem.

Alii tolerabilius errant: ut qui non vereantur quidem, ex siderum positura prædicere etiam, quæ honores, fortunas, vitæ terminum, & alia hujusmodi spectant: at fateantur interea, quæ dicunt, ejusmodi esse, ut duntaxat significent, quò natura ac voluntates nostræ inclinentur à sideribus. Secundùm hos igitur nulla infertur animis nostris necessitas: quia inclinatio ista non sit integra actionis caussa, cùm voluntas propensionem illam mutare possit, & ubi est ad mala, non minus debeat, quàm possit: atque ut faciliùs possit, multum conferant disciplinæ, ac consuetudo; quæ altera est natura: idque sæpius in corporibus quoque, ubi major est cæli vis, habeat locum. Atque hoc sensit etiam Ptolemæus: ut qui non uno dicat loco, sidera quidem inclinare ac disponere hominem; at non dirigere, quia hoc facultatis sit potentioris, voluntatis nempe; cui nulla adferatur necessitas, cum semper adversari possit proclivitati à sideribus allatæ. Vide eum de astrorum Iudic. lib. i, cap. iv, text. xxiv, & xxv. Inter alia ait, ut magnes, si non impedias, fatali lege trahet ferrum; at non attrahet, si allium illeveris: ita humanas agere voluntates pro siderum positura, modò siveris eò ferri, quò propendent; sed acturas contrarium, si hoc studeant. Itaque in eo summam ponit Astrologiæ utilitatem, quòd, ubi ex ea didicerimus, quò astra inclinent; adversus malum prævisum cavere nobis meliùs sciamus, vel planè illud amoliendo, vel saltem reddendo levius. Atque hanc esse rationem ait, cur Ægyptii Medicinam cum Astrologia conjungant: quippe eos, pro constitutione cæli, præscribere alia atque alia remedia. Eodem pertinet quoque illud Ptolemæi libro ad Syrum fratrem, qui Καρπὸς, vel *Centum dicta*, inscribitur, aphorismo v: Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποστρέψαι ἐνεργείας τῶν ἀστέρων· *potest scientiæ hujus gnarus multas avertere siderum operationes*. Summùm igitur ex notitia siderali concluseris de animi propensione, non de vita ipsa. Quod in physiognomonia etiam locum habet; ut ex Socrate liquet: qui se naturâ mulierosum fatebatur; prout artis suæ fiduciâ dixerat Zopyrus: sed studio ac commentatione illud ajebat emendâsse; ut Tullius ait in ii Tusculanarum: idemque, & præterea Aphrodisiensis, uterque libro de Fato.

Porro animus non est, cum iis ferram reciprocare, qui non aliam vim tribuunt siderum posituræ: quippe sic quoque salva permanet arbitrii libertas. Quin, si volunt, largiar illis, admirandam siderum varietatem (seu magnitudinem, seu colorem, seu motum spectemus) persuadere nobis, vim quandam esse insitam sideribus, qua non in elementa modò, & muta agant animantia, sed etiam in corpora hominum; ac pro iis inclinari animos ad hoc, vel illud agendum. Sed hoc si dedero iis, non propterea concessero, Astrologos in cælesti illo libro legere posse, quò cujusque animus naturâ vergat. Esto, ut etiam propensio omnium inde dependeat. At liber ille adeò subtiliter est scriptus, ut præter eum, qui scripsit, non dico, nemo illum planè plenéque apprehendat (nam hoc ne in vulgaribus quidem artibus, ac scientiis, locum habet) sed ii quoque, qui artis hujus habeantur intelligentissimi, exiguam solùm portionem capiant; eaque ipsa particula tota sit στοχαστική *. Quod ita esse, multis evincitur argumentis. Ajunt quidem, à Chaldæis observatum esse, ut pro hoc, vel illo cæli situ, hi vel illi effectus in homine consequantur. Sed quomodo similis per omnia sit siderum positura, si demum, ut Ptolemæus ait, fixarum stellarum orbis circumvolvitur annis septies millenis? nona verò xxxvi millibus; imò, juxta alios, eadem cæli facies demum redeat exactis annorum xlix millibus; quod *annum magnum* appellant. Præterea, ut in Chaldæa, ubi condita hæc fertur disciplina, locum ea haberet: non propterea alibi, variante cælo, idem sequeretur effectus. Adhæc illa, quæ de homine prædicant, vel temperamentum respiciunt, vel casus fortuitos. Fortuita non pendent à cœlis, quia alioqui non fortuita essent, sed necessaria. Temperamentum verò non duntaxat oritur à cœlo, sed insimul à parentibus. Proinde, ut de inclinationibus hominum possent prædicere, exquisito opus erat, non modò de facie cæli, sed etiam de temperamento parentis utriusque. Nec ea vis est in tempore nativitatis, quæ in illo conceptionis. Quid quod multum etiam discriminis adfert, quòd alii aliis diutius gestantur, septem aliqui, nonnulli octo, alii novem, vel decem mensibus? Iam quàm incertam hanc reddit disciplinam, quod crebrò naturalis illa propensio, quæ infantiæ inerat, alia longè fit in adulto: quia educatio, & disciplina, mutent hominis indolem? Atque ut hoc non esset, multa incidunt, ob quæ mens hominis, quæ libera est, inclinationem vincat. Denique nonne videmus, uno prope momento maximos cædi exercitus, ac plurimos eodem tempore, vel naufragio perire, vel pestilentia? Haut dixerint, eodem esse natos tempore, cum tanta sit ætatis diversitas. Sed hîc reperere aliqui, quo se ictum illum exire arbitrentur. Ajunt, vim eam, quæ nascentibus imprimitur, magnam quidem esse; at particularem interea: eoque vinci ab universali; quales sunt bellum, pestilentia, & similes: atque hinc esse, quod mortes sint dissimiles, simili licet natis horoscopo. Sed hoc cum dicunt; non videntur videre, quantum caussæ præjudicent

* *conjecturalis.*

dicent propriæ. Quid enim probabiliter prædixeris, si inclinatio humana semper caussæ cesserit universali? Hujuscemodi satis ostendunt, hanc de sideribus fati consciis, ut Manilius ea vocat, disciplinam, parum habere verisimile, etiam cùm de sola hominum propensione ex horoscopo judicatur: atque illos etiam nimium disciplinæ huic arrogare, qui ajunt, ut principia ejus non sint tam certa, quàm geometrica, vel arithmetica; ejusmodi tamen esse, ut plurimùm sic contingant: eoque similiter hic habere, ac in medicorum consiliis, & prædictionibus; quæ etsi fallant quandoque, non propterea contemni mereantur. Siquidem hæc immane quantum distant; ut cuivis perspicuum est.

CAPVT XLIX.

Acceditur ad Fatum Stoicum; quo cum nihil non necessariò fieri dicatur, planè arbitrii spoliamur libertate. Quomodo Stoici Fatum definiant, ac tueantur. Quò inter alia pertinet distinctio caussarum principalium, ac adjuvantium: item inter conditionem hominis simpliciter, & hominis sic affecti: adhæc similitudo cylindri, in quo devolutio aliter est à forma propria, aliter ab impulsu alieno: denique distinctio eorum, quæ res naturales debent opifici, & quæ materiæ; quia duo Stoicis fuerunt principia, quemadmodum Magis. Quorsum preces fieri putarint in hac fatali necessitate. Manilii rejecta similitudo, qua improbum meritò censet exosum, utcunque alius esse non possit, instar herbæ venenatæ. Interea fatendum, Stoicæ sectæ complures probitate nulli alterius hæresios fuisse inferiores; præsertim in ferendis adversis dogmate eos fatali factos magis patientes. Qua mente Deum vocarint Fatum, & aliis nominibus.

HAbemus de Fato illo, quod Chaldæorum dicitur, ac Divinationem eam constituit, quæ ex sideribus petitur, sive, ut Plotinus putabat, sidera ipsa hoc Fatum nesciant, sed homines, divinandi artem edocti, hoc in siderum libro legant, velut in Deorum tabulis; quomodo nec aves in auspiciis scire credebantur, quæ prænunciabant: sive sidera omnium sint gnara, non tamen efficiant omnia, quæ aliorum est opinio: sive etiam Fata in se inclusa circumgestent, &, quæ facto opus sciant, ea foris efficiant: quam opinionem, ut dubius tamen, Seneca * proponit; Manilius † autem amplexus fuit: quipe qui non contentus *sidera* dicere *fati conscia*; continuò subjungat,

— Diversos hominum variantia casus.

* epist. 88.
† lib. 1, initio.

Hanc verò è sideribus divinationem aliquo etiam in loco Stoici habebant: idque eo lubentiùs, quia hinc colligere sit, Fatali omnia fieri necessitate. Qui sidera quoque, unde divinatur, divina esse corpora judicabant: imò & Deos dicebant, ut pleniùs explicabitur, cum in Naturæ numine de Stoicorum agemus Deo. Ipsum etiam Fatum Dei nomine, & Deum Fati vocabulo nuncupabant: quod aliquanto pòst planum fiet. Etsi autem Fatum Stoicum nonnihil differat à Chaldæo illo, quod res omnes alligat necessitati: in præcipuo tamen conveniunt, quia utrumque arbitrii aufert libertatem. Siquidem καθ' εἱμαρμένην πάντα γίνεσθαι, *omnia fato contingere*, etiam ea, quæ contingenter, fortunâ, aut casu, fieri dicuntur; traditum Zenoni, & Chrysippo, Posidonio item, & Boëtho; singulis horum in iis, quæ de Fato ex professo prodidere; teste Laërtio. Est verò iis εἱμαρμένη seu Fatum, ut ibidem legas, *αἰτία τῶν ὄντων εἰρομένη, ἢ λόγος καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται· caussa rerum implicata, sive ratio, per quam mundus administratur.* Ac similiter apud Stobæum in Eclog. Phys. λόγος καθ' ὃν τὰ μὲν γεγονότα γέγονε, τὰ δὲ γινόμενα γίνεται, τὰ δὲ γενησόμενα γενήσεται. *ratio, per quam facta sunt facta; quæ fiunt, fiunt; fient, quæ futura.* Apud Agellium quoque lib. VI, cap. II, dicitur, secundùm Chrysippum, Εἱμαρμένην εἶναι φυσικὴν σύνταξιν τῶν ὅλων, ἐξ ἀϊδίου, τῶν ἑτέρων τοῖς ἑτέροις ἐπακολουθούντων, ἀμεταβόλου καὶ ἀπαραβάτου οὔσης τῆς τοιαύτης συμπλοκῆς· *Fatum esse naturalem compositionem universorum, ab æterno, mutuò sese consequentium, immutabili & inviolabili hac complicatione.* Vel, si malis interpretationem Agellianam, *Fatum est sempiterna quædam & indeclinabilis series rerum, & catena, volvens semetipsa, sese & implicans per æternos consequentiæ ordines, ex quibus apta connexaque est.* Primùm dicitur Chrysippo φυσικὴ σύνταξις, *naturalis compositio*, quia naturâ rebus inest: unde & *Natura* sæpe à Stoicis vocatur. Additur series τῶν ὅλων, *omnium*, hoc est, etiam eorum, quæ (ut loquimur) contingenter, fortunâ, aut casu fiunt; quoniam nihil non fato fit. Sequitur ἐξ ἀϊδίου, *ab æterno*: quia cum Deus Naturam crearet, fatum hoc rebus omnibus indidit. Subjicitur de complicatione immutabili, quia caussæ omnes in fatali hac catena nexu junguntur indissolubili: unde Fatum hoc Stoicis etiam vocatur *caussa, veritas, & necessitas.* Nec quicquam, ut diximus, hinc excipitur, non ulli actus humani, nedum terminus vitæ. Hanc sententiam suam comprobant ex eo, quia non modò in naturalibus, sed etiam in voluntariis, sint caussæ antecedentes, cùm nihil sine caussis fiat: eoque & voluntates humanæ includantur sempiternæ caussarum seriei, quæ Fatum dicitur. Idem eo adstruebant, quod pronunciatum omne sit verum, aut falsum, exempli gratiâ: Cypselus Corinthi, Pisistratus Athenis, Cæsar Romæ invadet imperium. Hæc futura fuisse, ex eo, quòd facta sunt, cognoscitur. Ab æterno igitur verum fuit pronunciatum hoc. At quod ab æternitate verum, id etiam certum: quodque certum, idem immutabile; cùm è vero in falsum converti non possit. Adhæc eo pugnabant, quòd sit divinatio: ut ostendunt vatum effata, atque oracula. At, inquiebant, nullæ forent de actibus humanis, vel certo mortis genere, temporeque, ante annos sæpe multos prædictiones, si quæcunque futura prædicuntur, veréque futura sunt, possent non fieri.

Interim in isto caussarum nexu sempiterno disparem esse naturæ, ac voluntatis rationem, fate-

Digitized by Google

fatebantur. Nec enim existimabant, hunc caussarum nexum ex æterno pendentium in voluntariis esse κυρίων καὶ συνεκτικῶν αἰτιῶν, hoc est, caussarum principalium, quæque efficienter antecedunt : sed esse eum caussarum adjuvantium; sine quibus res effici non possit. Quomodo colloquium cum virgine caussa est amoris, atque amor inhonesti concubitus. Vtcunque enim non sequatur in omnibus, vel ex congressu amor, vel ex amore flagitium : in quibus tamen sequuntur ista, sunt ea, ut Tullius ait, præcursiones ad efficiendum. Ac tam adjuvantes caussæ, quàm principales, in fatali serie, licet diversimode, includebantur: eóque & illæ præcursiones, etiamsi non semper idem efficiunt, tamen quando efficiunt, non possunt non efficere, & cum non efficiunt, efficere non possunt: quia fatalis series à Deo constituta omnium sit rerum caussa ; quàm humana mens infringere minimè valet. Hanc rem sic Chrysippus declarabat libro de Providentia, Agellio interprete, lib. VI, cap. II : *Quamquam ita sit, ut ratione quadam principali necessario coacta atque connexa Fato sint omnia : ingenia tamen ipsa mentium nostrarum proinde sunt Fato obnoxia, ut proprietas eorum est ipsa, & qualitas. Nam si sint per Naturam primitus salubriter utiliterque facta, omnem illam vim, quæ extrinsecus ingruit, inoffensius tractabiliusve transmittunt. Sin vero sunt aspera & inscita, & rudia, nullisque artium bonarum adminiculis fulta ; etiamsi parvo, sive nullo, fatalis incommodi conflictu urgeantur, suâ tamen scævitate & voluntario impetu, in assidua delicta & errores ruunt. Idque ipsum, ut eâ ratione fiat, naturalis illa, & necessaria rerum consequentia efficit, quæ Fatum vocatur. Est enim genere ipso, quasi fatale, & consequens, ut mala ingenia peccatis & erroribus non vacent.*

Adversus ista nihil æquè urgeri solet, quàm sic omnium, etiam delictorum ac scelerum, Deum fore auctorem: quod naturâ animus omnium abhorret credere. Sed Chrysippus contendebat, etsi nihil non fiat necessariò, quia Fatum eludi nullâ vi, aut astu hominis, possit : tamen c[illegible]m in delictis, non Fato, vel Deo, sed humanæ [illegible]alitiæ, adscribi oportere. Distinguebat a[illegible]em inter hominem, consideratum simpliciter, & hunc hominem, hoc est, hac vel illâ præditum ingenii proprietate. Vt exemplo ista illustrem : quis dixerit, hominis, prout homo est, hanc esse naturam, ut sit truculentus, vel libidinosus? Quàm multi enim cohibere libidinem, temperare etiam à cædibus sciunt! Attamen si sanguinarium conspexeris, præsertim qui impune aliquid possit, quis aliud sibi persuaserit, quàm, si atroci injuriâ affectus videatur, cæde hoc alterius ulturum? Est alius in Venerem proclivis. Adest famosa Lais, vel occasio est illudendi pudicitiæ formosæ provincialis uxoris ; quàm ἑλκυστικὸν * aliquid habere, ajebat Varro. Quid aliud fiet, quàm, ut paratis omnibus, præceps, tauri instar, in Venerem ruat? Colligebat hinc Chrysippus, utcunque necessariò quidque fiat, non tamen Deum esse caussam cædis, sed hominis truculentiam : nec penes Deum esse culpam volutationis cum scorto, vel commissi adulterii ; sed penes animum hominis libidine diffluentis. Vnumquodque enim censeri è caussa proxima: hanc autem non Deum esse, sed hominis voluntatem, atque ingenium ; quod uni contigerit mite, asperum alteri ; huic continentiæ amans, illi in libidines pronum. Declarabat autem hoc similitudine cylindri; qui si pede impellatur, initium dederis motus : at porrò ille præceps feretur, non quia tu moveris (nam quadro si idem feceris, mox quiescet) sed propriam ob volubilitatem, quam ex forma, modoque suo, habet. Similiter, inquiebat, à fato quidem esse impulsum aliquem voluntatis ; sed cædem esse à propria voluntate, ingeniique truculentia : atque itidem libidines fœdas incontinentiæ animi, ut caussæ proximæ, tribui convenire. Quam similitudinem non apud Agellium * modò, sed Tullium † etiam, legere est.

Sed adversus ista objeceris, Deum esse opificem naturæ, tam sanguinariæ, quàm lenis ; tam libidinosæ, quàm continentis : unumquodque autem agere pro natura, quam Deus indiderit nascenti; eóque, ubi necessarius est nexus, verissimum esse illud pronunciatum, caussam caussæ esse caussam caussati. Viderunt & hanc difficultatem Stoici : sed negarunt, Deum esse caussam totius naturæ : duo enim esse ejus principia [illegible]tivum unum, Mentem æternam ; & passivu[illegible]terum, materiem ei coæternam. Mentem es[illegible]optimam ; sed materiei quædam inesse vitia : eoque hominum alios aliis esse meliores, prout ex meliore, vel deteriori sunt materie : neque in mala natura esse aliquam opificis culpam, qui ex materie istiusmodi id fecerit, quod potuit : quomodo nemo, quòd vitreum, aut fictile vas, fragile sit, aut quod vas ferreum ferrugine obducatur, artem fabri culpaverit, cum hoc vitium constet esse à materie, non ab opifice. Similiter igitur δύναμιν τῆς ὕλης κινητικὴν † (ut Chrysippus vocabat) caussam fecere mali tam culpæ, quàm pœnæ. De malo illo interno sic Seneca præfat. lib. I Nat. Quæst. *Virium Deus, quod vult, efficiat ; an in multis rebus illum tractanda destituant ; & à magno artifice formentur prava multa, non quia cessat ars, sed quia id, in quo exercetur, inobsequens arti est.* Vbi id, in quod ars se occupat, materies est ; quæ inobsequens est artifici, quia in ea lateat indoles malefica. De externis sunt illa ejusdem lib. de Providentia cap. V : *Quare tamen Deus tam iniquus in distributione Fati fuit, ut bonis viris paupertatem, vulnera, & acerba funera adscriberet? Non potest artifex mutare materiam: hæc passa est.* Valdeque hæc Stoicorum sententia est vicina opinioni magorum, qui duo statuerunt principia; boni, bonum dæmonem, nempe Oromasdem, sive Iovem; & mali auctorem malum, Arimanium, sive Plutonem : ut tradidere Aristoteles, Hermippus, Eudoxus, & Theopompus;

* *attrahendi vim habens.*

* *lib. 6, cap. 2.*
† *de Fato.*

† *vim materiæ motricem.*

Digitized by Google

pus; atque ex iis Laërtius in Præfatione sui operis. Deque eo ex antiquorum aliis dictum à nobis lib. I, cap. V.

Objici præterea solet, ut sic Deus fuerit extra culpam, eaque resideat tota penes materiem hominis; in ista tamen actuum humanarum necessitate frustra ad Deum preces fundi. Sed Stoici regerebant, & preces, & leges, & præmia, ac pœnas, esse in caussis & effectis fatalibus. Itaque cum Zeno cæderet servum in furto deprehensum, atque hic inclamaret, fato se furatum; respondit ille, *Et fato cæderis:* ut est apud Laërtium.

Dixeris, quid nosse hujusmodi fatum juvat, cujus scientia & pietati, & virtuti, obsit magis, quàm prosit? Nam quantillus pietatis, vel quis honos erit virtutis, si nihil agere aliud valeam, quam faciam? Huic sic argumento obviam isset Iustus Lipsius: ex Stoicorum mente *, primas, ac insitas Fato caussas, à voluntate humanâ leviter inclinari, indeque aut præmium esse, aut pœnam. Sed quod ab Scholasticis in Aristotele factum esse, non semel dicimus, ut meliorem ei affingerent opinionem, quàm habuisset; nempe ne tanti nominis philosophus à veritate Christiana, extra ea, quæ ad Christum, & Spiritum ejus pertinerent, longè nimis abiisse videretur: idem ab Lipsio factum fuit in Stoicis, dum videri vult, propiùs eos absuisse à Christianis, quam revera erat. Tuetur se eo, quem vel testem vel interpretem allegat, Manilio. Versus ejus adduximus, cùm de Fato Astrologico † ageremus. Verùm nihil aliud ille dicit, quàm, utcunque voluntas necessariò agat, nihilominus probos diligi, improbos odio esse: haut secus ac mortiferas odimus herbas, & fruges amamus,

Quæ non arbitrio veniunt, sed semine certo.

* Lips. lib. 1 Physiol. Stoica. cap. 14.

† cap. 47.

At quo pacto hinc elicias, prout homines Fati conditionem in melius flexerint, aut pejus, ita vel præmium mereri, vel pœnam? Imò quid apertius est, quàm planè eos contrarium dicere? Longè igitur aliud fuisset, quo Stoici hoc se argumentum eludere posse arbitrarentur. Nempe non ursissent principia illa de Fato; unde, quid sequatur, non disputabo: sed principia alia, de vita non secundùm affectus, verùm rationem, componenda. Et profectò cogitemus ipsum sectæ conditorem: à quo proverbium illud ‡, Τοῦ φιλοσόφου Ζήνωνος ἐγκρατέστερος· *philosopho Zenone continentior.* Cogitemus etiam Catonem, Senecam, Epictetum, & tot alios. Fateri cogemur, genuinos Stoicos vitæ probitate nulli ex sectis aliis fuisse inferiores. Vt videri queant alia habuisse principia vivendi, alia disserendi.

‡ Laërt. in Zenone.

Præterea ajebant, sectam hanc inter alia ad hoc prodesse, ut cogitantes omnia evenire fatali quadam necessitate, patientes simus in adversis; gnari eos, qui non lubentes fatis obsecundent, obluctando sibi onus reddere gravius, quia frustra de eo se cruciant, quod corrigere est nefas.

Atque hujusmodi est Stoicorum opinio de Fato: quo nomine etiam Deum ipsum intelligebant. Nempe cum unum esse agnoscerent Deum, multis tamen vocabulis, pro vi diversa, appellabant. Vnde Laërtius in Zenone ait, eundem Deum & Iovem dici, & Mentem, & Fatum. Et Seneca in IV de Benef. cap. VII: *Vis illum Fatum vocare? non errabis. Hic est, ex quo suspensa sunt omnia, caussa caussarum. Vis illum Providentiam? rectè dices. est enim cujus consilio huic Mundo providetur, ut inconcussus eat, & actus suos explicet. Vis Naturam vocare? non peccabis. est enim ex quo nata sunt omnia, cujus spiritu vivimus. Vis Mundum? ipse est enim totum, quod vides, totus suis partibus inditus, & se sustinens ut sua.* Vbi videmus, Fatum Stoicis esse Providentiam; sed quæ afferat rebus necessitatem: esseque eam Prouidentiam Numinis, sed ita Naturæ ac Mundo permixti, ut hæc sint Dei ipsius corpus. Quam rem plenius explicabimus, cum de Natura sive Mundo agemus.

CAPVT L.

De Fato Christiano. Fati vox à veterum aliis rejecta, aliis admissa: rejecta, quando per illud intelligeretur nexus caussarum in sublunaribus cunctis vi siderum necessariò proveniens: recepta, si sic vocaretur divina de rebus creatis constitutio. Conciliati Augustinus, & Boethius; quorum illi Fatum est voluntas divina; huic verò secundarum caussarum ordo. Neutrum interea propriè dici: veriusque fatum esse complexum caussarum omnium, prout à Dei providentia dependent. Ne naturales quidem effectus esse ab necessitate absoluta; nedum actus humanos. Necessitatem fatalem spectari tum in prævisione omnium, tum in decreto Dei. Ex prævisione Dei non consequi aliam necessitatem, quàm impropriè dictam, sive illam infallibilitatis. Nec decreto Dei aliam induci, quam illam ex hypothesi, quæ consequentiæ necessitas vocatur. Vt proinde optimè conveniant, arbitrii libertas, & fatalis necessitas.

POst tam multa de multiplici gentilium Fato non immeritò aliquis requirat, ut Christianorum etiam de eo, ac antiquorum præcipuè, judicium afferamus. Vbi primùm de vocabulo, mox de re dispiciendum. Nec enim è veteribus desunt, qui in totum damnare videantur ipsum Fati nomen. Vti B. Augustinus in V de Civitate Dei: cujus verba superiùs * adduximus. Atque idem tractatu XXXVII in Ioannem ait: *O si cor tuum non esset fatuum, non crederes fatum.* Sequitur quoque Gregorius M. homilia X in Euangelia: *Absit à fidelium cordibus, ut Fatum esse aliquid dicant.* Sed non refugit vocabulum hoc Boethius in IV de Consolat. Philosoph. pros. IV; ubi Fatum definitur, *inhærens rebus mobilibus dispositio, per quam providentia divina suis quæque nectit ordinibus.* Nec rem improbat Augustinus, dummodo per illud intelligatur voluntas vel potestas Dei: sed eò vocabulum rejicit, quia sumeretur vulgò pro vi positio-

* cap. 47.

nis

Digitized by Google

nis siderum. Damnat igitur Fatum Chaldaicum; non illud, quo sua voluntati humanæ relicta est voluntas. Sed sic quoque aliquis inter Augustinum, & Boethium, dissensus videtur. Nam Augustino Fatum est voluntas Dei; Boethio, ordo secundarum caussarum, quatenus subest providentiæ divinæ. Sed sunt ista non difficilia conciliatu. Nam Augustinus Fatum spectabat, ut loquuntur, caussaliter; Boethius, formaliter. At quid refert, utrùm Fatum dicatur, voluntas Dei in caussis secundis ordinem constituens: an ordo in caussis secundis à voluntate Dei constitutus? Vtrobique enim agnoscitur, ordinem caussarum esse à Deo, ac secundùm illum omnia certo & infallibiliter evenire. Minùs tamen propriè Augustinus. Sed nec propriè satis Boethius, cum ordo sit relatio, Fatum autem relatio non sit: quippe pertinet ad caussam efficientem: relatio autem propriè non efficit. Sic verò ad caussam efficientem refertur Fatum, ut non sit caussa unica, sed congeries ac nexus caussarum secundarum, quatenus subjectæ sunt providentiæ Dei.

Interim hæc colligatio caussarum aliter se habet erga res naturales, aliter erga voluntates humanas. Valde enim falluntur, siqui fatalem illam necessitatem in eo constituant, quod Deus sic in creata agat omnia, ut & naturalia semper operentur pro vi semel inditâ, & humanæ voluntates pro impulsu divino bene maleve operentur, nec agere secus possint. Siquidem ne naturales quidem effectus sunt ab necessitate absoluta: quia multa contingunt interventu voluntatis humanæ, vel boni malive spiritus, per quos sæpe natura à Deo impeditur. Ac longè minus voluntas humana agit ex necessitate absoluta: quia sic tollatur ex rerum natura res omnium pulcherrima, libertas arbitrii; atque adeo religio ipsa. Nexus igitur caussarum secundarum ejusmodi est, ut illa quidem necessario fiant, quæ caussas habent necessarias: contingenter autem, quæ caussas habent contingentes. Atque utrarumque caussarum colligatio dicitur fatalis, quatenus in ea spectatur tum prævisio Dei, tum decretum. Prævisio, etsi certissima est, minimè tamen pugnat cum libero hominis arbitrio. Vtcunque enim millies cernam, aliquem nimiis se poculis perdentem; non eò scientia mea efficit, quò minùs ille liberè se inebriet, ac perdat. Quare cùm certissimò idem prævidet Deus, non eo prævisio illa libertatem tollet humanam, ac vel ebrietatis crebræ, vel interitus, fuerit caussa. Possis tamen dicere, necessariò, hoc est, certò, & infallibiliter, hominem se poculis perditurum; quia falli nequeat intellectus divinus. Sed hæc necessitas est impropriè dicta; quæ caussa rei dici nequit. Altera necessitas consideratur ratione decreti; quò Deus cuique suum præstituit finem, & hujus, & alterius vitæ ratione. Sed nunc intra hanc vitam consistamus. Illud convenit, non hominem, sed Deum, statuere cuique vitæ suæ terminum. Negari quidem nequit, hominem nimiâ Venere, & Baccho, & aliis id genus, naturam si spectes, vitam reddere breviorem. Sed constat item, Deum, auctorem naturæ, agere posse, & subinde agere, præter naturam. Vt quando impedit, quò minùs natura agat ex vi sua. Innumera sunt ejus rei exempla. Sed in termino me vitæ continebo. Convenit, ut arbitror, Regis Ezechiæ * morbum fuisse suâ naturâ letalem: à quo tamen convaluit, Deo morbi vim præpediente. Contra item IV Reg. cap. VIII videmus, ut Benhado, Syriæ regi dicat Elisæus, *Sanaberis:* quia morbi naturam spectaret: at subjungat deinde, *Ostendit mihi Dominus, quod morte morieris:* puta non morbo, sed gladio Azaëlis: cujus propositum de interimendo Benhadad minimè decrêrat Deus impedire. Quare nec Ezechias servatus fato Physico, nec eo periit Benhadad. Nec enim cur ille superviveret, vel hic moreretur, fuit αἴτιον φυσικὸν, quod semper in natura mundoque includitur: sed pependit utrumque à principio externo. In caussis vero voluntariis nullum fatum agnoscebant Peripatetici: quia si ut in rebus naturalibus sunt caussæ naturales & antecedentes: sic forent etiam in voluntariis: tolleretur voluntatis libertas, & quod Stoici vocant, τὸ ἐφ' ἡμῖν, nihilque in nostra foret potestate. Vnde Tullius quoque lib. de Fato: *Qui introducunt caussarum seriem sempiternam, hi mentem hominis voluntate liberâ spoliatam necessitate fati devinciunt.* Quare, uti dixi, ne in talibus quidem naturalis simpliciter est necessitas, sed spectanda est Dei voluntas: quæ, morituro aliquo, statuit permittere, tum ut agat homo, quibus sibi, secundùm naturæ cursum, ad immaturam mortem paret viam: tum ut etiam natura more agat ordinario, quia non impedire eam decrêrit. His positis, necessitas moriendi consequitur; quia non potest non fieri, ubi Deus statuerit aliquid permittere, quod, si finat, certò videat fore. Sed necessitas ista est comparatione non voluntatis humanæ, verùm præscientiæ ac decreti divini: nec est necessitas physica, sive interna, vel consequentis; sed logica, sive syllogistica, vel consequentiæ. Sit enim hoc majus pronunciatum. Si talis fuerit ordo rerum (exempli gratiâ) ut Fabius, vel Manius, propensus sit ad libidinem, inque aula, vel inter Venereos vivat nepotulos; ac Deus talem rerum ordinem, nullum vero virtuti naturali decernat impedimentum: certò istic loci, illo etiam morbo, qualis lues Venerea, corripietur, ac peribit. Minus pronunciatum est: At Deus decernit, ut ejusmodi rerum ordo decurrat: utcunque prævideat, hominem sic sibi relictum vagâ & illegitimâ Venere peccaturum, &, se nullum virtuti naturali afferente impedimentum, fore prorsus, ut miserè homo pereat. Complexio est: Fabius igitur, vel Manius, & tum, & sic peribit. Rectéque hanc necessariam vocari consecutionem, ostendit Aristotelica † syllogismi definitio; ubi conclusio omnis necessariò consequi dicitur, propter ea,

* lib. 2 sive 4 Reg. cap. 20.

† lib. 1 Analyt. priorum, cap. 1, §. 8.

Digitized by Google

ea, quæ præmittuntur. Verùm uti hæc non est necessitas consequentis, sed consequentiæ: ita nec decretum, quod dicebamus, ejusmodi est, ut vim humanæ adferat voluntati. Quippe neque sic conditionatum est, ut incertam relinquat prævisionem numinis: neque sic absolutum, ut hominis evertat libertatem: aliâ interim mente, & absolutum dixeris, & conditionatum. Licet enim non homo sibi quisquam; sed Deus illi præfiniat dies suos: non tamen ab decreto hoc excluduntur caussæ naturales, & actus humani; quibus ad terminum illum, culpâ sæpe humanâ, eâque evitabili, devenitur. Alioqui non Deuter. v, 16, juberemur honorare parentes, quò prolongentur nobis dies: nec Psal. LV, 24, dicerentur viri sanguinis, ac doli, non dimidiaturi dies suos. Etiam est Proverb. x, 27, *Timor Domini apponet dies: & anni impiorum breviabuntur.* Et similia sunt alia præceptorum, promissionum, minarum, exempla. Licet autem non arbitrer, ullum hominis ingenium satis penetrare, quomodo decretum Dei, & libertas hominis, de certo vitæ fine conveniant: videtur nihilominus multum imminui difficultas, si prævisionem Dei consideremus bifariam; ut antecedit actus humanos, & ut sequitur. Præcedit ea cum conditione; eoque nihil ponit. Sequitur absolutè, quia ubi ad prævisionem conditionatam decretum de certa rerum serie à Deo accesserit: quod erat conditionatum, quodammodo naturam decreti induit absoluti. Conditionata quidem nihil ponunt, nisi positâ conditione: sed ponitur conditio, decernente Deo, se non impediturum actus liberos, quos fore prævidet, si non impediat. Cujusmodi prævisio cùm sit certissima; ubi decretum de non impediendo accesserit, neutiquam relinquitur meta vitæ incerta: sed ut incerta à nobis attenditur, præscindendo intellectum à decreto; quia permissio non est caussa sufficiens: ut certissima autem consideratur, quatenus decretum Dei spectatur, ut naturâ suâ posterius est actibus hominis prævisis. Sunt igitur decreta Dei, & voluntas humana, ὑπάλληλα *: nec quam Deus homini libertatem dedit, ullo ejus tollitur decreto; nec divinum infringitur decretum libertate hominis: sed pariter Deus, & disponit atque ordinat caussas, quæ sunt ab homine; & de fine decretum facit immutabile. Quibus abunde refellitur σόφισμα, quod dicitur λόγος ἀργὸς †, & ab Tullio lib. de Fato, ac Origene adfertur in secundo contra Celsum. Optimè etiam hæc conveniunt cum iis, quæ B. Augustinus scribit lib. de bono perseverantiæ cap. XVII, & de correptione ac gratia cap. VII, & XIII: ubi ostendit, ut alios celerius, tardiùs alios, auferat ex hac vita, quò pariter & homini sua constet libertas, & Deo suum decretum, cuique suum constituens terminum. Quod si alia etiam, quæ pro hac sententia, vel quoque adversus eam, adduci posse videantur, scire sit cupido: Scholastici adeantur, more suo in utramque partem differentes: sed sic, ut homini acuto, & tamen magis studioso pietatis, quàm ingenii laudem affectanti, non obscure eluceat, quò trahat veritas. Iuvabunt etiam complurium eruditorum de vitæ termino judicia, quæ in epistolica de hoc argumento quæstione publici juris fecit vir amicissimus, atque ambigo, num elegantioris ingenii, an exquisitioris doctrinæ, Ioannes Bevervicius, Dordrechtanæ Reip. Senator, ac Medicus.

* subalterna.

† ignava ratiocinatio.

DE

Digitized by Google

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSV, LIBRI SECVNDI PARS II;

Quæ est de cultu Elementorum.

CAPVT LI.

A corporum cælestium cultu divinum ad honorem transitur, qui præstitus est elementis. Vnde elementa *dicantur. Vt definiantur ab Aristotele, & Galeno; qui ea consideraruntt, ut corporum sunt prima, non corporum primorum principia. Sola ut principia sint mixtorum; etsi cælum, ab Aristotele etiam, laxius voce hac acceptâ,* elementum *appelletur: & quò attenderit Philosophus, cùm sic loquitur. Ex his allata caussa, cur divinitas sit attributa elementis. Duplex ratio considerandi elementa, una pro ratione gravitatis, ac levitatis; altera pro qualitatibus primis: atque ut ex utroque quaternarium elementorum numerum collegerint. Et hæc, inter cætera, compulisse Pythagoram, ut* Τετράδα *pro sacro haberet numero; imo pro Deo, per quem juraret. Quid Orphei tetrachordo significetur. Quid Platonem impulerit, ut certas elementis figuras tribueret. Cur flamma fastigiatim assurgat, vera ex Theophrasto ratio adfertur. Propriè nullas esse elementis figuras: & quid attenderint, qui rectilineam tribuêre figuram: quò item, qui circularem; idque meliùs alius, licet per accidens solum intelligatur. E philosophis Prodicum Ceum, & Empedoclem, elementis habuisse honorem cælestem. E gentibus Persas præisse: cumque hac sententia conciliati, qui unum coluisse Solem tradiderunt. Ex elementis prima Tellus in Deos relata. Sed primò Telluris nomine comprehensam universæ vim Naturæ, ab Æthere, & Sole, concipientem semina, ad alia, atque alia singularia, secundùm speciem suam, producenda. Quomodo ad Terram etiam referatur Ignis Vestalis. Quod dixeramus de Tellure primò ex Elementis culta, (nisi de Ægyptiis aliter fuit) id ratione, & testibus, comprobatum: ac propterea mirum videri, Græcum Salomonicæ Sapientiæ scriptorem, dum memorat tot Naturæ partes, veneratione divinâ exceptas, silentio suo præteriisse Tellurem.*

A cælestis naturæ cultu deventum est ad venerationem corporum inferiorum tum simplicium, tum mixtorum. Quorum priora dicuntur *elementa*: nempe, ut *ἀναλογίᾳ* ductus suspicor, à prisco *eleo*: quomodo ab *alo*, *alimentum*; ab *doceo*, *documentum*; à *moneo*, *monumentum*; ac par ratio in *sacramentum*, *juramentum*, *rudimentum*, *incrementum*, & aliis. *Eleo* antiquis idem ac *oleo*; ut *hemo*, dixere pro *homo*, *benus*, pro *bonus*; unde *bene*, & *bellus*. *Oleo* autem quandoque notat *cresco*; unde *olus*, quia terra succrescit: item *olescere*, *adolescere*, & fortasse *exoletus*, qui olescere desiit; juxta Festum, Cæsellium, Priscianum, Bedam. Elementis igitur fuerit nomen, quia ex illis, ut principiis, omnia generentur, & succrescant. Atque hoc etiam definitione eorum firmatur. Nam, ut est Metaphys. lib. IV, seu Latinis, V, cap. III, Στοιχεῖον λέγεται, ἐξ οὗ σύγκειται πρώτου ἐνυπάρχοντος, ἀδιαιρέτου τῷ εἴδει εἰς ἕτερον εἶδος· *Elementum dicitur, ex quo quid componitur primò, sic ut insit, & specie sit indivisibile in aliam speciem.* Et mox: Τὰ τῶν σωμάτων στοιχεῖα λέγουσιν, εἰς ἃ διαιρεῖται τὰ σώματα ἔσχατα, ἐκεῖνα δὲ μηκέτ' εἰς ἄλλα εἴδει διαφέροντα σώματα· *Corporum elementa dicunt ultima, in quæ corpora dividuntur, illa verò non amplius in specie differentia corpora.* Nec ab his abit definitio illa in tertio de Cælo, cont. XXXI: quam Scotus perperam putabat soli competere materiæ primæ. Omnino enim convenit, non absolutè quidem, ut corpora sunt naturalia, attamen relatione factâ ad mixtum: quod pluribus ostendit doctissimus Cardinalis Contarenus, opere de Elementis. Nec aliud voluit Galenus, cùm initio operis sui de Elementis ait, ea esse πρῶτα καὶ ἁπλούστατα μόρια τῇ φύσει, καὶ μηκέτ' εἰς ἄλλα διαλυθῆναι δυνάμενα· *partes naturâ primas & simplicissimas, quæque in alia resolvi nequeant.* Loquitur autem Galenus nobiscum de elementis corporeis; non materiâ, & formâ; quæ principia censet, non elementa. Ac similiter distinguit Plutarchus de Placitis philosophorum. Nempe Galenus, & Plutarchus, sequuntur Hippocratem, & veterum alios. Primus sanè Plato, quem Aristoteles secutus, στοιχείων * nomine pro incorporeis principiis usus est: ut ex Eudemo tradit Simplicius procem. Physic. Nobis hic sermo duntaxat de elementis, ut à principiis distinguuntur: hoc est, de primis & simplicissimis corporibus, ex quibus componuntur mixta inanima, & animata, tum rationis expertia, tum eâ prædita. Atque ex his etiam liquet, elementorum numero nunc excludi cælum. Scio, Aristotelem ipsum initio libri tertii de Cælo illud appellare, τὸ πρῶτον τῶν στοιχείων, *elementorum primum*: utcunque putaret, non ingredi illud compositionem mixtorum. Sed Aristoteles, cùm sic loquitur, respicit compositionem non mixtorum, sed mundi: quem constare docet quinque simplicissimis corporibus, primò omnium cælo, ac præterea quatuor aliis, unde mixta generantur.

* elementorum.

Quod si mixta omnia producuntur ex elementis:

mentis: non obscura est ratio, cur iis divinitatem tribuerint gentes. Nam sic colligebant: si parentes colendi, quia illis originem debemus: quanto magis cultus est exhibendus elementis, unde parentes ipsi, & omne humanum genus, ut nunc cætera prætercam, ortum suum ducunt.

Considerantur verò elementa, tum ut partes mundi, tum ut principia mixtorum. Priori modo, pro differentiis formam constituentibus, gravitatem, & levitatem esse, tradidit Averroës in IV de Cælo *. Nam, inquiebat, pro duobus istis elementa locum occupant in universo: summè leve, ignis, supremum; remissè leve, aër, proximum: remissè grave, aqua, tertium: summè grave, terra, infimum. Quo argumento quatuor etiam, nec plura esse elementa, comprobavit. Posteriori ratione pro differentiis formarum constitutivis habentur primæ quatuor qualitates: quæ sententia est Alexandri, Ammonii, Philoponi, & Simplicii. Proque harum etiam συζυγίᾳ † quadruplici, quaternarius elementorum numerus colligitur. Nam si calor accesserit siccitati, est Ignis: si humori, aër. Si frigus societur humori, est aqua: si siccitati, terra. Plato in Timæo in duobus abit. Nam ignis nomine etiam cæleste corpus comprehendit: ac præterea distinguit elementa qualitatibus secundis: aliter tamen, quam ab Averroë factum vidimus. Siquidem ignis ei subtilissimus, acutissimus, mobilis: aër subtilis, obtusus, mobilis: aqua crassa, obtusa, mobilis: terra crassissima, obtusissima, immobilis.

* comment. 1, & 14.

† conjunctione.

Hunc elementorum quaternarium præcipuè attendit Pythagoras, cùm ei tantam vim etiam in rebus tribueret naturalibus. Vnde Hierocles ‡: Καὶ ἁπλῶς τὰ ὄντα πάντα ἡ τετρὰς ἀνεδήσατο, στοιχείων, ἀριθμῶν, ὡρῶν τοῦ ἔτους, ἡλικιῶν συνοικισμῶν· *Et ut verbo dicam, quæcunque existunt, quaternarius colligavit: in elementis, in numeris, in anni tempestatibus, in ætatum contuberniis.* Ideo quaternarium vocabat πηγὴν ἀενάου φύσεως, *fontem æternæ naturæ:* etiam Deum dicebat, & quidem undecunque divinum: neque sanctius habuit juramentum, quam per quaternarium. Sed hæc infra fusiùs exponentur.

‡ in aurea carmina Pythagora.

Nihil verò æquè mirandum in elementis, quàm tam concors discordia. Hanc eorum harmoniam figurabat Orpheus suo tetrachordo. Nam uti in hoc quatuor sunt chordæ, quorum sonis permixtis suavissimus editur concentus: ita ex quatuor elementorum concursu mixta omnia generantur. Ac ut in tetrachordo ὑπάτη ὑπατῶν sonum edit gravissimum; νήτη, acutissimum: atque ad gravissimum proximè accedit παρυπάτη ὑπατῶν; ad acutissimum proximè παρανήτη: itidem in elementis, ut diximus, unum est gravissimum, Terra: unum levissimum, Ignis: ac præterea duo sunt intermedia, unum gravius, Aqua; alterum levius, Aër. Hic admirandus elementorum concentus ostendit, esse numen, per quod tantopere dissita, pugnantiaque, in mixtione rerum ita consentiant ac conspirent.

Idem cognoscere est ex comparatione illa à Platone instituta: cum figuras quatuor sic illis accommodat, ut pyramis igni respondeat, ὀκτάεδρον * aëri, εἰκοσάεδρον aquæ, terræ autem cubus. Nempe sic solent Platonici rerum naturam tegere abstractionibus Mathematicis. E. G. Terræ cubicam tribuerunt figuram ob ejus constantiam, & stabilitatem. At igni ajebant respondere pyramidem, tum quia figura hæc bases habeat paucissimas, eoque ad penetrandum sit maxime idonea, uti in elementis nihil est penetrantius igni: tum autem, quia ignis, modò eum ex igni nostro metiamur, basin habeat latiorem, inque acumen desinat. Sed de igne nostro magis placet ratio à Theophrasto adiata libro de Igne: nempe ut eo fastigiata sit flamma, quia quanto est superior, tanto longius absit à pabulo suo. De octaëdro, & icosaëdro, quæ objiciat Ioannes Grammaticus, videre est apud ipsum libro de Mundi æternitate. Sed ex Plutarcho de Oraculorum defectu occurrit illi Carpenterius in Alcinoi cap. 11.

* sex basium. Vide de his figuris veterum Euclidem lib. 13, proposit. 13. 14. & deinceps.

Propriè verò loquendo elementa figuram certam non habent: cujus caussa est, quòd in mistura necesse fuit ea omnes recipere figuras. Aliqui tamen rectam iis tribuunt, aliqui circularem. Priores respiciunt ordinem elementorum in natura constituenda: posteriores eum attendunt in natura constituta. Nam elementa extra locum naturalem rectà feruntur, vel versus centrum, vel versus cælum. Sed profectò non si rectà tendant sursum, aut deorsum, eò rectam habent figuram: neque hoc dicit Aristoteles in I de cælo: sed solùm ait rectæ esse dimensionis. Meliùs posteriores, qui attendunt figuram in natura constituta. Nam cum gravia versus centrum ferantur, necesse est ea in orbem figurari: & levia cum cælum petant, quod sphæricum est, consequitur ea sic figurari, uti illud, quo continentur. Interim liquet, figuram hanc non propriam esse, sed accidentalem.

Venio ad illa, quæ propiùs tangant honorem elementorum divinum. Qui sic primo attributus iis, ut non eo propterea cælestia exciderent corpora; sed hunc cum cælis haberent communem. Quod de philosophorum etiam sententia dictum velim. Ita cum Sole, & Luna, elementa esse Deos, credebat Prodicus Ceus. Quod si in quorundam sententia siderum cultus non exprimatur; hi, credo, cælestes illos ignes intellexere. Vti fortè, cùm Simplicius scribit, Empedoclem Agrigentinum pro numinibus habuisse elementa cum lite & concordia. De gentibus totis res est liquidior. Quemadmodum de Græcis, & Romanis: qui Rheæ, Neptuni, Iunonis, aliisque nominibus, elementa signabant. Item Persis, qui præter Cælum, Solem, Lunam, & Venerem, venerati etiam sunt, καὶ πῦρ, καὶ γῆν, καὶ ἀνέμους, καὶ ὕδωρ, *& ignem, & terram, & ventos, & aerem:* ut clarè dicunt Herodotus in primo, & Strabo in XV.

Digitized by Google

in xv. Dissentit tamen Trogus: qui unum ait Solem coluisse, ut antea * vidimus. Sed eo conciliare hos possis, quod antiqui Persæ Solem duntaxat venerati sint: at postea Persarum natio etiam πολυθεότητα * admiserit: quod ita esse, planius postea faciemus.

* cap. 9.

* multitudinem Deorum.

Ex elementis ante alia, ut arbitror, Tellus divinos obtinuit honores: idque laxè eâ voce acceptâ, ut signat hunc globum terræ & aquæ; qui opponitur cælesti, hoc est, æthereo, & aëreo corpori. Nec enim primitus inter æthercam, & aeriam substantiam distinxere: nec, Terram colentes, seorsum aquam honore dignabantur cælesti. Imò sapientes, ut postea dicetur, in Tellure universam coluere Naturam; quatenus ea, ut femina consideratur: hoc est, prout attenditur vis Naturæ feminibus, è mascula Naturæ vi conceptis, novas rerum formas, nova corpora producens; sive alia, atque alia singularia, quando omnia hæc caduca sunt ac fluxa, ejusdem generis ac speciei pariens. Vti masculam illam Naturæ vim Osiridem, Saturnum, aliisque nominibus vocarunt: ita femineam hanc, Isidem, Opim, & aliter, ut inferius ostendam. Paullatim autem glisccente Deorum Dearumque numero, separato dignati sunt cultu terram, & aquam; separato item æthera, & aëra. Cùm verò ignis vel æthereus sit, vel terrestris (nam illum inter lunarem orbem, & aëra, non agnovere antiqui) æthereum coluere, cùm cælum, solem, sidera venerati: terrestrem, cùm terram honore prosequerentur divino. Nisi quòd ignis Vestalis quodammodo ad utrumque referatur. Nam in terris erat, & terrestri fomite constabat: idem tamen, si exstinctus esset incuriâ Vestalium, ad Solis accendi radios solet: atque adeo Solis etiam, siveætherei ignis symbolum erat. De Ægyptiis tamen non refragor, siquis Aquam ab iis priùs cultam arbitretur: cujus caussam inferiùs adducam. Sed de nationum cæteris longè aliter censendum. Ab iis enim prima ex elementis Tellus honorem nacta est divinum. Cujus etiam rei laudare testem possumus Platonem. Vt qui in Cratylo tradat, Græcorum antiquissimos tantummodo coluisse Solem, Lunam, Astra, Cælum, Tellurem. Nec mirum adeò, si miseri illi ab æthereis corporibus prolapsi etiam sint ad cultum Telluris: quando post cælos ea princeps est Mundi pars: unde & Cæli ac Terræ nominibus, etiam in Sacris literis, rerum intelligitur universitas. Imò Deus die prima fecisse dicitur Cælum, & Terram: ut planè his debeatur principatus; utcunque diebus sequentibus major iis accesserit ornatus. Etiam uti in cælis Sol, & sidera, continuò se ingerunt in sensus: ita in partibus mundi inferioribus primo oculis, & corporis, & mentis, Telluris se bona offerebant. Videbant homines, hanc esse locum & sedem suam: atque eandem esse altricem & hominum, & omnium animantium: hanc quoque esse metallorum, & omnium divitiarum, productricem. Hesiodus ideo principem illi in elementis tribuit locum; uti & Pherecydes Syrius. Plato quoque in Timæo vocat Deorum antiquissimam. Etiam Avicenna libro de Cælo cap. ult. censet: Naturam primo sibi propositam habuisse productionem Terræ; deinde autem elementa cætera, quia his egeat terra ad custodiam sui. Denique prope omnium ea est veterum opinio, Terram esse Antiquam matrem: quam Cælo nuptam dixere, quia ut in rerum generatione Cælum refert marem; sic in eadem Tellus esset alma mater. Non dubium igitur, quin ea præ aliis visa sit cultum promereri divinum. Vt mirer à scriptore Sapientiæ Salomonicæ cultum eum præteriri. Nam cap. XIII, 2, refert cultum cæli, siderum, ignis, aëris, venti, & aquæ: de terra silet, quam tot gentes coluere. Hoc, ut liqueat, de gentium præcipuis dicam.

CAPVT LII.

De cultu Telluris, ac primùm apud Phrygas: ubi Cybele *dicta*, Dindymene, Berecynthia, Pessinuntia, Mygdonia, *atque aliter: ac ratio nominum ostensa. Cur eadem* Asporene *potius, quàm* Aspordene, *nuncupata. Cur* Phaliana, *&* Cimmeris, *vocata: cur item* Cybeba. *Quomodo hæc Dea in veteribus fingatur aris. Quando ejus simulachrum Romæ, & à quibus, & quomodo soleat circumferri: atque ut illud unà cum leonibus mos fuerit abluere in fluvio Almone. Amasius Deæ dictus* Attes, Attis, Attin, Atys. *Neronis Cæsaris versus immeritò irrisi à Persio. Qua mente à Catullo* Attin *mulier dicatur.*

INitium esto à Phrygibus; quibus colebatur Tellus sub nomine Rheæ, Cybeles, & aliis, quæ cum caussis suis referam postea. Quæcunque autem de hac Dea ab antiquis accepimus, ea vel veterem tangunt historiam, vel ad rerum pertinent naturam. Priori modo trifariam possumus Rheam intelligere. Vno, ut Rhea, quæ communis omnium mater dicitur, sit Eva, mater omnium viventium, uxor Adami, qui antiquissimus est Saturnus, quatenus Saturni nomine hominem capimus, non naturam. Altero autem, ut Rhea sit uxor Noachi, qui & ipse Saturni nomine censetur, quatenus ab eo sunt, qui progeniti post universalem cataclysmum. Tertio, ut particulatim signetur veterum Phrygum regina, quæ Attin bubulcum adamavit, & à morte sua communis omnium mater dicta est, quia cum Tellure, verè omnium matre, uno eodemque honore divino coleretur. Hoc modo consideravimus Rheam lib. I, cap. XX. Quare tum ea nobis adducta, quæ ad historiam tum reginæ hujus, tum amasii ejus, pertinerent.

Nunc alteram de Cybele ordiar dissertationem, quatenus ea consideratur, ut pars est naturæ: perque illam vel sola, vel præcipuè, Terra adumbratur. Omnis hæc disquisitio nobis tripartita erit, vel si malis, sex membrorum, cùm quæque

Digitized by Google

quæque trium partium alias minimùm duas sub se comprehendat. Primùm enim dicam, tum de variis matris Deûm nominibus, ac simulachro ejusdem: tum de vero amasii ejus nomine, & cur, qui natura erat vir, mulier dicatur. Deinde enarrabo, tum diversa nomina, quibus vocantur Cybeles sacerdotes; ac ritus, qui eos propiùs spectent: tum de sacris ipsis, quis eorum auctor fuerit, & qui præcipuè in iis ritus observati. Denique exponam, quid tum per Cybelen, & Attinem, tum per sacra eorum, mysticè denotetur.

I. Rheæ nomina longè se offerunt plurima: magnam verò partem ea petita sunt à locis, ubi Diva coleretur. Talis est appellatio *Matris Phrygiæ*: ubi cur *mater* vocetur, exponam postea: quia autem in Phrygia, uti dictum, præcipuè coleretur, indeque cultus is Romam sit translatus, eò *Mater Phrygia* dicta est: uti & aliis vocata nominibus multis, pro locis Phrygiæ diversis; ut ex Strabonis x attingebamus lib. primo. In his etiam est *Cybele*, vel *Cybelle*. Mediam enim nunc correptam habet apud poetas, nunc porrectam. Servius putabat sic vocari, quia Cybelejo furore correpti soleant κυβιςᾷν τὴν κεφαλὴν *. Sed Strabonis nobis potior est auctoritas: cui & favet Hesychius: Κύβελα, ὄρη Φρυγίας. Κυβέλη, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν. *Cybela, montes Phrygiæ: Cybele, mater Deorum.* Stephanus: Ἐστι καὶ Κύβελλα Φρυγίας, καὶ Κύβελλον ἱερὸν, ἀφ' οὗ Κυβέλη ἡ Ῥέα λέγεται, καὶ Κυβεληγενής, καὶ Κυβελίς· *Etiam Cybella in Phrygia, & Cybellum templum; unde Rhea dicitur Cybele, & Cybeligena, & Cybelis.* Similiter quoque Festus, Suidas, & Etymologus: qui addit, Κύβελον montem in Bithynia statui ab Alexandro Polyhistore. Nempe loca in confiniis constituta, nunc huic, nunc vicinæ tribui solent regioni.

* caput rotare.

Item Δινδυμήνη, ἡ Δινδυμία, teste Stephano; qui Δίνδυμα ὄρη τῆς Τρωάδος facit. Δινδυμήνην, ut Strabo in x, sic & Pausanias dixit in Achaicis, & Bœoticis: Horatius item lib. I, od. XVI; μητέρα Δινδυμίην Apollonius in primo Argonauticôn. Minutum hoc, pro priori corruptè esse apud Hesychium, Δινδύμην, μήτηρ θεῶν ἀπὸ Δινδύμων ὀρῶν τῆς Φρυγίας· *Dindyme, mater Deûm, à Dindymis, Phrygiæ montibus.* Vel Δινδυμίην, μητέρα rescribendum.

Ἰδαῖα item ab Ida, monte Phrygiæ; ut est apud eundem. Atque ita Idæam matrem vocitat Halicarnassensis lib. II: item Livius, Lucretius, Maro, Naso, & quis non?

Berecynthia itidem à Berecyntho, Phrygiæ urbe; unde & regio ejus *Berecynthia*, iisdem testantibus.

Pessinuntia à Pessinunte; quæ à Tullio de Arusp. Resp. dicitur, *sedes domiciliumque matris Deorum.* In Galatia collocat Stephanus: sed eâ parte situm, quà Galatia magnam attingit Phrygiam; ut gemino est Strabonis loco in x. Et priùs Phrygiæ fuit. Ammianus lib. XXVI: *Valens Pessinunta signa properè tulit, Phrygiæ quondam, nunc Galatiæ oppidum.* Hinc Dea Romam translata; ut à Livio traditum lib. XXIX, & Strabone lib. X; ac de eodem sic Ammianus lib. XXII: *Unde dextrorsus itinere declinato, Pessinunta convertit, visurus vetusta Matris magnæ delubra: a quo oppido, bello Punico secundo, carmine Cumano monente, per Scipionem Nasicam simulacrum translatum est Romam.* Imò non defuere, qui hanc in urbem cælitus fuisse delapsum Deæ simulachrum putarent: atque inde urbi, nempe ἀπὸ τοῦ πεσεῖν, quod est *cadere*, *Pessinunti* nomen datum fuisse.

Etiam *Mygdonia mater* dicta est, non à Mygdonia Macedoniæ, sed Phrygiæ: quam itidem agnoscit Stephanus: Μυγδονία, μοῖρα Μακεδονίας, καὶ ἑτέρα Φρυγίας τῆς μεγάλης ἀπὸ Μύγδονος· *Mygdonia, pars Macedoniæ, & altera Phrygiæ Majoris, sic dictæ a Mygdone.* Nec de alia intelligere licet illud Horatii lib. III, od. XVII:

Quàm si Mygdonis regnum Haliattici
Campis continuem.

Vbi Mygdoniam non obscurè contiguam regno facit Haliattico, hoc est, Lydiæ; cui primo Haliattis, pòst Crœsus filius, præfuere. Vt neque dubitandum sit, quin vera sit lectio, quam omnes ejusdem poetæ codd. præferunt lib. II, od. XII:

Aut pinguis Phrygiæ Mygdonias opes.

Vtcunque genuinum alioquin videri possit:

Aut pinguis Phrygiæ, aut Mygdonias opes.

Quomodo Servius citat in illud secundo Æn. *Trojanas ut opes*: credo, quia non altera, quàm illa Macedoniæ Mygdonia, toto mari Ægeo, & ultrà, dissita à Phrygia, animo nobilis Grammatici obversaretur. Mygdoniæ matris meminit Valerius Flaccus lib. III Argonaut.

— Ancipitem lymphaverat urbem
Mygdoniæ Pan jussa ferens sævissima matris.

Quemadmodum & per *Mygdonios planctus* sacra Phrygia intelligit lib. VIII:

Sic ubi Mygdonios planctus sacer abluit Almo,
Lætaque jam Cybele.

Claudianus de consulatu, quem Manlius Theodorus cùm Eutropio gessit:

Perfossique ruant populo pallente leones,
Quales Mygdonio curru frenare Cybelle
Optat.

Strabo in decimo, inter alia nomina, quæ Dea à Phrygiæ locis acceperit, etiam esse ait, quòd Πυλήνην vocarint. Quis locus dederit hoc nomen, nusquam dicit. In epitome * Strabonis pro eo est, Πυλήνην, καὶ Κυμήνην. Πυληκαῖον in Phrygia agnoscit Ptolemæus. * pag. 146.

Etiam Phrygiæ est mons Ἄγδιστις, secundùm Pausaniam in Atticis. Indeque etiam Rhea *Agdistis*, vel *Agdestis*, est vocata; quemadmodum ait Hesychius *. Aliis non Dea, sed Attis, Cybeles amasius, *Agdestis* videtur nuncupatus. Sed de isto abunde dictum nobis lib. I, cap. XX. * in Ἄγδιστις.

In Troade, quæ Phrygiæ minoris pars, sunt Ἄνδειρα oppidum, ac sub Anderis μητρὸς θεῶν Ἀνδειρηνῆς ἅγιον· *Anderenæ, matris Deorum, delubrum;*

Digitized by Google

brum; ut est apud Strabonem in XIII. Ac aliquantò pòst apud eundem legas, ut prope Pergamum sit civitas Ἀσπόρδηνον: quo in nomine quia audiri videtur obscena vox πορδῆς, *peditûs*, eò ab aliquibus vocari Ἀσπόρηνον: atque hic, inquit, est τὸ ἱερὸν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν Ἀσπορηνῆς· *fanum matris Deûm Asporenæ*.

Nec solùm à Phrygiæ, vel conterminis; sed aliis etiam, quibus coleretur, longéque dissitis locis, nomen Dea accepit. Vti cùm in Colchide dicta est *Phasiana*. Meminit Arrianus in periplo Ponti Euxini: Εἰσβαλλόντων ἢ εἰς τὸν Φᾶσιν, ἐν ἀριστερᾷ ἵδρυται ἡ Φασιανὴ θεός· Εἴη δ' ἂν ἀπό γε τοῦ σχήματος τεκμαιρομένῳ, ἡ Ῥέα. Καὶ γὰρ κύμβαλον μετὰ χεῖρας ἔχει, καὶ λέοντας ὑπὸ τῷ θρόνῳ, καὶ κάθηται ὥσπερ ἐν τῷ μητρῴῳ Ἀθήνησιν ἡ τοῦ Φειδίου. *Intrantibus Phasin à sinistris Phasiana Dea apparet; quam, ex ejus specie atque forma, Rheam esse, conjicere licet. Manibus enim tenet cymbalum, leones habet sub throno, sedetque, ut illa Phidiæ Athenis in æde matris Deorum.*

Imò culta etiam Dea apud Cimmerios: unde Κιμμερὶς vocitata. Hesychius: Κιμμερίς, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν· *Cimmeris, mater Deorum.*

Atque hæc sunt nomina à locis, præcipuè Phrygiæ, imposita huic Divæ. Ex cæteris unum suffecerit dixisse, quia caussa ejus ex sacris Deæ petita est. Est hoc Κυβήβη, & Κυβήβα. Festus: *Cybebe mater, quam dicebant magnam, ita appellabatur, quòd ageret homines in furorem, quod Græci κυβηβᾶν dicunt.* Nec est, quòd quis *Cybelen* legendum arbitretur. Nam continuò subdit: *Cybele verò eadem dicta à loco, qui est in Phrygia.* Etiam *Cybebe* agnoscit Eusebius in Odyss. B †: Κυβήβα διὰ τοῦ α, ἡ Κυβήβη διὰ τοῦ η, ἡ Ῥέα. *Cybeba per A, vel Cybebe per E, Rhea.* Etiam apud Hesychium legendum, Κυβήβη, ἡ μήτηρ τῶν θεῶν. *Cubebe, mater Deorum.* At perperam vulgo Κυβήκη. Vti & apud eum legas, Κυβήκαι, θεοφορεῖται, κορυβαντιᾷ. Vbi malim, Κυβήβει. Sanè apud eundem est, Κύβηβις, γάλλος, κίναιδος. Nempe uti Dea ipsa Κυβήβη, ita sacerdos ejus Gallus κύβηβις, vel potiùs κύβηβις, pro quo κύβηβος est apud Eustathium, loco antè memorato: ac similiter Etymologus: Κύβηβος, παρὰ τὸ κύπτω, ὁ καταχύψας. Κυβήβειν, κυβίως τὸ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ῥίπτειν. Atque ad hoc κυβηβᾶν, quod notare ait *rotari in caput*; addit, matrem Deûm dictam esse Κυβήβην, quia Galli, qui ei ministrarent, furore correpti, capita vi jacerent, ut de Mænadibus loquitur Catullus †. Itaque & pro Κύβικος, puto Κύβιβος, vel κύβηβος, rescribendum esse in illis Hesychii verbis, ut nunc leguntur: Κύβικος, ὁ κατεχόμενος τῇ μητρὶ τῶν θεῶν, κυβηλικὸν τρόπον· *Cybicus, occupatus afflatusque à matre Deorum, ad morem Cybeliticum*, sive, *sacerdotum Cybeles*.

† pag. 1431. edit. Rom.

† Carm. de Atti. & Berecynthia.

Atque hæc quidem de nominibus Deæ. Etsi verò in extrema demum operis hujus parte de simulachris Divûm agere animus sit: hoc tamen loco non refugiam memorare aliqua de effigie matris Phrygiæ, quæ vetustis in aris compâret. Multum enim inde lucis accesserit iis, quæ ad sacra Deæ pertinent.

Romæ ara est marmorea in ædibus, quæ fuere Cardinalis Cæsii. In ea est Cybele, capite turrito, insidens currui à leonibus vecto; dextrâ spicas ac milium, lævâ autem tympanum tenens; ac pedum habens à tergo. Inscriptio est, M. D. M. I. ET ATTINIS: ubi singulares literæ valent, *Magnæ Deûm Matri Idææ*; ut dixi lib. I. Subest verò inscriptio ista:

L. CORNELIVS. SCIPIO. OREITVS
V. C. AVGVR. TAVROBOLIVM
SIVE. CRIOBOLIVM. FECIT
DIE. IIII KAL. MART
TVSCO. ET. ANVLLINO. COSS.

Dextro latere binas est conspicere incisas faces transversas, unà cum crotalis; sinistro autem fistulas. Quorum omnium figuræ in Collectione Inscriptionum Gruterianâ exprimuntur pag. XXVII, num. III. Etiam Romæ, haut procul à Cæsia domo, est ara Cybeles; cujus prima facies habet inscriptionem: aversa facies, duas lances, poculum, lituum, aliud instrumentum ad cochlearis modum. In latere dextro est pinus, & sub ea taurus: appendent item tympanum, & fistulæ. In sinistro autem latere est pinus, & sub ea aries, atque appendent mithra, pedum, & quiddam simile lanci. Figuram etiam instrumentorum ibidem est videre expressam.

Item Romæ ædis Sancti Nicolai in Calcaria habet aram ingentem: inscriptum ei hexastichon Græcè, cujus initium antea adduximus: Latinè verò habentur ista:

PETRONIVS. APOLLODORVS. V. C
PONTIFEX. MAIOR. XV. VIR. SACR. FAC
PATER. SACR. DEI. INVICTI. MITHRÆ
TAVROBOLIO. CRIOBOLIOQ. PERCEPTO
VNA. CVM. RVF. VOLVSIANA. C. F CON
IVGE. XVI. KAL. IVLIAS. DD. NN
VALENTINIANO. ET. VALENTE.
AVGG. III. COSS. ARAM. DICAVIT

In latere aræ dextro turrita est Cybele à leonibus vecta: adstat pinus, & sub ea taurus. In lævo latere habes mithratum Attin, bis cinctum: dextra tenet fistulas, & crotala; læva autem pedum. Superiùs est cernere tympanum; ponè autem pinum, & sub illa arietem: sub hisce seorsùm est taurus. In parte aversa videas transversas tædas, lituum, pateram, guttum sive urceum, & sympinium. Habes apud Gruterum pag. XXVIII. Ac ibidem pluria reperias id genus.

Atque ex his inter alia videre est, qualis effingi soleat Cybele. Simulachrum hoc ejus circumgestabatur Romæ VI Kal. April. Quod fieri quomodo soleat, docet Dionysius Halicarnassensis lib. II Antiquit. Vbi sic de matris Idææ sacris scribit: Θυσίας αὐτῇ, καὶ ἀγῶνας ἄγουσιν ἀνὰ πᾶν ἔτος οἱ στρατηγοὶ κατὰ τοὺς Ῥωμαίων νόμους· ἱερῶνται δὲ αὐτῆς ἀνὴρ Φρὺξ, καὶ γυνὴ Φρυγία·

Digitized by Google

Φρυγία· ἐ περιάγουσιν ἀνὰ τὴν πόλιν οὗτοι μητραγυρτοῦντες, ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος, τύπους τε περικείμενοι τοῖς στήθεσι, ἐ καταυλούμενοι πρὸς τῶν ἑπομένων τὰ μητρῷα μέλη, καὶ τύμπανα κροτοῦντες. Ρωμαίοι δὲ τῶν αὐθιγενῶν οὔτε μητραγυρτῶν τις, οὔτε καταυλούμενος πορεύεται διὰ τῆς πόλεως, ποικίλην ἐνδεδυκὼς στολὴν, οὔτε ὀργιάζων τὴν θεὸν τοῖς Φρυγίοις ὀργιασμοῖς, κατὰ νόμον, ἢ ψήφισμα βουλῆς. *Quotannis enim Romani praetores sacrificant ei, ac ludos celebrant: sacrum autem faciunt Phryx, & Phrygia, Deamque per urbem circumferunt, stipem colligentes magnae Deae, ex more, imagines de pectore gestantes, & ad eorum, qui sequuntur, in honorem matris Phrygiae, hymnos tibiâ concinentes, tympanaque pulsantes. Nullus verò est ex indigenis Romanus, qui matri magnae stipem colligat, aut tibiâ canens per urbem incedat, variâ indutus veste, aut orgia ejus Phrygio ritu celebret: idque sic statutum lege, aut senatusconsulto.*

Etiam simulachrum hoc Deae Almonis fluvii undis abluebatur. Ovid. IV Fast.

Est locus, in Tiberim quà lubricus influit Almon,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpureâ canus cum veste sacerdos
Almonis, dominam, sacraque lavit aquis.

Vbi non solam Cybelen lotam indicat; sed etiam sacra; uti leones; unde Claudianus:

Praelatoque lavas Phrygios Almone leones.

Reate Vmbriae in Sabinis opidum Rheae sacrum: unde Silius lib. VIII.

— Magnaeque Reate dicatum
Caelicolum matri.

A cognominibus Deae, & iis, quae ad simulachrum ejus attinent, venio ad amasium ejus: in cujus nomine non conveniunt veteres. Plurimùm Ἄττης vocari solet: unde Pausanias in Achaicis, ὁ αὐτὸς Ἄττης *: &, Ἄττῃ πεποιημένον †: item, τὰ ἐς τὸν Ἄττην ‡. Apud Hesychium etiam est, Ἄττης, τὸν Ἄττην φασὶ Λάκωνες *. Aliis tamen Ἄτης. Harpocration: Ἄτης, Δημοσθένης ὑπὲρ Κτησιφῶντος. Ὁ Ἄττης παρὰ Φρυξὶ μάλιστα τιμᾶται, ὡς πρόπολος τῆς μητρὸς τῶν Θεῶν. ATTIS, *de quo Demosthenes pro Ctesiphonte: Attis à Phrygibus maximè colitur, velut famulus matris Deorum.* Verùm hodie Demosthenis codd. habent Ἄττης. Sed alterum etiam rectum esse, liquet ex Suida, qui Ἄτης agnoscit; si standum editione Mediolanensi, Aldinâ, & postea consecutis: imò & in MSo sic reperit H. Stephanus. Interim suspectior est locus, quia non ordine suo vox ea ponitur; sed inter Ἀτίζω, & Ἀτίθασσον. Adducuntur ibidem verba haec Demosthenis, orat. pro Ctesiphonte sive de Corona: Τῆς Ἄτης, Ἄτης Τῆς. Sed hodie apud Demosthenem ibi Ἄτης legitur. Ac Strabonem quoque; qui & ipse in decimo †, ubi ista ex Demosthene adducit, Ἄτης habet. Validius, quòd ibidem adferuntur haec ex Theopompi comoedia, quae Καπηλίδες ‡ inscribebatur: Κολάζομαί γε σε, καὶ τὸν σὸν Ἄτιν· *Puniam te, tuumque Attin.* Vnde Suidas collegit, accusandi casu non Ἄτην dici, sed Ἄτιν. Ac habes hoc non semel apud Diodorum in tertio. Est igitur, ut ὄφις: ac gignendi casu Ἄτιος, & Ἄτεος facit. Vnde & in veteri ara, quae est Romae in aede Beati Nicolai:

Μητέρι τῇ πάντων Ῥείῃ, τεκέων τε γενέθλῃ,
Ἄττει θ' ὑψίστῳ ἐ συνέχοντι τὸ πᾶν.

Omnium Opi matri, simul omni progeniei,
Attique excelso, quem nihil orbe fugit.

Accusativum ejus reperias in Latina etiam inscriptione:

Qui colitis Cybelen, & qui Phryga plangitis Attin.

Sed possit haec forma etiam esse ab Ἄτις Ἄτιδος, ut dicimus, Πάρις τῆς Πάριδος, τὸν Πάριδα, ἐ Πάριν. Sic τῆς Ἄτιδος σῶμα * est apud Diodorum Siculum loco antè memorato. Est quoque Romae, in S. Luciae, ara ingens marmorea; cujus inscriptio sic incipit †: DIS. MAGNIS. MATRI. DEVM. ET ATTIDI SEXTILIVS, &c. Similiter habes in veteri inscriptione arae, quae Romae est in aedibus Colotianis †: M. D. M. ID. ET ATTIDIS MINOTVRANI *. Vbi priora, ut dictum, valent, *Magnae Deum Matris Idaeae*. In summo item arae est: M. D. M. IDÆÆ. ET ATTIDI MINOTAVRO.

Imò & rectus est Ἄττιν Ἄττινος. Nempe ut alia pleraque tum in Σ, tum in Ν exeunt: qualia ἀκτὶς, ἀκτὶν· δελφὶς, δελφὶν· Σαλαμὶς, Σαλαμὶν: & Latinis, *pollis, pollen; sanguis*, antiquè *sanguen*. Xiphilinus ex Dione in Nerone: Ἐκιθαρῴδησέ τε Ἄττινα, ἢ Βάκχας ὁ Αὔγουστος, *Augustus cecinit Attidem, & Bacchas*. Sic enim optimè in Catulli Gallijambum emendavit Scaliger: ubi in utraque Stephanica: Ἄττιν τινα, *Attin quendam*. Macrobii quoque est lib. I Saturn. cap. XXI: *Circa matrem Deum, & Attinem*. Item inscriptione arae marmoreae, quae Romae est in aedibus cardinalis Caesii: M. D. M. I. ET ATTINIS; ubi singulares literae quid valeant, nihil attinet toties repetere. Etiam Menoreae in Hispania est fragmentum cum inscriptione hac:

M. BADIVS. HONO
ET. CORNELIVS. SILV
TEMPLVM. MATR. MA
ATTHIN DE. S. P.

Vbi extrema valent, *Matri Magnae, & Attini de sua pecunia*: vel, *de suo posuit*. Recto usus Caesar Nero *:

— Berecynthius Attin,
Et qui caeruleum dirimebat Nerea delphin.

Quae cur Persius derideret, non magis caussa erat, quàm hoc ejusdem:

Sic costam longo subduximus Apennino.

Vel etiam:

Et raptum vitulo caput ablatura superbo.

Ac imprimis illud:

Torva Mimalloneis implerunt cornua bombis.

Vbi ob oculos habuit Nero illud Catulli de nuptiis Pelei, & Thetidos:

Multi raucisonis efflabant cornua bombis.

Nec immeritò Seneca † disertissimum vocat versum illum Neronis:

Colla Cytheriacae splendent agitata columbae.

Denique & Ἄτυς τῆς Ἄτυος dixere, ut Φόρκυν Φόρκυνος, & Φόρκυς Φόρκυος. Imò & consonarum, quae geminantur, alterâ abjectâ, *Atys, Atyos*. Vnde Galliambis in veteri editione ‡ Catulli

* ipse Attes.
† Atta factum, dicatumque.
‡ illa Atten spectantia.
* Atten, sic Atten vocant Lacones.
† pag. 471. edit. Paris. an. 1620.
‡ Copae, sive mulieres cauponantes.
* Attidis corpus.
† Collect. Grut. pag. 28, num. 2.
† ibid. num. 4.
* Pro Minoturani rescribendum Menotyranni: ac inscriptione item proxima Menotyranno pro Minotauro: ut monitum Cl. Salmasio, notis in Lampridium. Μηνοτύραννος mensium rex, & anni moderator: quod Soli convenit. At Attin esse Solem planum fiet cap. 54.
* apud Persium sat. 1.
† lib. 1 Natural. Quaest. cap. 9.
‡ Regii Lepidi an. 1481.

Digitized by Google

tulli inscriptio est, *De Berecynthia, & Aty*. Ac poeta ipse sic carmen orditur:

Super alta vectus Atys celeri rate maria.

Et similiter toto poematio.

Quia verò Attis sese eviràrat, ideo se apud Catullum vocat mulierem:

Ego mulier, ego adolescens, ego ephebus, ego puer.

Ita quoque est in editione prima; quæ Regii Lepidi prodiit anno cIɔ cccc LXXXI. Aliqui legunt *puber*: sed obstat, quod Attis pro temporis ratione conditionem suam recenset, ac per gradus ac pueritiam devenit: ut non potuerit pubertatis mentio fieri, nisi post adolescentiam. Sententia igitur est, nunc in mulierem sum conversus, qui antè adolescens, antè ephebus, imò ante puer eram. Sese autem vocat mulierem, uti pro *Gallos* inibi maluit dicere *Gallas*. Nihilo melius est *inuber*: quod duobus placuit eruditissimis viris. Nempe ut *inuber* sit ἀπογάλακτος, sicut *sububer* ὑπομάστιος, ut veteres glossæ interpretantur. Nec enim *inuber* eâ significatione dicitur: sed longè aliâ; idque ab *uber* pro *pingui*: quomodo Agellius* *ostreas inuberes* dixit, quæ senio Lunæ factæ sunt macilentæ.

* lib. 20, cap. 8.

CAPUT LIII.

Sacerdotes matris Phrygiæ vocati Curetes; *sed distinguendi Curetes Ætolici, Phrygii, ac Cretici. Unde* Curetes; *ac eâdem, unde* Acarnanes *dicantur. Nec* Curetes *solùm, sed &* Corybantes *appellatos, &* Cabiros, *&* Telchines, *&* Gallos, *& eorum antistites* Archigallos; *ratioque horum adducta nominum. Sacerdotes Cybeles Samiâ eviratos testâ, tanquam aliis cotibus acutiori: nec propterea rectè putasse Nonium*, Samium *idem esse ac* acutum. Gallantes, *pro* furentibus. *Vestis Gallorum diversicolor. Caput iidem rotabant; unde* tremuli *dicuntur B. Hieronymo. Inungebant capillos; faciem candidâ velabant bysso; mulierem instar formabant gressum suum; ut Deam sanguine suo placarent, lacertos cruentabant; denique à populo mendicabant æra. Sacra Deæ vocata* Μητρῷα. *Sacros Deæ ludos vocari Megalenses; à quibus diversos esse ludos Magnos, sive Romanos. Quis auctor sit Megalensium. Dea Phrygia à leonibus gestata. Aries ei mactatus, unde* Criobolia *dicta: item taurus, ex quo nomen* Taurobolio; *quod &* vulgo Tauropolium. *Pinus in his sacris gestata; quæ cæsa ex luco Cybeles. In iisdem sonuisse lituum, crotala; præcipuéque cymbala, tympana, tibias. Edisse se jactabant ex tympano, bibisse ex cymbalo: deque variis, unde biberent, vasis; item aliis sacrorum instrumentis.*

DE variis matris Deûm nominibus, & simulachro ejus; de amasio item Attine; hactenus vidimus. Accedo ad secundum; quod est de sacerdotibus, & sacris. In sacerdotibus duo considerabimus; tum nomina, quibus variè sunt appellati; tum ritus, qui eos propiùs tangunt.

Sacerdotes Rheæ quàm multa sortiti sint nomina, docet his verbis Strabo in x: Οἱ παραδιδόντες τὰ Κρητικὰ, καὶ τὰ Φρύγια, ἱερουργίαις τισὶν ἐμπεπλεγμένοι*, τῶν μὲν μυστικαῖς, ταῖς δ' ἄλλως, περί τε τὴν τοῦ Διὸς παιδοτροφίαν τὴν ἐν τῇ Κρήτῃ, καὶ τοὺς τῆς μητρὸς τῶν θεῶν ὀργιασμοὺς ἐν τῇ Φρυγίᾳ, καὶ τοῖς περὶ τὴν Ἴδην τὴν Τρωικὴν τόποις. Τοσαύτη δ' ἐστὶν ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ποικιλία, τῶν μὲν τοὺς αὐτοὺς τοῖς Κουρῆσι τοὺς Κορύβαντας, καὶ Καβείρους, καὶ Ἰδαίους Δακτύλους, καὶ Τελχῖνας ἀποφαινόντων· τῶν δὲ, συγγενεῖς ἀλλήλων, καὶ μικράς τινας αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους διαφορὰς διαστελλόντων †· ὡς δὲ τύπῳ εἰπεῖν, καὶ κατὰ τὸ πλέον ἅπαντας ἐνθουσιαστικούς τινας, καὶ Βακχικοὺς, καὶ ἐνοπλίῳ κινήσει, μετὰ θορύβου, καὶ ψόφου, καὶ κυμβάλων, καὶ τυμπάνων, καὶ ὅπλων, ἔτι δ' αὐλοῦ καὶ βοῆς ἐκπλήττοντας κατὰ τὰς ἱερουργίας ἐν σχήματι διακόνων τε, καὶ τὰ ἱερὰ τρόπον τινὰ κοινοποιεῖσθαι· ταῦτά τε, καὶ τῶν Σαμοθρακῶν, καὶ τὰ ἐν Λήμνῳ, καὶ ἄλλα πλείω, διὰ τὸ τοὺς προσπόλους ‡ λέγεσθαι τοὺς αὐτούς. Ea sic reddidit interpres: *Qui Cretenses res tradunt, Phrygiásque, ii quibusdam sacris ministeriis implicant Curetes, cùm arcanis, tum aliâs Iovis in Creta educationi pueri'i, & Matris Deum sacrificiis in Phrygia ac locis circa Idam Trojæ montem. Ingens est diversitas istarum narrationum: alii eosdem cum Curetibus ponunt Corybantas, Cabiros, Idæos Dactylos, Telchines: alii cognatos inter se, & exilibus distinctos differentiis. Ut in summa dicam, ab omnibus furore quodam divino correpti, & bacchantes describuntur; qui armatâ saltatione cum tumultu & strepitu, tintinnabulis, tympanis, armis, tibiâ, & clamore, in sacrificiis perterreant homines sub ministrorum specie. Atque hæc sacra quodammodo communia habere pleraque censentur cum Samothraciis, Lemniis, aliisque compluribus; ideo quòd iidem omnium famuli perhibentur.* Hactenus Strabo. Κουρῆτες unde dicti sint, non convenit. Cujus caussa est, quòd triplices sint Curetes; Ætolici, Phrygii, & Cretici. Ætolici inhabitarunt Chalcidem: cumque priùs comam alerent, sed ab iis, quibuscum de Lelanto campo decertarent, capillis apprehenderentur in pugna, noluere deinceps pugnare intonsi: atque ex eo dicti Κουρῆτες, quia κουρὰ est *tonsura*: uti contrà, qui trans Acheloum habitarent, vocati *Acarnanes*, quia non tonderentur, ex ἀ στερητικῷ, & κείρειν, sive καρεῖν, quod est *tondere*: unde & nomen *carminis*, non ejus quod canitur, sed quo carminatur. Ab his igitur Chalcidis Curetibus censent Curetas Phrygiæ matris administros esse ortos: ac propterea nomen, quod secum attulerant, retinuisse. At Curetas Creticos sic nominatos censent, vel ab ætate, quia κοῦροι, sive κόροι, hoc est, adolescentes forent: (tales enim erant, qui in armis saltarent) vel à ministerio, quia Iovem κόρον, hoc est, puerum, educassent. Aliis tamen placet, Rheam partui propinquam è Phrygia arcessivisse Curetas in Cretam: quomodo vetus nominis ratio & in his habuerit locum. Et favet huic opinioni Euripides in Bacchis; ubi Curetas magnæ matris, & Iovis alumnos, pro iisdem habet. *Corybantes* dici putarunt, quia κορύπτοντες βαίνειν, hoc est, *saltantes incederent*. Cumque de Curetibus ambiguum sit,

* MSti ἐμπεπλεγμένα.

† MSti διεσταλμένων.

‡ MSSi προπόλους.

Digitized by Google

fit, num origine fint Chalcidenſes, an Phryges: de Corybantibus magis convenit, eos eſſe αὐ-
* indigenas. τόχθονας *, & Aborigines Phrygum. *Cabiros* ajunt vocatos à Cabiro, Berecynthiæ monte. *Idæos Dactylos*, dictos quidem *Idæos* ab Ida monte, ad cujus pedem habitarent: *Dactylos* autem, quia quinque eſſent numero, ac totidem haberent ſorores: ut juncti repræſentarent numerum τῶ δακτύλων, ſive *digitorum*. Denique *Telchines* appellatos, quia novem numero Rheam è Rhodo comitati eſſent in Cretam: quæ priùs
† Strabo in 14. *Ophiuſa*, poſtea *Telchinis* †, uti incolæ *Telchines*. Nec tamen de iſtis veteres omnes convenere: ſed alii alias adduxere cauſſas: quas apud Strabonem legere eſt. Planéque eſt veriſimile Καβείρυς potiùs ab Hebræo fonte eſſe; ut diximus cap. XXXI.

Sacerdotes quoque Deæ hujus *Galli* voca-
‡ lib. I, cap. 20. bantur. De nominis cauſſa diximus antea ‡. Nunc itaque contentus ſum Herodiani illo lib. I: Ἐν ᾗ τῷ προειρημένῳ Πεσσινοῦντι πάλαι μὲν Φρύγες ὠργίαζον ἐπὶ τῷ ποταμῷ Γάλλῳ παραῤῥέοντι, ἀφ᾽ οὗ τὴν ἐπωνυμίαν φέρουσιν οἱ τῇ Θεῷ τομίαι ἱερώμενοι· *Peſſinunte eo quem diximus, Phryges olim celebrabant Orgia, juxta fluvium Gallum: à quo etiam evirati Deæ ſacerdotes nomen ſuum obtinent.* Præcipui eorum dicebantur *Archigalli*: uti Plinio lib. XXXV, cap. X, Tertulliano in Apologetico cap. XXXV, veteri Iuvenalis interpreti in
* verſ. 62. ſat. IX *, & in vett. inſcriptionibus: ubi legas †,
† Gruter. Collect. pag. 30, num 2. IVLIANI ARCHIGALLI: ſed imprimis
‡ p. 308. num. 7. illuſtris illa ‡: C. CAMERIVS. CRESCENS. ARCHIGALLVS. MATRIS. DEVM. MAGNÆ. IDÆÆ. ET. ATTIS. POPVLI ROMANI. VIVVS. SIBI. FECIT.

In hiſce ſacerdotibus, ac famulis Deæ Matris, novem iſta præcipuè ſpectantur; eviratio, furor, veſtitus multicolor, capitis jactatio, capillorum inunctio, mollities inceſſus, lacertorum ſectio, ejulatus, & æruſcatio.

Solitos evirari, idque ad tibiæ cantum, oſtendimus lib. I, cap. XX. Fiebat autem id teſtâ Samiâ. Cauſſam adfert Plinius lib. XXXV, cap. XII: *Samiâ teſtâ Matris Deûm ſacerdotes, qui Galli vocantur, virilitatem amputant; nec aliter citra perniciem, ſi M. Cœlio credimus; qui linguam ſic amputandam objecit gravi probro.* Gallorumque exemplo quidam ſimplicis homo ingenii, ut ſeſe ulciſceretur de uxore, Samiâ teſtâ ſibi, & penem, & coleos demeſſuit. Quâ de re ſic Lucillius in VII Sat.

Hanc ubi vult malè habere, ulciſci pro ſcelere ejus,
Teſtam ſumit homo Samiam, ſibique illico telo
Præcidit caulem, teſteſque una amputat ambo.

Adducit Nonius in *Samium*: quod Grammaticus ille exponit *acutum*: ridiculè planè, cùm coticulæ quidem ſectioni maximè accommodatæ è Samo peti ſoleant: eoque *ſamiare* dixerint pro *Samia cote acuere*: at non propterea gladium, roſtrum, vel ſaxum, Samium pro acuto liceat dicere. Verba autem Lucilii adduxi, uti corrigit Hadrianus Iunius. At pro iſtis, *Sibique ilico telo*, in membranis Nonii noſtri MSSis eſt, *Ibi an uno telo inquit*: in aliis autem pro *an uno*, eſt *anulo*. In vulgatis etiam pro *præcidit*, eſt *præceſſit*. Ac Victorius lib. XVII, cap. XVII ait, *Animadvertendum illic à præcido præteritum tempus præceſſit † formatum eſſe.* Sed † Niſi placet Victorium ſcripſiſſe præcidit: ut non Victorii ſit culpa, ſed librarii. Nempe id voluerit præcidit eſſe a præcīdo penultima longa, quatenus eſt a cædo, non autem à cado.
nunquam à *præcido*, fit *præceſſi*: & in optimis, quas dixi membranis noſtris, clarè *præcidit* legitur: quæ abſque dubio vera eſt lectio.

Alterum erat de furore Gallorum: de quo item pluſcula diximus lib. I, cap. XX. Suffecerit igitur hoc loco, quòd inde *gallare* dicantur, qui gallorum imitantur inſaniam. Varro Eumenidibus *: * apud Nonium in Caſtum.

Nam quæ venuſtas hic adeſt gallantibus † ? † Gallatibus eſt in Aldina, & MS° noſtro. Sed gallantibus jam olim rectè editum in Mediolanenſi anno 1500.
Quæ caſta veſtis ?

Vbi & mentio veſtis: quæ tertium ex novenis erat. Hæc multicolor fuit. Ποικίλην ςολὴν * * variam ſtolam.
vocat Dionyſius lib. II Antiq. Vnde Fulgentius in Mythol. *Ideo & (ſacerdotes Cybeles) multiplici veſte, quod omnis potentia ornata ſit.*

De capitis jactatione itidem diximus ‡. Ac ‡ lib. I, cap. 20.
meminit ejuſdem Naſo in IV Faſt.

---- *molleſque miniſtri*
Cædunt jactatis vilia membra comis.

Et Lucanus lib I †: † verſ. 565.

---- *Crinemque rotantes*
Sanguineum populis ulularunt triſtia Galli.

Ac ad hanc capitis rotationem, non, uti Eraſmus putabat, ad Divæ anilitatem, pertinet, quod *tremuli* dicuntur apud B. Hieronymum epiſt. ad Marcellam: *Hiſtrio nunc mollis in Venerem frangitur, nunc tremulus in Cybelen.*

Crines etiam aromatis erant dilibuti. Præterea vultum candidâ velabant byſſo. Sic molles iſti, corporibus luxurie diffluentibus, femineum in morem incedebant. Quæ tria, inter alia, complexus eſt B. Auguſtinus lib. VII de Civit. Dei, cap. XXVI: *De mollibus eidem Matri Magnæ, contra omnem virorum mulierumque verecundiam, conſecratis, qui, uſque in heſternum diem, madidis capillis, facie dealbatâ, fluentibus membris, inceſſu femineo, per plateas, vicoſque Carthaginis, etiam à populis, unde turpiter viverent, exigebant.* Madidis quippe capillis dicit, ut Iarbas de Ænea, ad Cybeles comites alludens, IV Æn. ait:

Et nunc ille Paris, cum ſemiviro comitatu,
Mæoniâ mentum mitrâ, crinemque madentem,
Subnixus, rapto potitur. ----

Vbi Servius, *madentem* exponit, *unguentatum*. *Facie dealbatâ* idem ac *linteæ veſtis candore puro luminoſi*; ut pro eo dixit Appulejus XI Met. * Fluentia membra cum inceſſu femineo * pag. 101, edit. Raphel.
adſignat; uti de Mæcenate dixit Vellejus in ſecundo: *Otio, & mollitiis, penè ultra feminam fluens.* Quomodo item Martialis ait lib. V, epigr. XLII:

Spadone cùm ſis eviratior fluxo.

Et tam molles tamen quædam maſculè videbantur agere. Nam, inſpectante populo, lacertos ferro cruentabant: partim ad placandam Deam, quia ſanguine, ac præcipuè humano,

pro-

Digitized by Google

propitiari numina credebantur: partim ob caussam naturalem, quam inferiùs dicam. Hoc de ritu sic Statius Papinius in decimo Thebaidos:

Sic Phryga terrificis genetrix Idæa cruentum
Elicit ex adytis, consumtaque brachia ferro
Scire vetat.

Appulejus lib. VIII Metam. *Dinque capite demisso, cervices lubricis intorquentes motibus, crinesque pendulos rotantes, & nonnunquam suos incursantes musculos, ad postremum ancipiti ferro, quod ferebant, sua quisque brachia dissecant.* Tertullianus Apologet. cap. XXIV: *Archigallus ille sanctissimus sanguinem impurum lacertos quoque castrando libabat.* Prudentius Passione S. Romani:

Cultrum in lacertos exserit fanaticus,
Sectisque Matrem brachiis placat Deûm.

Sidonius carm. XI, sive Epithalamio Ruricii, & Iberiæ:

Hic &, Sigæis specubus qui Dindyma ludit,
Iam sectus recaret Corybas.

Quem locum non satis cepit doctissimus Savaro: nam *sectus* interpretatur, sincipite tonsus, unde κυρῆτες vocati. Atqui longè est verisimilius, eum respicere ad illud, quod Corybantes in sacris Cybeles brachia secarent ferro. Nisi simplicius videatur, *sectus* exponere *eviratus, castratus*, ἐκτετμημένος τοὺς ὄρχεις, qui & simpliciter ἐκτομίας. Possis etiam ad hanc sectionem referre Ovidii, & Tibulli locos, quos adduxi lib. I, cap. XX.

De ejulatu ac planctu Gallorum, ibidem lege.

Stipem quia cogerent mendicando, eò dicti μητραγύρται, hoc est, *ærusc atores magnæ matris.* Vidimus de eo Oratoriarum Institut. lib. IV, cap. VI, sect. IV. Ac infrà, cùm de Idæa matre agetur, ostendam, hoc commune fuisse Rheæ, & Isidi. Romæ autem nonnisi ad paucos, eosque præfinitos dies, colligere stipem licuit: idque ne implerent animos superstitione: quam rationem adfert Tullius in secundo de Legibus. Atque hæc ærusc atio etiam Carthagine obtinuit B. Augustini temporibus: ut cognoscere est ex verbis superiùs * adductis.

* hoc ipso cap. 10.

A sacerdotibus Cybeles, venio ad sacra ipsa, ubi priùs ut dicta sint, videndum: deinde considerabimus rem ipsam. Sacra hæc, quia fierent in honorem matris Idææ, eò Μητρῷα vocabantur: unde Μητρωακὴ βίβλος † Procli Lycii: quo de opere inferiùs ‡ loquar. Quia verò eadem Dea appellaretur Μεγάλη θεὸς, ἡ μήτηρ, eò & sacra ejus Μεγαλήσια dicebantur: unde & Latinis *Megalenses ludi*: nempe quia in honorem Magnæ Matris fierent. Hoc liquidò testantur Cicero de Haruspicum Responsis, Varro lib. V de L. L. Livius lib. XXIX. At valde fugit ratio sive Donatum, sive Asperum, vel alium, cujus de Comœdia & Tragœdia quædam vitæ Terentii, à Suetonio Tranquillo perscriptæ, subjiciuntur. In iis legere est: *Megalenses, magnis Diis consecrati.* Quod longè aliter est. Nam magnis Diis, quales tres illi, Iupiter, Minerva, Iuno, consecrati erant ludi Romani, sive Magni: quod clarè dicit M. Cicero lib. V Act. in Verrem. Atque hos instituit Tarquinius Priscus; ut est apud Livium lib. I. At Megalenses demum inducti, ubi Mater Magna Pessinunte advecta est Romam: quod contigit anno Vrbis IↃ XLIX, M. Cornelio Cethego, & P. Cornelio Tuditano coss. Hunc antiqui illius Grammatici errorem secutus etiam eruditus Hispanus, Antonius Goveanus: eoque nomine reprehendi meruit à disertissimo Mureto *.

† de sacris magnæ matris.
‡ cap. sequenti.
* annotat. in Terent.

Hæc de nomine sacrorum matris Idææ. Nunc de re dicendum: ubi quinque hæc occurrunt. Primùm ad auctore. Deinde de animantibus ad sacra Deæ pertinentibus. Hinc de arbore, quæ in sacris ejus gestabatur. Exinde de sacris Musicis, quorum iis usus. Denique de poculis, facibus, aliisque instrumentis, quæ in iisdem sacris usurparunt.

Sacra Cybeles primus instituit Dardanus; ut ait Clemens Alex. Admonitione ad gentes. Sed Attes Lydus, de quo tam multa antè diximus, primus eorum auctor statuitur à Luciano de Dea Syria. Multum verò honori eorum detractum est temporibus Constantini Magni; qui Dindymenen matrem, unà cum leonibus utrimque simulachro appositis, in forum transtulit Byzantinum; ut à Zosimo in secundo Historiæ novæ proditum est.

Proximum est, videamus de animantibus, quæ cernere erat in sacris Cybeles. Hujusmodi erant leones, vehendæ Deæ: item aries, & taurus, ut mactarentur. De leonibus, ex Arriani periplo locum antea adduximus, cùm de Phasianâ matre ageremus. De iisdem Zozimus loco proximè memorato. Item Claudianus lib. I de R. P.

---- Blandique leones
Submisere jubas, adytis gavisa Cybelle
Exilit, & pronas intendit ad oscula turres.

Ab ariete, qui & in vett. lapp. conspicitur, dictum sacrum κριοβόλιον: cujus in iisdem mentio fit. Is aries arbori alligabatur, priusquam mactaretur. Quod Iulius Firmicus tractum ait ab exemplo Abrahæ patriarchæ. *Vide*, inquit, *quid sibi ludibriosus hostis invenerit. Abrahæ immolaturo filium jussu Dei aries supponitur, & in vicinæ arboris radicibus immolatur.*

Itidem taurus, quem in iisdem aris videmus, nomen sacro dedit taurobolio, ibidem memorato. Imò ut criobolii, sic taurobolii quoque mentio est apud eundem Firmicum, secundum certissimam doctissimorum hominum † emendationem. Quare cognomen hoc ταυροβόλου variis convenit Deabus. Nam & Minerva Ταυροβόλος in Andro insula colebatur, teste Suida: & Diana quoque vocata est ταυροβόλος, quia confecerit telis suis taurum à Neptuno immissum Hippolyto, ut fabulantur. Simplicius sanè dixeris, id nomen tributum Dianæ, ut Deæ venatrici.

† Ios. Wouweri, & aliorum.

Cæterum apud Hesychium, & Suidam, etiam

Digitized by Google

ταυρεπόλη, & ταυροπόλιον: atque itidem in Collectione Inscriptionum Gruteriana non solùm *Taurobolium*, sed etiam *Tauropolium* legitur. Quid mirum? quando & Diana non modò ταυροβόλος, sed etiam ταυροπόλος nuncupatur. Hoc nomen ei Ister † in III Miscellan. datum putabat, quia taurum illum Hippolyto immissum in varias egerit terras. Apollodorus autem malebat ex eo esse nomen, quia Dea ipsa tauri instar cuncta circumeat: quod Græcè est πολεῖν. Simplicissime dixeris, Lunam, quæ est Diana, jure vocari ταυροπόλον, quia corniculata, eoque tauri referens cornua, cursu suo diu noctuque omnem lustrat terrarum orbem.

† apud Suidam in ταυροπόλ.

De pinu libro primo diximus, ut ea in medio continens simulachrum Attinis, ac lanis circumvoluta, & ramis coronata violaceis, gestari soleat in sacris. In gestatione ea cum planctu & ululatu illidebant pectus suum: unde Statius Papinius *, versibus ex parte antea memoratis:

* lib. 10 Thebaidos, vers. 165, & seqq.

Sic Phryga terrificis genitrix Idæa cruentum
Elicit ex adytis, consumtaque brachia ferro
Scire vetat: quatit ille sacras in pectora pinus,
Sanguineosque rotat crines.

Vbi extrema verba videntur expressa ex isto Lucani lib. I, paullo ante nobis adducto:

—— Crinemque rotantes
Sanguineum populis ulularunt tristia Galli.

Sic enim pro *Sanguinei* rescripsi, partim Papinii loco impulsus, partim vett. editt. atque etiam MSSis: in his illo, quem habeo comitate Amplissimi, & veteri amicitiâ, atque affinitate, junctissimi, Davidis de Ruyter, in Brabantica Fœderatæ Belgicæ Curia Senatoris.

De pectore autem in pinum illiso similiter Claudianus lib. I in Eutropium:

Cymbala ferre licet, pectusque illidere pinu,
Inguinis & reliquum Phrygiis abscindere cultris.

Ea pinus cædebatur ex luco pineo Cybelæ sacro: de quo sic Dea ipsa IX Æneidos:

Pinea sylva mihi multos dilecta per annos
Lucus in arce fuit summâ.

Et Prudentius in martyre Romano:

An ad Cybelles ibo lucum pineum?

Instrumenta musica, quibus in sacris Cybeles uterentur, varia erant. In his etiam lituus, & crotalum: ut ex vett. aris superiùs vidimus. Sed præcipua fuerunt cymbala, tympana, & tibiæ: cymbala ex ære, tympana ex tergo animantis, & tibiæ ex buxo. Vnde Statius Papinius in VIII Thebaidos:

—— Gemina æra sonant, Idæaque terga,
Et moderata sonum vario spiramine buxus.

Ac eopse etiam ordine junxerat Catullus carmine sæpius memorato:

—— Sequimini
Phrygiam ad domum, Cybelles Phrygia ad nemora Deæ.
Vbi cymbalûm sonat vox, ubi tympana reboant,
Tibicen ubi canit Phryx curvo grave calamo.

Itidem tria hæc, ac præterea cornua, expressit Lucretius lib. II:

Tympana tenta tonant palmis, & cymbala circum
Concava, raucisonoque minantur cornua cantu,
Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentis.

• Sæpius duo ex his jungere contenti sunt poetæ. Vt tibiam, & cymbalum, Claudianus lib. I de R. P.

Non buxus, non æra sonant. ——

At tympana, & cymbala, lib. I in Eutropium:

—— Habeas pro Marte Cybellen,
Rauca Celenæos ad tympana disce furores,
Cymbala ferre licet.

Sæpe etiam unius solùm meminere. Vt cymbali Maro III Æn.

—— Corybantiáque æra.

Vnde dea dicta Χαλκόκροτος. Hesychius: Χαλκόκροτος, ἡ Ῥέα, διὰ τὰ κύμβαλα· *Ærisona, Rhea, propter cymbala.* Tympani item mentio in hoc Catulli de Attine:

—— Cepit manibus leve tympanum
Leve tympanum Cybelle, tua mater initia.

Atque alibi Varronis locum adducimus ὄργανα λύρας. Ad tibiam pertinet illud in Ciri:

Illave barbarico Cybeles antistita buxo.

Et Papinii hoc, quincto Thebaidos:

—— Cùm sacra vocant, Idæáque suadet Buxus. ——

Porrò ex tympano etiam comedisse, ex cymbalo bibisse, arguit Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: ubi commemorat, ut initiati sacris Atyos, Cybeles, & Corybantum, soleant dicere: Ἐκ τυμπάνου ἔφαγον, ἐκ κυμβάλου ἔπιον, ἐκερνοφόρησα, ὑπὸ τὸν παστὸν ὑπέδυον· *Ex tympano comedi, ex cymbalo bibi, craterem gestavi, ingressa sum thalamum.* Iulius Firmicus hanc formulam sic refert libro de errore profan. relig. *De tympano manducavi; de cymbalo bibi; & religionis secreta perdidici: quod Græco sermone dicitur:* ἐκ τυμπάνου βέβρωκα, ἐκ κυμβάλου πέπωκα, γέγονα μυστικός. Ita ille.

Poculis etiam variis usi. De cymbalo, unde biberent, jam vidimus. Variæ etiam formæ vasa referunt aræ vett. superiùs memoratæ: quæ poculi, pateræ, gutti sive urcei, & sympinii vocabulis nuncupant editores.

Alia quoque instrumenta in iisdem repræsentantur: ut mitra, faces, lances, pedum. Ferrum etiam gestabant. Lucretius lib. II *: * vers. 621.

Telaque præportant violenti signa furoris.

Vbi significat cultros, quibus lacertos sive brachia vulnerabant; ut aliquanto ante vidimus.

CAPVT LIV.

Per Matrem Phrygiam significari principium Naturæ passivum, præcipueque Lunam ac Tellurem: sive vim generatricem, quatenus à Luna derivatur, à Terra autem recipitur. Cur dicta Mater tum Deorum, tum hominum. Cur vocetur Μαῖα, Δημήτηρ, Φερέφαττα. *Attis notat tum fruges, tum Solem. Procli Lycii* Μητρῳακά. *Quid significarint per*

Digitized by Google

per Gallorum castrationem, per lacerterum cruentationem, per Deæ ablutionem, per caput ejus turritum. Cur Ὀπεία dicta. Vnde fit, quòd feminæ Cilissæ, ac Mysicæ, caput velent tegmine, quod turrim referat. Quid in sacris Cybeles signarint faces, tympanum, cymbalum: quid item Attinis fistula, & virga. Cur aër terram vehere dicatur. Cur Rheæ cor sacrarint.

QVæ hactenus attulimus de Cybeles sacris, ea partim adducta, ut meliùs veteres intelligantur scriptores; partim ut animadversa cæcitate gentilium, gratiores erga Deum simus, Christumque ejus; qui Euangelii luce tenebras de mentibus dispulit nostris. Nunc ad alterum venio caput, quomodo pleraque omnia eorum, quæ hactenus enarravimus, rerum adumbrarint naturam.

Ab ipsa ordiar Dea. Hæc si attendatur, prout numen est naturale: quemadmodum per Saturnum intelligitur principium naturæ activum, ac cælum imprimis, inque cælo potissimum Sol: ita quoque per uxorem ejus capere oportebit principium naturæ passivum, ac præ naturæ cæteris, in cælestibus quidem Lunam, in elementis autem Tellurem. Itaque Hesychius, cùm priùs dixisset, Κυβήβην (sic enim apud eum esse legendum, diximus antea) subjungit, eandem esse Rheam, per quam nunc Luna intelligitur, vel Tellus; nunc junctim vis Lunaris, & Tellus eam recipiens, utraque ut rerum omnium generatrix. Addit Hesychius, eandem esse Βένδιν: nempe quia hoc nomine comprehendebant Lunam, & Tellurem; ut pleniùs dicetur, cum de Thracum cultu agam. Sed utcunque Rhea, & Bendis, tum Lunam, tum Tellurem signet; hic loci solùm consideramus, quatenus Tellurem designat; unde & *Rhea* dicta est. Nec enim Ῥέα est ἀπὸ τοῦ ῥέειν, quod est *fluere*, sive quia sit caussa pluviæ; quam rationem adducit Phurnutus: sive quòd per eam intelligatur fluxus naturæ seminalis; prout tradit Epiphanius in Ancyroto: sed ut gentium sacerdotes pro ἀὴρ maluere, literis trajectis, Ἥρα: ita iidem pro ἔρα, quæ est *Terra*, mysterii ergo maluere ῥέα. Hanc dixere *Matrem magnam*, quia matris est párere, & uberibus nutrire. Tellus autem est omnium hominum materies, & alimonia. Ac omnium quidem Deorum mater vocatur, quatenus designat principium totius Naturæ passivum; ut Saturnus, maritus ejus, activum; quod antea paucis attigi, & pluribus postea demonstrabitur. Sed prout hominum omnium mater dicitur, intelligi per eam debet Terra, communis omnium nostri mater. Quò pertinet illud Lucretii in secundo *:

* vers. 657.

Concedamus, ut hic terrarum dicat & orbem
Esse Deûm matrem.

Et passim se alia offerunt id genus. Contentus igitur ero hoc Iulii Firmici, sive Villium malis dicere: prout in plerisque codd. exaratum esse, Lilius innuit Gyraldus in suo de Diis syntagmate †. Ejus Firmici verba sunt: *Phryges, qui Pessinuntem incolunt, circa Galli fluminis ripas, terræ cæterorum elementorum tribuunt principatum: & hanc vo'unt omnium esse matrem.* Propterea etiam Μαῖα est nuncupata; ut Proclus in Timæum ‡ testatur: sed addit, & Nocti id nomen datum; ut in isto:

† de Rhea p. 35. vers. ult.

‡ pag. 294. edit. Basil.

Μαῖα θεῶν ὑπάτη νὺξ ἄμβροτε, πῶς τάδε φράζεις;
Maja suprema Deûm, Dea Nox, qui talia faris?

Sanè & Somnus nos alit; imò, ut creditur vulgo, glires eo pinguescunt. Μαῖα autem τροφὸς, *nutrix*. Verùm cùm Rheæ id nomen tribuitur, non solùm *nutricem*, sed & *matrem* liceat reddere. Nam, Eustathio * teste, μαῖα etiam *genetrix*, atque adeò *avia*. Vtraque appellatio optimè convenit Rheæ, sive Telluri: unde & Δημήτηρ, (quæ quasi Γῆ μήτηρ dicitur †, estque frugum productrix) etiamque Περσεφόνη sive Φερέφαττα, quatenus eadem, ac Δημήτηρ, habetur: Μαίας nomine nuncupatur. Vtrumque nemo nos meliùs docuerit Porphyrio in quarto de Abstinentia animalium: Τῆς δὲ Φερεφάττης, παρὰ τὸ φέρβειν τὴν φάτταν, φασὶν οἱ πολλοὶ τοὔνομα τῶν θεολόγων. ἱερὸν γὰρ αὐτῆς ἡ φάττα. διὸ καὶ αἱ τῆς Μαίας ἱέρειαι, ταύτην αὐτῇ ἀνατιθέασι. Μαῖα δὲ ἡ αὐτὴ τῇ Περσεφόνῃ, ὡς ἂν μαῖα καὶ τροφὸς οὖσα. Χθονία γὰρ ἡ θεὸς, καὶ Δημήτηρ ἡ αὐτή· *Multi ex theologis ajunt, nomen Pherephattæ, quæ Proserpina est, esse conflatum ex* φέρβειν, *alere* (nisi legendum, φέρειν, ferre) *&* φάττα *palumbus: quoniam palumbus ei sacer. Ideo &, quæ sacerdotes sunt Majæ, palumbum ei offerunt. Maja autem est Proserpina, quæ verè* Μαῖα, *sive nutrix. Terrestris enim Dea est, ac eadem quæ Ceres.* Et fortasse eadem est Romanorum Dea Maja: de qua inferiùs dicetur.

* Iliad. α pag. 10. Rom. edit. & alibi.

† vide pleniùs de hoc cap. LVIII.

Nunc videamus, quid significetur per amasium Cybeles, ab ea castratum, hinc mortuum, sed qui postea revixerit; uti fabulantur. De isto sic Iulius Firmicus ‡ scribit: *Etiam hæc sacra physicâ volunt esse ratione composita. Amare terram volunt fruges: amatum verò hoc ipsum volunt esse, quod ex frugibus nascitur: pœnam autem, quam sustinuit, hoc volunt esse, quòd falce messor maturis frugibus facit. Mortem ipsius dicunt, quòd semina collecta conduntur. Vitam rursus, quòd jacta semina annuis vicibus reconduntur.* Aliter tamen hæc interpretatur Macrobius lib. I Saturn. cap. XXI: ubi per Attinem, non fruges capit, sed Solem; cujus adspectu nihil est jucundius terræ. Nempe ut par ratio sit, ac est fabulæ de Venere & Adonide: ubi itidem Venus est Terra, Adonis autem Sol. Nihil igitur mirum, si inscriptione eâ, cujus initium superiùs apposuimus, omnia toto orbe dicatur Attis nosse. Quid enim fugiat Solem?

‡ lib. de errore profanæ religionis.

—— Videt hic Deus omnia primus:

ut de eo cecinit Naso *. Sed facilè ista conciliaveris; quando, ut dictum †, & Venus, & mater Phrygia, non solum sunt Tellus, sed etiam Luna. Quatenus Luna intelligitur, Sol amatur: quatenus Tellus capienda, & Sol amatur, & fruges.

* Met. 4. fab. 5.

† cap. 27 hujus lib.

A Cybele, & Attine, venio ad sacra eorum; de quibus præclarè olim disseruerat Proclus Lycius; is cujus commentarium in Timæum, deque Platonica Theologia opus, & tot alia habemus. Μητρωακὴν βίβλον inscripserat, de quo ita Suidas: Ἔγραψε Πρόκλος μητρωακὴν βίβλον, ἣν εἴ τις μετὰ χεῖρας λάβοι, ὄψεται ὡς οὐκ ἄνευ θείας κατακωχῆς τὴν περὶ τῆς θεὸν θεολογίαν ἐξέφηνεν ἅπασαν. ὥστε μηκέτι θράττεσθαι τὴν ἀκοὴν ἐκ τῶν ἀπεμφαινόντων θρήνων· *Scripsit Proclus librum de Magna Deorum Matre: quem siquis sumserit in manus, videbit, ut, non sine inspiratione divina, omnem de illa Dea theologiam manifestârit; ne aures hominum amplius turbentur ob lamenta, & planctus, qui in sacris Deæ exhibentur.* Postquam verò insigne hoc opus injuriâ temporum periit; non abs re erit, si & de sacris istis præcipua mysticè exponamus. Præit autem Varro lib. XVI rerum divinarum, apud Augustinum lib. VII de Civit. Dei ‡: *Eandem dicunt matrem magnam: quod tympanum habeat, significari esse orbem terræ: quod turres in capite, oppida: quod sedes fingantur circa eam, cum omnia moveantur, ipsam non moveri: quod gallos huic deæ, ut servirent, fecerunt, significare eos, qui semine indigeant, terram sequi oportere; in ea quippe omnia reperiri: quod se apud eam jactant, præcipitur, qui terram colunt, ne sedeant; semper enim esse, quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum jactandorum, ac manuum, & ejus rei * crepitus, in colendo agro, quid sit †, significat. Ferramenta illa erant ‡ ideo ex ære, quod eam antiqui colebant ære, antequam ferrum esset inventum. Leonem adjungunt solutum ac mansuetum, ut ostendant, esse nullum genus terræ tam remotum, ac vehementer ferum, quod non subigi, colique conveniat.* Pleraque istorum illustrabimus: etiam superaddam aliqua hîc intacta.

‡ cap. 24.

* fort. pro ejus rei, leg. æris.
† pro quid sit fortasse leg. quod fit.
‡ Verba hæc Ferramenta illa erant, in quibusdam codd. desiderari, monet Vives.

Ac primùm videamus, cur, ut pluribus veterum testimoniis antea ostendimus, sacerdotes virilia resecuerint, cur lacerarint lacertos, cur fluvio laverint simulachrum Deæ. Primum respicit segetem, quæ demetitur. Est autem in messe vis seminalis. Nam ut vis prolifica est à verendis, sic semina à segete. Vt semina hæc terræ mandentur in novæ segetis spem, aratro scindendus est ager. Hoc aratione lacertorum repræsentabant. Sed non sufficit ager, nisi irrigetur, vel flumine, vel pluviâ. Itaque simulachrum Deæ die solemni abluebatur. Ita hæc sacra interpretatos esse gentiles, docet Tertullianus adversus Marcionem lib. I, cap. XIII: *Ipsa quoque vulgaris superstitio communis idololatriæ, cùm in simulacris de nominibus, & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Iovem in substantiam fervidam *, & Iunonem ejus in aerem †, secundum sonum Græcorum vocabulorum: item Vestam in ignem; & Camenas in aquas, & Magnam Matrem in terram seminalia demessam, lacertis aratam, lavacris rigatam.*

* quia Ζεὺς a ζέειν, hoc est, fervere, dici credebatur.
† quoniam Ἥρα ex ἀήρ male πλάττεται.

Cur turrim Dea capite gerat, exponit Lucretius in secundo:

Muralique caput summum cinxere coronâ,
Eximiis munita locis quod sustinet urbis.

Nisi cum Gifanio, & optimis membranis nostris, malis *eximis*; quod valebit *planè imis*: ut ex sit αὐξητικὸν, quemadmodum in *edurus*, & similibus. Eandem caussam adfert Servius in III Æn. * *Quòd autem turritam gestat coronam, ostendit, superpositas terræ esse civitates, quas insignitas turribus constat.* Atque idem tradit in X Æn. ‡ Item Phurnutus his verbis: Πυργωτὸν δὲ (ἡ Ῥέα) περίκειται στέφανον, ἤτοι διὰ τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῶν ὀρῶν τίθεσθαι τὰς πόλεις ὀχυρωτάτου ἕνεκεν, ἢ ἐπεὶ ἀρχηγὸν ἐστι τῆς πρώτης, καὶ ἀρχετύπου οὐσίας τοῦ κόσμου· *Turritam circumdata est coronam, vel quia antiquitus in montibus ædificarentur urbes, quò essent munitiores: vel quoniam esset caussa, & origo principalis mundi substantiæ.* Sed prior ratio est simplicior: ut turrita dicatur, quia Tellus turres & oppida habet: unde & Maro *;

* vers. 113.
‡ vers. 254.

Alma parens Idæa Deûm, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes.

* lib. 10, vers. 252.

Ex eo autem, quòd Dea gestaret turrim, factum est, ut feminæ Turcicæ hodiéque gaudeant tegumento turrim imitante: velut oculatus testis P. Gillius. Verba eruditissimi apponam viri è lib. II de Bosphoro, cap. XIX: *Templum Phrygiæ Deæ, matris Deorum, Rheæ nuncupatæ, in clivis debuit potius esse, quàm in maritima planitie; ex eo, quòd montibus gaudeat, ideóque* Ὀρεία ‡ *appelletur, & Turrita Dea; quia olim arces, quibus Rhea patrocinatur, in montibus sitæ essent, ob loci robur. Rheam, habentem caput turritum, mulieres Cilices, & Turcicæ, & Mysiæ, imitantur, ferentes capitis tegmen, turris similitudinem gerens.*

‡ Diodorus Siculus lib. 3, & Phurnutus cap. de Rhea.

Faces notabant fulmina; tympana autem, & cymbala, signabant tonitru. Est hæc sententia Phurnuti: qui eò magis inclinavit, quia Ῥέαν ἀπὸ τοῦ ῥέειν, quod est *fluere*, dici putaret; atque eo respici, quòd imbres cælo mittantur. Atqui, inquit, οἱ ὄμβροι ὡς ἐπιπολὺ μετὰ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν συμβαίνει γίνεσθαι· καὶ ταύτην παρεισάγουσι τυμπάνοις, καὶ κυμβάλοις, καὶ κεραυνοῖς, ἢ λαμπαδοφορίοις χαίρουσαν· *Imbres enim ut plurimùm cum tonitru, ac fulmine, contingunt. Quare eam inducunt, ut gaudentem tympanis, ac cymbalis, & fulminibus, sive facibus gestatis.*

Cur fistulâ Attis ornetur, & virgâ, optimè exposuit Macrobius loco proximè memorato. Nempe virga symbolum est regiæ potestatis, quam Sol obtinet omnium moderator. Fistulâ verò significatur ventus, sive aër, qui terram ambit, imò etiam vehit ac sustinet: ut loquitur, non Lucanus modò, qui à Cæsare quoque Scaligero * reprehensus, propter illud †:

---- Dum terra fretum, terramque levabit
Aër: ----

sed etiam Claudianus, cujus est:

Et qui perpetuò terras ambitque, vehitque,
Nec premat incumbens, nec cesserit ignibus aër.

* in 6 de Poetica, qui Hypercriticus inscribitur.
† lib. 1, vers. 88.

Imò Plinius ipse, qui lib. II, cap. V, de aëre sic scribit: *Hujus vi suspensam, cum quarto aquarum elemento, librari medio spatio tellurem.* Atque aëris hujus, qui terris subest, & hunc terræ & aquæ globum vehit, symbolum etiam sunt leones, vehen-

Digitized by Google

vehentes currum matris Pessinuntiæ. Unde Lucretius in II:

Hanc veteres Grajûm docti cecinere poetæ
*Sublimem * in curru bijuges agitare leones,*
Aëris in spatio magnam pendere docentes
Tellurem, neque posse in terra sistere terram.

* *Lambinum secutus sum. Optima tamen membrana nostra habent, Sedibus.*

Et Macrobius loco antea memorato: *Hæc Dea leonibus vehitur, validis impetu ac fervore animalibus: quæ natura cæli est; cujus ambitu aër continetur, qui vehit terram.*

Quia item omnia è terra nascuntur, eò & cor illi sacratum, quod vitæ fons est. Phurnutus in Rhea: Καρδίαν δ' ἀναλιθέασιν αὐτῇ, παρεμφαίνοντες, ὅτι αἰτία τῆς ζωογονίας αὕτη ἐγένετο· *Cor ei consecrant, indicantes eam esse caussam generationis animalium.* Quamquam & simpliciùs possis interpretari, quòd corde, tanquam affectus symbolo, toto sese ipsos animo devoverint.

CAPUT LV.

Acceditur ad Syros: quo nomine strictius uti Scripturas, laxius autem scriptores externos. Venenum pro colore. Venus Byblia tum Luna est, tum Terræ & Aquæ globus. Per Adonidem ab apro interemtum denotari Solis in hiberna signa ingressum. Itidem per Deam Syriam, sive Hierapolitanam, seu Iunonem Assyriam, unà cum Luna intelligi Tellurem, omnemque naturam Lunæ subditam. Variæ ex Luciano opiniones de eo, qui condiderit Deæ Syriæ templum. Similiter per Atergatin, sive Derceto, unà cum Luna Tellurem indicari.

Diu multumque institimus Idææ Deûm matri: unde plurimum lucis capient alia aliarum gentium numina, itidem ad Tellurem reducenda: in quibus propterea futuri sumus breviores.

Ordiar (ut primùm intra Asiam me contineam) à Syris; inde in Ægyptum abiturus. Syriæ autem nomine non jam Scripturæ more utor; ubi *Aram*: (quam Syriam reddunt interpretes LXX) tum de Mesopotamia dicitur, quæ vocatur *Aram Nahemaim*, & *Padan Aram*: tum de Cœlesyria, unde legas *Aram Dammasek*, hoc est, Syria Damascena: item *Aram Zoba*, hoc est, Zophena, ut vocat Iosephus, & ita in aliis. Itaque eædem Sacræ literæ nomine Aram distinguunt Syriam à Phœnicia, & Palæstina; ut videre est Iud. x, 6, & II sive IV Reg. XXIV, 2. Laxiùs igitur Phœnices etiam complectimur; idque more Græcorum, ac Romanorum: quibus & Assyriorum, ac Syrorum nomina confunduntur. Unde Ciceroni † Sardanapalus Syriæ rex, & eidem ‡ Chaldæi in Syria statuuntur: Maroni * item *Assyrium venenum* pro *Phœnicio*. Tyriam enim purpuram intelligit: quam *venenum* vocat exemplo tum Græcorum, quibus itidem φάρμακον pro *tinctura*; tum illo Cn. Matrii †,

† *Tuscul.* 5.
‡ *lib.* 1 *de Divinat.*
* *Georg.* 3.

Quos concha purpurâ imbuens venenavit.

† *apud A. Gell. lib.* 20, *cap.* 9.

Phœnicibus Venus Byblia magno in pretio erat. Lucianus de Dea Syria: Εἶδον καὶ ἐν Βύβλῳ μέγα ἱρὸν Ἀφροδίτης Βυβλίης, ἐν τῷ καὶ τὰ ὄργια ἐς Ἄδωνιν ἐπιτελέουσι· *Vidi & Bybli templum magnum Veneris Bybliæ: in quo & sacros ritus in Adonidis honorem celebrant.* Quibus ceremoniis hic cultus constiterit, ex eodem Luciano, & aliis, diximus cap. IV. Est verò Venus Byblia aggregatum ex Luna, & globo Terræ ac Aquæ, quatenus ab iis generantur omnia, quibus genus nutritur humanum: ut satis appositè *Venus* dicta sit, quia per eam vis generatrix intelligitur. Etsi verò & Venus Byblia sit Luna: si tamen fabulam de ea, & Adonide, penitiùs consideremus; parebit, magis omnia ad Terram, sive Terræ & Aquæ globum, quàm ad Lunam pertinere. Atque hoc etiam Macrobius ostendit; cujus verba ibidem † adduximus. Eamque interpretationem etiam in primo Vraniæ sequitur Iovianus Pontanus. Nam cùm fabulam istam enarrâsset, subjungit deinde:

† *cap.* 4.

Terra etenim Solem queritur deserta cadentem,
Invidit quem tristis hyems, cui sævior apri
Horret cana gelu facies —

Sol cadere dicitur, quando planè est australis, terrasque nostras radiis ferit maximè obliquis. Id fit, Sole ingrediente signum Capricorni. Tum vitalis calor terras maximè destituit: unde Adonis, id est, Sol, dicitur occidi ab apro, hoc est, hieme, quæ apri instar sævit; vel Capricorno, quandoquidem Græcis est κάπρος, qui nobis κατ' ἀφαίρεσιν *aper*. Tota igitur hieme luget Venus, hoc est, terra, sive terræ vis generatrix. At quarto post mense incipit se Venus erigere, quia Sole Arietem subeunte, vernus terras calor aperit, ac laxat, easque fœcundat, instat mariti. Vnde ibidem Pontanus:

Ipsa Venus, postquam lachrymæ effluxere, genisque
Defecit liquor, & capiti coma longa revulsa est,
Ter mensem exanimis jacuit. vix denique quarto
Lucem hausit, vultus & adhuc suspirat amatos.

Et postea:

Ergo ubi Sol imo victor convertit ab Austro,
Tum gravidos aperitque sinus, & cæca relaxat
Spiramenta, novas veniat quà succus in herbas,
Et tandem complexa suum lætatur Adonim.

Quod verò de Venere Byblia diximus, idem statuendum videtur de ea, cujus templum in Libano, unius diei à Byblo itinere, à Cinyra, rege antiquissimo, erat exstructum; teste Luciano *.

* *de Dea Syria.*

Nec Astarte tantummodo Luna, sed & Tellus intelligenda; ut dictum cap. XXI: ubi fusè de hac egimus.

Itidem Syris, sive Assyriis, Dea Syria non solùm Luna est; sed etiam Terra. Idem enim numen sunt, ἡ τῆς Συρίας θεός, Ἥρη ἡ Ἀσσυρία, καὶ ἡ ἐν τῇ ἱρᾷ πόλει θεός· *Dea Syria, Iuno Assyria, & Dea Hierapolitana.* De hac exstat erudita Luciani dissertatio: quam sic orditur: Ἔστιν ἐν Συρίῃ πόλις, οὐ πολλὸν ἀπὸ τοῦ Εὐφρήτεω ποταμοῦ· καλέεται δὲ ἱρή, καὶ ἔστιν ἱρὴ τῆς Ἥρης Ἀσσυρίης· *Est in Syria civitas non longè ab Euphrate fluvio; vocatur autem Sacra, & est sacra Iunoni Assyriæ.* Nec quòd Dea Syria sit Iuno, obstare ei existiman-

dum, quod Tellurem signare dicebamus. Nam Iuno Orienti est aggregatum ex Luna, & omni natura Lunæ subjecta; Aëris dico, & Terræ, atque Aquæ elementis: qua de re inferius agetur. Quocirca probe hoc convenit cum eo, quod Lucianus ibidem refert, audisse se ex sapiente viro, Deam hanc Hierapolitanam esse Rheam. Quod deinde his verbis confirmat: Σημεῖα δὲ ἡ θεὸς τὰ πολλὰ ἐς Ῥέην ἀπικνέεται· λέοντες γάρ μιν φέρουσι, καὶ τύμπανον ἔχει, καὶ ἐπὶ τῇ κεφαλῇ πυργοφορέει, ὁκοίην Ῥέαν Λυδοὶ ποιέουσι· *Multa signa adsunt Deæ, quæ faciant, ut Rhea videatur. Nam & leones ipsam ferunt, & tympanum habet, & coronam in capite turritam gestat: qualem & Lydi Rheam effingunt.* Postea autem aliud etiam subdit, in quo itidem conveniat hæc Dea cum Rhea. Nam ut Galli Rheæ, sic & Hierapolitanæ Deæ sacerdotes castrari solent, exemplo Attinis.

Divæ hujus Hierapolitanæ simulachrum tota mulier erat. Plinius † tamen, de Bambyce, sive Hierapoli, loquens, Deam hanc prodigiosam vocat: atque eo hoc superiore retulimus libro *, quod, eodem Luciano auctore, in Phœnicia coleretur Dea quædam figurâ semimulieris, & semipiscis. Sed hanc fuisse imaginem Atergatidis, sive Dercetûs, de qua mox dicemus, credamus sane Plinio, ac Luciano. At parum fit verisimile, Assyriam Iunonem sic Bambyce sive Hierapoli effictam: neque id temere aliquis dixerit, qui de Syria Dea legerit Lucianum, hominem non modo doctissimum, sed præterea Syrum, testemque omnium oculatum; qui & cuncta ex sacerdotibus ipsis, atque aliis, se exquisiisse profiteatur.

† lib. 5. cap. 23.

* cap. 23.

Templum hoc Hierapolitanæ seu Syriæ Deæ condidit Stratonice, Antiochi Σωτῆρος noverca, & uxor, quæ Combabum perdite adeo amavit. Sed vetus illius templum à quo exstructum sit, ob antiquitatem ejus non convenit. Aliqui tribuêre Libero, cum in Orientem suscepisset expeditionem. Alii Attini Lydo ex Phrygia in Syriam profecto. Alii Semiramidi, cujus & imago ad sinistram templi erat, dextrâ ædem demonstrans, ut ostenderet, non se, sed Deam Hierapolitanam, coli oportere. Semiramidis autem fuisse imaginem, argumento erat columba aurea in vertice: quod symbolum non alterius, quam Semiramidis fuisse, liquet ex iis, quæ libro superiori * diximus. Alii denique tribuêre Deucalioni Scythæ: quo nomine non illum Mosis æqualem, sed Noachum signari: liquet ex iis, quæ eruditus ille Syrus narrat † de antiquis hominibus universali diluvio sublatis, & λάρνακι sive arca, qua Deucalion cum uxore, & liberis, & omnis generis animantibus, fuerit servatus.

* cap. 23.

† lib. de Dea Syria.

Deæ Syriæ sæpius mentio est in Collectione Inscriptionum Gruteriana pag. LXXXVI: unde & discere est, quomodo soleat effingi. Nempe, velata caput tiarâ, sive diademate lunato, ac dextrâ tenens noctuam, lævâ autem quiddam non absimile cochleari, parte pectoris nuda, reliquâ vero laciniosa veste contecta.

Præterea Tellus intelligebatur ab Assyriis per Atergatin: quæ & Derceto, κατ' ἀφαίρεσιν: nempe uti ab *asparagus*, *sparagus* *, *trux*, ab *atrox*, & ita in similibus. Numen hoc bifariam consideratur; ἱστορικῶς, ut est mater Semiramidis; quomodo spectavimus libri superioris cap. XXIII: & φυσικῶς, prout est Rhea, hoc est, ἔρα, sive Tellus; quo pacto exponit Phurnutus περὶ θεῶν, ut ibidem diximus. Ac similiter Macrobius lib. I Sat. cap. XXIII: *Assyrii Deo, quem summum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt: subjungunt eidem Deam nomine Adargatin: omnemque potestatem cunctarum rerum his duobus attribuunt, Solem Terramque intelligentes.* Et mox: *Simulachrum Adad insigne cernitur radiis inclinatis: quibus monstratur, vim cœli in radiis esse Solis, qui demittuntur in terram. Adargatis simulachrum sursum versus reclinatis radiis insigne est; monstrando radiorum vi superne missorum, enasci quæcunque terrâ progenerat. Sub eodem simulachro species leonum sunt, eâdem ratione terram monstrantes, quâ Phryges finxere matrem Deûm, id est, terram, leonibus vehi.* Idem eo comprobatur à nobis, quod Virgo, quæ Erigone dicitur, eadem credatur ac Atergatis, aut Ceres, eo quod spicas teneat; ut testis est Bassus, sive alius, commentario in Germanici tralationem Arateam, ubi de Virginis signo tractat. Multum interea eò inclino, ut Atergatim non solam existimem terram; sed omnem naturam Soli subjectam: quæ partim cœlestis, ut Luna; partim elementalis, uti Aër, & Terra. Tria enim hæc Solis lumine illuminantur. Et sanè receptæ est convenientius opinioni, radios dare Lunæ, quàm Terræ. Nec credibile est, Assyrios, quibus in summo honore duo erant dii, Adad, & Atergatis, eos Terram quidem alterutrum putâsse numen; Lunam verò, quæ regina cœli dicitur, prorsus præteriisse. Denique alios etiam in Oriente videmus, uno eodemque numine Lunam, Aërem, Terramque, comprehendisse: uti Hieropolitanos; de quibus jam diximus.

* Varro apud Nonium in Sparagon.

CAPVT LVI.

Isis cur Τιθήνη, *&* Πανδεχής, *vocitata. Sacra ejus fiebant in honorem tum Lunæ, tum Telluris. Eadem Isis, ac Ceres: unde & sacra utriusque conveniebant repræsentatione luctus. Esse hoc ab Amythaone, qui sacra Cereris ex Ægypto detulit in Græciam. Ori Ægyptii natales, & quid per eum significetur. Et Cybelen esse eandem, ac Isidem: atque hinc provenire, quod in utrinsque sacris uterentur cymbalo, ac tympanis; item pane abstinerent, stipem mendicarent, ferro sese cruentarent. Eum qui totam atque integram sacrorum gentilium caussam scire volet, & in hoc de Iside negotio, & cæteris, attendere oportere, nec ad solam historiam, nec naturam solam, sed ambarum convenientiam. Isis maximè culta Bubasti, & Copti, urbe Thebaidos vetusta, Ægyptiorum & Arabum emporio; à qua & Αἴγυπτος, quasi αἶα Κόπτου nuncupata.*

AB Asia magna in vicinam proficiscor Ægyptum: ubi summus Isidis honos fuit. Hoc nomine

Digitized by Google

nomine Lunam intelligi, ostendimus cap. XXIV. Nec eò minus ad Tellurem reducitur; unde dicta Τιθήνη, *nutrix*, & Πανδεχής, *susceptrix*: ut ex Platone monitum Plutarcho *. Idem aliter monstrabimus. Antea diximus, genti Ægyptiæ in cælis principium boni effectivum esse Solem; sub cælis, Nilum: utrumque Osiridis nomine contineri. Similiter verò principium in cælis passivum erat iis Luna, quia à Sole illuminatur: sub cælis verò Terra, quia Nili sive Osiridos defluxus eam aqua fœcundat: utraque autem, & Luna, & Tellus, Isidos nomine comprehenditur. Ac de Terra, cujus de numine agere jam nobis propositum est, arguit Servius in VIII Æn. & ex eo Isidorus lib. VIII, c. XI. *Isis*, inquiunt, *linguâ Ægyptiorum est Terra; quam Isin volunt esse*. Macrobii quoque est lib. I Saturnal. cap. XX: *Isis junctâ religione celebratur, quæ est vel terra, vel natura rerum subjacens Soli: hinc est, quod continuatis uberibus corpus Deæ omne densetur, quia terræ, vel rerum naturæ altu nutritur universitas*. Sed imprimis illustris est locus apud Iulium Firmicum de errore profan. relig. Verba ejus, malâ interpunctione laborantia, adducam prout censeo distingui oportere: *Defensores eorum volunt addere physicam rationem, frugum semina Osirim dicentes esse, Isin terram, Typhonem calorem. Et quia maturatæ fruges calore ad vitam hominis colliguntur, & à terræ consortio separantur, & rursus, appropinquante hieme, seminantur: hanc volunt esse mortem Osiridis, cùm fruges reddunt: inventionem verò, cùm fruges, genitali terræ fomento conceptæ, nova rursus cœperint procreatione generari.*

* lib. de Iside & Osir.

Præterea hoc inde cognoscitur, quòd Ceres sit terra frugifera; ut inferius fiet planius: Isis autem sit eadem ac Ceres; quemadmodum locuples testis est Herodotus in Euterpe: Ἶσις δέ ἐστι, κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν, Δημήτηρ· *Isis verò secundum linguam Græcorum est Ceres*. Et postea: Αἰγυπτιστὶ δὲ Δημήτηρ Ἶσις ἐστί· *Ægyptiâ linguâ Isis est Ceres*. Eadem mens Apollodori bibliothecæ libro secundo: Ἱδρύσατο δὲ ἄγαλμα Δήμητρος, ἣν ἐκάλεσαν Ἶσιν Αἰγύπτιοι, καὶ τὴν Ἰὼ Ἶσιν ὁμοίως προσηγόρευσαν· *Constituit autem* (Io) *statuam Cereris, quam Ægyptii Isidem vocarunt: ac Ionem similiter nominarunt Isidem*. Plutarchus quoque, libro de Iside & Osiride, hanc firmat sententiam: imò & Minervam Saitidem eandem ac Isidem esse, disertim tradit. E nostris eadem de Cerere, & Iside, mens est B. Augustini, lib. VIII de Civit. Dei, cap. XXVII. Verba ejus adducebamus lib. I, cap. XXVII. Vbi & illud monitum nobis, Isin Ægyptiam, & Cererem Atticam, magno distare temporum intervallo; ut satis liqueat, quando eædem dicuntur, id capiendum de iis, quatenus non ad historiam veterem, sed ad rerum pertinent naturam. Quomodo & eædem sunt Cedreno. Sic enim scribit *: Ὡς καὶ Δήμητρα λέγεται εὑρεῖν τὸν σῖτον, καὶ τὴν κριθήν. αὕτη δέ ἐστιν ἡ παρ᾽ Αἰγυπτίοις τιμωμένη Ἶσις. *Sic & Ceres dicitur reperisse frumentum, & hordeum. Hæc est, quæ Isidis nomine colitur ab Ægyptiis.*

* pag. 24.

Quod si eadem Isis, ac Ceres, quemadmodum tot scriptoribus convenit: nihil mirandum, si ut in Isidis, ita in Cereris ac Proserpinæ sacris, luctus divæ soleat repræsentari. Quippe ad rationem naturalem, prout ex Firmico vidimus, luctus uterque referendus. Atque id eo de Cereris etiam sacris verisimilius est, quoniam ea ab Amythaone ex Ægypto translata sunt in Græciam; teste Clemente Alexandrino Admonitione ad Gentes.

Etsi verò Isis, ac Ceres, idem sint numen; non tamen universa per Isidem terra signatur; sed, ut Plutarchus † ait, ea quam Nilus fœcundat. Eoque ex Nili, & Isidis concubitu, Orus nascitur. Vti enim ex cœlesti Osiride, ac Iside, genitus est Orus, quatenus eo notatur annus, vel tempus; sicut Hesychius, & Erotianus, interpretantur: ita ex subcœlesti illo Osiride, & Iside, hoc est, Terræ à Nilo irrigatione, fit Orus subcœlestis; quo indicatur tum aëris, tum terræ temperies, rebus producendis apta. Diciturque is Orus, ut docet Plutarchus †, apud Butum educatus à Latona; quia terra illic irrigua est, &, quæ talis est, magis emittat vapores, quibus siccitas etiam aëris ad temperiem revocetur.

† lib. de Iside & Osiride.

† lib. de Iside & Osiride.

Etiam Isidem esse Tellurem, comprobatur ex convenientia sacrorum Isidos, & Rheæ; quam Tellurem esse convenit. Tale est, quod ut in sacris Cybeles, quemadmodum vidimus *, ita & in sacris Isidos cymbala, & tympana obtinebant; imo & sistra. Ausonius epist. XXV:

* cap. 53.

Cymbala dant flictu sonitum, dant pulpita saltu
Icta pedum, tentis reboant cava tympana tergis.
Isiacos agitant Mareotica sistra tumultus.

In utrisque etiam sacris, ad luctum indicandum, abstinebant pane. Hinc Tertulliani † ille locus, alibi etiam nobis adductus ‡: *Sed bene, quod in nostras xerophagias blasphemias ingerens, casto Isidis, & Cybeles, eas adæquas*. Ac similiter junxit hæc sacra B. Hieronymus; cujus verba itidem * retulimus.

† de jejuniis.
‡ lib. I, cap. 20.
* ibidem.

In utrisque etiam sacris, & Isidos dico, & Cybeles, mendicando stipem quærebant. Vnde Ovidius lib. I de Ponto, eleg. I:

Ecquis ita est audax, ut limine cogat abire
Iactantem Phariâ tinnula sistra manu?
Ante Deûm matrem cornu tibicen adunco
Cùm canit, exiguæ quis stipis æra neget?

Vbi videmus, ex vulgi opinione, sociari Isidem, & Cybelen, ut diversa numina: nec tamen ignorasse poëtam, utrumque reduci ad unum, ostendit, quòd continuò subjungat:

Scimus ab imperio fieri nil tale Dianæ.
Vnde tamen vivat, vaticinator habet.

Nam & Isidem, & Cybelen, συνεκδοχικῶς uno complectitur nomine Dianæ: idque eo præcipuè motus, quod, ut ex Macrobio antea vidimus, tam Isis, quàm Cybele, significent Naturam Solari subditam potestati, ubi præcipuè in considerationem veniunt Luna, & Tellus.

Sunt & alia, quæ sacrorum arguant convenientiam. Quemadmodum etiam in sacris Cybe-

Digitized by Google

Cybeles, quod superiùs * ostensum, pectus tundebant, & brachia ferro vulnerabant: ita & in illis Isidos. De quo sic Maternus Firmicus lib. de errore prof. relig. *Hæc est Isiaci sacri summa. In adytis habent idolum Osiridis sepultum: hoc annuis luctibus plangunt: radunt capita, ut miserandum casum regis sui, turpitudine dehonestati defleant capitis: tundunt pectus, lacerant lacertos, veterum vulnerum resecant cicatrices; ut annuis luctibus, in animis eorum, funestæ ac miserandæ necis exitium renascatur.* Vbi caussam factorum ab veteri arcessit historia. Sed integram si caussam poscimus, ea fuerit historiæ veteris, ac naturæ imitatio: ut quemadmodum de aliis sacris, toto penè opere docemus; ita hîc etiam non simplex sit adducenda ratio, sed duplicanda. Quippe sacerdotes, historiæ, ac naturæ gnari, attendebant in re gesta, quid simile foret in natura: ac pro utroque formabant sacra sua, ut ita miscellaneo cultu rei gestæ memoriam, & rerum celebrarent naturam: illam, ad honorem principum defunctorum, ac solatium superstitum: hanc, ad institutionem initiatorum, qui eâdem & sacrorum ceremonias, & naturæ scientiam addiscebant. Sed qui pleniùs sacra Isidos nosse avet; inter alios Appulejum adeat postremo Milesiarum libro.

* cap. 53.

Magnopere Isis culta est Bubasti: ubi & ei templum illustre in medio insulæ Delta: ut est apud Herodotum in Euterpe. Etiam culta est Copti. Papinius lib. I Thebaidos:

Melius votis Mareotica fumat
Coptos, & ærisoni lugentia flumina Nili.

Vbi sic vetus interpres: *Coptos, civitas Mareotica Ægypti; in qua Io versa in Isidem colitur, cujus sacris sistro celebratis Nilus exæstuat.* Hujus urbis vetustatem ex eo cognoscimus, quòd regina Isis istic nuncium acceperit de nece mariti sui Osiridis, præque dolore absciderit capillos: quo exemplo Isiaci erant calvi; unde Iuven. sat. VI:

Qui grege linigero circumdatus, & grege calvo.

Imo & urbi, ubi hoc cognovit Isis, hinc Κόπτος, vel Κοπτώ, nomen esse datum, putarunt Græci, quia κόπτειν † significat διαίρεσιν & τομὴν ‡, ut ait Eustathius. Sed alii ex eo hoc vocabulum Vrbi impositum existimant, quia cùm in ea degeret, privata sit Osiride: nam *Copti* vocem linguâ Ægyptiâ privationem notare. De utroque sic Plutarchus lib. de Iside & Osiride: Τὴν δ' Ἶσιν αἰσθομένην, κείρασθαι μὲν ἐνταῦθα τῶν πλοκάμων ἕνα, καὶ πένθιμον στολὴν ἀναλαβεῖν, ὅπου τῇ πόλει μέχρι νῦν ὄνομα Κοπτώ· ἕτεροι δὲ τοὔνομα σημαίνειν οἴονται στέρησιν· τὸ γὰρ ἀποστερεῖν, κόπτειν λέγουσι. *Isin, ubi hoc persensit, cincinnorum alterum rescuisse, ac vestem induisse lugubrem, istic, ubi est urbs nomine hodieque dicta Copto. Alii verò putant, vocem eam notare privationem: nam quod privare est nobis, id Ægyptiis esse* COPTEIN. Itaque & illic inclytum fuit Isidos templum: quemadmodum indicat Ælianus de Animalibus lib. X, cap XXIII. Item Pausanias in Phocicis: ubi cùm retulisset, ut Ægyptii tum celebrent Isidis festum, cùm Osirin lugent, & quia tum Nilus incremento augeri anniversario incipit, sic vulgo esse persuasum, id provenire ab lachrymis Isidos, suum lugentis Osiridem; postea in hunc modum scribit: Τότε οὖν τὸν Ῥωμαῖον, ὃς ἐπετέτραπτο Αἴγυπτον, ἄνδρα ἔφη χρήμασιν ἀναπείσαντα ἐς τὸ ἄδυτον καταπέμψαι τὸ τῆς Ἴσιδος τὸ ἐν Κόπτῳ. καὶ ὁ ἐσπεμφθεὶς ἀνέστρεψε μὲν ἐκ τοῦ ἀδύτου· διηγησάμενον δὲ ὁπόσα ἐθεάσατο, καὶ τοῦτον αὐτίκα ἐπυνθανόμην τελευτῆσαι. *Tunc temporis ab homine Romano, qui provinciam nactus esset Ægyptum, quendam auro persuasum misisse in adytum Cereris, quod Copti erat: atque illum quidem reversum esse: sed mox, ubi visa sibi exposuerat, vitâ excessisse cognovi.* Hæc ostendunt, Coptum fuisse urbem & antiquissimam, & vetustâ Isidos religione celebrem. Vetustatem ejus quoque indicat Geographia Nubiensis, climatis secundi parte IV, ubi agens de urbe Ægyptia *Cus* dicta, subjungit, (ut ex Arabico reddidere duo Maronitæ) *est hæc de antiquioribus urbibus, ædificata primis Coptitarum temporibus.* Vt planè iis assentiam, quibus Coptos toti Ægypto creditur nomen dedisse. Nempe ut Αἴγυπτος dicatur quasi αἶα Γύπτος, sive Κόπτος, vel τῆς Κόπτου. Atque hanc opinionem admodum firmat Ignatius, patriarcha Antiochenus, vir reconditæ eruditionis, epistolâ eâ, quam Arabicè perscripsit ad summum virum, Iosephum Scaligerum. Verba illius Arabicè adducit in quinto de Emendatione Temp. capite eo, quod inscribitur, *De epocha Ægyptiorum Diocletianea.* Ac ibidem Arabica sic Scaliger ipse reddidit Latinè *: *Præterea quæsivistis super æra martyrum usitata ab Ægyptiis, quænam illa sit, & ob quam caussam ita appellata. Scito, ejus initium esse ab anno Regis Diocletiani impii* (ἀθέου) *decimo nono; in quo auxit persecutionem contra Christianos, cùm edixisset, eorum ecclesias destruere; item, ut quicunque idolis non sacrificaret, interficeretur. Quocirca hoc edicto martyrio affecti sunt* (ἐμαρτυρήθησαν) *fidelium terræ* τῆς Κόπτου, *sive Ægyptiæ, centum quadraginta quatuor millia; septingenta autem in fugam dissipata.* (διεσκορπίσθησαν) *Ab eo tempore incipit æra Elcupti,* (sive æra Coptia) *quam vocant* ÆRAM MARTYRUM; *eorum nempe, quorum sanguinem profudit Diocletianus.* Vbi clarè videmus, terram Elcupti, sive Copti, eandem dici, ac terram Ægyptiam. Strabo lib. XVI urbem vocat Κοπτὸν τῆς Θηβαΐδος †, ac libro proximo appellat πόλιν κοινὴν Αἰγυπτίων τε καὶ Ἀράβων ‡: ac ut paullo post dicitur, eo deferebatur ὁ Ἰνδικὸς φόρτος ἅπας, καὶ ὁ Ἀραβικός, καὶ τοῦ Αἰθιοπικοῦ ὁ τῷ Ἀραβίῳ κόλπῳ κατακομιζόμενος, *mercimonium omne Indicum, & Arabicum, & Æthiopicum etiam, quod Arabico sinu advehitur.* Pluraque ibidem de hac urbe reperias. Ab ea dicitur præfectura sive Nomos Coptites, Plinio lib. V, cap. IX. Quem & vide lib. VI, cap. XXIII. Ptolemæus constituit sub XXVI latitudinis, LXII longitudinis gradu. Athenæus lib. I Δειπνοσοφ. iis, qui calidioribus vexantur morbis, imprimis commendat vinum Thebaicum circa Coptum nascens. Atque hæc de Copto; quæ, ut diximus, Isiacis sacris inclyta fuit, & universæ regioni Ægyptiæ nomen dedit.

† scindere, recidere.
‡ divisionem ac sectionem.

* pag. 465, edit. Raphe-lengiana.

† Coptum Thebaidos.
‡ commercium urbium Ægyptiorum, & Arabum.

C A-

Digitized by Google

CAPUT LVII.

De Samothracum sacris acturi, primum exponimus, unde insula hæc nomen acceperit: tum, quis sacra ea instituerit primus: inde, ut aliis duo fuerint Samothracum Dii, Tellus, & Cælus; qui Græcis θεοὶ δυνατοί, *Latinis* Dii Potes: *aliis autem tres; Iupiter, Minerva, Iuno; & ut hæc opinio rerum naturæ accommodetur: aliis quatuor Cabiri; Axieros, Axiocersa, Axiocersus & Camillus: quorum tres priores reducuntur ad Terram; quartus eorum est minister: atque hoc tum propriâ* Camilli *sive* Casmilli *significatione variis è scriptoribus comprobatur; tum etymo vocis, quod è fonte arcessitur Chaldæo. Nec aliud à* Camillo *esse* Cadolum; *cujus vocabuli itidem ratio adfertur. Etsi verò Mercurius per Camillum sive Cadolum, significetur: non utrumque tamen capiendum, sed tantummodo Mercurium Terrestrem; cui sacrarant* Χύτρους, *sive Ollare festum: eundem haut alium esse à Charonte; quæ vox itidem profecta ab Hebræis. A Diis Samothraciis acceditur ad Deos Thracum: à quibus* θρησκείας *vocabulum. Inter gentis ejusce Deos, præter Plestorum, & alios, fuisse, cùm Dianam Orthesiam, cujus nominis ratio adlata: tum Bendin; de qua expositum, cur gemina illi vis, una cælestis, terrestris altera, tribuatur: item ut sacrum Deæ,* Bendidia *dictum, etiam receptum fuerit ab Atheniensibus.*

A Phrygibus, Syris, Ægyptiis, magnum iter proficiscor ad insulam Thraciæ finitimam, Dardaniam priùs vocatam; sed postquam Samii, imperante apud hos Leogoro, seu Proclis *, seu potiùs Patroclis † filio, ab Ephesiis expulsi eò concesserunt, nomen & ipsam Sami indeptam, attamen cum discrimine hoc, ut *Thracum Samos*, sive *Samothrace* diceretur: unde Maro in VII magni operis:

* *Pausanias in Achaicis.* † *Strabo lib. 14. Nisi idem utrumque sit nomen, ac* Procles *ex* Patrocles *contractum; cujus generis propria multa affero lib. 4 Instit. Orat. lib. 4, cap. 1, sect. 5.*

> *Threiciamque Samon, quæ nunc Samothracia fertur.*

Hic primùm sacra, quæ inde *Samothracum* vocantur, instituit Eetion; ut est apud Clementem Alexandrinum, Admonitione ad Gentes. Culti hac insulâ Terra, & Cælum, sive potius, ut in sacris dicti, Tellus, & Cælus. De iis sic Varro lib. IV de L. L. *Terra, & Cælum, ut Samothracum initia docent, sunt Dei magni, & hi, quos dixi, multis nominibus. Nam neque, quas ante portas statuit duas virileis species aheneas, dei magni; neque, ut vulgus putat, hi Samothraces dii, qui Castor, & Pollux: sed hi, mas; & femina; & hi quos augurum libri scriptos habent sic,* DIVI POTES: *& sunt pro illis, qui in Samothrace* θεοὶ δυνατοί. Subjicit mox: *Hæc duo, cælum, & terra: quod anima, & corpus; humidum, & frigidum.* Vbi pro *frigidum* puto *aridum*, vel *calidum*, rescribendum.

Nec multùm abierunt, qui tres Samothracum Deos statuêre: nempe eos ipsos, qui in Capitolio juncti sunt templo; Iovem, Minervam, & Iunonem. Nam his medius & imus æther cum summo aëre est Iupiter: supremus æther, Minerva: medius, & imus aër cum terra, Iuno. Qua de re sic Macrobius lib. III Saturn. cap. IV: *Varro, Humanarum secundo, Dardanum refert Deos Penates ex Samothrace in Phrygiam, & Ænean ex Troja in Italiam detulisse. Qui sint autem Dii Penates, in libro quidem memorato Varro non exprimit: sed qui diligentius eruunt veritatem, Penates esse dixerunt, per quos penitùs spiramus; per quos habemus corpus; per quos rationem animi possidemus. Esse autem medium æthera, Iovem; Iunonem verò, imum aëra cum terra; & Minervam, summum ætheris cacumen. Et argumento utuntur, quod Tarquinius, Demarati Corinthii filius, Samothraciis religionibus mysticè imbutus, uno templo, ac sub eodem tecto, numina memorata conjunxit.* Atque ex his liquet, quomodo, sive duos, sive tres statuere visum sit Samothracum Deos; Tellus in iis suum obtineat locum.

Aliis quatuor sunt Samothracum Dii, qui & *Cabiri* iis dicuntur: sed sic quoque, uno excepto, cæteri ad Terram pertineant. Audiamus veterem Apollonii interpretem in primum Argonauticôn: Μυοῦνται δὲ ἐν τῇ Σαμοθράκῃ τοῖς Καβείροις· ὧν Μνασέας φησὶ καὶ τὰ ὀνόματα. τέσσαρες δ' εἰσὶ τὸν ἀριθμόν· Ἀξίερος, Ἀξιόκερσα, Ἀξιόκερσος, Κάσμιλος. Ἀξίερος μὲν οὖν ἐστιν ἡ Δημήτηρ· Ἀξιόκερσα δὲ ἡ Περσεφόνη· Ἀξιόκερσος δὲ ὁ Ἅδης· ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος Κάσμιλος ὁ Ἑρμῆς ἐστιν, ὡς ἱστορεῖ Διονυσόδωρος. *Initiantur verò in Samothrace Cabiris: quorum & Mnaseas nomina memorat. Sunt autem quatuor numero: Axieros, Axiocersa, Axiocersos, Casmilus. Et Axieros quidem est Ceres; Axiocersa, Proserpina; Axiocersus autem Pluto: qui verò quartus apponitur Casmilus, is Mercurius est: quorum meminit Dionysodorus.* Hinc colligo, ex Cabiris, sive Samothracum diis, Axieron esse terram frugiferam: interiorem autem terram, ratione virtutis activæ, dici Axiocersum; ratione passivæ, Axiocersam: at virtutem famulantem numini, cælitus homini ac terris se insinuantem, Casmilum vocari; uti Græcis Ἑρμῆν, Romanis *Mercurium*. Sed an, uti Tellus, ita & ministra cæli virtus, sit in magnis Samothracum Diis, meritò in dubium vocetur. Scrupulum his verbis injicit Varro in VI de L. L. *In Medo Ennius:*

> *Cælitum camilla exspectata, advenis? salve hospita.*

Qui glossemata interpretati, dixerunt, Administram. Addi oportet, In his, quæ occultiora. Igitur dicitur in nuptiis Casmillus, qui cummerum fert; in quo quid sit in ministerio, plerique extrinsecus nesciunt. Hinc Camillus nominatur, in Samothraces mysteriis, Deus quidem administer Diis magnis. Verbum Græcum arbitror, quod apud Callimachum in poëmatis ejus inveni. Videmus, hîc à Varrone Casmilum non reponi in Diis magnis, qui & *Cabiri* vocabantur à magnitudine sive potentia; ut antea relatum nobis †: sed eorum dici administrum. Nempe erat quidem in Diis Samothraciæ: sed non classicis ac primi ordinis Diis, cùm, qui aliis famulantur, in summis esse non possint; nisi latè eorum numerum extendas:

† *cap. 13, hujusce libri.*

Digitized by Google

das: uti à Romanis factum in Diis Consentibus, qui XII numero; sive Selectis, qui numero XX: in utrisque enim est Mercurius. Sed quid hoc ad Samothracum Deos? ubi ex Mnasea, & Dionysodoro, tria vidimus Numina ad Terræ vim pertinentia. Hisne, Iove ipso prætcrito, quartum apponi, credibile est, cujus opera omnis sit, ut tribus illis administret? Porrò Casmilum hunc esse Mercurium, nec nisi ministrum Deorum magnorum, etiam Dionysius Halic. ostendit in secundo Antiq. Rom. Ὅσα δὲ παρὰ Τυῤῥηνοῖς, καὶ ἔτι πρότερον κατὰ Πελασγοῖς, ἐτέλουν ἐπί τε Κουρήτων, καὶ Μεγάλων θεῶν ὀργιασμοῖς οἱ καλούμενοι πρὸς αὐτῶν Κάδουλοι, ταῦτα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπηρέτουν τοῖς ἱερεῦσιν οἱ λεγόμενοι νῦν παρὰ Ῥωμαίων Κάμιλλοι· *Quæ autem apud Hetruscos, ac prius etiam apud Pelasgos, in Curetum, & Magnorum Deorum mysteriis peragebant ii, qui vocabantur Cadoli, hæc ministeria eodem modo sacerdotibus præstabant, qui nunc à Romanis dicuntur Camilli.* A Iuba etiam traditum est, Plutarcho testante in Numa, κάμιλον appellatum τὸν ὑπηρετοῦντα τῷ ἱερεῖ τοῦ Διὸς ἀμφιθαλῆ παῖδα. *puerum patrimum, & matrimum, sacerdoti Iovis ministrantem.* Festi quoque est: *Flaminius camillus puer dicebatur ingenuus, patrimus, & matrimus, qui flamini Diali ad sacrificia præministrabat. Antiqui enim ministros camillos dicebant.* Item in *Cumera: Sacrorum ministrum κάμιλον appellabant.* Macrobius lib. III Saturn. cap. VIII: *Statius Tullianus de vocabulis rerum lib. I ait, dixisse Callimachum, Tuscos Camillum appellare Mercurium; quo vocabulo significant præministrum Deorum. Vnde Virgilius ait, Metabum Camillam appellasse filiam, Dianæ scilicet præministram. Nam & Pacuvius, cùm de Medea loqueretur:*

Cælitum Camilla exspectata, advenis? salve hospita.

Romani quoque pueros, & puellas, nobiles & investes, Camillos & Camillas appellant, flaminicarum & flaminum præministros. Quæ iisdem verbis apud Servium legas in illud XI Æn.

---- Matrisque vocavit
Nomine Casmillæ, mutatâ parte, Camillam.

Nisi quòd apud Servium pro *Callimachum* corruptè est *Callimadium*: & pro *Thuscos* perperam est *Thebanos*. Videmus præterea, ut Macrobius, Serviusque, versum illum Pacuvio tribuant, quem ex Ennii Medo citat Varro: ut aut memoria fugerit duos nobiles grammaticos, aut versum illum ex Ennio exscripserit Pacuvius. Addam postremò, tum ex glossis Philoxeni; *Camilla*, ἱέρεια: tum vetus carmen rusticum, à Servio adductum in I Georg. * *Hibernò pulvere, vernò luto, grandia farra, Camille, metes.* (* vers. 100.) Sic igitur statuendum, ut veteres dixere *pœna*, & *pœsna*; *Camenæ*, & *Casmenæ*; *dumus*, & *dusmus*: ita etiam extulisse *Camillus*, & *Casmillus*. *Camillus* autem à fonte venit Chaldæo. Nam (ut Schindlero annotatum) כמר, quod Chaldaicè כומרא est *camillus*, sive *sacerdos*, seu *sacrorum minister*, præsertim idolorum, ac sacrorum gentilium. Habes II sive IV Reg. cap. XXIII, 5: *Et abolevit*, sive *cessare fecit* הכמרים *kemarim*: hoc est, *camillos*. LXX reddidere, Καὶ κατέκαυσε τοὺς χωμαρεὶμ. Etiam usurpat Hoseas X, 5. Vt à *lapis*, *lapillus*; à *pugnus*, *pugillus*; sic à *camir*, *camirus*, *camillus*. Nempe, quia non sacerdotes ipsi, sed ministri eorum, significarentur, eò placuit forma diminutiva. Vti & in *Cadolus* factum. Nam à כדו, est *cadus*, unde *cadolus*. *Cadoli* verò, Hetruscâ linguâ, (quæ fere à Syris habet cuncta sacrorum nomina) iidem vocati, qui Romanis *Camilli*: ut testis est Halicarnasseus, verbis iis, quæ superiùs adducebamus.

Quærat aliquis, quo ministerio inter Deos Samothracum fungatur Casmilus, sive Mercurius. Hoc meliùs intelligetur, si constet, duplicem esse Mercurium; Ὀλύμπιον, sive Cælestem, & Χθόνιον, sive Terrestrem: quos, ut pleraque in argumento hoc tam vario, confundere vulgò solent. At optimè distinxit Aristophanis scholiastes ad Ranas, de χύτροις, sive ollari festo agens: Ἐπειδὴ θύειν αὐτοῖς ἔθος ἦν, Ὀλυμπίων μὲν θεῶν οὐδενὶ τὸ παράπαν· Ἑρμῇ δὲ Χθονίῳ. *Hinc sacrificare iis mos erat, Olympiorum quidem Deorum nemini; Mercurio autem Terrestri.* Is Mercurius, qui Camillus trium erat numinum terrestrum, ipse etiam terrestris fuit: atque ejus munus creditum, deducere animas ad Orcum; ut est apud Plutarchum in Quæstionibus Romanis. Sanè mortui animam ab eo suscipi, uti corpus à terra; indicat & Homerus in Odyssea, & Lucianus in dialogis. At alter ille Mercurius, quem Ὀλύμπιον sive Cælestem dicebamus, medius putabatur inter homines, & Deos superos: unde Maro eum inducit nuncium Iovis ad Æneam. Nihil igitur apertius, quàm alium esse Mercurium, qui ab Olympo provolat ad Æneam; ut est in quarto Æneidos: alium autem, qui de terra descendit ad inferos, & *animas*, ut ibidem legas:

---- evocat Orco
Pallentes, alias sub tristia Tartara mittit;
Dat somnos, adimitque, & lumina morte resignat.

Posterioris hujus meminit idem scholiastes ad Acharnanes: ubi ex Theopompo narrat, ut cùm Deucalianæo diluvio genus deperiisset humanum: superstites omne seminum genus in olla coxerint Mercurio Terrestri, quo mortuis eum redderent propitium: neminem verò ex olla hac gustare ausum: atque illud esse initium festi ejus, quod Χύτροι, sive *ollare festum* diceretur. Alius interim Mercurius hic, quàm Pluto, sive Dis. Potiùs censeo, Mercurium Olympium esse Solem nostrum: Terrestrem autem esse illum Antipodum. Hinc igitur duplex ministerium: de quo & Horatii, ac Claudiani versus adduximus cap. XIII. Nec dubium, quin Hippocrates de Somniis, quando nominat Deos Χθονίους, sive *Terrestres*, non Plutonem modò, & Proserpinam; sed infernum hunc etiam Mercurium intelligat. Planè item eò inclino, ut Charon Græcus, ac Romanus, non alius sit quàm Mercurius ille inferus, de quo dixi-

diximus. Et nomen fortè, à חרה, *ira*, quia minister sit iræ divinæ. Vt proprie sit angelus malus animas malas deferens ad loca suppliciis destinata. Sanè Psal. LXXVIII, 49, habes hanc vocem. Latinè est: *Misit eos in iram* (חרון) *naris suæ, excandescentiam, & furorem, & angustiam, immissionem angelorum malorum.* Vbi Rabbini ex eo, quod subjicitur de angelis malorum, colligunt, Iram, Excandescentiam, Furorem, & Angustiam, esse nomina spirituum, quibus Deus utitur in malis puniendis.

Atque hæc de diis Samothracum: qui cur *Cabiri* dicantur, diximus antea *. Nunc suffecerit, quamque ex sententiis tribus, superiùs adductis, Tellurem referre in diis Samothraciis. Nec tamen ignoro, quod ab Apollonii interprete proditum est, esse qui duos statuant Cabiros; seniorem unum, Iovem; juniorem alterum, Dionysum, sive Liberum. Sed de Dionyso parum credibile est, nisi non de Thebano, sed φυσικῶς sumas nobiscum; ut pro summis habuerint numinibus, calorem, & humorem, quæ duo sunt generationis omnis principia. Sic, fateor, Telluri in Cabiris non fuerit locus.

* libri hujus cap. 31.

E Samothracia quò potiùs iter mare per undosum faciamus, quam in Thraciam ipsam? præsertim quando ab Orpheo Thrace sua Græcis sacra esse traduntur: unde & religio ipsa θρησκείας nomen creditur accepisse. Quod non modo apud Suidam, & Euripidis scholiastem, atque etymologum, legere est: sed Plutarchum quoque in vita Alexandri.

Thraces, præter Πλείστωρον, ἐπιχώριον θεὸν †, de quo testis Herodotus in Calliope; præter item Mercurium, per quem solùm jurabant, & à quo se oriundos prædicabant; ut idem ait in Terpsichore; præter item Martem, & Liberum, ut ibidem legere est; coluere insuper Dianam: eamque, ut in Melpomene est, dixere *Orthosiam*: nempe ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦν *, quia parturientes, imò mortales universos, elevet, & adjutet. Sed & eandem, teste Hesychio, vocarunt Βένδιν. Idem tradit Proclus, ac Thracium ait esse nomen Lunæ, & sic vocari ab Orpheo: Πλουτώνη τε, Εὐφροσύνη, Βένδις τε κραταιά. Attamen non hoc nomine Lunam duntaxat signarunt; sed etiam Terram; more prisco, quo Lunam, & Terram, eodem cultu complectebantur; ut sæpius diximus. Per Βένδιν autem intelligi Terram, ostendunt hæc verba Hesychii: Μεγάλη θεός· Ἀριστοφάνης ἔφη τὴν Βένδιν. Θρᾳκία γὰρ θεός· *Dea Magna. Sic Aristophanes dixit Bendin. Thracum enim Dea est.* Eandem verò Lunam esse, testis est Palæphatus, ubi agit de filiabus Phorcynis: item Suidas, Phavorinus, & ante utrumque Hesychius: Βένδις, ἡ Ἄρτεμις· Θρᾳκιστί· ὅθεν καὶ Ἀθηναίοις ἑορτὴ Βενδίδεια· *Bendis, Diana lingua Thracum: Atheniensibus verò festum Bendidium.* Habes & in Κυζίκῳ hanc Thracum Βένδιν. Sed memorabilis imprimis locus in Δίλογχον, hoc est, *binas gestans lanceas*: ubi eruditus ille Grammaticus sic scribit: Τὴν Βένδιν οὕτω Κρατῖνος ἐν Θρᾴτταις ἐκάλεσεν· ἤτοι,

† Plistorum, indigenam Deum.

* erigere, ac dirigere.

ὅτι δύο τιμὰς ἐκληρώσατο, οὐρανίαν τε, καὶ χθονίαν· ἢ, ὅτι δύο λόγχας φέρει, κυνηγετικὴ οὖσα· ἢ ὅτι δύο φῶτα ἔχει, τὸ ἴδιον, καὶ τοῦ ἡλίου. τὴν γὰρ σελήνην Βένδιν, καὶ Ἄρτεμιν, νομίζουσιν· *Sic Bendin vocavit Cratinus in Thressis. Videlicet, quia geminum sortita sit honorem, cælestem, & terrestrem: vel quia gerat duas lanceas, utpote venatrix: vel quoniam geminum habeat lumen, proprium, & solare. quippe Lunam Bendin, & Dianam, vocant.* Vbi quod Bendis dicitur duplicem adepta honorem, cælestem, & terrestrem; id sic interpretor, in Diis habitam cælestibus, quippe Luna quæ esset: & insimul in terrestribus, quia eadem foret Rhea sive Tellus. Porrò à Thracibus cultus hujus divæ Athenas translatus. Festum Βενδίδεια dixere. Meminerunt ejus Xenophon in secundo Ἑλληνικῶν, Plato in primo de Rep. & ex hoc Strabo in X: Proclus item commentario in Timæum. Sed & apud Livium lib. XLVIII, *Bendidiorum templum*, non *Mendidiorum*, legi oportere, jamdiu observatum Lilio Gyraldo Syntagmate de Diis XII.

CAPVT LVIII.

Cælus, & Tellus, Atheniensibus connubiorum præsides; quibus iccirco ante nuptias sacrificabant. Vnde dicta Δημήτηρ, *& cur ei sacrum fecerint scrophâ gravidâ. Rheæ* ἔτυμον. *Tellumonis ac* Telluris *discrimen. Vnam Telluris ædem exstructam in area, quæ fuerat Spurii Cassii: alteram autem non abfuisse longè à Carinis. Ab Ope Romana distinguendam Græcorum* Ὦπιν *sive* Οὖπιν, *vel* Ὦπιν: *quomodo nunc Diana ipsa, nunc una ex nymphis ejus dicebatur. Servius semel iterumque emendatus. Vnde Tellus dicta sit* Ops, *& à quo primùm ei templum statutum. Ædem eam parùm Romanè dici* Rheæ *pro* Opis; *utcunque poeta* Idæam Opem, *pro* Rhea *dixerit.* Opalia. Opiconsiva *unde nuncupata.*

HInc jam ad Græcos proficisci ordine pergamus; mox ad Romanos relaturi orationem. Vtrisque Tellus culta est, partim eo nomine, quo vulgo hoc dicitur elementum; partim appellatione aliâ à sacerdotibus impositâ Græcis elementum hoc esse cultum nomine vulgari, ex eo elucet, quod Atheniensibus Οὐρανὸς, & Γῆ *, Dii fuerint Γαμήλιοι †. His enim, qui connubio jungerentur, sacra illa faciebant, quæ προτέλεια γάμων dicebantur. Vnde Proclus in Timæum Platonis, Comment. V: Καὶ ἔοικε διὰ ταῦτα καὶ Οὐρανῷ τούτῳ καὶ Γῇ προσήκειν ὁ γάμος, ὡς ἐκεῖνον οὐρανόν, καὶ γῆν ἐκείνην ἐνεικονιζομένοις. διὸ δὴ καὶ οἱ θεσμοὶ τῶν Ἀθηναίων εἰδότες, προσέταττον, Οὐρανῷ καὶ Γῇ προτελεῖν τοὺς γάμους. *Ac videntur iccirco & Cælo illi, & Telluri, convenire nuptiæ, quia in his imaginem sit videre Cæli hujus, & Telluris. Cujus gnaræ Atheniensium leges statuerunt, ut ante nuptias Cælo, Telluri, sacra fierent.*

* Cælum, & Terra. † nuptiales.

Leviculâ etiam immutatione elementi nomen habes in Δημήτηρ: ut quæ sic dicatur, quasi Γῆ μήτηρ. Id Ioannes Tzetzes, Hesiodi interpres, factum ait more Dorum, qui pro γ po-

nunt δ: ut δνοφερὸν pro γνοφερὸν, *caliginoſum.* Ac favet etymo Orpheus, ſive Onomacritus:

Γῆ μήτηρ πάντων, Δημήτηρ πλουτοδότειρα.
Terra mater omnium, Ceres datrix divitiarum.

vel ut *Iupiter* dicitur quaſi Iovis pater, *Marſpiter* quaſi pater Mars: ſic Δημήτηρ, quaſi Δηὼ μήτηρ, nam Δηὼ Ceres. Orpheus in Argonauticis: Καὶ τότε δὴ Ἑκάτην Δηὼ τέκεν εὐπατέρειαν. Vnde Δηώϊος, *Cerealis.* Et ſanè hoc verius. Saltem veriſimilius illo, quod eſt apud Platonem in Cratylo *: Δημήτηρ μὲν φαίνεται, κατὰ τὴν δόσιν τῆς ἐδωδῆς, διδοῦσα ὡς μήτηρ, Δημήτηρ κεκλῆσθαι· *Ceres videtur ob alimenti donationem* DEMETER *vocari, quaſi dans mater.* Sed ut de prima vocabuli parte fallatur; rectè interim docet, *matrem* vocari ab effecto, quia fœta bonis ſit ad nos alendos. Hæc & cauſſa eſt, cur porca ei fœta ſacrificaretur. Arnobius in VII: *Si quia virgo Tritonia eſt, iccirco ei convenit virgines hoſtias immolari; & quòd Tellus eſt mater, conſimiliter gravidis accipienda eſt ſcrofis* &c.

* p. 404. edit. H. Steph.

At paullùm elementi nomen eſt immutatum in *Rhea.* Nam Ῥέα κατὰ μετάθεσιν ex ἔρα: uti hoc ex Hebræo ארץ, *erets*; unde & Belgicum *eerde*; quorum ſingulis terra denotatur.

Vti verò apud Græcos Γῆ, ac apud Romanos, tum elementi, tum numinis appellatio erat *Tellus*: quæ & *Tellumo.* Nempe quia in Terra non ſolùm attenditur vis activa, ſed etiam paſſiva; eò coluere illam, tum ut marem, quomodo *Tellumo* vocabatur; tum ut feminam, quâ ratione dicebatur *Tellus.* Varro in XVI rerum divinarum, apud Auguſtinum in VII de Civitate Dei, cap. XXIII: *Vna eadem terra habet geminam vim; & maſculinam, quòd ſemina producat; & femininam, quòd recipiat, atque nutriat: unde à vi feminina dicta eſt Tellus; à vi maſculina Tellumo.*

Telluris ædis, quæ Romæ prima memoretur, ea eſt, quam exſtruxere in area Spurii Caſſii, publicatâ anno CCLXVIII. Meminit Cicero pro domo ſua, & Valerius Maximus lib. VI, cap. III. Anno quoque CCCCLXXXV P. Sempronius Sophus ædem Telluris vovit; cùm, acie jam inſtructâ adverſus Picentes, terra contremuiſſet, eaque res ingentem incuſſiſſet horrorem Romanis, ſic ut ad pugnandum vix poſſent compelli. Auctores Florus lib. I, cap. XIX, & Oroſius lib. IV, cap. IV. Etiam Deæ hujus ædem memorat Plinius lib. XXXIV, cap. VI. Non multùm abfuiſſe à Carinis, indicat Suetonius de illuſtribus Grammaticis; quo loco agit de Lenæo, Pompeji M. liberto. Item P. Victor, qui in quarta collocat Vrbis regione, itidem non procul à Carinis.

Ab eâdem cauſſa *Ops* nominatur: quæ vox vim ſive potentiam auxiliatricem ſignificat; unde *inops*, & *cops*, quaſi *coops*, à quo *copiæ.* At alia ut plurimum eſt Græcorum Ὦπις, prout communi linguâ dicitur, quæ Ionicè Οὖπις, velut apud Callimachum; & Doricè Ὦπις, unde *Opin* priori porrectâ reperias apud Maronem in XI. Id nunc nomen eſt unius è virginibus Dianæ, ut loco Maronis memorato; nunc ipſius Dianæ, ut apud Callimachum †. Ex cujus interprete antea * geminam adduximus rationem, cur Diana ſic vocetur. Vna erat, quia parturientes ὀπίζεται, hoc eſt curat. Nam ὄπις, *cura.* Eámdemque nominis rationem adfert quoque Etymologus †. Altera fuit, quia Diana hoc nomen aſſumſerit amore virginis Hyperboreæ, *Opis* nuncupatæ: quæ ſacra Apollinis, & Dianæ, ἱεροῖς δράγμασιν, ut Callimachus vocat, hoc eſt, (ut apud Servium * eſt) *in ſacris mergitum* occultata, pertulerit in Delum. De diſcrimine Opis Romanæ, ac Grajæ, verba ſunt iſta Servii in IV Æn. *Cùm terram dicimus, hæc Ops facit: ſi nympham dicamus, hæc Opis: ſi divitias, hæ opes, numero tantùm plurali.* Et in XI: *Opim quando dicimus, Nympham ſignificamus: ſi autem dicamus Opem, auxilium intelligimus. Opes verò numero plurali, cenſus accipimus. Nam Ops uxor eſt Saturni, quam Græci Rheam vocant.* De illo autem Dianæ cognomento *Opis*, continuò adjungit: *Sanè hoc nomen ipſius Dianæ fuiſſe ab Epheſiis dedicato templo ei impoſitum, Alexander Ætolus poeta in libro, qui inſcribitur Muſæ, refert.* Idemque ex Alexandro hoc memorat Macrobius lib. I Saturn. cap. XXII; ubi & verſus ejus poetæ adfert. Poſtea hæc ſubdit: *Quidam dicunt, Opim, & Hecaërgon, primos ex Hyperboreis ſacra in inſulam Delon occultata in faſcibus mergitum pertuliſſe. Alii dicunt, Opim, & Hecaërgon, nutritores Apollinis, & Dianæ, fuiſſe. Hinc itaque Opim Dianam ipſam cognominatam; Apollinem verò, Hecaërgon.* Apud Servium nunc legitur, priori quidem loco *Optimeticaergea*: & *Opimeticaergon.* Quæ disjunctim ſcibenda, & ſic corrigenda, Ὦπιν, & Ἑκάεργον. Vt ſatis liquet ex Callimacho, & ejus ſcholiaſte: cujus verba adduximus libri hujus cap. XXIX. Nec primò id nobis obſervatum, video ex iis, quæ ὁ πάνυ Salmaſius annotavit ad Conſecrationem templi in agro Herodis Attici triopio. Porrò, poſt allata, ibidem apud Servium inter cauſſas, unde Opis dicatur, etiam hæc adfertur, *quòd proxima luna, quæ Diana terris facile conſpiciat quoniam inta.* Sic enim corruptiſſimè hæc leguntur. Vide, an non ſcripſerit Servius: *quòd proxima Luna terris, quæ Diana, facilè conſpiciat omnia elementa.* Nempe ut Ὦπις ſit ab ὦπες, id eſt, *oculi*, ſive inde derivato, ὀπίζεσθαι, vel ὀπάζεσθαι, quod Heſychius interpretatur, σκοπεῖν, ὁρᾶν, *conſpicere, videre.* Satis hæc oſtendunt, utcunque Ὦπις eadem ſit ac Ops, quatenus Ὦπις eſt Diana; Lunaque, & Tellus, uno eodemque cultu à multis colerentur: propriè tamen aliam eſſe Ὦπιν Græcam, aliam Opem Latinam: illam eſſe ſolam Dianam, vel nympham, unde nomen hoc Diana acceperit; hanc ſolam eſſe Rheam, ſive Tellurem: Dianam dictam videri *Opim*, vel ab ὀπίζεσθαι, quod eſt *curare*, quia curam gerat parturientium; vel ab ὀπίζεσθαι, *conſpicere*, quia videat omnia Lunæ ſubdita, præcipue Terras: Tellurem vocatam *Opem*, quia ope ac beneficio

† hymno in Dianam.
* lib. 2. cap. 29.
† in Ὦπις. Vide & Ὀπίζεσθαι apud eundem.
* 6 Æn. Verba mox adducam.

Digitized by Google

ficio ejus vivamus. Varro duriusculè deduxit ab *opus*. Sic enim ille lib. IV de L. L. *Terra Ops quòd hic omne opus: & hac opus ad vivendum.* Veriùs idem ille, cur *mater* dicatur. *Ideo*, inquit, *dicitur Ops mater, quòd terra nutriat. Hæc enim terris gentes omnes dedit, & resumit denuò, quæ dat cibaria; ut ait Ennius.* De eadem sic antea dixerat: *Principes in Latio* (Dii) *Saturnus, & Ops.* Ac mox Saturnum quidem Cælum, Opem autem interpretatur Terram.

Primus Opi statuisse ædem traditur Titus Tatius, qui cum Romulo regni Romani consors fuit. Auctor Varro in IV de L. L. & Dionysius Halicarnass. lib. II Antiqu. Rom. ubi id conditum ait τῇ Ῥέᾳ. Hoc uterque interpres, Lapus, & Portus, *Rheæ* reddiderunt. Mallem *Opi* dixissent; more Romano: unde Ausonius in Monosyllabis:

— Post hanc Rhea, quæ Latiis Ops.

Sed ut templum *Rheæ* pro *Opis* non legatur apud Romanos: Tibulli tamen est de Phrygia matre lib. I, eleg. IV:

Idææ currus ille sequatur Opis.

Et Macrobius lib. I Saturn. cap. X, Philochoro proditum ait, à Cecrope primùm in Attica aram fuisse constitutam Saturno, & Opi. Vbi Philochorus sine dubio *Rheæ*, non *Opi*, scripserat. Festum ejus *Opalia*, teste Festo. Ea incidebant die III post Saturnalia; ut est apud Varronem in V de L. L. hoc est, XIV Kal. Ian. ut Macrobius auctor loco memorato.

Dea hæc etiam particulare cognomen habuit *Consivæ*, à *conserendo*. Festum ejus *Opiconsiva* incidebat in VIII Kal. Sept. ut liquet ex veteri Kalendario. De eo sic Varro in V de L. L. *Opeconsiva dies ab Dea Opeconsiva, cujus in regia sacrarium; quod ideo actum, ut eò præter Virgines Vestales, & sacerdotem publicum, introeat nemo. Is, cùm eat, suffibulum haut habeat.*

CAPVT LIX.

Vestem esse Tellurem, & cur Euripides eam dicat in aëre considere: ut item à Platone comparetur foco domiciliorum; vel, si vulgatos Ciceronis codd. sequamur, domicilium Deorum *statuatur: & quomodo idem videri & numen possit, & locus Deorum. Vestæ etymon. Vt pariter Tellurem, & Ignem, coluerint templo Vestæ: & cur id fuerit rotundum. Per Iunonem etiam terram quandoque signari: & quàm variè* Iupiter, *&* Iuno, φυσικῶς *sumantur: & quomodo conciliari possit, quod tum mater Ops, tum filia Iuno, terra esse dicantur. Imò & Cererem esse terram, sed frugiferam solum: & unde* Ceres *dicta, quæ &* Γῆρυς. *Duplicem esse Cererem; Cælestem unam, hoc est, Lunam: Subcælestem alteram, hoc est, Terram; cujus Cereris festum* Χθόνια *dictum. Cur Ceres dicta* Legifera, *& festum ejus* Thesmophoria: *fuisséque hæc Cereri, & Proserpinæ, communia. Cur in utriusque hujus Deæ festo Syracusis circumgestarint naturæ muliebris figuram. Vnde sit, quòd per Venerem etiam intelligatur Terra, sive vis ejus generatrix. Vt* Ἄδωνις, *&* Ἀϊδωνεὺς, *reducantur ad Solem Antipodum. Cur aliqui dixerint, idem esse numen Veneris, & Vestæ: etsi hac nihil castius, illâ nihil lascivius haberetur.*

POrrò Tellus non modò Rhea, vel Ops, dicitur; sed etiam Vesta, & Iuno, & Ceres, & Venus. De Vesta testis Suidas in Γῆς ἄγαλμα: &, cujus potior auctoritas, Euripides his versibus:

Καὶ Γαῖα μῆτερ, Ἑστίαν δέ σ' οἱ σοφοὶ
Βροτοὶ καλοῦσιν, ἡμένην ἐν αἰθέρι·
Et Terra mater, Vesta quæ sapientibus
Vocaris, ipso considens in æthere.

Vbi Vestam ait considêre in Æthere sive aëre, quia undique aëre, ac æthere, ambitur. Per Vestam itidem Terram intellexit Plato; ut indicant illa in Phædro sive de Pulchro *: Ὁ μὲν δὴ μέγας ἡγεμὼν ἐν οὐρανῷ Ζεὺς, πτηνὸν ἅρμα ἐλαύνων, πρῶτος πορεύεται διακοσμῶν πάντα καὶ ἐπιμελούμενος· τῷ δ' ἕπεται στρατιὰ θεῶν τε καὶ δαιμόνων, κατὰ ἕνδεκα μέρη κεκοσμημένη. Μένει γὰρ Ἑστία ἐν θεῶν οἴκῳ μόνη· *Magnus igitur dux sive auriga in cælis Iupiter, volucrem agens currum, primus incedit, omnia administrans ac procurans. Hunc sequitur Deorum Dearumque exercitus sive cœtus undenas in partes distributus. Nam Vesta in domo Deorum manet sola.* Vbi per domum Deorum intelligitur totius mundi compages. In hac choragus, ac præsultor, statuitur Iupiter: undecim Deorum chorus hunc sequi dicitur. At unica, inquit, Vesta pedem non movet, sed quasi inclusa domi semper sistit. Hæc sanè nulli meliùs conveniunt, quàm Telluri: unde hæc *habitatio Deorum* dicitur. Idem Plato in XII de Legg. † Γῆ μὲν οὖν, Ἑστία τε οἰκήσεως, ἱερὰ πᾶσι πάντων θεῶν· *Terra quidem, Vestaque, omnibus Diis sacrum est habitaculum.* Eò inclinat Iustus Lipsius ‡, distingui à Platone inter Terram, & Vestam. Magis mihi placet, copulam hîc esse ἐξηγητικὴν, quasi dicat, *Tellus*, sive *Vesta*; vel *Vesta*, *sive Focus domicilii*, aut *domiciliorum*. Præit ad hanc sententiam M. Tullius in II de Legg. *Platoni*, inquit, *prorsus assentior, qui, si interpretari potuero, his fere verbis utitur: Terra igitur, ut focus domiciliorum, sacra Deorum omnium est.* Ita enim est in MSSis, quibus usus Turnebus; item istis, quibus Ianus Gruterus noster. In vulgatis est, *domicilium sacrum Deorum est.* Sed prius convenientius verbis Platonis: etsi & vulgata quodammodo possit excusari. Dicat aliquis, non satis convenire, ut Dea sit Deorum domicilium. Verùm & Cælus est inter Deos; licet Cælum sit sedes Deorum. Nimirum Cælum, & Tellus, bifariam considerantur, ut loca sunt, quibus contineantur corpora cætera: atque ut ipsa sunt corpora, & quidem generationis omnium principia. Priori modo sunt domicilia, ac sedes Deorum hominumque: tellus Deorum, & mortalium; cælum, Deorum primævorum, & indigetum: quo pacto Dii non sunt. Posteriori ratione, si omnes Naturæ partes Dii sunt;

* T. 3, pag. 246, & 247, edit. H. Steph.

† p. 950; edit. H. St.

‡ lib. de Vesta, cap. 1.

Digitized by Google

ſint; longè magis hæ duæ prænobiles nomen Deorum poſſident.

Præterea, Veſtam eſſe Terram, ex vocabuli origine colligebat Phurnutus*: ut qui dicat, ταύτην διὰ τὸ ἑστάναι διὰ πάντων προσηγόρευσαν οἱ παλαιοί· ἢ διὰ τὸ ἐπ' αὐτῆς, ὡσανεὶ ἐπὶ θεμελίου, τὸν ὅλον ἑστάναι κόσμον· *Hanc* ESTIAN *à Græco* ESTANAI, *quod eſt ſtare, ſiſtere; quia ſtet per res univerſas, veteres dixere: vel quòd ſuper illo, tanquam fundamento, inſiſtat totus mundus.* Ac Latinum ajunt *Veſtæ* etymon convenire. Vnde Ovidius†:

* cap. de Cerere, & Veſta.

† 6 Faſt.

Stat vi Terra ſuâ; vi ſtando Veſta vocatur.

Et Arnobius in tertio: *Terram nonnulli Veſtam pronunciant, quòd in mundo ſtet ſola, cæteris ejus partibus in mobilitate perpetuâ conſtitutis.* Alii (ut ex Servio videre eſt I Æn.) ſic dictam putant, *quod variis veſtita ſit rebus.* Hoc quoque Terræ optimè convenit. Sed de etymo, tam Græco, quàm Latino, planè eos ratio fugit. Nam Ἑστία ſive *Veſta*, propriè idem eſt ac ἐσχάρα ſive *focus*: nec Telluri ea attributa eſt appellatio, niſi prout eſt ignifera: hoc eſt, quatenus continet focum univerſi, ac calorem vitalem, quo plantæ generantur, & animantia: ut pleniùs exponam, ubi deventum erit ad Ignem, qui & ipſe per Veſtam, ac propriè magis, intelligitur. Vno interim templo Romæ ſub Veſtæ nomine & Tellus, & Ignis, colebantur. Vnde eſt, quòd Ovidius Veſtam, nunc Terram, nunc Ignem, dicat: & de Igni arguit ſempiternus ignis ab virginibus cuſtoditus Veſtalibus: de Terra autem, quòd templum Deæ, ut in nummis etiam Neronis videas, erat rotundum; idque ut repræſentaret terræ pilam. Ovidius VI Faſt.

Hic locus exiguus, qui ſuſtinet atria Veſtæ:
Et paries lento vimine textus erat.
Forma tamen templi, quæ nunc manet, ante fuiſſe
Dicitur: & formæ cauſſa probanda ſubeſt.
Veſta eadem eſt, & terra: ſubeſt vigil ignis utrique:
Significant ſedem terra focuſque ſuam.
Terra pilæ ſimilis nullo fulcimine nixa
Aëre ſubjecto tam grave pendet onus.
Par facies templi: nullus procurrit in illo
Angulus: à pluvio vindicat imbre tholus.

Feſtus Pompejus*: *Rotundam ædem Veſtæ Numa Pompilius, Rex Romanorum, conſecrâſſe videtur, quòd eandem eſſe terram, qua vita hominum ſuſtentaretur, crediderit; eamque in pilæ formam eſſe, ut ſui ſimili templo Dea coleretur.*

* in Rotundam.

Accedo ad Iunonem; per quam itidem ſignatur Terra. Nam Iuno eſt natura Iovi ſubdita: ac pro multiplici Iovis acceptione variat etiam Iunonis ſignificatio. Interdum *Iupiter* eſt æther, ſive cælum: atque ita *Iuno* ſit aër. Interdum *Iupiter* eſt aër: & hoc pacto *Iuno* eſt tellus. Servius in VIII Æn.* *Hanc autem porcam Trojani in Campania invenerunt cùm fœtu circa Laurentem agrum: quam ideo Æneas immolavit Iunoni, quia ipſa dicitur terra: ut eſt†:*

* pag. 489. edit. primæ.

† Georg. 2.

Conjugis in gremium lætæ deſcendit. ----

Interdum *Iupiter* eſt cælum cum aëre ſuperiori: quo pacto *Iuno* eſt aër inferior cum terra; ut Iunonem interpretatur Macrobius lib. III Saturnal. cap. IV. At perperam Ludovicus Vives ad Auguſtinum de Civitate Dei, lib. IV, cap. X ait, Iunonem eſſe terram, & aquam; ejuſque rei teſtem laudat Servium. Nam pro *aqua aëra* dicere, ſinon voluit, ſaltem debuit. Vt *Iuno* pro aëre ponatur univerſo, inferiùs dicetur. Pro terra verò ea, ut *Iupiter* pro aëre, ſumitur à Marone verſibus iſtis*:

* 2 Georg.

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Conjugis in gremium lætæ deſcendit. ----

Vnde expreſſum hoc in Pervigilio Veneris:

In ſinum maritus imber fluxit almæ conjugis.

Porrò non de poëticis figmentis, ſed de philoſophorum libris, à Virgilio hoc prolatum eſſe, meritò dicit B. Auguſtinus lib. IV de Civitate Dei, cap. X. Qui & ibidem, cùm Saturnum monuiſſet eſſe temporis longitudinem, iſta ſubjungit: *Quid indignum dicitur, cum Iupiter, & Iuno, nati dicuntur ex tempore, ſi cælum eſt ille, & illa terra, cum facta ſint utique cælum & terra? Nam hoc quoque in libris ſuis habent eorum docti atque ſapientes.* Sed, ſi Terra eſt Iuno, & hæc ſoror ac conjux eſt Iovis; quomodo Terra quoque eſt Rhea, uxor Saturni, mater Iovis & Iunonis? His occurritur diverſâ conſideratione Telluris. Nam aliter ea attenditur, cùm vocatur *Ops*, & dicitur uxor Saturni: aliter cum nominatur *Iuno*, & ſtatuitur ſoror, atque uxor Iovis. Priori modo conſideratur, quatenus in ea præcipuè conſpicimus vim univerſæ naturæ paſſivam: uti in æthere imprimis attenditur naturæ totius vis activa. Hinc Varro in IV de L.L. *Principes Dei, Cælum & Terra. Hi Dei iidem, qui in Ægypto Serapis, & Iſis; qui ſunt Taautes, & Aſtarte, apud Phœnicas; ut iidem principes in Latio, Saturnus, & Ops.* Et poſtea ſubdit, Cælum Terramque eſſe, ut marem, & feminam; ut animam & corpus; atque, ut legendum antea diximus, ſicut humorem, & calorem. Vbi, ut apertum puto, Terra non conſideratur nudè, prout pars eſt univerſi infima: ſed κατὰ συνεκδοχὴν totius, quatenus in ea maxime relucet vis naturæ receptrix, & ſeminatrix. Hoc vel ex iis cognoſcere fuit, quæ de Iſide, & Aſtarte, diximus. Oſtendimus enim, Lunam quoque per eas intelligi. Imò, univerſa fortaſſe ſidera lumen ſuum recipiunt à Sole: quod minimùm de Venere, & Mercurio, ſtatuendum, propter earum eclipſes, noſtro ſeculo, uti & in Iove, obſervatas; quemadmodum dixi cap. XXXI. At quando Tellus ſive ſola, ſive unà cum imo aëre, Iuno nominatur, ac Rheæ ſive Opis filia, Iovis autem dicitur ſoror & uxor: ſpectatur hoc elementum, ut infima pars univerſi. Nam ut naturæ vis activa, & paſſiva, attenduntur, tanquam mas, & femina; ita partes ejus conſiderantur, ut liberi: ac tres dicuntur mares; Iupiter ſive æther, Neptunus, ſive aqua, Pluto, ſive terra inferior: tres item feminæ,

Iuno;

Digitized by Google

Iuno, ut aër imus, vel is unà cum terra supera; Ceres, ut terra frugifera: Vesta, ut eadem ignifera. De Iove, Neptunoque, in aëris, & aquæ elemento, videbitur: de Vesta, in Igni. Nunc quia de Iunone satis dictum est, de Cerere acturi sumus. Quam propter ea, quæ dicebamus, diversam esse habitam, sacrorum diversitas ostendit. Nam, ut Servius ait in IV Æn. in illud, *Legiferæ Cereri*, &c. *Cum Eleusinæ Cereris sacrum fit, ædes Iunonis clauditur. Item cum Iunoni Eleusinæ fit, templum Cereris clauditur: nec sacerdoti Iunonis licet gustare, unde Cereri sit libatum.*

A nomine initium capiemus. *Ceres* multis sic videtur nuncupata quasi *Geres*, quia fruges gerat. Olim enim C pro G scripsere; ut vel ex rostrata Duilii columna constat. Hoc etymon, ut Varroni *, Tullioque, ita & Arnobio placuit in tertio. Sed si *Geres* prius dixere, potiùs sit à גרש †, quod est frumentum contusum, sive contritum. Nam, priusquam molerent, fruges pistillo comminuebant. Atque etymon hoc placuit socero meo Fr. Iunio ‡. Fueritque ab eadem origine Γῆρυς. Hesychius: Ἀχερώ, καὶ Ὦπις, καὶ Ἑλλή, καὶ Γῆρυς, καὶ Γῆ, καὶ Δημήτηρ, ἡ αὐτή. *Achiro, Opis, Helle, Gerys, Tellus, & Ceres, eadem.* Nec inepte tamen deduxeris Ceres à חרש, *arare*: quia (ut poëta ait:)

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro.

Vel, ut Servio visum in I Georg. à creando, quia frugum creatrix. Nam *cereo* olim idem ac *creo*: unde in carmine Saliari apud Festum * est *cerius manus*, quod idem exponit *creator bonus*.

* lib. 5 de L. L.

† Levit. 2, 14.

‡ in elogio linguæ Sanctæ, & lexico Hebræo, hactenus inedito.

* in Manum.

Est verò, ut dictum cap. XXVII, duplex Ceres, cælestis & terrestris. Cælestis est Luna: terrestris autem est tellus frugifera; hoc est, terra pariter, ac fruges; unde & μετωνυμικῶς à poetis pro *frugibus* accipitur. In Cerere se ratio habet similiter, ac in Iside: quæ, quia omnia germinant beneficio Lunæ, ac Telluris, eò utrumque numen comprehendit. Hoc nos docet Plutarchus lib. de Iside, & Osiride: ubi tradit, qui Ægyptiis est Osiris, hunc esse Græcis Bacchum sive Liberum: quæque Ægyptiis Isis, hanc Græcis esse Cererem: ac Osiridem quidem esse Solem, & Humorem aqueum; Isidem autem Lunam, & siccitatem terrestrem. Hinc cognoscimus, cur ἡ χθονία θεὸς † sit Ceres: & festum Cereris dicatur χθόνια ‡, ut est apud Pausaniam in Corinthiacis, & Ælianum de Histor. Animal. lib. XI, cap. XII. Etiam eâdem liquet, cur subterranea haberetur. Nam ut cælestes Dii in cælis, ita terrestres habitant in terris, sive sub terris. Hoc nugandi occasionem præbuit illi, qui cum Cerere se apud inferos collocutum diceret: ut legimus apud Origenem lib. II adversus Celsum. Verba ejus sunt *: Ῥαμψίνιτον ἐν Αἰγύπτῳ συγκυβεύειν ἐν Ἅδου τῇ Δήμητρι, καὶ ἀνελεῖν δῶρον παρ' αὐτῆς χειρόμακτρον χρυσοῦν φέροντα. *Rampsinitum Ægyptium aleâ lusisse apud inferos cum Cerere, & ab ea dono abstulisse aureum mantile, quod secum ferret.* nempe ut certissimum & itionis suæ ad inferos, & reditus ab iisdem, argumentum.

† Dea Terrestris.

‡ Terrestris.

* pag. 96, edit. August. Vind.

Ceres hæc dicta quoque θεσμοφόρος: ut Maroni IV Æn. *Legifera*: ac sacra ejus apud Athenienses θεσμοφόρια, quasi *divinæ legis latio*. Nam θεσμὸς, νόμος θεῖος *, ut Hesychius exponit. Vrbibus quidem ab ea leges latas, etiam Callimachus hymno in Cererem ait. Rationem ex Servio appono ad IV Æn. *Leges Ceres dicitur invenisse. Nam & sacra ipsius Thesmophoria, id est, legum latio, vocantur. Sed hoc ideo fingitur, quia ante frumentum inventum à Cerere, passim homines sine lege vagabantur; quæ feritas interrupta est, postquam ex agrorum discretione nata sunt jura.* Vti autem per *Cererem* signatur terra frugifera, & cum his fruges: ita per filiam ejus, quam dixere Περσεφόνην, sive *Proserpinam*, denotantur semina, quæ terræ mandantur. Itaque θεσμοφόρια erant sacra non Cereri modò, sed & Proserpinæ: ac quamquam majori colerentur castimoniâ, quàm Eleusinia; Syracusis tamen in hoc festo utrique Deæ ferebant μυλλοὺς. Athenæus lib. XIV: Ἡρακλείδης ὁ Συρακούσιος ἐν τῷ περὶ θεσμῶν φησι, τοῖς παντελείοις τῶν θεσμοφορίων ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος κατασκευάζεσθαι ἐφήβαια γυναικεῖα· ἃ καλεῖσθαι κατὰ πᾶσαν Σικελίαν μυλλοὺς, καὶ περιφέρεσθαι ταῖς θεαῖς. *Heraclides Syracusius, libro de vetustis & sancitis moribus, scribit, apud Syracusios in extremis Thesmophoriis ex sesamo & melle fingi pudenda muliebria, quæ* MVLLOI *per totam dicebantur Siciliam, ac circumferebantur Deabus.* Flagitiosus mos, symbolicus tamen. Nam ut in Osiridis, & Bacchi sacris, phallus est circumgestatus ad signandam generandi vim activam; quæ est in Sole, & Humore: ita in Syracusanis Thesmophoriis circumferebatur μυλλὸς, ad significandum principium generationis passivum.

* Thesmos, lex divina.

Sed quomodo, si Rhea, sive Ops, mater Cereris, sit Tellus; etiam Ceres, ejus filia, Tellurem signet? Non est operosum hunc nodum exsolvere ex iis, quæ de Rhea, & Iunone, diximus. Nam & Iuno est Rheæ filia, ut & Vesta, Ignis præses: quæ nihilominus sunt filiæ; juxta illud Ausonii †:

Iuno, Ceres, & Vesta, secus muliebre sorores.

† Idyll. 4. sive gripho ternarii.

Quamobrem sic statuendum, non terram omnem dici Cererem, sed frugiferam duntaxat: Opem autem, sive Rheam, esse terram universam. Hæc igitur est mater; Ceres filia: quia terra est totum; frugiferum solum, pars ejus: terra item fert fruges, ut mater liberos.

Præterea ad Terram refertur Venus. Quippe ut aliàs, vel Luna est, vel Hesperus; ita subinde est vis Naturæ generatrix: quæ ut cælis proficiscitur, ita ab aquis, ac præcipuè terra, recipitur, inque hac potissimùm elucet. Hinc Macrobius lib. I Saturn. cap. XXVIII: *Physici superius hemisphærium terræ, cujus partem incolimus, Veneris appellatione coluerunt: inferius verò hemisphærium terræ Proserpinam vocaverunt.* Quod autem diximus antea, per Adonin, amasium

Veneris, intelligi Solem, hoc non modò locum habet, si per Venerem capiamus Lunæ, aut Luciferi sidus: sed etiam si Tellurem intelligamus. Nam & Tellus Solem desiderat, ut femina marem. Sed imprimis deperit absentem, hoc est, cum ad Antipodas concessit. Quomodo Adonis quidem Sol erit; sed ille inferius illustrans hemisphærium. Vnde apud Ausonium Epigramm. XXVIIII:

Βάκχος ἐνὶ ζωοῖσιν, ἐνὶ φθιμένοισιν Ἀδωνεύς·
In vivis Bacchus, sed Adonis lumine cassis.

Sic sanè Græcum versum legit Mariangelus in Diatribis: ac similiter reperio in Veneta anni CIↃ CCCC XCIV. In aliis tamen codd. est:

---- ἐνὶ φθιμένοις Αἰδωνεύς.

Vt Latinè possis reddere:

Bacchus sum in vivis: in defunctis Aïdoneus.

Αἰδωνεὺς autem est Ἄδης sive *Pluto*. Quæ sententia non repugnat priori, modò per Plutonem intelligas Iovem Stygium, hoc est, Solem inferiori illucentem telluri: quem cum cardine australi, secundùm poëtam *, [* 1 Georg.]

Sub pedibus Styx atra videt, manesque profundi.

Cùm autem Venus sit Terra, atque eadem, quatenus ignifera est, (ut antea orsi eramus dicere, & pleniùs postea explicabitur) etiam Ἑστίας sive Vestæ habeat nomen: non obscura est ratio, cur eandem aliqui Venerem, & Vestam, esse dixerint. Vnde B. Augustinus lib. IV de Civitate Dei, cap. X: *Quis ferat, quod cum tantum honoris, & quasi castitatis, Igni tribuerint, aliquando Vestam non erubescant etiam Venerem dicere?* Nempe gentilium isti, quos signat, respexere Vestam matrem, quæ eadem ac Tellus; non Vestam filiam, quæ est Ignis, ac focus Vrbis publicus.

CAPVT LX.

Per Proserpinam intelligi Tellurem. Græcis dici Περσεφόνην, *seu* Περσεφόνειαν, *& unde id nomen esse credatur. Eandem esse* Πολύβοιαν. *In Hesychio conjectura. Nullam esse pugnam in istis, ut Proserpina sit terra frugifera, & eadem nihilominus filia sit Cereris, quæ itidem frugiferum solum designat. Frequentiùs interim per Proserpinam intelligi tum semen, tum interiorem terram: unde, quia tellus ea furva, & ipsa Diva* furvæ *habuit cognomen, ac eidem furvæ mactabantur hostiæ. Divitias, à quibus* Pluto *nomen accepit, triplices esse: quasdam alimoniæ, quam terra producit: alias cadaverum, & aliorum, quæ tellus recipit, ubi corrupta sunt: alias præterea metallorum, quæ tellus intus gignit, & donec effodiantur, continet. Dubitatum, an Latinis sit nomen* Dis *ab iisdem divitiis, an ex eo, quia Iupiter Græcis dicatur* Δὶς, *& Pluto sit, ut Maro appellat, Iupiter Stygius. Ετυμον Orci, Αδου, Erebi, Acherontis, Erythræi maris, Attinis.*

POstremo ostendam loco, Tellurem etiam intelligi per Proserpinam, & maritum ejus Plutonem. De Proserpina sic Isacius Tzetzes in Lycophronem *: Περσεφόνη δὲ καὶ Ἶσις, ἡ Γῆ, καὶ Ῥέα, καὶ Ἑστία, καὶ Πανδώρα, καὶ ἑτέροις μυρίοις ὀνομάζεται· *Tellus Proserpina, & Isis, & Rhea, & Vesta, & Pandora, & innumeris aliis nominibus nuncupatur.* Idem clariùs elucet ex Φερσεφονείας etymo, de quo Hesychius: Φερσεφόνεια, ἡ τῆς Δήμητρος θυγάτηρ, ἡ φέρουσα τὸ ἄφενος, τουτέστι τὸν πλοῦτον, διὰ τὸν καρπὸν, ἀπὸ τοῦ φέρειν ὄνησιν· PHERSEPHONIA, *Cereris filia, divitias adferens, propter fructus, ex Pherein, hoc est, ferre, & Onesin, id est, utilitatem ac fructum.* Imò terræ conveniat hoc nomen, si ab Hebræo fonte arcessas, ut sit ex פרי peri, & ספן saphan: quorum prius *fructum*, alterum *tegere* notat. Tegit enim semina ab agricola sibi commissa. Quod si Φλοιὰ sit *Proserpina*, hæc quoque Tellus erit. Favet Hesychius: Φλοιὰν, τὴν κόρην, τὴν θεὸν οὕτω καλοῦσι Λάκωνες· *Phlœam, Liberam deam sic vocant Lacones.* Nempe, ut Latinis *Liber*, Bacchus; *Libera*, Proserpina: sic Græcis *Liber*, Φλοιὸς; *Proserpina*, Φλοιά. De Libero indicant verba Plutarchi: Ἔνιοι δὲ θύουσι Διονύσῳ τῷ Φλοιῷ. *nonnulli sacrificant Libero Phlœo.* [* pag. 273. edit. Basil.]

Etiam vocata est Πολύβοια. Idem Hesychius: Πολύβοια, θεός τις. ὑπὸ ἐνίων Ἄρτεμις, ὑπὸ δὲ ἄλλων κόρη· *Polybœa, Dea quæpiam, nonnullis Diana; aliis Libera, seu Proserpina.* Nempe à βόω, sive βόσκω, *pasco*; ut idem sit ac Homeri πολυβότειρα, *multos pascens*; aut παμβῶτις γῆ, *terra omnes pascens*; quod apud Sophoclem Philoctete. Ac fortasse similiter Heracleenses matrem ejus Cererem dixere Παμβότανον, quasi *omnium herbarum productricem.* Licet apud Hesychium nunc legatur: Πάμπανον, ἡ Δημήτηρ ἐν Ἡρακλείᾳ.

Sed ut superiùs de Rhea, & Cerere; ita hic de Cerere, & Proserpina, controversia est: quomodo eadem esse Tellus possit, eaque frugifera; cùm Ceres quidem mater, Proserpina autem sit filia. Verùm lib. II, cap. XVIII, Cererem, & Proserpinam, bifariam interpretabamur. Primùm, ut Ceres sit Luna; Proserpina autem vis Terræ frugifera. Sic Proserpinam esse Cereris filiam, satis liquet. Deinde ut Ceres est seges; Proserpina autem semen. Ac eâ quoque ratione Proserpina est filia Cereris, hoc est, segetis; sed sic, ut quodammodo etiam mater dici possit; quia & seges è semine, & semen à segete, matre pariente filiam, filia reddente matrem. Alii malunt dicere, segetem esse à semine, semen à terra. Non hæc pugnant: quippe terra est materies segetis aliquo modo permanens, quia elementorum formæ manent, sed fractæ: unde alia ex mixti forma, quàm elementi: semen autem est materies periens, quia, adveniente formâ plantæ, recedit forma seminis.

Sed utcunque Proserpina etiam sit terra frugifera, ac seges: usitatiùs tamen accipitur pro semine, ejusque receptrice terrâ inferâ. Vnde & *furva*, hoc est, nigra dicebatur. Horat. lib. II, od. XIII:

Quàm penè furvæ regna Proserpinæ,
Et judicantem vidimus Æacum!

Vbi

Digitized by Google

Vbi Acro: *Furva mystico nomine dicitur Proserpina.*

Itidem & quia infera loca luce destituuntur; eò furvas Diis inferis hostias mactabant. Imo, ut Porphyrius docuit in opere de philosophia ex Apollinis responsis; quo inferiores essent Dii, eò tristiores, longiusque à colore albo recedentes, sacrificatæ sunt hostiæ, idque in foveis, non aris, uti Diis fiebat superis, & terrestribus.

Quemadmodum autem interior tellus, ratione virtutis passivæ, *Proserpina* nuncupatur: ita quoque ratione masculæ virtutis est Πλύτων, & Πλυτινύς. Atque idem apud Phurnutum legere est. Lucianus de Luctu sic vocari ait, quia omnia in terram recidant, mortuisque ditescat. Vt Pluto sit terra, quatenus est cadaverum receptrix. Itaque Horatio * sepulcrum vocatur *exilis domus Plutonia*. Interim & altera ratio est, eaque potior: puta quòd, ut idem Lucianus in Timone refert, sit πλυτοδότης, καὶ μεγαλόδωρος· *divitiarum donans, magnáque largiens.* Eamque caussam etiam adducit Plato in Cratylo †: imò & Tullius, in secundo de Natura Deorum, utramque caussam his complectitur verbis: *Terrena autem vis omnis, atque natura, Diti patri dedicata est; qui dives, ut apud Græcos* Πλύτων, *quòd recidant omnia in terras, & oriantur è terris.* Oriuntur autem è terris fruges, ac fructus cæteri. Sed & metalla illi debentur, quia effodiuntur terrâ. Quare, & per Plutonem capimus Tellurem, quatenus est metallifera.

* lib. 1, od. 4.

† pag. 403, edit. Steph.

Sed quod Tullius ait, ut Græcis Πλύτωνα, sic Latinis *Ditem* nuncupari; id quanquam per est verisimile, in dubium tamen vocari possit. Nam cur non putemus, Latinum *Dis* esse ex Græco Δὶς, hoc est, *Iupiter*? Nam sic Maro † eum *Iovem Stygium* dixit. Sed priùs malim: quando & Tibullo *Orcus*, qui idem ac *Pluto*, *dives* nuncupatur. Sic enim cecinit lib. III, el. III:

† 4 Æn.

Dives in ignava luridus Orcus aqua.

Eundem verò esse, ac Plutonem, etiam origo indicat. Nec enim id nominis vel ab *urgendo* èst; uti Varro credidit in IV de L. L. nec item, quod Verrius putabat, contractum ex ὑέργυὸς, quo *caudam agens*, hoc est, *extremi agminis ductor* significatur: sed neque ab ὅρκος, hoc est, *juramentum*, quia Dii per Stygiam jurarent paludem: verùm ab Hebræo ארץ, *terra*: ut usurpat prophetes Ieremias x, 11.

Idem Ἀδης dicitur nominatus παρὰ τὸ ἀειδὲς, hoc est, *inconspicabile*; quia tenebricoso agat loco: qui & propterea dicitur ἔρεβος: nempe ab ערב, *ereb*: quod vesperam vel noctem signat. Ut in Scripturis *Tenebrarum* nomine notatur Matth. XXII, 13: ubi eum, qui sine nuptiali advenerat veste, conjici Rex jubet εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· *in tenebras exteriores.* Ac similiter *Acheron* dicitur ab אחרון, h.e. *ultimum, extimum*, sive, quod longissimè abest.

Nec tamen hæc controversia carent: præsertim quod de Ἀδυ etymo dicebamus: etsi, vulgo ita ferri, apud Platonem legimus in Cratylo *. Multis enim partibus verisimilius censeo, vocari Ἀδην ab אדמה, *Adama*, hoc est, terra. Quod ab אדם, *rubuit*, quia terra inculta rubet. Unde אדם, *homo*, quasi dicas, *terrenus*. Absque ה semper est appellativum; cum eo, proprium. Atque eàdem origine אדום, *Edom*, hoc est, *rufus*: qui est Esau: unde Ἰδυμαῖοι, *Idumæi*, q. d. Esavitæ, vel rufi, aut rubri; ut mare Ἐρυθραῖον, hoc est, Idumæum, dicitur rubrum, quemadmodum & alibi monui, ab Erythra sive Esavo, hoc est accolis, qui Edomi erant posteri.

* pag. 304, edit. H. St.

Fortasse autem & ejusdem ac Ἀδης originis est Ἄττης, amasius Rheæ, sive Cybelles. Quantillum enim abeunt Ἀδης, & Ἄττης. Quod si placet, Ἄττης bifariam spectatur, vel ut Sol est; vel ut vis activa Terræ insita. Utroque modo Rheæ, hoc est, Terræ, vel amasium, vel maritum dixeris. De etymo interim nihil certi spondeo; quando aliter Timotheus; ut ex Arnobio monebamus lib. I, cap. XX.

CAPVT LXI.

Ad Tellurem varia referuntur nationum numina. Vti Maia, *cujus etiam nominis ratio adfertur:* Bona Dea; *cujus sacrum cur Damium diceretur, aliter exponitur, quam Festus putabat: adhæc non* Faunus *minus, quam* Fauna, *quæ &* Fatua: *præterea* Flora, *ac* Pales: *sed &* Puta, Pomona, Sera, Segesta, *vel* Segetia, Tutulina, Nodinus, *vel* Nodina, Lactucina, *vel* Lactens, Patalena, Hostilina, Volutrina, Deverrona, Runcana, Spinensis, Robigus, Sterculius. *Sed Deam* Fornacem, *frumenti, quod torretur, præsidem, si frumentum quidem attendas, ad Cererem seu Tellurem frugiferam: sed quatenus id torretur, ad Vulcanum potius sive Ignem pertinere. Ejus festum* Fornacalia.

QVos Deos ad Terram proximè reduximus, tam cogniti fuere Romanis, quàm Græcis. Sed fuere præterea numina, vel saltem nomina, quæ fugerent Græcos. Cujusmodi seu numen, seu inane nomen, tum *Majæ* fuit, tum *Bonæ Deæ*. Sic enim de utraque proditum à Cornelio Labeone libro de Diis, & ex eo à Macrobio lib. I Saturnalium, cap. XVI. De Maja quis dubitet, quin, ut Labeo ait, sit Magna Mater? Sed non æquè liquet, num inde nomen impositum sit, quia *majus* veteri Romanorum linguâ idem sit, ac *magnus*: unde Iupiter *Deus Majus*; & *majestas* pro magnitudine, & fortasse comparativus *major* †: an potiùs acceperimus hoc à Græcis; quando & illis Μαῖα est mater Deûm: imò & vocabulum hoc Græcis, tum *nutricem*, tum etiam *matrem* sonat; ut antea dictum.

† de quo dictum nobis lib. 2 de Analogia, cap. 24.

Vtcunque de Maja sit, saltem Romanum est numen *Bonæ Deæ*. Ejus festum, Pompejo teste, *Damium* appellabatur. Δάμιον autem Doricum est, ac Tarentinum, pro Δήμιον, hoc est, δημόσιον, sive *publicum*. Sed caussam cur *publicum*

cum diceretur, non satis perspexit idem Festus. Credebat ille, *publicum* dici, quasi *minimè publicum:* eò quòd viro nulli liceret ei interesse. Nos abunde omnem ἀντίφρασιν explosimus Oratoriarum Institutionum libro quarto, cap. XIII, §. x. Veráque nominis ratio est, quòd pro populo fieret: ut ibidem pluribus ostendi. Quod autem diximus de Bona Dea, idem locum habet in Fauno, Fauna, & Fatua Dea. Nam *Faunus* est Tellumo: *Fauna* sive *Fatua* est Tellus, seu Bona Dea: ut observatum nobis libro primo hujus operis, cap. XII. Atque ibidem etiam multis monstravimus, *Floram*, quæ præstare credita, ut arbores plantæque omnes meliùs florescant, numen esse non animale, sed naturale. Nempe & ea est Tellus plantifera, ac præcipuè florifera, ut Ceres frugifera.

Quod si *Ceres*, ac *Flora*, sint Tellus, etiam *Pales* terra erit. De hac ita Servius in Georg. III: *Pales Dea est pabuli: quam alii Vestam, alii matrem Deûm vocant. Hanc Virgilius genere feminino appellat. Alii, inter quos Varro, masculino genere, ut hic Pales. Huic sacra solvuntur* XI *Kal. Majas, die, quæ Palilia vocatur.*

Quodque de Cerere, ac Pale, & Flora, vidimus, idem censendum de cunctis numinibus, quæ plantarum curæ præfecerant Romani. Qualis *Puta*, cui nomen ab arboribus putandis: & *Pomona*, pomorum præses. Adhæc *Sera* à serendo sic dicta: item *Segesta*, nomen hoc sortita à segete, Plinio teste lib. XVIII, cap. II. Utriusque simulachrum in Circo. Nec alia à *Segesta* videtur *Segetia*, quam cernere est in nummo Saloninæ, uxoris Gallieni Cæsaris. Par ratio *Tutulinæ*, quæ tutatrix segetis: *Nodini*, vel *Nodoti*, sic vocati à nodis, & geniculis plantarum: *Lactucinæ*, vel *Lactentis* Dei, à lactenti frumento: *Patalenæ*, cùm segetes & folliculi patescunt: *Hostilinæ*, cùm in segete aristæ novæ aliæ alias hostiunt, hoc est, æquant: *Volutrinæ*, involucris segetis præfectæ, de qua ex Augustino etiam Papias: *Runcanæ* Deæ, cum runcanda frumenta: *Spinensis* Dei, ab evellendis spinis: *Deverronæ* à deverrendo, quo in coacervandis frugibus opus: *Robigi*, robiginem à segete arcentis, cujus festum *Robigalia*; ut est apud Varronem in V de L. L. Verrium sive Festum in Robigalia, & Plinium lib. XVIII, cap. XIX. Si, voles, his numinibus accedat *Stercutius:* uti dixere Deum, cujus beneficio feliciter succederet agrorum stercoratio. In cujusmodi numinis cultu non stercori res fiebat divina; sed Telluri, fimo lætanti, vel Naturæ virtuti, qua plantæ, post fimum agro adspersum, feliciter provenirent.

At Dea *Fornax* fortasse potiùs ad Ignem referenda, quàm Terram. Nam præerat quidem Fornax frumento: sed cùm fornacibus torreretur. Atqui, ut frumentum Cereris nomine intelligatur, quæ est Tellus frugifera: quatenus tamen torrebatur, ad Ignem refertur. Maro I Georg.

— Frugesque receptas
Et torrere parant flammis, & frangere saxo.

Quo & pertinet illud in Servio Fuldano *, ex Accii Troadibus: * pag. 28, edit. Paris.

Nocturna saxo fruges frendes torridas.

Ita enim legendus is locus. Perperam ibi *Nocturnam*, pro *Nocturna*. Sermo enim est ad Troadum aliquam. *Nocturna* pro *noctu*, ut Maro de lupo dixit III Georg. † † vers. 538.

— nocturnus obambulat.

Pro *franges* autem, ut apud Servium est, repono *frendas*, Nonium ‡ secutus. *Frendere* idem, ac *frangere*, unde *faba fressa*. *Torridas* valet, quod Maro ait *flammis tostas*. ‡ In Fremere, & Frendere.

Deæ hujus festum *Fornacalia*; de quibus Festus. Miratur vir eruditissimus *, in lexico veteri Fornacem statui Deam. Nempe non veniebat ei in mentem Ovidii illud in erudito de Fastis opere lib. VI: * in lexico philologico.

Et Fornacalis sunt sua sacra Deæ.

Item hoc ejusdem in secundo:

Facta Dea est Fornax: læti Fornace coloni
Orant, ut vires temperet illa suas.

CAPUT LXII.

Tellus etiam culta Gallis, sub nomine Ditis; *unde & genus se ducere jactitabant: item Germanis, sub nomine* Herthæ: *&, an inde* Heroes *dici putarit Capella, adversus Lipsii opinionem, discussum: adhæc ut Scythis culta sit sub nomine* Apiæ; *item Kyrgessis in Tataria venerationi fuerit, & cujusmodi id symbolo testatum fecerint: insuper Peruanis, quibus dicta* Pachamama. *Divinus quoque honos attributus terræ partibus: ut montibus apud Cappadoces, & Dacos. Particulatim illud de Carmelo assertum, & unde is cultus promanârit: item ut hic montium cultus etiam apud Peruanos sit repertus. In Urbibus quoque Roma erat pro numine.* Genios magnos *dici, qui Urbibus ac Regionibus præessent.* Nemestinus, Collina, Vallina. *Paucula adversus Telluris cultum.*

NEc ex Europæis gentibus solùm cùm Thraces, tùm Græci, & Romani, coluere Tellurem: sed etiam Galli, Germani, ac Scythæ. Gallis quippe DIS maximè in pretio fuit: imò ad Ditem originem sui generis referebant: ut est apud Cæsarem in VI de bello Gallico. Credo, eò spectabant, quòd omnes è terra originem ducimus. Nam terrena omnis vis, atquè natura, Diti patri dicata est; ut ait Cicero in II de Natura Deorum.

De Germanis auctor nobis Tacitus in libro de Germania: ubi tradit, huic genti cultam esse *Hertham*, quam Terram interpretatur. Sane Terra Germanis *erde*, uti Anglis *earth*: quæ ejusdem originis ac Græcum ἔρα: nempe ut ante diximus, ab Hebræo ארץ, quod idem signat. Martianus Capella lib. II ait, *Heroës* dici ab *Hera*, id est, terra. Suspicatur Lipsius, eò respexisse, quòd Germanis *erde*, sive *erth* sit terra. Non arbitror, id Afro illi constitisse: nec, ut scisset, inde deduxisset vocem Græcam. Potiùs censeo, in animo ei fuisse ἔρα, unde Ῥέα deducebamus. Nam sic dixisse veteres, ostendunt

ἔραζε,

Digitized by Google

ἔρα ζε, *humi*, sive *in terram*: ἔνεροι, οἱ καταχθόνιοι, *inferi*, *mortui*, quia sint ἐν τῇ ἔρᾳ, hoc est, γῇ. Plura de Hertha in Theologia Symbolica afferemus.

Scythis dea Tellus vocabatur Ἀπία: ut testis est Herodotus in Melpomene. Verba ejus inferiùs adducimus.

Tartaris quoque, sive Tataris potiùs, Tellus pro numine erat: proque symbolo ejusce venerationis erat terræ cultus cum lacte, sanguine, & fimo, admixtis. Qua de re sic Alexander Gaguinus in Sarmatia Europæa, eâ parte, ubi Tatariam describit: *Kyrgessi Tartari catervatim in campis degunt, habentque ritum gentilem hujusmodi. Sacrificus ipsorum, quo tempore rem divinam peragit, tunc sanguinem, lac, & fimum jumentorum, terramque sumit, commixtionéque insimul factâ, in vas quodammodo infundit, & unà cum hoc arborem adscendit, ad populumque circumstantem concionatur. Concionéque peractâ, in stultam plebeculam, prædictam commixtionem spargit: populus verò in terram pronus provolvitur, adspersiunculamque hanc* PRO DEO *colit, firméque credit, nihil esse perinde salutare humano generi, ac terram, pecus, armentáque.* Ex postremis interim verbis liquet hoc, quod sic venerarentur, partem magnam symbolicum fuisse. Videlicet, quod terræ erat admixtum, id fuit signum totius elementi: at lac, sanguis, fimus, pecoris, & armentorum erant figura. Ex symbolis igitur istis de elementi ipsius cultu colligimus.

Et cur non aliquid alterius orbis addam? ubi Peruanis Terram esse cultam, atque ab iis dici *Pachamama*, refert Iosephus Acosta l. v, cap. IV.

Quæ hactenus adduximus, ea totam respiciunt Tellurem, vel saltem interiora terræ universa, aut superioris regiones cunctas. Verùm exiguæ etiam Terræ portiones honore affectæ sunt divino. Quomodo montes pro Diis habuere Cappadoces, & Daci: ut in Oratoriis Institutionibus * ostendi ex Strabone, & Maximo Tyrio: qui sermone XXXVIII Atlantem, etiam Mauris ait pro numine vel numinis symbolo fuisse. De Dacorum monte sacro sic Statius lib. I Sylv.

* lib. I, cap. 5, sect. 39.

— Tu tardum in fœdera montem
Longo Marte domas.

De Carmelo monte sic Tacitus in secundo Historiarum: *Est Iudæam inter, Syriamque, Carmelus. ita vocant montem, Deumque. nec simulacrum Deo, aut templum: sic tradidere majores: aram tantum, & reverentiam.* Suetonius in Vespas. cap. V: *Apud Iudæam Carmeli Dei oraculum consulentem.* Et longè his antiquior Scylax Caryandensis: Κάρμηλος † ὄρος, ἱερὸν Διός· *Carmelus mons, Iovis delubrum.* Significat montem, & Deum esse, & Dei sedem ac fanum. Nullum enim in eo templum, ut Tacitus indicat; sed ipse mons Carmelus quasi templum erat numinis: imò & corpus ejus. Nam Carmelus Deus constabat genio loci, & vasto montis corpore. Verisimile autem est, hanc opinionem paullatim irrepsisse ex eo, quod Elias Thisbites hîc habitârit, scholamque habuerit: ut quidem prodidit Ioannes Hierosolymitanus patriarcha †. Prope sanè eum sacerdotes Baal ab Elia occisos, legimus I seu III Reg. XVIII. Ac Eliæ discipulum Elisæum hic aliquamdiu sedem fixisse, cognoscimus ex IV Reg. cap. II, & IV. Quia igitur prophetæ tanti hunc locum elegere ad incolendum, sacraque præstanda: eò diu ille pro sancto habitus est, gratioremque in eo fore numini cultum, judicatum. Nondum tamen mons ipse pro Numine habebatur: non magis sanè quàm lapis ille fastigiatim assurgens instar montis credebatur Deus ipse Elagabalus: qui symbolum ejus solùm habebatur. Nam *Elagabalus* quidem *Deum montem*, vel *montis Deum* signat: sed eo nomine non mons, intelligebatur; verum Sol, cujus delubrum in monte Emesseno erat: quemadmodum diximus cap. V. Similiter igitur non montem primò, sed sancti montis numen coluere: ac credibile est, itidem id Solem putasse. Tandem tamen ipse Carmelus mons habitus pro Deo: idque occasione ea, quam ex Tacito dicebamus.

† Vox hæc in Scylace supplenda.

† De institutione primorum monachorum sub veteri lege, &c.

Etiam apud Scylacem Caryandensem, in Syriæ & Phœniciæ descriptione, legas: Ὄρος Θεοῦ πρόσωπον· *Mons Dei facies.*

Nec Asiaticis modo mons cultus fuit, sed etiam Romanis. Tertullianus lib. I adversus Gentes, cap. X: *Mentior, si nunquam censuerant, Ne qui Imperator fanum quod in ... o* * *vovisset, prius dedicasset, quam Senatus probasset: ut contigit M. Æmilio, qui voverat Alburno Deo.* Et Apologetici cap. 5: *Vetus erat decretum, ne qui Deus ab Imperatore consecraretur, nisi à Senatu probatus. Scit* † *M. Æmilius de Deo suo Alburno.* Idem lib. I adversus Marcionem, cap. XVIII: *Alioquin si sic homo Deum commentabitur, quomodo Romulus Consum, & Tacitus Cloacinam, & Hostilius Pavorem, & Metellus Alburnum, & quidam ante hoc tempus Antinoum: hoc aliis licebit.* Vbi mirum dici Metellum, qui prius M. Æmilius. Sed priorem lectionem agnoscit etiam Eusebius lib. II Hist. Eccles. cap. II: ubi sic Tertulliani verba expressit: Μάρκος Αἰμίλιος οὕτως περί τινος εἰδώλου πεποίηκεν Ἀλβούρνου. Similitérque ex Eusebio Nicephorus.

* prælio, vel bello desiderat rectè vidit Gothofredus.

† Sic optimi MSS: non ut. Est tamen & sirus apud Eusebium, ut mox liquebit: ut videri possit sic legisse pro scit.

Quàm altè autem opinio hæc de montium cultu radices in animis egerit humanis, argumento illud erit, quòd etiam montes pro Diis culti sint Peruanis: quemadmodum refert Iosephus Acosta lib. V, cap. II.

A montibus ad urbes transeo: quomodo Romanis, & Græcis, Roma habebatur Dea. Vnde Martialis lib. XI, ep. VIII:

Terrarum Dea gentiumque Roma,
Cui par est nihil, & nihil secundum.

Et Frontinus de aquæductibus lib. II: *Regina & domina orbis, quæ terrarum Dea gentiumque consistit, cui par nihil, & nihil secundum.* Quod non κατὰ μεταφορὰν solum, sed propriè etiam accipere possumus: cum sit, ut Claudius Rutilius in primo Itinerarii sui ait,

Inter

Digitized by Google

Inter sidereos Roma recepta polos.

Itaque & templum Deæ Romæ erat: cujus meminere Livius, & alii multi: uti pluribus dictum mihi Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VI, sectione V.

Cæteroquin Romani non tam loca habuere pro Diis, quàm locis quibusque suos præfecere genios. Qui & Vrbium erant, ac Regionum. Atque hi vocabantur *Dii Magni*. Vt inscriptione ea, quæ Puteolis reperta: DEO MAGNO, GENIO PVTEOLANORVM, ET PATRIÆ SVÆ. Nempe διακριτικῶς *. Nam genius quidem, in cujus tutela quisque erat ab nativitate sua, ἁπλῶς dicebatur *genius*; sed ille totius patriæ nuncupatus est *Deus magnus*. Ac possis non modo ad terræ partes, sed ad genios etiam referre, tum masculum numen, *Nemestinum*, nemorum Deum: tum femineum, *Collinam*, collium; *Vallinam*, vallium Deam. Ac par est similium ratio.

* discriminis caussa.

Atque hæc de cultu Telluris, & ejus partium: cujus in eo præcipuè ratio constitit, quòd Terra nos producat, & nutriat, eoque meritò vocetur *mater*: cui quin pietas debeatur, minimè in ambiguo est. Sed neque materna pietas est divina; neque terræ debemus idem, ac parentibus: quandoquidem, quod barbarè dici solet, figurativam non esse argumentativam, id hic etiam locum habet; quia tralaticia est locutio, Terram vocare matrem. Quod Lucretius non malè admonet lib. II:

Heic si quis mare Neptunum, Cereremque vocare
Constituet fruges, & Bacchi numine abuti
Mavolt, quam laticis proprium proferre vocamen:
Concedamus, ut hic Terrarum dictitet orbem
Esse Deûm matrem, dum re non sit tamen apse.

Mirum autem, potuisse pro Deo coli, quod vulgo omnes pro corpore haberent inanimo: eoque ligonibus fodicare, calcare pedibus, cibi etiam retrimentis, & humore obsceno conspurcare, non vererentur. Stultitiam hanc videbant prudentiores. Itaque dixere, Tellurem esse animal, vel partem magni animalis, quod Mundum dicimus. A qua sententia nostro seculo non abhorruisse summus videtur Mathematicus Keplerus. Nam non contentus dicere, Tellurem diurno circumagi spatio, ait hunc motum ab sua anima habere: eandem siderum & cometarum esse intelligentem, eoque exhorrescere, cùm inde cognoscit, instare motus, vaporesque eò præ horrore summo exsudare. Audiamus eum loquentem libro de cometis anni post millesimum & sexcentesimum septimi, atque item duodevigesimi: *Facultas mundi sublunaris cometam* PERSENTISCIT, ET OBSTVPESCIT, *unaque facultates cæteræ omnium rerum sublunarium*. Ac postea: *Facultas telluris, insolenti Cometæ apparitione* CONSTERNATA, *uno terrestris superficiei loco multum exsudat vaporum, pro qualitate illius partis sui corporis. hinc diuturnæ pluviæ, & eluviones.* Quæ referre est refellere. Quare diluendis illis in re tam aperta non insistam.

CAPVT LXIII.

A Terræ cultu ad illum Ignis acceditur. Origo proverbii, à Vesta ordiri. *Elementum nullum majorem habere vim agendi, quàm Ignem: atque in eo etiam convenire cum natura cœlesti, quòd non putrescat; &, ignium cœlestium instar, lucem de se fundat: imò plus nos debere Igni, quàm Terræ, quia ab hac quidem fit brutum corpus, ab illo autem calor vitalis. Igni inesse vim purgandi: ob quam à gentibus Vulcano, & Luæ, cremari soleant arma hostium devictorum. Quid signarint linguæ igneæ, quæ Pentecostes festo conspiciebantur in Apostolis. Cur Deus dicatur* ignis consumens. *Vnde* Seraphim *vocentur. Particulatim actum de igne subterraneo: quem esse ex montibus ignivomis elucet: atque inde etiam conjecturam capi de aliis, qui, occluso meatu, non erumpant: humanique id corporis similitudine illustratum. Vnde sit, quòd canes venatici feras odorentur longè etiam remotas. Cur fumet terra hieme effossa, ac nix ei incidens citius liquefiat: & unde major feracitas Campaniæ, Siciliæ, agri etiam Somersetensis apud Britannos. Præterea unde fit, quòd in tantum aquæ adscendant, ut in jugo etiam montium oriantur fontes.* Alembici ἔτυμον. *Vnde ex aquis, tum quæ de planitie soli, tum etiam è montibus emanant, aliquæ existant calidæ, odoremque ac saporem habeant sulfureum. Ab sulfure esse, quod faces quædam non exstinguantur aquis tinctæ; quin aquæ aliquæ flammam rapiant; oleum etiam frigidæ inditum sic ferveat, ut manu nequeat teneri. Cur aqua calce incalescat. Quàm celeriter in locis sulfureis terra in sulfur vertatur. Vnde aquæ fontanæ sæpius sint frigidæ, licet origo omnibus sit ab ignibus subterraneis. Cur utcunque etiam ignes perpetui sint, alii tamen fontes exarescant, alii non item. Ab ignibus jam memoratis caussam esse terræ motus, variisque hoc argumentis monstratum: & obiter dictum, quis docuerit primus, pulvere pyrio cuniculis immisso militaribus, evertere arces, cunctaque munimenta. Atque ex hisce conclusum, etiam ventos suam igni huic originem debere.*

A Tellure transeo ad Ignem: unde ex elementis primò ordiri animus erat: ut hic quoque locum haberet adagium vetus, ἀφ' Ἑστίας ἀρχόμενος, *à Vesta incipiens*. Cujus dicti caussa est, quia primitias offerrent Vestæ: ut est apud Hesychium, Eustathium Odyss. H, & Zenobium Centur. I, Proverb. XL. Vestam autem esse ignem, postea parebit, cùm de Græcanico, & Romano Ignis cultu, dicam.

Et profectò si præstantiam elementorum spectemus, ab Igni initium ducere oportuerat. Nam quo quid majorem habet vim agendi, eo est excellentius. Atqui, ut Simplicius ait in I φυσικ. ἀκροάσ. comment. LI *, inest igni τὸ δραστικὸν, *agendi vis*: ac propterea μᾶλλον αὐτὸ εἴδει ἀναλογεῖν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὕλῃ· *magis respondet formæ, at non materiæ*. Hinc τὸ πῦρ τεχνικὸν † dicebat Zeno ‡. Etiam ignis longè similior cælo. Nec enim putredini est obnoxius, dum in

* fol. 44. b. vers. 3.
† ignis artificiosus.
‡ apud Laertium.

in natura sua permanet, contrà quàm in cæteris fit elementis. Cumque tellus sit opaca, ignis est pellucidus, caussaque lucis ac splendoris. Nec eo principatus debetur terræ, quia nos nutriat. Quippe majus hoc, quòd vitalis calor sit ab igni. Nec tellus à se hoc habet, quòd alat hominem; sed à mixtione aliorum; tum etiam à vi cœlesti. Notum illud Catulli * de flore in secretis nascente hortis,

* Carm. 63.

Quem mulcent auræ, mulcet Sol, educat imber.

Alia etiam, quæ hanc de caloris atque ignis principatu opinionem firment, haurire est ex iis, quæ fusè disserit Balbus apud M. Tullium in secundo de Natura Deorum. Et potuerat inde etiam petere argumentum, quòd vim habeat purgandi. Vnde & apud inferos, sicut ait Maro in VI magni operis,

— Aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.

Ideo ad expiandas cædes arma cremabant, tum Marti, & Vulcano, tum Minervæ, & Luæ. Nempe Marti, & Minervæ, ut Diis bellicis; Vulcano, ut armorum fabro; Luæ propriâ ratione, quia *Lua* idem ac *purgatrix*; quemadmodum inferiùs dicetur. Ac ne in solis gentium numinibus consistam; etiam verum numen, quod colimus, cùm festo Pentecostes mitteret Apostolis Spiritum sanctum, symbolum ignearum elegit linguarum: linguarum nempe, & quidem dissectarum, propter prædicationem Euangelii in varios populos dispergendam: ignearum autem, quia Spiritus S. purgat ac renovat corda nostra. Quamquam & in aliis symboli ejus ratio consistit. Nam ut ignis illuminat aëra, ita Spiritus S. pellit tenebras intellectus nostri: & ut ignis ferrum, ita Spiritus S. mollit dura hominum corda: ut item ignis ligna, ita Spiritus S. accendit in cordibus nostris fidem, spem, & charitatem. At aliam habet caussam, cur Deus à Mose †, & divino epistolæ ad Hebræos ‡ scriptore, dicatur ignis consumens. Nam hoc pertinet ad significandum judicii divini zelum quemadmodum & ab hac caussa potissimùm est, quòd angeli, per quos Deus iratus se vindicat, vocentur שרפים, *seraphim*, quasi accensi ardore justitiæ divinæ. Hanc præcipuam esse nominis ejus rationem, satis parebit attentius consideranti Iesaiam cap. VI: quo loco in uno *Seraphim* memorantur, idque ut exsecutores eorum, quæ Deus præcipit, quando considet in solio justitiæ suæ, ac secundùm eam genus judicat humanum.

† Deut. 4.
‡ Hebr. 12.

Sed universas elementalis ignis vires commemorare si velim, tempore atque otio abutar, in re etiam vulgo, vel saltem iis, qui pedem paullùm extra inscitiæ lutum ponere cœperint, neutiquam obscurâ. Propterea non hærebo in iis, quæ universè ignem attinent, & clarè perspiciuntur ex igne focorum, & fornacium: qui profectò quantilla est portio ignis elementalis! Sed neque disseram de igne aliquo, qui inter æthera, & aëra, proprium occupet locum: qualem non ratio magis evincit, quàm sensus comprobat; ut multis jam aliis solidè ostensum. Potiùs in hoc nunc operam insumam, ut perspiciamus vim ignis elementalis ex eo, qui terris permixtus, ac maximè, qui eò, quod terris sit abditus, ut oculorum aciem rarò subit, ita propemodum ignoratur; atque adeo, si perpaucos exceperis, vel præteriri, vel perfunctoriè solùm attingi ab iis solet, qui elaborarunt in assignando elementorum numero, & memorandâ multiplici eorum vi, ac potestate: ob quam divino hoc elementum honore coluit vetustas.

Esse autem ignes subterraneos, eosque plurimos, & maximos, satis cognoscitur ex Ætna, Vesuvio, Hecla, & aliis montibus ignes ingenti copiâ eructantibus. De quibus, præter alios, vide sis Aristotelem, sive alium, libro Mirabilium Auscultationum, & Vitruvium lib. II, cap. VI. In America itidem reperti ejus generis montes valde sublimes: ut legere est apud sæpius nobis memoratum Iosephum Acostam lib. III, cap. XXIV. Amœnum autem est, quod de avaro quodam subjungit, eum opinatum esse aurum imo excoqui monte; eoque lebetem in caminum ferreâ dimisisse catenâ: sed eum operâ ridiculâ perdidisse lebetem: quippe momento penè temporis fuisse conflatum, absumtumque. Porrò per est verisimile, ejusmodi ignes plurimis etiam terrarum locis non erumpere; sed solùm per meatus diffundere calorem suum quaquaversum: uti in animantibus usu venit: ubi calor nativus à corde dispergitur per omnia viscera, & corporis membra: ac quia halitibus, & fuliginibus inde excitatis, non sufficerent os, & nares, grandiora & apertiora spiracula, etiam undique pertusa est cutis, ut poris ejus fiat transpiratio: cujus odore, & dominos suos internoscunt canes, & quà se feræ receperint. Nam odor is non aëri modò, qui vehementi vento faciliùs difflatur, sed ipsis etiam vestigiis imprimitur.

Alterum hujus caloris ab ignibus subterraneis argumentum est, quòd fumare soleat terra, si hiberno effodias tempore: quodque citò liquefiat nix, quæ agro ceciderit recens inarato. Inque extimâ etiam terræ superficie calorem hunc leviter persentisceremus, nisi pori terræ ab aëre ambiunte stiparentur, sic ut vapores non inveniant exitum; ad modum fere, quo tempore hiberno in nostris fieri corporibus sentimus. Quare, etsi verissimè doceat Aristoteles, exhalationes à Sole, & sideribus, educi è terris, & aquis: cùm tamen nec calor Solis, nec aqua pluvia, de qua Seneca * testis, nec arborum altissimarum radices, ultra decem pedes, sive passus duos, subeant terram: omnino, præter Solem illum cœlestem, quendam agnoscere oportet quasi ἀντήλιον, sive Solem vel ignem adversum: unde cæcos per meatus calor se undique diffundat. Ac quanquam ad plantarum generationem cœlestis calor terras subiens plus pollet: magna tamen etiam

* lib. 3 Nat. Quæst. cap. 7.

vis

vis est illius ex ignibus subterraneis: ut vel fidem fecerit fœcunditas Campaniæ, in qua Vesuvius; item Siciliæ, quæ horreum erat populi Romani, ubi Ætna. In Anglia item magna est fertilitas agri Somersetensis; ubi aquæ calidæ Bathonienses.

Tertium nobis argumentum ignium istorum sunt, quòd fontes in summis oriantur montibus. Nam, utcunque caussæ plures concurrant, videtur tamen principem in iis locum obtinere, quod, ob ignes iis suppositos, vapores per venas se varias diffundentes, inque unam decurrentes tandem, & intermedio spatio tum naturâ suâ, tum frigore locorum, per quæ commeant, in naturam aquæ converso, tandem unâ ebulliant venâ. Nempe comparatum hîc, sicuti in destillationibus; ut fons se habeat velut caput vasis ejus, quod voce hybrida, *Alembicum* vocant; nempe ab Græco ἄμβιξ, quod Hesychius χύτρᾳν, κάδον *, exponit, & præfixo Arabum articulo *al*, quem in *Alchymia* etiam, & *Almagestus*, & *Almanach*, & aliis, videmus. Hoc enim in vase planè idem usu venit. Quin similiter quoque in nobis vapores è stomacho adscendentes frigore cerebri condensantur, posteaque in os, & aures, & aliò, depluunt.

* *ollam, cadum.*

Quartum pro ignibus hisce subterraneis, & eorum vi, argumentum præbent thermæ, è terræ planicie, quandoque etiam erumpentes è montium jugis. Imò lacus quoque, ac, inter cæteros, calidis nonnullos aquis, in Peruanis montibus reperiri, memoriæ prodidit Iosephus Acosta lib. III, cap. XVI. At unde quæso hoc, nisi ab ignibus, qui subsunt, provenire credamus? Præsertim quando calidæ hæ aquæ præcipuè iis sunt locis, ubi montes, aliave loca, ignem eructant: uti in Campania, & in Peruana. Adde quòd thermæ istæ & saporem, & odorem, habent bituminis, ac sulfuris: hæc verò constat pabulum esse ignis; sic ut in ipsis flagrent aquis; quod non ignorabant Romanæ illæ, de quibus sic Livius lib. XXXIX: *Matronas Bacchorum habitu crinibus passis, cum ardentibus facibus, decurrisse ad Tiberim, demissasque in aquam faces; quia vivum sulphur cum calce inesset, integrâ flammâ extulisse.* Ac Fallopius tradit, thermarum aquas in agro Parmensi continuò ad se rapere ignem; nec posse, nisi vento, vel panno, exstingui: quod ob bitumen, ac naphtham ei admixtam, fieri, dubium non est. Etiam Anselmus Boëthius, Cæsareus, dum viveret, Medicus, lib. II de Gemm. cap. CCXCIII, cum dixisset, calorem calcis vivæ inesse sali ejus, ac si aquam vel frigidissimam infuderis, ob subitam contrariorum pugnam, calorem latentem in actum deduci; subdit deinde, similiter, *oleum sulphuris verum, si aquæ misceatur frigidæ, tam calidum in vitro reddi, ut id manu vix teneri possit.* Nec periculum, ne si ignes subterranei perpetuò flagrent, brevi bitumen & sulphur deficiant. Nam sunt ex eorum natura, quæ facilè regenerantur. Itaque in agro Mutinensi, si locum, post sulphur effossum, terrâ repleveris, ea annum intra quartum, vel circiter, in sulphur convertitur; ut observatum Fallopio. Sic igitur colligimus, calorem aquæ fontanæ clarè testari, esse ignes subterraneos. Nec propterea existimandum, fontes frigidos non provenire ab ignibus. Nam, ut antea diximus, frigidi etiam fontes ignibus istis originem debent. Sed tum calorem suum aqua retinet fontana, quando laxiori currit venâ. Siquidem si vel venâ fluat angustiore, vel per ambages, ac mæandros, longius latiusque discurrat; nihil mirum, si calorem deponat. Vnde & caussam videmus, cur locis vicinis, aquarum, quas ab eadem origine manare est verisimile, aliæ fervidæ, tepidæ aliæ, quædam etiam frigidæ sint. Videlicet à vena angustiore, aut laxiore, item longiori, aut propiori fluxus intervallo, omne hoc est discrimen. Porrò quòd fontes isti tum calidi, tum frigidi, sæpe nec pluribus exarescant seculis, vel etiam nunquam, id provenit pro copia aquarum. Nam si magni sint lacus subterranei, nihil mirum, si ob suppositos ignes perpetui sint vapores, atque hi, unà cum aëre admixto, in aquam commutati, novoque aëre foris prioris in locum ad implendum spatium per meatus alios semper transeunte, fontem gignant & æstate ac hieme perpetim manantem. Et tamen ejusmodi quoque interdum exarescunt, sive quia meatus terræ aliquâ concussione, sive alia de caussa, obturentur. Ubi verò non subsunt vasti lacus, sæpius id usu venit: quomodo videmus in grandi æstu deficere fontes, quia non juvantur pluviæ, aut nivalis aquæ, accessu.

Quintum pro ignibus istis argumentum à terræmotu petere licet. Nam & hi sunt ab ignibus subterraneis; qui sæpe subsunt maris fundo, ac montium insularumque radicibus; profundeque adeo latent, ut longe lateque maximas & plurimas undique concutiant regiones. Ab ignibus his exhalat spiritus sulfureus, & igneus: unde & subinde, dehiscente terrâ, ignes emicant. Etiam aquæ puteanæ, paullo ante tremorem terræ, solent sulfureum habere odorem, eo quòd spiritus hujusmodi jam elevare se, & fundo putei miscere cœperint. Atque huc pertinet illud Plinii lib. II Histor. Nat. cap. LXXIX: *Perhibetur & Pherecydis, Pythagoræ doctoris, alia conjectatio; sed & illa divina, haustu aquæ è puteo præsensisse ac prædixisse ibi terræ motum.* Nec leviter hæc illo comprobantur, quòd ea maximè loca terræ motui sunt obnoxia, quæ montes habent ignivomos: ut Campania, Sicilia, alia; etiam America, de qua testis Acosta. Itaque constat, priusquam Vesuvini illud montis incendium foret, quod Plinium Veronensem absumsit, præcessisse motum terræ. Hodieque minùs Sicilia terræ motui obnoxia est, quàm olim, quia, effracto carcere, meatum nunc laxum habet, quo ignes & spiritus erumpant. Suntque hæc satis etiam consentanea Peripateticis: quia & Aristoteles, etsi rarius ignium subterraneorum faciat mentionem,

Digitized by Google

nem, in hoc tamen argumento pronunciat *, terræ motum fieri, τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου, καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ πυρός, θερμαινομένης, *terrâ à Sole, & igne, qui inest terræ, calefacto.* Et sanè veterum aliquos hunc ignibus assignâsse terræ tum tremorem, tum pulsum, etiam apud Senecam legas in sexto Natur. quæst. cap. XI. Nec lucem modò, sed robur quoque, his addit, quòd similiter disrumpantur nubes à fulmine. Atqui, ut Plinius ait lib. II, cap. LXXIX, *Non aliud est in terra tremor, quàm in nube tonitruum.* At tonitru est sonus nubis ruptæ. Rumpitur autem nubes ab incluso spiritu igneo, qui, ut ibidem dicitur, *luctatur, & ad libertatem exire nititur.* Itidem hæc illustrantur, & firmantur, cuniculis militaribus; quibus immissus pulvis tormentarius, atque accensus, disjicit propugnacula, & arces, & maximas montium rupes. Cujus artis primus, sed à Francisco Georgio Senensi edoctus, experimentum prope Neapolim in arce Luculliana, quæ *Ovi* dicitur, fecit Petrus Navarrus Cantaber: uti obscurum neutiquam erit, ea conferenti, quæ de Senensi quidem Georgio Cardanus in secundo Subtilitatum †; at de Cantabro Petro Guicciardinus retulit lib. IV ‡ Historiarum sui temporis. Ac similiter ea ante nos conciliabat in Pyrotechnia sua Vannocius Biringucius Senensis: ut de uno altero præterea taceam.

* lib. 2 Meteorolog. c. 8.

† pag. 63, edit. Lugdun. an. 1580.

‡ pag. 539, edit. Basil. an. 1567, ex tralatione Cœlii Sec. Curionis.

Quod si spiritus ille terram sic concitans sit ab ignibus occultis: consequi etiam videtur, non Solem modò, sed eosdem ignes quoque, caussam esse ventorum, qui aëra nostrum perflant. Nempe ut tum halitus isti præcipuè oriantur, cum ignis ille terram adurit humentem, & poros ejus laxando, viam aperit halitibus; qui continuò, ut poëta * ait,

Quà data porta ruunt, & terras turbine perflant.

* 1 Æn.

Denique ad fossilium etiam generationem concurrere hunc ignem subterraneum, verisimile est. Videlicet, ut materies eorum à calore igneo excernatur, & percoletur; posteaque, si parum aquei habeat humoris, ab eodem compingatur calore, & induretur. Sin multum ejus obtineat humoris, frigore condensetur; eóque & postea calore igneo liquescat. Atque ex his facile est ea conciliare, quæ cùm Aristoteles, & Theophrastus, tum etiam Georgius Agricola, diligens & eruditus scriptor, de hoc argumento tradiderunt.

Hæc tot elementalis ignis bona, & mirandos ejus effectus, eò commemoravimus hoc loco, ut magis in amorem & admirationem rapiamur numinis cælestis; longè iis absimiles, qui vel eorum, & similium ignorantiâ, propemodum obbrutescunt, vel, inani speculatione contenti, naturæ potiùs mystæ facti sunt ac sacerdotes, quam illius, qui hominum caussâ sic condidit naturam.

CAPUT LXIV.

A Nemrodo credi primò institutum Ignis cultum. Sitne Nemrod idem ac Ninus, uti putabat Chronici Alexandrini scriptor. Sacerdotes Ignis nomen dedisse civitati Camarinæ, sive Vr, vel Vroë, uti & regioni Orchoë. Fabella de Abrahamo ab igne Chaldæorum divinitus liberato, Harane autem in eo combusto. Persas sacrificâsse Igni. Quid Maximo Tyrio sit ἄγαλμα ἐφήμερον. *Etiam Ignem à Medis cultum, & aliis Asiæ gentibus, item Macedonibus. Ignem sacrum Persarum regibus in publicum prodeuntibus prælatum, atque eundem, rege exstincto, exstingui solere. Cappadocum gens Persas in cultu ignis imitata: & de eorum Pyræthis, ac Pyrætheis. Cultum quoque Phrygibus. Imò & ætate Benjamini Tudelensis in insulis Chenerag obtinuisse. Ægyptiis Vulcanus credebatur utrumque sexum habere, uti & Minerva: ac cur idem ab iis Solis pater diceretur.*

PRimus autem, ut ajunt, ignem colere Nemrod jussit; quem aliqui Ninum arbitrantur. Chronici Alexandrini scriptor †: Αὐτὸν Νῖνον τὸν Νεβρὼδ οἱ Ἀσσύριοι προσηγόρευσαν· Οὗτος ἐδίδαξε Ἀσσυρίους σέβειν τὸ πῦρ. Ἔνθεν καὶ πρῶτον αὐτὸν βασιλέα μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐποίησαν οἱ Ἀσσύριοι τοῦτον, ὃν μετωνόμασαν Νῖνον· *Nemrodo autem cognomen Nini imposuerunt. Hic pro Deo ignem colere docuit. Vnde primum eum, post diluvium, Assyrii regem fecere, Nini cognomine imposito.* Mihi tamen non paullo verisimilius videtur, Nemrodum esse eum, qui gentibus dicitur *Belus*, hoc est, *dominus*: ex eo autem prognatum esse illum, cui nomen ex re *Nini*, hoc est, *filii*, datum. Abunde de istis actum nobis lib. I, cap. XXIV.

† p. 64.

Credibile verò est, ab eo, quem diximus, cultu, *Vr* vocatam Babyloniæ urbem; quæ aliter *Vrie*, & *Camarina*; ut ex Eupolemi opere de Iudæis Assyriis traditum est Eusebio lib. IX Præpar. Euang. cap. XVII: Ἐν πόλει τῆς Βαβυλωνίας Καμαρίνῃ, ἥν τινας λέγειν πόλιν Οὐρίην· εἶναι δὲ μεθερμηνευομένην, Χαλδαίων πόλιν· *Camarinæ, quæ Babyloniæ civitas est, ac quam nonnulli Vrien dicunt, id autem significare Chaldæorum civitatem.* Nempe eò spectat, quòd sacerdotes Chaldæorum κατ' ἐξοχὴν Græcis dicerentur Χαλδαῖοι: Chaldæis autem כמרין, *Cumerin*; ut Hebræis כמרים, *Cemarim*. Vnde & quartus ex diis Samothraciis, qui Axiero, Axiocersæ, & Axiocerso, ministraret, nominatus est *Camillus*, sive *Casmillus*; ut ostendimus cap. LVI. Ab eadem igitur origine est *Camarina*, quia in ea degerent *Cumerin*, id est, sacerdotes, ac philosophi gentis, vulgò vocati Χαλδαῖοι, quomodo Abraham dictus reperisse τὴν Χαλδαϊκήν, hoc est, Chaldæorum philosophiam. At eadem civitas *Vr*, & *Vroë*, nuncupata, quia, ut dixi, Ignis in ea coleretur, sive cultus is proprius fuerit, sive symbolicus. Sanè & regio tota ab eadem caussa Ὀρχόη dicta Ptolemæo. Et puto etiam, inde *Vr* nomen castello esse Persico. Nam Persis maxima in veneratione Ignis fuit; ut mox ostendam. At uti אור Or, *lux, lumen, Sol*; (unde Ægyptium Ὧρος, & Græcorum αὔριον, *cras*, q. d. ubi Sol iterum illuxerit; item Latinum *aura* pro *splendore* apud Maronem †; sed & *aurum*, & *aurora*) sic

† 6 Æn. 204.

Digitized by Google

sic אור ur, est *flamma, ignis, focus*; à quo Latinum *uro*, & Græcum πῦρ, ac Germanicum *vuer*, & *vier*. In civitate Vr natum Abraham, est verisimile; quando ex ea dicitur profectus *, & Haran fratrem ibi mortuum † constat. Imò & de eo fabellam hanc apud B. Hieronymum reperias, quæstionibus sive traditionibus in Genesin ‡: *Pro eo, quod legimus, In regione Chaldæorum* (ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Χαλδαίων) *in Hebræo habetur*, אור כשדים, VR CHASDIM, *id est, in igne Chaldæorum. Tradunt autem Hebræi, ex hac occasione, istiusmodi fabulam, Quod Abraham in ignem missus sit, quia ignem adorare noluerit, quem Chaldæi colunt, & Dei auxilio liberatus, de idololatriæ igne profugerit. Quod in sequentibus scribitur, egressum esse Tharan cum sobole sua de regione Chaldæorum; pro eo, quod in Hebræo habetur, de incendio Chaldæorum: quòd videlicet, ignem nolens adorare, igne consumtus sit.* Habes fabulam eam in Medras Haggada: ac referunt etiam Salomon Iarchi, & Moses Gerundensis.

* Genes. cap. 11, 31. † ibid. vers. 28.
‡ ibid.

Sed quicquid de Chaldæis sit, illud constat, Persis Ignem pro numine fuisse. Caussam refert Iulius Firmicus lib. de error. prof. relig. *Persæ, & Magi omnes, qui Persiæ regionis incolunt fines, ignem præferunt, & omnibus elementis putant debere præponi.* Ac primò quidem Ignem coluere, ut Dei symbolum; sed sic, ut paullatim penè apud omnes, vulgum saltem, symbolicus ille in proprium transiret. Ad proprium hunc cultum retuleris, quòd Lucianus in Iove tragœdo ait, Persas Πυρὶ θύειν, *igni sacrificare*. At ut symbolicum interpretabatur Maximus Tyrius dissertatione XXXVIII: τὸ βαρβαρικὸν ὁμοίως ἅπαντες μὲν ξυνετοὶ τοῦ Θεοῦ· κατεστήσαντο δὲ αὑτοῖς σημεῖα ἄλλοι ἄλλα· Πέρσαι μὲν πῦρ, ἄγαλμα ἐφήμερον, ἀκόρεστον καὶ ἀδηφάγον· *Barbari omnes pariter Deum esse intelligunt. constituêre interim sibi alia, atque alia signa. Ignem Persæ, imaginem, quæ unam duret diem, vorax quid, & insatiabile.* Ita cum reddere locum malim, quàm ut ἄγαλμα ἐφήμερον sit *elementum quotidianum*; quod placuit viro summo. Nam id, puto, voluit Tyrius ille, cùm in Græcia, & aliis in terris, simulachra Deorum ad annos durent multos, quandoque etiam aliquot seculis: Persas, ut Mithræ sive Solis symbolum, colere ignem, simulachrum unius dieculæ. Ex scriptoribus Ecclesiasticis cultum hunc fuisse apud Persas, tradunt etiam B. Ambrosius, sive potiùs Hilarius, diaconus Romanus, in I ad Corinth. cap. IX, & Isidorus Origin. lib. XIV, cap. III. E Græcis, Theodoretus lib. V Histor. Ecclesiast. cap. XXXVIII, & Socrates Historiæ suæ lib. VII, cap. VIII: quo loco pulcrè narrat, quâ fraude Magi in specu, ubi ignem colerent, hominem occultarint ad decipiendum regem Isdegirdim, atque ut dolum hunc detexerit Maruthas, Mesopotamiæ episcopus. Sed ante eos cultum illum prodidere etiam Clementes duo; unus, qui dicitur Romanus, in IV Recognitionum libro *; alter autem Alexandrinus, in Admonitione ad Gentes: ubi non modò Persas Ignem veneratos testatur; sed etiam Medos, atque alias gentes, quæ Asiam incolerent; imo & Sauromatas, de quibus postea dicam; atque adeo Macedonas quoque, secundùm Diogenem in primò Persicorum. Qua ratione autem Persæ sacra fecerint Igni, exponit Strabo in XV; ubi eàdem ostendit, diversum fuisse modum, quo Aquæ sacrificaretur. Ignis hic etiam præferebatur regibus Persarum; idque sacrariis quibusdam, quæ πυρεῖα, & πυραιθεῖα, Græci vocant. Ammianus Marcellinus lib. XXIII de Magis: *Feruntque etiam, si justum est credi, ignem cælitus lapsum, apud se sempiternis foculis custodiri: cujus portionem exiguam, ut faustam, præisse quondam Asiaticis regibus dicunt.* Exstinguere tamen hunc ignem solebant, si rex moreretur: ut est apud Diodorum Siculum lib. XVII.

* fol. 57, b. edit. Paris.

A Persis hunc ignem sacrum accepere Cappadoces: de quo sic Strabo lib. XV: Ἐν τῇ Καππαδοκίᾳ πολὺ ἐστὶ τὸ τῶν μάγων φῦλον, οἳ καὶ Πυραιθοὶ καλοῦνται· πολλὰ δὲ καὶ τῶν Περσικῶν θεῶν ἱερά· *In Cappadocia est maxima magorum multitudo, qui Pyræthi vocantur, & multa Persicorum Deorum templa.* Ab his Pyræthis (pro quo in vulgatis Πύρεθοι) dicta πυραιθεῖα: de quibus ibidem mox legas: Ἐστι δὲ καὶ πυραιθεῖα (vulg. πυραθεῖα) σηκοί τινες ἀξιόλογοι. ἐν δὲ τούτοις μέσος βωμός, ἐν ᾧ πολλή τε σποδὸς καὶ πῦρ ἄσβεστον φυλάττουσιν οἱ μάγοι· *Sunt & Pyræthea septa quædam ingentia, in quorum medio ara est: in eâ magi & cinerem multum, & ignem perennem, servant.* Narrat deinde, quomodo in Pyræthеis sacra faciant: sed hoc jam expositum nobis cap. IX hujus libri; ubi de Omanô tractamus.

Nec Cappadoces tantummodo in eo æmuli fuere Persarum, sed etiam Phryges: si, ut à scriptoribus accepimus Romanis, Phrygum, unde originem ducerent, exemplum secuti sint Lavinienses; hos autem propago eorum Albani, uti Albanos coloni illorum Romani; de quibus inferiùs demonstrabitur. Etiam apud Maximum Tyrium legas sermone XXXVIII, pro Deo esse Lyciis ignem illum, quem Olympus eructat, non Ætnæi instar montis, sed placidum compositumque.

Hactenus de Asiaticis antiquis. Quantopere vero in Asia radices egerit insana hæc religio, documento erunt, quæ in itinerario suo prodidit Rabbi Benjaminus; qui ab Abrahamo Zacutho † vixisse dicitur anno mundi quater millesimo nongentesimo nonagesimo tertio, (is à Christi fuerit natali CIƆ C LXXIV) ac ab Aria quidem Montano, viro summo, Latinè redditus; sed beneficio nobilis, & amicissimi in Leidensium Academia nuper collegæ mei, Constantino L'Empereur, Hebraicè primùm lucem vidit, ac nova tralatione, & pereruditis illustratus notis fuit. Is Benjaminus ‡ narrat, ut in Chenerag, insulis Asiaticis, ad quas se ex Haaulam, hoc est, Zeilam, navigâsse scribit, incolas repererit ignis cultores, vocarique *Dugbijim*: ac sacerdotes ejus numinis sic præstigiis cæteros orbis exsuperare, ut æquiparari hac parte possit nemo.

† in Iuchasin sive Chronico.
‡ pag. 108.

De

Digitized by Google

De modo etiam cultus complura adjungit, quæ apud illum legi malo.

Imò hodieque in Persia, ut Solis, sic Ignis cultus obtinet: præcipuè in inclyta Persarum urbe Spahan. Eam interfluit fluentum Senderot: pars trans fluentum constituit oppidum Iulfa, ubi Christiani degunt, qui Armenii dicuntur. Cis illud vocatur oppidum Gauriscbat, gentilium sedes, quibus corpus crassum, habitus à Persarum aliis diversus, candoris magis studium quàm fuci; feminæ etiam pudicæ, ac à scortatione alienæ. Atque hi sunt, qui veterem Persarum, ut dixi, cultum retinent. Quæ accepi ab amicissimo Andrea Colvio Dordrechtano, viro non divinis modo literis, sed etiam philosophiæ, & politioris literaturæ, variarumque linguarum studiis, egregio. Is verò se hausisse ea profitebatur ex itinerario manu exarato familiaris sui, viri fide dignissimi, Ioannis Mivasii, mercatoris Leodicensis; qui annis duodeviginti in regno Persiæ vixerat.

Habemus de Asia: videamus nunc de vicina Ægypto. Vulcanus, per quem partim ignis, partim ejus artificium intelligebatur, in Diis erat Ægyptiorum: qui duos solum habuere Deos ἀρσενοθήλεις, *masculofeminas*, Vulcanum, & Minervam: quemadmodum prodit Orus Apollo lib. I, cap. XIII. Nec hoc malè convenit cum eo, quòd poetæ Vulcanum fingunt marem, sed mulierosum; Minervam mulierem, sed viraginem.

Dicunt autem Ægyptii, Vulcanum esse patrem Solis, quia sidera sint ignea. Chronici Alexandrini scriptor *: Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Ἡλίου τοῦ βασιλέως, υἱοῦ Ἡφαίστου, ἐβασίλευσεν Αἰγυπτίων Σῶσις· *Post obitum Solis regis, filii Vulcani, imperavit Ægyptiis Sosis.* Vbi quidem non de corporibus inanimis, sed antiquis Ægyptiorum regibus, sermo est: sed reges vetustissimi, & Dii naturales, iisdem vocabantur nominibus; si credimus iis, quæ Manethos prodidit Ægyptius, atque ex iis, qui supersunt, Diodorus Siculus libro primo bibliothecæ, & exinde Eusebius in secundo Præparationis Euangelicæ, cap. I.

* pag. 106.

CAPVT LXV.

Ignem esse à Græcis cultum philosophis, uti Hippaso, & Heraclito: item sacerdotibus tum Græcis, tum Romanis; idque sub nomine Vestæ: sed hic juniorem intelligi Vestam, non matrem idem nomen habentem. Servius emendatus. Vestam, & Ἑστίαν, propriè esse focum publicum; idque etymo utriusque vocabuli ostensum. Cur nomen ignis proprium sit communicatum telluri, triplex ex antiquis ratio adducta. Servius iterum correctus. Trifariam creditum corpora purgari; aëre, aquâ, terra: sed terræ hanc vim tribui, quatenus est ignifera: igniferam autem intelligi, partim ratione materiæ ustilis, quam continet; partim quatenus per terram diffunditur calor, tum naturalis, tum alienus. Refelluntur, qui alienum quidem calorem esse elementalem, sed nativum duntaxat cælestem esse, arbitrantur. Datam esse operam, ut focus Vestæ foret sempiternus; ac quomodo, si exstingueretur per imprudentiam, Romani eum instaurarint; quomodo item Græci. Romanos Vestæ sacra accepisse ab Albanis. Cur parum sit verisimile, à Romulo hæc sacra esse instituta. Nec è Tullio ultra colligi quicquam, quam ea esse, vel à Romulo, vel Numa. Albanos autem sacra ista didicisse à Lavinensibus, hos à Trojanis, vel, si Prudentium audimus, fortasse ab Atheniensibus. Cur Romani custodiendo igni sacro præfecerint virgines: Græci autem viduas, & quidem jam natu grandes. Obtinuisse hæc sacra non Delphis modo, & Athenis: sed aliis etiam Græciæ locis: & unde πρυτανείοις, ubi sacer ille ignis asservaretur, fuerit nomen.

AB Asia, & Ægypto, iter ad Græcos capesso, & Romanos. Vbi quid mirum, si Ignis à vulgo haberetur Deus, quando & eum pro Deo coluere Hippasus Metapontinus, & Heraclitus Ephesius: ut apud Clementem legimus Admonitione ad Gentes. Sed de philosophis alius se offeret dicendi locus: præsertim ubi Stoicorum de Natura opinionem explicabimus. Nunc videamus de religione publica, tum Græcorum, tum Romanorum. Vtrisque Ignis nunc erat Ἑστία, sive *Vesta*; nunc Ἥφαιστος sive *Vulcanus*. De priori sic Ovidius VI Fast.

Nec tu aliud Vestam, quàm vivam intellige flammam.

Est hæc Vesta junior, soror Cereris, & Iunonis; filia autem senioris illius Vestæ, quæ aliter *Rhea*, vel *Ops*, dicebatur. Hinc Servius in illud II Æn.

--- Manibus vittas, Vestamque potentem,

*Vestam, Deam ignis, quæ, in medio mundo librata, vi sua * vastet, & ignem intra se habeat.* Vbi lego, *quia, in medio mundo librata, sua vi stet.* Idem mox in illud,

Æternumque adytis effert penetralibus ignem:

Ecce ipse exposuit, quid est Vesta.

Nempe *æternus ignis.* Atque hæc significatio magis etymo convenit. Nam *Vesta* est ex Ἑστία, ut ab ἲς, *vis*; ab ἑσπέρα, *vespera.* Servius in illud I Æn. *Cana Fides, & Vesta: Vestam Religionem dicit, quia nullum sacrificium sine igne est, ipsaque in omnibus invocatur. Vesta autem dicta ἀπὸ τῆς Ἑστίας, ut digammos sit adjecta: sicut Ἦρ; Ver; Ἐνετὸς, Venetus.* Ἑστία autem *focus*: sed cum pro Dea sumitur, intelligitur κοινὴ πόλεως· *focus urbis publicus*: ut vocat Dionysius *. Vnde Cicero in II de Legg. *Virgines Vestales in Vrbe custodiunto ignem foci publici sempiternum.* Item III de Legg. *Cumque Vesta quasi focum urbis, ut Græco nomine est appellata, complexa sit.* Et II de Nat. Deor. *Vestæ nomen sumtum est à Græcis; visque ejus ad aras, & focos pertinet.* Quod si propriè Ἑστία referatur ad aras, & focos publicos: valde est verisimile, cum pleraque omnia vocabula sacra sint ab Oriente; etiam *Vesta* sive Ἑστία esse ab אש, id est, *ignis*, & יה uno ex Dei nominibus: ut κατὰ λέξιν sonet *ignis Deus*,

* lib. 2. Antiq.

vel potiùs *ignis Dei*; eoque propriè symbolum potiùs numinis, quàm numen ipsum, sonet.

Sed hæc si sunt, jure quæratur, unde hoc Ἑστίας ac *Vestæ* nomen etiam Telluri ἁπλῶς, quàm Rheam, Opem, Deûm matrem, nuncupant, fuerit attributum. De istoc ne inter veteres quidem convênit. Triplicem autem rationem invenio. Prima est, quia cælestes ignes, quæ sidera dicimus, alantur vaporibus, quos terra emittat. Hanc caussam adducit Dionysius Halic. lib. II Antiqu. Ἑστίᾳ δ' ἀνακεῖσθαι τὸ πῦρ νομίζουσιν, ὅτι γῆ τε οὖσα ἡ θεὸς, καὶ τὸν μέσον κατέχουσα τοῦ κόσμου τόπον, τὰς ἀνάψεις τοῦ μετεώρου ποιεῖται πυρὸς ἀφ' ἑαυτῆς. *Vestæ autem dicatum esse Ignem putant, quòd, cùm Dea hæc sit Tellus, mediumque teneat mundi locum, ignes illos in sublimi ex sese accendat.* De ea autem veterum opinione, quòd tellus pabulum ignibus præbeat cælestibus, varios cap. LXXVII. laudabimus scriptores: ac pertinet eò quoque, quod dixerunt veteres, *Vestam nutricem Iovis*; ut est apud Martianum Capellam *.

* lib. I de Philolog.

Altera opinio est, ut eo Tellus vocetur Ἑστία, hoc est, *Focus*, quia ignes continet subterraneos: quos arguunt apertè Ætna, Vesuvius, Hecla, alii montes; etiam in America reperti, de quibus Iosephus Acosta Historiæ Indicæ lib. III, cap. XXIV: imò ignes hosce præcipuam esse caussam eorum, quæ ex terra & aquis exhalant, contendit doctissimus Georgius Agricola †: ac argumentis sat validis, & multis, hanc antea sententiam adstruximus. Eam de Vesta opinionem sequitur Servius in I Æn. *Vesta dicitur esse Terra, quam Ignem habere, non dubium est; ut ex Ætna, Vulcanoque, datur intelligi.* Quomodo & hunc locum adducit I. Lipsius ‡. Sed pro *Vulcano* legere *Vesuvio* malim: imò planè sic restituendum, indicat MSus Fuldensis; quia in eo post *Vulcano* subjicitur, *& aliis locis ardentibus.*

† lib. de caussis subterraneorum.

‡ lib. de Vesta & Vestalibus cap. I.

Tertia, & quæ maximè arrideat, ratio est, quòd ignis elementum sit permixtum & aquis, & aëri, & imprimis terræ. Vnde est, quòd terrâ etiam purificari corpora hominum putarent. Siquidem Servius in VI Æn. ea trifariam dicit purgari; terrâ, aquâ, aëre: terrâ, quæ terrestri; aquâ, quæ marino; aëre, quæ aërio jungerentur corpori. Nec obstat, quòd terra potiùs sordes afferat, quàm purget: quippe, ut ait, quæ terrâ purgantur, ea purgationem debent igni, quem terra continet. Verba ejus, inter alia, sunt: *In terra* (animæ) *purgantur, quæ nimis oppressæ sordibus fuerint; deditæ scilicet corporalibus blandimentis: id est, transeunt in corpora terrena: & hæc igni dicuntur purgari. Ignis enim ex terra est, quo exuruntur omnia. nam cælestis nihil perurit.* Vbi quod ignem ex terra esse ait, eò respicit, quòd ignis fit è lignis, quæ terra producit. Ac magis hoc dixisset Servius, si cogitasset, Thesprotios cremâsse carbones fossiles, teste Theopompo *; vel si constitisset illi de ustilibus terræ apud Batavos cespitibus. Sed nec in ignis materie sistendum. Quippe non per ea solum, quæ ustilia sunt; sed terram per omnem se ignis diffundit; ut argumento est proprius mixtorum calor: qui si mediocritatem servet, naturalis vocatur, ac rem conservat: sin mediocritatem excesserit, alienus nuncupatur, non quasi aliunde sit, quàm naturalis (uterque enim est ab eodem ignis elemento) sed quia, quatenus modum non retinet, à natura mixti est alienus: quippe quam corrumpat, & absumat, ut fit in febricitantibus. At valde eos ratio fugit, qui existimant, calorem nativum esse cælestem: alienum solùm ab igni esse: atque id, quia, ut ajunt, ignis noster dissipet cuncta, ac perdat. Nam & nostrum ad rerum generationem conferre, argumento cùm alia sunt multa, tum quòd in Ægypto hodieque obtinet, ut ab lento & moderato igni ex ovorum vel tribus millibus & amplius, furno suppositis, pulli excludantur: quod artificii genus in Galliis etiam à Neapolitano quodam esse patrum suorum, hoc est, proavorum nostrorum ætate exercitum, Brodæus refert in tertio Miscellaneorum, cap. XXV. Quare existimandum, cum calore illo interno, quem ab ignis elemento diximus provenire, sic esse comparatum, uti cum calore illo ignis externo, ad quem carnes assamus. Nam mediocris eas temperat, ac coquit: immoderatus ac diuturnus exsiccat nimis, ac tandem adurit.

* apud Antigonum Carystium Histor. Mirab. cap. 186.

Sed talis est Vesta, prout per eam intelligitur ignis tribus elementis ad rerum generationem & conservationem infusus. Redeo ad appellationem Vestæ, quatenus particulatim significatur ignis ille in focis publicis. Is cælestium erat ignium, Solis imprimis, symbolum. Vnde Florus lib. II, cap. II: *Imprimis* (Numa) *focum Vestæ virginibus colendum dedit, ut ad simulacrum cælestium siderum custos imperii flamma vigilaret.* Itaque jugi erat, & assiduâ opus curâ, ut semper luceret. Ac si exstingueretur, non ab igni nostro accendere fas fuit, sed Romanis quidem (ut Festi † utar verbis) *mos erat tabulam felicis materiæ tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro æneo Virgo in ædem ferret.* Græcis autem in fomentis vasculo cavo impositis, & Solis radiis in ejus centro exceptis, flammam concipere consuetudo erat, Plutarcho ‡ teste.

† in Ignis Vestæ.

‡ in Numa.

Romani hunc Vestæ cultum accepere ab Albanis; unde Livius lib. I: *Virgines Vestæ* (Numa) *legit, Albâ oriundum sacerdotium, & genti conditoris* (Romuli) *haut alienum. His, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate, aliisque ceremoniis, venerabiles fecit.* Romulus quo minùs id sacerdotium institueret (utcunque ei Plutarchus *, & Propertius †, tribuant) in caussa illud erat, quòd non videret, quomodo honestè satis perpetuam exigeret virginitatem, quando mater sua Ilia, quæ & ipsa Vestalis erat virgo, cum Marte, hoc est, Martis sacerdote, vel Martiali quopiam, ac militari homine, rem habuisset; quo ex concubitu natus ipse foret. Rationem hanc etiam Dionysius adducit. Cicero quò abeat, non satis est apertum. Oratione de Haruspicum responsis ait: *Quod sacrificium tam vetustum, quàm hoc*

* in Romulo. † lib. 4, el. 4, quæ est de Tarpeja.

Digitized by Google

hoc (Vestalium) *quod à regibus æquale huic Vrbi accepimus?* Videri possit à Romulo deducere, quia dicat, *æquale Vrbi sacrificium.* Sed cùm addat, à regibus acceptum; nihil impedit, quo minùs παχυλῶς * capiamus, ut æquale sit Vrbi, quod à duobus est regibus primis; quorum alter imperium condiderit disciplinâ, ac legibus; imprimis iis, quæ ad belli artes pertinerent; alter pietatem instillando, quo faciliùs pareretur. Nec enim pauciora Patres religione consecuti sunt à plebe, quam legibus: imò extrema quasi anchora sæpe iis erat religio; quâ animis injectâ, subinde potuerunt, quod nulla extorsisset potentia humana. Albani autem, quos & sacrum hoc, postquam translatum Romam fuit, retinuisse constat, habuere illud à Laviniensibus: quorum urbs, Dionysio teste, XXX annis exstructa fuit, priusquam ab Ascanio Alba Longa conderetur. Lavinienses idem accepisse traduntur ab Ænea Phryge: de quo Maro in II, ut antea dictum:

Sic ait, & manibus vittas, Vestamque potentem,
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.

Hinc Ovidius Fast. VI:

Vidimus Iliacæ transferri pignora Vestæ.

Nam *Iliacam* nuncupat, quia Ilienses eam, duce Ænea, intulerint Latio. At translatam refert, quia, cùm antea Vestæ sacra forent in regia Numæ, Augustus ea, ubi factus esset Pontifex, traduxerit in domus suæ partem, quam publicavit, ac donavit Vestæ: quemadmodum est apud Dionem lib. LIV. Atque hasce tres civitates, Albam, Lavinium, ac Ilium, in animo habuit B. Augustinus, quando ait lib. III de Civit. Dei, cap. XVIII: *Sacra illa fatalia* (Vestæ) *quæ jam tres, in quibus fuerant, presserunt civitates.* Ambigit tamen Prudentius, an non ea Romani acceperint sacra ab Atheniensibus. Verba ejus sunt in II adversus Symmachum:

—— In his quoniam Vestalis origo favillæ
Vrbibus, ut memorant, primo de fomite sumta est:
Sacravitque focos, aut Phryx, aut Grajus, alumnos.

Nempe ut hauserint ea Romani à legatis suis anno Vrbis trecentesimo in Græciam missis, quò de Draconis, ac Solonis, legibus cognoscerent.

Hunc Ignem custodiebant Romæ virgines, ex eo dictæ *Vestales.* Ex Plutarcho colligunt, virgines iccirco sacro esse igni præfectas, quia ut ignis absumit ligna, ex quibus is exstruitur, ut hæc materies, & quasi parentis instar videantur: ita virgo, si manserit intacta, quodammodo suos occidat parentes: quippe per quam stet, quo minùs post fata etiam in suis vivant hæredibus. Sed quanto simplicius est, veriusque, eò id factum, quia ut purus ignis, sic pura virgo: atque ut nihil generat ignis extra mixtionem, ita nec virgo. Vnde ipse Plutarchus in Numa: Νουμᾶ καὶ τὴν τῶν ἑστιάδων παρθένων καθιέρωσιν, καὶ ὅλως τὴν περὶ τὸ πῦρ τὸ ἀθάνατον, ὃ φυλάττουσιν αὗται, θεραπείαν τε καὶ τιμὴν ἀποδιδόασιν, εἴτε ὡς καθαρὰν καὶ ἄφθαρτον τὴν τοῦ πυρὸς οὐσίαν ἀκηράτοις καὶ ἀμιάντοις παραλιθεμένου † σώμασιν, εἴτε τὸ ἄκαρπον καὶ ἄγονον τῇ παρθενίᾳ συνοικειοῦντος ‡. *Numæ Vestalium virginum consecrationem, omnemque æterni ignis, quem adservant hæ, cultum ac honorem adsignant: sive puram & incorruptam Ignis naturam integris & inviolatis credidit corporibus; sive sterilem & infæcundam virginitati quasi contubernio conjunxit.* Ac similiter Ovidius VI Fast. & ex eo Lactantius lib. I, cap. XII. Adde quòd virgines sint immunes à rei domesticæ curis: eoque faciliùs, & certiùs, advigilent ad sacri ignis custodiam: qui si exstingueretur, Vrbi grave credebatur periculum portendi. Quam rationem etiam Tullius adducit in secundo de Legg. *Vestæ*, inquit, *colendæ virgines præsunt, ut advigilent faciliùs ad custodiam ignis.* Et eâdem de caussa viduæ in Græcia præfectæ, & quidem ætate provectæ: nempe quia nuptæ non possint satis advigilare ignis custodiæ; quia sint mariti, & rei domesticæ curâ, districtæ: uti neque nupturientes, quippe aliò applicantes animum. Hac de re sic Plutarchus in Numa: Τῆς Ἑλλάδος ὅπου πῦρ ἄσβεστόν ἐστιν, ὡς Πυθοῖ, καὶ Ἀθήνησιν, οὐ παρθένοι, γυναῖκες δὲ πεπαυμέναι γάμων, ἔχουσι τὴν ἐπιμέλειαν· *In Græcia sicubi sit ignis æternus, ut Delphis, & Athenis; non virgines, sed viduæ, quarum ætas ad iterum nubendum præteriit, curæ ejus præfici solent.* Sed parùm cautè sic loquitur Plutarchus, quasi Delphis, & Athenis solùm, Vesta à Græcis coleretur. Nam itidem Tenediis, Argivis, Naucratitis, sacrum fuisse hunc ignem, jam antea vidimus: atque idem de Rhodiis, Cyzicenis, Milesiis, Ephesiis, Naxiis, atque aliis, diximus in Oratoriis *; ostensumque id fusius Casaubono in XV Athenæi.

Hujusmodi viduæ vocabantur πρυτανίτιδες, quia viverent ἐν πρυτανείοις. Πρυτανεῖα autem dixere loca Vestæ sacrata: nempe, ut apud Pindari scholiasten est, quasi πυρὸς ταμεῖα, quoniam in iis ignis, hoc est, lucerna ardens, custodiretur diu noctuque, ne defectu olei exstingueretur. Pindari Nem. od. XI, quæ est honori scripta Aristagoræ, Prytanis Tenedii:

Παῖ Ῥέας ἅ τε πρυτανεῖα λέλογχας Ἑστία,
Ζηνὸς ὑψίστου κασιγνήτα, καὶ ὁμοθρόνου Ἥρας.
Filia Rheæ, cui sortitò obvenere Prytanea, Vesta,
Iovis altissimi soror, & eodem solio considentis Iunonis.

Vbi sic scholiastes, Πρυτανεῖά φησι λαχεῖν τὴν Ἑστίαν, παρόσον αἱ πόλεων ἑστίαι ἐν τοῖς πρυτανείοις ἀφίδρυνται· καὶ τὸ ἱερὸν λεγόμενον πῦρ ἐπὶ τούτων ἀπόκειται· *Ajunt, Vestam obtigisse Prytaneis, quoniam foci publici constituti sunt in Prytaneis; inque iis reponitur Ignis, qui sacer nuncupatur.* Postea geminum adducit etymon *Prytanei*; ac repetit, quod dixerat, ἱδρῦσθαι ἐν τοῖς Πρυτανείοις τὴν Ἑστίαν· *constitui in Prytaneis Vestam.* Hoc prytaneum Æschylus Supplicibus vocat βωμὸν, καὶ ἑστίαν χθονὸς †: ipsumque regem nuncupat πρύτανιν ἄκριτον, hoc est, ἀνυπεύθυνον ‡. Sed verba chori ad regem integra apponamus *:

Σύ τοι πόλις, σὺ δὲ τὸ δήμιον

* pingui Minerva.

† sic reponendum pro παραλιθεμένου ut vidit Muretus.

‡ ubi perperam vulgo, etiam in Stephanica, & Parisina anni 1624, συνοικειοῦντες.

* Instit. Orat. lib. 4, cap. 6, sect. 4.

† aram ac focum terræ.

‡ qui nulli rationem reddere habeat necesse.

* pag. 320, edit. H. St.

Πρύτανις ἀκέλευθος ὤν, κρατύνεις βωμὸν ἑστίαν χθονὸς
Μονοψήφοισι νεύμασι σέθεν.
Tu populus, tu omnis populi potestas,
Rector nullius judicio subditus, moderaris aram focumque regionis Argivæ
Vnius tui decreto, ac nutu.

Dionysius Halicarnass. in II Antiq. Ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς πρυτανείοις, ἑστία κοινὴ τῶν φρατριῶν· *In Græcorum prytaneis communis est focus omnibus curiis.* Etiam ex secundo Hermiæ de Apolline Gryneo refert Athenæus in quarto, solitos Naucratitas ἐν τῷ πρυτανείῳ δειπνεῖν γενεθλίοις Ἑστίας πρυτανίτιδος· *in prytaneo convivium celebrare die natali ejus, quæ Vestæ sacris præesset.*

Cætera, quæ ad Vestam, & Vestales, pertinent, veterum nemo fusiùs ac diligentiùs est persecutus Dionysio Halicarn. Antiquit. Rom. lib. II: operæque iis jungere, quæ habet Agellius lib. I, cap. XII: juniorum autem, ut aspernanda non est erudita opera Lilii Gyraldi; ita nullus ea meliùs illustravit Iusto Lipsio, peculiari de Vesta & Vestalibus syntagmate.

CAPVT LXVI.

Vulcani nomine designari Ignem, non æthereum quidem, qui in sideribus relucet, ac Iovis potius nomine intelligitur; sed elementalem, & unde hic Ἥφαιστος *nominetur: imò ab elementali etiam igne excipi illum foci publici, qui Vestæ est sacratus: Vulcano autem attribui illum è nubibus, vel montibus, erumpentem: item istum in sacrificiis, vel laternis, ac præcipue in operâ fabrili; unde Deus is cum malleo, aut forcipe, effictus. Festum ejus* Χάλκεια, *vel* Πάνδημον. *Primo hoc sacrum fuisse Minervæ, inde dictæ* Ἐργάνη. *Vtrùm convenientius Vulcano, an Minervæ, Deo, an Deæ, ignis, & ars fabrilis, tribuantur. Quomodo Vulcanus sit Iunonis filius, sive per Iunonem aëra, sive terram, intelligas. Cur Vulcanus fingatur claudus, ratio adlata, tum juxta poëtarum fabulam, tum secundum rerum naturam, quæ fabulâ adumbratur. Cur Venerem dicant poëtæ uxorem Vulcani. Etiam Vulcanum esse cultum à Germanis; falli autem, qui Solem, aut Martem, per eum intellexisse arbitrantur. Sarmatis quoque Ignem fuisse pro Deo, & inter alios Lituanis, quibus* Znicx *dicebatur.*

PRæterea Ignis dicebatur Ἥφαιστος, Latinis *Vulcanus*; qui in Valeriani Imperatoris nummo VOLKANVS. Sanè per Ἥφαιστον nec Zeno aliud, quàm τὸ τεχνικὸν πῦρ *, intelligebat: quemadmodum ex Laërtii lib. VII antea dictum. Sed non omnis Ignis censetur Vulcanus. Quippe alius ignis cælestis, alius sub cælis. Prior ille, qui purior, ex Phurnuti sententia, est Iupiter, & creditur vulgo Ζεὺς vocatus ἀπὸ τοῦ ζέειν, quod est *fervere*. At eidem noster ille, qui impurior, nominatus est Ἥφαιστος παρὰ τὸ ἧφθαι, quod est *accensum esse*. Sed neque omnis iste sub cælis Vulcanus est habendus. Nam, ut suprà vidimus, Vesta est ignis ille in focis, præsertim publicus terebratione ligni felicis, vel de cælo, & fortassis aliâ etiam ratione accensus, curâque humanâ perpetuus. Sed Vulcanius non terebrationi, aut cælo debet originem; nec in publico asservatur foco, ut cælestis ignis symbolum: sed partim in nubibus exardescit; unde Vulcanus Iovi dictus fulmina fabricare: partim est sub terris, unde & subinde erumpit: quippe est hæc (ut Cornelius Severus in Ætna canit) *fallacia vatum*, sive opinio malis poëtarum, si ex carmine de eorum sensu judicandum,

--- tumidis è faucibus ignem
Vulcani ruere, & clausis resonare cavernis
Festinantis opus.

Partim etiam in sacrificiis Deorum conspiciebatur: unde & Papinio Thebaidos primo *, ignis, qui sacrificaretur Nocti, vocatur *Vulcanus*. Partim privatis usibus illucebat; ut qui laternis circumgestatus: unde Plautus Amphitryone †;

Quo ambulas tu, qui Vulcanum in cornu conclusum geris?

Partim denique in fabrorum fornacibus armis inserviebat cudendis, & aliis è metallo apparandis. Atque hic ignis potissimùm Vulcani nomine capiendus. Itaque & Deus iste à gentibus cum malleo pingebatur: quod Arnobio quoque traditum in VI. Ac in L. Cæsii nummo cum forcipe spectatur. Et Athenis ei sacra Χάλκεια †: quæ etsi & ab opificum aliis, celebrarentur; unde hoc festum Πάνδημον * vocarunt: præcipuè tamen id à fabris fiebat. Primitus interim hæc Minervæ erant sacra: quia omne opificium sit Sapientiæ inventum. Atque hinc Minerva dicta est Ἐργάνη. Sed Phanodemus, ut auctor nobis Harpocration, Vulcani festum ait. Videlicet, cùm omnium haberetur opificum, Minervæ vocabatur: at, credo, quia in opificibus fabri ferrarii primas ferrent, ac præcipuè hoc sibi festum vindicarent; solius haberi cœpit Vulcani; cui iccirco etiam tribuit Pollux. Quæras, utrius potiùs numinis hoc artificium videatur, si ex philosophorum opinione judicium sit ferendum. Censeo Minervæ, si per eam intelligas sapientiam divinam. Rectè tamen etiam tribuas Vulcano, si hoc capiatur juxta historiam veterem, ut sit Tubalcainus, fabrilis artis inventor; velut ex Mose diximus lib. I, cap. XVI. Sed si φυσικῶς malis considerare; sic quoque ratio se offert, cur numen masculum, quale Vulcanus, huic præficerent arti. Nam Vulcanus, ut ostendimus, est ignis fabrilis. At is instrumentum est artis: instrumenta autem non ad materiem pertinent, quæ à *matre* sic dicta est; sed ad efficientem caussam, qualis pater. Adde quòd duri artis fabrilis labores molli mulierum sexui minus conveniant. Atque ista, credo, spectarunt, cùm Deo potiùs, quàm Deæ, hoc inventum tribuerunt.

Deus hic Iunonis filius habebatur. De quo sic Apollodorus lib. I: Ἥρα δὲ χωρὶς εὐνῆς ἐγέννησε

* ignem artificiosum.
* vers. 508.
† Act. 1. sc. 1.
† Ærariæ.
* totius populi.

Digitized by Google

ἐγέννησε Ἥφαιστον· ὡς δὲ Ὅμηρος λέγει, ϗ τοῦτον ἐκ Διὸς ἐγέννησε· *Iuno citra cujusquam concubitum peperit Vulcanum. Sed, ut Homerus ait, & hunc ex Iove conceperit.* Hæc quoque rerum naturam adumbrant. Iuno enim ſubcæleſtis vel aër eſt, vel terra. Si aëra capias, rectè Servius in VI Æn. eam adducit rationem, quòd ignis noſter conſtet de ligno, & aëre. Nam quid aliud eſt flamma, quàm aër, vel fumus ardens? Nempe aër calore æthereo, quem per Iovem intellexere, accenditur; ut idem frigore concreſcit in aqueum humorem. De qua elementorum converſione ita Lucretius in primo:

Et primùm faciunt ignem ſe vertere in auras
Ætheris, hinc imbrem gigni, terramque creari:
Ex imbri, rurſuſque à terra, cuncta reverti;
Humorem primùm, mox aëra, deinde calorem.

Sin, ut ſæpe fit, per Iunonem deſignatur terra; appoſita magis ratio petetur ex illis, quæ Servius eodem tradit libro: *Ignis*, inquit, *ex terra eſt, quo peruruntur omnia. Nam cæleſtis nihil perurit.* Hoc eſt, quod Philoſophi dicunt, ignem noſtrum eſſe exceſſum caloris in elemento alieno.

Nec indignum conſideratione de claudicatione Vulcani. Prius fabulam videbimus. Apollodorus, loco antè memorato, refert, ut cum Vulcanus Iunoni, matri ſuæ, à marito de cælo ſuſpenſæ, vellet opem ferre, à Iove de cælo præceps datus ſit in terras; ac à Themide quidem ſervatus ſit; ſed poſtea ex caſu illo claudicârit. Vnde apud Homerum *, eum mater ipſa, vocat Κυλλοποδίωνα †. Hoc durè aſpereque videretur dictum non cogitanti, vitia corporis nulli eſſe probro vertenda: quam rationem etiam adducit Plutarchus. Et eò attendit quoque Alcamenes, levi cum aliqua Deum claudicatione effingens: ut teſtis eſt nobis Tullius, in primo de Deorum natura. Atque hæc oſtendunt, qualis ſit fabula, & ut, ſi ratione morum eam cogites, alioqui, ob claudicantem Deum, ſatis abſurdam; planè, ut de talibus loquitur B. Hieronymus ‡, honeſta videatur oratio.

* Iliados. o.
† pedibus claudum.
‡ in Chronico Euſebii.

Nunc videamus, quomodo hæc ad rerum pertineant naturam. Vulcani claudicatio notat ignis noſtri imperfectionem. Nec enim ætherei inſtar ignis, perpetim vivit; ſed, niſi ligna ac materiem appoſueris, perbrevi tempore extinguitur. Quam rationem ejus fabulæ Heraclides quoque Ponticus adducit. Sed alteram etiam reperio, quia flamma, præſertim vento agitata, claudicantis inſtar, nunc in hanc, nunc in alteram ſe vertat partem. Neque hoc noſtrum eſſe commentum, ſed ex mente dici gentilium; indicio erunt verba illa B. Auguſtini contra Fauſtum lib. XX, cap. IX, *Ad naturam rerum interpretari conantur, Vulcanum claudum, quia Ignis terreni motus ejuſmodi eſt.*

Ibidem etiam addit, *Venerem credi Vulcani uxorem, quia ex calore voluptas neceſſariò naſcitur.* Nec, quatenus calor ab igni, veriſimilius occurrit.

His de Græcis, Romaniſque, aliquid ſubdam de gentibus Europæ, quas barbaras dixere; nec univerſis tamen, ſed contentus nunc ero Germanis, & Sarmatis. Vulcanum ſive Ignem eſſe cultum Germanis, auctor eſt Cæſar in VI de bello Gallico: imò, ut idem ait, præter Solem Lunamque, cultus eſt illis ſolus. Vnde etiam elucet, diſtinxiſſe vulgò à Sole: utcunque eundem, ac Solem, exiſtimet Philippus Cluverius in primo Germaniæ antiquæ. Potiùs igitur Vulcanus Germanis fuerit Iupiter, ſive aëris poteſtas, tonitrua ciens ac fulgura. Quomodo & Etruſci Vulcanum ajunt Iovis ignem è nubibus jaculari *. Neque cauſſæ ſatis video, cur idem vir eruditiſſimus Germanis eundem cenſeat Vulcanum, ac Martem. Romanos ſaltem diſtinxiſſe, argumento eſt, quòd Marti devota potuerint ſuſpendi in templo: vota Vulcano, comburerentur. Vnde Livius lib. XXX: *Magna vis armorum capta; ea omnia imperator, Vulcano ſacrata, incendit.*

* Servius in I Æn. verſ. 46.

A veteribus etiam Sauromatis ignem eſſe cultum, refert Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: deque eo teſtem laudat Nymphodorum in libro de legibus barbaricis. Eoque magis fidem facit, quia à Lituanis, gente Sarmatica, priuſquam Chriſtum amplecterentur, quod contigit circa annum CIↃ CC XXX, honore divino cultum eſſe Ignem, quem dixere *Znicz*, ſcribant, qui de Sarmatia Europæa egere: ut Alex. Gaguinus cap. de priſca Lituanorum religione.

De Afris etiam ſic Cæſar Scaliger Exercit. CCLVIII, ſect. I: *Scriptum eſt in hiſtoriis Africanis, ignem in Libya pro Deo habitum; quem Veſtalium ritu perpetuum ſervarent.* Hauſit verò hoc ex Ioannis Leonis Africani lib. I †.

† cap. de priſcorum Afrorum fide ac religione, ſive pag. 59. edit. Batava.

CAPVT LXVII.

Acceditur ad Aquam: cujus multiplex utilitas oſtenditur. Quibus de cauſſis gratia Spiritus ſancti Aquæ comparetur in Scripturis. Quanta ſit latitudo aquæ, ſi cum terra comparetur: deque eo opinio apocryphi Eſdræ rejecta, imò & illa Cæſaris Scaligeri. Quanta maris ſit profunditas. Fuſius paullo contra receptam opinionem oſtenſum, Deum non tertiâ die, ſed ſecundâ, diſcreviſſe aquas à terris: ac de eo verba Moſis in hiſtoria creationis aliter, ac fieri ſolet, declarata. Cur Deus aquas ſecreverit à terris: cur item montes oppoſuerit litoribus. Falsò credi, mare eſſe altius terrâ.

EGimus de Terra, & Igni: quorum illa ex elementis vim habet minimam; hic maximam; intermediæ autem poteſtatis ſunt Aqua, & Aër. Ac Aër quidem cum Igni unâ convenit qualitate; nempe calore: alterâ cum Aqua, puta humore: ut faciliùs Ignis convertatur in Aëra, quàm Aquam. Proclivius enim unius fit immutatio, quàm duorum. Et quid flamma aliud, quam aër ac fumus ardens? Antiquior interim cultus eſt Aquæ, quàm Ignis. Quare hanc temporis magis, quàm illam naturæ rationem,

Digitized by Google

bis dici de bonitate operis; secundo autem nec semel ejus fieri mentionem. Nam in LXX quidem; at non in Hebræo, Chaldæove codice, vel Latino etiam interprete, legas, *vidisse Deum, quòd bonum erat ejus diei opus.* Iam olim eos, quibus non alia præter receptam cognita erat ejus loci interpretatio, valde hic scrupulus punxit: unde varia illi evellendo sunt commenti. B. Hieronymus dicebat, ideo secundâ die illud de bonitate operis præteriri, quia binarius mysticè est malus. Quam rationem meritò ridet Lyranus. Quomodo enim homo dicat, binarium esse malum: cùm Deus ipse dicat, non esse homini bonum, ut sit solus, eoque uxorem ei dederit adjutorium? Iudæi igitur malunt dicere, eo Mosen non apposuisse de bonitate operum diei secundæ, quia Deus tum fecerit etiam gehennam: hæc autem homini mala sit, nec Deo per se grata. Nam si non delectetur morte hominis temporali: multo minus voluntate antecedenti velle mortem ejus æternam. Gehennam autem secundo esse die factam, comprobare conantur ex Iesajæ XXX, 33: ubi hesternâ die (id *secundam* interpretantur) תפתה, *Tophthe*, dicitur creatum. Sed longè aliam ejus esse loci sententiam, liquet ex interpretum multis: cumque Moses dicat, creatum tunc cælum, illi ajunt, creatam tum gehennam; quæ nimium quantum distant. Tertia eorum opinio est, qui eò omissum à Mose de bonitate cæli arbitrantur, quia cælum adhuc esset imperfectum; quippe necdum sideribus ornatum. Sed si terra potuerit bona dici sine plantis, aqua sine piscibus, aër sine avibus; cur non & cælum sine sideribus? Quarta nonnullorum est Rabbinorum sententia, quorundam etiam Christianorum; in his doctissimi Petri Picharelli *: qui crediderc (& rectè meâ quidem sententiâ) Genesios cap. I, versum nonum, & decimum, ad secundæ diei opera referri: quomodo verba hæc versus decimi, *Et vidit Deus, quod esset bonum*, pertinebunt ad diem secundam: ac pro eo, quod nunc est versu IX, *Et dixit*, rescribi sit satius, *Et dixerat*: quandoquidem satis constat, vocem hanc Hebræam, & similes, nunc præteriti perfecti, nunc plusquamperfecti habere significationem. Vel argumento fuerint illa sequenti capite vers. septimo, octavo, nono: ubi videas, non perfecto, sed plusquamperfecto, transferri, *formaverat hominem, plantaverat hortum, & germinare fecerat.* Quare sic colligimus, geminam aquarum secretionem diei secundæ à Mose esse attributam; unam superiorum ab inferioribus; alteram inferiorum à tellure: ac proinde singulis diebus, &, quotus is foret, apponi, & bonitatem operis ab ipso commendari Deo. Hæc mihi maximè sententia probatur. Nolim tamen de eo ferram reciprocare cum hominibus eruditissimis: quorum promeritis lubens laudibus adsurgo. Sive autem tertiâ, sive, ut putamus, secundâ die hæc à Deo facta est excavatio alvei marini: in ea omnino sapientia ac bonitas elucet divina. Nam quis ignorat, terram naturâ graviorem esse aquis? quod particula terræ compactioris injecta aquis satis probat. Proinde naturâ aquæ circumfunderentur terris; ut primo die factum esse, Moses docet. At nunc illis quidem locis terra est depressior, ut aquæ innatent, in tantum quandoque, quemadmodum dixi, ut fundus non deprehendatur: aliis verò locis terra longissimè supra aquas eminet, altissimis in montibus imprimis. Nempe divina sic jussit ratio, ut pars terræ esset in sicco, propter homines, & animantia, quæ in aquis vivere non possunt; pars item terris incumberet, unde nobis piscium esset alimentum.

* *paraphrasi, & annotationibus in Cosmopœiam.*

In eo quoque Dei conspicimus providentiam; quòd montes marinis opposuerit fluctibus. Plerique id factum ajunt, quia mare altius sit terrâ. Sed hoc si foret, nautæ magnâ difficultate adversus gibbum aquæ velificarentur, nulloque æstu, aut vento, decurrerent in portus. Quare verius est, terram, & mare, unum constituere globum, communéque habere centrum. Vt potiùs Deus mari obduxerit montes ob periculum à tempestatibus. Cujus ergò, illis in locis, ubi non constituit montes, maria voluit aggeribus arceri. Quod & aliquibus in locis Belgicæ, præcipuè Hollandiæ, fit; ubi revera terra est mari depressior. At ubi abunde exstat solum, istic nec Deus montes, nec humana industria aggeres opposuit. Vt de campis Venetis, Ferrariensibus, & Appulis, Iulius Scaliger est testis Exercitatione XXXVIII adversus Cardanum: ubi & videas illum non fuisse ignarum ejus, quod de Hollandia nostra dicebamus.

CAPVT LXVIII.

Acceditur ad maris salsedinem, & amarorem: ab illa salum *dici, ab hoc* mare; *sed origine Hebræâ, unde* amarus. *De variis salsedinis caussis. Perperam Scaligerum putare, mare in imo esse dulce. Præcipuam salsedinis caussam proficisci à bitumine ac sulfure, & ignibus subjectis. Cur mortuum mare, &* mortuum, *&* mare, *dicatur; item* mare salis; *& ut homines vincti, si huic injiciantur laeui, non mergantur, & quæ ejus sit rei caussa. Etiam fervorem maris provenire à bitumine, ac sulfure. Et cur naves onustæ, transmisso mari, quandoque mergantur in flumine.*

PRogrediamur hinc ad alia Numinis miranda, qualitates Maris considerando; præcipuè duas illas, salsedinem, & amarorem, quas gustu experimur. Ac à salsedine quidem *salum* vocatur poëtis, vel etiam *sal*: ut in illo †,

— spumas salis ære ruebant.

† Æn. I.

Ob amarorem autem dictum est *mare.* Nam & *mare*, & *amarus*, veniunt ab Hebræo מר, quod notat *amarum esse.* Salsedinem hanc Deus indidit mari, tum plurimorum piscium ergo, quibus nonnisi in sale vivere datum est: tum adversus putredinem aquarum stagnantium, quas recipit.

recipit. Ad conservationem autem salsedinis, aliquid conferre putandum, quòd Sol continuò ex superficie ejus tenuiores dulcioresque educit vapores, relictis crassioribus; qui cùm per se salsi sint, salsiores redduntur, sole eos adurente. Vnde æstate, ac sub zona torrida, mare est salsius. Quam Solis, & aquarum naturam cum attenderent Ægyptii, è Nilo ad diurnum potum noctu potissimùm hauriebant aquam, priusquam Sol, quod tenuius dulciusque foret, extraxisset: ut est apud Plutarchum in Symposiacis lib. VIII, quæst. V. Sed quod propterea cum Aristotele credidit Cæsar Scaliger *, in fundo maris aquas esse dulces, ac urinatores vitreis aquarum vasis è fundo dulcem attollere aquam: id meritò ridetur à Batavis nostris Argonautis. Nam ne placido quidem mari, si vasculum fune in profundum demittas, cujus orificium postea aperias, utcunque celerrimè vas attollas, eò minor fuerit salsedo, quàm aquæ illius in summo mari. Quin contrà credibilius est, aquam in fundo magis esse salsam; quandoquidem sal gravius est aquâ; unde si in aquam, aut vinum, sal conjectes, confestim fundum petit. Quare, nisi mare continuò agitaretur; nulla, vel exigua, in summo foret salsedo: præsertim mari angusto, ubi dulces fluvii incurrunt. Nam quod ad Solis adustionem, id exiguum est: cùm nec minuti, nec maximi etiam fluvii, eò reddantur salsi, quia perpetuò exponantur Soli. Sed hoc meritò in disquisitionem venit, an non illo primæva maris salsedo cum amarore maximè conservetur, quòd maris fundus abundet bitumine, & sulfure: unde ab ignibus suppositis, de quibus in elemento Ignis satis diximus †, exeant halitus salsi, & amari, perque mare sparsi simili illud imbuant sapore, vel potiùs eo jam à mundi incunabulis imbutum, adversus impluentium, & influentium aquarum dulcedinem conservent. Compluria hanc sententiam confirmant.

* *adversus Cardanum Exercitat. 51.*

† *cap. 63.*

Primùm quòd variis in locis bitumen innatet mari. Vt quibusdam temporibus fit in mari Thracio juxta montem sacrum: quemadmodum prodidit Eudoxus; & ex eo Callimachus Cyrenæus opere de Peloponnesi, & Italiæ admirandis: ex Callimacho autem Antigonus Carystius historiarum Mirabilium cap. CXLIV. Qui & cap. CLXIX ex eodem Eudoxo tradit, picem è lacu efferri Zacynthio. Perpetuum verò hoc in mari est mortuo, sive lacu Asphaltite; de quo sic Iustinus lib. XXXVI: *In ea regione lacus est, qui propter magnitudinem, & aquæ immobilitatem, mortuum mare dicitur. Nam neque ventis movetur, resistente turbinibus bitumine, quo aqua omnis stagnatur; neque navigationis patiens est, quoniam omnia vitâ carentia in profundum merguntur; nec materiam ullam sustinet, nisi quæ alumine illinatur.* *Mare* hic lacus dicitur, tum ob magnitudinem, more Hebræo; tum etiam ob amaritiem. Nam longè esse amarissimum, traditur quoque in Itinerario Hierosolymitano. Etiam salsedinem arguit, quòd Hebræis inde *mare salis*, sive, ut vulgatus reddit interpres, *salsissimum* nuncupetur Num. XXXIV, I, & Iosuæ XII, 3, ac XV, 2. Idem *mortuum* vocatur, quia reses sit, ac immobile; nempe quia flos innatat bituminis, quod sequaci ac lentâ naturâ picem vel resinam refert: unde maris hujus aqua, quemadmodum ait Galenus, tanto crassior est marinâ, quanto marina spissior est fluviali. Estque hujus crassitiei argumentum, quòd etiam natare nescii, si vinctis à tergo manibus injiciantur, fluitent, nec mergantur: uti Vespasianum etiam expertum refert Iosephus lib. V de bello Iudaico cap. V. Porro bituminis, ac nitri florem, duntaxat innatare; indicio est, quòd limosior pars innatare non possit; sed mergatur, uti in alumine ac nitro experimur. Porrò salsuginem quoque hinc esse, arguit, quòd Ægyptiis pro sale sit Nili aqua in nitrarias immissa, inque nitrum à Sole excocta; haut aliter ac aqua marina ahenis indita, ubi ignem iis supposueris, & partes evaporarint superiores, in salem excoquitur: ut si non, quemadmodum loquuntur, formaliter, saltem quod ad materiam, salem mari inesse, satis sit apertum.

A bitumine etiam esse existimandum, quòd mare circa Æoli insulas ad spatium duorum jugerum sic ferveat, ut ob æstum intrare hoc nemo valeat: quemadmodum ex Theophrasto narrat Carystius Histor. Mirabil. cap. CXL.

A bitumine itidem esse videtur, quòd marina aqua sit pinguior, nec exstinguendis æquè flammis idonea: cujus rei exemplum habemus apud Dionem lib. L; ubi narrat, ut in pugna Actiaca milites Antonii marinâ aquâ nequierint exstinguere ignem à Cæsariano milite navibus injectum: imò incendium etiam auxerint, quia minutis aquam infunderent situlis, &, ut trepidantes solent, semiplenis.

Quia item bituminosa, ac salsa, eò & densior, graviorque. Ac densitatis argumentum est, quòd naves in mari non altè adeò immergantur, quàm in flumine: unde & quas naves sustinuit mare, quandoque merguntur in flumine. Ovid. IV de Ponto:

Innatat unda freto dulcis, leviorque marinâ est.

CAPVT LXIX.

De triplici maris externi motu, & ejus caussis: ac primùm de illo assiduè hinc inde litora flagellante: quo pertinent fluctus decumani: sed rejecta opinio illa, qua putarunt, & ovum, & fluctum decimum, prioribus esse novenis majorem. Deinde de motu illo ab Septentrione in Austrum; deque eo doctissimi Vallesii opinio rejecta. Denique de tertio, qui est ab Ortu in Occasum: eum non esse à motu cælesti, sed à venti Orientalis constantia. Triplex maris interni motus, & cujusque caussa. Refellitur fabella de isthmo ab Hercule perfosso, ubi nunc est fretum Gaditanum. Caussam motus diurni, Veniliam, & Salaciam, *comprehendentis, rectè jam olim à Posidonio expositam. Interim, cur obtineat etiam, cùm Luna adversum illustrat hemisphærium, difficulter percipi,*

Digitized by Google

percipi, nisi gurgites statuantur de hemisphærio uno in alterum pertingentes. Ab Luna quoque esse incrementa, & decrementa maris menstrua. Quid Saxones vocarint Malinas, & Lidunas, *vel* Ledonas; *deque origine eorum nominum, & ut jam Theodosianis temporibus usurpata sint ab iis, qui Romanâ uterentur linguâ. Esse & incrementum maris annuum, quod Posidonius se a Gaditanis didicisse profitetur. Hoc secundum Plinium, & Tacitum, a sidere æquinoctii provenire.*

DE qualitatibus maris quoniam, quod satis est, dixisse me puto, nunc convertam sermonem ad ejus motum. Qui ut à variis est caussis, ita varius ipse, ac multiplex. Nihil attinet dicere de illo exlege, qui pro venti ratione se habet, unde nunc tempestatibus horret mare; nunc, ut Ovidius epistolâ Canaces ait,

— fit tremulum, tenui cùm stringitur aurâ.

De cæteris videbimus: ac singulorum etiam apponam rationem: quò ex Naturæ admirandis non bonitas modò, vel potentia; sed sapientia etiam eluceat divina.

Ac primùm est alterna ac assidua à litore ad litus adversum reciprocatio. Ad quam respexit, ut puto, Iesaias cap. LVII, 2, cùm ait: *Impii quasi mare fervens, quod quiescere non potest.* Nam significat, sic animos impiorum perpetuò jactari, uti sæpiùs intra horam, mari quoque placido, utrimque litoribus alliditur, mareque nunc in hoc, nunc in illud litus, loripedum instar, vacillat. Hanc quasi flagellationem litorum provenire putandum ab fluminibus undique in mare irruentibus, & propellentibus partes propinquas; à quibus mox protruduntur aliæ atque aliæ, donec ab alio flumine fluctus alius vim prioris planè infringat, aut imminuat.

Ad hunc motum pertinet opinio de decimo quoque fluctu majore. Nota Festi verba: *Decumana ova dicuntur, & decumani fluctus, quia sunt magni. Nam & ovum decimum majus nascitur, & fluctus decimus fieri maximus dicitur.* Sed uti illa de ovis decumanis opinio est nugatoria: ita & altera de fluctibus decumanis: quos nihilo majores esse cæteris, non semel ad mare observavi, cùm per familiares, ac comites meos, majoribus animum intendere non liceret. Veriùs à decumis decumanos dixeris fluctus, quos decumis suis in Belgica, paullo ante me natum, Dux Albanus, occulto Dei judicio, concitavit. Quibus motibus factum, ut tot sontes, insontes, summæ, imæ, mediæ sortis homines, solum verterent, ac mihi quoque inter tot millenos, pro dulci Belgica, magnæ, nec unquam pudendæ Germaniæ natale obtingeret solum.

Alter motus est maris, quo perpetuò ac constanter, vel saltem ut plurimùm, de uno cæli cardine versus alterum fertur. Talis est ille à Septentrione versus Austrum: cujus indicium est, quòd faciliùs à Septentrione versus Austrum navigatur, ut à Norvegia, vel Dania, in Hollandiam; quàm contrà. Id Vallesius in suo de sacra philosophia * opere fieri putabat, quia, ut Varro † loquitur,

Phrenetici Septentrionum filii,

frigore & crassitie suâ faciliùs scindant, ac penetrent, tepidum & tenuem meridionalem aëra: quomodò & faciliùs ex Flandria in Hispaniam navigatur, quia Boreas frequentiùs adspirat. Sed magis hæc placeret sententia, nisi constaret, etiam vento secundo difficiliorem esse navigationem versus Septentrionem. Quare non paullo verisimiliùs est, hoc partim fieri quia fundus maris Septentrionalis sit altior, sive naturâ loci, sive limo à fluminibus advecto; partim etiam contingere ob vim tot fluminum, quæ in frigida illa Zona ex nivibus majori impetu ruunt in mare Septentrionale. Posteriorem rationem non leviter fulcit, quòd quandoque etiam mare vehementiùs fertur Septentrionem versus. Nempe ut fluminibus hinc è Scandinavia, inde ex Islandia & Groenlandia, in Oceanum Septentrionalem invectis, non potest non agi is austrum versus: ita & mari Balthico fluminibus aucto, hinc è Scandinavia, inde è Germania, Sarmatiaque delatis, & Oceano postea superfusis, necesse planè est eum agi versus Septentrionem. Priùs cùm fit, nautæ Danici vocant *Nordenwasser*, q. d. aquam Septentrionalem: alterum si contingat, iidem nuncupant *Sudenwasser*, q. d. aquam Australem: uti traditum, Dano doctissimo, Bartholino, Enchiridii lib. IV, cap. VIII.

* *cap. quinquagesimo.*
† *Marcipore, apud Nonium in* Syrus.

Præterea in Oceano considerandus est motus ab Oriente in Occidentem. Nam è Moluccis insulis facilis est navigatio ad promuntorium Bonæ spei: at difficilis ea, ac longi temporis est, quando à promuntorio illo tenditur ad Moluccas. Similiter ab Hispania in Americam intra mensem pervenitur: at vix ternis inde, aut quaternis, in Hispanias reditur. Caussam plurimi collocant in motu cæli diurno, qui raptus vocatur. Censent enim à cælo rapi mare in occasum. Sed id si esset, multò magis nubes semper raperentur ab ortu in occasum. Quod cum non fiat, parum est credibile, motum illum raptus pertingere usque ad mare, ac attrahere tantam aquarum vim. Veram autem rationem experientiâ sunt edocti nautæ nostri Hollandici. Observarunt enim, hunc motum provenire à constantia venti Orientalis iis maris locis, quæ diximus. Quod verò non eadem in terris eorum sit constantia, hoc præcipuè à montibus, ventos repellentibus, provenire est existimandum.

Et hæc de motu Oceani. Venio ad motum maris mediterranei, & aliorum, quæ in illud influunt; uti pontus Euxinus, & sinus Adriaticus. In mediterraneo etiam observatur motus ab ortu ad occasum. Multò enim celeriùs, pari licet vento, ex Ægypto, aut Phœnicia, navigatur in Hispaniam, quàm reditur. Cujus caussa est, quòd tanta aquarum vis ex Mæotide, Ponto Euxino, Propontide, in mare influat

Ægæum,

Ægæum, indéque in Mediterraneum: quæ adversis Africæ littoribus illisa, quia rectà redire nequit, fertur obliquè, partim versus mare Adriaticum, cujus unda litora Dalmatiæ, & Liburniæ, alluit; unde Venetias appulsa, litora præterfluit Italiæ, donec ab Apulia in Ortum tendat: partim verò fertur versus litora Italiæ, Galliæ, Hispaniæ, quod imprimis faciliorem, ut dixi, versus Hispaniam navigationem ab Oriente facit: partim denique delata in fretum Gaditanum, exundat in Oceanum: absque quo freto foret, periculum esset, ne terræ, quas diximus, copiâ aquarum, ex Septentrione affluentium, obruerentur: ut hîc quoque magnum habeamus argumentum providentiæ divinæ: faciléque eorum refellatur opinio, qui isthmum olim fuisse inter Hispaniam, & Africam, eumque ab Hercule perfossum, arbitrantur. Sanè *Herculeum* quidem illud fretum dicitur; sed ab Hercule Phœnicio, qui, eò missus, in Gadium insula, & vicina Hispania, coloniam duxit: ut exposuimus libro primo hujus operis, cap. XXXIV. Nec isthmi perfossi fabulam aliunde puto originem cepisse, quàm quòd, cùm primitus non constaret Phœnicibus de hoc freto, sed Hispania Africæ contigua crederetur: Hercules Tyrius Phœnicum primus extra illud navigârit, ibique insulam occupârit, quam Phœnicio nomine *Gades* dixit. Nempe naturâ quidem locus iste pervius semper fuit: quia alioqui mare internum terras obruisset ob assidua ex Mæotide in Pontum Euxinum, indéque in mare Ægeum, incrementa. Sed qui re ipsâ pervius erat, non erat pervius Phœnicum opinione: quam primus longiùs dissitarum gentium animis Hercules Tyrius exemit.

Ostendi caussam motus pro locis, & cæli cardinibus variantis. Deinceps dicam de motus differentia ratione temporis: quo pacto motus maris alius est diurnus, alius menstruus, alius annuus. De singulis eorum ex Posidonio agit Strabo lib. III.

Diurnus, qui Græcis ἡμερήσιος, est reciprocum ac quotidianum maris incrementum ac decrementum: quorum hoc Romani *Salaciam* dixere, quia unda in salum redit: illud *Veniliam*, quia eadem venit ad litus. Ejus rei rationem jam olim Posidonius petiit à Lunæ circuitu. Nam ubi, inquiebat, Luna supra horizontem cœpit elevari, intumescit mare, usque dum pervênit Luna ad cæli fastigium. At, eâdem tendente hinc ad occasum, ubi mare antea tumuerat, ibidem detumescit. Postquam autem Luna infra horizontem concessit, attollitur mare, quod ab horizonte est usque ad punctum meridiei oppositum: subsidit ibidem, ubi Luna à medio illo cæli infra terram pertigerit usque ad ortum, unde ejus apud nos refluxus. Hæc Posidonii ratio, ob manifestam experientiam, ab omnibus comprobatur: solùm ambigitur, utrùm Luna mare attollat subjectum lumine suo, illud rarefaciendo; an potiùs facultate propriâ, qua sic attrahat aquas, uti magnes ferrum. Illud etiam parùm est exploratum, quomodo cùm antipodas illustrat, ex altero hemisphærio nostrum quoque sustollat. Non absurdè fortassis hinc colligat aliquis, compluribus terram locis pertusam esse, ac perforatam; non quidem per diametrum, ac centrum; sed tamen de hemisphærio uno in adversum; perque gurgites ejusmodi, expertes fundi, agere Lunam in aquas utriusque hemisphærii. Ac probabilem utcunque hanc sententiam reddunt voragines non paucæ, ubi nullis funium spiris ad fundum hactenus potuerit pertingi. In Septentrionali quidem mari, ad cautes præcipue, tales assignat Olaus Magnus in secundo rerum Septentrionalium, cap. duodecimo.

Nunc videamus de motu maris menstruo: de quo sic Strabo ex Posidonio *: Τὴν δὲ μηνιαίαν (περίοδον λέγει) ὅτι μέγισται μὲν αἱ παλίρροιαι γίγνονται περὶ τὰς συνόδους· εἶτα μειοῦνται, μέχρι διχοτόμου· πάλιν δ' αὔξονται, μέχρι πανσελήνου· καὶ μειοῦνται πάλιν, ἕως διχοτόμου φθινάδος· εἶθ' ἕως τῶν συνόδων αἱ αὐξήσεις· πλεονάζειν καὶ χρόνῳ, καὶ τάχει, τὰς αὐξήσεις. *Menstruum porrò* (circuitum dicit Posidonius) *quòd maximi refluxus fiant circa novilunia: posteaque minuantur, usque dum luna sit dimidiata: iterum hinc augeantur, usque ad plenilunium: ac tum imminui rursum, donec decrescens dimidiâ parte luceat: postea ad coitum usque augeri: ea autem incrementa exsuperare & tempore, & celeritate.* Confirmat hæc experientia, quæ docet, maximè intumescere mare in plenilunio, aliquanto minùs in interlunio, minimè omnium, cùm luna est dimidiata. Hæc incrementa, & decrementa, vocabulis jam olim distinxere Saxones, & eorum exemplo Anglosaxones in Britannia. Nam maris recessum, hoc est, quando detumescit, *Ledunam* dixere: at accessum ejus, sive cum intumescit, *Malinam* nuncuparunt. Vt quod in diurno motu sunt *Salacia*, & *Venilia*; hoc in menstruo sint *Leduna*, & *Malina*: quemadmodum liquet ex Bedæ de ratione temporum libro, cap. XXVIII †, ubi sic scribit: *Imitatur Lunæ cursum mare, non solùm communi ‡ accessu, & recessu: sed etiam quodam sui status profectu, defectuque; ita ut non tardior solùm perenni; quàm pridie, veriùm etiam major, minorve quotidie redeat æstus: & crescentes quidem* MALINAS, *decrescentes autem placuit appellare* LEDONES (in aliis Bedæ codd. est LEDONAS) *qui, alternante per septenos octonosve dies successu, mensem inter se quemque quadriformi suæ mutationis varietate dispertiunt: sæpe quidem æquâ uterque sorte, septenis diebus ac dimidio cursum consummantes: sæpe vel ventis impellentibus, aut repellentibus, vel aliâ qualibet accedente, sive naturali vi cogente, tardiùs, citiusve venientes, aut minùs ampliusve solito ferventes; ita ut aliquoties, ordine turbato, Malina plures sibi æstus hoc mense, pauciores vindicet in alio: unde uterque motus, nunc vespertino nasci, nunc matutino consuevit in æstu. Et siquidem æstu vespertino, vel novilunio, vel plenilunio instante, Malinam nasci contigerit, idem æstus quotidie per* VII *Malinæ dies subsequentes fit major, & violentior,* æstu

* lib. 3.

† Ac similis apud Bedam locus libro de Natura rerum, cap. 39.

‡ diurnum intellige.

æstu matutino. Similiter matutino, si fuerit Malina orta sub æstu, matutinus jam majori per dies contegit æquore terras. Porrò vespertinis finibus, quos matutinus æstus cœperat, contentus, ulterius cursum extendere negligit: quamvis quibusdam in mensibus uterque æstus in dissimili per omnia incremento proficit. Quanto autem plus æstus major litora terrasque contexerit, & fluvios ac freta compleverit; tanto latiùs recedens, eadem litora maris exhaurire, atque enudare, consuevit. Quem ad locum * annotavit Ioannes Noviomagus, dici *Ledonam*, quasi *læsam undam*: satis ridiculè, cum vox sit Saxonica, ac Danica: veraque sit sententia doctissimi Olai Worm, Dani, in Fastis † suæ gentis: ubi ait, *Magle* Danis esse magnum, & inde maris incrementum vocari *Malina* pro *Maglina*: at *Liden* iisdem esse parvum, atque inde *Lidun*, & *Lidunas*, vocari maris imminutionem. Porrò *Malinæ*, & *Lidunæ*, voces trecentis & quinquaginta ante Bedam annis reperias apud Marcellum Empiricum: qui ostendet, homines superstitiosos ad medelam alias herbas legere solitos tempore Lidunæ, alios in Malina, quasdam absque eo discrimine collegisse.

* ubi & ad Beda de Natura rerum cap. 39.

† lib. 1. c. 11.

Superest motus annuus: de quo sic ex Posidonio Strabo lib. III: Τὰς δ' ἐνιαυσίους παρὰ τῶν ἐν Γαδείροις πυθέσθαι φησί· λεγόντων ὡς κατὰ τὰς θερινὰς τροπὰς μάλιστα αὔξοιντο, καὶ αἱ ἀναχωρήσεις, καὶ αἱ ἐπιβάσεις. Εἰκάζει δ' αὐτὸς, ἀπὸ τῶν τροπῶν μειοῦσθαι μὲν ἕως ἰσημερίας· αὔξεσθαι δὲ ἕως χειμερινῶν τροπῶν· εἶτα μειοῦσθαι μέχρι ἐαρινῆς ἰσημερίας· εἶτα αὔξεσθαι μέχρι θερινῶν τροπῶν. *Annuos verò maris* (circuitus) *se à Gaditanis* (Posidonius) *accepisse ait: quippe qui dicant, circa æstivum solstitium maximè augeri accessus, & recessus maris. Conjecturam autem capit, eosdem exinde imminui usque ad æquinoctium; ac rursum accrescere usque ad brumam; ab hac decrescere usque ad æquinoctium vernum; ac postea augeri usque ad solstitium æstivum.* Sed Plinius aliter lib. II, cap. XCVII: *Æquinoctiis maximè tumentes, & auctumnali amplius, quàm verno: inanes verò brumâ, & magis solstitio.* Ex Plinii igitur mente, non solstitii tempore (quo nomine veteres solùm intelligunt æstivum) sed tempore æquinoctii est incrementum maris; ac majus quidem auctumnali, quàm verno. Straboni sive Posidonio etiam fidem derogat Tacitus in primo Annalium: *Sidere*, inquit, *æquinoctii, quo maximè tumescit Oceanus.*

CAPUT LXX.

Transitur ad aquas, quæ bibuntur. Scientiæ naturalis finem ultimum non esse, ut sciatur; sed partim pietatem, ut Deus, ex operibus cognitus, ardentiùs colatur; partim præsidium hujus vitæ, ut diutiùs & commodiùs vivatur. Quinque aquarum, quæ bibantur, genera. Anapus & Crimisus, Siciliæ amnes, in summo frigidi, in imo calidi. De calidis aquis Mytistrati, paludis prope Mylas, lacuum Palicorum prope Leontinos. Mira tenuitas aquæ Cubali, Sidis, Borysthenis, Phasidis. Quantopere aquæ varient colore, & unde hæc diversitas. De fluviis saporis dulcis, salsi, amari, acidi. De aliis graveolentibus, & unico boni odoris in Mesopotamia.

AB aquis marinis, & salsis, venio ad potabiles; quarum bona, mirandáque, deinceps percurram. Nam ut naturæ universæ, ita horum etiam notitia, ad pietatem in hominibus accendendam, augendamque, plurimum confert. Neque ignoro, ita vulgo esse persuasum, scientiam naturalem esse θεωρητικὴν ‡, non πρακτικὴν *. Verùm pulcrè B. Bernardus ait super Cantica serm. XXXVII: *Scire velle eo fine tantùm, ut scias, curiositas* † *est. Sed scire velle, ut ædifices, charitas est. Scire velle, ut ædificeris, prudentia est.* Hoc igitur iis, qui rerum exquirunt naturam, propositum esse debet, non ut in curiosa ejus indagatione consistant, scire contenti: sed partim ut hinc Deum discant magis amare, ac ardentiùs colere, quod est pietatis cælestis opus: partim ut meliùs, & commodiùs, tueri valeant valetudinem, & vitam; quod prudentiæ est humanæ: quomodo pertinet ad medicinam, agriculturam, architecturam, vestiariam & artes cæteras.

‡ speculativam, ac scientia contentam.

* activam, sive cujus scientia pro fine habeat actionem.

† imo turpem curiositatem vocare ibidem Bernardus non veretur.

Aquarum, quæ bibantur, varia ex Rufo genera complexus est Aëtius de re medica lib. III, cap. CLXXV ‡: Τῶν πινομένων ὑδάτων πέντε εἰσὶν αἱ καθόλου διαφοραί· ὄμβριόν τε γὰρ, καὶ πηγαῖον, καὶ φρεάτιον, καὶ ποτάμιον, καὶ λιμναῖον· *Aquarum, quæ bibuntur, quinque in universum sunt differentiæ; pluvia, fontana, putealis, fluvialis, & è stagnis.* Ad pluvias refert illas etiam è nive, & glacie; quia itidem sunt è vaporibus in cælum elevatis. Sub stagnantibus autem comprehendit lacustres, & palustres.

‡ fol. 62. b. edit. Ald.

In tot aquarum generibus primùm considerabo qualitates παθητικὰς, sive quæ sensum adficiant: deinde exponam δυνάμεις φυσικὰς, *potentias naturales:* denique de motu earum dicam.

Qualitatum, quæ sensum adficiunt, aliæ percipiuntur tactu, aliæ alio sensu. Tactiles vel primæ sunt, vel secundæ. Primæ, ut calor, & frigus. Vtcunque enim aquæ naturâ suâ frigeant, quædam tamen calent: quod contra naturam evenire, exinde cognoscimus *, quòd quas inde aquas hauseris, ad naturam redeundo, paullatim frigefiant. Quædam verò non calent modò, sed etiam fervent; imò & ardent nonnullæ. Cùm superiùs † ageremus de elemento Ignis; caussam istorum esse ostendimus bitumen, & ignes subterraneos. Nihil attinet hîc, ubi de Aquis agendum, eadem reponi. Suffecerit nunc, si indicta nobis paucula aquarum ejusmodi exempla adferamus. Lycus Butheras Rheginus in historia Siciliæ, & ex ea Antigonus Carystius in hist. mirab. ‡ prodidere, in Sicilia duos esse fluvios, Capæum, & Crimisum, vel potiùs Anapum, & Crimisum; qui in summo frigidi, in imo sint calidi: nempe in summo eos destituit calor; ut qui sit prope fundum, ob vicinum bitumen. Ab eodem Lyco, & Antigono *, traditum est, in Sicilia esse fontem Cystritatum, vel potiùs Mytistratum, (quo-

* Vitruvius lib. 8. extremo penè cap. 2.

† cap. 63.

‡ cap. 148.

* cap. 154.

(quomodo rescribi oportere, v. cl. Io. Meursius annotavit) qui à Plejade usque ad Arcturum de die ferveat, ac fumet; noctu autem etiam inflammetur. Item & Lycus, & Antigonus *, retulerunt, prope Mylas Siciliæ esse paludem, in cujus medio, ut frigidæ, sic calidæ etiam scaturiant aquæ. Item ab duobus his traditum, in Sicilia apud Leontinos esse lacus duos tanti fervoris, ut elixorum nihil sit calidius. Intellige Palicorum lacus; quos incolæ vocant κρατῆρας, & Δέλλους: ut indicat Macrobius Saturn. lib. v, cap. xix: qui & testem laudat Calliam in vii rerum Sicularum.

* cap. 170.

Antigonus cap. 175.

A qualitatibus primis venio ad secundas. Quales ex tactilibus duæ imprimis attenduntur; levitas, & gravitas. Sunt autem quædam aquarum ita tenues ac leves, ut baculum, vel lapidem, in sua repræsentent figura, citra refractionem ullam. Quod de aqua Cubali inter Patavium, & Vincentiam, proditum est Vitellioni lib. x, theorem. xlii. Quædam etiam aquæ, præ tenuitate nimiâ, non sustinent navium onera. Qualis Sides, sive, secundùm codices alios, Sideris. De hoc Plinius † sic: *Ctesias tradit, Sidem vocari stagnum in Indis; in quo nihil innatet, omnia merganiur.* Est item in Sarmatia Europæa *Borysthenes, omnium*, ut idem Plinius * ait, *aquarum tenuissimus; ideoque innatans Hypani: in quo & tenuitatis argumentum aliud est, quòd nullum halitum, non modò nebulam, emittat.* Arrianus tamen, in periplo Ponti Euxini, censet, Phasin omnium, quos nôsset, fluviorum esse levissimum: atque hoc non modò colligit ex eo, quòd supernatet Ponto; sed etiam ex pondere. Sed de levitate aquarum mox dicam pluribus; ubi de earum salubritate erit agendum.

† lib. 31. cap. 2.

* lib. 31, cap. 5.

Confero me nunc ad qualitates eas, quæ alio, quàm tactus sensu, percipiuntur. Vti visu discernimus earum colores. Discrimen istoc, & caussam ejus pleniùs, & breviùs prioribus, complexus est Philander †. *Colorem*, inquit, *nanciscuntur à succis, terris, ramentisque saxorum, quibus inficiuntur. Inde albi sive lactei coloris, Nar, Vmbriæ fluvius; lutei, Ochra Saxoniæ; flavi, Tyberis; fulvi, Acidula Sueviæ prope urbem Goppingam ad Vilsum fluvium; sanguinis fere colore Telephus fons, juxta Pateras; punicei, Rubicon; viridis, Neusola in Carpatho monte; glauci, Thermopylarum, juxta lavacrum, quod Chytros muliebres vocant; cærulei, Isara Norici fluvius; nigri, Galesus Calabriæ; nigerrimi, Allera Saxoniæ, qui in Visurgim influit; & siquæ sunt alius coloris aquæ. Nam qui ob alvei terram, arenam, calculos, saxa, stirpes etiam ripis inhærentes, induuntur, proprii non sunt aquarum; sed eos videntur habere.*

† ad Vitruvii lib. 8, cap. 3.

Nunc ponam de discrimine, quod gustu deprehenditur. Vitruvius lib. viii, cap. iii: *In Sicilia flumen est Himera, quod à fonte cum est progressum, dividitur in duas partes: quæ pars profluit contra Ætnam, quòd per terræ dulcem succum percurrit, est infinitâ dulcedine: altera pars, quæ per eam terram currit, salsum habet saporem.* Atque idem traditum Antigono Mirandorum cap. cxlviii. At deceptus est Solinus cap. xi; cùm pro *salso* ait *am.trum*. Nam experientia hodieque reclamat. Sequitur deinde apud Vitruvium: *Item Paratonio, & quò est iter ad Hammonem, & Cassio ad Ægyptum, lacus sunt palustres; qui ita sunt salsi, ut habeant insuper se salem congelatum. Sunt autem & aliis pluribus locis, & fontes, & flumina, & lacus; qui, per salsifodinas percurrentes, necessariò salsi perficiuntur.* De amaris fontibus, & fluminibus, postea subdit: *Sunt ex amaro succo terræ fontes exeuntes, vehementer amari: ut in Ponto est flumen Hypanis, qui à capite profluit circiter millia quadraginta sapore dulcissimo: deinde, cum pervênit ad locum, qui est ab ostio ad millia centum sexaginta, admiscetur ei fonticulus oppido quàm parvulus. Is cùm in eum influit, tunc tantam magnitudinem fluminis facit amaram; ideo quòd per id genus terræ & venas, unde sandaracha foditur, ea aqua manando perficitur amara.* De amarore Hypanis, testis quoque Mela lib. ii, cap. i, & Solinus cap xxiv. De acidis aquis sic Vitrûvius ibidem: *Sunt nonnullæ acidæ venæ fontium: uti Lyncestos, & in Italia Virena; Campana Teano, aliisque locis plurimis.* Alia deinde addit de vi aquarum ejusmodi; quæ inferiùs adducam.

Nec colore modò, vel sapore; sed odore etiam distinguuntur. Vnde sic ibidem Vitruvius †: *Sunt odore, & sapore non bono, frigidi fontes; qui, ab inferioribus penitus orti per loca ardentia transeunt, & ab his, per longum spatium terræ percurrentes, refrigerati perveniunt supra terram, sapore, odore, coloreque corrupto: uti in Tyburtina via flumen Albula, & in Ardeatino fontes frigidi eodem odore, qui sulfurati dicuntur, & reliquis locis similibus.* Hæc ad odorem malum pertinent. At, ut Plinius ait lib. xxxi, cap. iii: *Vnus in toto orbe traditur fons aquæ jucundè olentis in Mesopotamia Caburæ. Fabulæ rationem afferunt, quoniam eo Iuno perfusa sit. De cætero aquarum salubrium sapor odorve nullus esse debet.*

† lib. 8, c. 3.

CAPVT LXXI.

De vi aquarum quarundam in res inanimas: uti injecta immutandi in lapidem; vel se ipsas sic durandi, ut ex iis lapides fiant structuris idonei. Varia istorum exempla adferuntur, & ratio eorum naturalis. Non mereri fidem, quod à Muciano terconsule proditum est, in Andro insula fontem Liberi septem diebus fluere vino. Vt quædam aquæ aliis supernatent; imò & innatantes inungant: & quæ hujus rei ratio sit. Aquæ variæ, colorem inde bibentium mutantes; præsertim in pecudum pilis; alicubi etiam in hominum cute.

STrictim dixi, quæ ad qualitates sensum afficientes attinent. Nunc breviter exponam, quæ attingunt φυσικὰς δυνάμεις *. Quarum aliæ tantummodo pertinent ad res inanimas: aliæ autem vel solùm, vel æquè, tangunt animata.

* vires naturales.

Prioris generis est, quòd quædam eam habeant vim, ut injecta possint ἀπολιθοῦν, sive *in lapidem vertere*: ut Muabus in Pamphylia, teste Carystio Histor. Mirab. cap. cl. Simile profert exemplum Vitruvius lib. viii, cap. iii:

Est

Digitized by Google

Est in Cappadocia in itinere, quod est inter Mazacam, & Tuanam, lacus amplus; in quem lacum pars sive arundinis, sive alii generis, si demissa fuerit, & postero die exemta; ea pars, quæ fuerit exemta, invenietur lapidea: quæ autem pars extra aquam manserit, permanet in sua proprietate. Item Plinius lib. XXXI, cap. II: *In Perperonis fons est, qui, quacunque rigat, lapideam facit terram: item calidæ aquæ in Eubææ Delio. Nam quà alluit rivus, saxa in altitudinem crescunt. In Eurymenis dejectæ coronæ in fontem, lapides fiunt. In Colossis flumen est, in quo lateres conjecti lapides extrahuntur. In Scyretico metallo arbores quæcunque flumine alluuntur, saxa fiunt cum ramis.* Addam illud, in Cepusio Daciæ, quas aquas hauseris, & urceis infuderis, ex parte unam intra noctem in lapidem immutari: uti testis nobis Georgius Agricola lib. IV de ortu & caussis Subterraneorum, cap. XI.

Atque hæc de vi aquarum immutandi ea in lapides, quæ receperint. Sed præterea & ipsæ, ubi desinunt agitari, lapides fiunt. Antigonus quidem Carystius, Historiarum Mirabilium cap. CLXXVII, refert ex Eudoxo, apud Coös rivum esse omnes, per quos fluxerit, aquæductus in lapides commutantem: Etiam ex Eudoxo, & Callimacho, addit, theatrum esse apud hos exstructum è lapidibus sic in lapidem inde induratis. Vitruvius quoque lib. VIII, cap. III, tradit, aquam Hierapolitanam apud Phrygas in crustam lapideam sic indurari, ut inde faciant in agris septa. Caussam addit, *quòd in his locis, & ea terra, quibus is nascitur succus, subest coaguli naturæ similis.* De hac aquæ ejus natura etiam apud Strabonem est lib. XIII. Alia hujusce generis adducit Plinius lib. XXXV, cap. II: *At Nonacrin Arcadiæ putant nimio frigore esse noxiam: utpote cùm profluens ipsa lapidescat.* Et paullo post: *Destillantes quoque guttæ in lapides durescunt in antris Corycii.* Acosta quoque est testis, in Peruvia esse fontem calidum, qui sic in rivo induretur in rupem, ut inde lapides exscindantur ædificiorum structuris idonei.

Nec operosum adeò est rationem reddere, tam aquarum, quæ vicina, vel injecta, in lapides vertant; quàm quæ ipsæ in lapidem concrescant. Priores illæ habent succum lapidescentem, aquis permixtum; qui se per meatus inserit corporibus injectis, aut propinquis; & quia, iis contentus, non amplius agitatur, sed quiescit, eò frigore constringitur; corporaque, quibus se insinuavit, lapideæ reddit naturæ. Quod verò aquæ ipsæ in alveo suo lapidescant, ex eo est, quia & aquæ istæ succo admodum crasso, & lento, constent: &, alveis receptæ, desinant agitari; ideoque ab aëris ambeuntis frigore densentur. Sed de his accuratius dicam lib. VI, qui erit de Metallorum, ac Lapidum natura.

Sed verumne, abire aquas etiam in vinum? Id de fonte in Andro insula retulit Plinius ex historiis Licinii Muciani ter consulis; qui Neronis, & Vespasiani vixit temporibus. Verba Plinii * sunt: *Mucianus Andri è fonte Liberi patris, statis* (ait) *diebus septenis ejus Dei vinum fluere; si auferatur è conspectu templi, sapore in aquam transeunte.* Omnino sacerdotum, vel figmentum, vel fraus, erat: nisi concurrisse malis dæmonum imposturam. Nolim diffiteri, aquarum aliquas vineum habere saporem, etiam mentem tentare, ac pervertere. Sed fidem non meretur, sic naturâ esse comparatum, ut hoc statis fiat diebus septenis, Libero sacris: ne quidem si inde effugium pares, non Liberi hoc virtute contigisse; sed gentiles propterea dies illos Libero sacrâsse. Vide quæ ex Epiphanio & aliis Baronius ad an. XXXI, pag. 98.

* lib. 31, cap. 2.

Ab virtute aquarum, quæ se in gignendis lapidibus; ac, si sic videatur, in vino etiam, utrâque re inanimâ, exserit; venio ad ea, quæ vel æquè, vel tantummodo, res spectent animatas. Videor mihi ista ad duo posse genera revocare; quorum utrumque sit bipartitum. Nam vel externa tangunt, vel interna. Illa prioris generis, vel superinducunt aliquid superficiei, vel eam quoque immutant. Posterioris quæ sunt generis, vel valetudinem corporis, vel animum attingunt.

Ex quatuor istis primi est generis, quòd aquæ nonnullæ vim habeant quasi oleo inungendi. Sanè pingues esse fluviorum nonnullos, indicio erit Titaresius †, Thessaliæ amnis, secundùm Strabonem in IX, & Vibium Sequestrum cap. de Fluminibus. Meminit & ejus Homerus in Bœotia ‡, & Lucanus in VI *. Aliter dictus *Europus*, ut est in Strabonis epitome †; vel *Eurotas*, ut est apud ipsum Strabonem lib. IX. Is fluvius, ut idem Strabo ait ‡, non mergitur, aut immiscetur Peneo; sed, olei instar, supernatat. Quod ipsum etiam Plinio proditum lib. IV, cap. VIII: *Accipit amnem Euroton, nec recipit; sed olei modo supernatantem, (ut dictum est Homero) brevi spatio portatum abdicat; pœnales aquas, dirisque genitas, argenteis suis misceri recusans.* Pro *Euroton* tamen *Orcum* est apud Vibium his verbis: *Titaressus Thessaliæ, qui & Orcus, in Peneum decidit; nec ei miscetur, quia super eum funditur.* Imò apud Plinium quoque pro *Euroton, Orcum* legas in nonnullis MSSis, & veteri editione Parmensi *. Sed rem videamus. Nempe uti succi graves multum obtinent terrestris: ita succi leves, (tales autem sunt pingues) multum habent aërei: unde supernatant aquis. Sed si non admodum sint pingues, innatant quidem, at non inungunt. Ad quod opus, ut admodum pinguibus erumpant venis. Qualibus & originem debent sulfur, bitumen, succinum, gagates. De hujuscemodi aquis ita Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Alii* (fontes, flumina, & lacus) *per pingues terræ venas profluentes, uncti oleo erumpunt: uti Solis (quod oppidum est Ciliciæ) flumen nomine Liparis, in quo natantes, aut lavantes, ab ipsa aqua unguntur.* Vbi per *oleum* intellige bitumen liquidum. Est enim hoc pingue: quippe multum habens aërei, & ignei; unde & facilè adeò accenditur. Etiam bitumen istoc

† al. Titaressus.
‡ Iliad. β, vers. 752.
* vers. 376.
† lib. 7.
‡ lib. 9.
* an. 1476.

istoc capiendum in iis, quæ idem Plinius de Æthiopiæ lacu, & Indiæ, & fonte Carthaginis, subjungit. Posteaque apud eumdem legas de fontibus Zacynthi, Dyrrachii, & Apolloniæ; qui (ut ait) *picis magnam multitudinem cum aqua vomunt*. Item de lacu Iudææ; qui eò quòd (verba iterum Plinii retineo) *habeat supernatans liquidum bitumen*, quod ἄσφαλτος dicitur, Ἀσφαλτὶς nuncupatur. Ibidem legas, Ioppen in Syria, & Arabiam Numidarum, *emittere bituminis maximas moles*. Atque hoc mirandum negat; quia *crebræ sunt ibi lapicidinæ bituminis duri. Cum ergò per bituminosam terram vis erumpit aquæ, secum extrahere bitumen.*

Alterum est aquarum genus, quæ & extrinsecus immutent; sive alium pilis inducendo colorem, sive etiam cuti. Quod à Varrone esse proditum, testis nobis Solinus cap. XXXIII. *Vltra Pelusiacum ostium Arabia est, ad Rubrum pertinens mare; quod Erythræum ab Erythra rege, Persei & Andromedæ filio, non solùm à colore, appellatum Varro dicit; qui affirmat in litore maris istius fontem esse; quem si oves biberint, mutent vellerum qualitatem, & antea candidæ, amittant, quod fuerint, usque ad haustum, ac furvo postmodum nigrescant colore.* Idem, sed præterito Varronis, ac Solini nomine, memorat Martianus Capella lib. VI, cap. de Ægypto. Pluraque ejus generis refert Seneca lib. III Natur. Quæst. cap. XXV: ac imprimis Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Sunt*, inquit, *Bœotiæ flumina Cephissus, & Melas, Lucaniæ Crathis, Trojæ Xanthus, inque agris Clazomeniorum, & Erythræorum, & Laodicensium, fontes ac flumina, cùm pecora suis temporibus anni parantur ad conceptum partus, per id tempus adiguntur eò quotidie potum; ex eoque, quamvis sint alba, procreant, aliis locis leucophæa, aliis locis pulla, aliis coracino colore. Ita proprietas liquoris cùm init in corpus, proseminat intinctam sui cujusque generis qualitatem. Igitur quoniam in campis proximè flumen armenta rufa, & pecora leucophæa nascuntur, ideo id flumen Ilienses Xanthum appellavisse dicuntur.* Similia adfert Plinius lib. XXXI, cap. II: *Eudicus in Hestiæotide fontes duos tradit esse; Ceronem, ex quo bibentes oves nigras fieri; Melan, ex quo albas: ex utroque autem varias: Theophrastus in Thuriis, Crathin candorem facere.* Pro quo, *flavedinem conciliare* dicit Aristoteles de mirabilibus auditionibus: idemque ex Timæo prodit Carystius Histor. Mir. cap. CXLIX. Hinc sequitur apud Plinium: *Sybarim* (facere) *nigritiam bobus, ac pecori. Quin & homines sentire nigritiam eam. Nam qui Sybarim bibant, nigriores esse, durioresque, & crispo capillo: qui ex Crathide, candidos molliores que, ac porrectâ comâ. Item in Macedonia, qui velint sibi candida nasci, ad Aliacmonem ducere; qui nigra, aut fusca, ad Axium.* Idem Plinius sic alibi * de Clitumno, Vmbriæ fluvio: *Clitumni amnis aqua candidos boves facit.* Quod & Servius ex eo memorat in II Georg. Sed de isto pluribus agam, cùm particulatim dicetur de cultis à gente Romana fluminibus. Nec de candore magis, quàm nigritie, mirandum. Si enim senectus nos canos reddat, imò & anxia unius noctis sollicitudo tantum valuerit in nonnullis †: cur non aquæ, longo tempore adsumtæ, sic temperiem possint immutare, ut candorem, aliumve inducant colorem?

[* *lib. 2, cap. 103.*]

[† *Scaliger adversus Cardanum Exercit. 312.*]

CAPVT LXXII.

Quæ aquarum saluberrimæ. Hirtius, & Aëtius, conciliati; quorum ille insalubrem, salubrem hic aquam dixerat Niloticam. Quercetani de aquis lutosis, ac pinguibus, opinio discussa. Quo discrimine, ratione salubritatis, distent aquæ pluviæ, & nivales, tum crudæ, tum decoctæ; item ex grandine, vel glacie liquefactæ. Etsi aquæ sint salubriores, quæ leviores, & levitas ea ponderando cognoscatur: subinde tamen leve adeo discrimen esse, ut ad alia recurrere indicia satius sit: quale est, quæ citiùs incalescant, aut frigescant, & quarum accolæ meliùs valeant. Quam variis morbis medeantur aquæ. Ecquæ sint, quæ juventutem instaurent. Vim etiam noxiam aquis inditam; ut inferendi sterilitatem, & varios morbos; imò & mortem: quod de Menaidos, sive Palicorum fonte traditum; aliter tamen, atque aliter, hanc rem narrantibus antiquis.

EXpediam nunc de tertio aquarum genere; quod salutares, vel noxias habet vires corporibus humanis.

Valetudini autem corporum salubres sunt aquarum illæ, quæ, ut Plinius ait †, *aëri simillimæ*: hoc est, quæ maximè tenues, & pellucidæ. Vt hac parte videatur commendandus in Sabinis *Blandusiæ fons lucidior vitro*; velut de eo Horatius * ait. Cujusmodi non sunt aquæ Nili. Nam, ut Hirtius, sive quisquis auctor de bello Alexandrino, ait, *quæ Nilo flumine fertur aqua, adeò est limosa, atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat.* Quare commodè capiendus est Aëtius lib. III de re medica, cap. CLXXV; ubi aquas omnes fluviales, ac stagnantes, vituperat, unâ exceptâ Niloticâ; quam pollere ait omni genere virtutis: ac virtutes eas deinde pluribus exponit. Conciliare autem ea cum Brodæo † possis ex Galeno; qui & ipse lib. primo de simplicium medicamentorum facultatibus, ut & in VI Epidemiorum, aquam prædicat Niloticam, velut salubrem; sed addit, iterum, atque iterum, fictilibus percolandam vasis, usque dum planè fuerit defecata, ac limpida. Hodieque is apud Ægyptios mos obtinet, ut toto in testis triduo adservetur, donec penitùs subsederit limus. Quibus verò mora hæc morosior molestiorque videatur, injectis ei amygdalis amaris, & contusis eorum putaminibus, diem intra reddere solent puram, claramque. Hirtius igitur locutus est de aqua Nilotica, recentissimè hausta; ut fiebat à militibus Romanis, consuetudinis Ægyptiæ nesciis. At Aëtio est sermo de aqua percolata; qualem etiam intelligunt juniores illi, qui sic eam laudant; ut Maurinus Sanutus ‡, Petrus Martyr ab Anglaria *, & alii magno numero. Propterea non per omnia assentio Iosepho Quercetano, qui in Diætetico polyhistorico cap. VII sic

[† *lib. 31. c. 3.*]

[* *lib. 3, od. 3.*]

[*Vide Salmasium ad ipsum Achillis Tatii pag. 630, 631.*]

[† *lib. 4 Miscell. cap. 39.*]

[‡ *lib. 2, part. 4. c. 14.* * *legat. Babylon. lib. 3.*]

Digitized by Google

sic scribit: *Cum illud Nili flumen lutosius sit, quàm arenosius, à quo tota Ægypti regio, cum ab alveo suo excurrit, impinguatur: omnes fluviorum pingues aquas, pari modo, aliis ex torrente arenoso profluentibus esse præferendas.* Subjungit deinde: *Hinc fit, ut Sequanæ lutosa, & pinguis, Ligerinam aquam sabulosam bonitate superet. Non enim ex Ligeri exundante impinguantur arva; quæ potiùs adeò arenâ conteguntur, ut inde sterilescant. At cùm Sequana lutosam aquam, & pinguem, per opima arva transfluens, meliorem iccirco exhibet aquam; tum quòd onera ferat graviora, quàm alii Galliæ fluvii; tum quòd equos impinguet, leguminàque citiùs & celeriùs coquat: quæ aquæ bonæ certissima sunt indicia.* Quibus sic occurrimus. Quemadmodum aqua Nilotica arvis conducit, quæ inundans pinguia facit; at hominibus est insalubris, nisi percoletur: ita Sequanam quidem agros reddere pingues, sed non eo optimam esse, nisi percolatam. Et sanè favet nobis ex parte Quercetanus ipse, quando superioribus subjicit: *Hinc concludimus, inter optimas recensendas esse Sequanæ aquas, præsertim si ab hypostasi sua repurgatæ fuerint, aut in cisternas depurandæ infundantur.*

Sed neque aëri similes, hoc est, leves, & pellucidæ, sunt aquarum illæ, quibus miscentur exhalationes terræ. Nam hujus opacitate magis fiunt turbidæ, & densæ. Vnde consequitur, minùs salubres esse. Fusè de isto Plinius lib. XXXI, cap. III, Aëtius lib. III, cap. CLXXV, ac tot alii; ex junioribus etiam, inter cæteros, Ioannes Bruyerinus Campegius de re cibaria lib. XVI, præcipuè cap. IX, ac X; sed & reliquâ libri parte. Est tamen, in quibus inter se viri dissentiant eruditissimi: eóque, puto, non abs re fuerit, si & sententiam de eo nostram consignem. Mihi sic videtur, & duces habeo, quos sequar, homines seculi nostri pereruditos, & in natura rerum longo usu subactos, minùs salubres esse pluvias. Sunt illæ quidem leves; imò, ut Celsus * ait, levissimæ; ac levitatem earum princeps prædicavit Hippocrates †. Verùm vapores, unde concrescunt, habent aliquid admixtum halitus terrestris; qui interdum è terris educitur pestilentibus. Decoqui igitur eas est opus. Ac minùs his salubres sunt nivales, quia frigore includuntur halitus, quos dixi; unde Nero excogitavit artem (ut Plinius ‡ ait) *decoquendi aquam, vitroque, demissam in nives, refrigerandi.* Nimirum, ut ibidem non obscurè docet, quò halitu per coctūram expulso, frigore autem retento, voluptas esset innoxia. Magis etiam nivalibus insalubres illæ ex grandine resolutæ. Plus enim terrestris continent halitus. Meliores paullò glaciales, præsertim è summa glacie, quæ ex leviori aqua est. Nec tamen dixeris salubres prorsus, quia mistæ sunt imo aëri, qui ut gravior est, sic impurior. Atqui, quo aqua tenuior, leviorque, eo magis idoneum est cibi vehiculum.

* Lib. 2, cap. 18.
† Lib. de aëre, aquis, & locis.
‡ Lib. 31, cap. 3.

Inesse autem aquis hoc discrimen ponderis, certissimum est:

Namque nec errantes undis labentibus amnes,
Nec mersi puteis latices, aut fonte perenni
Manantes, par pondus habent; non denique vina,
Quæ campi, aut colles, nuperve, aut ante, tulere.

Vt cecinit scriptor libri de ponderibus & mensuris; sive illi Remo Favino, sive Remmio Fannio, nomen erat. Nam Prisciani non esse, utcunque in MSSis cum ejus opere grammatico jungi soleat, pro explorato habeo. De liquidorum autem discrimine in ponderando, vide Georgium Agricolam in tertio eorum, quæ de mensuris & ponderibus pereruditè, ut omnia, scripsit. Adi & experimenta clarissimi quondam in Lugdunensi Academia collegæ mei, Willibrordi Snellii in Eratosthene Batavo lib. II, cap. VI. Hac levitate commendabilis fuit amnis Eulæus, Susianen ab Elymaide disterminans: cujus cotyle Attica drachmam minùs pendebat, quàm illa Tigris, aut Euphratis. Itaque, ut Plinius tradit lib. VI, cap. XXVII, *reges Parthorum non ex alio bibunt, & ob id in longinqua portant.* Idemque de Choaspe tradit lib. XXXI, cap. III. Illud tamen ponderis argumentum difficile censet, & alia suggerit. Sic enim ibidem loquitur: *Quidam staterâ judicant de salubritate, frustrante diligentiâ, quando perrarum est, ut levior sit aliqua.* Sed abunde occurrit Plinio Brodæus lib. IV Miscellan. cap. XXVIII. Subjicit deinde Plinius: *Certior subtilitas, inter pares meliorem esse, quæ calefiat refrigereturque celerius.* Quod postremum indicium & Celsus refert lib. II, cap. XVIII. Nec obscura est ratio. Quanto enim rarior est materies, eò citius calor abit; quò densior, eò caloris est retinens magis: quod Hippocrati jam olim * observatum; Galeno item monitum in lib. V Aphorismorum comment. XXVI. Sed minimè interim negligendum, quòd Palladius etiam jubet attendere ad eos, qui fluvium accolunt. Qui si fiant longævi, nec nephritici sint, vel pulmonibus laborent, aut simili vitio; non leve hoc salubris fuerit aquæ argumentum. Vide fusiùs ista enarrantem Palladium lib. I de R. R. Titul. IV, qui est de aqua probanda.

* Aphoris. 26, lib. 1.

Plurimæ verò aquæ etiam medendi vim habent, calidæ imprimis. Qua de re generatim sic Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Omnis aqua calida ideo est medicamentosa, quòd in præviis rebus percocta aliam virtutem recipit ad usum. Namque sulfurosi fontes nervorum labores reficiunt, percalefaciendo exsugendoque caloribus è corporibus humores vitiosos. Aluminosi autem, cùm dissoluta membra corporum paralysi, aut aliqua vi morbi, receperunt, fovendo per patentes venas refrigerationem contrariâ caloris vi reficiunt, & ex hoc continenter restituuntur in antiquam membrorum curationem. Bituminosi autem interioris corporis vitia, potionibus purgando, solent mederi.* Eâdem mente Plinius lib. XXXI, cap. II: *Sunt,* inquit, *tepidæ egelidæque auxilia morborum conferentes, &, è cunctis animalium, hominum tantùm caussâ erumpentes. Nusquam tamen largiùs, quàm in Bajano sinu, nec pluribus auxiliandi generibus, aliæ sulfuris, aliæ aluminis, aliæ salis, aliæ bituminis, aliæ nitri, nonnullæ etiam acidâ salsâve misturâ.*

Digitized by Google

Vapore quoque ipso aliquæ prosunt. Et post pauca, *Iam generatim*, inquit, *nervis prosunt pedibusve, aut coxendicibus; aliæ luxatis, fractisve. Inaniunt alvos. Sanant ulcera. Capiti, auribusque, privatim medentur; oculis verò Ciceronianæ.* Nempe aquæ post excessum Tullii in Academia, Ciceronis prope Puteolos villâ, enatæ, ac à liberto ejus Laureâ Tullio celebratæ carmine, ut ibidem Plinius dicit, digno ubique, & non ibi tantùm legi. Extremam solum partem apponam:

Nimirum locus ipse sui Ciceronis honori
Hoc dedit, hæc fontes cum patefecit ope:
Vt quoniam totum legitur sine fine per orbem,
Sint plures, oculis quæ medeantur, aquæ.

Postea ibidem Plinius subjungit alia aliarum aquarum bona. *In eadem*, inquit, *Campaniæ regione Sinuessanæ aquæ sterilitatem feminarum abolere produntur. In Ænaria insula calculosis mederi.* Et mox: *Iuxta Romam Albulæ aquæ vulneribus medentur, aptissimæ stomacho, nervis, universo corpori. Thespiarum fons conceptus mulieribus repræsentat: item in Arcadia flumen Elatum. Custodit autem partum Linus fons in eadem Arcadia, abortusque fieri non patitur. Cydnus, Ciliciæ amnis, podagricis medetur: sicut apparet in epistola Cassii Parmensis ad M. Antonium. Tungri, civitas Galliæ, fontem habet insignem. Purgat hic corpora, tertianas febres discutit, calculorumque vitia. Leucogæi fontes inter Puteolos, & Neapolim, oculis & vulneribus medentur.*

Ophiusa item in Alo impetiginem delet; secundùm Eudoxum, & inde Antigonum Carystium *. Sunt & aquæ, quæ strumis medeantur. Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Est aquæ frigidæ genus nitrosum; uti Pinnæ Vestinæ, Cutiliis, alisque locis similibus; quod potionibus depurgat, per alvumque transeundo, etiam strumarum minuit tumores.* Idem tradit Plinius lib. XXXI, cap. III. Imò & Strabo lib. V: sed is aquas eas esse dicit ἐν Κωλιοκολίαις. Verùm certum est, Κυλίαις rescribi oportere. Nam & sic Sotion vocat de Mirandis aquarum, & Dion lib. LXVI. E Latinis item *Cutilias* nominant Varro lib. IV de L. L. Seneca Nat. Quæst. lib. III, cap. XXV, Tranquillus in Vespasiano, cap. XXIV, & Macrobius lib. I Sat. cap. VII. Quamquam non contenderim, si Κοτυλία malis; ut est apud Dionysium Halic. lib. I Antiq. uti & ibidem Κοτύλην legas: imò *Cotylen* quoque est apud Festum Pompejum. Quod verò de Tungrorum fonte tradit Plinius, eum calculo mederi; idem de aliis multis prodit Vitruvius ibidem. Sed & rem totam egregiè illustrat. Itaque de morbo, eruditis perfamiliari, non verebor totum adscribere locum: *Sunt nonnullæ acidæ venæ fontium, uti Lyncestos, & in Italia Virena* †; *Campana Teano, aliisque locis pluribus; quæ hanc habent virtutem, uti calculos in vesicis, qui nascuntur in corporibus hominum, potionibus discutiant. Fieri autem hoc naturaliter ita, ideo videtur, quòd acer, & acidus succus subest in ea terra, per quam egredientes venæ intinguntur acritudine: & ita, cùm in corpus inierunt, dissipant, quæ in aquarum subsidentia in corporibus, & concrescentia, offenderant. Quare autem discutiantur ex acidis eæ res, sic possumus animadvertere. Ovum in aceto si diutius impositum fuerit, cortex ejus mollescet, & dissolvetur. Item plumbum, quod est lentissimum, & gravissimum, si in vase collocatum fuerit, & in eo acetum suffusum, id autem opertum, & oblitum si erit; efficietur, uti plumbum dissolvatur, & fiat cerussa.* Mox etiam docet, ut æs, & margaritæ, aceto dissolvantur: atque hinc ita colligit: *Ergo cùm has res ante oculos ita fieri videamus; ratiocinemur, iisdem rationibus ex acidis propter acritudinem succi, etiam calculosos è natura rerum similiter posse curari.* Vtrùm autem acida, usque dum ad vesicam pertingant, vim istam retineant, vel quatenus reservent, alterius est loci. Particulatim vero *de balneis, quam ea salubria sint, tum ad valetudinem tuendam, tum ad morbos curandos*, dialogum adversus medicos recentiores doctè scripsit Ioannes Franciscus Brancaleo Neapolitanus, dicavitque Paullo III Pontifici. Quemadmodum & ejusdem Brancaleonis de Vini natura duo exstant libri, eruditè item, & cum cura exarati.

* cap. 153.

† de cujus situ Baptista Porta Magiæ naturalis lib. 8. cap. 6, sect. 7.

Sed nihil æquè, modo fidem mereatur, aquarum commendat naturam, ac illud apud Petrum Martyrem ab Angleria Mediolanensem de rebus Oceani, & novo Orbe, decadis II, libro X ‡: *Inter terras ad latus Hispaniolæ septentrionale repertas, ad leucas ab Hispaniola quinque ac viginti supra ter centum, unam esse insulam fabulantur, qui eam explorarunt ad intima, nomine Bojuca, alias Agnaneo, fonte perenni adeo nobilem, ut ejus fontis aqua epotâ senes rejuvenescant. Nec arbitretur tua Beatitudo, hoc dictum jocosè, aut leviter. ita seriò rem hanc per curiam universam ausi sunt spargere, ut populus omnis, & ex iis, quos virtus, aut fortuna, secernit à populo, non pauci rem esse veram arbitrentur.* Commemorat idem Gaudentius Merula lib. I Memorabilium, cap. I. Item Cardanus lib. II Subtilitatum *: ubi constantem ait famam esse, fonte eo *senes restitui: non tamen canos mutare, nec tollere jam contractas rugas.* Subjungit hinc: *Oviedus constanter negat. Nos esse posse non dubitamus: esse haut fatemur.* Sed omnino pro fabula habendum. Ad quam non ætatem pertingerent novi orbis domini, si aqua esset ejuscemodi? Non repugno tamen; quo minùs quædam vel naturales sint aquæ, vel arte fiant, quæ multum corrigant vitia senectutis, partim purgando, & abstergendo sordes ex alimonia venis adhærescentes, & vitalem imminuturas calorem: partim suâ bonitate ex parte replentes & instaurantes humidum radicale, quod absumtum erat à calore nativo.

‡ pag. 202, edit. Colon. an. 1574.

* pag. 72, edit. Lugd. an. 1580.

Nec propter tot aquæ bona, quæ humanis præstant corporibus, eò putandum, non nocere corporibus. Iustus Deus multis aquarum etiam, in pœnam nostri, vim indidit noxiam, & caussas ob alias; quas adduximus, de bono venenorum differentes lib. primo hujus operis, cap. V. Itaque non fœcunditatem solùm præstant aquæ, sed etiam adferunt sterilitatem: sive frigore nimio calorem exstinguendo; sive calore nimio

Digitized by Google

nimio humorem exsiccando. Vnde Plinius, loco sæpius memorato *: *E diverso in Pyrrhæa flumen, quod Aphrodisium vocatur, steriles facit.* Quod & prodiderat Theophrastus lib. IX Hist. Plant. cap. XX, & de caussis Plant. lib. II, cap. VIII. Est verò *Pyrrhæa*, pars Thessaliæ, sic à Pyrrha, Deucalionis, ut ajunt, uxore, nuncupata; quod constat ex Stephani Ethnicis. Eò autem calori id tribuere malim, quia flumen hoc, sive palus exsiccata, ardeat: ut à Phania (credo, Eresio illo, Aristotelis discipulo) proditum fuit; teste Antigono Carystio cap. CLXI. Sed apud hunc Πυῤῥαίων, pro Πυράκων, legi debet: ut jamdiu observatum clarissimo, & amicissimo, Ioanni Meursio, magno non suæ modò Bataviæ, atque etiam Belgicæ universæ; sed jam Daniæ quoque, imò totius Reip. literariæ, ornamento.

* lib. 31, cap. 2.

Quam multos etiam corporibus afferunt morbos! de quo sic Vitruvius lib. VIII, cap. III: *Vbi aurum, argentum, ferrum, æs, plumbum, reliquæque res earum similes fodiuntur, fontes inveniuntur copiosi; sed hi maxime sunt vitiosi. Habent enim vitia contraria aquæ calidæ, quam sulfur, alumen, bitumen emittit: quia per potiones, cum in corpus ineunt, & per venas permanando nervos attingunt, & artus, eos durant inflando. Igitur nervi inflatione turgentes, ex longitudine contrahuntur, & ita aut neuricos, aut podagricos efficiunt homines, ideo quòd ex durissimis, & spissioribus, frigidissimisque rebus, intinctas habent venarum cavitates.*

Imò & vis inest letalis aquarum nonnullis: qua de re sic Vitruvius ibidem: *Etiam inveniuntur aquæ genera mortifera, quæ per maleficum succum terræ percurrentia, recipiunt in se vim venenatam: uti fuisse dicitur Terracinæ fons, qui vocatur Neptunius: ex quo qui biberant imprudentes, vitâ privabantur: quapropter antiqui eum obstruxisse dicuntur. Et apud Cychros in Thracia lacus; ex quo non solum, qui biberint, moriuntur; sed etiam, qui laverint.* Vbi pro, *& apud Cychros*, in editione Florentina †, quam Iucundus Veronensis exhibuit, omisso præverbio, legas, *& Cychros*. Inque aliis editionibus veteribus est, *& Chropsi*: quod Turnebus ‡ probat propter illa Sotionis: Θεόπομπος ἱστορεῖ, κρήνην ἐν Χρωψὶ τῆς Θρᾴκης, ἐξ ἧς τοὺς λουσαμένους παραχρῆμα μεταλλάσσειν· *Theopompus refert, fontem esse Thraciæ, in quo qui laverint, continuò vitam morte commutent.* Apud Plinium * tamen, in veteri etiam editione Parmensi †, itidem legitur, *Cychros*: ac licet Turnebus Plinium primò, & exinde etiam Vitruvium, fuisse corruptum arbitretur: non aspernanda tamen ea, quæ pro vulgata Plinii lectione ad hunc Hermolaus Barbarus annotavit. Inter letales aquas etiam est illa Menaidis, sive Paliceni fontis, seu craterum, aut stagnorum Palicorum: quæ in Sicilia fuere juxta Leontinos, & Menas, ac Palicam civitatem. De ea sic Fazellus dec. I, lib. III, cap. II: *Aquas hujus stagni si mane ante Solis exortum bruta potaverint, repentino prope interitu occidunt. nam licet frigidæ sint, turbidæ tamen, & dirum exhalantes odorem; qui ex sulfuris bituminisque materia, qua stagni fundus plenus est, ut bullæ aliquando ex eo enatæ indicant, generatur.* Sed hoc solùm ad muta pertinet animantia. At homines ipsos tangit, quod Macrobius narrat lib. V, cap. XIX, ab hoc Palicorum fonte, qui fideliter juràsset, abisse illæsum: qui falsâ juràsset conscientiâ, mox vitam amisisse. Quamquam metuo, ne hoc inter ea, quæ vulgò sic, sed falsò, ferrentur, possis numerare. Sanè paullò aliter Aristoteles de admirandis auditionibus, & Stephanus in Ethnicis: quorum uterque ait, juramentum solere inscribi tabellæ: quæ, si innatàsset, creditum verè juràsse; falsò autem, si mergeretur, ac propterea hominem combustum. Diodorus verò Siculus lib. XI contentus est dicere, pejerantes repente solitos à numine puniri, ac nonnullos templo exisse oculis captos. Eamque sententiam amplexi quoque Solinus cap. X, & Rhemnius Fannius: sed perperam uterque fontem eum in Sardinia ponunt: perperam etiam, quod uni veteres fonti, id pluribus hi adsignant. Solini sunt ista: *Oculis medentur, & coarguendis valent furibus. Nam quisquis sacramento raptum negat, lumina aquis attrectat: ubi perjurium non est, cernit clarius: si perfidia abnuit, detegitur facinus cæcitate, & captus oculis admissum tenebris fatetur.* Fannio autem scriptum:

† an. 1522.
‡ lib. 6 Adversar. cap. 13.
* lib. 31, cap. 2.
† anno 1476.

Quod sanant ægros, pandunt damnantque nefando
Perjuros furto, quos tacto flumine cæcant.

Hæc verò de supplicio inconstantia veterum facit, ut existimem, eos, qui Palicorum fano præessent (id antiquitate, & religiosâ veneratione commendabatur) ad terrorem mentibus incutiendum humanis, superstitiosâ Siculos opinione implêsse, quasi ea esset aquæ divinitas, ut coargueret fures ac perjuros. Interim hoc boni consequebantur, ut qui criminis ejus sibi essent conscii, jurare apud Menaida formidarent: quod etiam ex Vibio Sequestro cognoscere est. Et fortasse justum Numen interdum, quod fidem conservari vult in gentibus, nec eas prorsus destituit, per angelorum ministerium aliorum quidem testabatur innocentiam; de aliis autem, qui furti crimen falsis accumularent juramentis, pœnas in omnium sumebat conspectu.

CAPVT LXXIII.

Quantum aquæ etiam in animam possint. In dubium vocatum, an fons Cyzicenus amorem auferat, vel aquæ Sinuessanæ aboleant insaniam. De Mnemes & Lethes fontibus in Bœotia. Vtrùm Ciliciæ fons, Νοῦς, *an* Ἄνους, *fuerit appellatus: deque proverbio,* Habet, *vel,* Non habet Cescum. *Suidæ locus emendatus. Fons Chius dementiam concilians: uti & Phrygiæ fluvius Gallus, & fons ruber in Æthiopia: aquæ aliæ vini instar inebriantes, ut fons Paphlagoniæ, & aqua Lyncesti: contrà Clitorio amne bibentes reddi abstemios. Cur fluviales aquæ palustribus præstent. Cur maximi orbis fluvii fere ab Septentrione fluant versus austrum.*

Digitized by Google

De aquis, quæ vel Oceani æstum æmulentur, vel motu ferantur contrario; & quæ caussa ejus rei videatur.

SEd de corporibus hactenus: nunc ad animam transeamus. Nam & in eas magna est vis aquarum; quædam noxia, alia salutaris. Quantum profectò est, quòd *in Campaniæ regione Sinuessanæ aquæ insaniam abolere produntur*: ut ait Plinius *. [* lib. 31, cap. 2.] Quanti & illud, quòd, ut idem † ait [† ibidem.], *Cyzici fons Cupidinis vocatur, ex quo potantes amorem deponere Mucianus credidit.* Quamquam dum Plinius sic Mucianum addit credidisse, videri possit ipse non credidisse. Non tamen, vel C. Plinio, vel Licinio Muciano, pertinaciter adverser. Nam quid si aquæ, ut inducunt sterilitatem, sic & lubidinem frigore suo exstinguant? Et si aquæ Sinuessanæ, eodem teste † [† lib. 31, cap. 2.], abolent insaniam: cur non & aliquæ medeantur amoribus insanis? Mirum interea, si hujusmodi sint aquæ in Campania; regionem eam, & totam Italiam, ab omni prope ævo tot luxisse funestos amantium casus. Cur enim agnati, & gentiles, aquis hujuscemodi non consulunt insano illo amore correptis? Vtcunque sit de isto; multùm aquas posse in sensum ac rationem; his verbis idem Plinius * [* ibid.] docet: *In Bœotia, ad Trophonium Deum juxta flumen Orchomenon, duo sunt fontes; quorum alter memoriam, alter oblivionem affert, inde* (Μνήμης & Λήθης † [† Memoriæ, & Oblivionis.]) *nominibus inventis. In Cilicia apud oppidum Crescum rivus fluit* ΝΟΥΣ † [† Mens.]*: ex quo bibentium subtiles sensus fieri, M. Varro tradit. At in Coa insula fontem esse, quo hebetes fiant.* Puto, pro *Crescus*, legendum esse *Cescus*: à quo tamen paullum abit vetus editio Parmensis * [* anni 1476.]; ubi pro *Cescus* est *Iusgus*. Nec multum adeò recedit *Visgus*: quod in antiquo reperit chirographo Pintianus. Sed mirum, quod hic legas, Νοῦν, hoc est, mentem, dici, quia sensus reddat subtiles, cum Suidæ dicatur Ανους, quasi reddat hebetes. Sic enim scribit: Κέσκος ἦν πόλις ἐν Κιλικίᾳ, καὶ παρ' αὐτὴν ποταμὸς Ανους ὄνομα. Διόπερ οἱ ποιηταὶ παίζοντες, τοὺς νοῦν οὐκ ἔχοντας, κέσκον ἔχειν φασί. *Cescus erat urbs Ciliciæ, & juxta eam fluvius nomine* ANVS, (hoc est, EXMENS) *Quamobrem poetæ homines amentes, ludere volentes, dicunt, habere Cescum.* Multum metuo, ne sciolus aliquis locum corruperit: quia cum videret, dementes dici, Κέσκον ἔχειν † [† Cescum habere.]: planè sibi persuaserit, Cesco non fuisse nomen Νοῦς, sed Ανους. At cogitare debuerat, Suidam dicere, sic poëtas loqui παίζοντας † [† ludentes.]: hoc est, per ironiam. Vel hoc si displicet, legendum, Κέσκον οὐκ ἔχειν φασί· *Cescum non habere, ajunt.* Quam opinionem firmant ista Hesychii verba: Κέσκος, ποταμὸς Κιλικίας, ὅθεν καὶ παροιμία γέγονε, Πόλις Κέσκον οὐκ ἔχουσα. Εἴρηται δὲ ἐπὶ τῶν νοῦν μὴ ἐχόντων. *Cescus, fluvius Ciliciæ, unde proverbium ortum: Vrbs non habens Cescum. Dictum verò de iis, qui dementes forent.* Nec alium fluvium, quàm memoratum, capio, cùm idem ait Hesychius: Νοῦς, ψυχὴ, ποταμὸς, καὶ ἡ μονάς· ΝΟΥΣ, *anima, flumen, & unitas.* Etsi non ignorem, & Nilum ab Ægyptiis esse vocatum Νοῦν, atque hoc νέον significare: ut est apud Philippum, Ori Apollinis interpretem, lib. I: quo loco agit de Nili adscensu, & exundatione. Verùm esto, ut Hesychius hic Nilum respexerit. Saltem fluvio isti Ciliciæ non fuisse nomen Ανους, sed Νοῦς, etiam indicant illa Eustathii in Odyss. Α * [* pag. 1392. edit. Rom.]: Παυσανίας γοῦν φησιν, ὅτι Κέσκος λιμήν που, ᾧ παράκειται ποταμὸς Νοῦς καλούμενος· *Pausanias ait, esse alicubi Cescum portum, cui vicinus sit fluvius, nomine* ΝΟΥΣ. Quæ tamen verba hodie frustra in Pausania quæras: ut videantur esse ex deperdito Asiaticorum opere.

Sed aliorum etiam fluminum vim in animos nostros prosequamur. Vitruvii sunt ista lib. VIII, cap. III: *Est insulâ Chio fons, è quo qui imprudenter biberint, fiunt insipientes: & ibi est epigramma insculptum, eâ sententiâ: Iucundam esse potionem fontis ejus: sed qui biberit, saxeos habiturum sensus.* Ipsum deinde epigramma Græcum subjungit. Similem memorat fluvium his verbis Plinius † [† lib. 31, cap. 2.], loco sæpius memorato: *In Phrygiæ Gallo flumine potando necessarius modus, ne lymphatos agat: quod in Æthiopia accidere his, qui fonte rubro biberint, Ctesias scribit.* Iudicium hoc Ctesiæ de fonte Æthiopiæ apud Photium etiam habes cod. LXXII. Idemque refert Sotion † [† Opere de fluminibus, fontibus, ac lacubus.], his verbis: Κτησίας δὲ ἐν Αἰθιοπίᾳ κρήνην ἱστορεῖ τῷ χρώματι κινναβάρει παραπλησίαν· τοὺς δὲ πίνοντας ἀπ' αὐτῆς παραλλάττειν τὴν διάνοιαν· ὥστε καὶ τὰ κρυφίως πεπραγμένα ὁμολογεῖν. *Ctesias narrat, in Æthiopia esse fontem colore rubro referentem cinnabari; indeque bibentibus sic mentem immutari, ut etiam confiteantur, quæ occultè commiserunt.* Quin & Philo, qui navigationem in Æthiòpiam, Strabone * [* lib. 2.] teste, conscripsit, in memorato Æthiopicorum opere idem prodidit: ut est apud Antigonum Carystium cap. CLX. Videlicet aqua istæc ex halitu metallico vim habebat inebriandi. Quod de aqua Lynci, Epiroticæ urbis, etiam proditum Theopompo, & exinde eidem Carystio cap. LXXX. Ait verò, εἶναι ὕδωρ ὀξύ· τοὺς δὲ ἐκ τούτου πίνοντας, ὥσπερ ἐπὶ τῶν οἴνων, ἀλλοιοῦσθαι· καὶ τοῦτο ὑπὸ πλειόνων μαρτυρεῖσθαι· *aquam esse acidam: quique eam biberint, mente immutari, quasi vinum bibissent, ejusque rei complures esse testes.* Atque, ex eodem Theopompo, idem traditum Sotioni in Excerptis. De alia item aqua Vitruvii est lib. VIII, cap. III: *Sunt etiam fontes, uti vino mixti: quemadmodum est unus Paphlagoniæ: ex quo, etiam sine vino potantes fiunt temulenti.* At de Lynco ipso hoc Plinii est lib. II, cap. CIII: *Lyncestis aqua, quæ vocatur acidula, vini modo temulentos facit.* Quare historicâ, non poëticâ fide, cecinit Naso XV Metam.

Hinc fluit effectu dispar Lyncestius amnis;
Quem quicunque parum moderato gurgite † traxit, [† al. gutture.]
Non aliter titubat, quàm si mera vina bibisset.

Continuò ante contrarium de Clitorio, Arcadiæ amne, præmiserat:

Clitorio quicunque sitim de fonte levavit,
Vina fugit, gaudetque meris abstemius undis.

Quod & assertum Vitruvio lib. VIII, cap. III:

Digitized by Google

III: *In Arcadia vero civitas est non ignota Clitori; in cujus agris est spelunca profluens aquæ, quam qui biberint, fiant abstemii.* Ac Græcum de eo epigramma subjungit lapidi inscriptum: quod Latinè redditum reperias apud Philandrum. Atque hæc sufficiant de aquis, seu corpori humano, seu animo, vel salubribus, vel noxiis. Licet ejus generis multa sit alia reperire apud alios. Nam non solùm, quod Aristoteles * ait, ὕδατος πολλὰ εἴδη ἐστὶ, καὶ διάφορα †: verùm etiam, ut Plinius ‡ inquit, *in nulla parte naturæ majora sunt miracula.*

* problematum sect. 1, quæst. 13. † multa sunt aquarum genera variaque. ‡ lib. 31, cap. 2.

Superest, ut antè in mari fecimus; ita hoc loco de aquarum potabilium motu videamus. Hoc enim est tertium illorum, de quibus me dicturum receperam. Porro ex hoc motu quoque bonitas elucet divina. Nam quæ aquarum moventur, difficiliùs putrescunt. Palustres igitur, & his similes, minimè sunt salubres: contrà fluviales, ob perpetuum fluxum, commendantur. Quomodo & citiùs senescere videmus plana cavaque inhabitantes loca, quàm qui in montibus degunt.

Nec ratione carere existimandum, quòd sic divina jussit providentia, ut motus in maximis orbis fluviis fere sit ab Septentrione versus Austrum. De istoc ita Vitruvius lib. VIII, cap. II: *Capita fluminum, quæ orbe terrarum chorographiis picta, itemque scripta, plurima maximaque inveniuntur egressa ab septentrione. Primùmque in India Ganges, & Indus, à Caucaso monte oriuntur: Syriâ, Tigris, & Euphrates: Asiâ, item Ponto, Borysthenes, Hypanis, Tanais, Colchis, Phasis: Galliâ, Rhodanus: Belgicâ, Rhenus: citra Alpes, Timavus, & Padus: Italiâ, Tybris: Maurusiâ, quam nostri Mauritaniam appellant, ex monte Atlante, Dyris*; (aliis * ipse Atlas est *Dyris*: sed, credo, monti cognominis erat fluvius) *qui ortus ex septentrionali regione, progreditur per occidentem ad lacum heptabolum, & mutato nomine dicitur Niger.* Censeo autem, eo maxima flumina præcipuè ab septentrione profluere; quia si septentrionalem, & australem tractum, conferas, illum liquet frigidum esse, atque humidum; hunc, calidum, & aridum. Vt conveniens sit, capita quidem fluminum oriri in septentrione; at decurrere meridiem versus.

* Strabo lib. ult: Plinius lib. 5, cap. 1. Solinus cap. 37.

Admirationi etiam fuit, quòd ex aquis aliæ sequerentur æstum maris; aliæ contrà augescente mari decrescerent, decrescente verò augerentur. Qua de re Polybii, Artemidori, Silani, & Posidonii sententiam, & suam simul, adducit Strabo lib. III. De eodem sic Plinius lib. II, cap. XCVII: *Gadibus, qui est delubro Herculis proximus, fons inclusus ad putei modum, aliàs simul cum Oceano augetur, minuiturque; aliàs verò utrumque contrariis temporibus. Eodem in loco alter Oceani motibus consentit. In ripa Bætis oppidum est, cujus putei crescente æstu minuuntur, augescunt decedente, mediis temporibus immobiles. Eadem natura in Hispali oppido uni puteo, cæteris vulgaris.* Nempe maris æmula est aqua, cùm è mari propinquis ac rectis decurrit venis. At contrario afficitur modo, quoties longinquo à mari spatio fluit, vel varios per mæandros. Siquidem priusquam aqua in puteum devenerit, mare antea tumidum jam detumuit: posteaque, quod prius detumuerat, intumuit rursum.

CAPVT LXXIV.

Propiùs acceditur ad Aquæ venerationem. Cur, qui Salomonis Sapientiam scripsit, non ἁπλῶς Aquam, & Aëra, sed violentam Aquam, & celerem aëra, divino affectam honore dicat. Aquam in summa fuisse veneratione Ægyptiis. Per Osiridem his aquam Nili intellectam; marinam autem, per Typhonem. Vnde Nili nomen. Qua mente Deus dixerit Abrahamo, se daturum illi terram usque ad Nilum. Cur idem flumen in Scripturis dicatur Schichor. *Per* Schichor, *&* torrentem deserti, *vel* Ægypti, *notari in Scripturis fluentum prope Rhinocoruram: atque hoc nomen propterea pro eo esse repositum à* LXX. *Cur Nilus priscis Romanis dictus sit* Melo. *Cur Osiris effingeretur niger. Conjectatum, unde* Osiris *nomen acceperit. Nilus aliter* Siris, *quod* κατ' ἀφαίρεσιν *ex* Osiris. *Vnde sidus Canis vocetur* Sirius. *Vnde σειριᾶν sit. Eundem esse Ægyptium Osiridem, ac Græcorum* Διόνυσον, *sive Liberum: quòd cùm aliunde, tum phalli in utriusque sacris gestatione ostensum, & quid eo fuerit significatum. An rectè ejus etymon adduxerit Plutarchus. De Canopo, & sacris Ægyptiorum hydriis.*

QVæ hactenus, tum universè de aquarum utilitate, tum particulatim de miranda quarundam natura, diximus: ea, si pauca exceperis, quæ longa dies docuit, minimè effugerunt vel oculos, vel animos gentilium: imò multo maximam partem ea ab iis ipsi accepimus. Sed cùm Deum propterea glorificare eos oporteret, honorem Numini debitum Aquis transscripserunt: quemadmodum etiam legas in libro Sapientiæ cap. XIII, 2. Vbi scriptor is appellat βίαιον ὕδωρ, *violentam aquam*: sive quia magna vis cuivis aquæ insit: sive non omnem aquam, illam etiam residem, ac cisternis conclusam, respexerit, sed duntaxat vasti maris, aut præterea fluminum magnorum. Quò enim major in corpore aliquo se vis exsereret, eò judicabant illi plus inesse divini. Ac propterea ibidem quoque non ἁπλῶς dicitur, aëra fuisse cultum; sed ταχινὸν ἀέρα, *celerem aëra.* Nempe quia, ob tenuitatem summam, facilè adeo & scinditur, & unitur, & ventis actus velocitate adeo provolat pernici.

Porrò cunctarum gentium præcipuè Aquam esse venerati videntur Ægyptii, & Persæ. De prioribus ita Plutarchus libro de Iside, & Osiride: Οὐδὲν οὕτω τιμὴ Αἰγυπτίοις, ὡς ὁ Νεῖλος. *Nihil in majore est Ægyptiis honore, quàm Nilus.* Et è nostris Athanasius, qui Ægyptius ipse fuit, orat. contra Gentes †: Ἄλλοι ποταμοὺς καὶ κρήνας, καὶ πάντων μάλιστα Αἰγύπτιοι τὸ ὕδωρ προτετιμήκασι, καὶ θεοὺς ἀναγορεύουσι. *Alii fluvios, & fontes, & omnium maxime Ægyptii, aquam præcipuè venerati, deosque appellant.* Similiter Iulius Firmicus de err. prof.

† pag. 20, edit. Commel.

Digitized by Google

prof. relig. *Ægypti incolæ, aquarum beneficia percipientes, aquam colunt, aquis supplicant, aquas superstitiosâ continuatione venerantur.* Vide & Vitruvium in præfat. lib. VIII.

Cujusmodi autem hæc fuerit veneratio, intelligitur ex istis, quæ antea diximus de corporum cælestium apud Ægyptios cultu. Par enim utrobique ratio est. Liceat igitur paucis nunc reponere, quod pluribus antea demonstravi de duplici principio effectivo; uno boni, altero mali; atque ut illud boni *Osiridem*; mali istud, *Typhona* nuncuparint. Ostendimus autem, in cælis Solem, quatenus Lunam suo implet lumine, esse *Osiridem*: sed *Typhona* eundem esse, quatenus torret, & exurit. Lunam quoque considerari, tum quatenus lumen recipit à Sole; quomodo *Isis* dicitur, & uxor est Osiridis: tum quomodo, gravidata à Sole, agit in res sublunares, & moderato calore, ac humore, res omnes producit: quo pacto, jam viri præstans munia, *Osiris* nominatur.

Ex istis lucem fœnerant, quæ hujus propria sunt loci. Similiter enim sub cœlis considerare oportet, tum principium boni activum; quod & hîc *Osiris* vocatur: tum principium mali effectivum; quod & hîc *Typho* nuncupatur. Ac ut in cælis Sol, pro diverso effectu, tum *Osiris* est, tum *Typho*: sic in subcælestibus Aqua, & *Osiris* est, & *Typho*: *Osiris* quidem, quatenus Nilus attenditur; *Typho* autem, si consideremus mare. Quod ergo Clemens Romanus in x Recognitionum * aquam ait Osiridi dicatam: id propriè capiendum de aqua Nili; non marinâ, quæ Typhonis, & mali principii nomine intelligebatur. Cautiùs igitur Plutarchus libro sæpius memorato †, ac deinceps nominando, Οὕτω παρ' Αἰγυπτίοις Νεῖλον εἶναι τὸν Ὄσιριν, Ἴσιδι συνιόντα τῇ γῇ· *Sic Ægyptiis Nilum esse Osiridem, congredientem cum Iside, quæ est Terra.*

* *fol.* 110. *edit. Parif. Somn.*

† *de Iside, & Osiride.*

Sed ut meliùs percipiatur, cur Nilus sit principium boni activum, ac propterea *Osiris* vocetur; mare autem habeatur principium mali activum, ac dicatur *Typho*: distinctè primùm agemus de Osiride, sive Nilo; deinde de Typhone, sive mari Ægyptum alluente. De priori priùs exponam ea, quæ pertinent ad appellationes Nili præcipuas; eundemque esse Ægyptiorum Osirin, & Græcorum Liberum, ostendam. Hinc considerabo Nili naturam: ac sacrorum inde rituum caussas diducam.

Qui vulgò Nilus, is in Scripturis gemino vocatur nomine: uno communi, altero magis proprio. Communis appellatio est נחל מצרים, *nachal Mitzraim*: hoc est, *fluvius Ægypti.* Sanè *nachal* τοῖς ἑβδομήκοντα ‡ crebrò vertitur *ποταμὸς, fluvius*; item χειμάῤῥυς, *torrens.* Sed ut in Asia per *flumen* κατ' ἐξοχὴν *Perath*, sive *Phrath*, is, qui Græcis *Euphrates*, intelligitur: ita in Ægypto sic dicebatur *Nilus.* Quomodo & R. Salomon, & R. Kimchi, exponunt Genes. xv: ubi Deus dicit, se Abrahamo daturum terras à fluvio Ægypti, usque ad fluvium magnum Euphratem. Sed non hîc per fluvium intelligendus est integer Nili alveus, (nunquam enim Hebræi omnem Ægypti terram cis Nilum possederunt) sed usque ad initium Nili, sive rivum ex brachio Pelusiaco Iudæam versus procurrentem, indéque profluentem in mare Ægyptium, sive Phœnicium. Hoc enim fluentum terminus erat Palæstinæ. Meminit ejus Strabo in XVI: item Guilielmus Tyrius lib. XX, cap. XV: etiam Brocardus Monachus, & Leo Afer; ut alios mittam. Porrò pro *Nahal*, sive *Naal*, Syri, & Ægyptii, dixere *Neel*; ut Phœnices, & alii, pro *Bahal*, sive *Baal*, *Beel*: atque ut ex *Beel*, *Bel*, inde Βῆλος; sic ex *Neel*, *Nel*, vel *Neil*, unde Νεῖλος. Nec enim audiendi sunt Græculi, quando vocis Ægyptiæ originem arcessunt è Græcia. Et talis est communis appellatio; sed Ægypti fluvio, fluviorum regi, κατ' ἀντονομασίαν attributa. Ac similiter *Niger* fluvius, qui multum cum Nilo convenit, *Nuchul* nuncupatus: ut iisdem verbis legas apud Orosium lib. I, & Æthicum in Cosmographia. Mela etiam lib. III, cap. x, tradit, Nili fontem in Æthiopia ab incolis *Nuchul* vocari. Quid inde apertius, quàm & *Nuchul* esse ab *Nachal*, unde Νεῖλος antea deduximus?

‡ *septuaginta interpretibus.*

Alterum Nili nomen in Scripturis est שיחור, *schichor*; ut Ies. XXIII, 3, & Ier. II, 18. Id ad verbum notat *nigrum.* Nam *denigrari* Hebræis שחר, *schachar*: unde & prisca Latinorum vox *scurus*, & cùm præpositione *obscurus.* Est verò Nilus turbidus, & subfuscus, ac nigricans: puta ob limum, quem advehit secum ex partibus ruens Austrinis. Altera quoque nominis ejus ratio est. Nam, terram humectans, eam reddit nigram: quomodo & in juvenibus nigricant capilli ob humorem; qui postea ejus defectu canescunt. Sed ut Genes. XV, 18, per *nachal Mitzraim*; ita & Iosuæ XIII, 3, per *Schichor*, non Nilus integer capiendus; verùm illud brachiolum Nili, quod aliter *torrens deserti* vocatur Amos VI, 14. Perperam enim Vatablus signari putat mare mediterraneum: etsi non diffitear, torrentem hunc, ut è Pelusiaco brachio in desertum, ita inde in mare procurrere Ægyptium. Similiter *nachal* capitur Ies. XXVII, 12, *Percussis adversariis vestris, ab alveo fluminis, usque ad torrentem Ægypti.* Quod Hieronymus interpretatur, *usque ad Nilum*: hoc est, brachiolum Nili memoratum. LXX verò, ἕως Ῥινοκορούρων, *usque ad Rhinocoruram.* Nempe, ut ibi annotat B. Hieronymus, LXX *non tam verba Scripturarum, quàm sensum verborum, exprimunt.* Videlicet pro torrente Ægypti ponunt *Rhinocoruram*, sive *Rhinocoluram* (utroque enim modo exaratur) oppidum Cananitidis, sive Palæstinæ, torrenti illi proximum; uti & monti Casio, quem Herodotus propterea Ægypti, & Palæstinæ, terminum statuit. Quid mirum verò, si Scriptura *nachal Mitzraim*, & *schichor*, non solùm pro Nilo ipso, sed etiam pro rivo, etsi exiguo, & eapropter ne navigabili quidem, usurpet: quando in homogeneis, qualis est aqua, idem esse soleat nomen totius, & partis? Nec veteres

Digitized by Google

veteres igitur errant, qui Nilum vertunt; nec recentiores, quando non ipsum ajunt Nilum, sed rivum ejus, intelligi. Optimè enim hæc duo conveniunt; ut vidimus.

Quemadmodum verò Nilus Hebræis ob nigricantes aquas, & quia, terram humectans, eam reddat nigram, *Sichor* sive *Sior*, hoc est, *Niger* dictus est: ita & Græcis eâdem de caussa vocatus est Μέλας; Plutarcho, & Eustathio, testibus. Indeque & Latinis veteribus appellatus *Melo*; ut Festus, & Servius, tradidere. Qua de re pluribus dixi in Oratoriis nostris Instit. lib. IV, cap. XI, sect. V. Ex quibus etiam cognoscere licet, cur Ægyptii, Plutarcho teste, Osirin effingant nigrum. Nempe nigrum Nili colorem attenderunt. Et quid si dicamus, ipsum nomen *Osiris* esse ex *Schichor*, sive, ut molliùs pronunciant, *Sior*? Nam *Sior*, trajectis literis, fit *Osir*: unde, terminatione additâ Græcanicâ ac Romanâ, *Osiris*. Iam ante in vocabulis Ρέας, καὶ Ἥρης, ostendimus, gentiles in Deorum nominibus istiusmodi trajectione gavisos, ne, si vulgata eorum retinerentur vocabula, haut aliud viderentur, quàm elementa.

Pro *Osiris* autem, truncato, ut in aliis multis, vocabulo, etiam dicebant *Siris*. Nam sic Æthiopes, & Ægyptii, Nilum vocabant. Dionysius Πε(ρ)ιηγητὴς:

Σῖρις ὑπ' Αἰθιόπων κικλήσκεται. —

Siris ab Æthiopibus vocatur. —

Per aliquot millia sic dici, ait & Plin. lib. V, cap. IX. Atque ab hoc Nili nomine etiam Canis sideri nomen datum Σείριος, quasi dicas Νειλαῖος. Puta, ob summam conspirationem inter Canem, & Nilum. Nam Canicularibus diebus maximè exundat Nilus: ut pariter, & Canis in cælo, & Nilus æstuet in terris.

Nec ignoro, Græcos putare, *σείριος* esse ἀπὸ τοῦ σειριᾶν, vel σειρᾶν: quod exponunt λάμπειν, ἀστράπτειν *. Sed si sic veteres eo fuerint verbo usi, potiùs σειριᾶν, vel σειρᾶν, sit à σείριος. Præterea si Σῖρις est ab Æthiopibus, & Ægyptiis, οὐ χρὴ ζητεῖν ἑλληνικὴν ἐτυμολογίαν αὐτοῦ· *non oportet ejus quærere Græcanicam originem*: ut rectè censet Eustathius, Dionysii interpres.

* splendere. coruscare.

Nunc ad illud venio, quòd loco ponebam secundo, eundem esse Ægyptiorum Osiridem, ac Græcorum Liberum: quâ de re sic Herodotus in Euterpe: Θεοὺς οὐ τοὺς αὐτοὺς ἅπαντες ὁμοίως Αἰγύπτιοι σέβονται, πλὴν Ἴσιός τε, καὶ Ὀσίριος, τὸν δὴ Διόνυσον εἶναι λέγουσι. τούτους δὲ ὁμοίως ἅπαντες σέβονται· *Non eosdem Deos similiter colunt universi Ægyptii, præter Isidem, & Osiridem, quem Bacchum esse ajunt. hos similiter colunt universi.* Vbi *Isis* est Luna, & Tellus: *Liber* autem est Sol, & Nilus: quemadmodum dictum. Etiam aliquantò antè sic idem Herodotus de incolis insulæ Meroës loquitur: Λέγεται δὲ αὕτη ἡ πόλις εἶναι μητρόπολις τῶν ἄλλων Αἰθιόπων. οἱ δ' ἐνταύτῃ, Δία θεῶν καὶ Διόνυσον μούνους σέβονται· τούτους τε μεγάλως τιμῶσι· *Dicitur hæc civitas* (Meroë) *metropolis aliarum Æthiopiæ urbium. Cujus incolæ solos Deorum colunt, Iovem, & Liberum; eosque magnopere venerantur.* Vbi *Iupiter* fuerit æther, sive aër cum æthere; unde sit spiritus noster, quia & is naturæ credatur ethereæ, ac siccæ. Per Liberum autem capiendus Nilus, ac universè Humor, quatenus ille ad generationem concurrit. Ad hanc interpretationem præit Plutarchus: Δία μὲν Αἰγύπτιοι τὸ πνεῦμα καλοῦσιν, ᾧ πολέμιον τὸ αὐχμηρὸν καὶ πυρῶδες. τοῦτο δὲ ἥλιος μὲν οὐκ ἔστι, πρὸς δὲ ἥλιον ἔχει τινὰ συγγένειαν· ἡ δὲ ὑγρότης σβεννῦσα τὴν ὑπερβολὴν τῆς ξηρότητος αὔξει καὶ ῥώννυσι τὰς ἀναθυμιάσεις. *Iovem Ægyptii spiritum vocant, cui sicca & ignea natura est adversa & inimica. ea verò non est Sol, sed quandam habet cum Sole cognationem. humor autem, exstinguens excessum siccitatis, auget, & roborat exhalationes, quibus spiritus alitur, & viget.* Et sanè Liberum esse Ægyptiorum Osiridem, eo idem Plutarchus probat, quòd Anticlides Isidem Liberi faciat uxorem: quòd item edera, quæ apud Græcos sacra erat Baccho, Ægyptiis dicatur *chenosiris*, hoc est, *planta Osiridis*: quòd denique gestatione phalli, & aliis tam multis, Græca Bacchi, & Ægyptia Osiridis sacra, conveniant. Nimirum utrisque in sacris phallus generationis erat symbolum. Eo igitur significabant, ab semine Dei, hoc est, humida natura, esse rerum omnium originem; ut idem refert Plutarchus. Qui & censet, eò ὑὲν dici ἀπὸ τοῦ ὕειν †, ut ejusdem sit originis, ac ὕδωρ ‡. Sed de etymo magis placet, ὑὸς esse ab ילד, γίνεσθαι: quomodo Latini pro eo à *nascendo* dicunt *natum*, & fortasse à *generando*, *gnatum*, quasi *generatum*.

† à pluendo

‡ aqua.

Canopus etiam Ægyptiorum numen erat: nec aliud per eum intelligebatur, quàm aqua. Quomodo verò Canopus, fraude sacerdotis Ægyptii, devicerit Ignem, deum Chaldæorum; refert Rufinus Histor. Ecclesi. lib. II, cap. XXVI, item Suidas in Κάνωπος. Historiæ illi accesserit lux, si constiterit, hydriam fuisse Canopi symbolum. Sed an eædem sacræ Ægyptiorum urnulæ? quæ ut soleant effingi, cognoscere est ex Appulei ultimo Milesiarum: *Vrna*, inquit, *faberrimè cavata fundo quàm rotundo, miris extrinsecus simulachris Ægyptiorum effigiata. Ejus orificium non altiuscule levatum, in canalem porrectum longè rivulo prominebat. Et aliâ parte multum recedens, spatiosâ dilatatione adhærebat ansa, quam contorto nodulo superfedebat aspis squameæ cervicis stricto tumore sublimis.* Addam ritum insignem ex Vitruvii præfatione libri VIII: *Qui sacerdotia gerunt moribus Ægyptiorum, ostendunt, omnes res è liquoris potestate consistere. Itaque cùm hydriam tegunt, quæ ad templum, ædemque, castâ religione defertur, tunc in terra procumbentes, manibus ad cælum sublatis, inventionibus gratias agunt divinæ benignitatis.*

CAPVT LXXV.

Quantum Ægyptii debeant Nilo, ob soli malignitatem; cùm hoc flumine, quia pluviâ id non fit, irrigetur; ac præterea, dum inundat, pingui obducatur limo. Nili fontes; de quibus res adeò controversa fuit antiquis,

Digitized by Google

quis, esse in Gojomia, regione Abyssini regis. Duplicem esse Æthiopiam; Orientalem, in Asia magna, & Occidentalem, sub Ægypto: ex priori fuisse conjugem Mosis; ut cum fuisse dicitur è terra Chus, Arabissa intelligatur. Longitudo Nili. Incrementi ejus, & decrementi tempus, ac caussa. Vnde promanarit mos hodieque usitatus, tum orificio fontis, & aquæductus, tum ædium, sacrarum præcipuè, claustris, leoninum apponendi caput rictum distendens. Caussæ quatuor, cur mense Athyr lugeri soleat Osiris. Per Typhonem intelligi mare. Cur Romani salis appositu crediderint sacrari mensas; Ægyptiis contra religio fuerit, eum mensis inferre. Cur Ægyptiis exosi nautæ; cur item piscis odii iis fuerit symbolum; sacerdotes verò eorum nec gustare pisces soleant: & exinde collectum, Typhone nihil Osiridi, vel Oro, inimicius creditum esse, quia vita nostra in humido consistat, ac salsa humorem depascant. Cur Typho fingeretur rufus, & subpallidus. Cur Ægyptii refugerint commercia cum rufis. Præterea Typhonem fuisse exosum, quia mare sit infestum Nilo. Cur dixerint Osiridem oriri à læva, perire à dextra. Alia item caussa odii erga Typhonem; amoris erga Osiridem, & Orum; quia cum antea Ægyptus mari occultaretur, (quod triplici ostensum argumento) terra ejus limo, quem Nilus apportat, paullatim altior evaserit: atque hoc dixisse eos victoriam Ori de Typhone: occursumque metuentibus, ne tellus, pluviæ nescia, tandem etiam careat Nilo. Vt Osiridis uxor Isis, ita Typhonis Nephthys: & ut ex illis natus est Orus, ita ex his Anubis: atque ut Isidis est terra supera, ita Nephthyos infera; Anubidis autem horizon; & cur hic per canem symbolicè notetur.

EXposuimus præcipuas Nili appellationes, & ut idem sint numen, Osiris Ægyptius, ac Liber Græcanicus; per utrumque enim aquam potabilem signari. Nunc seorsum referam Nili naturam: ac ut ea in sacris Osiridos soleat repræsentari. Erit verò doctrina hæc tripartita. Initio exponam, quantum Nilo debeat Ægyptus. Deinde dicam de Nili origine, ac magnitudine. Denique, quæ ad tempora pertinent incrementi ejus, & decrementi. Quippe & ista auxere admirationem Nili: hæc autem ad majorem ejus cultum non leve attulit momentum.

Ad Nili bona quisquis attenderit, mirari desinet, nusquam gentium majori in honore Aquas fuisse, quàm apud Ægyptios. Absque enim Nilo si foret, quid tota esset Ægyptus? Siquidem solum ejus est nitrosum, ac solibus adustum, & prope in modum lapidis induratum; multis etiam locis sic hians, ut equitationi non sit idoneum. Nec malo huic medetur pluvia; quam Ægyptus nescit, si Alexandriam, & loca alia mari vicina, exceperis. At Nilus Ægyptio est solo pro Iove pluvio: unde, non Ovidius quidem, quod L. Seneca *, memoriâ lapsus, refert; sed æqualis ejus Tibullus †, cecinit:

Te propter, nullos Tellus tua postulat imbres,
Arida nec pluvio supplicat herba Iovi.

* lib. 4. Nat. Quæst. cap. 27.
† lib. 1, eleg. 7.

Parmenonis etiam Byzantii est apud Athenæum, Αἰγύπτιε Ζεῦ Νεῖλε· *Ægyptie Iupiter Nile.* Philoni ideo, lib. de profugis, dicitur μονονὺκ ἀντίμιμος οὐρανοῦ· *tantumnon æmulus cæli.* Imò Heliodorus in IX ab Ægyptiis ait disertim, ἀντίμιμον ἢ οὐρανοῦ † vocari: & rationem addit, quia absque pluvia irriget, & velut imbre humectet. Est hoc prius Nili beneficium. At parum esset, solum nitrosum, ac sterile, irrigari. Divinâ igitur providentiâ & alterum accedit, quòd *cùm recedit*, non *mollitos* modò, sed & *oblimatos relinquit agros:* ut est apud Cic. in II de Nat. Deor. pleniúsque de eo Seneca lib. IV Quæst. Nat. cap. II: *Nilus arenoso & sitienti solo, & aquam inducit, & terram. Nam cùm turbulentus fluat, omnem in siccis, atque hiantibus locis, fecem relinquit, &, quicquid pingue secum tulit, arentibus locis illinit: juvatque agros duabus ex caussis, & quòd inundat, & quòd oblimat.*

† *imitatorem ac æmulum cæli.*

Quod ad Nili originem, quam prorsus ignorari, multi & veterum, & juniorum, prodiderunt, rectè de ea Philostratus lib. I Icon. Νεῖλον μὲν Αἰγύπτιοι ἴσχυσι τὰς ἐκϐολάς, Αἰθίοπες δὲ τὰς πηγάς· *Ægyptii quidem habent exitus, ostiaque Nili; Æthiopes autem ejus fontes.* Nam ab asperis rupibus, qui Lunæ montes dicuntur, per Æthiopiam decurrit in Ægyptum. Quod rectè monitum Paullo Iovio lib. duodevigesimo historiarum sui temporis, & Hieronymo Osorio lib. IX de gestis Emanuelis. Prius tamen, de montibus præcipitans, ingentem efficit lacum: cujus & Pausanias meminit lib. V. Et veritatem ejus rei comprobavit experientia: ut videre est ex Nicolao Leonico lib. II de Var. Hist. cap. LVI. Regio, ubi oritur, dicitur *Goyome:* estque in ditione Regis Abyssini: qui & in titulis imperiorum, inter cæteros, scribit; *Rex de Goyome, ubi Nilus oritur.* Testis Rex Æthiopiæ, David, literis suis ad Emmanuelem, Portugalliæ regem: & exinde Damianus à Goes, Lusitanus. At, qui crediderunt fluere è paradiso, immane quantum aberrarunt. Nec obstat, quod Gichon Mosi dicatur alluere terram Chus; quæ est Æthiopia. Nam Moses loquitur de Chus orientali, sive Arabia; non occidentali, quæ est Æthiopia sub Ægypto. Duplicem hanc Æthiopiam Homerus agnoscit, & ex eo Strabo lib. I, & Plinius lib. V, cap. VIII, Quando Mosis uxor *Æthiopissa* vocatur, *Arabissa* intelligitur. Erat enim Sephora filia Iethro, sacerdotis, vel principis in terra Madian, quæ in Arabia. Aliisque etiam locis non paucis compâret, terram Chus fuisse Palæstinæ vicinam.

Decurrit hic fluvius per gradus XV. Et si mæandros etiam, atque ambages, annumeres, plusquam nongentorum fuerit milliarium Germanicorum.

Nunc spectemus, quando incipiat crescere; quando totam inundet Ægyptum; quando terris recedat. Crescere incipit mox à solstitio circa XV Kal. Quinctiles. Cujus caussa sunt perpetui imbres juxta circulum Æquinoctialem:

Digitized by Google

lem: ubi eſt hyems, quando æſtas eſt illis, qui ſub Tropico Cancri, & cis eum, habitant. His igitur imbribus Septentrionem verſus confertim ruentibus, tota inundatur Ægyptus. Quod quia Leonis cæleſtis beneficium crederetur, eò Ægyptiis Leo erat exundationis ſymbolum: ac ſi tubos fontium, & aquæductuum, formabant, ut aquæ è capite leonino patulo hiatu rictum diducente evomerentur. Eumque morem ab architectis Ægyptiis accepere Græci, ac Romani: ab his nos, & gentes aliæ. Vti & ab iiſdem fuit Ægyptiis ad nos derivatum, quòd clauſtris ædium, templorum imprimis, leonis capita, rictuſque, apponamus. Audiamus Plutarchum de Iſid. & Oſir. Λέοντα τιμῶσι, καὶ χάσμασι λεοντείοις τὰ τῶν ἱερῶν θυρώματα κοσμοῦσιν, ὅτι πλημμυρεῖ Νεῖλος,

Ἠελίου τὰ πρῶτα συνερχομένοιο λέοντι·

Leonem venerantur, ac rictibus leoninis templorum fores exornant, quia Nilus exundat,

Titanis primùm curru tangente Leonem.

Sed hic leo, ut Pierio quoque in Hieroglyphicis obſervatum, vigilantiæ potiùs, ac cuſtodiæ ſymbolum videtur. Vt quod animal prope ſit inſomne, atque oculis dormiat ſemiapertis. Porrò ceſſantibus Æthiopiæ ejus, quæ ſub Ægypto eſt, imbribus hibernis, Nilus etiam decreſcit. Imò Sole in Virgine conſtituto, paullatim ſic imminuitur, ut priuſquam id ſignum exeat, jam ſe contineat intra ripas: ac quibus antea locis navigia ambulabant, equitem cernere ſit numeroſum. Itaque menſe Athyr, qui poſteriori parte noſtro reſpondet Octobri, periiſſe Oſiris dicitur, ac propterea lugetur, quæriturque. Tum enim Eteſiæ deficiunt; Nilus decreſcit; terra nudatur, ſtirpibus folia amittentibus; dies etiam noctu fiunt minores. Quæ quatuor luctûs eſſe cauſſam, ab eodem Plutarcho accepimus.

Habemus de aqua Nilotica: ſequitur de marina: quam Græci *Neptunum*, Ægyptii *Typhona* nuncuparunt. Sed non eo Ægyptiis loco Typho fuit, quo Neptunus Græcis. Pelaſgis enim in ſumma veneratione erat Neptunus, eumque cultum accepere à Libybus, qui ſemper hoc numen veneratione ſunt proſecuti. Teſtis nobis Herodotus eſt in Euterpe. At Ægyptii, eodem auctore, Neptunum ſic fatebantur, ut nullis dignarentur ſacrificiis. Imò Typhone nihil inimicius vel Oſiridi putabant, vel Oro, Oſiridis ex Iſide filio. Hac de inimicitia nunc agemus.

Quemadmodum in cælis Sol eſt Typho, quatenus torret ille, & exurit: ita ſub cælis Mare eſt Typho, quia, quod ſalſum eſt, vim habet exſiccandi: unde & carnes ſalimus, ut ſal noxios depaſcat humores; atque ita putredinem arceat. Ob beneficam illam vim ſalis, Romani,
* lib. 2. Arnobio * teſte, credebant, ſacras fieri menſas ſalinorum appoſitu. Contrà ſacerdotibus Ægyptiis minimè erat moris, ſalem menſis inferre; quia, ut ajebant, Typhonis eſſet ſpuma. Sanè cum Libyes magno in honore haberent Neptunum; Ægyptii agnoſcebant quidem id numen, ſed nullo dignabantur cultu: ut eſt apud Herodotum in Euterpe. Quin verò etiam oderant Typhonem; ut argumento eſt, quòd propter mare, ut Plutarchus † auctor eſt etiam † lib. de Iſide, & Oſiride.
averſarentur eos, qui uterentur mari: item quòd in ſcriptura hieroglyphica ſignarent odium per figuram piſcis, tanquam incolæ elementi ſibi maximè inviſi. Imò ſacerdotibus, ut eidem Herodoto ‡ proditum eſt, ἰχθύων οὐκ ἔξεστι πάσασθαι· *de piſcibus guſtare eſt nefas.* ‡ in Euterpe.

Cauſſam, cur Typho Oſiridem, & Orum, odiſſe diceretur, jam vidimus. Nempe quòd vita noſtra in calido, & humido, conſiſtat: ſal autem vim habeat exſiccandi: ſiccitas verò, & humor, contraria ſint. Nihil mirum igitur, ſi Mare non minùs, quàm Sol, dicatur Typho. Nam per Typhonem intelligitur ignea natura humorem ingenti ſuo depaſcens calore. At & Sol æſtu ſuo exſiccat, & idem aqua præſtat marina. Ob igneam iſtam Typhonis naturam, eum eſſe rufum & ſubpallidum, dictitabant: eumque eſſe colorem auctumni; qui, humorem ſubducendo, & plantis eſt inimicus, & morbos adfert homini. Quare nec lubentes Ægyptii cum coloris ejus hominibus converſari ſolent; ut monuit Plutarchus *. * lib. de Iſide & Oſiride.

Sed, præter hanc odii cauſſam, altera quoque, eáque manifeſtior erat. Videbant enim Nilo, cui vitam ad unum omnes deberent, nihil inimicius eſſe, quàm mare: ut quod Nilum, quantum in ſe eſt, perdat. Siquidem Nilus ab Auſtrina parte, à Lunæ montibus, decurrit in Septentrionem, uſque dum, ſe in mare mediterraneum præcipitans, diſpergatur, ac pereat. Vnde & Oſiridem, hoc eſt, Nilum, oriri ajunt à ſiniſtris; perire à dextris. Faciem quippe Oſiridos ſtatuêre ab Oriente, quia idem eſt Sol, & Oſiris: Sol autem ab Oriente procedit: ut Septentrio ei ſit à dextris, Meridies à ſiniſtris.

Tertiam etiam odii cauſſam erga Typhonem; amoris erga Oſiridem, & Orum, invenio. Antiquiſſimis enim temporibus, vel Ægyptus necdum erat; ſed tota immerſa mari, vel magnam ſaltem partem obruta undis fuit. Cujus rei tergeminum à Plutarcho adfertur argumentum. Nam & Homerus ait, Pharum diei unius curſu abeſſe ab Ægypto: at ea nunc pars eſt Ægypti, cùm terrâ, tum flumine id opplente, quod intermedium mare obtinebat. Præterea in montibus multa reperiuntur conchylia, veteris maris reliquiæ: quæ & Herodoti ſententia eſt in Euterpe. Denique nunc etiam videmus, Nilo limum aggerente, terram fieri altiorem, ac mare paullatim recedere. Nempe, quia Nilus, uti dictum, dum Ægyptum inundat, limum advehat ex partibus auſtrinis, atque ita terra Ægyptia, (quæ ſi non tota, plurimis ſaltem locis, undis fuerat marinis contecta) ſeſe progreſſu temporis ſupra undas quaſi elevârit. Hoc terræ Ægyptiæ incrementum appellabant Ori de Typhone victoriam: eo ſignantes, partim antiquam illam victoriam,

Digitized by Google

quà post diluvium terra jam olim mari emersit : partim quotannis obvenientem, quia & nunc limus à Nilo aggeritur, eoque aggesto mare magis, & magis, terras fugit : adeo ut fortasse metus esse possit, ne plurimorum seculorum decursu in tantum se tellus tandem attollat Ægyptia, ut à Nilo non ampliùs inundetur. Sed de isto nos securi curam omnem committimus sapientiæ eorum, qui terræ illi præsunt, imprimis Patris cælestis, qui nutu suo temperat universum.

Vti verò Osiridi tribuêre conjugem Isidem, prolem Orum : ita Typhoni assignarunt uxorem Nephthyn, prolem Anubin. Ac Nephthyi dedêre partem terræ pedibus nostris adversam : uti Isidi eam, quæ horizonte nostro continetur. Ipsum horizonta Anubidis esse dixerunt. Ac huic dicarunt canem : quia ut canis diu noctuque videt, & domi custodit : ita Anubis & nostrum, & oppositum videat hemisphærium, & quasi custos sit utriusque. Maro * :

Omnigenumque Deûm monstra, & latrator Anubis,

Vbi Servius, Anubin dici latratorem, *quia capite canino pingitur*. Sed cur sic fingeretur, non addit. Caussa verò est, quam ex Plutarcho † diximus. Non igitur stultè adeo sapiebant sacerdotes Ægyptii, ut Deo suo putarent esse caput caninum : sed symbolo hoc aptè naturam horizontis exprimi credebant. Ibidem ait Servius : *Hunc volunt esse Mercurium, quia nihil est cane sagacius*. Potiùs censeo, Mercurium habitum, quia Mercurii terrestris, (de quo vidimus cap. LVII) esse munus crederetur, animas ad Orcum, hoc est, à terris superis ad inferum deducere hemisphærium, quod Nephthyi sacratum fuisse dicebamus.

* 8 Æn. 698.

† lib. de Iside & Osir.

CAPVT LXXVI.

Quantopere Aquas venerati sint Persæ. Herodotus manifesti de Xerxe mendacii arguitur. Per Atergatin Assyriam intelligi Lunam, & Mare, sive vim à Luna diffusam, & à Mari receptam. Eadem signari per Palæstinum Dagonem. Hebræos de eo loqui, ut numine masculo. Græcè non tam Σιτὼν reddendum, ut factum à Philone Byblio, quàm Ιχθυών. Simulacrum ejus supernè fuisse semihominem : infernè semipiscem cum pedibus humanis. Itidem Ωάννης Babylonius, semipiscis : & Chaldaicus Ωδάκων, qui fortasse idem ac Dagon. Ωης corpore humano, pelle vestitus cetacei piscis.

DE Ægyptiis satis, quibus & paucula de Libybus admista. Nam ex Herodoto diximus, iis impensè cultum esse Neptunum, atque ab his, non Ægyptiis, venerationem ejus ad Pelasgos pervenisse. Nunc in Asiam tendo.

Hìc à Persis divinus Aquæ honos præstabatur : ut testantur inter alios Laërtius in proœmio operis sui, Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes, Arnobius lib. VI, Sidonius Apollinaris panegyrico Leon. Agathias lib. II. Imò Herodotus in I, & Strabo in XV, referunt, usque adeò flumina veneratos, ut religio iis esset in ea mejere, vel alvum exonerare, vel inspuere, vel cadaver, aut sordidum quid conjicere, atque adeò vel manus vivo flumine abluere. Itaque & in expeditione Xerxis, magi, ubi ad Strymonem deventum, albis ei equis litaverunt : ut refert idem Herodotus in VII. Tyridates quoque Euphraten cum Vitellio, & copiis, transmissurus, equum immolavit, ut flumen hoc haberet placatum : quemadmodum apud Tacitum est in VI Annalium. Idem Tyridates, de Armenis ad Neronem iturus, eo noluit navigare, quoniam (Plinii verba sunt lib. XXX, cap. II) *exspuere in maria, aliisque mortalium necessitatibus violare eam naturam, fas non putaret*. Meritò autem Magi, & Persæ, Herodotum malæ fidei arguunt super eo, quòd scripserit, Xerxem, expeditione adversus Græcos susceptâ, & sagittis impetiisse Solem, & mari injecisse compedes. Nec enim ullo pacto verisimile est, tam irreligiosè Regem eum se gessisse, erga Solem, & Aquam, qui, more gentis, pro summis ea numinibus haberet.

Etiam Assyriorum Atergatis ad Aquas refertur. Nam, ut antea ‡ dictum, per eam intelligitur, quicquid solari subditum est potestati. Hujusmodi autem in Cælis quidem Luna est : sub cælis autem Aër, Terra, Aqua. De Terra vidimus ex Macrobio. Sed Aquam non minùs per Atergatin signari, arguit, quod Lunaris virtus vel maximè se exserat in hoc elementum : quemadmodum ostensum est supra *. Idem ex ejus figura cognoscitur. Erat enim supernè mulier, inferiùs autem piscis : imo nomen *Atergatis*, *magnum* vel *excellentem piscem* sonat : & honori ejus elixos & assos pisces comedebant sacerdotes in Deæ conspectu. Quæ omnia libro primo † comprobavimus. At satis est apertum, pisces convenientius esse symbolum potestatis marinæ, quàm terrestris, vel aëriæ. Quare sic statuo, Atergatin φυσικῶς ‡ esse potestatem à Sole in Lunam, à Luna in elementa tria, præcipuéq; in Aquas, diffusam.

‡ cap. 55. hujus libri.

* lib. hujus cap. 19.

† cap. 23.

‡ quatenus ad rerum pertinet naturam.

Itidem ad hanc in maria vim refero Palæstinorum Dagonem : ut complexu suo contineat, tum Lunam, sive Lunum, ut principium activum ; tum Mare, ut passivum. Ratione prioris erat masculum numen Hebræis. Ac similiter LXX, I Sam. V, 4, Δαγὼν πεπτωκὼς ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ. Quasi dicas, *Dagon provolutus in faciem suam*. Et interpres Sanchoniathonis Philo, apud Eusebium in primo Præparat. Euang. Δαγὼν, ὅς ἐστι Σιτών. *Dagon, qui est Siton*. Ibidem unum ex quatuor Cæli filiis facit. Ac credit ei nomen esse à דגן dagan, hoc est, *frumentum* : eoque idem censet, ac Σιτὼν : quasi dicas, *Frumentivus* ; nempe quâ formâ à *furtum* est *furtivus*. Sed de isto fallitur : quia planè est à דג dag, hoc est, *piscis* : ut melius dicturus fuerit Ιχθυὼν, q. d. *Piscio*, vel *Piscinus*. Vtramque sententiam etiam adduximus lib. I, cap. XXII. Pro posteriori autem est figura ejus. Nam erat semihomo, ac semipiscis : unde R. David Kimchi, cùm in urbe Azoti simulachrum Dagonis sic

Digitized by Google

sic corruisset, ut caput, & manus, à reliquo corpore avulsa in limine jacerent; *tantummodo piscis in eo formam relictam* ait. Cæterùm erant ei & pedes humani, quasi ad caudam adnati: unde LXX, loco è primo Samuelis adducto, verba ista habent, quæ frustra in Hebræo fonte quæras: ἀμφότεροι τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἀφῃρημένα· *utraque pedum plantæ ei ablatæ*.

Etiam Babylonius Ὠάννης semipiscis; ut pleniùs ex Beroso Alexander Polyistor, ex Alexandro Eusebius, ex illo ὁ πολυμαθέστατος Seldenus enarrat syntagmatis de Diis Syris, cap. III. Ac ex eodem Beroso Apollodorus quatuor commemorat Oannes, quos Anendotos vocarunt. Hos ait è mari Erythræo enatâsse, figurâ partim hominis, partim piscis. Sed præterea ei temporibus Aedorachi, regis Chaldaici, ejusce figurâ fuisse dicitur Ὠδάκων; qui fortasse ὁ Δαγών. Nam ut figuræ, ita etiam magna est nominis similitudo. Quin etiam Helladius in Chrestomathia, apud Photium in Bibliotheca *, refert, ut Ὤης (fortasse vocabulum id ex Ὠάννης contractum) hominis sic habuerit figuram, ut, quia pelle indueretur cetaceâ, etiam piscem referret. Pluribus de hisce, loco memorato, Clarissimus Seldenus. Planè autem censeo, & figmenta hæc pertinuisse ad repræsentandam vim, tum Lunarem, tum Marinam.

* codice 279.

CAPUT LXXVII.

Vnde ὕδωρ, νῆστις, *& cognata quædam vocabula. Quàm variè tres Empedoclis versus de elementis legantur apud antiquos; quàm item variè ab iis exponantur.* Aquæ ἔτυμον, *item* Acheloi; *& ut* Acheloum *pro quavis aqua dixerint veteres. Cur Oceanus fingatur antiquior Neptuno.* Oceanus *unde dictus.* Ὠγύγος, *&* Ὠγυγίδαι. *Vtrùm Siracides voluerit fluvios ἀμέσως, sed per cæcos meatus, ortum ducere à mari; an potiùs ἐμμέσως, prout sensit Aristoteles: cujus judicio à mari sunt vapores, è vaporibus fontes, ac fluvii. Quid per* benedictiones abyssi *intelligat patriarcha Iacob, cùm Iosepho benedicit. Veterum fuisse opinionem sidera pasci vaporibus è terra marique eductis: atque ut hanc opinionem secutus quoque sit B. Ambrosius; imò Hippocrates etiam ratione subnixam putârit: ut item quorundam sententia sit, talium defectu vaporum fore tandem mundi exustionem. Cur Promethea amicum Oceani finxerint poëtæ. Alexandrum Magnum sacrificasse Oceano. Vnde* Ποσειδῶν, *&* Neptunus *vocetur. Cur dicatur* γαιήοχος, *&* ἐννοσίγαιος. *Quamobrem, si fuisset terræmotus, ferias quidem decreverint in honorem Dei, sed incerti.* Nereus *unde appellatus. Quomodo idem nunc Neptuni, nunc Ponti filius, dicatur. Ponti nomen κατ' ἐξοχὴν Euxino tribui; non primò, propriéque.* Nerei limum pecus *de piscibus, vel delphinis solis. Quamobrem Nerea poëtæ inducant vaticinantem: & quid per quinquaginta ejus filias signarint.*

VEnio ad Græcos, & Romanos: quorum illis elementum hoc ὕδωρ: sed impropriè, cùm sit ἀπὸ τοῦ ὕειν, quod est *pluere*; eoque naturâ suâ *aquam* signet *pluviam*. Aptior vox νῆστις, qua pro *aqua* usus est Empedocles. Nam est id à νάειν, quod est *fluere*: ut apud Homerum Iliad. Φ †: atque inde item νήθειν, & Latinum *no*; uti ab supino hujus, *nato*. Sed & ejusdem originis sunt νῆσος, ναῦς, sive νηῦς, *Naides*, & *Nereus*, de quo postea. Versus Empedoclis, quos dixi, legas hoc pacto apud Plutarchum lib. I de Placitis philos. cap. III: † vers. 197.

Τέσσαρα τῶν πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε·
Ζεὺς, αἰθὴρ, Ἥρη τε φερέσβιος, ἠδ' Ἀϊδωνεύς·
Νῆστίς θ' ἢ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον·

Vtcunque ita expresseris:

Rerum cunctarum primordia quatuor audi:
Iupiter æthereus, Iuno vitalis, & Orcus,
Humanosque rigans Nestis lachrymando meatus.

Sic verò hæc ibidem exponit Plutarchus: Δία μὲν γὰρ λέγει τὴν ζέσιν, καὶ τὸν αἰθέρα· Ἥραν τε φερέσβιον, τὸν ἀέρα· τὴν δὲ γῆν τὸν Ἀϊδωνέα· Νῆστιν δὲ, καὶ κρούνωμα βρότειον, οἱονεὶ τὸ σπέρμα, καὶ τὸ ὕδωρ. *Iovem enim dicit fervorem igneum, atque æthera: Iunonem, vitalem aëra; & Orcum, sive Plutonem, terram: Nestin autem, & humanos canales seu scatebras, quasi semen, & aquam.* Paullùm tamen variant in Empedoclis versibus Laërtius lib. VIII, & Athenagoras legatione pro Christianis. Nam pro Ζεὺς αἰθὴρ, ponunt Ζεὺς ἀργὴς, *Iupiter candens*. Præterea apud Laërtium versus postremus habet:

Νῆστίς θ' ἢ δακρύοις ἐπιπικροῖ ὄμμα βρότειον.
Et Nestis, lacrymis oculos quæ replet amaris.

Mirùm verò, cùm Plutarchus per *Iunonem* intelligat aëra, per *Plutonem* terram; Laërtium contrà, & Athenagoram, per *Iunonem* capere terram, per *Plutonem* aëra. Plutarchus omnino convenientiùs Stoicis. Interea & verum est, aliis tum Ἥραν esse terram; ut antea ostensum: tum Ἀϊδωνέα sive *Plutonem* esse aëra caliginosum; de quo postea agemus.

Romanis hoc elementum *Aqua* nominatur ab Dorico ἀκὸς, hoc est, *æquus*, sive *lævis*: qua de re alibi ‡ dictum nobis. Etsi nec absurdè Cæsar Scaliger in primum Theophrasti de Plantis: ubi & Græcos sic appellâsse antiquitus, colligit ex nomine Ἀχελῷος. Nam *Aqua* vox initio quodammodo auditur, & pars altera videtur Doricum λώειν, pro λύειν, *lavare*, *abluere*, *mundare*. Sanè triplex maximè aquarum est usus; in irrigando, in abluendo, in navigando. Et firmat hanc opinionem, quòd, Eustathio teste *, qui tamen aliam adducit † originem, Ἀχελῷον dixere pro quavis aqua: quod imitatus Maro, primo Georg. ait: ‡ Orat. Instit. lib. 4, cap. 6. * Iliad. Β, pag. 353. edit. Rom. & Iliad. Ι, pag. 500 † Iliad. Φ, pag. 1367, ejusdem edit.

Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis.

In numinibus Aquarum masculis principatus dabatur Oceano, & Neptuno: quorum ille notat Aquam, quatenus humor est principium rerum: hic eandem signat, prout est ex præcipuis mundi partibus. Non absurdè igitur Oceanum finxere Neptuno antiquiorem. Nam Oceanus, & Tethys, Cæli quidem, & Telluris, sunt liberi; parentes autem Saturni, & Opis; unde Iupiter, Neptunus, & Pluto, generati.

Digitized by Google

rati. Hoc nos docet Plato in Timæo: Γῆς τε, καὶ Οὐρανοῦ, παῖδες Ὠκεανός τε, καὶ Τηθὺς, ἐγενέσθην. Ἐκ τούτων δὲ Φόρκυς τε, καὶ Κρόνος, καὶ Ῥέα, καὶ ὅσοι μετὰ τούτων. Ἐκ δὲ Κρόνου, καὶ Ῥέας, Ζεὺς, Ἥρα τε, καὶ πάντες, ὅσους ἴσμεν πάντας ἀδελφοὺς λεγομένους αὐτῶν. Quæ sic M. Tullius vertit, libro de Vniversitate: *Sic igitur, ut ab iis est traditum, horum Deorum ortus habeatur, atque dicatur: ut Oceanum Salaciamque Cæli satu, Terræque conceptu, generatos editosque memoremus. Ex iis Phorcyn, Saturnum, & Opem; deinceps Iovem, atque Iunonem reliquos, quos fratres inter se, agnatosque usurpare, atque appellare solemus, & eorum, ut utamur veteri verbo, prosapiam.* Suntque ista satis consentanea Græcorum principi Homero: cui Aqua non solùm pro numine fuit, sed etiam pro numine primo & antiquissimo: ut hoc versu ostenditur Iliad. Ξ *. [* vers. 201. & 302.]

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν.

Oceanumque Deûm patrem, & Tethyn genitricem.

Ac fortasse origo nominis est ab antiquitate. Nam ὠγένιον, παλαιὸν †: ut est apud Hesychium: [† Ogenium, antiquum.] pleniusque Suidas: Ὤγενος, ἀρχαῖος θεὸς, ὅθεν Ὠγενίδαι, καὶ Ὠγένιοι, ἀρχαῖοι· OGENVS *Deus antiquus, unde* OGENIDÆ, *&* OGENII, *antiqui.* Sed cùm Oceanus propriè notet mare externum, orbem ambiens universum: verisimilius fit, ὠκεανὸς esse ex ὠγήν: quomodo prius vocatum esse Oceanum, Hesychius docet: ὠγὴν autem esse ab ***, quod valet *circulum*, sive *ambitum.* Ac videtur eodem spectâsse Papias, cùm ita vocatum ait, *quod in circuli modum ambiat orbem.* Sed addit etymum alterum, *à celeritate, quod ocius currat.* Nempe ab ὠκέως νάειν. Quod verò putârit Homerus, Oceanum Deorum esse vetustissimum, id fortasse est ab reliquiis traditionis antiquæ. Nam & Moses Aquam primo creatam die tradit. Nec tamen dubitandum, quin & respexerit poëta ad rationem occultam, quòd prolifica ac generatrix vis in humido consistat: unde & Thaleti Aqua rerum omnium principium credebatur. Atque hæc ostendunt, ut non ineptè Oceanum putarint avum Neptuni. Nempe, uti dicebamus, in Oceano attenderunt Humorem aqueum, velut principium ad rerum constitutionem necessarium: in Neptuno consíderarunt eundem, ut nobilem in natura constituta partem. Aliud etiam occurrit. Vulgo enim *Oceanus* sumi solet, pro mari externo, omnium aquarum receptaculo: *Neptunus* autem pro quavis Aquarum parte; ac sæpius maris interni; ut Græcis, Romanisque, notioris. Quare fortassis, cùm Oceanum finxere antiquiorem Neptuno, simplicissimum sit dicere, eò spectâsse, quòd mare omne internum effluat ab externo.

Etsi verò non dubium est, quin ad divinitatem Oceano tribuendam multum contulerit opinio hæc de ejus antiquitate: plus tamen momenti in eo posuisse crediderim, tum quòd vastus adeò sit, tantæque potentiæ, præsertim si agatur tempestatibus: tum quòd ex eo, ut dixi, omnis sit aqua maris interni; imò & omnis, quam bibimus. Vnde Homerus ait Il. Φ †: [† vers. 197.]

Ἐξ οὗπερ πάντες ποταμοὶ, καὶ πᾶσα θάλασσα,
Καὶ πᾶσαι κρῆναι, καὶ φρείατα μακρὰ νάουσιν.
Vnde liquor fluvio quovis, simul æquore toto,
Fontibus & cunctis manat, puteisque profundis.

Huic sententiæ favet Iesus Siracides parabolarum, sive Sapientiæ, aut πανάρετος, vel, ut Latinis κατ' ἐξοχὴν dici solet, Ecclesiastici cap. I: *Omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat: ad locum, unde exeunt flumina, revertuntur, ut iterum fluant.* Hoc ipsum tamen menti Aristotelis sic accommodare nituntur. Ex mari ajunt attrahi vapores, ex his aquas fieri pluvias, ac nivales: eas terris receptas materiam esse fontium: unde torridà æstate sæpe fontes exarescant: ex fontibus autem in alveos deductis flumina oriri; hæc tandem in mare relabi: atque ita esse rerum circuitum. Sed enim longè hæc petita: ac qui citra præjudicium allata attenderit verba, facilè videbit, potiùs eam esse illorum sententiam; ex mari, per venas subterraneas, oriri fontes fluminàque, quæ postea refluant in mare. Atque ejusmodi subterraneos meatus, per quos ex Oceano fontes, & flumina, nascuntur, innuere videtur patriarcha Iacob; cùm Genes. XLIX, 25, ait, *benedictionibus cæli desuper, & benedictionibus abyssi infernè.* Sententia est, habitaturum Iosephum in terra fertili; ut quæ & supernè madefiat rore, ac pluvià; & ex abysso, sive profundis terræ, irrigetur aquà fontana, ac inde proveniente fluviali. Atque eadem mens verborum Mosis Deut. XXXIII, 13: *Ad Ioseph verò dixit: Benedicta est à Domino terra ejus à delicatissimis, & dulcissimis fructibus cæli, à rore, & ab abysso infernè cubante.* Prout Leo Iuda reddit; nec multum Vulgata, & aliæ, abiere.

Ac proinde Oceano debetur, quicquid de bono Aquæ superiùs diximus *. Quid quòd [* cap. 65. hujus libri.] veteres usum ejus non solùm extendêre ad terras, ægrosque mortales; sed redundare etiam putarunt ad cælos ipsos? Quippe censent, Oceani aquis, sive vaporibus potiùs, pasci Solem, ac ignes illos cælestes. Atque hoc nobis Homerus ipse (ut Macrobius ait) *sub poëtici nube figmenti sapientibus dedit intelligi: quando Iovem, cum Diis cæteris, id est, cum Stellis, profectum in Oceanum, Æthiopibus eum ad epulas invitantibus, scripsit, significans hauriri de humore nutrimenta sideribus.* Homerum secuti poëtæ Græci: ut Anacreon od. XIX. Imò placuit hæc sententia Stoicis: ut Cleanthi, & Chrysippo, apud Laërtium. Ex Romanis scriptoribus idem tradunt Cicero II de Nat. Deor. Lucanus lib. VII †, & X *, Seneca lib. II Nat. [† vers. 5. * vers. 258.] Quæst. cap. V, Plinius lib. II, cap. IX, & LXVIII, scriptor Panegyrici Constantino dicti, Macrob. lib. I in Somn. Scip. Rutilius lib. I Itiner. Imò sic ex nostris etiam B. Ambrosius lib. II Hexaëm. cap. III: *Frequenter Solem videmus madidum, & rorantem: in quo evidens dat indicium, quòd alimentum sibi aquarum ad temperiem sui sumserit.* Sed quod Ambrosius *evidens indicium* appellat, id solà est fultum opinione vulgi.

Ratione

Ratione autem pugnabat Hippocrates: qui arbitrabatur, cælestes illos ignes non magis sine spiritus pabulo durare posse, quàm nostrum. Verba ejus sunt libro de Flatibus: Τῷ γὰρ πυρὶ τὸ πνεῦμα τροφή· εἰ δὲ πνεύματος τὸ πῦρ στερηθὲν οὐκ ἂν δύναιτο ζώειν· *Igni enim pabulum est spiritus. Spiritu autem privatus ignis non possit vivere.* Itaque nec desunt, qui, quòd stellas cælo casuras dicitur Iesaiæ cap. XXXIV, Matth. XXIV, Apocalyps. V, item in apocrypho Esdræ lib. IV, cap. V; id fore putent deficiente istac stellarum alimonià: quam tamen hæreticorum opinionem appellat Magius lib. III de Exustione Mundi cap. VII.

Sed quantacunque sint Oceani commoda; magna etiam damna dat, tum terris, quas sæpe absorbet; tum navigantibus; præsertim si imperitus sit gubernator. Propterea Oceanum Prometheo amicum finxere: unde ipse sic Promethea affatur apud Æschylum *:

> * in Prometheo, pag. 22. edit. H. Steph.

> Οὐ γάρ ποτ' ἐρεῖς, ὡς Ὠκεανοῦ
> Φίλος ἐστὶ βεβαιότερός σοι.
> *Nunquam dices, Oceano mage*
> *Quod tibi quisquam firmus amicus.*

Videlicet caussa est, quòd mari navigantibus magnà sit opus prudentià; cujus typus Prometheus, ut nomen ipsum sonat. Nam à μῆδος †, vel μήδεσθαι ‡, est τὸ προμηθὲς, sive ἡ προμήθεια: quæ idem ac *providentia*, ex quo *prudentia*.

> † cura, consilium.
> ‡ curare, consulere.

Oceanum autem non modò à poëtis, ut Deum, celebrari; sed pro tali habitum à prudentissimis quibusque; indicat illud de Alexandro apud Iustinum lib. XII *: *Expugnatà deinde urbe, reversus in naves, Oceano libamenta dedit, prosperum in patriam reditum precatus.*

> * cap. 10.

Nunc venio ad Neptunum: qui ut ab Oceano (utcunque confundi soleant) distinguatur; satis ex iis liquet, quæ antea diximus. Græcè est Ποσειδῶν: cujus vocabuli triplex ἔτυμον legere est apud Platonem in Cratylo: † sed verisimilius est, Ποσειδῶνα dici, παρὰ τὸ πόσιν δοῦναι, *quia potum det.* Salsas quidem aquas non bibimus. Verùm & fontana, & fluvialis, & puteana aqua, Neptuno, sive mari, originem debet: ut ex Homero, imò & Siracide, antea vidimus. Latinis vocatur *Neptunus*; non quasi *Nuptunus*, quia terras obnubit, sive contegit; quam nominis rationem adduxit Varro in IV de L. L. & ex eo Arnobius lib. IV adversus Gentes: sed, ut non paullò acutiùs perspexit Iulius Scaliger in primum de caussis Plantarum, ἀπὸ τοῦ νίπτειν, quod est *lavare, abluere*: quippe uno ex tribus Aquæ usibus antea memoratis. Et convenit, quòd propterea Germani dicant *wassen*, hoc est, lavare, à *wasser*; quod iis alià dialecto *water*, id est, *aqua*; fortasse à veteri *waden*, quod est, *fluere*. Quo pacto priùs dixerint *wasser*, quàm *water*.

> † pag. 402, edit. H. St.

Cognomenta Neptuni varia sunt. Quale γαιήοχος, quia terram continet, & concitat. Item ἐνοσίγαιος, ob vim aquæ, quæ meatibus quibusdam quovis permeans, efficit terræ motus: ut Thaletis quidem, & Democriti Abderitæ, erat sententia. Atque hi eo nitebantur, quòd in terræ motibus sæpe novi conspicerentur fontes, & abyssi. Sed veriùs alii caussam putarunt ventorum vim in cavis terræ. Cujus sententiæ Aristotelem auctorem laudat Agathias lib. V. Vtramque conjungit rationem Agellius lib. II, cap. XXVIII: *Ne inter physicas quidem philosophias satis constat, ventorumne vi accidant, specus, hiatusque terræ, subeuntium; an aquarum subter in terrarum cavis undantium fluctibus: ita uti videntur existimàsse antiquissimi Græcorum, qui Neptunum* ἐνοσίγαιον, καὶ σεισίχθονα, *appellaverunt.* Ideo, ut ibidem dicitur, Romani in terræ motu ferias imperabant: sed Dei nomen non exprimebant. Vide & Senecam Natur. Quæst. lib. VI, cap. VI.

Etiam inter mascula Maris nomina, & numina, Nereus fuit. Dictus Νηρεὺς ‡ ἀπὸ νηρὸς, quod & ναρὸς, id est ὑγρὸς *; ut ex Hesychio, & aliis, constat. Nempe à, νάω, id est, *fluo*; unde νῆσις, & alia, quæ antea adduximus. Filius Neptuni dicitur Apollodoro lib. I Bibliothecæ: Κανάχη δὲ ἐπίνησεν (planè ἐγέννησεν rescribendum) ἐκ Ποσειδῶνος Ὁπλέα, καὶ Νηρέα, καὶ Ἐπωπέα, καὶ Ἀλωέα, καὶ Τριόπα. *Canache sustulit ex Neptuno Opleum, Nereum, Aloëumque, & Triopa.* Idem tamen antea Ponti, & Terræ filium, dixerat. Ac Hesiodo quoque in Theogonia Nereus Ponti est πρεσβύτατος παίδων· *filiorum natu maximus.* Non difficulter hæc conciliantur, quia φυσικῶς † idem est Pontus, ac Neptunus. Nec enim ἰδίως ‡ Pontus Euxinus nomen habet *Ponti*, etsi id Suidas putàrit: sed κατ' ἐξοχὴν, ut *poëtam* dicimus pro Homero: propriè verò omne mare vocatur *pontus*: ut præter Eustathium tradit Strabo in primo. Vel, si ab Oceano reliqua distinguere maria sit visum; saltem internum omne, ut *Neptunus*, sic *Pontus* erit. Imò Nereus etsi unus sit è Neptuni sive Ponti filiis; tam latè tamen patet, quàm *Pontus*, aut *Neptunus*. Cujus caussa est, quòd gentium theologi in sua theogonia crebrò attendant, non ad partes, sed affectiones diversas. Sanè *Nerea* tam latè extendi, ac diximus; arguit illud, quòd ubique marium Nereidas agnoscant: tum etiam, quod pisces universè dicantur Νηρήϊα τέκνα *: atque iidem, ut Plauto † vocitantur *Neptuni pecus*; sic à Livio Andronico ‡ vocantur, *Nerei simum pecus.* Nisi hoc de delphinis particulatim capere malis; de quo partim in Oratoriis * Institutionibus, partim notis in Tragicorum fragmenta, satis diximus. Quia verò Nereus marinus est Deus, eo & præscius est tempestatum, ac periculorum marinorum. Vnde apud Horatium † quoque Paridi navigaturo vaticinatur mala omnia, quæ ei eventura. Quinquaginta illi filiæ ex Doride, ab eo dictæ *Nereides*: quarum complures recenset Homerus Iliad. Σ. Per eas certas interni maris partes, vel etiam affectiones, intelligere oportet.

> ‡ Nereus.
> * humidus.
> † considerando, prout pertinet ad rerum naturam.
> ‡ proprii.
> * Nerei soboles.
> † Pseudolo.
> ‡ apud Nonium in Pecus, & Lustrare.
> * lib. 4. cap. 13. sect. 10.
> † lib. 1, od. 15.

CAPVT LXXVIII.

Acceditur ad muliebria Maris numina. Vnde dicantur Amphitrite, *&* Tethys. *Quomodo differant* φυσικῶς Oceanus, *&* Thetys; *item* Tethys, *&* Thetis; *& cur hæc etiam pro universo capiatur mari. Origo duplex fabulæ de Thetide nubente Peleo. Proverbium*, ex Oeneo facere Pelea. *Quæ poëtis est Thetis, ea, secundum historiam, Philomela, Actoris Myrmidonis filia, fuit. Nereidum numerus.* Oreades, Dryades, Hamadryades, Limoniades, Napeæ. *Vnde νάπη, &* νύμφη *dicantur.* Hydriades, & Ephydriades.

IN muliebribus Maris numinibus familiam ducunt Tethys, & Amphitrite: quarum hæc Neptuni uxor, & ita dicta, παρὰ τὸ ἀμφιτρίβειν τὴν γῆν, hoc est, quia circumquaque terram fluctibus suis atterat. Τηθὺς verò, uxor Oceani, est à τήθη, vel τηθὶς: quorum prius *aviam*, vel *nutricem*; posterius *amitam*, vel *materteram*, signat: ut cognoscere est ex Polluce, Ammonio, Suida, & Eustathio. Aptè autem hæ, ac præcipuè aviæ, vel nutricis, appellationes conveniunt Oceani uxori, omnium nympharum matri, ὅτι κυρία ἐστὶ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας, ἀφ' ἧς πάντα τρέφεται· *quia principatum tenet in natura humida*; ut ait Etymologus: qui tamen perperam derivat à τρέφω *, vel τιθήνη †, etsi, si rem ipsam spectes, nihil interest. Latinis *Salacia* dicta est; ut Tullius indicat lib. de Vniversitate, & ex eo Servius in 1 Georg. Favet igitur Tullius iis, quibus *Tethys* mare. Aliquibus tamen connubium Oceani, & Tethyos, est maris, ac terræ. Eustathius in Il. Ξ †: Τὸν Ὠκεανὸν τὴν ὑγρὰν δηλαδὴ φύσιν, καὶ τὴν Τηθὺν, ὅ ἐστι τὴν κοινὴν τροφὸν γῆν, εἰς μίαν ἀλλήλοις ἄγει συζυγίαν. δι' ὑγρότητος γὰρ ἡ γονιμότης ἐκκαλεῖται τῆς γῆς. *Oceanum, humidam videlicet substantiam, & Tethyn, hoc est, communem nutricem terram, eodem connubio jungit. quippe per humorem fœcunditas terræ elicitur ac provocatur.* Accedit, quòd Oceanus Terram, ut conjugem, complexu suo tenet. Vnde Ovid. v Fast.

Duxerat Oceanus quondam Titanida Tethyn,
Qui terram liquidis, quà patet, ambit aquis.

Sic quoque τηθὺς à τηθὶ erit: nisi malis ab Hebræo טיט, *lutum*. Sed omnino receptius est, ut Τηθὺς sit mare, quàm tellus. Opponit enim hæc Lucanus in x:

Luna suis vicibus Tethyn, terrenaque miscet.

Atque apud eundem *Tethyos unda* legas in primo: & *æquora Tethyos* in tertio. Epitheta idem docent: ut cùm eidem Diva hæc *vaga*, Silio *reciproca*, Ovidio dicitur *cana*. Denique ipsius est Maronis 1 Georg.

Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis.

Nec si & Oceanus, & Tethys, mare designent, eo ineptè hæc Oceano nupsisse fingitur. Nam Oceanus sæpe consideratur quasi spiritus, vel anima marina; unde δύναμις ἐνεργητικὴ, sive vis tanta elementi. At Tethys est quasi corpus maris, & principium passivum, quod vim illam recipit. Et ut Tethys ab Oceano, ita etiam Amphitrite à Neptuno, distinguitur.

At aliud *Tethys*, quàm *Thetis*. Tethys enim ex Oceano Doridem sustulit; Doris ex Nereo Thetidem: ut Tethys fuerit Thetidis avia. Clarè sic distinguit Catullus carm. de nuptiis Pelei, & Thetidos:

Tene Thetis tenuit pulcherrima Neptunine?
Tene suam Tethys concessit ducere neptem?

Nec cum eo, quòd una erat Nereidum, pugnat illud, quòd *Neptuninen* hîc Catullus vocat. Nam eos sequitur poëta, quibus Neptunus ex Canache genuisse dicitur Nerea: quomodo Neptuni fuerit neptis. Quare secundùm hos quidem *Neptuninen*; secundùm alios autem *Oceaninen* rectiùs nuncupes. Imò dicere etiam possis, *Neptunum* poni pro *Oceano*. Nihil enim hîc insolens; quia itidem, cùm poëtæ ajunt, Neptuno maris imperium obtigisse; non internum duntaxat, sed externum etiam mare, intelligunt. Illud magis mirum, Thetin, quæ nympha solùm marina erat, atque ex quinquagenis Nereidibus una: non minus tamen, quàm Tethyn ipsam, Oceani uxorem, mari pro toto usurpari. Vt apud Maronem in Pollione:

Quæ tentare Thetin ratibus, quæ cingere muris
Oppida.

Quod vix aliter excusaris, quàm per συνεκδοχὴν partis. Quod autem Thetis nupsisse dicitur Peleo; id quoque ad connubium Maris, & Terræ, pertinet. Nam Πηλεὺς à πηλὸς, *lutum*. Quò etiam respexere olim, cum dicerent, Μὴ δεῖν τὸν Οἰνέα Πηλέα ποιεῖν· *Oenea non convertendum esse in Pelea.* Nimirum Οἰνεὺς, & Πηλεὺς, heroum nomina, ponuntur pro οἶνος, *vinum*, & πηλὸς, *lutum*. Vt sententia sit, cavendum esse pincernæ, ne vinum effundat in terram, atque ita lutum faciat. Quemadmodum ex Athenæo, Demetrio, & Eustathio, in Oratoriis Instit. * retulimus. Possis & illud de nuptiis Pelei, & Thetidos, referre ad communem mortalium generationem. Facit hoc Clemens Romanus in x Recognitionum †: ubi Achillem ait Pelei eò, & Thetidos filium dici, quia homines cuncti componantur ex arido, & humido: ex quibus duobus fit lutum: unde & gigantes non solum dicuntur γηγενεῖς, hoc est, *terrigenæ*; sed etiam πηλογόνοι, hoc est, *lutigenæ*. Et hoc pacto quidem Pelei, & Thetidos nuptiæ, ad rerum pertinent naturam. Sed reducere etiam ad veterem liceat historiam. Nam Aristoteles Thetidem ait filiam fuisse Chironis Centauri. Ac Daimachus filiam ait Actoris, nomine proprio Philomelam. Quæ unde *Thetidos* nomen acceperit, nesciremus, ut arbitror, absque veteri esset Apollonii interprete †. Narrat ille ex Staphyli tertio rerum Thessalicarum libro, ut Chiron, cùm Peleo gratificari, & decus ingens afferre vellet; prævidisset autem ex siderum scientia, quâ excellebat, eo tempore, quo Peleus ducturus esset uxorem Philomelam, Actoris Myrmidonis filiam, priùs quidem cum ipsa, credo, collocutum Philomelâ, nempe

* nutrio.
† nutrix.
† pag. 978 edit. Rom.
* lib. 4. c. 6. sect. 5.
† fol. 113. b. edit. Sam.
† editionis Stephanicæ pag. 205.

Digitized by Google

nempe nequid peccaret in fabula, quam moliretur; postea autem hunc sparsisse rumorem, Thetidem, Nereidum unam, Peleo dari uxorem, ac Deos ipsos, ejus consanguineos, affore nuptiis cum imbre, & ingenti tempestate: cumque Astrologi hujusce prædictioni respondisset eventus, facilè esse persuasum, quod dixerat: itaque exolescente Philomelæ nomine, si non apud cordatos, vulgo saltem obtinuisse, ut Thetis nupsisse Peleo crederetur.

Hæc de Thetide nympha, Nereidum unâ: præter quam XLIX aliæ erant Nereides, itidem nymphæ marinæ. Quare nonnulla universè de Nymphis subjiciam.

Nympharum valde generalis est appellatio, cùm & quædam terris præsint: ut *Oreades*, quæ præfectæ sunt τοῖς ὄρεσι, hoc est, *montibus*. Item *Dryades*, sylvarum præsides, sic nuncupatæ à δρυὸς nomine, quo *quercus*, imò omne arborum ac lignorum genus denotatur. Atque eædem, particulâ ἅμα, hoc est, *simul*, præfixâ, *Hamadryades* vocatæ: quia (ut verbis utar Plutarchi *) ἴσον δένδρει τέκμαρ αἰῶνος λαχοῦσαι· *eundem cum arboribus ævi terminum sortitæ*: quippe cum iis nascentes, & morientes, quod & Servius annotat ad initium I Georg. Præterea Λειμωνιάδες, quæ præsunt λειμῶσι, hoc est, *pratis*, ac *campis*; quarum meminere Sophocles in Philoctete, & Hesychius. Adhæc *Napeæ*: de quibus sic Servius in illud IV Georg.

— *Faciles venerare Napeas*:

Napeæ, inquit, *vel Naides, fontium nymphæ.* Vbi pro *vel* omnino rescribe *vallium*, hoc pacto; *Napeæ vallium, Naides fontium nymphæ.* Nam *vallem* dixere νάπην, & νάπος: nempe quia humida, puta à נוף, nuph, hoc est, *stillare, effundere*. A qua voce Hebræa etiam generale est *Nympharum* nomen: ut propriè νύμφη sit *aqua*. Latini, N in L, ut aliàs sæpe, converso, dixere pro eo *lympha*, seu *limfa*. Festum vide. Propriè igitur convenit *Nympharum* vocabulum Deabus aquarum præsidibus: quæ ex eo dictæ *Hydriades*, vel *Ephydriades*. Meminit præter alios Alexander Ætolus apud Parthenium in Eroticis †:

Αὐτὸς δ' ἐς νύμφας ᾤχετ' Ἐφυδριάδας.
Ipse iter ad nymphas ivit Ephydriadas.

Sed utcunque hoc *Nympharum* vocabulum sit generale, non tamen censeo de Nereidibus usurpari: quippe non fluminum præsidibus, sed deabus marinis.

* in Erot.

† cap. 14, sive de Amore.

CAPUT LXXIX.

De numinibus fluminum, aliarumque aquarum, quæ bibuntur. Qualia Liber, & Osiris. Vt Liber tum Sol sit, tum liquor potabilis: & cur Lunæ filius dicatur. Idem cur Cabirorum alter iis fuerit, qui duos solum agnoscerent: cur item commune Cereri, & Libero, Thalysiorum festum. Maronis locus aliter, ac à viro docto, expositus. Sacrificatum amni Pamiso à Messeniis: Mæandro, & Marsyæ, à Phrygibus. Fontis Clitumni divinus apud Vmbros cultus. Boves ad Clitumnum pascentes aquâ ejus albi fiebant: unde à triumphantibus hinc petebantur, quos mactarent Iovi Capitolino.

HAbemus de præcipuis numinibus marinis: sequitur de iis, per quæ humor potabilis signatur. Hujusmodi est Διόνυσος, sive *Liber*, vel *Bacchus*. Nam, ut antea dictum, idem Græcis Διόνυσος, qui Ægyptiis *Osiris*. Osiris autem, quatenus naturale, non animale est numen, partim est cælestis, & idem est ac Sol; partim subcælestis, & idem est ac Humor potabilis; qualis Aqua Nilotica. Nam mare iis non Osiris est, sed Typho, Osiridi adversus. Similiter igitur Græcis, postquam sacra recepere Ægyptia, nomine Osiridis in Διόνυσον, uti Isidis in Cererem, converso, Liber quidem Cælestis fuit Sol; Subcælestis verò, Aqua, sive Liquor potabilis; qualis pluvia, fluvialis, fontana, & putealis. Vnde caussam arcesso, cur à nonnullis Liber Lunæ filius diceretur. Vlpianus in Orat. Demosthenis contra Midiam: Ἔνιοι δὲ καὶ παῖδα Σελήνης Διόνυσον καλοῦσι †. Nempe eò attenderunt, quòd Luna imperium habeat in Humorem sive Aquam: quod abunde ostensum antea. Hinc quoque rationem elicio ejus, quòd scribit Apollonii scholiastes in primum Argonauticôn: Οἱ δὲ δύο εἶναι τοὺς Καβείρους φασὶ πρότερον· πρεσβύτερον μὲν Δία, νεώτερον δὲ Διόνυσον· *Quidam verò duos primò fuisse ajunt Cabiros: seniorem quidem, Iovem: juniorem autem, Liberum.* Vbi *Iupiter* est calor cælestis; *Liber* est humor subcælestis: quæ duo ad generationem imprimis exiguntur. Nunquam enim Tellus fruges, aut flores, plantamve ullam, producat, nisi, ut cum Catullo loquar *, — *firmet Sol, educet imber.*

Etiam ex isto rationem peto, cur agricolis in summo fuerint pretio duo hi Dii; qui idcirco jungi solent; Ceres, & Liber: imò sacris etiam communibus colebantur, quæ dicta sunt Θαλύσια. Menander Rhetor cap. περὶ λαλιᾶς: Τῶν λόγων τὰς ἀπαρχὰς ἀνατιθεὶς τῇ πατρίδι, καὶ τοῖς πολίταις, ὥσπερ τῇ Δήμητρι, καὶ τῷ Διονύσῳ, οἱ γεωργοὶ τὰ Θαλύσια· *Primitias orationum dedicans patriæ, & civibus, ut agricolæ Thalysia Cereri, & Libero.* Nempe per *Cererem* intelligitur Tellus fruges producere idonea: *Liber* autem est Aqua, quâ opus Tellurem humectari, ad rerum generationem. Iunxit hæc numina etiam Maro primo Georg.

Liber, & alma Ceres.

Sed quod sequitur,

— *Vestro si munere Tellus,*
Chaoniam pingui glandem mutavit aristâ:

id minimè ad utrumque numen pertinet: licet vir doctissimus id collegerit ex eo, quod poëta, *vestro* dicat *munere*. Quippe communiter quidem ait, *vestro si munere*: sed de utroque numine mox alia partiliter subdit: ratione quidem Cereris Chaoniâ de aristâ, quia Dea hæc dicitur docuisse sationem, & usum frugum loco glandium; ratione autem Liberi, quod continuò subjicitur,

† Aliqui & Liberum vocant filium Lunæ.

* Carmine nuptiali.

Poculáque inventis Acheloïa miscuit uvis.

Liber enim est, qui monstrâsse creditus plantationem vitium, & aquæ vinique mixturam. Vnde eâdem liquet, poëtam hæc numina non tam φυσικῶς consideràsse, Stoicorum more; quàm ἱστορικῶς, secundùm Theologiam civilem.

Sed de aqua potabili hoc generatim dictum esto. At verò particulatim etiam pro numine culti sunt fluvii. Sic Sybotas, Dotadæ filius, instituit apud Messenios, ut Reges Pamiso amni sacra facerent: quemadmodum testis est Pausanias in Messenicis. Itidem Phryges, qui Celænas accolunt, sacrificarunt Mæandro, & Marsyæ, fluminibus: quamquam hi ad barbaros potiùs pertineant, quàm Græcos; quando Phrygia κατ' ἐξοχὴν *Barbaria* est nominata: de quo abunde dictum nobis in Oratoriis Institutionibus lib. IV, cap. X, sect. V. Porrò de duobus hisce fluminibus auctor nobis Maximus Tyrius serm. XXXVIII, uti & refert, ut Massagetis ac Tanais, palus Mæotica & deus sit, & jusjurandum, & statua.

De fonte Clitumni, Vmbriæ fluvii, sic inter alia Plinius Novocomensis lib. VIII, epist. VIII ad Romanum: *Rigor aquæ certaverit nivibus; nec color cedit. Adjacet templum priscum, & religiosum. stat Clitumnus ipse, amictus ornatusque prætextâ. præsens numen, atque etiam fatidicum, indicant sortes. Sparsa sunt circa castella complura; totidemque Dei simulachra. sua cuique veneratio, suum nomen: quibusdam verò etiam fontes. nam, præter illum, quasi parentem cæterorum, sunt minores, capite discreti, sed flumini miscentur.* Et paullò pòst: *In summa nihil erit, ex quo non capias voluptatem. nam studebis quoque; & leges multa multorum omnibus columnis, omnibus parietibus inscripta, quibus fons ille, deusque celebratur.* Quin Clitumno huic *Iovis* nomen dedere. Nam templum, quod juxta nemus, dixere *Iovis Clitumni*. Vnde Vibius Sequester in catalogo fluminum: *Clitumnus, Vmbriæ: ubi Iupiter eodem nomine est.* Dixeris hic de cultu fluminum agi, non Dei, qui præsideat fluvio. Sed Deus, qui flumini præesset, pars ejus censebatur; ut anima hominis. De quo & dictum antea, & pluribus infra agetur. Tanto autem honore cur Clitumnum dignarentur, laudes ejus faciebant, à Plinio fusè memoratæ, eâ, quâ dixi, epistolâ. Sed mirum in iis præteriri illam, quòd boves, juxta amnem hunc pascentes, albi redderentur; ac propterea hinc peterentur boves, qui cæderentur à triumphantibus. Virgil. III Georg.

Hinc albi, Clitumne, greges, & maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa Deûm duxere triumphos.

Vbi sic Iunius Philargyrus: *Clitumnus & Deus, & lacus, in finibus Spoletinorum; ex quo bibentia pecora alba fiunt.* Ad ritum autem triumphantium, quem dixi, respexit etiam Claudianus in Panegyrico de VI Honorii consulatu:

Quin & Clitumni sacras victoribus undas,
Candida quæ Latiis præbent armenta triumphis,
Visere cura fuit.

CAPVT LXXX.

Apud Samios puteus, nisi pluteus *legendum. Iunoni erat sacer.* Naïdum *nomen unde sit, & quibus propriè conveniat. Nymphæ,* Κρηνίδες, *sive* Πηγαῖαι, Ποταμίδες, *sive* Ἐπιποταμίδες, Λιμναῖαι, *sive* Λιμνάδες, *ac denique* Φρεαλιαῖαι. *Cur Pegasus ungulâ suâ aperuisse Hippocrenen fingatur. Vt per* Pegasum *quandoque intelligatur navis, & quæ rei hujus ratio sit. Etiam in poëtarum fabulis* equum *dici pro* nave; *uti &* currum *pro eodem posuere. De Salmacide nympha, & Arethusa, quam Alpheus subire credebatur: fabuláque ea refellitur. De delubro sacri Fontis, dicato Camenis, & aquæ ejus usu in Vestalium sacris, ejusque custodia, & ut per* Camenas *etiam aquæ intelligantur. Blandusiæ fonti sacrificatum hædo: ut capro faciebant Libero, & Tempestatibus.* Ismenides, Pactolides, *& aliæ fluviales nymphæ. An & in his locus debeatur Annæ Perennæ: deque Iuturnæ nomine, ac templo.*

ATque hæc mascula sunt aquarum, quæ bibuntur, numina. Venio ad muliebria; quale est, quod apud Arnobium legas in sexto contra gentes: *Aëthlius memorat, ante usum disciplinamque fictorum, puteum Samios* (coluisse) *pro Iunone.* Sed fortasse puteus is non pro Iunone habitus, sed Iunoni sacratus: de quo certiora afferremus, si exstaret Aëthlius ille, Athenæo * etiam, & Clementi Alexandrino †, memoratus. Imò ne *puteus* quidem, sed *pluteus*, legendum videtur: quando, ut Theodoro Cantero ‡ jam ante nos monitum, σανίδα pro eo est apud Clementem Alexandrinum. Quare, missâ Iunone, nunc de nymphis dicam antea indictis, hoc est, iis, quæ à marinis differant. Harum aliæ sic nomine vocantur generali, sed quod usus ad aquam potabilem restrinxerit: aliæ particulari, non tamen certi fluminis, aut fontis proprio: aliæ denique certi sunt fluminis, aut fontis.

* *lib. 14. itque gemino loco.*
† *Admonitione ad Gentes.*
‡ *lib. 2 Var. Lect. cap. 22.*

Primi generis sunt *Naides*, sive *Naïades*: quarum appellatio est à fluxu. Nam νάειν *fluere*; unde *Naides*, quasi *Fluonias* diceres. Licet verò omnis aqua fluat; *Naidum* tamen nomen nuspiam, puto, de Nereidibus sumi; sed de fluminum, fontium, stagnorum, puteorum, Nymphis. Firmat ista tam de origine vocabuli, quam ejus particulari usu, Porphyrius, de antro Nympharum, apud Homerum: Καὶ τῶν νύμφαις ἀνετέθησαν ἄντρα, καὶ τούτων μάλιστα ταῖς Ναΐσιν, αἳ ἐπὶ πηγῶν εἰσι, κἀκ τῶν ὑδάτων, ἀφ' ὧν εἰσι ῥοαὶ, Ναΐδες ἐκαλοῦντο. *Etiam antra Nymphis consecraverunt, maximéque Naidibus, quæ fontibus præsunt, & ab aquarum fluxu Naides dicuntur.* Ac postea: Νυμφῶν οὐκ Ὀρεστιάδων, οὐδὲ Ἀγραίων, ἤ τινῶν τοιούτων, ἀλλὰ Ναΐδων, αἳ ἀπὸ τῶν ναμάτων οὕτω κέκληνται. Νύμφας δὲ Ναΐδας λέγομεν, καὶ τὰς τῶν ὑδάτων προεστώσας δυνάμεις ἰδίως· *Non Montanarum nympharum, aut Agrestium, vel similium; sed Naidum, quæ à fluxibus sic dicuntur. Nymphas verò Naidas dicimus peculiariter potestates, quæ aquis*

aquis præsunt. Et aliquanto pòst: Ἀνακείσθω δὲ τὸ προκείμενον ἄντρον ψυχαῖς, καὶ τῶν μερικωτέραις ἐν δυνάμεσι νύμφαις, αἳ ναμάτων, καὶ πηγῶν προεστῶσαι· Πηγαῖαί τε, καὶ Ναΐδες, διὰ τοῦτο κέκληνται. *Pro confesso igitur habeatur, antrum hoc sacratum esse animis, & magis particularibus potestatibus: puta Nymphis, quæ fluxui, ac fontibus, sunt præfectæ; eoque Fontanæ, ac Naïdes,* (quasi Fluoniæ) *dicuntur.*

At particulares magis appellationes, ut jam dicere sum aggressus, vel fontium sunt, vel fluviorum, vel stagnorum, vel puteorum. Illæ fontium ex re dicuntur Κρηνίδες, sive Πηγαῖαι, prout vocantur Porphyrio, loco proximè memorato. Imò & Homeri * est:

* Odyss. P, 241.

Νύμφαι Κρηναῖαι, κοῦραι Διός. —

Nymphæ Fontanæ, gnatæ Iovis. —

Quæ fluviorum erant, dictæ Ποταμίδες, vel Ἐπιποταμίδες. Meminit vetus Papinii interpres in III Thebaidos.

Quæ stagnorum creditæ, nominabantur tum Λιμναῖαι, pro quo perperam Λημναῖαι est apud Apollonii interpretem, & Phavorinum; tum etiam Λιμνάδες; ut Theocrito, Idyll. V:

Οὐ μὰν, οὐ τ' αὐτὰς τὰς Λιμνάδας, ὦ γαθὲ, νύμφας.

Non per, non ipsas per Limnades, ô bone, nymphas.

Atque hinc *Limniaces* nomen finxit Naso in V Metam. fab. I:

Edita Limniace vitreis peperisse sub undis
Creditur.

Denique & puteis suas esse Nymphas, docet Artemidorus lib. II, cap. XXII: ubi cœlibi, & ἄπαιδι †, uxorem ait, & liberos portendi, si in somnio viderit puteum domi: ac rationem hanc adducit: Νύμφαι γάρ εἰσιν ἐν τῷ φρέατι· *Nymphæ enim sunt in puteo.* Atque hæc universè de nymphis fluvialibus ac cæteris; quarum appellatio magis communis est, quam propria; quia pluribus eâdem convenit ratione. Nunc vocabula adferam, quæ certi sunt fontis, aut fluminis, aut stagni; eóque propriè magis propria dicuntur.

† liberis carenti.

Initium faciam à propriis fontium nominibus, sive quoniam inde fluviis origo, sive quia fontium aqua sit aliis purior, & aëri similior: unde etiam in altos adscendit montes, equi instar alati. Eáque res caussam præbuit fabulæ de Pegaso, percussu ungulæ, dum cælos petit in Helicone, monte Bœotiæ altissimo, aperiente fontem, nomine *Hippocrenen*, quasi *equi fontem* dicas. Atque hoc ipso etiam *Pegasi* nomine firmatur: ut quod sit à πηγὴ, quo *fons* significatur. Etsi fatendum, quandoque accipi pro nave: ut cùm Bellerophon dicitur Pegaso vectus avolâsse. Sed qui sic *Pegasi* voce utebantur, potiùs formarunt hoc vocabulum à πήγω, sive πηγνύω, vel πήγνυμι †: nempe quia è tabulis naves compingantur. Ac facilè hominibus assentio doctissimis, qui etiam per equos intelligunt naves, cùm Neptunus dicitur Ἵππιος, sive *Equestris:* item in fabula de Hesione, Laomedontis filia, marino expositâ ceto, & eam liberaturis Hercule, ac Telamone; sed præmii loco deposcentibus, tum ut Hesionem in Græciam abducere liceret; tum etiam equos regios super aquas, imò & aristas, ambulantes, hoc est, velocissimas navium è classe Laomedontis. Hanc equorum, & navigiorum, similitudinem etiam Artemidorus indicat Oneirocriticôn lib. I, cap. LVIII. Estque similis tralatio, cum Catullus * navem Argo vocat

† pango, sive compingo.

— *levi volitantem flamine currum.*

* Carm. de nuptiis Pelei, & Thetidis.

De cujusmodi formis loquendi diximus Oratoriarum Institut. lib. IV, cap. VI, sect. II. Sed ad fontes redeamus.

Talis Salmacis Nympha sive Nais. Vtroque enim modo semel iterumque dicitur Ovidio IV Met. fab. XI. Est verò Salmacis Halicarnassi fons in Caria: cujus aqua vulgò effeminare credebatur. Vide de eo Strabonem in XIV, Vitruvium lib. II, cap. VIII, Festum in *Salmacis*, & quæ annotavimus ad Tragicorum fragmenta †. Talis quoque *Arethusa:* quam Ovidius in V Metam. narrantem inducit, ut ab Alpheo (is Elidis fluvius) adamata, subter terras mariáque profugerit in Siciliam, atque hic eam, sed prosequente eò usque Alpheo, favente autem, quam coleret, Dianâ, exceperit Ortygia insula, quæ & Nassos, quasi νῆσος. Claudit poëta fabulam his verbis:

† in ea, quæ petita sunt ex Ennii tragœdia incerta.

— *Cæcis ego mersa cavernis*
Advehor Ortygiam; quæ me cognomine divæ
Grata meæ superas eduxit prima sub auras.

Fabulæ inde origo, quia sic vulgo esset persuasum, Alpheum influere in Arethusam: quod eo nitebatur, quia quæ in Elidis Alpheum infunderentur, hæc in Arethusæ fonte postmodo comparerent. Creditum enim, quinctо quoque anno, quo ludi celebrarentur Olympiaci, impuram esse aquam Arethusæ ex eo, quòd in Elide tum equi, se abluendo, aquas sordidarent. Sed enim hanc sententiam, quàm tot ex Græcis, & Romanis, in his Pindarus, ac Timæus ‡, amplexi fuere, solidè eo refellit Strabo in sexto; quòd Alpheum constet in mare incurrere Peloponnesiacum; ac proinde absurdè dicatur, per CCCC amplius milliaria subterraneis meatibus ferri sub mare sic, ut non intermisceat illi undam suam. Alterum etiam adduxere argumentum, quòd patera quædam prolapsa in Alpheum delata sit in Arethusam. Sed enim huic quoque occurrit Strabo: nec tamen, quid voluerit, satis est apertum, quia, injuriâ temporum, aliquot est verborum defectus. Cæterùm aut dixit hoc, aut dicere potuit, stultè credi, subterraneos illos meatus per tam ingens intervallum, sic quà patera deferretur, fuisse ubique æquabiles, ut nuspiam illa adhæresceret.

‡ etiam apud Antigonum Carystium Histor. Mir. cap. 155.

Ab Arethusa Sicula me refero ad Romanum Camenarum fontem: qui & in Deos relatus, ac delubro honoratus fuit. Cicero III de Divinat. *Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit.* Iuvenalis sat. III:

Nunc sacri Fontis nemus, & delubra locantur
Iudæis.

Fons iste erat extra portam Capenam in luco, quem

Digitized by Google

quem medium irrigabat: fontemque eum Numa consecrârat Camenis, quibuscum sibi colloquia esse fingebat: ut est apud Plutarchum *. Addit vero: Τὴν δὲ πηγὴν, ἣ καλάρδει τὸ χωρίον, ὕδωρ ἱερὸν ἀποδεῖξαι ταῖς ἑστιάσι παρθένοις, ὅπως λαμβάνουσαι καθημέραν, ἁγνίζωσι καὶ ῥαίνωσι τὸ ἀνάκτορον· *Fontem, qui locum irrigat, Aquam sacram attribuisse virginibus Vestalibus, ut quotidie inde haurirent ad purificandum, & adspergendum sacram aedem.* Sanè non quavis aquâ licebat uti Vestalibus, sed jugi; qualis ista Vestæ sacrata. Resides refugisse, indicat & Festus in *Muries*; quomodo veteres pro *Muria* dixere, ut *materia*, & *materies*. Verba sunt Festi: *Muries est, quemadmodum Veranius docet, ea quæ fit ex sale sordido in pila pinsato* †, *& in ollam fictilem* ‡ *conjecto, ibique operto, gypsatoque, & in furno percocto, cui Virgines Vestales serrâ ferreâ secto, & in seriam conjecto, quæ est intus in æde Vestæ in penu exteriore, aquam jugem, vel quamlibet, præterquam quæ per fistulas venit, addunt, atque ea demum in sacrificiis utuntur.* Vnde aquam illam jugem hauserint, liquet ex Plutarchi loco antè memorato. Nec dubito, quin aquæ hujus custodiam spectarint Suidas, ac Cedrenus, cùm virginibus ajunt Vestalibus commissam pariter fuisse ignis, & aquæ, custodiam. Quomodo &, ex Strabonis xv, Persas constat Ignem pariter, & Aquam coluisse. Vt ad Camenarum redeam fontem, per *Camenas* μυθικῶς * intelligi aquas, etiam Tertullianus ait lib. I adversus Marcionem, cap. XIII: *Ipsa quoque vulgaris superstitio communis idololatriæ, cum in simulachris de nominibus, & fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, & dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Iovem in substantiam fervidam, & Iunonem ejus in aërem: item Vestam in ignem, & Camenas in aquas.*

* *In Numa.*

† *vel* pinsito *legendum, vel potius* pisato, *ut est in codice Farnesiano. Vt* cubare, *&* cumbere; *sic* pisare, *&* pinsere.

‡ *Farnesianus codex,* fictilem: *quod verius.*

* *ex fabulari interpretatione.*

Similiter Blandusiæ fons in Sabinis prope oppidum Regillum, Nympharum aliarum instar, honore affectus divino. Horatius Carminum lib. III, od. XIII:

O fons Blandusiæ, splendidior vitro,
Dulci digne mero, non sine floribus,
Cras donaberis hœdo.

Vbi hœdi potissimum meminit, quia is sacrificaretur Nymphis. Vnde & hœdi caput Romæ insculptum visitur aræ exiguæ quadratæ, quæ sacrata Cœruleo fonti. Inscriptionem ejus Pighius, qui illam vidit, refert initio septimi Annalium Romanorum. Nempe eâdem de caussâ, ob quam caprum immolabant Libero; qui & ipse præses humoris erat potabilis; uti dictum. Hinc idem Horatius lib. III, od. VIII:

Voveram dulces epulas, & album
Libero caprum.

Item Tempestati: quò pertinet hoc lib. Epod. od. X:

Libidinosus immolabitur caper,
Et agna Tempestatibus.

De fontanis nymphis satis. Nam omnes enarrare non est hujus instituti. Sufficit, quòd ex istis facile sit statuere de cæteris. Accedo igitur ad Flumineas: quales *Ismenides*, præsides Ismeni in Bœotia fluvii. Idem Ovid. III Met.

Thuraque dant, sanctasque colunt Ismenides aras.

Item *Ionides*; quæ fontem habuere, & templum, prope Cytheron fluvium in Eliensium agro. Vide de iis Pausaniam, in Eliacorum posteriori. Similiter *Pactolides*, *Anigrides*, aliæ, à fluviis sic vocatæ. Nec Græcis modo, sed & Romanis; ut *Tiberiades*. Etiam his accenseri solet *Anna Perenna*; juxta illud Ovidii II Fast.

Ipsa loqui visa est. Placidi sum nympha Numici.
Amne perenne latens Anna Perenna vocor.

Sed libro primo cap. XII ostendimus, idibus Martiis Romanos à numine poscere solitos, ut annum, quem exorsi essent, feliciter transigere daretur: & quia exiguum id esset, si unicum duntaxat annum supervivèrent, eo rogâsse etiam, ut perennarent, hoc est, complures annos superessent; quod Latini dicunt *perennare*; ut Columella de Arboribus cap. XVI: *In ea fructus diutius perennat.* Nec dubium, quin inde nomen finxerint *Annæ Perennæ*. Itaque & Ovidius ex eo colligit, Martium veteris fuisse anni initium, quod tunc Annæ Perennæ fierent sacra. Neque enim vota hujuscemodi, nisi anno ineunte, satis convenissent. Poëtam ipsum audiamus in III Fastorum:

Nec mihi parva fides, annos hinc isse priores,
Anna quòd hoc cœpta est mense Perenna coli.

Annotavit Scaliger ad Festum in *Peremne*, populum omnem solere Idibus Martiis transire amnem auspicatò, quò Annæ Perennæ sacrum faceret. Vellem antiquum ejus rei laudâsset auctorem. Nec enim ad Annam hanc pertinet, quòd prætores, vel proprætores, ad bellum ituri, auspicatò amnem transirent: cujus rei testis Tullius in secundo de Divin. Vbi perperam libri quidam, *per omnes transeant*; pro, *per amnes*: ut etiam habet editio vetustissima, atque adeò omnium princeps. Nihilo magis ad Annam attinet primum Catulli epigramma: ubi corrigunt,

— Quod, ô Perenna virgo,
Plus uno maneat perenne seclo.

Nec enim Anna studiis præerat, ut libris daret perennitatem: sed hoc erat Palladis, eruditorum, & eruditionis *patronæ*: ut quin *patrona* rectum sit, minimè debeat dubitari. Nam nihilo rectius *patrima*; de quo alibi † actum nobis.

† *Grammaticarum institutionum lib. 2. cap. 23.*

His, quæ de fontibus, & fluminibus, diximus, subdam de nympha Iuturna; quod nomen & fontis, & fluminis, & lacus sive stagni, fuit. Iuno quidem apud Maronem in XII appellat

— Deam, stagnis quæ, fluminibusque sonoris,
Præsidet: mox item sic compellat,
Diva, decus fluviorum. —

Vbi sic Servius: *Iuturna fons est in Italia saluberrimus, cui nomen à juvando est inditum.* Lacum etiam appellat Ovidius II Fast.

Circa Iuturnæ composuere lacus.

Item *stagnum* nominat VI Fast.

Quæ simul ac tetigit Iuturnæ stagna sororis.

Naidis verò ei competere nomen, ostendit, quòd

Digitized by Google

quòd mox Naida Laram sic Iunoni loquentem inducit:

Naida Iuturnam vir tuus, inquit, amat.

Vnde *Iuturnæ* nomen sit, docet Varro in IV de L. L. *Nympha Iuturna, quæ juvaret. Itaque multi, propter id nomen, hanc aquam petere solent.* Idem ἔτυμον adducit Servius in XII Æn. Ac rationem his verbis subdit, quòd, *cùm naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est.* Vbi pro *extraneorum* debere *ægrotorum* legi, ex Varronis etiam verbis liquet. Nempe, ut putarunt, à *satu*, hoc est, satione, dici *Saturnum*; sic à *jutum*, hoc est, adjuvando, *Iuturnam* vocari, judicavit. Sed *Saturnus* aliundè est, ut alibi dicimus. Et si conjecturæ est locus, quid si, ut *Iupiter* est ex *Iovipater*, quod integrè *pater Iovis*; ubi *Iovis* est rectus: similiter *Iuturna*, sit ex *Ioviturna*: ut verum quidem nomen fuerit *Turna*, quando frater ejus *Turnus* nominatus: sed hæc *Ioviturna* sit nominata, quia à Iove sit adamata: sive id secundùm fabulam intelligas, de qua Ovidius II Fastor. sive φυσικῶς, propter salubritatem, quæ à Iove, hoc est, cælitus obtingit. Templum Iuturnæ in campo Martio, prope aquam Virgineam, fuit: ut non modò ex P. Victore constat, sed etiam isto Ovid. Fast. VI:

Te quoque lux eadem, Turni soror, æde recepit;
Hic ubi virgineâ campus obitur aquâ.

CAPVT LXXXI.

Deorum juramentum per Stygis majestatem, ac quæ pejerantium pœna. Stygis ἔτυμον *triplex.* Silentes *pro* Manibus. *Stygis Arcadicæ natura: præter quam & alteram esse in Campania, ubi & alteri Cimmerii: quæque poëtæ de Styge, atque aliis inferorum fluviis, fabulantur, quæ item de Cimmeriis Stygi vicinis prodidere, ea non tam petita esse ab Styge Arcadiæ, vel Cimmeriis circa Mæotidem, ac Bosphorum Cimmerium: sed Italicâ Styge, & Cimmeriis ejusdem terræ. Vnde Bajarum calor. Cur Avernus ante Augusti tempora gravem exhalârit odorem, posteaque is tractus à salubritate fuerit commendatus.* Styx, & Acheron, *pro Averno Italiæ. Esse & cùm alibi, tum in Epiro, Acheronta; uti & Cocytum. Cocyti nomen non competere primò inferorum fluvio; sed eò esse translatum: uti factum quoque in* gehenna.

AC de aquis quidem superis, & usui aptis humano, quod satis est, dixisse me puto: consequi videtur, ut breviter exponam de aquarum illis, quæ apud superos quidem sunt, sed infames; eoque à poëtis ad inferos transferuntur. Hujusmodi sunt Styx, Acheron, Pyriphlegethon, & Cocytus: quæ quatuor inferorum flumina facit Homerus Iliad. X. His adde Avernum, quo ad inferos itur. Dicam de singulis.

Stygis tanta fuit veneratio, ut per hanc solam Deos jurare crederetur. Notum ex Homero *, Hesiodo †, Apollonio ‡. Item Marone *, Ovidio †, Seneca ‡. Est & Appuleji VI Metam. *Diis etiam, ipsique Iovi formidabiles aquas istas Stygias vel fando comperisti? quodque vos dejeratis per numina Deorum, Deos per Stygis majestatem solere?* Notum quoque illud Ausonii in Technopægnii parte eâ, quæ est de Diis:

Quæque piat Divûm perjuria nocticolor Styx.

* Iliad. O. † Theogon. ‡ lib. 2 Argon. * 9 & 12 Æn. † Metam. I. ‡ Hercul. Fur.

Fabula est hujusmodi. Iupiter cum in pugna adversus gigantes propitiam, sensisset Victoriam, Stygis filiam, hanc matri habuit gratiam, ut per eam Dii omnes jurarent: quique eorum pejerassent, hi annum integrum, secundùm Hesiodum *, jacerent νήυτμοι, hoc est, ἀϋτμῆς, sive spiritus atque animæ expertes. Orpheus tamen paullo aliter: ut indicat his verbis Servius ad VI Æn. *Fertur namque ab Orpheo, quòd Dii pejerantes per Stygiam paludem novem millibus annorum puniuntur in Tartaro.*

* Theogon. vers. 795.

Quod si *Stygis* nomen primò competit paludi apud inferos, dici possit, Στύγα esse ex שְׁתִיקָה, *setika*, eliso scheva, ut fiat *stika*. Notat setika *silentium*, à שתק, *siluit*. Vox apta defunctorum animis. Maro in VI:

— Vmbræque silentes,
Et Chaos, & Phlegethon, loca nocte silentia latè.

Et de Minoë ibidem:

— Ille silentûm
Concilium vocat.

Sed non censeo, *Stygis* nomen primò attributum fluvio inferorum. Quare si à silentio sit appellatio: fuerit ex eo, quia locus ejus esset silens, quippe qui solitarius foret, nullis frequentantibus aquam tantopere exosam. Imò fortassis ex eo ipso nomen, quia exosa foret. Nempe ἀπὸ τοῦ στυγεῖν, hoc est, *odisse, aversari, reformidare*.

Sed sic quoque in quæstionem venit, ubi Stygis ille fluvius sit, unde ad fictum inferorum flumen nomen fuit accommodatum. De hoc duplex opinio est. Vna vulgatior; de qua priùs dicam. Nempe ut intelligatur Styx illa ad Nonacrin, Arcadiæ oppidum, profluens ex rupe prærupta, atque inde delabens ad fluvium Crathin. Est ea frigidissima, partim à venæ profunditate, partim etiam à mistura hydrargyri sive argenti vivi, vel etiam nitri. Hinc est, quòd aqua ejus epota confestim enecet; nec vasa vel vitrea, vel lapidea, aut ossea, aut ferrea, aliusve metalli, vim ejus sustineant, sed solâ equi, aut mulæ, vel asini Indici ungulâ possit contineri. Eoque veneno Alexander ab Antipatri filio Cassandro interemtus perhibetur. Vide, præter eos, qui Alexandri vitam reliquere, Antigonum Carystium Histor. Mirab. cap. CLXXIV, Vitruvium lib. VIII, cap. III, Strabonem lib. VIII, Plinium lib. II, cap. CIII, & lib. XXX, cap. XVI, Plutarchum de primo frigido, Ælianum lib. X de Animalibus cap. XL, Pausaniam in Arcadicis, item apud Photium in Μυριοβίβλῳ, tum Isidorum in Damascii vita, tum Ptolemæum Hephæstionem initio tertii Historiarum: alios item, in his Grammaticos etiam, ut Eustathium in Iliad. Θ: ex junioribus autem, Paullum Leopardum Emendationum lib.

lib. IV, cap. VIII, & Andream Schottum in vita Demosthenis ad Olympiadis CXIV, an. I, sive Demosthenis LVIII.

Nec tamen existimandum, solùm Arcadiæ Styga occasionem præbuisse commento de inferna Styge. Imò contrà videtur, Homerum, eorum, quæ de Styge, Acheronte, & aliis inferorum fluminibus, tradidit, vel præcipuè occasionem cepisse ex calidis illis fontibus Campaniæ prope Lucrinum, & Avernum lacum; ubi & Cimmerii ab eo collocantur, qui nec orientem vident Solem, nec occidentem. Hoc cognoscere est ex Odyss. decimo: ubi Circe, cui domicilium in Circeio, novi Latii monte, sic alloquitur Vlyssem à se proficiscentem ad

* vers. 511. & seqq. Cimmerios: quod unius diei iter facit *:

Νῆα μὲν αὐτοῦ κέλσαι ἐπ' Ωκεανῷ βαθυδίνῃ·
Αυτὸς δ' εἰς Αἴδεω ἰέναι δόμον εὐρώεντα.
Ενθα μὲν εἰς Αχέροντα, Πυριφλεγέθων τε ῥέουσι,
Κωκυτός θ', ὃς δὴ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ.
Navem quidem illic siste in Oceano profundorum vorticum.
Ipse autem in Plutonis eas domum obscuram:
Vbi in Acherontem, Pyriphlegethon fluunt,
Et Cocytus, qui Stygiæ aquæ est emanatio.

Cimmerios verò hîc statui à poëta, atque ad eos unâ à Circejo die pervenisse, indicant illa Vlyssis initio lib. XIII:

Τῆς δὲ πανημερίης τέταθ' ἱστία ποντοπορούσης,
Δύσετό τ' ἠέλιος, σκιόωντό τε πᾶσαι ἀγυιαί·
Ηδ' ἐς πείραθ' ἵκανε βαθυῤῥόου ὠκεανοῖο·
Ενθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε,
Ηέρι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι· οὐδέ ποτ' αὐτοὺς
Ηέλιος φαέθων ἐπιδέρκεται ἀκτίνεσσιν.
Totâ autem die passis velis per mare navigavimus.
Occidit & Sol, omnesque vici inumbrabantur.
Illa (navis nostra) *ad fines pervenit profundi Oceani.*
Hîc erat Cimmeriorum hominum populus, & oppidum;
Qui caligine, & nubibus (sunt) *contecti; neque unquam eos*
Sol lucidus intuetur radiis.

Audiamus & Lycophronem in Cassandra:

Βαιοῦ δ' ἀμείψας τοῦ κυβερνήτου τάφον,
Καὶ Κιμμέρων ἔπαυλα, καὶ Αχερουσίαν
Ρόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν,
Πυριφλεγές τε ῥεῖθρον, ἔνθα δύσβατος
Τείνει πρὸς αἴθραν κρατὶ πολυδέγμων λόφος·
Εξ οὗ τὰ πάντα χύτλα, καὶ πᾶσαι μυχῶν
Πηγαὶ κατ' Αὐσονῖτιν ἕλκονται χθόνα,
Λίμνην τ' ἄορνον, ἀμφιτορνωτὴν βρόχῳ,
Καὶ χεῦμα Κωκυτοῖο λαβρωθὲν σκότῳ
Στυγὸς κελαινῆς νασμὸν, ἔνθα Τερμιεὺς
Ορκωμότους ἔτευξεν ἀφθίτοις ἕδρας.
Baji porro transiens nautæ sepulchrum,
Et Cimmeriorum domicilia, Acherusiamque
Procellis fluctuantem undæ scaturiginem,
Et Pyriphlegethontem fluvium, ubi difficilis adscensu
Tollit in æthera caput capax collis;
Vnde omnia fluenta, & omnes specuum
Fontes per Ausoniam emanant terram;
Paludemque Avernam, circumductam laqueo,
Et fluentum Cocyti, absorptum tenebris.
Stygis nigræ fluvium; ubi Terminus
Iurisjurandi statuit Diis sedes.

Liquidò in Ausonia, Italiæ parte, & Cimmerios, & Acherontem, & Pyriphlegethontem, & Stygis fluvium, reponit. Etiam hosce Homeri Cimmerios non juxta Bosphorum, sed magnæ Græciæ Avernum, constituunt Strabo lib. I, Plinius Hist. Nat. lib. III, cap. V, Maximus Tyrius dissertatione XXVI, & Festus his verbis: *Cimmerii dicuntur homines, qui frigoribus occupatas terras incolunt: quales fuerunt inter Bajas, & Cumas, in eâ regione, in qua convallis satis eminenti jugo circumdata est, quæ neque matutino, neque vespertino tempore, Sole contegitur.* Sic igitur colligimus: Homero, vel iis, quos secutus est Homerus, fingendi istos inferorum fluvios occasionem eo præbitam esse, quòd illa Campaniæ pars, ubi Avernus, & Bajæ sunt, tot calidos habeat fontes, & priscis temporibus gravissimi odoris.

Caussa autem istorum est à sulfure, & ignibus subterraneis: unde ea loca describens Dio lib. XLVIII: Τὰ ὄρη ταῦτα, πρὸς τῷ ἔνδον θαλάσσαις ὄντα, πηγὰς πυρός τε ἅμα πολλοῦ καὶ ὕδατος συμμιγοῦς ἔχει· *Montes illi, qui sunt ad interiorem maris sinum, fontes habent ignis multi cum aqua commixti.* Ac similiter Strabo in quinto: ubi cur Dicæarchia, quæ Averno est proxima, aliter vocetur *Puteoli*, caussam hanc adducit, ὅτι τὸ χωρίον ἐκεῖ θείου πλῆρές ἐστι, καὶ πυρὸς, καὶ θερμῶν ὑδάτων· *quòd omnis ille tractus sit plenus sulfuris, & ignis, & calidarum aquarum.* Itidem Varro in quarto de L. L. *A puteis oppidum Puteoli, quòd sint circa eum locum aquæ frigidæ, & calidæ multæ. nisi à putore potiùs, quòd putidus sit odoribus sæpe ex sulfure, & alumine.* Posteriorem rationem adducit & Festus. Clarè etiam de Averno sic Servius in III Æn. *Hic Averni lacus ante sylvarum densitate sic ambiebatur, ut exhalans inde per angustias aquæ sulphureæ odor gravissimus supervolantes aves necaret: unde & Avernus dictus est, quasi ἄορνος: quam rem Augustus Cæsar intelligens, dejectis sylvis, ex pestilentibus amœna reddidit loca.* Tria hinc cognoscimus. Vnum spectat nomen Αόρνυ, unde digamma inserto, & vocali quartâ abeunte in secundam, ut in aliis fit trecentis, *Avernum* fecere Latini. Αορνος autem, quia, quæ advolarint aves, fœtore loci emoriebantur; ut est apud Antigonum Carystium cap. CLXVI. Qui & addit, similem esse amnem in Sarmatia, secundùm Heraclidem. Quamquam verò & idem de Averno traditum sit à Lucretio lib. VI, & ex Varrone à Plinio lib. XXXI, cap. II: pro fabula tamen habet Strabo lib. V. Alterum est, quòd Servius caussam graveolentiæ refert in aquas ejus sulfureas, & densitatem sylvæ. Adde altitudinem collium, quibus ambitur. Nam & Aristoteli in Admirandis traditum est, περικεῖσθαι λόφους κύκλῳ· τὸ ὕψος οὐκ ἔλαττον τριῶν σταδίων· *circumdari collibus; quorum altitudo non minor sit, quàm trium stadiorum.* Denique addit

addit Servius, ut Augustus exciderit sylvam superincumbentem. Quod ab Agrippa, sed jussu Augusti, factum esse, Strabo narrat in quincto. Inde igitur loci in posterum salubritas: quò respiciens Silius ait in XII:

Ille olim populis dictum Styga, nomine verso,
Stagna inter celebrem nunc mitia monstrat Avernum.

Vbi videmus, Stygis etiam nomen, quam in Arcadia posuimus, Averni in Campania putâsse. Itidem Acheronta hic collocat, & calorem ejus à sulfure esse, & ignibus, tradit Servius in illud VI Æn.

— tenebrosa palus Acheronte refuso:

Paludem pro lacu posuit. Nam Avernum significat: quem vult nasci de Acherontis æstuariis. Et mox: *Acheron fluvius dicitur inferorum, quasi sine gaudio. Sed constat locum esse haut longe à Bajis undique montibus septum; adeò ut nec orientem, nec occidentem Solem possit adspicere; sed tantùm medium diem. Quod autem dicitur ignibus plenus, hæc ratio est: omnia vicina illic loca calidis, & sulfuratis locis scatent.*

Nec tamen in sola Campania Acheron est: sed & ejus nominis fluvius prope Heracleam Ponti, item alter Epirotarum, alius item Elidis in Peloponneso. Vide Apollonium in Argonaut. II *, Strabonem non uno loco, Trogum sive Iustinum in XII, atque alios. Itidem præter Cocytum Campaniæ,

* vers. 351, & seqq.

Parthenopen inter, magnæque Dicarchidos arva:
(ut de eo est apud Petronium Arbitrum) etiam Cocytus est in Epiro prope Cichyrum urbem; teste Pausania in Atticis. Sed ex iis, quæ diximus, obscurum non est, Homerum, quem alii secuti, potiùs à Campaniæ Cocyto, uti & ab ejusdem Acheronte, & Styge, & Pyriphlegethonte, has appellationes ad commenticios inferorum fluvios transtulisse. Neutiquam verò iis assentio, qui Cocytum primò putant inferorum amni competere, ac sic dici ἀπὸ τοῦ κωκύειν, quod est *lugere, flere, ejulare*. Nempe secundùm illud Scripturæ †: *Istic erit fletus, & stridor dentium*. Nihilo magis placet, ut sit à קָאקָאתָא *cacatà*, quod idem ac קָאַת, hoc est, *onocrotalus*, aliáve avis immunda: ut liquet ex Ies. XXXIX, II. Cujusmodi avium nomina secundùm Hebræos, etiam spiritibus tribuuntur agentibus in locis desertis. Omnino autem verisimilius est, poetas nomina hæc à superis ad inferos transtulisse. Quomodo etiam videmus ab Hebræis factum in *gehenna*. Quippe ea propriè vallis erat prope Hierosolymam: ubi cùm Iudæi antea soliti essent Molocho offerre liberos; rex Iosias, quò locum hunc profanaret, cadavera immundaque omnia eò jussit inferri: unde postea factum, ut ad tormenta impiorum ea transferretur appellatio: quemadmodum pluribus enarrat B. Hieronymus in Matth. Euang. cap. X.

† Matth. cap. 28, vers. 12, & c. 22. v. 13, item c. 24. v. 51, & Luc. 13, 28.

CAPVT LXXXII.

Aqua veteribus Schthis pro numine erat, ut quibus Thamimasades *idem fuerit, ac Romanorum* Neptunus. *Obiter de Artimpasa, ac vocabulum hoc correctum apud Origenem, & Hesychium. Fontibus & lignis sacrificatum ab Hessis, & Bohemis. Peruanis divino honore affectum mare, nomine* Mammacocha: *item flumina, ac fontes.*

POst Græcos, & Romanos, venio ad Scythas, Celtas, ac novi etiam orbis incolas. Scythis, ut Sol, & Luna; aër & terra; sic aqua etiam colebatur. Sed nomina eis longè alia: ut ostendit Herodotus in Melpomene: Ουνομάζονται δὲ Σκυθιστὶ Ἱστίη μὲν, Ταβιτί· Ζεὺς δὲ καλεόμενος Παπαῖος· Γῆ δὲ, Ἀπία· Ἀπόλλων δὲ Οἰτόσυρος. Οὐρανίη δὲ Ἀφροδίτη, Ἀρτίμπασα. Ποσειδέων δὲ, Θαμιμασάδης. *Vesta Scythicè vocatur Tabiti; Iupiter autem, Papæus; Tellus, Apia; Apollo, Oetosyrus; Cælestis Venus, Artimpasa; Neptunus, Thamimasades.* Quem locum etiam Origenes adducit contra Celsum lib. VI. Sed apud eum perperam Ἀργίμπασα, pro Ἀρτίμπασα, legitur. Nam posterius hoc comprobatur veteri inscriptione *: ΔΙΙ. ΠΑΤΡΙΩΙ. ΑΡΤΙ: : ΠΑΣΑ. Vnica solùm litera μ excess. Hesychius: Ἀρτιμήασαν, οὐρανίαν Ἀφροδίτην ὑπὸ Σκυθῶν· Vbi η priori loco pro ι, posteriori pro π irrepsit. Vnde verò & Veneris, & Neptuni, & cætera, quæ dixi, numina trahant nomina istæc Scythica, post tot secula difficile est dictu: cùm ne illud quidem satis constet, utrùm Herodotus ea fideliter expresserit. Fere enim ita usu venit, ut cùm nomina in aliam transfunduntur linguam, multum de genuinis deperdant, sic ut illi, unde profecta, vix ea agnoscant pro suis. Sed si tamen de origine eorum commentari animus sit; non ea aliunde arcessam, quàm è veteri Germanorum lingua, cui proxima erat ista Scytharum: quando ex Asiatica Scythia Scythiam Europæam, vicinasque magnæ Germaniæ gentes, genus ducere, validis evincere argumentis admodum nobis sit proclive. Sed non est id hujus instituti: & paucis defungi si velim, videar sine ratione βεκκαΐζειν, vel, si malis, βεκκεσελιωίζειν.

* Inter Gruter. pag. 60, num. 6.

Ad propiora igitur me secula confero. Ac primùm illud, quo Cattos sive Hessos convertit S. Winfrid, cognomento Bonifacius primus episcopus Moguntinus; cujus vitam, sed interpolatam, legas apud Surium a. d. V Iunii. Id quod dicam, apud eum reperias cap. XXII †. Sed scriptor ejus vitæ, præfatione ad fratres Fuldenses, ait, se ea, quæ obscuriùs scripserat S. Willibaldus, primus episcopus Eistetensis, aperto enarrâsse sermone. Eum Willibaldi librum edidere Canisius quarto Antiquarum Lectionum libro, part. II ‡, & Serrarius unà cum S. Bonifacii epistolis. Verba igitur hujus Willibaldi, misso exscriptore, & interpolatore, excerpam ex cap. VIII: *Tum verò Hessorum jam multi Catholicæ fidei subditi, ac septiformis spiritus gratiâ confirmati, manus impositionem acceperunt. Et alii quidem, necdum animo confortati, inemeratæ fidei documenta, integrè recipere renuerunt: alii etiam lignis, & fontibus clanculò, alii autem apertè, sacrificabant.*

† sive prioris editionis Coloniensis, quæ anni est 1572, & capita adscripta non habet, pag. 477.
‡ pag. 343.

Digitized by Google

Itidem Bohemos fontibus sacrificâsse, lego apud Ioannem Dubravium lib. I Historiæ Bohemicæ *. Qui & huic rei firmandæ de nympharum ab hac gente cultu, & id genus numinum, verba adducit è Procopii historia Gothica †. Idem Dubravius in nono historiæ suæ ‡ sic scribit: *Cætera in Bojemia tranquilla erant, nisi quòd ad vomitum superstitiosi rursus revertebantur, Lares, & Lemures, colentes, victimasque tum ad fontes, tum ad lucos, & compita mactantes.*

* pag. 5, editionis Wechelianæ.

† Procopii locus est lib. 3. pag. 277. editionis Augustanæ ab Heschælio Græce procuratæ. Sed de sylvarum cultu, de quo addit Dubravius, nihil apud Procopium legas. Decepit Dubravium interpres Christophorus Persona: qui ubi Græce est ποταμὸς, ofcitantius sylvas vertit, cum fluvios deberet.

‡ pag. 68, edit. Wechel.

Absolvam, ubi aliquid de novo orbe adjecero. Mare pro Deo coluere Peruani, ac numen hoc dixere *Mammacocha*: item flumina ac fontes ab iis habebantur pro Diis. Testis de his locuples Ios. à Costa lib. v, cap. II, & IV.

CAPVT LXXXIII.

Acceditur ad aëra, qui & ipse cæli nomine continetur, ac quandoque διακριτικῶς hoc cælum, *nominatur. Aëris profunditas quanta sit ex Brahæi sententia. Quæ suprema aëris regio dici solet, in duas dispescitur; unam expertem, alteram participem fumosæ exhalationis. Non esse proprium elementalis ignis locum inter aera supremum, & orbem Lunarem: imo nec Aristotelem id putâsse. Perperam* crepusculi *nomine etiam* diluculum *intelligi. Quousque eleventur halitus terrestres. Altitudo quanta Caucasi, Tenariffæ, Pariacacæ. Verticem Atlantis, ac Pelii montis, infra nubes esse. Quantum nubes absint à nobis. Cur Deus aëra fecerit pellucidum, fluidum, item exhalationum, & caloris ac frigoris capacem. Cur respiratione nobis sit opus. Lactantius emendatus.* Anima, & aer, *unde dicta.*

AB aquis venio ad corpus, quod inter cælum sidereum, & aquæ terræque globum, est interjectum: puta cælum aëreum; quod nunc *cælum* nomine totius, nunc particulatim *aer* vocatur. Nam, ut Varro ait apud B. Augustinum *, *Mundus dividitur in duas partes, Cælum, & Terram; & Cælum bifariam, in Æthera, & Aëra.* Ac similiter idem Varro in v de L. L. *Cælum dupliciter dicitur, & supremum illud, ubi stellæ; & hoc totum, quod complexu continet terram.* Lucretius lib. IV †:

* lib. 7 de Civit. Dei, cap. 6.

† 132.

Constituuntur in hoc cælo, qui dicitur aer.

Sunt viri eruditi, qui existiment, aëra non dici *cælum*, sed, ut hîc loquitur Lucretius, *hoc cælum*; ac similiter Græcis, non οὐρανὸν vocari, sed τὸ οὐρανὸν; Hebræis non רקיע, *rakia*, sed cum ה demonstrativo, הרקיע, *harakia*. Sed id in nulla linguarum, quas adduximus, perpetuum est.

Quemadmodum autem *cælum*, ita & *Iupiter*, non pro sidereo tantùm cælo, sed pro aëre etiam, usurpatur. Sed hoc inferiùs comprobabitur.

Quàm vastum sit hoc aeris corpus, argumento est, quòd (ut Tycho Brahe se observâsse scribit) ab terra usque ad Lunam sint semidiametri terræ quinquaginta duæ. Quomodo is, ut colligit Christophorus Rhotmannus ‡, major erit centies millies globo aquæ terræque.

‡ lib. I. Tychonis Brahe epist. Astrolog. p. 122.

Dividitur autem non à Peripateticis modò, sed Stoicis quoque, in regionem summam, mediam, imam. Ita Seneca lib. II Nat. Quæst. cap. X, & Plin. lib. II, cap. XXIII. Possis tamen, ut arbitror, commodè eam distribuere in regiones quatuor. Suprema enim illa est duplex: una purior, liquidiorque; altera fumosas habens exhalationes. Prior ista, quæ plurimùm immunis est à meteoris, extendit se, ex sententia Peripateticorum, usque ad elementum ignis; ut malunt alii, usque ad concavum ætherei orbis, in quo Luna infimum obtinet locum. De puro igne, Lunæ proximè subdito, inane est suspicari, ac ne Aristoteles quidem illud putavit. Solùm inter æthereos orbes, & purum aera, interesse tradit, ἀναθυμίασιν ξηρὰν καὶ θερμὴν, *exhalationem siccam, & calidam*; ut videre est Meteorologicorum lib. I, cap. VII. Illud autem ὑπέκκαυμα, (quasi *incensionis fomitem* dixeris) ut non sit aer purus, ita nec est ignis purus, sed fuerit aer fervens ex calidarum exhalationum mixtura. Tantùm verò abest, ut existimemus, inter aera, & æthera, puri esse ignis elementum, ut aera credamus, si non toto esse æthere, saltem usque ad cælum stellarum fixarum: ac raritate quidem ab æthere, non tamen specie, totâque differre naturâ: quemadmodum satis ex iis est cognoscere, quæ de materie cæli diximus libri hujus cap. XXXVIII. Sed de ætheris substantia nunc mittamus: ac videamus solùm de aere inter planetarum infimum, & aquæ terræque globum, intermedio. Et quia diximus de parte illâ Lunæ proximâ, à meteoris magis immuni; nunc accedamus ad alteram, propiorem nubibus, intra quam se fere fumosæ continent exhalationes utriusque crepusculi, vel, ut more potiùs loquar Romano, quàm barbaro, tum diluculi, tum crepusculi: hoc est, illi halitus, qui longè supra altissimos montes elevantur, primique mane Solis admittunt radios, & vesperi eos retinent postremi. Exhalationes istæ elevantur à terra milliaribus Italicis LII, sive Belgicis XVII, sive Germanicis XII. Quam sententiam ab Alhazeno, & Vitellone olim assertam, variis certisque argumentis Tycho Braheus comprobavit. Ac in tantum quidem attollitur inferior supremæ regionis pars; intra quam exhalationes fumosæ fere consistunt. Pauci verò montes in hanc usque partem elevantur. Talis Caucasus in Asia; qui, Aristotele teste *, tertiâ noctis parte retinet crepusculi radios: item Tenariffa in Canariis; qui cum in mari conspiciatur ex quatuor graduum intervallo, perpendiculum habet milliarium IX, ac dimidii: ut in Eratosthene suo collegit vetus collega & amicus, ὁ μακαρίτης Wilibrordus Snellius: adhæc in Americæ parte ea, quæ Peruviæ nomen habet, montes varii, quibuscum Alpes comparatæ videantur casæ præ palatiis: unus autem eorum Pariacaca in jugo aëra habet adeò tenuem, & subtilem, ut magna cum difficultate, & molestia, ac vix sine nausea & vomitu, possis respirare.

* lib. I Meteor. cap. 3.

De

Digitized by Google

De quo Ioſephum Acoſtam vide lib. III Hiſt. Ind. cap. IX. Plurimùm verò excelſos etiam montes, vel infra, vel ſaltem intra mediam conſiſtere regionem, argumento erunt, non modò Alpes nivoſæ, ſed etiam Atlas, quem non Maro * tantùm nubibus in vertice cingi, ventoque & imbribus cecinit pulſari: ſed Dio † etiam, etſi altiſſimum crederet montium, perpetuâ tamen ait nive conſperſum. Pelii quoque montis verticem eſſe intra nubes, obſervavit Ptolemæus Philadelphus, cum ſciendi curioſus eum adſcendiſſet; ut eſt apud Plutarchum in Paullo. Ac licet ſic vulgò de Hæmo ferretur, ex eo proſpectari, hinc mare Adriaticum, & Alpes, inde autem Pontum Euxinum: Philippus tamen, Macedonum rex penultimus, cum eum adſcendiſſet, comperit, (Livii ‡ verba ſunt) *ubi jugis appropinquabant, adeò omnia contecta nebulâ, ut haut ſecus, quàm nocturno itinere, impedirentur.*

* 4 Æn.
† lib. 75.
‡ lib. 40.

Ex hiſce, quæ de montium altitudine diximus, ſtatuere etiam licet de altitudine mediæ, vel ſi ſupremam nobiſcum in duas diſpeſcas, tertiæ aëris regionis. In quo tamen non per omnia convenit hominibus eruditiſſimis. Sed vel veriſſima eſt, vel proximè à vero abit, opinio eorum, quibus videtur, concavum nubium abire à nobis paſſibus quingentis, ſive ſpatio milliaris Italici dimidii. Tantum enim abſunt nubes, cùm graviſſimæ ſunt, & in pluviam ſe jam reſolvunt. Convexum autem nubium abeſt plus minùs Italicis milliaribus quatuor: à quo non multum abiit Poſidonius, qui, Plinio * teſte, ajebat, *non minùs XL. ſtadiorum à terra altitudinem eſſe, in quâ nubila, ac venti, nubeſque proveniunt.* Id quinque fuerit Italicorum milliarium. Nam octona ſtadia millenis conſtant paſſibus. Cardanus, in XVII Subtilitatum, ut de proximis aſſentit nubibus, (nam ait, vix quingentis abeſſe paſſibus) ita de remotiſſimis modum videtur nimis coartâſſe: ut qui ſummas etiam arbitretur vix ad bis mille paſſus elevari: id verò iis refellitur, quæ de perpendiculari diximus altitudine montium, qui nivibus obteguntur.

* lib. 2, cap. 23.

Sive verò tripartitum malis, ſeu quadripartitum ſtatuere hunc aëra; ſive item regiones eas universè, prout aëris ſunt; ſive particulatim, ut hujus ſunt, vel illius regionis, conſideres: undecunque divina ſe exerit providentia.

Ac primùm in eo, quòd corpus ſit, non opacum, quale terminat viſum; ſed perſpicuum, quod lucem ac colores tranſmittit. Quare niſi perſpicuus aër foret, quid magis oculi prodeſſent, quàm cæcis? Et eo major eſt admiratio, quòd ſimul tot colorum ſpecies eundem tranſeant aëra ſine mixtura, ac confuſione. Vt liquet, ſidera, prata, hortos, ædificia, animantia, contemplanti.

Alterum eſt, quòd aër non ſolidum ſit corpus, ſed tenue ac fluidum. Tenuitas ac ſubtilitas magna eſt in aranearum filis. Cernuntur tamen. Aër fugit conſpectum omnium. Fila aranearum, ut facile rumpas, ſic difficulter jungas. Aër non facilè modò ſcinditur, ſed ſciſſus etiam facilè unitur. Abſque hac tenuitate & fluxu aëris foret, non naturali, non ſpontaneo ſecaretur animalium motu. Quàm difficulter terram animalia penetrant ſubterranea! Qui progrediamur, ſi paries obſtet? Quàm difficilis ingreſſus per aquas ipſas! Per aëra autem quàm velociter volant aves, ambulant homines, corpora quoque alia de loco transferuntur in locum. Etiam tenuis illa ac fluida natura requirebatur tum ad loquendum, tum ad audiendum. Nam & opus erat aera ſonum loquentium recipere: qui autem loquitur, neceſſe habet linguæ plectro variè aëra ferire, ac figurare. Opus etiam fuit, aëra, quem ſonum recepit, transvehere ad aures. Quare abſque aëre eſſet foremus, quaſi ſurdi, & muti. Atque admirationem hîc auget, quòd eopſe tempore, per aëra eundem, diverſæ ſonorum ſpecies pervadant ad aures noſtras. Vt ſi hinc audias ſuſurrum fluminis, inde arboris; ponè cantillent aviculæ, à fronte canant pueri ſymphoniaci.

Præterea utilitatem aëris commendat, quòd tum caloris ac frigoris eſt capax, tum vaporis etiam, ac fumoſæ exhalationis. Vapore in nubes, ac pluviam, concreſcente, terra humectatur: unde plantæ & animantia nutriuntur, ac augentur. Fumoſæ exhalationis utilitas ex iis cognoſcetur, quæ de fulmine dicentur, & aliis meteoris igneis. Sed imprimis calor, & frigus, requiritur, quia abſque iis non fit rerum generatio, vel conſervatio. Sed omnia exſuperat, quòd cùm homo, ad paucos dies, ſupervivere poſſit ſine cibo, & potu, non tamen id poſſit, niſi ſpiritum ducendo. Nam opus eſt illi tum ἀναπνοῆ, ſive inſpiratione per os, nares, arterias; tum διαπνοῆ, ſive tranſpiratione per cutis meatus. Exiguntur autem hæc propter tria; ἔμψυξιν, ſive *refrigerationem*, ῥίπισιν, ſive *ventilationem*, καὶ γένεσιν πνεύματος ψυχικοῦ, *generationem ſpiritus animalis*. Neceſſe enim eſt, attrahendo pulmonibus aëra frigidum, temperari continuò caloris nativi æſtum. Vnde &, aëre, quem attraximus, calefacto, eundem pulmonibus exſpirari opus eſt. Propterea Galenus, libro an ſanguis in arteriis contineatur, ait, aëra attrahi, non quia ejus requiratur ſubſtantia, ſed quia egeamus ejus frigore. Ventilatio præterea tributa nobis ad ignem caloris nativi excitandum; qui alioqui tepeſceret, ut ignes noſtri cineribus obducti. Denique nutriri neceſſe ſpiritum animalem; qui pulmonibus adductus, & corde receptus, in eo elaboratur, ac cerebro perficitur; hinc per corpus diffunditur; ut proximum ſit inſtrumentum ſenſus, & motus. Vnde Vitruvius, præfatione lib. VIII: *Corpora ſine ſpiritu redundanti non poſſunt habere vitam, niſi aër influens cum incremento fecerit auctus, & remiſſiones continenter.* Imò ex multiplici ejus uſu, quem diximus, collegere aliqui, animam eſſe aëra. Vt Varro, apud Lactantium lib. de Opificio Dei cap. XVII: *Anima eſt aër conceptus ore, deferveſactus in pulmone, tepefactus in corde, diffuſus in corpus.* Prout & optimæ habent editiones: ſed, natu-

Digitized by Google

râ rei fic poftulante,legendum cenfeo,*tepefactus in pulmone,fervefactus in corde*. Interea rectè fubjicit Lactantius, *Hoc apertiſſimè eſt falſum*. Attamen non Varro animam ipfam dixiffet aëra, nifi fpiritus animalis aere gigneretur, & nutriretur. Nempe anima propriè eft ventus; ut in illo Horatii *, *Impellunt animæ lintea Thraciæ*: item halitus oris; ut cùm dicimus, *animam fœtere*, vel *efflari*. Accommodata deinde vox animæ fenfitivæ, quia fe exferit τῷ ἄειν, *ſpirando*. Tandem & vox ea rationali aptata animæ. Proprietatem vocabuli cognofcimus ex eo, quòd ἄνεμος fit ab ἄημι, hoc eft, *ſpiro*. Imò & ἀὴρ fic nominatus putatur, quia per eum fpiramus, & vivimus. Malim tamen, fic dici, quia eft fpirabilis naturæ: ut idem propriè fit, ac *ventus*. Nam fatis conftat, *ſpiritum* fæpe, & *ventum*, fumi pro aëre; à Stoicis imprimis, ut apud Senecam III Nat. Quæft. cap. XIV. Atque idem epift. cxvII ait: *Hæc ſunt elementa, quibus hic mundus adminiſtratur; Aqua, Terra, Spiritus*. Saltem verifimilius hoc etymon utroque eorum, quæ Plato adducit in Cratylo. Nec ab Græca origine verifimilius deduxeris. Sed fortaffe poffis ab Hebræo fonte. Nimirum ut *Aer* prius fuerit *Aor*, ab אור, hoc eft, *lux, lumen, ſplendor*. Ratio nominis erit, quia aer & recipiat lucem, & tranfmittat. Ac fimiliter Saxonibus, & Belgis, *aer* dicitur *licht*, & *locht*, à *licht*, quod non folùm *leve* notat, fed etiam *lumen*. Nempe à Græco λύκης, vel Latino *lucis* vocabulo. Solent enim Belgæ apponere *t* in fine: de quo nos alibi.

* lib. 4, od. 12.

CAPVT LXXXIV.

Aer pro numine habitus Anaximeni Mileſio, & Diogeni Apolloniatæ: ſimiliter ſapuiſſe Aſſyrios, & Arabas: quibus per Venerem Cæleſtem tum Luna, tum aer ſubjectus, intelligebatur: item Ægyptios, qui aëra dixere Minervam: adhæc Græcos,& Romanos; quibus aer eſt mas, quatenus ſpiritus eſt vegetans ac movens,diciturque Iupiter: *femina autem,quatenus recipit exhalationes,& quæ inde generantur*, & Iuno *nuncupatur*. *Quid* pedem *dixerint in re nautica*. Dijovis, Diefpiter, Lucetius. *Cur Iuno tum ſoror ſtatuatur Iovis,tum uxor, ac cur à marito dicatur ſuſpenſa de cælo appenſis ei incudibus duabus. Cur ab albis ulnis laudetur Homero*. *Quamobrem* Sofpitæ *ei datum cognomentum; item* Argivæ: *& quod nomen fuerit primæ ejus apud Argivos ſacerdoti.*

Atque horum confideratio cùm fuftollere mentes deberet humanas ad cultum ejus, qui aëra creäffet: contrà evênit,ut mirâ iis cæcitate deprimerentur ad venerationem creaturæ: nec vulgares folùm animæ, fed etiam maximi nominis philofophi: inter alios Anaximenes Milefius,& Diogenes Apolloniates. De priori fic Tullius in primo de Nat. Deorum: *Anaximenes aëra Deum ſtatuit, eumque gigni, eſſeque immenſum, & infinitum, & ſemper in motu: quaſi aut aer ſine ulla forma Deus eſſe poſſit, cùm præſertim Deum non modò aliquâ, ſed pulcherrimâ ſpecie, eſſe deceat: aut non omne,quod ortum ſit,mortalitas conſequatur*. Quibus non modò Anaximenis fententiam clarè proponit; fed folidè etiam refellit. Atque ex hoc Tullii loco eandem Anaximeni opinionem tribuit B. Auguftinus epift. LVI, quæ eft ad Diofcorum. Ac fcitè idem lib. X Confeffionum,cap. VI, quo tractat, Deus quid fit, & quomodo cognofcatur: *Interrogavi*, ait, *auras flabiles,& inquit univerſus aer cum incolis ſuis: Fallitur Anaximenes: non ſum Deus*. De Diogene fic poft fuperiora Tullius: *Quid aer? quo Diogenes Apolloniates utitur Deo, quem ſenſum habere poteſt, aut quam formam Dei?* Item Auguftinus lib. VIII de Civ. Dei, cap. II: *Diogenes, Anaximenis alter auditor, aerem quidem dixit eſſe materiem, de qua omnia fierent: ſed eum eſſe compotem divinæ rationis, ſine qua nihil ex eo fieri poſſet*. Sed, miffis philofophis, de totis potiùs gentibus videamus.

De Affyriis, & Arabibus, teftis eft Herodotus lib. I: qui & auctor eft, vocatam iis Ἀφροδίτην Οὐρανίαν *. Interim ex iis,quæ antea diximus, liquet, Orientales per Venerem Vraniam, five Cæleftem, intellexiffe, tum Lunam, tum Aëra; ut eadem iis Diva fuerint Venus, & Iuno. Quod obfcurum non eft ex Plutarcho in Craffo: quo loco de Dea agit Hierapolitanâ: ubi aliis eam ait Iunonem, aliis Venerem credi. Οὐρανίην vocat Herodotus in primo. Ab Affyriis,& Arabibus,ejus effe cultum, ait Paufanias in Atticis. Apertéque imprimis Iulius Firmicus lib. profanarum religionum: *Aſſyrii,& pars Afrorum aerem ducatum habere elementorum volunt,& hunc imaginatâ veneratione venerantur. Nam hunc eundem nomine Iunonis, vel Veneris virginis, ſi tamen Veneri placuit aliquando virginitas, conſecrarunt*. Virginem Venerem Orientales dixere, ut Romani,& Græci,Virginem Dianam. Nempe hic fignatur non terreftris Venus, fed cæleftis: quæ partim eft Luna, partim aer pro Lunæ ratione mutationibus obnoxius.

* Venerem Cœleſtem.

Ægyptii autem intellexere aëra per Minervam; tefte Eufebio lib. III Præparat. Euang. cap. II: ubi cum dixiffet, Ofiridem iis effe Solem, Ifidem Lunam, Iovem fpiritum cuncta pervadentem, Vulcanum ignem, Oceanum humorem, ac Nilum; fubdit ifta, Τὸν δὲ ἀέρα φασὶν αὐτοὺς προσαγορεύειν Ἀθηνᾶν. *Aëra verò ajunt ab iis Minervam vocari*.

Expediam de Græcis, ac Romanis: quibus aer, partim confideratur,ratione potentiæ activæ,ac *Iupiter* dicitur: partim paffivæ,& vocatur *Iuno*. Seneca lib. III Quæft. Nat. cap. XIV: *Aëra marem judicant, qua ventus eſt; feminam, qua nebuloſus,& iners*. Nempe ut Athenagoras Legatione pro Chriftianis refert, ἀέρα διφυῆ ἀρσενόθηλυν τὸν Δία λέγουσι· *aëra duplici naturâ præditum maſculofeminam Iovem vocant*. Iovem pro aëre fumi, ait Servius in VI Æn. & pro exemplo adducit hoc Horat. lib. I, od. I:

— *Manet ſub Iove frigido Venator*. —

Eftque ejufdem od. XXII hujus libri:

Quod

Digitized by Google

Quod latus mundi nebulæ malusque
Iupiter urget.

Similiter Maro I Georg.

— Iupiter humidus Austris
Denset, erant quæ rara modò, & quæ densa relaxat.

Item in secundo:

Et jam maturis metuendus Iupiter uvis.

Est & Ennii apud Varronem in IV de L. L.

Istic est is Iupiter, quem dico, quem Græci vocant
Aerem, qui ventus est, & nubes, imber postea,
Atque ex imbre frigus, ventus post fit, aer denuo.

Vnde & liquet, cur *Iovem* pro *vento* dixerit Catullus Carm. VI:

— Sive utrumque Iupiter
Simul secundus incidisset in pedem.

Sententia est, sive ventus vela implêrit. Nam *pedem* dixere Romani pro fune, quo velum tenditur, imâque veli parte, & τὸ συνεχόχλω pro sinu veli, qui vento impletur. Qua de re & alibi * dixi. Ratio tralationis est ex eo, quia ut pes ima est corporis pars, ita & id, quod dicimus in velo. Nempe quomodo *pedem mensæ* dicunt Ovidius †, & Plinius ‡, *pedem vinaceorum* Columella *, *betaceos pedes* Varro †. Etsi Martinus de Roa Cordubensis ‡ censeat, *pedem* Catullo propriè esse sinum sive medium veli, quia ejus beneficio, ubi vento impletum, ambulent maria, quasi pedibus, qui sunt ambulationis instrumentum.

* *Institut. Orator. lib. 4, cap. 12, sect. 3.*
† *12 Metam.*
‡ *lib. 12, cap. 1.*
* *lib. 12, cap. 43.*
† *lib. 1 de R. R. cap. 2.*
‡ *Singularium lib. 6, cap. 10.*

Ad Iovem, quatenus aer est, pertinet quoque *Dijovis*, & *Diespiter*. Varro in IV de L. L: *Dialis à Iove, qui Dijovis est.* Et aliquanto ante: *Aelius Gallus, Dius Fidius, dicebat, Dijovis filius; ut Græci Διόσκουρον, Castorem.* Et ibidem: *Olim Dijovis, & Diespiter dictus, hoc est, aer, & dies pater.* Et post pauca: *Idem hic Diespiter dicitur, infimus aer, qui est conjunctus terræ: ubi omnia oriuntur, ubi aboriuntur.* Agellius quoque lib. V Attic. Noct. cap. XII, cùm dixisset, *Iupiter* integrè esse *Iovispater*: subdit, *Item Iovis Diespater appellatus est: id est, diei, & lucis pater: iccircoque simili nomine Dijovis dictus est, & Lucetius: quòd nos die, & luce, quasi vitâ ipsâ, afficeret, & juvaret.* Ac plura inibi in hanc mentem.

Habemus de Iove: nunc subjiciam de Iunone. Quo nomine Romanis quidem, ac Græcis, Luna etiam intelligitur, ac Terra; ut antea ostensum: sed plurimùm Ἥρα, sive Iuno, est aer. Imò, ut non semel dixi, Ἥρα solùm trajectis literis, ex ἀήρ factum: quod & monitum Athenagoræ in apologia sua. Sic quoque Stoici interpretabantur. Cicero in II de Nat. Deorum: *Aer, ut Stoici disputant, interjectus inter mare, & cœlum, Iunonis nomine consecratur: quæ est soror, & conjux Iovis, quòd ei similitudo est Ætheris, & cum eo summa conjunctio.* Nempe subtilitate est similis, & germana; hoc est, soror: loco autem socia, & conjugata; hoc est, uxor. Et ad hanc conjunctionem pertinet, quòd dicat Homerus, à Iove catenâ fuisse de cælo suspensam, dependentibus de ea incudibus duabus. Nam aër cælo subjacet, quasi de eo dependens: & subduntur pendenti quasi incudes duæ, terra, & aqua. Eadem ob aëris perspicuitatem dicta est λευκώλενος, hoc est, *niveis prædita ulnis*, seu *brachiis*.

Sed cur & Iuno nuncupata est *Sospita?* Credo, quia in aëre, quem attrahimus, valetudo multùm sita est. Nam, ut est apud Hippocratem, libro de Natura hominis: Αἱ νοῦσοι γίνονται, αἱ μὲν ἀπὸ διαιτημάτων, αἱ δὲ ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ᾧ εἰσαγόμενοι ζῶμεν· *E morbis alii quidem fiunt à victus ratione: alii verò à spiritu sive aëre, cujus attractione vivimus.* Nempe à prava quidem victus ratione proveniunt morbi cujusque proprii, qui σποραδές, hoc est, *dispersi* appellantur: at populares, omnibusque communes, ac pestilentes, ab aëre solent proficisci. Imò idem Hippocrates, libro de Flatibus, (si is auctor ejus libri sit genuinus) etiam priorum morborum aëra caussam facit: neque id reprehendi potest, dummodo non caussam intelligamus solitariam, sed adjuvantem. Nam & ambientis aëris calor putredinem sæpe, ac febrim, conciliat. Quandoque & eandem accendit, dum frigore suo meatus intercludit, ac transspirationem impedit. Ac similiter nunc humidus nimis febres longas, alvi profluvia, comitialem morbum, parit: nunc siccitate nimiâ gignit acrem ac biliosum humorem. Quæ satis discere est, partim ex tertia sectione Aphorismorum Hippocratis; partim ex libro ejus de aëre, locis, & aquis.

At Ἀργεία sive *Argiva* dicebatur Iuno, quia Argis Dea esset tutelaris: ut cui Inachus terram hanc dicâsset. Et verisimile est, hinc cultum Iunonis promanâsse ad Græcorum alios: atque inde opinionem ortam, Iunonem Argis natam. Et quia Iuno numen muliebre, eò & femina præerat Iunonis Argivæ sacris. Primaque sacerdotio functa dicitur filia Pirantis: sive ejus nomen fuerit Callirrhoe, ut vulgo quidem legitur apud Hyginum fabulâ CXLV: sive, quòd multò verisimilius, Καλλιθύη, ut Phoronidos scriptori dicitur apud Clementem Alexandrinum *: vel Καλλίθυια, ut ex Plutarcho vocatur Eusebio in III Præparat. Euangelicæ †: aut Καλλιθέα, quemadmodum est apud Theonem in Aratum.

* *lib. 1 Strom.*
† *cap. 8.*

FINIS LIBRI SECVNDI.

Digitized by Google

GERARDI IOANNIS VOSSII

DE

IDOLOLATRIÆ

ORIGINE, AC PROGRESSV,

LIBRI TERTII PARS PRIMA;

Quæ est de cultu corporis imperfectè mixti.

CAPVT I.

Ab elementis acceditur ad meteora. Cumque τῶν μετεώρων appellatione sæpe etiam sidera intelligantur, hoc loco esse sermonem; de iis, quæ sub cælo fiunt, & aliter μετάρσια nuncupantur. Quis locus proprius sit quarti μετεωρολογικῶν libri. Quid Aristoteles per μετέωρα intellexerit, & quotuplicia ea sint. Quomodo divino psaltæ ignis, & spiritus procellarum, verbum Dei facere dicantur. Cur ventum hoc loco inter corpora potius naturalia, quàm affectiones corporis, referamus, non sine veterum exemplo. Ventum à Persis pro Deo cultum. Conciliatis, qui ventum corpus, quique affectionem corporis, arbitrantur. Vsonem in Phœnicia templum statuisse Ventis. Græcos quoque supplicasse Ventis. Quid nomine Boreæ, rapientis Orithyam, intelligatur. De ventorum cultu apud Sicyonios. Quis Circius, & ut vento huic templum statuerit Augustus. Cur Zephyro albam mactarint pecudem, inque circo album ei sacrarint aurigarum colorem. Cur Æolus sit ventis præfectus. Philosophos esse poetarum judices. Exponitur Maronis locus à Seneca reprehensus.

POstquam Deorum loco habiti sunt, non modò spiritus; sed & sol, luna, stellæ, æther; imò quatuor etiam elementa: nihil mirandum videtur, si mox, quasi præcipiti gradu, decursum sit ad cultum eorum, quæ ex elementis constarent. Vnde quadruplicem statuit idololatriam Maimonides libro de cultu planetarum, ac siderum, cap. 11, §. 1. Quia igitur de primo illorum vidimus libro primo; de altero autem, tertioque, libro secundo: restat, ut expediamus de quarto, & singulis ejus partibus: ut sunt quinque corporis mixti species; meteora, fossilia, plantæ, muta animantia, & ratione prædita.

In his dignitate infimus est meteoris locus; quia corpora sunt imperfectè mixta. Sed doctrinæ ordine his primus dari solet, quia ab eo, quod est imperfectius, ad perfectius adscenditur.

Μετέωρα autem trifariam dicuntur. Nam sic vocantur, tum generatim, quæ in sublimi sunt suspensa, tum particulatim, quæ vel in æthere, vel in aere, conspicimus. De generali illa significatione nihil attinet dicere, si & in æthere, & in aëre, μετέωρα nominari, comprobemus. Priori modo etiam siderum considerationem μετεωρολογίαν dixere. Vnde de Abrahamo sic Philo libro de nominum mutatione: Μετέωρόν φαμεν τὸν ἀπὸ γῆς εἰς ὕψος αἴροντα καὶ ἐπισκοποῦντα τὰ μετάρσια· μετεωροπόλοντι καὶ μετεωρολογικὸν, ἐρευνῶντα τί ἡλίου μέγεθος, τίνες αὐτοῦ φοραὶ, πῶς τὰς ἐτησίους ὥρας διανέμει προσιὼν καὶ ἐξαναχωρῶν πάλιν, ἰσοταχέσι τῆς ἀνακυκλήσεσι, καὶ σελήνης περὶ φωτισμῶν, σχηματισμῶν, μειώσεως, αὐξήσεως, καὶ τῆς ἄλλων ἀστέρων κινήσεως, ἀπλανοῦς τε καὶ πεπλανημένης· METEORVM *dicimus illum, qui se-ipsum in altum extollit, eáque observat, quæ in summa sunt cæli regione: itidem* METEOROLOGVM, *&* METEOROLOGICON, *vocamus, qui scrutatur, quæ sit magnitudo Solis, quæ conversiones ejus, quomodo anni conversiones, suo ad nos accessu & recessu, efficiat, æquali velocitate & revolutione: itemque de Lunæ illustrationibus, formæ varietatibus, senio, augmento, deque aliarum stellarum cursu, & motu anquirit, tam earum quæ fixæ sunt, quàm errantium.* Similiter Achilles Statius in Isagoge*: Διαφέρει μεταρσίων μετέωρα· ἢ τὰ μὲν μετέωρα ἐν οὐρανῷ καὶ αἰθέρι ἐστὶν· ὡς ἥλιος, καὶ τὰ λοιπά. μετάρσια δὲ, τὰ μεταξὺ τοῦ ἀέρος, καὶ γῆς. οἷον ἄνεμοι, νεφέλαι, ὄμβροι, ἀστραπαὶ, βρονταὶ, &c. *Differunt à meteoris, quæ dicuntur metarsia. Meteora enim sunt in cælo, & æthere; ut Sol, & id genus cætera. Metarsia, quæ inter aërem, & terram; velut venti, nubes, imbres, fulgura, tonitrua, &c.* At longè aliter μετέωρα intelligit Aristoteles in tribus Μετεωρολογικῶν libris. Nam quartus longè alius est argumenti; ut Alexandro, & Themistio, observatum: ac vel libros de generatione, & corruptione proximè sequitur; vel potiùs, licet meteorologicus non sit, tamen rectè iis subjungitur, quia post considerationem imperfectè mixtorum agendum fuit de mixtione perfecta. Quæ & Averroïs opinio fuit, & Alberti, ac Thomæ, & Petri Pomponatii †, ut alios mittam. Sunt autem μετέωρα Aristoteli elementa quidem, sed postquam alienam acceperunt qualitatem; eoque mixta quodammodo; attamen sic, ut non devenerint ad temperiem perfectam, sed substantialem elementi formam reservent. Hujusmodi corpora sunt duo: quorum utrumque sit halitus sive exhalatio: sed unum ex corpore humido educitur, & ἀτμὶς sive *vapor* vocatur: alterum resolvitur ex corpore

* cap. 32.

† *dubitatione prima in quartum Meteorologicorum.*

pore ſicco, ac nominatur *καπνὸς*, ſive *fumus*, & *κατ᾽ ἐξοχὴν* etiam *ἀναθυμίασις*, ſive *exhalatio*. Ex priori ſunt pluviæ, nix, grando; ex altero fulgur, & venti. Et hæc, & illa invitant nos ad celebrationem nominis divini: unde Pſaltes in CXLVIII, 7, 8: *Laudate Dominum, ignis, grando, nix, glacies, ſpiritus procellarum, quæ faciunt verbum ejus.* Vbi *ignis* ſumitur pro fulmine, & fulgetro; *ſpiritus procellarum*, pro vento procelloſo. Quæ omnia cùm non temere vel caſu fiant, ſed voluntate divinâ: meritò *verbum Dei facere*, hoc eſt, juſſa Dei exſequi, dicuntur.

E corporibus hiſce imperfectè mixtis primùm videbimus de ventis. Neque ignoro, iis, quibus placet, ventum nihil aliud eſſe, quàm fluxum aeris, ab ſideribus, vel angelis, concitatum; viſum iri, conſiderari hæc inferiùs oportuiſſe, ubi de affectionibus corporum agemus, non hoc loco, ubi corporum cultus ſpectatur. Mihi verò nec hac parte à veteribus viſum recedere: qui de corporum naturalium cultu loquentes, etiam ventos in iis recenſent. Facit hoc ſeu antiquior Philo, unus τῶν ἑβδομήκοντα *, ſeu alius ſcriptor operis ejus, quod Salomonis Sapientia inſcribi ſolet. Hic de variorum cultu ſic loquitur XIII, 2: *Μάταιοι μὲν γὰρ πάντες ἄνθρωποι φύσει, οἷς παρῆν θεοῦ ἀγνωσία, καὶ ἐκ τῶν ὁρωμένων ἀγαθῶν οὐκ ἴσχυσαν εἰδέναι τὸν ὄντα, οὔτε τοῖς ἔργοις προσέχοντες ἐπέγνωσαν τὸν τεχνίτην· ἀλλὰ ἢ πῦρ, ἢ πνεῦμα, ἢ ταχινὸν ἀέρα, ἢ κύκλον ἄστρων, ἢ βίαιον ὕδωρ, ἢ φωστῆρας οὐρανοῦ, πρυτάνεις κόσμου θεοὺς ἐνόμισαν· Etenim vani ſunt omnes homines naturâ, in quibus ineſt ignoratio Dei, & qui ex iis, quæ ſpectantur, bonis, eum, Qui eſt, non potuerunt intelligere: neque ex operibus conſideratis opificem cognoverunt: ſed aut ignem, aut ventum, aut celerem aerem, aut aſtrorum orbem, aut violentam aquam, aut lumina cæli, rectores mundi deos eſſe putaverunt.* Vbi videmus, ventos non ſolùm inter corpora referri: ſed ſeorſum etiam ab aere memorari. Verùm Herodotus, & Strabo, quando narrant, ut Perſæ inter corpora naturalia coluerint ventos; ignem quidem, aquam, & tellurem referunt, cæterùm aera prætereunt. Verba quippe Herodoti ſunt iſta lib. I: Θύουσι δὲ ἡλίῳ τε, καὶ σελήνῃ, καὶ γῇ, καὶ πυρὶ, καὶ ὕδατι, καὶ ἀνέμοισι· τούτοισι μὲν δὴ μούνοισι θύουσι ἀρχῆθεν· *Sacrificant verò Soli, & Lunæ, & Telluri, & Igni, & Aquæ, & Ventis. His enim ſolis ſacrificant jam ab initio.* Similiter Strabo lib. XV: Τιμῶσι δὲ καὶ Ἥλιον, ὃν καλοῦσι Μίθραν· καὶ Σελήνην, καὶ Ἀφροδίτην, καὶ πῦρ, καὶ ἀνέμους, καὶ ὕδωρ. *Colunt Solem, quem Mithram vocant. Item Lunam, & Venerem, & Ignem, & Tellurem, & Ventos, & Aquam.* Exiſtimet aliquis, hic per ventum ſignari aera, quia is memoratis elementorum aliis ſolus præteritur. Sed locus ille, è Sapientiæ libro adductus, docet, ſeorſum à Vento Aera fuiſſe cultum. Quare *ventum* propriè capio: ſic tamen, ut eo non excludatur aëris cultus, ſed includatur. Quippe exhalatio calida, ac ſicca, frigore condenſatur in ventum; uti vapor in aquam. Etſi verò exhalatio ea ſit terreſtris (uti argumento eſt, quòd venti, quò origini ſuæ ſunt propiores, ut juxta promuntoria, eò ſunt valentiores) non tamen merè eſt terreſtris; ſed tum vapores habet admiſtos, quos ſecum trahit; tum aera anteriorem, quem propellit, aliò mox ad vacui fugam ſuccedente. Quæ oſtendunt, ventum non modò eſſe ſubſtantiam; ſed verò eſſe ſubſtantiam compoſitam, ex terreſtri exhalatione, vapore, atque aëre. Illis verò, qui tantummodo accidens eſſe arbitrantur, hoc ſolùm, ac lubentes largimur, in vento non ſubſtantiam duntaxat attendi; ſed motum etiam localem, ſive fluxum circa terram; qui eſt cauſſa formalis venti. Nec enim hoc volumus, exhalationem ſimpliciter eſſe ventum, ſed exhalationem fluentem: à quo fluxu ventus hoc habeat, ut ventus & ſit, & dicatur, & per eum definiatur. Nimirum ventus eſt compoſitum accidentarium: quale eſt annulus, ubi aurum, & figura, annulum conſtituunt: & ſubſtantialis quidem forma eadem eſt, ac auri: annuli autem figura, quam aurifex introduxit, eſt forma conſtituens annulum, quatenus eſt annulus. Sic igitùr colligimus, rectè à ſcriptore Sapientiæ Salomonicæ ventum culta inter corpora referri, ac ſeorſum ab aëre memorari: nec malè tamen ab Herodoto, & Strabone, cùm ventos nominaſſent, aëra præteriri. Nam hi, quia ab exhalatione terreſtri, permixtâ vaporibus, aer propellitur, novo ſuccedente; eò in vento aëra ſunt complexi: ac quamquam & aëra, & exhalationem terreſtrem, quæ frigore fit ventus, Perſæ divino colerent honore; Deum tamen hunc Ventum, quàm Aëra, dicere maluerunt; quia, quò quid vim habet majorem, eò divinius judicabant: quanta autem vis ſit venti præ aëre tranquillo, per ſe ſatis eſt manifeſtum. Cæterùm non Perſæ ſolùm Ventos coluere, ſed etiam Phœnices: quod ex Phœnicia Sanchuniathonis Theologia liquet. Euſebius enim in primo de Præparatione Euangelica refert ex ea, Vſonem Phœnicem templum iis poſuiſſe. Præterea Græcis etiam in Diis erant. Cùm enim maximus iis metus eſſet incuſſus ob adventantem Xerxis exercitum: oraculum Delphicum juſſit eos *ἀνέμοισι εὔχεσθαι*, *ventis ſupplicare.* Et ratio addita, quia ab his maximè auxilium maneret Græciam. Itaque tum in delubro Thuiæ, Cephiſi filiæ, ara eſt Ventis conſtituta, iiſdemque ſacrificatum. Auctor Herodotus lib. VII: atque addit: Δελφοὶ μὲν δὴ κατὰ τὸ χρηστήριον ἔτι καὶ νῦν τοὺς ἀνέμους ἱλάσκονται. *Ac Delphi propter hoc oraculum nunc quoque ventos propitiant.* Etiam apud Platonem in Phædro legas de ara ab Athenienſibus Boreæ conſtitutâ: ubi is Orithyiam rapuiſſe dicebatur. Quem tamen cultum fuiſſe mixtum, cenſeo; ut unà cum Borea cultus ſit vir magni nominis è Boreali tractu adveniens, à quo rapta Orithyia. Niſi malis, principem hanc puellam periiſſe tempeſtate, quam phreneticus ille Boreas conciverat: ac propterea placuiſſe, ut Boreæ ſupplicaretur, quò in poſterum magis propitius foret navigantibus. Sic cogimur con-

* *ſeptuaginta interpretum.*

Digitized by Google

jectare in rebus ab omni hominum memoria remotis.

In Sicyoniæ urbe Titane, descendenti à vertice, ubi templum Minervæ, (verba Pausaniæ * sunt) βωμός ἐστιν ἀνέμων· ἐφ' οὗ τοῖς ἀνέμοις ὁ ἱερεὺς μιᾷ νυκτὶ ἀνὰ πᾶν ἔτος θύει· *ara est ventorum; ad quam sacerdos quotannis nocte unâ sacrificat.* Addit ibidem, ut ad quatuor foveas arcana quædam concinat, ἡμερούμενος τῶν πνευμάτων τὸ ἄγριον· *ad placandam ventorum sævitiam.* Ipse etiam Augustus Cæsar sacrificavit Circio, vento Galliæ, præcipuè Narbonensi, peculiari, valdeque infesto; ut si Latinam vocis habeat originem, sic dictus videatur à vertigine, quia in *circum* sive gyrum flet. De eo sic L. Seneca Natur. Quæst. lib. v, cap. XVII: *Galliam infestat Circius: cui, ædificia quassanti, tamen incolæ gratias agunt, tanquam salubritatem cæli sui debeant ei. Divus certè Augustus templum illi, cùm in Gallia moraretur, & vovit, & fecit.* Quamobrem, quod apud Maronem in tertio magni operis mactat Æneas

— pecudem Zephyris felicibus albam:

* lib. 2.

Id non ex poetarum modò, sive fabulari theologia, sed civili etiam prolatum est. Eò autem albam pecudem dixit poeta, quia ventus is est albus ac serenus. Vnde etiam in Circo Romano albus aurigarum color sacer erat Zephyris; teste Tertulliano de spectaculis cap. IX, & Isidoro lib. XVIII Originum, cap. XLI.

Quod verò poetæ ventis præfecerint Æolum, id potiùs ab veteri historia tractum videtur; ut magis ad animales, quàm naturales, pertineat Deos. Vixisse enim dicitur Iliacis temporibus: ac post socerum suum Liparum in insulis regnâsse Vulcaniis, quæ postea Æoliæ ab eo nominatæ. Addunt fuisse regem, ut pium, justumque, ita sideralis & nauticæ rei, pro temporibus illis, peritissimum, hominesque ab eo edoctos vela facere, & ex nebulis surgentibus prædicere tempestates; item de ventis futuris multo antè statuere ex anni tempore: atque ob ista post mortem habitum esse ventorum Deum. Hæc cognoscere est ex Polybio, quem sequitur Strabo: item ex Diodoro Siculo, Palæphato, Servio Varronem exscribente, sed & Tzetze, atque aliis. Notissimi de eo versus poetarum principis *:

* 1 Æn.

— Hîc vasto rex Æolus antro
Luctantes ventos, tempestatesque sonoras,
Imperio premit, ac vinclis & carcere frenat.

Quos versus, (obiter ut hoc addam) etiam Seneca † adducit; sed ut culpet. *Non intellexit,* inquit, *nec id, quod clausum est, esse adhuc ventum; nec id quod ventus est, posse adhuc claudi. Nam, quod in clauso, quiescit, & aëris statio est. Omnis in fuga ventus est.* Vnde videmus, nobilem philosophum, ac poetam, non putasse solum poetam ἀναμάρτητον *, poesin philosophiæ fontem, nec poetarum sententias ad philosophorum trutinam, sed sententias philosophorum poetico debere examine expendi. Nimis ista ὑπερβολικῶς †, ac licenter, vel ludicrè, ab hominibus eruditis dicuntur, ac scribuntur. Admiramur poetas: sed non ut eorum admiratione meliorum & sanctiorum fiamus studiorum contemtores: quomodo, ut Livius * narrat, ex P. Scipionis admiratione, Indibili, Illergetum regulo, L. Lentuli, & L. Manlii Acidini, obortus erat contemtus; quæ admodum miserè illi cessit. Sed hanc de præstantia poesios præ philosophia jactationem abunde refellimus in primo eorum, quos de poetica scripsimus. Nec tamen propterea defugimus, quoties possumus, patrocinari poetis. Vti hoc ipso in loco, quem Seneca reprehendit. Nam si vulgi se opinioni accommodavit Maro, quid fecit præter poetarum morem? sin agi cum eo, ut philosopho, cupimus: dicam per ventos terræ inclusos μετωνυμικῶς intelligere materiem fumosarum exhalationum, quæ è terra eductæ, dum calor & levitas manet, rectà adscendunt; refrigeratæ autem, ac condensatæ, venti fiunt. Quod siquid peccatum à Marone, quanto magis culpæ reum peragere sit Homerum *, apud quem Vlysses ventum habet utri inclusum!

† lib. 6 Natural. Quæst. cap. 18.

* errare nescium.

† veritatis excessu.

* lib. 29.

* Odyss. κ. vers. 20.

CAPVT II.

Iis, quæ à poetis prodita sunt de origine Titanum, & eorum pugna cum Diis, repræsentari primam mundi constitutionem. Titia *pro tellure, & unde hoc nomen, curque filii ejus similiter* Titanes *dicti. Quare Phœnices* Thoth, & Bau, *vocarint, quod Græcis est* chaos. *Cur Titanes pugnâsse cum Diis, cur item dicantur fratres Saturni. Titanum etiam originem, ac pugnam, ad ventos reduci. Quamobrem Titanes Cæli Terræque filii, ac centimani etiam, perhibeantur. Quid significetur per Gygen, Briarea, & Cottum; ac unde nomen hoc singulis: eosdem τειλοπάτορες nuncupari: & cur hi tres, in pugna Titanum, à partibus Iovis stetisse dicantur. Aquilonem quæ urbes spectant, salubriores sunt omnibus, si eas, quæ Orientem respiciant, exceperis.* Leuconotus *cur sic appelletur. Cur Horatius* candidos *dicat* Favonios primi veris. *Qui venti signentur per Titanas Iovi infestos. Ventos in terras demissos descendere ob pondus, quippe aëre nostro graviores. Refelluntur obiter, qui nubes existimant esse graviores aëre nostro. Scythis etiam videri ventum fuisse pro Deo.*

SEd quia non incommodè delapsi jam sumus in Theologiam poeticam: quid impedit, quo minùs proximè subjungam, ut ad ventos etiam pertineant, quæ poetæ de Titanibus, & antiquâ eorum origine, cumque Diis pugna, prodiderunt?

Est verò doctrina hæc bipartita: partim enim repræsentat primam mundi constitutionem: partim autem naturam rerum constitutam. Vtroque nunc modo considerabimus. De priori ita res habet.

Terra, qualis primò fuit, rudis nempe & inculta, aquis item obruta, eoque lutosa, juxta veterem gentium Theologiam dicta est

Τιθέα,

Digitized by Google

Τιθία, à טיט, *tith*, hoc est, *lutum*. Apollonius lib. I Argon. *

* vers. 1125, 1126.

Μητέρα Δινδυμίην πολυπότνιαν ἐγκαλέοντες,
Ἐνναέτιν Φρυγίης, Τιτίην θ' ἅμα, Κυλλήνιόν τε.

Matrem Dindymenen multum venerandam invocantes,
Habitatricem Phrygiæ, Titiamque simul, & Cyllenum.

Vbi scholiastes ex Menandro refert, Μιλησίους, ὅταν θύωσι τῇ Ῥέᾳ, προθύειν Τιτίᾳ, καὶ Κυλληνῷ· *Milesios, quando Rheæ sacrificant, prius rem divinam facere Titiæ, & Cylleno.* Et quâ de caussâ Tellus vocata est *Titia*, etiam filii ejus *Titanes* vocabantur: nempe ab eodem טיט, quasi πηλογόνους, sive *lutigenas* dixeris; vel, ut Florus * loquitur, *terrigenas*; quod sit γηγενεῖς. Vnde & quæ τιτανομαχία fuerit, non est obscurum. Nempe primò attendebant chaos: quod, ut Servius in VI Æn. exponit, elementorum est confusio, rerum primordium. Phœnicibus † confusa hæc materies dicebatur *Thoth*, & *Bau*; quæ absque dubio sunt facta ex תהו ובהו, *tohu*, & *bohu*; quæ habemus Genes. 1, 2. Non poterant verò prisci aliud sibi persuadere; quin, cum è chao, sive confusione illâ, omnia locum peterent, quem nunc obtinent, magna fuerit rerum omnium perturbatio, aliis in alia impingentibus. Quare cùm mundum hunc omnem, & singulas ejus partes, esse animatas judicarent, (qua de re superiùs satis diximus) speculabantur cum animo suo rudis illius cæli, rudisque terræ filios è chao prodeuntes, quasi animis erga Iovem infestis: tum verò, quomodo Iupiter gravia depresserit, levioribus adscendentibus. Vt Iupiter sit εὐκρασία, καὶ εὐταξία *, sive utriusque auctor. Pugna istæc commissa est à Titanibus, Saturni, hoc est, temporis fratribus; quia cum mundo tempus cœpit, & cum tempore pugna istæc & facta est, & diremta. Hanc elementorum pugnam versibus istis descripsit Ovid. I Met.

* lib. 1, cap. 17.

† Sanchuniathon apud Eusebium in 1 de Prepar. Euang.

* bonitas temperiei, & ordo bene compositus.

Obstabatque aliis aliud, quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
Mollia cum duris, sine pondere habentia pondus.
Hanc Deus, & melior LITEM *natura diremit.*

Altera Titanum physica consideratio pertinet ad naturam jam constitutam. Atque ita per Titanes intelligentur venti, & cæteræ exhalationes, etiam igneæ. His quoque Titanum, hoc est, lutigenarum, nomen convenit, quia terra quidem est mater ventorum, sed imprimis lutosa. Sanè terra imbri rigata, maceratáque, magis idonea est, quæ à Sole calefacta exhalationes emittat. Iure igitur Titanes dicuntur filii Cæli, & Terræ, cùm ventorum caussa efficiens sit cælum: terra autem sit unde prodeunt. Hesiodo dicuntur ὑπερήφανα τέκνα, *superba proles.* Quid enim vento levius? Vnde *ventus* pro ostentatione: & Maroni *ventosa lingua*, pro superba, & ostentatrice. Centum iis manus tributæ, quia omnia rapiunt: manus autem rapinæ instrumentum, dextra imprimis: nam sinistra furtis accommodatior, unde *tagax* dicitur: dextra rapinis, unde Horatius *:

* lib. 3, od. 3.

Omne sacrum rapiente dextrâ.

Ex ventis tres isti Hesiodo memorantur in Θεογονίᾳ; Γύγης, Βριαρεὺς, Κόττος. Latent in terra obscuri; unde nomen Γύγης. Nam γυγαῖος est ὑποτεινὸς, interprete Hesychio. Validi sunt, & inde vox Βριαρεύς. Nam βριαρὸν, *validum reddere*, ἀπὸ τῆς βίας †. Terram feriunt, unde vox Κόττος. Siquidem κόττειν valet τύπτειν, juxta Hesychium. Fere similiter vetus Hesiodi scholiastes: Κόττον μὲν φησι τὴν κινητικὴν δύναμιν, παρὰ τὸ κοτεῖν· Βριάρεων δὲ, τὸ ἰσχυρόν· Γύγην, τὴν δύναμιν. οὗτοι δὲ λέγονται συννέφελοι ἄνεμοι. εἰσὶ δὲ ἁρπακτικοὶ πάντες. διὰ τοῦτο καὶ ἑκατόγχειρες μυθικῶς, διὰ τὸ ὁρμητικὸν τῆς μάχης. *Cottum ajunt vim habere motricem, indeque Cottum dici, quia* κοτεῖν *notet ferire. Briareum autem signare validum; ac Gygen, vim sive potestatem. Et hi dicuntur venti è nubibus delati. Ac universi sunt raptores. Iccirco etiam centimani sunt, secundum fabulas: nempe propter impetum bellicum.* Atque hi tres vocabantur τριτοπάτορες *: quemadmodum tradidit olim is, qui in Physicum Orphei est commentatus. Et favet Demon in Atthide: qui ventorum hanc ait appellationem. De utroque testis Suidas in τριτοπάτορες.

† à vi.

* tertio loco parentes: puta post Solem, & Lunam: de quo ex Philochoro Etymologus.

Porrò etsi τιτανομαχία sit, quando venti inter se confligunt, atque, ut poeta † ait,

† I Æn.

Vnà Eurusque, Notusque, ruunt, creberque procellis
Africus:

Non tamen omnes obnubilant cælum, quod *Iovis* nomine signatur: sed quidam illud serenum reddunt. Ideo in Titanum conflictu aliqui dicuntur stetisse à partibus Iovis: nempe proximè memorati; Cottus, Gyges, Briareus, venti cælum reddentes serenum. Qualis est aquilo: unde ipse de se apud Nasonem VI Metam. ait:

— Hac tristia nubila pello.

Hinc Theophrasto de ventis ὁ βορέας εὐδιεινὸς *: quia nempe; frigidus licet, serenus tamen. Vnde & Aristoteles in VII Polit. cap. XI, ait, post urbes eas, quæ Orientem spectant, proximè, ut salubriores, esse laudandas, quæ respiciunt Aquilonem; quia magis εὐχειμερινοί †. Mirum autem, quàm hîc varient interpretes; Aretinus, Perionius, Strebæus, Sepulvedà. Sed vide, quæ hoc de loco scripsit, non modò Franciscus Valleriola lib. II Locorum communium cap. V: sed & Federicus Bonaventura Vrbinas, in Theophrasti librum de Ventis †.

* boreas serenus.

† hieme convenientes.

† in textum 32 sive pag. 165.

Serenus etiam est Leuconotus: de quo Vitruvius lib. I, cap. VI, & Vegetius lib. IV de re militari, cap. XXXVIII: è Latinis Ausonius in Monosyllabis:

Velivolique maris constrator Leuconotus Libs.

Et ante eum Horatius lib. I, od. VII:

Albus ut obscuro deterget nubila cælo
Sæpe Notus, neque parturit imbres
Perpetuos,

Imò

Digitized by Google

Imò ante hos omnes Theophrastus, lib. περὶ ἀνέμων *, sic scribit: Οἱ γὰρ ἠρινοὶ νότοι, καθάπερ ἐτησίαι τινές εἰσιν· οὓς καλοῦσι λευκονότους. αἴθριοι γὰρ, καὶ ἀσυννεφεῖς. *Verni Austri sunt velut Etesiæ quidam, quos Albos vocant Notos. Sunt enim sereni, & absque nubibus.* Nempe λευκόνοτοι dicuntur, quia ab iis λευκαίνεται ὁ ἀὴρ, *aër redditur albus.* Vt appellatio sit διὰ τὸ αἰθρίας ποιεῖν· *quia faciunt serenitatem*; ut ait Alexander Aphrod. in II Meteorolog. sive διὰ τὸ ἀτάραχον καὶ γαλήνιον τῆς πνοῆς, *propter placiditatem, & tranquillitatem aëris*; ut est apud Olympiodorum. Verni etiam Favonii sunt sereni: unde eos, ut rectè visum eidem Federico Bonaventuræ Vrbinati †, candidos vocat Horatius lib. III, od. VII:

* de ventis.

† in Theophrastum de ventis, pag. 121.

Quid fles Asterie, quem tibi candidi
Primo restituent vere Favonii?

Nam quod Dionysius Lambinus arbitrabatur, *candidos* poni pro jucundis, quomodo Catullus * ait,

* carm. 8.

Fulsere quondam candidi tibi soles:

id eo facilè refellitur, quòd, ut Theophrastus lib. de Ventis † ait, Favonii primo vere spirantes (de quibus apertum est loqui Horatium) frigore suo sint molesti; nec nisi adulto vere sint lenes ac jucundi: quod etiam liquet ex Aristot. sect. XXVI, probl. XXXI, & LV. Scio, & putare Lambinum, posse nihilominus favonios dici jucundos, quia virum restituent uxori desiderantissimæ. Sed omnino hoc longiùs quæsitum, ut eò recurrere opus non sit, si favonii primo spirantis vere ea sit natura, quam dicebamus. Et hæc de Titanibus Iovi amicis. At cæteri Titanum adversabantur Iovi. Quo significatur, ventos prope omnes aëra reddere nubilum, & turbidum, sic ut cælum ipsum suis impetere tempestatibus videantur. Cùm verò ad terras depressisse eas dicitur Iupiter, per hoc itidem significatur εὐκρασία *, quæ requirit, ut, quæ levia sunt, adscendant, graviáque omnia petant inferiora loca. Scio, vulgarem esse opinionem, deorsùm pelli à nube, vel frigore mediæ aëris regionis. Sed rectiùs dixeris, proprio id pondere fieri. Vt enim vapos, ubi concrevit, guttatim decidit ob pondus: sic exhalatio terrestris, ubi frigore, quod calori successit, condensata est, haut aliter, ac aqua per canalem, concidit in terras. Vt penitus errent, qui ventos existimant leviores esse aëre nostro. Ac planè similis error, cùm arbitrantur, nubes esse aëre nostro graviores: quod si esset, non innatarent aëri. Fefellit, non vulgares modò animas, sed summos etiam philosophos, σόφισμα, sive ἀσυλλογισία quædam, quæ istiusmodi est: Gravia omnia sunt opaca. Et nubes est opaca, saltem præ aëre infero. Inferiori igitur aëre gravior est. Non jam dicam de formæ vitio pueris conspicuo. Obducam modò simile argumentum. Graviora cuncta sunt opaca. Atqui lignum est opacum præ aquis, quibus supernatat. Lignum igitur gravius est aquis. Quid stultius? cùm nihil sit manifestius, quàm lignum esse opacum magis aquis pellucentibus; & nihilominus iisdem levius, quia alioqui mergeretur, quod nunc innatat. Et contrà vitrum non est opacum (visum enim non terminat) sed pellucidum, sic saltem, ut minùs habeat opaci, quàm aquæ crassiores. Et tamen non innatat aquis, sed pessum it. Nimirum peccari in eo solet, quòd, ubi quid vident pellucere, continuò colligunt de levitate: atque ubi conspiciunt præ opacitate terminari visum, gravius esse credunt pellucentibus. Quasi non lapillus etiam pellucidus fundum petat; lignum, quod opacum est, innatet aquis. Dixeris, ex opaco, & pellucido, judicium esse ferendum; non ex pondere, quia lapillus, etiam unius unciæ, fundum petat; at fluitet trabs multarum adeò librarum. Sed qui crassè adeo philosophantur, parùm cogitant, attendi talia oportere pro spatio, quod occupant. Trabs quidem lapillo gravior est: attamen non moles spectanda, sed spatium, quod pari mole occupant in aquis. Lapilli minutum cogita spatium, quòd obtinet: graviorem esse aquis proximè subditis, res docet. Cogita item, quantum aquæ spatium sit, cui innatat trabs. Tanta aquarum moles, quin gravior trabe sit, minimè dubitandum.

† text. 40.

* temperies bona.

Post ista de Romanis, & Græcis, mantissæ loco erit, etiam Scythis videri ventum fuisse pro Deo. Nam Lucianus in Toxaride ait, eorum fuisse juramentum, μὰ τὸν ἄνεμον, καὶ τὴν ἀκινάκην· *per ventum, & acinacen, sive gladium.* Videlicet, quia aër vitam conservet; gladius auferat. Nec tamen argumentum hoc planè est invictum: quando & per ea jurabant gentiles, quæ carissima erant, utcunque ea non haberent pro Diis. Sed de hoc inferiùs disseremus.

CAPVT III.

Duobus, inter alia, adductos esse gentiles, ut, nimiâ ventorum admiratione, eos colerent pro Diis. Eorum unum esse, quòd origo ventorum ignoretur: deque hoc locus psalmi CXXXIV *declaratus. Alterum esse, quod leve ventorum corpus motu feratur obliquo: ac de isto illustratus Iobi locus cap.* XXVIII. *Caussam ejus obliquitatis non esse frigus mediæ aëris regionis: nec enim regionem illam naturâ esse frigidam, sed frigefieri, cùm vapores in ea, excluso calore, condensantur. Proinde caussam motus obliqui esse à proprio halitus frigore, quia calor ille, quo exsuperante exhalatio prius adscendit, agitatione in tantum evolavit sursum, ut non amplius, quod terrestre graveque erat, vincatur à levi & igneo: sed utrinsque sit partis æquilibrium: unde & gravior partium earum pugna, quæ motum ventorum reddit vehementiorem.*

NVnc videamus, quid miseras impulerit gentes, ut ventos etiam haberent pro Diis. Non dubitandum autem, quin ante omnia eos moverit stupenda eorum violentia: qua arbores

Digitized by Google

arbores frangunt, vel evellunt, ædificia prosternunt, vastas in mari naves mergunt. Atque admirationem hanc auxit, quòd illud tam violentum non sit oculis cernere: imò vulgò etiam incognita ejus sit origo: quid vulgò dico? quando vel eruditissimi homines de ea certent magnam partem incerti. Quò respicitur Psal. cxxxiv: *Qui producit ventos de thesauris suis.* Nec enim per thesauros, ut plerique enarrant, angelos capio: sed potentiam Dei, eámque abditam, & divitem. Duo quippe ista in thesauro concurrunt, quòd rerum sit & abditarum, & pretiosarum, ut voce eâ commodè potuerit indicari potentia Dei secreta, & dives. Quamquam & per *thesauros* loca liceat intelligere subterranea. Quomodo Nævius *Orcivum* dixit *thesaurum* *, quod Horatius † *domum* vocat *Plutoniam*; nempe mortuorum receptacula. At magis ventorum cavernis; quàm sepulcris, *thesauri* vox conveniat, quia sepulcra quidem sciantur; quibus verò terræ, aut maris locis, venti erumpant, ignoretur. Sed sive secretam Dei potentiam, sive abdita intelligere hic loca malis: ad occultam illam venti originem respexerit etiam Christus Ioan. III: *Spiritus, ubi vult, spirat, & vocem ejus audis: sed nescis, unde veniat, & quo vadat.*

* apud A-gellium lib. 1, cap. 24.
† lib. 1, od. 4.

Quin verba ex psalmo cxxxiv superiùs allata, non solùm respiciunt locum, unde venti originem ducunt: sed etiam caussam mirandi eorum motus. Vnde B. Augustinus, eum enarrans locum: *Quia*, inquit, *flat ventus, sentis: quâ caussâ flet, vel de quo thesauro rationis eductus sit, nescis.* In hac caussa motus, nihil æquè humana vexat ingenia, quàm illud: cum exhalatio fumida, quæ venti est materies, adscendat, cur ventus nihilominus feratur obliquè. Aliquò usque tamen in eo quoque ex Scripturis pertingere licet. Nam ait B. Iob cap. XXVIII, 25: *Vt faciat vento pondus, & aquas appendat in mensura.* Sententia enim est: Deum omnia facere in mensura: sic aquis modum præfinire, ne terras obruant: sic ventos appendere, ac librare, ut, licet exhalatio antea levitate suâ adscenderit, postea tamen, hac amissâ, eò usque descendat, donec in confinio levioris, ac gravioris aëris, constitutus, nec adscendat, quia non superat levitas, nec descendat, quia non superat gravitas: sed hujusmodi fit temperamento, ut neutrum principium ab altero vincatur, eoque motu feratur obliquo circa terras. Censet igitur S. Iob Deum quasi lanci imposuisse, tum quod terrestre inest exhalationi, ac naturâ est grave, tum τὸ θερμὸν sive calidum, hoc est, portionem igneam, quæ eidem inest, ac naturâ est levis: ac quemadmodum, cum calor excederet, adscendebat: ita postquam temperato, & coërcito calore, partes duæ, una terrestris, ignea altera, redactæ sunt ad æquilibrium; mox, quod superius, eoque levius est, detinere exhalationem, ne adscendat; quod verò inferius, eoque gravius est, vetare ne descendat, ac proinde ferri in obliquum, quia hac parte non impediatur. Nec ignoro, Latinos Aristotelis interpretes fere in ea esse opinione, exhalationem fumidam, ubi ad mediam aeris regionem pervenerit, ejus frigore repelli, ac quia naturalem ob levitatem repugnet ei, ut descendat, eò, mixto motu ex naturali, & violento, ferri obliquè. Verùm his obstat, quòd sic motus ventorum non esset naturalis, sed violentus. Præterea nec semper media aëris regio est frigida: sed frigescit, cum vapores in ea condensantur. At venti sæpe generantur ac flant cælo non obsesso nubibus. Adhæc frigus est qualitas positiva, non privativa duntaxat: eoque quod regio hæc sit remotior à sideribus, nec radii in eam Solares reflectantur, idonea dici ratio nequit, cur regio ea sit frigida naturâ. Positivæ enim qualitatis positiva adduci ratio debet. Proinde sic statuendum cum Aristotele, aera omnem naturâ esse calidum: eum quoque, qui mediam occupat regionem; imò hunc naturâ calidiorem esse, quàm illum infimæ regionis: quia quo levior est rariorque, eo quoque est calidior. At mediæ regionis aer naturâ sua est levior rariorque illo imæ regionis: alioqui enim descenderet. Ergo omnino media regio est calida, dummodo consideretur, ut cum Aristotele * dicam, κατ' οἰκείαν φύσιν †: frigus verò, quod sæpe obtinet, ab externa & adventicia est qualitate. Non igitur exhalatio fumida ab regione media, saltem non quando aer est serenus, frigore ejus pellitur deorsum: sed, quòd descendit, id fit à frigore proprio. Nec obstat, quòd antea adscenderit. Nam cum è terra ferretur in sublime, plus inerat ignei, quàm terrestris. Dum verò adscendit, agitatione istâ disgregatur, calorque sive illud igneum, quod habebat, sursum se recipit, usque dum in tantum exclusus sit calor, ut pars terrestris sive gravis non amplius vincatur à levi & ignea. Atque hinc quoque certamen est portionis igneæ, & terrestris, in qua pugna, ob partes libratas, exhalatio nec adscendere valet, nec descendere: contrà quàm fit in perfectè mixtis: ubi ex elementis una resultat forma substantialis: unde, pro elemento prædominante, vel adscendunt, vel descendunt. Dispar eò est ratio in ventis, ac meteoris aliis; quia hæc non sunt propriè vereque κεκραμένα, sive *mixta*: sed κατὰ παράθεσιν ἑνωθέντα, *per appositionem conjuncta*: quæ imperfecta est mixtio; veriusque congeries & appositio unius elementi ad alterum, remanentibus formis substantialibus, non novâ efflorescente. Proinde permanet natura geminæ φορᾶς *, superæ, & inferæ: atque dum neutra vincit, exsurgit media, in obliquum: haut aliter ac contingit in capillis crispis. Nam proveniunt hi ex calida, & sicca exhalatione: ac quia calidum ob levitatem ascendit naturâ; siccum terrestre deprimit; in temperamento autem isto neutrum superat: eò nec simpliciter adscendunt, nec descendunt, sed crispantur capilli: ut est apud

* lib. 2 Meteorol. cap. 4.
† secundum propriam naturam, sive qualitatem nativam.

* lationis, sive motionis.

apud Aristotelem lib. v de Ortu Animalium, cap. III. Atque hæc de ventorum motu dictà nobis sunt ex sententia Theophrasti: cujus liber quidem de meteoris deperiit, unde ea plenius esset cognoscere: sed illius hac de re judicium tradidit nobis Alexander Aphrodisiensis in Aristot. lib. II Meteorol. context. xx, & Olympiodorus primi Meteorolog. actione xx. Ex junioribus verò in aperienda hac caussa, cur in obliquum ferantur venti; Latinorum omnium industriam vicit doctissimus & acutissimus Peripateticus Federicus Bonaventura Vrbinas: qui & in eo multus est, ut ostendat, contrà quàm putavit Olympiodorus, Theophrastum hac parte non recessisse à magistro Aristotele.

CAPVT IV.

Variæ ventorum vires, quibus gentiles quidem ad eorum cultum adducti sunt: sanæ autem mentes impelluntur ad notitiam & amorem creatoris. Quomodo, cùm ventorum materies exhalatio sit fumida, quæ semper est calida, ventorum aliqui nihilominus frigidi dicantur: qualis aquilo, si comparetur cum austro, qui calidus, & siccus: sed siccus in Africa, pluvius Europæis, atque ejus caussa adiata. Noti *etymon geminum, sed alterum rejectum. Cur venti nunc leniùs, nunc vehementiùs spirent: quidam item continuò, quidam flatu interrupto; aliqui diutius, alii brevi tempore: quidam indiscriminatim, alii certo anni tempore; ut Etesiæ, Chelidoniæ, Ornithiæ: quidam quavis diei horâ oriantur, & occidant, quidam certâ; ut qui occidunt cum Sole, vel qui, ut Etesiæ, oriuntur horâ diei tertiâ; & quæ ejus rei caussa, & ut inde* somniculosorum *retulerint cognomen. Quomodo iidem nunc Aquilonibus, nunc Favoniis, accenseantur. Vt Etesiæ Aquilonares vertantur in Subsolanos; & fortasse etiam Austrini. Budæi* πυρόραμα. *Locus Nigidii illustratus. Cur Subsolani magis flent hieme, Favonii vere, & æstate. Ventorum alii rectâ flant lineâ; alii reflexâ, ut Cæcias, deque eo proverbialis senarius. Quantopere venti prosint nobis, & obsint. Ac primùm quid præstent plantis. Deinde quantum commodent animantibus, præcipuéque homini, ratione aëris, sine quo vivere non possumus. Distantia ortus atque occasus, æstivi & hyberni. Cur auster corporibus sit insalubris. Cur* plumbeus *dicatur Horatio. Interdum tamen prodesse. Discrimen ventorum hac parte, pro loco, unde spirant. Quam ventorum notitia medico sit necessaria. Vtilitas venti ad humana commercia, & Euangelium omni prædicandum creaturæ.*

EX his natura ventorum generatim cognoscitur. Nam & materialem caussam vidimus, quæ fumida est exhalatio; & formalem, quæ est motus obliquus; & motus hujus caussam efficientem, quam statuimus in æquilibrio partis terrestris, & igneæ, ac utriusque inter se pari ex paribus viribus pugnâ. Sed præterea Theophrastus * spectare jubet τὰς δυνάμεις, καὶ τὰ παρακολουθοῦντα, *vires, & consequentia.*

* *lib. de ventis.*

Sunt enim ventorum hi calidi, illi frigidi; hi humidi, illi sicci. Non dubium, quin omnis exhalatio sit calida: sed pro aëre, cui se miscuerit, ventus aut calidus dicitur, aut frigidus. Est enim is aggregatum ex aëre, & exhalatione. Itaque Auster est calidus; quemadmodum Hippocrates ait in II de diæta, & Aristoteles in II Meteorol. cap. III, & problem. sect. XXVI. At frigidior est Aquilo, quia exhalatio frigido miscetur aëri Septentrionali. Item Austri in Africa sunt sicci: idque ex siccitate cæli iis in terris. At idem ventus in Græciam, vel Italiam, per mare mediterraneum delatus, humoresque de eo secum trahens, fit ὑδατωδέστερος, sive *pluvius*: unde & Græcis νότος vocatur, quia νοτὶς, *humor*: non quasi νοσώδης, sive *morbidus*: ut in Aristotelis fragmento † de ventorum situ legere est.

† *ex libro Aristot. περὶ σημείων.*

Item ventorum hi lenes sunt, & placidi; illi vehementes: & horum aliqui initio validiores; alii, ubi diutius spirarint. Cum initio universa flatus concurrit materies, vehemens is principio est: sed languidè desinit, quia parum materiæ tum superest. At cum magis & magis materies accrescit, ut leniùs cœperit, in progressu tamen violentiùs flat ob materiam copiosiorem. Est & cùm idem ventus primò leniùs, tum vehementiùs, hinc iterum leniùs spirat, ac similiter vel in singulas variet horas. Vti fit in ventis, qui ab inæqualibus spirant locis; nempe partim è montibus, partim planitie. Quod cum fit, nunc se diffundunt, nunc remittunt. Inæquales etiam sunt Etesiæ, quia nunc celeriùs, vel uberiùs; nunc tardiùs, vel minori copiâ, materies accedit.

Quidam etiam è ventis continui spirant; quidam per intervalla. Aquilonares Etesiæ continuantur, qui & propriè magis Etesiæ dicuntur: at Austrini Etesiæ per intervalla flant, materie errante, partéque unâ succedente post aliam.

Quidam venti diuturni, quidam brevi flant spatio. Aquilonaris, ut Aristoteles, & Theophrastus, tradunt. non solet minùs durare triduo, quia Septentrionales regiones, assiduas ob pluvias, exhalationibus abundant. Sed austri sunt magis diuturni, ob caussam potentiorem; quæ est calor vehementior.

Quidam insuper quavis anni parte spirant, quidam certâ: unde *Etesiæ* sive anniversarii dicuntur. Sic Etesiæ aquilonares flant ἐν ὀπώρᾳ, sive posteriori parte æstatis. Chelidoniæ autem, qui sic dicuntur ab hirundinis visu, & sunt ex favoniis, spirant VII Kal. Martii: ut est apud Plinium lib. II, cap. XLVII. Ac, ut ibidem legas, Ornithiæ, (quibus id nomen ab avium adventu, & quia idonei sint ad avium fœturam) flare incipiunt uno & septuagesimo die post brumam. Nimirum tunc oriuntur, quia tum annus intepescat.

Quidam è ventis quavis diei parte spirare incipiunt,

incipiunt, quidam certâ. Sic sunt, qui cum Sole oriantur, & occidant: unde Maro III Æn.

Interea fessos ventus cum Sole reliquit.

Videlicet quas exhalationes fumidas Sol conciverat, eas & suo jam consumserat fervore. At sæpe item, occidente Sole, oriuntur flatus. Itaque meridie quidem silent, calore solari, ut potentiore, detinente infirmiorem exhalationis calorem. At vesperi exhalationes eas Sol abiens dimittit: unde & ob frigus aëris flare tum incipiunt. Sic & circa eclipses venti magis spirant, quia ob luminis defectum majus est frigus. Vti &, eandem ob caussam, aër est frigidior in coitu Lunæ. Etesiæ autem non cum Sole vel oriuntur, vel occidunt; sed, ut Plinio * memoratum, fere desinunt noctu; oriuntur autem tertiâ diei horâ: unde, quasi mane surgere nescii, à nautis *somniculosi* dicuntur, ac *delicati*: ut est apud Senecam lib. V Quæst. Natur. cap. XI. Tum demum autem oriuntur, quia tunc, Sole invalescente, nives in Septentrione liquefiant: ut est apud Aristotelem in II Meteorolog. Hosce ventos flare à Septentrione, vel argumento est Lucretii illud †,

* *Lib. 2, cap. 47.*

† *Lib. 5. 741.*

— Etesia flabra Aquilonum.

Vitruvius tamen lib. I, cap. VI ait, flare ab occasu æstivo. Conciliare hæc possis ex scriptore de Mundo, qui perperam Aristoteles putatur. Is ait, Etesias μίξιν τινὰ ἔχειν τῶν τε ἀπὸ τῆς ἄρκτου φερομένων, καὶ ζεφύρων· quod Budæus transtulit, *cinnum quendam conficere Septentrionum, atque Subsolanorum.* Omnino aliò mentem diviserat doctissimus vir, cum *Subsolanorum* scripsit, ac *Favoniorum* sine dubio vellet. Quibusdam tamen terris ex Aquilonibus se vertunt in Subsolanos; si verè Plinius; *in Hispania, & Asia, ab Oriente flatus est eorum.* Et fortasse similiter de australibus Etesiis Nigidius Figulus in XI librorum de Vento ‡: *Et Austri anniversarii secundo Sole flant.* Nempe ut & hi ex Austris fiant Subsolani. Id si displicet, dicendum, *Sole secundo*, valere, τοῦ ἡλίου συνεργοῦντος, q. d. *Sole conferente ad eorum excitationem.*

‡ *apud Agellium lib. 2, cap. 22.*

Etiam ventorum alii vere, & æstate, ut Favonii; alii hieme, ut Subsolani, magis flant. Testis Theophrastus lib. de ventis. Nimirum hieme Occidens, ob frigus, parum est idoneus, ad gignendas exhalationes fumidas: magis aptus Oriens, quia sit temperatior. Æstate verò etiam Occidens modicum habet calorem. Quam rationem quoque Vicomercatus adducit comment. in Aristotelis Meteorolog.

Præterea, secundùm libri de Mundo scriptorem, ventorum alii sunt εὐθύπνοοι, *qui directo feruntur spiritu*: alii ἀνακαμψίπνοοι, qui flant, ut Appulejus vertit, *flabris reciprocis* *; ut Budæus, *lineis reflexis, & refractis.* Talem idem scriptor dicit esse Cæciam: nempe quia, dum flat προσγειότερον, *prope terras*, in eminentia incidit terrarum loca, ac propterea sursum delatus, mox reflectitur, ac quasi regurgitat, & resupinatur. Nubes propterea non propellit; sed retrorsum, unde ipse venerat, adducit: ex quo senarius vetus:

* *Ita quidem est in vulgatis. Sed vide, an non vera hæc lectio sit:* Excursores venti habentur, qui directo spiritu; reflabri, qui reciproco; ut Cæcias putatur esse. *Prout in codice nostro, qui Scaligeri olim fuit, manu summi illius viri annotatum reperio. Vti & alia multa in eodem correxit, quæ candide, nobis volentibus, publici juris fecit amicus noster à juventute Geverhartus Elmenhorstius.*

Κακ' ἐφ' αὐτὸν ἕλκων, ὡς ὁ Καικίας νέφος.

Trahens mala ad se, ut Cæcias nubes solet.

Meminit Aristot. Probl. sect. XXVI, 31, & Agellius lib. II, cap. XXII.

Hæc tam varia ventorum natura, & ad divinum Ventis honorem præstandum impulit gentiles: & homines sanos in admirationem ejus rapuit, qui condidit ventos. Vtrumque eorum pleniùs intelligetur ex ventorum effectis, quibus homini vel commodant, vel incommodant.

Præter enim dicta, tum amorem ventis conciliarunt tot emolumenta, quæ generi præstarent humano: tum metum eorum incussere tot damna, quibus homines sæpe afficerent. Consistunt utraque in multis. Ac primùm in plantis; unde animantibus alimonia; homini etiam vestitus, & habitacula. Grande hoc bonum ventis debemus, alternis nunc gignentibus pluvias, quibus terræ irrigantur; nunc serenitatem, ut ea, quæ tellus producit, maturentur. Quâ ratione autem utrumque præstent, exponit Theophrastus libro de Ventis: Ὅθεν ἕκαστος πνεῖ, (ἄνεμος) παρ' ἐκείνοις αἴθριος. ὅπου δ' ἀπωθεῖ τὸν ἀέρα, παρ' ἐκείνοις ἐπινεφὴς καὶ ὑέτιος. Διόπερ ὁ μὲν Βορέας, καὶ μᾶλλον οἱ Ἐτησίαι, τοῖς πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἀνατολὴν οἰκοῦσιν, ὑέτιοι. ὁ δὲ Νότος, ἢ οἱ ἐξ ἐκείνου τοῦ τόπου πνέοντες, τοῖς πρὸς ἄρκτον. *Ibi serenus est* (ventus) *ubi primùm oritur: contrà nubilus, ac pluvius, quò pellit aëra. Quare Aquilo, & imprimis Etesiæ, iis, qui ad Meridiem, & Orientem habitant pluvii sunt. Notus verò, & alii venti à meridie spirantes*, (pluvii sunt) *iis, qui* (habitant) *ad Septentrionem.*

Nec solùm plantis prosunt, quatenus irrigant terras: sed etiam calore, ac frigore, nunc juvant, nunc nocent. Qua de re sic ibidem Theophrastus: Ὅτι δὲ τοὺς καρποὺς, τοὺς μὲν φθείρει, τοὺς δὲ τρέφει, καθόλου μὲν ἐκεῖνο ἀληθὲς εἰπεῖν· ὃ καὶ κατὰ τῶν ἄλλων κοινόν. ὅτι τρέφει μὲν, ὅπου ψυχρὸς πνεῖ τοῦ θέρους· ἀπόλλυσι δὲ, ὅπου θερμός. καὶ πάλιν τοῦ χειμῶνος, καὶ τοῦ ἦρος ὁμοίως· ὅπου μὲν ψυχρὸς, ἀπόλλυσι· ὅπου δὲ θερμὸς, τρέφει καὶ σώζει, ἐναντίαν τῷ θέρει τὴν δύναμιν ἔχων. τοῦτο δ' ἐστὶν, ὅταν ἐκ θαλάσσης ᾖ. θερμὴ γὰρ αὕτη χειμῶνος. *Quòd autem fructus alios corrumpit, alios nutrit, in universum hoc verè dixeris, quod & aliis commune: nutrit enim, quando æstivo tempore frigidus spirat: corrumpit autem, quando calidus: ac par ratio est hiberno tempore, & verno. Vbi quidem frigidus, perdit: ubi autem calidus, nutrit ac servat; spiritu tempestatibus contrario. Hoc autem contingit, quando ortum ducit à mari. Est enim hoc calidum hyeme, frigidum æstate.*

Iam profectò quanti hoc est, quòd venti aera ventilant, ac purgant, ne quietus putrescat, ac varios pariat morbos. Quanti etiam alterum hoc, quòd pro aëre variat hominis, imò cunctorum animantium temperamentum; aër autem variat pro ventis; venti verò pro cæli plaga, unde spirant, & terrâ, vel aquâ, unde oriuntur.

Digitized by Google

Qui ab Oriente flant, moderatè calefaciunt: qui ab Occidente, moderatè frigefaciunt. Itaque & sensus reddunt vegetos, & corporibus sunt salubres, quorum fere conveniunt temperamento. Nec tamen par ratio semper, cùm triplex sit ventus uterque, & orientalis, & occidentalis; alio ab æquinoctiali spirante circulo; alio ab circulo cancri; alio ab illo capricorni: unde triplex ortus, & occasus, statuitur; æquinoctialis, æstivus, & hibernus; quorum æstivus, & hibernus, à se distant gradibus XLVII; ab æquinoctiali autem XXIII, & dimidio: ut non possit non magnum in ventis inde spirantibus esse discrimen.

Quod ad ventos septentrionales, ac meridionales; sunt priores, ut antea quoque diximus, frigidi, & sicci; alteri calidi, & humidi. Itaque isti quidem putredini adversantur, corporáque reddunt valida, ac robusta, sensus item vegetos: at contrà (ut Hippocrates in Aphorismis *, & libro de Humoribus, ait) νότοι βαρυήκοοι, ἀχλυώδεις, καρηβαρικοὶ, νωθροὶ, διαλυτικοί· *Noti, auditum hebetantes, caliginosi, caput gravantes, pigri, dissolventes.* Quæ verba sic illustrat Galenus: Τὴν δὲ αἰτίαν, δι' ἣν οἱ νότοι βαρυηκοΐαν ποιοῦσι, καὶ ἀχλυώδη τὴν ὄψιν, οὐ χαλεπὸν ἐκ τῆς κράσεως αὐτοῦ κατανοῆσαι, θερμοῦ καὶ ὑγροῦ τὴν φύσιν ὑπάρχοντος. *Caussam verò, ob quam austri graviorem reddant auditum, & visum caliginosum, non difficile est ex ejus temperamento cognoscere; quod naturâ est calidum, & humidum.* Ab eadem caussa est, quòd apud Theophrastum, memorato sæpius libro de Ventis, legas, notos, calidum inducendo humorem in articulos, febres gignere; quia nempe febris provenit ex caloris, & humoris, accessu. Atque ait idem, omnino spirante austro, pejùs se homines habere; quia humor in articulis, in quibus vis motrix consistit, ab austro solvatur. Verba iterum Theophrasti apponam: Τὸ γλισχρὸν, ἐν τοῖς ἄρθροις πεπηγὸς, κωλύει κινεῖσθαι ἡμᾶς. ὑγρὸν δὲ λίαν ὂν, συντείνεσθαι· *Viscidum illud, quod in articulis est si congeletur, motum impedit: sin humescat nimis, impediat tensionem membri.* Atque ex his liquet, cur auster corpora nostra gravet, ac majoris reddat ponderis: quemadmodum tradit Aristoteles in problematis †, Hippocrates in Aphorismis ‡, & Galenus suis in eum commentariis. Nec Horatius fortasse, cum austrum vocat plumbeum, tam eò respexit, quòd corpora nostra reddat coloris plumbei, ac pallidi, quàm quòd illa, quasi plumbea, faciat; ut quo ingravescant. Locus est lib. II, sat. VI:

* *lib. 3, aphor. 5.*

† *1 sectionis, problemate 24; & sect. 26. problem. 42.*

‡ *sect. 3, aphorismo 5, & 17.*

Nec mala me ambitio perdit, nec plumbeus auster,
Auctumnusque gravis, Libitinæ quæstus acerbæ.

Quandoque tamen juvat auster; sed pluvius, ac moderatus: quia, ut idem ait Theophrastus, τὸ ὕδωρ καταψύχει τὴν ἕξιν· *pluvia refrigerat, & attemperat corporis habitum.*

Præterea, ut dixi, variant venti pro terra, vel aqua; unde originem ducunt. Ac quidem, ut Hippocrates docet in secundo de Diæta, sicciores sunt ex mari; humidiores ex fluminibus, ac stagnis: atque hi, si moderati, juvant, quia modicè corpora nostra humectent, ac refrigerent: aëra quoque purgando, faciunt, ut purius sit æthereæ illius auræ pabulum, quod spiritu attrahimus. Sicciores item sunt venti è terra, quia ex materie ficciori proveniunt. Exque his maligni sunt è locis metallicis: qui è cloacis, & speluncis, sæpius pestilentes.

Propter hæc, & alia, necesse est medicum nôsse ventorum omnium naturam: nec universè modò, sed particulatim quoque ejus regionis, in qua medicinam facit. Vnde Hippocrates libro de Aëre, Aquis, & Locis: Ἰητρικὴν ὅστις βούλεται ὀρθῶς ζητεῖν, τάδε χρὴ ποιέειν. πρῶτον μὲν ἐνθυμέεσθαι τὰς ὥρας τοῦ ἔτεος, ὅ, τι δύναται ἀπεργάζεσθαι ἑκάστη. ἔπειτα δὲ τὰ πνεύματα, τὰ θερμά τε καὶ τὰ ψυχρά· μάλιστα μὲν τὰ κοινὰ πᾶσιν ἀνθρώποισι· ἔπειτα δὲ καὶ ἐν ἑκάστῃ χώρῃ ἐπιχώρια ἐόντα. *Quicunque artem medicam integrè adsequi velit, primùm quidem temporum anni rationem habere debet, cogitaréque quantum unumquodque efficere valeat; deinde ventorum calidorum pariter, ac frigidorum; præcipuè illorum, qui omnibus sunt hominibus communes; proximè verò eorum, qui cuique regioni sunt proprii.* Sanè ad naturam regionis esse attendendum, fidem fecerit, quòd in Italia, & locis aliis, venti occidentales sint moderatè calidi, ac humidi, eoque salubres. Hoc enim ostendunt tot zephyri præconia apud poëtas: imò & nomen, cùm sic dicatur, quasi ζωηφόρος *. Atqui (ut Scaliger adversus Cardanum scribit Exercit. CCLXXXV) *in Vasconiam tantum adfert perniciei, ut rarò sine incolarum pavore, detestatione, vastitate, ingruat.*

* *vitam adferens.*

Præterea beneficio ventorum patet aditus per orbem universum; ita ut inter gentes omnes sint commercia, quaque earum præbente, quo abundat, & recipiente, quo deficit: quando, ut ait poeta †,

† *1 Georg.*

— Non omnis fert omnia tellus.

Christiani verò hoc ultrà capiunt utilitatis, longè profectò maximùm, quòd navigatione quovis pateat via ad annunciandum salutare Euangelium, juxta mandatum Servatoris nostri *.

* *Matth. 28. Marc. 16.*

CAPVT V.

Cur à gentium philosophis homo sit minor mundus *nuncupatus; & in quibus utriusque similitudo consistat.* Visire. Vesicæ ἔτυμον. *Sic à veteribus tradi, flatus ventris gentilibus fuisse in Deorum numero. Sed si id durum est credere; hoc saltem statuendum, fuisse eos gentibus divinitatis symbola; caussaque ejus rei adducta.*

QVæ hactenus diximus, ea pertinent ad ventos, qui amplo in aëris spatio concurrunt, ac deprælianctur. Nunc veniemus ad eos, qui non vastum illum, sed minorem mundum, hoc est, hominem, perflant. Est enim major mundus imago minoris: imò, uti Scriptura * ait, hominem creatum ad imaginem Dei; ita gentiles

* *Genes. 1.*

Digitized by Google

tiles ajunt, factum esse ad imaginem mundi. Hinc Manilius lib. IV:

— Quid mirum, noscere mundum
Si possunt homines, quibus est & mundus in ipsis,
Exemplumque Dei quisque est in imagine parvâ?

Vbi per Deum capiendus est mundus, qui gentilibus censebatur Deus. Manilii hanc esse mentem, indicat Iulius Firmicus. Nam si Augusti ætate Manilius scripserit, eum Firmicus expresserit: sin ætate demum Theodosii fuit, potius carmine reddiderit Firmicum. Firmici autem verba sunt ista, præfatione tertii Matheseos libri: *Nam ita corpus hominis, ut mundi, ex quatuor elementorum commixtione composuit: ut omnium istorum conjunctio temperata, animal, ad formam divinæ imitationis, ornaret: & ita hominem, artificio divinæ fabricationis, exposuit, ut in parvo corpore omnium elementorum vim, atque substantiam, naturâ cogente, conferret, ut divino illi spiritui, qui ad sustentationem mortalis corporis ex cælesti mente descendit, licet fragile, simile tamen mundo, pararet hospitium. Hac ex caussa hominem, quasi minorem quendam mundum stellæ* V, ☉ *etiam, &* ☽, *ignitâ, ac sempiternâ agitatione circumstant, ut animal, quod ad imitationem mundi factum est, simili divinitatis substantiâ gubernetur.* Præclarè etiam Chalcidius; qui & ipse quarto à Christo vixit seculo. Sic enim ille in Timæum Platonis *: *Corpora nostra ex quatuor materiis esse composita, in promtu est. Est enim quiddam contiguum in iis, quod tactui resistit; idque sine terrenâ soliditate non est. Est etiam calidum aliquid, idemque visibile: porrò, quæ talia sunt, sine igne esse non possunt. Est præterea plenum spiritus; ut sunt hæ venæ, quæ arteriæ nuncupantur. Est etiam humor, ut sanguis, & cætera, quæ manant ex corpore. Sed neque humor sine aqua, neque spiritus sine aëre, consistet unquam. Est igitur in corporibus nostris aquæ portio, & item aëris, nec non ignis, & terræ. Vnde opinor, hominem mundum-brevem a veteribus appellatum; nec immeritò. Quia totus mundus, & item homo totus; ex iisdem sunt omnibus; corpore quidem easdem materias habente; animâ quoque unius, ejusdemque naturæ.* Vbi videmus, ut similitudinem majoris, & minoris mundi, in eo constituat, quòd seu corpus, seu animam, attendas, & corpus utriusque quatuor constet elementis, & anima utrique ejusdem sit naturæ; sicuti & Platonicorum alii censent, quibus anima nostra est particula animæ mundanæ, eoque divinæ, quia mundus iis est Deus, ut dicebamus. Cùm verò hominem ait propterea à veteribus vocatum *mundum-brevem*, exprimere voluit Græcorum μικρόκοσμος. Vnde Olympiodorus in lib. I Meteorolog. Aristot. Ἔστιν ἡ ἡμέρα μικρὸς ἐνιαυτὸς, ὥσπερ ἄνθρωπος μικρὸς κόσμος. *Dies est annus parvus, sicuti homo est mundus parvus.* Ac Arnobio item homo, in secundo adversus nationes, *mundus* dicitur *minor*. In quibus autem majoris minorisque mundi similitudo consistat, ostendit Andreas Laurentius Anatomices lib. I, cap. II. Hoc loco solùm consideramus, quatenus similis sit μετεώροις. Quomodo fulgura referunt excandescentium oculi coruscantes; tonitru, ructus, & intestinorum murmura, quæ Græci βορβορυγμοὺς & βορβορισμοὺς appellant; pluviam, humores è cerebro in nares, laryngem, pulmonem, destillantes; rorem, lachrymæ; ventos, cruditatum exhalationes, auriumque sibili ac tinnitus; terræmotum, palpitatio cordis, membrorumque convulsio. Ad ventos etiam refer flatus eos ventris, quos Græci βδεσμοὺς, Latini *visia* dicunt; uti pro βδέειν, *visire*, unde & *vesica*. Nisi hoc esse ex eo malis, quia *vesica* Græcis φῦσα, à φυσάω, *flo*. Tonitrua itidem referunt obsceni strepitus, qui Græcis πορδαὶ, Latinis *peditus*. De quibus duobus nunc solis dicendum, quia, judicio stolidarum nationum, præ aliis, quæ proximè memoravimus, in Deorum numerum referri meruerunt. Credo, inter alia eò respexerit Plinius, quando ait lib. II, cap. VII: *Gentes quædam animalia, & aliqua obscena, pro Diis habent, ac multa dictis magis pudenda, per fœtidos cibos, & alia multa jurantes.* Sed expressiùs Clemens Romanus in V Recognitionum, ubi de Ægyptiorum diis agit: *Crepitus ventris pro numinibus habendos esse docuere.* Item Minucius Felix in Octavio: *Iidem Ægyptii cum plerisque vobiscum non magis Isidem, quam ceparum acrimonias, metuunt; nec Serapidem magis, quam strepitus per pudenda corporis expressos, extremiscunt.* Malim tamen de Ægyptiis credere, istos seu crepitus, seu peditus, non Deos propriè putâsse, sed (quia tota fere eorum theologia erat symbolica) pro signis potiùs habuisse potentiæ divinæ. Nempe quia & servandi, &, si retineantur, perdendi hominis habeant potestatem. Vnde & Græculus poeta, Nicarchus, regibus ipsis par habere imperium nugatur in secundo Ἀνθολογίας, Tit. εἰς πορδήν. Hæc tetricus aliquis, non tam similis, quàm simia Catonis, indigna chartis dixerit. Sed enim faciunt Minucio, & aliis veterum Theologorum, intelligendis. Ac quanto perspectior nobis impia sit gentilium pietas: tanto sanè gratiores erimus summo Deo, qui nos è tenebris istis eduxerit, mentesque nostras illustrârit Verbi & Spiritus sui face.

* pag. 290, & 291, edit. Lidensis, sive Meursianæ.

CAPVT VI.

Acceditur ad naturam fulminum, quæ vel maximè terrorem incutiunt homini, & faciunt, ut aliquid supra se timeat. Hoc ostensum quoque exemplo Augusti, Caligulæ, imò totius Romani exercitus. Materies fulminis ignea est exhalatio, nube erumpens: ac videri illud etiam à S. Iob significatum. Materiem hanc esse sulfuream; ut odor etiam indicio est. Persius, & Tzetzes, enarrati. Cur vultures, ac canes, abstineant fulguritis. Vnde pulvis pyrius componatur. Ciceronis, vel Stoicorum, de fulminis materie error. Cur post æstus Jummos plurimùm fulminet. Caussa fulminis effectrix est, quam ἀντιπερίστασιν dicunt. Prodigii loco habitum, si cælo tonaret sereno: nec absurdè credi, fulmen ejusmodi extraordinariâ ratione à spiritibus procurari, qui aëri præsident. Falsos interea Priscillianistas

cùm fulmina omnia à diabolis esse arbitrarentur; errorémque eum jam olim concilio Hispaniæ damnatum. Cur ignis nube conclusus eam rumpat. Quâ de caussâ fulmen inferiora petat loca. Cur idem obliquè feratur. Quamobrem hieme, & æstate, minus fulminet, quam vere, & auctumno. Cur à pluvia immunis sit Ægyptus; uti & Æthiopia. Crebra esse fulmina locis sulfureis, ut ubi montes ignivomi; rara cretaceis, qualis Britannia.

DE ventis, meteoro aëreo, hæc dicta sunto. Nunc loquamur de meteoris igneis: ut sunt fulmina, cometæ, ignes fatui. Ex his nihil est, quod cæcas hominum mentes æquè ad falsos impulerit Deos; nihil item, quod sic ad veri Dei cultum adhortetur, quàm fulmina faciunt, & tonitrua, quæ fulminum sunt effectus. Si enim naturam eorum consideres, quid profectò mirandum est magis? Vnde Plutarchus Sympos. lib. IV, quæst. II, ubi loquitur de iis, quæ nisi evenire videremus, omnem omnino exsuperarent fidem, sic ait inter alia: Πάντων ἀπιστότατον, ἐκ μὲν ὑγρῶν φλόγας, ἐκ δὲ μαλακῶν νεφελῶν ψόφους σκληροὺς ἀναδιδομένους· *omnium minimè credibile est, ex humido prodire flammas, ex molli edi sonos vehementes.*

Nec ista modò, quæ Plutarchus hîc memorat, admirationem merentur; sed etiam tot varii eorum effectus, noxii plures, aliqui etiam salutares. Vtrosque cum caussis suis postea referam.

Adhæc habent fulmina vim pectora terrendi mortalia. Omnia quidem fecit Deus, ut timeatur ab hominibus; quemadmodum Salomo in Ecclesiaste ait III, 14: sed imprimis id faciunt fulmina, cometæ, terræmotus. De fulmine sic Maro Venerem inducit loquentem in I Æn.

> *— O qui res hominumque, Deûmque,*
> *Æternis regis imperiis, & fulmine terres.*

Petronii quoque Arbitri est:

> *Primus in orbe Deos fecit timor: ardua cælo*
> *Fulmina cum caderent, discussáque mœnia flammis,*
> *Atque ictus flagraret Athos.*

Nimirum fulmina coercent animos, atque incutiunt, ut cum Seneca * dicam, *inevitabilem metum, ut supra nos aliquid timeremus.* Quàm Augustus ea formidârit, dicam cap. VII ex Tranquillo. A quo etiam narratur † de Cæsare Caligula, ut tantus numinum suorum contemptor, *ad minima tonitrua, & fulgura, caput obvolvere; ad verò majora, proripere se è strato, sub lectúmque condere, soleat.* Imò non hic modò, vel ille, sed toti etiam exercitus, non vera dico, sed simulata quoque tonitrua, expaverunt. Vt exercitus Romanus, cum Parthi tympanis, & cymbalis æneis, tonitrua ementirentur: quemadmodum Plutarchus prodidit in Crasso.

(* lib. 2 Natur. Quæst. cap 42.) († in Caligula cap. 51.)

Quanto autem magis hæc miranda sunt, & terribilia, planéque ejusmodi, ut quàm clara sunt fulmina, tam clarè ex iis eluceat, supra hominem esse aliquid, quod ista moderetur, ac temperet: tanto etiam studiosiùs in hoc incumbendum est nobis, ut videant omnes, non fulmen, aut tonitru, esse numen: sed neque Ioviale sidus, vel aëra, qui *Iovis* nomine vocari solet; verùm conditorem, & rectorem universi. Cujus sapientiam, & numen, liquidiùs cernemus, si divini utriusque operis, & fulminis, & tonitrus, tum caussas, tum effectus videamus. Satis quidem convenit, Deum esse, qui tonat, & fulminat; imò qui & suspendat nubes * in aëre, ac pluat. Sed non agit ista Deus sine caussis secundis: quas inquirimus, ut ex operibus discamus sapientiam Dei.

(* Iob. 26.)

Materies fulminis est exhalatio calida, & sicca, in sublime evecta, hinc nube conclusa, & occursu ejus se colligens, eoque ignescens, magnisque hinc viribus nube erumpens. Atque huc subtiliter R. Levi referebat verba Iobi XXXVI, 32, 33: *Super nubes tegit lucem, & præcipit propter illud de occurrente. Annunciat de eo socius ejus: tuncque acquisitio iræ est super adscendentem.* Per *lucem* enim capit exhalationem ignescentem. Per *occurrentem* signari ait nubem frigidam; quâ perruptâ, à fulmine fiat tonitru. Ac placuit hæc interpretatio etiam Francisco Vatablo, Lamberto Danæo, & aliis compluribus. Exhalatio ista est sulfurea, ac nitrosa. Vnde non Iuvenalis quidem, (ut memoriâ lapsus Hadrianus Iunius † putavit) sed Persius sat. II:

(† in Nomenclatore, voce Fulmen.)

> *Ignovisse putas, quia cum tonat, ocius ilex*
> *Sulfure discutitur sacro, quam tuque, domusque?*

Vbi *sulfur* pro *fulmine* poni, satis est apertum; monitumque id jam olim Cornuto. Et valde firmat Ioannes Tzetzes Chil. XII, historiâ CCCCXL:

> Θεῖον δ' αὐτὸν τὸν κεραυνὸν πάλιν κεκλῆσθαι νόει.
> *Sulfur autem & ipsum fulmen hîc vocari cogita.*

Vbi perperam interpres reddidit, *excludi cogita.* Nempe corrupto est deceptus codice, quia vulgo pro κεκλῆσθαι legitur κεκλεῖσθαι.

Esse autem fulmen naturæ sulfureæ, vel odor sit argumento: unde ibidem Tzetzes:

> Θειώδη γὰρ ὁ κεραυνὸς βαρεῖαν ὀδμὴν ἔχει.
> *Sulfureum enim fulmen gravem odorem habet.*

Atque idem traditum Lucretio in VI †, Senecæ Nat. Quæst. lib. II, cap. LIII, & Plinio lib. XXXV, cap. XV: *Fulmina*, inquit hic, *& fulgura quoque, sulfuris odorem habent, & lux ipsa eorum sulfurea est.* Ac, credo, ob hunc odorem sulfureum canes, & aves, quod à Plutarcho * proditum est, abstinent cadaveribus animalium de cælo tactorum. Idem eo comprobatur, quòd loca prope montes ignivomos, quæ sulfurea esse constat, præ cæteris sint fulmini obnoxia. Exemplum etiam capere possumus ex bombardis nostris: quarum flammæ convenientiam habent maximam cum fulmine; sonus cum tonitru. At pulvis earum pyrius ex sulfure fit: pro majoribus quidem machinis, ut Vannocius Biringuccius † tradit, ex tribus partibus halinitri, sive salpetræ, duabus carbonis, unâ sulfuris: pro mediocribus, ex halinitri partibus quinque, unâ sulfuris, unâ dimidiaque carbonis:

(† vers. 220.) (* Sympos. lib. 4. quæst. 2.) († in Pyrotechnia.)

Digitized by Google

nis: pro minimis, denis halinitri partibus, sulfuris unâ, unâ item carbonis ex nucis avellanæ virgis. Ac sulfur quidem est, à quo facile adeo accenditur halinitrum: halinitrum verò, sulfure subitò deflagrante, vim exerit tam mirandam. Atque ex his eàdem liquet, quam longè à vero absit, quod apud M. Tullium legas in II de Divinatione: *Placet enim Stoicis, eos anhelitus terræ, qui* FRIGIDI *sint, cum fluere cœperint, ventos esse: cùm autem se in nubem induerint, ejusque tenuissimam quamque partem cœperint dividere, atque disrumpere, idque crebrius facere, & vehementius; tum & fulgura, & tonitrua existere: si autem nubium conflictu ardor expressus se emiserit, id esse fulmen.* Planè enim fulminis materies non frigida, sed fervida est.

Quia verò materies fulminis est fervida, ac sicca: eò maximè solet fulminare post æstus maximos; qui partim à radiis proveniunt Solaribus, aëre receptis; partim ab exhalationibus sulfureis, qui è terra educti adscendunt. Quod si post æstum ejusmodi etiam cælum videamus nubibus prætexi, colligere licet, materiem fulminis jam esse nubium concavo conclusam.

De materie vidimus. Caussa verò efficiens est gemina. Vna remota, quæ materiem accendit; proxima altera, quæ deorsum vibrat. Prior non absurdè à Peripateticis statuitur ἀντιπερίστασις, quasi *circumobsistentiam* dixeris; puta frigidæ, & humidæ nubis. Quippe ea contrariis qualitatibus, quas jam diximus, sic constringit, inque unum cogit, calidam, & siccam, quam continet, exhalationem; ut discursu istoc, ac minutarum partium attritu, magis magisque incalescat, & tandem planè ignescat. Dixeris, vanum videri de eo, quod nube halitum quasi conglobari dicebamus. Nam, (etsi id neget Lucretius in VI *) interdum & cælo fulminare sereno: quomodo die sereno, fulmine ictus est M. Herennius; ut ait Plinius lib. II, cap. LI. Sed enim habitum id inter Catilinariæ conjurationis prodigia; ut ibidem legas. Ac aliàs quoque id factum: sed nunquam non creditum aliquid portendere. Hinc Homerus Odyss. Ψ †:

* vers. 246, item 399.

† vers. 12, & seqq.

Ζεῦ πάτερ, ὅς τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισιν ἀνάσσεις,
Ἦ μεγάλ' ἐβρόντησας ἀπ' οὐρανοῦ ἀστερόεντος·
Οὐδέ ποθι νέφος ἐστί· τέρας νύ τεῳ τόδε φαίνεις.
Iupiter, qui Diis, & hominibus imperas,
Profectò valde tonuisti è cælo stellifero;
Neque alicubi nubes est. Prodigium igitur aliquod tuum nobis ostendis.

Etiam tonitru ejusmodi, ut prodigiosum, refert Maro I Geor. & VIII Æn. item Horat. lib. I, od. XXXIV. Ac eodem puto referri oportere, lugubrem illum quasi tubæ sonitum, qui fuit exauditus in aëre, proximè ante bellum civile inter Marium, Syllamque. Nam & hic sudo contigit cœlo: eoque majus prodigium meruit haberi à vatibus Hetruscis. Vide Plutarchum in Sylla: ex quo nunc illa solùm exscribam: Τὸ δὲ πάντων μέγιστον, ἐξ ἀνεφέλου καὶ διαίθρου τοῦ περιέχοντος, ἤχησε φωνὴ σάλπιγγος, ὀξὺν ἀποτείνουσα, καὶ θρηνώδη φθόγγον, ὥστε πάντας ἔκφρονας γενέσθαι, καὶ καταπλῆξαι τὸ μέγεθος. *Quodque omnium fuit maximum, cælo nullas habente nubes, & planè sereno, sonuit vox tubæ, sono se efferens acuto ac lugubri, sic ut omnes obstupescerent, & ejus magnitudinem exhorrescerent.* Quid si igitur credamus, fulmen ejusmodi esse à geniis sive potestatibus aëris? præsertim quando & Iobi cap. I legere est, à Satana fuisse, quòd oves, & custodes earum, cælo fuerint tactæ. Sed ut quandoque fulmina à diabolo jaciantur; plurimùm tamen Dei, vel bonorum angelorum, opera sunt: quemadmodum argumento est, quòd Deus in Sodomis ipsis, cælesti igne perdendis, bonorum voluit angelorum ministerio uti. Adde quòd Iobi XXVIII, 26, dicitur, Deum *facere viam coruscationi fulminum*. Sed & II Samuelis XXII, 15, legas: *Et misit sagittas, & dissipavit eos* ברק *fulgur, & turbavit eos.* Fulmináque Psalmi XCVII *, 4, dicuntur *ignis Dei: Illuminarunt* ברקיו *fulgura ejus orbem.* Zacharias X, I: יהוה עשה חזיזים, *Dominus faciens fulgura.* Ac Siracides Ecclesiastici XXXIX, 33, 34, 35, non obscurè idem docet. Vt omnino fœdus fuerit error Priscillianistarum, quando fulmina diaboli opus, non divinum, arbitrarentur. Quem errorem damnat concilium Braccarense primum cap. VIII: *Siquis credit, quod aliquas immundas creaturas diabolus fecerit: & tonitrua, & fulgura, & tempestates, & siccitates, ipse diabolus auctoritate sua facit, sicut Priscillianus dixit; anathema sit.* Nec absimilis, nisi idem prorsus, error erat Manichæorum. Et profectò, si panem, esuri eum, exsecrabrantur priùs, tanquam mali Dei opus: quid mirum, si & fulgura, ac tonitrua, à malo esse Deo censerent: eoque maledictis incesserent? Vnde Cyrillus Hierosolymitanus, qui LXX † annos esse ait, ex quo cœperit error Manetis, Catechef. VI ‡: Βροντᾷ ὁ Θεός, καὶ πάντες τρέμομεν, κἀκεῖνοι βλασφημοῦσιν. ἀστράπτει ὁ Θεός, πάντες εἰς γῆν ἐπικλινόμεθα. κἀκεῖνοι περὶ οὐρανῶν τὰς δυσφημίας ἔχουσι γλώσσας. *Tonat Deus: & omnes contremiscimus. At illi blasphemant, ac convicia ingerunt. Fulgurat Deus: & in terram procumbimus universi: illi verò ad maledicendum cælis linguas exserunt.* Hactenus de caussa remota.

* sive Lat. 96.

† pag. 141. edit. Paris. a. 1608.

‡ cap. de hæresibus p. 154.

In caussa proxima tria attendimus; cur nubem rumpat, cur item deorsum potissimùm vibretur, & cur per aëra motu feratur obliquo. Eò effringit nubem, quoniam, ubi materies illa sulfurea, ac nitrosa, accenditur, longè maximum requirit spatium. Sanè pyrius noster pulvis, qui inter alia sulfure constat, ut diximus, quique multa adeò cum materie fulminis habet communia; sic accensum se extendit, ut granum ejus unicum sese dispergat per spatium centenis & viginti-quinque granorum millibus majus: quemadmodum observatum memini clarissimo & optimo in Lugdunensi Academia collegæ meo τῷ μακαρίτῃ Wilibrordo Snellio.

Digitized by Google

Deorsum autem fertur fulmen; quia, quanto magis ejus materies cogitur, tanto fiat gravior; tanto etiam magis inferiora nubis petat; ac propterea parte eâ potissimùm erumpat, quâ faciliùs penetrat.

Obliquè fulmen fertur, quia motus is compositus est ex recto, & obliquo. Levitate enim flamma adscendit; sed violentiâ descendit. Vnde Seneca *: *Natura ignem sursum vocat, injuria deorsum premit.* Adde quòd, quo magis descendit, hoc magis penetrandus est aër crassior; eoque, aëre magis & magis resistente, rectus porrò motus esse nequit. Denique multimodis transversâ itur lineâ; unâ tantummodo perpendiculari ad centrum. Quanto igitur proclivius ei est quapiam ex transversis tot lineis ferri, quàm unicâ, ad centrum rectâ ducente? Atque obliquus iste motus in caussa est, cur montes altissimi, insanæque structuræ, maximè fulminibus impetantur.

* lib. 2 Natur. Quæst. cap. 58.

De tempore etiam, & locis magis fulmini obnoxiis, videamus. *Hieme, & æstate, rara fulmina*; ut ait Plinius lib. II, cap. LI. Fulminat nempe, quando terra fumat sulfure. At hieme terra est gelu constricta, ut parum exhalet fumi. Æstate multum fumat, sed Solis id fervore consumitur. Vere, & auctumno, media est ratio, quia ob aëra tepidum educitur multum, nec tamen consumitur multum. Miti tamen hieme etiam fulminat; præsertim regionibus temperatis: ut in Italiæ locis à Septentrione magis remotis; velut Latio, & Campania; de quibus testis Plinius †. Ac ibidem de Scythia, & Ægypto, sic scribit: *Omnis terrarum exhalatio rigens ac gelida, quicquid accipit ignei vaporis, exstinguit. Quæ ratio immunem Scythiam, & circa rigentia, à fulminum casu præstat: & è diverso nimius ardor Ægyptum. Siquidem calidi siccique halitus terræ raros admodum, tenuesque, & infirmas, densantur in nubes.* Vbi quod de Ægypto dicitur, idem de Æthiopia tradunt. Nam & eam esse à pluvia immunem, refert Plutarchus περὶ δεισιδαιμονίας.

† lib. 2, cap. 52.

Nec solum aëris frigus, vel calor, attenditur, sed etiam natura soli. Nam maximè fulminat, ubi loca sunt sulfurea, & nitrosa. Ideo, ut dixi, prope montes ignivomos plurima sunt fulmina. Non item in locis cretaceis: qualis Britannia; ubi ea prodigii penè loco habentur. Quamquam & altera ejusce raritatis est caussa, eaque à vaporibus marinis. Atque hæc universè fulmen attingunt.

CAPVT VII.

Fulminis duo genera: quorum posterius Dei sagittas *nominet Scriptura.* Fulmen, & fulgur, *subinde confundi. Perperam à Seneca tonitrus generationem conferri cum sono, qui concussis excitatur palmis. Vehementiam sonitus, tonante cælo, non solum esse à laceratione nubis, sed etiam aëris vicini. Fulmen propriè ita dictum, hoc est, quod cum sonitu fit, vel discutiens esse, vel infuscans, vel clarum: & cur postremum hoc* Ἀργῆτις *vocetur. Cur theatri Romani, de cælo tacti, flamma non potuerit ullis aquis exstingui. Cur post fulmina acescant vina. Vnde sit, quod, vase clauso, evaporet vinum. Qui fulmen, illæso dolio, vinum ex eo educat. Quomodo sistat vinum extra dolium, ne diffluat. Qui lapides, & metalla gignat in aëre. Quo pacto liquefaciat metalla, salvis iis, quibus continentur. Cur, cùm fulminat, meliùs proveniant tubera. Cur, cùm tonat, faciliùs pariant cervæ: deque eo Scripturæ locus declaratus. Vt fulmen exanimârit fœtum, salvâ eâ, quæ gestaret. Vt subitò hominem sic in cinerem redigat, ac difflet, ut nihil ejus uspiam compareat. Refelluntur, qui negant fulmen quicquam posse, vel in laurum, aut ficum; vel in phocam, aut hippopotamum; inque isto superstitio Augusti, ac Severi; vel in aquilam, & cur ea Iovis fulmina gestare perhibeatur; vel in hiænam, & quàm alia etiam fabulosa de hac quadrupede fingant; vel in hominem dormientem, &, si vanum id non sit, quæ vera ejus subsit ratio.*

SEd juvat particulatim etiam in hoc opere Dei, terroris plenissimo, considerare particulatim varia ejus genera, variosque effectus. Sunt verò duo fulminum, hoc est, coruscationum, genera. Est cùm fiant absque sono; quæ propriè magis dicuntur *fulgura*, quasi fulgores, sive coruscationes: ut est apud L. Senecam Nat. Quæst. lib. II, cap. XII. Suntque ab igne languido; eoque ictu quidem imbecilli nubes deducente; sed nihil igneum ejaculante in terras: unde est, quòd coruscationem quidem videmus; at nec sonum tam minutum audimus, nec adversi aliquid persentiscimus. Est item cùm fiant cum sono, quæ propriè magis, Seneca * eodem judice, *fulmina* nominantur: suntque ab igne multo; unde ictu valido nubem perrumpunt, inque terras usque vibrantur. Cujusmodi fulminibus imprimis convenit nomen *sagittarum Dei*: quod est Psal. XVII †, 15, & Psal. CXLIII ‡, 6. Vtrobique agitur de judicio Dei in impios. Imò Italis similiter *saetta*, quod est ex *sagitta*, non telum modò, sed etiam fulmen notat: neque id poëtis modò, sed in sermone quoque vulgari. Cujus me commodè commonuit Nobilissimus & amicissimus Georg. Ratallerus Dubletius, antea Comitatensis litoralium præfectus, nunc summæ in Hollandia Curiæ Senator. Nec tamen hoc vocum earum discrimen observatur. Nam & *fulgur* pro *fulmine* poni, docet Aldus Manutius, epistolâ ad Octavium Ferrarium, quæ est in responsis ad Quæsita per epistolam. Et origo utrique eadem. Nempe à *fulgeo*: uti & Hebræis ברק * barak, *fulgur, fulmen*: à ברק barak, hoc est, *splenduit, coruscavit.* Hinc liquet, rectè ab Aristotele † tonitru inter effectus fulminis referri. At non audiendus Seneca ‡, quando ait, ut manuum collisione plausus, sic nubibus collisis tonitru cieri. Nam palmis quidem plausum excitamus, non manu aversâ. At in collisione nubium, non concavum concurrit nubium, sed con-

* ibid.

† Hebr. 18.

‡ Hebr. 144.

* 2 Samuel. 22.

† lib. 2 Meteor. cap. 9.

‡ lib. 2 Natur. cap. 16.

Digitized by Google

convexum. Sunt præterea nubes corpora mollia, ac facilè cedentia, ut sonus tantus ab collisione ejusmodi esse non possit. Denique sæpe tonitrus sonum audimus: nec ullas concurrere nubes cernimus. Quamobrem sine dubio longè, ut dixi, verior est sententia Aristotelis †: cui tonitru est vehemens sonus ab exhalatione ignescente, dum nubem rumpit, excitatus. Quamquam non à sola nubis ruptura esse dixerim: sed & laceratione vicini aeris; uti quoque in bombardis nostris usu venit. Nam horrendus ille sonus cietur à flamma ex angustiâ tubi erumpente in liberum aëra, magnâque cum violentiâ discerpente eum, ac propulsante. Hoc fulmen, quod tonitru ciet ictu valido, Plinio ‡ judice est triplex. Primum est siccum, quod tenuitate suâ, venti instar, dissipat cuncta. Alterum est humidum, quod tantummodo fuscum inducit colorem. Tertium illorum per meatus in intimas penetrat partes. Primum *discutiens* vocatur. De duobus posterioribus sic scriptor libelli de Mundo, qui Aristoteli tribuitur: Οἱ μὲν αἰθαλώδεις (κεραυνοὶ) ψολόεντες λέγονται· οἱ δὲ ταχέως διάττοντες, ἀργῆτες· *Quæ* (ex fulminibus) *fuligine inficiunt, fuliginosa dicuntur. Quæ raptim transmittuntur, celeriterque provolant, Argetes vocantur.* Nempe ψολόεντες quidem, quia ψόλος est *fuligo:* fulminaque solent μελαίνειν, sive *fuscare.* Ἀργῆτες autem, non quidem ab ἀργὸς, prout *celer* notat, ut Homero dicuntur κύνες ἀργοὶ *: sed quatenus *albus* significat: unde *clarum* hoc *fulmen* vocat Plinius, loco antè memorato †.

† lib. 2 Meteor. cap. 9.

‡ lib. 2, cap. 51.

* veloces canes.

† lib. 2, cap. 51.

Miranda autem est fulminis vis, tum in inanima, tum animata. Prioris generis sunt, vel liquida, vel dura. Liquida, ut aqua, vinum, cerevisia. De vi adversus aquas, liquet ex theatro Romæ, tempore imperatoris Macrini, ipsis Vulcanalibus, accenso; nec vel flumineâ, vel pluviâ aquâ, exstingui quito: ut refert Dio, sive Xiphilinus. Nempe id fuit à bitumine admixto: cujus ea est natura, ut ardeat in aquis; quemadmodum antea dictum.

Vinum in vase acescit post fulmina: ac multò etiam magis recens cerevisia. Nimirum halitus tenues ac sulfurei, vas subeuntes, se per liquorem diffundunt. Recens verò cerevisia magis acori est obnoxia, spiritibus, quibus turget, faciliùs rapientibus sulfureum fulminis spiritum. Quid quòd, ut Plutarchus ait lib. IV Sympos. quæst. II, οἶνον ἐκ πίθων διεφόρησε, τοῦ κεράμου μηδὲν παθόντος; *vinum è doliis absumsit, vasis illæsis?* Ac similiter Seneca lib. II, cap. XXXI, & Plinius lib. II, cap. LI. Item ante hos Lucretius lib. VI *:

* vers. 230.

Curat item, ut vasis integris vina repente
Diffugiant.

Rationem hanc continuò subdit:

—— quia nimirum facile omnia circum
Conlaxat, rarequefacit lateramina vasi,
Adveniens calor ejus, ut insinuatur in ipsum, &
Mobiliter solvens differt primordia vini.

Malim dicere, mirè tenues ac fervidos fulminis spiritus per poros in dolium penetrare; ibi calore suo rarefacere vinum; deinde rarefactum per eosdem illud meatus educere.

Quod si crassior sit fulminis materies, quàm ut permeet poros; vas rumpit; vinum autem interdum humore sic undique incrustat, ut aliquantisper, nec diu tamen, consistat. Paucis id complexus Seneca *: *Stat fracto dolio vinum, nec ultra triduum rigor ille durat.* Atque, ut idem aliquanto post † auctor est, *vinum sic fulmine gelatum, cum ad priorem habitum redit, potu aut exanimat, aut dementes facit. Inest fulmini vis pestifera. Ex hoc aliquem remanere spiritum in eo humore, quem coëgit, gelavitque, verisimile est. Nec enim alligari potuisset, nisi aliquod illi esset additum vinculum.* Valde autem impropriè utitur *gelandi* verbo, cùm fulmen calidum sit: eóque vim istam, sic vinum extra dolium sistendi, satius sit tribuere humori viscoso, calorique eum induranti.

* lib. 2 Nat. Quæst. cap. 31.

† cap. 53.

Hæc de liquidis: ad durissima venio, ut lapides sunt, & metalla: quorum utraque in aëre producit; metalla verò etiam liquefacit in terris. Nempe ex materie terrestri, ac viscosâ, in nubes elevatâ, subitò in aëre, & in ipso etiam casu; prout materies fert, nunc lapidem excoquit; nunc æs, aut ferrum. De hujusmodi lapide Cordubæ delapso, testis Avicenna; qui & eum sibi visum, ac odorem habuisse sulfureum, naturamque ammoniaci, retulit. Vide Averroem lib. II Meteorol. cap. II. Atque idem Avicenna tradidit, in Persiam ænea cecidisse corpora sagittis hamatis similia. Georgius item Agricola * prope Lurgeam ait massam decidisse ferream quinquaginta librarum: sed non potuisse molliri, ac malleis duci.

* lib. 5 de ortu & caussis subterraneorum, cap. 13.

Iam de liquefactione metalli, sic Lucretius in VI:

Et liquidum puncto facit æs in tempore, & aurum.

Varro lib. III Rerum divinarum †: *Lucius Scipio, cum aurum factum haberet in cista viminea, fulmine ita est icta, ut cista esset integra, aurum colliquisset.* Plutarchus lib. IV Sympos. quæst. II: Ζώνην χαλκῆν ἔχουσαν ὑπεστρωμένης διέτηξε. *Colliquavit æs cinguli, quo erat obductum.* Similiter Plinius lib. II, cap. LI: *Aurum, & æs, & argentum, liquatur intus, sacculis ipsis nullo modo ambustis, ac ne confuso quidem signo ceræ.* Et similiter ante eum Seneca lib. I Nat. Quæst. cap. XXXI: *Loculis integris ac illæsis flatur argentum.* Idem tradit cap. LII. Rationem addit: *Valentiora quia resistunt, vehementius dissipat: cedentia nonnunquam sine injuria transit.* Et mox: *Ignis tenuissimus per occulta foramina transcurrit. Quicquid autem, ut solidum, invenit, ut contumax vincit.* Nempe in contumacibus moram ignis ducit: in iis, quæ cedunt, non item: quomodo nec manum usseris, si subitò per flammam moveris. Ab eadem caussa est, quòd fulmen, vaginâ etiam salvâ, liquefacit gladium, Seneca eodem * testante: vel saltem mucronem; quod sui etiam famuli, eodem secum cubili dormientis, gladio contigisse,

† apud Nonium in Liquidum.

* lib. 2 Nat. quæst. cap. 31.

gisse, ad Senecæ Quæstiones Naturales Antonius Muretus annotavit.

Ab inanimis venio ad animata. Ac primùm videndum de plantis: ad quarum generationem multum conferunt fulmina, non per se, sed ratione aquæ tepentis, & multum habentis spiritum; qualis est ea, quæ depluit è nube à fulmine ruptâ. Plutarchus Sympos. lib. IV problem. II: Τὰ δὲ ἀςραπαῖα τῶν ὑδάτων ἐναλδῆ καλοῦσιν οἱ γεωργοὶ, ἢ νομίζουσι· *Aquas, quæ in fulgurando decidunt, vocant agricolæ auctiferas, & tales credunt.* Particulatim verò hujusmodi aquâ, terris receptâ, & permixtâ, crescere solent tubera. Quod cum propriè fit ab aqua fulgurita, vulgò tamen à tonitru provenire credebatur. Vnde Iuvenalis sat. V:

> —— *Post hunc raduntur tubera: si tunc*
> *Ver erit, & faciunt optata tonitrua cœnas*
> *Majores.*

Plinius lib. XIX, cap. III: *Cùm fuerint imbres auctumnales, ac tonitrua crebra, tubera tunc nasci, & maximè è tonitribus.* Vnde Scaliger Exercitat. CXXX colligit, *imbribus quidem materiam comparari; tonitribus autem terram quati, ac rariorem fieri.* Sed de concussione terræ parvi puto momenti. Nam & ea horrendis quatitur ventorum tempestatibus; nec tamen se laxat ad tubera edenda. Quare cum Plutarcho acquiescendum censeo, ἐν τοῖς ἀςραπαίοις, καὶ κεραυνίοις ὕδασι, ἢ πνεύμασι, καὶ θερμότησιν εἰς βάθος ἐλαυνομένοις· *in fulguralibus & fulminalibus aquis, & spiritibus, & caloribus altè penetrantibus.* Quippe ejusmodi aquæ sunt genitales, ac vivificæ, peculiaremque temperiem, & saporem complutis indunt: ut vel maximè mereantur nomen *maritorum imbrium*; quod est apud Catullum, vel alium, in Pervigilio Veneris. Quod si præterea laxari terram sit opus: ad hoc quoque humor ejusmodi ob calorem, & spiritum, imprimis est idoneus.

Iam de animalibus videamus, cùm rationis expertibus, tum imprimis eâ præditis. Ac primùm quidem de conchis sic Plin. lib. IX, cap. XXXV: *Si fulgeret, comprimi conchas, ac pro jejunii modo minui. Si verò & tonuerit, pavidas, ac repentè compressas, quæ vocant physemata efficere, speciem modo inani inflatam, sine corpore: hos esse concharum abortus.* Hebræi verò ajunt, fulgura, tonitruaque, cervis, animali timido, pavorem incutiendo, conferre ad excutiendum partum, qui alioqui foret difficilior. Atque huc referunt illud Psal. XXVIII, sive Hebr. XXIX, 9: ubi LXX vertunt: Φωνὴ Κυρίου καταρτιζομένη ἐλάφους: vulgata Latina, *Vox Domini præparantis cervos.* Per *vocem Domini* tonitru signatur. Sed posteriora verba alii aliter interpretantur. Symmachus reddit: Φωνὴ Κυρίου πληθύνοντος πεδία, *Vox Domini implentis campos.* Vt sententia sit, campos germinare post tonitru, quia fulminales aquæ magis fœcundant solum, quam aliæ pluviæ: ut ex Plinio antè diximus. Dissensus est ex eo, quia Hebræum אילות ajaloth, nunc signat *campos*, nunc *cervos*. Vnde & Psal. XLI, sive Hebr. XLII, I, (ubi eadem vox) Aquila quidem vertit, Ὡς αὐλὼν πρασιάσει, *ut vallis virescit*: Symmachus autem, Ὡς σπεύδει ἔλαφος. *ut festinat cervus*: nempe contrà planè, quàm hic factum, ubi cum Symmachus verterit πεδίον, Aquila reddidit ἔλαφον. Sic enim ille, φωνὴ κυρίου ὠδίνοντος ἐλάφους· *vox Domini facere parientis cervos.* Vti & quincta editio, μαιουμένου ἐλάφους· *obstetricantis cervos.* Ac firmatur hæc interpretatio iis, quæ de cura Dei erga cervas, tempore partus, apud Iobum leguntur XXXIX, I, 2, 3.

Sed non æquè in humano genere felicia sunt gravidis fulmina, vel tonitrua. Nam quia periculum magis intelligitur, eo abortum potiùs faciunt, quàm partum juvant. Imò & gravidam cum fœtu exanimant. At illud satis insolens; quod refert Plinius lib. II, cap. LI: *Marcia, princeps Romanarum, ictâ gravida, partu exanimato, ipsa citra ullum aliud incommodum vixit.* Nimirum tenello fœtui faciliùs nocuit fulmen.

Sed neque adultis parci, indicat hoc Virgilianæ Didûs:

> *Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras.*

Ac interdum sic nocet, ut nullam exteriùs notam relinquat: interdum, ut exteriùs inducat nigritiem: de quo illustre in septem messoribus Lemniis exemplum apud Cardanum habemus in octavo de rerum Varietate, cap. XLIII. Imò & in cinerem quandoque hominem redigit. Cujus exemplum præbuit in Flandria publicanus quidam Gerardimontensis: ut quidem Henricus Culens, (qui cùm pastor ejus fuerit loci, perscribere ista fideliùs potuit, ac debuit) in Strenis suis prodidit: & exinde retulit doctissimus Fromundus Meteorologicôn lib. II, cap. III, art. VI. Sed hoc ipso majus, quòd interdum corpus sic in cineres redactum etiam confestim dissipetur in ventos, ita ut nihil ejus deinceps conspicuum sit. Exemplum de quodam sic evanescente in via, quâ Lipsiâ itur Torgam, memoratur Wolfango Meurero in Meteorologicis. Nec ingentis fulmineæ potestatis nostris desunt temporibus ac terris exempla. Ante annos circiter octonos propè Middelharnissam, & Somelsdicum, fulmen arbores radicitus evulsit, inque sublimè raptas transtulit in pomaria vicina ultra sepes, arboresque alias, istis fulguritis altitudine non minores. Adhæc molendinum in varias distractum partes multis inspectantibus in oram trajecit adversam, quæ trans fluminis ostium est, atque ad bis mille passus Italicos distat. Interim, ne dira tantum loquar, etiam claudo dedit, ut deinceps recto incederet talo. Ea, ut merebantur, constanter mox per Bataviam, Zelandiamque omnem, fuere sermone, ac literis diffusa; relataque mihi etiam ab Nobilissimo, & summo viro, Georgio Ratallero Dubletio; cui paullo postquam hæc contigissent, loca illa visenti, incolæ & accolæ fide dignissimi

ista

Digitized by Google

ista exposuerunt coram, partim etiam commonstrarunt.

Cùm tanta sit vis fulminis, nonnulla tamen esse prædicant, in quæ non habeat potestatem: uti, in plantis, laurum, ac ficum; in piscibus, vitulum marinum; in avibus aquilam; in quadrupedibus, hiænam; in hominibus, dormientes omnes. De lauro auctor Plinius lib. II, cap. LV, & lib. XV, cap. XXX. Sed id jam explosimus libri superioris cap. XII. De ficu quosdam prodidisse, narrat Plutarchus gemino in Symposiacis * loco. Sed contrarium testantur Massilienses: quorum ager hoc arboris genere abundat. Vide Brodæum lib. III Miscell. cap. II. Vbi & meritò ridet, quòd eandem vim tribuere † phocæ, seu vitulo marino. *Siquis*, inquit, *de gobio, aut scaro, eadem comminisci auderet, ecquando mendacii eum argueremus? ecquando, per Deum immortalem, alterum horum piscium fulmine exanimatum visuri sumus?* Pro vulgari tamen opinione etiam est Plinius lib. II, cap. LV. Ac similem vim hippopotamo tribuit collector Geoponicôn, sive is Cassianus Bassus Scholasticus, sive Dionysius Vticensis. Is librum primum claudit his verbis: Ἱπποποτάμου δέρμα κατόρυξον ἐνδὸς τῆ χωρίε, καὶ ὁ πέσοι κεραυνὸς ἐκεῖσε· *Hippopotami pellem intra locum defodito, & istic loci fulmen non cadet.* Et non absimilia Palladius lib. I, Tit. XXXV: *Grandini creditur obviare, siquis crocodili pellem, vel hiænæ, vel marini vituli, per spatia possessionis circumferat, & in villæ, aut cortis suspendat ingressu, cum malum viderit imminere.* Mirum, nugis istis magicis creditum quoque esse ab Imperatoribus prudentissimis, Augusto, ac Severo. De priori ita Suetonius lib. II, cap. XC: *Tonitrua, & fulgura, paullo infirmius expavescebat: ut semper, & ubique, pellem vituli marini circumferret pro remedio.* De altero referunt veteres, ut, ne cælo tangeretur, lecticam corio ejusce vituli obtexerit.

* lib. 4. probl. 2, & lib. 5, probl. 9.

† Plutarchus utroque Sympofiacorum loco, quem diximus.

De aquilis ita Plinius lib. II, cap. LV: *Nec ex volucribus* (fulmen percutit) *aquilam: quæ ob hoc armiger hujus teli fingitur.* Itaque in nummis Romanis, imò etiam Locrensium, & aliorum, aquilam conspicere est pedibus gestantem fulmen trisulcum. Vti & in argenteis Karoli V Imperatoris. Sed quòd Plinius ait, eo armigeram Iovis putari, quia non tangatur de cælo; id profectò controversiâ non caret. Potiùs censeo, ab antiquissimis temporibus aquilam Iovi, Deorum regi, sacratam, ut avium generosissimam, & aliarum regem: simul etiam, quia fulmineâ quadam celeritate prope ad nubes se efferret; unde proverbium, Ἀετὸς ἐν νεφέλαις *. Aliti igitur Iovis nihil convenientius putarunt, quàm si Iovis gestaret fulmina: indeque commentum alterum, sacram Iovis alitem non tangi ejusce Dei fulmine.

* aquila in nubibus.

De hyæna idem prodi solere, ut paulò antè ex Palladio vidimus, & testis Plutarchus Sympos. lib. IV, quæst. II: ubi ait, pelli ut phocæ, sic hyænæ, tribui δύναμιν ἀντιπαθῆ, *vim fulmini adversam*; ac propterea, inquit; pellibus earum τὰ ἄκρα τῶν ἱςίων οἱ ναύκληροι καταδιφθεροῦσι· *extrema velorum contegunt, & quasi vestiunt.* Eandem vim memorat lib. V Symp. probl. IX. Sed hoc eandem fidem meretur, ac tot alia, quæ de animante eo prodiderunt: ut quòd quotannis sexum mutet: ut est apud Orum sive Philippum in Hieroglyphicis, Ovidium XV Met. Oppianum lib. III Κυνηγετ. & Clementem Alexandr. Pædag. II, cap. II: imò & statuit idem Artemidorus lib. II, cap. XII. Aut quòd idem Orus ait, hyænæ pelle succinctum intrepidè ferri medios in hostes; nec lædi à quopiam. Aut quòd corium frontis hyænæ tutum præstet adversus omnem fascinationem: ut est apud Plinium lib. XXVIII, cap. VIII.

Ad homines venio: quorum qui dormiunt de cælo non tangi, opinio vetus est; ut videre ex Plutarchi lib. IV Sympos. cap. II. Siquid autem veri subest, ex rationibus, quas adducit, sola probabilis est ista: τὸ καθεύδειν πρόβλημα τὸ ἀναίσθητον ἐςι· *præsidio est dormientibus, quòd non sentiant.* Nempe quia dormientes non expavescant, eo rariùs fulmine exanimantur; cùm contrà, qui vigilant, sæpe, ex conspectu vicini fulminis, solo moriantur metu.

CAPVT VIII.

In Theologia poetica fulmen ac tonitru significari per Geryonem. Vnde is nomen acceperit, cur triceps fingatur, cur ejus boves abegisse dicatur Hercules, quamobrem rex habitus Erytheæ, vel Gadium, cur filius dictus Chrysaoris, & Calirrhoës. Cur Chrysaor fingatur è terris subvolasse ad Iovem: Calirrhoë autem Oceani filia tradatur. Quid de fulmine, ac tonitru, senserint Romani, ac Græci, secundum Theologiam civilem. An Fulgur *sit cognomen Iovis. Festus emendatus. Fulmen sacrum. Qui Deorum præcipui fulmina ejaculentur. Mirifica Plinii opinio, fulmen exspui à Ioviali sidere: id priusquam fiat, esse ejus partem numinis: ubi verò exsputum, esse numinis ejus partum, & opus: ac ex eo, quod pars fuerit, in hoc partu Iovis vim inesse fatidicam. Quæ dicantur* fulmina familiaria, *& in quot annos aliquid designent. Fulmen consiliarium, auctoritatis, vel status. Bygoïs nympha fulguralem reperit disciplinam. Nigidii* βροντοσκοπία *ex Tagete. Novogrodiensibus Fulmen pro Deo, quem* Perun *dixere, & quale ejus numinis simulacrum, deque perenni igne ei adservato: atque ut idem colatur à Lituanis. Ingas etiam in Peruvia colere Tonitru; sed minori honore, quàm Solem. Varia ejus nomina: cujusmodi sit ejus simulacrum: quod si consideres, videri non tam Tonitrûs esse, quam stellæ Iovialis, vel genii, qui tonitrui, fulmini & aliis præsideat meteoris.*

HActenus aperuimus fulminis, & tonitrus naturam; nec varios modò, & mirandos eorum effectus, sed etiam caussas omnium adduximus; ex quibus clarè Dei eluxit tum sapientia in rebus condendis, tum providentia in gubernandis, non sine testificatione, hinc miseri-

Digitized by Google

misericordiæ, inde autem justitiæ ejus. Deinceps exponam ea, quæ ad falsas nationum opiniones pertinent. Ac primùm enarrabo, quid traditum sit Theologiâ poëticâ. Deinde referam judicium Theologiæ civilis, juxta Romanos, ac Græcos. Denique commemorabo, quem cultum iis nostro, & superioribus seculis, gentes attribuerint, terris extra veterum Romanorum imperium sitis.

In Theologia poëtica, & fulmen, & tonitru, designat Γηρύων, qui & Γηρυόνης *, & Γηρυονεύς. Nomen est à sono. Nam γηρύειν, φωνεῖν, λέγειν, φθέγγειν, ut Hesychius exponit. Vnde & apud Pindarum γαρύσομαι †, & γαρυέμεν ‡ pro γηρύειν. Et, puto, Latinum *garrio* à Dorico γαρύω, pro γηρύω: quod à γῆρυς, hoc est, φωνὴ, *vox*: id à גרון *guttur*. Fingitur Geryon triceps, quia triplex vis fulminis. Nam est & terebrans, materie subtili; & discutiens, materie ventosâ; & urens, materie viscosâ. Hinc & telum Iovis trisulcum dicitur. Boves tribuuntur Geryoni ob tonitrua: quæ bubus comparantur ob boatum, sive horrendum strepitum, quem edunt. Abigit Hercules eos boves, quando ignea illa vis, nube ruptâ, in terras vibratur. Cùm aliqua bubus hisce sedes esset tribuenda, datus in Occidente, idque in insula; partim quia ex locis humidis proveniunt vapores, materies nubium; partim quoniam intra nubes fulmina contineantur, donec eruperint. Insulæ illi nomen factum *Erythia*; quæ insula Lusitaniæ, secundùm Melam. Straboni autem eadem Γάδειρα, sive *Gades*. Sed Erythiæ appellatio est Græcanica: altera, Plinio & Solino teste, Punica, à גדר, id est, *seps*, quia Erythia Pœnis sepimenti loco esset adversus Hispanos. Ait Hesiodus in Theogonia, natum esse Geryona ex Chrysaore, & Calirrhoë. Et hæc optimè cum prioribus conveniunt. Quippe Χρυσάωρ propriè est *aureum gestans ensem*: unde & Apollinis quandoque epitheton est. Sed hic intelligitur materies fulminis viscosa, quæ postea ignescit. Dicitur Chrysaor è terra in æthera subvolâsse; ibique Iovi attulisse tonitru, & fulmen. Nam materies fulminis è terra attollitur in mediam aëris regionem. Καλιῤῥόη ad verbum notat *pulchriflua*. Eo nubes intelligitur, qua fulmen constringitur. Calirrhoë autem Oceani filia, quia nubes mari ortum suum debet. De poetica Theologia satis.

* Pindar. Isthm. od. 1.
† Isthm. od. 1.
‡ Nem. od. 3. & 7.

Venio nunc ad civilem: ac primùm illam, quæ obtinuit apud Romanos, & Græcos. Videri possit *Fulgur* Romanis numen fuisse; sed idem ac Iupiter. Festus: *Provorsum fulgur appellatur, quod ignoratur noctu, an interdiu, sit factum. Itaque Iovi Fulguri, & Summano fit, quòd diurna Iovis, nocturna Summani fulgura habentur.* Quomodo non modò est in editis, sed etiam in MSo Farnesiano. Ac Lilius quoque Gyraldus * *Fulgur* inter cognomenta Iovis reponit. Imò & apud Vitruvium lib. I, cap. II est: *Cum Iovi Fulguri, & Cælo, & Soli, & Lunæ ædificia sub divo hypæthraque constituuntur.* Ita est in editione Florentina anni cIↃ CCCC XCVI.

* Syntagmate de Diis gentium.

Vti & illa, quam emisit Philander. Verisimilius tamen est, ut Græci Iovem dixere κεραύνιον, & βροντᾶιον: quæ Appulejus *Fulminatorem*, & *Tonitrualem* vertit: ita hic quoque non *Iovi Fulguri* legendum, sed, ut censeo, *Fulgenti*; verbo augurum, qui *Fulgere* dixere pro *Fulgurare*. Cicero in II de Nat. Deorum: *Hinc etiam augures nostri cum dicunt*: IOVE FVLGENTE TONANTE. *Dicunt enim, cælo fulgente, tonante.* Si tamen *templi Iovi Fulgurio sacri meminit Vitruvius*; quod Xystus Betulejus ad eum Ciceronis locum annotavit: libentiùs, unicâ apud Festum appositâ literulâ, pro *Iovi Fulguri*, rescripserim *Fulgurio*. Quamquam vero Fulmen non haberetur Deus; habebatur tamen sacrum quid, & divinum. Aristoteles problematum sectione XXIIII, quæst. XIX: Διὰ τί τὰ θερμὰ λουτρὰ ἱερά; Ἢ ὅτι ἀπὸ τῶν ἱερωτάτων γίνονται, θείου, καὶ κεραυνοῦ; *Cur calida balnea sunt sacra? an quia à sulfure, & fulmine, rebus duabus maximè sacris, proveniant?* Ideo & fulmen Persio sat. II, *fulmen sacrum*; Ammiano lib. XXIII, *sacer ignis* nuncupatur. *Philosophi*, inquit, *candorem ignis sacri repentè conspecti nihil significare ajebant: sed esse acrioris spiritus cursum ex æthere aliquâ viâ ad inferiora detrusi.*

Porro Plinius lib. II, cap. XX, & LII, refert, secundùm Hetruscam Tagetis disciplinam, undecim esse Deos, qui ejaculentur fulmina: sed præcipuè à Romanis adsignari tribus sideribus supremis; Saturno, Iovi, Marti. Qui subtilius hæc consectati, eos Saturno ait tribuere fulmina rectos habentia ictus, quæ infera appellantur; Marti autem, cremantia. Cumque Hetrusci trina Iovis credant fulmina; Romanos duo ex iis servare, diurnum Iovi tribuentes, nocturnum Summano. Quod postremum etiam apud Festum legimus verbis paullo antè adlatis. Ibidem * Plinius tradit, fulmen à Iove missum, fuisse priùs ipsius Dei, hoc est, Iovialis sideris partem: sed cælestem illam Iovis flammam exspuisse hunc ignem fulmineum, ac post exspuitionem istam desiisse esse partem Iovis: non tamen sic exuere naturam priorem, ut non etiam, post abdicationem sui, retineret quodammodo omniscii Dei naturam: atque inde esse, quòd ipsum quoque cognita habeat Fatorum occulta; vel saltem signa habeat impressa, unde homines prudentes, & fulguralem Hetruscorum disciplinam edocti, fatorum reddantur conscii. De hac fulminum divinitate ita Plinius ibidem: *Ergo ut è flagrante ligno carbo cum crepitu; sic à sidere cælestis ignis exspuitur, præscita secum adferens, ne abdicatâ quidem sui parte in divinis cessante operibus.* Vbi clarè videmus, ut fulmen tum partem Iovis, tum opus ejus vocet. Per Iovem signari Ioviale sidus inter Saturnum, & Martem, constitutum, satis ex præcedentibus liquet. Cumque sidera omnia gentilibus sint Dii, Ioviali attributus est principatus. Caussam adduximus, cùm de planetis ageremus. Hujus igitur Dei pars fulmen cense-

* lib. 2, cap. 52.

Digitized by Google

censetur, priusquam ab eo separetur. Separatum autem est ejus opus, quia sidus exspuit hunc ignem. Vt verò non amplius tum pars sit, nisi quatenus intelligitur pars abdicata; tamen est ejus opus; imò & partus. Nam *gravidi sideris partum* mox appellat. A principali igitur divinitate, quæ est in sidere Ioviali, remanet, ut dixi, in parte abdicata, sive partu ejus, participata illa divinitas, ut fulmen sit *præsagum*, prout vocat Servius in I Æn.* sive *fatidicum*, quemadmodum appellat Plinius: qui & de virtute hac divina sic ibidem † scribit: *Vocant & familiaria, in totam vitam fatidica, quæ prima fiunt familiam suam cuique indepto. Cæterum existimant, non ultra decem annos portendere privata; præterquam aut matrimonio primo facta, aut natali die: publica non ultra trigesimum annum, præterquam in deductione oppidorum.* Addam & Servii locum in VIII Æn. *Tria genera fulguris esse dicuntur: unum Consiliarium, ubi quid cogitantibus nobis accidit, quod vetat, aut hortatur: Auctoritatis, quod evenit re gestâ, quod probet: tertium Statum est, ubi nec novi quicquam gessimus, sed quietis nostris rebus fruimur.* Consiliarii fulminis meminit & Ammianus lib. XXIII: ubi de Ioviano, adhuc milite, fulmine percusso.

** in illud, Et fulmine terres.*
† lib. 2, cap. 52.

De arte hac fulgurali Bygois nympha scripserat apud Tuscos: ut idem Servius prodit in VI Æn.* Ac Cicero in primo de divinatione auctor est, egisse de ea *Etruscorum & haruspicinos, & fulgurales, & rituales libros; Romanos etiam, augurales.* Vide observationes ejuscemodi apud eundem Tullium in II de Divinatione. Etiam præter Plinium, de quo ante diximus, adi Senecam Natural. Quæst. lib. II, cap. XLVII, ac sequentibus tribus, & imprimis Ἐφήμερον βροντοσκοπίαν ἐκ τῶν τοῦ Τάγητος ‡, quam Romanæ urbis propriam Nigidius Figulus arbitrabatur. Eam bono publico primus divulgavit V. CL. Ianus Rutgersius lib. III Var. Lect. cap. XVI. Operæ etiam erit consultus Hadr. Iunius lib. V Animadv. cap. XVI: ubi & exponit, cur fulmen dicatur *telum trisulcum*: quam rem attingere superiùs eramus contenti.

** in versum illum. Te quoque magna manent regnis penetralia nostris.*
‡ Considerationem fulminum & tonitruum, & eorum significationem per singulos anni dies, petitam ex libris Tagetis.

Superest tertium, ut gentes barbaræ, ac ignotæ Romanis, Fulmen venerati sint, non ut partem & partum Dei, vim fatidicam à toto, sive à parente, participantem: sed longè illustriùs, ut verum plenumque numen. Quo jam ab aliis † video relatum illud B. Bernardi Serm. X. Dom. I. Quadr. art. II. *Sed etiam hodie exstant in barbaria de gentibus Aquilonis, qui Tonitru pro Deo adorant.* Honore eo dignati fulmen dicuntur Novogrodienses; quibus *Perun* dicebatur; unde & vicinum monasterium *Perunski* nominatur. Est verò Novogardia, sive Novogrodia, metropolis Russiæ, sic dicta quasi *nova civitas*, vel *novum munimentum.* Nam *gorod* Russis locus muro, vel aliter, septus, munitusque. Peruni simulachrum habuit formam hominis manu tenentis lapidem ignitum ad modum fulminis; unde & nomen. Quippe *perun* Ruthenis, & Polonis, *fulminis* habet significationem. Inque ejus honorem perpetuus ex quercu ignis exstruebatur: is si negligentiâ exstingueretur, qui præerat, capite pœnas luebat. Nempe quia is ignis symbolum foret ignis cælestis; ut Romanis ignis ille, quem servabant Vestales. Ajunt, cùm idolum Perun conjiceretur in flumen, natâsse illud flumine adverso, vocemque hanc exauditam, *Hæc vobis, Novogardienses, in mei memoriam*: imò & fustem in pontem conjectum: hodieque certis anni diebus exaudiri vocem *Perun*: ac tum ab incolis concurri fustibus infestis, sic ut difficulter à præfecto tumultus sedetur. Auctores Sigismundus L. B. in Herbestein comment. rerum Moscoviticarum, & Alexander Gaguinus Veronensis in descriptione Sarmatiæ Europeæ: quorum prior etiam narrat de Wolodimero rege, ut in Chiovia ad Borysthenem idolum Peruni statuerit: uti & Deorum meminit, Vslad, Corsa, Daswa, Striba, Simaergla, & Macosch. Apud alterum verò hæc verba de Lituanis legas: *Fulmen quoque, quod Perunum Slavonicâ linguâ appellabant, pro Deo colebant.* Ab Iosepho etiam Acosta proditum est, Ingas, dominos Peru, post Viracocham, supremum numen, tum Solem colere, tum Tonitru: ac Tonitru quidem triplici nomine appellare; *Chuquilla, Catuilla, & Intillapa.* Ait quoque, effingi hoc numen à Peruanis figurâ hominis cum funda, aut clava: manu præterea continere pluvias, grandinem, tonitru, & alia hujusmodi: esseque Guaca sive cultum hunc Peruanis omnibus communem: variéque illi Deo sacrificari: imò in Cusco, regia gentis, etiam ei, quemadmodum Soli, pueros immolari. Sed si, ut Acosta ait, formâ eum effinxere humanâ, qualis sanè tonitrus non est; si præterea non tonitru modò, sed alia etiam meteora, manu continebat: in dubium vocari possit, an non potiùs creditum hoc numen sit secundarium duntaxat, ac ministrum; ut cui Viracocha commiserit potestatem aëris. Ac hujus etiam potestatis symbolum fuerit funda, aut clava. Ita non tam ipsum Tonitru iis fuerit numen, quàm Tonans: sive is Iupiter, hoc est, sidus Ioviale, vel aër; sive Genius aliquis naturæ aëris præfectus. Sanè & Sclavi, etsi nymphas, aliáque colerent dæmonia, imprimis tamen venerati sunt non Tonitru quidem, sed Tonitrus fabricatorem: quem summo pro numine, imò unico, habebant: quemadmodum Procopius refert lib. III historiæ Gothicæ*, & ejus fide Dubravius in primo Historiæ Bohemicæ †. Hæc de gentibus barbaris. Negari verò nequit, Christianos etiam ingenti fulgure, ac tonitru, vehementer sæpe percelli: præsertim sexum imbecillem, & ex veterum loquendi forma, non religentem modò, sed etiam religiosum. Itaque cùm puer admodum, mox ab excessu parentum, tutorum curâ viverem annis aliquot in ædibus viduæ nobilis, & pectoris Deo devotissimi: quoties crebrius, & valentius fulminaret, vel

† Aloys. Novarino lib. 6. sacroprofanorum, cap. 17.
** pag. 277. vers. 11. secundum editionem Græcam Augustanam.*
† pag. 5. & 6, edit. Wechel.

vel intonaret, necesse habebat tota domus in genua provolvi, precibusque Deo fusis se ejus misericordiæ commendare. Nec abludit factum Sanctæ Hedwigis Poloniæ Ducis, & S. Elisabethæ, quæ Landgravio Thuringiæ nupserat, materteræ: de qua ista in vita ejus legas * ex Trebniciensis cœnobii codice, & Engelberto Cisterciensi monacho concinnatâ: *Coruscationes, & tonitrua, multum formidabat, quod his elementorum commotionibus extremi diei judicium, & divinæ ultionis gladium, ad memoriam revocaret, eaque commemorans tota contremisceret; & cum Beato Iob, quasi tumentes super se fluctus, semper Dominum timeret.* Refert deinde, quomodo S. Hedwigis tum sacerdotem soleat advocare: & sub manuum ejus umbraculo, genu flexo in precibus ad Deum, durante persisteret tempestate. Ioannes Saresberiensis lib. I Policratici, cap. XIII, quando fulminat, cogitare jubet verba illa: *A signis cæli ne metueritis, quæ timent gentes: quia ego vobiscum Dominus Deus vester.* Priora sunt ex Ierem. X, 2: posteriora ex Aggæi I, 13. ac II, 15. & similibus locis. Addit verò, *Hæc verba inter tonandum vel audita, vel dicta, scribuntur à quibusdam noxam fulminis amovisse*, quæ superstitiosè capi non debent. Nulla enim vis per se verbis inest: sed efficacia omnis à precibus dependet, & fiducia in Deum, quæ istis verbis à Numinis metuentibus indicatur.

* in Collectaneis Surii ad 15 Octob.

CAPVT IX.

Cometas necessariò ab iis habitos esse pro Diis, qui stellas omnes Deos putarent; inque harum numerum (multorum quæ philosophorum sententia fuit) cometas referrent. Quamdiu cometæ durent: ac quanta eorum, qui in æthere conspicui, magnitudo sit. Fere eos aliquid triste portendere: nec tamen ipsos intelligere illa, quæ significant; sed divinitus ordinari ad indicanda ista, quæ nos ad pœnitentiam peccatorum adducant: atque id pio Ludovici Pii Cæsaris dicto firmatum. Prodesse insuper cometas, eos saltem, qui sub Luna existunt, ad aëra purgandum. Quicquid de ipsis sit cometis, saltem eorum capillos, & barbas sive caudas, esse radios Solares per cometæ corpus trajectos. Falsum Tychonem Braheum, quando universos cometas judicat in æthere generari. Vicomercati ἀναχρονισμός. Quàm magnum spatium ex minuto etiam corpusculo occupare halitus seu fumus possit. Sed non esse credibile, cometarum eos, qui in ætherea conspiciuntur plaga, terrestri materia constare. Ridicula Vulcani Homerici assertio. Diversa aëriorum & æthereorum cometarum materies. Cometarum naturam necdum satis esse perspectam. Bodini de cometis opinio rejicitur. De anima Iulii Cæsaris in cometam, ut creditum, conversa.

NVnc videndum de cometis: quos ipsos Deorum in numero habuere gentiles; saltem, qui stellas omnes putarent esse Deos, & cometas stellis annumerarent. At communis ea, ac, ut cum Tertulliano loquar, passiva inter nationes opinio erat, sidera Deos esse: quemadmodum ostendimus lib. II, cùm alibi, tum cap. XXXV. Atqui multi etiam ex philosophis summis, cometas ad stellas retulere. Vt qui putarunt, illos esse planetarum σύμφασιν, hoc est, coalescere eos, eoque simul apparêre. Quæ Anaxagoræ, & Democriti, opinio erat, secundùm Aristotelem *. Zenoni quoque eandem tribuit Luc. Seneca †. Par ratio existimantium, cometam quemque esse unum ex planetis post longum temporis intervallum apparentem: quæ Italicorum sive Pythagoreorum in Magna Græcia opinio fuit; teste eodem Aristotele *; qui & eandem ait sententiam fuisse Hippocratis, non Coi Medici, sed Chii Mathematici; item discipuli ejus Æschyli.

* lib. 1 Meteor. cap. 6.
† lib. 7 Natur. quæst. cap. 19.
* ibid.

Etiam ut cometas in Deorum numero reponerent, duratione eorum impelli potuerunt. Nam si ignes fatuos, breviculo tempore innatantes aëri, haberent pro Diis, ut inferiùs dicetur: quanto facilius hoc persuadere sibi potuerint de cometis? qui licet post majus longè spatium nec ipsi conspicerentur tandem; non tamen prorsus interire, sed tantummodo subducere se conspectui nostro, credebantur. Quàm diuturni autem sint cometæ, cognoscere est ex Plinii lib. II, cap. XXV: ubi auctor est, minimùm eos esse dierum septem: quandoque autem dies durare CLXXX: etsi vulgo LXXX tantum dierum apud eum mentio legatur. Sed non dubitandum, quin attenderit memorabilem illum cometam, qui, Nerone principe, sex mensibus fuit conspicuus: ut de eo proditum Senecæ in Quæstionibus Naturalibus †. Quare assentiendum Mureto, cum apud Plinium ait excidisse centenarium. Vt nempe Seneca, & Plinius, conveniant; quandoquidem par est spatium CLXXX dierum, ac sex mensium.

† lib. 7 Natur. Quæst. cap. 21.

Præterea admirationem peperit magnitudo. Sanè illi etiam magni admodum sint necesse est, qui in aëre summo conspiciuntur. At quàm isti terris sunt propinqui, ac proinde minuti, præ aliis, qui in æthere comparent! Qualis iste anni CIↃ IↃ LXXVI, & alter anni CIↃ IↃ CXVIII. Priorem dimensus est Tycho Brahæus; qui abfuisse à nobis ait semidiametris terræ CCX: diametrum verò ejus fuisse milliarium Germanicorum CCCLXXVIII: at longitudinem caudæ habuisse semidiametros terræ XCVI. At quæque semidiametrus ejus complectitur octingenta, & sexaginta milliaria Germanica. De posteriori autem cometa sic censuit Cysalus, æquâsse in ambitu semidiametros telluris CCCCXLV, hoc est, milliarium Germanicorum triginta octo millia, ducenta, & septuaginta: ut septuagies major fuerit, quàm maximus terræ circulus. Hujusmodi nos rapere debent in admirationem maximi Numinis cometas condentis. Sed cæcas gentes, quæ quidem eò usque in Naturæ arcanis penetrarent, compellere potuerunt ad cultum creaturæ præstandum.

Credi-

Digitized by Google

Credibile etiam plurimùm apud nationes valuisse, quòd soli Dii fatorum sint conscii: ac cometæ eorundem conscii viderentur. Nam omnes, tanquam humanarum rerum præscios, denuntiare aliquid triste, communis erat opinio: teste Tullio lib. II de Natura Deorum, Marone primo Georgicôn *, Lucano in primo †, Silio in octavo ‡, Plinio lib. II, cap. XXV, Tacito XIV Annalium, Suetonio in Nerone, cap. XXXVI; ut tot alios mittam. Adi & Cardanum in II Ptolemæi de Astrorum judiciis, text. LIV.

* vers. 488.
† vers. 527. & seq.
‡ non longe à fine.

Alii paucos memorant salutares. Vt qui visus, Augusto celebrante ludos Veneri Genetrici; de quo mox dicam: quique exortus initio imperii Neroniani; ut est apud Sen. lib. VII Nat. Qu. cap. XVII. Sed potiùs rei tristis esse nuncios, omnium ostendit temporum historia. Nec tamen inde consequitur, eos intellectu præditos esse; sed esse numen, quod per eos mortale genus ad pœnitentiam vocet. Optimè hoc intellexit Ludovicus Pius, Karoli M. filius: quemadmodum in ejus Vita prodit coætaneus scriptor, addo, & familiaris huic Cæsari nomine, & re Pio. Tota apponi narratio meretur: *Mediante festivitate Paschali* (puta III April. anno IↃ CCC XXXVI) *dirum semper ac triste portentum ibidem cometæ sidus in signo Virginis apparuit, in ea parte ejusdem signi, qua penulam ejus., subtus caudam verò serpentis, similiter corvumque constringunt. Quod cùm non, more * septem errantium siderum, Orientem versus peteret; per viginti quinque dies, quod mirum est dictu, idem sidus, & Leonis, & Cancri, nec non Geminorum transiens signa, in capite Tauri tandem sub Aurigæ pedes igneum globum, jubarumque prolixitatem, deposuit, quas usquequaque porrexerat antea. Quam rem cùm primùm imperator, talium studiosissimus, conspexisset, constitit, & antequam quieti membra committeret, accitum quendam, itemque me, qui hæc scripsi, & qui hujus rei scientiam habere credebar, percontari studuit, quid super ea re mihi videretur. A quo cùm tempus peterem, ut faciem sideris considerarem, ac per hæc rei veritatem investigarem, & cognitam in crastinum nunciarem: Imperator ratus, quod erat verum, tempus me redimere velle, ne cogerer triste aliquid respondere; Perge, inquit, in mœnia huic domui contigua, & nobis, quæ respexeris, nuncia. Novi enim, à me hanc stellam nequaquam præteritâ vesperâ visam, vel à te monstratam; sed scio, hoc signum cometarum esse: de quo jam præteritis diebus locuti sumus. Quid autem tibi portendere videatur, edicito. Quumque aliquid dicerem, & aliqua tacuissem: Vnum est, inquit, quod adhuc silentio premis. Mutationem enim regni, mortemque principis, hoc portento monstrari dicunt. Quumque ego testimonium Prophetæ in medium protulissem, quo dicitur †, A signis cœli ne metueritis, quæ pavent gentes: ille solitâ usus magnanimitate, & prudentia: Non alium, inquit, timere debemus, præter illum, qui nostri, & hujus sideris, creator est: sed ejus clementiam non satis laudare, & mirari possumus, qui nostram inertiam, cùm simus peccatores, & impœnitentes, talibus indiciis dignatur admonere. Quia ergo, & me, & omnes communiter, hoc ostentum tangit, omnes pro posse, & sapere, ad meliora festinemus, ne fortè, misericordiam illo prorogante, & nostrâ impœnitudine impediente, nos illâ inveniamur indigni. His dictis, & ipse paulisper mero indulsit, & omnibus id facere jussit, & unumquemque ad sua se colligere præcepit, noctemque illam, ut nobis perlatum est, pervigilem duxit, ac Dei laudibus, & obsecrationibus honoratam, luci supervenienti præsentavit: in cujus crepusculo ministros aulicos vocavit, & eleemosynas quàm largissimè pauperibus, ac servis Dei, tam monachis, quàm canonicis, porrigi jussit; missarumque solemnia, per quoscumque potuit, celebrari fecit, non tantum sibi metuens, quantum Ecclesiæ sibi creditæ prospiciens.*

* puto, pro non more septem errantium, scribendum, more septem errantium. Nam ait, à Virgine abiisse ad Leonem, hinc Cancrum, tum Geminos, exinde Taurum. Quod verè est, Orientem petere; ut planetæ faciunt motu proprio. Nam communi feruntur versus Occidentem.

† Ierem. 10, 2.

Atque is finis ad pietatem, æternamque hominis salutem facit. Præter quem alter erat, ratione hujus vitæ. Nam, quod de fulminibus constat, idem in cometis locum habet, bono mortalium purgari iis aëra ab exhalationibus noxiis.

Quod tamen non aliter locum habet, quàm si, ut Aristoteles censuit, cometæ gignantur in sublunari regione; & quidem vèrè sint igniti. A qua sententia bifariam receditur. Primò, si non verè ardeant, sed radiis solaribus persusi ardere solùm videantur: quod minimùm de capillis est statuendum in illis, qui propriè vocantur κομῆται; deque barbis, & caudis, in istis, qui Aristoteli laxe nuncupantur πωγωνίαι. Sunt enim ista nihil aliud, quàm radii Solis per cometam trajecti: uti signo isto cognoscitur, quòd, post Solis occasum, caudam porrigant orientem versus, semperque eam projicere soleant in partem à Sole aversam.

Insuper ab Aristotele (qui tamen nihil de cometis, quàm quod duntaxat verisimile sit, promittere audet †) receditur in eo, quòd cometas omnes in meteoris ponat, eosque in suprema arbitretur regione aëris generari. Contrà enim, si Tychonem Brahe audimus, omnes cometæ in corpore fiant æthereo. Vide eum lib. II de mundi ætherei recentioribus phænomenis, cap. X, memb. I *; & epist. ad Rotmannum anni CIↃ IↃ XCV. Iun. XIV. Sed de omnibus cometis id durum est credere. Mittam stellam, quæ magos duxit ad præsepe Christi; quam ad cometæ similitudinem fuisse, ait Origenes in primo contra Celsum. Saltem elementalem fuisse, necesse est eum, qui, cum Aristæus ἄρχων, seu prætor Athenis foret, effulsit, splendoremque suum per tertiam cæli partem, velut saltu, diffudit: ut pluribus refert Aristoteles lib. I Meteorolog. cap. VI. Item alium, qui paullo ante mortem M. Vipsanii Agrippæ, generi Augusti, ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ἄστεως αἰωρηθεὶς, εἰς λαμπάδας διελύθη· *cùm multis diebus Vrbi imminens apparuisset, in faces abiit:* ut est apud Dionem lib. LIV. Item illum, qui Seneca teste †, *Attalo regnante, initio apparuit modicus; deinde sustulit se, diffuditque, & usque in Æquinoctialem circulum venit; ita ut illam plagam cæli, cui Lacteæ nomen est, in immensum extentus æquaret.*

† lib. I Meteorolog. c. 4.
* pag. 246.
† lib. 7 Natur. Quæst. cap. 15.

aequaret. Putat Franciscus Vicomercatus Mediolanensis *, eruditus Aristotelis interpres, esse hunc eundem, ac illum, quem praetore Aristaeo fuisse, ex Aristotele dicebamus. Qui faedus est ἀναχρονισμὸς †. Nam quis ignorat, Attalum, regem Pergamenum, multò post Aristotelem fuisse? Ptolemaeorum enim, Seleucidarum, &, quod tardiùs coepit, regum Pergamenorum regnum, diviso Alexandri M. imperio enatum fuit. Idem censendum de lampade sive cometa lampadia, de quo Plinius lib. II, cap. XXXV. Item illo, qui anno integro impendit Hierosolymis ante Vrbis excidium: ut est apud Iosephum in septimo belli Iudaici, cap. XLIV. Item qui tempore Arcadii imperatoris supra Constantinopolin effulsit *εἰς αὐτὴν σχεδὸν τὴν γῆν δήκων, ad ipsam ferme terram usque pertingens*: ut refert Sozomenus lib. VIII, cap. IV. Adhaec iste, qui, (ut Georgius Phranzes testatur lib. V historiae, cap. XXI) anno CIↃ CCCCL, vesperis singulis apparuit ad modum romphaeae, cumque Lunam subiret, sidus hoc obtexit, uti Sol in Eclipsi obscuratur à Luna. Ac similia etiam exempla referuntur à scriptoribus postea consecutis. De hujusmodi sublunaribus cometis non repugnamus Aristoteli, quo minus gignantur ex halitibus terrestribus; sive ardeant verè, sive radiis Solaribus perfusi, splendeant duntaxat. Non caret tamen difficultate, quomodo in tam sublime aëris spatium fumi tantâ possint copiâ adscendere. Sed cogitandum, quantum fumi exhalet ex minuto titione: item ut ex pulvisculo tormentario fumus exeat, qui (velut τῷ μακαρίτῃ Snellio nostro observatum) spatium occupet duodecies millies & quingenties majus priori. Si sic attenuari res possunt: quid impedit, quo minus fumi magis magisque rarescentes longissimè supra nubes, ac prope ad Lunam, levitate sua adscendant? Sed id non aequè credibile de cometis nullam habentibus parallaxin, ac supra Solem, penè ad firmamentum evectis. Nam ut fumi illi eâ celeritate adscenderent è terra, quâ globus fertur bombardâ explosus, non nisi post nonaginta annos, vel juxta alios, centum & duos, ad firmamentum pervenirent. Atque idem cap. XXXV libri II dicebamus de spatio, quod requirat lapis è firmamento dejectus, ut pertingat in terras. Vt satis pareat, quam malus Mathematicus fuerit Homerus, cum Iliad. A, Vulcanum inducit dicentem, unum intra diem se decidisse de caelo in insulam Lemnum. Nisi errorem hunc tribuere malimus Vulcano, cui vertigine capitis in casu istoc seu centeni seu nonaginta anni unicus solùm dies viderentur. Quò festivè recurrit doctissimus Fromondus.

* comment. in Aristot. 1 Meteor. cap. 6.
† in temporis conturbatione error.

Atque hoc spatii, & temporis intervallum, planè commovet, ut non possim in animum inducere, cometas aethereos suam terris & aquis materiem debere. Longéque verisimilius censeo, ut cometae supremi aëris fiunt ex halitibus terrestribus; sic cometas aethereos gigni ex halitibus siderum: sive halitus illi verè ignescant, sive, ut diximus, fulgor eorum sit inde, quòd Solis radios, & fixorum imbibant siderum lucem. Cum enim caeli sideráque sint ex materie elementali: quemadmodum Scripturis, Patribus, ratione naturali, suo loco ‡ comprobavimus: nihil profectò in eo absurdi est, si & caelestes statuantur exhalationes, sive, ut ignes nostri emittunt fumos, itidem faciant ignes illi caelestes: sive potiùs, ut Sol è terra, & aqua, halitus extrahit; sic idem Sol exhalationes educat ex aethere, & stellis. Ac placuit ea opinio quoque ante annos pauculos amicissimo in Leidensi Academia collegae meo Willibrordo Snellio τῷ μακαρίτῃ. Camillio item Glorioso *, Liberto Fromondo †, atque aliis, praeclarae & doctrinae, & existimationis, viris.

‡ cap. 38. hujus libri.
* De Cometis lib. 5. cap. 4.
† lib. 3. Meteor. cap. 6, & 7.

Interim nec ista pro certissimis adducimus. Necdum enim natura cometarum satis cognita videtur. Multa adeò arcana eorum latent. Vt cur in iis cauda incurvetur: quare item, praeter motum illum cum sideribus communem, ut ab Ortu ferantur in Occasum; quem à primo mobili esse arbitrantur; alterum etiam habeant, eumque proprium sibi, quo ferantur in Ortum, item Austrum versus, &, quod frequentius, in Septentrionem. Hujus quia motus rationem, ignoramus (nam valde infirmae sunt caussae, quas adferunt viri eruditi) confugiamus sanè, dum certiora se offerant, ad anchoram extremam, ut angelico eum ductu fieri credamus.

Mirum verò Bodinum, virum alioqui eximium, tam stultè sapuisse, ut cometas omnes putaret esse animas heroum. Sic enim scribit II Theatri: *Democritii sententia in mentem mihi venit, ut existimem, Cometas esse illustrium virorum mentes; quae posteaquam innumerabilibus seculis, tandem obiturae, (ut omnia, quae oriuntur, occasum minantur) extremos peragunt triumphos, aut in caelum stellatum, quasi splendida sidera, revocantur. ac propterea sequuntur fames, morbi populares, civilia bella: quasi civitates ac populi ducibus illis optimis & gubernatoribus, qui divinos furores placabant, deserérentur.* Vbi quod animas mori ait, id, si non aliud voluit dicere, quàm verba videntur sonare, sanè impietate summâ non vacat. Tolerabilius, quod ait, heroum animas in sidera revocari. Gentiles quidem facile habuisset assensores. Imò hi animas heroum, vel heroinarum, in sidera mutari ajebant, ac propterea sidera esse animata, ac intellectu praedita, & sacrificiis, ut Deos, honoranda. Haec opinio de anima Iulii Caesaris fuit. Vnde Ovidius in XV Metamorph.

Hic tamen (Aesculapius puta) *accessit delubris*
advena nostris:
Caesar in Vrbe sua Deus est; quem Marte, togâque
Praecipuum, non bella magis finita triumphis,
Resque domi gestae, properataque gloria rerum,
In sidus vertere novum, stellamque comantem,
Quàm sua progenies.

Lucemque adfert Tranquillius in Iulio, lib. I, cap. ult. *Ludis, quos primò consecratos ei haeres*

Augustus

Digitized by Google

Augustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit, exoriens circa undecimam horam. Creditumque est, animam esse Cæsaris in cælum recepti. Et hac de caussa simulachro ejus in vertice additur stella. Atque hæc quoque argumento sunt nobis, cometas habitos pro Diis. Nam quod Cæsar in Deos relatus fuit; non tam de corpore creditum, cujus cineres urnâ concludebantur; quam de anima in cometen conversâ. Nimirum cum ita vulgo, imò & Stoicis, ac philosophorum aliis, persuasum foret, mentem hominis esse igneam: credibile etiam visum, ignem illum, qui à morte Cæsaris in cælo conspici cœpisset, esse animam ejus in cælos receptam.

CAPVT X.

De Castore, & Polluce, item Helenâ, & quomodo generentur: cur item illi navigantibus salutares, hæc crederetur infelix: deque sanctorum nominibus, quæ in locum gentilium istorum fuerint surrogata.

SVnt & inter ignea meteora Dioscuri, sive Castor, & Pollux; item Helena. Qui non aliter ab igne fatuo differunt, quàm loco. Nam qui, in terra conspectus, vocatur *ignis fatuus*; is in mari, si unicus fuerit, *Helena*; si geminus, *Castor*, & *Pollux*, nuncupatur. Satis convenit, constare exhalatione pingui, & viscosâ. Dubium interim, an ea jam de die fuerit accensa à Sole, ac demùm conspiciatur in tenebris; sicut astra de die sunt in cælo, licet non videantur, Solis lumine minora ista offuscante: an potiùs accendantur demum de nocte, eâ frigore suo partes condensante subtiliores, quæ attritu mutuo, motu etiam, quo innatant, sive, (quando eques Castor erat, unde ambo *Castores* dicuntur) inequitant aëri fluctuanti, plurimùm adjuvante ad hoc, tandem ignescunt: præsertim si ex calore diurno in iis fuerit scintilla, partes unde cæteræ rapiant flammam. Duæ si flammulæ conspiciantur, creduntur nautis salutares; uti olim salutares Castor, & Pollux: qui mare à piratis repurgarunt. Sin flamma foret unica, judicatum eam calamitosam, Trojanæ instar Helenæ, quæ multis caussa exitii fuit. Siqua sit ratio naturalis, ea fuerit, quòd gemina flamma sit indicium materiæ jam dissolutæ, ac propemodum consumtæ; eóque tempestatis desituræ: at unica sit signum materiei compactæ, eoque tempestatis duraturæ. Sed sapientiùs omnino Seneca; qui non ex numero, sed motu ac quiete, conjecturam capere jubet. Sic enim ille lib. I Natur. Quæst. cap. I: *In magna tempestate apparent, quasi stellæ velo insidentes. Adjuvari se tunc periclitantes existimant Pollucis, & Castoris numine. Caussa autem melioris spei est, quòd jam apparet frangi tempestatem, & desinere ventos.* Nomina nunc alia. Fromondi * de hoc verba sunt: *Hispani, & Galli, circa mare Mediterraneum, S. Hermi, aut S. Telmi ignes; Itali, S. Petri, & S. Nicolai, ignes vocant.* Natalis Comes Mythologicôn lib. VIII, cap. IX: *Has geminas flammas nunc Divos Nicolaum, & Hermum, navigantes appellant.* Et mox: *Credidit navigantium nostri temporis multitudo, cùm Divos singulatim in auxilium petit, eas flammas esse illos Divos, ad quorum nomina evanuerint.* De vulgo loquitur. Sapientiores enim non tam Divos propriè arbitrantur: quàm μετωνυμικῶς, hoc est, divorum fortasse præsentiæ symbola. Imò nec sapientiores gentilium censeo tam flammulas hasce putasse Castorem, & Pollucem, qui in Geminorum signum esse conversi credebantur; quàm solùm præsentiæ sive favoris eorum symbolum.

* *Meteorolog. lib. 2. cap. 2. art. 2.*

Atque hæc de Dioscuris, quatenus sunt μετέωρα. Nam prout animales sunt Dii, de iis dictum lib. I, cap. XIII. Prout item ad naturales quidem Deos pertinent, sed Geminorum per eos sidus intelligitur, abunde de iis vidimus libri II, capite XXXVI.

CAPVT XI.

Acceditur ad meteora aquea, & quæ eorum sit materies. Aliqua horum gigni in aëre imo; uti rorem. Quem veterum aliqui ab astris desudari, vel exspui, perperam putarunt. De loco ejus, lapsus Alberti Magni, & Chrysostomi Iavelli. Quo tempore imprimis generetur. Robigo, segetis vitium è rore in ea putrefacto: cui malo avertendo præfectus Deus Robigus, honorique ejus instituta Robigalia. Cur pecudibus ros immodicè alvum cieat, & inde mortuis viscera flavi sint coloris. Cur ros prosit plantis; pruina autem, quæ ros est congelatus, iisdem obsit. Pruinæ ἔτυμον, & ut trifariam noceat: esse interea, quo etiam commodet plantis. Mel componi ex rore, & succo herbæ, cui ros insederit. Cur Sardoum mel amarum, Ponticum autem venenatum: illud verò Hispaniæ, ac Russiæ, sic commendetur. Nondum mel esse, quod apes ex floribus domum referunt; sed ulteriùs ab iis elaborandum. Cur deterius sit mel Peruvinum: deque melle sylvestri, quo vescebatur Ioannes Baptista. Cur mel putredinem arceat, cholericis tamen obsit. Aristæus cum alia reperit, tum mellificii rationem: & qui ejus majores: & ut propter reperta in Deos sit relatus, & Iupiter, ac Apollo dictus, quia communibus cum utroque sacris coleretur. Manna non vulgare modò; sed etiam, quo Israëlitæ in deserto pascebantur, rori debere originem: nec hoc, & illud manna, discrepâsse naturâ, sed tantummodo accidentibus: eamque diversitatem fuisse ab angelis, sic materiem ejus subigentibus; unde & in Scripturis panis angelorum *dicatur.*

SEquuntur meteora aquea, quæ fiunt è vapore, vi caloris diurni educto è terris; posteaquam autem calor igneus paullatim exspiravit, condensato; ac propterea, pondere suo, decidente in terras. Horum alia in infima fiunt aëris regione, alia in mediâ. Prioris generis est, ut quidem poëta loquitur in Pervigilio Veneris,

Humor ille, quem serenis astra rorant noctibus *.

Non tamen ex astris humor iste desudatur, quod poëta hic censet: quomodo & mel sudorem

* *Sive, ut est apud Fulgentium in primo Mytholog.* Humor algens, quem serenis astra sudant noctibus.

dorem cæli, vel ſiderum ſalivam Plinius * putavit. Nam ſeculo amplius opus foret, antequam è ſideribus deflueret in terras : ut liquet ex iis, quæ de ſiderum altitudine dicebamus cùm alibi †, tum lib. II hujus operis, cap. XXXV. Imò ne Alberti quidem Magni ‡, & Iavelli Canapicii *, vera eſt opinio, qui gigni tradunt in ſumma parte mediæ aëris regionis : quomodo & pluviâ ac nive altiùs generetur. Quæ ſententia ſatis eo refellitur, quòd in montibus altiſſimis nix reperiatur, ros non item. Sed ſummùm invenias in collibus, & montibus exiguis : ut de monte Gelboë legas lib. II Reg. ſeu Sam. cap. I: deque Sion Pſal. CXXXII. Sed nec in iſtis ros eſt copioſus. Magis compâret in arboribus excelſis, maximéque in humillimis plantis : quæ, ubi loci generetur, non obſcurè oſtendunt. Nempe ſummùm ad milliaris quaſi ſpatium à terris. Quod autem ad tempus, maximè gignitur vere, & auctumno ; quia quod tum vapor educitur è terra, nec calore abſumitur æſtivo, nec in pruinam conſtringitur frigore hiberno. Hoc enim à rore differt pruina, quòd vapor, priusquam ros fiat, congeletur. Huic Lunæ filiæ (ſic enim ros, quia noctu gignatur, vocatur ab Lyrico Alcmane, ut antea † dictum) ſua quoque ſunt incommoda. Nam ſi in ſegetem impluerit, nec defluxerit, calore Solis in ea putreſcit : unde vitium ſegetis robigo. Cui averruncando præfectus à gentilibus Robigus : de quo Varro lib. V de L. L. *Robigalia dicta ab Robigo. ſecundùm ſegetes huic Deo ſacrificatur, ne rubigo occupet ſegetes.* Meminit & ejus numinis Agellius lib. V, cap. XII, ubi cum Averrunco conjungit : item Feſtus in *Robigalia* ; quæ facta ait VII Kal. Majas.

* lib. II, cap. 12.
† cap. 9, libri 3.
‡ lib. 2, tract. I, c. 3.
* lib. 3 Meteorol. cap. I.
† lib. 2, cap. 19.

Etiam ros pecudi nocet, ſi ſummo mane in agros egeris roſcidos. Quod ſedulò cavent opiliones, & caprarii ; ut ante tria hæc ſecula monitum quoque Thomæ Cantipratenſi libro de Apibus. Nempe & ſubtilitate ſuâ penetrat inteſtina, & calore facultatem excitat motricem : eoque alvum ciet : ac quandoque id vehementer adeò facit, ut auferat vitam. Quia autem & bilem auget, eò animalia ſic mortua, ſi viſcera aperias, crocei reperiuntur coloris.

Sed hæc incommoda cavere humana poteſt prudentia. At certiſſima ſunt ejus commoda. Nam plantas diurno marcentes æſtu recreat ac reficit tum moderatiori calore, tum humore ſuo : in quibus duabus qualitatibus vita animatorum omnium conſiſtit ; ut docet Ariſtoteles lib. de vita ac morte. Ex quo etiam videmus, cur contrà pruina ſic noceat plantis. Nam eas frigore ſuo adurit : unde & *pruinam* dixere, quaſi *perurinam* : ut quidem Feſto viſum. Nec enim minùs placet, ſic vocari, quaſi πρωϊνὴν, hoc eſt, matutinam, quia circa auroram gignatur. Nec tamen æque ſemper nocet. Eſt cùm exteriùs ſolùm decoloret, ad modum ambuſtorum. Eſt cùm penitiùs ſe inſinuet, non ſic tamen, ut regerminandi adimat facultatem. Eſt denique cùm in intimas penetrans fibras omnem exhauriat ſuccum vitalem. Leve eſt damnum, ſi exteriùs ſolum afficiat, quia ſic quoque hoc boni præſtat, ut, conſtringendo poros terræ, impediat, ne exſpiret calor, qui eſt circa plantarum radices. Vt videamus, & pruinam non leve habere commodum.

Interim longè plus boni ros præſtat ; ut vidimus. Atque iis accedit beneficium mellis. Nam etſi id non ſit ros merus : fit tamen ex rore, & halitu floris, vel herbæ odoriferæ, in quam ros deciderit. Ac propterea tanti intereſt, cujuſmodi herbis inſideant apes : ut à quibus magis, quàm à rore, tanta ſit ſuavitas. Itaque in Sardinia mel eſt amarum, quia legitur ex abſynthio. Imò in Heraclea Pontica eſt venenatum, quia colligatur ex aconito. Proinde qui de hoc melle ederint, & mentis fiunt impotes, ac ſudore etiam diffluunt : ut auctor eſt Dioſcorides lib. II, cap. LXXV, & lib. VI, cap. VIII, & Plinius lib. XXI, cap. XIII. Imò iiſdem ex herbis mel lectum variat pro diverſa regionum ratione. Itaque melli Belgico præfertur Hiſpanicum ob calidiorem plagam: imò illud Ruſſiæ magnopere etiam commendatur ; quia licet ea tellus ſita ſit ad Septentrionem, ob longiores tamen dies æſtivos, ros diutius à Sole excoquitur. Quid quòd non ſufficit roridum ex herbis ſuccum colligi : ſed præterea opus eſt, hunc, quem apes domum retulere, ore & viſceribus apicularum porrò immutari ? Quod ſi apes ſint infirmiores, quàm ut ſatis poſſint elaborare, eo mel deterioris fuerit notæ. Vt in Peruvia, ubi apes adeò exiguæ ſunt, ut muſcis ſimiles videantur. Nec ejuſdem bonitatis eſt mel ſylveſtre : ut quod in arborum truncis conficeretur, aut fiſſuris petrarum, indeque deflueret per terras. De illo videas I Sam. ſeu Reg. XIV, 27, de altero Pſal. LXXXI, 17. Sylveſtri hoc melle contentus erat Ioannes Baptiſta : ut legere eſt Matth. III, 4.

De bono autem mellis quid plura dicam ? Satis & ſapore commendatur, & ſalubritate : præcipuè eo, quòd, ob calefaciendi & exſiccandi vim, putredini reſiſtat. Imprimis autem prodeſt phlegmaticis : non item cholericis, qui in bilem vertunt. Et ſanè, quanta ſint mellis bona, non leviter arguit, quòd ob mellificii inventionem in Deorum numerum retulerint gentes Ariſtæum, cognomento Battum, Cyrenes conditorem : ut eſt apud Iuſtinum lib. XIII. Plinius lib. XIV, cap. IV, auctor eſt, primum hunc mel cum vino miſcuiſſe. Sed nihil impedit, quo minus utrumque repererit. Præſertim quando & aliis nominibus celebratur. Nam Apollonii interpres ‡ inveniſſe ait τὰ μελισσουργικὰ, καὶ τὴν τοῦ ἐλαίου κατεργασίαν· *mellificium omne, & confectionem olei.* Fuit autem Ariſtæus iſte Hypſei ex Cyrene filia nepos, pronepos Penei, & Creuſæ ; de quibus illud Ovidii :

‡ In libri 2 verſ. 500, & ſeqq.

Te quoque promiſſam Xantho, Penee, Creuſam
Phthiiadum terris occuluiſſe ferunt.

De hoc Ariſtæo jam aliquid attigimus lib. I, cap.

Digitized by Google

cap. XIII; fusiusque acturi sumus, cum de mixto cultu dicetur. Nam cum Iove, & Apolline, communi cultus est honore: sic ut & ipse *Iupiter Aristæus*, & *Apollo Nomius*, sive *pastoralis*, item *Apollo* Ἀγρεὺς, sive *Venator* diceretur. Quare in cultu ex animali, & naturali, composito, convenientissimus fuerit pluribus de eo agendi locus.

Atque hæc de melle; quod non esse meteorum, meteoro tamen debere originem, satis ex iis, quæ diximus, liquet. Et quod de melle censemus, idem judicandum de rore Syriaco, quem, Arabas secuti, *manna* appellamus. Ad mel referri indicat, quòd Galeno ἀερόμελι, *mel aërium*; & δροσόμελι, *mel roscidum*, nominatur. Nec multò aliter censendum de manna Israëlitarum: quod propterea Nonnus * vocat αἰθέριον ἄρτον μελίῤῥυτον· *ætheris panem mellifluum*. Sed utcunque manna hoc ab altero non differret naturâ; accidentibus tamen discrepabat: eáque diversitas ab angelis erat; unde *panis angelorum* vocatur Psal. LXXVII †. Nempe hi rorem, & vapores, sic subigebant, ut non modò pultes inde fieri possent, quemadmodum ex Polonico, mense Iunio, ac Quinctili, collecto: sed pro pane esset, & cibo solido: imò naturâ (nisi pariter à consuetudine id fuisse malis, cujus quoque vis maxima est) hoc haberet, ut corpora haut nimis laxaret, sed solida conservaret, compactáque: præterea ut, non quidem dico, nunc piscis, nunc carnis, pro cujusque desiderio, obtineret saporem: (nam mellis cum simila saporem habuisse, disertim refert Moses †) attamen ut interea, in tanta palatorum diversitate, omnium se gustui probaret. Nec censeo locum Sapientiæ XVI, 20, 21, multò ulterius urgeri oportere. Hæc igitur ab angelis fuerunt: uti & quòd plueret pridie sabbathi, sabbatho non item: quodque si ultra demensum sumeretur, putresceret, excepto homer, quod in sabbathi diem reponeretur. Sed ejusmodi non variant speciem, sive naturam totam.

* paraphr. Ioan. cap. 6. vers. 32.

† sive Hebr. ps. 78, vers. 25.

† Exod. 16, 31.

CAPUT XII.

Quomodo nubes generentur. De iisdem repetitum, cur in tantum adscendant, & quantum à vertice nostro absint. Nubes, etsi planæ videantur, figuram habere rotundam; contrà quàm visum fuit Cardano. Ut nubes, quæ incumbere videntur horizonti visibili, longè ultra eum protendantur: imò minimum denis milliaribus Belgicis absint ab oculis nostris: cùm horizon visibilis, curatè loquendo, solùm distet uno milliari Belgico: tribus autem, si mataris ex iis, quæ aliquantulum supra horizontem, qualia navium sunt vela, sese extollant; eaque non ex sese æstimes, sed vapidi aëris refractione. Nubium utilitas multiplex. Pluvia triplex naturalis. Prodigiosæ variæ, & earum caussæ naturales. Cur nix candida. Nives plantis conducunt, partim quia frigore suo terræ calorem retineant, ne exspirent, certâ radicum ac seminum pernicie: partim quia non confertim, ut aquis fit pluviis; sed sensim, alimentum humoris ad radices destillent. Improbatum in Ovidio, cùm Atho montem ait grandine canescere. Cur grando alia sit triangularis, aut pyramidalis; alia rotunda. Quid propriè calamitas, strages, *aut* clades, *dicatur. Grandinis calamitas etiam gentilibus credebatur ab irato immitti Deo. Socrates, si improbissimo Aristophani credimus, Nubes coluit, ut Deas. Etiam Iudæi, & Christiani, per calumniam traducti, quasi nubicolæ ac cælicolæ forent, vel etiam inter orandum, nubes, aut lacunaria, numerarent.*

Sequuntur meteora, quæ in media generantur aëris regione; ut sunt nubes. Hæ ex vapore fiunt, non tamen subtili & pauco, ut ros, & pruina: sed denso multoque; licet non mero, sed fumidæ exhalationi permixto. Neque enim ex terra exhalat vel humidum sine sicco, vel siccum sine humido: ut est apud Aristotelem lib. II Meteorolog. cap. IV, & IX. Sed denominatio fit ab ea parte, quæ dominatur. Porrò quemadmodum exhalatio fumida, tenuior facta, immutatur in ignem; sed retentâ terrestri parte, calore autem remisso, descendit ob pondus, ac fit ventus: ita & vapor, retento calore, attenuatur, & fit aër merus; remisso autem calore, inque superum aëra expresso, condensatur in nubem: quod mediâ fit aëris regione. Nec enim vapor ille desinit elevari, donec paris fuerit, ac aër, ponderis. Non mirum igitur, si in tantum adscendat, cum aëre inferiore multò sit levior. Imò Tychonis Brahei judicium est, infimum aëra sextuplo esse densiorem, ac proinde etiam graviorem, aëre isto gradibus XXX à terra distante, ubi siderum desinunt refractiones. Longè tamen aliter de hoc, non juniores modò prope omnes; sed & Plinius lib. II, cap. XLII; ubi, nubes esse aëre hoc densiores, ex eo colligit, quia aër noster sit pellucidus: nubes non sint, cùm & Solis ipsius conspectum sæpe eripiant nobis. Sed quis nescit, suberem, ac pumicem, minùs pellucere; at leviores nihilominus esse vitro, ac gemmis? Nempe error omnis est ex eo, quòd vulgo non distinguant inter opacum, densumque: qua de re non reponam, quæ attuli libri hujus capite tertio. Atque ex hoc discrimine etiam ratio ejus cognoscitur, quòd Plinius sic miratur, cùm ait lib. XXXI, cap. I: *Quid esse mirabilius potest, aquis in cælo stantibus?*

Quantum nubes distent à vertice nostro, exposui, cum de tribus aëris regionibus ageretur *. Nempe dixi, nostri, & nubis maximè dissidentis, intervallum esse quatuor, vel ex Cardani sententia, quam multis video placere, duorum milliarium Italicorum. Sin ea sit gravitas, ut quàm proximè descenderit, jamque in pluviam resolvatur: haut longiùs abesse, quàm passibus quingentis, sive semimilliari Italico.

Etiam nubes formâ commendantur. Nam, etsi Cardano † aliter visum, extra controversiam tamen poni debet, nubes esse rotundas.

* lib. 2, cap. 83.

† lib. 17 de Subtilitate.

Digitized by Google

Siquidem terra est circularis, unde adscendunt. At æquè gravia æqualiter adscendunt. Proinde & nubis partes, si sint paris ponderis, circulum imitabuntur: quæ figura est perfectissima. Nec obstat, quod planæ, non orbiculares videantur. Nam hoc fit ob amplitudinem curvaturæ: propter quam etiam terra nobis, & dorsum maris, plana apparent.

Quod si nubes fuerint rotundæ, & ea sit distantia à vertice nostro, quam dicebamus: non fuerit operosum, ex regula tangentium, statuere, quantum ab oculis nostris etiam illæ absint, quas longissimè quasi horizontem nostrum coronantes conspicimus. Quippe discrimen hoc se habet, ut sexagenorum ad unum. Quare, si pluvia nubes à vertice absit semimilliari Italico, sive passibus quingentis; illa, quam putamus horizonti incumbere, distabit milliaribus Italicis xxx, sive denis Belgicis. Cumque nubes non elevetur supra verticem, nisi ad milliaria duo Italica; aberit ab oculis illa, quæ horizonti incumbere putatur, milliaribus Italicis cxx, sive Belgicis xl. Atque hæc etiam Cardani est sententia in xvii de Subtilitate, & Fromondi Meteorol. lib. v, cap. v, art. ii.

Nec obstat, quod vulgo statuunt semidiametrum horizontis visibilis esse octodecim milliarium Italicorum, sive sex Belgicorum. Nam hoc pinguiori sic dicitur Minervâ, æstimatione nautarum; qui judicant, quantum, non horizon, sed eo elevatiora navium vela absint ab oculis; ac quidem refractione imi & vaporosi aëris accensitâ. At nos, quando semidiametrum horizontis dicimus unius esse milliaris Belgici, sive trium Italicorum; de ipsa terræ vel maris superficie loquimur, nullâ eam refractione adjuvante. Atque ista altitudinem nubium indicant: quæ res multum ad eorum admirationem impulit gentiles; utcunque non exactè adeo distantiam vulgo perspicerent. Satis erat, quòd & nubes cælestia putarent corpora; ac proinde nec illa omnino esse expertia naturæ divinæ; quippe quam cælestia cuncta obtinerent.

Præter hoc, quòd in cælo apparerent sublimes, admirationem etiam genuit, quòd in nubibus & fulmina fiant, & tonitrua: quibus duobus maximè ad numinis metum compulsi homines putantur; ut antea * diximus. Hinc Aristophani vocantur νεφέλαι βροντησικέραυνοι, quasi dicas, *Nubes tonitrufulminantes*. Verba Comici inferiùs adducam.

* libri hujus cap. 6.

Adhæc nos quidem ad majorem Dei amorem accendunt, gentiles autem hac parte ad Naturæ cultum impellebant, tres nobiles ejus effectus; pluvia, nix, grando.

De pluvia hanc opinionem insinuabat maximus ejus usus in vita humana. De quo, ut alia præteream, antea † nobis memorata, quid apertius, vel certius; illis Plinii ‡ verbis: *Eædem* (nubes) *cadentes omnium terrâ nascentium caussa fiunt, prorsus mirabili naturâ, siquis velit reputare, ut fruges gignantur, arbores fruticesque vivant, in cælum migrare aquas, animamque etiam herbis vitalem inde descendere.*

† cap. 67, & 6 sequentibus.
‡ lib. 31, cap. 1.

Nec tamen omnes pluviæ commendantur, sed μέτριοι, sive *moderatæ*. Est enim triplex pluvia Aristoteli lib. i Meteorol. cap. xi, & xii. Vna, si κατὰ μικρὸν φέρηται, ψακάδες· *si minutis feratur partibus, tenuis pluvia*. Altera, si κατὰ μείζω μόρια, ὑετός· *partibus majoribus, pluvia*. Nempe generali nomine: & magis particulatim, *imber*. Tertia, si μόρια ἀθρούστερα, διὰ τὸ τάχος τῆς πυκνώσεως· *partes coacervatæ, ob celeritatem densationis:* cujusmodi pluviam dicimus *nimbum*. Hebræis est גשם *geschem*: ut Genes. vii, 12: quamquam & videatur quandoque simpliciter sumi pro מטר *matar*, quod & aliam pluviam notat. Hoc tertium genus est immoderatum. Sed & psecades, & quæ simpliciter *pluviæ* dicuntur, immoderatæ fiunt, si diu admodum durent. Alii igitur distinguunt, quòd imber sit densus, & jugis; nimbus, brevis, idemque repentinus, & præceps magis. Vide Appulejum de Mundo.

Ac hujusmodi sunt pluviæ naturales. Sunt aliæ prodigiosæ; quæ præter communem rerum ordinem fieri, ac propterea portendere aliquid putabantur. Vt cum (sicut apud Livium *, & alios, legitur) sanguine pluit, aut lacte, aut terrâ, lapidibus. Interim nec in istis omnino deficit caussa naturalis. Lacteus enim color est, quia vapor educitur è locis cretaceis: sanguineus, quia idem exhalat è locis minio, aut rubricâ, abundantibus: quomodo nix in Armenia quandoque est rubra, ob minium, quo regio illa abundat; teste Eustathio Il. Α †. Vel sanguineus fit è locis sanguinolentis: quomodo, quòd post prœlium Cimbricum sanguine pluerit, magnæ hominum stragi tribuitur à Plutarcho in Mario. Vel lacteus quidem color fuerit à moderato Solis calore, ita aquam excoquente, ut alborem acquirat: Sanguineus autem fit à calore Solis intenso. Calore enim ruborem aquis conciliari, cognoscimus ex urina febricitantium; item aquis per calidos cineres percolatis. Ex eo, quod de albore diximus, etiam judicium ferendum de rore argenteo, qui sub Severo pluit in forum Augusti, Dione ‡ teste. Nec enim verè fuisse liquorem argenteum, arguit, quod nummi eo obliti triduo tantùm colorem hunc retinerent. Ex eo item, quod de sanguinis pluvia retulimus, ex parte etiam cognoscimus caussam, cur in Suevia anno cIↃ IↃ xxxiv pluerit in vestes crucibus rubris. Nam eo rubri fuerint coloris, quia pluvia sanguinei erat coloris; cujus caussam vidimus. Et fortasse etiam pulverulentæ ad hoc vestes contulerunt. Sed eo crucibus pluit, quia texturæ filamentis forma sit hujuscemodi. Nam decussatim se habent fila in tela: unde & *tramæ* nomen à trameando. Altera etiam ratio est. Nam & sanguinea pluvia latè incidens in vestes, in medio, credo, majori cohæserit copia, indeque in extimas defluxerit partes. Etsi nihil repugnem, siquis eâdem Angelorum ministerio sacratissimum hoc signum

* lib. 34.
† pag. 830, edit. Romanæ.
‡ sive Xiphilino p. 322, edit. H. Steph.

malit

malit tribuere; cùm nihil sit, cujus memoria magis refricari animis debeat humanis, quam Sospitatoris pro nobis crucifixi. Terra pluit (de quo Livius lib. XXXVII, & alibi) si halitus admodum fuerint terrestres, indeque Solis calore humor fuerit expressus. Terrâ, vel lapidibus pluit, quia attollitur halitus crassus, ac viscosus, Solisque calore induratur. Itidem ferro pluit, quia idem contigit in exhalatione sulfurea ac metallica. Diximus de utroque istorum aliquanto antea *. At de pluvia lapidum, quæ fuit temporibus Iosuæ, vidimus lib. I, cap. XXVI. Apud Cardanum quoque lib. XIV de rerum Varietate cap. LXXII legere est, ut anno CIↃ IↃ X in Lombardia in agrum fluvio Abduæ conterminum cælo deciderint lapides mille ducenti: atque horum unus LX, alius CXX pondo, miraculi ergo, delati sint ad satrapas regis Galliæ: fuisse eos summæ duritiæ, coloris ferruginei, odoris sulfurei: præcessisse horâ tertiâ ingentem in cælo ignem: horâ quinctâ auditum lapidum decidentium sonum: ut duabus horis intermediis lapides isti ab igne fuerint excocti. Ranis an pluat, dubitatur. Mihi quidem id parum fit verisimile. Nec tamen censeo, ranunculos istos, quibus pluisse videtur, è latebris suis prodiisse dulcedine aquæ pluviæ pellectos. Planè credo, generatos in terra compluta. Prius enim in terra nullos videas ranunculos: cumque obtutum ab eo loco non dimoveas, paullo tamen post ibidem eos conspicere est, non quidem aliunde venientes, sed istic loci, ubi sunt, enatos. Nempe pluvia incidens in pulverem generationi idoneum, sic fermentat ac temperat eum spiritu & humore suo, ut ranunculi creentur: haut aliter ac ex Nili limo gignuntur mures: quos interdum cernas priori parte sui absolutâ, altera etiamnum terrestri. At planè ridiculum est, vitulum pluisse: quod tamen prodidit Avicenna. Nec enim, citra miraculum ingens, perfectum animal subitò adeò generetur. Quare credibilius, cùm in monte aliquo pasceret, turbine inde abreptum. Scitè Cardanus, cum narrasset, vento sibi in Apennino pileum, quasi sagittâ excussum: si, inquit, rustici alicubi eum reperissent in prato, jurâssent, pileis pluisse. De pluvia satis.

* *lib. hujus cap. 7.*

Alter nubium effectus est nix. Gignitur hæc è nube non densiori quidem, eoque pluviæ magis idoneâ; sed rariori, cujus particulæ aliæ post alias stringantur frigore, ac quasi discerpantur in floccos: unde lanæ divinus assimilat psaltes †. Estque ab hoc frigore etiam albor nivis: quando, ut dicitur, frigus mater est alboris: unde candidiores sunt gentes ad Septentrionem sitæ. Item est albor ab spiritu aëreo copiosè admisto: quia corporis perspicui condensatio gignit alborem: uti nigroris caussa est, quod multum misceatur corporis opaci: teste Philosopho libro de Sensu, & Sensibili. Pedo tamen Albinovanus ad Liviam dixit:

† *psal. 147, 16.*

Brachia purpureâ candidiora nive.

Sed abunde de istoc egimus lib. IV Oratoriarum Institutionum cap. XIII, sect. VIII.

Bifariam autem plantis conferunt nives: ut docet Theophrastus in secundo de caussis Plantarum, cap. II ‡. Primùm τῇ πιλήσει, καὶ τῇ καταπιέσει τοῦ ψύχους, hoc est, *stipatione, & compressione frigoris*. Calor enim hoc pacto cogitur, densaturque; atque ita corroboratus præstat, ut radices fiant grandiores, & validiores; ac ubi cæli fuerit clementia, planta & amplius & citius erumpat è terra. Hinc ibidem ait: Ἅμα τε καὶ τὴν γῆν ἀναζυμοῖ συγκατακλείουσα καὶ ἐναπολαμβάνουσα τὸ θερμόν. *Simul enim fermentat terram calore circum concluso, quem deprehenderit.* Quasi dicat, calorem terræ non ab ea suffocari, sed servari; ut arvum quasi coquatur ab eo.

‡ *sive aliis primo, quibus præfatio non censetur pro capite primo, sed caput consequens.*

Præterea altero prodest, quia ἡ χιὼν τηκομένη κατὰ μικρὸν διαδύεται πρὸς τὸ ἔδαφος, καὶ μὴ ἀθρόον τὸ ὑγρὸν ἀπορρυῇ προσπεσόν· *nix paullatim liquescens, non confertim corruens in terram, uno dilabatur influxu.* Nempe hoc differt à pluvia, quæ non sensim, sed simul influit. De eodem sic Plinius lib. XVII, cap. II: *Vota arborum, frugumque, communia sunt, nives diutinas sedere. Caussa non solum, quia animam terræ, evanescentem exhalatione, includunt, & comprimunt: retroque agunt in vires frugum, atque radices: verùm, quod & liquorem sensim præbent, purum, prætereaque levissimum. Ergo humor ex his non universus ingurgitans, diluensque; sed, quomodo sititur, distillans, velut ex ubere alit omnia, quæ non inundat: tellus quoque illo modo fermentescit, & succi plena, ac lactescentibus satis non effœta, cum tempus aperit, tepidis arridet horis. Ita maximè frumenta pinguescunt.*

Tertius nubium effectus est grando; quæ nihil est aliud, quàm pluvia inter cadendum frigore constricta. Nec longè adeò à terra concrescere, argumento illud erit, quòd in altis montibus nivem quidem reperias, grandinem non item: etsi Ovidius in Ibin non dubitârit scribere:

Quàm multâ fiet grandine canus Athos.

Quo verò propius ceciderit à terris, hoc magis erit triangularis, vel pyramidalis: & contrà, quo longiùs à terris concreverit, hoc erit rotundior, angulis ejus longâ viâ obtritis. Meritò autem grando pluviæ, ac nivi, posthabetur. Vtcunque enim & nimii imbres quandoque noceant, & nives nimium diuturnæ frigore suo fere exstinguant plantarum calorem: certiora tamen, & crebriora, grandinis damna esse solent. Raro siquidem prodest. imò *calamitatis* vocabulum non aliunde trahit originem, quàm à *calamis* segetis grandine confractis: uti *strages* propriè est damnum arborum tempestatibus *stratarum*; & *clades*, cùm vento, vel nimio fructuum pondere, fracti sunt arborum κλάδοι, hoc est, *rami*. Nam ab rustico hoc usu ad alia etiam extensa est istorum significatio. Interim hanc nocendi potentiam eo divina mitigat bonitas, quòd nimbus, unde gignitur, fere uni impendeat agro, ventoque is propulsus, longiùs, quàm latius, noceat. Imò etiam, cùm vehemens

Digitized by Google

est calamitas, animum ea hominis ad Deum attollit, qui damnum immisit. Atque hoc gentium quoque judicium fuit. Nam singulatim hanc crediderunt esse ξυμφορὰν θεήλατον: sive, ut Cicero * id reddidit, *irâ cælitum invectum malum*. Vnde Theophrastus lib. v de caussis Plantarum, cap. IX, de variis plantarum morbis agens, sic inter alia scribit: Ἔνιαι πληγαὶ καὶ ἀπὸ τοῦ δαίμονος συμβαίνουσι· καθάπερ ἡ χαλαζοκοπία· *Quædam* (plagæ) *etiam à Deo contingunt: ut si calami segetis grandine quassentur, franganturque.*

* lib. 4 Tuscul. Quæst.

Atque hæc de nubium, tum natura, & distantiâ, universè: tum particulatim de triplici ejus effectu. Quæ ipsa, vel pleraque eorum, caussa fuerint Nubium cultûs, si & his præbitus fuerit in Diis locus. Hoc à Socrate ipso factum fuisse, ait Aristophanes in Nubibus. Nam apud eum sic Socrates affatur Strepsiadem:

Βούλει τὰ θεῖα πράγματ᾽ εἰδέναι σαφῶς,
Καὶ συγγενέσθαι ταῖς Νεφέλαισιν ἐς λόγους,
Ταῖς ἡμετέραισι δαίμοσιν;
Divina apertè nôsse vis negotia,
Sermone nec non colloqui cum Nubibus,
Nostris Deabus?

Posteaque sic idem adfatur Aëra, Æthera, ac Nubes:

Ὦ δέσποτ᾽ ἄναξ, ἀμέτρητ᾽ Ἀὴρ, ὃς ἔχεις τὴν γῆν μετέωρον,
Λαμπρός τ᾽ Αἰθὴρ, σεμναί τε θεαὶ Νεφέλαι βροντησικέραυνοι.

Sententiam, quantumvis alio carminis genere, sic, puto, liceat nobis μεταφράζειν:

O rex, ô Aër vaste, telluris sola
Qui contines suspensa, nec non Ætheris
Coruscа vis, Nubesque, venerandæ Deæ,
Quæ fulguratis & tonatis desuper.

Sed quis in istis poëtæ nequissimo (nec propterea ingenio ejus, vel facundiæ aliquid detractum velim) facile habeat fidem de philosophorum longè optimo? Multoque minùs audiendus est Iuvenalis sat. XIV, ubi nubes ait cultas à Iudæis:

Quidam sortiti metuentem sabbatha patrem,
Nil præter nubes, & cæli lumen † *adorant.*

† ita pro numen recte rescribit Scaliger.

Atque idem de Christianis existimatum. Vnde de utrisque Tertullianus Apologetici cap. XXIV: *Alius, si hoc putatis, nubes numeret orans, alius lacunaria.* Nempe qui, contemtis gentium numinibus, verum Deum sublatis in cælum oculis invocarent, hi propterea stolidis visi nationibus orare, vel etiam numerare nubes, modò sub dio precarentur; vel lacunaria, quoties hoc facerent sub tecto.

CAPVT XIII.

Quomodo iris generetur. Vt in ea cum ἀνακλάσει etiam aliqua διάκλασις concurrat. Iridis aream non habere varios colores, quia radii ab ea sparsi non habent angulos tales, quales esse necesse est eos, qui ad oculos repelluntur. Interim eosdem in area colores esse, quia ubi est uni pars areæ, ibi alteri sit pars arcus: cum diversi sint arcus, quos diversi vident, unius arcu alterius semper arcum intersecante. Cur iridis forma sit circuli dimidii. Quanta ejus διάμετρος. Tres præcipui iridis colores, & quæ eorum caussæ. An & quartus, atque adeo septimus quoque, sit ejus color: & quomodo millecolor *dicatur. Vnde secunda, tertiaque sint iris: & an quarta videatur. Veterum opinio, odoratiores esse plantas, quibus iris incubuerit: & quæ ejus rei caussa adferatur: atque, ut propter odorem illum gentiles in sacrificiis gauderent lignis, in quæ impluisset nubes arcu conspicua. Quid iris significet, ex instituto fœderis divini: atque isti etiam instituto aliquam subesse rationem naturalem. Iridem poëtis esse Deam, ac cur ab iis fingatur Thaumantis filia: unde &* Thaumantias *vocata est. Duos statui Deorum nuncios; concordiæ quidem* Ἑρμῆν, *sive Mercurium; Irin autem discordiæ. Etymon Iridis,* Ἑρμοῦ, *& verbi* εἴρω. *Ἴρ quidem pro angelo sive nuncio accipi: sed impropriè, cum propriè* vigilantem *significet. Purpureus navigantium color in Circo Romano Iridi sacratus fuit. Peruanis iridem esse pro numine, & ut eam cum duobus à latere serpentibus effingant.*

Meteora, de quibus hactenus diximus, sunt καθ᾽ ὑπόστασιν, vereque pro quatuor qualitatum primarum mistura substantiam afficiunt. Videndum nunc de illis κατ᾽ ἔμφασιν, quæ uti non sunt figmenta cerebri nostri, ita neque qualitates sunt fixæ, sed species apparentes, ex lucis, & umbrarum mistura ortæ. In his principatum ducit iris, sive arcus cælestis. Loquemur autem nunc de arcu Solari, qui per ἀντονομασίαν iris vocatur. Est is figura referens arcum discolorem in nube roridâ Soli oppositâ, radiorum ejus refractione, & reflexione, repræsentata. In hoc quoque multa se miranda offerunt; quæ nos ad auctorem ejus Deum, cultumque numinis divini, quasi manu ducant.

Ac primùm, quem non in admirationem rapiat pulchritudo? De qua Siracides sic in Ecclesiastico cap. XLIII, 12, 13: *Vide arcum, & benedic eum, qui fecit illum. Valde speciosus in decore suo: gyravit cælum in circuitu gloriæ suæ. Manus excelsi aperuerunt eum.* Vbi tria imprimis in considerationem veniunt: figura, unde *arcus* dicitur: color, quia est multicolor, quæ res imprimis speciosum reddit: & locus sublimis, quia in cælo ipso constituitur; nempe in nube rorida ex adverso Solis. Quippe (ut ab istoc ordiar) materies sive subjectum ejus est nubes pluviæ vicina: efficiens autem est Sol, sive radius Solaris in vaporem receptus, inque eo refractus, propter diversa receptacula; unum rarius, aëra; densius alterum, puta vaporem; qui & Solarem recipit radium, & in oculum reflectit. Vt hîc concurrat, & aliqua ἀνάκλασις, sive radii luminosi in profunditate vaporis refractio: & præterea διάκλασις, sive radii ejusce ad oculum reflexio. Quæ non possent sociari, nisi in nube rorida; ac jamjam in pluviam resolvenda.

Digitized by Google

ſolvenda. Nam hujusmodi ſola in tantum quidem rara eſt,ut eam aliquantum radius penetret Solaris: atque in tantum denſa, ut ubi is paullum ſe inſinuârit,eundem repercutiat. Ejusmodi autem nubem ex adverſo Solis conſtitui,non obſcurè eo evincitur,quòd manc conſpicitur ad Occidentem; veſperi ad Orientem; nec nobis, ultra tropicum Cancri habitantibus, ad Meridiem videatur unquam, quia nunquam nobis Sol ſit Septentrionalis. Imò nec ſufficit, nubem ejuscemodi eſſe Soli adverſam: ſed ut arcus ille multicolor conſpicuus ſit, neceſſe eſt oculum eſſe medium inter Solem, & nubem; imò & ſitu, & intervallo, opus eſt determinato. Nec enim ex quavis diſtantia pervenire ad oculum poteſt reflexio: ſed neceſſe eſt,ut omnes illæ nubis partes,quæ lumen Solare in oculum reflectunt, pariter ab oculo diſtent, quia non repræſentabitur figura arcus, niſi lineæ omnes ab oculo ad peripheriam arcus ſint æquales. Eſt quidem tota nubes, quatenus eſt oppoſita, radiis illuminata Solaribus, plenaque coloribus; ſed non hi cernuntur;quia ut conſpicui ſint, opus eſt, radios luminoſos ad oculum reflecti ex certa vaporis altitudine, certiſque angulis; nempe, ut Maurolycus cenſet, ſemirectis. Totam verò aream variis eſſe coloribus pictam, clarè arguit, quod ſi ab uno iridis cornu ad alterum procedas, iridem circumferas, cornu uno præcedente, ſequente altero: ut iris conferri poſſit crocodilo; qui & ipſe fugit ſequentem,ſequitur fugientem. Non quaſi iris locum mutet, ſed quia alia atque alia videatur. Itaque me in arcus medio conſiſtente, aliis propius cornu dextro vel ſiniſtro, illi in medio areæ cernent colores, ſed illorum arcus interſecabunt illum mihi conſpicuum.

Semicircularis autem eò eſt iridis figura, quia centrum iridis eſt in horizonte: ut cujus axis per centrum Solis, & iridis transeat. Quamquam judicio Timonis, peracuti Pariſienſium philoſophi Nominalis, ſi oculi noſtri in tantum elevarentur, ac oculi gruis altivolantis, non dimidium, ſed integrum circulum cerneremus. Magnitudo interim ejus non major eſſe poteſt, quam altitudo nubis. Itaque & iridis, & oculi diameter, non multò amplior, quàm dimidii eſſe milliaris ſolet.

Colores verò iridis, quos imprimis pulchritudinem afferre dicebamus,tres ſunt præcipuè: eaque varietas provenit ex varia lucis, & umbrarum miſtura, idque ex diverſa profunditate vaporum,unde radii prodeunt. Cùm primùm ii ſubeunt nubem, quia minùs tranſitur opaci, color eſt ardens, & rubicundus, ſive punicans, qui Græcis φοινικοῦς. Vbi paullo magis radius penetrârit, aliquantum impeditur coloris ardor: ac fit πράσινος, hoc eſt, *porraceus*, ſive *viridis*. At in profundum vaporis admiſſus, uſque ad infimam arcus curvaturam, ob opacitatem maximè remittit color, eſtque fuſcus, ſive ἁλουργὸς, hoc eſt,*cæruleus*, vel *purpureus*. Ariſtoteles tamen tribus hiſce coloribus addit quartum, nempe ξανθὸν, ſive *flavum*: quem inter puniceum, & viridem, interſerit. Sed ille,ut in amborum conſtitutus confinio, ex utriuſque fit miſtura. Olympiodorus * narrat, à Ptolemæo viſam eſſe iridem colorum ſeptem. Sed qui numerantur extra quatuor iſtos, planè ſunt diluti, & anguſti, velut limbi minuti: eoque ab Ariſtotele inſuperhabiti. At ὑπερβολικῶς planè dictum illud à Marone †:

Mille trahens varios adverſo Sole colores.

Iam admirationem iridis quantum augent effectus,& ſignificatio earum! Inter effectus eſt, quòd alteram etiam iridem gignit,interdum & tertiam. Refert Vitellio, & quartam ſe vidiſſe Patavii. Sed pro Iride habuit, quod non eſſet iris: ut optimè docet Vicomercatus ‡ comm. XXXI. Efformari autem iridem ſecundam à prima, argumento eſt, quòd ſi in primaria depereat pars,eadem evaneſcat in ſecundaria. Eſt verò hoc diſcriminis, quòd ſecundaria iridis primariæ colores ordine referat inverſo: cujus cauſſa ex Opticis cognoſcitur.

Inter effectus etiam refertur,quòd quibus locis imminet iris,iis arbores, & herbæ,ſint odoratiores. Traditum id Plinio quoque lib. XII, cap. XXIV, & Plutarcho Sympoſiacôn lib. IV, quæſt. II. Non tamen iris hoc per ſe præſtat, ſed per accidens; ut docent Ariſtoteles problematum ſect. XII, quæſt. III, & Theophraſtus lib. VI de cauſſis Plantarum, cap. XXV. Nempe id fieri volunt in locis aduſtis, & complutis: ut cauſſa ſit à præcedenti uſtione, & pluvia conſequenti. In utroque tamen cenſent requiri τὸ σύμμετρον *, quia nec in ſuffimentis mox ignis abſumens odorem præſtat, ſed mollis: nec imbrifera tempeſtas odorem ex herbis diffundit, ſed roratio, ac tempus ſubſtillum. Calore igitur, & humore,eſt opus. Et quia calor eſt neceſſarius; eo minùs locis Septentrionalibus herbæ creſcunt odoratæ, quàm Orientalibus: minùs etiam in Meridionalibus locis, velut Africâ, quàm Oriente; ut Syriâ, & Arabiâ. His quippe terris eſt τόπος γεώδης,hoc eſt, humidus locus, ob naturam terræ humidam; unde & ab *humo,humidum* dicimus. Africæ autem γῆ ἀμμώδης, καὶ ἄνικμος· *terra arenoſa,& ſiticuloſa*: ut Ariſtoteles loco ait memorato. Iſta arborum, quibus iris incubuiſſet, εὐωδία †, in cauſſa eſt, cur, Plutarcho ‡ teſte, ſacerdotes ſoleant ea potiſſimùm ligna cremare in ſacrificiis; quibus nubes arcu inſignis impluiſſet in plantas. Scio,apud Plutarchum legi, καλοῦσι,*vocant*. Sed certa eſt eorum obſervatio,qui pro hoc reponunt καίουσι, *cremant*. Nam ſermo eſt de eo, cur ligna, quibus incubuiſſet iris, magis forent idonea, ut honori crementur divino.

Significatio iridis partim naturalis eſt, partim ſupernaturalis. Naturalis Ariſtoteli, & aliis, pluvia eſt: quandoque verò & ſerenitatis futuræ eſt argumentum. De utroque inferiùs in pluviæ & ſerenitatis prognoſticis pluribus dicam. Significationem ſupernaturalem nos docet Deus ipſe Geneſ. IX: *Arcum meum ponam*

* in 3 Meteorol. Ariſt.

† 4 Æn.

‡ in 3 Meteorol. Ariſt.

* mediocritas.

† bonus odor.

‡ loco Sympoſiacôn ante memorato.

Digitized by Google

ponam in nubibus, & erit signum fœderis inter me, & terram; cumque obduxero nubibus cælum, apparebit arcus meus, & recordabor fœderis mei, quod pepigi vobiscum, & cum omni anima vivente, quæ carnem vegetat; & non erunt ultra aquæ diluvii ad delendam universam carnem. Quod non ita capiendum, quasi non exstiterit ante diluvium. Nam cùm ante & Sol fuerit, & nubes; iridem etiam fuisse, non est dubitandum. Mens igitur Mosis est, post diluvium demum cœpisse esse signum fœderis divini. Id verò indicium eo potissimùm elegit Deus, quia signum sit naturale. Nam non fit iris in nube admodum densâ, sed rorante: neque fit, si & adversa sit nubes, quia sic Sol non posset radios mittere in nubem oppositam. Atqui ad diluvium universale requirantur nubes densæ, & totum cælum obducentes. Hoc pacto Mosen etiam interpretatur Chrysostomus Iavellus *. Addam &, quæ ex Arabum literis prodit Cardanus, commentariis in Ptolemæum †: *Caussa hujus est, ut bene Haly inquit, quia arcus cælestis fit à nube rorida sparsa. Si igitur succedat serenitati, signum est, quod aër humectatur, & crassescit. Ideo significat hyemes, id est, imbres magnos. Si verò succedat imbribus, cùm hi sint à densis nubibus, & denso aëre, cælestis arcus significat utrumque jam rarescere. Ob id Moses scribit, Deum posuisse iridem in signum fœderis ipsius cum humano genere. nam cum Iris fiat, ut diximus, à nube rorida, atque disgregata; nec inundationes, nec squallores succedere possunt.*

** Meteorol. lib. 7. cap. 3, §. ult.*
† lib. 2 de astrorum judiciis, cap. 67, textu 72.

Quid apertius ex istis, quàm significationem Iridis proximè allatam, & ejus pulchritudinem, ac tot mirabilia, quasi δακτυλοδείκτως † monstrare magnum numen, quod sic rerum condidit naturam? Sed gentiles poëtæ, etsi & ipsi mirandam cernerent naturam iridis, ex ea potius Divam fecerunt: quam filiam finxere Thaumantis. De hoc ita Plato in Thæteteto: Καὶ ἔοικεν ὁ τὴν Ἶριν Θαύμαντος ἔκγονον φήσας, οὐ κακῶς γενεαλογεῖν· *& videtur, qui Irin Thaumante ait progenitam, non male originem indicare.* Ac inde Plutarchus lib. III de Placitis philos. cap. V: Πλάτων φησὶ Θαύμαντος αὐτὴν γενεαλογῆσαι τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τὸ θαυμάσαι ταύτην. *Plato ait, homines ejus genus deducere à Thaumante, quòd eam admirarentur:* quod Græcis est θαυμάζειν. Eamque opinionem etiam Cotta memorat apud Tullium in Tertio de Nat. Deor. Præivit autem his omnibus Hesiodus in Theogonia; ubi Thaumantis filia dicitur, & Electræ. Vnde *Thaumantias* vocatur Maroni IX Æn.

† digitum intendendo.

Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est.

Vbi sic Servius: *Thaumantis filia. Ceterùm ex admiratione hoc nomen accepit, quæ admiratio de ejus coloribus nascitur.*

Etiam Diva hæc poëtis *nuncia* dicitur *Iunonis*. Nimirum quia Iuno est aër: iris autem denunciat, qualis sit futura aëris constitutio. Vt duo imprimis Deorum nuncii celebrentur; Hermes, sive Mercurius, & Iris, sive arcus cælestis. De iis sic Servius ad V Æneid. *Ex magna parte servatur, ut Mercurius ad concordiam, Iris ad discordiam mittatur: unde & iris dicta est, quasi ἔρις.* Sed de origine vocabuli multò rectius Eustathius in Il. γ *: ubi εἴρειν interpretatur ἀγγέλλειν, atque inde venire ait tum Ἶρις, tum Ἑρμῆς, quia ἀγγέλλουσι τὰ τῶν θεῶν †: imò & hinc esse nomen Iri Ithacesii. Ac videri possit, ipsum εἴρω, vel, si malis, Ἶρις, ac Ἑρμῆς, ἀμέσως venire ab Hebræo עיר, quod angelum sive nuncium designat: μεταληπτικῶς tamen, cùm propriè notet *vigilem*: unde Clemens Alexandrinus in Pædagogo lib. II: Μακάριοι οἱ ἐγρηγορηκότες εἰς αὐτὸν, σφᾶς αὐτοὺς ἀπεικάζοντες ἀγγέλοις, οὓς ἐγρηγόρους καλοῦμεν· *beati vigilantes in ipsum, se ipsos sic similes angelis reddentes, quos* EGREGOROS, *sive vigiles nuncupamus.* Allatum Iridis etymon firmat quoque hoc Nonni Dionysiacôn XX:

** pag. 391, edit. Rom.*
† nunciant ea, quæ sunt Deorum.

Ἄγγελον Ἶριν ἔπεμπε δυσάγγελον. —
Nuncium Iridem misit mali-nuncium. —

Ac hujusmodi quidem poëtarum de iride Theologia fuit. Sed civilis illa Romana non videtur eam habuisse pro numine. Hoc enim indicant verba illa M. Ciceronis in III de Nat. Deor. *Cur autem arcus species non in Deorum numero reponatur? Est enim pulcher, & ob eam caussam, quia speciem habet admirabilem, Thaumante dicitur esse nata.* Interea Romani, quia Iris est purpurea, eò in Circo Romano sacrarunt Iridi purpureum aurigarum colorem; ut testis est Isidorus lib. XVIII Originum, cap. XLI. Sed ut Romanis Iris non esset Dea; aliter tamen sapuere gentes aliæ. Nam Peruani, ut Iosephus Acosta auctor est, coluere Iridem: eamque effingere solent cum duobus à latere serpentibus. Vt eadem videamus, non Ægyptiis modò, vel Phœnicibus, ac Græcis; sed Peruanis etiam, serpentes fuisse symbolum divinitatis.

CAPVT XIV.

De ventorum, imbrium, tempestatis, ac serenitatis prognosticis. Super eo exposita Christi verba apud Euangelistam. Εὐδία *quid. Quem ventum indicet rubedo cæli. Imbris esse signum, si Sol videatur cavus, & ratio ejus. Quid Maroni sit* Auster cadens. *Cur consueto intensior calor matutinus, aut vespertinus, pluviam signet, aut ventos: item si solito sol videatur major: & unde sit, quòd idem interdum conspiciatur, priusquam ortus sit. Certiora sumi signa ex sole oriente, quàm occidente. Quid Lunæ, quid item Solis labores appellet Maro. Qui Lunæ dies maximè observandi. Veteres in siderum ortu, & occasu, præcipuè attendebant ad Arcturum, Orionem, Canem, & Virgilias. Trajectio stellarum indicium ventorum. De variis nubium coloribus, & quid quisque significet, & ejus rei caussa. Quæ fulmina, ac tonitrua, magis ventos, quæ item magis pluviam designent: & à quâ parte minentur pluviam, aut ventum: quæ item majores pluvias, quæ minores, significent. Caligo quomodo generetur: & quando serenitatem, quando item indicet pluviam, & ratio utriusque naturalis. Ridicula veterum opinio, Iridem utroque cornu* bibere

Digitized by Google

bibere aquas, quas mox refundat. Cur pluviam significet: & ut nunc eam signet majorem, nunc minorem: cur item quandoque indicet serenitatem: nec tamen signa hæc satis esse certa. Cur pluviam etiam significent parelii; virgæ item, etsi minores parelius: & cur coronæ nunc pluviæ, nunc venti, præbeant signum.

EX iis, quæ hactenus de meteoris diximus, tum naturam illorum cognoscere fuit: tum quantum ea commodent homini, vel incommodent. Magnum autem est divinæ bonitatis argumentum, quòd concesserit homini facultatem prænoscendi ea, quæ sic prosunt, vel obsunt. Quanti enim interest, ut viator præsciat aëris immutationes: ut agricola prospiciat serenum, aut pluvium cælum: ut nauta prævideat procellarum pericula! Quæ posse præsciri, & experientia testatur, & B. Hieronymus agnoscit. *Sensus*, inquit, *manifestus est, quòd elementorum ordine, & consonantiâ, possunt sereni, & pluvii dies, prænosci.* Sed ipsum potiùs Christum audiamus: ad cujus verba hæc beatus ille pater annotârat. Locus est Matth. XVI, 2, ubi Dominus noster sic increpat Pharisæos: *Facto vespere dicitis serenum erit; rubicundum est enim cælum: & mane, hodie tempestas; rutilat enim triste cælum. Faciem ergo cæli dijudicare nostis; signa autem temporum non potestis?* Sed verba Christi non tam aperta sunt, quàm multis videtur. Siquidem ab antiquis Naturæ mystis traditum est, rutilum cæli colorem non tam serenitatis, quàm ventorum, esse indicium. Sic Theophrastus, Aratus, Virgilius, Plinius, Ptolemæus, alii. Id cernens Albertus M. in III Μετεωρολογ. non tam laborat, ut Christi sermo veterum auctoritati, quàm ut Naturæ saltem consentiat. Itaque ait, rubedinem matutinam indicio esse, solem in altum elevare exhalationes, eoque fore tempestatem: rubedinem vespertinam significare easdem à Sole trahi ad inferius hemisphærium, ac propterea fore serenitatem. Sed ex Aristotele, & Theophrasto, imò experientiâ quoque, constat, solem occidentem sæpe etiam ex infero hemisphærio halitus attrahere in superum. Præterea rubedo semper est venti indicium; matutina quidem venti orientalis; vespertina autem occidentalis. Nam ubi rubedo, inde ventus; quia Sol conspicitur per fumidam exhalationem, quæ venti est materies. Quare malim assentire doctissimo Bonaventuræ Vrbinati *; qui ait, non hoc simpliciter dicere Christum, cum cælum vesperi rubet, fore serenitatem; sed fore ventum serenum. Id enim valere εὐδίαν, esséque eam ab Austrino vento: unde Aristot. lib. I Meteor. cap. XI: Ὁ μὲν γὰρ νότος εὐδίαν ποιεῖ. Quo significat, flatum Austri cum serenitate esse conjunctum. Nempe ob ortus propinquitatem. Quod imprimis verissimum est de Palæstina tota, cui Africæ continens est ab occasu brumali: unde Auster flat Palæstinis. Sic igitur colligimus, non de quavis εὐδίᾳ loqui Christum; sed eâ, quam Auster præstaret. Minorem habet difficultatem, quod Christus ait, cælum, si mane rubeat, tempestatem indicare. Nam Græcè est, Σήμερον χειμών· πυῤῥάζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός· Vbi vox πυῤῥάζειν quidem rubedinem indicat: sed στυγνάζειν, sive *tristem esse*, notat nigrorem. Rubor autem est ex fumida exhalatione: nigror ex vaporibus in nubem concretis. Eo concursus ille ruboris, & nigroris, qualis in nube est punicea, præsagit χειμῶνα, sive tempestatem; hoc est, ventos pariter, atque imbres. Sed de Christi verbis satis. Nunc alia ad signa veniamus.

* comment. in Theophrastum de signis ventorum, & pluviarum.

Itidem enim vel imbrem, vel ventum, præcipuéque austrum portendit, si Sol oriens appareat cavus: quia hoc indicium est splendori Solis circumstare aëra, ob contentos halitus, obscuriorem ac nigricantem. Atque hoc signum intellexit Maro I Georg. † cum ait:

Ipse pater statuit, quid menstrua Luna moneret,
Quo signo caderent Austri.

† vers. 355.

Neque enim cum Servio putandum, *cadere* hic valere, *lenire, remittere, cessare*: sed planè est, *ruere ab alto*: unde de hoc ipso sic postea ‡ canit:

Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
Conditus in nubem, medioque refugerit orbe:
Suspecti tibi sint imbres. Namque urget ab alto
Arboribusque, satisque Notus, pecorique sinister.

‡ vers. 441, & seqq.

Præterea cùm Sol oriens, vel occidens, solito est fervidior; signum est ventorum, aut pluviæ saltem. Nam calor aëris intensior provenit ex copia fumidarum exhalationum, aut vaporum: quorum illi ventorum, hi pluviæ sunt materies. Vtcunque igitur serenum fuerit cælum; ex fervore tamen aëris certò colligitur, paratam jam esse materiem alterutrius halitus. Quippe halitibus aër redditur crassior: densitas ea radios repellit ad perpendicularem, ut duplicentur; unde caloris incrementum: uti & fit Austro flante, quia & is aëra reddit crassiorem.

Atque ex istis alterum etiam signum capere est. In hac enim crassitie diffluunt species aëri impressæ: eoque sol major videtur; sed hebetatis radiis obscuriùs lucet: quomodo si in charta scribas humidâ, literæ & majores fiunt, & obscuriores. Hac similitudine usus quoque est Aphrodisiensis lib. III Meteorol. comment. XVI. Idem eo illustratur, quòd nummus aquâ tectus major appareat. Nimirum quia aqua, per quam cernitur, aëre fit densior. Sic Sol est minor, cum aër est purus, ac defecatus: major, cum est densus. Item & oriens, & occidens, putatur major, quia videtur per infimum aëra, qui propter vapores crassior est superiori. Ideó etiam, quando aër est purus; Sol, antequam ortus est, apparet XXXIV scrupulis supra terram; ut Tycho Brahe observavit.

In hisce autem signis ex sole oriente magis colligere est de statu diurno: ex sole occidente, magis de nocturno. Ac quia sol matutinus magnum habet spatium commorandi supra horizontem; quod de vespertino dici nequit: eo certiora omnino sunt Solis orientis signa, quàm quæ petuntur ex magnitudine, vel

Digitized by Google

vel colore, Solis occidentis. Etsi non ignorem, aliter de hoc visum fuisse Arato, & hunc sequenti Theoni: imò Maroni itidem, & eum secuto Servio.

Illustria quoque signa præbent

Defectus Solis varii, Lunæque labores:

* Georg. 1. ut versu utar Maronis *: quem tamen sic refert Sacrobosco †;

† Sphæra lib. 4, cap. de eclipsi Solis.

Defectus Lunæ varios, Solisque labores.

Sed perperam, quia Solis est ἀπόλειψις, Lunæ ἔκλειψις, ut distinguit Theophrastus: hoc est, Sol deficit non verè, sed ratione nostri. Proinde non laborat, uti Luna, quæ verè deficit.

† 1 Æn. Nam quod legas alibi †;

— Errantem Lunam, Solisque labores:

hoc, uti jam aliis observatum, non ad deliquium Solis pertinet, sed cursum ejus per duodena cæli signa. Subinde autem circa eclipses oriuntur terræmotus: cujus caussa est imminutio caloris ex luminis defectu: quem defectum Peripatetici, ut ex Aristotele, & Alexandro liquet, tum μάρανσιν, sive *marcorem* vocant: tum ἀμαύρωσιν, quasi *obscurationem*, & *hebetationem luminis* dixeris.

Extra defectus hosce maximè attenditur tertia, quartave Luna: cujus signum se extendit usque ad octavam: at illa usque ad quartamdecimam: & ita per septenarios procedendum; ut est apud Theonem. Alba Luna serenitatis est index: uti & candor Solis. At si palleat, arguit pluviam, quia index est nubis densioris, & aquosæ.

Illustre etiam signum capere est ex siderum ortu, & occasu. Nec tamen omnia æquè significant, sed spectandi ἀστέρες οἱ λαμπρότεροι, καὶ δραστικώτεροι *: quomodo illustrior est ortus, & occasus Sirii: efficax magis Pleiadum, & Hyadum. Quatuor autem sunt sidera, quæ veteres cum philosophi, & astrologi, tum medici quoque, imprimis attendebant. Ea sunt Arcturus, Orion, Canis, & Virgiliæ. Ex quibus Arcturi ortus vespertinus auctumnum orditur, veterum consensu: at matutinus ortus ver iisdem inchobat; ut ex Hesiodo liquet. Nec obstat, quòd is hieme dicat oriri: quia vernum æquinoctium, quo oritur, hiemi accenset. De sideris hujus vehementia sic Plautus Rudente †:

* stellæ illustriores, & magis efficaces.

† Prolog.

Nam Arcturus signum sum omnium quàm acerrimum:

Vehemens sum exoriens; cum occido, vehementior.

Horatii quoque est lib. III, od. 1:

Nec sævus Arcturi cadentis

Impetus, aut orientis Hædi.

Orionis sidus itidem *vehemens* vocat Plinius lib. XVIII, cap. ult. *Aquosus*, & *nimbosus* dicitur Maroni. Canis vis cognita omnibus: & de eo satis diximus, cùm de Nilo, & Diis Ægyptiis, ageremus. Virgiliarum occasu frigus glescit; unde humor, eoque pluvium cælum.

Ventos præterea indicat creber siderum discursus, sive ejaculatio. Fit enim ex halitu fumido. Inde autem ventus erit, unde stellæ hæ, ut vocant, emittuntur. Sin aliæ versus alias ferantur, ventorum erunt prœlia.

Nubium color trifariam indicat pluviam. Primus est color πράσινος, sive porraceus; ubi lumen, quod album, miscetur cum densa nube, quæ nigra. Proximus est ἀλουργὸς, sive purpurascens; qui est ex mixtura lucis cum nube minus densa, quàm cùm color πράσινος; magis autem densa, quàm si color sit puniceus. Quippe puniceus est ex mixtura luminis cum rara nube: eoque moderatiores pluvias indicat, quàm purpureus: uti purpureus minores, quàm porraceus seu viridis. Quo enim rarior tenuiorque nubes; hoc, si cætera sunt paria, magis erit alba, quia lux eam transit: quo autem densior, eo minùs aberit à nigra, quia lux transire eam nequit. Densa autem est aquosa, eoque index imbris: quia significat, aëra esse oppletum vaporibus, qui jam cogantur in nubem, ac mox resolventur in pluviam. At rubeus nubis color ventos indicat, quia arguit exhalationem fumidam, quæ est venti materies. Vide inter alios Olympiodorum in III Meteorol. actione XXXVII.

Iam quid mirum, fulmina, ac tonitrua, spondere pluvias, aut ventos: cum fiant, spiritu concluso nubem rumpente? Est interea non unum hîc discrimen. Cum enim magna multaque fiunt tonitrua, ventorum est indicium, quia signum est nubis magnas & plures habentis concavitates, quas inclusus concutiat spiritus. At si nubes æqualiter sit densa, majoris est pluviæ argumentum. Ab eâ autem parte vel pluet, vel flabit, qua plurima conspiciuntur fulmina, vel audiuntur tonitrua. Sin magis fulserit, quàm tonuerit, pluviæ ex ea parte erunt: si magis tonuerit, quàm fulserit, ab ea parte erunt venti. Præterea, ut Theophrastus libro de signis pluviarum ait, cum tonitrua vel æstiva sint, vel hiberna; utraque autem vel matutina, vel hiberna: hiberna matutina majores significant pluvias, quàm vespertina. Nam æstivo quidem tempore Sol calore suo faciliùs discutit nubem, cælumque reddit serenum: hiberno autem tempore non facile vincitur nubes densa; qualis, unde tonitru erumpit: ac præsertim constitutione infirmiori, cujusmodi est matutina. Contrà æstiva meridiana, vel vespertina, majores indicant pluvias, quàm matutina; quia potentia Solis ad vincendas pluvias diuturnior est mane, quàm cùm occidit, vel properat ad occasum.

Caligo quoque, quæ à vapore fit, tum multo, quo à rore, & pruina, differt; tum raro, quo discrepat à nube; partim serenitatem, partim pluviam significat. Serenitatem quidem, si terras petat; pluviam verò, si adscendat. Petit autem terras ob gravitatem. Ea gravitas inde est, quia vaporem suus deserat calor: quo deperdito, frigore condensatur. Quod verò adscendat quandoque, id non tam eorum fit vaporum beneficio, quibus naturâ suâ caligo constat: quàm quia vapores tenuiores è terrâ adscen-

Digitized by Google

adſcendunt, qui gravioribus illis ſeſe miſcent, ut hi, jam facti leviores ex miſtura, ipſi etiam alleventur. Quod igitur caliginem ſequitur pluvia, id non prioribus tribui vaporibus debet, ſed poſtea conſecutis.

Iris pluviam ſignificat, ideoque à poëtis dicitur ὑετόμαντις *: ut ait Olympiodorus III Meteor. action. XXXIII. Atque hoc Plautus attendens, ait Curcul. act. I, ſc. II:

* pluviæ vates.

— Ecce autem bibit arcus; pluet,
Credo, hercle hodie.

Maro item I Georg.

— Et bibit ingens
Arcus.

Quo de loco Seneca lib. I Natur. Quæſt. cap. VI.

Propertius lib. III, eleg. IV:

Purpureus pluvias cur bibit arcus aquas.

Affinéque hoc Tibulli lib. I, eleg. IV:

Venturam admittat imbrifer arcus aquam.

Item illud Martial. lib. XII, epigr. XXIX:

Caſuras altè ſic rapit iris aquas.

Ac ne poëtis inſiſtam, Vitruvius eſt lib. IX, cap. IV: *Per calorem videmus non minus aquæ vapores à fontibus ad nubes per arcus excitari.*

Videntur crediſiſſe, ut elephanti proboſcide, ciconiæ roſtro; ſic iridem bibere vapores cornu utroque terris incumbente. Verùm non vapores ab arcu attolluntur; ſed à cauſſa arcus, Sole nimirum. Pluviam autem eò ſignificant, quia non fiunt, niſi in nube rorida; qualis plurimùm in pluviam mox reſolvitur, nec tamen id ſine diſcrimine. Oſtendit hoc Seneca lib. I Nat. Quæſt. cap. VI: *Non* (arcus) *eaſdem, undecunque apparuit, minas adfert. A meridie ortus magnam vim aquarum vehet. Vinci enim non potuerunt valentiſſimo Sole: tantum eſt illis virium. Si circa occaſum refulſit; rorabit, & leviter impluet. Si ab ortu, circave refulſit; ſerena promittit.* De ſerenitate non videtur veriſimilior poſſe cauſſa adferri, quàm quòd altiùs mox Sol aſſurget, eoque calor erit intenſior, ac proinde idoneus magis ad abſumendos vapores. Eſt interim hoc incertum, quia vapori abſumto ſuccedere poteſt novus. Quare non immeritò Plinius lib. II, cap. LIX: *Arcus ne pluvios quidem, aut ſerenos dies, cum fide portendunt.* Multum interim prodeſt temporis obſervatio. Nam veſpertina iris leviores indicat pluvias, uberiores matutina, uberrimas quæ mox à meridie; quia neceſſe eſt, ut valde denſa ſit nubes, quam, ut dicebamus è Seneca, ne meridianus quidem Sol potuerit vincere. Certiores item indices pluviæ, ſi non pluerit: poſt pluviam autem, nunc pluviam, nunc indicat ſerenitatem. Quod & in geminata iride locum habet. Vnde idem Plinius lib. XVIII, cap. XXXV: *Arcus, cùm ſunt duplices, pluvias nunciant; à pluviis, ſerenitatem non perinde certam.*

Nec irides ſolùm pluviæ, vel ſerenitatis, argumentum exhibent: ſed alia etiam meteora apparentia; velut parelii, coronæ, virgæ. Ac in pareliis quidem candor eorum arguit, reflexionem radiorum ad Solem fieri à nube denſa, magiſque ſolida, quàm illæ planæ, in quibus conſpiciuntur virgæ: ut Olympiodorus ait in III Meteorol. Act. XL. Nempe in pareliis tota nubes eſt aquoſa, eoque æqualis denſitas. At cum virgas conſpicimus, non eſt par ejus denſitas, eoque minus eſt vaporis condenſati. Itaque & ab ea ſolùm virgarum parte pluvia indicatur, qua nubes eſt aquoſa. Corona circa Solem ſignificat nubem aquoſam, quam Sol nequeat vincere. Si tamen diſrumpatur, indicium eſt venti, à quo fit diviſio. Circa Lunam quoque ſignificat ventum; quem ſidus hoc, ob imbecilliorem calorem, non potuit diſſolvere.

CAPVT XV.

De ſignis, tum ex lucernarum lumine purpureo, & earum fungis, ſcintillis, radiis reflexis, & difficili incenſione: tum ex cineribus favillas diſpergentibus, & ignium murmure, ac flammis obliquis. Alia indicia ex aquis, ut cum, iis tranquillis, murmur auditur, aut litorum & riparum ſonus, vel etiam cum aquæ intumeſcunt, vel bullant. Alia item ex terris: uti montium ſonitu, & ſylvarum mugitu. Alia ex animalibus, ac primùm piſcibus: ut delphinis laſcivientibus, aut ſpargentibus aquam, vel ex loliginum volatu. Deinde ex avibus: ut gallorum, & paſſerum cantu; hirundinum, aliarumque avium volatu. Hinc ex quadrupedibus, ut iterato eorum coitu, vel tempore ejus anticipato: vel ex bubus aëra captantibus, aut lambentibus ungulas: vel ex voracitate quadrupedum, quod ſignum & commune iis eſt cum inſectis. Signa ex ranis, veſpis, cicadis, & ſimilibus.

QVæ hactenus ſigna adduximus, deſumta ſunt ex cælo: hoc eſt, æthere, & aëre; ſideribus, & meteoris. *Ab his*, ut Plinius † ſcribit, *terreni ignes proximè ſignificant.* Vt ignis lucernæ, quando eum aër ambit craſſior, eóque humidior, ac proinde pluviæ index. Sed hoc indicium non uno fit modo. Primùm eſt, cùm lumen circa lucernam non album apparet; ſed purpureum, ad modum iridis. Fit hoc hieme, flante auſtro; qui aëre reddit humidum, eóque indicat pluviam auſtrinam. Ab humenti iſtoc aëre, & fuligine candelæ, radii, quaſi ab ſpeculo nigro, reflectuntur; præcipuè iis, quibus viſus eſt imbecillis: ut Ariſtoteles indicat lib. III Meteorol. cap. IV.

† lib. 18. cap. ult.

Fungi etiam indicium ſunt pluviæ, ventique auſtrini. Si enim auſter ſpiret, pluvia ſequetur. Sin nondum flet, conſequetur eum pluvia. Eo autem concreſcunt fungi, quia ob aëris craſſitiem, quæ eſt à vaporibus, favillæ non eventilentur unà cum fumo; ſed reſideant circa lucernas, inque putrium fungorum imaginem coaleſcant. Etſi de iſto aliquanto aliter Theo in Aratum.

Item pluviæ (non venti, quod Plinius putabat) argumentum eſt, ſi lucernæ ex ſe emittant, & quaſi ejaculentur, ſcintillas. Quemadmodum

Digitized by Google

dum enim, si humoris aliquid inspergas in lucernam, ea mox illud discutit: similiter, si aër sit humidus admodum, humore illo in lucernam incursante, flamma illum respuit, quia non possit accendi.

Insuper pluviam indicat, si radii è lucerna reflectantur. Fit enim hoc ob aëris ex vaporibus densitatem: quæ lumen cogit, & auget, sic ut reflecti videatur. Quid mirum? quando, ut Ptolemæus ait in secundo ἀποτελεσμάτων, radii etiam Solis eampse ob caussam in ipsum reflectantur Solem: eoque & hoc pluviæ indicium sit.

Lucernæ itidem cùm se vix patiuntur accendi, magni hoc in aëre humoris est indicium.

Imbres similiter, aut ventos signat, cùm ignis cineribus contectus favillas spargit. Nam indicium est vel moti aëris, vel humescentis. Motus est à ventulo in cineres spirante. Humor est à vaporibus; qui ad ignem pertingunt, sed inde resiliunt, instar salis in ignem conjecti.

Atque ex his etiam caussa dilucet, cur, ut Plinius scribit, *pallidi murmurantesque ignes tempestatum nuntii sentiantur: pluviæ, cùm tollentibus ollas carbo adhærescit: venti, si flexuosè volitet flamma; & cum carbo vehementer perlucet.*

Ab istis transit Plinius ad Aquas. *Est*, inquit, *& aquarum significatio. Mare, si tranquillum in portu à cursu flabit, & murmuraverit intra se, ventum prædicit. Si identidem, & hiemem, & imbrem. Litora, ripæque, si resonabunt tranquillo, asperam tempestatem; item maris ipsius tranquillo sonitus. Sæpe & silentio intumescit, flatuque altius solito jam intra se esse ventos fatetur.* Ac ibidem inter signa adfert *aquas bullantes*. Quod & factum à Theophrasto. Nimirum indicium præbent frigidi quidem aëris; in quo condensentur vapores: calidæ autem terræ, marisque; unde ex fundo spiritus adscendat, & agitatione aquæ bullas gignat. In caussa est ἀντιπεριστάσεως * perpetua inter aëra, & terram: unde, quo aër est calidior, eo terra, & mare fluminaque, sunt frigidiora: & contrà, quo est frigidior aër, eo & terra, & aqua, magis calent. Itaque & hieme, ac novilunio, quando aër magis friget, maria maximè æstuant.

** circumobsistentia, sive caloris, aut frigoris compressio, & coartatio ob contrariam, circumfusi corporis qualitatem.*

Est & tempestates colligere ex situ terrarum: præcipuè montibus, quia mediæ sunt aëris regioni propiores. Maximéque significant, qui mari sunt vicini, & sylvas habent. Sanè montium sonitus, nemorumque mugitus, non obscurum præbent ventorum argumentum. Quorum ratio satis est evidens.

Præterea sunt præsagia ex animalibus. Ordiar à piscibus cum Plinio †, cujus hæc verba: *Delphini, tranquillo mari lascivientes, flatum* (præsagiunt) *ex qua veniunt parte: item, spargentes aquam turbato, tranquillitatem.* Caussa prioris est, quòd, si aër frigidior sit, mare sit calidius: eumque delphini calorem persentiscentes, incalescant & ipsi; à quo calore est major corporis agitatio. Posterioris ratio est, quòd simulac præsentiunt mutari hunc calorem, ipsi etiam immutati aquam dispergant. Subdit deinde Plinius: *Loligo volitans tempestatis signum.* Vbi loligo est, quæ Plutarcho τευθίς: qui & ejus rei rationem conatur reddere in Quæstionibus Naturalibus. Censet autem id fieri, quia sit ex piscibus iis, qui testà, & squamis, careant; eoque ob carnis nuditatem, ac tenuitatem, citiùs sentiant frigus. Atque eam rationem quoque probat Cælius Rhodiginus lib. XXIV Antiquarum Lectionum, cap. XXVIII. Sed magis existimo, fieri id ob ἀντιπερίστασιν antè memoratam. Nempe quia frigescente aëre incalescat mare. Quippe calor conveniens est loliginis naturæ, eóque qualiquali volatu quandam testatur alacritatem.

† lib. 18, cap. 35.

Nec minus aves significant. Galli imminente pluviâ crebrius canunt, horisque insolitis. Nimirum hoc animal persentiscit vapores adscendentes, & quia naturæ est calidæ, refrigerari iis gaudet. Passer manè cantans, non pluviam modò indicat, sed etiam tempestatem. Nam indicium est validioris caussæ. At vesperi si canat, solùm indicat imbres, quia argumentum est caussæ imbecillioris. Hirundines, animal calidum, & siccum, (unde & stercus earum, ob calorem nimium, excæcavit Tobiam) amore modici humoris petit lacus, & alis eos sæpius percutit. Et contrà aves multæ, aquis aliàs gaudentes, tum loca deserunt humida, inque siccum se conferunt. Nimirum persentiunt jam & siccis in locis aëra esse vaporibus humectatum, eoque & illa naturæ suæ convenire. Et fortasse tum etiam ex tetro aliquo odore, quem aquæ ex æstu fundi exspirant, fugantur ad loca naturæ suæ magis idonea.

Iam quadrupedia videamus. Quale est, quòd, Theophrasto teste, oves, & capræ, quæ circa finem auctumni solent congredi, iterum coëant, aut solito celeriùs coitum accelerent. Significant enim, imminere frigus hibernum. Nempe animantes istæ citiùs nobis semina quædam frigoris persentiunt in aëre. A frigore autem eo calor introrsum fugatur: unde, hoc coacervato, semina celeriùs perficiuntur, ac abundantiora sunt; animantiaque ipsa ad coitum valentiora. Sane ab majori hoc viscerum calore etiam ratio peti debet, cur bis oves pariant in Magnesia, & Africa: ut Aristoteles refert sect. X problem. Etiam hinc caussam videmus, cur frigidum aëra, ventumque Aquilonem, ad coitum conferre plurimùm, dicat idem Historiæ Animal. lib. VI, cap. XIX.

Est & pluviæ argumentum cùm bos caput altius elevat, & naribus patulis captat aëra. Nam persentiscit humorem in naribus; quo copiosius hausto gaudet ad cor refrigerandum. Simile signum, cùm lambit ungulas. Est enim hoc animal dolori pedum obnoxium: ut ait Aristoteles Histor. Animal. lib. VI, cap. XXI, & lib. VIII, cap. VII. Atqui aëre immutato partes imbe-

Digitized by Google

imbecilles maximè afficiuntur dolore: quod & homines experiuntur vulnere saucii, vel clavo pedum laborantes, ac similes.

Est & instantis pluviæ argumentum, si animantia sint magis voracia. Quod in cunctis animantibus locum habet. Nempe aëre à vaporibus frigefacto, intenditur calor ventriculi: qui famis est caussa. Itaque & muscæ, & pulices, tum vehementius mordent: quia ob calorem interius auctum ad pastum stimulantur magis.

Denique nullum est animal, quin, cùm aër convenit naturæ, indicium gaudii præbeat, seu motu, ut saltu, cursu, volatu; seu voce, ut de gallis, & aliis, diximus. Ac simile est, quòd instante pluviâ ranæ coaxant vehementius, quia & illæ aëre gaudent humido. Multitudo etiam vesparum, cicadarum, & similium, pluvii est anni argumentum. Humore enim generantur. Plura qui volet pluviæ, venti, tempestatis, & serenitatis, signa, is adeat Aristotelem, Theophrastum, Aratum, Senecam, Plinium, Ptolemæum: ut de junioribus nihil nunc dicam. Nobis suffecerit hoc loco, non solùm attulisse præcipua, ut inde cognosceretur bonitas Dei, præsentibus nos instruentis de futuris: sed etiam caussas eorum apposuisse; ut quanto altiùs penetremus naturam, tanto meliùs intelligamus sapientiam ejus, qui sic condidit naturam.

Digitized by Google

DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC PROGRESSV, LIBRI TERTII PARS II;

Quæ est de cultu naturaque perfectè mixtorum.

CAPVT XVI.

Tribus de caussis introductum esse hominum, dum etiamnum viverent, cultum divinum. Obtinuisse eum apud Babylonios, Medos, Persas, Parthos, Lydos, Ægyptios, Æthiopas, Libyas. Quo artificio Psaphon evaserit Deus, & ut idem frustra studuerit Anno Carthaginensis.

VEnio ad perfectè mixta: quæ quatuor sunt generum; homines, muta animantia, plantæ, & inanima, sive fossilia, velut lapides, & metalla. Ex his primùm homines divinum adepti sunt honorem: quod factum ambitione principum; ut qui non mortui demum divinis affici honoribus, sed superstites quoque suis interesse sacris vellent. Hanc rationem etiam adfert Thomas Aquinas tractatu de Symbolo Apostolico. Præterea videbant, securiùs se victuros, si numen aliquod inesse sibi crederetur. Et quid non efficiat ambitio aulicorum? Quandoquidem, ut Iuvenalis ait sat. IV:

— nihil est, quod credere de se
Non possit, cùm laudatur Dis æqua potestas.

Plus quoque Ioannes Sarisberiensis ait Policratici sui libro III, cap. IV: *Nihil est, quod credere de se non possit, cùm laudatur, non modo Dis æqua potestas; sed quæcunque anima de fermento superbiæ intumescit.* Magna etiam est judicii imbecillitas in plebe, ut facilè tam eminenti loco constitutos æstimet supra sortem mortalium. Vnde est, quòd, ut Augustinus ait in x de Civitate Dei, cap. IV, *multa de cultu divino honoribus deferuntur humanis humilitate nimiâ.* Denique & vulgus, & summates, & qui in his medium obtinent locum, facilè percellit metus, dum vident, apud tyrannos leviùs puniri in Deum peccantes, quàm in principes. Quod non alibi æquè locum habuit, quàm apud Romanos Cæsares: ubi, ut Minucius in Octavio ait, *erat tutius per Iovis genium pejerare, quàm Regis.*

De hominum hoc cultu acturus, ordiar ab Asiaticis. Vbi primùm se offert Babylonius Nabuchodonosor: de quo nota historia ex Daniel. III. Paucis rem complexus Sulpicius Severus lib. II Hist. *Nabuchodonosor, elatus rebus secundis, statuam sibi auream immensæ magnitudinis posuit, adorarique eam, ut sacram effigiem, præcepit.* Puduit mandare, ut sibi sacrificarent superstiti: jussit igitur sacra fieri statuæ suæ: quia non insolens esset, sic coli statuas regum. Defunctis hæ statui solent. Sed ambitio eo impulit, ut vivo idem sibi fieri vellet: quemadmodum res clamat, & Isidorus Pelusiota ait lib. II, epist. CLXXVII, quæ ad Theodotum presbyterum.

A Babyloniis ut imperium, ita & consuetudo adorandi regis, transiit ad Medos, in tantum, ut & reges colerent, sicut Deum ipsum. Persas vero à Medis eandem accepisse consuetudinem, auctor est Strabo lib. XI. Vnde Artabanus Persa sic Themistoclem affatur apud Plutarchum*: Ἡμῖν δὲ πολλῶν νόμων καὶ καλῶν ὄντων, κάλλιστος οὗτός ἐστι, τὸ τιμᾷν βασιλέα, καὶ προσκυνεῖν εἰκόνα θεοῦ, τοῦ τὰ πάντα σώζοντος. *Cùm verò multæ sint nobis leges, ac præclaræ, tum verò pulcherrima est ista, quod regem veneramur, & adoramus, imaginem Dei omnia conservantis.* Cleo, Alexandri adulator, apud Curtium lib. VIII ait, *Persas non piè solùm, sed etiam prudenter, reges suos inter Deos colere. Majestatem enim imperii salutis esse tutelam.* Idemque, eo Persarum exemplo, hortatus est Macedones ad cultum hunc præstandum Alexandro. Vnde continuo antè legas: *Cleo, sicut præparatus erat, sermonem cum admiratione laudum ejus instituit. merita deinde recensuit. quibus uno modo referri gratia posset, si quem intelligerent Deum esse, confiterentur; exiguâ thuris impensâ tanta beneficia pensaturi.* De προσκυνήσει, quæ regibus Persicis solet exhiberi, varia veterum loca congessit Barnabas Brissonius lib. I regni Persici. Ea inde peti malo, quàm exscribere hoc loco. Tantùm nunc illud dicam, hodiéque Persas regem suum honore prosequi divino. Eâ de re sic M. Gaspar, Soc. Ies. presbyter, in epistolis: *Idem fertur de Xoa Persarum Imperatore, qui pro Deo à suis colitur. Aquam ex pelui, ubi ille pedes lavit, religiosè, ut rem sanctam videlicet, & salutare morborum omnium medicamentum, sublatam reponunt. Dominus, qui cælum terramque fulciat, atque sustineat, appellatur.*

* in Themist.

Iam quanto honore reges suos prosequi soleant Parthi, indicat Martialis lib. x, ep. LXXII. ubi cùm dixisset, desiisse tum Romæ morem colendi imperatorem, ut Dominum, Deumque, subjungit continuo:

Ad Parthos procul ite pileatos,
Et turpes, humilesque, supplicesque,
Pictorum sola basiate regum.

Deque iisdem, in minori item Asia Lydis, inque Africa Ægyptiis, non obscurè hoc ipsum innuit Maro in IV Georg.

Præterea

Digitized by Google

Præterea Regem non sic Ægyptus, & ingens
Lydia, nec populi Parthorum, aut Indus Hydaspes,
Observant.

Quem ad locum Servius adducit illud Sallustii: *Adeò illis* (gentibus) *ingenita est sanctitas regii nominis.* De Ægypto arguit, quòd, ut idem Servius tradit in VIII Æn. *Cleopatra sibi tantum adsumserat, ut se Isin vellet videri.* At Isidos numine nil sanctius Ægyptiis.

Æthiopes itidem sub Ægypto publicè pro diis habent reges suos, ac privatim etiam alios, qui benefecerint. Strabo lib. XVII: Θεὸν δὲ νομίζουσι, τὸν μὲν ἀθάνατον, τοῦτον δ' εἶναι τὸ αἴτιον τῶν πάντων· τὸν δὲ θνητὸν, ἀνώνυμόν τινα, καὶ οὐ σαφῆ. ὡς δ' ἐπὶ τὸ πολὺ τοὺς εὐεργέτας, καὶ βασιλικοὺς θεοὺς νομίζουσι. καὶ τούτων τοὺς μὲν βασιλέας κοινοὺς ἁπάντων μὲν σωτῆρας καὶ φύλακας, τοὺς δ' ἰδιώτας, ἰδίως τοῖς εὖ παθοῦσιν ὑπ' αὐτῶν. *Deum putant, alterum immortalem, qui rerum omnium causa sit; alterum mortalem, qui nomine careat, & non sit cognitu facilis: plerumque autem eos, à quibus beneficium acceperunt, & regios, pro diis habent: ac putant reges suos communes omnium servatores & custodes esse; cæteros verò, privatos eorum, quibus benefecerunt.* Loqui autem de regibus superstitibus, ostendunt, quæ non multo antè legas: Σέβονται δ' ὡς θεοὺς τοὺς βασιλέας, κατακλείστους ὄντας, καὶ οἰκουροὺς τὸ πλέον· *Reges colunt, ut Deos, qui fere clausi consident domi.* Cujus rei testis quoque Diodorus lib. III. Vide autem, an in allatis Strabonis verbis pro βασιλικοὺς, quod puto signet purpuratos regis, non scribendum sit, βασιλεῖς, quandoquidem sic est in epitome Strabonis: vel βασιλικοὺς θεοὺς corruptum sit, ex βασιλεῖς ὡς θεοὺς, regulos ut Deos.

Habemus & exemplum apud Libyas. Nam Psaphon, homo non magnæ rei, pro Deo à Libycis cultus, cum aves varias docuisset domi, Μέγας θεὸς Ψάφων, dimissæque illæ hoc in sylvis cecinissent: ut est apud Michaelem Apostolium *, & Arsenium Monembasiensem †. Ac simile conatus Anno Carthaginensis. Sed dispari successu. Nam dimissæ aves, canere oblitæ, quod captivæ didicerant; ad cantum rediere nativum: ut varia in Historia refert Ælianus lib. XIV, cap. XXX.

* *Centuria 20, proverb. 100.*
† *in Apophthegmatis voce Ψάφων.*

CAPUT XVII.

Mutia, & Lucullea, *festi dies ab Asiaticis instituti in honorem Mutii Scævolæ, & L. Luculli. De cultu Alexandri Magni, & super eo Atheniensium decretum, Spartanorum item: deque honore, quem habitum iere Græci, non Demetrio Poliorcetæ modò, sed etiam fœdis ejusce adulatoribus. Deque cultu Pyrrhi Epirotæ, & spleneticis ab eo miraculosè, ut creditum, sanatis. Ut Cæsar Augustus, dum viveret pro Deo habitus sit Romanis: ac Horatius eum videri voluerit esse Mercurium, qui descenderit cælis: deque aris illi erectis, & ἀποθεώσει, quam eidem scripsit Ovidius, & sacerdotibus ei dicatis, quos* Augustales *dixere. De cultu Tiberii, Caligulæ, Claudii, Domitiani, Cæsarum. Atque ut Christiani etiam imperatores, alio licet sensu, varias retinuerint formulas divinitatis à gentilibus introductas. Quâ mente* numinis *appellatio sit attributa illis, qui divini numinis vicem obtinerent. Utrùm Germani Veledam habuerint pro Dea, an muliere divinâ: deque Rasdi seu Varasolo, culta ab Hungaris. Item ut Callisthenes quoque, gentilis licet, hunc hominum cultum improbârit.*

A Barbaris ad Græcos venio, & Romanos. Primùm de Græcis videamus, qui Asiam habitarunt peninsulam. Ubi festos statuêre dies Romanorum illis, qui justè sanctéque provinciam administrassent. Id factum fuit Q. Mutio Scævolæ. Unde Cicero in Verrem lib. II: *Mithridates in Asia, cum eam provinciam totam occupasset, Mutia non sustulit; hostis, & hostis in cæteris rebus nimis ferus & immanis: tamen honorem hominis, deorum religione consecratum, violare noluit.* Meminit hujus festi & Asconius in Divinat. & in Verr. III. Itidem *Lucullea* instituerunt in honorem Luculli: quo de festo Plutarchus in Luculli vita, & Appianus de bello Mithridatico.

Iam in Europam navigemus. Satis est notum, ut Alexander magnus, non à Persis modò Deus voluerit haberi; sed suis etiam Macedonibus, & Græcorum aliis; qui hac parte Macedonibus erant faciliores. De Demade Atheniensi sic legas apud Ælianum Var. Hist. lib. V, cap. XII: Ἐκκλησίας οὔσης Ἀθηναίοις παρελθὼν ὁ Δημάδης, ἐψηφίσατο θεὸν τὸν Ἀλέξανδρον τρισκαιδέκατον· *Convocatâ Atheniensium concione exsurgens Demades, decreto statuit, ut Alexander Deus esset decimus tertius.* Hoc est, ut accessio fieret XII Consentium. Quod tamen indignè adeò tulerunt Athenienses, ut iccirco centum talentis multarint Demadem. Argutè verò, ex gentis more, sic decrevere Spartani, Ἐπειδὴ Ἀλέξανδρος βούλεται θεὸς εἶναι, ἔστω θεός· *Quandoquidem Alexander vult esse Deus, esto Deus.* Memorat Ælianus lib. II Var. Histor. cap. XIX.

Quomodo autem Athenienses adulati sint Demetrio Poliorcetæ, refert Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: Ὅπου γε καὶ ὅλα ἔθνη, καὶ πόλεις αὐτάνδροι, κολακείαν ὑποδυόμεναι, ἐξευτελίζουσι τοὺς μύθους περὶ τῶν θεῶν, ἰσοθέους ἀνθρώπους καταγραμματίζοντες ἑαυτοὺς, ὑπὸ δόξης πεφυσημένοι, ἐπιψηφιζόμενοι τιμὰς ἑαυτοῖς ὑπερόγκους· νῦν μὲν τὸν Μακεδόνα τὸν ἐκ Πέλλης τὸν Ἀμύντορος Φίλιππον, ἐν Κυνοσάργει νομοθετοῦντες προσκυνεῖν, τὴν κλεῖν κατεαγότα, καὶ τὸ σκέλος πεπηρωμένον, ὃς ἐξεκόπη τὸν ὀφθαλμόν. αὖθις δὲ τὸν Δημήτριον, θεὸν καὶ αὐτὸν ἀναγορεύοντες· καὶ ἔνθα μὲν ἀπέβη τοῦ ἵππου Ἀθήναζε εἰσιὼν, καταιβάτου ἱερόν ἐστι Δημητρίου· βωμοὶ δὲ πανταχοῦ, καὶ γάμος ὑπὸ Ἀθηναίων αὐτῷ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς ἠυτρεπίζετο· ὁ δὲ τὴν μὲν θεὸν καὶ αὐτὸν ἀναγορεύοντες· ὁ δὲ τὴν μὲν θεὸν ὑπερηφάνει, τὸ ἄγαλμα γῆμαι μὴ δυνάμενος· Λάμιαν δὲ τὴν ἑταίραν, εἰς Ἀκρόπολιν ἀνῄει, καὶ τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐνεφύρετο παστῷ, τῇ παλαιᾷ παρθένῳ τὰ τῆς νέας ἐπιδεικνὺς ἑταίρας σχήματα. *Cùm etiam integræ gentes, & cum ipsis viris urbes, adulatione utentes, sermones de Diis viles &* con-

proconsul Africæ, epist. ad Constantinum M. apud B Augustinum epist. LXVIII: *Scripta Cælestia Majestatis vestræ accepta, atque adorata.* Ac similiter Latinus Pacatus panegyrico, quem dixit Theodosio: *Deum dedit Hispania, quem videmus.* Et Claudianus præfat. de tertio Honorii consulatu:

Me quoque Pieriis temtatum sæpius antris
Audet magna suo mittere Roma Deo.

Symmachus lib. X, epist. XXI, quæ ad Theodosium, & Arcadium Augustos: *Præcipua quidem beneficia numinis vestri populus Romanus exspectat, Divi imperatores. Sed ea jam quasi debita repetit, quæ æternitas vestra sponte promisit.* Dixeris, non placuisse talia imperatoribus Christianis. Imò secus est, quando de sese sic ipsi loquuntur. Sic *Nostram divinitatem* dixere Theodosius & Valentinianus AA. L. III Cod. de summ. Trinit. ac eâdem lege est, *Nostrum divinum præceptum.* Honorius item, & Theodosius de se, *nostrum numen*, inquiunt L. VIII, & IX Cod. de sacrosanctis Ecclesiis. Videas & imperatores jussionem suam vocare, nunc *cæleste oraculum*; ut L. X Cod. de Sacrosanct. Eccl. nunc *sacrum oraculum*; ut L. V Cod. Si contra jus, vel utilit. publ. nunc *divinum verbum*; ut L. II Cod. de Mandat. Princip. Suntque alia id genus in eorum edictis compluria. Verum enimvero non propriè sic loquuntur; quomodo hæc soli conveniunt Numini supremo: sed solùm κατὰ μεταφορὰν, quatenus vicem Dei obeunt in terris. Vnde Theodosius ipse in Theodos. Cod. L. XV, tit. IV: *Siquando nostræ statuæ, vel imagines, eriguntur; seu diebus, ut adsolet, festis, sive communibus, adsit Iudex, sine adorationis ambitioso fastigio; ut ornamentum diei, vel loco, & nostræ recordationi, sui probet accessisse præsentiam. Ludis quoque simulachra proposita tantum in animis concurrentum, mentisque secretis, nostrum numen, & laudes vigere demonstrent. Excedens cultura hominum dignitatem supremo Numini reservetur.* Vbi clarè videmus, distingui inter cultum convenientem numini imperatoris, & illum, humanam qui excedit culturam, numinique convenit supremo. Et sanè *numen* naturâ suâ idem est ac *nutus*; ut *momen*, ex quo *momentum*, idem ac *motus*; *augmen*, unde *augmentum*, idem ac *auctus*; parque ratio in aliis. Hæc caussa est, cur διακριτικῶς * dicamus, *numen divinum.* Sed quod ἁπλῶς † *numen* pro divino numine dicimus, id fit κατ' ἀντονομασίαν ‡. Quod verò ad *Dei* nomen, id satis constat in Scripturis sæpius tribui hominibus in dignitate constitutis: ut Exod. VII, I, & XXII, 8, item I Sam. XXVIII, 13, Psal. XLVII, 10, & LXXXII, 6, Ioan. X, 34. Fit hoc ob communicatam quodammodo potestatem Dei: ita ut jus dicentes Deum repræsentent, velut imago ejus. Vnde Corippus Africanus in laudem Iustini Augusti Iunioris lib. II:

* *distinctionis ergo.*
† *simpliciter.*
‡ *per figuram, qua generale vocabulum pro excellentiori specie accipitur.*

Terrarum dominus Christus dedit omnia posse.
Ille est omnipotens, hic omnipotentis imago.

Iam à Romanis ad Europæorum eos veniamus, quos illi, pro fastu suo, *barbaros* vocitabant. Qualis Germanorum natio; cui feminæ etiam pro Deabus habitæ creduntur, propter illud Taciti lib. IV. Historiarum: *Munius Lupercus, legatus legionis, inter dona missus Veledæ. Ea virgo, nationis Bructeræ, latè imperitabat, vetere apud Germanos more, quo plerasque feminarum fatidicas, & augescente superstitione arbitrentur deas.* Sed non de nihilo est, quod ait, *augescente superstitione.* Quasi dicat, tandem id fieri in animis quorundam imperitiorum; quales præ cæteris sunt superstitiosi. Ideo alibi ait, *plerosque* sic desipere. Vt satis liqueat, non eam fuisse opinionem omnium, vel majoris partis. Locus, quem dixi, ac quo item pro Diis habitas adstruunt, est libro de moribus Germanorum: *Inesse etiam sanctum aliquid, & providum* (feminis) *putant: nec aut consilia earum aspernantur, aut responsa negligunt. Vidimus sub divo Vespasiano Velledam, diu apud plerosque numinis loco habitam. Sed & olim Auriniam, & complures alias, venerati sunt, non adulatione, nec tanquam facerent Deas.* Mihi verborum Taciti hæc potiùs mens videtur, Germanos, pro Apollinari, & similibus oraculis, consuluisse virgines, vel feminas, quibus divini aliquid inesse existimarent. At pro deabus iccirco habitas non dicit; imò disertim negat. Solùm igitur hoc voluit, habitas esse pro vatibus, ac divinis. Quomodo & accipi oportet verba illa Dionis in ἐκλογαῖς περὶ πρεσβειῶν, à Fulvio Vrsino editis, fragmento XLIX: Ὅτι Μάσυος ὁ Νασαμόνων βασιλεὺς, καὶ Γαύνα παρθένος ἡ μετὰ τὴν Βελήδαν ἐν Κελτικῇ θειάσασα, ἦλθον πρὸς τὸν Δομιτιανὸν, καὶ τιμῆς παρ' αὐτοῦ τυχόντες, ἀνεκομίσθησαν· *Masyus Nasamonum rex, & Gauna virgo, quæ post Veledam in Celtica sive Germania, furore fuit afflata divino, ad Domitianum venerunt, honoréque ab eo affecti, domum sunt reversi.* Fulvius monet, verba illa, μετὰ τὴν Βελήδα, corrupta videri. Credo, non occurrebat illi Veleda Tacito memorata; uti & Statio Papinio; ex quo discimus, captum esse postea, ductamque in triumphum. Locus est lib I Silvarum, Soteriis pro Rutilio Gallico:

— Arctoas acies, Rhenumque rebellem,
Captivæque preces Veledæ.

Et sanè poëtæ ejus verba non esse hac parte corrupta, fidem etiam fecerit Suidas in Θειάσασα: ubi hunc Dionis locum, sed, ut solet, præterito scriptoris nomine, adducit; planè similiter, nisi quòd pro Μάσυος, habet Μέσυος; pro Νασαμόνων, Σεννόνων; pro Γαῦνα, Γάννα; & pro μετὰ τὴν Βελήδα, quod est, *post Veledam*, μετὰ τῆς Βεληδᾶς, *cum Beleda.* Quæ nihil faciunt ad summam rei. Solùm pro Σεννόνων rescribe Σεμνόνων: qui ad Albim, testibus Strabone, Tacito, Ptolemæo, Zosimo, imò & Vellejo.

Post Germanos etiam consideremus Hungaros: dè quibus M. Ioannes de Thwrocz in Chronicis Hungaricis parte II, cap. XXXIX, refert, ut Ianus, filius Vathæ de castro Beli, qui primus Hungarorum dæmoniis se dedicârat, pro Dea coluerit Rasdi, quæ capta à Christiano rege Bela, carcereque conclusa fuit, usque

Digitized by Google

dum proprios comedens pedes moreretur. Quam verò Thwroczius nuncupat *Rasdi*: eam Antonius Bonfinius lib. XII * rerum Hungaricarum *Varasolo* appellat.

* pag. 223. vers. 45, edit. Oporinianæ.

Atque hæc de cultu hominum cælestes honores usurpantium in terris: quos egregiè refellit Callisthenes, apud Curtium quidem lib. VIII disserens adversus Cleonem: apud Arrianum autem in IV, Anaxarcho respondens.

CAPVT XVIII.

Transitur ad hominis naturam, nos deducentem ad Deum creatorem. Quid per calorem nativum, & humidum radicale, intelligatur. Cujus temperamenti homines vitam ducant vitalem magis. Inter caussas vitæ substantiales externas primus locus datus aëri, & qualis aër noceat. Cur ingenio Australes, Septentrionales robore præstent. Quando largius assumi conveniat alimentum. Quam noxia sit retentio eorum, quæ excernimus: ac in his seminis genitalis. Sudor tale excrementum est concoctionis tertiæ, quale urina est in secunda. Insensilis perspiratio quàm vitæ sit necessaria, & contrarium ejus, quod ἀδιαπνευςίαν vocant, quàm noxium sit, & quibus à caussis proveniat, & quo indicio deprehendatur.

OStendimus, ut homines, etiam dum in terris agerent, sint habiti pro Diis. Nunc aperiam, ut homo cognitione sui perducatur in amorem & cultum veri numinis, quod eum fecit. Tria autem præcipuè sunt, quibus Deus beneficentiam ostenderit erga omne genus humanum; vita, sensus, & uterque λόγος, sive ratio, & oratio.

Vitam an etiam fossilia habeant, postea fortasse videbimus. Illud quidem inter philosophos convenit, esse eam homini non cum mutis modò animantibus, sed cum plantis etiam, communem: sic tamen, ut clariùs & excellentiùs ea reluceat in homine, qui omnium est viventium mensura.

Vita (quæ à Græco βιοτὴ, seu Doricè βιότα, sic dicitur) est conjunctio animæ cum corpore: ut sit modus existentiæ, nec à vivo differat, nisi ut modus, & res. Fit hæc conjunctio vinculo caloris nativi, & humoris radicalis. Caloris autem nativi nomine non eum modò, qui nobis ab ortu ipso inest; sed illum quoque complector, qui in animantibus quotidie ex corde, velut fonte, in reliqua influit membra. Itidem per humorem radicalem intelligo tum primogenium, quem à parentibus habemus; tum influentem, qui ex benigniori alimentorum succo nascitur. Humidum conuenit esse non aquosum, ac tenue; sed aërium, pingue, & bene compactum. Calidum item, non igneum, & acre, esse oportet; sed benignum, & blandum. Hujusmodi temperamentum magis reperias in sanguineis: ac propterea per se magis sunt vivaces. Sed per accidens fit, ut sæpe aliis celeriùs discedant. Quemadmodum si nimis indulserint Veneri, & Baccho, quæ naturam nimis debilitant. Proximum post eum locum obtinent cholerici, qui minùs sunt vivaces sanguineis, quia calor eorum est igneus, non blandus. Ab cholericis item vincuntur phlegmatici, quia parum his est calidi nativi; at humor est copiosus; neque is aëreus, sed aqueus. Minimè omnium vivaces sunt melancholici; quia cum vita in calido, & humido consistat, hi temperamento sunt frigido, & sicco. Temperamentum autem intellige non illud Arithmeticæ proportionis, quod vocant æquale ad pondus: sed proportionis Geometricæ, ubi qualitas una majori est gradu, quàm altera: nec eo minus est commoda temperies, quia talis dispositio tali convenit naturæ.

Nec tamen longitudo, aut brevitas vitæ, solùm ab interiori temperie dependet; sed etiam ab caussis externis: quarum aliæ substantiæ sint, aliæ accidentia duntaxat. Substantiæ sunt triplices; aër, alimentum, excrementum. Quorum singulis attributa à Deo vis juvandi, & lædendi.

Aër conducit moderatè calidus, purus, & ventilatus. Nam, nisi moveatur, putrescit. Frigidus admodum per se nocet: prodest tamen per accidens populis Septentrionalibus, quippe & robustis, & vivacibus magis: idque quia frigore aëris sic calor constringatur nativus, ut non dissipetur. Ac propterea earum etiam regionum arbores sunt aliis proceriores, & aptiores ædificiis. Fere tamen ingenio aër iste frigidus obest: unde communis est opinio, gentes Septentrionales magis parandis esse imperiis idoneas, quàm conservandis.

Alterum erat alimentum; quod à calore innato attenuatum, & immutatum, in sanguinem, & vires, transit. Tantum ne sit vel alienum à corporibus nostris, ut venena: vel immoderatum, quale non reficit, sed opprimit vires: vel varium, cujusmodi expetitur à stomachis fastidientibus; sed non citra noxam, quia turbulentâ, & inæquali concoctione inquinat magis, quàm alit: vel denique ne non suo sit ordine adsumtum, cùm multum quoque referat, ne ea, quæ tardius concoquuntur, prius comedantur illis, quæ facilè putrescunt. Tempus etiam anni est considerandum. Æstate enim parcior convenit cibus, quia tum dispergitur calor innatus. Hieme conceditur largior, quia tum calor ab externo frigore interius pulsus cibum melius & concoquit, & digerit. Æstate item amplius bibitur, quia aër siccior siticulosos reddit. Hieme convenit meracius, quo membra exteriori frigore torpentia calore vini intepescant. Similiter ætatis faciendum discrimen. Dum corpus incrementum capit, plus alimoniæ requirit. Vti & si laboribus exerceatur corpus. Multum quoque refert, quanto adsueverimus, cum subita etiam in melius commutatio noxia esse soleat. Exemplo, præter alios, nobis ante hos annos XXV clarissimus, & amœnissimi vir ingenii, Dominicus Baudius fuit; qui multo fecisset sapientius, si majori vitæ parte immodico adsuetus mero, non derepente, sed paullatim, genium defrudasset.

Quid

Digitized by Google

Quid quod non ab alimentis modò, ſed excernendis etiam, dependeat vita? Sic meminimus, Senatorem ampliſſimum, & nobis, dum viveret, amiciſſimum, lotio retento, paucos intra dies deceſſiſſe. Celſi quoque eſt lib. 1, cap. III: *Ex ventre ſuppreſſo inflammationes, capitis dolores, aliaque ſuperioris partis mala increſcunt.* De retentione ſeminis notum vel exemplo Michaelis Verini; de quo Politianus: *Ne ſe pollueret, maluit ille mori.*

Sed hac parte, ut tempora nunc ſunt, peccari neutiquam ſolet. Contrà fit plurimùm, ut (quemadmodum ait Tullius in Catone) *libidinoſa intemperanſque adoleſcentia effœtum corpus tradat ſenectuti.* Nec obſcura eſt ratio. Quippe immoderata Venus, & calorem juſto magis auget in jecore, & renibus: & ob meatus patentiores reſolvit ſpiritus in corde, cerebro, & ſtomacho. Hinc in jecore ſanguis fit nimis bilioſus: in renibus oritur nephritis: in corde & artubus palpitatio, & ab eadem cauſſa deliquium animi: à cerebro, catarrhi: in ſtomacho, cruditas, & variæ hinc obſtructiones; æſtate imprimis, quia cibus tum difficiliùs concoquitur, & digeritur. Oculi quoque læduntur, quia avocatur ab iis ſpirituum copia: oculorum tunicæ indurantur, meatus vix pervii fiunt. Quæ omnia ſingulos ſpectant: ſed præcipuè ſenes; quos Venus frigidiores, & quia tranſpirationem impediat, graviores plurimùm reddit. Ac propterea utile eſt attendere etiam, quomodo quis affectus ſit poſt Venerem, & ſomnum. Si poſt ea conſequatur corporis laſſitudo, reſpiratio difficilis, & pro agilitate corporis, gravitas ejus major: indicium habemus, plus Venere eſſe ablatum, quàm acceſſerit ſomno.

Etiam ad excrementa pertinent ſudor, & inſenſile illud, quod perſpiratur. De ſudore nemo, quod dixi, mirabitur, niſi idem miretur de urina. Nam, ut Galenus ait in decimo de ſimplicium medicamentorum facultatibus: Ἱδρὼς, ἕν τι καὶ τοῦτο τῶν ἐν σώματι τοῦ ζώου γινομένων ὑγρῶν, ὕλην τε τὴν αὐτὴν ἔχον, τόν τε τρόπον γενέσεως τὸν αὐτὸν τοῖς οὔροις. Ἐκ γὰρ τῆς πινομένης ὑγρότητος ἡ γένεσις ἀμφοτέρων ἐστὶ, θερμαινομένης τε ἅμα κατὰ τὸ σῶμα, καί τι χολῶδες οὐσίας προσλαμβανούσης. Ἐπιπλέον γὰρ ὁ ἱδρὼς κατείργασται, διεξεληλυθὼς ἄχρι τοῦ δέρματος ἅπαντα τὰ μεταξὺ μόρια. *Sudor, & hic unus eſt humorum in corpore provenientium humano, eandem & materiam habens, & generationis modum, ac urina. Siquidem uterque generatur ex eo, quem bibimus, humore, calefacto in corpore, & bilioſæ aliquid ſubſtantiæ adepto. Attamen ſudor magis eſt elaboratus, quia, transmiſſis partibus omnibus, ad cutem uſque pervenit.* Vt igitur urina Lucretio * *ſaccatus corporis humor* dicitur: ita & ſudor eſt liquor colatus ſeroſi illius humoris, qui ſanguini miſcetur, & præcipuè à ſpiritu irruente propelli foras ſolet.

* *lib. 4. verſ. 1022.*

Inſenſile, quod perſpiratur, partim per os abit, partim per poros, cum corpus naſſæ inſtar ſe habeat, niſi quòd foramina ejus ſint valde exigua. Per os non ultra ſelibram exſpiratur: quod arguunt guttæ ſpeculo ori oppoſito affuſæ. Sed per poros, ſi de die adſumtus ſit cibus octo librarum, tranſpirabitur plus minùs libris quinque. Nempe ut plurimùm. Neque enim certi aliquid hîc præſcribi poſſit, quia omne hoc variat pro ratione naturæ, ætatis, regionis, ciborum, & ſimilium. Sunt verò ejus, quod tranſpirantur partes duæ: una levior, quæ, ſimulac tranſpirata eſt, evolat: gravior altera, quæ emiſſa obſidet corpus, ac materies eſt pediculorum, & cauſſa contagionis in unà cubantibus. Quod ſi inſenſilis tranſpiratio ceſſet (ἀδιαπνευςίαν Græcè dixeris) putreſcunt humores; unde varia morborum genera. Provenit hoc malum ab aëre frigido; præſertim ſi frigeamus, dum ſomnum capimus: item oritur à cibis craſſis, & viſcoſis; vel ſi negligatur omne corporis exercitium; vel valida corpora diu nimis abſtineant Venere. Retentæ autem tranſpirationis eſt argumentum, ſi corporis pondus ſolito magis auxerit; nec tamen vel plus ſolito adſumtum ſit alimenti, vel plus retentum ſit excrementi. Sed omne hoc argumentum qui accuratius noſſe volet, adeat Sanctorium Sanctorii in Statica ſua Medicina †.

Denique ad excrementa etiam pertinent flatus ventris: unde Stoicorum ‡ erat opinio, non minùs eos liberos, quàm ructus eſſe oportere. Quale quidem de iis edictum meditatus fuerit Claudius Cæſar, in ejus vita dicet Tranquillus *.

† *Venetiis edita anno* 1614

‡ *Cicero lib. 9 epiſtolarum, ea qua incipit,* Amo verecundiam.

* *cap. 32.*

CAPVT XIX.

Quantum ad vitam proſint exercitia corporis. Interim diſpiciendum eſſe, ne vel à cibo nos multum exerceamus; vel alias etiam, ne nimis vehemens ſit exercitium; vel ne poſt laſſitudinem aquis natemus gelidis, aut frigidæ potui indulgeamus. Dii palæſtrici, Mercurius, Apollo, Hercules, Caſtor. Labor inter Deos inferos. Quies Dea erat Romanis: fanum ejus fuiſſe extra portam Exquilinam, ut docuit Strabo; non Collinam, quæ mens fuit Auguſtini. Cur Romani, cùm Quietem pro numine colerent, non tamen ei publicè ſacrificarint. Orcus Quietalis. *Somni bona, & Affectuum, eò attinguntur duntaxat, quia de illis inferiùs agetur.*

DE corporibus iis vidimus, quibus vel aſſumendis, vel excernendis, vita conſervatur humana. Ab hiſce cauſſis, quas ſubſtantiales nuncupant, confero me ad accidentales: ut ſunt motus, & quies; ſomnus, & vigilia; varii item affectus animorum. Singulorum ex iſtis maxima à Deo data eſt vis in vita, vel tuenda, vel deſtruenda.

Motus enim, ſive exercitium, torpentem in nobis excitat calorem, eoque & ſpiritus reddit vegetos, & alacres: atque ut ventilatio paleas è tritico, & ſpicas inanes, flatu diſpellit: ita exercitatio quoque fugat noxios è corpore humores. Quà ſimilitudine hoc ipſum illuſtrat Lucianus de Gymnaſtica. Atque idem Galenus indicat lib. 1 περὶ ὑγιεινῶν· Γυμνάσια δύναται

Digitized by Google

. δύναῇ τὰ περιττώματα λύειν, καὶ διὰ τ̃ πόρων ἐκκενῶν. *Exercitationes possunt superflua discutere, & per meatus evacuare.* Imò, Vegetio * auctore, *Rei militaris periti plus quotidiana armorum exercitia ad sanitatem militum putarunt prodesse, quàm medicos.* Propterea & Socrates sæpius, Laërtio † teste, saltitabat; gnarus, uti aquæ desides putrescunt, ita & corpora nostra corrumpi otio atque ignavia. Quod egregiè Ovidius expressit in sexta missarum de Ponto elegiâ:

* lib. 3, cap. 2.

† lib. 2.

Cernis ut ignavum corrumpant otia corpus?
Vt capiant vitium ni moveantur aquæ?

Imò de ingenio sic idem in quinto Tristium eleg. XII:

Adde quòd ingenium longâ rubigine læsum
Torpet, & est multò, quam fuit ante, minus.

Tantum attendatur, quando quis se exerceat, & quantopere, & ut pòst se componere debeat. De primo sic Hippocrates lib. VI Epidem. sect. IV aphoris. ult. Πόνοι σιτίων ἡγείσθωσαν· *Labores antecedant cibos.* Alioqui labore calor dissipatur per corpus, & à stomacho ad exteriora vocatus, concoctionem impedit; unde corpus crudis repletur humoribus. De altero cavendum illud, ne immoderata sint exercitia, quæ humidum radicale exsiccant: imò, ut Seneca † scribit, *consumunt, quicquid in nobis mite placidumque est, & acria concitant.* Iam, quod tertium spectat, exercitio lassis videndum, ne aquis natent gelidis: quod in ingens vitæ periculum conjecit Alexandrum, ut est apud Curtium in tertio: vel frigidam avidiùs bibant, quòd tantopere damno fuit exercitui Pompeji ad Cambysem amnem: quemadmodum est apud Dionem lib. XXXVII.

† lib. 3 de Ira. cap. 9.

Cùm autem plurima sint bona moderati laboris, nullum tamen in Diis meruit locum; ne ille quidem palæstricus. Sed palæstritæ coluere Mercurium, Herculem, & Castorem. Vnde Tertullianus lib. de Spectaculis, cap. IX: *Sed & gymnicas artes Castorum, & Herculum, & Mercuriorum disciplinas prodiderunt.* Hinc Ἑρμῆς Ἐναγώνιος Pindaro Pyth. od. II, & Ἀγώνιος Isthm. od. I, antistr. IV. Imò Mercurio, & Herculi, commune in stadio templum posuere Arcades, teste Pausania *. Illustre quoque illud Salviani lib. VI de Gubernatione Dei: *Colitur & honoratur Minerva in gymnasiis; Venus in theatris, Neptunus in circis, Mars in arenis, Mercurius in palæstris.* Sed & Apollo Ἐναγώνιος colebatur; ut videre est ex Plutarcho in VIII Sympos. Luciano in Anacharside, & aliis. Vide sis, quæ de Diis palæstræ præsidibus tradita sunt Petro Fabro Agonistici lib. I, cap. XVI, & XVII.

* in Arcadicis.

Sed ut Labor ille non esset in Diis, qui fieret, ut morbum effugiamus, ac robusti simus, atque agiles; quos gymnasticæ fines facit Aristoteles in VIII Politicôn, & Galenus in III Hygieinôn: is tamen labor, qui suscipitur ad fugiendam famem, & egestatem, relatus in Deos fuit; sed à poëtis, nec nisi inter numina infera: unde Maro collocat ante Orci vestibulum; ubi & Famem, & Egestatem, & ferreos Eumenidum sive Furiarum thalamos constituit. Contentionis filius, Noctis nepos, dicitur Hesiodo. Sic enim ille in Theogonia †:

† vers. 226.

Αὐτὰρ Ἔρις στυγερὴ τέκε μὲν Πόνον ἀλγινόεντα.

Sententiam sic expresseris:

Sed peperit durum Contentio dira Laborem.

Vbi, cujusmodi Labor intelligatur, indicat, quòd ei fratres tribuat Prælia, Cædes, Mendacium, Legum contemtum, Perjurium: ad cujusmodi sæpe adigi homines videas egestate, & ærumnabilis laboris fugâ. De Labore satis.

At Quies (quæ, secundùm Aristotelem †, privatio est motus in eo, quod moveri est idoneum) pro Dea ab ipsis habita est Romanis. Ejus fanum fuit in via Labicana, teste Livio in IV: *Cum, inquit, hæc agerentur, jam consul Labicanâ ad fanum Quietis erat.* Via hæc Labicana à porta Exquilina stadiis CXX, hoc est XV milliaribus, ducebat Labicum, vetus oppidum, sed jam Strabonis ætate dirutum: ut legere apud eum est lib. V. Sanctus tamen Augustinus lib. IV de Civit. Dei, cap. XVI, ait, Quietem fanum habuisse extra portam Collinam. Atqui inter portam Exquilinam, quæ nunc vocatur Divi Laurentii, & Collinam, quæ dicitur Salaria, interjecta erat porta Viminalis, quæ nunc B. Agnetæ. Omnino Straboni hac parte potiùs accessero, quàm magno Hipponensium antistiti. Ait idem antistes, non solere Quieti publicè sacra fieri: & caussam adducit geminam, quarum una est, quia populus Romanus esset inquies. Num hoc voluit, fuisse amantiorem belli, quàm pacis? Vtcunque est, censeo eò sacra ejus publicè neglecta, quia segnium videretur, amare quietem magis, quàm laborem: tum etiam quòd quies propria sit mortuorum; unde *quieti* pro *defunctis* apud Maronem in IV Æn. * & Orcus, quia omnibus afferat quietem, est *Quietalis* † dictus; ut constat ex Festo. Notum illud poëtæ Sulmonensis †:

† lib. 5 Natur. Auscult. cap. 6, sive aliis 8.

* vers. 379.

† sic rectè est in MSo pro Quietalus.

† lib. 2 Amor. eleg. 9.

Longa quiescendi tempora Fata dabunt.

Sed verisimile est, eos, qui Quietem inter Numina retulerunt, illam potiùs caussam spectâsse, qua honestè gravia diffinduntur negotia, ut sic vita prorogetur, & edulcetur. De qua luculentè Seneca libro de Tranquillitate Animi cap. XV. Merebatur locus adscribi; sed prolixior est: & quid istoc opus, quando sapiens ille Hispanus manibus omnium viritim teritur; sanè debet?

Sequitur Somnus; cujus multa item bona, dummodo eum aliquo post cibum intervallo, non saturi mox capiamus. Alioqui crudo cibo vis gravatur concoctrix, ac spiritus opprimitur, haut aliter ac si natantibus onera appendas. Vt juvet quoque, assumendus est, non ad socordiam; sed ad medicinam. Nimius enim exstinguit calorem nativum; unde animi pariter, ac corporis torpor. Vt verò Somnus in Deos quoque sit relatus, in Affectionibus corporum dicetur.

Denique & affectus sunt idonei vel producere,

Digitized by Google

re,vel corripere vitam. Plurimùm enim ad longævitatem confert animus tranquillus, ac serenus. Tristitia quippe cum metu constringit fibras, atque ita exsiccat humorem corporis nativum; haut secus ac,si compresseris spongiam, prope omnis inde exstillat liquor. Sed de Affectibus inferiùs majori curâ erit dicendum: ubi bona, malaque Affectuum exponam, & ut propter eam vim illis sit attributus in Diis locus.

CAPVT XX.

Quomodo Varro dimensus sit hominis ætates. Qui μελλέφηβοι, ἔφηβοι, ἐξέφηβοι, & quam laxè Homerus vocabulo ἥβης utatur, Maro item juventutis. Hebe, *sive* Iuventas *Dea, Iovi a poculis. Etiam apud Romanos Iuventutis templum fuit.* Bona ætas,*pro* juventute; *ut* mala *pro* senectute. *Senectus poëtis numen,sed inferum; & caussa ejus. Vt Solon per septenarios distinxerit ætates. De climactericis nobilioribus tribus: uno, qui resultat ex annis septies septenis; altero,qui ex novies novenis; tertio,qui ex septies novenis,seu novies septenis. Vt septenarius corpus, novenarius animum sit creditus immutare: ac ille propterea Apollini, corporis medico; hic Musis, quæ animæ medentur, fuerit sacratus: atque ut Platoni, quia exactis annis novies novenis mortuus esset, à Magis fuerit sacrificatum. Alii item qui eâ ætate decesserint. Cur aliqui, anni sexagesimi tertii minorem esse potentiam existiment, quàm quadragesimi noni, vel octogesimi primi. Quo anno ætatis decesserit Aristoteles. Climactericos non esse Christianis extimescendos. Cujusmodi separatio animæ intelligatur, cum Mors definitur: eâque occasione locus in Actis Apostolicis enarratus. Mors alia naturalis,alia violenta;& ut hæc fiat per μάρανσιν, aut σβέσιν; & varia utriusque genera.* Decrepitis *unde nomen. Cur naturalis mors nullum, vel exiguum, adferat dolorem. Quare exitialis sit halitus carbonum accensorum cubiculo concluso. De morte Catuli,& Cæsaris Ioviani. Qua de caussâ cicuta hominem exstinguat. De morte Diogenis Cynici,& scurræ Veneti. Vt plantæ vel æstu, vel frigore nimio, exarescant. Mors poëtis Dea, cui & sacrificatum: deque ara ejus apud Gaditanos.*

HÆc de caussis vitæ. Duratio verò ejus propter mutationes, quæ certis contingunt intervallis, in varias distinguitur ætates. Quam diversas autem vias instíterint veteres in spatiis hisce dimetiendis,accuratè dicet Censorinus de die natali cap. XIV. Inter alia commemorat doctissimi Varronis opinionem: cui impubes sunt usque ad annum decimumquintum; adolescentes inde usque ad trigesimum; hinc juvenes usque ad quadragesimum quinctum; exinde seniores usque ad sexagesimum; reliquâ autem ætate senes. Sed de impubibus quod simpliciter ait, solis de maribus capiendum. Nam in femellis pueritia extenditur ad annum XII exactum. Sub adolescentibus verò & adolescentulos comprehendit. Quales anno decimoquincto sunt μελλέφηβοι, decimosexto ἔφηβοι, decimoseptimo ἐξέφηβοι: ut ibidem legere est. Satis verò est apertum, vocabula hæc esse imposita ἀπὸ τῆς ἥβης *: qua voce tum * à pube.
lanugo inguinis, tum ætas, qua ea succrescit, indicatur. Porrò Homerus, contrà quàm juniores solent, latè adeò extendit ἥβης tempus, ut non modò conveniat adolescentulis; sed adolescentibus quoque. Sicut contrà Latini nomen *juventutis* capiunt pro *adolescentia*. Vnde Maro VIII Æn.

Tum mihi prima genas vestibat flore juventa.

Itaque Dea,quæ Græcis Ἥβη, ea Latinis non *Hebe* solùm;sed etiam *Iuventas* nominatur. Hæc pocula fingitur diis ministrare, quia Dii semper vigorem habeant juvenilem. Homerus ait Herculi nuptam: quia Herculeum robur juvenili convenit ætati; non senili, quæ animi magis, quàm corporis viribus pollet. Nec poëtis solùm Dea est; sed etiam pro numine culta est Romanis. Livius lib. XXXVI †: *Item Iuventutis ædem in Circo Maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam sexdecim annis ante M. Livius Cos. quo die Asdrubalem, exercitumque ejus, cecidit.* Nec mirabitur, Iuventutem fuisse cultam pro Dea, qui cogitàrit,quanta sint bona ejus ætatis. Vnde &, uti Nonio observatum, *bonam ætatem* pro *juventute* posuit Marcus Tullius libro de Senectute: *Quod si ipsis voluptatibus bona ætas fruitur lubentiùs, primùm parvulis fruitur rebus.* Vt contrà *malam ætatem* pro senectute dixit Afranius Vopisco: † cap. 36.

Mala ætas nulla delinimenta invenit.

Hoc est, puellæ quidem formosæ à natura habent, quo suos demulceant amatores: sed anûs nec à natura, nec à philtris, inveniunt, quo delinire animos adolescentiæ, & in sui pertrahere amorem, possint.

Et tamen hæc quoque mala ætas relata est à poëtis in Deos; sed inferos. Nempe non attenderunt ad senectutis bona; qualis est prudentia, & tot alia à Tullio recensita libro de Senectute; sed tantummodo illa, quæ vulgus considerat, corporis imbecillitatem, & sæpius tristem ac querulam vitam. Vnde Maro in VI Æn.

Vestibulum ante ipsum, primis in faucibus Orci,
Luctus, & ultrices posuere cubilia Curæ,
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus.

Ibidem mox addit:

Ferreique Eumenidum thalami.

Sanè Eumenides in Diis: uti & in Morbis Febris, ipsis Romanis. Vt, quin Senectus itidem Maroni inferatur, tanquam numen, minimè sit dubitandum.

Mirum verò & in crescente, & statâ, & decrescente ætate, fere pro septenariis sic variare corpus: quod pro planetarum septem dominio fieri putatur. Solon hanc diversitatem ostendit versibus illis,quorum initium, Παῖς μὲν ἄνηβος ἐών. Sententiam sic expressit Censorinus ‡: ‡ cap. 14.
Fere post septimum quemque annum articulos quosdam, & in his aliquid novi, natura ostendit; ut & in elegia Solonis cognoscere datur. Ait enim,

in

in prima hebdomade dentes homini cadere, in secunda pubem apparere, in tertia barbam nasci, in quarta vires, in quincta maturitatem ad stirpem relinquendam, in sexta cupiditatibus temperari, in septima prudentiam linguamque consummari, in octava eadem manere, in qua alii dixerint oculos albescere, in nona omnia fieri languidiora, in decima hominem fieri morti maturum. Cumque natura, ut ex istis liquet, septennio quoque variet: tum maximam ajunt fieri mutationem, ubi, duplicato hoc numero, exacti sint anni septies septeni: hoc est, anno quinquagesimo; quando etiam mulierum fere fœcunditas conquiescit: non quasi vis ulla numeris insit, sed quia sic Deus fecerit naturam, ut pro certo temporum agat intervallo.

Quamquam verò Solon dicat, pro septenariis tum corpus, tum animum, mutari: aliorum tamen opinio est, septimo quolibet variare corpus; at nono quovis immutari animos nostros: atque hoc in novenariis fieri, usque dum, & hoc numero duplicato, hoc est novies novenis exactis, mens à se abeat. qui quadratus numerus, sed eo, quo interpretabamur, modo, potentissimus est in iis, in quibus animi potiùs, quàm corporis, natura dominatur. Imò ferè, si Censorino * credimus, *qui tales fuerunt, non priùs vitâ excedunt, quam ad annum illum octogesimum & unum pervenerint: in quo Plato finem vitæ, & legitimum esse existimavit, & habuit legitimum.* Ac propterea Platonem magi plus quàm hominem existimarunt. Vnde Seneca epist. LVIII: *Nam hoc scis, puto, Platoni diligentiæ suæ beneficio contigisse, quòd natali suo decesserit, & annum unum atque octogesimum implevit, sine ulla deductione. Ideo Magi, qui fortè Athenis erant, immolaverunt defuncto; ampliorıs fuisse sortis, quàm humanæ rati, quia consummasset perfectissimum numerum, quem novem novies multiplicata componunt.* Etiam, ut Censorinus † ait, *hoc anno & Dionysius Heracleotes, ut vitâ abiret, cibo abstinuit: & contra Diogenes Cynicus cruditate in choleram solutus est. Eratosthenes quoque, ille orbis terrarum mensor, & Xenocrates Platonicus, veteris Academiæ princeps, ad eundem annum vixerunt.* Quia verò, ut diximus, pro septenario quidem corpus, pro novenario autem variare animus existimatur: eo prior numerus sacratus est Apollini, qui corpori facit medicinam: at posterior Musis, quæ animos sanant: nam animis Musicam perturbatis mederi, satis constat. Plutarchus lib. IX Symposiacôn quæst. III: Ἡ γὰρ ἐννεὰς δή πως ταῖς Μούσαις, ἡ δὲ ἑβδομὰς τῷ Μουσηγέτῃ προσκεκλήρωται· *Novenarius Musis, septenarius est Apollini dicatus.* Censorinus cap. XIV: *Plerique duos istos numeros subtiliter discreverunt, dicentes, septenarium ad corpus, novenarium ad animum pertinere: hunc medicinæ corporis, & Apollini attributum; illum Musis, quia morbos animi, quos appellant πάθη, Musica lenire, ac sanare, consueverit.*

* cap. 15.

† cap. 15.

Quòd si septenarius, & novenarius, concurrant, tum animi, tum corporis variare vis solet: minùs tamen tum vehemens est corporis immutatio, quàm cum septimus est septenarius: minùs etiam validè impetitur animus, quàm cùm nonus est novenarius. Nempe potentiùs agere creditur natura in numeris quadratis: qualis non est, si septies novena, vel novies septena, componas. Audiamus & de isto quoque differentem Censorinum: *Itaque primum climactera annum quadragesimum, & nonum, esse prodiderunt; ultimum autem octogesimum, & unum; medium verò ex utroque permixtum, anno tertio & sexagesimo; quem vel hebdomades novem, vel septem enneades conficiunt. Hunc licet quidam periculosissimum dicant, quòd & ad corpus, & ad animum pertineat: ego tamen cæteris dico infirmiorem. nam utrumque quidem supradictum continet numerum, sed neutrum quadratum: & ut ab utroque non est alienus, ita in neutro potens. Nec multos sane, quos vetustas claros nomine celebrat, hic annus absumsit. Aristotelem Stagiritem reperio: sed hunc ferunt naturalem stomachi infirmitatem, crebrasque morbid corporis offensiones, adeo virtute animi diu sustentasse; ut magis mirum sit, ad annos sexaginta tres eum vitam protulisse, quàm ultra non protulisse.* Atque hæc dum scribo, in mentem venit, pauculis solùm mensibus abesse ætatem meam ab medio istoc climacterico. Sive autem is verè infirmior est climactericorum aliis, ut ait Censorinus: sive id scripsit, ut metum demeret Q. Cærellio, eum extimescenti: nec is, nec climactericus quisquam, nec mors ipsa, formidini esse debet homini Christiano. Nam cùm gentilis etiam poëta † in magna beatitatis parte ponat, si

Summum nec metuas diem, nec optes:

† Martialis lib. 10. epigr. 47.

quanto minus nos mortem convenit timere, quibus ea est melioris vitæ initium? Quare si nondum eò perfectionis devenimus, ut cum Apostolo * *cupiamus dissolvi, & esse cum Christo:* saltem voluntatem nostram subjiciamus divinæ, eo nos solantes, quod, ut idem ait Apostolus †, *nemo nos separare possit à dilectione Christi:* ac, *sive* ‡ *vivimus, sive morimur, Domini sumus.*

* Philipp. 1. 23.

† Rom. 8. 35.

‡ Rom. 14. 18.

Sed quia jam à vita ad mortem nos perduxit oratio, hujus quoque caussas consideremus.

Quemadmodum anima cum corpore permanet, dum calor durat nativus, quod *vitam* vocamus *: sic eadem à corpore separatur, cùm calor is deficit prorsus. Intellige autem separationem non ratione situs, & loci: sed ratione conjunctionis personalis. Nam utcunque anima in corpore sit; si tamen non ampliùs informet, jure dicitur separata, quia non vivificat corpus. Atque ita capienda sunt verba Pauli Act. XX, 10, cùm de Eutycho jam mortuo, sed mox vivificando, ait, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν αὐτῷ εἶναι· *animam ejus in ipso esse.* Nec enim illa corpore excesserat: duntaxat dissolutum erat vinculum ejus cum corpore. Ac, puto, similiter capiendus est locus Matth. IX, 24, cùm Christus puellam, quam resuscitaturus erat, non mortuam ait, sed dormire.

* Arist. de juv. sen. vita & mor.

Cur omnimoda separatio sit necessaria, eam Aristoteles adfert rationem, quòd cuncta suam habeant originem, & quæ orta sint, occidere

Digitized by Google

dere sit necesse. Sed caussa hæc non simpliciter est vera; cùm angeli, & animæ nostræ, sint immortales. Dixeris, de corporeis esse sermonem. Verùm sic quoque Galeno adsentiam, qui libro περὶ μαρασμοῦ † censet, ut argumentum hoc Aristotelis probabile fuerit, nullâ tamen necessitate fulciri. A Galeno tamen in illo abiero, quòd putat, experientiâ solâ id constare. Planè enim arbitror, ratione niti, cur omnibus sit moriendum. Nam ut mittam primorum parentum culpam, quâ & sibi mortem meruere, omneque genus humanum eidem involverunt necessitati: à natura nostra est, quòd ex alimento humidum quidem absumatur à calore nativo; id verò, quod terrestre est, ex parte relinquatur; eoque corpus humanum exsiccetur magis, & magis; quæ & caussa est rugarum in corpore senili.

† de marcore.

Est verò mors alia κατὰ φύσιν, sive *naturalis*: alia παρὰ φύσιν, sive *violenta*. De utraque earum sic M. Tullius in Catone Majore: *Adolescentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis exstinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura, & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas.* Verùm & adolescentes morte moriuntur naturali, & senes violentâ. Quare paullo explicatiùs de utrâque dicendum. Naturalis est mors, quæ est à principio insito, sive ab ipso animante; ut cùm humidum nativum à calore proprio ob temporis diuturnitatem paullatim absumitur; eoque consumto, ob pabuli inopiam, calor contabescit. Usu hoc venit in senibus decrepitis: qui exstinguuntur instar lucernæ suâ sponte languescentis, ac tandem defectu pabuli cum crepitu exspirantis: unde & *decrepitos* vocari, Scaliger non absurdè conjicit ad Festum. Verisimilius interea est, sic dici, quia similes sint curribus veteribus, aliisque rebus fragilibus, quas difficulter loco moveas, quin crepitum edant. Hujusmodi mors fit citra dolorem, ut Plato ait in Timæo: vel saltem cum dolore exiguo, cùm magnus dolor semper sit ab caussa aliqua præter naturam; quales externæ. Quæ verò mortis genera proximè ad hanc accedant, vide apud Cardanum lib. VIII de rerum Varietate cap. XL.

Violenta est mors, cùm caloris exstinctio provenit à principio externo. Estque duplex. Quemadmodum enim duo sunt modi, quibus ignis perit: unus alimenti defectu, qui μάρανσις vocatur; Latinè *marcorem*, vel etiam *exsiccationem* dixeris: alter à contrario, nempe materiâ frigidâ, & humidâ; quæ σβέσις, sive *exstinctio* nominatur: ita & in corporibus nostris calor nativus duobus corrumpitur modis: quos & ipsos κατὰ μεταφορὰν similiter, atque id, præeunte Aristotele *, *marcorem*, & *exstinctionem*; nominamus. Sed cùm mors etiam naturalis fiat per marcorem; nunc solùm loquor de marcore violento: cujus ratio est triplex; una ab aëre, altera à pabulo, tertia à corde.

* de juvent. senect. vit. & mort.

Ac ab aëre quidem bifariam est caussa mortis: puta quia is vel nullus, vel noxius. Deficit enim apoplecticis, & laqueo strangulatis: quales moriuntur, quia aër, quo ad refrigerandum, cordis calorem opus est, attrahi nequeat, spiritûs meatibus interclusis. Atqui, nisi juge sit refrigerium, duplicatur calor internus, subitoque omnem conficit humorem. At inconveniens aër attrahitur, si vel nimis calidus sit, vel corruptus. Priori & messores quandoque sub dio moriuntur in æstu ingenti: aliqui item in balneis, ubi non omnis deficit aër, sed frigidus. Minimeque omnium conveniens aër venenatus; qualis ille, qui halitu pestilente, vel aliter, infectus.

Concurrere posteriora duo videntur, si in cubili undique concluso, & tectorio calcis recentis obducto, prunæ accendantur. Nam cùm spiritus noster sit tenuis, moderatè calidus, & lucidus: nihil ei inimicius est halitu illo tetro ex calore prunarum, & madore parietum. Quippe & fervore spiritum accendit, & nigrore lucem ejus offuscat, & crassitie tandem planè obstruit meatus, ut non possit liberè commeare. Sic sponte vitam finiisse Lutatium Catulum, narrat Appianus lib. I de bello civili. Ac suorum insidiis similiter interiit Cæsar Iovianus: quod obscurè narrat Ammianus Marcellinus lib. XXV. Ac quamquam de mortis genere abeant B. Chrysostomus homil. XV in illam ad Philippenses; alii item, teste Zonara; quos & secutus Suidas in Ἰοβιανός: Ammiano tamen subscribunt B. Hieronymus epist. ad Heliodorum, Sext. Aurel. Victor in ejus vita, Orosius lib. VII, cap. XXXI, Socrates lib. III, cap. XXII, Sozomenus lib. VI, cap. VI, ac alii complures.

Imò, ut de calce recenti nihil esset, idem prunæ valeant in loco angusto, & undique concluso. Nec sine horrore recordor, quàm, penè, ante annos hosce circiter XXX, eo mortis genere in musæo suo fuerit exstinctus necessarius, ac propinquus meus, Ioannes Antonides Corputius, vir ut vetusti generis splendore, & quæstoriâ dignitate, ita virtute, ac variis animi dotibus egregius. De quo actum fuisset, ac conclamatum; nisi jam animo defectum, famuli indicio, uxor Maria Busenia, matrona præstantissimi cujusque judicio, variis rarisque virtutibus sexum suum longè supergressa, ac postea illustri fœderatæ Belgicæ ad Venetos legato Ioanni Berkio Equestris Ordinis viro nupta, primùm aperiendo fores, ac fenestras, mox in frigidiorem, ac puriorem aëra deportando, quasi ab Orco revocâsset.

Præterea exstinguitur calor, vel defectu pabuli, vel excessu, vel vitio ejus. Ac defectu quidem obeunt, qui fame enecantur. Copiâ verò, qui se cibo potuque nimio onerant quotidie. Vitio autem alimenti excedunt hydropici; quibus humidum aqueum est pro lento, & oleoso. Adhæc, qui aconito, vel aliis pereunt vene-

Digitized by Google

venenis. Insuper qui cibos assumunt, quos concoquere non possint; sive ob naturam eorum, sive ob imbecillitatem caloris nativi. Quomodo Diogenes Cynicus mortuus est, cum crudam comedisset sepiam, aut πολύποδα, ut est apud Athenæum †: pro quo βοὸς πόδα perperam legitur apud Laërtium. Etiam Nicolaus Leonicus Thomæus * narrat, Venetiis sibi notum fuisse scurram famosum, qui, ut risum præberet præsentibus, vivam deglutierit anguillam; sed unde quartum intra diem excesserit.

† lib. 7.

* comment. in Aristotel. de juvent. senect. vit. & mort.

Præterea, cùm cor sit focus caloris nativi, motu cordis labefactato etiam flaccescit spiritus: quò etiam refer, quando præ nimiâ lætitia spiritus planè à corde avocatur.

Exposuimus, quo pacto fiat μαρασμὸς βίαιος, *marcor violentus*. Siquitur alter mortis violentæ modus, qui σβέσις, sive *exstinctio*, nuncupatur. Estque is similis flammæ multitudine aquarum oppressæ. Hujus generis est, quando homines in magno æstu gelidæ potu enecantur: vel quia per nives longum iter facientes dormiant in via. Ac Galenus huc etiam referebat, quando pereunt cicutâ. Censet enim, frigore suo calorem exstinguere, ac sic meatus omnes coarctare, ut spiritum planè intercipiat. Nives tamen cicutâ sunt frigidiores, nec interimunt hominem: ut hoc de cicuta fortasse sit à qualitate noxia, quâ spiritum inficiat.

Ex iis verò, quæ de hominis, aliorumque animalium, morte diximus, etiam statuere est de plantarum interitu. Similiter enim pereunt ob alimenti inopiam; quæ vel ab nimio æstu est, vel frigore nimio. Nam maximo aëris circumfusi fervore sic plantarum laxantur pori, ut evaporet tenuis earum calor, qui naturam temperabat: terra etiam arefacta, nisi opem imbres tulerint, alimentum negat.

Ingenti autem frigore exstinguitur exiguus stirpium calor, vel ob ἀντιπερίστασιν † interiùs se recipit; ubi adauctus duplicatusque, alimentum, quod habet, citò absumit: nec terra aliud suggerere valet ob humores frigore congelatos.

† circumquaque obsistentem qualitatem contrariam.

Etsi verò natura hominis à nullo æquè abhorreat, ac à morte: tamen & illi apud poëtas in numinibus est locus. Vnde Maro in XI:

Multa boum circa mactantur corpora Morti.

Vbi Servius annotat, & Mortem esse Deam, memoratam quoque Lucano, Statioque: hujus esse *, *In scopulis* † *Mors sæva sedet*: illius autem,

— Ipsamque vocatam,
Quam petat à nobis, Mortem tibi coge fateri.

* lib. 4 Thebaid. vers. 528.

† ita est apud Servium. Sed apud ipsum Statium est: In speculis Mors atra sedet.

Sed & in Orphei initiis habes hymnum Morti, cui mannâ thuris sacrificatum. Est numen hoc implacabile, cùm eam effugere liceat nemini. Itaque nulla ei fuit ara constituta, exceptâ unâ apud Gaditanos: uti testis Eustathius in Iliad. IX, & Dionysii περιηγήσει. Meminit & Ælianus in Historia Varia; ut alibi diximus.

CAPVT XXI.

De prima animæ vegetativæ facultate, quæ nutritionem præstat: & triplex ejus ratio; & cur pueritiæ cicatrices ad senectutem usque perdurent. Cur humidum, quo spiritus alitur, non aqueum, sed pingue, & unctuosum esse oporteat. Quamobrem assa magis nutriant, quam elixa. Qua de caussa item tanto durent tempore lapides, & metalla. Non esse optimam instaurandi humoris roscidi, & sanguinis viam, si adsumantur illa, quæ jam in ea sint conversa. Quomodo nutriantur plantæ. Cur cocta corporibus nostris magis conveniant, quàm cruda. Appetitum stomachi fallacem esse mensuram cibi adsumendi. Duplex intestinorum usus. De sex partibus unius, & ejusdem intestini, ac pro illis varia sortiti nomina, & quæ nominum illorum ratio sit: quanta item intestini longitudo, & cur id tot anfractibus distinguatur. Cur gemina sit tunica intestinis: & quis usus mesaræi, & unde sit mesaræi *nomen: atque ut aliter* mensenterium *dicatur, deque eo lapsus Ciceronis. De concoctione secundâ; quæ præstat fel, sanguinem, pituitam, & atram bilem: & quæ horum quatuor humorum sint receptacula. Quomodo accipi debeat vulgatum illud,* Splen ridere facit. *De duplici sanguinis diffusione per corpus: unâ per venas, alterâ per arterias. Posterioris fontem esse cor. Hujus situs, & ratio ejus, adfertur: deque gemino cordis ventriculo: & ut vitalis in eo spiritus elaboretur, inde in cerebrum perductus fiat animalis. Spiritum mediæ esse naturæ inter flammam, & aëra. Eundem toto corpore esse continuum; cerebro tamen humano uberiùs contineri, quàm alio membro: secus esse in reptilibus, imo & aviculis, & utriusque indicia. Calorem non solùm à spiritu innato absumi, sed aëre etiam externo. Cur insecta, electro inclusa, in multa durent secula, hac parte regibus beatiora. Exinde colligi, utile esse, si excludatur aër nimius è corporibus nostris: ac fieri hoc bifariam, coarctando poros frigore, vel obstruendo eos unguento, aut re alia. Atque hinc Hibernos videri longævos: imò & Britannos, & Pictos, qui se glasto pingerent. Quo pacto in cerebro generetur spiritus animalis, & ut multifariam functio ejus impediatur. Quomodo tertiâ concoctione fiat alimenti adglutinatio. Vnde oriatur fames, & quid ea sit. Vnde item sudor, scabies, pediculi. Quadruplex functio ad nutritionem requisita. Quibus juventur stomachus, hepar, cor, cerebrum. Vt, præter quotidianam, alia etiam sit ratio, qua nutriantur homines. De facultate auctrice. Tardiùs crescere viros, quia illis compactior sit humor, ut majori in extensione opus sit morâ. Diutius autem crescere eosdem, quia major iis sit calor; eoque, quamdiu ossa non sunt indurata, longiori tempore sufficere ad humorem protrudendum.*

VIdimus de principiis Vitæ, & Mortis: quarum utraque magnum est Dei beneficium; sed illis, qui se ad normam composuerint divinitus præscriptam. Quanto enim plus vivi-

vivimus, tanto majus est spacium bene merendi de genere humano: non alio autem propiùs accedimus ad numen cæleste, quàm benefaciendo. Iam ad mortem quod attinet, quid ægris mortalibus beatiùs, quàm liberari tandem seculi vitiis pariter, & miseriis; ac vitâ, & felicitate potiri æternâ, Dei cultoribus promissâ?

Nunc rerum series exigere videtur, ut agamus, tum de affectionibus vitæ, tum multiplici ejus functione. Affectio gemina est Sanitas, & Morbus. Sed de ambobus dicam, ubi deventum erit ad corporum accidentia: & eâdem ostendam, ut utrumque horum nationes retulerint in Deos.

Functionum autem quædam sunt homini communes cum plantis; quædam non plantis, attamen cum mutis animantibus; quædam denique solis conveniunt hominibus. Primi generis sunt nutritio, accretio, & generatio.

Nutritio fit, cùm humor à calore spiritûs, & aëris, absumtus restituitur. Vbi duo attenduntur; consumtio, & reparatio. Porrò vel tantundem reparatur, ac amissum est; ut quando, eadem manet corporis constitutio: vel plus instauratur, quàm deperditum; unde vel accretio consequitur, de qua postea; vel pinguedo: vel minus reponitur, quàm ablatum, sive id secundùm naturam fiat, ut in senibus: sive præter naturam, ut in tabidis, & morbosis. Tam verò instaurationem, quàm consumtionem, humidi esse dicebamus. Humidum enim absumi, non siccum, argumento sunt cicatrices; quæ à prima pueritia ad ultimam permanent senectutem. Ac quemadmodum id à calore tum innato, tum externo, absumitur: ita à calore spiritus, ex alimento foris adsumto, per concoctionem reparatur. Nec tamen humor quivis corpori nostro convenit. Alienus sanè aqueus, vel tenuis nimis; quia si nimis fuerit subtilis, facilè exhauritur à calore & innato, & externo. Etiam facilè adeò penetrante eum aëre, putredini est obnoxius: ut quæ proveniat à calore externo. Ac propterea conducit, si aqueus humor in nobis leniter exsiccetur, quod moderato fit exercitio. Esto igitur humor pinguis, & oleosus: quando eum minùs penetrat aër externus, nec tam facile eum deprædatur calor innatus. Propterea meliùs nutriunt assa, quàm elixa. Plus enim olei inest siccioribus; uti sunt assa: ex humidis autem, qualia elixa, plus aquæ elicias. Etiam humori pingui hoc inest boni, quòd magis detinet spiritum innatum. Quomodo saxa & metalla, (quibus ipsis etiam sui generis spiritus inest) eo diutius durant, quia exire nequeat spiritus detentus. Nec quia requirebamus spiritum roscidum, & unctuosum, eò adsumendus quoque est istiusmodi cibus: uti neque, quia ex alimento fit sanguis, ex sanguine spiritus; eò hauriendus est sanguis. Nam quæ jam eo perfectionis devenere, ut sint sanguis, vel humor roscidus; ulteriori concoctione fiunt deteriora: eoque convenientiora sunt corpori heterogenea, ut subacta à corpore fiant homogenea.

Hæc ut melius intelligantur, juvabit distinctius agere de plerisque partibus corporis humani, & usibus earum. Præsertim quando sapienter adeò fabricavit Deus tabernaculum hoc, in quo anima nostra degit; ut perspicientes inde Creatoris potentiam, sapientiam, bonitatem, assiduè eum amemus, & animo atque operibus celebremus. Et, cùm, ut Philosophus * ait, naturâ omnes scire desideremus, quid fœdius sit turpiusque, quàm si in hoc tabernaculo nostro hospites simus, nec sciamus miranda corporis, quod ubique circumferimus? Age igitur consideremus hoc loco, quibus corporis nostri partibus, tum alimenti concoctio fiat, tum conglutinatio. His enim duobus constat nutritio hominis, imò & muti animantis, atque adeò etiam plantarum: sed sic, ut prope omnia in stirpibus sint imperfectiora. Quippe his solùm est opus, ut attrahant succum terrestrem, atque is deinde per fibras transmittatur in truncum, & ramos, inque nutriendi corporis substantiam convertatur. In hominibus exquisitiori opus alimento. Nam cum plantæ, uti dictum, alantur terrestri succo: muta autem animantia nutriantur plantis; quædam etiam carnibus animantium: homini, & plantæ, etiam muta animantia pro alimento esse solent. Eoque melius erit nutrimentum, quo magis erit præparatum. Carnes enim elixæ, vel assæ, magis ad naturam hominis accedunt, quàm crudæ: eoque & meliùs alunt. Sed istæc externa est præparatio. At insuper in animantibus cibum opus manducari: cui in quibusdam accedit ruminatio.

* 1 Metaphys. cap. 1.

Cibus ore præparatus per œsophagum demittitur in ventriculum: quem sapientissimus Deus ἀμέσως † constituit sub septo transverso, medio inter utrumque hypochondrium loco: sic tamen, ut major ejus pars sinistrum occupet præcordium. Nempe eo id opus fuit, quòd jecur ob magnitudinem, majus; lien, qui in latere sinistro, minus exigeret spatium.

† proximè

Ventriculi munus est in omnium membrorum usum calore suo cibum concoquere. Qui cibis & ipsum ali putant, valde alucinantur: uti & illi, qui intestina existimant ex chylo attrahere, quo alantur. Omnino enim, ut membra alia, ita & ventriculus, ac intestina, nutriuntur sanguine per venas ex hepate attracto, quibus abundant. Illud verò satis constat, ut recta sit ventriculi concoctio, assumendum esse cibum pro facultate concoctrice; quæ his minor, illis major: non autem pro appetitu; cum frigidus stomachus non rarò plus appetat, quàm valeat concoquere. Si quantitas alimenti excedatur, facilè obstruuntur venæ, & meatus angustiores; unde ejus, quod assumtum est, putredo oritur. Si potu similiter peccetur; crudi vapores, ob sui tenuitatem, petunt ventriculos cerebri, valdeque lædunt nervorum propagines. Maximeque illis, quibus infirminor

Digitized by Google

eſt calor nativus, (ut fere iis, qui ſtudiis aſſidui ſunt) obeſſe id ſolet, ſi in cœnis modum exceſſerint; quia impar ſit calor, & cibo concoquendo, & abſumendo humori.

Factâ in ventriculo concoctione, chylus per pylorum dimittitur in inteſtinum: unde venæ meſaraicæ puriorem tenuioremque attrahunt portionem: impurior craſſiorque per anfractus inteſtini progreditur, uſque dum excernatur.

Duplex igitur eſt uſus inteſtinorum: unus, ut chylum à ventriculo excipiant, ac digerant: alter, ut *retrimenta cibi*, prout Varroni * dicuntur, colligant, perque anum egerant. Ac initio quidem eſt rectum, ubi vocitatur *δωδεκαδάκτυλον* ſive *duodenum*, quia duodecim digitorum apices ſit longum: item poſtremâ parte, quod peculiariter *ὀρθὸν* ſive *rectum* nuncupatur. Duodeno, quod à ventriculo cibum excipit, proximum eſt jejunum ſive *νῆστις*: ac ſic dicitur, non quia planè, ſed quia prope vacuum ſit: idque partim ob hepatis venas & majores, & majori copiâ hîc chylum exſugentes; partim ob bilis acrimoniam, ſuccum protrudentes ulteriùs. Nam meatus veſiculæ fellis in hoc inteſtinum ſeſe egurgitat. Tum excipit *εἰλεὸν*, quod ita vocatur *ἀπὸ τοῦ εἰλύειν*, *convolvere*, quia pluribus ſit anfractibus involutum: eſtque id, quod ſæpius incidit in ſcrotum. Atque tria hæc inteſtina ſunt gracilia. Ex craſſis primum eſt *τυφλὸν*, ſive *cæcum*, uno ſolum foramine pervium; unde hybridâ voce appellant *monoculum*, quod rectiùs *μονόφθαλμον*, vel *unoculum*, nuncuparent. Proximum eſt id, quod Celſo eſt inteſtinum laxius, & plenius: Græci poſteriores *κῶλον* vocant: convenientiùs autem nominarent *κοῖλον* †, ob laxitatem. Ab eo dicta *κωλικὴ ὠδύνη*, ſive *κωλικὸν ἄλγημα* ‡. Præ cæteris enim hoc inteſtinum doloribus infeſtatur, partim quia in eo ob amplitudinem pituita generatur, quæ frigida eſt: partim quòd aëra à partibus recipiat inferioribus; unde flatibus incrementum. Arabes nuncupant *cellulatum*, quia diſtinguatur cellulis, in quibus figurantur feces. Poſtremum eſt *ἀπευθυσμένον*, ſive *rectum*; quod ad os pubis, & porrò, rectâ protenditur ab oſſe ſacro; cui & alligatur, ne pondere procidat: extimâ verò parte muſculos in orbem habet, qui *ſphincteres*, dicuntur, quia iis feces *σφίγγονται*, hoc eſt, conſtringuntur, ne nobis egerantur invitis. Vt præcipuè evenit ingenti metu perculſis. Et puto, inde fuiſſe, quòd cum Pompejus juſſiſſet, ut Cn. Papirius Carbo, III. Conſul necaretur (anno id Vrbis erat ƆƆCLXII.) ac is jam ſtrictum enſem videret: ſolum petierit, tantillum ſibi temporis daretur, ut priùs liceret alvum exonerare. Nempe ex timore, ſpiritu ſe, cor verſus, recipiente, muſculus ille reſolvi incipiebat: nec vir tantus fœdè conſpurcatus, ludibrio à morte eſſe voluit. Vt *σφιγκτῆρος* illius uſus ſatis ſit manifeſtus. Quæ omnia oſtendunt magnam Dei ſollicitudinem erga nos. Vt qui nec iſta putârit eſſe indigna

* *Sesqui-Vlysse: cujus verba sic legi debent:* Retrimenta cibi.quà exirent, per posticum, canalem feci. *In vulgatis est*, quæ exirent.

† *cavum.*

‡ *colicus dolor.*

curâ ſuâ, quæ animis plebejis vilia, ac ſordida judicantur. Etſi verò inteſtinum hoc tam varia ſortiatur nomina: unicum tamen eſt; ſed quod longitudinem habeat tredecim cubitorum; ut eſt apud Hippocratem *. Andreas Laurentius, nobilis Anatomicus, obſervavit, eſſe ſepties homine longius: ſed exſiccatum, & flatu diſtentum. Id minutum, rectumque eſſe noluit ſapientia divina; quia ſic perpetuò vel fame laboraremus, vel itaremus ad naturæ requiſita. Atque hoc ſagaciter perſpexit Plato, cum eò ait inteſtinum variis eſſe gyris anfractuoſum, ut cibo diutius in eo commorante, meliùs negotiis, & divinorum contemplationi vacaremus.

* *lib. de hominis structura.*

Illud etiam divinæ eſt providentiæ argumentum, quòd inteſtinis geminam dederit tunicam: quò, ſi interiorem acrimonia bilis arroderet, vel ſordes putrefacerent, altera earum ſalva foret. Item illud, quòd inteſtinis circumdedit meſaræum, ne implicentur temere, aut deorſum dilabantur. Involucrum hoc vocatur *μεσαραῖον*, quia in medio inteſtinorum tenuium, vel ventre, ponatur. Nam ſecundùm Heſychium, *Ἀραιή, γαστήρ, καὶ λεπτὸν ἔντερον* †. Aliter vocatur *μεσεντέριον*, quaſi *μέσον τῶν ἐντέρων* ‡. Cicero in ſecundo de Natura Deorum interpretatur *medium inteſtinum*. Sed non tam medium eſt inteſtinum, quàm inter inteſtina medium. In hoc meſaræum ex hepate deſcendunt venæ, quæ inde *meſaraicæ* dicuntur. Hæ ex inteſtino puriorem chyli partem exſugunt. Quodque ſic attraxere, id ipſæ per venam portæ deferunt in hepar: ibique ſecundò concoquitur chylus in quadruplicem humorem: unum calidiorem ac tenuiorem, nempe flavam bilem, quæ igni reſpondet: alterum temperatioris caloris, puta ſanguinem, qui magis aërius: tertium frigidiorem & humidiorem, videlicet pituitam, quæ ſimilis eſt aquæ: quartum ut frigidiorem & ſicciorem, ſic craſſiorem; nimirum atram bilem, quæ maximè terrea. Ex his flavam bilem attrahit veſicula fellis, jecori *ἀμέσως* * ſubjecta. Inde bilis defertur in ſummam inteſtini jejuni partem, quò illud ſtimulet ad expellendas feces: atque hîc à bile ſuperfuſâ flavedinem nanciſcuntur excrementa. At pituitam adducunt renes, qui dorſo adnectuntur, & coſtis nothis. A renibus ſeroſus iſte humor veſicam petit: unde it in meatum, ac caulem illum, qui lotio egerendo ultimus inſervit. Atram bilem attrahit ſplen: quo non fungente ſuo munere, melancholicis corpus humoribus impletur. Dicitur igitur cauſſa riſus, non per ſe, ſed per accidens. Sanguinis verò duo ſunt ex hepate itinera: unum in cor, ac porrò in cerebrum, ad generationem ſpiritus vitalis, & animalis: alterum per venas totius corporis, ut tertia perficiatur concoctio. De priori priùs, ac eâdem de corde videamus. Hujus baſis in medio ponitur thorace, ut ſpiritum vitalem, qui ſe pulſu & reſpiratione exſerit, quaquaverſum per corpus diffundat. Mucrone interea ſe expor-

† *Aræa, venter, & tenuia intestina.*

‡ *medium intestinorum.*

* *proximè.*

Digitized by Google

exporrigit lævam sub papillam; ne, si neutrum in latus inclinaret, motus impediretur diaphragmatis, quod respiratio perpetua quiescere non sinit. Duo ejus sunt κοιλίαι †, ut vocat Hippocrates: sive κόλποι *, prout nuncupat Iulius Pollux. Quorum dexter sanguinem crassum patenti excipit ostio à vena cava, eumque, ut Realdo Columbo † observatum, per arteriosam defert venam; unde cum aëre in pulmonibus elaborato per arteriam venosam in sinistrum defertur cordis ventriculum. Atque ita vitalis fit spiritus ex sanguine tenuissimo, & aëre, permixtus. E sinistro autem cordis sinu per arteriam aortam sive magnam per universum dispergitur corpus, quo calore suo foveat innatum partium omnium calorem: ut cæteros ejus usus taceam. Est verò hic spiritus nec flammeus planè, cùm flamma sit momentanea; nec aereus omnino, cum aër sit fixus; sed mediæ naturæ, magis durabilis flammâ, minùs durabilis aëre. Quid mirum? quando partim alitur humore pingui, & oleoso; oleum autem cum natura convenit flammea: partim aëre externo, cui misceri jam diximus. Nec tamen flammæ nimium naturam referre debet. Siquidem nimis æstuans citò omnem deprædetur corporis humorem. Vti fiat, si multum vinis, & aromatis, indulgeatur. Similis igitur esto flammæ, quæ stramen, non truncum, incendat: humoremque non sorbeat, sed quasi pitissando bibat: quo pacto futurum, ut instauret, non diruat. Estque spiritus hic non interruptus, sed continuus: interea partim contentus cerebri ventriculis, quasi cellis; partim arteriarum ramis, quasi canalibus quibusdam. In insectis tamen, imò & anguillis, & serpentibus, spiritus æqualiter toto corpore funduntur: unde, iis dissectis, partes moventur singulæ: sic ut vulgi sit opinio, hoc eas studere, ut iterum socientur. Etiam aviculæ, capite abscisso, leviter subsultant: quia paullum tantùm spiritus eo continebatur, ob cellularum parvitatem. Nec ab innato solùm calore humorem absumi, sed etiam externo; argumento est, quod locis Sole exustis homines magis sunt exsucci. Nimirum ea caloris alieni vis est, ut calorem dissipet nativum, quandoque & exstinguat. Talis quoque vis humorum est putrefactorum in febribus ardentibus. Atque ex his etiam liquet, cur non putrescant corpora muscæ, vel alterius insecti, si electro fuerint inclusa. Nec enim aër eò penetrat; & electrum ejus est naturæ, ut nihil recipiat ex natura insecti. Sepultura igitur est durabilior illis, quàm regibus in suis mausoleis. Proinde & corporibus nostris est salutare, si, ad excludendum nimium aëra, meatus vel constringantur, vel oppleantur. Constringuntur frigore: unde diutius vivunt Septentrionales. Opplentur pinguibus: ut ab iis, qui intus mulso, exterius assumendo oleo, se factos dixere longævos. Et juvat Hibernorum, præcipuè sylvestrium, exemplum. Sunt enim longævi: quod inter alia obtingit, quia ad ignem soleant se oblinere butyro salso, ac vetere: uti &, ubi morbus eos invaserit, lintea de stratis removent, contenti laneis; quippe magis pinguibus, & oleosis. Etiam huc facit, quod glasto * se oblinebant veteres Britanni †; imo & Picti, quibus ex eo nomen fuisse verisimile est. Nam satis est verisimile, cùm fuerint longævi, inter alia hoc fuisse in caussa. Pluráque in hanc mentem apud nobilem, ac summum virum, Verulamiam, Vicecomitem S. Albani, in Historia Vitæ ac Mortis legere est.

† κοιλίαι. ventriculi.

* κόλποι. sinus.

† lib. 7 de re Anatomica.

* sive potius guasto. Vide de Salmas. Sol. Exercit.

† Cæsar lib. 5 belli Gall. Plin. lib. 22, cap. 1. Tac. Agric. vit. Solin. cap. 25.

Porrò spiritus vitalis, in cerebrum delatus, ejus frigore temperatur, fitque animalis: ac uti vitalis per arterias diffunditur in corpus, quò functiones vitæ exsequatur: ita hic in cerebro elaboratus per nervos spargitur quaquaversum, ut obeat functiones animales; hoc est, ut proximum sit instrumentum sensus, & motus. Cessat igitur sensus, & motus, si in ventriculos cerebri irruat sanguis, aut phlegma. Idemque fit in contusione capitis, quia sic spiritus animalis redigitur in angustias ventriculorum cerebri: quemadmodum & opium, ac narcotica, hunc spiritum constringunt: & ingens ebrietas copiâ humoris eos obruit: imò nimius sanguinis profluxus eos exstinguit. Quid mirum? cùm spiritus unà cum sanguine evolet; nec continuò novus reliquo è sanguine spiritus generetur.

Vidimus de itinere sanguinis in cor, & cerebrum, ad generationem spiritus. Nunc agendum de altero ejus ex hepate itinere. Siquidem hinc quoque se diffundit per venas omnes: inque vaporem resolutus, per tunicas, & oscula venarum exsudat, & influit in cuncta corporis membra, iisque vi caloris nativi agglutinatur. Cæterùm ubi, quantum ab alimento accesserat, à spiritu fuerit absumtum; atque etiam, ab aëre externo, qui & ipse, ut dixi, humorem deprædatur: partes illæ, quæ aëri proximæ, fuerint evacuatæ: humorem appetunt à partibus proximis, illæ item à vicinis, atque ita porrò, usque dum continuâ serie deveniatur ad ventriculi venas: quibus alimento defectis, fit suctionis sensus, unde novus oritur appetitus alimenti; non naturalis, ut in plantis; sed animalis, quia est cum sensu: atque hunc appetitum *famem* dicimus. Ex quibus cognoscere est, quomodo in nobis vicissitudo fiat perpetua, nunc absumpti humoris, nunc reparati.

Porrò extremæ etiam concoctioni sua sunt excrementa, alia certæ partis, ut mucus, & aurium marmoratum: alia universi corporis, ut sunt tum halitus per poros cutis transpirantes, quibus retentis provenit scabies: tum sudor, ac sordes cuticulæ, quarum copia materies est pediculorum, & cimicum: tum pili ex vapore fuliginoso, ac rariori per cutis spiracula prorumpentes; unde prolixiores mulieribus capilli, quia magis hujuscemodi fuliginibus abundant. Radices pili habent in adipe, à quo & nutriuntur. Est verò is inter mem-

branam carnosam,& cutim, quæ proximè subest cuticulæ, sive, ut Græci appellant, ἐπιδερμίς.

Ex his videre est,quàm multiplici functione, quamque variis ad nutritionem partibus, sit opus. Functio enim quadruplex requiritur: attractrix succi per fibras rectas; retentrix, per fibras obliquas; alteratrix, per calorem nativum; & expultrix,per fibras transversas. Partium verò,quæ nutritioni inserviunt,aliquæ ministrant primariis; ut splen, ren, vesica, aliæ, quemadmodum vidimus: principes verò sunt hæ quatuor; stomachus, jecur, cor, cerebrum. Eoque istorum ingens esse nobis cura perpetuò debet. Videndum ergo,ne stomachus intemperie laboret, vel nimis laxus sit, vel oppleatur humoribus nauseam generantibus, vel aliter ὄρεξιν † perdat, quæ digestionem juvat. Hepar ne obstructum sit, vel, ut senili fit ætate, torridum. Cor juvetur aëre, odoribus, affectibus. Aër sit loci perflatilis, sicci,non tamen arenosi: ac laudatior flante zephyro matutino, vel borea pomeridiano. Vapores sint boni odoris,nec tamen continui: neque calidi, sed refrigerantes: qualis prædicatur ex aceto,aqua rosacea,& vino generoso; si portione hæc æquali imponantur ferro prope candenti. De affectibus postea me dicturum recepi. Cerebrum adjutatur balneatione pedum, suffitu, capitis inunctione: imò à stomacho sic dependet, ut cuncta ei prosint, quæ stomachum roborant.

† appetitum.

Quæcunque verò hactenus diximus, ea ad quotidianam pertinent instaurationem corporis humani. At aliter fit in corporibus malè affectis. Ajunt enim,tabidos etiam nutriri balneis ex lacte; & clysteribus quoque accedere aliquid nutrimenti. Quicquid de isto sit, etiam alitur corpus quomodocunque, si calor quidem nativus sit paucus, & imbecillis, eoque exigui nutrimenti indigus; pituita autem non acris, & salsa; quæ morsicando ventriculum, excitaret appetitum; sed dulcis, & idonea, ut in bonum convertatur sanguinem. Sic videmus, qui iter faciunt per loca inculta,ad famem sitimque sedandam inter labrum inferius, & dentes, collocare catapotia, sive pilulas ex Nicotiana, ut hujus vi ex cerebro humores pituitosi in ventriculum destillent, inde concocti mittantur ad hepar, & porrò ad venas. Itidem humoribus ejuscemodi nutriuntur ursi, ac glires, cùm hieme totâ in speluncis delitescunt. Et videtur idem de cepis, & similibus plantis, statuendum; quæ, aliquot jam mensibus separatæ à terra,nihilominus germinant. De nutritiva vi satis.

Auctricis facultatis beneficio pertingunt corpora ad convenientem quantitatem: quod fit plus apponendo, quàm à calore est absumtum. Appositio autem ea per universam fit substantiam, sic ut singulæ particulæ à calore rarefiant, novâque in poris materie receptâ, & agglutinatâ, extendantur, majoremque occupent locum. Nunquam æquè augetur corpus, ac in pueritia: cujus caussa est, quòd tum humor sit multus, corpus molle ac spongiosum, eoque alimentum facilè in quasvis ejus partes à calore transmittatur. Vnde etiam liquet, cur corpus sit infantibus succulentum, capilli albi, aut flavi. Sanè ubi corpus siccius, capilli nigrescunt. Tardiùs crescunt viri, quia iis humor fere est lentus & compactus; qui difficiliùs à calore protruditur. Sed compensatur hoc eo, quòd diutius adolescant: nempe ad annum sæpe xxv; cum feminarum incrementum, ob calorem minorem, fere desinat mox post tertium septenarium, aut annum proximum. Calor verò nimius, quia ossa celeriùs indurat, brevioris staturæ caussæ esse solet. Quod imbecilliorem esse feminis calorem dixi, id eo quoque firmatur, quòd propterea necesse habet quotmensibus profluvium per uteri venas foras emittere.

CAPVT XXII.

Vnde utrique sexui naturales sint in Venerem stimuli. Cur Natura in viro verenda non fecerit ossea, ut in plerisque animantibus. Generari hominem inter lotium, & merdam: quod typhum in nobis retundere poterat, si originis nostræ magis memores essemus. Aristoteles refellitur, qui negabat, à feminis emitti genituram. Quo ordine, & intra quod temporis spatium, formentur nobiliores humani corporis partes; ut ex abortibus colligitur. Cur an mal ex diversis speciebus maternæ sit naturæ. Quare nunc mares validi, aut viragines; nunc exigui roboris masculi, aut femellæ, nascantur. Vnde fit, quòd liberi similes sint parentibus, quandoque etiam alicui majorum. Vis imaginativæ in producendis liberis monstrosis, vel aliquâ notâ insignitis; imprimis si materies seminis, vel abundet, vel deficiat, vel vitio quopiam laboret. Quo artificio Iacob gregem reddiderit discolorem: interim non hoc miraculosum minus, quàm naturale, dici posse. Ova non solum ab animantibus, sed aliter etiam multifariam excludi. Quâ ratione fiat, ut imaginatio figuret infantem, & ut in hoc præcipua sit terroris vis, & quo gestationis tempore plus possit phantasia. Cur mulier plurimùm producat fœtum simplicem. De quaterno, quino, septeno partu. Fabella rejicitur de septenis uteri cellis. Refellitur item altera de Mathildi, vel potiùs Margareta Comite, CCCLXV uno partu fœtus edente. Quæ gemini sit fœtus caussa. Cur fœtus unus alteri interdum adhærescat. Quæ caussa sit cur interdum plures concipiantur. Vnde ea fit, quæ superfœtatio nuncupatur. Quo pacto alatur fœtus in utero, & quomodo respiret. Vnde potissimùm sint partus dolores, & miranda Dei providentia in hoc opere se exerens. Varia gestationis tempora in animantibus, ac genere etiam humano. Cur octavo mense fœtus rarò sit vitalis. Cur nono mense plurimum edatur partus. Vtile quandoque esse exsecari infantem, etiam matribus vivis.

NVtritivæ & accretivæ facultati addita est à Deo vis γεννητική, seu *generatrix*: ut cùm indi-

individua ſint corruptioni obnoxia, ſpecies ſaltem ſint perpetuæ. Propterea eos ſapientia divina ſtimulos naturæ indidit humanæ, ut mas ſic afficiatur ſequioris ſexus partibus, quæ vere ſordium ſint cloacæ: mulier item, quo minùs Venereo indulgeat ludo nec pudore abſterreatur, nec laborioſâ novem menſium geſtatione, nec partu periculi pleniſſimo; ſæpe etiam exitiali; nec educatione prolis tam ſollicitâ, & moleſtâ. His enim inſuperhabitis, uterque in Venerem ruunt: ſæpe etiam, cum nihil minùs propoſitum habent, quàm augere humanum genus. Nec, dummodo caſtus ſit animus, inutile eſt conſiderare, quid utrumque ſic incitet ſexum. Nimirum ſtimuli iſti ſunt à ſpiritibus confertim ruentibus eas ad partes, quas Natura generationi deſtinavit. De membri ejus ſitu in mare ſatis eſt apertum. Uti & illud, noluiſſe Deum, ut eſſet oſſeum, velut cani, vulpi, lupo, ne prominens ſemper multis obeſſet vitæ officiis: ſimul etiam ſic meliùs eſſe conſultum honeſtati, ac pudori. In muliere autem uterus eſt ſitus inter veſicam, & inteſtinum rectum. Ita homo, ſuperbum illud animal, inter excrementa naſcitur. Ac anteriori quidem parte connectitur oſſi pubis, & coxendici: poſteriori autem tum oſſi ſacro, idque munere ſeminalium vaſorum; tum membranæ cuipiam, quam muſculum Veſalius nuncupat. De longitudine colli ſive cervicis, quaſi undecim digitorum apices æquante; de rugarum ἐν τοῖς ἀφροδισίοις uſu; de eugii ſive naturæ membranis, uterum à pulvere & frigore tuentibus; nihil nunc addere eſt animus, quia, quæ providentiſſimum artificem in iſtis etiam oſtendunt, ea, utcumque velamento verecundiæ obtegerentur, fortaſſe à mentibus tamen laſcivis longè aliter caperentur. Ut igitur ad ſpiritus redeam, eorum copiâ in formatas inguinibus res, prout Arnobius * nuncupat, per arteriam geminam delata, ramus ille intumeſcit, ac geſtit ſpiritus eos cum ſanguine vaſis ſuis ad generationem elaborato, foras protrudere: idque alliciente ad hoc etiam blando & jucundo feminæ calore: quæ & ipſa deſiderio afficitur ob copiam ſpirituum ſeſe itidem receptantium, quò imaginatio juſſit. Ac gliſcit illi voluptas ex receptu genituræ; fortaſſe quia obſcenus viri humor illo genituræ muliebris ſit calidior vividiorque. Nec tamen concipit, niſi genitale ſemen etiam ab ipſa fuerit: in quo vehementer aliquando erravit Ariſtoteles †, cùm ſolùm virilem genituram in generatione ſtatueret. Nam hoc ſi eſſet, fruſtra mulieri Natura interiùs tribuiſſet teſtes. In quibus & ſemen adeò concoctum & elaboratum, ac in ullis conſpexiſſet viris, & reperiſſe, & ſpectatoribus ſe commonſtraſſe, ait Realdus Columbus lib. XII. Utrimque ſemine emiſſo, clauduntur loci: ac ſpiritus, per venarum, arteriarum, nervorumque orificia in uterum ſe inſinuans, excitat vim ſeminis formatricem. Et partes quidem genituræ tenuiores, & calidiores, recondit centrum verſus; craſſiores, & magis terreſtres, in ambitum ablegat, ut inde fiant membranæ fœtum continentes. Eæ ſunt χορίον, ſeu χωρίον, & ἀμνειός: quæ ſociata dicuntur δεύτερον, Latinis *ſecunda*: primæque hæ fiunt membranæ, ne tenellus fœtus duritie uteri lædatur. Ubi hoc vallum factum, ſpiritus ſemen immutat, & prima quaſi ſtamina fœtus efformat: ac ſeptimo jam die cordis, cerebri, jecoris, item venarum, arteriarum, nervorum, rudimenta comparent; ut ex abortibus liquet aquæ impoſitis. Simulque oſſa figurantur, ſed tardiùs perficiuntur. Fitque ſpermaticarum partium abſolutio in maribus quidem die trigeſimo, in femellis autem XL, aut XLII: ut ab divino Hippocrate † traditum eſt.

** lib. 5, tractatione verſiculorum Orphei.*

† libb. de generatione Animalium. Sed Hiſtoria Animal. lib. 10. etiam feminam emittere genituram agnoſcit.

† lib. de natura pueri, & de partu ſeptimeſtri.

Poſt conformationem hanc partium ſpermaticarum ſequitur altera ex ſanguine per umbilici venam affluente: quo ſpatia inter fibras triplici explentur carne: unâ hepati, cordi, & aliis adnaſcente viſceribus, quæ παρέγχυμα vocatur; alterâ muſculorum fibris adhærente, quæ particulatim *carnis* nomine ſolet appellari; tertiâ ſingularum partium propriâ.

Cùm autem triplex ſit in animantibus ſimilitudo, ſpeciei una, altera ſexus, tertia vultus, & ſimilium accidentium: prima imprimis eſt à matre, quia plus materiei ad generationem confert. Itaque ex ariete, & caprâ, gignetur capra; ex hirco autem, & ove, ovis. Alterius cauſſa eſt à ſeminis qualitate. Si enim utriuſque parentis ſemen ſit calidum; mares, iique validi generabuntur: ſi frigidum utriuſque, feminæ imbecilles. Si maris calidum, feminæ frigidum; mas quidem, ſed minus validus, fuerit, dominante virili ſemine: femina autem imbecillis erit, ſemine vincente muliebri. Si maris frigidum, feminæ calidum erit, generabitur virago. Sanè veriſimiliora hæc, quàm illa apud Lactantium De opificio Dei, cap. XII. Interim nec negàro, ad iſta etiam conferre uteri temperiem, & fœtus in eo ſitum: ac mares fere dextro, feminas ſiniſtro uteri latere concipi. Similitudo autem oris, & effigiei, partim eſt à ſeminis natura, partim à phantaſia. Naturâ enim ſemen ſimile gignit ejus, cujus eſt ſemen: δυνάμει * quippe ſimilitudo hæc ei ineſt. Sed quandoque impeditur illa vis, & gignitur ſimilis avo, aut proavo, quia & vis ea latet in ſemine. Multum etiam vis valet imaginativa. Unde & adulteræ, dum metuunt ἐν αὐτοφόρῳ † deprehendi, aſſiduâ prope cogitatione maritis ſimiles gignere judicantur. Etſi & ſæpe hic ceſſet imaginatio; ſed naturæ ordo valeat, quia multæ, ut Iulia Auguſti de ſe dicebat †, non niſi ſaburratæ tollunt vectorem. Utcunque illud, non dubium, quin magna ſit vis imaginativæ. Itaque, quæ materie abundant, ſi vehementer, & diu imaginentur caput grande, ſæpe fiet, ut producant puerum cum grandi capite. Quibus deficit materies, ſi obverſetur aſſidue animo homo cum pede unico, faciliùs talem producent. Si multæ inſint humoribus fuligi-

** poteſtate.*

† in furtiva Venere.

† Macrobius lib. 2 Saturn. cap. 5.

nes, & cogitetur perpetuo de hirsuto animante, facilè contingat, ut & fœtus sit hirsutus. Ac par ratio in cæteris. Iccirco Dionysius tyrannus, cùm propterea, quòd deformior esset, prolem nollet sibi similem gignere, in cubiculo suspendit picturam formosam, ut eam potiùs, quàm mariti vultum, uxor in animo haberet. Testis Soranus, medicus antiquus, & ex eo B. Augustinus adversus Iulianum Pelagianum lib. V, cap. IX. Evidens quoque exemplum nobis præbet divinus Moses Genes. XXX; ubi narrat, quid fecerit Iacobus patriarcha, ut sibi cederent oves, quæ ex unicoloribus (variegatas enim separabat) varii nascerentur coloris. Item ut deinde idem parârit virgas triplices: primum לבנה, libneh, *populi*: deinde לוז luz, *amygdali*, ut vulgata vertit, vel, ut alii, *coryli* (sanè ab Hebræo *luz*, est Latinum *nux*, familiari duarum liquidarum transitu, ut *lympha*, *nympha*) denique ערמון armon, hoc est, *castaneæ*, ut cum Davide Camio Salomon Iarchi putavit; sive *platani*, ut exposuit vulgatus interpres; favente paraphraste Chaldæo, cum דלבא diblub exponit; quod etsi Paullus Fagius *castaneum* reddat, verè tamen *platanum* notat; ut (quemadmodum Drusio observatum) Arabicâ etiam linguâ commonstratur; ubi dilub *platanus*. Harum Iacob arborum ramis viridibus (qualibus facilè cortex demitur) dicitur partem corticis abstulisse, partem reliquisse; ut ita rami essent partim albi, partim viridis, ac nigrescentis coloris: atque eos ramos sic posuisse in aqualiculis, ut oves, in coitu cernentes hosce ramos diversicolores, diversicolorem & ipsæ gignerent fœtum. Præterea hoc jam natos colore obvertebat ad varii coloris oves, ut diversicolores itidem nascerentur. Nec propterea existimandum, imaginationem pecudum totam hujus rei caussam fuisse. Quippe si tanta ejus fuisset vis, ut effectus semper, imò plurimùm sequeretur; sanè hodieque opiliones nostri, satis artis suæ gnari, imitarentur exemplum. Proinde fatendum, imaginationem pecudum tantùm fuisse caussam adjuvantem: ac plus in hoc negotio virtuti esse tribuendum divinæ; quæ suo concursu sic debilem adauxit caussæ secundæ vim, ut quod sola non posset secundùm naturam, id divinâ benedictione præstaret supra naturam. Atque hæc etiam sententia est B. Chrysostomi Homil. LVII in Genesin, ubi miraculo id factum refert: & Theodoreti in Genesin quæst. LXXXVIII, ubi ait de Iacobo, τὰς ῥάβδους ἐλέπισεν, οὐ ταύταις θαρρῶν, ἀλλὰ τὴν θείαν ἐπικουρίαν προσμένων· *virgas decorticavit, non in iis confidens, sed opem exspectans divinam.* Et sanè Gen. XXXI, 9, 10, 11, 12, ipse Iacob in sermone ad uxores suas hoc omne divinæ tribuit bonitati, ac potentiæ. Quamobrem errare eos arbitror, qui totum hoc virtuti adscribunt naturali: cujus tamen aliquas fuisse partes agnoscimus. Ac longè magis falluntur, qui gallinam ajunt, si ova vario signâris colore, vel, ante ovis incubantem, variegatum suspenderis linteum, pullos exclusuram varii coloris. Nam imaginativa gallinæ nullam habet potestatem formatricem in ova, quæ sunt extra eam: solùmque istæ sunt partes gallinæ, ut calore suo suscitet latentem in ovis, ac sopitam vim formatricem. Quod & mulier possit, si inter ubera assiduè ovum circumgestet; ut constat experimento Liviæ Augustæ: imo aliquando & famulæ meæ experimento id observarunt domestici. Quod diximus de gallinis, idem judicium esto de pavis in Norvegiam illatis: quæ albas excludere pavas dicuntur, quia in oculis semper habeant nivium colorem; quemadmodum Gilberto Longolio traditum Dialogo de avibus, & exinde Rittershusio in Oppiani Κυνηγετ. * ut mittam cæteros. * lib. I, v. 328. Quid quòd neque semper opus calore animantis? In Ægypto enim excluduntur calore fimi, vel egelido aquæ tepore, vel assiduè tepentis furni: qua de re Aristotelem vide in VI Hist. Animal. cap. II, & Cæsarem Scaligerum adversus Cardanum Exercitat. XXIII. Solùm igitur potest imaginativa aliquid in corpus proprium; vel alienum quidem, sed internum, quale est fœtus. Ac ne quidem directè, & effectivè, sive per se, propriâque virtute, agit in fœtum: sed per accidens duntaxat, alias movendo potentias, quæ per se agant, & immediate. Fit illud hoc pacto. Phantasia vehemens, & diuturna, species conceptas imprimit, tum spiritui, qui virtutis est formatricis instrumentum; tum sanguini, qui fœtus est alimentum, ac materies. Eadem phantasia in actu Venereo dirigit species versus semen, eique eas imprimit, ut quandoque & patris imaginatio veniat in partem. Sed post conceptum sola aliquid potest mater, cujus anima semper fœtui est præsens. Multò autem faciliùs signum fœtui imprimitur à mulieribus simplicibus, & meticulosis, quàm prudentibus, & animosis. Nam affectus, uti ira, metus, terror, & similes, adigunt species versus fœtum: non voluntate, quasi hoc intendat mater (nulla enim optet nasci sibi prolem notâ aliquâ insignitam) sed naturali instinctu, ac proprietate. Quomodo (ut de Venereis taceam) conspectu oscitantis, aut socii mejentis, oriri solet inclinatio ad idem agendum, utcunque etiam repugnes. Nimirum, hac specie conceptâ, spiritus fertur naturâ suâ ad eas partes, per quas natura tale opus exsequitur: unde illa ad simile inclinatio. Nullius verò affectus plura in gravidis exempla suppetunt, quàm terroris. Nempe, ex affectibus memoratis, femina, animal timidum, huic præcipuè est obnoxium. Is autem affectus conturbat spiritus, & humores. Hi impetunt vim formatricem: unde fit, ut quæ alioqui formaret infantem secundùm propriæ vim naturæ, ea sequatur exemplum externum, quod imaginatio suggessit. Agit igitur & imaginatio, & vis conformatrix: sed illa, instar objecti, & exempli: hæc verò effectivè, non autem propriâ ex natura. Ab affectu enim seducta, directâque, disponit fœtum secundùm imaginativæ exemplum. Secundùm propriam agere naturam nequit, quia phantasia, ut dictum, spiritus, & humores, turbavit: quibus disjectis, ac dissipatis, depravatè etiam vis conformatrix formationem

tionem

tionem exsequitur, non suâ, sed malè dirigentis culpâ. Quanquam verò fœtus formatio multum pendet à primis diebus, quibus ejus fiunt rudimenta: magna tamen etiam vis est postea, præcipuè primis mensibus; valdeque circa tertium, quia ob menses retentos, exindeque obortos humores putridos, qui in stomachum & cerebrum adscendunt, non paucæ picâ solent laborare, hoc est, appetitu vario, & multiplici, qui vim formatricem debilitat & corrumpit, ut depravata vix possit non agere depravatè. Magnopere quoque vim imaginativæ arguit, quòd multi vel cibo quopiam mirificè capiantur, vel ab eo abhorreant. Præterea quòd multi etiam ferre nequeant præsentiam hujus, vel illius animantis. Sic novi, qui, latitante in cubiculo fele, deliquium animi paterentur. Illustris de eo locus est apud Thomam Erastum libro de occultis proprietatibus. Eum librum non arbitror seorsum exstare: sed reperies Medicis insertam Miscellaneis Nobilissimi viri, Electoralis Medici, Henrici Smetii, studiorum gratiâ chari, charioris, quia optimam optimæ meæ socrus sororem duxerat uxorem. Ejus operis cap. XXXIV, narrat Erastus de principe femina sibi nota, eaque admodum cordata, quæ hunc in modum erga feles esset affecta. Ac caussam ejus retulisse ajebat in matrem. Nam cum ab eâ gestaretur utero, felem de sublimi propè matrem decidisse; hac illam tantopere fuisse exterritam, ut incideret in animi deliquium: pavoremque eum diebus durâsse compluribus. Nimirum credibile est, terrore istoc spiritui ac temperamento tenelli fœtus impressam fuisse ἀντιπάθειαν quandam istius animantis.

Nec solum divina relucet providentia in conceptu, & formatione fœtus: sed in eo quoque, quòd cum animalium alia eodem tempore multiplicem edant fœtum: homo simplici fere sit contentus. Nimirum hoc inde est, quia homo sit vivax; muta animantia vitæ brevis: eamque brevitatem multitudine fœtus voluerit Deus compensare. Eò quoque opus fuit, multiplices esse mutorum animantium fœtus, quia hominum alimento, imò & vestitui cedunt: alia etiam ab aliis absumuntur. Homo rarò plures parit, quàm gemellos, pro duobus uteri lateribus, duobus item uberibus, quibus alit fœtus. In Ægypto tamen septenos edi partu unico, retulit Trogus *. Et Agellius † ex Aristotele tradit, mulierem in Ægypto quinque pueros uno esse enixam partu: totidem quoque peperisse ancillam Cæsaris Augusti in agro Laurente, ac monumentum matri, paullo post partum mortuæ, factum esse ab Augusto viâ Laurentinâ, inque eo scriptum fuisse numerum puerperii. Cæsar Scaliger, commentariis in Aristotelis Historiam animalium ‡, refert, Agenni Nitiobrigum, ubi ista scriberet, vixisse illo tempore mulierem, quæ ter pepererisset quaternos. Et memini, cum Dordrechti, primariâ à multis seculis Batavorum urbe, degerem, mulierem quatuor enixam esse filios: quos, honoris ergo, proceres civitatis de sacro levarunt fonte. Quod in utero ajunt septenas esse cellulas, tres dextro in latere, totidem in lævo; in medio item unam, atque inde progigni hermaphroditos: id pro anili ducendum commento, etsi aliquos non aspernandos habeat auctores. Omnino enim unica est uteri cavitas: pluresque fœtus non cellis, sed, ut mox dicam, membranis, distinguuntur. Nec minus fabulosum, quod à tot scriptoribus proditum est, Mathildim ut vocant Cuspinianus, & Meyerus, sive potiùs Margaretam, ut plures nuncupant, Florentii IV, Hollandiæ Comitis filiam, Hermanno Hennebergensi Comiti nuptam, Guilielmi, imperatoris designati sororem, tot uno partu liberos enixam (ut Varronis versiculo utar)

Quot luces habet annus absolutus.

Scio, id traditum etiam ab Erasmo, Vive, Guicciardino, Christiano Massæo, Corn. Gemmâ, H. Iunio, aliisque. Sed enim tantum miraculum, quod in annum refertur CIↃ CC LXXVI (non CIↃ CCC XXII, ut est apud Massæum) memorassent ejus temporis scriptores, Batavi, Belgarum alii, Germani, Galli, Britanni. Nunc apud antiquiores omnes silentium est. Nec eo tempore Ultrajectinus episcopus, à quo sacro baptismate abluti dicuntur infantes, vel Otho, ut nominat Meierus, vel, ut H. Iunius, Guido vocabatur: sed Ioannes Nassovius; qui undequadragesimus Ultrajectinorum episcopus fuit. Iam quàm recentis est auctoritatis, quòd in tabella de isto Losduni suspensâ legitur hodie, depromtam esse historiam *ex vetustis tam manuscriptis, quàm typis excusis Chronicis*. Nam demum prope duobus pòst seculis typographia vigebat.

Caussa gemellorum, vel plurium liberorum, est à divisione seminis: ut docet Hippocrates lib. I de diæta. Nec enim semper semen omne uno nixu in uterum emittitur; sed est cùm bis, ter, sæpiusve, effervescat, ac sat validum, variis uteri partibus receptum, multiplicem efficiat fœtum. Sed necesse est, ut cum plures figurantur, suis distinguantur membranis. Alioquin alii aliis adnascantur. Cujusmodi monstrosi partus varia suppetunt exempla.

Ἐπικύησιν, quam *superfœtationem* dicunt, insolens est, quia post conceptum uterus arctissimè clauditur. Quandoque tamen eo contingit, quia aliquibus uterus nonnihil conniveat, vel nimiâ etiam libidine dehiscat ad semen denuo recipiendum. Sed rarò tum fœtus vitalis est: quia prior jam validior multò posteriùs conceptum, eoque infirmiorem, necessario fraudat alimento.

Iàm quàm sagaciter Deus, & nutritioni, & spirationi fœtus, in utero prospexit! Si ore alterutrum fieret, aquas, quibus innatat, hauriret, atque ita suffocaretur. Itaque Deus voluit, ut per umbilicum perciperet alimentum; ut ait Hippocrates libro de natura puelli. Nec quia paucis

* teste Plinio lib. 7, cap. 3, ac similiter Solinus cap. 3.

† lib. 10, cap. 2.

‡ lib. 3, sectione 22, sive pag. 394.

Digitized by Google

paucis prægnantium fluant menstrua, eo menstruo pasci sanguine existimandum. Nam quòd non fluant menses, alias caussas habet: puta quòd non gignatur sanguis supervacuus, cùm ad fœtum nutriendum multum optimi sanguinis requiratur. Is purior, magisque percoctus, per venam attrahitur umbilicalem, atque inde fertur in singulas fœtus partes. Et quia non caret omni sero, quod sanguini pro vehiculo fuit; eo postquam illud sua explevit munia, partim exsudatur, partim per renes, hinc ureteres, tum vesicam; inde non per pudendum, sed per οὐραχὸν, canalem à vesicæ fundo perductum usque ad umbilicum, diffunditur in amnion, membranam tum sudori, tum urinæ excipiendæ, dicatam. Itidem per geminam arteriam umbilicalem attrahit spiritum; quo vita, & nativus calor fœtus conservatur. Respiratione, quæ per os & nares fit, fœtui non est opus: sufficit διαπνοὴ, sive *transpiratio*, quæ per cæca fit spiracula.

Cùm verò planè in Dei admirationem rapiamur iis, quæ de fœtus nutritione diximus: tum nihil æquè est stupendum, quàm naturæ conatus in partu enitendo. Nam cùm mox à conceptione arctè adeò claudi soleat uterus, ut nec acus cuspidem sit admissurus; contrà, ubi maturuerit partus, ita dehiscit, ut grandiusculus etiam exeat fœtus. Estque Hippocratis * opinio, cùm uterus ab antica parte habeat os pubis, à postica os sacrum, & coccygem; à lateribus autem ossa ilium: in partu pubis, & ilium ossa distrahi, & ex ea divulsione tantum oriri dolorem parientium. Hanc sententiam sequitur quoque Avicenna: qui & divinam inde providentiam magnopere ait relucere. Sic enim scribit lib. III, fen. XXI, tractatu I, cap. II: *Quando separatur fœtus, aperitur uterus apertione tali, cujus similem efficere non valet in alia hora, ut necessarium sit separari quasdam juncturas, & sustentari adjutorio Dei excelsi, præparante, vel disponente ad illud: deinde reverti eas ad continuationem naturalem: & est operatio illa validissima ex naturæ operibus.* Audiamus quoque Zoar Rabbi Simeonis Ben in Exodi cap. I: *Haut facile quicquam magis in rerum natura reperies, quàm distractionem illam ossium pubis, quæ fit in parturientibus magis naturæ præsidio, seu providentiâ Dei, cui natura ipsa ministrat. Etenim nullâ fieri posset, quantumvis validissimâ vi, & nixu; sicut nec in cornibus cervorum, quæ quotannis decidunt, & denuo renascuntur.* Alii tamen, in quibus & Andreas Laurentius, nobilis Anatomicus, fuit, censent, ossa ilium, & pubis, sic esse coagmentata, ut nequeant divelli: ac proinde ea non tam planè diduci, quam leviter dehiscere: imò ne id quidem sat certum esse; sed sufficere, cartilagineum illud sacri ossis, quod κόκκυγα nominant, prorsus retrahi, atque ita amplius reddi spatium fœtui ad exeundum. Et sanè sic quoque miranda relucet naturæ vis, & providentia divina.

* fine libri de natura pueri.

Non verò, uti animantium aliis, ita homini etiam, certò præfinitum est pariendi tempus. Columbæ singulis mensibus ova sua excludunt; canis quarto semper mense parit; equa nono; elephantus, quia, ob vastitatem corporis, tardè fœtus consequitur perfectionem, biennio indiget. Mulier autem & septimo parit mense, & octavo, & nono, & decimo, & ultra. Nam etsi Vlpianus neget, ad hæreditatem admitti, qui natus sit post decimum; idque præeunte magno Hippocrate, qui libro de natura pueri, mensem decimum statuit gestationis terminum: tamen idem Hippocrates, libro de partu septimestri, & octomestri, auctor est, quosdam mense nasci undecimo: ac Hadrianus quoque Cæsar * judicavit, in undecimo partum edi posse. Sed fidem penè exsuperat, quod Plinio traditum lib. VII Historiæ Nat. cap. V; & inde Agellio quoque exscriptum l. III, cap. XVI: *Massurius auctor est, L. Papyrium prætorem, secundo hærede lege agente, bonorum possessionem contra eum dedisse, cùm mater partum se* XIII *mensibus tulisse diceret: quoniam nullum certum tempus pariendi statutum videretur.* Avicenna item refert, visum sibi partum XIV mensium. Hujusmodi si sint recipienda, saltem rarissima sunt. Omnino enim, ex communi naturæ ratione, mense septimo est partus initium; decimo autem est terminus. Ac septimo quidem initium, quia tum fœtus perfectam habet conformationem partium corporis: unde & tentat exitum, & feliciter sæpe. At si ob debilitatem conatus sit irritus, idem quandoque studet mense octavo: at infeliciter plurimum. Nam priori lassatus conatu, & dolore partus accedente, mox ægrescit; sic ut, si mortuus non edatur, non diu saltem supervivat. Sed nono, decimoque mense, sic firmatæ sunt vires, ut par sit ferendis partûs doloribus. Duplex verò est ratio, cur tum potissimùm prodeat infans: nempe id præstant contentio, tum fœtus, tum fœtæ: fœtus, quidem, quia is grandescens plus puri requirit alimenti: atque id deficit, partim quia impurior fit indies sanguis maternus; partim quoniam, quod purioris est sanguinis, ad ubera recedat. Ratione autem fœtæ, quoniam uterus oneratur grandi fœtus pondere, eóque excutere molestum onus satagat. Sic fœtu quærente exitum, melioris, majorisque alimenti ergo: & fœtâ optante exonerari, rumpuntur à fœtu membranæ, amborumque conatu is in lucem prodit. Est tamen cùm is conatus est irritus. Ut si puer grandior sit; augustius verò fuerit uteri os, aut vulva: sive naturâ id fit, sive ob tumorem, vel inflammationem, aut simile quid. Ac siquid ejusmodi partum impediat, remedium hoc triste superest exsecandi fœtus ex utero. Si enim jam exspectatum usque dum mater moreretur, quid opus præterea perire fœtum? Sin superest mater, satius est, eam fœtus ergo periculum hoc subire, quàm certo perire ambos. Nec enim de matre res desperata, quia naturâ suâ non sunt letalia, non dico epigastrii, & peritonæi vulnera; de quibus satis constat; sed neque uteri ipsius. Ὅλη γὰρ ἡ μήτρα πολλάκις ἱστορεῖται ἀφαιρεθῆναι, καὶ θάνατον ἐπὶ τούτοις μὴ γενέσθαι· *traditur, totam sæpe matricem ablatam, nec mortem inde consecutam*: ut ait Paullus Ægineta. De generatione, & partu, satis: quibus magnam Deorum, Dearumque, numerum præficere gentiles. Sed nunc contenti sumus ex his Naturæ miran-

* Agell. lib. 3, cap. 16.

Digitized by Google

mirandis deducere hominem ad creatorem suum. De gentium autem numinibus, quæ præesse his animæ functionibus putarunt, agemus in Diis, qui ad affectiones corporum naturalium pertineant.

CAPVT XXIII.

Ostensum, visui inter sensus externos deberi principatum. Gemina ratio, cur nobis data sit vis etiam longè dissita conspiciendi. Qua parte tactus, & auditus, visum vincant, & ab eodem vincantur. Cur oculi sint constituti in sublimi, & parte capitis anteriori: cur item sint bini, ac inter frontem positi, & nasum. Palpebrarum utilitas contegendis oculis. Κορυβαντιᾷν dicti, qui oculis dormiunt apertis: & unde hoc vitium. Alia palpebrarum duo commoda. Cur, ut acutius aliquid videamus, corrugemus frontem, vel ei admoveamus manum. Quare pisces obtusius videant. Cur peius cernant, quibus palpebræ albæ, quàm quibus nigræ. De usu sex musculorum in oculo commovendo. Vnde fit, quòd aliqui sint strabones, vel oculos habeant assiduè tremulos, ac nictantes. Plinii error in Philarcho non satis capientis, ἵππον etiam dici hanc oculorum instabilium affectionem. Cur oculi rotundi. De sex oculorum tunicis. Quare cornea sit polita, ac densa. Cur uvea sit nigra. Cur foramen ejus pupilla *vocetur. An semper ante mortem desinat oculus referre imagunculam intuentis. Plinii in hoc lapsus. Ejusdem alius error, pupillam credentis tunicæ esse corneæ, cùm sit uveæ. Cur hæc nigra sit: deque varia ejus in variis animantibus figura. Vnde iridi nomen in oculis. Quamobrem gentium aliæ oculos fere habeant nigros, aliæ glaucos. Vnde tunicæ araneæ nomen. Tunicæ retinæ usus, ac quomodo variet visus, prout ea à crystallino humore propiùs, vel longiùs abest: prout item rarior est, aut densior. Cur aquilæ rectâ valeant Solem intueri. Humor oculi triplex; aqueus, cristallinus, & vitreus: & unde crystallino, ac vitreo, nomen: & ut pro cristallini globosiore, aut latiore formâ, variet visus: ut item humor crystallinus in animante liquidus sit; sed frigore concrescat: ac ut vitreus quoque fluat. Vnde fit, quòd non fallatur visus, etsi aqueus humor faciat refractionem. Non humorem crystallinum, sed tunicam retiformem, propriè esse visionis organum. Oculorum gratiâ caput esse versatile. Nervorum opticorum usus.*

HActenus præstantiam ac dignitatem hominis perspeximus ex iis, quæ illi communia sunt, non modò cum mutis animantibus; sed etiam cum plantis. Nunc venio ad ulteriorem excellentiæ gradum; facultates nempe, & affectiones animalis proprias: quarum aliæ magis hoc nomen merentur; ut sensus, appetitus, locimutatio, & respiratio: aliæ minùs propriè; ut vigilia, & somnus; quò & somnia referuntur. Sunt verò sensus vel externi, vel interni. Externi sunt nuncii & satellites animæ, quibus animus omnia, quæ foris geruntur, cognoscit. Quinque eos esse, satis constat: in quibus principatum obtinet visus. Atque id primùm ratione objecti; quo nullum, vel excellentiùs, vel latiùs, se per naturam diffundit. Nam quid præstantius luce? Quam latè etiam patet color? Iam præter ista, quot sunt objecta visus communia! ut magnitudo, figura, numerus, motus, & quies. Deinde ratione modi, quia nihil eo sensu vel certius est, vel velocius. Nam cum auditu quidem si conferas, quis non oculis suis credere malit, quàm testibus auritis? Notum illud Gygis apud Herodotum in primo: Ὦτα τυγχάνει ἀνθρώποισι ἐόντα ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν*. Quanto etiam celeriùs fulgur videmus, quam tonitru audimus! Similiter quopiam ligna cædente in sylva, conspicimus jam elevatam securim ad ictum alterum, priusquam sonus prioris ad aures pervenerit nostras. Quæ millies jam ab aliis dicta sunt. Et quid multis opus, cùm momento etiam ad ipsos pervolet cælos? Ex quibus omnibus elucet, rectè quidem dicere eos, qui ajunt, eò animali datam esse facultatem videndi valde dissita, ut ex longo etiam intervallo cernere possit salutaria, ac evitare noxia. Interim alteram etiam ejusce rationem esse, ut homo ad magnarum rerum contemplationem, quas videt, & per eas ad summi boni, quod non videt, amorem, & notitiam perduceretur.

* *magis incredula sunt aures hominibus, quam oculi.*

Non dubitant tamen aliqui, tum tactum visui præferre, tum etiam auditum. Nam sine tactu, inquiunt, esse non possumus; possumus sine visu. Et per auditum breviculo tempore cognoscimus, quæ per experimenta vix sciremus longissimo temporum intervallo. Itaque & multi à nativitate cæci plus sapiunt iis, qui ab incunabulis vident. Sed enim, qui visum habet, tactu etiam præditus est: eoque visus præstat, quia tactum præsupponit, & ingens ei bonum superaddit. Et quid apertiùs, quàm caduca esse, quæ contrectamus: videri autem cælestia quoque? Eoque ut tactus prior sit naturâ, visus tamen prior est dignitate. Iam quod ad auditum, per accidens quidem, Aristotele † teste, disciplinarum is sensus est, quia in eâ vitæ brevitate non possumus omnium capere experimenta. Sed per se potior est visus, quoniam is sensus est certus, auditus fallax. Atque ut audiamus viros experientes, & veraces: tamen hoc, quod auditu cognoscimus, ab experientia originem trahit: ut visus alienus fundamentum sit eorum, quæ ab aliis audimus. Quare cùm tanta sit visus præstantia; nihil mirum, si tam oculos amemus. Vnde Catullus ‡: *Ni te plus oculis meis amarem.* Et *, *— Seu quid carius est oculis.* Plautò item †, *oculitus amare.* Et, *homo oculissime* ‡. Et, ex quorundam * sententia, *ostium oculissimum* †. Sed istic metrum planè exigit *occlusissimum.*

† *lib. de sensu & sensili cap. 1.*

‡ *epigr. 14.*
* *epigr. 83.*
† *Corniculania, apud Nonium.*
‡ *Curcul. 1, 2.*
* *Festi, Turnebi, Mureti, Stephani, Duzæ.*
† *Ibid. 1, 1.*

Verùm ut meliùs intelligatur, quantum debeamus Deo propter attributam videndi facultatem; distinctè considerabimus; id quod videt, illud quod videtur, & modum quo quid videt, aut videtur. Id quod videt, principem si caussam attendas, anima est per facultatem visivam: at, ratione instrumenti, id est oculus cum

cum nervo, ac spiritu optico. Quod propriè videtur, tum lux est, tum lumen, tum color. Modus visionis est speciei visibilis, per corpus perspicuum, indeque per oculi humorem crystallinum, in tunicam retinam receptio, atque ex ea à spiritu visivo per nervum opticum transmissio in sensum communem.

Oculus à Deo constitutus est in sublimi, ut longiùs prospectaremus: in parte antica, quia constare debet, quò dirigatur gressus. Binos oculos dedit, ut plura, & evidentiùs, cerneremus; simul, ut certiùs distingueremus corporum distantiam. Nam facilè aberret in illo, qui alterum claudat oculum, ut parebit hoc pacto aliquid è sublimi pendulum tangere volenti. Securitatis gratiâ oculus in osseis latet recessibus. Prominet interim aliquantum, ut illa à latere etiam videantur. Constitutus est inter frontem protuberantem, & nasi prominentiam, ut, umbrâ horum, majus lumen minùs offendat. Ideo & frontem corrugamus, & adducimus, ut acutiùs videamus. Et qui sunt naribus truncati, queruntur, molestiùs sibi esse majus lumen, quàm soleret.

Oculorum caussâ etiam palpebræ sunt, ac supercilia: ut quorum officium sit munire eos adversus illa, quæ alioquin inciderent. Itaque palpebrarum vitium est, siquis oculis dormiat apertis. Nec tamen id semper morbo contingit, ut si ab ulcere, aut vulnere, sursum attrahantur: sed naturâ quoque, quandoquidem novi, qui ab ortu ipso hoc vitio laborarint. Nimirum naturâ iis palpebræ fuere justo breviores ob materiæ defectum. Sic, leporino more, dormientes, κορυβαντιᾷν dicunt Græci; Plinio teste lib. XI, cap. XXXVII. Præter hoc officium, quod diximus, alia etiam duo munia oculis præstant palpebræ, eáque longè maxima. Priùs est, quod tum mollitie, lævore, & æqualitate, tum limbo suo cartilagineo, detergeant de tunica cornea, partim humorem viscosum, quem exsudant; partim pulvisculos extrinsecus incidentes (est enim aër iis refertus) quibus cornea impetita scabresceret, ac sic tenebresceret visus. Posterius est, quòd opacitate suâ impediat, ne lumen nimium insinuet se per pupillam. Tale enim visui obstaret: ut arguit, quòd, cùm acutiùs, & distinctiùs aliquid est speculandum, nunc palpebras contrahimus, sic ut penè concurrant: nunc manum fronti admovemus, ut pupilla magis obumbretur. Quod etiam diximus antea, cùm ostenderemus, cur fronti Deus oculos subjecerit. Nam par in isto frontis, & palpebrarum, ratio est. Ac pro hac sententia etiam est, quòd Averroës, in lib. de sensu & sensili, tradat, longiùs prospicere animalium illa, quibus palpebræ sunt crassiores. Ab eadem caussa est, quòd pisces, & insecta, obtusiùs cernant. Palpebris enim carent. Etiam hæc firmantur artificio in conclavi tenebricoso videndi ad parietem depicta, quæ foris sunt. Nam & hîc juvat, si supra foramen fenestræ extrinsecus aliquid prominens apponas, quod impediat, ne, pariete nimis illustrato à lumine per foramen intrante, simulachra ac colores vel prorsus delitescant, vel dilutè admodum obscuréque compareant. Dignum etiam memoratu, quod narrat Philippus Montalto lib. IV Opticæ cap. VIII. Refert is, hominem sibi notum oculis fuisse glaucis, palpebris candidis; inque pueritia, & adolescentia, meliùs vidisse de nocte, pejus de die; sed virili ætate id fuisse immutatum. Addit item, Mauros ei capto palpebras tinxisse atramento, ac vidisse tum acutiùs; sed rediisse vitium vetus, si atramentum detersisset. Caussam ab eo præteritam optimè doctissimus Plempius noster perspexit: nempe quòd palpebræ candidæ nimium ea diluerent, quæ in tunica retiformi pingerentur.

Hoc quoque egregium divinæ erga nos curæ est indicium, quòd sex musculos oculis attribuerit; quorum singulis suus sit usus, ad eum rectâ, vel obliquè, pro arbitrio movendum. Ex quatuor rectis unus oculum sursum trahit, alter demittit, tertius movet sinistrorsum, quartus dextrorsum. Obliquorum duorum unus superiùs, alter inferiùs, convertit oculum, ac circumfert. Septimus, quem Vesalius addit, in quadrupedibus solùm comparet. Inæqualis visio, qualis est strabonum, à musculis hisce proficiscitur; quia præter naturam oculum movent. Ab iisdem etiam est, quòd nonnullis oculi naturâ sunt tremuli, & quietis nescii. Quo oculorum vitio laborantem habuimus eruditissimum collegam. Estque non absimile vitium naturali dentium stridori: cui & comparat Galenus primo εἰς τὸ προγνωστικόν. Hanc perpetuam oculorum nictationem Græci vocant ἵππον: quod non attendit Plinius lib. VII, cap. II, his verbis: *Philarchus* (prodit) *& in Ponto Thibiorum genus, multosque alios ejusdem naturæ: quorum notas tradit in altero oculo geminam pupillam, in altero equi effigiem.* Nec enim dubitandum, quin Philarchus, cum de oculorum vitiis sermo sit, ἵππον scripserit: quod Plinius, ambiguitate vocis deceptus, perperam reddiderit *ejus effigiem*: ut ante nos doctissimo Dalecampio observatum.

Iam quanta Dei sapientia relucet in ipsa oculorum fabrica! Rotundos fecit, ut plura percipiant. Satis enim convenit, figuram hanc cæteris esse capaciorem. Potissima verò consideratio est tunicarum ejus, & humorum, quos continent tunicæ. Una tunicarum est ἐπιπεφυκῆα, sive *adnata*; altera κερατοειδής, sive *cornea*; tertia ῥαγοειδής, seu *uvea*; quarta ἀραχνοειδής, sive *aranea*; quincta ὑαλοειδής, seu *vitrea*; sexta ἀμφιβληστροειδής, sive *retiformis*. Quibus à nonnullis additur tendinea quædam, præeunte Realdo Columba*, Anatomico Romano. Quam primo loco ponebamus, eam τὸ λευκὸν † dixit Hippocrates. Atque hæc cæteras comprehendit, originemque habet à periostio. Cornea anteriori parte cornus rasi ac politi instar pellucet; unde & nomen accepit. Iulius Paullus

* *lib. 12, ubi inter adnatam, & corneam, ponit quandam nomine carentem.*

† *albugineam.*

Crassus

Crassus Patavinus, Rufi Ephesi interpres, vocat quoque *cornicu'arem*; non à *cornicula* profectò, ut propterea cornicari sit existimandus: sed à *corniculo*; unde *cornicularii* iidem ac κεράυλαι, sive *cornicines*. Eo autem cornea polita est ac lævis, ne species deferat pravè, ac cum deformitate: uti fieret, si aspera esset ac rugosa. Eadem ob densitatem suam detinet humorem aqueum. Originem autem ducit à membrana exteriore nervi optici. Uvea sic vocata est, quia uvæ referat cæruleæ acinum, cui avulsus sit pediculus: oriturque à tenui membrana nervi optici, vel à cerebri meninge. Hæc nigrore suo obscura reddit penitiora oculi, ut sic meliùs videamus: quemadmodum si conclave fuerit obscurum, meliùs perfectiusque in pariete depinguntur, quæ geruntur foris. Eadem fenestellam habet, quæ *pupilla* vocatur Latinis, ut Græcis κόρη. Propriè utrumque notat *puellam*. Nam ut à *pupus*, *pupulus*, *pupillus*; sic à *pupa*, *pupula*, *pupilla*. Postremo hoc pro *puella* usus Martialis lib. IV, epigr. XX:

Dicit se vetulam, cum sit Cærelia pupa.

Vti *pupillam* pro eodem apud Appulejum legas Apol. II. At in oculo *pupulam* pro *pupilla* dixit Calvus*: *Iam gravis ingenti connivet pupula* (* apud Priscianum lib. 9.)
somno. Ac similiter Lucretius lib. III; imò & Varro apud Nonium. Ratio hujus tralationis est, quòd in oculo pueritia sibi, dum oculos ea mutuò intuetur, puelli, vel puellæ, imaginem conspicere videatur. Atque hoc fit ob lævorem oculi. Quæritur porrò, an fides habenda sit Physicis antiquis; de quibus sic Servius in illud IV Æn. *Dat somnos, adimitque, & lumina morte resignat. Physici dicunt, pupillas, quas in oculis videmus, morituros ante triduum non habere: quibus non visis est summa desperatio.* Imò Plinii est lib. XXVIII, cap. VI: *Augurium ex homine ipso est, non timendi mortem in ægritudine, quamdiu oculorum pupillæ imaginem reddant.* Sed id perpetuum non est. Quandoque enim à morte etiam, ut lævor, sic imagunculæ hæ durant. Valde itidem ratio fugit Plinium, cùm corneam tunicam censet esse fenestratam: ut videre est lib. XI, cap. XXXVII. *Uveam* enim dicere debuisse, liquet ex iis, quæ diximus. Nigricat pupilla, quoniam sita est in profundo, cujusmodi umbram faciunt. Figura ejus in homine est circularis, in bove ovalis, in fele oblonga, instar rimæ supernè descendentis. Sunt &, qui geminam credantur pupillam habere; ut ex Philarcho referentem antea Plinium audiimus. Nempe hoc inde est, quòd circulus iridis exterior nigricante colore alteram referat pupillam. In aliis enim iris varii est coloris; unde & *iris* dicitur; etsi non sit semicircularis, sed coronæ similis. Varietas ea coloris est ex eo, quòd spiritus, & humor aqueus, particulis aliis copiosior sit, aliis paucior. Nisi malis, colores solùm esse apparentes, eosque ex refractione luminis in ambitu corneæ provenire. Quòd sanè verisimilius, quia lumine recedente non manent hi colores. At qui dicuntur oculi colores, veri sunt; ut eo cognoscimus, quòd pro lumine non varient. Tales cæsius, niger, & medius ille, qui à caprarum oculis vocatur *caprinus*. Cæsius, sive glaucus, frequens est Belgis, Germanis, Britannis: quia multum quidem iis humoris, sed à calore nativo; qui, à frigore externo stipatis corporis poris, intus constringitur, attenuatur, & rarefit. Contrà Libyes, Æthiopes, Syri item, & Indi, oculos semper penè habent nigros: quia, cùm in calidis vivant regionibus, magis quidem sunt exsucci, sed humor multum habet terrestre; quòd calor nativus, per poros exspirans, non valeat eum tantopere attenuare.

Sequitur tunica aranea; quæ ex eo nomen hoc accepit, quia tenuitate, (non tamen imbecillitate, cùm durior sit, & valentior) telas referat aranearum. Pellucida est, ac humorem continet crystallinum, & per processus ciliares aliis adnectitur partibus. Tunica vitrea nunc dicitur, quæ vitreum continet humorem, eumque ab aqueo discernit, ne confundantur. Ac fortasse non alia est ab ea, quam veteres *araneam* vocarunt. Ex minutis enim fibris contexitur, ut lecerandi eam satis est evidens. Itaque nihil mirum, si cùm araneæ vitream continuari putarent, unam eandemque arbitrarentur. Tunica retiformis sic dicta est, non quia retis instar sit cancellata: sed quoniam referat rete contractum. Nam, ut ait Rufus Ephesius, ex angusto in latum diffunditur, sinuaturque. Vesalius non incommodè dimidiato ovi putamini conferebat. Is, quem & antè dixi, Fortunatus Plempius, magnum ut Lovaniensis Academiæ, sic patriæ Amstelodamensium civitatis, Hollandiæque totius, ornamentum, scitè etiam comparabat* operculo, quod glandi quercinæ (* lib. 1 Ophthalmographia, cap. 15.)
superadditur. Tunica hæc colores sibi à crystallino humore impactos retinet, ac repræsentat. Species enim visibiles pupillam subeuntes transeunt omnes oculi humores, usque dum repræsententur in tunicâ retinâ. Quod si longiùs ab ea absit tunica, solùm videas propinqua: sin propiùs, tantùm longinqua. Posteriori modo ferè cernunt senes: priori illo myopes, etiam juvenes. Aliter quoque pro discrimine retinæ variat visus. Nam si rara sit, lumen profundiùs penetrat: quæ res molestiam parit, ac ingenti in lumine, quale est Solare, lachrymas etiam ciet invitis. Densa autem prohibet, ne altè se insinuet lumen. Ac credibile est, hoc pacto affectum esse oculum aquilinum, qui & solare lumen rectà intuetur. A tunicis nunc ad humores transeo.

Humores sunt tres; ὑδατώδης, sive *aqueus*; κρυσταλλοειδὴς, sive *crystallinus*; & ὑαλοειδὴς, sive *vitreus*. Horum extimus est aqueus; perque eum species ad humorem crystallinum deferuntur: uveam quoque separat à crystallino; & corneam tunicam distendit, ne, si corrugetur, species perperam ad crystallinum transmittantur. Vt liqueat, ne in tantillo quidem aliquid non magnum ob usum esse factum à Deo. Excellentior

Digitized by Google

tior tamen utilitas humoris est crystallini: qui sic vocatur, quia crystallum, sive glaciem refert; non quasi ejus instar sit durus; sed quia sit pellucidus, & omnis coloris expers, ut omnem bonâ fide colorem repræsentet. Vopiscus Plempius lib. I Ophthalmiæ cap. XVII scitè observat, partem ejus anteriorem, cui humor innatat aqueus, rotunditate esse lentis instar depressâ: posteriorem autem, quà vitreo invehitur, assurgere in conum: esse interim, quibus situs ejus sit globosior; ut myopibus, qui concavis juvantur specillis: esse alios, quibus idem obtigerit latior; eóque, ad propinqua etiam cæcutientes, specillis utantur convexis. Hoc de humore intelligendus est illustris ille Hippocratis locus libro de carnibus †: Πολλάκις ὀπώπαμεν ἐπὶ συῤῥαγέντος ὀφθαλμοῦ ἐξιὸν ὑγρὸν, κολλῶδες. καὶ μὲν ἢν ἔτι θερμὸν, ὑγρόν ἐστιν. ἐπειδὰν δὲ ψυχθῇ, ἐγένετο ξηρὸν, ὥσπερ λιβανωτὸς διαφανής· *Sæpe conspeximus, oculo disrupto exiisse humorem glutinosum: qui dum calet, est liquidus: at postquam perfrixit, siccus fit, ac thuris instar perspicuus.*

† sect. 3. pag. 34. edit. Wechelianæ.

A tergo crystallini humor est vitreus, sic dictus à similitudine vitri, partim liquefacti, partim frigefacti. Nam fluit instar liquefacti: sed differt ab eo, quòd vitrum non pelluceat liquefactum. Pellucet vitri instar frigefacti: sed differt ab eo, quòd hoc non fluat.

Ex humoribus hisce aqueus facit refractionem. Nec propterea existimandum, alio res loco spectari, quàm naturali. Nam crystallinus humor est compactior & aqueo, & vitreo: eóque species ob refractionem alioque aberratura redit ad perpendicularem.

Cæterum in humore crystallino confusa etiam fit visio: eoque ulteriùs etiam procedendum speciei fuit visibili; nempe ad tunicam retiformem. Quemadmodum enim species per aërem immissa in vitrum, quo foramen fenestræ obturatur, inde in obscuri conclavis parietem, vel tabellam de pariete suspensam, defertur; ibique cum coloribus suis rem pingit: ita nec in humore triplici species consistit, sed inde impingit in tunicam retiformem: ut is demum sit ultimus receptæ in oculo speciei terminus, & κυριώτατος * visionis instrumentum. Atque hæc dicta sunto de fabrica ac usu oculorum: quorum gratiâ duntaxat caput Deus versatile fecit: ut hoc quoque sit illustre argumentum, quanta sit eorum præstantia.

* maximè propriè.

Nec tamen soli oculi sunt organum visus, sed nervi etiam visorii: de quibus propterea pauca addemus. Horum munus est species visibiles retinæ impressas recipere, & deferre ad sensum communem. Id verò, quod propriè species recipit, est spiritus animalis, meatu opticorum contentus. Et quia, ob multiplicem oculi actionem, nulli spiritus animales celeriùs absumuntur, quàm visorii: eo Deus nervos hosce aliis fecit crassiores: quoque uberior spiritus eos permeat, meliùs videmus. Proinde si nimis paucus sit, debilis erit visus. Ac gutta oritur serena, & cæcitas, si deficiat planè: quod nonnullis contingit ex eo, quia nervi optici à vasis vicinis nimis comprimantur. Vt nihil mirandum sit, si quidam receperint visum accepto vulnere in fronte. Nam evacuatis vasis proximis, patentior fit opticorum meatus, ac affluxus spiritûs copiosior. Eo & aliqui frontis venam secant ad visum recuperandum. Sunt & quibus sternutantibus humor in opticos defluxerit, unde sint excæcati. His quandoque prodest, si sternutationem cientia præbeantur, ut humor sternutatione receptus eàque alio derivetur. Periculum interea est, ne, sternutatione alterâ, major eodem materies adfluat.

Porrò interdum spiritus opticis contentus motu fertur inordinato: unde obversari oculis scintillæ videntur, noctu præcipuè, vel de die etiam, si oculos clauseris. Quod si spiritus in orbem feratur, omnia, quæ cernuntur foris, circumferri videbuntur: uti ebriis crebrum, item ex alto despectantibus. Nam ob pavorem consistere spiritus nequit: eoque fugit, & cùm rectâ non possit, in gyrum fertur. Livius lib. XLV, ubi Tempe describit: *Rupes utrimque ita abscissæ sunt, ut despici vix sine vertigine quadam simul oculorum animique possit.* Atque hæc de organo visus, cui visiva animæ facultas alligatur.

CAPVT XXIV.

Objectum visus aliud per se, aliud per accidens: prius vel proprium, vel commune: deque communi, laxus nimis opticorum numerus refellitur. Vmbræ, & tenebrarum, discrimen; lucis item, & luminis; coloris in corpore planè opaco, & perspicuo visum terminante; coloris denique, & lucis; deque temperie colorum ex perspicuo, & opaco, & diverso eorum effectu; coloris item veri, & apparentis differentia.

TRanseo nunc ad id, quod videtur. *Objectum* vocant. Quale aliud per se, aliud per accidens. Posteriori modo cernuntur substantiæ: nempe per qualitatem visibilem. Quod autem per se videtur, vel objectum est proprium, vel commune. Proprium intelligo, quod solo cognoscitur visu: commune, quod, si non omnibus sensibus, ut Themistius volebat, pluribus saltem percipere sit. Cujusmodi ab Opticis recensentur viginti: sed quædam perperam; ut transparentia, umbra, obscuritas: imò & pulchritudo, & deformitas; similitudo, & dissimilitudo: atque adeò etiam, situs, & intervallum. Cuncta enim hæc revocantur vel ad illa quinque communia, Aristoteli memorata; motum, quietem, figuram, numerum, & magnitudinem: vel ad objecta propria, lucem, & colorem. Nam umbra est lumen imminutum. Idem de tenebris dictum velim. Siquidem tenebræ nostræ nihil aliud sunt, quàm umbra major; sic ut colores, contrà quàm in minori fit umbra, non compareant.

Digitized by Google

Cùm lucem visus objectum statuo, vocabulum hoc tam laxè sumo, ac Græci suum φῶς: nempe ut comprehendat tum lucem corpori lucido inhærentem, quæ strictè propriéque *lux* nominatur: tum illam à corpore lucido in perspicuum diffusam, quæ propriè vocatur *lumen*. Cum colorem facio alterum visus objectum proprium, attendo, tum extremitatem corporis planè opaci, hoc est, lumini neutiquam pervii, neque rerum simulachris: tum extremitatem, & transparentiam corporis perspicui, sed hactenus opaci naturam participantis, quòd terminet visum: quomodo cernimus aquam, vitrum, & gemmas pellucidas. Imò & colorem omnem lucis nomine possumus intelligere: quia color est lux opacitate terrestri obscurata. Vt enim temperies oritur ex proportione primarum qualitatum: ita & nascitur color ex proportione lucidi, & opaci. Vnde & Vitellioni dicitur esse lux incorporata, hoc est, corpori insita: Keplero item lux sepulta in pellucidi materia. Aristoteles verò, cùm libro de sensu, & sensil. cap. III, colorem definit extremitatem perspicui in corpore terminato, absolutè eum spectâsse dicendus non est. Vti neque ab eo id actum libro de coloribus: quo saltem id fieri oportuit. Nunc utrobique tantummodo attendit relatè; neque tam significat, quid color sit, quàm cui inhæreat. Imò commodiùs dixeris, colorem esse extremitatem opaci, quàm perspicui. Quin neque in perspicuis solùm videmus, quod exterius est; sed etiam, quod continetur interius: ut cernere est in lapillis pellucidis, viridibus, rubris, aliis. Interea agnoscimus, omne opacum esse particeps perspicuitatis, ac propterea esse coloratum: omne item pellucidum, si videri possit, esse particeps opacitatis; ut de gemmis pellucidis diximus. Differunt igitur lux, lumen, & color. Lux est primùm visibile: unde per se videtur. Lumen est effluxus lucis à corpore lucente. Color autem temperies perspicui, & opaci. In albore plus est perspicui, quàm opaci: in nigrore minus perspicui, quàm opaci. Parque ratio in coloribus intermediis. Vbi & nonnulli mensuræ modum, de quo penes eos sit fides, exprimere conantur. Nam in puniceo volunt esse duos gradus lucis, & diaphani: unum duntaxat opaci: at in cæruleo tres gradus opaci, duos lucis. Vnde de cæteris esto conjectatio. Colores enim, si extremos exceperis, alii ex aliis fiunt: ut purpureus ex rubro & cæruleo; aureus ex flavo, & rubro. Atque ut pro varia mistura alius, atque alius, est color: sic quoque diversi sunt effectus. Albor disgregat visum, nigror congregat; sed ita, ut congregando etiam hebetet. Nam longè obtusiùs vident, qui annis aliquot delituere in carcere obscuro. Rubedo inflammat; quia sanguinem è centro, quomodocunque id fiat, vocat ad peripheriam. Ideo & tauros color is efferat; imò & gallinas Numidicas. Cæruleus verò, ac viridis, maximè afferunt visui voluptatem. Distinguendum tamen inter colorem verum, & apparentem. Verus est stabilis; atque hoc ab lucis insitæ, & perspicui cum opaco mixtione: alius est apparens, qui ab lumine est adventicio, atque iccirco non stabilis est, sed varius; prout magis, vel minus, imbibit lumen externum. Sic, ut versu utar Cæsaris Neronis à Seneca* laudato,

Colla Cytheriacæ splendent agitata columbæ.

Nec enim tam varius color verè inhæret; uti fit in pannis variegati coloris: sed alius, atque alius, apparet; prout lumen nunc rectà, nunc obliquè, immittitur.

* lib. I Nat. Quæst. cap. 9.

CAPVT XXV.

Acceditur ad visionis modum, quem aliqui receptione, alii emissione, fieri arbitrantur. Quatenus in priori convenerint Democritus, & Aristoteles: in posteriori, Pythagoras, & Plato. Improbatum in Aristotele, quòd maluerit meteororum apparentium caussas ex Mathematicorum adferre principiis, quàm suis. Contra Platonem, & Galenum, variis ostenditur argumentis, non fieri visionem emissione spirituum. De speciebus visibilibus quæsitum, sintne corporeæ, ut voluit Empedocles; an immateriales, sive accidentia, ut censent Peripatetici: ac posterior sententia adstruitur: Galeni hic etiam argumentis occurritur. Variis item refelluntur argumentis, quibus contrarium placet. Illi quoque refutantur, qui, cùm à Platone, & Galeno, abeant; nihilominus negant, visibilium specierum ope ad visionem esse opus.

SVperest tertium, de modo videndi: quæ quæstio multum & antiquorum, & recentium, vexavit ingenia; certissimo humanæ imbecillitatis argumento, quòd nec oculis, nec animo, id ipsum satis videamus, quomodo videamus. Præcipua autem quæstio est, utrum visio fiat solâ receptione imaginum, quæ objecta de se in oculum diffundant: an præterea opus sit, spiritus ab oculo emitti, sive ad objectum usque, sive saltem aliquò usque, donec concursus fiat imaginis emissæ ab objecto, & spiritus emissi ab oculo. Democritus, (deque Leucippo, & Epicuro, idem statuendum) non agnovere emissionem spiritus sive radiorum ab oculo: sed sufficere putarunt ejaculationem materialium imaginum ab objecto in oculum. Paullùm ab hac sententia deflexit Aristoteles. Nam libro de sensu, & sensili, & in secundo de Anima, statuit visionem fieri receptione specierum. Hoc solùm differunt Democritus, & Aristoteles; quòd ille putârit, visum nostrum à potentia ad actum deduci per imagines materiales, sed subtilissimas, seque per poros tum aëris, tum pupillæ, insinuantes nobis: hic verò existimârit, eas esse immateriales; non quasi non inhæreant aëri, & oculo; sed quia solùm sint aëri, & oculo, impressæ, ut sigillum ceræ. Ab utroque abiere Pythagoras, & Plato. Quippe requirebant spiritum ab occulo exeuntem, sive lumen, rectà emissum, quod *radium* dici-

dicimus. Cumque hactenus convenirent, non eodem tamen se modo explicabant. Pythagoras, quem & secutus est Hipparchus, voluit lumen ab oculis pertingere ad objectum: atque ubi hoc attigerit, imprimi lumini, sive spiritui, imaginem objecti: tum radium illum visualem unà cum imagine reflecti eò, unde venerat. Plato autem judicabat, & ab oculo exire subtilem ac lucidum spiritum, & ab objecto effluere radium quendam sive splendorem: utrumque hoc lumen, ubi aliquò usque in aëra progressum fuerit, concurrere, & coalescere: unde hoc, ut ex Plutarcho videmus, *συναύγειαν* vocarunt, quasi dicas *radiorum concursum*, vel si malis voce simplici, *corradiationem*. Non obscurè Plato illud indicat in Sophista, & libb. de Legg. Sed imprimis de isto illustris est locus in Timæo; ubi tradit, inesse corporibus nostris ignem æthereo similem, non absumentem, verùm illuminantem: portionem ejus crassiorem permanere in nobis, sed tenuiorem evolare per oculos in aëra; noctu autem ob tenebras evanescere & exstingui: contrà de die lumen externum, & illud oculorum, sociari ob similitudinem. Atque hoc Platoni est lumen illud mixtum, eoque validius ad movendum in nobis spiritus animales, proximum sensus instrumentum; quod simplici lumine torpesceret, nunc autem gemino excitatur ad res foris cognoscendas. Mirum verò, Aristotelem, cùm locis antea memoratis sententiam illam de luminis sive spirituum emissione refellat; eundem
* lib. 3, cap. 3. tamen in Meteorologicis *, ubi de iride, halone, parelio, & virgis, differit, caussas istorum non ex sua petere sententia, sed ad illam alibi rejectam, velut ad sacram recurrere anchoram. Scio, philosophum, in exotericis, atque ubi obiter, & perfunctoriè aliquid dicendum, vulgares sequi opiniones solitum: quomodo & hoc loco Aristotelem excusant Alexander Aphrodisiensis, & Augustinus Niphus. Sed enim in Meteorologicis proprius erat locus afferendi caussas istorum. Quare cùm ex alienis hìc maluerit principiis caussam arcessere, quàm ex suis: aliud videre non possum, quàm difficultate rei territum, cum ex suis principiis minùs posset, rationem reddidisse ex opinione Mathematicorum, utcunque eam non uno impugnasset loco.

Nec propterea ab Aristotele, cui jam olim id objecit Galenus, in eo recedimus, quòd putârit, receptione specierum fieri visionem. Multa enim eam evincunt, spirituum autem emissionem refellunt. Nec tamen quorumvis argumentis pugnâro. Vt illo, si visio fiat spiritus emissione, vel reverti spiritum, vel reditus oblivisci. Si non redeat, visionem fieri extra hominem. Sin post longa etiam spatia emensa reverti sciat, animatum esse, ac partem hominis: eoque extra hominem partem esse hominis. Huic enim facilè occurri videtur, si continuatus sit spiritus inter objectum, & oculum: atque idem, ut objecti indagator, ita quoque index credatur. Quare illud potius objecero, si animales ab oculo spiritus emanent, omnino propinqua, & dissita, assiduè spectando, longè imbecilliores nos fore, quàm fuimus. Nam si & actu Venereo, & emissione sanguinis, breviculo tempore, magna virium fit imminutio: quid erit de continua longissimi temporis visione; non dico ejusdem rei, ubi fortasse continuari idem radius dicatur: sed rerum diversarum, uti inter ambulandum: ubi, puto, ut objectum aliud, atque aliud, ita alium, atque alium esse radium, fatentur. Nec dicere possint, animalem duntaxat spiritum consumi, non vitalem, cum animalis in cerebro fiat è vitali. Sed si hoc telum satis validum negant, saltem nunquam levi alterum amictu exeant; quòd, cùm spiritus animalis ex puriori sanguinis portione elaboretur, etiam corporeum esse, necesse sit: *ἀντιλογίαν* * autem contineat, corpus ali- * contradictionem.
quod eodem tempore esse diversis in locis. Atqui somno expergefactus, confestim cerno stellas orbis supremi. Dixeris, non in instanti id fieri, sed exiguissimo tempore, sic ut observari spatium nequeat. Verùm enimvero, quale illud, tantillo tempore prope immensum cælorum spatium pervolari? Id cujusmodi sit, liquere arbitror ex iis, quæ de tanta extimi cæli à terris distantia diximus libro superiori. Verum mittamus corpora lucida. Nonne de die quoque cernimus montes altissimos, & ex alto etiam vasta maria; etsi multorum millium passibus dissita? Præterea quomodo, cùm duo se intuentur, spiritus sibi occurrentes non gressum impediunt ulteriorem? quo pacto neuter alterum cernet: vel si validior spiritus alterum de rectâ deturbet viâ, alterutri tantùm alterius videndi potestas fiet. Mitto quòd flante vehementiori vento tenuia ista corpuscula procul dispellerentur. Et sunt alia id genus, quæ, ne longior sim, prætereo. Sic igitur colligo, visionem fieri non emissione spiritus, sed receptione specierum: easque naturales esse rerum imagines, in notitiam nos eorum perducentes, quorum sunt imagines.

Sed utrùm & hæ accidentia sint, an substantiæ, nec olim convênit. Empedocli sunt corpuscula tenuissima, educta ex objectis iis, quæ repræsentant. Ac eâdem mente alii dicunt esse spiritus subtilissimos, vel semina exiguissima ex objecto per aërem immissa in oculum, ut sint instrumentum efficax visionis. Peripateticis autem magis placet, ut sigillum aureum ceræ, non aurum, sed sigilli solùm imprimit figuram: ita objecta quoque visibilia, non substantiam sui diffundere, sed aëra spiritali modo pingere, easque picturas esse, quas *species visibiles* dicimus. Vti illam de emissione spirituum, de qua antè vidimus; ita hanc etiam de speciebus visibilibus sententiam, valde impugnat Galenus in septimo de Hippocratis & Platonis sententiis, item in x de offic. part. & comment. in lib. 1 *προγνως.* Imò idem libro de oculis, qui & ipse Galeno adtribuitur,

legere

legere est. Ac, quantum video, inter argumenta, quibus pugnat, familiam ducit, quòd per minutam adeò pupillam nequeat permeare tanta visibilium specierum copia: quarum singulæ repræsentent rem prout sese habet. Nec negare possumus, magnum id esse, ac mirandum: præsertim cùm imagines istæ per minutam adeò pupillam penetrantes in humorem crystallinum, ac tunicam retiformem, longè feliciùs rem exprimant, quàm ullus faceret Apelles, aut Lysippus. Nec enim ex statua hominis, vel ædificii pictura, colligere possis de magnitudine. At illæ specierum visibilium picturæ, ac simulachra, quæ objecta e qualibet sui parte ejaculantur in quamlibet perspicui partem, non solùm repræsentant formam rei, sed etiam magnitudinem. Verùm hæc ut bellè pro Galeno afferantur; corruunt tamen, si dicatur, species eas esse in se exiguas, sed virtute ingentes, ut supra omnes picturas, etiam magnitudines referant. Quippe quæ non reales sunt species, sed, ut vocant, intentionales, sive virtuales: quod pluribus explicaremus, nisi in hoc multi adeò jam desudassent ex Peripateticis.

Objicit quoque, quòd saltem species distantiæ, & situs, transire nequeat per pupillam. Quasi non color deferatur in pupillam circumscriptus, &, ut loquuntur, modificatus à situ & distantia. Nihil quoque est, quòd ait, eandem montis magnitudinem videri à multis; esse autem absurdum, eandem speciem visibilem plurimorum oculis percipi. Nam idem quoque sonus in aliquot millium aures pertingit. Nempe similiter & hîc comparatum est, quia species quoque visibiles sunt continuatæ quædam emanationes in quamvis perspicui partem ejaculatæ, ut rem coloratam, & in propria quidem magnitudine, per omnem, ut loquuntur, activitatis suæ sphæram repræsentent.

Nonnullis tamen, eorum etiam, qui nobiscum à Galeno dissentiunt, hæc sententia penitus improbatur: ut è Platonicis Plotino †; è Scholasticis, Occamo *, & Durando ‡. Volunt autem objecta per se videri citra species ullas. Atqui res non recipitur ab oculo; sed species ejus, & per hanc objectum cognoscitur. Quomodo enim percipi possit, quod abest? At abest objectum. Alio igitur opus, quod adsit, & vices sustineat objecti absentis. At quid aliud hoc sit, quàm species, objecti simulachrum? Aliter quoque has species evincimus. Primùm quoniam in speculo videmus ea, quæ sunt à tergo. Nam unde hoc, nisi quia species in speculum impingant, indéque repercussæ in oculum deferantur? Præterea nummum priùs in vasis fundo non video: at, ubi quis aquâ vas replêrit, eundem cerno, eodem situ ac distantiâ consistens. Quid inde manifestius, quàm speciem nummi aqua in summa conspici? Iam quid nisi species est vitri cum rubello, quando iis pingitur, aut mantile, aut paries? Denique vulgatum jam artificium nobile, ea, quæ foris geruntur, in cubiculo repræsentandi ad parietem: fenestrâ tamen priùs perforatâ, oppositoque foramini vitro orbiculari, quod in medio crassius sit, quàm ambitu; ut luculentè, &, ut arbitror, primus reperit, vel expoluit, Ioannes Baptista Neapolitanus lib. XVII Magiæ Natur. cap VI. Quid in hujusmodi ad parietem pictura aliud, quàm species rerum, cernimus, quæ sunt foris? At de tota videndi ratione, non aliunde melius, quàm ex artificio istoc, judicium ferre licet. Vbi vitrum respondet pupulæ nostræ, humorique crystallino: paries autem se habet, ut in nobis tunica retiformis.

† lib. 5, ennead. 4.
* in 2, quæst. 17, & 18.
‡ in 2, dist. 3, qu. 6.

CAPVT XXVI.

An ad visionem sit opus corpore medio, per quod transmeent species: deque eo discrepantes Democriti, & Aristotelis opiniones. Opaci *etymon. Perspicuum quid dicatur. Laxiùs perspicui nomen à Peripateticis sumi, quàm convenit. Perspicuum duplex. Aristotelica perspicui definitio iterum expensa. Nec raritatem, nec partium interiorum fluxum, caussam videri perspicuitatis. Ne illud quidem satis esse apertum, num lumine sit opus ad colorum species eliciendas ex objectis; an verò ea semper, etiam in tenebris, species emittant. Avempacis error in isto, quòd putaret, colores non esse colores, nisi illuminentur. Multa quædam animantia in tenebris conspicere colores: imò & homines quosdam in tenebris eos videre. Sed quicquid de coloribus sit, saltem lucem etiam cerni ab oculo in tenebris constituto. Et cur dispar ratio sit coloris, ac lucis. Sensus non falli circa species, sed animum circa objecta. Nervorum opticorum meatus observatus ab Herophilo, sexcentorum corporum sectore. Videri etiam, quæ ex adverso pupillæ sita non sint. Vti lux magis conspicua est coloribus, ita alborem magis nigritiâ videri: & quæ utriusque ratio sit. Minus pellucida in magis pellucidis conspici, ut crystallum in aqua. Cur nummus in aquis videatur major; item remus fractus, aut flexus. Quare nebula remota appareat densior, & aër remotius videatur coloratus: veræ item, & apparentis condensationis discrimen.*

AD modum etiam visionis pertinet, utrùm objectum, sive speciem ejus, necesse sit ad oculum deferri per corpus medium, idque perspicuum. Corpore medio opus esse, negabat Democritus: secundùm quem in cælis etiam formicam cerneremus, si inane esset inter nos, & cælum. Et eandem opinionem, quasi ab Orco, revocavit summus vir Keplerus. Atque eo inter alia pugnat; si, quo purior tenuiorque sit aër, eò aliquid meliùs cernatur: omnino, si nullus sit aër, nihil planè morari posse visum, eoque per inane nos acutissimè visuros. Nec operosum fuerit hanc tueri opinionem, si, ut Empedocles statuebat, lumen sit corpus subtile. Nam per inane etiam moveri aliquid posse, solidè satis contra Aristotelem à variis * est comprobatum. Sed multò aliter est statuendum, si lumen est qualitas è corpore lucente effluens: quæ Aristotelis est opinio.

* Philoponus, Avempace, Avicenna, Thoma. Scotoq; quem vide in 2 Sentent. dist. 2, qu. 9, sub ejus quæstionis finem.

Digitized by Google

Neque enim accidens per inane potest deferri; sed corpore opus est, cui inhæreat. Quare cùm Aristoteles lumen esse putaret qualitatem; convenienter doctrinæ suæ requirebat corpus medium luminis, & tenebrarum capax.

Corpus hujusmodi διάφανον, sive *perspicuum*, aut *pellucidum* dicimus. Cui opponitur *opacum*. Opacum enim est, quod lumen non transmittit. Quale imprimis elementum terræ: unde & nomen. Nam Ops eadem, ac Tellus, magna Deûm, vel hominum potiùs, mater. Quo igitur aliquid magis est terrestre, eò & magis est opacum. Itaque fumus, & nubes, corpora sunt rara quidem; sed opaca, quia multum habent terræ admixtum. Sunt interea caussæ etiam aliæ opacitatis. Vt si corpus naturâ pellucidum imbibat aliquem colorem; præsertim nigrorem: vel si superficies sit confragosa; quæ res itidem umbras gignit. Perspicuum contra est, quod cunctis sui partibus lumen, & tenebras suscipere est idoneum. Atque hoc ipsum, quod lumini sit pervium, est actus corporis perspicui, non quatenus est corpus, sed quatenus est perspicuum.

De perspicui natura præclarè disserit princeps Aristotelis interpres, Aphrodisiensis in Aristotelem de sensu & sensili: item Priscianus Lydus in Theophrastum de sensu, phantasia, & intellectu. Sed nobis tellus non est perspicua; utcunque sit ignis, eoque & coloris particeps. Nempe non quinctuplex, vel quadruplex nobis, uti illis, perspicuum est, sed duplex duntaxat; unum, quod non videtur; ut aër: estque hoc verè perspicuum: alterum, quod secundùm exteriores conspicitur partes; ut aqua, crystallus. Estque hoc interius quandoque coloratum; ut smaragdus, hyacinthus, sapphirus: quorum interior color etiam exteriùs comparet. Quibus latiùs multò perspicuum patet, hi urgent Aristotelis illud lib. II de Anima, cap. VII, cont. LXVIII: Διαφανὲς λέγω, ὃ ἔστι μὲν ὁρατὸν, οὐ καθ' αὑτὸ δ', ἀλλὰ δι' ἀλλότριον χρῶμα· *Perspicuum*, sive *pellucidum est, quod est quidem adspectabile, non verò per se, sed per alienum colorem.* Quem ad locum annotat Iulius Pacius, Philosophus, & Iurisconsultus nobilis, per *alienum colorem* signari *superficiem coloratam, inter quam, & oculum, corpus pellucidum est interjectum.* Atqui aër vel maximè perspicuus est; nec tamen videtur per superficiem coloratam, quam non habet. At crystallus, aliaque id genus, tum interiùs videntur, tum foris; ut cap. XXIV dicebamus. Itaque obscura nimis hæc definitio videtur; si non, ut metuo, falsa.

Quæ caussa sit perspicuitatis, non satis liquet. Multi raritatem dicunt. Sed fumus, & nubes, sunt rara: nec pellucida tamen. Suber, & pumex, non pellucent: rariora tamen sunt vitro, quod perspicuum est. Aqua sic agitata, ut spumescat, non pellucet: sed demum, ubi redierit ad naturam. At tum rarior non est; quin densior potiùs, cùm agitatione exspirarint partes tenuiores. Nec vitrum liquefactum densius est frigido. Hoc tamen pellucet, illud non item. Aliis placet, perspicuitatem esse à fluxu partium interiorum. Sed obstare videtur, quòd cornu pelluceat: & interea sit densum, imò laminis multis actu distinguatur. Nec locum id habet in charta, ubi oleum imbiberit, pellucente. Ita videmus, ut ne illud quidem perspicuum sit nobis, unde quid perspicuum sit.

Æquè caligat mens humana in perspicienda caussa, cur lumine sit opus, Aristoteles quidem in secundo de Anima cap. VII, censet à lumine colorem moveri ad speciem sui gignendam, quæ per corpus perspicuum ad oculum permeet. Nam nisi lumine illustrentur colores, nunquam fore, ut speciem emittant. Quorundam tamen opinio est, etiam in tenebris aëra speciebus repleri; utcunque non videantur actu. Similiter enim hic comparatum esse ac in colore, qui actu etiam est color in tenebris, cùm coloratum actu semper habeat potentiam ut videatur, etsi non videatur actu: quod non satis perspexit Avempace *, præceptor magni Averrois: ut qui putârit, colorem, nisi ab externo lumine irradietur, potentiâ esse colorem, eoque essentiam suam lumini debere. Quemadmodum igitur in isto aberravit Avempace: ita hi alios falli existimant, quòd aëra putent specierum in tenebris expertem, quia eas non videamus. Contrà enim hi volunt, objectum nunquam non diffundere de se species. Nam, inquiunt, feles, & id genus animantes, in cellis etiam subterraneis, nihil luminis admittentibus, venatui murium, aliorumque, quibus pascantur, indulgent: eoque sine lumine externo conspiciunt species, citra quas colores non videntur. Imò & exempla hominum afferunt, qui colores sive species in tenebris viderint. Mitto Isidori illud lib. IX Orig. *Albanorum glauca oculis, id est, picta inest pupilla: adeo ut nocte p'us, quàm die cernant.* Plinium potiùs adducam, cujus hoc lib. XI, cap. XXXVII: *Ferunt Tiberio Cæsari fuisse naturam, ut expergefactus noctu paulisper, haut alio modo, quàm luce clarâ, contueretur omnia, paullatim tenebris sese obducentibus.* Similiter de eo Tranquillus lib. III, cap. LXVIII: *Erat prægrandibus oculis, & qui, quod mirum esset, noctu etiam, & in tenebris viderent; sed ad breve; & cùm primùm à somno patuissent, demum † rursum hebescebant.* Est & Sexti Empirici in primo Pyrrhoniarum Hypotyposeon ‡: Τιβέριος ὁ Καῖσαρ ἐν σκότῳ ἑώρα. *Tiberius Cæsar in tenebris videbat.* Quod cum de Tiberio retulisset Cælius Rhodiginus lib. XV Antiqu. Lect. cap. II, subjungit de se ipso: *Id ipsum & mihi quandoque obtigisse, Deo teste, non mentior.* Similiter de se Hieronymus Cardanus lib. VIII de rerum Varietate, cap. XLIII. Deque parente suo, Cæsare Scaligero, idem prodidit Iosephus Scaliger *: atque addit, & sibi id contigisse usque ad annum ætatis vigesimum tertium. Casaubonus, ad allatum Tranquilli locum, refert, idem de se narrare sibi solitum doctissimum alium, maximæque famæ virum. Etiam De Aquapendente † memorat, Pisis sibi cognitum, qui in tenebris

* *Averroes in Arist. lib. 2 de Anima, cont. 67.*

† *Barthius Adversar. lib. 23, cap. 23, ex Upsopæi codice, pro* demum *mavult* deinde: *quia* demum, *sit signum tarditatis: cui repugnet, quod Suetonius dicat,* ad breve. *Sed* demum *hic simpliciter valet* post, *ut Festus exponit. Eoque sententia sit,* paullo post videre desiisse. *Porro quod de Tiberio hic narrant Plinius, & Tranquillus, idem legas apud Heliodorum Larissæum in Opticis.*

‡ *pag. 17.*

* *epistola de vetustate gentis Scaligeræ.*

† *lib. de visus organo part. 2, cap. 4.*

Digitized by Google

nebris probè videret. Et planè credibile est, in vulgo sic affectos esse non paucos, utcunque ipsi ea, fere de ventre duntaxat solliciti, negligant referre, vel saltem ista non perveniant ad aures eruditiorum; quibus fere placet illud *, *Odi profanum vulgus & arceo.* Quamobrem possit non absurda eorum videri opinio, qui & nocturnis in tenebris censent aëra speciebus esse visibilibus refertum. Nam absque isto, quomodo non muta modò animantia quædam, sed etiam hominum aliqui, qui sicco essent cerebro, & oculis flammantibus, ope solius interni oculorum luminis, ut dixi, rerum species conspicerent? Nisi fortè pro Aristotele, externum semper lumen exigente, dici hoc possit, ab istiusmodi oculorum lumine copioso foras prodire lumen aliud, quod colores irradiando ab iis eliciat species. In quo sicujus animus acquiescat, quando aliquid hoc profectò est, & melius occurrit nihil, equidem non multum refragabor.

* Horat. lib. 3, od 1.

Verùm de isto nunc certi aliquid signare non est animus. Esto igitur, ut colores cerni non possint, nisi, quod aëris est interjectum, illuminetur: id saltem extra controversiam posuero, lucem etiam spissis cerni in tenebris posse. Uti candelam fenestris appositam: cujus splendorem, longissimo dissiti intervallo, videmus, aëre adeò tenebricoso, ut siquid oculis objeceris, album, an atrum sit, dignoscere nequeas. Nempe multum est discriminis inter lucem, & colorem. Illa uti per se inhæret corpori lucido, ita primò, & per se, cernitur. At color est secundarium visus objectum; eoque non videtur, nisi beneficio luminis à luce exeuntis. Nec solùm lucem ignis nostri in tenebris videmus: sed etiam oculorum felis, vel lupi, item λαμπυρίδος, sive cicindelæ, cornuum quorundam, putrium lignorum, & faucium in piscibus nonnullis. Qualia Aristoteles † fatetur, *λάμπειν, lucere*: at non lucem emittere. Nonnulli tamen ajunt, & ab istis aliquid luminis in aëra prodire. Esto sanè: erit tamen id adeò minutum, ut minimè valeat illuminare aëra vicinum oculis nostris. Quamobrem fatendum, lucem etiam eminus videri, quando colores, & rei lucenti, & oculo tuo vicinos, ob tenebras non discernas.

† lib. 2 de Anima, cont. 72; & lib. de sensu. & sensili cap. 3.

Extremo illud loco in considerationem venit, an visus etiam fallatur circa objectum suum. Quod sanè si est, multum decesserit de præstantia hujus sensus, atque adeò de pretio beneficii divini, quo videndi attribuit facultatem. Quid enim certi erit in rebus humanis, si nec iis credere licet, quæ videmus? Verum enimvero non fallitur sensus circa species; verùm animus decipitur circa objecta; quod falsâ fit ratiocinatione: idque defectu alicujus conditionis, quæ vel organum attingat, vel objectum, vel medium. Organum dicebamus esse oculum, & nervum opticum. Oculi varia esse vitia possunt, alia ratione tunicarum, alia humorum. Ut si tunica cornea sit corrugata, quod umbram facit: si item humor aliquis, sive is aqueus, sive vitreus, sive crystallinus (omnes enim eos species transmeare debet) vel spissior fiat, vel coloretur. Prius offuscet visum, quia caliginem gignit. Alterum facit, ut non offerat se visui color genuinus.

Etiam nervus opticus quandoque in vitio est, nunc dexter, nunc sinister. Duo enim sunt pro binis oculis, iique in bene affectis & longitudine, & crassitie æquales. Uti autem, iis obstructis, cæcitas oritur, ita & pejus videmus, si vel leviter aliquid humoris affluxerit. Mirè enim angustus est meatus, quo spiritus permeant. Atque hæc est caussa, cur eum negent multi. Sed observavit eum, Galeno teste, Herophilus is, quem Tertullianus * prodidit, ad fabricam hominis cognoscendam sexcenta dissecuisse corpora. Etiam in bubus foramen hoc, licet δυσθεώρητον †, sagacissimo naturæ mystæ, Fortunato Plempio, observatum in florentissima hac Amstelodamensium urbe, priusquam inde ad medicæ artis professionem arcesseretur in inclytam Lovaniensium Academiam. Atque hæc de visus instrumento.

* lib. de Anima cap. 10.

† vix conspicuum.

In objecto autem requiritur, ut justæ sit magnitudinis. Nam nimis exigua nequeunt sic speciem sui pingere, ut visibilia sint. Situs etiam ejus attenditur, ac intervallum. In situ confert illud, ut opponatur pupillæ, sive foramini uveæ. Scio, etiam à latere species irradiare ac fluere in latus pupillæ, & tunicæ retiformis: imò paullò plus dimidio hemisphærii nostri à latere conspicimus. Sed ea, quæ sic à latere cernimus, nonnisi confusè videmus: eoque proclivior tum est error. Iam intervallo etiam certo definitur vis videndi. Hoc spatium vocitant sphæram activitatis visoriæ: extra quod neutiquam irradiant species. Sed sphæra isthæc variat pro objecto, & organo. Pro oculo enim diversa est videndi facultas, ut nullum certum ejus spatium possit præfiniri. Lux præterea è longinquo videtur, etiam unde color non conspicitur, & è coloribus albor magis nigrore cernitur. Quorum ratio ex iis cognoscitur, quæ Alexander Aphrodisiensis de colorum principiis disserit lib. I quæst. natural. cap. II. Nempe uti in aëre præsentia lucis, hoc est, corporis lucidi, quod primum est visibile, caussa est, cur illuminetur aër, vel aqua; ejus verò absentia caussa est tenebrarum: ita in coloribus, qui secundum sunt visibile, eo quisque magis est conspicuus, quo plus habet perspicui admixtum, ut fit in albore: eo minus conspicuus, quo plus habet opaci, ut fit in nigrore.

Adhæc medium attenditur, quod est perspicuum. In hoc requiritur, ut sit coloris expers: cum per vitrum viride, omnia viridia; per flavum, omnia flava; per rubrum, omnia appareant rubra. Etiam in pellucidis, ut videantur, opus ea minus esse pullucida illo, per quod videntur. Nam in aëre propinquo non conspicimus aëra; nec aquam ab aqua dignoscimus: sed crystallum in aqua cernimus, quia minùs pellucet

Digitized by Google

cet cryſtallus. Quod cum dicere aliqui vellent, cryſtallum dixere eſſe rariorem aquis. Atqui pumex, ut retuli *, cryſtallo eſt rarior. Nec per eum tamen conſpicimus: quia magis quidem rarus cryſtallo, ſed magis quoque opacus. Non raritatem igitur hîc attendimus, ſed perſpicuitatem; quæ ſæpe aliunde eſt, quàm à raritate. Hoc quoque ne fallamur facit, ſi medium ſit uniforme: quale conſtanter ſpeciem reſervat. Sin difforme, hoc eſt, nunc denſius, nunc rarius; ſpeciem immutat. Nam, ſi è denſo prodeant in rarius, diſpergunt ſe ſpecies à perpendiculari: ſin ex raro ferantur in denſum, addenſant ſe circa perpendicularem. Nummus itaque in aqua per aëra conſpectus ſpeciem gignit ſeſe majorem: quia ea, ex medio ſpiſſiori in rarius, abit à perpendiculari, magiſque attenuatus diſpergitur. Remus item, cujus pars in aquis, pars extra eas, fractus videtur, quia ſimulac exit ex aquis, ob medium diverſum, geniculum ſive flexuram facit, atque ita nobis fluxus apparet. Res enim videtur, prout ſe ſpecies nobis offert. At defertur ſpecies flexa. Quod non fit in medio uniformi; ubi radii ſemper recti ac ſimplices. Ad deficientem etiam medii conditionem pertinet, quòd nebula propinqua minor videatur diſtante. Nam, ut Cæſari Scaligero † bellè obſervatum, translucidi corporis partes ob ſpatii, per quod videmus, amplitudinem, in recta linea præbent ſpeciem corporis condenſati. Non eſt quidem vera condenſatio, quia hæc fit per partium compoſitionem: eſt tamen condenſatio apparens, quæ fit per diſpoſitionem partium multarum in recta linea. Unde & aër propinquus non videtur coloratus, ſed remotus.

* cap. sup.

† ad Card. exercit. 61, sect. 3.

CAPVT XXVII.

Poſt viſum cæteris ſenſibus præſtantiorem eſſe auditum. Quæ ſonum ſimpliciter cieant, quæ item majorem gignant: & cur veſicæ non ſonent, niſi ſubitò diſploſæ: unde item ſit campanarum ſonus diuturnior. Sonum non eſſe immediate à colliſione corporum, ſed à fractione aëris. Quid vox ſit. Cur cicadæ non ſint vocales: neque item piſces maximam partem. Et cur iis abſtinuerint Pythagorici. Gemina vocis diviſio. Cur ſurdaſtri manum concavam auribus admoveant. Quamobrem Deus eas nobis dederit cartilagineas, & exſangues. Cur interioris auris meatus ſit rotundus, anguſtus, confragoſus. Quare membrana, cui tympano nomen, ſit tenuis, denſa, ſicca. Oſſicula tria ἀκριβῶς æqualia credi in ætate puerili, ac virili. Non ſolum poſſe auribus audiri; ſed canaliculo etiam, qui in os defertur. Alii duo uſus canaliculi hujus. Per aquas etiam audiri: imò & piſces nomina ſua addiſcere. Quomodo ſonus gyris quibuſdam, qui paullatim augeantur, à colliſis corporibus in aures pertingat. Aëra interiorem non eſſe corporis humani partem, eoque nec organum eſſe auditus.

Viſui dignitate proximus eſt auditus: ob cujus item beneficium Deo plurimum debemus. Eſt enim homo animal πολιτικὸν †, ac ſociale: ſermone autem (qui, niſi auditu præditi eſſemus, fruſtra inſtitueretur) alter alteri ſenſa animi aperimus, atque exponimus. Jam quid pulchrius artibus ac diſciplinis liberalibus: quibus rerum divinarum, humanarumque ſcientia continetur? Scio, & legendo eas addiſci. Attamen nemo dubitaverit, quin magis imprimantur animis noſtris, quæ vivâ haurimus voce, quàm quæ tantummodo leguntur. Itaque nec defuere, qui in ſenſibus externis auditui tribuerent palmam. Sed enim abunde iis, ni fallor, occurrimus, cum viſus præſtantiam prædicaremus *.

† civile.

* cap. 23.

Ut verò natura auditus cognoſcatur, conſiderare eſt opus, & ſonum, qui auditur, (objectum vocant:) & aurium inſtrumentum, quo audimus: & aëra externum, atque interiorem, per quorum utrumque ſonus defertur.

Sonus ἀμέσως † provenit ex aëris fractione, vel aquæ. Sed plurimum aëris; idque colliſione duorum corporum ſolidorum. Nam pulveris, & plumæ colliſio non excitant ſonum. Imò nec duo ſolida collidi eſt ſatis: ſed exigitur, ut hoc contingat celeriter, & cum violentia. Nempe ut citiùs fiat ictus aëris, quàm commodè is poſſit cedere. Unde Ariſtoteles lib. II de Anima †, Ὁ ἀὴρ ἐὰν ταχέως καὶ σφοδρῶς πληγῇ, ψοφεῖ· δεῖ γὰρ φθάσαι τὴν κίνησιν τοῦ ῥαπίζοντος τὴν θρύψιν τοῦ ἀέρος, ὥσπερ ἂν εἰ σωρὸν ἢ ὁρμαθὸν ψάμμου τύπτοι τις φερόμενον ταχύ. *Aër ſi citò vehementerque percutiatur, ſonat. Opus eſt enim, ut percutientis motus diffuſionem præveniat aëris: perinde atque ſi cumulum aut acervum arenæ, cùm fertur, velociter quis verberet.*

† immediate.

† cont. 79.

Atque hoc etiam locum habet, ſi citra concurſum ſolidorum fiat ſonus: ut cognoſcere eſt ex veſicis inflatis, quæ ſonum cient nullum, ſi aër egrediatur ſenſim: magnum verò, ſi cum impetu ſubitò erumpat. Quàm verò decipiantur, qui ſemper requirunt ſolidorum colliſionem ad ſonum, multa oſtendunt. Nam facilè eos refellit, quòd unda undæ illiſa excitet ſonum; & nubes rupta à fulmine; & aër virga, aut flagello, ſubitò percuſſus; inque tibiis, vel aliis alliſus muſicis inſtrumentis; & ignis, ſi aquam infuderis; & alia id genus multa. Quare utcunque id facere neglexerit Ariſtoteles *; diſtingui opus inter ea, quæ quomodocunque faciunt ſonum, & quæ ſonum efficiunt, vel majorem, vel diuturniorem. Major ac vehementior eſt, quando concurrunt corpora ſolida, ac dura; ubi unum reſiſtit alteri, priuſquam fugam capeſſat. Item lævia ac polita; quia ſi aſpera & inæqualia fuerint, cavis ſive depreſſis partibus non editur ſonus; eoque nunc ſonans, nunc non item, minor eſt, & imminutior. Contrà fit in politis; ubi quævis pars aëra atterit, & frangit. Concava autem, uti tintinnabula, & campanæ, ſonum faciunt longiorem: quia iis impulſis, aër non invenit, quà exeat; eoque ab uno latere impingente in alterum, reſonant hæc inſtrumenta, etiam ubi deſiere pulſari. Porrò etiam cùm iſta concurrunt,

* lib. de Anima cap. 8.

Digitized by Google

runt, sonus non est ἀμέσως * à collisione corporum istorum; sed à fractione aëris, quæ fit à corporibus allisis. Itaque & pannus recens, licet res mollis, vehementem edet sonum, si rumpas: quod inde est, quia dum frangitur, aër vicinus variè discerpitur. Neque sonus est in corporibus collisis; sed in aëre intermedio, qui à collisis corporibus attritus frangitur, fractus sonat, sonumque receptum porro ad aures defert.

* immediatè.

Sonus vel est rei animatæ, h. e. vitâ & sensu præditæ, vel rei inanimæ. In inanimis generali nomine *sonus* vocatur; in animatis, *vox*. Nec enim cuncta animantia vocem edunt. Exsanguium quippe, ut sunt insecta, vox non est: ne cicadarum quidem, licet canere dicantur. Non enim sonus is fit ore, sed allisione spiritus ad membranam sub pectore: ut observare licet digito admoto. Etiam ex sanguine præditis pisces vocales non sunt: unde proverbium, Ἀφωνότερος ἰχθύος †. Ac propterea Pythagoras interdixit suis esu piscium. Notum illud ejus symbolum, Ἰχθύων μὴ γεύεσθαι ‡. Sanè apud Plutarchum in Sympoliacis lib. VIII, quæst. VIII, inter alias ejus caussas adfertur, quòd pisces propter silentium videantur contubernales Pythagoreorum. His enim, quos in disciplinam recepisset Pythagoras, minimùm biennii indicebat silentium; quo tempore dicebantur ἀκουστικοὶ; uti silentii lex ἐχεμυθία: de quo Agellius lib. I, cap. IX.

† Pisce magis mutus.
‡ Ne gustes pisces.

Vox igitur non aliud est, quàm aëris respiratione attracti ad arteriam asperam collisio. Ea vel est ἄναρθρος *, ut grunnitus, barritus: vel ἔναρθρος †, ut sermo humanus, & ejus in psittacis, picis, aut corvis, imitatio.

* inarticulata.
† articulata.

Sonus præterea vel primus est, vel reflexus. Posterior *Echo* vocatur: de qua, quia in Diis locum meruisse visa, commodiùs agam, cùm affectiones corporum explicabimus numinum loco habitas. Nunc ex humanæ naturæ mirandis animus est deducere hominem ad Deum; in cujus notitia consistit sapientia nostra: postea cum his stultitiam gentium comparabimus.

Auditus organum sunt aures: in quarum fabrica, multa gignunt admirationem. Primùm exteriorem consideremus aurem. Eâ carent, quæ plumis, vel squamis, sunt obtecta: sed homini, & aliis data est animantibus, ut meliùs excipiatur sonus, ac si jam is meatum prætervolârit, à parte postica antrorsum pulsus subeat eundem. Unde videas, surdastros, ut meliùs audiant, cavam auri manum admovere. Atque id quoque Hadrianus Cæsar facere solebat: deque Arriano consule idem prodidit Galenus. Nec dubium est, quin ob longas aures acutiùs audiat asinus, (nihil enim temere fecit natura) verùm animal stupidum non capit quicquam voluptatis ex ulla harmonia; sed omnia metitur ventre. Ne illud quidem de nihilo est, quòd datæ sint nobis aures, non carneæ, quales mollitie suâ facilè conciderent; non osseæ, quæ facilè frangerentur, & in somno forent impedimento: sed cartilagineæ, & exsangues, ut eandem semper retineant fornicis figuram, ad sonum commodè excipiendum.

In aure interiori, quæ verum est auditus instrumentum; primùm occurrit meatus angustus, & rotundus: & angustus quidem, ne aër exterior subitò, ac confertim irruens, læderet membranam, quæ meatum hunc terminat. Eàdem fit, ut minùs pateat ingressus insectis noxiis, vel pulveri etiam. Imò siquid inciderit, id, quia meatus est obliquus, ac sursum ducit, mox decidit. Simul obliquitas ista cum anfractibus facit, ut aër sonum deferens, eum certius retineat, ne aliò diffluat. Meatum hunc ἀκουστικὸν * excipit membrana exigua instar pellis in tympano tenta: unde & ea vulgo *tympani* nomine vocatur. Est hæc tenuis, ut faciliùs externum recipiat sonum: & densa, ne tam facile frangatur, si sonus sit admodum vehemens: & sicca, ut interiùs majorem reddat sonum. Sanè surdi sunt, quibus ea est crassior. Uti & malè audiunt, quibus humor viscidus ad pelliculam hanc adfluxerit. Membranam eam sequitur meatus alter, qui Aristoteli *cochlea* nominatur, à figura. Hîc aër est, qui discriminis ergo *internus*, multis etiam *innatus* vocatur. Atque is aer, ab externo percussus, efformat soni imaginem: quod fit, tum tribus, quæ continet, ossiculis; tum chordâ tenui, tympano obtensâ; tum musculo perexiguo. Ossiculis ob similitudinem data sunt nomina, malleoli, incudis, & stapedis. Id verò non satis mirari licet, quòd produnt †, parem ea magnitudinem obtinere per omnem vitam, ut nec minora sint infanti, quàm seni. Iucundissimæ etiam est considerationis, quòd ab aëre interno canaliculus in os defertur: & inde fit, ut, qui vitio membranæ sive tympani non percipiunt sonum externum, hi audiant sono per canaliculum illum delato ad aëra interiorem: unde porro per anfractus angustos (*labyrinthum* nuncupant) recipit se ad nervum ἀκουστικὸν †: uti inde ad sensum communem. Si tamen labyrinthus, vel nervus ἀκουστικὸς, fuerit obstructus, nihil canaliculus juvat. Nam duabus quidem viis fertur sonus ad aera innatum: sed inde una solum via est ad sensum communem. Cæterùm uti, quò exteriorem sonum percipiamus per tympanum, necesse est aera interiorem quiescere: ita &, ut sonus per canaliculum subiens recipiatur ab aere interiori, opus est, ut ne sonus ullus ex manducatione cibi in ore fit. Cujus rei experimentum ex me habeo. Nam ante annos circiter duodetriginta cùm obstructâ tympani pelliculâ admodum essem surdaster (quod malum, cùm alioqui acutissimè, & ad multorum admirationem, audiissem, tribus plus minus mensibus duravit) nihil planè, si cibum manderem, intelligebam; sed necesse erat, ut cibus ore jam receptus neutiquam versaretur, vel dentibus comminueretur, donec, qui loqueretur mecum, sermonem absolvisset. Quamquam

* auditorium.
† Laurentius Anatom. lib. 11, cap. 12.
† auditorium.

verò

verò haut levis iste canaliculi illius usus est; non eo tamen solum surdis, aut surdastris, prodesse existimandum. Planè enim ad omnes hoc pertinet, quòd per hunc canaliculum aër ore receptus pervenit ad aëra innatum, ad eum reficiendum: & inde revenit in os, ad eum repurgandum: similiter nempe, atque ad cordis respirationem, tum inspiratione, tum exspiratione aëris, opus est. De organo satis.

Medium, quo sonus defertur, est duplex: unum externum, alterum internum. Externum fere est aër exterior: quandoque etiam aqua *. Nam in aqua audiri, testes sunt urinatores. Et pisces cum silentio capiuntur: consuetudine etiam quidam in vivariis ad cibum congregantur cum plausu: ut Plinius refert l. x, cap. LXX. Sed mirandum magis, quod addit: *in piscinis Cæsaris genera piscium ad nomen venire, quosdam singulos.* Est & Ciceronis lib. II ad Att. epist. I: *Nostri principes digito se cælum putent attingere, si mulli barbati in piscinis sint, qui ad manum accedant.* Ac Lucianus de Dea Syria similiter de piscibus: Οὗτοι δὲ καὶ ὀνόματα ἔχουσι, καὶ ἔρχονται δὲ κεκλημένοι· *Hi & nomina habent, atque iis vocati adveniunt.*

* Arist. lib. 2. de anima cont. 79.

Quod ad modum attinet, quo sonus per aëra defertur, res sese habet in aëre sonum diffundente, uti in aquis lapillo aquæ injecto: ubi circuli fiunt primùm exigui, mox majores, majoresque. Quam rationem scitè refert Vitruvius lib. v de Architectura cap. III, ubi de theatro disserit: *Vox*, inquit, *est spiritus fluens, & aëris ictu sensibilis auditui. Ea movetur circulorum rotundationibus infinitis: uti si in stantem aquam lapide immisso nascantur innumerabiles undarum circuli, &, quàm latissimè possint, vagantes; nisi angustia loci interpellaverit, aut aliqua offensio, quæ non patitur designationes earum undarum ad exitus pervenire. Itaque cum interpellentur offensionibus, primæ redundantes insequentium disturbant designationes. Eâdem ratione vox ita ad circinum efficit motiones. Sed in aqua circuli æqua planitie in latitudinem moventur: vox & in latitudinem progreditur, & altitudinem gradatim scandit. Igitur ut in aqua undarum disignationibus; ita in voce, cum offensio nulla primam interpellaverit, non disturbat secundam, nec insequentes; sed omnes suâ † resonantiâ perveniunt ad imorum, & summorum aures.* De innumerabilibus aquarum circulis, ex lapillo injecto, idem legas apud L. Senecam lib. I Quæst. Nat. cap. II. Ac auditum similiter fieri, judicium quoque fuit Alexandri Aphrodisiensis: sicut testes nobis Philoponus, & Simplicius. Estque ejusdem sententiæ Themistius: uti & Averroës in lib. II de Anima contextu sive particulâ LXXVIII.

† Sua repo-sus, sic exigente sententia ex editione Florentina anni 1522. In Tornesiana anni 1588 pro eo sine editum: sed perperam.

Per hosce igitur aëris gyros sonus tandem pervenit in concavum aurium; atque hîc alliditur ad tympani pelliculam, & aërem interiorem; qui alterum est auditus medium. Nam ut aër exterior pulsatur ab collisione corporum solidorum: sic interior hic percutitur ab aëre exteriori, & imaginem soni externi exhibet intus, officulorum trium, & aliorum, quæ diximus, interventu.

Plerique aëra hunc interiorem esse organum auditus arbitrantur. Quæ sententia eo satis refellitur, quòd si organum sit corporis, pars quoque erit. At hoc de aëre innato dici nequit, neque enim vel ex semine, vel sanguine fit; sed aëre externo: neque id per concoctionem & elaborationem, ut in spiritu; sed solo accessu aëris externi; qui eò penetrat, partim per narium meatus, partim per canaliculum in os desinentem. Itaque nec ab externo aëre aliter differt, quàm puritate, & quiete.

CAPVT XXVIII.

Quæ bona nobis à sensu tactus proveniant. An cutis, & carnis mollities, certum sint signum ingenii subtilioris. Non cor, non carnem, non nervos duntaxat, esse organum tactus; sed singula hæc, imò qualibet corporis membra, præter ossa. Cutem verò de principatu in isthoc cum nervis certare. An ob tantam tangibilium qualitatum multitudinem, iis sit assentiendum, qui putant, tactum non esse sensum unicum, sed multos. Titillationem Veneream non esse sextum sensum exteriorem. Ad tactum non requiri medium; deque eo Aristotelis opinio rejecta.

TRes præterea sunt sensus exteriores; ex quibus, quin tactus præcellat, minimè est dubitandum. Imò non defuere, qui principem ei locum darent, quia sine visu, & auditu, malè nobis erit; sine tactu planè esse non possumus. Sed illis superiùs occurrimus. Interea minimum illi tertium deberi locum, indicat; quòd cùm sensus cæteri in certa corporis parte suum habeant organum; hujus se per corpus diffundat universum. Et quàm multa, vitæne noxia sint, an profutura, tactu exploramus! Ut omnino eo opus sit ad acquirendam, uti naturæ scientiam, sic etiam prudentiam. Omnis enim generis artificia eo exercemus. Nec leve illud ducendum, quod nisi tractes, regi non possint muta animantia: quorum in omni vita utilitatem quis ignorat? Hoc etiam tam præclaro sensu, si Aristotelem in secundo de Anima * audimus, homo cuncta exsuperat animantia. Propterea quoque hominem censet esse animantibus cunctis prudentiorem: ac indicium ejus rei capere jubet, quòd οἱ μὲν σκληρόσαρκοι, ἀφυεῖς τὴν διάνοιαν· οἱ δὲ μαλακόσαρκοι, εὐφυεῖς· quòd, *qui dura sunt carne, ii sunt tardi ac stupidi: qui vero carne sunt molli, hi ingeniosi sint.* Vult igitur, ingenii subtilitatem pendere à temperamenti bonitate: hoc autem cognosci ex cutis ac carnis mollitie. Quod difficile est conciliare cum eo, quòd in Problematis † ait, melancholicos esse ingeniosos: quales sine dubio corpus habent durum terreumque. Atra enim bilis terræ respondet. Sed & feminæ molliori cute carneque sunt viris: nec eò vincunt ingenio. Et quàm ingeniosi sunt elephanti! quàm duro tamen corio obtecti!

* cap. 9. contexT. sive particula 94.

† sect. 30. quæst. 1.

Organum tactus Themistio, & Simplicio, est cor; præeunte, ut videtur, Aristotele, neque id uno solùm loco. Aphrodisiensi autem, & Philo-

Digitized by Google

Philopono, imò & Averroi, eſt caro. Nervus verò Galeno; uti & Alberto Magno, Thomæ, Scoto, Ianduno, aliis. Sed ut nihil horum non tactûs eſt organum: ita nihil eorum ſolùm eſt organum. Nam ſi oſſa exceperis, quorum planè terreſtris eſt natura: nulla non corporis pars tactu prædita eſt. Nec cur nervos organum, cutim tantùm eſſe medium tactus putarent, cauſſa erat juſta. Siquidem cutis nervorum eſt propago: ut citra dubium facultatis ejuſdem ſint participes. Imò cutis, Galeno teſte *, vel maximè eſt tactus organum. Utcunque enim nervi ob duritiem magis ſentiant diviſionem continui: cutis tamen, ob melius temperamentum, faciliùs percipit calidum & frigidum, humidum & ſiccum.

* lib. 1 de temperam. cap. 9.

Objectum tactûs exprimi nequit uno nomine. Unde quæſtio eſt, utrùm tactus ſit ſenſus unicus, an multi. Ægidius Romanus diſtinctos ſenſus putat, eum, quo calidum, & frigidum, & illum, quo humidum, ac ſiccum, ſentimus. Sed id nihil eſt, quia, cum hæ ſint qualitates primæ, formaliter conveniunt. Sunt enim iſtæ objectum tactus primarium; uti ſecundarium ſunt durum, molle; aſperum, politum; grave, leve: ac par ratio in cæteris qualitatibus ſecundis. Sed quæſtio eſt, an ad tactus ſenſum etiam pertineat ille, quo ſentimus aduſtionem, vel vulnus, vel Venereum pruritum. Planè ita ſtatuendum. In aduſtione enim moleſtia eſt à calore nimio, qui qualitas eſt tactilis. Et ſatis liquet, tactu percipi diviſionem continui. At in Venereis titillatio eſt, ab adblandientium tum qualitatum, tum ſpirituum appulſu. Quippe appulſus ille, ubi tactu in partibus ei rei deſtinatis percipitur, voluptatem tantam ciet: ut ſuperiùs † quoque diximus. Quare non audiendus eſt Cæſar Scaliger ‡, cum Venereum pruritum facit ſenſum ſextum exteriorem.

† cap. 22.

‡ Exercit. ad Card. 286, ſect. 3.

Medium, quod τὸ μεταξὺ Ariſtoteli, tactui eſt nullum. Scio ſi nervos conſideres, rectè cutim, & carnem, medium dici internum. Sed non ſunt ea medium neceſſarium; quia & cutis, ac caro, per ſe ſentiunt, & ablatis illis, ſentiunt nervi. Multò minùs, quod Ariſtoteles * putabat, opus eſt aëre, & aquâ, ad hunc ſenſum. Nam ut aliquid aëris, vel aquæ, intermedium ſit, ſi arctè jungantur duo corpora aſpera, & inæqualia: nihil tamen tale, ſi plana ſint, læviaque. Non igitur in tactu, uti neque guſtu, locum habet effatum illud Ariſtotelis † de ſenſuum objectis: ἐπιτιθεμένων ἐπὶ τὸ αἰσθητήριον, οὐκ αἰσθάνεται· *impoſitorum ſupra ſenſus inſtrumentum non eſt ſenſus.*

* lib. 2 de Anima, contextu ſive particula 113.

† lib. 2 de anima, cont. 116.

CAPUT XXIX.

Guſtum eſſe ſenſum à tactu diverſum. Eſſe & illum ingens Dei beneficium. Quo fine Deus linguam fecerit ſpongioſam, ac bibulam. Cur ea melius guſtet mucrone, quàm radice. Unde ſit, quod palato etiam guſtemus, & an nobiſcum hoc commune habeant beſtiæ. Saporis materies conſtat ſicco terreo, & humido aqueo. Calor autem eſt, qui iſta miſcendo temperandoque efficit ſaporem. Tria iſta, ut Ariſtotelem, ſic etiam Theophraſtum, definitione ſaporis complexum. Etſi idem partes habeat ſiccas, & humidas, ſaporem tamen propriè humori ineſſe: proque humidi percolatione & concoctione majori, aut minori, ſaporem eſſe meliorem, vel deteriorem. Dulce, & amarum, ſapores eſſe extremos. Ad dulce referri pingue, ad amarum autem ſalſum. Sed pingue non tam eſſe propriam ſaporis ſpeciem; quàm communem plurium ſaporum affectionem. Quatuor intermedii ſapores; acre, auſterum, acerbum, & acidum. Quod Comico vinum aſperum. *Cur Democritus, Epicurus, Lucretius, putarint unum idemque huic eſſe dulce, illi amarum: & ratio ejus opinionis, una cum ſententia ipſa, quæ & Theophraſto placuit, adducta. Refellitur opinio veterum, exiſtimantium, objectum idem uni imprimere ſaporem dulcem, alteri amarum. Salivæ in guſtando uſus. Cur ægrotis videantur amara, quæ ſunt dulcia.*

Poſt tactum ſequitur guſtus: quia, ut Ariſtoteles * inquit, τὸ γευστόν ἐστιν ἁπτόν τι. *guſtabile eſt quiddam tangibile.* Sanè citra tactum nihil guſtare poſſumus. Uterque etiam ſenſus non ſpecies modò objecti, ſed ipſa recipit objecta; nempe qualitates, ut vocant, reales: quæ magnam oſtendunt cognationem. Nec propterea, guſtu ad tactum revocato, quatuor ſolùm erunt ſenſus exteriores. Cunctæ enim corporis partes tactu præditæ ſunt: ſoli linguæ, vel unà cum hac palato, guſtus ineſt. Imò nec lingua, ſi prorſus inſipida admoveris, guſtat, licet tangat. Quin igitur objecto differant, eoque ſenſus ſint diverſi, minimè dubium eſt.

* lib. 2 de anima, cont. 101.

Etſi verò eorum damnemus voluptates, qui ventri obedientes, ſe cibi & potus gaudiis dedunt: non diffitendum tamen, in guſtus etiam ſenſu magnopere bonitatem relucere divinam. Nam eo diſcernuntur alimenta ab iis, quæ non ſunt idonea ad nutriendum; ſed tantùm ad medicandum, vel etiam ad neutrum horum. Saporum verò gratia ac diverſitas facit, ut magis alliciantur animantia ad corporis ſui conſervationem. Homo præterea iis invitatur ad amandum, & celebrandum Deum; qui tantam etiam curam geſſerit corporis noſtri. Muta item animantia, ad utilitatem, & voluptatem hominis, ſaginata, hoc pacto ei redduntur addictiora. Meretur igitur præclarum hoc Dei beneficium, ut diſtinctè in eo conſideremus, & quid illud ſit, quo guſtamus, & quid guſtemus, & quomodo id fiat.

Organum guſtus exterius quidem eſt cuticula, ſive membrana linguæ cum rarâ ejus, & laxâ carne; quæ eo fungoſa eſt, ſive ſpongiæ ſimilis, ut humores, quibus ſapor defertur, faciliùs imbibat. Interius autem organum ſunt nervi in membranam linguæ ſe ſpargentes ac diffundentes; ſive ſpiritus guſtatorii nervis iſtis contenti. Ac cuſpide quidem linguæ meliùs guſtamus, quàm medio ejus, vel radice; ut experientia

Digitized by Google

rientia ostendit. Nam ingratos sapores mox à primore lingua devolvimus ad interiorem, quò minùs eos gustemus: gratos autem ab interiori revocamus ad cuspidem, quò sapore meliùs fruamur. Et ratio horum obscura non est. Nam mucro linguæ mollior est, seu carnem, seu nervum attendas. Habet etiam humoris quantum satis ad percipiendum saporem. Interior verò sæpe salivâ sic abundat, ut ob humorem nimium sapor aliquid deperdat sui. Cur verò etiam se porrigat gustus ad palatum; caussa hæc videtur, quòd lingua, & palatum, imò os totum, membranam habeant communem. Muta tamen animantia linguâ solâ gustare, Plinii * judicium est. Sed si in his membrana se similiter habet; cur disparem censeat gustandi rationem, non satis video.

* lib. 11, cap. 37, multo post dimidium longi capitis.

Objectum gustus est sapor. Ad cujus generationem concurrunt siccitas terrea, humor aqueus, & calor externus. Horum priora duo se habent, ut materies; tertium, ut efficiens. Siccitas requiritur, non ignea, quæ evanidum quid esset, ob materiei tenuitatem; sed terrestris, ob materiem crassiorem. Humor exigitur non aereus, qui & ipse citò dissiparetur; sed aqueus, qui vim habet alendi. Denique calore est opus, ut ab eo siccum, & humidum commodè misceantur, & concoquantur. Hujusmodi enim misturam præstat calor: qui, ut liquet ex fructibus Soli, vel carnibus igni nostro, expositis, concoctione saporem conciliat alimentis. At locis frigidis, aut etiam si frigidus sit annus, non perducuntur fructus ad justam concoctionem, ac maturitatem. Tria, quæ diximus, Aristoteles definitione eâ saporis est complexus; quæ exstat libro de sensu & sensili cap. IV. Idem fecit Theophrastus lib. VI de caussis plantarum, cap. I, ubi sic describitur χυμὸς, ἡ τοῦ ξηροῦ διὰ τοῦ ὑγροῦ διήθησις ὑπὸ θερμοῦ· *sapor est partis siccæ per humorem ex vi caloris percolatio.* Intelligi autem ξηρὸν γεῶδες, *siccum terrestre*, ipse dicit Theophrastus: uti & Aristoteles expressit. Utrùm verò plus sit sicci terrestris, an humidi aquei, nihil interest. Est ubi prius habeat locum; ut in zingibere, & cineribus, qui amari: est ubi obtineat posterius; ut in lacte, aut vino: est ubi nunc hoc, nunc illud superet; ut in pomis. Semper interea sapor magis in partibus est humidis, quàm siccis. Ut argumento est, quod salem non gustamus, nisi is, salivâ priùs admotâ, liquescat: nec piper vel cinnamomum gustaremus, nisi humectarentur ab eadem saliva. Eo autem melior est sapor, quo humidum magis sit percolatum per terreum, & à calore magis concoctum. Contrà eo is deterior fuerit, quo imperfectior erit concoctio.

Quemadmodum verò duo sunt extimi colores, albus, & niger; cæteri sunt intermedii, alii tamen aliis magis vergunt ad extremos: ita quoque se res habet in saporibus, secundùm Aristotelem in II de Anima, †, & lib. de sensu & sensili ‡. Extrema autem statuit τὸ γλυκὺ, & τὸ πικρὸν, *dulce, & amarum.* Verùm inquit, ἑχόμενα, τῷ μὲν τὸ λιπαρὸν, τῷ δὲ τὸ ἁλμυρόν· *Hæret dulce quidem pingui: amaro autem salsum.* Ubi pingue, & salsum, ad dulce revocat, & amarum, non ut specie eadem, sed ut cognata. Sed de pingui etsi adsentientem habeat Theophrastum, Plinium, alios; à magistro tamen abit Cæsar Scaliger *: atque id ob rationem, ut censeo, minimè aspernandam. *Pingue*, inquit, *non sapor est, sed affectus; sicut ejus contrarium. Est enim in saporibus macredo quædam.* Ac mox: *Pingue etiam invenias in saporibus contrariis. Scilicet vel ad calorem vergentibus, vel cum summo frigore conjunctis: ut in adipibus, lacrymis coniferarum, papaveris lacte, & lactucæ. Nec minus in insipidis, quales sunt axungiæ. Ita in dulci, velut in ovillo lacte; atque in acri, ut euphorbio; in mediocri, ut tragacantha.* Intermedios autem sapores quatuor Aristoteles ponit: τὸ δριμὺ, αὐστηρὸν, στρυφνὸν, καὶ ὀξύ· quorum primum est acre, ut piper: alterum austerum, sive asperum, quomodo asperum vinum leni opponit Comicus †; estque & tale mespilum: tertium est acerbum, sive immite, ut cornum: postremum denique acidum, ut rumex.

† cap. 10, partic. 1 & 5.
‡ cap. 4.
* Exercit. 298, sect. 12.
† Heaut. act. 3, sc. 1, vers. 49.

Quæstio est non inamœna, an quod uni dulce est, vel amarum, id omnibus hujuscemodi sit. Id negat Lucretius in IV de rerum Natura ‡. Ac caussam arcessit ex eo, quòd semina, unde constant omnia, figuris sint diversis: quibus viæ palati, ac figuræ saporis, sic se habent, ut facilis sit saporibus transitus ob lævitatem; iis aliquid videri dulce. Sin textura palati sit angusta, aut multangula, ac sapores fuerint hamati, jam per poros transitum reddi molestum, eoque aliquid talibus esse amarum. Hanc autem de saporum figuris refert quoque ex Democrito Theophrastus lib. VI de caussis plant. cap. II. Quamquam verò de figuris dissentit; de eo tamen accedit Democrito, quòd uni quid dulce sit, alteri amarum. Sic enim scribit: Οὐδὲν κωλύει τὸ ἡμῖν γλυκὺ, ἑτέροις τισὶ τῶν ζώων εἶναι πικρόν· *Nihil prohibet, ut quod nobis est dulce, id aliquibus animantibus sit amarum.* De quo adsentire neutiquam possum. Nec enim sensus fallitur circa objectum suum: eoque quod re vera amarum, id omnibus est amarum. Sed in isto est discrimen, quòd varient animantium temperamenta; eoque nonnullis, quod dulce est, sit ingratum; gratum contrà, quod amarum: non quasi non percipiant esse amarum, sed quia amaro sapore capiantur. Quomodo in hominibus aliquos melimela, ut pueros, delectant; alios verò acida juvant, vel alii sapores. Quod autem de febriculosis objectat Lucretius *, id proximè refellemus.

‡ vers. 634, usque ad 674.
* lib. 4, vers. 665.

Medium gustus (sive cum Aristotele malis τὸ μεταξὺ) est humor linguam madefaciens. Hic enim ex objecto elicit saporem, eumque, instar vehiculi; devehit in fungosam linguæ carnem, ac nervos ejus, spiritum gustatorium continentes. Hinc est, quòd lingua arida non gustet res siccas. Etiam hinc caussam videmus, cur morbo regio laborantibus dulcia videantur

Digitized by Google

deantur amara: nempe quia saliva linguæ isto sapore est infecta: idque ob flavam bilem, quæ se per corpus diffudit. Itaque non falluntur ægri in eo, quòd se amarum gustare judicant: sed in illo falluntur, quòd amaritiem illam cibi esse existimant, non humoris insiti. Matutino quoque tempore meliùs sapores discernimus, quia tum lingua nondum alios imbibit sapores.

CAPVT XXX.

Odoratus cognatio cum gustu. Hunc quoque sensum nobis datum esse ad philosophandum. Pythagoricorum opinio de odoribus nos nutrientibus: & ut pro ea adduci soleant Astomi Indiæ, & factum Democriti: de Astomis esse fictitium: de Democrito non aliud evincere, quam odore firmari spiritus animales. Odoratus bonum in isto præcipuè consistit, quòd eo exploretur, ecquid sit alimentum idoneum. Proximè in illo, quod odoramenta aëra purgent, & cerebrum sive spiritus ejus roborent. Odorem rem esse divinam, ut quo placare soleant numen: & unde gentiles conjecerint, suffitibus Deos propitiari. Nec tamen odores solùm cerebrum reficiunt, cor exhilarant: sed etiam, sanguinem turbando, caput implent vaporibus, ac gravedinem, & dolorem gignunt: & quæ caussa ejus rei. Hinc colligi, odorem vel esse halitum fumeum, vel saltem hujusmodi exhalationem pro vehiculo habere. Vtrum vultures spatio tam remoto halitum, an speciem solùm, olfaciant. Cur flores meliùs oleant, si paullum absis. Etsi homines soli capiantur odoribus, quatenus sunt odores: tamen & bestias odorari odores eos, qui non sunt alimenti: atque id ostensum, canum, tigridum, vulturum, felium, & aliorum exemplis. Materiam odoris esse indigam humoris: propriè tamen consistere in sicco terrestri. Cur Oriens magis sit aromatum ferax, quam Septentrio. Cur rosæ prope allia consitæ meliorem habeant odorem. Quare odor, & sapor, interdum sic discordent, ut alter placeat, alter displiceat. Cur aromata cieant urinam. Quamobrem odoramenta si calefeceris priùs, majorem de se odorem emittant. Vnde fit, quòd Alexander M. bonum corpore odorem spirârit. Cur poma acerba vix habeant odorem. Cur excrementa alvi fœteant. Saporis & odoris collatio, ac utriusque definitio. Species odoris à gustus speciebus nomina sortiri. Organum odoratus nec nasus, nec cerebrum, nec os cribriforme, dici potest; sed sunt id carunculæ mamillares; & unde iis hoc nomen impositum sit. Quis usus sit operculi, quo mamillaria hæc tubercula conteguntur. Ne spurcos admittamus odores, solùm esse opus, ut paullisper contineamus spiritum. Cur canes Laconici imprimis laudarentur. Triplex in animantibus nasi usus; quartus quoque in elephanto. Etiam pisces sub aquis odorari: homines tamen non item, & quæ caussa sit ejus diversitatis. Quomodo medium odoratus unico vocabulo, vel Græco, vel Latino, possit nuncupari.

GVstum excipit odoratus. Quos inter sensus amica est conspiratio. Quippe si frigus

ambiens, exstincto calore, saporem tollat; odor quoque rem destituet. Et ratio satis est aperta: quia tam odor, quam sapor, fit à calore externo, siccum terrenum commiscente cum humido aqueo: ut ex parte dictum, & in odoris natura mox pleniùs explicabitur.

Infimum verò odoratus in sensibus locum obtinet. Nullus enim minùs eo est necessarius. Imò Thomæ Aquinatis * verba sunt, *Odoratus totaliter videtur necessitati nutrimenti deservire, parum verò prudentiæ: unde in omnibus, in quibus est perfecta prudentia, est deficientissimus iste sensus.* Atque ex hisce concludunt, non datum esse hunc sensum ad notitiam, & philosophiam. Sed de eo planè eos ratio fugit. Omnia enim, quæ fecit Deus, facta sunt ad philosophandum: hoc est, ut usum eorum indagando, caussas item rerum inquirendo, prudentiùs vitam hanc componeremus, magisque cognosceremus sapientiam conditoris. In hisce imprimis est locus caussæ finali; quæ in multiplici odoratus utilitate consistit. Ac præcipuus esse usus putatur, quòd eo quoque nutriantur animantia. Id quidem Aristoteles † negat. Sed aliter Pythagorici, ut Aristoteles ‡ agnoscit. Quos qui sequuntur, objectant Astomos, Indiæ populum, juxta Gangis ostia; quem vivere ajunt odore florum, pomorumque. Quod ex Onesicrito prodidit Strabo lib. XV, & Plinius lib. II, cap. XXI. Democritus quoque Abderita, Thesmophoriorum triduo, mellis, vel panis odore sustentavit vitam: ut est apud Laertium lib. IX, & Athenæum in II. Qualia Guilhelmum quoque Parisiensem * moverunt, ut & ipse putaret, fumidis etiam exhalationibus hominem nutriri. Sed de Astomis fabella est. Autoritatem verò Onesicriti non moramur. Nam imprimis quidem Daimachus, & Megasthenes; sed post eos Onesicritus, Nearchus, multa sunt de Indis mentiti: ut Strabo ipse agnoscit lib. I. Democritus verò non tam odore est nutritus, quàm imbecilles cerebri spiritus odorato halitu ad breve fovit, & firmavit. Quamobrem illa potiùs præcipua nobis odoris utilitas videtur, quòd de sapore priùs judicium faciamus ex odore. Multa quippe sunt quæ alioqui non absque vitæ, aut saltem valetudinis periculo, assumerentur pro alimento. Nunc sagaci odoratus indicio periculum cavetur. Sic videmus, canes, & alia animantia, priùs quid naribus explorare, quàm comedant.

Præter hanc utilitatem duæ sunt aliæ. Nam quia odores non species sunt, sed ἀναθυμιάσεις καπνώδεις †, *halitus fumei*, iique ex rebus bene temperatis educti; vim habent tum aëra purgandi, tum, ubi cerebro sunt recepti, (ut ex memorato Democriti exemplo liquet) recreandi spiritus, & ad tempus conservandi. Nec dubitandum, quin ob ista præcipuè odorum & suffituum usus fuerit in sacris: quod rem, alioqui evanidam, non mediocriter commendat. Hac ratione enim eadem res etiam divina dici mereatur: præsertim cum suffituum usus non

** de sensu & sens. cap. 2.*

† lib. 2 de sensu & sens. cap. 5.

‡ Ibidem.

** in Sacramentali.*

† Arist. lib. de sensu & sensili cap. 2, & ad hunc librum Alexander Aphrodis.

Digitized by Google

modò fuerit in ſacris gentium, ſed illis etiam à Deo per Moſen inſtitutis. Gentes verò ait Scaliger * eò ſpectâſſe, quòd putarent, aere per ſuffitus purgato, *locorum naturam aptam reddi ad numina ſuſcipienda.* Id cujuſmodi ſit, haut facilè dixerim. Sanè locis penè innumeris eodem tempore, eidem numini, thure, & ſuffimentis aliis, ſacra faciebant. At non fuit ea gentilium opinio, numen unum uno tempore eſſe plurimis in locis. Quid ſi igitur potiùs credamus, eò attendiſſe, quòd Dii cælos incolant, & odores cælos petant: quòd item Dii ſpiritus ſint & odores reficiant ſpiritus. Si nihil horum placet; dicamus, nationes id traditione à piis accepiſſe majoribus. Nam magna ceremoniarum gentilium pars ex patriarchalibus, ac Moſaicis, originem traxit.

* *adverſus Cardanum exercit. 104. ſect. 4.*

Sed contineamus nos in uſibus humanis; quos maximos fuiſſe, jam oſtendimus. Propterea non levem in iſto operam nobiles poſuere medici, ut traderent ſuffitus, & odoramenta, quæ cerebrum reficiant, ac roborent, & cor exhilarent. Præter quæ & pulmonum ſolvunt pituitam, ac cerebri impediunt deſtillationes. Hujus generis medicamenta compluria inter alios vide apud Ioannem Femelium lib. XV Meth. med. cap. ult. Nec tamen negandum, habere etiam vim nocendi. Siquidem crebrò, calore halituum (ſunt enim ἐκ πυρὸς †, teſte Ariſtotele ‡) ſanguis in venis, & arteriis, ſic efferveſcit, ut fumi inde adſcendentes capitis gignant dolorem. Itaque & Strabo in XVI narrat, Sabæos καροῦσθαι ὑπὸ τῆς εὐωδίας, *à fragrantia induci in altum & gravem quendam soporem.* Et Hippocrates lib. V Aphoriſmo XXVIII ait, ἀρώματα καρηβαρίας ἐμποιέειν· *aromata capitis ingenerare gravitatem.* Hæc non leviter firmant ſententiam Galeni *, & Avicennæ †; item quorundam è ſcholaſticis ‡; è junioribus etiam Fernelii *: qui nullum eſſe odorem putant citra exhalationem fumeam.

† *ex igni.*
‡ *lib. de ſenſu & ſenſili cap. 2.*
* *lib. 4 de ſimplic. medic. facult. cap. 21.*
† *6 Nat. qu. p. 2. c. 5.*
‡ *ut Alberti in ſumm. de hom.*
* *lib. 6 Phyſiolog. cap. 1.*

Nec propterea odorem eſſe ſubſtantiam exiſtimo: ſatis enim eſt, ſi odorem dicamus exhalationi ineſſe, quæ exſpirat: ſive eum eſſe halitum, ſed ſubjectivè, non formaliter. Et fortaſſe idem voluit Heraclitus: quem Ariſtoteles † reprehendit, quia dixerit, odorem eſſe exhalationem corporis odorati. Objectant, quòd res tota breviculo abſumeretur tempore, ſi cum odore aliqua ſemper exſpiraret materies: præſertim in ſpatia etiam longiſſimè diſſita; ut cùm vultures odorantur cadavera multis millium paſſibus remota: eoque cum Thoma Aquinate * dicere malunt, ut initio ſit evaporatio, poſtea ſpiritualiter medium immutari. Sed non cogitant, ut minutum etiam quiddam, non dico in infinitum, quæ Peripateticorum opinio eſt, ſed penè tamen in infinitum, poſſit dividi, ſingulæque particulæ longiſſimè diffundi; præſertim eò, quò tulerit ventus. Et minutum ſi pyrium pulviſculum, ubi accenderis, per amplum adeò ſpatium cernas fumigare: quò non penetrabit aliquid halitus ſic attenuati, ut ejus videas nihil, imprimis cum in particulas diſcerpatur ſpatiis diſtinctas, quorum aliquam ſi vulturis odoretur ſagacitas, ſufficiat, ut iſtius monitu eò tendat, unde hæc aliti occurrit, & pro loci proximitate plures pluresque ſeſe halitus particulæ offerant. In iſta enim, ut vocant, activitatis ſphæra, eò amplius eſt odoris, quo propiùs ad centrum ejus devenitur. Hoc ſolùm diſcriminis eſt, quòd prope centrum omnes penè aëris pori halitu replentur, remotiùs pauciores, & tandem aut pauciſſimi, aut nulli. Item quòd, quo longius à centro abitur, eo halitus ſint tenuiores, donec tandem planè evaneſcant. Et hinc rationem etiam petere eſt, cur flores non tam grati ſint odoris, ſi proximus ſis, quàm ſi pauxillum diſtes. Nam in propinquo halitus ſunt craſſiores, quia non ſint florum duntaxat; ſed etiam herbæ, atque adeò terræ; unde, ob terreſtrem naturam, non poſſunt longè admodum avolare. At ubi, relictis portionibus terrenis, odor ille floris ſubtilior, eoque ſincerior fuerit; non poteſt non gratior naribus accidere; niſi in tantum ſit attenuatus, ac diſcerptus, ut homo eum, qui ſatis obtuſo eſt odoratu, percipere neutiquam valeat. Atque hæc non aliena ſunt ab iis, quæ Ariſtoteles tradidit in problematis *.

† *lib. de ſenſu & ſenſibili cap. 4.*
* *in 2 de Anima, cont. 97.*
* *ſect. 2, num. 2.*

Vtcunque autem rationis expertia odoratu plus hominibus valeant: amplius tamen ex eo boni ad homines, quàm ad cætera accedit animantia. Homo enim mirificè afficitur odore florum, & unguentorum; à tetro item magnopere abhorret: & quidem his gaudet, ac dolet, quatenus ſunt odores. Beſtiæ autem, tametſi capiantur odoribus; non tamen univerſis, ſed illis, quibus aluntur; ut videantur non delectari odoribus, niſi quatenus idonei ſunt indices alimenti. Hac mente igitur rectè dicitur, odoribus ſolos homines oblectari. Sed ut beſtiæ non capiantur odoribus, prout ſunt odores; non propterea illis veterum acceſſero, qui ſolos alimentariæ rei odores ab iis percipi tradiderunt. Aliud evincunt canes venatici; quando per prata currentes florifera, aliave loca odorata, avertuntur odoribus hiſce à fera inſectanda. Nempe tum iis ſenſum obtundit odorum diverſitas. Odoratæ igitur plantæ eos afficiunt, quibus non aluntur. Aliud quoque indicium habemus. Nam quem fugit, eos odoratu inveſtigare, inque tenebris etiam dignoſcere, dominos ſuos? Tigrides ſimiliter abreptos indagant catulos: ut à Mela *, Plinio †, Solinoque ‡, traditum eſt. Beſtiæ etiam capiuntur odore pantherarum; teſtantibus id Ariſtotele *, Theophraſto †, Plinio ‡. Imò pantheras quoque aromatis gaudere, proditum eſt à Philoſtrato lib. II de vita Apollonii, cap. I. Et ne de gratis ſolum odoribus loquamur, necantur muſcæ odore ſulfuris; galbani odore fugantur ſerpentes; vultures interficit odor unguentorum; ut ab eodem Theophraſto * accepimus. Ac magiſter ejus, vel alius †, prodidit, ſcarabæos interire odore roſæ. Etiam Plutarchus ‡ refert, τὸ αἴλουρον ὀδμῇ μύρων ἐκταράττεσθαι, καὶ μαίνεσθαι· *felem unguentorum odore conturbari, ac furere.*

* *lib. 3, cap. 5.*
† *lib. 7, cap. 18.*
‡ *cap. 21.*
* *Probl. ſect. 13, qu. 4.*
† *lib. 6 de cauſſis Plant.*
‡ *lib. 8, cap. 17.*
* *lib. 6 de cauſſis Plant. cap. 4, & 5.*
† *Ariſt. ſeu quiſquis auctor lib. de Admirandis auditionibus.*
‡ *in Connubialibus præceptis.*

Natura,

Digitized by Google

Natura, ut saporis, sic odoris, in mixtura humidi ac sicci consistit: sed ut in sapore dominatur humidum, ita in odore siccum; Aristotele * auctore. Humore quidem opus, quandoquidem odorata, si exarescant, odorem amittunt; ut ex cineribus ligni odorati ostensum Theophrasto †: & ex terra etiam, diuturno æstu torrida, cuivis liquet: nec enim ea odorem spirabit, nisi post æstum istum compluatur. Itaque herbæ, & arbores, creditæ sunt odoratiores, quibus iris incubuisset: & sacerdotes propterea arborum istiusmodi lignis utebantur in sacrificiis; ut antea * diximus ex Plutarcho †. Sed utcunque humor requiratur: odorem tamen sicco inesse, ostendit, quòd non sit odor sine fumida exhalatione, ubi præ humido siccum dominatur. Idem liquet ex pipere, caryophyllo, & aliis aromatis; quæ sicca sunt, valdeque odorata. Etiam tellus, quæ odorem spirabat post ardorem compluta, eundem diuturnâ pluviâ amittit, quia humor tum vincit. Et in Syria, Arabiaque, plantarum est odoratarum copia major, quia loca magis sunt sicca. Et rosæ odoratiores sunt, si in propinquo allia conseveris; quia hæc calore suo attrahunt, & exsugunt humorem soli.

lib. 2 de anima. cap. 9. cont. 100.
† lib. 6 de caussis plant. cap. 29.
** lib. 3, cap. 13.*
† Sympos. lib. 4, qu. 2.

Atque ex his etiam liquet, calorem esse, qui sic humorem attenuet, & temperet, atque ex corpore bene maléve temperato bonum malumve eliciat odorem. Frigore enim odor congelatur; sæpe etiam exstinguitur: ut est apud Aristotelem lib. de sensu & sensili *. Calor contrà, uti dictum, tum temperat humidum & siccum, unde sapor, odorque: tum laxat poros, ut odor prodeat foras. In hacce mixtura, quia odor est in sicco, sapor in humido, eò quandoque aliter afficitur à calore humidum, quàm siccum, dum hoc illo meliùs pejusve digeritur ac miscetur: unde fit interdum, ut, quæ bene sapiunt, mali sint odoris, vel quæ bene olent, sint saporis mali: uti etiam observatum Thomæ Aquinati †. Calori in odoribus obtinenti etiam tribuendum illud, quòd aromata cieant urinam. Nempe calore suo, ut concoctionem juvant, sic laxant poros: quemadmodum est apud Aristotelem in problematis †. Nec calor modò aperit poros odorantis, sed & odorati. Hæc enim caussa est, Themistio teste *, cur odorata magis oleant, ubi calefeceris. Sic aqua rosarum stillaticia majorem tum spirat odorem: alia etiam magis olent æstate, quàm vere; vere, quàm hieme. Ob hancce caloris naturam satis eorum verisimilis est opinio, qui, quòd Alexander M. bene oleret, id ex eo provenisse arbitrantur, quòd naturæ esset calidæ; à calore autem esset bonitas temperamenti; à temperamento, bonitas odoris. Qua de re scitè Plutarchus in vita Alexandri: Ὅτι δὲ χρωτὸς ἥδιστον ἀπέπνει, καὶ τὸ στόμα καλῶς εἶχεν εὐωδίᾳ, καὶ τὴν σάρκα πᾶσαν, ὥστε πληροῦσθαι τοὺς χιτωνίσκους, ἀνέγνωμεν † ἐν ὑπομνήμασιν Ἀριστοξενείοις. αἰτία δ᾽ ἴσως, ἡ τοῦ σώματος κρᾶσις, πολύθερμος οὖσα καὶ πυρώδης. ἡ γὰρ εὐωδία γίνεται πέψει τῶν ὑγρῶν ὑπὸ θερμότητος, ὡς οἴεται Θεόφραστος· ὅθεν οἱ ξηροὶ καὶ διάπυροι τόποι τῆς οἰκουμένης τὰ πλεῖστα καὶ κάλλιστα τῶν ἀρωμάτων φέρουσιν. ἐξαίρει γὰρ ὁ ἥλιος τὸ ὑγρὸν, ὥσπερ ὕλην σηπεδόνος ἐπιπολάζον τοῖς σώμασιν. *Odorem ex cute ejus gratissimum afflasse, os ejus, totumque corpus reddidisse fragrantiam, quam interiores tunicæ retinebant, in commentariis Aristoxeni legimus. In caussa fuit fortassis fervidum & igneum corporis ejus temperamentum. Gignitur enim odoris suavitas (ut Theophrasti est opinio) concoctis à calore humoribus. Vnde aridi & fervidi tractus plurima, & optima aromata edunt. Exhaurit enim sol humorem in summis corporibus existentem, ut putredinis materiam.* Quem locum etiam in bibliotheca sua Photius exscripsit cod. CCXLV. Quare non dubium, quin bonus ille Alexandri odor fuerit à calore: ob quem etiam, ut Plutarchus ibidem subdit, vinosus fuit. Sed ut bene quid oleat, calorem hunc esse oportet in pingui aerio, eoque bene temperato: ut rectè sentit Thomas in II de Anima, cont. XCV. Iccirco poma acerba non olent: sed boni fiunt odoris, à Sole excocta: mali, ubi putredo invasit; quod fit, si calor modum excesserit. Vti & fit in excremento alvi. Nam iis, qui sunt calidæ admodum naturæ, ea magis fœtent. Vt non accedam Aristoteli, quando in problematis cruditatem excrementorum fœtoris caussam facit. Satis hæc ostendunt, tam odorem, quàm saporem, esse à calore: atque hoc modo discriminis esse, quòd sapor sit in humido aqueo, ex admistione sicci terrei: odor verò in sicco terreo, ex admistione humidi aquei. Quemadmodum igitur sapor Aristoteli * est affectio in humido à sicco effecta, gustum, qui potestate est, ducens ad actum: ita odor sit affectio sive qualitas in sicco terrestri, odorandi facultatem ad actum deducens.

** cap. 5.*
† in 2 de Anima, cont. 94.
† sect. 12, nu. 12.
** in 2 de Anima, cont. 100.*
† Apud Photium pro ἀν. πολλοὶ γεγράφασιν, multi tradiderunt. Sed immutatio ea est à Photio.
** lib. de sensu & sensili cap. 4.*

Species odorum variæ sunt: ut dulcis, amarus, pinguis, alii. Nomina verò, teste Aristotele †, accepere ex speciebus gustûs; quia odoratus fere est propter gustum; sensusque is, ut acrior, ita notior est.

† lib. 2 de Anima, cap. 9. cont. 95.

Organum odoratus ab Aristotele * statuitur circa cerebrum. Explicatiùs verò idem tradunt, quibus placet, id esse carunculas mamillares. Per nasum quidem deferuntur odores in cerebrum; uti & per os cribriforme, & ei adhærentem membranam. Nihil tamen horum est organum. De naso, vel ejus etiam membrana, id dici nequit; quia sic citra inspirationem etiam olfaceremus. Nunc inspirari interiùs opus est. Neque cerebrum est id instrumentum, cum vix tactu præditum sit. Et cùm cerebrum attrahat halitus fumeos, quorum sæpe odor noxius est: necesse fuit ab aliquo priùs explorari odores. Neque item organum id est os cribriforme, quod interjectum quidem inter nares, & cerebrum: sed ossa omnia, cùm terrestris sint naturæ, nihil, aut vix sentiunt. Superest igitur, ut facultas odorandi attributa sit tuberculis illis, sive carunculis, quæ inter nares, & cerebrum sunt; ac ob similitudinem, quam cum papillis habent, *mamillares* dicuntur. Sanè præter eum, quem dixi, usus earum apparet nullus.

** de sensu & sens. cap. 2.*

 Magna

Digitized by Google

Magna verò etiam ſapientia Dei elucet in eo, quòd hoc organum obtexit operculo, ut vocat Ariſtoteles; hoc eſt, membranâ narium extimâ, quæ inſpiratione attollitur ab aëre, atque ita admittit odores ad caruncŭlas mamillares. Hac membranâ arcetur à cerebro nimius calor, & frigus intenſum. Præterea data eſt, ut ejus ope effugiamus tetros odores; quod fit ſpiritum paulliſper cohibendo, donec aliò nos contulerimus, vel odor ſponte ceſſârit. Vulgò hac fini nares manu occludunt: ſed inani operâ, cum ſolum ſit opus, ne ſpiritum ducamus, donec ſpurcum effugerimus odorem. Sic enim, tuberculis mamillaribus à memorata obtectis membrana, odor ad eas non pertinget. Sanè, ut Galenus ait, ſi in loco ſimus odoribus referto, ac fiſtulâ aliquis odores impellat in nares, nihilo plus odorabimur, donec nulla in interiora fiat inſpiratio.

Medium odoratus tum adnatum eſt, tum externum. Prius ſunt duo narium meatus: unde, niſi aliud obſtiterit, quibus nares ſunt porrectæ, plus valent olfactu. Sanè hanc ob cauſſam canes Laconicos ſagaciùs odorari, Ariſtoteles prodidit in v de generat. animal. cap. 11. Nec tamen hujus ſolùm officii ergò Deus nares fecit. Nam & opus iis partim ad reſpirationem, ſine qua vivere non poſſumus: partim ut per eas ſupernè defluant ſordes, quas emungimus. Elephantis vero naſus etiam manus præſtat beneficium; ut inferiùs dicetur.

Externum medium eſt aer: qui vehiculum eſt fumidæ exhalationis odorem deferentis. Propterea non odoramur, quando aera naribus exſpiramus: ſed tum tantùm, cùm ſit inſpiratio. Eoque aëre naribus attracto, etiam aperitur illud tegumentum caruncularum mamillarium, de quibus antè vidimus. Nec tamen ſolus aer medium eſt, ſed etiam aqua: quandoquidem & aquatilia odore alliciuntur ad alimentum. Neque obſtat, quòd urinatores dicant, nihil ſe ſub aquis olfacere. Nam quæcunque reſpirant, odorari nequeunt ſine inſpiratione. Diſpar ratio piſcium, qui non reſpirant: eoque nec patulum illud odoratus habent organum, ſed aliud reconditum. Quia verò non ſolùm aer, ſed etiam aqua, medium eſt odoratus: eò Ariſtoteles * id medium eſſe *ἀνώνυμον* † dicit. Sed uti in viſu utrumque medium comprehendimus, id *διάφανον* vocantes; ita in odoratu hoc aliqui dixere *δίοσμον*: ut teſtis nobis, non Theophraſtus quidem, ut apud Conimbricenſes legas, ſed Themiſtius in 11 de Anima ‡. Hermolaus Barbarus * reddebat *perolatiam*, vel *peroloriam*. Putem ego, ut à *ſpecie*, vel *ſpecio* eſt *perſpicuum*: ſic commodè ab *odore*, vel *odoror*, *perodoruum*, vel *perodorium* transferri poſſe.

* lib. 2 de Anima, cap. 7. cont. 76.
† nomine carens.
‡ fol. 81, a, edit. Aldina.
* cap. 34. tralationis ſuæ.

C A P V T XXXI.

Eos, quos vulgò ſenſus dicimus externos, non eſſe veros ſenſus: ſummùm dici poſſe ſenſus inchoatos. Quantopere philoſophi de interiorum ſenſuum numero diſſentiant. Non poſſe ex ventriculis cerebri multitudinem ſenſuum colligi: & quibus uſibus hi cerebri ſinus inſerviant. Interea facultatem intus ſentiendi varias obtinere functiones. Vnde ſenſus communis ſic dicatur: ac triplex ratio, cur nobis divinitus ſit attributus. Cùm ſenſus communis ſolùm ſit præſentium, phantaſiam etiam eſſe abſentium: & cùm ille confuſius proponat, hanc diſtinctè ordineque judicium ferre: & cùm illam intra nudam ſe notitiam contineat, hanc ex judicio de rei natura elicere, quid amplecti, quid fugere, oporteat. Fruſtra ab Aquinate phantaſiæ ſuperaddi vim æſtimativam; cùm æſtimatio etiam eorum, quæ organis externis nequeant comprehendi, (ut ecquid, inviſum antea, ſit utile, an noxium) phantaſiæ ſit effectus; quam variè Deus determinavit; atque hinc eſſe eum, quem naturalem inſtinctum vocamus. A temperamento eſſe, quòd animantium aliæ aliis plus polleant phantaſiâ. Phantaſiæ vis in formis novis effingendis: & cur hæ quandoque longè abeant ab iis, quæ foris comparent. Avicenna, & alii, refelluntur, qui virtute imaginativâ arbitrantur fieri, quæ vel poteſtate divinâ, vel arte eveniunt diabolicâ.

HActenus Dei conſideravimus bonitatem, & ſapientiam, in quinque ſenſibus externis: ſi modò hi ſenſuum nomen ſatis mereantur; ac non potiùs tribui illud nomen ſoli debeat virtuti interiori, quæ foris percepta dijudicat: hi verò, qui ſenſus externi vocantur, nominari potiùs debeant apprehenſiones ſenſilium externæ. Nam oculus quidem eſt, quo ſpeciem recipimus; animus autem eſt, qui videt, neque is oculo ineſt, ſed interiùs ſpeculatur. Audiamus Ariſtotelem de ſenſu, & ſenſili cap. 11; ut locus is legi debet *: οὐκ ἐπὶ τοῦ ἐσχάτου ὄμματος ἡ ψυχὴ, ἢ τῆς ψυχῆς δύναμις αἰσθητικῆς ἐστιν, ἀλλὰ δῆλον ὅτι ἐντός. *Neque enim animæ facultas viſiva, eſt in oculo extremo; ſed, ut paret, interiùs eſt.* Idem ex eo cognoſcimus, quòd, eodem modo ſe animo habente, vis viſiva deficiat. Vt liquet ex ſenibus; qui ſi oculos juvenum reciperent, horum inſtar acutè cernerent. Sanè & ebrii malè vident ob offuſos oculis humores: ſed ubi crapulam omnem edormierunt, cernunt ut antè. Oculus igitur tantummodo eſt, quod viſibiles recipit ſpecies, ut eas ad ſenſum communem tranſmittat. Ac par aliis in organis ratio eſt. Organorum itaque ſolùm eſt paſſio, quatenus recipiunt. Sed ut ſenſus communis quodammodo patiatur recipiendo objectum; perfectio tamen ejus in hoc potiùs conſiſtit, quòd in illa organis ſenſoriis ad ſe delata, animadvertat; quæ actio eſt. Atque hinc quæſitum, an ut intellectus, ita etiam ſenſus, rectè dividatur in agentem, & patientem: qua de re exſtat Auguſtini Niphi diſſertatio. Vtcunque hoc eſt, ſi receptionem ſpecierum in organa ſenſum vocare placet; non alium intelligere poſſumus, quàm ſenſum inchoatum.

* Vide Alexandrum.

De numero interiorum ſenſuum magnus eſt diſſenſus. Aliqui ponunt quinque: ſenſum com-

Digitized by Google

communem, phantaſiam, vim imaginatricem, æſtimativam, & memoriam. Quo ordine eos recenſet Avicenna *. At Algazel † imaginatricem phantaſiæ præmittit. Et ſimiliter Albertus M. ‡ Alii, ut Averroes, Thomas, Cajetanus, Ferrarienſis, quatuor ſtatuunt. Atque hi vim imaginatricem ſub phantaſia comprehendunt; ſed ab ea diſtinguunt vim illam, quæ in beſtiis æſtimativa, in hominibus cogitativa nuncupatur. Communis verò eſt opinio, tres eſſe, quia tam æſtimativa, quàm imitatrix, ad phantaſiam revocetur. Nonnulli autem malunt, ſolùm eſſe binos: & hi vel ſenſum communem ſubjiciunt phantaſiæ; ut Plato in Timæo: vel memoriam ad eam referunt; ut Ariſtoteles agit in libris de Anima *. Denique Alexander ab Ales † unum tantùm facit ſenſum internum; utcunque, ob diverſos operandi modos, videantur multi.

* lib. 6 Naturat. part. 4, cap. 1.
† lib. 2 de anima, tract. 4, cap. 4.
‡ lib. 2 de Anima tract. 4, cap. 7.

* lib. 2. cap. 2. & 3
† part. 2, quæſt. 70, memb. 2.

Qui plures uno eſſe volunt, eo fere pugnant, quòd non fruſtra quinque ſint in cerebro ventriculi. Sed his facilè occurritur, quia ſinus iſti alios uſus habent; ut Galenus ‡ docet. Quorum unus eſt, aëris puri inſpiratio, & vaporum exſpiratio. Alter autem, ut in iis elaboretur ſpiritus animalis: quem uſum & Veſalius, ac Realdus Columbus, agnoſcunt. Tertius eſt, ut in eos derivetur è cerebro pituita ac ſordes, donec omne id in palatum diſtillet, atque hinc foras propellatur: quod & ſenſit Fernelius.

‡ lib. 8 de uſu partium.

Equidem de numero ſenſuum, ſeu unum, ſeu duos, ſeu plures, ponere malit, cum nemine contendero. Satis eſt, interioris eſſe ſenſûs functiones diverſas: ac ſæpe, unà læſâ, ſalvam eſſe alteram: quomodo nonnulli in morbo videre ſe putant, quæ non vident; ſed, pro apprehenſione tali, bene judicant: alii male rem æſtimant, ſed probè omnium meminerunt: & contrà. Sed ſi plures ponere ſenſus viſum, ſaltem nihil urget, cur excedatur adducta ſuperiùs tripartita partitio: cui iccirco hoc tempore inſiſtam.

Ordiar à ſenſu communi; quem tres ob cauſſas nobis Deus conceſſit. Prima eſt, ut formas omnes ſenſiles recipiat: unde & *ſenſus communis* vocatur. Nam habet ſe ad ſenſus externos, ut centrum aliorum; quia ab ſenſu communi ſpiritus ſenſorii deferuntur ad organa; &, receptis inde formis ſenſibilibus, eas deferunt ad ſenſum communem, tanquam ad judicem, & arbitrum. Altera eſt, ut colores, ſonos, figuram, magnitudinem, aliàque naturæ tam diverſæ, dijudicet ſive diſcernat. Neque enim ſenſus exterior alborem à nigrore, ſaporem ab odore, diſtinguit: ſed demum judicium id fit, ubi formæ iſtæ in ſenſum communem ſunt admiſſæ. Hoc igitur ſenſu ſentimus nos ſentire: id eſt, qui oculo ſpeciem recepit, ſcit ſe videre: & ita in cæteris. Tertia eſt cauſſa, ut quia hic ſenſus non operatur, niſi objecto præſente, idque paullo confuſius facit; eo examinandas tradat ſpecies phantaſiæ, tanquam ſubſellii ſuperioris judici.

Phantaſiæ uſus is præcipuus eſt, ut imagines à ſenſu communi confuſiùs acceptas ordinet, diſtincteque de ſingulis judicium ferat. Cumque ſenſus communis ſolùm ſit objecti præſentis: φαντάσματα, ſive *viſa*, (quæ objectum ſunt phantaſiæ) & præſentium ſunt, & abſentium. Phantaſia quippe etiam præterita recolit, futura cogitat, ut his expenſis, utilia amplectatur, fugiat noxia. Atque hic miranda ſe iterum exſerit Dei majeſtas. Vnde enim eſt, quòd oves æſtimant fugiendum ſibi lupum, etiamſi nunquam id animal conſpexerint? Non ſanè color, aut magnitudo animantis res ſunt tam horrendæ, ut id per ſe poſſint. Aves quoque unde paleà ſciunt tam affabrè nidificare? Omnino fatendum, eſſe ab inſtinctu illo, quem Deus indidit phantaſiæ, determinando eam ſic, ut, pro cujuſque objecti natura, oriatur in animantibus æſtimatio, qua videant, hoc ſibi amplectendum, illud fugiendum. Thomas Aquinas, cùm illa phantaſiæ vires excedere arbitraretur, præter eam animantibus tribuit æſtimativam. Sed æſtimatio hæc, ut dixi, phantaſiâ fit. A cujus naturali inſtinctu itidem eſt, quòd formicæ tempore æſtivo colligant grana in hiemem; quòd ea ſagacitate muribus inſidientur feles; aliaque id genus innumera, bonam partem inferiùs nobis, σὺν Θεῷ *, memoranda: quæ niſi experientiâ comperirimus, planè iremus inficias; quia non viderentur niſi ab humano poſſe judicio proficiſci. Non dubium igitur, quin phantaſia quædam ſit imago rationis; ejus autem æſtimatio, qua quid judicat, ſequendum, aut fugiendum eſſe, ſpecies ſit ratiocinationis; ſive concluſio iſta ſit elicita ex principio, quod didicerit animal experientiâ: ſive ex eo, quod Deus, naturæ conditor, indiderit phantaſiæ. Plurimùm nihilominus phantaſia cedit rationi, etiam in homine; utcunque eam perfectiorem ſit ſortitus. Quàm enim abſurda ſæpe ſunt, quæ phantaſia nobis, ceſſante ratione, nectit in ſomnis!

* Deo juvante.

Nec beſtiæ ab homine modò phantaſiæ bonitate vincuntur: ſed earum etiam aliæ aliis hac parte præſtant. Nempe ut in homine, ita quoque mutis animantibus, pro temperamento cujuſque, aut perfectior illa eſt, aut imperfectior. Nec enim in hominibus duntaxat melancholici ſunt ingenioſi, phlegmatici autem ſtupidi: ſed in beſtiis ſimiliter vulpes, quia atrâ bile abundant, ſunt verſutæ: oves, quia phlegmaticæ, eò ſtolidæ.

Alia quoque eſt phantaſiæ vis; quæ in effingendis novis ſpeciebus conſiſtit. Vt cùm in ſomnis varia efformat ad ſimilitudinem eorum, quæ interdiu percepimus. Item cùm vigilantes imaginamur montem aureum, quia & montem vidimus, & aurum. In phreneticis verò, febricitantibus, & melancholicis, imagines, quas effingunt, ſæpe ſunt admodum monſtroſæ; nec eorum ſimiles, quæ viderunt. Cujus cauſſa eſt ab inflammatione inſtrumentorum interiorum, & vaporibus cerebrum implentibus.

Quanta ſit phantaſiæ vis in formando fœtu, diximus antea. Avicenna verò, & Algazel,

putarunt, tantam ejus vim esse, ut divino etiam facta miraculo, vel vi magicâ seu diabolicâ, ab valida imaginatione proficiscantur. A qua opinione nec satis recessere Marsilius Ficinus in Theologia Platonica lib. III, cap. I, Pomponatius De Incantatione, Cælius Rhodiginus Lectionum Antiquarum lib. XX, cap. XV, & alii non pauci. Sed si imaginationis ea esset efficacia, ut extra se corpora moveret loco, vel immutaret: possent hoc universi homines, vel saltem sapientes, aut pii. At hi nec totum diem, imo etiam mensem, imaginando, vel festucam valeant loco movere. Nempe nulla est imaginationis vis naturalis, nisi per potentias, quas habet, materiales: unde, læso corpore organico, læditur quoque operatio: ut liquet ex paralyticis, qui movere nequeunt partem sui corporis morbidam; nedum animæ vis ἀμέσως * pertingat ad res externas.

* immediate.

CAPVT XXXII.

De magno Memoriæ usu in omni vita. Duplex Memoriæ definitio ex Aristotele adducta. Et quomodo differant φάντασμα, ac μνημόνευμα. Vnde fit, quòd aliqui, quæ imaginati aliquando sunt, ea ignari narrent aliis, quasi re verâ contigissent: & quod crebrius contingit, hæreant in eo ipsi, utrùm, quod in mentem venit, aliunde acceperint, an primi ejus sint auctores: unde item, quòd ægroti magno sic studio adlaborent, sua aliis somnia persuadere, tanquam certissima. Cur oblivio facile capiat pueros, senes, affectu aliquo turbatos. Quomodo à memoria differat reminiscentia. Cur quibus velox memoria est ad complectendum, iis sæpe difficilis sit ad continendum; & multis, satis obliviosis, facile eorum refricetur memoria, quæ majorem exciderant partem.

PRoximos post phantasiam honores sibi vindicavit Memoria; quam Græci Μνημοσύνην vocant, inque Dearum retulere numerum: ut in affectionibus, inter numina habitis, pluribus exponam. Nec stultitiam hanc nimiùm mirabitur, qui cogitabit, quanto animantium, ac præcipuè hominum bono, illis sit attributus hic phantasiæ thesaurus, rerumque conceptarum custos. Nam quantillum sit, solùm comprehendere & æstimare præsentia, nisi etiam retineamus præteritorum imagines; ut, ubi usus erit, ex iis de futuris judicemus! Itaque nullius tantum est ingenii flumen, ut satis nobis prædicare possit Memoriæ bona. Sine hac nullus erit sermo humanus. Nam omnimoda erit oblivio vocabulorum. Sine hac nec artibus, aut scientiis, nec religioni ipsi fuerit locus. Nam pariter rerum omnium erit oblivio. Erimus igitur non muti solùm; sed etiam infruniti, insubidi, numinis, ut nescii, sic contemtores. Dixeris, & tales, aliorum omnium securos, præsentibus posse indulgere; edere unà, unà bibere, & ludere: & bene inter bonos fore congerrones, quia non habeat tum locum vetus illud: Μισῶ μνήμονα συμπότην †. Equidem nec tantum illis concessero. Nam insusurrat mihi magnus vates *:

† Odi memorem compotorem.

* Il. N.

Πάντων μὲν κόρος ἐστὶ, καὶ ὕπνου, καὶ φιλότητος·
Cunctorum est satias, etiam somni, Venerisque.

Nec excutiam illud de lusibus, num Venereos intelligant, an alios, qui sine memoria constare non possint. Rem altius arcessam; ut pareat, absque memoria non vitam, nedum voluptates, durare. Si enim matres semper fœtus sui capiat oblivio, quæ fuerit ejus educatio, sine qua constare nequit vita? Iam abierit lactandi tempus; puellus postea nunc digitum adurat, vel cultello lædat, nunc à cane fuerit morsus, vel aquis propemodum absorptus. Si immemor sit omnium, eoque nullo horum, & similium, cautior reddatur: quomodo non mille eum semper circumstent pericula: &, si fata sic sinerent, mille ei mortibus sit moriendum, priusquam ad senilem pertingat ætatem? Sed enim hoc quoque demus, omnia eluctando pericula aliquem tandem fieri senem: quæso, quo senilis animus animo præstabit infantium, si, memoriâ sublatâ, vetera omnia tam seni videantur nova, quàm fuere infanti? Quæ si sunt, quid apertius est, quàm non posse hanc vitam vivi à nobis, sine nostra vel aliena nos curantium memoria. Atque ut aliter esset, saltem miseram fore vitam, nec diuturnam. Imò, ut quoque diu vita prorogetur, animo nihil discrepaturos à juvenibus senes. Sic igitur statuendum, hoc quoque nomine Deo nos plurimum debere, quòd non modò phantasiam nobis, sed etiam memoriam concesserit, ut ea phantasiæ ἀμέσως † inserviret.

† immediate.

Ab hoc memoriæ usu bifariam ea definitur ab Aristotele, libello de Memoria, & Reminiscentia. Prioris hæc sententia est: Memoria affectus est sensûs, & opinionis, quatenus sunt rei præteritæ. Per sensum, & opinionem, intelligitur sensus communis, & phantasia, cui ea inservit. Præterea fit temporis præteriti mentio; quia memoria non est, cum simpliciter imaginor triangulum; sed cùm me eundem cogito antehac conspexisse. Altera est definitio: Memoria est habitus phantasmatis, quatenus imago est illius rei, cujus est phantasma. Nam phantasma, sive visum, bifariam apprehenditur; tum quatenus est phantasma; & hoc pacto pertinet ad phantasiam: tum quatenus est imago rei illius extra animum, cujus phantasma animo inest; & eo modo ad memoriam refertur. Nempe similiter hic comparatum, ac cum pictura: quæ vel per se consideratur, prout his illisve lineamentis, ac coloribus pingitur: vel quatenus est alterius imago, leonis puta, aut elephanti. Itidem enim species etiam animo impressa attenditur, vel prout imaginatione concipitur, ac per se eam contemplamur; & φάντασμα † vocatur: vel prout imago est rei extra animum constitutæ, imaginatione priùs conceptæ, sed conservatæ, & animo repetitæ; quomodo μνημόνευμα * nuncupatur.

† aliquid re vera tum apparens.

* aliquid memoriâ repetitum.

Ex diversa hac phantasmatis consideratione etiam

Digitized by Google

etiam cognoſcere eſt, cur aliquando, ut Antipherontis Oritani exemplo declarat Ariſtoteles †, quæ quis imaginatus, narret, ut vera, idque dolo nullo. Item ut, quod crebriùs uſu venit, de iis, quæ nobis in mentem veniunt, dubitemus, utrum ea tum demum cognoſcamus, atque ipſi ea invenerimus, an aliunde illa audierimus. Præclarè enim illud obſervatum eſt ab Ariſtotele, eò nos dubitare, quoniam eſt obſcurum, utrùm ſpecies oblata offerat ſe, ut φάντασμα, ſive aliquid, quod per ſe contemplationi pateat: an verò ut μνημόνευμα, hoc eſt, ut imago alterius. Raro tamen μνημόνευμα ſe offeret, ut φάντασμα, niſi, cùm quid fieret, animo fuerimus parùm attento. Similiter hinc liquet, cur qui gravi laborant morbo, ea, quæ ipſimet imaginati ſunt, adſtantibus tanquam vera narrent. Nam, Ariſtotele etiam judice, quod eſt viſum, ſive φάντασμα, id verſant, ut imaginem ſive μνημόνευμα: nempe ob cerebrum malè affectum.

† *lib. 3 Meteorol. cap. 4: ſed nomine Antiphontis prætorito.*

Quæritur, cur pueri, ſenes, atque item irati, aut alio perturbati affectu, meminiſſe minùs valeant. De pueris hanc Ariſtoteles adfert rationem, quòd cerebrum in iis humidum ſit; uti in ſenibus quia durum. Itaque illud puerilis ætatis confertur cum aqua fluenti; ubi diffluunt ſpecies impreſſæ, quia humida eſt, ac mobilis. In ſenibus verò eleganter ab Ariſtotele comparatur parieti vetuſto; qualis non retinet, quæ impreſſeris, quia durities facit, ut non niſi ſuperficie ſummâ imaginem admittat. Altera eſt ratio, quòd ejuſmodi paries in perpetuo ſit motu: aſſiduè enim ob antiquitatem decidit aliquid calcis ac tectorii. At ſic quoque neceſſe eſt, perire paullatim, quæ inſcripſeras. Nec multò aliter res habet in iratis, vel pudore affectis, aut metu conſternatis. Nam & iſtis, ob vehementem affectum, cerebrum quaſi fluctuat. Cujus rei ex ſummis Oratoribus exempla adduximus in Oratoriis noſtris *. Vbi & oſtenſum, quo pacto memoria conſervetur, atque augeatur. Vide & quæ de admirabili multorum memoria expoſui libro de Natura ac conſtitutione Rhetoricæ cap. xx. Atque hæc de Memoria.

* *Inſtitut. lib 6.cap.9. ſect. 2.*

Ἀνάμνησις verò, ſive Reminiſcentia eſt cùm ex principio quopiam, cujus meminimus, in alterius venimus notitiam, quod exciderat. Ad reminiſcentiam igitur requiritur, ut imagines partim ſint obliteratæ, partim non ſint. Tum enim reminiſcimur, cum ex veſtigiis imaginum, quæ ſuperſunt, colligimus de iis, quæ interciderunt. Differunt itaque memoria, & reminiſcentia, quòd memoria eſt imaginum conſervatarum; reminiſcentia verò obliteratarum: unde à Tertulliano † ſcitè vocatur *memoria recidiva*. Atque eâdem mente dixeris, memoriam eſſe reminiſcentiam continuam: reminiſcentiam eſſe memoriam interciſam. Hoc diſcrimen deſumtum eſt à natura memoriæ, & reminiſcentiæ. Eſt & alterum, quod petitur ab temperamento hominum, quibus utraque ineſt, & pro temperie hujus, vel illius, vi majore. Nam βραδεῖς ſive ſtupidi valent memoriâ, non reminiſcentia: at contrà εὐμαθεῖς, ſive dociles, reminiſcentiâ pollent, haut memoriâ. Cujus ratio eſt, quòd anima ſenſitiva operetur pro organi ratione: id autem cerebrum ſit; quicum ſimiliter, ac cum cera, ſit comparatum. Nam ut hæc, ſi fuerit dura, formam ſigilli difficulter admittit, diu tamen retinet admiſſam; ſin mollis erit, facilè & accipit, & perdit; ac proinde & facilè perditam recipit: ita etiam, ſi durum fuerit cerebrum, non facilè aliquid recipiet, quod ſtupidi eſt; receptum tamen fideliter cuſtodiet, quod eſt præditi memoriâ. At ſi mollis fuerit, facilè quidem recipit, quod eſt docilis; ſed facile etiam perdit, quod eſt obliviosi: ex relictis interim ſignis, ac veſtigiis, celeriter colligit; quod eſt valentis reminiſcentiâ. Itaque dociles plurimùm valent reminiſcentiâ; quia propter ἀγχίνοιαν * & agilitatem animi, ex veſtigiis facilè de reliquis præſumunt. Stupidi verò eâ parum valent, quia non polleant eâ mentis ſagacitate, ut obliterata facilè colligant ex relictis: quippe quod fiat ratiocinatione ex perſonis, rebus, & circumſtantiis: unde eſt, quod recordari, ſive reminiſci, ſolius ſit hominis.

† *lib. de Anima, cap. 24.*

* *ſagacitatem.*

CAPVT XXXIII.

Quod Galenus ſcribit, ab Hippocrate animam ſenſitivam in cerebro conſtitui, id meritò in dubium vocari, cùm non ſemel cor ejus ſedem faciat. Quædam quoque Platonis loca adducuntur, ubi philoſophus ille ſenſum ponat extra cerebrum; contra quam de eo traditum non à Galeno ſolum, ſed etiam Sebaſtiano Foxo. Idem Foxus refellitur, quòd & ab Ariſtotele putarit cerebrum αἰσθητήριον primum conſtitui. Democriti, Stratonis, Eraſiſtrati, Herophili, Parmenidis, & Epicuri, de ſenſus ac mentis ſede opiniones adductæ. Ab Ariſtotele viſus, & auditus ſenſum poni in cerebro; guſtus, & odoratus, in corde; odoratus autem mediam rationem putari: atque hanc convenientiſſimam eſſe rationem conciliandi varia in Ariſtotele, quæ alioqui pugnare videantur. De guſtus, odoris, & tactus ſenſu, decipi Ariſtotelem: ſolumque hoc ei concedi poſſe, in corde eſſe eorum principium remotum. Non rectè à Fernelio negari, medullam cerebri eſſe ſenſus ſedem. Sed conceſſum eidem, membranam cerebri quoque pollere hac facultate. Quæ partes cerebri magis idoneæ ſint ſenſuum ſedes. Argumenta, quibus tres ſenſus interiores ſedibus ac locis diſtingui, probant, allata, & excuſſa: ac phantaſiam ſuas obire functiones non ſolùm in medio capitis, ſed capite univerſo, vel ſaltem quoque in occipite, ubi eſt μνημονευτικῆς ſedes.

IAm quàm illud mirandum, quàm certum etiam humanæ inſcitiæ ac imbecillitatis argumentum, quòd cum ſciamus nos videre, audire, aliis etiam ſenſibus ſentire; ac ſatis conſtet, id quod ſentit, eſſe animam ipſam; eam autem non ineſſe organis externis, ſed interiùs eſſe, ubi

Digitized by Google

ubi sensus verè perficitur: de sede tamen animæ sensitivæ tam parum inter veteres conveniat: imò de hoc ipso disputetur, quæ fuerit opinio Hippocratis, Platonis, Aristotelis. Si Galeno standum †, Hippocrates, & Plato, eam constituerunt in cerebro; Aristoteles in corde. Sed singula horum non carent controversiâ. Ac primùm, quod ad Hippocratem attinet, etsi is fragmento * libri de Insania (si is modò Hippocratis est) dicat, sapere hominem, dum cerebrum quiescit: libello tamen de Corde (qui pro genuino censetur) ait magnus ille Cous, de cordis ventriculis agens: γνώμη ἡ τοῦ ἀνθρώπου πέφυκεν ἐν τῇ λαιῇ κοιλίῃ· *Mens humana in sinistro cordis ventriculo à naturâ insita est.* Atque addit, hîc eam pasci, non cibo, ac potu; ἀλλὰ καθαρῇ καὶ φωτοειδεῖ περιουσίῃ, γεγονυίῃ ἐκ τῆς διακρίσιος τοῦ αἵματος. *sed purâ & clarâ copiâ, ex sanguinis secretione ortâ.* Item libello de iis, quæ pertinent ad virgines, refert, quandoque evenire, cùm hæ sunt maturæ ac nubiles, ut menstrua, occluso uteri orificio, exitum non reperiant, eoque resiliat sanguis versus cor, & septum transversum. His oppletis, inquit, ἐμωρώθη ἡ καρδίη· εἶτα ἐκ τῆς μωρώσιος νάρκη· ἐκ τῆς νάρκης παράνοια ἔλαβεν· *stolidum fit cor; postea ex stoliditate ejus oritur torpor; ex torpore invadit delirium.* Atque hinc etiam ait provenire, quòd in puteos insiliant, seque præcipitent, vel strangulent. Quare non dubitandum, quin sensum mentemque statuerit in corde.

† libro de Placitis Hippocratis, & Platonis.

* tom. 7, qui ἰξετασὰ continet, inter epistolas.

Platonem quoque (de quo idem, ac Galenus, prodit Sebastianus Foxus †) extra cerebrum constituisse vim sensitivam ac rationalem, compluribus evincitur locis. Vt cùm in Timæo † ait, τὰ φλέβια, δοκίμια τῆς γλώττης, τεταμένα ἐπὶ τὴν καρδίαν· *venæ, quibus lingua explorat, inde protensæ ad cor:* ut nempe sapores annuncient. Et post aliqua * de suavi & molesto odore ait, iis aut mulceri, aut offendi, ὅσον ἡμῶν μεταξὺ κορυφῆς, τοῦ τε ὀμφαλοῦ, κεῖται· *quicquid interjectum nobis inter verticem capitis, & umbilicum.* Paullo post † de sono, & auditu, sic loquitur: Ὅλως μὲν οὖν φωνὴν θῶμεν, τὴν δι᾽ ὤτων ὑπ᾽ ἀέρος ἐγκεφάλου τε καὶ αἵματος μέχρι ψυχῆς πληγὴν διαδιδομένην· τὴν δὲ ὑπ᾽ αὐτῆς κίνησιν, ἀπὸ τῆς κεφαλῆς μὲν ἀρχομένην, τελευτῶσαν δὲ περὶ τὴν τοῦ ἥπατος ἕδραν, ἀκοήν· *Omnino igitur vocem statuamus esse quendam impulsum ab aëre per aures, cerebrum, & sanguinem, usque ad animam sese porrigentem. Motionem autem exinde natam a capite quidem initium ducentem, & desinentem in hepatis sedem, auditum nominemus.* Idem in Thæeteto * comparat κηρὸν, sive *ceram*, & κῆρ, sive *cor*: atque ait, uti molli ceræ facilè aliquid imprimitur, sed imagines illæ non sunt diuturnæ; in duriori autem se contrà res habet: ita etiam in corde habere τὸ κηρὸν τοῦ ἐν τῇ ψυχῇ, *ceram animæ*; quia si in ceram cordis nec nimis mollem, nec duram nimis, aliquid inscribatur, homines sint πρῶτον μὲν εὐμαθεῖς, ἔπειτα μνήμονες· *primum quidem dociles, exinde memores.* Hæc satis ostendunt, eum memoriæ, & reminiscentiæ sedem, quæ phantasiæ sunt adnexæ, in corde reposuisse.

† lib. 4 de consensione Aristotelis, & Platonis.
† pag. 65. edit. H. Steph.

* pag. 67.

† pag. eadem.

* pag. 194. edit. H. St.

Ad Aristotelem verò quod attinet, rectè Galenus putavit, in corde ab eo sedem putari sensus ac mentis. Scio, Sebastianum Foxum † tradidisse, animam ab illo in cerebro constitui: quædam etiam apud Aristotelem legi, quasi in hac fuerit opinione: sed pauculis id locis: infinitis verò cor facit πρῶτον αἰσθητικὸν, *primum sensitivum.* Et sanè ab eo, & Empedocle, & tota Stoicorum schola, cor animæ sedem putari, etiam legas apud Theodorum Cyrensem lib. v de curatione Græcarum affectionum: ubi & alias aliorum opiniones commemorat. Hippocratem enim, Democritum, & Platonem, vim animæ principem in cerebro ait collocasse; Stratonem, in medio sincipite; Erasistratum, juxta membranam cerebri, quàm Epicranidem nominat; Herophilum, in ventre cerebri; Parmenidem, & Epicurum, in toto thorace. Quod verò ad ἐναντιοφανῆ * Aristotelis loca, non aliunde meliùs ea conciliare est, quàm ex lib. II de Partibus Animal. cap. x: ubi distinguit inter principem animæ sensitivæ sedem, & locum eum, quo ἀμέσως † ab externis sensuum instrumentis, imagines sive species sensibiles feruntur. De priori sic ait: ὅτι ἀρχὴ τῶν αἰσθήσεών ἐστιν ὁ περὶ τὴν καρδίαν τόπος, διώρισται πρότερον ἐν τοῖς περὶ αἰσθήσεως· *Principium sensuum esse cordis locum, definitum jam est, cum de sensu ageremus.* De posteriori autem scribit hunc in modum: Αἱ μὲν δύο (αἰσθήσεις) φανερῶς ἠρτημέναι πρὸς τὴν καρδίαν εἰσίν, ἥ τε τῶν ἁπτῶν, καὶ ἡ τῶν χυμῶν· τῶν δὲ τριῶν, ἡ μὲν τῆς ὀσφρήσεως μέση· ἀκοὴ δὲ, καὶ ὄψις, μάλιστ᾽ ἐν τῇ κεφαλῇ, διὰ τὴν τῶν αἰσθητηρίων φύσιν· *Duo sensus, nempe ille tangendi, & alter gustandi, apertè dependent ex corde: unus ex reliquis tribus, qui est olfaciendi, medium tenet: duo, id est, audiendi, & videndi, maximè in capite positi sunt, propter sensoriorum naturam.* Censet igitur tactûs ac gustus imagines, sive species sensiles, ab organis externis rectâ ad cor deferri: olfactus species mediæ esse naturæ: species visus & auditus priùs deferri in cerebrum, ac inde demum ad cor descendere.

† lib. 4 de consensione Platonis, & Aristotelis, cap. 4.

* ea, quæ pugnare inter se videntur.

† immediate, sive proxime.

In hocce veterum dissensu eos sequi malumus, qui non tantum sedem visus, & auditûs; sed etiam gustus, olfactus, & tactus, in cerebro posuerunt. Remotè quidem pendet sensus à corde, quod vitales gignit spiritus: sed in cerebro è vitali spiritu fit animalis, qui proximum est instrumentum sensus, & motus. Quemadmodum igitur, si loco legam aprico, lumen, cujus beneficio cerno, aëri inest: sed principium ejus est à Sole, unde emanat; is autem est in æthere: ita &, cum sentio, fit hoc in cerebro à virtute, quæ è corde promanet. Anima enim toto se corpore diffundit, ac pro organi ratione variè operatur: sed ratione principii, ac radicis, in solo est corde. Quare hoc solùm Aristoteli largimur, cor esse interioris sensus principium remotum, non proximum.

Sed sic quoque in medio relinquitur, utrùm sensus sit in cerebri medulla, an membrana:

Digitized by Google

na: utrùm item aliquo loci discrimine; an nullo. Quod ad prius; censeo, neutiquam excludi medullam. Vtcunque enim parum fortasse sentiat, sentit tamen. Et ex medulla hac nervorum est origo, per quos à spiritibus species deferuntur. Quare non repugno Galeno, qui in septimo de Placitis arbitratur, hic sensus esse sedem. Sed non æquè ausim subscribere in eo, quod membranas cerebri solùm datas censet, ut contineant & coerceant cerebrum. Nam verisimile est, & has sensus esse sedem; saltem tactus. Nam cum medulla vix particeps sit tactus, membrana, præsertim crassior, & exquisitissimo tactu prædita est. Cæterùm quando contra Fernelium in cerebri etiam medulla sensum esse dicimus, maximè intelligimus partes ejus magis pellucidas, naturâque suâ glutinosas ac tenaces. Tales enim faciliùs retinent species, ac diutiùs conservant. Vnde liquet, cùm in cerebro exigitur, ut sit moderatè humidum & siccum, non alienum intelligi humorem, sed naturalem, eumque lucidum, & quodammodo viscidum.

Iam ad situm, locive discrimen, quod attinet: non ea Arabum modò; sed etiam Alberti Magni, Thomæ Aquinatis, & aliorum fuit opinio, in sincipite esse sensum communem; in capitis medio, phantasiam; in occipite, memoriam. Nam & læso sincipite, lædi sensum communem; & læso vertice, lædi phantasiam; & læso occipite, lædi memoriam. Præterea sinciput esse humidum, ut facilè recipiat, quod haut diu retinere sit opus: medium capitis esse temperatum, quia & recipere, & aliquamdiu retinere sit necesse: occiput esse siccum, ut quod admiserit, diu reservet. Iam autem sensus communis esse recipere, ac solùm retinere objecto præsente: phantasiæ esse recipere, & diutius versare, etiam absente objecto: memoriæ verò esse recepta fideliter reservare. Vt functioni sensus cujusque interioris optimè conveniat partium cerebri temperamentum. Etiam tertium addunt de cellis quatuor: quarum duæ sint sincipitis, ac sensus communis; tertia verticis, ac phantasiæ; quarta occipitis, & memoriæ. Neque ex quatuor cellis rectè eò colligas, quatuor fore sensus interiores: quia ex primis duabus non una in alteram, sed utraque procurrit in tertiam: eoque tam duæ illæ cellæ sint unius sensus communis, quàm oculi bini sint visus; binæ aures, auditus.

Sed argumentum à cellis exigui est momenti, quia longè alius est illarum usus; ut capite vidimus superiori. Nec magnæ est rei illud de temperamento; quando parum verisimile est, sic variare istas cerebri partes: omniaque abunde munia explere sit idoneum; modò nec anticâ, nec mediâ, nec posticâ parte, sit calidum, aut frigidum; humidum, aut siccum nimis; sed undecunque temperatum; &, ut dixi, pellucidum, ac glutinosum; quale & facile recipiet, & receptum diu reservabit. At primum argumentum majoris est ponderis: controversum tamen; quando Medici Græciæ universæ læsâ memoriâ non occipiti, sed universo jubent cerebro remedia adhibere. Quod non aliunde est, quàm quia putarent, vim φανταστικὴν toti inesse cerebro, ac unam eandemque vim, & speculari φαντάσματα, & reservare μνημονεύματα. Atque hæc ratio etiam Fernelium impulit, ut sensus istos situ, locove, distingui negaret. Nihil tamen impedit, quo minùs phantasia vel cerebro toto, vel eo loci duntaxat excepto, quòd sensui tribuunt communi, suas ubique obeat functiones: & tamen, ubi speculari desiit, in occipite solo species recondat; inde eas suscitet, si denuo contemplari juvet; inque isto tum easdem loco speculetur ac verset, ubi reposuerat; eorum instar, qui conspectis familiæ monumentis, vel dulcibus dominæ, ac sodalium μνημοσύνοις, non alium se in locum sermocinaturi recipiunt; sed, ea habentes ob oculos, ibidem longos sæpe de iis texunt sermones.

CAPVT XXXIV.

Quomodo somnus, & vigilia, ab Aristotele definiantur. Cerebrum, non cor, contrà quàm Aristoteles putavit, primum esse αἰσθητήριον. Bonam caussam male agi à Galeno, cùm eo probat, cor non esse primum sensitivum, quia semper moveatur; utpote vitalis fons. Somni perfecti, & imperfecti discrimen. duplex item discrimen sensus communis, in somno cessantis, & in morbo. Geminus somni finis. Animalia cuncta, etiam pisces, & insecta, dormire. Cur animantia, cùm dormiunt, ronchos edant. Fœtum in utero vitam non tam à vigilia ordiri, aut somno, quàm torpore quodam, utriusque extremi participe. Cur plantis non competat somnus. Prior somni caussa efficiens, quæ est ab alimenti, ac sanguinis, evaporatione. Cur cibus assumtus reddat somniculosos; inedia autem insomnes. Quamobrem, si stomachus nimis fuerit cibis refertus, non facile dormiamus. Cur & calida, ut vinum; & frigida, ut papaver, somnum afferant. Quare, qui atrâ bile abundant, edaces sint; sed exigui somni. Cur quibus sedentibus somnus obrepit, capite nutent. Vnde angustas qui habent venas, diutiùs; qui laxas, minùs dormiant. Cur pumili, sive nani, longioris sint somni. Quid infantes reddat somniculosos. Cur iidem magis obnoxii sint epilepsiæ. Cur cavendæ sint nutrices vinosæ. Cur meditantes, temporeque æstivo, vel apud focum, citius obdormiscamus. Altera somni caussa, quæ est revocatio spirituum, sive caloris nativi, ad interiores partes: & quibus hæc caussa auctoribus, quibus item rationibus comprobetur. Vnde palleant dormientes. Cur iidem initio somni frigeant. Vnde sudor dormientibus. Quare aliqui præ anxietate sudent, imò ne alvum quidem cohibeant. Quomodo tenebræ, & silentium, somnum concilient. Somno meliùs cibos concoqui, licet majus intercedat spatium inter cœnam, & prandium, quàm prandium, & cœnam. Cur noceant valetudini studia nocturna. Quare somnus tristitiæ sit remedium. Cur somnus post longiorem inediam magis etiam imminuat vires, quàm si vigiles: præsertim si cor-

Digitized by Google

si corpus noxiis abundet humoribus. Cur pedum titillatio ad somnum conferat. Duas somni caussas, quas adduximus, non pugnare, sed concurrere: atque id in lassis ostensum. Potiorem tamen caussam esse revocationem caloris natvi, quam exhalationem alimenti. Quamobrem cantus, arborum susurri, cunarum agitatio, somnum faciant. Somno etiam locum futurum, utcunque Adamus non peccâsset.

A sensu interiore venio ad modos ejus; ut sunt vigilia, & somnus, atque insomnia. Ac vigilia quidem est liber usus sensûs communis; somnus verò, ligatio ejusdem. Qua mente & Aristoteli definitur ὕπνος, ἠρεμία τοῦ πρώτου αἰσθητικοῦ· *quies sive cessatio primi sensitivi:* sive, ut idem ait, ὕπνος ἐστὶ πάθος τοῦ αἰσθητικοῦ μορίου, οἷον δεσμός τις, καὶ ἀκινησία· *Somnus est passio sensitivæ partis, quasi vinculum, & immobilitas.* Similiterque eidem ἐγρήγορσις, τοῦ αἰσθητικοῦ μορίου λύσις καὶ ἄνεσις· *vigilia est partis sensitivæ solutio, ac libertas,*

Sed definitiones istas non paullò aliter interpretamur, quàm ab Aristotele factum fuit. Illi enim primum sensitivum, sive somni subjectum, est cor: nobis, qui hac parte Galenum sequi malumus, cerebrum. Neque enim, ad somnum conciliandum, cordi, sed cerebro, remedia applicantur: quod, inter alia, certissimum est argumentum, licet dormiat animal totum, esse tamen membrum, cui somnus præ aliis competat; atque id cerebrum statui, non cor, oportere. Sed utcunque Galeno hac parte adsentiam; parum solidè tamen impugnat Aristotelem, cùm eo evincere conatur, somnum, qui est primi sensitivi cessatio, primò cordi inesse, quia cor nunquam cesset. Hoc quippe planè est σοφιστεύειν*: quia cor est τὸ πρῶτον ζωτικὸν, καὶ αἰσθητικόν, *primum vivens, & sentiens.* Cor nunquam cessat, ut est principium vitæ: quiescit tamen, secundùm Aristotelem, ut est principium sensus. Hoc igitur voluit philosophus, somnum esse ἠρεμίαν πρώτου αἰσθητικοῦ ὡς αἰσθητικοῦ· *quietem sensitivi, in quantum est sensitivum.* Galenus verò id simpliciter, etiam quatenus est primum vivendi principium, interpretatur.

* *sophistam agere.*

Quando autem somnum statuimus esse quietem, ac vinculum, primi sensitivi; de somno loquimur perfecto. Qualis præcipuè eorum, qui nec, nomine sæpius inclamati, imò ut vel caput quasses, expergisci sciunt. At imperfectus eorum, qui continuò sentiunt, si leviter quid exposcas, aut si digito attigeris, aut lumen aliquod subitò inducas, aut suspenso etiam gradu præter eos incesseris. Quales multi levisomni; præsertim si metu aliorum vix somnum capere ausint.

Sed ulteriùs quoque restringenda est allata definitio; sive eam ex Aristotelis, seu ex Galeni mente, capere lubet. Nec enim somnus est, quandocunque primum sensus subjectum cessat à sensu; sed quoties ἀδυναμία τοῦ αἰσθητικοῦ* provenit à natura. In epilepsia enim, suffocatione, λειποψυχίᾳ†, & similibus, cessant sensus exteriores: nec tamen somnum dixerit quisquam; quia provenit quies non à natura, sed à morbo, οὐκ ‡ ἕνεκα σωτηρίας (σώζει γὰρ ἡ ἀνάπαυσις*) sed ad perniciem animalis. Duplici igitur discrimine somnus ab alia quavis primi sensitivi cessatione distinguitur; caussa finali, & efficiente. Finalis est gemina. Prior est, ut potentia sensitiva, ac motiva, per operationem continuam lassata, perfruatur alternâ requie, sine qua nihil est durabile. Altera est, ut quia labore exhauriuntur ac deficiunt spiritus, eò novi meliùs reparentur: quod fit spiritu ab exterioribus membris ad cor, stomachum, visceráque alia, revocato. Nam & cor, accessu spiritus exterioris roboratum, meliùs elaborat spiritus vitales: stomachus quoque, jecur, alia viscera, in concoctione, & aliis, meliùs sua quæque munia exsequuntur. Sic novi spiritus succedunt in locum eorum, qui labore priore absumti; ut homo sufficere novo possit labori. Hæcce bona indicat poeta † istis versibus:

* *impotentia sensitivi.*

† *animi defectu.*

‡ *Aristoteles extremo libello de somno & vigilia.*

* *non salutis gratia, (conservat enim quies)*

Somne, quies rerum, placidissime Somne deorum,
Pax animi, quem cura fugit, qui corpora duris
Fessa ministeriis mulces, reparasque labori.

† *Ovid. 11 Met.*

Tertulliani quoque est De anima cap. XLV: *Somnus est recreator corporum, vel redintegrator virium, probator valetudinum, pacator operum, medicus laborum, cui legitimè fruendo dies cedit, nox legem facit, auferens rerum colorem.* Hoc non in homine modò, aut jumentis, & animantibus domesticis, de quibus satis est apertum, habet locum; sed cunctis animantibus; ut & necessitas ejus sensus evincit, & Aristoteles tradit Histor. Animal. lib. IV, cap. X, & lib. de Somno & Vigilia cap. II. Plinii quoque verba sunt lib. X, cap. LXXV: *In terrestribus omnia, quæ conniveant, dormire manifestum est. Aquatilia quoque exiguum quidem, etiam qui de cæteris dubitant, dormire tamen existimant: non oculorum argumento, quia non habent genas: verùm ipsâ quiete cernuntur placida, ceu soporata, neque aliud, quàm caudas, moventia. De thynnis confidentius affirmatur. Iuxta ripas enim, aut petras, dormiunt. Plani autem piscium in vado, ut manu sæpe tollantur. Nam delphini, balenæque, stertentes etiam audiuntur. Insecta quoque dormire, silentio apparet, quia ne luminibus quidem admotis excitentur.* Vbi videmus, ut audiri dicat balænarum ronchos: uti & delphinorum, qui supini in somno ab æstu feruntur mari summo, donec in vada impingentes expergefiant. Hoc ronchο edito cognoscitur; & quod mox sese ab vadis dirigant, quietem exinde capientes. Ronchi autem caussa tam in balænis, quàm delphinis, intelligitur ex hominibus: qui ronchos edunt, quia non possit aër liberè per nares permeare: ut iis præcipuè usu venit, quibus crassior est sanguis, aut qui, post largiorem potum, se cubitum receperint.

Ex iis verò, quæ diximus, satis etiam perspicuum puto, fœtus quoque in utero vigiliæ ac somni esse participes. Sed quæritur, ab utro incipiat vita. De hoc ita statuendum, naturam gradatim

gradatim perfici; eoque perfectam animantium vitam non incipere à somno, quia is, si Aristotelem * audimus, semper est à vigilia: nec esse à vigilia, quia initio nequit animal vigilare, aut expergisci, propter humorum copiam, & instrumentorum imperfectionem: sed esse à torpore, qui propriè nec vita sit, nec non-vita; eoque nec vigilia, nec somnus; sed interliminium inter utrumque; impropriè tamen somnus magis, quàm vigilia, dici mereatur. Hæc de animalibus.

* lib. de Somno & Vigil. cap. 1.

Plantæ verò non dormiunt, quia nec vigilant: cui autem non convenit habitus, ei nec privatio. Et quorsum illis somnus, quando non, uti sensitiva facultas operatione suâ lassatur, ita & vitalis ac naturalis? Sensu enim, motuque, absumitur spiritus animalis. At vitalis, ac naturalis facultas, elaborat spiritûs: quomodo non deficit natura, sed proficit; contrà quàm fit sensu, motuque assiduo. Habemus de fine.

De efficiente caussa non conveniunt Philosophi. Priùs Aristotelis opinionem ponam; quia communior est, vulgatiorque. Secundùm eam efficiens somni est halitus ex inferiori corpore, ac stomacho potissimùm, in cerebrum adscendens; ibi cerebri frigore condensatus, eoque radices nervorum ita obstruens, ut spiritus ad sensus exteriores liberè nequeant commeare. Vbi tria distinctè in considerationem veniunt. Primo enim loco dicebamus, vapores cerebrum petere. Sed vapores illi non ab una sunt caussa. Plurimùm enim è stomacho adscendunt à cibo, & potu. Quandoque etiam è corporis venis, fumante sanguine ob calorem exercitio vehementiori concitatum. Alterum erat, vaporem sublatum in cerebro condensari. Nam uti cor omnium est membrorum calidissimum; quippe unde oriantur sanguis & spiritus, vehicula caloris nativi: ita frigidissimum omnium est membrorum, vel saltem corde frigidius est cerebrum: quod & arguunt catarrhi inde destillantes. Tertium fuit, à vaporibus sic densatis obstrui nervorum radices, ac ligari sensum communem: unde & Aristoteles * ajebat, somnum esse similem epilepsiæ. Nam utrobique fit nervorum obstructio. Sed hoc est discriminis, quòd in somno id fiat à vapore salutari: in epilepsia autem ab humore maligno, ac depravato.

* lib. de somno ac vigilia cap. 3.

Hanc esse somni caussam ostendit, quòd tam multorum, quæ ad somnum pertinent, rationem hinc reddere possumus.

Ac primùm inde liquet, cur à cibo & potu simus somniculosi; & contrà, ob inediam, noctem ducamus insomnem. Nam si nihil adsumtum, nulla fit alimenti ἀναθυμιάσεως †. Post cibum verò, ut Aristotelis ‡ verba reservem, ἀθρόον πολὺ ὑγρὸν καὶ σωματῶδες ἀναφέρεται· *copiosus admodum humor, & corpulentus adscendit.* Sed hoc de vaporibus crassis, confertim tum sursum commeantibus, sic restringendum; dummodo ne stomachus nimis cibo potuque oneretur. Atque hoc ejusmodi similitudine Aristoteles illustrat, quòd similiter πῦρ καταψύχεται ἐπιθεμένων τῶν ξύλων· *ignis exstinguitur, lignis impositis.* Sententia est, ut si igni pauco multa imposueris, & crassa ligna; periculum est, ne ignis exstinguatur; & ut hoc non sit, tardè saltem ea accenduntur; præsertim si aliqua sint humidiora: ita quoque, si nimium cibi ingestum sit stomacho, calor penè suffocatur, ac tarda omnino fit concoctio; potissimùm si magna fuerit ciborum diversitas; eoque aliud citiùs, seriùs aliud, concoctione maturetur; unde, acescente chylo, crebri ructus, & multa corporis jactatio; quæ & ipsa impediunt somnum.

† exhalatio.
‡ lib. de somno & vig. cap. 3.

Liquet quoque, cur vinum sit ὑπνωτικὸν *: quippe fumosum, quia adfert καρηβαρίαν †. Quod idem Aristoteles * pronunciat de papavere. Parque ratio lactucæ, nymphææ, ac similium; quæ frigida sunt, attamen fumosa; eoque, alieno excitata calore, vapores emittunt, quales dixi.

* somnum afferens.
† gravationem capitis.
* de somno & vigil. cap. 3.

Itidem inde caussa petitur, cur melancholici, licet sint edaces, exigui tamen somni sint. Nam atra bilis est frigida, ac sicca. Quia igitur naturæ sunt siccæ, eò & edaces: sed vapores non ita multos emittunt, quoniam interiora iis sunt frigida. Hinc Aristoteles *: Ἡ μέλαινα χολὴ φύσει ψυχρὰ οὖσα, καὶ τὸν θρεπτικὸν τόπον ψυχρὸν ποιεῖ, καὶ τὰ ἄλλα μόρια, ὅπου ἂν ὑπάρχοι δυνάμει τὸ τοιοῦτον περίττωμα· *Bilis atra, quæ naturaliter frigida est, refrigerat officinam altricem, & partes alias, in quibus recrementum hoc potentiâ inest.*

* ibid.

Etiam hinc rationem arcessit Aristoteles †, cur dormientes capite nutent, καὶ ἀδυνατῶσιν αἴρειν τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰ βλέφαρα· *non possint attollere caput, & palpebras.* Nam homo, revocato calore, ἐκλείπει καὶ καταψύχεται, καὶ διὰ ψύξιν καταπίπτει τὰ βλέφαρα· *deficit, & refrigeratur; atque ob frigus palpebræ deficiunt.* Nec sanè, capite vaporibus gravato, spiritus liberè fluunt in venas cervicem sustinentes.

† ibid.

Item liquet, cur τὸ ὅλον φίλυπνοι οἱ ἀδηλόφλεβοι, καὶ νανώδεις, καὶ μεγαλοκέφαλοι· *somniculosi sint, qui conditas habent venas, & pumiliones, & qui capite prægrandi.* Nam iis, inquit ‡, quibus angusti sunt meatus, haut facilè decidunt humores; unde obstructio diuturnior: at è laxis meatibus iidem facilè effluunt. Et quo caput est grandius, ut in pumilis fieri videmus, eo magis vaporum copiâ repletur: quantoque ea major, tanto tardiùs à calore concoquitur.

‡ Arist. ibid.

Eademque ratio est, cur & infantes somni sint multi. Quippe natura illis humida est, &, pro corpusculorum modo, superiora exsuperant mole. Ac propterea etiam morbo esse comitiali obnoxios, ab eodem, ut dixi, Aristotele accepimus: Ὅμοιον γὰρ ὁ ὕπνος ἐπιλήψει, καὶ ἔστι τρόπον τινὰ ὁ ὕπνος ἐπίληψις· *Similis est somnus comitiali morbo, ac quodammodo morbus est comitialis.* Iccirco etiam non infantibus modò, sed nutricibus quoque, interdicit vino, nisi pauco, & diluto, Πνευματώδης γὰρ ὁ οἶνος, καὶ

τούτου

τῦτο μᾶλλον ὁ μέλας· *Vinum enim est spirituosum, ac præcipuè, quod est nigrum.*

Liquet quoque, cur nobis accuratè aliquid meditantibus, aut legentibus, obrepat somnus. Nam dum spiritus animalis est phantasmatis intentus; necesse est impediri concoctionem; eoque crassiores halitus cerebrum petunt. Æstivo etiam tempore, cumque hyeme foco adsidemus, facilius incidimus in somnum: quia aër calidus excitat in corpore vapores.

Atque hæc dicta sunto pro iis, qui somnum ajunt provenire à vaporibus stomachi, vel sanguinis, in cerebrum immissis, atque ibi obstruentibus sensum communem. Aliorum verò sententia est, efficientem somni caussam esse reditum spirituum ab organis externis; sive caloris nativi ab exterioribus sensibus revocationem ad interiora: unde & somnum definiunt, impotentiam sensuum ob naturam spiritus retrahentem; vel cessationem sensus communis propter naturam spiritus revocantem. Est in hac sententia Galenus lib. I de sympt. caus. cap. ult. & lib. III de caussis puls. cap. IX; ubi docet, motum caloris foras tendentem, vigilias; sin fiat introrsum, somnum producere. Similiter Avicenna XIII tract. XLI, Avenroes lib. II Colliget, cap. XXI, Conciliator, sive Aponensis, different. CVIII: cui somnus est internus caloris conventus. Nec aliud voluisse videtur Plinius lib. X, cap. LXXV; ubi somnus definitur, *animi in medium sese recessus.* Sic enim & reperio in MSo, & editione antiqua Parmensi. *In se medium*, idem, ac *in medium sui.* Imò Aristotelis ipsius est *: φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι ὁ ὕπνος ἐστὶ σύνοδός τις τοῦ θερμοῦ εἴσω· *Ex iis, quæ dicta sunt, apertum est, somnum esse coitum quendam caloris ad intima refugientis.* Hanc verò de somni caussa sententiam strenuè tuetur Ioannes Argenterius de Somno & Vigilia lib. I, cap. XI. Multáque adeo pro ea adferri possunt. Vt quod somnus sit blandum quid, & naturæ jucundissimum; unde, uti dictum, *placidissimus Deorum* poëtæ nuncupatur. Quam bene cum hoc convenit, si statuamus, spiritus lassos suaviter revocari ad quietem: & quia labore jam pars eorum absumta erat, novam sufficí, ut pars vetus, lassitudinis expers, cum nova auxiliatrice dimittatur ad functiones priores, rem naturæ jucundissimam. At violentum quid somnus erit, si spiritûs à vaporibus immissis in cerebrum vi detineantur; parati, quantum in se est, claustra vaporum perrumpere, & ut poëta * loquitur de ventis, qua data porta ruere. Nec leve illud, quòd ut vigilantibus color est rubicundior ac vividior, quoniam spiritus, ac calor nativus, extimis inhæreant membris: ita dormientes palleant, quia calor se receperit introrsum. Et quid certius, quàm initio somni frigus membra occupare exteriora? Vnde & fit, ut vapores corporis, qui de die membris ob motum calentibus, porisque laxis, evolant ac dissipantur: hi noctu circa poros hæreant, moraque istâ concrescant, donec magis magisque incalescente corpore, & poris jam apertis, exsudentur. Nonnulli tamen, initio etiam somni, sudare solent: ut quibus exteriora abunde calent, partim naturæ beneficio, partim temporis, ut ætate. Nam facultas retentrix facile tum humorem dimittit, quia, nativo calore interius occupato, parum virium habet ad continendum: quemadmodum & valde anxii, ob caloris versus interiora fugam, toto sudant corpore; imò quandoque nec retinere satis valent vel ipsa ciborum retrimenta.

* lib. de Somno & Vigil. cap. 3.

* 1 Æn.

Insuper revocationem caloris esse somni caussam, ostendit, quòd tenebris ac silentio, non de nocte modò, quando recurri poterat ad frigidam ac humidam noctis temperiem; quæ vapores excitare est idonea; sed de die etiam, si in locum te abdas undique conclusum, somnus conciliatur. Quippe per tenebras ereptâ videndi facultate; per silentium item, audiendi, & pariter aliorum fere sensuum cessante exercitio; spiritus interiùs recedunt, paullisper illic feriaturi à sensibus externis, motuque arbitrario. Etiam argumento est, quod somni tempore meliùs concoquimus cibum, ob calorem interiùs se condentem. Nam quia calor est concoctionis instrumentum; quò ille major, hoc melior est concoctio. Nec ignoro, Laurentium Ioubertum in Paradoxis † suis, subinde ἀδόξοις, putare, faciliùs coqui à nobis cibos de die, quàm somno nocturno: ac pro se illud adferre, quòd ad concoctionem cibi vespertini longiori utamur temporis intervallo, quàm ad concoctionem meridiani: cùm paucæ à prandio horæ intercedant ad cœnam: à cœna autem ad prandium altera etiam parte plus temporis sit; cujus & bonam partem dormitur. Quæ etsi primâ facie abblandiantur; corruunt tamen, si cogitemus, quanto plus oneris sustineat vis concoctrix à cœna, quàm à prandio. Horis enim pomeridianis solùm concoquitur, quod cibi est meridiani: unde non pauci in stomacho relinquuntur humores crudi, imprimis ex cibis durioribus. At à cœna, præsertim in somno, præterquam quòd cibus vesperi comestus concoquatur; etiam corriguntur humores, è cibo meridiano in stomacho residui.

† decad. 1, parad. 8.

Ex eodem videmus, cur tantopere noceant continuæ lucubrationes. Nam & spiritûs animales consumunt: & dum non sinunt, ut calor nativus se referat ad interiora viscera, impediunt, quo minus à corde sat novi sufficiatur spiritûs in locum absumti: & concoctio est imperfectior, unde humores crudi.

Itidem inde perspicere est, cur nihil æquè mœrentibus conducat, ac somnus. Nam spiritus, imaginatione tristium lassus, introrsum retrahitur ad quietem; perque eam, quod turbidum erat, fit tranquillius. Novus etiam, & purus spiritus ad novas vires perfectiùs à corde elaboratur.

Adhæc ex eo cognoscitur, cur si, longiorem post inediam, somno nos demus, magnopere

pere corpus flaccescat; imò tanta oriatur imbecillitas, ut quandoque in deliquium animi incidatur. Nempe hoc inde est, quòd jam antè inedia multum vires imminuerit: unde nativo calore, qui supererat, interiùs retracto, membra exteriora ejus prope fiunt expertia. Imò si in jejunorum corpore multi sint noxii humores, ut in morbidis; calor sic retractus colliget eos in præcordiis; unde quandoque cor, vitæ fons, sic inficietur, ut vita haut diu vitalis esse possit.

Denique pro hac sententia facit, quòd pedum titillatio, Aphrodiseo etiam testante, somnum adfert: non profectò ob alimenti vapores; sed, ut rectè Argenterio observatum, quia sic è cerebro advocentur spiritus ad pedes, partesque intermedias.

In hocce dissensu assentio Fracastorio lib. II de Intellectu; ubi utramque caussam sociat. Quomodo videmus, ambas concurrere in lassis. Nam uti labor agitatione corporis diffuderat calorem ac spiritus per extima membra: ita, ubi quis cessare incipit, redit calor sive spiritus eò, unde venerat: partim ut id quiescat, quod ejus superest; partim ut reparetur, quod deperiit. Simul verò intentior ex motu vehementi calor facit, ut ex stomacho, concretisque membrorum humoribus quasi liquescentibus, & venarum fumantium sanguine, vapores se undique in cerebrum attollant. Quam rem sic Aristoteles * expressit: Ἔτι δὲ ἐκ κόπων ἐνίων ἀναθυμίασις· ὁ μὲν γὰρ κόπος συντηκτικόν. τὸ δὲ σύντηγμα γίνεται, ὥσπερ τροφὴ ἄπεπτος, ἂν μὴ ψυχρὸν ᾖ. *Præterea exhalatio fit à laboribus nonnullis. Nam fatigatio vim habet liquefaciendi: id autem, quod colliquatum, nisi frigidum fuerit, vicem præstat alimenti incocti.* Atque addit, idem contingere morbis quibusdam; ut lethargo. Nam humores calore morbi colliquantur; unde evaporatio, uti hinc somnus.

* lib. de somno & vigil. cap. 3.

Sed porrò quæritur, utra ex duabus hisce caussis potior sit. Censeo, priorem locum obtinere revocationem spirituum à sensuum & motus organis: posteriorem verò, obstructionem cerebri factam à vaporibus in cerebrum sublatis, & ejus frigore condensatis. Ac similiter Forestus lib. X Observat. Med. cap. XXXIII: *In somno naturali calor, & spiritus, intro revocantur, & hujus revocatio, nempe caloris, & spiritus, est caussa communis, & immediata somni: sed fovens, & juvans, est evaporatio alimenti.* Sanè prior ratio semper locum habet. Esto enim, ut vapores priùs obstruant meatus cerebri: sic quoque spiritus revocantur ad interiora, quia transitus negetur ad sensus, motusque voluntarii instrumenta. At subinde etiam somnus obrepit vaporibus nullis elevatis, solumque calore instrumentis sensuum subducto. Ut iis, quibus, etiam jejunis, tenebræ, ac silentium, item titillatio pedum, ac similia, somnum conciliant. Etiam huc refero, quando suavitas cantus, & lenis aquæ decursus, & arborum ex ventulo susurrus, soporem suadent, & inducunt. Nec enim in istis tam ad vapores stomachi, vel sanguinis, recurram: quàm ad hoc, quòd, animâ ad sonum magnopere intentâ, spiritus confertim ad auditus organum se conferant: ac aliorum ita sensuum oblivio quodammodo obrepat: eoque, qui spiritus his sensibus sese occupassent, interiùs se recipiant feriatum: imò & illi, qui ad auditum confluxerant, leni hoc sono deliniti, jam & ipsi prope feriari sibi videantur, & dum sic demulcentur, à reliquo animali spiritu deserti, quasi eorum exemplo, se intus recipiant, quò invitantur. Sanè non paullo hæc verisimilior est ratio, quàm illa ab Aphrodisiensi in Problematis * allata. Nec dubium, quin eadem caussa locum habeat in pueris faciliùs obdormiscentibus ad sonum cunarum, dum agitantur. Sed hîc altera etiam se offert, quia motitatione illâ in humidis corpusculis facilè excitantur vapores, qui cerebrum petunt, & nervos ætatulæ illius angustos nullo negotio replent. Imò ex quorundam opinione & hæc ratio adferri possit in cantu delinitis. Nam spiritum ajunt, caloremque, qui in auditus organum se recepit, humidi siquid reperiat, resolvere illud in vapores; quibus & meatus auditorius obstruatur.

* lib. 2. quæst. 45.

Harum utraque caussarum reperisset locum in Adamo, licet nunquam peccâsset. Nam utcunque somnus ille non provenisset ex sensuum exteriorum, sive spirituum iis inservientium, lassitudine, (nec enim in felici illo statu labor habuisset locum:) licet etiam non contigisset ad reparandos spiritus ex parte à calore nativo absumtos, (nec enim ulla tum fuisset virium jactura, ac dispendium:) non caruisset tamen oblectatione illâ homo, quæ ex somno capitur, quia vapores tum quoque ex alimento petiissent cerebrum; spiritus etiam interiùs fuissent allecti ad cessationem: atque inde iterum invitati ad functiones exteriores. Et suadet hanc etiam opinionem (quæ magno quoque Aquinati placuit) sopor ille Adamo immissus à Deo. Scio, à LXX ἔκστασιν, hoc est, *mentis excessum*, vocari: & certum est ἐκστάσεως argumentum, quòd mentis oculis viderit costam sibi adimi, atque inde formari Evam: unde experrectus continuò in hæc verba prorumpit †: *Hoc nunc os de ossibus meis, & caro de carne mea.* Sed non si ecstasis sit, eò sopor non erit. In somno quippe divinitus sic elevata est mens Adami, ut videret, quæ fierent à Deo. Ac firmat hæc vox Hebræa תַּרְדֵּמָה, tardema: quæ *profundum somnum* notat. Ideo, Hieronymo teste, Aquila vertit καταφορὰν, Symmachus κάρον. Est verò καταφορὰ somnus profundus citra febrim: cujus genera sunt ἀποπληξία, κάρος, καὶ κατοχὴ, juxta Galenum lib. XIII Meth. Med. Quomodo verò hæc tria differant, vide apud Gorræum in definitionibus Medicis *. Cleopatra ex mortium generibus prætulit (ut Zonaras ait) τὸ δῆγμα τῆς ἀσπίδος ἄνευ σπασμοῦ κάρον ὑπνώδη ἐφελκόμενον ἱδρῶτι μαλακῷ· *morsum aspidis, carum cum molli sudore inducentem citra convulsionem.* Sanè à caro abest convulsio: quo differt ab epilepsia.

† Gen. 2.

* voce κάρος.

CAPVT XXXV.

Ne somnia quidem, rem tam frivolam, expertia esse bonitatis divinæ. Aristotelica somni definitio. Cur in somnio decipiamur: ac geminâ illud similitudine ex Nysseno, S. Basilii fratre, ostensum. Mutis etiam animantibus somnum competere; item infantibus. Sedem somnii eandem esse, ac memoriæ, vel saltem phantasiæ. Somnii caussa materialis, formalis, efficiens. Vt somnus perfectus sit somnii expers: at si nec perfecta sit quies, nec magnus spirituum motus, sed lenis ac moderatus; mediam obtinere rationem inter somnium, & vigiliam. Somnia naturalia variare pro quatuor istis: cibo, temperie, affectibus, & actibus diurnis. Fabas, ac caput polypi, somnia parere turbulenta; item recentes auctumni fructus. Quod ad temperiem, siquis multum de aquis somniet, huic medicinam faciendam, ut phlegmatico. At siquis de rebus somniet horrendis, atrâ eum bile abundare: atque ita de humoribus cæteris. Quod ad affectus: biliosos iracunda habere somnia; sanguineos, læta; pituitosos, meticulosa; melancholicos, tristia: ut pro diurnis cogitationibus somnia esse soleant. Cur melioris sit temperiei argumentum, si ea conveniant cum actibus diurnis, quàm si contrà contingat. Quare in somno, quæ minuta sunt, phantasiæ se offerant tanquam magna: deque eo verba Aristotelis adlata. Ea solùm somnia divinationem è natura habere, ubi nexus est inter caussam, & signa: cætera non item. Divina somnia duûm generum; quædam ab ipso Deo, quædam ministerio angelorum immissa. Occurritur Aristotelis argumentis, qui putabat, nulla esse somnia à Deo. Cur Deus hominibus, quid velit per somnium, & subinde verborum ambage exponat. Cur gentilibus etiam somnia immittat. An somnia fœda, quæ non proveniunt à cogitatione diurna, nec postea assensum reperiunt, pro peccatis sint censenda. Gentiles, ut remedium edocerentur pro morbo, incubare solitos in fano Æsculapii, Amphiari, &, si Maronem audimus, Fauni. Incubare Iovi. *Consuetudo vetus in pellibus dormiendi: unde & verbum* dormio *originem ducit. Nabarce, oraculum incubantium. Nefarium esse, remedium à Diis gentium exposcere. A forti imaginatione, & spirituum subtilitate, ac latente musculorum vi, quam phantasia & spiritus concitarint, provenire illud, quòd aliqui ambulent in somnis: motumque illum non esse a rationis judicio, sed impetu imaginationis. Quæ caussa sit morbi, quem* incubum *vocant.*

ACcidit iis, qui somnum capiunt, ut somnient. Post somnum igitur agemus de insomniis. De re, dixeris, nihili? Nam quid levius somnio? Vnde & Græcis ὀνείρατα*, & Latinis †*somnium*, pro re futili, in proverbium abiit. Sed enim in his quoque egregium divinæ bonitatis argumentum habemus. Nam si bonus est somnus, bona quoque sunt somnia; quia, ut animus de die veris occupatur, ne dormiat: ita noctu distinetur falsis, quò diutius perfruatur somni bono. Somniantes enim tardiùs expergefiunt. Grande etiam bonum est divinatio è somniis; quemadmodum mox planius fiet.

* *Lucian. Harmonide, & alibi.*
† *Ter. Adel.*

Somnium Aristoteli definitur, apparens in somnis phantasma, à quo decipimur. Necesse est, ut fit in somnis, quia quæ imaginantur phrenetici, etsi illudant, somnia non sunt, eo quòd per vigiliam fiant. Et cum quis somniat se somniare; propriè non est somnium, quia in somnis quidem est, sed non fallimur. Eo autem illudimur in somnis, quia animus quiescit, vel perperam operatur, non suâ, sed organi culpâ. Quam rem non inscitè explicuit Gregorius Nyssenus lib. de hominis opificio cap. XIV. Quemadmodum, inquit, si Musicus videat, malè esse compositos lyræ nervos; vel abstinebit ab ea manum; vel, si fortè, quibus oportuit, locis, eam ex arte admoverit, sonus tamen absonus erit, & inconcinnus: similiter in somnis, quia cerebrum vaporibus est prægravatum, cessat animus à labore; vel saltem languidiùs, & obscuriùs, operatur, quia organum non est idoneum ad commodè excipiendas animi operationes. Idem etiam mentem somno sopitam comparat cum igniculo paleâ multâ obtecto; qui nec circumquaque paleas absumat, nec tamen exstinguatur; fumum interea per paleas emittat; sed unde non eluceat flamma, quamdiu agitatio, ac flatus est nullus. Τὸν αὐτὸν τρόπον, inquit, καὶ ὁ νοῦς τῇ ἀπραξίᾳ τῶν αἰσθήσεων κατὰ τὸν ὕπνον συγκαλυφθεὶς, οὔτε μὴν ἐκλάμπειν δι' αὐτῶν δυνατῶς ἔχει, οὔτε μὴν παντελῶς κατασβέννυται· ἀλλ' οἷον καπνοειδῶς κινεῖται, τὸ μέν τι ἐνεργῶν, τὸ δὲ οὐ δυνάμενος. *Ad hunc modum mens quoque sensibus in somno quiescentibus quasi contecta, neque per eos elucere potest, & omnino etiam non exstinguitur: sed ut ignis fumum, sic ipsa motum aliquem retinet, partim agens, partim in agendo deficiens.* Vide & Synesium de Insomniis.

Est verò somnium affectio animalium. Nam & bestiis ea convenire, argumento est, quòd canes dormientes mutiant, hirriantque. Idemque ex capris, & aliis, calidioris sanguinis animantibus, liquet. Imprimis tamen homo somniat, tum quia, ob tenuitatem sanguinis, copiosiores in cerebrum vapores emittit: tum ob agiliora, expeditioraque sensuum instrumenta. De infantibus tamen non satis convenit. Aristoteles lib. IV Histor. Animal. cap. X, ait, hominem quarto demum, quinctove anno, somniare. In contraria autem sententia sunt Plinius lib. X, cap. LXXV, Galenus in lib. III Aphorism. com. XXIII, & Tertullianus de Anima cap. XLIX. Proque his est, quòd etiam anno primo in somno rideant, sonum edant, nutent, apprehendant. Vt somnium etiam, licet imperfectius, tribuere iis cogamur.

Locus somnii non cor est, ut Aristoteles censet; qui & somni, & memoriæ sedem, ac proinde somnii quoque, in corde constituit: sed cerebrum; in quo & phantasiæ & memoriæ locum esse, antea ostendimus. Ac pro hac etiam sententia facit, quòd qui cerebro sunt calidiori,

Digitized by Google

diori, ut melancholici, memoriâ valent: quique cerebro sunt frigidiori, memoriam habent vel exiguam, vel nullam. At de eo non contendam, utrùm somnii sedes sit in occipite, quia illic est memoriæ locus, ubi species adservantur; ac verisimile est illic phantasiam imagines speculari, ubi reconduntur: an potiùs spiritus animalis suscitatas in occipite species ad medium retrahat, ac bajulet, cerebrum; ibique præbeat speculandas; quemadmodum multi, sed, ut censeo, levi nimis ratione compulsi, maluerunt.

Atque ex his etiam cognoscere est, quæ sit materies somniorum: puta species memoriâ reservatæ.

Forma est omne illud, quod in somnis variâ ex compositione specierum resultat.

Efficiens caussa, vel est principalis, ut phantasia, sive imaginativa; vel instrumentalis, quæ est moderatus spirituum motus. Siquidem, dum vigilamus, organa sensuum nunc sublimi contemplatione, nunc meditatione aliâ, distinentur: quæ res facit, ut species olim impressæ neglectui sint, nec à phantasia attendantur: haut secus ac parvus ignis quasi obscuratur à minori: dolor etiam, ac voluptas minor, cessat majori oboriente.

Variè autem se somnus habet pro copiâ, aut paucitate vaporum. Dum enim copiosi sunt, magnoque impetu cerebrum petunt; haut facilè somniamus, quia cerebrum ita iis repletur, ut species vel agitatione istâ prorsus dissipentur, vel, ob nebulam eorum circumstantem, à phantasia nequeant dignosci. Vbi verò is motus, & pariter crassitudo vaporum, cœperint imminui; repræsentant se species; sed partibus confusis ac disturbatis; unde monstrosæ ac terrificæ figuræ. Postquam autem erit agitatio vix ulla, vapores quoque concoctione fuerint multum attenuatæ; species integrè claréque se offerunt. Atque hanc rem scitè illustrabat Aristoteles * similitudine ab aquis petitâ. Nam, inquit, si aqua conturbetur, imagines in ea, aut planè non repræsentantur, aut certè non integrè: sic etiam species non nisi confusè cernuntur in somnis, quandiu ista est in cerebro spiritus ac vaporum agitatio. Ex his igitur obscurum non est, cur, qui bene pasti se somno dant, hi fere primo somno non somnient; medio sæpius habeant somnia confusa; ultimo magis frequentia distinctáque. Quod si paucæ adeo exhalationes cerebrum occupent, ut judicemus, non videre nos res veras, sed imagines rerum: operatio erit partim dormientis, partim vigilantis: quia vera videmus, non autem decipimur; contrà quàm perfecti in somnii definitione requiritur, ut antea vidimus.

* lib. de somniis.

Et hæc universè de somniis dicta sunto. Dividuntur autem ea in naturalia, divina & diabolica. Naturalia fiunt à natura. Id fit quadrifariam, pro quadruplici caussa interna. Proveniunt enim vel ab alimento, vel ab humoris dominio, vel ab affectu animi, vel à cogitationibus diurnis.

Ciborum alii aliis magis somnos cient: uti docent fabæ, & caput polypodis. Plutarchus Symposiacôn lib. VIII, quæst. X: Ὅτι δέ ἐστι τῶν βρωμάτων ἔνια δυσόνειρα, καὶ ταραχτικὰ τῆς καθ' ὕπνον ὄψεων, μαρτυρίοις ἐχρῶντο τοῖς τε κυάμοις, καὶ τῇ κεφαλῇ τοῦ πολύποδος, ὧν ἀπέχεσθαι κελεύουσι τοὺς δεομένους τῆς διὰ τῶν ὀνείρων μαντικῆς· *Esse cibos quosdam, qui molesta gignant somnia, animamque perturbent, testatum faciebant fabis, & capite polypi: quibus abstinere jussi, qui devinare ex somnis cuperent.* Tota autem dissertatio ista Plutarchi in eo est, ut expendat, quod Aristoteles dixerat, comestos in auctumno fructus recentes, humoreque turgidos, gignere in nobis multos ac turbulentos spiritus, ac pro istis esse somnia solere. Observatu igitur utile est, qui cibi somnia pariant placida ac jucunda; ut ciborum illis insistamus: quæ item tristia, aut turbida; ut alimoniâ ejusmodi abstineamus.

Altera erat caussa ab humoribus, sive temperamento: de quo non minùs certum. Nam sanguinei somniant de hortis, & pratis amœnis: item conviviis, choreis, complexibus, & aliis rebus lætis. Phlegmatici de imbre, nive, grandine, navigationibus, submersione. Cholerici de rixis, pugnis, incendiis. Melancholici de fumis, caligine, densis tenebris, spectris, mortibus. Nimirum anima, quando non vacat sensibus externis, profundiùs sentit ea, quæ ad corporis dispositionem pertinent: ut pluribus exponit Galenus libro de Præsagiis ex insomniis. Sunt verò hæc ex humoribus somnia minùs confusa, & turbulenta illis, quæ ab cibis proveniunt.

Tertia fuit caussa ab affectibus. Meticulosi, etiam de die, oblatâ in agris specie canis, autumant se videre lupum. Qui amant, si in platea ultima cernant non absimilem amasiæ, eam esse credunt, quam exoptant. Quid mirum, si similiter pro affectibus judicent in somno?

Quarta caussa fuit à cogitationibus diurnis: de quo sic Lucret. lib. IV:

In somnis eadem plerumque videmur obire.
Caussidici caussas agere, & componere leges.
Endoperatores pugnare, ac prœlia obire.

Pluraque inibi in hanc mentem. Ac tale fortassis Ennii somnium fuit,

*— cum * visus Homerus adesse poëta.* * Enn. 1 Annal.

Vnde Tullius in VI de Rep. *Fit fere, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius: de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare, & loqui.* Hippocratis † autem sententia est, bonæ esse temperiei argumentum, si ea, quæ, animo de die versavimus, obversentur nobis in somnis. Sic enim cognosci, animam non ita repletione, vel exinanitione, vinci; ut minùs perstet in cogitationibus diurnis. Vinci autem, si somnia cogitationibus adversentur: eoque de remedio esse tempori cogitandum: ac quidem, si somnia non admodum contraria sint cogitationibus diurnis, indicium esse minoris mali: propterea sufficere tum, si in quinctam usque diem de

† libro de Insomniis.

Digitized by Google

cibo partem demas tertiam; à cibo item deambules, ac contentionem adhibeas vocis. Sin major eorum contrarietas majus arguat malum, opus præterea fore vomitu; ambulationibus etiam frequentioribus, & concitatioribus: idemque de aliis quoque corporis exercitiis statuendum. Hoc sapientissimi Hippocratis judicium ostendit, non exiguæ esse sagacitatis, nec fructûs minoris, ex naturalibus somniis judicare de temperie ægri. Estque hoc artificium ratione subnixum, quia naturalis est conjunctio inter caussas, signaque. Habetque etiam nexus ille locum de die: sed vehementes diei cogitationes obscurant inclinationes ab temperie profectas; ut antea diximus. In somno autem, quia animus majoribus non distinetur; quæ minuta sunt, videntur magna. Leviculus fulgor fulmen putatur; minutus sonus, tonitru. Pituita paullum diffluens existimatur mel; vel siquid eo dulcius. Pusillus sanguinis calor inhærens ulli corporis parti somnium injicit vivicomburii, vel incessus per ignes. Quam rem fusiùs, sed egregiè, expressit Aristoteles *, his verbis: Λέγουσι καὶ τῶν ἰατρῶν οἱ χαρίεντες, ὅτι δεῖ σφόδρα προσέχειν τοῖς ἐνυπνίοις· εὔλογον δ' οὕτως ὑπολαβεῖν, καὶ (μὴ ἀπιστεῖν) τοῖς τεχνίταις μὲν, σκοπουμένοις δέ τι καὶ φιλοσοφοῦσιν· αἱ γὰρ μεθ' ἡμέραν γινόμεναι κινήσεις, ἂν μὴ σφόδρα μεγάλαι ὦσι, καὶ ἰσχυραὶ, λανθάνουσι παρὰ μείζους τὰς ἐγρηγορικὰς κινήσεις· ἐν δὲ τῷ καθεύδειν, τοὐναντίον· καὶ γὰρ αἱ μικραὶ μεγάλαι δοκοῦσιν εἶναι. δῆλον δ' ἐπὶ τῶν συμβαινόντων κατὰ τοὺς ὕπνους πολλάκις· οἴονται γὰρ κεραυνοῦσθαι, καὶ βροντᾶσθαι, μικρῶν ἤχων ἐν τοῖς ὠσὶ γινομένων· καὶ μέλιτος, καὶ γλυκέων χυμῶν ἀπολαύειν, ἀκαριαίου φλέγματος ἀπορρέοντος· καὶ βαδίζειν διὰ πυρὸς, καὶ θερμαίνεσθαι σφόδρα, μικρᾶς θερμασίας περὶ τινα μέρη γινομένης· ἐπεγειρομένοις δὲ ταῦτα φανερὰ τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον. ὥς ἐπεὶ μικραὶ πάντων αἱ ἀρχαὶ, δῆλον ὅτι καὶ τῶν νόσων, καὶ τῶν ἄλλων παθημάτων, τῶν ἐν τοῖς σώμασι μελλόντων γίνεσθαι· φανερὸν οὖν ταῦτα ἐν τοῖς ὕπνοις εἶναι καταφανῆ, ἢ ἐν τῷ ἐγρηγορηκέναι· *Ajunt Medicorum nobiliores, somniis sedulo esse attendendum. Planeque est rationi consentaneum sic existimare, nec fidem abrogare, artem quidem exercentibus, sed qui de re meditati sint, ac philosophati. Nam diurnæ motiones, nisi magnæ admodum sint, ac validæ, offunduntur majoribus illis, quæ vigilantibus obtingunt. In somno autem contrà usu venit. Quæ enim minuta sunt, tum videntur magna. Id verò manifestum est ex iis, quæ sæpe in somno eveniunt. Vt cum putant, fulminare, & tonare, cum sonus leviculus auribus est exceptus. Tenui etiam pituitâ stillante, sibi frui videntur melle, aut alio dulci succo: item per ignem incedere, valdeque calefieri, exiguo calore in quibusdam partibus exorto. Expergisfactis autem ista sic se habere est conspicuum. Cum igitur initia omnium sint manifesta, manifestum quoque est, morborum etiam, aliarumque affectionum exordia, quæ in corpore contingunt, imbecilla esse oportere. Planum igitur est, hæc evidentiora esse in somnis, quàm in vigilia.*

* lib. de divinat. per somnum cap. 1.

Sed uti pulcherrimum est, ex somniis cognoscere de temperie hominis; ubi naturalem esse nexum dicebamus: sic mera est impostura, quando ex somniis judicant de iis, quæ non dependent ex natura. Vt cùm ex eo, quoniam quis somniet, cæcum se factum; colligitur, amissurum filium, quia is oculi instar ametur. Aut cùm somnio de stella, in atrium concidente, ac mox exstinctâ, significari putatur, fruiturum gratiâ principis, sed minimè diuturnâ. Quorum priùs est apud Artemidorum lib. I, cap. II: alterum apud Cardanum lib. IV de Somn. cap. IV. Nam quæ conjunctio est inter oculum, & filium; stellæ casum, & gratiam principis? Nec aliter de eo sentiendum, quando boni ominis loco habent, si monachus somniet caput sibi radi; quia id convenit cum vitæ ejus instituto. Sin qui magistratum gerit, vel uxorem habet, simile habuerit somnium, infortunium portendi: quia hoc à vita ejus sit alienum. Hujusmodi prope omnia sunt, quæ leguntur apud ὀνειροκριτικῶν scriptores, vanissimos & stultissimos nugarum institores. E quorum numero nec Artemidorum excepero, virum alioqui pereruditum; nec Cardanum, summum sanè virum: sed quorum uterque ingenium hac parte in re nimis futili occupârit.

Objectant nobis longè plurima, ubi eventus responderit interpretationi Sed enim ea partim sunt commenticia; partim vera, sed ubi fortuitò aliquid ita ceciderit, uti interpretatum. Quemadmodum enim fieri nequit, quin, qui assiduè aleâ ludit, is aliquando Venerem jaciat: ita quoque, qui perpetuo conjectant, in mendaciis innumeris quandoque verum dicunt. At quanto satius est, si ob mille mendacia uni, quod verè dixerint, derogemus fidem, quàm si eam mille habeamus mendaciis ob unum quid, quod fortuitò verum esse contingat. Nulli verò in plura incidunt somnia vera, quàm melancholici. Cujus caussa est, quòd ob atram bilem ingenio valeant: ac ut de die magis sunt cogitabundi, ita de nocte etiam plura somnient, & pro somniorum copia, plura etiam vera; imò & pro temperie, quia ut ingeniosi acutiùs cogitant de die, ita & subtiliùs imaginantur de nocte. Hæc de caussa interna: unde somnia dicuntur naturalia; nisi, quòd aliqui, quæ à diurnis occupationibus proveniunt, *animalia* malint nuncupare.

Externa somniorum caussa sunt Deus, angelus bonus, malusve: unde somnia vocantur divina, aut diabolica. Divina à Deo inspirantur vel nullo interveniente, vel angeli ministerio. Sed Deus ἀμέσως * id facere valet, etiam novas imprimendo species, seu sensiles, seu intelligibiles; ac præterea, si sit opus, lumen animæ infundendo. Angeli autem solum valent variè ordinare species relictas, ac humores commovere ad affectum quempiam excitandum.

* immediate.

De divinis somniis est hoc Num. XII, 6, *Siquis fuerit inter vos propheta Domini, apparebo illi in visione, aut per somnium loquar ad illum.* Et Ioel II, 28, uti & in concione Petri, Act. II, 17: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, & juvenes*

vestri

Digitized by Google

vestri visiones videbunt, & seniores somnia somniabunt. Exemplorum vero affatim est: ut in Veteri instrumento, somnium Abrahæ, Abimelechi, Iacobi, Labanis, Iosephi, Pharaonis, Salomonis, Nabuchodonosoris, Danielis, Mardochæi, Iudæ Maccabæi: in Novo autem, Iosephi, Magorum, uxoris Pilati, Pauli. Quibus abunde diluitur Aristotelis opinio, quando argumento illo probat, non esse à Deo somnia ulla, quia μὴ τοῖς βελτίστοις καὶ φρονιμωτάτοις, ἀλλὰ τοῖς τυχοῦσι πέμπειν, ἄτοπον· *non optimis, & sapientissimus, sed vilibus ac plebejis, ea immittere, fit absurdum.* Nec enim simplicibus ac imperitis solùm ea insinuari, exempla adlata satis docent. Sed fefellit Aristotelem, quòd somnia, quæ pro divinis jactabant gentiles, fere hominum essent vulgarium. Nempe simplicioribus, ac credulis, faciliùs abuti poterat diabolus. At quos antea adduximus, prope omnes viri fuere sapientiâ & sanctimoniâ, plerique etiam sublimi dignitate, illustres. Vnde & refellitur, quòd arbitrabatur idem, divinationem omnem legibus esse introductam, ut eæ meliùs à populo observarentur. Nam, quæ diximus, certissimæ sunt veritatis. Imò in somniis quoque gentilium multa fuere, quæ non fraude constarent humanâ, sed astu diabolico; ut postea patebit. Aliqui eo Aristotelem tuentur, quòd Deus potiùs vigilantes doceret, quàm dormientes; verbis apertis, quàm somniis sæpe obscuris. Verùm Deus non uno nos modo vult instruere. Præter ordinarium igitur modum, quo nos lectione, aut prædicatione Verbi sui, de mysteriis cælestibus ac voluntate suâ, certos reddit: adhibere voluit & alteram rationem, qua etiam non videntes, nec audientes, arcanorum suorum faceret participes. Præterea constat, mentem humanam magis in somnis idoneam esse ad recipienda cælestia; quia tum vacua est, & immunis à curis terrenis. Etiam experrectis, ac somnium ruminantibus, tenebræ, & nocturnum silentium, majorem gignunt venerationem erga res divinas. Sanè nox idonea est meditationi rerum gravium: unde eam εὐφρόνην, παρὰ τὸ εὖ φρονεῖν *, dixit Pindarus †. Metum etiam incutit sacra tractanti: cujus nec ignari gentiles, sacra Iacchi, & Eleusinia, non nisi noctu celebrari voluerunt; teste Tullio ‡. Imò hoc quoque ad venerationem conferebat, quòd somnia non semper essent aperta. Simul eo pacto accendebantur homines ad exposcendam eorum intelligentiam à Deo, aut viris divinis. Itaque magnum hoc quoque divinæ erat bonitatis argumentum, quod quandoque & gentilibus regibus immitteret somnia: sed quorum interpretationem non à Magis suis haurirent, verùm à viris sanctis: ut Pharao à Iosepho, Nabuchodonosor à Daniele. Hoc pacto enim & reges, & eorum sapientes, imò subditos universos, invitabat Deus ad agnitionem cælestis, ac veri numinis, & resipiscentiam à peccatis.

* *à rectè sapiendo.*
† *Nemeor. od. 7. vers. 4.*
‡ *lib. 2 de Legg.*

Qua verò ratione angeli boni somnia immisere hominibus; eâdem id facere diaboli potuerunt: nimirum spiritus ac humores turbando, variéque relictas species componendo. Sic interdum iis concessum, ut sanctis hominibus impura objicerent, reique nunquam cogitatæ somnia: de quibus habemus judicium B. Iustini Martyris, vel alterius potiùs antiqui scriptoris, libro responsionum Christianarum ad Orthodoxos, Resp. XXI. Tradit eo loco, nullam esse hominis culpam in hoc, quòd diabolus istiusmodi somnia immittat; quia hoc à voluntate nostrâ non dependet: sed fieri hominem peccati reum, si expergefactus somnio delectetur: uti contrà, si ob illud dolore afficiatur, consilium dæmonis frustratur, deque eo triumphat.

Magnopere verò malignus spiritus illusit gentilibus, remedia indicando in somnis, quibus sanitati restituerentur. Hoc animo in templo dormiebant Æsculapii. De quo Aristophanes Pluto *:

— Κατακλινεῖν αὐτὸν εἰς Ἀσκληπιοῦ
Κράτιστόν ἐστι †.

Et Plautus Curculione ‡:

Id eo fit, quia hic leno ægrotus incubat
In Æsculapii fano.

* *Act. 2, sc. 3.*
† *Cubitum reponere eum in Æsculapii fano optimum est.*
‡ *act. 1, sc. 1.*

Cicero lib. II de Divin. *An Æsculapius potest præscribere per somnium curationem valetudinis; Neptunus gubernantibus non potest?* Sed & Iamblichus, de mysteriis Ægyptiorum segmenti tertii cap. III, ait, medicinæ artem sacris constare nocturnarum apparitionum insomniis; inque Æsculapii fano morbos hoc pacto tolli insomniis divinitus immissis. Apud Herodianum item lib. IV refertur, ut Antoninus Caracalla abierit εἰς Πέργαμον τῆς Ἀσίας χρήσασθαι βουλόμενος θεραπείαις τοῦ Ἀσκληπιοῦ· *Pergamum Asiæ, ut Æsculapii curationibus uteretur.* Atque addit, captâsse hic somnia, quamdiu voluit. Philostratus quoque memorat in vitis Sophistarum; ut Polemoni, ob morbum articularem, eodem profecto, inque Æsculapii templo cubanti, apparuerit in somnis numen hoc, ac jusserit ἀπέχεσθαι ψυχροῦ ποτοῦ· *abstinere potu frigido.* Itidem in Amphiarai templo apud Oropios solent, ut ait Pausanias in Atticis, κριὸν θύσαντες αὐτῷ, καὶ τὸ δέρμα ὑποστρωσάμενοι καθεύδειν ἀναμένοντες δήλωσιν ὀνείρατος· *arietem ubi Amphiarao immolassent, ejusque pellem substravissent, dormire, in somnio expectantes responsum.* Ac similem in Fauni templo consuetudinem describit poëta in VII Æn.

— *Huc dona sacerdos*
Cum tulit, & cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit;
Multa modis simulachra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.

Quem ad locum ita Servius: *Incubare dicuntur propriè hi, qui dormiunt ad accipienda responsa. Vnde est, Ille incubat Iovi: id est, dormit in Capitolio, ut responsa possit accipere.* Vbi respicit illud Plauti Curculione *:

Namque incubare te satius fuerat Iovi.

* *act. 1, sc. 2.*

Quod verò Maro, & Pausanias, ajunt, solere sub-

substerni δέρμα, sive pellem, id ex veteri consuetudine dormiendi in pellibus tractum: unde & originem ducit hoc verbum. Nam à δέρμα prius *dermire* dixerunt, postea vocalem quartam reposuerunt in locum secundæ: ut ex *benus*, *bonus*; ex *hemo*, *homo*; à *tego*, *toga*; à Κέρκυρα, *Corcyra*, & trecenta alia. Hanc incubationem, & quidem in pellibus, neque nescivit B. Hieronymus, in illud cap. LXV Iesaiæ *: *Qui habitant in sepulchris, & in delubris idolorum*, &c. *Nihil*, inquit, *fuit sacrilegii, quod Israël populus prætermitteret; non solùm in hortis immolans, & super lateres thura succendens: sed sedens quoque, vel habitans in sepulchris, & in delubris idolorum dormiens; ubi stratis pellibus hostiarum incubare soliti erant, ut somniis futura cognoscerent. Quod in fano Æsculapii usque hodie error celebrat ethnicorum, multorumque aliorum, quæ non sunt alia, nisi tumuli mortuorum.* Quam verò latè patuerit hæc incubantium consuetudo; argumento est, quòd & prope mare Caspium in Anariacæ urbe, nomine Ναβάρκῃ, monstraretur μαντεῖον ἐγκοιμωμένων · *oraculum incubantium*: ut est apud Strabonem in XI. Ac durâsse apud Romanos incubandi morem, temporibus etiam Gratiani ac Theodosii Impp. indicat Prudentius in Hamartigenia. Nec operosum fuit spiritibus malis remedia etiam indicare hominibus ignota; cùm ingenio, & rerum experientiâ, longè antecellant; eoque etsi supra naturæ vires nihil præstant; multum tamen valeant supra omnium medicorum artem. Nec quia nihil possunt, nisi ex viribus naturæ, quæ Deum habet auctorem: eò fas est recurrere ad ejusmodi medicinam. Nam qui, vero numine relicto, à Diis gentium in somnio remedium quærit, is auxilium atque opem exposcit à Dei & humani generis hoste. Neque id in hujusmodi solùm remediis superstitiosum est, ac nefarium: sed quoties ex conjectoribus nôsse cupimus res occultas. Quid enim illo hominum genere vanius, ineptiusque? quæ illis pietas, ac sanctimonia? ut stultum sit putare, eos commercium habere cum Deo, vel angelis ejus. Siquid igitur revelatione acceperint; id omne est à diabolo. Et qui tales consulunt, implicitè saltem cum malis habent spiritibus commercium: quæ & Thomæ Aquinatis, ac Cajetani, opinio fuit.

* pag. 244. edit. Froben.

Quæri possit, quid statui debeat de somnio Caji Sempronii Gracchi, quando visus sibi videre fratrem Tiberium dicentem, quàm vellet, cunctaretur: tamen eodem illi leto, quo ipse interiisset, pereundum esse. Quod somnium suum ipse Cajus narravit multis, & L. Cœlius Antipater, certus historiæ Romanæ scriptor, retulit, id se audivisse ex ipso C. Graccho: ex Antipatro autem id prodidere Cicero lib. I de Divinat. & Val. Max. lib. I, cap. VII. Plutarchus in Gracchi vita paullò aliter memorat. Nam ait, à fratre magistratum petere, & ab se moram movere jussum, quòd fata utrique eandem statuissent mortis viam. Hoc somno impulsus contemsit salubria matris Corneliæ, & amicorum consilia. Non video, cur non credere liceat, hoc somnium fuisse à cogitationibus diurnis. Sed si à spiritu fuit, is fuerit malus: qui hoc pacto, & Gracchum studuerit perdere, & lacerare Remp. Rom. Sanè cùm C. Graccho cæsa ab Opimianis CIↃ CIↃ CIↃ CCL. Primaque civilium bellorum semina ab hoc fonte ac capite deinceps promanarunt.

Est & somnii genus, quod in somnis gignat deambulationes *. Huic magis obnoxii sunt, quibus temperamentum est melancholicum; spiritus autem subtiles, & fervidi. Quales cùm vehementi admodum imaginatione circa aliquid occupantur; spiritus, per se tenues ac fervidi, magis incalescunt, atque accenduntur; incensi majus spacium quærunt, igneâque suâ tenuitate facilè penetrant humores alioqui viscidos, ac tenaces; nervos quoque, & musculos concitant ad id consequendum, quod validè adeò sunt imaginati. Nec metuunt tum ambulare per trabes, & lacunaria; quia, ratione sopitâ, periculum non vident. Etiam talia loca feliciter pervadunt; quia spiritus iis animales in extimis hærent membris; ut cuncta firmissimè comprehendant. Eoque similiter est cum iis comparatum, ac cum phreneticis; quos eâdem de caussâ videmus viribus præstare. Miretur aliquis, sic permeare loca, quasi cernant. Verùm non est perfectus eorum somnus; sed potiùs semisopiti merentur dici. Quin pusillo etiam tempore vigilant, oculisque sunt semiapertis. Sed non caret res grandi periculo, siquis eos nomine proprio compellet, dum in præcipitiis sunt, aliisve locis periculosis. Nam qui, mente vaporibus obnubilatâ, non videbant periculum; hi, illis discussis, planéque expergefacti, æstimare illud incipiunt; unde vehemens consternatio. Præterea, spiritibus refugientibus versus cor; cerebrum, nervi, & musculi, robore privantur, quod antea habebant. Etsi autem musculi sint instrumentum motus voluntarii: non tamen motus iste in somnis voluntarius dici meretur. Nam magnitudo periculi, quod nunquam adirent vigilantes, satis ostendit, ut non egerint hoc ad rationis arbitrium. Quare fatendum, facere ista, non κατὰ προαίρεσιν, ἀλλὰ καθ' ὁρμὴν τῆς φαντασίας †, sive, non rationis judicio, sed imperio imaginativæ, ut in mutis fit animantibus.

* *Quid si, quâ formâ dicimus funambulos, eadem hosce ambulatores nocturnos, (non quidem noctambulos dicamus (nam multis ea consuetudo de nocte ambulare in museo, aut cubiculo, ac de studiis, vel Rep. vel cultu cogitare divino) sed somnambulos potiùs? & quid si hoc, quod agunt, somnisurgia nuncupemus?*

† *non ex consilio, sed impetu quodam imaginativæ.*

Est & dormientium affectio, quam Græci ἐφιάλτην, Latini *incubum*, nuncupant. Oritur is, quando humor viscidus, sive densi ac fuliginosi halitus, primò quidem cor, mox & cerebrum, replent. Vt imprimis contingere iis solet, qui dormiunt supini. Sic enim spina dorsi, cor propiùs contingens, liberum ejus impedit motum. Halitus igitur crassiores circa cor congregantur, ac deinde, in cerebrum delati, monstrosas gignunt imaginationes, & terrificas: pulmones etiam premunt, atque ita vocem veluti intercipiunt, ut dormiens opem implorare minimè possit.

Digitized by Google

CAPUT XXXVI.

Discrimen appetitus naturalis, & animalis: & ut fames ad utrumque referatur: ac quo ordine fames fiat. Contra quàm Aristoteli factum, nec famem calidi, nec sitim frigidi definiendum esse appetitum: immò formaliter neutram esse appetitum, sive prosecutionem; sed potiùs fugam mali ejus, quod in ventriculi vellicatione consistit. Laxè tamen posse considerari, ut dolorem ex convulsione stomachi, & appetitum eorum, quibus convulsioni medemur. Quomodo appetitus sensitivus excitetur. Appetitum cum sensu convenire subjecto, & propterea interdum sub sensu comprehendi. In Aristotele conjectura. Quo pacto differant appetitus, & affectus. Triplex motus ad appetitum concurrens: quorum medius sit forma appetitus; at primus, caussa; postremus autem sit effectus. Affectus non esse opiniones, ostensum contra Stoicos. Impropriè tamen etiam Aristotelem sic loqui. Hinc rectè affectus per spirituum, & humorum commotionem, definiri. Cum in affectibus actio, & passio, concurrant; cur à posteriori potiùs πάθη vocentur. Etsi omnis prope infelicitas ex eo sit, quod affectibus indulgeatur; affectus autem sint à natura; ac naturæ auctor sit Deus: immeritò tamen vel malos putari affectus, vel Deum credi imprudentem, qui hos nobis indiderit. Obstare enim, quòd idem rationem nobis dederit, quâ vincamus affectus. Etiam ab improbis eos vinci posse, etsi difficulter: ac licet tanti essent habitus vitiorum, ut secus agere non possent: nihilominus habitus eos rectè dici humanæ potestatis, quoniam in potestate fuerint actiones illæ, quibus habitus quisque est comparatus. Non affectus modò posse regi à ratione: sed in hoc ipso consistere prudentiam, ac virtutes morales. De Stoicis affectus damnantibus. Variare affectus, pro ratione cordis. Discrimen appetitus concupiscentis, & irascentis: deque sex affectibus ad priorem, quinque ad posteriorem, pertinentibus: & ut quidam affectuum illorum alia accipiant nomina, vel ab gradu sive intensione; vel ab objecto particulari. Cur aliqui repentino gaudio, alii dolore diuturno, exstinguantur. Unde metuentium tremor, & unam intra noctem canicies. Cur ira tam vehemens sit affectus, eâque perciti nihil recti videant, vel agant. Etiam aliis aliquot problematis de affectibus occurritur.

HActenus de sensu. Sequitur appetitus: quæ vox latè admodum patet. Nam & materia appetit formam: & gravia leviáque appetunt locum inferum, aut superum: & plantæ appetunt alimentum. Sed omnis iste appetitus fit citra cognitionem. Nunc agendum de appetitu cognitionem consequenti, eoque animalis proprio, quo illud expetit aliquid naturæ suæ conveniens, & aversatur, quod eidem repugnat. Fames ad utramque pertinet appetentiam: ad naturalem, quatenus venæ inanes redditæ sic naturâ suâ appetunt repleri, sicut in stirpibus venæ nutrimentum appetunt è radice; radix è terra. Ad animalem autem refertur, quatenus ventriculus sentit se vellicari à venis emulgentibus, easque non exsugere alimoniam, sed aliud, unde molestiam capiat: ad quam evitandam idem desiderat alimoniam; quia hoc pacto futurum, ut venæ attrahant cibos, sicut corpori expedit: & ex iisdem cibis ventriculus trahat, quod invito sibi à venis fuerat exsuctum. Planiora hæc fient, si intelligatur, quo ordine oriatur fames. De eo paucis diximus cap. XXI. Pluribus sic habe: Absumto in membris exterioribus humido crassiori, & solidiori, sugunt hæc membra venas parvas sive capillares, succum proximè deferentes: quæ suctio est exsiccatio, & contractio quædam venularum. Capillares venæ, ubi arefactæ sunt, arefaciunt, & contrahunt venas majores. Hæ item venam maximam: illa ipsum hepar: quod imprimis suctione istâ incalescit, & exsiccatur. Dum sic mulgetur hepar à vena cava, vicissim sugit, & vellicat venam portæ: hæc venas mesaraicas: illæ intestina ventriculo proxima: hæc ipsum ventriculum: cujus orificium magis est nervosum: unde istic potissimùm oritur vellicatio, & corrugatio; quæ proxima est caussa famis. Est igitur naturalis quidem appetitus in venis, quia ex partibus oritur vacuatis citra sensum. Sed animalis est appetentia in stomacho, quia is suum sibi à venis emulgentibus eripi sentit, eoque impensius desiderat aliter illis prospici, quàm damno suo, mox in corporis totius injuriam redundaturo. Atque eodem se modo res habet in siti. Hoc solum discriminis est, quòd fames sit appetitus calidi, & sicci; sitis autem humidi, ac frigidi: ut quidem ea describit Aristoteles lib. II de Anima, cap. III *. Sed omnino Minervâ * cont. 28.
pinguiori hæc scripsit. Nam famelici etiam lactucas appetunt, ac ciborum alios tot frigidos. Et contrà sitientes etiam vinum bibimus, quod calidum. Ac Romani, & Græci, ad majorem voluptatem bibebant actu calidum: quo fine erant thermopolia. Nota jam, quæ de hoc more annotarunt Lipsius in Electis †, Salmuthus ad Pancirollum *, atque alii. † lib. 1, cap. 4.
In his Freinshemius lib. de... Adde quòd frigidum per se minimè concurrit ad vitam; sed si hoc expetatur, fit illud, ut modus sit calori nativo, ne nimis humidum depascat. Quare satis erat, si diceretur, sitim esse appetitum humidi; famem, humidi pinguis. Nam in fame expetitur, non quodvis humidum, sed pingue, quo pascitur calor nativus; ut ubertim expositum libri hujus cap. XXI. Sitis verò etiam humidi est aquei, quod per se & quatenus humor est, non præstat alimoniam: sed tantùm, quatenus humido pingui miscetur. Expetitur tamen humor, ut humor, idque partim ut cibus ejus tenuitate faciliùs deferatur per meatus angustos: partim ut eo irrigentur membra arefacta; sive exsiccatio ea ab ratione fuerit ordinariâ; sive ab externo æstu, uti Solis, aut balneorum; sive à propria intemperie, vel partis alicujus, ut jecoris, aut lienis; vel totius corporis, ut in febriculosis.

* cap. de cibi capiendi modo veteribus usitato.

 Quod

Quod si ulteriùs etiam cum philosopho pedem struere visum; fortasse nec famem, aut sitim, rectè per appetitum definivit. Propriè enim uterque est dolor ex sensu tactûs, qui percipit convulsionem ventriculi; unde est, quòd amoliri præsens malum cupimus: id autem fit cibo, potuque. Quare nec fames, nec sitis, tam *δίωξις* est, sive actus expetendi, quàm *φυγὴ*, sive actus fugiendi. Interea famem, & sitim, consequitur appetitus cibi & potus, tanquam remedii ad pellendum læsi ventriculi malum. Dicere igitur liceat, famem & sitim esse dolorem ex convulsione ventriculi cum appetitu cibi & potus ad medendum convulsioni.

Præter appetitum hunc, quem ostendimus, partim ad vegetativam facultatem, partim ad sensitivam pertinere; alius est soli conveniens sensitivæ: ut qui non fiat, nisi per motum à sensu provenientem, idque hoc ordine. Primùm res percipitur à sensu externo, idque sub propria objecti forma; ut color à visu, quatenus est color. Deinde apprehenditur eadem à sensu communi, ut jucunda, aut molesta: quia nempe species illâ impressione sui in sensum voluptatem creat, aut dolorem. Hinc recipitur à phantasia, quæ objectum imaginatur, & æstimat, tum præsens, tum absens; tum sub specie objecti sensilis, tum sub specie jucundi, aut molesti. Denique ex hac imaginatione excitatur appetitus, sive inclinatio animalis ad illud consequendum, quod opinatur naturæ convenire; vel fugiendum, quod ei videtur adversari. Sensus igitur, & appetitus, conveniunt subjecto, quia ubi sensus, ibi & appetitus; ut ait philosophus lib. II de Anima cap. III *. Imò ob hanc caussam quandoque appetitum sub sensu comprehendit: ut eodem libro cap. II †; ubi inquit, *ἡ ψυχὴ τούτων ἐστὶν ἀρχὴ, καὶ τούτοις ὥρισται, θρεπτικῷ, αἰσθητικῷ, διανοητικῷ, κινήσει· anima est horum principium, & his definitur, nutritivo, sensitivo, dianoëtico, motu.* Nisi excidisse hîc vocem *ὀρεκτικὸν* ‡ putemus. Sanè addit eam initio capitis sequentis *, ubi sic scribit: *δυνάμεις δὲ εἴπομεν, θρεπτικὸν, αἰσθητικὸν, ὀρεκτικὸν, κινητικὸν κατὰ τόπον, διανοητικόν. facultates diximus, nutritivum, sensitivum, appetitivum, motivum secundùm locum, & dianoëticum.*

* cont. 27.
† cont. 18.
‡ appetitivum.
* cont. 27.

Sed utcunque hæc duo conveniant subjecto, differunt tamen objecto: quia aliud est considerare *τὸ αἰσθητὸν*, sive, quatenus quid sensu cognoscitur; aliud *τὸ ὀρεκτὸν*, sive, quatenus putamus aliquid nobis vel prosequendum, vel vitandum.

Motus appetitivæ hujus facultatis dicuntur Affectus: eoque Appetitus, & Affectus differunt, sicut actus primus, seu principium, & actus secundus, seu operatio. Nam appetitus est facultas habilis ad appetendum, aut fugiendum: quemadmodum appetitio est ipsa habilitas. Affectus autem significat præsentem commotionem; puta cùm anima jam actu excitatur.

Sed hoc meliùs intelligetur, si distinguamus triplicem animæ motionem. Prima est facultatis cognitivæ, sive sensûs, sive intellectûs. Ab hac est judicium; quæ prima est motio: estque ea in cerebro. Altera est facultatis appetitivæ; à qua est appetentia, sive desiderium, & aversatio: estque ea motio in corde. Tertius motus commutat spiritum & sanguinem; sic ut nunc se ad exteriora recipiant, nunc ad interiora recurrant. Prima harum motionum est caussa efficiens affectûs. Nam facultas appetitiva commovetur à cognoscente. Altera est affectûs forma. Nam propriè is, & formaliter, consistit in functione facultatis appetitivæ, quæ nunc appetentia est, nunc fuga. Postrema motio est affectuum *σύμπτωμα*, sive effectus.

Ex hisce multi confundunt motionem primam, & secundam; imprimis Stoici; qui affectus censent esse opiniones. Tradunt enim, gaudium esse opinionem boni præsentis; dolorem, mali præsentis; spem, opinionem boni futuri; metum, mali futuri. Quæ vel eo refellere est; quòd opinio omnis sit facultatis cognoscentis; inque cerebro sedem habeat: affectus autem sit facultatis appetentis; sitque in corde, ut diximus. Hinc Aristoteles lib. V Nicomach. cap. II, ait, quod in facultate cognoscente est *κατάφασις, καὶ ἀπόφασις, affirmatio, & negatio*: hoc in appetitiva esse *δίωξιν, καὶ φυγήν· persecutionem, & fugam.* Impropriè tamen dicere possis, affectus esse opiniones, quia ex judicio sive opinione facultatis cognitivæ proficiscuntur. Itaque & Aristoteles ipse quandoque sic loquitur: ut lib. IV Nicomach. cap. VI; ubi metum esse dicit *προσδοκίαν κακοῦ, exspectationem mali.* Quod nonnisi *μετωνυμικῶς* verum est: quatenus nempe metus gignitur ex mali exspectatione.

Alii confundunt motionem secundam, tertiamque: ut qui affectus censent esse commotiones spiritûs, ac humorum. Sanè, ut idem ait philosophus *, *ἔοικε τὰ τῆς ψυχῆς πάθη πάντα εἶναι μετὰ σώματος· omnes animæ affectus videntur esse cum corpore.* Et ratio videtur idem comprobare, quia affectus dependent à temperie corporis. Sed facilè his occurritur. Nam temperamentum aliquem tantummodo proclivem ad hunc, vel illum affectum facit. Illa autem, quam ajunt, sanguinis, & spirituum perturbatio, consequitur affectum; ut se habeat ad affectus, quemadmodum is ad opinionem. Nam opinio commovet affectus, affectus sanguinem, ac spiritus; ut diximus.

* lib. I de anima, cap. I, cont. 14.

Atque ex his eâdem cognoscimus, quomodo motiones appetitus partim sint passiones, partim actiones. Nam appetitus movetur à judicio, sive opinione facultatis cognoscentis. Moveri autem est pati. Sed appetitus sic motus excitat in se affectûs. Quorum productio sine dubio est actio. Etsi verò actio, & passio, in affectibus concurrant: maluere tamen ea vocare *πάθη*, hoc est, *passiones*, propter manifestos effectus, quos homo perpetitur: ut sunt

pallor

pallor in metu, rubor in pudore, ardor oculorum in ira, ac sic in aliis; quod mox pleniùs explicabimus. Ac licet affectus semper sint πάθη, sive passiones: tum tamen hoc nomen maximè merentur, quando, ratione excussâ, dominantur. Nam cum eam sequuntur ducem, magis relucet actio. At verè patitur homo infelix, quando animus ipse abripitur, &, quod in re alia ait poëta *,

* 1 Georg.

Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

Atque ita plurimùm fit in genere humano. Pauci enim non mentem affectibus mancipant: ut prope sic describere hominem possis, esse eum animal, quod cum rationem acceperit, vivat tamen secundùm affectus. Itaque & homini imperito, quo nihil iniquius esse solet, planè illud videatur bonitati repugnare divinæ; quòd animis nostris indiderit semina tot affectuum; unde omne vitiorum genus, & totius vitæ infelicitas. Nam Deus est naturæ auctor: affectus autem sunt naturales: ut arguit, quod calidi sint proclives ad amorem, iram, audaciam, æmulationem, invidiam; præsertim calidi & sicci, ut biliosi: minùs calidi, & humidi, ut sanguinei; qui propensi ad gaudium, eaque quæ lætitiam pariunt. Frigidi, si humidi, ut pituitosi, affectus habent leves, & frigidos: vehementiores autem, si fuerint frigidi & sicci, ut melancholici. Sunt autem affectus frigidorum, tristitia, timor, desperatio. Iam si ad hanc naturæ propensionem vel consuetudo, vel ignoratio recti, accesserit, quales evadant homines, satis est conspicuum. Verùm ex istis malos naturâ esse affectus, minimè consequitur. Quod tum demum foret, si voluntas non posset obsistere, & refragari affectibus. Nunc animus nobis datus, ut de eo initio Iugurthinæ Sallustius scribit: *dux atque imperator vitæ mortalium*, qui, ut paullo pòst subdit, *rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur.* Quod si affectus de ratione triumphent; non id vitio fit conditoris, sed culpâ creaturæ, abutentis potestate sibi concessâ. Dixerit aliquis, quosdam non posse non vivere secundùm affectus; quales frangas citiùs, quàm corrigas. Non planè diffiteor. Sed enim licet vix in potestate improborum sit aliter vivere, quàm improbè: non tamen neutiquam in eorum est potestate secus agere. Mali habitus ut difficulter exuantur, exempla tamen suppetunt eorum, qui ex pessimis optimi evaserint. Præterea cogitandum, quod ab Aristotele * dictum est; ἐκ τῶν ἐνεργειῶν περὶ ἕκαστα τὰς ἕξεις γίνεσθαι: *nasci habitus ex actionibus, quæ circa singula versantur.* Cùm igitur singulæ actiones, quibus habitum compararunt, in eorum fuerint potestate; etiam habitus improbos in hominis esse potestate dicendum, quia illi ex principiis suis censeri debent. Consuetudine quidem malè agendi homines evaserunt mali; sed in potestate eorum fuit, ne adsuescerent malo.

* lib. 3 Nicom. cap. 6.

Iam quàm præclara res sunt affectus, si non modò rationi possunt obedire, sed in eo ipso consistit virtus! Virtutis enim hoc opus †, servare in affectibus συμμετρίαν, ac mediocritatem. Vt qui affectus tollere velit, virtutes etiam, earumque operationes, tollere sit dicendus. Et sanè ipsi illi, qui affectus prohibent, gaudent interea excellentium virorum exemplis accendere alios ad æmulationem eorum: pueros quoque adsuefaciunt, ut (quod Lacon ille se facere † ajebat) gaudeant honestis, doleant turpibus. Reprehensione item pœnitentiam, & dolorem incutiunt. Nec, puto, sine amore gloriæ, ac honesti nominis, Zeno, Chrysippus, Seneca, tanti evasissent. Sed quid multis opus? quando & in Scripturis nobis affectus commendantur; ἀστόργους autem vituperat Apostolus *? Quare qui negant sapientem affectibus affici, si per eos intelligunt affectus immoderatos; non re, sed vocabulis tantùm dissident à Peripateticis. Sin & de moderatis loquantur; defendi non merentur. Neque enim verum est, quod sibi sumunt, omnes affectus esse morbos animi, vel ejus perturbationes, cum & citra animi perturbationem affectus rectam rationem sequi ducem possint. Sed de hoc affectus, & perturbationis discrimine, in Oratoriis † etiam diximus.

† Arist. lib. 2 Nicomach. cap. 3.

† Plut. de virt. mor.

* Rom. 1, 31. & 2 Tim. 3. 3.

† Institut. Orat. lib. 2, cap. 1, sect. 1.

Vti autem sedes affectuum propria est cor, unde & maximè commovetur: ita instrumentum eorum tum spiritus sunt, quos cor effundit in membra exteriora ad objecti persecutionem: tum etiam humores, qui pro affectuum varietate diversi provocantur. In ira cietur flava bilis; in tristitia, atra bilis; in lætitia, sanguis; in odio, flava & atra bilis.

Quia verò cor spirituum officina est, eò pro cordis etiam quantitate, & qualitate, humani variant affectus. Quibus cor magnum, sed laxum, hi affectus quidem constantes habent, sed, ob spirituum diffusionem, minùs vehementes. At quibus cor magnum, & solidum, vel parvum quidem, bene tamen compactum, hi magna appetunt. Iam quo quis calidiori corde ac sicciori, eo affectus sunt vehementiores: quo frigidiori, & humidiori, eo languidiores.

Præterea cum affectus sint appetitivæ facultatis effectus; necesse est eas variare pro duplici appetitu, ἐπιθυμητικῷ, sive *concupiscente*, & θυμικῷ, sive *irascente*: quorum ille citra difficultatem bona sequitur, mala fugit; hic verò non bonum simpliciter sibi propositum habet, sed bonum arduum; ad quod non sine obstaculis pervenitur. Ad appetitum concupiscentem sex pertinent affectus. Ex opinione boni; primùm amor, mox cupiditas, tandem, si potiare, gaudium. Item ex opinione mali, primò odium, hinc fuga, denique, si effugere non valueris, tristitia. Incipit igitur appetitus ab amore, aut odio, quia primò res in se placet, aut displicet. Procedit deinde in desiderium, & abominationem seu fugam. Definit in lætitiam, doloremve; ubi bonum, malumve, jam præsens.

Ad

Digitized by Google

Ad appetitum iraſcentem referuntur affectus quinque. Nam bonum, malumve, aut eſt præſens, aut futurum. Si bonum futurum, & conſequi poſſumus, ſpes erit; ſi non poſſumus, deſperatio. Vbi verò jam adeptus ſis bonum ejuſmodi, deſinit habere rationem boni ardui; eoque ratione illius nullus eſt affectus. At ratione mali ardui, is triplex eſt. Nam ſi exſuperare valemus, erit audacia; ſi non valemus, fuerit timor. Sin jam malum nos premat, gliſcit ira ad ei reſiſtendum.

Interdum affectus hi alia accipiunt nomina, partim pro gradu, partim pro objecto. Pro gradu quidem, cum *zelum* dicimus amorem adeò intenſum, ut non patiatur conſortem: aut cùm vehementem dolorem *mœrorem* nuncupamus ἀπὸ τῆς μοίρας, quia ſæpius is fatalis, hoc eſt, letalis: intenſam etiam iram vocamus *furorem*.

Ab objecto variat appellatio, cùm gaudio ex infelicitate alterius (qui dirus affectus unius eſt hominis) proprium ἐπιχαιρεκακίας nomen damus. Ac par ratio eſt, quando dolorem, ob idem malum, *miſericordiam* dicimus; aut *invidiam*, dolorem ob alterius bonum. Eſt & timor futuri operis: quem affectum aliqui communi cum oppoſito habitui nomine *ſegnitiem* vocitant.

Quod autem ſuperiùs dicebamus, varia ab affectibus συμπτώματα concitari in corde, ſpiritibus, ac humoribus: hoc planius fiet, ſi particulatim eorum præcipuos attendamus. Ab lætitia ordiar quando affectu hoc nullus hominibus gratior obtingit. Ab lætitia eſt ſuavis quædam alternatio ſpirituum circa cor, & ipſius cordis expanſio, ac dilatatio. Itaque ſi lætitia ſit moderata, qualis nec foras ſe nimis exſultando prodet; idonea erit ſpiritibus roborandis. Talis enim ſic ſpiritus ciet, ut non exſolvat. At ſi magna fuerit, & diuturna, ac valde ſe exſeret foras; nimis ſpiritus attenuat, ac diffundit: unde non tam longam, quàm brevem, vitam facit. In admiratione prius lætitiæ genus eſſe ſolet. Quod etiam dixero de iis, qui ſpeculari ſolent naturæ miranda; dummodo ne in cauſſis earum rimandis crucem ſibi figant. Sanè ſpeculatio rei novæ, & magnæ, aut pulcræ, ſuaviter ſpiritus oblectat: unde videmus, Democritum, Parmenidem, & alios naturæ admiratores, ad longam adeò perveniſſe ætatem. Quod credo etiam Ariſtoteli eveniſſet, niſi ſtudio immodico incidiſſet in κακοχυμίαν *. Tamen ſic quoque non ante climactericum, hoc eſt, annum LXIII, obiit; ut ex Cenſorino antea † diximus. Etiam philoſophorum alii ſæpius fuere vivaces: ſed imprimis, quos præterea orationis caperet ornatus. Vt argumento fuerit Plato, qui annum exceſſit octogeſimum; quemadmodum ſuperius ‡ quoque retuli. Nempe omnes fere delectantur pulcris; maximè qui inde ſperant æternum nominis decus. Conſideremus Gorgiam, Protagoram, Iſocratem. Longævos evaſiſſe comperiemus. Vti & è Latinis M. Senecam, Rhetorem, philoſophi parentem. Quare non dubium, quin maximè valetudini & longævitati conferant ſtudia minime anxia, & moroſa: eoque & logodædali, & omnes qui pro ſolida dape ſtudiorum amœnitates ſectari malunt; modò vitæ ſuæ modum ſciant, nec Veneri, aut Baccho, ut ſæpe fit, nimis litent; fere ad longam pertingunt ætatem; quia haut nimis exhauriunt ſpiritus; ut qui eos detineant in rebus, unde iis capere ſit lætitiam, ac voluptatem.

* vitioſum corporis humorem.

† cap. 20.

‡ ibid.

Lætitiæ etiam naturam ſpes ſequitur: quia gaudet aliquis intuitu boni, quod animo concepit. Hinc eſt, quòd in ſummis quoque malis, & ſpe animum, & animo corpus ſuſtentat. Tibulli * eſt in hanc mentem:

Iam mala finiſſem leto: ſed credula vitam
Spes fovet, & melius cras fore ſemper ait.

* lib. 2, el. 7.

Sed ut oblectantur multi bono, ad quod ſenſim contendunt; ita, ſi ſpe omni excidant, ſæpe vitâ excidunt.

Quemadmodum verò in lætitia ſpiritus ad membra ruunt exteriora, ut quaſi amplectantur illud, quo gaudent: ita iidem in dolore, ut quàm longiſſimè abſint à contrario ſuo, recipiunt ſe verſus cor: unde eſt, quòd extima langueſcant: item, tremor, aliaque, de quibus Ariſtoteles in Problematis. Etiam Spiritus ille ſic intra cor condenſatus, humorem depaſcit nativum: ac ſi gravis adeò ſit dolor, ut remedii curâ ſpiritus divexetur, & æſtuet; quaſi lento igne cor torretur, ut ſenſim quis abſumatur, & ſic abſumti cor nigricans ſit: quod de Pyrrhi corde aliqui tradiderunt. Imò tanta quandoque fit caloris, ac humoris immutatio, ut nonnulli unicâ etiam nocte cani evaſerint: cujus exemplum Cæſar Scaliger ſuggeret Exercitat. CCCXII. Et apud Vopiſcum in Caro legas, *tonitruum terrore multos exanimatos*.

Quandoque tamen triſtitia prodeſt: videlicet, ſi non ſit nimia, & metus abſit. Tum enim refrigerat ſpiritus, & condenſat: atque ita præſtat, ut ne humorem nativum depaſcat nimis.

Ad dolorem etiam referuntur miſericordia, pudor, & invidia; quemadmodum antea oſtenſum. Sed miſericordia nunc juvat, nunc nocet. Iuvat, ſi ille, cujus miſeremur, perpeſſus ea ſit, quæ credamus, neque nos, neque aliquem ſubiturum noſtri. Hujuſmodi enim mala non magnopere ad animum revocamus, quia putemus, nos illa pati non poſſe. Leviculus igitur ex malo alieno dolor nonnihil prægrandem cordis æſtum refrigerat. Sed ſi nos, ſi noſtri quempiam, exiſtimemus, poſſe eadem perpeti: metus quoque oritur; unde angor ille animum diſcrucians: qui fere (in tam varia enim temperie nihil certi deſignem) & animo, & corpori, eſſe noxius conſuevit.

Quod verò ad pudorem attinet, ſi levis ſit, leviter contrahit ſpiritum; quem mox diffundit; eoque juvare ſolet. Vehemens autem ſic ſpiritum conturbat, & coarctat, ut omnia honore metienti ſæpius confeſtim, vel ſenſim, nimiâ ſpiritus compreſſione, vitam auferat.

Etiam

Digitized by Google

Etiam dolor ille, qui invidos torquet, ac vexat, quia feriari nescit, mirè spiritus ac corpus absumit; ut nulli magis his miseri videantur. Pœnas enim nunquam evadunt, cum & se ipsos puniant; dum corde, oculis, & corpore toto, contabescunt: quam rem veterum auctoritate in Oratoriis * satis firmavimus.

* lib. 2 Instit. Orat. cap. 12, sect. 1.

Quod verò de simplicibus dixi affectibus; idem in compositis locum habet. Vt in ira; ubi dolor, & gaudium, concurrunt. Nam prius dolet quis ob injuriam, quâ sibi affectus videtur: eoque cor se contrahit, evocato calore, & spiritu, à partibus exterioribus. Mox homo se effundit in lætitiam quandam, quia vindictam sperat, in cujus cupiditate animus suaviter occupatur: unde fit, ut spiritus, & sanguis, ab internis partibus iterum se conferat ad exteriores. Ob contrarios hosce, atque adeò vehementes motus caloris, & spiritus reciprocantis, fit, ut sanguis corpore universo, imprimis autem circa cor, effervescat, atque ebulliat; sic ut versus principium suum, quod est hepar, regurgitet; hic sese exundet in vesiculam fellis hepati adhærentem; ea autem profundat bilem flavam, quam continet. Insuper sanguis, excandescentiâ illâ attenuatus, ut levia omnia, ascendit, atque ita cerebri ventriculos pervadit, ut, spiritu humoribúsque perturbatis, sensus, & ratio, officium facere non possint. Imprimis autem spiritum vexat, ac carpit, si comprimatur. Sin foras se pandere permittamus, eos, qui frigidâ sunt temperie, etiam adjuvat, calorem excitando. Militem quoque robustiorem iccirco facit; unde Peripatetici iram dicebant fortitudinis cotem, teste Tullio ‡.

‡ 4. & 6 Tuscul. & 4 Academ. Quæst.

Quodque de ira diximus, idem in odio quodammodo locum habet. Quid mirum? cum ea sit ira inveterata.

Atque hæc de affectibus: de quibus subtiliter multa Iulius Scaliger adversus Cardanum exercitat. CCCXIII, & quatuor consequentibus. Quatenus verò cognitio eorum ad Oratorem pertinet, fusissimè de iis tractamus lib. II Oratoriarum Institutionum: qui luculentus erit commentarius eorum, quæ Aristoteles in secundo Rhetoricorum præclarè scripserat. Quomodo autem affectus in Deos sint relati, inferiùs considerabimus, cùm agemus de affectionibus habitis pro Diis.

CAPVT XXXVII.

A motu imperante, qui est appetitûs, distinguitur motus exequens, qui est locomotivæ. Quomodo corporis nostri motus, etiam cùm adscendimus, sit naturalis. Instrumentum ejus primum spiritus; medium nervi; proximum musculi. Tam motorios, quàm nervos sensorios, à cerebro originem ducere. Quomodo fiant reptatio, volatus, natatio, progressus. Facillima surgendi ratio. Ossium commissuræ in motu se habent, ut cardines. Cardo masculus, & femina. Natationem, & volatum, non adversari isti, quod dicitur, motum omnem fieri super immobili. De triplici ratione, qua animantia in progressu flectunt articulos sive juncturas membrorum; antrorsum, retrorsum, & in latera. Caussæ motûs impellentes duæ. Multiplex peregrinationis bonum.

PErgamus nunc commemorare beneficia Dei; qui non contentus animantibus tribuere sensum, & appetitum, (quorum ille quasi imperfectior est intellectus, hic imperfectior voluntas) etiamea donavit motu. Est quidem & appetitus animæ motus, quia intus movemur vel appetendo aliquid, vel fugiendo: sed est is motus imperans, quia præcipit membris, ut hoc vel illud præstent, quò sic appetitus obtineat, quod cupit. De istoc motu satis dictum antea. Nunc verò sermo erit nobis de alio motu; eoque gemino. Ac priori quidem loco agendum de motu exequente, quo paremus appetitivæ, vel omnia, vel aliqua corporis membra loco movendo: unde & vis ejus dicitur *locomotiva*: definiturque, facultas animalis cupiditatem, & affectum, consequens; per quam vel totum corpus, vel pars ejus, locum mutat.

Estque is motus naturalis, quia est à principio interno. Nec obstat, quòd grave sit corpus, & tamen locomotivæ beneficio adscendat. Vtcunque enim is motus non conveniat corpori ex sua natura, competit tamen ei, ut animato. Vnde Aristoteles lib. VIII Phys. cap. IV *: Τὸ μὲν ζῷον ὅλον φύσει αὐτὸ ἑαυτὸ κινεῖ· τὸ μέν τοι σῶμα ἐνδέχεται καὶ φύσει, καὶ παρὰ φύσιν κινεῖσθαι· *Totum quidem animal naturâ se ipsum movet: corpori autem accidit, ut moveatur naturâ, & præter naturam.* Sententia est, si corpus animalis attendas, habitâ ratione animæ; ejus motus est naturalis, quia est à principio interno. Sed si consideres, non ratione animæ, sed elementi prædominantis; nunc est secundum naturam, ut in descensu; nunc contrà, ut in adscensu.

* cont. 27.

Organum locomotivæ vel est magis activum: ut spiritus: vel passivum magis, ut sunt nervi, & musculi.

Ordo in movendo est istiusmodi. In animali appetitus sive affectus (inque homine etiam voluntas) excitat spiritus vitales, & animales. Hi intendunt nervos, per quos spiritus assiduè fluit; unde illis humore obstructis, motus impeditur; ut in paralyticis fit. Nervi hi motorii (de his enim nunc loquor) sunt animæ instar habenarum; cientque musculos, qui carnosâ suâ substantiâ nervos vestiunt, & calefaciunt. Musculi commovent ossium commissuras: quibus motis vel pars corporis, vel corpus totum, commovetur. Sed cùm istæ compages ossium se habeant instar cardinis, quod pleniùs postea explicabitur: non tam ut moventia, quàm ut mota, considerari merentur. Proximum igitur, & immediatum motus principium, sunt musculi. Primum autem ejus principium sunt spiritus. Intermedium locum obtinent nervi, qui imperium motûs deferunt, ut musculi exsequantur. Esse nervos movendi

Digitized by Google

movendi organum, etiam à Platone proditum est in Timæo. Sed unde originem ducant, ubique silet. A corde eorum originem arcessit Aristoteles. Sed αὐτοψία † est pro Galeno. Clarè enim in sectione corporum videre est, nervos quidem sensorios, qui naturâ sunt molles, nasci ex anteriori cerebri sinu: motorios autem, qui duri sunt, originem debere posteriori cerebri ventriculo, ac spinali medullæ.

† oculorum fides.

Motus totius animalis continet progressum, natationem, volatum, & reptationem. Reptilia nunc corpus intendunt, nunc laxant: unàque dum corporis parte innituntur, progrediuntur alterâ. Volatus fit agitatione alarum in aëre: natatio, agitatione pinnarum in aquis, ac directione caudæ, quæ id avi est, quod navi clavus. Progressus fit alternatione pedum, sive illi bini, sive quaterni, sive plures: suntque hi numero pares, nisi quòd in scolopendris, ac similibus, paullo id sit obscurius.

Vtile autem, & jucundum est considerare, ut Deus animantibus singulis corpora ad motum idonea fabricârit: atque ut omnis motûs caussa è geometricis peti debeat. Exempli gratiâ: si sedens surgat, situs ejus, quo pedes & spina in lineis sunt parallelis, immutatur in situm, quo caput, spina, & pedes, sunt in linea recta. Qui motus surgentis indiget angulis acutis, vel femoris cum tibia; vel thoracis cum femore. Imò tanto faciliùs surgitur, quanto anguli fuerint acutiores. Vnde imbecilles, tam thoracis cum femore, quàm femoris cum tibia, angulis surgere acutioribus gaudent.

Id quod primò movetur, habet in se motus principium, & finem; cujusmodi sunt ossium commissuræ. Hoc Aristoteles illustrat exemplo cardinis; ubi est quod init, est quod initur: *cardinem masculum*, & *cardinem femellam*, per tralationem dixeris cum Vitruvio *. Itidem in ossium juncturis concurrunt unius principium, & alterius finis. E. G. in καρπῷ est initium manus, finis brachii; in cubito initium brachii, finis lacerti; & ita in aliis. Porrò si manus movetur, quiescit brachium; si brachium se movet, quiescit lacertus; uti si lacertus moveatur, humerus quiescit. Ac semper movetur os illud, quod convexâ sui parte inseritur parti concavæ ossis alterius quiescentis. Nimirum, ut optimè idem docet †, omnis motus fit super immobili. Habetque id theorema locum, non in motu animalium duntaxat; sed etiam in aliis omnibus. Vnde videmus, cur contus, duriori litori aut fundo infixus, validiùs navem propellat: & contrà, cur difficilior nobis incessus sit per loca arenosa. Dixeris, & aquas natationi, & aëra volatui, convenire; etsi utrumque elementum mobile sit. Sed enim, quando Aristoteles ait, immobile esse, super quo aliquid movetur; uti &, cùm locum aliquid sustinentem πέρας ἀκίνητον * vocat, intelligit non immobile ἁπλῶς, sed quantum sufficit illi, quod movetur. Atqui, cùm aves pennis aëra, pisces pinnis aquas, vel homines brachiis, tranant; sic aqua

* lib. 9. cap. ult.

† lib. de progressu animal.

* terminum immobilem.

constringitur, & firmatur; sic aër sub alis collectus veluti densatur, & firmatur; ut corpori, quod movetur, non cedat, sed renitatur, quantum ad partium applicationem est satis. Interea, quo crassiora hæc elementa, eo facilior super iis est motus, quia meliùs sustinent. Hinc aviculæ crassiori aëre volant expeditiùs: & natatio nobis facilior est in aquis marinis, quia sunt crassiores fluvialibus.

Etsi autem motus animalis semper fiat in flexibus, sive juncturis: non tamen unâ id ratione contingit. Sanè tam avis bipes est, quàm homo. Sed hic reflectit crura ad περιφέρειαν sive ambitum: illa contrà ad concavum; quomodo & homo brachia incurvat. Quod ad quadrupedia, dispar est ratio in viviparis, ac oviparis. Vivipara proferunt anteriora crura ad ambitum, posteriora ad concavum. At quæ ova pariunt, ut lacerti, crocodili, chamæleontes, rationem habent peculiarem. Nam flectunt crura obliquè, sive in latus. Hæc pluribus tradit Aristoteles in Historia animalium: sed quod istic non fecerat, caussas eorum adducit lib. de animalium incessu. Ipsum vide, & eruditum ejus, nec inelegantem interpretem Nicolaum Leonicum Thomæum. Hæc tam diversa movendi se ratio ostendit divitias sapientiæ divinæ. Bonitatem verò cognoscimus ex duabus motûs localis caussis προκαταρκτικαῖς, sive impellentibus; quarum una est bonum, quod appetitur, ut pastus: altera malum, quod vitatur, quale lepori est canum conspectus. Proque boni, ac mali hujus ratione, vel exiguo opus motu, vel non paullo majore, vel maximo etiam, inque terras longè dissitas. Vt in ciconiis, gruibus, hirundinibus, elucet: item thynnis, aliisque piscibus Ponticis; qui, pro anni tempore sedes mutant; ut memoratum etiam Oppiano est in primo Ἁλιευτικῶν. Pertinuitque eo illud Sallustii apud Servium fragmentum: *Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit.* Sed minuta sunt hæc de mutis animantibus, præ ingentibus commodis, quæ ad societatem redeunt humanam ex itineribus istis in terras longinquas. Primùm, cùm appetimus bonum, vel animi, vel corporis, vel fortunæ. Animi illud mirè variat. Familiam ducit, quod à pietate proficiscitur. Vt quòd Apostoli, & discipuli Christi, & horum porrò discipuli, & inde porrò alii, atque alii, totum iere per orbem ad conversionem gentium. Ad prudentiam facit, si iter suscipiatur ad cognoscendum gentium ritus ac mores, & civitatium formas: quomodo decemviri Româ missi in Græciam, ut terræ ejus, & Solonis præcipuè, leges cognoscerent. Ac fortasse vel eodem, vel ad artem, referendum, quòd Vlysses se contulerit ad Æolum, ventorum, ut fabulantur, regem. Nam eo significabatur, quod velificandi arte excelluerit; ut est apud Diodorum. Scientiæ incrementum quæsiere Pythagoras, Plato, Apollonius, cum varias lustrarent terras. Historiam gentium, &

terrarum

Digitized by Google

terrarum situs, sibi proposuere Diodorus Siculus, & Strabo, tot terras lustrando: Pausanias item circumiens Græciam: Arrianus, Pontum Euxinum. Denique linguarum notitia non paucos ad peregrinationem impulit: ex quibus unum nominabo, amicum nostrum, & annis aliquot in Lugdunensi Batavorum Academia collegam, Iacobum Golium, virum pietate, prudentiâ, doctrinâ præcellentem: qui non contentus in Arabicis institutione summi viri, collegæ itidem nostri, Thomæ Erpenii, priùs Mauritaniam adiit, postea etiam jam Erpenio τῷ μακαρίτῃ ab Nobilissimis Academiæ Curatoribus successor datus, longinquum in Syriam iter instituit; inque ea commoratus, quamdiu, quantum Arabica in literatura proficeret, minimè pœniteret. Jam si corporis bona attendamus, quam multi peregrinationem instituunt ad valetudinem instaurandam, vel robur acquirendum? Denique, quia, ut poëta * ait,

* 1 Georg.

— *Non omnis fert omnia tellus:*

eò adeunda quoque loca extera propter merces exoticas: ut Batavis sunt vina, aromata, metalla, gemmæ, sericum, & tot alia, partim ad usum, partim etiam ad luxum. Et hæc pertinent ad priorem caussam impellentem peregrinationis in terras exteras, sæpe etiam longinquas. Alteram autem statuebamus mali fugam. Id malum similiter vel animi est, vel corporis, vel fortunæ. Animi malum est idololatria: propter quam ex Ur Chaldæorum in Mesopotamiam priùs, inde in Cananæam profectus est patriarcha Abrahamus.

Corporis malum est morbus: e. g. lues Veneria, quam aliqui morbum Hispanicum, alii Neapolitanum †, vel Gallicum appellant. Eo cum laboraret Hispanus, & cogitaret secum, morbum Europæis esse novum (primùm enim innotuit Carolo VIII Gallorum Rege Neapolim obsidente, quod anno fuit CIↃ CCCC XCV) eundem autem cognitissimum esse Indis occidentalibus, sive, ut postea dixere, Americanis: in hanc cogitationem * venit, nullos illi morbo meliùs remedium scituros, quàm quibus à longo esset tempore familiaris: & fortasse jam aliquid de hoc cognôrat ex iis, quos ex insula S. Dominici secum apportârat Christophorus Columbus, vel qui cum iis sermonem sevissent, aut cum mulieribus Indicis consuessent: utcunque illud est, hinc consilium cepit, ut à diro hoc malo liberaretur, longùm iter navigandi novum in orbem. Atque hîc edoctus est usum ligni Guaiaci, sive sancti, (quod nomen fecere per illud à morbo curati, ut credebant, incurabili) sive ebeni Indici, ut etiam Menardus vocat lib. XVII, epist. III, ubi agit de electione ejus, & usu. Remedium verò illud Hispanus, quem dixi, liber à morbo, ac redux, docuit Europæos; apud quos passim nunc obtinet. Atque ita, uti horrendum hoc malum ab novo orbe profectum (nisi cœpisse malis, Gallis † in obsidione Neapolitana bibentibus de vino Græco, ab Hispanis, antequam fugerent ex Vesuvini montis oppido, sanguine leprosorum infecto) ita & felix Hispani in eundem orbem iter, ac reditus inde ad suos, remedium hoc attulit Europæis.

† *Mirum Campanum vocari, ac leprâ similem dici, jam à Papia Lombardo, qui anno claruit* 1200. *Vide eum in Vocabulario voce* Campanus. *Mirum & Volaterranum* Philologia *lib.* 24, *ubi de elephantiasi agit, putare, jam tempore Heraclii Cæsaris morbum hunc fuisse; sed anno rediisse* 1496.

* *Zuingerus Methodi Apodemica lib.* 1, *cap.* 1.

† *Cæsar Cæsalpinus artis Medica lib.* 4. *cap.* 2.

Denique fortunæ malum est pauperies: quæ quàm multos compellat ultimum in orbem, experientiâ satis temporibus nostris constat. Imò jam olim sic de eo Horatius *:

* *epist.* 1, *lib.* 1.

Impiger extremos currit mercator ad Indos
Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes.

CAPVT XXXVIII.

Quo discrimine spiratio, tum ad sensitivam, tum ad vegetativam, referatur. Divisa spiratio in respirationem, & transpirationem. Quomodo fiat respiratio: atque inde ostensum, partes ejus esse duas, inspirationem, & exspirationem. Inspirationis necessitas similitudine ex Galeno declarata. Cur ranæ usque adeò diu sub aquis se valeant continere. Atque idem minoribus de piscibus ostensum. Et cur piscium majorum dispar sit ratio. Vt spiritus non respiratione solùm, sed frigidis etiam & alimentis, & odoribus, refrigeretur. Languidis calidos; validis autem frigidos magis odores convenire. Cujusmodi aer ad cordis refrigerium exigatur. Cur strangulati sic toto corpore intumescant. Quare morientes validè adeò exspirent. Spiritum nostrum aëre ali externo. Quantum differat aer inspiratus, & exspiratus. Triplicia respirationis instrumenta. Etiam phthisicos, & pulmonibus exulceratos, peregrinatione valetudini restitui. Respiratione διαστολὴν, *&* συστολὴν, *contineri. Quæ partes corporis ad respirationem concurrant.* Ὀρθόπνοια. *Cur post acrem animi intentionem respiremus vehementiùs.*

ET hæc quidem de locomotiva: quæ facultas sequitur appetitivam, nec perpetuò operatur. Præter verò hujus motum alter quoque est in animalibus; qui sine intermissione fit, nullâ etiam præcedente cogitatione, vel affectu. Talis est spiratio. Estque motus is naturalis, sive vitalis. Nam ad animam quidem sensivam refertur, quatenus omnibus, & solis convenit animalibus. Interea tamen propriè pertinet ad animalis facultatem vegetativam, cum fiat sine prævia cognitione, & finis ejus sit conservatio vitæ.

Spiratio hæc, quam Græci πνοὴν, & πνοίαν vocant, vel ἄδηλος, sive insensilis est, quæ Hippocrati, & Galeno, vocatur διαπνοὴ, hoc est, *perspiratio*, vel *perflatus*; nempe quòd per occultos fiat cutis meatus: vel sensilis est, quia conspicui sint ejus ductus; uti os, & nares: & vocatur ἀναπνοὴ, sive *respiratio*. Quam distinctionem etiam apud Galenum legas libro de salubri diæta.

Respiratio fit hoc pacto. Attrahitur aer externus per arteriam asperam in pulmones adminiculo diaphragmatis. Pulmones verò aëra adductum effundunt in cor, quò id refrigeretur. Ubi aer iste in cordis meatibus incaluit, iterum effun-

effunditur in pulmones; qui sese tum contrahunt, & contrahendo aëra calefactum per arteriam asperam ejectant foras, & unà cum eo fuligines, ut qui remanent spiritus sint puri.

Hinc liquet, respirationis vocabulo geminam vim, & inspiratricem, & exspiratricem, contineri. Inspirationem jam diximus fieri, ut refrigeretur cordis calor frigore aeris per arteriam asperam recepti. Nempe, ut Galeni * utar similitudine, sicut flamma angusto conclusa loco, nec aëre ventilata, marcescit: sic etiam calor nativus frigidi aëris defectu priùs languet, tabescit deinde, ac tandem exstinguitur. In caussa est, quòd nisi nimius æstus frigidiori misceatur aëre, ac temperetur; tantas calor sumturus sit vires, ut celerrimè absorbeatur, quicquid est humoris nativi. Itaque animal eò frequentiùs respirat, quò major est calor cordis: eoque rariùs, quo is minor. Hinc ranæ longo adeò tempore se sub aquis continent. Nec enim magnopere indigent refrigerio, quia sanguis iis frigidus, & paucus. Minores autem pisces ne respirant quidem; ut qui pulmonibus careant. Majores tamen vel respirant, vel aliquid respirationi analogum habent. Natando enim, aut luctando, vehementer se commovent: sæpe etiam excandescunt. Ut non possit non iis æstuare sanguis circa præcordia. Eoque, quin refrigerio cordis egeant, dubium non est. Nec refert, si pulmones non habeant; quia pro iis, sicut communis est opinio, branchiæ sufficiunt ad aëra attrahendum, & aquam; ut libro proximo in piscium natura plenius exponetur.

* libro de usu respirationis.

Ostendunt ista, quantopere hoc curæ fuerit Deo, ut spiritus foveretur & mitigaretur, ne momento animal conflagraret. Ob cujus rei tam grande periculum, aliter etiam spiritui nostro refrigerando divina bonitas consuluit. Nam fit idem per alimenta frigida. Sed is modus est lentus, quia ad eum circuitu opus est. Fit præterea frigidis vaporibus: uti odore terræ recens effossæ; quæ pulcrè compescit ardorem spiritus. Item si humi sparseris herbas frigidas aquâ maceratas, paullumve aquis adspersas. Tales lactuca, nymphæa, folia mori, vel cucumeris, flores violarum, rumices, portulaca, & hujus generis alia. Vt contraria iis virtus sit, ac aromaticis. Hæc enim, uti & vina generosa, non solùm adsumta in alimentum, sed odoratu etiam suo, spiritum reddunt calidiorem; eoque conducunt languentibus: illa verò, quæ antea diximus, reddunt eum frigidiorem, ac propterea apta sunt robustis, ut refrigerato spiritu, acrimonia illius, inque depascendo vis, retundatur.

Interim non semper duo isti modi sunt præstò, nostræque potestatis. Naturalis verò refrigeratio, quæ est per respirationem, quamdiu nostræ spontis sumus, nostra esse non desinit. Sunt tamen, quæ hîc etiam, ut ne obsit, attendere conveniat. Curandum enim, ne aer nimis expositus sit radiis Solis: qualis ob æstum ineptus est ad magnopere refrigerandum. Par ratio in balneis. Inque amplis etiam conviviis, videas gravidas, & fere imbecilliores omnes, ob halituum copiam, & nidorem ciborum, præsertim si laquearia non sint alta, & fervens sit anni tempus, animi deliquium pati, nisi tempori sibi consulant, paullisper secedendo in aëra frigidiorem, addo & puriorem. Neque enim hos calor modò vexat; sed etiam crassities, & impuritas aëris. Optimus igitur aër moderati frigoris, idemque tenuis ac purus; qualis in campis est umbrosis, sed quos venti perflent: item in siccis montium jugis, dummodo ne ob nimiam altitudinem vapores in tantum non adscendant, eoque ea sit subtilitas, ut non satis sufficiant refrigerando cordi: quemadmodum fit in Peruviæ monte Pariacaca, ubi opus spongiâ aceto immersâ, ad spiritum reficiendum: ut ex Josepho Acosta * cognoscere est. Hæc de inspiratione.

* lib. 3 Histor. Indica. cap. 9.

At exspiratio præstat, ut purior sit spiritus vitalis. Nam absque exspiratione foret, fuligines cor suffocarent: cujus exemplum habemus in strangulatis. Quippe venæ sunt iis intensiores, protuberant oculi, tota turget facies. Atque inde etiam cognoscimus, cur morientes exspirent validiùs, quàm inspirant. Nimirum copia fuliginum major majorem injicit exspirandi necessitatem.

Atque hosce respirationis usus etiam Aristoteles agnovit. Sed alius præterea est, de quo tacet philosophus. At non Hippocrates libro de pueri natura, cùm ait: Πᾶν τὸ θερμὸν τῷ ψυχρῷ τρέφεται τῷ μετρίῳ· *Calidum omne frigido moderato nutritur.* Sanè spiritus vitalis, & animalis, non ex solo generatur sanguine; sed aëra etiam habet admistum: nec ullo modo sufficeret sibi, nisi ab aëre exteriori acciperet alimentum. Puerilis verò error est, existimare, eundem prorsus, & qualem aëra attrahimus, exire semper. Nam portio ejus remanet intus, ut eo nutriatur spiritus, velut substantiâ maximè cognatâ. Quique aer exspiratur, non jam purus est amplius; sed fumidos habet vapores admistos.

Sunt & alia respirationis bona. Cessaret enim odoratus, nisi, respirantibus nobis, aer externus, quo deferuntur odores, naribus attraheretur. Etiam ejus in loquela usum postea exponemus.

Instrumenta respirationis trium sunt generum: quædam spiritum deducunt; ut nares, larynx, arteria aspera: quædam recipiunt; ut pulmones: quædam motui spiritus inserviunt; quales musculi sunt. Cum autem pulmones, ob respirationis necessitatem, in perpetuo sint motu: his partibus læsi, ut phthisici, aut nullam admittunt sanationem, aut potiùs difficilem satis. Aliquando enim juvit peregrinatio in terras longius dissitas: ut de Annæo Gallione memorat Plinius lib. XXXVI. Addit interea, mederi iter, non ob terram ipsam,

Digitized by Google

ipſam, ſed propter navigandi longinquitatem. Etiam Plinius junior lib. v epiſt. † narrat, ut libertum ſuum Zoſimum eodem miſerit, cùm in ſanguinem rejectaret: ſalvumque, & ſoſpitem reverſum. Plura de iſto Hieronymus Mercurialis lib. III de Arte Gymnaſtica, cap. XIII. Hæc de reſpiratione universè.

† *epiſt. antepenultima, quæ ad Paullinum.*

Partes reſpirationis ſunt duæ, διαστολή, ſive dilatatio. συστολή, ſive contractio. Dilatatione cordis attrahitur ex pulmonibus aer: ab hepate etiam ſanguis infunditur in dextrum cordis ventriculum: quò inde (ſed non ſine ambage, ut capite XXI, diximus) in ſiniſtrum cordis ſinum deferatur, atque ibi ex eo elaboretur ſpiritus vitalis. Contractione autem fuliginoſus, & æſtuans aër in pulmones regurgitat. E ſiniſtro etiam cordis ventriculo profunduntur ſpiritus vitales in arterias. Quæ ut, dilatando ſe, recipiunt ſpiritum à corde: ita per occultos corporis meatus expellunt hujuſce ſpiritus fuligines.

In reſpiratione cor ſe habet ratione finis. Fit enim reſpiratio, ut cor refrigeretur, & expurgetur. Pulmoque hìc pro ſubjecto eſt: ut quod præcipuum in patientibus obtineat locum: imò nomen ex eo accepit, cùm πνεύμων, unde πλεύμων *, ejuſdem ſit originis ac πνεῦμα †. Subjectis adde & λάρυγγα, ſive guttur, initium arteriæ aſperæ; quæ aëra primo excipit, poſtremoque emittit. Principale autem agens eſt thorax; qui ſe habet in reſpiratione, ut crura in ambulatione. Agit hic tum per muſculos pectoris, numero LXV; tum per diaphragma ſive ſeptum tranſverſum. Atque ex his liquet, cur Hippocrates in Prognoſticis dicat, facilem reſpirationem in morbis acutis magnam habere vim ad ſalutem. Siquidem ea argumento eſt, vim animalem, & quæ inſunt thoraci, bene ſe habere. At contrà eſt in difficili reſpiratione; vel denſiori, ut aſthmate, ſive ex vehementi curſu oboriente: ſive ex lento humore in pulmones infarcto: ſive etiam aliunde. Eodem pertinet quoque ὀρθόπνοια, cùm cubantes, ut aſpera arteria ſe dilatet, erigere ſe, rectoque thorace, unde & nomen *, ſpiritum ducere coguntur. Hoc eſt, quod Theodorus Priſcianus † ait: *ſedendo magis, quàm jacendo, reſpirant.* Accuratè autem ſi noſſe voles, quàm variis à cauſſis difficultas reſpirationis obtingat: adi Galenum in IV de locis affectis. In febribus quidem fere ea provenit ab vehementi intemperie partium, quæ reſpirationi inſerviunt. Quod autem ſani etiam, ſi vehementiùs aliquid fuerint meditati, vehementer reſpirent: hoc inde eſt, quia ſic cogitatione in re aliqua fuerint defixi, ut muſculi thoracis, & diaphragma, neglexerint motum reſpirationis. Id cùm diuturnum eſſe non poſſit, ubi ad reſpirandum adigit neceſſitas, ceſſationem eam ſtudent magnitudine συστολῆς, & διαστολῆς, compenſare. Quam rationem etiam Alexander adducit problemate primo libri poſterioris: ſi modò problemata illa ſint Alexandri, quod minimè viſum Theodoro Gazæ; ut Petrus Crinitus ait epiſtolâ ad Picum Mirandulanum ſubditâ tranſlationi Alexandri prioris libri, quam dedit Politianus.

* *pulmo.*
† *ſpiritus.*

* *non κατ' ἀντίφρασιν, quia depravet reſpirationem, non corrigat: quod veterum aliquos cenſuiſſe, apud Cælium Aurelianum videas Chronion ſive tardarum paſſionum lib. 3. cap. 1.*
† *Logici ſui lib. 2, cap. 25.*

CAPUT XXXIX.

Reſpirationis effectus duplex: palpitatio cordis, & micatio arteriarum: utramque eſſe animalium propriam: non tamen ad vim eorum ſenſivam, ſed vegetalem pertinere. Cordis motus geminus, distentio, & contractio: utrumque à ſua excipi quiete: & quæ utriuſque ſit utilitas: motus iſtos nunc naturæ convenire, nunc à morbo proficiſci: & cur in palpitatione cordis morbidâ tepeant membra exteriora. Arteriarum motum provenire à motu cordis, contrà quàm credidit Praxagoras. Vim pulſificam non ineſſe arteriarum canali, ſed tunicis. Prout ſe habet cordis διαστολὴ & συστολὴ, ita & arteriarum: atque aliter ſi eſſet, eas ſibi mutuo fore impedimento. Cauſſæ pulſus attinguntur. Utilitas artis ex arteriarum pulſu judicandi, ac medendi: eamque Hippocratis temporibus fuiſſe aliquam, ſed, rudem, & imperfectam. Acceſſum ad perſpirationem per poros, & quanta ejus ſit neceſſitas. A poris laxis magis provenire morbos acutos: ab occluſis, diuturnos, item catarrhos. Perſpirationem imprimis prodeſſe calori nativo: & quomodo is calor differat ab influente. Cur hyſtericæ citra reſpirationem poſſint vivere.

HÆc de reſpiratione: quam à voluntate pendêre, ex eo cognoſcimus, quòd omnes eum poſſint cohibere; multi etiam hoc agendo mortui ſint. At diſpar eſt ratio virtutis pulſatilis, quæ reſpirationem conſequitur. Continet ea & motum cordis, & arteriarum. Quorum uterque cum animalium proprius ſit, hoc loco præteriri non poſſunt, ubi exponere illa propoſitum nobis, quæ maximè in homine ſunt admiranda, eoque nos ad Deum quaſi manuducunt. Naturâ tamen ſuâ pertinent ad facultatem vegetativam. Nam vis pulſifica eadem eſt in animantibus, ac facultas vitalis. Hoc ſolùm differunt, quòd *vitalis* dicitur, quatenus ſpiritum procreat vitalem, qui calore ſuo omnium fovet partium calorem. *pulſifica* verò nominatur, quatenus hi ſpiritus vitæ munia exercent. Cumque refero ad facultatem vitalem, eâdem reduco ad naturalem. Diſtinguit quidem Galenus inter naturalem, & vitalem: utraque tamen pertinet ad vegetativam: cùm vitalis ſit pars nutritivæ: nutritiva autem vegetativæ. Priùs de cordis pulſu agemus.

Quemadmodum duæ ſunt reſpirationis partes, inſpiratio, & exſpiratio: ita & geminus eſt cordis motus, διαστολή, ſive *dilatatio*, & συστολή, ſive *contractio*. Ac ut in reſpiratione, ita & hîc, diſtentionem quies, quietem contractio, illam iterum quies excipit. Ita enim naturâ eſt comparatum, ut duo contrarii motus non conſequantur ſe nullius interventu: ſed qualiſcunque quies ſemper ſit intermedia: quod fieri etiam videmus in adſcenſu, ac deſcenſu lapidis,

sursum conjecti. Eo autem se cor attollit, atque explicat, ut à pulmonibus attrahat aëra, quo refrigeretur, & alatur. Eo idem se contrahit, ut aera fuliginosum, & æstuantem, in pulmones regurgitet, atque hi similiter foras propellant. Quamquam & aliud inde ad nos commodum redundat. Siquidem vitalis per eam spiritus fertur in πλέγματος ἢ συστέμματος χοροειδῆ, hoc est, venularum & arteriolarum in superioribus cerebri ventriculis plexus ac contextus; in quibus spiritus vitalis præparatur, & attenuatur, ut fiat animalis.

Cordis motus vel naturalis est, cùm cor convenienter, & ob ingressum spiritus intenditur, & ob exitum contrahitur; vel depravatus, sive ab venis occlusis, & spiritibus interceptis, sive ob evaporationem bilis, vel aliam intemperiem; ut ex iis liquet, quæ de respiratione antea diximus. In morbidâ hac cordis palpitatione exteriora membra non quidem frigent, quia in illis calor remanet nativus: tepent tamen, quia vel calore carent influenti, vel non tantum ejus obtinent, quantum satis est. Quomodo autem differant hi duo calores, mox exponam.

Sequitur arteriarum motus, qui Hippocrati σφυγμός. Imò is primus sic vocavit, ut Galenus auctor est lib. de differentiis pulsuum. Habet hic motus se pro motu cordis: cujus caussa est, quòd arteriæ sint continuæ cordi, atque ex sinistro ejus ventriculo spiritum accipiant, qui cum tenuissimo sanguine per corpus universum diffunditur. Quare nec dubitandum, quin arteriæ non suâ moveantur vi, ut Praxagoras credebat: sed vi cordis influente, idque in tunicas arteriarum. Hæ enim sunt, quæ cordis vim recipiunt ac deferunt, non cavum arteriarum: quia si canalim totum immisso calamo obturâris, nihilominus pulsus durat, cessaturus continuo, si filo vincias arteriam, vel aliter presseris. Observatum hoc Galeno lib. de pulsuum differentiis. Vim autem pulsificam à corde eo defluere, argumento illo idem comprobavit, quòd si arteriam vincias, pulset supra ligaturam, inferiùs non item. Itaque & corde se attollente, extollit se arteria: eodem se comprimente, arteria quoque deprimitur. Hujusce rei quivis ex se capere potest experimentum, unam quidem manum admovendo pectori, alterâ autem carpo manûs alterius applicitâ. Etiam Andreas Laurentius * refert, se in mutorum animantium sectione expertum, similiter se in iis habere pulsum, quem diximus, cordis & arteriarum. Atque aliter si foret, contrario eorum motu impediretur refrigeratio, fuliginesque ob contractas arterias abirent in ventriculum cordis sinistrum. Pluribus ibidem Laurentius disputat adversus Erasistratum: quem tamen cùm Cardanus, & Scaliger, tum etiam Fernelius, ac Columbus, sequi maluerunt. Quàm varius sit pulsus, tabellâ suâ complexus est Gorræus in definitionibus Medicis. Quod ad caussas, celeritas ejus provenit à calore; sive is fit à natura, sive à febri, sive irâ, aliove motu repentino. Tarditas est à cordis languore; ut cum ab inimica oppugnatur qualitate. Sed accuratiùs de istis Gorræus ibidem, Capivaccius lib. VI Med. Pract. cap. IX; & quis non ex medicorum filiis? Multum verò Deo debemus, tum ob pulsum arteriarum, quia sine eo vita non esset, ut ostensum: tum propter artem σφυγμικὴν, cujus tenuia solùm initia fuere tempore Hippocratis; paullatim verò, juniorum industriâ, in scientiam tam nobilem excrevit. Quid enim pulcrius, vel humano generi utilius, quàm si, manu solùm admotâ arteriæ, judicare inde liceat de temperie cordis, & corporis universi?

* *lib. 9 Anatom. quæst. 10.*

Habemus, non de respiratione modò; sed etiam duplici ejus effectu, cordis, & arteriarum pulsu. Præter respirationem verò, quæ per os fit, & nares, etiam est perspiratio, sive transpiratio: ut docet Hippocrates, sive malis Polybus, libro de ratione victus. Suntque & difflationi sive perspirationi huic meatus sui, quos Græci πόρυς vocant. Per hos eadem, sed gradu dispari, præstat perspiratio, quæ respiratio. Nam & in perspiratione tria efficit aer circumfusus; refrigerat, pabulum præbet, & recipit fuligines. Nisi enim ope meatuum refrigerarentur interiora, non iis obstructis accenderetur calor corporis; iisque apertis idem dissiparetur calor; ut Galenus ait IX Methodi. Quorum utrumque imprimis liquet, si vel fervida, vel frigida admodum sit aëris constitutio. In fervidâ, laxatis poris, inflammatur spiritus; unde morbi acuti. In valde frigidâ, poris occlusis, teter vapor nequit exire; unde putredo. Præterea inde humores densantur; unde destillationes, & morbi diuturni.

Cùm verò perspiratio imprimis refrigerandi caussa fiat, maximè inservit calori nativo: qui in quibuslibet corporis partibus à generatione, sive primâ formatione, ex elementali mixtione obtinet; inque iis, quamdiu vivunt, durat: unde non solum *nativus*, vel *congenitus*, sed etiam *fixus*, vel *permanens*, vocatur. Hic calor est mitis, ac debilis: eoque non eguit tanto cum aëre commercio, ac calor *influens*: prout vocatur is, qui in corde elaboratur, atque è sinistro ejus ventriculo per arterias in singula defertur membra; idque ad juvandum calorem nativum in operando. Is enim amplas satis, & gutturis, & pulmonum vias habet, tum ad inspirationem aëris puri ac frigidi; tum ad exspirationem ejus jam calefacti, ac fuliginibus inquinati. Innatus autem membrorum omnium calor non nisi per angustos cutis meatus vel aera recipit, qui refrigeret, vel eundem cum fuliginibus transpirat. Est igitur tum respiratione opus, propter calorem cordis: tum transpiratione, propter calorem singulis in membris. Utrobique etiam tum inspiratio, tum exspiratio, concurrit. Sed quandoque fit, ut calor cordis à qualitate vitiosa prosternatur: ac tum sufficit transpiratio ad aliquantisper vivendum.

Digitized by Google

vivendum. Vt in hystericis: quas citra transspirationem vivere, arguit, quòd quædam, cùm mortuæ putarentur, terris sint mandatæ. At vixisse eas, docuit postea experientia. Vt illam in Hispania, quæ in sepulchro est enixa: item aliam Coloniæ Agrippinæ; cujus sepulchrum cum noctu esset apertum à violatoribus, illa, sic à furibus, sed nihil minùs cogitantibus, servata, domum rectâ abiit. Etiam infantes in utero tantummodo transpirant. Solùm etiam perspiratio est insectis: de quibus postea dicetur.

CAPVT XL.

Acceditur ad tertium vitæ gradum, qui est rationalis: atque ut anima ἁπλῶς viventibus, ita rationalis anima homini principium ac caussa sit triplici ratione. Scientiarum nos excellentiam metiri ex præstantiâ objecti, uti artium sæpe ex materiæ vilitate. Doctrinæ de anima utilitas in pluribus disciplinis. Vt in tribus imago Dei consistat. Ex Theologis antiquis non paucos putasse, animas esse subtilissimi corporis. Vt multi è philosophis crediderint, animam esse elementalem. Paucula è multis argumenta, ex quibus consequi videatur, animam Aristoteli esse mortalem. Ciceronis error, existimantis ἐντελέχειαν Aristoteli notare motionem assiduam. Vnde ἐντελέχεια dicatur. Quomodo idem forma sit, ac finis. Etiam Iustinum Martyrem, & Gregorium Nazianzenum, tradidisse, animas Aristoteli esse mortales. Vnde Platonici, & alii, judicarint, animas in corpora derivari. Ioannis Grammatici de anima opinio proponitur, & paucis excutitur. Vt nonnulli etiam ex Theologis vetustis in homine duas statuerint animas, atque animam sensivam perire; solamque rationalem interitus expertem putarint: & quorundam judicio, Scripturæ loca, quæ afferuntur pro animæ mortalitate, ad animam sensivam, non rationalem, pertinere: & quo pacto iidem μετεμψύχωσιν Pythagoream ad sanum studeant sensum revocare. Hoc de duabus hominis animis olim esse damnatum, tum in Iacobitis, tum in Manichæis. Et quid in isto veterum dissensu tutiùs credatur. Non solum ex Scripturis adstrui, animas post mortem superesse: sed etiam finem ignorare. Atque idem e natura comprobari à gentilibus pariter, ac Christianis. Idem constare traditione. Cur Apostolus imaginem Dei constituat in justitia, ac sanctitate: & quomodo hæc duo differant. Eandem consistere in dominio hominis: unde & viris principibus tribuatur Dei *nomen. Qua mente à nonnullis etiam imago Dei in corporibus nostris agnoscatur. Platonis, & ejus sectatorum opinio, animam esse hominem, refellitur. Vtrùm anima rationalis sit hominis forma, an potiùs informet animæ rationalis, & corporis organici. in unam essentiam conspiratio, ac consensus. Quæstio etiam mota, utrùm anima sic corpori uniatur, ut tota sit in qualibet totius corporis parte; an in solo cerebro, aut corde.*

SAtis pro instituto nostro diximus de vita vegetali, ac sensiva: quarum prior nobis cum plantis est communis; cum mutis animalibus altera. Nunc, quò nos series perduxit, accedamus ad tertium vitæ gradum, qui prioribus superaddit τὸ ἡγεμονικὸν, sive partem principalem, & dominam: hoc est, vim intellectualem, quæ animæ quasi anima est. Nam ut anima principium est animatorum, teste Aristotele in I de Anima, cont. II: ita principium hominis est anima rationalis. Quodque Philoponus ad eum locum annotavit; animam ratione viventium omnium trifariam principium esse: id de anima rationali similiter ratione hominis dicere possumus. Habet enim anima ista se, ut caussa efficiens; quia hæc ea est, quæ intelligit, & vult: item ut caussa formalis, quia per eam homo est id, quod dicitur; & finalis, quia corpus nobis datur propter animam, tanquam instrumentum. Itaque in omni scientia naturali pars nulla hac nobilior est. Quò enim id præstantius est, circa quod scientiæ versantur: eò & scientiæ ipsæ excellere magis censentur: contrà quàm in artibus fieri solet, quæ ποιητικαὶ * dicuntur. In his siquidem sæpe, quò materia vilior est, & fragilior, eò difficilius recipere solet artificium; ac proinde eo magis ingenium artificis elucet. Iam si dignitatem ψυχολογίας † ex usu metiamur, summa ejus utilitas est in moralibus, cum nisi facultates animæ notæ fuerint, virtutum doctrina intelligi non possit. Item in Metaphysicis, & Theologia, quia ad primam philosophiam pertinet, quatenus separata à corpore subsistit: & ex similitudine ejus meliùs capiuntur, quæ differuntur de Deo, & intelligentiis.

* effectiva.

† doctrina de anima.

Sed contineamus nos intra excellentiam animæ, quatenus eâ, quod præcipuum est, deducimur ad cognoscendam Dei præstantiam, qui nos condidit ad imaginem suam: ut est Gen. I, 26, & V, I: item ad Coloss. III, 10. Hæc inter Deum, & animam nostram, similitudo in tribus attenditur; in essentia, in facultatibus, inque habitibus. Ratione essentiæ duo quodammodo communia habet cum Deo. Prius est, quod sit spiritualis. In quo à philosophorum variis aberratum fuit. Vt Anaximene, Anaximandro, Anaxagora, & Archelao; qui credebant, aeriæ esse naturæ. Item Parmenide, Hippaso, & Heraclito; qui igneam illi naturam tribuerunt. Empedocles conflabat ex æthérea, & aeria substantia. Critias componebat ex sanguine, & humido. Epicurus, Nicoclis filius, ex substantia ignea, aeria, spirituali, & aliâ necdum nomen sortitâ. Quorum omnium auctor est nobis Theodoretus in quinto Græcarum affectionum *. Galenus quoque statuit, eam esse temperamentum humani corporis: ut cognoscere est ex lib. III de locis affectis, cap. VI, & libro, Quod animæ mores sequantur temperamentum corporis. Licet idem, lib. VII de usu partium, nihil certi ausit polliceri; quia, ut ait, naturam animæ non satis habeat compertam. Nobis vero sufficit, quòd anima dicatur spiritus, Eccles. XII, 7, Esai. XXVI, 9, Matth. XXVII, 5, Luc.

* pag. 72, edit. Commel.

Digitized by Google

Luc. XXIII, 46, Ioan. XIX, 30, Act. VII, 60, & I Cor. II, II, & VI, 20, & II Cor. VII, I, item ad Hebr. XII, 9.

Spiritualis autem idem est, ac incorporea. Itaque incorpoream fuisse Christi animam (par aliarum autem ratio est) legas quoque in epistola Sophronii, patriarchæ Hierosolymitani, in Concilio Constantinopolitano III, sive Oecumenico VI, Act. XI †.

† *pag. 53. col. 1. edit. Colon. ann.* 1606.

Non tamen *incorporei* vox similiter ab omnibus intelligitur. Receptior hodie opinio est, animam simpliciter esse incorpoream; quia alioqui daretur penetratio corporum. At veterum multis placuit, spiritum dici, quia sit corpus ita subtile, ut oculorum fugiat conspectum. Nec enim, Christo testante *, habet spiritum & ossa. Sic intellexit B. Hieronymus in cap. X Matth. ubi propterea cùm dixisset, *Anima invisibilis & incorporalis est*, continuò subjungit: *secundùm crassiorem dico nostri corporis substantiam.* Unde lucem capit illud Hilarii, Commentario in Matth. can. V †: *Nihil est, quod non in substantia sua, & creatione, corporeum sit: & omnium, sive in cœlo, sive in terra, sive visibilium, sive invisibilium, elementa formata sunt. Nam & animarum species, sive obtinentium corpora, sive corporibus exulantium, corpoream tamen naturæ suæ substantiam sortiuntur: quia omne, quod creatum est, in aliquo sit, necesse est.* Etiam sic, vel aliter, restringendum, quòd Ioannes Episcopus Thessalonicensis ait synodo Nicena II, initio actionis V: *De Angelis, & Archangelis, & eorum potestatibus, quibus & nostras animas adjungo, ipsa Catholica Ecclesia sic sentit, esse quidem intelligibiles, sed non omnino corporis expertes; verùm tenui corpore præditos, & aëreo sive igneo.* Ac postea: *Nemo vel angelos, vel dæmones, vel animas dixerit incorporeas.* Nec ea Ioannis verba ab aliis rejiciuntur, qui synodo intererant. De angelis verò plura veterum testimonia adduximus lib. I, cap. VI. In hac vocabuli ὁμωνυμίᾳ, tutius censeo, propter damnatam in nonnullis opinionem de anima corporali, animam dicere ἀσώματον, sive *incorporalem*: ut loquitur, inter tot alios, Isidorus Pelusiota lib. IV, epist. CXXV: imò & synodus Oecumenica VI. In quo tamen & animæ nostræ, & angelorum, ut sic dicam, incorporalitas ab divina differat incorporalitate; meliùs, & certiùs, sciemus crassis hisce corporibus soluti.

* *Luc.* 24, 39.

† *in illud Matt.* 6, 25: Nonne anima pluris est, quam cibus.

Alterum est, quòd anima sit immortalis. Nam eo quidem à Deo differt, quòd hic, ut infinitus est, sic principii sit nescius: istud interea cum eo habet commune, quòd spiritus sit nunquam desiturus. Hoc inde, quòd ad imaginem Dei conditi simus, colligit etiam Gregorius Nyssenus *. Pluraque in hanc mentem inferiùs adducam. Peccatum autem in hoc ab Democrito †, Dicæarcho, Epicuro; cujus sententiam, Romanos inter scriptores, Lucretius expressit. Galenus quoque similiter opinatus: eumque propterea Isidorus Pelusiota reprehendit, & refellit, lib. IV, epist. CXXV. Complurium etiam opinione non multò melior Aristotelis opinio fuit. Vtcunque enim illam censeat esse formam substantialem, nec suam debere originem elementis: putant tamen, eam statuere interitui obnoxiam, atque hoc inter cætera eo colligunt, quia, ex opinione ejus, mundus sit æternus, & nihil sit actu infinitum: at si animæ sint immortales, eædem sint infinitæ; & quia aliæ adduntur quotidie, majus aliquid, imò infinitis partibus futurum sit majus, ipso infinito: quæ planè sunt ἀσύστατα *. Neque aliter huic argumento occurrere potuit Durandus †, quàm dicendo, Aristotelem, dum non satis circumspectè quædam tradit, nec attendit, quid ex quoque consequatur; pugnantia docuisse. Ac placuit idem responsum Gregorio de Valentia *. Etiam, secundùm Aristotelem, ex nihilo nihil fit; eoque & anima generatur: at quicquid generatur, hoc, ex ejusdem † sententia, corrumpitur, atque ut principium, ita finem habet. Cui itidem difficile occurritur; nisi vel fateamur, animas putasse mortales, vel secum pugnare. Præterea Iustinus Martyr, cohortatione ad Græcos *, ait, animam ab Aristotele vocari ἐντελέχειαν: atque inde colligit, esse mortalem. De quo nihil statuere possumus, nisi quid ἐντελέχεια sit, sciatur. Si Ciceronem in primo Tusculanarum quæst. audimus, ἐντελέχεια fuerit *continuata quædam motio, & perennis.* Sed Ioannes Argyropylus vehementer increpare solet Ciceronem, quòd non distinxerit inter ἐνδελέχειαν, & ἐντελέχειαν, licet diversissima; cùm ἐνδελεχὴς sit *assiduus, continuus*: ἐντελεχὴς *perfectus*; nempe ex ἐντελὲς, & ἔχω; unde ἐντελέχεια *perfectio, consummatio*: ad verbum *perfectihabiam* transtulit Hermolaus Barbarus. Sic autem vocatur, non ἐνέργεια sive actus vel actio, (quomodo interpretatur quoque Theodoretus †) sed forma essentialis: nempe quia hæc ea est, quæ adferat rei τὸ ἐντελὲς, hoc est, perfectionem, sive finem ultimum. Nam ἐντελὲς, quod habet τέλος, seu finem suum. Idem autem sunt finis ultimus, ac forma. Sed finis dicitur, priusquam obtinetur; forma, ubi jam introducta. Mirum, à Politiano * tam studiosè defendi manifestum Tullii errorem: longéque rectiùs de isto Budæus in primo de Asse. Sententia igitur hæc Iustini Martyris fuit: si nihil aliud est anima, quàm forma corporis viventis organici; cum corpus pereat, etiam animam interire. Nam forma nonnisi ratione separatur à materia: ut Aristoteles ipse ait lib. IV φυσικ. ἀκροάσ. text. XII, & lib. IV, text. XVII. Multoque hoc magis consequitur, si per ἐντελέχειαν intelligamus actum, sive operationem. Et sanè etiam Gregorius Nazianzenus, orat. I de Theologia †, damnat in Aristotele hæc duo, τὴν μικρολόγον πρόνοιαν, καὶ τοὺς θνητοὺς περὶ ψυχῆς λόγους· *providentiam exiguis limitibus circumscriptam, & mortales de anima sermones.* Vbi per priorem errorem intellige, quòd (ut pluribus hoc explicat Theodoretus in V Græcarum

* *Macrinia, sive disputatione de animis, & resurr.*

† *Theodoret. lib. 5 Græcan. affect. p. 72, edit. Commel.*

* *inconsistibilia.*

† *in 2 sent. dist. 18, qu. 3, num. 9.*

* *disput. 6. gen. de homine, quæst. 1 de essentia animæ, puncto 3, §. 2.*

† *lib. 1 de cœlo, text. 102.*

* *pag. 6, edit. Commel.*

† *lib. 5. Græcanicarum affect.*

* *lib. 1 Miscell. cap. 1.*

† *sive orat. 33. pag. 535. edit. Morell.*

carum

carum affectionum *) τὴν γῆν τῆς θείας κηδεμονίας ἐστέρησε· τὰ γὰρ δὴ μέχρι σελήνης ἰθύνειν ἔφησε τὸν θεόν· τὰ δέ γε ἄλλα ὑπὸ τὴν εἱμαρμένην τετάχθαι· *terrarum orbem divinæ providentiæ exsortem facit: ait enim ad Lunam usque divinam ordinationem proferri: cætera verò fato esse subjecta.* Loquitur autem de fato naturali, sive naturæ necessitate: quo de Aristotelis errore satis dictum lib. II, cap. XLV. Iam quod ad alterum attinet errorem, ibidem Theodoretus de illo quoque consentit Nazianzeno. Nempe quòd senserit Aristoteles τὴν ψυχὴν θνητήν· *animam esse mortalem.* Similiterque de philosopho hoc judicat Cajetanus lib. III de Anima, cap. II. Ut præteream Plutarchum lib. V de placitis philosophorum, cap. I: atque alios, adductos nobis lib. I hujus operis, cap. X.

* pag. 77. edit. Commelin.

Non pauca tamen in Aristotele legas, quæ contrarium docere videantur. Sed exigui ea momenti erunt, si philosophum fluctuasse in isto dogmate, nec satis secum semper consentire, dicamus: ut Scotus †, Hervæus *, alii voluere: ac præcipuè ea corruunt, si putarit, intellectum esse aliquid ab animæ substantia separatum: qua de re agemus inferiùs, cum explicabimus intellectus agentis naturam. Vt verò Thales, Pherecydes, Plato, animas docuerint immortales; satis antea † dictum. Ac similiter Pythagoras, Anaxagoras, Diogenes, Empedocles, & Xenocrates, auditor Speusippi. De quibus testis nobis Theodoretus loco antè memorato. Agnoscit tamen, Anaxagoram, & Empedoclem, elementalem ei originem tribuisse; ut vidimus paullo ante. Magis consentanea illi tradiderunt, qui cum animas putarent æternas, easdem credidere cœlitus in corpora descendere. Sic à Diis in mundum demitti, tradidit Taurus, deperdito in Timæum Platonis commentario. Etiam Plotinus, Porphyrius, Amelius, animam cælo derivarunt. Heraclides Ponticus è Galaxia: nonnulli ex sphæris omnibus: alii è locis circa Lunam, vel sub Luna: ut de singulis istorum in Eclogis Stobæi Physicis legere est. Qui omnes, etsi valde errarunt, tamen in eo sunt laudandi, quòd, licet gentiles, animas tamen crediderint esse immortales.

† in 4 sent. dist. 43. q. 2.
* quodl. 1, qu. 11.
† lib. 1, cap. 10.

Homini Christiano id etiam pro fidei est fundamento. Nec enim pro Christianis sunt habendi Thnetopsychitæ; quos, molli nimis nomine, inter hæreticos refert Joannes Damascenus *. Hi, circa annum IↃ XXX, eodem teste, *hominum animos* (Latinè solùm verba ponam, quia Græcè nondum prodiit) *pecudum animis similes inducunt, atque eos, unà cum corporibus, dicunt interire.*

* lib. de hæresibus.

Multis partibus leviùs peccarunt, qui circa annum Christi CCXLIX, animas non minùs, quàm corpora, perire putarunt: attamen extremo resuscitari judicio. Hi *Arabici* vocabantur; cumque ingens eorum caussâ convenisset concilium; in eo omnes ad fidem rectam ab Origene sunt conversi. Vide de illis Eusebium lib. VI Historiæ Ecclesiasticæ, cap. XXXVII †, Augustinum hæresi LXXXIII, Rufinum cap. XXVII, Nicephorum lib. V, cap. XXIII. Fuere etiam, qui agnoscerent, animas à morte semper superesse; sed certissimam veritatem mirificè incrustarent. Qualis ex Christianis philosophis Ioannes Philoponus fuit. Secundùm eum tres homini animæ sunt: ac primò quidem, ex crassiori genitura, enascitur anima vegetativa; per quam homo vivit vitam plantæ. Deinde, elaborato jam corpore, ex sanguinis portione subtilissimâ, enascitur spiritus; qui sit sedes & vehiculum sensus. Postremo Deus creat animam rationalem; quæ, foris adveniens, cum vegetativa, & sensitiva, sociatur. Sed, homine moriente, pereunt duæ priores: rationalis autem perennat, dispari tamen conditione. Nam animæ impiorum pœnis destinantur. Incorporeum quidem non patitur à corporeo: sed subtili hæ vestiuntur spiritu; in quo, pro affectuum ratione, quibus peccarunt, pœnas sufferunt. Durant hæ, donec corpus sit consumtum: interea errant circa sepulcra, & variis se ostendunt figuris: spiritusque nutritur vaporibus, quos is spongiæ instar attrahit. Corpore autem consumto, anima censetur expiata: eoque subvolat in cælum, sive in stellam suam, ut in ea piarum instar animarum vivat. Quæ omnia sunt à mente Aristotelis aliena; pleraque etiam falsa. Nam quale illud, quod spiritum ait esse subjectum sensus? qui potiùs instrumentum est animæ sensitivæ. Aliter si esset, animatus foret, atque ita anima fuerit forma corporis similaris, non organici. Illa quoque de tali purgatione animæ, nec ratione naturæ sunt subnixa, nec Scripturis, nec traditione Ecclesiasticâ. Quod creari ait animas, fatemur: non tamen id gentiles videre, quibus ex nihilo nihil. Æternitatem etiam rectè statuit: sed an Peripateticum hoc sit, jure ambigitur; uti dictum. Illud quoque expendi meretur, quod ait, tres inesse homini animas: ubi explicare oportuit (quod & malè Platoni neglectum, Aristoteles * ait) quomodo uniantur. Et si animarum una ante aliam pereat, exempli gratiâ, vegetativa ante sensitivam, nonne futurum, ut homo sentiat, nec nutriatur? Propter quæ Aristoteles censuit, unam homini esse animam: sed ejus tres esse partes, sive facultates: à parte autem principe denominari rationalem; quæ sensitivam, & vegetativam comprehendit, uti circulus quadratum, & triangulum.

† sive Lat. cap. 30.
* lib. 1 de Anima.

Fuere tamen ex theologis Christianis, qui hominem dividerent in substantias tres; corpus, animam, & spiritum: ac secundùm hos anima est ἄλογος †; spiritus est mens, quam dicimus animam rationalem. Atque hi adferunt pro se illud Pauli I ad Thessal. cap. V: *Vt integer spiritus vester, & anima, & corpus, sine querela in adventu domini nostri Iesu Christi servetur.* Ubi Didymus quoque, lib. III de Spiritu sancto, per spiritum intelligit animam rationalem; per animam autem,

† rationis expers.

Digitized by Google

autem, ſolam ſenſitivam. Ac meminit ejus interpretationis quoque B. Hieronymus epiſtolâ ad Edibiam. Etiam eo ſe tuentur, quòd pugnent inter ſe potentia ſenſitivæ animæ, quæ *carnis* nomine vocatur, quia carni grata appetit; & potentia intellectualis, quæ *ſpiritus* dicitur: atque eo referunt hoc Pauli *, *Caro concupiſcit adverſus ſpiritum, & ſpiritus adverſus carnem.* Varia etiam ex Sanctis patribus pro hac opinione adferuntur ab hominibus eruditis: ſed quædam infirmiora. Adducit Robertus Parkerus † Tertulliani illud lib. de Carne Chriſti cap. XLII: *Secunda animæ in morte plaga partem illam, quæ eſt nobis cum brutis communis, illi eripit.* Ubi per *partem* intelligere facultatem licet. Sic enim Ariſtoteles loqui ſolet. De ſola etiam facultate, non anima diſtincta, capere poſſumus, cùm Gregorius Nyſſenus lib. de Anima ac Reſurrectione, interire ait τὰ θυμικὰ, ἐ ἐπιθυμητικά *. Sed ſolidiora videntur, quæ adducuntur ex Iuſtino Martyre, dialogo cum Thryphone †; ubi, abeunte ſpiritu ſupereſſe animam negat: item Irenæo lib. V, cap. VI; quo loco animam, & corpus, ait eſſe adiaphora; at ſpiritum ſemper eſſe bonum. Ac propterea etiam B. Hieronymus in V. ad Epheſios * dicere non veretur, ſe ſpiritus mortem nequaquam legere, animæ non ſemel. Parkeri † quoque, & aliorum quorundam, opinio eſt, non aliunde faciliùs exſolvi, quæ de mortalitate animæ objectantur è Scripturis *. Putant etiam, Pythagoræorum μετεμψύχωσιν non multum continere abſurdi, ſi non aliud per eam intelligatur, quàm ſicut corpora ex elementis compoſita in ſua abeunt principia: ita & animam illam, communem nobis cum mutis animantibus, in ſuam abire materiem. Nec leve interim huic ſententiæ præjudicium adfert, quòd veterum alii hanc damnarint ſententiam in Iacobo Syro, eo à quo Iacobitæ ſunt denominati; ut ait Damaſcenus de hæreſibus †. Ac fit, ut Iacobi, ſic Iacobitarum mentio, etiam à Timotheo presbytero, vaſorum in Conſtantinopolitana Eccleſia cuſtode, libello de differentia eorum, qui accedunt ad fidem noſtram. habes eum in bibliotheca SS. Patrum *: ſed longè idem auctior eſt apud Poſſevinum in Apparatu Sacro †. Iacobum illum Monophyſitam, ſive Eutychianum, fuiſſe, ait Nicephorus Calliſtus lib. XVIII Hiſt. Eccleſ. cap. LII. Dogma autem antea memoratum in eo damnat Gennadius Maſſilienſis lib. de Eccleſiaſticis dogmatibus, cap. XV, his verbis: *Neque duas animas eſſe dicimus in uno homine, ſicut Iacobus, & alii Syrorum diſputatores, ſcribunt, unam animalem, qua animetur corpus, & quæ immixta ſit ſanguini; & alteram ſpiritalem, quæ rationem miniſtret: ſed dicimus, unam eſſe, eandemque animam, in homine; quæ & corpus ſuâ ſocietate vivificet, & ſemetipſam ſuâ ratione diſponat, habens in ſe libertatem arbitrii, ut in ſuæ ſubſtantiæ eligat cogitatione, quod vult.* Quæ etiam habes apud ſcriptorem de Spiritu, & anima, cap. XLVIII. Miretur aliquis, eam in Iacobo Syro damnatam fuiſſe opinionem, quæ non paucorum, nec incelebrium, fuerit ex antiquis. Sed ſic fere fit, ut ſententiæ vel veræ, vel tolerabiles, ſubinde damnentur, ubi illis homines uti cœperint ad gravem firmandum errorem. At Iacobus ille, ut dixi, Eutychianus fuit. Vnde mihi conjectura, ſic eum argumentari ſolere: quemadmodum in homine duæ ſunt animæ; una, rationalis; irrationalis, altera; eæque in unam coaleſcunt naturam: ſic ἐν τῷ Λόγῳ *, in unam miſceri naturam, divinam, & humanam. Et ſuſpicio erat Gregorii de Valentia †, quando concilio Conſtantinopolitano IV, quod habetur Oecumenicum octavum, (pro Ignatio id, cultuque imaginum, contra Photium anno IↃ CCC LXIX celebratum fuit) itidem hæc de animis duabus opinio damnata eſt: non tam id factum eſſe odio hujus ſententiæ, quàm quia abuterentur eâ Manichæi ad hæreſin ſuam fulciendam; quæ iſtiuſmodi erat: duo eſſe principia, unum boni, Deum bonum; mali alterum, diabolum: ac à bono quidem Deo eſſe animam rationalem; à diabolo autem corpus cum anima ſenſitiva. Verba concilii ſunt iſta act. X, can. X: *Cùm vetus, nováque lex teſtamenti, doceat, unicam homini, ratione intelligentiâque pollenti, eſſe animam; eandemque ſententiam Patrum omnium, & doctorum ſanctorum Eccleſiæ doctrina firmet: ſunt tamen, qui dicant, duas homini eſſe animas, & quibuſdam vitioſis ratiocinatiunculis ſectam ſtabiliant: ſancta hæc, & œcumenica ſynodus, hujus impietatis conditores cum tota ſecta ſua anathemate damnat, exertâque voce dicit: Quicunque poſthac contraria ſenſerit, anathema eſto.* Sive autem huc reſpexerit concilium, ſeu ſecus; ſaltem eò attendit B. Auguſtinus, quando in Manichæis hanc de duabus animis opinionem tantopere rejicit. Hoc videre eſt libro de duabus animabus contra Manichæos cap. XIV, & lib. VI conſtra Fauſtum, cap. VIII, & lib. X in Geneſin ad lit. cap. XIII. Quod de Valentiæ opinione paullò antè ajebam, id verba hæc ejus arguunt poſt memoratam Auguſtini contra Manichæos ſententiam: *Id forte etiam octava Synodus citata anathematizare intendit.* Propterea neque idem Valentia, licet ſynodus illa, (quam dixi contra Græcos celebratam) pro univerſali Romanæ cenſeatur Eccleſiæ, opinionem contrariam pro manifeſta hæreſi habet; ſed cautiùs iſtum in modum ſcribit *: *Itaque unicam eſſe tantùm in homine animam, vel eſt dogma fidei, vel fidei proximum; ut ſine maxima temeritate nequeat contrarium aſſeri.*

Tutius interea videtur, unum ſtatuere animam rationalem; quæ ſenſivâ quoque, & vegetativâ virtute prædita ſit. Quippe Scriptura ſic loqui amat. Ut in illo Matth. X, 28: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus; animam autem non poſſunt occidere.* Vbi videtur ſolum corpus ſtatui corruptibile: animáque omnis humana, ſenſiva quoque, & vegetativa, incorruptibilis dici.

Etiam

* *ad Gal.* 5. 17.

† *lib. 2 de deſcenſu Chriſti ad inferos, ſect. 47, ſive pag. 75. 76.*

* *iraſcibile ac concupiſcibile.*

† *pag. 173, edit. Commel. Sed ex iis, qua antea dixerat, de ſola impiorum anima loqui liquet.*

* *in illud verſ. 14.* Surge qui dormis.

† *loco ante memorato ex lib. 2 de Chriſti deſcenſu ad inferos.*

* *Eccleſiaſtæ cap. 3. verſ. 19, & 21, quæ ex perſona impiorum dici mavult Thom. 1 part. q. 75, art. 6, ad 1.*

† *fol. 584. edit. Baſil.*

* *tom. 6. col. 619, & ſeq. edit. 2.*

† *in Timotheo presbytero.*

* *in Verbo.*

† *Theol. controv. Tom. 1, diſp. 6. q. 2. puncto 3.*

* *Theolog. controverſ. Tom. 1, diſp. 6, q. 2, puncto 3.*

Digitized by Google

Etiam Genes. II, 7, legimus: *Inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ, & factus est homo in animam viventem.* Hebraicè est נשמת חיים, nismath chaiim: quod est, *spiraculum vitarum.* undè Cajetanus argutè colligebat, unam esse animam triplici vivendi gradu præditam. Nam una, inquit, anima, quia *spiraculum*, non *spiritus*, dicitur: id verò spiraculum non solum vitam continet rationalem, sed etiam duos inferiores vivendi gradus; quia non *vita* sed *vitarum* est in Hebræo.

Sed de istis sentiat, quisque ut volet; dummodo spiritum hominis æternum esse, ac pro vitâ eam anteactâ credat vel fruitionem cælorum manere, vel pœnas æternas. Quod cùm Scripturis testatissimum sit; mirum sanè, à nonnullis reponi in dogmatis, quæ nesciremus, nisi sic Ecclesiæ definiisset auctoritas. Hoc sosum enim Scripturis cognosci putant, animas post mortem superesse: ut ex eo, quòd Christus latroni ait *: *Hodie mecum eris in paradiso.* Item quòd Matth. X dicitur, homines non posse animam occidere: quasi in solum corpus vim habeant. Adhæc cum Luc. X refertur, animam Lazari fuisse in sinu Abrahæ; divitis epulonis, apud inferos. Tum præcipuè, quòd Apostolus †, ut perfecta sit immortalitas, fore spondeat, ut toti, animâ pariter ac corpore, cælesti beatitudine perfruamur. Hisce, inquiunt, ac similibus aliquot locis, significatur, animam à morte superesse: sed semper superfore, id non aliunde scimus, quàm auctoritate Ecclesiæ; in qua ubique, semper, & ab omnibus, sic creditum fuit. Sanè sacrosancta mihi eorum auctoritas, ubi tria hæc concurrunt. Nihilque apertius, quàm id definitum esse concilio generali VI, act. XI; ubi approbatur epistola Sophronii, patriarchæ Hierosolymitani, recitata in act. XI. Quomodo etiam immortales sint additur. Verba sunt *: *Sic hominum animæ permanent incorruptæ. sic angeli immortales perseverant; non naturam revera incorruptam, propriève immortalem habentes essentiam; sed gratiam à Deo sortiti sunt, quæ immortalitatem largitur, & incorruptionem eis providet.* Quæ & mens Irenæi lib. II, cap. LXIV. Sed enim hoc dogma è Scripturis etiam cognoscitur. Nam Lucæ XX, 36, legas; eos, qui ad vitam resurgent, mori amplius non posse, quia sint futuri ἰσάγγελοι †. Atque idem tot in locis docemur, quibus æterna post hanc vita promittitur piis. Ut Ioan. X, 18: *Ego vitam æternam do eis.* Ioan. XVII, 3: *Hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum Deum, &, quem misisti, Iesum Christum.* Similiter Ioan. V, 24, & VI, 68. Item ad Rom. VI, 23: *Donum Dei est vita æterna in Christo Iesu domino nostro.*

* Luc. 23. 43.

† 1 Thess. 5. 23.

* Tom. 3. concil. pag. 55. & 56. edit. Colon. 1606.

† angelis æquales,

Sed quæstio est, utrùm animæ perennitas aliter etiam, quàm è sacris cognoscatur literis, vel etiam Ecclesiæ testimonio. Tertulliani quidem est libro de Resurrectione carnis cap. III: *Quædam & naturâ nota sunt; ut immortalitas animæ penes plures; ut Deus noster penes omnes.* Quorundam tamen ea opinio est, quod de Scripturis aliquos perperam sensisse, dicebamus, solùm inde intelligi, superesse eas à morte, ut præmium referant, aut pœnas luant: id verè dici posse de lumine naturæ. Quippe eo quidem perspici, cùm Deus sit justus, & bonis hìc plurimùm malè, malis bene sit; alteram fore vitam, ubi cuique sua sit merces: quo argumento etiam pugnat Chrysostomus serm. IV de Providentia. Sed enim parum solidè hinc concludi de præmii, aut pœnæ æternitate; quia & pœna sit condigna, si satis sit gravis, & diuturna: & præmii quoque abunde sit futurum, si seculis duret compluribus. Et huc usque è gentilibus processere etiam Stoici; quemadmodum diximus è Tullio lib. I, cap. X. Ac firmat idem Theodoretus lib. V Græc. affect. Οἱ Στωικοὶ τὰς χωριζομένας τῶν σωμάτων ψυχὰς διαρκεῖς μὲν καθ' ἑαυτὰς ζῆν ἔφασαν· ἀλλὰ τὴν μὲν ἀσθενεστέραν, ἐπ' ὀλίγον· τὴν δέ γε ἰσχυρὰν, μέχρι τῆς τοῦ παντὸς ἐκπυρώσεως. *Stoici sejunctas à corporibus animas sibi ipsis ad vitam sufficere affirmarunt: eas tamen, quæ sunt paullò imbecilliores, exiguo temporis spatio superesse: quæ autem validiores, perdurare usque ad mundi conflagrationem.* Sed istis sic occurrimus: ut ratione non cognosceretur immortalitas, traditione tamen cognosci. Ad quod comprobandum, non cum nobilissimo Plessæo * ad Zoroastris ac magorum recurram oracula, vel Trismegisti Pœmandrum, aut etiam Phocylidæ ὑποβολιμαῖον carmen: quorum nihil non Christiano est nomine recentius. Pro istis igitur malim dicere, hausisse id gentes ab Abrahamo inter Chaldæos; ab Mose inter Ægyptios; ab aliis piorum, qui aliis in terris non fuerint gentiles salutaris illius doctrinæ esse expertes. Sed antiquiora traditionis initia habemus à Noacho; qui, sic à majoribus, & Deo ipso, edoctus, hoc inter potentes illos ante diluvium, hoc diluvii tempore in familia sua, hoc postea etiam posteris suis, nunquam destitit prædicare. Hinc igitur esse putandum, quòd immortalitas animæ ab omni ævo omnibus credita sit gentibus. Nam gentes in eo consentire, etiam Seneca confitetur: cujus verba antea † adduximus. Hujus traditionis quoque vestigia habemus in vetustis Græcorum fabulis de campis Elysiis, & variis apud inferos pœnis; quas apud Homerum legere est. Et ne inter Græcos, vel Romanos, me contineam, in hac animæ immortalitate conspirâsse videmus Indorum Brachmanes, Gallorum Druidas: item Ægyptios, Thraces, Germanos, gentes alias. Eandem quoque opinionem habent nationes hoc sesquiseculo repertæ: ut narrant, qui eas descripserunt. Aliqua de singulis excerperem, nisi id jam fecisset vir summus Ludovicus Crocius, in præclaro Sacræ Theologiæ syntagmate lib. II, cap. II. Quare ut lumine naturali eo usque non pertingeremus; constaret tamen hoc traditione, quàm in gentibus etiam barbaris divina providentia conservavit. Adde quòd traditio hæc ejusmodi est, ut ratio humana nihil valeat comminisci, quod eam refellat:

* lib. de religione Christiana c. 15.

† lib. 1. c. 10.

Digitized by Google

refellat: imò contrà rationi multò magis consentanea sit, quàm opinio adversa. Nec enim dubitandum, quin Deus, quo nihil meliùs cogitari potest, ut humanam excitaret socordiam ad colenda virtutis officia, ad quæ jure etiam naturæ obligamur, tale præmium proposuerit, quo majus nullum nobis conveniret. At hujusmodi non sit, si animis nostris tandem sit pereundum. Hæc siquidem cogitatio non esset mœroris expers, & quo diutius fuissemus beati, hoc magis gliscerer dolor, quia eo propiores essemus interitui; à quo naturâ suâ etiam mutæ abhorrent animantes. Quanto igitur amplius ad mortem, Dei & virtutis amore oppetendam, in animis nostris poterit, si beatitudo nos maneat non diuturna, sed perpetua. Hoc unum enim est, quod maximè nos excitare valeat ad virtutis labores, rerumque caducarum contemtum: sine quo nos semper fere voluptas, propriave utilitas, abriperet ab eo, quod est honestum, justumque. Credibilius igitur est, Deum velle, ut persuasi potiùs simus de felicitate perrenni, quàm longa. Quod si id nobis voluit persuasum, verissimum quoque erit: cùm non egeat mendacio, ut segniciem nostram incitet ad virtutem. Iam quanti illud, quòd natura animæ sit hujusmodi, ut à nulla re creata dependeat; sed à solo conditore, quem exstinguere eam velle, credibile non est: præsertim cum magis ejus bonitati conveniens sit, ut hanc velit similem sibi reddere, quatenus naturæ illius conditio id ferat. Et sanè in animæ similitudine cum Deo, (ad quam immortalitas etiam pertinet) jam olim felicitatem hominis posuere Plato, ac Pythagorici. Nihil verò attinet alia etiam repetere, quæ de immortalitate animæ diximus lib. I, cap. x. Dignitas hujus argumenti, & dogmatis necessitas, præsertim impiis hisce temporibus, fecit, ut quia jam eo nos rerum series perduxisset, ut ex humanæ naturæ admirandis adscenderemus ad Deum, pluscula illis, libro primo memoratis, hoc loco adderemus. Quæ utrobique diximus, multum & lucis, & roboris, capient, si adeatur, è gentium scriptoribus, M. Tullius, extremo Catone suo sive de Senectute; item Proclus in Alcibiadem. Ex Christianis autem consulatur Gregorius Nyssenus de anima, & resurrectione; Augustinus libro, quem de Immortalitate animæ inscripsit, & Æneas Gazæus in Theophrasto, libro ejusdem argumenti. Is Zenonis, & Anastasii Impp. temporibus vixit. Nec alius ab eo liber est, qui à Conrado Gesnero in bibliotheca, & Ioanne Molano in bibliothecarum materie, attribuitur Zachariæ Mitylenensi. Claruit hic Iustini, & Iustiniani Cæsarum ætate: inque actis concilii Oecumenici v non episcopus solùm, sed etiam metropolita, nuncupatur. Habes & eodem pertinentia apud antiquiorem eo Claudianum Mamertum Viennensem libris tribus, quos de statu animæ, adversus æqualis sui Fausti (ejus qui Massiliensibus seu Semipelagianis favit) de creaturis libellum ad Sollium Apollinarem reliquit. E junioribus seorsum hoc argumentum tractarunt Nicolaus Leonicus Thomæus, Ludovicus Vives, carmine item Aonius Palearius. Vt de Gregorio Valentia * taceam, & tot aliis, qui superiori, vel seculo hoc, scripsere in partem primam Summæ Aquinatis. Hactenus de spirituali, & immortali animæ essentia; in qua potissimum Dei similitudo consistit.

* *Commentariorum sive Theologiæ Scholasticæ tom. 1, disp. 6, qu. 2, punct. 2.*

Præterea verò anima nostra imaginem Dei gessit in facultate intelligendi, & liberè volendi: de quarum utraque postea ubertim agemus.

Adhæc imago ea sita est in habitibus: nimirum sapientiâ in mente; in corde autem justitia, & sanctitate: quibus duobus maximè ad Dei similitudinem acceditur: unde & illis Ephes. IV, 24, imago Dei definitur. Ac sanctitas quidem Deum, sive priorem respicit tabulam: justitia autem ad proximum, sive tabulam pertinet posteriorem. Itaque & junxit ea B. Lucas Euangelii I, 24: *Serviamus illi in sanctitate, & justitia, omnibus diebus vitæ nostræ.* Sed Adam quidem intelligebat verum ac bonum supernaturale: voluntas quoque ejus idonea erat sequi, quod sanctimoniæ ac justitiæ regula dictabat. Nos verò etsi ab integritate ea longissimè recessimus, eorundem nihilominus habituum, per gratiam Dei, reddimur capaces.

Nec in sola tamen anima, sed in toto etiam homine, imago Dei sita est: idque ratione imperii in cuncta animantia, resque omnes inferiores: ut est Genes. I, 26, & 28. Quamquam sic quoque hîc imperii imago toto in homine reluceat, ut interea maximè ad animam pertineat. Nam in eo propriè magis est imago Dei, quod cæteris imperat. At imperat homo non tam corporis, quàm animæ ratione. Agnoscit etiam hoc imperium Naso, cùm ait I Metamorph. fab. II:

Sanctius his animal, mentisque capacius altæ,
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset;
Natus homo est.

Hac in re tamen vir, ob potestatem etiam in uxorem, præcellit: ac propterea I Cor. XI, 7, κατ' ἐξοχὴν nuncupatur imago, & gloria Dei: quemadmodum & magistratus, propter imperium in homines à Deo ipso attributum, *Dii* appellantur. Vnde illud in Psalmis †, *Ego dixi, Dii estis.* Quod Christus etiam apud Ioannem * objicit Iudæis; ut doceat, si vocentur Dii, qui, cæteris præ hominibus, divini haberent nihil, nisi quòd participes fuissent sermonis divini; uti illi, quos vicem suam obtinere jussit in terris: longè magis hanc Dei appellationem competere illi, qui de cælo descendit, atque est ipse Dei Λόγος †.

† *Psal. 81, sive 82, vers. 6.*
* *cap. X, 34.*
† *Verbum, sive Sermo, vel Ratio.*

Imò nec desunt viri eruditi, qui in corpore etiam conspici Dei imaginem existiment. Nam, inquiunt, si anima est imago Dei, quia sit immortalis: in corpore etiam fuerit imago Dei. Quippe etsi naturâ suâ non sit immortale, factum tamen

Digitized by Google

tamen est ad immortalitatem: partim quia mors non venit in mundum, nisi invidiâ diaboli *: partim quia Christus etiam corpora nostra redemit † ad immortalem vitam. Præterea si in anima ratione sapientiæ, sanctimoniæ, justitiæ, similitudo est Dei: eadem in corpore erit, propter eas perfectiones, quæ per corpus exercentur. Quomodo brachium nostrum fuerit similitudo brachii Dei spiritualis, hoc est, omnipotentiæ ejus: & sic cæteris in membris, quæ Deo quoque per ἀνθρωποπάθειαν * tribuuntur. Posse enim & corporeum esse typum incorporei, arguit Apostolus ad Hebr. cap. VIII, IX, X; ubi librum, vasa, victimas, vocat exemplaria, & umbras rerum spiritualium. Quamquam verò hæc de imagine divina, in corporibus nostris conspicua, plurimùm absint ab Anthropomorphitarum, & Audianorum errore; qui ita imaginem hanc quærunt, ut Deo membra tribuant humana: longiùs tamen, quàm opus erat, videntur arcessita: eoque contenti sumus ponere imaginem hanc, partim in animæ essentia, facultatibus, & habitibus; partim in dominio homini in creaturas cæteras collato.

* *Sapient.* 2, 24.
† *Rom.* 8, 23.
* *tralationem ab hominibus petitam.*

Hæc de imagine Dei valde nos debent accendere ad amorem Dei. Quid enim formosius est exemplari divinitatis, ad quod Deus nos dignatus est condere? Nec diffitendum, post lapsum primorum parentum multum obscuratam esse in homine hanc imaginem: verumtamen sic quoque magna permansit ejus dignitas, & excellentia. Quam considerans Plato in Timæo, genus humanum vocat θεῖον, ἡγεμονοῦντα †. Pleniùs M. Tullius, lib. de Universitate, sic locum expressit: *Qui tales creantur, ut Deorum immortalium quasi gentiles esse debeant, divini generis appellentur: teneantque omnium animantium principatum.* Idem Plato in primo de Legg. hominem vocat θαῦμα θεῖον *. Ciceroni item in primo ejusdem argumenti homo appellatur *animal providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilii.* Quæ etsi de homine simpliciter dicantur, tamen præcipuè intelligenda sunt ratione animæ: imò anima est ipse homo, si Platonem in Alcibiade audimus: eumque in hoc sequuntur, qui Platonici vocantur; ante omnes Plotinus Ennead. I, lib. I, cap. VI. Ob hancce Platonis opinionem Varro, ut apud B. Augustinum * legitur, *utrum anima sola sit homo, ut ita sit ei corpus, tanquam equus equiti, quærendum putat.* Sanè, ut ibidem legimus, *Eques non homo & equus, sed solus homo est: ideo tamen eques dicitur, quia aliquo modo se habeat ad equum.* Cæterùm Varro, ut postea subdit, à Platone recessit, *hominemque nec animam solam, nec solum corpus; sed animam simul, & corpus, esse arbitrabatur.* Et veriorem hanc esse sententiam, arguit, quòd longè arctior sit conjunctio animæ & corporis, quam equitis & equi; vel, cui alii assimilant, nautæ & navis; sive, ut generatim loquuntur, sicut motoris & mobilis. Nec enim corpus solum est instrumentum animæ; sed eandem recipit sic, ut una ex duobus fiat substantia. Unde est, quòd homo, non autem sola anima, dicatur videre, audire, imaginari, cogitare, appetere, gaudere, tristari, ratiocinari, velle. Et quid apertius, quàm non posse hominem acquirere species intelligibiles, nisi beneficio sensuum, qui sunt potentiæ corporis organici? Necesse igitur fuit animam sociari corpori; & ita sociari, ut unum fierent per se. Est proinde anima pars hominis; nobilior quidem, pars interim: pars autem non est ipsum totum; eoque de hominis essentia est, ut corpus habeat, sineque eo anima est substantia imperfecta. Vide Thomam I part. quæst. LXXV, art. IV, Paulum Soncinatem lib. VII Metaph. quæst. XXVI, & Cajetanum in tractatu de ente & essentia cap. V.

† *divinum, & imperans aliis.*
* *divinum miraculum.*
† *lib.* 19 *de civit. Dei, cap.* 3.

Atque hæc verissima sunt, sive anima propriè sit hominis forma, ut communis est opinio: sive potiùs forma dici debeat ejus coexistentia, hoc est, compositio ac nexus essentialis cum corpore organico. Neque enim levi adeò tibicine hæc sententia fulcitur; cùm ubi duæ sunt partes, quarum utraque separatim subsistere sit idonea, unum non possit propriè esse forma alterius. Atqui Adamo priùs corpus fabricârat Deus, quàm animam illi inspiraret. Etiam Lazari anima erat in sinu Abrahæ, cùm ejus corpus esset in terris. Adhuc Christi corpus pendebat in cruce, cùm anima esset in paradiso. Imò anima etiam in corpore fuerit; nec homo erit; quia partes non coaluerint in unam ὑπόστασιν *: ut de Eutycho vivificato à B. Paulo dicebamus libri hujus cap. XX. Quibus sanè non absurdè colligi videtur, animam non per se & ἀμέσως † hominem informare ac constituere; sed animâ cum corpore essentialiter sociatâ, fieri ὑφιστάμενον *, quod hominem dicimus. Id igitur, quod hominem proprie constituit, erit conjunctio animæ & corporis: quæ naturaliter sequitur ultimam corporis dispositionem ad hanc conjunctionem. Unde & homo, etsi non generet animam (quæ ut Adami corpori olim est inspirata, ita nunc quoque à Deo creatis infunditur corporibus †) nihilominus dicitur hominem generare: quia est caussa immediata ultimæ illius dispositionis, ad quam animæ & corporis compositionem, quæ hominem constituit, naturâ suâ sequi dicebamus.

* *subsistentiam.*
† *sine ullius interventu.*
* *subsistens, pro quo suppositum dici solet.*
† *Hieronymus epist. ad Pammachium, & lib.* 2 *Apolog. adversus Rufinum, inque* 12 *cap. Ecclesiastæ: Theodoretus lib.* 4, *&* 5, *de curandis Græcorum affect. Gennad. de Eccles. dogm. cap.* 14. *Leo Magnus epist.* 93, *quæ ad Toribium. Qui omnes id pro certissima habent veritate. B. tamen Augustinus hic fluctuat incertus: ut videre est epist.* 28, *quæ est ad B. Hieronymum: Eucherius quoque cap.* 2 *in Genesin negat de eo quicquam in Scripturis, vel à Sanctis, manifeste pronunciari.*

Interea neque illud satis est apertum, quomodo anima corpori societur: utrùm sic, ut tota sit in toto corpore, & tota in qualibet ejus parte: an potius ita, ut secundùm præcipuam suam perfectionem, hoc est, quatenus est rationalis, in cerebro sit, aut corde. Prius placuit B. Augustino lib. VI de Trinitate, cap. VI, & libro contra epistolam fundamenti cap. XVI. Et hanc sequitur P. Lombardus lib. I, dist. VIII: uti Lombardum Thomas, atque alii maximo numero. Alterum prætulit Tertullianus lib. de anima cap. VI. Qui & Scripturæ id convenientius censet, quia Matth. IX sit, *Ut quid cogitatis*

Digitized by Google

cogitatis mala in cordibus vestris? Et Rom. x, *Corde creditur ad justitiam.* Similiter B. Hieronymus in hoc Matth. xv: *De corde exeunt cogitationes pravæ. Ex hoc*, inquit, *loco probatur animæ principale, non secundùm Platonem in cerebro; sed juxta Christum in corde esse.* Vbi videmus, præterito illo modo, ut anima sit tota in qualibet parte, duos tantum referri; ut in cerebro, vel in corde sit; quorum posteriorem amplectitur Hieronymus. Sed ut priorem cum Platone sequamur, sic quoque anima secundùm principale non erit tota in qualibet corporis parte. Quam opinionem ex Peripateticis etiam rejicit Simon Portius lib. de mente humana cap. VII. Et sanè difficile est perceptu, quomodo anima secundùm principalem gradum tota etiam sit in genu, & digitis pedum: longéque difficilius, quomodo hæc opinio non involvat contradictionem; cum sic sequi videatur, unum idemque totâ suâ essentiâ eodem temporis puncto quiescere & moveri, moverique antrorsum, & retrorsum; dextrorsum, & sinistrorsum. Vt si sedens, vel stans, pandam brachia versus meridiem: in sinistra manu anima tota feretur versus orientem: in dextra, tota versus occidentem: totaque nihilominus in reliquo quiescet corpore. Sic si sedens surgam, anima tota in poplitibus, & capite ac lumbis antrorsum proferetur: tota in coxendice, & natibus retrorsum. Nec tamen odiosè de eo contendero cum quoquam, gnarus, quàm difficulter, in hisce mentis humanæ angustiis, anima nostra se ipsam intelligat. Quod non de isto duntaxat: sed etiam de aliis quibusdam, ad animam pertinentibus, dictum velim.

CAPVT XLI.

Stratonis, & Ænesidemi judicium, idem esse sensum, & intellectum. Absurda Pereiræ opinio, canes, cæterasque mutas animantes, esse sensus expertes: quas enim operationes earum ajunt ab anima provenire sensiva, eas esse naturales, ac similes attractioni magneticæ. Præter universale distributivum esse universalitatem ratione caussæ, vel essentiæ, vel prædicationis. Ex sententia Scoti, etiam in unico individuo, inesse universalem naturam, sed potentiâ remotâ: propinquâ verò, ut eadem est in pluribus actu individuis: sed post abstractionem intellectus, haberi universale actu: ut universale potentiâ, pro diverso considerandi modo, tum in anima sit, tum extra eam. Etsi rationis expertia pertingant ad notitiam aliquam universalem: esse tamen eam simplicis intelligentiæ: item confusam admodum, & præ illa humana, umbratilem verius: adhæc ad paucula adeò se extendere, ut infinitis prope partibus vincatur ab humana. Si ἄνθρωπος dicatur à suspiciendo, id potiùs capiendum esse de oculis mentis, quàm corporis. Καλλιώνυμος piscis, quàm variè appelletur. Eo etiam differre hominem à bestia, quòd hæc solùm attendat bonum præsens, & delectabile: item quòd non liberè operetur, sed naturæ impulsu, eoque uno semper agat modo. Quid Plutarchus in caussa esse putârit, cur animæ bestiarum, etsi rationabiles, non tamen secundùm rationem operentur. Vt Pythagorei crediderint, non cujusvis hominis animam in cujuslibet bestiæ corpus commigrare: sed ejusmodi animantis, cujus ingenium, ac mores, vitæ conveniant anteactæ. Cur iidem animantibus abstinuerint. Similéque de his Empedoclis judicium. Occursum Pythagoricis, eo se tuentibus, quod omnes unâ colligemur animâ mundanâ. Vulgaris de λυκανθρωπίᾳ opinio refellitur. Quomodo intelligi debeat, quod à Daniele propheta dicitur de Nabuchodonosoro, in muti animantis sensum, figuramque, converso.

QUæcunque verò hactenus de imagine Dei, & excellentia animæ rationalis, præ sensiva, adduximus, planè corruunt: si idem sunt αἴσθησις, & διάνοια *, eoque sensus sine mente esse non possit. Hæc olim opinio fuit tum Stratonis Physici, qui Theophrasti auditor † fuit: tum Ænesidemi, qui * in Pyrrhonia introductionem conscripsit. De utroque testis nobis Sextus Empiricus adversus Mathematicos †. Hoc constituto, consequitur, vel bestias non habere sensum, cùm non habeant rationem; vel eas, cùm sensu præditæ sint, etiam rationales esse. Prior sententia, quod sciam, veterum placuit nulli. Sed avorum nostrorum temporibus amplexus illam fuit Gometius Pereira, Philosophus ac Medicus Hispanus, in opere * triginta à se annis elaborato: quod, ab Antonii, & Margaritæ, parentum suorum, nominibus, *Antonianam Margaritam* inscripsit. Eandemque opinionem tuetur in Margaritæ hujus apologia, qua objectionibus Michaëlis à Palacios, Theologi Salmanticensis, respondet. Vtrobique docet, (ut verbis † ejus insistam) *illos motus brutales, quicunque in brutis visuntur, non fieri à brutis videntibus, aut audientibus, aut gustantibus, seu per quemcunque alium sensum exteriorem, seu interiorem, vitaliter sensificè immutatis: sed vel ab speciebus objectorum inductis in eorum organis, nostris sensitivis similibus, cùm præsentia sunt sequenda, vel fugienda: vel à phantasmatis, cùm hæc absunt.* Nimirum censet ea, quæ nos facultati sensivæ tribuimus, proficisci à quadam sympathia, & antipathia: quemadmodum enim succinum trahit paleas, magnes ferrum; sic muta animantia trahi à speciebus rerum amicarum: à natura quippe hanc vim esse inditam rebus, ut non omnia moveat, sed res certas: itaque, re amicâ præsenti, maxillas animantis naturâ moveri ad illam recipiendam: re præsenti inimicâ, easdem naturâ refugere cibum, planeque aversari. Quod si natura voluisset sensum mutis dare animantibus; daturam etiam fuisse mentem: at ea sic habituras fuisse animas indivisibiles, eoque à corpore separabiles. Hanc sententiam, sed præterito popularis sui nomine, paucis refellit Franciscus Vallesius de sacra philosophia, cap. LV. Et sanè ridiculum, imò insanum est, putare, canem non sentire,

* *sensus, & cogitatio mentis.*
† *Laert. lib. 5. sive in Stratone.*
* *Laertius in Pyrrho.*
† *cap. de homine, sive pag. 201, edit. Aurelian.*
* *Excuso Methymna Campi an. 1554.*
† *apologiâ primo paradoxi.*

Digitized by Google

ſentire, cùm videamus, eum odoratu priùs cibos explorare; & prout magis, vel minùs famelicus ſit, vel etiam delicatiùs, aut viliùs ſit eductus; ita vel opipari quid expetere, vel deterioribus eſſe contentum. Itidem videas, ſic dominum ſuum revereri; ſic etiam eos odiſſe, qui malè fecerint; illis adulari, hos adlatrare; ejulare, ſi percuſſeris; ſupplicare, ſi mineris. Et quid apertiùs, quàm coitûs ſic deſiderio affici; catulorum ſic curâ tangi; præ metu etiam aliò eos transferre? Denique multos etiam in annos meminit, & beneficii, & injuriæ acceptæ; ut alia id genus prætercam.

Sed ictus hoſce levi amictu exire ſe poſſe Pereira arbitratur. Putat enim, ut nos non ideo rationem tribuimus beſtiis, quia tam multa actus faciant ſimillima humanis: ita neque iis adſcribendum eſſe ſenſum, etſi, quæ agant, ſimillima ſint actibus animæ ſenſivæ. Nec eo movetur, quòd tam diſſimiles ſint animantium actus, imò contrarii prorſus: quia, ut air, natura etiam pro rebus, in quas agit, contraria operetur. Vnde poëta *:

Limus ut hic dureſcit, & hæc ut cera liqueſcit,
Vno eodemque igni.

* Pharmaceutria.

Sed longum eſſet omnia ex opere tam operoſo hominis & acuti, & docti, adferre pro ridicula ſententia, quam diximus. Nunc ſuffecerit, quòd longè aliter ſacra philoſophetur Scriptura: ut quæ Iobi cap. XXXIX, 28, dicat, equum exhortatione ducum ad bellum incitari: & Ieſa. I, 3, à bove cognoſci poſſeſſorem ſuum, & ab aſino præſepe domini ſui.

Ab hac opinione, qua beſtiæ ſenſus creduntur expertes, ad alteram venio: ſecundùm quam, ut Sextus Empiricus † ait, ὐδὲν ἐςιν ζῶον ἄλογον, ἀλλὰ καὶ νῦ, καὶ ἐπιςήμης δεκτικά ἐςι πάντα· *nullum eſt animal rationis expers; ſed omnia ſunt intelligentiæ, & ſcientiæ, capacia.* Hanc ſententiam Parmenidi, Empedocli, & Democrito, tribuit Stobæus in Eclogis Phyſicis *. Anaxagoras quoque interdum in hanc opinionem inclinavit; teſte Ariſtotele lib. I de anima, cap. II ‡: ubi agnoſcit quidem, non uno loco dicere, mentem eſſe ejus cauſſam, quod rectè, & pulchrè, ſe habet: ſed addit, alibi tradere, τὸ νῦν εἶναι τὸ αὐτὸν τῇ ψυχῇ· ἐν ἅπασι γὰρ ὑπάρχειν αὐτὸν τοῖς ζώοις, καὶ μεγάλοις καὶ μικροῖς, καὶ τιμίοις, καὶ ἀτιμιωτέροις· *idem eſſe mentem, & animam: mentem enim omnibus ineſſe animalibus, tam parvis, quàm magnis; tam vilioribus, quàm honeſtioribus.* Plutarchi quoque ea eſt opinio, libro, quòd beſtiæ utantur ratione: item lib. de comparatione aquatilium, ac terreſtrium. Adhæc Porphyrii in III de Sacrific. Ex junioribus ſimiliter Valla Dialect. cap. IX, & Antonius Cittadinus in lib. I Poſt. Analyt. cap. III.

† Pyrrhoniarum Hypotypoſ. lib. 2, cap. 5.

* pag. 93. edit. Plantin.

‡ cont. 24.

Moventur hi omnes mirandis illis, quæ à mutis fiunt animantibus. Sed non aliud ex iis evincitur, quàm ineſſe beſtiis umbram quandam, ac ſimilitudinem rationis humanæ: ut non propriè, ſed ſolum κατὰ μεταφορὰν, ratiocinatio iis tribui poſſit. Nec obſtat quòd experientiâ conſtat, etiam beſtias delirare. Delirium enim non rationis, ſed ſenſuum interiorum affectio eſt. Dixeris, à mutis etiam animantibus intelligi univerſalia. Tam enim canes, & feles, quàm infantes noſtros, primùm ignem attingere intrepidè: ſed, ſæpius læſos, diſcere hoc, ut ſibi caveant: nec aliunde id provenire, quàm quia experimento cognorint, ignem urere; eoque tam beſtiam, quàm hominem, ex particularium notitia devenire ad cognitionem rei univerſalis. Equidem non in eo operam inſumam, ut omnis univerſalium notitia beſtiis adimatur. Sufficit, ſi illa hominum, & beſtiarum notitia diſtent immane quantum: ut ſatis liquebit, ſi, quid univerſalia ſint, diſtinctiùs expoſuero. Neque jam loquar de univerſali intentionali, ut ſunt *omnis*, *multus*; quod eſt diſtributivum: ſed de reali duntaxat, cujus univerſalitas conſiſtit (liceat uſitatis Scholaſticorum vocibus uti) vel in cauſſando, vel in eſſendo, vel in prædicando. Primi generis ſunt Deus, & materia prima: quæ à mutis cognoſci animantibus, nemo dixerit. Nam materia prima non intelligitur, niſi ex ἀναλογίᾳ rerum artificialium; ubi videmus, ea, quorum unum ex altero fit, materiâ convenire; ut omnino de naturalibus, quæ itidem commutantur, idem ſtatui oporteat. Religione autem, & cultu divino, vel maximè à beſtiis diſcernimur. Vniverſale in eſſendo vocant, quod aliter *univerſale in multis*: uti illud in prædicando vocatur *univerſale de multis*. Hoc univerſale in multis, uti & illud de multis, trifariam attenditur. Primum, ut eſt ipſum ſingulare, non ἁπλῶς quidem; ſed quatenus in eo conſideratur natura communis per indifferentiam. Exemplo fuerit Sol, qui unicus eſt: & tamen non ſolùm conſideratur, ut ſingulare, ſive ut eſt actu: ſed etiam, ut univerſale in ſingulari illo concluſum. Ac par ratio hominis, conſiderando id tempus, quo ſolus Adam foret. Nam attenditur hìc natura humana, tum ut in uno fuit Adamo, ac incommunicabilis erat: tum in ſe, quomodo communicabilis fuit, & actu poſtea communicata eſt Evæ, ac communibus liberis, & poſteris. Priori modo habemus ſummum unitatis gradum, planeque individualem: ac Scoto dicitur *hæcceitas*. Altero modo eſt minor unitas, quia jam conſideratur natura, ut communicabilis: eſtque univerſale, ſed potentiâ remotâ; ut idem Scotus ajebat. Eſt quidem utrobique res una: attamen conſiderandi modus eſt diverſus. Quippe unum animo obverſatur abſque altero; homo ſine hoc homine. Quis verò dixerit, beſtias ex uno, quod viderint, individuo, mox reapſe cogitationem concipere de naturæ talis communicabilitate cum aliis individuis? Alter autem modus univerſè conſiderandi naturam humanam eſt is, quo ſpectatur, ut jam actu communicata pluribus; puta Evæ, Caino, Abelo, aliis. Diciturque hoc univerſale potentiâ propinquâ. Atque id ſolum eſt, cujus confuſam fortaſſe notitiam aliquam

Digitized by Google

quam bestia nanciscatur. Estque ea cognitio simplicis intelligentiæ. Tertius autem modus considerandi est in illo, quod universale est actu: ubi non simplex est intelligentia; sed comparativa, sive in ordine ad singularia. Quippe hîc natura illa communis consideratur absque conditionibus individuantibus: atque ita opponuntur homo, ut est species; & hic homo, puta Adamus, vel Socrates. In triplici hac consideratione universalis in essendo, prima se habet instar hominis vincti; ubi est remota ad cursum potentia. Altera instar soluti, sed adhuc stantis; estque propinqua ad currendum potentia. Tertia autem confertur homini actu currenti. Vti verò extra animam non reperitur, nisi actu singulare: ita actu universale non est, nisi in anima. Potentiâ autem universale, seu illa sit proxima, seu remota, tum in anima invenitur, tum extra animam. Ac quidem extra eam, quia citra considerationem nostram homines conveniunt naturâ communi. In anima autem, quatenus mens communem hanc naturam abstrahit ab iis, quæ singularibus conveniunt, ut talia sunt: sic enim opponuntur species, & individua. Dixeris, universale omne esse in rebus cum conditionibus individui propriis: eoque falsum esse intellectum, si aliter consideretur. Sed, ut recte ait Aristoteles, lib. II φυσικῆς ἀκροάσεως cont. XVIII, οὐ γίνεται ψεῦδος χωριζόντων. *abstrahentium non est mendacium.* Nempe *abstrahere* nihil est aliud, quàm ex rebus conjunctis unum considerare sine altero. Vt si in cratere attendas circulum, non materiem auream; in pomo colorem, non saporem. Porrò quin illa universalis naturæ ab individuantibus conditionibus abstractio sit hominis propria, nemo in dubium vocârit. Videmus igitur, ut concedamus, bestias ad aliquam pertingere notitiam universalem; id non nisi ad secundam universalium notitiam pertinere. Iam hæc ipsa, præterquam quòd confusa adeo sit, & distinctæ illius umbra; quàm sanè angustis limitibus continetur! Hoc parebit cogitanti, ut prorsus exigua sit omnis notitia, quam singulæ species bestiarum sortitæ sunt. Canis, ut nôrit leporem sectari, nescit cuniculos agere, instar leporis. Lepus, sive cuniculus, ut sciat cuniculos agere, nescit venari instar canis. Nec ut naturam hanc mutent, humanâ possunt institui industriâ. Et utcunque paullò latiùs quorundam pateat sagacitas: solùm tamen cura est ac sollicitudo rerum earum, quæ faciunt ad corporis conservationem. Homo autem se diffundit per omne artium genus. Animo complectitur doctrinas universas. Quot ejus inventa! Vrbes, legesque condit. Alia innumera utiliter prospicit. Nec modò cogitat de propinquis; sed etiam speculatur, quid rerum geratur apud Antipodes. Et, quod omnium præcipuum, animum ipsis infert sideribus: eorum motus, & magnitudines, observat: inde & anni quantitatem, & dierum noctiumque inæqualitatem cognoscit: deliquia cælestia, quotquot fuere, recolligit, futuraque prænunciat. Atque ob istorum contemplationem, quæ tam varia est, tam miranda, ex communiori opinione, ἄνθρωπος dici putatur, non quidem, quasi ἀναθρῶν ἃ ὄπωπε, *perspiciens, quæ vidit*; uti apud Platonem est in Cratylo *: sed potiùs, ut est apud Etymologum, ex ἄνω, *sursum*, & ἀθρεῖν, *videre*; quia Deus, ut Naso ait †,

* pag. 399. edit. H. St.

† 1 Met. fab. 2.

Os homini sublime dedit, cælumque tueri
Jussit, & erectos ad sidera tollere vultus.

Nec tamen hic consistendum in oculis corporis. Nam, ut Galenus * objectat, ad cælum iis intuendum magis est idonea ejus piscis figura, qui non tantum λύκος †, *lupus*, ἡμεροκοίτης *, q. d. *dediedormiens*, καλλιώνυμος, sive *pulchrinominis*; sed etiam dictus est οὐρανοσκόπος †, hoc est, *cæli speculator*; nempe quia, velit, nolit, semper cælum videt; sic ut neutiquam sit opus eum reflectere collum; quod in homine exigitur, sed asino pariter. Imò & aves collo oblongo, & sursum, & quaquavorsum, omnia commodiùs homine intuentur. Quamobrem non quidem negârim, hominem rectum esse conditum, ut videat cælum; atque inde fortasse etiam ἀνθρώπου ei nomen datum esse: sed contendo, si à suspiciendo sic dictus est, non tam ab operatione sensus, quàm rationis, ita nuncupatum: præsertim cùm iis, qui prosâ scripsere, ἀθρεῖν potiùs *considerare*, quàm *videre*, significet.

* lib. 3 de usu part. cap. 3.

† Athenæus lib. 7.

* Oppianus, & Hesychius.

† Athen. lib. 7.

Ad intellectum illud quoque pertinet, quòd cùm sensus appetat jucundum, fugiat molestum: intellectus contrà, sive ratio, phantasiam & appetitum moderetur, ac temperet. Atque inde est, quòd bestiæ præferant bona præsentia, ac jucunda: homo autem, dum rationi auscultat, bonum honestum, ac quod postmodo erit salutare, præponat iis, quæ in præsentia summam adferrent delectationem.

Nec intellectu solùm homo à cæteris differt animantibus; sed etiam voluntate; cùm liberè anima agat humana, illa aliorum animalium, necessariò. Quippe homo deliberat, an expediat hominem interficere; & ut optimè id fieri queat. Non itidem consultat felis, an necare murem velit, & quâ id viâ facillimè possit. Non enim, uti homo nunc hoc, nunc isto agit modo; sed similiter semper. Quomodo & hirundines eâdem semper ratione nidificant; sub tectis, non sub arboribus: araneæ etiam simili ratione telas texunt: ut satis liqueat, ea ab instinctu fieri naturæ.

Atque ex hisce appâret, quantum operationibus humana antistet anima belluinæ. Cæterum Pythagoras, imò, si Plutarchum * audimus, etiam Plato, arbitrabatur, solas quidem hominum animas hosce nobilissimos actus edere: illas verò bestiarum λογικὰς μὲν εἶναι, οὐ μὴν λογικῶς ἐνεργούσας παρὰ τὴν δυσκρασίαν τῶν σωμάτων, καὶ τὸ μὴ ἔχειν τὸ φραστικόν· *rationales esse, tametsi non agant rationabiliter, cùm propter temperamentum inidoneum, tum quod careant*

* de placitis philosoph. lib. 5, cap. 20.

facultate eloquendi. Nec sanè aliter statui queat; si animæ humanæ in alia transeant corpora, sivè hominum, sive rationis expertium: ut Pythagoram sensisse, etiam in vita ejus legas apud Laërtium, & Malchum sive Porphyrium: item Plutarchum in Symposiacis, Philostratum lib. VIII de vita Apollonii. Idem ex poëtis tradunt Horatius lib. I, od. XXVIII, Ovid. XV Metam. Ausonius epigr. in Marcum: ex Grammaticis, Hyginus fab. CXII, & Agellius lib. IV, cap. XI: ex Theologis nostris, Tertullianus, cum alibi †, tum de anima cap. XXVIII, XXXI, & XXXII, Tatianus adversus gentes, Origenes in I contra Celsum, Lactantius lib. III, cap. XXVIII, & XXIX, item lib. VII, cap. XXIII, Hieronymus apolog. adversus Rufinum, & lib. II adversus Iovinianum: adhæc Chrysostomus, Augustinus, Cyrillus, alii. Putabant autem Pythagoræi, corpora cuique aptari pro vitæ genere, quod antè egisset. Quomodo &, secundùm Platonem in X de Legibus, Orpheus à morte esset cygnus; Thamyras, philomela; Ajax Telamonius, leo; Agamemnon, aquila. Sic ab iis creditum (verba B. Ambrosii * sunt) *magnorum philosophorum animas in apes, aut luscinias, demigrare; ut qui ante hominum genus sermone pavissent, postea mellis dulcedine, aut cantus suavitate, mulcerent.* Ac hoc quidem philosophis illis tributum pro præmio. Parque ratio pœnarum, quæ manerent improbos. Nam, ut Theodoretus † ait, bilis amaritie, & iracundiæ veneno plenos, converti putabant in serpentes; rapaces, in lupos; fraudulentos, in vulpes; & ita in cæteris. Atque ejusmodi (ut Tertullianus * vocat) *animæ recidivatum*, etiam credidit Iulianus Desertor: qui & se habere ajebat animam Alexandri M. eoque intrepidè adeo se præsentibus quibusque objectabat periculis. Vide Socratem lib. III Histor. Eccles. cap. XXI.

† adversus gentes cap. 48. & de Resurr. cap. 1.

* lib. de bono mortis cap. 10.

† epitome divinorum decretorum cap. de Homine.

* de Resurrect. carn. cap. 1.

Vt autem fœcundus est error; cùm Pythagorici putarent, animas esse ambulatorias; eandemque nunc hominis, nunc bestiæ, animam esse: propterea quoque abstinebant esu carnium; *ne fortè*, ut Tertullianus † ait, *bubulam quis de aliquo proavo suo obsonaret.* Noti hac de re versus Ovidii in XV Met. Empedoclis quoque eandem in mentem versus habemus apud Sextum Empiricum adversus Mathematicos *. Nec dubito, quin Empedocleos illos in animo habuerit Naso. Iis Siculus ille conqueritur, quòd dum multi interimunt bestias, & inde ciborum lautitias apparant; subinde fiat, ut patrem filius necet, deque eo epuletur; liberi item matres suas perimant, ac visceribus condant.

† Apologetici cap. 48.

* pag. 331, edit. Aurel. ... ana an. 1621.

Ei tuendo inter cætera pugnabant Pythagoræi, quòd unus sit mundi spiritus; quo proinde homo, & bestia, colligentur, ac regantur: nec vinculum hoc, quo natura, sive Deus, utrumque eorum obstrinxit, citra injustitiam rumpi queat. Sed non inscitè hos eo refellit Sextus Empiricus †, quòd spiritus iste, quem & mundi animam nuncupant, etiam permeet plantas, ac lapides; & Pythagorici tamen fateantur, nullo naturæ vinculo homines obligari, quo minùs & plantis vescantur; lapidibus verò, atque aliis, utantur ad usus suos, etiam spurcos dixerim.

† ibid.

Imò hoc de ciborum discrimine sponte suâ corruit everso dogmate μετενσωματώσεως, sive παλιγγενεσίας; quod etiam deseruit Timæus Locrus, licet Pythagoricus: solidéque id diluit Lactantius lib. III, cap. XVIII; ubi sic loquitur: *Animas de corporibus in aliorum corpora commeare, & vanum, & impossibile est. Vanum, quia necesse non fuit, veteres animas in nova corpora inducere; cùm idem artifex, qui primas aliquando fecerat, potuerit semper novas facere. Impossibile, quia rectæ rationis anima tam immutare naturam status sui non potest, quàm ignis, aut deorsum niti, aut in transversum, fulminis modo flammam suam fundere.* Mirum interea, Lactantium non ἁπλῶς hîc dicere, ἀδύνατον * esse, ut anima immutet naturam status sui; sed hoc tantùm contendere de anima rectæ rationis. Quare videtur aliter sensisse de animis impiorum: ut in quos potestatem habeat spiritus malignus, unde in arte magicâ verti possint in lupos. Cujusmodi conversionem non solùm agnoscunt Maro †, & poëtarum alii: sed Plinius quoque lib. VIII, cap. XXII. Sed parùm ad rem facit, piine, an impii sint, quorum animæ in bestias transeant. Omnino enim, ut ex perfecto animali aliud fiat animal perfectum, longè exsuperat vim creatam: quodque Deus creaturis omnibus negavit, id non absque impietate illis adscribitur. Nec obstat confessio propria eorum, qui se lupos prædicant. Subinde enim morbi est genus, quod λυκανθρωπίαν vocant. Proficiscitur autem à copia atræ bilis: hoc ita hominum phantasiam depravat, ut videantur sibi lupi; aliqui etiam, lupino more, oves, vel homines, invadere studeant. Vide Paulum Æginetam lib. III, cap. XVI, & Aëtium lib. VI, cap. X. Talem se credidit pater Præstantii, apud B. Augustinum lib. XVIII de Civit Dei, cap. VIII. Item Borussus ille, de quo Georgius Sabinus in Ovid. VII Metam. Præterea alius Ioa. Ewichio lib. de nat. sag. memoratus; qui, cùm sibi lupus videretur, sub fœnum se recipiebat, & à rusticis nimis credulis jam cœperat excoriari, avidis cognoscere, an non quia λυκάνθρωποι dicantur * pellem vertere, pilos interiùs haberet. Equidem vix video, utrùm magis misereri conveniat miseri λυκανθρώπου, qui medici sapientis curæ debuit committi: an potiùs simplicium rusticorum, eum, ut versipellem, excoriare volentium. Nec enim confessioni atrâ bile laborantis; sed suis eos oculis credere oportuit. Et tempora sunt, cùm nihilo plus ipsi sapiunt Iudices; præsertim, ubi vindictæ, vel lucri spes, affulserit. Vt plerique in collegio eorum sint viri vitæ integræ: unius tamen alteriusque impia stultitia, sive malis stulta impietas, sufficeret ad impune illudendum judicum cæteris. Neque propterea existimo, morbo

* impossibile.

† Ecl. 9.

* Plinius lib. 8, cap. 22.

Digitized by Google

ſemper tribuendum, quoties de λυκανθρώποις in quæſtionem venit. Nec enim pertinaciter inficias iero, ſpiritus malignos, ubi vident ſe nanciſci decipi idoneos, (ut fere ſunt atrâ bile laborantes) formâ interdum lupi apparêre; vel veros excitare lupos, qui oves dilanient, aut alia dent damna; interea verò in melancholicis illis, ſomno ſopitis, ſic phantaſiam dirigere, ut hi omnia ſibi agere videantur, quæ faciunt lupi, aut dæmones formâ lupi adſumtâ. Hoc etiam largiar, quandoque homines ipſos in dilaniatione ovium eſſe præſentes: quia, quæ vulnera ſint inflicta lupis, ea illis poſtea compareant corporis humani locis, ac partibus, quæ reſpondeant lupinis. Vt dicendum videatur, homines à ſpiritu malo lupinâ pelle circumveſtiri, aut ex aëre non abſimile quid circumfundi: perque pellem lupinam, ſic membris adaptatam, aut per aëriam ſpeciem facilè cedentem, ita ictus penetrare, ut reapſe iis locis ferro vulnerentur. Vel ſi hoc durius creditu eſt, ſaltem, dum à dæmone, vel lupis veris, iſta fiunt inter pecudes: mali ſpiritus alto ſopitis ſomno vulnera ſimilia infligunt domi: quæ hi foris credunt accepta, quia, quæ foris fierent, in phantaſia à dæmone repræſentarentur domi. Vtrumque iſtorum placuerit, extra controverſiam poni debet, nec animas humanas in corpora migrare lupina, nec humana corpora in lupina converti.

Objectant nobis de Nabuchodonoſoro; de quo Daniel * narrat, *à filiis hominum abjectum cor ejus cum beſtiis poſitum, & cum onagris habitâſſe, herbam tanquam bovem comediſſe, rore cæli corpus ejus tinctum, donec corpus illius pilis, ſicut aquila plumis, veſtiretur; ungues etiam eſſent, ſicut avium.* Sed non tam hæc ſignificant, feram factum; quàm ita efferatum, ut in figura humana feræ eſſet ſimilis, temperamento immutato, corruptâ imaginativâ, ſic ut morbo, eoque lycanthropiæ non abſimili, quadrupes ſibi videretur, atque, ejus inſtar, humani fugiens conſortii, manibus, & pedibus inter feras diu noctuque ſub dio reptaret, gramine etiam veſceretur, pilis & unguibus inhorreſceret, nec loqueretur, ſed potiùs incondito ſtrideret ſono. Quomodo Rupertus Tuicenſis propheten interpretatus in ſexto de victoria Verbi Dei, cap. poſtremo. Ac ſententiam hanc etiam admittunt, quæ de eo legas apud Gregorium Magnum in Iobum lib. v, cap. vi. Vbi priùs inquit, *In irrationale animal verſus eſt.* Subjicit autem, *Quem communem cum hominibus habuit ſenſum hominis amiſit.* Planéque repudianda eſt ſententia, quam Flavio Ioſepho, ſed perperam, tribuunt Nicolaus Lyranus, & Dionyſius Carthuſianus. Item, quæ de ipſo legere eſt apud Dorotheum Tyrium †: ſed ſuppoſititium ſcriptorem, judicio etiam Molani, Bellarmini, Poſſevini: fortaſſe Dorotheum, abbatem Romanum, ut viſum Baronio *. Scio idem legi apud Epiphanium in vita Danielis. Sed nec opuſculum illud de prophetarum vita, & interitu, magno illi Salaminis apud Cyprios epiſcopo ſatis dignum exiſtimo. Multa adeò ex Thalmudiſtis hauſit incerta, imò falſa. Nec ejus libelli meminit Theologorum veterum quiſquam.

* cap. 4, verſ. 22 & 30, & cap. 5. verſ. 21.

† in [illegible]opſi de vitis, ac morte prophetarum, & Apoſtolorum.

* ad Martyrologium Rom. Iun. 5.

Atque hæc univerſè ſufficiant de dignitate, & excellentia, animæ humanæ ſupra belluinas. Ac debent iſta nos plurimùm excitare ad amandum, & laudandum Deum, qui nos creârit homines. Sed ut pleniùs aſſequamur tam nobile beneficium; deinceps etiam particulatim, & diſtinctè, vires ſive facultates animæ conſiderabimus. Nam quomodo ſatis grati ſimus, ſi nec eorum fuerimus gnari, quibus nihil majus, ac præſtantius, nobis divina contulit bonitas?

CAPVT XLII.

Duas eſſe animæ rationalis facultates; unam intelligendi, volendi alteram. Eas ab anima eſſe re ipſâ diverſas; ſed inter ſe differre conſiderandi modo; idque trifariam; objectis, officiis, & operandi ratione. Diſcrimen intellectus agentis, & patientis; idque illuſtratum ſimilitudine lucis, oculi, ac coloris. Quid impulerit Ariſtotelem, ut induceret intellectum agentem. Cur agenti, & patienti intellectui, hæc data ſint nomina. Cur prior intellectus Ariſtoteli vocetur forma formarum, *&* locus earundem. *Quomodo intellectus ſpeculativus è corporibus adſcenderit ad animam, hinc ad intelligentias, inde ad Deum. De triplici mentis operatione; ad quarum tertiam etiam conſcientia pertineat. De operatione intellectus rectâ, & reflexâ. Mens intelligit tum ſingulare à phantaſia repræſentatum; tum univerſale, quatenus univerſalem naturam abſtrahit à conditionibus individuorum. Vtrùm prior ſit ſingularium, an univerſa'is intelligentia. Fœdus Averroiſtarum error de uno hominum intellectu tam patiente, quàm agente, refellitur. Si intellectus agens Ariſtoteli ſit ſubſtantia κατ' ὀυσίαν ſeparata ab anima humana; non per eam intellexiſſe intelligentiam infra Lunam humano generi deſtinatam; ſed neque intelligentiam orbis Lunaris; verùm mentem ſupremam, quæ diurnum motum efficere putatur: eaque opinio ex Aphrodiſienſi declarata. Nihil opus eſſe, duabus animæ rationalis facultatibus, intellectui, & voluntati, ſuperaddere tertiam, memoriam eorum, quæ ſolâ ratione percipimus.*

QVemadmodum duæ ſunt facultates animæ ſenſivæ, ſenſus, & appetitus; cui locomotiva ſubſervit: ita & animæ rationalis gemina eſt facultas; una apprehenſiva, quæ eſt intellectus; appetens altera, nempe voluntas. De iis Durandi * illa opinio eſt; etſi hæ facultates reapſe differant ab anima; non tamen re ipſa differre inter ſe; ſed unam eſſe potentiam pro diverſis officiis diverſimodè nuncupatam. Contrà Scoti † opinio eſt, nec inter ſe, nec ab anima diſcrepare; ſed eas ipſam eſſe animam diverſimodè conſideratam. Tertia eſt opinio Thomæ †, uti & Cajetani, intellectum, & volun-

* in 1. diſt. 3. qu. 2. 3. 4.

† in 2. diſt. 16, qu. 1.

† part. 1. qu. 77. art. 1.

Digitized by Google

& voluntatem, & ab anima, & à se invicem, esse diversa. Quibus de sententiis sic Gregorius de Valentia *: *Quælibet sententia ex his est probabilis; neque aliqua illarum manifestè demonstrari potest; neque magni etiam refert, quænam sit probabilior.* Interim Scoti sententiam, ut ferè alias, ita hac etiam parte, sequi maluit Cæsar Scaliger Exercitat. CCCVII, § 15. Eam his verbis satis dilucidè expressit: *Intellectus ac voluntas, etsi sunt una res, tamen distinguuntur ratione. Sunt enim affectus animæ proprii, non accidentales, sed una res cum ipsa. Sicut Vnum, Bonum, Verum, sunt affectus ipsius entis: una sanè res, atque eadem cum ipso ente. Sed & ab eo, & inter se distinguuntur per definitionem, ad hunc sanè modum. Quia in prima natura statuitur ipsum ens. Quæ natura quodammodo se ipsam profert, atque efficit, ut sunt Vnum, Bonum, Verum. Quæ est alia formalitas ab illa prima formalitate. Quia alia est apprehensio entis, ut est Ens; alia, ut est Vnum. Hoc enim ex illo sequitur, atque ex eo nascitur; sed non extra ipsum. Vna enim res est. Sic una res, anima, intellectus, voluntas. Anima tamen essentiam dicit. Intellectus ea est ipsa essentia, ut apprehendit. Voluntas est idem, quod illa essentia intelligens, atque extendens sese ad illam rem cognitam potiundam.* Secundùm hanc opinionem, dicendum, eam esse animæ simplicitatem, ut non agat per quædam sibi inhærentia; sed per essentiam suam, & intelligat, & velit. Mihi Durandi opinio imprimis placet. Nam eam esse animæ nostræ simplicitatem, vix in animam induco; eoque non paullo illud simplicius ac verius videtur, facultates revera ab anima differre, ut anima sit substantia; facultates verò accidentia sint, quæ ex substantia ejus fluant; non per actionem animæ, sed per simplicem emanationem. Sed quicquid est de isto; saltem facultates inter se non differunt, nisi formaliter, sive considerandi modo. Quod discrimen in tribus consistit. Primùm in objectis, quatenus sunt objecta. Nam licet ens, verum, bonum, sint ἀντιστρέφοντα †: unumquodque tamen apprehenditur, ac cognoscitur, quatenus ens: appetitur autem, quatenus est bonum. Itaque intellectus perficitur cognitione veri; voluntas, fruitione boni. Quod in supernaturali etiam beatitudine locum habet. Nam cognitione Dei ad eum acceditur, ut ea solùm sit beatitas inchoata. Ex intellectione illius oritur amor; qui definiri solet appetitus unionis. Volumus igitur Deo frui, ut summo bono: unde studium, ut ei similes reddamur. Nam & in similitudine Dei consistit hæc conjunctio cum Deo: quoque ei similiores sumus, hoc magis tanti boni participes reddimur. Alterum harum facultatum discrimen est in officiis. Siquidem intellectus est suadere; voluntatis, jubere. Vbi enim intellectus cognôrit, ac judicârit, aliquid esse bonum: suadet hoc voluntati, quæ id deinde fieri jubet. Itaque imperium intellectus est πολιτικόν †, voluntatis δεσποτικόν *. Tertium, quo differant, est in operandi modo. Nam, ut cognoscatur objectum, ferri illud ad animam oportet: in volendo autem mens potiùs ad prosequendum trahitur objectum.

** Controvers. Theol. tom. 1, disp. 6, qu. 3, de potentiis animæ punct. 2.*

† reciprocantia.

*† civile. * herile.*

Nec quia intellectui tribuimus vim apprehensivam, eo id cuivis intellectui concedimus, sed solùm patienti: non quasi duæ sint substantiæ diversæ, quarum una aliquid imprimat phantasmatis, ut iis conspectis altera intelligat; sed quia unus idemque intellectus vim habeat duplicem. Nam intellectus agens, qui Aristoteli † ποιητικός, caussa quidem est apprehensionis: non autem, quatenus est talis, apprehendit, nec intelligit; sed hæc ejus beneficio fiunt. Quippe illustrat phantasmata, illustrataque offert intellectui, ut Aristoteles * vocat, παθητικῷ, sive *patienti*; ut ita eum de potentia in actum deducat. Intellectus autem patiens, ex phantasmatis ab intellectu agente illustratis, elicit species intelligibiles, per abstractionem à conditionibus materialibus: atque ita ex intellectu potentiâ fit intellectus actu. Intellectus igitur potentiâ fit omnia: intellectus ἐνεργείᾳ facit omnia. Perficit enim intellectum potentia, ut fiat id, quod comprehendit. Quibus non parum lucis accesserit, si intellectum agentem consideremus instar lucis †; intellectum patientem, instar oculi; phantasma illuminatum, instar coloris actu visibilis. Quemadmodum enim lumen colores potestate visibiles facit actu visibiles: sic & intellectus agens phantasma potestate intelligibile facit actu intelligibile. Præterea sicuti lumen non solum, sed cum colore conjunctum, locum habet unius agentis in phantasiam: sic & intellectus agens non solus, sed phantasmatibus conjunctus, unum constituit agens; ac phantasma quidem sive objectum respicit, ut ejus actus, & perfectio; intellectum verò patientem, ut agens. Denique quemadmodum lumen facit, ut in corpore quovis non modò tota imago confusè, sed & distinctè, lineæ etiam minutissimæ appareant: sic intellectus agens facit, ut in phantasmatis non conspiciantur duntaxat affectiones principium individuationis sequentes; sed omnes rei naturæ, ac quidditates: idque ut intellectus patiens sumat inde, quod vult, & quod non vult, dimittat: ac propterea segreget naturam singularem, assumat universalem; quod *abstractionem* vocant: ut hinc pareat, eam solius esse intellectus patientis. Quare intellectus agens nihil aliud est, quàm lux à natura mentibus insita humanis, per quam intellectus patiens, phantasmatis illustratis, actu intelligat. Nempe cùm in anima sit facultas intelligendi, ac nulla facultas sive potentia sit frustra, & aliud sit potentia, quam actus: judicavit Aristoteles *, præter intellectum δυνάμει †, etiam opus esse intellectu ἐνεργείᾳ *. Imò Simplicius, eo non contentus, duos statuebat intellectus agentes, quorum uno intelligat homo se ipsum, & mentes superiores; alter autem illuminet phantasmata ad intelligenda intelligibilia materialia, quatenus sunt intelligibilia.

† lib. 3 de Anima, cap. 5, sive alias 6, cont. 17.

** lib. 3 de Anima, cont. 20.*

† Arist. lib. 3 de Anima, cont. 18.

** lib. 3 de Anima, cont. 17. † potestate. * actu.*

Quod ad appellationes ipsas attinet; quemadmo-

Digitized by Google

admodum intellectus agens sic dicitur, quia agit in phantasma, quod illuminat, & in patientem intellectum, quem de potentia in actum deducit: sic intellectus patiens, judice etiam Averroë †, vocatur, quia species intellectus recipit: recipere autem est pati. Sed passio hæc est non perimens, sive corrumpens: verùm perficiens: quomodo nimirum luna patitur à Sole, cùm ab ea lumen recipit; aër item à Sole, & Luna. Nec ineleganter ejus nobis naturam Aristoteles * describit, cùm vocat εἶδος εἰδῶν, *formam formarum*. Nam *forma* est respectu corporis, quia forma est humani corporis, quatenus illud animat; sive quatenus coalitus ejus cum corpore organico hominem constituit. *Formarum* autem additur, quia non utitur organo ad apprehendendas, & cognoscendas species intelligibiles; ut facultas apprehensiva animæ sensivæ facit ad cognoscendas species sensibiles: sed ipsamet in se formas recipit, quas cognoscit. Eandem ob caussam etiam ab Aristotele † vocatur τόπος εἰδῶν, *specierum locus*. Cum enim actu nullum sit ex iis, quæ sunt; omnia tamen spiritaliter recipere, & cognoscere, aptus est. Atque ex his eâdem videre est, cur vulgò etiam dicatur *intellectus capax, materialis, possibilis, aut potentialis*.

† in 3 de Anima, cont. 17.

* lib. 3 de Anima, cap. 9, sive aliis 8, cont. 38.

† lib. 3 de Anima, cap. 4, sive aliis 5, cont. 6.

Intellectus patientis duplex est munus. Nam vel speculatur, vel agit. Speculando pro fine habet verum: agendo autem sibi proponit bonum. Quæ speculatur, quatuor sunt generum; corpora, animæ, intelligentiæ, Deus. Primùm corporea attendit; ubi ante omnia singularia considerat, inde species cognoscit; ut mox pleniùs dicam. A corporeis venit ad cognitionem animæ: atque hic perpendit, ut à conditionibus singularium, quatenus singularia sunt, species abstrahat: quod verè est ipsam animæ intellectionem intelligere. Ab anima ulteriùs provolat ad spiritus ab omni materiei concretione separatos: ad quorum notitiam ex animæ cognitione pertingit. Denique ex mentibus sive spiritibus hisce, qui velut radii sunt mentis divinæ, ad ipsum adscendit Deum; eumque speculatur, velut Solem; cujus luce hæ splendeant mentes, aliáque omnia.

At quando intellectus ad agendum se applicat, ea attendit, quæ à nobis fiunt: ac vel quemque privatim, vel familiam, vel terrarum regimen attingunt.

Altera etiam est patientis intellectus partitio, pro triplici suâ operatione. Prima est cognitio rerum simplicium: ut sunt tum decem summa rerum genera, & quæ sub iis continentur: tum affectiones illis convenientes pro habitudine ac modo conceptus nostri. Priora dicuntur *notiones primæ*; suntque entia realia. Affectiones verò sunt entia rationis, ac vocantur *notiones secundæ*.

Altera operatio est conjunctorum: hoc est propositionum, sive enuntiationum, quæ Ciceroni *effata* dicuntur. Barbari vocant *complexa*: nec barbarè tamen, cùm non inscitè tralatio sit petita à corollis, quæ plectuntur.

Ad secundam hancce operationem pertinent αἱ κοιναὶ ἔννοιαι †: ut sunt principia tum theoretica, tum practica, pro duplici consideratione intellectus, quia vel contemplatur, vel agit; ut antè vidimus.

† notiones communes.

Tertia mentis operatio est ex conjunctis discursus, sive argumentando, sive ordinando. Argumentatio omnis innititur principiis, de quibus diximus; theoreticis quidem illa, quæ cognitionis gratiâ aliquid colligit: practicis verò, quæ eò spectat, ut perficiatur voluntas fruitione boni. Pro quibus duobus duplex est vita; contemplativa, & practica: imò quidam & tertiam vivunt, ἀπολαυστικὴν, sive voluptariam. Deque triplici hoc vitæ genere est decantatum illud in scholis philosophorum [illegible]um, qui secundùm sensum vivit, vitam degere belluinam: vivere humanam, qui eam componat secundùm intellectum practicum: at qui vitam instituat secundùm intellectum theoreticum, vitam vivere divinam.

Inter alia, quæ ex principiis practicis concludimus, etiam ea sunt, quæ dictat cuique sua conscientia, sive συνείδησις, vel συντήρησις *. Est enim conscientia syllogismus, cujus major est principium practicum à conscientia suggestum: minor est bona, maláve actio nostra: conclusio autem actionem ad normam istius principii collatam, aut probat, aut improbat: ex quo, pro conclusionis diversitate, vel tranquillitas animi sequitur, vel intranquillitas. Porrò hoc quoque conscientiæ judicium clamat, Numen esse, quod omnia gubernet, & cuique pro factis præmia, aut pœnas, decernat: præsertim quando sua quemque conscientia vel securum, vel anxium, in iis etiam reddit, quæ mortalium sciat nemo. Quod in tyrannis quoque, circa mortem imprimis, locum habet. Apostolum vide ad Rom. II, 15, & Sap. XVII, II. Item B. Bernardum de interiori domo, sive conscientia ædificanda.

* Συνείδησις, quia sciamus cum legislatore Deo, ejus lege se insinuante animis nostris, & his eadem testantibus. Συντήρησις ἀπὸ τοῦ συντηρεῖν, quod est conservare, quia est habitus principiorum practicorum, quæ animus conservat.

Tertia autem est divisio intellectus. Vnaquæque enim ex hisce tribus operationibus, quas diximus, vel recta est, vel reflexa. Recta, quæ primò fit: ut cum apprehendo hominem, vel hominem esse animal, vel colligo eum habere animam immortalem. Reflexa autem, quando anima cogitat, se ista facere. Sic enim intellectus per reflexionem intelligit se ipsum. Imò in omni judicio videtur esse intellectus reflexio. Est enim judicii opus, ruminare, quod inveneris, vel ab alio didiceris. Id autem quoties fit, ea, quæ priùs animo conceperat, perpendit, ac recognoscit. Vnde & vis ea intellectus à Cæsare Scaligero † definitur, *reflexio mentis super priorem notionem*. Pleniusque antea dixerat *: *Judicium ipsa est ratio: sed differt à se ipsa reflexione tantùm. Exposita enim quæ reperit, aut accepit, accuratiùs recenset: ac quædam admittit, notas aliis inurit*.

† Exercitat. 307. s. 18.

* Ibid. s. 5.

Valde autem ratio fugit, tum Alexandrum, Themistium, Philoponum, tum Capreolum, Cajetanum, Antonium Mirandulanum; cùm ab intel-

Digitized by Google

intellectu humano cognosci negant singularia. Nam si naturæ intellectuali, ut ajunt, repugnaret ea cognoscere, nec Deus illa intelligeret. De humano autem intellectu, contrarium docemur vel iis, quæ de conscientia proximè diximus. Atque hæc intelligentia singularium etiam à morte permanet: ut cognoscimus ex divite epulone, Luc. XVI. Objectant nobis, quòd passim dicat philosophus, sensum esse singularium, intellectum universalium. Sed enim hoc sic restringendum, ut sensus tantummodo singularium dicatur: intellectus verò hoc excellentius habeat, quòd universalium etiam sit capax. Sed neque eo modo capit intellectus singularia, quo sensus. Hic percipit, ut αἰσθητὰ *; ille, ut νοητὰ †. Quæritur, priusne singularia cognoscat, an universale. Nihil certius, quàm intellectum nostrum incipere à notitia singularium. Interea illud quoque evidens, non cognosci singularia perfectè, ignoto universali. Verùm facilè ista conciliantur. Prius enim cognoscimus singularia cognitione confusâ. Hinc devenimus in cognitionem maximè universalium: quia eorum facillima est abstractio. Tum in istorum, quæ minus minusque universalia: ubi abstractio operosior. Quoque universalia magis cognovimus, hoc distinctiori notitiâ singularia intelligimus.

* sensilia.
† intelligibilia.

At fœdior hoc ipso est error Averrois lib. III de Anima, cap. V; ubi unum facit omnium hominum intellectum, re ab animæ substantia separatum, sed singulis conjunctum per insidentes phantasiæ imagines; etiam equo, & asino, lapidi, & metallo, assistentem; sed citra fructum, quia materies sit inepta. Nempe quemadmodum cœlum, & elementa, faciunt σύστημα ‡, quod mundum dicimus: ita censet intellectum ipsum patientem, ac animæ facultatem sensivam, unum fieri secundùm aggregationem, atque ordinem. Itaque bifariam jubet considerare hominis intellectum; ut est intellectus, & ut est forma, quam obtinet, dum nobis unitur. Priori modo ait eum à morte nostra superesse; quippe æternum: nec dare homini essentiam, sed uniri illi per operationem suam phantasmatum interventu. Hanc sententiam etiam sequitur Antonius Mirandulanus evers. singul. certam. lib. XXXII, sect. I, & lib. seq. sect. II, & VI. Similiterque Cardanus *: quem propterea reprehendit, ac refellit Cæsar Scaliger Exercit. CCCVI, sect. 30. Et sanè ea sententia Scripturis è diametro aversatur: ut quæ suam cuique animam, sua etiam à morte præmia, & pœnas, adsignent. Itaque & damnari meruit concilio Lateranensi III, sess. VIII. Sed neque opinio ea Aristotelica est. Aristoteli enim anima non tantùm est operationis principium, sed etiam actus corporis: nec separatum quid ab animæ essentia, sed ejusdem animæ facultas. At si tantùm per operationes uniretur principium illud, quo intelligimus, & movemur: non jam foret pars essentialis compositi, quatenus compositum; nec homo intelligeret, sed aliud extra hominem.

‡ compagem.
* commentario de Anima immortalitate.

Faciliùs igitur adducar, ut Aristoteli censeam intellectum patientem esse partem sive facultatem animæ humanæ; solumque intellectum agentem eidem esse substantiam, ab anima humana essentialiter separatam, atque extrinsecus advenientem, ut animæ nostræ sociata ex intelligente δυνάμει * faciat intelligentem ἐνεργείᾳ †. Sed, præterquam, quòd sic Aristoteli anima humana fuerit mortalis; in controversia manet, quæ sit illa substantia separata, & æterna. Juniorum quorundam opinio est, esse intelligentiam infra orbem Lunarem hominibus destinatam. Sed hoc Aristoteles voluisse nequit; quia non agnovit dæmones, vel intelligentias ullas, præterquam eas, à quibus cœli volvantur. In duodecimo quidem Metaphysicorum, cont. XLIII, & XLIV, disertim ait, tot esse substantias à materia separatas, quot sunt orbes cœlestes: harum autem numerum ex Astrologia peti oportere. Non igitur agnovit intelligentiam ullam orbe Lunari inferiorem. Quare verisimilior priorum est opinio, qui intellexere intelligentiam, quæ orbem rotet quempiam, præcipuè Lunarem, quippe nobis propiorem. Sed obstat, quòd ea, & omnes intelligentiæ, à quibus planetarum orbes moventur, sint virtutes particulares, propriis singulæ orbibus applicitæ. Hoc cùm attenderet Alexander Aphrodisiensis, statuit, intellectum agentem esse ipsum Deum, sive mentem supremam: ut quæ, movendo orbes universos, universum etiam mundum virtute suâ conservet, ac homini quoque vel ad esse, vel ad intelligere, sit necessaria. Verùm hic alia se offert difficultas. Nec enim facile intellectu, quomodo intelligentia illa nobiscum uniatur, nosque illuminet; cum Aristoteles, cujus hi se interpretes profitentur, non agnoscat cœlum agere in inferiora, nisi motu & lumine. Hunc nodum sic exsolvere conatus est Simon Portius ‡: quemadmodum Solis virtus agit in inferiora per virtutem corporalem: sic Deum, vel intelligentiam, agere per virtutem spiritualem ex sese emanantem in animam humanam: vimque istam foris advenientem, ac sese disseminantem per animum, esse id, quod Aristoteles dixit intellectum agentem. Zabarella * idem sentit: & illustrat hanc opinionem eo, quòd Alexander † tradat, humanum intellectum, qui possibilis, sive patiens dicitur, esse instrumentum intellectus divini ad intellectionem producendam: nullum verò agens operetur, nisi in subjecto idoneo. Quemadmodum igitur Solare lumen vitrum transit, non parietem; lutum indurat, non ceram: similiter lumen supremæ mentis intellectionem efficere in solo intellectu hominis patibili: quia nulla sub cœlo res sit intellectus capax, præter animam humanam. Præterea huic firmando adducit illud ejusdem Alexandri in primo sui operis de Anima cap. de Intellectu agente: quòd in omni genere distingui oporteat, quid per se, & primò; quidque secundario tale sit: quodque secundario

* potestate.
† actu.
‡ lib. de mente humana.
* libro de Mente Agente cap. 13.
† lib. 2 suo de anima, cap. 4.

hujusmodi est, ab illo dependeat, quod primò est tale: ac proinde, uti in cunctis visibilibus primum visibile est lux Solaris, & omnis bonitas est ex participatione primi boni, hoc est, Dei: ita quicquid intelligimus, intelligibile reddatur à prima intelligentia, sive numine divino; quod icciroo per separatum illum æternumque intellectum agentem ab Aristotele intelligatur. Ac videri possit Aristoteles eam hausisse sententiam à Platone: quem ita statuisse, Plutarchus tradidit, & ex eo Ioannes Philoponus ad lib. III de Anima, cont. I. Utrùm hoc Aristoteles senserit, haut facilè dixerim. Equidem difficulter adducor, ut credam, Aristoteli fuisse perspectum hunc spiritualem agendi modum in mentes humanas. Sanè & apud Aristotelem, & Alexandrum, & Themistium, atque alios, qui præ cæteris philosophi mentem putantur assecuti, altum ubique de eo silentium est.

Atque hæc dicta sunto de intellectu, quatenus intelligit. Idem verò etiam consideratur, quatenus intellecta conservat: ac memoria intellectualis nuncupatur. Eam Thomas intellectui, & voluntati, ut tertiam animæ rationalis facultatem, superaddit: idque quia non solùm retinemus phantasmata, sed etiam notiones universales, & simplices, & complexas. Sed memoria hæc, ut dixi, nihil est aliud, quàm intellectus, quatenus species reservat. Imò fortasse ne id quidem verum est, species ab intellectu retineri. Nam quid si dicamus, memoriam (quæ sensivæ est animæ facultas) reservare singularia: inque iis intellectum intueri naturam universalem, quoties lubet. Est quidem ad id opus abstractione, de qua antea diximus: sed universalia sæpe repetuntur: unde in intellectu habitus oritur facilè abstrahendi universale ab individuo.

CAPVT XLIII.

Acceditur ad voluntatem; quæ, ut ab appetitu sensivo differat, ostensum. Aliter nos finem velle, aliter quæ volumus propter finem: discrimen etiam esse operum, quæ per naturam possumus, & quæ per gratiam: aliter item comparatum esse cum libertate angelicâ; aliter illâ piorum in hac vita. Arbitrii libertatem non inesse omnibus spontaneis; quando & finem ultimum sponte, at necessariò nihilominus, volumus: sed verè propriéque inesse in illis, ubi possis velle, nolle, vel judicium suspendere. Eamque libertatem veteribus etiam synodis constituti in voluntate: ac Scripturis id consentaneum videri. Idem ratione comprobatum: atque iis quoque, quæ ex Scripturis obducuntur, occursum. Non ab judicio determinari voluntatem, ut multorum est opinio; sed à se ipsa. Nec posse hominem aliter velle malum, quàm prout boni specie vestitur. Voluntatem esse intellectum protensum: eoque ab intellectu solùm considerandi modo differre.

PErgamus considerare, qualis sit natura nostra. Nam quid prodest nôsse mundi cætera, si nos ipsos ignoremus? ubi locum habet illud pii, & cordati, Thomæ Kempensis, *Quando omnia percurristi, quid, te neglecto, profecisti?* Nec enim ista Thomæ verba duntaxat locum habent ratione imbecillitatis nostræ, quæ nos spiritualem quærere medicum jubet, Iesum Christum: sed etiam ratione præstantiæ naturalis; quia absque hoc fieri nequit, ut cognoscamus, quod, & quantum sit Dei beneficium, quòd nos condiderit ad imaginem sui. Quippe, ut antea dictum, non ea tantùm in intellectu, sed voluntate etiam consistit. Deus enim, & sapientia est, cujus luce mens fulget divina; & justitia est, cujus plenitudine divina pollet voluntas. Ab intellectu igitur nunc accedamus ad voluntatem, sive, ut Aristoteles appellat, appetitum rationalem: per quem cognita ab intellectu sub ratione boni, aut mali, prosequimur, vel fugimus. Differt proinde, ab appetitu sensivo, quòd hic propositum habeat bonum à sensu monstratum; voluntas autem, à ratione ostensum. Atque inde liquet, cur sæpius hi duo appetitus animum in diversa trahant: dum appetitus sensivus ad illud attendit, quod suadet phantasia: appetitus autem rationalis sequi mavult consilium intellectus. Nempe phantasia non percipit futurum: eoque duntaxat videt, quid in præsentia sensibus sit jucundum: ratio autem, quæ & futurum prospicit, etiam considerat, quid in posterum prosit. E. G. Ægrotus pharmacum respuit appetitu suo sensivo; quia cogitat esse amarum, eóque sensui ingratum. Ratio autem dictat, ut ebibat; quia sic pristinam recuperare valeat sanitatem. Accedit etiam, quòd cùm nihil sit in intellectu, quod non priùs fuerit in sensu: priùs judicium ferat phantasia, quàm species deferatur ad intellectum. Itaque interdum fit, ut si ingens bonum, malumve, offeratur; appetitus sensivus prorumpat ad consequendum objectum, priusquam ratio, quid fieri conveniat, jusserit: unde postea sæpe sera subit pœnitudo.

Non verò unus est volendi modus. Nam, ut non uno loco rectè observat Thomas Aquinas, voluntas se habet bifariam: ut natura appetitiva, & ut principium electionis. Priori modo tendit ad summum bonum; quod ubi intellectui cognitum, non possumus non id velle. Posteriori modo ex iis, quæ finem tangunt, liberè aliquid eligimus. Quando finem volumus, quod necessitate fit naturæ, & sine electione, βούλησις quidem, sive *volitio*, vocatur; at non βούλευσις, vel προαίρεσις, hoc est, *deliberatio*, vel *consilium*, aut *electio*. Sunt enim hæc eorum, quæ ad finem tendunt. Atque in istis est, quod Græcis αὐτεξούσιον, Latinis vocatur *liberum arbitrium*.

Sed hîc quoque distingui est opus. Nam bonorum alia sunt naturæ, alia excedunt naturam: in prioribus eligendis homo libertate suâ utitur: alia expetere nequit, nisi gratia Spiritus sancti illuminârit. Sive enim intellectum atten-

attendas; non habet is fidem principiis naturâ ignotis: sive consideres appetitum rationalem; in ea à lapsu primævo, corruptione naturæ, quæ quodammodo cessit in naturam, appetitus sensivi insultus reprimi nequit à voluntate, quæ velle nequit ignotum.

Præterea aliter se habet libertas in angelis; aliter in hominibus. Quippe in angelis, bonis dico, voluntas naturâ suâ, ac necessario, fertur, in id, quod specie est bonum; inque eo solùm est libertas, quòd, ubi omnia adsint, quæ requiruntur ad actum voluntatis eliciendum, possit vel hoc bonum eligere, vel bonum aliud præferre. At homo regenitus, eodem tempore, & bonum valet anteferre per gratiam, & malum per naturam: &, quoties utrumque vel bonum est, vel malum; uti bonorum unum uni præferre, ita malorum unum alteri queat posthabere.

Ex his liquet, liberum arbitrium esse ipsam voluntatem, quatenus per eam liberè hoc, vel illud, volumus. *Arbitrii* autem vocabulo, etiamsi utique actum potiùs videatur signare; hic tamen eo utimur pro facultate: ac quamvis propriè videatur vis intellectus, quia ejus est arbitrari, hoc est, judicium ferre de eligendis; hic nihilominùs sumitur pro vi electivâ, cujus actus à voluntate proficiscitur, & intellectu posterior est. Nec enim in eo solùm differt homo à bestia, quòd is, priusquam sponte, & libenter, quid velit, præcedat judicium, sive apprehensio intellectus: sed insuper, quòd si post judicium istud, possit aliter velle, aut omnino nolle, vel etiam suspendere voluntatem, aliόve eam deflectere, quàm ratio monstràrat. Nimirum postquam homo per facultatem intellectivam apprehendit, ac dijudicavit objectum; in idem illud volendi facultate, ut lubitum, fertur; vel sequendo illud, quod intellectus suadet, vel ab eo se, quod dissuadet, avertendo. Nam ut plurimùm quidem homo sequitur judicium rationis practicum; imò, dum rationabiliter agit, semper id facit: potest tamen post longam etiam deliberationem, vel aliud eligere, quàm ratio dictàrat; vel nihil eorum eligere, de quibus erat deliberatum.

Hanc sententiam etiam confirmat, quòd libertas sit potentia activa, ex se, suaque natura, vim habens, vel exercendi, vel suspendendi actum suum: sic ut, positis omnibus requisitis, possit agere, & non agere. Atqui si voluntas determinetur à judicio intellectus, in determinatione eâ magis se habebit passivè; quippe mota ab intellectu.

Libertas arbitrii est potentia, non re, sed ratione solum ab intellectu, & voluntate differens. Intellectus non formaliter, sed radicaliter pertinet ad liberum arbitrium; quia potentia appetitiva sequitur cognitivam.

Præterea libertas significat indifferentiam. At intellectus objectum formale est veritas: quæ indifferens non est, sed consistit in indivisibili. Voluntatis autem objectum est bonitas: unum verò, idemque & bonum est, & malum, pro diversâ considerandi ratione.

Adhæc, si judicium rationis sic exigitur ad agendum, ut voluntas non possit non ei consentire: voluntas nequit, positis omnibus requisitis, velle, aut nolle, vel actum suspendere. Atqui id si est, voluntas non erit facultas libera; quia, judicio constituto, in sensu composito non erit voluntati vis ad resistendum. Pugnant enim ista, ut quid ad actum unum determinetur, & liberum tamen permaneat. Quod B. Bernardus vidit libro de Gratia, & libero arbitrio, ubi ait: *Est ratio data voluntati, ut instruat illam, non, ut destruat: destrueret autem, si necessitatem ullam imponeret, quo minus pro arbitrio suo sese volveret.* Unde liquet, ex Sancti illius mente, non consistere libertatem in actu rationis: sed post eum exspectari consensum, sive influxum voluntatis; in cujus potestate sit, vel consentire, vel consensum suspendere.

Adhæc, ut potentiam ad utrumlibet, quæ philosophis *formalis* dicitur *libertas*, non in intellectu sitam putem; sed in voluntate: facit illud, quòd ea 1 Cor. VII, 37, vocetur ἐξουσία περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, *potestas suæ voluntatis.* Et Sancti Patres appellant *liberam voluntatem*, & *liberum voluntatis arbitrium.* Ut Ambrosius lib. II de Fide, cap. III, Augustinus lib. V. de Civit. Dei, cap. IX, & lib. de Libero arbitrio cap. I: item Damascenus Orth. Fid. lib. II, cap. XXV. Præterea illud antiquitati est congruentius; ad vocationem efficacem, & vivificationem hominis spiritualis, non sufficere illuminationem mentis; sed porrò requiri emollitionem cordis. Alioquin nihil opus foret, Deum, post lumen intellectus practici, dona infundere in voluntatem: quod adversatur Patribus Africanis Concilii Carthaginensis III *, can. 5. Verba ejus sunt: *Item, quisquis dixerit, eandem gratiam Dei per Iesum Christum, Dominum nostrum, propter hoc tantùm nos adjuvare ad non peccandum, quia per ipsam nobis revelatur, & aperitur, intelligentia mandatorum, ut sciamus, quid appetere, quid vitare, debeamus: non autem per illam nobis præstari, ut, quod faciendum cognoverimus, etiam facere diligamus, atque valeamus: anathema sit. Cùm enim dicat Apostolus* †, *Scientia inflat, charitas verò ædificat: valde impium est, ut credamus, ad eam, quæ inflat, nos habere gratiam Christi: ad eam, quæ ædificat, non habere: cùm sit utrumque donum Dei; & scientia, quid facere debeamus, & diligere, ut faciamus: ut, ædificante charitate, scientia non possit inflare. Sicut autem de eo scriptum est* ‡, *Qui docet hominem scientiam: ita etiam scriptum est* *, *Charitas ex Deo est.* Unde illud consequi putamus, lucem sive infusam, sive affusam intellectui, non sic afficere, ac dirigere intellectum, ut voluntas pendeat ab eo, velut à caussa ad amorem boni determinante, quasi non possit non ei adhærere, & ejus ductum sequi: sed sic pendêre, ut interim homo determinare aliter voluntatem possit, quàm suasit intellectus. Hæc ita esse, etiam Scripturis firmatur. Ut illo Lucæ XII, 47, & 48:

* *sive ejus, quod perperam vulgo* Milevitanum *vocetur: ut ostendimus Historia Pelagiana lib. I, cap. 44.*

† 1 *Cor.* 8.

‡ *Psal.* 63.

* *Ioan.* 5.

47, & 48: *Ille servus, qui cognovit voluntatem Domini sui, & non præparavit, & non fecit secundum voluntatem ejus, vapulabit multis. Qui autem non cognovit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis.* Clarè dicit, vapulare quemvis, qui non fecit voluntatem Domini: magis autem vapulare, qui scivit voluntatem ejus, nec fecit. Hoc est, cujus mens hactenus illum nacta sit gradum per gratiam divinam, ut intelligat, quid facto opus sit; gratiæ interea ductum sequi nolit.

Et profectò quis nescit, errorem in judicio mentis habere locum: culpam moralem ab eo manare principio, quod voluntarium, & liberum est? Præcepta etiam divina non intellectui fiunt, sed voluntati; cujus obedire est proprium. Neque obstat, quòd Apostolus Ioannes dicat prioris epistolæ cap. II, 4: *Qui dicit, Novi Deum, & mandata ejus non servat, mendax est, & in eo veritas non est.* Item cap. IV, vers. 7, 8: *Quisquis diligit, ex Deo natus est, & novit Deum. Qui non diligit, non novit Deum.* Nec enim hìc de quavis est cognitione sermo; sed salutari duntaxat. Ut sententia sit, notitiam Dei, charitatis expertem, tanti esse, ac siquis non cognôrit Deum. Quod locum habet in cunctis, qui Deum norunt; sed non glorificant eum, nec obediunt, aut qui ab ejus obedientia resiliunt: ut videre est Rom. I, 21, & II Petr. II, 20, item I Iohan. cap. II, & III.

Quamobrem licet fateamur, intellectu non illuminato à Spiritu Sancto, voluntatem erroneo judicii motu necessariò ferri in malum: negamus nihilominus, si is in tantum sit illustratus, ut clarè perspiciatur cœlestis veritas, necessariò, semperque, ex hujusmodi scientia resultare volitionem spiritualis boni.

Quorumdam tamen opinio est, ut magnes trahit ferrum, sic à judicio rationis practico trahi voluntatem; eoque non in summo quidem bono; quod, ut finis, non potest non appeti; in actibus tamen ad finem directis sic à ratione affici voluntatem, ut hæc non valeat respuere, quæ animus vera, rectaque, esse agnoscat. Nam, inquiunt, aut unum est objectum, quod animo se offert, aut multiplex. Si unicum, quomodo aliud velit voluntas, quàm quod solum monstrarit intellectus? Sin multiplex, quomodo non id sequatur, quod pro illo loco, & tempore, meliùs videatur? Voluntas enim non est cæca, sed fertur in bonum cognitum; electioque est præmeditata appetitio unius è pluribus: mali verò non est appetitus sub ratione mali. Quanto hæc magis speciosa sunt, eo digniora, quibus occurratur. Ac primò de unico objecto sic statuimus: non, si intellectus judicet, illud esse conveniens loco, temporique: propterea censere id eo loco, temporéque, amplectendum. Nam quia in iis, de quibus consultatio est, bonum, malumque, obversatur; potest, post latum de convenientia judicium, differre actum in aliud tempus, quo iterum, atque accuratiùs, exquirat. Quâ differendi potestate inter alia mutis præstamus animantibus. Quod si plura sint objecta, possint ea esse æqualia: possint etiam præ inscitia videri hujuscemodi. Æqualium petamus exemplum ex intellectu divino. Habuit Deus in infinitæ sapientiæ suæ thesauris alios etiam modos nec meliùs, nec deteriùs, creandi hominis, leonis, arboris, Lunæ, Solis, mundi universi. Nec eo non condidit hæc istum in modum: sed in æqualibus liberè modum elegit, quem voluit. Et cui fiat verisimile, si homini famelico duo offerantur panes, quos paris esse bonitatis intelligat, paris etiam distantiæ esse videat; sic hæsurum esse, utrum eligat, ut fame potiùs moriatur, quàm, quia discrimen sit nullum, eo unum præ altero eligat? At, inquiunt, semper discrimen erit, vel verum, vel apparens. Minimè verò, quia ut in bilance aliquid apponendo, vel demendo, tandem exacta est æqualitas: sic agi hìc potest, etiam operâ humanâ, dum alter ingenuè semper confiteatur, quantillo ex duobus alterum præferat; & ab altero semper suppleatur, quod deesse alter putat; donec tandem nihil habeat, quod oggerat æqualitati. Sed quicquid de homine fit, saltem Deus ea potest proponere homini, ubi nihil sciat discriminis: nec tamen nulla eo futura est electio hominis, ubi alterutrius eligendi est necessitas. Quod si objecta fuerint inæqualia, possis sic quoque non eligere, quod melius censeas: quia id non necessarium putes ad finem, quem proposueris. Sin judicium fuerit, absque eo non posse te pertingere ad id, quod voles: determinabitur quidem voluntas ad id volendum: sed necessitas volendi non fuerit ex proximo judicii actu, sed prioris actus voluntate. Exemplo fuerit juvenis, qui, vulgivagæ Veneris mala pertæsus, planè decrêrit, uxorem ducere, simulac se obtulerit virgo bene nata, bene educata, formâ uxoriâ, nec suo genere indigna. Offert tandem se hujuscemodi. Iudicat igitur hanc sibi poscendam uxorem: nec, durante talis ducendæ judicio, potest non velle eam conjugem. Sed necessitas hujus est ex volitione, quam præcessisse multò antè dicebamus; non ex actu judicii, qui proximè antecessit.

Neque hinc consequitur, posse voluntatem velle malum, quà malum. Nam intellectus, & voluntas, non sunt duæ substantiæ, sed unius animæ facultates duæ: propriéque anima, sive homo est, qui per facultatem intellectivam dijudicat, perque vim volendi fertur in objectum: atque ita fertur, ut quandóque, relicto bono, quod ratio judicârat, bonum aliud sequatur, seu verum, seu apparens. Tum bono maximè eligendo præfert bonum impar, & inæquale. Sed hoc bonum non eligit ut malum, imò nec ut minùs bonum: sed simpliciter, ut bonum. Nam homini non solum inest τὸ λογικὸν *, unde agit κατὰ τὴν προαίρεσιν †: sed etiam τὸ ἄλογον ‡, eoque cum mutis animantibus agere potest καθ' ὁρμὴν, sive naturæ instinctu. Ut cùm, rejectâ omni

* rationale.
† ex consilio.
‡ ratione carens.

omni cogitatione majoris boni, fertur in bonum minùs eligi dignum: sive id fiat bruto quodam impetu, sive more tyranni; cujus illud *,

Sic volo, sic jubeo; stet pro ratione voluntas.

* Iuvenal. sat. 6. 222.

Nam voluntas etiam, nullâ ratiocinatione præviâ, quædam imperat, tantùm quia vult. Ut valde fallantur, qui ad volitionem omnem deliberationem esse necessariam existimant; cùm sufficiat, ut objectum sit præcognitum. Plurimùm quidem prævia est consultatio. Non tamen hoc de volitionis essentia est, cùm etiam, Aristotele † teste, sine ea esse possit.

† lib. 7 Ethicor. Nicomachiorum, cap. 8, prope finem.

Nec propterea voluntatem esse cæcam existimandum. Nam utcunque intellectus, & voluntas, duæ sint facultates formaliter: revera tamen una sunt facultas: nec voluntas aliud est, quàm intellectus protensus ad volitionem. Non igitur ea fertur in bonum incognitum; sed notitiâ indiget objecti, in quod fertur. Unde licet consequatur, voluntatem esse posteriorem judicio intellectus: perperam tamen hinc colligunt, judicium hoc esse tale, ut absolutè determinet, aliquid esse omnino eligendum: cum sufficiat, judicium hoc esse ejusmodi, ut statuat, aliquid inter alia esse eligibile. Eoque judicium istud non imponit volendi necessitatem; sed relinquit libertatem eligendi. Alioqui intellectus haberet actum per modum imperii; quod voluntatis est proprium; non intellectus, qui est potentia cognitiva; ac propterea non exercet actum suum, nisi per modum apprehensionis, sive judicii; quod non destruit libertatem.

Hæc eo pluribus sum prosecutus, quia libertatis hujus nomine multum Deo debemus. Nam quod est rationis expers, caret libertate agendi: eoque hominis in eo perfectio consistit, quòd habeat libertatem cum aliis substantiis spiritualibus communem.

CAPUT XLIV.

Actus voluntatis, vel elicitus est, vel imperatus: ac posterior hic vel communis nobis cum bestiis, vel proprius hominis. Canes, gallinas, & similes animantes, loqui, judicio Sexti Empirici: ex opinione autem Lactantii, habere quid simile loquelæ; quem quasi sermonem nos licet non capiamus, ipsæ tamen animantes naturâ intelligant. Asinam Bileami non intellexisse, quæ ipsa diceret; uti nec serpentem, cùm loqueretur Evæ; neque canes, aut boves, qui in historiis Romanis sæpius locuti leguntur. Apollonii Tyanei dolus, simulantis se avium linguam intelligere; sed fine bono, ut sic Ephesios faciliùs ad concordiam redigeret. Antonii Delrio geminus error. Vana Erici Norvegiani jactatio. De cane Simonis magi, tauro Rhodio Iovi sacrato, pico Matieno, columbis Dodonæis, equo Xantho, Argo navi, ulmo gymnosophistarum, Causo flumine, nisi illud Nessum malis dicere: quibus omnibus sermonem humanum stulti tribuêre gentiles. Quinque instrumenta loquelæ; guttur, sive aspera arteria, palatum, lingua, labium, & dentes: & ut pro istis magistri Hebræi suas dividant literas. Cur idiomata sermonis vocemus linguas. *Miracula elinguium, qui loquerentur. Ex Aristotelis opinione, vocem à corde provenire: & quid eum in hanc impulerit opinionem: & sententiæ huic obductum, quòd & canes sonum edant, & homines loquantur, corde exemto. Fabula rejicitur de Cercyda, & filio Polycriti Ætoli, & capite tum Publii, præfecti militaris; tum Orphei; de quo, an fuerit unquam, jam olim est dubitatum, & ut verè fuerit, sexcentis sit annis antiquior Cyro; cujus temporibus mortem regis prædixisse fingitur. Quæ loquelæ materia, quæ forma. Mentiri etiam homines verum dicendo, si falsum putent: & veraces esse, falsum dicentes, dummodo verum existiment. Quâ mente Plato dicat, voces naturâ significare. Refelluntur, qui censent, hoc peculiare esse linguæ Hebrææ, quòd ea sit à natura. Ne illud quidem controversiâ carere, utrùm lingua Hebræa, an Syra, vel Chaldæa, sit antiquior. Hebræis unde datum nomen. Nihil solidi pro iis posse adferri, qui nos post hanc vitam ajunt Hebraicè locuturos. Quorundam judicio, quòd furore correpti, linguâ loquantur, quam nunquam didicerunt, à natura hominis proficisci. Contrà ostensum, siquando id contingat, esse illusionem dæmoniacam. Quam misera sit futura hominum vita absque sermone. Cur poëtæ fingant, Tithonum esse conversum in cicadam.*

Actus voluntatis alii sunt eliciti, alii imperati. Elicitos anima per se ipsam exercet: ut sunt intelligere, velle. Quamquam verò voluntas est intellectûs promotio, eoque semper exit; non tamen semper extra hominem fertur. Est enim cum se extendit ad aliquid interiùs agendum: ut cum volo quippiam accuratiùs meditari. Actus imperatus est, quem anima exsequendum inferiori mandat facultati. Estque vel cum rationis expertibus communis; ut manducatio, progressus, & similes; de quibus antea vidimus: vel hominis proprius; ut loquela, sive sermocinatio. Sextus tamen Empiricus, libro primo Pyrrhoniarum Hypotyposeôn, quo loco de primo ἐποχῆς * modo agit †, cùm retulisset, ut canes varient vocem pro affectu, atque idem in aliis contingat animantibus, (uti in gallinis, & similibus, quotidie videmus) colligit inde hunc in modum: Διὰ ταῦτα εἰκότως λέγοι τ' ἄν, καὶ τοῦ προφορικοῦ μετέχειν λόγου τὰ καλούμενα ἄλογα ζῶα· *Meritò propterea animalia, quæ rationis expertia dicuntur, non expertia orationis esse dicantur.* Sed cautiùs de isto Lactantius lib. de Ira Dei cap. VII: *Proprius homini sermo est: tamen & in brutis quædam similitudo sermonis. Nam & dignoscunt invicem se vocibus; & cùm irascuntur, edunt sonum jurgio similem; & cùm se ex intervallo vident, gratulandi officium voce declarant. Nobis quidem voces eorum videntur inconditæ, sicut illis fortasse nostræ: sed ipsis, qui se intelligunt, verba sunt. Denique in omni affectu certas vocis notas exprimunt, quibus habitum*

* judicii suspensi. † pag. 16.

mentis

Digitized by Google

mentis ostendant &c. Fuseque hoc argumentum tractavit nobilis medicus Patavinus De Aquapendente. Sed tantum abest, ut iccirco illis λόγος προφορικὸς, sive sermo, tribui debeat, ut ne quidem id dicere possimus de psittacis, picis, corvis, humanum imitantibus sermonem; utcunque eum intelligamus. Omnis enim sermo est actio intellectualis, atque, ut Democritus, & Epicurus, ajebant, rationis flumen; quia, ut à fonte est flumen, sic à rationis conceptu fit oratio, ratione quasi stillante in linguam, ut ea, plectri instar, aëra percutiens, voces efformet conceptuum, qui à ratione sunt, significativas. Dixeris, obstare his, quòd Num. XXII referatur, asinam Bileami, brutum animal, locutam. Sed huic rei optimè occurrit Cajetanus ad eum locum: *Ne*, inquit, *sis adeo rudis, ut putes per hoc colloquium inter asinam, & Bileam, intellexisse asinam verba, quæ dicebat. Angelico siquidem ministerio formabantur verba, asinino ore: quasi anima intelligeret, & tueretur caussam propriam.* Nempe hoc vult, sermonem istum non fuisse intellectualem actum ratione asinæ; sed solùm ratione angeli, voces istas in asinæ ore formantis. Atque idem dixero de serpente, qui parentes primos decepit. Non intellexit serpens, quæ diceret: sed intellexit diabolus, qui per serpentem loquebatur. Nec multò aliter sentiendum, quando de mutis animantibus simile quid legimus in annalibus Romanis: *Canem locutum*, inquit Plinius *, *in prodigiis accepimus.* Et postea †: *Est frequens in prodigiis priscorum, bovem locutum: quo nunciato, Senatum sub dio haberi solitum.* Quamquam non dubium, quin sæpius ista fuerint commenticia.

* lib. 8, cap. 41.
† lib. 8, cap. 45.

Qui veram esse bestiis loquelam volunt, & quidem habere vocabula nostris respondentia, obducere jam olim solent Apollonium Tyaneum; de quo Philostratus † narrat, ut cùm in luco aliquando Ephesios ad concordiam, seque mutuò alendum, hortaretur; passeres taciti in arbore consederint: tum unus ediderit vocem, ac deinde avolarit; cæterique, clamore item sublato, mox eum sint consecuti: Apollonium primò tacuisse, quasi nihil dicturum: sed cùm videret præsentes, quasi portento aliquo, exhorrescere; retulisse iis, puerum quempiam cum cecidisset, effuso frumento, negligenter satis id collegisse, granis plurimis in angiporto relictis: hoc passerem aliis indicâsse: plerosque tum isse spectatum, veráne dixisset: Apollonium in sermone progressum: redeuntibus qui abierant, nec sine admiratione ac clamore rem veram narrantibus, Apollonium castigâsse Ephesios, quòd, in ista discordiâ, passeribus essent deteriores; quando hi tantâ viverent concordiâ, ut alii aliorum gererent curam. Quod Philostratus fusè refert, id Porphyrius solùm attingit. Sed pro passere hirundinem reponit: proque frumento effuso à puero, asinum ait cum onere concidisse. De onere frumentaceo si dixisset, culpari poterat, quia hirundines non vescantur frumento. Nunc nihil ἀσύστατον * ait; etsi eo nomine culpetur ab multijugæ lectionis viro, Antonio Delrio †: qui & addit, Eunapium propterea prudentiùs dicere passerem. In quo itidem memoria eum decepit, vel alios, quos is secutus. Nam apud Eunapium de hoc silentium est. Philostratum debuit dicere. Idem Porphyrius arbitratus, bestiis suum esse sermonem; ejus fuisse intelligentes refert Tiresiam, & Melampum †. Quasi aliter hi cantus avium intellexerint, quam augurum alii, qui ex oscinum cantu de futuris conjectant. Cæterùm hoc de Apollonio vel planè fabulosum, vel dæmonis indicio cognitum Apollonio, vel à fraude profectum humana; ut si jam ante cum agasone, vel puero, de effundendo frumento, atque aliis, transegerit Apollonius. Sanè Apollonium hunc magnum fuisse impostorem, etiam testabitur Luciani pseudomantis sive Alexander. Pro fabula quoque vel dæmonis præstigiis, habendum; quod apud Olaum Magnum legas lib. III, cap. XIV, Ericum Norvegianum pulte magicâ, (sicut sanguine draconis alii, secundùm Philostratum *) eam rerum omnium scientiam consecutum, ut ferarum pecudumque voces intelligeret. Et, ut ad vetera redeam, ejusdem farinæ est, quod de cane Simonis magi, Petrum Apostolum compellante, in Itinerario Petri legere est, ac Glyca quoque in Annalibus. Etiam fraudi diabolicæ tribuitur à Cyrillo lib. III contra Iulianum, quòd Isigonus Cittiensis scripserat, taurum Iovi sacratum in Rhodo insula non esse humani sermonis ignarum. Nec verisimile est picum Martium Matienæ, Sabinorum oppidi, oracula dedisse: aut Dodonæas columbas idem fecisse in Chaonia: etsi utrumque apud Dionysium Halicarnass. & alios, legere sit. Sed, qui oraculo præerant, usi sunt hisce avibus, ut simplici populo imponerent. Nisi columbæ illæ Dodonææ duæ erant feminæ fatidicæ, quibus inde columbarum nomen datum, quia essent peregrinæ, ac columbarum instar aliunde advolassent. A poëtis verò nemo exigit veritatem; ut quando (sicut Ælianus ait lib. IV Hist. de Animal. cap. LIV) Ομηρος ἔδωκεν ἵππῳ φωνήν· *Homerus sermonem tribuit equo.* In animo autem erat locus Iliad. XIX; ubi equus, nomine Xanthus, Achilli mortem prædicit. Nec animalibus duntaxat sermonem attributum legas; sed etiam plantis, rebusque inanimis: ut quercui, in qua columbæ Dodonææ, proximè memoratæ, consederunt. De Argo navi fatidicâ, (ut est apud Apollonium in IV Argonauticôn) id satis esse à poëtis confictum liquet. Quorum more & Claudianus in Panegyrico Minervam ait

† lib. 4, cap. 1.
* absurdum, sive quod consistere nequeat.
† Magicarum disquisit. lib. 2, cap. 19.
† in 3 de abstinentia, p. 249, edit. Lugd. an. 1620.
* lib. 3 de vita Apollonii.

Arbore præsagâ tabulas animâsse loquaces.

Audaciùs etiam Lycophron navim eam in Cassandra dixit λάληθρον κίσσαν, *loquacem picam.* Sed hæc poëtis concedamus.

Speciosiùs paullò, quod & ulmus Gymnosophistarum salutavit Apollonium; ut est apud Philostratum. Atque hoc ejus, vel Damidis,

aut

aut alterius, commentum Hierocli quoque, ut fabulosum, Eusebius objectat libro VIII Confutationis. Nihilo verius, quod apud Malchum sive Porphyrium legas in vita Pythagoræ, philosophum hunc à Causo † flumine, cum illud transiret, clarè, & audientibus sodalibus, compellatum esse his verbis, Χαῖρε Πυθαγόρα· *salve Pythagora.* Idem narrant Apollonius cap. VI Historiarum admirabilium. Hanc veram esse operis inscriptionem, ostendimus alibi *. Item Diogenes Laertius lib. VIII in Pythagoræ vita; Ælianus Variæ historiæ lib. II, cap. XXVI, & lib. IV, cap. XVII; Cyrillus lib. III adversus Iulianum: ubi flumen illud *Causum* vocat; non *Nessum*, ut est apud Diogenem; non *Caucasum*, ut perperam vulgo apud Porphyrium legitur. Porrò Cyrillus non quidem hoc, ut fabulam rejicit; sed dæmonium in flumine locutum arbitratur. Atque ex his abunde liquet, loquelam esse hominis propriam.

† *sic legendum pro Caucaso fl. ut ex Cyrillo liquet.*

* *de historicis Græcis lib. 1.*

Nunc videamus de caussis loquelæ: ac primùm de efficiente, sive instrumentali caussa, quæ multiplex. Fit enim loquela hunc in modum. Aër è pulmonibus sursum expressus, & per λάρυγγα sive asperam arteriam ad palatum delatus, linguâ, dentibus, & labiis sic flectitur, & concinnatur, ut moderatione eâ fiat vox articulata; quam loquelam dicimus. Instrumenta igitur ejus sunt quinque, quæ dixi: unde & Hebræi literarum alias ajunt gutturis, ut אחהע; quia spiritum edunt motâ radice linguæ: alias palati, ut גיכק; quia mediæ linguæ motu aëra repercutiunt ad palatum: alias linguæ, ut דטלנת; quia extima lingua extimum feriens palatum, gignit tinnitum: alias dentium, ut זסשרץ; in quibus mucro linguæ ad dentes aëra collidit, ut sibilus fiat: alias labiorum, ut בומף; ubi ore & labiis comprimitur aër; duæ etiam, ם, & נ, adjuvantur naribus. De hisce instrumentis sic scribit Lactantius lib. de Ira Dei cap. X: *Lingua intus conclusa vocem motibus suis in verba discernit, & est interpres animi; nec tamen sola potest per se loquendi munus implere, nisi acumen suum palato illiserit, nisi adjuta vel offensione dentium, vel compressione labiorum. Dentes tamen plus conferunt ad loquendum. Nam & infantes non ante incipiunt fari, quàm dentes habuerint; & senes, amissis dentibus, ita balbutiunt, ut ad infantiam revoluti denuo esse videantur.*

Quia verò inter hæc instrumenta principem lingua obtinet locum: inde est, quòd etiam idiomata sermonis, quibus nationes discernuntur, *linguarum* nomine appellamus. Et sanè absque lingua loqui non possumus, nisi Deo per miraculum supplente ejus defectum: ut factum in Reparato, & aliis Confessoribus Vandalis: quemadmodum legere est apud Victorem Uticensem de Persecutione Vandalica lib. III. Est & in Codice Iustinianeo Tit. XXVII, de officio præfecti prætorio Africæ L. I: *Vidimus venerabiles viros, qui abscissis radicitus linguis pœnas suas miserabiliter loquebantur.* Idem testantur Marcellinus Comes, Æneas Gazæus in Theophrasto, Procopius de bello Vandalico lib. I, Gregorius Mag. dialog. lib. III, cap. XXXII, & Isidorus Hispal. in Chronico Vandalorum.

Aristotelis opinio est in animantibus cunctis vocem à corde proficisci. Quod si est, idem de loquela statuendum. Ac censet Realdus Columbus lib. XIV in hanc devenisse opinionem, quia vox amittatur, si unà cum arteriis carotidibus vincias nervum recurrentem, seu reversivum, h. e. vocalem, qui adhæret arteriæ asperæ, inque eam immittitur. Nempe quia non pateat aditus spiritui, qui corde generatur. Sententiam verò Aristotelis eo impugnat Columbus, quòd si *mirâ celeritate quatuor cordis vasa arctè colliges; deinde cor abscindatur; eodemque tempore vincula abscindantur, quibus crura quatuor juncta erant; & in pedes projiciatur: canem absque corde vociferari audias, & progredi videas.* Atque id ipsum etiam oculis nostris Leidæ in anatome Clarissimi Medici, & Anatomici, Petri Pauwii, conspeximus. Idemque in homine locum habet. Sanè Franciscus Baro de Verulamio, Sancti Albani Vice-Comes, narrat in Historia Vitæ ac Mortis *, ut cùm sumtum esset supplicium de proditore; eo jam eviscerato, ac carnifice cor penitus avulsum manu tenente, auditum sit nihilominus, eum tria quatuor precum suarum verba profari. Imò ajunt, in Caria, cùm Cercydas quidam occidisset Iovis Hoplosmii sacerdotem, caput interemti resectum protulisse hunc senarium:

* *pag. 404. edit. Lugd. Bat. an. 1637.*

Επ' ἀνδρὸς ἄνδρα Κερκιδᾶς ἀπέκτανε.
Virum necavit Cercydas super viro.

Narrat illud Aristoteles in tertio de Partibus animalium, cap. X: sed ei fidem non habet. Nam, inquit, *ἀδύνατον φθέγγεσθαι κεχωρισμένης τῆς ἀρτηρίας, καὶ ἄνευ τῆς ἐκ τοῦ πνεύματος κινήσεως· παρά τε τοῖς βαρβάροις, παρ' οἷς ἀποτέμνουσι ταχέως τὰς κεφαλὰς, οὐδέν πω τοιοῦτον συμβέβηκεν· ἔτι δὲ ἐπὶ τῶν ἄλλων ζώων διὰ τίν' αἰτίαν οὐ γίνεται; Fieri nequit, ut caput, resectâ arteriâ, & sine motu pulmonis, loquatur. Nec apud barbaros, qui capita cum summa celeritate abscindunt, tale quid unquam accidisse accepimus. Adhæc in cæteris animalium cur id non aliquando contingat?* Verùm hic locum habet effatum illud ipsius Aristotelis †, *σὺν ὀκνητέον τὸ διαιρεῖν· non est negligenda distinctio.* Quippe est aliqua virtus residua in spiritu animali, quam ei cor impressit, priusquam avelleretur. Id liquet exemplo canis jam memorato, & proditoris illius in Britannia, quem dixi. Qualia tamen in homine sunt rarissima; nec in ullo proveniunt animante, nisi à vehementissimo affectu, & celerrimè ab anatomico, aut carnifice, ablato capite, vel corde exemto. Mox enim & vis ista spiritus à corde separati flaccescit, ac prorsus perit. Atque hoc etiam liquet ex vervece illo, quem Averroës quidem in VII Physicæ Auscultationis ait capite abscisso progressum: sed nunc quidem in hoc, nunc in illud latus inclinantem, ac sic quoque nonnisi ad pauxillos passus processisse. At planè ἀδύνατον *, ut caput rese-

† *lib. 2 Sophist. Elench.*

* *impossibile.*

resectum dicat, quæ homo integer non decrêrat dicere: eoque meritò illud de Cercyda, quod diximus, pro fabula habet Aristoteles. Atque idem judicium esto de illo, quod ex Hierone sive Alexandrino, sive Ephesio, narrat Phlegon Trallianus † de capite infantis à Polycrito, Ætolorum præfecto, geniti; quod, post corpus à spectro devoratum, multa prædixerit. Item quod ex Antisthene Peripatetico idem * refert de capite Publii, militaris apud Romanos præfecti, quòd, comesto corpore à lupo, longum carmen pronunciârit, quo futura continebantur. Qualia satis ostendunt, mendacem Græciam, ut poëta † queritur, nihil non in historia audere. Iam quid de eo censendum, quòd Philostratus in Heroicis † narrat, Orphei caput, Lesbo appulsum, vaticinari solere, ac Cyro etiam regi, cùm aliquos illud consultum Babylone misisset, respondisse hunc in modum: Τὰ ἐμά, ὦ Κῦρε, σά. *Mea, ô Cyre, tua.* Id Cyrum accepisse de locis; eoque ad incrementum imperii retulisse: oraculum autem locutum de sorte, similique vitæ exitu: quod ut Orpheo contigit à Threissis, sic Cyro à femina Scythica præcidendum esset caput. Siquid tale prædictum, quod minimè censeo, fraus fuerit humana, aut dæmoniaca. Nam ut Orpheus fuisset superstes, præscire ista nequiisset. Nunc inter Orphea, ac Cyrum, interjecti sunt anni sexcenti. Imò fortasse Thracius ille Orpheus nunquam fuit. Censuit id Aristoteles *, teste Tullio in primo de Natura Deorum: pluraque de hoc dicimus lib. de Natura ac Constitutione Artis Poëticæ. De instrumentis loquelæ satis egimus: nunc de caussis, quæ naturam ejus constituunt, videamus.

In loquela, ut in aliis artefactis, tum materiam spectamus, tum formam. Materia, & quasi corpus sermonis, est sonus, sive vox articulata. Forma, & quasi anima, est significatio. Significant autem voces articulatæ animi nostri conceptus: uti hi signa sunt rerum, quas animo concipimus. Si aliter res apprehendamus, quam se habent, error est intellectus. Sin secus oratione efferamus, ac animo concepimus, mendacium est. Nec refert, utrùm res se habeat, ut dicimus, modò se aliter habere existimemus. Vt si famulus, ignarus dominum per pseudothyrum exiisse, quò fallat creditorem, domi esse dominum neget. Si orationem cum re conferas, verum dixerit: sin cum mente, fuerit mentitus. Magis autem æstimanda est oratio ex conceptu, quàm re. Ad hoc enim sermo est inventus, ut ἀμέσως † eo mentem animi interpretemur. Quare pro mendace non esset habendus, si cum domi esse dominum putaret, id ingenuè dixisset; etsi sic oratio à re dissideret. Nigidius Figulus * putabat, huic difficultati satis occurri, distinguendo inter *mentiri*, & *mendacium dicere*. Sed qui dicit, quod sentit, propriè mendacium quidem dicit: at verè enunciat res falsò apprehensas. Quod & Cæsaris Scaligeri judicium est Exercitat. secundâ adversus Cardanum; ubi fusiùs de hoc disserit.

† De rebus mirabilibus cap. 2.
** ejusdem operis sive fragmenti cap. 3.*
† Iuvenal. sat. 10.
† in Philo-ctete.
** in iis, qua perierunt.*
† sine alterius interventu.
** Agellius lib 11, cap. 11.*

Significant voces conceptum animi, non naturâ, sed κατὰ συνθήκην, *ex instituto:* ut docet Aristoteles lib. περὶ ἑρμηνείας †. Imò fortasse nec Plato in Cratylo, cum vocabula ait significationem habere naturalem, aliud voluit, quàm bonum ac peritum ὀνοματοθέτην * nomina rebus quibusque imponere, quæ naturis earum conveniant. Sic quidem Platonem, & Aristotelem, conciliant Ammonius, & Psellus. Ac hoc pacto vel maximè naturalis est ea lingua, quâ rebus vocabula dedit Adamus. Sed id quibusdam non sufficit; qui existimant †, *propterea quòd natura feratur ad unum, & cupiat omnes homines inter se consociare unius linguæ communione: manifeste apparere, unam aliquam linguam toti humano generi à natura integra & perfecta datam esse; quia desiderium naturale nullum frustra esset; ut docet Aristoteles 1 Ethic. cap. 1.* Atqui summùm ex hoc argumento sequitur, naturam primævam, ac necdum peccato inquinatam, intendisse illud, ut una esset omnium hominum lingua. Vna autem fuerit quoque, si una sit instituto. Admodum etiam est imbecille, quod ab iisdem * scribitur, *hominem ferri naturaliter ad linguam primam, & eam, quæ in æternum est mansura. Primam autem linguam eam esse, quâ homo omnium primò usus est, & postquam omnes aliæ extiterunt: eam autem esse Hebræam.* Sanè complura adversus hæc adducere possis. Theodoretus † enim Syram linguam credebat vetustissimam: idque quia origines vocabulorum *Adam, Cain, Abel, Noë*, propria sint linguæ Syriacæ. Nec dicere possumus cum Villalpando, sub lingua Syriaca etiam Hebræam complecti: nempe laxiori ejus vocabuli usu; de quo egimus, cum alibi hoc opere, tum imprimis lib. 11, cap. LV. Nam Theodoretus *, in hac ipsa quæstione, opponit linguam Syram Hebrææ. Alii item linguam Chaldæam putant vetustissimam: indeque origines vocum Mosaicarum optimè omnium peti contendunt. Addunt quoque, pro hac sententia facere, quòd in Chaldæa conditum sit genus humanum: tum autem, quòd inde in Cananæam profectus sit pater credentium Abraham: ut priùs Chaldaicè sciverit, quam didicerit Cananæam. Nec enim Abraham Chaldaicè loqui docuit gentes Cananæas: sed peregrinus ipse, si intelligere, & intelligi vellet, coactus est linguam discere Cananæam. Ideo Isaiæ XIX, 18, cum Euangelium Ægyptiis dicitur annunciandum sermone Cananæo: intelligenda est lingua, non quæ in Chaldæa obtinuit, quam posteri Abrahæ ante captivitatem Babylonicam nescivere; sed illa, quam hausere in Cananæa, vel saltem, quæ in Iudæa erat tempore Christi, & Apostolorum: quæ Syra potiùs, quam Hebræa, dicebatur. Hac enim in Ægypto (de qua istic sermo) Euangelium Christi annunciarunt B. Marcus, & alii, qui ab Apostolis eò missi erant. Nec propterea existimandum, eandem planè linguam

fuisse,

† cap. 2, sive de Nomine.
** nominum impositorem.*
† Keckermannus systematis Physici lib. 4, cap. 8.
** Keckermannus ibid.*
† qu. 59 in Genesin.
** loco proximè memorato.*

Digitized by Google

fuisse, Iudæorum, & aliorum Cananææ incolarum. Nam B. Hieronymus, suo in Iesaiam commentario lib. VII, cap. XIX, vers. 18, contentus est dicere, *linguam Cananitidem, & Hebræam, esse confines:* & B. Augustinus in Ioan. cap. XV, *Cognatæ*, inquit, *sunt linguæ, & vicinæ, Hebraica, Punica, & Syriaca.* Qui etsi Hebraicè, vel Syriacè, nesciret; nunquam tamen istud dixisset, nisi sic accepisset ab earum linguarum intelligentibus. Quare sic statuendum linguam Cananæam, & qua utebantur Israëlitæ, solùm discrepasse dialecto: nempe sicut eâ differunt Hollandi inter se, vel iidem à Flandris; saltem non ampliùs, quàm Germani superiores ab illis, qui Belgicam incolunt. Hæc si placent, eadem fuerit lingua Hebræa, ac Cananæa: Hebræa autem dicta sit, quia ex Cananæorum monumentis non alia ad nos scripta pervenerint, quàm Hebræorum, hoc est, Abramidarum. Nec enim omnes Heberi filii dicti sunt *Hebræi*; sed solus Abraham cum posteris. Itaque nec controversiâ caret, quod ab Hebero, Abrahæ tritavo (nam sextâ ab eo generatione Abraham natus) Abramidas nomen *Hebræorum* accepisse, putant Augustinus *, Eucherius †, & alii. Minimè enim absurda eorum est opinio, qui ajunt, ex eo esse nomen Hebræum, quòd Abraham ex locis trans Euphratem venisset in Palæstinam, ab עבר *trans:* juxta illud Iosuæ XXIV: *Ego tuli patrem vestrum Abraham* מעבר *ex trans flumen.* Et LXX hinc Gen. XIV, 13, pro *Abraham Hebræo* legunt Ἀβραὰμ τῷ περάτῃ, id est, *transitori.* Ac placuit hoc ἔτυμον quoque Theodoreto quæst. LX in Genes. Denique, ut lingua Hebræa omnium fuerit prima, (quando & B. Hieronymus * eam omnium linguarum matricem vocat) quomodo hinc solidè adstruas, eâdem nos usuros post hanc vitam? Multa enim tum variabunt; ipsa etiam formandæ vocis ratio. Vt alia mittam; nunc opus est, linguâ vibremus ac moderemur aëra. At in cælis non est futurus aër: nisi placeat dicere cum nonnullis, tantum cuique aëris in os à Deo inditum iri, ut hoc sufficiat ad vocem formandam. Cujusmodi assertiones, nullo fultas fundamento, faciliùs rejicias, quàm admittas. Præterea ut vel penes Adamum iterum esset futurum jus linguæ condendæ; caussam non video, cur necesse sit, eadem iisdem ab eodem imponi nomina. Multa adeò in unius rei natura se offerunt animo, unde peti possit denominatio. Quod clariùs parebit unius rei varias consideranti appellationes, & in eâdem linguâ, & in diversis. Nihil igitur impedit, quo minùs Adamus tum alia rebus indat vocabula, naturam rerum æquè, vel magis, exprimentia. Quod si Deo ipsi visum erit, inspirare beatis omnibus alicujus linguæ notitiam: quis dubitet, linguam eam longè aptiùs omnia expressuram, quàm excogitare aliquam valeat ulla virtus finita?

* lib. 16 de Civit. Dei, cap. 11.
† in Gen. lib. 2, cap. 7.
* in Sophoniam cap. 3, vers. 18.

Alia etiam hic quæstio exsurgit: si, ut dicebamus, sermo ab hominibus sit institutus; neque illi naturale insit quicquam: quomodo furore correpti linguis loquantur, quas nunquam didicerunt. Exemplum commemorat Michael Psellus dialogo de operatione dæmonum: ubi fuisse ait quandam linguâ loquentem Armeniorum, μηδέποτε μηδ' εἰς ὄψιν ἀφιγμένην τούτοις, μὴ ὅτι θαλάμου & κερκίδος εἰδυῖαν πλέον οὐδέν· *quæ nunquam venisset in eorum conspectum; nec ultra thalamum, & colum, sciret quicquam.* Iam & Petrus de Apono, qui Conciliator dicitur, simile adfert exemplum ad Aristotelis sectionis XXX, problem. I: aliud item Pomponatius libro de Incantatione *: aliud Erasmus, & ex eo Cardanus in Encomio Medicinæ: aliud Fernelius lib. II de abditis rerum caussis. Est postremum hoc, de nobili Gallo Græcè loquenti in morbo, cum ejus esset linguæ ignarus. Agnoscit idem Levinus Lemnius in secundo de occultis naturæ miraculis, cap. II: sed caussam ejus petit à natura hominis. *Sunt*, inquit, *humores tam violenti, atque atroces, ut eorum fuligo in cerebrum delata (quod in meracissimo quoque vino, affluenter hausto, observamus) peregrinam linguam extorqueat.* Ac paullò pòst id penitiùs explicat; aitque, non absurdè statui à Platone †, nostrum scire haut aliud esse, quàm reminisci: mentem enim imbutam esse artibus, ante illarum usum: sed ut ignis, cineribus obrutus, foveri & exsuscitari postulat, quo resplendeat lumen: sic ingenitos nobis igniculos, mole corporis, & densis oppressos humoribus, aliquo indigere suscitabulo, quò veterum reminiscamur. Verùm, puto, si ad Literas sacras, & veteris Ecclesiæ canones, Lemnius attendisset: non eam amplexus esset sententiam, quam semper antiqui Patres improbarunt. Horum quippe opinio erat, quoties fraus abest humana (nam sæpe hanc intervenire, experientiâ abunde compertum) dæmones eam scenam adornare. Sed enim, inquit Lemnius, *si à malis geniis perficeretur, non consilescerent morbi purgantibus medicamentis; nec iis, quæ somnum conciliant, discuterentur. Nunc his, & plerisque aliis, quibus abunde instructa est res medica, rite adhibitis, restitui illos videmus; atque ad consuetum loquendi usum, mentemque saniorem, reduci. Cùm itaque ferventissima sit humorum ebullitio, vehemens quoque fit spirituum agitatio: quæ voces quasdam inauditas, linguamque prius incognitam, extundit; non secus, quàm ex contritu ac collisione silicis, emicantes, ignitasque scintillas elici videmus.* Verùm nihil his infirmius est. Vtcunque enim, si medicamentis humor expurgetur melancholicus, continuò desinat vis sermone loquendi incognito: non propterea tamen humoris ea melancholici vis est, ut concitando spiritus, tum vitales, tum animales, tantum possit, ut linguâ loquamur, quam non didicimus. Potiùs dicendum, dæmonem, qui omnia penè poterat mente amente, (quippe ab humore atro adhuc obnubilatâ, nec magis sui compote, quàm in ebriis fieri solet) deserere hospitium vetus; quia videt se non posse, quod poterat prius. Neque enim spiritûs, (quippe creaturæ,

* cap. 10.
† in Menone: quem refellit Aristoteles Analyt. post. lib. 1, cap. 1, & 2.

eóque finitæ poteſtatis) poſſunt, quæ volunt: ſed ſolùm illa, quæ non exſuperant vim naturæ. Subjecto igitur idoneo iis opus eſt, ut perſonam hanc agant. Homo verò per ſe, ac ſine dæmone, tale nihil poteſt. Nam excedit vires, ut aliquis, non dico verbum unum alterum caſu promat linguæ, quam neſciat: ſed ut perpetuum contexat ſermonem, & ad quæque non præmeditata aptè reſpondeat linguâ citra ejus diſciplinam. Quod ſi fiat, (nec id evenire, inficiari prorſus animus) à dæmone fieri putandum; qui in homine, non compote ſui, ſic regat inſtrumenta, ut exſequantur, non quæ homo, ſed quæ ipſe velit.

Nemo autem facilè dixerit, quantum debeamus Deo pro beneficio hoc, quòd non ratione modò, ſed oratione etiam, voluerit nos mutis præſtare animantibus. Quàm miſera enim, ac injucunda foret hominum vita, niſi alii aliis interpretaremur animum noſtrum! Hoc cognoſcere vel ex eo licet, quando adſumus, non dico mutis, ſurdiſque; ſed iis, qui loqui neſciant, niſi linguâ ignotâ. De quo ſic B. Auguſtinus in XIX de Civit. Dei, cap. VII: *Quando*, inquit, *homines, quæ ſentiunt, inter ſe communicare non poſſunt, propter ſolam linguarum diverſitatem: nihil prodeſt ad conſociandos homines tanta ſimilitudo naturæ: ita ut libentiùs homo ſit cum cane ſuo, quàm cùm homine alieno.* Itaque voluit Deus, ut etiam cum vires deficiunt, non deficeret ſermo: ut non modò in multis videmus ægris; ſed etiam in ſenibus; quibus fere nihil loquacius: unde & poëtæ fabulantur, Tithonum, ob longam ſenectam, tandem in cicadam, debile, ſed vocale animal, eſſe converſum.

CAPVT XLV.

Sermonis ſymbolum eſt ſcriptura: quæ ut in aliquo vincatur à ſermone, in aliquibus tamen ſuperat. Cur voluerit Deus Verbum ſuum ſcribi: & quantum nos firmet in veritate cæleſti, quòd idem nobis conſervârit tam multos ex ſingulis ſeculis, qui Eccleſiam ſcriptis ſuis docuerunt. Inventio literarum ad Deum relata ab Ægyptiis. Picturam, (quæ cælaturam etiam, ſculpturamque continet) antiquiorem eſſe temporibus Iliacis; contra quàm à Plinio proditum eſt. In quo pictura ſermoni præcellat. Etiam manus homini eſſe pro lingua; quomodo loquo docet chironomice.

HÆc de ſermone; cujus imago ac ſymbolum eſt ſcriptura, imò & pictura. Quamquam verò magis fere afficiant, quæ audimus, quàm quæ legimus: eſt tamen, ubi ſcriptura etiam ſermonis vim exſuperet. Nam cùm oratio ſolùm fiat ad præſentes, eoſque non longè diſſitos: epiſtola eſt, quæ abſentes præſentes facit. Hoc pacto igitur commercium cum toto habemus mundo. Imo, quod multò amplius, ſcriptura ad poſtfutura omnia ſecula transmittitur. Poſſunt quidem & res geſtæ ore, quaſi de manu in manum, tradi: ſed non eâ fide, ob labilem hominum memoriam. Atque idem in artibus, & ſcientiis, locum habet. Nam ſæpe nobis excellentis alicujus doctoris non eſt copia. Neque enim magni viri quotidie naſcuntur: & ut nulla iis ætas careret, non quævis eos tellus habet: etiam paupertas, quæ ſoror eſſe bonæ mentis ſolet, adhæc valetudo infirmior, item bella, atque alia, impediunt ſæpe, quo minùs ad tales ſuſcipi poſſit peregrinatio. Hæc ſatis oſtendunt, quantum Deo debeamus pro nobili hoc munere, ſenſa animi ſcribendo exprimendi. Ac magis hoc beneficium elucebit cogitantibus hiſtoriam, & præcepta, propheticis & apoſtolicis ad nos ſcriptis propagata. Nec enim dubium eſt, quin eò voluerit Deus à ſervis ſuis, Spiritu S. afflatis, illa, quorum notitia ad fidem & ſalutem noſtram requiritur, ſcriptis conſignari, ut doctrina tam neceſſaria ab oblivione, & corruptelis hominum, vindicaretur. Quemadmodum & ob humani intellectus in torquendis Scripturis proterviam, divina nobis providentia conſervavit tot Eccleſiæ doctorum in ætatibus ſingulis monumenta, ut ne novitiis commentis nos pateremur ab ſimplici veritatis tramite abduci: ſed in fidei fundamento conſtanter teneremus, quod ubique, & ſemper, & ab omnibus, creditum eſt.

Nationes caruere Scripturis, quæ omnibus ſunt lucerna ambulantibus in viis Domini *. Et tamen alios propter uſus, quos ſcribendi ars præſtat, ſic admirati ſunt literarum inventionem, ut ejus rei gloriam tribuerint Deo; qui Ægyptiis Theuth. Fusè de hoc diximus lib. I de arte Grammatica, cap. IX. Multáque etiam alia eo libro exponimus, quæ ad naturam præſtantiamque hujus artis pertineant. Ea inde peti malo, quàm ut me ipſum exſcribendo onerem, & opus hoc ſine cauſſa nimium procudam.

* Pſal. 118, ſive Heb. 119, verſ. 104.

Nec ſermone ſolùm res geſtas pandimus, vel, quæcunque in oculos incurrunt, cujusmodi ſint, ſignificamus: ſed eadem quoque facit pictura: ut & ipſa (prout τὴν ζωγραφικὴν ‡ Socrates deſcribebat) ſit εἰκασία τῶν ὁρωμένων, *imitatio ſive repræſentatio eorum, quæ videntur.* Quamquam verò Iliacis temporibus necdum fuiſſe picturam, à Plinio * traditum ſit: facilè tamen hæc ſententia refellitur eò, quòd Homerus † narret, ut Vulcanus in Achillis clypeo artificiosè cælârit cælum, ſidera, & terras. Vti & iis, quæ de cælatura clypei Herculei Heſiodus cecinit. Quamquam dixeris fortaſſe, à poëtis hæc eſſe conficta pro ratione temporum ſuorum, non heroum Iliacorum: quomodo & Maro * triremes tribuit Trojanis, quas non uno poſt ſeculo demum reperit Aminocles Corinthius. Pluriaque id genus apud eundem, & alios, legas: ut oſtenſum nobis Oratoriarum Inſtitutionum lib. V, cap. IX, ſect. VII: item in primo de Re Poëtica, quo loco de poëtarum erroribus diſſerimus. Verùm ut iſta alicujus ſint momenti: nihil obducere liceat Moſi; qui ſeculis tribus claruit ante bellum Trojanum. Divinus

‡ *picturam.*

* *lib. 35. cap. . .*
† *Iliad. Σ, verſ. 483, & ſeqq.*

* *lib. 5 Æn. verſ. 119, & 120: ubi Maro, triplici verſu: & ad hoc Servius:* Omnes enim triremes fuerunt.

vinus hic legislator refert, qualis cælatura ac sculptura requiratur in arca Domini exstruenda. Ac artifices etiam ab eo memorantur Beseleel, & Ooliab †. Imò Seruch, Abrahami avus, ut Cedrenus narrat, πρῶτος τοὺς πράξαντάς τι ἀνδρεῖον ἀρετῆς καὶ μνήμης ἄξιον, ἀνδριᾶσι στηλῶν ἐτίμησε· *primus eos, qui memorabile aliquid ex virtute egissent, statuâ honoravit.* Quæ hausit ex Chronico Eusebii, & Epiphanii panarii lib. 1. Iuxta quos etiam Thara, parens Abrahami fuit πηλουργὸς καὶ πλάστης· *imaginum ex luto fictor:* Abraham item εἴδωλα τοῦ πατρὸς ἔκαυσε. *patris sui Deos accendit.* Vt omnino tum fuerint imagines, ac simulachra. Quomodo autem hæc ars creverit apud Græcos, longum esset referre. Plinium de eo potiùs vide duodecim primis capitibus libri XXXV.

† Exod. 36, 1.

Quod de scriptura diximus, eam in hoc vincere sermonem, quòd absentes facit præsentes: id hîc quoque locum habet. Nam & pictura faciem hominum, rerumque, in terris longè dissitis repræsentat. Innumera quoque sunt, quæ nullus orator, longo etiam sermone, commodè expresserit. Pictor verò sic penicillo suo ea oculis subjiciet, ut uno adspectu omnia & meliùs videas, & certiùs dijudices. Naturam autem, & præstantiam hujus artis fusè eruditéque tribus de Pictura veterum libris descripsit nobilissimus vir, atque affinis mihi conjunctissimus, Franciscus Iunius, Francisci Fil.

Præterea sermonis etiam vices supplent gestus, præsertim manus: unde Lucianus περὶ ὀρχήσεως: Ἀκούω ἄνθρωπε, ἃ ποιεῖς, οὐχ ὁρῶ μόνον· ἀλλά μοι δοκεῖς ταῖς χερσὶν αὐταῖς λαλεῖν· *Audio, homo, quæ facis, non video solum; sed videris mihi manibus ipsis loqui.* Eandem χειρονόμων artem signat apud Terentianum Petronius Arbiter:

Tinctus colore noctis,
Manu puer loquaci,
Ægyptius choreutes.

Sic legere malim, quàm cum Scaligero, *choraules.* Propiùs enim accedit ad *choreutes*; quod in libris est veteribus. Porrò χορευτὴς idem hîc ac ὀρχηστὴς, qui & χειρονόμος, ac pantomimus *. Plura de his diximus lib. de Natura ac Constit. Rhetorices cap. IX, & Oratoriarum Institut. lib. VI, cap. XI, sect. IV. Atque hæc tum de oratione, symbolo conceptuum nostrorum; tum de triplici orationis symbolo; scripturâ, picturâ, & chironomice.

* Lucianus de Saltatione: Οἱ Ἰταλιῶται τὸν ὀρχηστὴν παντόμιμον καλοῦσι.

CAPVT XLVI.

A sermone acceditur ad risum. Opinio eorum, qui arbitrantur, non esse ridendum homini Christiano: hujus enim vitæ officium esse fletum: sed risum esse beneficium alterius vitæ. Risum non esse naturâ malum, è Scripturis, & Natura, ostenditur. De pressiori significatione risus, quatenus fit ob aliquid turpe, nec tamen valde noxium, ac præterea novum. Cur alii aliis ad risum sint propensiores. De risus sede variorum sententiæ excussæ. Risum esse motum involuntarium. Cachinnus unde proveniat. Amati Lusitani de sede risus opinio rejecta. Cur splen risus organum statui soleat. Cur stulti ad risum adeò sint propensi. De risu impropriè dicto: qualis est, cùm ridentes moriuntur, quibus vulneratum est septum transversum, aut qui comedunt herbam Sardoam. An quod infantes quandoque moribundi rident, obtingat ex conspectu angelico.

PRæter affectiones, quas diximus, duæ sunt aliæ, item hominis propriæ, risus, & fletus; ille hilaritatis, hic mœroris index. Quamquam ambo quandoque concurrunt: ut siquid sit luctuosè ridiculum, vel ridiculè luctuosum. Cujus generis innumera se offerunt in vanis seculi rebus: ut eas non minùs ridere possit aliquis Democritus Christianus, quàm flere Christianus quispiam Heraclitus.

Non defuere tamen, qui risum existiment vix convenire homini Christiano. Vnde & sororem suam ab eo, quod abstineret illo, laudat Gregorius Nazianzenus orat. XI *: Τίς δὲ πόσον γέλωτος κατεγέλασεν; ὡς μέγα δοκεῖν ἐκείνῃ καὶ ὁρμὴ μειδιάματος· *Quæ risum ita irrisit? adeò ut magnum quiddam ei videretur, si vel parumper fuisset ad risum commota.* Nec tamen simpliciter dicitur non risisse; sed solùm subrisisse, & id raro. At, inquiunt, ipsius est Salomonis Eccles. 2, 2: *Risum reputavi errorem, & gaudio dixi, Quid frustra deciperis?* ut habet editio vulgata. Propiùs ad Hebræa accedit hæc tralatio: *De risu dixi, Insanis: & de lætitia, Quid hoc facit?* Id est, *Qui risui indulgent, insaniunt: nihil boni lætitia adfert.*

* pag. 181, edit. Morelli. an. 1609. Sed non 11. verum nona est oratio in editione Frobeniana anno 1531.

Sed quod Salomonis vel Sirachidæ potiùs, locum attinet, de eo sic Salonius Viennensis in Galliis episcopus: *Non reprehendit Salomon risum naturalem, id est, modestum, & honestum: unde alibi † dicit, Vir bonus tacitus ridebit: sed risum dissolutum & immoderatum, atque perstrepentem. Talis nempe risus vocatur cachinnus. Similiter non spirituale, sed temporale gaudium vocat deceptionem. Illi verò, qui præterita mala sua non plangunt, neque intelligunt ruinam peccatorum suorum; & cachinnant, & gaudent in rebus temporalibus, quia nova & brevia, putant esse bona perpetua, & iccirco, suavitate præsentis vitæ decepti, quotidie hujus seculi errore vexantur.* Satis significat, decipi homines istos mundanis rebus immersos, qui nunquam cogitant de peccatis suis, nedum ea deplorent; semper autem propter vana hæc & caduca risum tollunt, gaudioque exultant. Naturalem verò risum, qui ex honesta hilaritate provenit, non damnat. At, ajunt, flevisse quidem legimus Christum, cum Lazarum esset suscitaturus *: item cum Hierosolymam intueretur post annos XL perituram †: imo & in cruce cum clamore valido lachrymas emisit *. At risisse nusquam legimus: ut observat Chrysostomus homil. VI in Matthæum ‡: Τοῦτο μὲν πολλάκις ἐστὶν ἰδεῖν αὐτὸν δακρύοντα, γελῶν-

† Sirachidas Eccles. 21, 23. Vbi tamen vulgata, vir sapiens vix tacitè ridebit.

* Ioan. 11. 35.
† Luc. 19, 40.
* ad Hebr. 5, 7.
‡ Etonensis edit. pag. 41. sive Commelintana p. 59.

Digitized by Google

γελῶντα δὲ οὐδαμοῦ· *Flentem quidem sæpe est videre, ridentem nunquam.* Similiter, præter alios, S. Augustinus, vel alius potiùs, serm. xxxv de Sanctis *, & Salvianus Massiliensis lib. VI de Gubernatione Dei †: *Tale nobis Christus reliquit exemplum; quem flevisse legimus, risisse non legimus.* Sed enim Christus an riserit, nihil scire interfuit nostra. Illud vero referebat scire, quàm misericordem haberemus Dominum: qui propter nos miseros peccatores è cælis descenderit, formâ servi adsumtâ, humiliando se, ut nos exaltaret, passioneque ac morte suâ expiaret peccata nostra.

* Tom. 10, col. 1238, edit. Basil. an. 1556.
† pag. 206. edit. Rittershus.

Et profectò non pauca ex Scripturis adferre est, quæ doceant, risum naturâ suâ malum non esse. Nam eadem ratio est in honestis lætitiæ signis: manibus autem plaudere, & exultare jubet Deus; ut videre est Psalm. XLVI *, 2. Præterea si risus esset naturâ vitiosus, non ipsi eum Deo sacra tribueret Scriptura: ut Psal. II, 4, & XLVII, 2; item Proverb. I, 26 &c. Ad hæc Luc. VI, 21 ait Christus: *Beati, qui fletis nunc, quia ridebitis.* Quem locum imprimis in animo habuit B. Sabina; cùm rogata à Smyrnensi æditui, & satellitibus, cur rideret, respondit ‡: *Ita Deo placet. Christiani enim sumus, & fide qui sunt in Christum firmâ, atque constanti, risu ridebunt perpetuo.* Nempe attendit ad hoc, quòd Christianorum hilaritas post hanc vitam erit perpetua: in hac autem eo sit major, quò fides firmior. Ac similiter Christi verba cepit B. Basilius homiliâ de gratiarum actione *: Γέλωτα λέγει, οὐ τὸν διὰ τῶν παρειῶν ἐκπίπτοντα ψόφον ἐν τῷ ἐκ τοῦ αἵματος ἀναβρασμῷ, ἀλλὰ τὴν ἄκρατον καὶ ἀμιγῆ παντὸς σκυθρωποῦ ἱλαρότητα· *Risum dicit, non cachinnum, hoc est, sonum exeuntem ex genis, effervescentiâ sanguinis: sed hilaritatem sinceram, & à qua prorsus absit vultus tetricus ac mæstus.* Videmus, non damnare vultum compositum ad risum; neque item risum omnem: sed effusum cachinnum, risumque immodicum; qui levitatis habetur argumentum, ac virum dedecet gravem, magnæque auctoritatis, imprimis Christianum. Quid multis opus? τὸ γελαστικὸν † est proprietas humanæ naturæ; ut Porphyrio quoque traditum in Isagoge. At Deus, qui naturæ est auctor, nullius est mali caussa. Etiam joci & risus pertinent ad εὐτραπελίαν *: quæ est virtus ὁμιλητικὴ †, ut Aristoteles docet lib. IV Nicomach. cap. VIII, & paraphrastes ejus Græcus. Spiritualis verò gratia non tollit virtutes morales; sed eas dirigit, ac perficit. Præterea quis ignorat, quot, & quantis difficultatibus involvatur genus humanum! quibus ferendis simus impares, nisi interdum discutiatur tristitia jocis, & aliis rebus amœnis. Nemo nescit pervulgatum illud Phædræ ad Hippolytum ‡:

* sive Hebr. 47.
‡ in actis Pionii apud Metaphrasten die 1 Feb.
* pag. 360, edit. Paris. Sonnii.
† ridendi facultas.
* urbanitatem.
† dextra conversionis.
‡ Ovid. epist. Phædra.

Quod caret alternâ requie durabile non est:
Hæc revocat vires, fessaque membra levat.

Nempe risus & hilaritas, si modum teneat, calorem excitat nativum, spiritum reddit puriorem ac vegetiorem; eoque principes corporis facultates corroborat, sanguinem reddit meliorem, ingenium quoque acuit, atque ad omnia vitæ officia hominem reddit magis idoneum.

Atque hæc dicta sunto de risu laxè accepto: hoc est, quolibet musculorum motu circa os, qui ex hilaritate animi contingat. Quod autem de motu isto dixi, id meliùs intelligetur ex iis, quæ deinceps exponam de risu pressiùs sumto.

Aristoteli enim, & aliis, plurimùm risus objectum est ridiculum, sive turpitudo minimè noxia, eaque nova, & admirationem ciens. Vt turpe sit sine læsione, is, quem dixi, Aristoteles requirit libro de re Poëtica. Veluti, si senex facie, & cruribus distortis, ad tibiam saltet. Sed læsio abesse debet; ut siquis vultum fædè distorqueat, quia miserè vulneratus. Nam hæc res dolorem homini adfert non inhumano. Requiritur etiam, novum ut sit, unde admiratio: quæ desinit, siquid novum esse desierit. De admiratione tamen nec Aristoteles opere memorato, nec Tullius in disputatione de ridiculis, quæ est in II de Oratore, dicendum aliquid putavit.

Caussa hujusmodi risus est species apprehensa rei citra læsionem turpis, novæ item, & admirationem parientis. Hinc liquet, cur apud amicos difficiliùs risum contineamus: ut ait Aristoteles problematum sect. XXVIII, quæst. VIII. Nam & benevolentia hilaritatem parit, & apud amicos ridicula quæque promere vix veremur. Liquet etiam, cur solus homo rideat. Solus enim intelligit, quid ridiculum sit. Qui verò hoc judicio non pollent, hi quoque vel exigui sunt risus, vel nimii. Itaque stolidi sunt admodum propensi ad risum. Nec enim res discernere valent. Idem dixero de insanis plerisque. Sed hoc pleniùs mox explicabo.

Ab judicio illo animus voluptate afficitur: unde provenit spiritûs, ac caloris nativi agitatio. Quoque homo calore magis abundat, eò impensiùs ridet. Hoc liquet ex sanguineis, & biliosis. Ac contrà se res habet in melancholicis, & phlegmaticis. Estque à caloris illâ, & spirituum agitatione eorundem spirituum resolutio. Itaque multi, præ risu vehementi, ita viribus deficiunt, ut neque pedibus suis consistere valeant. Ab eadem caloris & spirituum effusione dilatatur cor. Vnde & Aristoteles sedem risus in corde statuit, ac cum eo Michael Ephesius, III de partibus animalium, cap. X. Ad motum cordis quoque movetur diaphragma, sive septum transversum; quod Græci etiam φρένας vocant; non quasi ea sit sapientiæ sedes; sed quoniam, ob cordis propinquitatem, pro istis bene maleve affectis, etiam mens vel bene se habeat, vel laboret. Quam ejus nominis rationem Hippocrates * quoque, & Aristoteles †, adducunt. Septum autem transversum etiam sedem risus statuit Plinius lib. XI, cap. XXXVII, *Præcordia*, inquit, *appellant quia cordi*

* prope finem libri de sacro morbo.
† lib. 3 de partibus animal. cap. 10.

Digitized by Google

cordi prætenduntur, quod Græci appellaverunt φρέvας. Huic membranæ certè refertur accepta subtilitas mentis: ideo nulla est ei caro, sed nervosa exilitas. In eâdem præcipua hilaritatis sedes; quod titillatu maximè intelligitur alarum, ad quas subit, non alibi tenuiore cute humanâ, ideo scabendi dulcedine ibi proximâ.

Præterea ad cordis, & septi transversi dilatationem, commoventur musculi circa oris latera; quibus rictus ille fit ad spiritum effundendum. Estque omnis iste motus involuntarius; ut qui apprehensione fiat speciei ridiculæ, voluntate neutiquam motum eum imperante. Cujusmodi *ἀκούσιον κίνησιν*, sive *motum involuntarium*, ex Aristotele cognoscimus lib. de motu animalium cap. ult. Idem arguit, quòd sæpe cùm risum volumus continere, non possimus: atque adeo, cùm magnam vim fecimus virtuti retentrici, solvamur in cachinnum, spiritu ob musculorum distentionem, omnino exitum quærente. Id Aristoteles quoque observat lib. VII Nicomachiorum, cap. VIII: ubi id Xenophanto contigisse ait. Imò nec risus desinit, quando volumus; sed durat, quamdiu ridiculi species animo obversatur. Uti verò cor, & septum transversum, sedem risus interiorem: ita partes circa buccas, ubi spiritus gestit in proscenium procurrere, exteriorem dicere risus sedem possumus. Amati verò Lusitani opinionem probare haut satis possum: qui lib. VII Medicinalium Curationum, quartâ & vigesimâ Curatione, sedem ejus facit cerebrum; novè prorsus, nec verè; ut ex iis liquet, quæ diximus. Nec desunt, qui splenem potiùs sedem ejus arbitrentur. Quæ opinio licet falsa, ex vero tamen originem traxit. Splen enim sedes est humoris melancholici: eoque si magnus sit splen, & bellè attrahat humorem melancholicum, nec patiatur per universum corpus diffundi; homines solent ad risum propendêre: uti etiam attigimus hujus libri cap. XXI. Atque idem jam olim monitum Alexandro Aphrodisiensi problem. lib. I, quæst. CXXXVI. Imò inde etiam liquet, cur, ut diximus, stulti crebrò adeò rideant. Nam atra bilis non est iis bene temperata: quæ res facit, ut nec spiritus animalis sit, qualem oporteret, hoc est, stabilis, ac fixus; ac proinde nec species ei satis imprimatur; rebusque parùm penficulatis, magnus fit judicii defectus, in discernendis iis, quæ proprium esse risus objectum dicebamus. Et hæc de risu propriè dicto: de quo & egimus Oratoriarum Institutionum lib. III, cap. V, sect. XII: ac aliquid dicendum erit in affectionibus relatis in Deos. Nam & risus Spartanis, ac Hypatensibus Thessalis, pro Deo colebatur; ut tum dicetur.

Impropriè autem sic vocatur, qui ex titillatione provenit, siquem sub alis, vel præcordiis, attrectemus: ut etiam apud Aristotelem est Problematum sect. XXXV, quæst. VIII. Quo pacto calor inducitur; unde motus cordis, & septi transversi, & musculorum circa buccas. Ac eo magis titillatio hæc efficit in homine, quòd is cutis sit tenuissimæ. Mirandum verò, etiam risum hunc gigni, siquis sit vulneratus in septo transverso: ut testis est Aristoteles in III de partibus animalium, cap. X. Plinius quoque lib. XI, cap. XXXVII, cum dixisset, nusquam subtiliorem esse cutim ac sensum, quam membranis, quæ cordi prætenduntur: subjungit, *Ob hoc in præliis, gladiatorumque spectaculis, mortem cum risu trajecta præcordia attulerunt.* Similiter impropriè risus est morientium esu herbæ Sardoæ. Labra enim contrahunt ridentium instar, cum intus discrucientur: de quo Dioscorides in VI. Imò in aliis etiam animam jamjam acturis speciem eam risus ex contractis buccarum musculis observare est: præsertim infantulis lento obeuntibus morbo: uti in propriis etiam liberis comperi. Hujusmodi quando simpliciores conspiciunt, pro vero infantis risu habent, atque eum ex lætissimo angeli conspectu, qui ad excipiendam animulam se sistat, provenire arbitrantur. In quo licet dissentiam, nolim tamen laborare in errore innoxio tristibus matribus eximendo: præsertim quando & solatioli aliquid inde percipiunt; & verissimum sit, angelos adstare paratos ad animam in beatas sedes deferendam: utcumque nimis debile videatur argumentum vultus risum referentis; unde hoc à bonis feminis colligitur.

CAPUT XLVII.

Fletum esse hominis proprium, nec rationis expertibus, nisi impropriè tribui: uti equis à Plinio. Objectum fletus per se est res tristis: nec quælibet tamen, sed ea solùm, quæ atrox non sit. Aristotelis error, de Amasi referentis, quod Psammenito evênit. Virûm, quibus lachrymæ excidunt, si memoria defuncti refricetur amici, magis fleant gaudio, ob jucundam priorum temporum memoriam; ut Seneca putavit: an dolore, quia sodalem tam gratum amiserint. Cur flêrit Philadelphus, visâ tralatione LXX interpretum. Caussam fletus esse rei tristis speciem animo receptam, unde fit cordis, ac spiritus compressio: uti hinc coarctatio vasorum cerebri, & fumi vaporisque, qui eò adscenderat è corde, in aquam conversio: ac denique è cerebri vasis in oculorum glandulas destillatio, & ex iis expressio. Unde fit, quòd homines tam diu lachrymis sufficiant. Quibus de caussis alii aliis sint ad fletum proniores. Sprengerus, & alii, refelluntur; qui, si accusatæ magicarum artium non lachrymentur, certum id ejus criminis argumentum esse contendunt. Pluscula ex Bodino allata, quibus pareat, crudele fore, atque impium, si ex ejus doctrina exerceatur judicium adversus magiæ accusatas. Non solum temperamentum esse in caussa, cur quis non lachrymetur; sed etiam quia atrox sit malum, in quod inciderit. De γυναικοδακρύσ obiter. Fletum etiam interdum voluptatem adferre: sed præcipuè, si defleamus peccata nostra. Prodesse sæpius fletum, quia absque eo præcordia magis æstuant dolore. Quantum pœnitentium lachrymæ valeant

valeant apud Deum. Majoris esse laudis in Sacerdote, lachrymas cire, quam plausum consequi. De lachrymis impropriè dictis: quales ex lippitudine, aut vento, aut Solis intuitu. Quæ lachrymæ calidæ, quæ frigidæ, & caussa discriminis.

HÆc fere sunt, quæ de risu dicere habui: deinceps ad fletum transeamus; qui & ipse hominis proprius est. Itidem enim provenit à mentis judicio, cujus is index. Quare non accessero Plinio sic scribenti lib. VIII, cap. XLII: *Equi præsagiunt pugnam, & amissos lugent dominos, lachrymasque interdum desiderio fundunt.* Nam ἀκύρως * planè hæ *lachrymæ* dicuntur: de quo vocis ejus usu postea loquar. Quod autem Maro IX Æn. equum Pallantis inducit lachrymantem, & ora grandibus humectantem guttis: id ad popularem magis sensum confinxit poëta, quàm convenienter naturæ. Utcunque enim mutis etiam animantibus (quod in canibus, domestico animali, crebrò videmus) stillent oculi: non tamen is fletus dicendus: imo nec in hominibus semper, præcipuè in lippis, hoc vocabuli habet locum. Crocodilos aliquis dixerit flere, quia lachrymæ eorum abiere in proverbium. Sed est hoc de lachrymis fictis, non veris: nec satis constat, ecquid veri subsit fabellæ de lachrymis crocodili simulatis.

* impropriè.

Objectum fletus aliud est per se, aliud per accidens. Per se est res tristis: ut obitus conjugis, vel filii dilecti. Per accidens etiam res læta, ut postea exponam. Nec quælibet tristitia lachrymas ciere idonea est. Nam siquid non solùm triste sit, sed etiam atrox: sic stupent rigentque membra, ut nec lachrymula exeat. Notum de Psammenito, rege Ægyptio, ut cùm amicum videret mendicantem, non continuerit lachrymas; licet nullam emisisset, cùm magis misera conspiceret in liberis. Cujus ipse hanc caussam victori adferebat Cambysi, quòd unum miserabile esset, alterum atrox. Hoc contigit Olympiadis LXIII anno IV. Ut satis sit manifestus Aristotelis error, quando in secundo Rhetoricorum hoc narrat de Amasi; sive memoriæ lapsu, sive alios secutus, quos memoria fefellerit. Omnino enim priori quidem anno Amasis est defunctus: eo autem, quo dixi, capta est Ægyptus, regnante Amasis filio: ut ex Herodoti Thalia constat. Qui Aristotelem ab omni errore immunem putant, (æquè ridiculè, ac qui de Marone illud imperitè somniant) hi ajunt Herodotum ex Aristotele corrigendum: in quo ab nonnullis Aristotelis interpretibus etiam deceptum video, (ut de Keckermanno † taceam) Philippum Camerarium in Succisivis lib. I, cap. XXIX.

† Systematis Physici lib. 4, cap. 8.

Interdum autem hinc est tristitia, inde lætitia. Itaque Seneca epist. XCIX ‡, cùm egisset de lachrymis ex mœrore mero obortis, subjungit: *Hæ lachrymæ per illisionem cadunt, nolentibus nobis. Aliæ sunt, quibus exitum damus, cùm memoria eorum, quos amisimus, retractatur. Et inest quiddam dulce tristitiæ, cum occurrunt sermones eorum jucundi, conservatio hilaris, officiosa pietas: tunc oculi in gaudio relaxantur.* Censeo tamen, tum quoque lachrymas provenire magis ex dolore, quòd talem amiseris; quàm gaudio, ex memoria veteris voluptatis. Ac simile est, si videas fratrem, vel amicum, patriæ, & amicis redditum, post longam, & miseram captivitatem: ubi quin fletus præcipuè obtingat ex recordatione prioris fortunæ, ambiguum non est. Et fortasse hoc etiam locum habuit, cùm Ptolemæus Philadelphus, ut apud Fl. Iosephum * legere est, lachrymaret, sacras videns Scripturas, eâ redditas linguâ, quam ipse, & Græcorum alii, intelligerent. Nam cur non potuerit dolere, quód & ipse, & Græci, tam diu tanto caruissent thesauro?

‡ al. 100.

* Lib. 12 Antiq. Iud. cap. 2.

Interim etiam, ubi merum est gaudium, lachrymæ provocantur. Uti enim tristia lachrymas cient, meatibus sic constrictis, ut lachrymæ exprimantur, velut è spongia: sic lachrymæ erumpunt præ gaudio, meatibus ita laxatis, ut intra vasa sua non contineat se humor. Quam rationem adducit Alexander Aphrodis. in problematis sect. I, particula XXIX.

Caussa fletus propriè dicti est receptio speciei animo tristitiam adferentis. Hinc enim illa cordis, & spiritus, compressio. Quam rationem etiam adducit B. Basilius homiliâ de gratiarum actione †: Δάκρυον ἐκ πληγῆς τινος, τῆς προσβολῆς τοῦ ἀβουλήτου, τὴν ψυχὴν τύπτοντος καὶ συστέλλοντος καταθλιβομένου τοῦ περικαρδίου πνεύματος ἀποτίκτεσθαι πέφυκεν· *Lachrymæ exoriri solent ex impetu quodam, & impressione minus prævisa, ac si illata esset plaga, qua percelleretur anima, & contraheretur, compresso & coarctato spiritu circa cor.* Ex consensu autem cordis, & cerebri, etiam vasa hujus coarctantur. Vapores igitur, qui fumigantes mœrentis cor obsidebant, in cerebrum delati, frigore ejus, & vasorum compressione, in aquam immutantur: quæ cùm alias in corporis partes, tum etiam derivantur versus glandulas, angulos oculorum occupantes. Quod idem Basilius ‡ paullo post verba memorata exponit. Hæ glandulæ priùs ex oculis destillant humorem, quem habent ex tertiæ concoctionis excremento. Sed, eo exhausto, imbibunt humorem proximum è cerebro defluentem, ac pariter eundem exsudant. Quæ humoris copia est caussa, cur tam longo tempore sufficiant homines in lachrymas.

† pag. [illegible], edit. Paris. Somn.

‡ pag. 361.

Nec tamen existimandum, pariter omnes ad lachrymas esse propensos. Nam quis nescit, faciliùs flere pueros, feminas, & his similiores viros? Omnino enim, quibus mollior animus, magis dolent, eoque faciliùs plorant. At aliter animati sunt homines cordati, qui incertum sciunt rerum humanarum. Temperamentum etiam valet plurimùm. Nam melancholicis, quia frigidi sunt, ac sicci, sæpe ægrè adeò lachrymas, quàm ex pumice elicias aquam. Unde videre est, quàm imbecilli argumento, ante hos annos centum & quinquaginta, Iaco-

bus

Digitized by Google

bus Sprengerus, in suo Maleficarum malleo, pro certo habuerit magarum, sive lamiarum indicio, siquæ feminæ magiæ accusatæ, inque judicium productæ, lachrymas non emitterent. Quasi aliud inde summùm colligi possit, quàm esse eas temperamenti frigidi, & sicci. Quàm autem miserè erit mulieribus, si quæcunque eo fuerint temperamento, propterea existimandæ sint renunciasse Christo, & cum Satana habere commercium! Atrox id crimen, & flammis dignum: sed de quo non debeat pronunciari ex tam fallaci indicio. Ut enim verum esset, omnes sagas esse melancholicas: non eo, quotquot sunt melancholicæ, etiam fuerint sagæ. Horret animus, cùm cogito, viros quandoque non malos, sed valde simplices, ficulno hoc argumento innixos, inter noxias etiam, innocentes non paucas adjudicare vivicomburio. Et tamen Sprengerum, & alios, hac parte, sequi non dubitavit Ioannes Bodinus, in opere inconsideratissimo, quod Δαιμονολογίαν inscripsit, lib. IV, cap. I; ubi & alia in hoc argumento multa adeò peccat. Non abs re fuerit, si id planum omnibus fiat. Sic autem scribit: *Exploratum illud est, nunquam lachrymari sagas: præsumtio validissima, quia femina tempestive, & intempestive, lachrymas & suspiria jaculatur.* Et postea: *Si nihil fateantur, mutandæ vestes, & pilus omnis abradendus: ita ad interrogationem veniendum: sin probationis aliquid, aut violentæ præsumtiones habebuntur, adhibendus equuleus. quod olim Domitianus Imperator Apollonio Tyaneo fecisse apud Philostratum Lemnium* * *legitur, eum nudari planè, & abradi jubens.* Et postea: *Si fateri abnuat, utile erit, persuaderi ipsum à sociis criminis accusatum esse, licet tale nihil fuerit cogitatum. Sic fortasse ulciscendi animo par pari referet. Hæc omnia licent divino, & humano jure: quicquid Augustinus in libro de Mendacio, & Aquinas, sentiant; in octo mendacii generibus, quæ exponunt copiosè, abstinendum esse.* Idem cap. II: *Antiquatâ majorum normâ, reum absolventium, nisi clara planè, integraque extaret probatio.* Et postea: *In criminibus adeò abstrusis præsumtio, & conjecturalis probatio, sufficit; non quidem ad judicium mortis ferendum; sed ad quaslibet alias pœnas, exceptâ morte, irrogandas.* Et aliquanto pòst: *In hoc horrendo, & tam abstruso crimine, ut ad quæstionem rapiatur reus, sufficit unius testimonium, qui nullius infamiæ fuerit notatus. Damnatus & infamis testis ad testimonium dicendum admittitur. In hac certe caussa opus est mulieribus haberi fidem, quamvis sint infames ex facto: aut etiam ignominiosæ, cujusmodi mulier impudica est.* Ac postea: *Ab affinibus ejusdem criminis sufficienter probari judicatur, nisi capitalis est inimicus, qui dicit testimonium.* Nec multo pòst: *In tam horrendo crimine nihil necesse est religiosè hærere quemquam regulis procedendi refellendorum, recipiendorumve testium, ordinariis.* Ac post pauca ait hîc, *regulis juris constringi non oportere; sed potiùs legitimè ex jure agi, si ordo juris omittatur. Itaque testis, qui non citatus sese obtulerit, ut contra magum dicat testimonium, audiri debet; licet aliis in caussis admitti non sit legitimum.* Nec aliena ab his sunt, quæ dicit cap. III. Idem cap. IV: *Dicitur, vocem populi negligendam esse, eamque vanam existimari* *. *Sed in Magorum caussa vix fieri potest, ut vox popularis erret.* Denique post multa dicere non veretur: *Hujus execrandi criminis judicium extra ordinem oportet fieri, diversâ à criminibus cæteris ratione: in quo siquis ordinem juris, forensesque formulas, observare voluerit, jus divinum & humanum plane pervertit.* Hæc pluribus sum prosecutus, ut appareat, non atramento, sed sanguine, præsertim adversus imbecillem sexum, maxime deformes, & melancholicas, opus id scriptum videri. Planè, ut dixi, non ii sumus, qui negemus, eas extremo esse afficiendas supplicio, quæ Deo renunciantes pactum inierint cum dæmone. Sed istam cum Bodino si insistamus viam, plures perituræ sunt innocentes, subinde etiam judicibus ipsis longè sanctiores. Longum esset insistere singulis, quæ inconsideratè adeò, ut nihil graviùs, hoc est, veriùs, dicam, ab eo scripta esse jam vidimus. Nunc suffecerit nobis, quod non lachrymari in judicio manifestum sagarum esse judicium ait. In quo, quos sequatur, ostendunt illa ejusdem libri cap. IV: *Si non fleverit Saga, præsumtionem Paulus Grillandus, & Inquisitores illi, quorum operâ crematæ fuerunt innumeræ, annotant esse valentissimam.* Nobis contrà in melancholicis, quales præter sagas plurimæ, judicium hoc prorsum invalidum esse, per est manifestum. Adde quòd fieri queat, ut interdum, etiam non melancholicæ, eæque Dei metuentissimæ, sui & familiæ honoris studiosæ, tam infame mortis genus exhorrescentes, nec lachrymulam unam possint emittere. Nam mala atrocia ejus sunt naturæ, ut sic rigescat homo, & obstupescat, ut flere prorsus nequeat. Quod ex adducto antea Psammeniti exemplo liquet. Et Andromaches est in Senecæ Troadibus:

— Levia perpessæ sumus,
Si flenda patimur. —

Æquè infirmum est indicium γυναικολύσεως, sive purgationis per aquam frigidam: quod petitum ex gentilium ὑδρομαντείᾳ †. Sed de isto non est hujus loci agere. Et Bodinus ipse hoc argumentum rejicit: ac à Leidensi, Marpurgensi, & aliis est Academiis damnatum; solidè etiam refutatum à Conrado ab Anten, Iurisconsulto Lubecensi.

Nec ob ridendi modò, sed lachrymandi quoque, facultatem, Deo debitores sumus. Nam & lachrymæ animum oblectant; secundùm illud poëtæ Sulmonensis ‡:

— Est quædam flere voluptas.

Sed imprimis id locum habet in lachrymis pœnitentiæ ac confessionis. De quibus B. Augustinus in Psal. CXXVII: *Nisi haberet aliquam suavitatem panis iste, nemo illum manducaret. Cum quantâ suavitate plorat, in gemitu qui orat! Dulciores sunt lachrymæ orantium, quam gaudia theatrorum.* Iam utilitatem etiam si attendas, ad munda-

* lib. 7 de vita Apollonii, cap. 14: ubi tamen de denudatione nihil legas; sed solum, ut Domitianus capillos & barbam ei detonderi, ac præterea illum jusserit vinciri.

* l. decurionum. Cod. de pœnis.

† divinatione ex aquis.

‡ 2 Trist. el. 3.

mundanam pariter ea, ac ſpiritualem ſe vitam extendit. De priori ita Ovidius *:

* 2 Triſt. el. 3.

Expletur lachrymis, egeriturque dolor.

Quod ſi, ut idem poëta † loquitur,

† 13 Metam.

—lachrymas introrſus obortas

Devorat ipſe dolor:

fit fere, quod alibi ‡ apud eum legas:

‡ 5 Triſt. el. 1.

Strangulat incluſus dolor, atque exæſtuat intus:

Cogitur & vires multiplicare ſuas.

Sed præcipuum lachrymarum bonum vitam tangit ſpiritualem. Quales illæ Davidis, adulterio, & homicidio commiſſo. Unde Pſal. VI ait: *Laboravi in gemitu meo, lavabo per ſingulas noctes lectum meum, lachrymis meis ſtratum meum rigabo.* Qui ſic cum Davide peccata ſua deplorant, remiſſionem eorum impetrant per & propter Chriſtum. Unde B. Ambroſius Luc. XXII: *Bonæ hæ lachrymæ, quæ culpam lavant.* Ac propterea non tam preſbyteri laudantur, qui, ut ſæpe fit, argutiolis, & ſcitamentis verborum, plauſum, vel auram populi, venantur: quàm qui ita præterita vitæ peccata ob oculos ponunt, ut audientes cum lachrymis veniam eorum poſcant, & ad vitam meliùs inſtituendam, divinam gratiam implorent. Hinc Bernardus ſerm. LIX in Cantic. *Illius doctoris vocem libenter audiam, qui non ſibi plauſum affectando, ſed mihi planctum movendo, conciliare nititur.*

Quemadmodum autem riſus etiam eſt improprius, ita & fletus: ut qui aliunde oritur, quàm ab triſtis objecti apprehenſione, & proveniente hinc commotione animi. Eſtque is vel à cauſſa interiori, ut oculorum intemperie, ſicuti in lippientibus, & ebrioſis: vel exteriori, ut à Sole, aut vento. Quò pertinet apud Ariſtotelem problema illud ſect. IV, quæſt. XIII, cur, qui equo vehuntur, quò longiùs provecti, eò lachrymentur magis. Id verò fieri ait, vel ob aëris ictum, qui ſemper alius atque alius: vel quia perpetuò aër frigidus oculis obverſetur, cum ob breve tempus à corpore humano caleſieri non poſſit: vel etiam propter Solem adverſum; quando calor, & lux nimia, ſic meatus oculorum laxant, ut continere nequeant humorem.

Intereá qualitate differunt lachrymæ mœrentium, & oculis laborantium: illæ calidæ, quia concoctæ; hæ frigidæ, quia crudæ: ut idem philoſophus docet problematum ſectione XXXI, quæſt. XXIV. Atque ad fletum hunc impropriè dictum, etiam pertinent, quæ de lachrymis mutorum animantium initio dicebamus.

CAPVT XLVIII.

Aræ duæ, una Menti, Veritati altera, ab Anaxagora philoſopho conſtituta. Homo *pro viro.* *Ætas Plinii Valeriani, qui* εὐπορίστων *reliquit. Rectum de ſexu ſuo judicium, tum Gorgoniæ, quæ Nazianzeni erat ſoror; tum etiam S. Iulittæ. Ex Scripturis eſſe apertiſſimum, mulierem non poſſe fraudari appellatione* hominis; *niſi voce eâ utamur per antonomaſiam. Quippe quæ ad ſimilitudinem, ut viri, ſic Dei, condita ſit: ac diſertim à Moſe* homo *dicatur: quæ item fidei ac putatis ſit capax, & per Chriſtum hæres vitæ æternæ. Cajetani lapſus, ea, quæ de formatione Evæ ex coſta Adami narrat Moſes, parabolice maleˋtis interpretari, quàm ſecundum ſenſum, quem vocant literalem. Qua mente à philoſophis mulier dicatur, vir imperfectus. Vtcunque natura particularis virum in generando ſibi proponat, ut perfectius quid: univerſalem tamen etiam pro fine feminam habere, & ſæpius fortaſſe, quam virum.*

HÆc de anima rationali, & propriis illius effectis. Ex quibus, ut naturam, ſic præſtantiam ejuſdem, ſatis cognoſcimus. Quæ gentiles minimè fugerunt. Itaque cùm in ea divinius aliquid perſpiceret Anaxagoras; geminas poſuit aras; unam Menti, alteram Veritati; teſte Æliano lib. VIII Var. Hiſt. cap. ult.

Nec minùs, quæ hactenus diximus, ad mulierem, quàm ad virum, pertinent: etſi *hominem*, & *mulierem*, à declinantis Latinitatis ſcriptoribus quandoque videas opponi. Sic Paullus lib. V Sentent. * *Quod ſi eo mulier, aut homo, perierit.* Nempe Græcorum exemplo; quibus ἄνθρωπος idem, ac ἀνήρ: ut illo Æſchyli, Ἄνθρωπος, καὶ γυνή †. Similiter Plinius Valerianus lib. II, cap. XXXVII: *Ad veſicæ dolorem, nec non ad loca mulierum, quæ res & homines à morte revocat.* Plinius iſte Gallus fuit, ac Empiricus; opuſque ejus εὐπορίστων ‡ libros rectè dixeris: antiquitatem verò indicat, tum quòd etiam Marcello Empirico, Theodoſiani ſeculi ſcriptori, memoretur: tum quòd ipſe cap. LVIII referat, ſuâ ætate cadavera etiamnum cremari ſolere. Nam & iſtud argumento eſt, vixiſſe eum ſub Cæſaribus gentilibus. Simile exemplum lib. II de vitiis Sermonis * adducimus ex Formulis veteribus. Sed utcunque ſic veteres, collapſâ Latinitatis puritate ac caſtimoniâ, loquantur interdum; (unde illud quoque derivatum eſt ad Gallicum idiotiſmum:) impropria tamen locutio eſt, quæ fit κατ' ἀντονομασίαν, ſive κατ' ἐξοχήν. Nec enim ſexus ſpeciem mutat: quia diſcrimen non ab anima petitur, ſed corporis, partiumque ejus, diſpoſitione. Vnde Gregorius Nazianzenus orat. XI, quæ funebris eſt in laudem ſororis Gorgoniæ †: Ὦ γυναικεία φύσις τὴν ἀνδρείαν νικήσασα, διὰ τὸν κοινὸν ἀγῶνα τῆς σωτηρίας, καὶ σώματος διαφορὰν, οὐ ψυχῆς τὸ θῆλυ καὶ τὸ ἄρρεν ἐλέγξασα. *O femineam* (Gorgoniæ) *naturam, quæ, propter commune ſalutis certamen, virilem naturam ſuperaſti: atque illud oſtendiſti, marem, & feminam, corporis, non item animæ, diſcrimen eſſe.* Idem ſenſit S. Iulitta, ſive S. Baſilius; apud quem beata illa martyr ſic mulieres ad conſtantem fidei Chriſtianæ confeſſionem adhortatur ‡: Ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος τοῖς ἀνδράσιν ἐσμέν· κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγόναμεν, ὡς καὶ οὗτοι. ἀρετῆς δεκτικὸν τὸ θῆλυ ὁμοτίμως τῷ ἄρρενι παρὰ τοῦ κτίσαντος γέγονε. καὶ τί γὰρ, ἡ συγγενεῖς τοῖς ἀνδράσι διὰ πάντων ἐσμέν; *Eadem maſſâ, quâ viri, & ipſæ conſtamus. Ad imaginem Dei,*

* L. Si quis aliquid. § 5. de pœnis.

† homo, ac mulier.

‡ facile parabilium.

* pag. 322, verſ. 3.

† pag. 184. edit. Morelliana.

‡ homilia in martyrem Iulittam, pag. 369. edit. Pariſ. Sonnii.

Digitized by Google

Dei, perinde ac illi, & nos conditæ ſumus. Opifex æque, ac viros, honore nos illo decoravit, ut virtutis eſſemus capaces. Quid mirum, quando viris per omnia conſanguineæ ſumus? Rectè, cùm mulier Adamo ſimilis dicatur. Nam Dei verba ſunt Geneſ. II, 18, (ut LXX reddidere) ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν· *faciamus ei adjutorium, ſecundum eum:* hoc eſt, *ei ſimile*, ut vulgatus vertit interpres. Ac eâdem mente Chaldæus: *Faciamus ei adjutorium, quaſi eum.* Nempe quia Hebræum נגד neged, notat *coram*, *apud*. At ſi mulier ſimilis ſit viro, etiam ſimilis ſit Deo, ad cujus ſimilitudinem Adam conditus eſt. Atque idem apertiùs oſtendit locus ille Moſis Gen. I, verſ. 27: *Creavit Deus hominem in imagine ſua: in imagine Dei creavit eum: marem, & feminam creavit eos.* Ubi non modò utrumque ad imaginem Dei conditum; ſed etiam hominem eſſe utrumque, ſatis clarè pronunciatur. Addit S. Iulitta, itidem eſſe virtutis capaces. Quod capiendum non modò de virtute morali, prout in gentiles cadit: ſed etiam, ut ex fide proficiſcitur, ac pietatis Chriſtianæ propria eſt, & promiſſionem habet vitæ æternæ. Nam & mulier Servatorem habet Ieſum Chriſtum, & templum eſt Spiritus Sancti. Eoque cùm Cujacius contenderet, mulieres non eſſe homines, credò à feriis animum remittens (prope *amittens*, in tali negotio, dixerim) pauxillum voluit nugari: quod, poſt magnum virum, aliis etiam nugandi præbuit occaſionem. Etſi & dici poſſit, mulierem non eſſe hominem, ſi voce eâ utamur κατ' ἀντονομασίαν, ſive κατ' ἐξοχήν: quomodo Geneſ. II, 25, pro, *Adam, & uxor ejus*, aliqui vertunt, *homo, & uxor ejus:* quaſi dicas, ὁ ἄνθρωπος, *homo ille.*

Imprimis verò illi, qui mulierem etiam monſtrum eſſe contendunt, non erga parentes modò, ſed etiam naturam, naturæque auctorem Deum, injurii ſunt. Naturam ajunt ſemper ſibi proponere, quod perfectius eſt; eoque referunt quoque iſta Cajetani in II Geneſ 21, *Gravis ille, & profundus ſomnus à Deo immiſſus Adæ, ex quo formata eſt Eva, metaphoricè ſignificat defectum virtutis virilis: ex quo defectu accidit, ut generetur femina. Homo enim dormiens ſemihomo eſt: & ſimiliter principium generans mulierem ſemivirile eſt. Quocirca mulier à philoſophis appellatur vir læſus, & imperfectus.* Ubi in eo admodum fallitur Cajetanus, quòd exiſtimet, Scripturâ dicente, cùm ſoporem Deus immiſiſſet Adamo, ex coſta ejus formaſſe Evam, non hiſtoricè debere intelligi, de prima feminæ formatione ex viro; ſed allegoricè, de productione univerſi ſexus muliebris. Quod autem ait, mulierem eſſe virum imperfectum; id quidem conſentaneum eſt iis, quæ Ariſtoteles tradit lib. I de generatione animalium, cap. XX; ubi ait, eam provenire ex ἀδυναμίᾳ * ſeminis propter frigus. Sed enim rectè ipſe Cajetanus diſtinguit inter naturam particularem, quæ ſemper ſibi proponit marem, velut perfectiorem; & illam univerſalem, quæ etiam pro fine habet feminam; ſine qua non conſervetur humanum genus, quo nihil in rerum natura præſtantius. Imò ſæpius, credo, feminam ſibi proponit, quàm marem; quia convenientius eſt naturæ, ut (quod multis fit terris) vir unus uxores habeat multas; quàm, quod nuſquam videas, feminæ uni multi ſint mariti.

* *impotentia.*

CAPUT XLIX.

Generatim attingitur, quàm multa tum animæ, tum corpori inſint rationis expertium, quæ nos accendere debeant ad Deum laudandum. Deque hoc divini Pſaltæ loca, & præcipue Iobi cap. XXXVIII: *cujus de animantibus verba περιφραστικῶς declarantur. De* Philomelæ *auctore, dracone marino, corvis Deum implorantibus, & ſtruthionis indole.*

DIximus de homine. Sequitur de mutis animantibus: quæ ut longiſſimè vincuntur ab homine, ita plantas multis exſuperant modis. Siquidem habent ſenſus; quorum bona qui neget, ſenſibus carere ipſe ſit dicendus. Eſt quoque illis appetitus; quo utilia ſibi, vel jucunda, ament; damnoſa verò, vel injucunda, averſentur; nec quæ ſibi modò talia ſint, ſed etiam, quæ generi propagando, vel profutura ſint, vel noxia. Adhæc addita eſt iis vis locomotiva, ut grata non ſolùm perſequi, ſed etiam aſſequi; ingrata non vitare modò, ſed evitare etiam, valeant. Atque iſta pertinent ad animæ facultates. Quod autem attinet ad corporis partes; ſunt quæ nutritionis, vel generationis; ſunt quæ ſenſus, vel motus ſint inſtrumenta: ſunt item, quæ, ut inſtrumenta iſtis, ſed non ἀμέσως †, inſerviant. Miranda etiam hîc ſe offert varietas, & in ea varietate conſtantia. Non pulex ad muſcæ, nec paſſer ad aquilæ; non canis ad equi, nec bos ruſticus ad bovis Lucæ, ſive elephanti, magnitudinem adſurgit. Adhæc, ut Spartianus in Antonio Geta ait, *agni balant, porcelli grunniunt, palumbes minurriunt, urſi ſæviunt, leones rugiunt, leopardi rictant, elephanti barriunt, ranæ coaxant, equi hinniunt, aſini rudunt, tauri mugiunt.* Quam vocum varietatem pleniùs exſequitur Philomelæ ſcriptor, Ovidius falſo olim creditus; cum homo fuerit Grammaticus, ut indicio eſt dictio; & quidem Chriſtianus, ut docent extrema; ubi ait, cuncta animantia Domino Deo laudes depromere die noctuque, ſeu canant, ſeu ſileant. Id carmen caſtigatiùs reperies apud Andr. Schottum Obſervationum Poëticarum cap. LII. Nec minor in aliis animantum affectionibus eſt diverſitas. Hoc animal pedibus velox, illud pennis, pinnis aliud. Quod pulmonibus hoc, id branchiis aliud præſtat. Videas, quæ vix edita in lucem ſolidum petant cibum: alia item, quæ lac ſugant, docente nullo. Quod ſi attendas τὸ θυμικὸν †, hæc fronte, cornibus alia, aliáque unguibus ſe defenſitant. Et quàm diſparia hæc, quòd quædam cavernas ſibi, vel cuniculos fodiant: quædam verò ſibi, & pullis, parent nidos. Iam prope

† *immediatè ſive proximè.*

† *facultatem iraſcibilem.*

viatico

Digitized by Google

viatico opus sit, si hac viâ enumerare etiam velim solertia animantium ingenia : de quibus, & aliis multis, particulatim postea dicetur.

Atque horum notitia rapere nos debet in admirationem magni Numinis, quod muta hæc animantia sic condidit. unde ea ad laudandum Dominum invitat divinus Psaltes in CXLVIII, vers. 10: *Laudate Dominum, bestiæ, & universa pecora, serpentes, & volucres pennatæ.* Ad pisces verò pertinet, quod antecessit: *Laudate Dominum de terra, dracones, & omnes abyssi.* Nam quod de abyssis subditur, arguit, rectè à Chrysostomo, Theodoreto, atque aliis intelligi dracones aquaticos, sive balænas, & cete immania. Quomodo & vox ea accipitur Psal. LXXIII (sive Heb. LXXIV) 14, & Psal. CIII, sive CIV, 26. Item Iesai. XXVII, 1, ubi vulgata, *Occidet cetum, qui in mari est*: LXX habent, Καὶ ἀνελεῖ τὸ δράκοντα. Quantopere etiam S. Iob nos ex consideratione animalium ad Deum excitat cap. XXXVIII, 36! *Quis*, inquit, *posuit in visceribus hominis sapientiam? vel quis dedit gallo intelligentiam!* Quem tamen locum multò aliter reddidere LXX: nempe de mulieribus, quæ more Babylonio, vel Phrygio, aut versicoloribus texunt liciis, aut acu variè pingunt flosculos, & animalium formas. Sed de gallo gallinaceo, cantu suo horas distinguente nocturnas, præter vulgatum interpretem Latinum, etiam cepere Thalmudici, & Hebræorum alii. Chaldæus paraphrastes utramque interpretationem conjunxit. De hac verò galli intelligentia Plinium adi lib. X, cap. XXI. Sequitur vers. 39, & 40: *Numquid capies leænæ prædam, & animam catulorum ejus implebis, quando cubant in antris, & in speluncis insidiantur?* Quasi dicat: Quòd leones, & scylaces eorum, cùm in lustris suis insidias demisso struunt corpore, ut sic ex præda vivant; utrùm id humanæ esse credis industriæ, an providentiæ potiùs divinæ? Quamquam & alteram interpretationem legere possis apud Franciscum Valesium Philosophiæ sacræ, cap. LV. Hinc vers. 41: *Quis præparat corvo escam suam, quando pulli ejus clamant ad Deum, vagantes eò, quòd non habeant cibos?* Ubi famelici corvorum pulli dicuntur Deum implorare, non quasi numen aliquod esse intelligant; sed quia, ut ex Aristotele, Plinio, & Æliano, constat, mos corvis est pullos suos maturè nido expellere ad cibum conquirendum. Hi ergo, tum à parentibus deserti, cum clamore vagantur; quem errantium clamorem Deus habet pro precatione: unde iis, alioqui perituris, prospicit à cibo. Gregorius M. in Moralibus cepit hunc locum de pullis in nido altis. Sed obstat, quod de pullis jam vagantibus sermo sit. Tamen sic quoque divinæ fuerit providentiæ commendatio, secundùm illud Christi apud Matthæum VI, 26: *Videte volatilia cœli*, &c. Et hoc Iobi, sic caput XXXIX ordientis: *Nunquid nosti tempus partus ibicum in petris, vel parturientes cervas observasti? Dinumerasti menses conceptus earum, & scisti tempus partus earum? Incurvantur ad fœtum, & pariunt, ut rugitus emittunt Separantur filii earum, & pergunt ad pastum: egrediuntur, & non revertuntur ad eas.* Hebræi ajunt, eò respici hoc loco, quòd ibices, sive, ut Plinius vocat, rupicapræ, instante partu, rupes conscendant, inde dejecturæ fœtum: Deus autem summittat aquilam, quæ alis excipiat, ne pereat: quòd item, cervis parere nequeuntibus, mittat serpentem, quæ, arrodendo ejus matricem, aperiat viam fœtui. Sed sunt hæc planè commenticia: estque sententia simplicissima; nesciri exactè, quando pariant ibices, & cervæ: præterea, animantia hæc difficilis esse partus, sed divinam iis curam obstetricari. Quomodo fulmen faciliorem credatur partum cervis reddere, diximus hujus libri cap. VII. Ac ex Aristotele, & Plinio, constat, eas feseli herbâ ante partum vesci, ut is facilior sit: ac post partum quoque eâ uti ad sese purgandum. Sequitur deinde apud Iobum: *Quis dimisit onagrum liberum, & vincula ejus quis solvit? Cui dedi in solitudine domum, & tabernacula ejus in terra salsuginis? Contemnit multitudinem civitatis, clamorem exactoris non audit. Circumspicit montes pascuæ suæ, & virentia quæque perquirit.* Non, inquit, cum onagro comparatum est, uti cum equis, & bubus; quibus, quia in hominis sunt potestate, facilè à victu prospicitur: onager verò, immunis ab omnibus vinculis, vagatur per solitudinem, & terram salsam, sive sterilem: nempe ejus cura est Deo, qui ei in montibus prospexit ab herbis virentibus. Subjicitur hinc: *Numquid volet rhinoceros servire tibi, aut morabitur ad præsepe tuum? numquid alligabis rhinocerota ad arandum loco tuo? aut confringet glebas vallium post te? numquid fiduciam habebis in magna fortitudine ejus, & derelinques ei labores tuos? numquid credes illi, quòd sementem reddat tibi, & aream tuam congreget?* Quantacunque, inquit, potentia sit rhinocerotis, sive, ut alii reddere malunt, monocerotis: non tamen eò adduces, ut terram aratro proscindat. Hinc ista subjunguntur in Iobi historia: *Penna struthionis similis est pennis erodii, & accipitris. Quando derelinquit ova sua in terra, tu forsitan in pulvere calefacies ea? Obliviscitur, quod pes conculcet ea, aut bestia agri conterat. Duratur ad filios suos, quasi non sint sui: frustra laboravit, nullo timore cogente. Privavit enim Deus sapientiâ, nec dedit illi intelligentiam. Cum tempus fuerit, in altum alas erigit: deridet equum, & adscensorem ejus.* Ita reddidit vulgatus interpres. Sed quæcunque mens sit primi ex istis versiculi, (de quo neque inter se Hebræi satis consentiunt) sequentia saltem nulli magis conveniunt, quàm struthiocamelo. Hoc enim animal, cùm ingentia habeat ova, (qualia sæpius conspeximus) exclusisse ea contentum, defodit illa sub arenis Libycis; parùm interea cogitans de periculo, quòd sic facilè possint conculcari. Verùm, in stupore istoc struthionis, curam Deus ovorum gerit; quia facit, ut ea ardore Solis excludantur. Eamque excludendi rationem prætulit Deus, quia struthio tam vasto sit corpore, ut incubando sit ova confracturus. Interim hinc Dei quidem

Digitized by Google

dem providentia; sed pariter etiam relucet, ut pullorum oblivio capiat struthionem. Atque hoc attendit Ieremias, cum in Threnis * ait: *Filia populi mei crudelis, quasi struthio in deserto.* Postremorum, quæ attuli, verborum Iobi ea mens est: struthionem, dum fugit equitem, ac venatores, pandendo alas, quasi ludibrio habere insequentes: tantæ enim esse velocitatis, ut cursu suo, quem & adjuvat qualiscunque ejus volatus, facilè equorum, & canum, celeritatem exsuperet. Post ista sequitur: *Numquid præbebis equo fortitudinem, aut circumdabis collo ejus hinnitum? Numquid suscitabis eum, quasi locustas? gloria narium ejus terror. Terram ungulâ fodit, exultat audacter: in occursum pergit armatis. Contemnit pavorem, nec cedit gladio. Super ipsum sonabit pharetra, vibrabit hasta, & clypeus. Fervens, & fremens, sorbet terram; nec reputat, tubæ sonare clangorem. Vbi audierit buccinam, dicit, Vah* †: *procul odoratur bellum, exhortationem ducum, & ululatum exercitus.* Quibus significatur, à Deo esse terribile illud equi robur; hinnitum illum, penè tonitrui similem; generosum illud, quando, consistere nescius, ungulâ terram cavat; impavidus in bellum prodit; nec tot sibi & equiti imminentibus terretur telis; eâque velocitate procurrit, ut sorbere, aut deglutire viam, videatur; etiam, buccinâ militem ad arma ciente, quasi *euge* dicere, gratulantem sibi, quòd prœliandum sit. Tandem his Deus ad Iobum verbis sermonem suum concludit: *Numquid per prudentiam tuam plumescit accipiter, expandens alas suas ad Austrum? numquid ad præceptum tuum elevabitur aquila, & in arduis ponet nidum suum? In petris manet, & in præruptis silicibus commoratur, atque inaccessis rupibus. Inde contemplatur escam, & de longè oculi ejus prospiciunt. Pulli ejus lambent sanguinem, & ubicunque cadaver fuerit, statim adest.* Sententia est: Deine, an hominis, opus putas instinctum illum naturalem, quo accipiter, dum pennas accipit novas, vel (ut Hebræa vox יאבר potiùs sonat) dum pennis utitur, potissimùm volet Austrum versus, qua parte cælum est calidius? Vel quòd aquila sic ex nido altissimo prædam prospectat; velut cuniculos, lepores; quorum ipsa carnem vorat, pulli autem lambunt sanguinem?

* cap. 4.

† vel potius, Euge.

CAPVT L.

Pergitur ad particularem notitiam animantium rationis expertium: ac primùm ad quadrupedes; in his ad elephantum; de quo prolixus Iobi locus enarratur. Quando primùm reperta videatur ratio necandi elephanti. Quàm largè bibat. Quantopere magnitudine varient elephanti Indici, ac Libyci. In India elephantis nothis sive minoribus arari. Quandoque ad annum pertingere ducentesimum, imò ultra. Quanta animalis ejus sit sagacitas, partim iis ostensum, quæ naturâ norunt, partim quæ disciplinâ addiscunt. Cur, priusquam bibant, aquam proboscide conturbent. Quare in flumine transmittendo præeant minores. Elephantos etiam funambulos fieri: maléque in dubium id vocari à Cæsare Scaligero. Eos adorare regem, saltare in choreis, gesticulari in spectaculis. An ad Lunam diurna meditentur præcepta; quod ajunt veteres; pro falso autem, vel incerto, habet Cæs. Scaliger. Immeritò esse Iusto Lipsio suspectum, quod Strabo scripserit, etiam natationem addiscere. Quomodo tantæ molis, virium, & sagacitatis bellua cicurescat; atque ut hominem timeat, etiam antequam mansuefeceris. Hanc hominis reverentiam esse à natura, sive Deo, datam bestiis: idque ipsos gentiles per nebulam vidisse. Eoque etiam pertinere, quòd sævire nolint in homines hunc in finem sibi objectos. In elephantis exemplum æquitatis, & aliud probitatis, aliud reverentiæ erga majores. Lycurgi lex de honore præstando grandibus natu. De amore elephanti erga vitulos suos: deque eorundem pudore. De multiplici usu, quem ex iis mortuis capere est.

Videmus ex istis, quantopere nos Deus ipse incitet ad considerandam animalium naturam; atque hoc propterea, ut inde adscendamus ad eum, qui illa condidit. Quamobrem non abs re erit, si argumento huic paullùm insistam, ac particulatim quædam dicam de singulis animantium generibus. Sunt autem animantia quinctuplicia; quadrupedia, aves, pisces, reptilia, & insecta.

Quadrupedes inter elephas principatum tenet: de quo sic Iobus cap. XL, 10: *Ecce nunc Behemoth, quem feci tecum, herbam tanquam bos comedit.* Vbi per *Behemoth*, LXX, & Chaldæus, intelligunt omnem bestiam terrestrem vastæ molis: Hebræi autem ex ejus generis animantibus signari arbitrantur solum elephantum: quos & Thomas Aquinas, & Nicolaus Lyranus, sequuntur. Hunc, inquit Deus, feci tecum; hoc est, eodem, ac te, die creavi, & in eâdem, ac te, terrâ constitui. Addit, boum more herbam comedere: quasi dicat, tam vastam belluam non incutere nobis metum, quia bovis instar contenta sit iis, quæ in terra succrescunt. Et sanè tantum abest, ut homini sit metuenda, ut odore, quo plurimum valet, animadverso hominis vestigio, intremiscat; sicut ex Plinio inferiùs dicemus. Mox versu sequente robur ejus celebratur: *En nunc potentia in lumbis ejus, & fortitudo ejus in umbilico ventris ejus.* Vbi quod in lumbis robur constituit, id animantium commune est: sed quantum mole, tantum lumborum robore, elephas præcellit. Versu XII ait: *Celeriter movet caudam suam*, quæ est, *sicut cedrus: nervi testiculorum ejus perplexi sunt.* Hoc est, utcunque cauda ejus videatur magnitudine cedrum referre, (quod καθ' ὑπερβολὴν intelligendum) tamen eam agitat, & impellit, quocunque visum. Testes verò sic implicitos habet, & intortos, ut similes sint ramis perplexis. Vers. XIII: *Ossa ejus baculi ærei; ossa*, inquam, *ejus, sicut virga ferrea.* Vbi videmus, ossium ejus duritiem conferri cum chalybe, & malleis ferreis. Vers. XIV: *Ipse est principium viarum Dei, qui fecit eum: applicabit ei gladium suum.* Quibus verbis elephantum inter animantia statuit esse

Digitized by Google

opus Dei tum magnitudine, tum robore, primarium. Neque etiam esse opus hominis, eum interimere; sed esse hoc Dei proprium. Quod de Iobi temporibus capiendum videtur. Nam, ut Plinius ait lib. VIII, cap. VI, *Proboscidem facillimè amputari, Pyrrhi præliorum experimentis patuit.* Postmodo etiam reperta est ratio necandi tam vastam belluam. Nempe si, ut Livius ait lib. XXVII, *fabrile scalprum ipsâ in compage, quâ jungitur capiti cervix, quanto maximo fieri potest, ictu mallei adigatur: primusque eam celerrimam mortis viam in tantæ molis belluâ instituerat Asdrubal.* Asdrubal ille, Annibalis frater, non totis L annis cæsus est ante cædem Iudæ Maccabæi. Tredecim igitur seculis circiter prior Iobus fuit; si is Mosi æqualis, eove antiquior: de quo diximus lib. II hujus operis cap. III. Quia igitur elephanti hæc necandi ratio temporibus Iobi nota erat mortalium nemini: meritò dicere potuit divinus scriptor, à solo posse Deo interimi. Sequitur hinc versu XV: *Profectò germen montes ferunt ei, & omnes bestiæ agri ludunt ei.* Hoc est, Quamvis vastissimus est, abunde tamen pabuli suppetit ei in montibus: estque ita mansuetus, ut sine terrore coram eo minora lusitent animantia. Vers. XVI, & XVII: An *sub arboribus jacet? in secreto calami & limo?* An *tegent eum arbores*, ut sint *umbra ejus? circumdabunt eum salices torrentis?* Sic interrogativè hæc cepere R. Levi, & Kimchi in lib. Radicum. Sed adsentio Mercero, ut habitatio ejus describatur in locis limosis, & palustribus, ac sub arboribus umbrosis, & salicibus ad torrentes crescentibus: cujusmodi locis umbram captat, & refrigerium quærit; imò & somnum capit; quod tum stans facit arbori acclinis, tum flexis cruribus * cubans. Subditur vers. XVIII: *En rapiet fluvium*, ita ut *non festinet; confidit, quòd educet Iardem in os suum.* Sententia est, Tantæ est molis, ut si bibat, videatur festinum fluminis cursum moraturus; imò & totum absorpturus Iordanem. Quæ in scripto poëtico ὑπερβολικῶς, ut alia quædam, dici, satis est apertum. Denique versu XIX sic sermonem hunc claudit: *Oculis suis tollit illum, & offendiculis perforat nasum.* Hoc est: Vbi oculos in Iordanem conjecerit, videtur hausturus universum; suamque promuscidem profundè adeò flumini immergit, ut eam quandoque ad sudes, saxa acuta, vel alia, in aquis latentia, offendat, ac vulneret. Plurimùm sanè potare arguit, quòd, Aristotele † teste, quidam biberit aquæ metretas Macedonicas quatuordecim, & vesperi insuper octo. Quod magis mirabitur, qui metretarum magnitudinem ex iis cognôrit, qui de mensuris veterum scripsere.

* *Aristoteles, Plinius, alii, falso id negante Solino, & vulgo.*

† *lib. 8 hist. animal. cap. 9. sive ex dist. Cæs. Scal. cap. 12. sect. 116.*

Quod verò ad elephantorum magnitudinem attinet, variant Indici, & Libyci: de quo sic Philostratus lib. II de vita Apollonii, cap. VI: Ὅσον ἵππου Νισαίου μείζων ὁ Λιβυκὸς ἐλέφας, τοσοῦτον τῶν ἐκ Λιβύης οἱ Ἰνδοὶ μείζους· *Quanto est equo Nysæo major Libycus elephas, tanto Libycis elephantis majores sunt Indici.* Et ante eum Plinius lib. VIII, cap. IX: *Indicum Afri pavent, nec contueri audent: nam & major Indicis magnitudo est.* Ac ante utrumque Livius lib. XXXVII; quo loco Romanam adversus Antiochum in Asia aciem describit: *Sexdecim elephantos post triarios in subsidio locaverunt. Nam præterquam quòd multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor, & quinquaginta) sustinere non videbantur posse; ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt: sive quia magnitudine (longè enim illi præstant) sive robore animorum vincuntur.* Sunt verò Indici novem cubitos alti, quinos lati; ut refert Ælianus lib. XIII de Animal. cap. VIII. Atque addit, maximos dici πρασίους; proximos magnitudine, ταξίλας vocari.

Nec tamen in continente Indiæ sunt omnium maximi: majores illi, imò & robustiores, & dociles magis, qui in insula Taprobane; ut proditum est eidem Æliano lib. XVI de Animal. cap. XVIII. Atque idem Lusitanorum navigationibus compertum. Cæsar Scaliger, commentario in Aristotelem *, etiam Arabicos ait Indicis minores esse. Sed parùm solidè id firmes illo Plinii lib. VIII, cap. I: *Indis Arabici minores: quos nothos vocant:* prout editum est in Parmensi. Nam *arant*, non *Arabici*, in MSo etiam invenio: quod rectum puto. *Indis* enim valet *genus Indorum.* Vt sententia sit, Indos in agricultura elephantis nothis uti pro bubus.

* *lib. 2 Hist. Animal. sect. 133.*

De robore elephantorum vel cognoscere est ex eo, quòd turres gestent, unde decem, vel quindecim etiam milites, mittant jacula, aut sagittas: ut Philostratus refert loco proximè memorato †. Imò Maccabaicæ, sive Asmonæorum historiæ lib. I, cap. VI, 37, narratur, ut bello Antiochi Eupatoris adversus Iudæos, tergo in turribus ligneis ac validis gestarint milites XXXII cum Indo, belluæ magistro. Etiam, ut Oppianus in II de Venatione cecinit ‡,

Ἐν μὲν ἄρα χλοερῇσι πολυκνήμοισί τε βήσσαις
Καὶ φηγοὺς, κοτίνους τε, καὶ ὑψικάρηνα γένεθλα
Φοινίκων πρόρριζα κατὰ χθονὸς ἐξετάνυσσεν,
Ἐγχρίψας χηλοῖσιν ἀπειρεσίαις γενύεσσιν.
Et in floridis saltuosisque pascuis
Et fagos, oleastrosque, & aereum excelsumque genus
Palmarum, radicitus in terram prosternit,
Incidens acutis, & ingentibus maxillis.

† *lib. 2 de vita Apoll. cap. 6.*

‡ *vers. 531, & seqq.*

Nec magni modò sunt, & robusti; sed etiam vivaces. Nam ducentos, trecentosve annos, vivere, testes sunt Aristoteles lib. VIII Histor. Animal. cap. IX, & lib. IX, cap. XLVI, Plinius lib. VIII, cap. X, Ambrosius lib. VI Hexaëmeron, & Nonnus lib. XXVI Dionysiacôn.

At majus hisce omnibus, quod sic excellant ingenio, & sagacitate; quando, ut Tullius * ait, *elephanto bellurarum nulla prudentior*: &, ut ejusdem † verbis utar, *est illi belluæ quædam cum humano genere societas*: quomodo & Straboni in VI dicitur, ἐγγὺς εἶναι λογικοῦ ζώου, *prope abesse ab animali ratione prædito.* Et Philostratus in secundo ‡ de vita Apollonii Tyanei, statuit, esse ζῶον δεύτερον ἀνθρώπου, κατὰ ξύνεσίν τε καὶ βουλὴν, animal

* *lib. 3 de Natura Deorum.*

† *lib. 7. epist. 1, ad Marium.*

‡ *cap. 7.*

Digitized by Google

animal ab homine ſecundum ac proximum, & prudentiâ, & conſilio.

Sagacitatem verò ſuam partim iis oſtendunt, quæ didicerunt à nemine; partim iſtis, quibus docile hoc animal imbui ſolet. Prioris generis eſt, quòd adverſus æſtum cœno ſe totos immergant: hoc refrigerium majus gratiusque iis, quàm à ſpeluncis umbroſis, vel arboribus opacis; ut eſt apud Ælianum lib. IX de hiſtor. animal. cap. LVI.

Cum bibere volunt, priùs aquam proboſcide conturbant, ne ſimul animalia hauriant infeſta, aut ab iis lædantur in aquis. Hæc enim veriſimiliora ſunt, quàm eò hoc fieri, quia imaginem ſui in aquis conſpicere formident; planè abſimiles fabuloſi illius Narciſſi: eam licet rationem adducat Theophylactus Simocatus problemate tertio.

Iiſdem flumen transeuntibus, præeunt minores, quia, ſi fundus à majoribus priùs eſſet calcatus, majores minùs eum poſſent vadari: ut idem Ælianus eſt auctor operis memorati lib. VII, cap. XV.

Quantâ ſollertiâ foſſarum inſidias obſervent, atque ut, iis animadverſis, retro ſe convertentes, impetum faciant in venatores; idem narrat ejuſce operis lib. VIII, cap. X.

Apud Plutarchum etiam lib. de ſollertia animalium, & Ælianum de Anim. lib. VII, cap. XLV, refertur, eos proboſcide leniter, ac citra noxam, extrahere ſpiculum, boni inſtar chirurgi. Niſi hoc jam inter ea eſt, quæ addiſcant.

Vtcunque id ſit, diſciplinæ ſaltem eſt, quod iis tribuit Plinius *, *per auras arma jacere non auferentibus ventis, inter ſe gladiatorios congreſſus edere, aut laſciviente pyrriche colludere, per funes incedere.* Vbi, ut idem † ait, *mirum maximè, adverſis quidem funibus ſubire; ſed regredi magis utique pronis.* In dubium hæc vocat Cæſar Scaliger Commentario in Ariſtotelis hiſtoriam Animalium ‡: *Mihi*, inquit, *incredibile fit, per funes inceſſiſſe, ut à Plinio ſcriptum. Quæ enim contentio, aut qui demum finis tam bello funambulo ſatis eſſe videatur?* Sed non eſt noſtræ modeſtiæ, ea inficias ire, quæ geſta ſunt totâ ſpectante Româ. Hujusmodi autem eſt de elephantis, funambulorum more per catadromum incedentibus: ut cognoſcimus, non ex Plinio ſolùm, ſed etiam Seneca epiſt. LXXXVI, Suetonio in Nerone cap. XI, & in Galba cap. VI, item Dione, vel potiùs Xiphilino in Nerone *.

** lib. 8, c. 3.*
† lib. 8, c. 4.
‡ lib. 2, ſect. 133.
** pag. 166, edit. H. St.*

Iam alia etiam eorum artificia adducam: quale, quod diſcant adorare regem; ut ait Ariſtoteles in nono Hiſtor. Anim. cap. XLVI †, Ælianus lib. XIII de Animal. cap. XXII, item Plutarchus περὶ τύχης. Ac fidem quoque facit, quòd Hieronymus Oſorius Luſitanus, epiſcopus Algarbienſis, refert in IX de geſtis Emanuelis regis, ut anno CIƆ IƆ XIV elephantus Indicus Romæ (ubi id animal poſt inclinatam imperii Romani majeſtatem viſum nunquam erat) Leonem X *pontificem ter genibus flexis, & demiſſo corporis habitu, venerabundus ſalutârit.* Vbi cùm genua flexiſſe dicitur, hoc ſignificatur, leviter flexiſſe calcaneum. Nec enim elephantus ſtans genua valet flectere: unde &, credo, hæc bellua Ægyptiis (quod eſt apud Orum in Hieroglyphicis ‡) ſymbolum erat regis. Nam rex ſupplicat nemini. Plutarchus loco memorato addit, etiam edoctos ſaltare in choreis. Augerus ſimiliter Busbequius in epiſtolis Turcicis ſcribit, viſum ſibi elephantum juvenem, qui ad cantum, tripudiantium more, alternos moveret pedes. Eundem & pilâ luſitâſſe, quam palmæ vice feriret proboſcide. Etiam geſticulari in ſpectaculis, eſt apud Plutarchum de ſollertia animalium. Imò, ut Plinii * id verbis dicam, *certum eſt, unum tardioris ingenii in accipiendis, quæ tradebantur, ſæpius caſtigatum verberibus, eadem illa meditantem noctu repertum.* Atque idem traditum Plutarcho lib. de Sollertia Animal. Quamquam quod Plinius certum ait, id incertum videtur Cæſari Scaligero †: *Noctu*, inquit, *meditari præcepta, quæ interdiu dictata ſint, neſcio cui, aut quomodo id cognitum eſſe poſſit.* Verum quid refert, num magiſter belluæ id caſu, an aliter, deprehenderit? utrùm item ludus elephanto fuerit, ad Lunam agere, quæ de die conſpexiſſet: an ſtudium ſerium, ut plagas effugeret, quarum dolore, vel memoriâ, ſomnum capere non poſſet? Quid iſtorum tantopere mirandum in tam ſagaci ac memori bellua? Multa, ſcio, alienâ fide Plinius. Sed cùm id certum dicat, cur dubitemus, quin in iſto gravem, & locupletem, ſecutus ſit auctorem?

† ſecundum diſt. Caſ. Scal. cap. 72.
‡ lib. 2, cap. 80.
** lib. 8, c. 3.*
† Comment. in Ariſt. Hiſtor. Animal. lib. 2, ſect. 133.

Sed alia etiam, quæ diſcant, perſequamur. Strabonis eſt in XV: Οὕτως δ' ἠθικοὺς δή τινας εἶναι, ὥς τε καὶ λιθάζειν ἐπὶ σκοπὸν μανθάνειν, καὶ ὅπλοις χρῆσθαι, νεῖν τε κάλλιστα· *adeò manſueſcere, ut lapidem ad ſcopum jacere, & armis uti, & optimè natare, addiſcant.* Vbi tamen τὸ νεῖν ſive *natare* IuſtoLipſio ‡ eſt anceps, ac ſuſpectum: quia, ut ait, *nec alteri id traditum, & alienum à natura elephantis, qui aquas profundiores horret.* Atqui nulla non quadrupes natare quodammodo idonea eſt. Scio, Plinium ſcribere libro VIII, cap. X: *Gaudent amnibus maximè, & circa fluvios vagantur, cùm alioquin nare, propter magnitudinem corporis, non poſſint.* Sed de iſto æſtimandum ex Ariſtotele, quem exſcripſit. Is Hiſtoriæ ſuæ lib. IX, cap. XLVI *, ſic loquitur: Ἔστι δὲ τὸ ζῷον παραποτάμιον· νεῖν δ' οὐ πάνυ δύναται, διὰ τὸ τοῦ σώματος βάρος. *Animal verò hoc fluvios accolere amat. Nare verò non omnino valet, ob corporis molem.* Vbi non ait, πάνυ οὐ δύναται, *omnino nequit*: ſed οὐ πάνυ δύναται, *non omnino poteſt*: ut non omnem adimat natationem, ſed plenam, & exactam. Quam habere negat propter magnitudinem corporis: ut & Plinius inquit. Sed cautè hoc capiendum. Major enim balæna. Verùm hæc marinum animal, eoque naturâ hunc proprium habens modum de loco ſe movendi. In terreſtri autem animali is modus eſt ſecundarius; utilis duntaxat ad tranſmittendas aquas. Hoc igitur voluit philoſophus, in quadrupedibus, quibus natatio non æquè convenit ac piſcibus,

‡ Centur. I Miſcell. epiſt. 50: quæ ad Ianum Hautenum.
** ſive cap. 72, ſect. 495, ex diſt. Caſ. Scal.*

Digitized by Google

bus, minùs illi idoneos esse elephantos, quàm quadrupedum alia: idque ob vastam corporis molem. Proinde non est naturâ planè ineptus ad natandum: quodque naturâ aliquo habet modo, id aliquanto exactiùs arte consequitur: ut qui pro mole illâ tandem sat bellè natet: quod solùm voluit Strabo.

Iam quantopere ex eo divina relucet bonitas, ac providentia, quòd tam vasta, tam valida, tam sagax bellua, non solùm fraude capitur humanâ; de quo Aristoteles lib. IX Histor. Animal. cap. I: sed & capta mansuescit. Vnde Ovidius IV Trist. eleg. VI:

Quæque sui jussis obtemperat Inda magistri
Bellua, servitium tempore victa subit.

Quin etiam regitur à puero XIII annorum; ut est apud Philostratum libro II de vita Apollonii. Iugum quoque subit, ac currum trahit: quod non solùm ex secundo Oppiani de Venatione, sed vett. pariter nummis videmus. Imò etiam priusquam domueris, jam hominem timet. Siquidem si vestigium viderit, ex odore (quo plurimùm valet) cognoscit, sitne bestiæ, an hominis: neque id modò, quando is nudis incesserit pedibus, sed etiam calceis indutus: quod si humanum esse vestigium animadverterit, utcunque hominem non conspexerit (ut Plinii * verbis utar) *intremiscit insidiarum metu, circumspectat, nec calcat, sed erutum proximo tradit, ut ille sequenti, nuntio simili, usque ad extremum, circumagente tunc agmine, & revertente.* Quibus similia refert Ælianus lib. IX de Animal. cap. LVI. Meritò autem miratur Plinius, metui, quem nunquam viderint; cum sylvæ, in quibus elephanti, minimè frequententur. Addit deinde: *Sanè mirentur ipsam vestigii raritatem: sed unde sciunt, timendum esse? imò verò cur vel ipsum conspectum paveant, tanto viribus, magnitudine, velocitate præstantiores?* Videlicet illustre & hic habemus argumentum providentiæ Dei: qui cuncta homini animantia subjecit: ut cognoscimus ex Genes. I, 26, & Psal. VIII, 7, 8. Scio, dominii hujus multum deperiisse homini per peccatum: nec sic tamen, ut non magnam partem remanserit. Hinc igitur metus ille in maximis etiam belluis. Etsi autem ad veram caussam non penetrârit Plinius: non tamen nihil est, cùm quæstioni superiori sic occurrit: *Nimirum hæc est natura rerum, hæc potentia ejus, sævissimas ferarum, maximasque, nunquam vidisse, quod debeant timere, & statim intelligere, quod est timendum.* Per *rerum naturam potentiamque*, tum Deum, ut auctorem naturæ; tum naturam, ut ejus opus, intellige (in scholis illam *naturam naturantem*, hanc *naturatam* vocitant:) nihilque profectò meliùs dixeris. Ad hanc venerationem hominis lubens etiam retulerim, quod non patiantur se adversus eum adduci, ut ministri fiant sævitiæ alienæ. Qua de re sic idem Plinius lib. VIII, cap. V: *Cum Bocchus rex triginta elephantis, totidem, in quos sævire instituerat, stipitibus alligatos objecisset; procursantibus inter eos, qui lacesserent, non potuisse effici, ut crudelitatis alienæ ministerio fungerentur.* Sed compertum, ad hujusmodi etiam posse adduci vino saucios. Quid mirum? in homine ipso, ut poëta † ait, *Quid non ebrietas designat?* Propterea Ptolomæus Physcon eos inebriaverat, priusquam illis Iudæos cum liberis, & uxoribus, nudos vinctosque conculcandos subjiceret. Sed divinâ contigit providentiâ, ut potiùs impetum facerent belluæ in amicos regios, nec eorum paucos interimerent. Narrat Iosephus lib. II adversus Apionem. Ptolemæus verò Philopator, simili fine, quo magis efferaret eos, jusserat & vinum thure condiri: ut est III Maccab. cap. V, vers. I, & 30.

* lib. 8, c. 4.

† Horat. lib. 1, epist. 5.

Quanti etiam illud putandum, quod varia ex iis capere sit illustrium virtutum exempla! Ita egregiæ est æquitatis, quod Petrus Bellonius Cenomanus, Petri Gillii Helvii, (cujus præter ea, quæ de Græco transtulit, exstat eruditum opus, topographia Constantinopoleos, & alterum de bosphoro Thracio) in peregrinatione Asiaticâ comes, seu Gillianis, seu propriis laboribus celebris, summo viro, Carolo Clusio, is autem clarissimo Iusto Lipsio ‡ narravit. Lassus ab itinere elephantus, ac famelicus, in stabulum deductus, ubi asinum reperit hordeum comedentem, præsepi eum depulit, & ipse, quod reperit, comedit. Mox, elephanti sui memor, dominus advenit, ac hordei affatim præbuit elephanto. Ille memor injuriæ, præ fame nimiâ, asino illatæ, omne illud promuscide divisit; parte sibi reservatâ, alteram dedit asino, qui avidè devoravit.

‡ vide epist. ad Ianum Hautenum centuria I Miscell.

Insignis etiam illud est probitatis, quod si per furorem fortè interemerint altiorem: tantâ postea ducantur pœnitudine, ut inediâ sibi vitam adimant; teste Strabone in XV.

Ea quoque est iis erga grandiores reverentia, ut non loco duntaxat, sed cibo etiam, potuque, cedant semper: quemadmodum est apud Ælianum lib. VII de Animal. cap. XV: ubi scitè hoc addit, naturæ ductu id agere, nullo metu legum Lycurgi. Eò autem respicit, quòd Lacedæmone ex Lycurgi lege oporteret (ut Plutarchus in Laconicis ait) τὰς νέους, οὐ μόνον τὰς ἰδίους αἰδεῖσθαι πατέρας, καὶ ὑπηκόους τούτοις εἶναι, ἀλλὰ πάντας τοὺς πρεσβυτέρους ἐντρέπεσθαι, καὶ ὁδῶν ὑποχωροῦντας, καὶ καθ' ἕδρας ὑπεξισταμένους, καὶ παρελθόντων ἡσυχάζοντας· *juniores non solum suos patres revereri, eisque obedire: sed seniores universos observantiâ prosequi; sic ut & de via illis decederent, & de sedibus iis adsurgerent, & consisterent, dum illi transirent.* Post illud memoratum ex Æliano subjicitur, quomodo elephanti confectos senio, & morbo correptos curent, eorumque studeant incolumitati: imò si defendi eos sit opus, vulnerentur potiùs, quàm fugiant. Addit quoque de affectu erga vitulos suos. Si enim venatores urgeant, malle vitam amittere, quàm ut eos deserant. Idem testis est, si in fossas inciderint vituli, sese in eos dare præcipites, ut pariter potiùs mortem oppetant, quàm deserant suos. Hoc legas lib. IX, cap. VIII.

Pudo-

Pudorem eorum indicat, quòd Plinius lib. VIII, cap. V dicat, *nunquam nisi in abdito coire*. Ac similiter de iis Aristoteles Hist. lib. V, cap. 11.

Verisimile autem est, serenissimos Daniæ reges ad hæc, & alia virtutum simulachra respexisse, elephanti imaginem suis subdendo insignibus; atque ordini equitum beatæ Mariæ à se instituto pro symbolo torquem dando aureum ex elephantis castella gerentibus, & calcaribus, signo dignitatis equestris.

Vsus elephantorum alius in bello, alius in ludis. In bello terrorem incutiunt corporis magnitudine, odore, barritu, cristarum magnitudine: ac præcipuè robore, dum turribus tot milites gestant: de quo superiùs diximus: cùm de elephantorum robore ageremus. Pluraque de utilitate hac ἐς τὴν τῶν πολεμικῶν χρείαν· *ad usus bellicos*, apud Philostratum legas in primo de vita Apollonii, cap. VI: Plinium item lib. octavo, cap. VIII. Inter alia ait: *Domitis militant, & turres armatorum in hostes ferunt, magnaque ex parte Orientis bella conficiunt. Prosternunt acies, proterunt armatos.* Sic Antiochus M. bello adversus Romanos habuit in exercitu elephantos CXX: ut est in primo Asmonæorum sive Maccabaicæ historiæ, cap. VIII, 6. Tardè autem in militia usi Europæi. Primus in Græciam intulit Alexander M. primus in Italiam Pyrrhus Epirota: ac quia tum in Lucania eos primùm videre Romani, eò *boves Lucas* vocarunt: de quo plura cap. seq. & in Institut. Oratoriis lib. IV, cap. VI, sect. II, & V. Primus autem, Pyrrho ex Italia fugato, Romam adduxit M. Curius Dentatus. Sed planè fabulosum est, quod Plutarchus (junior ille, non Chæronensis) minoribus prodidit Parallelis, Paullum Æmilium CLX elephantos, devicto Pyrrho, Romam misisse. Atque hujus rei ille Critolaum in tertio rerum Epiroticarum laudat auctorem. Ita nullum mendacium Græculo caret teste. Nunquam Paullo Æmilio cum Pyrrho pugnatum. Virisimiliùs dixisset de Manio Curio: à quo victus Pyrrhus Italiâ excessit. Sed is solùm quatuor Romam vexit, ut ait Eutropius: summùm octo, quod traditum Zonaræ. Primùm autem in bello elephantis usi sunt Romani anno IↃLV P. Sulpicio Galba, & C. Aurelio Cotta COSS. de quo sic initio belli Philippici, sive Macedonici primi, Livius lib. XXXI: *Ante prima signa* (à consule Sulpicio) *locati elephanti: quo auxilio tum primùm Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt.* Quid verò elephantis in acie objici possit, ut in suos potiùs faciant impetum, & longè lateque omnia proterant, docebit Hirtius in bello Africano, scriptor belli Hispaniensis, Plutarchus in Pyrrho, Curtius lib. VIII, Appianus in bellis Punicis, & imprimis Vegetius lib. III, cap. XXIV.

Præterea Romani elephantis usi ad voluptatem: ut *altero Cn. Pompeji consulatu, dedicatione templi Veneris, quando pugnavere in circo* XX *elephanti, Getulis ex adverso jaculantibus*; quemadmodum Plinio proditum lib. VIII, cap. VII. Atque alia ibidem addit circensis pugnæ exempla. Sed & publicè exhibiti, ut instar Pyladis alicujus, aut Bathylli, variis gesticulationibus oblectarent; item funambulorum more decurrerent per funes: de quo antè dictum.

Asiatici etiam, & Afri, utebantur, ad naves in mare deducendas: de quo illustre exemplum ex Acosta antea vidimus. Parque ratio in aliis magni ponderis rebus protrahendis. Si quosdam Plinii codices audimus, & Indi in arando iis usi: de quo item dictum.

Quæ hactenus retuli, vivos attingunt elephantos. Nunc paucis ostendam, eam fuisse bonitatem divinam, ut è mortuis etiam multa variaque perciperemus commoda. Sed quædam memorant magica, & planè stulta: quale hoc apud Plinium lib. XXVIII, cap. VIII: *Magorum vanitas perunctis elephanti adipe faciliorem gratiam apud reges populosve promittit: præcipuè tamen eo pingui, quod sit inter supercilia; ubi esse nullum potest. Similia dentis, maximè à dextra parte, villique è rostro inferiori, promissa sunt.* Veris insistamus. Adeps elephanti valet contra venena: unde, quibus procedendum adversus feras venenatas, solent eo inungi; ut est apud Ælianum lib. I, cap. XII, & lib. X, cap. XII. Vbi & refert, in cibis esse eorum promuscidem, labra, & cornuum medullam. De cæteris negat. Sed Vartomannus prodidit, in regionibus nonnullis etiam regibus pro ferculo delicatissimo solere renes apponi. Imò ex Plinio, Solino, & aliis, notum, carnes ipsas à quibusdam gentibus edi solere: quæ inde *elephantophagorum* nomen sortitæ fuerunt. Iam quis nescit, dentium elephanti, sive eboris usum in simulachris, quibus effingerent deos, in sellis & sceptris virorum principum, in tabellis, pectinibus, & tot aliis, in usum etiam privatum? in his mensarum etiam pedibus, qui sæpius pardos hiantes repræsentabant. Vnde Iuvenal. Sat. XI.

Grande ebur, & magno sublimis pardus hiatu.

Ob tam multa, dentium solùm gratiâ, venabantur elephantes in Libya; quemadmodum Ælianus narrat. Et Herodotus est auctor, Æthiopas, tributi loco, dentes hosce Persidis regi pendere solere. Nec tamen tam latè ejus usus patet, quàm Oppianus putavit in secundo de Venatione, ubi sic canit:

—— --- Ἐκ δὲ κεράων
Τόξα τε κυκλοτερῆ, καὶ μυρία τεύχεται ἔργα.
—— —— *Ex cornibus verò*
Arcus rotundi, & innumera fabricantur opera.

Planè etiam fallitur, cùm ex ebore fieri putat arcus. Quippe materies ejus rigida est, non flexilis. Sed nec ubique grande est dentium istorum precium, cùm vile id sit, ubi elephanti degunt. Nam, ut Plinius lib. VIII, cap. V, ex Polybio, is autem ex Gulussâ regulo prodidit, *in extremis Africæ, qua confinis Æthiopiæ est, postium vicem in domiciliis præbent, sæpesque in iis, & pecorum stabulis, pro palis elephantorum dentibus fiunt.*

Digitized by Google

CAPVT LI.

Licet tam multa in elephantorum natura rapiant nos in admirationem conditoris: non propterea tamen quibusdam aliis habendam fidem, quæ Græci sint commenti. Vt, quod dicantur Solem, novámque Lunam, venerari; patrium intelligere sermonem; imò & loqui, & scribere; homini etiam erranti monstrare viam; & victori elephanto, more humano, terram ac verbenas porrigere; humana & adulteria, & homicidia, observare, ac detegere: quorum singula, quàm infirmo nitantur argumento, ostensum. Itidem veteres deceptos, cùm elephantos cor ajunt duplex habere; uterum decem gestare annos; semel, & tantùm singulos gignere. Quo nomine vocandi elephantorum fœtus. Vnde elephanto nomen bovis Lucæ. Prægnas *pro* prægnans. Campans, *vel* Campas genus, *pro* Campano. *Nec Aristoteli satis constitisse, quando elephantis primus sit Veneris usus. Verisimilius sentire, existimantes cornua esse elephanti, qui ejus dentes dicuntur.*

ET ista quidem, quæ attulimus adhuc, vel certissima sunt, vel istiusmodi subnixa auctoribus, ut non temere putem in dubium vocari oportere. Sed alia sunt omnem exsuperantia fidem: qualia lubens Græculorum tribuerim vanitati. Tale est, quod ab iis hausit Plinius lib. VIII, cap. I: ubi inesse iis dicitur, *religio siderum, ac Solis, Lunæque veneratio.* De Sole auctor quoque Plutarchus lib. de Sollertia animalium. Æliani item est lib. VII Hist. Animal. cap. XLIV: Τὸν ἥλιον ἀνίσχοντα προσκυνοῦσιν ἐλέφαντες, τὰς προβοσκίδας εὐθὺ τῆς ἀκτῖνος, ὡς χεῖρας, ἀνατείναντες· *Solem exorientem venerantur elephanti, promuscidem, tanquam manum, versus radios Solis tendentes.* Refert deinde, ut rex Ægypti Ptolemæus Philopator Deo Soli, cujus beneficio se credebat adversus Antiochum victoriam adeptum, quatuor ingentes sacrificârit elephantos: sed divinitus in somnio monitus sit, numen aversari victimam tam religiosi animalis: eoque, ad Solem placandum, æreos quatuor elephantos illi pro immolatis consecrârit. Colligit hinc, Solem esse Deum, & colendum nobis, ne pietate vincamur à mutis animantibus. Sic enim scribit: Ἐλέφαντες μὲν οὖν θεοὺς προσκυνοῦσιν, οἱ δὲ ἄνθρωποι εἰ ἄρα γε εἰσὶ θεοί, καὶ εἴ τινες εἰ φροντίζουσιν ἡμῶν, διαπορῦσι; *Ergone Deos venerantur elephanti: homines autem, num Dii sint, &, ut sint, num nostri curam gerant, ambigunt?* Verùm ut elephanti Solis exorientis intuitu gestiant præ gaudio: eóne pro numine habere Solem credendum? Quis veri numinis gnarus sibi persuaserit, hunc animum à natura, vel Deo potius, inditum esse elephantis, ut pro creatore colant creaturam? Nihilo credibilius, quod produnt de cultu Lunæ novæ. Nam apud eundem Ælianum legas, De Animal. lib. IV, cap. X, eos, quando post interlunium nova Luna conspici cœpit, κατά τινα φυσικὴν καὶ ἀπόρρητον ἔννοιαν, *naturali quodam, ac quem nemo docere possit, conceptu,* è sylva, ubi pascunt, ramos decerpere, eos in cælum attollere, tum Lunam intueri, motis leviter ramis suis, ut videantur hoc pacto supplicare Deæ, quò sibi esse velit favens, ac propitia. Aliter etiam Lunam recrescentem colere ajunt. Priusquam enim eam adorent, aquâ se purificare, more hominum, quando ingredientes templum, è vase, quod Græcis ἁγιστήριον, & περιῤῥαντήριον vocatur, lustrali se aquâ adspergunt. Hac de re sic Plinius * post ea, quæ adduximus: *Auctores sunt, in Mauritaniæ saltibus ad quendam amnem, cui nomen est Amilo, nitescente Lunâ novâ, greges eorum descendere: ibique se purificantes sollenniter aquâ circumspergi, atque ita salutato sidere, in silvas reverti.* Prope eadem tradit Dio lib. XXXIX: Καὶ τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ γινομένων συνιᾶσιν. ὥστε καὶ ἐν ταῖς νουμηνίαις, πρὶν ἐς ὄψιν τοῖς ἀνθρώποις τὴν σελήνην ἐλθεῖν, πρός τε ὕδωρ ἀενάον ἀφικνεῖσθαι, κἀνταῦθα καθαρμόν τινα σφῶν ποιεῖσθαι. *Eos & rerum cælestium intelligentiâ esse præditos: atque hinc in noviluniis, priusquam luna in hominum veniat conspectum, ad aquam accedere perennem, & illâ se lustrare.* Vbi videmus, Dionem tradere, ire elephantos πρὸς ὕδωρ ἀενάον; pro quo Plinius dixerat, *ad amnem, cui nomen Amilo.* Sic enim & in MSo reperio. In aliis tamen, & vetustis quidem, pro *Amilo* legitur *Anulo*, vel *Annulo*. Vt Plinius videatur *Aino* scripsisse, quia ἀενάον proprium putaret. Censeo autem, in eo erratum esse ab antiquis, quòd crederent, ablutionem istam actum esse religiosum, cùm naturâ munditiem ament. Nam animal hoc, ut Ælianus ait lib. XIII, cap. VIII, ἥδεται τῷ λουτρῷ, κατὰ τοὺς τῶν ἀνθρώπων ἁβροτέρους· *delectatur lavacris, sicut homines molliores.* Atque hæc de cultu religioso; quem, præter memoratos scriptores, iis etiam tribuunt Solinus cap. XXVIII, Arrianus lib. de rebus Indicis, ubi θεόσοφον ζῶον † propterea vocat, & Philostratus de vita Apollonii lib. II, cap. VIII.

Iam quàm parum fidei etiam meretur, quòd à Plinio ‡ iis tribuitur *intellectus sermonis patrii*: quodque Ælianus * dicit, συνιέναι γλώττης ἀνθρωπίνης καὶ ἐπιχωρίου †; Dio ‡, φωνῆς τῆς πατριώτιδος αὐτοὺς ἐπαΐειν *. Nomina sua, & alia multa, consuetudine addiscunt: quòd cum canibus habent commune. Sed aliud est, cujus occasione hoc Dio ait: nolle eos naves conscendere, nisi priùs reditus promittatur: & propterea eos, cùm à Pompejo in theatro essent producti, ut cum armatis depugnarent, ac plerique jam essent interemti; cæteros, vulneribus saucios, à pugna destitisse; sed, proboscide ad cælum sublatâ, lamentatos: eoque occasionem sermoni præbuisse vulgari (quem nec probare, nec improbare, audet Dio) tum implorâsse eos Deorum vindictam adversus illos, qui iis ex Africa transmissuris in Italiam, jurassent, nunquam illis damno fore, quòd navem conscendissent. Quod Plinius loco antè memorato his verbis significat: *Alienæ quoque religionis intellectu, creduntur, maria transituri, non antè naves conscendere, quàm invitati rectoris jurejurando de reditu.* Quasi & religionem, & sermonem hominum, intelligant.

* lib. 8, c. 1.

† divinorum intelligens animal.

‡ lib. 8. c. 1.

* lib. 4. cap. 34.

† intelligere linguam hominum indigenarum.

‡ lib. 39.

* sermonem patrium intelligere.

Nec

Digitized by Google

Nec intelligere ſolùm ajunt linguam patriam; ſed etiam loqui. Nam, ut Ioſephus Acoſta * narrat, in urbe Colchin elephas, cujus operâ uti ſolebant in transferendis magni ponderis rebus, cùm, admodum feſſus, nullis poſſet adduci blanditiis, ut liburnicam traheret in mare: ſimulac dictum, ſaltem hoc in gratiam faceret regis Luſitani, inclamavit, HOO, HOO, (id autem Malabarum linguâ ſonat, VOLO, VOLO) ac confeſtim in mare navigium protraxit. Sed enim inconditus ille elephanti ſonus, qui viſus eſt referre *hoo*, non à propoſito Malabicè loquendi, ſed ab lætitia ſimplici, profectus fuit. Credo, ad verba illa de rege largiùs illi demenſum dari ſolet; eóque, hiſce auditis, redditus eſt alacrior, dum de uberiore cogitat, vel ſapidiore, paſtu, non de majeſtate regia: quippe qui idem fuerit facturus, ſi adſuevilſet honeſtiùs haberi agendo quid in gratiam muris, vel draconis, quos ſic exhorret.

* *lib. de aromatibus.*

Nec ſatis viſum, ſi loqui dicerent, etiam ſcribere ajunt: quod Æliano proditum, ac Philoſtrato. Imo, ut eſt apud Plinium †: *Mucianus ter conſul auctor eſt, aliquem ex his, & literarum ductus Græcorum didiciſſe, ſolitumque perſcribere ejus linguæ verbis:* IPSE EGO HÆC SCRIPSI, ET SPOLIA CELTICA DICAVI. Sed ex aliis etiam, quæ ab eodem Muciano prodita ſunt, videre eſt, vel eum Græculo fuiſſe ingenio, ut vana fingeret; vel facilè habuiſſe Græculis fidem, ut nimis credulus talia proderet.

† *lib. 8, cap. 3.*

Ne illud quidem facilè admiſerim, quod Plinio ‡, ſed fide traditum fuit alienâ: *Elephas, homine obvio fortè in ſolitudine, & ſimpliciter oberrante, clemens placiduſque etiam demonſtrare viam traditur.* Fortuitò crediderim aliquem, dum elephantum ſequitur, eò perveniſſe, quò decrerat; non hoc ſibi proponente elephanto. Nam unde ſciat, quò tendat homo? Et quomodo ſic affectus ſit erga hominem, qui odore etiam non nudorum modò pedum, ſed calceis quoque indutorum, ut ibidem ait Plinius, *veſtigio hominis animadverſo, priuſquam homine, intremiſcit, inſidiarum metu circumſpectat, nec calcat, ſed erutum proximo tradit, ut ille ſequenti, nuncio ſimili, uſque ad extremum, circumagente tunc agmine, & revertente.* Non hæc bellè cum eo conveniunt, ut ſponte adeat hominem, & ei monſtret viam, quem ſic timet.

‡ *lib. 8, cap. 4.*

Apud eundem Plinium * legere eſt: *Victus vocem fugit victoris elephanti: terram ac verbenas porrigit.* Priùs cum cane, & gallo gallinaceo, habet commune: ſed poſterius, de danda victori herba, unde ſciunt elephanti, quod neſciant homines, niſi majorum inſtituto? de quo Feſtus Pompejus, idemque Plinius lib. XXII, cap. IV. Itidem, licet mos iis, ut ex Plinio antea diximus, *nunquam niſi in abduo coire*; quæ & camelorum, & felium, eſt indoles: difficulter tamen adducar, ut credam, humana obſervare, & odiſſe adulteria; ſic, ut Romæ, imperante Tito, elephantiſtæ conjuge cum alio mœchante, utrumque propterea dentibus transfixerit; necatos ſtragulo contexerit; alterique advenienti, rejecto operimento, & facinus, & ſe oſtenderit ultorem. Quod apud Ælianum legas Hiſt. lib. X, cap. XV. Item quod idem lib. III, cap. XVII, refert, cùm magiſter elephanti, amore alterius captus, necâſſet uxorem, & ad præſepe elephanti ſepeliiſſet: hunc novam eò traxiſſe conjugem, cornibus ac pedibus refodiſſe priorem, ut ita oſtenderet, quaſi altera hæc marito nupſiſſet. Credo, ut odoratu valet, olfeciſſe cadaver; id ſignificare voluiſſe dominæ; cujuſmodi multa de canibus experientiâ comprobantur. At non ſit veriſimile, hoc egiſſe, ut ſtultas dominæ ſuæ nuptias exprobraret.

* *lib. 8, cap. 5.*

Sunt & aliqua, non tam ad mores pertinentia, quàm naturam elephanti; in quibus non minùs aberratum fuit. Vt cùm, ex Maurorum ſermone, duplex eos cor habere ait Ælianus lib. XIV de Animalibus, cap. VI. Item cùm, Plinio * teſte, *decem annis geſtare vulgus exiſtimat.* Quod etiam apud Plautum legas Sticho, act. I, ſc. III. Imò Oneſicritus, qui Alexandrum M. comitatus in Indiam fuit, idem prodidit; teſte Strabone in XV. Sed ipſe Strabo aliter. Nam ait, cùm celerrimè pariunt, eſſe id ſub menſem ſextum decimum: tardiſſimè autem menſe duodevigeſimo. At paullò aliter ſcripſerat Ariſtoteles in ſexto Hiſtoriæ Animalium, cap. XXVII: Ὅταν δὲ ὀχευθῇ ἡ θήλεια, φέρει ἐν γαστρὶ, ὡς μὲν τινες φασὶν, ἐνιαυτὸν, καὶ ἓξ μῆνας· ὡς δ' ἕτεροι, τρία ἔτη. τοῦ δὲ μὴ ὁμολογεῖσθαι τὸν χρόνον, αἴτιον τὸ μὴ θεωρεῖσθαι τὴν ὀχείαν. *A coitu femina gerit uterum, ut ajunt nonnulli, ſeſquiannum; ut alii, annos tres. Controverſiæ temporis in cauſſa eſt quòd coitum non obſervarint.* Plinius † tamen ait, Ariſtotelem ſtatuere biennii geſtationem. Subjungit deinde, *non amplius, quàm ſemel, gignere; pluréſve, quàm ſingulos.* Quod ſi eſſet, jam diu defeciſſet omne elephantorum genus. Nam ex gemino parente tantùm unus poſſit enaſci: & multi morbo obeunt, aut certamine inter ſe, vel cum dracone, aliiſve animantibus, vel bello inter homines. Adde quòd ſæpius matrem comitentur terni, vel quaterni σκύμνοι, ut vocant Ariſtoteles ‡, & Philoſtratus *. Sanè (ut obiter id dicam) vocem eam non ſolùm leonibus (quomodo & Lucretius in quincto ait †,

* *lib. 8, cap. 10.*

† *ibidem.*

At catuli pantherarum, ſcymnique leonum)

ſed aliis etiam animantibus convenire: ſatis oſtendunt iſta Heſychii verba: σκύμνους ἐκγόνους λεόντων, καὶ ἄλλων ζώων ‡. Latinè non tam *pullos* fortaſſe, ut in equis; quàm, ut in bubus, *vitulos* appelles: quando Latini elephantum, ut antea * dictum, vocarunt bovem Lucam: *bovem* quidem, quia non haberent animal, cui magis conferrent; *Lucam* autem, quia in Lucania primùm vidiſſent. Nam ex *Lucanus* κατὰ συγκοπὴν primò fuit *Lucans*, hinc *Lucas*.

‡ *lib. 6 Hiſtor. Anim. cap. 27. ſect. 359. ex diſt. Caſ. Scalig.*
* *lib. 2 de vita Apollonii, cap. 4.*
† *verſ. 1035.*
‡ *ſcymnus, fœtus leonum, & aliorum animalium.*
* *cap. ſuperiori.*

Digitized by Google

Ac *Lucans* quidem ex *Lucanus*, à *Lucania*: ut à *Piceno*, *Picenus*, inde *Picens*; à *Laurento*, quod postea *Laurolavinium*, *Laurentius*, inde *Laurens*. Nam idem *Laurentius*, & *Laurens*. Vnde Maro x Æn.

— Multos Vesulus quem pinifer annus
Defendit, multosque palus Laurentia. —

Vbi Servius: *Laurentia pro Laurens. Nam hæc est vera, & recta derivatio.* Ex *Lucans* autem alterâ συγκοπῇ est *Lucas*, ut *prægnas* ex *prægnans*, hoc fortasse ex *prægenans*: ut non solum *genere*, sed & *genare* dixerint, velut Græci γονᾶν. Similéque *Campanus*, *Campans*, *Campas*. Vt apud Plautum Trinummo *, *Campans genus*, prout est in Nonii codd. etiam optimo MSo nostro: sive *Campas genus*; ut est in codd. Plauti etiam MSSis, quibus usus Camerarius. Ridicule verò Io. Petr. Valla intelligebat insecta, quæ & Columella nunc *erucas*, nunc cum Græcis *campas* vocat. Sed ab instituto abimus. Redeo ad illud. Isti, quod de multis elephanti seu scymnis, seu vitulis, diximus, videri possit obstare, quod apud Aristotelem legas lib. IX de Animal. cap. XLVI: Ὃ δ' ἂν ὀχεύσῃ, καὶ ἔγκυον ποιήσῃ, τούτου πάλιν οὐχ ἅπτεται. *Quam impleverit coitu, eam rursus non attingit.* Sed hoc restringendum ex istoc lib. V, cap. XIV: Πάλιν δὲ βαίνει μετὰ τὴν ὀχείαν διὰ τρίτου ἔτους· *Coitum post tertium annum repetit.* Quare &, quod ibidem subdit, non attingere, quam gravidam fecerit, id de biennio quo gestat, & anno proximo, capiendum. Interim cum aliis, & post triennium fortè cum eadem, coit. Cæterùm Aristotelem inconstantiæ notat Cæsar Scaliger †, quòd, cùm Historiæ suæ libro V ‡ scripsisset, elephantum marem coire anno quincto, vel sexto; feminam duodecimo, aut cùm serò, decimoquarto: idem in sexto * dicat, & marem, & feminam, coire πρὸ τῶν εἴκοσιν ἐτῶν· *intra annum vigesimum.* Cum priori sententiâ magis convenit Plinius †, qui ait, *marem coire quinquennem, feminam decennem.* Interea sententiarum hæc diversitas arguit, ut nec magnis illis naturæ mystis satis de hoc constiterit.

* act. 2, sc. 4.

† commentar. in lib. 2 Hist. sect. 133.
‡ cap. 14, sive Cæs. Scal. cap. 13, sect. 140.
* cap. 27. Cæs. Scal. sect. 359.
† lib. 8, cap. 5.

In illo etiam veteres decepti videntur, quòd, quæ cornua sunt, esse elephanti dentes putarunt. Vt post Herodotum, Aristoteles lib. III de part. anim. cap. II, & lib. II Hist. Anim. cap. V, Dionysius Afer in περιηγήσει, Plinius lib. VIII, cap. III, Philostratus lib. II, cap. VI. Etiam Livius extremo libro XXXVII, ait L. Cornelium Scipionem Asiaticum tulisse in triumpho eburneos dentes mille ducentos viginti. Sed opinionem eam Oppianus lib. II Κυνηγετ. gemino oppugnat argumento. Quorum unum est, quòd cornua hæc artifices poliant, ac varia inde affabre conficiant: at nihil tale in dentibus habeat locum. Alterum addit, quòd, ut cornua omnia, è cranio nascantur. Nam è temporibus enata, superiorique è mandibulâ resupinata, per os sese extollunt. Quo etiam argumento usus Pausanias lib. V: Ἐλέφαντι οὖν τὰ κέρατα ἴσω τις διὰ κροτάφων καλεεχόμενα ἄνωθεν, καὶ οὕτως ἐς τὸ ἔκτος ἐπιστρέφοντα. τοῦτο οὐκ ἀκοὴν γράφω, θεασάμενος δὲ ἐλέφαντος ἐν γῇ τῇ Καμπανῶν κεφαλὴν ἐν Ἀρτέμιδος ἱερῷ. *Elephanti verò cornua sciat quivis a temporibus exorta supernè, ac sic exterius resupinata. Hoc ego non ex auditu scribo; sed postquam in Dianæ templo, quod in Campania est, elephanti cranium vidi.* Etiam Mauritaniæ rex Iuba, (quo nemo, sive regiam dignitatem, sive regionem Africam consideres, meliùs hæc nôsse potuit) ea, quæ vulgus dentes, cornua appellat; ut est apud Plin. lib. VIII, cap. III. Item Philostratus lib. II de vita Apollonii cap. VI, idque ob eamdem caussam: τῷ φύεσθαι μὲν αὐτοὺς, ὅθεν περ οἱ κρόταφοι· eo quòd *nascantur è temporibus.* Magisque id probat Ælianus lib. XIV Hist. Animal. cap. V, & lib. IV, cap. XXXI; nisi quòd eò tandem inclinat, ut mediæ esse naturæ inter dentes, & cornua, arbitretur. Iubam tamen argumento non uno impugnat Philostratus, loco antè memorato. Sed occurrit ei Bodinus Comment. in Oppiani lib. II de Venat. ‡ Si voles, ipsum adi. Nec enim eum exscribere vel animus est, vel otium.

‡ pag. 82.

CAPVT LII.

Leoni plurimùm tribui inter quadrupedes principatum. Leonis ἔτυμον. Quid ליש, *&* μυρμηκολέων, ארי, χάροψ. *Quàm dispars de caussa Christus, & diabolus, leoni comparentur. Quæ secundùm Philen arguant fortitudinem leonis. Iterum de leonis etymo: & unde* ארי: *variaque leonis epitheta ad visum pertinentia. Phænarete, Socratis mater, cur Platoni βλοσυρὰ vocetur. Leo præcipuè inter καρχαρόδοντα. Cur nonnisi aversis currat falculis. Leonis collum vertebris constare, etsi aliter de eo veteres. Prope omnia leonis ossa esse medullæ expertia, adeoque solida ac dura, ut ex iis, tanquam è silice, elicias ignem; ac perperam id videri ab Athenæo. Cur Semiramis credatur magis læta esse leænâ, quàm leone capto. Varia, ex quibus generosa animi vis in leone, leænaque, reluceat. Θυμολέοντες. Quomodo incedant leones, & ut incessus ejusmodi in hominibus etiam generosi animi symbolum habeatur. Leonum animos ex cauda cognosci, & caussa ejus ex physicis adlata: uti & cur canes adulentur caudâ. Cur leonis cauda dicatur ἀλκαία. Quare credatur leo faciliùs contineri clathris ligneis, quàm ferreis. Cur, nisi novi nihil valuerit venari, pridianæ prædæ reliquiis abstineat. Vt, quando opus, evomat cibos, quò ad fugam sit levior. Sagacissima leonis leænæque vindicta de ursa, ob catulos interemtos. Sagacitas leænæ se post congressum cum pardo abluentis, ne odor adulterii crimen leoni prodat. Cur leo obtutum in terram figat quoties venatores instant. Quo corporis signo distinguere sit generosiores leonum à magis pavidis. Nullos esse ἀρχολέοντες: sed apud Capitolinum vel ἀχιολέοντες, vel ἀγελέοντες, scribi oportere. Etiam pro regionibus, unde apportantur, variare leonum & sagacitatem, & generositatem, & vires. Libycorum leonum vis. Vtrum, in*

Anna-

Digitized by Google

Annalibus Romanis, per urſos Numidicos *intelligendi ſint leones, an veri urſi.*

POſt elephantum de leone dicam: qui κατ' ἐξοχὴν ab Æſchylo *, Oppiano †, aliis θὴρ ſeu *fera*; Latinis *Libyæ fera*, nominatur. Nempe quia ei, plurimorum judicio, inter feras debeatur principatus. Suidæ † eſt, ſine dubio ex veteri aliquo ſcriptore, Ἀρχὴ ἡ μὲν φυσικὴ, ὡς λέοντος ἐν ζώοις, καὶ ἀετῷ ἐν ὀρνέοις.* ἡ δὲ χειροτονητὴ, ὡς ἐπὶ βασιλέως ἀνθρώπων· *Principatus alius quidem eſt naturalis; ut leonis inter animalia terreſtria, & aquilæ inter aves: alius verò per electionem, ut in hominum rege.* Et Oppianus in tertio Κυνηγετ. † vocat

* Eumenid.
† lib. 3 de Venat.
† in voce Ἀρχή.
* addunt aliqui, καὶ δράκοντος ἐν ἑρπετοῖς, & draconis in reptilibus.
† verſ.62.

— κλυτὸν βασιλῆα λέοντα·
— *inclytum regem leonem.*

Iſidori quoque eſt lib. XII Orig. cap. II: *Leo Græcè, Latinè Rex interpretatur, eo quòd ſit princeps omnium beſtiarum.* Sed de etymo, abſurde; cùm λέων nunquam, niſi κατὰ μεταφορὰν †, *regem* ſignet. Sed eſt forte λέων * à λάω, vel λεύσσω †, de quo mox dicam, cum de viſu leonis agam: vel potiùs ab איש, *fortis*, literis trajectis: vel ab eadem origine ac λὶς, unde Homero accuſativus λῖν. Eſt verò λὶς à ליש: quod unum ex ſex leonis appellationibus: de quibus, ſi voles, Druſium vide lib. X Obſervat. cap. IV. Habes ליש Iobi cap. IV. Sed Hieronymus reddit *tigris*. Eſtque magna ſimilitudo inter leonem, & tigrim: maculoſâ tamen pelle à leone differt tigris. Verùm quin leo ſignetur, dubitandum non eſt; ſive, ut LXX ibidem reddunt, ſit μυρμηκολέων, aut μυρμηκολέων, nempe ex eo, quia & μύρμηκες ſint leonum genus, Straboni deſcriptum lib. VI. Vel eſt ליש ſcymnus, ſive catulus leonis, juxta Chaldæum interpretem, imò ipſos LXX, Eſai. cap. XXXV, 6: vel leo ſit provectæ ætatis: quæ opinio eſt R. David Kimchi. Habes & Proverb. XXX, 30: *In beſtiis* ליש *fortis eſt.* Hoc eſt, leo beſtiarum fortiſſimus. Cui geminum eſt illud ad Samſonem Iud. XIV, 18, *Quid fortius leone?* Sed hic eſt ארי: de cujus etymo inferiùs dicam: eſtque ab eo χάρων: quomodo dicitur λέων Μακεδόσι †, ſecundùm Tzetzem in Lycophronem *.* Ob hanc leonis fortitudinem etiam Ieſus Chriſtus *leo* vocatur Apocalypſ. V, 5: *Ecce vicit leo de tribu Iuda, radix David, ut aperiat librum.* Cum enim ſpirituum nullus poſſet aperire librum, id potuit Ieſus: quod præluſtre eſt fortitudinis argumentum; unde *leo* dicitur; ut poſtea † *agnus*, ob innocentiam. Cum verò non ſimpliciter appelletur *leo*, ſed *leo de tribu Iuda*, reſpicit B. Ioannes prophetiam, quæ eſt Geneſ. cap. XLIX, 9: quam, inter alios, Chriſto accommodat Iulius Pomerius, Toletanus Archiepiſcopus, lib. I adverſus Iudæos. Etiam diabolus ab Apoſtolo Petro * leoni confertur; ſed non ἁπλῶς, verùm rugienti, hoc eſt, famelico, iracundo, devorare homines cupienti. quæ nihil commune habent cum iis, ob quæ Chriſtus illi comparatur.

† per tranſlationem.
* leo.
† video.
† leo Macedonibus.
* pag. 74. edit. Baſil.
† ibid. verſ. 8.
* 1 ep. cap. 5. 8.

Ex quibus fortitudo leonis reluceat, collegit Philes in jambis: ubi ait, eum inter beſtias μοναρχίαν † obtinere: atque iſtud, ut inquit, arguunt,

† regnum.

Καὶ στέρνα, καὶ γόνατα, καὶ σφυρῶν βάσεις,
Καὶ βλέμμα, καὶ θρὶξ, καὶ κατάφρακτον στόμα,
Ῥώμη τε πλευρῶν, καὶ βεβηκὸς ἰσχίον,
Καὶ νεῦρα πυκνὰ, καὶ ποδῶν μέγας ὄνυξ,
Καὶ βῆμα, καὶ σκίρτημα, καὶ δρόμου τάχος,
Αὐχὴν παγεὶς δὲ τ' ἐξ ἀνάρθρων ὀστέων.

Sic ſenariis expreſſeris:

Pectuſque, genuaque, tibiarumque is ſtatus,
Et vultus, & pilus, oſque munitum undique,
Robúrque laterum, firmitas coxendicis,
Nervique ſpiſſi, & ungulæ magnæ pedum,
Greſſuſque, ſaltus, atque curſus celeritas,
Compacta cervix oſſe perpetuo rigens.

Paullùm præcipuis inſiſtam. Primo loco memorat pectus. De quo & Plinius lib. VIII, cap. XVI: *Leoni vis ſumma in pectore.* Et Macrobius lib. I Saturn. cap. XXI: *Validus eſt pectore, & priore corporis parte: ac degenerat poſterioribus membris.* Sequitur de genibus, in quibus & homini, & aliis animantibus, vires. Vnde Homerus Iliad. Δ *:

* verſ.314.

Ὦ γέρον, εἴθ' ὡς θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι φίλοισιν,
Ὥς τοι γούναθ' ἕποιτο, βίη δέ τοι ἔμπεδος εἴη·
O ſenex, utinam, qualis tibi animus eſt in charis præcordiis,
Talia etiam genua forent, vireſque firmæ & ſtabiles.

Notum illud vatis Venuſini †: *Dumque virent genua.* Nempe & leoni, dum vigent vires, genua ſunt idonea curſum ad celerem. Eodemque pertinet, quod addit de talis, ſive pedum malleolis, per quos tibias intellige κατὰ συνεκδοχήν.

† Epod. od. 13.

Poſtea Philes ſubdit τὸ βλέμμα, ſive *viſum*. Viſu enim mirè valet. Imò & Euſtathio † ex eo λέων dici putatur, à λάω, *video*; unde ἀλαὸς, *cæcus*; Porphyrio item à λεύσσω, quod itidem valet βλέπω: ac fortaſſe ſimiliter Hebræis vocatur ארי, à ראה, *videre*: niſi malis ab ארה, *carpere*, *decerpere*. A viſu leones quoque χάροπες dicuntur, & γλαυκιόωντες, ut *cæſii* Catullo *. Idem σμερδαλέος nuncupat ἀπὸ τοῦ μέρδειν, hoc eſt, μάρδειν, *lucere*, *ſplendere*. Sed & Heſiodo † leo βλοσυρὸς: quod ipſum inter leonis epitheta Pollux † reponit. Βλοσυρότης verò propriè eſt *torvitas*: ſed cum ſic vocari videmus, capiendum de illa oculorum ferocia, quæ in bene natis, & iccirco alios præ ſe contemnentibus, relucet. Quomodo & Socrates apud Platonem in Thæeteto * ait: Ὡς ἐγώ εἰμι υἱὸς μαίας μάλα γενναίας τε καὶ βλοσυρᾶς Φαιναρέτης· *Sum filius obſtetricis valde generoſæ, ferocique præditæ animo, Phænaretes.* Quo de loco, perperam reprehenſo ab Athenæo, diximus etiam in Inſtitutionibus Oratoriis lib. II, cap. XIV, ſect. VIII.

† Iliad. Ν.
* epigr.46.
† in Scuto Herculis verſ. 175.
† lib. 5. cap. 12.
* pag. 149. Tom. 1, edit. H. Steph.

Hinc meminit pilorum, quod imprimis ad jubam referendum. Nam præcipuè fortes ſunt, quorum colla, armoſque, veſtiunt jubæ. At generati è pardo, qui ignobiles †, jubâ carent: imò nec leones ſunt, ſed leopardi.

† Plin. 8. 16.

Inde memorat os: quod illi Ariſtoteles ait eſſe

Digitized by Google

esse εὐμέγεθες, *praeamplum*. Sed cum Philes tribuit ei os καλάφεγκλον, respicit vallum dentium; qui acuti, & ferrati, limæque instar asperæ. Hinc Anacreon od. II, cùm tauris cornua sint, aliis alia; datum ait λέυσι χάσμ' ὀδόντων· *leonibus hiatum dentium*: Oppianus *, eàdem mente, δολερὸν χάος †. Hujusmodi animantia ferratis dentibus valida Aristoteles ‡, & alii, καρχαρόδοντα appellant.

* lib. 4 de Ven. vers. 92.
† dolosum hiatum.
‡ lib. 5 de anim. generat. cap. 8.

Sequitur paullo pòst de magnis pedum falculis, sive unguibus: quibus quia, quantum possint, sciant; eò in gradiendo retrahunt in corpus, ne incessu, fugâque imprimis, obtusos reddant. Solinus cap. XXX: *Gradientes, mucrones unguium vaginis corporum claudunt, ne acumina attrita retundantur. Hoc adeo custodiunt, ut non nisi aversis falculis currant.* Sic enim in schedis Palatinis optimè reperit Salmasius: pro quo contrario & falsissimo sensu Delrius ediderat, *adversis falculis*, hoc est, planè exertis.

Tum jungit Philes de gressu, qui illi (ut traditum Aristoteli in Physiognomicis *) est νεανικὸς, hoc est, strenuus, qualis juvenum. Is cujusmodi sit, inferiùs dicetur.

* cap. 5.

Mox subjungit Philes, cervicem leoni unico constare osse, vertebris nullis; quod & Ælianus prodidit: eique id cum lupo, Aristoteles †; cum lupo & hyæna, commune esse, Plinius ait. Sed de leone falli eos, planéque ejus collum vertebras habere, proditum est à Cæsare Scaligero Exercitat. CCLVIII, sect. I.

† lib. 4 de part. animal.

Paullo pòst Philes etiam aliud fortitudinis refert argumentum:

Καὶ κοῖλον ὀςοῦν οὐκ ἔχει τὸ θηρίον.
Nec fistulæ instar ossa sunt illi cava.

Solis enim brachiis, & femoribus exceptis, quæ aliquid habent medullæ, omnia ossa ei sunt medullæ expertia; adeò autem solida, ut si invicem collidas, ignem velut è silice elicias. Id legas apud Ælianum lib IV Hist. de Anim. cap. XXXIV: qui hoc hausit ex Aristotelis lib. II de generat. animal. cap. IX. Apud Athenæum tamen lib. VIII id ridetur, interque ea reponitur, quæ cum incerta sint, vel etiam falsa, stultis nihilominus miracula videantur. Sed reprehensio hæc ejus est generis, cujus pleraque alia ibidem ex Epicuri epistolis hausta.

Cùm verò leo sit θηρίον ἀλκιμώτατόν τε & δυσμαχώτατον ‡: tum imprimis hoc de leæna produnt: credo, ob affectum erga catulos suos. Ideo Semiramis Babylonia non tam exultabat, si leonem, quàm si leænam, interemisset: ut est apud Ælianum lib. XII Var. Hist. cap. XXXIX.

‡ robustissimum, & superatu difficillimum.

Nec leone modò, vel leænâ, nihil fortius, verùm neque generosius: unde II Samuelis XVII, 10, Chusai de Davide ait ad Absolomum: לִבּוֹ כְּלֵב הָאַרְיֵה, *Cor ejus, sicut cor leonis.* Imò propterea leoni etiam nomen לָבִיא à לֵב *cor*: quasi *cordatum* dicas: diciturque hoc pacto, ubi non catulus modo, sed & leunculus esse desiit; parumque abest, quin sit inter adultos. Hinc etiam hominem fortem, ac generosum, θυμολέοντα, ἢ λεοντόθυμον, dixere; de quibus Hesychius. De hac animi leonini magnitudine ita ex Aristotele Plinius lib. VIII, cap. XVI: *Generositas leonis in periculis maximè deprehenditur: non in illo † tantummodo, quòd, spernens tela diu, se terrore solo tuetur, ac velut cogi testatur *; cooriturque non tanquam periculo coactus, sed tanquam amentiæ iratus: illa nobilior animi significatio: quamlibet magnâ canum & venantium urgente vi, contemtim, restitansque cedit in campis, & ubi spectari potest: idem ubi virgulta sylvasque penetravit, acerrimo cursu fertur, velut abscondente turpitudinem loco.* Similiáque habet Solinus cap. XXX.

† Salmasius, non illo.
* Salmas. velut cogitat statum, hoc est, posituram corporis ad resistendum, non vero fugiendum.

Etiam excelsam hanc indolem declarat, quòd dolis careant, atque, ut Aristotelem accepere Plinius, & Solinus, nunquam limis intueantur oculis. Item quòd progrediantur pedatim, humeris ad gressus singulos commotis: quod Aristoteli est τοῖς ὤμοις ἐπαναςαλεύοντες: idemque in hominibus etiam generosi esse animi indicium, ait: atque Adamantius cum dixisset, esse hoc argumentum μεγαλονοίας & ἀνδρείας, *magnanimi, ac fortis*: subdit, οὕτω γὰρ καὶ λέων βαίνει· *quippe & ita leo incedit.* Inter alia animi indicia, hæc vis animi è cauda apparet: quæ immota illi, quando placidus est: at blandiri si volet, leviter eam commovet. Sed raro talis est. Nam naturâ est iracundus, ac quoties irascitur, prius caudâ terram verberat; gliscente irâ, etiam tergum eâ flagellat. Testes istorum Plinius †, & Solinus *: sed verba eorum, quæ corruptè leguntur, corrigenda sunt juxta felicem Salmasii restitutionem †. Similia quoque apud Ælianum legas lib. V Hist. Anim. cap. XXXIX, & lib. VI, cap. I. Cur verò iratus caudâ id ostendat, caussam è natura rerum promit Alexander Aphrodisiensis in problematis lib. I, quæst. CXLIV: ubi & adjungit, cur canes item caudâ suâ blandiantur. Nempe, inquit, quia iis medulla spinalis porrigatur usque ad caudam; eò vis animalibus illis, & magna, & promta; ut hac parte præstent, quod homo manu. Vti igitur homo, cùm lætus conspicit amicum, manum porrigit; ita canis agitat caudam, partem agilem: & ut homo, præ indignatione, manu percutit pluteum, vel aliud; ita leo, præ ira, priùs terram, mox etiam tergum flagellat. Ab hoc fortis, & generosi animi indicio, Græci caudam leoninam dicunt ἀλκαίαν; nempe ἀπὸ τῆς ἀλκῆς ‡. Hesychius: Ἀλκαία, κέρκος, οὐρὰ ἡ τοῦ λέοντος. ALCÆA, *cauda leonis.*

† lib. 8. cap. 16.
* cap. 30.
† Plinianarum Exercit. p. 326.
‡ à robore.

Ad vim animi generosam etiam referri video, quòd quomodocunque se patiatur cancellis includi ligneis; ferreis, ut ajunt, non item. Hoc interpretantur, quasi flecti possit, ut cedat: sed non vi ita cogi, ut meritò victoriæ extorqueas confessionem. Putare enim, indignum esse, aliquid vires suas exsuperare: ac propterea rumpere clathros ferreos.

Etiam magnitudinem animi colligunt ex eo, quòd fere aspernetur reliquias pridianas: quasi sic secum reputet, nullam debere diem abire, quin committatur cum vivo animante, atque

Digitized by Google

atque ita victoriæ ſuæ præmium reportet. Ideo cadaver non attingere; ſed vivo veſci animali, aut recenti prorſus; ut Ioannes Tzetzes ait Chil. v, cap. IX. Sed metuo alia ne ratio ſubſit. Nempe ne eò ab illis abſtineat, quæ pridie ſit venatus, quia ab gravi ejus anhelitu jam putredo ac fœtor pervaſerit cadaver. Sanè cancellis incluſus non modò cadavere veſcitur; ſed, quod nihil habet generoſi, placentis mellitis: ut Tzetzes * ait. Quamquam dicere poſſis, nihil eſſe, quod non generoſos etiam animos cogat neceſſitas.

* ibidem.

Iam quantæ eſt prudentiæ, quod ſi, Plinio † teſte, nimio gravatum cibo ventrem ſentiat, carnes, inſertis in os unguibus, educat; præſertim ſi neceſſe habeat fugere, eoque levitate corporis ſit opus. Hoc ſæpius uſu venit: quia leo incontinens eſt, ac vorax: unde prædam nactus opimiorem, ſubinde adeò ſe explet, ut biduo, vel etiam triduo, abſtinere cibo cogatur. Hoc optimè ab Ariſtotele ‡ monitum; peſſimè autem à Solino expreſſum. Nam philoſophus dicit, eum ἀσιτεῖν διὰ τὸ ὑπερπληροῦσθαι * : uti Plinius †, *à ſaturitate interim triduo abſtinere:* hoc eſt, quandoque: nam *interim* pro *interdum*, ut ſæpe: Solinus ‡ verò, ait, *alternis cibum capere*; quaſi diebus alternis ſemper nunc edat, nunc jejunet: quod nemo veterum docuit.

† lib. 8, cap. 16.
‡ lib. 8 Hiſt. animal. cap. 5.
* cibo abſtinere, quia ſupra modum ſe ſaturaverat.
† lib. 8, cap. 16.
‡ cap. 30.

Sed illuſtre imprimis ſagacitatis in eo argumentum habemus, quòd, cùm urſa in Pangæo, Thraciæ monte, ingreſſa eſſet antrum, inque eo catulos leonis intermiſſet; parentes à venatu reduces, hiſce viſis, urſam fuerint inſecuti: atque hac in primam ſe arborem recipiente, leæna quidem ad arborem permanſerit; leo autem totis montibus errârit, donec incidiſſet in fabrum lignarium: cui primo, præ metu, ſecuris de manibus decidit: ſed ille blandiebatur homini, pede monſtrabat ſecurim, ut tolleret: eo non intelligente, quid vellet, ore illam præbuit: tandemque hominem caudâ amplexatus, ad luſtrum ſuum duxit: acceſſit & leæna: uterque cladem catulorum oſtendunt: ſimul arborem ſuſpectant, in qua urſa ſe contineret: tum faber conjectans ab urſa hanc injuriam acceptam, arborem ſuccidit: concidente eâ cum urſa, mox hanc leo leænaque diſcerpunt: hinc leo hominem ad locum, ubi ligna antea cædebat, ſoſpitem reducit. Vide iſta ex Eudemo paullò fuſiùs narrantem Ælianum lib. III de Animal. cap. XXI.

Quantæ etiam hoc eſt ſagacitatis, quòd apud Plinium *, & alios, legimus de leænis? Quippe ajunt, eas, ſi coierint cum pardo (ita mas ſolus dicitur, ut *pardalis* femina) non continuò ſolitas redire ad leonem, quem acerrimum adulterii vindicem ſciunt: ſed priùs nive, aut flumine, ſe abluere, atque ita obliterare adulterii odorem. Altæ etiam mentis imaginem refert, quòd, ubi venatores inſtant, in terram conjicit oculos. Cauſſam his verbis adfert Solinus cap. XXX, & ex eo Iſidorus lib. XII Orig. cap. II: *Septi à venatoribus terram continentur, quo minus, conſpectis venabulis, terreantur.*

* lib. 8. cap. 16.

Nec tamen par omnium eſt leonum vel ſagacitas, vel generoſitas, vel robur. De animi magnitudine meritò id negat Ariſtoteles, & ex eo Plinius his verbis lib. VIII, cap. XVI: *Leonum duo genera* (Ariſtoteles tradit) *compactile, & breve, criſpioribus jubis: hos pavidiores eſſe, quàm longo ſimpliciqne villo: eos contemtores vulnerum.* Ac generoſiores iſti Baptiſtæ Egnatio, & aliis, videntur eſſe, qui *archoleontes* dicuntur in vulgatis editionibus Iulii Capitolini *; ſi principem editionem exceperis, in qua, uti & MSSis, eſt *acroleontes:* unde Conradus Geſnerus, eumque ſecuti Scaliger, & Caſaubonus, fecere *agrioleontes*, ut hi opponantur leonibus manſuetis. Sed propiùs abit, quod Salmaſio placuit, *argoleontes:* hoc eſt, leones albi, ſive minus flavi vulgaribus. Mentio eorum in epiſtola Alexandri M. ad Ariſtotelem.

* in Gordianis.

Præterea qui leonum fuere inter Acheloum, & Neſſum (nunc in Europa ſunt nulli, niſi ex illatis, curâ gignantur humanâ) hi viribus, & animis, præſtabant illis Libyæ, & Syriæ; ut Ariſtoteles † auctor eſt, & ex eo Plinius ‡. Oppianus initio tertii de Venatione laudat Armenios, Arabicos, Libycos, & Æthiopicos: Libycis autem tribuit principatum. Nulli in iſto plus fidei debemus, quàm homini Granatenſi, inque Africa educato, & ab eo, qui de ſacro baptiſmatis fonte ſuſceperat, (Ioanne de Medicis, ſive Leone X) Ioannis Leonis nomen ſortito. Is in deſcriptione Africæ lib. IX refert, ut bis parum abſuerit, quin à leone devoraretur. Eſſe autem leones terræ Africæ tam validos, ac feroces: ut unus vel ducentos invadat equites; quinos etiam, vel ſenos, interficiat. Ob ſingulare hoc robur, eos potiſſimùm nominat Martialis lib. XII, epigr. LXII:

† lib. 9 Hiſt. Anim. cap. 28.
‡ lib. 8. cap. 16.

In tauros Libyci ruunt leones,
Nec ſunt papilionibus moleſti.

Cum Indicis eoſdem junxit Catullus epigr. XLVI:

Solus in Libyâ, Indiâve toſtâ,
Cæſio veniam obvius leoni.

Iuſtus Lipſius in Electis lib. II, cap. IV, tradit, hos leones Libycos, quia ex Numidia afferrentur, eò dictos eſſe *urſos Numidicos:* non quaſi leve ſit diſcrimen inter leonem, & urſum; ſed quia primitùs id non ſatis eſſet cognitum. Sic verò ait appellatos in Annalibus Romanis: in quibus notatum (ut Plinius monet lib. VIII, cap. XXXVI) *M. Piſone, & M. Meſſalla coss. ad XIV Calendas Octobr. Domitium Ænobarbum, Ædilem curulem, urſos Numidicos, & totidem venatores Æthiopas, in Circo dediſſe.* Subjungit deinde Plinius: *Miror adjectum Numidicos fuiſſe, cùm in Africa urſos non gigni conſtet.* Quod itidem ait lib. ejus cap. LVIII. Negat igitur Lipſius, Plinio in mentem veniſſe, per *urſos Numidicos* hîc ſignari leones ex Numidia advectos. Eaque mihi ſententia olim in Oratoriis noſtris, ante annos duos ac triginta primùm editis,

Digitized by Google

editis, posteaque semel iterum recusis, admodum arrisit. Tandem, ut mutarem, fecit maximus Salmasius Exercitationibus Plinianis. Parùm enim credibile est, si Romani pro leone dixissent *ursum Numidicum*, ignoraturum id fuisse Plinium: qui meminerat & apud Maronem * Acestem vestitum induci

— pelle Libystidos ursæ.

* Æn. 5. vers. 37.

Lipsius tamen non dubitat, quin & hic intelligatur leo: uti & cùm Iuvenalis † *ursos Numidas*, & Martialis ‡ *Libycos ursos* dicit. In hanc opinionem eum præcipuè impulit, tum quòd in Domitii Ædilis nummo non ursam, sed leonem videas eum homine depugnantem: tum quòd Plinius neget, in Africa ursas inveniri. Sed non si in nummo solus conspiciatur leo, eo Domitius solos dederit leones. Hic solus est expressus, quia nobilior ea sit fera. In Africa autem ursas esse, præter Herodotum *, & Solinum †, testis Strabo lib. ultimo, ubi Mauros refert leonum, pardalium, & ursorum, pellibus indui. Et Dio sive Xiphilinus in vita Claudii, clarè separat ab ursis θηρία λιβυκὰ, ut Capitolinus in Gordianis, *feras Libycas*. Denique aliter si esset, veterum aliquis tam insolentis locutionis meminisset; uti testes sunt nobis pro elephanto dixisse *bovem Lucam*; pro camelopardali, *ovem feram*; imò & pro struthiocamelo, *passerem marinum*; ut ostendimus lib. IV Oratoriarum Instit. cap. VI, sect. II. Etsi de postremo hoc adversatum sciam optimum & doctissimum virum, τ̀ μακαρίτην Conradum Rittershusium, in Oppiani lib. III Κυνηγετ. ‡ Vbi intelligi ait, quem Aristoteles lib. V Hist. Animal. vocat στρουθὸν θαλάσσιον, piscem rhombo similem. Nobis potior est Verrii auctoritas, quem Festus exscripsit: item Ausonii epist. XI: utcunque eos errare Rittershusius arbitretur. Quemadmodum verò de ursis Numidicis deceptus est Lipsius: ita & falsus, cùm veteres censet pro pantheris dixisse *mures Africanos*. Sed hunc errorem satis, ut arbitror, in Oratoriis Instit. * refutavimus. Nec tale quid legas apud antiquos.

† sat. 4, vers. 100. ‡ lib. 1, epig. 105. * in Melpomene. † cap. 29. ‡ vers. 497. * lib. 4, cap. 6, sect. 2.

CAPVT LIII.

Leonis exuviæ pro indumento, vel stragulo. Quibus leonis carnes fuerint pro cibo: quæque ejus partes in medicina sint utiles. Leonis amor erga canem socium. Clementia ejus erga supplices. Non modò leonis sidus, sed etiam leonem animal, ad naturam Solis referri. Cicurari etiam leones. Dormire eos oculis apertis, eoque Ægyptiis esse vigilantiæ symbolum, rictúque leonino templorum januas ornâsse. An leo dormiens moveat caudam, ne dormire videatur. Variæ rationes venandi leonem. Cur leo sit Vulcano dicatus. Tantopere etiam domari leones, ut, equorum instar, currum trahant. Hanno damnatus à Pœnis ob repertam rationem domandi leones. Ratio adstringendi os leonis, ne mordeat, ac via triplex veneno eum necandi. Secundùm Afros, non lædi feminam à leone, quæ verenda ei detexerit. Facilis modus terrendi leonis, si pannum objeceris oculis ingruentis. A Lysimacho interemtum leonem, qui inter venandum incursabat; vel, cui is, secundum alios, Alexandri jussu fuerat objectus. Leonem terreri circumactu rotarum, & tympani pulsu: eundem obtorpescere, si folia ilicis calcârit. Refelluntur Herodotus, & Orus, de leæna semel duntaxat, unumque scymnum, pariente. Item de eo, quod veteres tradunt, metui à leone gallum gallinaceum. In dubium vocatur vis jusculi gallinacei, cui allium incoctum: item, quod ajunt, leonibus quartanâ laborantibus mederi esum simiarum.

MIretur fortasse aliquis, Naturam, vel potiùs Deum, animal hoc usque adeò infestum nobis, eâ sagacitate, tantoque robore, instruxisse. Sed iis, quos admiratio hæc subit, multis occurritur modis. Primùm cogitemus, nihil esse tam noxium, quin idem prosit. Hoc de venenis ipsis dicebamus lib. I, cap. V. De leone autem idem liquet, sive attendamus ea, quæ ex corpore ejus ad nos redeunt; sive exempla, quibus animus noster instruitur. Ac ad corpus quidem quod attinet, pellis ejus olim habitus fuit heroum: uti Herculis. Nono etiam Æneidos legas:

Dat Niso Mnestheus pellem, horrentisque leonis
Exuvias.

Hac de re inferiùs loquar in Theologia gentium symbolica. Hodieque Turcis, ac Mauris, ejus usus pro pallio esse dicitur. Etiam antiquitus eo sternebant toros. Vnde VIII Æn.

— Gramineoque viros locat ipse sedili,
Præcipuumque toro, & villosi pelle leonis,
Accipit Æneam. —

Agriophagi, (gens ita dicta, quia ἄγρια, sive carnes efferorum animantium, comederet) leonibus, & pantheris, vescebantur: ut à Plinio †, & Solino ‡, traditum est. Liene tamen abstinere dicuntur *. Etiam Philostratus † scribit, à barbaris inter Caucasum montem, & Cophenem flumen, habitantibus, eorum animantium carnes esse oblatas Apollonio Tyaneo. Quin Alberto M. ‡ si credimus, utcunque is cibus tardè digeratur, ac succum gignat crassum siccumque, & propterea hominem reddat melancholicum: paralyticis tamen is utilis est. Imò Plinius * ait, cor leonis comestum mederi quartanæ: fel aquæ immistum, oculis, si eo inungas, afferre claritatem: adipe ejus inunctos esse tutos ab omnibus bestiis: pro quo sanguine leonis dicere maluit Sextus Placitus seu Platonicus † Papyriensis; qui & varias adipis leonini vires enarrat. In hemetritæo quoque, ut ait Serenus Sammonicus,

† lib. 6. cap. 30. ‡ cap. 33. * Io. Bruyerinus de re Cibaria lib. 12, cap. 17. † lib. 2 de vita Apollonii, cap. 3. ‡ lib. 22 de Animal. * lib. 38, cap. 8. † libro de Medicina animalium cap. 10.

Nonnulli memorant adipem prodesse leonis.

Quem & corporis partibus frigore adustis, uti pernionibus, mederi, ab Eduardo Wottono, & aliis, proditum est. Calceos ex corio leonino, vel lupino, magnopere podagricis prodesse, traditur à Gesnero. Atque hæc tangunt commoda, quæ ex corpore leonis mortui percipimus.

Quod

Digitized by Google

Quod ad animum nostrum,(id enim alterum erat) ex consideratione leonum multa addiscimus,quibus accendamur ad sociorum amorem, clementiam, animum gratum, humanitatem, & vigilantiam.

Primi exemplum ex Eudemo refert Ælianus lib. IV Hist. Animal. cap. XLV. Ait, à juvene pariter educatos leonem, ursam, canem: ac primò eos pacem & amicitiam coluisse. Postea rupisse hoc fœdus ursam: nam ubi aliquantisper collusisset cum cane, ad naturam rediisse, ac unguibus dilaceràsse ventrem canis: leonem autem ita graviter cepisse hanc injuriam contubernali illatam, ut pares ab ursa pœnas exegerit.

De clementia ejus ita Plinius lib. VIII, cap. XVI: *Leoni tantùm ex feris clementia in supplices: prostratis parcit: & , ubi sævit, in viros prius, quàm in feminas, fremit: in infantes non nisi magnâ fame.* Subjungit deinde de femina exemplum: unde licet non colligatur, intellectum precum ad feras pervenire; illud tamen sequitur, supplici voce ac gestu mulceri. Quod verò Iulius Camillus in Theatro suo ait, esse Solare animal, id apud Ælianum *, ac Macrobium † quoque, legas: imò & Proclum ‡: sed hic addit, magis interim Solare animal esse gallum gallinaceum, cùm ejus cantu leo ipse perterrefiat. Hoc cujusmodi sit, inferiùs expendam: nunc satis erit explodere Camilli judicium; quando ait, leonem nobilibus parcere, tanquam cognatis suis. Inane enim hoc somnium est, ad nobilium illis palpandum, qui solos se homines esse arbitrantur,cæteros fœnum esse oportere.

* lib. 5 de Animal. cap. 39.
† lib. 1 Saturn. c. 21.
‡ lib. de sacrificio, & magia.

Grato esse leones animo erga parentes, arguit, quòd eos nutriant, ubi senuerint; ut est apud Ioannem Tzetzem. Imò quosvis leones senio confectos, ali à junioribus, tradit Plutarchus comparatione aquatilium, & quadrupedum. Idne ita sit, an secus,haut facilè dixerim. Sed si cæteros quoque alant, longè magis parentes. Quàm grati etiam sint erga homines, qui benefecerint, exemplo erga Mentorem Syracusanum,& altero erga Elpidem Samium, docet Plinius lib VIII, cap. XVI. Sed & vide, quæ de Androclo, seu potiùs Androcle servo, ex Apione Polyhistore Agellius narrat lib. V, cap. XIV: item Ælianus lib. VII Hist. Animal. cap. ult. eundemque signare videtur Seneca lib. II de beneficiis,cap. XIX. Tempora enim conveniunt,cum sub Tiberio id contigisse scripserit Apion, ac tum quoque vixerit Seneca, ulteriùs licet ætatem produxerit.

Quàm turpe sit hominum aliquos nec beneficiis mitescere, nec præceptis; leones sunt argumento, qui, licet tam efferi, quantopere mansuescant, non uno antea exemplo ostendimus. Proinde, ut rectè ait Horatius *,

Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit,
Si modò culturæ patientem commodet aurem.

* lib. 1, epist. 1.

Vigilantiæ ex eo capiunt signum, quòd, haut aliter ac lepores, oculis dormiant apertis; licet non studio id faciant, sed naturâ, ob palpebras justo breviores; ut cognoscere est ex libri hujus cap. XXIII. Id, Varroni † est, *non umbrari somno pupulas:* Græci in homine appellant κορυβαντιᾷν; ut loco proximè memorato ex Plinio ‡ monebamus. Sic dormire leones,refert Orus in Hieroglyphicis *: ac favet Plutarchus in Symposiacis †. Propterea, ut idem Orus ait, Ægyptii, vigilantem signaturi custodem, leonem pingunt: atque, ut nobis alibi ex Oro ‡, Plutarcho, aliis, dictum, cùm olim ea consuetudo fuit, tum hodieque obtinet, ut templorum, & magnificarum ædium claustris, ex ære apponatur rictus leonis. Imò ex Phile in Iambis existimet aliquis, leonem inter dormiendum eò caudam suam commovere, ne, si dormire credatur, aliorum reddatur injuriis obnoxius. Sed enim imaginatio istiusmodi non cadit in verè dormientem. Quamobrem ita censeo, caudam studio duntaxat movere, dum non penitus dormit.

† Prome. theo.
‡ lib. 11, cap. 37.
* lib. 1, cap. 19.
† lib. 4, c. 5.
‡ lib. 1, cap. 21.

Credo, agnoscet aliquis, & harum, & aliarum virtutum exempla, è leonibus petere nos posse: sed cùm ea quoque ex animantibus minimè noxiis, (ut de Sapientum præceptis, nihil nunc dicam) haurire liceat: Deum luculentiùs fuisse amorem suum ostensurum erga genus humanum,si & leonibus,& aliis id genus feris, careremus. Quibus illud responsum velim, damna, quæ ab iis perpetimur, esse ab ira Dei erga peccatum, per quod homo magnam partem privatus est dominio, quod in animantia ei divina concesserat bonitas. Præterea sic quoque clarè elucet cælestis erga nos cura, quòd homini dederit & prudentiam, & robur, & arma, quibus evadere periculum, imò leonem, de quo nunc solo loquimur (verùm aliorum quoque par fere ratio est) vel interimere, vel vivum capere, domaréque possit. Princeps ad ista est venationis modus: unde & Ascanius apud Maronem *,

Optat aprum,aut fulvum descendere monte leonem.

* 4 Æn.

Geminum autem eos venandi modum Claudianus proponit lib. III de laudibus Stiliconis: ubi sic de leonibus inquit:

Non illos tædæ ardentes, non strata supernè
Lapsuro virgulta solo, non vocibus hædi
Pendentis stimulata fames, non fossa fefellit.

Prior ratio est, si ignibus ostensis, clamore præterea sublato, & metu canum, in retia adigantur.Ignibus autem leones terreri,etiam Homerus ait Iliad. Λ *, ubi sic de iis canit:

Καιόμεναί τε δεταὶ, τάς τε τρεῖ ἐσσύμενός περ.
Incensæque faces, quas is, violens licet, horret.

* vers. 553.

Eo poëtæ loco, ad hoc comprobandum, etiam Aristoteles utitur lib. IX Histor. Animal. cap. XLIV. Idem tradit Plinius lib. VIII, cap. XVI, & Ælianus lib. VI de Animal. cap. XXII. Obiter etiam lib. VII, cap VI, ait, ut leones, sic elephantos, ignem extimescere. Rationem autem ab ignea leonis natura; & acuta oculorum acie, arcessit Alexander Aphrodisiensis lib. I problematum, sect. LXVIII. Pleniusque

Digitized by Google

de hoc Ælianus lib. XII de Animal. cap. VII: Διάπυρον δέ ἐστι τὸ ζῶον ἰσχυρῶς· καὶ ἐντεῦθεν καὶ Ἡφαίστῳ ἀνῆψαν αὐτὸ Αἰγύπτιοι. τὸ δὲ ἔξωθεν πῦρ δυσωπεῖται καὶ φεύγει, πλήθει τοῦ ἔνδοθεν φασιν. *Est verò hoc animal naturæ admodum igneæ: ac propterea id Vulcano consecrarunt Ægyptii. Exteriorem autem ignem ob interioris ignis copiam ægre intuetur, ac fugit, ut ajunt.* Adi & Oppianum IV Κυνηγ. Orum in Hierogl. Philen in Iambis.

Altera venandi leonis ratio est, si per foveas struantur insidiæ, stratis supernè virgultis, inque fossa media agno subrumo, vel hædillo, de columna suspenso. Est & alius modus, equite cum duobus canibus prodeunte; & his quidem mordentibus, ac divexantibus, illo interim certissima jacula emittente. De his, & aliis modis, vide Oppianum in IV Κυνηγετικῶν, Belisarium Neritinorum ducem, (qui tamen Oppiani quædam perperam reddidit) alios item, qui de Venatione scripserunt: ac Paullum Venetum, in Tartariæ, sive Tatariæ potiùs, descriptione *.

Captos verò exarmare quoque possumus dentibus & unguibus, ne noceant: ut olim, ab Heliogabalo factum †. Domari etiam queunt; ut ostendit hoc poëtæ Sulmonensis *:

Tempore Pœnorum compescitur ira leonum,
Nec feritas animo, quæ fuit antè, manet.

** sive de regionibus Orientalibus lib. 2, cap. 17, & 18.*
† Lampridius in Heliogabalo.
** Ovid. lib. 4 Trist. el. 6.*

Imò ita paullatim mansuescunt, ut impune manu contrectes; etiam eam ori indas. Seneca lib. I de benef. cap. III: *Leonum ora à magistris impune tractantur.* Idem epist. LXVIII: *Leonibus manum insertat, osculatur tigrin suus custos.* De leone quoque est hoc Martialis lib. II, epigram. LII:

Insertamque pati blandus in ora manum.

Quid quod etiam discunt currum protrahere, aliaque servilia opera præstare? Qua de re ita Plinius lib. VIII, cap. XVI: *Jugo subdidit eos, primusque Romæ ad currum junxit M. Antonius; & quidem civili bello, cùm dimicatum esset in Pharsalicis campis, non sine quodam ostento temporum, generosos spiritus jugum subire, illo prodigio significante. Primus autem hominum leonem manu tractare ausus, & ostendere mansuefactum, Hanno è clarissimis Pœnorum traditur: damnatusque illo argumento, quoniam nihil non persuasurus vir tam artificis ingenii videbatur: & male credi libertas ei, cui in tantum cessisset etiam feritas.* De Hannone idem, paullo aliter, refert Plutarchus in Præceptis politicis. Ælianus lib. XII de Anim. cap. XXIII narrat, in Adonidis templo, quod est in regione Elymæa, esse leones adeò mansuefactos, ut eos, qui templum ingrediuntur, adulentur, & quasi salutent benignè, invitati ad mensam accedant, & quidquid offeras, accipiant, ac deinde modeste recedant. Idem lib. XVII ejusce operis cap. XXVI, leones Indicos ita cicurari ait, ut his utantur ad venandos tauros, asinosque sylvestres, & animantia alia. Similiaque de Tartaricis habet Paullus Venetus *. Alii † item narrant, ut Lusitaniæ rex Ioannes II, leonem semper habuerit secum, canis instar accubantem. Paullus quoque Iovius testatur, similem à rege Christianissimo fuisse donatum Cardinali Hippolyto Medicæo. Quàm interea nec leoni cicurato semper fidere liceat, ostendit exemplum de pueris duobus ab eo laceratis in circo; quod narrat Martialis lib. II, epig. LXXV: & alterum de magistro ab iis interemto, libello de spectaculis epig. X. Quare sic Seneca epist. LXXXVI: *Tigres leonesque nunquam feritatem exuunt, aliquando submittunt, & cum minimè exspectaveris, exasperatur torvitas mitigata: nunquam bonâ fide vitia mansuescunt.* Vt omnino plus debeamus naturæ, quòd nobis concesserit vim leonis necandi, venabulis, sagittis, laqueis; quam ob illam domandi ejus viam, tam ancipitem, & incertam.

** lib. 7, cap. 17.*
† Petrus Messias lib. 3, cap. 3.

Aliter etiam adversus has feras consuluit nobis Natura. Si Plinium * audimus, chalcantho tanta est vis adstringendi, ut si ori adsperseris leonino, nequeat mordere. Si in biviis, vel quadriviis, sparseris cineres leontophoni †, (id animal est Syriæ) vel si aconita miscueris ciborum illis, quibus gaudent leones, eo pereunt veneno. Pardalianches itidem, ut pardales ‡, sic leones, occidit; quemadmodum Aristoteles * narrat. Sunt in Armenia pisces nigri, quorum aliquid si in apertis ovium, vel caprarum, lateribus abdatur, deque eo comedant leones, mori eos ait Ælianus †. Dubito autem, an id, quod subjungam, apponi mereatur. Scribit Ioannes Leo ‡, ex multis se, viris pariter, ac feminis, cognovisse in Africa, (ubi & ipse ab leonibus vehementer fit periclitatus) si femina in leonem incidat, eique pubem commonstret, magnum edere clamorem oculis demissis, atque ita recedere.

** lib. 34, cap. 12.*
† Plinius lib. 8, cap. 38, & Ælianus lib. 4 de Animal. cap. 18.
‡ Plin. lib. 8, cap. 27.
** lib. 9. c. 6.*
† lib. 17 de Anim. cap. 31.
‡ in descriptione Africa lib. 9, cap. de leone.

Sed nec ipse, qui id memorat, fidem accommodat. Placuit tamen id Vlyssi Aldrovando, vel Bartholomæo Ambrosino: apud quos legas *, *leones non virum, non mulierem; sed tantummodo feminæ pudenda aversari.* Ἀνασυρμὸν vocant. Mihi, si verum id est, quod Leo refert, potiùs eo generosum hoc animal recedere videtur, quia feminam esse cognoscat. Nam, nisi fames stimulet, *pueris, & maxime feminis, abstinet vires;* ut Plinius † ait. Sed hoc in medio relinquamus. Dignius est referri, quod idem Plinius ‡ retulit his verbis: *Principatu Claudii casus rationem docuit, pudendam penè talis feræ nomine, pastoris Gætuli sago contra ingruentis impetum objecto: quod spectaculum in arenam protinus translatum est, vix credibili modo torpescente tantâ illâ feritate, quamvis levi objectu operto capite, ita ut devinciatur non repugnans. Videlicet omnis vis constat in oculis. Quo minùs mirum sit, à Lysimacho, Alexandri jussu, simul incluso, strangulatum leonem.* De Lysimacho idem tradit Seneca lib. III de Ira, cap. XIII, & de Clementia lib. II, cap. XXV, ac Pausanias in Atticis. Curtius tamen in VIII de objecto ab Alexandro leone fabulam vocat: leonemque à Lysimacho inter venandum in Syria occisum tradit.

** lib. 1 de quadrupedibus digitatis viviparis, sect. de sympathia & antipathia, sive pag. 22, & 23.*
† lib. 8, cap. 16.
‡ ibidem.

Ajunt, præterea terreri leonem circumactu rotarum; de quo Seneca lib. II de Ira, cap. XII:

Ele-

Digitized by Google

Elephantes porci vox terret : leones rotarum versata facies. Ac similiter Plinius lib. VIII, cap. XVI : item tympanorum impulsu, quod ex Alcæi, & Antipatri epigrammatis in Ανθολογία constat. Vt taceam de ἀντιπαθείᾳ, tum foliorum ilicis, quibus calcatis leo torpescit, teste Æliano * : tum herbæ adamantidos, in Armenia Cappadociaque crescentis, quâ admotâ leones resupinantur cum hiatu laxo; ut apud Plinium † legere est. De gallo gallinaceo inferiùs dicam. A serpente etiam interimitur. Scorpium item fugit. Vt liqueat, Deum, bono hominis, & plantas, & animalia produxisse leoni infesta. Quantæ etiam est bonitatis, quod paucis adeo terris animal hoc periculosum gignatur! Eoque nomine Europæi præcipuè sibi possunt gratulari. Miretur aliquis, hactenus præteritum esse à nobis, quòd vel præcipuè Dei providentiam declaret. Id est, quod animal hoc semel tantùm pariat in vita, ac quidem fœtum unicum : ut Herodotus in Thalia, atque ex eo refert Agellius lib. XIII, cap. VII. Ratio etiam hæc adjicitur, quòd scymnus sive catulus acutis unguibus sic vulneret matricem, ut deinceps sit nulla, vel non idonea gestationi. Id ab Ægyptiis accepisse, est verisimile. Nam & Orus Apollo in Hieroglyphicis narrat, leænam, quia non pariat bis, apud Ægyptios symbolum esse mulieris semel tantùm enixæ. Atque eam opinionem etiam secutus est B. Basilius Hexaëm. homil. IX. Sed hanc μονοτοκίαν * leænæ, tum Homerus negat; ut Agellius ostendit loco antè memorato; tum Aristoteles refellit lib. VI Histor. Animal. cap. XXXI : ubi tradit, Syriacos leones primo partu dare quinque scymnos; altero, quaternos; & ita porrò semper uno pauciores, donec post unicum editum sterilescant. Quodque hic de Syriæ prodit leonibus, id de universis pronunciat lib. VI de generatione animal. cap. XXXI. Sequitur verò Plinius lib. VIII, cap. XVI. Vti & Oppianus initio libri quincti de Venatione, Nec aliter Philostratus lib. I de vita Apollonii, cap. XVI.

* lib. 1 de animalibus, cap. 36.

† lib. 24, cap. 17.

* semel duntaxat pariendi facultatem.

Hæc res ostendit, non omnia, quæ de leonum natura à veteribus prodita sunt, albâ à nobis lineâ signari oportere : præsertim ubi non conveniunt inter se. Quanquam non in his modò, sed etiam ubi minimè dissentiunt, subinde verear calculum adjicere. Tale est, quòd refert Zoroastres in Geoponicis lib. X, item Plutarchus lib. de invidia, & odio, ac Ælianus lib. VI Hist. Animal. cap. XXII : & lib. XIV, cap. IX : è Latinis autem Lucretius lib. IV, ac Plinius lib. VIII, cap. XVI, & hos, atque alios, secutus duces S. Ambrosius cum Alberto M. item Isidorus lib. XII Orig. cap. II. Quippe ajunt, gallos gallinaceos terrori esse leonibus, ac imprimis eorum cantum. Tantum autem abest, ut gallum formident, ut, ubi possint, invadant, cumque gallinis abripiant. Contentus nunc ero illis Camerarii verbis in Symbolis : *Nostris temporibus in aula serenissimi Principis Bavariæ unus ex leonibus, miris saltibus, in vicinam cujusdam domus aream sese demisit, ubi gallinaceorum cantum aut clamores nihil reformidans, ipsos unà cum plurimis gallinis devoravit.* Eo magis suspectum illud Plinii * : *Gallinaceo jure perunctos, præcipuè si & allium fuerit incoctum, pantheræ, leonesque, non attingunt.* Si verè dicit, ab allii ἀντιπαθείᾳ id fuerit. Atque hoc etiam illustre sit divinæ bonitatis argumentum.

* lib. 29, cap. 4.

Planè quoque suspectum est, quòd leonem ajunt in senecta laborare quartanâ, eique mederi simiis comestis. Sic Ælianus lib. I Var. Hist. cap. IX, Orus in Hieroglyphicis, Philes in Iambis : atque addit hic, similiter delphinum marinum, si ægrotet, mederi sibi marinæ simiæ pastu. Sed cui hoc, vel quâ occasione, observatum unquam? Equidem licet de leonibus haut verum putem, faciliùs tamen de his crediderо : nam dixeris, tale aliquid cognitum esse ex leonibus mansuetis. Quamquam à quo veterum tale experimentum traditur nobis? Equidem metuo, ne id homo quispiam catus confinxerit, ut συμβολικῶς † significaret, viris principibus, quando præ senio, viriumque impotentia, domi considère coguntur, ac quid rerum potissimùm geratur, ignorant; quartanâ & querquerâ febre nocentiores esse adulatores, qui simiarum instar secundas agere, ac parasitari tantùm sciunt : nec pestifero huic aularum morbo præsentius esse remedium, quàm si leo simias istas voret : hoc est, si rex adulatores istos malè perdat, vel longissimè arceat ab aula ac conspectu suo.

† per ænigma, ac figuram.

CAPVT LIV.

Quadrupedes vel solidæ sunt ungulæ, vel bisulcæ, vel multifidæ. Mures, qui citra coitum generantur, quales, non in Ægypto solùm, sed ubique sunt terrarum, in eo differre ab aliis, quod intestinum habeant rectum. Poëtarum commentum de equis è vento conceptis. Equas Lusitanicas non concipere è vento, ut falsò veteribus traditum; vel saltem non nisi quid simile isti, quod in virginibus μυλοκρίας, *sive* molucrum, *vocatur. Cujusmodi animalia averso coitu generentur. Fabula refellitur de hiæna quotannis sexum mutante. Veterem esse errorem, corium hyænæ resistere fascino. Quamdiu uterum gestent lupa, canis, sus, capra, ovis, equa. Mulas in Cappadocia parere est crebrum; terris aliis, prodigii loco habitum; & quæ raritatis ejus caussa. Falli, qui arbitrantur, lupam, pardalim, tigridem, semel duntaxat parere omni vitâ. Interea tam noxiorum animantium raros esse partus; idque benignitate fieri divinâ. Contrà magnam esse fœcunditatem eorum, quæ plurimùm homini, & aliis, cedunt in cibum. Vulgaris error existimantium, ursos parere fœtus informes, & unde opinio hæc provenerit. Itidem refellitur de mustela auribus concipiente, pariente ore : & cur Deus Israëlitis mustelæ esu interdixerit. Quod vitæ spatium attributum sit lepori, feli, arieti, capræ, sui, cani, equo, asino, mulo, camelo, cervo : & caussa, de plerisque eorum,*

Digitized by Google

corum, allata. Hesiodi fabella de longissima quorumdam animalium ætate.

EXspectet fortasse aliquis, ut deinceps, sicut in elephanto, & leone, fecimus; ita de singulis ordine animantibus agamus, tum illis μονωνύχοις, sive μονοχήλοις, atque, ut Plinius * vocat, *solidipedibus*; tum διχήλοις, sive *bisulcis*; tum πολυχιδέσι, sive πολυδακτύλοις, *multifidis, multosque quasi digitos habentibus*: in quæ tria genera quadrupedes dispescuntur. Sed hanc si viam insistere parem, ad tam longam multiplici face, & largo nobis viatico, opus sit. Quocirca satis erit, si de cæteris per satiram potiùs egero: in quibus ipsis tamen non sic brevitati studere animus est, ut non interea in iis luculenta admodum afferam divinæ providentiæ argumenta. Hoc enim præcipuè est, in quo nunc opera desudat nostra.

* lib. 10, cap. 65.

Ordiar à vita, inde de variis vitæ functionibus dicturus. In vita contentus ero his duobus; quomodo animantia generentur, & quàm sint longæva. Vtrobique solùm, quæ admirationem magis mereantur, excerpam. In generatione attendam, fœtus conceptionem, gestationem in utero, & partum. In conceptione nihil æquè stupendum, quàm quod videmus, quædam citra coitum concipi: ut mures agrestes è putredine. Id non tam in insectis fieri, mirum, quàm in animalibus perfectis, ut sunt mures. Sed hi intestinum habent unicum, ac rectum: quod à medico quodam, eos dissecante, repertum, refert Gesnerus in Quadrupedum historia. Neque ignoro, putare aliquos, nullos citra coitum gigni. Sed, præter cætera, obstat, quòd post Nili recessum à terris, reperiantur in Ægypto parte priori corporis inchoatâ, priori adhuc terrenâ; ut apud Plinium * est.

* lib. 10, cap. 58. Iidẽ & Diodorum in primo.

At sine dubio fabulosum est, quòd equos Achillis è Zephyro conceptos canit Homerus Iliad. XVI, item Q. Smyrnæus lib. III. Qui & Martis equos è Borea conceptos, tradit lib. VIII: & in IV, equum Arionem ex Borea, & Harpyia, natum refert. Similiaque sunt apud Maronem Georg. III, & Silium lib. III. Sed ista poëtis condonanda: qui non aliud, quàm æmulam ventorum velocitatem, significare voluerunt. Quò & refer, quòd Claudianus de tigride ait,

> *— Fremit illa marito*
> *Mobilior Zephyro.*

Eoque Oppianus rectè in III Κυνηγετ. cùm dixisset, tigrim pernicem adeò esse, ac Zephyrum genitorem; mox se corrigens ait, illud de conceptu tigrium ex Zephyro, esse * κενὴν φάτιν, *inanem famam*. Mittamus igitur poëtas. De historicis, & aliis, magis mirandum. Ex quibus, Lusitanicas equas concipere è vento, prodit Varro lib. II de R. R. cap. V; quem & testem citat Servius in III Georg. Præterea Columella lib. VI, cap. XXVII, Plinius lib. VIII, cap. XLII, Solinus cap. XXX. Quibus omnibus fidem demere, nimiæ ne audaciæ sit, verentur homines quidam eruditi *. Nobis id audax non videtur; qui scimus, alia id genus multa apud veteres reperiri, quæ indigenæ refellant. Tale hoc quoque; ut cognoscere est ex Trogi, hominis Hispani, eoque talium imprimis gnari, libro ultimo *; ubi & fabulæ originem promit. Item ex eruditissimi Lusitani, L. Andreæ Resendii, lib. I Antiquitatum Lusitanicarum, eo capite, quod de Monte Tagro inscribitur: ubi negat, incolis, vel accolis ejus loci, quicquam de isto constare: sed se cum eò, rei inquirendæ gratiâ, esset profectus, cognovisse ex colono agri Beneventani juxta Tagum, eum equam in media Tagi insula inclusisse; hanc, licet sola hic ageret, nec equum admisisset, secundo post mense gravidam esse compertam, septimoque propemodum mense enixam, sed informem materiem, quam abortum crediderit. De hujusmodi gestatione non valde adverser: qualis & in virginibus obtingit, si credimus illis Afranii verbis in Virgine *:

* vers. 357.

* Rittershusius ad Oppian. lib. 3 Κυνηγετ.

* sive epitome Iustini lib. 44.

> *— Ferme virgini*
> *Excrescit † uterus, tanquam gravidæ mulieri.*
> *Molucrum vocatur. transit sine doloribus.*

* apud Festum in Molucrum.

† Perperam vulgo, Crescit.

Vulgo μύλην, & *molam* dicunt: quod aliter μυλόσωρξ Hesychio: & fortasse similiter μυλοκρέας, unde *molucrum*, quæ maximi Salmasii opinio est. Verùm enimvero quod Afranius censet, virgini quoque id contingere,. parum fidei meretur. Sanè aliter de eo Hippocrates lib. I περὶ γυναικείων: qui molam, seu molucrum, esse ait à semine pauco, & morboso. Pluraque de hoc Andreas Laurentius lib. VIII rei Anatomicæ, cap. IV, quæst. XIII.

Iam quale putandum, quod Oppianus in secundo de Venatione * ait, omnes rhinocerotes esse mares. Nam hoc si est, quomodo conservatur rhinocerotum genus? Refellitur quoque hæc opinio eo, quòd Solinus dicat, Venere misceri, ac modum addit. Sic enim scribit cap. XL: *Aversi coëunt, nec hi tantum leones: sed & lynces, & cameli, & rhinocerotes, & elephanti, & tigrides.* Et ante eum Plinius lib. X, cap. LXIII: *Coitus aversus elephanti, camelis, tigridibus, rhinoceroti, leoni, dasypodi, cuniculis, quibus aversa genitalia.* Vbi videmus, etiam caussam aversi coitus adferri: nempe quam & Aristoteles adduxit lib. V Hist. Anim. cap. II: Οὐ μὴν ὁμοίως γε πάντα πλησιάζουσιν, ἀλλὰ τὰ μὲν ὀπισθουρητικὰ, συνιόντα πυγηδὸν· οἷον λέοντες, καὶ δασύποδες, καὶ λύγκες· *Verùm non omnia simili modo conjunguntur: sed quæ retro urinam emittunt, aversa coëunt: ut leones, dasypodes, lynces.* Vbi pro *dasypodes* perperam Gaza *lepores*, cùm Aristoteli, & veterum aliis, λαγὼς, & δασύπους, semper pro diversis habeantur. Si igitur rhinocerotes, ut alia ὀπισθουρητικὰ *, coëunt πυγηδὸν †; etiam sexu distinguuntur.

* vers. 560.

* retro lotium reddentia.

† in aversum.

Cujusmodi præterea videtur, quòd lepores ajunt esse ἀνδρογύνους, ac tum inire, tum iniri? Hic

Digitized by Google

Hic error, ut dixi cap. LXVIII, inde profluxit, quòd non mares modò circa veretrum, sed etiam femellæ circa naturam, utrimque habent tumorem, qui testium figuram præbeat. Atqui non esse testes, arguit, quòd ex folliculis illis non sunt meatus ad penem. Sed par ratio eorum, ac tumorum in fele zibethi, & moschi animalis: de quibus itidem dictum nobis antea.

Quale item credendum, quòd hyæna quotannis sexum dicitur mutare? Quod legas apud Ovidium XV Metam. Plinium lib. VIII, cap. XXX, Oppianum in III Κυνηγετ. Orum in Hieroglyph. qui ait, hyænam Ægyptiis propterea notare hominem timidum & instabilem: adhæc Artemidorum, qui lib. II, cap. XII hyænam in somnis visam significare dicit androgynon, & cinædum: & Philen in Iambis, qui & sæpius in anno sexum commutare ait. Sed meritò hæc falsa esse, dicit Aristoteles in VI Hist. Animal. cap. XXXII, & lib. III de Generat. eorum cap. VI: ubi tum Herodotum refellit, qui ait, alternis annis tum inire, tum iniri: tum illos, qui opinantur, duplex habere genitale, maris, & feminæ. Mirum verò, unde hoc somnium in mentem venerit scriptoribus, cùm rarò adeò capiantur, adeò ut ex undenis unam duntaxat feminam à venatore captam, tradat Aristoteles. Alioqui satis frequentes sunt, non in Africa modo; de quo testis Herodotus lib. IV: sed in Turcia quoque prope Ancyram; de quo Augerus Busbequius Epist. I. Vbi (ut obiter hoc addam) idem refert, hodiéque in Turcia corium hyænæ in magicis adhiberi. Quod ex antiquo est errore. Nam & Plinius lib. XXVIII, cap. VIII, ait, pellem hyænæ, si eâ frontem obligaveris, fascinationi resistere. Quod inter alia credulæ vetustatis deliramenta est reponendum.

Nunc de gestatione aliquid dicamus. Ejus tempus mirè variat. Lupus mensem, vel summùm dies XL *, gestatur: canis novem † hebdomadibus: sus quatuor ‡ mensibus: capra quinque mensibus *: ovis †, circiter sex mensibus: bos parit, ut Plinius ‡ ait, *mense decimo: quicquid ante genitum, inutile est.* Idemque * equum undenis gerere mensibus auctor est.

Tertio loco numerus partûs considerandus. Ac quadrupedum quidem aliqua nunquam dicuntur parere; ut mula: quam fœtum eniti, prodigii loco habuere Romani: unde crebrò illud relatum in annales. Theophrastus tamen, Plinio † teste, *vulgo parere in Cappadocia tradit: sed esse ad animal ibi sui generis.* Est mula, ut plurimùm, admodum frigida: unde rarissimè concipit. Si concipiat, pariatque, quod sæpius factum ex Livio, Obsequente, & aliis ‡, dixi, temperamento fuerit solito calidiori. Sunt qui negent, eo parere, quia non sit ex animantibus, quæ Deus creavit, & quibus dictum sit *, *Crescite, & multiplicamini:* unde & benedictionis hujus sit expers. Sed obstat iis, quod vulgo in Cappadocia, & quandoque aliis pariant terris.

* *sed Aristoteli Hist. An. lib. 6. cap. 35. ut canis, hoc est, hebdomadibus novem.* † *Plin. lib. 8, cap. 40, sexagenis diebus.* ‡ *Plin. 8, 50.* * *Plin. 8, 51.* † *ut ait Plin. 8, 47, diebus sexaginta.* ‡ *lib. 8, cap. 44.* * *lib. 8. cap. 42.* † *lib. 8, cap. 44.* ‡ *Plin. loco proximè memorato.* * *Genes. 1.*

Alia animalium dicuntur contenta esse semel peperisse. Ita lupum ajunt semel duntaxat eniti in vita: quam opinionem refellit Aristoteles lib. VI Histor. Animal. Hoc ipsum de tigride retulit Isidorus lib. XII, cap. II. Item de panthera, auctor libri de Natura rerum. uti & Iacobus Vitriacensis lib. I Histor. Orientalis, cap. LXXXVIII *. Quæ sanè si vera essent, jamdiu interiisset luporum, tigrium, & pantherarum genus. Quare de his idem censendum, ac de leænis antea diximus. Interea fatemur, raros esse horum animantium partus, Deo meliùs sic generi prospiciente humano: cui nunc quoque, in eâ paucitate, hæ animantes abunde periculi creant.

* *pag. 177.*

Contrà multorum animalium mira est fœcunditas: imprimis leporis, de cujus superfœtatione res notissima. Vide Theophylactum Simocatum problemate physico XI. Etiam naturalem fœcunditatis caussam vide sis apud Aristotelem lib. IV de Gener. Animal. cap. V, & Sect. I, probl. VII. Altiùs verò adscendit Herodotus in Thalia; qui à divina hoc providentia esse ait, ut, quæ plurimis cederent in cibum, ea imprimis essent fœcunda: leporem verò, & à quadrupedibus comedi, & ab avibus, & ab homine; eoque, si esset ὀλιγόγονος *, citò defecturum fuisse leporinum genus. Quanta autem ea fœcunditas sit, inter alia arguit, quòd quoddam Hispaniæ oppidum ab iis sit eversum; ut è Varrone est proditum Plinio lib. VIII, cap. XXIX: quòd item Baleares ab Augusto Cæsare per legatos petierint auxilium militare adversus lepores; ut est apud Strabonem lib. III, & Plinium lib. VIII, cap. LV.

* *paucorum generatione.*

Maxima item est murium fœcunditas. Difficile tamen creditu, tum illud ab Æliano *, & Plinio † relatum, muris prægnantis utero aperto, in eo repertam esse femellam jam gravidam: tum quod idem Plinius ‡ ex Aristotele narrat, murem uno nixu parere fœtus centum, viginti. Locus Aristotelis, quem dixi, est lib. VI Hist. Anim. cap. ult.

* *lib. 17 Hist. Animal. cap. 17.* † *lib. 10, cap. 65.* ‡ *Ibid.*

Duplicem verò partum faciunt scriptores: unum animantis jam perfecti; alterum informis. Nihil enim pervulgatius, quàm ursas parere massam rudem sine oculis, sine pilo, unguibus tantùm prominentibus: informéque hoc ab ursa lambendo formari: Maronisque * exemplo dicere videas homines eruditissimos, nolle se ingenii sui fœtus dimittere de manu suâ in hominum conspectum, priusquam limando refinxerint, & quasi ad ursæ morem, lambendo figurarint. Hanc de fœtu ursæ opinionem habuere Aristoteles lib. VI Histor. Animal. cap. XXX, & Orus * in Hieroglyph. Etiam Ovid. XV Metam. fab. XXXIII: item Petronius illo versu,

Sic format linguâ fœtum cùm protulit ursa.

Adhæc Plinius, lib. VIII, cap. XXXVI, Plutarchus περὶ τ̃ εἰς τὰ ἔκγονα φιλοστοργίας, Pollux lib. V, cap. XII, sect. II, Ælianus lib. II de Animal. cap. XIX, Solinus cap. XXIX, B. Ambrosius

* *Agellius lib. 17, cap. 10.* * *lib. 2, cap. 83.*

Digitized by Google

sius lib. VI Hexaëm. cap. IV, Isidorus lib. XII Orig. cap. II. Sed planè fabulosa hæc est opinio: estque partim inde orta, quòd crassæ admodum sint secundinæ ursarum; quod nihil ad fœtum contentum (hunc enim membra habere prorsus distincta, gravidas cum ursas dissecuissent, comperere venatores) partim inde, quòd lambant fœtus suos; quasi non aliæ hoc animantes faciant, ad sordes abluendas. Suntque in hac etiam sententia Cæsar Scaliger Exercitat. VI, sect. XV, & Ex. CLXXXII, sect. II, Camerarius cent. II, embl. XXI, Andreas Laurentius rei Anatomicæ lib. VIII, cap. IV, quæst. XIII, Dalecampius ad memoratum Plinii locum: qui & sibi conspectos ait fœtus ejusmodi exenteratos; sed nullà membrorum parte informes.

Partim verò ad conceptum, partim ad partum attinet, quòd mustela, quam Græci γαλῆν dicunt, credatur auribus concipere, ore autem parere. Hæc Ægyptiorum, credo, fuit opinio; apud quos fortassis vixerit etiam seu verus, seu, ut censeo, Hellenista ὑποβολιμαῖος *, Aristeas, qui de interpretatione τῶν ἑβδομήκοντα † scripsit. Is de eo hunc in modum refert ‡: Διὰ τῶν ὤτων συλλαμβάνει, τεκνοποιεῖ δὲ τῷ στόματι· *Auribus concipit, ore autem parit fœtum suum.* Ac subjungit, hoc esse symbolum eorum, qui διὰ ἀκοῆς λαβόντες, ταῦτα τῷ λόγῳ σωματοποιήσαντες, κακοῖς ἑτέρους ἐνεκύλισαν· *auribus percipientes, eàque sermone exaggerantes, malis alios involvant.* De tam mirifico partu etiam apud Ovidium *; & veterum alios, legere est; de conceptu, apud juniores; quibus inde emblematis occasio, ea dicenda esse, quæ audivimus, non quæ finximus. Sed utramque opinionem solidè ex Aristotele † refellas; quia mustelæ non frustra habeant vulvam, cum Deus, & natura, nihil faciant incassùm: præterea quia ex ἀνατομῇ ‡ constet, nullam esse viam ab auribus ad vulvam, aut à vulva ad os. Hanc verò stultam opinionem inde profectam putat, quia mustela pusillos parit fœtus, &, quod etiam alia quædam faciunt animantia, sæpius conspiciatur fœtus suos de loco uno in alium ore transferre. Vide Philosophum lib. III de generat. animal. cap. VI. Quodque ad Aristeam, non ea de caussa, quam is dicit, mustelæ esu interdixit Deus: sed potiùs, ut Procopius Gazæus ad Levit. cap. XI * annotavit, voluit eo hominem deterrere à rapinis, & insidiis: quibus vivit mustela, animal maleficum; quod ne quidem abstineat cadaveribus humanis; imprimis verò, ut gallinarum ova solet, ita & defunctorum oculos exsorbeat; quemadmodum est apud Ælianum de Animal. lib. XV, cap. XI.

* supposititius. † 70 interpretum. ‡ p. 45, edit. Oporini.

* lib. 9 Metam. fab. 6.

† lib. 3 de Generat. Animal. cap. 6. ‡ sectione corporis.

* sive pag. 344. edit. Tigurina.

Hæc de vitæ origine: nunc de ejus duratione dicam. Est ea his brevis, aliis diuturna. Lepores, & feles, non pertingunt, nisi ad annos sex, aut septem: aries, & caper, rarò ad decem. Tam brevis vitæ caussam rejiciunt in hoc, quod sint semper morbidi. Sus pertingit ad XV, vel etiam XX †: canis sæpe ad annos pervenit XIV, at non ultra XX: bos etiam non excedit annos XVI: cujus hæc ratio, quod tantùm herbis vescatur. Equi mares ad annum XXXV vivunt: ut ait Ælianus lib. XV de Animal. cap. XXV. Ob salacitatem enim brevioris sunt vitæ, quàm feminæ. Hæ etiam ad Venerem sufficiunt annis XL: vivunt autem annis L: imò quandoque ulteriùs pervenire, veterum est consensus: nempe vel ad LXXV, ut Plinius ait lib. VIII, cap. XLII. Vide sis quoque Aristotelem, Albertum, Niphum; ut juniores his prætercam.

† Plinius lib. 8, cap. 51.

Asinus, ut Plinius ait lib. VIII, cap. XLIII, *gignit vitâ totâ, quæ est ei ad trigesimum annum.*

De mulorum vivacitate sic idem Plinius ‡: *Mulum LXXX annis vixisse, Atheniensium monumentis apparet. Eo gavisi, cùm templum in arce facerent, quod, derelictus senectâ, cadentia jumenta comitatu nisuque exhortaretur, decretum fecere, quo caveretur, ne frumentarii negotiatores ab incerniculis eum arcerent.*

‡ lib. 8, cap. 44.

De camelis sic idem *: *Vivunt quinquaginta annis; quidam & centenis.*

* lib. 8, cap. 18.

Sed præ cæteris animantibus longævi sunt cervi. Plinius lib. VIII, cap. XXXII: *Vita cervis in confesso longa, post centum annos aliquibus captis cum torquibus aureis, quos Alexander Magnus addiderat, adopertis jam cute in magna obesitate.* Hinc Maro Ecl. V:

Et ramosa, Mycon, vivacis cornua cervi.

Iuvenali item sat. XIV, *cervina senectus.* Diu adeò vivere ajunt, quia felle careat, teste Aristotele lib. II Hist. Anim. cap. XV. Plinii quoque est lib. XI, cap. XXXVII: *Cervi fel non habent; quod hominum paucis non est, quorum valetudo firmior, & vita longior.* Nec tamen prorsus felle destitui existimantur: quia etsi non obtineant illud in jecore, habeant tamen sive in intestinis, unde iis, nisi pinguia fuerint, abstinent canes: vel in cauda, ubi reperire est succum virosum viridis aut flavi coloris, qui color etiam est fellis. Estque succus iste adeò venenatus, ut in cibo, vel potu, adsumtus, syncopen adferat, imò præsens vitæ periculum; nisi antidoto succurratur, quale ex Avicenna, & Rhasi, Petrus Aponensis, ex eo Matthiolus tradidit. Nec quivis tamen cervi in cauda fel hoc habent; sed, ut Aristoteles ait, οἱ ἀχαῖναι, hoc est, annum jam agentes secundum, qui & πασσαλίαι, & σπαθῖναι, ut inferiùs dicetur.

Quamquam verò extra controversiam sit, cervos esse vivaces admodum: non tamen adeò sunt longævi, ac fabulosè continetur Ausonii idyllio X, ex Hesiodi versibus expresso. Eo dicitur homo vivere annos XCVI: cornix id tempus novies superare; hoc est, annis vivere IↃ CCC LXIV: cervus id spatium vincere quater; eoque vivere annis CIↃ CIↃ CIↃ CCCC LVI. Vt jure Hesiodeam illam de cervorum ætate sententiam rejiciat Plinius lib. VII Nat. Hist. cap. XLVIII. Imò hoc ipsum, quod ex Plinio de torquatis illis cervis diximus, eo suspectius videtur, quia cervus quincto anno

anno perficiatur; cornuáque, quæ quotannis decidunt, & renascuntur, post id tempus succedant fronte magis conjunctâ, & minùs ramosâ: ut Verulamio * monitum in Historia vitæ, ac mortis.

* pag. 76. edit. Leid.

CAPUT LV.

Refellitur eorum error, qui chamæleontem ajunt aëre duntaxat pasci. Inde tamen vulgo caussam arcessi, quòd omnes referat colores, præter album, & rubrum. Videri autem & hos referre: nec tam verisimile esse, id provenire ex aëris pastu, quàm cute pellucente, & refundente colores, quos acceperit. Vrsos hieme in latebris suis vivere humore eo, quem prioribus ex pedibus, tum intumescentibus, exsugunt. Etiam latebrarum tempore ursinum in vasis adipem exundare. Ambiguum videri, utrùm id de crudis duntaxat, an de coctis etiam carnibus, prodiderit Theophrastus. An struthiones ferrum concoquant stomachi fervore. Vnde oves in Hispania aurei, in Creta coloris flavi; ubi & quadricornes. Proverbiales locutiones à camelorum magnitudine petitæ apud Syros: unde & cameli vox. De magnitudine caudæ arietum, oviumque, variis in terris, & quæ ratio sit naturalis. Nullum animal à minori magnitudine pertingere ad majorem, quàm crocodilum. Magnitudo lacertarum in Brasilia, & Æthiopia; item testudinum in Taprobana.

VIdimus de origine, ac duratione vitæ: nunc de multiplici ejus functione exsequar. Ac primùm loquar de iis, quæ ad vegetativam facultatem retulerunt: ut sunt nutritio, & incrementum molis, ac roboris.

Fortasse tamen non omnibus cibo, potuque, opus est. De chamæleonte enim sic Plinius lib. VIII, cap. XXXIII: *Ipse celsus, hianti semper ore, solus animalium, nec cibo, nec potu alitur; nec alio, quam aëris alimento.* Ac similiter Solinus cap. XLIII. Sed diu quidem famem tolerat; non tamen in totum cibo abstinet. Ore enim hianti, linguâque mucco semper obsitâ, captat muscas, formicas, scarabæos, locustas, ac similia insecta, eáque comedit; quod Cæsar Scaliger refert Exercitat. CXCVI, sect. IV, Ioan. Brodæus lib. VI Miscel. cap. XXI, Petrus Bellonius Observationum lib. II, cap. XXIV. Nec quicquam certius. Ipse id comperi Dordrechti in chamæleonte, quem in horto haberet compater meus, Franciscus Persinius, Archiatros urbis ejus, ac unà mecum amplissimus vir, & affinis conjunctissimus, Iacobus Corputius Senator, sive potiùs, ut nunc loquimur, Scabinus Dordrechtanus, & antehac in Collegio præfectorum rei maritimæ delegatus: ut cæteros prætercam, rerum quoque talium curiosos. Quod autem aëre solo vivere putatur, ex eo esse dicitur, quòd prælargo pulmone prope corpus repleat universum, aëráque avidè adeò captet, ut totum inde corpus pellucere videatur. Inde etiam dictus, ut Plinius ibidem ait, *mutare colorem subinde, & reddere semper, quemcumque proxime attingit, præter rubrum, candidumque.* Quod etiam legas in excerptis Theophrasti ab H. Stephano editis, initio fragmenti de iis, quæ colorem mutant: item Solinum cap. XLIII: ac Plutarchum * de Caussis Natur. cap. XIX: qui & libro de dignoscendo adulatore ab amico, scitè ait, ut chamæleon nunquam induit colorem album, ita & adulatorem non nisi turpia imitari. Sanè albor candidæ mentis, rubor pudoris symbolum est. Ovidius tamen nullum videtur colorem excipere. Sic enim scribit in XV Metamorph.

* lib. de dignoscendo amico ab adulatore.

Id quoque quod ventis animal nutritur, & aurâ,
Protinus assimilat, tetigit quoscunque colores.

Et sanè apud Aldrovandum, & Ambrosinum, lib. de quadrupedibus digitatis, legas, ut vir nobilissimus donatum sibi chamæleontem involverit sudario, atque ubi domum venisset, aperto sudario, dum oculis non satis attentis inspicit, errore deceptus, effugisse animal putârit: nimirum quia candidum sudarii colorem referret. Id si est, ut puto, falsi veteres, qui candidum adsumere colorem negarunt. Par autem rubri coloris ratio est. Quippe, credo, si sudarium id rubrum fuisset, eundem retulisset colorem. Nam cur minùs hunc referat, quàm cæteros?

Neque ea mutandi colorem caussa, quam adduximus, controversiâ caret. Nam aliorum opinio est, eò omnes adsumere colores, quia cutim habeat corneam, ac perspicuam; quæ speculi, vel aliorum lævium corporum instar, quoslibet recipiat ac referat colores. Et sanè, ut puto, longè hæc verisimilior ratio est; quæ & in polypo, & tarando, locum habet.

Nec exiguum providentiæ divinæ argumentum præbet, quòd ursis etiam prospectum sit hieme delitescentibus, nec idoneis ad cibum foris quærendum. Dum enim somno sopiuntur, adeps sic iis gliscit, ut exundet; quem è prioribus pedibus exsugunt, ut inde vivant. Refert hoc Plinius lib. VIII, cap. XXXVI, Artemidorus lib. V, cap. XLIX, & Oppianus in III de Venat. Aristoteles de Audit. admirandis, prodidit, in vasis etiam exundare. Pleniusque de eo Theophrastus libro περὶ ὀδμῶν †: quæ sic Latinè expressit maximus Turnebus: *Hujusmodi autem naturæ consensio atque contagio in aliis etiam quodammodo evenit. Vinum enim, cum uva efflorescens tentari videtur; & allia cepæque tum acerrimi sunt odoris, cùm in terra germinant: atque omnino omnia, quæ tunicatâ constant radice, modò non exaruerint, germinationis tempore moventur; cum insita cuique vis sollicitetur, & excitetur. Sed omnium istorum admirationem facile excitat, quod in adipe ursino evenit, qui latebrarum tempore exundans, intumescensque, vasa implet.* Quod verò hîc videmus Theophrastum scribere de ursino adipe in vasis, (quam rem & simili aliorum naturâ egregiè illustrat) id eum de carnibus ursæ coctis prodidisse, tradit Plinius lib. VIII, cap. XXXV. Sed parum est verisimile, coctas etiam carnes naturam illam retinere: eoque facilè adsentio Mureto, qui hoc μνημονικὸν Plinii ἁμάρτημα † arbi-

† de odoribus.

† memoriæ errorem.

Digitized by Google

arbitratur lib. XIII Var. Lect. cap. III. Vel hoc statuendum, vel alibi illud prodiderit Theophrastus: optima sanè de eo agendi occasio fuerit libro περὶ φωλευόντων *, quem scripsisse, testis est Laërtius.

* de iis quæ latibula & fossas faciunt.

Ad nutritionem etiam pertinet consumtio alimenti. In qua nihil æquè mirandum, quàm quòd struthio, sive struthiocamelus, dicitur stomacho esse adeò fervido, ut ferrum concoquat. Id Alexander Aphrod. in præfatione suorum problematum, valde ait esse absurdum. Nam, inquit, id si foret, & leo, qui stomachi est calidioris, concoqueret ferrum. Censet igitur, id potiùs tribui debere *ἰδιότητί τινι, cuidam proprietati*. Mihi verò ne id quidem verisimile fit. Si tamen certa foret res, de caussa non contenderem. Sed sic quoque parùm huc faciat. Nam struthionem inter terrestria quidem animalia possis numerare, at non quadrupedia. Siquidem satis constat, esse bipedem, & alatum. Quare inter alites de eo iterum *, ac fusiùs agemus. Magis hujus est loci, quòd lupus adeò stomacho est valido, & ferventi, ut ossa quoque perdura molliat, ac concoquat. Atque ab eodem spiritus fervore censet esse Plutarchus in II. Sympos. quòd quæ lupus admomordit, ea carne sint magis tenera ac delicata, etsi & faciliùs putrescant. Hinc Horatio * in deliciis

* lib. 4. cap. 7.

* lib. Epod. od. 2.

— Hædus ereptus lupo:

qui Martiali *:

* lib. 10. epig. 44.

Hædus inhumani raptus ab ore lupi.

Quem locum non satis cepit Raderus. Nam *raptum* ait παθητικῶς dici, qui potuit rapi, sive qui obnoxius fuerit prædationi. Poëta autem verè ereptum voluit; sed receptum.

Quantum autem referat, quibus animal nutriatur; argumento sit, quòd boves ad Clitumnum pasti fierent albi; ut dictum lib. II, cap. LXXIX: oves item nigrescant bibentes ex fonte litoris maris Erythræi; ut exposui ejusdem libri capite LXXI. Eoque caussæ nihil est, cur fidem detrahamus Martiali, homini Hispano; quando non uno in loco meminit ovium Hispanicarum vellera habentium aurei coloris. Quomodo & Oppianus lib. II Κυνηγετ. * ait, in Creta oves esse flavi coloris; uti & quadricornes.

* vers. 377.

A nutritione venio ad incrementum: ubi in considerationem venit, quàm vasta animantium multis obtigerit magnitudo. De elephantis antea vidimus. Notum etiam de camelis: unde ἀντίθεσις * illa Christi apud Matth. XXIII, 24, de excolantibus culicem, & diglutientibus camelum: quales, qui mandata Dei posthabent humanis. Nec dubitandum, quin Matth. XIX, 24, ubi ὑπερβολικῶς * dicitur, *facilius esse camelum ingredi per foramen acus, quàm divitem ingredi in regnum cælorum*; id intelligi debeat non de fune nautico, qui potiùs κάμιλος † dicitur: sed animali Syris perfamiliari, à quibus etiam (ut Varro ‡ rectè ait,) *Syriaco nomine in Latium venit*. Nam iis est גמל, quomodo & Syrus interpres in memorato Euangelistæ loco reddidit.

* oppositio.

* per excessum.

† Aristophan. & Suid.

‡ lib. 4 de L. L.

M. Paulus Venetus ait *, in regione Camandu, sic dictâ ab urbe ejusdem nominis, arietes esse asinis non minores, caudamque habere librarum XXX: esseque eos arietes ut pulchros, & pingues, ita optimi saporis. Ac Vartomannus * refert, visum sibi talem in ædibus regis Arabum: caudâque æquâsse pondus librarum XXX. Quod Hieronymus Cardanus ‡ frigori temperiei adsignat. Vbi enim nequeant cætera extendi ossa, humorem in caudam transmittere, ne pinguedine obruatur. Ac videtur ratio hinc etiam arcessenda, cur & ovibus sic in nonnullis regionibus caudæ excrescant. In Africa quidem arieti est decem, aut XX pondo; etiam cum sponte pinguescit. In Ægypto autem, ubi magnâ curâ verveces hordeo, & furfure, saginant, sic augetur, ut ob pondus progredi non possint; eoque necesse sit jungere illos minuto curriculo, eique caudam imponere. Testis horum oculatus Ioannes Leo lib. IX descriptionis Africæ. Atque addit, se Asiotæ, quæ Ægypti ad Nilum civitas est, CL millibus passuum ab Alcairo distans, conspexisse caudas LXXX pondo, atque alios addidisse, sibi visas, quæ & CL pondo æquarent. Nimirum omnem horum animantium pinguedinem inesse caudæ: nec ullas ejus pinguedinis inveniri, nisi Tuneti, & in Ægypto: ubi & oves ipsas Græcis esse majores, ab Aristotele * proditum est.

* lib. 1, cap. 22.

* Navigationis lib. 2. cap. 5.

‡ De Subtilit. lib. 10.

* lib. 8 Histor. Anim. cap. 28.

Crocodilus duodeviginti adæquat cubitos. Nascitur ex ovo, quantum anseris. *Nec aliud animal* (ut Plinius ‡ ait) *ex minori origine in majorem crescit magnitudinem*. Imò, ut postea subdit, *Quidam hoc unum animal, quamdiu vivat, crescere arburantur.*

‡ lib. 8, cap. 25.

Lacertam septem pedes longam, crassitie brachii humani, in Brasilia sibi visam, refert Lerius Hist. cap. X. Imò Raphaël Volaterranus * memorat, quandam cubitorum octo, tanto oris rictu, ut caperet infantem, ex Æthiopia fuisse advectam, mandato Cardinalis Vlyssiponensis: & miraculi gratiâ suspensam cerni tholo B. Virginis ad portam Flumentanam.

* Philologia lib. XXXV.

Narrat Cæsar Scaliger *, ad Taprobanam esse testudines tantas, ut pependerint centum tria pondo. Plinius ‡ refert, esse ejus magnitudinis, ut testa una sit pro tecto casæ habitabilis: imò inter rubri maris insulas navigantes utantur iis pro cymbis.

* Exercit. 196. sect. 2.

‡ lib. 9. cap. 10.

CAPVT LVI.

Proverbium, Nullus ovium usus, si absit pastor. *Ignea vis in dentibus aprorum. Canum quorundam id robur, ut etiam elephantum prosternant, aut leonem: & ut gentes variæ eorum operâ uti soleant adversus hostes: deque canibus* CCCC *hunc in usum Carolo* V *Imp. ab Angliæ rege Henrico* VIII *missis. Vnde rhinoceroti nomen. Quando rhinoceros, licet viribus inferior, & quomodo vincat elephantum. Quis animal id primus ostenderit populo Romano. Commissum illud cum uro. Monocerotis bellum cum elephanto. Livium Andronicum boves dixisse* cornifrontes: *etsi aliter visum Ios.*

Scali-

Digitized by Google

Scaligero. Vri *vox etiam veterum Gallorum*, & *Germanorum. Iam Plinii ætate Romani* bubalum *pro* uro *dixerunt: antiquioribus autem bubalus erat è caprearum genere. Bisonum robur*, & *unde ita dicti. Cur bonaso etsi vastissima sint cornua, ad pugnam tamen inutilia sint*, & *ut aliter ei prospexerit Deus, ac quousque ejaculetur fimum.* Orgya *quid. Cur cervus nihil præsidii ponat in amplis cornibus. De animali alio cervum magnâ parte referente, dentibus valido, seque, cornuum beneficio, securè de turri demittente. Quanta sylvestri tauro, ac hippopotamo sit tergoris durities. Qua parte imprimis valeant ursi*, & *quanta iisdem capitis imbecillitas. Onagri*, & *alcis, vis in ungulis; crocodili, in cauda; hystricis, in spinis.*

NEc corpus solùm mole augetur, verùm robore etiam: quo alia aliis longissimè antistant. Ovibus quidem nec vires sunt ad se tuendum, nec arma ad alios impugnandum; imò nec celeritas ad capessendam fugam, neque ingenium ad se alicubi condendum: ut placidum hoc animal præ cæteris egeat pastore; unde vetus adagium *: προβάτων † ὐδὲν ὄφελος, ἐὰν ὁ ποιμὴν ἀπῇ· *ovium nulla utilitas, si pastor absit.*

* apud Diogenianum, & Suidam.
† Erasmus, Προβάτων γὰρ ο. ν. ι. ποιμένος, ut senarius sit. Latinè autem, Namque usus ovium nullus, ubi pastor deest.

Contrà aliorum quadrupedum multa mirum in modum robore valent, præcipuè cornibus, vel dentibus. Vnde Appulejus penè initio lib. VIII Metam. *Nec enim Charite maritum suum quærere patiebatur bestias armatas dente, vel cornu.* Priori valet aper. Vnde Martialis lib. XIII, epigr. XCIV:

Dente timetur aper. —

Imò dentes iis tanti sunt ardoris, ut, si admoveris pilos, crispentur, & urantur: si credimus Xenophonti in Cynegetico, Polluci Onom. lib. V, cap. XII, & Oppiano in tertio Κυνηγετ. Et vel sic, vel impropriè, accipere possis hoc Ovidii X Metam. fab. de Adonide:

Fulmen habent acres in aduncis dentibus apri.

Quodque Appulejus prope initio VII Metam. ait: *Aper exsurgit dentibus attritu sonaci spumans, oculis adspectu minaci flammeus, impetu sævo frementis oris totus fulmineus.* Et mox: *Incendio feritatis ardescens bestia, dente compulso, quem primùm insiliat contabunda, rimatur.* Ac similiter Oppianus lib. I Κυνηγ. πυρόεντας κάπρους ‡, & Statius II Achilleidos *fulmineos sues* dixit.

‡ igneos apros.

Canibus etiam præcipuè in dentibus præsidium est. Robore quantum valeant, is documento fuerit, quem Alexandro M. donârat Albaniæ rex. Elephantum enim prostravit; ut Plinius refert lib. VIII, cap. XL: atque idem, paullo tamen aliter, narrat Solinus cap. XX. De canibus quatuor Indicis, eidem ab Sopithe rege donatis, qui leonem eximiæ magnitudinis interemere, vide Diodorum lib. XVII, Strabonem in XV, Curtium lib. IX; qui tamen in dubium id vocat. *Equidem*, inquit, *plura transcribo, quàm credo. Nam nec affirmare sustineo, de quibus dubito; nec subducere, quæ accepi.* Sed ex eo, quod de Albano cane retuli, satis fides adstruitur isti, quod Curtio est suspectum. Deque leonibus victis à canibus Indicis, etiam legas apud Pollucem lib. V, cap. V. Et facit eodem, quòd propter singulare robur (quamquam & fidem in dominos) in bello iis auxiliaribus uti soleant: uti de Gallis testis est Strabo in IV; de Colophoniis, & Castabalensibus, Plinius loco memorato; de populis Caspiis, Valerius Flaccus lib. VI Argonauticôn; de Magnetibus, Iulius Pollux Onomast. lib. V, cap. V. Nec dubium, quin Henricus VIII, Angliæ rex, ob hunc præcipuè usum Carolo V in reliquis auxiliis cum quadringentis militibus totidem miserit canes adversus Galliarum regem: ut ex Anglici legati ad Poloniæ regem literis narrat Olaus Magnus Historiæ Septentrionalis lib. XVII, cap. VII.

Rhinoceroti autem sua vis est in cornu; quod unicum habet in nare, ac prævalidum. Scio, Pausaniam, in Bœoticis, geminum tribuere; in nare unum, quod dixi; alterum supra illud, minutum: verùm scriptores posterioris rarò habent rationem. A majori igitur, validiori cornu, quod in nare habet, *rhinoceros* dicitur, quasi *naricornem* dicas. Atque cornus hujusce fiduciâ concurrere audet cum elephanto, viribus licet impar. Nam si ventrem nequeat contingere proboscide, & dentibus, ab elephanto superatur. Sin ad eum pertingendi copia sit, cornu (quod ad cautes acuere solet, sic ut ferro certet) ventrem aperit, atque ita elephantum exanimat. Refert id Agatharchides libro primo de mari rubro, cap. XXXVI; atque ex eo Photius Μυριοβίβλῳ cod. CCL: paucis item Plinius lib. VII, cap. XX, his verbis: *Rhinoceros unius in nare cornu: alter hic genitus hostis elephanto: cornu ad saxa limato præparat se pugnæ, in dimicatione alvum maximè petens, quem scit esse molliorem: longitudo ei par, crura multò breviora, color buxeus.* Similia Diodorus Siculus lib. IV bibliothecæ. De forma ejus vide inter alios Strabonem in X, Artemidori de eo verba adducentem. Primus hoc animal in spectaculo exhibuit, non Augustus quidem; quod Dio scripsit lib. LI: sed Cn. Pompejus Magnus; ut refert Plinius lib. VIII, cap. XX, & Solinus cap. XLIII. Eundem Cæsar, seu Titus, seu Domitianus, commisit cum uro. De quo certamine sic Martialis, vel alius, in Spectaculorum libello *:

* epigr. 22.

Namque gravem gemino cornu sic extulit urum,
Iactat ut impositas taurus in astra pilas.

Sententia est ista: Vt nullo taurus negotiò pilas jactat in aëra: ita & rhinoceros urum sustulit, gemino licet cornu gravem. Et meritò ait gravem hac parte, si cornua ejus, ut ait Plinius †, binas impleant urnas. *Vri* autem, non *ursi*, legi hoc loco oportere, non dubium Bataviæ suæ ornamentum Ianus Douza acutè vidit, &, Martialis ille sospitator, Petrus Scriverius, abunde comprobavit. Et profectò, qui tam impar ursi, & rhinocerotis certamen oblectâsset populum, cùm vulgari etiam tauro superare ursum minimè sit operosum?

† lib. 11, cap. 37.

Est & in cornu sua vis monoceroti: cui itidem

Digitized by Google

itidem in Mangi provincia perpetuum cum elephanto eſt bellum: ut refert Nicolaus de Comitibus Venetus in Itinerario ad Indos. Sed rhinocerotem ille vocat: perperam omnino, quando ipſe agnoſcit, cornu illud, quod bipedali habet magnitudine, in fronte geſtare, non nare: ut non poſſit *rhinoceros* dici, hoc eſt, *naricornis*; ſed vocandus ſit *monoceros*, hoc eſt, *unicornis*. Quamvis & rhinoceros unum habeat cornu. Vnde Tertullianus adverſus Iudæos libri cap. X: *Non utique rhinoceros deſtinabatur unicornis, vel minotaurus bicornis; ſed Chriſtus in illo ſignificabatur.* Verùm non ſi *unicornem*, eò & *naricornem*, rectè dixeris; ſed *fronticornem*, vel *cornifrontem*; quomodo de bubus Livius Andronicus ait apud Nonium *:

Tu cornifrontes paſcere armentas ſoles.

Scio, Scaligerum † *curvifrontes* reponere: ſed citra cauſſam, & contra MSSorum fidem, etiam noſtri, optimæ fidei; in quo, non multùm abeunte ſcripturâ, eſt *connifrontes*.

His etiam cornifrontibus armentis, bubus inquam, & præcipuè tauris, quantum in cornibus ſit roboris, ſatis illud docet, quòd Anacreon od. II, & Porphyrius lib. III de abſtinentia ab animalibus, naturam ajunt, cùm alia aliis tribuiſſet, tauris cornua dediſſe. Plautus quoque Aulul. II, II, poſtquam dixiſſet,

Aſini me mordicibus ſcindant, —

hoc eſt, dentibus, ſubdit,

— *boves incurſent cornibus.*

Imo Romani in Circo taurum etiam committebant cum rhinocerote, aut leone. De priori eſt apud Martialem libello de Spectaculis: de altero lib. I, epigr. LII.

Quod ſi tantum ſit robur tauri vulgaris: quid exiſtimandum de bubus feris, ac ſylveſtribus? ut ſunt uri, quos etiam cum rhinocerote commiſſos, antea vidimus. De iis ſic Cæſar in V de bello Gallico: *In ſylva Hercynia naſcuntur, qui appellantur uri. Ii ſunt magnitudine paullo infra elephantos, ſpecie, & colore, & figura tauri. Magna vis eſt eorum, & magna velocitas: neque homini, neque feræ, quam conſpexerunt, parcunt.* Macrobius Saturn. lib. VI, cap. IV, cùm citâſſet hoc Maronis †, *Silveſtres uri aſſiduè*; ſubdit, *Vri enim Gallica vox eſt, qua feri boves ſignificantur.* Vbi *Gallica vox*, éadem, ac *Celtica*; quia ante tot gentium transmigrationes prope éadem omnium erat Celtarum lingua. Celtæ autem non Galli modò vocantur; ſed etiam Germani: imò & Hiſpani, Britanni, Illyres: quâ de re diximus lib. I hujus operis, cap. XXXIII. Germanicum eſſe, docent Gloſſæ Philoxeni: *Vror*, βȣ̃ς Γερμανὸς. Legendum enim: *Vros* (vel *Vrus*) βȣ̃ς Γερμανοῖς. *Vr* autem Germanis, tum *ſylveſtre notat*, tum *vaſtum* ac *validum*. Hodieque Germanis *urus* eſt *ur-oſch*, hoc eſt, bos ſylveſtris, vel validus ac potens: quomodo & *ur-haen*, ſylveſtris gallus. *Vros* autem aliâ dialecto *urox*, vel *aurox*; imò & *thuros*, vel *thurox*. Martinus Cromerus in ſua Polonia ſcribit: *Vri, id eſt ſylveſtres boves, quos nos thuros dicimus, in ſolis Maſoviticis ſylvis apud Viskitcos exſtant.* *Thur* pro *Vro* dici in Samogithia, & Mazovia, etiam refert Cæſar Scaliger Exercit. CCVI, ſect. III. Geſnerus * tradit, juniores uros vocari Polonis *turones*; ac putat eſſe veterum *tarandos*. Sanè *turon*, & *tarandus*, perparum abeunt. Quæ autem adduximus de uris, eadem intelligimus de bubalis, non Græcorum illis, ſive ex boum minorum, ſive ex caprearum genere ſint: ſed vulgari ſignificatione ita dictis. Nam etſi aliud ſit *bubalus*, ac *urus*, ſi accuratè rem perpendas: jam ſtante tamen Rep. Romanâ, *bubalum* pro *uro* nominabant. Plinius lib. VIII, cap. XV: *Vris imperitum vulgus bubalorum nomen imponit, cùm id gignat Africa, vituli potiùs, cervive quadam ſimilitudine.* Quod & Solinus tradit cap. XXV. Sic *bubali* nomine uſus Martialis, vel alius, libello de ſpectaculis cap. XXII:

Illi ceſſit atrox bubalus, atque biſon.

Quæ animalia etiam junxit, ſed proprio ſermone, Seneca in Hippolyto act. I, ſc. I:

Tibi villoſi terga biſontes,
Latiſque feri cornibus uri.

Similiter bubalum pro uro uſurpat B. Hieronymus Amos cap. VI, *Nunquid currere queunt in petris equi, aut arari poteſt in bubulis?* Quem ad locum hæc annotavit: *Vtriuſque domus ruinas & ſciſſiones equis & bubalis comparat: quorum priores in petris currere nequeunt: poſteriores tam indomiti ſunt, ut jugum cervicibus non recipiant, & cum ſylveſtres boves ſint, propter feritatem nolint terram vomere ſcindere.* Hæc ſanè optimè conveniunt uro: qui hodieque ob feritatem ad arationem eſt ineptus. Capiendus itaque is locus de bubalo vulgari, qui in bubus eſt ſylveſtribus; inque Germania naſcitur: non de illo Græcorum è genere caprearum, qui frequens in Africa: quos confundit Iſidorus lib. XII Orig. cap. I. Nam cùm dixiſſet, bubalum eſſe ſimilem boum; ſed adeò indomitum, ut præ feritate jugum cervicibus non recipiat: (quæ, more ſuo, ex B. Hieronymo exſcripſit:) ſubdit, eum in Africa naſci: quod non de bubalo vulgari, ſed Græcorum illo, verum eſt.

De biſontibus (quos & ipſos multi cum bubalis, atque uris, confundunt,) hunc in modum ſcribit Solinus cap. XXXIII: *In tractu ſaltus Hercynii, & in omni Septentrionali plaga, biſontes frequentiſſimi ſunt, boves feris ſimiles, ſetoſi, colla jubis horridi, ultra tauros pernicitate vigentes, capti adſueſcere manu nequeunt.* Iubatos dicit Plinius, ut vidimus: item Oppianus in tertio de Venatione, qui & barbatos eſſe addit. Vulgo apud eum legitur βίστωνες: nempe quia dicit, nomen habere à Biſtonia, quæ eſt Thracia. Verùm verſus jubet, ut βίσων ſcribamus; pro quo & βίασων dixere; ut eſt apud Dionem. Nec nomen biſoni, ſeu biſonti, à Biſtonia; ſed à *viſent*, ſeu *wiſent*; ut nuncupant Germani. Nam B, & V, crebrò commutantur. De hoc Oppiani loco diximus etiam lib. II de arte Grammatica, cap. XVI. Tantum autem biſonibus in cornibus eſt robur, ut iis equum cum equite in aëra projecent.

* in Quadrupedum hiſtoria.

Tauro

Tauro quoque, vel bisonti, similis est bonasus: unde cum eo confundit Albertus Magnus *. Sed huic non idem est in cornibus præsidium; quia sunt adunca, & in se inflexa, eoque pugnæ inutilia; ampla alioqui, ac tam capacia, ut contineant ἡμίχουν †, sive dimidium congium; hoc est, tres sextarios; ut Theodorus Gaza, & Iulius Scaliger, perperam *semisextarios* verterint. In hac verò cornuum inutilitate ad pugnam, aliter ei Deus prospexit. Nam, ut Plinius ‡ scribit, *dum fugâ sibi auxiliatur, reddit fimum interdum & jugerum trium longitudine: cujus contactus sequentes, ut ignis aliquis, amburat.* Quod & apud Solinum legas cap. XLIII. Sed planè id est incredibile, cùm jugerum habeat longitudinem CCXL pedum. Quod animal proluviem alvi per tantam egerat longitudinem? Quare Aristoteli insistendum, cùm ait, fimum ejaculari vel ad quatuor orgyas. Orgya autem Hesychio est ἡ τῶν ἀμφοτέρων χειρῶν ἔκτασις, *ambarum manuum extensio*: nempe una cum pectoris latitudine; quanta homini cuique sua esse longitudo solet. Quare non satis dixere Gaza, & Scaliger, cùm *orgyam* vertunt *passum*.

* lib. 22 de Animal.

† Aristot. lib. 9 Hist. Animal. cap. 45. Sed ex Scaligeri distinct. cap. 71. fol. 476.

‡ lib. 8. cap. 15.

Cornibus etiam præditi sunt cervi: unde Martialis *, loco ante memorato:

— Defendunt cornua cervum.

* lib. 13, epigr. 94.

Sed hoc animal non tam timetur, quàm ipsum timet, ut lepores, & pleraque alia animantia ingenti corde prædita: in quibus ob laxitatem minus stipatur calor nativus.

Subdam de natura alterius animantis, cervo non absimilis. Nicolaus Menardes inter alia de animantibus, unde bezoar lapis extrahi credatur, narrat, animal sibi visum, ex remotis Africæ terris apportatum: quod cervo quidem simile foret magnitudine, capite atque ore, item agilitate, pilis, ac colore: cornibus autem in tergum reflexis, inque extremo contortis, præterea etiam pedibus, ingenti hirco simile videretur. Hoc animal tanti ait roboris fuisse, ut vinciendum esset ferreis catenis, quia funes dentibus confringeret. Idem præterea de turri desiliens in cornua illæso corpore concidisse, ac ut folles sive pilæ vento plenæ in humum collapsæ solent, citra noxam subsultasse. Quod ut magni roboris, ita & eximiæ agilitatis, indicium est.

Sunt & animalia, quibus fiducia sit in duritia tergoris. Vt tauris silvestribus cum eale decertantibus. De his sic Plinius lib. VIII, cap. XXI: *Tergori*, inquit, *duritia silicis, omne respuens vulnus.* Par ratio hippopotami: de quo sic idem lib. ejusdem cap. XXV: *Tergoris est ad scuta galeasque impenetrabilis, præterquam si humore madeat.* Est id animal Niloticum, quadrupes, amphibium, ac quamquam ab equi similitudine nomen acceperit, magis tamen simile vituli, aut porci: ut liquet ex Adriani Cæsaris numismate, & colosso Nili in Vaticano.

Vrsis robur suum est in brachiis, & lumbis; ut Solinus ait cap. XXIX. Atque addit, inde esse, quòd interdum posticis insistant pedibus. Caput verò, ut ibidem legas, invalidum est. Vt mirandum non sit, quendam in arena solo colapho exanimatum, ut Plinius * narrat. Præcipuè metuendæ earum vires raptis catulis: unde Chusai ad Absolonum †: *Tu nosti patrem tuum, & viros, qui cum eo sunt, esse fortissimos, & amaro animo, veluti si ursa raptis catulis in sylva sæviat.*

* lib. 8, cap. 36.

† lib. 2 Regum sive Samuelis, cap. 17.

Sunt & quadrupeda, quorum robur sit in ictu pedum: ut onagri sive asini silvestris, quem cum alce perperam confundit Olaus Magnus ‡. De hoc sunt ista Ammiani Marcel. lib. XXIII: *Asini feri, cum venatibus agitantur, ita eminus lapides post terga calcitrando emittunt, ut perforent pectora sequentium, aut perfractis ossibus capita ipsa displodant.* Philes quoque in Iambis de onagro inquit:

‡ lib. 18 Septentr. cap. 1.

Φονεὺς γάρ ἐστι κἂν παρέλθῃ λακτίσας.
Namque is necat, si calcitrans accesserit.

Alce unico ungulæ ictu interimit quandoque lupum; uti & canem, eoque elabente oppositam arborem elidit: qua de re Olaus M. in undecimo suæ Histor. Vbi in eo peccat, quòd alcen, & onagrum, pro eodem habeat.

Crocodilo robur ingens in cauda: cujus ictu validæ etiam quadrupedis pedis cuncta crura confringit: ut relatum Petro Martyri *.

* lib. tertio legationis Babylonicæ, pag. 443. edit. Colon. anno 1573.

Est & aliud armorum genus. Nam hystrix spinarum aliquam, tergo laxato, validè adeo immittit, ut vulneret canes: quemadmodum Plinius indicat his verbis lib. VIII, cap. XXXV: *Hystrices generat India, & Africa, spinâ contectas, ac erinaceorum generis: sed hystrici longiores aculei, &, cùm intendit cutem, missiles. Ora urgentium figit canum, & paullo longiùs jaculatur.* Ac similiter Athenæus lib. V, Oppianus lib. III Κυνηγετ. & Suidas in Ὕστριξ. Hinc Aristophanes Εἰρήνῃ *:

— Μῶν ὑστριχὶς εἰσέβαλλέ σοι
Εἰς τὰς πλευρὰς πολλῇ στρατιᾷ. κἀδεν-
δρόμησε τὰ νῶτα;

— Irrupit hystrix an tua
In latera multo exercitu, & tergum tuum
Ceu arbores dissecuit?

* scenâ, cujus initium, Χαῖρε μὲν τὸν...

Similiter Solinus cap. XXXIII; Isidorus lib. XII Originum, cap. II; & eleganter imprimis fuséque Claudianus poëmatio, quod Hystrix inscribitur. E junioribus M. Paulus Venetus etiam in Tartaria esse dicit lib. I, cap. XXXIII, ubi de civitate Scassem agit: *Sunt*, inquit, *in regione illâ multi sues spinosi, qui cum capiuntur, spinis suis sæpe homines & canes lædunt.* Vbi cum *suem spinosum* vocat, prope expressit Græcum ὕθριξ, quod est ex ὗς, id est, *sus*, & θρίξ, *pilus*: quamquam non ὕθριξ modò, sed etiam ὕστριξ, & ὕστριγξ dicatur. Italis similiter vocatur *porco spinoso*: Germanorum plerisque *dornschweyn*.

CAPVT LVII.

Cervorum pulchritudinem præcipuè consistere in cornibus; & cur iis careant cervæ. Inque isto Anacreontis, & Sophoclis, error, à Iulio Polluce jam olim observatus. Cur cornua quotannis decidant cervo,

Digitized by Google

cervo, ac nova succrescant. Qui dicantur νεβροὶ, πασσαλίαι, σπαθίναι, αἰχαῖναι, δικρόοι, κλαδίαι, κεράσαι. *Vehementer decipi, qui putant, cervinis cornibus non plures excrescere ramos, quàm senos. In dubium vocari, quod de annuo cornuum recidivatu prædicatur. Cervos Octobri, & Novembri mense, œstro Veneris percitos, cornibus ferocire; ut ad sui etiam tutelam, non solum formæ gratiâ, hæc acceperint. Simiæ in deformibus dari locum.*

VTi autem à facultate vegetativâ magnitudo, ac robur, dependent, ita & pulchritudo: quæ sua cuique est quadrupedum: hæc equo, illa cani, atque ita in aliis. Inque hac ipsa est tanta varietas, ut in isto etiam nemo satis celebrare, vel æstimare, possit sapientiam Dei infinitam. Longum hoc loco foret ire per singula: quisque mentem per ea circumferat, quæ conspexit: & quia alii hoc, aliud alii pulchrum videtur, saltem animum paullisper defigat in illa, quæ plurium judicio commendantur. Nobis quidem suffecerit hoc loco, si cervum contemplemur: cujus pulchritudinem sic depinxeris, recentioris, sed magni viri verbis; Budæi dico, in posteriori de Philologia libro: ubi ita describit * cervos, quos venatores præcipuè laudant: *Capite, inquiunt, præditus est commode nato, compactili, concinno, recte, ordine, decenter constituto. Stipitem enim corneum, quam vos materiem dicitis, aptè ajunt erumpere è molis suis, & existere: quæ sedimenta sunt cornuum, tum tabulata ipsa fruticantia è molis concinnè in ramos esse expansa: scapos è caudice proportione enatos: è scapis porrò cornicula producta in mucrones congruè desinere: non contractiora ipsa, quam justum est, non diffusiora; non absurde confornicata, tum probè clavatum esse caput, & congruenter patulum, & æquabili fruticatu decorum; materiam autem ipsam caudicis, pulchrè sulcatam esse, atque inter sulcos striasve (quas vos quasi colliquias appellatis, atque stillicidia) scrabitiem eminere æquabiliter umonatam: quod mihi verruculosam significare visam est.* Sic ille, satis disertè: sed more nostro, potiùs insistamus antiquis: ut Oppiano, in tertio Κυνηγετικῶν †: ubi pulchritudinem cervi constituit in capite arduo, oculis grandibus, pingui pictoque tergo, ac imprimis cornibus: de quibus illud ‡:

* pag. 80, edit. Basil. an. 1557.

† vers. 177. & seqq.

‡ vers. 194.

> Ὀξύκομον κεράων πολυδαίδαλον αἰόλον ἔρνος.
> *Acutum cornuum, affabre factum, variumque ramale.*

Mox & cornua vocat εὐσχιδέα, *pulchrè fissa*. Maronis etiam est I Æn.

> *Ductoresque ipsos primùm capita alta ferentes,*
> *Cornibus arboreis sternit.*

Sanè pulchritudinis præcipuè caussâ iis cornua data esse, Plinius *, & Oppianus †, tradunt. Quocirca non injuriâ miretur aliquis, naturam non attribuisse tam feminæ cornua, quàm mari; cùm sequior sexus videatur à forma potiùs debuisse commendari. Sed, ut ubique, ita hic quoque, se divina exseruit providentia. Nam cùm cervus cervâ validior sit; par fuit mas gestandæ amplorum cornuum moli: feminæ autem, ut infirmiori, ea, præsertim tempore gestationis, fuissent permolesta. Cui rationi favet Aristoteles lib. III de partibus animalium, cap. II. Plerique tamen poetæ etiam cervæ tribuunt cornua: ut ostendit Ælianus hist. animal. lib. VII, cap. XXXIX. In his, præter Euripidem, Anacreon, & Sophocles; quorum uterque dixit κερόεσσαν ἔλαφον, *cervam cornutam*. Testis Pollux ‡; sed eos propterea reprehendit: & omnino est error poëtarum, non κατ' αὐτὴν ποίησιν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός *: quemadmodum, & Aristoteles in poëtica refert, & nos in primo de eâdem arte, ubi de poëtarum erroribus disserimus. Admirationem verò de cornibus cervinis auget, quòd ea hieme decidant, vernoque tempore renascantur, atque id quotannis. Ac creduntur cervi tum intelligere, multum se amisisse de sua pulchritudine. Nam latêre dicuntur, donec nova succrescant. Sed hoc accuratiùs examinabimus inferiùs, cùm ad pudoris affectum erit deventum. Nunc illud expendamus, cur vetera quotannis decidant, novaque renascantur. Quorundam sententia est, priùs provenire à tenuitate membranarum cerebri, & calore ventris: his enim exarescere imas cornuum partes. Alterum existere à vena cephalica magnam humorum copiam suggerente. Has rationes adducit Ælianus: uti & Philes de monocerote agens. Sed non in his solis sistendum. Illud enim vel præcipuè in considerationem venit, cornua cervorum, non, uti cornutis cæteris, continua esse ossi cranii, sed cuti duntaxat adhærere: præterea cornua hæc priùs æstivo calore exsiccari; hinc frigore condensari hiberno, ita ut exiguus omnino liquor, nec is lentus satis, in ea ob poros penetret stipatos. Decidunt igitur, uti ab arboribus folia, ob glutinosi humoris defectum. Eoque faciliùs cadunt, quia, paullatim adveniente veris calore, intus protuberat novorum cornuum materies, quæ cornua vetera protrudit, donec malè nexa prorsus decidant.

* lib. 11. cap. 37.

† lib. 2 de Venat. vers. 183. & seqq.

‡ lib. 5. cap. 12, sect. 2.

* non in poësi natura, sed per accidens, sive in scientia alia.

Sic hic controversia incidit, quomodo ista satis consistant, si annis sex primis cornua capiant incrementum; ut Aristoteles docet lib. V de Animal. cap. quincto. Anno enim primo sunt νεβροὶ, hoc est, hinnuli, sive inulei: perque ætatem cornua necdum gerunt; nec, si castrentur, gesturi unquam. Solùm minutum quid iis tum protuberat. Altero anno vocantur πασσαλίαι, quia eo anno recta iis simpliciaque cornua nascuntur, velut πάσσαλοι, hoc est, paxilli, sive clavi lignei. Item σπαθίναι, ἀπὸ τῆς σπάθης, hoc est, *à gladio, radiove textorio*, lana involuto; quia cornua prope lanam mollitie referant. Præterea αἰχαῖναι, non ab Achaja quidem, sed, ut optimè eximio Salmasio † monitum, quia ἀχαιαὶ sint ἔρια μαλακὰ, *lanæ molles*: ut non tantùm apud Hesychium, sed etiam in necdum editis Theocriti scholiis traditum est. Anno tertio nomen illis δικρόοι, quia tum cornua δίκρουν φύουσι, ut Aristoteles ait, hoc est, in furcam exeunt.

† Exercitationibus Plinianis. pag. 222.

Digitized by Google

exeunt. Quarto vocantur κλαδίαι, à voce κλάδος, hoc est, ramus; quia tum cornua fiant ramosa. Quincto autem his ramis crassities accedit. Sexto jam suam cornua perfectionem habere creduntur: unde κερισταὶ vocantur, quod & scholiastes * Apollonii indicat. [* ad lib. 4 Argonauticôn, vers. 175.] De quibus fusiùs dissertat idem ille non sine laude dicendus Claudius Salmasius, in Exercitationibus Plinianis. In sexto autem anno cum Aristotele etiam Solinus definit. Sic enim scribit: *Pro ætate autem ramos augent: id incrementum per sex annos perseverat: denique numerosiora non possunt fieri cornua, possunt crassiora.* Non tamen hæc sic accipi debent, quasi quia Aristoteles in sexto anno sistit, eo cervorum cornua nunquam nisi sex ramos producant: quod existimare aliquos videas, Aristotelem erroris gravissimi arguentes, propter interpretationem doctissimi Gazæ hac parte non satis fidam. Nam longè aliter esse, docet Albertus; qui de undecimo testatur ramo; uti Gesnerus de quinctodecimo: & de Guilielmo, Bavariæ Duce, refertur, habuisse cornua cervina ramorum viginti, & unius. Sed si anno quolibet primi sexennii aliquid accedit ramis, quomodo decidunt, & renascuntur quotannis? Si id pro comperto habent venatores, (ut audio) equidem cum iis pedem struere non ausim, ponamque inter naturæ maximè admiranda, breviculo adeo tempore, tam solida duraque tantæ molis cornua enasci. Alioqui magis eo inclinet animus, ut credam, cornua, quæ reperiuntur, non sponte & naturâ decidisse, sed à venatoribus vi avulsa, eoque esse conjecta: illa verò ramosa, quæ in priorum locum successerint, non nisi annorum aliquot intervallo ad eam magnitudinem & duritiem pervenisse. Ne illud quidem controversiâ caret: quod Aristoteles, Plinius, Solinus, tradunt, cervis si castrentur, cornua eâdem semper magnitudine permanere. Nam contrà Oppianus in II Κυνηγετ. † [† vers. 194.] tradit, castratis defluere cornua de capite. Atque hæc de cornibus cervinis, præcipuè pulchritudinis caussa attributis: nec tamen ejus solius gratiâ, quando, cum Venere stimulantur, ut ex Marone * [* 3 Georg.] alibi dicimus, valde iis in homines ferociunt; qua de re, quia Budæum jam cœpi † [† pag. ante hanc secunda.] adducere, ejus potiùs verba, quàm alicujus veteris, subjungam. Sic autem ille libro antea memorato * [* pag. 81.]; *Ad decimumoctavum Kal. Octobris cervos libidinari incipientes catulientium cervarum conciliabula quærere, & velut ad forum Veneris undique convenire. Quo tempore si cervum venandum quis duxerit, indagandi ratio mutanda est. Neque enim à circumscriptâ indagine venandi initium faciunt, ut sollemni tempore; quoniam rabie pruriginis admissarii efferati & canes, & homines, atrociter invadunt, cum primùm adspexerunt.* Et mox: *Libidine autem flagrantissimâ admissarii ad mensem agitantur: deinde paullatim desævientes, alterum paullo minùs mensem absumunt.* Cùm igitur tantopere tum cornibus sæviant: liquere arbitror, non solùm pulchritudinis caussâ, sed etiam roboris, ea cervis esse à Deo tributa. Atque hujusce sævitiæ poteram adferre exempla, quæ, (ut præteream cæteros) partim è venatoribus acceperat, partim in venando ipse observârat, facundéque in mensa retulit nobis, non omnifariâ minus doctrinâ, quàm generis splendore ornatissimus, Franciscus Iunius, Franc. Fil. affinis meus. Sed enim jamdudum ad alia festinat animus.

Quod si post speciosum cervi animal quoddam etiam deforme poscimus, id simiam sive clunam, vel cluram, dicere possis. Vnde Ennius * [* apud Cicer. lib. I de Natur. Deorum.]:

Simia quàm similis turpissima bestia nobis!

Sed formæ damnum ingenio rependit; cum sit docilis ac sagax; ut postea planius fiet.

CAPVT LVIII.

Lynces acumine visus inter quadrupedes præcellere existimantur. Vnde à poëtis Lynceo *nomen datum fuit Argonautæ cuidam; quem ad Styga usque contendere oculos tradidere. Videri hujus fabulæ originem esse ex eo, quòd is primus docuerit Græcos artem effodiendi metalla, vel propter siderum observationes. Quidam, cognomine Strabo, perhibetur ita visu valuisse, ut è Siciliæ promuntorio numeraret naves Karthaginensi è portu vela pandentes: & quantum id spacium sit, quo visus penetrarit, si famæ creditur. Dorcades caprearum, non cervorum genus. Vnde iis nomen. Cur Christus dorcadi comparatus in Cantico Salomonis, judicio Origenis, Nysseni, & aliorum: & quam veriorem caussam credamus. Cur hiænæ, & alia quædam animantia, noctu etiam videant. Talpa Ægyptiis cujus rei symbolum. Falli interea, qui putant, prorsus esse visus expertes: tantum enim videre, quantum sic viventi necesse. Cur lepus Ægyptiis sit symbolum auditus. Quantopere cameli, cervi, & equæ Libycæ, Musicâ delectentur. Cur sues cœno gaudeant. Eosdem fugere unguentum; uti & scarabæos. Simia creditur gustu præcellere.*

SEnsiva sequitur facultas: quæ tum sensus complectitur, quos exteriores vocant; tum etiam internos. In externis primum dedimus † [† cap. 23 hujus libri.] visui locum. Eo præstant lynces: secundùm illud Plinii lib. XXVIII, extremo capite VIII: *Peregrinæ sunt & lynces, quæ clarissimè omnium quadrupedum cernunt.* Oppianus propterea in III Κυνηγετ. * [* vers. 97.]

Εὔγληνοι λύγκες τε, πυρίγληνοι † τε λέοντες.

Et perspicaces lynces, & flammantibus pupillis leones.

[† non πυρίγληνοι, ut est in editione Leidensi.]

Hinc arbitror *Lyncei* cognomentum illis datum esse, qui seu corporis, seu mentis oculis, plus cæteris viderent. Vt illi, quem Orpheus ponit in Argonautis. Sic enim de eo scribit * [* vers. 179. & seqq.]:

Λυγκεύς θ' ὃς τηλίστα δι' αἰθέρος ἠδὲ θαλάσσης
Βένθεα, καὶ Πλουτῆος ὑποχθονίοιο βέρεθρα,
Μοῦνος ἀπ' ἀνθρώπων δεινοῖσιν ὀπώπεεν ὄσσοις.

Quæ interpres Orphei Cribellus Mediolanensis ita reddebat:

Quique procul longè trans æthera, trans mare Lynceus,

Et subter Plutum, terræque barathra profundæ,
Solus in humanis visu penetravit acuto.

Similiter Apollonius lib. I Argonaut.

— Λυγκεὺς δὲ καὶ ὀξυτάτοις ἐκέκαστο
Ὄμμασιν, εἰ ἐτεόν γε πέλει κλέος, ἀνέρα κεῖνον
Ῥηιδίως καὶ νέρθε κατὰ χθονὸς αὐγάζεσθαι.

— *Lynceus oculis instructus acutis:*
Perfacile hunc quondam, si vere didita fama est,
Contendisse oculos sub terram in Tartara nigra.

Est & Valerii Flacci primo Argonaut.

At frater magnos Lynceus servatur in usus,
Quem tulit Arene: possit qui rumpere terras,
Et Styga transmisso tacitam deprendere visu.

Fabulæ originem præbuit, quòd multa observâsset secreta naturæ: in his metalla primus, vel saltem illa, quæ beare imprimis creduntur, nempe aurum argentumque, effodere terris docuisset. Vel quoniam multa, seu idem, seu alius, ad scientiam pertinentia sideralem comperisset: quale quod novissimam primamque lunam (ἔνην καὶ νέαν Græci * dicunt) eodem die in signo conspexisset Arietis; quemadmodum Plinius refert lib. II, cap. XVII. Indeque jam memoratus Flaccus eodem libro: * Hesychius.

— *Solus transibit nubila Lynceus.*

Ac ob hoc oculorum acumen, quisquis ille Lynceus, celebratur Pindaro Nemeorum idyll. I, Aristophani in Pluto, Theocrito in Dioscuris. Similiter Lynceis fuisse oculis dixeris Strabonem illum, minimè strabum; qui, ut ex Varrone prodit Solinus cap. VI, è Lilybæo, Siciliæ promuntorio, si fas credere, naves numerabat è Carthaginensi portu solventes. Id spatium CXXXV millia passuum continet; ut ibidem ait Solinus: imò mille ac quingenta stadia, sive M. P. ducenta; ut ex maritimo Antonini itinerario † colligitur. † pag. 113. edit. Suritæ, sive Colon. an. 1600.

Sunt præter lyncas & aliæ quadrupedum visu pollentes: inque his δορκάδες, sive δορκαλίδες, caprarum sylvestrium genus. Perperam enim cum cervis confundunt Varinus, & alii. Hæ acutè admodum de altissimis etiam petris prospectant; unde & nomen: nempe ἀπὸ τοῦ δέρκειν, quod est, *videre*. Plinius lib. XXVIII, cap. XI: *Capras negant lippire, quoniam eæ herbas quasdam edant: item dorcades.* Firmantur hæc iis etiam, quæ plerique veterum annotarunt in illud Cantic. II, 9: Ὅμοιός ἐστιν ἀδελφιδός μου τῇ δορκάδι, ἢ νεβρῷ ἐλάφων ἐπὶ τὰ ὄρη Βαιθήλ. *Similis est fratris filius*, (sed Symmachus reddidit, ἀγαπητός μου, *dilectus meus*) *dorcadi*, sive capreæ) *vel hinnulo cervorum, in montibus Bethel.* Vbi per ἀδελφιδὸν, vel ἀγαπητὸν, Christum intelligunt veteres. Origenes quidem sic scribit homil. III ‡: † pag. 624. edit. Froben. an. 1536. *Hoc animal, quantum ad Græca vocabula, nomen à videndo, atque clariùs prospiciendo, sortitum est. Et quis est, qui ita videat, ut videt Christus? Solus namque est, qui videt, id est, agnoscit patrem.* Et mox: *Caprea habet in natura sua, ut non solum videat ipsa, & perspiciat acerrimè; sed & aliis visum præbeat. Asserunt namque hi, quibus medicinæ peritia est, inesse huic animali intra viscera humorem quendam, qui caliginem depellat oculorum, & obtusiores quosque visus exacuat. Meritò ergo capreæ vel damulæ Christus comparatur, quia non solum videt ipse patrem, sed & videri ab aliis facit, quorum visus ipse curaverit.* Etiam Gregorius Nyssenus in Cant. homil V *: Ἡ δορκὰς σημαίνει τὴν ὀξυωπίαν τοῦ τὸ πᾶν ἐπιβλέποντος. Φασὶ γὰρ τοῦτο τὸ ζῶον ὑπερφυῶς δερκόμενον, ἐκ τῆς ἐνεργείας ἔχειν τὸ ὄνομα· ἀλλὰ μὴν ταυτόν ἐστι τῷ θεάσασθαι τὸ δέρκεσθαι· *Caprea significat visus acumen in eo, qui omnia intuetur. Ajunt enim, animal hoc supra modum acutè videns nomen habere ab operatione. Quippe idem est* θεάσασθαι *ac* δέρκεσθαι: *puta videre.* Michael Psellus in paraphrasi Cant. *Caprea allegoricè videntem significat. Nam ipse* (sponsus Christus) *omnium corda intuetur.* Similiterque ad hunc locum Philo Carpathius; ut cæteros mittam. Etsi verò convenienter satis ab antiquis capreæ comparetur Christus, qui & cogitationes hominum cernebat: non tamen eò Salomonem spectasse arbitror, sed potiùs ad egregiam sponsi formam. Nam quid formosius Christo? Et si veteres attenderunt ad Græcum *dorcados* etymon: quanto justiùs nos consideremus etymum vocis Hebrææ, qua usus est Salomo? Ea autem est צבי, quod primariò notat, *decus*, *ornamentum*: inde autem ob pulchritudinem accommodatum est capreolis, & capreis. Sic voce eâ utitur Scriptura Deuter. XII, 22, & XIV, 5: item I Reg. IV, 23. Syri pro eo dicunt טביא: unde Act. IX, 36, nomen discipulæ in Ioppe Ταβιθὰ exponitur δορκάς. Confirmat etiam hanc sententiam, quòd Salomo ibidem, ut jam vidimus, sponsum confert hinnulo cervorum: de cujus animantis pulchritudine ex iis cognoscere est, quæ de cervis superiori capite dicebamus. Hinnulorum autem vocabulum laxiùs hic sumunt interpretes, ut non solùm intelligantur νεβροὶ, sed etiam, quos πατταλίας vocatos dicebamus †; fortasse &, qui σταθῖναι nominati. De dorcadibus satis. * pag. 539. edit. Paris. an. 1615. † cap. sup.

Hiæna noctu videt, de die cæcutit: unde Oppianus in III de Venat. * vocat νυκτιπόρον, καὶ νυκτιπλανῆ, *noctigradam, & noctivagam:* atque addit: * vers. 268.

Οὕνεκά οἱ διὰ νύκτα φάος, σκότος αὖτε μετ' ἠῶ.
Quoniam ei per noctem est lumen, caligo autem post auroram.

Idem tradit Alexander Aphrodis. lib. I, problem. LXVIII; ubi, quòd hiænæ, & νυκτερίδες, sive vespertiliones, imò & αἴλουροι, sive feles, (quos κάττους ἰδιωτικῶς † nominari, ait Callimachi scholiastes) noctu videant, in caussa esse ait, quòd spiritus visorius sit mirè tenuis, ac subtilis; eoque non ita frigore spissescat nocturno, ut ad objectum nequeat pertingere: cùm contra de die sic in vespertilione attenuetur, ut diffundatur magnopere, ac propemodum evanescat. Sed, quod dicunt, subnixum est illâ Opticorum hypothesi, fieri visum emissione radiorum. Atqui, quàm hoc sit incertum, (ut nihil dicam † cattos, vulgari dialecto.

Digitized by Google

dicam gravius) vidimus libri hujus cap. xxv. In æluris illud præterea observatum, oculos eorum ad Lunæ vices, vel ampliores fieri, vel angustiores; teste Agellio lib. xx, cap. vii. Caussam adduximus operis hujus lib. ii, cap. xix.

Sed uti quadrupedum quædam visu præcellunt: ita plurima pars longissime vincitur: imò non desunt, quæ naturâ producantur luminibus capta. De talpis quidem id etiam pronunciat Maro *. Ægyptii quoque, cùm idem putarent, talpam pro symbolo habuere hominis cæci. Sed omnino, si cutem detraxeris, vestigia oculorum conspicua sunt: ut Aristoteles ait lib. i Hist. Animal. cap. ix, & lib. iv, cap. viii. Imò, quantum iis satis est, vident. Nam, ut Gesnerus refert, *prominent extra cutem veluti puncta nigra, magnitudine seminis milii, vel papaveris, nervo affixa.* Idem memorat, ab viro erudito dissectas, inque iis & fœtus repertos, & capitibus fuisse majusculis, in quibus & oculi. Atque hæc de visu.

* i Georg.

Auditu mirè valent lepores: eóque Ægyptii picto lepore auditum significant: ut est apud Plutarchum in Symposiacis lib. iv, quæst. v. Ad auditum etiam pertinet, quòd cameli sic sint φιλόμμουσοι †, ut si longo itinere defatigentur, non verberibus sint urgendi; sed cantilenis, quarum suavitate capti celeriter cursum conficiunt, sic ut insequi nemo possit. Auctor hujus locuples est Io. Leo, Africæ suæ lib. ix, cap. de camelo: & ex eo, sed præterito, ut solet, Leonis nomine, Cæsar Scaliger Exercitatione ccix.

† cantus amantes.

Cervi quoque, Plinio teste, lib. viii, cap. xxxii, *mulcentur fistulâ pastorali, & cantu.* Imò sic deliniuntur cantu, ut, sui obliti, capiantur. Aristotelem vide lib. ix Hist. Anim. cap. v, & Ælianum de Anim. lib. xii, cap. xlvi. Iccirco Ægyptiis mos erat pingere cervum cum tibicine, si vellent significare hominem, cui adulatores imposuerint. Testis Orus in Hieroglyphicis *.

* lib. 2, cap. 91.

Equæ Libycæ usque adeò delectantur tibiæ sono, ut eo mansuescant: quin, ut Ælianus ait lib. xii de Animal. cap. xliii, contentiori cantu sic afficiuntur, ut præ gaudio lachryment. Sed puto, tantummodo voluptate ex cantu sic omnia laxari membra, ut humor oculis effluat. Atqui id propriè lachrymari non est; ut liquet ex iis, quæ superiùs † de fletu dicebamus. Ait ibidem Ælianus, equos à perurigis ad ineundum incitari tibiæ cantu: ut is sit illis pro hymenæo, & carmine nuptiali. Mirum autem, quòd Plinius scribit lib. vi, cap. xxx, apud Sambros, gentem Æthiopiæ sub Ægypto, *quadrupedes omnes esse sine auribus, etiam elephantos.*

† cap. 47 hujus libri.

Odoratu quàm valeant canes, nemo ignorat. Suibus verò is sensus est debilis: unde fætore cœni non moventur: imò stercore etiam vescuntur. Nam ita Deus illis consuluit, ut fœdum eorum, quibus saginentur, odorem neutiquam percipiant. Atque hoc est, quod Alexander Aphrodisiensis in primo problematum ait, probl. cxli: Διά τι ὗες τῇ κόπρῳ τέρπονται; κατ' Ἀριστοτέλη, ὅτι παχύῤῥυγχοι ὄντες, ἔχουσι διαφορουμένην τὴν ὄσφρησιν, καὶ μὴ ἀντιλαμβανομένην τῆς δυσωδίας. *Cur stercore gaudent sues? secundùm Aristotelem, quia sunt naribus crassis, & interceptus, vim olfaciendi hebetem habent, quæque fætorem percipere non possit.* Et sanè sues non gaudere spurcis, nisi quatenus vel inde iis pabulum est, vel refrigeratio corporis, illud arguit, quòd alioquin munditiei non sint inimici. Hinc Columella lib. vii, cap. ix: *Diligens porculator frequenter suile converrat, & sæpius haras. Nam quamvis prædictum animal in pabulationem spurcè versetur, mundissimum tamen cubile desiderat.* Vnguentorum nihilominus odorem aversantur. Vnde Lucretius lib. vi:

Denique amaracinum fugitat sus, & timet omne
Vnguentum. nam setigeris subus acre venenum,
Quod nos interdum tanquam recreare videtur.

Nempe quid sui cum unguento? at cœnosæ aquæ ad nutritionem intus, & foris ad refrigerium conferunt. Quare cum suibus est hac parte comparatum, uti cum scarabæis; de quibus sic Plutarchus *: Λέγονται οἱ κάνθαροι τὸ μύρον ἀπολείπειν, τὰ δὲ δυσώδη διώκειν. *Dicuntur scarabæi unguentum fugere, ac sectari graveolentia.* Nimirum quia pastus eorum naturæ convenientissimus est ex istis, quæ graviter olent.

* de Stoicorum dogmatis.

Gustu præ cæteris animantibus simia valere fertur. Vnde vulgati versiculi:

Nos aper auditu, lynx visu, simia gustu,
Vultur odoratu præcellit, aranea tactu.

Ideo & deliciis gaudet: soletque earum aliquid recondere in cavo maxillarum: unde id postea digitis adducit, ut mandat.

CAPVT LIX.

De phantasiæ vi. Simplicitas sive stupor bubali, struthionis, cervi, capreæ, ovis. Χρυσόμηλον, *sive* χρυσοῦν πρόβατον, *deque eo Dio deceptus.* Verveceum caput. Arietinæ mentes. *Sui anima pro sale. Cœno gaudere, non quasi sordibus capiatur; sed quia in temperamento tam calido egeat refrigeratione. Muhammedica de origine suis fabula.* Μιμώ. *Simiæ* ἴτυμον. *Simia latrunculis ludens, hastas eludens, capellæ inequitans, & ex ea mittens jacula, saltans, tibiâ canens, aurigans, aliaque sagacitatis summæ edens documenta. Equi docilitas. Sollertia capræ, capreæ, lupi, pantheræ, hiænæ, cameli, & quomodo hunc edoceant saltare ad tympanum. Multùm Cæsarem Scaligerum in Exercitationibus suis debere Ioanni Leoni; utcunque nomen scriptoris semper suppresserit. Docilitas cynocephali. Ichneumonis astus: item erinacei sive echini, sciuri, muris tum vulgaris, tum Alpini, criceti sive hamestri. Quadrupedum quædam præscire in prima ætate, qua parte sint postmodo valitura. Scire & naturæ instinctu, quomodo morbo suo possint mederi. Bovis Cyprii merenda. Quædam fabulosè quadrupedibus attributa: ut leocrocottæ, hiænæ, & manticoræ, imitatio sermonis humani. Etymon leocrocottæ, & hyænæ. Crocodilus elinguis.*

HAbemus de sensibus, ut vocant, externis. Nunc dicam de phantasia, cujus custos memoria.

Digitized by Google

moria. Hoc igitur loco considerabimus, quæ vel insignis amentiæ, vel altæ cujusdam mentis, imaginem præbent. Ad prius pertinet natura bubali, ac bubalidis, animalis tam simplicis, ut, si caput occultârit, totum se latere arbitretur; eâque amentiâ fit leonis præda: quemadmodum Oppianus refert in quarto Ἁλιευτικῶν *: ubi & mox subjungit †, inter aves similiter struthionem seu struthiocamelum, ne videatur, caput occultare. Non quidem nominat struthionem; sed luculentè satis circumscribit, cùm vocat,

— Λιβύης πτερόεν βοτὸν ἀγκυλόδειρον.
— *Libyæ alatum pecus curvicervicum.*

Ac fortasse eò respexit Corbulo, quando Ovidii Nasonis generum (ejus, ut puto, maritum, quam in Libya fuisse ait poëta *, cùm solum vertere juberetur) *struthiocamelum depilatum* dixit; teste L. Seneca †. Nisi verisimilius est, respexisse eum, non amentiam hominis; sed corporis deformitatem, præcipuéque gracilitatem colli, & crurum. Cùm verò *depilatum* addit, mollitiem exprobrat vulsi corporis. Sed redeo ad quadrupedes, unde abduxerat Oppianus. Prope par stultitia est cervis: de quibus ita Plinius lib. VIII, cap. XXXII: *Cætero cervus, animal simplex, & omnium rerum miraculo stupens; in tantum, ut equo, aut buculâ accedente propius, hominem juxta venantem non cernant, aut si cernant, arcum ipsum sagittasque mirentur.* Nec levis imprudentiæ est, quòd capreæ si in aulæis similes conspiciant intextas feras, ad eas, tanquam veras sui generis, assiliant. Quod se in aula patrui sui Bonifacii vidisse, refert Cæsar Scaliger *.

Ovium tanta est stultitia, (quemadmodum Aristoteles docet in IX Hist. Animal.) ut sæpe stabulo, citra caussam ullam, in desertum abeant: hinc, si occupentur nive, redire nesciant: ac nisi pastor compellat, & arietem ducat, quem reliqui sequantur, totus grex fit frigore, & nivibus, periturus. Itaque Diogenes † imperitum, sed splendidè amictum, vocavit χρυσόμηλον, voce ambiguâ, quia *aureum malum*, & *ovem auream* significaret. Etiam Cajus Caligula socerum suum M. Iunium Silanum (quem etsi summo in honore apud Tiberium fuisset, ludibrio semper habuit) appellabat χρυσοῦν πρόβατον, *aureum pecus*: ut est apud Dionem lib. LIX †. Atque idem legas apud Tacitum initio XIII Annalium. Sed ut Dio deceptus, cum honoris ergo sic vocatum putaret: ita Tacitus duos confudit Silanos; quemadmodum Iusto jam Lipsio * observatum. Plauti item est Persa †, *verveceum caput*. Sic enim rectè pro *verbereum* rescribunt. Et ex Antidami Moralibus adducit Fulgentius Planciades: *Quis averruncâsset tam arietinas hominum mentes?*

Et quis magnam exspectet sapientiam ab sue? cui animam datam, ne putisceret, Chrysippus ajebat, & post eum Varro lib. II R. R. cap. IV. ac meminit Plinius quoque lib. VIII, cap. LI.

Nec tamen tantus ejus animalis est stupor, ac multi putarunt. Ipse enim Plinius continuò subjungit: *Compertum, agnitam vocem suarii furto abactis, mersoque navigio, inclinatione lateris unius remeâsse. Quin & duces in urbe forum nundinarium, domósque petere, discunt: & feri sapiunt vestigia palude confundere, urinâ fugam levare.* Imò ne illud quidem, tam amentiæ eorum tribuendum, quàm sapientiæ, quòd sic gaudeant luto se volutare: secundùm illud Lucretii in VI †:

At contrà nobis cœnum teterrima cùm sit
Spurcities, eadem subus hæc res munda videtur,
Insatiabiliter toti ut volvantur ibidem.

Omnino enim, ut temperamento sunt calidissimi, Theophrasto testante: ita quoque ingenio sunt callidissimi in iis, quæ naturâ conducunt. Atque hujusce caloris etiam argumentum putatur, quòd, cum bubus, & canibus, hieme decidant pili, idem suibus non fiat: ut est apud Aristot. in probl. sect. X, qu. XXIII. Ob hunc igitur totius corporis fervorem, ut capite superiori, de suum odoratu agentes, dicere cœperamus, claréque Columella ait lib. VII, cap. X, *hoc animal non est contentum potione aquæ, nisi obesam illuviem, atque distentam pabulis alvum demerserit, ac refrigeraverit: nec ullâ re magis gaudet, quam rivis, atque cœnoso lacu volutari.* De hac re sic idem lib. VII, cap. IV: *Si credimus Ephesio Heraclito, qui ait, sues cœno, cohortales aves pulvere, vel cinere, lavari.* Est & Varronis lib. II de R. R. cap. IV: *In pastu locus huic pecori aptus uliginosus, quòd delectatur non solùm aquâ, sed etiam luto. Itaque ob eam rem ajunt lupos, cum sint nacti sues, trahere usque ad aquam, quòd dentes fervorem carnis ferre nequeant.* Et postea: *Admissuras cùm faciunt, prodigunt in lutosos limites, ac lustra: quæ est illorum requies, ut lavatio hominis.* Vbi videmus, ut volutationem illam *requiem* dicat esse suibus. At quies hoc animal pinguefacit. Aristoteles lib. VIII Hist. Animal. cap. VII: Μάλιστα τὰ ἔχοντα κοιλίαν ἀγαθὴν ἡ ἀτρεμία πιαίνει· *Maximè quies & immobilitas pinguefacit ea, quibus venter est calidus.* Ac continuò subjicit: τὰς δ' ὗς καὶ τὸ λοῦσθαι ἐν πηλῷ· *Sues autem etiam* (pinguefacit) *quòd se lavent, ac volutent in luto.* Hæc veram ostendunt rationem, cur sus delectetur luto. Muhamet fabulabatur, hoc inde esse, quia, quo tempore Noë arca veheretur, productus sit è fimo, partim elephantino, partim humano: atque hoc ab ipso Iesu proditum esse, impostor ille ajebat. Vide fabulam apud Matthæum Parisium in Historiæ Anglicanæ parte eâ, quæ est de Henrico III *.

Sed de suibus non contendero magnopere, solóne sapore, an & sapientiâ, commendentur. De animantibus iis dicam, quæ sagacia esse, minimè sit dubitandum. In iis princeps, vel inter principes, simia est. Saltem nullum est, quod ingeniosè adeò imitari omnia solet. Vnde & posterioribus Græcis μιμὼ vocatur: ut constat ex Suida in Πίθηξ, & Πίθηκος. Ac sic usus sæpius Achmes cap. CCLXXXVII. Id nomen esse ἀπὸ τοῦ μιμεῖσθαι, satis liquet. Imò & *simiam* inde quasi *mimiam* dici, aliqui putarunt: sed perperam, cum id nomen sit à simis naribus.

Simus

* vers. 625.
† vers. 630.
* lib. 1 Trist. el. 3.
† lib. de constantia sapientis cap.
* exercitatione 207.
† apud Laërt.
† anno 790.
* ad initium Annal.
† Aul. 2, sc. 2.
* lib. 11 cap. 2.
† vers. 154.
* pag. 413. editionis Tigurinæ.

Digitized by Google

Simus autem à σιμὸς: qua mente admittimus, quod Isidorus * Græcum esse nomen ait: nempe ratione originis remotioris. Est verò hoc animal adeò docile, ut & discat latrunculis ludere: quod ex Muciano ter consule Plinius narrat lib. VIII, cap. LIV. Armare eam olim solent galeâ, parmâque; ut sic ab hastis se defendat: unde Martialis lib. XIV, dist. CCII:

* lib. 12 Orig. cap. 2.

Callidus emissas eludere simius hastas.

Et Iuvenal. sat. V †:

† vers. 154.

Qui tegitur parmâ, & galeâ, metuensque flagelli
Discit ab hirsuta jaculum torquere capella.

Nempe capellæ inequitare, & inde jaculari, docebantur. Flagelli autem meminit poëta, quia eo solent officii commoneri. Ita hunc locum rectè accepit V. Nob. Ian. Rutgersius lib. III Var. cap. XV. Alia quoque docilitatis argumenta refert Ælianus. Nam lib. V de Anim. cap. XXVI, ait, nihil esse, quod non discat: si saltare, si tibiâ canere doceatur, egregiè adsequi: imò sibi conspectam, quæ, aurigæ obiens munia, scitè habenas adduceret, & remitteret, ac flagello etiam uteretur. Idem lib. V, cap. VII narrat, ut (quod naturalis erat instinctûs) de summis dependendo ramis, eluserit felem persequentem. Idem lib. VII, cap. XXII, memorat, ut, cum vidisset, quomodo nutrix infantem è lectulo tolleret, fasciis exsolveret, aquis mundaret, ingeniosè singula sit imitata, præterquam quòd, dum discrimen aquæ nescit, (nec in homine id mirandum foret, primum talis rei facientе experimentum) pro tepida aqua tenellæ cuti è cacabo superfuderit ferventem, atque ita miserè perdiderit infantem. Notum quoque, & pluribus jam relatum, de simia in aula Papæ Iulii II, quæ seu felis, seu catelli pedibus uteretur ad extrahendas castaneas, à ministris, dum subitò avocantur, in cineribus fervidis relictas. Nec levis ingenii est argumentum, quod de Thomæ Mori, Angliæ Cancellarii, prægrandi simia, cuniculos mirificè adversos mustelam tutante, Erasmus in Colloquiis narrat. Ipsum vide dialogo de Amicitia. Etiam summus vir, socer meus, Franciscus Iunius, referebat de simia quadam nobilissimi in Galliis viri: ut cum ex adverso esset sutrina, postquam sæpius prospectasset in ea sutorem pueris corium scindentem, unde fierent calceos: illa dum, prandentibus cunctis, vacua est officina, in eam per fenestram travolârit, ac scalpro itidem corium conciderit: hoc cum egisset sæpius, sutorem, offensum ob damnum, id vindictæ genus fuisse commentum: ex adverso simiæ scalprum collo admovisse, simulasseque se ferro sibi jugulum resolvere. Postea, absente itidem sutore, simiam & hoc imitari gestientem re vera sibi jugulum petiisse, eoque ex vulnere exspirasse, non sine offensa viri nobilis; qui multis partibus damnum vicino refundere, quàm hoc pacto tam ingeniosi animalis jacturam facere maluisset.

Vulpium astutiam, neque ignorant, qui necdum ære lavantur. Quare uno hoc documento contentus ero, quòd, transituræ amnes congelatos, priùs aures admovent ad glaciem, ut inde de crassitie ejus faciant conjecturam: quemadmodum Plinio relatum lib. VIII, cap. XXVIII. Sed plura si voles, adi Ælianum *, Oppianum †, Epiphanium ‡, alios.

* lib. 7, cap. 27. & 29.
† lib. 3 de Venat. v. 451, & 459. item lib. 2 de Piscat. vers. 110.
‡ in Physiologo.

De canum sagacitate illustria aliquot exempla legere est apud Plinium lib. VIII, cap. XL. Vide & de eadem Ovidium in Halieuticôn fragmento, ab illis verbis, *Quæ laus prima canum.* Item Oppianum extremo libro primo Κυνηγετ. E junioribus verò abunde omnium animos expleverint, quæ congessere Iustus Lipsius epistolà ad X contubernales *, & Philippus Camerarius in Operis Subsicivis †. Nec imaginativæ vi solùm pollent canes, sed etiam memoriæ: quo de sic Plinius loco proximè memorato: *Soli nomina sua, soli vocem domesticam agnoscunt. Itinera, quamvis longa, meminere: nec ulli, præter hominem, memoria major.*

* Centur. I, ad Belg. epist. 44.
† Centur. I, cap. 24.

Docilitas equi, Plinio * teste, *tanta est, ut universus Sybaritam exercitus equitatus ad symphoniæ cantum saltatione quadam moveri solitus inveniatur.* Quam rem fusiùs narrat Ælianus lib. XVI de Animalibus, cap. XXIII. Attingit autem lib. VI, cap. X. Memorat & Athenæus lib. XII: ubi verbis quoque Charontis Lampsaceni refert, ut Cardianorum equi itidem edocerentur saltare ad tibiam solùm pedibus innixi posterioribus, prioribus verò erectis: atque ut horum quoque exercitum devicerit Onaris, Bisaltarum dux, cùm tibicinam jussisset præcinere modulis iis, ad quos equi Cardiani in convivio adsueverant saltare. Alia item de equorum ingenio, docilitate, ac memoria, disserit Gryllus apud Plutarchum. Præterea vide sis, quæ Cappadocum de equorum natura fusè narrat Solinus cap. XLVII.

* lib. 8, cap. 42.

Cervi ea est sagacitas, ut, audito canum latratu, secundà fugiant aurâ, quò pariter recedat vestigiorum odor; ut Plinius docet lib. VIII, cap. XXXII; item Solinus cap. XXII. Magnum sanè hoc magni esse ingenii argumentum, negaverit nemo. Fortasse tamen simpliciùs dixeris, quia fervidum est animal, eò hoc facere, ut in cursu illo refrigeretur vento. Sic sanè sus, ut alibi dicimus, luti uolutabro lætatur, non illuviei amore, sed ut sese refrigeret. Fortasse igitur magis prudentiæ est, quòd cervus sagittà, vel aliter, saucius, eà parte, quà vulnus accepit, caveat sibi à radiis Solaribus. Nam, modò à radiis molestiam persentiat nullam, cur facere id putemus, nisi fore sciat, ut alioqui vulnus putresceret? Quod si alia, & fortasse certiora, scire voles: vide quæ de sagacitate, uti & captura ejus animantis, non indisertè refert Guilielmus Budæus in II Philologiæ libro.

De capreis ita Plinius lib. VIII, cap. L: *Sollertiam ejus animalis Mucianus visam sibi prodidit in ponte prætenui, duabus obviis è diverso: cum circumactum angustiæ non caperent, nec reciprocationem longitudo in exilitatem, torrente rapido minaciter subterfluen-*

terfluente, alteram decubuisse, atque ita alteram proculcatæ supergressam.

De capreis sive ibicibus, capræ sylvestris genere, ita Cæsar Scaliger Exercitat. CCVII: *Mira caprearum comperta nobis prudentia. Vbi errabundæ quærunt novas sedes, aut pascua; prospectâ proximâ rupe, projecto pede sæpe periclitantur ejus fidem: nempe mobilis ne sit, an fortasse lubrica.*

Lupis etiam quæ sagacitas! Siquando enim cum armentis est certandum, terrâ implent ventrem, quò pondere ejus irruant vehementiùs. Iidem quoque, si aquæ sint tranandæ, ne earum impetu auferantur, nonnisi bene saburrati se illis committunt, atque alii aliorum caudas apprehendunt. Refert Ælianus lib. III de Animalibus, cap. VI.

Memorabile pantherinæ sollertiæ exemplum ex Demetrio Physico adducit Plinius lib. VIII, cap. XVII.

Mirum etiam, hiænam ante stabula vomitionem hominis imitari, ad sollicitandos canes, quos invadat: ut est apud Aristotelem de Mirabil. audit. Plinium lib. VIII, cap. XXX, Ælianum lib. III de Animal. cap. VII.

Camelus ad tympanum saltare hoc pacto addiscit. Dum juvenculus est, in hypocaustum introducitur, cujus sic caleat pavimentum, ut vix pedes ferant. Alternis igitur eos elevat, tympano foris personante. Sic annum ubi adsueverit, in publico etiam, modò tympanum pulsetur, priorum memoriâ, frigido licet solo, pedes, ut ante, attollit, ac speciem refert saltantis. Testis Ioannes Leo, lib. IX descriptionis Africæ, cap. de Camelo: ubi se id oculis suis in Alcairi urbe vidisse refert. Eandem rem narrat Cæsar Scaliger Exercitat. CCIX: ubi & alia de camelo miranda legas: sed ex uno hoc Leone exscripta, nomine auctoris prætérito: quod summo viro sollemne esse, superiùs etiam querebamur.

Narrat Plinius lib. VI, cap. X, ut Ægyptii sub Ptolomæis cynocephalos docuerint literas, saltationem, tibiarum cantum, & citharæ pulsum. Etiam docilitatis hujus illustre exemplum, sibique visum, dabit, quem dixi, Cæsar Scaliger Exercitat. CCXIII: *Cynocephalum*, inquit, *unum barbatum vidimus, fœdum adspectu, nigrum, maleficum, moribus infamem. Magot genus illud maximum Galli vocant. In aula Regis unus fuit, qui diu bipes deambulabat, amictus sagulo militari, ensiculo accinctus. In sella, jussus, continuit sese pernox, aut perdius publico spectaculo: ita ut non deessent, qui hominem putarent verum.*

Vt ichneumon, qui & ἰχνευτὴς, miro astu crocodilos, & aspides necet, fusè docet Oppianus in III Κυνηγετ. Vide & Ælianum de Anim. lib. X, cap. XLVII.

Et quàm vafrum, quòd echinus, qui & eres, sive erinaceus, quia ore unum duntaxat pomum deferre cavas in arbores possit, corpore toto sese volutet per poma jacentia, quò plurima sic spinis adfixa deportet: ut Plinius refert lib. VIII, cap. XXXVII. Continuò addit: *Iidem mutationem Aquilonis in Austrum, condentes se in cubile, præsagiunt.* Vnde videmus, cur prævidere tempestatem dicat Suidas in Ἐχῖνος. Pleniùs hanc rem explicat Aristoteles lib. IX Historiæ Animalium, cap. VI: ubi subdit, quemdam Byzantii habitum pro divino, quia, cum erinaceum haberet domi, ventum inde prædiceret. Plutarchus quoque, Comparatione terrestrium, & aquatilium, idem prodit: sed quod Aristoteles Byzantii, hoc ille ait Cyzici evenisse. Interim in natura erinacei conveniunt: uti & è Theologis antiquis, Basilius Magnus, orat. IX Hexaëm. & Ambrosius, lib. VI Hexaëm.

Atque idem de sciuro traditum est Plinio lib. VIII, cap. XXXVIII. Sed quod dicitur, hoc fieri ad fugiendam venti molestiam, controversiâ minimè caret. Nam & altera se ratio offert, à Lactantio jam adducta lib. de Ira Dei cap. VII, his verbis: *Sunt animalia, quæ latibulis suis diversos, & plures exitus pandant: ut, si quod periculum inciderit, fuga pateat obsessis: quod non facerent, nisi inesset illis intelligentia, & cogitatio.* Atque hoc de mure etiam refert Comicus Truculento act. IV, sc. IV:

Cogitato, mus pusillus quàm sit sapiens bestia,
Ætatem qui uni cubili nunquam committit suam:
Quia si unum ostium obsideatur, aliud perfugium gerit.

Ac, (quando de mure jam sermo,) quantæ sagacitatis, quòd narrat Albertus M. * se in superioribus Germaniæ partibus murem conspexisse sic edoctum, ut candelam tenens, ad nutum magistri, eâ præluceret cœnantibus. Id parum credibile de mure vulgari. Credo, fuerit mus Alpinus, qui dicitur *murmont*, quasi dicas, *mus montanus*: Germanis *murmelthier*, sive corruptâ voce ex illo *murmont*, & additâ voce feræ, quæ Germanis *thièr*, ex Græco θὴρ: sive ex eo, quia, latebris prodeuntes, inter se colludant murmur quoddam edentes. Describit hoc animal Matthiolus in Dioscoridem lib. II, cap. XLIII. Nos solùm hoc loco attendimus, quæ ingenium spectant. Quale illud, quòd postquam hieme delituere in caverna, vernoque Sole allecti prodierint foras, unus, quasi latibuli custos, prope illud velut è specula observat, homóne, aut fera adventet. Quale quid ubi conspexerit, acutùm inclamat: mox cuncti ad latibulum recurrunt: custos ille cryptæ postremus cavernam subit.

* lib. 22 de Animal.

Nonnulli etiam muribus, alii mustelis accensent animal, quod Germanis *hamester*, *cricetus* aliquibus nuncupatur: Græcis quibusdam ἀρκτομῦς, quia partim ursum referat, partim murem. Huic non exiguum, sed infidum esse ingenium, ostendit, quòd postquam masculus communi operâ tantum frumenti in cavernam esse congestum videt, quantum sibi satis superque esse credat, femellam excludat: illa autem, non minùs vafra, caussâque meliori nitens, ab latere adverso viam sibi ad frumentum paret, indéque non minus, mare nescio,

suæ

Digitized by Google

ſuæ conſulat fami. Videri tamen poſſit non habuiſſe iſti fidem Georgius Agricola: cui id prætcritum in deſcriptione ejus, libro de animantibus ſubterraneis *.

* cap. 19, ex recentiori diſtinctione.

Nihil verò æquè mirandum, quàm quòd animantes, quâ parte ſint valituræ, etiam priuſquam valeant, naturæ inſtinctu ſciant. Scitè de hoc Lucretius lib. v:

Sentit enim vim quidque ſuam, quàm poſſit abuti.
Cornua nata prius vitulo, quàm frontibus exſtant:
Illis iratus petit, atque infenſus inurget.
At catuli pantherarum, ſcymnique leonum,
Vnguibus, & pedibus, jam tum, morſuque repugnant,
Vix dum etiam cùm ſint dentes, unguesque, creati.

Ovidius item in fragm. Halieut.

Accepit mundus legem: dedit arma per omnes,
Admonuitque ſui: vitulus ſic namque minatur,
Qui nondum gerit in tenerâ jam cornua fronte.

Aliaque ibidem in hanc mentem.

Quantæ etiam ſagacitatis eſt, quòd tam multæ quadrupedes naturâ ſciant, quæ morbis ſuis medeantur. Quale eſt, quòd panthera, ſi comederit aconiti genus, (id *pardalianches*, quaſi *pantheranginam* dicas, vocant) ſtercus quærat humanum, ut eo ſibi medeatur. Hujus rei nec ignari paſtores de arbore in vaſe id ſuſpendunt: ut illa, frequenti aſſultu defatigata, faciliùs capiatur. Refert id Ariſtoteles in Audit. Mirab. & Hiſtor. Animal. lib. IX, cap. VI †: item Cicero lib. II de Nat. Deorum: *Auditum eſt pantheras, quæ in Barbaria venenatâ carne caperentur, remedium quoddam habere, hominis nempe excrementa.* Similiter Plinius lib. VIII, cap. XXVII. Ac paullò antè idem dixerat: *Teſtudo cunilæ, quam bubulam vocant, paſtu vires contra ſerpentes refovet: muſtela, rutæ, in murium venatu, cum iis dimicatione conſertâ.* Aliaque aliis de animantibus adducit; quorum aliqua adferam inferiùs in remediis, quæ homines edocti ſunt à mutis animantibus.

† ſive cap. 8, ſect. 95. & 96 diſt. Scalig.

Nec, quando agimus de quadrupedibus, quæ ſibi medeantur, prætereundus eſt bos, *animal* quidem, ut apud Naſonem * eſt,

* 15 Metam. fab. 2.

—ſine fraude doliſque,
Innocuum, ſimplex, natum tolerare labores:

attamen, quod Plinius referat lib. XXVIII, cap. ult. *in Cypro, contra tormina, hominum excrementis ſibi mederi.* Vnde proverbium, *Bos es Cyprius,* apud Diogenianum Centuriæ III, proverbio XLIX, & Suidam: qui ait, dici ἐπὶ τοῦ χυδαίου καὶ ἀναισθήτου, *in futilem & ſtupidum.* De quo ambigo. Nam prudentiæ potiùs fuerit, ſi non paſtus, ſed remedii cauſſâ, eo utatur; quod Plinius dicit. Veriſimiliùs igitur Heſychius: Βοῦς Κύπριος. κοπροφάγος, εἰκαῖος, ἀκάθαρτος· *Bos Cyprius. ſtercus vorans, temerarius, impurus.* Vbi quod εἰκαῖον interpretatur, non ſatis convenit cum Pliniano illo: nec enim εἰκῇ ſive *temere* id facit, quod medicinæ gratiâ agit. At optimè deinde interpretatur, *impurum*, ſive *ſordidum.* Quomodo & in ſordidos convenit illud Ennii verſu Sotadico, *Cyprio bovi merendam.* Meminit Feſtus; atque addit, *In inſula Cypro boves humano ſtercore paſcuntur* Heſychius ſimiliter, poſt verba ante allata: Καὶ Εὔδοξος ἀφηγεῖται, ὅτι κοπροφαγοῦσι. *Etiam Eudoxus refert, edere ſtercus.* Sed an medicinæ cauſſâ id faciant, neuter addit. Atque ut aliter eſſet; ſufficit, ſi cibus ille tam conveniens ſit boum naturæ; quam eſt terris utilis ad eas fœcundandas, unde lætiores homini ſegetes.

Sed cùm magna ſit quadrupedum ſagacitas, ac docilitas: in nonnullis tamen nimium iis tribui videas. Vt quòd mures aiunt eſſe ζῶον μαντικώτατον *. Hoc inde colligunt, quòd domo, præ vetuſtate ruinam minante, primi fugiant, atque aliud domicilium quærant: ut eſt apud Ælianum lib. I Variæ Hiſtoriæ, cap. XI. Item quòd terræmotum præſentiant primi. Quippe (ut apud eumdem lib. XI Hiſt. Animalium legas, cap. XIX,) quinque diebus, antequam Helice periret, mures catervatim profugêre viâ, quæ Coriam duceret. Quod & fecere muſtelæ, ſerpentes, ſcolopendræ, aliaque id genus animantia. Sed ut de re facilè aſſentiamus, falluntur tamen in cauſſa. Hæc non alia fuit, quàm quòd, cum levia ſub terris initia forent ruinæ ex vetuſtate, vel terræmotu, quæ nondum perſentiſcerent homines; jam cavernæ cœpiſſent arctari, vel etiam terrâ oppleri, ſic ut idonea latibula deficerent. Miranda etiam, ſed æquè falſa, produnt de quadrupedum ſermone. Quale eſt, quod leucrocotta humanam dicitur vocem imitari: ut eſt apud Plinium lib. VIII, cap. XXI. Eſt ea Æthiopiæ fera, ut ibidem legas; uti & Solinum cap. XXX. *Leucrocottam*, autem dixere pro *leocrocottam*; ut *Laumedon*, pro *Laomedon*; *lautumia* pro *laotomia.* Nec aliud videtur animal, quam ὁ κροκόττας, Diodoro etiam memoratus libro tertio. Latini *leocrocottam*, ſive *leucrocottam*, dicere maluerunt, quia ſit (ut ibidem Plinius refert) *collo, caudâ, pectore, leonis.* Nec *crocotta* aliud à *corocotta*; quod nomen præfert ludicrum teſtamentum Porcelli; dicti, *M. Grunnii Corocottæ.* Vxor ejus *Quirine,* puta, ut Salmaſio in præclaro Plinianarum Exercitationum opere, obſervatum, ex χοιρίνη, quod à χοῖρος, *porcus.* *Crocottæ* autem, ſive *corocottæ* vocabulum, à porcello non eſſe alienum, arguunt hæc Solini verba cap. XXX: *In Æthiopiæ parte* (hiæna) *coit cum leæna: unde naſcitur monſtrum, cui crocottæ nomen.* At *hyænæ* ex eo nomen, quia ſpinis horreat ſui ſimilis. Eſtque ὕαινα ab ὗς, ut piſcis μύραινα, *muræna*, ſive *fluta*, à μύρος, quod à μύρω, *fluo.* Porrò quod ex Plinio dicebamus, veteres, ſed falſò, putâſſe, crocottam, ſive leocrocottam, imitari voces humanas; idem de hiæna legere eſt. Sic enim de ea Plinius ejuſdem libri cap. XXX: *Multa præterea mira tradunt: ſed maximè, ſermonem humanum inter paſtorum ſtabula aſſimulare, nomenque alicujus addiſcere, quem evocatum foras laceret.* Etiam Augerus Busbequius legationis Turcicæ epiſt. I † refert, ſiquis ingrediatur ejus cavernam, (quam nullo negotio ex

* animal vel maximè præditum vaticinandi ſcientia.

† fol. 33, b. edit. Pariſ. an. 1595.

ossium cumulo cognoscere licet) dummodo subiens dicat, IOCTVR IOCTVR VCALA, hoc est, hiænam non esse intus; illam inde colligere, se non conspici; eoque immotam permanere, utcunque crus sibi fune obligetur. Vbi verò venator exiit, & clamat, planè hyænam intus esse; eo intellecto, fugam capessere; sed quia jam crus vinctum sit, vel sic capi, vel occidi.

Æquè fabulosum, quod Plinius post verba proximè adlata subjungit: *Hominum sermones imitari & mantichoram in Æthiopia, auctor est Iuba.* Est verò Plinio *mantichora*, quam Pausanias in Bœoticis *marticharam*, alii aliter vocant, ut inferiùs occasione tigridis Indicæ dicetur pluribus. Non tamen in Æthiopia, sed India nasci, Ctesias prodidit: ut ex iis constat, quæ Photii * industria nobis conservavit.

Crocodilo etiam sermonem tribuunt Stoici in sophismate suo, quod *crocodiliten* † dixere. Sed hoc eo est habendum loco, quo Æsopici sermones. Nam, ut Plinius ait lib. VIII, cap. XXV: *Vnum hoc animal terrestre linguæ usu caret.*

…od. 72.

† *Quinctil. … 1, cap. … Lucianus Vitarum … ditione, Doxapa…*

CAPVT LX.

Furor quadrupedum in Venerem: etiam suis mansuetæ, secundùm Maronem in Georgicis: etsi Victorius putârit, poetam ejus animantis mentionem in Georgicis aversatum. Imperfectio memorati operis, quod hujus pecoris curam Maro neglexerit. Male moderatum Veneris usum à Plutarcho in suibus prædicari. Subare, & furire, *propriè de suillo genere dicuntur. Suis famelicæ ἀτεργία in vorandis suculis: neque id prodigii loco habitum esse à Romanis. Simiæ amor erga simiolos suos, quos ostentare gaudet, quasi nihil iis formosius credat. Vtrùm amore, an odio, alterum necet fœtum. Cur Romani in culeo unà cum paricida etiam simiam insuërint. Asina, ut periclitanti opem pullo ferat, per ignes succurrit; per aquas idem facere reformidat. Vnde amor prolis in cunctis animantibus. Amor equorum erga pullos, etiam alienos; præcipuè qui matrem amiserint. Συμπάθεια inter quadrupedes quasdam, & aves aut pisces. De antipathia durante in corio lupino, & ovillo; imò, ut vulgo volunt, etiam chordis ex intestinis utriusque animantis. Inimicitiæ elephanti erga rhinocerotem, & suem. Deceptum videri Ælianum, cum tradit, suum beneficio Romanos de Pyrrho victoriam retulisse. De dissidio suis cum lupis, hiænæ cum pardali, & canibus: quæ tanta, ut siquis hiænæ pelle tegatur, eum canes non mordeant. De Aristotelis loco perperam ab interpretibus intellecto. Inimicitiæ etiam quadrupedibus sunt cum avibus, serpentibus, insectis. Pardi amor erga hædum unà eductum. Equi amor erga dominum. Fabella de rhinocerotis amore erga virgines.*

OStendi, quantum huic loco satis est, tam interiorum, quàm exteriorum sensuum in quadrupedibus vires. Iam antea * quidem nobis de iis actum erat: sed quatenus universè considerantur, præcipuéque in hominibus se exerunt. Proximè autem in rationis expertibus, ac propriè quadrupedibus, se noster continuit sermo. Sequitur nunc, ut ordine agamus de facultate appetitiva, locomotiva, & spirativa: quatenus & hæ in solis attenduntur quadrupedibus. Satis autem liquet, ad appetitivam pertinere affectus: & eos non inesse modò rationis expertibus, sed etiam dominari. Quid igitur attinet multa nunc dicere de ira tigridis orbæ, aut pantheræ, de timore cervi, ac leporis, & similibus? Nec tamen ea pars præteriri propterea penitus meretur: sed suffecerit affectus unicus; verùm is Amoris; quando hoc nihil est potentius. De eo quadripartita erit oratio nostra. Primùm exponam de amore Venereo: hinc de illo prolis: tum de amore, vel odio, erga alterius animantes: denique de amore quorundam erga homines.

…ibri hujus …. 23, ac …em se…entibus.

Venereus ardor tantus plerisque est quadrupedum, ut vertatur in furorem. De hoc ita divinus poëta in III Georg.

Tempore non alio catulorum oblita leæna
Sævior erravit campis: nec funera vulgo
Tam multa informes ursi, stragemque dedere.
Per sylvam tum sævus aper, tum pessima tigris:
Heu malè tum Libyæ solis erratur in agris.
Nonne vides, ut tota tremor pertentet equorum
Corpora, si tantùm notas odor attulit auras?
Ac neque eos jam frena virûm, nec verbera sæva,
Non scopuli, rupesque cavæ, atque objecta retardant
Flumina, correptos undâ torquentia montes.
Ipse ruit, dentesque Sabellicus exacuit Sus,
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
Atque hinc, atque illinc, humeros ad vulnera durat.

Et mox:

Quid lynces Bacchi variæ, & genus acre luporum,
Atque canum? quid? quæ imbelles dant prælia cervi?

Atque, ut subjungit,

— Ante omnes amor est insignis equarum.

Adducta autem Maronis verba ostendunt, præ amore furere non fera modò, sed mansueta etiam animalia: in quibus sues domestici. Nam de sue cicure loqui poetam, etiam Servius annotavit. Vt valde erret Petrus Victorius, cùm in Variis Lectionibus lib. XVII, cap. XI tradit, *poëtam libro tertio Georgicôn verbum de suibus mansuetis non fecisse.* Sane & postea, de cicurum suum anginâ, sic scribit *:

— Et quatit ægros
Tussis anhela sues, & faucibus angit obesis.

* *vers. 497.*

Id tamen cum Victorio fatendum, poëtam, non uti de equis, bubus, ovibus, capris, dat præcepta; sic idem facere in subus: eoque imperfectè egisse de re rustica; cum omiserit partem non ignobilem de animanti eo, quod Romanis tantopere in deliciis erat, ut fusè posteà ostendam. Nunc ad suillum amorem redeamus. In hoc eos esse continentes satis, moderatéque

Digitized by Google

ratéque uti Venere, Gryllus ait apud Plutarchum: sed rupugnat Maro, ut vidimus, imò & veterum alii: in his autem Plinius lib. x, cap. LXIII, ait: *Sues coitu spumam ore fundere: verrem subantis auditâ voce, nisi admittatur, cibum non capere usque in maciem: feminas autem in tantum efferari, ut hominem lacerent, candidâ maximè veste indutum.* Subjungit postea, *quadrupedum prægnantes Venerem haut arcere equum, & suem.* Estque à libidine hac suum *subandi* vox, teste Festo; vel *suriendi*, quæ apud Appulejum; ac in glossis quoque Philoxeni legas, *Suris*, καπρᾷ: in illis Cyrilli, καπρᾷ, *prurit*: ubi *surit* legendum. Nempe ut à *subus* pro *suibus*, *subare*: sic *surire* ab antiquo *sueris* pro *suis*: quale & *boveris*, pro *bovis*; similiaque *Ioveris*, *axeris*, pro *Iovis*, *axis*.

Deinceps in quadrupedibus consideremus amorem erga fœtum. Hac tamen parte solet sus vituperari. Quippe cujus tanta sit ἀστοργία †, ut fame stimulante, proprios etiam fœtus voret: quemadmodum de illo Ælianus prodidit lib. septimo de Animalibus cap. XIX. Cùm verò Romani tam multa prodigii loco haberent, propter quæ supplicatione, & sacris piacularibus, ad iram Deûm averruncandam, opus esse arbitrarentur; nihil tamen ejusmodi, ob suculas à matre comestas, decernebant; quia id fieri scirent ob ventriculi fervorem. Hinc enim est illa suum voracitas, quodque famem diu perferre non possint. Vnde Columella lib. VII, cap. XI: *Sunt quædam scrofæ, quæ mandunt fœtus suos: quod cum fit, non habetur prodigium. Nam sues ex omnibus pecudibus impatientissimæ famis sunt: ita ut aliquando si indigeant pabuli, non tantum alienam, si liceat, sobolem; sed etiam suam, consumant.* Plinius de iis breviter lib. VIII, cap. LI: *Comesse fœtus his non est prodigium.*

† *defectio, & imbecillitas amoris erga fœtum.*

Nec magnopere ab amore erga fœtum, vel etiam prolem, commendari merentur tigrides mares. Nam, conspectis venatoribus, fugiunt mares, relictâ matre, ac catulis: ideo mares non capiuntur: eâque caussa est, cur omnes tigrides esse feminæ credantur. Memoriâ deceptus est Zzetzes Chil. XII, cap. CCCCXXXIX *: ubi ait, tigrides omnes esse mares. Hoc enim nemo veterum putavit. Sed fuere, qui omnes putarent feminas, ob rationem adductam.

* *sive pag. 239, edit. Basil.*

Contrà amore erga fœtum, simiæ cedunt nulli. Idem Plinius lib. VIII, cap. LIV: *Simiarum generi præcipua erga fœtum affectio. Gestant catulos, quos mansuefactæ intra domos peperere; omnibus demonstrant, tractarique gaudent, similes gratulationem intelligentis.* Interea in amore nesciunt modum. Nam, ut subjungit, *magna ex parte complectendo necant.* Non utrumque tamen simiæ enecant fœtum; sed, geminum parientes, alterum duntaxat; ut Oppianus ait lib. II Κυνηγετ. * Item Orus in Hieroglyphicis, & Avienus in fabulis Æsopeis. Attamen inter eos non convenit, utrùm amore, an odio, priorem interimant. Sed prius non paullo est verisimilius. Romani nihilominus alteram videntur sententiam secuti, cùm simiam unà cum paricida culeo insuerent. De quo Cicero pro Roscio Amer. & L. penult. D. de leg. Pomp. de paricidiis, & L. unica C. de his qui par. vel lib. occid. & tit. ult. Instit.

* *vers. 605.*

Verùm quid simiis insisto? quando, non hominibus dico, quod Euripides Phœnissis ait; sed animalibus obtigit cunctis φιλότεκνος βίος †. Duo videri possint huic rei obstare; stupor, & feritas. Sed quid stupidius asino? Atqui asinæ, ut ait Plinius lib. VIII, cap. XLIII, *partus charitas summa. Per ignes ad fœtus tendit.* Solùm aquas ita reformidat, ut ne prolis quidem caussâ pedes ausit tingere, si minimus intersit rivus: quod ibidem Plinius indicat.

† *vita prolis amans.*

Iam quid efferum magis, sive leænis, de quarum erga fœtum amore antea vidimus: sive tigribus, de quibus Philostratus lib. II vitæ Apollonii, cap. VII: sive lyncibus, & pantheris; de quibus, uti & illis proximè memoratis, idem testatur Oppianus in tertio de Venatione *. Sanè sic propugnant fœtus, ut nulla vulnera, vel ictus extimescant. Atque hanc στοργὴν esse à natura (contrà quàm Epicurei † volebant) rectè ait Diodorus Siculus lib. II Hist. Ἀγαθὴ ἡ φύσις διδάσκαλος ἅπασι τοῖς ζώοις ἐστὶ πρὸς διατήρησιν οὐ μόνον ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν γινομένων, διὰ τῆς συγγενοῦς φιλοζωΐας, τὰς διαδοχὰς εἰς ἀΐδιον ἄγουσα διαμονῆς κύκλον· *Natura est optima magistra cunctis animantibus ad conservationem non sui modò, sed & sobolis: idque insito vivendi amore, ad perpetuum durationis orbem propagationem sui generis extendendo.* Hoc argumentum Plutarchus fusè proprioque tractat libello, quem inscribit, περὶ τῆς εἰς τὰ ἔκγονα στοργῆς †.

* *vers. 98.*

† *Cic. ad Att. lib. 7, epist. 2.*

† *de amore natura insito erga prolem.*

Quibusdam verò animantibus non modò στοργὴ * inest erga fœtus proprios; sed etiam sui generis alienos. Appâret hoc ex eo, quod Plinius ait lib. VIII, cap. XLII: *Amissâ parente in grege armenti, reliquæ fœtæ educant orbum.* Quod & antè proditum Aristoteli lib. IX Hist. Anim. cap. IV.

* *amor naturâ insitus.*

Nunc videamus de amore, odiove, erga alterius generis animantia, itidem rationis expertia. Mira est inter quadrupedes, & avium quasdam συμπάθεια †: cujus generis ab Oppiano in secundo de Venatione * memorantur, cervi, & attagenis; damæ, & perdicis; equi, & otidis; lupi, & psittaci. Similisque amor, ut ibidem dicitur; est inter fubum, animal amphibium, & pisces. Vide de hujusmodi diversi generis animantium amore mutuo Cyrum, ut posteriores Græci dixere, hoc est, Κύριον, sive *dominum*, Theodorum Prodromum, de Amicitia exulante; & Erasmum, Colloquio de Amicitia.

† *natura consensio.*

* *vers. 403, & seqq.*

Contra ἀντιπάθεια * est summa in aliis. Cujus non aliud celebratius habemus exemplum, quam lupi, & agni. Ea durare quoque creditur in pellibus. Nam si pariter pulsentur tympana duo, lupino unum, ovillo alterum corio obductum; illius sonus validus erit, & terribilis; hujus, præ priori, vix poterit audiri. Atque ajunt,

* *natura dissensio.*

Digitized by Google

ajunt, idem habere locum in chordis è lupinis, & ovillis intestinis. Aristotelem adi lib. IX Histor. Animal. cap. I. Plinium lib. X, cap. LXXIV, Oppianum lib. III Κυνηγετ. Sed est caussa istius naturalis, quia tympanum, & chordæ è pelle lupina, sint duriores, & clariùs sonent; ut inferiùs dicemus. Cameli, ut Plinius † ait, *odium adversus equos gerunt naturale.* Exemplum odii ejus habemus in prœlio inter Cyrum, & Crœsum, apud Herodotum lib. I: & tangit Ælianus lib. III de Animalibus, cap. VII.

† lib. 8. cap. 18.

Simile odium inter elephantum, & rhinocerotem. De quo sic Plinius lib. VIII, cap. XX: *Alter hic genitus hostis elephanto. Cornu ad saxa limato præparat se pugnæ, in dimicatione alvum maximè petens, quam scit esse molliorem.* Vide & Oppianum in II de Venatione. Ac Sebastianus Munsterus narrat lib. V Cosmograph. Emmanuelem, Portugalliæ regem, anno cIↃ IↃ XV inter se commisisse hæc animantia; sed rhinocerotem fuisse victorem.

Itidem sunt inimicitiæ sui, & elephanto: ut legas apud Ælianum lib. I de Animalibus, cap. XXXVIII, Suidam in Κεκραγμός, Philen in Iambis cap. XIV. Ac Suidas addit, eò aliquando de turri, suspensos sues, ut grunnitu ejus terrerentur elephanti. Imò Ælianus * non veretur scribere, eo Romanos artificio victoriam dici de Pyrrho, Epirotarum rege, reportâsse. Sed hóc antiquiorum prodidit nemo: credo, recentior aliquis nugator Græculus illuserit Æliano. Verisimilius id, quòd narrat Poliænus lib. IV, cùm Antigonus Megara obsideret, & elephantos quoque mœnibus admovisset, porcos à Megarensibus esse illitos liquidâ pice, eâque accensâ dimissos: incidisse deinde in elephantos: hos œstro sic agitatos, ut alii aliò diffugerint: atque ab eo tempore Antigonum imperasse elephantorum magistris, quos *Indos* vocant, ut unà cum elephantis alerent sues: nempe ut illis sues minus essent terrori, postquam iis adsuevissent. Itidem diffident sues cum lupis, teste Aristotele, ac mustelis, ut Plinius narrat lib. X, cap. LXXIV; ubi & legas de dissidio thois, ac leonis.

* lib. 1 de Animal. cap. 38.

Adhæc pardalim hiæna perhorrescit, ut ait Ælianus lib. VI de Animal. cap. XXII. Etiam inimicitiæ sunt hyænæ cum canibus. Vnde Iesus Sirach in Panareto cap. XIII: *Quæ pax hiænæ adversus canes? quæ pax diviti erga pauperem?* Hujus ἀντιπαθείας argumentum etiam compâret in pelle hyænæ. Nam si eam momorderit canis, dentes ejus obstupefacit; ut qui hanc gestant, immunes sint à morsu canino; quemadmodum Oppianus tradit in III Κυνηγετ. Porrò eum ad Oppiani locum vir optimus, & doctissimus, Conradus Rittershusius, annotavit, non solùm gestando hyænæ pellem; sed etiam, si nos prosternamus coram cane, posse ejus morsum effugere, modò fides sit Aristoteli, quem id scribere ait in secundo Rhetoricorum *: decepere eum Aristotelis interpretes, qui putarunt, loqui summum Rhetorem ac philosophum de lenitate canum erga homines se prosternentes, cum sermo ei sit de canibus, qui parcunt canibus peregrinis, si sedeant, vel, humi strati, sese quasi victos fateantur: ut diximus quoque Oratoriarum Instit. lib. II, cap. III, sect. III.

* cap. 3.

Sunt & quadrupedum inimicitiæ cum avibus. Ita diffident mustela, ac cornix; vulpes, & æsalo. Vel cum serpentibus, ut vulpes cum Nili anguibus. Vel cum insectis, ut ichneumon, ac vespæ. De quibus Plinius loco proximè memorato.

Quantopere interim natura immutetur etiam efferorum animantium, si simul educentur; argumento erit exemplum, quod Ælianus † narrat de pardo unà educto cum hædo. Hoc enim mortuo, carnibusque pardo objectis, licet famelicus, abstinuit ab iis, non sustinens edere veterem contubernalem. At, oblatis alterius hædi carnibus, avidè eas devoravit.

† lib. 2 de Animal. cap. 24.

Tertiò me loco dicturum receperam de amore hominis. Is erga bene meritos magnus equis inest. Nam, ut Plinius ait lib. VIII, cap. XLII: *Amissos lugent dominos. Interfecto Nicomede rege, equus ejus inediâ vitam finivit. Philarchus refert, Centauretrum * è Galatis, in prœlio occiso Antiocho, potitum equo ejus, conscendisse ovantem. At illum, indignatione accensum, domitis frenis, ne regi posset, præcipitem in abrupta isse, exanimatumque una.* Atque idem narrant Ælianus lib. VI de Animal. cap. XLIV, & Solinus cap. XLVII. In nomine tamen ducis paullum variant. Nam qui Plinio *Centaretrus* (ita & in MSSis Salmasii reperitur) is Æliano Κεντοαρέτης, Solino *Centaretrius* †. Sed de equorum, imò & canum erga dominos amore, inferiùs * quoque aliquid dicemus.

* *Huic lectioni, quæ & in Parmensi est edit. anni* 1476. *Ælianus favet: sed si Solinum sequimur, legendum.* Centaretro è Galatis in prœlio occiso, Antiochum potitum, *&c.*

† *Imo & sic in Plinio Parmensi, editionis ejus, quam proximè dixi.*

* *cap. seq.*

Ajunt & rhinocerotem esse feminei sexus amatorem: nudâ autem virgine sic affici, ut in ejus sinu deponat caput: atque ita exuere feritatem omnem: in sinu autem ejus soporatum capi. Referunt Albertus M. & alii juniorum: nec memini me apud antiquiorem legere, quàm Isidorum Hispalensem Originum lib. XII, cap. II. Eodem vero hoc loco habendum, ac fabulæ Æsopicæ. Commento enim hoc significare voluerunt, nullam esse vim tam efferam, quin amore dometur: unde & poëtæ finxerunt, Iovis sui superbiam Cupidini se submittere.

CAPVT LXI.

Quâ mente jus naturale esse dicatur, quod natura omnia docuit animalia. Capræ, ac soricis pietas erga parentes. Grati etiam animi vestigium pardo inesse. Equorum, ac canum, erga dominos fides. Tauri abstinentia à vacca, ubi conceperit: solamque equam, & suem, gravidas marem admittere: & cur mulier quoque fœta viri sit patiens: etsi quædam, ut Zenobia, ubi gravidam se sciret, concubitu abstinuerint. Quorsum Deus caudam tribuerit quadrupe-

Digitized by Google

drupedibus. Camelus in congressu Massagetis verecundior. Quantopere, & cameli, & equi, coitum cum matre aversentur. Generositas equi, & canis. Molossicorum, & Chaonidarum canum origo, secundum poëtas. De vulpe Teumessia. Proverbium, Vbi cervi cornua abjiciunt. *Dissentire in hoc veteres, utrùm cervi, dum cornibus carent, eò delitescant, quòd deformiores conspici pudeat; an quia tum imbecillitati suæ diffidant.*

AB appetitu, quò amor, cæterique pertinent affectus, conferam me nunc ad virtutes, quæ affectus eos in nobis moderantur. Neque ignoro, rationis expertia propriè virtutes habere nullas, uti neque vitia moralia. Attamen, ut rationis habent umbram ac vestigium; ita & iis insunt multæ virtutum imagines, ac simulachra: ut Tullius in II de Finibus jure statuat, bestias esse specula naturæ. Ac Iurisconsulti propterea non refugiunt dicere, jus naturale esse, quod natura omnia docuit animalia; non quasi bestiæ etiam sint juris intelligentes; sed quia multa, quæ homines agunt ratione, bestiæ faciant instinctu naturæ: ut non aliunde meliùs, quàm ex bestiis, quid sit juris naturalis, cognosci possit. Ex hisce moralium virtutum simulachris nonnulla apponam: & quia de prudentia, virtute dianoeticâ moralium directrice, antea vidimus, cùm de sagacitate phantasiæ ageremus: deinceps dicam de tribus illis, quas itidem cardinales vocant virtutes, justitiâ, temperantiâ, fortitudine: ex quibus temperantia se habet instar fundamenti, fortitudo velut muri, justitia pro tecto, ac fastigio perfectionéque censetur. Temperantia concupiscentem dirigit facultatem; fortitudo, irascentem; justitia, utramque.

Iustitiæ est suum cuique tribuere: ut huc etiam pertineat, quòd parentibus, aliisque bene meritis, suus rependitur honos. Quale est, quod capræ parentes senectute confectos cibo potuque alant, & foveant. Elegantissimis eam rem versibus, mutuamque illam στοργὴν *, expressit Oppianus in II de Venatione †. Sorices quoque (ut apud Plinium legas lib. VIII, cap. LVII) genitores suos, fessos senectute, alunt insigni pietate. Hæc de grato erga parentes animo.

* charitatem naturalem.
† a versu 343 usque ad 374.

Erga quosvis verò, qui bene fecerint, se gratos præstant (ut alia prætercam animantia) pardi, efferum licet animal. Hoc elucet exemplo, quod contigit Philino, sapientiæ affectatori: de quo Plinius lib. VIII, cap. XVII.

Illud quoque justitiæ est, fidelem esse erga dominos; saltem eos, à quibus quis honestè habeatur. Hac parte magna est laus equorum, ac canum. De equis, (ut Homerum, de equis Achillis; Maronem, de Pallantis equo; & poëtarum alios de aliis mittam) Plinius videndus lib. VIII, cap. XLII, & Ælianus lib. VI, cap. XLIV, item lib, VII, cap. XLVI. Apud Xiphilinum etiam ex Dione, in vita Severi habes, ut cùm imperator is urbe expulisset prætorianos, ob id crimen, quod erga imperatorem suum Helvium Pertinacem admiserant: equus prætoriani cujusdam noluerit dominum profugum deserere, sed hinniens sit prosecutus: miles autem, fide equi cognitâ, (credo, cogitavit, magis fidelem esse, quàm ipse fuisset Pertinaci) & illum, & se interemerit: ac subdit: Καὶ ἐδόκει τοῖς ὁρῶσι καὶ ὁ ἵππος ἡδέως ἀποθνήσκειν· *& equus is spectatoribus est visus libenter mori*

Canum fidem, & vigilantiam, indicat Lucrétius in V *: * vers. 862.

Et levisomna canum fido cum pectore corda.

Illustria fidei eorum erga dominos exempla habes apud Plinium lib. VIII, cap. XL, Ælianum lib. VII de Animal. cap. XIII, Iulium Pollucem lib. V, cap. V, veterumque alios. Etiam in duobus canibus venaticis egregium eluxit fidei documentum erga Florentium V Hollandiæ comitem. Nam eo à Gerardo Velsio, & conjuratorum aliis, interemto, cadaver custodiere: etiam, cum navi imponeretur, Alcmariam deferendum, primi in eam insiluerunt: adhæc, ubi templo illatum, adsederunt perpetuò, nec avelli inde potuere, priusquam humo conditum foret. Antiquissimus eorum, qui id prodiderit, Æmilius Stokius fuit in Chronico Hollandiæ rhythmico †, linguâ Belgicâ, mox † fol. 43.
à cæde Comitis, conscripto *. Recentiora * an. 1305. novennio à cæde Florentii V.
etiam duo exempla memorat Cæsar Scaliger adversus Cardanum Exercitat. CCII, sect. VI. Itaque ab omni ævo his videtur commissa fuisse domus, corporisque custodia. Hinc Tobiæ filio comes canis: ut est historiæ ejus cap. VI, I, & XI, 9; si vulgatam sequimur editionem. Nam Græca nihil tale habet; non Complutensis, non Aldina, Basileensis, Romana, vel alia. Etiam apud Homerum Telemachus cum cane in concionem prodit: Euander verò apud Maronem cum gemino procedit. Masanissa item se canum custodiâ vallabat: ut Valerius ait lib. IX, cap. XIII. Bitulti quoque regis Gallici legatus ad Cn. Domitium venit, non hominum modò, sed canum itidem satellitio stipatus; ut est apud Appianum Fragmento XI. Hodiéque Cefalæ in Africa regem canibus stipari ducentis, legas apud Andr. Theuetum in Cosmographia.

Venio nunc ad temperantiam; ad quam etiam continentia refertur. Exemplum hujus, præter alios, taurus. Vbi enim vacca concepit, congressu ejus abstinet. Vnde, ut ab Oro in Hieroglyphicis † traditur, taurus Ægyptiis erat † lib. I, cap. 46.
symbolum viri fortis, ac temperantis. Imò plus est, quòd Plinius refert lib. VII, cap. I: *Præter mulierem pauca animalia coitum novere gravida.* In paucis iis animantibus sunt equa, & sus: ut idem Plinius ait extremo capite LXIII libri decimi. Sed solius equæ meminit Aristoteles lib. IV de generatione animal. cap. V: Μόνα τῶν ζώων ὀχείαν ἐπιδέχονται κύοντα, γυνὴ, καὶ ἵππος. *Animalium sola mulier, & equa, cum gravidæ sunt, se iniri permittunt.* De muliere autem, cur eam, etiam fœtam, voluerit Deus viri esse patientem,

Lactan-

Digitized by Google

Lactantius docet lib. VI, cap. XXIII. De Zenobia tamen, Palmyrenorum regina, sic Trebellius Pollio *: *Zenobiæ ea castitas fuisse dicitur, ut ne virum suum quidem sciret, nisi tentatis conceptionibus. Nam cum semel concubuisset, exspectatis menstruis continebat se, si prægnans esset: sin minus, iterum potestatem quærendis liberis dabat.*

** in 30 tyrannis.*

Ad continentiam etiam, ex eorum sententia, qui quatuor statuunt virtutes cardinales, referri solet verecundia. Huic consultum voluit natura, cùm quadrupedibus tribuit caudam. Neque enim hoc pacto id solùm consequitur, ut nates minùs exponantur frigori: vel, ut in nonnullis quadrupedibus usu venit, eâ arceat muscas: sed etiam, ut velentur partes verendæ.

Sed hoc potiùs tangit vim animæ formatricem. Contineamus nos in actibus facultatis appetitivæ. Quale est, quòd camelus coitum refugit in propatulo, eoque ejus gratiâ solitudinem quærat. Atque hac parte à feris, & præcipuè camelis, vinci Massagetas, qui in propatulo sine pudore coeunt, ait Ælianus lib. VI de Anim. cap. LX. Vtrùm tamen id verecundiâ faciant, an & illud sit φύσεως δῶρον ἀπόρρητον †, scire se negat: seque id disputandum relinquere Democrito Physico; qui obscurarum omnium rerum caussas ingenio se adsequi posse non desperaret.

† naturæ donum secretum occultumque.

Ab incestu autem tantopere idem animal abhorret, ut cum aliquando, qui id genus animantis curaret, quia admissarius esset nullus, matre obtectâ, genitalibus exceptis, admisisset pullum; in coeundo autem decidisset tegmen, atque eo pacto ille agnovisset matrem; sic pullus irâ exarserit, ut fœdi coitus procuratorem interemerit; seque ipsum deinde præcipitem dederit; ita facti ab inscientiâ profecti pœnitudine voluntariam sibi mortem consciscens. Vide, cùm Ælianum lib. III de Animal. cap. XLVII: tum Aristotelem in Admirandis cap. II, & lib. IX Hist. Anim. cap. XLVII. Vbi & de equis similia narrat. Sexto tamen operis ejus libro cap. XXII ait, ab equis, & matrem, & prolem iniri, armentumque videri tum perfectum, quando id facit. Atque, sic ferente argumento, eam sequi opinionem placuit Nasoni in X Metam. cùm Myrrham ita loquentem inducit:

— Coeunt animalia nullo
Cætera delicto; nec habetur turpe juvencæ,
Ferre patrem tergo; fit equo sua filia conjux.

Sed priorem maluit sequi Varro lib. II de R. R. cap. VII: *Cum equus matrem ut saliret adduci non posset, & eum capite obvoluto perориga * adduxisset, & coegisset matrem inire, cùm descendenti demsisset † ab oculis, ille impetum fecit in eum, ac mordicus interfecit.* Plinius lib. VIII, cap. XLII: *Equum detracto oculorum operimento, & cognito cum matre coitu, petiisse prærupta, atque exanimatum. Equæ ‡ eadem ex caussa in Reatino agro laceratum prorigam invenimus. Namque & cognationum intellectus in iis est.* Similiter Ælianus lib. XV de Animal. cap. VII, & Oppianus Cyneget. lib. I *. Vnde jure Seneca in Hippolyto †:

** Scalig. & hic & seq. loco Plinii malit, pruriga, a pruritu: vel, ut in MSSis est prauriga, quomodo dicimus claudere, & cludere.*
† Alii, demsisset.
‡ Pet. Victorius legit: Æqua ex caussa.

Feræ quoque ipsæ Veneris evitant nefas,
Generisque leges inscius servat pudor.

** vers. 239.*
† vers. 913.

Vide & Iustinianum Novell. Constitut. XII ‡.

‡ Tit. 7 de incestis & nefariis nuptiis, cap. 1.

A temperantia, & iis, quæ eò, à Stoicis præcipuè, referuntur, transeo ad fortitudinem; quò pertinet magnanimitas. Quam excelso sint animo leones, antea vidimus. Admodum etiam generosus est equus: atque ut leo caudâ, ita is auribus animum hunc prodit; Plinio teste lib. VIII, cap. XVI. Hinc Maro * in notis equi animosi:

** lib. 3 Georg. vers. 84.*

— Micat auribus, & tremit artus.

Quid etiam canibus generosius? Atque eo nomine imprimis olim laudabantur Arcadici, Celtici, Hircani, Indici, Laconici, Locrides, Molossici. De quibus Cælius Rhodiginus in Antiquis lib. XVII, cap. XXVIII. Si veterem malis auctorem, generosiores recenset Iulius Pollux lib. V Onomastici, cap. V. Ex quibus Arcadicos ait progenitos è mistura canis cum vulpe, Arcadicos cum leone, Indicos cum tigride: quod postremum ab Aristotele haustum: sed, ut ibidem Pollux refert, Nicandro Colophonio traditum, eos esse progeniem canum Actæonis; qui, post dilaceratum dominum, à rabie liberati transmiserint Euphratem, inque Indiam variis erroribus devenerint. Etiam inter generosiores memorat Pollux Molossicos; quos, uti & Chaonidas, auctore eodem Nicandro, natos fabulatur ex æreo illo à Vulcano fabricato, &, post infusam animam, Iovi donato; à quo eum Europa, uti ab hac Minos, inde Procris, à quo Cephalus, acceperit. De hoc, ut ait, in fatis erat, nequod animal eum effugeret: uti de vulpe Teumessia, ne à cane quoquam caperetur. Itaque, ne Fata sibi essent contraria, & canem Cephali, & Teumessiam vulpem, in lapidem à Diis conversos fingunt. Eandem fabulam narrat Antonius Liberalis †. Alii quoque canes à generosa indole olim laudati: sed ipsum de iis Pollucem adi.

† extrema Metamorphoseon fabula.

Magnitudinem etiam animi indicare in cervo dixeris, quòd, ut Oppianus ait *, conspici pudeat sine cornibus, usque dum nova suppullulent: quod quotannis mense fit Θαργηλιῶνι, ut Aristoteles ait, hoc est, Aprili. Imò nequod ignominiæ signum compareat, cornua hæc, quæ abjicit, defodere dicitur abditis in locis. Vnde adagium: Ὅπου αἱ ἔλαφοι τὰ κέρατα ἀποβάλλουσι, *ubi cervi cornua abjiciunt.* Quod Zenobius *, Diogenianus †, & Suidas ‡, dici ajunt de iis, qui molestis laboribus distinentur, locisque degunt difficilibus. Ac hoc quidem excelsioris animi fuerit, si pudeat conspici, quia sciant in cornibus illis ramosis, tum pulchritudinem suam consistere, ut superiùs dicebamus; tum quoque, quòd roboris obtinent. Sed etiam duplici assignare hoc timori possis: nempe partim, quia vereantur, ne carnes teneræ, unde cornua decidêre, ab culicibus infestentur,

** lib. 2 Κυνηγ. vers. 215.*
** centuria 5. proverb. 52.*
† centur. 7. proverb. 7.
‡ in Ὅπου.

tur, & id genus insectis; quam rationem adducit Aristoteles lib. IX Histor. Animal. cap. V: partim quia animal per se meticulosum tum formidet magis feras, adversus quas non possit se defendere, ut antè; quæ ratio placuit Theophylacto Simocato problemate v. Videturque eò inclinâsse Plinius, cùm de iis ait lib. XXXIII: *Latent amissis cornibus, velut inermes.*

CAPVT LXII.

De simulachris vitiorum moralium in bestiis. Ἵππος *pro femina libidinosa. Exstingui libidinem equæ, si jubam detonderis, idque fieri præ pudore. Vt* ἱππομανεῖν *de equa, sic* ταυρᾶν *de vacca. Quousque vacca exaudire credatur tauri mugitum, quando Venerem appetit.* Iuvenca, *pro femina libidinis œstro percitâ. Cur Io in vaccam conversa fingatur. Taurum unum quindecim sufficere vaccis: interim nimiâ & hunc Venere marcescere. Taurus æneam iniens vaccam. Libido etiam ingens cervo, cynocephalo, hirco. An Tiberius sit vocatus* Caprineus. Hirquitallire. *Canis adulter. Dornadillæ, Scotiæ regis, interdictum, ne, qui canes alerent venaticos, sinerent eos cum matribus misceri. Hippopotamus patrem, si libidini adversetur, interimit, quò cum matre securè consuescat. Canis, animal impudens. Pardi dediti vino, quo & capiuntur. Cur Poëtis fingantur Bacchi nutrices. Cur Alexander M. in Danielis prophetia comparetur pardo. Bifariam peccari à facultate irascente; excessu, ut à leone; defectu, ut à cervo.* Cervus, *pro servo fugitivo. Ingrati sunt lupus, & subus: pardus autem versutus in tegendis improbè insidiis.*

NEc tamen in quadrupedibus virtutum duntaxat exempla suppetunt: sunt & illis sua vitiorum simulachra. Quid mirum? bestiæ sunt. Sed nobis, qui ratione sumus præditi, turpe fuerit, si non iis præstemus longissimè. Nempe animis nostris obversari debet illud divini Psaltæ *: *Nolite fieri, sicut equus, & mulus, quibus non est intellectus.* Non sequendus igitur, nedum vincendus nobis, bestiarum furor in Venerem: de quo cap. LIX agebamus. Nunc, quia ardor ille consideratur, tum ut est affectus, tum ut in eo est excessus, inque nobis morale vitium sit; pauca de eo hoc loco adtexam. Talis est furor equarum: ut ex Marone vidimus. Imò eas post hominem maximè libidine incendi; tum Aristoteles refert lib. VI Histor. Animal. cap. XVIII, & XXII; tum ex eo Ælianus lib. IV Hist. Animal. cap. XI: atque addunt uterque, hinc feminas salaces vocari ἵππους †. Ac equarum quidem libido exstinguitur, jubâ detonsâ, fronsque tum redditur tristior: ut Aristoteles ait priori loco ex proximè memoratis, & ex eo Plinius *. Præ pudore tunc furorem, & libidinem, remittere, Æliani judicium est lib. XI, cap. XVIII. Homini autem non alia exstinguendæ eidem convenientiora sunt remedia, quam hinc jejunia, & preces ad Deum: inde si res agat; quo pacto Cupidinis perire arcus,

* *Psal. 31, sive Hebr. 32, vers. 9.*

† *equas.*

* *lib. 10, cap. 63.*

ipse etiam amorum magister * profitetur.

Quod de fugienda equarum libidine præceptum, idem de illa vaccarum dictum velim; quæ proximè ab illa equarum abest: atque ut equæ dicuntur ἱππομανεῖν, quod equire transtulit Plinius †; propriè autem sonat *equi amore furere*: hoc in vaccis est ταυρᾶν, q. d. *taurire*, ut Gaza vertit: hoc est, *furere amore tauri*. Vide Aristotelem lib. VI Hist. Animal. cap. XVIII, & XXII. Atque, ut inquit Ælianus lib. X de Animalibus, cap. XXVII, καὶ ἀπὸ τριάκοντα σταδίων ἀκούειν ταύρου βοῶν ἐρωτικὸν σύνθημα, καὶ ἀφροδίσιον μυκωμένου φασί· *vaccam à XXX stadiis audire ajunt tauri mugientis signum, ac velut tesseram Veneream.* Iccirco Helenam Oenone vocat *juvencam* in Ovidianis Heroidum epistolis:

Graja juvenca venit, quæ te patriamque, domumque,
Perdat. Io, prohibe, Graja juvenca venit.

Cumque Io à poëtis in vaccam dicitur conversa, non alio æquè attenderunt, quàm quòd fuerit impudica. Vnde de ea Ovidius in primo de arte Amandi:

Nec fuge Niligenæ Memphitica templa juvencæ.
Multas illa facit, quod fuit ipsa Iovi.

Sententia est, dum religionis prætextu ad templum Iûs multæ commeant puellæ, quæ magis amatorem quærunt; redire tales, quales Io ab Iove; hoc est, gravidas. Quò libidini tantæ par sit taurus, etiam à natura ei concessum est, ut vel unus taurus quindecim sufficiat vaccis: quemadmodum scribit Columella lib. VI de R. R. cap. XXIV. Tantum roboris in libidine à magno provenit calore. Itaque, ut Seneca in Oedipo refert,

Taurus armento pereunte marcet.

Nimirum quia non est, ut libidinem satis expleat: unde & Maro Ecl. III:

Eheu quàm pingui macer est mihi taurus in arvo.
Idem amor exitium est pecori pecorisque magistro.

Magnæque in illis libidinis est argumentum, quòd, ut Livius ait lib. XLI, *Vacca ænea Syracusis, ab agresti tauro, qui pecore aberrâsset, inita sit, ac semine adspersa.*

Cervi præterea admodum sunt libidinosi: ut indicat Aristoteles lib. V, & VI Histor. Animal. ac Plinius lib. X, cap. LXIII. Atque hac parte eos cum gallis gallinaceis comparat Oppianus in secundo Κυνηγετ. *. Quamquam hæc ad robur etiam referre possis, quòd tantopere in Venerem sufficiant.

Adhæc libidinosi admodum sunt cynocephalus, & hircus: quorum uterque & inire virgines, ac feminas, dicitur; teste Æliano lib. VII de Anim. cap. XIX. Etiam de libidine hirci, sive capri, complura Diodorus Siculus lib. I. Nec invalidus eum affectum satis tegit. Notum proverbium: *Hircum vetulum capris* † *naturam ligurrire.* Quod in Atellanico exodio dictum, maximo exceptum est applausu *, quasi in Tiberium Cæsarem foret prolatum: nimirum, quia in Capreensi secessu mirâ libidinum infamiâ flagravit. Itidem ad caprarum capreärumve libidi-

* *lib. 1 de Remedio amoris.*

† *ibidem.*

* *vers. 187, & seqq.*

† *Gruterus capreis legit, ut manifestior sit ad Capreas insulam allusio.*

* *Sueton. in Tiber. cap. 45.*

Digitized by Google

libidinem allusum, cùm Tiberium Cæsarem καπριᾶν dicerent. Scio, apud Suetonium lib. III, cap. XLIII legi, *Caprineum dictitabant*. Sed non dubium, quin verissima sit divini viri, Hug. Grotii conjectura, *καπριᾶν eum dictitabant*. Etiam ab hircorum libidine, & axillis hircum olentibus, τραγίζειν Græcis, Latinis *hirquitallire* dicuntur, qui pubertatem ingrediuntur; ut ex Censorino *, & Festo Pompejo, cognoscimus.

* de die natali cap. 4.

Ac quia ab ætate ista stultè sapientiam requiras, ut quæ maximè affectibus serviat; eò in veteri Onomastico *irquitallus* exponitur ἠλιθιώτατος, hoc est, *stultissimus*. Sanè *stulte agere*, pro *libidine aliquid turpe committere*, Plautus non uno dixit loco: ac similiter loquuntur Hebræi: qua de re dixi Oratoriarum Institutionum lib. IV, cap. VIII, sect. II.

De canum libidine, domestici animalis, res notissima. Et quàm fœdæ illud est libidinis argumentum, quod, ut ab Æliano proditum est lib. VII de Anim. cap. XIX, Romæ maritus uxorem accusârit adulterii, inque judicio adulter propalam canis diceretur? Notum & illud, nec matribus parcere. Quod cùm detestaretur Dornadilla, Scotorum rex à Fergusio vigesimusquintus; interdixit, nequis id permitteret eorum, qui canes alerent venaticos. Testis Hector Boethius Hist. Scoticæ lib. II. Atque addit, sic vulgo existimatum, eos, qui coitu tali producerentur, neutiquam esse venationi idoneos.

Hoc tantopere in canibus est improbatum, si non canum, at saltem exempli humani gratiâ. Quanto igitur magis detestabile putandum exemplum hippopotami? qui, simulac ætate est firmatior, vires periclitatur, certando cum patre: si pater cesserit, vivere eum patitur; sed congreditur cum matre: sin restiterit pater, eum interimit: quemadmodum apud Ælianum legere est lib. IX de Animal. cap. XIX.

Atque hæc ad intemperantiam in Venere pertinent. Ad quam etiam refertur impudicitia. Nam ut castitas, sic pudicitia quoque, Veneris voluptates compescit, & intactam animi puritatem præstat. Impudentes autem sunt canes; ut qui in propatulo libidinem despument. Quamquam & aliter eorum impudentia appareat: ut quod nec cedant, nec repelli se patiantur; quemadmodum Ælianus ait lib. VII de Animal. cap. XIX. Sed, utcunque hinc impudentes esse colligat Ælianus, non dubium tamen, quin prius illud potiùs attenderit Homerus Iliad. A; quando Agamemnona ait κυνὸς ὄμματ' ἔχων †, cùm impudentem vellet dicere.

† canis oculos habere.

Nunc de gulæ intemperantia dicam. In hac refugiendum pantheræ exemplum: quippe vinosæ; teste Oppiano in tertio de Venatione *. Itaque inter modos capiendæ pantheræ etiam is est, si inebrientur vino: quod traditum Oppiano lib. IV Κυνηγετ. † Eò autem vinolentas ait, quia quondam fuissent nutrices, & comites Bacchi. Necdum enim omnem dedidicisse Bacchici liquoris amorem. Contrà ego dixero, fingi ista, quia vino deditæ sunt; ac Bacchus vino præsit. Nec absurdè statuas, in visione Danielis prophetæ cap. VII, imperium Græcorum, sive Alexandri Magni, comparari pardo, quia Alexander M. fuerit vinosus, usque adeò, ut si eos minùs sequi fuerit visum, qui veneno interiisse arbitrantur, satis tamen caussæ sola in vinolentia fuerit, cur periret Babylone. Interea iis magis accessero, qui in prophetia hac attendi potiùs censent ad pantheræ pernicitatem; de qua capite proximo dicemus. Siquidem, μηδὲν ἀναβαλλόμενος *, duodecim annorum spatio, à Græcia omnia, ultra Indum usque, devicit.

* vers. 80.

† vers. 228, & seqq.

* nihil differendo.

Ad gulæ intemperantiam quoque pertinet, quòd canes adeo sint ἀκοινώνητοι †, & consortis impatientes, ut non minùs de ossibus decertent, quàm Menelaus, & Paris, de Helena; ut scitè Ælianus lib. VII de Animal. cap. XIX. Excipit tamen canes Mendesios, qui soli dicuntur rapta in medium adferre, & simul comedere.

† societatis expertes.

Hæc dicta sunto de vitio non moderante cupiditates: quo fit, ut bestiæ Venerem, aut gulam, non compescant ratione, quâ carent; sed bruto ad voluptates impetu ferantur. Hoc vitio bestiis similis fuit Sardanapalus; cujus sepulchro, ut ajunt, Assyriâ inscriptum linguâ erat *:

Hæc habeo, quæ edi, quæque exsaturata libido
Hausit.

Item Xerxes, qui edicto præmium proposuit cunctis novum deliciarum genus invenientibus. Philoxenus † quoque, qui gruis collum optabat, ut diutius cibi, ac potus, gustum persentiret. Et sunt id genus exempla, semperque erunt, ὅσα κόνις *.

* Cic. Tuscul. Quæst. 5. Græcèque habes in Anthologia: item apud Diodorum, Strabonem, Athenæum, Clementem, & Theodoretum.

† Athenæus lib. I. item lib. 8, ex Machone Comico.

* instar pulveris.

Transeo ad vitium alterum, quod ad facultatem pertinet irascentem: estque geminum pro duplici excessu. Nam uti virtus hîc est duplex; prius iram se efferentem deprimens; posterius nimium depressam excitans: ita & geminum est circa affectum hunc vitium; unum effrenis iræ, alterum abjecti metus. Prius inest leonibus,

Pectora qui fremitu rumpunt plerumque gementes,
Nec capere irarum fluctus in pectore possunt:

Vt est apud Lucretium lib. III †.

† vers. 298.

Posterius se exserit in cervis, quibus tam pavor insitus naturâ, quàm excelsus leoni animus. Vnde idem Lucretius in III *:

* vers. 742.

Denique cur acris violentia triste leonum
Seminium sequitur? dolu' vulpibus, & fuga cervis
A patribus datur, & patrios pavor incitat artus?

Itaque Achilles Il. A Agamemnoni tribuit cor cervi, cùm timidum dicere vellet, atque ignavum. Et Romani *cervos* dixere pro *servis fugitivis*; teste Sexto Pompejo, in *Servorum*. Atque ita usus est Martialis lib. III, epigr. XCI. Nam omnino pro *puero* (quod videas etiam placuisse Ramirezio de Prado) ex libris vett. *cervo* est reponendum: ut primus optimè perspexit Petrus Crinitus †: cui subscribunt Palmerius in Spicilegiis, Fulvius Vrsinus ad Festum *, & Scriverius noster animadvers. in Mar-

† lib. 19. cap. 8.

* in Servorum.

Digitized by Google

Martial. Imprimis autem timidi sunt pulli cervini; quos Græci ἴνυς, Latini *inulos*, sive *inuleos* vocant. Horat. lib. 1, od. XXIII:

Vitas inuleo me similis Chloë.

Quod ex Anacreonte esse expressum, H. Stephanus observavit.

Præter cervos in timidis animalibus etiam oves, & lepores, Aristoteles reponit Hist. de Animal. lib. 11, cap. 1. Quibus capreas, damas, & pygargos, addere licet ex Æliani lib. VII de Animal. cap. XIX.

Dictum de vitiis, quæ vel circa solas versentur cupiditates, vel circa iram duntaxat seu excessu, seu defectu, peccent. Injustitia autem æquè se diffundit circa facultatem, tum concupiscentem, tum irascentem: ut capite antecedenti de justitia dicebamus. Nihil verò iniquius, quàm pro beneficio maleficium rependere. Quomodo lupi ingrato erga eos sunt animo, qui nutriunt: unde Socratis illud *, κακοὺς ποιῶν εὖ, θρέψαις λύκους· *malis bene faciens, nutrias lupos.* Est & in Ἀνθολογίᾳ epigramma elegans de capra uberibus suis alente lupum, qui postmodo eam esset voraturus. Etiam σῦβος †, animal amphibium, animo est ingrato, & crudeli erga pisces eum sectantes, ut ostendit Oppianus in secundo de Venatione *.

* *Apud Theocriti scholiasten in vers. 38. sive Idyllium. Vbi Marc etiam Erasmus in Chiliad. legit. Sed alii ursos, canes.*
† *subus.*
* *vers. 438.*

Nec injustitia solùm se exserit erga bene meritos, sed etiam alios quosvis. Siquidem justitia ad æqualitatem societatis humanæ pertinet. Ne igitur similes simus pardo: qui, Oro † teste, Ægyptiis symbolum est hominis vafri, nequitiam tegentis. Quippe lento gressu alia persequitur animantia, ne si sua innotescat pernicitas, magis sibi ab eo caveant. Præterea ut aromatibus ipse capitur, quemadmodum est apud Philostratum *: ita & odoris sui fragrantiâ animantes ad se allicit, quas postea capiat, ac voret. Testis Theophrastus libro de Odoribus, & de caussis Plantarum lib. VI, cap. XXVI, Plutarchus in Comparat. Animal. Ælianus lib. V de Animal. cap. XL, & LIV: ubi quoque legas, sic imprimis simiis insidiari. Nec dubium, quin de fragrantia idem voluerit Orus: nempe ut non ὁρμὴν, id est, *impetum* scripserit, prout est in Aldinâ: sed ὀσμὴν, hoc est, *odorem*; sicuti in MSo Augustano esse, annotavit Hœschelius. De eodem hæc Plinii verba sunt lib. VIII, cap. XVII: *Ferunt odore (*pantherarum*) mirè sollicitari quadrupedes cunctas: sed capitis torvitate terreri. Quamobrem, occultato eo, reliquâ dulcedine invitatas corripiunt.*

† *lib. 2, cap. 90.*
* *lib. 2 de vita Apollonii, cap. 1.*

CAPUT LXIII.

Universa leporis membra affabre ad velocitatem esse facta: etiam aures, quibus cursum moderatur. Propterea has prolixas ei tributas: simul, ut audiat acutiùs: ac visus imbecillitatem compensari bonitate auditus. Provenire hanc aurium longitudinem à frigida, & sicca temperie; quæ in aurium generatione plurimùm potest, quia sunt cartilagineæ: cartilagines autem, cùm mediæ sint inter ossa, & carnem naturæ, omnino à frigore duritiem accipiant. Atque eandem esse caussam longarum asini aurium. Etiam à frigido esse temperamento, quòd lepores sic timeant: multumque ad hoc conferre, quòd amplo sint corde præditi: atque idem in cervis, muribus, & aliis, habere locum. Velocitas cervi, leocrocottæ, pantheræ, tigridis. Unde tigridis *appellatio. Celeritas alcis, equi, cameli, asini, struthionis, felis Malabaricæ, feræ rangiferæ, mustelæ. De hystrice error quorundam. Unde tam facilis sit natatio cervis. Capras spiritum suum cornibus ducere.*

NUnc considerationem intendamus in ea, quæ pertinent ad facultatem locomotivam; ubi præcipuè admirationi est velocitas. Naturam verò, cum singulis fere animantibus conferret, quo valeret; leporibus celeritatem tribuisse, ait Anacreon oda II. Xenophontis etiam est lib. de Venatione *: Οὐδὲν γὰρ τῶν ὄντων ἰσομέγεθες τούτῳ ὅμοιόν ἐστι πρὸς δρόμον· *Nullum est animal par magnitudine leporis, quod eum æquet cursu.* Ac deinde ex conformatione capitis, colli, scapularum, crurum, pectoris, laterum, ilium, coxarum, femorum, pedum, comprobat, omnia leporis membra ad levitatem esse composita. De auribus nihil initio addit. Sed paullò pòst subdit †: Οὐρὰν γὰρ οὐκ ἐπιτηδείαν ἔχει πρὸς δρόμον. ἐπευθύνειν γὰρ οὐχ ἱκανὴ τὸ σῶμα, διὰ τὴν βραχύτητα. ἀλλὰ τῷ ὠτὶ ἑκατέρῳ τοῦτο ποιεῖ. *Caudam habet ad cursum minùs idoneam. Nec enim apta est ad corpus dirigendum, propter brevitatem: sed utrâque hoc præstat aure.* Idemque firmare est ex inedito Xenophontis junioris de hoc argumento opere; sed propediem, ut spero, lucem visuro, filii beneficio. Nempe uti leones se ad robur majus excitant caudâ: sic lepores se auribus ad cursum incitant, eumque moderantur. Ac propterea Deus lepori longas dedit aures. Talibus enim certiùs dirigit cursum. Quamquam & altera est ratio, quòd longis auribus meliùs percipiantur soni: ut animali tam timido erat necesse, quò tempori capessat fugam. Alteram etiam accipe rationem. Sanè pejùs vident lepores; quia, ut ibidem memorat Xenophon, sic oculi protuberent foras, ut nec toti palpebris tegi possint; sed oculis dormiant semiapertis. Diximus de hoc quoque cap. XXIII. Hanc igitur imperfectionem visûs compensare Natura voluit longis auribus ad liquidiùs audiendum: quemadmodum etiam, ut cap. XXVII monebamus, earum beneficio clariùs audit asinus; etsi, ob stuporem, sonorum harmoniam non majoris faciat, quàm sonos absonos & absurdos. Atque istæ quidem finales sunt caussæ, ob quas Deus lepori tantas tribuerit aures. Caussa autem efficiens peti debet ex eo, quòd animal sit frigidum, ac siccum: ex cujusmodi materie generantur ossa, & cartilagines, quæ ad osseam materiem proximè accedunt. Atqui aures sunt cartilaginosæ: ut ad earum non generationem modò, sed & incrementum, frigida corporis temperies plurimum possit. Hæc ratio ab Aristotele * etiam addu-

* *p. 982, edit. Paris. a. 1625.*
† *pag. eâdem.*
* *sect. 10, probl. 53.*

Digitized by Google

adducitur: nec in leporinis, modò, ſed etiam aſininis auribus, habet locum. Quemadmodum & temperies eadem melancholica in cauſſa eſt, cur ſic paveant lepores: nempe & id eſt à frigore temperamenti. Quamquam & altera ratio eſt, maguitudo cordis; quæ facit, ut ſpiritus vitales nimis diſſipentur: uti contra à ſtipatione ſpirituum in corde exiguo provenit audacia. Hanc rationem adfert Plinius, verbiſque ejus apponi hic meruit è lib. XI, cap. XXXVII: *Bruta exiſtimantur animalium, quibus cor durum riget; audacia, quibus parvum eſt; pavida, quibus prægrande. Maximum autem eſt portione muribus, lepori, aſino, cervo, pantheræ, muſtelis, hiænis, & omnibus timidis, aut propter metum maleficis.*

Vt verò lepores à velocitate prædicat Anacreon: ita cervis hanc gloriam tribuit Maximus Tyrius ſerm. XII. Nimirum cum provida Natura, ſive Deus potiùs, ad ornatum iis tribuiſſet ramoſa illa cornua, quæ caput prægravant, ad compenſandum hoc incommodum eximiâ eos donavit corporis agilitate. Hinc *cura* Horatio *, cùm celerrimam indicare vellet, *ocior cervis* dicitur. Et Plautus in Pœnulo † jungit curſum cervorum, ac gradum calatorum ſive calonum, quia & militares greſſus ſunt celerrimi.

* lib. 2. od. 16.
† act. 3. sc. 1.

Alii alias animantes à velocitate extollunt. Iacobus Vitriacus lib. II Hiſtor. Orient. cap. LXXXVIII ait, beſtias univerſas pernicitate vinci à leocrocotta, ſeu leucrocotta. Sed pro eo corruptè apud illum *Cencrocota* editum eſt. Nempe librarii errore L, & C, confuderunt.

Pantheræ, (quod nomen commune eſt maribus, & feminis; etſi illi propriè, nec ſemper tamen, *pardi*, hæ *pardales* dicantur) ter quater equum, licet pernicem, adſequuntur: unde propheta Habacuc I, verſ. IX: *Leviores ſunt pardis equi ejus.* Tigridis item miranda eſt velocitas: unde & nomen accepit. Nam Armeniis, Medis, ac Perſis, *tigris* notat ſagittam: à cujus pernicitate, animali, imò & rapidiſſimo Hyrcaniæ fluvio, *tigridis* nomen datum fuit: ut eſt apud Varronem lib. IV de L. L. Strabonem in XI, Plinium lib. VI, cap. XXVII, & Iſidorum lib. XII, cap. II. Sanè in *Tigri* poſteriorem habemus ſyllabam Chaldæi גי, id eſt, *ſagitta*: unde ſi fuerit *tigris*, T fuerit Heemanticum. De velocitate ejus Plinium adi lib. VIII, cap. XVIII. Ac inde fama, ſed inanis, ex zephyro concipi; ut diximus cap. LIV.

Alce tantum itineris uno conficit die, quantum equus triduo. Septentrionalibus eſt uſus ejus in trahendis vehiculis. Atque intra νυχθήμερον * etiam, citra cibum, & potum, conficit milliaria Italica, non quingenta quidem; quod apud Vlyſſem Aldrovandum legas lib. I de quadrupedibus cap. XXXII †: attamen ducenta Italica, ut eſt apud Olaum Magnum lib. XI, cap. XXXVI. Vbi illud quoque legas; nonnullis Sueonum locis interdictum eſſe eorum uſum, ne iis aliqui utantur ad prodenda exteris regni ſecreta.

* horas 24.
† pag. 871, edit. Bonon. a. 1621.

In equo etiam unà cum robore præcipuè celeritas laudatur. Vnde proverbii more de omni conatu dicitur, *velis, equiſque*. Et Theognis, cum dicere vellet, bonos juventutis annos cito pede labi, ſubjungit,

Οὐδ' ἵππων ὁρμὴ γίγνεται ὠκυτέρη.
Pernix non ipſis vis magis inſit equis.

Ideo Vlyſſes, ut eſt apud Homerum, cùm ſtultitiam ſimulare vellet, aratro junxit equum, & bovem, diſparia valde animalia, quia ille celer admodum, hic tardus. Magnum autem hoc celeritatis eſt argumentum, quòd, intra νυχθήμερον *, ſecundùm Arabes, iter expediunt centenorum millium: ut eſt apud Ludovicum Roman. lib. IV Navigat. Ac apud Vopiſcum in Probi imperatoris vita legas, quomodo, *ſive ex Alanis, ſive ex aliqua alia gente, repertus ſit equus, non decorus, neque ingens, qui, quantum captivi loquebantur, centum ad diem milliaria currere diceretur, ita ut per dies octo, vel decem, continuaret.* Celeritate autem equa præſtat mari: unde Horatius † maluit dicere,

* horas 24.

—— *tibi tollit hinnitum*
Apta quadrigis equa. ——

† lib. 2. od. 16.

Et maro Georg. III:

—— *Eliadum palmas Epirus Equarum.*

Quem ad locum Servius annotavit, *equas* dicere, quia hæ velociores, & ejus è Plinio rationem reddit, cujus hæc verba lib. VIII, cap. XLII: *Scythæ per bella feminis uti malunt, quoniam urinam curſu non impedito reddant.* Eſtque ejuſdem Plinii lib. X, cap. LXIII: *Viciſſe Olympia prægnantem Echecratidis Theſſali invenimus.* Apud Herodotum quoque in ſexto * legas, de equabus Cimonis Athenienſis, Steſagoræ filii: Τέθαπται δὲ Κίμων πρὸ τοῦ ἄστεος, πέρην τῆς διὰ Κοίλης καλεομένης ὁδοῦ. καταντίον δ' αὐτοῦ αἱ ἵπποι τεθάφαται αὗται αἱ τρεῖς ὀλυμπιάδας ἀνελόμεναι. ἐποίησαν δὲ καὶ ἄλλαι ἵπποι ἤδη τωὐτὸ Εὐαγόρεω Λάκωνος. πλέω δὲ τουτέων οὐδαμαί. *Sepultus verò Cimon ante urbem, trans viam, quæ vocatur Diacœle, ac è regione ejus ſepultæ ſunt equæ illæ, quæ tres Olympiacas victorias reportarant. Fecerant hoc jam aliæ equæ, quæ fuerant Euagoræ Laconis: nec aliæ præterea ullæ.* Cæterùm extrema illa verba non hoc indicant, id fuiſſe infrequens, ut equæ ſuperarent; ſed ut ter ſuperarent; qui honos equorum tum, ut videtur, obtigerat nulli. Fortaſſe igitur audiendus non eſt Oppianus †; cujus judicio,

* pag. 419, edit. H. Steph.
† lib. 1 de Venat. verſ. 159, & 160.

---- χειρότεραί εἰσι πόδεσσι
Θηλύτεραι, πλέειν δολιχὸν δρόμον ἐν ξυλόχοισιν.
---- *Deteriores ſunt pedibus*
Feminæ ad conficiendum longum curſum in ſylvis.

Ac propterea in venatione ait equos præſtare equabus: ſimul etiam, ne coitus appetentes hinnitu aera compleant, atque ita hinnulos, capreas, & lepores, fugent. Sed de equis ſatis.

De camelorum velocitate ita Plinius lib. VIII, cap. XVIII: *Omnes aut jumentorum miniſteriis dorſo funguntur, aut etiam equitatûs in prœliis. His velocitas, ut equis: ſed ſua cuique menſura, ſicut vires.* Sic locum corruptiſſimum in Plinianis exercita-

Digitized by Google

ercitationibus feliciter emendavit vir nunquam satis laudatus Claudius Salmasius *.

* pag. 987.

Asini quoque utcunque tardi audiant, reperias tamen in Arabia equis celeritate pares, vel superiores. Qua de re sic Xenophon lib. I Expeditionis Cyri †: Καὶ οἱ μὲν ὄνοι, ἐπεί τις διώκοι, προδραμόντες ἀνειστήκεσαν (πολὺ γὰρ τοῦ ἵππου θᾶττον ἔτρεχον) καὶ πάλιν ἐπεὶ πλησιάζοι ὁ ἵππος, ταὐτὰ ἐποίουν· *Asini quidem isti, siquis persequeretur, præcurrentes subsistebant (quippe equo erant velociores multo:) equo item propiùs accedente, idem factitabant.* Origenis quoque sunt ista lib. I * in Iobum, nempe in cap. I, vers. 3: *Quod nunc equi, & muli perficiunt, hoc nihilominus asini adimplebant: præsertim tales, quales sunt in regione Arabiæ, & Palæstinorum asini; qui veloces similiter sunt, ut equi.* In Ægypto etiam sunt, qui die unâ citra noxam conficiant quadraginta passuum millia: quod & Cæsari Scaligero proditum adversus Cardanum Exercitat. CCXVII.

† pag. 256, edit. Paris. an. 1625.
* pag. 425, edit. Basil. an. 1536.

Struthionis etiam sive struthiocameli celeritas celebratur à Xenophonte lib. primo operis jam memorati: ubi Arabiam describens ait †: Στρουθὸν δὲ οὐδεὶς ἔλαβεν. οἱ δὲ διώξαντες τῶν ἱππέων ταχὺ ἐπαύοντο. πολὺ γὰρ ἀπέσπα ἀποφεύγουσα, τοῖς μὲν ποσὶ δρόμῳ, ταῖς δὲ πτέρυξιν αἴρουσα ὥσπερ ἱστίῳ χρωμένη. *Struthiocamelum nemo cepit; adeoque, qui persecuti eos equites fuerunt, cito destiterunt. Longè enim volans aufugiebat, pedibus quidem currens, alis autem expansis utens pro velo.* Etiam pernicitatem hanc prædicat Oppianus in tertio κυνηγετικῶν *: ubi ei tribuit ἶσον τάχος οἰωνοῖσιν †. Nempe quia, ut ex Xenophonte vidimus, pariter & currat, & volet. Qua de re etiam Iobus cap. XXXIX. Dixi de isto loco cap. XLIX. Adeatur & Franciscus Vallesius de Sacra philosophia cap. LV.

† pag. 256 edit. Paris. an. 1625.
* vers. 502.
† parem avibus celeritatem.

Auctor est Scaliger * in provincia Malabar feles esse agrestes in arboribus agentes, ejus velocitatis, ut potiùs saltu valeant, qui & volatus speciem habet. Nam pedes, cruraque, non attingentes terram, agitant in aëre; ut per eum currere videantur.

* Exercitatione 217, sect. 9.

Rangifera Septentrionis fera die uno, Olao † teste, triginta conficit milliaria Gothica, sive Germanica.

† Historia de Gentibus Sept. lib. 17. cap. 28.

Etiam Conrado Gesnero * retulit aliquis, mustelam se vidisse, quæ saltibus continuatis superaret fluvium Limagum: nec enim unquam altiùs immersam natâsse, sed per summam prosiliisse aquam. Atque addit Gesnerus, se fidem huic habere sermoni ob summam ejus animalis levitatem, & agilitatem.

* Hist. quadrup. cap. de Mustela, sect. c, sive tertia.

Hystricem quoque inter velocissima memorant animalia: proque hac sententia adferunt, quòd apud Callimachi legatur scholiasten †: Ὕστριξ θηρίον τι ταχύτατον *. Sed Rittershusius † rectè vidit, hic legendum τραχύτατον, vel τετραχύτατον, ob spinarum asperitatem, quibus echinum refert, ut corporis magnitudine lupum.

† hymni in Dianam vers. 96.
* Hystrix animal quoddam velocissimum.
† in Oppiani lib. 3 Κυνηγετ. vers. 391.

Ad loci mutationem pertinet, etiam natatio. Commodè autem, & longè, natant cervi: cujus ratio est, quòd, ut Adrianus Iunius in sua docet Batavia *, pilos habeant cavos; quò iis se sustineant sicut urinator vesicâ vento turgidâ. Quomodo autem natent, narrat Plinius lib. VIII, cap. XXXII: *Maria tranant gregatim, nantes porrecto ordine, & capita imponentes præcedentium clunibus, vicibusque ad terga redeuntes. Hoc maximè notatur à Cilicia Cyprum trajicientibus.* Similiter Oppianus in secundo de Venatione †.

* cap. 15.
† vers. 218, & seqq.

Est & respiratio quidam loci motus: unde Aristoteles quoque de ea egit in libro de motu animalium: sed sic, ut idem seorsim de ea scriberet. Nunc tantummodo dicam, in hac etiam apparere Naturæ miranda. Vti illo, quòd capræ non naribus, sed cornibus, spiritum ducant. Proditum id Alcmæoni fuit; ut est apud Aristotelem lib. I Hist. Animal. cap. XI: sive Archelao; ut est apud Varronem lib. II de R. R. cap. III, Plinium lib. VIII, cap. L, & Ælianum lib. I Hist. Animal. cap. LIII. Tradidere idem Orus in Hieroglyph. * Oppianus in secundo de Venat. & Philes in Iambis. Eo verò id argumento ita esse colligunt, quòd, si nares occluseris non offendantur: at spiritus intercludatur, si meatum illum cornuum obturaveris cerâ.

* lib. 2, cap. 68. Sed addit idem, & naribus respirare.

CAPUT LXIV.

De alimento, quod quadrupedia dant; ac primùm illo lactis. Quomodo id generetur. Lacte repleri pilis prædita: inque his vespertilionem quoque reponendum. Etiam habere lac balænas, & delphinum. Hircus Lemnius, ex cujus lacte casei fierent. Quis color lac commendet, & caussa ejus: vulgataque in Aristotele super eo lectio defensa. Bonitatis gradus in lacte, tum ejus, quod sanis datur, tum quod phthisicis. Suillum etiam his conducere: non tamen iis, qui ad lepram propendent. Tres lactis partes, quarum ab una serum, ab altera butyrum, à tertia caseus. Vnde fit, quod sero tum humectandi vis insit, tum etiam refrigerandi. Butyri commoda, & incommoda. Romanis ejus usus erat nullus, nisi in medicina. Κατ' ἀντονομασίαν βούτυρον *dici, etsi non è solis sit bubus. Hecatæo vocari* ἔλαιον ἀπὸ γάλακτος. *Lac magis minusve prodesse, prout plus minusve* τυροῦ *habet: caseorum item in cibis discrimen pro primarum diversitate qualitatum, & discrimine stomachorum.*

POstremo loco bonitatem Dei considerabimus ex multiplici quadrupedum usu. Vbi familiam illud ducere videtur, quòd tum alimentum nobis præstent, tum morbis medeantur: ac utrumque faciant tum viva, tum mortua. Viva alimoniam præbent lactis, & eorum quæ inde fiunt; uti seri, butyri, casei. Prius de lacte dicam simpliciter: hinc de partibus ejus, sive iis, quæ partium secretione bono inde fiunt humano.

Vt homini, ita quadrupedibus etiam, Deus quò imbecilli consuleret fœtui, mammas dedit: in quas sanguine confluente, ac spongiosâ earum materiâ colorem commutante, lac fiat. Hac fœtum alunt animantium illa quæ sunt pilis præ-

Digitized by Google

prædita: cujuſmodi ſunt canis, equus, alia: non item, quibus plumæ, ut aves. Veſpertilionem aliquis exceperit, quia illi mammæ ſint, & lac. Sed huic pro plumis ſunt pili: nec pennis, ſed cute volitat. In aquatili genere etiam aliquibus lac: ut balænæ, & delphino. Addit Ariſtoteles * vitulum marinum. Sed rectè monet Scaliger †, eum ſub habentibus pilos contineri. Interdum verò nec lac deſtituit mares. Quod in hominibus etiam locum obtinet. Sanè propinquum habui virum gravem, inque dignitate egregiâ conſtitutum: qui junior è papillis ſibi lac eliceret. Sed nunc in quadrupedibus conſiſtendum. Ariſtoteles ‡ narrat, ut hircus in Lemno uberibus binis, quæ prope genitale forent, tantum lactis dederit ad mulctram, ut inde minuti fierent caſei. Sed hujuſmodi uſque adeò rara ſunt, ut penè prodigii loco conſeantur. Notum παροιμιῶδες * illud de re abſurda, *mulgere hircum* †. Magnum verò τῶν γαλάκτων ‡, (ſic cum Ariſtotele * ipſo loquimur) diſcrimen faciunt veteres. Vti enim feminæ candidiores, quia pituitoſæ ac frigidæ magis ſint, eo lac habent deterius ſubfuſcis: ita & in quadrupedibus præſtat πελιδνότερον γάλα, *lac lividius*. Teſtis Ariſtoteles loco antè memorato *. Nec enim audiendus Io. Coſtæus lib. I de facili medicina, cap. XXI; ubi verba Ariſtotelis corrupta ſuſpicatur, proque, τῶν γυναικῶν τὸ πελιδνότερον γάλα βέλτιον ἢ λευκὸν τοῖς τιθηνουμένοις †, legi oportere, τοῦ πελιδνοτέρου γάλα βέλτιον τὸ λευκόν ‡. Planè enim veriſimilius eſt, lac candidius eſſe frigidum magis, minuſque concoctum. Nam frigus, ut dici ſolet, candoris eſt mater. Quod autem lac frigidius, idem quoque eſt pituitoſum magis.

[* lib. 3 Hiſt. anim. ſect. 237, ex diſtinct. Caſ. Scalig. † ad locum Ariſt. memoratum. ‡ lib. 3 Hiſt. Anim. ſect. 248. * proverbiale. † Maro ecl. 3. ‡ e variis lactis generibus. * lib. 3 de animal. ſect. 240. * lib. 3 de Anim. ſect. 273. † Lac mulierum, quod eſt magis lividum, præſtat candido ad alendos infantes. ‡ Lividiori lacti præſtat candidum.]

Poſt lac muliebre, quod tum ad alimoniam, tum medicinam, vim habet præcipuam, maximè nutrit vaccinum; proximè caprinum, camelinum, equinum, & aſininum. Diſpar tamen phtiſicorum ratio; quos præcipuè juvat aſininum, hinc caprinum, tum camelinum, inde equinum. Sed & ſuillum lac iiſdem eſſe utiliſſimum, Plinius tradit lib. XXVIII, cap. IX. Vbi & legas, teneſmo, & dyſenteriæ, mederi. Hoc tamen lepram adferre, Ægyptii tradiderunt; ut Plutarchus docet lib. de Iſide, & Oſiride, ac Manethos Ægyptius, non ſuppoſiticius ille Annii Viterbienſis, ſed genuinus, apud Ælianum lib. X de Animal. cap. XVI.

In quovis autem lacte tres ejus partes in conſiderationem veniunt: una aquea, ἰχὼρ ὑδατώδης, ὃς καλεῖται ὀῤῥὸς, *ſuccus aquoſus, qui dicitur ſerum*: altera aërea, ἡ λιπαρότης, *pinguedo*, ſeu pars ἐλαιώδης, *oleoſa*, unde *butyrum*: tertia terrea, τὸ σωματῶδες, ὃ καλεῖται τυρός· *corpulentum illud, quod vocatur caſeus*. Nominat ſic eas Ariſtoteles *. Chymici noſtri aliter efferunt. Nam ad Mercurium referunt ſerum; ad ſulfur, butyrum; coagulum, unde caſeus, ad ſalem.

[* lib. 3 Hiſt. Anim. ſect. 239. & 250.]

Serum lactis, quia aqueum eſt, & phlegmaticum, eò vim habet humectandi, & refrigerandi. Ideo illius uſus eſt in remediis refrigerantibus. Interea &, præter hanc partem, habet aliam ſalſam, & bilioſam, eóque acrimoniâ ſuâ etiam vim obtinet detergentem. Iccirco adhibetur in potionibus ad purgandam bilem, vel melancholiam. Nempe ut nutriat parùm, habet tamen vim alvum ciendi. Hæc de aquea parte lactis, unde ſerum.

Altera ejus pars eſt oleoſa: unde eſt butyrum, eoque partem hanc vulgo *butyroſam* vocant. Itaque partis illius vis ex butyro cognoſcitur: quod licet ſit pingue ac viſcoſum, eóque obturet, difficulter etiam, ſi immodicum, & vetus ſit, digeratur, inflammare etiam idoneum ſit; tamen modicè ſi ſumatur, leniter purgat, ac deterget, imò impedit, ne calculus gignatur, aſthmate etiam, ac tuſſi laborantibus, hoc præſtat, ut celeriùs exſpuatur. Dolores denique mitigat. Hoc in cibis neſcivere Romani: imò nonniſi barbaros eo veſci, Plinius tradidit lib. XXVIII, cap. IX: *E lacte*, inquit, *fit butyrum, barbararum gentium laudatiſſimus cibus, & qui divites à plebe diſcernat*. Quamquam verò fiat quoque ex lacte ovillo, aut caprino; imò equino etiam, vel aſinino; *plurimum tamen è bubulo: & inde nomen*; ut ibidem legas. Componitur enim βούτυρον ex βοῦς, *bos*, & τυρὸς, non prout *caſeum*, ſed quatenus *coagulum* notat. Cùm igitur ovillum, vel caprinum dicitur *butyrum*: ſimile eſt, ac cum κώνειον uſurpatur de poculo venenato, quod non eſt ex cicuta, quæ propriè κώνειον: aut cum πυξὶς, ſive *pyxis* vocatur, licet non ſit è πύξῳ, ſive *buxo*: aut cùm vocabula *libri*, *codicis*, *tabellæ*, *papyri*, extenduntur ad chartam è membranis, vel linteis. Hæc de parte, quæ habet ἐλαιῶδές τι *: unde eſt, ut dixi, butyrum; quod ideo *oleum è lacte* veteres dixerunt: ut cùm apud Athenæum lib. X Hecatæus Pœonas ait ἀλείφεσθαι ἐλαίῳ ἀπὸ γάλακτος †. Nam eam butyri eſſe circumlocutionem, ſatis convenit inter eruditos.

[* oleoſum quid. † inungi oleo ex lacte.]

De tertia lactis parte ſic idem Ariſtoteles *: Τροφιμώτατον τὸ πλεῖστον ἔχον τυρὸν, ὑγιεινότερον δὲ τοῖς παιδίοις τὸ ἔλαττον· *maxime nutrit, cui plurimum caſei: ſed ſalubrius eſt infantibus, cui minus eſt caſei*. Nempe quia difficiliùs concoquatur, meatus obſtruat, & calculum producat.

[* ibid. ſect. 275. & ſeq.]

Pro partibus hiſce lac diſtinguitur. Bubulum plus habet caſei, quàm butyri, aut ſeri: aſininum plus ſeri, quàm butyri, vel caſei: caprinum mediam inter utrumque obtinet naturam.

Inque caſeo etiam, tum ætatem ejus, tum ſtomachum utentis attendimus. Recens humidus eſt, & frigidus; eoque conducit ventriculo calido, & ſicco. Vetus eſt calidus, & ſiccus; ac propterea utilis eſt ſtomacho frigido, & phlegmate obſito. Pituitam enim de pelliculis ejus deterget, & devehit ad alvum. Ita videmus, ut hac parte etiam pro temperie omnibus divina conſuluerit providentia. Sed plerique mortalium de palato magis ſolliciti ſunt, quàm de ſtomacho: & qui non tam ſaporem, quàm valetudinem cogitant, de ſe curandis magis ſolliciti ſunt, quàm de honorando eo, qui tot bona, tamque varia, nobis conceſſit.

C A-

Digitized by Google

CAPVT LXV.

De carnis esu, tum presse, tum laxius ita dictæ. Vtrum ante diluvium obtinuerit esus carnis, & quæ utrimque afferantur, & quomodo conciliari hæ possint opiniones. Antiquissimos abstinuisse à carnibus, ne gentiles quidem penitus ignorarunt. Vt Manichæi quoque illas aversarentur. Tertulliani opinio, tantummodo indultas esse homini carnes, non tributas. Suillam imprimis nutrire: assatam autem præstare elixæ: præterea discrimen esse ab ætate, & locis, ubi educati sunt. Rhazis judicium, hædinam esse suilla potiorem. Vitulina bubulæ præferenda, dummodo ne vituli sint recens editi. Arietinam, contrà quàm putavit Galenus, ab Rhaze, & Averroe, præponi vitulinæ, quodammodo etiam hædinæ. Cervina qualis, ac leporina; item equina, asinina, camelina. Quâ mente Heliogabalus dixisse videatur, struthionum carnem fuisse Iudæis præceptam. Etiam illam tigridum pro cibo fuisse. Iudicium veterum de carne ursorum, pardorumque.

PRæterea ad cibum prosunt quadrupedes post mortem. Vescimur enim carnibus; tum iis, quæ propriè sic dicuntur; ut tergo bubulo, de quo & apud Maronem *, armo ovillo, petasone, & similibus: tum laxiùs accepto *carnis* vocabulo; uti in bove septenis hisce; cerebro, linguâ, corde, jecore, omaso, intestino, & medullâ.

* 8 Æn. vers. 183.

Sed in controversiam hîc venit, semperne, puta etiam ante diluvium, obtinuerit carnium usus. Negant id Lyranus, Tostatus, Carthusianus, majorque sacrorum interpretum pars. Ac primùm eo pugnant, quia Genes. I, 29, solùm fiat mentio plantarum. Sunt enim hæc Dei verba: *Ecce dedi vobis omnem herbam producentem semen, quæ est in superficie universæ terræ, & omne lignum, in quo est fructus ligni semificans semen, vobis erit in escam.* Vbi videtur Deus victum humanum certis concludere cancellis: nempe eorum, quæ è terra nascuntur. Accedit, quòd demum à diluvio dictum sit Genes. IX, 3: *Omne reptile, quod est vivens, vobis erit ad vescendum: sicut germen herbæ dedi vobis omnia.* Sententia videtur, sicut antea permissum à me, ut herbis omnibus vesceremini: ita nunc potestatem vobis facio comedendi animantium carnes. Denique nullum potest exemplum adduci in contrarium.

Sed his obduci solet, quòd Abel fuerit pastor. Verùm dicere possumus id partim fuisse ob pelles, quibus vestiebantur; partim ob lac, quo vescebantur; partim etiam sacrificiorum causâ.

Aliud quoque objiciunt, & quod vehementiùs urgeat. Nam sacrificabant Deo carnes. At non offerebant Deo, nisi divinitus concessa usibus humanis. Adhæc Genes. IV, 4, dicitur Abel obtulisse de primogenitis pecudum suarum, & de adipe. At si carnibus non vescebantur, nihil in eo laudis erat, si pingue potiùs offerrent, quàm macrum, quia neutrius esset homini usus. Imò magis laudem meruissent offerendo macrum: quia macilentæ pecudes magis soleant commendari à lana, ac lacte; ut & observatum Cajetano. Et sanè parum verisimile est, licuisse Patribus occidere animantes propter pelles: carnes autem, quia religio foret iis vesci: bestiis objecisse. Nec opinionem hanc prorsus destituit veterum auctoritas. Nam & ante diluvium obtinuisse carnium esum, opinio est Chrysostomi homil. in Gen. XXVII, & Theodoreti in Gen. quæst. LV.

Videntur hæ sententiæ duæ sic commodè posse conciliari, si dicatur, quicquid sit de stirpe Caini, (quam tam continentem fuisse, ut deliciis carnium abstineret, parum sanè credibile est) Sethi saltem familiæ ordinarium fuisse cibum, cum è lacte, tum è plantis: sed extra ordinem edisse carnes in sacrificiis. Quæ & sententia fuit clarissimi ac doctissimi Theologi, soceri mei, Francisci Iunii. Nec sanè levis erat ratio, cur à diluvio ordinariè etiam carnibus vesci concederetur. Siquidem cuncta aquis reddita erant deteriora: eóque plantis non eadem erat vis nutriendi, ac priùs. Magis autem nutrire carnes, satis convenit.

Cæterùm homines antiquissimos carnibus abstinuisse, etiam gentiles traditione acceperant. Vnde Pythagoras sic apud Ovidium loquitur XV Metamorph.

At vetus illa ætas non polluit ora cruore.
Tunc & aves tutæ movere per aëra pennas,
Et lepus impavidus mediis erravit in agris.

Sed valde errat, cùm mox subjungit:

Heu quantum scelus est in viscere viscera condi,
Alteriusque animantem animantis vivere letho!

Quem Pythagoreorum errorem etiam secuti fuere Manichæi †. Nam & illi nefas ducebant animal necare. Et certè Tertullianus quoque, sed jam Montanista, libro de Iejuniis contra Psychicos cap. IV, censet, carnium esum solùm esse humanæ indultum incontinentiæ. Cui obstat, quòd videmus, statim à diluvio animantes homini datas in cibum. Nec iis eo facta est injuria, quia non solùm conditæ sunt propter hominem: sed etiam in diluvio fuere ob eundem servatæ.

† Augustinus lib. de hæresibus cap. 46. Vide & eum lib. 19 contra Faustum.

Atque hoc primum est argumentum bonitatis divinæ; quòd non plantas modò, sed carnes etiam; dederit pro alimento. Alterum est, quòd tantâ carnium varietate consultum ab eo sit stomachi fastidio: ut nihil addam de eo, quòd diversa corporum temperies etiam diversas exigere carnes videbatur. Vt varietas hæc carnium magis appareat, præcipuas earum suis gradibus distinguam.

Ac cæteris quidem, contrà quàm vulgi fert opinio, præstat suilla: ut Artemidorus quoque indicat lib. I, cap. LXXII: Ἄρισται πᾶσι τὰ χοίρεια. καὶ γὰρ εἰκός. Ζῶν μὲν γὰρ χοῖρος οὐδὲν εὔχρηστος ἀνθρώποις· ἀποθανὼν δὲ, μᾶλλον ἐδώδιμος τῶν ἄλλων· *Optimæ omnibus sunt carnes porcinæ:*

Digitized by Google

atque id verisimiliter: porcus enim vivus hominibus nullius est utilitatis: mortuus verò magis aliis est esui idoneus. In caussa est, quòd nullæ magis nutriant, & corroborent: ut loco non uno ait Galenus *. Esséque eas humanis simillimas, illud etiam arguit, quòd multi appositas ab scelestis hospitibus humanas comedère pro suillis: quòd idem Galenus † non semel testatur, & seculo etiam nostro pluribus in locis, vel ex digitis in artocrea repertis, vel alio indicio, confessionéque scelestorum, deprehensum fuit. Solùm hoc vitii habent, quòd, quia viscosum, crassumque humorem gignant, facilè obstruant jecoris ac renum meatus; præcipuè iis, qui hos angustiores habent: eoque, Hippocrate etiam judice, præstant assatæ; quoniam ignis calor attenuat, & consumit aliquantum illius lentoris ac crassitiei. Hinc & Daldianus Artemidorus, loco antè memorato: Τὸ μὲν ὀπτὰ δοκεῖν ἐσθίειν τὰ χοίρεια, παντελῶς ἀγαθόν· *Assatas edere suillas omnino bonum est*. Addit deinde, tantummodo elixas minoris esse bonitatis: cujus caussa ex iis pàret, quæ attulimus.

* *lib. 3 de alimentis, cap. 5. item lib. 6 methodi medendi, cap. 6. & lib. de attenuandi victus ratione c. 6.*

† *lib. 3 de aliment. facult. cap. 1. & lib. 10 de simpl. medic. facult. cap. 2.*

Quæ verò de bonitate suillæ diximus, neque de minutis capienda sunt porcellis, cùm hi abundent excrementis: neque de veteribus porcis, quæ ob siccitatem, & duritiem, difficilis sunt concoctionis, ac succum gignunt vitiosum: sed mediæ ætatis, puta anniculorum, vel bimulorum: ut ab eodem Galeno * accepimus. Inque his ipsis, ut idem nos † docet, domesticis suibus præstant agrestes, ac montanæ; quia in meliori aëre vivunt, & magis exercentur, eoque minùs habent excrementicii.

* *lib. 6 Epidem. part. 3, aphorif. 4.*

† *lib. de cibis bonis & mali succi, cap. 4.*

Proximam suillæ dignitatem Galenus tribuit hædinæ *. Rhazes verò (cujus scripta etiam Almansoris nomine laudantur, quia regis ejus jussu scripserit) non dubitat eam quodammodo præponere suillæ. Nam, judicio illius, suilla quidem utilior est validis, & valde se exercentibus: uti athletis, agricolis, fossoribus, & aliis id genus; qui firmum crassumque exigunt alimentum; ut hædina caro iis minùs conducat, quia valido exercitio facilè absumitur: at contrà mediocri exercitio contentis magis hædina prodest, quia sit temperatior, eoque sanguinem generet medium inter subtilem, crassumque. atque hunc minimè vitiosum. Rhazis igitur judicio, iis, qui se totos dedunt literis, multò conducibilior est hædina, quàm suilla.

* *lib. 8 meth. med. cap. 2. lib. 3 de aliment. fac. cap. 13. & lib de cibis bonis & mali succi, cap. 12.*

Tertium locum Galenus † dat vitulinæ: quas illis boum perfectorum præstare, dubium non est. Nam talis bubula durior est, sicciórque; tantoque magis, quanto bos ætate est provectior. Itaque difficulter & concoquitur, & digeritur, succumque gignit melancholicum, ut lienis tumore, & atrâ bile laborantibus, minimè conducat; sed iis solùm, qui stomacho valent, & vehementi exercitio indulgent. Vt autem nocent boves vetuli, ita & vituli recens editi, quia carnes iis nimis mucosæ & excrementiciæ. Laudabiles igitur vituli bimuli, vel circiter; quia his caro & boni est succi, & facilis concoctionis.

† *lib. de cibis bonis & mali succi, cap. 12.*

Vitulinæ hujusmodi postponit Galenus † ovillam, præcipueque agninam, idque ob lentorem mucoremque. Sed in eo, quòd Galenus hædinæ etiam vitulinam posthabuit; dissentit iterum ab eo Rhazes ‡: imò Galenum ab omnibus propè medicis abire, scribere non dubitat Averroes *. Vterque autem multò præfert arietinam; ut melioris temperamenti, ac nisi plus excrementi haberet hædinâ, huic ipsi præponendam, quòd magis augeat vires ob succum crassiorem. In arietinis præcipuè commendatur vervecina, hoc est, illa arietis castrati.

† *lib. de cibis bonis & mali succi, cap. 12, & libro de attenuanda victus ratione cap. 7.*

‡ *lib. 3 ad Almansorem. cap. 9.*

* *Collectaneorum lib. 5. cap. 32.*

Caprina ab Hippocrate †, ac omnibus fere, improbatur; præterquam ineunte vere, vel mediâ æstate, quando capri tenellis fruticum, & arborum germinibus, habitiores fiunt. Nam alimoniam multùm ad bonitatem carnis conferre, comprobatur è vulpibus; quæ melioris sunt carnis in auctumno, quia tum uvis pascuntur: uti & passeres, & ficedulæ, tum redduntur meliores ob meliorem pastum.

† *lib. 4 de victus ratione acutorum, aphoris. 1.*

Cervina est concoctu difficilis, & succum gignit melancholicum, Galeno † judice. Idem tradit Simeon Sethi *: atque addit, æstivo tempore etiam esse virosam, quia cervi tum serpentibus, ac viperis vescantur.

† *lib. de rerum affect. dign. & medicat. cap. 16.*

* *lib. de cibariorum facultat. Grae. in Ἔλαφος.*

Itidem leporina generat atram bilem; ut ajunt Ægineta, & Rhazes. Itaque obstructiones hepatis parit, ac lienis. Prodest interea, ut Simeon Sethi ait, iis, qui corpus student exsiccare: omninoque & cervorum, & leporum juniorum carnes, sunt meliores; quia ob minorem siccitatem minùs gignunt atram bilem.

Non desunt, quibus in cibis etiam sint carnes equinæ, asininæ, camelinæ: sed omnes sunt succi melancholici: quique iis vescuntur, ii & corpore, & animo, asinini ac camelini videntur Galeno †. Apud Lampridium tamen legas de Heliogabalo: *Struthiones, & camelos, exhibuit in cœnis aliquoties, dicens, præceptum Iudæis, ut ederent*. Atqui Levit. cap. XI, & Deuter. XIV, clarè camelorum esus interdicitur Iudæis. Neque id penitùs ignorare potuit Heliogabalus, cùm homo fuerit Syrus, & sacerdos Dei sui Heliogabali; cui & templum Romæ exstruxit, opinione eâ, *ut Iudæorum, & Samaritanorum religiones, & Christianam devotionem, illuc transferret*; ut idem Lampridius refert. Quare omnino, ut ὁ πάνυ Salmasius in Palatinis reperit MSSis, *struthiocamelos* legendum: cujus esu, quantum videre possum, non interdicitur Iudæis. Quod autem Heliogabalus dicit, Iudæis fuisse præceptum, id interpretor, *concessum*. Vt sententia sit, nulli debere esse religioni, si struthiocamelinâ vescatur; quando nec adeò superstitiosa Iudæorum natio eâ abstineret.

† *lib. 1 de aliment. facult. cap. 2, & lib. 3. cap. 2, & 6.*

Ex Damide etiam narrat Philostratus libro secundo de vita Apollonii, cap. XII, Indos in mensis suis apponere, ut leones, sic tigrium clunes: cæteris enim ejus animalis partibus abstinere,

Digitized by Google

ſtinere, quia ſimulac natum eſt, priores pedes Orientem verſus attollat: quod religioſum eſſe animal, oſtendit. Sed in Congitana regione, totâ tigride veſcuntur; carne ea, in qua muſtaces, exceptâ, eò quòd venenatam hanc arbitrentur. Teſtis eorum Ioannes Linſchotus in deſcriptione Guineæ. Nec carnes tigridis deteriùs ſapere bubulis, referebat is, qui ederat, Ioannes Ledeſma Hiſpalenſis: ut prodit Petrus Martyr Oceaneæ Decadis III lib. II *.

* ſive pag. 223, edit. Colon. anno 1574.

De urſinis carnibus ita ſcribit Ioannes Bruyerius lib. XIII rei cibariæ, cap. XLI: *Helvetios quoſdam, Alpinoſque populos, & Allobroges, urſorum venatui deditos eſſe, haut dubium eſt, horumque carnibus veſci. Memini, me aliquando Lugduni, in cœna apud Symphorianum Campegium* †, *urſuli carnes ediſſe: quæ conditæ ita ſuaviter erant, ut non minorem gratiam ſaporis haberent, quam alia ferina. Germani quidam nobiles, qui illic agebant, illum domi educaverant, & altilem fecerant: deinde canibus acriter exagitatum mactaverant.* Iure autem poſtea ſubjungit: *Illiberalem planè eſcam eſſe, & inſalubrem, non ambigimus, urſinam. nam & iniquum ſuccum creat, & atrabiliarium; ſtomachoque adverſatur. vix enim concoquitur, & præſertim genitorum: nam catulorum tolerabilior.* Platinæ quoque eſt lib. IV de tuenda valetudine, ac popinæ ſcientia *: *Caro urſæ tarde concoquitur, ſplem, atque hepati obeſt, multa recrementa generat, appetentiam tollit, ac faſtidio edentes afficit.*

† ſive Champerium; ut ipſe Symphorianus ſe vocat, Celebratiſſimus Galeni, Avicennæ, & Conciliatoris, ab Aſſenſio edita an. 1516 Eques auratus fuit, & Lotharingiæ Ducis archiater.

* pag. 231. edit. Baſil. 1541.

Non incommodè autem à Galeno † mihi dictum videtur; uti equorum, & aſinorum carnes hominibus conveniunt aſininis: ita illas pardorum, urſorum, (parque eſt tigridum ratio) ſolùm permittendas hominibus efferis; quales ſunt, quibus inde nomen eſt Αγριοφάγοις *.

† lib. 3 de facultat. alimentorum, cap. 1, & 2.

* ferivoris.

Interim & hîc non leve eſt diſcrimen. Nam, ut ibidem Galenus cenſet, inter ferarum carnes pardorum illæ præſtant urſinis: elixæ item meliores aſſatis. Liene interea abſtinendum. Sanè abſtinent, qui carnes earum edunt: ut quoque ait Bruyerinus Campegius lib. XII de re cibaria, cap. XVII. Et ratio eſt, quia ob calidam animalis ejus temperiem aduſtus ſit, eoque nigricet; ut non alium poſſit ſuccum gignere, quàm melancholicum.

CAPUT LXVI.

In quadrupedum minorum deliciis primas, ſi Martiali fides, mattyæ leporinæ tribuendas; in majorum autem, aprugnæ. Quæ partes in animante utroque maximè commendari ſaporis gratiâ ſoleant. Delicatiores eſſe lepores intra menſem ætatis ſuæ ſecundum, & octavum: ſuum autem eos, qui majales *dicuntur; & unde id nomen. Quo exemplo, ac fine, feminas caſtrarint Lydi, ex veteri Lydorum hiſtorico relatum. Quinquaginta prope modis carnes etiam domeſtici ſuis ſic poſſe condiri, ut totidem ferinæ carnis ſpecies videantur. Cur leporinâ Deus interdixerit Iudæis. De leporum ſalacitate, ſexu, ſuperfœtatione. Triplex ratio adfertur, cur non permiſerit Deus Iudæis eſum ſuillæ. Abſtinuiſſe eâdem Ægyptios, Peſſinuntios, Arabas Scenitas. Nec eâ veſci Turcas, Sinenſes, vel Tartaros. Origo vulgaris dicti, aliquem lepore comeſto fieri formoſiorem. Quæ canis venatici forma imprimis commendetur. Bove veſci aratore Athenienſibus interdictum. Vetus opinio, ferreo demum ſeculo comedi cœpiſſe.*

VLteriùs etiam ſe bonitas Dei erga nos in alimonia è quadrupedibus oſtendit. Nec enim ſolùm explent famem; ſed etiam implent deliciis; quibus ſapiens ſic uti ſcit, ut animum non ſolvant, ſed reficiant.

Deliciarum, ut in avibus turdo, ita lepori inter quadrupedes principatum tribuit Martialis. Nam eum primam vocat * mattyam: ματτύα verò Ariſtophani, Athenæo, aliis, *epularum lautitias* ſignat, Etiam inter delicias leporem reponit Iuvenalis ſat. XI:

* lib. 13, ep. 89.

Sumine cum magno lepus, atque aper, atque pygargus.

Vbi videmus, aprum inter cupedias jungi lepori. Atque idem alibi † vocat

* ſat. 1.

— apros animal propter convivia natum.

Eſt verò aper ex ſuillo genere: unde Græcis dicitur κάπρος, & ὗς ἄγριος †. Quodque de apris ait Iuvenalis, id universè de porcis tradit Varro in II de R. R. cap. IV: ubi ait, *ſuillum genus à natura donatum ad epulandum.* Ideo Saturnalibus, optimo dierum, ut Catullus * nominat, porcum imprimis mactabant. Hinc ait Martialis †:

† ſus ſylveſtris.

* epig. 14.

† lib. 14, epig. 70.

Iſte tibi faciet bona Saturnalia porcus,
Inter ſpumantes ilice paſtus apros.

Vtcunque igitur in lautitiis minorum quadrupedum primus leporinæ fuerit honos, quod Martialis indicat: in cupediis tamen quadrupedum majorum præcipua fuit gloria carnis aprugnæ, ſive ſuillæ. Erat interea in utroque animali partium diſcrimen. Nam in leporibus maximè ſapere exiſtimabantur, tum anteriori parte armi; tum poſteriori, coxæ. Aprugnæ autem, ſuillæque deliciæ erant glandia ſive glandulæ, & lumbi. Vnde de utroque hoc animante ſic idem Martialis lib. VII, epigr. XIX:

Ter poſcit apri glandulas, quater lumbum;
Et utramque coxam leporis, & duos armos.

Delicatiores etiam porci partes indicat illud Plauti Carbonariâ apud Feſtum:

Peto pernam, ſumen, ſueres, ſpetile, callum, glandia.

Idem Menæchmis Act. I, ſc. III inter ſcitamenta, quibus de foro obſonarent, refert

Glandionicam, ſuillam, laridum, peronidem,
Sinciput, polimenta porcina. —

Adde & varias farturas; de quibus Varro in IV de L. L. & Iſidorus lib. XX Orig. cap. II. Archeſtratus apud Athenæum laudat:

Γαστέρα, καὶ μήτραν ἑφθὴν ὑός, ἔν τε κυμίνῳ,
Ἔν τ' ὄξει δριμεῖ.

Ventrem, & vulvam profundam ſuis, in cumino,
Et

Digitized by Google

Et aceto acri.

Horatius lib. I, epist. XV:

— Vulvâ nil dulcius amplâ.

Plinii quoque est lib. VIII, cap. LI: *Hinc Censoriarum legum paginæ, interdictaque cœnis abdomina, glandia, testiculi, vulvæ, sincipita verrina.* * lib. 2, epig. 37. Martialis * item memorat

Mammas suminis, imbricemque porci.

Quibus exponendis nunc non insistam. Id in Originum libris facimus.

Nec partium modò discrimen erat, sed etiam in animantibus totis. Nam sapidiores, ac delicatiores multò, carnes habitæ leporum, quæ bimestres solùm forent, aut trimestres, vel summùm octimestres; præcipuè si in montanis essent locis serpyllo, ac pulegio pasti. Porcorum autem sapidiores habebantur castrati. Nec enim castrabantur duntaxat, ut à Venere abstinendo fierent pinguiores; sed etiam delicatiores. Ac nomen tum mutabant. Nam ut ante castrationem vocati sunt *verres*: ita postea dicti *majales*, à Dea Maja, cui sacrificari solent. Est autem Maja eadem, quæ Ops, sive Tellus, magna omnium mater; ut alibi † dictum. († lib. 2. cap. 61.) Nec porci solùm castrabantur, sed etiam porcæ: à quo more, sive Gyges, Lydorum rex, ut Hesychius Illustris, ac Suidas tradunt; sive Andramytes, Crœsi frater, ut Athenæus prodidit, exemplum petiit feminas castrandi; quò florenti semper ætate iis uteretur. Scriptores, quos dixi, ejusce rei auctorem laudant Xanthum in Lydiacorum opere. Nec in istiusmodi fides ei detrahi debet; cùm fuerit historicus Sardianus, & eo tempore vixerit, quo Sardes, Lydorum urbs imprimis inclyta, ac quondam regia †, († Strabo lib. 13.) captæ & incensæ ab Ionibus, & Atheniensibus: unde origo belli inter Persas, & Græcos. Id fuit Olympiadis LXX, an. I, annis XIII ante natum Herodotum, historicorum, quos habemus, antiquissimum.

Neque suilla tanto in pretio solùm erat, quia saporis esset delicati: sed & quia, si variè condiatur, varios habeat sapores. Qua de re ita Plinius lib. VIII, cap. LI: *Neque alio ex animali numerosior materia ganeæ: quinquaginta prope sapores, cùm cæteris singuli.* Non ignoravit hoc hospes ille Chalcidensis; qui, T. Quinctio Flaminio variam stupente venationem, respondit, *condimentis varietatem illam, & speciem ferinæ carnis, ex mansueto sue factam*: ut est apud T. Livium lib. XXXV. Atque idem apud Plutarchum legas in Flaminio, & Apophthegmatis.

Nullum verò majus gulæ argumentum porco Trojano; quem ita, Macrobio * auctore, (* lib. 3 Saturn. cap. 7.) dixerunt, quia sic foret *aliis animalibus gravidus; ut ille Trojanus equus gravidus armatis fuit.* Quamquam non solùm animalibus, sed aliis etiam cupediis, farciretur. Vt ille, de quo Athenæus lib. IX: in quo turdi, & aliæ aviculæ, item vulvæ concisæ, ovorum vitelli, & isicia. Qui cùm exenteratus, & variè adeò repletus foret; non tamen apparebat corpore ejus ullum signum jugulationis, vel apertionis. Præterea cum integer apponeretur; dimidiâ tamen sui parte erat elixus, alterâ autem assatus.

Cum verò & leporina, & suilla caro, tantoperè in deliciis fuerit Romanis, atque aliis; lepores etiam juniores, præsertim serpyllo pasti, succum præstent salubrem; suilla autem caro præ cæteris maximè nutriat: Iudæi tamen, ex lege Mosaica *, (* Levit. cap. 11. vers. 6, & 7.) utrâque abstinebant. Ac de lepore quidem cur interdixerit Deus, ratio hæc fuit; quòd animal id sit libidinosum, imò subinde unum idemque & ineat, & ineatur: non quasi omnes lepores sint androgyni, ut à multis traditum est; sed quia non pauci utrumque habeant sexum. Hanc rem Clemens Alexandrinus pluribus explicat in secundo Pædagogi sui libro. Vbi, cur leporinâ à Mose sit interdictum, hasce adfert caussas; quòd lepus omni coëat tempore, singulis concipiat mensibus & ἐπικυΐσκηται, sive superfœtet, nec uno contentus sit matrimonio, & lactens etiam concipiat: quibus fusiùs enarratis, tandem subjungit, Ἀπέχεσθαι τοίνυν σφοδρῶν τε ὀρέξεων, καὶ ἐπαλλήλων συνουσιῶν, καὶ τῶν πρὸς τὰς ἐγκύους ὁμιλίας, καὶ ἀλληλοβασίας, καὶ παιδοφθορίας, καὶ μοιχείας, καὶ λαγνείας, ἡ τοῦ αἰνίγματος τοῦδε ἀπαγόρευσις παρῄνεσεν· *A vehementibus ergo abstinere appetitionibus, mutuisque congressibus, & coitu cum feminis prægnantibus, & initu alterno, & puerorum stupris, & adulteriis, & lascivâ feminis profusione, hujus nos ænigmatis adhortata est prohibitio.* Altera fortassis etiam ratio accessit, eaque petita à natura: quando vetuli lepores planè sint insalubres; temperamenti quippe frigidi & sicci; de quo antè satis diximus.

Cur verò Iudæis suilla fuerit prohibita, triplex imprimis ratio fuit. Vna est, quòd animal hoc nec humanis abstineat carnibus: qua de caussa & Ægyptios ab ea abstinere, Ælianus judicat lib. X de animalibus, cap. XVI. Ac Deum quoque eò attendisse hoc verisimilius est, quoniam Genes. IX, 4, similiter interdixerit esu sanguinis, & suffocati, quò magis deterreret homines à sanguinis effusione. Altera est ratio, quòd animal hoc gaudeat cœno se volutare. Quare voluerit Deus hominem absterrere à cœno ac volutabro peccatorum. Ac duæ istæ caussæ respiciunt mores. Tertia ad naturam pertinet: quia in Iudæa, uti & aliis quibusdam Orientis terris, item Ægypto, esus suillæ conciliaret lepram ac vitiligines; ut est apud Plutarchum in Symposiacis lib. IV, quæst. V. Atque idem, credo, movit Ægyptios, ut eâdem abstinerent. Suillum quidem lac idem præstare, proditum est à Manethone Ægyptio. Ægyptios autem aversari suillam, præter memoratos, etiam apud Herodotum † legas. († in Melpomene.) Atque hæc ostendunt, Iudæos non veneratione, sed abominatione, abstinuisse à sue. Sed Ægyptii etiam cultus ergo ejus esum aversabantur. Nempe quia sus rostro humum fodiendo semina terræ commissa adoperit, ne ab avibus devorentur. Præter Iudæos, & Ægyptios, suillam aversati fuere Gallogræci Pesinunta incolentes; teste Pausania in Achaicis:

Digitized by Google

Achaicis : & Arabes Scenitæ, ut eſt apud Solinum cap. XXXVI: Sed addit; *Sanè hoc animalis genus, ſi invectum illò fuerit, moritur illico.* Hodieque abſtinent Muhammedani; ut conſtat ex Azoar XXXIII, & XXXIV: in quo tamen à Turcis abeunt Perſæ. Sed neque Sinenſes, qui vulgo male Chinenſes, ea veſci, ex Pereira conſtat, & aliis, qui Sinenſium res ſignarunt. Denique & de Tartaris idem proditur. Atque horum alii quidem id, credo, fecerunt imitatione Iſraelitarum: alii autem ob immundiciem ejus animalis, vel lepræ fugâ.

Hactenus de bono quadrupedum vidimus, quatenus iis veſcimur, ad explendam vel famem, vel voluptatem. Ajunt præterea, & carnes quaſdam prodeſſe ad conciliandam homini pulchritudinem. Hoc enim leporinam præſtare ad dies ſeptem: ut eſt apud Plinium lib. XXVIII, cap. XIX, Martialem lib. V, epigr. V, & Lampridium in Alexandro Severo, qui leporinâ quotidie veſcebatur. Convivalis ea quæſtio eſt, quæ hujus rei cauſſa ſit? *Frivolum jocum*, ait Plinius: *cui tamen aliqua debeat ſubeſſe cauſſa in tanta perſuaſione.* Sunt, qui cauſſam hanc adferant, pulpamentum leporis vim habere abſtergendæ bilis, atque ita exhilarandi. Sed quomodo bilem abſterget, ſi ſuccum gignit frigidum, & ſiccum, ſive melancholicum; ut antea diximus? Veriſimilius igitur puto, caput fontemque hujus fabulæ eſſe, quòd illis facilè agentibus, quibus inter cætera lepus cum ſuo condimento menſam ſolet ornare, dummodo hi edendi teneant modum, neutiquam macie fiant deformes, vel colore lurido fœdiores. Nihil quidem tale in iis deprehendas, quibus is cibus non infrequens. Quin hilaritas menſæ, qualis iis fere, qui deliciis moderatis gaudent; formæ decus non conſervat modò, ſed etiam auget. Quod verò, cùm id leporinæ carni commune ſit cum deliciarum aliis, particulatim reſtrinxere ad leporinam, id puto originem cepiſſe ab hominibus facetis magis, quàm ſeriis. Nempe, ut dixere *melos*, & *melus*; de quo Nonius: ita & viſa eſſe vicina, *lepos*, & *lepus*: à quorum priori aliquem lepidum vocamus: quaſi uti lepidus eſt, cui multus ineſt lepos: ita &, cui lepus comeſtus, eo amoribus ſuis lepidior, formoſiorque, videretur. Nec enim dictorum omnium cauſſæ à virorum gravium judicio peti debent: ſed ſubinde eas ab amantium amentiumque nugis arceſſere ratio jubet.

Cæterùm non ob ea modò quadrupedum, debitores Deo ſumus, quæ comeſta naturam inſtaurant, vel dum veſcimur, delicatum juvant palatum; vel, ſi ita omnino viſum, etiam conciliant formam: verùm & propter illa obſtringimur, quorum uſus eſt nobis in hiſce venatu, vel aliter, conſequendis. Hac parte laus canis præcipua eſt, potiſſimùm feminæ: unde videas, poëtas ſæpius muliebri genere dicere *venaticam*, ut Ennius *; *montivagam*, ut Lucretius †. Eſt & Senecæ Hippolyto Act. IV, ſc. I:

* lib. 10 annal.
† lib. 1, verſ. 404.

Mœſtæque domini membra veſtigant canes.

Ac Appulejus VIII Metam. *Canes venationis indagini generoſæ.* Menſibus etiam vernis editi præferuntur illis, qui æſtate naſcuntur. Quæ forma præcipuè commendetur, docent in Cynegeticis ſuis Xenophon, Gratius, Oppianus, Nemeſianus: in libris de re Ruſtica, Varro *, Columella †, & ex Frontone ſeu Caſſianus Baſſianus Scholaſticus, ſeu Dionyſius Vticenſis ‡. Adhæc Iulius Pollux Onomaſtici lib. V, cap. X. E junioribus non ineleganter de hoc Angelius Bargæus *: cujus judicio omne punctum laturus videtur, qui capite ingenti, vultu atroci, oculis rubicundis, naribus apertis, dentibus acutis, labro ſuperiori pendulo, collo tumido, pectore amplo, colore helvo, qui inter rubrum albumque, ſuppreſſiore alvo, pedibus magnis, unguibus recurvis. Sed imprimis attenditur, ut ſint ſagaces, & venatu gaudeant. De priori ſic Cicero in primo de Divinat. *Nos elephantorum acutiſſimis ſenſibus, nos ſagacitate canum ad utilitatem noſtram abutimur.* Et Plautus Curculione †:

* lib. 2, cap. 9.
† lib. 7, cap. 12.
‡ in Geoponicis Conſtantino dicatis lib. 19, cap. 2.
* in 5 Cyneget.
† act. 1, ſc. 3.

Canem eſſe hanc quidem magis par fuit: ſagax
Naſum habet.

De altero ita idem Sticho *:

* act. 1, ſc. 2.

Stultitia eſt, pater, venatum ducere invitas canes.

A cane venio ad bovem: quod animal utroque modo juvat, quia tum ad agriculturam utile eſt, tum etiam in cibum cedit. Apud Athenienſes tamen bove veſci aratore nefas: ut conſtat ex Æliani Varia Hiſtor. lib. V, cap. XIV. Varronis quoque eſt lib. II, cap. V: *Hic* (bos) *ſocius hominum in ruſtico opere, & Cereris miniſter. Ab hoc antiqui manus ita abſtineri voluerunt, ut capite ſanxerint, ſiquis occidiſſet.* Addam & verba Plinii ‡, alibi etiam adducta nobis: *Socium laboris, agrique culturæ, habemus hoc animal, tantæ apud priores curæ, ut ſit, inter exempla, damnatus à populo Romano, die dictâ, qui concubino procaci rure omaſum ſe ediſſe negante, occiderat bovem: actuſque in exilium; tanquam colono ſuo interemto.* Etiam Domitianus Cæſar, Tranquillo teſte *, *inter initia uſque adeo ab omni cæde abhorrebat, ut abſente adhuc patre, recordatus Virgilii* † *verſum*,

‡ lib. 8, cap. 45.
* in Domit. cap. 9.
† Georg. 2. verſ. 537.

Impia quàm cæſis gens eſt epulata juvencis,

edicere deſtinaverit, ne boves immolarentur. Aratus quoque * ait, ferreo demum ſeculo edi cœpiſſe boves aratores. Sic enim de ejus ætatis hominibus ſcribit:

* In Phænomenis verſ. 132.

Οἱ πρῶτοι κακόεργον ἐχαλκεύσαντο μάχαιραν
Εἰνοδίην, πρῶτοι δὲ βοῶν ἐπάσαντ' ἀροτήρων.

Hæc Cicero ſic vertebat:

Anſaque (ferrea putà proles, ut proximè anteceſſerat) *funeſtum prima eſt fabricarier enſem,*
Et guſtare manu victum, domitumque juvencum.

At Cæſar Germanicus hunc in modum:

Ferrique invento mens eſt lætata metallo,
Polluit & taurus menſas adſuetus aratro.

Et apertiùs ſanè Germanicus (quem Domitianum Cæſarem videri, alibi diximus) quàm Tullius. Ille enim βοῦν ἀροτῆρα reddidit, *taurum*

Digitized by Google

rum aratro adſuetum : hic, *manu victum domitumque juvencum* ; quod eſſet, χερσὶ δαμέντα. Opponitur ei βοῦς ἀδμήτης. Vt cùm, apud Homerum Il. K *, Diomedes ait, velle ſe Minervæ ſacrificare,

* *verſ.* 292.

> — βοῦν ἦνιν, εὐρυμέτωπον,
> Ἀδμήτην, ἣν οὔπω ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγεν ἀνήρ·
> *Bovem hornam, latifrontem,*
> *Indomitam, quam necdum ſub jugum duxit vir.*

Sanè ſacrificium hoc convenit legi Atticæ, antè memoratæ, Βοῦν ἀροτῆρα μὴ θύειν, *Bovem aratorem ne macta.* Imò fuit, cum non modò βοῦν ἀροτῆρα †, ſive δαμέντα *, ſacrificare Athenis eſſet interdictum ; ſed ſimpliciter lege caveretur, βοῦς μὴ καταθύεσθαι ‡. Sed hoc tantum erat, cùm ob ingentem boum raritatem metus eſſet, ne, ſi ſacrificiis porrò eorum numerus imminueretur, ceſſaret tandem agricultura : ut Philochorus apud Athenæum ait lib. IX.

† *bovem aratorem.* * *domitum.* ‡ *boves ne mactato.*

Deus verò neutiquam populo ſuo bovis eſu interdixit : eoque non modo inſervit nobis ad agriculturam, (quò pertinet illud Moſaicum *; *Bovi trituranti os non obligabis* : quod etiam ad alendos Eccleſiæ doctores accommodat Apoſtolus † :) ſed ad hoc quoque, ut corpora noſtra carne ſuâ ſuffulciat ac reficiat, imò & in deliciis habeat locum : unde Matth. XXII, 4, rex iis, quos ad nuptiale filii ſui convivium invitârat, ait : *Ecce prandium meum paravi : tauri mei, & altilia, occiſa ſunt, & omnia parata : venite ad nuptias.*

* *Deuter.* 25. † 1 *Cor.* 9.

CAPVT LXVII.

Veterum opinio, à ſue homines didiciſſe aratri uſum ; &, ut conjectabat Claudianus, jaculandi artem ab hyſtrice : imò, ex Ambroſii Paræi opinione, à lupis artem bellandi. Et, (ut ſolum videamus de re medica) adverſus venena vim cunilæ bubalæ hauſtam à teſtudine ; rutæ autem, à muſtela ; artem ſecandi venas, ab hippopotamo ; à cervis, dictamum extrahendis ſagittis : vel, ut alii malunt, à capris ; vomitoria, à gulone, ſive vulture quadrupede.

NVnc venio ad illud, quòd etiam quadrupedibus multa debeamus, quæ nobis ſint in medicina. Fit hoc bifariam. Partim enim docuere nos iſta, quæ medeantur morbis : partim ipſi experientiâ edocti ſumus, quomodo ex quadrupedibus faciamus nobis medicinam.

Nec mirandum, ſi dicamur, quædam à quadrupedibus hauſiſſe ; cùm tanta ſit earum ſollertia, ut antè vidimus. Itaque veteres etiam putarunt, nos primò aratri uſum ab ſue didiciſſe. Vnde & vomer Græcis ὕνις dici creditur ab ὗς, id eſt, *ſus*. Quod legas apud Plutarchum lib. IV Sympoſ. quæſt. V.

Iaculandi quoque artem ab hyſtrice nos accepiſſe, conjectat Claudianus. Sic enim claudit poëmatium de hyſtrice :

> *Quod ſi omnis noſtræ paullatim induſtria vitæ*
> *Fluxit ab exemplis : quicquid procul appetit hoſtem,*
> *Hinc reor inventum, morem hinc traxiſſe Cydonas*
> *Bellandi, Parthoſque retro didiciſſe ferire,*
> *Prima ſagittiferæ pecudis documenta ſecutos.*

Imò ulteriùs progreditur Ambroſius Paré, Chirurgices lib. I, cap. XVI ; ubi ait, homines à lupis edoctos bellandi rationem. Lupos enim magno colligi numero ante pagum ; unum eorum ingredi, caneſque excitare ; iis inſequentibus hunc fugere, uſque dum perduxerit canes ad locum cæterorum luporum ; quorum ſinguli tum canem aliquem arripiant, ac vorent.

Sed, hujuſmodi miſſis, me continebo intra ea, quæ ad medicinam pertinent. Sanè, ut Plinius * ait, *Omnia animalia quæ ſint ſalutaria ipſis, norunt, præter hominem.* Hunc igitur ab animalibus ſibi ſalutaria diſcere, quid miremur ?

* *lib.* 27. *cap.* 3.

Cunilam, & rutam, valere adverſus venena, ab teſtudine, & muſtela hauſtam ajunt. Plinius lib. VIII, cap. XXVII : *Teſtudo cunilæ, quam bubulam vocant, paſtu, vires contra ſerpentes refovet : muſtela rutæ, in murium venatu cum iis dimicatione conſertâ.* Deque cunila idem tradit lib. XX, cap. XVI : *Cunila, quæ bubula appellatur, contra ſerpentes in vino bibitur. Teſtudines cum ſerpentibus pugnaturæ hac ſe muniunt.* Idem legas quoque apud Ariſtotelem lib. IX Hiſt. Animal. cap. VI, & lib. de Admirandis audit, ac Plutarchum de Sollertia animal. De ruta quod dixi, tradit id ipſum Plinius lib. XX, cap. XIII : *Quæcunque ruta per ſe pro antidoto valet, foliis tritis, & ex vino ſumtis : contra aconitum maximè, & viſcum : item fungos, ſive in potu detur, ſive in cibo. Simili modo contra ſerpentium ictus : utpote cùm muſtelæ, dimicaturæ cum his, rutam priùs edendo ſe muniant.* Porrò in eo, quòd muſtelam id facere ait ante pugnam ; cum Ariſtotele quidem, & veterum aliis, conſentit : ſed juniores ajunt, id facere, poſtquam dimicavit. Quamquam quid impedit, quo minùs utrique verum referant ?

Dicimur quoque ab hippopotamo eſſe edocti utiliſſimam venas ſecandi artem. Plinius lib. VIII, cap. XXVI : *Hippopotamus in quadam medendi parte etiam magiſter exſtitit. Aſſiduâ namque ſatietate obeſus exit in litus, recentes arundinum cæſuras ſpeculatus : atque ubi acutiſſimum videt ſtirpem, imprimens corpus, venam quandam in crure vulnerat, atque ita profluvio ſanguinis morbidum alias corpus exonerat, & plagam limo rurſus obducit.* Idem de animante hoc tradit Solinus cap. XXXV.

A cervis Creticis didicere homines dictamum ſive dictamnum valere contra venena. Nam hæ venenatis fixæ ſagittis herbam eam quærunt, qua paſtis decidunt tela : ut & apud Plinium cap. proximo legas : *Dictamnum herbam extrahendis ſagittis cervi monſtravere, percuſſi eo telo, paſtuque ejus herbæ ejecto.* Quod pro fabuloſo haut temere habendum : quando & alia ſunt, quæ comeſtâ, vel adſumta in potu, tela, aliáve ejiciant. Hujuſmodi Cæſar Scaliger * eſſe ait, radicem calami, oxyacanthæ, narciſſi : item propolim, rotundam ariſtolochiam : gladiolum

* *ad Ariſt. lib.* 9 *Hiſt. animal. cap.* 8. *ſect.* 93.

Digitized by Google

diolum quoque, & spatham geminam, commendat. Cæterùm, quod Plinius hoc loco adsignat cervis, uti & lib. xxv, cap. VIII, ac Servius in IV Æn. * id capris, & capreis, ab aliis tribuitur. Vt Aristotele lib. IX hist. animal. cap. VI †, & de admirandis auditionibus: item Cicerone in II de Nat. Deor. Dioscoride lib. III, cap. XXXVII, Valerio lib. I, cap. ult. ut Maronem mittam XII Æn. *

* vers. 70.
† al. 8.
* vers. 414.

Sed quid si cum Gesnero dicamus, pro *cervi* apud Plinium legi debere *capræ?* Nisi & cervos, & capras, placet id in Creta monstrâsse. Nec enim Creta omnino cervis caret, cùm Plinius excipiat Cydoniatarum agrum: & Creticæ cervæ meminit Maro IV Æn. Deque venatione Cretica capiendus videtur versus ille adductus à Clemente Alexandrino in IV Στρωματέων:

Κρῆσσα κύων ἐλάφοιο κατ' ἴχνιον ἔδραμε γοργῶς.

Cressa canis cervi per vestigium excurrit acriter.

Subjungit deinde Plinius in iis, quæ edocti simus à bestiis: *Iidem percussi à phalangio, quod est aranei genus, aut aliquo simili, cancros edendo sibi medentur.* Quòd & tradit lib. XX, cap. VI. Aristoteles quoque Hist. Anim. lib. IX, cap. VI †: Ὅταν δὲ δηχθῶσιν αἱ ἔλαφοι ὑπὸ φαλαγγίου, ἤ τινος τοιούτου, τοὺς καρκίνους συλλέγουσαι ἐσθίουσι. *Cervi à phalangio, aut aliquo ejusmodi, puncti, collectos cancros esitant.* Præterea id legas apud eum in Audit. Mirabilibus.

† sect. 86, juxta sect. Cas. Scalig.

Quorundam etiam, inque iis Osvaldi Crollii, libro de signaturis rerum, quem basilicis chymicis subjunxit, judicium est, homines rationem vomitorii & cathartici medicamenti, hausisse ab animali, quod Suecis *Jerff* *, Sclavis *Rosomacha*, Germanis *Vilfraß*, Latinè nunc *Gulo*, Cæsari Scaligero † *vultur quadrupes* nuncupatur; *vultur* quidem, quia cadavera, vulturis instar, consectetur; *quadrupes* autem, ut ab ave distinguatur. Eò autem, quæ dixi, ab hoc animante homines ajunt accepisse, quia illud tantopere se rapto expleat cadavere, ut inflatum, ac tympani modò extentum, ferre ulteriùs, quæ voravit, non possit; eoque subeat angustias rupium, vel alias, atque istic constrictum, & ore evomat, & posticâ parte emittat, quicquid oneri erat naturæ; atque hoc faciat identidem; quia ubi se exhausit, ad cadaver recurrit.

* Olaus de Sept. cent. lib. 18, pag. 5.
† Exercit. 203.

CAPVT LXVIII.

De remediis ex quadrupedibus. Cervinæ vis adversus febres; item caninorum crocodili dentium. E mustelis, ac capris, medicina contra elephantiasin: à mulo, mustela, cervo, contra venena: à monocerote, & rhinocerote, adversus eadem: quod tamen pro dubio relictum: quia vis è cornu monocerotis promanans videatur potiùs esse ab arte, qua cornu imbuitur. Contra eadem medicina à capris, è quibus lapis bezoar, & unde id vocabuli. Remedium capitis dolori è lepore: phrenitidi, ab ove: hydrophobiæ, è cane: lycanthropiæ, è capris; quo pacto & Prœtides sanatæ à Melampode. Medicinale- *thargo, ac veterno, ex asino, capro, apro, mustela, ove, fibro: paralysi, è testudine; epilepsiæ, è cameli calcaneis, propterea ab Heliogabalo commendatis: item ex urso, apro, sue, lepore, asino, equo, capro, fibro, mustela, ove, testudine, alce. Parùm interim videri compertum, utrùm caprina caro epilepsiam tollat, an magis inducat. Vnde* canis Pontici, & bebrinarum pellium, *appellatio. Error veterum de castore sibi testes amputante. Castorei vis multiplex in capitis morbis. Varia sensui medentia, præcipue oculorum.*

ATque hęc ostendunt, nôsse quadrupedes ea, quibus medeantur sibi, atque homines varia iis remedia debere. Nunc docebo, ut homines ratione, atque usu, didicerint mederi morbis suis quadrupedum carne, sanguine, ossibus, cornibus, lacte, lanâ, & similibus. Ubi vel sola enumerare si velim, quæ se animo nunc offerunt,

Ante * *diem clauso componat vesper Olympo.*

* Virgil. I Æn.

Quamobrem intra paucissima me continebo. Interea, ne variè nostra erret oratio, distinctè de præcipuis morborum generibus dicam. Ac primò agam de morborum illis, quæ totius sunt corporis. Cujusmodi est febris. Hemitritæo medicinam esse adipem leonis, ex Sammonico dictum cap. LIII. Plinii quoque est lib. XXVIII, cap. VIII: *Cor elephanti in cibo sumtum quartanis medetur: adeps cum rosaceo, quotidianis febribus.* Sed, ut de leone, sic elephanto, antè dictum seorsum. Nunc aliis animantibus insistendum. Cervinæ carnis hæc virtus putatur, quòd febres arceat. Plinius lib. VIII, cap. XXXII, quod est de cervis: *Febrium morbos non sentit hoc animal: quin & medetur huic timori. Quasdam nos principes feminas scimus, omnibus diebus matutinis carnem eam degustare solitas, longo ævo caruisse febribus: quod ita demum existimant ratum, si vulnere uno interierit.* De crocodilo sic idem lib. XXVIII, cap. VIII: *Canini crocodili dentes febres statas arcent thure repleti (sunt enim cavi) ita ne diebus quinque ab ægro cernatur, qui adalligaverit. Idem pollice & ventre exemtos lapillos adversus febrium horrores venientes tradunt.*

Est & totius corporis morbus elephantiasis. Eam, ut Plinius ait lib. XXX, cap. XIII, *sanguis & cinis mustelæ emollit*: imò, ut idem refert lib. XXVIII, cap. XII, *fel caprinum illitum tollit.* Erinacei etiam terrestris carnem huic morbo mederi, proditum Dioscoridi lib. II Τλικῶν, cap. secundo. Atque addit, auxiliari etiam καχέκταις, seu malo corporis habitu præditis.

Ad universi itidem corporis morbos referuntur, qui à venenis proveniunt. Atque hac quoque parte adversus eos magna è quadrupedibus capimus commoda. Ita veneno infectis prodest, si includantur mulo recens interfecto, atque id sæpius fiat, donec animantis evanuerit calor. Testes Ponzettus Cardinalis, & Marantha de Simplicibus.

Vt multimodis veneno resistat γαλῆ κατοικίδιος, *mustela domestica*, Dioscorides refert lib. II, cap. XXVII. Genitale cervi maris tritum, atque ex

vino

vino potum, medetur morsis à vipera: ut apud eundem legas cap. XLIII. Aprinum item jecur arefactum, ac similiter potum, contra serpentium morsus venenatos adsumendum ait cap. XLVIII.

Et quem fugit, quanta vis adversus venena tribuatur cornu monocerotis, & rhinocerotis? Ac favet Philes in Jambis cap. XXXVI: item Tzetzes hist. Chil. V, cap. VII. Apud antiquiores tamen omnes de eo, ut puto, silentium est. Et de re tota hodieque ambigunt eruditiores. Utcumque enim cornuum istorum aliqua videantur vim talem obtinere: non sine caussa tamen eò multorum vergit opinio, cornua ista variis fuisse antidotis temperata, ut non tam cornibus, quàm ei, quod accessit fraude humanâ, vis illa debeatur. Hujusce argumentum petere inter alia licet è cornu isto monocerotis, quod à Iudaeo quopiam fuit Senatui Veneto divenditum. Nec tamen inficias ivero, esse cornu animalis, unico cornu praediti, ac magnas id adversus venena vires habere. Sed quod id animal sit, non satis est apertum. Quinque enim animalia sunt unico cornu praedita. Atque hoc in caussa est, cur, qui monocerotem describunt, tum de veterum, tum juniorum, usque adeo in hoc varient. Vide accuratè de tota hac differentem Anselmum Boetium lib. II de Lapp. & Gemmis, cap. CCXLIV.

Certo etiam caprarum generi debemus lapidem bezoar: prout officinae vocant, quem Arabes *hager bezahar* nuncupant: ac meliùs alii dicendum ajunt * *belzoar*, aut potiùs *belpazar*; ex *bel*, quod dominum notat, & *pazan*, ut Arabes & Persae vocant hirci genus, unde lapis ille educitur. Qua in parte corporis crescat, parum convenit. Quidam è ventriculo peti, nonnulli è renibus, alii è fellis vesica, alii item ex intestinis, vel alia etiam corporis parte, tradiderunt. Huic lapidi Serapio, Rhasis, Avenzoar, & Arabum alii (veteribus enim Latinis, ac Graecis, nescitur) tantam vim adversus venena attribuunt; ut dicant, radicem ipsam veneni, & omnem ejus quantitatem exsuperare, ac prorsus exstinguere: variaque ejus rei experimenta adducunt. Etiam prodesse docent adversus febres pestilentes, syncopen, epilepsiam, lumbricos, calculum, vertiginem, & affectus melancholicos. Adeatur Nicolaus Monardes Hispalensis, libello de lapide bezoar, & herba scorzonera: ac imprimis Caspar Bauhinus Basileensis, qui accuratè, admodum, fuseque, egit de lapidis hujus origine, natura, atque usu.

* *Alias etiam origines vide apud Anselmum Boetium in Gemmarum & lapidum historia lib. 2, c. 191. & ea, quae ad eum locum Adrianus Tollius, pereruditus Reip. Leidensis medicus, adnotavit.*

Nunc venio ad partium morbos. ac primùm dicam de internis, inque his ab illis capitis ordiemur. Cujusmodi est capitis dolor, qui κεφαλαία, & κεφαλαλγία nuncupatur. De mitigando eo sic Plinius lib. XXVIII, cap. XI: *Leporinus cinis cum oleo myrteo capitis dolores sedat: item aqua pota, quae è bovis, aut asini potu relicta est: & cornus cervini cinis illitus ex aceto, vel rosaceo, aut ex irino.* Auris dolorem sedat adeps vulpinus liquefactus, aurique infusus: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. XLI.

Si ratio sive imaginatio laesa sit, delirium vocatur. Cujus species, phrenitis, mania, melancholia. Ac phrenitis quidem cum febri est. Novè, at parum purè, *phrenesin* nominat Iuvenalis †. Remedium ei ab oesypo; ut Plinius tradit lib. XXIX, cap. III: *Prodest & phreniticis suffitu lana succida.* † *Sat.* 14.

Mania autem, & melancholia, sunt citra febrim. In posteriori harum est timor cum moestitia: quo à mania differt. Ac pertinet ad eam quoque ὑδροφοβία. Remedia ejus varia à cane adferuntur. Plinius lib. XXIX, cap. V: *In canis rabidi morsu tuetur à pavore aquae, capitis canini cinis illitus vulneri. Idem & in potione proficit. Aliqui & vermem è cadavere canino adalligavere. Est limus salivae sub lingua rabiosi canis, qui datus in potu, fieri hydrophobon non patitur.* Vide & Dioscoridem lib. II, cap. XLIX.

Ad μελαγχολίαν referenda itidem λυκανθρωπία: quo nomine intelligenda non modò ea, cum quis in lupum se conversum putat, uti Graecum nomen sonat; sed etiam, quando in vaccam, aut aliud. Medicina isti morbo est à lacte caprarum. Plinius lib. XXV, cap. V: *Melampodis fama divinationibus cognita est. Ab hoc appellatur unum ellebori genus Melampodium. Aliqui pastorem eodem nomine invenisse tradunt, capras purgari pasto illo animadvertentem, datoque lacte earum sanasse Proetidas furentes.* Proetides istae se in vaccas putabant conversas. Unde Maro Ecl. VI:

Proetides implerunt falsis mugitibus agros.

Ubi sic Servius: *Proeti, & Sthenoboeae, sive Antiopae secundùm Homerum, filiae, cùm se Iunoni in pulchritudine praetulissent, illa irata hunc errorem earum immisit mentibus, ut se vaccas putarent. Has Melampus postea purgâsse perhibetur.*

Haec de laesa imaginatione. Memoria autem vitiata est lethargo, & veterno laborantibus, morbis admodum vicinis, si non idem. Remedium tale apud Plinium lib. XXVIII, cap. XVII: *Excitat lethargicos asini lichen, naribus illitus ex aceto: & caprini cornus nidor, aut pilorum; jecur aprinum. Itaque & veternosis datur.* Item lib. XXX, cap. XVII: *Verisimile lethargum olfactoriis excitari: inter ea fortassis mustelae testiculis inveteratis, aut jecinore usto. His quoque pulmonem pecudis calidum circa caput adalligari putant utile.* Adhaec lib. XXXII, cap. III: *Castorea lethargicos odoris suffitu excitant.* Quod & Dioscoridi traditum lib. II ὑλικῶν, cap. XXVI.

Ab laeso motu sunt epilepsia, & paralysis. De posteriori hac sic Plinius lib. XXXII, cap. IV: *Testudinum, in coeno, & paludibus viventium, evulsae carnes coquuntur in aquae congio, sale modicè addito: ita decoctarum ad tertias partes succus, paralysin, & articularios morbos sentientibus, bibitur.* De epilepsia verò idem lib. XXVIII, cap. VIII. Vbi, cum dixisset, *Fel cum adipe elephanti comitiales morbos discutere, levi gustu, & ut protinus, qui sumsere, cursu id digerant:* de camelo mox subdit: *Cameli cerebrum arefactum, potumque ex aceto, comitialibus morbis ajunt mederi: item fel*

cum

Digitized by Google

cum melle potum. Fortasse igitur, etsi valde teneram esse carnem calcanei camelini veteres testentur; non tamen ex solo luxu, sed ex persuasione etiam fuit, quòd Varius Heliogabalus diceret, eum epilepsiæ mederi. Sic enim de eo Lampridius: *Comêdit sæpius ad imitationem Apicii calcanea camelorum: quòd qui ederet, ab epilepsia tutus diceretur.* Idem Plinius ejusce libri cap. XVI: *Comitiali morbo testes ursinos edisse prodest, vel aprinos bibisse ex lacte equino, aut ex aqua: item aprinam urinam ex aceto mulso: efficaciùs, quæ inaruerit in vesica sua. Dantur & suum testiculi inveterati, tritique in suis lacte, præcedente vini abstinentiâ, & sequente continuis diebus. Dantur & leporis sale custoditi pulmones, cum thuris tertia parte in vino albo, per dies* XXX. *Item coagula ejusdem.* Quod etiam apud Dioscoridem legas lib. II, cap. XXI. Idem Dioscorides libri memorati cap. XLII narrat, comitialibus mederi asini caput inassatum; sed si jejunum edatur. Ex eodem animante morbo isti varia petit remedia Plinius: ut qui post proximè relata continuò subjungat: *Asini cerebrum ex aqua mulsa, infumatum priùs in foliis, semunciâ per dies*: vel ungularum ejus cinis cochlearibus binis toto mense potus. Item testes sale asservati, & adspersi potioni, in asinorum maximè lacte, vel ex aqua. Membrana partus earum, præcipuè si marem pepererint, olfactata, accedente morbo comitialium, resistit. Sunt qui è mare, nigroque, cor edendum cum pane sub dio, primâ, aut secundâ lunâ, præcipiant. Alii carnem, aliqui sanguinem aceto dilutum, per dies* XL *bibendum.* Hinc petita ab aliis animalibus remedia subjungit: ac primum de equo: *Quidam urinam equi aquæ ferrariæ ex officinis miscent, eâdemque potione & lymphaticis medentur. Comitialibus datur & lactis equini potus, lichenque in aceto mulso bibendus.* Quod ipsum Dioscoridi traditum lib. II, cap. XLV. Lichenes verò interpretatur ipse τύλυς κατ' ἐπιχαφλω ἐντετυλωμένυς περὶ τοῖς γόνασι, καὶ περὶ ταῖς ὁπλαῖς· *callos circa genua, & ungulas, in earum partium flexu induratos.* Sequitur deinde apud Plinium: *Dantur & carnes caprinæ in rogo hominis tostæ; ut volunt Magi. Sevum earum cum felle taurino pari pondere decoctum, & in folliculo fellis reconditum, ita ne terram attingat, potum verò sub limine† ex aqua. Morbum ipsum deprehendit caprini cornu, vel cervini usti nidor.* Postrema sic Dioscorides expresserat lib. II, cap. XLVII, ubi de caprino jecore agit: Φασὶ δὲ καὶ ἐπιληπτικοὺς ἐλέγχεσθαι φαγόντας (τὸ ἧπαρ αἰγὸς) μάλιστα τὸ τράγειον ἧπαρ· *Ajunt & comitiales deprehendi esu ejus (jecoris caprini:) maximè autem hircini.* Præterea apud Plinium legas libri ejusce cap. XIX: *Cerebrum capræ magi per annulum aureum trajectum, priusquam lac detur infantibus, instillant, contra comitiales, cæterosque infantium morbos.* De remedio ex capris mox dicam pluribus. Idem Plinius cap. XXXI, è castore seu fibro medicinam petere jubet: quod cujusmodi sit, inferiùs itidem discutiemus. Nunc enim, ne remediorum series interrumpatur, alia potiùs id genus subnectam. Idem Plinius lib. XXX, cap. IV ait: *Quidam & mustelæ cineres dant comitialibus quotidie potu.* Cui geminum, quòd mustelæ sanguinem comitialibus mederi, Dioscorides retulit libri memorati cap. XXVII. Idem Plin. libri ejusce cap. X: *Vitilissimum comitialibus morbis œsypum cum myrrhæ momento, & vini cyathis duobus, dilutum, magnitudine nucis auellanæ, à balneo potum.* Et lib. XXXII, cap. IV: *Testudinis sanguis adversus comitiales morbos manditur cum polenta.* Ac mox: *Comitialibus instillatur testudinis sanguis, ore diducto, his, qui modicè corripiantur.* Similiterque Discorides lib. II, cap. XCVII. Erinacei item carnem, uti & jecur ejus arefactum, convulsionibus cunctis prodesse Dioscorides narrat lib. II, cap. II: & ejusdem libri cap. LXXXV ait, leporis πιτύαν, seu coagulum, credi maximè comitialibus salutare in potu. Vngulæ item alcis non modò vim habent θεραπευτικὴν*, sed etiam προφυλακτικὴν†. Nam & morbo eo laborantibus medentur, & ne recurrat, prohibent. Plerique tamen ajunt, tum demum hanc vim habere, si vivis animantibus fuerint præcisæ. Vide, quæ fusissime de tota hac re scripsit Apollonius Menabenus*.

* Ita non in editis modo, sed etiam MSo invenio. Sed omnino numerus dierum desideratur.

† Parmensis anni 1476 habet Sublime. Sed in MSo invenio, sub limine; quod convenit superstitioni magorum, de qua hic sermo. Ac placuit idem Sigismundo Galeno.

* curatricem morbi, postquam est.

† præservatricem, sive ablatricem caussa morbum manantis.

* Tractatu de Alce, Coloniæ edito, ann. 1581.

Priusquam verò à comitiali morbo recedam, excutiam duo illa, de quibus, Pliniana adversus comitiales remedia enarrans, seorsim me dicturum receperam, quia paullùm iis insisti opus esset. Prius est de caprini cornu, vel cerebri virtute. Alterum de testibus castoris sive fibri. De priori, favet quoque Clemens Alexandrinus libro septimo†: Συμβάλλεσθαι τὴν τῶν τραγείων κρεῶν βρῶσιν πρὸς ἐπιληψίαν λέγουσι· *hircinarum carnium esum dicunt conferre ad morbum comitialem.* Sed cur timidè huic sententiæ subscripturus sim, facit, quòd capræ ipsæ laborent epilepsiâ; ut Hippocrates tradidit, teste Galeno Prognost. lib. I, text. IV: item libro, an sanguis contineatur arteriis. Ac Plutarchus quoque in Romanis problematis refert, sacerdotes antiquos carnibus abstinuisse caprinis; quia capræ morbo, quem diximus, obnoxiæ sint; idque ob faucium angustias, per quas dum spiritus fertur, sæpius soleat intercipi, atque intercludi: & angustiam hanc etiam argui gracilitate vocis. Hippocrates verò ait, provenire iis hunc morbum, quòd cerebrum, (ut, si caput dissecueris, liquet) pituitâ sit repletum, eoque malè olenti. Sed ista minimè pugnant; ut verisimile videatur, has caussas concurrere. Saltem morbidum est animal. Semper febricitare, proditum Archelao*; eumque secutis Varroni†, ac Plinio*. Quare potiùs accessero iis, qui putant, comestas caprarum carnes morbum gignere comitialem; uti & si somnus super pellibus caprinis capiatur. Vtrumque legas apud Cælium Aurelianum Siccensem, qui Soranum Latio donavit, lib. I Χρονίων, sive Tardarum Passionum, cap. IV, quod est de Epilepsia. Verba ejus sunt†: *Vini, atque carnis imperant abstinentiam: & magis porcinæ, vel bubulæ, & caprinæ. Prohibent præterea supra pellem caprinam dormire, sive jacere ægrotantem: siquidem*

† pag. 516. edit. Lugd. Bat.

* vel Alcmaonis, secundum Aristot.

† lib. 2 de R.R. cap. 3.

* lib. 8, c. 50, & lib. 28, c. 10.

† pag. 286, edit Rovillana.

Digitized by Google

passionis facit motum. Caussam tamen de pelle non videtur aliunde arcessere, quàm ab odore spurco. Sic enim postea subdit *: *Caprina verò pellis, odoris tetri caussâ, noxia capiti judicatur: non speciali, atque privatâ ratione.*

* pag. 280.

Nunc ad alterum venio: quod erat de castoreis, sive fibrorum testibus: quos ad omnes convulsiones, omniaque nervorum vitia, prodesse, apud Dioscoridem etiam legas lib. II, cap. XXVI: ubi & alia eorum remedia tradit. Tantusque in medicamentis usus compulit Archigenem, ut integrum de iis volumen conderet. Maro † etiam eorum indicat pretium, cùm memorans, quæ tellus quæque summittat, inter alia inquit,

† 1 Georg.

— virosáque Pontus
Castorea.

Ac, quia (ut Maro hîc ait) è Ponto apportarentur, inde fibris etiam *canis Pontici* nomen datum est. Imò fortassis & à Ponti incolis est appellatio *fibri*: quando lingua Celtica, & Scythica, valde fuere affines: ac hodie quoque Germanis, Belgisque, id animal vocatur *bever*: q. d. *bebrus*: unde *bebrinæ pelles*: cui favet illud apud veterem Iuvenalis interpretem: *Alias*, inquit, *Bebryaci, id est, Pontici: unde pelles bebrinæ. Galba enim Ponticus fuit.* Ajunt verò, quia fibri se testium caussa peti sciunt, eos sibi, periculo urgente, præcidere: ut non modò est apud Iuvenalem sat. XII, sed & Plinium lib VIII, cap. XXX, Appulejum lib. I Metam. Ælianum lib. VI de Animal. cap XXXIV, Isidorum lib. XII Orig. cap. II: ubi & Ciceronis de hoc verba adducit ex orat. pro Scauro: *Redimunt se eâ parte corporis, propter quam maximè expetuntur.* Sed opinio hęc planè est falsa; ut optimè docet Dioscorides loco antè indicato, his verbis: Μάτην δὲ ἱστορεῖται, ὅτι διωκόμενον τὸ ζῶον ἀποσπᾷ τοὺς διδύμους, καὶ ῥίπτει· ἀδύνατον γάρ ἐστιν ἅψασθαι αὐτῶν προσύφων ὄντων, ὥσπερ ὑός. *Frustra sunt, cùm referunt, animal hoc, quando id persequuntur, testes sibi avellere, atque abjicere, quandoquidem, uti in sue, sunt substricti.* Similiter Sextius: de quo ita Plinius lib. XXXII, cap. III: *Castorea, testes fibrorum, quos castores vocant, amputari ab ipsis, negat Sextius, diligentissimus medicinæ. Quin imo parvos esse, substrictosque: nec adimi sine vita animalis posse.* Proinde vel sola magnitudo fidem fecerit, vulgare castoreum non esse castorum testes. Iis igitur assentiendum, qui ajunt, illud potiùs esse tumores inguinis, inter quos penis fibri absconditur. Quippe ex his elicitur liquor pinguis, & oleosus, vi eâ præditus, quam castoreo veteres tribuêre. Nempe quia penem non cernunt, propterea vulgò tumores istos putant esse testes. Atqui si id foret, ab iis ad penem esset meatus aliquis; qui neutiquam compâret. Suntque hæc eò verisimiliora: quia, & vulgo, gemino decepti errore, credant, lepores esse androgynos; dum tumores inguinis, è quibus ipsis etiam liquor promanat, testes esse arbitrantur. Imò credibile est, similiter ex tumoribus inguinis in moscho bestia profluere pus illud odoratum, quod *moschum* dicimus. Eum moschi liquorem cum castoreo multi confundunt; inter alios Ludovici Vartomanni interpres: ac secutus eum quoque Cardanus in X de Subtilitate, qui est de perfectis animalibus. Quare hoc nomine castigari meruit à Cæsare Scaligero Exercitat. CCXI, sect. VI.

Meritò autem antea ex Dioscoride dicebamus, castoreos non modò comitialibus, sed aliis etiam morbis, esse salutares. Sunt in istis varii capitis morbi, de quibus nunc solis loquimur: iique partim memorati, ut paralysis, lethargus, phrenitis: partim adhuc indicti, nonnulli propriè alicui medentes sensui. Plinium audiamus lib. XXXII, cap. III: *Sternutamenta olfactu movent. Somnum conciliant, cum rosaceo, & peucedano, perunctlo capite, & per se poti in aqua: ob id phreneticis utiles. Item lethargicos odoris suffitu excitant: vulvarumque exanimationes vel subditi. Medentur & vertigini, opisthotonis, tremulis, spasticis, nervorum vitiis, paralyticis, perunctis omnibus.* Et post aliqua: *Medentur & dentibus, infusi cum oleo triti in aurem, à cujus parte doleant; aurium doloribus melius, si cum meconio. Claritatem visus faciunt cum melle Attico inuncti.* Et sanè Galenus * etiam castorei usum prædicat in collyrio ad oculos, & oleo ad aures; quia calore suo discutit humores frigidos, ac spiritus flatulentos. Atque hinc etiam ratio in promtu, cur dolori dentium, ut Plinius ait, medeatur.

* lib. 11 meth. med. cap. ult.

Verùm, (ne ultra castoreo insistam) ex aliis etiam animantibus similia sensibus Deus medicamenta concessit. Ita lusciosis, quos Græci νυκτάλωπας vocant, prodest jecoris caprini ἰχὼρ seu sanies, dum assatur, destillans, ac postea inuncta; ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. XLVII. Oculorum fluxui, & ulceribus, medetur cornu cervinum in fornace ustum, donec albescat, ac cadmiæ modo elutum; ut idem ait libri ejusce cap. LXIII: additque etiam, non modò expurgare dentes, sed & eorum dolores sedare. Etiam fel capræ adversus caligines, ac suffusiones oculorum adsumi; præter Dioscoridem †, & Plinium *, memorat Serenus Sammonicus †:

† lib. 2. c. 96. * lib. 28, c. 11. † cap. 13.

Hyblæi mellis succi cum felle caprino
Subveniunt oculis dirâ caligine pressis.

Aliud quoque remedium è Plinii ponam lib. XXIX, cap. VI: *Murium capitum, caudarumque cineri, ex melle, inunctis claritatem visus restitui dicunt: multoque magis gliris, aut muris sylvestris cinere.* Ac eadem fere Sextus Placitus seu Platonicus cap. XXI. Aliaque multa è quadrupedibus remedia, adversus capitis morbos, Plinius suppeditabit lib. XXVIII, cap. XI, & XII.

CAPUT LXIX.

Divina bonitas iis ex remediis adstruitur, quæ percipimus ex quadrupedibus, adversus tonsillarum ulcus, uvam, suspirium, exulcerationem pulmonis, palpita-

Digitized by Google

palpitationem cordis, ulcera stomachi, & dolorem ejus, vel jecinoris, morbum item regium, & splenis, vel renum vitia. Utrùm sanguis hircinus calculum frangat. Præterea remedia indidem contra ulcera vesicæ, & intestinorum, doloremque colicum. Cur natura vermes generet in intestinis. Varia eorum genera, & ut medicina fiat longis illis, qui fere intestinum tenue occupant. Quæ ex quadrupedibus conducant adversus dysenteriam, & cæteros alvi fluores morbidos. Item salutaria vitiis genitalium, & arthritidi. Adhæc vulneribus, aliisque externis partium humani corporis membris; etiam illis unguium, ac pilorum.

HInc venio ad illa è quadrupedibus remedia, quæ salutaria sunt faucium, ac thoracis, morbis.

Adversus tonsillarum ulcera gargarizatur lac recens, præsertim bubulum; ut ait Pedacius Dioscorides lib. II, cap. LXXVII. Deque lacte ovillo idem Plinius tradit lib. XXX, cap. IV. Ejusdem verba sunt eodem capite: *Uva, & faucium dolor, mitigatur fimo agnorum, priusquam herbam gustaverint, in umbra arefacto.* Et aliquanto pòst: *Tradunt & murem cum verbenaca excoctum, si bibatur is liquor, remedio esse anginæ: & corrigiam caninam, ter collo circumdatam.*

Suspiriosis, quos Græci ἀσθμαλικὰς vocant, prodest vulpis pulmo, si arefactus bibatur; ut Dioscoridi observatum libri ejusdem cap. XLI. Item jecur ejus meatus spirandi laxat; ut apud Plinium est lib. XXVIII, cap. XIII: ubi & sanguinem equorum sylvestrium, & lac hircinum, ac ursinum fel, conferre iis tradit, & utendi etiam modum præscribit.

Pulmonis, uti & gutturis ulceribus, salutare est lac omne decoctum; præsertim si silices igniti tertiam ejus partem absumserint; ut idem refert postea cap. LXXV. Plinii quoque est lib. XXVIII, cap. XII: *Purulentas exulcerationes pectoris, pulmonisque, & à pulmone grave olentium halitus, butyrum efficacissimè juvat cum pari modo mellis Attici decoctum, donec rufescat, & matutinis sumtum ad mensuram ligulæ.*

Lib. 4, c. 4. Præterea, ut Celsus * ait, jecur vulpis vim habet succurrendi pulmonibus malè affectis. Uti & ejus pulmo. Nempe eò exulceratis prodest, quia ulcera exsiccat. Sin inveteratum sit malum: pulmóque nonnisi tussi possit expurgari; eà autem ille dilaceretur, ac inflammetur magis: imprimis profuerit lac asinæ; quia nullum non trium ejus partium, quas superiùs † retulimus; est salutaris. (*† cap. 64.*) Serum enim deterget. Τυρὸς, sive caseosa substantia, consolidat. Butyrosa, ut vocant, nutriendo maciem imminuit. Utcunque igitur malum non prorsus tollat: vim tamen ejus infringit, atque ita & vitam producit, & facit, ut minori aliquis molestiâ fato concedat. Magis verò lac proderit cum sacchararo rosato, & tribus postea horis vitello ovi adsumto.

In cordis morbis est palpitatio. Adversus eam castorea, de quibus tam multa diximus antea, utiliter adsumi; apud Galenum legere est libro de tremore, palpitatione, convulsione, & rigore, cap. V.

Nunc de ventris morbis ponam: ut illis stomachi, jecoris, κύστεως χοληδόχου, sive folliculi fellis, lienis, renum, vesicæ, & intestinorum.

De stomacho ita Plinius lib. XXVIII, cap. XIII: *Stomachum exulceratum lactis asinini potus reficit: item bubuli. Rosiones ejus, caro bubula admisto aceto, & vino cocta.* Dolori illius medetur lana succida: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXXXII.

De jecore sic Plinius verbis antea allatis continuò subdit: *Jocineris dolores, lupi jecur aridum ex mulso: asininum jecur aridum cum petroselini partibus duabus, ac nucibus, ac melle tritum, & in cibo sumtum: sanguis hircinus cibo aptatus.*

Ab obstructione etiam jecoris, vel κύστεως, est aurigo: ut Scribonius vocat. Aliter *regius morbus*, vel *arcuatus*, Græcis ἴκτερος nominatur. Ac fit, quoties jecur, præ nimio calore, humores non tam elixat, quàm assat. Plus igitur est fellis, quàm συμμετρία * exigit: ac quod nimium est, ad cutim se, ut commune receptaculum, diffundit. (** commensuratio, sive proportio.*) Huic morbo medetur cornu cervi ustum, lotumque, si binûm cochlearium mensurâ bibatur: ut docuit Dioscorides lib. II, cap. LXIII.

Spleneticos quid juvet, sic Plinius exponit, postquam retulerat, quantam magi vim lieni tribuant vituli: *Prodest & pulmo vulpium cinere siccatus, atque in aqua potus. Item hœdorum lien impositus.*

Renum vitiis medetur caro echini terrestris afficcata, & cum melle, aut aceto mulso, appota: ut legas apud Dioscoridem lib. II, cap. II. Atque idem ait, ejus jecur præstare vase fictili arefactum. Hircinum etiam sanguinem nephriticis, calculoque laborantibus, magnopere prodesse, sententia est Aëtii, Tralliani, Æginetæ, Avicennæ, & Alberti: qui & modum, ut præparetur, docet. Iulius etiam Scaliger eum in renibus, & vesica, calculum frangere, tam certum esse ait, quàm meridie lucere. Vide eum Exercitat. CCCXLIV, sect. VIII: Aliorum quoque multorum hæc est sententia: sed adversante Iacobo Sylvio, methodo de componendis medicamentis †: eumque secuto Michaële Montano, operis Gallicè scripti *des Essais* lib. II, cap. ult. (*† cap. de animalibus.*) Etiam amicissimus Joannes Bevervicius, Dordrechtanus medicus, ingenio, doctrinâ, experientiâ excellens, refert libro de renum & vesicæ calculo, cap. XII; cuidam se, hoc morbo graviter laboranti, continuis diebus decem, drachmam hircini sanguinis ex vino albo præbuisse: nec tamen in lotio ejus aliquid deprehendisse sabulosi: ac propterea se, aliis si facienda esset medicina, etiam aliis postmodo esse usum remediis.

Ulceribus renum, vesicæ, intestinorum, prodest lac sic coctum, ut silices igniti tertiam ejus partem absumserint: quemadmodum tradit Dioscorides lib. II, cap. LXXV. Etiam vesicæ doloribus medetur cornu cervi ustum

 lotumque,

lotumque, & cum tragacantha adſumtum: ut idem ait cap. LXIII.

Colico dolori, ac torminibus diutinis, medetur talus ſuis combuſtus, è nigro albeſcens, ac deinde tritus, potuſque: ut Dioſcorides refert lib. II Ὑλικῶν, cap. LXII.

Sunt & acerbi ventris dolores à vermibus, quos natura in inteſtinis è putri gignit materia; neque id inſipienter; quia, ut Avicennas ait, præſtet materiam illam animari, quàm magis indies putreſcere. Hoc enim graviora daret mala animantibus. Magnum interea hic diſcrimen. Minùs periculoſæ ἀσκαρίδες, quæ anum obſident. Magis noxii lati illi in medio ventre; qui quandoque ad XXX pedes excreſcunt; chylumque exſugendo, hominem cruciant, imprimis jejunum. Nam, cibo adſumto, placantur. Mirè etiam noxii longi illi, ac rotundi, in tenuibus inteſtinis: quos negligi prohibet Ægineta, quia & ab iis homines convulſi, vel exeſi, moriantur. Hi, ut egerantur, alliciendi ſunt clyſtere lactis, butyri, cum ſaccharo, & melle. Infantibus etiam in pulte inſpergitur pulvis cornûs cervini: item cervi medullâ linitur venter, & ſpina. Eſt enim cervis ἀντιπάθεια * quædam adverſus vermes; haut ſecus ac contra ſerpentes; de qua ſuperiùs ſatis dictum.

* contraria affectio.

Eſt dyſenteriæ genus à bile profectum, priùs quidem abradente mucum, quo natura oblinit inteſtina, ut facilior ſit dejectio; poſtea verò eadem exulcerante, unde fluor cruentus. Huic medetur *ſanguis hædinus ad cyathos ternos cum aceto acri*; ut Plinius ait lib. XXVIII, cap. XIII. Item cervini cornus cinis elotus, & binis epotus ligulis; ut Dioſcoridi traditum lib. II, cap. LXIII. Adhæc lac ovillum, caprinum, bubulum, ſi candentium ſilicum ope coquatur; ut idem docet lib. II, cap. LXXVII. Atque addit, etiam conferre inani egerendi voluntati, quæ dyſenteriam ſolet præcedere, atque ἀπὸ τῆς πίσεως τεινεσμὸς vocatur; non τηνεσμός; etſi cum vulgo utrumque in doctiſſimo ſuo Nomenclatore H. Junius agnoſcat.

Idem Dioſcorides inibi commendat adverſus inteſtinorum roſiones, & ulcera, lac cum hordeacia ptiſana, vel alicæ cremore. Sed ſi dyſenteria laborans febricitet; lac non convenit, quia febricitantibus obeſt; ut Dioſcorides † tradit. In aliis ardorem bilis temperat, & obtundit.

† lib. 2, cap. 78.

Eſt & alvi profluvium ſine cruore: ut κοιλιακοῖς, & laborantibus λειεντερίᾳ. In hac alimenta prorſus cruda egeruntur: ſic ut ſæpe etiam agnoſcantur egeſta. In cœliacis non omnino ſunt cruda, propter moram aliquam in ventriculo. Cœliacis prodeſt cornus cervini cinis eo modo adſumtus, ac de dyſentericis diximus. Auctor Dioſcorides lib. II, cap. LXIII. Idem tradit lib. II, cap. II, erinacei carnem ξηραίνειν τοὺς περὶ τὰ σπλάγχνα ῥευματισμοὺς, *exſiccare viſcerum fluxiones*. Atque addit, idem præſtare jecur erinacei in vaſe fictili, ſolibus peruſto, areſactum. Item, ut Plinius inquit lib. XXVIII, cap. XIII, *Rheumatiſmos reficit cornus cervini cinis*. Diſcorides quoque ait, caſeo vetuſtiori alvum ſiſti; laxari eandem butyro. Vide eum ejuſce libri LXXIX, & LXXXI. Cauſſa verò ſatis eſt aperta ex iis, quæ ſuperiùs * de tribus lactis partibus dicebamus. * cap. 64.

Quid verò impedit, quo minùs nunc aliquid etiam afferamus de partibus, quæ generationi inſerviunt? Ubique enim divina elucet providentia. Quibus is morbus, vel imbecillitas, ut id, quo viri ſunt, arrigatur quidem, at continuò in Venere flacceſcant: iis præſcribitur pulvis teſtium vulpis, vel penis cervini, aut taurini: idque cum vino, vel betonicæ conditaneis. Sed & ſcincus, crocodili terreſtris genus, cum naſturtio conditus, ſi renum ejus drachmæ pondere biberis in vino, Venerem accendere traditur; inhibere autem, ſi lentis decocto cum melle, aut ſemine lactucæ, cum aqua bibatur. Sic Dioſcorides lib. II, cap. LXXI. Etiam pantheræ cerebrum cum erucæ ſucco, ſi maris verendis applicetur, Venerem excitare, apud Albertum. M. legas in XXII de Animalibus.

Feminis fluxu vulvæ laborantibus prodeſt cornu cervinum uſtum lotumque, ſi parti laboranti applicetur: ut Dioſcorides ait lib. II, cap. LXIII. Lac cum hordeacia ptiſana decoctum, aut halicæ cremore infuſum, mitigat vulvæ ulcera. Sic idem lib. II, cap. LXXVIII.

Etiam contra ulcera, duritiem vulvæ, efficax eſt butyrum; ut eſt lib. II, cap. LXXXI: præſertim cum œſypo, & meliloto: ut eſt cap. LXXXIV. Ubi & legas, eandem habere vim emolliendi τὸν δακτύλιον, ſive *ſedes*. Plinii item eſt lib. XXXII, cap. III: *Fibrorum teſtes menſes, ac ſecundas, cient duabus drachmis ex aqua cum pulegio poti*. Pantheræ etiam teſticulum dextrum magnam habere vim in menſibus provocandis, apud Cardanum eſt in Subtilitatis opere lib. XVIII †. Pantheræ medullâ ſedari dolores uteri, apud Albertum M. reperias in vigeſimo ſecundo de Animalibus. † pag. 643, edit. Lugd. an. 1580.

Poſt partes Veneri dicatas, fere agi ſolet de arthritide, Veneris, ut plurimum, progenie. Ἀρθρίτιδος autem nomine hoc loco utor non laxe, pro quovis articulorum dolore; quomodo eam ἐν αὐχμοῖς * fieri, Hippocrates ſcribit aphoriſ. XVI, ſect. III; ſed pro ingenti dolore ex vitioſi humoris in articulum defluxu: quo humore in pedes incidente, ποδάγρα: in manus, χείραγρα: in membra varia, preſsè ἀρθρῖτις † nuncupatur. Interdum autem humor ille, conſumtis partibus tenuioribus, in tophum induratur: unde eſt, quòd aliquando incurventur articuli: ut Aëtio traditum lib. XII, cap. X. Hircinus adeps, quia validiſſimè diſcutit, ſalutaris eſt podagricis: ut tradit Dioſcorides lib. II, cap. XCIV. De adipe ſuillo, ſive axungia, idem monet Plinius lib. XXVIII, cap. IX. Ubi & iſta legas: *Aſininum lac bibendo; qui liberati ſint podagrâ, chiragrâve, inter exempla ſunt. Serum etiam*

* per ſiccitates.

† Aëtius lib. 12, cap. 6.

Digitized by Google

asinini lactis efficacissimè, heminis per intervalla singulis diebus quinis, articularibus morbis bibitur. Etiam iis lac asininum præcipit Galenus lib. IV Acut. Comm. XVII. Sed id quia in Batavia haberi nequit, eò Zacutus Lusitanus, celebris ac pereruditus Reip. hujus Amstelodamensis medicus, uti pro eo solet lacte equino, cum multa sacchari copia: quemadmodum ipse scribit lib. II Praxios Medicæ, Observat. CLXXV.

Concludam hanc partem iis, quæ ad externos partium morbos pertinent. Ita, ut Galenus docet in tertio Methodi, in osse est κάταγμα sive *fractura*; in carne autem ἕλκος, sive *ulcus*, & τραῦμα, sive *vulnus*; illud ab interna, hoc ab caussa externa; ut etiam indicat Celsus lib. V, cap. XXVI. Tum vulneribus, tum ossium fracturis, prosunt ἔρια οἰσυπηρά, sive lanæ succidæ; ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LXXXII. Ac rationem etiam subjungit: Δεκτικὰ γάρ ἐστι τῶν ἐμβρεγμάτων, καὶ μαλακτικὰ διὰ τὸν οἴσυπον. *Liquores enim facile recipiunt, quibus immerseris; emolliendi etiam vim habent propter pinguedinem inhærentem.* Sic οἴσυπον malo interpretari, quia Dioscorides ipse cap. LXXXIV ait, Οἴσυπος δὲ λέγεται τὸ ἐκ τῶν οἰσυπηρῶν ἐρίων λίπος. *Oesypum dicitur collecta è lanis succidis pinguedo.* Fimum quoque bubulum vulnerum inflammationes lenire, idem refert libri ejusdem cap. XCVIII. Galenus, sive alius, libro ad Pisonem de Theriaca, exponit, ut vulneri, quod intulerit crocodilus, illitus ejus adeps summopere profuerit.

Vulnerum genus sunt jumentorum morsus. His auxiliatur jecur apri exsiccatum, & ex vino potum; teste Dioscoride lib. II, cap. XLVIII.

Pernionibus mederi asinorum ungulas, prodit Dioscorides lib. II, cap. XLIV. Hoc ipsum præstare ursinum adipem, ait libri ejusce cap. XCIV. Atque ut idem faciat adeps suillus, isque inveteratus, quem axungiam dicunt, Plinius docebit lib. XXVIII, cap. IX.

Apud Simeonem Sethi * legas de cervis: Ὁ μυελὸς, καὶ τὸ λίπος, τὰ σκληρὰ τῶν καρκινωμάτων μαλάσσει ἐπιτεθέντα. *Medulla, & pinguedo cervorum, si superposueris, duritiem emollit carcinomatum.*

* de Cibariorum facultatibus ad Michaelem Ducam Imp. in voce Ἔλαφος.

Vlcera ad cicatricem perducit, & nequid carnis excrescat, prohibet lana munda, carptáque, & in crudo fictili usta. Pleniùs hoc exponet Dioscorides lib. II, cap. LXXXIII.

Cutis pruritui, & papularum eruptioni, prodest lac cum melle crudo, sale addito, & paullo aquæ dilutum: ut idem docet lib. II, cap. LXXV.

Plinii sunt ista lib. XXVIII, cap. IX, ubi de adipe suillo, sive axungia: *E sue quæ non pepererit, aptissimè utuntur ad cutem mulieres. Contra scabiem verò quivis, admisso jumentorum sevo, pro parte tertia, & pice, pariterque subfervefactis. Cicatrices concolores facit cerussâ admissa, vel cum argenti spuma. At cum sulphure unguium scabritias emendat.* Idem Plinius lib. XI, cap. XLI, sic de lacte asinæ scribit: *Conferre aliquid & candori in mulierum cute existimatur. Poppea certè, Domitii Neronis conjux, quingentas secum per omnia trahens fetas, balnearum etiam solio totum corpus illo lacte macerabat, extendi quoque cutem credens.* Eadem legas lib. XXVIII, cap. XII. Ac Iuvenalis quoque eodem respiciens Sat. VI, sic scribit:

— Atque illo lacte fovetur,
Propter quod secum comites educit asellas.

Vbi sic vetus interpres: *Asinino lacte faciem linit, ut cutem tendat, & candorem eliciat.* Ac paullò antè idem Iuvenalis medicamentum hoc *Poppeana* vocat, tanquam ab ea inventum; ut idem ait scholiastes. Quod si de elephanto, de quo tam fusè antea dictum, non propterea nunc planè silendum: fortasse præteriri non mereatur, ramento dentis elephantini curari reduvias unguium: ut ait Dioscorides lib. II, cap. LXI.

Ad illa unguium jam delapsi sumus. Ad viliora vix possumus, quàm si de pilis loquamur. Et tamen hac etiam parte consuluit nobis bonitas Dei. Plinius quidem proximè memoratis subjungit: *Medetur & capillo fluenti: & infumata, pilis oculorum.* Ac capite antecedente idem dixerat, hippopotami cinerem explere alopecias. Sic à vulpibus vocarunt, quando ob maligni humoris copiam capilli priùs extenuantur, ac deinde decidunt: sive quia animal id huic defluvio sit obnoxium; sive à similitudine quadam, quia quæ loca vulpes lotio adsperserit, iis arescant herbæ priores, nec succrescant novæ. Huic morbo, quem & *aream* cum Celso † dicere possumus, prodest quoque corium erinacei combustum, ac cum pice liquidâ illitum. Ita Dioscorides lib. II, cap. II. † lib. 6, cap. 4.
Idem præstat exustum leporis caput cum adipe ursino, aut aceto, perunctum; ut legas ejusdem libri cap. XXI. Atque addit, si sanguis ejus calidus illinatur, tolli ἐφηλίδας, *maculas à sole contractas*, & ἀλφοὺς, καὶ φακοὺς, *vitiligines, ac lentigines.* Etiam caprinarum ungularum cinere ex aceto perunctæ alopeciæ sanantur: eodem teste ejusce libri cap. XLVI. Seorsim etiam adipe hoc ursino præstari tradit cap. XCIV. Alia quoque adversus alopecias, capillorumque defluvia, & porriginem, ex cornu cervino, felle caprino, aut vitulino, genitali vel urina asini, fimo item caprino, apud Plinium vide lib. XXVIII, cap. XI. Ac de fructu, quem in medicina è quadrupedibus capimus, hæc suffecerint. Plura qui volet, præcipuè eundem Plinium libro adeat memorato: qui cap. VIII, ac XI seqq. fusissimè hoc argumentum persequitur.

CAPVT LXX.

Pecudes juvare hominem lanâ: & unde ea sit velleris nomen sortita. Tonsura pecudis vetus Hebræis. Vnde bonitas lanæ Anglicanæ. Laus lanæ Milesiæ in Asia; Atticæ, & Megarensis in Græcia: in Italia autem Tarentinæ, Parmensis, Altinatis. Vetus Varronis lectio defensa. Consuetudo pelle tegendi pecudes. Horatio lux. Pecus tectum, & colonicum, opponi. Lana

Digitized by Google

solox. *Mollities vestium è pilis camelorum Caspiorum. Ioannem Baptistam non fuisse indutum corio camelino. Coactilia ferro, & igni resistere. Castoreorum laus gemina, mollities, & quod non perpluant. Carmentæ sacello pelliceum aliquid inferre nefas creditum. Coriariis extra urbem domicilium: deque iis somniare, mali aliquid portendere existimatum. Cur Deus Adamo, & Evæ, è pellibus potissimùm vestes fecisse videatur. Antiquis temporibus etiam heromas pelliceis fuisse amiclas. Cur rustici Græcis vocati* διφθερίαι. *Vnde Bacchus* Bassareus; *Bacchæ*, Bassarides *vocentur. Vnde* rhenones *sic dicantur. Quis sutrinam invenerit. Perones ex corio crudo: senatorum ca'cei ex aluta; in quibus & lunula, nobilitatis insigne; ac porrectos fuisse usque ad crus medium.* Caput calceatum, *de eo, quod pelle hædinâ, vel aliâ, obtectum. In bello primum pectoris, ac capitis tegumenta è corio: unde nomina* loricæ, ægidis, galeæ, *aliorumque. Cur olim alterutrâ usi ocreâ è ferro. Ægyptiorum commentum vulnerari non posse, qui indutus sit pelle hiænæ. Pantherinum corium pro tegmine in bello. Clypei, scutaque obducta, olim pelle, nunc simplici, nunc etiam duplici, triplici, atque adeo septemplici.* Mollestræ *quæ. Cur Frisiis à Druso imperatum, ut stipendii loco terga bubula darent Romanis In pellibus dormitum. Etyma aliquot vocum: inque his, unde* dormiendi vox, & Pergamenæ chartæ *appellatio: uti &* scuticæ, *ac* taureæ. Nummi scortei *qui: & unde* scortis *nomen.*

PRæterea maximus est usus quadrupedum ad rem vestiariam. Prosunt autem hac etiam parte, & vivæ, & mortuæ. Vivæ quidem commodant pecudes propter lanam. Hinc Plinius lib. VIII, cap. XLVII: *Magna pecori gratia in usu vellerum. ut boves victum hominum exco'unt; ita corporum tutela pecori debetur.* Et Ovid. XV Metam. sic de pecore canit:

— Inque tuendos
Natum homines, p'eno quæ fertis in æquore nectar;
Mollia quæ nobis vestras velamina lanas
Præbetis, vitâque magis, quàm morte juvatis.

Hæ lanæ, antequam tonderentur, velli solent; unde *velleri* nomen; ut est apud Varronem lib. IV de L. L. & in II de R. R. Plinii quoque est lib. VIII, cap. XLVIII, *Oves non ubique tondentur: durat quibusdam in locis vellendi mos.* Sed tondendi consuetudo Hebræis vetus fuit. Qui & ob summos lanæ usus, tonsuræ tempore, convivium celebrabant: ut Absalomum *, & Nabalem †, fecisse, legimus. Hodie præcipua est bonitas lanæ Anglicanæ: cujus qui rationem arcessunt à pabulis minùs lætis, tueri se possunt Marone: qui læta opiliones pabula fugere jubet Georg. III *. Sanè à solo parùm fertili lanam reddi subtiliorem, Cardani † etiam judicium est. Addunt de Anglicana alteram item rationem, quòd ea regione oves vix bibant; sed, ad sitim exstinguendam, cælesti fere rore sint contentæ. Sed lanæ hujus bonitas ignota fuit veteribus Romanis. A quibus prædicari in Asia quidem videas vellera Milesia, Laodicena, & quædam alia: de quibus Plinius lib. VIII, cap. XLVIII. In Græcia autem extolli à veteribus solet Attica: unde apud Athenæum in quincto quæstio illa, εἰ τῶν Ἀττικῶν ἐρίων ἐστὶν μαλακώτερα, *sintne lanæ aliquæ Atticâ molliores.* Laudat & Plutarchus lib. περὶ τοῦ ἀκούειν. Ac Laberii est, Paupertate *:

Nihil refert mollem de lanitia Attica,
An ex hircorum pecore vestitum geras.

Sic ad hiatum metri explendum repono: ubi vulgo, *An pecore ex hircorum.* Itidem commendabatur vicina Megarensis: de qua mox dicam. In Italia autem (quo nomine & Italiam Gallicam, sive Galliam Togatam, comprehendo) præcipuè in pretio erat illa è magna Græcia: uti Apula, maximéque Tarentina: proxima tum Parmensis, tum Altinas, illa ex Galliæ Cispadanæ colonia, hæc ex Altino, Venetæ regionis municipio. Iungit eas Mart. lib. XIV, dist. CLV:

Velleribus primis Apulia, Parma secundis,
Nobilis: Altinum tertia laudat ovis.

Columella lib. VII, cap. II: *Generis eximii Calabras, Apulasque, nostri existimabant; earumque optimas Tarentinas. Nunc Gallicæ pretiosiores habentur, earumque præcipuè Altinates. Item quæ circa Parmam, & Mutinam, macris stabulantes campis.* Ex his locis lucem capit Varro lib. II de R. R. cap. II: *Pleraque similiter faciendum in ovibus pellitis, quæ propter lanæ bonitatem (ut sunt Tarentinæ, & Atticæ), pellibus integuntur, ne lana inquinetur, quo minus vel infici rectè possit, vel lavari, ac parari.* Ubi pro *Atticæ*, (ut primus fidem secutus MSSorum, reposuit Petrus Victorius) in prioribus editionibus cunctis erat, *Altinates*: quod aliis ex MSSis expressum censeo. Quanquam verò Attica lana in pretio erat; ut liquet ex iis, quæ antea diximus: non absurdè tamen credamus, de sola Italorum lana, non item Græcorum, loqui voluisse Varronem. Alioqui verisimile est, non Tarentinas modò oves; sed Atticas item, velleribus integi solere. Nam de Megarensibus, Atticæ tam vicinis, disertim id nos docet Laërtius in Diogene; ubi de eo sic scribit: Ἐν Μεγαρεῦσιν ἰδὼν τὰ μὲν πρόβατα τοῖς δέρμασιν ἐσκεπασμένα, τοὺς δὲ παῖδας αὐτῶν γυμνοὺς· ἔφη, Λυσιτελέστερόν ἐστι Μεγαρέως εἶναι κριὸν, ἢ υἱόν· *Apud Megarenses cum vidisset oves pellibus tectas, pueros verò nudos; ait, Satius est Megarensis esse arietem, quàm filium.* Quæ hîc Laërtio πρόβατα τοῖς δέρμασιν ἐσκεπασμένα, ac Varroni *oves pellibus intectæ*; eas *pellitas* Horatius dicit libri II, od. V:

Dulce pellitis ovibus Galesi
Flumen.

Galesus autem, ut eum ad locum vetus annotavit interpres, *fluvius est juxta Tarentum; ubi, præ pasturæ copia, vel dulcedine, molliores*

ovibus

* lib. 2 Regum sive Samuelis, cap. 13. vers. 23.
† lib. 1 Sam. cap. 25, v. 7.
* vers. 386.
† lib. 10 Subtilitatum, qui est de animalibus perfectis.
* apud Nonium in Lanitia.

Digitized by Google

ovibus lanæ sunt. De tectis igitur Tarentinorum ovibus sermo est: quod non animadvertit vir eruditus; qui miratur *pellitarum* epitheton, quia oves omnes, imò & animantium aliæ, sint pellitæ. Hujusmodi pecori opponitur *colonicum*: proximæ tamen post tectum dignitatis; quia non gramine, sed rubis, pascitur. Plinius lib. VIII, cap. XLVII: *Ovium summa genera duo; tectum, & colonicum: illud mollius, hoc in pascuo delicatius: quippe cùm tectum rubis pascatur.* Vilius montanum pecus: de quo sic Lucilius *:

Pasca'i pecore ac montano, hirto, atque soloce.

Ubi *solox* pecus vocatur, quomodo & *lanam solocem* pro hirtâ durâque Titinius † dixit.

Nec ingens modò est discrimen in pecudum villis; sed etiam jumentorum. Sanè apud Caspios pili camelorum adeò sunt molles, ut lanis certent Milesiis: unde τῶν Κασπίων πλουσιώτατοι, καὶ δυνατώτατοι, καὶ ἱερεῖς, ἐκ τούτων ἐσθῆτα ἀμφιέννυνται· *Caspiorum ditissimi, & potentissimi, ac sacerdotes, vestimenta inde conficiunt:* ut est apud Ælianum Hist. de An. lib. XVII, cap. XXXIV. Hujusmodi veste usum fuisse Ioannem, planè absurdum est putare. Nec propterea assentiendum pictoribus, qui Ioannem pelli involvunt cameli. Quos ex parte secutus præstantissimus Sebastianus Foxius Morzillus Hispalensis, Ethicorum lib. III, cap. XXVII, ait: *Ioannem Baptistam cameli corio amictum fuisse, sacræ literæ docent.* Nam clarè ea sententia refellitur hisce verbis B. Matthæi III, 4: εἶχε τὸ ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλου· *habuit vestem de pilis cameli.* Nempe, ut dixi, non è mollibus camelorum Caspiorum villis: verùm vulgaribus; unde & cilicia veterum Christianorum fiebant. Omnino id austeræ Ioannis vitæ convenientius fuit.

Nec ex lanis textilia solùm fiunt; sed coactilia etiam; quæ & Cæsari *subcoacta* dicuntur. Vulgo *vilten* dicimus: imò & jam à compluribus seculis vocata *feltra*, vel *filtra*: quomodo nominant Helmoldus presbyter, Hinningus Lector, Herthonus Armenius, pluresque alii: ut cùm clarissimo Meursio ostensum, in perutili illo Glossario Græcobarbaro *: tùm etiam nobilissimo viro Henrico Spelmanno, Equiti Anglo, in eruditissimo suo Archæologo †. Est verò satis verisimile *vilten*, & *filtra*, esse ex Græco πιλητὰ, vel πιλωτά. Nam sic dicuntur τὰ ἐκ τριχῶν συνθέμενα ‡. Itaque quod Græcis συμπιλεῖν, id Latinis *conciliare*, à ciliis, id est, pilis. Varro lib. V de L. L. *Apud fullonem vestimentum cum cogitur, conciliari dicitur.* Magnus verò est coactilium usus. Nam & pilei inde, & vestimenta alia, pluviæ arcendæ idonea. In bello etiam juvare, indicat illud Cæsaris lib. III bello Gallico: *Omnes fere milites aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent.* Pleniùs id explicat Plin. lib. VIII, cap. XLVIII: *Lanæ & per se coactæ vestem faciunt: & si addatur acetum, etiam ferro resistunt: imò verò etiam ignibus.* Ac subdit inde, ut quoque inserviant tomentis, Gallicano, ut videtur, invento.

Uti verò in panno, ita etiam magnum est discrimen coactilium. Sic vulgares petasos è crassis villis; delicatiorum, è mollibus conficiunt; ut illis fibrorum sive castorum: indeque & chirothecæ, ac tibialia fiunt: nec mollitie solùm commendantur, sed etiam quòd aquis resistant. Neque id nescivit Petrus Angelius Bargæus: cùm in quarto Syriados cecinit:

At procul expellunt pluviamque, imbremque cadentem,
Arte laboratæ villoso è castore pelles.

Hæc de lana, ac pilis.

Mortuæ autem quadrupedes ad rem vestiariam non villis modò prosunt, sed etiam pellibus. Ac gentilibus quidem, quia mortua omnia viderentur immunda: eò scortea, hoc est, è scortis sive pellibus facta, nefas erat inferre sacello Carmentæ. Ovidius I Fast.

Scortea non illi fas est inferre sacello,
Ne violent puros exanimata focos.

Quin neque coriariis domicilium in urbe, sed extra eam: deque arte coriariâ somniare, conjectoribus præsagium malum videbatur. Artemidorus lib. I, cap. LIII: Τὸ δὲ βυρσοδεψεῖν πᾶσι πονηρόν. νεκρῶν γὰρ ἅπτεται σωμάτων ὁ βυρσοδέψης, καὶ τῆς πόλεως ἀπῴκισται. *Coriariam exercere, malum omnibus. Quippe coriarius mortua tractat corpora, ideoque ab urbe secluditur.* Verùm non paullò honestius de coriariis sensit B. Petrus: quem apud Simonem, coriarium Ioppensem, divertisse, legimus Actorum cap. IX, & X. Imò primus ipse pelliceas Deus tunicas primis fecit parentibus: ut legere est Genes. III, 21. Suppetebant quidem Deo & aliæ vestiendi rationes: sed videtur hanc prætulisse, partim quia meliùs injurias aëris arceat: partim ut homini, conspectu pellis mortuo animali detractæ, mortalis sua conditio semper animo obversaretur. Legimus quoque pelliceâ veste usum Eliam, II sive IV Reg. I, 8.

Etiam pelle erinacei propter aculeos in pannis poliendis utebantur. De quo sic Plinius lib. VIII, cap. XXXVII: *Ipsum animal non verentur plerique dicere vitæ hominum supervacaneum esse, si non sint illi aculei, frustra vellerum mollitie in pecore mortalibus data. Hac cute expoliuntur vestes.*

In gentibus etiam antiquitus solere heroës leonis pelle indui, indicavimus libri hujus cap. LIII. Ac heroinas item gavisas pelle tigridis, cognoscimus ex illo Maronis in undecimo magni operis, de Camilla:

— *Pro magnæ tegmine pallæ*
Tigridis exuviæ per dorsum à vertice pendent.

Quin multis pòst seculis, mediâ in Græcia, senes rusticos διφθέρας, sive pelle, indui solere; liquet ex

* *Apud Festum in* Solox.

† *in* Barathro, *Sic enim legendum apud Festum; non* Barrato, *ut erat in cod. Farnesiano. Imo nec* Barbaro; *ut fabula hæc in plerisque Nonii codd. appellatur.*

* *voce* φίλτρον.

† *voce* Feltrum.

‡ *è pilis composita.*

* act.1, sc.1.
† lib.4, cap. 19. sect.3. de personis tragicis.

ex Aristophanis Νεφέλαις *, & Polluce †: unde hi Comicis dicti διφθερίαι: de quo Petrus Victorius lib. XXVI, cap. XXIII.

† lib. 2, cap. 16.

Mænades, sive Bacchæ, ut in Græcia nebride, sive pelle cervinâ; quemadmodum alibi dictum †: sic in Thracum orgiis induebantur pellibus vulpinis; unde Bacchus *Bassareus*, Bacchæ *Bassarides*; nempe, ut uterque vetus Persii interpres, (Probus unus putatur; alter Cornutus, qui potiùs est Acro) à Thracum vocabulo, quibus *Bassaris* vulpes. Nimirum Scythicè locuti: quorum lingua, ut itidem dictum antè *, dialecto solùm à Germanica differebat. Hodiéque vulpes Germanis *vossen*; quod Scythis fuit *bassen*. Nam B, & V, commutari solere, notissimum est.

* libri hujus cap. 68.

Ex agninis pellibus erant Germanorum rhenones: de quibus Cæsar lib. IV de bello Gallico. Sallustii † quoque est, *Germani intectum rhenonibus corpus tegunt.* Nomen hoc accepere Galli, & inde Germani, à Massiliensibus: hi à Græcis, quibus ῥῆνες, *agni*: unde & Hippocrates ῥήνικας vocat ἀρνακίδας. Plura de hoc diximus in Originum libris.

† in Histor. libb. apud Servium in 3 Georg.

Adhæc, ut hodie, ita olim quoque è corio calcei fuere. Ac verisimile est, Adamum ipsum, terrâ, ex divina comminatione †, spinas, ac tribulos, proferente, iis pedes suos munivisse. Facile etiam fuit de isto cogitare, postquam pelliceas à Deo vestes accepisset. Primus igitur is sutor fuerit: etsi apud Plinium lib. V, cap. LVIII legas, à Boethio nescio quo primùm sutrinam esse inventam. Non dubium verò, quin calcei primitus fuerint è corio crudo. Imò apud Romanos quoque tales fuere illi rusticorum, quin & plebejorum diu; quibus per nives, & lutum ibant. *Perones* eos dixere; quia similes essent peræ, sive sacco. Sed nobiliorum calcei fiebant ex aluta, sive corio molliori. Unde Cato lib. VII Originum: *Qui magistratum curulem cepissent, calceos mulleos alutatos, cæteri perones.* Hi nobiliorum calcei gerebant lunulam, nobilitatis insigne: ut est apud Isidorum lib. XX Orig. & Philostratum in Herodis Attici vita. Hinc Iuvenalis sat. VII *:

† Gen.3,18.
* vers. 192.

Appositam nigræ lunam subtexit alutæ.

Et Martialis lib. I, epigr. L.:

Lunata nusquam pellis, & nusquam toga.

Quia verò producebantur usque ad medium crus; hinc Horat. lib. I, sat. VI:

Nam ut quisque insanus nigris medium impediit crus
Pellibus.

Imò & caput pelle hædinâ, vel aliâ, contegebant; ut hodiéque consuetudo est calvis. Atque hinc festivè Martialis lib. XI ad Phœbum, iis caput esse calceatum ait.

Nec solùm in vita civili, vel rusticâ, membris tegendis, adversus aëris injurias, pelles prosunt; sed is quoque magnus est pellium auro pictarum usus, quòd tapetium modo parietes vestiant. Verum omnia ejusmodi adferre, longum foret. Quare potiùs dicam de multiplici ejus utilitate in bello. Nam loricæ primitus è loro, ut nomen indicat si Varronem, & veterum alios, audimus. Veriùs tamen est, fieri ex θώρηκα, θ in λ abeunte: ut ex Æolico Ὀδύσσης est *Vlysses*, ex δάκρυα *dacrima*, posteaque *lacrima*, teste Festo: ex *Thetis, Thelis*, ut ait Varro in III, de R. R. cap. IX: ex *Medica, Melica*; ut ibidem legas. Sed de etymo quicquid sit, satis constat, olim fuisse è loro, seu pelle. Maro lib. XI de Ornyto:

Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit.

Et Silius lib. VIII:

Pectora pellis obit cæsi è venatibus ursi.

Ideo Aristophanes εἰρήνῃ vocat θώρακα ἐσκυτωμένον *. Nec dubium, quin & ægis primò fuerit è pelle αἰγὸς, sive *capræ*, indéque αἰγὶς sit vocata. Postea θώραξ placuit ex annulis ferreis, qui inde dictus ἁλυσιδωτός †: Maro * vocat *loricam hamis consertam.* Tandem prælatus ille ex solida lamina: qui Græcis ideo στατός †. Galeæ itidem primò ex corio mustelæ domesticæ, quæ Græcis γαλῆ; unde γαλέην dixere: ut κυνέην, quia è canis pelle: λυκέην, quia è lupina: ἰκτιδέην, quia è pelle mustelæ sylvestris, quæ domesticâ est major: ut Plinius † ait. Postea, ut etiam diximus lib. I, cap. XXVII, & κυνέης, & *galeæ*, extensa est significatio: atque id ostendebamus illo Homeri Il. Κ *:

* pelli vimeneis co[nsutus]
† catenatus.
* Æn.3.467.
† stabilis.
† lib. 29, cap.4.
* vers. 335.

Κρατὶ δ' ἐπ' ἰκτιδέην κυνέην. —
Et super caput mustelinam galeam. —

Quem ad locum vide Eustathium †.

† pag. 809. & seq. editionis Romanæ.

E corio insuper primò ocreæ fuerunt; postea è ferro; si non utraque, saltem alterutra: ac dextra quidem, si comminus esset pugnandum; quia in statu tum prior est pes dexter: sinistra autem, si dimicaretur missilibus: quod cum fit, inante est pes lævus. Vegetium vide lib. I, cap. XV.

Etiam in bello usi pelle hiænæ. Sed parum fidei meretur, quòd ab Oro in Hieroglyphicis traditum est, si quis ea succinctus pelle in medios irruat hostes, lædi non posse: eoque Ægyptios pingere pellem hiænæ, quoties exprimere volunt symbolum alicujus intrepidè periculis omnibus, etiam mortis, obviam euntis. Diximus superiùs, canum morsus evitari, si induamur pelle hiænæ. Hoc admisimus, propter tam multa, in quibus similis sit ἀντιπάθεια *. Sed non æquè in animum possumus inducere, tantam ejus pellis vim esse, ubi adversus hostes est confligendum. O si hoc esset, quanto majori fiducia viri principes, & omnes facilè agentes, sese hosti objicerent! Nec enim opes desunt, quibus à pelle hiænæ sibi prospiciant.

* affectio natura dissidens.

Pantheræ etiam pelle se bellantes texere. Maro de Euandro lib. VIII:

Tum lateri, atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.

Et Polonis fortasse mos idem: unde Cromerus in primo Hist. Pol. *Cultui verò pelles subministrat panthera, sive is sit lupus cervarius* (Ris *appellatur à nostratibus*) *maculosus ventre, & pedibus.*

Nec

Digitized by Google

Nec corpora modò pellibus, & olim, & hodie, tegere in bello mos fuit; sed etiam arma. Nam, ut de vaginis ensium taceam, clypei quoque & scuta, corio vestiri solent: Unde de Saguntinis ait Silius, de Iudæis Hegesippus, eos in summa fame pelles scutis, clypeisque, detraxisse, ut cibo essent, quando præsidio non possent. Nec simplex ea clypeis semper; sed etiam duplex, triplex. Qualis clypeo Mezentii; de quo sic Maro x Æn.

Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem
Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus.

At Ajaci etiam clypeus ἑπταβόειος, sive *septemplex*. Unde Ovid. initio lib. XIII Metamorph.

Surgit ad hos clypei dominus septemplicis Ajax.

Et in III de Arte:

Cui tegmen septem terga fuere boum.

Etiam fundæ, & amenta jaculorum, è corio. Item erant tentoria è pellibus. Præterea galeas extersêre pellibus ovillis. Dixere eas pelles *mollestras*, teste Festo; voce, ut videtur, à mollitie deflexâ, vel à Græco μῆλον, hoc est, *ovis*: ut corrupta sit è μηλωτή, quæ Turnebi est suspicio Adversar. lib. III, cap. XI, & lib. XIX, cap. XXIV.

Propter multiplicem adeò corii usum in bello, Drusus, Tacito teste, Frisiis imperavit, ut tributi loco tergora boum præberent. Verba ejus sunt in IV Annalium: *Tributum iis Drusus jusserat modicum, pro angustia rerum: ut in usus militares coria boum penderent.* Ac fine hoc etiam Bosphori accolæ quotannis imperatoribus Græcis pendebant τὰς συντελείας τῶν βοῶν, *boum tributum*: ut est apud Georgium Cedrenum in temporibus Iustiniani Magni *. Sed quod addit, inde nomen esse *bosphoro*: id, si verum est, simile quid, sub vicinis regulis, antiquissimis obtigerit temporibus. Nota enim ejus vocabuli vetustas. Quam poëtæ nominis caussam attulerint, in re pervulgata piget referre.

* pag. 302.

Insuper è pellibus scuticæ: quibus nomen iccirco à σκῦτος, *pellis*, *cutis*: quod ipsum è σκύτος, præcisâ principe literâ. Itidem ex ταυρέα, *taureis* nomen. Plautus ideo Aulul. IV, I *censionem bubulam* dixit. Et Mostell. Act. IV, sc. I, *castigare bubulis exuviis*: similiáque alibi.

In pellibus prætérea veteres dormiebant. Unde Maro in VII:

Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit.

Imò *dormire* à δέρμα, *pellis*. Prius enim *dermire* dixerunt, postea *dormire*: ut pro *bonus*, *benus*. Qua de re item dictum libri hujus cap. XXXV.

Iam quanti illud cunctis literarum, & antiquitatis amantibus, faciendum, quòd scribi soleat in διφθέραις, sive *pellibus*! De his ita Isidorus lib. VI Originum, cap. XI: *Pergameni reges cùm charta indigerent, membranas primò excogitaverunt: unde & Pergamenarum nomen huc usque, tradente posteritate sibi, servatum est.* Sed hanc opinionem alibi * refellimus. Verius illud, cùm multis ante Attalicos reges seculis, alii in scribendo membranis, alii papyro Ægyptiâ, uterentur: ortâ inter reges Pergamenos, & Ægyptios, circa bibliothecas æmulatione, papyrum Ægyptiam fuisse à Ptolomæo Epiphane, vel alio, suppressam: eoque seu Attalum, seu Eumenem, membranas majori præparasse industriâ, idque copiâ tantâ, & arte, ut inde alias etiam in terras mitterent, eâque occasione inde *Pergamenarum* nomen acciperent. Atque ita etiam capiendus B. Hieronymus epistolâ ad Chromatium: cujus hæc sunt verba: *Chartam defuisse non puto, Ægypto ministrante commercia. Et si alicui Ptolomæus maria clausisset, tamen rex Attalus membranas à Pergamo miserat, ut penuria chartæ pellibus pensaretur. Unde & Pergamenarum nomen, ad hunc usque diem, tradente sibi invicem posteritate, servatum est.*

* in Originum libris.

Quid quòd aliquando non marsupia solùm, ut hodieque fit, è corio fuere: sed fortasse etiam ejus usus in cudendis obtinuit nummis. Donatus in illud Maronis I Æn.

Taurino quantum potuit circumdare tergo.

Aliqui dicunt, pecuniam tunc ex corio bubulo fuisse, & inde pecuniam dictam, quòd ex pecore originem duceret: tantumque fuisse in precio loci, quantum bovis unius corium conficere potuisset. Et hanc veterem consuetudinem respexit etiam B. Hieronymus, cùm ad Rufinum scribit: *Ut cùm montes auri pollicitus fueris, ne scorteum quidem nummum de thesauris tuis proferas.* Ubi *nummi scortei* iidem ac *coriacei*. Nam ut Festus ait: *Omnia ex pellibus facta, scortea appellantur. Scortes, id est, pelles testium arietinorum, ab iisdem scorteis pellibus Verrius dictas esse ait.* Imò hinc *scortum*, pro meretrice: ut Belgæ impuras illas *vellen* vocant, ex Latino *pellis*. Et inde etiam κατὰ μετάθεσιν † *scretum*, pellis testes continens.

† transpositis literis.

CAPUT LXXI.

Alii quadrupedum usus. Ac primò integrorum viventiumque: ut felis in venandis muribus, canis in domus custodia; unde Laribus sacrati: imò & indagandis in bello hostibus, cum speluis se abdidere, ut à Romanis factum in Sardinia: præterea ad vecturam, cùm asinorum, mulorumque: tum equorum, quorum placidiores duntaxat vecturæ idonei; acriores autem aptiores pugnæ in bello. Canterii *unde sic dicantur. Etiam camelis usi ad utrumque: unde olim quæsitum, utrùm sub feris, an jumentis, contineantur, & quid de eo statuamus. Quamdiu cameli perferant sitim. De jaculatoribus, & sagittariis, pugnantibus è camelis. Item de dromadibus, equisve, protrahentibus currus falcatos. Parum verisimile esse, quod ait Plinius, camelos, si castrentur, firmiores reddi. Quædam interim animalia, in his mulum, castratione non fieri imbecilliorem. De certarum in animantibus partium usu: quemadmodum nervorum in fidibus, arcu, funibus, vinculis pedum, ac cervicis: in quibus &* nervi *vocabulum remansit, cum ea fierent è ligno, aut ferro. Cornuum utilitas in convocandis bubus, ac civibus: item militibus, iisque incendendis: ad quod pro*

bubulo

Digitized by Google

bubulo postea usi cornu æneo. Ex iisdem arcus. Usi quoque in conviviis: eoque Bacchus fingebatur cornutus: taurus *etiam vocatus, ac tauriformis effictus. Unde hodiéque mos sit bibendi è cornu argenteo. Septemtrionales diutissime consuetudinem retinuere bibendi ex vero quadrupedis cornu. De ara cornea Apollinis Delii. De taurini fellis, & hircini sanguinis usu in re metallica. Fimi utilitas, ejusque discrimen in agricultura. De excrementis quadrupedum pergratum spirantibus odorem.*

HActenus dictum de utilitate, quam ex quadrupedibus percipimus in alimento, medicinâ, & vestitu. Ubi, quia antiquissimi pellibus vestirentur, neque hodie is usus exolevit; de his quoque dicendum nobis fuit. Imò ne ea, quæ ad pellium commoda attinerent, variè discerperemus: alia quoque earum emolumenta adtexere non abs re putavi.

Nunc ad alios quadrupedum usûs conferam sermonem. Sunt hi duûm generum. Partim enim usum eum præbent integra; partim sui parte, vel etiam excremento. Integra quidem tum domi, tum foris. Domi, ut canis, & feles. Nec enim ignotus, primæ etiam ætati, felium usus est in venatione murium domesticorum; unde proverbium Belgis, *absente fele saltare mures*: vel quantum canes prosint in custodia domûs: unde olim Laribus sive Penatibus sacrabantur. Foris etiam canum est usus, tum in dominis tuendis; unde & in bello se eorum satellitio muniebant; ut antea vidimus, cum de robore, ac fide eorum, loqueremur: tum in iis hostium, ferarum more, indagandis, qui latebris se abdidissent. Atque hujus rei exemplum habemus in bello Romanorum cum Sardis. Canibus enim, ex Italia apportatis, M. Pomponius Matho consul Sardos in speluncis latentes investigavit, & extraxit, anno Urbis IↃ XXI. Etiam Peruanam Indiam similiter ab Hispanis subactam, narrant, qui historiam novi orbis tradiderunt: item Bartholomæus Episcopus de las Casas lib. de destructione Indorum.

Ad vecturam insuper quadrupedes juvant; imprimis equus, asinus, & mula. Asinus quidem prodest, ut Plinius ait *, *operâ sine dubio geruli mirificâ, arando quoque, sed mularum maxime generatione.* Equorum autem non ad rem militarem minùs, quàm vecturam, usus est. Verùm ad militiam eliguntur acres: ad vecturam, placidi: *propter quod discrimen* (ut Varro † ait) *maximè institutum, ut castrentur equi: & ideo quòd semine carent, ii canterii appellati: ut in suibus majales, gallis gallinaceis capi.* Sed de etymo fallitur, cùm *cantherius* sit ex κανθήλιος. Κάνθων, & κανθήλιος, *jumentum*: at præcipuè ingens asinus: cujus instar ubi mitescit equus, (uti fit, postquam exsectus) ipse etiam *cantherii* nomen visus promereri.

* lib. 8, cap. 43.

† lib. 2 de R. R. cap. 7.

Ad utramque etiam utiles sunt operæ camelorum. Ad vecturam adhibebantur Caspii, qui iis oxyrinchos exsiccatos vehebant Ecbatanâ: ut ait Ælianus lib. XVII de Anim. cap. XXXII. Ad eandem utuntur mercatores Arabes, per Africæ deserta iter facientes; ut de gentium aliis taceam. Hinc disputatum olim, utrùm cameli, uti & elephanti (nam & his usi ad vecturam) inter feras, an jumenta, debeant reponi. De eo sic Cajus I. C. * *Elephantes autem, & cameli quasi mixti sunt. Nam & jumentorum operam præstant, & natura eorum fera est: & ideo primo capite contineri eas oportet.* Nempe nonnisi cicurati ad vecturam inserviunt: debet autem unumquodque magis ex natura æstimari. De hoc commodo ad vecturam vide è junioribus Ioannem Leonem in descriptione Africæ lib. IX, cap. de camelo. Ex quo etiam cognoscas, eò hoc animal Arabibus tanto esse in usu, quia onustum quinquaginta dierum iter absque pabulo conficiat. Absque etiam incommodo, non dico diebus quinque, ut apud Plinium est; sed quod Leo ait, quindecim diebus, sitim perfert. Satius interea est, quinto, aut nono quoque die, potum porrigere. Ante quinctum noceat id magis, quàm juvet. Hæc docent, nihil camelis esse ad vecturam idoneum magis.

* L. 2. ff. ad Leg. Aquil.

In re verò militari, quod alterum est emolumentum, non modò annonâ, & impedimentis portandis, juvant; sed etiam gestandis militibus: qui ex iis jacula, vel sagittas, mittant: vel trahendis quadrigis, præcipuè falcatis; de quarum in bello usu historiam Iudithæ vide cap. II. In variis etiam expeditionibus eas adhibuit Semiramis; ut de ea ex antiquioribus prodiderunt Suidas in Σεμίραμις, & Io. Tzetzes Chil. XIII, cap. CCCCLII. Ac reperies de hoc pugnæ genere etiam apud Æneam Gazæum in Tacticis, & Vegetium lib. III, cap. XXIII. Est quoque illustris Livii locus lib. XXXVI: ubi Antiochi aciem describit: *Ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ, & cameli, quos appellant dromadas. His insidebant Arabes sagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita: ut ex tanta altitudine contingere hostem possent.* De iisdem ita Plinius lib. XVIII, cap. XVIII: *Castrandi genus etiam feminas, quæ bello præparantur: fortiores ita fiunt, coitu negato.* Dubium interim, an, quod Plinius ait, castratione fiant fortiores. Aristoteles lib. IX, cap. L, contentus est dicere: Ἐκτέμνονται δὲ καὶ αἱ κάμηλοι αἱ θήλειαι, ὅταν εἰς πόλεμον χρῆσθαι αὐταῖς βούλωνται, ἵνα μὴ ἐν γαστρὶ λάβωσι· *Etiam feminæ cameli castrantur, cùm iis uti volunt in bello, ne concipiant.* Et puto sufficere, si dicamus, camelos, utcunque castrentur, minimè reddi infirmiores, contrà quàm in hominibus fieri videmus. Sic castratione nihil de fortitudine decedit mulo: ut ait Pomponius I. C. qui addit, Celsum etiam judicare, non omnia animalia eà reddi imbecilliora. Vide L. XXXVIII. Dig. De Ædilit. edict.

Ab usu totius animantis, venio ad eum, quem aliquâ præstant parte sui, vel ipso etiam excremento. Ordiar à nervis. Unde in fidibus (citharæ id genus) chordæ dicebantur *nervi*, vel Varroni * etiam *nerviæ*; uti & Agellio †. Item

* apud Nonium in Nervia.

† lib. 9, cap. 7.

Digitized by Google

Item, id quo arcus tenditur. Ovid. I de Ponto el. II:

— Intentus nervo levis arcus equino.

Statius VII Thebaid.

— Nervoque obversus equino
Intendit telum

Veretro camelino optimè arcum intendi populis Orientis, Aristoteles docet lib. V de Animal. cap. II, & Plinius XI, cap. XLIX.

Præterea funes è nervo torquentur: qualium Vitruvius meminit lib. I, cap. I, & lib. X, cap. XV: ubi docet, iis brachia catapultarum contineri. Plautus similiter Curcul. act. V, sc. III. Antiquitus & inde fiebant vincula cervicum, ac pedum: de quo Festus in *Nervus*. Glossæ interpretantur ξυλοπέδην. Nempe quia postea ex ligno fecere; unde similiter nomen iis κᾶλον. Tandem & è ferro fuerunt; sic quoque veteri *nervi* vocabulo retento. Etiam è bubulis nervis flagella fere erant; quibus cæsos sæpe martyres legimus. Vide scriptores, quos citat Antonius Gallonius de cruciatibus SS. Martyrum cap. IV.

Quantus & ossium usus ad multa, quæ inde fiunt! Dente item lævigatur charta: quod & conchâ fit. De utroque Plinius lib. XII, cap. XXI.

Sed imprimis ad varios usus se cornua extendunt. Antiquitus bubuli cornus (βυκάνην Græci, Latini *bucinam* dixere) usus erat ad convocandos boves. Atque is quidem permansit. Columela lib. VI, cap. XXIII: *Id semper crepusculo fieri debet, ut ad sonum bucinæ pecus, si quod in silva substiterit, septa repetere consuescat.* Hinc adhibita ad convocandos cives. Unde Propertius de temporibus Romuli *:

* lib. 4, el. I.

Bucina cogebat priscos ad verba Quirites.

Et ne à poëta id confictum putes, similiter Dionysius Halic. lib. secundo: Τὰς δημοτικὰς ὑπηρέται τινὲς κέρασι βοείοις ἐμβυκάνοντες, ἐπὶ τὰς ἐκκλησίας συνῆγον. *Plebejos ministri quidam cornibus bovillis insonantes* (q.d. bucinantes) *ad cœtus* (sive concionem) *cogebant.* Præterea iis usi in bello. Hinc Vegetius lib. II, cap. XXII: *Classicum appellatur, quod bucinatores per cornu dicunt.* Et ibidem: *Quoties pugnatur, & tubicines, & cornicines, pariter canunt.* Dixeris, cornua hæc fuisse ex ære. Non diffiteor. Nam Ovid. est I. Metam.

Non tuba directi, non æris cornua flexi.

Item Juvenalis sat. II †:

† vers. 118.

Cornicini, sive hic recto cantaverat ære.

Sed priùs ex boum fuere cornibus. Unde Varro lib. IV de L. L. *Cornua, quòd ea, quæ nunc sunt ex ære, tunc fiebant ex bubulo cornu.*

Præterea cornûs usus erat ad arcus. Maro Ecl. X:

— Libet Partho torquere Cydonia cornu
Spicula. —

Idem, vel alius in Ciri:

Gnosia Naupacto contentus spicula cornu.

Ac similiter Papinius non uno loco, & alii. Insuper bubulis usi cornibus in conviviis. Itaque κεραννύειν dixere ἀπὸ τῶν κεράτων: unde κατὰ συγκοπὴν, ut κρᾶμα, & κρᾶσις, sic κρατὴρ, quasi κερατὴρ: nempe ab antiquo more miscendi vina in cornibus: de quo Athenæus in Dipnosophisticis lib. XI. Ubi iccirco addit, τὸν Διόνυσον κερατοφυῆ πλάττεσθαι· ἔτι δὲ ταῦρον καλεῖσθαι ὑπὸ πολλῶν ποιητῶν. Ἐν δὲ Κυζίκῳ καὶ ταυρόμορφος ἵδρυται· Ea, in sua interpretatione, vertere neglexit Dalecampius. Latinè autem sonant: *Bacchum fingi cornutum; à multis etiam poëtis taurum vocari: Cyzicenis quoque tauriformem habere statuam.* Postquam verò è cornibus desiere bubulis bibere, formam tamen reservarunt; ut Pindarus in Centauris * ait, ἐξ ἀργυρέων κεράτων πίνοντες, *ex argenteis bibentes cornibus.* Qualia hodiéque in conviviis nonnullis usurpant. Et hæc, puto, intellexit B. Ambrosius libro de Elia, & jejunio, cap. XVII: *Per cornu etiam fluentia in fauces hominum vina decurrunt.* Barbaræ verò gentes, præcipuè ad septentrionem, diutissimè retinuere hunc morem. Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Urorum cornibus barbari septentrionales potant: urnasque binas capitis unius cornua implent.* Id quantum sit, docet Fannius; qui amphoram ait capere duas urnas, urnam quatuor congios, congium sex sextarios. Quam rem, qui de liquidorum mensuris scripsere pleniùs explicabunt.

* apud Athenæum lib. II.

Quid quòd inter septem orbis miracula memoretur Delii Apollinis κερατινὸς βωμὸς, sive ara ex cornibus? de qua illud Ovidii epistolâ Cydippes ad Acontium:

Miror & innumeris structam de cornibus aram.

Ac Martialis, aliusve, spectaculorum libello:

Dissimuletque Deum cornibus ara frequens.

De eadem videre est Callimachum hymno Apollinis, Plutarchum in Theseo, & Comparatione terrestrium atque aquatilium, item Diogenem in Pythagoræ vita.

Aliarum etiam partium tum organicarum, tum similarium, magna est utilitas in artibus variis: organicarum, ut fellis: similarium, ut sanguinis. Plinius lib. XXVIII, cap. IX: *Taurino felli præcipua potentia, etiam in ære, pellibusque colore aureo ducendis.* Et paulo pôst: *Hircorum sanguinis tanta vis est, ut ferramentorum subtilitas non aliter acriùs induretur, scabritia tollatur vehementiùs, quàm limâ.* Etiam Christiani in Ægypto, butyro in lucernis pro oleo utebantur. Clemens Alexandrinus lib. I Pædagogi cap. VI †: Οἱ πολλοὶ δὲ τῷ καὶ λιπαρῷ τοῦ γάλακτος, ὃ δὴ βούτυρον καλοῦσι, καταχρῶνται εἰς λύχνον, τὸ πολυέλεον τοῦ λόγου δι' αἰνίγματος ἀριδήλου σαφηνίσαντες, ὡς μόνου τοῦδε ἐνδίκως καὶ τρέφοντος, καὶ αὔξοντος, καὶ φωτίζοντος τοὺς νηπίους. *Multi adipe lactis, quod butyrum vocant, utuntur ad lucernam, multiplicem Verbi misericordiam per hoc ænigma apertè significantes: ut quod solum jure nutriat, & augeat, & infantes illuminet.* Nec multum abit mos Abassinorum, arvina pro eo in templi lampadibus usurpantium. Nicolaus Godignus lib. I, de Abassinorum rebus, cap. XXII *: *Cum matutinum dicitur, præter consuetas, quæ ante aram lampades sunt, in quibus arvinâ pingui, loco olei, fovetur ignis, lumen aliud neque in templo, neque in odeo est.* Credibile verò est, imitatos in eo Ægyptios, ac idem ab utrisque symbolicè fuisse denotatum.

† non longè à fine sive pag. 80, edit. Leid. an. 1616.

* pag. 136 edit. Lugd. an. 1615.

Sed quando erit finis, si omnia quadrupedum

dum bona referre pergam? Quorum ipsa alvi excrementa tantum adferunt commodi; non in medicina modò, cujus rei exempla adduximus antea; sed etiam in agricultura. *Ipsa res antiqua*, ut Plinius ait lib. XVII, cap. IX. *Iam apud Homerum* * *regius senex agrum ita suis manibus lætificans reperitur. Augeas rex in Græcia excogitâsse traditur; divulgâsse verò Hercules in Italia: quæ regi suo Stercutio, Fauni filio, ob hoc inventum, immortalitatem tribuit.* Vbi cùm Plinius Stercutium, sive Stercutum (prout dicitur in aliis codd.) Fauni regis filium facit; vulgarem sequitur opinionem quâ ante Euandrum in Italia regnâsse dicuntur quatuor isti; Ianus, Saturnus, Picus, Faunus. Eam verò opinionem satis discussimus lib. I, cap. XII. Ostendebamus tum, Faunum non hominis esse nomen, sed Naturæ; eundemque esse Pana, cujus cultum Euander ex Arcadia intulit Latio. Idemque Euander Latinos docuit agriculturam, rationemque agros stercorandi: ut *Stercutus* non alius sit existimandus quàm Arcas ille Euander; à quo Aborigenes similiter literas sunt edocti; ut fusè exposuimus lib. primo de arte Grammatica, cap. undecimo.

* Odyss. ω.

Subjungit deinde Plinius de fimi discrimine. Inter alia sic scribit: *Humanas dapes ad hoc imprimis advocant. Alii præferunt hominum potus, in coriariorum officinis pilo madefacto. Proximè spurcitias suum laudant. Columella solus damnat. Varro præceptis adjicit, equino, quòd sit levissimum, segetes alendas: prata verò graviore, & quod ex hordeo fiat, multasque gignat herbas. Quidam etiam bubulo jumentorum præferunt, ovillumque caprino: omnibus verò asininum, quoniam lentissimè mandant.* Columellæ verba, quæ in animo habuit Plinius, hujusmodi sunt lib. II, cap. IV: *Optimum existimatur stercus, quod asinus, facit: quoniam id animal lentissimè mandit, ideoque facilius concoquit, & bene confectum, atque idoneum protinus arvo fimum reddit. Post hæc, quæ diximus, ovillum, & ab hoc caprinum est, mox cæterorum jumentorum armentorumque. Deterrimum ex omnibus suillum habetur.* Eundemque ordinem servat Palladius †, more suo. Columellam enim sequi, sæpe etiam ad verbum exscribere solet. At Plinius, ut vidimus, de sucerda sive fimo suillo, non tam Columellam sibi sequendum putavit, quàm Theophrastum. Nam & is post humana retrimenta proximam statuit bonitatem κοπρώσεως τῆς ὑείας *. Vide eum lib. II Hist. plant. cap. VIII. Vnde autem illa bonitas sit sucerdæ, indicat Plinius lib. XXVIII, cap. IX: ubi cum laudasset adipem suillum, subjungit: *Neque est occulta virium caussa, quoniam id animal herbarum radicibus vescitur. Itaque etiam fimo innumeri usus.* Et verisimilem hanc etiam sententiam reddunt tam multa, quæ de laudibus carnis suillæ superiùs † dicebamus.

† lib. I, c. 34.

* stercorationis suillæ.

† cap. 65.

Cùm verò magnam mereatur admirationem, quòd, benignitate divinâ, etiam ex spurcis illis quadrupedum excrementis, imò ipsius suis, utilitas ad nos redeat; quæque ciborum essent retrimenta, ea, beneficio agriculturæ, prosint nobis ad novum alimentum; sine quo durare vita nequit: tum verò non exiguum quoque est divinæ sapientiæ, ac bonitatis erga nos, argumentum, quòd etsi vix aliud excrementis fædius & fætidius esse soleat: quibusdam tamen gratissimum indiderit odorem, quò cerebrum, ac spiritus animales, recrearent.

Ita moschum redolent excrementa quadrupedis è mustelarum genere, quod *martem* vocant, quia Martium ac pugnax sit animal. Abundant hoc animante regiones frigidæ, qualis Sarmatia. Quod verò excrementa gratum evaporent odorem, id à duplici provenit caussa: prior est cibus, quia vescantur cibo sicco ac simplici: quam rationem comprobat Alexander Aphrodis. lib. I probl. altera autem est, quia plenè perfectéque hoc cibi concoquant. De priori addit Ruellius, vesci Martes herbis ac fruticibus odoratis. Sed id se observare potuisse negat doctissimus ac diligentissimus Gesnerus.

Inter excrementa etiam est sudor. At odoramentum optimum est ex sudore animantis, quod zibeth, Scaligero catus zibethicus, Indis Algallias vocatur, vulgo his terris *felem civetticam* nuncupamus. Ex Guinea hoc felinum odoramentum deportari longè optimum, etiam apud Hugonem Linschotanum in Itinerario legas. Paullus Venetus confundit id animal cum animale moschi: cùm hoc felis habeat similitudinem, prius illud capreolus sit. Gravi etiam errore Bellonius zibethi felem esse hyænam veterum putavit. Porrò liquor hic zibethicus, qui illo moschi gratior est, dimanat circa extimam abdominis partem intra femora: inde ab iis, qui animal id alunt, bis ter de die abstergetur; ut in Africa sua prodidit Joannes Leo. Primò albus est, hinc subluteus, denique nigrescit: primùm etiam gravis admodum est odoris; sed postea virus exuit, & gratissimum odorem spirat. Eoque cum ladano comparat Cæsar Scaliger Exercit. CCXI. Quod siquid ad medicinam pertinens, de qua antea nobis abunde videmur egisse, hic etiam, ubi de aliis usibus propriè sermo est, per occasionem tamen aliquem invenit locum: ad commendationem hujus zibethi non mediocriter facit vis ejus in sedando dolore colico, si granum ejus imponatur umbilico. Etiam hystericas dicitur juvare, si cavo umbilici indatur. Quomodo etiam in maribus valeat ad Venerem excitandam, ex Matthiolo, ac Fallopio, peti malo.

CAPVT LXXII.

De quadrupedibus noxiis. Gyarenses, & Abderitæ, à muribus fugati. Oppidum Hispaniæ à cuniculis suffossum. Balearibus adversus eos militari Romanorum auxilio fuisse opus: quia & messes auferrent, & subverterent domos. Vulpes vineis damnosæ. E duplici caussa nominis alopeciæ, *illa præfertur, quòd vulpes ipsæ hoc morbo laborent: & unde*

Digitized by Google

& unde is morbus proveniat. Vrsarum ferocitas, præsertim in plagis Septentrionalibus. Vnde origo sit fabulæ hujus, homini loquelam eripi, si lupi eum priores conspexerint. Quàm terribilis sit fera lanzani. *De rabie tigridis, ereptis catulis; præsertim Indicæ. De vocabulo, & indole mantichoræ, seu marticboræ. Perperam à Pausania tigridos genus putari. Catoblepas, sive catoblepon, item gorgon, utrùm adspectu, an spiritu, hominem necent. Melium, sive taxorum, morsus venenati, & quæ ejus rei caussa. Quàm animal id somnolentum. Cur canis facile fiat rabidus. Cur à rabido cane morsi formident aquas. Vrsinam in rabiem agi, qui ursi cerebrum comederint. Fel pardalis in venenis; imò & fel equi. Equinus sanguis quàm noxius. Deæ Telluris sacerdotem apud Ægirenses taurinum haurire sanguinem, antequam vaticinetur. Caprinum sanguinem, si bibatur, pallorem inducere. Cur taurinus sanguis pestifer sit: &, si famæ creditur, eo hausto Themistoclem fuisse exstinctum.*

Recensuimus hactenus multa magnáque commoda quæ ex quadrupedibus ad hominem redeunt. Sed hîc quoque aliquis locum habere dixerit, quod Plinius ait lib. VIII, cap. XXIII: *Non est fateri, rerum natura largiùs mala, an remedia, genuerit.* Hoc ut meliùs intelligatur, duo faciemus. Primùm, quantum damni nobis multæ dent quadrupedes, exponam. Deinde referam, quomodo Deus nobis adversus varia ab iis pericula prospexerit.

Quadrupedum noxiarum aliæ iis, quæ possidemus, nocent: aliæ impetunt valetudinem, aut vitam. Prioris generis sunt mures; qui arrodunt segetem, panem, caseum, vestes, libros, aliáque. Imò Plinius lib. VIII, cap. XXIX, & LVII, narrat, ex Theophrasto, incolas ex Gyaro insula, Cycladum unâ, fugatos à muribus. Idem lib. X, cap. LXV refert, ab iisdem patriam coactos deserere incolas Troadis. Justinus ex Trogo memorat lib. XV, *Abderitas propter ranarum muriumque multitudinem, relicto patriæ solo, sedes quæsivisse.* Nec ista mirabitur, qui cogitârit murium fœcunditatem, præsertim in arvis siccis. Nam aquæ illis inimicæ: ut apud Photium * refertur ex Theophrasti libro περὶ τῶν ἀθρόως φαινομένων ζώων †. Notum etiam, quantum ædibus damni dent lepores, sive potiùs cuniculi. Plinii verba sunt lib. VIII, cap. LIX: *M. Varro auctor est, à cuniculis suffossum in Hispania oppidum.* Ac lib. VIII, cap. LV: *Leporum generis sunt, & quos Hispania cuniculos appellat, fœcunditatis innumeræ, famemque Balearibus insulis, populatis messibus, afferentes.* Et mox: *Certum est, Balearicos, adversus proventum eorum, auxilium militare à Divo Augusto petiisse.* Idem libri hujus cap. LIV diximus: ac ejusce rei etiam testem laudavimus illum, qui ipsius Augusti temporibus vixit: Strabonem nimirum, qui in III ait, cuniculos (λαγιδεῖς vocat) subvertisse Balearium domos, atque arbores; ut propterea cogerentur opem implorare Romanam.

* *cod. 278.*
† *De animantibus, quæ magna copia visuntur.*

Magna etiam rusticis mala dant vulpes: ut cùm gallinas, & pavones, vorant; aut cum vitibus nocent: unde mysticum illud in Salomonis Cant. II, 15: *Capite nobis vulpes parvulas, corrumpentes vineas, dum uvam habent minutam.* Imò neque crescit quicquam, ubi lotium reddiderit. Ac, ut dicebamus cap. LXIX, fortasse inde morbum illum, quo de capite, vel barba, defluunt pili, *alopeciam* dixere. Sed verior ratio, quam priori loco exposuimus ibidem. Certum enim est, vulpes eo laborare morbo tempore æstivo: quo sic iis jecur æstuat, ut intemperie, & acrimoniâ sanguinis, exulceretur cutis: unde pilorum defluvium; quemadmodum & canibus, & aliis animantibus calidi accidit temperamenti. A quo est, quòd, ut canes, sic etiam vulpes, de quibus auctor Avicennas, facilè adeò in rabiem aguntur.

Sunt aliæ etiam quadrupedes multæ, quæ similiter rebus noceant nostris. Sed ad eas festinat oratio, quæ homini ipsi eripiant mentem, aut vitam, seu vivæ, seu etiam à morte. Primùm de iis loquar, quæ vitam auferant. Fit hoc vel vorando vivos, vel inficiendo eos veneno. Ob prius periculum metuendæ sunt ursæ; præsertim orbatæ catulis. Quò attendit Sapiens Proverb. cap. XVII: *Satius est occurrere ursæ raptis catulis, quàm fatuo in stultitia.* Ubi confert periculum ab ursa, ereptis catulis, & à fatuo, dum sua stultitia præceps fertur, nec iræ suæ scit modum, sæpe vix caussam. Cæteris autem ferociores sunt ursæ Arctoæ illæ, atque albæ: quod magno suo malo cognovere Argonautæ nostri Batavi expeditione suâ in novam Zemblam.

Nec quemquam fugit, lupos etiam non ovibus modò, sed hominibus ipsis pasci. Imò tanta esse hostilitas inter lupum, atque hominem, putatur; ut homini, lupo conspecto, auferatur loquela. Plinius lib. VIII, cap. XXII: *In Italia quoque creditur luporum visus esse noxius: vocemque homini, quem priores contemplentur, adimere ad præsens.* Unde Maro in Eclogis:

— Vox quoque Mœrim
Iam fugit ipsa: lupi Mœrim videre priores.

Sed fabella hæc non alio nititur, quàm quia homines, viso lupo, præ metu, ac horrore, ultrà nequeant loqui. Quò & proverbium refer, *Lupus in fabula.* Ac censeo, pariter esse comparatum cum cane: qui (ut apud Plinium * est, & Ælianum †) umbræ hiænæ contactu dicitur obmutescere.

* *lib. 8, c. 30.*
† *lib. 3 de Animal. cap. 7.*

Imprimis verò quadrupedibus ἀνθρωποφάγοις * gaudent Asia, & Africa. De leone abunde vel ex solis constat Scripturæ exemplis †. Est & Orientis fera *Lantani* nuncupata, terribilis adeò, ut ab ejus crudelitate ne tutæ quidem sint feræ maximè efferæ ac validæ: ac ipse etiam leo eam extimescat: quemadmodum jam annos ante quadringentos in Historia sua Orientali prodidit Iacobus Vitriacensis cap. LXXXIX *. Vellem autem addidisset, quomodo animal hoc dicatur Latinis, aut Græcis.

* *hominem vorantibus.*
† *1 sive 3 Reg. cap. 13, vers. 24. Item cap. 20. vers. 36. Et 2 sive 4 Reg. cap. 17. vers. 25.*
* *sive pag. 177. edit. Duac. ann. 1597.*

Digitized by Google

Notioribus igitur insistamus. In quibus, quando de periculis sermo, videtur tigridi, præsertim ereptis catulis, primus deberi locus. Vnde Iuvenalis sat. VI:

— Tunc orbâ tigride pejor.

Et Martialis lib. III, epigr. XLIV:

Non tigris catulis citata raptis,
Non dipsas medio perusta sole,
Nec sic scorpius improbus timetur.

Ac firmatur hoc exemplo illo tigridis apud Americanos in Dariene, non minùs infestæ vicinis, quàm aper olim Calydoniis fuisse perhibetur. Refert illud Petrus Martyr ab Angleria Mediolanensis Oceaneæ decadis tertiæ lib. II *. Sanè ajunt, tigrides ipsis esse leonibus infestiores, &, quod plurimæ ex feris non faciunt, priores aggredi hominem. De velocitate earum alibi † vidimus. De magnitudine, & robore earundem in India apud Prasios, ita ex Megasthene Strabo in XV; duplo fere majores esse leonibus: adeò autem validas, ut una ex mansuetis, quam homines ducerent quaterni, mulum pede apprehenderit posteriori, atque ad se pertraxerit. Ut non temere Indicam præcipuè tigrin nominet Iuvenalis sat. XV:

* pag. 223, edit. Colon. an. 1574.

† cap. 54 hujus libri.

Indica tigris agit rabidâ cum tigride pacem.

Atque ad Indicam tigrin à Pausania in Bœoticis refertur quoque μαρτιχόρα, quàm ἀνδροφάγον * Græcis sonare ait: Aristoteles in Histor. Anim. lib. II, cap. I, interpretatur ἀνθρωποφάγον †: sed hic μαντιχώραν vocat: ut & Plinius lib. VIII, cap. XXI, & XXII. Æliani codicum lib. IV de Anim. cap. XXI, alii μαντιχώρας habent, alii μαρτιχόρας: apud Eusebium in Hieroclem * est μαντιχόρας. De hoc animante, eodem Pausania teste, prodidit Ctesias, in utraque maxilla triplicem habere dentium seriem: præterea in cauda extrema ei aculeos esse missiles: his cominus pugnare; eminus verò eos ejaculari in venatores. Addit, ex eodem Ctesia, Ælianus, in locum eorum, quos emisit, novos succrescere, ut sit τῷ κακῷ ἐπιγονὴ *successio mali*: adhæc velocitate esse cervis parem, ac præcipuè appetere carnem humanam; quòd & Aristoteles refert: nec singulos modò homines invadere: sed etiam, si bini, ternive, consistant, interimere eos pariter. Denique narrat Ælianus, Ctesiam scribere, visum sibi hoc animal in Persia, cùm id Rex Indiæ dono misisset Artaxerxi. Metuo autem, ne prorsus fallatur Pausanias, cùm idem animal ad Indicas tigres refert. Sane multum à tigridis forma abire, pluráque cum leone habere communia, liquet attendenti descriptionem ejus, quam ex Ctesia adducunt Ælianus, & alii, quos antè diximus. Satis de mantichora; præsertim quando, quæcunque Aristoteles, & alii, de ea produnt, nitantur fide unius Ctesiæ, scriptoris admodum mendacis: quem, ut de aliis, ita de mantichora etiam, vanitatis arguit Brodæus lib. V Miscell. cap. XXIV.

* viros vorantem.

† homines devorantem.

* pag. 454. edit. Parisian. 1608.

A quadrupedibus hominem vorantibus accedo ad ea, quæ veneno nocent. Id trifariam faciunt; vel halitu; vel morsu, aliterve vulnerando: vel aliquo sui comesto, aut poto. Venenato halitu sic catoblepæ aëra inficiunt, ut adstantibus letales inducant convulsiones. Plinium adi lib. VIII, cap. XXI, & Ælianum Hist. Anim. lib. VIII, cap. V. Sed quod animal Plinio catoblepas, id Æliano κάτω βλέπον: ac similiter Athenæus vocat extremo libro V. Vbi & gorgon fera similis traditur naturæ: ac super eo adducuntur verba Alexandri Myndii, è secundo historiæ de pecudibus, & quadrupedibus. Verùm ait is, necari hominem, οὐ τῷ πνεύματι, ἀλλὰ τῇ γιγνομένῃ ἀπὸ τῶν ὀμμάτων φύσεως φορᾷ· *non anhelitu, sed perlato ab oculis veneno nativo.* De quo mihi contrà videtur, propter ea, quæ de modo visionis dixi cap. XXV.

Alter inficiendi modus vel est in ungulis; in quibus pardales venenum gerunt; si Oppiano credimus in IV de Venatione: vel in dentibus; quomodo melium sive taxorum (nam idem vulgo, sed abnuente Salmasio †, animal putatur) morsus esse venenatos, Alberti M. judicium est. Ac caussa creditur, quia animalculis repentibus, ac venenatis, vesci soleant. Animal frigidum est; unde & hiberno tempore, si occasio detur, penè prunis incubat: ac non quidem hiemem totam, ut de gliribus dicitur: sed, ut Georgius ait Agricola, magnam ejus partem transigit somno.

† in Plinianis ad Solinum Exercitat. p. 1009.

Quàm atrox etiam est malum, quod à rabido cane diffunditur! Facilè autem rabidus fit canis, quia temperamenti est sicci, ac calidi. Sed nihil tristius, quàm quòd ab eo morsus caninos quoque induat mores, latrans, & quadrupes ingrediens: ut adolescens ille, de quo Philostratus in Apollonii vita lib. VI, cap. ultimo. Atque item, ut canis, quemadmodum ibidem legas, τὸ ὕδωρ καὶ ποθεῖ, καὶ δέδιε *: sic etiam, in quem canis morsu suo rabiem propagavit, laborat ὑδροφοβίᾳ, ut morbum eum vocant, quia aquas metuat is, qui morsus fuit. Hunc metum plerique, & in his Paullus Silentiarius in quarto Ἀνθολογίας, ex eo censent provenire, quòd in aquis videatur sibi canem videre, à quo est morsus: ac propterea sic exhorrescere. Sanè & de philosopho memorant, qui imaginatione ejusmodi detentus, potum refugerit: sed quia non planè ex animo deleta essent cuncta veteris meditationis, dilucidiori paullum intervallo cogitârit secum, quod in proverbio est, Quid cani in balneo? eoque, animos sumens, ausus sit formidatum sumere potum: atque hoc pacto convaluerit. Nam, ut Philostratus † ait, Φαρμακοποσία λύττης, ὕδωρ, ἣν θαρσήσῃ αὐτὸ ὁ λυττῶν. *Medicamentum rabiei est aqua, si rabiosus ausit eâ uti.* Verùm quod, ob imaginationem corruptam, canem ajunt conspici in aquis, id perpetuum non est. Sæpius enim ejus rei vanitatem sibi compertam narrat pullus ille Æsculapii, Ioannes Bevervicius, in tertio de Medicina veterum, c. II. Nec, puto, multò meliùs, qui ajunt, non canem quidem, sed se ipsos exhorrescere; quia imaginem sui conspiciant ruben-

* aquam & cupit, & metuit.

† loco ante memorato.

Digitized by Google

rubentium, torvorum, efferorum, vix hominum denique: quod & fieri ajunt intuitu aliarum rerum pellucidarum, ut id proprium aquæ minimè videatur. Sed ecce aliam etiam opinionem. Volunt aliqui, sic rabiei caninæ veneno absumi humorem, ut ab omni deinceps abhorreant humore. Nobis suffecerit hoc loco, ὑδροφοβίαν eam esse melancholiæ genus; ab omni autem melancholia pavorem provenire; & istius melancholiæ hoc esse proprium, quòd ejusmodi metum, aquarum nempe, gignat.

Tertiam vitæ, aut mentis adimendæ rationem consistere dicebamus in noxiis quibusdam quadrupedum partibus, si in cibum potumve adsumantur. Hujus generis est, quòd, si ursinum comedatur cerebrum, ita corrumpere putatur imaginationem, ut quis se ursum credat. Et hoc, & alia, nos Plinius docet lib. VIII, cap. XXXVI: *Cerebro* (ursi) *veneficium inesse, Hispaniæ credunt, occisorumque in spectaculis capita cremant, testato, quoniam potum in ursinam rabiem agat.* Præterea quantopere fel pardalis noceat, arguit, quòd Scythæ eo sagittarum spicula inficere dicuntur, ut certiùs interimant. Illud magis mirandum, fel etiam equinum, ac taurinum sanguinem, esse inter venena: ut Plinii hæc indicant lib. XXVIII, cap. IX: *Damnatur equinum fel, tantum inter venena. Ideo Flamini sacrorum equum tangere non licet; cùm Romæ publicis sacris equus etiam immoletur. Quin & sanguis eorum septicam vim habet. Item equarum, præterquam virginum, erodit, emarginat ulcera. Taurinus quidem recens inter venena est, exceptâ Ægirâ. Ibi enim sacerdos Terræ vaticinatura, tauri sanguinem bibit priùs, quàm in specum descendat. Tantum potest sympathia illa, de qua loquimur, ut aliquando religione, aut loco fiat. Drusus Tribunus plebis traditur caprinum bibisse, cùm pallore & invidia veneni sibi dati insimulare Q. Cepionem inimicum vellet.* De taurino idem dixerat lib. XI, cap. XXXVIII: *Taurorum sanguis celerrimè coit, atque durescit: ideo pestifer potu maximè.* Ac fama fuit, Themistoclem suâ hunc sponte bibisse, cùm, quæ Artaxerxi promiserat, præstare vel nollet, vel posse desperaret. Hinc Aristophanes Equitibus:

> Βέλτιστον ἡμῖν αἷμα ταύρειον πιεῖν.
> Ὁ Θεμιστοκλέους γὰρ θάνατος αἱρετώτερος.
> *Nos bibere tauri sanguinem satius erit:*
> *Themistoclis enim mors mage est optabilis.*

CAPVT LXXIII.

Ichneumonis, & mustelæ usus in muribus captandis Duplex venandi ratio, dolo, & vi. Ad dolum pertinere foveas, quibus capiuntur hippopotami: item retia, quibus lupi; uti & laqueos, & hamum; quo & captantur crocodili: adhæc herbas venenatas, in quibus herba leopardi: *eâ vel allium, vel, quod longè verisimilius putamus, pardalianchen designari. Pardali, si pardalianchen ederit, antidoto esse stercus humanum: quo iccirco gaudet: unde &, eo ab arbore suspenso, sæpius capiatur. Lupos captari, ut pardalianche, sic lycoctono: quam propterea terræ suæ inferri, Lycopolitani, quia lupum colerent, vetuerunt. Vulpes necari nucibus Thasiis sive amygdalis; non quibuslibet tamen, sed amaris: eòque illas certiùs aloë inferire. Modus soporandi lupum pisce blenno: ac ursum cultro necandi, ubi sis armis tectus. Tigres eludi, ac capi, ob ectis clypeis, aut sphæris vitreis. Ut feræ superentur vi, referre plurimùm, cujusmodi sint retia, venabula, & qua parte petantur feræ. De feris maximè efferis exarmandis, & cicurandis. Horatio lux. Interea & a cicuratis magnum sæpe periculum esse. Scoti, sive potius Hiberni, ætate B. Hieronymi, carnibus vescebantur humanis, & quas in sexu utroque partes prætulerint. Unde Ioanni, Caroli Calvi deliciis, tum Scoti, tum Erigenæ, sit cognomentum. Basiliscum odore à mustela, mustelam afflatu à basilisco interimi. Serpentes è specu extrahi, ac necari, odore pantheræ. Utrum idem cervi præstent anhelitu, an odore: ac si odori id tribuendum, isne totius cervi sit existimandus, an solius cornus cervini. Unde ἔλαφος nomen accepisse videatur. Variæ cornus cervini dotes.*

SEd magnæ summo sunt habendæ gratiæ Deo, quòd adversus tot noxias quadrupedes concesserit nobis quadrupedum alias; quarum ope atque auxilio damnum ab iis vitaremus. Fit hoc bifariam. Quædam enim earum hanc operam nobis præstant securis, ac dormientibus: qualis esse felium domi solet, ut antè dictum. Atque uti apud nos felium est usus in muribus captandis: ita apud Ægyptios ichneumonis: cujus catulos iccirco Alexandriæ divendunt rustici. Vulgo *murem Indicum* appellant, ex consuetudine eâ, quâ omnia ex Oriente, aut huic vicinis adlata terris, vocare vulgò *Indica* solemus. Mustela etiam mures non minores modò, sed majores quoque, quos *rattos* dicimus, venatur, ac vorat: estque in his capiendis felicior felibus; quia, ob corporis gracilitatem etiam subit cavernas.

Aliæ item quadrupedes datæ nobis, quæ in venandis quadrupedibus humanam requirant artem, atque industriam: quomodo canum sagacitas, ac velocitas, hominem insimul exigit venandi peritum. Hujus artis beneficio non modò lepores, & cuniculos, timida animalia, capere est: sed etiam ursos, apros, & alia id genus. Fit hoc vel dolo, vel vi apertâ. Doli sunt varii: in his, si, ut Xenophon*, & alii, docent, foveæ superponas virgulta, inque ejus medio emineat palus, à quo anser, vel anas, pendeat. Hujusmodi fovearum mentio est L. XXVIII, qui foveas. D. ad L. Aquiliam. Nec modò locum habent iis in feris, quæ solùm in terris versantur: sed etiam in quadrupedibus amphibiis; ut hippopotamis: quod animal sæpe Nilo in prata exit vicina. Ægyptii igitur, ut Achilles Tatius narrat†, locis iis, quæ fera frequentat, foveam faciunt, in eâ arcam imponunt ligneam, superssternunt cannas, terrámque: fera, non animadverso dolo, decidit in capsam: tum venatores, qui sese abdiderant, accurrunt, & operculum superimponunt

* *lib. de Venat. p. 955. edit. Paris. an. 1625.*

† *lib. 4 de amoribus Clitophontis, & Leucippes.*

imponunt capsæ. Ita animal id vivum abducitur, quod vinculis frustra constringere studerent; imò ob cutis duritiem nec lanceis, aut ferro, vulneretur; unde & *elephantum Ægyptium* dixere. Proximi sanè ab elephanto roboris judicatur.

Præterea fallere est feras retibus, laqueis, hamis. Sic sæpe lupos capiunt retibus; præcipuè terra adeò nivibus contecta, ut in sylvis feras eis sectari non liceat; sed è locis vicinis petere escam cogantur. Eosdem, uti & pardales, capias laqueo, quem funiculo alligaris, à quo pendeat caro. Adhæc, si agnina hamum carne occultàris; ubi assilierit lupus, dum bolum deglutire studet, unco detinetur. Ita vulpes etiam capi, monuit Petrus Crescentiensis lib. x de Agricultura. Crocodilos præterea, ut apud Herodotum est in Euterpe, fallere hoc pacto solent. Hamum circumdabant tergo suillo: quod medio flumini venator immittebat. Hinc ad ripam consistens vivum percutiebat porcellum: cujus grunnitu audito, approperat crocodilus: incidit in tergum suillum: id vorat unà cum hamo: mox hamo attrahitur in ripam: & quia sic quoque abunde molestiæ facesseret, oculi opplentur cœno, ne videat, quid agat venator.

Vt hamorum, sic & falcium, in talibus usus est. Quippe Septentrionales quoque, Olao M. teste *, sub nivibus falces occultant alligatas cadaveri: ad quod dum accurrit lupus, pedes sibi præcidit. [* lib. 18 de gent. Septent. cap. 16.]

Sed multum præterea auxilii est à φαρμάκῳ ἀκωνιτικῷ, atque offis medicatis. Sic enim, ut Xenophon † ait, capere est pardos, & pardales. Herba, qua pardalis strangulatur, exinde, ut antea * quoque dictum, *pardalianches* vocatur. Fortasse est illa, quæ Rhasi vocatur *herba leopardi*. Nam *leopardi*, & *pardi*, sive *pardalis* nomina, vulgò confundi solent. Scio tamen, alios per *leopardi herbam* intelligere *allium*; quia tanta credatur esse antipathia inter animal hoc, & plantam memoratam, ut exeat continuò ædibus, siquando parietes ea sunt illiti: ut item abstineat carnibus cum allio elixis; quod cum leone habere commune, superiùs † ex Plinio * retulimus. Vt tamen pardalianchen potiùs intelligam, facit, quòd hæc proprium à pardali nomen sortita sit: nec, puto, Rhasis interpres, si allium, res vulgata, signaretur, obscuro pardalianchæ nomine appellasset. Neque tam allium nocet, quàm pardalianches; cùm pardalis allio solùm fugetur: pardalianchen comedens, vitam amittat. Redigitur ea herba in pulverem: deinde carnibus istis, quibus gaudent pardales, inspergitur: tum carnes iis objiciuntur, vel suspenduntur locis, ad quæ commeare pardi solent. Sed vide, ut fœcunda rerum natura hîc quoque pardis prospexerit: idque per hominem ipsum. Nihil spurcius merda hominis. At si pardi ederint de carnibus pardalianche infectis, quærunt, quà possunt, stercus humanum: quod hac parte antidoto est: ut ex Aristotele, atque aliis, ostendimus cap. LIX. Imò in alia quoque ægritudine inde medicinam petunt. Sed nec sibi hîc cessandum putavit ingenium hominis. Nam ubi vidit, sic pantheras hominis capi retrimentis, venatorium excogitavit artificium suspendendi ea de arbore sublimi: quò, captæ odore hoc feræ, crebrò assultarent: ac lassatæ tandem eo pacto facilius certiusque conficerentur.

[† lib. de Venatione pag. 995. edit. Paris. ann. 1625.]
[* libri hujus cap. 53.]
[† cap. 53.]
[* lib. 29, c. 4.]

Nec pardalianches modò vitam eripit pardis; unde nomen accepit: sed etiam lupis; de quo auctor est Dioscorides lib. IV Υλικῶν †, cap. LXXXI. [† materia medica.]

Ælianus quoque Hist. de Animal. lib. IX, cap. XVIII ait, prope Nilum crescere herbam dictam λυκοκτόνον, quasi dicas *lupicidam*: quam si lupus calcaverit, convulsionibus moriatur: ac propterea Ægyptiorum illos, qui lupum venerantur, quales sunt Lycopolitani, prohibere, nequis in terras suas hanc importet herbam.

Præter pardalianchen, quam & vulpes necare Dioscorides ait loco paullo ante memorato, iisdem vulpibus letales sunt nuces Græcæ sive Thasiæ, quæ aliter *amygdalæ* dicuntur. De his sic idem Dioscorides ejusce operis lib. I, cap. CLXXVII *: κτείνει δὲ καὶ ἀλώπεκας βρωθὲν σύν τινι· *Enecant & vulpes cum quadam esca devoratæ*. Loquitur autem non de quibusvis amygdalis, sed amaris: ut ex initio capitis cognoscere est. Cardanus lib. VII de rerum variet. cap. XXXIII, ait, nucem siccam esse adeò vulpinis pulmonibus noxiam, ut eas, nisi aquam biberint, occidat. Atqui non videtur id de quibusvis nucibus verum; sed, ut dixi Græcis, iisque amaris. Amaror enim est, qui tantopere vulpibus adversetur. Ac propterea alii censent, facilius certiusque aloë enectum iri. Sanè Cæsar Scaliger exercit. CCXVII, sect. XII: *Nos*, inquit, *vulpeculam, aloë cum carnibus devoratâ, vidimus exstinctam*. [* edit. Paris. sed Wecheliana Saraceni cap. 176.]

Præter quadruplicem, quam exposuimus, rationem, alii etiam sunt capiendi modi. Lupis blenno pisce, offusis tenebris, vertiginem induci, atque ita eos soporari, ex Diophane traditur in Geoponicis Constantino tributis † lib. XVIII, cap. XIV. Quomodo pardales vino decipiantur, dicam inferiùs, cùm agam de quadrupedibus huic, illive numini, sacratis. [† Sed perperam ibi βάλμος pro βάλανος editum.]

Vrsum fallendi hæc ratio adfertur à Conrado Heresbachio in Thereutice *, quam libris de re rustica adjunxit: *Venator armatus aggreditur ursum cultro præacuto accinctus. Vrsus, ubi hominem cernit, mox complectitur prioribus pedibus, veluti brachiis, comprimendo necaturus. Interim venator, tutus armaturâ, cultro cor ursi petit, atque occidit*. Sed hic etiam vis concurrit. [* fol. 370. edit. Colon. an. 1571.]

Simplex dolus est tigridi suos auferendi catulos, quem narrat Jacobus à Vitriaco lib. II Hist. Orientalis, cap. LXXXVIII. Venatores, si insequantur tigrides, in viam projiciunt clypeos vitreos: in quibus hæ feræ, velut in speculo tigrinam cernentes figuram, fœtus suos recuperasse sibi videntur. Vitrum igitur exosculantur, & ut fœtus educant, pedibus tandem frangunt: eos non reperientes, iterum insequi parant: sed interea venatores equo effugerunt in naves: solumque tigridi in equum relictum in litore

Digitized by Google

litore sæviendi est potestas. Albertus Magnus, qui XXX circiter annis post Vitriacensem hunc claruit, objicere jubet sphæras vitreas: in quibus se itidem vident, & globi isti volubilitate suâ hoc præterea commodi habent, quòd, dum rotantur, vivere imagines videntur; ut omnino tigrides sic facilius illudantur. Atque hæc ratio occasionem doctissimo Camerario pulcherrimi præbuit emblematis XXXVI: cujus ea est sententia, sicut tigris fallitur imagine globi vitrei: sic humanum genus plurimùm fallaci rerum imagine deludi. Atque hæc sufficiant de dolo.

Vi capiuntur feræ multifariam: præcipuè vel arcu, sive sagittis, vel venabulo, sive hastâ: proximis autem seculis etiam sclopetis, ut vocant. Sed ut, si fallere retium dolo velis, multum refert, cujusmodi ea sint; (quia rara illa, ac tenuis fili, conveniant lepusculis, modò ita sublimia sint, ut nequeant transilire: sed ad lupos, vel apros capiendos, è crassa cannabe validè esse contexta oportet:) ita in venabulis etiam refert, ut è fraxino sint, aliove ligno duriore, ne duræ illisa cuti frangantur, atque ita destituant venatorem. Præterea interest, qua parte petatur fera. Si ferire voles apri caput, levi flexu irritus sit ictus: quare adigendum telum inter scapulas, qua parte jugulum est. Hanc rem pleniùs explicat Xenophon de Venatione *. Itidem in pardo venabulum adigendum in pectus, corque ipsum: quia alioqui, utcunque vulnus acceperit, recta in venatorem faceret impetum. Atque hoc etiam monitum Iulio Polluci in Onomastico †.

* pag. 993. edit. Paris. an. 1625.

† lib. 5, c. 4.

Cumque magnum sit Dei beneficium, sic necare feras posse: tum verò non minus, quòd foveis, vino, aliter, ut vidimus, vivas capere liceat. Quomodo captas tum exarmare possumus, tum etiam non exarmatas cicurare. De priori sic Lampridius in Heliogabalo: *Habuit leones, & leopardos exarmatos in deliciis: quos edoctos per mansuetarios subitò ad secundam, & tertiam mensam, jubebat accumbere, ignorantibus cunctis, quod exarmati essent, ad pavorem, & ridiculum excitandum.* Ac M. Paulus Venetus lib. II, cap. XVII narrat, magnum Cham inter feras mansuefactas alere leopardos dentibus, ac ungulis relictis, iisque solitum venari.

Sed mansuetarii isti, ut Lampridius vocat, etiam non exarmatos cicurabant. Ac de talibus loquitur Martialis lib. I, epigr. CV:

Picto quòd juga delicata collo
Pardus sustinet, improbæque tigres
Indulgent patientiam flagello:
Mordent aurea quòd lupata cervi:
Quòd frenis Libyci domantur ursi,
Et, quantum Calydon tulisse fertur,
Paret purpureis aper capistris:
Turpes esseda quòd trahunt bisontes.

Subdit deinde de elephantis, ac leonibus. Sed de iis animantibus seorsum antea egimus. Nunc videamus de pardis, tigribus, aliis antea indictis, aut obiter tantùm memoratis.

Ad pardos nonnulli perperam trahunt Horatii locum lib. III, od. XVIII, ubi ait, Nonis Decembribus, quæ Fauno sacratæ, in agro suo Sabino, & bovem ab opere cessare, & pariter pagum sive paganos festum diem agere. Hic fide quorundam codd. pro pago *pardum* reponunt: quod meritò rejecere, qui nasum haberent criticum. Quid enim absurdius, quàm putare, pardos degere in agro Sabino, ac aliàs quidem esse operi rustico intentos: sed, die Fauno sacrato, feriari cum bubus? Interea suppetunt scriptores alii, ex quibus constet, & hæc cicurari animalia. Philostrati est lib. IV de vita Apollonii, cap. XII: *Λέοντες, καὶ παρδάλεις, ἐνίοτε κολακευόμενοι, ἡμεροῦνται, καὶ μεταβάλλουσι τοῦ ἤθους· Leones quandoque, & pantheræ, si mulceantur, mansuescunt, & feros mores immutant.* Cæsar quoque Scaliger Exercitatione CLXXXIX prodit, Cambajæ regem pardis in venatione uti. Sic autem accepimus, si incassum sit venatus, ne fera eò irritata in venatorem ipsum ferociat, pacari solere agno, vel hœdo, quem hoc fine secum domo tulerit venator. Et sanè quod de leonibus suprà * dicebamus, ne cicuratis quidem temere fidendum, id in pantheris etiam locum habet. Nam facilè ad naturam redire, argumento erunt leopardi mas, ac femina; qui, Gesnero referente, post excessum Francisci Galliarum regis, seu negligentiâ, seu malevolentiâ custodis, è cavea dimissi, in sylvas prorupere, nec paucos in via prope Aureliam dilaniarunt. Repertáque tum mulierum cadavera, quibus solas vorassent mamillas, quasi hanc partem delicatissimam putassent. Inque hoc simile Scotorum judicium fuit: qui Beati Hieronymi † tempore ἀνθρωποφάγοι * etiamnum erant, atque in deliciis maximè habebant, virorum quidem nates, mulierum verò ubera. Scotorum autem nomine signavit Hieronymus Hibernos: ac similiter & Ioannes ille, deliciæ Caroli Calvi, à quo Dionysius, cognomento Areopagita, atque alii, scriptores, è Græco redditi supersunt, tum *Scotus* vulgo dictus, tum *Erigena*, hoc est genitus in Eria, sive Eiria, sive Hibernia: quomodo hodieque *Eir-lant*, Belgis dicitur, sive *Ier-lant*; voce *Eir*, vel *Ier*, ex *Iber* κατὰ συγκοπὴν contractâ.

* lib. hujus cap. 53.

† B. Hieron. lib. 2 adversus Iovinianum, pag. 75, edit. Frob. an. 1553.

* hominum comestores.

Nec pantheræ modò mansuefiunt, sed etiam tigres: ut ex Martiale antea vidimus. Ovidii quoque est in secundo de Arte:

Obsequium tigresque domat, tumidosque leones.

Vt Plinius * ait, *Pompejus M. Q. Tuberone, Fabio Max. coss. IV Non. Majas, theatri Marcelli dedicatione, tigrin primus omnium Romæ ostendit in cavea mansuefactam.*

* lib. 8, cap. 17.

Nec à quadrupedibus solùm adversus quadrupedes noxias auxilium habemus; sed etiam serpentes. Quod de ichneumone constat. Ac mustela etiam, de qua superiùs dictum, odore interimit basiliscum. Is autem conspectu, vel afflatu potiùs, necat mustelam. Quare συναποθνήσκοντας, sive *Commorientes*, meritò dixeris. Plinius lib. VIII, cap. XXI, *Basilisco serpenti*

Digitized by Google

mustelarum virus exitio est. Adeò naturæ nihil placuit esse sine pari. Injiciunt eas cavernis, facilè cognitis sola tabe. Necant illæ simul odore, moriunturque, & naturæ pugna conficitur.

Similiter serpentes enecare dicitur panthera. De quo sic Iacobus à Vitriaco, Episcopus, Cardinalis, & Pontificius legatus, Historiæ Orientalis lib. I, cap. LXXXVIII: *Pantheræ tantæ suavitatis odorem de gutture suo emittunt, ut cuncta pretiosa aromata vincat, ac omnes bestias, exceptis serpentibus, qui bono odore necantur, dulcedine spiraminis ad se trahant.* Ubi quod bestias docet pantherarum odore capi, præter eos, quos alibi * adduximus, scriptores, etiam Plutarchus, & Ælianus †, prodiderunt. Quod verò ait, serpentes earum odore è spelæis educi, ac necari; id aliis proditum de cervis A quibus serpentes naribus, & anhelitu, è latebris extrahi, Nicandro traditum in Theriacis, Oppiano in secundo Cynegeticorum, & Basilio in Hexaëmer. Martialis quoque est lib. XII, epigr. XXIX:

* libri hujus cap. 30.
† lib. 2 de Animal. cap. 22.

Cervinus gelidum sorbet sic halitus anguem.

Putabat Ælianus lib. II de Animal. cap. IX, serpentes sponte prodire, anhelitus cervini amore allectos. Sed hæc sententia refellitur naturali illâ inimicitiâ, quæ est inter serpentes, & cervos: de qua Theophrastus lib. IV de caussis Plantarum *, & Oppianus in secundo Κυνηγετικῶν †, & secundo Αλιευτικῶν *. Quare si ab anhelitu est, potiùs is vertiginem adferat serpentibus, ut propterea in aëra prodire liberiorem laborent: quod ex Xenophonte traditur in Geoponicis lib. XIX, cap. V. Fortasse tamen non tam ab anhelitu est, quàm ab odore cervini cornus: quandoquidem Eustathius ait, cervos priùs cornua ad petram atterere, attrituque ea calefacere, ut ἀναθυμιάσεις † protrahat serpentem. Sanè cornus cervini & aliæ traduntur dotes ab Orpheo, sive alio, poëmate de lapidibus. Ac Theophrasti est in fragmento de invidia animalium: Ο ἔλαφος τὸ δεξιὸν κατορύττει κέρας, πρός τε τὰ τῆς φρύνης φάρμακα, καὶ πρὸς ἄλλα πολλὰ χρήσιμον· *Cervus defodit cornu dexterum, medicamentum adversus rubetæ venenum, & ad alia multa utile.* Inter cætera eo prodest, quòd, si accenderis, fugat serpentes: ut est apud Varronem, Plinium, Ælianum, Palladium, Solinum. Adhæc Orum in Hieroglyphicis, & Apollonii scholiasten in II Argonauticῶn.

* cap. 10.
† vers. 231.
* vers. 289.
† exhalatio.

Quamquam, quid si dicamus, quòd prodeant serpentes, non tam esse ab exhalatione cornûs: quàm ab odore, & tum exspiratione, tum transpiratione totius cervi? Neque enim solius cornus ea est vis, ut serpentes fuget, de quo mox dicam pluribus: sed medulla etiam cervina inuncti, aut in pelle cervina somnum capientes, aut aliud quid cervinum secum gestantes, ab serpentibus sunt immunes: ut à Plinio, & aliis, proditum est. Imò & serpentibus pasci dicitur. Unde Tertullianus de Pallio cap. III: *Taceo cervum, quòd & ipse, ætatis suæ arbiter, serpente pastus languescit in juventutem.* Sed pascitur quidem serpente: verùm ajunt sic interiora iis incalescere, ut ad ea refrigeranda opus sit celerrimo cursu peti fontes: atque inde dici psalmo XLI *, I: *Quemadmodum cervus festinat ad fontes aquarum.* Ita non Camius modò enarrat, & Aben-ezra: sed etiam Augustinus, Hieronymus, & Theodoretus. Possis alioquin & simpliciter referre ad sitim ex cursu celeri, ac diuturno contractam, dum venatores, ac canes fugit. Porrò cùm tanta sit hostilitas cervi, ac serpentis: verisimile fit, non tam Græcum ἔλαφος † esse à levitate, quasi ἐλαφρὸς *: quàm ἀπὸ τοῦ ἐλαύνειν, sive ἐλᾶν τοὺς ὄφεις, ab *attrahendo serpentes*; ut est apud Plutarchum in comparatione terrestrium & aquatilium: sive ἀπὸ τοῦ ἐλεῖν τοὺς ὄφεις· *quòd serpentes tollat*; ut est apud Athanasium in Definit. cap. περὶ ἐνεργείας, & Eustathium in Iliad. Δ †. Pro ἐλεῖν apud Etymologum est ἕλκειν. Sed omnino id, ut durius, improbandum.

* al. 42.
† cervus.
* levis.
† pag. 468 edit. Rom.

Etiam adversus quadrupedes noxias aliter nobis Deus consuluit: ut adversus lacertas, quæ & ipsæ in quadrupedibus sunt. Lacertus Indicus, qui dicitur *jxhunpezkin*, usque adeò est venenatus, ut si vel calceatus calcâris, color calceorum prorsus fiat ater, perque calceos venenum cor petat, brevique hominem necet. Ac negant, hactenus veneno isti remedium repertum. Sed vide hîc etiam bonitatem Dei immensam. Non nocet is serpens, nisi attingas. Solùm igitur cauto hîc est opus. Adhæc, simulac conspexeris, lapide, vel ligno interimendi est facultas. Tantùm requiritur, ut ea cædis instrumenta defodias, vel comburas, quia alioqui & ab illis periculum extimescitur. Descriptionem ejus lacertæ, paullo solùm excedentis dodrantem, vide post alios apud Io. Eusebium Nierenbergium *.

* Hist. Nat. lib. 12. cap. 47.

CAPUT LXXIV.

Varia quadrupedum priùs habita esse pro symbolis Deorum, quibus forent consecrata; postea autem pro ipsis culta esse numinibus, saltem à vulgo. Id primò ostensum quadrupedibus, quæ ab universis colerentur Ægyptiis. Uti sunt duo boves, Heliopolitanorum Mnevis, & Memphitarum Apis: item Cynopolitarum canis; adhæc ælurus, sive felis: atque hujus occasione locus Clementis Romani emendatus. Hinc actum de quadrupedibus, quæ à certis colerentur Ægyptiis. Cujusmodi est Saitarum, & Thebanorum ovis; lupus Lycopolitanorum; cynocephalus Hermopolitarum; cebus, sive cercopithecus Babyloniorum juxta Memphim. Quomodo differant, simius, cebus, sive cercopithecus, & cynocephalus: atque unde nomen cebo *sive* cepo *datum, item Hebræorum literæ* Coph: *ac origo vocabuli, quo cebum nuncupant Germani. De leone culto à Leopolitanis, & variæ ejus venerationis caussæ. De cultu capræ, atque hirci, apud Mendesios. A Coptitis comestos capros, sive hircos: at capras divino adfectas honore, ut delicias Isidos. Cur Ægyptiorum alii, ut Mendesii, hircum magis sint venerati: & quanto apud eos caprarii fuerint in honore. Cur Pan Ægyptiis, ac Græcis, effingi soleat capri facie,*

Digitized by Google

facie, ac cruribus. Athribitis cultam mygalen, & cujusmodi hoc animal sit, atque unde nomen acceperit: quæ item divini illius honoris caussæ adferantur. Cur ichneumonem coluerint Heracleotæ: non item illi, qui crocodilum venerarentur. Crocodilum ab Ombitis habitum pro Deo: contra ab Apollonopolitis comedi solitum; & quæ caussa negati honoris divini. Ridicula Ægyptiorum religio, pro felicibus habentium, non eos modò, qui alerent crocodilum: sed etiam à crocodilo devoratos. Caussa cultus Ægyptii petita ab Astrologia judiciaria. De cultu Amasidos in leone.

QUæ de variis quadrupedum generibus, eorumque mirandis, hactenus diximus, elevare animos nostros debent ad contemplationem Dei, qui ea sic condidit. Sed cæcæ nationes multis eorum tribuêre cultum religiosum. Ac priùs quidem ista pro divinis habuere symbolis: nec sapientiores fere progressi sunt ulteriùs. At vulgus paullatim eo est perductum, ut illis, quæ primo pro symbolis duntaxat habita forent, postmodo cultus divinus, tanquam veris numinibus, præstaretur. De hujusmodi quadrupedibus (sed quibusdam aliis animantibus admixtis) sic Strabo scribit in XVII: Τινὰ τῶν ζώων ἅπαντες κοινῇ τιμῶσιν Αἰγύπτιοι, καθάπερ τῶν πεζῶν μὲν τρία, βοῦν, κύνα, αἴλουρον· τῶν δὲ πτηνῶν δύο, ἱέρακα, καὶ ἶβιν· τῶν δὲ ἐνύδρων δύο, λεπιδωτὸν ἰχθὺν, καὶ ὀξύρυγχον· ἄλλα δ' ἐστὶν, ἃ τιμῶσι καθ' ἑαυτοὺς ἕκαστοι, καθάπερ Σαΐται πρόβατον, καὶ Θηβαΐται· λάτον δὲ τὸν ἐν τῷ Νείλῳ τινὰ ἰχθὺν, Λατοπολῖται· λύκον Λυκοπολῖται· κυνοκέφαλον δὲ Ἑρμοπολῖται· κεῖπον δὲ (alii libri κῆπον, vel κῆβον) Βαβυλώνιοι οἱ κατὰ Μέμφιν· ἔστι δ' ὁ κεῖπος τὸ μὲν πρόσωπον ἐοικὼς Σατύρῳ, τ' ἄλλα δὲ κυνὸς καὶ ἄρκτου μεταξύ· γεννᾶται δ' ἐν Αἰθιοπίᾳ· ἀετὸν δὲ Θηβαῖοι, λέοντα δὲ Λεοντοπολῖται, αἶγα δὲ καὶ τράγον Μενδήσιοι, μυγαλῆν δὲ Ἀθριβῖται· ἄλλοι δ' ἄλλο τι· τὰς δ' αἰτίας οὐχ ὁμολογουμένας λέγουσιν. *Sunt quædam animalia, quæ Ægyptii colunt universi: ut de terrestribus tria; bovem, canem, felem: è volatilibus, accipitrem, atque ibim: ex aquatilibus duo, lepidotum* (sive squamatum) *piscem, & oxyrinchum. Sunt & quæ seorsum coluntur. Sic Saitæ, & Thebani, ovem; latum verò, qui piscis quidam est in Nilo, Latopolitani; lupum, Lycopolitani; cynocephalum, Hermopolitani; cepum, Babylonii, qui sunt juxta Memphim. Cepus faciem habet Satyro similem, cætera inter canem, atque ursum: in Æthiopia nascitur. Aquilam Thebani, leonem Leontopolitani, capram & hircum Mendesii, mygalen Athribitæ, alii aliud. Caussas verò adferunt inter se non consentientes.* Dicam de hisce animantibus ordine: sed avibus, & piscibus, in ea, quæ postea dicentur, rejectis. Ac, Strabonis exemplo, primùm loquar de illis quadrupedum, quæ universi colunt Ægyptii. Hujusmodi esse ait, bovem, canem, felem. Bos geminus Ægyptiis cultus. De utroque sic idem Strabo in XVII, postquam de Bubasto, & Bubastica præfectura, dixisset, subdit: Ὑπὲρ αὐτῶν ὁ Ἡλιοπολίτης νομός· Ἐνταῦθα δ' ἐστὶν ἡ τοῦ Ἡλίου πόλις, ἐπὶ χώματος ἀξιολόγου κειμένη, τὸ ἱερὸν ἔχουσα τοῦ ἡλίου· καὶ τὸν βοῦν τὸν Μνεῦιν ἐν σηκῷ τινι τρεφόμενον, ὃς παρ' αὐτοῖς νενόμισται θεός, ὥσπερ καὶ ἐν Μέμφει ὁ Ἆπις. *Supra eam est regio Heliopolitana, ubi Solis urbs est aggeri magno imposita. Solis templum habet, & Mneuim bovem: qui in septo quodam nutritur, & ab Heliopolitanis pro Deo habetur: quemadmodum & Apis à Memphitis.* Nempe uti Romanum, Græcumque vulgus, statuas numinum, propter cultum, qui iis præstaretur, Deos credebat: sic Ægyptium vulgus bovem & Heliopolitanum, & Memphiticum, existimabat Deos. Quod secutus quoque Plinius ait lib. VIII, cap. XLVI: *Bos in Ægypto etiam numinis vice, colitur. Apim vocant.* Et mox: *Sunt delubra ei gemina, quæ vocant thalamos auguria populorum. Alterum intrasse lætum est; in altero dira portendit. Responsa privatis dat, è manu consulentium cibum capiendo. Germanici Cæsaris manum aversatus est, haut multò post exstincti. Cætero secretus, cùm se proripuit in cœtus, incedit summotu lictorum, grexque puerorum comitatur, carmen honori ejus canentium. Intelligere videtur, & adorari velle.* Sed ut vulgus sic existimârit, non tamen id Plinius putavit. Alioqui non cautè adeò loqueretur. *Intelligere videtur.* Nam quis ambigit, quin, quod numen est, intelligentiâ præditum sit? Nempe dubitavit, an non aliquid ei divini ab ipso esset numine insitum, cujus symbolum foret. Saltem sacerdotes, & sapientissimus quisque gentilium, bovem Heliopolitanum non habuere nisi pro symbolo Dei Solis; & Memphiticum pro symbolo Lunæ: ut dictum lib. I, cap. XXIX. De hoc bovis apud Ægyptios cultu etiam legas apud Clementem Romanum in quincto Recognitionum, & tot alios ex Christianis.

Post bovem subdit Strabo de cane, & fele. De canis veneratione est apud Ciceronem in V Tuscul. Iuvenalis quoque est sat. XV: — *Illic Oppida tota canem venerantur, nemo Dianam.*

A Cynopolitanis interim præcipuè cultum, indicat Clemens Alexand. Admonitione ad gentes.

Ælurum, sive felem, ab Ægyptiis cultum, refert Herodotus in Euterpe: atque addit, mortuum domi, solitum saliri, atque ita Bubastim deferri, ut sacra in urbe sepeliretur. De cultura quoque testis Cicero, lib. I de Legg. & lib. I de Nat. Deorum, ac V Tusc. Quæst. Diodorus Siculus lib. I, Iuvenal. sat. XV, & Plutarchus lib. IV Symposiacôn, quæst. V. Etiam cultum hunc inter alios memorat Clemens Romanus, vel alius, vetus, sed supposititius scriptor. Locum apponam integrum ex quincto Ἀναγνώσεων sive Recognitionum libro: *Alii Ægyptiorum bovem, qui Apis dicitur, colendum tradidere, alii Hircum, alii Gattas, nonnulli Ibim, quidam Serpentem, Piscem quoque, & Cepham, & Cloacas, crepitus ventris pro numinibus habendos esse docuere, & alia innumerabilia, quæ pudet etiam nominare.* Ubi per *gattas* planè hic intellige æluros sive feles. Nam posterioribus hoc pacto locuti

sunt

sunt seculis. Imò similiter etiam Græcis, sed mixobarbaris, *γάτος*, & *κάτλα*, *felis*, ut ex Callimachi scholiaste antea dixi: atque idem liquet ex Euagrii lib. VI, cap. XXIV; ubi ait, *αἴλουρον κάτλαν ἡ συνήθεια λέγει*, *consuetudo pro fele cattam dicit*. Porrò, ut obiter de aliis quoque hic memoratis quædam addam, pro *Cæphas*, ut est in Parisina Sonnii editione, rectiùs quidem scripseris *cebos*; de quo inferiùs dicam. Sed enim inter piscem puto, & inanima, non inseruisset medium cebum, simiæ genus. Quare pro certo habeo, in memorato Clementis loco *cepas* legi oportere; ut est in Basileensi illâ, quam antea Sichardus, edente Bebelio, procurârat. Ad plantas igitur, non animantia, id pertinet. Uti nec hujus est loci de cloacis cultis: aut de ventris crepitu; de quo & ex Minucio Felice antea vidimus. Multa etiam animantium alia coluere Ægyptii: sed verum quod de serpente, & bove, dixi; cultum eum sagacioribus fuisse non proprium, sed symbolicum; id in istis quoque locum habet.

Ut Strabonis porrò vestigiis insistam, deinceps videbimus de quadrupedibus, quas civitates quædam Ægyptiæ seorsum coluere: ut Saitæ, & Thebani ovem; teste etiam Clemente Alexandrino Admon. ad Gentes. Iovi itidem Ammoni fuisse arietem sacratum, auctor est Clemens, qui dicitur Romanus, in X Recognitionum. Sed hoc nonnisi ad cultum pertinere symbolicum, satis est apertum. Propriè ajunt cultum à Lycopolitanis esse lupum: quod & Clemens Alex. memorat loco proximè indicato. De Cynocephali cultu est etiam apud Tertullianum in Apologetico cap. VI, & Augustinum lib. II de Civit. Dei, cap. XIII. Sed nec inter veteres convenit, utrùm habitus sit cynocephalus ipse Anubis, vel ejus symbolum: an potius Mercurius, aut symbolum hujus. Pro Anubide facit, quod canino fingeretur capite: unde *latrator* dicitur Maroni VIII Æn. Ac caussam ejus figuræ attulimus lib. I, cap. XXVII. Pro Mercurio, literarum inventore, est, quòd canis ei sacratus, ob sagacitatem. Ideo botanici anethum vocant tum *cynocephali*, tum *Mercurii genituram*. Præterea valde huc facit, quòd Strabo ait, cynocephalum esse cultum ab Hermopolitis: quorum civitas, ut vocabulum indicat, τῷ Ἑρμῇ sive Mercurio sacra fuit. Est autem cynocephalus simiæ caudatæ genus; sed, ut ait Aristoteles *, cercopitheco majus, & efferatius, capite etiam ad canem propiùs accedens; unde & nomen *κυνοκέφαλος*, q. d. *caniceps*. Hodie Itali *babuino*, Galli *babion*, Belgæ *baviaen*, vocitant.

* lib. 2 Hist. Animal. cap. 8.

Post cynocephalum proximè subdit Strabo *κεῖπον*, sive, ut in aliis codd. *κῆπον*, aut *κῆβον*. Aristoteli lib. II Hist. Animal. cap. VIII *κῆβος* vocatur: facitque secundum simiarum genus. Primum enim *πίθηκος*, sive *simia*, quæ caudæ expers, Latinis inde ab attritis clunibus *cluna* dicta, vel *clura*, ut à *γνώμη*, *groma*; à *κνέφος*, *crepus*, unde *crepusculum*; à *cancer*, *carcer*; à *condolium*, *cordolium*; à *τόνος*, *torus*, & similia. Alterum genus ei est *κῆβος*, ut tertium *κυνοκέφαλος*, de quo actum. Ac *κῆβος* quidem ei dicitur *πίθηκος ἔχων οὐράν*· *simia habens caudam*. Ut planè idem sit ac *κερκοπίθηκος* †, secundum illud Martialis *.

Si mihi cauda foret, cercopithecus eram.

† simiarum caudata.
* lib. 14, epig. 202.

De cercopitheci cultu legas & apud Iuvenalem sat. XV, & Lucianum in Deorum Concilio. Nempe cercopitheci divinum aliquid habere visi sunt. Nam animal est valde ingeniosum. Præcipuè eo valent illi, qui ab odore moschi Itali *moschini* vocantur: de quibus Scaliger in Exercitat. & Clusius in Exoticis. Accessit tum exterior hominis similitudo, manibus, pedibus, aliis; quibus, quia in oculos incurrunt, non insistam: tum interior etiam; unde Aristoteles lib II Hist. Animal. cap. IX: *Οἱ δὲ κῆβοι τὰ ἐντὸς διαιρεθέντα ὅμοια ἔχουσιν ἀνθρώπῳ*· *Cebi partes interiores habent similes humanis*. Imo omni hoc simiæ convenire putatur: unde & anatomici, si humanum defuerit cadaver, vivam secant simiam. Et Galenus, opere anatomico, in hac planè sententiâ fuisse videtur. Neque illud magnopere adversatur Alberto Magno; qui in secundo ac vigesimo de Animalibus, diversimodè se habere tradit. Nam sic in plerisque conveniunt, ut discrepent in aliis: quemadmodum ostensum Andreæ Vesalio in præclaro volumine de fabrica corporis humani. Denique & illud ad divinum cercopitheco tribuendum facere honorem videbatur; quod hoc animal variet colorem, horti instar diversicoloribus consiti floribus. Imo inde ajunt ei nomen datum *κῆπος*, hoc est, *horti*: unde postea *κῆβον* fecere. Sed de isto dissentio. Omnino enim *κῆβος*, vel *κῆπος*, est ex Hebræo קוף, Koph, *simia*; ut I sive III Reg. X, 22. Imo & literæ inde *Koph* nomen datum; quia figuram simiæ referat, quæ perticæ insideat. Germanis, & Belgis, hoc animal *meerkatte* dicitur: quod sonat *marinam felem*: *marinam* quidem, quasi trans mare advectam, ut Romani struthionem dixere *passerem marinum*: *felem* autem, Italorum exemplo, quibus vocatur *Gatto maimone*.

Subjungit postea Strabo de leone culto à Leopolitanis. Et sanè, si animali muto hic cultus, seu ille proprius, seu symbolicus, deberet tribui: leoni is præcipuè, quia inter rationis expertia excellit, conveniret. Unde & Persæ Deum suum Mithram, sive Solem, leoninâ effingebant facie. Huc etiam facit, quod apud Plutarchum lib. IV Sympos. quæst. V, legas, Leonem Soli sacratum: sola quia leæna ex quadrupedibus curviungulis fœtum pariat videntem: adhæc quod leo brevissimo contentus sit somno, & dormientis oculi præfulgeant: quod item Leontini, Sole Leonem permeante, reperiant fontes, & lacunas suas nova repletas aqua.

Sequitur apud Strabonem de capræ, & hirci veneratione, apud Mendesios. A quibus hircum fuisse cultum, apud Clementem quoque Alexandrinum legas Admonit. ad Gentes.

Etiam

Digitized by Google

Etiam capras divino coluerunt honore, incolæ urbis Copti: à qua Ægyptiis omnibus nomen hoc datum esse, alibi diximus. Sed sic Coptitæ solent capram ἐκθεοῦν *, ut Isidis ἄθυρμα † putarent: quemadmodum refert Ælianus de Animalibus lib. x, cap. XXIII: Σέβουσι δὲ οἱ Κοπῖται καὶ θηλείας δορκάδας, καὶ ἐκθεοῦσιν αὐτάς· τοὺς δὲ ἄῤῥενας κατεσθίουσιν. ἄθυρμα δὲ εἶναι τὰς θηλείας τῆς Ἴσιδός φασι. *Coptitæ ex capris feris feminas colunt, divinitatem etiam iis tribuunt: mares autem comedunt: feminas verò ajunt esse oblectamentum ac delicias Isidos.* Alii tamen Ægyptii caprum ipsum, sive hircum potiùs, (de quo & apud Maximum Tyrium legas sermone XXXVIII) honore coluere divino. Cujus rei caussam exponit Diodorus Siculus, bibliothecæ suæ libro primo: Τὸν δὲ τράγον ἀπεθέωσαν, καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι τετιμῆσθαι λέγουσι τὸν Πρίαπον, διὰ τὸ γεννητικὸν μόριον. *Hircum inter Deos retulere ob genitale membrum: sicut Græcis propterea ajunt venerationi esse Priapum.* Nempe, ut subdit, quia à membro illo est generatio omnis, eò existimant, hoc esse divinum, & animal id divino honore dignum esse, quod membrosius est cæteris. Sic enim homines gratam Diis mentem testari pro fœcunditate suæ gentis. Atque ante hos ita de eodem Herodotus in Euterpe: Σέβονται πάντας τοὺς αἶγας οἱ Μενδήσιοι, καὶ μᾶλλον τοὺς ἔρσενας τῶν θηλέων· καὶ τούτων οἱ αἰπόλοι τιμὰς μείζονας ἔχουσι. *Capris etiam divinum Mendesii honorem tribuunt: ac magis maribus, quàm feminis. Atque ex iis caprarii præcipuo sunt in honore.* Subdit deinde, ut si caprariorum princeps decesserit, ingens totam Mendesiorum regionem occupet luctus. Imò & iisdem ab hirci cultu nomen esse, ex eo colligitur, quòd ibidem ait, Μένδης Ægyptiis *hircum*, & *Pana*, notare. Ac paullo antè dixerat, Pana, ut Græcis, ita Ægyptiis quoque, pingi ac sculpi caprinâ facie, & hircinis cruribus: utcunque eum crederent formâ similem esse Deorum aliis. Cur verò Pana sic effinxerint, dicam, cum de Naturæ universæ cultu loquar. Addit quoque Herodotus, suâ ætate in Mendesia mulierem propalam coiisse cum hirco: quod non alio fuisse factum, vel permissum, credibile est, quàm ut ea numini hircino gratificaretur, divinamque ex eo prolem conciperet.

* *pro Deo habere.*
† *ludum, & oblectamentum.*

Postremo loco memorat Strabo, mygalen, quam *murem araneum* interpretantur, ab Athribitis habitam pro Deo. Μυγάλη autem dicitur, quasi μυογάλη, ut rectè censet Nicandri scholiastes. Sed perperam ex Amynta tradit, sic vocari; quia ἐκ μυὸς καὶ γαλῆς γίνηται, *ex mure, & mustela generetur.* Ridiculum enim est putare, cum mure mustelam, aut felem, consuescere, vel contrà, cum tantum ea inter animantia dissidium sit. Sed verisimilius multò, inde hoc nomen esse, quia partim murem, partim mustelam, figurâ ac colore referat. De divino hujus animantis apud Ægyptios honore testem quoque habemus Plutarchum lib. IV Symposiacôn, quæst. V. In caussis tanti honoris esse ait cæcitatem, quia tenebras luce antiquiores esse existiment. Item quòd è muribus quintâ nascatur ætate in novilunio: & quòd jecur ejus, decrescente lunâ, deficiat. Ex quibus videmus, qualibus miseræ gentes rationibus inductæ sint ad colendam pro conditore creaturam.

Denique sic argumentum hoc concludit Strabo, alia etiam animantia ab aliis coli. Hujusmodi sunt, ut intra nunc quadrupeda consistam, ichneumon, & crocodilus: de quibus jam erat locutus Strabo ante verba superiùs adlata. Ichneumonem ab Heracleotis cultum dixerat: idemque refert Ælianus lib. x de Animalibus, cap. XLVII, & Clemens Alex. Admonitione, ad Gentes. Nec nisi ob utilitatem aliquam Ægyptiis cultum esse, tradit Cicero in I, de Nat. Deor. Addit Ælianus, ut ichneumones sacri sint Latonæ, & Ilithyæ, sive Lucinæ. Item ut inimicitiæ iis sint cum aspide, & crocodilo. Et sanè, quòd serpentes tollant, quibus tantopere obnoxia est Ægyptus, præcipuè in caussa erat, cur honores iis tribuerentur divini. Iis tamen, qui crocodilum colerent, neglectus ichneumonis cultus fuit: idque quia contereret ova crocodili; imò & ipsos necaret crocodilos. Nam quando se hi rictu diducto, Soli exponunt, ora eorum subit, viscera intrat, eáque exedit, & perforato ventre egreditur. Hoc igitur, ut ichneumonas exosos reddidit crocodili cultoribus; ita contrà commendavit eorum hostibus; quemadmodum Strabo ait in XVII.

Crocodilum pro Deo cultum, præter Strabonem, arguunt Cicero I de Nat. De. & Tusc. V, Diodorus lib. I, Iuven. sat. XV, Plutarchus lib. IV Sympos. cap. V, Ælianus lib. X de Anim. cap. XXI: ubi ab Ægyptiis Ombitis sic ait coli crocodilum, uti à Græcis, & Romanis, Olympios Deos: non item ab Ægyptiis Apollonopolitis, Tentyritarum parte; qui crocodilum oderint, eoque vescantur; sive quòd Typho dicatur ejus formam induisse, sive quòd Psammymiti, justissimi regis, filia, à crocodilo fuerit rapta. De hoc Tentyritarum odio etiam legas apud Strabonem *. Ait verò sic vulgo ferri, uti Psyllis in * *lib. 17.*
Cyrenaica vis inest nativa adversus serpentes: ita & eam esse in Tentyritis contra crocodilos. unde intrepide in aquis urinentur, ac crocodilos pervestigent, atque interimant. Itaque & Romæ, cum in spectaculo essent populo exhibendi, hos aquam ingressos, reti eos eduxisse; ut in aprico spectarentur, posteaque retraxisse in piscinam.

Porrò, præter Heracleoticam præfecturam, etiam Arsinoë, quæ priùs *crocodilorum urbs* dicta, mirum in modum coluit crocodilum, eumque σοῦχον vocabat; ut idem Strabo † re- † *ibidem.*
fert. Atque addit, quomodo à peregrinis ad lacum advenientibus donarentur placentis, carne, mulso: & ut à sacerdotibus, ore ei aperto, placenta vel caro ingeri, mulsum etiam soleat infundi.

Maximus quoque Tyrius dissertat. XXXVIII narrat, ut mulier Ægyptia aluerit fœtum crocodili,

Digitized by Google

codili, ac propterea ab Ægyptiis judicata sit felicissima, ὡς τιθηνουμένη θεόν· *ut quæ nutriret deum*: atque eo non defuisse, qui deum pariter, & nutricem, demulcerent: porro mulieri isti fuisse filiolum paris ætatis, hunc cum crocodilo lusitare solitum: ac bene hoc cessisse, dum crocodilo vires deforent: ubi verò adolevit, exeruisse se ingenium: ut qui nutricis suæ filium devorârit: nec iccirco eam omnia luctu complêsse: nam contrà, inquit, ἐμακάριζε τὸν υἱὸν τοῦ θανάτου, ὡς γενόμενον δῶρον ἐφεστίῳ θεῷ· *felicem putavit filium, tanquam deo donatum domestico.*

Quæ hactenus diximus de cultu quadrupedum apud Ægyptios, ea consistunt intra hanc caussam, quod cultus, qui primò erat symbolicus, paullatim in proprium degenerârit: pro Deorum vero symbolis habita sint ob utilitatem, quam ex iis homines caperent. Unde Tullius quoque in primo de Natura Deorum: *Ipsi, qui irridentur, Ægyptii, nullam belluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt: velut ibes maximam vim serpentium conficiunt. Possum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere; sed nolo esse longior. Ita concludam tamen, belluas à barbaris propter beneficium consecratas.* Loquitur autem de beneficio quod ex animalium natura percipiunt. Sed præterea ratio affertur altera ab natura siderum ex Astrologia ἀποτελεσματικῇ, sive judiciaria. De hac ita Lucianus, de Astrologia libro: Ταῦτα μὲν οὖν Αἰθίοπες ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπέβλεψαν. Μετὰ δὲ, γείτοσιν οὖσιν Αἰγυπτίοισιν, ἀτελέα τὸν λόγον παρέδοσαν. Αἰγύπτιοι δὲ παρὰ σφέων ἐκδεξάμενοι ἡμιεργέα τὴν μαντικὴν, ἐπὶ μεῖζον ἤγειραν, Μέτρα τε τῆς ἑκάστου κινήσιος ἐσημήναντο, καὶ ἐτέων ἀριθμὸν, καὶ μηνέων, καὶ ὡρέων διετάξαντο, καὶ μηνῶν μὲν σφίσι μέτρον, ἡ σεληναίη, καὶ ἡ ταύτης ἀναστροφὴ ἐγένετο· ἔτεος δὲ, ἠέλιος, καὶ ἡ τοῦ ἠελίου περίφορος. οἱ δὲ καὶ ἄλλα ἐμήσαντο πολλῷ μείζω τουτέων. ἐκ γὰρ δὴ τοῦ παντὸς ἠέρος, καὶ ἀστέρων τῶν ἄλλων, ἀπλανέων τε, καὶ εὐσταθέων, καὶ οὐδ' ἅμα κινεομένων, δυώδεκα μοίρας ἐτάμοντο. ἐν τοῖσι κινεομένοισι, καὶ οἰκεῖα ζῶα ἐόντα, ἕκαστον αὐτῶν ἐς ἄλλην μορφὴν μεμιμέαται· τὰ μὲν ἐνάλια· τὰ δὲ, ἀνθρώπων· τὰ δὲ, θηρῶν· τὰ δὲ, κτηνέων. Ἀπὸ τέων δὴ καὶ ἱερὰ τὰ Αἰγύπτια πολυειδέα ποιέεται. Οὐ γὰρ πάντες Αἰγύπτιοι ἐκ τῶν δυώδεκα μοιρέων πασέων ἐμαντεύοντο, ἄλλοι δὲ ἀλλοίῃσι μοίρῃσιν ἐχρέοντο. Καὶ κριὸν μὲν σέβουσιν, ὁκόσοι ἐς κριὸν ἀπέβλεπον. Ἰχθύας δὲ οὐ σιτέονται, ὁκόσοι ἰχθύας ἐπεσημήναντο. Οὐδὲ τράγον κτείνουσιν, ὅσοι αἰγόκερων ἤδεσαν. καὶ οἱ ἄλλοι τἄλλα, ὡς ἕκαστοι ἱλάσκονται. καὶ μὴν καὶ ταῦρον ἐς τιμὴν τοῦ ἠερίου ταύρου σεβίζονται. καὶ ὁ Ἆπις αὐτοῖς χρῆμα ἱερώτατον, τὴν χώρην ἐπινέμεται. καὶ οἱ ἐκεῖ μαντήϊόν τε ἀνάπτουσι, σημήϊον τῆς ἐκείνου τοῦ ταύρου μαντικῆς. *Hæc in cœlo perceperunt Æthiopes: postea finitimis Ægyptiis imperfectam artem tradiderunt. Porrò Ægyptii divinandi rationem, quam ab illis dimidiatam acceperant, in majus provexerunt. Quippe qui mensuram etiam, ad quam unaquæque stella movetur, indicarint. Ad hæc annorum, mensium, ac temporum numerum instituerunt: atque hi quidem lunâ, ejusque conversione, menses metiuntur: annum verò Sole, ejusque circuitu, definiunt. Illi etiam his longè majora commenti sunt. Nam ex universo cælo, reliquisque stellis, inerrantibus, & fixis, neque simul moventibus, duodecim partes effecerunt: in his etiam, quæ moventur, & unamquamque suis animantibus repræsentarunt, partim marinis, partim hominibus, partim feris, partim volatilibus, partim pecudibus. Unde & sacra Ægyptiorum varie fiunt. Neque enim omnes Ægyptii ex omnibus partibus divinabant; sed aliis alii utebantur partibus. Itaque arietem colunt, qui ad arietem spectant; piscibus non vescuntur, qui pisces annotarunt. Nec hircum occidunt, qui capricornum noverunt: & alii alia, prout singuli venerantur. Quin etiam Taurum in cælestis Tauri honorem colunt. Nam Apis apud illos, res imprimis sacra, regionem depascit: & qui eam incolunt partem, oraculum quoque dicarunt: signum videlicet divinationis, quam à cælesti Tauro petunt.* Ac subjungit deinde, quomodo postea etiam hanc artem sint aggressi Libyes, apud quos oraculum est Iovis Ammonis, qui arietis formâ colebatur: atque in hoc etiam cæli rationem haberi, cùm aries dux sit duodecim zodiaci signorum. Nec Babylonios ista ignorâsse, imò si ipsis de se creditur, hanc ab iis doctrinam accepisse Ægyptios.

Postremo illud loco adjungam, fuisse etiam, cùm revera quadrupes coleretur ab Ægyptiis; sed cultores se arbitrarentur animam colere humanam. Exemplum habemus apud Philostratum lib. v de vita Apollonii Tyanei, cap. xv: ubi narrat de leone mansuetissimo, quem Alexandrinis esse Amasin regem persuaserit Apollonius: unde οἱ ἱερεῖς ξυνελθόντες, ἔθυσαν τῷ Ἀμάσιδι, καὶ κοσμήσαντες τὸ θηρίον στρεπτῷ, καὶ ταινίαις, παρέπεμπον ἐς τὴν Αἴγυπτον αὐλοῦντες καὶ ὑμνοῦντες, καὶ ἐπ' αὐτῷ ᾄδοντες· *sacerdotes convenientes Amasidi sacrificarunt, & belluam torquibus, vittisque redimitam in interiorem misere Ægyptum, ante ipsum hymnos, & carmina, decantantes.* Hæc illi, cùm Apollonius suasisset, ut leonem deportarent Leontopolim, inque templo collocarent: quia foret indignum, regem maximum, in belluam regiam conversum, mendicando victum quærere.

CAPUT LXXV.

Figmentum gentilium de asini, ac suis veneratione apud Iudæos: & quam ejus rei rationem, de sue quidem Plutarchus, de asino autem, præter eum, Tacitus adducat. Unde opinio fluxerit de asino Iudæis in summa siti aquam monstrante. Etiam Gnosticis hæreticis cultum utrumque tribui: imò asini illum omnibus Christianis, qui & inde asinarii vocabantur, & quam monstrosa Christum figurâ depinxerint inimici nominis Christiani. Vera caussa, cur suem adorasse fingantur Iudæi. De suis veneratione apud Cretenses; simiæ apud Pithecusios, imò hodieque apud Indos Orientales, bovis itidem apud Indos. De mustelæ cultu apud Thebanos, ovis in insula Samo, lupi Delphis, leænæ apud Ambraciotas: deque

Digitized by Google

deque caussa venerationis istiusmodi. Terrestris echinus colebatur à schola Zoroastris. De Mussitis murem honorantibus. Apollo μυοκτόνος, & Σμινθεύς.

HÆc de Ægyptiis. Nunc ad gentium alias transeo. Vbi inclyta Iudæorum natio deposcit, ut primùm de se videamus. Si gentibus credendum, & hi suem, atque asinum, coluerunt. Vnde Petronius Arbiter:

Iudæus licet & porcinum numen adoret,
Et cilli summas advocet auriculas.

Vbi in aliis pro *cilli* est *cœli*: quomodo simile fuerit huic Iuvenalis sat XIV:

*Nil præter nubes, & cœli numen * adorant.*

* *alii*, cæli lumen *legunt. Sed* cæli numen *dixerit, ut* urbs Antiochiæ. *Itaque sententia sit, cælum, quod & iis numen, invocant.*

Sed magis placet *cilli*: quod Pithœi editio † expressit. Quippe *cillus* est asinus. Hesychius: Κίλλαι, ἀστράγαλοι, ἢ ὄνοι. Et mox: Κιλλὸς, ὄνος. De cultu ejus sic Democritus historicus apud Suidam *: Χρυσῆν ὄνου κεφαλὴν προσεκύνουν, καὶ κατὰ τριετίαν ξένον ἀγρεύοντες προσέφερον, καὶ κατὰ λεπτὸν τὰς σάρκας διέξαινον, καὶ οὕτως ἀνῄρουν· *Asini caput aureum adorabant, tertio quoque anno capiebant hospitem, eumque offerebant. carnes item dissecabant minutatim, atque ita interficiebant.* Ab Apione etiam Plistonice, qui & Polyhistor dictus, ac cymbalum mundi à Tiberio Cæsare vocabatur †, objectum Iudæis fuit ab Antiocho Epiphane, repertum fuisse caput asini aureum, quod à gente coleretur. Sed eum abunde refellit Flavius Iosephus, opere eo, quod adversus nobilem hunc grammaticum scripsit. Cur verò Iudæi utrumque id animal honorarent, rationem hanc adducit Plutarchus lib. IV Sympos. quæst. V: Καὶ ἴσως ἔχει λόγον, ὡς τὸν ὄνον μὲν ἀναφήναντα πηγὴν αὐτοῖς ὕδατος τιμῶσιν· οὕτως δὲ τὴν ὗν σπόρου καὶ ἀρότου διδάσκαλον γενομένην. *Ac fortasse id ratione nititur, ut sicut asino, quia fontem iis aquæ commonstravit; sic & sui, quia sationis & arationis est magistra, cultus apud eos sit religiosus.* Eodem refer Taciti illa in quincto Historiarum: *Sed nihil æquè, quàm inopia aquæ, fatigabat. Iamque haud procul exitio, totis campis procubuerant; cùm grex asinorum agrestium, e pastu in rupem nemore opacam concessit. Secutus Moses, conjecturâ herbidi soli, largas aquarum venas aperit.* Et paulo pòst: *Effigiem animalis, quo monstrante errorem sitimque depulerant, penetrali sacravere.* Cum verò Tacitus, ac Plutarchus, dicant, hunc asini cultum ex eo traxisse originem, quòd Iudæi, asino monstrante, aquas repererint; concinnè satis conjectabat Nicolaus Fullerus in Miscellaneis Sacris †, inde hoc esse, quòd, ut legere est Genes. XXXVI, 24, Ana, cùm pasceret asinos Sibeonis patris sui in deserto, invenerit ימים *jamim*; sive terminatione Syrâ ἰαμείν. Quippe, ut Hieronymus Quæstionibus Hebr. in Genesin ait, *nonnulli aquas calidas, juxta Punicæ linguæ viciniam, quæ Hebrææ contermina est, hoc vocabulo signari putant. Alii putant, IAMIM maria appellata. Iisdem enim literis scribuntur Maria, quibus nunc hic sermo descriptus est. Et volunt, illum, dum pascit asinos patris sui in deserto, aquarum congregationes reperisse: quæ, juxta idioma linguæ Hebraicæ, Maria nuncupatur: quòd scilicet stagnum repererit. Cujus rei inventio difficilis est.* Imò Diodorus quoque Tarsensis, expositione in Genesin, ait: Ὁ Σύρος, καὶ ὁ Ἑβραῖος, τὸ ἰαμεὶν ὕδωρ βούλονται λέγειν· ἀντὶ τοῦ εὗρε πηγὴν ἐν ἐρήμῳ· *Syrus, & Hebræus, Aquam Iamin vocare solent: ut sit sensus, invenit fontem in deserto.* Hæc si interpretatio placet (nam alii ימים *mulos* exponunt, & asini cum equa congressum ab Horæo principe repertum arbitrantur) necesse sit dicamus, quod de aquis ab Horæo repertis proditum erat ab Mose, id spisso fuisse attributum errore ipsi legislatori Mosi.

† *in veterum poetarum epigrammatis.*
* *in* ἰουδ.
† *Plin. præfat. hist. nat.*
† *lib. 3. cap. 8.*

Iudæorum exemplo Gnostici etiam dicuntur utrumque animal coluisse. Saltem Deum Sebaoth utrâque expresserunt figurâ. De quo sic Epiphanius: Φασὶ δὲ τὸν Σαβαὼθ οἱ μὲν ὄνου μορφὴν ἔχειν, οἱ δὲ χοίρου· *Ajunt autem Sabaoth, hi quidem asini, illi autem porci, habere figuram.*

Imò calumnia hæc de asinini capitis cultu in veros etiam derivata est Christianos: ut indicat Minucius in Octavio: *Audio eos, turpissimæ pecudis, caput asini consecratum, ineptâ nescio qua persuasione, venerari.* Atque inde sunt dicti *asinarii*; ut indicat Tertullianus in Apolog. cap. XVI. Imò Christus inde à quodam nebulone pictus auribus asininis, pedum altero ungulato, librum gestans, ac togatus, cum hujusmodi inscriptione, DEVS CHRISTIANORVM ONONYCHITES: ut ibidem legas, & adversus Nationes lib. I, cap. XIV. Sed de extrema inscriptionis voce non consentiunt codices. In editis quidem est *ononychites*: sed MSSi habent *onocholtes*, *œnocholtes*, *Onochoetes*, *onochoitis*, *onochorsitis*, *onochotasis*. *Onocorsites*, propter Vaticanorum codd. auctoritatem, in quibus ita perscriptum, comprobat socer meus Franciscus Iunius: ut sit ἀπὸ τῆς τοῦ ὄνου κόρσης, *ab asinino capite.* Iacobus Gothofredus I. C. *onochoëtes*, quasi dicas, τοῦ ὄνου χοητὴς, *asini sacerdos*, voce ex eo ficta, quòd χοαὶ sint *sacrificia.* Nic. Rigaltius prætulit ὀνογενέτης, hoc est, *asininæ prosapiæ.* Alii item aliud excogitarunt. Hæc de asini cultu.

Quod verò suem quoque coluisse Iudæi dicuntur; id, puto, inde ortum, quòd Iudæi porcinâ abstinerent. Nempe ita colligebant gentiles, cum Iudæis esse comparatum, uti cum Ægygtiis; qui, quæ animalia adorarent, ea minimè comederent. Sed si, quia Iudæi non vescerentur sue, eò pro numine eam coluisse existimandi: idem dicendum sit aliis de multis animantibus, quibus itidem iis lege fuerat interdictum.

Verum forsan, eam esse cultam à Cretensibus. De quo sic Athenæus lib. IX: ἱερὸν ἐστι τὸ ζῶον παρὰ Κρησὶν, *sacrum est hoc animal Cretensibus.* Ac deinde: διὸ πάντες τὸ ζῶον τοῦτο περισσέμνον ἡγοῦνται. *propterea omnes animal hoc censent summa veneratione dignum.* Addit & carne suillâ abstinere. Interim, si non aliud argumentum erat, unde religiosè eum coli Cretensibus colligerent: sanè nihil de veritate hujus rei spondere ausim. Neque Athenæus, sive apud eum Agathocles, aliud dicit, quàm Cretenses esse suem vene-

Digitized by Google

veneratos. Atqui non solùm Deos, sed eorum quoque symbola, venerabantur gentiles.

Etiam in Ægyptiis ad Pithecusios pervênit simiarum cultus: qui proprius quidem vulgo; prudentioribus, credo, nonnisi symbolicus fuit. Cognoscere hoc est è vigesimo Diodori: qui clarè quidem ait, habitas ab iis pro Diis: verùm addit, ad modum, quo canes ab Ægyptiis: at qualis fuerit veneratio canis apud Ægyptios, antea vidimus. Verba Diodori sunt ejusmodi: Τὰς αὐτὰς οἰκίας οἱ πίθηκοι κατῴκουν τοῖς ἀνθρώποις, θεοὶ παρ' αὐτοῖς νομιζόμενοι, καθάπερ παρ' Αἰγυπτίοις οἱ κύνες. ἔκ τε τῶν παρεσκευασμένων ἐν τοῖς ταμείοις τὰ ζῶα τὰς τροφὰς ἐλάμβανον ἀκωλύτως ὁπότε βούλοιτο. καὶ τὰς προσηγορίας δ' ἐτίθεσαν οἱ γονεῖς τοῖς παισὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τῶν πιθήκων, ὥσπερ παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῶν θεῶν. τοῖς δ' ἀποκτείνασι τοῦτο τὸ ζῶον, ὡς ἠσεβηκόσι τὰ μέγιστα, θάνατος ὥριστο πρόστιμον. διὸ δὴ καὶ παρά τισιν ἐνίσχυσεν ἐν παροιμίας μέρει λεγόμενον ἐπὶ τῶν ἀνατεινομένων, ὅτι πιθήκου αἷμα πεπώκασιν· *Easdem domus simiæ, quas homines, frequentant: & pro Diis habentur apud illos, ut apud Ægyptios, canes. Paratos etiam in cellis penariis cibos, quando libet, nemine prohibente, hæ bestiæ sumunt; nominaque, ut plurimum, à simiis, sicut apud nos à Diis, parentes liberis suis imponunt. Qui animal hoc interfecerint, in eos, ut nefariæ impietatis reos, supplicio capitis animadvertitur. Ideo apud nonnullos proverbii vicem obtinuit, quod in magnifice se efferentes dicitur, Simiæ cruorem bibisti.*

In Orientali quoque India cercopithecus coli prædicatur. Atque hoc Balbus in Itinerario suo, quod Italicè scripsit, ex eo colligit, quòd itinere à Mecao ad Pegu inter idola, quæ *Pagodi* Indis vocantur, repererit multa cercopithecorum simulachra: ac circa templa, quæ iisdem *Varrelle* nuncupantur, cercopitheci serventur alligati. Divinum autem honorem promereri creduntur, quòd usque adeo homini, præcipuè manuum ac pedum ratione, similes sint. Maffæus quoque in primo Historiæ Indicæ commemorat fanum pulcherrimum simiæ dicatum. Ac Ioannes Hugo Linschotanus narrat, ut Lusitani anno cIↃ IↃ LIV, capta insula Scylon, non contenti eam vastasse, etiam templum in vertice *Pico d'Adam*, sive montis Adami, spoliare proposuerint: sed nihil repererint præter cistulam auro gemmisque insignem, in qua simiæ dens asservaretur: hunc igitur abstulisse, magno cum dolore regulorum ejus loci: emissosque ab iis legatos, qui Lusitanis pro dente eo offerrent septingenta ducatorum millia: nec abhorruisse ab venditione Lusitanos: sed dissuasum id iis ab episcopo suo Gasparo; qui nefarium ajebat, hoc pacto fovere horrendam Indorum idololatriam: eoque dentem eum cremasse, ac cineres projecisse in fluctus marinos.

Etiam bovis cultus ab Ægyptiis ad Indos dimanavit. De quibus hunc in modum Scaliger adversus Cardanum Exercit. CCLVIII, sect. I: *Quemadmodum Isis olim ab Ægyptiis; ita nunc ab Indis, qui Cuchin regnum incolunt, Bos peculiari cultu pro Deo habetur, & nuncupatur Tambaran. Cui veteri cultui novus hic ut respondet: ita priscum Græcorum institutum novi memoriâ repræsentatur in Coloim; quæ ab illis locis haut multùm distat orientem versus. Ibi namque oleo peruncti palæstris exercentur.* Sed ad antiquos scriptores, & idololatras, redeamus.

Mustelas coluere Thebani, quia Galanthis, quæ in mustelam conversa, Alcmenæ parturienti opem tulerit. Fabulam narrat Ovid. lib. IX Metamorph.* Deque hoc cultu ejus religioso etiam Ælianus tradit lib. XII de Anim. cap. V; ubi & eandem adducit caussam. Nihil igitur affinxit Thebanis Clemens Alexandrinus in Προτρεπτικῷ: ubi idem de ridiculo hoc Thebanorum cultu legas. Atque addit Clemens, etiam Samiis oves cultas. Fortasse tamen nec isti coluere eas, ut Deos; sed tantummodo honorarunt, ut anathemata. Nam Ælianus lib. XII Hist. Animal. cap. XL, sic ex Aristotele scribit: Σαμίοις χρυσίον (ἱερὸν) κλαπὲν πρόβατον ἀνεῦρε, καὶ ἐντεῦθεν Μανδράβολος ὁ Σάμιος τῇ Ἥρᾳ πρόβατον ἀνάθημα ἀνῆψε· *Samiis aurum* (sacrum) *furto sublatum ovis invenit. Quare Mandrabolus Samius Iunoni ovem consecravit.* Sanè anathemata, Diisque sacrata, non habentur pro Diis ipsis. Narrat autem Ælianus ibidem, ex Polemone, Delphis lupum coli (τιμᾶσθαι simpliciter ait:) idque quia indicium sacri fecerit auri furto surrepti, inque Parnasso defossi. Item ut Ambraciotæ honorent leænam, velut vindicem suæ libertatis. Nam, qui tyrannidem apud illos invaserat, leænæ catulis suis cinctæ obviam factus, ab ea est discerptus: ut inibi Ælianus testatur. Eoque respexit Ovidius in Ibin:

Fœta tibi occurrat patrio popularis in arvo,
Sitque Paphageæ caussa leæna necis.

Vbi tyranno nomen facit Paphages: nisi is Phayllus; eoque *Phaylleæ* rescribendum: quod Ianus Parrhasius † censet. Porrò hic quoque Ælianus de Ambraciotis dicere est contentus, τιμῶσι*: etsi Gillius reddiderit, *summâ religione colunt*. Interim Gillio favet Clemens Alexandr. qui in Protreptico, ut dixi, tradit, oves pro numine habitas à Samiis, item mustelas à Thebanis. Vbi de Ambraciotis quidem nihil: sed cùm Ælianus jungat Ambraciotas, & Samios; idem honoris genus utrobique intelligendum videtur. Et, credo, sapientes ovem, lupum, leænam, ut anathema, honorarunt: vulgus insipiens coluit, ut numina. Nec enim video, ut aliter sua constare fides possit Clementi. Vel putandum, Clementi imposuisse Græcos ipsos: qui per calumniam ista de aliis prodidissent. Idem dixero, tum de terrestri echino; quem tota Zoroastris schola imprimis veneratam; ut refert Plutarchus lib. IV Symposiacôn quæst. V: tum de muribus religiosè cultis; de quibus illud apud Philastrium † legere est, *Musoritæ sunt quidam nomine, qui sorices colunt.* Hoc absurdum primâ facie videatur; quia, Magorum

* fab. 6.

† epist. 8, quæ ad Bartholom. Lovaniensem.

* honorant.

† catal. hæret.

Digitized by Google

rum judicio, mures sint invisi Deo: ut est apud Plutarchum περὶ φθόνυ καὶ μίσυς, & in Symposiacis lib. IV, quæst. V. Sed non omnem gentium religionem metiri convenit ex Magis. Constat enim, mures Troadis incolis magno fuisse in honore, quia in bello hostilium arcuum nervos corrodendo corrupissent: ut est apud Aristotelem in secundo Rhetoricorum. Mures item sacri Tenediis, teste Heraclide Pontico ‡. Verùm & alias cultus ejusce caussas refert Ælianus lib. XII de Animalibus, cap. V. Nec propterea censeo, habuisse eos pro Diis; sed animalculis Apollini gratis: qui cum Troadis incolis faventior foret, per eos arma hostium corruperit. Itaque Apollinem ipsum hinc vocarunt μυοκτόνον, quasi dicas, per mures interfectorem; ut est apud Eustathium in Iliad. A. Item inde *Sminthea* dixere ἀπὸ τῶ σμίνθων. Sic enim mures genti illi vocabantur. Plura de hoc diximus Oratoriarum Institut. lib. III, cap. II, sect. II.

‡ *Lud. Nonius in Græcia p. 244. c.*

CAPUT LXXVI.

Acceditur ad aves, ac primò ad aquilam, avium reginam: quæ, ridiculâ quorundam opinione, eò cum trochilo certamen habet, quia & is rex nominetur. Trochili sollertia. In Scripturis sacris aquila symbolum regis. Cur ea Iovis armigera statuatur à poëtis. Usus ejus in auguriis gentium, & consecrationibus Cæsarum, & quid in somniis designet. Cur effingatur regiis, & triumphantium insidens sceptris. Sua legioni cuique aquila. Sed primitus legionis etiam signa fuere lupus, sus, minotaurus; & quid iis significatum: item equus, aper. Primus C. Marius, rejectis signorum aliis, legionibus aquilam dicavit. Lucani locus expensus. Quid aquilâ bicipiti significatum. De aquilæ magnitudine, robore, velocitate.

A quadrupedibus nunc gradum capesso ad aves: quarum rex * est aquila: quamquam & nomen id trochilo sit attributum. Imò Aristoteles lib. IX Hist. Animal. cap. XI refert, vulgò fuisse persuasum, aquilæ eò cum hac avicula esse certamen, quia καλεῖται πρέσβυς, καὶ βασιλεύς, *vocatur senator, & rex*. Sed ridiculum est putare, aquilam scire, *regis* nomine vocari trochilum ab hominibus Græcis; ac propterea credere, aviculam illum regnum affectare. Nec sanè id nominis convenit trochilo. Solùm enim laudari meretur, quòd sit εὐβίοτος, seu *boni victus*: quodque imbecillitatis sibi conscius, lateat inter fruteta. Hoc enim τεχνικὸν, sive *sollertem*, arguit; ut ibidem ait Aristoteles. Sola igitur aquila esto ἀρχὸς οἰωνῶν, *princeps avium*, ut Pindarus vocat Isthm. od. VI: sive οἰωνῶν βασιλεὺς, *avium rex*, ut idem nuncupat in Olymp. Ipseque Pindarus propterea se *aquilam*, ut lyricorum principem; æmulum suum, Bacchylidem, *gracculum*, nuncupabat. Imò in Scripturis ipsis aquila symbolum est regis: ut cùm, per aquilas duas, Nabuchodonosor, Chaldæorum rex potentissimus, & Pharao Ægyptius, intelliguntur, apud Ezechielem cap. XVII. Ob hancce aquilæ excellentiam, Iovi eam, ut summo Deorum, dicarunt: imò ejus dixere armigeram; unde fulmen trisulcum pedibus gestantem fingunt. In auguriis quoque illi attributus est principatus. Ac jam Homericâ ætate, si à dextra alis expansis perstrepuisset; boni ominis putatum. Eadem Tarquinio Prisco imperium, Alexandro M. victoriam: at Tarquinio Superbo, & Dionysio Siculo, imperii amissionem dicitur portendisse. Etiam Iovis hanc alitem aliis prætulere in imperatoribus consecrandis. Nam, ut est apud Herodianum lib. IV, simulac rogo subjicerent ignem, aquila soluta è rogo petebat æthera, quæ in cælum animam deferre imperatoris credebatur. Atque idem Dioni traditum lib. LVI; ubi de funere agit Augusti. Ac propterea in nummis vett. cernas parte unâ effigiem imperatoris; alterâ aquilam, cui insideat imperator: inscriptioque est ejusmodi; CONSECRATIO. S.C. Unde liquet, cur somniorum interpretes putarint; regibus hoc, & viris principibus, mortem portendere, si somniarint, se aquilâ vehi: ut videre est Artemidori lib. II, cap. XX. Et hæc sacra spectant gentilium.

* *rex Græcis, quibus dicitur ὁ ἀετός: sed regina Latinis, quia aquila est muliebris generis.*

Præterea, ob eandem caussam, figurâ ejus significarunt imperii potentiam, ac majestatem. Quippe hinc alitem eam effinxere insidentem sceptris regiis *; uti & eburnis apud Romanos triumphantium scipionibus: unde Iuvenalis sat. X:

* *Dionysius lib. 3. Livius l. 9. Plutarchus in Romulo.*

Da nunc & volucrem, sceptro quæ surgit eburno.

Prudentii quoque est περὶ στεφάνων:

Aquila ex eburno sumit arrogantiam
Gestator ejus.

Et adversus Symmachum lib. I:

Post trabeas, & eburnam aquilam, sellamque curulem.

Eàdem de caussa Romanis in primâ legionis cohorte (satis notum, decem † in legione quaque fuisse cohortes, quarum singulæ, cùm legio sex millium foret, sexcentos pedites complecterentur) pro signo erat aquila; cujus custodia erat penes primipilum, sive primum triariorum centurionem: quem ad honorem fere è primo principe; uti ad primum principum centurionem à primo hastato, pertingebant. Aquilæ hujus sese expandentis effigies, hastæ præpilatæ suffixa, gestabatur in acie. Primitus quidem hoc primum legionis signum variabat. Nam interdum erat lupus: atque hoc in honorem lupæ, quæ Romulum & Remum, Urbis conditores, aluisset. Interdum sus; ut in quinctâ legione; quoniam, ut Festus tradit, bella omnia gerantur propter pacem; cujus conditiones, porcâ cæsâ, iniri solent. Interdum Minotaurus; quia, ut hic in labyrintho latuit, ita ducum militarium consilia cunctos debeant latere. Auctor Festus, & Vegetius lib. III. Primus autem C. Marius, is qui septies consul fuit, rejectis signorum aliis, in quibus & equus, & aper, aquilam legionibus dicavit; Plinio teste, lib. X, cap. IV. Quot igi-

† *L. Cincius apud Agell. lib. 26, cap. 4.*

Digitized by Google

tur aquilæ, tot legiones. Incautéque Lucanus lib. I:

Vt notæ fulſere aquilæ, Romanaque ſigna.

Nam cum Cæſar Ariminum caperet, una ſolùm ei legio aderat. Niſi poëtam per συνεκδοχῇ numeri malis excuſare. In nummo veteri videas aquilam bicipitem, argumentum legionum duarum in unam coalitarum.

Nec cum Herodes M. majori portæ templi à ſe exſtructi aquilam impoſuit auream, aliud voluit exhibere, quàm ſymbolum Romani imperii: nempe quia Iudæa eſſet in provinciam redacta, & à Romanis ipſe imperium accepiſſet. Sed Iudæi quidam adoleſcentes, à magiſtris ſuis impulſi, eam detraxere; quia Moſaicæ legi adverſetur muti animantis conſecratio. Vide Fl. Ioſephum lib. XVII Antiq. Iud. cap. VIII, & lib. I belli Iudaici, cap. XXI.

Poſterioribus verò temporibus biceps aquila ſignum fuit diviſi Romanorum imperii in orientale, & occidentale: quod non, uti Wolphangus Lazius putabat, jam ætate contigit Conſtantini Magni; qui imperium quidem tranſtulit Byzantium; ſed ſic, unum ut eſſe imperium perſiſteret: nec demum imperante Karolo Magno; hanc licet opinionem etiam ſecutus Vlyſſes Aldrovandus in primo Ornithologias *: ſed à temporibus Honorii, & Arcadii: quorum culpâ imperium ita debilitatum, ut intra ſeculum in Occidente ſub Momyllo ſit Auguſtulo amiſſum: nec niſi trecentos poſt annos, & viginti quatuor, inſtauratum ſub Karolo M. Nec Romani ſolùm imperii, ſed multorum etiam regum, ac principum, aquila ſignum fuit gentilitium: nempe illum ad modum, quo Aventino, Herculis proli, gentis ſuæ inſigne erat hydra ſerpentibus cincta: ut poëta ait VII Æneid.

* pag. 92.

— Clypeoque inſigne parentum
Centum angues, cinctamque gerit ſerpentibus hydram.

Vbi etiam videmus, clypeo fuiſſe inſignia inciſa. Qui mos, & vetus, & poſtea diu permanſit. Inde etiam clypeo nomen putatur: nempe ἀπὸ τοῦ γλύφειν, quod eſt *ſculpere, cælare.* Hodieque ab iſto more inſigne gentilicium *armorum* † nomine nuncupatur.

† Germanis enim wapen.

Cauſſam aquilæ tantopere celebratæ in quatuor iſtis ſtatuimus: primùm magnitudine corporis cum ſummo robore conjunctâ: hinc volatu ſublimi ac celeri: tum acrimoniâ viſus: præterea prudentiâ, & animi magnitudine. Dicemus ordine de ſingulis.

Magnitudinem quod attinet, Athenæus in V Dipnoſoph. refert, in pompa Ptolomæi Philadelphi viginti fuiſſe aquilas cubitalis magnitudinis. Geſnerus narrat, inter Miſnam, & Dresdam, Germaniæ urbes, viſos in nido, tres patulas ſuper quercus expanſo, pullos totidem; quorum maximus, cum alas extenderet, iis adæquarct ſeptem ulnarum menſuram.

Robore eſt ingenti: ad quod plurimùm conferunt roſtrum aduncum, & ungues incurvi; quales etiam inter quadrupedes leoni. Præcipuè autem hoc robur ei eſt à nervis; non carne, quæ pro corpore ei non adeò multa eſt: interea & hæc pondus addit.

Roboris hujus argumentum habemus, quòd non oves ſolùm; ſed etiam cuſtodes earum canes, dilaniat. Serpentes quoque vincit: de quo ſic, præter alios B. Ambroſius lib. de Salomone, cap. II: *Avis iſta inimica ſerpentum eſt: quos cùm in aëre, alarum remigio ſubvectando, ſupportat, hos obunco roſtro, & armatis quaſi quibuſdam telis, pedibus ſuis lacerat ac divellit: quos cum devorat, calore ſuo interno noxium illud virus exſtinguit.* Nec modò ſerpentium minores; ſed dracones ipſos, vincit, necatque. Vnde Horat. lib. IV, od. IV:

— Mox in ovilia
Demiſit hoſtem vividus impetus:
Mox in reluctantes dracones
Egit amor dapis, atque pugnæ.

Quin & cum cervis, & ipſis tauris, eſt iis certamen. Qua de re dicam inferiùs, cùm ſagacitatem ejuſdem in hac pugna exponam.

Etiam roboris eſt argumentum, quòd longiſſimo tempore, per terrarum ac marium tractus volans, jejunium toleret: ſiti verò ne tentari quidem videatur. Saltem aquâ abſtinet: ac ſanguis ei animantium ſufficit, quem ſorbillat. Quod & Iobus ſignificat cap. XXXIX, 30: *Pulli ejus lambunt ſanguinem.* In ſenectute tamen roſtrum adeò incurvatur, ut cibum capere non poſſit: ſed potu aliquantiſper ſuſtinet vitam: unde proverbium *, *Aquilæ ſenectus.* Quandoque tum partem roſtri ad petram illidit, atque ita edendi uſum, & cum eo vires † recuperat. Aliud etiam, quo ſenectuti occurrat, habet. Flante auſtro, qui ventus eſt calidus, in ſublime evolans, agitatione iſtâ, & ſimul Solis radiis, incaleſcit: unde, poris laxatis, veteres excidunt pennæ, novæque ſuccreſcunt ‡. Ita rejuveneſcit. Itaque de aquila capiunt illud Iobi cap. XXXIX, 19: *Nunquid per ſapientiam tuam plumeſcet accipiter, expandens alas ſuas ad auſtrum?* Eſt & Pſaltæ divini in CII: *Renovabitur, ut aquilæ, juventus tua.* Quod tamen hunc in modum ſimpliciter poſſis interpretari: Recuperabis vires, ſic ut aquilæ referas juventutem. Et profectò, quàm parum illud eſt veriſimile, alitem, imò animal ullum, rejuveneſcere! Nec enim in homine modò, pro juventute *annos meliores*, cùm M. Seneca *; *bonam ætatem*, cum M. Tullio †; pro ſenectute *malam ætatem*, cum Afranio †, & Plauto ‡, rectè dixeris; imò & Salomone *, qui *diebus juventutis* opponit *dies malos:* ſed in omni omnium animantium ætate, locum habet illud poëtæ Sulmonenſis †:

* Terent. Heaut. act. 3, ſc. 2.
† B. Auguſtinus in pſal. 102.
‡ Albertus M. lib. 23 de Animal.
* lib. I Controverſ.
† lib. de Senectute.
† apud Nonium in Senium.
‡ Aulul. act. 1, ſc. 1, & Rudent. act. 2, ſc. 3.
* Eccleſ. 12, 3.
† lib. 3 de Arte.

Non bona tam ſequitur, quàm bona prima fuit.

Credo autem, opinio hæc inde fluxerit, quòd aquila, ut ait Euthymius Zigabenus, ſæpius, ſuis pennis excuſſis, recipiat novas. Vnde fortaſſis Micheas cap. I, 15: *Dilata calvitium tuum, ſicut aquila.* Eodem referunt hæc Ieſaiæ verba

Digitized by Google

verba cap. XL, 31: *Assument pennas, ut aquilæ.* Quod LXX reddidere, πτεροφυήσουσιν οἱ ἀετοί. Mirum, quod R. David ad locum illum adnotavit ex R. Rabadia, aquilam, decimo quoque anno usque ad centesimum, evolare, donec ad elementaris pervenerit ignis regionem: hinc æstuare vi caloris: tum in mare se dare præcipitem: exinde, rejectis veteribus plumis, succedere novas. Quæ planè censeo fabulosa. Non valde tamen abludunt ab istis, quæ tradidit Græcus psalmorum interpres: ex quo ista Antonius Agellius, Episcopus Acernensis, adducit *: Ὁ ἀετὸς κατὰ φʹ ἔτη ἀνακαινίζεται· καιόμενος ὑπὸ τοῦ ἡλίου, καὶ καταδυόμενος εἰς πηγὴν ὕδατος, πάλιν νέος εὑρίσκεται· *Aquila quingentesimo quoque anno renovatur; adusta à Sole, & mersa in fontem aquæ, juvenis iterum reperitur.* Vbi pro φʹ, hoc est, *quingentesimo*, ρʹ, hoc est, *centesimum*, scribi oportere, facilè credo eidem Agellio. Sed ridiculum est putare, aquilam evolare in tantum, ut Solis uratur radiis. Nam proximè terras aër est calidior, propter radiorum refractiones: ubi autem hi desinunt refringi, idem frigidior est. Quare tale de isto judicium esto, quale de alis Icari liquefactis, quòd nimis se à terris extulisset. Hujusmodi enim appositè auriculis vulgi occinas; cui sæpius se accommodant poëtæ: non eorum, qui philosophantur seriò.

* in psalmorum commentariis, ad hunc locum.

Volatus quoque aquilæ maximè sublimis est, & velox. Nam in nubes se extollit; unde proverbium, ἀετὸς ἐν νεφέλαις †, *aquila in nubibus.* Hinc & Homero Il. X dicitur ὑψιπέτηεις, *altivolans.* Nidos quoque in celsis exstruit arboribus, aut rupibus: partim nempe, ne pulli ab avibus lædantur minoribus; partim ne de præda sit concertatio. Hinc Iob. XXXIX, 30: *Nunquid ad præceptum tuum elevabitur aquila, & in arduis ponet nidum suum? In petris manet, & in præruptis silicibus commoratur, atque inaccessis rupibus.* Et Hieremias cap. XLIX, 16: *Si elevaveris, ut aquila, nidum tuum, inde detraham te.* Ac similis est locus Abdiæ vers. 4. Nec altè modò volat, sed etiam celeriter: unde idem Iobus IX, 26: *Sicut aquila, quæ volat ad escam.* Sanè, ut Tullius ait in II de Divinat. *Istâ avi volat nulla vehementior.* Et Appulejus lib. I Flor. *In prædam supernè sese ruit fulminis vice.* Hinc, *velociores aquilis*, ὑπὲρ ἀετοὺς II Reg. I, 23, Ierem. IV, 13, & Thren. IV, 19.

† Aristophanes Equit.

Quia verò nulla avium sublimiùs se effert aquilâ; inde Ioannes Euangelista, qui altiùs prioribus volans, à divinitate Christi orsus est, huic aliti comparatur: ut ait B. Augustinus prolegomenis in hunc Euangelistam, item in eum sermone XXXIV, & lib. I de consensu IV Euangelistarum. Atque hinc Sedulius extremo libro primo operis Paschalis:

More volans aquilæ verbo petit astra Ioannes.

Quamquam & hic visus acumen, de quo postea dicam, attendere licet: quia magis intuitus sit divinam τοῦ Λόγου † naturam: cujus generatio transcendit hominum mentes: unde &

† Verbi, sive Sermonis.

Gregorius Nazianzenus orat. VI de Spiritu S. ei accommodat, quod Salomo ait cap. XXX, 19, volatum æquilæ cognosci posse à nemine: nempe quia usque adeò sit sublimis.

CAPUT LXXVII.

Quàm acutè cernat aquila. Quomodo ad Solem suos exploret pullos. Sed id haliæeti proprium videri. Quo fati genere Æschylus perierit. Aquilam, ut ajunt, non posse rectâ intueri lunam plenam. Prudentia ejus alitis in certamine cum tauro, cervo, & dracone. Quandoque tamen una cum dracone perire. Proverbium, Aquila non captat muscas. *Et alterum,* Aquilam irritat cornix. *Nasum aquilinum, & oculos* χαροποὺς, *in hominibus etiam haberi argumentum animi generosi. Aquila quàm salax, quam item fœcunda. Fabulam videri de septem pullis à C. Mario in nido inventis aquilino. An justitiæ, temperantiæ, vel liberalitatis sit, quòd aquila avibus aliis portionem prædæ relinquat. Aquilæ erga pullos amor etiam sacris celebratus literis. Cur vix ternos educare pullos valeat. Qui ἰξόλοι dicantur. Vsus aquilarum pellis, ac linguæ. Cur aquilæ esu Deus interdixerit populo suo. Falsum videri, quod ajunt, si aquilinis pennis misceas anserinas, has ab iis absumi. Vti nec verum, pelles ovillas si lupinis misceantur, amittere lanam; atque id durantis à morte hostilitatis esse argumentum. In Alberto M. sedulò attendendum, ne cuncta ab eo aquilæ attributa, huic putemus aliti convenire, quia quandoque eam cum vulture confundat.*

IAm ad sensus veniamus. Si visum attendas, ajunt aquilam, ut Homerus inquit Iliad. P *,

Ὀξύτατον δέρκεσθαι ὑπουρανίων πετεηνῶν·
Acutissimè cernere aëriarum volucrum.

* vers. 675.

Subjungit continuò, in sublime evectam etiam conspicere leporem sub fruticibus latentem. Quem locum Plutarchus quoque adducit in Homeri vita. Ac de lepore idem est apud Aristotelem lib. IX de Animal. cap. XXXII. Imò & pisciculos videt in æquore natantes, etiam cùm in tantum subvecta, ut oculos propè frustrêtur humanos. Meritò igitur Iobus cap. XXXIX, 27, 28, 29, perspicacem aquilarum visum inde commendat, quòd cùm in rupibus altissimis suos faciant nidos, inde etiam contemplentur escam suam. Seneca iccirco in secundo de beneficiis vocat *luminis felicem.* Et Horatii est lib. I, Sat. III:

— Tam cernis acutum,
Quàm aut aquila, aut serpens Epidaurius. —

Etiam à veteribus proditum est, ad Solis radios minimè connivere; pullosque suos admovere ad Solare lumen: quod si valeant perferre, habere eos pro genuinis; sin secus, rejicere, ut adulterinos. Vnde Lucanus in IX:

Vtque Iovis volucer, calido cum protulit ovo
Implumes natos, Solis convertit in ortus:
Qui potuere pati radios, & lumine recto
Sustinuere diem cæli, servantur in usus:
Qui Phœbo cessere, jacent.

Item

Item Silius de ea in x:

Obversam spectans ora ad Phaëtontia prolem,
Explorat dubios Phœbeâ lampade natos.

Fusiusque idem refert Claudianus præfatione in III Honorii Augusti consulatum. Et ne poëtis insistam, similiter Ælianus lib. II de Animal. cap. XXVI. E nostris non ineleganter B. Ambrosius libro de Salomone cap. II: *Aquila cùm primùm calidis ovis maturo ortu fœtus eruperit interior, pullos educit implumes: hos contra faciem fervidi Solis opponit; ut qui ægram & invalidam corusco radiorum appulsu aciem submiserit oculorum, materno damnatus arbitrio, & à fratrum consortio separetur, & dejiciatur in terram.* Ac similiter B. Augustinus tractat. XXXVI in Ioannem. Porrò quod de exploratione hac fœtus diximus, hoc Aristoteles imprimis tribuit haliæeto: nempe quia id genus imprimis est incertum de prole. Nam, ut Plinius ait lib. x, cap. III: *Haliæeti suum genus non habent; sed ex diverso aquilarum coitu nascuntur. Id quidem, quod ex iis natum est, in ossifragis genus habet: è quibus vultures progenerantur minores, & ex iis magni, qui omnino non generant.* Hanc Latinè reddas *aquilam marinam:* nempe quia volucres venetur marinas ac palustres. Maro sive alius in Ciri ait, Nisum, regem Megarensem, in avem hanc conversum. *Nisi* autem vocabulum ab Oriente. Nam Chaldæis נץ, nets, *aquila, accipiter, haliæetus*, à נצא, *volavit*. Thren. IV, 15.

Vtcunque autem acutè cernat aquila, est tamen cùm erret. Atque utinam non sic visu peccâsset, quando nobis Æschylum poëtam perdidit. Nam calvum ejus caput conspicata, existimavit esse saxum albicans: eoque, ex more, demisit testudinem, ut allideret, frangeretque, quò carne vesceretur. Hinc Sotades:

Αἰσχύλῳ γράφοντι ἐπιπέπλωκε χελώνη.
Æschylo scribenti supercidit testudo.

Meminit quoque Aristophanes in Ranis. Imprimis adi Valerium Max. lib. IX, cap. XII, Plin. lib. x, cap. III, Ælianum lib. VII de Anim. cap. XVI, & Suidam in Αἰσχύλος.

Mirum verò avem, quæ oculorum aciem adversus Solis radios intendit: hanc, ut ajunt, nictare adversus plenæ Lunæ fulgorem. Sed de isto judicium meliùs facient, qui aquilam alunt. His enim facile fit eam noctu constituere oculis adversus Lunam directis. At in cæteris id observare qui possis, cum ex rapto vivant: quales de die solùm volant?

Hæc de oculorum acie dicta sunt. Ab ea accedo ad illam quasi mentis aciem, quæ prudentia dicitur. Eà quantum valeat aquila, non obscurè elucet è pugna ejus cum tauro, cervo, & dracone. Tauro in cervicem involat, & rostro acriter pungit: ubi etiam ad loca devenisse declivia observat, oculis facessit molestiam; donec nihil prospectantem agat præcipitem, ac sic potiatur prædâ; teste Æliano lib. II de Animal. cap. XXXIX. Ac similiter cervis, ut Plinius ait lib. x, cap. IV, *multum pulverem volutatu collectum, insidens ipsorum cornibus, excutit in oculos, ejus ora pennis verberans, donec in rupes præcipitet.* Idem, ut Ovidius ait IV Metamorph.

—vacuo cùm vidit in arvo
Præbentem Phœbo liventia terga draconem;
Occupat adversum: neu sæva retorqueat ora;
Squamigeris avidos figit cervicibus ungues.

De hac cum dracone pugna vide & Homerum Iliad. M, & Nicandrum in Theriacis: cujus poëtæ Græci versus cum Vlysses Aldrovandus * reperisset tum prosa, tum carmine redditos: geminum ejusdem poëtæ opus perperam, penè dixerim ridiculè, putavit. Adi & è Latinis Ciceronem in fragmento è Mario suo, quod habes in primo de Divinat. Virgilium XI Æn. Plinium lib. II, cap. XXXIX: ubi docet, pugnam hanc non semper aquilæ feliciter cedere: quia draco quandoque aquilæ, à qua raptus, *multiplici nexu alas ligat, ita se implicans, ut simul decidant.*

* lib. I ornithologias, pag. 42.

Nec in aquila solùm quandam videre est quasi animi sagacitatem; sed magnitudinem quoque. Vnde est, quòd muscas indignam se prædam putet: quæ res proverbio fecit locum, Αετὸς ὐ θηρεύει μυῖας· *aquila non captat muscas.* Eadem provocata à cornice, in sublime evolat, hac longè infra se relictâ. Vnde alteri proverbio origo, de impari certamine, Αετὸν κορώνη ἐρεσχελεῖ· *aquilam ludificatur cornix.* Nec enim, quòd sic sese efferat in sublime, timore cornicis facit; cùm neutiquam ignoret, quàm robore, pondere, impetu, antistet: sed solâ animi magnitudine, quia cum cornice committi indignum putet. Interea tamen, si ea modum vexandi faciat nullum, tandem arreptam lacerat.

Cum autem non muscas modò, sed cornices etiam, insuper habeat: contrà aggreditur cervos, tauros, dracones; ut antè vidimus. Ac illustre imprimis magnanimæ alitis, quamquam & pervicacis, exemplum nobis refert Iacobus Antonius Cortusus, patricius Venetus, ac Patavini horti præfectus, epistolâ de dimicatione suâ cum aquila ad Vlyssem Aldrovandum perscriptâ, atque ab hoc libro duodecimo Ornithologias † insertâ. Digna est historia, quæ consulatur. Nil mirum igitur, si φυσιογνώμονες ‡ eos, qui aquilino sint naso, generosos esse ac magnanimos statuant. Sanè Cyri majoris, & tot aliis heroum exemplis, comprobatur, non id planè nihil esse, quod dicunt. Similiter alti animi, ac excelsi, indicium capere jubent, si oculi sint similes aquilinis: puta non glauci, sed χαροποὶ: hoc est, concavi, & profundi: item acres, quia in talibus magis colligitur vis visiva. Atque istud in haliæeto imprimis elucet.

† pag. 891.

‡ naturæ atque indolis humanæ judices ex corporis, ac præcipuè vultus adspectu.

In aquila hoc etiam commendari solet, quòd alienâ abstinet prædâ; nec vescitur, nisi proprio partis labore. Id quoque magni esse animi argumentum putatur. Aliis tamen justitiæ, ac temperantiæ, potiùs videtur. Vti liberalitatis, quòd postquam explevit famem, reliquum aliis avium relinquat. Nec tamen id temperan-

Digitized by Google

perantiæ fuerit, si abstineat eò, quod satias jam ceperit, vel illa gravi suo anhelitu corrupta contemnat: nec liberalitatis, si propterea, quòd aspernetur, aliis relinquat; imò quibus ipsis quoque ea esui inidonea sint, ob halitus aquilini corruptelam; ut Ælianus * nobis testis est. Quare tum tantùm prodest, cùm prædam ob pondus nequit auferre; eoque avibus omnis prope generis magno numero circumvolantibus, & aliquid exspectantibus prædæ, cedere parte cogitur intactâ.

* *lib. 2 de Animal. cap. 39.*

Diximus de iis, quæ inter aves principatum aquilæ contulerunt. Præterea autem commendatur, & fœcunditate, & amore in prolem, & usu multiplici in medicina.

Ad primum quod attinet, non modò est salax admodum (nam femella vel decies ter de die à mare compressa, si ab eo revocetur, recurret: unde & Ægyptii *Venerem* vocarunt †) sed etiam eodem tempore ternos producit fœtus. Nec obstat, quòd ovis suis duos duntaxat pullos excludere, unumque educare, scripserit Musæus; teste Aristotele lib. VI Hist. Anim. cap. VI. Nam & ternos educare, experientia comprobavit: ut Avicenna, & Gesnerus, testantur. Imò Mario puero septem in nido pulli inventi dicuntur: ut est apud Plutarchum in ejus vita. Sed vel prodigiosus ille partus est habendus; vel etiam fabulosus; ut Plutarchi quoque judicium est. Sanè, ut ternos etiam educent, est perrarum: cujus caussam mox adducam.

† *Orus lib. 1. cap. 8, qui tamen non ἀετὸν, sive* aquilam, *nominat, sed ἱέρακα, sive* accipitrem. *Verum, quia accipiter, aquilini est generis, confundi ea solent vocabula. Itaque & de aquila id referri videas ab Vlysse Aldrovando; qui avium istarum discrimen satis intellexit.*

Magnus item est aquilarum erga pullos amor; qui educatione eorum satis elucet. Unde Deus ipse amorem suum erga Israëlitas cum aquilina comparat curâ erga pullos. Ut Exod. XIX, 4, *Quomodo portaverim vos super alas aquilarum, & adsumserim mihi.* Et Deut. XXXII, 11: *Sicut aquila provocans ad volandum pullos suos, & super eos volitans, expandit alas suas, & adsumsit eos, atque portavit in humeris.* Atque hæc imprimis in melanaëto videre est: imò & aliis, donec volandi potestas fiat. Neque obstat, quòd dicuntur, utcunque tria excluserint ova, rarò ternos educare pullos. Nec enim odio id pullorum faciunt, uti vulgo existimant: sed quia subinde non sufficiant educandis pluribus. Nam, ob calorem temperamenti, multo egent alimento; quo destituuntur, quando incubant ovis. Hinc illa diutina inedia, vel admodum frugalis victus. Quo sic emaciantur, & languescunt, ut plumæ albescant, ungues invertantur. Itaque & postea diu haut satis idoneæ sunt ad prædam: eoque vocantur ἐξάετοι, quasi aquilas degeneres, ac vix jam aquilas dixeris.

Usus aquilæ in vita est multiplex: ac primùm vivæ. Nam utuntur chrysaëto ad aucupium. Ob ferociam tamen vix docilis est. Itaque aucupes periti illas è nido auferunt adhuc tenellas, eoque disciplinæ capaciores. Sed sic quoque molestiæ aliquid facessunt. Nam quo ætas magis aggravescit, hoc manu difficilius gestantur ob pondus.

A morte certissima est utilitas pellis. Hoc enim cum vulturina habet commune, quòd ad radicem plumarum, ob teneram lanuginem, plurimùm fovendo conducat ventriculo.

Alios etiam in medicina usus, non illos magorum modò, quos finxere non sine contemtu, & irrisu generis humani, ut Plinius * judicat; sed alios etiam, partim veros, partim verisimiles saltem, petere licebit ex libris medicis. De linguæ aquilinæ utilitate adversus arteriæ asperæ ac columellæ vitia, tussim item, ac difficultatem spirandi, adi Galenum lib. III Euporistôn, cap. XXXVII. Quantopere in collyriis juvet, idem docet lib. X de Simpl. cap. XIII, & de compositione secundùm locos lib. IV. Alia etiam apud Marcellum Empiricum, Serapionem, atque alios, reperias.

* *lib. 37, cap. 9.*

Cum tam multa aquilam commendent; in lege tamen Mosaica † reponitur inter immunda. cujus caussa partim naturalis est, partim mystica. Prior est, quia caro ejus sit insalubris. Nam difficulter concoquitur, excrementis abundat, & atrum gignit succum. Posterior est, quia ex rapto vivat. Voluit enim Deus eo hominem à rapinis deterrere. Quàm verò rapax sit, ostendit, quòd à junioribus refertur, in nidum unius illatas deprehensum, anates trecentas, centum anseres, quadraginta lepores, & multos pisces magnos. Videturque eo detestabilior aquilarum rapina, quia, præter morem avium aliarum, ex raptu viventium, ne illis quidem sui generis abstineat. Mirum verò, quod ajunt, hanc etiam vim plumis inesse aquilæ, ut si aliarum alitum misceantur pennis, eas quasi devorent. Unde non inscitè cum his conferuntur bona iniquè parta, quæ si honestè acquisitis misceantur, hæc etiam consumant. Theophylactus Simocatus problemate secundo conatur ejus rei caussam adferre. Sed longè est credibilius, non tam anserinas ab aquilinis absumi, quam sic videri, quia aquilinæ magis durent. Nam ut non misceas, sed seorsum & has, & illas, colloces; durantibus aquilinis, jam in pulverem abierint anserinæ. Cujus ratio est, quòd anserinæ sint multò humidiores, unde facilis putredo. Sic cadavera eorum, qui sicci sunt temperamenti tardiùs putrescunt istis hominum pinguium. Similis error, cùm ajunt, pelles ovillas, lupinis mistas, lanam amittere. Nam naturâ suâ duræ luporum pelles sunt durabiliores mollibus ovium. Quare invalidum est argumentum, cum hinc post mortem durare inter eas animantes inimicitias sive ἀντιπάθειαν volunt. At, inquiunt, & in fidibus chordæ ovillæ, mistæ lupinis, vix sonum edunt; imò rumpuntur: & tympana ex ovillâ pelle prope obmutescunt inter illa ex lupinâ. Neque hoc idoneum est hostilitatis argumentum. Nam quia lupi durior est pellis; eo lupinæ chordæ diutiùs durant: tympanáque eâ ex pelle confecta, sonum edunt longè clariorem. Quod & monitum eruditissimo Gesnero.

† *Levit. 11.*

Multa etiam alia de aquilis miranda apud veteres, & juniores, legas. Interea, ut in rebus omni-

Digitized by Google

omnibus, ita hac etiam parte, opus judicio est: præsertim in Alberto M. qui, quod perperam in Aristotele culpat, ipse committit; ut aquilam, & vulturem, sæpius confundat. Falsus verò non paucos etiam fefellit juniorum: de quo nunc pluribus dicere non est animus. Iamdudum enim properat mens ad avium alias; de quibus solùm quasi per satiram agemus; uti antea, post elephantum, & leonem, in quadrupedibus fecimus.

CAPVT LXXVIII.

Acceditur ad aliarum avium considerationem; sed quodammodo confusaneam, & miscellam. Ac primò aves variè distribuuntur. Primùm inde, quia quibusdam animantes sunt pro cibo; quibusdam plantæ. Priorum genus unum carnivorum, quales fere unguibus sunt aduncis, quia magis hæ idoneæ sint aliarum ad animantium prædam. Nec tamen eas vel solùm, vel solas, carnibus vesci. Alterum genus, vel piscibus, vel vermibus, vel culicibus gaudet. Mergi, ac frigillæ ἴπυμον. *Earum, quæ plantis vescuntur, quibusdam cibum esse semina, quibusdam fruges, quibusdam herbas.* Acanthidos, & carduelis *originatio. Altera distributio à locis, ubi victui student. Quædam enim terras amant, quædam ripas, vel litora, quædam etiam in aquis degunt. Prope aquas vivere fissipedes; in iis verò palmipedes: & ratio istius discriminis. Divisio tertia in diurnas, & nocturnas. Ac aliunde etiam distribui posse, quasi digito ostensum. Error veterum quorundam, dum vultures omnes esse feminas, & è vento concipere, arbitrantur. Refellitur quoque error eorum, qui ibin, & corvum, ore concipere existimant: & à quo fonte hæc opinio profluxerit. Vespertilio sola avium vivipara, & fœtum suum lactans. Rectiusne ea inter quadrupedes, an aves, referatur. Vnde avis hæc dicatur Hebræis* Ataleph, *& quoddam locustæ genus Græcis* Ἀτλάλαϐος *nominetur. Macrobii lapsus. Ovumne prius, an gallina. Longis ovis, an rotundis, gignantur mares. Putaminis firmitas, colorque varius. Fœtus materies, & cibus, & unde cor. Fugacium fœcunditas. Cognatio earum cum piscibus. Cur vesicâ careant. Vtrum ex aquis, an terra, sint conditæ, secundùm Mosem.*

IN avium mirandis primo se loco offert tanta earum varietas. Unde & diversimodè adeò dividi solent. Aristoteles in octavo historiæ de Animalibus, cap. I I I *, à victu hunc eas in modum dispescit. Primùm quædam sunt σαρκοφάγοι, *carnivoræ*; quales omnes sunt γαμψώνυχοι, *uncungues*, sive unguibus præditæ aduncis: ut, præter aquilam, etiam sunt milvus; accipiter uterque, tam palumbarius, quàm fringillarius, ossifraga, vultur, atque aliæ; quibus eò ungues aduncos divina tribuit sapientia, ut magis essent idoneæ ad prædam. Nec tamen solis vescuntur carnibus; cum quandoque glandes, vel poma, iis sint pro cibo: nec solæ sunt carnivoræ, cùm & alaudæ carnibus vescantur; quas tamen rectos habere ungues, dubium non est. Etiam carnes edunt, si eas objeceris, anates, anseres, ac gallinæ quoque; nisi dicere lubet, & harum ungues nonnihil incurvari. Sed & quædam γαμψώνυχοι † non sunt carnivoræ: uti hirundo; quam propterea ipse excepit Aristoteles. Itaque Cæsar Scaliger ‡ scribere veritus non est, uncos hirundini ungues, quia non sit ex rapacium genere, nulli esse usui. Quasi non aliis in rebus afferre queant utilitatem; uti avium istis, quæ sic facilius quid apprehendunt, aut parieti, & similibus, feliciùs adhærent.

* *sive cap. 6. ex dist. Cæs. Scal.*

† *uncungula.*

‡ *advers. Card. Exercitat. 227.*

Proximæ carnivoris ἰχθυοφάγοι *piscivoræ*: ut mergus, qui & diu, & profundè, se aquis immergit, atque inde *mergi* est nomen sortitus. De hoc Cæsar Scaliger * narrat, vidisse se, qui integram ventriculo anguillam contineret.

* *in Arist. Hist. Animal. lib. 8, sect. 77.*

Aliæ verò aves sunt σκωληκοφάγοι, *vermivoræ*: ut passer, ficedula, & similes; in iis σπίζα; quam Aristoteles in nono Hist. de Anim. ait, æstate tepidis, hieme frigidis locis degere; unde non injuriâ Cæsar Scaliger arbitratur, hanc esse, quam *fringillam* à frigore dictam Festus † tradidit. Et sanè, quam Aratus σπίνον, hanc & Avienus in paraphrasi *fringuillam* vocat.

† *in Fringilla.*

Aliæ item σκνιποφάγοι, *culicivoræ*, sive culicibus vescentes: quales omnes istæ, quæ, quando curru vectamur, sic per longa nos agrorum spatia sectantur. Nam ut culices sequuntur equos; sic aviculæ illæ culices. Etiam vespertilionibus is cibus.

Atque avium istæ animantibus vescuntur. Aliis autem cibus est è plantis. Sic illa, quæ ἀκανθὶς dicta, semina τῶν ἀκανθῶν *, vel aliud inde carpit. *Spinum* propterea Theod. Gaza; *spinulam*, quia minuta est, Cæsar Scaliger reddebat. Probus, & Servius, *carduelem* ajunt; cui itidem nomen, quia in carduis degat, atque inde cibum petat. Certum interea, illam quoque frugibus, imò etiam culicibus, ac muscis minutis vesci. Regulus quoque (is, qui ibidem Aristoteli dicitur βασιλεὺς) planè est σπερμολόγος, sive *seminilegus*.

* *Spinarum.*

Ab hisce, quæ seminibus vescuntur, diversæ sunt καρποφαγοῦντες, *frugivoræ*; ut sunt columbæ. Etiam perdices, & galli, sunt ποηφάγοι, sive *herbivoræ*.

Alteram insuper divisionem avium Aristoteles † subjungit. Ea non tam à victu, quam à locis ob victum, petitur. Quædam in terra eò persistunt, quia inde iis solùm sit cibus: ut gallinæ, quibus nullus est riparum, vel litorum respectus; sed satis est, si quomodocunque reperiant, unde bibant. Aliæ vivunt circa aquas, ut ardeæ. Aliæ item in iis, ut anates. Eæ, quæ circa aquas degunt, sunt σχιζόποδες, *fissipedes*: sive præditæ pedibus fissis. In aquis, στεγανόποδες, *palmipedes*, quasi pedibus dixeris contignatis. Nempe posterioribus hisce Deus pedes tribuit, quos & contrahere possent, & diducere; ut ita contractis meliùs aquas scinderent, diductis autem propellerent, quomodo videmus

† *lib. 8 de animal. cap. 3, sed ex distinct. Cæs. Scal. cap. 7.*

Digitized by Google

mus remiges, ut magis undas impellant, obvertere remorum palmulas. Et in natando plus proficimus junctis, quàm divisis digitis. Solida etiam ligna magis feruntur secundo flumine, quàm fenestrata. In scindendis verò aquis dispar ratio; quas faciliùs diducas acie gladii, quàm si latâ eas ferias laminâ.

Est & tertia avium divisio apud eundem philosophum. Quædam enim de die volant: ut aquila, accipiter, cuculus, aliæ: quædam noctu, * *nocturna.* unde Aristoteli νυκτερινὰι * dictæ: quales ex † *uncungula.* iis, quæ γαμψώνυχες †, sex istæ ab eo referuntur, νυκτικόραξ, *noctìcorvus*; γλαῦξ, *noctua*; βύας, *bubo*; ἐλεὸς, *ulula*; αἰγώλιος, *capriceps*; σκὼψ, *asio*: quas omnes, ut aduncis unguiis, ita carnivoras ait.

Quomodo præterea aves dividantur à cruribus, pedibus, eorumque digitis, item rostro, linguâ, uròpygio & cauda; adhæc bibendi more, voce, fœcunditate, incubatione, partu, nidis; vide sis apud Cæsarem Scaligerum adversus Cardanum Exercit. CCXXVIII.

In his tam variis avium generibus quædam primò considerabimus ad vitæ originem, ac durationem, pertinentia. Hinc videbimus de functionibus vitæ. Tum de multiplici utilitate, quam ex avibus capere est. Denique quomodo & his abusæ sint gentes, divinum iis cultum exhibendo.

Ad originem vitæ pertinet, quòd vultures omnes volunt esse feminas. Planè enim hoc ejusmodi est, ac rhinocerotes omnes esse mares: quod refellebamus hujus libri cap. LIV. Quod de vulturibus dixi, proditum quoque Theophylacto Simocattæ quæstionum physicarum octavâ: item Tzetze Chil. XII, cap. ‡ *sive pag. 139. secundum editionem Oporini.* CCCCXXXIX‡. Addit ibidem, è vento concipere. Nempe tam verè, quàm ajunt, è vento concipere equas Lusitanicas: quod itidem refutavimus loco proximè memorato. Nec error iste demum temporibus Tzetzis, vel etiam seculis aliquot antiquioris Simocattæ cœpit: uti neque Isidori Hispalensis, Simocattæ paris, vel supparis. Ex quibus Tzetzes circa annum vixit CIↃCLX, Isidorus anno obiit IↃCXXXVI, Simocattes claruit anno IↃCXII. Quippe multò ante eos hæc sententia obtinuit. Ut Christianos primò dicam, ita ex Græcis censuit Origenes lib. I contra Celsum, Basilius Hexaëm. lib. I, Cyrillus Alexandrinus in jambis ad Sergium. Versus ejus Cyrilli ex poëmate necdum vulgato, quod à Gulielmo Sirleto acceperat, adducit Consali Ponce de Leon Hispalensis, Sixti V cubicularius, scholiis suis in Epiphanii Physiologum. E Latinis eam opinionem refert Tertullianus contra Valentinum cap. V: *Dehinc in illo mærore ex semetipsa sola, nullâ operâ conjugis, concepit ac procreat femina. Miraris hæc? & gallina sortita est de suo parere. Sed & vultures, feminas tantùm parere, ajunt, & tamen sine masculo.* Probat verò Ambrosius I Hexaëm. cap. XX. Quid mirum? quando istoc opere Basilium sequi solet. Porrò Basilius non dubitat ex vulturum citra marem conceptu firmare conceptionem B. Virginis. Nempe & hîc locum habet, quod dici de nonnullis solet, bene quidem dicere, sed malè probare. Sed ut argumentum sit invalidum, si secundùm se spectes; valebat tamen adversus nationes, quibus ita persuasum fuit. Neque enim illud de vulturum generatione commentum erat Christianorum: quando similiter ante eos gentiles: ut Ælianus lib. II de Animal. cap. XLVI. Ac videntur Græcis præivisse Ægyptii; qui, ut Orus prodidit in primo Hieroglyphicôn, propterea Vulcanum, & Minervam, per vulturem signabant, quia Diis istis unicus esset parens. Nam Vulcanus ἀπάτωρ poëtis, quasi dicas *matrimum*, h. e. qui tantummodo matrem haberet: Minerva iisdem, in his Euripidi Phœnissis, ἀμάτωρ, h. e. *patrima*, quia patrem solum agnosceret: unde & ἀπατήρεια nuncupata. Primus verò, quantum video, hunc de vulturibus errorem solidè refellit Albertus Magnus: qui ait, inter Treviros, & Vangionum urbem, quæ *Wormatia* dicitur, sæpe conspectum, vultures inter se misceri. Ubi & testatur, eosdem hîc videri quotannis nidificantes, atque ex congestis in nidos cadaveribus fœdum spargi odorem. Quibus refellitur, quod in Geoponicorum Collectaneis legas, non nidificare vultures: imò, & illud ab Aristotele fuisse in literas relatum, collector ille seu Bassianus, seu alius, refert. Sed Supposititio ex scripto id credo haustum. Nam genuinus Aristoteles multò aliter: ut qui nidificare eos dicat lib. VIII de Animalibus, cap. V. Nihilo verius, quod ab Aristotele proditum dicitur, eos non parere ova, sed vivas volucres. Quippe Plinii est lib. X, cap. VI, *Umbricius, aruspicum in nostro ævo peritissimus, parere ait ova tria.* Ubi *tredecim* in nonnullis est MSSis. Sed *tria* legendum esse ex Aristotele, jam diu Hermolaus comprobavit. Porro non absurdè sentiunt, qui arbitrantur, eo invaluisse opinionem, vultures non coire, quia sit quoddam vulturum genus infœcundum. Nam, ut Plinius ait lib. X, cap. III: *Haliaëti suum genus non habent, sed ex diverso aquilarum coitu nascuntur: id quidem, quod ex iis natum est, in ossifragis genus habet: è quibus vultures progenerantur, & ex iis magni, qui omnino non generant.* Aristoteli quoque in Mirabilibus traditur, ex haliaëtis nasci φήνην, sive *ossifragam*: hinc περκνὸν, sive *aquilam anatariam*; exinde vulturem: ex vulturibus hisce nasci vultures grandes, eosque steriles; ut arguit, quòd nemo eorum nidum unquam conspexerit. Nec à vero abludit, quod Aldrovandus * suspica- * *lib. 3 Ornitholog. p. 246.*
tur, ut ex asino & equa, nascitur sterilis mulus: ita ex mistura aquilarum diversi generis generari vulturem magnum, itidem sterilem. Atque ex his liquet, quàm debili argumento, ex eo, quòd aliquod vulturum genus Venerem nesciat, collegerint, nullos vultures misceri: ac proinde, quos videmus, è vento esse conceptos.

Ad generationem quoque referendum, quòd ibin

Digitized by Google

ibin ore concipere opinio ſit; uti & corvum; cui inde fœdiſſimum *fellatoris* datum nomen fuit: ut eſt apud Martialem in Xeniis: ſed verſus omnino meruere non apponi. Opinionem eam de ibide Ælianus lib. x, cap. xxix, Solin. c.xxxv, Marcellin. lib.xxii; at tam de ibide, quàm corvo, refert Plinius lib. x, cap. xii: ſed, ut ibidem legas, refellit Ariſtoteles: puta in iii de Generatione Animal. cap.vi. Nam, inquit, ſi ore conciperent, ſemen in ſtomachum deſcenderet, atque ita excerneretur. Atqui vulvas, & ova, habere, perſpicuum eſt. Cenſet autem, quod & Plinius ex eo narrat, errorem hunc inde ortum, quòd coitus corvorum raró videatur; ſed ſæpe conjunctio roſtrorum, more monedularum cicurum, atque item columbarum: quas tamen ore concipere, nemo putavit; quia & coitus ſæpe cernitur. Albertus quoque narrat, corvos duos Avicennæ viſos eſſe more aliarum avium congredientes: unde itidem colligit, tum ex oſculis opinionem eam natam; tum quia non coeant, niſi ante lucem, vel crepuſculo; ut eò homines coitus is fugiat.

Erroribus hiſce rejectis, inſiſtamus porrò verioribus. Quale eſt illud, quòd avis quædam, quadrupedum more, vivum, pariat fœtum, & editum in lucem uberibus lactet. Hoc enim veſpertilio facit; & ſolus. Vnde Plinius lib. x, cap. LXII: *Volucrum animal parit veſpertilio tantum.* Nam valde fallitur Raphaël Volaterranus *, cùm idem de vulture prodit. Objeceris, veſpertilionem non avem eſſe, ſed veriùs murem, vel ſaltem utriuſque generis participem: nempe avem ſemimurem; unde Germanis, *vleddermuys*, ſive *vleermuys* vocatur, q. d. murem volucrem. Iccirco ſcribere Varronem Agathone †: *Quid multa? factus ſum veſpertilio: neque in muribus planè, neque in volucribus ſum.* Præterea dixeris, eſſe quadrupedem, cùm aves ſint bipedes. Sed enim inter quadrupedes referri non meretur, quia qui priores pedes dicuntur, non pedes ſunt, ſed alarum hamuli, quibus de parietibus etiam dependet: imò ne poſterioribus quidem, qui veriùs *pedum* nomen merentur, ingreditur ſolo: ſed potiùs repat: unde & credibile eſt חַרְגֹּל, *Atalepb* Levitici cap. 11, 20, nominari. Quomodo & Græcis, ac Latinis, *Attelabus* † vocatur locuſtæ genus: eoque nihil mirum, ſi & *Atalepb*, & *Attelabus*, in eo conveniant, quòd utrumque ſit reptile alatum. Nec ignoro, non pennis, ſed cutaneis volare membranis; quemadmodum & antea dictum. Ut enim *volucris* dicatur, ſatis eſt, quod volet. Quare hinc liquet, falli Macrobium, cùm potiùs inter quadrupedes recenſet. Sic enim ſcribit lib.vii Saturn. cap. vi: *Volantia univerſa de ovis prodeunt, excepto uno, quod incertæ naturæ eſt. nam veſpertilio volat quidem pellitis alis; ſed inter volantia non habendus eſt; quia quatuor pedibus graditur, formatoſque pullos parit, & nutrit lacte, quos generat.* Sic igitur ſtatuendum, veſpertilionem, etſi ova non pariat, magis tamen in volucribus, quàm quadrupedibus, reponi oportere. Et hæc de volucre vivipara.

[* lib. 25 Philolog. initio cap. de volucribus.]

[† apud Nonium in veſpertilio.]

[† Plin. lib. 29, cap. 4.]

De cæteris avium quæſtio eſt jam olim inter philoſophos agitata, priuſne fuerit ovum, an gallina, ſive avis alia: quando par omnium ratio eſt. De hoc videre eſt diſſerentem Plutarchum in Sympoſiacis lib. ii, quæſt. iii, & exinde Macrobium lib. vii Saturn. cap. ult. Peripatetici, quia, ut eſt apud Cenſorinum *, *& ovum ſine ave, & avis ſine ovo, eſſe non poſſit*: inde conſequi ajunt, *orbem eſſe quendam generantium, naſcentiumque; in quo uniuſcujuſque gentis initium ſimul, & finis, eſſe videatur.* Scitè quidem, ſi de natura jàm conſtituta ſermo ſit: ſed perperam hinc æternitatem mundi collegerunt: qua de re aliquid lib. i, cap. i; fuſius autem alio in opere dictum nobis. Et profectò nonne hoc eſt ovo tribuere æternitatem, eoque ovum numen facere? Mirum autem, putâſſe B. Auguſtinum, cùm Deus jubet aquam producere aves, & piſces, intelligendùm hoc eſſe de δυνάμει †, non ἐνεργείᾳ † eoque ova priùs eſſe producta, ex iis deinde aves fuiſſe excluſas. Quippe verba Moſis attendenti, clarum eſt, Deum primitus perfecta produxiſſe animalia.

[* cap. 4.]

[† poteſtate.]

[† actu.]

Difficile verò dictu eſt, quàm apertè in minuto ovo exſerat ſe magna Dei vis & ſapientia. Primùm formam ovi conſideremus. Quid ea pulchrius? Nempe talis hæc, ac antiquiſſimi eſſe figuram mundi putarunt: unde & ovum ſymbolum mundi fuit, ac Bacchicis orgiis, & Cereris ſacris, adhiberi ſolet: quemadmodum in ſymbolica dicetur Theologia. Inque tanta ſimilitudine, ut & proverbio locum fecerit, *ovum ovo ſimilius non eſſe*; tamen & diſcrimen notare ſolent intelligentiores. Quippe Ciceronis eſt lib. iv Academ. quæſt. *Videſne, ut in proverbio ſit, ovorum inter ſe ſimilitudo? tamen hoc accepimus, Deli fuiſſe complureis, qui gallinas alere permultas quæſtus cauſſâ ſolerent. hi, cùm ovum inſpexerant, quæ id gallina peperiſſet, dicere ſolebant.* Imò etiam diſcrimen à gallinariis repertum, unde mares, vel feminæ, excludantur. Quippe Ariſtotelis eſt in vi hiſtoriæ animal. cap. ii: Ἔςι δὲ τὰ μὲν μακρὰ, καὶ ὀξέα τῶν ᾠῶν, θηλέα· τὰ δὲ ςρογγύλα, καὶ περιφέρειαν ἔχοντα κατὰ τὸ ὀξὺ, ἄῤῥενα· *ovorum oblonga, & acuta, excludunt feminam: rotunda verò, obtuſaque ab ea parte, quæ acutior eſſe ſolet, marem.* Ac ſimiliter lib. iii de General. animal. cap. i, & ii. Sed iſtius rei incertum arguere videtur Columella: ut qui contrarium dicat lib. ix, cap. 5: *Cum volet quis quamplurimos mares excludi, longiſſima quæque, & acutiſſima, ova ſubjiciet; & rurſus cum feminam, quàm rotundiſſima.* Eumque ſecutus Plinius lib. x, cap. LII: *Feminam edunt, quæ rotundiora gignuntur; reliqua marem.* Ac, ut ibidem legas, præiſſe videtur Catius, & ex ejus ſententia Horatius: cujus hæc lib. ii, ſat. iv:

Longa quibus facies ovis erit, illa memento,
Vt ſucci melioris, & ut magis alba rotundis,
Ponere. namque marem cohibent calloſa vitellum.

Et certè neutram regulam eſſe certam, compertum ſibi eſſe, ait Brodæus †.

Sed

Digitized by Google

* lib. 10. cap. 52. Sed magis parebit, quantopere, ut Plinius * scribit, *generatio avium sua habeat miracula*: si partes etiam ovi consideremus. Sunt hæ partim exteriores, partim interiores. Externa est putamen, sive cortex: qui cum exit, mollis est; sed aëris contactu indurescit; idque in tantum, ut si cacumen utrumque, & obtusius, quod primo exit, & alterum, quod acutius, palmis compresseris, frangere non possis. De quo ejusdem Plinii † verba sunt: *Firmitas putaminum tanta, ut recta, nec pondere ullo frangantur, nec nisi paullum inflexâ rotunditate.* Putaminis color mirè variat: ut tradunt Aristoteles lib. VI de Anim. cap. II, & Plin. lib. X, cap. LIII. Secundùm eos ovorum alia sunt candida, ut columbæ, & perdicis: alia pallida, ut τῶν περὶ τὰς λίμνας, sive *avium palustrium*: alia κατεστιγμένα, sive punctis distincta, ut meleagridis: alia rubra, qualem Aristoteles ait esse τῆς κεγχρίδος, Plinius tinnunculi; ut eadem hæc esse avis videatur. De phasiano differunt, cùm ille punctis distincta, hic rubra esse dicat.

† ibid.

Cortice verò, ac membranâ, qua intus vestitur, duo continentur colores: nempe τὸ λευκὸν, sive *albumen*, & τὸ ὠχρὸν, sive *luteum*. E priori fit pullus: altero autem, quod vitellum dicimus, pascitur. Horum igitur corruptio potius censetur perfectio. Corrumpitur albumen, quia id esse desinit, quod fuit: sed veriùs tum ovum perficitur, quia id gignitur, propter quod fuit. Quia verò vitellus cibus est fœtus, eò, crescente pullo, ei circumfunditur, ac paullatim deficit. In medio vitelli gutta est sanguinea; unde Aristoteles pulli cor, Galenus hepar esse existimavit. De istis etiam loquentem audiamus Plinium †: *A coitu decem diebus ova maturescunt in utero. Omnibus ovis medio vitelli parva inest velut sanguinea gutta; quod esse cor avium existimant, primùm in omni corpore id gigni opinantes: in ovo certè gutta salit, palpitatque. Ipsum animal ex albo liquore ovi corporatur. Cibus ejus in luteo est *. Omnibus intus caput majus toto corpore: oculi compressi capite majores. Increscente pullo, candor in medium vertitur, luteum circumfunditur. Vicesimo die, si moveatur ovum, jam viventis intra putamen vox auditur.*

† lib. 10, cap. 53.

* *Quod de albo, luteoque, hic ait Plinius, id negant medici classici: quorum opinionem copiosè propugnat Ludovicus Nonius lib. II de re cibaria, cap. XXXVII. Sed verissimum, esse, sibi quoque compertum ait doctissimus Brodæus lib. 3 Miscellan. cap. 25.*

Præcipuè autem fœcundæ sunt aves infirmæ, & fugaces: ut columbæ, & similes. Plinius apertè lib. X, cap. LII: *Tribuit hoc avium generi natura, ut fœcundiores essent fugaces earum, quàm fortes.* Nempe quia infirmæ, & rapinis earum quæ aduncis sunt unguibus, obnoxiæ sunt; eò Deus, ne genus deficeret, virium infirmitatem fœcunditate compensavit. Quanta sit hæc fœcunditas, idem naturæ mystes his enarrat verbis: *Aliquæ & sexagena pariunt ova; aliquæ quotidie; aliquæ bis die; aliquæ in tantum, ut effœtæ moriantur. Hadrianis laus maxima. Columbæ decies anno pariunt, quædam & undecies; in Ægypto etiam brumali mense. Hirundines, & merulæ, & palumbi, & turtures, bis anno pariunt: cæteræ aves fere semel.*

Porrò quòd aves sint oviparæ, id commune habent cum piscibus. Utrisque ideo major est fœcunditas, quàm quadrupedibus. Ova enim faciliùs in utero augentur numero, quàm fœtus. Hinc etiam videas apud Mosen Genes. I, vers. 22, solis dici avibus, & piscibus, *Crescite & multiplicamini.* Omnibus quidem animantibus dictum videtur: sed ob singularem avium, pisciumque fœcunditatem, de his solis exprimitur. Est & in aliis, piscium, & volucrium cognatio: de qua B. Ambrosius agit lib. I Hexaëm. cap. IX. Et ante eum B. Basilius Hexaëm. homil. VIII: ubi inter alia ait *: Ἔστι τις συγγένεια τοῖς πετομένοις πρὸς τὰ νηκτά. *volantibus est cognatio cum natantibus.* Sanè ut pisces pinnis natando secant aquas; ita aves pennis volando secant aëra. Ut scitè Maro † dixerit, *remigium alarum.* Præterea utraque mammis carent: imò & vesicâ, quia excrementum humoris illis in plumas, his in squamas abit. Utrique etiam caudâ dirigunt cursum: ita ut ab avibus quidam navigandi artem didicisse hominem putarint. Sanè de miluis ait Plinius lib. X, cap. X: *iidem videntur artem gubernandi docuisse caudæ flexibus, in cœlo monstrante naturâ, quid opus esset in profundo.* Tantam avium pisciumque similitudinem esse arbitrantur, non tam ex eo, quòd utraque ex ovis proveniant; quàm quòd utraque sint producta ex aquis; secundùm illa Mosis Gen. I, 20: *Dixit etiam Deus: Producant aquæ reptile animæ viventis, & volatile super terram sub firmamento cœli.* Sic enim vulgata habet tralatio: unde colligi solet, Deum ex aquis creâsse tam aves, quàm pisces. Eaque & B. Augustini lib. III de Gen. cap. V, & VI, & Fulgentii lib. de Fide ad Petrum cap. III, imo Patrum prope omnium sententia est. Addit B. Augustinus, pisces quidem factos ex aqua densiori; aves autem ex subtiliori: quippe quæ temperamenti magis sint aërei, quàm aquei. Nec tamen hæc ita capienda, quasi solis dicantur aquis originem debere: sed intelligendum id ratione elementi prædominantis; uti & cùm homo dicitur de terra sumtus. Quia autem parum rationi consentaneum videtur, aves ex aqua potiùs, quàm terra esse formatas; eo eleganter philosophantur de similitudine aquæ, & aëris, quæ adeò facilè convertuntur: item considerare jubent, quod & aves quædam sint aquaticæ; ut cygni, anseres, anates, fulicæ, & quædam aliæ. Nec eo moventur, quod aqua sit frigida, & humida; aves calidæ, & siccæ. Nam, inquiunt, sal etiam calidus est, ac siccus: qui tamen ex aqua fit, eoque facile adeò in eam resolvitur. Præterea eo sententiam suam tuentur, quòd aër iste terris proximus, quo aves gaudent, non sit serenus, qualis in prima aëris regione: sed turbidus, ac receptaculum vaporum, qui & ipsi ex aquis prodeunt: ut minùs sit mirandum, si quemadmodum vapores ex aquis ob levitatem adscendunt; ita & aves ex aquis factæ naturâ suâ volitent in sublime.

* pag. 100, edit. Paris. an. 1518.

† I Æn. 305.

Ac videntur mihi ista minimè absurda: imò si vulgari standum tralationi, nefas sit dubitare,

tare,

tare, quin aves ex aquis creatæ ſint. Verùm non levem injicit ſcrupulum, quod Hebræus textus ſonet: *Repere faciant aquæ reptile animæ viventis, & volatile volet ſuper terram, in ſuperficie firmamenti cœli*: uti vertit Pagninus. Vulgata omiſit verbum *volet*. Sed expreſſit quoque Arias Montanus. Qui ſimiliter habet, *Et volatile volet ſuper terram*. Hîc objectant, in verbis Moſis ante adlatis, ex familiari Hebræorum more intelligi debere אשר, *aſcer*, id eſt, *quod*: ut transferri poſſit, *& volatile, quod volet ſuper terram*. Et ita accepiſſe videntur LXX; qui vertunt, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς. Ac ſimiliter quoque interpretatur Chaldæus paraphraſtes. Quicquid eſt, error librarii videtur eſſe in verſione vulgari. Vel enim ſcripſerat interpres, *volatilia volent*, vel *volatilia quæ volent*. Poſterius non improbarem, niſi obſtaret locus cap. ſeq. verſ. XIX: ubi vulgata quoque ſic habet: *Formatis igitur Dominus Deus de homo cunctis animantibus terræ, & univerſis volatilibus cœli, adduxit ea ad Adam*. Scio, reſpondere nonnullos, *volatilibus* referri ad *formatis*, non item ad illud *de humo*. Sed omnino violenta eſt hæc interpretatio: quam tamen admittere cogeremur, ſi Moſes cap. I dixiſſet, aves etiam ex aqua eſſe formatas. Nunc verò in Hebræo nihil eſt cauſſæ, cur ita interpretemur. Quid enim cogit, ut recurramus ad ellipſin pronominis אשר, *quod*? Sed enim, inquiunt, animantia è terra producta pertinent ad diem ſextum: nunc autem conſtat, aves eſſe opus quinctæ diei. Huic argumento non difficulter occurritur. Nam quincto die creavit Deus animantia, quæ vel mare ornarent, ut piſces; vel aëra, ut aves; unde *volucres cœli* dicuntur. At ſextâ die creata ſunt animantia, quæ terram ornent. Quamobrem aſſentimus Ruperto, Cajetano, Catharino; qui terram eſſe avium materiem arbitrantur. Proque opinione hac multa etiam ex rerum natura poſſunt adferri. Aves quippe omnes, ſi paucas, quæ natare ſciant, exceperis, ſolis gaudent terris. In his quieſcunt, dormiunt, nidificant. Nec diffiteor, aliquas piſcibus vivere. Sed longè plures carne, frugibus, ſemine, arborum fructibus, aliis, quæ terræ debeantur. Atqui in eo conſentiunt Medicorum filii, illo quodque nutriri, unde originem trahit. Adde quòd avium quarundam, ut vulturis, & accipitris, craſſa, ſicca, duraque adeo eſt caro, ut hac parte exſuperet ovillam. Quare non video, quomodo ovilla ſit terreſtris; illa vulturum, vel accipitrum, non item.

CAPVT LXXIX.

Heſiodi fabella, quam tot alii ſequuntur, de longæva adeò vita cornicis, & corvi, refutatur. Ex ambiguo γενεᾶς *vocabulo proveniſſe, ut Neſtor, qui ultra annum eſſet provectus* LXVI, *& fortaſſe multis annis, is jam ſupra ducenteſimum vixiſſe diceretur. Vera ætas corvi, ac cornicis. Déque ætate cygni, pſittaci, anſeris, accipitris, pavonis, carduelis, phaſiani, galli, columbæ, paſſeris: & cur plurimæ avium ſint naturæ adeò vivacis.*

AB origine vitæ accedo ad ejus durationem. Sunt aves quædam admodum vivaces: uti corvi; quarum, ut ajunt, nunquam conſpectum eſt cadaver. Nec eſt, quod dicatur, avium alias cadaver abſumere; cùm ea avis nulli ſit pro cibo. Præterea longævæ ſunt cornices: unde Theophraſtus naturam dicitur * accuſaſſe, quòd cornicibus, quarum nihil intereſſet, vitam tam tribuiſſet diuturnam; hominis autem vitam arctis adeò ſpatiis concluſiſſet. Ideo Aratus dixit ἐννεάγηρον κορώνην †: quod Theon πολύγηρον exponit. Et Oppianus in III Κυνηγ. πολυζώους κορώνας ‡ appellat. Eſt & Iuvenalis † de Neſtore:

* Cic. lib. 3 Tuſcul. Quæſt. Vide & Victorium lib. 11. cap. 10.
† viventem ætates novem.
‡ vivaces cornices.
† ſat. 10.

Exemplum vitæ fuit à cornice ſecundæ.

Nec tamen vel corvus, vel cornix, adeò longæ ſunt vitæ, ac fabulatus eſt Aſcræus vates: cujus hi verſus leguntur apud Plutarchum de oraculorum defectu:

Ἐννέα τοι ζώει γενεὰς λακέρυζα κορώνη
Ἀνδρῶν ἡβώντων· ἔλαφος δέ τε τετρακόρωνος.
Τρεῖς δ' ἐλάφους ὁ κόραξ γηράσκεται· αὐτὰρ ὁ φοῖνιξ
Ἐννέα τοὺς κόρακας· δέκα δ' ἡμεῖς τοὺς φοίνικας
Νύμφαι εὐπλόκαμοι, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο.

Sed pro ἡβώντων * jam olim in codd. aliis erat γηρώντων †: ut apud Plutarchum ait Demetrius. Atque id magis placet. Etiam ita legit Auſonius; qui humanam quoque expreſſit, ex eodem, ut arbitror, Heſiodo: ſed verſus Græci perierunt. Latinè & eos, & ſequentes, idyllium ejus decimum expreſſit hoc pacto:

* pubeſcentium.
† ſeneſcentium.

Ter binos, decieſque novem, ſuperexit in annos
Juſta ſeneſcentum quos implet vita virorum.
Hos novies ſuperat vivendo garrula cornix,
Et quater egreditur cornicis ſecula cervus.
Alipedem cervum ter vincit corvus: & illum
Multiplicat novies Phœnix, reparabilis ales.
Quam vos perpetuo novies prævertitis ævo
Nymphæ Hamadryades: quarum longiſſima vita eſt.

Sic, ut attingebamus libri hujus cap. LIV, homo annis vivat XCVI, cornix IↃ CCCLXIV, cervus CIↃ CIↃ CIↃ CCCCLVI, corvus decem millibus annorum, & CCCLXVIII annis, phœnix nonaginta tribus annorum millibus, ac præterea CCCXII, Hamadryades nonagenis ternis annorum millibus, & CCCXII, decies multiplicatis. Sed Plinius hæc pro fabulis habet. Sic enim ſcribit lib. VII Natur. Hiſt. cap. XLVIII: *Heſiodus, qui primus aliqua de ſpatio atque longinquitate vitæ prodidit, fabuloſè, ut reor, multa de hominum ævo referens, cornici novem noſtras tribuit ætates, quadruplum ejus cervis, id triplicatum corvis. Et reliqua fabuloſius in phœnice, ac nymphis*. Videmus, Plinium ſimpliciter verba Heſiodi cepiſſe: non, uti Cleombrotus, qui, apud Plutarchum *, putat, Heſiodum per γενεὰν annum intellexiſſe unicum: quia intra id ſpatium mundus renovetur. Ita cornix vivat annis IX, cervus XXXVI, corvus CVIII, Phœnix IↃ CCCC

* de oraculorum defectu.

Digitized by Google

ↄↄ cccc LXXII, Nymphæ novies millenis ſeptingentis & viginti. Sed hæc γενεᾶς ſignificatio non convenit ſatis ei, quod Heſiodus ait tot homines γενεὰς vivere: ut vel univerſa hominis ætas intelligatur, quod ſpatium eſt unius ſeculi, ſive quaſi annorum centum: vel generatio una, hoc eſt, anni XXX, ſive potiùs XXXIII. Quomodo Neſtor, quia XC, vel fortè XCIX, foret annorum, veteri poëtæ Nævio dictus eſt *triſeclisenex*: uti τριγέρων in primo Ανθολογίας.

Sed de fabuloſa corvorum, & cornicum ætate ſatis. Iuniorum autem obſervatio eſt, corvum aliquando ad annum pertingere centeſimum; nec multò minùs vivacem eſſe cornicem. Ac vultures quoque ad centeſimum perveniunt. Et omnino carnivoræ omnes magis ſunt longævæ. Cygnus, qui ἰχθυοφάγος †, quandoque hanc ætatem excedit. Pſittacus, ut non accenſeas id ætatis, quo in Indiis vixit, priuſquam huc advehatur, (quod quantum ſit, ſciri nequit) tamen ſic quoque ad annum vivere ſexageſimum comperitur: idemque à Verulamia proditum eſt in Hiſtoria vitæ, & mortis. Atque idem anſerem quoque, licet herbivoram, longævam ait: & inde eſſe proverbium Germanis, *nivali anſere ſenior*. Sed annos non expreſſit. At Albertus M. narrat de anſere, qui annum exceſſerat ſexageſimum. Nec abnuit Cardanus *, *Exiſtimarem, inquit, hæc fabuloſa etiam illo dicente: verùm cùm ſciam carduelem, adeò parvam avem, tredecim annis in cavea educatam, adducor, ut credam, id, quod de anſere relatum eſt: tum præcipuè quòd duræ carnis admodum ſit, atque ſolidæ. Conſtat enim, ſylveſtrem anſerem, tribus perpetuis diebus excoctum, non potuiſſe emolliri: inde objectum canibus, aliiſque animalibus, intactum manſiſſe: quibus adducor, ut credam, ſolidam eſſe carnem illorum, & humido pingui abundare, atque ideo longioris vitæ eſſe.* Palumbes quandoque pertingit ad annum quinquageſimum ‡. Nec dubitandum, quin ad vitam adeò longævam conferat multùm, quòd in ſublimi, ubi aër purior, & temperatior, nidificet. Accipiter ſylveſtris annos vivit quadraginta: domeſticus, ob vitam magis degenerem, nonniſi triginta. Pavo annis XXV vitam producit *. Etiam carduelis, ut Verulamia † ait, etſi minuta avis, ad vigeſimum tamen annum vivere deprehenditur. Atque hoc argumento etiam de ſexagenario anſere fides fiebat Cardano, ut vidimus. Phaſiani, ac perdices, vivunt annis XVI. Galli gallinacei, ob ſalacitatem, non excedunt annum duodecimum. Nec columbæ, aut turtures, facile annum exſuperant octavum ‡. Paſſeribus, quia uſque adeò ſalaces, nonniſi ad biennium * circiter ſuppetit vita. Quòd alioquin aves naturâ fere ſint vivaces, id præcipuè deberi videtur humido pingui, magiſque aërio, quàm illud quadrupedum, & piſcium, quibus aqueum magis. Adde quòd fere aëre fruantur puriori, quàm quadrupedes: præſertim quæ editis in locis faciunt nidos; ut de palumbe dicebamus. Nulla interim avis immortalis: quod de ibide ne Apioni quidem, tam ſtultè credulo, perſuadere potuerunt Heliopolitani †.

† *piſcivorus.*

* *lib. 7 de rerum Varietate, cap. 34.*

‡ *etſi Plin. lib. 10, cap. 35, ſolum dicat trigeſimum, aut quadrageſimum, Ambigue loquitur, quia de* XXX *annis Ariſtoteles loquatur lib. 9 hiſt. Anim. cap. 7. at de 40 lib. 6 ejuſdem operis cap. 4.*

* *Plin. lib. 10, cap. 20.*

† *in hiſtoria vitæ, ac mortis.*

‡ *Plin. lib. 10, cap. 35.*

* *Idem ejuſce libri cap. 36.*

† *Ælianus lib. 10 de Animal. cap. 29.*

CAPUT LXXX.

Solus alitum pſittacus ſuperiorem movet mandibulam, uti ex quadrupedibus crocodilus. Virùm avibus etiam terra ſit pro cibo. Caprimulgos lac ſugere caprarum, & quæ inde capris incommoda. Struthio quidvis ſine delectu vorat. Error eorum refellitur, qui putant ferrum concoquere. Quibus animal hoc quadrupedi, quibus item avi ſit propius. Magnitudo ſtruthionis. Veriùs forte chenocamelum, *quam* ſtruthiocamelum, *dici potuiſſe. Magnitudo tetraonum. Avium pro quantitate diviſio in magnas, minimas, & medias. Accipiter, & noctua, ſymbola victoriæ. Oloris robur, & cum aquila pugna, & quo pacto interdum vincat. Pici Martii robur, & cur δρυοκολάπτης, vel δενδροκολάπτης vocetur: ac quandoque etiam πελεκᾶς: quæ tamen appellatio & alteri avi attributa. Ariſtophani, & Plauto lux. Annua gallorum pugna in publico apud Pergamenſes ſpectaculo. Pulchritudo pſittaci, pavonis, phaſiani, commendata à Papinio. Improbatum in maximo viro, Iulio Scaligero, contradicendi ſtudium. Manucodiatæ venuſtas. Oloris à candore, tetraonum & corvi pulchritudo à nigritia. Albos reperiri corvos, etſi Porphyrius putarit, nigritiam eſſe accidens eorum inſeparabile.*

HÆc de avium origine, & vivacitate. Incipiam hinc de functionibus vitæ: ac primùm facultatis vegetativæ. In qua ipſa primò ſe offert nutritio. Nutrimentum primò aſſumitur roſtris, & mandibulis. Omnia enim alata ſunt roſtrata. Solùm autem mandibulam movent inferiorem; ſi exceperis pſittacum, qui ſuperiorem commovet: uti ex animantium cæteris ſolus id facit crocodilus.

Cibus avibus ſunt ſemina, herbæ, muſcæ, vermes, piſces, quadrupedia, & aves, tum ſui, tum alieni generis. Ac de iſto jam diximus antea †. Hieronymus Cardanus * ait, ſe vidiſſe etiam terrâ veſcentes: ſed dubitat, utrùm id factum ſit fame adigente: an quia aliquid eruerent, vel ſalſedine, vel alio nomine ſuæ conveniens naturæ.

† *cap. 78.*

* *lib. 7 de rerum varietate, cap. 35.*

Lac cibi potuſque munia implet; præcipuè caprimulgis; de quibus ita Plinius †: *Caprimulgi appellantur grandioris merulæ adſpectu ‡, fures nocturni: interdiu enim viſu carent: intrant paſtorum ſtabula, caprarumque uberibus advolant, ſuctum propter lactis: quâ injuriâ uber emoritur, capriſque cæcitas, quas ita mulſere, oboritur.*

Veſpertilionem lactare fœtus uberibus, jam antè dictum.

Struthiocamelus quidvis vorat; nec alitum alteri ea eſt concoquendi vis. Vnde Plinius de eo lib. X, cap. I: *Concoquendi ſine delectu devorata, eſt mira natura.* Imò ferrum concoquere prædicat Scaliger *: ſed falsò. Ait quidem Ioannes Langius epiſt. XII libri I: *Struthiones numiſmata*

† *lib. 10, cap. 40.*

‡ *In MSo reperio,* grandiores. *Ac pro* aſpectu *Pancianus emendat à* ſuctu. *Vt videatur legendum,* Caprimulgi appellantur, grandiores merulâ, à ſuctu.

* *Exercit. 230 adverſus Cardanum.*

mata in horto ducis Ferrariæ deglutire, & concoquere, vidi. Verùm deglutire vidit, concoquere non vidit. Deglutitum enim postea vel evomunt, vel excernunt. Albertus M. ait, avidè devorare lapides minutos; sed postea, ut loquitur, respuere, hoc est, ore ejectare. Vlysses autem Aldrovandus †, *Ego*, inquit, *ferri frusta deglutire, dum Tridenti essem, observavi; sed quæ incocta rursus excerneret.* Etiam integerrimus, doctissimusque, amicus meus Ioannes Brenius, quo doctore liberorum meorum institutione cum fructu minimè pœnitendo usus fui, narravit mihi, quendam qui struthiocamelum terris variis circumferret, Roterodami, super eo à se rogatum, responsi hoc dedisse, non quidem insolens ei esse ferri particulas deglutire; sed eas excernere integras, vel summùm perpusillò imminutas. Nec sanè alterum leo posset; qui calore stomachi struthionem exsuperat. Aliquid hac de re etiam ex Alexandro Aphrodiseo diximus libri hujus cap. LV. Nempe & inter terrestria de eo agendi tum erat locus, & nunc inter volucria, propter mediam animalis inter hæc naturam: ut optimè expositum Aristoteli lib. IV de Partibus animalium, cap. XIV. Vbi ait, à quadrupedibus abire, quia alis sit præditus: ab avibus, quia alæ ejus non sunt idoneæ, ut multum à terra se extollat; ac præterea pilis magis similes sint. Referre item quadrupedem eo, quòd pilos habeat palpebræ superioris, & glaber sit capite, ac parte colli superiore: verùm avium instar inferiùs integi pennis. Præterea, in modum avium, bipedem esse; at, quadrupedum instar, non digitos habere, sed ungulam bipartitam, seu bisulcam. Adhæc magnitudinem quadrupedis ei potiùs esse, quàm avis: cujus natura magis gaudet corpore exiguo, quia moles vasta impediat, nequid in sublime moveatur. Plinii quoque est initio lib. X: *Ad hoc demum datæ pennæ, ut currentem adjuvent: cætero non sunt volucres, nec à terra tolluntur.*

† *lib. 9 Ornithologiæ, cap. 2, pag. 593.*

Quomodo bibant aves, indicat Plinius lib. X, cap. XLVI: *Bibunt aves suctu; ex his, quibus longa colla, intermittentes, & capite resupinato velut infundentes sibi. Porphyrio solus morsu bibit: idem est proprio genere, omnem cibum aquâ subinde tingens, deinde pede ad rostrum, velut manu, afferens: laudatissimi in Comagene.*

Reliquiæ humoris, quas aves egerunt, non meiendo excernuntur, (imò vesicâ, & renibus, carent) sed plumarum fiunt materies; ut antea diximus; præeunte etiam Aristotele in tertio de Animalibus, cap. III.

A nutritione venio ad incrementum. Quò pertinet magnitudo. Hac memoratus paullo antè struthiocamelus (quem meliùs *chenocamelum* dixissent, quia χῆνα, sive *anserem* potiùs, quàm στρουθὸν, sive *passerem* †, toto refert corpore) inter volucria principatum tenet. Nam, ut Plinius ait *, *struthiocameli Africi, vel Æthiopici, altitudinem equitis insidentis equo excedunt.* De tetraone ita ibidem †: *Alterum tetraonum genus vulturum magnitudinem excedit, quorum & colorem reddit: nec ulla ales, excepto struthiocamelo, majus corpore implet pondus, in tantum aucta, ut in terra quoque immobilis prehendatur.* Maximis avibus etiam accensetur aquila: quæ iccirco *magna avis* dicitur Ezechielis XVII, 3. Sed de ea seorsum dictum. Præterea in magnis sunt, vultur, accipiter, ciconia, grus, cygnus, anser, pavo, milvus, paucæque aliæ. At prò mediocribus habentur, gallina, perdix, phasianus, psittacus, noctua, columba, graculus, pica, turdus, & similes. Minimæ sunt, carduelis, alauda, hirundo, passer, luscinia, regulus, frigilla, ficedula, aliæque.

† *nisi cum Cas. Scaligero gallinam reddere malis; de quo alibi diximus.*
* *lib. 10, cap. 1.*
† *lib. 10, cap. 22.*

A nutritione, & incremento, etiam dependent robur, & pulchritudo. A robore commendatur accipiter. Vnde & Ægyptiis symbolum est victoriæ. Vti quoque noctua, cui suppetias ferre solet. Vide, si tanti, Pierium in Hieroglyphicis *.

* *lib. 20, & 21.*

Olor quoque robusta ac μάχιμος ‡ est ales: quippe cum aquila etiam, non tamen nisi provocata, decertat: ut ex Aristotele refert Athenæus in IX. Imò sæpiùs eam superat. Sic enim philosophus in IX Hist. Animal. cap. I *: Μάχεται δὲ καὶ ἀετῷ αἰγυπιὸς, καὶ κύκνος· κρατεῖ δὲ ὁ κύκνος πολλάκις. Vbi constanter κρατεῖ est in codd. Græcis. Nullius sanè variantis lectionis meminit accuratissimus Sylburgius. Theodori tamen Gazæ tralatio habet: *Aquilæ etiam pugnat vultur, & olor: nutritque eam sæpius olor.* Num putabimus Gazæ codicem pro κρατεῖ, quod est *vincit*, habuisse τρέφει, *nutrit*? An potiùs culpa est vel typothetæ, vel Ludovici Podocathari Cyprii, qui primus, ex archetypo ipsius Theodori, tralationem hujus operis procuravit Venetiis † anno CIƆ CCCC LXXVI. Principem enim hanc editionem habeo; in qua ipsa *nutrit* pro *vincit* editum video. Consului quoque alias, quas haberem. Vti Venetam anni CIƆ IƆ LX, quæ cum Averrois commentationibus prodiit: & Lugdunensem Græcolatinam ‡, quam maximus Casaubonus procuravit. Sed similiter iis editum. Vt autem olor vincat aquilam, sic alâ eam percutit, ut uno debilitet ictu; quod sæpius sibi visum, Cæsar Scaliger annotavit *. Nescio autem, quid in mentem venerit Vlyssi Aldrovando, ut vulgatam translationem defensitaret. Nam ipse ille Alberti M. locus †, quem pro se adfert, prorsus ei adversatur. Quippe nec Græcus Aristotelis contextus, nec sententia, aliud patitur, quàm diximus. Sed eam sæpius vincere aquilam, verissimum est: atque id quoque elucet ex Papinio in tertio, octavo, & nono Thebaidos.

‡ *pugnax.*
* *ex distinctione Cas. Scal. sect. 48.*
† *per Ioannem de Colonia, & Ioannem Manthen de Gherretzen.*
‡ *Iacobi bonis an. 1590.*
* *in A lib. 9 H Anim. 42. & versus danum Exerci 231.*
† *lib. nithol pag. 4*

Pici Martii tantum est robur, ut rostro pertundat arbores durissimas. Plutarchus in quæst. Rom. * Εὐθαρσὴς καὶ γαῦρός ἐστι, καὶ τὸ ῥύγχος οὕτως ἔχει καρτερὸν, ὥστε δρῦς ἀνατρέπειν, ὅταν κόπτων πρὸς τὴν ἐντεριώνην ἐξίκηται· *audax est & ferox, rostrumque habet ita robustum, ut etiam quercus exscindat, cum rostri ictus ad medullam pervenerit.* Ac similiter veterum alii †; ὑπερβολικώτερον * etiam ex Avicenna Albertus. Hinc nomen acce-

* *quæ*
† *Ari miran diction & H nim. cap. item lib. 18. lian. lib. 45.*
* *ni veri exc*

accepit δρυοκολάπτης, & δενδροκολάπτης. Etiam hinc πελεκᾶν, vel πελεκᾶς dictus, παρὰ τὸ πελεκᾷν τὰ ξύλα· *quia securis instar cædat ligna.* Nam pelecanum esse picum Martium, non obscurum est ex Hesychio, & Suida: imò & satis est apertum, sic voce eâ uti Aristophanem in Avibus †: ut qui ad etymon alludens dicat,

† Colloquio inter Pisthetærum, & priorem nuncium.

> Σοφώτατοι πελέκαντες, οἳ τοῖς ῥύγχεσιν
> Απεπελέκησαν τὰς πύλας·
> *Sapientissimi pelecanes, ore qui suo*
> *Portas dolarunt.*

Sed Aristoteli in Hist. Animalium †, item LXX interpretibus *, *pelecas* alia est avis. Ad hunc arbores tundendi rostro secandique morem respexit Plautus Asinaria †:

† lib. 8, cap. 12.
* Levit. 11, 18, ubi Latinus, onocrotalus.
† act. 2, sc. 1.

> *Sed quid hoc, quòd picus ulmum tundit?*

Non tamen solam tundit ulmum: sed eò hanc potissimùm arborem nominat istic Libanus, ut accommodum esset servi augurium, divinantis, se, & Leonidam, ut sequenti loquitur scenâ, fore ulmeos, hoc est, manere utrumque ulmeam virgidemiam. Nam ex ulmo decerpebantur virgæ, quibus secabantur terga servilia, haut aliter ac picus secat ulmum, aut quercum.

Consalus Ponce de Leon Hispalensis, in Epiphanii Physiolog. cap. XXIV: *Ego cùm hæc scribo, in horto ædium Mag. Alphonsi Ciaconis Dominicani, viri optimi, & doctissimi, quas ille in Pincio habet Mediceis hortis contiguas, fere quotidie picum video in procerissima pinu nidum excavantem; ita nimirum industriè, & affabre, ut vel admoto circino rotundius reddi foramen à perfectissimo geometra vix possit.*

Neutiquam etiam inter validas ac pugnaces aves prætereundus gallus. De hoc sic Plinius †: *Cælum sola volucrum adspicit crebrò: in sublime caudam quoque falcatam erigens. itaque terrori sunt etiam leonibus, ferarum generosissimis.* Et postea: *Pergami omnibus annis spectaculum gallorum publicè editur, ceu gladiatorum.* Cæterum in plerisque avium istarum non robur solum commendatur, sed etiam generositas: quæ ad facultatem potius sensivam pertinet.

† lib. 10. cap. 21.

Coloris pulchritudine commendantur psittacus, pavo, & phasianus: quas alites iccirco jungit Statius in II Sylvarum *:

* Epicedio in Psittacum Melioris Atedii.

> *Psittacus ille plagæ viridis regnator Eoæ,*
> *Quem non gemmatâ volucris Iunonia caudâ*
> *Vinceret, adspectu gelidi non Phasidis ales.*

Scaliger tamen in Exercitationibus †; quia Cardanus psittacum commendârat à colorum varietate, ac præterea fulgore; quod & Appulejus facit in secundo Floridorum; contrà contendit esse deformem; non modò ob fæditatem rostri, ac crurum, & linguæ; sed etiam quia sit coloris fusci, ac cinericii, qui tristis. Quid faciamus summo viro? Si Cardanus ea dixisset, provocâsset ad judicia poëtarum, atque adeò omnium hominum. Nunc quia pulchri dixit coloris, ille deformis contendit. Hoc contradictionis studium, quod ubique in hisce Exercitationibus se prodit, sophistâ dignius est, quàm philosopho. Majorem etiam modestiam, dum falsè adeò tractat Cardanum, meritò passim requiras: præsertim si cogites, scribere adversus virum summum, studiis quidem humanitatis, & Metaphysices, non paullò inferiorem: at non scientiâ naturæ, mathesios autem omnibus disciplinis, in quibus parum omninò Scaliger videbat, albis quod dicitur equis præverteutem. Quæ à me minimè dicerentur, nisi seculo hoc viderem quosdam non tam virtutes ejus viri imitari, quàm unum alterumque (homo enim erat) vitium ἠθικὸν †: quo non mediocriter admirandas, planèque heroicas, ingenii doctrinæque dotes depreciavit.

† Exercit. 236.
† morale.

De pavone, quem Statius, ut vidimus, secundo memorat loco, ita Publius Syrus apud Petronium:

> *Tuo palato clausus pavo pascitur,*
> *Plumato amictus aureo Babylonico.*

Vbi pavonis plumam referre ait περίστρωμα * Babylonicum, quia id auro, purpurâ, & aliis coloribus, pictum. Eo & Tertullianus lib. de Pallio cap. III illi plumam ait de cataclitis, hoc est, lectis tricliniaribus, quæ plurimùm iis picta coloribus, quos dixi. Sed operæ sit totum de pavonis pulchritudine locum ex doctissimo illo scriptore apposuisse: *Quamquam & pavo pluma vestis, & quidem de cataclitis: imò omni conchylio pressior, quà colla florent; & omni patagio inauratior, quà terga fulgent; & omni syrmate solutior, quà caudæ jacent: multicolor, & discolor, & versicolor: nunquam ipsa, semper alia; etsi semper ipsa, quando alia; toties denique mutanda, quoties movenda.*

* stragulum.

Pavo oculos ante trimatum non accipit. Verulamius pag. 86.

Tertio loco Statius memorabat phasianum: quem inter formosissimas aves etiam reposuit Solon. Sed is gallum addebat gallinaceum; qui cum pulcherrimus plurimùm sit, minùs tamen à forma laudari solet, quia avis sit usque adeò vulgaris. De Solone quod dixi, istiusmodi est. Cùm videret sapientissimus vir, Crœsum exquisitum in morem ornatum, & sublimi in solio considentem, rogabatur, ecquod pulchrius vidisset spectaculum. Respondit ille, ut apud Laertium † est, ἀλεκτρυόνας, φασιανούς, καὶ ταώς· φυσικῷ γὰρ ἄνθει κεκόσμηνται, καὶ μυρίῳ καλλίονι. *gallos gallinaceos, phasianos, atque pavones; naturali enim nitore, & incredibili vestiuntur ornatu.* Nec de alite hac adscribere pigebit, quid senserit Gybertus Longolius Vltrajectinus, Christophori Longolii patruus, eleganti dialogo suo de Avibus: *Phasianis nunquam quicquam speciosius contemplatus sum. Valeant omnes pictores: ipse Apelles si redivivus foret, varietatem, & splendorem pennarum plumarumque imitari non posset.*

† in Solone.

Quanta etiam venustas * est manucodiatarum,

* Cardanus in 10 de Subtil. Et Scaliger Exercit. 228.

 rum,

Digitized by Google

rum, sive apodum Indicarum? quarum plumis iccirco se Ianizari ornant in prœlium ituri cum imperatore: ut est apud Bellonium in tertio Observationum, cap. xxv.

Quin & alites quasdam simplex color commendat. Nam, ut Plinius * ait, *decet tetraonas suus nitor, absolutaque nigritia.* Par ratio oloris, & corvi: de quibus ita Appulejus †: *Cum duo colores præstabiles forent, piceus & niveus, quibus inter se nox cum die differunt; utrumque colorem Apollo suis alitibus condonavit; candidum olori, nigrum corvo.* Interea fallitur Porphyrius Isagoges suæ cap. v: ubi ait, nigrorem esse accidens corvi ἀχώριστον ‡, solaque cogitatione separabile. Nam reapse etiam à corvo nigritia abest. Quippe Aristoteles in v de generat. anim. cap. vi, ait, visum sibi corvum album. Ipse etiam conspexi Londini in ædibus illustrissimi Comitis Arondelii. Et in Norvegia, atque insulis Cimbricis, quæ serenissimo regi Daniæ parent, aliis item Septentrionis terris *, frequentes hujus sunt coloris. Reperti quoque in America; ut ex iis constat, qui continentis ejus historiam reliquerunt. De Norvegia, & locis finitimis, minùs mirandum, quia frigus mater est alboris: unde & in Scythia, Pyrenæis montibus, & Alpibus, reperiuntur albi coloris, tum aquilæ, accipitres, vultures, corvi; tum ursi, ac vulpes.

* lib. 10, cap. 22.
† lib. de Deo Socratis.
‡ sive inseparabile.
* Olaus M. lib. 19, cap. 8.

CAPVT LXXXI.

Cur avibus diurnis acutus sit visus attributus. Quare vultur sit symbolum visus. Quod aves altivolæ tam longè dissita conspiciant, non solùm præstantiæ oculi, sed enim sublimi volatui, tribui oportere. Cur aves nocturnæ sint à Deo relatæ inter immundas. Quàm firmo obtutu aquila spectet solem. Cur noctua de nocte meliùs cernat: nec æquè tamen vel de nocte cernere, vel de die cæcutire. Eustathii opinio de igneis noctuarum oculis refellitur. Cur vespertiliones involent in faces, candelas, gladios. Vnde esse videatur, quòd corvi dicantur fulmen per aëra dispergere. De gypaëto, non autem vera aquila, intelligendum illud, Vbi cadaver, ibi aquila. *Magna avis pro vulture. Quantum odoratu valeant vultures, & caussa ejus rei naturalis. Error Phile de quatuor narium spiraculis in vulture. Si verum est, vultures advolare ad exercitus, aliquot ante prœlium diebus; non odoratui, sed, ut sic dicam, mentis sagacitati, hoc esse tribuendum. Vultures rosaceo inunctos unguento mori.*

QVoniam de iis dixi, quæ ad facultatem pertinent vegetativam: nunc expediam de sensibus, tum externis, tum internis.

Visu avibus diurnis acuto opus fuit, tum ut iter prospicerent, præsertim in terras longinquas; ut cum è Scythia contendunt in Ægyptum: tum etiam, ut despicientes sciant, quid deprædentur in terris. Maronis * illud de cygnis notum:

> — *Nunc terras ordine longo*
> *Aut capere, aut captas jam despectare videntur.*

* Æn. 1. 40?.

Visûs principatus est penès aquilam: de quo antea egimus, & mox aliquid dicam. Post aquilas videtur proximus esse vulturibus locus. Imò Orus in Hieroglyphicis † ait, Ægyptios, ad significandum visum, pingere vulturis symbolum. Sed adsentio iis, qui vulturem censent visu ab aquila vinci. Imò quòd & aquilæ, & vultures, longè adeo sibi subjecta conspiciunt, non tam esse censeo ab organi præstantia, quàm ex volatu sublimi: quia quo altiùs se efferunt, eò latiùs se diffundat visus per montes & convalles subjectas. Idemque judicium est Isidori lib. xii Orig. cap. vii.

† lib. 1, cap. 11.

Cornices acutè vident: unde qui plus sapientissimis sapere sibi videntur, dicuntur cornicum velle oculos configere *.

* Cic. pro Murena, & L. Flacco.

Sed de acumine visus quæ adduximus, ad aves pertinent diurnas. *Contrà nocturnarum avium hebetes interdiu oculi*: ut ait Plinius lib. x, cap. xii. Tales dicit noctuam, bubonem, ululam. Hæ aves, quia tenebris gaudeant, eo inter immundas ‡ recensentur; ut illo pacto significetur, fugienda esse opera tenebrarum. Quamquam, præter mysticam hanc caussam, etiam naturalis ratio est, de qua postea videbitur. Ob eum visus defectum, aquila, & noctua, opponuntur. Aquila quippe, quæ non volat, nisi de die, rectâ Solem intuetur. Sanè Cæsar Scaliger * nigram habuit aquilam, quæ diutiùs Solem directâ intueretur acie ac contentâ, adeóque inconnivens, ut nec ipse in speculo tamdiu id potuisset. Noctuæ quid simile? Scitè itaque Tertullianus noctuis confert eos, qui in rebus etiam apertis cæcutiunt. Sic enim scribit lib. de Anima cap. viii: *Solem noctuæ nesciunt: oculis aquilæ ita sustinent, ut natorum suorum generositatem de pupillarum audacia judicent: alioqui non educabunt, ut degenerem, quem Solis radius averterit. Est ideo alteri quid invisibile, alteri non, quod non ideo incorporale sit, quia non ex æquo vis valet. Sol enim corpus, siquidem ignis. Sed quod aquila confiteatur, neget noctua, non tamen præjudicans aquilæ.* Videt autem noctua meliùs noctu, quàm diu; quia lumen Solare disgregat visum, quod tenebræ congregant. Nec tamen vel æquè videt de nocte, vel pariter cæcutit de die. Minutum est, quod videt meridie; quia pauci, quos habet, spiritus discutiuntur, ac dissipantur: nihil est, quod videt noctè intempestâ, & illuni, quia aëre non illuminato nihil cernitur. Sed bene videt (ut de bubone diximus) diluculo, & crepusculo, quia tum lux est moderata. Errat igitur Eustathius, cùm putat, noctuis esse spiritus igneos, quibus spissas etiam tenebras penetrent. Nam ut emissione spirituum videretur, (quam opinionem refellimus cap. xxv hujus libri:) non tamen ita cum nocturnis est oculis comparatum, uti cùm ælurinis, sive felinis, qui ob siccitatem cerebri oculis sunt flammantibus, & interno lumine, quantum satis est, illuminantibus aëra proximum: quod de noctuis dicere non possumus. Hæ enim nocte illuni nihil conspiciunt, sic ut accessu

‡ Levit. cap 11, vers. 16, 17.
* in Arist. hist. Anim. lib. 9, cap. 34, sive ex Scalig. dist. cap. 45, sect. 240. Item Exercitatione adversus Cardanum 228, sect. 3.

Digitized by Google

accessu hominis non moveantur, quia non vident. At feles etiam in locis subterraneis, & occlusis, eoque nihil admittentibus luminis, murium venationi student. Quemadmodum nec iis tam debile lumen, ut discutiatur clarâ solis luce. Hæc, quæ de noctuis diximus, etiam declarant, cur vespertiliones clariori lumine offendantur: indeque cæcutientes in faces, aut candelam stipiti vel scopis impositam, vel gladium protensum, impingant; ut sæpius eo pacto capiantur. Fortasse & corvis lumen grandius oculos præstinguit. Admodum quidem suspectum mihi est, quod ajunt, eos, quando fulminat, huc illuc per aera ignem rostro deferre. Attamen si vera res est, crediderim, ut cicindelæ, visu ob nimium lumen obscurato, advolant ad candelam; sic & corvis visum offuscari ab igne fulmineo: ac quia ignis is rubet, eo corvis carnem putari, & scintillas ejus in aëre conspicuas ore etiam apprehendi. De visu hactenus.

Auditu aves non modò valent, sed etiam soni capiuntur dulcedine: ut docent aucupia. Notissimum illud Catonianum:

Fistula dulce canit, volucrem dum decipit auceps.

Odoratu cæteris avium antistant vultures. Vnde Appulejus in Apologia: *Si verò naribus nidorem domesticum præsentit; vincit idem* (Iunius Crassus) *sagacitate & canes, & vulturios.* Odore interim valet quoque degeneris aquilæ genus, quod non solùm *gypaëtos*, quasi *vulturinam aquilam* dicas; sed etiam *hypaëtos*, quasi *subaquila*, nominatur. Deque hoc genere capiendum est Hebræorum proverbium, *Vbi cadaver, ibi aquilæ.* Habes Iobi xxxix, 29 *, Matth. xxiv, 28. Luc. xvii, 37. De solo autem gypaëto intelligendum & Iobum, & Euangelistas, (uti & locum Proverb. xxx, 17) ex eo videmus, quòd aquilarum aliæ abstineant cadaveribus: ut auctor est Aristoteles lib. ix Hist. Animal. cap. xxxii. Ac propterea B. Chrysostomus, Euangelistam Matth. † enarrans, pro aquilis vultures non dubitat dicere. Nempe quia & sint aquilæ vulturinæ, sive vultures aquilini. Tanta est interdum aquilæ, & vulturis, similitudo; seu formam, seu etiam magnitudinem spectes. Vnde & *magnas aves* non pro aquilis modò, ut superiùs * ostensum; sed etiam pro vulturibus legas. Vt illo Plauti Rudente act. iii, sc. iv:

Teque ambustulatum objiciam magnis avibus pabulum.

* al. 30.

† homil. 49 in Matth. cap. 24.

* cap. præcedenti.

Non injuriâ autem miretur aliquis, hanc vulturis in odorando vim. Nam etiam trans mare ab iis cadavera sentiri, annotavit B. Hieronymus ad signatum proximè Euangelistæ locum. Imò Thomas Aquinas comment. in lib. ii de Anima cont. xcvii, refert, odorari per quingenta passuum millia. Id quamvis fabulosum putat, tamen non dubitandum, quin ad aliquot passuum millia pateat eorum odoratus. Nempe siccius, & exquisitiùs multò vulturibus est odoratus organum, quàm nobis. Interdum tamen odoratui tribuitur, quod est à sublimi volatu. Nam supra montes altissimè elevati, cadavera à longissimis etiam spaciis despiciunt. Præterea nec si odoratu persentiscant valde longinqua, adeo mirandum, quando odores adscendunt, ac vento sæpe in spacia admodum dissita per aëra propelluntur: cujus modum exposuimus libri hujus cap. xxx. Nihil igitur opus, ut propter sagacitatem odoratus tribuamus vulturi quatuor narium spiracula: etsi hanc opinionem etiam Philes in Iambis sequatur: cui iccirco is dicitur πτεάπνυς †.

† quadrinaris.

Mirificum planè, quod ait Plinius lib. x, cap. vi: *Vmbricius, haruspicum in nostro ævo peritissimus, tradit, triduo ante, aut biduo, vultures volare, ubi cadavera futura sunt.* Ex hac opinione Plautus Truculento act. ii, sc. iii:

— Vide jam, ut quasi vulturii triduo
Priùs prædivinant, quo die esuri sient.

Atque hinc colligunt, triduo ante, (imò aliqui totâ ajunt hebdomade) odorari, ubi cadavera sint futura. Verùm illud non falsum modò est, sed planè absurdum. Nam quo pacto olfacere possint, quod non est? Nec enim priusquam cæsa sint corpora ab iis differunt, quæ non cadent bello. Quocirca, si verum est, ad exercitus ingentes convolare aliquot ante prœlium diebus: id pertinebit potiùs ad sagacitatem animæ, qua pugnam imminere præsagiant, unde ipsis largè suppetere possit alimonia. Atque hanc rationem adferre etiam maluit Ælianus lib. ii de Animal. cap. xlvi. Plautus quoque iccirco ait *prædivinare*, ut vidimus. Ac similiter Philes in Iambis iis tribuit φύσιν μαντικὴν, *fatidicam naturam*: ut qui exercitus comitentur.

Τῶν σωμάτων ἐλπίδι τῶν πεσουμένων.

Spe corporum, quæ mox erunt cadavera.

Mirum quoque, avem sic odore valentem, non offendi cadaverum fœtore: ac offendi interea odore unguenti optimo. Non capi eo, nihil fuerit novi. Vix enim aliis afficiuntur odoribus rationis expertia, quàm unde iis alimentum; ut diximus libri hujus capite xxx. Sed istud caussam habet occultiorem, quòd, ut Clemens Alexandrinus ait Pædagogo posteriore, Οἱ γῦπες, καὶ κάνθαροι, ῥοδίνῳ χρισθέντες μύρῳ, τελευτᾶν λέγονται· *Vultures, & scarabæi, rosaceo inuncti unguento, mori dicuntur.* Quod Aristoteli etiam in Mirabilibus dictum, & ex eo memoratum Geoponicôn lib. xiv, cap. ult. Vt de Theophrasto *, Plinio †, Æliano ‡, nunc taceam.

* lib. 6 de caussis plant. cap. 4. & 5. † lib. 12, cap. 53. ‡ lib. 3 de anim. cap. 7, & lib. 4, cap. 18.

CAPVT LXXXII.

Διάνοια, καὶ τέχνη, etiam avibus attributa. Sagacitas avium ostensa in iis, quæ ad victum pertinent. Ac primùm in corvis, pullos, simulac sibi suffecerint, nido, totâque adeò, regione, exturbantibus: deque eo Æliani error, ἀστοργίας id esse existimantis. Vafricies corvi, quòd abstineat cadavere pestilenti. Item quòd aggerat in situlam lapillos, ut faciliùs, aquam attingat. Adhæc, quòd abdat

ciborum reliquias. An pecunias furetur. Ardeæ, plateæ, vel pelecanis, sollertia, prius stomacho suo concoquentis, quæ postea comedat. Ossifragæ, pici Martii, vulturis, corvi, ibidis, calliditas in iis, quæ cibum tangunt. Post ista secundo loco *refertur avium sollertia in aëre distinguendo. Nam pestilentis aëris, ac salubris, discrimen sciri ab iis, & ab his id discere hominem posse. Easdem nôsse naturâ, qua anni tempestate novas regiones petant, vel deserant veteres: quod præcipuè de gruibus ostensum. Præterea præscire serenitatem, pluviam, tempestates: & quæ sit ejus notitiæ caussa.* Tertio loco *memoratur avium sagacitas in istis, quæ attingunt generationem, & educationem fœtus. Sollertia halcyonis, & passeris, in nido exstruendo. Cur cuculus ova sua ponat in nido currucæ: & quare curruca alienos magis pullos curet, quàm suos. Perperam vulgo* cuculos *dici, quibus uxores adulteræ: ac veteribus Romanis tales potiùs* currucas *nominari. Quàm callidè perdix femina eludat marem, ac ova confringat, atque ut hominem quoque ab ovis abducat. Vt hirundines doceant pullos adulti eres fimum egerere extra nidum: atque hanc ejus avis mundiciem intulisse seniori Tobiæ cæcitatem. Quæ de sollertia avium Diomedis ferantur. Hinc* quarto loco *narratur prudentia alitum in iis, quæ ad sui, suorumque defensionem pertinent. Ac primò in gruibus id plurifariam declaratum. Et cujus literæ figuram referant in volatu. Quàm infestæ barbaris dicantur esse aves Diomedeæ: & utrùm sint in rerum natura. Diversas esse ab charadriis, contrà quàm Dalecampius putavit. Vnde Iuba Diomedeis avibus nomen fecerit* catarractis. Mergis *unde id vocabulum. De pavonibus Graecula fabella. Vafricies chenalopicis, cincli, & noctuæ.*

NVnc videamus de iis, quæ ad interiores sensus pertinent, ac διάνοιαν *, mox consideraturi illa, quæ τὸ πάθος, καὶ ἦθος †, spectant. Διάνοιαν verò, καὶ ἦθος, etiam avibus tribuimus, Aristotelis ‡ exemplo; cui κρὲξ τὸ μὲν ἦθος μάχιμος, τὴν δὲ διάνοιαν εὐμήχανος περὶ τὸν βίον· *crex, quod ad mores pertinet, est pugnax: quod autem ad ingenium, industrius ad victum.*

* *mentem.*
† *affectum, ac mores.*
‡ *lib. 9 Hist. Animal. cap. 17, sive Cæs. Scal. cap. 21, sect. 181.*

Ad interiorem sensum spectat sagacitas, seu sollertia; quam in quatuor istis considerabimus; alimoniâ, aëre, generis propagatione, & defensione sui suorumque. De alimonia primò videndum.

Singularis eâ parte sollertia est in corvis. Quippe magnopere observant, quæ terræ paucis, vel multis, sufficiant alendis. Hinc enim provenit, quòd, pullos educâsse contenti, usque dum volare ipsi, & de cibo sibi prospicere, sciant, non tantùm nido, sed, si sterilius sit loci solum, totâ expellant regione. Non igitur cum Æliano * hinc ἀστοργίαν † erga pullos liceat colligere, sed prudentiam potiùs. Itaque videas similiter gentes varias, Septentrionales imprimis, cùm agri non sufficerent alendis, vel centena hominum millia remotissimas expulisse in terras; quæ hodieque ab iis *Lombardiæ*, *Normanniæ*, aliáque obtinent nomina.

* *lib. 2 de Animal. cap 49.*
† *amoris defectum.*

Etiam corvi prudentiam arguit, quòd corporibus abstinet pestilentiâ absumtis: ut observatum Athenis celeberrima illa pestilentiâ, quam Thucydides †, & Lucretius *, describunt.

† *lib. 2.*
* *lib. 6.*

Quantus etiam astus, de quo traditum à quibusdam (ut Plinius ait lib. x, cap. XLIII) *visum per sitim lapides congerentem in situlam monumenti, in qua pluviæ aqua durabat, sed quæ attingi non posset: ita descendere paventem expressisse tali congeriè, quantum poturo † sufficeret.* Atque idem legas apud Plutarchum in Comparatione terrestrium, & aquatilium: item Ælianum lib. II de Animal. cap. XLVIII.

† *MSS. potui.*

Ejusdem prudentiam ex eo videmus, quòd, quæ comedat postea, secretum in locum abdat. Furacem cum Alberto M. ‡ hinc esse colligunt. Id verò nihil est, cùm corvi non sit distinguere inter privatum, & commune. At, inquiunt, Erfurdiæ, Saxoniæ oppido, corvus etiam de mensâ, in qua reponi solent pecuniæ, nummos abstulit, ac sub vicino condidit lapide: ii nummi quinque sex florenos æquabant. Nugæ, ut metuo. Quid si nequam filius familias, aut è famulitio aliquis, hoc egerit, ut si avis innocens, ex eo, quòd in cibis, hoc faceret, etiam in pecuniis facere crederetur, furta magis laterent domestica? Aliter si est, non jam prudentiæ fuerit, sed stultitiæ. Cui enim bono sint pecuniæ corvis? Monedulam objiciat aliquis. Sed de hac res testatior; ut inferiùs dicemus.

‡ *lib. 23 de Animal.*

Magna item sagacitas est sive erodii, hoc est, ardeæ, ut censet Plutarchus in animalium comparatione; sive plateæ, ut Plinius ait lib. x, cap. XL: quippe *cum devoratis se implevit conchis, calore ventris coctas evomit, atque ita ex iis esculenta legit, testas excernens.* Τῷ πελεκᾶνι idem tribuit Aristoteles lib. IX Hist. Anim. cap. x *. Itaque Gaza πελεκᾶνα reddidit *plateam*. Cæsar Scaliger † onocrotalum censet, qui Italis *tarabusus*.

* *ex Scaligeri dist. cap. 14, sect. 149.*
† *commentario ad eum locum.*

Adhæc non exiguæ est sagacitatis argumentum, quòd avis ea, quæ Aristoteli φήνη, Plinio *ossifraga* dicitur, inde Romanum hoc nomen accepit, quia ossa demittat ex sublimi, quò, iis fractis, vescatur medullâ: quæ sententia est Alberti M.

Picus Martius arbores rostro tundit. Cur verò, nisi ut insecta (velut pulices, & vermiculos) inde educat, ac voret? Nam mox ab egressu comedit. Hanc rationem etiam adducit Aristoteles lib. IX de Animal. cap. IX. Vt verò ab hoc more tundendi ulmos, vel quercus, δρυοκολάπτης nomen sit adeptus, diximus superiùs cap. LXXX.

Prudentiæ est in vulturibus, imò & corvis, & plerisque aliis avibus, quòd abstineant animantibus à venenato serpente interemtis: quemadmodum Nicander docet in Theriacis.

Ibis non bibit ex aqua sordidâ, vel venenis infecta, sed pura, ac salutari: eaque esse caussa dicitur, cur, ut Ælianus † ait, οἱ ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἱερεῖς ἑαυτοὺς περιῤῥαίνωσιν, οὐ παντὶ ὕδατι, ἀλλ' ἐκείνῳ,

† *lib. Animal. cap.*

ἐξ ὗ πεπιστεύκασιν ὅτι ἀέρα ἡ ἶβις πέπωκεν· sacerdotes in Ægypto non omni se aquâ lustrent, sed eâ, unde credant ibin bibisse.

Ab alimonia transeo ad aëra: cujus trifariam delectum faciunt. Primus est, ratione salubris, vel pestilentis. Siquidem naturali instinctu præsagiunt mutationem aëris in pejus. Quod quomodo fiat, exemplis quibusdam ostendi libri hujus III, cap. XV. Et sanè Anaximenem constat ex avium recessu terræmotum prædixisse. Ac similiter ex eodem & secuturam conjectant pestilentiam. Nempe simulac teter exspirare halitus ex terræ cavernis, sive etiam aliâ de caussâ corrumpi aër cœperit, aves in eas avolant regiones, ubi aër melior est, ut hoc pacto suæ consulant saluti. Equidem Leidæ, grassante acri pestilentiâ, neque in nostro, neque in vicinorum hortis suburbanis, avem ullam conspicere potui, cùm aliàs cantibus earum omnia personarent. Itaque & Laurentius Ioubertus, medicus insignis, lib. de pestilentiâ cap. V, attendere jubet, quò aves concedant: ut & ipsi earum monitu commigremus in loca nondum infecta. Et hoc quoque non infimum est divinæ erga nos curæ argumentum, quod à mutis etiam animantibus documentum capere liceat valetudinis tuendæ.

Alterum aëris discrimen est ratione caloris, & frigoris, pro vernâ, æstivâ, vel hibernâ anni tempestate. Huc respexit Ieremias VIII, 7, cùm exprobrat Iudæis, *quòd nequeant agnoscere tempus visitationis; cùm grus, & hirundo, & ciconia, nôrit tempus sui adventus.* Hirundines ut hieme adventante abeunt, sic redire sciunt vere imminente: unde Cornificius * iis comparat amicorum illos, qui præstò sunt in fortunâ felici, sed malis temporibus nos deserunt. Recipiunt autem se hieme versus loca calidiora, quæque naturæ suæ magis conveniunt. Nec paucæ interea remanent: sed hæ abdunt se in fissuras petrarum, vel concava putridarum quercuum; ubi & quandoque mortuæ, vel glomeratim cohærentes repertæ. Easdem redire, quæ præcedenti anno fuerint nobiscum, eo deprehensum est argumento, quòd reduces rubrum habuerint filum pedi alligatum, quomodo fuerant dimissæ.

* *lib. 4 ad Herenn.*

Præterea memorat Prophetes grues, & ciconias. Ex iis ciconiæ sunt æstatis advenæ; grues, hyemis: quemadmodum ait Plinius lib. X, cap. XXIII. De priori sic Publius Syrus:

Ciconia etiam grata †, peregrinhospita ‡,
Pietaticultrix, gracilipes, crotalistria,
Avis exsulhiemus, titulus tepidi temporis.

† *Aliqui*, Graja.
‡ *Vet. cod.* peregrina hospita.

Quos versus Petronio perperam tribuit inter cæteros Dalecampius *, cum pro Publianis ipse agnoscat Petronius in Satirico suo.

* *Ad locum Plinii memoratum.*

Gruum prudentiam, quando terras petunt sub alio calentes Sole, hoc pacto nobis describit Plin. lib. X, cap. XXIII: *Abituræ congregantur in loco certo: comitatæque † sic, ut nulla sui generis relinquatur, nisi captiva, & serva, ceu lege prædictâ de recedunt. Nemo vidit agmen discedentium, cùm discessurum appareat; nec venire, sed venisse cernimus: utrumque nocturnis fit temporibus. Pythonos comen ‡ vocant in Asia patentibus campis; ubi congregatæ inter se commurmurant, eamque, quæ novissima advenit, lacerant, atque ita abeunt. Notatum post Idus Augusti non temere visas ibi.*

† cunctatæque an *legendum sit, ambigit Pincianus.*

‡ Πυθῶνος κώμην, vicum Pythonis. *Perperam in nonnullis,* Pythonis nomen.

Anseres, & olores, cùm magno agmine commeant, quemadmodum ibidem legas, *colla imponunt præcedentibus: fessos duces ad terga recipiunt.*

Tertius aëris delectus est ratione imminentis serenitatis, pluviæ, ventorum. In his magnum sagacitatis argumentum capere est ex prognosticis; de quibus post Aratum, & alios, Maro I Georg. Unde autem fit, quòd aves præsagiant aëris mutationes, non satis convenit inter eruditos. Non defuere, qui inde colligerent, aliquid iis inesse divini. Sed vera est ratio, quod avium animæ, quia corporibus planè sunt immersæ, eo, ut mente minùs, ita plus sensu valeant. Citiùs igitur, exactiusque, vel levissimas aëris mutationes intelligunt. Hæc magni Maronis sententia fuit, tum de opinione, quàm rejecimus; tum illâ, quàm amplectebamur. Sed divinum vatem * audiamus:

* *I Georg.*

Haud equidem credo, quia sit divinius illis
Ingenium, aut rerum fato prudentia major:
Verùm ubi tempestas, & cœli mobilis humor,
Mutavere vias, & Iupiter humidus Austris
Denset, erant, quæ rara modò, &, quæ densa, relaxat;
Vertuntur species animorum, & pectora motus
Nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
Concipiunt. hinc ille avium concentus in agris,
Et lætæ pecudes, & ovantes gutture corvi.

Interim pro temperamento humidiori, aut sicciori, variè afficiuntur. Hoc abunde lucem capit ex iis, quæ diximus libri hujus cap. XV.

Ab alimonia, & aëris discrimine, nunc sermonem meum converto ad sagacitatem in iis, quæ propriè generis propagationem tangunt. Uti sunt nidorum exstructio, conceptus, partus, pullorum educatio.

Quanto cum ingenio halcyon, quæ & alcedo vocatur, avicula passerinæ magnitudinis, in scopulis, vel ipso mari, exstruit nidum! Si enim materiem spectes, est ea ex spina piscis, qui acus † dicitur. Si formam, est oblonga ad modum cucurbitæ, planè idonea adversus fluctus. Si tempus, nidificat circa brumam; quo tempore, Deo sic providente, magna est maris tranquillitas: unde *halcyonia*, vel *alcedonia* dixere. Audiamus Plinium lib. X, cap. XXXII: *Nidi earum admirationem habent pilæ figurâ, paullum eminenti ore perquam angusto, grandium spongiarum similitudine: ferro intercidi non queunt, franguntur ictu valido, ut spuma arida maris. Nec unde confingantur, invenitur. Putant ex spinis aculeatis: piscibus enim vivunt. Subeunt & in amnes.* Quæ hausit ex Aristotelis lib. IX Hist. cap. XIV. Subdit Plinius cap. prox. *Halcyonum nidi*

† *Βελόνη. Aristoteles lib. 9 Hist. Animal. cap. 14.*

Digitized by Google

figura reliquarum quoque sollertiæ admonet: neque aliâ parte ingenia avium magis admiranda. Hirundines luto construunt, stramento roborant. Siquando inopia est luti, madefactæ multâ aquâ pennis pulverem spargunt. Ipsum verò nidum mollibus plumis floccisque consternunt, tepefaciendis ovis, simul ne durus sit infantibus pullis. Subdit mox, quanto studio nidorum mundiciem procurent: de quo paullo pòst loquar. Hinc agit de nidis hirundinum agrestium, & ripariarum: item acanthyllidos, pici, galguli, cinnamologi, sic dicti, quia in cinnami surculis nidificet: item Scythicæ avis otidi magnitudine similis, picæ, meropis, perdicis.

Mira pariter sollertia est passeris Indici; qui ob eximiam in exstruendo nido sagacitatem, *εἰρωνικῶς passer stultus* nominatur. Vide, quæ de hoc narrat Cardanus in x de Subtilitate.

Magna quoque est cuculi prudentia. Scit, se exosam avium aliis; item se meticulosam ac imbellem; sive potiùs frigidam adeò, ut ova nequeat propria excludere. Ne igitur pereat suum genus, in nido ea excludit alieno: ut est apud Aristotelem Hist. Animal. lib. IX, cap. XXIX *, & lib. III de Generat. animal. cap. I, Plin. lib. X, cap. IX, Ælianum de Animal. lib. III, cap. XXX. Aristoteles quidem inter cætera hoc pacto: cùm, inquit, sciat, se non posse pullos suos defendere, *διὰ τοῦτο ὥσπερ ὑποβολιμαίους ποιεῖ τοὺς ἑαυτοῦ νεοττοὺς, ἵνα σωθῶσι· eâ de caussâ, suos ut pullos servet, illos facit supposititios.* Ponit autem ova sua in nido palumbis, alaudæ, ac præcipuè currucæ. Hæc verò, ovo excluso, ubi avem conspicit suis majorem pullis, nimium quantum miratur, nec ullius æquè gerit curam: quamquam de isto quidem aliter nonnulli. Qui primi Gallorum eam induxere consuetudinem, ut maritum natos ex adultera liberos educantem pro suis, *cuculum* nuncuparent, hi planè confuderunt *cuculum*, & *currucam*. Nam adultero convenit *cuculi*, sive *cuculli* nomen: *currucæ* autem adulteræ marito. Sic in Asinaria utitur Plautus act. V, sc. II: ubi Artemona Demænetum, quia cum filii Argyrippi amica rem habere vellet, in hunc compellat modum:

* *sive cap. 37, fol. 211, ex distinct. Cas. Scal.*

> *At etiam cubat cuculus. surge amator. i domum.*

Item Iuvenalis sat. VI †:

† *vers. 275.*

> *Tu tibi nunc curruca places, fletuque labellis Exorbes.*

Ridet enim maritum impudicæ conjugi nimis credulum, & ab uxore suppositos tenerè amantem, ut proprios. Interea veterem esse errorem, ex Acrone videmus, id cuculo tribuente, quod est currucæ. Vide eum ad illud Horatii lib. I, sat. VII:

> — *Magnâ compellans voce cuculum.*

Perdix quoque nihil minùs, quàm εὐήθης ‡. Planè enim, ut Aristoteles * ait, *κακοήθης, καὶ πανοῦργος, vafra ac malitiosa.* Hujus astutiæ Aristoteles † argumentum adfert, quòd mas quidem, ut femina admittat Venerem, ova ejus confringat: femina autem, utcunque, si partus urgeat, mare præsente ova excludat; eadem tamen, si tempus suppetat, abeat, pariatque: neque ad ova accedat, nisi commodâ marem decipiendi ratione, ne is, ubi ova sint, resciscat. Imo etiam, ab homine visa, callidè ante pedes se ostentat, ac sic fugit, ut ab ovis abducat.

‡ *fatua.*
* *lib. 9 Hist. Animal. cap. 8.*
† *ibidem.*

Nec brutæ mentis argumentum est, quòd hirundines primitus in pullis necesse habeant ferre immundiciem. Sufficit, quòd, ubi nidum ab iis inquinatum conspexerint, egerant excrementa. At hoc jam disciplinæ est, quòd, ubi adolescunt pulli, eos circumagunt, ut & ipsi excernant extra nidos. Eo minùs mirandum, si senior Tobias * excæcatus fuerit stercore extra nidum deposito. Magis mirandum, fuisse sanatum felle piscis, cùm non stercus modò hirundineum sit calidissimum; verùm fel etiam piscium: & contraria contrariis sanentur. Sed de felle inferiùs dicetur.

* *cap. 2, vers. 11.*

Magna item sagacitas est avium Diomedearum, de quibus refert Plinius lib. X, cap. XLIV: *Duos semper iis duces; alterum ducere agmen; alterum cogere. Scrobes excavare rostro, inde crate consternere, & operire terra; in his fœtificare. Fores binas omnium scrobibus: orientem spectare, quibus exeant in pascua: occasum, quibus redeant. Alvum exoneraturas subvolare semper, & contrario flatu.* Hinc subdit, has aves uno solum totius orbis loco conspici: nempe insulâ maris Adriatici contra Apuliam sitâ, quæ hodie *S. Maria Trimutina*, teste Leandro in Italia sua †. Utrùm verò sint aves Diomedeæ, & veráne sint, quæ de iis produntur, exponam, ubi devenero ad caput illud de sui, ac suorum, defensione: quod quartum erat ex iis, è quibus sagacitatem alitum me ostensurum receperam. Et quia de sollertia in propagando genere suo, ex immensa copia hæc pauca arbitror suffectura, quid impedit, quò minùs jamnunc ad caput illud accedam?

† *ubi de Apulia Daunia p. 179. edit. Colon. Bammis.*

A gruibus, de quorum in aliis sagacitate dictum antea, hic initium nobis esto. Eorum prudentiam indicant Pliniana hæc lib. X, cap. XXIII: *Quando proficiscantur, consentiunt: volant ad prospiciendum altè: ducem, quem sequantur, eligunt: in extremo agmine per vices, qui acclament, dispositos, habent, & qui gregem voce contineant. Excubias habent nocturnis temporibus, lapillum pede sustinentes, qui laxatus somno, & decidens, indiligentiam coarguat. Cætera dormiunt capite subter alam condito. Dux erecto providet collo, ac prædicit.* Quæ fere hausta ex Aristotelis lib. IX Hist. Animal. cap. X †. Adhæc gnaræ, se aquilis esse infirmiores, eò quoties, è Cilicia migraturæ Septentrionem versus, necesse habent Taurum montem transmittere, qui aquilas magno habet numero; noctu transvolant lapillum ore gestantes, ne clangore ullius prodantur. Quod si aquila insequatur, aciem instruunt, atque ita, specie pugnæ præbitâ, injiciunt aquilæ terrorem: nam, eo conspecto, regreditur, periculosum censens depugnare cum ita bene animatis. Testes horum Plutarchus lib. de garrulitate,

† *sive, secundum dist. Cas. Scal. cap. 14, fol. 148.*

tate, & Ammianus Marcellinus initio lib. IX. Magnæ quoque est ſollertiæ, quòd in volando agmen gruum efformet literam Δ, quia hæc figura facilius aëra ſcindit. Quam rationem adducunt Ælianus, Tzetzes, & alii ante eos; in his Cicero lib. II de Nat. Deorum: *Illud verò ab Ariſtotele animadverſum, (in quo pleraque quis poteſt non mirari?) grues, cum loca calidiora petentes maria tranſmittunt, trianguli formam efficere. Ejus autem ſummo angulo aër ab iis adverſus pellitur: deinde ſenſim ab utroque latere, tanquam remis, ita pennis curſus avium levatur: baſis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea, tanquam à puppi, ventis adjuvatur, hæque in tergo prævolantium colla & capita reponunt. Quod quia ipſe dux facere non poteſt, quia non habet, ubi nitatur, revolat, ut ipſe quoque quieſcat. In ejus locum ſuccedit ex iis, quæ acquieverunt, eaque viciſſitudo in omni curſu conſervatur.* Videmus, ut, ex Ariſtotele, inter alia dicat, volatum earum formam habere triangularem. Quod & Ælianus, ac Tzetzes, ajunt. Ac B. Hieronymus ad Ruſticum de vita monaſtica, refert ſimiliter, efficere literam Δ. Nec multum adeo abeunt, qui dicunt referre literam Υ. Nempe ut primæ grues referant pedem literæ, inde divergium gruum fiat. Sanè figuram literæ Υ ex gruum volatu reperit Palamedes: ut ei Ulyſſes objicit in Heroicis Philoſtrati. Sed hæc pluribus exponimus in primo de Arte Grammatica, cap. XXV.

De avibus Diomedeis, (de quibus me promiſeram dicturum) Plinius refert lib. X, cap. XLIV, eos, *advenas barbaros clangore infeſtare, Græcis tantummodo adulari.* Addit, eo Diomedis ſocios in has aves dici converſas, quia in hac inſula, Diomedis tumulo atque delubro inſigni, *ædem quotidie pleno gutture madentibus pennis perluant, atque purificent.* Eadem fere legere eſt apud Ariſt. in Admirandis auditionibus. Operæ interim eſt cognoſcere, quid tota de hac re cenſeat Cæſar Scaliger Commentario in Ariſt. lib. IX de Hiſt. Animal. cap. XVI, ſect. CLXI: *Diomedeas*, inquit, *aves fabuloſas puto: neque unquam in rerum natura fuiſſe. Figmenta ſunt, mendacium Græcorum.* At aliter eſt, ſi Diomedeæ ſunt aves, quæ hodie dicuntur *Artenæ*: ut Dalecampio * annotatum. Sed miror eum dicere, haſce aves Ariſtoteli *charadrios* vocari. Nuſquam enim Ariſtoteles, quantum meminiſſe poſſum, id charadriis tribuit. Adde quod charadrii variis agant terris, ac ſint, quæ aliter ἴκτεροι vocantur. At Diomedeæ, ut Plinius † ait, *uno in loco totius orbis viſuntur.* Nempe inſulâ *contra Apuliæ oram.* In editis, qui nunc ad manum, Plinii codd. ‡ (exceptâ Parmenſi *) reperio *à Iuba dici cataructas.* Sed in MSo, uti & edit. Parmenſi, invenio *cataractas*; rectumque *catarractas.* Nam Ariſtoteles libro de Audit. Mirandis, ubi idem refert, ait, eas aves barbaris in inſulam advenientibus, αἰωρουμένους καταῤῥάσσειν αὐτοὺς εἰς τὰς κεφαλὰς αὐτῶν· *ex alto cum impetu irruere in capita eorum.* Faciléque aſſentio doctiſſimo Salmaſio †, hoc ipſo ex loco à Iuba eis eſſe *catarractarum* vocabulum impoſitum: etſi alioqui ſciam, cunctis avibus prædatricibus id nominis competere, atque Ariſtoteli ‡ particulatim *catarractas* dici aves alias, accipitre minores, ſeque in mare mergentes, ac tanto ſpacio in eo manentes, quanto opus ſit, ad jugerum tranſeundum. Quod mergis convenit: unde & iis nomen *mergorum.* Eas verò Ariſtotelis catarractas ab illis Iubæ catarractis eſſe diverſiſſimas, apertius eſt è jam memoratis, quàm ut inſiſtere illi ſit opus.

* ad memoratum Plinii locum.
† lib. 10, cap. 44.
‡ ut Francofurtenſi an. 1599, Colonienſi, ſive Genevenſi an. 1615, Leidenſi an. 1635.
* an. 1474.
† in Plin. Exercit. ad Solin. p. 92.
‡ lib. 9 Hiſt. Anim. cap. 12, ſive Scal. cap. 16, ſect. 161.

Magna etiam pavonis eſt ſagacitas, ſi lini radicem inquirit, ac ſub ala geſtat, ut faſcini amoletum: quod Æliano traditum lib. XI de Animal. cap. XVIII. Sed Græculum eſt commentum.

Ab aſtutia vulpina generi cuidam anſeris eſt χηναλώπηξ, ſive *vulpanſeris* nomen datum. Hæc, ut Ælianus ait lib. XI de Anim. cap. XXXVIII, audacter procedit hoſti obviam, quo interea pullis tempus ſuppetat avolandi. Maritima amat loca; unde Germanis *zeeganſch* nominatur.

Etiam, ut Ariſtot.* refert; ὁ κίγκλος πανοῦργος, καὶ δυσθήρατος· *cinclus vafer, & captu difficilis.* Captus tamen, ut idem addit, facilè cicuratur.

* lib. 9 Hiſt. Animal. cap. 12, ſive ex diſt. Scal. cap. 16, ſect. 158.

De noctuarum ſagacitate ita Plinius lib. X, cap. XVII: *Noctuarum contra aves ſollers dimicatio. Majore circumdatæ multitudine, reſupinæ pedibus repugnant, collectæque in arctum, roſtro, & unguibus totæ teguntur.*

Luculentæ etiam ſagacitatis argumenta præbent aves in docilitate loquelæ, ac cantus. Sed illa inferiùs adducam, ubi ad vocis conſiderationem devenero.

CAPUT LXXXIII.

Cur avium aliæ ab aliis non tantopere differant ſollertiâ, quàm quadrupedes inter ſe. Cur ad ova excludenda ter ſeptenis ſit diebus opus. De ſtruthiocameli ſtultitia repetitur. Oti amentia. Unde ei nomen, & cur aliter auſio *vocetur. Plinius emendatus.* Otum, & otidem, *ab Athenæo confundi. Denſenſus Ariſtoteles, quem ejuſdem erroris accuſarat Aldrovandus.* Κόβαλος, *ſeu* κόβαλος. Planipedes *pro mimorum genere: & ut eos cum avibus planipedibus ridiculè confuderit idem Aldrovandus. Cur tam mimi, quàm anſeres, dicantur* planipedes. *Nemeſiani error, tribuentis tetraci ſive otidi, quod eſt aſionis ſive oti. Non omnia ſtultè agi ab oto. Refellitur vir doctus, qui ſcripſerat, Themiſtoclem ſibi propoſuiſſe imitandum Demoſthenis exemplum, injuriâque ab eodem cum oto conferri. Pelecani ſimplicitas. Fabella Græcula de hirundinum memoria.*

Etſi verò magna ſit avium ſollertia; non uſque adeò tamen eâ diſtant, quàm quadrupedes. Neque enim tanto diſcrepant intervallo aquila, & regulus, quàm elephas, & cuniculus. Cujus hanc rei cauſſam adfert Cardanus †, quod ſimilis ſit in avibus generatio. Omnes enim ovis excluduntur; idque ter ſeptenis diebus

† lib. 7 de Rerum Variet. cap. 34.

Digitized by Google

diebus incubando. Diutiùs incubationem non tolerent aves, & breviori spatio conformationi animalis perfecti minimè sufficiant. Sed ut in eo hæ differunt animantes, ita in isto conveniunt, quòd ut quædam quadrupedum, ita & avium nonnullæ, insignis præbeant stultitiæ argumentum. Uti struthiocamelus, qui si caput cum prælongo collo fruticibus occultàrit, corpus reliquum, quod tam vastum, latêre arbitratur. Hinc de ea Iob. XXXIX, 20: *Privavit eam Deus sapientiâ, nec dedit illi intelligentiam.* Diximus de hoc plura, cap. XLIX.

Est etiam avis, quæ, siqua agentes viderit homines, ea imitetur: ac propterea aucupes ex ejus adverso inungunt oculos pharmaco, inque proximo etiam gluten indunt pelvi: eo conspecto, avis & ipsa inungit palpebras: quibus conglutinatis, videre ulteriùs nequit; ut nullo tum negotio aucupi fiat præda. Si item è regione quis saltàrit; saltat & illa, ac dum voluptate capitur hujusmodi, capitur & ipsa ab aucupe. Hanc avem aliqui *otum*, alii *otidem* appellant; cùm diversæ tamen aves videantur. Nam *otus* est noctua aurita: *otis* est *tetrax*, &
* lib. 10, cap. 23. aliter *tarda* nominatur. Ὠτὶς, Plinio * teste, vo-
† aures. catur ab Græco ὦτα †, quasi *auritum* dixeris. Nempe quia meatus auditorios habet amplos, & peridoneos: deque capite præterea plumæ utrimque, auricularum instar, exsurgant. Aliter *asio*, idque eàdem de caussa, nuncupatur, quasi *ausio*. Nam pro ὦς Cretenses dixere αὖς. Hinc Latinis *auses*, quæ postea *aures*: ut ex *Lases*, postea *Lares*; ex *asa*, *ara*; ex *Papisius*, *Papirius*. Nisi malis *asio* esse ab Hebræo און osen, hoc est, *auris*. Sed, credo, *aures* ab *auses*, *auses* ab αὖς, unde & *ausio*; αὖς vero ab און. At non
* lib. 10, cap. 23. audiendus Dalecampius, cum ad Plinium * annotavit, videri nomen id habere *à voce, quæ rudentem asinum æmulatur.* In appellatione hujus avis corrupti sunt codices vulgati. Sic enim legitur lib. x, cap. XXIII: *Otis bubone minor est, noctuis major, auribus plumeis eminentibus: unde & nomen illi: quidam Latinè asionem vocant: imitatrix aliàs avis ac parasita, & quodam genere saltatrix. Capitur haut difficulter, ut noctua, intenta in aliquo, circumeunte alio.* Verum in MSo pro *otis*
† an. 1476. reperio *otus*: & similiter vetus Parmensis †. Et sanè, quæ Plinius refert, non conveniunt otidi, verum oto: ut, quin sic legendum sit, vix liceat dubitare. Sed quod paullo antea dixit, *Abeuntque una persuasæ, glottis, & otis, & cychramus*; id optimo jure est suspectum. Et hîc MSus, & Parmensis, *otus* repræsentant. Verùm nulla avis nocturna, qualis otus, migrare pro anni tempore alias in terras solet. Quare videtur Plinius permiscere, quæ de oto, deque otide, legerat; nempe quòd ea ejusdem esse avis arbitraretur. Ac fortasse vulgari etiam usu jam olim hæc confundebantur vocabula. Saltem id factum ab Athenæo in nono: ubi cum primo dicat περὶ ὠτίδων, postea nobis nominat τὰς ὦτας: posteriori loco rectè, cum avem vocet nocturnam, & imitatricem, & quæ stultitiâ suâ capiatur: ut loco priori pro περὶ ὠτίδων debuerit dicere περὶ ὤτων. Non dubitat Ulysses Aldrovandus hujus etiam criminis reum facere Aristotelem. Nam, inquit, vocat otum *planipedem*, quod convenit anserino generi: ad hoc vero otis referri solet, etsi nec ipsa planipes. Video, quid Aldrovandum deceperit. Apud Aristotelem est hoc pacto lib. VIII Hist. Animal. cap. XII: Ἔστι δὲ κόβαλος, καὶ μιμητὴς, καὶ ἀντορχούμενος ἁλίσκεται. Id Gaza reddidit: *Blatero hic est, & hallucinator, & planipes. saltantes enim imitatur.* Verbum ἁλίσκεται alteri periodo adnexuit. Pro κόβαλος in plerisque est κολοβὸς, hoc est, *membris mutilus*, vel etiam *sermone*. Atque ita quoque legit Cæsar Scaliger, ut constat ex ejus in Aristotelem commentariis. Nempe viro summo in manibus erat editio Aldina, in
qua sic legitur *. Id ita esse scio, cùm codice eo * fol. 111, b.
utar, qui ejus quondam fuit, & in quo nonnulla etiam manu suà annotavit. Sed omnino vera lectio est κόβαλος, vel κώβαλος, quod ab Hesychio, & Suida, exponitur βωμολόχος, κό-
λαξ †. Usus Aristophanes in Equitibus. Non † scurra, adulator.
incommodè igitur *avem parasitam* Plinius interpretatur. Pro illo μιμητὴς idem Plinius habet *imitatrix ales*. Gaza pro eo posuit, *planipes*. Nempe quasi *mimum* diceret, cui nomen ἀπὸ τοῦ μιμεῖσθαι, quod est *imitari*. *Planipes* enim est mimus pedarius. Ut opponuntur senator cu-
rulis, & pedarius *: ita mimus, qui in orche- * A. Gellius lib. 3, cap. 18.
stram ingreditur, & is, qui *planipes* dictus, quia non in orchestra ageret, sed in plano & humili loco: unde *planipedis* nomen. Verius hoc, quam
quod Diomedes † scripsit, mimos omnes dictos † lib. 3, cap. de poëmatis generibus.
planipedes, quia planis pedibus, hoc est, nudis, intrarent in proscenium. Aliud enim plani pedes, aliud nudi. Atque ex his satis liquet, Gazam, cùm avem hanc planipedem dixit, attendisse ad mimos in orchestra saltantes, vel etiam planipedes saltantes in podio. Unde alites eas mox ait ἀντορχεῖσθαι, quod vertit, *saltantes imitari*. Fortasse non incommode reddas *redamtruare*, secundùm illud Lucilii de Saliis:

Præsul ut amtruat, inde & vulgus redamtruat olli.

Valde igitur ratio fugit Aldrovandum, quando *planipes* accepit, quomodo anas, anser, olor, dicuntur planipedes, seu Græce στεγανόποδες, quia membrana illis pedum digitos στέγει, nec aquam sinit perfluere: nempe ut contrarium sit, ac σχιζόποδες, q.d. *fissipedes*, quibus pedes digitati. At planè otidem cum oto confudit Nemesianus fragmento de aucupio, quod nondum contigit videre: sed varia ex eo, ut genui-
no, citant eruditi, inque iis doctissimus Hadria- * cap. de Avibus, voce Gallinago, sive Scolopax.
nus Iunius in Nomenclatore suo *. Versus ejus apponam:

Et Tetracem Romæ, quem nunc vocitare taracem
Cœperunt, avium multò est stultissima: namque
Cum pedicas necti sibi contemplaverit † adstans, † Contemplo, pro contemplor, ut fecit Priscianus in 8. Ac Ennii, Plauti, aliorum, id testimonii Nonius confirmat.
Immemor ipse sui tamen in dispendia currit.
Tu verò adductos laquei cum senseris orbes,
Appropera, & prædans pennis crepitantibus anser.
Nam celer oppressi fallacia vincula colli

Excu-

Excutit, & raucâ subsannat voce magistri
Consilium, & lætâ fruitur jam pace solutus.

Videmus, ut tetraci tribuat, quæ sunt oti. At tetrax non *otus* est, sed *otis*: Quare manifestus est error. Cæterum, utcunque otus sit avis stulta, tamen & alicujus sapientiæ argumentum est, quod Nemesianus utcunque fateatur, tetracem sive otidem (otum autem intelligere oportet) facilè capi, mox tamen à capta eludi aucupem, nisi cautè egerit. Nec levis est sagacitatis illud, quod oti, Plinio * auctore, *si ventus agmen adverso flatu cœperit inhibere, ponduscolis lapidum apprehensis, aut gutture arenâ repleto, stabiliti volant.*

* lib. 10, cap. 23.

Nescio autem, quid sibi voluerit Wolfgangus Franzius, Sacræ de animalibus Historiæ, parte II, cap. IX, ubi cum de otide (otum dicere debuit) multas aves stultè imitante egisset, hunc in modum subjungit: *Talis quoque erat Themistocles; qui volebat æmulari Demosthenem, cum tempora essent diversa; unde graves dedit pœnas.* Quis nescit Demosthenem toto demum seculo post Themistoclem claruisse? Quomodo igitur Themistocles sibi Demosthenem præposuerit imitandum? An fortasse παρόραμα † est, contráque dicere voluit, Demosthenem perperam sic vitam instituisse, quasi tempora essent Themistoclea? At saltem id non dixerit de temporibus iis, quibus Demosthenes exul, peragrans urbes, adjuvit Græcos, & Macedonum summovit legatos. Quippe tum, ut Plutarchus ‡ ait, πολὺ βελτίων Θεμιστοκλέους, ἢ Ἀλκιβιάδου, παρὰ τὰς αὐτὰς τύχας φανεὶς πολίτης· *civem se Themistocle, & Alcibiade, in pari fortuna multò præbuit meliorem.* Præterea nec Themistoclem, nec Demosthenem, magnos sane viros, cum ave tam stolida conferri placet. Neutrius nomen tam atri carbonis elogium promeretur.

† alucinatio non tam ex inscitia, quam inde, quod aliud agatur, nec attendatur satis.

‡ in Ciceronis vita prope calcem.

Ecce alius quoque alitis simplicitatem: quam nobis suggessit Horus in Hieroglyphicis. Quoties aucupes scrobi, in qua pelecanus nidificat, quasi vallum ex stercore bubulo circumducunt, atque id accendunt, avis ea, conspecto fumo, quantum potest, alas ventilat: parum gnara, ventilatione istâ ignem non exstingui, sed accendi. Itaque & alis capitur ambustis.

Quæ hactenus de solertia, & stupore, attulimus, ea pertinent ad phantasiam: præter quam interior est memoriæ sensus. Atque hac parte etiam quàm polleant aves, satis indicat, quòd bonâ retinent fide, quæ vel materno edocentur exemplo, vel humanâ industriâ; ut psittaci, corvi, de quibus postea. Nunc hoc solùm memorabo: hirundinem admirandæ esse memoriæ, & præterea plurimis vivere seculis, si verè scribat Plinius lib. x, cap xxiv: *Thebarum tecta subire negatur, quoniam urbs illa capta: nec Biziæ * in Thracia, propter scelera Terei.* Nisi placet, à majoribus hoc doceri minores, atque ita & captæ Thebarum urbis, & scelerum Terei memoriam, in hirundinum genere semper durare. Mirum tam stulta fidem reperisse apud Græcos, unde istud hauserat Plinius.

* Alii, Bizicis.

Corvis etsi memoria non desit, unde, ventre magistro, loqui addiscunt, (de quo, ut jam dixi, inferiùs disseram:) tamen & obliviosæ dicuntur. Ac de isto suffecerit illa Servii verba adduxisse in illud I Georg.

Tum liquidas corvi presso ter gutture voces,
Aut quater ingeminant.

Plinius in Naturali historia dicit, corvos esse oblivıosos, & plerumque minimè ad nidos suos reverti. Sed quadam ratione naturæ hæc congerunt ad suos nidos, quæ vermes possint creare: ex quibus relicti eorum pulli aluntur interdum. Horum oblivionem probat etiam ex rebus, quas cum absconderint derelinquunt: quod etiam mustelæ dicuntur efficere. Id me apud Plinium legere non memini: & multum metuo, ne memoria Servium fefellerit. Interea id verissimum esse, rustici hodieque testantur; qui sæpius reperiunt nuces, & alia, à corvis in specu recondita, & postea, oblivione, ut videtur, relicta.

CAPUT LXXXIV.

Columbo, & columbæ, æqualis amor sobolis. Hieronymum tamen exiguum eis amorem tribuere: sed repugnantibus philosophis, imò Scripturis, in quibus summus Christi amor erga sponsam suam amori confertur columbino. Quantus erga prolem affectus sit gruis, accipitris majoris, &, ut vulgo traditur, pelecani. Sed quæ de pelecano narrant, symbolica esse, à veteribus ficta ad significandam nobis virtutem passionis ac mortis Dominicæ. Amor prolis in gallina, hirundine, vespertilione. Haut rectè inde colligi, corvos non tangi affectu erga pullos, quia eos nido expellant, & totâ regione exturbent: nec solide hoc eo evinci, quòd illos destituere dicantur, cùm primitus ovis sunt exclusi. Meleagridi negligi pullos, & quæ meleagrides *videantur. Unde proveniat, quòd avium aliæ aliis amicæ sint, vel infestæ: variisque id exemplis declaratum. Fulicæ affectus in educando ossifrago, quando eum, velut degenerem, aquila non agnoscit pro suo. Accipitris amor erga noctuam, columbæ erga tinnunculum, & unde is oriatur. Odium aquilæ, & cymindis. Oloris amor erga puerum Olenum, & Lacydem philosophum. Ridicula suspicio Plinii, fortasse à philosophiæ amore amorem philosophi provenisse. Quem* Olenum *vocat Plinius, fuisse Amphilochum, patriâ Olenium. Galli gallinacei amor erga Bithynici regis pincernam; pavonis, erga virginem Leucadicam. Cœlio Rhodigino id vitio datum, quòd passim dissimulet fontes, unde veteres hausit narrationes. Discrimen historiæ, & philosophiæ; quarum hæc ratione, non testimonio; illa contrà narrantis auctoritate nixa est. Improbatum in Cæsare Scaligero, quòd, siqua Cardanum fugerint, malit vocare* mendacia, *quàm* errores, *quasi eos satis unquam effugere humana possit imbecillitas. Meticulosi otis, passer, vespertilio, ac imprimis columba. Pugna avium Memnoniarum: item Meleagridum. Iracundia oloris. Unde error provenerit, quòd columbæ credan-*

Digitized by Google

credantur fellis expertes. An ciconia invida, quemadmodum ajunt.

DE sensiva facultate satis mihi videor dixisse. Venio ad appetitivam; ubi in considerationem veniunt affectus; ante alios amor. Qui mirificè relucet in columbis: neque id in venereis solùm, sed eo quoque, quòd mas & femina sic inter se partiantur tempus ovis incubandi. Unde Plinius lib. x, cap. LVIII, cùm dixisset, columbas parere semper marem, ac femellam, pridie marem, femellam postridie: subdit, *Incubant in eo genere ambo, interdiu mas, noctu femina.* Quanta sollicitudine mas, & femina jam exclusos curent pullos, vix attinet dicere. Sanè, ut idem ait ejusce lib. cap. XXXIV: *Amor utrique sobolis æqualis: sæpe & ex hac caussa castigatio, pigriùs intrante feminâ ad pullos.* Mirum itaque, ἄστοργον * erga pullos credi B. Hieronymo in Hoseæ cap. VII: *Aves*, inquit, *ceteræ pullos suos etiam cum periculo vitæ protegere festinant: & cùm ad nidum suum accipitrem, colubrum, corvum, sive cornicem, accidere viderint, huc illucque volitant, & immittunt se morsu, & unguibus lacerant, & dolorem parentis querulâ voce testantur. Sola columba ablatos pullos non dolet, non requirit.* Sed Plinio quoque favet Oppianus in tertio de Venatione †: ubi ingentem ei tribuit amorem erga liberos. Ac nisi summus esset in columbino genere amor: non ei potissimùm compararetur amor Christi erga Ecclesiam suam Cant. V, 2: *Aperi mihi soror mea, amica mea, columba mea; immaculata mea.* Ubi postremo loco est, תמתי, *tammathi*, hoc est, *perfecta mea*. Sed operæ pretium videtur monere, in Midras Sir assirim, hoc est, in expositione Cantici canticorum, legi, R. Immai dixisse, pro eo antiquitus scriptum fuisse תאומתי teumathi, id est, *gemella mea*. Ac Rabbi Iudas ex R. Levi dixit, à Salomone, sive Deo, dici *teumathi*, id est, *gemella mea*, ad majorem indicandum affectum; quia etsi amor semper est inter fratres sororesque, exuberantior tamen esse solet inter gemellos: quorum alter alterum tenerè adeò solet complecti, ut siquid uni eorum obtigerit adversi, non aliter afficiatur alter, quàm si sibi obvenisset. Vide sis Petrum Galatinum in tertio de Arcanis religionis Catholicæ, cap. XXX.

* *expertem amoris.*

† *vers. 116.*

A columbis nunc venio ad grues: quæ quàm liberorum sint amantes, arguit oculatus testis, Albertus M. Is refert, visam sibi gruem feminam à mare undecim confectam vulneribus, quia à se pullos abduxisset. Quod exinde etiam relatum Cardano lib. VII de rerum Varietate, cap. XXXIV.

Nec leve affectûs indicium est, quòd idem Albertus scribit, conspectum sibi accipitrem majorem, sive, ut vocant, asturem, aves à se captas coram pullis dimittentem vivas, ut ab iis necarentur, atque ita hi venatui adsuefierent. Et hoc quoque memoratum Cardano, loco, quem indicavimus.

Pelecani feminæ in prolem amor inde cognoscitur, quòd sic custodiat, ac foveat, pullos suos. Attamen hoc stultitiæ est, quòd sic complectatur, ut nimiis sauciet osculis, ac latera perforet, ut inde moriantur. Mox tamen compâret amor pelecani maris; qui, ubi mortuos reperit pullos, præ dolore proprium fodicat latus, sic ut sanguis emanet; qui, si fas credere, in pullorum vulnera distillans, eos iterum restituit vitæ. Sic quidem Epiphanius in Physiologo cap. VIII, & Augustinus in Psalm. CI. Sed, utcunque hoc picturis variorum celebretur, tamen tantummodo symbolicum est: videlicet figura est Christi, sanguine ac morte suâ vitam nobis reparantis, quam peccato amiseramus. Atque eò jam olim accommodavit Michaël Glycas *, & ante eum Epiphanius, atque Augustinus, locis memoratis: quorum hic non injuriâ de rei veritate ambigit: uti & facit Isidorus: sed paullò rem aliter narrat. Sic enim scribit lib. XII Orig. cap. VII: *Pelecanus fertur, si verum est, occidere natos suos, eosque per triduum lugere; deinde se ipsum vulnerare, & adspersione sui sanguinis vivificare filios.* Item aliter, ac priores, rem memorat Albertus M. Quid mirum, variare adeò scriptores, quando mera est fabula; sed ad signandum rem veram non inutiliter efficta?

* *parte prima, in operibus quarta diei.*

Iam quantus amor, quæ cura gallinæ, erga pullos suos, quos congregat, & alis inumbrat! Unde Christus ait Matth. XXIII, 27: *Hierusalem, Hierusalem, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis; & noluisti.* Eo de loco sic B. Augustinus lib. I Quæst. Euang. *Hoc genus animantis magnum affectum in filios habet, ita ut eorum infirmitate affecta, & ipsa infirmetur, &, quod difficilius in ceteris animantibus invenies, alis suis filios protegens contra milvum pugnat.* Quæ deinceps Christo accommodat. Pluribusque, & de eâ gallinæ proprietate, & de Christi pro nobis cura, idem docet in illa verba Psal. LVIII, 5, *Exurge in occursum meum, & vide.* Etiam gallinarum hanc naturam egregiè illustrat Alcæi epigramma lib. I Ἀνθολογίας.

Nec prætereundæ nobis hirundines, ore suo pullis ferentes escam, qua se ipsas defrudent, inque hoc, Plinio * teste, *summâ æquitate alternantes cibum.*

Vespertilio quoque, ut idem Plinius † ait, *geminos volitat amplexus infantes, secumque deportat.*

* *lib. 10, cap. 33.*

† *lib. 10, cap. 61.*

Magnæ interim ἀστοργίας erga prolem accusatur corvus; quòd, ut Aristoteles ait lib. IX Hist. Anim. cap. XXXI, τοὺς ἑαυτῶν νεοττοὺς, ὅταν οἷοί τ᾽ ὦσιν ἤδη πέτεσθαι, τὸ μὲν πρῶτον ἐκβάλλουσιν, ὕστερον δὲ καὶ ἐκ τοῦ τόπου ἐκδιώκουσι· *suos pullos, cùm jam potestas evolandi est, primùm nidis ejiciunt, deinde regione totâ expellunt.* Sed (ut liquet ex iis, quæ cap. LXXXII dicebamus) non deficit hîc amor erga pullos; verùm potestas nutriendi tam voraces. Proinde sufficit alere eos, donec sibi ipsis possint prospicere. Quod si plures sint, longiùs expelli opus, quia locus exiguus minimè sufficiat alendis multis. Sed veriùs possit

ἀστοργία

Digitized by Google

** naturalis amoris defectu.* ἀστοργία * videri, si exclusis pullis nidos deserant: ut soli tum committantur providentiæ divinæ. Huc referunt illud Iobi cap. XXVIII, 3 †: *Qui præparat corvo escam suam, quando pulli ejus clamant vagantes, eo quòd non habeant cibum.* Et Psal. CXLVI, 9; *Qui dat pullis corvorum, invocantibus eum, escam suam.* Gregorius Magnus, in adlatum Iobi locum *, id provenire ex eo arbitratur, quia pulli primitus sint albi, eoque non videantur genuini. Proque eo adferri illud solet, quòd simulac cœperint nigrescere, multum in illis nutriendis operæ ponant.

† alii 38, 41.

** Moral. lib. 30, cap. 8.*

Inter aves etiam, quibus exigua est στοργὴ, meleagrides sunt; de quibus ita Clytus Milesius, Aristotelis discipulus †, apud Athenæum in XIV: Περὶ δὲ τὸ ἱερὸν τῆς Παρθένου ἐν Λέρῳ ‡ εἰσὶν αἱ καλούμεναι ὄρνιθες μελεαγρίδες. ὁ δὲ τόπος ἐστὶν ἑλώδης, ἐν ᾧ τρέφονται. ἔστι δὲ ἄστοργον πρὸς τὰ ἔκγονα τὸ ὄρνεον, καὶ ὀλιγωρεῖ τῶν νεωτέρων, ὥστε ἀνάγκη τοῖς ἱερεῦσιν ἐπιμελεῖσθαι αὐτῶν. *Circa delubrum Virginis in Lero* (una est è Sporadum insulis) *aves sunt Meleagrides dictæ. Palustris est locus, in quo nutriuntur. Animal hoc exiguo est erga prolem affectu, pullosque adeò negligit, ut sacerdotibus eos curare sit necesse.* Subjungit deinde descriptionem meleagridum. Eam doctissimus Casaubonus censet convenire gallinæ, quam *Indicam* seu *Calecutensem* dicimus, *gallopavum* Gesnerus vocat. Et sanè eodem Bellonius, Cæsar Scaliger, & penè eruditi omnes, inclinant. Sed obstare videtur, quòd Clytus ei tribuit κεφαλὴν ψιλὴν, ἐπ' αὐτῆς λόφον σάρκινον, καὶ τὸ χρῶμα ξυλοειδές· *caput glabrum, ac depile, & super eo cristam carnosam, colore ligneo.* Nam gallinæ Indicæ caput obducitur carne rugosâ, & membranosâ, non lignei coloris, sed rubri, cumque irascitur avis, purpurascentis, vel cærulei. Et iccirco fortasse Hadrianus Iunius in Nomenclatore, Meleagridem potiùs censet esse, quam *Pharaonis avem* dicimus. Vide &, quæ de isto disserit Ludovicus Nonius in secundo de re cibaria, cap. XXV.

† lib. 1.

‡ aliqui Ὀλύρῳ rescribunt, sed nihil mutandum.

Videamus nunc de amore, odiove, erga aves tum cognatas, tum diversi generis. Amicæ sunt cornix, & ardeola: item σχοινίλος, sive *juncarius*, & alauda. Inimicæ contra turtur, & pyralis. Quid mirum? quando eadem tenent loca, eodemque pascuntur cibo. Sanè ὁμόφυλα etiam, quas *congeneres aves* dicimus, si cibi sit penuria, pugnant inter se. Itaque falcones interdum quidem consident simul: sed tum, quando saturi sunt. At fame si laborent, alii alios invadunt. Cuculos esse ἀλληλοφάγους *, tradit Aristoteles lib. VI †, & Plinius in X. Ac uterque addit, solos à suo genere necari. Idem tamen Aristoteles in X Hist. ‡ hoc ipsum de oloribus prodidit. Etiam inter se inimicæ, ποικιλίδες, seu *variolæ*, & κορυδῶνες, sive *alaudæ*: adhæc πίπρα, & χλωρεὺς, cujus caussa est, quòd aliæ aliarum ova edant. Item cornix, & noctua; quia illa * de die noctuæ, hæc de nocte cornicis ova vorET. Etiam noctuæ inimicus τρόχιλος †, quia ab ea nunc ova absumantur, nunc pulli. Pluribus de hisce Arist. lib. IX de Anim. cap. I ‡.

** alterum alteri cibum.*

† cap. de cuculo.

‡ cap. 1, sive al. 2.

** Arist. lib. 9 de Anim. cap. 1, & Ælianus lib. 9 de Anim. cap. 74.*

† rex avium.

‡ sive cap. 2, ex dist. Cas. Scal.

φήνης, sive fulicæ, magnus est affectus erga ossifragam, alitem ex aquila degenerantem. De qua complura B. Ambrosius lib. V Hexaëm. cap. XVIII. Ac primò refert, aquilam probare, quos genuit, *ne regale fastigium degeneris partus deformitas decoloret.* Degeneres verò non agnoscere pro suis: sed *regalis*, inquit, *avis inclementiam plebejæ avis excusat clementia. Avis enim, cui fulica nomen est, quæ Græcè dicitur Phene, susceptum illum, sive abdicatum, sive non agnitum aquilæ pullum cum sua prole connectit, atque intermiscens suis, eodem, quo proprios fœtus, maternæ sedulitatis officio, & pari nutrimentorum subministratione pascit, & nutrit. Ergo Phene alienos nutrit: nos verò nostros immiti crudelitate projicimus? Aquila verò si projicit, non quasi suum projicit, sed quasi degenerem non recognoscit: nos, quod pejus est, quos nostros recognoscimus, abdicamus.*

Amorem accipitris erga noctuam arguunt illa Plinii lib. X, cap. XVII: *Noctuæ, à cæteris avibus infestatæ, auxiliatur accipiter, collegio quodam naturæ, bellumque partitur.*

Vnde is columbarum erga tinnunculum sit amor, indicant Pliniana hæc lib. X, cap XXXVII: *Defendit tinnunculus columbas, terretque accipitres naturali potentiâ in tantum, ut visum vocemque ejus fugiant. Hac de caussa præcipuus columbis amor eorum.* At de eo fides sit, penes auctorem, quod continuò subdit, *si in quatuor angulis defodiantur in ollis novis oblitis, non mutare sedem columbas.*

De odio aquilæ, & cymindis, ita idem Plin. lib. X, cap. VIII: *Nocturnus accipiter cymindis vocatur, rarus etiam in sylvis, interdiu minus cernens. Bellum internecinum gerit cum aquila, cohærentesque sæpe prehenduntur.*

Quid quod aves etiam amore suo sint homines complexæ? Plinius lib. X, cap. XXII: *Quin & fama amoris,* (ab olore) *Argis dilectâ formâ pueri nomine Oleni, & Glauces Ptolemæo regi citharâ canentis: quam eodem tempore & aries adamâsse proditur.* Etiam Lacydem, novæ Academiæ principem, Arcesilai successorem *, fuisse anseri dilectum, prodidit Hermeias Samius, Hermodori filius, & ex eo Athenæus in XIII. Hic anser ab Lacyde non ambitiosè minùs, quàm aut filius, aut frater, sepulturæ traditus fuit: ut Ælianus narrat lib. VII de Animal. cap. XLI. Nempe quia seu sederet, seu ambularet, seu quiesceret, nunquam ab eo fuisset relictus. De eodem sic Plinius, continuò post verba paullo antè memorata: *Potest & sapientiæ videri intellectus iis esse. Ita comes perpetuo adhæsisse Lacydi philosopho dicitur, nusquam ab eo non in publico, non in balneis, non noctu, non interdiu digressus.* Sed quòd anseri suspicatur Lacydem dilectum, quia philosophus foret, id cui persuaserit quæso? Bene habitum ab eo anserem credibilius est, & hinc amorem. Ac similiter, cibi credo gratiâ, & fortasse palpi etiam, quo & animantes mutæ gaudent, olor amavit puerum nomine Olenum; ut Plinius vocat, quemadmodum vidimus. Rem eandem narravit Clearchus lib. I Ερωτικῶν. Pueri is nomen præteriit: sed nomen

** Laërtius lib. 4.*

fuisse Amphilocho, patriâque fuisse Olenium, retulit Theophrastus ἐν τῷ Ἐρωτικῷ *, & exinde Athenæus libro XI Deipnosoph. quem diximus. Narrat ibidem Athenæus ex sexto Nicandri de Fortuitis, ut gallus gallinaceus, quem nuncuparent *Centaurum*, amârit quendam nomine Secundum, Bithynici regis pincernam. Item ex Clearcho memoriæ prodit, in Leucadia sic à pavone adamatam virginem, ut & ille, eâ morbo absumtâ, mox exspiraverit. Hæc quoque legas apud Cælium Rhodiginum in Lectionibus Variis lib. XIII, cap. XII, & lib. XVI, cap. XIII. Sed unde ista hauserit, non addit. Quàm facile fuerat Athenæi nomen apposuisse! Quid quod Dalecampius, notis ad Plinii lib. X, cap. XXII, eadem refert, ac ad Rhodiginum nos remittit? Credo, quia de Athenæo non occurreret, ad Rhodigini cogebatur recurrere auctoritatem. Nempe hoc actum Rhodigino passim, ut, dissimulatis scriptoribus, unde sua hausisset, non alius, quàm ipse, testis laudaretur. Quasi eadem ipsi habenda sit fides, ac Athenæo, & aliis, quorum temporibus scripta exstarent, unde ista depromerentur. Siquis igitur dubitaret, poterat eos adire, quorum fide se niti Athenæus profiteretur. Et hic mos etiam fontes, unde quidque hauserint, dissimulandi, summis aliquot viris seculo nostro est perfamiliaris: vel siquos advocent testes, eos laudant, qui deperierint, non apposito illius nomine, qui ea apud illos olim legisset. Quasi nefas sit de fide ipsorum, qui sic scribunt, dubitare: ac non sæpe contingat, ut vel memoria eos fefellerit, vel corruptis sint usi codicibus, vel mentem scriptorum non satis sint assecuti, sive culpâ suâpte, sive vitiosos sequendo interpretes. Memini me hoc in magno quodam viro culpare apud hominem doctissimum; sed ab vitio istoc non planè alienum. Respondit ille, nihil opus esse testibus antiquis: quia post seculum non minoris esset fides ejus futura, quem isto nomine reprehenderem, quàm veterum, unde ista desumsisset. Scio, sic judicare quosdam μέγα πνέοντας *: sed boni isti viri distinguere nesciunt inter ea, quæ ratione, quæque testimonio suffulta sunt. Vbi ratione certandum, non multum refert, utrùm Aristoteles eâ, an Cæsar Scaliger pugnet. Neque enim quis dixerit, sed quid dixerit, videndum. Itaque interdum hominis non jam summi dico, sed pene è trivio, sententiam præferimus veteris & classici scriptoris opinioni. Notum vetus illud, quandoque & olitorem verba loqui opportuna. At in iis, quæ ad actorum historiam pertinent, longè secus est comparatum: ubi semper dispiciendum, quanta sit fides narrantis. Ea enim in gestis vett. non ulteriùs se extendit, quàm adstrui valeat ex antiquis: in cæteris dicta habenda penè pro indictis. Sanè hoc discrimen eorum, quæ memoravi, vel inde dilucet, quòd si philosophia omnis unà cum libris è mentibus hominum deleretur, progressu seculorum instaurari possit, rerum manente naturâ, unde eadem observarentur. At si memoria gestorum omnium unà cum codicibus etiam ex animis deperiret: nulla spes, vel ratio superesset eorum notitiam recuperandi sine miraculo divino. Quare cùm etiam in rebus ratione suffultis satius sit veteres adducere, quia iis honos primus debetur, qui primi docuerunt: longè magis hoc in illis, quæ testimonio sunt subnixa, fieri convenit, ubi altero etiam nomine veterum exigitur auctoritas, cùm absque ea in rebus ambiguis claudicet omnis scribentis auctoritas: eoque non mereantur laudari, qui, quo pro antiquis ipsi rerum antiquarum testes, à junioribus advocentur, inani hac gloria, magno studiorum incommodo, mira quidam narrant, sed animo ingrato æquè ac superbo digitum recusant ad fontem intendere, unde ipsi profecerint, unde item aliis sitim plenius certiusque liceat explere. Sed ad institutum revertor. Ac quia quod ad amorem, odiumque, attinet, expedivi: de aliis quoque affectibus nunc pauca adjiciam. Interim, ne nimium me in tam vasto diffundam argumento, continebo me intra metum, iram, & invidiam.

* in Amatorio.

* magnum quid spirantes.

Metuere sibi alitum imbecilliores ab grandibus ac carnivoris, ut columbam ab accipitre, satis est manifestum. Cæsar Scaliger * tamen, cùm dixisset Cardanus, aquilam esse avium maximam, & à cunctis timeri, hoc geminum vocat mendacium. Nam & cygnum esse aquila majorem, & aquilam non timeri à passere, hirundine, acanthide: nempe quia volatu utantur anfractuoso, vel eo sint adeò veloci, ut aquila non assequatur. Sed hoc non impedit, quo minùs saltem metuant, aquilâ insequente; metuere mox cessent, ubi effugerint. Quamquam ut aliter esset, cur non mavult geminum dicere errorem, quàm mendacium? Errare enim est humanum: at viri boni non est mentiri. Scripsit autem Cardanus, quod verum putavit. Atqui error, non mendacium est, quoties sermo cum animo concordat: ut superiùs * ostensum nobis; imò Cæsar ipse Scaliger † alibi agnoscit. Hæc non tangerem nisi summus vir, sic passim se exercendo, uti plurimùm doctrinâ juvat, ita morum exemplo subinde noceret.

* adversus Cardan. Exercit. 231, sect. 1.

* hujus libri cap. 41.
† Exercit. 2.

Timida quoque otis: quæ, equo conspecto, avolat: unde Ægyptii, ut est apud Orum in Hieroglyphicis *, otidem cum equo pingunt, ut significent hominem timidum, qui fugiat insequentem. Sunt & passeres meticulosi admodum: ut ait Ælianus lib. VII de Animal. cap. XIX: magis etiam cuculi, sed sic ut pariter prudentia eluceat; quemadmodum vidimus, cùm de sagacitate avium ageremus.

* lib. 2. cap. 50.

Vespertilionem etiam, secundùm S. Basilium, timoris arguit, quòd non rectâ, sed tortuoso volet motu; unde & in obstantia quæque impingit. Ideo & Hieronymus Vida, quinto Christiados, in προσωποποιΐᾳ Timoris, ei alas vespertilionis accommodat.

Sed *nihil timidius columbâ*; ut Varro ait lib.

III

III de R. R. cap. VII. Tantoque impensiùs curare jubet, *ne mus, aut lacerta, quæ adrepere ad columbaria possit.*

Iræ indices pugnæ inter aves: in his annua illa, tum Memnonidum circa Memnonis tumulum, prope Ptolemaïda in Syria; tum Meleagridum, circa tumulum Meleagri in Bœotia: ut de utrisque est apud Plinium lib. x, cap. XXVI. Quæ verò Meleagrides credantur, paullo antè diximus.

Olor, avis alioqui minimè carnivora, tantopere tamen indulget iracundiæ adversus sui generis aves, ut alter alterum devoret, & absumat. Atque hæc esse caussa videtur, cur inter immundas referatur Levit. XI, 18, & Deuter. XIV, 16.

Ne columbæ quidem, quas usque adeò esse timidas, paullo antè dicebamus, iræ prorsus sunt expertes; ut ostendit, quòd inter se decertant. Objici solet, quòd felle careant: uti etiam legere est apud Isidorum lib. XII Orig. cap. VII. Verùm planè id falsum, atque inde profectum, quòd in iis vesicula fellis non jungatur jecori; ut in gallinis fit, & attagenis. Itaque meritò opinionem hanc ridet Galenus de Atra bile cap. IX. Planéque eam refellit Aristoteles lib. II Hist. Animal. cap. XV: ubi ait, fel in aliis adnecti jecori, in aliis minimè: quædam etiam felle carere; sed aves, piscesque omnes, habere fel: pisciumque aliis in jecore poni, in aliis annecti intestino, atque à jecore dependêre perpetuis quibusdam summæ exilitatis meatibus: imò in quibusdam utrumque situm obtinere: quæ cum dixisset, subdit: Ὁμοίως δ' ἔχει τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ὀρνίθων· ἔνιοι γὰρ πρὸς τῇ κοιλίᾳ ἔχουσιν· οἱ δὲ πρὸς τοῖς ἐντέροις τὴν χολὴν, οἷον περιστερὰ, κόραξ, ὄρτυξ, χελιδὼν, στρουθός· οἱ δ' ἅμα πρὸς τῷ ἥπατι, καὶ τοῖς ἐντέροις, οἷον ἱέραξ, καὶ ἰκτῖνος. *Similiter se res habet in avibus. Quædam enim fel habent ad ventrem: quædam ad intestina; ut columba, corvus, coturnix, hirundo, passer: nonnullæ etiam ad jecur, & ad ventrem; ut capriceps: nonnullæ & ad intestina simul; ut accipiter, & milvus.*

Invidam esse ciconiam, ait Ælianus lib. VIII de Animal. cap. XIX. Atque hoc adstruit eo, quòd Cranone, Thessaliæ oppido, ciconia, quæ domi alebatur, cùm videret servum cum Alcinoë, absente marito, rem habere, id neutiquam ferens, in adulteri oculos involarit. Hoc rivali invidiæ adscribit Ælianus. Sed quid si castitati tribuamus? ut plausibilius fecit Consalus Ponce de Leon Hispalensis, notis ad Physiologum Epiphanii cap. XXV, quo ciconiam ἁγνότατον ὄρνεον * appellat, & caussam hanc addit, quia mas nec illecebris feminam ad coitum provocet, nec ei vim inferat.

* castissimam avem.

CAPUT LXXXV.

Quomodo quatuor virtutes, quæ vulgo cardinales vocantur, nempe una intellectûs, ac tres morales, differant inter se. Sub justitia contineri religionem, animi grati præstationem, & innocentiam. Gallinæ περικαρφισμός. Religionem perperàm gallinæ tribui ab Aristotele, Theophrasto, Plinio, Plutarcho. Caussa περικαρφισμοῦ naturalis. Cur prurientes se scabant, equi item fessi sese excutiant. Ciconia cur pietaticultrix *dicta. Quare in summis regum sceptris effingatur ciconia, imis subjiciatur hippopotamus. Num κυκυφὰ sit eadem ac ciconia; an potiùs Aristotelis ἀερόπους, quando & huic tribuitur parentum educatio: uti & meropi, & ardeæ, & pelecano, & vulturi Africano. Nec ciconias ipsas semper ἀντιπελαργεῖν. Corvus erga parentes ingratus. Cur gallus, item simia, & canis, culeo insuerentur cum parricida. Consuetudo vetus prius parricidam cædendi virgis sanguineis; non sagmineis, ut aliqui putarunt. Quis primus memorato parricidarum supplicio sit affectus. Cuculus ingratus; uti & hirundo. Vultur innocentiæ symbolum. Cur eo usi sint Romani in auguriis. Quomodo dictus sit Desiderius Erasmus, priusquam hæc nomina adsumeret. Cur testamentorum captatores dicti sint* vultures, *&* vulturii. Corvus *unde sic vocetur. Quare sit adeò rapax. Cur avis tam rapacis ministerio Deus paverit Eliam. Milui rapacitas, & impudentia. Unde αἰγοθῆλας sive* caprimulgus *dicatur, & cur Plinio vocetur* fur nocturnus. *Cur rex Sedechias perdici conferatur ab Hieremia propheta. Furacitas monedulæ, & unde ei hoc nomen.*

AB affectibus me confero ad virtutes, quibus domantur adfectus. Virtutes hæ vel dirigunt nos in ordine ad alium; ut justitia, quæ sibi bonum proponit alienum: vel in ordine ad nos ipsos; idque tum in rebus terribilibus; ut fortitudo, quæ inter metum, & fiduciam, mediocritatem tenet: tum in iis, quæ gustui, vel tactui sunt jucunda; ut temperantia. Hæ itaque tres sunt virtutes principales, ad quas cæteræ referuntur, ut partes, vel res adnexæ. Prudentia verò eò à nobis præteritur, quia non est virtus ἠθικὴ *, sed διανοητικὴ †: ut quæ ἀμέσως ‡ mentem regat, non appetitum.

* moralis. † intellectualis. ‡ immediate.

Cùm verò justitiæ sit suum cuique tribuere: satis liquet, huc pertinere, cùm alias ejus partes, tum tres istas; religionem, quæ debitum Deo cultum præstat: εὐχαριστίαν sive grati animi virtutem, quæ parentibus, & aliis bene meritis, debitam refert gratiam: & innocentiam, quâ nulli nocetur, contrà quàm faciunt, qui ex rapto vivunt. Horum omnium in avibus simulachra sunt, vel inesse existimantur. De singulis igitur ordine agemus.

Erga Deos pietas avibus inest, si audimus Plinium lib. x, cap. XLII: *Vulgaribus*, inquit, *gallinis & religio inest. Inhorrescunt edito ovo, excutiuntque sese, & circumactæ purificant, ac festucâ aliquâ sese, & ova, lustrant.* Similiter Alexander Aphrodis. præfat. probl. natur. Generatim quoque idem de avibus traditum Aristoteli lib. VI de Animal. cap. II, sive ex Cæsaris Scaligeri distinctione cap. III, sect. XLI. Περικαρφισμὸν vocat Plutarchus lib. VII Sympoſiacῶν, problem. II: ubi hanc rem ait à Theophrasto reponi inter ea, quorum caussa ignoretur. Quo loco id scripserit Theophrastus, non expressit:

Digitized by Google

ſed reperio id in fragmento περὶ τῶν λεγομένων ζώων φθονεῖν * : quod nobis Photii induſtria conſervavit bibliothecæ ſuæ cod. CCLXXVIII. Interim non religione id faciunt aves: non magis ſanè, quàm elephanti religione ſiderum, ac Solis Lunæque veneratione, quædam agunt: quam Plinii, Æliani, atque aliorum ſententiam refellebamus hujus libri cap. LI. Quippe religionem tribuere rationis expertibus per eſt abſurdum. Lactantium audiamus libro de Ira Dei, cap. VII: *Nullum eſt animal, ut ait Cicero* *, *præter hominem, quod habeat aliquam notitiam Dei. Solus enim ſapientiâ inſtructus eſt, ut religionem ſolus intelligat. & hæc eſt hominis, atque mutorum, vel præcipua, vel ſola diſtantia. Nam cætera, quæ videntur hominis eſſe propria, etſi non ſint talia in mutis, tamen ſimilia videri poſſunt. Proprius homini ſermo eſt: tamen & in illis quædam ſimilitudo ſermonis.* Et poſt aliquammulta: *Longum eſt, ſi exſequi velim, quæ à ſingulis generibus animalium fieri ſoleant humanæ ſollertiæ ſimillima. Quod ſi horum omnium, quæ adſcribi homini ſolent, in mutis quoque deprehenditur ſimilitudo: apparet ſolam eſſe religionem, cujus in mutis nec veſtigium aliquod, nec ulla ſuſpicio, inveniri poteſt.* Dixeris, non eâ parte levem nobis Plinii auctoritatem videri oportere; Ariſtotele præſertim præeunte; qui nunquam id aves putaſſent facere religione, ſi cauſſam ejus vidiſſent naturalem: quam ſibi eſſe ignotam, etiam Theophraſtus fateatur, & unà cum eo Plutarchus, quemadmodum oſtendimus. Sed profectò quid infirmius, quàm eò putare cauſſam eſſe naturalem nullam, quia necdum ea olim fuerit perſpecta? Dies diem docet. Multa ſciunt hæc ſecula, quæ veteres ignorabant: multa ſcient poſteri, quæ nos neſcimus. Præterea ſatis ingenioſè jam ad veram cauſſam penetrari cœptum, præeunte acumine magni Cæſaris Scaligeri, commentario in ſuperiùs ſignatum Ariſtotelis locum. Quippe, ſecundùm eum, ob commotos avium humores, cutis iis corrugatur, atque horreſcit. Vti igitur homines, quando id fit, ad humores diſcutiendos, qui pruritum cient, ſeſe ſcabunt: ita ſe excutiunt aves, ac feſtucâ, vel roſtro fodicant. Ac ſimile etiam in equis videmus, ſeſe à labore excutientibus; quod cum faciunt, nihil æquè ac diſtringi, vel ſcabi, deſiderant.

* de animalibus, quæ invidia tangi dicuntur.

* lib. I de Legg.

Grati erga parentes animi exemplum præbet pietaticultrix, ut P. Syrus vocat, ciconia: quippe quæ parentes educet ſenectute confectos: de quo Ariſtoteles lib. IX de Animal. cap. XIII, Plinius lib. X, cap. XXII, & Ælianus lib. III de Animal. cap. XXIII: item è Iudæis, ac Chriſtianis, Philo in expoſitione decalogi, Baſilius Hexaëm. homil. VIII, ac libello, de honore quo afficiendi parentes in ſenectute, Ambroſius Hexaëm. lib. V, cap. XVI. Epiphanius Phyſiologi cap. XXV. Atque hinc verbum ἀντιπελαργεῖν, de iis, qui gratiam referunt. Vide de hoc Suidam eâ voce: ubi & Ariſtotelem ait hoc de ciconiis credere, quia idem faciant aves dictæ ἀερόποδες: atque iccirco in ſceptris regiis ſuperiùs effingi ciconiam, inferiùs hippopotamum, qui parentibus peſſimam gratiam rependit: nempe ut ita ſignificetur, hoc ſceptri eſſe regii, ſive ſupremæ poteſtatis, quòd juſtitia plus poſſit, quàm violentia. Quod de ciconia diximus, id quoque tangit Orus lib. II Hieroglyph. cap. LVIII. Atque idem cucuphæ tribuit lib. I Hierogl. cap. LV. Fortaſſe igitur iis aſſentiendum, qui putant, κουκουφὰν eſſe, quam aliter πελαργὸν, ſive *ciconiam* dicimus. Sed cum Philippus, Græcus Ori interpres, priori libro κουκουφὰν, altero πελαργὸν dicat: eò magis inclino, ut Ægyptiacè etiam diverſa fuerint vocabula, ac per κουκουφὰν potius ſignetur, quæ Ariſtoteli eſt ἀερόπους. Hanc enim ſimilis eſſe naturæ, jam ex Ariſtotele diximus. Imò & avium aliæ ejus ſunt indolis; ut meropes. Teſtis Ariſtoteles lib. IX de animalibus, cap. XIII *; ubi de ciconiis quidem ait, id θρυλεῖσθαι παρὰ πολλοῖς· *celebrari, jactarique à multis*: ſed mox ſubdit, φασὶ δέ τινες, καὶ τοὺς μέροπας ταὐτὸ τοῦτο ποιεῖν, καὶ ἀντεκτρέφεσθαι ὑπὸ τῶν ἐκγόνων, οὐ μόνον γηρασκόντας, ἀλλὰ καὶ εὐθὺς, ὅταν οἷοί τ' ὦσι· τὸν δὲ πατέρα, καὶ τὴν μητέρα, μένειν ἔνδον· *Sed ſunt, qui meropes idem facere dicant, vicemque nutricationis reddi, ut non modò eos alant ſeneſcentes, ſed ſimulatque facultas obtigit: patrem autem, matremque, in cubili permanere.* Vbi videmus, majorem tribui pietatem meropi, quàm ciconiæ. Hæc enim ſolum dicitur in ſenectute parentes alere: illa etiam, cum parentes ſibi à cibis poſſunt proſpicere. Idem tradit Ælianus lib. XI de Anim. cap. XXX. De eadem avi ſic Plinius lib. X, cap. XXXIII: *Merops, genitores ſuos reconditos paſcens, nidificat in ſpecu ſex pedum defoſſâ altitudine.* Vbi quod de nidificatione in ſpecu ait, itidem ab Ariſtotele traditum eſt: ut qui lib. VI de Animal. cap. I, dicat, meropem εἰς τὰς ὀπὰς ἐν τῇ γῇ καταδυόμενον, νεοττεύειν μόνον· *terræ cavernas ſubeuntem, ſolam nidos facere, pulloſque excludere.* Ælianus quoque lib. III de Animal. cap. XXII, quod de ciconiis dicitur parentes alentibus, idem referri ait de ardeis, & pelecanis. Quæ & ipſa oſtendunt id, quod dixi, neceſſe non eſſe, ut apud Orum per *cucupham* ciconia intelligatur. Imò etiam, ut Cæſar Scaliger * ſcribit, *vulturem Africanum tandiu in Libya, & Atlante monte, ubi eum Sner vocant, ajunt vivere, quoad nudus pennis à ſuis alatur pullis: ut aliud verbum jam Græcis fingendum ſit, quàm ἀντιπελαργεῖν: nempe ἀντιγυπεῖν.* Videlicet quia οἰωνὸς præcipuè dicatur de avibus majoribus; unde auſpicium captatur: ut ſunt vultures. Nota res è vulturibus Romuli, & Remi.

* ſive ſecundum diſtinct. Scaligeri cap. 20, ſect. I.

* Exercit. 231. ſect. 4.

Videtur interea ne ciconiarum quidem pietas eſſe perpetua. Audiamus Neandrum in Phyſicis: *Quæ à multis auctoribus, Ariſtophane etiam, de ciconiarum pietate in parentes produntur; videmur iis contraria animadvertiſſe in ciconiis Ilfeldenſibus anno* CIƆ IƆ LXXXII; *ubi pulli, præcedenti anno excluſi, & educati in nido Ilfeldenſi à ſedulis parentibus, ſequenti anno reverſi, & loco forſan delectati, matri iterum ova excubanti, quæ recens tria poſuerat, bellum, me & aliis multis inſpicientibus,*

horâ

horâ primâ pomeridianâ, clarâ luce, intulerunt, matrem exturbarunt nido, ova ejus præfracta præcipitarunt, ova sua in eodem posuerunt; unde tres prodierunt ciconiæ, quas secum in migratione abduxerunt.

Et sanè, non deesse aves, quæ erga parentes animo planè sint ingrato, corvus fecerit fidem. Nec enim alit parentes viribus defectos; ut est apud Ælianum lib. II de Animal. cap XLIX. Imò eos, ubi alius defuerit cibus, devorat; ut mox * dicam, cum ad rapaces aves devenero.

* *hoc ipso capite.*

Impietatis quoque imago est in gallo gallinaceo, quia matrem init, & cum patre depugnat. Vnde & cum parricida culeo insuebatur. Hanc enim rationem puto esse magis verisimilem, quàm superbiam animalis, vel quòd gens Gallorum, quæ avi est cognominis, tantopere foret exosa Romanis: quas solas Cardanus caussas adducit lib. x de Subtilitate. Gallo addita simia: unde Iuvenalis sat. XIII:

Et deducendum corio bovis in mare, cum quo
Clauditur adversis innoxia simia fatis.

Et similis locus sat. VIII. Cur hæc unà insueretur, dixi cap. LX. Atque adde, quòd ut simia homini similis est, homo non est: ita parricidæ exteriùs habeant formam hominis, intus autem omnia ab natura humana videantur aliena. Canem quoque culeo indebant, tum miram ob impudentiam; tum quia eadem agit, ob quæ gallum culeo insui dicebamus. De vipera non est obscurum, pleniùsque inferiùs in serpentium historia explicabitur. Parricida ipse priùs cædebatur virgis sanguineis, ut Modestinus * retulit in XII Pandectarum: ubi sic ait: *Pœna parricidii, more majorum, hæc instituta est, ut parricida virgis sanguineis verberatus, deinde culeo insuatur cum cane, gallo gallinaceo, & vipera, & simia; deinde in mare profundum culeus jactetur.* Quo tamen loco Corrasius in primo Miscellan. cap. V, pro *sanguineis* legendum putat *sagmineis*; nimirum à sagmine, sive verbena. Sed potiùs sequendus nobis Turnebus lib. VIII, cap. XXIII: ubi vulgatam tuetur: partim quia nunquam passi essent Romani, verbenas, herbam sacram, parricidarum pollui corporibus; partim quia & alibi sanguinearum fiat virgarum mentio: ut Plinio lib. XIX, cap. X. Nempe quo pacto apud eundem lib. XVI, cap. XXXI *sanguineos frutices*; apud Maronem VIII Æn. *sanguineum flagellum*; apud Livium in primo *hastam sanguineam*, legimus, hoc est, coloris cruenti. Primus verò, qui cum hisce animantibus culeo insutus in mare præcipitaretur, Publicius Malleolus (matrem is interemerat) memoratur quincto C. Marii consulatu: ut cognoscere est ex Livianæ epitomes lib. LXVIII: cui etiam favet Cicero II de Invent. Cornificius in primo Rhetoricorum ad Herennium, & Oros. lib. V, cap. XVI. Qui verò hac Pompejâ lege, quique potiùs Corneliâ de sicariis tenerentur; si minùs apertum ex IV Instit. Iustiniani; vide sis Ant. Augustinum lib. de Legibus, & Senatusconsultis.

* *lib. 48 Digest. tit. IX. De lege Pompeja, de parricidiis.*

Ingrati item animi vitium erga nutricem in cuculo cernimus: quippe qui non modò pullos curucæ genuinos, sed ipsam etiam curucam voret, à qua est educatus. Testis Plinius lib. X, cap. IX. Planioraque hæc ex iis, quæ diximus cap. LXXXII.

Hirundines præterea infidæ, ingratæque. Siquidem, cùm sub tecto nostro nidificent, pullosque educent; abeunt tamen nullâ relatâ gratiâ. Vnde Pythagoræ symbolum, *Hirundines sub eodem tecto ne habeas.* Hoc est, fuge convictores animi ingrati. Quod pluribus adstruit Plutarchus Symposiacôn lib. VIII, quæst. VII. Ac Cornificius quoque, ut antea dictum, Rhetoricis ad Herennium *, infidos iis amicos confert; quia ut hæ ineunte vere præsto sunt, avolant hyeme instante: sic amici ollares blandiantur, dum res prosperè fluunt nobis; at deserant nos, ubi res ingruunt adversæ.

* *lib. 4.*

Accedo ad innocentiam, sive eam justitiæ partem, quâ quis nocet nemini, longè avibus dissimilis viventibus ex rapto. Ab hac justitiæ parte commendatur vultur. De quo sic Plutarchus in Quæstionibus Romanis *: Λέγει Ἡρόδωρος, ὅτι πάντων μάλιστα γυψὶν ἐπὶ πράξεως ἀρχῇ φανεῖσιν ἔχαιρεν Ἡρακλῆς· ἡγούμενος δικαιότατον εἶναι τὸν γῦπα τῶν σαρκοφάγων ἁπάντων. πρῶτον μὲν γὰρ οὐδενὸς ἅπτεται ζῶντος, οὐδὲ ἀποκτίννυσιν ἔμψυχον οὐθὲν, ὡς αἰετοὶ καὶ ἱέρακες καὶ τὰ νυκτινόμα· χρῆται δὲ τοῖς ἄλλοις ἀποθανοῦσιν. Ἔπειτα καὶ τούτων τὰ ὁμόφυλα παρίησι. πτηνοῦ γὰρ οὐδεὶς ἑώρακε γῦπα γευόμενον, ὡς αἰετοὶ καὶ ἱέρακες μάλιστα τὰ συγγενῆ διώκουσι καὶ κόπτουσιν. καίτοι κατ' Αἰσχύλον·

* *quæst. 93.*

Ὄρνιθος ὄρνις πῶς ἂν ἁγνεύοι φαγών;

Ἀνθρώποις δὲ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀβλαβέστατός ἐστιν, οὔτε καρπὸν ἀφανίζων οὔτε φυτὸν, οὔτε ζῶον ἥμερον κακουργῶν. *Herodorus refert, Herculem in capiendis auspiciis imprimis esse oblatis delectatum vulturibus, eo quòd avium omnium carnivorarum hanc censeret justissimam. Primùm, quia nihil animatum tangit, aut necat; ut aquilæ faciunt, & accipitres, & nocturnæ: sed solis vescitur cadaveribus. Deinde quòd sui generis cadavera præterit. Nemo enim conspexit à vulture avem gustari: cùm aquilæ, & accipitres maximè, persequantur eas & occidant. Atqui secundùm Æschylum:*

Quî pura avis sit, siqua avem voraverit?

Adhæc avis ea minimè omnium hominibus nocet; cùm neque fruges perdat, neque plantas, neque ullum mansuetum animal lædat. Hæc Plutarchus, ut ostendat, cur Romani vulturibus maximè sint usi in auguriis. Ac eadem apud eum in Romulo * legas. Effugere tamen non potuit vultur, quin *avidus* dicatur Catullo †, & Senecæ ‡. Imò Belgis à voce *gier*, quæ vulturem notat, avarus *gierig*, quasi *vulturinum* dixeris. Nisi utrumque ἀμέσως * malis esse à verbo *gieren*, *geren*, sive *begeren*: quæ notant *cupere, desiderare*, ἐρᾶν. Vnde Erasmus, cùm diceretur Gerardus Gerardi (id vocabulum ut *avidam*, sic *desiderabilem*, & *amabilem* indolem denotat) *Desiderii Erasmi* nomen adsumsit. Et idem tamen literas contra quosdam qui se falsò jactant Euangelicos, Vulturio Neocomo inscripsit, cum signaret Gerardum Noviomagum. Ab avidâ

* *pag. 41. edit. H. Steph.*
† *epigr. 109.*
‡ *in Agamemnone.*
* *proximè, & ut loquuntur, immediatè.*

Digitized by Google

est. Audiamus quoque Cæsarem Scaligerum, sic scribentem Comment. in Arist. lib. XI Hist. Animal. cap. XV *: *Æra domestica, annulos, digitalia, crepundiaque, atque alia talia furantur, reponuntque; proviso priùs, ne deprehendantur, dum tollunt; tum ne thesaurus reperiatur. Observato, quo congereret, multa invenimus, quæ exprobrabamus subrepta familiaribus. Illa animadvertens, antevertit nobis, ac præcucurrit: magnoque risui fuit nobis, cùm furta egereremus, circumsiliens atque adgarriens.* Nec tamen hæc faciunt etymo probando, quasi ab moneta, quam furatur, sic dicta sit. Quippe uti *moneta* ex eo nomen accepit, quia signo impresso monet nos pretii, atque auctoris: sic *monedula*, quia avis oscen moneret augures in auspiciis. Videtur autem monedula esse imago stulté avari, pecunias congerentis, quibus uti nesciat, soloque ex earum adspectu capientis voluptatem. Quod si corvus, de quo antè dicebamus, similiter sit animatus, idem de eo judicium esto. Sanè in hujusmodi furtis inquirendis locum non habuerit Cassianum † illud, *Cui bono?*

* sive ex distinct. Cas. Scal. cap. 18 sect. 135.

† Cic. Philipp. 2, & pro Milone, ac Asconius ibidem.

CAPVT LXXXVI.

Generosam animi vim relucere in accipitre, falcone, gallo gallinaceo: cujus exemplo ad animi magnitudinem hortati alios Socrates, & Chrysippus; imò Themistocles universum Græcorum exercitum. Lex Attica, ut quotannis die quapiam in theatro galli decertarent: nec juvenibus abesse ab hoc spectaculo licuisse. Publicè etiam commissas Athenis coturnices. Supplicium ab Cæsare Augusto sumtum de eo, qui necasset, edissetque coturnicem tam strenuam, ut semper recederet victrix. Mos Neapolitanus coturnices alendi, & instruendi ad pugnam. Adianti herbæ ad eam rem vis. Qui, veteri proverbio, coturniculæ animam habere dicantur. Coturnices à Phœnicibus Herculi sacrificatas. Dubium aquilæ ac bubonis certamen. Corvum sexagenis diebus, quibus ficus maturescunt, potu abstinere; & quæ rei istius caussa sit. Columbas non violare conjugium, & amisso compare, in vita vidua persistere. Similis cornicis mos. Cur nuptiarum tempore virgini soleat præcipi, ut eliminaret cornicem. Juvenalis versus declaratus. Castitas corvi, sacræ alitis: quam, ut libidinosam, immeritò traducunt. De porphyrione fabella. Libido quanta aquilæ, & passeris. Cur Sappho finxerit, currum Veneris à passeribus trahi. Cur strutheum *pro veretro dixerint. Si Mosaicâ lege sit præceptum, ut leprosi, recuperatâ sanitate, sacrificarent passerem, quæ caussa ejus legis fuisse videatur: attamen de lege parum solide colligi è Scripturis; præsertim si Hebræi sermonis ratio habeatur. Libido galli gallinacei. Perdicis salacitas, & fœcunditas. Quam utilis sit homini vigilantia galli, imo & oscinum matutinus cantus. Gloriæ studium in psittaco, luscinâ, pavone.*

AB justitia, vitioque opposito, nunc orationem conferam ad fortitudinem; cujus imaginem in accipitre habemus. Nam usque adeò generosus est, ut etiam cum aquila pugnet. Unde Isidorus lib. XII Orig. cap. VII: *Accipiter, avis regia, quæ plus animo, quam ungulis, est armata, & quod in quantitate corporis natura denegat, hoc ei in virtute, & audacia animi rependit.* Iccirco, ut Pyrrhus, rex Epirotarum, ἀετȣ̃ † cognomento gaudebat: ita Syriæ rex Antiochus, ἱέραχος *; ut est apud Ælianum lib. VII de Animal. cap. XLV.

† aquila.

* accipitris.

Generosus item est falco. Nam uti sagacitatis est, quòd, si aquila ex sublimi irruere paret, levi declinatione conatum reddit irritum: ita animi est magni, quòd deinde non fugiat, sed post aliquot circumgyrationes aggrediatur aquilam, eamque fuget. Quod sibi conspectum, ait Cæsar Scaliger exercitat. CCXXXI.

Galli quoque non modò robusti sunt, ut dixi; sed etiam generosi. Itaque & Socrates † Iphicrati animos addidit gallis Midæ tonsoris ostensis, qui contra Calliæ gallos dimicarent. Ac Chrysippus quoque libro de Justitia scripsit, homines ad fortitudinem gallorum exemplo excitari. Atque ante hos Themistocles, cùm exercitum educeret adversus Persas, & gallos gallinaceos conspexisset pugnantes, non ipse duntaxat substitit, sed exercitum jussit consistere, eorumque pugnam speculari, atque inde animos sumere se dignos: quando tantum esse animorum viderent gallis; licet neque pro patria, neque diis patriis, neque avitis heroibus, nec gloria, libertate, aut liberis, ejusmodi suscipiant certamen; sed tantummodo, ne alter alteri cedere cogatur. Ac quod tum iis incitamento fuit, id, superatis Persis, occasionem præbuit Atheniensibus, ut lege sancirent, Ἀλεκτρυόνας ἀγωνίζεσθαι δημοσίᾳ ἐν τῷ θεάτρῳ μιᾶς ἡμέρας τȣ̃ ἔτȣς· *galli ut quotannis die uno in theatro decertarent:* quemadmodum refert Ælianus lib. II Var. Hist. cap. XXVIII. Porrò juvenibus cunctis lege imperatum fuit, ὁρᾶν τὰ ὄρνεα διαπυκτεύοντα μέχρι τῆς ἐσχάτης ἀπαγορεύσεως· *aves videre pugnantes, usque ad extremam animi defectionem.* Pluráque de hac lege ex Æschine, Platone, atque aliis, vide apud summum virum, Samuelem Petitum, in eruditissimo de legibus Atticis commentario †. Hujus verò Græcorum consuetudinis meminit & Columella lib. VIII, cap. II, his verbis: *Omisso illo studio Græcorum, qui ferocissimum quemque alitem certaminibus & pugnæ præparabant: nos censemus instituere vectigal industrii patrisfamilias, non exosarum avium lanistæ, cujus plerumque totum patrimonium, pignus aleæ gallinaceus pyctes abstulit.* A Pergamenis etiam quotannis gallorum publicè spectaculum exhiberi solere, diximus cap. LXXX. Quare nihil hìc repetere opus. Potiùs exemplum non absimile ex nostris adducam temporibus. Id potissimùm petam ab laudatissima, optimeque de me promerente terra Anglia. In Londinensi enim urbe creberrimæ sunt gallinaceorum pugnæ in amphitheatris hac fine exstructis. Nempe propositum est bellicosæ genti animos suorum eo pacto accendere ad virtutem bellicam. Quo fine, nec sine Romanorum exemplo, tauros

† Laertius in Socrate.

† pag. 84.

Digitized by Google

ros etiam ursosque inter se, uti & cum canibus, committunt. Quæ fusius meliusque à me alibi, si Deus sirit, dicentur.

Cæterùm Lucianus, libro περὶ γυμνασίων è Solonis persona ostendit, non solere Athenis gallorum solùm certamina exhiberi; sed coturnicum quoque. Quo exemplo Romani etiam, si non publicè; at privatim, saltem delectationis caussâ, tum gallos commisere, tum coturnices; ut videmus ex Plutarchi Antonio. Atque, ut idem in Apophthegmatis * narrat, Augustus Cæsar, qui istiusmodi pugnis delectabatur, Erotem, Ægypti procuratorem, quia coturnicem semper victricem, atque insuperabilem, emisset, & comedisset, ἐκέλευσεν ἱστῷ νηὸς προσηλωθῆναι· *jussit malo navis adfigi clavis.* Narrat Herodianus †, ut filii Cæsaris Severi in pueritia soleant decertare singuli, & gallos, & coturnices suas committendo cum fraternis. Hodieque apud Neapolitanos obtinet consuetudo, ut coturnices hoc fine alant, atque ad pugnam instruant; is præmium, de quo convenerit, auferat, cujus ales victrix discesserit. Adianto herbâ coturnices ad pugnam accendi, Dioscorides tradit lib. IV, cap. CXXXI. Mirum verò, cùm tam animosæ sint hæ aves, nihilominus Aristophanem Comicum † apud Athenæum in IX, dicere de meticulosis, eos ὀρτυγὸς ψυχὴν ἔχειν, *animum habere coturniculæ.* Sanè sic cepit Had. Iunius in parœmiis. Aliter longè Aristides apud Philostratum *, qui homines feroces, seque præparantes pugnæ, ait ὀρτύγων ἀνάπλεως φύσιν, *coturnicum naturam adsumere.* Ad generosam etjam animi vim pertinet, quòd Phœnices Herculi potissimùm coturnices sacrificarent: ut ab Eudoxo Cnidio in primo γῆς περιόδου † proditum est, & ex eo ab Athenæo, libro quo diximus. Sanè Herculi conveniebat animal pugnax, ut equus Marti; de quo alibi.

* pag. 365. edit. H. St.

† lib. 3, pag. 75. edit. H. Steph.

† in Rustico.

* in vita Aristidis, quæ in vitis Sophistarum.

† de circuitu terræ.

Generosus adhæc est bubo: imò, ut inter diurnas aves, aquila; ita hic inter nocturnas tenet principatum. Præter aquilam, & accipitrem, nullam avium pertimescit: quandoque etiam cum aquila depugnat; idque dubio Marte. Quid mirum? quando pedibus duntaxat minor, corpore autem par: ut Aristot. ait lib. VIII de Anim. cap. III, & Strabo in XVII. Venatur verò non modò avium alias, (in his & anates) sed etiam, uti aquilæ, cuniculos, ac lepores. De die tamen non exit, quia non fert radios solares. Sed neque prodit nocte obscurâ, quia hac nihil videt; sic ut eam manibus tum etiam comprehendere sit. Solùm igitur, aliarum nocturnarum instar, venatum it tempore diluculi, vel crepusculi. Caussam ejus exponam postea, cum dicam, cur noctua sit Minervæ dicata.

Videtur & hujus esse loci, quòd nullæ etiam avium majorum sic mansuescant, ut non, si propiùs oculos admôris, eruere eos conentur. De gruibus, ciconiis, corvis, pavonibus etiam, ac gallinis, prædicat illud Cardanus †. *Hoc*, inter alia inquit, *periculum à maxime mansuetis gallis passus sum: alis verò etiam jacturam: maximè à pavonibus infantes arcendi sunt.* Rationem adducit Plinius lib. XI, cap. XXXVII: *Ad oque iis absoluta vis speculi, ut tam parva illa pupilla totam imaginem reddat hominis. Ea caussa est, ut pleræque alitum è manibus hominum oculos potissimum appetant, quòd, effigiem suam in iis cernentes, velut ad cognata desideria sua tendunt.*

† lib. 7 de rerum variet. cap. 35.

Superest temperantia, quæ moderatur voluptates, tum cibi, potusque, & *abstinentia*, ac *sobrietas* dicitur; tum Veneris, & *castitas*, ac *pudicitia* vocatur. Quibus etiam adjici posse arbitror, moderationem somni, & *vigilantiam* dicere liceat. Abstinentiæ contraria est *gulositas*; sobrietati, *ebrietas*; castitati, *libido*; vigilantiæ, *inertia* in somno deditis; quasi *somniculositatem* nuncupes.

Sobrietatis exemplum capere possumus ex corvo. Cùm enim avis sit admodum siticulosa; æstivo tamen tempore, quo ficus maturescunt, perferre sitim mavult, quàm bibere. Plinius lib. X, cap. XII: *Corvi ante solstitium generant: iidem ægrescunt sexagenis diebus, siti maximè, antequam fici coquantur auctumno.* Hinc sic ei Phœbus apud Nasonem * comminatur:

At tibi, dum lactens hærebit in arbore ficus,
De nullo gelidæ fonte bibentur aquæ.

Nimirum tum profluvio ventris laborat: quod malum, bibendo, aut cibis humidis, augere non vult. Quam rationem adducunt Ælianus lib. I de Anim. cap. XLVII, & Theophylactus Simocatus problem. phys. XII. At putidum est, quod Hyginus † existimat, id fieri, *quòd corvus guttur habeat pertusum illis diebus.* Quippe hoc si in caussa foret, reliquo etiam anno eamse ob caussam abstinere potu cogeretur. Hæc de sobrietate.

* lib. 2 Fast. Vide & Cæsaris Germanici interpretem, ubi de Hydra.

† in poëtico Astron. ubi de Hydra.

De columbarum castitate sic Plinius lib. X, cap. XXXIV: *Pudicitia illis prima, & neutri nota adulteria. Conjugii fidem non violant, communemque servant domum. Nisi cælebs, aut vidua, nidum non relinquit. Et imperiosos mares, subinde etiam iniquos, ferunt: quippe suspicio est adulterii, quamvis naturâ non sit. Tunc plenum querelâ guttur, sævique rostro ictus: mox in satisfactione exosculatio, & circa Veneris preces crebris pedum orbibus exosculatio.* Magnæ itidem temperantiæ est, quòd columba, amissâ, tori consorte, vitam deinceps viduam vivat: quemadmodum docet Aristoteles lib. IX Histor. de Animal. † è nostris Origenes in Cant. cap. II, ac eundem ad locum Gregorius Nyssenus: item Basilius M. homiliâ in Hexaëm. & oratione de intemperantia, & incontinentia, Nazianzenus in præceptis ad Virgines, Epiphanius in Physiologo cap. X, Hieronymus adversus Iovinianum lib. I, Augustinus lib. XVI de Civit. Dei, cap. XXIV, Cyrillus in Levit. lib. II, Gregorius M. in Cant. cap. II, & Michaël Glycas part. I.

† cap. II. sect. 113. & 120. ex distinct. Cas. Scal.

Castitatem similiter, ac concordiam in conjugio, docet cornix; quæ semper connubii legem servat. Iccirco solitariæ cornicis occursus mali ominis in nuptialibus auspiciis censebatur.

Digitized by Google

batur. Hinc illud, Ἐκκόρει κόρη κορώνην· *Everre*, sive *elimina virgo cornicem*. Habes apud Orum in Hieroglyphicis, & Pindari scholiasten in Pythia. Vide & Ælianum lib. III de Animalibus, cap. IX; ubi narrat, ut non temere misceatur, nisi cum compare suâ, eâque mortuâ viduam vitam degat superstes: atque iccirco in nuptiis post Hymenæum cornicis nomen invocari, proque signo haberi concordiæ in iis, qui liberûm quærendorum gratiâ sociantur. Adi quoque Politianum in Miscellaneis cap. LXVII, & Hadrianum Iunium Miscellaneorum lib. I, cap. I. Sed perperam Politianus de concordia cornicis intellexit illud Iuvenalis sat. I:

Quæque salutato crepitat concordia nido.

Nec enim rostro cornix crepitat, sed ciconia: unde *crotalistria* dicitur Publio Syro. Et ea non minùs concordiæ symbolum erat; quia mas, & femina, fere in nido simul conspiciantur.

Egregium quoque castitatis exemplum habemus in corvo. Nam inviolata ei conjugii fides semper constat, licet ad annum etiam trigesimum, atque adeò quadragesimum, vivat. Aliis tamen hæc avis pro libidinosissima habetur; ut alibi * diximus. [* cap. 78.] Imò arbitrantur, propterea à Floro lib. I, cap. XIII, *Satyram* vel *Satyriam avem* vocari. Sic enim in plerisque editis legi solet: *Lucius Valerius, insidente galeæ satyrâ alite adjutus, retulit spolia: & inde Corvini.* Ac placuit ea lectio quoque Cælio Rhodigino lib. XIX, cap. XXV. Sed putat, *Satyram* avem dici à palude Satura Maroni †, Silio ‡, & Vibio Sequestro *, memoratâ, quæ aliter *Pomptina*, sitaque erat † prope amnem Vfentem, & Taracinam sive Anxur oppidum. [† 7 Æn. ‡ lib. 8. * in paludum catalogo. † Strabo lib. 5. Plin. lib. 3, cap. 5. Festus in Pomtina.] Contrà aliorum est opinio, ob libidinem *satyram* dici vel ἀπὸ τῆς σάθης, quomodo *veretrum* vocatur: vel à libidinosis satyris, quibus ab eodem vocabulo id nominis esse existimatur.

Sed multa eorum adversantur sententiæ. Primùm quòd non *satyra*, sed *sacra alite* legatur in omnibus Flori MSSis: ac similiter reperio in editione ea, quæ recens repertâ typographiâ, non apposito vel anni numero, vel editoris nomine, (quæ primitus sæpe negligebantur) omnium prima, ut videtur, prodiit in lucem. Nec aliter hodiéque apud Iornandem; qui Florum solet exscribere. Præterea de libidine corvi etiam Aristoteles abnuit lib. III de generat. Animal. ubi refert, aves corvini generis minùs valere Venere, raroque coire. Et satis est verisimile, contrariam opinionem provenisse ex mutuis corvorum osculis. Nempe non cogitarunt, casti posse ea amoris esse; ut in columbis.

Porphyrio, si Æliano † credimus, ferre nequit, matremfamilias cum altero consuescere; eoque, si stuprum ei inferatur, se interimit. [† lib. 3 de Animal. cap. 42.]

Libidinosæ interim sunt avium non paucæ. Aquila, de qua seorsum vidimus, si decies ter mas sit congressus, eo denuo advocante iterum accurrit: ut Orus in Hieroglyphicis refert. Atque apud eundem est, passerem vel septies in hora coire. Cæsar Scaliger uno die decies coeuntem vidit. Vlysses Aldrovandus non magnâ diei parte conspexit vicies congredientem. Nec solùm salaces sunt passeres; sed etiam, qui iis vescuntur, salaces redduntur; ut quidem Terpsicles * prodidit. [* Athen. lib. 9.] Præterea, Aristotele auctore, adeò sunt fœcundi, ut ad octo pariant. Ac ob duo ista finxit Sappho †, Veneris currum à passeribus trahi: [† in hymno Veneris.] ut est apud Athenæum lib. IX. Atque hinc pars hominis maximè salax *strutheum* dicebatur. Festus: *Strutheum in mimis præcipue vocant obscenam partem virilem; à salacitate videlicet passeris, qui Græcè στρουθὸς dicitur.* Mirum Levit. XIV, vers. 4, & deinceps, præcipi, ut leprosi, postquam sanitati sunt redditi, duos pro se passeres offerant. Sanè non in re alia passerum sacrificium præcipitur. Hîc factum id putant, ut significetur, leproso libidinem passerinam (nam & leprosi ob acrimoniam humoris mirè ad libidinem sunt propensi) deinceps esse fugiendam, & unà cum libidine cæteras mundi voluptates. Præterea ut cogitet, & vitam anteactam, & qualem deinceps sit acturus. Nam ad templum Dei admittitur, qui vixerat semotus ab aliis, quemadmodum, ut loquitur divinus Psaltes ‡, *passer solitarius in tecto*. [‡ Psal. 102, 8.] Quibus timidè assentior, quia vox Hebræa צפור tsiphor, nuspiam in Scripturis vertitur στρουθίον, præterquam in Psalmis, (ubi id perpetuum) item Eccles. XII, 4, & Thren. III, 51: aliàs verò redditur vel ὀρνίθιον, ut memorato Levitici capite aliquoties: nec aliter unquam Cyrillus Alexandrinus Γλαφυροῖς in Leviticum, cap. de mundatione leprosi: vel ὄρνεον, ut in reliquo opere Mosaico, item Iobo, Proverbiis, Ecclesiaste, ac Prophetis, semper. Imò ut in Levitico quoque esset στρουθὸς, nec sic necesse habeamus salacem illam aviculam intelligere: quandoque enim ea vox generalem habet significationem, ac gravioribus etiam alitibus competit. Imò Cæsar Scaliger * ex Nicandro, qui prisco more loqui amat, colligit, στρουθὸν antiquissimis dictam esse gallinam, eoque & struthiocamelum, non tam *passerem marinum*, quàm *gallinam marinam*, reddi debuisse. [* Exercit. 230.] Posteriores nihilominus, non tam de gallinis, quàm de aliis minoribus aviculis, non solis tamen passerculis, acceperunt. Ob ista assentio clarissimo Theologo, Francisco Iunio; quem pluribus, & sæpius, pro meritis laudarem, nisi socer fuisset. Is in sua bibliorum tralatione, Levitici cap. XIV, nusquam *passerem*, sed semper *aviculam* reddidit. Nec profectò quicquam video, cur passeres credamus sacrificatos Deo, præter solam Latini interpretis auctoritatem. Imò, si Abulensem †, & Cajetanum ‡, audimus, ne quidem ex eo hoc colligi queat. [† in Levit. cap. 14. quæst. 4, & 5. ‡ in eundem locum.] Nam, inquiunt, sacrificia fiebant in tabernaculo: at passer jugulabatur extra castra. Sacrificabat sacerdos: at passerem is jubebat occidi; idque eo fine, ut hoc inungeretur leprosus.

Vnde

Digitized by Google

Vnde concludunt, necem passeris non sacrificium fuisse, sed ceremoniam duntaxat.

Libidinosi etiam galli: ac agrestes magis cortalibus; ut ait Theophrastus: qui & tradidit, gallos quidem, simulac è cubili veniant; gallinas verò, progresso jam die, ad Venerem esse proniores. Similiter Athenæus loco memorato. Vbi & ex Aristotele alia de gallorum libidine legas. Quibus verò indiciis salaciores gallorum dignoscas, Varro docebit lib. III de R.R. cap. IX.

Perdicum ea est libido, ut propterea credantur *voce maris auditâ concipere*. Archelao id proditum, & exinde Varroni *: præterea Clearcho Solensi, Aristotelis discipulo, & hinc Athenæo †. Sed hoc non minùs fabulosum, quàm mustelas auribus concipere: de quo suo loco ‡ dictum. Veriora de earum libidine habes apud Plinium lib. X, cap. XXXIII: *Illæ quidem & maritos suos fallunt; quoniam intemperantiâ libidinis frangunt eorum ova, ne incubando detineantur. Tunc inter se dimicant mares desiderio feminarum: victum ajunt Venerem pati. Id quidem & coturnices, Trogus & gallinaceos aliquando: perdices verò à domitis feros, & novos, aut victos iniri promiscuè. Capiuntur quoque pugnacitate ejusdem libidinis.* Et post pauca: *Neque in alio animali par opus libidinis.* Aliáque mox libidinis argumenta subjungit. Salacitas ista provenit ex eo, quòd plurimùm excrementis abundent. Hæc enim res facit, ut non tam volatu, quàm coitu, gaudeant: sicut Aristoteles docet libris περὶ τῆς ζώων γενέσεως. Sanè parum volare, etiam est apud Xenophontem in primo expeditionis Cyri, & inde apud Athenæum lib. IX. Vbi & legas, effundere genituram, si sese in speculo conspexerint: haut secus ac galli gallinacei, sui in speculo intuitu, ad pugnam se parant adversùs propriam imaginem. Atque istius quoque auctor laudatur Clearchus Περὶ τῆς Πανικῆς *. Ab eadem libidine est, quòd, ut coitu, sic & partu, avium aliæ alias exsuperent: sicuti ab eodem Aristotele traditum est. Sanè septenos simul pullos excludere, refert Ælianus lib. III de Animal. cap. XV. Apud Athenæum verò, libro eo, quem dixi, legere est, quandoque ova parere quindecim, aut sexdecim. Memorat quoque, cùm Astypalensis quidam perdices duas in Anaphen, insulam maris Cretici, intulisset: tantam inde prognatam perdicum multitudinem, ut metus incolas subiret, ne aliò sibi commigrandum foret. Mirum autem, cùm ea, quàm dixi, salacitas sit perdicis, nihilominus tam diu vivere. Nam ad annum pertingere decimumsextum, Plinius narrat lib. X, cap. XXXIII.

** lib. 3 de R.R. cap. 11.*

† lib. 9.

‡ libri hujus cap. 54.

** De Panico.*

Ad temperantiam etiam referebamus moderationem somni, & otii: quam *vigilantiam* dicimus. Ad hanc præit gallus gallinaceus. Vnde de eo sic Ambrosius lib. V Hexaëmerôn: *Bonus cohabitator, & dormientem excitat, & sollicitum admonet, & viantem solatur, processum noctis canorâ significatione protestans: hoc canente, latro suas relinquit insidias: hoc canente, mœstuam trepidus nauta deponit.* Pluriáque inibi in hanc mentem. Atque hæc galli vigilantia est in caussa, cur imago illius ab Christianis imponi soleat templorum turribus. Quippe episcopum, & cunctos Christiani gregis pastores, vigilare pro ovibus sibi commissis decet. Imò communis illa cultorum Dei & Christi domus commune dat nobis præceptum toties à Christo, & Apostolis, datum; Γρηγορεῖτε, *Vigilate.* Matth. XXIV, 42, XXV, 13. Marc. XIII, 33, 35. Act. XX, 31. & I Cor. XVI, 13. & I Petr. V, 8. Cui convenit hoc Apoc. XVI, 15: Μακάριος ὁ γρηγορῶν. *Beatus, qui vigilat.*

Nec solus hac parte gallus laudem meretur; sed oscines universæ. Imò minutissimæ quæque aviculæ ad vigilantiam nobis matutino suo cantu præeunt, laudantes suo modo Deum, quatenus hominem excitant ad Deum celebrandum. Itaque nec dubitabat hinc exemplum petere Helinaldus Gallus, monachus Frigidi Montis, in Historiarum opere, quod complexus est libb. XLVIII: ubi ita de se ipso scribit: *Audi fabulam, non fabulam; sed rem gestam. Philippus, Belaucensis * Ecclesiæ Episcopus, aliquando apud nos hospitatus est, & non, ut quidam, devotionis causâ, sed devorationis. Præcepit enim mihi præfatus Episcopus, ut eum facerem audire matutinalem missam. Ad quem cùm die crastina †, primâ jam cantatâ, venissem; nemo de familia sua eum excitare præsumebat. Ego autem accessi ad eum propius, & eum excitavi, quasi jocando dicens: Iam diu est, quòd passeres surrexerunt ad laudandum Deum: & adhuc Pontifices nostri stertunt in cubilibus suis? Attende, pater, quid dicat Psalmographus ‡: Præveneruut oculi mei ad te diluculo: super quo dicit Glossa: Indecens Christiano, quod ipsum otiosum in lecto radius Solis inveniat.* Vixit scriptor iste anno Christi CIↃ CC. Ac verba allata inde etiam retulit Godscalcus Hollen eremita, Commentario in Dominicales epistolas *; quem unà, cum commentario in Decalogum, reliquit primis Maximiliani I temporibus. Eodem verò, quo Helinaldus argumento, memini me aliquando uti ad meos; cùm tale accepi responsum à loquaciore quodam famulicii nostri: Mi domine, quod pace tuâ dixerim, frigidiùs hoc dictum. Nam quas nunc aviculas audimus cantillare in hortis harum ædium, eæ non quo homines sunt temperamento, sed magis calido; nec grandi capite, sed minuto admodum cerebello; ut breviculo temporis spatio & vapores consumantur, & solvatur somnus. Nempe inertes etiam non inepti sunt suæ socordiæ patroni.

** Bellovacensis.*

† postera, vel sequenti voluit dicere. Sed talia seculo, quo vixit, tribuenda.

‡ Psal. 118, sive al. 119, vers. 148.

** in Dominicam I Adventus. Vti inde quoque Wolfangus Franzius sacra animalium historia parte 2, cap. 25.*

Ad temperantiam quoque pertinet virtus, quâ gloriæ studium moderamur. Nisi fortitudini malis subjicere. Nec enim ira solùm, sed etiam gloriæ cupiditas, ad gerendas res arduas accendit, atque ad sustinenda animat adversa. Verùm fortitudo potiùs in terribilibus consistit: temperantia in jucundis; ut est laudis voluptas; quæ non minùs temperanda moderandáque ac cupiditas gulæ, penis, somni, otiique. Est verò hoc gloriæ studium etiam in avibus. Quantus enim ejus amor se exerit in psittaco, dum

Digitized by Google

co, dum meditatur, quæ ſit locuturus! In minuta item luſcinia quantus laudis amor eſt, cùm canendo certatur! Audiamus Plinium lib. x, cap. xxix: *Certant inter ſe, palamque animoſa contentio eſt. Victa morte ſæpe finit vitam, ſpiritu priùs deficiente, quàm cantu.*

Laudis item amor eſt in pavone. De quo ſic Plinius lib. x, cap. xx: *Gemmantes laudatus expandit colores, adverſo maxime Sole, quia ſic fulgentiùs radiant. Simul umbræ quoſdam repercuſſus cæteris, qui in opaco clariùs micant, conchatâ quærit caudâ: omneſque in acervum contrahit pennarum, quos ſpectari gaudet oculos. Idem caudâ annuis vicibus amiſſâ cum foliis arborum, donec renaſcatur iterum cum flore, pudibundus ac mœrens quærit latebram.* Notum illud Naſonis in primo de Arte:

Laudatas oſtendit avis Iunonia pennas.

Ac ſimiliter Plinius, Ælianus, Oppianus, & ante hos Ariſtoteles *; qui animal eſſe ait φθονερὸν ϗ φιλόκαλον †. Interim opinio invaluit, quoties ſuos conſpicit pedes, caput cum dolore demittere, quia hi corpori cætero non reſpondeant. Sed meritò eam in Cardano opinionem culpat, & anicularem vocat, Cæſar Scaliger Exercit. ccxxxviii. Legas tamen illam apud Epiphanium quoque Phyſiologi cap. xii.

* *lib. 1 Hiſt. animal. cap. 1.*
† *invidum. & elegantia amans.*

CAPVT LXXXVII.

Triplex avium motus, & quo avium greſſus differat ab humano. Quantopere is greſſus variet in avibus ipſis. Anſeres pedibus ſuis è Morinis eunt Romam. Veſpertilionis alæ, non alæ; quippe non è plumis, ſed membrana. Cur avibus non ſit data cauda, ut quadrupedibus. Veſpertiliones aliqui caudati. Vſus caudæ in muribus. Quare avibus Deus tribuerit viſum acutum, corpus leve, temperiem calidam & ſiccam, pulmonem magnum, pedes graciles, rumen, ſimiliaque. Ἄποδες veriùs κακόποδες, & cur κύψελοι vocentur. Error eorum refellitur, qui cenſent, manucodiatas ſemper volitare, ac ſolo rore vivere. Num Moluccani, & Iavenſes, putent, ſe geſtatis earum avium plumis fore invulnerabiles. Varii volatus modi. Quid aves reddat altivolas. Volatus vulturis licet altus, tardus tamen. Vnde vulturis *nomen. Cur accipiter Ægyptiis ſit venti ſymbolum. Quod accipitrum genus velociſſimum. Vnde ſint vocabula* ardeæ, ὄρνιϑος, avis, tardæ, otidos.

IAm de locomotiva avium facultate videamus. Loco autem ſe movent trifariam; greſſu, volatu, natatu. Gradiuntur cruribus in adverſum flexis, contrà ac in homine uſu venit. Huic enim geniculatio fit antrorſum; illis, retrorſum. Nec greſſus omnium videtur avium communis. Excipiunt enim apodes, præſertim Indicas; quas volare ſemper arbitrantur. Sed hoc paullo pòſt expendemus.

Quàm varius ſit avium greſſus, docet Plinius lib. viii, cap. xxxviii: *Ambulant aliquæ, ut cornices; ſaliunt aliquæ, ut paſſeres, merulæ; currunt, ut perdices, ruſticulæ; ante ſe pedes jaciunt, ut ciconiæ, grues.* De anſere ſic idem lib. x, cap. xxii: *Mirum in hac alite, à Morinis uſque Romam pedibus venire. Feſſi proferuntur ad primos: ita cæteri * ſtipatione naturali propellunt eos.* Hæc ſatis docent, quantum anſer greſſu valeat. Nam nulli Belgarum magis Româ diſtabant, quàm Morini; unde *ultimos Gallicarum gentium* vocat Mela lib. iii, cap. ii. Imò Maronis eſt viii Æn.

Extremique hominum Morini.

Gens nunc inclyta oppidis Brugâ, Hulſtâ, Nieuportâ, Duynkerkâ, atque aliis: olim vero clara portu Iccio ſeu Geſſoriaco: unde Dubrin in Britanniam breviſſimus erat trajectus.

* *Vulgo edunt* cæteris: *ſed* cæteri, *exigente ſententia, reſcripſi, ſecutus fidem Manuſcripti, & veteris edit. Parmenſis.*

Hæc de greſſu. Nunc videamus de volatu: ad quem avibus pennas divinitus datas eſſe, ſatis conſtat. Sed veſpertilioni aliter eſt proſpectum. Etſi Ovidii ſit in iv Met.

—— Parvos membrana per artus
Porrigitur, tenueſque includunt brachia pennæ.

Meliùs hoc ibidem:

—— Non illas pluma levavit:
Suſtinuere tamen ſe perlucentibus alis.

Eſt & in Sympoſii de eo ænigmate:

Pluma mihi non eſt. ——

Sunt enim illis alæ ex cute ſeu membrana: quas iccirco *membranaceas pinnas* appellat Plinius *, *Brachiorum membranas* vocat Iſidorus †. Quia autem non è plumis, ſed è pelle conſtent, vix *alarum* nomen mereri putabat Serenus Sammonicus. Nam de trichiaſi, ſive vitio palpebrarum oculos infeſtantium (cui & Galenus ‡ veſpertilionis ſanguinem prodeſſe ait) ſic ſcribit:

Ergo locum crinis vulſi continge cruore,
Quem dat avis, tremulis ſimulat quæ pellibus alas.

Cauda corporis carent aves, ne carne ejus, oſſibuſque, graventur in volando. Itaque ne veſpertiliones quidem eam habent, etſi muribus ſimiles. Narrat tamen Petrus Bellonius *, in Pyramide Memphiticâ viſos ſibi eſſe veſpertiliones caudatos, ac vix alio, quàm alis, à muribus diſtantes. Vnde Cardanus † colligebat, illos, *vel grandioribus alis, vel leviori eſſe corpore, aut volatu rariore, uti & breviori.* Nihil enim naturam fruſtra facere, exiſtimandum. Mures autem, quibus aves iſtæ perſimiles, non fruſtra habere caudam, argumento eſt, quòd viſus etiam mus, qui cibum caudâ implicitum attraheret ad latibulum: ut idem refert Cardanus ‡.

* *lib. 10. cap. 61.*
† *lib. 12 Orig. cap. 7.*
‡ *De compoſitione medicamentorum ſecundum loca lib. 2, cap. 8.*

* *lib. 2 Obſervationum, cap. 42.*
† *lib. 7 de varietate rerum, cap. 34.*
‡ *ibidem.*

Vt verò aves in ſublime ſe efferrent, nec cibum minùs ex alto deſpicerent, viſu iis acuto opus fuit: quemadmodum diximus, cùm de ſenſibus avium externis ageremus. Præterea tum eâdem de cauſsâ, tum ut longè latéque ac diu volitarent, levi eſſe corpore, & alis non exiguis, oportuit. Eoque exigebatur quoque temperamentum calidum, & ſiccum; potus exiguus; pulmo prælargus; veſica nulla, humore in plumas abituro. Hinc videas, aves ex rapto viventes, utcunque ſint calidiſſimæ, non tamen magis aliis eſſe ſiticuloſas. Nimirum ingentes habent pulmones, ut aëre iis attracto refrigerentur interiùs. Sic expeditiores ſunt ad volandum: quæ ſi ſæpius coactæ eſſent bibere, potûs

Digitized by Google

potùs pondere nimis fuiſſent prægravatæ. Adhæc, ut corpore eſſent leviori, pedes dati graciles, caput minutum: unde & illa exigui roſtri forma, ac ſine dentibus. Nec enim neceſſaria illis fuit attritio ea cibi, quæ dentibus fieri ſolet. Non mandunt, ſed deglutiunt. Sed cum ventriculus parvus foret; opus fuit rumine, ſive gutturis veſiculâ, qua præpararetur cibus, ut eò citiùs faciliuſque concoqueretur ſtomacho.

Volatu, non greſſu valent, quæ ἄποδες dicuntur. Poſſis reddere *apedes*, ut dicitur *amentes*. Vel, ad tollendam ambiguitatem in numero ſingulo, ubi ἄπυς ſit *apes*, queas cum Cæſ. Scaligero reddere *depedes*, quomodo dicimus *dementes*, *deformes*. Verumtamen, ut Ariſtoteles ait lib. I Hiſt. Anim. cap. I *, meliùs dicantur κακόποδες, *pravipedes*. Habent enim pedes, ſed non idoneos ad greſſum; imò nec ut iis conſiſtant, ſed ut hæreant. Sic capiendus Plinius, cùm negat, habere uſum pedum. Non enim pedes Deus iis fruſtra omnino fecit. Aliter vocantur κύψελοι, & κυψελίδες, à κυψέλη, quod eſt πλεκτὸν ἀγγεῖον, ſive *alveus*. Cauſſam adducit Ariſtoteles in IX Hiſt. Animal. cap. XXX †: νεοττεύουσιν ἐν κυψελίσιν ἐκ πηλοῦ πεπλασμέναις, μακραῖς, ὅσον εἴσδυσιν ἐχούσαις· *nidificant in alveolis è luto fictis, oblongis, uno aditu arcto, qui ſufficiat.* Quomodo ab hirundinibus dignoſcantur, ibidem legas. Deque iiſdem ſic Plinius lib. VIII, cap. XXIX: *Plurimùm volant, quæ apodes, quia careant uſu pedum, ab aliis cypſeli appellantur, hirundinum ſpecie. Nidificant in ſcopulis. Hæ ſunt, quæ toto mari cernuntur: nec unquam tam longo naves, tamque continuo curſu, recedunt à terra, ut non circumvolitent eas apodes. Cætera genera reſidunt, & inſiſtunt: his quies, niſi in nido, nulla: aut pendent, aut jacent.* Ac tales ſunt Ariſtotelis, & Plinii apodes. Longéque minùs greſſus convenit apodum iis, quæ διακριτικῶς † *Indicæ* vocantur, atque *aliter manucodiatæ*. Hæ enim ſemper volare, nec unquam quieſcere dicuntur. Sed id pro vano prorſus habendum. Nam, ut veriſſimè Ariſtoteli proditum eſt, nullum eſt animal, quod vel moveatur ſemper, vel ſemper quieſcat. Nihilo veriùs, quòd eas ſolo ajunt rore vivere, quem inter volandum mane percipiant. Nec enim ſemper ros decidit, &, cùm cadit, non tam puſillo rore, mane excepto, animal tam grandibus alis vitam ſuſtentet. Veritas autem ſic ſe habet. Inſectis vivit, quæ venatur, & aliis, quæ reperit in arboribus. His enim ſe applicat, tum cibi, tum quietis ac ſomni cauſsâ. Sunt hæ aves in inſulis Moluccis, ac Iava majori. Nomen eorum *manucodiatæ* ſonat *Dei aves*. Item dicuntur *aves paradiſi*; quia vulgus, Muhammedicum imprimis, perſuaſum habet, venire illas è paradiſo. Imò reguli Moluccani tam ſtultè ſapere dicuntur, ut ſe plumis iſtarum avium ornatos, utcunque vel in primori acie conſiſtant, vulnerari non poſſe arbitrentur. Credibile tamen eſt, quandoque etiam regulos ipſos, aliorum inſtar, bello cadere: eoque experientiâ vanitatem eam ſatis refelli. Quod cùm ignorare non poſſint, cenſeo, pennas iſtas adſumere, partim ornatus cauſsâ; partim ut argumentum ſuæ in Deo fiduciæ, & ſymbolum divinæ erga ſe providentiæ. Nempe ſperant, ſe per iſtas Dei ſive paradiſi aves numini reddi commendatiores: nec facile in prœlio à Deo, cui fidant, iri deſertum: atque, ut cadant, mox transferendos eſſe in ſedes beatas.

* diſt. Cæſ. Scal. cap. 2, ſect. 12.
† diſt. Cæſ. Scal. cap. 38, ſect. 212.
† diſcriminis cauſſa.

Quàm variè ſe in volando habeant alites, docent hæc Plinii lib. X, cap. XXXVIII: *Expandunt alas, pendenteſque raro intervallo * quatiunt, aliæ crebrius †; aliæ & tota latera ‡ pandunt: quædam verò majore ex parte * compreſſis volant: percuſſoque ſemel aliquæ, & gemino ictu †, aëre feruntur, vel, ut incluſum eum prementes, ‡ ejaculantur ſeſe in ſublime, in rectum, in pronum. Impingi * putes aliquas, aut rurſus ab alto cadere † has, illas ‡ ſalire. Anates ſolæ, quæque ſunt ejuſdem generis, in ſublime protinus ſeſe tollunt, atque e veſtigio cælum petunt, & hoc etiam ex aqua. Vultur, & fere graviores, niſi ex procurſu, aut altiore tumulo immiſſæ, non evolant, caudâ reguntur.*

* ut milvi. † ut accipitres, quos Germani ſparveri. ‡ corvi. * pici. † carduelæ. ‡ hirundines. * perdices. † alauda. ‡ coturnices.

Præterea avium quædam ſolivagæ ſunt; ut merula, quæ inde quia mera, ſive ſola volet, & paſcatur, nomen hoc *merulæ* accepit; ut Varro *, & Feſtus †, ſed Fabio ‡ refragante, ſcripſerunt. Quædam catervatim volant; ut ſturni; unde Plinius lib. X, cap. XXIV: *Sturnorum generi proprium catervatim volare, & quodam pilæ orbe circumagi, omnibus in medium agmen tendentibus.*

* lib. 4 de L. L. † in Merum. ‡ lib. 1. cap. 10.

Pleriſque item avium volatus rectus; hirundini anfractuoſus; unde eam aquila, quæ recta provolat, ac ſe dimittit, nequit intercipere. Plinius ibidem: *Volucrum ſoli hirundini flexuoſi volatus, velox celeritas: quibus ex cauſſis neque rapinæ cæterarum alitum obnoxia eſt.* Ac addit ibidem: *ſolam avium non niſi in volatu paſci.*

De anſeris greſſu antè dictum. De volatu ejus, ac cygni, ſic Plinius lib. X, cap. XXIII: *Anſeres, & olores, liburnicarum more, roſtrato impetu feruntur, faciliùs ita findentes aëra, quam ſi rectâ fronte impellerent: à tergo ſenſim dilatante ſe cuneo porrigitur agmen, largéque impellenti præbetur auræ.*

Merops, non, ut avium aliæ, εἰς τὸ ἔμπροσθεν ἵεται, *anteriora verſus fertur*; verum ἔμπαλιν, *retrorſus*, ac verſus caudam; ut Ælianus ait lib. I de Anim. cap. XLIX.

Alitum item aliæ aliis & ſublimius volant, & celerius. Quoque calidioris, & ſubtilioris ſunt materiæ, eò alæ iis firmiores. Iuvat &, ſi alæ magnæ, at corpus minutum. Hinc Plinius lib. X, cap. XIX: *Vncos ungues habentes ſunt omnes fere altivolæ, præter nocturnas, & magis majores: Omnibus alæ grandes, corpus exiguum.* Itaque altè volant vultures: ac nidificant in montibus, & rupibus prope inacceſſis. Vnde Herodotus, Rhetoris Bryſonis pater, (ut eſt apud Ariſtotelem lib. VI Hiſt. Animal. cap. V) credebat, eos ex altero ad nos orbe advolare. Nam, inquiebat, nemo eorum nidum vidit. Id falſum eſſe, ait Ariſtoteles ibidem. Subinde enim conſpici. Cujus ſententiam firmant Iuvenalis ſat. XIII,

Plinius

Digitized by Google

Plinius lib. x, cap. vi: item Albertus M. Georgius Agricola, Petrus Bellonius, & alii plures. Ab hoc tardo quidem (unde & Ovidius in Ibin, — *tardus trahet ilia vultur*) interea sublimi, ut dixi, volatu nomen *vultur* accepit. Nam ut prius *voltus* pro *vultus* dixere; sic *volturis* *, & *voltur*, pro *vultur*. Ac Hebræis similiter hæc avis דאה † à דאה, *volavit*. Alii tamen *milvum* interpretantur.

* Ennius apud Sosipatrum lib. 1. Servius ad 6 Æn. & Priscianus lib. 6. Paulus Merula in locis maleb it volturus. Sed si voltur aut' antiquitùs esset ex volturus, genitivus foret non volturis, sed volturi; ut a virus; vir, hinc viri; a faturus, fatur, hinc faturi. † Levit. 11, 14. ‡ lib. 2. cap. 15. * Exercitat. 33. † ab aëre penetrando.

Accipitris quoque mira velocitas. Et forte ἱέραξ dicitur, quia ἵεται ῥᾳδίως, *feratur facilè*, hoc est, celeriter volet. Sed aliud etiam etymon adferimus inferiùs. Ob hanc velocitatem, Oro † teste, accipiter pictus denotat ventos. Cùm autem varia sint accipitrum genera; is, qui à palumbis necandis φασσοφόνος vocatur, celeri volatu cæteros vincit; ut Porphyrius ait in tertio de Abstinentia.

Sublimi etiam volatu volat ardea: imò ex sententia Cæsaris Scaligeri * *ardea* dicitur à volatu *arduo*: quod esse ait ἀπὸ τοῦ αἰέρα δύειν †. Maro I Georg.

— *Notasque paludes*
Deserit, atque altam supra volat ardea nubem.

Sèd cùm Græcis hæc avis dicatur ἐρωδιός, credibilius planè puto, inde factum esse *ardeus*, & mutato genere, quia ad avis respiceretur, *ardea* dixisse. Multa enim ejus generis sunt apud Latinos.

Ab hocce avium in volando impetu est Græcum ὄρνις: nempe ab ὄρνυμαι, quod est *impetu ferri*. Sanè & Hesychius ὀρνύμενος exponit ὁρμώμενος: quod quandoque valet *conciti*, *inciti*. Imò Cæsar Scaliger * putabat, hanc impetus significationem etiam esse in ἀΐειν: & inde esse *avis*, Æolum more digammâ inserto. Sed *avis* originem potiùs debet Hebræo עוף, quod est *avis, volucris*, ab עף, *volavit*.

* Comm. in lib. 1 Arist. Hist. Anim. sect. 49.

Interim quædam, si cum avium aliis conferantur, tardæ potiùs videntur. Hujusmodi est otis. Nam tardè subvolat, & citò deficit: unde Hispanis jam Pliniano ævo *tarda* dicebatur. Verba ejus sunt lib. x, cap. xxii: *Proximæ sunt eis, quas Hispani aves tardas appellant, Græcia otidas, damnatas cibis: emissâ enim ossibus medullâ, odoris tædium extemplo sequitur*. Et fortasse Græcis Hispanos opposuit Hispalensis Isidorus Originum lib. xii, cap. viii, cùm ait: *Gradipes apud Græcos vocatur avis, apud nos Tarda, eo quòd gravi volatu detenta, nequaquam, ut cæteræ volucres, attollitur velocitate pennarum*. Sic uterque etiam MSSus noster bonæ notæ. Sed *Gradipes* Græcum non est; ut planè iis sit adsentiendum, qui pro *Gradipes* reponunt *Bradypus*. Nam βραδύπους ad verbum *tardipes*. Tarditatis ejus argumentum habemus apud Xenophontem lib. I de Expeditione Cyri: ubi narrat, ut milites in Arabia inciderint in otidas. Tum subdit *: τὰς δὲ ὠτίδας, ἄν τις ταχὺ ἀνιστῇ, ἐστὶ λαμβάνειν, πέτονται γὰρ βραχὺ, ὥσπερ πέρδικες, καὶ ταχὺ ἀπαγορεύουσι· τὰ δὲ κρέα αὐτῶν ἥδιστα. *Otidas, siquis celeriùs suscitet, capere eas possit. Ad breve enim spatium volant, perdicum more, ac citò eas vires deficiunt. Carnes illarum suavissimæ erant.* Est otis ex anserum genere, ac frugibus vescitur: sic dicta, non quia sit oto, avi nocturnæ, similis, ut conjicit doctissimus Martinius *: sed quia aures habeat hirsutas. Unde Oppianus lib. II Κυνηγετικῶν †:

* pag. 256. edit. Paris. an. 1625.

Ὠτίδες, αἷσι πέληλεν ἀεὶ λασιώτατον οὖας.
Otides, hirsutis quæ florent auribus usque.

* in lexico Philologico. † vers. 407.

Sed de otidis, & oti differentia abunde diximus cap. LXXXIII.

CAPUT LXXXVIII.

Soni, vocis, & sermonis discrimen. Vox, & sermo, *unde derivata.* Sero, & sequo, *pro* dico. *Onocrotalo vox est asini; tauro avi, bovis;* antho, *equi. Quæ caussa inimicitiarum inter anthum, & equum. Anthum esse, quem Galli* phasianum bruantem *vocant. Perdices* κακκαβίζειν, τρίζειν, τιτυβίζειν: *sed Athenis* κακκαβίζειν, *sive* caccabare: *ultra Corydalum trissare, vel tittybissare.* Πέρδιξ, καὶ κακκάβης, *etymon. Eustathii lapsus. Si fides Pratinæ, poëtæ tragico, & Æschylo* ὁμήλικι, *coturnices, quæ alibi mutæ, suave quid cecinisse in Phliasiorum agro. Garrulam esse avem, quæ Græcè* χαραδριός, *Hebræis* anapha *vocatur, & unde utraque appellatio. Homines, ex quorundam opinione, Musicen ab avibus didicisse. Unde hæc vocabula sint,* luscinia, aëdon, philomela. *Quantum avis ea polleat cantu. Quàm variis de caussis canant galli. De cygneâ cantione, veterum & juniorum sensus.*

Deinceps in avibus considerabimus sonorum sive vocum discrimina. Nam in isto etiam divina se providentia magnopere ostendit: & si rerum ordinem attendamus, hic proprius fuerit ea considerandi locus. Quippe de facultate locomotivâ proximè actum est nobis: vox autem est à spiratione, qui motus est quidam. Aliud interim est ψόφος, sive *sonus*; aliud φωνή, *vox*; aliud διάλεκτος, *sermo*; quæ & philosophus distinxit lib. IV Hist. Anim. cap. IX. Atque aliqua etiam de eo discrimine jam diximus libri hujus cap. XXVII. Nempe sonus est qualitas aëris elisi, quæ percipitur auditu. Sed sonus etiam excitatur motu alarum, pedum. Vox verò tùm vocatur, cùm à pulmone, ac gutture, proficiscitur. Quod si vox sit ἔναρθρος *, *sermonis* nomen accipit. Qui iccirco ab Aristotele † definitur, ἡ τῆς φωνῆς τῇ γλώττῃ διάρθρωσις. Id Cæsar Scaliger reddidit, *vocis dearticulatio per linguam*. Nimirum vox à pulmone exiens foret tenoris unius: sed eum articulatim seu frustulatim connectit lingua: ut hujus beneficium sit τὸ συλλαβεῖν *: unde συλλαβὴ † vocabulum. Quod si ad *vocis*, & *sermonis*, ἔτυμα, itidem recurri placet; *vox*, & *voco*, sunt à βοὴ, vel βοῶ: uti hoc ab Hebræo בוא, *clamavit*. *Sermo* ab antiquo *sero*, pro *dico*; à quo *adsero*, & *dissero*, unde *disertus*. Id *sero* est ab ἐρῶ, sive εἰρέω, quod idem ac *dico*. Spiritus enim tenuis quandoque abit in S: ut ab ἕπω antiquum *sequo*. Unde Homericum ἔννεπε initio Odysseæ Livius Andro-

* articulata. † lib. 4 hist. An. * comprehendere. † syllaba, q. d. comprehensionis.

Digitized by Google

* Festus. nicus *Insequę* reddidit : & apud Ennium * fuit *insexit*, pro *dixit*. Gloss. vett. *Insequę*, εἰπέ. Similiter igitur ab ἐρῶ, *sero*; unde *sermo*.

Ad sonum avium etiam cantus pertinet. Propriè verò sono accidere, arguit, quòd & pulsu barbiti, vel lyræ, cantus editur; ubi vox est nulla, nedum sermo. Sed nunc solùm loquemur de tribus istis: primùm de sono eo, qui accidit voci avium simpliciter. Hinc de cantu earum. Ac denique de loquela.

Quantopere varient avium voces, cognoscere est ex carmine grammatici veteris, quod *Philomela* inscribitur, interque Ovidio adscripta legi solet. Sunt in his quædam voces, quæ quadrupedes imitentur; ut asinum. Onocrotalo enim nomen est ab asinino sono, quem edit, ubi rostrum aquis immergit, vel inter arundines efflat spiritum. Avis est ex ardearum genere, admodum gulosa, ac præcipuè insidians anguillis. Psal. CII, 7, vocem קאת aliqui *onocrotalum*, quidam *plateam*, *pelecanum* alii reddiderunt.

Sunt & alites, quæ bovem, vel equum imitentur. Vnde sic Plinius lib. x, cap. XLII: *Est quæ boum mugitus imitetur, in Arelatensi agro, taurus appellata, alioquin parva. Est quæ equorum quoque hinnitus, anthus nomine, herbæ pabulo adventu eorum pulsa imitatur, ad hunc modum se ulciscens.* De Antho, quem *florum* reddidit Theodorus, idem prodit Aristoteles lib. IX Histor. de Anim. cap. I *. Atque addit, fugari equum, ubi audit hanc avem hinnitum suum imitantem: quod si equus avem apprehenderit, interficere eam. Nec sanè mirum, si equus exhorrescat avem tantillam. Nam cum primò, voce ejus auditâ, equum in propinquo esse existimet; circumspiciens se videt deceptum. Nec censet generosum animal hanc avi vocem convenire. Inde ira, & indignatio. Possis & alteram addere inimicitiarum caussam: quòd anthus non seminibus modò, & vermibus, sed herbis etiam vescatur. Quippe inimicitiam ex eo provenire, superiùs diximus, quòd eodem in loco degant, & eodem pascantur cibo. Galli hanc avem vocant *phasianum*; sed, ob gravitatem vocis, *bruant*; ut ait Scaliger in locum Aristotelis memoratum; nec non exercit. CCXXX adversus Card. Ejusdem est in Ate:

Haut phasianus jure dicitur vulgo:
Quare bruantis Francus addidit nomen.

Porrò varia suppetunt exempla avium, quæ sonum pro diversis varient locis. Exemplo sint perdices. De his ita simpliciter Aristoteles lib. IV Hist. Animal. cap. IX: Τῶν περδίκων οἱ μὲν κακκαβίζουσιν· οἱ δὲ τρίζουσι. *Perdicum quedam caccabant, quedam trissant.* Vti verò hic perdices ait τρίζειν, ita iisdem τρισμὸν tribuit lib. IX ejusdem operis cap. VIII. Sed pro τρίζειν, quod perperam *stridere*, pro *trissare*, reddidit Gaza, τιττυβίζειν habet Theophrastus apud Athenæum in IX: Θεόφραστος γὰρ ἐν τῷ περὶ ἑτεροφωνίας τῶν ὁμογενῶν, Ἀθήνησι, φησίν, πέρδικες ἐπὶ τάδε τοῦ Κορυδαλοῦ, πρὸς τὸ ἄστυ, κακκαβίζουσιν· οἱ δ' ἐπέκεινα, τιττυβίζουσιν· *Theophrastus, libro de varia voce animalium congenerum, refert, Athenis perdices citra Corydalum *, oppidum versus, caccabare: ultra verò tittybissare.* * Attica populum. Sunt hæc verba à sono ficta. Κακκαβίζειν enim, pro quo *cacabare* dixit Philomelæ auctor, venit à κακκάβη: quomodo perdix aliter vocatur, teste Hesychio. Κακκάβη autem est ex eo, quòd sonum edat, quem solent cacantes. Nam Græcis κάκκη, *stercus*. Vsus Aristophanes in Εἰρήνῃ. Imò & perdicis vox exinde est, quòd sonum inter eundum edit, qualem, qui πέρδεται †. † pedunt. Aliis placet, avem sonare κακκαβὶ: atque inde esse κακκαβίζειν: ut à τρὶ, τρίζειν: à τιττυβὶ, τιττυβίζειν. Quæ vocales magis, hæ dicuntur, κακκαβίζειν. Quæ minùs, τρίζειν, vel τιττυβίζειν. Sanè τρὶ, & τιττυβὶ, exile quid sonant. Atque hoc est, quod Antigonus Carystius Hist. Mirabil. cap. VI ait, aliter sonare τοὺς εὐφώνους †, aliter τοὺς ἰσχνοφώνους *. Ælianus lib. III Hist. Anim. cap. XXXV, contentus est dicere, aliter perdices sonare Athenis, aliter alibi: sed soni discrimen petere jubet ex Theophrasto. Id verò jam ex Athenæo vidimus. Et similiter, ac Athenæus, sive Theophrastus potiùs, etiam id expressit Iulius Pollux lib. V, cap. XIII: Καὶ πέρδικας τιττυβίζειν, ἢ κακκαβίζειν. Sed quod apud Eustathium legas in Iliados Β, & Ψ, etiam κικκαβᾶν, & κικκαβάζειν, id erroneum prorsus: locusque ab eo ex Comico adductus est ex Aristophanis Avibus, qui de noctuis, non perdicibus, loquitur: ut doctissimo nostro Meursio * jamdiu observatum.

* vocales. † exili voce præditas.

* notis in Antigonum.

Quæ de variante, pro loco, avium sono diximus; etiam capiunt lucem ex coturnice. Nam uni Pratinæ Phliasio, (cui cum Æschylo, & Chœrilo, septuagesimâ circiter olympiade, certamen fuit) dramate eo, quod *Caryatides* inscripserat, ἡδύφωνος, q. d. *dulcisona*, vocabatur. Quod falsum videtur. Sed Athenæus lib IX hoc pacto illud interpretabatur: utcunque alibi fuerint mutæ, vocales tamen fuisse in agro Phliasiorum, qui in Peloponneso erat.

Etiam in iis, quæ vocem attinent, simulachrum vitii moralis habemus, garrulitatem. Hac laborat charadrius. quæ avis Levitici XI, 19, & Deuter. XIV, 18, memoratur inter immundas, juxta LXX, & interpretem Latinum. Hebraicè est אנפה, *anapha*. Ac deducunt ab אנף, hoc est, *irasci*, quia facilè irritetur. Ad Levitici locum Radulphus Flaviacensis, qui anno IↃ CCCC, ac deinceps, vixit, hæc annotavit: *Sed & charadrios, avis garrula, nimiam quondam redarguit loquacitatem.* Est verò charadrius avis nocturna, atque ita secundùm Aristotelem *, & Aristophanis scholiasten, dicitur, quia incolat hiatus ac voragines terræ, quas Græci χαράδρας vocant. Itaque Theodorus Gaza vertit *hiatulam*, vel *hiaticolam*. Quamquam & *rupicem* appellet, quia in rupibus etiam degat. Aristoteles ait, colore voceque pravâ esse. Epiphanius in Physiologo tradit, totam esse albam: quod & proditum Alberto M.

* lib. 9 de Animal. cap. 11.

A voce citra cantum transeo ad Musicam avium

* al. 2.

Digitized by Google

avium naturalem. Quando, ut est Psalm. CIV, 12, *inter frondes dant vocem*, cantuque hoc suo humanum etiam animum oblectant. Imò Chamæleon Ponticus, ut est apud Athenæum in nono, memoriæ prodidit, τὴν εὕρεσιν τῆς μουσικῆς τοῖς ἀρχαίοις ἐπινοηθῆναι διὰ τῶν ἐν ταῖς ἐρημίαις ᾀδόντων ὀρνίθων, ὧν κατὰ μίμησιν λαβεῖν στάσιν τὴν μουσικήν· *musicen ab hominibus priscis inventam & excogitatam ab avibus iis, quæ in solitudine canunt, atque ad earum imitationem esse institutam musices disciplinam.* Similiter sensit Lucretius lib. V, ubi Musices originem exponit.

In cantricibus hisce præcipua est luscinia, unde Plautus *:

* Bacch. act. 1, sc. 1.

Pol ego quoque metuo, lusciniolæ ne desuat cantio.

Et Seneca ep. LXXVI: *Habet vocem: sed quanto dulciorem, mobilioremque lusciniæ?* Imò sic dicta à cantu, non quia lugubre canat, ut putabat Varro †: nec quia luce primâ canat, quod Isidorus ‡ voluit: sed quia præcipuè in lucis canat. Hi enim præcipue lusciniæ cantu personant: unde Martialis *:

† lib. 4 de L. L.
‡ lib. 12 Orig. cap. 7.
* lib. 1, epig. 54.

Sic ubi multisonâ fervet sacer Atthide ‡ lucus.

‡ luscinia, in quam Philomela Attica fingitur conversa.

Itidem ἀηδὼν, quia ἀείδει † dicta, & philomela, quia φιλεῖ μέλος *. De hac ita Plinius lib. X, cap. XXIX: *Lusciniis diebus ac noctibus continuis XV garrulus sine intermissu cantus.* Hinc digna miratu referens, *Primùm*, inquit, *tanta vox tam parvo in corpusculo, tam pertinax spiritus. Deinde in unâ, perfectâ musicæ scientiâ modulatus editur sonus: & nunc continuo spiritu trahitur in longum, nunc variatur inflexo, nunc distinguitur conciso, copulatur intorto, promittitur revocato, infuscatur exopinato:* pluráque inibi in hanc mentem, sanè eleganter. Postea narrat, quantum cantu certent natu majores. Tum subdit: *Meditantur aliæ juniores, versusque, quos imitentur, accipiunt. Audit discipula intentione magnâ, & reddit, vicibusque reticens. Intelligitur emendatæ correctio, & in docente quædam reprehensio.* In quibus & ingenii sollertia se exserit. Sed imprimis miranda (verùm, ut puto, ὑπερβολικωτέρως, nec sine omni veritatis excessu perscripta) quæ de sermonibus die auditis, noctuque ab luscinia redditis, referuntur epistolâ ad Conradum Gesnerum exaratâ, & in tertio Historiæ Avium insertâ. Eam nec vererer hic apponere, nisi longior foret, & jam complures eam exscripsissent: ex quorum aliquo, cui Gesnerus ad manum non sit, petere eam possit, si volet. Vti Vlysse Aldrovando in Ornithologia lib. XVIII de Avibus, cap. II, Neandro in Physicis, Wolfango Franzio Histor. Animal. sacræ part. II, cap. XXVI, & siqui alii.

† canit.
* amat cantum.

Dignus etiam est gallus gallicinio suo, ut aliquid de eo dicamus. Cum aves vocem edant, ut alia rationis expertia, vel alimenti, aut Veneris desiderio, vel irâ, aut metu: unumquodque istorum in gallo etiam gallinaceo locum habet. Mittam nunc, quòd querulum quid sonat, si cibus non præbeatur tempori: item si victus fugiat metu superioris. De cantu nunc solùm dicam. Canit libidine incitus, ut advocet gallinas. Canit à coitu lætus, quia se semine nimio, quo onerabatur, exonerârit. Nempe non, ut homo, resolvitur coitu, qui iccirco à Venere dolet: sed exhilaratur, quia semen, quo abundat, non est amplius molestum, & recentis eum coitûs memoria delectat. Præterea canit ante pugnam, si ad eam magno se animo paret. Canit victor, victoriâ lætus. Præcipuè autem circa noctis canit meridiem, vel proximè ante solis exortum. Nimirum partim ubi Sol dimidiam itineris nocturni partem confecerit, partim ex quo ad nostrum pertigerit finitorem, vel circiter, gallo sensus solvuntur: quippe animal hoc vi naturæ, sive temperamenti proprietate, sic à sole afficitur, ut tum expergefiat. Gaudens igitur, tum quiete suaviter perceptâ, tum quia sentiat, non sic, ut antè, pectus vel stomachum gravari cibo, (ut qui per totum jam corpus sit digestus) lætitiam cantu, & alarum plausu testatur. Simul etiam quia, nocturnâ aëris constitutione, calidus ac tenuis galli sanguis halitus ac vapores in musculis excitavit: eo alas complodens, & gutture cantillans, vapores studet unà cum pituita frigore noctis collectâ dissipare, haut secus ac animalium alia, vel pandiculatione, vel oscitatione, flatus propellunt. Quod verò Plinius ait lib. XXIX, cap. IV, gallum non canere, si collum circulo cinxeris sarmenticio, id vanum videtur. Ne illud quidem verum, quòd statis horis, nempe post ternas quasque, cantum ait distinguere: quod experimento proprio diluit Scaliger Exercitat. CCXXIX. Sonus gallicinii tam est sonorus, ut vel ad mille passus, imò ultrà, exaudiatur.

Inter aves etiam, quæ à cantu commendentur, olor reponitur à poëtis: ut Aristophane in Avibus, Theocrito idyllio XIX, Callimacho hymno in Apollinem, Dionysio Afro in Περιηγήσει, Lucretio lib. IV, Horatio lib. IV, od. III, Seneca Hippolyto, ac tot aliis. Sed quis poëtis fidat, vanitatis toties compertis? Audiamus igitur Aristotelem potiùs lib. IX Histor. Animal. cap. XII *, ubi sic de cygnis scribit: ᾠδικοὶ δὲ, καὶ περὶ τὰς τελευτὰς μάλιστα ᾄδουσιν· *cantores verò sunt, & sub mortem potissimùm canunt.* Atque addit, à quibusdam Africam præternavigantibus multos inventos ᾄδοντας φωνῇ γοώδει, *canentes voce lugubri.* Præivit ad hanc Aristoteli opinionem Plato in Phædone. Secuti eandem Cicero lib. I Tuscul. Quæst. Appulejus lib. III Florid. Ælianus lib. V de Animal. cap. XXXIII, Philostratus lib. III vitæ Apollonii, cap. XIV. Imò in proverbium abiit, *Cygnea cantio.* Sed ambigere videtur Ælianus lib. II de Animal. cap. XXXII. Nec Plinius fidem habet lib. X, cap. XXIII: *Olorum morte narratur flebilis cantus; falsò, ut arbitror, aliquot experimentis.* Itidem Athenæus lib. IX commemorat, Alexandrum Myndium tradidisse, multos se moribundos prosecutum, sed nullius audisse cantum. Cæsar Scaliger quoque ad memoratum Aristotelis locum annotavit: *Ferrariæ multos vidimus; sed cantores sanè malos, neque meliùs ansere canere.* Quodque de illis Africam

* sive in dist. Scal. cap. 16. fol. 162.

prætemavigantibus narrat Aristoteles, (uti & ex eo Ælianus lib. x de Animal. cap. xxxvi) fabulam arbitratur. Cardanus Aristotelem sequitur in x de Subtilitate. Sed refellit idem Scaliger Exercitat. cCxxxii. Etiam Scaligero favet Bodinus in Methodo Historiæ. Sunt qui agnoscant, non canere gutture, sed tamen putent, alis suave edere melos, idque ὅταν ἐκπετάσῃ τὸ πτερὸν ταῖς αὔραις, *quando pennas in auras expanderit:* ut est apud Nazianzenum orat. xxxiv, sive ii de Theologia *. Ac similis apud eundem locus est epist. i; ubi ait, ἢ ζεφύρου τὰς πτέρυγας ἐμπνέοντος, ἡδύ τι καὶ ἐναρμόνιον ᾄδειν· *zephyro alas inspirante, suave quid, & concinnum canere.*

* pag. 554. edit. Morelliana.

CAPVT LXXXIX.

Annalibus Romanis, sed semel duntaxat, proditum fuit, locutum esse gallum gallinaceum: & quid de eo statuendum. Alites, quæ loqui discunt, latioris esse linguæ, ac propriam mandibulæ structuram habere. De psittaco in aula Basilii Cæsaris lugente Leonem; quem, licet filium, in carcerem conjecerat Imperator. Tollitur dubitatio Cedreni, in medio relinquentis, utrùm sic edocta ales, an citra disciplinam, fuerit prolocuta. Quomodo psittacus, & qua ætate, magis sit idoneus disciplinæ. Plinii error, picis quinos in pede digitos tribuentis: graviorque alter Appulei, ac Solini; qui idem psittaco adscripserunt. Pica imitans tubarum cantum. Miranda de corvo maturè sermoni adsueto, & ut interemto exsequias ierit populus Romanus; neque hoc mysterio carere nonnullis videatur. De loquela turdi, sturni, perdicis. Ἀττικοπέρδιξ. Erithacus. Merulæ qualis sermo, & pici Martii.

DE cantu habemus. Nunc transeo ad loquelam: quam naturâ aves habent nullæ, multæ etiam nec disciplinâ consequi valent. Tales, inter alias, galli gallinacei. Vt vel fabulosum, vel à fraude dæmoniacâ fuerit, quod Plinius narrat lib. x, cap. xxi: *Invenitur in Annalibus, in Ariminensi agro, M. Lepido, Q. Catulo* coss. *in villa Galerii locutum gallinaceum, semel quod equidem sciam.* Ac multò certiùs pro fabula habendum, quod ajunt, aves inter se colloqui, & magos eum sermonem intelligere. Qua de re sic idem lib. x, cap. xlix: *Qui credit ista, & Melampodi profectò, aures lambendo, dedisse intellectum avium sermonis dracones, non abnuet: vel quæ Democritus tradit, nominando aves, quarum confuso sanguine serpens gignatur; quem quisquis ederit, intellecturus sit alitum colloquia.* Quid de Apollonio Tyaneo, linguas avium intelligente; item de oraculo pici Martii, ac Dodonæarum columbarum, censeam; jam aperui libri hujus cap. xlv. Quare, istis præteritis, nunc exponam, quæ avium dociles sint ad imitandum sermonem humanum. De id genus avibus ita Manilius in quinto:

Quin etiam linguas hominum, sensusque, docebit
Aërias volucres; novaque in commercia ducet;
Verbaque præcipiet naturæ sorte negata.

Quæ verò ad hanc disciplinam sint idoneæ, Plinius * istis verbis docet: *Latior est lingua omnibus, in suo cuique genere, quæ sermonem imitantur humanum.* Addunt alii, & propriam iis esse maxillarum dispositionem: quomodo in psittaco non solùm est latior, sed & structura mandibulæ, præsertim superioris, ab avium vulgo variat. Illustre de hac alite docilitatis argumentum habemus in vita Basilii Macedonis imperatoris: qui filium Leonem, cognomento Philosophum, imperii fecerat consortem; sed, calumniis Sabareni deceptus, in carcerem conjecerat. Contigit autem, ut dum Imperator cum Senatoribus aliquot convivaretur, psittacus sæpiùs inclamaret, Αἲ αἲ κύριε Λέον *. Hinc silentium convivis; cujus caussam rogante Imperatore, respondere cum lachrymis: Animal rationis expers luget infelicitatem domini sui Leonis: & nos insontis obliviscimur. Imperator igitur eos porrò in convivio esse hilares, deque Leone bonum habere animum jussit: nec multò pòst eum carcere eductum priori restituit dignitati. Narrat rem in Historiarum Compendio * Georgius Cedrenus, item in Annalibus Constantinus Manasses †. Sed Manasses avem vocat στρουθίον μουσικόν: quod propriè sit, *passerculum canorum.* Generatim, *aviculam canoram*, reddidit Leunclavius. Cedrenus autem appellat Ψιττακὸν, ζῶον μιμηλὸν, καὶ πολύφωνον· *psittacum, animal imitans vocem humanam, ac loquax.* At in medio relinquit, utrum ista dixerit, παρά τινων διδαχθὲν, εἴτ' ἄλλως πως ἐξ αὐτομάτου· *edoctum ab aliquo, an aliâ ratione fortuitâ.* Manasses verò clarè ait, edoctam hoc avem à mulieribus assiduè Leonem lamentantibus. Nec enim homo, nedum psittacus, sermone loquetur, quem non didicerit. Quippe verba non significant naturâ, sed hominis instituto: ut diximus hujus libri cap. xliv. Quare poëtica est adulatio, quando Martialis ait lib. xiv, epigram. lxxii:

Psittacus à vobis aliorum nomina discam.
Hoc didici per me dicere: Cæsar ave.

Vir tamen eruditus * putabat, hoc ita posse excusari, ut psittacus αὐτοδίδακτος † dicatur, quomodo corvus ille sutoris pauperis; qui salutato Cæsare Augusto, eòque dicente, satis se salutatorum istiusmodi habere domi; continuò subjecit; *Opera, & impensa periit.* Verùm, utut sutori non fuerit aliud propositum, quàm ut corvum doceret, *Ave*, vel *salve Cæsar:* is tamen & alterum sæpiùs audierat; quia sutor (ut Macrobius ‡ ait) *impendio exhaustus sæpe ad avem non respondentem id dicere solebat.* Quare rectè Appulejus in secundo Floridorum, *Et corvus, & psittacus, nihil aliud, quàm quod didicerunt, pronunciant.* Quomodo autem psittacus doceatur; cum apud Plinium, & Solinum; tum ibidem legas his verbis: *Cum sermonem nostrum cogitur æmulari; ferreâ claviculâ caput tunditur, imperium magistri ut persentiscat. hæc ferula discentis est.* Atque ibidem addit, ut primo solùm biennio docilis sit; senex verò, obliviosus: item ut faciliùs discat, qui glandibus vescitur, ac cujus in pedibus quini

* lib. 10. cap. 42.

* Ah ah, domine Leo.

* pag. 487. edit. Operin. † pag. 206. Græca edit. a Meursio procurata, sive Lat. 461.

* Raderus ad allatum Martialis locum. † ab seipso edoctus.

‡ lib. 2 Saturn. cap. 4.

Digitized by Google

quini digituli numerantur. Quæ omnia hausisse videtur ex Plinii lib. x, cap. XLII. Sed Plinium non bene intellexit; qui hæc non de psittacis, verùm picis, scripserat. Verba ejus inferiùs apponam.

Præter psittacum alias etiam aves, quæ loquantur, refert Porphyrius lib. III de abstinentia ab animalibus: Κόρακες, καὶ κίτλαι, ἐριθακοί-τε, καὶ ψίτλακοι ἀνθρώπους μιμοῦν)· *Corvi, & picæ, & erithaci seu rubeculæ, & psittaci, vocem humanam imitantur*. Hasce, præter erithacum, conjunxit Persius; si plerisque codd. fides. Sed de psittaco, & pica, versus sunt à poëta: ille de corvo infertus est à poëtastro, eoque à vett. MSSis abest. *Picarum certo generi*, ut Plinius * ait, *expressior loquacitas*, quàm psittaco: sed *minor nobilitas, quia non ex longinquo venit*: ut psittacus, quem mittit India. Verùm, ut ibidem legas, *addiscere alias sermonis humani species negant posse, quàm quæ ex genere earum sunt, quæ glande vescantur: & inter eas faciliùs, quibus quini sunt digiti in pedibus: ac ne eas quidem ipsas, nisi primis duobus vitæ annis*. Vbi fallitur Plinius, cùm picis quinos tribuit digitos: quippe duntaxat iis quatuor sunt. Magisque deceptus Appulejus, cum ista à Plinio, ut dixi, de psittacis putaret prolata. Nam à psittacis jam ad picas transgressum ista scribere, satis est apertum attentiùs Plinium legenti. Solinus quoque cap. LV hac in re erravit. Nam & is tradit præstantiores psittacorum quinos in pede digitos habere: cum tantùm binos habeat antè, ac totidem ponè.

* lib. 10, cap. 42.

Quid verò non ales hæc imitari discat, cùm exprimat etiam tubarum cantum? Qua de re illustre exemplum habemus apud Plutarchum in Comparatione aquatilium, ac terrestrium, & inde apud Pet. Victorium lib. IX Var. Lect. cap. XIV. Rectè itaque Ovid. V Metam. dixit,

— imitantes omnia picæ.

Planeque falluntur, qui putant, solùm sermonem imitari humanum.

In corvis non alius memorabilis magis illo, qui (Plinii * verba sunt) *Tiberio principe, ex fœtu supra Castorum ædem genitus pullus, in oppositam sutrinam devolavit, etiam religione commendatus officinæ domino. Is maturè sermoni adsuefactus, omnibus matutinis evolans in rostra, in forum versus, Tiberium, deinde Germanicum, & Drusum Cæsares nominatim, mox transeuntem populum Romanum, salutabat: postea ad tabernam remeans, plurium annorum assiduo officio mirus. Hunc sive æmulatione vicinitatis, manceps proximæ sutrinæ; sive iracundiâ subitâ, ut voluit videri, excrementis ejus impositâ calceis maculâ, exanimavit; tantâ plebei consternatione, ut primùm pulsus ex ea regione, mox & interemtus sit.* Addit deinde, ut huic corvo eâ in urbe, in qua multorum principum nemo duxerat funus; neque vel major Africanus habuit sepulcrum, (nam quod ostendi solet *, cenotaphium erat) nec minor reperit ultorem; innumeri exsequias celebrarint corvo, duobus Æthiopibus (nigræ aliti conveniebant hi potissimùm) humeris constratum lectum deferentibus, prælatis omnis generis coronis, præcedente etiam tibicine; ut in funeribus mos * erat: contigisséque ea a. d. V Kal. Aprilis, M. Servilio & C. Cestio coss. hoc est, an. V. C. IↃ CC LXXXVIII. Porrò etsi certam spondere minimè ausim; non inficeta tamen est conjectura illa Gilberti Genebrardi in Chronico ad annum CIↃ CIↃ CIↃ CIↃ CLX, *funere corvi celebribus exequiis, novo & insitato facinore, a populo curato, significâsse Spiritum sanctum, Corvum, id est, atrum illum Satanam, mox exstinctum iri Romæ, ubi præcipua ejus erat sedes, & garritus*. Sed enim calculus fugit Genebrardum, cum ait, id contigisse *anno uno ante passum Dominum*. Nam isti, quos diximus, consules fuere anno XXXV æræ Dionysianæ, sive vulgaris; eoque biennio post Christum passum. Interea, quod ad rem ipsam, de qua Genebrardus, leve id discrimen. Siquid in eo mysterii fuit, sufficit ad hoc, quòd ab Apostolis, & viris aliis θεοπνεύστοις *, jam cœperat Euangelium prædicari: quo ipsa mox Roma, orbisque Romani imperii, imò terrarum orbis conversus ad Christum: contrà atri corvi sive mali spiritûs imperium infractum, magnamque partem obrutum & quasi sepultum fuit.

* lib. 10, cap. 43.

* Livius lib. 38.

* Vide Kirchmannum lib. 2 de funer. Rom. cap. 5.

* divinitus inspiratis.

Adhæc turdus loqui discit. Qualem Agrippina, Claudii Cæsaris conjux, Plinio teste, habuit, eo tempore, quo Plinius id scriberet *. Atque addit, *habuisse & Cæsares juvenes sturnum; item luscinias, Græco atque Latino sermone dociles: præterea meditantes in diem, & assiduè nova loquentes, longiore etiam contextu*. Ac cap. prox. idem ait: *Nunc quoque erat in urbe Roma, hæc prodente me, equitis Romani cornix è Bætica, primum colore mira admodum nigro, deinde plura contexta verba exprimens, & alia atque alia crebrò addiscens*. De sturno favet Plinio Plutarchus: cui libro de Sollertia animalium, Ψᾶρες, καὶ κόρακες, καὶ ψίτλακοι μανθάνουσι διαλέγεσθαι, *sturni, & corvi, & psittaci discunt loqui*. Etiam de eo assentit Statius Papinius; ut mox parebit. Imò Ludovicus Nonius in II de re Cibaria, cap. XXXI ait: *Hoc nostro seculo novum non est. Passim enim visuntur sturni: qui humanum sermonem feliciter imitantur, & aliarum avium voces reddunt*. Hæc ille, ut lucem addat versibus istis Papinianis in secundo Sylvarum, carmine in psittacum Melioris:

* lib. 10, cap. 4.

— Plangat Phœbeius ales,
Auditasque memor penitùs dimittere voces
Sturnus, & Aonio versæ certamine picæ:
Quique refert jungens iterata vocabula perdix,
Et quæ Bistonio queritur soror orba cubili.

Vbi videmus, etiam perdicem memorari. Sed Domitius Calderinus hunc in locum annotavit: *Perdicem cur docilem dixerit Papinius, viderit ipse*. Propterea non desunt, qui *cornix* pro *perdix* reponant. Alii eo vulgatam tuentur lectionem, quòd Porphyrius lib. III de Abstinentia Animal. cum dixisset, se circa Carthaginem advolantem sibi educâsse perdicem; atque eam consuetudine planè evasisse mansuetam: mox subjungat in hunc modum: Οὐ μόνον

 αἰκίνον-

σαίνοντα καὶ θεραπεύοντα ᾐσθόμεθα, καὶ προσπαίζοντα, ἀλλ' ἤδη καὶ ἀντιφθεγγομένου πρὸς τὸ ἡμέτερον φθέγμα, καὶ καθ' ὅσον ἦν δυνατὸν, ἀποκρινομένου· *non solùm vidimus adulantem, & quasi demereri volentem, & adludentem : sed etiam nobis locutis quiddam contrà resonantem, & pro suis viribus respondentem.* Sed hæc sagacitatem quidem, & docilitatem aliquam, arguunt : non tamen illud dicit Porphyrius, humanâ voce, ad psittacorum morem, prolocutam. Fortasse igitur speciosius fuerit, quòd apud Athenæum legimus lib. III, libertum Adriani imperatoris, veteris comœdiæ histrionem, vocatum ab eo esse Ἀττικοπέρδικα, *Atticam perdicem*. Suspicor enim id voluisse Hadrianum, ut perdices, & psittaci loquuntur, quæ non intelligunt, sic libertum suum egisse comœdias Atticas, quarum sales ac Veneres non intelligeret. Ob ista, & alia quædam, non ausim ire inficias, Domitiani ævo, ac deinceps, perdices quoque institutas ad loquelam. Atque hæc dicta sunto, ut lucis aliquid fœneraremus Papinio : à quo ordine vidimus referri corvum, sturnum, picam, perdicem, ac denique philomelam, hoc est, lusciniam. In hanc enim Progne secundùm Græcos, non in hirundinem, ut fere Latini tradunt, mutata fuit. De quo Hesiodi scholiasten, & Probum vide in Eclogam VI. Interim non meminit Statius ex antea nobis memoratis, vel psittaci, picæ, cornicis; de quibus res pervulgatior : vel erithaci, qui & ipse, ut vidimus, Porphyrio * dicitur sermonem imitari humanum. Est verò avis solitaria, hieme apparens, Aristoteli quoque relata lib. IX Hist. Animal. cap. XLIX; Hesychio item, ac Suidæ. Insuper autem merula, sed tanquam è modulis, sermocinatur : nec pica modò loquitur, sed etiam picus; minùs tamen aptè, & pauciora, & rarius. Auctor de utroque Cæsar Scaliger Exercit. CCXXXVII. Cujus & isti versus in Ata sua :

* lib. 3 περὶ ἀποχῆς.

— Garrulaque aves omnes,
Quæcunque nostros æmulantur accentus,
Linguámque luctâ ductili probam fingunt,
Seu psittacus, seu pica, corvus, aut turdus,
Merulaque nigra, quæ ore buxeo pipat,
Sturnusque teneras streperus enecans aures,
Tum Martius Picumnus.

Vbi videmus, perdicem ab eo præteriri, ut suspecta illi fuisse videatur Papiniana vel lectio, vel auctoritas. Sed eo id minùs movere debet, quia nec erithaci meminit, de quo, ut dixi, Porphyrius; nec cornicis, de quo Plinius, sicut vidimus.

CAPVT XC.

Quantum aves nobis præstent in cibum : ac primùm quidem ovis, quæ pariunt. Oonensium victus. Romani cœnam orsi ab ovis. Commendatio ovorum à munditie. Ratio coquendi ea citra ignem. Quo in honore aliquando pavonum ova, ac quæ vilitas eorum postea. Recentia ova cur præstent, præsertim tremula, quæ & sorbilibus prælata : cur item elixa, & suffocata, salubriora sint assis, ac præcipue frixis. Quid sibi voluerit Simeon Sethi, cùm ait, ovis ingenium juvari, si cum butyro addas fontem filiarum tauri. Hinc ad carnes transitur. Quarum avium carnes magis conducant iis, qui corpus laboribus exercent : ac quarum potius illis, qui ingenium excolunt doctrinâ. Discrimen in avibus petitum ex ætate, anni tempore, victus ratione, & loco, quo vivunt. Annum pluvium, ut prodesse piscibus, sic avibus obesse. Aristotelis locus excussus. Assyria Herodoti historia deperdita.

NVnc se nostra conferet oratio ad varios usus, quos ex avibus genus percipit humanum. In quibus sine dubio principem alimonia meretur locum. Nutriunt autem nos aves tum vivæ, tum à morte. Vivæ quidem, ovis suis; ut lacte quadrupedes. Nec hac parte malignè nobis ab optimo Deo consultum fuit. Quæ enim casa, ubi non ova in cibum sufficiat gallina? Imò Plinio * teste, sunt Oonæ insulæ, ubi incolæ vivant ovis, & avenis. Ab ovo etiam Romani cœnas ordiebantur : unde illud, *Ab ovo usque ad mala* † : &, *Ad ovum integram famem adferre* ‡. Imò & in secundis ea mensis apponebant; teste Athenæo in quartodecimo. Nec solùm hoc cibo nihil est paratius, quaqua iter facias : sed nihil etiam securius, nihil purius, mundiusque : quippe nec intus sordes habet ullas, nec manibus contrectatum inquinatur : unde etiam peregrinantes, quando diversoria publica immunditiei in parandis cibis suspectiora sunt, minimè omnium ova aversantur. Illud quoque ad commendationem facit, quòd ne igni quidem opus sit, si per solitudinem circumgestes. Fundâ enim circumactum sic jugi vertigine incalescit, ut coquatur citra ignem. Præterea quantæ ovorum lautitiæ! Quàm etiam salubria, idoneáque ad nutriendos homines, vel exhaustos jam, & exsuccos. Non leve interea eorum est discrimen, sive speciem animalis diversam, sive tempus, ex quo exclusa, sive præparandi attendas rationem. Culinarium suscipio negotium : sed cujus consideratione etiam animus pascatur; imò rapiatur in admirationem Dei, tam variè ac luculentè prospicientis vitæ ac valetudini nostræ.

* lib. 4, cap. 13.
† Horat. lib. 1. sat. 3.
‡ Cicero lib. 9 epist. ad Varronem.

Quod ad primum discrimen, phasianorum præcipuè ova laudantur. Sed hæc, ob raritatem, vix inferuntur mensis, nisi virorum principum. Proximus datur locus illis gallinarum, quibus vulgatius nihil. Ex secundo tamen Athenæi discimus, Epænetum, & Heraclidem Syracusium in Ὀψαρτυτικῷ *, pavonum ova omnibus prætulisse, ac deinde chenalopecum, ac loco tertio gallinarum. Sed quantopere illa pavonum postea viluerint, arguunt hæc Macrobii lib. III Saturn. cap. XIII : *Ecce res non admiranda solùm, sed pudenda, ut ova pavonum quinis denariis veneant : quæ hodie non dico viliùs, sed omnino non veneunt.* Anatum, anserum, & struthiocamelorum ova longè ab aliis bonitate vincuntur.

* libro rei coquinariæ, sive de condiendis opsoniis.

Ex

Ex tempore tale petitur discrimen. Recentia longè optima. Tempore enim deteriora fiunt: ac tandem fœdo ipso odore putredinem testantur.

In præparandi ratione consideratur, tum gradus, tum modus coctionis. Quod ad gradum, ovorum quædam sunt ῥοφητὰ, sive sorbilia, in quibus albumen necdum coaluit: quædam τρομητὰ, sive tremula, in quibus id coivit: quædam ἑφθὰ, hoc est, planè cocta, cujusmodi etiam vitello duro sunt. De eorum discrimine post Galenum * egit Simeon Sethi: qui ad Michaelem Ducam, Imperat. Constantinop. de cibariorum facultatibus secundùm literarum ordinem scripsit, ac parum commodè à Georgio Valla Placentino, longéque rectius à Lilio Gyraldo, diffusissimæ solidæque eruditionis viro, redditus Latinè fuit. Ejus judicium est: Τὰ μὲν ῥοφητὰ ῥᾷον ὑποχωροῦσι, καὶ τὰς ἐν τῷ φάρυγγι λεαίνουσι τραχύτητας, ἧττον δὲ τρέφουσι. τὰ δὲ ἑφθὰ, δύσπεπτα, καὶ βραδύπορα, καὶ τροφὴν τραχεῖαν ἐμποιοῦσι τῷ σώματι. *Quæ sorbilia sunt, facile pertranseunt, & gutturis leniunt scabredinem; sed minus nutriunt. Quæ verò coquendo induruerunt, difficiliùs concoquuntur, ac difficiliùs transeunt, & asperum crassumve corpori præbent nutrimentum.* Media igitur, hoc est, tremula, sunt optima. Quippe licet sorbilibus cedant eo, quòd minùs transeant; magis tamen nutriunt.

* *lib. 3 de Alim. Facult. cap. 22.*

Quod ad coctionis modum, quædam fit in aquis, eoque *elixa* dicuntur: nempe quia *lix*, cujus obliquus *liquis*, veteribus *aquam* notabat: unde & *lixarum*, & *liquoris* nomina. Hujusmodi ova Græcis dicuntur ἐξεφθὰ †: unde Simeon interpretatur τὰ ἐπὶ θερμοῦ ὕδατος σκευαζόμενα, *cocta in aqua calida*. Hæc meritò laudantur, quia blandus aquæ vapor ea temperamenti facit melioris. Aliter se habent cineribus assata, sive si Simeonis verba malis, τὰ ἐν θερμῇ σποδιᾷ ὑποροφηθέντα. Hæc ab elixis bonitate superantur. Nam subtilior, & optima ovi pars transspirat. Alia verò sunt τηγανιστὰ, *frixa in sartagine*: quæ, eodem Simeone judice, nidorem contrahunt, & gignunt succum crassum, supervacaneum, ac malum. Sunt itaque pejora assatis. Alia denique dicuntur πνικτὰ, sive *suffocata*; nempe cocta in vase, cujus foramen sit obturatum. Atque hæc ipsa etiam laudantur; imò à plerisque præferuntur elixis. Mirum verò, quod Simeo addit, etiam ovorum esum prodesse ad εὐφυΐαν, sive *ingenii bonitatem*, τοῖς μετὰ νάματος θυγατέρων ταύρων, καὶ βουτύρου συνεχῶς ἐδηδοῦσι· *iis, qui cum fonte filiarum tauri, & cum butyro assidue ederint.* Vbi per fontem filiarum tauri rectè Lilius interpres mel intelligi vidit: nempe, quia apes è cæsis gignuntur tauris: de quo Maro in IV Georg. ac tot alii.

† *Sic apud Simeonem Sethi censeo legendum: ubi nunc ἐξεφετά. Est enim ab ἐξέψω, excoquo: unde ἐξεφθὸς ut ab ἕψω, ἑφθός.*

De ovis vidimus. Venio ad alimentum, quod à morte sua nobis præbent carne. Vbi videre est Dei bonitatem, quòd pro tam vario hominis temperamento tam variè illi prospexerit. Sanè, qui duris vitam laboribus exercent, eoque firmam requirunt, & stabilem alimoniam, nec labore statim absumendam; his potiùs à Deo destinatæ duriores avium carnes; ut anatum, anserum, olorum. Sed siqui robore corporis minùs valeant, ac sedentariam plurimùm vitam degant; iis magis attribuuntur columbæ, gallinæ, capi, phasiani, perdices, ac similes; quia hæ aves sanguinem generant tenuiorem, spiritus item subtiliores, clarioresque; quibus ad acutiùs omnia ingenio penetranda est opus.

Nec solùm in diversis avium generibus discrimen faciendum: sed etiam in eodem genere distinguere necesse est, & avium ætatem, & anni tempus, & victus, quo uti solent, & loci, quo degant. Pulli recentes nimis sunt humidi ac mucosi: aves vetulæ nimis siccæ, duræque, sic ut nec assæ, nec elixæ, naturam exuant. Optimæ igitur media ætate, vel potiùs aliquanto ante eam.

Quo tempore aves imprimis Veneri indulgent, vel ovis incubant, corpus iis fit exsuccum, saporque ingratus. Æstate commendantur, quæ frugibus vescuntur; ut perdices. Auctumno autem ficedulæ, & fringillæ; quia tum ficubus vivunt, & baccis. Turdis, merulis, anatibus feris, & cunctis prope aquaticis, frigore fit sapidior caro.

Quod ad rationem victûs, carnivoris planè abstinendum. Aquatilibus vescimur; sed difficiliùs concoquuntur: sapor etiam, odorque, in piscivoris minùs est gratus. Columbæ, gallinæ, perdices, & aliæ, quæ frugibus vivunt, bonitate præcellunt cæteras: ut capite prox. planius fiet.

Quæ caveis, vel cortibus, conclusæ saginantur (Græci κατοικιδίους † vocant) deteriores sunt τοῖς νομαδικοῖς *, quæ libero aëre volitant. Vtcunque enim palato ob pinguedinem sint gratiores: quia tamen ob otium humore abundant excrementicio, minùs sunt salubres. Imò in his etiam, quæ non clauduntur domi, discrimen est non leve. Nam quæ degunt in aëre tenui, ac puro, ut in æquoribus camporum, ac montibus †, salubriores sunt illis, quæ in aëre vivunt graviori; velut in vallibus. Imò contrà quàm in piscibus, (si mugiles, & paucos alios, exceperis) usu venit, quibus annus pluvius conducit: τοῖς ὄρνισιν οἱ αὐχμοὶ συμφέρουσι καὶ πρὸς τοὺς τόκους· Quorum sensum sic optimè Theodorus Gaza expressit, *avibus prosunt squalores, tum ad cæteram sanitatem, tum etiam ad partum.* In quo Aristoteles Hippocratem secutus est libro sexto Epidem. sect. IV, textu XXIV. Vide &, quæ eum ad locum Galenus adnotavit. Sanè cùm piscibus utiles sint aquæ cælestes, quippe salubriores, & magis coctæ: avibus contrà illæ nulli penè sunt bono; præsertim cum iis noceat largiùs bibere: γαμψώνυχα verò, sive aduncis unguibus prædita, ἄποτα πάμπαν ἐστίν· *omnino potu abstinent.* Ac super eo ab Aristotele castigari ibidem meruit Herodotus; qui induxerat aquilam in obsidione Nini bibentem. Hodie tamen hoc apud Herodotum

† *domesticas.* * *sylvestribus.*

† *Galenus lib. 3 de aliment. facult. cap. 19.*

Digitized by Google

frustra quæras: ut propemodum suspicer, esse ex historia ejus Assyria, quam in primo libro promittit. Vnum obstat, quod meritò in dubium voces, utrùm ea lucem unquam viderit. Nec enim memini ex illa ab antiquis adduci quicquam. An locum vulgo corruptum credemus? Gaza quidem pro *Herodotus* posuit *Hesiodus*. Ita enim non posteriores modò editiones habent; sed & prima omnium * ad Gazæ archetypon bonâ fide procurata. Verùm in cunctis & MSSis, & editis Græcis, Ἡρόδοτος reperitur. Quare nihil aliud meliùs adhuc video, quàm esse ex Herodoti Assyriis: quod opus, ut fortasse non perfecerit Herodotus, nihil tamen impedit, quo minùs jam fuerit affectum; inque eo, vel apud hæredes, vel alios, ista legerit Aristoteles.

** Veneta an. 1476.*

CAPVT XCI.

Avium carnes minùs nutrire carne quadrupedum, suillâ imprimis. Ὄρνις, & ὀρνίθιον, *pro* gallina. *Caro ejus non uno nomine laudatur. Ratio gemina carnem recens occisæ teneram reddendi. A quibus primò saginatæ sint.* Deliaci *qui. A Deliacis castratos gallos. Lege Fanniâ cautum, ne ampliùs unâ altili gallinâ inferretur convivio. Gallorum caro bonitate inferior, gallinarum. Vnde sint vocabula*, capo, κάπη, κάπηλος, κάπλειν. *Caponum caro salubris, & delicata; quæque ejus sit rei caussa; & an noceat podagricis. Quibus prosint pulli gallinacei, & cur id sit. Quid* ὀρνιθόπωλον *Græci posteriores dixerint, aliter, quàm à viro perdocto factum, declaratur. Cristæ, ac palearia gallorum, num caro, an cartilago, an aliud, debeant censeri. Quid de esu eorum, & gallinarum, ac caponum cerebellis, judicandum. Testes gallorum commendati. An pedes caponum obsint podagricis. Columbina caro quas habeat vires: deque eo diversum Græcos sentire, & Arabes: præcipuè, an lepram gignat. Palumbi, & turturis, discrimen. Turtur, cibus sapientum. De perdicis & attagenis carnibus, Arabes conciliantur. Eadem Græcorum* σκολόπαξ, *Latinorum* rusticula, *ac Gallorum* beccada. *In Aldrovando requisita major cura rei metricæ, dum poëtarum adducit versus. An attagen idem ac gallina rustica. Attagenis Ionicis principatus deliciarum attributus. Phasianorum caro æquatur gallinaceæ. Quanti eam fecerit Martialis; item Pertinax, & Alexander Severus Impp. ac præterea rex Ptolemæus Physcon: & unde phasiani mitterentur Romam. Perperam à Ptolomæo Physcone tetraones cum phasianis confundi: nisi diversis avibus commune fuerit* tetraonum *nomen.*

ATque hæc ad avium carnes pertinent universè. Nunc particulatim de præcipuis earum, quibus vescimur, dicemus. Ac quibus quidem potissima laus debeatur, Galenus ostendit lib. III de Alimentorum facultatibus, cap. XIX; ubi de eo, priùs generatim, postea speciatim, sic scribit †: Ἐστὶ δὲ τὸ γένος ἁπάντων τῶν πτηνῶν ὀρνίθων ὀλιγοτροφώτατον, εἰ παραβάλλοιτο τῷ γένει τῶν πεζῶν, καὶ μάλιστα τῷ τῶν ὑῶν, ὧν τῆς σαρκὸς οὐδὲν ἄλλο τροφιμώτερον ἔχεις εὑρεῖν· εὐπεπτοτέρα γε μὴν ἡ σὰρξ ἐστι τῶν πτηνῶν, καὶ μάλιστα πέρδικος, ἀτταγηνός τε, καὶ περιστερᾶς, ἀλεκτορίδος τε, καὶ ἀλεκτρυόνος. *Vniversum genus avium paucissimum præstat alimentum, si conferas cum genere gressilium; ac præcipuè cum suilla, quâ non aliam reperias carnem nutrire magis idoneam. Caro tamen volucrium faciliùs concoquitur, ac præcipuè perdicis, attagenis, columbæ, galli gallinacei, & gallinæ.* Ac postea cedere istis negat phasianorum carnes. De his itaque universis nunc agemus: sed ordine alio. Primò enim dicemus de gallinis, & columbis: quas solas Romani in aviariis habuerunt; illas in plano, has in sublimi; ut ex Varrone † superiùs vidimus. Exinde de perdice, attagene, & phasiano subdam.

† Aldina editionis tom. 4. fol. 178. b.

† lib. 3 de R.R. cap. 3.

In gallinaceo genere, (cui hic honos datus à Græcis, ut gallinas non ἀλεκτορίδας modò, sed κατ' ἐξοχὴν ὄρνιθας *, & ὀρνίθια, vocarent) de quinque istis ordine agemus. Primum de gallinis simpliciter, hinc de gallinis altilibus, tum de caponibus, exinde de pullis gallinaceis, hinc de partibus gallinacei generis.

** Galen. lib. 3 de alim. facult. cap. 19. & Athenæus lib. 9.*

Gallinarum caro, ut jam ex Galeno vidimus, facilè concoquitur. Bonum etiam sanguinem gignit, nec excrementicii habet multum. De quibus laudibus fusè Conciliator † differentia LXVIII. Atque auget eas, quòd cibus sit parabilis, sic ut facilis sit appositu, si hospes imparatum vesperi occupet. Solùm opus, quia durior sit caro recens occisæ, ut coquatur cum lapathi sive rumicis herba, quæ carnes omnes teneras reddit: vel viva immergatur Falerno; ut Catius Epicureus Insuber, ac Tullio † semel iterumque memoratus, apud Horatium præcipit lib. II, sat. IV:

† sive Petrus de Apono. lib. de omnimoda medicina ad Ioannem Papam XXII.

† lib. 15. epist. 19. quæ ad Cassium.

Si vespertinus subitò te oppresserit hospes,
Ne gallina malum responset dura palato,
Doctus eris vivam misto mersare Falerno.
Hoc teneram faciet.

Quem locum cùm etiam adduxisset Ioannes Bruyerinus *, subjungit continuò: *Hunc morem multis observari novimus.*

** lib. 15 de re cibaria, cap. 21.*

Gallinas saginare Deliaci cœpere: ut Plinius ait lib. X, cap. L. Erant verò *Deliaci* gallinarii mercatores: de quibus Cicero in Lucullo: *Quoniam gallinarium invenisti Deliacum, qui ova cognosceret.* Meminit & orat. II pro C. Cornelio †. Item Columella lib. VIII, cap. II. Iidem ex gallis faciebant capones: quò alludens Petronius, de hominibus etiam dixit: *Deliaci manu recisi.* hoc est, *spadones.* Quàm verò Romani veteres hujusmodi gallinarum delicias refugerint, docet Plinius, cùm post verba proximè memorata subjungit: *Interdictum lege C. Fannii Cos. XI annis ante tertium Punicum bellum, nequid volucrum poneretur, præter unam gallinam, quæ non esset altilis: quod deinde caput per omnes leges ambulavit: inventumque diverticulum, in fraudem earum, gallinaceos quoque pascendi lacte madidis cibis.*

† apud Asconium.

Gallinis bonitate carnis cedunt galli, nisi castraveris. Hoc Aristoteles † fieri docet, si bi-

† lib. 9 Hist. Animal. cap. ult.

nis

Digitized by Google

nis tribuſve ferramentis extremam alvi partem aduſſeris. Nunc teſtes binos eximere ſolent. Nam alterutro relicto, etiamnum coeunt, ſolito more canunt, nec ſaginatio ſuccedit. Mirum verò, cùm Romani exſectionem gallorum habeant à Græcis, ut ex Ariſtotele etiam liquet: eos tamen proprio caruiſſe vocabulo, quo ὁ ἀλεκτρυὼν ἐκτομίας * vocaretur. Nam *capus*, & *capo*, ſunt à Romanis: ſed Græcâ, ut videtur, origine, quia avidè voretur; nempe ἀπὸ τοῦ κάπτειν, quod veteres Grammatici † nunc ἐσθίειν ‡ exponunt, nunc χανδὸν ἐσθίειν *. Sanè ab eodem κάπη, *præſepe*, à quo βουκάπη, *boum præſepe*, quia ab eo cibus capiatur. Atque ab eodem fonte κάπηλος, *caupo*; καπηλὶς, *copa*, ſive *cupa*. Ipſum etiam κάπτειν forte ex καταφαγεῖν, à quo κατωφαγᾶς, *belluo*. Hæc ſi placent, *capo* proprie ſonet, quod Belgæ dicerent *ſlockſpijs*. Nam iis *ſlocken* eſt χανδὸν ἐσθίειν. Quantæ enim deliciæ, & laudes, caponum credantur, quis ignorat? Quare de eo ſuffecerit appoſuiſſe hæc verba B. Platinæ Cremonenſis in v de Popinæ ſcientia †: *Omnium avium laudes, quantum ad obſonia pertinet, una caro gallinacea comprehendit. Quid enim popinis adferunt reliquæ altiles, quod non unus capus in ſe habeat, ſive elixum ſive aſſum velis? Hujus avis patina ſtomachum juvat, pectus lenit, vocem ſonoram facit, corpus obeſum.* Eo autem caſtratio has alites delicatiores efficit, quia fibroſa duraque gallorum caro, intermiſſione libidinis, reddatur temperamenti humidi, ac teneri; ſanguis etiam planè fiat temperatus. Summus tamen vir, Ioannes Crato, trium Cæſarum medicus, arbitrabatur, eſum ejus podagricis obeſſe; idque quia capones podagrâ tententur. Sed non videtur hoc aliis competere, quàm in cavea ſaginatis; idque ob humorem excrementicium iis in pedes defluentem. De quibus non movebimus litem. Omnes enim alites ſic ſaginatas minùs eſſe ſalubres, etiam à Galeno proditum eſt. De caponum cæteris, hoc eſt, non ſic ſaginatis, diſpar ratio videtur.

* *gallus exſectus.*
† *Heſych. Euſtath. alii & Etymolog.*
‡ *edere.*
* *avidè, & hiante ore edere.*
† *cap. de gallinis.*

Pulli gallinacei, non ſanos modò, ſed ægros etiam, mirè juvant. De his Simeon Sethi ‡: Τῶν λεγομένων ὀρνιθοπούλων σὰρξ εὔπεπτός ἐστι, καὶ εὔχυμος, καὶ μάλιστα τῶν ἀρχομένων ὠοτοκεῖν· *caro pullorum gallinaceorum facilis eſt concoctionis, & boni ſucci, & maximè gallinarum, quæ cœperunt ovum reddere.* Et paullo pòſt, Ὀρνιθόπουλα δὲ ἀπογεννᾷ αἷμα σύμμετρον τῇ συστάσει, μήτε πάνυ λεπτὸν, μήτε πάνυ παχύ· λυσιτελοῦσι δὲ τοῖς ἀγυμνάστοις, καὶ τοῖς ἐμφράξεσι λυσιτελέστερον ἁλισκομένοις. προτρέπουσι δὲ τὴν γαστέρα, καὶ ὠφελοῦσι τὸν στόμαχον θερμαινομένους. *Gallinacei pulli temperatum gignunt ſanguinem, nec valde tenuem, nec ſpiſſum. Proſunt autem ſe minùs exercentibus, & quibus facile obſtruuntur meatus. Ventrem etiam cient, atque eos juvant, qui ſtomachi ſunt calidi.* Valde autem fallebatur M. Fabius Calvus, cum ὀρνιθόπουλα putaret eſſe *trunculos, & pedes gallinarum:* quo nomine à Lilio Gyraldo in Simeonis tralatione reprehendi meruit. Omnino enim ὀρθινόπουλον eſt *pullus gallinaceus.* Nam ὄρνιθες κατ' ἀντονομασίαν

‡ *Voce Ὀρνιθο.*

gallinæ, ut paullò antè diximus: quique Latinis *pulli*, hi poſterioribus Græcis πουλλοί, ut Demetrio Conſtantinopol. Hieracoſophii lib. I, cap. XLII. Qui & lib. II, cap. XXVII, ſic, ut dixi, ὀρνιθόπουλον uſurpat: non generatim pro *ave*; quod vir doctus putabat. Itidem Conſtantino Aſynkio in Viatico, ubi ait, Καὶ ὀρνιθοπουλλίτζια, καὶ πέρδικας, καὶ ὅμοια: interpretari oportet, *& gallinaceos pullos, & perdices, ſimiliaque*; non *& avium pullos*, ut generatim nimis expoſuit idem ille longè doctiſſimus vir, aliâ in re potiùs, quàm in iſtâ, ubi paullùm ab eo abimus, nominandus nobis.

Supereſt de partibus gallinacei generis dicamus. Criſtæ, & palearia, Galeno * nec probantur multùm, nec damnantur. Nec carnem verè dixeris, imò, Plinio † judice, nec cartilaginem, nec callum. Ejus ſuccus eſt pituitoſus, ac craſſus: ſapor, verò obtuſus, unde variè præparant. Criſtas gallinarum cum palmis anſerinorum pedum toſtis condire, docuit Meſſallæ oratoris filius; ut alibi eſt apud eundem Plinium ‡.

* *lib. 3 de alimentorum facultatibus, cap. 21.*
† *lib. 11, cap. 37.*
‡ *lib. 10, cap. 22.*

Gallinarum, caponumque cerebella multis ſunt in deliciis. Cortalium tamen avium parum ſalubria exiſtimem, quia humidum eorum pingue ſit, & unctuoſum. Salubrius alitum in montanis degentium. Nempe quò ſiccius, & minùs nauſeam pinguedine movet, eo ſalubrius judicandum. Sed lurcones omnia raritate, ac ſapore, æſtimant. Vnde & in Vitellii patina, de qua in vita ejus Tranquillus, etiam fuere cerebella phaſianorum, ac pavonum. Et Heliogabalus, cerebellorum ergò, appoſuit convivis ſexcenta ſtruthiocamelorum capita.

Gallinaceorum etiam teſtes, præſertim ſeroſo lacte imbuti, Galeno judice proſunt convaleſcentibus: quippe facile ait * concoqui, boni eſſe ſucci, ac multum nutrire, ſemen etiam augere; alvum autem nec ciere, nec morari.

* *lib. 3 de aliment. facult. cap. 21.*

Pedes caponum comeſtos podagram ajunt conciliare. Quod parum ſit veriſimile. Adeo minutum eſt, quod inde cibi referamus: atque hoc ipſum ſtomachi, & jecoris concoctione, multùm exuit naturam.

Poſt gallinaceum genus de columbino dicam. Columbas, ut facilis concoctionis, commendat Galenus, cùm lib. III de Alim. Facult. cap. XIX, ut diximus: tum de Attenuante victus ratione cap. VII. Mirum verò, Simeonem Sethi ſic damnare περιστεροπούλων σάρκα, *columbinorum pullorum carnem.* Quæ, ſecundùm eum, θερμή ἐστι καὶ ὑγρὰ, καὶ περιττωματικὴ, καὶ μάλιστα ἡ τῶν κατοικιδίων. ἀπογεννᾷ δὲ αἷμα τοῦ συμμέτρου παχύτερόν τε καὶ θερμότερον, καὶ διὰ τοῦτο ἐνίοτε ποιεῖ πυρετούς· ὠφελεῖ δὲ τοὺς διὰ ψύξιν ἀλγοῦντας τοὺς νεφροὺς, καὶ προσίθησι τῇ γονῇ, καὶ τῷ αἵματι. βλάπτει δὲ τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς ὀφθαλμούς· λέγεται δὲ ὡς συνεχέστερον χρωμένη, λέπρας ποιεῖ. *Calida eſt, & humida, & humore abundans excrementicio, maximè columbinorum domeſticorum. Gignit verò ſanguinem juſto craſſiorem, & calidiorem: eoque interdum generat febres. Sed renes ob frigus dolentes*

lentes juvat, ac semen genitale, & sanguinem auget. Caput, atque oculos lædit. Ajunt &, si continuò utaris, lepram gignere. Sanè sunt ista convenientiora doctrinæ Arabum, quàm Græcorum. Quippe hi, etsi ut scabies ad lepram, ita lepra ad elephantiasin prævia sit: tamen elephantiasi laborantibus præscribunt columbas. Vt Aretæus de Curand. diut. lib. II, cap. III; ubi ut his utiles, ab eo junguntur, *πέρδικες πᾶσαι, φάσσαι, πελειάδες, καὶ ὁκόσα ἡ χώρη ἄριστα ἴσχει· perdices omnes, palumbes, columbi, & quæcunque ea regio habet optima.* Et, puto, si pulli columbini ad lepram disponerent, non scriberet Florentinus initio decimiquarti de Agricultura: *τοὺς τῶν περιστερῶν νεοσσοὺς ἀναγκαίους εἶναι εἰς τὰς ἀῤῥωστημάτων ἀναλήψεις· columbarum pullos esse necessarios à morbo convalescentibus.* Interea nec junioribus de pullis hisce satis convenit. Ludovici Nonnii, Medici Antverpiensis, verba sunt in secundo de re Cibaria, cap. XXIII: *Non capio, quomodo columbarum caro frequenti esu lepram excitet. Lepra enim non generatur, nisi à sanguine melancholico, & valde adusto; qualem columbas non gignere certum est, præsertim in temperatis regionibus.* At Renatus Moreau, Medicus Parisiensis, animadversionibus in Scholæ Salernitanæ, cap. de Avibus, *Cùm*, inquit, *columbæ præfervido sint ventriculo, Aristoteli III Part. Animal. cap. VII, sanguine calido & adusto, & crasso: non mirum, si corpora calefaciant, & adurant, & ad elephantiasin disponant.* Vtcunque eos conciliaveris, si statuas, esum hunc non pro corporum modò, sed regionum etiam temperamento, variare.

In columbino etiam genere sunt φάσσα, sive *palumbus*, & τρυγὼν, sive *turtur*. Quomodo differant, docet ex Aristotele Athenæus. Nempe quia φάσσα sit par gallinæ, ac colore referat σποδὸν, seu *vivum cinerem*: τρυγὼν sit columbarum aliis minor, & colorem habeat τέφρης, sive *cineris exstincti*.

Palumbi caro bonitate illi columbarum cedit: ut ait Galenus lib. III de Aliment. facult. cap. XIX, & lib. de attenuanti victus ratione cap. VII. Nempe omnino durior est, ac difficilior concoctu, quàm caro non columbarum modò, sed etiam turturum, imò & perdicum.

Turturis verò caro boni est temperamenti, præsertim illius, qui in montanis degit; ut Galenus ibidem tradit. Imò quia gignit succum tenuem ac siccum, & spiritibus generandis perideoneum: eò *cibum sapientum* vocare solet Nicolaus Massa, Medicus Venetus, pluribus in arte sua monumentis celebris. Clunibus imprimis placuisse delicatis, indicat hoc Martialis lib. III, epigr. LX:

Aureus immodicis turtur te clunibus implet.

Nisi κατὰ συνεκδοχὴν partis simpliciter *magnum* dicere voluit. Nam hi præcipuè laudati. Iuvenal. sat. VI:

— Cariturus turture magno,
Mullorumque jubis.

Post gallinas, ac columbas, videtur de perdice, & attagene, agendum: quia hos etiam ante avium eas, quas diximus, memorat Galenus *, ut jam vidimus. Itidem bonitatem succi, & concoctionis facilitatem, idem commendat De Attenuanti victus ratione cap. VII. Sed de attagene paullo post seorsum dicam. Nunc intra perdicem consistendum. Vt turturem, sic perdicem, Galenus † prohibet manducari, nisi minimùm servâris diem unum. Hoc pacto enim caro magis tenera fit, ac friabilis. Atque idem ex eo tradit Simeon Sethi. Addit verò, *λυσιτελεῖν τοῖς ἀγυμνάστοις, καὶ τοῖς τὴν δύναμιν ἀσθενέσι, καὶ τοῖς λεπτῆς διαίτης λεγομένοις, καὶ τοῖς ὑγροῖς τὸν στόμαχον· prodesse iis, qui non exercent corpus, ac viribus sunt infirmis, ac uti dicuntur tenuis victus ratione, quique humido sunt stomacho.* Arabes non uno de iis loquuntur modo: nam hi calidas, illi frigidas ajunt. Nempe juniores temperamento sunt calido, & humido; vetulæ autem frigidiori, ac sicciori. Hodie est frequens satis, olim rarior: unde Martialis in Xeniis, epigr. LXII:

* lib. 3 de alimentorum facult. cap. 19.

† lib. de Anim. facult. cap. 8.

Ponitur Ausoniis perdix rarissima mensis;
Hanc in lautorum condere sæpe soles.

Ab hac ave, caritate quidem, at non sapore, vincebatur gallina rustica. Plinius ‡ simpliciter *rusticulam* vocat, *rusticam* Martialis: cujus illud in Xeniis epigr. LXXIII:

‡ lib. 10. cap. 38.

Rustica sim, an perdix, quid refert, si sapor idem est?
Carior est perdix: sic sapit illa magis.

Iunxit itidem Plinius *: *Currunt, ut perdices, rusticulæ.* Est verò haut alia, ac Aristotelis σκολόπαξ. Id nomen ex eo accepit, quia acumine rostri refert τὸν σκόλοπα, hoc est, vallum, sive palum præacutum. Ac eâdem de caussâ Galli dixere *beccadam*: quia acuto est becco, hoc est, rostro. Nam *beccum* Gallis notasse rostrum, testis Tranquillus in Vitellio suo. Consentit per omnia Cæsar Scaliger in Are sua:

* Ibidem.

Scolopaxque, quam Franciloqua lingua beccadam
Appellitat: nam rostra nominant beccos.

Similiter Vlysses Aldrovandus: qui & in XIII Ornithologias sententiam suam firmat adlatis Scaligeri verbis, & illis, qui proximè antecedunt: sed eos sic adducit, ut miram prodat metricæ artis inscitiam. Nam in adducto loco *appellat* reponit pro *appellitat*, quasi nihil referat ad versum: & in iis, quæ paullo antè leguntur, inferciendo *etiam* de suo, planè σκάζοντα corrupit:

Quæ lautiores etiam expetuntur ad mensas.

Et mox sic alium Scaligeri versum apponit:

Taurina gens gallinam vocare jussit.

Pro isto:

Taurina gens vocare Galliam jussit.

Imò persæpe alibi similiter peccat: quæ non tam à me dicuntur, ut detraham nomini Aldrovandi; viri industriâ suâ, post doctissimum Gesnerum, in enarrandâ nobis animantium naturâ, pulcrè de studiis promeriti: sed ut socors videat adolescentia, viridibus annis non debere à se sic contemni artem metricam, nisi, per omnem vitam ridiculè sæpissimè dare sese volet

Digitized by Google

volet in veterum verſibus adducendis. Eſtque hoc vitium Aldrovando commune cum aliis non paucis, nec parvi nominis: ſed nominibus parcemus, qui iſta etiam diximus penè inviti.

Fortaſſe autem ruſticula, ſive ſcolopax, eadem eſt ac attagen, ſive attagena: quam cum perdice jungi, & pariter laudari à Galeno, paullo antè dicebamus. Pro eo eſt, quod in vett. gloſſis legas: *Gallina ruſtica*, Ἀτλαγήν. Saltem quemadmodum ruſticulæ idem à Martiale ſapor eſſe dicitur, ac perdicis; eoque ſolùm differre, quod cùm cariùs veneat perdix, propterea quoque melioris putetur ſaporis: ita in verbis Galeni ſuperiùs allatis videre etiam fuerit, proximo poſt perdicem loco attagenem collocari. Nec minus ad laudem ejus facit hoc Ariſtophanis Ciconiis *:

* apud Athenæum lib. 9.

Ἀτλαγᾶς, ἥδιςον ἑψεῖν ἐν ἐπινικίοις κρέας·

Attagen caro perſuavis, digna Epinicius coqui.

Horatio † quoque celebratur attagen Ionicus; quomodo dictus, quia ex Ionia in terram Græciam, atque Italiam, apportaretur. Imò fuere, qui perdici præferrent; ut Martialis indicat in Xeniis ‡:

† lib. Epod. od. 2.

‡ epigr. 61.

Inter ſapores fertur alitum primus
Ionicarum guſtus attagenarum.

Mirum verò gallinam betulæ cum hac ave confundi ab Gyberto Longolio in erudito de Avibus dialogo.

Laudatiſſimis avibus, de quibus dictum, apponendus eſt phaſianus: idque judice etiam Galeno. Nam cum perdicem, attagenem, columbam, & gallinaceum genus commendaſſet: paullò poſt ſubdit hæc verba: Ὁμοία δὲ τῶν ἀλεκτορίδων ἐςὶν ἡ τῶν φασιανῶν (σὰρξ) εἰς πέψιν, καὶ τροφὴν, ὑπερέχουσα δὲ τῇ κατὰ τὴν ἡδονὴν ἐδωδῇ· *Phaſianorum caro, quod ad concoctionem, & nutrimentum, ſimilis eſt carni gallinarum: ſed voluptate in edendo etiam vincit.* Clarè ait, ſalubritate non cedere, ſapore etiam ſuperare. Sed Averroës, & Petrus Aponenſis, ob ſucci quoque ac nutrimenti bonitatem, avium cunctis præponunt. Pluribusque ejus temperamentum celebrat Vlyſſes Aldrovandus in XIII Ornithologias. Non dubium autem, quin non iſta ſolùm, ſed raritas quoque, majus eſſe pretium fecerint. Itaque negat Martialis †, eum ſe poſſe mittere amico:

† in Xeniis epig. 42.

*Si Libycæ nobis volucres, & Phaſidos *, eſſent,*
Acciperes: at nunc accipe cortis aves.

* Phaſidos malui, quam Phaſides. Phaſidos volucres, ut Phaſidos aves, B. Hieronymo epiſt. ad Oceanum. Verba ejus adferam hoc ipſo capite.

Sed minùs hoc mirandum in equite Romano haut magna in re. Majorem habet admirationem, quod Capitolinus narrat, Pertinacem Imp. nunquam hanc avem privato ediſſe convivio, vel cuipiam amicorum miſiſſe. Nec Alexander Severus eam menſis imponi ſivit, niſi Kalendis Ianuariis, Hilariis matris Deûm, Ludis Apollinaribus, Iovis epulo, Saturnalibus, & majoribus hujusmodi feſtis; ut auctor eſt Lampridius. Quid quod de Ptolomæo etiam proditum, non deguſtâſſe unquam phaſianum, ſed velut κειμήλιον † ſervâſſe? Proditum hoc Athenæo in XIV. Fuit autem is Ptolomæus ſeptimus cognomento Phyſcon, ſive Evergetes ſecundus: qui hoc de ſe prodidit in duodecimo operis ejus, quo viginti quatuor hiſtoriarum libros complexus erat. Miretur aliquis, regem hunc ſic temperare gulæ ſuæ potuiſſe, qui uſque adeò eſſet incontinens: præſertim cum non modò haberet phaſianos è Media apportatos, ſed alios etiam ex ovis, quæ gallinis cortalibus ſubjecerant, excluſos Alexandriæ; idque tanto numero, ut iis quotidie veſci poſſet: quemadmodum ipſe memoriæ tradidit opere antea dicto. Sed enim nihil æquè regem impulit, ut oſtentationis cauſſâ tantum phaſianorum aleret, quàm quòd miraculi penè loco haberetur, phaſianos naſci, & educari in Ægypto. Nam convenit iis cælum ſolumque frigidum: quale conſtat eſſe tum Mediæ, unde tranſlati in Ægyptum; tum Colchidos, ubi niſi abundaſſent, non à Phaſide, Colchidis fluvio, *phaſianorum* iis datum foret nomen. Imò in Europam inde tranſvecti. Notum illud Petronii:

† aliquid ex recondito theſauro.

Ales Phaſiacis petita Colchis.

Et hoc Martialis in Xeniis *:

* epigr. 73.

Argivâ primùm ſum tranſportata carinâ:
Ante mihi notum nil niſi Phaſis erat.

Ad majorem gulæ voluptatem coxere olim, non in aquis, ſed vapore calido ex aquis penetrante. B. Hieronymus epiſt. ad Oceanum †: *Domum ſuam bene regentem, non ut opus augeat, non ut regias paret epulas, non ut celatas patinas ſtruat, non ut Phaſidos aves lenis vaporibus coquat, qui ad oſſa perveniant, & ſuperficiem carnis non diſſolvant artifici temperamento.*

† epiſt. 87. Num repetens baptiſmum a matrimonio poſſit fieri ſacerdos.

Porrò quæ diximus de phaſianis, eadem de tetraonibus intelligenda; ſi iidem ſunt; ut Ptolemæus Phyſco ait apud Athenæum in XIV. Sed tetraones potiùs ſunt anſerini generis: ut ex Plinio vidimus, cùm de locomotiva ageremus. Niſi vox *tetraonis* ſit ambigua, & diverſi generis avibus attributa.

CAPVT XCII.

Gulæ mancipia ficedulæ, & turdo, inter aves dare ſolitos principatum; ſed injuriâ. Vnde συκαλὶς, ſive ficedula, *vocetur. Cur piperari ſoleat. Quare non tantus hodie ſit turdis honos, ac olim. Quamobrem Pompejus æger, præſcriptis à medico turdis, iis non ſit uſus; licet innumeri in aviariis Luculli, & aliorum, alerentur. Merulæ, cùm aliis rebus ſimiles ſunt turdis; tum eo, quòd itidem carnis ſint fibroſæ, duræque. Cujusmodi ſit caro paſſerum, & quo anni tempore optima ſit. Pavonis caro uſque adeò fibroſa, ut vix putreſcat: ſed eâdem de cauſſa eſſe concoctu perdifficilem; imò interdum morbum adferre letalem: & quis Romanorum primus pavum appoſuerit convivis. Summi lurcones, Callias, & Cteſippus, è Græcis; Hortenſius, & Apicius, è Romanis. A quo pavones primò fuerint ſaginati. Cur pavo dicatur* Samius. *Quando primùm pavo innotuerit Græcis: & quo in pretio fuerit Athenis. Vtrum ſtruthio avis ſit, nec ne, Galeno adoleſcente, à ſophiſta declamatum in utramque partem. Qualis ejus caro. Cur grues dicantur*

Melicæ:

Melicæ: *deque duritie carnis earum: & quando à Romanis in mensas receptæ. Balearibus ut buteones, sic vipiones, in honore mensarum.*

IAmdudum, credo, mirabitur aliquis silentium nostrum de ficedulis, & turdis: de quibus sic Cornelius Celsus lib. II, cap. XVIII: *Ex avibus, quæ volatu fidunt, firmioris sunt nutrimenti, quæ grandiores, quam quæ minutæ; ut ficedulæ, & turdus.* Imò Romæ, qui palati deliciis omnia metirentur, bonitatis principatum his duobus tribuerunt. Itaque Tiberius Cæsar, ut in vita illius refert Tranquillus, *Asellio Sabino HS ducenta donavit, pro dialogo; in quo boleti, & ficedulæ, & ostreæ, & turdi certamen induxerat.* Atque ut magis eluceat de utrisque; primùm distinctè de ficedulis, hinc de turdis dicam. De ficedulis arguit, quòd, ut Favorinus, vetus orator, in oratione adversus luxum ait apud Agellium *, *præfecti popinæ, atque luxuriæ, negarent ullam avem, præter ficedulam, totam comesse oportere.* De turdis indicat Martialis in Xeniis †. Horatii quoque est lib. I, epist. XV:

* lib. 15, cap. 8.

† epigr. 92.

Nil melius turdo, vulvâ nil dulcius amplâ.

Sed justas laudes non ibo vel ficedulæ, vel turdo, detractum: non tantæ tamen illæ, ut æquari possint iis, de quibus antea egimus, nedum præferri mereantur. Vtraque enim avis vermibus pascitur. Tempus quoque, & præparandi ratio, discrimen facit. Prius locum habet in ficedula: quæ auctumno melior est, quia tum optimis duobus fructibus vescitur, uvarum, & ficuum: à quibus & Græcè συκαλὶς, & Latinis *ficedula* (ut Italis *beccafico*) nominatur. Ideo Martialis in Xeniis † quærit, cùm utroque fructu pascatur, cur potiùs à *ficu ficedula* vocetur, quam *uvedula* ab *uva*: uti Græcis alia quædam avis ab uvarum esu nominatur ἀμπελὶς *, & ἀμπελιὼν †, quia ἡ ἄμπελος, *vitis.* Fici esu pinguescere hanc avem, Varro quoque ait lib. VI de L. L. Imò in tantum pinguis fit, ut necesse duxerint piper addere, quò acrimoniâ hujus pinguedo fluens castigaretur. Petronius: *Deinde, ut audivi veterem convivam, hic nescio quid boni debet esse: persecutus putamen manu, pinguissimam ficedulam inveni piperato vitello piperatam.* Martialis in Xeniis †:

† epigr. 49.

* Callimach.
† Pollux lib. 6. cap. 9.

† epigr. 5.

Cerea quæ patulo lucet ficedula lumbo,
Cùm tibi fortè datur, si sapis, adde piper.

Iam quod ad turdi elogia apud Horatium, & Martialem; illa facilè refelluntur eo, quòd sint fibrosæ, duræque carnis; Galeno testante in III de Alim. Facult. cap. XIX. Adde, quòd non oporteat ex veterum mensis æstimari nostras. Loquuntur illi de turdis saginatis. At hodie fere, simulac capti fuerint, assantur, plurimùm adhuc macri, præterquam vindemiæ tempore. Quid mirum igitur, si gratia sit dispar? Puto autem, cùm Pompejus à medico id consilii accepisset, ut turdo vesceretur, non tam altiles, sive saginatos quæsisse, quàm recens captos. Dicitur enim non potuisse eos reperire, quia tempus esset à captura alienum. Eoque hoc consilii datum Pompejo fuit, ut à Lucullo altiles peteret. Sed respondit ille, ut est apud Plutarchum in Apophthegmatis: Εἶτα εἰ μὴ Λεύκουλλος ἐτρύφα, Πομπήϊος οὐκ ἂν ἔζησε; *Ergone, nisi luxuriaretur Lucullus, non viveret Pompejus?* Ac deinde, ut subdit Plutarchus, χαίρειν ἐάσας τὸν ἰατρὸν, ἔλαβε τῶν εὐπορίστων· *medico valere jusso, usus est iis, quæ facile pararentur.* Porrò non tam miror, debere vitam noluisse Lucullo, (cui quàm inimicus fuerit, ex iisdem apophthegmatis, & imprimis vita Pompeji, satis est apertum) quàm quòd aliunde non posceret. Nam multi adeò erant, qui turdos pascerent, ut agros stercorarent fimo eorum; cui & principatum tribuit M. Varro *. Id cùm legisset Plinius †: *De nostris*, inquit, *moribus bene sperare est, si tanta apud majores fuere aviaria, ut ex his agri stercorarentur.* Cur igitur, inquies, non aliunde petiit turdos Pompejus, si nollet à Lucullo? Existimo, cùm de Lucullo abnuisset, nec sustinuisse aliunde postulare. Cæteroquin visus esset, id odio dixisse Luculli. Nunc temperantiæ, & animo generoso tributum, quòd nulli lurconum debere vitam vellet.

* lib. 1 de R. R. cap. 38.
† lib. 17, cap. 9.

Vidimus de avibus, quarum bonitati vel Galenus, ac sapientum alii; vel insipientes, gulæque mancipia, principatum tribuerunt. Nunc de aliis agamus, quarum impar erat dignatio. Ac quia proximè de turdis dictum; de merulis primò loquar, ob summam earum convenientiam cum turdis. Vt enim turdi, sic merulæ, vermibus vescuntur, & locustis. Vtrosque item saginabant Romani. Vtrique etiam boni sunt succi; sed fibrosæ ac duræ carnis; uti & passeres: unde de tribus hisce ita Galenus, cum de perdicibus, attagenis, columbis, & gallinis, esset locutus †: Ἡ δὲ τῶν κιχλῶν, καὶ κοττύφων, καὶ τῶν μικρῶν στρουθῶν, ἐν οἷς εἰσι καὶ οἱ πυργῖται καλούμενοι, σκληροτέρα τούτων ἡ σάρξ· *Turdi, & merulæ, & passerculi, in quibus etiam sunt turricolæ, carnem habent prædictis duriorem.* In merulis præcipua pars pectoris. Vnde Horatius lib. II, sat. ult.

† lib. 3 de alim. facult. cap. 19.

— Tum pectore adusto
Vidimus & merulas poni, & sine clune palumbes.

Merulas excipiant passeres: quando, ut jam vidimus, eos, uti & turdos, Galenus conjunxit. Atque idem, lib. de Attenuante victus ratione *, tria hæc avium genera sociat, eaque, nec non perdices, & alias aves monticolas, utiliter ab iis ait manducari, quibus attenuans victus convenit. Cæterùm non omni tempore anni par ratio est. Maximè enim auctumno passeres commendantur: quoniam tum ob messem, & vindemiam, pinguiores, ac melioris succi fiunt. Interea ajunt, uti libidinosi sunt, ita comestos quoque libidinem concitare.

* cap. 8.

Post aves superiores subdit Galenus * etiam de pavone: cujus caro antea memoratis dicitur esse σκληροτέρα, καὶ δυσπεπτοτέρα, καὶ ἰνωδεστέρα· *durior, concoctu difficilior, ac fibrosior.* Ac simile prorsus Simeonis Sethi judicium est. Iason à Pratis Zirictæus, lib. de sanitate tuenda, illustre nobis duritiei hujus argumentum promit.

* lib. 3 de aliment. facult. cap. 19.

Carnem

Carnem ejus, inquit, *coctam visum est per annum, citra putrefactionem, vel fœtorem ullum, duràsse incorruptam.* Imò B. Augustinus lib. XXI de Civit. Dei, cap. IV, ait: *Quis nisi creator omnium Deus dedit pavonis carni non putrescere?* Sed paullùm emollit Isidorus lib. XII Orig. *Pavo nomen de sono vocis habet; cujus caro tam dura est, ut putredinem vix sentiat, nec facilè coquatur.* Cùm igitur tam fibrosæ sit duritiei, ut cocta quoque pro semicocta possit haberi; nihil mirum, si repentinæ etiam mortis caussa foret: quod Iuvenalis queritur sat. I:

Pœna tamen præsens, cùm tu deponis amictus
Turgidus, & crudum pavonem in balnea portas.
Hinc subitæ mortes, atque intestata senectus.

Horatius similiter lib. II, sat. II conqueritur, quòd tanta sit hominum stultitia, ut quia pavones magno veneunt, & pennas habeant pulchras, eò malint pavone vesci, quam gallinâ: quasi pennis vescamur, vel pavo, cum apponitur, habeat pennas. Audiamus ipsum:

Vix tamen eripiam, posito pavone, velis quin
Hoc potiùs, quam gallinâ tergere palatum,
Corruptus vanis rerum: quia veneat auro
Rara avis, & pictâ pandat spectacula caudâ:
Tanquam ad rem attineat quicquam. num vesceris istâ,
Quam laudas, pluma? cocto num adest honor idem?

Quis ad hanc stultitiam præiverit, docet è nostris Tertullianus de Pallio cap. I: *Hortensius orator primus pavum cibi caussâ potuit occidere.* Hauserat verò hoc è Varrone, vel alio, qui hunc legisset. Varronis quidem, qui Hortensii ipsius ætate vixit, verba sunt ista lib. III, cap. VI: *Primus hos Q. Hortensius augurali adjiciali cœnâ posuisse dicitur. quod protinus factum, tam luxuriosi, quàm severi boni viri laudabant* *. Similiter Plinius lib. X, cap. XX, & Ælianus lib. V de Anim. cap. XXI. Sed is, quod Plinius tacuit, Varroni autem repugnare videtur, propterea Hortensium ait χειρωθῆναι †, vel, ut in aliis est codd. καταχειρωθῆναι *. Et sanè apud eundem Ælianum †, ex Atheniensibus quidem Callias, & Ctesippus; ex Romanis Apicius, & Hortensius, ut, præ cæteris lurconibus, gulæ dediti memorantur. Apud Plinium * & hoc legas: *Saginare* (pavones) *primus instituit circa novissimum piraticum bellum M. Aufidius Lurco, exque eo quæstu reditus sestertiûm sexaginta M. habuit.* Ob ista sic Publius Syrus apud Petronium Arbitrum; qui hisce negat melius quid dici posse:

Luxuriæ rictu Martis marcent mœnia.
Tuo palato clausus pavo pascitur,
Plumato amictus aureo Babylonico:

Pluráque inibi in hanc mentem. Porrò per Martis mœnia Romam intellige, Romuli opus, qui Martis filius credebatur: vel antiquè *mœnia* valeat *munia* sive *partes*. Versu secundo malunt alii, *lautus pavo nascitur*, vel *oculosus pavo*, vel *Samius pavo*: nempe quia è Samo, (ubi in templo Iunonis Samiæ alebantur) in alias transferrentur terras; ut à Menodoto Samio apud Athenæum

* *atque inde apud Macrobium lib. 2 Saturn. cap. 9. Vnde sic locum Varronis allatum corrigit Popma:* Quod potiùs factum luxuriosi, quàm severi boni viri laudabant. *Censeo scripsisse Varronem,* Quod protinus factum luxuriosi, quam &c. *Nempe, ut sæpe, κατ' ἔλλειψιν magis intelligitur. Vt sententia sit, Luxuriosos magis laudasse, quàm severos.*
† *in jus vocatum.*
* *condemnatum.*
† *lib. 10. cap. 20.*
* *lib. 3, cap. 42.*

refertur. Malui nihilominus retinere lectionem editionis principis: puta Parisinæ anni CIↃ IↃ XX, quæ MSum fide optimâ expressit, ac sui castigationem reliquit eruditis. Planéque censeo, respici à Publio ad ornithonas; in quibus aluere pavones, turtures, turdos: ut indicat Varro lib. III de R. R. cap. III.

Fuit verò pavus Græcis ipsis ignotus ante tempora Alexandri M. qui cùm eum in India primùm conspexisset, edicto vetuit, nequis necaret: ut Ælianus narrat lib. V de Animal. cap. XXI. Atque ibidem legas, ut Athenis, quibusque mensium Calendis, fuerint, qui quæstum facerent, ostendendo eos viris, ac mulieribus: item ut Antiphon oratione contra Erasistratum tradat, ibidem marem, & feminam, fuisse mille drachmis æstimatos.

Post aves proximè dictas quædam Galenus subjicit * de struthiocamelo, & grue. Sed de struthiocamelo (στρουθοκάμηλον Græci malunt dicere) poterat dubitari, utrùm rectè ei in avibus daretur locus. Quippe narrat, se in adolescentia audiisse sophistam, qui oratione geminâ hoc tractâsset argumentum; atque unâ ei contendisset locum dandum inter aves, alterâ id impugnâsset. Qua de quæstione sententiam Aristotelis jam antea † exposuimus. Rectè verò Galenus ait, non tam referre, ut sciamus, utrùm inter aves referri debeat, an minùs: quàm cujusmodi alimentum inde percipiamus. Docet * igitur, carnem earum esse περιττωματικὴν, καὶ πολὺ δυσπεπτοτέραν τῶν προειρημένων ζώων· *excrementiciam, ac multò difficiliorem concoctu, quàm prædictarum avium.* Vt struthionem, sive struthiocamelum, convivis apposuerit Heliogabalus, dictum cap. LXV.

De gruibus autem (quas *Melicas* dixit Varro †, quia ex Melo insula adveherentur Romam) sic idem Galenus postea subjungit, esse iis carnem fibrosam ac duram; ut propterea, pluribus, antequam edatur, diebus, soleat macerari. Romani eam, jam Augusti ætate, in mensam recepere: sed sic, ut ciconias præferrent: quemadmodum ex Cornelio Nepote refert Plinius lib. X, cap. XXIII. Addit, suâ contrà ætate ciconias fuisse dispretas, ita ut nemo attingeret: grues verò expetitos inter alitum primas. Plinii verba cap. prox. adducam. Quomodo tam duræ carnis avem præpararint; ex parte indicat Horatius lib. II, sat ult.

Mazonomo pueri magno discerpta ferentes
Membra gruis sparsi sale multo, non sine farre.

Et Plutarchus de esu carnium lib. seu orat. poster. Ἄλλοι γεράνων ὄμματα, καὶ κύκνων ἀποῤῥάψαντες, καὶ ἀποκλείσαντες, ἐν σκότει πιαίνουσιν, ἀλλοκότοις μίγμασι καὶ καρυκείαις τισὶν αὐτῶν τὴν σάρκα ὀψοποιοῦντες. *Alii vero grues, & olores, oculis priùs consutis, tenebricoso quodam loco inclusos, saginant, ac mirificas intritorum miscellas, & condimenta, carni earum, quæ obsonium futura, addunt.*

Ad grues etiam vipiones pertinent. De his Plin. lib. X, cap. XLIX. Nam cum dixisset è Balearibus insulis prophyrionem mitti, subjungit:

* *cap. 20.*
† *cap. 80.*
* *lib. 3 de aliment. facult. cap. 20.*
† *Sat. περὶ ἐδεσμάτων.*

gis:

Digitized by Google

git: *Ibi & buteo accipitrum generis in honore mensarum est: item vipiones: sic enim vocant minorem gruem.* Nomen à sono, ut *pipio* * in gallinis.

* Lamprid. in Alexandr.

CAPVT XCIII.

Qualis sit ciconiarum caro. Lex Thessalica, ut, qui ciconiam necârit, haut secus puniatur, ac si hominem interemisset. Sempronium Rufum, virum prætorium, primùm eas mensis apposuisse; offensoque icirco populo Romano, frustra consularem ambiisse honorem. Augusti principatu magis ciconias placuisse, quàm grues: at, principe Vespasiano, gruem in maximo fuisse pretio, ciconiam planè nullo. Ac similiter in aliis quoque cum tempore judicia de sapore variasse. Mularum enim pullos existimatos esse optimi saporis, superstite Mæcenate; eo mortuo, non item: ac papæ Hadriani VI *ætate creditum Romæ merlucciæ pisces bellè sapere; sed judicium hoc desiisse, simulac Hadrianus desiit vivere. Coturnicum caro cujusmodi. Helleboro eas vesci, ut cicutâ sturnos. Falli Plinium, ac Solinum, cum tradunt, ex mutis animantibus coturnicem solam laborare morbo comitiali. Cur Flamini Diali non licuerit nominare capram, nedum tangere, multòque minus edere. Galenum à non paucis in eo deseri, quòd putârit, ab esu coturnicum esse periculum* ἐπιληψίας. Lagopodis *nomen nunc tribui avi, quæ similis coturnici; nunc aliti Alpinæ, columbæ magnitudine; quicum perperam* glaucopidem *confundant. Phœnicopteri lingua, nepotantium deliciæ. Sturnorum caro qualis sit. Meleagrides postremæ mensis receptæ, & an eædem, ac gallinæ Africanæ. Vespertiliones cibus Borsippensium. Catonis majoris judicium de anate rejectum. In pretio fuisse anseres altiles, ac fartiles, quos* Δυρεὶς *dixere. Alæ anserum laudatæ; sed sic, ut illæ gallinarum cedant. Iecur, quod anseri exemerant, lacte mulsô augebant: vivi autem anseris, pascendo eum pinguibus ficis. Eupolidis locus illustratus.* Iecur *pro sapientia. Iecur anseris, alitis exemtum, sic auxere, ut majus ipso fieret ansere: & quis primus hoc artificium invenerit. quis item modum torrendi palmas anserinorum pedum. Chenerotes. Olorum caro improbata: & quomodo olim saginari soleant.*

HActenus solùm egimus de avium illis, quas Galenus nominavit in tertio de Alim. Facult. Nisi quòd occasione aliâ nobis de ficedulis inserta quædam. Præterea verò ibidem loquitur Galenus de anserum carne: quam mediam ait inter illam gruum, & otidum. Verùm de hoc meliùs in amphibiis dicetur. Nunc videamus de aliarum avium præcipuis, quas eo libro non nominat Galenus. Ac quia proximè de gruibus dictum, inque earum tractatione quædam de ciconiis attigi: nunc ut pleniùs res omnis intelligatur, novum ab iis initium fiat.

Ciconiis caro est fibrosa, mali succi, & concoctu difficilis: imò & pestilens habetur; credo quia ranis, lacertis, & serpentibus, vescuntur. Saltem hodie propterea videmur iis abstinere. Thessalis verò honorandi hinc caussa erat: de quo sic Plinius lib. x, cap. XXIII: *Honos iis serpentum exitio tantus, ut in Thessalia capitale fuerit occidisse; eademque legibus pœna, quæ in homicidam.* Apud Romanos primus adhibuit mensis Sempronius Rufus, vir prætorius: de quo Horat. lib. II, sat. II:

> *Tutus erat rhombus, tutoque ciconia nido,*
> *Donec vos autor docuit prætorius.* —

Eum ad locum vetus interpres hoc in Rufum epigramma esse factum memorat, cùm repulsam tulisset candidatus:

> *Ciconiarum Rufus iste conditor,*
> *Hic est duobus elegantior Plancis.*
> *Suffragiorum puncta non tulit septem.*
> *Ciconiarum populus ultus est mortem.*

Consulatum ambiisse, exinde colligo, quòd vir fuerit prætorius: & ut ædilitatem curulem prætura, sic præturam sequeretur consulatus.

Porrò hinc videmus, cur Apiciis, Hortensiis, & similibus lurconibus, Rufos addat Tertullianus de Pallio cap. V: ut optimè observatum Cl. Salmasio. Nam prioribus hic tenebræ erant. De eâdem alite sic Plinius lib. X, cap. XXIII: *Cornelius Nepos, qui Divi Augusti principatu obiit, cùm scriberet, turdos paullò ante cœptos saginari; addidit, ciconias magis placere, quàm grues: cùm hæc nunc ales inter primas expetatur, illam nemo velit attigisse.* Vnde liquet, quantopere etiam pro temporibus varient judicia hominum in iis, quæ rem cibariam attinent. Quippe hic videmus, Cornelii Nepotis ætate, in pretio fuisse ciconias. Vixit autem ille Attico, Ciceroni, Catullo, amicissimus. At hinc usque ad imperium Vespasiani, sub quo Plinius claruit, anni sunt CX: quo planè cibus is despectui erat. Quod si grandiusculum hoc videatur intervallum: quid de eo statuendum, quòd uno cum homine judicium de alicujus sapore & nascitur, & denascitur? Neque hoc solùm in alitibus, sed quadrupedibus etiam, ac piscibus, usu venit. Ac fortassis operæ fuerit, si utriusque generis exemplum demus. E quadrupedibus adfert Plinius lib. VIII, cap. XLIII: *Pullos mularum epulari Mæcenas instituit, multum eo tempore prælatos onagris: post eum interiit auctoritas saporis.* Nempe ob auctoritatem Mæcenatis sapor earum visus optimus: eo exstincto, non item. Sic cum Romæ Hadrianus Pontifex merlucciæ pisce caperetur, qui saporis non boni, eoque pretii vilis habebatur: multi judicium hoc secuti sunt; ut is piscis mox supra mediocre pretium divenderetur, ridente foro piscario; ut Paullus Iovius ait libro de piscibus Romanis: sed addit, *Adrianum Pontificem, sicut in administranda Rep. hebetis ingenii, vel depravati judicii, ita in esculentis fuisse insulsissimi gustus.* Nempe non idem est omnium palatum: & in iis etiam, quæ ad gulam pertinent, summatium judicium libenter sequuntur minores, vel fædâ adulatione, vel etiam admiratione nimiâ.

Nunc de coturnicibus dicam; quia non leve iis hinc nomen accessit, quòd his Deus populum suum paverit in deserto. Saporis sunt boni, nec mali succi: præsertim autem commen-

dantur

Digitized by Google

dantur auctumno, quia tum pinguiores ſunt, & magis ſucculenti: pulli verò etiam in lautiſciis cenſentur. Romani tamen pro noxiis habuere. Eo autem impulſi fuerunt; quòd helleboro veſcerentur. Hoc enim paſci, etiam prodidit Ariſtoteles, ſive alius, libro περὶ φυτῶν lib. I, cap. V: atque idem tradit Alexander in præfat. problematum: & addit, itidem ſturnis cicutam eſſe pro cibo. E Latinis ſimiliter Lucretius lib. IV:

Præterea nobis veratrum eſt acre venenum,
At capris adipes, & coturnicibus auget.

Atque ex hoc inſalubres eſſe, colligit etiam Plinius lib. X, cap. XXIII: *Coturnicibus veneni ſemen gratiſſimus cibus: quam ob cauſſam eas damnavere menſæ: ſimulque comitialem propter morbum deſpui ſuetum, quem ſolæ animalium ſentiunt, præter hominem.* Idem tradit Solinus cap. XVII. Has igitur, cur iis ſit abſtinendum, adferunt rationes; quia edant helleborum, ſive veratrum; quia propterea morbo laborent comitiali, & quidem ſolæ; quia denique hunc morbum comeſtæ in homines propagent. Dicam de horum ſingulis. Veratro eas veſci, concedimus antiquis: ſed in morbum hinc incidere comitialem, vix poſſim mihi perſuadere. Veratrum enim coturnicum naturæ conveniens eſt; ut Lucretius indicat. Ac pariter ſturnis cicuta prodeſt. Cur autem neutrum iis noceat, hanc B. Baſilius Hexaëm. homil. V * adfert rationem, quia anguſtas habeant venas, ut venenum diutiùs iis detineatur, detentum concoquatur, eoque, nonniſi correctum, ad vitalem cordis fontem pertingat. Fortaſſe id aliquid eſt. Cenſeo tamen, occultiorem ſubeſſe rationem, quæ ab ἰδιοσυγκρασίᾳ † pendeat.

* pag. 58, & 59, edit. Parif. Semn. 1618.
† temperiei proprietate.

Sed neque verum eſt, quod à Plinio, & Solino, proditum dicebamus, ſolum hominem, coturnice exceptâ, comitiali morbo vexari. Ariſtoteles quidem ad hanc iis opinionem prævit in problematis: verùm longè aliter eſt. Siquidem Hippocrates, libro περὶ τῆς ἱερῆς νόσου *, eodem ait laborare oves, & capras: deque capris idem ſentit Plutarchus in quæſtionibus Romanis, quæſt. CXI; ubi addit, flamini Diali ideo fuiſſe lege interdictum, non modò ne veſceretur caprâ, verùm etiam ne tangeret eam, atque adeo etiam ne nominaret quidem. Item equos eum morbum ſentire, tradit Abſyrtus: uti accipitres, capos, & graculos, Brodæus lib. III Miſcell. cap. XXIII.

* de morbo ſacro.

Supereſt, utrùm coturnices comeſtæ homini comitialem adferant morbum. Cenſet id quoque Galenus: proque hac ſententia facit, quòd idem comm. V in lib. VI Epidem. narret, multos ſe noviſſe in Doride, Bœotia, & Theſſalia, atque adeò Athenis, qui frequenti earum eſu muſculorum diſtentionibus laborarent. Sed hac parte Galeno repugnat Averroës, ac è junioribus Vlyſſes Aldrovandus lib. XIII Ornitholog. item Renatus Moreau comm. in Scholam Salernit. qui negat, ſe in Gallia ejuſmodi quid obſervare potuiſſe. Interea putat, abſtinendum eſſe eâ tempore peſtilentiæ; quia caro illius, ob humores excrementicios, facilè putreſcat, ac propterea febribus excitandis idonea ſit.

Poſt coturnices videamus de lagopode, quia *à coturnicibus magnitudine tantùm differt croceo tinctu*; ut ait Plinius lib. X, cap. XLVIII. Eſt verò, ut ibidem legas, *cibus gratiſſima*. Sed lagopodis vox eſt, ὁμώνυμος. Sæpius enim per hoc nomen intelligitur avis Alpina, non grati modò, ſed *præcipui ſaporis*; ut idem paullò antè dixerat. De eadem legas inibi: *Pedes leporino villo nomen ei hoc dedere, cætero candidæ, columbarum magnitudine. Non extra terram eam* (de Alpibus ſermo erat) *veſci facile, quando nec viva manſueſcit, & corpus occiſa marceſcit.* Si vulgatis codd. ſtandum, meminerit ejus Martialis lib. VII, epigr. LXXXVI:

Si meus auritâ gaudet lagopode Flaccus.

Sed rectè Scaliger, Caſtigationibus in quartum Propertii * librum, Arethuſæ ad Lycotam epiſtolâ, *glaucopide* emendat. Nam, *Primùm*, inquit, *lagopus non eſt aurita: eſt enim lagopus, quam perdicem albam Inalpini vocant. Deinde prima ſyllaba corripitur. Poſtremò avis illa pulcherrima eſt: ideoque non videtur inter monſtra, & deformia portenta Naturæ annumeranda: cùm tamen hoc agat Martialis, ut oſtendat, monſtra placuiſſe illis viris, quos ordine recenſet. At contra glaucopis, ſeu bubo, & aurita eſt, & ſanè non inter venuſta illa animalia numeranda.*

* eleg. 3.

Phœnicopterus etiam eſt in honore: ſed præcipuè ob linguam. Plinius lib. X, cap. XLVIII: *Phœnicopteri linguam præcipui ſaporis eſſe, Apicius docuit, nepotum omnium altiſſimus gurges.* Martialis in Xeniis † de eodem:

† epigr. 68.

Dat mihi penna rubens nomen: ſed lingua guloſis
Noſtra ſapit. Quid ſi garrula lingua foret?

Suetonius * narrat, Vitellium in dedicatione patinæ, quam *clypeum Minervæ* nuncupabat, cum phaſianorum, & pavonum cerebellis linguas miſcuiſſe phœnicopterûm. Cerebella eorundem magni æſtimata Heliogabalo; qui, ut Lampridius refert, cum dapes exhiberet Palatinas, phœnicopteri cerebella mullorum extis ſociabat. Etiam Caligulam Cæſarem hoc avitium ſummo in pretio habuiſſe, arguit, quòd cum exquiſitiſſimis ſibi hoſtiis vellet ſacrificari, eas eſſe vellet phœnicopteros, pavones, erythrotaones †. Teſtis in ejus vita Tranquillus *.

* lib. 7, cap. 13.
† Sic, ubi vulgo tetraones, legendum monuere Sabellicus, & Vrſinus.
* cap. 22.

Sturnorum caro difficulter concoquitur: etiam viroſum habet ſaporem, quia cicutâ paſcantur: ut Galenus fatetur lib. de Theriaca ad Piſones, & lib. III de Temperamentis. De eadem ſic B. Platina in quincto de tuenda valetudine: *Sturni, quos vulgo diabolicam carnem habere dicimus, omnino ab obſoniis lautorum rejiciantur. Hos comedat Vacerra noſter, qui marſupio magis quàm vitæ, conſultum vult.* Meliores tamen ſunt auctumni tempore, quia mirè appetunt uvas, earumque eſu viroſus ſapor plurimùm corrigitur. Meliùs etiam ſapere dicuntur, ſi, ſimulac captæ fuerint, caput præcideris. Imò Galenus ipſe in VI de Sanitate tuenda, ſturnorum carni locum ab attagena proximùm adſignat, ac convenire

venire iis arbitratur, qui corpore sunt sicci ac graciles.

Meleagrides, quæ quotannis in Bœotia circa Meleagri tumulum depugnant, & inde nomen hoc sortitæ sunt, *novissimæ peregrinarum avium in mensas receptæ propter ingratum virus*; ut ait Plinius lib. x, cap. xxvi. Ait autem, esse *Africæ gallinarum genus, gibberum, variis sparsum plumis*. Quomodo à gallina differat Numidica, docemur his Columellæ verbis lib. VIII, cap. II: *Africana est, quam plerique Numidicam dicunt, Meleagridi similis; nisi quòd rutilam galeam, & cristam, capite gerit, quæ utraque sunt in meleagride cærulea* Quærat aliquis, si Meleagrides sint Africæ sive Numidiæ gallinarum genus; quomodo planè easdem dicat Varro lib. III de R. R. cap. IX, his verbis: *Gallinæ Africanæ sunt grandes, variæ, gibberæ; quas μελεαγρίδας appellant Græci. Hæ novissimæ in triclinium ganearum * introierunt in culina, propter fastidium hominum.* Satis liquet, ex his Plinium sua expressisse. Faciléque adeò conciliantur; nempe solâ penè distinctione, hoc pacto: *Gallinæ Africanæ sunt grandes, variæ, gibberæ: quas μελεαγρίδας appellant, hæ novissimæ in triclinium ganearum introierunt è culina*. Vt sententia sit, ex his Africanis gallinis illæ, quæ *meleagrides* dicuntur, postremò sunt in mensas receptæ. Atque hactenus memoratis pasti fuere Græci pariter, ac Romani.

* al. geniarum.

Quid autem, quòd Borsippæ, civitate Babyloniæ prope Mesopotamiam, etiam vespertiliones in cibum condiunt? ut est apud Strabonem lib. XVI.

De amphibiis nunc dicendum: ut sunt anates, anseres, olores. Cato Censorius in pretio tanto habuit anates, ut his pasceret, siquis è familia sua ægrotaret: quemadmodum scribit Plutarchus in vita ejus. Vbi & lepores iis apposuisse narrat. Nempe homo durus, & laboribus adsuetus, ex suo temperamento ac viribus, cæteros metiebatur: in quo graviter ab eo peccatum. Siquidem ut lepores, sic quoque anates, succum gignunt melancholicum: præsertim domesticæ, quæ volatu se minùs exercent; præterea cœno, & iis, quæ è culinis everruntur, ali solent. Meliores sunt sylvestres, quia libero aëre, & aquis gaudent fluentibus. Itaque in hac alite solum pectus, & cervicem edere, cætera reddi coquo, jubet Martialis †. Ex his verò etiam judicium ferre est, qualis succi sint boscas, penelops, querquedula, aliæque anatini generis.

† Xeniorum epigrammate 51.

Anseres itidem duræ sunt carnis, succique mali, & excrementicii. Olim tamen in pretio fuere anseres σιτευτοὶ *: quales iccirco Agesilao Lacedæmonio, cùm in Ægyptum venisset, unà cum vitulis dono misere Ægyptii: ut ex Theopompo † refert Athenæus lib. IX. Fuere & anseres fartiles. Nempe, ut porcellos variis implebant animalibus, ac cupediis; (quales ab equi Trojani similitudine dixere *porcos Trojanos*; ut vidimus cap. LXVI:) ita & anseres rebus variis farciebant: ac quia equum Trojanum δούρειον vocant poëtæ; eò hujusmodi anserem quoque δούρειον nominarunt. Diphilus apud Athenæum lib. IX:

* altiles.

† Hellenicis, & Philipp. 13.

Δούρειον ἐπάγω χῆνα τῷ φυσήματι.

Id, puto, reddi posse:

Flatu tumentem Durium adduco anserem.

Alæ anserum & facilè concoquuntur, & benè nutriunt: ut Galenus tradit lib. III de facult. aliment. cap. XX. Cujus caussa est, quòd hæ partes præ cæteris moveantur, & exerceantur. Quò autem aves melioris sunt temperamenti, eò & alæ salubriores. Propterea illæ gallinarum præstant anserinis; ut ibidem ait Galenus. Præcipuè autem in deliciis fuit jecur anseris, cujus alimenta lacte fuissent imbuta. Tale enim & saporis est jucundi, & optimi succi, ac nutrimenti: facilè etiam concoquitur, & dejicitur. Testis Galenus loco jam memorato. De eodem Plin. lib. X, cap. XXII: *Fartilibus in magnam amplitudinem crescit: exemptum quoque lacte mulso augetur.* Etiam ut in suibus vivis hepar præparabatur ficorum pastu; quemadmodum Galenus refert loco antè indicato: ita & jecoris caussâ potissimùm ficis alebant anserem; unde συκωτὸν dixere. Nam σῦκον, *ficus*. Meminit è Latinis Horatius lib. II, sat. VIII:

Pinguibus & ficis pastum jecur anseris albi.

Athenæus in IX ait, Eupolin quoque in Στεφανοπώλεσι meminisse jecoris anserini. Adducit autem hunc versum:

Εἰ μὴ σὺ χηνὸς ἧπαρ, ἢ ψυχὴν ἔχεις.

Ni vel jecur, vel animus est tibi anseris.

Sed quid iste versus ad delicias facit, de quibus loquitur Athenæus? Quippe *jecur* hîc pro sapientia accipitur: ut isto veteris epigrammatis in Catonem Grammaticum *:

* apud Tranquillum in Grammaticis illustribus.

En cor Zenodoti, en jecur Cratetis.

De quo pluribus diximus in Oratoriis Instit. lib. IV, cap. VII, sect. VIII. At verè ad delicias referendum hoc Ovidii I Fast.

Nec defensa juvant Capitolia, quo minùs anser
Det jecur in lances, Inachi lauta, tuas.

Quem locum itidem enarravimus jam olim in iisdem Oratoriis lib. IV, cap. XIII, sect. VIII. Sed & deliciarum istarum meminere Persius sat. VI, Iuvenalis sat. V, & Martialis, lib. XIII, epigr. LVIII: ubi jecur hoc magno ait majus ansere; nempe postquam fartilibus, & lacte mulso auctum; ut ex Plinio dicebamus. Quis sic augendi jecoris anserini rationem invenerit, nec Plinii ætate convênit: ut liquet ex eo, lib. X, cap. XXII. Ait verò, nonnullos repertum id tribuisse Scipioni Metello, viro consulari; alios M. Sejo, equiti. Vterque horum ætate vixit Varronis: qui itidem eos junxit lib. III de R. R. cap. X: *Horum* (anserum) *greges Scipio Metellus, & M. Sejus, habent magnos aliquot*. Vt Messallinus Cotta primus docuerit torrere palmas anserinorum pedum, & cum gallinaceorum cristis condire, ex eodem Plinio † superiùs retuli.

† lib. 10, cap. 22.

Hæc de Romanis. Britannis in deliciis erant, quos Græci χηναλώπεκας dicunt. Plin. lib. x, cap.

cap. XXII: *Anserini generis sunt chenalopeces, & quibus lautiores non novit Britannia, chenerotes, fere ansere minores.*

Olores, ut anseribus majores, ita carnis sunt durioris, præsertim natu grandiores. Excrementis etiam scatent, ut aquaticæ aliæ. Lautioribus inferuntur conviviis: sed pompæ potiùs gratiâ, quàm ob succi bonitatem. Nec olim epulis abesse solere, testis est Athenæus in IX. Saginari consuevisse, oculis priùs consutis, apud Plutarchum legas in secundo de esu carnium. Verba ejus adduximus, cùm de gruibus diceremus.

CAPVT XCIV.

Ex Celsi monito cavendum, ne in secunda valetudine adversæ præsidia consumantur. Dacnadum, sive dacnidum usus in somno impediendo apud Ægyptios, dum convivarentur. Immanis Æsopi histrionis, & filii ejus, luxus. Confiscare, *pro reponere. Luxuriosa Vitellii cœna. Luxus Romanus se saturantium inferioribus solùm partibus avium, præterquam ficedulæ, quam solam comederent totam. Ornithonum magnitudo, & quot aves continerent, & quantum inde pretii quotannis ad dominum rediret. Quantus avium numerus ex uno quarundam pari produci possit intra octennium. Atque obiter non absimilis ratio inita in ovium fœcunditate.*

QVæ hactenus fusè adeò enarravimus, satis docent, Deum nobis non aves modò dedisse ad alimoniam, sed etiam ad voluptatem. Vti illas, quæ succi bonitate commendantur, & simul palatum mirè oblectant. Sed hujusmodi ut merentur in conviviis apponi, ita μονοφάγοι * rectiùs iis abstineant, nisi quando ægri sunt, vel à morbo convalescunt: nempe, ut verbis utar Cornelii Celsi †, *ne in secundâ valetudine adversæ præsidia consumantur.* Magnopere verò dolendum, cùm tanta sit Dei bonitas, homines non contentos alimoniâ, & modicâ voluptate, sic donis ejus abuti ad luxum. In quo nunc tacebo de Oriente: cujus luxuriem ignorat nemo. Mittam & Ægyptios: quorum abusum satis arguit dacnadum usus in conviviis, ne inter compotandum somnus obrepat. Pompejus Festus: *Dacnades sunt avium genus, quas Ægyptii inter potandum cum coronis devincire soliti sunt; quæ vellicando, morsicandoque, & cantuiendo assiduè, non patiuntur dormire potantes.* Hesychius: δακνὶς, εἶδος ὀρνέυ. Nempe ἀπὸ τῦ δάκνειν, quod est *morsicare.* Mitto etiam Græcos: de quibus tam multa Athenæus in Dipnosophist. Solùm ostendam, quàm fædè se gesserint Romani. Familiam in his ducat Æsopus tragicus, vel ejus filius; cui pater ex arte ducenties sestertiûm reliquerat; ut præter alios Macrobius * narrat. De filio quidem ita Valerius Max. lib. IX, cap. I: *Quem furiosæ luxuriæ juvenem constat cantu commendabiles aviculas, immanibus emtas pretiis, in cœna pro ficedulis ponere, acetoque liquatos magnæ summæ uniones potionibus adspergere solitum, amplissimum patrimonium, tanquam amaram aliquam sarcinam, quàm celerrimè abjicere cupientem.* At parenti id liquidò tribuit Plinius lib. X, cap. LI: *Maximè, inquit, insignis est in hac memoria, Clodii Æsopi, tragici histrionis, patina, sexcentis H-S taxata: in qua posuit aves cantu aliquo, aut humano sermone vocales, nummis sex singulas coemtas; nullâ aliâ inductus suavitate, nisi ut in his imitationem hominis manderet; ne quæstus quidem suos reveritus illos opimos, & voce meritos: dignus prorsus filio, à quo devoratas diximus * margaritas.* Sanè filium fuisse, à quo comestas narrat margaritas; etiam Horatius testatur lib. II, sat. III:

> *Filius Æsopi detractam ex aure Metellæ,*
> *Scilicet ut decies solidum exsorberet, aceto*
> *Diluit insignem baccam.*

Similiter Tertullianus de Pallio cap. V. At de patina adscribit patri histrioni. En de utroque verba: *Æsopus histrio ex avibus ejusdem pretiositatis, ut canoris, & loquacibus quibusque, sexcentûm millium patinam confiscavit: filius ejus post tale pulpamentum potuit sumtuosius esurire: margarita namque, vel ipso nomine pretiosa, dehausit. credo, ne mendicius patre cœnâsset.* Sed priora verba sic cum maximo Salmasio legere malim: *Æsopus histrio avibus ejusdem pretiositatis, ut canoris & loquacibus quibusque, centum millium patinam confiscavit.* Hoc est, patinam centum millium, quod ejus pretium erat, confiscatam sive repositam habuit; ut eam, cum vellet, avibus carissimè emtis plenam repræsentaret convivis. Nam *confiscare*, ut glossæ vet. exponunt, ταμιεύειν, ἀποθησαυρίζειν, hoc est, *reponere, recondere.* Quomodo idem Salmasius elegantissimè interpretatur hoc Tertulliani de Anima, *in confiscato animam habere.* Et Suetonii illud in Augusto: *Quam summam repræsentari jussit: nam & confiscatam semper repositamque habuerat.* De pretio patinæ fusiùs eundem differentem vide. Sed quid sibi vult, quod Plinium audiebamus dicentem, aves singulas sex nummis coemtas? Loquaces, & canoras, sex nummis? Id sanè pretium Belgis necdum adæquet stuferos quatuor, sive quinctam floreni partem. Quo quid vilius? At Valerius aviculas singulas immanibus ait pretiis comparatas. Quare Hottomannus de re numaria † pro *sex* legit *sexcentis.* Id pretium Belgis sit octodecim florenorum. Sed neque id justum fuerit pretium: quod haurire est ex optimo & vetustissimo clarissimi Nic. Rigaltii codice. In eo erat: *hiisvi singulas coemtas.* At notum IIS, vel HS, esse sestertii notam. Vt certissima sit Salmasii emendatio, propterea scribentis, IIS VI *singulas coemtas.* Nempe pro avibus singulis soluta sestertia sex, sive sex millia numûm. Quam Plinii sententiam etiam Tertullianus expressit. Sic enim scribit: *Asinius Celer mulli unius obsonium VI. M. HS detulit: Æsopus, ex avibus ejusdem pretiositatis, sexcentûm millium patinam confiscavit.* Vbi clarè inter patinam, & avium pretium, distinguit: quæ Budæus in secundo de Asse confudit.

* qui soli comedunt.

† lib. I, cap. I.

* lib. 2 Saturn. cap. 10.

* lib. 9, cap. 35.

† pag. 257, & seq.

Digitized by Google

Ab Æsopo ad aliud transeo luxus exemplum. Suetonii est lib. VII: *Famosissima super cæteras fuit cœna Vitellio data adventitia à fratre: in qua duo millia lectissimorum piscium, septem avium, apposita traduntur. Hanc quoque exsuperaverit ipse dedicatione patinæ; quam ob immensam magnitudinem Clypeum Minervæ, αἰγίδα Πολιέχου, dictitabat. In hac scarorum jocinora, phasianorum, & pavonum cerebella, linguas phœnicopterûm, murænarum lactes, à Carpathio usque, fretoque Hispaniæ, per navarchos, ac triremes, petitarum, commiscuit.*

Quantopere etiam Romanorum luxum arguunt verba hæc Favorini apud Agellium lib. XV, cap. VIII: *Negant ullam avem, præter ficedulam, totam comesse oportere: cæterarum avium, atque altilium, nisi tantum apponatur, ut à clunibus inferiori parte saturi fiant, convivium putant inopiâ sordere: superiorem partem avium, atque altilium, qui edunt, eos palatum non habere.*

Multùm etiam luxus comparuit Romanus ex aviariis, sive ornithonibus: de quibus sic Varro lib. III de R. R. cap. III: *Nunc ornithonas dico omnium alitum, quæ intra parietes villæ solent pasci.* Et mox: *In binas species dividi possunt: in prima parte ut sint, quæ terrâ modò sunt contentæ: ut sunt pavones, turtures, turdi. Altera species sunt, quæ non sunt contenta terrâ solùm: ut sunt anseres, querquedulæ, anates.* In hisce ornithonibus tria imprimis admirationi sunt; magnitudo earum, multitudo avium, quas continerent, & pretium ingens, quod inde quotannis perciperent. De magnitudine sic Varro ibidem: *Primus ille gradus antiquus majorum nostrorum erat, in quo essent aviaria duo duntaxat. In plano cohors, in qua pascebantur gallinæ: & earum fructus erant ova, & pulli. Alter sublimis, in quo erant columbæ in turribus, aut summa villa. Contrà nunc aviaria sunt nomine mutato, quot sunt ornithones; quæ palatum suave domini paravit, ut tecta majora habeant, quàm tum habebant totas villas; in quibus stabulentur turdi, ac pavones.* De multitudine avium sic cap. V: *Dicam de hoc ornithone, quod fructus caussâ faciunt. Igitur testudo fit magna, in qua millia aliquot turdorum, ac merularum, includere possint. Quidam cum eo adjiciunt præterea aves alias quoque, quæ pingues veneunt carè; ut miliariæ, ac coturnices.* Magnitudinem pretii inde redeuntis docet nos Axius apud Varronem ejusce libri cap. II. Cùm enim locutus esset de materteræ suo fundo in Sabinis, *in hac*, inquit, *villa, qui est ornithon, ex eo uno quinque millia scio venisse turdorum denariis ternis; ut sexaginta millia ea pars reddiderit eo anno villæ, bis tantum, quàm tuus fundus ducentûm jugerum Reate reddit.* Et post pauca: *Nonne L. Albutius, homo apprimè doctus, cujus Luciliano charactere sunt libelli, dicebat, in Albano fundum suum semper vinci à villa? Agrum enim minùs dena millia reddere, villam plus vicena.* Pluráque inibi in hanc mentem. Idem lib. III, cap. VI, *Ex pavonibus M. Aufidius Lurco supra sexagena millia nummûm dicitur capere.* Ea summa Belgis fit CIↃIↃCCC florenorum. Idem cap. VII, ubi de columbis: *Parentes eorum Romæ, si sunt formosi, bono colore, integri, boni seminis; paria singula vulgò veneunt ducenis nummis; necnon eximia singulis millibus nummûm: quas nuper cum mercator tanti emere vellet à L. Axio, equite Romano; minoris quadringentis denariis daturum negavit.* Quod de Axio referre etiam non piguit Plinium lib. X, cap. XXXVII. Duceni autem nummi Belgis nunc fuerint VI floreni: mille nummi, XXX floreni: quadringenti denarii, CXX floreni. Nempe denarium, qui decem valet assibus, unde & nomen, sex stuferis, sive schellingio, ut loquimur, æstimamus. Quod tam carè hæc avitia venderentur, id præcipuè tribuendum adicialibus, & triumphalibus cœnis. Vnde legas lib. III Varronis, cap. II: *Quotusquisque enim est annus, quo non videas epulum, aut collegia, non epulari; quæ nunc innumerabiles incendunt annonam.* Nihil igitur mirandum, si ex villis tantas sibi opes pararent: præsertim cogitantibus, quanta sit avium quarundam fœcunditas. Siquidem ex aliquarum pari uno, si pro naturæ viribus generent, & ex natis, atque inde porrò genitis, necetur nihil, nec sponte intereat quicquam; annos intra octo esse aves possint 33474272. Quod facilè visurus, qui artem numerandi calleat. Hoc quoque miram Dei bonitatem arguit, quâ sic abutuntur mortales. Nec in avitio modò, sed etiam quadrupedibus, hanc bonitatem ejus cernere licet. Siquidem oves centenæ intra annos sexdecim genuisse tantum ovium possunt, ut pretium earum sit aureorum 61689600. Nec minùs miranda, certissima tamen, piscium, & plantarum fœcunditas est; ut inferiùs dicetur.

CAPVT XCV.

Remedium pilis vel nigris reddendis, vel albis: item tineæ, capitis dolori, phrenitidi, melancholiæ hypochondriacæ, morbo caduco, paralysi, vigiliæ morbidæ, sanguinis è cerebro eruptioni, oculorum caligini, lippitudini, uveæ tunicæ procidentiæ, suffusioni, humori in oculos defluenti, tuberculo in minore angulorum angulo, oculis suâ sede propulsis foras, putrido narium ulceri. Avis odore sui reficiens cerebrum. Remedium dolori dentium, anginæ, inflammationi tonsillarum ac gurgulionis, spirandi difficultati, pleuritidi, collectioni puris inter thoracem ac pulmonem, & sputo sanguinis: in quibus tot divinæ bonitatis argumenta, quot morbos enumeramus.

HActenus constitit oratio nostra in alimonia avium, & earundem deliciis. Nunc eam transferam ad utilitatem, quàm inde in medicina bonitas nobis divina concessit. Numine quidem irato peccatis nostris, totæ morborum cohortes incubuerunt terris: sed, eodem miserente, rebus variis, inque his, avibus, vis est attributa ad valetudinem recuperandam. Hoc primò planum faciam in parte corporis nostri maximè sublimi. De capillorum tamen decore mittam: quia in eo non læsæ actionis, ut in morbis, cura suscipitur; sed ornatûs, ut ad κομμωτικὴν * potiùs pertineat. Tale est, quòd

* *comtoriam, sive artem formæ lenocinantem.*

quòd corvi ovum myrto commiſtum pilos reddit nigros: ſuffitus fellis corvini eoſdem facit albos. Prius tradit Philes in Iambis; alterum Rhaſis.

At propriè in morbis eſt tinea, cutis noſtræ, quâ caput obtegitur, affectio, à ſalſa pituita, aliove ſucco mordaci. Vbi topicis utendum remediis, tum reprimentibus, tum diſcutientibus. In his eſt fel avium, ac præcipuè earum, quæ calidiores ſunt, & ſicciores.

Capitis doloribus, ſive τῇ κεφαλαλγίᾳ, quæ eſt à ſolutione continui in parte nervoſa ob ſanguinem pituitoſum, columbino ſtercore mederi docet Galenus τῶν κτ τόπους † lib. II, cap. III. Jubet autem capere fimum columbarum montanarum, quia id validum magis. Etiam vulture medicina fit. Sextus Platonicus part. II, cap. II: *Vulturis oſſa de capite, ſuſpenſa collo, capitis dolorem ſanant. Itidem cerebrum ejus, ſi commiſceas cum oleo cedrino, & inde nares frequenter tangas, capitis dolorem aufert.* Similiáque apud Plinium, & Marcellum, legas: imò & Galenum lib. III Euporiſt. cap. XXXIV.

† *de compoſitione medicamentorum ſecundum corporis loca.*

Ad capitis morbos etiam refertur phrenitis; qua actio ſecundùm imaginationem, ac diſcurſum, depravatur ab inflammatione, ſive intemperie calidâ cerebri, & meningum. In hoc morbo à medicamentis minùs vehementibus initium fit. Taléque eſt, ſi columbæ viventes mox applicentur diſſectæ.

Eſt & hujus loci melancholia hypochondriaca; quando ex hypochondriis, & imprimis ſiniſtro, humor vaporque cerebrum petit, ac imaginationem corrumpit; ſic ut homo deſipiat ſine febri; timeat, & mœreat abſque cauſſa. Eſt verò timor à colore atræ bilis; qui fere lienis vitio ſe ſpiritui miſcet, atque eum tenebricoſum facit. Hic proſunt cùm diaphoretica alia, tum jus galli gallinacei; item columbæ: quarum alitum ventres farciendi rutâ, anetho, chamæmelo, ſerpillo, pulegio, cumino, feniculo, dauco. Hujuſcemodi enim multùm promovent evacuationem eam, quæ tranſpirando fit.

Epilepſiæ quoque, ſive morbi comitialis ſedes eſt in cerebri ventriculis: qui non tantopere quidem obſtruuntur, quàm in apoplexia; ſic tamen impediuntur, ut ſpiritus animalis inde egredi non poſſit. Id provenit à craſſo & viſcoſo humore: quem dum ſpiritus excutere adnititur, convulſio fit, tantáque totius corporis concuſſio, ut etiam ſpumam ore eliciat. Adverſus hunc morbum tale remedium præſcribit Sextus Platon. part. II, cap. II: *Vulturis jecur totum, cum ſanguine ipſius vulturis tritum, & per dies ſeptem potum, caducis prodeſſe didicimus.* Et cap. XII: *Hirundines comeſtæ caducos ſanant. Item lapilli in ventriculis eorum reperti, & brachio alligati, perfectè ſanant.*

Cerebri etiam morbus eſt paralyſis: quando nempe ſpiritus animalis, ob morbum vel nervi, vel ſpinalis medullæ, è cerebro non influit in nervum, vel ab nervo, ob intemperiem ejus frigidam, ac quandoque ſimul humidam, non recipitur: unde fit, ut muſculum motui deſtinatum deſtituat motus. Eſtque ad paralyſin ſæpe prævius tremor corporis, quaſi minuta paralyſis, inque eam ſæpe degenerans: uti torpor ſive ſtupor abit in apoplexiam, epiplexiam, & ſpaſmum; qui muſculi involuntaria eſt ad ſuum principium contractio. *Convulſionem* vulgo nominant. Paralyticis, & quibuſcunque partes aliquæ corporis torpidæ ſunt, aut tremulæ, columbarum eſus conducit: ut ait Rabbi Moſes Maimonides in Aphoriſmis. Spaſticis etiam, ac convulſis, conferre, Serenus Sammonicus * pronunciat:

* *cap.* 55.

Sin autem ſubitò replicantur corpora morbo,
Contractos revocat nervos caro ſumta columbæ.

Etiam anſerinus adeps conducit convulſioni paralyticæ. Adipis ejus uſus eſt in Comageno. De quo ſic Plinius lib. X, cap. XXII: *Aliud reperit Syriæ pars, quæ Comagene vocatur: adipem eorum in vaſe æreo cum cinnamo nive multâ obrutum, ac rigore gelido maceratum, ad uſum præclari medicaminis; quod à gente dicitur Comagenum.* Et lib. XXIX, cap. III; *Comagenum fit ex adipe anſerum: alioquin celeberrimi uſus eſt ad hoc in Comagene Syriæ parte cum cinnamo, caſia, pipere albo, herba quæ Comagene vocatur, obrutis nive vaſis, odore jucundo, utiliſſimum ad perfrictiones, convulſiones, cæcos ac ſubitos dolores, omniaque quæ acopis curantur: unguentumque pariter, ac medicamentum eſt.* Subjungit deinde & alterum modum, quo in Syria fiat.

Si è cerebro excrementicia ſic materies fluat in partes ſubjectas, ut actionem lædat, *catarrhus* vocatur: qui ſi ſalſus erit, coronali ſuturæ applicatur confectum è thapſia & fimo columbino: ut Galenus præſcribit Method. lib. V, cap. XIV. Nempe hoc pacto ſurſum attrahitur materies peccans.

Vt ſomnus, ita & morboſa vigilia, quæ *ſahara* dicitur Avicennæ, cerebri affectio eſt. Plinius ait lib. XXX, cap. XV, *cuculum leporinâ pelle alligatum ſomnos allicere.*

Sanguinis eruptiones è cerebri meninge inhibet cerebellum gallinarum, ſi è vino bibatur: ut ait Dioſcorides lib. II, cap. LIII.

Et hæc de pleriſque cerebri vitiis: cui, ut parti principali, aliquantum inſiſtere æquum putavi; præſertim homini philoſopho; quando, hoc malè adfecto, ſpeculari naturam, quod nunc facimus, non licet. Deinceps videamus de oculis; quorum, ad indagationem naturæ, præcipuus ex inſtrumentis ſenſuum eſt uſus.

Oculis claritatem confert hirundinum, pullorumque, cinis combuſtus in olla fictili, cum melle oblitus; ut ait Dioſcorides lib. II, cap. LX. Etiam Sextus part. II, cap. XII adverſus oculorum dolorem, lippitudinem, & caliginem, ſic præſcribit: *Hirundinis pulli cinerem cum melle in oculos mitte; aut hirundinis fel, & ſanguinem, inungito: mirè prodeſt.* Idem part. II, cap. V, adverſus

Digitized by Google

adversus caliginem, suffusionem incipientem, & leucomata, præparare docet *fel perdicis:* ac subjungit; *Hoc nos ipsi frequenter tentavimus.* Idem partis ejusce cap. III dixerat, adversus caliginem juvare accipitrem coctum cum oleo susino, seu λειρίνῳ, hoc est, ex liliis. Nam *susinum* dicitur à *Susa*; quo & lilium notatur, & urbs à copia liliorum sic nominata: sicut alibi * diximus pluribus. Similiter fere Plinius, nisi quòd pro susino *rosaceum* reponit. Sic enim ille lib. XXIX, cap. VI: *Accipiter decoctus in rosaceo efficacissimus ad inunctiones omnium vitiorum in oculis putatur.* Sed, credo, hac parte vis eadem rosis, liliisque. Præterea caligini occurritur felle vulturino cum porri succo, & melle exiguo: ut est apud Plinium lib. XXIX, cap. VI, & Sextum part. II, cap. II. In hoc tamen est discrimen, quòd Plinius dicat, *porri succum*; Sextus habeat, *marrubii succum.* Non dubium est, quin uterque secutus sit Græcos. Ac *marrubii* quoque est apud Galenum lib. I εὐπορίστων, cap. XLIV. Nec propterea Plinius corrigendus. Ipsum potiùs Plinium vitiato esse usum codice, arbitror. Nempe ubi scriptum esset πράσον, hoc est, *porrum*; non πράσιον, quod est, *marrubium*; ut ipse Plinius interpretatur lib. XX, cap. XXII.

* lib. 4 Orat. Instit. cap. 7, sect. 3.

Ad hæc ophthalmiæ, quam Celsus *lippitudinem* appellat, medetur albumen temporibus, fronti, & partibus oculo proximis applicitum. Idem facit ovi vitellus: imò ovum integrum cum aqua rosacea. Ita Galenus Methodi lib. XIII, cap. ult. Marcellus Empiricus † ait, qui ciconiæ pullum esitârit, cum annis continuis non lippiturum. Iecur anserinum juvat νυκτάλωπας, h. e. τῆς νυκτὸς ἀλαὰς. Ἀλαοὶ verò à λάειν h. e. videre. Est id vitium ab imbecillitate spiritus, ac tunicæ, & humorum crassitudine.

† cap. 8. Frobenianæ editionis pag. 57.

Si cornea oculi tunica sic rumpatur, ut procidat uvea; Avicennæ consilium est, adhibere collyrium è croco, amylo, tragacantha cum ovi albumine.

Si tunica ἡ ῥαγοειδὴς ‡ sic distendatur, ut pupilla dilatetur, & acies hebescat (μυδρίασιν vocant Græci, *alintisar* Avicennas) turturis, vel columbi sanguinem, in oculum destillare idem Avicennas jubet.

‡ uvea.

Ὑπόχυμα, sive *suffusio* dicitur, cùm pupilla obscuratur ob humores affusos corneam inter tunicam, & humorem crystallinum, concrescentes. Adversus hoc vitium Galenus τῶν κατὰ τόπους * lib. IV, cap. VIII præscribit sanguinem columborum teneris è pennis instillatum. Nempe hic leviter discutit, & aliquantum adstringit. Rhasis, siquando perseverârit dolor, juvare initio ait ovi albumen cum rosaceo. Galenus inde dare jubet ovi vitellum cum vino.

* de medicamentorum compositione secundum corporis partes.

Ἐπιφορὰ particulatim vocatur humor in oculos assiduò defluens, sic ut lachrymari videaris. Huic tenui occurritur panno linteo, quod ovi albumine madefeceris.

Ἐγκανθὶς hoc loco non tam est alteruter oculi angulus, sive is ῥαντὴρ, qui major, & naso propior; παρωπίας, qui minor, propiorque temporibus; quàm tuberculum, sive carnis incrementum in παρωπίᾳ excrescens, nec permittens, ut facilè palpebras diducas. In hoc morbo applicatur oculo albumen ovi sedulò agitatum cum aqua rosacea.

Ἐκπιεσμὸς vocatur, quando non uvea solùm foras prorumpit; quod malum πρόπτωσιν dicunt: sed totus ab ingenti inflammatione oculus magno impetu suâ propellitur sede foras. Avicennas jubet occurrere emplastro è farina fabacea cum rosis, thure, & ovi albumine. Atque de avium usu in oculorum morbis hæc sufficiant.

Ὄζαινα est narium non tam tumor, ut in polypo; quàm ulcus; idque ab humore acri, & putrescente, unde graveolentia; quæ & nomen morbo dedit. Nam ὄζειν, *olere, fœtere.* Occurritur huic adipe anserino.

Quædam aves odore hominem reficiunt. Ita in India occidentali, quam Americam dicimus, aves sunt corvi figurâ, magnitudine, tardo volatu, carnivoræ, moschi odore præditæ: ut est apud Cardanum de rerum variet. lib. VII, cap. XXXIV.

Dentium dolori medeberis, si adipe galli gallinacei inungantur.

Anginâ laborantibus prodest hirundinum in olla fictili combustarum cinis, si cum melle obleveris: ut docet Dioscorides lib. II, cap. LX. Ac ibidem tradit, mederi inflammationi tonsillarum: quo nomine etiam intellige quadruplicem gurgulionis, sive columellæ inflammationem Aretæo ‡ memoratam. Vulgus medicorum *uvulam* nuncupat.

‡ lib. 1 de causis & signis acutorum morb. cap. 8.

Nunc à capitis, & colli morbis ad thoracis, & partium eo contentarum affectiones, transeamus. Respiratio crebrior præter naturam (nec enim de illa nunc loquimur, quæ est à cursu) proficiscitur ab angustia partium pulmonis utrimque suspensarum; quas Hippocrates † ἄορθρα vocat: alii lobos, fibras, atque etiam alas, quia alarum more explicantur. Estque ea angustia plurimùm à materie pituitosâ, viscidâ, & crassâ; ac vel à cerebro recipitur, vel in pulmone ob ejus intemperiem gignitur. Ad dissipandam ejusce materiem in thorace confert jus è vetere gallinacco. Sed ut præparari debeat, è Dioscoride petas licet lib. II, cap. LIII: Item ex Avicenna, & Mesue, qui fusè de hoc agit. Atque hoc diætam extra paroxysmum tangit. In paroxysmo, ne æger suffocetur pectori applicatur oleum amygdalinum, decoctum

† lib. de morb. majo.

Digitized by Google

decoctum malvæ, item pinguedo gallinæ; uti & suis, vituli, vel alius animantis.

Noctuæ etiam sanguis mederi dicitur spirandi difficultati, qua quis nonnisi recto thorace quit spiritum ducere. Græci inde ὀρθόπνοιαν vocant. Sed hoc naturæ remedium in dubium vocat Galenus lib. x de Simpl. cap. III.

Πλευρῖτις est inflammatio interioris membranæ, quæ τὰς πλευρὰς sive costas succingit. Adversus vehementes ejus dolores, post venæ sectionem, adhibentur ἀνώδυνα, sive dolorem delinientia: in quibus, ut malva, althæa, lac, butyrum, amygdalæ dulces; ita adeps gallinaceus, suillus, alia. De his inter alios Capivaccius lib. II practicæ Medicinæ, cap. III.

Ἐμπύημα est vitium, quo thorax pure completur. Si pus renes, vel alvum versus feratur, ab eodem Capivaccio cap. seq. commendatur jus galli ætate aliquanto provectioris: sed cum melle rosato, ut fiat evacuatio per alvum, & cum diureticis, ut fiat evacuatio per renes.

In sputo sanguinis Galenus lib. v Meth. cap. XIII, inter cætera, quæ inde peti malo, applicat capiti fimum columbinum: nempe ad divertendam materiem à capite profluentem.

CAPVT XCVI.

Ex avibus adferuntur remedia jecoris scirrho, stomachi vitiis variis, dolori colico, alvo duriori, vitiis sedis, hæmorrhoidi, morbo cœliaco, regio, lienoso, renum calculo, vesicæ rosioni, gonorrhææ, impotentiæ Venereæ, mensium profluvio, partûs difficultati, secundis extrahendis, morbo articulari, febribus longis ac diuturnis, hecticæ etiam. Ratio corrigendi quædam, quæ febrim creduntur adferre. Remedia ex avibus adversus venena, & serpentium, aliorumque venenatorum, canis item rabidi morsus. Interim in iis, quæ adversus venena vulgo adferunt, inveniri superstitiosa non pauca, vel etiam falsa. Utilitas, quam adversus venena capere est ex ciconia, ibide, vulture, corvo. Iyngi à Magis tributa vis magna in philtris.

NUnc dicemus de ventre: ubi duplicia attendimus instrumenta; quædam pertinentia ad facultatem nutritivam, alia verò ad generatricem. In iis, quæ nutritioni inserviunt, præcipuum est jecur. Hujus fluxum mirè sistit hepar anatis. Ejusdem scirrho medentur non modò medulla cervina, & vitulina; sed etiam adeps gallinæ, & anseris. Quippe digerunt, & emolliunt. Sed quibus præterea uti conveniat, Capivaccius meliùs dicet lib. III Medicinæ Practicæ, cap. XXII. Atque idem cap. XXIV refert, quomodo, ne à phlegmone hepatis suppuratio proveniat, inde autem ulcus, malum fere immedicabile; eò, ad emolliendum, & maturationem juvandam, cum althæa, malva, carica, fœnogræco, & aliis, ovorum quoque vitellis uti conveniat.

Secundaria verò instrumenta sunt ventriculus, intestina, vesicula fellis, lien, renes, & vesica urinaria.

Ventriculi vitio mederi dicitur ventriculus avium comestus: ac particulatim struthiocameli, & mergi. Sed Galenus lib. III de Aliment. facult. cap. XX hanc respuit sententiam. Neque enim vel ipse ventriculus facilè concoquitur, vel, instar piperis, & zingiberis, vim ullam habet, qua concoctionem juvet. Apud Dioscoridem tamen lib. II, cap. LIII legas, internam ventriculi partem in gallinaceis, quæ substernitur membranâ cornus instar pellucidâ, ac inter coquendum excoriari, & abjici solet, si arefiat, & teratur, bibaturque è vino, stomachicis conferre. Item jus pulli iis, quibus os ventriculi æstuat, temperare illud vitiosos pellendo humores. Quod tamen in Ruellii tralatione præteritum: sed non item neglexit Saracenus. Vide autem, quæ & pro Dioscoride adversus Galenum Saracenus ibidem annotavit.

Capivaccius * etiam in humida ventriculi intemperie hujusmodi victus rationem præscribit, *ex aviculis montanis, è perdicibus, turturibus, pullis gallinaceis; sed assis.* Posteaque † idem in ventriculo admodum calido, & sicco, *potum* præfinit *è distillato jure longo pulli cum succo anguriæ.* Idem †, ad tumorem ventriculi emolliendum, medicamentum jubet applicare, in quo cum medulla vitulina adeps anserinus, & alia, quæ meliùs certiúsque ipse referet. Ac si tumor sit ab inflammatione, quæ pus & abscessum generet; medicamentum præcipit, cùm ex caricis, dactylis, amygdalis, althæa, malva, oleo; tum adipe gallinaceo, vel suillo. Etiam in cardialgia cum Alexandro ventriculos anserum exhibet *. Item in fame canina, quam Græci κυνορεξίαν, vel κυνώδη ὄρεξιν, appellant, Aëtium secutus, commendat † inter alia adipem anserinum, ac gallinaceum. Inque siti morbidâ, ad refrigerandum, & humectandum, catapotium, sive pilulas, suadet ex semine cucumeris hortensis, melonum, amygdalarum, diadoceion in forma solida: sed cum saccharo, & ovi albumine.

* lib. 3 medicinæ practicæ, cap. 2.
† cap. eodem.
† cap. 4.
* cap. 6.
† cap. 7.

Rondeletius * etiam testatur, cineres cuculi valere medendo dolori ventriculi, eidemque humectando.

* lib. de Ponderibus.

A ventriculo transeo ad intestina: ubi præcipuè de colico videndum dolore. Adversus hunc jus galli decrepiti commendat Avicennas: qui decoqui ait oportere cum sale, anetho, polypodio, & interdum cum cardamo, sive nasturtio.

Eidem morbo, ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LIX medetur alauda; quæ aliter *cassita*, vel *galerita*: nempe à cristato apice, quem cassidis vel galeri instar in capite gestat. Nec ignoro, apud Dioscoridem in Parisiensi editione Ruëllii non κωλικὸς legi, sed κοιλιακὸς. Verùm κωλικὸς legi oportere, rectè visum Andreæ à Lacuna Secobiensi, & Antonio Saraceno. Similiter enim vetus codex: & sic quoque Plinius

Digitized by Google

Plinius lib. xxx, cap. VII: *Coli vitium efficacissime sanatur ave galerita assa, in cibo sumta. Quidam in vase novo exuri jubent cum plumis, conterique in cinerem, bibique ex aqua cochlearibus ternis, per quatriduum: quidam cor ejus adalligari femini: alii recens tepensque devorari. Consularis Aspernatum domus est; in qua alter è fratribus colo liberatus est, ave hac in cibo sumta, & corde ejus armillâ aureâ incluso.* Imò & Galeni est lib. XI de Simplicibus Medic. Facult. cap. XXXIII: *Galerita, avis pusilla, nobis plerumque obvia, in jure simplici elixa, colicos adjuvat. Verùm assiduò eam edere cum jure necesse est.* Similiter quoque Paullus Ægineta, Trallianus, alii. Sed, post laudatos tot veterum, dissimulare non possum judicium Thomæ Erasti libro de occultis medicamentorum proprietatibus, scripto, dicatoque Nobil. viro, necessario ac propinquo meo, Henrico Smetio; in cujus Miscellaneis secundum librum facit. Sic verò clarissimus ille vir cap. XLV: *Laudant Galenus, & Aëtius (neque hi soli) alaudæ, aviculæ cristatæ, usum in doloribus colicis: eamque hos dolores, si frequenter comedatur, persanare asserunt. Ego colicis sæpenumero plurimis, & longo tempore exhibui: fructum unde nullum persensi.* Nec eo damno antiquos. Potiùs censeo, pro cælo, soloque, variare, & animantium, & aliorum temperamentum.

Alvum dejicit jus è vetere gallinaceo; ut ait Dioscorides lib. II, cap. LIII: unde & modus præparandi petatur. At Galenus XI simplic. Ὁ γε μὴν τῶν ἀλεκτορίδων ἁπλοῦς ζωμὸς ἐπικρατικῆς ἐστι δυνάμεως· ὥσπερ ὁ τῶν παλαιῶν ἀλεκτρυόνων, ὑπαχτικῆς· *gallinarum simplex jus vim habet alvum cohibendi; uti veterum gallinaceorum, eum subducendi.* Similiter Paulus Ægineta lib. VII. At Plinius hoc pacto lib. XXIX, cap. IV: *Ius gallinæ alvum solvit; validiùs è vetere gallinaceo.*

Ad sedis vitia prodest (ut idem Plinius * ait) *ex ambusto cum candido ovorum tostum hordeum, & suillo adipe: infantibus quidem* (prodest) *etiam, siquid ibi procidat.* Ac postea subdit, *sedis vitiis prodesse ova durata igni.* Ac mox addit, etiam *prosunt condylomatis cum rosaceo.* Hoc est, callosæ carnis excrescentiæ in sede: puta quando ani rugæ intumescunt in modum articuli, quem Græci vocant κόνδυλον, unde vitium hoc κονδύλωμα vocatur.

* lib. 29, cap. 3.

Ibidem, sed paullò antè legas, *contra hæmorrhoidum morsum illinitur ovum, sorbeturque totum.* Et continuò pòst: *Quinque ovorum lutea in vini heminâ, cruda sorbentur dysentericis, cum jure putaminis sui, & papaveris succo, ac vino.* Et postea: *Dant & dysentericis pullos in ipso ovo decoctos, admistâ vini austeri heminâ, & pari modo olei, polentæque* Antea idem, sed eodem cap. dixerat: *Dantur* (ova) *cœliacis cum uvæ passæ pinguis pari pondere, & malicorio, per triduum æquis portionibus.*

Hinc, ut ordini antea memorato insistam, ad vesiculam fellis eo, & lienem. Quoties bilis excrementicia, vel nigra, sic inter cutaneas corporis partes se diffundit, ut totius corporis color præter naturam immutetur; ἴκτερος, seu *aurigo*, vel *morbus regius*, nuncupatur. Ac quidem, si lien non recipiat humorem melancholicum: tensione ejus, & quandoque etiam tumore, ac duritie, id cognoscitur. Sin vesicula fellis desit officio: color corporis citrinus erit; retrimenta cibi non citrina, sed albicantia. Aurigini sive morbo regio ex avibus remedium præscribit Plinius lib. XXX, cap. XI: *Morbo regio resistit gallina, si sit luteis pedibus priùs aqua purificatis, deinde collutis vino, quod bibatur.* Alterum deinde adjungit: *Cerebrum perdicis, aut aquilæ, in vini cyathis tribus.* Ac similiter Sextus Platonicus partis II, cap. V. Imò & si auriginosus sive ictericus intueatur charadrium avem, qui & icterus dicitur; ipse morbo liberatur, sed avem is corripit: unde, si obtutum in eam defixeris, oculos claudit: nempe naturæ instinctu gnara, hunc intuitum morbum adferre; ut est apud Theophylactum Simocatum probl. XV. Vide & Aristophanem, ejusque scholiasten, Plinium lib. XXX, cap. XI, Ælianum lib. XV de Anim. cap. XXVI, Heliodorum in Æthiopicis lib. III, Suidam in Ικτηρὸς: ubi legas, Didymum hoc proverbium ex Aristophane adduxisse, χαράδριον μιμούμενος, *charadrium imitans.* Avis est nec bonæ vocis, nec coloris boni, sed subravi: noctuque apparet, de die fugit: ut Aristoteles indicat lib. IX Hist. anim. cap. XI *. Itali *calandrinum* nuncupant, voce ex χαραδριὸς corrupta. Plura de ea diximus superiùs †.

Lienosis, ut idem Plinius ‡ refert, *dantur ova ex oleo fricta terna, totis ovis pridie maceratis in aceto.* At contrà atram bilem auget pavonis esus; nisi correxeris: quod fit, si jugulatum frigido aëri diebus exposueris quindecim, gravi pondere de pedibus dependente.

* secundum d. [illegible]. Scal. cap. 15. fol. 153.
† cap. 88.
‡ lib. 29, cap. 3.

Proximè vesiculæ fellis, & lieni, renes superiùs subjecimus. Eos purgant pipiones. At calculum renum gignunt ova dura. Contrà prodest ei caro perdicum: hinc & attagenarum, sturnorum, merularum, turdorum: ut Galenus tradit lib. XVI de sanitate tuenda, cap. XVI. De sturno objectant, quòd carnis sit durioris. Rectè quidem: sed hic attenditur, quòd ob desiccandi vim non augeat calculum: uti humido copiosoque alimento faciunt aves à cauponibus saginatæ, quibus renum obstructio capit incrementum: ut à Galeno ibidem proditum est.

Addam & remedium, quod tradit Ludovicus Nonius, Medicus Antverpiensis, de re cibaria lib. II, cap. XXXV: *Frequenti experientiâ observavi; tunicam illam ventriculi gallinarum siccatam, atque in pulverem redactam, ex vino potam, renum calculos egregiè pellere.*

Vt Plinius ait lib. XXIX, cap. III, *Prodest ovum & renibus, vesicæ rosionibus, exulcerationibusque.* Alvum ciet capus.

Vidimus de instrumentis, quæ inserviunt nutritioni. Sequuntur, quæ generationis propria sunt.

Qui laborant profluvio seminis, quod præter naturam fit invitis (γονόῤῥοιαν vocant) utuntur

Digitized by Google

utuntur iis, quæ jecur ac renes refrigerant: uti inter alia est medicamentum ex aqua rosacea, succo limonis, & ovi albumine.

Impotentiæ τῦ ἀφροδισιασμῦ *, si defectus sit sanguinis, ac spirituum, proderunt ea, quæ utrumque producunt: ut ova sorbilia: item caro pullorum, caponum, phasianorum, turturum: præterea gallinaceorum testes. Sin semini opus sit acrimoniâ; ad suscitandam vim sopitam, columbi, vel capones, cum macere decoquuntur.

* rei Venereæ.

Salacibus contrà libidinem restinguit esus palumbis. Martial. in Xeniis †:

† epigr. 67.

Inguina torquati tardant hebetantque palumbes:
Non edit hanc volucrem, qui cupit esse salax.

Profluvium uterinum, quo menses colorem non retinent, curatur iis, quæ evacuant materiem utero contentam: in his medicamento è resina sicca, tamarisci folio, semine lini vino indito, & cum adipe anserino clysteri infuso. Ova etiam, ut Plinius ait lib. XXIX, cap. III, *sistunt menses mulierum cocta, & ex vino pota; inflationes quoque vulvæ cruda cum oleo ac vino illita.*

Parturientes adjuvat penna vulturina, pedibus subjecta; si credimus eidem Plinio lib. XXX, cap. XIV. Ac similiter Sextus Plat. part. II, cap. II.

Partum, ut ibidem legas, *tota ova adjuvant cum ruta, & anetho, & cumino, pota ex vino.* Ac ex Aëtio * quoque, Aspasiam exscribente, cognoscere est, ut partum juvet albumen ovi cum decocto malvæ, vel cremore ptisanæ. Adde cum dulcium amygdalarum oleo.

* lib. 16, cap. 15.

Secundas pellit mergi jecur assiccatum, potumque ex hydromeli binis cochlearibus; ut ait Dioscorides lib. II, cap. L.

Atque hæc de morbis, qui pertinent ad tres, ut vocant, ventres. Proximum est, ut de artubus videamus.

Nervorum, articulorumque dolori remedium tradit Plinius lib. XXX, cap. XII: *Nervorum nodis medetur, & dolores tollit, adeps vulturinus cum ventre arefactus, contritusque, cum adipe suillo inveterato.* Similiter Sextus part. II, cap. II. Paullò pleniùs Serenus Sammonicus †:

† cap. 55.

Si verò occultus nervos dolor urit inertes;
Vulturis excisos adipes, rutamque remitte,
Aut ceram; & tali recreabis languida fotu.

Miluus quoque podagricos juvat: ut idem ait Plinius lib. XXX, cap. IX.

Prodest item arthriticis jus è vetere gallinaceo: sicut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LIII. Galli tamen Numidici, sive Calecutensis esus podagram accelerat otiosis.

Deinceps considerabo, ut Deus per hæc animantia etiam prospexerit nobis in totius corporis morbis: velut in periculis à febribus, vel venenis.

In febribus calor ille igneus propriè est calidi innati: quod non quidem destituit cor; attamen qualitas ejus communicatur corpori universo; idque spiritu per arterias, & sanguine per venas: ut pluribus traditum Avicennæ, & multis declaratum est à Capivaccio Medic. Pract. lib. VI, cap. I, ac deinceps. Pro febrium autem natura variat avium medicina.

Febribus longis, ac diuturnis, utile est jus è vetere gallinaceo: ut est apud Dioscoridem lib. II, cap. LIII. Si febricitantium frigidior sit stomachus, præscribunt potionem exiguam ex syr. rof. sol. cum pauxillo juris pulli. In febre putridâ spiritum sic resolvente, ut inde lipothymia, vel syncope, oriatur, in diæta laudantur * roborantia: in his, ut sorbitio ex alica, mala punica, pyra; sic ovorum vitelli, & gallorum testiculi: quibus addunt ex quadrupedibus cerebrum suillum, sed probè assatum.

* Capivacc. lib. 6 Med. Pract. cap. 26.

Hecticâ laborantibus prodest phasianus: cujus esus in aliis etiam morbis laudatur. Hinc vulgus, quod *fasanum* vocat, sic dici ait, quia facit sanum. Sed à Phaside esse appellationem, ostendimus superiùs.

Contrà febrim concitant anseres adultiores. Ideo edendi potiùs pulli anatini. Sed gulæ jugulatorum suffitus boracis immittendus: tum aromatis farciantur, atque ita assentur. Idemque in anate fieri expedit. Etiam coturnices ut spasmum, sic febrim dicuntur adferre. Sed de hac ave quid sentiendum sit, antea exposuimus. Interea dubium non est, quin longè ea fiat melior, si bonis & salubribus herbis educetur.

Superest, ut quædam postremo dicamus loco de remediis avium contra venena. Columborum ac pipionum usus tempore pestilentiæ. Anates Ponticæ, quia in Ponto herbis vescuntur venenatis, adversus venena prosunt, si sanguis eorum spissatus, vinoque dilutus bibatur. Reperit hoc primus Mithridates, rex Ponti: de quo sic Plinius lib. XXV, cap. II: *Illius inventum autumant, sanguinem anatum Ponticarum miscere antidotis, quoniam venenis viverent.* Censeo autem, anates hujuscemodi, si citra vinum, vel antidotum, longiori assumantur tempore, noxias potiùs fore. Nam tractu temporis carnes etiam animantium, quæ veneficam vim soleant vincere, inficiuntur ab alimentis venenatis: ut à Galeno traditum est lib. XI Simpl. cap. de viperarum carne. Alioquin fatendum, ad tempus interdum superiorem esse vim expultricem. Hoc videre est in cervis, & apris, venenatâ percussis sagittâ, vel jaculo. Nam in his venenum vel exstinguitur, vel segregatur, & excernitur: unde excrementa quidem sunt venenata, carnes non item. Atque (ut in avibus persistam) gallinæ, comesto scorpio, non eò pereunt; sed venenum exsuperant, idque stomachi robore: quo quantopere hominem vincant, illud quoque arguit, quòd fabas, & cruda concoquant cibaria.

Plinii item est lib. XXIX, cap. III: *Adversus ictus serpentium ova cocta tritaque, adjecto nasturtio, illinuntur.* Etiam adversus venenatarum bestiarum morsus prodest gallinarum cerebellum, si in vino bibatur; ut Dioscorides tradit lib. II, cap.

Digitized by Google

cap. XI. Idem præcedenti capite dixerat, serpentium morsibus opitulari, si gallinæ dissectæ, calentesque, apponantur: sed in priorum locum sufficiendas esse mox alias, atque alias. Huic rei lucem adferent Thomæ Erasti verba lib. de occultis medicamentorum proprietatibus cap. XXI *: *Sunt qui viventium gallinarum podicem vulneri à venenato animali inflicto, ac pestiferis bubonibus, admovent, ut sic venenum extrahant. Verùm hoc non tam ab occulta, ut ego quidem puto, virtute fieri putandum est. Moriuntur enim gallinæ, quæ hoc modo venenum proliciunt. Videntur id cucurbitulæ instar exsugere, extrahereque, non propter qualitatem aliquam ignotam. Auget suspicionem hanc, quòd imperant medici, talibus gallinis rostra occludere, ut respirare nequeant.*

* Habet lib. 2 Miscell. Medic. Henr. Smetii.

Itidem morsis à cane rabido, si non sinant cantharides loco morso applicari, admoveantur affectæ parti columbæ, vel gallinæ, viventes dissectæ. Nihil tamen hæc prosint, si tamdiu exspectatum, ut quis jam sit rabiosus. Aliis autem citiùs, aliis tardiùs, rabies venit: quod fit pro copia veneni, & temperamento corporis humani. Si enim canis morsu multùm infuderit veneni, & homo fuerit biliosus; vel primum intra mensem rabidus quis fiat. Sin tantummodo paullum admiserit veneni, nec sit biliosus; tardè virus id sic capiat incrementum, ut cor petat, vitæ fontem. Itaque aliqui sextum demum post mensem, imò exacto jam anno, rabie corripiuntur.

Multa quoque alia ab alitibus remedia adversus venena, & morbos, adferuntur; sed ut multa vera utiliaque, ita nec pauca vana, & superstitiosa. Audiamus de hoc, quem paullò antè adduxi, Thomam Erastum, philosophum, & medicum eximium †: *Quæ Fernelius lib. XI de abditis rerum caussis cap. XVIII de corde hirundinis palpitante, de corde turturis, & corvi, de araneis inclusis in testa juglandis, ranarum oculis, anate vivâ refert; indigna sunt, quorum fiat mentio. Aut enim superstitiosa sunt, aut ementita, & falsa: quod de aliquibus ipse periculo facto certissimè affirmo: aut certè propter manifestam caussam prosunt. Siquid anas efficit, calore suo efficit. Hujus periculum necdum faciendi occasio data est.* Ex quibus videmus, utcunque de multis neget, de plerisque tamen agnoscere: sed putare, caussam eorum posse adferri; nec opus esse, ut cum Fernelio ad occultas rerum caussas, velut inscitiæ asylum, recurramus.

† lib. de occult. med. propr. cap. 21.

Nec alites modò vel ore assumtæ, vel corpori adhibitæ, adversus venena juvant: sed eo etiam, quòd venenatis ab animalibus terras & aëra expurgent. Vt ciconiæ: de quibus ita Plinius lib. x, cap. XXIII: *Honos ciconiis de serpentium exitio tantus, ut in Thessalia capitale fuerit occidisse; eademque legibus pœna, quæ in homicidam.* Iuvenalis sat. XIII:

— Serpente ciconia pullos
Nutrit; & inventâ per devia rura lacertâ.

Ibidis quoque magna Ægyptiis est utilitas, quòd venetur serpentes, ac scorpiones. Hinc Solinus cap. XXXV: *Ibis serpentum populatur ova, gratissimamque ex his escam nidis suis defert, sic rarescunt proventus fœtuum noxiorum.* Ac plura ibidem: & penè eadem apud Ammianum lib. XXII. Porrò Ælianus lib. x de Animal. cap. XXIX, duplicem adfert caussam, cur sine noxa serpentes, & scorpios, conficiat. Prior est, quia calidissimi sit temperamenti; ut facilè, alioquin noxia, concoquat. Altera est, quoniam excrementa nullo egerat negotio. Porrò ajunt, ab ejusmodi interim cibo esse, quòd ex illarum ovis facilè gignantur basilisci, ac propterea Ægyptios earum ovis insidiari. Hanc quidem rationem adducit Theophylactus Simocatus problemate XIV.

Vulturis item pennæ combustæ fugant serpentes; ut ait Sextus philos. part. II, cap. II. Sanè ab eo adversus serpentes primum esse è volucribus remedium, etiam à Plinio traditum est lib. XXIX, cap. IV. Atque addit: *Annotatum quoque minùs virium esse nigris. Pennarum ex his nidore, si urantur, fugari eas dicunt.*

Corvi non quidem serpentes vorant, vel fugant: attamen aliter adversus venenum prosunt. Siquidem, ne inficiatur aër, præstant, idque cadavera quadrupedum vorando, item pisces mortuos in litus è mari ejectos. Ac refert Bellonius *, propterea in Anglia esse interdictum, nequis interimat corvos. Atque hæc satis ostendunt, quantum sanitatis nomine avibus, vel Deo potiùs, debeamus.

* lib. 6 de Avibus, cap. 1.

Iam quid dicam de viribus, quas avium aliis quoque magi tribuerunt? Vt jyngi, quam Theodorus Gaza, quia collum torqueat, *torquillam* novè appellat. Hæc magnam habere vim credita est in philtris sive amatoriis. Vnde Theocritus in Pharmaceutria:

Ιυγξ ἕλκε τὺ τῆνον ἐμὸν ποτὶ δῶμα τὸν ἄνδρα·
O jynx, tu nunc virum in ædes attrahe nostras.

Iccirco Veneri sacrata, ut pluribus dicemus inferiùs. Modum autem, quo jynge in conciliandis utebantur amoribus, attingit Suidas in Ιυγξ, ac pluribus exponit Pindari scholiastes in Pyth. od. IV *.

* pag. 357, edit. Pauli Steph.

CAPVT XCVII.

Aves, ac præcipuè turdos, columbas, gallinas, prodesse fimo, quo stercorantur agri. Seleucides aves frumentum præstare tutum a locustis, id alioqui absumturis: ac Zosimum, & gentiles, id beneficium tribuisse Apollini. Accipitris, imò & noctuæ usus in illiciendis avibus. Aucupii genus, quali nunc gaudent viri illustres, non obtinuisse apud Græcos, aut Romanos veteres; sed Thracas, & Indos: temporibus tamen Constantini M. fuisse etiam Romanis cognitum. Quis primus dicatur venationem accipitrariam seu induxisse, seu revocasse in Italiam. Corvo etiam usi in aucupiis. Clysteris usum esse ab Ægyptiis: hos eum ab ibide ave didicisse. Quid hirundini, & ciconiæ, debeant medici. Pervetustum esse morem galeas ornandi plumis. Quis inventor ejus rei. Vsus plumarum anserinarum in culcitis, & cer-

Digitized by Google

& cervicalibus, etiam obtinuit apud Romanos. De plumatili opere Americanorum.

COgnovimus in eo bonitatem Dei, quòd aves nobis ſint datæ pro cibo, quòdque vel intus adſumtæ, vel foris applicitæ, medeantur omni penè morborum generi. Cæterùm aliter etiam homines, tum alimoniæ, tum medicinæ ratione, juvant. Ac alimoniæ quidem nomine præterea iis debemus quadrifariam. Primò ratione agriculturæ, in qua fimus earum uſum habet maximum. Nam turdorum ille, ut Varro, & ex eo Plinius tradit, imprimis lætas facit ſegetes: proximamque vim columbinus, hinc gallinarius obtinet; ut auctor eſt Columella *. Nec mirandum, ſi veteres Romani agros ſtercorarent turdorum, & avium fimo. Nam tanta iis fuere aviaria, ſive, ut poſtea dixere, ornithones, ut multa avium millia continerent, majoraque ſæpius haberent tecta, quàm totæ antiquitus villæ fuiſſent. De hoc ſuperiùs † ex Varrone ſatis egimus.

* lib. 2, cap. 15.
† cap. 96.

Alter modus eſt, quòd ea, unde nobis cibus paratur, tuta præſtent ab animantibus noxiis. Sic Seleucides aves locuſtas vorant, quæ alioqui abſumerent frumenta. Vnde B. Baſilius in Ethicis: Τὴν σελευκίδα τὸ ὄρνεον ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἀκόρεστον εἶναι ὁ κτίστης τῶν ὅλων ἐμηχανήσατο· *Seleucidem avem talem, ut in benefaciendo hominibus eſſet inſatiabilis, univerſi conditor produxit.* Sed gentiles invenere, quo pacto hujus quoque uſus gloriam ad ſuos Deos transferrent. Nam Zoſimus Comes narrat lib. I, ut Seleuciæ, Ciliciæ oppido, fanum fuerit Apollinis Sarpedonii, & circa illud magnâ copiâ degerent aves ab loco dictæ *Seleucides*: ſoleréque Apollinem, quando eum homines, locuſtis frumenta infeſtantibus, invocarent, has aves dimittere, ad necandas breviſſimo tempore locuſtas. Addit autem, ſuæ ætatis mortales repudiâſſe tantum Dei beneficium. Ita loquitur homo paganus, quia, inductâ religione Chriſtianâ, paſſim ludibrio erat gentilis ſuperſtitio. Vide ſis de hiis aviculis etiam Plinium lib. X, cap. XXVII, & Galenum lib. VI de locis affectis, cap. III. Meminere & Heſychius, ac Suidas.

Tertius modus eſt, quòd illicio ſuo famulentur aucupi. Vnde Martialis lib. XIV *:

* epig. 216, al. 214.

Prædo fuit volucrum, famulus nunc aucupis idem
Decipit, & captas non ſibi mæret aves.

Nempe uſi aucupes accipitre, non ut prædatrice, quæ ars tum necdum obtinuit apud Romanos; ſed ut aves alliceret: quæ illectæ vel virgis adhærebant viſcatis, vel, reti ſuperfuſo, avolare nequibant. Hinc ſcitè Plautus † iſtiuſmodi aucupio quæſtum comparat meretricium:

† Aſin. act. 1, ſc. 3.

Eſca eſt meretrix, lectus illix, aſt amatores aves.

Vbi amaſii quidem conferuntur avibus, quæ alliciuntur: lectulus verò, & concubitus, cum accipitre, ave aliarum illice.

Ad avium hoc illicium etiam refer, quod fit noctuâ emiſſâ, vel retibus appoſitâ. Quippe eam de die circumvolant avium cæteræ: ut tum optima ſit occaſio vel viſco, vel laqueis, vel aliter, eas capiendi. Meminit hujuſcemodi aucupii Ariſtoteles de Animalibus lib. IX, cap. I, & Ælianus lib. I de Animal. cap. XXIX. Circumvolant eam aves admirabundæ, quia inſolens illius de die ſpectaculum ſit: ſed mox, ubi eam vident inertem, & invalidam, admirationem in contemtum vertunt. Sic enim optimè liceat conciliare duas ejus rei rationes, quas adducit B. Chryſoſtomus Orat. de prima Dei cognitione.

Quartus modus eſt dimittendi accipitrem, aliamve avem prædatricem; quæ deinde in altum alias involet, & aucupi deferat captas. Hæc ars ſerò cognita eſt à Græcis, & Romanis: ſed iis, quos hi barbaros vocant, eſt pervetuſta. In Thracia enim ars hæc accipitraria jam ævo obtinuit Ariſtotelis: ut liquet ex lib. IX de Animal. cap. XXXVI, & libro περὶ θαυμασίων ἀκουσμ. * Ac de eodem ſic Plinius lib. X, cap. VIII: *In Thraciæ parte ſuper Amphipolim homines, atque accipitres, ſocietate quadam aucupantur. Hi ex ſylvis, & arundinetis, excitant aves: illi ſupervolantes deprimunt. Rurſus captas aucupes dividunt cum iis.* Imò de Indis non abſimilia Cteſias apud Ælianum lib. IV de Animal. cap. XXVI. Etiam in excerptis Cteſiæ hæc apud Photium verba habes †: Λαγωοὺς δὲ, καὶ ἀλώπεκας θηρεύουσιν, οὐ τοῖς κυσὶν, ἀλλὰ κόραξι, καὶ ἰκτῖσι, καὶ κορώναις, καὶ ἀετοῖς. *Lepores, & vulpes, non canibus, ſed corvis, milvis, cornicibus, & aquilis venantur.*

* De mirandis auditu perceptis.
† cod. 72, ſive in excerptis, à Stephano ſeorſum editis, pag. 26.

Ex Romanis meminit primus, quantum adhuc video, Iulius Firmicus lib. V, cap. VII: *Accipitres tamen, falcones, aſtures, aquilas, & aves hujuſcemodi, ad venandum alere ſtudebunt.* Et cap. VIII: *Nutritores accipitrum, falconum, cæterarumque avium, quæ ad aucupia pertinent.* Sed hinc nihil aliud colligas, quàm Romanis ætate jam Conſtantini M. fuiſſe in uſu. Meminit quoque Sidonius Apollinaris panegyrico ad Auguſt. Avit. * Id ſeculo toto, & amplius, fuerit poſt Conſtantinum M. Nempe imperantibus in Oriente Theodoſio Iuniore, Marciano, ac deinceps. Sed diu poſtea vix in Occidente mos is notus fuit. Vnde eſt, quòd in Italia primus intuliſſe dicitur, ſive Fredericus Barbaroſſa, ut eſt apud Leandrum in Italia †; ſive Henricus VI, ut traditum Collenutio lib. IV Hiſt. Neapolit. Antiquiſſimus verò omnium, qui hanc artem ſcripto ſignârit, eſt Demetrius Conſtantinopolitanus; quem de Græco Latinè reddidit Petrus Gillius.

* Carm. 7, verſ. 207, & quatuor ſequentibus.
† in Campania deſcriptione pag. 279, edit. Colon. an. 1567.

Eſt verò & corvorum in hujuſmodi aucupio uſus. Primus in venando iis uſus dicitur Ludovicus Galliarum Rex *. Sed nec hoc venationis genus fuiſſe veteribus ignotum, docent illa Plinii verba lib. X, cap. XLIII: *Nec non & recens fama Crateri Monocerotis cognomine, in Erizena † regione Aſiæ, corvorum operâ venantis, eo quòd devehebat in ſylvas eos conſidentes corniculis humeriſque:*

* Vlyſſes Aldrovandus lib. 12 Ornithologiæ cap. 1, p. 702.
† al. Troezena.

risque: illi vestigabant, agebantque, eò perductâ consuetudine, ut exeuntem sic comitarentur & feri.

Varios conspeximus modos, quibus alites nobis inserviunt ad alimoniam. Alterum caput erat, quòd incrementa sui debeat iis ars medica. Nam clysteris usum prima homines edocuit ibis, avis Ægyptia: quàm compertum sæpius alvum exonerare, postquam rostrum immiserit in anum. Sanè, ut ab Ægyptiis gentes alias clysteris usum hausisse, auctor est Herodotus in Euterpe: ita Ægyptios eum didicisse ab ibide, agnoscit Galenus in Medico suo. Et ante eum sic Plinius lib. VIII, cap. XXVII, *rostri aduncitate per eam partem se perluit, quà reddi ciborum onera maxime salubre est.* Mox & alia addit, quæ ab avibus edocti sumus. *Chelidoniam*, inquit, *visui saluberrimam, hirundines monstravere, vexatis pullorum oculis illâ medentes. Ciconia origano in morbis sibi medetur.*

Post rei cibariæ, & medicæ, ministeria, series exigere videtur, ut dicamus de utilitate, quæ ex avibus redit ad rem vestiariam, & alia huic affinia. Ordiar ab iis, quæ nostris etiam terris, ac ubique propemodum, obtinent. Tale est, quod milites, ut de aliis taceam, ex more antiquo, galeas, & petasos, ornent pennis avium elegantiorum; unde πτέρινον φάλον Polybius appellat. Priùs verò galeam ornarunt setis ex cauda equina: unde & ea vocabatur ἵππουρις *. E tribus Carum inventis primo loco ab Herodoto in Clio memoratur, quòd galeis cristas illigarint. Id non ad ornatum modò, sed terrorem etiam, factum esse, minimè dubitandum.

* Homer.

Præterea hodiéque plumarum est usus in culcitis, & cervicalibus farciendis: quæ consuetudo itidem est vetus. De anserinis quidem ita Plinius lib. X, cap. XXII: *Candidorum* (anserum) *alterum vectigal in pluma. Velluntur quibusdam locis bis anno. Rursus plumigeri vestiuntur; molliorque, quæ corpori quamproxima; & e Germania laudatissima. Candidi ibi, verum minores, ganzæ vocantur. Pretium plumæ eorum in libras denarii quini. Et inde crimina plerumque auxiliorum præfectis, à vigili statione ad hæc aucupia dimissis cohortibus totis. Eoque deliciæ processere, ut sine hoc instrumento durare jam ne virorum quidem cervices possint.*

At magis admirationem meretur usus ille plumarum apud gentes toto à nobis mari Atlantico divisas. Hæ plumulas minutas psittaci, & aliarum avium discolorum, forcipe ad id præparato extrahunt, apteque sociant, prout exigit opus id, quod paratur. Nunc enim pileos, perizomata, vestes; nunc aulæa, & tapetia; nunc clypeorum, & ensium, ornamenta, inde concinnant: imò & imagines, aptè adeò unumquidque referentes, ut subinde illa exsuperent, quæ penicillo habemus expressa. Etsi verò variæ sint aves discolores, quarum plumæ minutulæ ad hoc idoneæ sint: facilè tamen principem merentur locum exiguæ illæ in regione Mexicanâ, haut apibus majores, &, harum instar, rore ex floribus collecto, viventes, glirium more totam dormientes hiemem: quarum plumulæ vel solæ operi sufficere plumatili creduntur. Ejus generis, aliarumque avium plumulæ discolores, divendi in America solent nundinarum tempore: imò opes multorum in iis solis sitæ sunt. De hujusmodi operibus pluscula habes exempla apud Vlyssem Aldrovandum *. Compluriaque id generis conspicere est in hac Amstelodamensium Vrbe, inter tot laudabilia, antea navigationibus in Orientem, & ultimum Septentrionem, nunc etiam in Occidentem, inclytâ. Existimant viri quidam eruditi, nec artem hanc fuisse ignotam antiquis: dictosque *plumarios*, qui ex plumis vestes texerent: ita apud Nonium vocari Varroni Cat. sive de liberis educandis: item Vitruvio lib. VI, cap. VII. Sed omnino adsentiendum per textores plumarios intelligentibus eos, qui acu pingerent vestes ad modum plumarum. Sic *plumatiles* vestes πεποικιλμέναι, ac similiter, ut antè dictum, Publ. Syro *plumatum aureum Babylonicum*; nempe, quia aurum purpuraque acu insuerentur tapetibus Babylonicis: item Vopisco, tunicæ *micantes purpurâ, plumandi difficultate pernobiles.* Quem in locum multa præclarè de hac arte ὁ πάνυ Salmasius annotavit.

* *Tom. 2 Ornithologiæ lib. 9. pag. 856.*

CAPVT XCVIII.

Præsagia augurum ex oscinum cantu, præpetum volatu, & pullorum tripudio. Et, unde oscines, præpetes, *ac* tripudium, *dicantur. Aves sinistræ, prosperæ: infelices contrà areulæ, remores, inebræ, volsgræ, clivæ, alteræ: & unde hæ sint appellationes: uti &* auspicii, *ac* augurii *vocabula. Telegonus, & Car, augurorum crediti inventores. Dissensus gentilium, avesne sint indices futurorum, quia, ut cœlo propiores, meliùs sciant consilia Deorum; an ipsæ quidem eorum sint ignaræ; sed divinitus sic dirigantur, ut homines gnaros reddant. Quid statuendum de corvo mortem annunciante Ciceroni; deque aquila Deiotarum regem instantis periculi commonente. Pro gentium varietate aliud atque aliud augures collegisse. De naturalibus ex avium genere præsagiis, & quod eorum sit fundamentum. Ex quatuor avibus quatuor anni tempora cognosci. Cur serius arantes vocarentur* cuculi. *Aves Hercynii saltus, quarum pennæ viatoribus noctu inserviant ad iter faciendum. Vsus tinnunculorum in epistolis perferendis. Cornici sepulcrum erectum ab Marre, rege Ægyptio, ob hunc usum. Columbarum utilis in eodem opera, Margaritarum politura à columbis. Oblectamentum adolescentulorum, primæque ætatis ex avibus. Arnobii locus illustratus. Fabella de corde bubonis, secreta muliebria reserante.*

POst cibi, medicinæ, vestium, & ædium bona, nunc alios ad usus me conferam. In quibus auguralis disciplina primum sibi locum vindicabit; idque religionis ergo, ob quem vel antea memoratis præmitti merebatur, nisi de vana gentium religione, pietate planè impia, agendum foret.

Si

Digitized by Google

Si fides auguribus;belli,nuptiarum,itinerum, ſimiliumque eventus præſagire ſit, tum ex *oſcinum* cantu, quomodo dictæ, quia ore canerent: tum ex *præpetum* volatu; quo pacto vocatæ,quia in volatu anteriora ſemper petant * : tum ex *pullorum* paſtu; quam rationem *tripudium* quaſi *terripavium* † appellarunt, quia quod cibi ex ore dicidiſſet,id terram paviret, hoc eſt,feriret. Ac ſiniſtras quidem aves putarunt proſperas : ut ſcævum omen, bonum, teſte Varrone, in VI de L. L. Contrà aves quæ impedimentum objicerent, Feſto teſte, vocatæ *arculæ*, ab arcendo : imò ut idem ait, *remores*, à remorando : ac eodem, & Servio * teſtibus, *inhibræ*, vel *enebræ* †, ab inhibendo : imò & *volſgræ*, ut eſt apud eundem Feſtum, quia ſe vellendo auſpicium facerent malum : & *cliviæ*, quia *clivia* ſint ardua ac difficilia: eodemque referendæ *alteræ*,quæ priori auſpicio, quod felix viſum, vitium facerent. Horum diſciplinam, tum *auſpiciorum*, ab avibus ſpeciendis; tum *augurior*um, ab avium garritu, dixerunt: Græci οἰωνιστικὴν, ὀρνιθοσκοπικὴν, & ὀρνιθομαντείαν, vocarunt. Barbaris hanc in pretio fuiſſe, auctor eſt Ælianus lib. II Var. Hiſt. cap. XXXI. A Telegono ad Græcos perveniſſe, refert Suidas in Τηλέγονος. Plinius verò lib. VII, cap. LVI ait, eſſe inventum ejus Caris, à quo Caria nomen accepit. Ac vulgo quidem exiſtimatum fuit, aves mentem Deorum tanto nobis meliùs ſcire, quanto eſſent ſuperis propiores. Hinc Ovidius in V Faſt.

— Nam Dîs, ut proxima quæque,
Nunc pennâ veras, nunc datis ore ſonos.

* Servius in 3 Æn. & Iſidor. lib. 12 Orig. cap. 7.
† Feſtus in Puls.
* in 3 Æn.
† Feſtus in enubro, & inebræ. Vide & gloſſas Philoxeni in embrum (leg. enibrum) item in enibra, & in Inebra.

Sed prudentiores aliter. Ammianum Marcellinum audiamus lib. XXI : *Auguria,& auſpicia, non volucrum arbitrio futura neſcientium colliguntur (nec enim hoc vel inſipiens quiſquam diceret) ſed volatûs avium dirigit Deus : ut roſtrum ſonans, aut prætervolans pinna turbido meatu,vel leni, futura præmonſtret. Amat enim benignitas numinis,ſeu quòd merentur homines, ſeu quod tangitur eorum affectione, his quoque artibus prodere, quæ impendent.* Ac deinde parem eſſe aruſpicinæ rationem pronunciat. Illuſtrabimus hæc exemplo corvi, qui in villa Cajetana ferrum horologii, conſpiciente Cicerone, loco movit, & excuſſit, ac protinus ad ipſum tetendit, laciniamque ejus togæ tenuit morſu, donec nunciaret ſervus, adveniſſe milites ad eum occidendum. Hæc variis memorata : ut Valerio M. lib. I Memorabil. cap. IV, Plutarcho in vita Ciceronis, & Appiano lib. IV bell. civilium. Ex Ammiani ſententia corvus quidem neſcivit futura : ſed Deus ſic corvum direxit, ut Cicero de exitu ſuo fieret certior. En alterum quoque exemplum. Deiotarus rex in tecto ſuo aquilam conſpexit. Eâ viſâ, cùm auguralis eſſet diſciplinæ gnarus, tecto abſtinuit, quod nocte imminente ſolo æquatum fuit. Referunt Cicero I,& II de Divin. ac Valerius Max. lib. I, cap. IV. Hic, Ammiani judicio,Deus Deiotarum voluit commonere, ut ne tecto illo diutiùs ſe contineret. Sanè ſpecioſa oratio. Sed quanto eſt verſimilius, ſpiritum malum iſtos alites direxiſſe,ut hominum animos in ſuperſtitione detineret ? Nec enim diſciplinam hanc eſſe à Deo, ſed malo ſpiritu, arguit ejus vanitas : unde etiam eſt, quòd, pro gentibus, uſque adeò variabat. Ita Hetruſci in auſpicando ad Occidentem ſe convertebant, Romani ad Orientem. Diverſa quoque auſpiciorum ratio apud Galatas. Vnde Deiotarum, Galatarum regem, Cicero; Ciceronem autem Deiotarus de hac diſciplina ſolet interrogare. Et ſanè ne augures audiamus, interdictum nobis Deuter. XVIII, & Ierem. XXVII. Ac ſimiliter omnis Sanctorum Patrum chorus. Ex quibus Cyrillus Hieroſolymitanus catech. I *. Οἰωνοσκοπία, μαντεία, κληδονισμοί, ἢ περιάμματα, ἢ ἄλλαι κακοτεχνίαι, καὶ ὅσα τοιαῦτα, λατρεῖαι εἰσι διαβόλου. *Auguria, divinationes, amoleta, inſcriptiones in foliis, aliæque malæ artes, & ſimilia hujuſmodi,cultus diaboli ſunt.* Itidem Gaudentius tract. IV. in Exodum, inter diaboli venena, & idololatriæ partes, etiam auguria, ſortes,& ſuballigaturas reponit. Petrus Chryſologus Serm. XVIII nuncupat *diaboli laqueos*. Nec inſcitè Zeno Veronenſis,ſive alius potiùs,Serm. de Iona: *Non rapti jecoris ſpiranteis conſulunt fibras, nec per varios avium volatus conjecturis inanibus ſtatum plumeæ ſalutis inquirunt : ſed à ſuo corde remedium ſalutare depoſcunt.* Plura verò de auguriis ſi voles, vide Auguſtinum Niphum libro, quem de Auguriis inſcripſit, Alexandrum Neapolitanum †, & ad eum Tiraquelli notas, Peucerum libro de Divinat. Georgium Raguſeium lib. II de Divinat. epiſt. IX, quæ ad Andream Maurocenum.

* pag. 513. edit. Morelliana an. 1608.
† lib. 5 Genial. dierum cap. 13.

Vtcunque verò vana ſit ars auguralis de felici, vel infelici eventu eorum, quæ in natura non habent fundamentum : magnus tamen ex avibus, in omni vita civili, præſagiorum eſt uſus, quando ea ratione nituntur naturali. Vt cùm agricolæ, nautæ,medici, prævident imminentem tempeſtatem, & pro ea componunt, quæ animo agitabant. Vide de iſto Aratum in Prognoſticis, Maronem I Georg. eorumque interpretes, Ælianum lib. VII de Animal. cap. VII; ubi ſerenitatis & tempeſtatis ſigna tradit ex gruibus, ardeâ, noctuâ, corvo, cornice,graculo, monedulâ, anate, mergo, ἐριθάκῳ, ſive rubeculâ, gallo gallinaceo, aliis : quæ peti ex fonte, quàm rivis hiſce noſtris malo. Aliquid interea de eo quoque diximus libri hujus cap. XV. Vbi & cauſſam ejuſmodi præſagiorum attingebamus. Ea eſt, quòd aves aëris ambientis vapore afficiantur. Nonnullis igitur is ob craſſitiem eſt moleſtus : atque eò vellicant pennas, ut excutiant onus, quod incumbere videtur. Sic & corvi alis plaudunt, ut eo pacto humor nimius diſſipetur. Iidem, ac graculi, gregratim volantes, tum voce inſolitâ ad morem reſonant accipitrum, quia humor arteriæ, & pulmonibus, vocis inſtrumentis, oris immutavit ſonum. Galli etiam, ut antea dictum, frequentiùs imminente canunt pluviâ, quia aer humidus inſtrumenta vocalia replet pituitâ, quam

Digitized by Google

quam cantu ſtudent diſcutere. Quædam item marinæ aves tum, nimii humoris fugâ, in ſiccum ſe recipiunt.

Vtrùm verò ex galli cantu cognoſcere ſit horas nocturnas, expoſuimus jam antè, cùm de alitum voce ageremus. Nunc illud potiùs dicam, quatuor, inter alias, avium adventu, quatuor anni horas ſive tempora cognoſci. Quam rem ſic Alciatus expreſſit Emblem. c:

Adveniſſe hyemem fringilla renunciat ales.
Ad nos vere novo garrula hirundo redit.
Indicat æſtatem ſeſe exſpectare cuculus.
Autumno eſt tantùm cernere ficedulas.

Ex quibus cuculus indicat ſeræ arationis remedium. Nempe tempeſtivæ arationis jactura reparatur, ſi pluerit (ut Heſiodus * cecinit)

Ημος κόκκυξ κοκκύζει δρυὸς ἐν πετάλοισι.
Quando cuculus canit quercus in frondibus.

* Ἔργ. καὶ ἡμερ. lib. 2, ſive verſ. 484.

Atque hinc etiam cognoſcere eſt, cur cuculus dicatur de eo, qui ſeriùs araret, quàm convenit: uti & qui poſt æquinoctium vites putaret. Hoc Porphyrio indicat in illud Horatii lib. 1, ſat. VII:

— *Regerit convitia durus*
Vindemiator, & invictus, cui ſæpe viator
Ceſſiſſet, magnâ compellans voce cuculum.

Nempe vindemiatore duro, in viatores omne convitii genus ingerente, hi ſolùm regerunt probrum *cuculi*. Idem convitium ſignat Auſonius in Moſella:

Certantes ſtolidis clamoribus: inde viator
Riparum ſubjecta tenens, hinc navita labens,
Probra canunt ſeris cultoribus.

A præſagiis tempeſtatum, & anni temporum, venio ad illud, quòd ex avibus uſus redeat aliquis ad viatores nocturnos, modò quædam reperiantur, quarum plumæ in tenebris præluceant viam. Paucis id indicat Plinius lib. x, cap. XLVII: *In Hercynio Germaniæ ſaltu inuſitata* (ſive potiùs, ut Salmaſius † emendat, *inviſitata*) *genera alitum accepimus, quarum plumæ, ignium modo, colluceant noctibus.* Sed fuſiùs rem diduxit Solinus cap. XXIII, his verbis: *Saltus Hercynius aves gignit, quarum pennæ per obſcurum emicant, & interlucent: quamvis obtenta nox denſet tenebras. unde homines loci illius plerumque nocturnos excurſus ſic deſtinant, ut illis utantur ad præſidium itineris dirigendi; præjactiſque per opaca callium, rationem viæ moderentur indicio plumarum fulgentium.* Hercyniam hancce avem Albertus M. ab luce ea, quam noctu diffundit, *Lucidiam* appellat. Noribergenſes vocant *Behemle*, quaſi dicas, avem Bohemicam: nempe quia è Bohemia quotannis finitimas in regiones volet. Id probè convenit cum eo, quòd Hercyniam avem dicant Plinius, ac Solinus. Nam Hercynia ſylva cingit includitque Boiohæmum, veterem (unde & nomen) Bojorum ſedem: quibus pulſis eam terram Marcomanni, duce Maroboduo, occuparunt: ut eſt apud Vellejum, & Strabonem. Quod verò pennæ hujus alitis luceant noctu, id commune habent cum oculis felis, cicindelâ, putribus lignis, atque aliis: qua de re dictum libri hujus cap. XXVI.

† in Solin. exercitat. p. 230.

Operam etiam homini præſtant aves in epiſtolis perferendis. Hinc de tinnunculis Plinius lib. x, cap. XXXVII: *Quin & internunciæ in rebus magnis fuere, epiſtolas annexas earum pedibus obſidione Mutinenſi in caſtra conſulum Decimo Bruto mittente. Quid vallum & vigil obſidio, atque etiam retia amne prætenta, profuere Antonio, per cœlum eunte nuncio?* Narrat Ælianus lib. VI de animal. cap. VII, ut rex Ægyptius Marres operâ cornicis uti ſoleat in literis, quò terrarum vellet, mittendis: eique mortuæ ſepulcrum ſtatuiſſe, quod ad lacum Myridis, prope Crocodilorum oppidum, oſtendi ſoleat. Sed omnino Ægyptiacæ vanitati tribuendum, quod ibidem dicitur, cornicem, ſimulac audiiſſet, quò perferenda eſſet epiſtola, quæ regiones tranſeundæ, ubi quieſcendum, eò prout acceperat, iter direxiſſe. Captum hæc mutæ animantis excedunt. Sed ſolent homines de magnis loqui majora, ut magis ſint admirationi. Etſi non ignorem, aliquos & his fidem habere; ſed putare, malum genium hanc alitem duxiſſe. Quomodo barbari, Chriſtianis Tyrios obſidentibus, columbæ miniſterio in literis mittendis uſi ſint; Chriſtiani autem in caſtris ſuis, alite conſpectâ, tantum excitarint clamorem, ut ea conciderit, huic literas contrarii alligarint argumenti, atque ita illuſerint obſeſſis, vide apud Paullum Æmilium de Francorum geſtis lib. v, in vita Ludovici Craſſi, & Petrum Iuſtinianum hiſtoriæ Venetæ lib. II. Alia etiam ex Romana, Batavaque hiſtoria, adferrem exempla, niſi exiſtimarem eſſe notiſſima.

Etiam Veneres noſtræ, ac Iunones, aliquid avibus debent propter margaritas, quibus ſic colla brachiáque ornant. Margaritæ enim poliuntur columbis præbitæ, ac brevi illis tempore relictæ: ut Cardanus refert lib. VII de Rerum Variet. cap. XXXIV.

Adoleſcentuli etiam aviculis ſe oblectant. Vt Reguli ille filius indulgentiſſimè à parentibus habitus: de quo ſic Novocomenſis Plinius ad Clementem *: *Habebat puer mannulos multos, & vinctos, & ſolutos: habebat canes majores, minoreſque: habebat luſcinias, pſittacos, merulas.* Imò & prima ætas hiſce luſitando ſe oblectare ſolet. Vnde Plautus Capt. act. v, ſc. IV:

* lib. 4, epiſt. 2.

— *Quaſi patriciis pueris, aut monedulæ,*
Aut anates, aut coturnices dantur, quicum luſitent.

Vel ſi hoc de paullo provectioribus capiendum, ſaltem disertè de puſionibus eſt illud Arnobii in ſeptimo adverſus nationes: *Vt parvuli puſiones, (ut animis parcant, abſtineantque ploratibus) paſſerculos, pupulos, panes accipiunt, quibus avocare ſe poſſint: ita Dii immortales placamenta iſta ſumunt, quibus iras atque animos ponant?* Poſt *puſiones* cum Heraldo *ut* inſerui, quod propter antecedens *ut* neglexerat librarius. Colvius † pro *animis parcant*, maluit, *quo animos paſcant*, vel *lacrimis parcant*. Sed quid eſt *lacrimis parcere*, niſi, quod ſequitur, *abſtineantque ploratibus?* Nihil ergo

† ad Appul. lib. 8 Met. p. 133.

Digitized by Google

ergo mutandum; ut liquet utramque similitudinis partem consideranti; priorem de pueris, posteriorem de diis. Quod in illa est, *animus parcere*; id in hac est, *iras atque animos ponere*. Sententia igitur fuerit, pusionibus dari crustula, pupos, aviculas, & similia, ut desinant irasci, vel dolere. Quibus mox de lachrymis subdit, ut ira, & dolor, has exprimere pueris soleant. Quare nihil caussæ erat, cur vir eruditus * (cujus operæ Plauto impensæ non leviter amatores ejus Comici debent) Arnobii locum apponere mallet ex emendatione Colvii, sed nomine ejus dissimulato; quàm secundùm veterum codicum lectionem, quæ verissima erat.

* *Taubm. in Capt. 5, 4.*

Sed jam sentio me delapsum ad pusiones, planeque minuta: ut metuam, ne id videar fecisse, quia deficiant majora. At longè aliter est: verùm summâ in copiâ sufficere putavi, si quædam omnis generis excerperem. Nonnulla verò etiam judicio omisi, ut planè falsa. Quale illud, quod Albertus M. tradit, cor bubonis uberibus impositum mulieris dormientis, efficere, ut ad omnia respondeat interrogata, nec reticeat secreti quicquam. Id ait Albertus à fratribus suis compertum esse longè verissimum. Mihi boni fratres videntur os sublevisse nimis credulo Alberto. Potiùs igitur Plinio accessero: qui lib. XXIX, cap. IV inter portentosa illud mendacia reponit. Hujusmodi plura occurrunt: sed cui bono referam, cùm manifestâ ratione refellantur? ut nihil attineat ex iis divinam velle sapientiam adstruere, cùm veritas non sit indiga mendacii.

CAPVT XCIX.

De avibus fabulosis: ac primùm phœnice, de quo veterum opinio refertur. Quamopere varient scriptores de spatio, quo is vivat. Taciti hac de alite opinio. Tertulliani error, existimantis in Sacris etiam Scripturis hujus fieri mentionem. Non esse, cur Clemens Romanus negetur parens atque auctor epistolæ ad Corinthios, utcunque similitudo in ea petatur ab alite hac, quæ in rerum natura non est. De phœnice Indorum, nomine Semenda. *Origenis lapsus, apud Mosem intelligentis fictitium poetarum gryphem. Descriptio gryphis poëtica adfertur, & refellitur. Ex quo commentum de Arimaspis unoculis originem traxerit. Vnde sit* Scytharum *appellatio. Cur gryphis partim aquilæ, partim leonis, tributa sit figura. Vnde* gryphes *vocentur. Nullum esse alitem pegasum: sed in poetarum fabulis per eum συμβολικῶς navem designari. Cur Pegasus dicatur proles Neptuni. Primus equus* Scyphius. *Posse & per* Pegasum *intelligi nubes. Fictitia avis* tragopan, *sic vocata, quia cornua ei tribuantur similia hircinis. Quare Pan pingatur facie rubrâ. Ex antiquorum sententia, Sirenes infernè non pisces fuisse, sed aves: & quid poëtæ per eas adumbrarint. Harpyiarum fabulam nullis avium melius aptari, quàm ignotis vetustati vespertilionibus Darienes. Antiquos verò physicè per eas intellexisse ventos. Cur dicantur natæ ex Oceani filia. Vnde* Aello, Ocypete, *&* Celæno, *nomen fuerint sortitæ. Quamobrem Eurus Horatio dicatur niger: ac Hyemi nigra soleat hostia immolari. Vnde* Harpyiarum *vocabulum: & quare vocentur* canes Iovis, *ac Iridis dicantur sorores, nonnullis etiam Neptuni & Terræ filiæ. Quid, secundum historiam veterem, per Harpyias capiendum sit. Item per aves Stymphalidas ab Hercule devictas.*

MVltoque minùs ad Deum animus adscendat humanus ab illis, quæ non jam dico de veris avibus falsò; sed de omnino falsis falsò prodiderunt. Varias enim aves commenti sunt Græculi: quorum auctoritas tantum valuit apud posteros, ut de mirandis illis, quæ tradidere, fidem invenerint, etsi aves ipsæ ne in rerum quidem fuerint natura.

Nam, ut à phœnice ordiar, quis cordatus credat, esse avem singularem, quæ se ipsam igne, cùm Solaribus radiis, tum ventilatione alarum, accenso, comburat; ex ea in cineres versa, vel saltem medullâ, aut sanguine ejus effuso, nasci vermem, qui pòstea, alis adsumtis, hæc avis fiat, eaque unica, sed suâ refecta morte, quia periit, ut viveret, atque ita simul sit parens, & proles: unde &, ubi par oneri, prima ei cura sit, ut (si non ex cineribus, sed medulla, vel sanguine sit reformata) patrium cadaver Heliopolim in Solis aram deferat, atque adoleat. Hæc retulisse, prope sit refutâsse. Multa adeò incredibilia in iis se offerunt. Quid quòd illi, qui ista tradiderunt, in variis ipsi dissentiant? inter alia de vitæ spatio, ubi mira scriptorum inconstantia. Rex Æthiopiæ, in suâ ad Pontificem Romanum epistolâ, annos ei tribuit trecentos. Herodotus, Ælianus, Philostratus, Orus, Æneas Platonicus; ex Latinis Ovidius, Tacitus, Victor, annos dant quingentos quadraginta. Plinius ex Manilio sexcentos sexaginta: Martialis, & Lactantius, millenos: alii, ut est apud Tacitum, CIↃ CCCCLXI, Chæremon Ægyptius, ut relatum Tzetzi, sexennium, & septies millenos. Hæc cùm satis arguant, quid de ave eâ sit sentiendum; tantopere tamen esse hujusmodi alitem obtinuit, ut Tacitus quoque in XIV Annalium, licet quædam eorum, quæ superiùs adduximus, fabulosa arbitretur; ipsam tamen avem aliquando in Ægypto conspici non ambigat. Imò Tertullianus putavit, etiam Scripturas phœnicis meminisse. Nam libro de Resurrectione illud Psalm. XCI, sive XCII, Δίκαιος ὡς φοῖνιξ ἀνθήσει· reddidit, *Iustus ut phœnix florebit*: cùm debuerit, *ut palma*. Simili planè errore, ac alius in Plutarcho, sicut Mureto in Variis * observatum, ἐγκέφαλον φοίνικος, *cerebrum phœnicis* transtulit, cum significetur, *medulla palmæ*. Sanè à Davide plantam signari, luculentè arguit, quod ibidem subjicitur de cedro, & platano. Sed verè hujus avis meminit Apostolorum σύγχρονος † Clemens Romanus epistolâ ad Corinthios priori: quæ pauculos ante annos prodiit in lucem egre-

* *lib. 13, cap. 12.*

† *coætaneus.*

giâ v. cl. Patricii Iunii curâ. Sunt tamen, qui hanc epistolam abjudicent Clementi, quia naturâ avis, quæ nusquam sit, illustrare ea studeat, quæ ad cælestem pertinent veritatem. Sed ex iis, quæ de Plinio, ac Tacito, superiùs dicebamus, satis videmus, illis, quibus Clemens vixit, temporibus, communem fuisse eam de phœnice opinionem. Atqui hoc sufficit in scripto, ecclesiastico quidem, attamen ad *κανόνα* * fidei ac vitæ neutiquam pertinente. Nec enim necesse est, credamus, Clementem scisse omnia, quæ facerent ad arcana naturæ. Ne id quidem credere est opus de Apostolis; licet Christus promiserat †, missurum se Spiritum sanctum, qui in omnem eos duceret veritatem. Quippe hoc restringendum ad veritatem earum rerum, quæ ad salutis pertineant negotium: imo ne harum quidem omnium, quia Apostoli ipsi * ex parte viderunt, ac prophetarunt: sed omnium, quas scire est opus alteram ad vitam consequendam.

* *regulam, ac normam.*
† *Ioan. 16, 13.*
* *1 Cor. 13, 9.*

Vtcunque verò Phœnix sit commenticius, ajunt tamen aliam esse alitem, in qua pleraque eorum, quæ de phœnice referuntur, habeant locum. Sanè Cardanus in x de Subtilitate, cùm de phœnice dixisset, esse fabulæ, quàm veritati, propiorem; scribit hunc in modum: *Referunt tamen quidam, in interiore India avem esse, nomine Semendam, quæ rostrum habeat triplici ordine, atque, ut in ellychnus, undique perforatum; quæ moritura dulce canat, cygnorum exemplo; inde collectis sarmentis motu alarum accendat illa, uraturque; ex cujus cinere vermis, tum ex verme avis denuo renascatur: quæ his malui addere subtilem ob historiæ sensum, quàm ob rei ipsius descriptæ incredibilem narrationem prætermittere.* Postrema verba non obscurè indicant, etiam de Semenda Cardano parum credibile videri. At non prorsus fidem abrogat Cæsar Scaliger Exercitatione CCXXXIII: ubi ait, *Phœnicem haud esse penitus fabulosum, legimus in Commentariis navigationum. In mediterraneis Indiæ reperiri. Semenda vocatur ab incolis.*

Gryphes verè sunt, si intelligantur chrysaëti, aliudve genus aquilæ: ut Levitici XI, 13, ubi Moses inter aves immundas primo refert loco, *aquilam, gryphem, haliæetum, milvum, ac vulturem.* Sanè ipse ordo Mosaicus ostendit, esse aquilæ genus, differens ab aquila vulgari, & haliæeto. Sed Origenes intellexit poëtarum gryphem. Nam lib. IV περὶ ἀρχῶν †, varias recensens leges, quæ non secundùm literam, sed allegoricè ac spiritualiter, intelligi debeant; inter cætera scribit, Rufino interprete: *Si etiam de impossibilibus legibus inquirendum est; invenimus gryphum, quem nullus unquam meminit, vel audivit, humanis manibus succurrere: manducari prohibet legislator.* Non ita scripsisset, si statuisset, Hebræum פרס, *peres*, esse aquilæ genus, non autem avem fabulosam: quæ ut verè foret, nihil erat, cur ejus esu interdiceret Moses. Nam, ut ajunt, in Riphæis sive Hyperboreis Asiaticæ Scythiæ montibus vivit: nec in Iudæam, aut loca finitima, unquam pervolat. Nunc ne esse quidem, pro certo habendum. Hoc ut liquidius fiat, primò dicam, qualem hanc avem fingant: deinde unde ejus fluxerit commentum. Leoni par sit magnitudine, si in Apollonii vita lib. III audiatur Philostratus. Ctesias lupo parem dixerat. Sed quid faciamus Ioanni de Montevilla, Anglo? qui in peregrinationis suæ descriptione tradit, mole corporis octo æquare leones. Idemque in literas relatum ab Tostato Abulensi. Capite fingunt aquilæ, corpore reliquo leonis; sed cum alis. Cum Arimaspis unoculis de auro iis certamen esse perpetuum, ab Aristea, Proconnesio poëta, proditum fuit. Montevillanus, quem dixi, narrat, tanti esse roboris, ut equum unà cum equite attollant in sublime. Et, ut veteres potiùs adducam, Philostratus *, sed adversante Æliano †, refert, eos etiam consistere contra elephantos, ac dracones, cæteráque animalia, tigribus exceptis; quæ solæ effugiant ob eximiam pernicitatem. Hæc nunc expendamus. Primùm constat, non esse aquilas semileones, sive leones semiaquilas. Nec in Riphæis montibus, totove Septentrione, aurum gignitur: ut in Sarmatiæ Asiaticæ descriptione tradit Ioannes Michovius. Neque si istic generetur, de ejus, ut puto, custodia laborent gryphes, cùm neutiquam iis hoc esse usui possit. Adhæc nulla est unoculorum gens. Figmentum autem de Arimaspis ex eo originem traxit, quòd Scythæ optimi sint arquites, sive sagittarii: unde & *Scytharum* appellatio. Nam Septentrionalibus, uti & Germanis, *schieten* est sagittam arcu emittere. Arimaspi autem, in collimando, uno utebantur oculo, clauso altero; ut hodiéque faciunt multi: quales cùm in prœlio pugnantes apparerent, præbita est occasio commento, eos unum duntaxat oculum habere. Avibus verò Septentrionales montes incolentibus tributa est partim aquilæ, partim leonis figura, quia in illa corporis mole haberent & aquilæ pernicitatem, & robur leoninum. Hæ vastæ volucres, siqui montes, ubi nidulantur, adscendant, eos vehementer infestant, non auri amore, quod ibi, ut dixi nullum; sed amore pullorum, quibus ab homine metuunt; ut de gryphe Indico Ælianus * tradit. Quod si appellatio etiam Scythica sit; fuerit vocabulum à *grijpen*, quod est *capere, apprehendere.* Sed quid si dicamus, gryphum fabulam promanâsse ab Ægyptiis; ubi hac, vel formâ non multùm absimili, sic numen effingeretur: Græcos verò, figurâ eâ conspectâ, fictitiæ avi nomen fecisse γρυπὸς † ob rostrum aduncum? Nam γρυπὸς dicitur, qui nasum habet aquilinum. Præterea in animum induxisse, verè esse aves istiusmodi: & cùm nuspiam, ne in Ægypto quidem, comparerent; poetas iis esse locum commentos in Septentrione, ubi aureos colerent montes. Persas eampse ob caussam Indis tribuisse: quos Ctesias secutus, uti hunc Ælianus lib. IV de Anim. cap. XXVII. Facilis enim ratio mentiendi de gentibus longè adeò remotis.

† *pag. 875, edit. Froben. an. 1536.*
* *lib. 3 de vita Apollonii, cap. 14.*
† *lib. 4 de Animal. cap. 7.*
* *lib. 4 de Animal. cap. 27.*
† *gryphis.*

Præter

Digitized by Google

Præter phœnicem, & gryphes, de quibus hactenus dictum, etiam pegasum, tragopana, & sirenes, inter fabulosos alites Plinius reponit lib. x, cap. XLIX. *Pegasos*, inquit, *equino capite volucres, & gryphas auritâ aduncitate rostri, fabulosos reor; illos in Scythia, hos in Æthiopia. Equidem & tragopana, de qua plures affirmant, majorem aquila, cornua in temporibus curvata habentem, ferruginei coloris, tantum capite phœniceo. Nec Sirenes impetraverint fidem: licet affirmet Dino, Clitarchi celebrati auctoris pater, in India esse, mulcerique earum cantu, quos gravatos somno lacerent.* Dicam ordine de antea indictis. De pegaso sic Solinus cap. XXXIV, in descriptione Æthiopiæ: *Illius cæli ales est pegasus: sed hæc ales equinum nihil præter aures habet.* Etiam volucris hujus Eustathius meminit. Sed enim nusquam est avis pegasus: verùm per *pegasum* poetæ, ut Palæphatus interpretatur, intellexere navem velis remisque instructam. Nam quod in alite alæ, id hic vela; quod illic pedes, hic remi. Vnde Artemidorus lib. I, cap. LVIII, cùm equum esse navigio similem dixisset, subjungit: Ἵππους γὰρ ὁ ποιητὴς τὰς ναῦς εἶπε· καὶ ἡμεῖς τὸν Ποσειδῶνα Ἵππιον καλοῦμεν· καὶ ὃν ἔχει λόγον ἐπὶ γῆς ἵππος, τὸν αὐτὸν ἐν θαλάσσῃ ναῦς. *Poeta enim naves dixit equos: & nos Neptunum Hippium sive Equestrem vocamus: & sanè, quàm rationem in terra habet equus, eam in mari habeat navis.* Nec etymon adversatur. Nam est πήγασος à πήγω, sive πηγνύω, hoc est, *compingo*; quia navis è multis componatur lignis. Et favet quoque, quòd Pegasus fingatur Neptuni proles: nempe quia eo maria sulcamus. Etiam Valerius Probus in I Georgic. ubi poeta ait, terram Neptuni tridente percussam primum fudisse equum, annotat, equum istum vocatum esse *Scyphium*: quod magnam habet convenientiam cum navigii appellatione apud Germanos: ut quibus hodieque illud *schiff* nuncupetur. Nec absurdè tamen per pegasum etiam intelligamus nubes; quæ in altum subvolant, & per mediam aëris regionem, avis instar, deferuntur. Vti neque incommodè Neptuni proles censentur, cum vapores attollantur è mari. Etiam *Pegasi* nomen iis convenit; ut sit ἀπὸ τῆς πηγῆς, hoc est, *fonte*. Sunt enim nubes fons & scaturigo aquæ pluvialis.

Insuper, ut vidimus, Plinio pro commenticiâ alite censetur tragopan: apud quem tamen editum *tragoponadem*, pro *tragopanem*. Vti & apud Pomponium Melam *, *tragopomones*, pro *tragopanes*; & apud Solinum †, *tragopa*, pro *tragopan*. Perperam Pintianus apud Melam *tragopogones* reposuit, quasi ab hircina id barba nomen foret. Omnino enim ut αἰγόπαν, sic dixere τραγόπαν. Nomen id notat *hircinum Pana*. Ab hirco nomen datum, ob cornua in temporibus curvata: à Pane autem, ob caput puniceum: ut Salmasio * jam monitum. Vtrumque horum ei à Plinio tribui, paruit è verbis superiùs adlatis. Pani autem caput esse puniceum, indicat illud Maronis in Sileno:

— Quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis, minioque rubentem.

Vbi Servius: *Facie rubrâ pingitur Pan propter ætheris similitudinem.* Pleniusque hæc lucem accipient ex iis, quæ de Pane dicam inferiùs, cùm de numine agam totam repræsentante Mundi compagem.

* lib. 3. cap. 10.
† cap...
* Plinianarum Exercit. pag. 399.

Sirenes præterea in fictitiis Plinio avibus habentur. Id miretur quispiam, qui cogitet, vulgo à pictoribus, quia maris monstra credantur, effingi superiori corporis parte virgineâ, inferiori autem piscium. Sed tale quid apud veterum legas neminem. His enim supernè formosæ erant virgines, infernè aves. Vnde Ovidius lib. V Metam. fab. VII:

— Vobis Acheloides unde
Pluma, pedesque avium, cùm virginis ora geratis?

Atque hanc etiam sententiam legas apud Ælianum lib. XVII de Animal. cap. XXIII: item Servium in VI Æn. & Suidam. Etsi autem variè eas interpretentur antiqui: maximè tamen verisimile est, fuisse psaltrias corpore quæstum facientes; quæ transeuntes allicere, allectos detinere, detentos & animo corrumpere, & pecuniis ac honesto nomine exuere, solerent.

Avium fabulosarum à Plinio memoratis adde etiam Harpyias: quas sic describit Maro III Æn.

Virginei volucrum vultus, fœdissima ventris
Proluvies, uncæque manus, & pallida semper
Ora fame.

Pleniusque de iis Apollodorus lib. I de Diis, Diodorus Siculus lib. V bibliothecæ, Valerius Flaccus lib. IV Argonaut. Tzetzes lib. I, Chiliad. VII. Nulli vero avium generi magis conveniant, quæ de Harpyiis referuntur, quàm vespertilionibus Darienes in America: qui non modò gallos gallinasque, sed & canes felesque, morsu interimunt; homines etiam infestant, sanguinemque exsugendo in maximum vitæ periculum conjiciunt; quando & nonnulli hinc tabe emortui. Testis Petrus Martyr lib. VI Ocean. decad. III. Sed hoc genus avium veteribus ignotum fuit: qui φυσικῶς ‡ per harpyias intellexere ventos: unde & natæ dicuntur ex Electra, Oceani filia. Ita interpretantur cùm Apollonii, & Hesiodi scholiastæ; tum etiam Eustathius. Ac bellè satis ei sententiæ nomina conveniunt, quæ tribuerunt. Nam duæ * statuuntur, Aëllo, & Ocypete. Atqui Ἀελλὼ est ab ἄελλα, quod est *procella, turbo*, ἀνέμων συστροφὴ †, ut interpretatur Suidas. Ὠκυπέτη ab ὠκὺς, *celer*, & πέτεσθαι, *volare*. Quid autem celeriùs volat vento? Vnde de Aquilone I Georg.

Ille volat, simul arva fugâ, simul æquora verrens.

Et I Metam. de Daphne:

— Fugit ocior aurâ
Illa levi. —

Additur nonnullis tertia Κελαινὼ, quod à κελαινὸν, hoc est, *nigrum*. Procellis enim, ventisque, nigrescit cælum. Hinc Horat. lib. I, od. V:

— Aspera

‡ secundum scientiam naturalem.
* Hesiodo in Theogon. & Apollodoro lib. I.
† ventorum convolutio.

Nigris

Digitized by Google

Nigris æquora ventis.

Et od. x:

Niger rudenteis Eurus inverso mari,
Fractosque remos differat.

Et Valerius Flaccus in secundo Argonaut.

Insequitur niger & magnis cum fratribus Eurus.

Itaque & nigram hiemi pecudem immolabant: secundùm illud III Æn.

Nigram hiemi pecudem. —

Nigricat enim cælum hybernum ob nubes, imbres, & ventos: ac ut à pluvia Latinis dicitur *hyems*, nempe ab ὕω, *pluo*: sic Germanis, & Belgis, *Winter*, à *wint*, hoc est, ventus.

Præterea quid rapacius ventis? ut valde etiam idoneum sit Harpyiarum nomen. Est enim id ab ἁρπῶμαι*, unde & ἁρπεδὸς †, & ἁρπάζω ‡, ac Latinorum *rapio*. Appollonii quoque est in secundo Ἀργον.

* *falce utor. rapio.* † *milvus*, Cretensibus, teste Hesychio. ‡ *rapio.*

Ἁρπύιας μεγάλοιο Διὸς κύνας. —
Harpyias magni Iovis canes.

Nempe *Iupiter* est aër; ventus vero est motus, tum exhalationis per aëra, tum aëris ejus, quem exhalatio secum rapit. Exhalationes istæ sunt ex terris, & aquis. Vnde Acusilaus Harpyias Neptuni ac Terræ filias statuit. Hesiodus in Theogonia ait esse sorores Iridis. Nempe quia & venti, & iris, in aëre gignantur. Atque hactenus exposuimus, quid φυσικῶς * per Harpyias intelligatur. Ἱστορικῶς † autem capiendæ pellices Phinei regis, quas aulâ expulere Calais, & Zetes, Boreæ, hoc est Septentrionalis reguli, ex Orythia apud Ilissum rapta, filii; quorum sororem Cleopatram Phineus duxerat uxorem. *Cleopatram* verò appello cum Apollonio lib. II Argonauticôn, Apollodoro lib. III de Diis, & Valerio Flacco lib. IV Argonaut. Sed *Cleobulam* vocant Servius ad III Æn. & Tzetzes ad Lycophr. Cassandr. ‡ De Orithyæ à Borea raptu aliquid etiam diximus libri hujus cap. I.

* *in naturali scientia.* † *secundùm historiam.* ‡ pag. 68, edit. Oporin.

Æquè fabulosæ sunt aves Stymphalides: de quibus Lucretius lib. V:

— *Vncisque timendæ*
Vnguibus Arcadiæ volucres Stymphala colentes.

Ab Hercule ex Arcadia pulsas fabulantur. Placet verò in hoc Mnaseæ sententia, quòd non aves, sed homines fuisse, arbitretur. Censeo autem, prædones fuisse; qui avibus comparati, quia aliunde, avium instar, advolarunt: at uncis fuisse unguibus finguntur ob rapinas, quas exercerent. Hi validi adeò erant, ut ad eos exstinguendos, vel fugandos, Herculeâ fuerit virtute opus. Planè verò errare existimandi, qui, uti in Mythologia sua Natalis Comes *, Stymphalidas, & Harpyias, pro iisdem habent. Clarè enim distinguit Petronius:

* lib. 7, cap. 6.

Tales Herculeâ Stymphalidas arte coactas
Ad cælum fugisse reor, pennâque fluentes
Harpyias, cùm Phineo maduere veneno
Fallaces epulæ.

Plura de hisce avibus, ut poetas præteream, Pausanias in Arcadicis, & Apollonii scholiastes in II Argonaut. †

† vers. 1050.

CAPVT C.

De avium cultu. Ac primùm, quomodo intelligi debeat, quod ait Clemens Alexandrinus, divinum à Thessalis honorem esse tributum ciconiis. An Ægyptii ciconiam pro numine coluerint; quod plerique Lucianum ajunt scripsisse. Item num corvus ab iis in Deorum numerum fuerit relatus; quod ex B. Ambrosio colligi ajunt. Sacra Coracina *quæ. Accipiter cultus a Tentyritis, ac Philæis: & quæ honoris tanti sit caussa. In dubium vocatur, quod Straboni scriptum, accipitrem pro numine ab universis habitum Ægyptiis. Quantum Coptitarum odium fuerit erga accipitres. Vt ibis ab eadem natione honore sit affecta divino, & quid eam ad hoc impulerit. Cur aquilam coluerint Thebæi. Cur credita sit regnum portendere. Locus Plutarchi expensus. Ægyptii suem aversati, ac vix etiam in sacrificiis eâ usi. Isidis statua pennis vulturis ornabatur. Gryphis forma cujusmodi, & quid ea significasse Ægyptii videantur. Gryphes sacrati Soli: cujus & currum protrahunt, secundùm Indos pictores; quorum opinionem etiam secutus sit Claudianus. Si candidè exponenda sit Ægyptiorum opinio, fatendum esse, aves non habitas ab iis pro Diis; sed solum pro vivis Deorum imaginibus.*

NVnc quòd in quadrupedibus postremò feci; idem in avibus ultimo agam loco, ut id quoque animal doceam esse habitum pro numine. Ac tam fæda superstitio etiam reperta apud Indos Mexicanos. Nam, mirum dictu, vespertilionem pro numine adorarunt: ut proditum est Paulo Grysaldo lib. III Historiæ Indicæ. Sed veteribus insistamus. Quale est, quòd ciconias à Thessalis esse cultas, Clemens Alexandrinus tradit in Protreptico. Sed difficulter hoc in animum induxerim de Græcorum ullis. Ac planè video erroris fontem. Clemens enim, sive is, quem secutus hic fuit, ex eo id collegit, quòd Thessali ex lege illos capitis supplicio afficerent, qui ciconiam necassent. Plinii * de eo verba adduximus antea †: ex quibus satis dilucet, hunc honorem iis habitum esse, quia regionem à serpentibus (his enim pascuntur) expurgarent. Potiùs igitur de Ægyptiis videamus; quos muta animantia pro Diis habuisse, communis est opinio. Ac de hac ipsa quidem alite, ciconiâ inquam, testem adducunt Lucianum in Deorum concilio: ubi primùm loquitur de cultu canis, qui Maroni est *latrator Anubis*. Hunc sic alloquitur, πῶς ἀξιοῖς θεὸς εἶναι ὑλακτῶν; *quomodo Deus esse contendis latrando?* Inde meminit tauri Memphitici, qui Apis dicebatur. Hic, inquit, προσκυνεῖται, καὶ χρᾷ, καὶ προφήτας ἔχει· *adoratur, & oraculis respondet, & prophetas habet*. Post ista subjungit: Αἰσχύνομαι δὲ ἴβιδας, καὶ πιθήκους εἰπεῖν, καὶ τράγους, καὶ ἄλλα πολλῷ γελοιότερα, οὐκ οἶδ' ὅπως ἐξ Αἰγύπτου παραβυσθέντα ἐς τὸν οὐρανόν. Ea sic reddidit Vincentius Opsopœus: *Pudet me ciconias percensere, & simias, & hircos, atque his longè absurdiora;*

* lib. 10, cap. 23. † cap. 93 hujus libri.

quæ

quæ nescio quomodo ex Ægypto usque in cælum adscenderunt. Ac unicus quidem is locus est, unde ciconias ab Ægyptiis cultas collegerunt. Nempe Obsopœi eos interpretatio decepit; qui, quia ibis, & ciconia, in eo conveniunt, quòd serpentibus pascantur, propterea ibin esse ciconiam putavit: quam opinionem, ut manifestè falsam, nihil attinet refellere.

Alii corvum ajunt pro numine habuisse. De hoc testis laudatur B. Ambrosius, sive alius ejusdem temporis scriptor. Nam Damasi Papæ temporibus scribere se ait *. Is in epist. ad Rom. cap. I, ubi & volucres reponit inter illa, quibus fuerit sacrificatum; hoc inde firmat, *quia Coracina sacra habent pagani.* Ac continuò subdit: *Harum omnium rerum, quas memoravi, simulacra coluerunt Ægyptii, & alia, quæ nunc dicere non est necesse.* Credo, hæc sacra fuere prope Coptum, urbem tanti nominis, ut inde Ægypto sit appellatio; quemadmodum alibi ostensum. Circa eam quidem civitatem bini duntaxat corvi conspiciebantur: nec enim militibus Romanis, qui smaragdi metalla montanis ibi in locis custodiebant, visi sunt plures. Atque ibidem Apollinis erat simulachrum, cui corvi esse sacri perhibentur. Testis horum Ælianus lib. VII de Animal. cap. XVIII. Verùm non video, quomodo hinc consequatur, corvos illos potiùs fuisse Deos, quàm symbolum numinis. Potuere enim sacra etiam κοράκινα, sive *corvina*, à symbolo nuncupari. Nihilo magis id evincit locus B. Hieronymi epist. ad Lætam: quem adducit Io. Lud. de-la-Cerda in Adversariis Sacris cap. CXLIII, §. V. Adde quod ibi non de Ægyptiis, sed Persicis, puta Mithræ sacris, sermo est.

* in I ad Tim. cap. 3.

Sed ut tam in corvo, quàm ciconia, fuerint decepti: fatendum tamen, à gravissimis scriptoribus varias adduci volucres, quas ut Deos coluisse Ægyptii dicantur. Tales sunt ibis, & accipiter. Vtrumque hunc alitem ab universis esse cultum Ægyptiis, auctor est Strabo in XVII: addit autem, aquilam seorsum venerationi fuisse Thebanis. Verba ejus adduxi †, cùm de quadrupedum cultu ageremus. Nunc, uti tum recepi, de tribus istis avium generibus pleniùs dicam. Ac de accipitre primùm. Æliani est lib. X Hist. Animal. cap. XXIV, Σέβουσι δὲ οἱ Τεντυρῖται ἱέρακας· *Accipitres colunt Tentyritæ.* Sunt hi in Ægypto. Refert etiam Strabo lib. XVII, Philarum incolas (hæ in confinio Ægyptiorum, & Æthiopum sitæ sunt) avem in templo esse cultam, quam accipitrem dicerent. Quare tum Tentyritas, tum Philæos, capimus, cùm Cicero in III de Nat. Deor. accipitres ait barbaris esse pro Diis. Diodorus verò Siculus lib. I, & ex eo Eusebius lib. II de Præparat. Euangel. cultus ejus caussam adducunt, quia Ægyptum purget à cerastis, scorpiis, & aliis animalibus. Vnde & apud Hermopolim simulachrum fuit Typhonis equi fluvialis, cui accipiter insisteret cum serpente depugnans. Auctor est Plutarchus lib. de Iside & Osir. Cæterùm quod Strabo ait, accipitrem ab tota coli Ægypto, id quoque, ut puto, non injuriâ aliquis in dubium vocet. Nam Ælianus, loco antè memorato, cum dixisset, accipitres à Tentyritis coli; subdit deinde, ut Coptitæ contrà crocodilos venerentur; accipitres autem, velut hostes crocodilorum, sæpe agant in crucem. Rationem utriusque cultus hanc adfert, Εἰκάζουσι δὲ τὸν μὲν κροκόδειλον ἐκεῖνοι ὕδατι, ἔνθεν τοι καὶ σέβουσιν· οἱ δὲ τὸν ἱέρακα πυρί· ταύτῃ τοι καὶ προσκυνοῦσι· *Ac illi quidem crocodilum assimilant aquæ: & propterea etiam venerantur. Hi verò accipitrem comparant igni: & iccirco adorant.* De accipitre hactenus.

† libri hujus cap. 74.

De ibidis cultu non modò est apud Lucianum in Deorum concilio, cujus verba superiùs adducebamus: sed etiam apud Ciceronem lib. I de Nat. Deor. & Tusc. V. item Iuven. sat. XV. Plinii quoque est lib. X, cap. XXVIII: *Invocant & Ægyptii ibes suas contra serpentium adventum.* Eandem sacri honoris caussam adfert Herodotus in Euterpe: ubi & ibides describit, atque ait, capital esse Ægyptiis, siquis illam, vel accipitrem, seu sciens, seu ignarus, occiderit.

De aquilæ cultu apud Ægyptios sic Diodorus Siculus lib. I: Τὸν δ' ἀετὸν Θηβαῖοι τιμῶσι, διὰ τὸ βασιλικὸν εἶναι δοκεῖν τοῦτο τὸ ζῶον, καὶ τοῦ Διὸς ἄξιον· *Aquilam venerantur Thebæi, quòd animal hoc regium, & majestate Iovis dignum, videatur.* Nempe eandem ob caussam, ob quam & Græcis, ac Romanis, regnum, & alia grandia, portendere credebatur. Seneca lib. II Natural. Quæst. cap. XXXII: *Cur aquilæ hic honor datus est, ut magnarum rerum faceret auspicia?*

Præter aves hactenus memoratas, Ægyptii etiam divino honore prosecuti dicuntur gryphas: quod colligi videtur ex hisce Plutarchi verbis lib. IV Symposiacôn quæst. V: Εἰ δὲ δύσμορφον ἡ ὗς, καὶ θολερὸν, ἀλλ' οὐ κανθάρου, καὶ γρυ..., καὶ κροκοδείλου, καὶ αἰλούρου, τὴν ὄψιν ἀτοπώτερον, ἢ τὴν φύσιν ἀμουσότερον· οἷς ὡς ἁγιωτάτοις ἱερεῖς Αἰγυπτίων ἄλλοι προσφέρονται· *Quid tum, si porcus sit deformis, ac fœdus? scarabæo, gry..., crocodilo, fele turpior adspectu non est, ut naturâ ineptior: quorum alia ab aliis Ægyptiorum sacerdotibus sanctè coluntur.* Pro γρυ.. (ut est in Aldina, Basileensi, & Stephanica) γρύλλου, vel γρύλλων fuit in MSo Turnebi, & Vulcobii. Sic *porcum* dixere, ut ex Hesychio constat. Sed H. Stephano non videtur Plutarchus eâ fuisse voce usurus: cui lubens adsentio. Atque aliter etiam opinio hæc refelli videtur. Nam, ut apparet Plutarchum legenti, controversia erat, an sus culta esset ab Iudæis. Id absurdum negat Callistratus, quia & alia animalia colantur ab Ægyptiis: in his aliis non fuerint γρύλλοι, cùm illi ipsi sint in genere suillo. Præterea de Ægyptiis est sermo. At ab iis sues culti non sunt: quin potiùs eos exsecrabantur, Solique & Lunæ inimicissimos putabant: nec ulli deorum sacrificabant, nisi Lunæ; idque semel duntaxat quotannis. Testis Ælianus lib. X de Anim. cap. XVI. Quid si igitur γυπὸς legamus,

mus, hoc est, *vulturis?* Nam in aquilis est & γυπαίετος, sive *aqua vulturina*. At ut accipitrem, sic aquilam, ab Ægyptiis fuisse cultam, jam antea ostendimus. Scrupulum interea injicit, quod de alite, cui proprium γυπὸς, sive *vulturis* nomen fuit, tale nihil legimus. Quare licet Ægyptii Isidis statuam pennis ornarent vulturinis, ut idem Ælianus ait lib. x, cap. XXII: non tamen pro numine, vel ejus symbolo, γύπα * habuisse arbitrer. Præterea adversatur, quòd in codd. MSSis non γυ... sed γρυ sit exaratum. Quare, quod Xylandro, & Stephano, placuit, vera lectio sit, γρυπὸς, *gryphis*. Verisimile enim est, gryphis fabulam promanâsse ab Ægyptiis; his verò fuisse symbolum Dei. Nam inter quadrupedes nihil leone; inter aves, nihil aquilâ convenientius est, ad naturam numinis repræsentandam. At gryphes, ut superiori capite dictum, conflatæ erant ex leone, & aquila: ut iis utriusque animalis natura exprimatur. Hanc etiam sententiam confirmat, quòd aliis item gentibus; quæ suam ab Ægyptiis superstitionem accepisse existimantur; gryps sacer fuerit Apollini sive Soli, Deorum summo. Vnde in Gallieni Cæsaris numo Gryphum videas, cum hujusmodi inscriptione: APOLLINI CONS. AVG. hoc est, *Apollini conservatori Augusto*. Habes inscriptionem eam quoque in numismatis Adolphi Occonis †. Sed, quod gryphum cum Vlysse Aldrovando diximus, contentus est vocare monstrum alatum. Monstri ejus figuram expressit in numismatis suis Iacobus Biæus *. Imò Apollinis sive Solis currui eos junxere. Vnde Claudianus ‡:

* vulturem.

† pag. 325.

* fol. 60.

‡ panegyri in sextum Honorii Augusti consulatum.

At si Phœbus adest, & frenis grypha jugalem
Riphæo tripodas repetens detorsit ab axe.

Est verò poeta in hoc secutus opinionem Indorum: ut indicat Philostratus lib. III de vita Apollonii, cap. XIV, de hac ave loquens: Τὰ γὰρ θηρία ταῦτα εἶναί τε ἐν Ἰνδοῖς, καὶ ἱερὰ νομίζεσθαι τοῦ ἡλίου· τέθριππά τε αὐτῶν ὑποζευγνύναι τοῖς ἀγάλμασι τοὺς τὸν ἥλιον ἐν Ἰνδοῖς γράφοντας· *Has enim aves ajunt esse in India, ac Soli esse sacras: ac quadrigis eas jungunt, qui Solem apud Indos pingunt.*

Non dubium itaque, quin ita fuerit persuasum Romanis, & Græcis, aves pro Diis haberi ab Ægyptiis. Et, credo, è vulgo Ægyptio non defuere, qui tam stultè saperent. Sed enim non sacerdotes modò, verùm etiam alii, qui paullum viderent supra vile vulgus, non habuere aves eas alio loco, quam pro Deorum symbolis. Nempe sicut Romanis, & Græcis, colebantur Mercurii, vel Iovis statuæ: sic Ægyptii honorarunt sacras istas alites. Statuas verò constat non pro cælitibus habitas; sed eorum signis. Quod enim *Iovem*, vel *Mercurium*, vocarent, id factum eo sermonis genere, quod μετωνυμίαν dicimus. Similiter igitur se prostravere Ægyptii coram alitibus, tanquam Deorum symbolis. Hoc solùm interfuit, quòd signa Romana, Græcaque, essent manu facta. Ægyptia autem erant signa naturalia, ac vivæ quædam Deorum imagines: quemadmodum Clemens Romanus ait lib. v Recognitionum *, ac pleniùs exponam, ubi ad Theologiam symbolicam fuerit deventum. Aves coluere quia divinitatis argumentum videatur, quod ex iis augures futura cognoscant.

* fol. 63 b. edit. Paris. Sum. an. 1568.

FINIS LIBRI TERTII.

Digitized by Google

INDEX LIBRI PRIMI
DE IDOLOLATRIÆ
ORIGINE, AC PROGRESSV;
QVI EST
De cultu creaturæ spiritualis.

Prior numerus, qui est Romanus, libri caput; alter, paginam designat.

Abracadabra vox magica. VIII. 33.
Abraham, & Isaac, in Orphaicis, sive Onomacriticis. confunduntur. XVIII. 74.
Abrahamus Patriarcha cultus ab Cæsare Alexandro Severo. XLI. 111.
Ἀβραξὰς Basilidis. VIII. 33.
Abrech, quod Iosepho acclamatum, quam diversè exponatur à veteribus. XXIX 113.
Acca Larentia quæ, & cur ei cælestes honores decreti. XII. 48.
Acherontia sacra à Tagete reperta. XL. 147.
Achilles Sarmatis Deus. XXIV. 93. Achillis templum in Leuce. XIII. 57.
Adad, sive Adod, Phœnicibus, & Assyriis, cultus. XXII. 87, 88.
Adamus, secundùm fabulas Iudæorum, annis CXXX ab Eva separatus, ex Naama, Oheteth, Lilith, & Mahalath, dæmonas genuit. XVII. 67. Adam sub variis nominibus à Græcis cultus. XXXVIII. 142.
Adana, Ciliciæ urbs, ab Adano dicta; qui idem videtur ac Adamus XXXVIII. 143. Cur Iapetus credatur Adamus. 142.
Ἅδης unde dicatur Græcis. XXXV. 135. XXXVIII. 141.
Adoratio civilis differt à religiosa, sive divina. IV. 14.
Æaci; ab Atheniensibus culti, fanum. XIII. 55. item Æginensibus. 57.
Ægei fanum. XIII. 55.
Ægeus, licet filius foret Pandionis, tamen & Neptuni dictus, idque quia in mari sit submersus. XV. 63 & 64.
Ægypti, & Danai fratrum, ac de utriusque quinquaginta liberis, historia. XIV. 60. Ægyptii bis adversus Persas rebellarunt. XXXI. 121. Ægyptii regni, quæ à Manethone, aliisque Ægyptiis memoratur, antiquitas, quomodo conciliari possit cum Mose, & Scripturis. XXVIII. 106. & seqq. Ægyptiorum dii, Menis. XXVII. 101 Osiris. 102. Mercurius. 104. Hercules. 105. Anubis. 105. Pan. 105. Apis, & Epaphus. XXIX. 110. Ægyptiorum dynastiæ multæ non successivæ fuerunt, ut Manetho putavit; sed collaterales, hoc est, eodem tempore diversis locis. XXVIII. 110. Ægyptiorum opinio de principio duplici. V. 17. & seqq. Eorundem opinio, quibus præcipui deorum Sol, Luna, & Vulcanus. XXXVII. 138, 139. Ægyptiorum regum successio à Cambyse, primo è Persis rege Ægyptio, usque ad Darium Codomannum, regem ex ea gente ultimum. XXXI. 120. Ægyptus, nunc terra Cham, (ut Græcis χημία) nunc terra Mitsraim dicta. XXVII. 101.
Æneas ab Æneatis honore cultus divino. 56.
Æquivoca, quæ Scholasticis *analoga*, quàm variè Aristoteli, vocentur. III. 11.
Æsculapius Epidauri primum cultus. Horum exemplum secuta mox reliqua Græcia. XIII. 53. Item Romani. Ejus ætas. 54. Ambraciæ cultus in oppido. *ibid.* Cur extra urbem alioqui coli soleat. 53. Æsculapius Romanis qua occasione templum, & ubi, acceperit. XII. 46. Æsculapii templum Carthaginensibus, & unde eum habuerint cultum. XXXII. 125.
Æternitas quid Severino Boethio. II. 6.
Æthiopes alii orientales, alii occidentales. XXX. 116. Æthiopum Dii. XXXII 123.
Ἀερία, partis Ægypti nomen, à flumine Ἀερὸς sic dicta. XXVII. 106.
Afrorum Dii. XXXII. 122. & seqq.
Agamemno Laconibus cultus. XIII. 53.
Agdistis, sive Agdestis, nunc lapis, nunc juvenis ex eo natus, nunc ipsa Cybele. XX. 79.
Agesilaus de Plutone. XVIII. 73.
Aglibolus, & Malachbolus, Arabum, vel saltem Palmyrenorum dii, & unde nomen acceperint, conjectura nostra. XXVI. 100.
Agrauli, Cecropis filiæ, templum. XIII. 54. Cypriis humanâ colebatur victimâ. XXI. 83.
Ἀγρότης, ἢ Ἀγρότης, Phœnicum Deus, quis. XXII. 85.
Αἰάντεια, festum Ajacis Telamonii. XIII. 57. Ajax Salaminiis cultus. *ibid.*
Αἰώρα, festum in honorem Erigonæ institutum. XIII. 54, 55.
Alabandi cultus. XXI. 83.
Ἀλαλκομένης. XVII. 68.
Albani tantùm abest, ut coluerint defunctos, ut iis nec fas illos fuerit nominare. XXXIII. 128.
Alcathoi veneratio à morte. XIII. 55.
Alcmenæ fanum XIII. 55.
Alexander M. cultus Ionibus. XXI. 82. Macedonibus. 56.
Alexandri Magni, & Cæsaris Augusti, aræ ad Borysthenem. XXXIX. 144.
Alexandro Aphrodisiensi nemo Græcorum, Latinorum, Arabum, meliùs Aristotelis mentem perspexit. I. 4.
Alpes unde dictæ. XXXV. 136.
Amathus urbs Phœniciæ, & Cypri. XXII. 86.
Ambrosii non esse commentarium in epistolas Paulinas: neque Gelasii Cæsariensis esse: verùm Hilarii, diaconi Romani. IX. 36.
Amen diversum quid signat Latinis, Græcis, Syris. VIII. 33.
Amilcar Pœnus, qua occasione diis adscriptus à suis. XXXII. 124.
Ammon Arabibus quidem consulebatur; non tamen fanum ei statuerunt. XXVI. 96. Ammonis oraculum esse Chami, filii Noe; quod, exoriente salutari Euangelio Iesu, minus minusque consuli solitum. XXXII. 122. Ammon unde dictus. XXVII. 101. Cur cornutus fingatur. 103. Etiam Indis cultus. XXV. 122.
Amphiarai fanum Athenis, & Oropi. XIII. 55. ac Thebis. 56.
Amphilochus in quibus Græciæ civitatibus cultus. XIII. 54. 55. Amphilochi, & Mopsi cultus apud Cilices. XXI. 83. Ætas eorum. 84.
Amphion quando vixerit. XVI. 67.
Anaces etiam alii præter Tyndaridas. de etymo horum falsi Eustathius, & Plutarchus, sic enim videri vocatos ab illis Anakim, de quibus Mosis, & Iosuæ libri. XIII. 52.
Ἀνάκειον templum Dioscurorum. XIII. 55.
Anaxagoræ Deus incorporeus. II. 6. Anaxagoras, & Socrates, cur ἀσεβείας damnati. I. 3.
Anaxilai ludicra. VI. 23.
Androcrates Platæensibus cultus. XIII. 56.
Androgeonis Athenis cædes. XV. 61. Ejusdem cultus. XIII. 55.
Andromeda an eadem ac Κητώ XXIII. 89. Ejus fabula poeticè & historicè enarrata. XXX. 115.
Angeli originis pariter ac temporis principium habuerunt, contra quàm visum Aristoteli. VII. 25. Sed, quando producti, parum convenit inter veteres Theologos. 25. Angelos suo modo corporeos esse, non modo philosophi, sed & multi sanctorum patrum crediderunt. VI. 24. Angelicæ naturæ præstantia in quibus consistat. VII. 25. & seqq. Angelici intellectus perspicacia ad præterita, præsentia, futura, se extendit; non tamen omnia. VII. 26. Potentia iisdem magna tribuitur in rebus exsequendis: quo & velocitas pertinet; unde alæ eis tributæ. 26, 27. Angeli cur non aliis, quàm homines, instrumentis utentes, tamen multis partibus majora, quàm homines, possint. VII. 26. Angelorum officium consistit in triplici ministerio; ac de eo gentilium & Christianorum sententiæ conferuntur. VII. 27. & seqq. Angeli custodes ut singulis hominibus ita & integris populis appositi. VII. 28. Angelorum religiosus cultus è Scripturis, & patribus antiquis, refellitur. IX. 34, 35. Is obtinuit in Phrygia, cujus civitas Colossi. *ibid.* simulque ostenditur, quod cultus genus Angelis conveniat. 35. & seqq. Angelolatrarum defensioni quod colant eos velut sequestros & suffragatores ad Deum, occurritur verbis scriptoris antiqui. IX. 36. Ἀγγελολατρείας causæ. VII. 25. & seqq. Angelicorum hæresis unde nomen acceperit. IX. 37.

Angi-

Digitized by Google

Angicia, *vide* Anguicia.
Anguicia Dea eadem ac Medea. xi. 147. unde hoc nomen. *ibid.*
Anima humana spiritualis est naturæ, & αὐτοκίνητος. x. 41, & seqq. non componitur ex elementis. 40. Animæ immortalitatem ex Philosophis gentium negant Epicurus, & Dicæarchus; asserunt Thales, Pherecydes, Plato, x. 38, & seqq. Aristotelis de eo sententia, item Stoicorum. 39. 40. ac argumenta aliquot pro animæ immortalitate 40, & seqq. Animæ immortalitas consensu gentium credita fundamentum erat erronei cultus, qui iis à gentibus præstitus fuit. x. 38. Animæ heroum ubi loci vulgo, præcipueque à Philosophis, olim sint constitutæ. xii. 152. Animæ defunctorum à gentilibus cultæ. xiii. 52. *& seq.* xii. 149. Animarum sive hominum defunctorum cultus quibusdam gentibus receptus, quibusdam non. xi. 42, 43. partim introductus authoritate privata, partim publica. 43. Animarum sive defunctorum cultus refellitur, cùm qui iis exhibetur tanquam diis. xii. 149. 150. tum qui illis tanquam mediis inter deos & homines præstatur. 150, 151. item inter mediatorem Christum & homines. xiii. 153. Invocationi adversari, quod nec natura, nec gratiosa Dei revelatione sciant omnia. 152, *& seqq.*
Animales Dii qui dicantur. xi. 44.
Anius, sive potius Alius, Eleusibus pro Deo habitus xiii. 53.
Annæ Bovillanæ honores. xii. 50. Annæ Perennæ quale numen, & origo rituum in ejus sacris. xii. 49.
Anni dynastiarum, quas Manetho tradit, non sunt expliciti seu Chronologici; sed impliciti, & cum aliis concurrentes. xxviii. 109. Scaligeri opera in digerendis istis annis defenditur. 109. Annus Ægyptiacus triplex; Lunaris, Canicularis, Solaris. Lunaris menstruus, vel quatuor mensium xxviii. 106. Canicularis vulgaris, vel est dierum solum ccclx, vel præterea dierum quinque intercalarium, quarum quæque numini sit dicata. 107. A vulgari diversus triplex; magnus, major, maximus. *ibid.* Magnus fuit quatuor Iulianorum, de quo Scaliger defensus contra Petavium. 107. Hoc exacto, creditum eandem rerum faciem redire; quod Græcos primus docuit Eudoxus. *ibid.* Major annus tot annorum, quot Iulianus dierum. *ibid.* Maximus annorum fuit cIↄcccclxi. *ibid.*
Antigoni Sochæi dictum, unde origo præbita Sadducæorum sectæ. x. 38.
Antinous, deliciæ Hadriani, inter numina relatus. xii. 52. Fuit in Diis Ægyptiis. xxxi. 122. Cultus à Mantineensibus. xiii. 53.
Antipatri Tharsensis de reginâ Gatide, quæ nulla fuit, sententia refellitur. xxiii. 88.
Antisthenis opinio de Deo. ii. 6.
Anubidis ætas, & cur canino fingatur capite. xxvii. 105.
Ἀφαία, sive *Aphæa*, Diana. xvii. 70.
Apis geminus; unus Argivus, alter Ægyptius. xiv. 59. Ægyptius bis à regibus Persicis malè habitus. xxxi. 120. Apis non est idem ac Epaphus; contrà quàm Herodotus, & Græcorum alii, putarunt. xxix. 108. Lunæ sacer Memphi. 112. unde nomen acceperit. *ibid.* Apis symbolum Patriarchæ Iosephi. xxix. 101, *& seqq.* qui etiam à Mose *bos* vocatus. *ibid.* Apim Argivum, & Ægyptium, Græci, & ab iis decepti Theologi nostri, confundunt. 113.
Ἀποθέωσις Cæsarum, Augustarum, item aliorum apud Romanos. xii. 51.
Apollo antiquissimus Iubal Mosis. xvi. 67. Apollinis Ægyptii repertum laurus. xxvii. 104. Apollo Delphinius. xxxiii. 130. Apollo, Diana, Dis, à Gallis culti. xxxv. 135. Apollo Μουσηγέτης xxvii. 105. Apollo quis ille, quem Laomedon fraudavit mercede pacta. xv. 64.
Apollodorus bis emendatus. xiv. 60. iterum xxxv. 136.
Apparitionum Dei quatuor genera. x. 41, 42.
Ara ignoto Deo cur Athenis consecrata. ii. 6, 7. Ara Britannica Vlyssis nomine inscripta. xxxvi. 137. Aræ Philænis fratribus à Carthaginensibus statutæ. xxxii. 124.
Arabia unde dicta, ac Scaligeri de eo rejecta sententia. xxvi. 96. Arabum Dii, Cælus, sive Vranus, & Dionysus, sive Bacchus. *ibid.* & seqq.
Arcades, & Spartani, χρηστὺς dixere mortuos. xi. 44.
Arctia Dea ab Armeniis culta, Annii Viterbiensis figmentum. xxiv. 93.
Ἄρης unde dictus. xii. 87.
Ariadna utraque Naxiis culta. xiii. 57.
Arimanius principium mali habitus Zoroastri; Orimasdes, boni. v. 17.
Arimi, & Arimæi, sive Aramæi, iidem, qui Syri. xxvi. 99.
Arion fidicen Neptuni dictus filius, quia servatus in mari, in quod desilierat. xv. 64.
Aristæus Arcadibus pro Deo habitus. xiii. 53. Aristæus Chiis cultus. xiii. 57.
Aristoteles cultus Stagiræ, non tam ob doctrinam, quàm quòd persuasisset Alexandro M. ut instauraret urbem dirutam Philippo. xiii. 56. Aristoteli Deus incorporeus. ii. 6. Eidem non alios esse agnitos spiritus, quàm qui moverent orbes cælestes. vi. 20. Loca ejus varia, ex quibus colligi videtur, animam illi fuisse immortalem. x. 39. *De hoc plenius libro tertio.*
Arnobius correctus in nomine *Putas*, pro *Butas*, qui fuit scriptor Causalium. xii. 50.
Arsalus, Druus, seu Arutus, & Tosibis, seu Tasabis, à Solymensibus culti. xxi. 83.
Ἀρταῖος, & Ἀρταξέρξης, unde. xxii. 87.
Ἄρης Mars, & unde ea appellatio. *ibid.*
Arueris, alius est ab Anubide, contrà quàm Scaliger putabat. xxviii. 107.
Ascenazim, quorum pater Ascenes, filius Iapheth, non sunt Germani, sed potiùs minoris Asiæ gentes. xxxvii. 141.
Asciburgium in Germania non esse Vlyssis opus, quod jam Taciti ævo complures putarunt. xxxvii. 143.
Asii herois cultus. xxi. 83.
Asinum Marti Scythæ mactabant. xvi. 66.
Asnath, uxor Iosephi, non est filia ejus, qui ipsum emerat, sed principis cujusdam in On: qui & nomine ipso differt ab illo priori. xxix. 111.
Assyriorum nomine etiam Babylonii intelliguntur, cum imperium eorum omnium vetustissimum dicitur. xxiv. 93.
Astarte, dea Phœnicia, unde dicta. xxii. 88. Eadem est, quæ Europa, Agenoris filia, & cur tauro vecta dicatur. *ibid.*
Atargatis, sive Atergatis, pro quo & *Artaga*, & *Athara*, legitur, regina Syriæ, post mortem divinis honoribus culta. xxiii. 89. Eadem *Derceto* appellata. *ibid.* Cur in piscem conversa dicatur. 89, 90. & quod in honorem ejus Syri piscibus abstineant. *ibid.* forma Atergatis prodigiosa, & vocis ejus origo. 90. Etiam in Parthia culta. *ibid.* Atergatin, & deam Syriam, diversas videri. 91.
Athanasio tribui falsò librum quæstionum ad Antiochum. vii. 25.
Atheniensium jactatio refellitur gloriantium se frugibus usos ante Ægyptios. xvii. 70.
Ἀθεότης quadruplex. iii. 9. Atheorum cognomen à gentibus etiam tributum Christianis. 3.
Atlas Phœnix. xxii. 86.
Atossa gemina; una Belochi filia, quæ & Semiramis; altera Cyri. xxiii. 91.
Attis unà cum Cybele cultus. xx. 78. aliter *Papa* dictus. *ibid.* Sacrorum ejus origo. *ibid.* & 152. Attin unde nomen acceperit. 79. Attidos nuptiæ cum Midæ filia à Cybele disturbatæ. *ibid.* Ejusdem exsectio, dubium an ab ipso. *ibid.* Simulachrum Attidis, cui pectus illidebant Galli sacerdotes. 80, 81.
Atymnus Gortyniensibus cultus. xiii. 57.
Augilæ, Africæ populus, solos Manes Deos putant; si Melæ, & Plinio, standum, id scribentibus de Augilis, quod de Nasamonibus prodiderat Herodotus. xi. 42. Nihil impedire, quo minus de utraque gente id verum sit. xxxii. 122.
Augusti Cæsaris, & Alexandri M. aræ ad Borysthenem. xxxix. 144.
Aurea vetula, numen accolarum fluminis Obii. *ibid.*
Αὐτοκίνητος alio sensu à Platone animam dici, quam Aristoteles eam vocem interpretabatur. x. 39.
Autolycus à Paphlagonibus cultus. xxi. 82.

BAbylonis conditores varii à scriptoribus nominantur, & quomodo hi conciliari inter se possint. xxiv. 93.
Bacchi cultum Græci ab Ægyptiis accepere; indeque sacrorum similitudo inter Liberum Ægyptium, & Thebanum. xxvii. 102. Bacchus Arabicus Mosen designat. xxx. 115, 116, *& seqq.* Legifer vocatur, uti & Moses. 118. cornifer, ut & mos est Mosen cum cornibus effingere, & unde mos ille. *ibid.* Fortasse & inde esse, quòd vinum, quod Liberi inventum habebatur, è cornibus bibere solebant. xxvii. 104, & 118. In Bacchi Orgiis percussio petræ repræsentata, qua Moses aquam eduxit; item erecti serpentis memoria renovata. xxx. 118. Bacchus Indis cultus, sed à Thebano diversus: videri autem hunc Noë. xxv. 94. & antea. xix. 75. Cui etiam *bimatris* nomen accommodatum. xxv. 94. Perperam tamen ex *Noachi* vocabulo nomen Bacchi deducitur. xix. 75. Cur Indicus dictus: ubi commentum Græcorum de Indis à Libero, & muliebri ejus exercitu devictis, refellitur. *ibid.* & 95. Cur Iovis filius dicatur. xix. 75. ac è Iovis femore natus *ibid.* & 76. Bacchi Thebani ætas 76. unde nomen Διονύσου, & *Liberi* acceperit. *ibid.* Thebano antiquior Ægyptius: cujus plurima ad illum translata. 76. Baccho cur attributus focius canis. xxx. 119. Bacchi κισσὸς unde fieret. v. 15. Bacchi expeditio in

Digitized by Google

tio in Hispaniam fabulosa: uti & Græculorum est commentum de nomine Spaniæ à Panos præfectura. xxxiii. 129.
Baleares insulæ à Phœnicibus possessæ. xxxiv. 131.
Barbarismus, & Scythismus, perperam jam olim pro impietatis speciebus habiti. iii. 9.
Batto, Cyrenæorum conditori, fana constituta: unde origo proverbii, *Batti silphium*. xxxii. 123.
Becani opinio refellitur de Britannica ara Elissæ, Iavanis filii. xxxvi. 137.
Belenus Apollo. xxxv. 135.
Belus idem ac Nimrod, & Baal. xvi. 65, *66*. xxiv. *93*. Ejus cultus. xxiv. 93.
Bergion, & Albion, Neptuni filii fabulosi. xxxv. 136.
Bojohæmi, sive Bojemi unde dicti. xxxv. 133.
Bona dea, aliter dicta Fauna & Fatua, quale numen fuerit. xii. 49.
Bonzius combadaxi nomine à Iaponiis cultus. xxv. 95.
Bos aptissimum symbolum frumenti, vel annonæ, præcipuè apud Ægyptios. xxix. 111, 112.
Britannia Romanis, ac Græcis, diu incognita. xxxvi. 137. Britannica gens Gallicæ priscæ propago. xxxvi. 136. Britannica Vlyssis ara. xxxvi. 137, 138. & seqq. Britannorum Druidæ antiquiores Gallicis: imo à Britannis disciplinam hauriebant. xxxv. 135.
Βριτόμαρτις Diana, & unde hoc nomen xvii. *69*.
Busiris an, & quis fuerit. xxx. 116. ejus ætas. *ibid*.
Butæ herois cultus. xiii. 55.
Butas scriptor Caussalium. xii. 50.
Βύρσα cur arx Carthaginensis diceretur. xxxii. 124.

CAbalistarum, & Avicennæ opinio, angelorum unum esse ab altero. vi. 25.
Cadmus cultus Gortynensibus. xiii. 57.
Cælus, & Tellus, quomodo inter Deos animales, id est, ex hominibus factos, referantur Sanchoniathoni. xxii. 85.
Cæsares in Deos relati ritibus certis. xii. 50. ac Cæsarum quoque uxores; ut Livia, & Faustina. *ibid*.
Calchantis cum Mopso certamen; à quo victus præ mœrore vita excessit. xxi. 84.
Caleb pro Hebronis tractu, & ejus incolis: ubi perperam Græci *caninum*, vel *venatorem*, reddiderunt. xxx. 119.
Calechutensibus qualis sit Dei cultus. viii. 29.
Callaici habiti sunt *ἄθεοι*. 3.
Callistagoras cultus Teniis. xiii. 57.
Canis æstio cur datum nomen *Μαῖρας*. xxx. 119. & cur potestas attributa maturandi uvas. 119. Canis mactatus Marti à Caribus. xvi. *66*.
Canobus, sive Canopus, quale Ægyptiorum numen patriumne, an adventitium. xxxi. 120.
Capella candida sacrificata Homero, & cur. xiii. 57.
Carmentæ quare cælestes honores decreti. xii. 48. Vbi & de ara, ac porta Carmentali.
Carolo ix Galliarum rege spectante exhibitum mirificum magicarum præstigiarum exemplum. viii. 31.
Carthaginis conditores fabulosi; Xorus & Carchedon; & unde fabellæ hujus origo. xxxii. 123. unde urbs *Carthada*, arx *Bursa* dicta sit. *ibid*. 124. Carthago condita ab Elissa Tyria sive Didone. *ibid*. fabulæ de agro ab ea empto, quantum bovis tergo amplecti posset, origo. *ibid*. Carthaginensium duces etiam dicti *reges*. xxxii. 124. Carthaginensium dii. *ibid*. & seqq.
Castor, & Pollux, etiam culti Germanis; si Tacitum audimus. xxviii. 143.
Castoris liber de erroribus ex inscitia temporũ obortis. xiv. 59.
Catabathmus Deos coluit patrios. xxxi. 122.
Caystrii herois cultus. xxi. 83.
Cecrops, post mortem, in Aquarium conversus fingitur. Ejus filiæ Agraulos, Hersæ, & Pandrosos. xiii. 54.
Celsi Epicurei, contra quem Origenes scripsit, ætas, & impudentia. xxxi. 122.
Celtiberi dicti ad differentiam Celtarum, qui trans Pyrenæum habitabant: non Gallorum, qui in Hispaniam colonos miserant xxxiv. 132.
Celticæ dii. xxxiii. 125. & quas gentes Celticæ vocabulo veteres intellexerint. *ibid*. Celticæ vocabulum nunc pressè, nunc laxè, accipitur. *ibid*.
Centauri, & Lapithæ, primi Græcorum equis vecti: unde origo fabulæ de biformi monstro. xv. 63.
Ceres frugum inventrix, imò & legifera: unde festum *Θεσμοφόρια*. xvii. 69. estque eadem, quæ Ægyptiis Isis, soror & uxor Osiridis regis. 69. aut si Græcorum Ceres sit alia, ejus sacra ad Isidis sacra adaptata. 70. Sanè Cereris, & Isidis sacra similia. *ibid*. Ceres unde dicta Eleusina. 69.
Chaldæis etiam unus Deus. v. 19.
Chami liberorum, vel posterorum, contentiones, & bella inter sese. xxvii. 103. Chami terra, & *Χημία*, pro Ægypto. xxvii. 102.
Characteribus, & verbis, nulla per se inest vis. viii. 33. nec ab imaginativa imprimi potest. *ibid*.
Christiani Sacerdotes sunt; at non sanctorum, verùm Dei. xlii. 153.
Chronicon Alexandrinum semel iterumque fortasse correctum. xvi. *66*.
Chrysor, qui Vulcanus videtur, Phœnicibus non solùm artis fabrilis; sed etiam facundiæ, divinationis, piscationis, & navigationis auctor. xxii. 85. Idem Diamichius. *ibid*.
Ciceroni Deus mens incorporea. ii. *6*. Ciceronis memoriæ error. xiv. *61*.
Circe *Marica* nomine à Minturnensibus culta: item, sed reservato Circes nomine, à Circeiensibus. xl. 148.
Clementis Alexandrini locus de Anio Deo emendatus. xiii. 53.
Cleomedes athleta in veneratione Astypalæis. xiii. 57.
Cluverii opinio diluitur, existimantis, Germanis idem fuisse numen Herculis, ac Martis. xxxvii. 140. Cluverius refellitur; qui ex eo, quia Germani coluere Solem, Vulcanum, Lunam, colligebat, iis fuisse cognitum Sacrosanctæ Trinitatis mysterium. xxxvii. 138.
Climene cur dicta Iapeti conjux. xviii. 72. 74.
Cneph, vel Cnuphis, Thebaidos numen, mundi opifex, unde & fingebatur ovum ore effundens, ovo mundum significante. ii. 8.
Cnuphis, vide *Kneph*.
Codan idem ac *Godan*, vel *VVodan*: indeque *Codano* sinui nomen. xxxvii. 140. item *Codanonia*, & *Codanonibus*. *ibid*.
Codri regis post mortem honos. xiii. 55.
Cœranus, & Sarus, ejusdem Ciliciæ fluminis nomina: sed hoc Syriacum, illud Græcum, ejusdem interim notæ. xxxviii. 143.
Colchus diu Græcis credita terminus orbis nostri. xxiv. 92.
Columbæ Syris pro Diis, eoque nec eas edere audebant. xxiii. 90. Columba symbolum regni Assyrii. *ibid*. An & columbæ simulachrum Samaritanis cultum. 90.
Compitalia quæ. xi. 45.
Connidas, Thesei pædagogus, cultus. xiii. 55.
Consentes, & Selecti dii. xiv. 58. quorum sex mares, sex feminæ. *ibid*. *68*.
Constantini M. consecratio. xii. 51.
Consualia ludi Neptuno equestri solennes, à Neptunalibus quomodo differant. xv. *62*.
Consus Neptunus equestris Romanis dictus. *ibid*.
Cres rex Cretæ antiquissimus. xiv. *61*.
Cultus Dei idololatricus distinguitur in proprium, & symbolicum. v. 15. Proprius in varia genera diducitur. *ibid*. Cultus spiritualis corrupti origo. *ibid*. In hoc primus datur locus cultui duplicis principii boni, ac mali. *ibid*. Proximus locus attributus spiritibus ministris: angelis nempe & dæmonibus. vi. 20. Cultus divini angelis præstiti duæ præcipuè caussæ: una, naturæ spiritualis præstantia: vii. 25. & seqq. Altera, officium eorum, ac cura erga homines. 27. Cultus bonorum spirituum refellitur. x. 34, 35, 36. & seqq. simulque ostenditur, quod cultus genus Angelis conveniat. 35, 36. Cultus malorum spirituum sive dæmonum, Mosaicis temporibus receptus in Palæstina, locisque vicinis, hodiéque apud Calechutenses. iii. 29. Item Tapuias: de quibus fusè actum. 29. Verùm Platonici bonos coluerint spiritus, an malos: magi item utris sacrificent. viii. 32. Quartus datur locus cultui animarum: & quæ cultus iis exhibiti caussa. x. 37. Porrò vel privatâ fit auctoritate. xi. 43, & seqq. vel publicâ. 45, & seqq. Cultus hic vel animis præstatur infidelium, vel beatorum. Is qui beatis convenit, essentia ipsâ differt à cultu Dei. Prior dicitur religiosus; alter officiosus, vel etiam civilis; laxiùs hac voce ad cælestis civitatis cives extensa. xlii. 154. Cultus animarum, sive defunctorum, antiquis Persis, & Afris, incognitus: à Mela, & Plinio Augilis, sive Augilitis tributus: quem Nasamonibus assignat Herodotus. xi. 42. Fere cum naturæ cultu conjunctus fuit, sacerdotibus callidè occultantibus, homines fuisse, qui colerentur. 43. Origo hujus cultus. *ibid*. Cultus is præstitus Cæsaribus; imo aliis etiam ex Cæsarum ac Senatus decreto. Cultus defunctorum refellitur, sive iis exhibeatur, tanquam Diis. xli. 149. & seqq. sive, ut mediis inter Deos, & homines. 150. & seqq. sive ut mediis inter Christum, & homines. xlii. 153.
Cybele Dea Phrygia. xx. 78. Ejus varia nomina. *ibid*. cur à leonibus alita dicatur. *ibid*. Cybeles, Attidisque historia varie narrata à Diodoro, Servio, Arnobio. 78. Amor in Attin flagitiosus. 79. Galli, sacerdotes ejus, in honorem Attinis castrati, 80. castratio ea fiebat ad tibiæ cantum & quæ causa ejus ritus. *ibid*.

Digitized by Google

cur Sacerdotes hi *Galli* vocati. xx. 80. Cybeles in sacris cur pinus gestaretur ab iis, quos Δενδροφόροι dixere. xx *ibid.* cur lanâ pinum velarint Galli sacerdotes, ac ramos ejus ornarint corollis violaceis. xx. 81. cur in sacris hisce omnia personuerint planctibus ac lamentis. *Ibid.* cur Galli pane abstinuerint. *Ibid.* cur capita jactarint. *ibid.*

Cyclæus Platæensibus cultus. xiii. 6.

DÆdali, & Icari fabula historicè relata. xiv. 60.

Dæmones παρεδροι agniti Irenæo. vi. 23. Dæmoniacarum præstigiarum exemplum editum coram Carolo ix Gallorum rege. viii. 33. Dæmonibus non minùs, quàm angelis bonis, alæ attributæ. vii. 26. Dæmonum meridianum quid vocet divinus psaltes. viii. 29. Dæmonum cultus Mosaicis temporibus receptus in Palæstina, locisque vicinis, hodieque apud Calechuteuses viget. viii. 29. Item Tapuias. *ibid.* Idem statuendum de Platonicis, ac universe de Magis, eorumque sacrificiis. viii. 32. Dæmonum societas quævis S. Scripturis damnata. viii. 34.

Dagon deus Phœnicius. xxii. 85. Beth-Dagon. xxii. 86.

Danai filiæ docuere Pelasgos sacra Ægyptia. xvii. 70.

Danorum, & Sueonum dii animales. xxxvii. 144.

Dea Syria diversa ab ea, quæ dicitur *Atergatis.* xxiii. 91.

Dei cognoscendi triplex via, secundum Scholasticos. ii. 6. Dei notitia à revelatione profecta, ac traditione continuata, certissimis è naturæ opificio ac gubernatione ejus, argumentis firmata. i. 2. Deum verum ex parte aliquibus gentilium fuisse cognitum. ii 6. Deus unicus sapientioribus gentibus creditus. ii. 5. opifex Thaleti, Platoni, Tullio. i. 2. Idem undique perfectus. ii. 6. Perfectio ejus triplex. ii. 6. Deus incorporeus. ii. 6 infinitus *ibid.* colendus ob naturæ excellentiam, & benefacta. ii. 7. Notitia Dei apud gentiles valde imperfecta, & multiplici est ignorantiâ contaminata: cujus rei variæ adferuntur caussæ. iv. ii. *& seqq.* Dei veri cultus pro duplici hominum genere, quod inter gentes olim extitit, dissimiliter quidem, sed tamen æquè propemodum, in mendacio est, sive injustitia, detentus. iv. 15. *Dei ignoti ara*, apud Athenienses, & *Dei incerti sacra*, apud Romanos, & de causa hujus nominis. ii. 7. Vide plura in *Deorum*, & *Dii.*

Deiphobi cultus Therapnis. xiii. 53.

Democrates Platæensibus cultus. xiii. 56.

Denates unde Halicarnasseus dictos putarit; qui sunt Penates. xii. 46.

Δενδροφορία sacris Cybeles xx. 80. Dendrophori ipsi qui gestarent pinum. *Ibid.*

Denicales feriæ. xi. 44. unde dictæ. *Ibid.*

Deorum animalium historia, qui culti in Phœnicia. xxii. 84. *& seqq.* item in Syria. xxiii. 85. *& seqq.* In Media. xxv. 94. India. 94. Vid *Dei.*

Δεισιδαιμονία quid. iii 9.

Derceto, vide *Atargatis.* An etiam dicta sit *Ceto*, & an eadem sit Andromeda ceto objectanda. xxiii. 89.

Desanaus, Herculis cognomen, quam variè scribatur. xxii. 87. Vnde hoc nomen ductum videatur. *Ibid.*

Diabolorum consortium ad mira patranda multi ambierunt frustra: & quæ sit caussa hujus rei. vi. 23. 24.

Diagoras, & similes, cur ἄθεοι dicti. i. 2.

Diamichius idem qui Chrysor. xxii. 85.

Diana, sive Dictynna, repertrix venatoriorum cassium: ejus ætas, & cur in Dearum numerum adscripta. xvii. 70.

Dicæarchi Messenii, magni alioquin viri, error fœdissimus de anima. x. 38.

Dictynna, & unde ea hoc nomen sit sortita. xvii. 70.

Dido Carthaginensibus culta pro Dea. xxxii. 124. unde ea *Elisa*, unde item *Dido* vocata. *Ibid.*

Dii animales quibusdam sacris fiebant. xi. 44. Dii duplices; alii minorum, alii majorum gentium, sive cœlestes. xiv. 58. Dii naturales præcipui ad solem, & lunam, referuntur: at dii animales potissimi pertinent, vel ad primos parentes, vel Noë, & conjugem, vel liberos horum. xxxviii. 142. Dii selecti, item Consentes. xiv. 58. Vide plura in *Dei*, & *Deorum.*

Diluvia particularia, sub Prometheo, aliisque facta, reliquiæ sunt veteris traditionis de Diluvio universali, quod sub Noacho contigit. xviii. 74.

Diodoro Siculo occurritur, duos Minoas confundenti. xvii. 70.

Diognetus pugil Cretensibus cultus. xiii. 58.

Diomedis Ætoli nemus ac templum juxta ostium Timavi. xliv. 141. Ejusdem delubrum in insulis Adriæ, quæ Diomedis dicuntur. xliv. 146. idem cultus Picentibus. *ibid.*

Dionysium Halicarnassensem de anima cum Stoicis sensisse. x. 40

Διώνυσος unde dictus. xix. 76.

Dioscuri alii etiam præter Tyndaridas. xiii. 52.

Dioscuri, Penates Dionysio visi; quos perperam, ut videtur, *Denates* dictos putavit. xii. 46. An Dioscuri sub nominibus Leli, & Poleti, à Sarmatis fuerint culti. xxxix. 144.

Divinationes ab Aristotele tribui humori melancholico: sed infirmo nixum argumento. vi. 22. à Plutarcho adsignari vapori terrestri: sed itidem invalidè. *Ibid.*

Divini honores quomodo ab Heroïcis differant. xii. 50.

Διωδας. xxii. 87.

Dodonæum oraculum, ipsaque Dodona, unde nomen videantur habere: & origo fabulæ de columbis, quæ ei præsedisse à veteribus dicuntur. vii. 27.

Domine miserere, vetus formula precandi in Ecclesia, nec gentilibus planè fuit ignota. ii. 6.

Dorsanes, Herculis cognomen, & unde sic vocetur. xxii. 87.

Druidæ unde dicti. xxxv. 135. à Britannis ad Gallos traducti, & cur se Dite natos dicerent. *Ibid.* Druidarum opinio, animas post mortem in alio orbe degere. xxxv. 135. Eorundem religio, & sacrificia, primùm Romæ, deinde etiam in Gallia à Cæsaribus abolita. xxxv. 135.

Drusilla, soror Caligulæ Cæs. relata in Deos habitu Veneris Pantheæ. xii. 51.

Durandi opinio de spiritualis naturæ omnipræsentia rejicitur; & Tertulliani, Origenisque de eo sententia explicatur. xlii. 152, 153.

ECstasis quid. x. 41.

Edemum Cythnii coluere. xiii. 57.

Elissa, quæ Carthaginem condidit, unde nomen. xxxii. 124.

Ελλώτια, festum Europæ, Agenoris filiæ. xiii. 57.

Empedoclis sententia de duobus principiis, uno bono, altero malo. v. 18.

Emporitarum urbs à Massiliensibus condita. xxxiii. 130.

Εναγίζειν, & θύειν, ut differant. xii. 50.

Ενυαλιος Martis cognomen. xvi. 65.

Επαγόμεναι ἡμέραι quæ vocentur, & ut singulæ fuerint Numini dicatæ. xxviii. 107.

Epaphus diversus ab Apide Ægyptio. xxix. 110.

Epicurei de providentia divina pejus sapuere Saducæis. x. 38.

Epimenidis Cretensis exemplum, Atheniensibus datum, grassante pestilentiâ. ii. 7. Ejusdem cultus apud Athenienses. xiii. 58.

Erechtheus ob immolatam filiam in Deorum numerum relatus. xiii. 51, & 54.

Erichthonius ob quadrigarum inventum inter sidera relatus. xiii. 55.

Erigone, ob pietatem erga parentem, in cæleste Virginis signum dicitur conversa. xiii. 54.

Ερσηφορια. xiii. 54.

Erythea, ac *Gadis*, planè diversæ, contrà quàm Solino traditum. xxxiv. 130. *Erythea* nomen unde. *Ibid.*

Erythræo, sive Rubro mari, à quo nomen. xxxiv. 131.

Euander, Arcadum in Latium dux, unde hoc nomen acceperit. xii. 48. Inter Deos relatus. *Ibid.*

Eudoxus hanc sententiam in Græciam intulit primus, quarto quoque anno redire eandem ventorum, & reliquarum tempestatum faciem. xxviii. 107.

Euhemeri Messenii liber de hominibus in Deos relatis. xi. 43.

Eumolpus Thrax, qui in sacris instituit Athenienses. xvii 70.

Europæ tauro transvectæ fabulæ origo. xiv. 58. Europam qui rapuit, quod nomen habuerit secundum varios. xxii. 88.

Eusebii error in annis Othonielis computandis. xxii. 88. Locus ejusdem emendatus. xviii. 74.

Eurytti cultus in Oechalia. xiii. 53.

Exverræ unde dictæ. xi. 44.

Ευ, & ε, sæpe commutantur, ut apud Græcos, ita & horum exemplo apud Romanos. xxvii. 101.

FAbulæ poetarum rebus gestis colorem quendam addunt. In his ergo distinguere oportet, quæ Historicâ fide, quæ item Poëtica dicantur. xiv. 59. *& seqq.* Fabula Iudaica de Naama ab Angelis, imò & Adamo adamatâ, atque exinde genitis dæmonibus. xvii. 68. Fabula velleris aurei historice explicata. xxiv. 93.

Fatua Dea quæ, & unde dicta. xii. 50.

Fauna, & Fatua, aliter Bona dea, quale fuerit nomen xii. 50.

Faunus nunquam rex fuit Aborigenum: sed idem est, qui Pan; & unde ei, uxorique, *Fatuis* nomen. xii. 47. Cultus ejus ab Euandro inductus. xii. 48.

Femur pro partibus, quibus viri sumus. xix. 76.

Flora Dea à Sabinis accepta, non à Romanis primitus instituta in honorem meretricis, quæ sua legârit populo Romano. xii. 49. Floræ sacra diu ante Florales ludos Romæ celebrata. *Ibid.*

Digitized by Google

ta. *Ibid.* Quando ludi Florales cœperint, & quomodo annui facti. *Ibid.* & 49.

Frugum inventum Ægyptiis potiùs, quàm Atheniensibus, Cretensibus, aut Siculis, adscribendum. XVII. 133.

Futura contingentia nec ab angelis citra revelationem divinam certo præsciri. VII. 26.

G

GAbriel Biel, existimabat, sed contra aliorum Scholasticorum sententiam, hoc ipsum, quod sit Deus, non certò [, sed verisimiliter solùm, naturæ lumine posse cognosci. II. 6.

Gades cur sic vocentur. XXII. 86. Gades colonia Phœnicum. XXXIV. 130. Gadis longa tum alia est ab Erythea, licet aliter Solinus: tum à Tartesso, contrà quàm Plinio visum. XXXIV. 130. Gaditani superstitiosi. 132.

Galea, & *galeri*, unde appellationes. XXVII. 103.

Galinthiadis, Prœti filiæ, sacra, XIII. 56.

Gallia olim etiam *Iberia* nominata. XXXV. 132. Hinc est, quòd Rhenus Nonno dicatur *Iberus. Ibid.* Gallica gens unde sic dicatur. XXXVII. 140. Admodum est religionibus dedita, quamvis contradicat Tullius. XXXV. 133. Humanis hostiis Deos suos coluere. XXXV. 133. Gallorum dii. XXXV. 134, 135.

Gallorum nomen unde sit sacerdotibus Cybeles. XX. 80. Quibus ritibus in Cybeles sacris usi sint. 80. Exsecabantur ad Phrygium tibiæ cantum. 80.

Ganymedes cur ab aquila raptus dicatur, & quis Iupiter, qui rapuit, fuerit; quando item hæc res contigerit. XIV. 60.

Garis regina nulla fuit. XXIII. 89.

Geada, sive Geda, numen veterum Britannorum. XXXVI. 138.

Genii πολύσημοι Romanis. XVIII. 71.

Genitales dii, qui, & unde dicti. XII. 45.

Germani à *Gomer*, filio Iapheth, creduntur oriundi. XXXVIII. 141. Germanorum etymon. XXXVII. 140. Cur sint habiti indigenæ. XXXVII. 138. Dii illorum Sol, Luna, Vulcanus. XXXVII. 138. Germani & alios agnoverunt Deos, quàm Solem, Lunam, & Vulcanum; quos solos Cæsar eorum Deos putavit. XXXVII. 138. 139. Tales, Mars, Hercules. 139. & Mercurius, deorum cum Marte præcipuus. 140. Germani Marti suo humanis hostiis litarunt. XXXVII. 139. item Mercurio. 140. Germanorum geminum numen, non Castorem, & Pollucem, ut Tacitus putabat; sed potiùs deum bonum, & malum, sive nigrum signabat. XXXVIII. 143. aut etiam par naturalium Deorum. 143.

Geta, Caracallæ frater, Divus. XII. 51.

Gigantibus cum Cananæis quod bellum gessit Iosua, adscribitur Herculi. 97. & imbre lapideo adjutus dicitur Hercules, ut Iosua pugnans cum gigantibus. 98.

Gladius Angeli pro pestilentia. VII. 27.

Glaucus Messeniis cultus. XIII. 53.

Gomer, filius Iapheth, Gomeritarum auctor, & quæ gentes Gomeritarum nomine intelligantur. XXXVII. 127. Gomer ex Thogarma, vel Ascenez, parens Germanorum. XXXVIII. 141.

Gorgasus, & Nicomachus, quibus culti. XIII. 53.

Goropius Becanus, deque eo judicium. XVIII. 73.

Guilielmi Conquæstoris dictum. XIX. 76.

H

HAda, sive Ada, Babyloniorum dea. XXII. 88.

Hamburgum an à Iove Hammone nomen acceperit. XXXVIII. 142.

Hamilcar. V. Amilcar.

Harpocratis sive Sigalionis simulachrum in omnibus fuit templis, in quibus Isis, & Serapis, colerentur: & quæ ejus rei caussa fuerit. XI. 43.

Hector cultus Iliensibus. XXI. 82.

Helenæ Pollucisque ex ovo prognatorum fabula historicè relata. XIV. 62. Helena Iliensibus culta. XXI. 82. Helena, Veneris ministra, ab Epidamniis, vel Epidauriis, pro dea est habita. XXXIX. 145.

Hephæstion in deos relatus ab Alexandro. XXV. 94.

Hercules Margusanus. XXXV. 136. Hercules Ogmius Gallis eloquentiæ symbolum. XXXV. 136. Hercules Pollens. XXII. 87. Hercules Romæ etiam variis cognomentis & honoribus cultus. XII. 46. Quæ Herculi à poetis tribuuntur, non unius fuere hominis gesta, sed variorum virorum fortium; quæ poetæ, more suo, permiscuerunt. XII. 46. Hercules Thebanus. XIII. 56. Cur Hercules Thebanus dictus fuit. 56. ejus ætas. *ibid.* Hercules Thebanus prius Alcides dictus. XXXVI. 137. Herculis, Thesei, Pirithoi, ad inferos descensus historicè explicatur. XIX. 77. Hercules Tyrius cur nonnullis vocetur Ægyptius. XXXIV. 131. Is geminus fuit; vetus, qui *Melicharthus* dictus, sive is Esavus, sive Tyriæ urbis conditor; & junior, à quo Geryon subactus, & Tyriorum colonia in Hispaniam deducta; qui à morte eodem templo, ac sacris iisdem cultus, quibus vetus ille, etiam apud Hispanos. *Ibid.* Antè item de Hercule Tyrio, seu Melicharthо. XXII. 86. idem Sidone cultus, & unde Melicarthi vocabulum. *Ibid.* ejus ætas, quæ alium à Samsone arguit. 87. Herculis Ægyptii inclytum apud suos nomen. XXVII. 105. dictus Gignon, vel Gigon. *ibid.* Is duplex, unus Osiridi æqualis, alter Iosua, sive Hercules Cananæus. *ibid.* Herculis fanum apud Etruscos. XL. 147. Herculis in Danmoniis promuntorium, non arguit Herculem in Britanniis fuisse. XXXVI. 137. Herculis in Indiam profectio, & Aorni petræ irrita aggressio, fabulosa. XXXVI. 97. Herculi suo tribuunt Phœnices ea, quæ Iosua in Cananæa gessit. *Ibid.* & quâ occasione illud evenerit. 97. Herculis per Gallias, & Alpes, transitus. XXXV. 136. Pugna ejus cum Albione & Bergione, & unde his nomen impositum. 136. Herculis triplicis gesta ut distinxerit Diodorus. XXVII. 105. Herculis Tyrii ætas iterum indicata. XXVI. 100. Herculi Tyrio decimas prædæ mittebant Carthaginenses. XXXII. 121.

Hermes Trismegistus, scriptor suppositiius, Semi-Platonicus, idemque Semi-Christianus. X. 40.

Hermochemia, Ægyptus. XXVII. 105.

Hermotimus cultus Clazomeniis. XXI. 83.

Herodes quid putarit de anima Ioannis Bapt. *ibid.*

Heroici honores quomodo à divinis differant. XII. 50.

Hesus, deus Gallorum, idem videtur esse, qui Mars. XXXV. 134.

Hesychius correctus. XXXII. 105.

Hirci figura comparere solitum diabolum in desertis. VIII. 29.

Hispani ex multorum sententia Iberum Asiaticorum coloni. XXXIII. 128. Maximè tamen verisimile, occidentalis, & Asiaticæ Iberiæ gentes nihil præter nomen habuisse commune. 128. Hispani omnes, non soli Celtiberi, sunt Celtæ. XXXIV. 132. Hispanorum dii. XXXIII. 127, *ac seqq.*

Homerus cultus Smyrnæis. XXI. 83. Item Iensibus, idque caprâ candidâ. XIII. 57.

Homines à morte culti memoriæ, & solatii caussâ. XI. 43. Præcipuè conditores urbium, & invento, aut virtute, illustres, XII, & XIII. 45.

Honores Heroici quomodo à divinis differant. XII. 49.

Hostiliis Laribus immolatum. XI. 46.

Hyacinthides quæ. XIII. 55.

Hyacinthus, heros Spartanus, cujus sacrum in festo Apollinis celebrabatur. XIII. 53.

Hyginus emendatus. XXXI. 123.

I

IAω nomen Dei secundùm Samaritanos. XXXII. 126.

Ianus est Noe, qui & *Xysuthus* vocatus à gentibus, vel potiùs Iavan, pater Iaonum sive Ionum. XVIII. 71. Ianus, & Saturnus, falsò inter Reges Aborigines, eoque Deos indigites, relati. XII. 47. Ianus cur bifrons dicatur. XIX. 77.

Ienses Homero quomodo sacrificarint. XIII. 57.

Ἰάω, sive *Ἰαῶ*, nomen Dei mysticum. XXXII. 126.

Iapetus poetarum omnino est Iapheth, filius Noë. XVIII. 74.

Iaponii colunt dæmonē. VIII. 29. Iaponiorum opinio de suo Bonzio Combadaxo, quem anniversariâ die colunt, & invocant. XXV. 95. quam ridiculè sapiant de Manibus suorum: opinioque eorum collata cum Stoicorum quorundam sententia. *Ibid.*

Iavan Græcorum parens. XXXVI. 138. (188.

Iberes, & Albani, præcipuè cælestia corpora venerati. XXXIII.

Idoli vox laxiùs accepta pro omni eo, quod mens humana in veri numinis locum substituit. III. 9.

Idololatriæ, qua transfertur à Deo cultus ad opificium, caussa & origo. IV. 11, *& seqq.* Idololatria à Phœnicibus, & Ægyptiis, translata fuit ad Græcos. XXII. 85. Idololatræ fuere plerique omnes Gentilium Philosophi, dum Deum magis ex consuetudine vulgi, quàm ex notitiâ sua colunt. IV. 13. Idololatræ item, qui cultum soli Deo debitum inter verum falsumque Numen partiuntur. *Ibid.* Quales hodie Peruani. *ibid.* Idololatria propriè accepta est duplex; *plena*, qua pro vero Deo falsum numen colitur; & *ex parte*, cùm adversus Dei mandatum in simulachro colitur verus Deus. III. 9, 10, 11. Κατὰ μεταφορὰν autem vocatur *idololatria*, quando in opibus, honore, potentiâ, vel voluptate, summum bonum collocatur. 11. Idololatricus cultus distinguitur in proprium, & symbolicum; iique deinceps in varia genera dispescuntur. V. 15, *& seqq.* Idololatricus cultus vel veterum gestorum historiam, vel historiam naturæ, pro fundamento habet. XI. 43.

Idomenei cultus. XIII. 57.

Iehoud, cujus nomen *unigenitum* Phœnicibus signat, à Saturno immolatus. XVIII. 74.

Iephthæ filia occasionem præbuit fabellæ de mactata ab Agamemnone filia Iphigenia, sive Iphianassa. XXIII. 91.

Imaginativæ tanta vis non est, ut vim aliquam imprimere rei valeat verbis, aut characteribus. VIII. 33.

Immolandi homines mos quibus gentibus usurpatus fuerit. XXXV. 133.

Impietatis genera quatuor. III. 9.

India nunc strictè, nunc laxè, accipitur. XXVI. 97. Indiæ nomine

mine antiquitus etiam vocata Phœnicia, Æthiopia, sive Arabia, aliæque terræ ab Oriente ultimo usque ad mare internum sitæ. xxx. 116. Indicorum scriptores veteres magnam partem mendaces. xxv. 95. Indicum numen Ammon: item Liber. xxv. 94.
Indigites unde dicti. xii. 45.
Ino cum Melicerta filio cælo donata. xiii. 56.
Intercalandi ratio apud Ægyptios. xxviii. 107.
Invocatio beatorum mortuorum refellitur. xiii. 152, & seqq.
Io gemina, prior Inachi, altera Iasi filia. xiv. 59.
Iolai, Herculis socii cultus. xiii. 55. Iolai veneratio Thebis. xiii. 56.
Ἴωνες priùs Ἰάονες nuncupati. xviii. 72.
Ionica, & Dorica, principes dialecti. xviii. 72.
Ionis fabulæ in vaccam conversæ occasio. xiv. 59.
Iosephi beneficium triplex erga Ægyptios ostenditur. xxix. 110. Ad illud exprimendum nullum aptius symbolum, quàm bos. 111. Ejus viri dignitas apud Pharaonem. 112. Nomen *Saphenath-Paneah* à Pharaone ei inditum, quàm variè à veteribus reddatur. *Ibid.* Asnath uxor non est filia Potipharis, qui ipsum emerat; sed principis viri in On, hoc est, Heliopoli. 112. Notus gentilibus Iosephus. 111.
Iosephi Iscani figmentum de Britannis, qui nuptias Telamonis in Græcia præsentiâ suâ honorarint. xxxvi. 137. Poetæ hujus ætas, & patria. *ibid.*
Iosephus Iud. Ant. scriptor emendatus. xvi. 66.
Iosephus Scaliger defensus contra Petavium. xxviii. 107.
Iosua, & Ægyptius, & Arabicus, & Tyrius Hercules dici potest; non tamen Thebanus. xxvi. 100.
Iovis nomen pluribus tributum. xiv. 58. Ioves Argivi minimùm duo; quorum prior cum Niobe rem habuerit, Phoronei successor Apis: à quo & Io violata videri possit. 59. Alter Iupiter Argivus, Acrisii frater Prœtus, qui Danaën violavit. 60. Ab his longo temporis intervallo distat Iupiter Amphitryonis rivalis. *ibid.* Per Iovem Ganymedis raptorem signatur Tantalus, Rex Phrygius, & cur in aquilam dicatur conversus: item ætas ejus. 60 Ioves Cretenses duo. *ibid.* posterior rapuit Europam, cujus verum nomen Asterius, sive Xanthus, & quando is vixerit. 61. Iupiter Ledæ stuprator, & quæ ad tempora sit reducendus. 62. Iovis varii concubitus ab Homero, & Nasone, expressi. xiv. 58.
Iphigenia, sive Iphianassa unde dicta, nec aliam propriè esse, quàm filiam Iephthe. 91.
Isennacum urbs an ab Iside dicta. xxxviii. 142.
Isis eodem loco habita Ægyptiis, quo Ceres Græcis, usum frumenti ac hordei docuit. xvii. 70. xxvii. 102. Hinc in Isidis pompa tritici ac hordei vasa circumlata. 103. Dea habita. *Ibid.* Isis Germanica an alia ab Ægyptia. xxxviii. 142. & quod utraque Evam videatur adumbrâsse, ut Mannus Germanicus, & Osiris Ægyptius, Adamum. *ibid.*
Italorum dii. xl. 146, & seqq.
Iuba rex à Mauris cultus. xxxii. 125. Vnde id nomen esse videatur. *Ibid.*
Iobilæi ἔτυμον, quod Græcus scholiastes adduxerat, rejectum. *Ibid.*
Iudæa cur Lucano dicatur Incerti Dei. ii. 8.
Iulius Cæsar in Deos relatus. xii. 51.
Iuno Cretica, Argiva, Imbrasia sive Samia. xvii. 68. *Iuno* pro genio mulieri appositο. xviii. 71.
Iupiter quàm variè intelligatur. 6.
Iustini historici locus correctus. xxiii. 89.
Iustinus Martyr excusatus, quòd Anaxagoram vocârit ἄθεον. i. 3.
Ixion, Thessalus rex, gentem suam docuit pugnare ex equis, & quando is vixerit. xiv. 63.

K Ἰνωγίδαι qui. xxi. 84.
Κυνὶς, χαλὶς, ἰκετίδιν, unde dicta. xxvii. 103.
Κύριε ἐλέησον, non Christianis modò, sed quibusdam etiam gentilium, forma precandi fuit. ii. 8.

L Acedæmonii colonia Heraclidarum. xii. 47.
Lactantii de Flora opinio refellitur. xii. 48.
Lampadum traditio in Promethei festo. xviii. 73. Quid ea signârit. 74.
Laodicenæ Synodi canon contra angelorum cultum. ix. 34.
Lapithæ Pelethronii primi Græcorum arte equestri excelluerunt: primi ex iis pugnare docuerunt. xv. 63.
Lara, vel Larunda, vel Mania quæ. xi. 44.
Lares qui, & unde dicti. xi. 43. Privatim culti vino, ture, corollâ, seu laneâ vittâ, pauxillo cibi de mensa; quod igni absumebatur: nam homini gustare nefas. xi, 44. Publicè autem in compitis mactabatur iis porcus. *Ibid.* Cur Laribus Hostiliis immolarum. *ibid.*
Λατρείας, & δουλείας, discrimen Scripturis & SS. patribus (si unum Augustinum excipias) ignotum. Posse tamen cultum Dei λατρείαν, humanum vocari δουλείαν, dummodo illa hominum non statuatur species cultus religiosi, sive divini. xiii. 155.
Lemurum appellatio unde ducta. xi. 43.
Leonis simulachrum unde in sacris Cybelles. 81.
Leonidas cultus Spartanis. xiii. 53.
Leuco Platæensibus cultus. xiii. 56.
Leucothea. xiii. 56. Leucothea eadem, quæ Ino. xxiv. 92.
Liberalia sacrum Bacchi. xii. 46.
Lipsii sententia de Paulli Diaconi loco rejecta. xxxvii. 140.
Livia Augusta inter Deos à nepote Claudio relata: quem ei honorem conferre noluerat filius Tiberius. xii. 51. Livia Augusti conjux, à marito adoptata, dicta est Iulia. xii. 51.
Livius interpunctione emendatus. 130.
Ludorum gladiatoriorum origo à prava superstitione. xxxv. 134.
Ludovici Vivis lapsus. xxxi. 121.
Lycurgus Spartanis cultus. xiii. 53.
Lysander cultus Samiis. xiii. 36.
Lysis commentitius; unde tamen Lusitaniæ nomen petunt. xxxiii. 129.

M Achiavelli judicium de prodigiorum caussa efficiente. vi. 23.
Madai, filius Iapheth, Medorum auctor. xxxiii. 127.
Matrte Belgicum unde. xvii. 70.
Mæsa in Deos relata. 51.
Magia non omnis naturalis, aut artificiosa; sed quædam à superiori natura. vi. 22, 23. Magia Salmanticæ publicè docta. viii. 34.
Magicum esse, & diaboli opera fieri, cum quis, licet ignarus, verbis & characteribus efficit, quod non potest præstari actu humano. viii. 32. 33.
Magog, filius Iapheth, Scytharum, & forte etiam Tartarorum auctor. xxxiii. 127.
Mala symbolum τῆ διδύμων. xx. 79. Mali Punici fabulosa origo. *ibid.*
Malica, Amathusiis Hercules. xxii. 86.
Maneros deus Ægyptius. xxxviii. 142.
Manes, sive Manichæus, angelos à malo esse principio arbitrabatur. vi. 25. Vide *Manetis.*
Manes qui, & unde dicti. xi. 44 iidem qui Archedum χρηστοὶ. *ibid.*
Manetho Ægyptius quando vixerit, unde sua desumpserit, & quousque historiam perduxerit. xxviii. 108.
Manetis, Manichæorum patriarchæ, sententia de duplici spiritu, uno boni, altero mali auctore. v. 19. Vide *Manes.*
Mannus Germanorum Deus. xxxviii. 141, 142. Ejus etymon. *ibid.*
Marcelléa Syracusis, quæ postea *Verrea.* xiii. 52.
Marica Minturnensium numen. xl. 148.
Maronea Thraciæ perperam à Diodoro opus creditur Maronis, socii Osiridis. xxvii. 105.
Maronis error ex Homerico Εἰν Ἀρίμοις cudentis insulam Inarimen; cujus errorem secuti sunt non Poëtæ solùm; sed etiam Livius, Pliniusque. xxvi. 99.
Mars antiquissimus Nimrodus, seu Belus, conditor Babylonici imperii. xvi. 65. Item Ninus, & Thurras; qui & ipse rex Assyriæ. 66. Martis Græcanici ætas, & quis Mars ille, quo gentis suæ auctore Romani gloriantur. 66. Martis cultus apud Accitanos. xxxiii. 128.
Masculorum amores etiam sapientissimis cœcorum gentilium probati. iv. 13.
Massilienses, & horum exemplo Emporitæ, cur coluerint Apollinem Delphinium, & Dianam Ephesiam. xxxiii. 130.
Mater pro *nutrice.* xix. 76.
Matuta eadem ac *Ino*, & *Leucothea.* xiii. 56.
Mauri coluere reges suos: in his Iubam. xxxii. 125.
Medea Colchis culta. xxiv. 93. Eadem *Angitia*, vel *Anguitia* nomine ab anguibus imposito, fuit Marsis in veneratione. xl. 147.
Medico an liceat, persuadere usum certorum verborum, vel characterum; cùm ipse non ignoret, siqui sic sanentur, non in virtute fieri istorum; sed vi phantasiæ, qua certam sibi inde sanitatem promittunt. viii. 33.
Megasthenes, rerum Indicarum scriptor, in multis est fabulosus. xxv. 95. Idem refellitur de Hispanis à Nabuchodonosoro devictis. xxxiii. 129.
Melæ, ac Plinii lapsus, tribuentibus id Augilis, quod Nasamonibus signandum. xi. 42. Melæ mutilus locus de Philænorum aris suppletus Sallustii aut Valerii verbis. xxxii. 125.

Melicerta

Digitized by Google

Melicerta Inous, Deus Palæmon, & Portunus, idem numen: & unde ei nomen *Melicerta*. XIII. 58.
Memnon cultus Assyriis. 91.
Menas, *vide* Menis.
Menelaus cultus Laconibus. XIII. 53.
Menes, *vide* Menis.
Menesthei fanum in Hispania. XXXIII. 129.
Menis, sive Menas, vel Men, antiquissimus Ægypti Rex. XXVIII. 101. Ejus symbolum videri fuisse Μνεῦιν bovem. *ibid.* Menes duo apud Ægyptios; unus Thinites; alter Thebanus. XXVIII. 109.
Mercurium an recte reddiderint Romani, qui Germanis Wodan fuit. XXXVII. 139.
Mercurius Ægyptius tradidit Ægyptiis leges, & literas. XVI. 67. Ejus ætas ex ætate Osiridis ostensa. *ibid.* Græcorum Mercurio, Atlantis nepoti, cujusmodi inventa tribuantur, & ætas ejus monstrata ætate Herculis Thebani & Penelopes. *ibid.* Mercurius quanto in precio fuerit apud Ægyptios, & ut Ægyptus ab eo Ερμοχυμια dicta. XXVII. 104. An Romani eum, qui Germanis *VVodan*, rectè reddiderint *Mercurium*. XXXVII. 139.
Mesech sive Mosoch filius Iapheth, Meschinorum, hoc est Cappadocum, & fortè etiam Moschorum auctor. XXXIII. 127.
Messenus qui homines à morte culti. 53.
Metabi templum in Metaponto. XL. 146.
Μετεμψυχώσεως figmentum videtur ortum ex certissima traditione de resurrectione futura. X. 37. idque à variis gentibus receptum. 38. idem placitum Pharisæis. *ibid.*
Mexicani colunt dæmonem. 29.
Miltiadis festum apud Chersonitas. XIII. 58.
Minervæ fanum in Hispanis. XXXIII. 129. Minerva videtur eadem, ac Naama Tubalcaini soror, quam alii Venerem putant esse. XVII. 67. Minervæ Atticæ ætas, ac solum natale. 68.
Minos geminus. XIV. 61.
Minotauri nomen unde. XIII. 55. Ejus fabula historice relata. XIV. 61.
Μνεῦις bos Soli sacer Heliopoli; Apis Lunæ sacer Memphi. XXIX. 112. Mnevis sive Menis cultus vetustior; sed Apis bos honoratior Heliopolitano. *ibid.* Μνεῦις bos symbolum non Solis modo; sed & Menæ, primi Ægyptiorum regis. XXI. 101.
Μυζεῖν quid, & unde. VIII. 32.
Molonis cultus. 57.
Mopsium, Thessaliæ urbs, nomen habet à Mopso Ampycide. XXI. 83.
Mopsopia dicta Attica, non à Mopso; sed Mopsopo, vel Mopsope. XXI. 83.
Mopsus geminus; unus Thebanus, Tiresiæ filius, Calchantis victor: alter Ampyci filius, Thessalus Argonauta. XXI. 84. Mopsus Cilicibus cultus. *ibid.* Ejus ætas. *ibid.* Cum Calchante certans. *ibid.* Idem Afris Deus, filius Ampyci. XXXII. 123.
Mosis historia cum fabulis gentilium de Osiride, & Libero suo, collatio. XXX. 116, *& seqq.* Unde Moses vocatus. XXX. 116. Idem, ut ajunt, dictus *Monius, Mises. Moso, Palæstinus, Ioakim, & Melchi. ibid.* Item 117. Convenit cum Baccho, quod uterque bimater, & forma præcelleus. *ibid.* & quia Moses ex Arabia in Ægyptum concesserit, educturus inde populum Israeliticum, Liber est creditus in Arabia natus: & Sina mons, celebris lege illic datâ, trajectis literis *Nisa*, ubi Bacchus in pueritia educatus putatur. *ibid.* utrique exilium tribuitur. 180. de utroque proditum, subiisse eos mare rubrum, & pugnâsse cum rege Arabum. *ibid.* utrumque mulieres in exercitu habuisse. 231. Pro Deo cultus Arabibus Moses. 97.
Muhammedis urna in aere pendens, merum est commentum. XXXI. 121.
Mundi opificem deum agnoscunt Thales, Plato, Tullius. I. 3. Mundus hic nec fortuito casu extitit; neque necessitate aliqua exortus, nec semper & necessario fuit. I. 4. Mundus mysticè per ovum intelligitur. V. 17.
Musæ, si Myrsilo Lesbio credimus, Mysæ fuerunt: Æolicè autem Μῶσαι: sed verisimilius videri, Doricum Μῶσαι esse ab Hebræo *Mosar*, artem vel disciplinam significante. XIII. 59. Musæ novem Ægyptiis. XXVII. 105.

NAama cur à Mose memoretur, præter morem Scripturæ; quæ non solet in genealogiis referre feminas. XVII. 67.
Nasamones coluere Deos patrios. XXXII. 123. Nasamones solos coluere manes. XI. 42. eorum interitus, & hujus caussa. *ibid.* & 43.
Natolia unde nomen. XX. 78.
Nemausus Heraclides Nemausensium Deus tutelaris. XXXV. 136.
Neoptolemus cultus Delphensibus. XIII. 55.
Neptunalia à Consualibus esse diversa. XV. 62.
Neptuni multi, quorum antiquissimus Iapetus Noæ filius: & cur ei non maris solùm; sed etiam artis equestris imperium sit tributum. XV. 62. Neptunus Thessalus. *ibid.* Pater Nauplii. *ibid.* Pater Pelei, & Nelei. *ibid.* Neptuni filii dicti cùm alii, tum moribus asperi, & inhumani. *ibid.* & 63. Item qui mari pervenissent. 63. Neptunus ille, qui cum Pallade certâsse dicitur in Athenarum primordiis, quis: & unde fabulæ origo. 64. quis item alter ille fuerit, qui exstruxisse creditur muros Trojanos, & fabulæ explicatio historica. 64.
Neton, Martis simulachrum Accitanis in Hispania. XXXIII. 129.
Nicomachus Pheræis cultus. 53.
Nili pro incremento fertilitas se habet Ægypti. XXIX. 111.
Nimrodus Babylonis conditor; qui aliquibus Orion, pluribus verò, ac vetustioribus, Belus vocatur. XXIV. 93. quomodo conciliari inter se possint scriptores, quorum alii Nimrodum, alii Babylona, alii Semiramidem, censent Babylona urbem condidisse. 93.
Ninus Beli, seu Nimrodi filius. XVI. 66. Ninus forte idem, qui *Babylon* aliis dicitur. Ejus etymon. XXIV. 94.
Niobe gemina, una Phrygia, altera Argiva. XIV. 59. Niobes cultus. XXI. 83.
Noachus à Latinis novè, nec satis ἀναλόγως dici. XIX. 75. Noachus in Prometheo adumbratus. XVIII. 73.
No-Amon utrùm Prophetæ Nahum, ac No Ezechieli, Diospolin, an Alexandriam, significet. XXXII. 122.
Nonnus, & *Nonna*, unde dicantur. XXIV. 94.
Novemdiale sacrificium. XI. 44.
Nyssa ex *Sina*. XX. 117.

OBlivio Dei duplex. III. 10.
Obodes rex, & Deus Nabathæus. XXVI. 100.
Odrysus, conditor gentis Thraciæ. 145.
Og, Rex Basan, idem qui Typho, sive Typhœus Græcis. XXVI. 97. de hoc portentosa narrant Rabbini. 98.
Olysippo, Hispaniæ urbs, ab Vlysse condita. XXXIII. 129.
Omnipræsentia spiritualis naturæ, quam statuit Durandus, rejicitur, & Tertulliani, ac Origenis de ea sententia explicatur. XXII. 152.
Omomi herba. V. 17.
Onati Pythagorici locus apud Stobæum restitutus. II. 5.
Onesilaus ab Amathusiis cultus. XXI. 84.
Ωοι quid Laconibus. XIV. 62.
Oraculorum causæ quædam naturales, quædam artificiosæ, quædam superioris naturæ. VI. 22.
Orion idem ac Belus, sive Nimrodus. XVI. 65. & XXIV. 93.
Ormisdas. 17.
Oromasdes boni principium Zoroastri, Arimanius mali. *ibid.* Idem Ormisdas. *ibid.*
Oropus Atticæ, an Bœotiæ sit, dubitatum. 55.
Orpheus Thrax suos docuit sacra Ægyptiaca. XIX. 76. Orpheus geminus; Argonauta unus, alter Poeta, qui proprio nomine Onomacritus: utriusque ætas, & de cultu Argonautæ locus Cononis. XXXIX. 145.
Osculum non tantùm amoris, sed & subjectionis signum. XXIX. 112.
Osiridis nomen unde deductum. XXVII. 102. Cur phallus in sacris ejus monstraretur. *ibid.* Osiris unde dicatur. XXVII. 102. Osiris, Isis, Typho, quid Ægyptiis designent. V. 18, *& seqq.* Quantóque aliter, quàm vulgò Ægyptii, nomina hæc, seu numina intellexerit Plutarchus. *ibid.* Osiris, sive Mitsraim, filius Chami, Diodoro idem, qui Græcis Διόνυσος vocatur. XXVII. 102. Ejus opus, ex quorundam sententia, Thebæ Ægyptiæ; ex omnium vero opinione Iovis Ammonis templum. 102. Agriculturæ inventor. *ibid.* Cur cornutus fingatur. 104. petiri à Typhone fratre interemtus. *ibid.* sepultus in insula Nili apud Philas. *ibid.* Sacra ejus, & inventa ab eo hedera; quæ inde vocabatur herba Osiridis XXVII. 104. Osiris tertius idem qui Arabicus Liber. XXX. 115. In hoc Moses expressus. 115. *& seqq.*
Ostenta, & prodigia, probant dæmones esse. VI. 23.
Ovum antiquis mundi symbolum. V. 17. Ovum quomodo sponte moveatur in mensa. VI. 23.

PAlæmon Deus. XIII. 56.
Palatium in Palantii Arcadici memoriam conditum. XII. 48.
Pallas architecturæ præfecta. XVII. 69.
Pandari apud Pinarenses cultus. XXI. 83.
Pan Deus Naturæ. XII. 48. Quos Pan habuerit parentes. XVI. 67. Panos Ægyptii ætas. XXVII. 105. Vide *Panes*.
Pandari apud Pinarenses cultus. XXI. 83.
Pandroso, Cecropis filiæ, sacra fecere Athenienses. XIII. 54.
Panes ac Fauni, ac Satyri, sylvestria numina, cur hirsuti, & hircinis pedibus effingerentur. VIII. 29.
Panopolis aliter Χέμμις. XXVII. 105.

Digitized by Google

Panops Atticæ heros. xiii. 55.
Pandis cultus,& quod mirum, Therapnis Laconicis. xiii. 53.
Pateræ, Apollinis Beleni sacerdotes. xxxv. 135.
Patrocli cultus. xxi. 82.
Paulli Diaconi vulgaris lectio contra Lipsium defensa. xxxvii. 140.
Paulus Apostolus à Marcellina Gnostica incensis cultus. xxi. 151.
Peleo, & Chironi, homo sacrificatus à Pelæis. xiii. 56.
Penates publici Dioscuri, sive Castor, & Pollux. xii. 46.
Πεζώλοος Atheniensium unde fieret. v. 14.
Perdicis fanum, qui ex Dædali sorore natus. xiii. 55.
Persæ invocabant Naturam, ejusve partem, ut Solem: at non defunctos. xi. 42.
Perseus Argivis pro numine cultus. xiii. 53.
Peruanis sub quo nomine Deus colatur. iv. 14.
Peruanorum opinio de tribus summis deis. xxxvii. 138.
Petri Aponensis opinio, imaginatione imprimi vim corpori longè dissito. vi. 23.
Φάντασμα. vi. 21.
Pharao, dignitatis nomen, omnibus olim Ægypti regibus commune. xxxi. 220.
Pharisæi μετεμψύχωσιν Pythagoricam amplectebantur. x. 38.
Pheræi quos à morte coluerint. xiii. 53.
Philadelphi decretum de fano Arsinoe exstruendo, in quo simulachrum ejus nullo subnixum in aëre penderet. xxxi. 121. Ausonii in eo lapsus, ac fortè etiam beati Augustini. *ibid.*
Philænis fratribus aras statuerunt Carthaginenses. xxxii. 125.
Philippus Amyntæ F. invocatus Macedonibus. xiii. 56.
Philippi Butacidæ cultus Syracusis. xiii. 52.
Philo quidam, Oniæ temporibus, librum Sapientiæ, Salomoni tributum condidit. xi. 43.
Philo, auctor libri de antiquitatibus Iudaicis, supposititius. xxx. 117.
Φιλομειδὴς Veneris cognomen. xvii. 71.
Phœnices cur Erythræi dicti. xxxiv. 130. Soboles sunt Phœnicis, hoc est, Edom, sive Esaui. *ibid.*
Phryxi templum sitne extructum in honorem ipsius Phryxi, an Leucothoës sive Inus, an potiùs honori Helles. xxiv. 92. Thesauri ejus ter ablati. 93.
Picenibus cultus Diomedes. xl. 146.
Picumnus, *vide* Pilumnus.
Picus perperam inter Aborigenum reges relatus. xii. 47.
Pilumnus, ac Picumnus, quos à Rutulis accepere Romani, quibus rebus præfuerint, & unde nomen acceperint. xl. 148.
Pisces Syris pro Diis, ac propterea iis abstinuere in cibo. xxiii. 90.
Plato cujusmodi discrimen statuerit inter cultum Dei, & naturæ, item deos, & heroas. xli. 151. Licet non agnosceret deos populares, metu tamen populi ipse etiam iis sacrificabat. *ibid.* Plato cum Aristotele, mundi æternitatem statuente, perperam à sectatoribus suis conciliatur. i. 4. Platonicorum error circa cultum Angelorum. viii. 32. Platoni Deus incorporeus. ii. 6. Tertulliano occursum, qui aliam Platoni opinionem tribuit. *ibid.* Platonis opinio de animæ immortalitate. x. 39. Platonis sententia de duobus principiis, uno bono, altero malo. v. 19. Platonicorum error circa cultum Angelorum. viii. 32. Plato an masculæ Veneris amans. iv. 13.
Plestoris Deus Thracū, cui sacrificatus Oeobazus. xxxix. 145.
Plutarchi locus correctus. ii. 8. & xxi. 83. Ejusdem opinio discussa de duabus Accis Larentiis. xii. 48.
Pluto cur Agesilaus dictus. xviii. 73. unus è filiis Noe, puta Iapetus, aut potiùs Chamus. *ibid.* & xix. 77. Non tam à parente, quàm à posteris, in deos relatus. *ibid.* cur mortuis præfectus. *ibid.* Plutonis Græcanici ætas. 77. Pluto cur Phœnicibus dicatur Mouth sive Mors. xix 77. Pluto ille, qui Proserpinam rapuit, Aidoneus sive Orcus fuit, Molossorum rex. xix. 77.
Politiani, & aliorum error de Nymphodori Tisinomis. xl. 42.
Polycaon Messeniis cultus. xiii. 53.
Pomponatius refellitur de caussa rerum magicarum. vi. 23.
Porcus Latium hostia erat feriis Compitalicus. xi. 45.
Portugalliæ nomen non à Gallis, sed à populo Callaico, vel Cale opido, juxta Durium flumen. xxxiv. 132. Quando id nomen primùm in usu esse cœperit. 132.
Portunus. xiii. 56.
Prædictiones de Christo multis antè seculis factæ, certum esse veritatis Euangelicæ argumentum, cùm futura contingentia præscire solius sit Dei. vii. 26.
Præstigiarum diabolicarum exemplum editum coram Galliarum rege Carolo Nono. viii. 34.
Primorum parentum memoria in Asia apud Gentiles diu conservata. xxxviii. 142.
Principium, ex antiquissimorum gentilium sententia, esse unum bonum, alterum malum. v. 16. Zoroastris, & Persarum de hoc mens. 17. ac Ægyptiorum. 17 *& seq.* & hinc derivata veterum aliquot Philosophorum, etiam Platonis, 18. Refellitur hæc opinio, præcipueque contra Plutarchum, & Manichæos, ostenditur, nihil esse in rerum natura, quod non prosit. *ibid.* 19, 20.
Prometheus Noachum adumbrat, & diluvium sub eo factum, diluvium sub Noacho. xviii. 73. Prometheus, & Epimetheus, unde dicti. 74. Promethei plures videntur fuisse: quorum celebratissimus apud Græcos, Atlantis pater, & quando is vixerit. xviii. 76. Promethei in festo cur lampas tradebatur. 74.
Proserpinæ raptus juxta historiæ fidem narratur. xix. 77.
Protesilaus cultus Abydenis. xxi. 82.
Ptolemæus magnus, sive Soter, fœda sacerdotis Ammonii adulatione pronunciatus Deus. xxxi. 121.
Pythagoræ opinio de duobus principiis. v. 18. Eidem agnitos esse spiritus, & qui Philosophorum in hoc eum fuerint secuti. vi. 21. Pythagoras Metapontinis cultus. xl. 146.
Pyxodori apud Ephesios cultus. xxi. 83.

QVadriennio quoque creditum redire eandem temporum faciem. xxviii. 107.
Quirinus, hoc est, Romulus, cur à Curibus id nomen acceperit. xii. 46.

RAcemi ab exploratoribus terræ Canaan portati incredibilis magnitudo descripta à Philone Alexandrino. xxx. 119. & cur vecti fuerit deportatus. *ibid.*
Reges quomodo à morte divinos nacti honores. xii. 45.
Religio quid. iii. 8 Ejus extrema, in defectu, impietas; in excessu, superstitio. *ibid.* & 9.
Religiosi actus dividuntur. iv. 14.
Revelatio intellectualis duplex. x. 41.
Rharias Cereris cognomentum. xiii. 54.
Rhenus cur à Nonno Iberus dicatur. xxxv. 132.
Romani sacra sua acceperunt ab Albanis, Sabinis, Thuscis. xviii. 72.
Rubro, sive Erythræo mari unde nomen. xxxiv. 131.
Rugianorum spissa idololatria, martyrem pro Deo colentium. xxi. 149.

SAbini Lacedæmoniorum coloni. xii. 47.
Sabus Sabinæ gentis author. xii. 47.
Sacra Romanorum ab Albanis, Sabinis, Thuscis. xviii. 72.
Sacrificii honorem nulli præter Deum convenire ostenditur. xli. 151. quo sensu sacrificiis dicantur expiari peccata, & analogia inter victimas V. T. & sacrificium D. nostri Iesu Christi. 152.
Saducæi negabant spiritus: & quid verisimile sit, eos respondisse, quando iis objicerentur è pentateucho tot loca, in quibus est de apparitionibus angelorum. vi. 20. Saducæorum error de mortalitate animarum ex Mose refellitur. x. 38. origo ejus sectæ. 38.
Samaritani aliter extulere nomen Dei τετραγράμματον, quàm Iudæi. xxxii. 125.
Samsonis gesta Herculi tributa. xxii. 87.
Sanchoniathonis ætas, dignitas, scripta. xxii. 85.
Sandes Herculis cognomen, & unde sic appelletur. xxii. 87.
Saphenath Paneah, quo nomine Iosephum Pharao vocari jussit, variè à veteribus redditur. xxix. 112.
Sapientiæ libri, qui vulgò Salomonis inscribitur, quis auctor. xi. 43.
Sarapis, sive Serapis, deus Ægyptius, idem ac Apis, sive Iosephus patriarcha. xxix. 113. Ejus effigiei cur modius impositus. *ibid.* & etymon illius tergeminum adfertur. 114. Deum Ægyptiorum patrium fuisse, contrà Tacitum, eique ἀψύχῳ Scaligerum, probatur. *ibid.* De Serapidis effigie, jussu Sesostris Regis facta, Athenodori Tarsensis sententia; & unde nigricans Serapidis color. *ibid.*
Sardorum Dii Hercules Thebanus, sive Alcides, & cum eo Iolaus; item Hercules Libycus seu Maceris cum Sardo, unde *Sardi* dicti. xl. 146.
Sari, alterius Adanorum conditoris, appellatio unde. xxviii. 143.
Sarmatarum dii. xxxix. 144. *& seqq.*
Sarpedon cultus Trojanis. xxi. 82.
Saturnalium festo, quæ fuere mense Decembri, etiam servis par, ac dominis, libertas. xviii. 73.
Saturnus idem ac Adamus. xviii. 78. Repertor agriculturæ. 73. Forte & idem est Noë. xix. 77. Quò pertinet, quòd Saturnus Phœnicibus bifrons creditus. *ibid.* Videtur & Abraham, filium paratus sacrificare, cultus esse in Saturno. xviii. 74. Phœnicibus dictus Ilus, non Israel; etsi sic apud Porphyrium legatur. 74.

Digitized by Google

tur. 74. Saturnus, & Iupiter Ægyptius, sive Ammon quis. xxvii. 101. Saturnus falsò traditur fuisse rex Italiæ: nec Saturnus ille animale, sed naturale nomen fuit. xii. 47.

Satyri à Silenis solâ ætate differunt. viii. 31. Vnde dicti. viii. 31.

Saxonibus antiquis culti dæmones. 30.

Σαυὴ Caini soror, & conjux. xvii. 67.

Scaligeri opera in digerendis Manethonis Sebennitæ annis defenditur. xxviii. 109. Scaliger refellitur super eo, quòd putârit, Sarapidem Ægyptiis fuisse numen ab exteris acceptum. xxix. 113. Scaliger deceptus, cùm à Solino solo arbitratur odoratum laserpitii radici tribui odorem. xxxii. 123.

Scripturæ Sacræ varia illustrata loca, hæc præcipue: Exodi illustratur cap. iii. 10. *vide* cap. xxxii. 4.

Levit. xvi. 1, 7. vide cap. viii. 29.

Deut xxxii. 17. cap. viii. 29. Deut. xxxii. 18. cap. iii. 10.

Iudic. xvii. 5. cap. iii. 10.

1. Paralip. xvi. 26. cap. iii. 9.

Psal. ii. 5. cap. xxix. 112. Psal. xvii, sive juxta Hebræos, xviii. 5. cap. viii. 34. Psal. xc, sive xci. 6. cap. viii. 32. Psal. cv, sive cvi. 20. cap. iii. 10.

Ies. xiii. 21. cap. viii. 32.

Ierem. ii. 32. cap. iii. 10. Ier. xxv. 38. cap. xxiii. 90. Idem xlvi 16. *ibid* Item ii. 27. cap. xxviii. 141.

Act. Apost. xvii. 28. cap. ii. 7.

Rom. 1. 25. cap. iv. 12. Rom 1. 19. cap. ii. 7.

1. Cor. 1. 21. cap. iv. 13. 1. Cor. 11. 10. cap. vii. 27. 1. Cor. viii. 4. cap. iii. 9. 1. Cor. x. 21. cap. iv. 13.

II. Cor. xii. 1, 2, 24. cap. x. 40.

Col. ii. 8, 18. cap. ix. 34. Col. iii. 1. cap. iii. 9.

Tit. 1. 1, 2. cap. iii. 8.

Scytha um, atque Indorum vocabula, quàm late olim accepta. xxxiii. 125. Scythis, forte & Iberibus, Mars cultus. xxxiii. 128. Scythæ cur per acinacen jurarint. *ibid.*

Scythismos, & Barbarismus, jam olim perperam pro impietatis speciebus habiti. iii. 9.

Selecti dii octo. xviii. 71.

Seleuci Nicatoris fanum, & festum Nicatoria. xxiii. 91.

Semiramis filia Atergatis, educata à Simma, sive Sema. xxiii. 89. In columbam versa fingitur, & quæ caussa figmenti. Hinc columbæ figura culta. Syri columbis abstinent. *ibid.* Semiramidis etymon. *ibid.* & 90. Tres Semiramides, Nini una, Belochi altera, tertia quæ Medici imperii tempore fuit. 90, 91.

Semo, Sancus sive Sangus, sive Sanctus, idem qui Fidius, sive Hercules. xii. 46.

Senacheribi in exercitu cùm clxxxv millia dicuntur occisa gladio Angeli, id de pestilentia accipiendum videri. vii. 27.

Serapeum Alexandrinum, & Romanum. xxix. 115.

Serapidi simulachrum Solis artificio adsurgens magnetico. xxxi. 121.

Sesak, sive Susakim, qui templum spoliavit Hierosolymitanum. Sesostris sit, an Susannis, vel potius Sesonchis. xxix 114.

Sesostris, Ægyptiorum regis, antiquitas. xxix. 114. Is in Palæstina statuam posuit cùm pudendo muliebri ad molliciem genti exprobrandam. 114. An idem ac is, qui in Scripturis *Sesac* dicitur. *ibid.*

Severus Imp. Leptitanis cultus. xxxii. 123.

Sextus Clodius, & Butas in Caussalibus, refelluntur de Fauna, sive Bona Dea virgis cæsa: cùm ea, quæ virgis est cæsa, fuerit sacerdotis seu vatis Flavii conjux. xii. 50.

Sileni qui dicantur. viii. 29. Sileni, & Satyri, solâ ætate differebant. xxi. 82. Sileni vox quàm variè scribatur. xx. 81. Silenus Phryxin deos relatus. xxi. 81. Sapientia ejus excellens, unde Midas rex aures ei commodâsse dicitur. *ibid.* Cujusmodi dolo à Mida sit captus. *ibid.* Silenus unus è regulis Cariæ, qui Nisæ imperavit. *ibid.* Eundem videri, ac Marsyam, cui pellis detracta. *ibid.* Nec malè eundem Satyrum dici. *ibid.* & *seqq.*

Silphium herba odorata: super quo Scaligeri opinio rejecta, qui putarit, Solini esse commentum de bono silphii odore. xxxii. 123.

Simma nomen idem videtur esse, ac *Semi.* xxiii. 90.

Socrates, & Anaxagoras, cur impietatis damnati. 1. 1.

Sol quater cursum mutâsse dictus, dum Ægyptus sub Regibus fuit: & quæ mens ejus dicti fuisse videatur. xxviii 107.

Solis simulachrum Serapidi artificio adsurgens magnetico. xxxi. 121.

Solymensium trium virorum cultus; eosque videri non Σελήνεις, sed Σκιρὰς, nuncupatos, & qua nominis hujus ratio. xxi. 83.

Spania pro *Hispania.* xxxiii. 129.

Spectri vox quid significet. vi. 21. Spectra quædam vera, quædam falsa. vi 21.

Spiritibus sui generis corpus non modò philosophi; sed & multi sanctorum patrum attribuunt. vi. 24. Hoc inde esse, quia spiritus vocabulum non eodem ab omnibus modo sumitur: dum alii intelligunt corpus prorsus expers materiæ: alii non omnis, sed in sensus incurrentis. vi. 23. Spiritus ministros tum bonos, tum malos, negarunt Sadducæi; item Democritus, ex parte etiam Aristoteles: agnoverunt Pythagorici, & Platonici. *ibid.* 21. Esse ejusmodi spiritus, probatur, partim traditione, partim quadruplici experientia. 21, & *seqq.*

Stephanus Bizantius forte emendatus. xxvii. 105.

Stephanus episcopus à Ruthenis idololatris est in Deorum numerum relatus. xl. 150.

Stoicorum sententia de animæ longævitate post mortem. x. 39. Stoicorum quorundam stulta opinio de animarum interitu, siquis vel submergatur, vel obruatur ruinâ. Interim credidisse, nihil iis ab imbri esse periculi. xxv. 95.

Superstitio quid, & unde dicta, ac quotuplex sit. iii. 9.

Sybaritarum deus semicaper puer. xl. 146.

Συγκαζὴσαεις quid Chrysostomo. vii. 26.

Syri cur piscium, & columbarum esu abstineant. xxiii. 89. Syri olim etiam dicti ultra sinum Issicum: unde alborum, nigrorumque Syrorum distinctio. xxii. 84. Syrorum, Medorum, & Persarum res Græcis quasi ignotæ ante bellum Persicum. *ibid.*

Syria dea non est eadem, quæ Atergatis. xxiii. 91.

T, & S, permutantur. xxxvii. 140.

Taautus, & Sanchoniathon, scriptores prisci, commendati à Philone Bybliensi, quòd nudè rem narrarent, quam posteriores detorsere in sensum allegoricum. xxvii. 106. Taautus literarum repertor. xxii. 85. idem qui Mercurius. *ibid.*

Taciti de Serapide opinio, tanquam deus esset Ægyptiorum inquilinus, rejecta. xxix. 113.

Tages iste quis fuerit, qui extispicii artem docuisse Etruscos dicitur, & cur sacra ejus dicta Acherontia. xl. 147.

Tantalus rapuit Ganymedem. xiv. 61.

Tapuiarum gens ubi, & mos gentis, hominibus vesci, sed nonnisi amicis defunctis; deque dæmonum apud eos cultu fusè actum. viii. 29.

Taranis, sive Tharanis, deus Gallorum, idem videtur iis esse, qui Iupiter. xxxv. 134.

Tartessus alia à Gadibus: etsi aliter Plinio visum xxxiv. 130.

Temesius Clazomenius in Thracia ab Abderitanis cultus. xxxix. 145.

Tenes Tenediis cultus. xiii. 57.

Teraphim Michæ, simulachrum veri numinis. iii. 10.

Tertullianum videri deceptum, quando ait, Deum Platoni esse corporeum. ii. 6.

Teutates, deus Gallorum, idem videtur esse, ac Mercurius. xxxv. 134. Vnde dicatur Teutates. xxxvii. 141.

Teutones unde nomen acceperint. xxxviii. 142.

Thalmudistarum opinio, angelos esse eductos à sinistro massæ latere. vi. 24.

Theagenes Thasiis cultus. xiii. 57.

Θεῶν. xxx. 116.

Theodoretus emendatus. xxxii. 125.

Theodori Cyrenaici dictum, dextrâ se dare, quæ discipuli acciperent sinistrâ. v. 16.

Θευργία, & γοητεία, species magiæ. vi. 22.

Thesei fana complura Athenis. xiii. 55. Theseus, Ægeo natus, cur & Neptuni diceretur filius. xv. 63.

Θεσμοφόρια Cereris festum. xvii. 69.

Theut, vel Thot, Thoyt, aut Thout, Ægyptiorum Deus. xxxvii. 140. A *Thot* nobis Deus *God* vocatur. *Ibid.*

Thiras, filius Iapheth, Thracum est auctor. xxxiii. 125. Sed partis Thracum Odrysus conditor. xxxix. 145.

Thracum nomine quæ gentes antiquitus vocarentur. xxxiii. *Ibid.* Thracum dii. xxxi. *ibid.* In iis Odrysus. *ibid.*

Θρησκείας nomen unde. xxvii. 102.

Thuras, sive Thurras, rex Assyriæ, idem qui Mars. xxiv. 94. Vide *Thurras.*

Thurras rex Assyriæ pro deo habitus, & *Mars* dictus est. xvi. 66. Vide *Thuras.*

Thusci unde in Italiam venerint. xviii. 72.

Timomachus à Laconibus cultus. xiii. 53.

Tlepolemi regis cultus. xxi. 83.

Toxaris Scytha heroicos Athenis nactus honores. xiii. 55.

Traditio de Deo antiquissima, & communi gentium consensu recepta. 1. 2.

Trinitatis mysterium non fuisse creditum priscis Germanis: ut persuasum aliis voluit Cluverius. xxxvii. 138.

Triptolemus à Cerere agriculturam edoctus. xiii. 54. Triptolemi fabula historicè relata. xvii. 69.

Τελχίνεια, Minervæ cognomentum unde. xvii. 68.
Trophonius Lebadiis cultus. xiii. 56.
Tubal falsò creditus Hispaniæ gentis conditor: & unde hæc opinio originem ceperit. xxxiii. 126, *& seqq.* Rectiùs Iosephus, qui Iberes Asiaticos. Thubalis posteros statuit. 127.
Tuisto, & Mannus, Germanorum dii. xxxviii. 141.
Tybilenus deus Saxonum. xxxviii. 143.
Typhœus idem, qui Ogus Mosi. xxvi. 98, Is periit in terra Aramæa, sive Syria. 99.
Typho in ultionem Osiridis ab Iside, & Oro, interemtus. xxvii. 104.
Tyrii ab Idumæis, hoc est, Esaui posteris, oriundi. xxxiv. 131. Cur Tyrii dicti Erythræi. 130.

V Alerii adversus Gallos corvo adjuti historiam fabulosam videri: & unde error ille in Romanam irrepserit historiam. xxvii. 103, 104.
Vellus arietis aureum thesauros designat, & quæ caussa figuratæ istius locutionis. xxiv. 92.
Venenum quid uni esse, alteri medicamentum. v. 20.
Ventis cur alæ tribuantur non modò à poëtis gentilibus, sed etiam divinis. vii. 26.
Venus Cypria quæ fuerit, & quædam de sacris ejus. xvii. 71. Cur sacerdotes ejus Κινυράδαι dicti. xii. 84.
Veritatem detinere in mendacio, seu injustitia, quid Apostolo significet ad Rom. i. cap. iv. 12.
Vesta an repertrix architecturæ, & quale numen. xvii. 69.
Viales dii. xi. 44. unde dicti. 45.
Vitulus ab Israelitis cultus εἴδωλον dicitur Stephano protomartyri. iii. 10. Et vitulos Ieroboami Scriptura vocat deos alienos, ac conflatiles. *ibid.*
Vitus, ætatis Diocletianeæ martyr, pro deo habitus à Rugianis. xli. 149. 150.
Vlysses an in Caledonia aram exstruxerit. xxxvi. 137. Vlyssis ara Britannica. xxxvi. 137.
Vngaris culti dæmones. viii. 29.
Voces non habent vim naturâ, sed ex instituto. viii. 33.
Vulcanus antiquissimus Tubalcainus: inde Vulcani nomen factum κατ' ἀφαίρεσιν: nec is tam ignem hominibus ostendit, quam ignis usum in arte fabrili. xvi. 64. 65. Vulcanus, Rex Deusque Ægypti: unde Ægyptus vocata Ηφαιστία. xxvii. 101.

W, G V, & G, permutantur. xxvii. 140.
VVodan Germanicus Deus, ab Ægyptio *Thoyt*, vel *Thout*, nomen accepit. xxxvii. 139, 140.
VVoonsdag Germanicum unde dicatur. xxxvii. 140.

X Εμμης Ægyptiis, quæ Græcis Πανόπολις. xxvii. 105.
Χημία. Vide *Chami terra*.
Χρηστοὺς ποιεῖν quid Arcadibus sit. xi. 44.
Xysithrus Noë. xviii. 71.

Z Α'μης. xvi. 66.
Zamolxis à Getis, quibus leges tulit, in deos relatus. xxxix. 145. item à Thracibus pro deo cultus. *ibid.*
Ζάνης. 66.
Ζαρυάμ, & *Ζωροάδης*. v. 17.
Ζωνάνας Sidoniorum. 88.
Zeernebock, & *diabol*, Slavorum dii. xxxviii. 143.
Zoroastres quis, & quando fuerit, variæ sententiæ adferuntur. v. 16. Quid vocabulum hoc signet. *ibid.*
Zoroastris dogma de principio boni, & mali. v. 17.

INDEX

INDEX LIBRI SECVNDI
DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC SCIENTIA NATVRÆ;
QVI EST
De natura, cultuque corporum cælestium, ac quatuor elementorum.

Prior numerus, puta Romanus, indicat libri caput, alter paginam notat.

ABellio idem, qui Sol: ac fortasse inde nomen *Apollinis*. XVII. 198.

R. Abraham Avenaris Iudæi de adventu Messiæ prædictio, jam annis cxc vanitatis comperta. XLVIII. 288.

Αγδιστις. LII. 298.

Acarnanes unde dicti. LIII. 301.

Accessus, & recessus in cœlis motus frustra ab Astrologis introductus. XXXV. 250.

Acervus lapidum in honorem Mercurii, & quòd mos jaciendi lapides in acervum etiam obtinuerit apud Indos, & Arabas, hodieque Mahumedanis in usu sit. XXXII. 240.

Aceti vis in dissolvendo ovi cortice, plumbo, aliis. LXXII. 342.

Acheloi etymon, & ut *Acheloum* pro quavis aqua dixerint veteres. LXXVII. 351.

Achamenii unde dicti. IX. 180.

Acheronis etymon. LX. 319. Acherontis nomine fluvius cum alibi, tum in Epiro. LXXXI. 361.

Actuum humanorum duo principia secundum Stoicos. XLIX. 291

Ada Assyrii Luna dicitur. VI. 171.

Adad Assyriis Sol, quæ vox à Macrobio exponitur *unus*. VI. 171. Ab Adado tres gemmæ nomen sortitæ. 171. *Adad* Dei simulachrum. LV. 308.

Adami Tanneri opinio; si stellæ habeant mentem, nec gratiâ exciderint, posse à nobis invocari. XXX. 232.

Adon, *Adonia*, & *Αδωνιασμὸς*, vide *Adonis*.

Adonis, sive *Adon*, vel *Adoneus*, signat dominum: unde in Scripturis *Adonai* Dei nomen, & Plauto *Avo donni*. IV. 165. *Adonis*, vel *Αδωνεὺς* idem qui Bacchus. 167. Haut alius ab Osiride. X. 182. Nempe idem, qui Sol. IV. 165, 166. ac particulatim Sol antipodes illustrans. LIX. 318. Secundùm aliquos eo non Sol, sed frumentum significatur. IV. 167. Adonidis fabula ab apro interempti mysticè denotat Solis in hyberna signa ingressum. LV. 307. Adonide interfecto luctus Veneris; eoque reddito, gaudium Deæ quid significet: nec tamen convenire, utrum Venus sit Luna, an Veneris sidus, hoc est Lucifer, vel Hesperus; vel etiam superius terræ hemisphærium: uti Proserpina est inferiùs hemisphærium. IV. 166. Adonis aliter dictus *Gingras*. IV. 161. Adonia festum. IV. 166. *Αδωνιασμὸς* à propheta Ezechiele signatus per mulieres Thamuz plangentes. IV. 166.

Αδυ geminum etymon; unum ex Græco; alterum, & verius, ex Hebræo. LX. 319.

Ægæi maris nomen unde sit. XXXIV. 245.

Ægiochi nomen unde Iovi. XXXIV. 245.

Ægyptiis aquam in summa fuisse veneratione. LXXIV. 345. Cur iidem noctu potiùs hauserint aquam ad bibendum. LXVIII. 332. Ægyptiis cur religio fuerit salem mensis inferre, & contrà Romani salis appositu crediderint sacrari mensas. LXXV. 349. Cur Ægyptiis exosi nautæ, cur item piscis odii symbolum, nec eum gustare sacerdotes soleant. *ibid.* Ægyptii cur aversati sint homines nigros. *Ibid.* Ægypto unde nomen. LVI. 310. Ægyptum primitus vel totam, vel magnâ sui parte, fuisse Nilo obrutam. LXXV. 349.

Aër Cæli etiam nomine continetur. LXXXIII. 362. Aëris profunditas quanta sit, ex Brahei sententia. *ibid.* Distributio ejus in regiones quatuor. *Ibid.* Cur Deus aëra fecerit pellucidum, fluidum, nec non exhalationum, item caloris ac frigoris capacem. 363. Cur animantes aëre indigeant. *Ibid.* Aër unde dictus. *ibid.* Aër cur terram vehere dicatur. LIV. 307. Aër Græcis, ac Romanis, *ἀρσενόθηλυς*: quaque maris habet naturam, *Iupiter*: quatenus feminæ, dicitur *Iuno*. LXXXIV. 364. Aër pro numine est quibusdam philosophis, imo & totis gentibus habitus. LXXXIV. 364, 365, &c. Aër Minervæ nomine cultus Ægyptiis LXXXIV. *Ibi.*

Æris tinnitu olim laboranti Lunæ succurri creditum. XX. 204.

Æruscatio magnæ matris. LIII. 303.

Æsculapius cur à Iove fulmine percussus credatur. XII. 178.

Æstus marinus cur unâ horâ tardiùs redeat quotidie. XIX. 202.

Æthera, maximè supremum, in Theologia naturali *Minervæ* nomine intelligi: sed unà cum æthere comprehendi aëra proximum, & mentem humanam ætheri, atque aëri, subjectam: quia pro istis variat ingenium, prudentiaque hominis. XLII. 273.

Æthiopia duplex, Orientalis in Asia magna, & Occidentalis sub Ægypto: ex priori fuit conjux Mosis, ut cum fuisse dicitur è terra Chus, Arabissa intelligatur. LXXXV. 348. Æthiopibus Sol cultus. 185.

Afris quibusdam aër pro numine. LXXXIV. 365. Afri hodieque ignem colunt. 329.

Αγαλμα ἐφημερον Maximo Tyrio quid sit. LXIV. 326.

Agellii lectio contra Loensem defensa. XLIV. 277.

Aglabelus, & Malachbelus, dii Palmyrenorum, id est, Sol, & Lunus, qui idem ac Luna. V. 219, 220. Verùm Aglabelus Palmyrenis Sol sit, an Luna. 220.

Αἰθὴρ, & *οὐρανος*, unde nuncupentur. XXXVII. 255, 256.

Ακμων, *Ακμονιδης*, qui dicantur. XXXVII. 256.

Albumasaris prædictio vanitatis jam annis CL compertissima, religionē Christianam non ampliùs duraturam, quàm annis CIↃ CCCC XLIV. cap. XLVIII. 288. Albumasaris, & Aponensis, absurda opinio, putantium à constitutione Iovialis stellæ dependēre, ut certò exaudiantur, qui sapientiam exposcunt. XXXIV. 245.

Aleæ in ludo nihil fieri fortuitò; sed cur hic jactus sic, aliter alius se habeat, caussam per se esse à natura jactus, sive ut manu hominis jacitur, sive ut à caussa adsistēte dirigitur. XLIII. 274, 275

Alembici etymon. LXIII. 324.

Alexandri Aphrodisiensis de fato sententia. LXV. 280.

Alitta, vel Alilat, Arabibus Luna, & unde hæc veniant, conjectatum. XXIII. 212.

Alpheum in Arethusam influere, vetus est opinio; sed falsa. LXXX. 357.

Alutninosâ aqua conducit paralyticis. LXXII. 341.

Amanus, sive Omanus, non tam summum numen, quàm symbolum illius, Persis designat; nempe ignem inextinguibilem. IX. 180. Apud Cappadoces Omani simulachrum in pompa ferebatur. IX. 183.

Amilcas, dux Carthaginensis, virtutis causa in deos relatus. XI. 186. Amilcas, Imilco, & Imilce, unde nomen acceperint. *ibid.*

Ammon, unde Ammoniæ nomen, cujus & situs signatur, aliter Iupiter, vel Deus Libycus dicebatur. XI. 184. Origo hujus nominis. *ibid.* de qua Græcorum refellitur opinio. *ibid.* Cur Ammon Sol occidens crederetur. XI. *ibid.* Templum etiam habuit in Meroe, etsi minùs frequentatum. *Ibid.* Quid cornua arietina simulachro, ejus affixa significent. *Ibid.* & *Ammonis cornu* eadem gemma, quæ & *Garamantis*, vel *Carchedonius*. XI. *ibid.*

Ammonia Ægyptus dicta ab Ammone; imò tota Libya ab eodem sic nuncupata. XI. 184.

Amphitrite unde dicta. LXXVIII. 354.

Anæa eadem ac Anaitis, id est, Luna. XXII. 210.

Anaitis Medis & Persis Luna. XV. 194.

Anapus, & Crimisus, Siciliæ amnes in summo frigidi, in imo calidi. LXX. 337.

Anaxagoras cur impietatis damnatus. XXXIX. 264.

Anaximeni Milesio aër fuit Deus. LXXXIV. 364.

Anderena mater. LII. 298.

Andreæ Schotti de *Origenis* nomine opinio improbata. X 182.

Anima unde dicta. LXXXI. 363, 364.

Anima cæli an habeat facultatem sensivam. XL 266, 267. Anima cæli, ex Peripateticorum opinione, præstantior est animâ humanâ, quia hæc non intelligat, nisi receptione speciei: illa, per essentiam. XL. *ibid.*

Animæ, quæ cælitus in corpora mittuntur humana, dum per Saturni orbem descendunt, creditæ ab eo accipere vim sublimia speculandi. Corporibus etiam solutæ ab eodem putabantur eò remitti, unde venerant XXXIV. 246.

Animæ facultatum distinctio secundùm Chaldæos, sive Astrologos, & ut cuique præfecerint unum planetarum XLVII. 286.

Animæ corpori nubentis antistes Luna; corpore excedentis, Proserpina, secundùm Porphyrium. XXVIII. 225.

Animæ post excessum cur *apum* tribuatur appellatio. XXVIII. 225. Anima triplici elemento expurgari credita à Theologia gentilibus. XIV. 193.

Animatum

Digitized by Google

Animatum non semper præstare inanimo, cùm potius ex fine ac bono universi æstimanda sit rei cujusque excellentia. xli. 270.

Anitis sive Anaitis aliis Diana, aliis Venus, & quomodo hæc concilientur. xxii. 210. Hæc etiam culta à Parthis. 211.

Anna Perenna unde dicta. lxxx. 358.

Annum semper esse æqualem, si cum Babyloniis, & Ægyptiis, motum Solis annuum compares cum stellis fixis. Sin cum punctis æquinoctii, item solstitii, brumæque, esse inæqualem. ii. 161.

Annus duplex Lunaris, & Solaris; & cur anno unoquoque tardiora sint novilunia ac plenilunia diebus xi. cap. xix. 202.

Annus Platonicus quantus. xxxv. 250. Annorum is circuitus felicitati, vel infelicitati animarum creditur præfinitus. xlvi. 281. Anni magni conversionem indicare putatur conspectus Phœnicis. 285.

Anas fluvius, qui aliis Νᾶς. lxxiii. 344.

Anubis quorum proles, & cui capite fingeretur canino. lxxv. 350.

Aphacitis Venus culta in Aphacis inter Heliopolin, & Biblum. xxxvi. 252.

Ἀφροδίτη unde dicta secundùm Aristotelem, & cur fingatur orta è prolibus cæli in mare projectis. xxvii. 213.

Apiæ nomine tellus Scythis culta. lxii. 321.

Apollinis etymon triplex. xii. 186. *Apollo* fortasse ex eo, quia Sol Cretensibus Ἀβέλιος appellatus. xvii. 198.

Apollo idem qui Sol, veterum judicio. xii. 186. Quare Iovis & Latonæ filius dicatur. *Ibid.* Cur in Delo natus tradatur. *Ibid.* Quamobrem intonsus fingatur. *Ibid.* Cui cirros ei soleant offerre, simulac barba succresceret. 187. Cur credatur medicinæ auctor, & Æsculapii parens. *Ibid.* Quamobrem Cyclopes dicantur ab Apolline occisi, & ipse relegatus in terras Thessali regis pecus pavisse Admeti. *Ibid.* Quare divinationis præses existimatus: eamque à Pane putetur didicisse: & cur Calchantis Homerici avus habitus. *ibid.* Quamobrem poesios, & musices inventor habeatur, *ibid.* Cur Lini, & aliorum Musicorum parens habitus. *ibid.* Quare arcum, & sagittas reperisse existimetur. *ibid.* Cur sacratæ ei laurus, & olea; cygnus, cicada, & corvus; item lupus. 188. Apollinis Ismenii, & Galaxii sacra, eorumque ritus explicatus. xii. *ibid.* Sacra Apollinis in Delo celebrata quincto quoque anno. xii. 186. Cur dictus Ἀγυιεὺς. xxv. 217. Ἀκερσεκόμης, & Χρυσοκόμης. xii. 186. Λοξίας. xii. 187. Λύκιος. xii. *ibid.* Νόμιος, & pastor ab Amphryso. xii. *ibid.* Θυραῖος. xvi. 197.

Apollonii interpres correctus. lxxx. 557.

Apum appellatio tributa animæ defunctorum, secundùm gentium Theologos. xxviii. 225.

Aqua etymon. lvii. 351.

Aquæ natura: ubi consideratur, cur supra cælestes orbes collocatæ sint à Deo. xxxix. 262. De aquis sublunaribus tum generatim actum, tum quatenus locis distinguuntur. Generalia sunt ista, quanta sit latitudo aquæ, si cum terra comparetur. lxvii. 332. Quo die, & fine, Deus aquas à terris discreverit. 333. Cur montes opposuerit litoribus. 333. Aquarum vis in res inanimas, ut injecta vertendi in lapides, vel se ipsas sic durandi, ut ex iis lapides fiant structuræ idonei, & ratio eorum naturalis. lxxi. 339. Vt quædam aquæ aliis supernatent, imò & innatantes jungant, & quæ rei istius ratio sit. 339. Quædam colorem inde bibentium mutant, præsertim in pecudum pilis, alicubi etiam in hominum cute. 340. Aquarum salubritas quibus dignoscatur indiciis. lxxii. 340. *& seqq.* Aquæ calidæ medicamentosæ. lxxii. 341, 342. Et an sint, quæ juventutem instaurent. 343. Aquarum quædam noxiæ sunt corporibus. *ibid.* Aqua cur, calce infusa, incalescat. lxiii. 324. Aquæ cur in tantum adscendant, ut in montium jugis fontes oriantur. *ibid.* Cur aquarum ab eadem origine manantium aliæ fervidæ, aliæ tepidæ, aliæ frigidæ. *ibid* Aquarum utilitas. lxvii. 332. Ac aliæ animis, corporibus aliæ salutares. lxxi. 344. Aquarum, quæ bibuntur, genera quinque. lxx. 337. In fontanis sunt Ciceronianæ; & de virtute earum, qua oculorum vitiis creditæ mederi. lxxii. 342. Aquæ pluviæ, & nivales cum crudæ, tum decoctæ, item ex grandine, vel glacie liquefactæ, quo discrimine salubritatis distent. lxxii. 341. Aquæ fluviales cur palustribus præstent. lxxiii. 345. In fluvialibus est Nili aqua. Hæc recens hausta est insalubris, percolata autem salubris. lxxii. 340. Aquas esse puteales, quæ vel Oceani æstum æmulentur, vel motu ferantur contrario: & quæ caussa ejusce rei videatur. lxxiii. 345. Hactenus de natura aquarum: supernaturale illud, cur gratia Spiritus Sancti aquæ comparetur in Scripturis. lxv. 331. Sequitur de cultu. Aqua divino honore culta, teste etiam eo, qui Salomonis Sapientiam scripsit: & cur hoc non dicat ἁπλῶς de aqua, sed aqua violenta. lxxiv. 345. In cultoribus aquæ fuere Ægyptii; qui aquam non omnem quidem, sed Niloticam, Osiridi dicarant: marinam verò per Typhonem intellexere. lxxiv. 346. Persis etiam aqua divino honore colebatur. lxxvi. 350. item veteribus Scythis. lxxxii 361.

Arabibus aer Deus. lxxxiv. 364. Arabum, & Agarenorum annus cur fere excedat modum φύσεως. xix. 202. Arabum mos in tecto adolendi Soli. vii. 172.

Archigalli qui. liii. 302.

Architis Venus perperàm, quæ dicenda Aphacitis. xxxvi. 252.

Arethusæ, ab Alpheo adamatæ, fabula refellitur. lxxx. 357.

Ἀρεως ἄστρον, unum Græcum, geminum Hebræum. xxxiii. 242.

Argi à Mercurio interemti μυθολογία φυσική. xiii. 190. Argis quæ prima fuerit sacerdos Iunonis. lxxxiv. 365.

Aries signum cæleste, in quo cultus Iupiter Ammon. xxxvi. 252. 253. item Minerva, & qua de caussa. *ibid.*

Arietinum oraculum. xi. 185.

Aristoteles nihil extra mundum agnoscit, ne Deum quidem, vel intelligentias: unicus verò locus ille, qui cæteris, ubi aliud dicit, obducitur, à quopiam insertus videtur. xl. 267. Aristoteles per primum motorem non intellexit primi orbis motricem intelligentiam, summi post Deum loci & dignitatis; sed ipsum Deum summum. xl. *ibid.* Aristoteli cælum est Deus, non, uti Platonicis; sed propriè, in quo falsus Aquinas. xl. *Ibid.* Aristoteli cælum propriè animatum dici. xl. 265. Aristoteli, ex quorundam opinione, duplices sunt cælorum motores; animæ, quæ informant, & intelligentiæ, quæ adsistunt: & quomodo animæ istæ ab intelligentiis differant. xl. *Ibid.* Aristotelis ex sententia mundum non libera Dei voluntate moveri; sed necessitate, cui nec Deus possit resistere. xxxviii. 258. Ejusdem opinio de materie cæli, ab elementis diversâ, eaque solidâ, durâque, refellitur. xxxviii. 259, 260. Itidem impugnatur opinio ejus de materia siderum elementali. *ibid.* Aristoteles cur negârit, Fortunam esse numen aliquod. xliii. 275. Aristotelis opinio refutatur, in iis, quæ fiunt fortuna, & casu, non agnoscentis caussam per se certam & infallibilem. xliii. *Ibid.* Aristotelis, & Peripateticorum opinio, Fato fieri cælorum motus, & specierum in sublunaribus conservationem: singularia verò sub Luna à Deo non curari, nec sciri: & quibus argumentis in opinionem tam impiam sint compulsi. xliv. 276. Eorundem opinio, Deum nihil posse agere nisi secundùm naturam. xliv. *Ibid.* Aristotelis de circulo lacteo sententia refellitur. xv. 194. Aristoteles deceptus de dulcedine aquæ in imo maris. lxviii. 334.

Arriani locus de duobus Arabum diis excussus. viii. 177.

Artimpasa, cœlestis Venus, Scythis: ac vocabulum hoc correctum apud Origenem, & Hesychium. lxxxii. 361.

Ascletarionis Mathematici exitus infelix, quem ipse præviderat, imò prædixerat. xlviii. 287.

Asino à Bohemis, ut numini, litatum. xxxiii. 243. Asinus, & equus, pro valde mutoniato, & libidinoso. vii. 173.

Ἄζιζος est Edessenis Mars, secundùm Iamblichum, ac Iulianum: sed potiùs Mercurium, aut Hesperum videri. xxxii. 237.

Asphaltis. lxxi. 340.

Ἀσπάλαθος, sive ἀσπάλαθον. lii. 299.

Assabinus Æthiopum idem ac sol, & quo ritu illi cinnamomum soleat offerri. xi. 183, 184.

Assyrii unde dicti. vi. 171. Assyrii sacerdotes in Veneris sacris utebantur veste muliebri. xxxi. 235. Assyriis aer Deus. lxxxiv. 364. Assyrium venenum cur Maro pro Tyria purpura dixerit. vi. 171.

Astarte Phœnicibus, ac Syris, dicta Luna, & cur insigne ejus caput fuerit bubalum. xxi. 207. Qui ex veteribus Venerem sic vocari statuunt, Veneris nomine non Luciferi sidus, sed Lunam intelligunt. *Ibid.* Hæc Hebræis est Astaroth. 208. unde ea dicta. *ibid.*

Ἀστήρ, & ἄστρον, unde. xxi. *Ibid.*

Astra vivere, multorum ex Scholasticis opinio fuit. xxx. 231. Vide *Stella.*

Astroarche Græcis corruptâ voce, eadem, quæ Syris *Astarte*, id est, Luna. xxiv. 215.

Ἀστρονόη. xxxvi. 251.

Astrologiæ Iudiciariæ incertum, etiam cum de sola hominum propensione ex horoscopo judicatur. xlviii. 289, 290.

Atergatis Assyriis designat Lunam, & mare, sive vim à Luna diffusam, & à mari receptam. lxxvi. 350. Atergatis, sive Derceto Assyriis unà cum Luna tellurem denotat. xv. 308.

Ἀθηνᾶς, & *Minervæ* nomina unde sint. xlii. 272.

Athenienses, septimo cujusque mensis die laurum gestantes, hymnum accinebant Apollini. xii. 188.

Athur est Isis, & unde *Athur* sit conflatum. xxiv. 215.

Atlas, qui cælum sustinere fingitur, axim μυθολογικῶς signat, secundùm

Digitized by Google

secundùm Aristotelem. xxxix. 264. Atlantis montis vertex infra nubes. lxxxiii. 363.

Atomorum motus qualis ex mente Democriti, & præcipuè Epicuri, cui is triplex. xliii. 276.

Attes unde fortasse dicatur. lx. 319. Attes, Attis, Attyn, seu Atys, amasius Cybeles. lii. 305. quâ mente à Catullo Attin mulier dicatur. 301. physicè notat, tum fruges, tum Solem. liv. 305. Quid Attinis fistula, & virga, indicarint. 306. Attis quid mysticè in sacris Cybelles signârit, & quid sacerdotum ejus cruentatio. liv. 305. Attis Lydus dicitur instituisse sacra matris Deûm. liii. 303. Attis Phrygius idem est ac Osiris Ægyptius. x. 182.

Attius poeta emendatus. lxi. 320.

Avernus cur ante Augusti tempora gravem exhalârit odorem, posteaque is tractus à salubritate fuerit commendatus. lxxxi. 360. Ejus etymon. *Ibid.*

Averroes cur Aristotelem in opinione de circulo lacteo deseruerit. xv. 195.

A Vesta ordiri, proverbium, & unde ejus origo. lxiii. 322. 323.

Aura, *ἄυελοι*, *aurora*, *aurum*, unde veniant. xxxvii. 256. lxiv. 325. 326.

Azizus, Emessenis Mars. v. 169.

BAal, Bel, sive Hel, Phœnicibus idem qui Sol. iv. 164.

Baal-Peor, sive Baal-Phegor, Moabitarum, & Madianitarum deus. vii. 172. Idem qui Saturnus, Iupiter, Priapus sive Sol. *ibid.* unde nomen acceperit. *ibid.* Opinio R. Salomonis Iarchi rejecta de cultu Bel-Phegor. *ibid.* In ejus sacris libidini indultum. *ibid.*

Baaltis, sive Beltis, eadem ac Astarte seu Luna; & unde id nomen acceperit. xxi. 208.

Babylonium fatum. xlvii. 283.

Bacchus, sive Dionysus, idem, qui Sol. xiv. 191. 192. Cur nebride seu hinnuli pelle usæ Bacchæ in sacrificiis Liberi. *ibid.* Cur è matre exsecti huic deo sacri. *ibid.* Bacchus idem qui Osiris. *Ibid.* Cur veterum in Bacchi sacris soleat circumferri. *Ibid.* Bacchus duplex, cælestis, & subcælestis: ille Sol, hic liquor; Solem autem hîc signari postquam occidit. xiv. *Ibid.* Quàm variè soleat figurari. *Ibid.* Iacchus unde nomen acceperit. *Ibid.* Vannus Iacchi quid symbolicè notârit. *Ibid.* Bacchicæ speluncæ in Parnasso. xiv. *Ibid.* Bacchi λικνίτῃ, & aliorum eò pertinentium, nomen unde. xiv. 193.

Bajarum calor unde. lxxxi. 360.

Baitampsa Arabiæ urbs nomen sortita à cultu Solis. viii. 178.

Βαλλω, à quo Βαλλωναῖος, unde, & quid duobus illis significetur. xvii. 198.

Bardesanis Syri, & Priscillianistarum, de fato sententia. xlviii. 287.

Beelsamen, dominus cœli, Sol dictus: pro quo Iudæi *Beelzebub* dixere. iv. 165.

Beelzebub Accaronitis idem, qui Sol: quod nomen ab Hebræis accommodatur principi dæmoniorum. iv. *ibid.*

Belatucadrus, & Beleuus, ejusdem dei nomina videntur. xvii. 198.

Beleuus Aquilejensium, item Aremoricorum, & Noricorum deus tutelaris, idem qui Sol. xvii. 198. Ab eo plantæ nomen, quæ Hispanis *Velenno*, Vngaris *Belend.* *ibid.* Ejusdem etymon. *Ibid.*

Βίλις. xvii. *ibid.*

Bellona ad lunam refertur, & ratio ejus rei. xxvii. 222.

Belus Assyriis, & Babyloniis, idem ac Sol. Inde gemma Solis aliter dicta *Beli oculus.* vi. 171. Belus Medis, & Persis, Cælus, sive Vranus. xv. 194.

Bendis, dea Thracum, quo nomine Luna simul, & terra, comprehendebantur. Hujus festum *Bendidia* dictum. lvii. 313.

Benedictiones abyssi quid signent patriarchæ Iacobo. lxxvii. 352.

Benedixeritne Deus diei secundæ. lxvii. 333.

Berosus quando vixerit. xx. 205.

Beth-Phegor pro templo Phegorio. vii. 174.

Bilis atra, & splen, Saturno cur adjudicentur. xxxiv. 246.

Bitumine, & sulfure, quæ sunt in fundo maris, conservari primævam maris salsedinem. lxviii. 334.

Βλαιτσινόμιον Alexandrinum, & unde nomen acceperit. xlviii. 288.

Blandusiæ fonti sacrificatum hœdo, ut capro faciebant Libero, & Tempestatibus. lxxx. 358.

Bohemi coluere fontes, ac fluvios. lxxxii. 362.

Βολαθὴς Sol, & ejus etymon. iv. 164.

Bombardæ nostræ globos suos ejaculantes quantum vincantur à velocitate stellarum fixarum. xxxv. 250.

Bona dea, cujus sacrum cur Δαμιον diceretur. lxi. 319. 320.

Boibonia sidera. xxxiv. 247.

Borysthenes tam est tenuis, ut nec vaporem emittat. lxx. 338.

Boves à triumphantibus mactandi in Capitolio, petebantur ex Vmbria, quia albi essent; talesque Clitumnum bibendo fieri credebantur. lxxix. 356.

Brachia cruentabant Galli, inspectante populo. liii. 302. Quid ea res mysticè signârit. liv. 306.

Branchidarum, & Euangelidarum oraculum. xii. 187.

Briela oppidi etymon. xxxiii. 243.

Britomartis, ac Artemidos appellatio utrùm Eubuli filiæ, an Lunæ, propria fuerit. xxv. 223.

CAbiri, matris Deûm sacerdotes, & unde Græcorum judicio, dicti sint. liii. 302. Potiùs ab Hebræo fonte id esse vocabulum. *ibid.* & xxxi. 235. 236. Iidem ac Samothracum Dii, & eorum nomina. lvii. 311.

Cadoli iidem, qui *camilli*, teste Dionysio: eamque appellationem esse à fonte Hebræo. lvii. 312.

Cælestis, Afrorum Dea, est eadem ac Luna. xxiv. 215.

Cælum esse Dei sedem, communis omnium gentium est opinio. ii. 158. 159. Cælum non esse factum à Deo, sed ab æterno fuisse, Aristoteli existimatum. xxxviii. 258. 259. Cæli triplex consideratio pro triplici modo, quo in terris res fiunt, ratione, fortuitù, necessitate: unde triplex numen inductum, Minervæ, Fortunæ & Fati, sive Parcarum. xlii. 272. Cælum, an sidera, priùs coluerint gentes, dissertatum. xxxvii. 255. Cælum Persis quoque fuisse pro deo, item Pythagoræ. xxxvii. 256 qui tamen non pro summo habuerit; sed tali, quem summus creârit. *Ibid.* Cur *divûm lyra* Varroni dicatur. xxxvii. 257. Rationes, quibus motæ gentes divinitatem ei tribuerint, expensæ. xxxviii. *ibid.* & *seqq.* Cæli divinitas eo refellitur, quia sit inanimum. xli. 270. & *seqq.* Ipsum per se quiescit, sidera moventur in eo, ideo non est densum, non rarum, sed tenue. *ibid.* Non esse in cælo dextrum, & sinistrum, vel alias differentias locales. *Ibid.* Licet vitæ sit expers, præstantius esse omnibus animatis, uno homine excepto. *Ibid.* Cælum Aristoteli esse animatum, idque formaliter, non de forma solùm assistente, sed & informante, intelligendum. xl. 265. 266. Rationes item, quibus moti id concluserint, ex Aristotele, ejusque interpretibus, adferuntur. *Ibid.* Moveri itaque cælum, si Aphrodisiensi credimus, ab anima, & intelligentiis, & in quo motus amborum discrimen posuerit. *ibid.* quas animæ cælesti facultates tribuat Aristoteles. Refelluntur, qui sensum, & imaginativam, ab Aristotele cælo tribui existimarunt. *ibid.* 267. Quo pacto animæ cælesti, & intelligentiis, detur intellectus, si sensu careant. *ibid.* Cælum, & motores cælestes, pro diis Aristoteli esse habitos: sed excellentiori modo Deum dici supremi orbis motorem, quàm orbium inferiorum. *ibid.* Simplicii item, & Cæsalpini, de primo motore opinio refellitur. *ibid.* An inferiores intelligentiæ sint imperfectæ, & quem locum primo motori Aristoteles adsignet. xl. 268. 269.

Cælum non esse inane spatium, ut quidam putarunt; sed corporeæ substantiæ; idque ob duplicem usum ita fieri debuisse. xxxvii. 255. Cæli materiam, secundùm Aristotelem, ab elementali esse diversam, contra verò fuisse visum, & ante, & post Aristotelem, philosophis: item sanctis Patribus; qui cum Ptolemæo liquidam ac perviam cælo naturam tribuerunt. xxxviii. 259. 260. Cælum esse liquidum, ostenditur argumentis è rerum natura petitis. xxxix. 261. Quid impulerit vel Aristotelem, ut, prioribus desertis, induceret cæli orbes solidos; vel Hipparchum, ut relicto Eudoxo, & Callippo, orbes eccentricos arbitraretur. xxxix. 263. & quantum ab eccentris abhorruerit Fracastorius. xxxix. 264. Occurritur opinioni eorum, qui putarint nihil in cælis generari. *ibid.* Cælum non est levitatis expers. *ibid.* Cælos ex aquea constare materia, probatur ex Gen. 1, & etymo vocis *Schamaim.* xxxix. 261. 262. Cur aquæ supra cælos collocatæ sint. xxxix. *ibid.*

Cælum, hoc est sidera, non propriè agunt per motum; sed per lucem, & occultam virtutem, quæ à motu in hæc inferiora deferuntur. xxxv. 251. & imprimis. xlii. 271.

Cælus & Tellus, Atheniensibus connubiorum præsides; quibus iccirco ante nuptias sacrificabant. lviii. 313. 314. Cælus Latinis, qui Græcis Vranus; & cur statuatur Saturni parens, cur item genitalibus destitui. xxxvi. 256.

Cæsalpini opinio de unico cælorum motore: item de dæmonibus, & animis hominum ac bestiarum, quæ putabat esse dei particulas, non sua natura diversas, sed solum materiæ ratione multiplices. xl. 267.

Calculo mederi aquas acidorum fontium. lxxii. 342.

Calippi de concentricis cæli orbibus opinio. xxxix. 263. Calippi de orbium numero opinio. xli. 271. Calippica periodus annorum lxxvi. cap. xix. 202.

Callistus Venus. xxxiii. 242.

Calor

Calor nativus an diversus ab elementari. lxv. 326.
Camarina, Babyloniæ civitas, unde dicta. lxiv. 325.
Camenarum fons delubro honoratus. Hujus aqua utebantur in Vestalium sacris; & ut per *Camenas* etiam *aqua* intelligantur. lxxx. 358.
Camillus Samothracibus deus administer diis magnis, qui & *Cadolus* vocatur, puta Mercurius terrestris, qui haut alius est à Charonte. Vtriusque item vocabuli ratio adfertur. lvii. 312.
Campaniæ, Siciliæ, agri etiam Somersetensis apud Britannos feracitas unde. lxiii. 324.
Canis cælestis, sive Sirius, Isidis & Sothidis nomine cultus Ægyptiis. xxxvi. 251. Cur in Deos relatus. 252. *Canes Proserpinæ* vocabantur à Pythagoricis planetæ: sicut Ægyptiis, *Deorum lictores*. xxxi. 233.
Canes venatici quo pacto feras odorentur etiam longè remotas. lxiii. 323.
Canopus Ægyptiorum numen, cujus symbolum hydria. lxxiv. 347.
Capellæ, Arietis, Lyræ, aliorumque siderum apud Peruanos cultus. xxxvi. 255.
Capilli Gallis delibuti aromatis. liii. 302.
Cappadocibus cultum ignem sacrum. lxiv. 326.
Cappadocum diva quæ fuerit, à qua Sylla sibi fulmen traditum esse somniavit. xxii. 211.
Caput jactabant Galli. liii. 302.
Caranus, & κοίρανος, ejusdem originis videri: ubi & de Carano Heraclida, Macedonici regni conditore. xv. 195.
Cardanum justam nubium altitudinem non esse assecutum. lxxxiii. 363.
Carmelus mons pro Deo, & unde is cultus promanâsse videatur. lxii. 321.
Castratio in sacris Cybeles quid denotârit. liv. 306.
Catularia porta Romæ. xxix. 227.
Caucasi altitudo quanta. lxxxiii. 362.
Causa per accidens præsupponit causam per se. xliii. 275.
Cerberus cur aliis centenis, vel quinquagenis, aliis verò ternis solùm capitibus fingatur. xxix. 229. Platonicis symbolum est mali dei, sive dæmonis potestatem in tria elementa exserentis. *ibid.*
Cepis cur abstineant sacerdotes Ægyptii. xix. 202.
Ceres, & Isis, ἱστορικῶς Deæ sunt diversæ; φυσικῶς verò idem numen. lvi. 309. Ceres unde dicta. lix. 317. Ceres duplex, una cælestis, quæ est Luna; altera subcælestis, hoc est, terra frugifera. *ibid.* Cur dicta *Legifera*. *ibid.* Quatenus mixtum cultum attendimus, ea & lunam, & frugiferam terræ vim, comprehendit. xxvii. 222. Cereris, & Iunonis sacra, differebant. xxix. 317.
Cescus fluvius. lxxiii. 344. *Cescum habet, vel non habet*, Proverbium. *ibid.*
Cetus Herculem trinoctio in ventre habuit: quod ex Ionæ prophetæ historiâ effictum. xv. 194.
Chalcidius scriptor perperam à Vanino traductus. xlv. 280.
Chaldæos siderali scientiâ primos excelluisse. xlvii. 283. Chaldæorum fatum à Babylonio fuisse diversum. *ibid.* Vtrumque hoc plurimùm à SSis Patribus intelligi, cum Fatum impugnant: interdum tamen & Stoicorum refelli. *ibid. & seq.* Quam animæ vim Chaldæi sive Astrologi cuique subjecerint planetæ. xlvii. 286.
Χάλκεια, vel Πάνδημον festum Vulcani. lxvi. 328. Sed primò hoc sacrum fuit Minervæ Ἐργάνῃ. *ibid.*
Χαλκόκροτος Cybele. liii. 304.
Chami nomen unde: unde item Sol *Chama* dictus Hebræis. xi. 181.
Chamia, sive Chemia, Ægyptus à Chamo appellata. xi. *ibid.*
Chamos sive Chemos, Moabitarum numen, quod aliter vocatum *Beel-Phegor*, unde nomen acceperit. viii. 176.
Chaos aërem veteribus Græcis signat. xxv. 216.
Charontis ἔτυμον ex Hebræo fonte deductum. lvii. 313.
Χειρογονία eadem ac Proserpina. xxviii. 224.
Chenosiris. lxxiv. 347.
Chiromantes quos planetas singulis manus partibus præfecerint. xlvii. 285.
Χθόνια festum Cereris. lix. 317.
Χύτροι, sive ollare festum Mercurii Terrestris, sive Charontis. xiii. 190. & lvii. 312.
Cicada quare dicata Apollini. xii. 188.
Ciceronis in villa enatæ aquæ oculis medentes. lxii. 342.
Cimmerii non modò ad Bosporum; sed in Italia quoque; atque ad hos profectum Vlyssem. lxxxi. 360.
Cimmeris Dea. lii. 299.
Cinxia Iuno. xxvi. 220.
Circuli lactei causæ, una fabulosa, altera vera, indicatur. xv. 194. 195.
Ciun potiùs Luna, quam Saturnus, ratioque ejus nominis allata. xxiii. 212. Vnde videatur esse, quòd pro *Cion*, vel *Ceon*, ut in Hebræo est, lxx habeant *Rephan*, ac super eo B. Lucas defensus. 213.
Clitorius amnis abstemios facit. lxxiii. 345.
Clitumni fontis divinus apud Vmbros cultus. lxxxix. 355. Boves ad Clitumnum pascentes aquâ ejus albi fiebant: unde à triumphantibus hinc petebantur, quos mactarent Iovi Capitolino. *ibid.*
Cocytus cùm alibi, tum in Epiro. lxxxi. 361. Cocyti nomen non competit primò inferorum fluvio; sed eò est translatum. *ibid.*
Collina. lxii. 322.
Colorem lanæ, aut cutis, quibusdam aquis bibendis immutari. lxxi. 340.
Comus Græcorum idem, qui *Chamos*: unde etiam nomen accepit. viii. 176. Comi, & Priapi discrimen. *ibid.*
Concordiæ, & Pacis templa Romæ. xxxvi. 254.
Connubiorum qui præsides Dii Athemensibus. lviii. 314.
Consiva. lviii. 315.
Consivius Ianus. xvi. 197.
Copiæ, & *inopes*, ejusdem sunt originis. lviii. 314.
Coptos, sive Copto, urbs Thebaidos vetusta, Ægyptiorum & Arabum emporium, à qua & Αἰγυπτος, quasi αἶα Κοπτος, vel Κόπτω, nuncupata. lvi. 310.
Cor quare fuerit Cybele sacratum. liv. 307.
Corporis humani membra, secundùm Astrologos, vel huic, vel isti, vel alii, atque alii, sideri sunt subjecta. xlvii. 285.
Corpus naturale ratione motus naturalis non tam est duplex, ut Aristoteles voluit, quàm triplex. xli. 270. Vnde corporibus vita sit. *ibid.*
Corvus cur sacer Phœbo. xii. 188.
Corybantibus unde nomen. liii. 301.
Covum pro cælo ex *Chaos*, & an ex eo Iuno dicatur *Covella*. xxv. 216.
Criobolium. lii. 299. & liii. 303.
Crodus Germanis, qui Latinis Saturnus, ac fortasse id nomen ex Κρόνος. xxxiii. 243.
Cuoali aqua tam est tenuis, ut nec baculus in ea habeat reflexionem. lxx. 338.
Cultros quorsum gestarint Galli in Cybeles sacris. liii. 304.
Cultus, quem Iudæi præstabant Soli, & Iosias abolevit, à Phœnicibus haustus fuit. iv. 164.
Cuniculis militaribus indendi pulveris tormentarii, atque hinc eos accendendi, quis primus auctor. lxiii. 325.
Curetes unde dicti. liii. 301. Triplices sunt. 302.
Cybebe Dea. lii. 298.
Cybebis. *ibid.*
Cybele unde dicta. lii. *ibid.* Cybele, prout numen est naturale, significat principium naturæ passivum, præcipueque lunam ac tellurem, sive vim generatricem, quatenus à Luna derivatur, à terra autem recipitur. liv. 305. Cur Rhea dicta, & Mater tum deorum, tum hominum, *ibid.* Cur vocetur Μαῖα, Δημήτηρ, Φερέφαττα. *ibid.* Cur Ὀρεία dicta. 306. Quid in sacris Cybeles signarint faces, tympanum, cymbalum. *ibid.* Cur huic deæ cor sacrarint. 307. Cybeles sacerdotum castratio, lacertorum cruentatio, deæ ablutio, caput ipsius turritum, quid mysticè significarint. liv. 306. Cybeles sacerdotes variis nominibus appellati, *Curetes*, *Corybantes*, *Galli*, &c. & horum antistites *Archigalli*, ratioque horum adducta nominum. liii. 301, 302. Hi evirari soliti testâ Samiâ, tanquam aliis cotibus acutiori. *ibid.* Vestis eorum multicolor. *ibid.* Caput rotabant: unde *tremuli* dicuntur Hieronymo. *ibid.* inungebant capillos, faciem candidâ velabant bysso, mulierum instar formabant gressum suum, lacertos cruentabant, ut deam sanguine suo placarent. *ibid.* denique à populo mendicabant æra. 303. Sacra hujus deæ vocata Μητρῷα. *ibid.* & quo ritu celebrata. 303, 304. Quomodo hæc Dea in veteribus fingatur aris. lii. 299. Cybele à leonibus vecta. liii. 303. Ejus simulachrum Romæ à quibus soleat circumferri, & ut illud unà cum leonibus mos fuerit abluere in fluvio Almone. lii. 300. Aries ei mactatus; unde sacra eius Κριοβόλια, & vulgo Ταυροβόλιον. liii. 304.
Cyclopes cur Apollinis sagittis confixi dicantur. xii. 187.
Cygnus cur Apollini sacer. xii. 188.
Cymbala, tympana, tibiæ, cornua, sistra, litui, & crotala in sacris Cybeles circumsonabant. liii. 309. & lvi. 314. De cymbalo etiam bibebant. *ibid.* Quid hæc mysticè signarint. liv. 310, 311.
Cyzicenus fons an amorem auferat. lxxiii. 344.

DÆmones non agnoscunt Peripatetici. xliii. 275.
Dæmoniacus cur B. Lucæ, qui B. Matthæo Lunaticus. xix. 203.

Dagon

Dagon Palæstinus complexu suo continet, tum Lunam, sive Lunum, ut principium activum, cujus ratione masculum numen erat Hebræis; tum mare, ut passivum. LXXVI. 350, 351. Etymon ejus à *dag*, id est, *piscis*: unde Græcè non tam Σῖτον reddendum, quod factum a Philone Byblio, quàm Ἰχθύν. *ibid.* Simulachrum ejus quale. *ibid.*

Dardanus creditus instituisse sacra Cybeles. LIII. 303.

Decumanus fluctus non est primis novenis major. LXIX. 335.

Dei cum Sole comparatio. II. 160. Dei locus cælum; inque hoc gentes simul, & Christiani conveniunt. II. 159. Dei nomen tetragrammatum quam varie proferatur. XIV. 191. Vide *Deus*, & *Dii*.

Delus cur Apollinis, & Dianæ solum natale dicatur. XII. 186. Delia sacra quincto quoque anno. *ibid.*

Derceto ex *Atergatis* factum. LV. 308.

Despumatio Lunaris in herbas credebatur iis in eclipsi magicas indere vires. XX. 203.

Deverrona. LXI. 320.

Deus cur dicatur ignis consumens. LXIII. 323. Deus, secundùm Aristotelem, singularia sub Luna nec curat, nec scit: variaque argumenta, quibus motus sit, ut ita crederet. XLIV. 280, 281. Vide *Dei*, & *Dii*.

Dextrum & sinistrum, ex Aristotelis mente, propriè inesse cælo. XL. 265. Sed hæc sententia refellitur. XLI. 270.

Δημήτηρ unde dicta. LIV. 305. & LVIII. 314. Cur ei sacrum fecerint scrophâ gravidâ. 314.

Διάκτορος Mercurius. XXXII. 238. 239.

Diana nomen ex *Dea* vel *Diva Iana* contractum. XVI. 186. Diana eadem ac Luna Romanis, & Græcis. XXV. 216. unde *Artemis* dicta. *ibid.* & 219. Cur cum Apolline fratre ex Latona nata dicatur. 216. unde *Delia* vocetur. *ibid.* Diana cognomento *Lucifera*. Item *Enodia*. *ibid.* Cur silvis, ac venationi præfecta. 217. Cur ἰοχέαιρα dicta, & cur canes ei dicati: cur agriculturæ præses: cur Ephesi cum multis mammis fingeretur. *ibid.* Cur partui præfecta, unde λοχεία dicta. *ibid.* & 217. Cur λυσίζωνος dicatur. *ibid.* 220. Dianæ Brauroniæ, vel Munychiæ, virgines sacra faciebant: hoc ἀρκτεύειν dixerunt. *ibid.* Dianæ Orthesiæ nomine Thracibus Luna simul & terra cultæ. LVII. 313. ejusque nominis ratio allata. *ibid.* Diana πανσέληνος, vel πανσεληνος. LIII. 303.

Diei etiam secundæ Deus benedixit: etsi vulgò aliud putetur. LXVII. 333.

Diespiter. LXXXIV. 365.

Digitis computandi ratio vetus unde peti possit. XVI. 197. Digito primore in erectum pollicem residente salutabant Deos. III. 163.

Dii cælo descendere in terras existimati: sed noctu, ne deprehenderentur. I. 156.

Dijovis. LXXXIV. 365.

Dii Prutenorum. I. 157. Diis corpora attributa, & qualia. I. 156. Vide *Dei*, & *Deus*.

Dindymene unde dicta. LII. 298.

Diogeni Apolloniatæ aër habitus Deus. LXXXIV. 364.

Dione Romanis, & Græcis, Veneris est mater: sed antiquis gentium Theologis eadem ac Baaltis, sive Beltis, hoc est, Iuno, sive Venus, id est, Luna: quæ & prophetæ Ieremiæ *regina cæli* nominatur. XXI. 208.

Dusares, sive Dusares Arabum quis sit, & unde nomen acceperit. VIII. 178. Dacharenis cultus. *ibid.*

Ditis etymon. LX. 319. Ditis nomine tellus etiam culta Gallis; unde & genus se ducere jactabant. LXII. 321.

Divinatio cur attributa Apollini. XII. 188.

Divitiis cur præfecta Iuno. XXVI. 220.

Divûm lira, de cælo. XXXVII. 256.

Domiduca Iuno. XXVI. 220.

Donni Punicum ex *Adonai*. IV. 165.

Dormire cur insalubre, Lunâ caput irradiante. XIX. 202. 203.

Dryades, & Hamadryades. LXXVIII. 355.

Dusares, *vide* Disares.

ECcentricos frustra statui, cum cælum sit liquidum. XXXIX. 263.

Eclipseos Lunaris causa, quodque Lunæ interjectu Sol quandoque etiam totus obscuretur: perperam tamen dici id in conceptu Romuli contigisse. XX. 204. Eclipsin Solarem quandoque tantam esse, ut stellæ omnes compareant: atque hoc sub Ludovico Pio contigisse. XX. *ibid.* Eclipsi Solis, vel Lunæ, portendi instantia scelera, vel infortunia, existimatum. XX. 203. Ecliptica paullatim locum mutat, & propius, præcipuè partibus extimis, ad Æquatorem accedit. XXXV. 250.

Edessenis Monimus, & Azizus, sunt planetarum nomina, Soli proximorum. 237.

Efficiens caussa eorum, quæ in terræ visceribus generantur, partim sunt ignes cælestes, partim subterranei. XLII. 272.

Ελλωτία. XIX. 202.

Ειλειθυια unde dicta. XLIV. 277.

Ηλ esse Saturnum, sive Solem. IV. 164.

Elagabalus, qui Græcis Heliogabalus, Emessenis Sol dicitur. V. 170. Nomen illud unde conflatum sit. *ibid.* Idem Cæsari Heliogabalo inditum. *ibid.* qui & templum huic Deo condidit Romæ. *ibid.*

Electra Pleiadum una, creditur se abscondere, pudoreque captæ Trojæ, nolle conspici. XXX. 230.

Elementa unde dicantur. XL. 295. Aristoteli, & Galeno definiuntur, ut corporum sunt prima, & quatenus mixtorum, non corporum primorum, sunt principia. *ibid.* Cur divinitas his attributa. *ibid.* Duplex ratio considerandi elementa; una pro ratione gravitatis, & levitatis; altera pro qualitatibus primis, atque ut ex utroque quaternarium elementorum numerum collegerint. 296. Quod elementorum propriè nullæ sint figuræ; quamvis Plato, & alii, figuras illis accommodent. *ibid.* E Philosophis Prodicus Ceus, & Empedocles, elementa cælesti honore venerati sunt; è gentibus etiam Persæ. *ibid.*

Emessenis qui Dii. V. 170.

Empedoclis tres versus de elementis quàm variè legantur apud antiquos; quàm item variè ab iis exponantur. LXXVI. 351.

Ἐν γόνασιν, signum cæleste, in quo Hercules cultus. XXXVI. 251.

Endymionis fabula unde, secundùm Plinium. XVIII. 200.

Enneadecaëteris Metonis, quæ & *numerus aureus*. XIX. 202.

Ἐννοσίγαιος. LXXVII. 353.

Ἐνόδιος Ἑρμῆς. XXXII. 239.

Ephydriades. LXXVIII. 355.

Epicurus quomodo de generatione rerum abierit à Democrito, & ut statuerit triplicem atomorum motum. XLIII. 276.

Epicyclis nihil esse opus, dum cælum statuamus liquidum; uti revera est. XXXIX. 262.

Epilepticis cur pejus sit Lunâ crescente. XIX. 203.

Equum Persæ, Massagetæ, & Armenii, sacrificabant Soli. IX. 180. Equus desultor Hespero sive Lucifero sacratus: ut bigæ, Lunæ; quadrigæ, Soli. XXXI. 234. *Equus* pro nave, ut & *currus* pro eodem, in poetarum fabulis. LXIX. 357. Equus pro valde mutoniato, ac libidinoso. VII. 173. 174.

Erebi etymon. LX. 319.

Erganæ Minervæ festum. LXVI. 328.

Ἑρμαῖος λόφος, & Ἑρμαξ, quid designet. XXXII. 240.

Ἑρμάνουβις rationis & orationis numen. XXXII. 237.

Ἑρμῆς unde dictus. XXXII. 238.

Ἑρμάγγελος rationis & orationis præses. XXXII. 237.

Erythræi maris etymon. LX. 319.

Ης sæpe abire in Ω. XVI. 195.

Euangelidarum oraculum. XII. 187.

Eudoxus, ac Calippus, statuêre orbes cæli concentricos, & cur ab eorum sententia abierit Hipparchus. XXXIX. 263.

Exhalationes terrestres quousque eleventur. LXXXIII. 362.

FAbula Thalmudica de Abrahamo ab igne Chaldæorum divinitus liberato, Harane autem in eo consumpto, unde orta sit. LXIV. 326.

Fabrilis ars rectiusne Vulcano, an Minervæ, tribuatur. LXVI. 328.

Faces cur gestarint in sacris Cybeles. LIV. 306.

Fascinantium ritus in lamina corpori alliganda. XXXIV. 247.

Fati ἔτυμον. XLVII. 283. Fati nomine, ex B. Augustini mente, rectius, ob vocis ambiguitatem, abstineri. XLVII. 284.

Fatum Mathematicum, Astrologicum, sive Chaldaicum quid. XLVII. 284. Vnde sic dictum. *ibid.* Hoc fere intelligi à Patribus, quando fatum impugnant. *ibid.* In hoc statuendo exorbitari ab Astrologis, cùm membris singulis singulos præficiunt planetas. 285. cùm tantam siderum vim statuunt in ipsas animæ facultates. *ibid.* cùm dominia planetarum pro climatibus distinguunt. 286. cùm è duodenis Zodiaci signis unumquodque alicui præficiunt humani corporis membro, propriamque in illud vim attribuunt. *ibid.* cùm planetarum cuique suum & locum, & effectum, assignant in Zodiaco. *ibid.*

Fati definitio Platonica non tollit arbitrii libertatem. XLVI. 281, *& seqq.* quomodo distinguat Plato inter *fatum*, & *fatale*, sive inter præcessionem, & consecutionem, sive inter promerendi libertatem, & præmii pœnæve consequendæ necessitatem. 282. item inter hæc tria; Deum, providentiam, & fatum. 283. quæ res fato subjectæ ex ejusdem sententia. *ibid.*

Fatum Aristoteli, ejusque sectatoribus, quid. XLVI, *& seqq.*

Fatum Stoicum quid, & quomodo sententiam suam de fatali necessitate explicaverint & probaverint. XLIX. 291. Quorsum preces fieri putarint in hac actuum humanorum necessitate,

Digitized by Google

tate. 291. utque Fati, Providentiæ, & Naturæ nominibus etiam Deum ipsum intellexerint. *ibid.*

Fatum, Parcam, Necessitatem, Nemesin, & Adrastiam, pro eodem sumi. XLIV. 276. Fata cur *partilia* Ammiano dicantur. 277. A Parcis interdum distinguuntur. *ibid.* Variantes de fato sententiæ. Prima eorum, qui quod Deum tollerent, vel in dubium vocarent, propterea nec fatum vel providentiam Dei agnoscerent. XLV. 279. Secunda eorum, qui cùm faterentur Deum esse, negabant eum curare humana, & sic quoque fatum nullum esse putabant. *ibid.* Tertia illorum, qui fatum ponerent in solis naturalibus, & necessariis, sive universis, sive æthereis solum, qualis fuit Aristoteles, qui tamen providentiam non simpliciter removit à sublunaribus, sed solùm à singularibus, quatenus sunt ejusmodi. 280. Interim agnovit eam circa specierum conservationem. *ibid.* Alexandro quoque Aphrodiseo fatum idem est, ac natura; item Themistio, & Aven-roi, qui cum magistro suo consenserunt in eo, Deum non curare, nec scire ea, quæ singulatim in terris fiant: & quid eos in tam impiam impulerit sententiam. 281. Notatur quoque Peripateticorum error in eo, quod putarent, nihil à Deo posse fieri contra naturalem ordinem. *ibid.*

Fatum Christianum, & quid *fati* nomine Christiani veteres intellexerint. L. 293. Ne naturales quidem effectus esse ab necessitate absoluta, nedum actus humanos. *ibid.* Necessitatem fatalem spectari tum in prævisione omnium, tum in decreto Dei. Prævisio Dei non ponit aliam necessitatem, quàm impropriè dictam, sive illam infallibilitatis. *ibid.* nec decretum Dei aliam inducit, quàm illam ex hypothesi, quæ consequentiæ necessitas vocatur. *ibid.* ut proinde optimè conveniant arbitrii libertas, & fatalis necessitas. *ibid.* & 294.

Febris quartana Saturni filia cur dicta. XXXIV. 246.

Fel cur à sponso, sponsâque, sacrificantibus, retro altare conjici soleat. XXVI. 220.

Felium, sive ælurorum oculi, & animantium medullæ, crescunt cum Luna. XIX. 202.

Fertilitas cur major locis, ubi se exserunt ignes subterranei. LXIII. 324.

Festum ὑστερικῶν, quo Lunæ sacrificant viri cum veste muliebri, mulieres cum virili. XXVII. 222.

Festus Pompejus correctus. XXXIII. 242.

Figuram secum gestantes Cælestis Deæ, vel Alexandri, numen hoc sibi propitium fore, existimabant. XXIV. 215.

Filii filiæque nomina quàm latè patuerint apud Orientales. XXV. *ibid.*

Firmamentum quantum à terris distet. XXXV. 249.

Fistula Attinis quid notârit. LIV. 306.

Flamma quo artificio possit in aquam demissa efferri integra. LXIII. 324.

Fluonia Juno. XXVI. 221.

Fluviorum origo secundùm Siracidem, & Aristotelem. LXXVII. 325. Fluvii maximi fere ab Septentrione versus Austrum fluunt, & quæ ejus rei caussa. LXXIII. 345. *Fluvius Ægypti* κατ᾽ ἐξοχὴν pro Nilo. LXXIV. 346.

Fontanæ aquæ cur nunc fervidæ, nunc tepidæ, nunc frigidæ. LXXII. 341. Fontes acidi. LXX. 338. frigidi. *ibid.* Fons odoris jucundi. *ibid.* Fontes cur alii aliis citius excrescant. LXIII. 324. Fontes memoriæ, & oblivionis in Bœotia. LXIII. *ibid.* dementiam conciliantes. *ibid.* inebriantes. *ibid.* Fons Ciliciæ Νοῦς, an Ἄνυς, fuerit appellatus. LXIII. *ibid.* Fontibus, & lignis, sacrificatum ab Hessis, & Bohemis. LXXXII. 362.

Formarum essentialium summùm quinque genera sunt. XL. 269.

Fornax Dea ad ignem potiùs, quàm terram, reducitur. Cujus festum Fornacalia. LXI. 320.

Fortuna quomodo à Chaldæis, & Philosophis, cum ad Æthera, tum ad Solem, Lunamque, reducatur. XLIII. 274. Quomodo vulgo concepta, ubi præcipuè culta, & cur cæcam finxerint, cur in deos retulerint, cur dissenserit hac parte Aristoteles, & quid ille per fortunam, & casum intellexerit. *ibid.* 275. quid Stoicis fortuna fuerit, quid item Platonicis. *ibid.* quos ex parte secutus Augustinus. *ibid.*

Fossilium generatio ab ignibus est subterraneis. LXIII. 325.

Franciscus Floridus refellitur de Dea Syria. XXI. 207.

Fretum Gaditanum fuisse semper, nec unquam istic isthmum ab Hercule perfossum, evincitur ipsius loci naturâ. LXIX. 336.

Frigoris fons est sub utroque polo: & quàm id fuerit necessarium ad conservationem naturæ. II. 161.

Fulminis præsides dii. 211.

GAditanis fanum, quod *Luciferi*, & *Lux dubia*, dicebatur. XXXI. 235.

Γαιήοχος. LXXVII. 353.

Gallantes pro furentibus. LIII. 302.

Galli, Deos salutantes, se sinistrorsum solent convertere. III. 163.

Gallis, sacerdotibus Rheæ, unde nomen. LIII. 302. Cætera vide in *Cybeles sacerdotes.*

Gallus, Phrygiæ fluvius, si bibatur, lymphaticos facit. LXXIII. 344.

Gehennæ nomen à valle ad inferos, & inferorum cruciatus, significandum, translatus. LXXXI. 361.

Gemini, aliis Castor, & Pollux; aliis Hercules, & Apollo; aliis Triptolemus, & Jasion; aliis Zethus, & Amphion; aliis dii Samothraces. XXXVI. 253.

Gemmæ ab Adado, numine Assyrio, diisque aliis, nomen sortitæ. VI. 171.

Genios magnos dictos, qui urbibus ac regionibus præessent. LXII. 322.

Gentiles orabant ad Orientem conversi. III. 163.

Germani quid Martis & Mercurii nomine intellexerint. XIII. 189, 190, 243.

Germanici interpres emendatus. XXXVI. 253.

Γῆρυς quæ, & unde dicta. LIX. 317.

Gingræ, quo Adonis, item tibiæ genus, significatur, vocabulum unde, & quid γιγγρίζειν, *gingrire*, *gingrina*, *gingritor*, IV. 165.

Glaciales aquæ paullò minus insalubres nivalibus. LXXII. 341.

Globi è bombarda emissi quanta velocitas, & quanto tamen minor, quam Solis. II. 160.

Græcorum, & Romanorum dii naturales recensentur. XII. 186, *& seqq.*

Grana quando melius condantur. XIX. 202.

HÆmus mons intra nubes. LXXXI. 363.

Hama veterum Saxonum numen. XI. 184.

Hastæ celibaris usus in comendis sponsæ capillis, & quorsum is ritus institutus. XXVI. 220.

Hebdomadis dies cur à planetis nomen acceperint ordine longè alio, quàm obtinent in cælis. XXXIV. 247.

Hecaerga, & Hecate, eadem diva. XXIX. 227. Cui Deliæ virgines nupturæ capillos resectos consecrarent. *ibid.*

Hecates nomen quandoque latius patet, quam Proserpinæ, ut hæc mortis, illa insuper nativitatis & vitæ omnis præses intelligatur. XXIX. 228, 229. Hecate historicè considerata filia est Persei, unde *Perseis* vocata: physicè est luna. XXIX. 227, *& seqq.* Cur fingatur quibusdam filia esse Noctis, vel Tartari. *ibid.* Hecates etymon geminum. *ibid.* Quo pacto filia dicatur Latonæ. *ibid.* Eadem Φωσφόρος, sive Lucifera, & cur dicta Τριοδῖτις, sive *Trivia*, & cur in triviis ulularint matronæ certis diebus. *ibid.* 228. Cur triformis & triceps fingatur. *ibid.* Cur trigla, seu mullus, Dianæ, seu Hecatæ, sacer sit. *ibid.* Ejus ac Plutonis canis Cerberus; qui & ipse triceps: sed huic capita canina; Hecatæ humana; vel saltem medium humanum, dextrum equi, sinistrum canis. 229.

Hedera cur Libero dicata. XII. 188. Hedera cur in Hyacinthiis, festo Apollinari, Bacchico ritu coronarentur. XIV. 191.

Heliogabalus, vide *Elagabalus.*

Heliopoli Sol cultus. X. 182, 183.

Helium Rheni ostium, & opidum Brielæ, etymo conveniunt. XXXIII. 243.

Hercules idem, qui Sol. XV. 194. Cur statuerint duodecim Herculeos labores. 195. & cur clavam ei, pellemque leonis, tribuerint. *ibid.* Cur hydram Lernæam ab eo occisam, & mala Hesperidum ablata, finxerint. *ibid.* Herculem non perfodisse isthmum Gaditanum: sed eum isthmum esse fabulosum. LXIX. 336. Herculi quædam ex historia Ionæ à gentilibus tributa. XV. 194. Herculis stella eadem ac Martis, secundùm auctorem de Mundo, Appulejum, Achillem Tatium, &c. XXXIII. 241. imò & Chaldæis. 242. Pliniòque. 244. Hercules unde *Garanus*, vel *Recaranus* dicatur. XV. 195. Hercules Ogmius symbolum viri diserti: Prodicius signum adolescentis in æratis lubrico constituti. 193.

Hermæ viarum indices. XXXII. 240.

Herodotus manifesti de Xerxe mendacii arguitur. LXXVI. 350.

Heroes unde dici putârit Capella, contra Lipsii opinionem discussum. LXII. 320.

Hertha Germanis culta terram ipsis signat. LXI. *ibid.*

Hesperidum fabulæ duplex interpretamentum; unum secundùm rerum naturam; alterum secundùm historiam antiquam. XV. 195.

Hesus Germanis, qui Mars Romanis. XXXIII. 243.

Hesy-

Hesychius emendatus. xxxiii. 241. xlii. 272. lii. 299. lx. 318. lxxxii. 361.
Hieronymi Fracastorii opinio, nihil esse epicyclis, vel eccentricis opus ad tuendum motum cæli uniformem. xxxix. 263.
Himera parte sui dulcis, parte salsa. lxx. 338.
Hipparchus, & Ptolemæus, cur orbes eccentricos induxerint. xxxix. 263.
Hirtius, & Aetius, conciliati; quorum ille insalubrem, hic salubrem Nili aquam dixit. lxxii. 340.
Hostilina. lxi. 310.
Hyacinthia, festum Apollinare, sive Bacchi. xiv. 191.
Hydra Lernæa quid notet. xv. 195.
Hygino perperam inserti versus Prudentii, qui tribus eo seculis junior fuit. xxviii. 226.
Hypanis cur magnâ sui parte amarus. lxx. 339.

IAna pro *Luna*, indeque *Dea Iana*, sive *Diana*. xvi. 196. *Iana novella* quæ. xxv. 216.
Ianuarius cur Iano sacer. xvi. 197.
Ianus unde nomen acceperit, eumque Theologis gentium non alium esse, quàm Solem. xvi. 196. Ianus quo sensu *pater* dicatur. xvi. *ibid.* Cur *biceps*, & *biformis* nominetur, cur & *quadriceps* sit effictus. *ibid.* Quare dictus sit *Consivius*, *Patulejus*, *Clusius*, *Claviger*, *Pater matutinus*. 197. Cur cum sceptro, & clave figuratus, ac cur aræ illi sacratæ duodecim, utque manuum gestu repræsentarit numerum tot dierum, quot absolutus haberet annus. *ibid.* Ianus ἀθηναῖς symbolum viri prudentis. xvi. *ibid.*
Iaso quis sit. xiv. 192.
Ibycus poëta primus variantia quinque planetarum nomina digessit. xxxiii. 241.
Idæi Dactyli unde dicti. liii. 302.
Idololatriæ, sive cultus deorum naturalium origo. i. 156.
Igneæ linguæ, quæ Pentecostes festo conspiciebantur in Apostolis, quid significarint. lxiii. 323.
Ignis elementalis non esse proprium locum inter aërem supremum, & orbem lunarem; imò nec Aristotelem id putâsse. lxxxiii. 358. Ignis quantum cæteris elementis præstet. lxiii. 323. Huic inesse vim purgandi; ob quam à gentibus Vulcano, & Luæ, cremari soleant arma hostium devictorum. *ibid.* Finis considerationis de bonis & effectis ignis. 325. Ignis cur fastigiatim assurgat, vera ex Theophrasto ratio allata. 296.
Ignes subterraneos esse quasi Solem quendam Soli cælesti appositum, & unà cum eo ad generationem rerum conferre. xlii. 272. Pluribusque id argumentis comprobatum. lxiii. 324, 325.
Ignis cultus primò à Nemrodo institutus. lxiv. *ibid.* Hinc *Vr* vocata urbs Babyloniæ, quæ aliter *Vrie*, & *Camarina*, ut & regio *Orchoe*. *ibid.* Persæ igni sacrificarunt. *ibid.* Etiam ignis à Medis, & aliis Asiæ gentibus, item Macedonibus cultus. 326. Ignis sacer Persarum regibus in publicum prodeuntibus prælatus, atque idem rege extincto extingui solitus. lxiv. *ibid.* Ignis à Græcis cultus Philosophis; uti Hippaso, & Heraclito; item sacerdotibus, tum Græcis, tum Romanis; idque sub nomine Vestæ. lxv. 326. Ignis Vestalis quomodo ad terram etiam referatur. li. 297.
Ilithyia eadem ac Iuno Lucina. xxi. 207, & xxvi. 220. Quo sensu eadem filia Iunonis aliis dicatur. 221. Etymon ejus ex Oriente potiùs, quàm à Græcis, arcessendum. Sed & Græci Ilithyiam pro partu dixere. *ibid.* Nempe quia partui præsit. xix. 201.
Imilio, & *Imilce*, Punica nomina, unde. xi. 185, 186.
Intelligendi modus duplex; unus per receptionem speciei, alter per essentiam. xl. 267.
Intelligentiarum orbes cælestes moventium, ex Aristotelis mente, non est par perfectio, ac divinitas. xl. *ibid.* Intelligentiis motricibus nihil opus. xli. 271. Ac licet ab intelligentiis cælum moveretur, non tamen solùm octonas cum Aristotele statui oporteret, sed multò plures. *ibid.* Intelligentias longè aliud esse Aristoteli, quàm Platoni sint dæmones. *ibid.*
Inuber. lii. 301.
Iobi æras, deque ea quadruplex opinio. iii. 162. Genus. *ibid.* Iobi liber non parabolam, sed historiam continet, contra quam est apud Maimonidem. iii. *ibid.* De auctore ejus ambigitur, ac quo loco referatur inter Hagiographa ab Hebræis. *ibid.*
Ionæ in ceto detenti historia fabulosè à gentibus suo Herculi accommodata. xv. 194.
Ioviales planetæ quatuor. xxxiv. 247.
Iovis stellæ variæ appellationes. xxxiii. 241, &c. Ejus stellæ magnitudo, ac sublimitas, & cur ei fulminum potestas præcipue attributa. xxxiv. 245. Vis in elementa ac homines. *ibid.* ubi Albumazaris & Aponensis opinio, putantium, à constitutione Iovialis stellæ pendêre, ut certò exaudiantur divinitus, qui sapientiam exposcunt, impietatis damnatur. *ibid.* Stella hac malignitatem Saturni temperari. xxxiv. 246. Iovis stella, uti & Veneris, ac Mercurii, eclipsin patitur instar Lunæ. xxxi. 334. Plura vide in *Iupiter*.
Irminsul Saxonum idolum: dubium, utrùm numinis animalis, an naturalis. Si prius placeat, fuerit Arminii statua, fortissimi Germanorum adversus Romanos ducis. Sin naturalis; sit Mercurii, vel Martis, non prout stellæ sunt erraticæ: sed quatenus Martis, vel Mercurii vocibus ab Oriente, & barbaris, signari Sol solet. xxxii. 240.
Isidis nomine Ægyptiis cum Luna colebatur Tellus, imò universa rerum natura. xxiv. 213. lvi. 309. Cur *Pharia* vocata. xxiv. 213. Varia ejus cognomina. *ibid.* Cur ea Τύχη, & Πανδέχης, vocitata. lvi. 309. Eadem Isis, ac Ceres: unde & sacra utriusque conveniebant repræsentatione luctus. *Ibid.* Isidis, & Cybeles sacrorum convenientia. *Ibid.* Isis, & Venus, eadem ac mater Deûm. x. 182. Isidi uterque inest sexus. xxiv. 114. Isis maximè culta Bubasti, & Copti, urbe Thebaidos antiqua, Ægyptiorum & Arabum emporio. lvi. 310. Isidos in sacris, uti in illis Cybeles, cymbalis, & tympanis usi, pane abstinebant, mendicabant stipem, pectus tundebant, brachia vulnerabant. lvi. *ibid.* Cur Isidos sacerdotes fuerint calvi. lvi. 309. Isis cur Ægyptiis dicatur navigio vehi. xxvii. 223. Cur ab iisdem cum cornibus fingeretur. *Ibid.* Eadem cum Osiride est generationis omnis causa. 214 Cur *Muth*, item Ἄθυς, & Μέθυς, iisdem dicatur. *Ibid.* Isis pro anno Ægyptiis. xxxvi. 251.
Ismaelitæ Venerem coluere. xxxi. 235.
Isthmi inter Hispaniam & Africam, ab Hercule perfossi fabula unde cœperit. lxix. 336.
Iudæi cur preces fuderint ad Occidentem conversi. iii. 163.
Iuga, & Iugatina Iuno. xxvi. 219.
Iulianus Apostata, nocte mediâ surgens, sacrificabat Mercurio, hoc est, virtuti cælesti, quæ ingenia excitat humana. xiii. 189.
Iulii Firmici locus interpunctione melior redditus. lvi. 310.
Iul. Scaliger rejectus de dulcedine maris in fundo. lxviii. 334. Idem de Veneris, & Mercurii loco refellitur. 237.
Iuno eadem, ac Diana; sed alia, atque alia Lunæ vis significatur. xxv. 217. Iuno Græcis, & Romanis, aërem feminam notat, quatenus recipit exhalationes, & quæ inde generantur. lxxxiv. 364. Cur Iuno tum soror statuatur Iovis, tum uxor, & cur à marito dicatur suspensa de cælo, appensis ei incudibus duabus. 365. Cur *Sospita* cognominata, item *Argiva*, & quod nomen fuerit primæ ejus apud Argivos sacerdoti. *ibid.* Iuno ad lunam refertur. xxvi. 219, 220. Cur ei nomen *Iunonis* datum, aliter, quàm à Veteribus, conjectatum, & unde *Epris* appellatio. *ibid.* unde *Lucina* & *Lucetia* vocetur. *Ibid.* cur Calendæ ei consecratæ, curque matrimoniis præfecta, & unde ei τελεία nomen sive *pronuba*. *ibid.* *Cinxia*, & *Vnxia*, nomen unde. Item *Domiduca*, & *Manturna*. *Ibid.* cur divitiis præsit. *ibid.* cur pavo ei sacer. *ibid.* *Iuno Fluonia* eadem, quæ *dea Mena*. 221. Iuno dicta quotannis lavando se in Canatho in virginem commutari. xxv. 219. Iuno quandoque terram significat. lix. 318. Et quomodo conciliari possit, quòd tum mater Ops, tum filia Iuno, terra esse dicantur. 316.
Iunonis, & Cereris sacra diversa. 317.
Iunonia stella quæ Auctori de Mundo, & Appulejo. xxxiii. 241.
Iupiter, & Iuno, quàm variè φυσικῶς sumatur. lix. 316. Iupiter non modò Saturni, sed & Ætheris filius est habitus. xxxvii. 256. Iupiter idem, ac Sol. xiii. 188. Heliopoli tum Ægyptiâ, tum Assyriâ cultus, idem erat ac Sol, cœlumque. x. 182. Vectatio ejus simulachri, ut & aliorum alibi deorum. *ibid.* Iupiter, Minerva, Iuno, quid Samothracibus significent. lvii. 311. Iupiter Græcis, & Romanis, aër est masculus, quatenus spiritus est vegetans, ac movens. lxxxiv. 362. *Iupiter* pro *vento*. *ibid.* Iupiter Æthiopicus idem ac Assabinus. xi. 183. Iupiter Germanis Taranis, sive Taran, & fortasse etiam Tanar: ex quo *Donner*, unde *donnersdag*. xxxiii. 243. Vide alia de Iove in *Ioviales planetæ*, & *Iovis stella*.
Iustus Lipsius in Stoicorum mente explicanda meliorem illis affingit opinionem, quàm revera habuerunt. xlix. 291.
Iuturna nomen fontis, fluminis, ac lacus, & de templo ejus. lxxx. 359.

KΑθαίρεσις cur Lunari de deliquio dicatur. xx. 204.
Κάσμιλος Deus Cabiris ministrans, idem qui Mercurius. lvii. 312. Vnde *Casmili* nomen. *ibid.*
Kepleri ἀντιρρησία, scribentis à Thalete correctum Berosi errorem. xx. 205. Ejusdem judicio, Tellurem sensu esse præditam. lxii. 222.

Digitized by Google

Κρλωΐδης. lxxx. 357.
Κωμωδίων. lxvi. 329.
Kyrgessis in Tartaria Tellus culta. lxii. 321.

LActucina, vel Lactens. lxi. 320.
Laurigo prima Apollini consecrabatur. xii. 186, 187.
Lapides breviculo spatio ex aquis quibusdam fieri. lxxi. 339. Quæ caussa. *ibid.* Lapis è firmamento dejectus nonnisi annis cii in terram pertingeret. xxxv. 299. Lapis qui putetur, qui ab Ismaëlitis, & Saracenis cultus. xxxi. 235.
Latona quæ sit φυσικῶς, & unde ei nomen. xii. 186.
Laurus comesta vatibus, vel dormientium capiti supposita, credebatur vera præstare insomnia; & unde stulta adeò opinio profecta. xii. 188. Erat ea Apollini sacrata xii. *ibid.* Esse obnoxiam fulmini, etsi aliter de eo veteres. *ibid.*
Ledona in mari quid. lxix. 336.
Leo Nemeæus cur è Luna decidisse fingatur. xviii. 200. 201.
Leones vehebant Cybelen. liii. 303. Quid leones in ejus sacris significent. liv. 305. *seqq.*
Leoni Papæ I. improbari consuetudinem se in orando ad Orientem convertendi: quæ prioribus seculis obtinuerat. iii. 164.
Lernæa hydra, ab Hercule interemta, quid φυσικῶς notet. xv. 195.
Levana eadem, quæ Luna. xxvi. 221. Etymon ejus. *ibid.*
Λευκὸς ἀπὸ τῆ λύκης. xii. 188.
Liber tum Sol est, tum liquor potabilis, & cur *Lunæ filius* dicatur. lxxix. 355. Cur Liber iis, qui duos solùm Cabiros agnoscunt, eorum alter habeatur. *Ibid.* Liberi fontem in Andro septem diebus fluere vino, sacerdotum figmentum, vel fraus erat. lxxi. 339. Liber cur quatuor ætatum figuris effictus. xiv. 192.
Libitina eadem, ac *Venus*, & *Proserpina*. xxvii. 223, 224. Libitinariorum numerus indicabat numerum defunctorum in Latio. xxvii. *ibid.*
Liduna qualis maris æstus. lxix. 336.
Ligna quando cædenda. xix. 202.
Λιμναῖος, sive Λιμνάδης. lxxx. 357.
Limoniades. lxxviii. 355.
Liparis flumen in eo natantes inungit. lxxi. 339. Et quæ ejus rei ratio sit. 340.
Livii Andronici versus numeris suis redditus. xliv. 277.
Λόγιος Mercurius. xxxii. 239.
Λοχεία. xix. 202.
Loxo, Hecaërga, & Opis, epitheta Dianæ. xxix. 227.
Lua Dea. lxiii. 323.
Lucanus adversus Cæs. Scaligerum defensus. liv. 306.
Lucem Latini dixere, ut Græci λύκlw. xii. 188.
Lucianus adversus Franciscum Floridum defensus. xxi. 207.
Lucifer, & Hesperus, idem sidus: & quando mane, quando item vesperi oriatur. xxxi. 234. Lucifero à poëtis albus equus attributus: Hespero, qui & Nocturnus, niger. *Ibid.* Lucifero dicati equi desultorii. *Ibid.*
Lucina etymon. xxvi. 219.
Lucis divinitas. ii. 160. Gemina ejusdem divisio. *Ibid.*
Luna unde dicta. xxvi. 219. Distantia illius à terra, magnitudóque ejus, quæ terrestris globi fere est quadragesima. xviii. 200. Colores varii. *Ibid.* Maculæ Lunares, & earum caussæ. *Ibid.* Pythagoricorum opinio, Lunam esse terram nostræ similem, ubi & arbores, & animalia multò nostro sint majora: unde & poëtæ fingant, ex Lunæ orbe decidisse Nemeæum leonem, & taurum Marathonium. *Ibid.* Figuræ Lunæ globosa, non omnino tamen rotunda; sed aspera & inæqualis; & quæ inæqualitatis hujus caussa sit. xviii. 201. & xxix. 262. Lunam lucere suâ luce, Berosi est, & Chaldæorum opinio. xx. 204. Quæ refellitur. 205. eamque vel partim, vel solùm luce splendere alienâ probatur. *ibid.* Luna secundùm Pythagoricos illuminatur à terra; terra verò luce à Sole perfunditur. xx. 206. Secundùm Stoicos vitâ, sensu, & intellectu, prædita est. *Ibid.* & *ibid.* Aristoteli dicitur Sol alter, sed minor. xix. 203. Luna quæ eadem ἔνη καὶ νέα. xix. 398. Lunæ vis in sublunaria. xix. 202. Cur prosit parturientibus. *ibid.* Cur iis noceat, caputque aggravet, qui Lunæ expositi, capiant somnum. *ibid.* Luna facit epilepticos, & spasticos. xix. 203.
Luna divinis honoribus culta, & quæ caussæ ejus cultus. xviii, xix, xx. Luna unde dicta ac Orientis quidem populis culta est variis nominibus: ut Vraniæ sive Cœlestis, Astartes, Baaltidis, Veneris, Salambonis. xxi. 206, & *seqq* Deæ Syriæ, sive Iunonis Assyriæ, quæ Hierapoli erat. 209. Luna Afris culta, quam Græci, cùm Syriacè nescirent, *Astroarchen* pro *Astaroth* vocarunt. 215. Luna intelligens. 206. Hæc Græcis Οὐρανία, *Cœlestis* Latinis dicitur, *ibid.*
Lunare deliquium cur καθαίρεσιν dixerint, & stultæ priscorum circa eclipsin Lunæ opiniones. xx. 203. quæ paulatim evanuerunt, repertâ verâ eclipseon causâ. 204.
Lunarium φάσεων causæ, & cur in coitu non videatur Luna. xviii. 201. Nunquam minùs illuminatur à Sole, quàm in plenilunio. *ibid.*
Luna tum Osiridis, tum Isidis vocabulo Ægyptiis censetur. xxiv. 214.
Lunatici dum Luna crescit, & præcipuè in plenilunio laborant. xix. 203.
Λυω, quid. 219.
Lunus Carrenorum. v. 170.
Lupus sacer Phœbo, & quamobrem. xii. 188.
Lux, primæ diei opus, materies est Solis, Lunæ, stellarumque: & quid opus fuerit, cum lux ea esset, hanc in cælestes ignes variè discerpi. xxxix. 261, 262.
Lux dubia, fanum sic dictum Gaditanis, Phosphoro sacrum. xxxi. 235.
Λύκος, ἀμφιλύκη, λευκὸς, ejusdem originis. xii. 188.
Lynceus cur ab acumine visus proverbio celebretur. xix. 202.
Lynci, sive Lyncestis aqua, vini instar, lymphaticos facit. lxxiii. 344.

M litera, vel etiam μα syllaba voci interdum præmissa. xxxiii. 242, 243.
Macrobii vetus lectio in voce *Adad* defensa. vi. 171.
Maculæ Solares quid. ii. 159.
Mæandro, & Marsyæ fluminibus à Phrygibus sacrificatum. lxxix. 356.
Mæra, canis cælestis. xxxvi. 251.
Magi credebantur in eclipsi carmine Lunam deprimere, ut propior terris, despumando in herbas, magis eas viribus repleret. xix. 203. Magi ignem colunt, ut Dei signum. lxiv. 325, 326.
Μαῖα, Rhea. liv. 305. Maja mysticè terram significat. xli. 320. ubi & ratio ejus nominis adfertur.
Maimonidæ locus enarratus de virili cultu in Veneris sacris, muliebri in Martis. xxxi. 235.
Malachbelus, & Aglabelus, id est, Sol, & Lunus, qui idem ac Luna, Dii Palmyrenorum. v. 170.
Mala Hesperidum ab dracone custodita quid significarint. xv. 195.
Malina, & Liduna, vel Ledona, quid Saxonibus significent, deque origine eorum nominum. lxix. 336.
Mammacocha, sive Mare, numen Peruanorum. lxxxii. 362.
Manichæi à Persis Solis cultum hausere, seu proprius, seu symbolicus ille fuerit. ix. 181.
Manturna. xxvi. 220.
Manuum partes, quæ singulis subditæ planetis ex opinione chiromantum. xlvii. 285.
Maris etymon. lxviii. 333. Mare falsò credi altiùs terrâ, præterquam ubi Deus montes arenarios opposuit mari. *ibid.* Maris an eadem profunditas, ac initio creationis. xxxix. 264. Quanta ejus profunditas. lxvii. 332. Cur mare salsum sit creatum: & præcipuam salsedinis caussam esse à bitumine, ac sulfure, & ignibus subjectis. lxviii. 334. Perperam Iul. Scaligerum putare, mare in imo esse dulce. *ibid.* Etiam fervorem maris provenire à bitumine ac sulfure. *ibid.* Et cur naves onustæ, transmisso mari, quandoque mergantur in flumine. *ibid.* Mare mortuum cur & *mortuum*, & *mare*, dicatur, item *mare salis*; & ut homines vincti, si huic injiciantur lacui, non merigantur, & quæ hujus rei causa. lxvii. *ibid.* Maris externi, sive Oceani, motus triplex, ejusque causæ. lxix. 335. Maris interni, sive mediterranei, itidem est triplex, & cujusque causa. 336. incrementi, ac decrementi diurni, quorum illud Veniliam, hoc Salaciam, dixere Romani, item menstrui, & annui causa. *ibid.* Mare, item flumina, ac fontes, divino affecta sunt honore. lxxxii. 361. Plura de maris cultu vide in *Aquæ cultu*.
Mars unde dicatur, ex Hebræo fonte ostensum. xiii. 189. & imprimis xxxiii. 242. Incautiùs à Græcis, & Romanis, numina barbara reddi nominibus Martis, ac Mercurii. xiii. 190. Quàm variè secundùm veterem capiatur historiam, paucis ex libro primo repetitum. xiii. 189. At φυσικῶς idem nunc est Sol, nunc Sole superior planeta. *ibid.* Martis stellæ variæ appellationes. xxxiii. 241, 242, &c. Mars, secundùm Tychonem Braheum, quandoque propior nobis ipso Sole. xxxiv. 245. Mars, Iupiter, Saturnus, procul à Sole propiùs, vel longiùs distant, ita magis, minusve calefaciunt. xxxiv. 244, 245. Cur Mars *Sylvanus* dictus. xiii. 189.
Mars cur Deus belli sit habitus, ac præcipuè Thracibus fuerit præfectus. xxxiv. 244, 245. Cur præcipuus Deorum habeatur

Digitized by Google

tur Germanis. XIII. 289. *Hesus* dictus est Germanis : unde dies, qui vulgo est Martis, *bijsdag*, vel *dijsdag* : & Heso huic captivos immolari solitos. XXXIII. 242. Mars priscis Germanis cultus sub effigie columnarum Herculis. XV. 196.

Marsyæ flumini sacrificabant Phryges. LXXIX. 356.

Martianus Capella emendatus. 197.

Massagetæ cur equum Soli mactarint. XVII. 199.

Mathematici pro iis, qui se fati Astrologici gnaros profiterentur. XLVII. 283. Mathematicis asserentibus, utcunque homo necessitate bonum malumve agat, non minùs amore, aut odio dignum esse, occurritur. XLVIII. 287. Mathematicorum, sive Astrologorum quorundam extrema impudentia, virtuti siderum tribuentium, Christi miracula, ac religionem Iudaicam, Chaldaicam, Ægyptiam, Saracenicam, Christianam; item regnum Antichristi. XLVIII. 288. Mathematici Româ exacti sub Imperatoribus gentilibus, imò antea quoque : Scripturis itidem, & à Patribus, ac Concilio Braccarensi, & Christianis etiam Imperatoribus damnati. XLVIII. *ibid.*

Matrona etiam, quæ nunquam mater. XXVI. 220.

Medicæa sidera. XXXIV. 248.

Megalenses ludi Rheæ sacri; à quibus diversi ludi magni, sive Romani. LIII. 303. Quis auctor sit Megalensium. *ibid.* Pinus in his sacris gestata, quæ cæsa ex luco Cybeles. 304. In iisdem sonuere litui, crotala, præcipuéque cymbala, tympana, tibiæ. *ibid.* Ac è tympano etiam edebant, è cymbalo bibebant. *ibid.*

Melchisedecus cur aliquibus Herculis, & Astartes filius dicatur. XXI. 208.

Memini, *mentio*, *reminiscor*, *moneo*, ab eodem fonte descendunt. XLII. 274.

Mena eadem, ac *Fluonia*. XXVI. 221.

Menaidos, sive Palicorum fons bibentibus mortifer. LXXII. 343.

Mensis alius Solaris, qui vel cælestis, vel civilis : alius Lunaris, qui vel periodicus, vel synodicus, Græcis usitatus. XIX. 201. vel τ̃ φάιτων, apud Muhammedanos obtinens. 202.

Menzana Iovi apud Festum videri perperam scriptum pro *Mazani*, vel *Mezani*. XXXIII. 242.

Mercuriales viri poëtæ appellati Horatio. XIII. 190.

Mercurii nomen ex Hebræo. XXXII. 238. Mercurii sidus, uti quoque Veneris, circumit Solem, eoque dimidio periodi suæ spatio Sole est altius, dimidio item inferius. XXXI. 236, 237. Mercurii, ut & Veneris ac Iovis sidus, Lunæ instar, patitur eclipsin. XXXI. 234. Mercurius à Porphyrio collocatur partim in Sole, partim in Luna : in Sole quidem, quatenus ratio est: in Luna, prout orationem designat. XXXII. 237. Mercurius cur communis stella dicatur. XXXII. 238. Mercurius cur fingatur Deorum nuncius : cur talaria illi dentur : cur non humero, sed petaso additæ alæ : cur lingua ei consecrata : cur *Mercurii* nomen S. Paullo datum; ut Barnabæ, *Iovis*. XXXII. *ibid.* Veretrum Mercurii intentum animi & sermonis intentionem denotabat. *ibid.* Iuniores tamen Mercurii cum languente fascino, & quæ caussa. 239. Cur seniores manibus & pedibus mutili. *ibid.* Mercurio cur tribuatur artium inventio. XXXII. *ibid.* Cur Mercurius negotiis & quæstui præfectus : cur impostor, & fur : cur gallus ei sacrificatus. *ibid.* Cur viis præfectus. *ibid.* Mercurius quod viis præfectus, (unde Ὅδιος, Ἡγεμόνιος, & Ἐνόδιος dictus) non ad planetam Sole inferiorem pertinere; sed ad Solem ipsum, qui Orienti, & Theologis, per Mercurium intellectus. XIII. 190. Ad Solem etiam referendum, quod Mercurius dicatur occidisse Argum : ubi per Argum intelligitur cælum cum stellis, quæ Sole adveniente quasi occidunt. *ibid.* Cur alarum Mercurii alba una, cærulea altera : & cur aurea eidem tributa sit virga. *ibid.* ut idem duplex sit Mercurius; cælestis, & terrestris. *ibid* Ille nuncius superûm in terras : hic animarum ductor ad Orcum. LVII. 312, 313. Per Camillum, sive Cadolum, non utrumque notari Mercurium, sed solum Terrestrem, cui sacrum erat Ollare festum : nec eum diversum esse à Charonte. *ibid.* Mercurius Thracibus cultus. LVI. *ibid.* Mercurius veteribus Celtis Sol. XXXII. 240.

Μητραγύρται. LIII. 303.

Minervæ, & Ἀθηνᾶς nomina unde sint. XLII. 272. Eadem Ægyptiis dicta *Neith* : estque secunda ex Minervis quinque illis, quæ à Tullio, & aliis inde memorantur. *ibid.* Minervæ nomine aër cultus est Ægyptiis. LXXXIV. 364. Quæ pars cæli intelligatur, cum gentiles Theologi ajunt, per Minervam cælum signari. 273. Atque inde etiam cognosci, cur Iovis filia, non uxor dicatur. *ibid.* Minerva fulminis mittendi habet potestatem, cum Iove & Vulcano communem. 211.

Mithras Persis Sol, & unde id vocabulum. IX. 179. Hoc vocabulo non tam unum, quàm supremum signari Persarum Deum, medium inter Oromazem, & Arimanium : atque idem τριπλάσιος, sive *triplex* dictus; & quæ caussa ejus. 180.

Mithrax, vel *Mithridax*, gemma, unde hoc nomen acceperit. IX. 181.

Mithridates, sive Mithradates unde dictus. IX. 179.

Mnabus fluvius injecta in lapidem vertit. LXXI. 389.

Moloch, deus Ammonitarum, idem qui Sol. V. 168. In cujus honorem traducti per ignem pueri, & qualis illa traductio fuerit. *ibid.* Quod verisimilius sit, hunc Saturnum esse, quatenus Saturnus ex more Orientis pro Sole sumitur, quàm Priapum, aut Mercurium. *ibidem.* Molochi simulachrum cur septem constiterit conclavibus : ac septimum eorum fuisse cremandis liberis destinatum. 169. De lapide pretioso in corona Molochi, error Cyrilli, & Oecumenii. *ibid.*

Monimus Emessenis dictus Mercurius, Mars Azizus. *ibid.* Edessenis etiam; si Iamblichum, & Iulianum audimus. 237.

Montium altitudinem, & maris profunditatem, paullatim imminui; etsi id minutum adeo sit, ut sensibus non observetur. XXXIX. 264. Montes pro diis. LXI. 321.

Morta quæ Parcarum, & unde id nomen. XLIV. 277.

Mortuorum sacrificia quid Davidi significent. VII. 172.

Motus cæli propriè non agit in hæc inferiora : sed vicissitudine quadam adducit, & applicat nunc his, nunc istis locis lucem, & omnem virtutem cæli operativam. XLII. 272.

Mucius Scævola Pontifex ubi, & quando occisus. I. 157.

Muliebri habitu usi Assyrii in Veneris sacris. XXXI. 235.

Mullus quare Græcis Τρίγλη dicatur, & cur Hecatæ sit consecratus. XXIX. 228.

Mundus, ex Procli sententia, putatur esse à Deo per emanationem; ac sic non tempore quidem, attamen naturâ esse posterior Deo. XXXVIII. 511, 512. Hæc sententia variis Aristotelis locis impugnatur. XXXVIII. 258.

Mundus pro *puro* unde derivatum videatur. XXXIII. 242.

Muth Ægyptiaci vocabuli convenientia cum singulis aliis. XXIV. 214.

Mutinus Titinus idem, qui *Priapus*; cujus fascino inequitabant nuptæ. VII. 174. Vnde dictus *Mutinus*. *ibid.*

Mygdonia mater, unde dicta. LII. 298.

Mylitta Assyriis, ac Babyloniis, Lunam notat : ac unde ea appellatio esse videatur. XXII. 209.

Μυλλὸς in Thesmophoriis circumlatus quid significarit. LIX. 317.

Mytistati paludis prope Mylas calidæ aquæ. LXX. 337, 338.

N*Abo*, *Baithun*, *Dibon*, *Medeba*, Moabitidis urbes. VIII. 177.

Nabo, seu *Nebo*, potiùs Luna, quàm Sol. XXII. 209. Atque hinc viris principibus nomen impositum. *ibid.* Vide *Nebo*.

Naidum nomen unde sit, & quibus propriè conveniat. LXXX. 356, 357.

Napeæ. LXXVIII. 355.

Natalis Iuno. XXVI. 220.

Naves cur quandoque jam maria emensæ mergantur in flumine. LXVIII. 334.

Navigatio cur difficilior ex Hispania in Flandriam, quàm contrà. LXIX. 335. Cur item difficilior mari Septentrionali in Septentrionem, quàm reditus inde. *ibid.* Difficilior cur eadem à promuntorio Bonæ spei ad insulas Moluccas, quàm contrà. *ibid.* Item difficilior cur ex America in Hispaniam, quàm ex Hispaniâ in Americam. *ibid.* Adhæc difficilior ex Hispania in Ægyptum, vel Syriam, quàm inde reditus.

Nebo, sive Nabo, idolum Assyrium, ita vocatum, quòd oraculum funderet. VIII. 176. Pro eo apud LXX interpretes vetusto errore *Dagon* legi Esaiæ cap. XLVI. *ibid.* Parùm solidè probari è Scripturis, numen fuisse Moabiticum. *ibid.* & 177. Numen fuisse diversum à Chamo; de quo adversus Hieronymum dissertum. *ibid.* Vide *Nabo*.

Nemesis stella Ægyptiis Saturnus. XXXIII. 242.

Nemestinus. LXII. 322.

Nemrod sitne idem, ac Ninus; uti putabat Chronici Alexandrini scriptor. LXIV. 325.

Nephthys Typhonis uxor. LXXV. 350. Huic sacratum inferum hemisphærium. *ibid.*

Neptunus, & Ποσειδῶν, unde vocetur. LXXVII. 353. Cur dicatur γαιήοχος, & ἐννοσίγαιος. *ibid.* & Neptunus Equestris. LXXX. 357.

Nereidum numerus. LXXVIII. 355.

Nereus unde appellatus. LXXVII. 354. Quomodo idem nunc Neptuni, nunc Ponti filius dicatur. *ibid.* *Nerei simum pecus*, de piscibus, vel delphinis solis. *ibid.* Quamobrem Poëtæ eum inducant vaticinantem, & quid per L ejus filias signarint. *ibidem.*

Neronis Cæsaris versus immeritò irrisi à Persio. LII. 300.

Nestis Græcis aquam signet, ejusque etymon. LXXVII. 351.

Netos. x. 182.

Nicephorus quando vixerit. xxx. 231.

Nili nomen unde. lxxiv. 346. Qua mente deus dixerit Abrahamo, se daturum illi terram usque ad Nilum. *Ibid.* Cur idem flumen in Scripturis dicatur *Scichor. ibid.* Cur priscis Romanis *Nilus* dictus sit *Melo.* 347. Nilus aliter Siris, quod κατ' ἀφαίρεσιν ex *Osiris. ibid.* Nilus Ægypti solum malignum, & pluviæ nescium, rigat, & dum inundat, pingui obducit limo. lxxv. 348. Longitudo Nili. *Ibid.* Incrementi ejus, ac decrementi, tempus, & causa. *Ibid.* Nili fontes de quibus res adeò controversa fuit antiquis, esse in Gojomiâ, regione Abyssini regis. lxxv. *ibid.* Nili longitudo. *ibid.* Quando crescere, quando item decrescere, incipiat, & causa utriusque. 349. Nilus cur dictus oriri à sinistris, perire à dextris. lxxv. *Ibid.*

Nivales aquæ cur insalubres. lxxii. 341.

Nocturnus Deorum in terras descensus. i. 156.

Nocturnus pro Hespero. xxxi. 234.

Nodinus, vel Nodotus. lxi. 319.

Noni cælorum orbis statuendi quæ caussa fuerit Astrologis. xxxv. 250.

Nonius reprehensus. lxii. 302.

Νοῦς fluvius si bibatur, sensus reddit subtiles. lxxiii. 344.

Nubes quantum à nobis absint. lxxxiii. 362, 363.

Numa quantum Romanis profuerit novis religionis præceptis. lxv. 327.

Nummi in ærarium inferrendi ritus, nascente aliquo, vel togam adsumente virilem, vel moriente. xxvii. 223, 224.

Nympharum unde nomen. lxxviii. 355. Earum aliæ terris præfectæ, aliæ aquis. *ibid.* Nymphæ Κρηνίδες, sive Πηγαῖαι· Ποταμίδες, sive Ἐπιποταμίδες· Λιμναῖαι, sive Λιμνάδες· ac denique Θερμαῖαι. lxxx. 356. 357.

OBodes Arabum Deus animalis. viii. 178.

Obstipum, & *obstitum*, ut differant. xx. 207.

Obstiti vox Apulejo & Ennio reddita, & quid ea significet. xx. 204.

Oceanum non solstitii tempore maximè intumescere, sed æquinoctii. lxix. 337. Oceanus cur fingatur antiquior Neptuno. lxxvii. 351. Oceanus unde dictus. 352. Quare Promethea, amicum Oceani, finxerint Poetæ. 353. Huic Alexander Magnus sacrificavit. *ibid.*

Octimestris fœtus cur non soleat esse vitalis. xxxiv. 247.

Olea cur sacrata Apollini. xii. 188.

Ομανὸς, sive Ωμανὸς Deus, idem ac Αὐγαῖος. ix. 180.

Ον☉ de eo, qui ingens habet veretrum. vii. 174.

Ωάννης Babylonius semipiscis. lxxvii. 351.

Ωδάκων Chaldaicus, fortasse idem, qui Dagon. lxxvii. *ibid.*

Ωης corpore humano, pelle vestitus cetacei piscis. lxxvii. *ibidem.*

Opalia festum Opis. lviii. 315.

Ophiuchus, signum cæleste, aliis Hercules creditur, aliis Æsculapius. xxxvi. 252.

Opiconsivis unde nomen. lviii. 315.

Opis, Loxo, & Hecaërga, epitheta Dianæ, sive Lunæ. xxix. 227. & cur istis nominibus vocetur, *ibid.* & 228.

Ωπις, sive Ουπις, vel Ωπις Græcorum, alia est, quàm Ops Romana; & quomodo eo nomine nunc Diana ipsa, nunc una ex nymphis ejus vocetur. lviii. 314.

Ops Romanis eadem, quæ Tellus, sive Rhea; & quis ei primùm templum statuerit. lviii. 314, 315.

Oraculum arietinum quid signârit veteribus, & quæ nominis ejusce causa. xi. 185.

Orandi ritus antiquus Christianorum, Iudaico contrarius, quo ad Solem orientem conversi precabantur, nullo solido nititur fundamento. iii. 163, 164. Et mos hic, tanquam à gentibus profectus, Leoni Magno improbatur. *ibid.*

Orbes cælestes Aristoteli, & plures, & solidi: & quæ eum in hanc impulerint sententiam, ejusque rationibus occursum. xxxix. 263.

Orci etymon. lx. 319.

Ori Ægyptii natales, & quid per eum significetur. lvi. 309.

Ori de Typhone victoria quid Ægyptiis signet. lxxv. 350.

Origenes quasi Origena, hoc est, Oro genitus. x. 182. Origenes, Philonem secutus, credidit cælestia corpora esse prædita animâ rationali: cur sententiæ anathema dicitur à Vigilio Papâ: &, si Nicephoro Callisto standum, idem factum Concilio II Constantinopolitano. xxx. 231. Sed multorum judicio nullam hic hæresin esse. *ibid.* Origenes emendatus. lxxxii. 362.

Orionis, & Arcturi, quàm antiqua Græcis sint nomina. xxxv. 248. an hujusmodi nominibus, cùm idolorum sint, fas sit uti Christianis. *ibid.* Orionis nebulosa quæ dicitur stella, plurium est stellarum congeries. xxxv. 249.

Ωρ☉ unde. lxiv. 326. vide Orus, & Origenes.

Orphei tetrachordum quid signârit. li. 296.

Orthesiæ Dianæ unde nomen. lvii. 313.

Orus Ægyptiis Sol, & ratio appellationis istius: ac idem nomen esse hominibus attributum. x. 181. Vide Ωρ☉.

Oscilla, & ventilabrum Liberi, ad animas purgandas. xiv. 193.

Osculandi manum ritus in cultu numinum, item erigendi pollicem, & sese in alterutrum latus convertendi. iii. 163.

Osiridos nomine Sol cultus Ægyptiis, cumque Sole Mitsraim, primus Ægyptiorum rex; qui inde Sol dictus, quamvis appellatio hæc non Soli tantùm, sed omni conveniat naturæ; unde aliis etiam diis à Theologis gentium tribui solet. 181. Osiridis fabula partim ad lunarem cursum accommodata, partim etiam ad Nili fluxum. xxiv. 214. Osiridis stella Ægyptiis, quæ Græcis Iovis. xxxiii. 242. Osiris Ægyptiorum idem, qui Phœnicum Adonis, & Phrygum Attis. x. 182. idemque Græcorum Liber. lxxiv. 347. Vt Osiridem sive Solem sceptro, & oculo ei superimposito, signârit antiquitas. x. 181, 182. Cur mense Athyr lugeri soleat Osiris. lxxv. 349. Osiris cur effingeretur niger, & de etymo ejus conjectatum. lxxiv. 347.

Ostrea, conchæ, cancri, crescunt luna crescente. xix. 203.

Ova quando supponenda. xix. *ibid.* Ovi aceto impositi cortex mollescit. lxxii. 342.

Οὐρανὸς unde dictus xxxvii. 256.

PAchamama Peruanis Dea, eadem ac Tellus. lxii. 321.

Pales Dea, vel, ut Varro voluit, Deus ruris: cujus festum Palilia. lxi. 320.

Palicorum lacuum prope Leontinos calidæ aquæ. lxx. 338.

Palmyra urbs eadem ac Thamar, opus Salomonis, de quo in tertio Reg. cap. nono. v. 170.

Pamiso amni sacrificatum à Messeniis. lxxix. 356.

Panda quæ dea, & unde dicta. xxxvi. 254.

Παίδημος, vel Χάλκεια, festum Vulcani. lxvi. 328. sed primò hoc sacrum fuit Minervæ Ἐργάνης. *Ibid.*

Panyasis, Heracleïdis Scriptor vetustissimus. xxxvi. 252.

Papilio cur pro lectica ponatur. x. 183.

Paratonium, lacus salsus. lxx. 338.

Parallaxis quid sit. xxxv. 249.

Parca Astrologis, & aliis, ad æthera reducitur, ac particulatim ad Lunam. xliv. 276. Iisdem Parca, Mœra sive Fatum, Necessitas, Nemesis, & Adrastia, pro eodem habita: quarum vocum origines singulatim exponuntur. *Ibid.* 278. cur tres statuantur Parcæ. Earum nomina, ac Parcæ etymon ex sententia Varronis. 277. Cur prima earum Venus appelletur. 278. Cur Parcæ sint habitæ filiæ aliis Noctis, aliis Necessitatis. *ibid.* Nomina trium earum ad triplex vitæ humanæ tempus aptata. 279.

Pariacaca montium in Peruvia altitudo quanta. lxxxiii. 362.

Paria, sive Partula, una Parcarum. xliv. 277.

Partus facilior est, si Luna sit dimidiata. xix. 202.

Paralena. lxi. 320.

Patris appellatio quàm variis Diis attributâ. xvi. 196.

Patulcius, *Clusius*. *Claviger*, cur Iani cognomina. xvi. 197.

Pectus in pinum illidi à Gallis in sacris Cybeles solet. liii. 304.

Pedonis Albinovani non esse elegiam in obitum Mæcenatis; contrà quàm visum Scaligero. xxxi. 234.

Pegasus cur ungulâ suâ aperuisse Hippocrenen fingatur. lxxx. 357. Vt per Pegasum quandoque intelligatur navis, & quæ rei hujus ratio sit. *ibid.*

Pejerantium quæ apud inferos pœna. lxxxi. 359. Vide *Perjuri.*

Pelea facere ex Oeneo, proverbium. lxxviii. 354.

Pelii montis vertex intra nubes. lxxxiii. 363.

Pellicis pœna ex lege Numæ. xxvii. 223.

Penates Dii iidem ac Cabiri, vel Samothraces. lvii. 311.

Πελοφαλλία. xiv. 192.

Perjuri, è fonte Palicorum bibentes, vel vitâ privabantur, vel oculis capiebantur: si fides vett. lxxii. 343. Vide *Pejerantium.*

Persæ unde dicti Achæmenii. ix. 180. Persæ antiqui Solem tantummodo coluere: posteriores etiam elementa. li. 297. Persæ hodieque ignem colunt. lxiv. 326.

Persephone sive Persephonia eadem ac Proserpina, & unde Περσεφόνη dicatur. xxviii. 224. & lx. 318.

Peruani colunt Capellam, Arietem, Lyram, aliaque sidera. xxxvi. 255. Peruanis Mammacocha, hoc est, mare coli, item flumina & fontes. lxxxii. 362.

Pes quid signet Romanis in re nautica. lxxxiv. 365.

Pessinuntia mater Deûm unde dicta. lii. 298.

Petri Aponensis, sive Conciliatoris doctrina excellens; sed mixta opinionibus impiis. xxxiv. 245.

Digitized by Google

Petri Hispani, Summularum auctoris, sive Ioannis XXI Papæ, vana de se prædictio. XLVIII. 288.
Πηγαίαις. LXXX. 357.
Phacetis, sive Aphacitis, vel erat filia Veneris, vel ipsa Venus, quæ Dea Syria appellatur. XXXVI. 252. Templum ejus in Aphacis Phœniciæ demolitus Constantinus Magnus. *ibid.*
Phænon Saturnus Capellæ, auctori de Mundo, Appulejo, Achilli Tatio, &c. XXXIII. 241.
Phaëthon Iovis stella Capellæ, Appulejo, Firmico, &c. XXXIII. 241.
Phaëthontiadum de luctu fabula unde originem cepisse videatur. IV. 166.
Φαλλαγωγία, & φαλλοφόροι in Liberi sacris. XIV. 191.
Phallus ut in Bacchi, sic Osiridis etiam sacris gestabatur. LXXIV. 347.
Φάνης, ac Φαναῖος, Sol. VII. 173.
Pharia pro Iside. XXIV. 213.
Phasiana Dea. XII. 299.
Phasis fluviorum levissimus. LXX. 338.
Phavorini verissima suspicio, plures esse planetas, quam vulgo crederetur. XXXIV. 247.
Phœbus pro Libero. XIV. 191.
Phegor etiam in Scripturis simpliciter dicitur, qui aliàs *Baal-Phegor*. VII. 174. Hujus nominis etymon explicatur. *ibid.* 175.
Φερέφαττα, & Φερεφάττιον. XXVIII. 224. Ea unde dicta. LIV. 305.
Philo, & Origenes, putarunt cælum, Solem, Lunam, stellas, corpora esse animata. XXX. 231.
Philosophorum discrepantes de fato sententiæ. XLV. 279, *& seqq.*
Φλοιά eadem, quæ Libera, sive Proserpina. LX. 318. Φλοιός, Liber. *ibid.*
Phœbi etymon. XII. 186.
Phœnices falsò putavit Aristoteles à φόνος, sive φονίζειν dici. IV. 165.
Phœnix conspectus anni magni conversionem indicat. 285.
Φωσφόρια. XXXI. 235.
Φωσφόρος pro Luna, ut Latinis *Lucifera*. XXXI. 233.
Φρεατιαίαις. LXXX. 357.
Phrygum mos μα præponendi: ut in Μαζεύς. XXXIII. 241.
Phurnuti, sive Cornuti locus emendatur. VII. 174.
Pinus in sacris Cybeles, quæ ex luco pineo Deæ cædebatur, ac dein lanis circumvoluta, & violaceis coronata ramis, cum planctu & ululatu circumgestabatur à Gallis. LIII. 304.
Pisces Zodiaci crediti Venus, & Cupido; qui & *dii Syri*. XXXVI. 254. Piscis australis in Deos adscriptus, & quæ λατρείας illius caussa. XXXVI. 252.
Piscibus cur abstinuerint sacerdotes Ægyptii. LXXV. 349. Piscis cur iis odii symbolum. *ibid.* Pisces argentei in templo Deæ Syriæ. XXXVI. 252.
Pitho, sive Suada, cognomentum Dianæ, & quæ cognominis hujus caussa. XXVII. 222.
Planetarum unde appellatio. XXXI. 233. Et cur dicti *canes Proserpinæ, deorumque lictores. ibid.* Colore distinguuntur. *ibid.* Planetas etiam scintillare. XXXV. 249. Planetarum trium, Martis, Iovis, & Saturni vires, & effectus. XXXIV. 244, *& seqq.* Planetæ quatuor Iovem ambientes veteribus incogniti; duo item assistentes Saturno iisdem ignoti. XXXIV. 247. Interim plures posse esse planetas, Phavorino non improbabile visum. *Ibid.* Planetarum conjunctio quantopere aëta immutet. XLVII. 284. Planetæ cujusque ab ortu vis in quamque animæ facultatem, secundùm Chaldæos. XLVII. 285. Planetæ singuli singulis corporis membris præfecti; & signi cujusque domus huic, vel illi planetæ tributa. XLVII. *ibid.*
Plato ut distinxerit hæc tria; Deum, Mentem mundi architectam, & Naturam. XL. 267. Item hæc quatuor; mentem divinam sive summam, providentiam, legem fatalem, & ea quibus hæc lex præscribitur. Quæ præscriptio fit tum animæ mundi, sive menti secundæ; tum sidereis potestatibus, dæmonibus, animis humanis, cæterisque, pro suâ cujusque naturæ animæ mundi subjectis. XLVI. 283. Plato quatenus putarit, Fatum aliquid posse in animis humanis. XLVI. 281. Platonicorum sententia de Fortuna. XLII. 275. Platonicus annus complectitur annos tricies sexies millenos; & unde id adstruatur. XXXV. 250.
Πλείστωρος, Thracum Deus. LVII. 313.
Plumbum, æs, margaritas, aceto dissolvi. LXXII. 341.
Plutarchus quanto cordatius, quàm plerique alii gentilium, senserit de Diis suis. XXV. 217.
Pluto, sive Plutus, Physicis masculam vim terræ designat, & unde nomen acceperit. LX. 319.
Pluviæ aquæ an salubres. LXXII. 341.
Poëtis quid occasionem præbuerit fingendi apud inferos Styga, Acheronta, Cocytum, &c. LXXXI. 360.
Polaris stella dicitur se occultâsse captâ Constantinopoli. XXX. 230.
Πολύβοια unde dicta sit Proserpina. LX. 319.
Pomona. LXI. 320.
Ponti nomen κατ' ἐξοχὴν Euxino tribui; non primo, proprièque. LXXVII. 353.
Ποζωμίδες, ἡ ἱππομόριδες. LXXX. 356.
Prædictiones Theagenis, Thrasylli Ascletarionis, & aliorum. XLVIII. 287. Earum quæ potuerint esse causæ. *Ibid.* Vana prædictio Ioannis Papæ XXI. *ibid.* Item Albumazaris de duratione religionis Christianæ; tum R. Abraham Avenaris de adventu Messiæ. 288.
Prævisio Dei duplex; una antecedens actus humanos, sive conditionata; altera eosdem consequens, sive absoluta. L. 293, 294.
Priapus idem, qui Sol. VII. 173. Idem est Φάνης, & Φαναῖος, & Ægyptiorum Horus. *ibid.* Cur eum effinxerint cum sceptro, & mutone ingenti. *ibid.* Qua mente ad Iovem, & Saturnum, reducatur, & cur hortis sit præfectus, cur Iovis Σωτῆρος filius dicatur, cur credatur gestare copiæ cornu. 174. unde dictus *Priapus. Ibid.* qui aliter *Mutinus Titinus* Latinis dicitur, cujus fascino inequitabant nuptæ. *Ibid.* Idem Bacchus vocatus, qui Bacchus non sit alius à Sole. 176.
Priscillianistæ fatum Astrologicum statuerunt. XLVIII. 287.
Procli Lycii Μητρωακά. LIV. 306.
Prometheus cur fingatur amicus Oceano. LXXVII. 353.
Proserpinæ, sive Περσεφόνης nomen unde. XXVIII. 224. Aliud ἔτυμον ex Hebræo. 318. Eadem Φερέφαττα, & Χειρογονία, ac hujusce ratio nominis. Per eam intelligitur Luna, sed inferis lucens. 224, *& seqq.* Quo pacto *Cereris filia* dicatur, & cur hæ Manibus præesse dicantur. 225. Proserpinæ, ac animis Cereris ministris, cur *apum* sit nomen datum. XXVIII. *Ibid.* Cur Proserpinæ nomen *Melitodis* tribuatur. *ibid.* ubi Scholiastæ Theocriti opinio rejecta, existimantis, Melitodem, & Coram, per antiphrasin sic vocari: adhæc cur dicatur Libera, vel Cora; Bacchus item Liber. *ibid.* Quo respexerint, qui cùm eadem sit Proserpina, ac Diana; Dianam quidem, Latonæ, Proserpinam autem alii Stygis filiam dixerint, alii Cereris. 226. Atque hæc de Proserpina, quatenus numen est cæleste. Præterea verò ad elementa pertinet: quomodo physicè significat simpliciter terram frugiferam: ac frequentiùs vel semen, vel terram interiorem: quæ quia furva, hinc ipsa diva *furva* habuit cognomen, ac eidem furvæ mactabantur hostiæ. LX. 318. Eadem Φλοιά, & Πολύβοια vocata. *ibid.*
Προτέλεια, quia eadem Diana ac Iuno, tum Iunonis erant sacrum, tum festum Dianæ. Ac Iunonis sacrum sic dictum ante nuptias fiebat, quo sponsus sponsaque fel abjiciebant retro altare. XXVI. 219, 220. In Dianæ autem festo virgines Atticæ canistra gestabant. XXIX. 227.
Proverbium Hebræum, *Spargit lapidem in Marcolis*; quid eo signetur, & unde ortum. XXXII. 240.
Prutenorum Dii. I. 157.
Πρυτανεῖα loca Vestæ sacrata, & unde iis nomen. LXV. 327.
Ptolemæi, & aliorum Mathematicorum, de fato Astrologico opinio. XLVIII. 289.
Purgatio corporum trifariam fit in gentilium sacris; aquâ, aëre, igni. XIV. 193. Fit quidem & terrâ purgatio: sed hæc ad illam, quæ igni fit, refertur, quia ignis est è terra ustili. LXV. 326. & XVI. 193.
Puta. LXI. 320.
Puteoli opidum, unde dicatur. LXXXI. 360.
Puteus, nisi *pluteus* legendum, apud Samios Iunoni erat sacer. LXXX. 356.
Πυλαιαῖον. LII. 298.
Πυλαία. LII. *ibid.*
Pyræthi, & Pyræthea Persarum ac Cappadocum. IX. 180. & LXIV. 326.
Pyrois, stella Martis, Capellæ, auctori de Mundo, Appulejo, Achilli Tatio. XXXIII. 241.
Pyrrhæa flumen steriles facit. LXXII. 343.
Pythagoricis unus Deus, mundi spiritus: sed mundum etiam Deum dixisse, quia à spiritu divino animetur. XXXVII. 256.

Q

Quercetani de aquis pinguibus, ac lutosis, opinio discussa. LXXII. 341.

R

Rampsiniti impudens commentum. LIX. 317.
Regma Iunonis templum. XXVI. 220.
Rejuvenescere senes, è Bojuca amne si biberint; ut fabulantur quidam Novi Orbis scriptores. LXXII. 342.
Religionis gentilis primordia in Oriente; ubi uno naturæ nomine duo principia coluere; activum, & passivum. XXI. 206.
Rex, & *regina*, nomina unde in sacris. XXVI. 219.
Rhea unde dicta. LIV. 305. & LVIII. 314. Rhea, Isis, Venus, Dea eadem. X. 182. Rhea mixtum est nomen, quod Lunam,

Telluremque comprehendit. xxvii. 222. Rheæ, sive matris Phrygiæ, simulacrum quomodo in veteribus fingatur aris. iii. 299. Quando Romæ, & à quibus, & quomodo soleat circumferri, atque ut illud unà cum leonibus mos fuerit ablueie in fluvio Almone. 309.

Ritus fascinantium in laminâ corpori alligandâ. xxxiv. 247.

Ritus leoninum apponendi caput rictum distendens, tum orificio fontis, & aquæductus, tum ædium, sacrarum præcipuè, claustris; & unde is mos promanarit. lxv. 349.

Ritus nummi Romæ inferendi in ærarium aliquo nascente, virilem togam assumente, aut moriente. xxvii. 224.

Robigus, & festum *Robigalia*. Vide *Rubigo*.

Rogerii Baconis opinio, cur feriandum sit die Saturni, refellitur. xxxiv. 249.

Romani, Deos salutantes, se convertebant dextrorsum; Galli sinistrorsum. iii. 163.

Roma Romanis, & Græcis, pro Dea est habita. lxii. 322.

Romuli in conceptu an fuerit deliquium Solis, quale Tarrutius putavit. xx. 204.

Ros Lunæ filia cur dicatur. xix. 202.

Rubigus, sive Robigus, & festum Rubigalia. lxi. 320. Rubigo Deo cur canis rufus sacrificaretur. 251.

Runcana. lxi. 320.

SAbæi Solem colunt. 172.

Sabazius, sive Sabadius Iupiter, idem ac Liber. xiv. 191. Ritus immissi colubri aurei in sinum initiatorum Iovi Sabazio, indeque educti, &. quæ ritus ejus causa, ac unde ei *Sabazio* nomen; de quo Eustathius, & Stephanus, refelluntur. *ibid.*

Sabbathi etymon, deque eo Plutarchus refutatus, xiv. 191. 192. *Sabbatha trigesima* quid denotent Horatio xxv. 216.

Sacæa festum Anaitidi sacrum. xxii. 210. quo domini servos suos procurabant, ut Romæ Saturnalibus. *Ibid.* Eodem Sacæorum festo alicui ex vinctis morti adjudicatis permissum, ut priusquam ad supplicium duceretur, nullo non voluptatis genere animum expleret. *ibid.* Sacæorum nomen unde. *Ibid.* & 211.

Sacerdotes Ægyptii cur cepis abstineant. xix. 202. Sacerdotes matris Deûm castrabantur testâ Samiâ, quia minori sic fieret periculo. iiii. 302. Quid eo mysticè notatum. liv. 306.

Sacrorum gentilium causa partim ex historia, partim ex natura, partim ex utriusque convenientia, petenda. lvi. 310.

Salambo, Babyloniorum numen à Syromacedonibus acceptum, unde nomen sumpserit. xxi. 208, 209.

Salem mensis inferre, cur minimè moris fuerit sacerdotibus Ægyptiis. lxv. 349. Contrà Romani mensas sacrabant salini apposito. *ibid.*

Salmacis Nympha, lxxx. 357.

Salum unde dicatur. lxviii. 333.

Samothraces unde dicti. lvii. 311. Samothracum sacra quis primus instituerit. *ibid.* Dii qui Samothracibus culti. *ibid.* & 312.

Sandes Medis, ac Persis, Hercules. xv. 194.

Saraceni Venerem, hoc est, Lunam, & Luciferum, colunt. xxxi. 235. Iidem per Veneris stellam jurant. 236.

Sarmatis Zoica Deus Ignis. lxvi. 329.

Saturnus nunc nomen est supremi planetarum, nunc Solis. Vt stellam significat, summum puta planetam, præter hoc nomen alia etiam habet. xxxiii, 242. Saturni hujus motus cùm velocissimus sit, cur tardus dicatur. xxxiv. 246. Cur fingatur à Iove vinctus, atque in Tartarum præcipitatus. *ibid.* Cur creditus sit animis hominum indere vim sublimium speculatricem, posteaque sapientum animas eò, unde dimissæ sunt, revocare. *ibid.* Cur sit præfectus atræ bili, spleni, ossibus, quartanæ, phthisi, & id genus morbis: imò agricolis, & horum instar melancholicis, etiam indignationi. *ibid.* Præterea Saturni nomen Naturæ, vel Soli tributum. xiii. 189. Sic Phœnicibus, & aliis in Oriente, Solem intelligi. iv. 164. cumque Saturno Phœnices dicantur liberos immolâsse, Solem significari. iv. 165, & 168. Itidem Pœnorum Saturnus idem ac Molochus, sive Sol: & ut huic à Syris, ita illi à Pœnis, liberos sacrificatos. xi. 185. Saturnus Germanis *Crodi* nomine cultus: quod corruptum videtur ex Κρόνος. xxxiii. 243.

Saturnini planetæ duo. xxxiv. 247.

Schichor, & torrens deserti, vel Ægypti, in Scripturis fluentum prope Rhinocuram. lxxiv. 346.

Schamaiim, vox Hebræa cælos significans, unde originem trahat. xxxix. 261, 262.

Scientiæ naturalis finis ultimus est, tum amor cultusque divinus; tum conservatio hujus vitæ. lxx. 337.

Scripturæ S. varia loca illustrata. Vt inter alia

Gen. I, 9. nempe lxvii. 333.

Gen. xv, 18. idque lxxiv. 346.

Gen. xlix. 25. puta lxxvii. 352.

Deut. xxxiii. 13: nimirum lxxvii. *ibid.*

II sive IV Reg. xx. & Esa. xxxviii de umbra in sciaterico Achazi recedente. Vide ix. 179.

Psal. cv, sive cvi. 28. Vide vii. 172.

Ezechielis viii. 14. Adi iv. 166.

Amos v. 26. Nempe xxiii. 212.

Actor. vii. 43. Puta x. 183. & xxiii. 212, 213.

Seches, Babyloniis Mercurii stella. xxxii. 237.

Sedentes animo magis sunt tranquillo. lxxiv. 246.

Segesta. lxi. 320.

Segetia. lxi. *ibid.*

Septentrionali mari cur difficiliùs in Septentrionem navigetur, quàm in Austrum. lxix. 335.

Septentrionales robore, Australes ingenio plurimùm præstant, & unde id fit. xxxiv. 245.

Sera. lxi. 320.

Seraphim cur dicantur. lxiii. 323.

Serendum quando. xix. 202.

Sero, & *sermo*, unde veniant. xvi. 196.

Servius emendatus. xxix. 228. lvii. 312. lviii. 314. lxv. 326. lxxviii. 355. lxxx. 358.

Σεληνιακοὶ qui. xix. 203.

Sepharvaitæ, Assyriorum coloni, infantes suos diis suis Adramelech, & Anamelech, immolare soliti. v. 168.

Sesach, sive Sesech, numen Babyloniorum, pro ipsa Babel usurpatur. xxii. 211. & qualis is deus fuerit. *Ibid.*

Sessio ad deliberandum, judicandum, Deumque precandum, idonea. xxxiv. 246.

Siccæ Veneriæ, Carthaginensium coloniæ, nomen unde. xxii. 209.

Siderum materiem esse igneam, & elementalem, ostenditur ex philosophis gentium, & veteribus Theologis. xxxviii. 260. Idem ex Scripturis adstruitur. xxxix. 262. Sidera non orbium beneficio, sed per se, sive motu proprio moveri. xli. 269. Caussa tantæ eorum velocitatis est mira cælorum tenuitas. *Ibid.* Sidera, ex veterum opinione, vaporibus nutriri. lxv. 326. Varii, qui ita senserint, auctores adducti. lxxvii. 352. Secundùm eosdem, ubi vapores isti sidera deficient, fore mundi exustionem. *ibid.* Siderum vis in corpora humana. xlii. 280, & quæ membra huic sideri, quæ alii, atque alii subjiciantur. *ibid.*

Sideralis scientiæ quanta utilitas agricolis, & nautis. xlvii. 184.

Sides, sive Sideris, est aquæ tam tenuis, ut in ea omnia merguntur. lxx. 388.

Sidonii locus aliter expositus, quàm eruditus ejus interpres putabat. iiii. 303.

Silentes pro Manibus. lxxxi. 359.

Silvanus Mars, ϑεὸς ὑλαῖος, qui & Pan. xiii. 189. Silvanus cujusque possessionis triplex. *ibid.*

Simplicius falsus, cùm putat, primum motorem Aristoteli non esse supremum Deum. xl. 267.

Simulachrum Cybeles flumine lavabatur. iii. 300. Et quid eo mysticè indicatum. liv. 306.

Sinuessanæ aquæ an insania liberent. lxxiii. 342.

Siris idem ac Nilus. lxxiv. 347.

Sirius, canis cælestis, nomen unde id sortitus. lxxiv. *ibid.* Sirius commune cani cælesti, & Soli, nomen. xxxvi. 251.

Sistra Isiacorum. lvi. 309.

Socrus pro *socer*. xxvii. 223.

Sol ex ἕλ, unde & ἥλιος. iv. 164. & xvi. 196. In Sole spectatur primò essentia: ut materies, quæ ignea. Id ex Scripturis ostensum de Sole, & aliis sideribus. xxxix 262. Et sanè cum reliquis cæli ignibus quarto die factus ex luce, sive igne primâ die creato. ii. 160. Ad igneam hanc naturam relatum, quòd ut Minervæ, sic Vulcani filius dicatur antiquis. *Ibid.* Itaque Solem non effectivè modò, sed formaliter calidum esse; etiam secundùm SS. Patrum opinionem: ac Thomæ Aquinati occursum, qui Patres putat hac parte non audiendos, quia Platonizent; quasi excellentius sit Aristotelissare cum Scholasticis. xxxviii. 260, 261. Sol quomodo non videatur tot seculis imminutus, si igneus sit. xxxix. 264. Proximè considerantur locus, & magnitudo. Quod ad locum, nec in eo veteres consenserunt. Nam Pythagoræ, & aliis, in medio universi collocatur, terramque circa eum verti existimatur. ii. 159. An is nunc propior terris, quàm olim. *Ibid.* Quòd ad magnitudinem, eâ terram minimùm centies & quadragies exsuperat. *Ibid.* Sol cur major videatur circa horizontem, quàm meridiem: imò altior etiam, quàm sit revera. ii. 160. Adhæc attenditur pulchritudo, tum coloris, tum figuræ, quæ rotunda. ii. 159. Et occasione coloris dictum aliquid de maculis ejus,

Digitized by Google

ejus. *ibid.* Præterea actum de luce, & motu. Quod ad lucem, Sol non solum naturâ est prior illuminatione, quod in confesso est; sed etiam tempore, modò attendas motum luminis, qui successive fit, licet celerrimè, non tamen in instanti. xxxvii. 258. Lucis varietas, ac utilitas. ii. 160. Sol non unam orbis regionem diutius illuminat, quàm alteram. ii. 161. Quod ad motum Solis, is est vel diurnus, vel annuus: annuumque esse æquabilem, si compares cum stellis fixis. ii. 160, 161. Velocitas ejusce motus. ii. *ibid.* Ab hoc motu est temporis distinctio. ii. *ibid.* & xlvii. 284. A motu, secundùm Pythagoricos, est sonus suavissimus: unde Sol *Divûm lyra*. xii. 187. & xxxvii. 257. Denique in considerationem venit cultus divinus, & caussæ ejus. ii. 158. Vnde is Thomæ Aquinatis judicio promanarit. ii. 161. Ejus cultus antiquitas ex Mose, & Iobo, demonstrata. iii. *ibid.* Soli equum Persæ, item aliæ gentes, sacrificant; & quæ ritus ejus caussa. ix. 180. Sol cur sedes Herculis, Luna Mercurii statuatur Ægyptiis. xxiv. 214. Sol ob beneficam vim Osiris, ob maleficam, & violentam, Typhon, ac Seth vocabatur. xxiv. *ibid.* Sol cultus Emessenis cum Mercurio, & Marte, nomine Elagabali. v. 169. Sol cultus Phœnicibus & Syris mediterraneis. v. 168. &c. Assyriis, & Babyloniis. 169. Arabibus, ut Moabitis & Madianitis. vii. 172. viii. 176. nec non Sabæi. 172. Cultus & Persis. ix. 178. Ægyptiis. 181. Æthiopibus. 184. Marmaricis, & Ammoniis. *ibid.* Pœnis. 186. Græcis, & Romanis. xii, xiii, xiv, xv, xvi. Denique gentium aliis toto pene orbe. xvii. 198, 199.

Solini lapsus. lxx. 338.

Sothes, seu Sothis, canis cælestis. xxxvi. 251.

Spinensis, lxi. 320.

Spiritus pro *aëre*. lxxxiii. 364.

Spiritus S. gratia cum aquis comparata. lxvii. 332.

Sponsi sponsæque ritus in sacrificando fel abjectantium post altare. xxvi. 220. Cur hastâ comeretur capillus sponsæ. *ibid.*

Stellarum materiam videri à cælo diversam. xxx. 229, 230. His divinitatem tribuerunt tum barbari, tum Græci, & quibus argumentis id collegerint, & quomodo illis occurri possit. *ibid.* *& seqq.* Vnde concluserint, stellis præstantiores esse animas, quam nomini. 231. Quod idem Philoni placuit; non sic tamen, ut propterea Deos putaret: cui assensit & Origenes: de quo incertum, num sententia ejus damnata sit à Concilio v Oecumenico. *ibid.* Imò Hieronymus, & Augustinus, de veritate, aut falsitate hujus dogmatis nihil definire ausi sunt. *ibid.* & Scholasticorum varii verisimilem hanc opinionem existimarunt. *ibid.* Sed & hæc opinio refellitur. 231. Aristotelis, & Platonis, quem Tycho Brahens secutus est, diversæ super hac re sententiæ memorantur. 231.

Stellæ erraticæ sive planetæ numero quinque. xxxi. 461, 462. Hæ stellæ coloribus distinctæ. *ibid.* Relatæ in Deos. xxxi, 233. xxxii, xxxiii, xxxiv.

Stellæ orbis, ut vocant, octavi unde appellentur *fixæ*. xxxv. 248. Videri Adamum iis nomina imposuisse & fortasse ex iis esse vocabula earum, quæ leguntur apud Iobum, & Amos. *ibid.* Causæ quatuor, quæ divinitatis honorem iis conciliarunt, expensæ. 249, *& seqq.* Stellæ fixæ sunt erraticis superiores, & quanto à nobis distent intervallo. xxxv. *ibid.* Earum magnitudo ad terram comparata, & numerus, qui nostris notior est temporibus, quàm antiquis. 252. Motus tum diurnus, qui celerrimus, tum multorum est seculorum. *ibid.* & 250. Qui in longitudinem, is *motus Trepidationis*, vel etiam *Accessus*, & *Recessus*, sed perperam, vocatur. *ibid.* Ille in latitudinem unde proveniat. *ibid.* Virtus & efficacia, quam in sublunaria exserunt, partim est à luce, & quodammodo à motu, quatenus lucem circumferri; partim verò à qualitate occulta. *ibid.* & 251. Stellæ fixæ nominatim in Deos relatæ. xxxvi. *ibid.* *& seqq.*

Stellæ novæ variis in cælo temporibus observatæ, ac Clavii de iis opinio. xxxix. 263.

Stercutius. lxi. 320.

Στίλβων Mercurius & quibus sic, & cur ita dicatur. xxxii. 237. & xxxiii. 241.

Stoicis alia principia vivendi, alia disserendi. xlix. 292. Stoici facultatibus animæ ab Aristotele memoratis addebant φωνητικὴν, sive sermocinatricem. xlvii. 285. Stoicorum opinio de Fortuna. xliii. 275.

Strabo emendatus. lxxii. 342.

Stratonice, uxor Antiochi Σωτῆρος, credita condidisse templum Deæ Hieropolitanæ. lv. 308.

Stygis etymon triplex. lxxxi. 359. Deorum juramentum per Stygis majestatem, ac quæ pejerantium pœna. *ibid.* Stygis Arcadicæ natura: præter quam & alteram esse in Campania, ubi & alteri Cimmerii; deque hac præcipuè intelligenda esse, quæ Poëtæ fabulantur de Styge, aliisque inferorum fluviis. *ibid.* &c. 360.

Succoth Benoth templum Melittæ, sive Veneris Vraniæ, id est, Lunæ, xxii. 209.

Suidæ locus emendatus. lxxiii. 344.

Sulfur ignis pabulum. lxiii. 324. Quam celeriter in locis sulfureis terra in sulfur vertatur. *ibid.* Sulfureas aquas nervis conducere. lxxii. 341.

Syri cur capturâ, esuque piscium abstinuerint. xxxvi. 254.

Syria laxè sumpta etiam Assyriam, & Babyloniam comprehendit. vi. 171. Syriæ nomen aliter usurpant scriptores sacri, aliter profani. lv. 307.

Syria dea, sive Hierapolitana, sive Iuno Assyria, Syris sive Assyriis non solùm Luna est; sed etiam Terra, omnisque natura Lunæ subdita. lv. 308. Templum ejus tum vetus, tum novum quis condiderit. *ibid.* Simulachrum ejus quomodo soleat effingi. *ibid.*

TAran, sive Taranis est Germanorum Iupiter, xxx. 243.

Tataris Tellus culta. lxii. 321.

Taurobolium. lii. 299. & liii. 304.

Taurus signum cæleste, symbolum fortè Osiridis, vel Iosephi patriarchæ. xxvi. 253.

Taurus Marathonius cur in Luna progenitus fingatur. xviii. 201.

Telchines unde vocati. 302.

Τελεία, quæ Iuno pronuba, unde dicta. xxvi, 219.

Tellus prima ex elementis relata est in Deos. li. 297. Eo nomine comprehensam primò fuisse naturam, quatenus, ut femina, consideratur. *Ibid.* Tellus sub variis Deorum, & Dearum nominibus culta. lxi. 320. Ita est Phrygibus culta sub nomine Rheæ, Cybeles, Dindymenes, Idææ matris, Berecynthiæ, Pessinuntiæ, Mygdoniæ, &c. Ac ratio nominum ostensa. lii. 298, *& seqq.* Cur eadem Asphorene potiùs, quàm Aspordene, nuncupata. 299. Cur Phasiana, & Cimmeris vocata; cur item Cybeba. *Ibid.* Item sub nominibus culta aliis. liv. 305. Adhæc Syris sub nomine Deæ Syriæ; Assyriis vero, Atergatis. lv. 307, *& seqq.* Ægyptiis, Isidos nomine. lvi. 309, *& seqq.* Samothracibus sub nomine Θεῶν δυνατῶν, & Cabirorum. lvii. 311, *& seqq.* Thracibus, nomine Bendis. 313. Græcis, & Romanis, nomine Cereris, Iunonis, Vestæ, Rheæ, Opis, Proserpinæ, Plutonis. lviii. 314, 315. item lix. 315, *& seqq.* & lx. *Telluris*, ac *Tellumonis* discrimen. lviii. 314. Telluris ædis Romæ non una. *Ibid.* Hîc culta & sub nomine Majæ, Bonæ Deæ, & aliis. lxi. 320, *& seqq.* Item culta Gallis nomine Ditis, Germanis nomine Herthæ, Scythis nomine Apiæ, lxii. 320, *& seqq.* Kyrgessis quoque in Tataria pro Dea est habita, quæ qualis illa fuerit, & cujusmodi symbolo culta fuerit. lxii. 321. Telluris quoque partibus divinus est honos attributus, ut montibus, ac nominatim Carmelo, & unde is cultus promanârit. *ibid.* & 322.

Tempestatem anni quæ stellæ imprimis varient. xxxv. 250.

Tenariffæ montis altitudo quanta. lxxxiii. 362.

Tensarum nomen unde. x. 183.

Terminus vitæ humanæ certus respectu decreti Dei, sic tamen ut decretum illud vim non adferat humanæ voluntati. l. 294.

Ternario numero gentiles in describendis Deorum potestatibus gaudent. xxix. 229.

Terræmotus essetne à Neptuno, sive aquis, an ventis subterraneis, antiquissimis incertum erat. lxxvii. 353. Vera autem ejus caussa est à spiritibus, quos gignunt ignes subterranei. lxii. 325.

In Tertulliano conjectura. xvii. 198.

Tethys unde dicta. lxxviii. 354. Oceanus, & Tethys, quomodo physicè differant; item Tethys, & Thetis; & cur hæc etiam pro universo capiatur mari. *ibid.*

Tetrachordum Orphei quid. li. 296.

Τετρὰς cur Pythagoræ pro sacro habita numero, imò pro Deo per quem juraret. li. *ibid.*

Teuth, & Teutates, & Thoth, non satis commodè Mercurium reddi: cum non Mercurii sidus, sed Solis, vel vis Iovis, h. e. cæli, eo designetur. xiii. 190.

Thales an correxerit opinionem Berosi, quod traditum Keplero. xx. 205.

Thalysiorum festum cur commune Cereri, & Libero. lxxix. 355.

Thamimasades Scythis idem, qui Romanis Neptunus. lxxxii. 361.

Thamuz vulgò Adonis dictus. iv. 166.

Thargelium festum Apollini, & Dianæ, sacrum. xxvi. 217.

Theocriti scholiastæ opinio rejecta, existimantis, Proserpinam μελίβοιαν, & Κόρην per antiphrasin sic vocari. xxvii. 225.

Theo-

Theologia gentium triplex, fabularis, civilis, naturalis, I. 157, &c. Theologia fabulosa civitatibus damnosa judicatur Scævolæ, Varroni, & Dionysio. 157. Theologia civilis non probatur Scævolæ, nec item Varroni. I. 157.
Θεῶν appellatio, secundùm Platonem, primùm sideribus ob perpetuum cursum imposita. XXXV. 250.
Thermarum causa. LXIII. 324.
Θεσμοφόρια festum Cereri, & Proserpinæ commune. LIX. 315. Et cur in hoc festo Syracusis naturæ muliebris signum circumgestatum. *ibid.*
Thetis cur Peleo nupsisse dicatur. LXXVIII. 354. Quæ Poëtis est Thetis, ea secundùm historiam Philomela, Actoris Myrmidonis filia, fuit. *Ibid.* 355.
Thomæ Aquinatis judicium de origine cultus solaris, & aliorum siderum. II. 161.
Thracum dii. LVII. 311.
Θρησκείας nomen unde. LVII. 313.
Θυραῖος Græcis Apollo, ut apud Romanos januæ Iano sacratæ. XVI. 197.
Tiberius Cæsar in Africa, & Galliis, sustulit consuetudinem mactandi homines Diis. XI. 185.
Tor, sive Thor, Germanorum deus, idem qui Iupiter. XXXIII. 243.
Trepidationis motus frustra ab Astrologis introductus. XXXV. 250.
Τριπλάσιος Mithræ sive Solis cognomen, unde Dionysio qui vulgo Areopagita, ortum existimetur: & quæ potiores ejus cognominis rationes videantur. IX. 179, 180.
Tristitia cur Saturno tributa. XXXIV. 246.
Turcicæ feminæ, imitatione sacrorum Cybeles, hodieque gestant tegumenta capitis imitantia figuram turris. LIV. 306.
Turrito capite Cybele. LV. 308. pleniusque LIV. 306: ubi & quid turritum hoc caput designet.
Tutulina. LXI. 308.
Tympana, cymbala, cornua, & alia sacrorum Cybeles instrumenta Musica. LIII. 304. Iterum de tympano. LV. 308. De tympano hoc manducabant deque cymbalo bibebant. LIII. 304. Tympanum quid mysticè significàrit. LIV. 304. 306.
Typho, ac Seth, Ægyptiis Sol dictus, quatenus vim habet maleficam. XXIV. 214. Typho Ægyptiis etiam mare designat. LXXV. 349. Cur Typhone nihil Osiridi, vel Oro, inimicius creditum. *Ibid.* Cur Typho fingeretur rufus, & subpallidus. *Ibid.* Typhonis uxor Nephthys; ut Osiridis, Isis: atque ut ex his natus est Orus, ita ex illis Anubis. 350.

V Allina. LXII. 322.
Vannus Iacchi quid mysticè notàrit. XIV. 193. Eadem in Minervæ sacris adhibita. *Ibid.*
Varro corrigitur. LVII. 311. Idem apud Lactantium emendatus. LXXXIII. 364.
Velocitas miranda stellarum. XXXV. 250.
Venenum pro colore. LV. 307.
Veneris etymon, & de Siccæ Veneriæ nomine. XXII. 209. Veneris numen latiùs patet, quàm Iunonis. XXVII. 223. Veneris nomen temporibus Numæ Latio ignotum, & ejus rei ratio. XXVI. *Ibid.*
Veneris stella διαγγελικῶς pro Hespero, sive Lucifero, ut à Luna distinguatur; quæ & ipsa est Venus, sed non stella. XXXI. 234. Quando vesperi, quando item mane oriatur. *Ibid.* Veneris stella cur una cum Luna generationis esse caussa existimetur. XXXI. 233. & XXXII. 238. Veneris stella, uti & Mercurii, non semper sub Sole fertur, sed etiam supra eum; ut quæ circa Solem volvatur. XXXII. 237.
Ventorum causæ ab ignibus subterraneis. LXIII. 325.
Venus unde dicta. XXVII. 223. Variè intelligitur: primùm pro stella Veneris. Ea, ut & stella Mercurii, incrementa sua habet instar Lunæ: eademque, uti & Mercurii, ac Iovis sidus, eclipsin patitur instar Lunæ. XXXI. 234. Venus etiam pro Luna sumitur. XXVII. 222. Venus Libitina funeribus præfecta Lunam signat, quatenus est corruptionis caussa; eademque videtur Proserpina. XXVII. 223. Venus Cælestis Assyriis & Arabibus, tum Lunam, tum aërem signat. LXXXIII. 364. Venus quoque est terra, sive vis ejus generatrix. LIX. 317. Ita Phœnicibus Venus Byblia, tum Luna est, tum terra, & aquæ globus. LIX. *Ibid.* Itaque Venus Phœnicum haut alia est, quàm Deûm mater apud Phrygas, & Ægyptiis Isis. X. 182. Cur aliqui dixerint idem esse numen Veneris, ac Vestæ; etsi hac nihil castius, illâ nihil lascivius haberetur. LIX. 318. Venus virgo orientalibus. LXXXIV. 364. Venus Cælestis non modo pro cælesti, vel elementali corpore sumitur; sed etiam pro mente quadam superiori, visui inconspicua. XXXI. 235. Venus Parcarum trium natu maxima. XLIV. 278. Quomodo cum eo, quod Saturno dicatur antiquior, conciliari possit, quòd sit Iovis filia, Saturni neptis. *ibid.* Venus ἔγχειος sive *hastata* Cypriorum. XXVII. 222. Venus Ποντία, Λιμενία, Επιπόντια, Πελαγία. XXVII. 223. Venus Ismaëlitis quoque, &, eorum exemplo, Saracenis culta. XXXI. 235.
Vepris, & *vestis*, vocabula unde. XVII. 198.
Vesper pro *lucifero*. XXXI. 234.
Vesta ab ἑστία, hoc ab ἑστάναι. LIX. 316. & LXV. 325. Vel potius est ex fonte Hebræo. LXV. *ibid.* Ea est tellus: & cur Euripides dixerit illam in aëre considere. LIX. 315. Quomodo eadem Platoni *Deorum locus* dicatur. *ibid.* Nec terra solùm est, sed & ignis, ac propriè focus publicus. LXV. 325. Vt pariter ignem, & terram, coluerint templo Vestæ, & cur id fuerit rotundum. *ibid.* Origo proverbii, *A Vesta ordiri.* LXIII. 322. Cur nomen Vestæ sive ignis sit accommodatum telluri. *ibid.* & 326. Quomodo, si extingueretur focus Vestæ per imprudentiam, Romani; quomodo item Græci, eum instaurarint. *ibid.* Vnde Vestæ sacra acceperint Romani. *ibid.* & 327. Ea ex regia Numæ translata ab Augusto. *ibid.* Cur Romani custodiendo igni sacro præfecerint virgines; Græci autem viduas, & quidem jam natu grandes. *ibid.* Obtinuisse hæc sacra non Delphis modò, & Athenis; sed aliis etiam Græciæ locis. *ibid.*
Vettii Astrologi juramentum per sidera cœlestia. XXXV. 248.
Vetus glossarium aliter, quàm ab aliis, emendatum. XXIV. 213.
Virga Attinis quid significârit. LIV. 306.
Virgilii locus I Georg. aliter quàm, à viro docto, expositus. LXXIX. 355.
Virginis signum vel Astræa, vel Ceres, sive Isis, vel Atergatis, vel Fortuna, vel Concordia, vel Pax. XXXVI. 254.
Vitruvio jam olim, hoc est, Augusti ætate, monitum, Veneris, & Mercurii stellas, circa Solem ferri: eóque dimidia cursus sui parte esse sublimiores Sole. XXXII. 237.
Vnxia Iuno. XXVI. 220.
Volutrina. LXI. 320.
Vrania, sive Cælestis, Assyriis lunam denotat. XXII. 206.
Vro, πῦρ, *bustum*, unde derivata. XXXVII. 225. LXIV. 326.
Vrotalt Arabibus idem ac Dionysus, sive Sol. VIII. 177. Vnde nomen acceperit. *ibid.*
Vr, sive *Vro* Chaldæorum unde dicta. LXIV. 325. In qua civitate natum Abraham, est verisimile. 326.
Vulcani nomine ignis elementalis designatur, & unde hic Ἥφαιστος nominetur. LXVI. 328. Quomodo Vulcanus sit Iunonis filius. 329. Cur fingatur claudus. *ibid.* Cur Venerem dicant Poëtæ uxorem Vulcani. *ibid.* Vulcano, & Luæ, cur cremaverint arma hostium devictorum. LXIII. 323. Vulcanus Ægyptiis credebatur utrumque sexum habere, ut & Minerva: & cur idem ab iis pater Solis appelletur. LXIV. 326. Etiam Vulcanus fuit cultus Germanis, & inter Sarmatas præcipuè Lituanis, quibus *Znicz* dicebatur. LXVI. 329.

W Alcher, Zelandiæ, dum gentilis in ea religio vigeret, Deus tutelaris, unde nomen acceperit. XXXII. 241.
VVassen, & *VVater*, unde dicta. LXXVII. 353.
VVodan non esse planetam Mercurium, ut putarunt, qui diem Mercurii hinc *VVodensdag* reddidere: sed vim Solarem, aut cælestem: ut potiùs Apollinem, vel Iovem, reddere debuerint. XIII. 190.

Y Δωρ, Νῆσος, & cognata quædam vocabula, unde veniant. LXXVII. 351.
Ὗς etymon ex Græco, veriusque ex Hebræo. LXXIV. 347.

Z, & D, commutari. XIV. 191.
Zaretis Persis Diana. XXII. 211.
Znicz Sarmatis Deus ignis. LXVI. 329.
Zodiacus cur in XII signa, ac gradus CCCLX distributus. XLVII. 286. Ac ut quodque signum alicui corporis membro præfectum. *ibid.* Zodiaci Pisces habiti nepotes piscis Australis, qui *magnus* dicebatur. XXXVI. 252.
Zonam solvere Latinis dicuntur eæ, quæ nubunt: at fere Græcis istæ, quæ pariunt. XXV. 218.
Zoroastris vocabulum quid signet. XXI. 208.
Zygia Orienti eadem ac Iuno, & Lucina. XXI. 207. & XXVI. 219.

Digitized by Google

INDEX LIBRI TERTII
DE IDOLOLATRIÆ ORIGINE, AC SCIENTIA NATVRÆ;
QVI EST
De natura, cultuque, meteororum, hominum, quadrupedum, & avium.

Numerus prior, qui est Romanus, signat libri caput: proximus, paginam indicat.

ABassini arvina pro oleo utuntur in sacris lampadibus. LXXI. 553.

Abstractio mentalis quid sit. XLI. 470. & XLII. 473.

Accipiter sylvester ad annum pervenit quadragesimum. LXXIX. 577. Accipiter, & noctua, symbola victoriæ. LXXX. 578. Accipiter cur Ægyptiis sit venti symbolum. LXXXVII. 601. quod accipitrum genus velocissimum. *Ibid.* Accipiter cultus à Tentyritis, ac Philæis: & quæ honoris tanti sit causa. 633. Accipitris majoris affectus erga prolem. LXXXIV. 588. Accipitris amor erga noctuam. 589. Accipitris generositas. LXXXVI. 595. Accipitris usus in illiciendis avibus. XCVII. 625.

Adamus an & somno fuerit corripiendus, si non peccâsset. XXXIV. 445. Adamo, & Evæ, cur à Deo pelliceæ factæ sint vestes. LXX. 549.

Ægyptiis aves non habitas pro diis, sed solùm pro vivis Deorum imaginibus. C. 634. Ægyptiorum ridicula religio, pro felicibus habentium, non modò alentes crocodilum, sed etiam à crocodilo devoratos. LXXIV. 563. Ægyptiorum religio, qua colunt muta animantia, niti illis, quorum figuræ inter sidera sunt relatæ. LXXIV. 564.

Αἰλλώ. Harpyiarum una, unde dicta. XCIX. 632.

Æliani error, ἀσοργίας id esse existimantis, quòd corvi pullos nido, totâque adeo regione, expellant. LXXXII. 582.

Ælurus, sive felis, ab Ægyptiis cultus. LXXIV. 561. Vide *Feles*.

Æolus cur ventis sit præfectus. I. 368. XXXVII. 456.

Aër cur frigidior in coitu Lunæ. IV. 373. Aër quis utilis, & quis noxius corporibus. XVIII. 404. Aëris æstus magnus cur mortem afferat. XX. 409. Aërem nimium è corporibus nostris excludi utile; idque fieri duobus modis. XXI. 413. Aër remotus cur videatur coloratus. XXVI. 418. Aër aurium interior non est pars corporis humani; eoque nec propriè organum est. XXVII. 430. Aër cujusmodi ad cordis refrigerium exigatur. XXXVIII. 458. Aër inspiratus, & exspiratus, quantum differat. *Ibid.*

Æschylus quo fati genere perierit. LXXVII. 570.

Æsculapii, Amphiarai, &, si Maronem audimus, Fauni templo incubare soliti, ut remedium edocerentur pro morbo, &c. XXXVI. 449. 450.

Æsopi histrionis, & filii ejus, immanis luxus. XCIV. 617.

Ætas cygni, psittaci, anseris, accipitris, pavonis, carduelis, phasiani, galli, columbæ, passeris; & cur plurimæ avium sint naturæ adeò vivacis. LXXIX. 577.

Ætatum hominis distinctio, secundùm Varronem. XX. 407. secundùm Solonem, per septenarios. *Ibid.*

Affectus, & appetitus, quomodo differant. XXXVI. 452. Affectus non esse opiniones, ostensum contra Stoicos. *Ibid.* Non rectè per spirituum, & humorum commotionem definiri. *Ibid.* Cùm in affectibus actio, & passio, concurrant, cur à posteriori potiùs πάθη vocentur. *ibid.* Affectus ratione vinci posse, etiam ab improbis, licet difficulter. *ibid.* & 453. In iis regendis consistere prudentiam, & virtutes morales; eoque perperam tolli à Stoicis. *Ibid.* Sedes affectuum cor, pro cujus ratione etiam variant affectus. *Ibid.* Vti & pro duplici appetitu, concupiscente, & irascente. 454. 455.

Agriophagi populi leonibus & pantheris vesci soliti. LIII. 504.

Αἰγὶς unde dicta. LXX. 550.

Αἰγοθῆλας. LXXXV. 594.

Alauda an morbo prosit colico. XCVI. 622.

Albanorum natio etiam in tenebris cernere creditur. XXVI. 426.

Albertus M. vultures, & aquilas, sæpius confundit. LXXVII. 572.

Alborem magis nigritia videri, & quæ ejus ratio sit. XXVI. 427.

Alcis vis in ungulis. LVI. 515. Alcis celeritas. LXIII. 532.

Aldrovandi incogitantia. LXXVII. 570. Aldrovandus ut rei metricæ incuriosus notatur. XCI. 610.

Alexander Magnus pro Deo haberi voluit. XVII. 401. Cur in Danielis Prophetia comparetur pardo. LXII. 530. Ejus ἰνδάλια unde. XXX. 435.

Alimentum cujusmodi, quo ordine, & quantum assumendum. XVIII. 404.

Alites, quæ loqui discunt, latioris esse linguæ, & propriam mandibulæ structuram habere. LXXXIX. 604.

Alopeciæ unde nomen, & unde is morbus. LXIX. 547. & LXXII. 555.

Ἀλυσίδιτος. LXX. 550.

Amasis in leone cultus Alexandrinis. LXXIV. 564.

Amati Lusitani de sede risus opinio rejecta. XLV. 487.

Americanorum aulæa artificiosissima, aliáque opera plumatilia ex perexiguarum avicularum plumulis. XCVII. 626.

Amor prolis in cunctis animantibus, & unde ille sit. LX. 525.

Anatis caro succum gignit melancholicum, & de hac Catonis majoris judicium rejectum. XCIII. 616.

Anginæ remedium ex hirundine. XCV. 620.

Anglicanæ lanæ bonitas à duabus caussis provenit. LXX. 548.

Animam rationalem homini principium ac caussam esse triplici ratione. XL. 451. Doctrinæ de anima utilitas in pluribus disciplinis. *Ibid.* Ioannis Philoponi de anima opinio proponitur, & paucis excutitur. 463. Animæ sensitivæ sedes ab Hippocrate non in cerebro, sed in corde statuitur, contrà quàm putabat Galenus. XXXIII. 440. Idem de Platone evictum. *Ibid.* Aristotelem idem sensisse, contra Foxum probatur. *Ibid.* Aliorum philosophorum opiniones de sensus ac mentis sede adductæ, & Aristotelis ὑπερνοφανής de sede cordis conciliatum. *Ibid.* Vt multi è philosophis crediderint, animam esse elementalem. XL. 461. Animæ & angelorum corporalitas à nonnullis SSorum Patrum adserta, laxiùs *corporis* voce acceptâ. XL. 462. Animas unde in corpora immitti philosophi veteres putarint. XL. 463. Anima cum à veteribus divinæ particula auræ diceretur, particulam animæ mundanæ intellexerunt. V. 375. Animas, ex Aristotelis mente, mortales esse, vel saltem philosophum super eo fluctuâsse, ac pugnantissima docuisse. XL. 462. Animam, & spiritum differre in nobis, nonnulli etiam ex Theologis vetustis statuerunt: illam enim mortalem esse, hunc solum immortalem. XL. 464. Qua occasione postmodo hæc opinio fuerit damnata. *ibid.* Animas simul cum corporibus perire, attamen extremo resuscitari judicio, Arabicorum erat opinio. XL. *ibid.* Animas nostras non solùm à morte superesse; sed etiam æternùm superfuturas, argumentis è Scripturis adstruitur. XL. *ibid.* & 465. comprobatur idem è natura, à gentilibus pariter, ac Christianis. *ibid.* Item ex traditione. *ibid.* Platonis, & ejus sectatorum opinio, animam esse hominem, refellitur. 467. Vtrùm anima rationalis sit hominis forma, an potiùs conjunctio animæ, & corporis in unam essentiam. 467. Vtrùm anima sic corpori jungatur, ut tota sit in qualibet totius corporis parte; an in solo cerebro, aut corde. 468. Vt Pythagoræi crediderint, non cujusvis hominis animam, in cujuslibet bestiæ corpus commigrare; sed ejusmodi animantis, cujus ingenium, ac mores, vitæ conveniant anteactæ. XLI. 471. Animæ rationalis facultates duæ; una Intelligendi, Volendi altera. XLII. 472. Ex reipsa ab anima differunt: inter se vero non nisi considerandi modo. 473. Nihil opus esse his superaddere tertiam, Memoriam eorum, quæ solâ ratione percipimus. 476.

Animantia cur cum dormiunt ronchos edant. XXXIV. 442. Animantium tum animæ, tum corpori, quàm multa insint, quæ nos accendere debeant ad Deum laudandum. XLIX. 491. Animantium quædam, ut lepores, cervi, mures, & alia, cur sic paveant. LXIII. 531. 532. & quæ longitudinis aurium in nonnullis, ut lepore & asino, causa fuerit. *Ibid.*

Anno Carthaginensis ut spe exciderit, cùm Deus haberi vellet. XVI. 401. Annus septenarius corpus, novenarius, animum creditus immutare; ac ille propterea Apollini, hic Musis sacratus. XX. 408. Anni sexagesimi tertii cur minorem esse potentiam existiment aliqui, quàm quadragesimi noni, vel octogesimi primi. XX. *Ibid.*

Anser etiam sexagesimum excedit annum. LXXIX. 577. Anserinæ

Digitized by Google

rinæ pennæ cur celeriùs absumantur aquilinis. LXXVII. 571. Anserum & olorum agminatim commeantium solertia. LXXXII. 583. Anseris amor erga Lacydem philosophum. LXXXIV. 589. Anseres pedibus suis è Morinis Romam eunt. LXXXVII. 599. Anseres athiles ac fertiles, quos Ἀγρέας dixere, olim in pretio fuisse. XCIII. 616. Alæ anserum laudatæ, sed sic ut alis gallinarum cedant. *Ibid.* Iecur anseri exemtum lacte & mulso augebant: vivi autem anseris, pascendo eum pinguibus ficis. Quin jecur anseri exemtum sic auxerunt, ut majus ipso fieret ansere. Et quis primus hoc artificium invenerit. Quis item modum torrendi palmas anserinorum pedum. *Ibid.* Anserinus adeps paralysi medetur. 619.

Antho avi, vox equi. LXXXVIII. 602. Quæ causa inimicitiæ inter anthum, & equum. *Ibid.* Anthum esse, quem Galli Phasianum *bruantem* vocant. *Ibid.*

Ἄνθρωπος si à suspiciendo dicatur, id potiùs capiendum esse de oculis mentis, quàm corporis. XLI. 470.

Antigoni Regis consilium, ut unà cum elephantis alerentur sues. LX. 525, 526.

Ἀντιπάθεια an duret in corio lupino, & ovillo, imò, ut vulgò volunt, etiam chordis ex intestinis utriusque animantis. LX. *Ibid.*

Antonii Delrio geminus error. XLIV. 480.

Anxii admodum, cur sudent, interdum & excrementa emittant inviti. XXXIV. 444.

Apis Memphitici duo thalami; quorum læta unus, alter dira significat. Responsa dat cibum capiens è manu. Germanici Cæs. manum aversatus, qui postea exstinctus. Aliaque de honore, quo colitur. LXXIV. 561.

Ἀπόδες, veriùs κακόποδες, & cur κύψελοι vocentur. LXXXVII. 600.

Apollinis Delii ara cornea. LXXI. 553. Apollo Ἐλαχήν. XIX. 406. Apollo Μυοκτόνος, & Σμινθεύς. LXXV. 567.

Apollonii Tyanæi dolus simulantis se avium linguam intelligere, ut sic Ephesios faciliùs ad concordiam redigeret. XLIV. 480. Hunc Apollonium, magnum fuisse impostorem. *ibid.*

Apoplecticorum, & strangulatorum mors cujusmodi. XX. 409.

Appetitus naturalis, & animalis discrimen. XXXVI. 452. Appetitus stomachi, fallax mensura cibi assumendi. XXI. 411. Quomodo appetitus sensivus excitetur. XXXVI. 452. Quomodo ab affectu differat. *ibid.* De triplici motu ad appetitum concurrente. *ibid.* Appetitus concupiscentis & irascentis discrimen, deque affectibus ad utrumque pertinentibus. 453. 454. Appetitus sensivus, & rationalis, quo pacto differant. XLIII. 476.

Appuleji lapsus de psittaci quinis in pede digitis. LXXXIX. 604. 605.

Aprorum in dentibus vis ignea. LVI. 513.

Aprugna inter lautitias. LXVI. 537. Et quæ partes in apro saporis gratiâ maximè commendari soleant. *ibid.*

Aquæ ut murmure, & aliter, signa præbeant futuræ tempestatis. XIV. 397. Aquæ etiam sonum admittunt, & transmittunt. XXVII. 430.

Aquilæ miranda ex Iobo. XLIX. 493. Aquila, avium regina; quæ ridiculâ quorundam opinione eò cum trochilo certamen habet, quia & is rex nominetur. LXXVI. 567. In Scripturis ipsis aquila symbolum regis. Cur ea Iovis armigera statuatur à poëtis. *ibid.* Vsus ejus in auguriis gentium, & consecrationibus Cæsarum. *ibid.* Quid in somniis designet. *ibid.* Cur effingatur regiis, & triumphantium insidens sceptris. *ibid.* De aquilæ magnitudine, robore, velocitate. 568. *& seqq.* Aquila an in senio, ut ajunt, rejuvenescat. *ibid.* Iudaica de eo fabula *ibid.* Volatus ejus sublimis. *ibid.* Aquila acutissimi visus. LXXVII. 569. Quam firmo obtutu spectet Solem. LXXXI. 579. Cur recta valeat Solem intueri. XXIII. 422. Ad Solem suos explorat pullos *ibid.* sed id haliæeti proprium videri. 570. Non potest, ut ajunt, rectà intueri Lunam plenam. *ibid.* Prudentia ejus in certamine cum tauro, cervo, & dracone. *ibid.* *Aquila non captat muscas*, & *Aquilam irritat cornix*, proverbia. *ibid.* an justitiæ, temperantiæ, vel liberalitatis sit, quod aliis avibus partem prædæ relinquat. *ibid.* & 571. Aquila quàm salax, quàm item fœcunda. *ibid.* Aquilæ erga pullos amor, etiam sacris celebratus literis. *ibid.* Cur vix ternos educare pullos valeat. *ibid.* Qui ἰξίεται dicantur. Vsus aquilarum pellis ac linguæ. *ibid.* Cur aquilæ esu Deus interdixerit populo suo. *ibid.* In aquilinis si pennis misceas anserinas, hæ ab iis absumuntur. *ibid.* Albertus M. aquilam, & vulturem, sæpius confundit. 571. Aquilæ, & cymindis, odium. LXXXIV. 589. Vbi cadaver, ibi aquilæ, de gypaëto, non autem vera aquila, intelligendum. LXXX. 581. *Aquilæ senectus*, proverbium unde. LXXVI. 567. Aquila Deiotarum regem instantis commonens periculi. XCVIII. 627. Aquilæ cultus apud Thebæos. 633.

Aquila sua cuique legioni dicata. LXXVI. 567. Aquila biceps Romanis stante Rep. signum duarum legionum, quæ in unam coaluissent. *ibid.* Sed extremis Cæsarum temporibus signum ea fuit divisi imperii in Orientale, & Occidentale. 568.

Aquilinus nasus, & oculi χαροποί, argumentum sunt animi generosi. LXXVII. 570.

Aquilo cur frigidus. IV. 372. Cur non minùs duret triduo. *Ibid.*

Arabicorum de anima error. XL. 463.

Aræ duæ, una Menti, Veritati altera, ab Anaxagora philosopho constituta. XLVIII. 490.

Aranea oculi tunica unde sic vocetur, ac cujusmodi sit. XXIII. 421.

Aratri usum homines à sue didicisse, veterum opinio. LXVII. 540.

Arbores Septentrionales cur aliis majores. XVIII. 404.

Arcturi vehementia. XIV. 396.

Ardea unde dicta. LXXXVII. 601. Ardeæ, plateæ, vel pelecanis solertia prius stomacho suo concoquentis, quæ postea comedat. LXXXII. 582.

Argo navis fatidica. 480.

Arietinæ mentes. LIX. 520. Arietinam carnem ab Rhase, & Averroë, præponi vitulinæ. LXV. 536.

Arimasporum unoculorum commentum unde originem traxerit. XCIX. 630.

Aristæus mellificii inventor, & qui ejus majores, & ut propter reperta in deos sit relatus. XI. 388. 389.

Aristophani, & Plauto, lux. LXXX. 579.

Aristoteles quo ætatis anno, & quo morbo, decesserit. XXI. 408. Aristoteles improbatus, quòd & libro de Coloribus non nisi relatè definiat colorem, & quomodo absolutè is possit describi. XXIV. 423. Aristoteles reprehensus, quòd cùm impugnet in Mathematicis opinionem de emissione radiorum ad videndum: in Meteorologicis tamen ex hoc principio solo difficultates de meteoris apparentibus solvat. XXV. 424. Aristoteli cor esse sedem gustus, olfactus, tactus; remotè etiam visus, & auditus. XXXIII. 440. Aristoteles cur putet magna in somno videri, quæ parva sunt. XXXV. 448. Aristotelis, negantis à Deo somnia immitti, sententia refellitur. XXXV. *ibid.* 449. Aristotelis duo graves errores: unus, quod negarit divinam providentiam extendi ultra orbem Lunarem: alter quod eò magis inclinet, ut animas nostras putet esse mortales. XL. 462. 463. Aristoteles refellitur in eo, quod ait vocem à corde proficisci. XLIV. 481. Aristotelis error de Amasi referentis, quod Psammenito evenit. XLVII. 488. Aristotelis locus de canibus perperam ab interpretibus intellectus. LX. 526. Aristoteles deceptus in eo, quòd ex avibus solas coturnices putarit laborare morbo comitiali. XCIII. 615. Aristoteles in descriptione oti defensus contra Aldrovandum. LXXXIII. 586.

Arma cur vulgò pro insigni gentilitio dicatur. LXXVII. 568.

Arnobii locus leviter correctus. XCVIII. 628.

Aromata cur cieant urinam. XXX. 435. Aromatum cur Oriens magis sit ferax, quàm Septentrio. XXX. *ibid.*

Ars secandi venas ab hippopotamo hausta. LXVII. 540.

Arteriarum motum provenire à motu cordis, contrà quam credidit Praxagoras. XXXIX. 460. Vim pulsificam non inesse arteriarum canali, sed tunicis. *ibid.* prout se habet cordis διαστολὴ, & συστολὴ, ita & arteriarum. *ibid.*

Arthriticis ex quadrupedibus salutaria. LXIX. 546. Eidem ex avibus remedia. XCVI. 623.

Arvinæ usus pro oleo apud Abassinos in sacris Christianorum lampadibus. 553.

Ἀρχολίσλας esse nullos: sed apud Capitolinum, vel ἀρχολίστης, vel ἀρχειολίστης, scribi oportere. III. 503.

Asinam Bileami non intellexisse, quæ ipsa diceret; uti nec serpentem, cùm loqueretur Evæ; neque canes, aut boves, qui in historiis Romanis sæpius locuti dicuntur. XLIV. 480. Asina periclitanti pullo per ignes succurrit; per aquas non item. LX. 525. Asino cur sint aures longæ. LXIII. 532. Asini in Arabia, & Palæstinâ, equis celeritate pares, vel superiores. LXIII. 533. Asininæ carnes quales. LXV. 537. Asininum lac candorem cuti præstat, ac eandem tendit. 547. Asinorum, & mulorum usus. LXXI. 552. Asini, ac suis, veneratio Iudæis à gentilibus falsò attributa, & quæ ejus figmenti causa. LXXV. 565. Vnde opinio fluxerit de asino Iudæis in summa siccitate aquam monstrante. Etiam Gnosticis hæreticis cultum utrumque tribui. *ibid.* Imò asini illum omnibus assignari Christianis; qui & inde *asinarii* dicti. *ibid.*

Asio eadem avis, ac *otus*; & unde id vocabulum. LXXXIII. 586.

Assa cur magis nutriant, quam elixa. XXI. 411.

Astomos non vivere odore florum pomorumque; ut Onesicratus prodidit. XXX. 433.

Athenæo ὠτίδες, & ὦτοι, confundi. LXXXIII. 586.

Athenienses aram statuerunt Boreæ, raptâ Orithyia. I. 367.

Atheniensium lex, nequis vescatur bove aratore. LXVI. 540. Athenis.

Digitized by Google

nis quotannis ex lege in theatro decertabant galli: eique spectaculo juventus interesse jubebatur. lxxxvi. 595.

Atrocibus in malis cur non lachrymemur. xlvii. 489.

Attagen, an idem, ac *gallina rustica*. xci. 611. Attagenis Ionicis principatus deliciarum attributus. *Ibid.*

Ἀττέλαβος, locustæ genus, Græcis unde nominetur. lxxviii. 574.

Ἀττικογραφὶς cur Hadriano Cæsari dictus libertus. lxxxix. 606.

Auctricis facultatis usus. xxi. 414. Cur viri tardiùs, idemque diutiùs crescant, quàm feminæ. *Ibid.*

Aucupii genus, quali tunc gaudent viri illustres, non obtinuisse apud Græcos, aut Romanos veteres, sed Thracas, & Indos: temporibus tamen Constantini Magni fuisse etiam Romanis cognitum. xcvii. 625.

Auditus commoda. xxvii. 428. Organum ejus non est aër interior. 430.

Avempacis error in isto, quòd putarit, colores non esse colores, nisi illuminentur. xxvi. 426.

Averroistarum error de uno omnium hominum intellectu, tam patiente, quàm agente, refellitur. xli. 475.

Auguria à SSis Patribus damnata. 627.

Avis nomen unde. lxxxvii. 601.

Avium variæ distributiones; à victu, à locis, à tempore volatus, & aliunde. lxxviii. 572. *& seqq.* Cur aliquibus dati ungues adunci. *Ibid.* Avium aliquæ cur sic sequantur curru vectos. *Ibid.* Cur quædam fissis pedibus. *ibid.* Fœtus ovo inclusi materies, & cibus, & unde cor. 575 Fugacium fœcunditas *ibid.* Cognatio earum cum piscibus. *ibid.* Cur aves vesica careant. *Ibid.* Vtrùm de aquis, an terra, sint conditæ, secundùm Mosem. *ibid.* & 576. Avium pluribus cur longævæ lxix. 577. Aves quomodo bibant: item cur non meiant: & quæ plumarum materies. lxxx. 578. Aves cur non comedant fulmine icta. vi. 376. Avibus diurnis cur acutus sit visus attributus. lxxxi. 580. Aves altivolæ quòd tam longè dissita conspiciant, quibus causis tribuendum. *ibid.* Cur aves nocturnæ sint è Deo relatæ inter immundas. *ibid.* *Magna avis* pro *vulture*. 581. Vnde sit, quòd aves præsagiant tempestates. lxxxii. 583. Avium sagacitas ostensa quadrifariam. Ac *primùm* in iis, quæ ad victum pertinent. lxxxii. 582. *Deinde* in aëre salubri à pestilente distinguendo. 583. Vbi quoque exponitur, unde mutationes aëris præsagiant. *ibid.* *Tertio* loco eadem monstrata in generatione & educatione fœtus. 584. Ac additum iis, quæ de solertia avium Diomedis ferantur. *ibid.* *Denique* eadem indicata in iis, quæ ad sui suorumque defensionem faciunt. *ibid.* Aves pleræque cur oculos hominum appetant. 596. Avium amicitia & inimicitia inter se mutua, ejusque causæ. lxxxiv. 589. Exempla avium, quæ homines, amarint *ibid.* Avium meticulosarum exempla. 590. Aves parentum educatrices. lxxxv. 592. Avium triplex motus, & quo avium gressus differat ab humano, quamque is variet in avibus ipsis. lxxxvii. 599. Cur avibus non sit data cauda, ut quadrupedibus. *ibid.* Quare Deus iis tribuerit visum acutum, corpus leve, temperiem calidam & siccam, pulmonem magnum, pedes graciles, rumen, similiaque. *ibid.* Avium quarundam carnes magis conducunt iis, qui corpus laboribus exercent: quarundam potius illis, qui ingenium excolunt doctrinâ. xc. 607. Carnium discrimen in avibus ex ætate, anni tempore, victus ratione, & loco, quo vivunt. *ibid.* Annum pluvium, ut prodest piscibus, sic avibus obesse. *ibid.* Avium carnes minus nutrire carne quadrupedum, suillâ inprimis. xci. 608. Avium numerus quantus ex uno quarundam pari produci possit intra octennium. xciv. 618. Atque obiter simul ratio inita in ovium fœcunditate. *ibid.* Aves remedia suppeditare pilis vel nigris reddendis, vel albis: item tineæ capitis dolori, phrenitidi. xcv. 619. Melancholiæ hypochondriacæ, morbo caduco, paralysi, vigiliæ morbidæ. *ibid.* Sanguinis è cerebro eruptioni. oculorum caligini, lippitudini, uveæ tunicæ procidentiæ. *ibid.* Suffusioni, humori in oculos defluenti, tuberculo in minore oculorum angulo, oculis sua sede propulsis foras, putrido narium ulceri, dolori dentium, anginæ, inflammationi tonsillarum, ac gurgulionis, spirandi difficultati. 620. Avis odore sui reficiens cerebrum. xcv. *ibid.* Pleuritidi, collectioni puris inter thoracem ac pulmonem, & sputo sanguinis. 621. Aves Ponticæ venenis pollunt. xcvi. 623. Aves sinistræ prosperæ: infelices contrà arculæ, remores, inebræ, volsgræ, clivia, alteræ: & unde hæ sint appellationes. xcviii. 627. Dissensus gentilium, avesne sint indices futurorum, quia ut cælo propiores, meliùs sciant consilia deorum; an ipsæ quidem eorum sint ignaræ; sed divino sic nutu dirigantur, ut homines gnaros reddant. *ibid.* Ex quatuor avibus quatuor anni tempora cognosci. 628. Aves Hercynii saltus, quarum pennæ viatoribus noctu inserviant ad iter faciendum. *ibid.* Avium usus in epistolis perferendis. *ibid.* Oblectamentum adolescentum, primæque ætatis, ex avibus. *ibid.*

Auguria ex oscinum cantu, præpetum volatu, & pullorum tripudio. xcviii. 627. *Augurii* vocabulum unde. *ibid.* Telegonus, & Car, auguriorum crediti inventores. 627. Eorum vanitas. *ibid.* De naturalibus ex avium genere præsagiis, & quod eorum sit fundamentum. 628.

Augustinum putare, priùs ovum fuisse, quàm gallinam; sed perperam. lxxviii. 575.

Augustus Cæsar Circio vento ædem vovit, & fecit. i. 368.

Augustus, dum viveret, pro Deo habitus Romanis, aræ illi erectæ, sacerdotes dicati, quos *Augustales* dixere. Et ἀποθέωσις ei ab Ovidio scripta xvii. 402.

Avicenna, & alii, refelluntur, qui virtute imaginativâ arbitrantur fieri, quæ vel potestate divinâ, vel arte eveniunt diabolicâ. xxxi. 437.

Aurigarum in Circo color purpureus Iridi sacratus. xiii. 394

Aurigini ex avibus remedium. xcvi. 622.

Aurium usus xxvii. 430. Cur cartilagineæ, & exsangues, à Deo factæ: & cur interioris auris meatus sit rotundus, angustus, confragosus: membrana, cui *tympano* nomen, tenuis, densa, sicca. *ibid* Ossicula tria ἀκουστικὰ æqualia credi in ætate puerili, ac virili. 429. Non solùm posse auribus audiri; sed canaliculo etiam, qui in os desertur; ejusque canaliculi duplicem præterea usum esse. *ibid.* Aurium dolori remedium à vulpe. lxviii. 542.

Auspicii vocabulum unde. xcviii. 627.

Auster cur calidus. iv. 372. Austri in Africa cur sicci, qui tamen nobis humidi. *ibid.* Cur ventus hic Aquilone sit diuturnior. 373. Cur idem corporibus sit insalubris. iv. 374. Cur *plumbeus* dicatur Horatio. *ibid.* pluvius ac moderatus prodest. *ibid.* *Auster cadens* Maroni quid sit. xiv. 395.

Ἀχαιΐναι. lvii. 516.

Bacchus, unde *Bassareus*, Bacchæ, *Bassarides* appellentur. lxx. 550. Bacchus cur cornutus ac tauriformis effictus, cur item taurus vocatus. lxxi. 553.

Balearicos ab Augusto Cæsare Romanum postulâsse auxilium adversus cuniculos, qui oppidum suffoderant. lxxii 555.

Basiliscum odore à mustela, mustelam afflatu à basilisco interimi. lxxiii. 559.

Bassareus, & Bassarides unde dicantur. lxx. 550.

Bebrinarum pellium appellatio unde. lxviii. 544.

Behemoth Iobo quid. 493.

Bellandi artem à lupis homines didicisse, ex Ambrosii Parei opinione. lxvii. 540.

Bestiæ an rationis sint participes. xli. 469. Etsi pertingant ad notitiam aliquam universalem, eam tamen non esse comparativam, sed simplicis intelligentiæ; item confusam admodum, & ad paucula se extendere. *ibid.* 470. Quid Plutarchus in causa esse putarit, cur animæ bestiarum etsi rationabiles, non tamen secundum rationem operentur. *ibid.* Bestiæ an odore capiantur, quatenus est odor. xxx. 434 Bestias etiam somniare. xxxv. 446. 447.

Bezoar lapis unde sic dictus, & quibus in morbis valeat. lxviii. 541, 542.

Bilis flavæ usus in stimulandis fecibus. xxi. 412.

Bisontum robur, & unde ita dicti. lvi. 514.

Blennus piscis lupo vertiginem, & soporem inducit. lxxiii. 558.

Bodini de Cometis opinio rejicitur. ix. 386. Bodinus quàm crudeliter & impiè doceat judicium exercere erga magici criminis accusatas. xlvii. 489.

Bona ætas, pro juventute; ut *mala ætas*, pro senectute xx 407.

Bonasi vastissima corona cur ad pugnam inutilia: & ut aliter ei prospexerit Deus, ac quousque fimum ejaculetur. lvi. 515.

Boreæ ara ab Atheniensibus constituta. i. 367.

Boreas serenitatem parit. ii. 369.

Bos geminus Ægyptiis cultus. lxxiv. 561. Indis item bos pro deo habitus. lxxv. 566. Bos cur xx etiam annos vivat. liv. 510. Boves cur, si solito magis aëra captent, pluviæ dent indicium. xv. 398. Bove vesci aratore, Atheniensibus interdictum. lxvi. 539. Vetus opinio, ferreo demum seculo bovem comedi cœpisse. *Ibid.* *Bovi Cyprio merendam*, dictum in sordidos. lix. 523. *Bovei cornifrontes* Livio Andronico dicti; etsi aliter visum Ios. Scaligero. lvi. 514.

Bογδίνος, otis lxxxvii. 601.

Briareo unde nomen. ii. 369.

Bubalus antiquioribus erat è capreatum genere: at Plinii ætate Romani bubalum pro uro dixere. lvi. 514. Bubali simplicitas, sive stupor. lix. 520.

Bubonis generositas, ac dubium cum aquila certamen. lxxxvi. 596. Bubonis cor secreta mulieris reserare, fabulosum. xcviii. 629.

Budæi παρέργημα. iv. 373.

Buteo-

Digitized by Google

Buteones, & vipiones, Balearibus sunt in honore mensarum. xcii. 613.

Butyri usus in sacris Christianorum veterum lampadibus. lxxi. 553. 554.

Butyri commoda, & incommoda. lxiv. 534. Romanis ejus usus nullus, nisi in medicina. *Ibid.* κατ' ἀντονομασίαν βούτυρον dici, etsi non è solis sit bubus. *ibid.* Hecatæo vocari ἔλαιον ἀπὸ γάλακτος. *Ibid.* Magis minusve prodesse, quo plus minusve τυροῦ habet. *Ibid.*

Bygois nympha fulguralem tradidit disciplinam. viii. 383.

CAchinnus unde proveniat. xlvi. 487.

Cæcia instar mala quis ad se *attrahere* dicitur proverbio, & unde id ortum. iv. 373.

Cælio Rhodigino id vitio datum, quòd passim dissimulet fontes, unde veteres hauserit narrationes. lxxxiv. 590.

Cæs. Scaligeri de eo opinio rejecta, quòd Arabici elephanti sint Indis minores. l. 494. Ejusdem de elephantis funambulis opinio refellitur. l. 495. Ejusdem de nocturnis elephanti studiis sententia rejecta. *ibid.* Ejusdem maledicentia improbata. lxxxiv. 590.

Cajetani lapsus, ea, quæ de formatione Evæ ex costa Adami narrat Moses, parabolicè malentis interpretari, quàm secundùm sensum, ut vocant, literalem. xlviii. 491.

Calamitas, strages, ac clades, quid propriè significent. xii. 391.

Calidum nativum quid sit. xviii. 404. Quale laudetur. *ibid.* Vide *Calor.*

Caligo pluviamne, an serenitatem, signet. xiv. 396. 397.

Calor nativus quomodo differat ab influente. xxxix. 460. Vide *Calidum.*

Cameli vox unde: & proverbiales locutiones à camelorum magnitudine petitæ apud Syros. lv. 512. Camelus quantopere musicâ delectetur. lviii. 519. Camelus quomodo discat saltare ad tympanum. lx. 522. Cameli in congressu verecundia. lxi. 528. Quantopere coitum cum matre aversetur. *ibid.* Celeritas. lxiii. 532. Camelorum carnes quales. lxv. 536. Camelorum usus. lxxi. 552. Vtrum sub feris, an jumentis, contineantur, quæsitum. *ibid.* Quot dierum iter conficiant, & quot diebus sitim perferant. *Ibid.* Vsus eorum in bello. *ibid.* An, quod Plinius ait, castratione fiant firmiores. *ibid.* Ex veretro cameli fiebant nervi arcuum. *ibid.*

Campanæ cur diuturniorem faciant sonum. xxvii. 428.

Campans, vel *Campas*, genus, pro *Campano.* l. 500.

Canes cur abstineant fulgure percussis. vi. 376. Canes Laconici cur odoratu præstent. xxx. 436. Canes cur cauda adulentur, causa ex physicis allata. lii. 503. Canem feminam in venando præferri mari. lxvi. 539. Et quæ forma canis venatici imprimis commendetur. *ibid.* Canis Simonis Magi S. Petrum dicitur allocutus. xliv. 480. Canis vociferans, corde jam exemto. xliv. 481. Canis adulter. lxii. 530. Animal impudens, & gulosum. *ibid.* Canis cur hiænæ visâ umbrâ obmutescat. lxxii. 555. Canis cur facilè fiat rabidus, & cur ab eo morsi formident aquas. lxxii. 556. Canis rabidi morsus cur nunc citiùs, nunc tardiùs, hominem reddat rabiosum. xcvi. 624. Canum quorundam mirificum robur, & ut gentes variæ eorum operâ uti soleant adversus hostes. lvi. 513. Canum sagacitas. lix. 521. Canum qui generosissimi. lxi. 528. Canum erga dominos fides. lxi. 527. Generositas. 528. Molossicorum, & Chaonidarum canum origo, secundùm poetas. *ibid.* Libido. lxii. 530. Canum usus. lxxi. 552. Canis à Cynopolitanis cultus. lxxiv. 561.

Canterio unde nomen. lxxi. 552.

Caper febricitare semper, eoque brevis esse vitæ putatur. liv. 510.

Capitis dolori remedium è lepore, bove, asino, cervo. lxviii. 542. Eidem remedium ex columba, & vulture. xcv. 619.

Capo, κάπων, κάπωνος, καπονίον derivata unde. xci. 609. Caponum caro salubris, & delicata; quæque ejus sit rei causa, & an noceat podagricis. *ibid.* De caponum cerebellis, eorumque esu, quid judicandum. *ibid.* Pedes an obsint podagricis. *ibid.*

Capreæ simplicitas sive stupor. lix. 520.

Capræ solertia. lix. 522. Ejus pietas erga parentes. lxi. 527. Eam cornibus ducere spiritum. lxiii. 533. Caprinæ carnes quando meliores. lxv. 536. Vtrum epilepsiam tollant, an magis inducant, incertum. lxviii. 543. Caprinum sanguinem, si bibatur, pallorem inducere. lxxii. 557. Capra, atque hircus, Mendesiis culti. lxxiv. 562. A Coptitis comesti capri sive hirci: at capræ divino affectæ honore, ut deliciæ Isidos. *ibid.* Cur Ægyptiorum alii, ut Mendesii, hircum magis sint venerati; & quanto apud hos caprarii fuerint in honore. 563. Capram cur nec nominare Flamini Diali licuerit, nedum tangere, multoque minùs edere. xciii. 615.

Caprimulgum lac sugere caprarum, & quæ inde capris incommoda. lxxx. 577. Idem Græcis αἰγοθήλας, Plinio *fur nocturnus.* lxxxv. 594.

Caput animali versatile ob solos oculos. xxiii. 422.

Caput calceatum de eo, quod pelle hædinâ, vel aliâ objectum. lxx. 550.

Carbonum accensorum in cubiculo concluso halitus exitialis, & quæ ejus causa. xx. 409.

Cardanus in eo refellitur, quòd nubes negaret rotundas. xii. 389.

Cardo masculus, & femina. xxxvii. 456.

Carduelis, & *acanthidos* etymon. lxxviii. 572. Carduelis etiam xiii fit annorum, licet in cavea educetur. lxxix. 577. Imò & xx annorum spatium implet. *ibid.*

Cares primi galeis cristas illigarunt. xcvi. 626.

Carmentæ sacello pelliceum aliquid inferre, nefas creditum. lxx. 549.

Carnis esus utrùm ante diluvium obtinuerit. lxv. 535. Antiquissimos abstinuisse à carnibus, ne gentiles quidem penitus ignorâsse. *ibid.* Carnem suillam inprimis nutrire: assatam autem præstare elixæ: præterea discrimen esse ab ætate, & locis, ubi enutritæ sues. *ibid.* & 536 De caprina, cervina, leporina: item equina, asinina, camelina. *ibid.* Tigridum etiam pro cibo fuisse. *ibid.* Indicium veterum de carne ursorum, pardorumque 537.

Carunculæ inter nares, & cerebrum, ob similitudinem, quam cum papillis habent, *mamillares* dictæ, proprium sunt odoratus organum. xxx. 435. Quis usus sit operculi, quo mamillaria hæc tubercula conteguntur. *ibid.* & 436.

Caseorum in cibis discrimen, pro primarum diversitate qualitatum, & discrimine stomachorum. lxiv. 534. Caseoli è lacte hirci. lxiv. *ibid.*

Castor & Pollux fratres Helenæ, meteora ignea, quomodo generentur, cur item illi navigantibus salutares, hæc crederetur infelix; deque Sanctorum nominibus, quæ in locum gentilium istorum fuerint surrogata. x. 387. Castores gymnicis præerant artibus. xix. 406.

Castoreum non esse castorum testes. lxviii. 544. Ejus vis multiplex in capitis morbis *ibid.* Castoris sive fibri testes an epilepticis medeantur. lxviii. *ibid.* Vnde iis canis Pontici nomen datum. *ibid.* Error veterum de castore sibi testes amputante. *ibid.*

Castratio feminarum quo exemplo, ac fine, facta à Lydis, ex veteri Lydorum historico relatum. lxvi. 538. Castratione an cameli fiant fortiores. lxxi. 553.

Catarractæ aves quæ, & unde nomen. lxxxii. 585.

Catablopas sive catoblepon, item gorgon, utrùm adspectu an spiritu, hominem necet. lxxii. 556.

Catonis Censorii judicium de plerisque cibis non audiendum. xciii. 616.

Caudæ quantopere ovibus in Africa, & alibi, excrescant, ac quæ caussa ejus sit. lv. 512. Cauda quorsum quadrupedibus attributa. lxi. 528. Caudæ usus in muribus. lxxxvii. 601.

Causus flumen Pythagoram dicitur salutâsse. xliv. 481.

Cebus, sive cercopithecus, cur Babyloniis apud Memphin colatur. lxxiv. 562. Vnde nomen cebo sive cepo datum. *ibid.* Ac origo vocabuli, quo cebum nuncupant Germani. *ibid.*

Celsi monitum, ne in secunda valetudine adversæ præsidia consumantur. xciv. 617.

Cepæ unde habeant, quòd diu separatæ à terra nihilominus germinent. xxi. 414.

Cephali canis, deque eo fabula. lxi. 528.

Cercydæ, & sacerdotis loquentis capite reciso fabella jam olim ab Aristotele rejecta. xliv. 482.

Cercopitheci cultus. lxxiv. 562.

Cerebella avium an ut in deliciis sunt, ita & valetudini conducant. xci. 609.

Certamina gallinaceorum inter se, item taurorum & ursorum cum canibus apud Londinenses. lxxxv. 595.

Cervarum partus cujusmodi. xlix. 492. Cervi, quia felle careant, etiam ultra annum centesimum vivere existimantur. liv. 510. Imò Hesiodus aliquot millenis vivere putavit: sed falsò planè. *ibid.* Non prorsus carere felle, esseque id venenatum. *ibid.* Cervi quantopere Musicâ delectentur. lviii. 519. Cervi simplicitas sive stupor. lix. 520. Cervi utrùm serpentes è spelæis educant, ac necent anhelitu, an odore: ac si odori id tribuendum, isne totius cervi sit existimandus, an solius cornûs cervini. lxxii. 560. Vnde ἔλαφος nomen accepisse videatur. *ibid.* Cervinæ vis adversus febres. lxviii. 541. Cervorum pulchritudo præcipuè consistit in cornibus, & cur ita careant cervæ. In quo Anacreontis, & Sophoclis error, à Polluce jam olim observatus. lvi. 516. Cur cornua quotannis decidant cervo, ac nova succrescant. *ibid.* Qui dicantur κεφοί, πασσαλίαι, σπαθίναι, αἰχμίαι, δικερῖται, κλαδίαι, κερασταί. *ibid.* Falli eos, qui putant, cervinis cornibus non plures excrescere ramos, quàm senos. *ibid.* & 517. In dubium vocatur, quod de

annuo

Digitized by Google

annuo cornuum recidivatu prædicatur. *ibid.* Cervos Octobri & Novembri mense, œstro Veneris percitos, ferocire cornibus, ut ad sui etiam tutelam hæc acceperint. *ibid.* Aliàs tamen nihil eos præsidii ponere in amplis cornibus. lvi. 515. *Cervus* pro servo fugitivo. lxii. 531. Cervorum sagacitas. lix. 521. Proverbium, *Ubi cervi cornua abjiciunt*. lxi. 528. Dissentire in hoc veteres, utrùm cervi, dum cornibus carent, eò delitescant, quòd deformiores conspici pudeat; an quia tum imbecillitati suæ diffidant. *ibid.* Libido. 529. Velocitas. lxiii. 532. Unde tam facilis sit naratio cervis. 533. Cervinæ carnes an salubres, & quando præferendæ. lxv. 536.

Chamæleontem non duntaxat aëre pasci, ut vulgo creditum. Eundem omnes referre colores, etiam quos vulgo excipiunt, album, & rubrum: & unde id proveniat. lv. 511.

Χαραδριός Hebræis *Anapha* vocatur, avis garrula, & unde utraque appellatio. lxxxviii. 602. *Χαραδριοῦ μιμεῖσθαι*. xcvi. 622.

Chelidoniæ qui venti. iv. 372.

Chenalopecis vafrities. lxxxii. 585.

Chenerotes, anserum genus, Britannis olim in deliciis. xciii. 617.

Chironomia sermonis vices supplet. xlv. 485.

Cholerici cur minùs sanguineis, sed diutiùs vivant phlegmaticis. xviii. 404.

Chordæ ovillæ cur vix sonum edant lupinis mistæ. lxxvii. 571.

Christiani cur traducerentur, quasi sub dio nubes, domi autem numerarent lacunaria. xii. 391.

Christi risum nuspiam legi, fletum non semel; ut veteres dixere: dictumque id expensum. xlvi. 485. Christum quàm monstrosâ figurâ depinxerint inimici nominis Christiani. lxxv. 565.

Chrysaor. viii. 382.

Χρυσόμηλον, sive *χρυσοῦν πρόβατον*, deque eo Dio deceptus. lix. 520.

Cibusne melius à prandio concoquatur, quàm à cœna somni tempore. xxxiv. 444. Cibus sapientum tuitur. xci. 608.

Ciceronis error de materie fulminis. vi. 377. Idem *μεσεντέριον* parum rectè interpretatus est *medium intestinum*. xxi. 412.

Ciconiæ æstatis advenæ, ut hyemis grues. lxxxii. 583. Ciconia, an invida sit, ut ajunt. lxxxiv. 591. Ciconia cur *pietaticultrix* dicta. lxxxv. 592. Quare in summis regum sceptris effingeretur. *ibid.* Ciconias non solas *ἀντιπελαργεῖν*. 614. Ciconiarum caro qualis. xciii. 614. Lex Thessalica, ut qui ciconiam necârit, haud secus puniatur, ac si hominem interemisset. *ibid.* Quis primus apud Romanos eas mensis apposuerit. *ibid.* Augusti principatu magis ciconias placuisse, quàm grues: at, principe Vespasiano, gruem in maximo fuisse pretio, ciconiam planè nullo, *ibid.* Ciconia serpentibus inimica. xcvi. 624. Ciconiæ quid debeant Medici. xcvii. 626. Ciconias à Thessalis esse cultas, quod ait Clemens Alexandrinus, quomodo intelligi debeat. .c. 632. An Ægyptii ciconiam pro numine coluerunt; quod plerique Lucianum ajunt scripsisse. 633.

Cicuta cur homini mors xx. 410.

Cillus pro asino. lxxv. 565.

Cinclus vafer. lxxxii. 585.

Circius ventus quis, & ut huic templum statuerit Augustus. i. 358.

Claritati oculorum medicina ex hirundine, perdice, accipitre, vulture: uti ophthalmiæ, ovo, & ciconiæ pullo. xcv. 621.

Clemens Romanus non rectè negatur auctor epistolæ ad Romanos; utcunque in ea similitudo petatur à phœnice, qui in rerum natura non est. xcix. 629.

Clementis Romani, sive alterius locus emendatus. lxxiv. 561.

Climacterici nobiliores tres. xx. 408. Non extimescendi Christianis. *ibid.*

Clypei, scutave obducta olim pelle, nunc simplici, nunc etiam duplici, triplici, atque adeo septemplici. lxx. 551. Clypeo jam antiquissimis temporibus gentilitia solere insignia incidi. lxxvi. 568. Clypei *ἐπίσημον*. *ibid.*

Clysteris usum esse ab Ægyptiis: hos eum ab ibide ave didicisse. xcvii. 626.

Coactilium usus, eorumque laus gemina, mollities, & quod non perpluant. Eadem ferro, & igni resistere. lxx. 549.

Cocta corporibus nostris cur magis conveniant, quàm cruda. xxi. 411.

Cœnæ immodicæ cur præcipuè noceant iis, qui in studiis sunt assidui. xxi. 412.

Colonicum pecus *tecto* opponitur. lxx. 549.

Coloris in corpore planè opaco inque perspicuo visum terminante, coloris item, & lucis differentia. xxiv. 423. Deque temperie colorum ex perspicuo & opaco, & diverso eorum effectu. *ibid.* Coloris item veri & apparentis differentia. *ibid.* An lumine sit opus ad colorum species eliciendas ex objectis. xxv. 426. Mutorum animantium nonnulla etiam in tenebris conspicere colores: imò & hominum quosdam in tenebris eos videre. *ibid.* Color cur dormientibus vividior sit, quàm vigilantibus. xxxiv. 444.

Columbæ fœcunditas. lxxviii. 575. Columbæ castitas. lxxxvi. 596. Columbo, & columbæ, æqualis amor sobolis. lxxxiv. 588. Columbarum amor erga tinnunculum, & unde is oriatur. lxxxiv. 590. Unde error provenerit, quòd columbæ credantur fellis expertes. 591. Columbarum usus in literis perferendis. xcviii. 628. Columbina caro quas habeat vires, deque eo diversum Græcos sentire, & Arabes: præcipuè, an lepram gignat. xci. 609.

Columbæ Dodonææ fatidicæ: videri autem per eas intelligendas feminas exteras. xliv. 480.

Comagenum unguentum quod, & ut paralysi medeatur. 619.

Cometæ à multis veterum philosophorum habiti sunt pro stellis; ac proinde pro diis. ix. 384. Quamdiu durent, & quanta eorum sit magnitudo. *ibid.* Quid portendant. *ibid.* Quod ii saltem, qui sub Luna existunt, prosint purgando aeri. 385. Barbas eorum, sive caudas, esse radios solares, per cometæ corpus trajectos *ibid.* An universi in æthere generentur, quod Tycho Braheus putabat. 386. Diversa aëreorum & æthereorum cometarum materies. *ibid.* Eorum naturam nec dum satis esse perspectam. *ibid.* Opinio gentilium de anima Julii Cæsaris in cometam conversa. *ibid.* & 387.

Conceptio B. Virginis ab antiquis illustrata conceptu vulturis citra marem. lxxviii. 573.

Conciliare quid, & unde. lxx. 549.

Concilii Carthaginensis Canon de duplici gratia; unâ ad intellectum, alterâ ad voluntatem pertinente. xliii. 477.

Concoctio secunda præstat sei, sanguinem, pituitam, & atram bilem; & quæ horum quatuor humorum receptacula. xxi. 412. Quomodo tertiâ concoctione fiat alimenti agglutinatio. 413. Et quæ illius excrementa. *ibid.*

Condensationis veræ, & apparentis, discrimen. xxvi. 428.

Confiscare pro *reponere*. xciv. 617.

Conjectores consulere superstitiosum, ac nefarium. xxxv. 450.

Conscientia quid. xlii. 474.

Consecrandis imperatoribus aquila destinata: unde viris principibus triste credebatur augurium, si somniarent, se aquila vehi. lxxvi. 567. 568.

Coracina sacra quæ. c. 633.

Cor fons sanguinis arteriosi. Hujus situs; & ratio ejus adfertur; deque gemino cordis ventriculo, & ut vitalis in eo spiritus elaboretur, inde in cerebrum perductus fiat animalis. xxi. 412. 413. Cordis motus geminus; distentio, & contractio; quæ utriusque sit utilitas; & ut motus isti nunc à natura, nunc à morbo proveniant. xxxix. 460. Prout se habet cordis *διαστολὴ*, & *συστολὴ*, ita & arteriarum. *ibid.* Cor quibus grande, timida sunt, & unde id sit. lxii. 532.

Coriariis extra urbem domicilium; deque iis somniare, mali aliquid portendere existimatum. lxx. 549.

Cornicis, & corvi longævitas fabulosa, Hesiodo memorata, refellitur. lxxix. 576. Vera ætas corvi, ac cornicis. 577. Cornicis castitas, ac concordia in conjugio. lxxxvi. 597. Cur nuptiarum tempore virgini soleat præcipi, ut eliminaret cornicem. *ibid.* Cornici sepulcrum erectum ab Marre, rege Ægyptio, quia operâ ejus usus in literis mittendis. xcviii. 628.

Cornuum utilitas multiplex. lxxi. 553. Unde hodieque mos sit bibendi è cornu argenteo. *ibid.* Septentrionales diutissimè consuetudinem retinuisse bibendi ex vero quadrupedis cornu. *ibid.* Cornus cervini variæ dotes. lxxiii. 560.

Coronæ in cœlis apparentes quale tempestatis præbeant indicium. xiv. 395.

Corvi cur crediti sint ore concipere. lxxviii. 574. Corvi ætas ad centesimum pertingit. lxxix. 577. Corvi venusta nigritia. lxxx. 579. Albos corvos reperiri; etsi Porphyrius putarit, nigritiam esse accidens eorum inseparabile. *ibid.* Corvi famelici quomodo ad Deum clamare dicantur. xlix. 492. Corvi cur sexagenis diebus, quibus ficus maturescunt, potu abstineant. lxxxvi. 596. Corvi prudentia. lxxxii. 582. An pecunias hominis suffuretur. *Ibid.* Corvi obliviosi. 587. Corvus erga parentes ingratus. lxxxv. 593. Unde *corvi* vox. *ibid.* Quare sit adeo rapax. *ibid.* Cur avis tam rapacis ministerio Deus paverit Eliam. 594. Corvus an *ἄστοργος* eò erga prolem, quòd pullos nido, totaque regione expellat. lxxxii. 582, & lxxxiv. 588. Corvi loquelam humanam imitantis mirabilis historia, & ut interempto exequias ierit populus Romanus: neque hoc mysterio carere nonnullis visum. lxxxix. 605. Corvi quod dicantur fulmen per aërem dispergere, unde esse videatur. lxxxi. 581. Corvi adversus venena utilitas. xcvi. 624. Corvorum usus in aucupiis. xcvii. 625. Unde præsagiat plu-

viam,

Digitized by Google

viam. xcviii. 617. Corvus mortem annuncians Ciceroni, & quid de eo statuendum ex mente Gentilium prudentiorum. xcviii.627. Corvus an ab Ægyptiis in deorum numerum fuerit relatus, quod ex Ambrosio colligi ajunt. c. 633.

Cottus, unus Titanum, unde sic vocatus. ii. 369.

Coturnices publicè Athenis commissæ. lxxxvi. 596. Supplicium à Cæsare Augusto sumptum de eo, qui coturnicem semper victricem emisset, & comedisset. *Ibid.* Mos Neapolitanus coturnices alendi, & instruendi ad pugnam. *ibid.* Qui veteri proverbio coturniculæ animam habere dicantur. 582. Cur à Phœnicibus Herculi sacrificatæ. 596. Coturnices, quæ alibi mutæ, in Phliasiorum agro canoræ. lxxxviii. 602. Coturnicum caro cujusmodi. xciii. 615. Helleboro eas vesci, ut sturnos cicutâ. *Ibid.* An avium solæ laborent ἐπιληψίᾳ, ac ab earum periculum sit homini, ne incidat in eandem. *ibid.*

Criceti sive Hamestris astutia. lix. 522.

Critolai, & ex eo Plutarchi junioris in minoribus Parallelis opinio de elephantis refellitur. l. 497.

Crocodilus à minima origine ad maximam excrescit magnitudinem. lv. 512. Crocodili vis in cauda. lvi. 515. Crocodili caninorum dentium vis adversus febres. lxviii. 541. Crocodili ut hamo capiantur. lxxiii. 558. Crocodilus an lachrymetur. xlvii. 488. Crocodilus elinguis. lix. 524. Crocodilus ab Ombitis habitus pro Deo: contrà ab Apollonopolitis comedi solitus, & quæ caussa negati honoris divini. lxxiv. 563. Tentyritarum vis adversus eos. *ibid.* Σοῦχος crocodilus Ægyptiis. *ibid.* Ægyptii etiam à Deo suo crocodilo devoratos credidere felices. *ibid.*

Crucibus qui pluat in vestes. xii. 390.

Crystallinus oculi humor cur sic dicatur, & cujusmodi sit. xliii. 422.

Cuculus cui ova sua ponat in nido currucæ. lxxxii. 584. Perperàm vulgò cuculos dici quibus uxores adulteræ, ac veteribus Romanis tales potius currucas nominari. *ibid.* Cuculus ingratus erga currucam. lxxxv. 593. Cuculi se mutuò devorant: idque non peculiare, ut aiunt, sed cum oloribus habent commune. Cuculus cur dicatur de seriùs arante. xcviii. 628.

Cultus divinus hominibus, etiam dum viverent, attributus, & quæ ejus causæ. xvi. 400. Apud quas gentes obtinuerit. *ibid.* & 401. item xvii. *Ibid. & seqq.* Cultus divinus Alexandro Magno habitus, & super eo Atheniensium decretum, Spartanorum item. Idem honor exhibitus à Græcis Demetrio Poliorcetæ. xvii. *ibid.* Pyrrho Epirotæ. 402. A Romanis Cæsari Augusto, Tiberio, Caligulæ, Claudio, Domitiano. *Ibid.* Quid quod Christiani etiam imperatores varias retinuerint formulas divinitatis, à gentilibus introductas? 403. Rasdi seu Varosolo pro dea culta Hungaris. *ibid.* Item ut Callisthenes, licet gentilis, hunc hominum cultum improbarit. *ibid.*

Cultus quadrupedum causæ. lxxiv. 561. *& seqq.* Causa item cultus Ægyptii petita ab Astrologia judiciaria. 564. De cultu Amasidos in leone. *ibid.*

Cultus avium. c. 632. *& seqq.* Aves non habitæ Ægyptiis pro diis; sed solùm pro vivis divum imaginibus. 634.

Cuniculorum multitudine oppidum Hispaniæ suffossum, & Balearibus adversus eos militari Romanorum auxilio opus fuisse. lxxii. 555.

Cunilæ bubulæ vis adversus venena. lxvii. 540.

Curruca cur alienos magis pullos curet, quàm suos. lxxxii. 584.

Cutis, & carnis mollities, an certum signum ingenii subtilioris. xxviii. 430.

Cygnea cantio, deque ea veterum & juniorum sensus. lxxxviii. 603.

Cygni quandoque centenario majores. lxxix. 577.

Cynocephali docilitas. lix. 522. Libido. lxii. 530. Cynocephalus ab Hermopolitis cultus. lxxiv. 562.

Cyrus non prænomen est Theodori Prodromi, sed idem ac κύριος notat. lx. 525.

DAcnadum sive dacnidum usus in somno impediendo apud Ægyptios, dum convivarentur. xciv. 617.

Daniæ reges cur in insignibus habeant elephantum. l. 497.

Decrepitis unde nomen. xx. 409.

Deliaci qui. xci. 608. ab his castrati galli. *ibid.*

Delirium affectio est sensus interioris, non rationis. xli. 469.

Delphinorum lascivia cur tempestatis signum. xv. 398.

Demetrius Poliorcetes divinis honoribus ab Atheniensibus cultus. xvii. 401.

Democriti opinio, & Kepleri, vel formicam in cœlis nos conspecturos, si aer non esset intermedius. xxvi. 425.

Democritus non triduo odoribus nutritus; sed iis duntaxat cerebri spiritus refocillavit. xxx. 433.

Dentes apro fulminei. lvi. 513.

Desiderius Erasmus quomodo dictus, priusquam hæc nomina assumeret. lxxxv. 593.

Dei in animantium creatione sapientia, & bonitas, ostenditur. xlix. 491. Deus, ex Alexandri, Portii, Zabarellæ sententia, est qui vulgò dicitur intellectus agens, ac illuminando intellectum patientem producit ad intellectionem. xlii. 475, 476. Deus cur per somnia etiam hominem doceat. xxxv. 449. Dei sive numinis appellatio qua mente sit attributa illis, qui divini nominis vicem in terris obtinent. xvii. 403. & xl. 466.

Diabolo somnia immittente impura, an homo sit impuri somnii reus. xxxv. 449.

Diaphani, & lucis gradus variant in coloribus. xxiv. 423.

Dictamnum extrahendis sagittis utilem esse à cervis sive capris monstratum. lxvii. 540.

Dii palæstrici, Mercurius, Apollo, Hercules, Castor, Minerva. xix. 406.

Διακρίσιμ. lvii. 516.

Diogenis Cynici mors. xx. 410.

Diomedis avium sagacitas. lxxxii. 584. Quàm infestæ barbaris dicantur esse, & utrum sint in rerum natura. 585. Diversas esse ab charadriis, contrà quàm Dalecampius putavit. *ibid.* Vnde Iuba Diomedeis avibus nomen fecerit catarractis. *ibid.*

Diomedis Grammatici de planipedibus lapsus lxxxiii. 586.

Dionis error de eo, qui Romæ primus ostenderit rhinocerotem lvi. 513.

Διφθέρα. lxx. 550.

Dolor diuturnus cur hominem extinguat. xxxvi. 454.

Dorcades, caprearum, non cervorum genus. lviii. 518. & cur Christus dorcadi comparatus in cantico Salomonis. *ibid.*

Dormio originem ducit à veteri consuetudine somni in pellibus capiendi. xxxv. 450. & lxx. 551. Dormientes cur, si sedeant, capite nutent. xxxiv. 443. Iidem unde palleant. xxxiv. 444. Cur initio somni frigeant. *ibid.* Vnde sudent. *ibid.* Iidem cur minùs fulmine exanimentur. vii. 381.

Dornadillæ, Scotiæ regis, interdictum de cane non miscendo cum matre lxii. 530.

Δράκοντες χήνες. xciii. 616. Item συναγωγοί. *ibid.*

Dracones abyssi pro *balanis*. xlix. 492.

Dulce, & amarum, sapores extremi. xxix. 432. An unum idemque huic sit dulce, illi amarum. *ibid.* Cur ægrotis videantur amara, quæ sunt dulcia: nec tam gustum falli, quàm malè nos ratiocinari. *ibid.*

Duodenum intestinum. xxi. 412.

Dysenteriæ, & cæteris alvi fluoribus, quænam remedia ex quadrupedibus conducant. lxix. 546.

EBoris usus. l. 497. In Æthiopia utuntur ad stabula pecorum inde facienda. *ibid.*

Ebrii cur omnia circumferri videantur xliii. 422.

Echini sive erinacei astus. lix. 522. Echinus terrestris à schola Zoroastris cultus. lxxv. 566.

Eclipsi durante, cur venti magis spirent. iv. 373. Eclipsin cur sæpius consequantur terræmotus. xiv. 396.

Εἶδος εἰδῶν Aristoteli intellectus patiens. xlii. 474.

Εἰλεός. xxi. 412.

Ἐκπίεσμός oculi, ac illi remedium. xcv. 619.

Ἐκπύημα, ac ejus remedium. xcv. 621.

Elephas inter quadrupedes principatum tenet; de quo prolixus Iobi locus enarratur. l. 493, 494. Quando primùm reperta videatur ratio necandi elephanti. *ibid.* Quàm largè bibat. *ibid.* Quantopere magnitudine varient Indici ac Libyci. *ibid.* In India elephantis nothis sive minoribus arari. *ibid.* Quandoque ad annum pertingere ducentesimum, & ultrà. *ibid.* Quanta animalis ejus sit sagacitas. *ibid.* & 495, *& seqq.* Cur, priusquam bibant, aquam probuscide conturbent. 494. Quare in flumine transmittendo præeant minores. *ibid.* Elephantos etiam funambulos fieri, maléque in dubium id vocari à Cæsare Scaligero. 495. Eos adorare regem, saltare in choreis, gesticulari in spectaculis, &c. *ibid.* Etiam natationem addiscere, quod Straboni scriptum, immeritò esse suspectum Iusto Lipsio. 496. Quomodo tantæ molis, virium, ac sagacitatis bellua cicuresçat, atque ut hominem timeat, etiam antequam mansuefeceris. *ibid.* Ad hanc hominis reverentiam etiam pertinere, quòd sævire nolint in homines hunc in finem sibi objectos. *ibid.* In elephantis exemplum æquitatis, & aliud probitatis, aliud reverentiæ erga majores. *ibid.* De amore elephanti erga vitulos suos, deque eorundem pudore. *ibid.* De multiplici usu, quem ex iis etiam mortuis capere est. 497. Elephantorum in bello usus. *ibid.* Quo nomine vocandi sint elephantorum fœtus. *ibid.*

Vnde

Digitized by Google

Vnde elephanto nomen *bovis Lucæ*. 500. Nec Aristoteli satis constitisse, quando elephantis primus sit Veneris usus. *ibid.* Verisimilius sentire, existimantes cornua esse elephanti, qui ejus dentes dicuntur. *ibid.* Elephanti erga rhinocerotem, & suem, inimicitiæ. lx. 516. Elephanti voce porci terrentur. 506. Elephanti cor, & adeps, medentur febri. lxviii. 541. Elephanti adeps, & dens, quantum valeant ex magorum opinione. 497. Elephantis multa fabulosè à scriptoribus, præsertim Græcis, attributa; ut quòd dicantur solem, novamque lunam venerari; patrium intelligere sermonem; imò & loqui, & scribere: homini etiam erranti monstrare viam; & victori elephanto, more humano, terram ac verbenas porrigere: humana adulteria, & homicidia, observare, detegere: quorum singula quam infirmo nitantur argumento, ostensum. li. 498, *& seqq.* Itidem veteres deceptos, cum elephantos cor ajunt duplex habere; uterum decem gestare annos, semel, & tantum singulos gignere. 499.

Elephantiasi remedium à mustela, capro, erinacio. lxviii. 541.

Ἐντελέχεια quid Aristoteli significet, & de eo Ciceronis error. xl. 462.

Ἐπικύησις. xxii. 417.

Epilepsia unde sit. xcv. 619. Epilepsiæ remedium ab elephanto, camelo, urso, apro, equo, sue, lepore, asino, capra, hirco, mustela, ove, testudine, erinaceo, alce. lxviii. 543. Ejusdem remedium ex vulture, & hirundine. xcv. 619.

Ἐπιφορὰ oculi, ac remedium ei. xcv. 620.

Equæ Libycæ quantopere Musicâ delectentur. lviii. 519. Equarum furor in Venerem. lx. 524. & lxii. 529. Extingui libidinem, si jubam detonderis; idque fieri præ pudore. *ibid.* Equam solam, & suem, gravidas marem admittere. lxi. 527. Equarum potius, quàm equorum, usus in bello Scythis fuit: & quid eos moverit. lxiii. 532.

Equi laudes ex lobo. xlix. 493. Equi docilitas. lix. 521. Equi amor erga dominum. lx. 526. Equorum erga dominos fides. lxi. 527. Quantopere coitum cum matre aversentur. 528. Generositas. *Ibid.* Celeritas, quâ tamen equa præstat mari. lxii. 532. Equus'ne cum prole sua congrediatur, non satis constans Aristotelis sententia. lxi. 528. Equorum usus. lxxi. 552. Equinæ carnes quales. lxv. 536. Equinus sanguis quàm noxius. lxxii. 557. Equo sermonem tribui ab Homero. xliv. 481. Equos è vento concipi cur finxerint poetæ. liv. 508. Vtque idem falso veteribus traditum de equis Lusitanicis. *ibid.* Equi cur fessi se excutiant. lxxxv. 592. Equi an lachrymati sint dicendi. xlvii. 488. Item lviii. 519. Equo diu vecti cur lachrymentur. xlvii. 490.

Erici Norvegiani vana jactatio. xliv. 480.

Erinacei pelle usi in pannis poliendis. 549.

Erithacus vocem humanam exprimens. lxxxix. 606.

Ἑρμοῦ etymon à verbo εἴρειν. xiii. 394. Ἑρμῆς Ἐναγώνιος. xix. 406.

Erythia insula. viii. 382.

Etesiæ cur inæqualiter spirent. iv. 372. Aquilonares Etesiæ continuo, Austrini spirant per intervalla. *Ibid.* Quando spirent. 373. Cur *somniculosi* dicantur, & *delicati*. *Ibid.* Vnde flent, deque eo Lucretius, & Vitruvius, conciliati. *ibid.* Vt nunc Aquilonibus, nunc Favoniis accenseantur. *Ibid.* Quibus sint pluvii. *Ibid.*

Eupolidis locus illustratus. xciii. 616.

Eurus cur Horatio dicatur niger. xcix. 632.

Eustathii opinio de igneis noctuarum oculis refellitur. lxxxi. 580. Ejusdem error, confundentis κικκαβάζειν, & κακκαβίζειν. lxxxviii. 602.

Excrementorum retentio noxia. xviii. 405. Excrementa sua cur valde anxii nequeant retinere. xxxiv. 440. Excrementa cur mali sint odoris. xxx. 435. Excrementa quorundam animantium gratissimi odoris, quæque ejus rei causa sit. lxxi. 554.

Exercitium corpori quantum prosit, modò ne statim à cibo fiat, neve nimis vehemens sit, vel ne exercitio lassus aquis natet gelidis, vel frigidæ potui indulgeat. xix. 405, 406.

Exsectio infantis ex utero, matre etiam vivente, interdum commendatur. xxii. 418.

Εὐδία quid. xiv. 395.

Εὐφορία. xxxv. 449.

Ἠὼς vocabulum quàm laxè Homero usurpatum. xx. 407.

FAbæ somnia gignunt molesta, eoque, quibus ex somnio divinandum, abstinere iis solent. xxxv. 447.

Fabula rejicitur de interemto à Cercyda, & filio Polycriti Ætoli, item Publio præfecto militari; ac Orpheo; quorum capita resecta finguntur loquelam edidisse. xliv. 482.

Facultates animæ utrùm essentiâ cum anima conveniant, an re ipsa differant. xlii. 473. Vtrùm facultas intelligendi, ac volendi, differant re, an ratione duntaxat. *Ibid.*

Falconis generositas. lxxxvi. 595.

Fames quid sit, unde oriatur, quo ordine fiat. xxi. 413. & xxxvi. 451. Vbi & Aristotelis definitio reprehensa.

Favonii cur candidi Horatio dicti. ii. 370.

Febrim adferentes avium quædam, & quæ ratio carnes earum corrigendi. xcvi. 623.

Fel venenatum pardali, & equo. lxxii. 557.

Feles odore unguentorum agi in furorem. xxx. 434. Feles cur de noctu videant; oculique eorum, pro Lunæ ratione, crescant, & decrescant. lviii. 519. Quantopere nonnulli naturali quadam antipathia abhorreant à fele. 417. Felis Malabaricæ celeritas. lxiii. 533. Felis Ægyptiis culta. lxxiv. 561.

Feltra quæ, & unde dicta. lxx. 549.

Femina frigidior viro. 414.

Feræ quomodo captæ examinentur, & cicurentur. lxxiii. 559. Interea & à cicuratis magnum sæpe periculum esse. *Ibid.*

Ferro qui pluat. xii. 391.

Festus emendatus. viii. 382.

Ficedulæ, & turdo, inter aves à delicatis dari solitum principatum; sed injuriâ. xcii. 612. Vnde συκαλὶς sive ficedula, vocetur, & cur piperari soleat. *ibid.* Ficedulæ gloria, quòd sola comederetur tota. xciv. 618.

Fimi utilitas, ejusque discrimen in agricultura. lxxi. 554. Fimus ex avibus, ac præcipuè turdis, columbis, gallinis, stercorandis agris utilis. xcvii. 625.

Flamini sacrorum cur nefas tangere equum. lxxii. 557.

Flatûs ventris gentilibus pro diis culti, aut saltem symbolum divinitatis iis fuerunt. v. 375.

Fletum esse hominis proprium, nec mutis animantibus, nisi impropriè, tribui. xlvii. 488. Objectum fletus per se est res tristis, quæ tamen atrox non sit. *ibid.* Fletus cum lætitia permisti exempla. *ibid.* Fletus quomodo naturaliter generetur. *Ibid.* Vnde sit, quòd homines tamdiu lachrymis sufficiant. *ibid.* Quibus de causis alii aliis sint ad fletum promtiores. *ibid.* Non solum temperamentum esse in causa, cur quis non lachrymetur; sed etiam quia atrox sit malum, in quod incident. 489. Fletus commoda. *ibid.* Majoris esse laudis sacerdoti, lachrymas ciere, quàm plausum consequi. 490.

Flores cur meliùs oleant, si paululum absis. xxx. 430.

Foco adsidentibus cur faciliùs somnus obrepat. xxxiv. 444.

Fœtus formatio secundùm nobiliores corporis partes, quo ordine, & intra quod temporis spatium, perficiatur. xxii. 415. Cur fœtus ex diversæ speciei animalibus genitus matrem referat: & quare nunc mares validi, aut viragines; nunc exigui roboris masculi, aut femellæ nascantur. *ibid.* Vnde sit, quod liberi similes sint parentibus, aliquando etiam alicui majorum. *ibid.* Cur mulier plurimùm producat fœtum simplicem. Item de quaterno, quino, septeno partu. 417. Margaretæ Comitis, ccclxv uno partu fœtus edentis, fabula refellitur. *ibid.* Quæ gemini fœtus, vel plurium liberorum, sit causa, & cur fœtus unus alteri interdum adhærescat. *ibid.* Quo pacto alatur fœtus in utero, & quomodo respiret. *ibid.* & 418. Cur octavo mense fœtus rarò sit vitalis, & cur nono mense plurimùm edatur. *ibid.* Fœtum in utero non tam ordiri vitam à vigilia, aut somno, quàm torpore quodam utriusque participe. xxxiv. 443. Vtile quandoque exsecari fœtum, etiam matribus vivis. *ibid.* & 418.

Forma, ac finis, quomodo idem sint. xl. 462.

Frigidi quatenus sit appetitus in stomacho. xxxvi. 451.

Fringillæ etymon. lxxviii. 572.

Frisiis cur stipendii loco tergora bubula à Druso imperata. lxx. 551.

Fulguri Iovi apud Festum vitiosè legi, pro *Iovi fulgenti*, vel *fulgurio*. viii. 382. Fulgur propriè sine sono, & quomodo fiat. vii. 378, *& seq.* Fulguritis cur canes, & aves, abstineant. vi. 376. Vide *Fulmen*.

Fulicæ affectus in educanda ossifraga, quam aquila abdicarit. lxxxiv. 589.

Fulmen propriè fieri cum sono, & quæ ejus caussa, vii. 378, 379. *Fulminis & fulguris* vocabula quandoque confundi. vii. *ibid.* Esse ab eadem origine. *ibid.* Fulminis quæ materies. vi. 376. Cur plurimùm post æstus summos fulminet. *ibid.* Caussa ejus effectrix ἀντιπερίστασις. 377. Cælo si fiat sereno, est prodigiosum. *ibid.* Cur nubem rumpat. 378. Cur deorsum feratur, idque obliquè; præcipuè & petat montes, ac structuras insanas. *ibid.* Cur hyeme, & æstate, minùs fulminet. *ibid.* Cur Scythia, item Ægyptus, & Æthiopia, minus obnoxiæ sint fulmini. *ibid.* Locis sulfureis crebra esse fulmina, rara cretaceis. *ibid.* Fulmen triplex; discutiens, infuscans, & clarum: ac cur hoc postremum Ἀργῆτες vocetur. vii. 379. Ejus effecta. *ibid.* & *seqq.* Cur flamma ejus, theatro Romæ fulmine accenso, aquâ non po-

Digitized by Google

tuerit extingui. 379. Cur vinum in vase acescat post fulmina: & unde sit, quod fulmen, illæso dolio, vinum ex eo educat. ibid. Quomodo sistat vinum extra dolium, ne diffluat. Ibid. Qui lapides, & metalla, gignat in aëre, ibid. Quo pacto liquefaciat metalla, salvis iis, quibus continentur. Ibid. Cur cùm fulminat, meliùs proveniant plantæ, ac particulatim tubera. 380. Vt fulmen exanimarit fœtum, salvâ eâ, quæ gestaret. ibid. Vt subitò hominem in cinerem redigat. ibid. An verum sit, quod proditum est de plantis quibusdam, & animantibus, ea non lædi fulmine. 381. Fulmina, ac tonitrua, quo pacto pluvias ac ventos præsignificent. XIV. 396, 397. A fulmine arbores in loca longè dissita translatæ. Ab eodem rectus claudo incessus datus. 378. Fulmen, ac tonitru, in Theologia Poetica significari per Geryonem. VIII. 382. Sacrum in Theologia civili habitum. ibid. Qui Deorum præcipui fulmina ejaculentur. ibid. Vnde fulmini vis insit fatidica, ex Plinii sententia relatum. ibid. Fulmina familiaria quæ dicantur, & in quot annos aliquid designent. 383. Fulmen consiliarium, auctoritatis, vel statum. ibid. Novogrodientibus, & Lithuanis, pro deo cultum, quem *Peran* dixere. ibid. Vide *Fulgur*.

Fulminei cur apris dentes tribuantur. LVI. 513.

Fungi in lucernis unde crescant, & quid significent. XV. 397.

GAdibus unde nomen. VIII. 382.

Galeæ primitus è pelle mustelarum domesticæ, tum sylvestris; item canis, & lupi. LXX. 550.

Galeas plumis ornandi mos pervetustus. XCVII. 625.

Galenus reprehensus, cùm eo probat, cor non esse primum sensitivum, quia semper moveatur. XXXIV. 442.

Gallinæ amor erga prolem. LXXXIV. 588. Gallinæ ἀλεκτοροφωνία. LXXXV. 591. Religionem perperam ei tribui ab Aristotele, Theophrasto, Plinio, Plutarcho. ibid. Causa ἀλεκτοροφωνίας naturalis. 592. Gallinæ caro non uno nomine laudatur. XCI. 608. Ratio gemina carnem recens occisæ teneram reddendi. ibid. A quibus primò saginatæ sint. ibid. Lege Fannia cautum, ne amplius unâ altili gallinâ inferretur convivio. ibid. De gallinarum cerebellis, eorumque esu, quid judicandum. 609. Gallinæ jus alvumne solvat, an cohibeat. XCVI. 622. Gallinæ, comesto scorpio, venenum vincunt. XCVI. 624. Ex iisdem remedium vulneri ab venenato animante. ibid.

Galli cantus crebrior cur pluviæ futuræ index. XV. 398. & XCVIII. 628. Galli quàm variis de causis canant. LXXXVIII. 603. Galli gallinacei amor erga Bithynici regis pincernam. LXXXIV. 590. Galli quando, quando item gallinæ salaciores. LXXXVI. 598. Gallinacei vigilantia. LXXXVI. ibid. Cur galli figura à Christianis imponatur templis. ibid. Galli gallinacei an leonibus sint formidini. LIII. 507. Galli gallinacei generositas. LXXXVI. 595. Lex Attica, ut quotannis certâ die in theatro galli decertarent. Gallorum annua pugna in publico apud Pergamenses spectaculo. LXXX. 579. Gallinacei pulli quibus prosint, & cur id sit. XCI. 609. Gallorum caro bonitate inferior, quàm gallinarum. XCI. 608. Crista ac palearia gallorum, num caro, an cartilago, an aliud, debeant censeri. 609. Gallorum testes commendati. XCI. ibid. Gallus, item simia, & canis, cur culeo insuerentur cum parricida. LXXXV. 593. Gallum gallinaceum locutum esse, annalibus Romanis, sed semel tantùm, proditum fuit; & quid de eo statuendum. LXXXIX. 604. Vide *Gallina*.

Garrio unde. VIII. 382.

Gaza, & Scaliger, ut perperam ὀμίχειν reddiderint. LVI. 515.

Gemelli, vel tergemini, quando gignantur. XXII. 417.

Genitalium vitiis salutaria. LXIX. 546.

Gentes Australes ingenio, Septentrionales robore præstant, & quæ ejus rei causa. XVII. 404.

Geryon unde nomen acceperit, cur triceps fingatur, cur ejus boves abegisse dicatur Hercules, cur Rex habitus Erytheæ, vel Gadium, cur filius dictus Chrysaoris, vel Callirrhoës. VIII. 382.

Gestationis varia tempora in animantibus, ac genere etiam humano. XXII. 418. Cur octavo mense fœtus editus rarò sit vitalis, & cur nono mense plurimùm edatur. ibid. Gestationis tempus in lupa, cane, sue, capra, ove, equa. LXIV. 509.

Glires unde pinguescant hieme dormientes. XXI. 414.

Gloriæ studium in psittaco, luscinia, pavone. LXXXVI. 599.

Glossæ Philoxeni emendatæ. LVI. 514.

Gnostici asinum, & foem, coluisse dicuntur. LXXV. 565.

Gometii Pereiræ opinio, canes, aliaque muta animantia, non videre, vel audire, nec ullos habere sensus internos, vel externos. XLI. 468. Eadem sententia refellitur. ibid.

Gorgoniæ, Nazianzeni sororis, & Iulittæ martyris, rectum de sexu suo judicium. XLVIII. 490.

Graculorum prognosticon. XCVIII. 627.

C. Gracchus in somnio à Tiberio fratre commonitus, & unde id somnium. 450.

Græcis ventus erat Numen. 367.

Grando quid. XII. 391. Non reperitur in altis montibus; etsi Ovidius scripserit, Atho montem grandine canescere. Et cur grando alia sit triangularis, alia pyramidalis, alia rotunda. ibid. Frumentum si perderet, malum id à gentibus etiam existimatum divinitus immitti. ibid.

Gratus animus quadrupedum erga genitores suos, ejusque exempla. LXI. 527.

Gravidæ cur non laborent menstruis. XXII. 418.

Grues qua anni tempestate, & quàm bono ordine abeant, redeantque. LXXXII. 583. Prudentia earundem in sese ac suis defendendis. 584. Et cujus literæ figuram referant in volatu. ibid. Gruis erga prolem affectus. LXXXIV. 588. Grues cur dicantur *Melica*, deque duritia carnis earum, & quando à Romanis in mensas receptæ. XCII. 613.

Gryphis descriptio poetica adfertur, & refellitur. XCIX. 630. Vnde *gryphes* vocentur. ibid. Quid gryphis nomine significetur Levit. 11. 13. ibid. Gryphis forma cujusmodi, & quid eâ significasse Ægyptii videantur. 634. Gryphes sacrati Soli, cujus & currum protrahunt secundùm Indos pictores. ibid.

Gulonis, sive vulturis quadrupedis intemperantia. LXVII. 541.

Gulosorum exempla. LXII. 530.

Gustus sensus à tactu diversus. Ejus utilitas, & organa. XXIX. 431. Vnde sit, quòd palato etiam gustemus, & an nobiscum hoc commune habeant bestiæ. ibid.

Gutturis, pulmonisque ulceribus remedium ex lacte, butyro, melle. LXIX. 545.

Gyges, Titanum unus, unde dictus. II. 369. Gyges, Briareus, Cottus, ventorum nomina, ac unde nomen hoc singulis. II. ibid. Cur hi tres in pugna Titanum à partibus Iovis stetisse dicantur. ibid.

Γυναικῶνες rejecta. XLVII. 489.

HAdrianus Cæsar, ut meliùs audiret, manum cavam auri admovebat. XXVII. 429.

Hædinam esse suillâ potiorem, secundùm Rhasis judicium. LXV. 536. Hædus delicatior lupo ereptus. ibid.

Halcyonis solertia in nido construendo. LXXXII. 583.

Hanno, ob repertam rationem domandi leones, damnatus à Pœnis. LIII. 506.

Harpyiarum fabulam nullis avium meliùs aptari, quàm ignotis vetustati avibus Darienes. XCIX. 631. Antiquos per eas physicè intellexisse ventos. ibid. Harpyiarum vocabulum unde. 632. Quid historicè per Harpyias intelligatur. ibid.

Hebe, sive Iuventas Dea Iovi à poculis. XX. 407.

Hebræane lingua, an Syra, vel Chaldæa, sit antiquior. XLIV. 482, 483. Nihil solidi pro iis posse adferri, qui nos post hanc vitam ajunt Hebraicè locuturos. ibid.

Hebræis literas dividi pro quinque instrumentis loquelæ. XLIV. 482. Hebræis unde datum nomen. XLIV. 483.

Heliogabalus qua mente dixisse videatur, struthionum carnem Iudæis fuisse præceptam. LXV. 536. Heliogabalus quo nomine calcaneum camelinum commendarit. LXVIII. 543.

Hepar fons sanguinis venosi. XXI. 413.

Herbæ cur odoratiores in Oriente, quàm Meridie; & Meridie, quàm Septentrione XIII. 393. Herba leopardi quæ sit. LXXIII. 558.

Hercules Gymnasticæ præses. XIX. 406.

Hercynii saltus aves pennis suis prælucent viatoribus noctu. XCVIII. 628.

Herodoti Assyria historia deperdita. XC. 608. Herodotus, & Orus, refelluntur, de leæna semel duntaxat, unumque scymnum pariente. LIII. 507.

Herophilus medicus sexcenta dissecuit corpora. XXVI. 427.

Hesiodi fabella de longissima quorundam animalium ætate. LIV. 510.

Hiænam non tangi fulmine, si credimus Palladio, & Plutarcho. VII. 381. Hyæna an quotannis sexum mutet. LIV. 509. Veterem esse errorem, corium hyænæ resistere fascino. ibid. Hiænæ solertia. LIX. 522. Hiænæ imitatio humani sermonis fabulosè attributa. LIX. 523. Etymon hyænæ. ibid. Hiænæ inimicitiæ cum pardali, & canibus; quæ tanta, ut si quis hiænæ pelle tegatur, eum canes non mordeant. LX. 526. Hiænæ pelle indutum vulnerari non posse, Ægyptiorum commentum. LXX. 550.

Hiberni, Britanni, & Picti, longævi; & quæ videatur longævitatis eorum causa. XXI. 413.

Hippocrates sensum mentemque statuit in corde. XXXIII. 440.

Hippopotami pellis vulgò dicitur non tangi fulmine. VII. 381. Hippopotami per foveas capiendi ratio. LXXIII. 557, 558. Hippopotami libido, & impietas. LXII. 530. Hippopotamus

Digitized by Google

cur imis regum sceptris subjiciatur. lxxxv. 592. Hippopotamo quanta sit tergoris durities. lvi. 515.

Hirci sive capri libido. lxii. 530. Hircini sanguinis usus in re metallica. lxxi. 553. Hircinus sanguis utrùm calculum renum frangat. lxix. 545.

Hirquitallire quid. lxii. 530.

Hirundinis hieme adventante abitus, vere imminente reditus. lxxxii. 583. Vt doceant pullos suos adultiores fimum egerere extra nidum: atque hanc avis ejus mundiciem intulisse seniori Tobiæ cæcitatem. 584. Fabella Græcula de hirundinum memoria. lxxxiii. 587. Hirundinis amor erga prolem. lxxxiv. 588. Hirundini quid debeant medici. xcvii. 626. Hirundines cur sicca si loca petant, pluviam significent. xv. 398. Hirundo non frustra uncungula, etsi non sit ex rapacium genere, contrà quam Scaliger putavit. lxxviii. 572. Hirundo ingrata. lxxxv. 593.

Historiæ, & Philosophiæ, discrimen. lxxxiv. 590.

Homerus parùm convenienter doctrinæ Mathematicorum cecinit, Vulcano solùm uno die fuisse opus, ut ex cælo caderet in terras. ix. 386.

Homo, & bestia, quantum distent. xli. 469, 470. Hominis reverentiam esse à natura, sive Deo, datam bestiis; idque ipsos gentiles per nebulam vidisse. l. 496. Eoque etiam pertinere, quod elephanti sævire nolint in homines hunc in finem sibi objectos. *ibid.* Homo cur minor mundus gentium philosophis dictus. v. 375. In quibus utriusque similitudo consistat. *Ibid.* Homo, superbum animal, inter excrementa nascitur. xxii. 415. Homo loquens corde exemto. xliv. 481. *Homo* pro viro. xlviii. 490.

Horatio lux. lxx. 548. & lxxiii. 559.

Hortensius orator, primus pavum mensis imposuit. xcii. 613.

Humidum cur à stomacho appetatur. xxxvi. 451.

Humor radicalis quis in animali dicatur. xviii. 404. Qualis magis reddat vitalem. *ibid.*

Humor cujusmodi conveniat corporibus nostris. xxi. 411.

Humor oculi triplex; aqueus, crystallinus, & vitreus; & unde crystallino, ac vitreo nomen; & quomodo crystallinus variet vitium. xiii. 422. Oculorum gratiâ caput esse versatile. *Ibid.*

Hydrops cur mortem afferat. xx. 422. Hydrophobia quale sit melancholiæ genus. lxxii. 409. Hydrophobiæ remedia è cane. lxviii. 557.

Hyemi cur nigra soleat hostia immolari. xcix. 637.

Hystericæ cur citra respirationem possint vivere. xxxix. 461. Hystericis remedium è zibetho. lxxi. 554.

Hystricis vis in spinis. lvi. 515. De hystrice error quorundam. lxiii. 533.

IAcob patriarcha quo artificio gregem reddiderit discolorem: interim non hoc miraculosum minùs, quàm naturale, dici posse. xxii. 416.

Iacobitæ à quo dicti, & ob quam opinionem fuerint damnati. xl. 464. Quomodo Eutychis hæresin stabilire sint conati ex conjunctione animæ mortalis, & spiritus immortalis. *ibid.*

Iaculandi artem homines didicisse ab hystrice, ex conjectura Claudiani. lxvii. 540.

Ibicum, & cervarum, partus difficilis. xlix. 482.

Ibidis prudentia in iis, quæ cibum sanguini. lxxxii. 582. Ibidis utilitas adversus venena. xcvi. 624. Ibis, & corvus, an ore concipiant; ut quorundam est opinio. lxxviii. 574. Ibin cur consecrarint Ægyptii. lxxiv. 563. & c. 633.

Ichneumonis usus in muribus capiandis lxxiii. 557. Ichneumonem cur coluerint Heracleotæ: non item illi, qui crocodilum venerarentur. lxxiv. 563. Cur sit ichneumo sacer. *ibid.*

Iecur pro sapientia. xciii. 616.

Iejuni cur meliùs gustemus, quàm cibo sumto. xxix. 433.

Ignis in focis præbet indicia futuræ tempestatis. xv. 396, 397.

Imago Dei ut in tribus consistat. xl. 461. Cur Apostolus imaginem Dei constituat in justitia, & sanctitate. 466. Eandem consistere in dominio hominis. *Ibid.* Qua mente à nonnullis etiam imago Dei in corporibus nostris agnoscatur. *ibid.*

Incubare Iovi quid. xxxv. 449. Incubatio in pellibus ad futura in somnio cognoscenda. *ibid.* & 450.

Incubus morbus ex quibus causis oriatur. xxxv. *ibid.*

Incrementum corporis humani cur præcipuè fiat in pueritia. 414.

Indis cultus cercopithecus. lxxv. 566.

India longa cur somnum afferat. xxxiv. 445.

Infantes cur somniculosi: cur item magis epilepsiæ obnoxii. xxxiv. 443. Infantes cur cunarum motu faciliùs obdormiscant. xxxiv. 445. Infantes etiam primo somniare anno; etsi aliud visum fuerit Aristoteli. xxxv. 446. Infantes quòd moribundi rideant, utrùm contingat ex conspectu angelico. xlvi. 487.

Ingeniosi ferè obliviosi; stupidi ferè memores; & unde utrumque sit. xxxii. 439.

Ingrati animi simulachra in lupo, & bubo. lxii. 531.

Inimicitiæ quadrupedum cum avibus, serpentibus, insectis. lx. 526. Inimicitiæ inter aves eas esse solent, quæ eodem gaudent cibo. lxxxiv. 589.

Insecta cur electro inclusa in multa durent secula. xxi. 413. Insectorum partes, in quas dissecta, cur seorsim moveantur. xxi. *ibid.*

Instinctus naturalis unde. xxxi. 437.

Intellectus an bestiis competat. xli. 469. Intellectus agentis, & patientis, discrimen. xlii. 473. Quid impulerit Aristotelem, ut intellectum agentem induceret, & cur intellectui agenti, & patienti, data sint hæc nomina. *Ibid.* Cur prior intellectus Aristoteli dicatur forma formarum, & locus earundem. *ibid.* Intellectus patientis operatio triplex; ad quarum tertiam etiam conscientia pertinet. 474. Vnaquæque item harum operationum recta est, vel reflexa. *ibid.* Intellectum cognoscere non solùm universalia, sed & singularia; & utra cognitio sit prior. *ibid.* 475. Averroistarum error de uno omnium hominum intellectu, tam patiente, quàm agente refellitur. *ibid.* Quid Aristoteles per intellectum agentem, si substantia sit ei κατ' οὐσίαν separata ab anima humana, intellexerit. *ibid.*

Intestinorum usus duplex. xxi. 414. Intestinum unicum duntaxat est, quod pro variis partibus varia sortitur nomina: ac quanta ejus sit longitudo, & cur id tot anfractibus distinguatur. *ibid.* Cur gemina illi tunica sit data. *ibid.*

Inulorum timiditas. lxii. 531.

Io cur in vaccam conversa fingatur. lxii. 529.

Ioannes Baptista contentus erat melle sylvestri, quod altero deterius: ut hoc etiam sit austerioris vitæ indicium. xi. 388. Ioannem Baptistam veste è pilis camelorum vulgaribus indutum fuisse. lxx. 549.

Ioannes Evangelista cur aquilæ comparatus. lxxvi. 569.

Ioanni, Caroli Calvi deliciis, unde tum *Scoti*, tum *Erigenæ*, sit cognomentum. lxxiii. 559.

Ioannem Leonem exscribi à Cæs. Scaligero solere; sed non nominari. lviii. 519. lix. 523.

Ioviani Cæsaris mors cujusmodi. xx. 409.

Ἵππος pro femina libidinosa. lxii. 529.

Ἱππομανεῖν de equa. lxii. *ibid.*

Ἱππουρίς. xcvii. 616.

Irati, pudore affecti, & similes, cur obliviosi. xxxii. 439.

Ira cur tam vehemens sit affectus; iràque perciti nihil recti videant, vel agant. xxxvi. 455. Ira effrenis in leone sese exserens. lxii. 530.

Iris quomodo generetur. xiii. 392. *Ἀνάκλασιν*, & διάκλασιν, in eâ concurrere. *ibid.* Totam iridis aream coloribus variegari, etsi in arcu solùm appareant, nec cùm plures iridem intuentur, videri eandem sed diversas. *ibid.* & 393. Cur iridis forma sit circuli dimidii, & quanta ejus διάμετρος. *ibid.* Tres præcipui iridis colores, & quæ eorum causæ. *ibid.* Vnde secunda, tertiaque iris fit, & an quarta videatur. *ibid.* Cur odoratiores sint plantæ, quibus iris incumbit. *ibid.* Quid iris significet ex instituto fœderis divini atque isti instituto aliquam etiam subesse rationem naturalem. *ibid.* & 394. Iris Poetis Dea, & cur tis fingatur Thaumantis filia, item Iunonis, & Discordiæ nuncia. *ibid.* Ejus etymon. *ibid.* Peruanis pro numine culta. *ibid.* Ridicula veterum opinio, iridem utroque cornu bibere aquas, quam mox refundat. xiv. 397. Quomodo pluviam significet.

Iris cur sic in oculis vocetur, & unde in ea item colorum varietas. xxiii. 421.

Isidis statua pennis vulturis ornabatur. c. 634.

Iudæi nubes adorare dicti. xii. 392.

Iudicando reflectitur intellectus. xlii. 474.

Iulii Cæsaris anima à morte credebatur in cometen conversa. ix. 387.

Iulii Scaligeri nimium contradicendi studium improbatum. lxxx. 579.

S. Iulittæ animosa pro sexu suo oratio. xlvii. 490.

Iulius Paullus de *cornicularia tunica* vocabulo defensus. xxiii, 421.

Ius naturale cur Iurisconsultis dicatur, quod natura omnia docuit animalia. lxi. 527.

Iustitiæ partes; religio, ἱκετεία, & innocentia. lxxxv. 591.

Iuvenalis versus declaratus. lxxxvi. 597.

Iuvenca pro femina libidinis œstro percita. lxii. 529.

Iuventutis templum apud Romanos. xx. 407.

Iyngi à Magis tributa vis magna in philtris. xcvi. 624.

KAκκαβίζειν, sive *cacabare*, est κακκάβης, sive perdicis; & unde κακκάβης vocabulum. lxxxviii. 602.

Καλλιώνυμος piscis quàm variè appelletur. xlii. 470.

Digitized by Google

Καχεξίας remedium ab erinaceo. LXVIII. 541.

Κελαινὼ harpyia. XCIX. 631.

Κισσάνιον unde. XXXI. 553.

Κιρρίσαι cervorum genus. LVII. 517.

Κονδύλωμα, eique remedium. XCVI. 622.

Κορυβαντιᾶν dicti, qui oculis dormiunt apertis, & unde hoc vitium. XXIII. 420.

Κυκυρὰ num sit eadem, quæ ciconia, an potiùs Aristotelis ἀλιζόνης. LXXXV. 592.

Κόραλλος, sive κόραλλος. LXXXIII. 586.

Κρατὴρ unde. XXXI. 559.

Κυψέλαι, sive κυψελίδες. LXXXVII. 600.

Κῶλον intestinum an apposité satis dictum, & cur intensi adeo dolores ejus. XXI. 412.

LAbor inter deos inferos à Poetis relatus. XIX. 406.

Lacte quando pluat. XII. 390. Lac quomodo generetur. LXIV. 533. Repleri eo animantia pilis prædita, inque his vespertilionem. *ibid.* Etiam habere lac balænas, & delphinum. Interdum & in maribus generari; deque hirco Lemnio, ex cujus lacte casei fierent. *ibid.* Quis color lac commendet, & causa ejus; vulgataque in Aristotele super eo lectio defensa. 534. Bonitatis gradus in lacte, tum ejus, quod sanis datur, tum quod phthisicis: ac his etiam conducere suillum; non tamen iis, qui ad lepram propendent. *ibid.*

Lacertarum in Brasilia, & Æthiopia, magnitudo. LV. 512. Lacertus Indicus quàm venenatus, quomodo quis ab eo cavere sibi possit. 560.

Lachrymæ mœrentium, & oculis laborantium, quomodo differant. XLVII. 490.

Lacydes quantopere ab ansere amatus, & honos, quem aliti mortuæ propterea is habuit philosophus. LXXXIV. 589.

Lagopodis nomen nunc tribui avi, quæ similis coturnici; nunc aliti Alpinæ, columbæ magnitudine; quicum perperàm glaucopidem confundunt. XCIII. 615.

Lanæ ex quadrupedibus usus. LXX. 548. Lanæ Anglicanæ bonitas unde. *ibid.* Milesiæ in Asia; Atticæ, & Megarensis, in Græcia; Tarentinæ, Parmensis, Altinatis, in Italia laus. *ibid.* Lana solox. 549.

Lanzani fera quàm terribilis. LXXII. 555.

Lapides, & metalla, cur tamdiu durent. XXI. 411. Lapidibus qui pluat. XII. 391. Lapidis bezoar medicina è capris, & unde id vocabuli. LXVIII. 542.

Laurum non tangi fulmine, est fabulosum. VII. 381.

Leænæ sagacitas se post congressum cum pardo abluentis, ne odor leoni adulterii crimen prodat. LII. 503. Leæna Ambraciotis culta. LXXV. 566. Vide *Leo.*

Legioni sua cuique aquila: sed primitus legionis etiam signa fuere lupus, sus, minotaurus; & quid iis significatum. Item equus aper. LXXVI. 567. Primus C. Marius, rejectis signorum aliis, legionibus aquilam dicavit. *ibid.*

Leocrocottæ imitatio humani sermonis fabulosè attributa. LIX. 523. Etymon leocrocottæ, ex leone, & crocotta, seu corocotta. *ibid.* Velocitas. LXIII. 532.

Leo plurimorum judicio inter quadrupedes principatum obtinet. LII. 501. Leonis etymon. *ibid.* Quàm dispari de causa Christus, & diabolus, leoni comparentur. *ibid.* Quæ secundùm Philen arguant fortitudinem leonis. *ibid.* Leonis varia epitheta ad visum pertinentia. *ibid.* Leo præcipuus inter καρχαρόδοντας. 502. Cur nonnisi aversis currat falculis. *ibid.* Leonis collum vertebris constare; etsi aliter de eo veteres. Item prope omnia leonis ossa esse medullæ expertia, adeoque solida, ut ex iis, tanquam ex silice, elicias ignem: ac perperam id rideri ab Athenæo. *ibid.* Generosi animi varia argumenta, & cur Semiramis credatur magis lætata esse leænâ, quàm leone capto. *ibid.* Leonum animos ex caudâ cognosci, & ejus causa ex physicis allata. *ibid.* Cur pridianæ prædæ reliquiis abstineat. *ibid.* Prudentiæ, & sagacitatis ejus argumenta. 503. Cur obtutum in terram figat, quoties venatores instant, & quo corporis signo distinguere sit generosiores leonem à magis pavidis. *ibid.* Etiam pro regionibus variare leonum & sagacitatem, & generositatem. *ibid.* Libycorum leonum vis. *ibid.* Leonis leænæque vindicta de ursa ob catulos interemtos. LII. *ibid.* Leonis exuviæ pro indumento, vel stragulo, antiquitus heroibus fuerunt. LIII. 504. Quibus leonis carnes fuerint pro cibo, quæque ejus partes in medicina utiles. *ibid.* Leonis amor erga canem socium: Clementia erga supplices. *ibid.* Cicurari etiam leones. 505. Dormire eos oculis apertis, eòque Ægyptiis esse vigilantiæ symbolum. *ibid.* Variæ rationes venandi leonem. *ibid.* & 506. Cur leo sit Vulcano dicatus. *ibid.* Tantopere etiam domari, ut equorum instar currum trahat. *ibid.* Ratio adstringendi os leonis, ne mordeat, ac via triplex veneno eum necandi. *ibid.* Secundùm Afros, non lædi feminam à leone, quæ verenda ei detexerit. *ibid.* Facilis modus terrendi leonis, si pannum objeceris oculis, terreri etiam circumactu rotarum, & tympani pulsu; eundem obtorpefieri, si folia ilicis calcârit. *Ibid.* & 507. Fabulosum esse, quod Herodotus, & Orus, tradunt de leæna semel duntaxat, unumque scymnum pariente; item quod veteribus relatum, metui à leone gallum gallinaceum. LIII. *Ibid.* In dubium vocatur, quod ajunt, leonibus quartanâ laborantibus mederi esum simiarum. *Ibid.* Leonum clunes Indis comedi. LXV. 536. Leo Leopolitanis cultus, & variæ ejus venerationis causæ. LXXIV. 562.

Lepores non esse androgynos, & unde is error ortus. lxviii. 544. & 508. Leporum salacitas, sexus, superfœtatio. lxv. 539. Origo vulgaris dicti, aliquem lepore comesto fieri formosiorem. 539. Leporis universa membra affabre ad velocitatem esse facta: etiam aures, quibus cursum moderatur. lxiii. 531. Cur hæ prolixæ ei tributæ, & unde hæc aurium longitudo proveniat. *Ibid.* Vnde sit, quòd lepores sic timeant. *ibid.* Leporinæ carnes quando præstent. lxv. 536. Leporina inter lautitias epularum. lxvi. 537. Et quæ partes in lepore saporis gratiâ maximè commendari soleant. *Ibid.* Delicatiores esse lepores intra mensem ætatis suæ secundum, & octavum. 538. Cur leporinâ Deus interdixerit Iudæis. *Ibid.* Lepores, & anates, malè ægris commendabat Cato. XCIII. 616. Lepus cur Ægyptiis sit symbolum auditus. XCIV. 617.

Leprosi an passerem sacrificarint; ut est apud vulgatum Scripturæ interpetem: & quæ huic sententiæ adversentur. lxxxvi. 597.

Leuconotus ventus cur sic appelletur. II. 369, 370.

Libertas arbitrii quibus in rebus consistat. xliii. 476, 477. Libertas arbitrii non distincta ab intellectu. *ibid.* Aliter se habet in angelis, aliter in hominibus piis in hac vita. *ibid.* Liberum arbitrium quid sit; atque ut hoc ipsum verè proprieque non insit omnibus spontaneis, sed illis duntaxat, ubi possis velle, nolle, vel judicium suspendere. *ibid.* Hanc libertatem Scripturis, antiquitati, & rationi, videri consentaneam. *ibid.* & 578, 579.

Libidinis incommoda. XVIII. 405.

Liene pardorum abstinendum. lxv. 531.

Lingua cur à Deo facta spongiosa, & bibula. XXIX. 431, 432. Cur ea meliùs gustet mucrone, quàm radice. *ibid.* Lingua arida cur non gustet res siccas. XXIX. *ibid.* Lingua latior, & propria mandibulæ structura, illis est avibus data, quæ loqui discunt. lxxxix. 604.

Linguarum nomine cur vocentur idiomata sermonis. xlv. 481. Lingua an maximè naturalis ea qua rebus vocabula dedit Adamus: an etiam Hebrææ linguæ peculiare, quod sit à natura. xlv. 482. Vtrùm lingua Hebræa, Syra, vel Chaldæa, antiquior, controversum. *ibid.* Vnde fiat, quòd furore correpti linguâ loquantur, quam nunquam didicerunt. 483.

Lipsius omnem natatum elephanto adimens refellitur. l. 496. Ejusdem de ursis Numidis opinio refutata. lii. 504.

Literarum inventio ad Deum relata ab Ægyptiis. xlv. 484.

Locomotiva quid; & ejus motum, etiam quo adscendimus, naturalem esse. XXXVII. 455. Organa locomotivæ partim activa esse, partim passiva. *ibid.*

Logodædali cur ferè sint vitæ longioris. XXXVI. 454.

Loliginis volatus signum tempestatis, & ejus caussa. XV. 398.

Loquela an competat ἀλόγοις, ut Sextus Empiricus; an simile quid loquelæ habeant, ut Lactantius putavit. xliv. 479, 480. Cani Simonis Magi, tauro Rhodio Iovi sacrato, pico Matieno, columbis Dodonæis, equo Xantho, Argo navi, ulmo Gymnosophistarum, Causo fluminii, sermonem humanum stultè tribuêre gentiles. *ibid.* Quinque instrumenta loquelæ, & ut pro istis magistri Hebræi suas dividant literas. 481. Loquela num à corde proveniat, ut Aristoteles statuit. *ibid.* Cui sententiæ contrà obducitur, quòd canes sonum edant, & homines loquantur, corde exemto. *ibid.* Fabula rejicitur de nonnullis, quorum caput resectum loquutum fuerit, *ibid.* & 482. Quæ loquelæ materia, & forma. *ibid.*

Lorica unde dicta. lxx. 550.

Lucani locus expensus. XXVI. 568.

Lucis, & luminis discrimen. XXIV. 423. Lucis item, & coloris differentia. *ibid.* Lucem etiam cerni ab oculo in tenebris constituto. XXVI. 427. Iterum de lucis, & coloris differentia. *Ibid.*

Lucernæ ut præbeant signum pluviæ, & venti. XV. 397.

Lucullea, & Mucia, festi dies ab Asiaticis instituti in honorem Mucii Scævolæ, & L. Luculli. XVII. 401.

Lues Venerea unde profecta, & remedium adversus eam. XXXVII. 457.

Lumine cur ad videndum sit opus. XXVI. 426.

Lunæ, item *Solis labores*, quid Maroni significent. XIV. 396. Lunæ ex colore, vel dierum numero, quomodo prævideamus tempestatem. *ibid.*

Digitized by Google

Lupo quàm valens stomachus. 512. Lupi solertia. lix. 522. Lupus, & subus, ingrati. lxii. 531. Lupus cur homini loquelam eripere fingatur, si prior eum conspexerit. lxxii. 555. Lupi quomodo capiantur dolo. lxxiii. 558. Lupus cur in signis militaribus Romanorum. lxxvi. 567. Lupi, & agni inimicitiæ post mortem, ut ajunt, durent, eæque ex pellibus diluceant. lxxvii. 571. Lupus à Lycopolitanis cultus. lxxiv. 562. Idem Delphis in veneratione. lxxv. 566.

Luscinia etymon. lxxxviii. 603. Quantum avis ea polleat cantu. *Ibid.* Luscinia laudis appetens. lxxxvi. 599. Lusciniæ Græci, atque Latini sermonis dociles. lxxxix. 605.

Luscіosis, ac caligini oculorum, remedium è jecore, aut felle caprino. lxviii. 544.

Lutatii Catuli mors cujusmodi. xx. 409.

Luxuriosorum principes Callias, & Ctesippus, è Græcis; Hortensius, & Apicius, è Romanis. xcii. 613. Luxus Æsopi histrionis, & filii ejus. xciv. 617. Luxuriosa Vitellii cœna. 616. Romanorum luxus Favonini ætate. *ibid.*

Lycoctonos, & pardalianche, lupis venenum. lxxiii. 558. Cur Lycoctonon terræ suæ inferre veruerint Lycopolitani. *ibid.*

Lycurgi lex de honore præstando grandibus natu. l. 496

Λυκανθρωπία quale sit morbi genus. xli. 471. & lxviii. 542. Vulgaris sententia de hominum in lupos conversione refellitur. xli. 471. 472. Si homo non mutetur in lupum, aliudve animal, quomodo intelligi debeat, quod à Daniele propheta dicitur de Nabuchodonosoro in muti animantis sensum figuramque conversio. *ibid.*

Lynces acumine visus inter quadrupedes præcellere existimantur. lviii. 517.

Lyncei, quem ad Styga usque contendisse oculos tradiderunt, nominis, & fabulæ origo unde. lviii. *ibid.* & 518.

MAcrobio perperàm vespertilionem potiùs quadrupedem, quàm volucrem, videri. lxxviii. 574.

Magarúmne certum sit indicium, siquæ magiæ accusatæ lachrymas non emittant; ut Sprengerus putabat. xlvii. 489. Hac occasione pluscula ex Bodino allata, quibus pareat, crudele fore, atque impium, si ex ejus doctrina exerceatur judicium adversus magiæ accusatas. *ibid.*

Magnus avis pro *vulture*. lxxxi. 581.

Manichæi tribuerunt homini duas animas, sive animam, & spiritum, eaque sententia Synodo Constantinopolit. iv damnata xl. 464.

Manichæi nefas ducebant animal necare. lxv. 535.

Manna non vulgare modò, sed etiam, quo Israëlitæ in deserto pascebantur, rori debet originem, & cur manna Israelitarum, in Scripturis *panis angelorum* dicatur. xi. 389.

Mantichoræ, seu Marttichoræ indoles. lxxii. 556. Perperàm à Pausania tigridos genus putatur. *ibid.* Mantichoræ imitatio humani sermonis fabulosè attributa. lix. 524.

Manucodiatæ venustas. lxxx. 580. Manucodiatæ an semper volitent, ac solo rore vivant. lxxxvii. 600. Num Moluccani, & Iavenses putent se, gestatis earum avium plumis, fore invulnerabiles. *ibid.*

Manus etiam homini esse pro lingua; quomodo loqui docet Chironomice. xlv. 485.

Margaritæ, sive Mathildis Comitis, ccclxv uno partu fœtus edentis, fabula refellitur. xxii. 417.

Margaritarum politura à columbis. xcviii. 628.

Maria cur hieme, & novilunio, magis æstuent. xv. 398.

Maris, & feminæ, naturales in Venerem stimuli unde. xxii. 415.

Marius aquilam primus Romanarum legionum signum esse jussit. lxxvi. 567. C. Mario septem in nido aquilino pullos inventos, fabulosum videri. lxxvii. 571.

Maro, quamvis in Georgicis non det præcepta de subus, tamen mentionem ejus animantis, ut Victorius malè putabat, non est aversatus. lx. 525.

Marres, Ægyptius rex, cornicibus usus in literis mittendis. xcviii. 628.

Martis quadrupedis excrementum cur bonum exspiret odorem. lxxi. 554.

Μαρτιχόρας. Vide *Mantichora*.

Ματτύα epularum lautitias signat. lxvi. 537.

Medicinam multorum homines à quadrupedibus didicisse. lxvii. 540.

Meditabundis cur faciliùs obrepat somnus. xxxiv. 444.

Meientis socii conspectus cur inclinet ad meiendum. xxii. 416.

Mel unde generetur, & cur Sardoum mel amarum, Ponticum autem venenatum; illud verò Hispaniæ, ac Russiæ, sic commendetur. xi. 388. Cur deterius sit mel Peruvium; deque melle sylvestri, quo vescebatur Ioannes Baptista. *ibid.* Putredini resistit, attamen cholericis nocet. *ibid.*

Melampus quomodo Prœtides sanârit. lxviii. 542. An melampus intellexerit sermonem brutorum. xliv. 480.

Melancholici cur naturâ minùs vivaces. xviii. 404. Iidem cur licet edaces, exigui tamen somni sint. xxxiv. 443. Quamobrem sæpius aliis vera habeant somnia. xxxv. 448. Melancholici cur timeant sine caussa. xcv. 619. Melancholiæ remedium è gallo, & columba. xcv. *Ibid.*

Meleagridum *ἀστοργία* erga prolem, & quæ meleagrides videantur. lxxxiv. 589. Pugna ad tumulum Meleagri. 591. Meleagrides postremæ mensis receptæ, & an eædem, ac gallinæ Africanæ. xciii. 616.

Melica grues. xcii. 613.

Melium sive taxorum morsus venenati, & quæ ejus rei causa. lxxii. 559. Quàm animal id somnolentum. *ibid.*

Μελλίφηβοι, ἔφηβοι, ἐξέφηβοι qui. xx. 407.

Memnoniarum avium pugna. lxxxiv. 591.

Memoriæ multiplex utilitas. xxxii. 438. Duplex definitio ex Aristotele adducta. *ibid.* Cur quibus velox memoria est ad complectendum, ita sæpe difficilis sit ad continendum; & multis, satis obliviosis, facilè refricetur memoria eorum, quæ majorem exciderant partem. 439. Memoria non est tertia animæ rationalis facultas, sed sub intellectu continetur. xlii. 474. Memoriæ vitiatæ remedium ab asino, capro, apro, mustela, ove, fibro. lxviii. 542.

Menstrua cur gravidis non fluant. xxii. 418.

Mentiri etiam homines verum dicendo, si falsum putent: & veraces esse falsum dicentes, dummodo verum existiment. xliv. 482.

Mentis ara. xlviii. 490.

Mercurius Gymnasiorum præses. xix. 406.

Mergi etymon. lxxviii. 572. Mergis unde nomen cataractis. lxxxii. 585.

Merlucciæ pisces in pretio sub pontifice Hadriano vi; eoque extincto, non item. xciii. 614.

Merulæ qualis loquela. lxxxix. 606. Eædem quibus in rebus similes sint turdis. xcii. 612.

Mesenterii, sive mesaræi usus, & unde ei nomen, deque eo lapsus Ciceronis. xxi. 414.

Μετεμψύχωσις ex Pythagoræorum mente explicata, & principiis eorum refutata. xli. 471.

Μετεωρολογικῶν Aristotelis liber quartus cujus sit loci in systemate scientiæ naturalis. 366. *Μετέωρον* vox ambigua: quia hoc vocabulo etiam sidera continentur. i. *ibid.* Aristoteli strictiùs sumi. *ibid.*

Metuentium unde tremor, & unam intra noctem canicies. xxxvi. 455.

Milvi rapacitas, & impudentia. lxxxv. 594.

Μιμώ. lix. 520.

Mimi, & planipedis, discrimen, quale senatoris curulis, & pedarii. lxxxiii. 586.

Minerva matris expers. 573. Ejus symbolum vultur. *ibid.* Minerva Gymnasiis præfecta. xix. 406.

Minotaurus cur in signis Romanarum legionum. lxxvi. 567.

Miracula elinguium, qui loquerentur. xliv. 481.

Mithridates primus anatum Ponticarum sanguine usus est contra venena. xcvi. 623.

Mollestra quæ. lxx. 551.

Molucrum quid, & unde tum vox, tum res ipsa. liv. 508.

Monedulæ furacitas, & unde ei hoc nomen. lxxxv. 594, & 595.

Monocerotis bellum cum elephanto. lvi. 514. Ejus cornu utrùm propriâ vi valeat adversus venena, an adscititiâ, dubitatum. lxviii. 542.

Morientes cur validiùs exspirent. xxxviii. 458.

Morini qui. lxxxvii. 599.

Mors cùm definitur separatio animæ à corpore, cujusmodi separatio intelligatur. xx. 408, 409. Mors alia naturalis, alia violenta; & ut hæc fiat per *Μαρασμὸν*, aut *σβέσιν*, & varia utriusque genera. *ibid.* Naturalis mors cur nullum, vel exiguum adferat dolorem. *ibid.* Mors poetis dea, cui & sacrificatum: deque arâ ejus apud Gaditanos. 410.

Moschi liquor odoratus unde profluat lxviii. 544.

Motum omnem fieri super immobili cùm dicit Aristoteles, quomodo id natationi, & volatui, competat. xxxvii. 456. Motus duplex; imperans, qui est appetitus, & exequens qui est locomotivæ. xxxvii. 455 Motûs localis causæ impellentes duæ. 456.

Mucia, vide *Mutis*.

Mulas in Cappadocia parere est crebrum; terris aliis, prodigii loco habitum; & quæ raritatis ejus causa. liv. 509. Mularum pullos existimatos esse optimi saporis, superstite Mæcenate; eo mortuo, non item. xciii. 616.

Mulie-

Digitized by Google

Mulieres cur prolixis sint capillis. xxi. 418.

Mulierem non posse fraudari appellatione *hominis*, Scripturis esse apertissimum. xlviii. 491. Qua mente à philosophis mulier dicatur vir imperfectus. *ibid.* Vtcunque natura particularis virum in generando sibi proponat, ut perfectius quid; universalem tamen naturam etiam pro fine feminam habere, & sæpius fortasse, quàm virum. *Ibid.* Mulier cur etiam fœta viri sit patiens; etsi Zenobia, cùm gravidam se sciret, concubitu abstinuerit. lxi. 517.

Muli etiam ad octogesimum annum pertingunt. liv. 510. Mulo inclusi liberantur veneno. lxviii. 541. Mulum castratione non fieri imbecilliorem. lxxi. 552.

Mures etiam prægnantes in matrum utero. 509. Mures quot fœtus enitantur. *Ibid.* Illos è putredine genitos unicum intestinum habere rectum. liv. 508. Muris tum vulgaris, tum Alpini, sagacitas. lix. 522. Mures Gyarensibus, & Abderitis, vertendi soli causa. lxxii. 553. Mures Musoritis in honore. lxxv. 566. Muribus cur caudæ attributæ. lxxxvii. 599. Mus rectène ζῶον μονοχαίτητον credatur. 523. Cur profugiant domo ruinam minante, sive vetustate, sive ex terræ motu. *Ibid.*

Muscæ cur vehementiùs mordeant, cùm imminet pluvia. xv. 399.

Musicâ delectantur cameli, cervi, & equæ Libycæ. lviii. 509. Musices origo, ex quorundam opinione, ab avibus. lxxxviii. 603.

Mustelæ auribus concipientis, parientis ore, fabula refellitur; & cur Deus Israëlitis mustelæ esu interdixerit. liv. 510. Mustelæ celeritas. lxiii. 533. Ejus usus in muribus captandis. lxxiii. 557. Mustela Thebanis culta. lxxv. 566.

Mutia, & Lucullea, festi dies ab Asiaticis instituti in honorem Mutii Scævolæ, & L. Luculli. xvii. 401.

Mygale culta Athribitis, & cujusmodi animal hoc sit, atque unde nomen acceperit: quæ item divini illius honoris causæ adferantur. lxxiv. 563.

Μυλωκρίας, sive *molucrum*, quid in virginibus vocetur. liv. 508.

NAbarcæ incubantium oraculum. xxxv. 449.

Nabuchodonosor statuam suam adorari vult. xvi. 400.

Nabuchodonosor an in mutum animal conversus. xli. 472.

Nasi usus in animantibus triplex, quartus quoque in elephanto. xxx. 436. Nasus aquilinus indicium magnanimi. lxxvii. 570.

Natationi quomodo competat, quod dicit Aristoteles, omnem motum fieri super immobili. xxxvii. 456. Cur in mari faciliùs natemus. *Ibid.*

Naturæ mystæ cur ferè ad longam perveniant ætatem. xxxvi. 454.

Nebula remota quare appareat densior, & aër remotus videatur coloratus. xxvi. 427, & 428.

Nemesiani error, tribuentis tetraci, sive otidi, quod est asionis, sive oti. lxxxiii. 586, & 587.

Nerviæ. lxxi. 552.

Nervorum opticorum usus. xxiii. 422. Eorum meatus observatus ab Herophilo, sexcentorum corporum sectore. xxvi. 427. Nervus opticus quando in caussa sit, cur malè videamus. xxvi. *ibid.* Nervos tam motorios, quam sensorios, à cerebro originem ducere. xxxvii. 456. Nervorum ex animantibus usus multiplex. lxxi. 552. In vinculis pedum, ac cervicis, cùm ea fierent è ligno, aut ferro, hoc vocabulum est retentum. 553.

Nestor quo sensu tres hominum ætates vixisse dicatur. lxxix. 576.

Νῆστις. xxi. 412.

Nicotianæ vis è cerebro detrahendi pituitam in stomachum, quo alantur cibi egentes. xxi. 414.

Nigidii locus illustratus. iv. 373. Ejus βροντοσκοπία ex Tagete. viii. 383.

Nigror sic visum congregat, ut & hebetet. xxiv. 423.

Nimbus imbre brevior, & improvisior. xii. 390.

Nisus, qui aliter haliæetus, unde nomen acceperit. lxxvii. 570.

Nix cur candida. xii. 391. Plantis bifariàm conducit. *Ibid.*

Noctua cur de nocte meliùs cernat: nec æquè tamen, vel de nocte cernere, vel de die cæcutire. lxxxi. 580. Eustathii opinio de igneis noctuarum oculis refellitur. *Ibid.* Noctuarum solertia. lxxxii. 585. Noctuæ generositas, ac dubium cum aquila certamen. lxxxvi. 596. Noctuæ usus in illiciendis avibus. xcvii. 625.

Noti, qui *auster* Latinis, etymon. iv. 372.

Novenarii cujusque anni vis in animis immutandis. xx. 408.

Novogroddiensibus in Russia pro Deo est *Perun*, hoc est, *Fulmen.* viii. 383.

Nubes falsò putantur esse aëre nostro leviores; eaque sententia solidè refellitur. ii. 370. Nubis ex colore, cognosci pluviæ modum. xiv. 396. Nubes quomodo generentur. xii. 389. Cur in tantum adscendant, & quantum à vertice nostro absint. *ibid.* Figuræ sint rotundæ, contrà quàm visum fuit Cardano. *Ibid.* Nubium utilitas multiplex. 390, & seqq. Socrates Aristophani, Iudæi, & Christiani, gentilibus, per calumniam traducti, quasi nubes colerent. 392. Quomodo varii nubium colores pluvias, ac ventos, designent. xiv. 396.

Numen quid propriè, & quid κατ' ἐξοχὴν. xvii. 403.

Numini scortei qui. lxx. 551. Nummus cur in aqua per aëra conspectus major videatur. xxvi. 427, 428.

Nutrices vinosæ cur cavendæ. xxxiv. 443.

Nutritio quid, & ejus ratio triplex. xxi. 411. Humidum, quo alitur corpus, non aqueum, sed pingue, & oleosum, esse oportet. *ibid.* Quomodo nutriantur plantæ. *ibid.* Quadruplex functio ad nutritionem requisita. 414. Vt præter quotidianam alia etiam sit ratio, quâ nutriantur homines. *ibid.*

OBlivio quare facilè capiat pueros, senes, affectu aliquo turbatos. xxxii. 439.

Ocreâ cur olim alterutra usi è ferro. lxx. 550.

Oculi cur sint constituti in sublimi, & parte capitis anteriori: cur item sint bini, ac inter frontem positi, & nasum. xxiii. 420. De usu sex musculorum in oculo commovendo. *ibid.* Cur aliqui sint strabones, vel oculos habeant assiduè tremulos, & nictantes. *ibid.* Cur oculi sint rotundi. *ibid.* De sex eorum tunicis. *ibid.* & 421. Quare cornea tunica sit polita, ac densa; cur uvea sit nigra, ejusque foramen *pupilla* vocetur. *ibid.* Quamobrem gentium aliæ oculos fere habeant nigros, aliæ glaucos. *ibid.* Tunicæ oculi. *ibid.* Humores oculi. *ibid.* Oculis, & dentibus, remedium ex cornu cervino. lxviii. 544. Oculorum etiam claritati conducere murium, glirium que cinerem. *ibid.*

Odorem esse halitum fumeum, vel saltem hujusmodi exhalationem pro vehiculo habere. xxx. 434. Materiam ejus, etsi humoris indigeat, propriè tamen in sicco terrestri consistere. 435. Odoris bonitatem esse à colore. *ibid.* Quare odor, & sapor, interdum sic discordent, ut alter placeat, alter displiceat. *ibid.* Vnde fit, quòd Alexander M. bonum corpore odorem spirârit. 434. Odoris, & saporis, collatio, ac utriusque definitio. xxx. 435. Species odoris à gustus speciebus nomina sortiri. *ibid.* Quomodo spurci odores excludantur. 436. Odor an nutriat, deque eo Phythagoræorum opinio expensa. xxx. 433. Gentiles unde conjecerint, odoribus, sive suffitibus, deos propitiari. *ibid.* & 434. Vnde fit, quòd odor etiam vim habeat nocendi. *ibid.* Odoratus cognatio cum gustu. xxx. 433. Multiplex ejus utilitas. *ibid.* Bestias etiam odores eos odorari, qui non sint alimenti indices. 434. Quod in corpore sit organum odoratus. 435. Etiam pisces sub aquis odorari; homines non item; & quæ sit ejus diversitatis caussa. 436. Odoratum non fieri sine inspiratione. *ibid.* Quomodo odoratus medium uno possit vocabulo nuncupari. *ibid.* Odoramenta calefacta cur magis oleant. xxx. 435. Odores qui cordi prosint. xxi. 413. Odores calidi languidis, frigidi autem validis magis conveniunt. xxxviii. 458.

Οἰνανθ. quid. lxix. 547.

Ὠκυπέτη Harpyia. xcix. 631.

Olao M. alcen, & onagrum, confundi. lvi. 515.

Olores ἀμμαλοφάγοι. lxxxiv. 589. Plerumque. 591. Vbi &, cur relata sit inter aves immundas. Oloris robur, & cum aquila pugna, & quo pacto interdum vincat. lxxx. 578. Pulchritudo à colore. 581. Oloris amor erga puerum Olenum. lxxxiv. 589. Quem Olenum vocat Plinius, fuisse Amphilochum, patriâ Olenium. 590. Olorum caro improbata, & quomodo olim saginari soleant. xciii. 617.

Onagri vis in ungulis. lvi. 515.

Ὀνειροκρίσιαι Artemidori, & Cardani, rejecta. xxxv. 448. Argumentis etiam occurritur, quæ pro vanissima arte adducuntur. *ibid.*

Onocrotalo vox asini. lxxxviii. 602.

Opaci etymon. xxvi. 426. Opacitatis caussa. *ibid.*

Oppianus falsus, cùm putat, equam ab equo celeritate vinci. lxiii. 532. Oppiani error, existimantis ex ebore fieri arcus. *ibid.*

Oraculum incubantium Nabarcæ. xxxv. 449.

Orcus Quietalis. xix. 406.

Orgyia quid. lvi. 515.

Origenis lapsus, apud Mosem intelligentis fictitios poëtarum gryphes. xcix. 630.

Ορνις unde dicatur lxxxvii. 601. *Ορνις*, & *ὀρνίθιον*, pro gallina. xci. 608.

Ὀρνιθοτυλοι Græcis posterioribus quid. xci. 609.

Ornithonum, sive aviariorum apud Romanos magnitudo, & quot

quot aves continerent, & quantum inde pretii ad dominos quotannis rediret. xciv. 618.
Orphei caput, sexcentis etiam annis post mortem, locutum fingitur. xliv. 482.
Ορθόπνοια quid. xxxviii. 459, & xcv. 621. ubi & ejus remedium.
Ortus, atque occasus æstivi æquinoctialis, & hyberni, distantia. iv. 374.
Ortus Solis cur interdum anticipare videatur tempus naturâ præstitutum. xiii. 395.
Oscines unde dicantur. xcvii. 627. Oscinum matutinus cantus quàm utilis sit homini. lxxxvi. 598.
Oscitans, aut inejens socius, cur ad simile excitet. xxii. 416.
Ossifragæ calliditas in iis, quæ cibum tangunt. lxxxii. 582.
Ossium commissuræ in motu se habent, ut cardines. xxxvii. 456.
Oti amentia. lxxxiii. 586. Vnde ei nomen, & cur aliter *ausio* vocetur. *ibid.* *Otum*, & *otidem*, ab Athenæo confundi. *ibid.* Otis meticulosa. lxxxiv. 590. Otis cur *tarda* Hispanis dicta, & unde id vocabulum. lxxxvii. 601.
Ova, & *ovipara*, vide *Ovum*.
Oves cur in Magnesia, & Africa, bis pariant. Oves unde in Hispania aureæ; in Creta flavi coloris; ubi & quadricornes. lv. 512. Ovium, arietumque, variis in terris caudæ magnitudo; & quæ ratio sit naturalis. lv. *ibid.* Ovium usus nullus, si absit pastor; proverbium. lvi. 513. Ovis simplicitas, sive stupor. lix. 520. Ovis à Saitis, & Thebanis, culta. lxxiv. 562. Eadem Samiis in veneratione. lxxv. 566.
Ovidius incautè ait, Atho montem grandine canescere. xii. 391.
Ovum prius, an gallina, fuerit. lxxviii. 575. Ovum ovo differre, & posse gallinarios discernere, quæ gallina ovum quodque pepererit. *ibid.* Quibus ex ovis mares, ex quibus item feminæ excludantur. *ibid.* Vnde putamen, quod, primò molle, indurescat, & quanta hujus firmitas. *ibid.* De coloris diversitate. *ibid.* Ex albumine nasci pullum; sed vitello pasci. *ibid.* Cur, crescente pullo, vitellus circumfundatur. *ibid.* De vitelli gutta sanguinea. *ibid.* Ovis excludendis cur ter septenis diebus sit opus. lxxxiii. 586. Ova, & avenæ, victus Oonensibus. xc. 606. Romani cœnam orsi ab ovis *ibid.* Commendatio ovorum à munditie: ac ratio coquendi ea citra ignem. *ibid.* Quo in honore aliquando pavonum ova, ac quæ vilitas eorum postea. *ibid.* Recentia ova cur præstent, præsertim tremula; quæ & sorbilibus prælata. Cur item elixa, & suffocata, salubriora sint assis, ac præcipuè frixis. 607. Quid sibi voluerit Simeon Sethi, cùm ait, ovis ingenium juvari, si cum butyro addas fontem filiarum tauri. *ibid.*
Οζαινα narium, ac remedium ex ansere. xcv. 620.

PAlæstris præfecti, Mercurius, Apollo, Hercules, Castor, Minerva. xix. 406.
Palpebrarum usus triplex. xxiii. 420. Cur pejus cernant, quibus palpebræ albæ, quàm quibus nigræ. *ibid.*
Palpitatio cordis respirationis effectus, & cur in palpitatione cordis morbidâ tepeant membra exteriora. xxxix. 459. 460.
Palumbes etiam 1 sit annorum, & unde eò ætatis pertingat. lxxix. 577. Palumbi, & turturis discrimen. xci. 610.
Pan cur Ægyptiis, & Græcis, effingi soleat capri facie, ac cruribus. lxxiv. 563. Pan quare fingatur facie rubrâ. xcix. 631.
Panni ruptura cur sonum edat. xxvii. 429.
Pantheræ vincunt aromata odoris suavitate, eâque alliciunt bestias alias. xxx. 434. & lxxiii. 560. Pantheras gaudere aromatis. 434. Panthérinum corium pro tegmine in bello. lxx. 550.
Papaver cur soporiferum. xxxiv. 443.
Paralysios caussa, & eidem remedium è columba. xcv. 619. Paralysi remedium à testudine. lxviii. 542.
Pardalianche pardis venenum, ac contra hanc antidoton stercus humanum. lxxiii. 558.
Pardalis, & hyænæ inimicitiæ. lx. 526. Pardali, secundùm Oppianum, est venenum in unguibus. lxxii. 556. Fel & pardalis, & equi, in venenis. lxxi. 557. Pardales capiendi ratio. lxxiii. 558.
Pardi amor erga hædum unà eductum. lx. 526. Pardo etiam grati animi vestigium inesse. lxi. 527. Pardi dediti vino, quo & capiuntur. lxii. 530. Cur poëtis fingantur Bacchi nutrices, *ibid.* Quare Alexander Magnus in Danielis prophetia comparetur pardo. *ibid.* Pardus versutus in tegendis improbè vitiis, & ut odoris bonitate alliciat quadrupedes, quas devorat postea. lxii. 531. Ejusdem velocitas. lxiii. 532. Pardi ut capiantur tum herbâ pardalianche, & quæ illa sit; tum merdâ hominis de arbore suspensâ. lxxiii. 558.
Parelii pluviam significant imminere. xiv. 395.
Pariacacæ juga habent aëra tam subtilem, ut per se non sufficiat spiritui nostro resocillando. xxxviii. 459.
Parricida cur cum gallo, cane, & simia, culeo insueretur. lxxxv. 593. Consuetudo vetus, priùs parricidam cædendi virgis sanguineis; non sagmineis, ut aliqui putarunt. *ibid.* Quis primus memoratro parricidarum supplicio sit affectus. *ibid.*
Partus dolores unde, & miranda Dei providentia in hoc opere sese exserens. xxii. 418. Partus gemina caussa efficiens, à fœtu una; à fœta, altera. *ibid.*
Passeris, & aquilæ libido. lxxxvi. 597. Cur Sappho finxerit currum Veneris à passeribus trahi. *ibid.* An, & cur leprosis, recuperatâ sanitate, passerem sacrificare receptum. *ibid.* Passer cantu matutino cur signet tempestatem. xv. 398. Passeres cur rarò biennium excedant. lxxix. 577. Passeris Indici solertia in nido exstruendo. lxxxii. 584. Passeres, & ficedulæ, cur autumno meliùs sapiant. lxv. 536. Deque passeribus par ratio. xcii. 612.
Passer marinus, pro *struthiocamelo*. lii. 504.
Πετάλιον. lvii. 516.
Pavo laudis studiosus. lxxxvi. 599. Pavonis, psittaci, phasiani pulchritudo commendata à Papinio, & aliis. lxxx. 579. Quando pavo accipit visum. *ibid.* De pavonibus Græcula fabella. lxxxii. 585. Pavonis amor erga virginem Leucadicam. lxxxiv. 590. Pavones periculosi oculis infantium. 596. Pavonis caro usque adeò fibrosa, ut vix putrescat: hinc, concoctu difficilis, interdum morbum affert lethalem. xcii. 613. Quis Romanorum primus pavum apposuerit convivis. *ibid.* A quo pavones primò fuerint saginati. *ibid.* Cur dicatur Samius. *ibid.* Quando pavo primùm innotuerit Græcis, & quo in pretio fuerit Athenis. *ibid.* Pavi Norvegici cur albos excludant pullos. 416.
Pecudes pelle tegendi consuetudo. lxx. 548.
Pecus tectum, & *colonicum*. lxx. 549.
Pedes mensarum pardi figurâ. 497.
Pegasum alitem nullum esse; sed in poëtarum fabulis per eum συμβολικῶς navem designari. xcix. 631. Cur dicatur proles Neptuni. Primus equus Scyphius. *ibid.* Posse & per Pegasum intelligi nubes. *ibid.*
Pelecanus idem ac picus Martius, & unde *pelecani* nomen. lxxx. 578. 579. Pelecani simplicitas. lxxxiii. 587. Ejusdem affectus erga prolem. lxxxiv. 588. De pelecano figmentum symbolicum ad significandum virtutem passionis, ac mortis Dominicæ. *ibid.*
Pellibus incubuisse, qui ex somniis vellent futura cognoscere. 450. Pelles ovillæ an lupinis mixtæ lanam amittant. lxxvi. 571. Pelliceæ cur vestes primis à Deo factæ parentibus. lxx. 549. Pelliceis antiquitus etiam Heroinas fuisse amictas. lxx *ibid.*
Perdicis, & κακκαβίζειν ἔτυμον. lxxxviii. 602. Perdices, licet salaces, pertingunt ad annum sextumdecimum. lxxix. 577. Pleniusque. lxxxvi. 598. Perdicis calliditas. lxxxii. 584. Perdici cur rex Sedecias conferatur ab Hieremia propheta. lxxxv. 594. Perdicis salacitas, & fœcunditas. lxxxvi. 598. Perdicum variæ voces pro diversis locis. lxxxviii. 602. Quæ κακκαβίζειν, quæque τρίζειν dicantur. *ibid.* Perdices sermoni humano adsuetæ. lxxxix. 605. 606. Perdicis caro calida, an frigida, & de hoc Arabes conciliantur. xci. 609. 610.
Peregrinationis commoda. xxxvii. 457.
Pergamenæ chartæ appellatio unde. lxx. 551.
Περικαρφισμὸς gallinæ. lxxxv. 591.
Perones, plebejorum calcei, ex corio crudo; senatorum, ex aluta; in quibus & lunulæ, nobilitatis, insigne; ac porrectos fuisse usque ad crus medium. lxx. 550.
Persæ, Parthi, & Ægyptii, reges suos pro diis habuerunt. xvi. 400. Persis Ventus pro Deo. i. 367.
Persii interpres, qui Cornutus creditur, potiùs est Acro. lxx. 550.
Persius, & Tzetzes, enarrati. vi. 376.
Perspicuum quid dicatur. Illud non esse quinctuplex aut quadruplex, ut Peripatetici censent; sed duplex tantùm. xxvi. 426. Aristotelica perspicui definitio expensa *ibid.* Nec raritatem, nec interiorem partium fluxum, causam videri perspicuitatis. *ibid.* Minùs pellucida in magis pellucidis conspici, ut crystallina in aquâ. 428.
Perspiratio insensilis quàm vitæ sit necessaria; ἀδιαπνευσία contrà noxia. xviii. 405. Perspirationis per poros utilitas, & necessitas. xxxix. 460. Hæc quandoque etiam præstat, ut homo sine respiratione aliquandiu possit vivere. 461.
Peruanis iris culta. xiii. 394.
Pestilentiæ tempore, quò fugiunt aves, eodem abeundum homini. lxxxii. 583.

Phæna-

Digitized by Google

Phænarete, Socratis mater, cur Platoni βλοσυρὴ vocetur. lii. 501.
Phœnicopteri lingua nepotantium deliciæ. xciii. 615.
Phœnix, avis fabulosa, de qua veterum opinio refertur. xcix. 619. De phœnice Indorum, nomine *semenda*. 630.
Phantasiæ, sive imaginativæ vis in producendis liberis monstrosis, vel aliquâ nota insignitis. xxii. 415. Qua ratione fiat, ut imaginatio figuret infantem, & ut in hoc præcipua sit terroris vis, & quo gestationis tempore plus possit phantasia. 416. Phantasiam suas obire functiones in capite universo. xxxiii. 440. Phantasiæ usus præcipuus: ejusque à sensu communi differentia triplex. xxxi. 437. Vis æstimativa ad phantasiam refertur, ut effectus ad causam. *ibid.* à temperamento esse, quòd animantium aliæ aliis plus polleant phantasia. *ibid.* Phantasiæ vis in novis formis effingendis, & an vis ejus pertingat ad res externas. *ibid.* & 438. Φάντασμα, ac μνημόνευμα quomodo differant. xxxii. *ibid.* Ex eorum convenientia esse, quòd aliqui, quæ imaginati aliquando sunt, ea ignari narrent aliis, quasi revera contigissent; & de eo, quod in mentem venit, dubitent, utrùm aliunde acceperint, an primi ejus sint auctores; item quòd ægroti sua aliis narrent somnia, tanquam certissima. 439.
Phasianus fit annorum sexdecim. lxxix. 577. Ejus pulchritudo. lxxx. 579. Phasianorum caro æquatur gallinaceæ. xci. 611. Quanti eam fecerint antiqui, & unde phasiani mitterentur Romam. *ibid.* Quomodo cocti ad majorem gulæ voluptatem. *ibid.* Perperam à Ptolomæo Physcone tetraones cum phasianis confundi; nisi diversis avibus commune fuerit *tetraonum* nomen. *ibid.* Phasianus hecticâ laborantibus conducit. xcvi. 623.
Philadelphus cur fierit, visa translatione lxx interpretum. xlvii. 488.
Philæ poetæ Iambi de iis, quæ fortitudinem leonis arguant, enarrati. lii. 501. Philæ error de quatuor narium spiraculis in vulture. lxxxi. 581.
Philomelæ, cujus scriptor Ovidius falsò olim creditus, auctor cujusmodi. xlix. 491.
Philomela, aëdon, luscinia, unde dicantur. lxxxviii. 603.
Philoponi de anima opinio exponitur, & refellitur. lx. 463.
Phœnicibus Ventus erat Deus. i. 367.
Phrenesis pro *phrenitis* parum probum; etsi Iuvenali usurpatum. lxviii. 542.
Phrenetici cur viribus plus valeant, quàm sani. xxxv. 450.
Phrenitidi remedium è columba. xcv. 619.
Phthisicos, & pulmonibus exulceratos, peregrinatione valetudini aliquando restitui. xxxviii. 458, 459.
Pica loquelæ humanæ imitatrix. lxxxix. 605. Plinii error, picis quinos in pede digitos tribuentis; graviorque alter Apulei, ac Solini; qui idem psittaco adscripserunt. i. *ibid.* Pica imitans tubarum cantum. *ibid.*
Pici Martii robur; & cur δρυοκολάπτης, vel δενδροκολάπτης, vocetur; ac quandoque etiam πελεκᾶς: quæ tamen appellatio, & alteri avi attributa. lxxx. 578. Pici industria in evacuando nido in robore. 579. Pici Martii calliditas in iis, quæ ad victum pertinent. lxxxii. 582. Ejusdem qualis sermo. lxxxix. 606.
Picturam (quæ cælaturam etiam, sculpturamque continet) antiquiorem esse temporibus Iliacis, contrà quàm à Plinio proditum est. xlv. 484. In quo pictura sermoni præcellat. 485.
Pilorum materies, & generatio. xxi. 413. Pilis remedia è corvo. xcv. 619.
Πιλωτοί. lxx. 549.
Pingue non tam esse propriam saporis speciem, quàm communem plurium saporum affectionem. xxix. 432.
Pisces ad nomen veniunt. xxvii 430. Pisces maximam partem, vocis expertes; & cur iis abstinuerint Pythagorici. xxvii. 429. In aquis audiunt, imò & nomina sua addiscunt. 430. Etiam sub aqua odorantur. xxx. 436. Pisces minores cur tam diu sub aquis se valeant continere, & cur piscium majorum dispar sit ratio. xxxviii. 458. Piscium, aviumque similitudo. lxxviii. 575.
Planipedes, pro mimorum genere; & ut eos cum avibus planipedibus ridiculè confuderit Aldrovandus. lxxxiii. 586. Cur tam mimi, quàm anseres, dicantur *planipedes*. *Ibid.*
Plantæ ut æstu, vel frigore nimio, exarescant. xx. 410. Plantarum nutritio quantò sit imperfectior illâ animalium. xxi. 411. Plantis cur non fuerit somno opus. xxxiv. 443.
Plato, & alii, exactis annis novies novenis mortui; utque Platoni propterea à Magis fuerit sacrificatum. xx. 408. Platoni sensum, & mentem, extra cerebrum in hepate, vel corde, poni. xxxiii. 440. Platonis, & ejus sectatorum opinio, animam esse hominem, refellitur. xl. 467.
Plautinus versus numeris redditus. lxxxv. 594.
Πλαδαρὸν quæ medeantur. xcv. 621.
Plinii error, non satis capientis, ἴκταρ etiam sumi pro oculorum instabilium affectione. xxiii. 410. Plinii lectio vetus defensa. l. 494. Ejus locus castigatus de Amo fluvio li. 498. Plinii de bonaso fimum ejiciente lapsus. lvi. 515. Plinii codicibus ovum, & ovidem, confundi; ut vel locus sit corruptus, vel dicendum sit, jam Pliniano ævo vulgari consuetudine confundi hæc vocabula solere. lxxxiii. 586. Plinii lapsus de quinis psittaci in pede digitis. lxxxix. 605. Plinium, ac Solinum falli, cùm tradunt, ex mutis animantibus coturnices solum laborare morbo comitiali. xciii. 615.
Plinii Valeriani, qui Εὐπόριστα reliquit, ætas. xlviii. 490.
Plumarii antiquis quinam dicerentur. xcvii. 626.
Plumarum usus in galeis ornandis. xcvii *ibid.* In culcitis, & cervicalibus etiam, obtinuit apud Romanos. *ibid.* Usus earum apud Americanos. *ibid.*
Plutarchi locus expensus. c. 633.
Pluvia triplex naturalis. xii. 390. Prodigiosæ variæ, & earum causæ naturales. *ibid.* Quando terrâ pluat. 391.
Polita corpora cur majorem edant sonum xxvii. 428.
Polypi caput comestum somnia facit turbida; ac propterea eo cibo abstinebant, qui ex somniis divinarent. xxxv. 447.
Poma acerba cur parum, aut nihil oleant. xxx. 435.
Pompejus cur in morbo turdos à medico præscriptos poscere noluerit à Lucullo, vel turdorum quoquam. xcii. 612.
Poppeana quale medicamentum, & unde dictum. 547.
Porcorum ii, qui *majales* dicuntur, sunt delicatiores, & unde id nomen. lxvi. 538. *Porcus Trojanus* quis veteribus dictus *ibid.* Vide *Sues*.
Pororum laxitas causa acutorum, occlusio, diuturnorum morborum; item catarrhorum. xxxix. 460.
Porphyrionis castitas fabulosa. lxxxvi. 597.
Pragnas pro *prægnans*. li. 500.
Prapetes unde dicantur. xcvii. 627.
Πρᾶσον, & πράσιον, ut differant. xcv. 620.
Presbyterorum illi sunt laudatiores, qui planctum, quàm qui plausum cient. xlvii. 490.
Priscillianistarum error, fulmina omnia à diabolo esse censentium. vi. 377.
Prœtidum furor fuit λυκανθρωπία. lxviii. 542.
Prognostica ventorum, imbrium, serenitatis, ac tempestatis. Sic prognosticon venti cum serenitate conjuncti, rubido cælo. xiv. 395. Pluviæ, si sol videatur cavus, & ratio ejus. *ibid.* Pluviæ, aut venti, consueto intensior calor matutinus, aut vespertinus; item si solito sol videatur major. *ibid.* Certiora fumi signa tempestatis, ac serenitatis, ex sole oriente, quàm occidente. *ibid.* Prognostica lunæ ex coloribus, & qui lunæ dies maximè observandi. *ibid.* De siderum ortu, & occasu. *ibid.* Trajectio stellarum indicium ventorum. 396. Prognostica ex variis nubium coloribus. *ibid.* Item fulminibus, ac tonitribus. *ibid.* Ex caligine, & iride. *ibid.* Pareliis, coronis, virgis. 397. Ex lucernarum lumine, earum fungis, ac difficili incensione; tum ex cineribus favillas dispergentibus, & ignium murmure, ac flammis obliquis. Item maris tranquilli murmure, litoris ac riparum sonitu, vel etiam cùm aquæ intumescunt, aut bullant. xv. *ibid.* Montium sonitu, & sylvarum mugitu, delphinis lascivientibus, aut spargentibus aquam, vel ex loliginum volatu, gallorum & passerum cantu, hirundinum atque aliarum avium volatu. 398. Iterato quadrupedum coitu, vel tempore ejus anticipato, vel ex bubus aëra captantibus, aut lambentibus ungulas, vel ex voracitate quadrupedum, ex ranis, vespis, cicadis, & similibus. *ibid.* & 399.
Progressus quomodo fiat. 456. De triplici ratione, qua animantia in progressu flectunt articulos, sive juncturas membrorum. *Ibid.*
Prudentia, & virtutes omnes morales, in affectuum moderatione consistunt. xxxvi. 453.
Pruina quomodo differat à rore. xi. 388. Pruinæ etymon, & ut trifariam noceat: esse interea, quo etiam commodet plantis. *ibid.*
Psaphon quo artificio evaserit Deus. xvi. 401.
Psittacus ad sexagesimum, & ultrà, pertingit. lxxix. 577.
Psittacus altum solus superiorem movet mandibulam, ut ex quadrupedibus crocodilus. lxxx. *ibid.* Psittaci pulchritudo commendata à Papinio. 579. Psittacus laudis studiosus. lxxxvi. 599. Psittacus in aula Basilii Cæsaris lugens Leonem; quem, licet filium, in carcerem conjecerat imperator. lxxxix. 604. Cedreni de hoc dubitatio tollitur, utrùm sic edocta ales, an citra disciplinam, fuerit prolocuta. *ibid.* Quomodo psittacus, & qua ætate magis sit idoneus disciplinæ. 605.
Pueri cur obliviosi. xxxii. 438. iidem cur in lachrymas proni, ut feminæ; non item homines prudentes. xlvii. 488.
Pueritiæ cicatrices cur ad senectutem usque perdurent. xxi. 411. Pueritiæ tempore cur magis crescamus. 414.
Pulicum morsus cur sit vehementior pluviâ imminente. xv. 399.

Pulmoni

Digitized by Google

Pulmoni è quadrupedibus medicina. lxix. 541.

Pulsus causæ. xxxix. 460. Vtilitas artis ex arteriarum pulsu judicandi, ac medendi. *Ibid.*

Pumiliones cur sint somniculosi. xxxiv. 443.

Pupilla unde in oculis dicatur. xxiii. 421. Ejus imago an semper ante mortem videri desinat; & in hoc Plinii lapsus. *ibid.* Pupillam esse tunicæ uveæ fenestellam, non corneæ, ut Plinius putabat. *ibid.* Cur hæc nigra sit, deque variâ ejus in variis animantibus figurâ. *ibid.* Cur quidam geminam habere pupillam credantur. *ibid.*

Pyrius pulvis unde componatur. vi. 376. Quantò majus spatium occupet grani ejus fumus, ubi accensum, quàm antea. 378. & 386.

Pyrrhus, rex Epirotarum, spleneticos sanabat, pede dextro leniter lieni impresso: nec aliud præmii loco poscebat, quàm ut gallus sibi sacrificaretur. xvii. 402.

Pythagoræorum ἰχθυωσία, ob quam pisces visi contubernales Pythagoræ. xxvii. 429. Pythagoræi cur animantibus abstinuerint. xli. 471.

QVadrupedum divisio in solidungula, bisulca, & multifida. liv. 508. Quadrupedum quorundam coitus aversus. lxv. *ibid.* Quadrupedum noxiorum, ut lupæ, pardalis, tigridis, raros esse partus: falli tamen eos, qui arbitrantur, semel tantùm párere in omni vita. liv. 509. Contrà magnam esse fœcunditatem eorum, quæ plurimùm homini, & aliis, cedunt in cibum. *ibid.* Quadrupedum variorum, puta leporis, felis, arietis, capræ, suis, canis, equi, asini, muli, cameli, cervi, spatium vitæ refertur; & causa de plerisque eorum allata. liv. 510. Hesiodi fabella de longissimâ quorundam animalium ætate. *ibid.* Quadrupedum quædam, ut hiænæ, feles, vespertiliones, cur noctu etiam videant. lviii. 518. Quadrupedum quædam præscire in prima ætate, qua parte sint postmodum valitura. lix. 523. Scire & naturæ instinctu, quomodo morbo suo possint mederi. *ibid.* Quædam fabulosè quadrupedibus attributa. *ibid.* De furore quorundam in venerem. lx. 524. Inimicitiæ quadrupedibus sunt cum avibus, serpentibus, insectis. 526. Quadrupes esse, cervo non absimile, dentibus validum, quod se cornuum beneficio securè de turri demittat. lvi. 515.

Quies dea erat Romanis: fanum ejus extra portam Esquilinam; non Collinam, ut Augustinus putavit. xix. 406. Neque tamen publicè ei sacrificatum, & quæ neglecti sacrificii causa. *ibid.*

RAnæ cur vehementiùs coaxent, pluviâ imminente. xv. 399. Cur eædem tam diu sub aquis se valeant continere. xxxviii. 458. vide *Ranunculi.*

Rangiferæ feræ celeritas lxiii. 533.

Ranunculi utrùm pluat, an potiùs in terra mox à pluvia generentur. xii. 391.

Raphaelis Volaterrani lapsus de vulture animal pariente. lxxviii. 574.

Rasdi, seu *Varasolo*, pro dea culta Hungaris. xvii. 403.

Recti intestini usus. xxi. 412.

Redamtruare. lxxxiii. 585.

Regii morbi variæ appellationes, eidemque è cervo remedia. lxix. 545.

Regum, & triumphantium sceptris cur aquilæ effigies insideret. lxxvii. 567.

Remedia ex quadrupedibus adversus morbos. lxviii. 541. *& seqq.* adhæc elephantiasin, & venena. 541. capitis dolorem. 542. phrenitidem, hydrophobiam, lycanthropiam, lethargum, ac venenum. *ibid.* paralysin, & epilepsiam. *ibid.* oculorum morbos. 544. faucium, ac thoracis morbos, lxix. 545. & ventris. *ibid.* Remedia ex avibus jecoris scirrho. xcvi. 621. stomachi vitiis variis, dolori colico. *ibid.* alvo duriori, vitiis sedis. *ibid.* 622. hemorrhoidi, morbo cœliaco, regio, lienico, renum calculo. *ibid.* vesicæ tosioni, gonorrhœæ, impotentiæ venereæ, mensium profluvio, partus difficultati, secundis extrahendis, morbo articulari. *ibid.* & 623. febribus longis, ac diuturnis; hecticæ etiam, & contra venena serpentium, aliorumque venenatorum. *ibid.* canis item rabidi morsui. 624.

Reminiscentia quid, & quomodo à memoriâ differat. xxxii. 439.

Reminisci solius est hominis, licet meminisse etiam sit cum bestiis commune; & istius causa. xxxii *ibid.*

Remus cur in aqua fractus, aut flexus, videatur. xxvi. 428.

Renum morbo remedia ex avibus. xcvi. 622.

Reprehensi, qui, minùs vulgaria narrantes, suos, unde acceperint, dissimulant auctores. lxxxiv. 590.

Reptatio quomodo fiat. xxxvii. 456.

Respirationis effectus duplex; palpitatio cordis, & micatio arteriarum. xxxix. 459.

Respiratio quomodo fiat. xxxvii. 457. Inspirationis necessitas. 458. Quare morientes valide adeò exspirent. 458. Triplicia respirationis instrumenta, & quæ partes corporis ad respirationem concurrant. *ibid.* Cur post acrem animi intentionem respiremus vehementiùs. 459. Respirationis partes, diastole, & systole utriusque utilitas. *ibid.* Respiratio crebrior, morbosaque, unde oriatur, & remedium illi ex gallo, & aliis. xcv. 620. & 621.

Retiformis oculi tunica quæ, & cujus figuræ. xxiii. 421.

Rhenones unde sic dicantur. lxx. 550.

Rhinoceros divinæ providentiæ speculum Iobo. xlix. 492.

Rhinoceroti unde nomen, & quomodo, licet viribus inferior, vincat elephantum. lvi. 513. Quis animal id primus ostenderit populo Romano. *ibid.* Commissum illud cum uro. *ibid.* Rhinocerotes omnes an mares; ut Oppianus putavit. lxv. 508. Rhinocerotis amor fabulosus erga virginea. lx. 526.

Risus an conveniat Christiano. xlvi. 485. Non esse naturâ malum, è Scripturis, & natura, ostenditur. 486. Risus pressiori significatione accepti objectum, & causa. *ibid.* Cur alii aliis ad risum sint prócliviores. *ibid.* De risus sede variorum sententiæ excussæ. 486, 487. Risum esse motum involuntarium. *ibid.* Cur splen risus organum statui soleat, & cur stulti ad risum adeò sint propensi. *ibid.* De risu impropriè dicto, qualis est, cum ridentes moriuntur, quibus vulneratum est septum transversum, aut qui comedunt herbam Sardoam. *ibid.* An quod infantes quandoque moribundi rident, contingat ex conspectu Angelico. *ibid.*

Rittershusii opinio de passere marino rejecta. lii. 504.

Robigo, segetis vitium è rore in ea putrefacto. xi. 388.

Robigus deus robigini avertendæ præfectus, honorique ejus instituta Robigalia. xi. *ibid.*

Ronchi in dormientibus causa. xxxiv. 442.

Ros ubi, & quo tempore imprimis generetur. xi. 388. De loco ejus lapsus Alberti Magni, & Iavelli. *ibid.* Cur pecudibus immodicâ alvum moveat, & inde mortuis viscera flavi sint coloris: adhæc cur prosit plantis; pruina autem, quæ ros est congelatus, iisdem obsit. *ibid.*

Rosæ cur, prope allia consitæ, meliorem habeant odorem. xxx. 435.

Rubrorum conspectus cur oculis noceat; tauris verò, & gallinis Numidicis, iram concitet. xxiv. 423.

Rumen cur datum avibus. lxxxvii. 600.

Rustici cur Græcis vocati διφθερίαι. lxx. 550.

Rusticula Latinorum, Græcorum σκολόπαξ, ac Gallorum *beccada*, idem. xcii 610.

Rutæ vis adversus venenum hausta à mustela. lxvii. 540.

SAbinæ risum excusantis dictum. xlvi. 486.

Sacerdotes cur in sacrificiis prætulerint ligna, quæ pluviis aquis irrigâsset nubes arcu cœlesti conspicua. xiii. 393. Sacerdotes Romani cur abstinuerint esu caprinæ. lxviii. 543. Sacerdotes Ægyptii cur non aliâ se lustrent aquâ, quàm unde ibides biberunt. lxxxii. 583.

Salivæ in gustando usus. xxix. 433.

Sanctorum Patrum scripta cur voluerit Deus superesse in Ecclesia sua. xlv. 484.

Sanguini sistendo remedium à gallina. xcv. 619.

Sanguineæ pluviæ caussa. xiii. 390.

Sanguinis duplex diffusio per corpus; una per venas, altera per arterias. xxi. 413.

Sanguinei temperamenti homines cur diutiùs naturâ possint vivere; sed culpâ suâ sæpe celeriùs obeant. xviii. 404.

Saporis materies, & efficiens quæ. xxix. 432. Sapores, extremi duo, dulce & amarum; quatuor intermedii, acre, austerum, acerbum, & acidum. *ibid.* Saporis, & odoris collatio; & utriusque definitio. xxx. 435.

Sardonius risus unde. xliii. 487.

Satyria, vel satyra avis, nonnullis est corvus, & cur iidem sic dictam putent. Quorum sententia refellitur. lxxxvi. 597.

Scaliger pater frustra sextum inducit sensum exteriorem. xxviii. 431.

Scaligeri filii emendatio in Livii Andronici versu rejecta. lvi. 514.

Scarabæi cur graveolentia sectentur. lviii. 519.

Scientiarum excellentia æstimatur ex præstantia objecti; uti artium sæpe ex materiæ vilitate. xl. 461.

Sciuri astus. lix. 522.

Scorpii venenum superari stomacho gallinæ. xcvi. 623.

Scortea quæ dicta. lxx. 549.

Scortis nomen unde lxx. 551.

Scoti, sive potiùs Hiberni, ætate Hieronymi, carnibus vescebantur humanis, & quas in sexu utroque partes prætulerint, lxxiii. 559.

Scriptura ut in aliquo vincatur à sermone, in aliquibus tamen superat, xlv. 484. Cur voluerit Deus verbum suum scribi. *ibid.*

Digitized by Google

Scripturæ Sacræ loca illustrantur. Vt ille

Genes. I. 20. De quo LXXVIII. 575, 576.

Gen. II. 18. Adi LXVIII. 491.

Psal. XXVIII, sive Hebr. XXIX. 9. Vide VII. 380.

Psal. XLI. I. Vide LXXIII. 560.

Psal. CXXXIV. Heb. CXXXV. 7. al. 8. Videlicet III. 371.

Psal. CXLVIII. 10. Adi XLIX. 492.

Iobi XXXVI. 32, 33. Puta VI. 376.

Iobi XXXVIII. 36, 39, 40, 41. Item caput totum XXXIX. De quo XLIX. 492.

Hierem. XVII. 10. Nempe LXXXV. 594.

Matth. XVI. 2. Vide XIV. 395.

Act. XX. 10. Adi XX. 408.

Apocal. V. 5. Nempe LIII. 501.

Scutica, & taurea, nomen unde. LXX. 551.

Scylon insulam incolentes dentem simiæ in veneratione summa habuerunt. LXXV. 566.

Scythæ per ventum, & acinacen, jurabant. II. 370. Scythæ sagittas tingunt felle pardalis. LXXII. 557. Scytharum appellatio unde. XCIX. 630.

Scyphius equus poetis vel navis, vel nubes. XCIX. 631.

Sebastiani Foxi de Io. Baptistæ veste opinio refellitur. LXX. 549.

Seleucides aves frumentum præstare tutum à locustis, id alioqui absumpturis. XCVII. 615.

Semen genitale etiam à feminis emitti, contra Aristotelem demonstratur. XXII. 415.

Semenda, avis Indica, cui aliqua tribuunt, quæ antiqui Phœnici adsignarunt. XCIX. 630.

Senecæ sententia de natura tonitrus refellitur. VII. 378.

Senectus poetis nomen, sed inferum; & causa ejus. XX. 407.

Senes cur obliviosi. XXXII. 439.

Sensus non falli circa species, sed animum circa objecta. XXVI. 427. Quàm variis de causis fiat, ut fallamur circa objecta. *ibid.* Sensus externos, qui vulgò sic dicuntur, non esse veros sensus. XXXI. 436. Sensuum exteriorum sedem non in corde, sed in cerebro, sitam esse; idque partim in medulla, partim in membranis ejus; & quæ partes cerebri idoneæ magis sint sensuum sedes. XXXIII. 441. Interiores sensus an sedibus, ac locis, distincti. *ibid.* Sensuum interiorum partitio. XXXI. 436, 437. Vbi parùm referre existimatur, utrùm plures quis statuat, an unius sensus functiones diversas. *ibid.* Sensus communis unde sic dicatur, & quòd tres ob causas homini divinitus sit attributus. XXXI. *ibid.* Sensus communis bifariam cessat; naturâ, ut in somno; morbo, ut in epilepsia. XXXIV. 442. Sensum, & intellectum, idem esse, juxta Stratonis, & Ænesidemi judicium. XLI. 468. Absurda Peretræ opinio, canes, ceterasque mutas animantes, esse sensus expertes, refellitur. *ibid.* 469.

Septentrionalibus locis cur minùs odoratæ sint herbæ, quàm Meridionalibus, & his quàm Orientalibus. XIII. 393. Septentrionales gentes quare magis parandis imperiis idoneæ, quàm retinendis. XVIII. 404. Septentrionales cur μακρόβιοι. XXI. 413.

Sermo unde dicatur. LXXXVIII. 601. Sermo an competat animantibus, ut Sextus Empiricus ait; an simile quid sermonis habeant, ut Lactantius notavit. XLIV. 479. Quàm misera sit futura hominum vita absque sermone. 484.

Sero lactis unde vis insit humectandi, refrigerandi, & detergendi. LXIV. 534.

Sero, & sequo, pro *dico*. LXXXVIII. 601.

Serpens etiam Peruanis symbolum divinitatis. XIII. 394. Serpentes è specu extrahi, ac necari, odore pantheræ. LXXIII. 560.

Sexus non mutat speciem. XLVIII. 490.

Sicyonii coluere Ventos. I. 368.

Sidera quatuor, Arcturi, Orionis, Sirii, & Virgiliarum, præcipuè significant, quæ futura sit tempestas. XIV. 396.

Simiæ τρόποι. LIX. 520, 521. Simia latrunculis ludens, hastas eludens, tibiâ canens, capellæ inequitans, & ex ea mittens jacula, aurigans, aliaque sagacitatis summæ edens documenta. *ibid.* Simiæ an leoni medeantur quartanâ laboranti. LIII. 507. An item simiæ marinæ medeantur delphino. *ibid.* Simiæ in deformibus dari locum. LVII. 517. Simia vulgo creditur gustu præcellere LVIII. 519. Docilitas ejus. LIX. 521. Simiæ amor erga simiolos suos. LX. 525. Vtrùm amore, an odio, alterum necet fœtum. *ibid.* Cur Romani in culeo unà cum parricida etiam simiam insuerint. *ibid.* Simia Pithecusiis culta. LXXV. 566. Imò hodieque Indis Orientalibus. *ibid.*

Simius, cebus sive cercopithecus, & cynocephalus, quomodo differant. LXXIV. 562.

Simplicii sententia de duplici intellectu agente. LXI. 473.

Singularia an etiam ab intellectu intelligantur. XLII. 475.

Sirenes, ex antiquorum sententia, infernè non pisces fuisse, sed aves: & quid poetæ per eas adumbraverint. XCIX. 631.

Sitis quid, ejusque definitio Aristotelica reprehensa. XXXVI. 451.

Σκολόπαξ quæ avis, & unde dicatur, & cur Gallis *becada*. XCI. 610, 611.

Socrates Aristophani traductus, quasi adoraret nubes. XII. 392. Socrates Iphicratem, gallo generoso ostenso, ad similem animum accendit. LXXXVI. 595.

Solini error de psittaci quinis in pede digitis. LXXXIX. 605.

Sol in ortu, vel occasu, fervidior solito, ventos, vel pluvias, significat imminere: uti &, si appareat major, & ante justum tempus: & quæ istorum causæ. XIII. 395. Solis & Lunæ ad cultum præire nobis elephantos; si Æliano credimus: quæ sententia refellitur. LI. 498.

Solox pecus, vel *lana*. LXX. 549.

Somnii definitio Aristotelica. XXXV. 446. Sedes somnii eadem ac memoriæ, vel saltem phantasiæ. *ibid.* Causa ejusdem materialis, formalis, efficiens. 447. Vt somnus perfectus sit somnii expers, & quæ quies medium obtineat inter somnium, & vigiliam. *ibid.* Quare in somno, quæ minuta sunt, phantasiæ se offerant, tanquam magna. 448. Divina somnia duûm generum. *ibid.* 449. Occurritur Aristotelis argumentis, qui nulla putabat somnia à Deo immitti. *Ibid.* Cur Deus hominibus quid velit, subinde per somnium exponat. 449. Cur gentilibus etiam somnia immittat. *ibid.*

Somnia bonitatis divinæ argumenta. XXXV. 446. Cur in somnio decipiamur. *ibid.* Mutis etiam animantibus somnium competere, item infantibus. *ibid.* Somnia naturalia variare pro cibo, temperie, affectibus, & actibus diurnis. 447. Fabas, & caput polypi, somnia parere turbulenta: idem facere recentes autumni fructus. *ibid.* Cur melancholici plura aliis vera somnient. 448. An somnia fœda, quæ non proveniunt à cogitatione diurna, nec postea assensum reperiunt, pro peccatis sint habenda. 449.

Somni, & vigiliæ, definitiones Aristotelicæ. XXXIV. 442. Somni sedes cerebrum, non cor; contrà quàm Aristoteles putavit. *ibid.* Perfecti, & imperfecti, discrimen. *ibid.* Finis duplex. *ibid.* Cur plantis non competat somnus. 443. Causa efficiens duplex. *ibid.* 444. Cur pumili sive nani, longioris sint somni. 443. Item infantes. Quomodo tenebræ, & silentium, somnum concilient. 444. Somno cibos meliùs concoqui. *ibid.* Cur pedum titillatio ad somnum conferat. 445. Quamobrem cantus, arborum susurri, cunarum agitatio, somnum faciant. *ibid.* Somno etiam locum futurum; utcunque Adamus non peccasset. *ibid.* Somni vena. XIX. 406.

Somnus omnibus animalibus competit, etiam piscibus, & insectis. XXXIV. 442. Cur cibus assumtus reddat somniculosos; inedia, insomnes. XXXIV. 443. Cur cibus nimiâ copiâ assumptus somnum impediat. *ibid.* Cur & calida, ut vinum; & frigida, ut papaver; somnum afferant. *ibid.* Cur, quibus sedentibus somnus obrepit, capite nutent. *ibid.* Cur longior somnus sit iis, qui angustas; parcior, qui laxas habent venas. *ibid.* Cur meditantibus, temporeque æstivo, vel apud focum, citiùs somnus obrepat. 444. Quare somnus tristitiæ sit remedium. *Ibid.* Cur somnus post longiorem inediam magis imminuat vires, quàm si vigiles; præsertim si corpus noxiis abundet humoribus. *ibid.* 445.

Somnisurgiorum, & deambulationum in somnis causa. XXXV. 450. Cur periculosum sit, eos nominatim compellare. *ibid.* An motus eorum possit dici voluntarius. *ibid.*

Sonus unde fiat. XXVII. 428. Quæ sonum simpliciter cieant, quæ item majorem gignant, & cur vesicæ non soneant, nisi subitò displosæ; unde item sit campanarum sonus diuturnior. *ibid.* 429. Sonum non esse immediatè à collisione corporum; sed à fractione aëris. *ibid.* Soni divisio. XXVII. 429. Non solùm per aëra audiri, sed etiam per aquas; imò & pisces nomina sua addiscere. 430. Quomodo sonus, per aëra delatus, ad aures pertingat. *ibid.* Soni, vocis, & sermonis discrimen. LXXXVIII. 601.

Soricum amor erga parentes. LXI. 527.

Σπῖνος, animal ingratum. LXII. 531.

Σοῦχοι Ægyptiis crocodilus. LXXIV. 563.

Σπιθάμη LVII. 516.

Species visuales quid sint. XXV. 424. Hasce species visibiles non esse corporeas, ut voluit Empedocles; sed immateriales, sive accidentia, ut censent Peripatetici; contra Galeni objectiones adstruitur. XXV. *ibid.* Contra Plotinum quoque, Occamum, & Durandum, ostenditur, visibilium specierum ope ad visionem esse opus. 425. Eâque occasione exponitur artificium nobile, ea quæ foris geruntur repræsentandi ad parietem. *ibid.* Vtrùm corpora semper, etiam in tenebris, emittant species, an lumine sit opus ad colorum species eliciendas. XXVI. 426.

Sphincterum intestini usus. XXI. 412.

Σφυγμός. XXXIX. 460.

Spiratio

Spiratio quo discrimine tum ad sensitivam, tum ad vegetativam, referatur. xxxviii. 457. Quotuplex sit. *ibid.*

Spiritum mediæ esse naturæ inter flammam, & aëra, xxi. 413. Eundem toto corpore esse continuum,cerebro tamen humano uberiùs contineri,quàm alio membro: secus esse in reptilibus, imò & aviculis, & utriusque indicia. *ibid.* Spiritus animalis quo pacto in cerebro generetur; & ut multifariam functio ejus impediatur. *Ibid.* Spiritus lassos in somno revocari; interiùs simul etiam suffici alios in locum eorum, qui labore sint absumti. xxxiv. 444. Spiritus non solùm respiratione, sed frigidis etiam, & alimentis, & odoribus,refrigerari. xxxviii. 458.

Splenis usus. xxi. 413. Per accidens causa risus. *Ibid.* & xlvi. 487. Spleneticis medicinà ex vulpe, & hædo. lxix. 545.

Sprengerus refellitur de eo, quòd certum statuerit magiæ indicium, si qua ejus criminis accusata non lachrymetur in judicio. 489.

Staturæ brevioris caussa. xxi. 414.

Stercus humanum medetur pantheræ, comesto pardalianche. lix. 523. & lxxiii. 558.

Stercutius, sive Stercutus, non Fauni filius, ut ajunt; sed Arcas Euander. lxxi. 554.

Stomachus, hepar, cor, cerebrum, quibus rebus juventur. xxi. 414.

Strabo quidam cognomine quantum visu valuerit. lviii. 518.

Strangulati cur sic toto corpore intumescant. xxxviii. 458.

Strutheum pro *veretro* cur dicatur. lxxxvi. 597.

Struthio quidvis sine delectu vorat. lxxx. 577. Error eorum, qui putant, ferrum concoquere, refellitur. lv. 512. & imprimis lxxx. 578. Quibus animal hoc quadrupedi, quibus item avi sit propius. *ibid.* Magnitudo struthionis, ac melius *chenocamelum*, quàm *struthiocamelum*, dici potuisse. *ibid.* Græcis χηνοκάμηλον potiùs vocari. xcii. 613. Non multum referre, utrùm sciamus, num avibus magis annumeretur, an quadrupedibus; dummodo sciamus carnis naturam, & qualis ea sit. *ibid.* Qua mente Heliogabalus dixerit, struthionum carnem Iudæis fuisse præceptam. lxv. 536. Struthionis celeritas. lxiii. 533. Ejuidem simplicitas, sive stultitia. xlix. 492. lix. 520. lxxxiii. 586.

Studia cujusmodi reddant homines longævos: quæ item brevem faciant vitam. xxxvi. 454. Nocturna studia valetudini nocent. xxxiv. 444.

Stulti cur crebrò rideant. xlvi. 486.

Stupidi ferè memoriâ præcellunt ingeniosis, & unde proveniat. xxxii. 439.

Sturni humanum imitantes sermonem. lxxxix. 605. Idem cur sine noxa vescantur cicutâ. xciii. 615. Sturnorum caro qualis sit. xciii. *ibid.*

Stymphalides aves fabulosæ, ab Hercule devictæ, quid historicè significent. xcix. 632.

Subare, & *surire*, propriè de suillo genere dicuntur. lx. 525.

Sucerda cur commendetur in agris stercorandis. lxxi. 554.

Sudor quid. xviii. 405. Sudor, scabies, pediculi unde. xxi. 413. Sudor cur erumpat dormientibus, item valde anxiis. xxxiv. 444.

Sues cur cœno gaudeant. lviii. 519. Et fusiùs. lix. 520. Eosdem fugere unguentum, uti & scarabæos. 519. Suis anima pro sale. lix. 520. Quiete pinguescit. *ibid.* Muhammedica de origine suis fabula. *ibid.* Suis etiam mansueti furor in venerem. lx. 524. Suis famelicæ ἀστοργία in vorandis suculis. Neque id Romanis prodigii loco habitum. *Ibid.* Suis inimicitiæ cum elephanto. lx. 526. Suibus de turri suspensis, Romanos aliquando victoriam retulisse,ut fabulatur Ælianus. *Ibid.* Suem, & equam solùm,gravidas marem admittere. lxi. 527. Suillam inprimis nutrire, assatam autem præstare elixæ. lxv. 535, 436. Quinquaginta prope modis carnem domestici suis ita posse condiri, ut totidem ferinæ carnis species videantur. lxvi. 538. Suillæ esus cur Iudæis prohibitus. *ibid.* Aliasque etiam gentes ejusdem esu abstinuisse. *ibid.* 539. Quid gentes eas moverit. *ibid.*

Sues cur ex consilio Antigoni unà cum elephantis alerentur. 526. Suis vulva in deliciis. 533. Sus apud Cretenses in veneratione. lxxv. 565. Sus cur signum fuerit quinctæ legionis. lxxvi. 567. Sus Ægyptiis abominationi, ac vix etiam in sacrificiis ea usi. 633. Vide & *Porcus.*

Sulfuris præcipuè vis in pulvere pyrio accendendo. vi. 376, 377.

Superbia hominis, ubi evectus sit supra alios; facilè etiam admittentis honores divinos. xvi. 400.

Superfœtatio unde fiat. xxii. 417.

Surgendi ratio facillima. xxxvii. 456.

Surdastri cur manum concavam auribus admoveant. xxvii. 429. Surdos ob membranæ, vel tympani vitium, posse nihilominus sonum percipere canaliculo ab ore ad aëra innatum illato, *ibid.* & 430.

Surire quid, & unde. lx. 525.

Sus spinosus est junioribus, qui Græcis ὕστριξ. lvi. 515.

Susinum oleum quod. xcv. 610.

Suspiriosis remedium è vulpe, equo sylvestri, hirco, urso. lxix. 545.

Sutrinæ inventor quis. lxx. 550.

Sylvarum mugitûs significant ventum imminentem. xv. 398.

Συμπάθεια inter quadrupedes quasdam, & aves, aut pisces. lx. 525.

Συνείδησις, ἢ συντήρησις. xlii. 474.

TActus, & auditus, qua parte visum vincant, & qua ab eodem vincantur. xxiii. 419. Tactus commoda. xxviii. 430. Organum ejus non cor, non caro, non nervi duntaxat; sed singula hæc, imò quælibet corporis membra, præter ossa. Quin cutis vel præcipuum tactus organum. 431. Num tactus sit sensus unicus, an multi. *ibid.* Ad tactum non requiri medium; deque eò Aristotelis opinio rejecta. *ibid.*

Talpa Ægyptiis cujus rei fuerit symbolum: ac falli eos, qui putant, prorsus esse visus expertes. lviii. 519.

Ταυρεῖν de vacca. lxii. 529.

Tauro sylvestri quanta sit tergoris durities. lvi. 515. Tauri abstinentia à vacca, ubi conceperit. lxi. 527. Taurum unum quindecim sufficere vaccis. lxii. 529. Taurus æneam iniens vaccam. *ibid.* Taurini fellis usus in re metallica. lxxi. 553. Taurinus sanguis cur pestifer sit; utque eum Deæ Telluris sacerdos apud Æginenses innoxiè hauriat, antequam vaticinetur. lxxii. 557.

Tauro avi bovis vox; unde & nomen. lxxxviii. 602.

Τεταρμός. lxix. 546.

Temperamentum aliud Arithmeticæ, aliud Geometricæ proportionis. xviii. 404. Temperamentum cujusque ut ex somniis colligi possit. xxxv. 447. Cur melioris sit temperiei argumentum, si somnia conveniant cum actibus diurnis, quàm si contrà fiat. *ibid.*

Templis cur figura galli imponatur. lxxxvi. 598.

Tenebræ, & umbræ, quì differant. xxiv. 422. Tenebræ, & silentium, cur somnum concilient. xxxiv. 444.

Tenebricoso aere qui viderint,compluria adducuntur exempla: unde verisimile sit, corpora etiam in tenebris de se species fundere. Nisi magis placet, lumen oculi internum de se lumen mittere foras, quod irradiando objecta species eliciat. xxvi. 427.

Tentyritarum vis contra crocodilos. lxxiv. 563.

Tertulliani opinio, tantummodo indultas esse homini carnes, non tributas. lxv. 535. Tertulliani error,existimantis, in Scripturis etiam fieri avis phœnicis mentionem. xcix. 629.

Testudinum in Taprobanâ magnitudo. lv. 512.

Tetraonum magnitudo. lxxx. 578. Venusta item nigritia. 580.

Thaumantias. xiii. 394.

Thebani coluere mustelam. lxxv. 566.

Themistocles, pugnâ gallorum ostensâ, exercitum ad fortiter pugnandum accendit. lxxxvi. 595. Themistoclis mortis genus. lxxii. 557.

Thibii in Ponto semper nictant oculis. xxiii. 420.

Thnetopsychitæ. xl. 463.

Tiberius Cæsar etiam de nocte, simulac expergefactus esset, cernebat paulisper. xxvi. 426. Tiberius an vocatus *Caprineus.* lxii. 529.

Tigrides omnes cur vulgo feminæ, falso licet, habeantur. lx. 525. Tzetzæ in hoc error. *Ibid.* Tigridis velocitas. lxiii. 532. Vnde *tigridis* appellatio. *ibid.* Tigrium clunes comedi ab Indis. lxv. 536. Cur abstineant cæteris. 537. Congitanâ autem regione totis tigribus vesci. *ibid.* Et esse omnino sapidas. *ibid.* Tigridis, præsertim Indicæ, ereptis catulis rabies. lxxii. 556. Tigres eludi, ac capi, objectis clypeis, aut sphæris vitreis. lxxiii. 558. Tigrim quis primus Romæ mansuefactam ostenderit. lxxiii. 559.

Timidorum animalium species aliquot recensentur. lxii. 531.

Tinnunculorum usus in epistolis perferendis. xcviii. 618.

Titanes unde dicti, & eorum pugna cum diis quid repræsentet. ii. 369. Cur Cæli Terræque filii, ac centimani, iidem perhibeantur. *ibid.* Qui venti significentur per Titanes Iovi infestos. 370.

Tithonus cur à Poetis in cicadam conversus esse fingatur. xliv. 484.

Titia pro Tellure, & unde hoc nomen. ii. 369.

Titillatio pedum cur sonum adferat. xxxiv. 445. Titillatio cur risum pariat. xlvi. 487.

Τιτυβίζειν est perdicum, & unde id verbum. lxxxviii. 602.
Tobiæ canis, Latino memoratus interpreti, Græcis codicibus ignoratur. lxii. 532. Tobiæ senioris excæcatio qua occasione, & caussa contigerit. lxxxii. 584.
Tonitrus, si fieret cælo sereno, prodigii loco habebatur. vi. 377. Tonitrus quid, ejusque causæ efficientes. vii. 379. Cur, cum tonat, faciliùs pariant cervæ; deque eo Scripturæ locus declaratus 380. Tonitru dicitur Peruanis omnibus pro Deo coli. viii. 383.
Tonsillarum ulceri remedium è lacte bubulo, & ovillo; item fimo agni, mure, & corrigia canina. lxix. 545.
Tonsura pecudis vetus Hebræis. lxx. 548.
Tragopan avis fictitia, sic vocata, quia cornua ei tribuantur similia hircinis. xcix. 631.
Tripudium unde dicatur. xcviii. 627.
Triremes quando repertæ. xlv. 484.
Tristibus cur conducibilis sit somnus. xxxiv. 444.
Τριχαΐκες qui. ii. 369.
Triumphantium sceptris eburneis aquilæ eburneæ effigies insidebat. lxxvi. 567.
Τρίζειν est perdicis, & unde id verbi. lxxxviii. 602.
Trochili solertia, lxxvi. 567.
Tubera cur tonitribus meliùs provenire existimentur. vii. 380.
Tunicarum oculi consideratio. xliii. 421.
Turdi quarè non tanto in honore hodie, ac olim. xcii. 612. Quamobrem Pompejus, æger licet, præscriptis à medico turdis non sit usus. *Ibid.* Turdus humanam loquelam exprimens. lxxix. 605.
Turtur summùm annorum fit xvi; plurimùm nonnisi octo. lxxix. 577. Turtur cibus sapientum. xci. 610. Turtur cur pyrali inimicus, & hæc turturi. lxxxv. 589.
Tycho Braheus falsus, quando universos cometas judicat in æthere generari. ix. 385.
Tympana ex pelle ovilla cur penè obmutescant, si misceantur aliis ex lupina pelle. lxxvi. 571.
Τυφλὸν intestinum. xxi. 412.
Tzetzæ de tigribus error. lx. 525.

VAcca quousque exaudire credatur tauri mugitum, quando Venerem appetit. lxii. 529.
Varronis vetus lectio defensa. lxx. 548. Ejusdem locus emendatus. xcii. 613, *in margine.* Iterum Varro emendatus. xciii. 616.
Veleda, Aurinia, & Ganna, seu Ganna, Germanis habitæ pro vatibus. xvii. 403.
Velleri nomen unde. lxx. 548.
Venandi leonis variæ rationes. liii. 505. Venandi ratio duplex, dolo, & vi. lxxiii. 557, *& seqq.* Et quomodo foveis capiantur animalia. 558. Ut feræ superentur, referre plurimùm, cujusmodi sint tela, venabula, & qua parte petantur feræ. *ibid.* 559.
Venenis remedia à mulo, mustela, cervo, apro, monocerote, caprâ. lxviii. 542.
Venerea titillatio non est sextus sensus exterior; ut Scaliger putabat. xxviii. 431.
Venerem quæ ex avibus vel accendant, vel restinguant. xcvi. 623.
Venti, aëre nostro graviores, proprio pondere in terram descendunt. ii. 370. Venti cur pro diis culti gentilibus. iii. 371. & iv. 373. Eorum origo occulta. *Ibid.* Obliqui motus quænam caussa. *Ibid.* & 371. Aristotelis interpretes in causa obliquitatis ejus assignanda refutati. *ibid.* Cur ventorum aliqui, licet materies eorum sit exhalatio calida, frigidi tamen dicantur. iv. 372. Cur nunc lenius, nunc vehementiùs, spirent quidam: item continuò quidam, alii flatu interrupto. *ibid.* Cur subsolani magis flent hyeme; favonii, vere, & æstate. 373. Ventorum effectus. *ibid.* Ventorum notitia quàm medico sit necessaria. 374. Utilitas eorum ad humana commercia, & Evangelium prædicandum omni creaturæ. *ibid.*
Ventriculus, & intestina, non cibo aluntur, quem recipiunt: sed sanguine per venas ex jecore attracto. xxi. 411.
Ventriculorum cerebri usus. xxxi. 437.
Ventus quid propriè sit. i. 367. A Persis pro Deo cultùs. Item à Phœnicibus, & Græcis. *ibid.* Ventum præsciendi ratio ex echino. lix. 522.
Veratrum sive helleborus convenit naturæ coturnicum. xciii. 615.
Verenda in viro cur Natura non fecerit ossea, ut in plerisque animantibus. xxii. 415.
Veritatis ara. xlviii. 490.
Vermes unde in intestinis generentur. lxix. 546. Varia eorum genera, & ut medicina fiat longis illis, quæ ferè intestinum tenue occupant. *ibid.*
Vertigo cur multos occupet ex alto despicientes. 422.
Vervex capite abscisso progrediens. 482. Verveceum caput de simplice ac stulto. lix. 520.
Vesica unde dicta. v. 375. Vesicæ cur non sonent, nisi subitò displosæ. xxvii. 428. Vesica cur avibus negata. lxxviii. 575.
Vesparum, cicadarum, & similium multitudo anni est pluvii argumentum. xv. 399.
Vespertilio sola avium vivipara, & fœtum suum lactans. lxxviii. 574. Virùm in avibus potiùs, an volucribus, debeat reponi. *Ibid.* Cur Hebræis *ataleph* dicatur. *ibid.* Vespertiliones cur involent in faces, candelas, gladios. lxxxi. 581. Eorundem amor erga prolem. lxxxiv. 588. Vespertilionis alæ non alæ; quippe non è plumis, sed membrana. lxxxvii. 599. Eorum aliqui caudati. *ibid.* Vespertiliones cibus Borsippensium. xciii. 614. Vespertilio Mexicanis habitus pro numine. c. 632.
Vestium è pilis camelorum Caspiorum mollities. lxx. 549. Cur Deus Adamo, & Evæ, è pellibus potissimum vestes fecisse videatur. *ibid.*
Vicomercati *ἀναχροντισμός*. ix. 386.
Victorius refellitur de eo, quod putat, Maronem non meminisse suum in Georgicis. lx. 524.
Vigiliæ morbosæ medicina è cuculo, & lepore. xcv. 619.
Vincentio Obsopœo ibis cum ciconia confusa variis præbuit errandi occasionem. c. 632, 633.
Vinum, & cerevisia, cur post tonitrua acescant, ac præcipuè cerevisia recens. vii. 379. Cur vinum, illæso dolio, absumatur. *ibid.* Cur etiam vase rupto sic incrustetur, ut non diffluat. *ibid.*
Vipiones Baleatibus in honore mensarum. xcii. 613.
Virgæ in cælis quale præbeant pluviæ argumentum. xiv. 397.
Virgilii locus contra censuram Senecæ defensus. i. 368.
Viri cur tardiùs, sed diutiùs crescant feminis. xxi. 414.
Virtutum in quadrupedibus simulachra. lxi. 527, *& seqq.* Virtutum, quæ vulgò cardinales vocantur, differentia inter se. lxxxv. 591.
Visionem Democritus, & Aristoteles, receptione; Pythagoras, Plato, Galenus, emissione fieri arbitrantur. xxv. 423. Sed contra posteriores variis ostenditur argumentis, non fieri visionem emissione spirituum. 424. An ad visionem sit opus corpore medio, per quod transmeent species; deque eo discrepantes Democriti, & Aristotelis opiniones. xxvi. 425, 426. Medium difforme, hoc est, nunc densius, nunc rarius, immutare speciem. 427. Atque hinc esse, quòd nummus in aquis videatur major, item remus fractus aut flexus. *ibid.*
Visire, & pedere, βδεῖν, καὶ πέρδειν, ut differant. v. 375.
Visus inter sensus externos principatum obtinet. xxiii. 419. Cur, ut aliquid acutiùs videamus, corrugemus frontem, vel ei admoveamus manum. 420. Quare pisces cernant obtusiùs. 421. Aquilæ cur rectà valeant solem intueri. 421. Unde fit, quòd non fallatur visus, etsi aqueus humor faciat refractionem. *ibid.* Non humorem crystallinum, sed tunicam retiformem, propriè esse visionis organum. *ibid.* Visus objectum proprium lux, & color; commune Aristoteli quintuplex: deque eo laxus nimis opticorum numerus refellitur. xxiv. 423. An visus fallatur circa objectum suum. xxvi. 427. Videri etiam, quæ ex adverso pupillæ sita non sunt. *ibid.* Visum quosdam recepisse, vulnere in fronte accepto, & quæ caussa sit ejus rei. xxiii. 422.
Vita unde ita dicta, & in quibus consistat. xviii. 404.
Vitulum marinum non tangi fulmine, planè est commentitium: licet etiam id Augusto creditum, & Severo Impp. vii. 381.
Vitalis spiritus ubi convertatur in animalem. xxxix. 459.
Vitiorum in animantibus simulachra. lxii. 529, *& seqq.*
Vitrea oculi tunica. xxiii. 422.
Vitreus oculi humor cur sic dicatur, & cujusmodi sit. xxiii. 422.
Vitulina bubulæ præferenda, dummodo ne vituli recens sint editi. lxv. 536.
Vitulos, ut videtur, dici posse de pullis elephantorum. li. 499.
Ulmus locuta, si Philostrato fides. xliv. 480.
Umbilico cur nutriatur fœtus, dum gestatur. xxii. 417.
Umbræ, & tenebrarum discrimen. xxiv. 422.
Ungues cur avium nonnullis dati sint adunci. lxxviii. 572. Nec solas carnivoras, nec omnes, habere ungues ejusmodi. *ibid.* Unguibus, ac pilis salutaria. lxix. 547.
Universale quotuplex. xli. 469. Ex sententia Scoti, etiam in unico individuo inesse universalem naturam; eandemque esse in pluribus actu individuis; illic potentiâ remotâ, hîc propinquâ; & ut potentiâ universale pro diverso modo considerandi, tum in animâ sit, tum extra eam. *ibid.* 470. Universale, an singulare, priùs cognoscatur. xlii. 475.

Digitized by Google

Voces naturâ significare quâ mente Plato dixerit. xliv. 482.

Volatus, & natatus, quo pacto fiat. xxxvii. 456. Quomodo competat eis, quod dicit Aristoteles, omnem motum fieri super immobili. *ibid*. Volatus varii modi. lxxxvii. 600.

Voluntatis, & appetitus sensivi, differentia. xliii. 476. Voluntas aliter vult finem, aliter media ad finem. *ibid*. Voluntatem non determinari à judicio, ut multorum opinio est, sed à seipsa. 477. *& seqq*. Non posse hominem aliter velle malum, quàm prout boni specie vestitur. 478. Voluntatem esse intellectum protensum; eóque ab intellectu solùm considerandi modo differre. *ibid*. 479. Voluntatis actus duplex; elicitus, vel imperatus. xliv, *ibid*.

Vomitorii rationem hausisse homines à gulone, sive vulture quadrupede. lxvii. 541.

Vox quid sit. xxvii. 429. Cicadis non competit, ut nec piscibus maximam partem; & quæ ejus rei causa. *ibid*. Quotuplex sit vox. *ibid*. *Vox*, & *sermo*, unde derivata. lxxxviii. 601.

Vri vox etiam veterum Gallorum, & Germanorum. lvi. 514. Iam Plinii ætate Romani *bubalum* pro *uro* dixere. *ibid*.

Vrinæ, sudorisque materia eadem; idem quoque modus generationis. xviii. 405.

Vrsas non parere fœtus informes, ut vulgò creditum, & unde opinio hæc provenerit. liv. 509. Vrsi, & glires, quo alantur, dum hieme latent. xxi. 414. Ac pleniùs lv. 511. ubi docetur, ursos hieme in latebris suis vivere humore eo, quem prioribus ex pedibus tum intumescentibus exugunt. Etiam latebrarum tempore ursinum in vasis adipem exundare; ut Theophrastus prodidit. *ibid*. Vrsus quâ parte imprimis valeat, & quanta eidem capitis imbecillitas. lvi. 515. Vrsarum ferocitas, præsertim in plagis septentrionalibus. lxxii. 555. Vrsinam in rabiem agi, qui ursi cerebrum comederint. 557. Vrsum cultro necandi modus, ubi sis armis tectus. lxxiii. 558. Vrsina caro etsi edulis, insalubris tamen. lxv. 537.

Vrsi Numidici, in Annalibus Romanis, utrum denotent leones, an veros ursos. lii. 504.

Vso Phœnix Veneris templum posuit. 367.

Vteri situs. xxii. 415. Fabella rejicitur de septenis uteri cellis. 415.

Vulcani, & Minervæ symbolum vultur. 573.

Vulnerati in septo transverso cur rideant morientes. xlvi. 487.

Vulneribus, ossium fracturis, ulceribus, salutaria ex quadrupedibus. lxix. 547.

Vulpium astutia. lix. 521. De vulpe Teumessia. lxi. 528. Vulpes cur auctumno carnes habeant sapidiores. lxv. 536. Easdem vineis damnosæ. lxxii. 555. Cur facilè in rabiem agantur. *ibid*. Vulpes ut unco capiantur. lxxiii. 557. Easdem amygdalis amaris, & aloë comestâ necari. lxxiii. 558.

Vulturis ætas ad centesimum pertingit. lxxix. 576. Vulturesne omnes sint feminæ, & num è vento concipiant. lxxviii. 573. Opinionem eam promanasse ab Ægyptiis; quibus vultur erat symbolum Vulcani, & Martis. *ibid*. Vultures nidificare, contrà quàm ab Aristotele proditum ait Cassianus. *ibid*. Vultures non ova parere, sed vivas volucres, crediti; & unde is error originem ceperit. *ibid*. Vultures quidam infœcundi. *ibid*. Vultur quare sit symbolum visus. lxxxi. 580. Quantum odoratu valeat, & quæ ejus rei caussa sit. 581. Vultures utrum spatio tam remoto halitum, an speciem solum olfaciant. xxx. 434. Sed quòd dicuntur non ea modò, quæ jam sunt, olfacere; sed aliquot ante prælium diebus advolare ad exercitus; hoc si ita sese habeat, non sensui, sed mentis sagacitati, tribui oportere. 581. Vultures rosaceo inunctos unguento mori. xxx. 434. & imprimis. lxxxi. 581. Vulturis, & corvi calliditas in iis, quæ ad victum pertinent. lxxxii. 582. Vultur innocentiæ symbolum. lxxxv. 593. Cur eo usi sint Romani in auguriis. *Ibid*. Cur testamentorum captatores dicti sint *vultures*, & *vulturii*. 594. Vulturis volatus licet altus, tardus tamen. lxxxvii. 601. Vulturis pennæ combustæ fugant serpentes. xciv. 624.

WOlfgangi Francii *ἐπιγράμματα*. lxxxiii. 587.

Y Πόχυμα unde. xcv. 620. Remedium ei è columba, & ovo. *ibid*.

ZEnobiæ castitas. lxi. 528.

Zephyro cur albam mactarint pecudem, inque Circo album factarint aurigarum colorem. l. 368.

Zibethus, sive civettica felis. lxxi. 554. Perperam confundi cum hiæna. *ibid*. Vnde liquor ex eo, odore adeo gratus, emanet. *ibid*. Vis zibethi in sedando dolore colico. lxxi, *ibid*.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google